Hürriyet

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

***Encyclopædia Britannica*'nın hazırlanmasına katkıda bulunan üniversite danışma komiteleri:**

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Chicago Üniversitesi
Hellmut Fritzsche, *Başkan*
Donald W. Fiske, *Başkan Yardımcısı*
Edward Anders
Jack D. Cowan
Mihaly Csikszentmihalyi
Jack Halpern
Eric P. Hamp
Saunders Mac Lane
Janet D. Rowley

AVRUPA

Leiden Üniversitesi (HOLLANDA)
Hans Daalder, *Başkan*

Floransa Üniversitesi (İTALYA)
Mauro Cappelletti

Kopenhag Üniversitesi (DANİMARKA)
P. Nørregaard Rasmussen

Madrid Özerk Üniversitesi (İSPANYA)
Pedro Schwartz

Marburg Üniversitesi (ALMANYA)
Otfried Madelung

Max Planck Biyofiziksel Kimya Enstitüsü (ALMANYA)
Manfred Eigen

Ruhr Üniversitesi, Max Planck Kömür Araştırmaları Enstitüsü (ALMANYA)
Günther Wilke

Sosyal Bilimler Yüksek Okulu (FRANSA)
Marc Augé
Jacques Le Goff

Yeni Lizbon Üniversitesi (PORTEKİZ)
Fernando Gil

Jacques Bersani, *Sekreter*

AVUSTRALYA

Avustralya Ulusal Üniversitesi
Brian D. O. Anderson, *Başkan*
John Douglas Ritchie

Adelaide Üniversitesi
Robert Eugene Bogner

Melbourne Üniversitesi
Warren A. Bebbington
Geoffrey Blainey
Frank Graham Little

La Trobe Üniversitesi
Eric L. James

Sidney Üniversitesi
David R. Fraser
Dame Leonie Judith Kramer

Batı Avustralya Üniversitesi
Charles E. Oxnard

BİRLEŞİK KRALLIK

Cambridge Üniversitesi
Sir Brian Pippard, *Başkan*
Sir Geoffrey Elton
Kurt Lipstein
Sir John Lyons

Edinburgh Üniversitesi
Ian G. Stewart
C. Barrie Wilson

Londra Üniversitesi
Maurice Cranston
Donald G. MacRae
David Alfred Martin
Donald M. Nicol

Oxford Üniversitesi
Uwe W. Kitzinger
C. Anthony Storr
Sir Keith Thomas

Sussex Üniversitesi
H. Christopher Longuet-Higgins

KANADA

İngiliz Kolumbiyası Üniversitesi
William E. Fredeman, *Eş-Başkan*

Simon Fraser Üniversitesi
J. L. Berggren
Peter Kennedy
Edward McWhinney
Grant Strate

Toronto Üniversitesi
A. Edward Safarian, *Eş-Başkan*
Calvin C. Gotlieb
A. Douglas Tushingham

Montreal Üniversitesi
François Duchesneau

Victoria Üniversitesi
Donovan W. M. Waters

Waterloo Üniversitesi
Frederick R. W. McCourt

York Üniversitesi
John T. Saywell

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.

IMPRIMATUR

1768

Bu ansiklopedi, büyük bölümüyle *Encyclopædia Britannica* çevirisinden ve editörlerce hazırlanmış ek bilgi ve maddelerden oluşmuştur. İçeriği *Encyclopædia Britannica, Inc.* tarafından incelenmiş, yansız, önyargısız, doğru ve geçerli olduğu ve *Encyclopædia Britannica*'nın geniş ve kapsamlı bir ansiklopedi için koyduğu standartlara uygunluğu onaylanmıştır.

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Cilt 32

HÜRRİYET'İN OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ANA YAYINCILIK A.Ş. VE ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.
İŞBİRLİĞİ İLE YAYIMLANMAKTADIR

Encyclopædia Britannica *(Chicago)*

Robert P.Gwinn
Yönetim Kurulu Başkanı

Peter B.Norton
Başkan

Fred H.Figge, Jr.
Başkan Başyardımcısı

AnaBritannica *(İstanbul)*

Nazar Büyüm
Yönetim Kurulu Başkanı

Sadun Sönmez
Genel Müdür

Dr.Cihan Belen
Genel Müdür Yardımcısı

Encyclopædia Britannica

First Edition 1768-1771
Second Edition 1777-1784
Third Edition 1788-1797
Supplement 1801
Fourth Edition 1801-1809
Fifth Edition 1815
Sixth Edition 1820-1823
Supplement 1815-1824
Seventh Edition 1830-1842
Eighth Edition 1852-1860
Ninth Edition 1875-1889
Tenth Edition 1902-1903

Eleventh Edition
© 1911
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Twelfth Edition
© 1922
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Thirteenth Edition
© 1926
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fourteenth Edition
© 1929, 1930, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fifteenth Edition
© 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

© 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Copyright under International Copyright Union
All rights reserved under Pan American and
Universal Copyright Conventions
by Encyclopædia Britannica, Inc.

AnaBritannica

© 1986, 1992, 1993, 1994

Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan, tümüyle ya da kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz. Süreli yayınlarda (günlük, haftalık, onbeş günlük, aylık gazete ve dergiler) kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7760-01-3

93.34.Y.0012.3

Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, 57, 80725 Maslak, İstanbul

Yapım ve Baskı: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ, İstanbul Tel. 698 58 58

AnaBritannica
Ana Yayıncılık AŞ Adına Sahibi
Nazar Büyüm

EDİTÖRLER KURULU
Philip W. Goetz, *Başkan*
Encyclopædia Britannica Genel Yayın Yönetmeni, Chicago
Prof.Dr.Çiğdem Kağıtçıbaşı
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
Dr.Andrew Mango
BBC Fransa ve Güneydoğu Avrupa Yayınları Eski Müdürü, Londra
Prof.Dr.İlhan Tekeli
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof.Dr.Nur Yalman
Harvard Üniversitesi, Cambridge (ABD)

DANIŞMA KURULU
Prof.Dr.Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Başkan*, Doç.Dr.Murat Belge, Prof.Dr.Şerif Mardin, Prof.Dr.İlhan Tekeli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dr.Gürel Tüzün

GENEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Cenap Nuhrat

YAYIN KURULU
Dr.Gürel Tüzün, *Başkan*, Mehmet Aközer, Hasan Kuruyazıcı, Cenap Nuhrat, Ayla Ortaç

YAZI KURULU
Aydan Bulutgil, Fahrettin Çiloğlu, Nurettin Elhüseyni, Çiğdem Karabağlı, Muhittin Karkın

YAYIN KURULU SEKRETERİ
Hüsniye Özdemir

REDAKSİYON KURULU
Atilla Aksel, Engin Alçora, Vesile Buket, Atay Eriş

ARAŞTIRMA
Nalan Barbarosoğlu, Uğur Canbilen, Gülay Eriş, Şevki Evrendilek, Celal Kolay, Sema Köksal, Eray Oral

DİL VE YAZIM DANIŞMANLARI
Ömer Asım Aksoy, Memet Fuat

GÖRSEL MALZEME
Şükran Ayyıldız, Ahmet Birsin, Haydar Çalkın, Ferda Erentürk, Mustafa Kaşıkçı, Erol Taşkent

ARŞİV
Yasemin Eraygen, Uygur Erol

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Çiğdem Karabağlı

YÖNETİM SEKRETERİ
Özcan Akkan

SANAT DANIŞMANI
Bülent Erkmen

TEKNİK DANIŞMAN
Yücel Uzmen

TEKNİK KOORDİNATÖR
Sefa Esenyel

BİLGİ İŞLEM
Derya Köroğlu, *Danışman*, Hakan Gönenli

BİLGİ İŞLEM-DİZGİ
Mustafa Balaban, Saliha Bilginer, Ali Türkmen, Demet Yılmaz

DÜZELTİ
Nur Arıkan, Selçuk Onur, Nurettin Pirim, Ecmel Tanyel, Eyüp Yıldırım

TİCARET MÜDÜRLÜĞÜ
Nusret Şumlu, *Müdür*
Mehmet Altuntaş, Gürsel Geyik, Zerin İçli, Alaattin Okurcan, Adnan Saatçi, Gülten Sadef, Aliye Şimşek

MUHASEBE MÜDÜRLÜĞÜ
Rana Rendantiyen, *Müdür*
Nilgün Aydın, Alihan Ereörnek, Olcay Işık, Sema İşçen, Soner Ünlüer

GENEL HİZMETLER
Filiz Erol, Mustafa Turan

ANABRITANNICA'NIN HAZIRLANMASINA VE YAYIMINA KATKIDA BULUNANLAR

DANIŞMANLAR

Dr. Turan Akay, Prof.Dr. Erdem Aksoy, Doç.Dr. Ömür Akyüz, Prof.Dr. Ali Alpaslan, Prof.Dr. Necla Arat, Prof.Dr. Zeki Aslan, Prof.Dr. Ülkü Azrak, Prof.Dr. İsmet Baran, Prof.Dr. Cem Behar, Dr. Halil Berktay, Dr. Kürşat Bozkurt, Prof.Dr. Önder Bilgi, Doç.Dr. Çetin Bolcal, Doç.Dr. Reşit Canbeyli, Prof.Dr. Nezihi Canıtez, Prof.Dr. Cevat Çapan, Doç.Dr. Yavuz Çotuk, Doç.Dr. Jale Erzen, Doç.Dr. Caner Fidaner, Memet Fuat, Doç.Dr. Semra Germaner, Prof. Gönül Gökdoğan, Doç.Dr. Güney Gönenç, Prof.Dr. Dinçer Gülen, Suna Güler, Doç.Dr. Osman Gürel, Prof.Dr. Bozkurt Güvenç, Doç. Özer Kabaş, Fikret Karakaya, Doç.Dr. Dursun Koçer, Hayim Eliyezer Kohen, Mangeli Kiokosky, Doç.Dr. Nurettin Meriç, Atilla Odabaş, Prof.Dr. Eren Omay, Prof.Dr. Oğuz Onaran, Prof.Dr. Oğuz Oyan, Prof.Dr. Ayla Ödekan, Ahmet Özalp, Sarper Özsan, Kevork Pamukciyan, Ali G. Pasiner, Dr. Mehmet Rifat, Prof.Dr. Kemali Saybaşılı, Selim Somçağ, Dr. Sotiri Tataridis, Prof.Dr. Metin Tuncel, Dr. T. Bedirhan Üstün, Doç.Dr. Ayşegül Yüksel

YAZIM VE ARAŞTIRMA

Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu, Erhan Acar, Seyit Ali Ak, M.Nuri Akbayar, Renan Akman, Burçin Aktan, Prof. Filiz Ali, Erdal Alova, Dr. Şahin Alpay, Dr. Üstün Alsaç, İbrahim Altınsay, Çağatay Anadol, Fahri Aral, Emine Özden Arıkan, Prof.Dr. Güven Arsebük, Hilmi Artan, Dr. Oruç Aruoba, Dr. Zeynep Aruoba, Hasan Ataol, Itır Ay, Osman Bahadır, Levon Balıkçıoğlu, Haluk Barışcan, Taciser Belge, Murat Buket, Nurtan Bulutgil, Sema Bulutsuz, Cüneyt Cebenoyan, Doç.Dr. Nur Centel, Doç.Dr. Tankut Centel, Binnur Çakır, Vural Çakır, Vedat Çakmak, Raşit Çavaş, Sevda Çavaş, Besim Çeçener, S. İnci Çelikkıran, Dr. Feride Çiçekoğlu, Yusuf Çotuksöken, Özden Dilek, Prof.Dr. Ali Dinçol, Kemal Doğan, Kemal Durmaz, Ayşe Efe, Peri Efe, Dr. Levent Efe, Alev Er, Oktay Etiman, Sermin Evrendilek, Şevki Evrendilek, Yaşar Gedikoğlu, Ülge Göker, Dr. Ergun Gökten, Dr. Orhan Gölbaşı, Alper Görmüş, Doç.Dr. Adil Güner, Nurdan Gürbilek, Keremcan Gürses, Roza Hakmen, Doç.Dr. Şükrü Hanioğlu, Prof.Dr. Doğan Hasol, Dr. Levent Kayaalp, Zühal Kayaalp, Dr.Mine Kazmaoğlu, Zeynep Kınık, Remzi Hakan Kır, Orhan Koçak, Ahmet Kotil, M. Sabri Koz, Sema Köksal, Yavuz Kösemen, Murat Kural, Turgay Kurtsoy, Prof.Dr. Nilüfer Kuruyazıcı, Dr. Şule Kut, Dr. Gün Kut, Ertuğrul Kürkçü, Ardaş Margos, Doç.Dr. Barış Mater, Tacettin Neciboğlu, Tan Oral, Dr. Baskın Oran, Semih Orcan, Doç.Dr. Sinan Ömeroğlu, Muzaffer Öktem, Metin Övet, Doç.Dr. Mehmet Özdoğan, Ülkü Özen, Dr. Şirin Özesen, Koral Özgül, Rüya Özkalkan, Doç.Dr. Yılmaz Özkan, Sedef Öztürk, Dilek Paksoy, Ayşegül Parmaksızoğlu, Gülin Pazaroğlu, Hilda Hülya Potuoğlu, Doç.Dr. Yavuz Sabuncu, Necdet Sakaoğlu, Yurdanur Salman, Dr. Nail Satlıgan, Şebnem Sayhan, Erhan Sertbaş, Prof.Dr. Veli Sevin, Işık Sirman, Tarık Sipahi, Gün Soysal, Prof.Dr. Sinan Sönmez, M.Halim Spatar, Şen Süer, Doç.Dr. Sabri Sümer, Cemal Süreya, Doç.Dr. Gencay Şaylan, Doç.Dr. Ataman Tangör, Özkan Taner, Doç.Dr. Bülent Tanör, Emin Tanrıyar, Dr. Uğur Tanyeli, Dr. İştar Tarhanlı, Yrd.Doç.Dr. Turgut Tarhanlı, Melek Taylan, Sabri Tekay, Aygen Tezcan, Prof.Dr. Zafer Toprak, Sevgi Tuncel, Doç.Dr. Mete Tunçay, Kemal Tunusluoğlu, Harun Turgan, Dr. Aydın Uğur, İnci User, Oral Ülkümen, Özer Üstel, Galip Yalman, Füsun Yaraş, Nuran Yavuz, İsmail Yerguz, Ayfer Yıldırım, Doç.Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu, Necmi Zeka

DESTEK HİZMETLERİ

Davut Akbayır, Canset Aksel, Huriye Alpdoğan, Mehmet Altun, Ömer Arakon, Mehmet Atay, Mehmet Babacan, Serap Bahadır, Şöhret Baltaş, Murat Cankoçak, Nazan Ciniç, Bülent Coşkun, Fatma Çaylak, Münevver Çaylak, Hatice Çelebi, Seyhun Çelik, Ergül Çetin, Nuray Çobancaoğlu, Kevser Çoruh, Yavuz Dalar, Rıza Doğan, Canan Duran, Gönül Engin, Sevinç Engin, Dursun Eser, Hatime Eser, Serpil Eyidoğan, Gül Genç, Erdoğan Geyik, Gürsel Geyik, Levent Geylan, Ercan Güngöroğlu, Kamile Gürgül, Dursun Hatko, Mahmure İleri, Suphi İleri, Derya Yücel İncesağır, Hüseyin Karayılmaz, Kralbi Karden, Kudret Köksal, Ülkü Nugay, Cengiz Okatan, Hakkı Oran, Meltem Öneş, Celal Özcan, Songül Özdemir, Nimet Özdemir, Dilek Özdinç, Şermin Öztürk, Muazzez Pervan, Birol Sancar, Gürhan Sodan, Mustafa Şahin, Nurten Şenay, Elvan Şenlen, Ali Şimşek, Aliye Şimşek, Hilmi Şimşek, İbrahim Şimşek, Gül Şirin, Ayten Targan, Akif Toprak, Şahika Tosuner, K. Tülin Turan, Ali Türkmen, Nihal Uygur, Sermet Ünel, Emre Ünsev, Kadir Ünver, Dalita Yazıcıyan, Ayşe Yetmen, Nuriye Yıldırım, Filiz Yıldız, Gülay Yılmaz

ANSİKLOPEDİNİN DÜZENLENMESİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Madde başlıklarının yazımı

Latin alfabesi kullanan ülkelerdeki kişilerin, doğal oluşumların ve kentlerin adları kural olarak özgün yazımlarıyla verilmiş, bu yazımda Türkçede kullanılmayan ayırt edici işaretler de korunmuştur.

Türkiye'de yaygın biçimde bilinen adın özgün addan farklı olması durumunda (Londra/London, Brüksel/Bruxelles örneklerinde olduğu gibi), yaygın olarak bilinen ad kullanılmıştır.

Latin alfabesi kullanmayan ülkelerdeki kişi, doğal oluşum, kent ve kurumların yazımında kural olarak, sözkonusu alfabelerdeki harflerin Türkçedeki fonetik karşılıklarını temel alan transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır.

Kiril alfabesi ile yazılmış özel adların Latin alfabesi ile yazımında, bir alfabedeki harflerin öbüründeki alfabetik karşılıklarını temel alan transliterasyon yöntemine başvurulmuştur.

Çince kökenli sözcüklerin Latin harfleriyle yazımında, günümüzde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan Pinyin sisteminden yararlanılmış, eskiden kullanılmakta olan Wade-Giles sistemine göre yazımları gönderme maddesi olarak düzenlenmiştir. Örnek:

A-pao-chi *bak.* Abaoji
Abaoji

Çince sözcüklerin okunuşu konusunda okura yardımcı olmak amacıyla, her iki transkripsiyon sistemindeki hecelerin nasıl okunacaklarını gösteren tablo **Çin dilleri** maddesinde verilmiştir.

Kişi adları kural olarak önce soyadı, sonra ilk ad olarak verilmiş, ikisi birbirinden virgülle ayrılmıştır.

Osmanlı döneminin ünlü kişileri ilk adlarına göre sıralanmış, lakapları ayraç içinde büyük harfle verilmiştir. Örnek:

Abdullah Cevdet
Abdullah Efendi (YENİŞEHİRLİ)

Uzakdoğulu (Çinli, Japon, Vietnamlı vb) ünlü kişilerin soyadı önce, ilk adı sonra verilmiş, bunlar virgülle ayrılmamıştır. Örnek:

Abe Isoo
Abe Masahiro

Kişi adlarının kullanılmayan parçaları soyadını izleyen virgülden sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik).

Soyadı soyluluk unvanı ile ilgili olan kişilerde soyluluk unvanı, kural olarak kişinin soyadından sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aberdeen (4.Kontu), George Hamilton-Gordon
Alba (3.Dükü), Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel

Günümüzde varlıklarını başka bir adla sürdüren tarihi yerleşim yerleri bugünkü adlarıyla verilmiş, geçmişteki özgün adları gönderme başlığı olarak düzenlenmiş, bugün var olmayanlar ise geçmişteki adlarında verilmiştir.

Yön belirten sıfatlar özgün adın bir parçası ise özgün yazımıyla verilmiş, değilse Türkçeleştirilmiştir (**East Lansing, East Chicago**, ama East Africa değil **Doğu Afrika**).

Eğitim ve sanat kurumları ile uluslararası kuruluşların adları, çeviri anlam kaybına neden olmuyorsa Türkçeleştirilerek maddeler Türkçe başlık altında verilmiş, özgün yazımlar gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir. Bu tür kurum ve kuruluşlar metin içinde de başlıktaki biçimleriyle yer almış, ayraç içinde bilinen özgün kısaltılmış ad verilmiştir. Örnek:

British Museum
Museo Nacional de Historia *bak.* Ulusal Tarih Müzesi
Ulusal Tarih Müzesi

Şirketler kural olarak özgün adlarında verilmiş, gerektiğinde ayraç içine Türkçe çevirisi konmuştur.

Metinlerde öykü, şiir, makale, resim, heykel, şarkı gibi yapıtlar (" ") işaretleri arasında ve resim, heykel dışında kalanlar özgün yazımlarıyla verilmiş, yayın tarihleri ile Türkçe çevirileri ayraç içine alınmıştır Yapılar kural olarak Türkçe verilmiştir. Bütün öbür yapıtlar özgün adlarıyla ve italik olarak yazılmış, yayım tarihleri ile Türkçe karşılıkları ayraç içine alınmıştır. Türkçeye çevrilip yayımlanmış yapıtların adı italik olarak, yayım tarihi de ayraç içinde en sonda verilmiştir. Örnek:

Fri Felt (1905; Özgür Çayırlar)
Leyendas de Guatemala (1930; *Guatemala Efsaneleri*, 1967)

Metinlerde, kişilerin doğum ve ölüm yerleri yaşadıkları çağdaki özgün adlarıyla, bütün tarihler miladi takvime göre verilmiştir.

Alfabetik sıralama

Ansiklopedide yer alan kişi, yer, kavram ve kurumlara ilişkin maddelerin başlıkları Türkçe alfabetik sırada verilmiş, Türkçe alfabede bulunmayan harfler Latin alfabesindeki sıralarında alınmıştır. Bu sıralamada kesme işareti ('), aksanlar ve öbür ayırt edici işaretler dikkate alınmamıştır.

İki başlık arasındaki tek fark bir ayırt edici işaret ise, bu işaretin olmadığı başlık sıralamada öne alınmıştır. Tireli (-) sözcükler iki ayrı sözcük olarak alınmış ve ilk sözcüğe göre sıralanmıştır.

Bir sayı ile başlayan başlıklar, sayı açık olarak yazılmış gibi alfabetik sıraya konmuştur. Sayının başlığın sonunda olması durumunda, sıralama küçük sayıdan büyüğe doğru yapılmıştır.

"Mac", "Mc" ya da "M'" ile başlayan özel adlar "Mac" olarak alınmış ve adın "Mac"ı izleyen parçasına göre sıralanmıştır.

McCarey, (Thomas) Leo
MacCarthy Adası
M'Clure Boğazı
McCoy, Sir Frederick

Aynı biçimde yazılan başlıkların sıralanması kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde yapılmıştır. Aynı adı taşıyan kişiler hükümdarlar, papalar, azizler ve öbür kişiler biçiminde sıralanmıştır. Yazımları aynı olan hükümdarlar ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde tahta çıkış sıralarına göre, öbür kişiler ise doğum tarihlerine göre sıralanmıştır.

Yazımı aynı olan yerleşim yerleri ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde yönetim birimleri sıralamasındaki yerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

Alfabetik sıralama harf değil, sözcük esasına göre yapılmıştır. Bir ya da daha çok harften oluşabilen sözcük kendisinden sonra gelen sözcükten bir boşlukla ayrılmıştır. Bu sıralamada tire (-) ve bölü (/) işaretleri de boşluk olarak değerlendirilmiştir. Nokta (.) sözcüğün parçası sayılmış ve alfabetik sıralamada Z'den ve onu izleyen (&) işaretinden sonra alınmıştır.

a cappella
A-cheng
A-erh-chin Shan
a posteriori bilgi
A vitamini
A&P
A. Kadir
AA
Aachen

Göndermeler

Gönderme maddeleri, okurun herhangi bir madde metnini daha iyi anlamasına, o konuda daha fazla bilgi edinmesine yardımcı olacak biçimde düzenlenmiştir. Bir metinde geçen ve ansiklopedide ayrı bir başlık olarak bulunan sözcük ya da özel ad bu açıdan önem taşıyorsa, arkasına (*) işareti konmuş, tamamlayıcı ve ek bilginin hangi başlıklar altında bulunacağı metin içinde ya da sonunda ayrıca belirtilmiştir. Okurun konuyla ilgili bilgilere kolayca ulaşmasını sağlamak amacıyla, bir sözcüğün ya da özel adın farklı yazımları da gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir.

KISALTMALAR

AB Limited Şirket (*İsveçce: aktielbolag, aktielbolaget*)
ABD Amerika Birleşik Devletleri
ADC Alman Demokratik Cumhuriyeti
AFC Almanya Federal Cumhuriyeti
AG Anonim Şirket (*Almanca: Aktiengesellschaft*)
age adı geçen eserde
AM Genlik Modülasyonu
AO Anonim Ortaklık
AŞ Anonim Şirket
ay aynı yerde
BAE Birleşik Arap Emirlikleri
bak. bakınız
bas. baskı, basım
baş. başlangıç tarihi
BG Beygir Gücü
bit. bitiş tarihi
BK Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı
BM Birleşmiş Milletler
Bşk. Başkan
C Celsius
c. cilt
Cia Şirketi (*İspanyolca: Compañia; İtalyanca: Compagnia Portekizce: Companhia*)
Cie Şirketi (*Fransızca: Compagnie*)
Co. Şirketi (*İngilizce: Company*)
cm santimetre
çev. çeviri, çeviren
çiz. çizim için bakınız
d. doğumu
da dakika
D.C. District of Columbia
dB desibel
der. derleyen, derleme
dev/da dakikada devir
Doç. Doçent
Dr. Doktor
emk elektromotor kuvveti
Ens. Enstitü, Enstitüsü
eö evlenmeden önce
es evlendikten sonra
eV elektron Volt
etk. etkin olduğu yıllar
F Fahrenheit
Fak. Fakültesi
FM Frekans Modülasyonu
ft foot, feet
ft-lb foot-libre
gal galon
geç. geçici sonuçlar
GmbH Limited Şirket (*Almanca: Gesellschaft mit beschränkter Haftung*)
gr gram
GSMH Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
H. Hicri
ha hektar
har. harita için bakınız
hd hüküm sürdüğü dönem
Hz. Hazreti
Inc. Şirketi (*İngilizce: Incorporated*)
ıy ışık yılı
İÖ İsa'dan Önce
İS İsa'dan Sonra
Jr. Junior
K Kelvin
karş. karşılaştırınız
kg kilogram
KG Komandit Şirket (*Almanca: Kommandit Gesellschaft*)
kHz kilohertz
KK Limited Şirket (*Japonca: Kabuşiki Kaişa*)
km kilometre
km/saat saatte kilometre
kol. koleksiyon
Kol.Şrt. Kollektif Şirket(*i*)
Kom.Şrt. Komandit Şirket(*i*)
Ktp. Kütüphanesi
kW kilowatt
kW-sa kilowatt saat
Ltd. Limited
lb libre
lt litre
m metre
m. madde
mbH Limited (*Almanca: mit beschränkter Haftung*)
mg miligram
MHz megahertz
MW megawatt
Mij Şirketi (*Hollandaca: Maatschappij*)
mi/sa saatte mil
ml mililitre
mm milimetre
no. numara
NV Limited Şirket (*Hollandaca:Naamloze Vennootschap*)
op. opus
oz ons
ö. ölümü
örn. örnek, örneğin
ös ölümünden sonra
ÖSSC Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
pA Limited (*İtalyanca: per Azioni*)
pH asitlik-alkalilik faktörü
PLC Kamu Limited Şirketi (*İngilizce: Public Limited Company*)
Prof. Profesör
Rev. Reverend
res. resim için bakınız
S. Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, San, Santo, Santa, Sant'*)
s. sayfa
sa saat
SA Anonim Şirket (*Fransızca: Société Anonyme; İtalyanca: Società Anònima; Portekizce: Sociedade Anónima; İspanyolca: Sociedad Anónima*)
SFSC Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
sn saniye
SpA Limited Şirket (*İtalyanca: Società per Azioni*)
SS Azizler, Azizeler, Kutsal (*İtalyanca: Santissimo, Santissima*)
SSC Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
St. Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, Sankt, Sint*)
Sta. Azize (*İtalyanca: Santa*)
Ste. Azize (*Fransızca: Sainte*)
sür. sürüyor
Şb. Şubesi
tab. tablo için bakınız
tah. tahmini
TAO Türk Anonim Ortaklığı
TAŞ Türk Anonim Şirketi
TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC Türkiye Cumhuriyeti
ty tarihi yok
ü. ünlendiği, ürün verdiği dönem
v. vaftizi
vb ve benzeri
vd ve devamı
vö ve öbürleri
W watt
y. yaklaşık
Yar.Doç. Yardımcı Doçent
Yar.Prof. Yardımcı Profesör
yay. yayımlayan
yay.haz. yayıma hazırlayan
yazm. elyazması
yb yenilenmiş basım
yık. yıkılmıştır
yük. yükseklik
yy yüzyıl

Eyaletteki başlıca yükseköğretim kurumu, pek çok yerde kampusu bulunan ve yörenin sanat ve kültür yaşamına önemli katkılarda bulunan Wisconsin Üniversitesi'dir. Milwaukee Sanat Müzesi'nde dünyanın önde gelen çağdaş sanat koleksiyonlarından biri bulunur. Eyalette her yıl New Glarus'daki "William Tell" ve Blue Mounds'daki "Norveç Şarkısı" gibi çeşitli yerel folk festivalleri düzenlenir. Günlük gazeteler ile ticari radyo ve televizyon istasyonları eyaletin her köşesine ulaşır. Madison ve Milwaukee'de eğitici yayınlar yapan televizyon istasyonları vardır. Nüfus (1992 tah.) 5.007.000.

Wisconsin Buzul Katı, Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının en üst bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Adını, ABD'nin Wisconsin eyaletinde saptanan yüzey oluşumlarından alır. Wisconsin Buzul Katının tümünün ya da en azından ikinci yarısının Avrupa'daki karşılığı Würm Buzul Katıdır. Wisconsin kayaçları, Sangamon Buzularası Katının üstünde yer alır ve Kuzey Amerika'daki kıtasal buzul örtüsünün en son ilerleme dönemine karşılık gelir. Bu dönemle birlikte Kuzey Amerika'da Pleyistosen Bölüm de sona ermiştir; aslında bu zaman belirlemesi çok kesin değildir, çünkü buzul buzları her yerde aynı zamanda gerilememiştir. Ayrıca, buz örtüsünün tekrar ilerlemeyeceğine ilişkin herhangi bir kesin kanıt da yoktur.

Wisconsin Buzul Katı sırasında Kuzey Amerika'nın topografyasında önemli değişiklikler olmuştur. Bugünkü Büyük Göller, geniş kıtasal buz örtülerinin sınırlarında yer almış olan buzul göllerinin kalıntılarıdır. Çeşitli alanlarda büyük ölçekli aşınmalar gerçekleşmiş ve bu malzemeler taşınarak başka yerlerde toplanmıştır. Örneğin, Büyük Ovalar'daki zengin topraklar, buzulların erimesiyle oluşan akarsuların taşıdığı millerden oluşur. Tortullar içinde korunmuş olan çiçektozu dizileri, Wisconsin Buzul Katı sırasındaki çeşitli ortamlara ve koşullara ilişkin önemli bilgiler sağlar. Bunlar üzerinde yapılan çözümlemeler, buz kütlelerinin saçaklarında tundraların bulunduğunu ve buralarda çok miktarda tüylü mamut, ren geyiği ve miskökuzünün yaşadığını ortaya çıkarmıştır. Bizon, atlar ve dev yapılı yer tembelhayvanları Büyük Ovalar yöresinden güneybatıya; gene zengin fosil varlığıyla temsil edilen pekariler, kılıç dişli kediler (*Machairodontinae* altfamilyasının üyeleri), mastodonlar ve develer gibi hayvanlar güneydoğuya doğru yayılmıştı. Katın sonlarına doğru Kuzey Amerika'daki insan varlığının ilk kesin izlerine rastlanmakla birlikte bazı belirtiler insanların bu kıtaya daha önce ulaşmış olabileceklerini düşündürmektedir.

Wisconsin Buzul Katının, dolayısıyla Pleyistosen Bölümün sonu Kuzey Amerika'da at, mamut, mastodon, deve, dev armadillo ve kılıç dişli kedi gibi birçok iri yapılı memeli türünün yok olmasıyla da dikkat çeker. Bu kitlesel yok oluşa Yenidünya'daki ilk insanların aşırı avlanmasının yol açtığı öne sürülmekle birlikte, gerçek nedenlerin, iklim ve çevre koşullarındaki büyük değişiklikleri de kapsayan daha karmaşık gelişmelere bağlı olduğu sanılmaktadır.

Wisconsin Üniversitesi, ABD'nin Wisconsin eyaletinde yükseköğretim kurumu. Dört yıllık eğitim veren 13 yüksekokul ile iki yıllık eğitim veren 13 eğitim merkezini kapsar. Üniversitenin ilk kampusu 1849'da Madison'da kurulmuştur. 1971'de Wisconsin Üniversitesi ile Wisconsin Eyalet Üniversitesi birleştirilmiştir.

Günümüzde dünyanın başlıca araştırma merkezlerinden biri olan Wisconsin, ABD'de yükseköğrenimin tarihsel gelişimi içinde önemli rol oynadı. Charles R. Van Hise (1903-18) gibi yenilikçi rektörler sayesinde, 20. yüzyılın başlarında örnek bir demokratik üniversite olarak adını duyuran üniversite, doğa ve toplum bilimleri alanlarındaki inceleme ve araştırmalara da öncülük etti. 1914'te kurumun yapısını ve verdiği eğitimin düzeyini değerlendirmek için öğretim üyeleri, öğrenciler ve mezunların katıldığı bir anket düzenleyen ilk üniversite oldu. Bu uygulama sonradan öteki üniversitelere örnek oluşturdu. Üniversite ayrıca 1890'lardan sonra yetişkinlere yönelik eğitim konusunda deneylere girişerek, bu alandaki uygulamalara da öncülük etti.

Wise, Robert (d. 10 Eylül 1914, Winchester, Indiana, ABD), Amerikalı sinema yönetmeni ve yapımcı. Derinlemesine karakter çizimleriyle dramatik gerilimi birleştiren filmleriyle tanınır.

Franklin College'da gazetecilik öğrenimi gördükten sonra 1933'te Hollywood'da RKO Studios adlı şirkette çalışmaya başladı. 1939'da kurguculuğa yükseldi. Orson Welles'in çektiği *Citizen Kane* (1941; *Yurttaş Kane*) ve *The Magnificent Ambersons* (1942; *Şahane Ambersonlar*) filmlerinin kurgusunu yaptı. Yönetmenliğe *The Curse of the Cat People* (1944; Kedi İnsanların Laneti) filmiyle başladı. Bunu başta *The Body Snatcher* (1945; Ceset Hırsızı) ve profesyonel boks dünyasını gerçekçi biçimde aktaran *The Set-Up* (1949; *Demir Yumruk*) olmak üzere başka heyecan filmleri izledi. Daha sonra duygusal nitelikli *Three Secrets* (1950; Üç Sır) ve *Executive Suite* (1954; Yönetici Dairesi), bilimkurgu klasiği *The Day the Earth Stood Still* (1951; *Uçan Dairenin Esrarı*), savaş öyküleri üzerine kurulu *The Desert Rats* (1955; Çöl Fareleri) ve *Run Silent, Run Deep* (1958; Sessiz ve Derinden Git), boks dünyasıyla ilgili *Somebody Up There Likes Me* (1956; Oralarda Beni Seven Birileri Var), cinayet dramları *I Want to Live* (1958; Yaşamak İstiyorum) ve *Odds Against Tomorrow* (1959; Geleceğe Karşı Bahis) gibi filmlerle ününü pekiştirdi. Bu filmlerden sonuncusunda yönetmenliğin yanı sıra ilk yapımcılık denemesine de girişti.

Wise en büyük gişe başarılarını Jerome Robbins'le birlikte yönettiği *West Side Story* (1961; *Batı Yakasının Hikâyesi*) ve *The Sound of Music* (1965; *Neşeli Günler*) adlı büyük bütçeli müzikaller ve hareketli bir olaylar dizisi üzerine kurulu olan *The Sand Pebbles* (1966; *Macera Gemisi*) adlı destansı filmiyle elde etti. Sonraki önemli filmleri arasında ikisi de bilimkurgu niteliğinde olan *The Andromeda Strain* (1971; *Gerilim*) ve televizyon dizisinden perdeye aktardığı *Star Trek* (1979; *Uzay Yolu*) sayılabilir.

Wiseman, Frederick (d. 1 Ocak 1930, Boston, Massachusetts, ABD), Amerikalı film yönetmeni ve yapımcı. Amerikan kurumlarının işleyişini inceleyen belgesel filmleriyle tanınır.

Massachusetts eyaletindeki Williamstown'da bulunan William College'ı 1951'de bitirdi. Ardından Yale Hukuk Okulu'nda öğrenim görerek 1954'te diploma aldı. Bir süre avukatlık yaptı ve hukuk dersleri verdi. Hukuktan pek hoşlanmadığı için sinemaya yöneldi. Önce yönetmen Shirley Clarke'ın 1964'te Warren Miller'ın *The Cool World* (Kayıtsız Dünya) adlı romanına dayanarak çektiği film uyarlamasının yapımını üstlendi. Daha sonra yapımcı, yönetmen ve kurgucu olarak kendi filmlerini yapmaya karar verdi. Suç işlemeye yatkın akıl hastaları için kurulmuş bir eyalet hastanesindeki koşulları bütün çıplaklığıyla sergileyen *Titicut Follies* (Titicut Delilikleri) adlı ilk önemli filmini 1967'de tamamladı. Yorumsuz ve müziksiz olan bu filmini ve daha sonraki filmlerinin çoğunu siyah-beyaz olarak çekti. Saatlerce doğrudan çekilen filmleri daha sonra bir ya da iki saatlik bir yapıma dönüştürmeye dayanan bir teknik uyguladı. Bu teknikte son derece seçmeci bir kurgulama sonunda filmlerine belirli bir yapı ve bakış açısı kazandırdı.

Wiseman sonraki yıllarda da çeşitli Amerikan kurumları üzerine belgesel filmler çekmeyi sürdürdü. Bu filmlerinden *High School*'da (1968; Lise) bir devlet lisesini, *Law and Order*'da (1969; Asayiş) bir metropol polis örgütünü, *Hospital*'da (1970; Hastane) kent merkezindeki bir hastaneyi, *Basic Training*'de (1971; Temel Eğitim) askeri talimi, *Juvenile Court*'ta (1973; Çocuk Mahkemesi) bir çocuk mahkemesini, *Primate*'ta (1974; Primat) hayvanlar üzerindeki deneyleri, *Welfare*'de (1975; Sosyal Refah) bir kentin sosyal refah kuruluşunu, *The Store*'da (1983; Mağaza) seçkin bir büyük mağazayı, *Near Death*'te (1989; Ölümün Eşiğinde) bir hastanenin yoğun bakım bölümünü, *Central Park*'ta (1990) bir parkı konu aldı. Genelde filmlerinde polemikten kaçınarak bu tür kurumların bireyler üzerindeki etkilerini karmaşık ve sevecen bir yaklaşımla sunmayı seçti.

Wiseman, Nicholas (Patrick Stephen) (d. 2 Ağustos 1802, Sevilla, İspanya - ö. 15 Şubat 1865, Londra, İngiltere), İngiltere'de, Reform hareketinden sonra atanan ilk kardinal ve ilk Westminster başpiskoposu. 19. yüzyılda İngiltere'de Katolikliğin canlanmasını sağlayan başlıca kişilerden biridir.

Oxford Hareketi'nin İngiltere'de Anglokatolik kilise geleneğinin canlandırılması için çalıştığı dönemde Wiseman Londra'da Katoliklik konusunda verdiği (1835-36) vaazlarla ilgi topladı. Hareketin amaçları doğrultusunda *Dublin Review* adlı üç aylık bir Katolik dergisi çıkarmaya başladı. 1840'ta piskopos oldu ve Midland bölgesi piskopos vekilliğine atandı, ayrıca Birmingham yakınlarındaki Oscott College'ın başkanlığına getirildi.

Çok sayıda kişinin Katolikliği benimsemesi ve İrlanda'dan yoğun işçi göçüyle Katolik nüfusun artması üzerine piskopos vekili olarak Londra'ya gönderildi (1848). İngiltere'de piskoposluk hiyerarşisini yeniden kurmaya karar veren Papa IX. Pius'un çağrısıyla 1850'de Roma'ya gitti. Orada kardinalliğe ve ilk Westminster başpiskoposluğuna atandı. Pius'un İngiltere'de piskoposluklar oluşturması ve Wiseman'ın da bunu ilan etmesi, İngiltere'de "papalığın saldırısı" sayılarak tepkiyle karşılandı. 1850'deki Guy Fawkes Günü'nde (5 Kasım), Katoliklerin düzenlediği bir suikastın önderi olan Fawkes'un kuklasıyla birlikte papanın ve Wiseman'ın kuklaları da yakıldı. Bu olay üzerine Wiseman, *Appeal to the Reason and Good Feeling of the English People*'ı (İngiliz Halkının Anlayış ve Sağduyusuna Sesleniş) kaleme aldı. Ardından 1852'de toplanan ilk Westminster Sinodu'na başkanlık etti. En önemli yapıtları, Süryanice Eski Ahit üzerine özgün bir çalışma olan ünlü *Horae Syriacae* (1827; Süryani Mevsimleri) ve *Fabiola* (1854) adlı tarihsel romanıdır.

Wislicenus, Johannes (Adolph) (d. 24 Haziran 1835, Kleineichstädt, Thüringen - ö. 5 Aralık 1902, Leipzig, Almanya), Alman kimyacı. Bir moleküldeki atomların

uzamsal yerleşiminin önemine dikkati çeken öncü çalışmalar yapmıştır.

Harvard ve Zürich üniversitelerinde öğrenim gördü. Bu ve başka üniversitelerde ders verdi. Jacobus van't Hoff ve Joseph-Achille Le Bel'in geliştirdiği yapı kuramını onlardan çok önce ortaya attı. Laktik asit üzerindeki çalışmaları sonucunda 1873'te aynı kimyasal formüle sahip iki bileşiğin farklı özellikler gösterebileceğini buldu. Bu olguyu (izomerlik) iki bileşiğin molekül yapılarındaki ya da atomlarının düzenlenişindeki farklılığa bağladı.

Wismar, Almanya'nın batısında, Mecklenburg-Batı Pomeranya eyaletinde (*Land*) kent. Baltık Denizindeki Wismar Körfezinin kıyısında, Lübeck'in doğusunda yer alır. Adı kayıtlara ilk kez 1229'da geçen kent, 1250'den önceki bir tarihte berat aldı. Hansa Birliği'nin üyesi olarak önemli bir ringa ve bira ticareti merkezi durumuna geldi. 1648'de İsveç'e, 1803'te ise Mecklenburg hanedanının Schwerin koluna geçti. İsveç 1903'e değin kent üzerindeki hak iddialarını sürdürdü. II. Dünya Savaşı'nda kentteki birçok tarihsel bina yıkıldıysa da, ortaçağdan kalma kent merkezi ayakta kaldı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kentteki liman tesisleri büyük ölçüde genişletildi ve modern tersaneler kuruldu. Günümüzde bir kara ve demir yolu kavşağı olan Wismar'da şeker ve metal eşya üreten fabrikalar ve balık işleme tesisleri vardır. Nüfus (1990 tah.) 57.173.

Wissler, Clark (d. 18 Eylül 1870, Wayne ili, Indiana - ö. 25 Ağustos 1947, New York kenti, ABD), kültür alanı(*) kavramının ABD'deki öncülerinden olan antropolog. *The American Indian* (1917, 2. bas. 1922; Amerika Yerlileri) adlı yapıtı, Kuzey Amerika'nın etnolojisi üzerine klasik bir çalışma olarak kabul edilir.

Psikoloji öğrenimi görerek Columbia Üniversitesi'nde bu dalda doktora çalışması yaptı (1901). Daha sonra Franz Boas'tan etkilenerek antropolojiye yöneldi. Yaklaşık 40 yıl New York kentindeki Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'ni yönetti, ayrıca Yale Üniversitesi'nde ders verdi (1924-40).

North American Indians of the Plains'de (1912; Kuzey Amerika Ova Yerlileri), yaptığı alan çalışmalarının temelini açıkladı. Dakota ve Karaayak kabileleri üzerine 200'ü aşkın bilimsel ve popüler makalesiyle bu konuda otorite oldu. Özellikle maddi kültür, mitler ve halk öyküleri, sanat tasarımları, toplumsal örgütlenme, ahlaki değerler ve Güneş Dansı gibi görkemli dinsel törenler konusunda dikkat çekici bilgiler verdi.

Amerika Doğa Tarihi Müzesi'nde, koleksiyonlar ile sanat ürünlerinden oluşan sergileri bölgelere ve kabilelere göre düzenledi. *The American Indian*'da kültürel özelliklerin bölgesel öbekler oluşturduğunu belirterek kültür ile fiziksel çevre arasındaki ilişkiyi inceledi; ayrıca belli başlı kültür alanlarını belirledi. *Man and Culture* (1923; İnsan ve Kültür) ile *The Relation of Nature to Man in Aboriginal America* (1926; Yerlilerin Amerikası'nda Doğa-İnsan İlişkisi) adlı çalışmalarında, kültürel özelliklerin ve geliştikleri çağların bölgelere göre dağılımını ve uyarlanma süreçlerini ele aldı. Sonraki yapıtları arasında *Indian Cavalcade* (1938; Yerli Süvari Alayı) ve *Indians of the United States* (1940; ABD'nin Yerlileri) sayılabilir.

Wissmann, Hermann von (d. 4 Eylül 1853, Frankfurt an der Oder, Brandenburg - ö. 15 Haziran 1905, Liezen yakınları, Avusturya), Afrika kıtasını iki kez boydan boya geçerek Yukarı Kongo hakkında yeni bilgiler toplayan Alman kâşif. Keşifleri Doğu Afrika'da Alman sömürgelerinin kurulmasına olanak sağlamıştır.

İlk yolculuğuna 1880'de Luanda'dan (Angola) başlayan Wissmann 1882'de Sadani'ye (Tanganika [bugün Tanzanya]) ulaştı. Yolculuğu sırasında Zaire'deki Sankuru Irmağını keşfetti; Kasai ve Kongo ırmakları arasındaki yolları araştırdı. 1884 ve 1886'da Belçika kralı II. Léopold adına Kasai Irmağındaki ulaşım olanaklarını araştırmakla görevlendirildi. Daha sonra bugün Tanzanya'da bulunan Tanganika Gölü ile Zengibar'a kadar giderek Afrika'nın doğu kesiminde keşifler yaptı.

Wister, Owen (d. 14 Temmuz 1860, Philadelphia - ö. 21 Temmuz 1938, North Kingstown, Rhode Island, ABD), *The Virginian* (1902; Virginialı) adlı yapıtıyla kovboy tipini bir ABD halk kahramanı ve kurmaca edebiyatın başlıca karakterlerinden biri durumuna getiren ABD'li romancı.

Bir çiftlik kâhyasını anlattığı *The Virginian*'da kibar kadın kahraman ve kaba kovboy sevgili arasındaki çatışma türünden temaları ilk kez kullandı. Ayrıca gerilim doruğunu oluşturan düello sahnesiyle sonradan çok işlenen bir dönüm noktasının ilk örneğini verdi. Harvard'dan tanıdığı Theodore Roosevelt'i konu alan *Roosevelt: The Story of a Friendship, 1800-1919* (1930; Roosevelt: Bir Dostluğun Öyküsü, 1880-1919) dışında çocuklar için de bazı kitaplar yazdı. 1885-95 arasında tuttuğu günceler ve yazdığı mektuplar kızı Fanny Kemble Wister tarafından yayıma hazırlanarak *Owen Wister Out West* (1958) adıyla basıldı.

Wisteria *bak.* morsalkım

witan, WITENAGEMOT olarak da bilinir, İngiltere'de Anglosakson döneminde kralın konseyi.

"Bilge kişiler" anlamına gelen *witan*'ın görevi krala, başvurduğu her konuda danışmanlık yapmaktı. Bu çerçevede kralın kiliseye ya da kişilere toprak bağışlarını onaylar, yeni yasalar ya da eski geleneklerden yeni kurallar çıkarmasına izin verir ve asi ya da muhalif kişilerle başa çıkmasına destek olurdu. Bileşimini ve toplanma zamanını kral belirlerdi.

Genellikle büyük soylular ve piskoposların katıldığı *witan*, bir halk meclisi değildi. Bileşimi ve görevleri bakımından Anglonorman krallarının *commune concilium*'una çok benziyordu. Aralarındaki temel fark *commune concilium*'daki baronların krala feodal bağlarla bağlı olmalarıydı.

Witbank, Güney Afrika'da, Transvaal'de kent. Pretoria'nın doğusunda, 20'yi aşkın ocağın bulunduğu bir kömür madenciliği bölgesinin merkezinde yer alır. Güney Afrika Savaşı sırasında İngiliz ordusunda askerlik görevini yapmakta olan Winston Churchill, Pretoria'dan kaçtıktan sonra Witbank yakınlarındaki bir kömür ocağında saklandı. Witbank 1910'da kent statüsü kazandı ve ağır sanayinin gelişmesiyle birlikte hızla büyüdü. Olifants Irmağı üzerindeki Witbank Barajı geniş bir bölgenin elektrik gereksinimini karşılar. Nüfus (1983 tah.) belediye, 83.400.

Witherspoon, John (d. 15 Şubat 1723, Gifford, Doğu Lothian, İskoçya - ö. 15 Kasım 1794, Tusculum, New Jersey, ABD), İskoç asıllı Amerikalı Presbiteryen rahip ve New Jersey College'ın (bugün Princeton Üniversitesi) rektörü. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde imzası bulunan tek din adamıdır.

Edinburgh Üniversitesi'nde ilahiyat öğrenimini tamamladıktan sonra 1745'te Beith'te, 1757'de Paisley'de rahipliğe getirildi. 1768'de Paisley'den ayrılarak New Jersey College'ın rektörü oldu. Anayurdu ile Amerika arasındaki anlaşmazlıkta ödünsüz olarak koloni halklarının yanında yer aldı. Somerset İli Haberleşme Komitesi başkanlığı (1775-76), iki bölge kongresinde temsilcilik ve Kıta Kongresi üyeliği (1776-79, 1780-82) yaptı. Kıta Kongresi'nde bağımsızlık kararı alınmasının ateşli bir savunucusu oldu.

Tutucu bir din adamı olan Witherspoon'un yapıtları arasında *Ecclesiastical Characteristics* (1753; Kilisenin Özellikleri), *Considerations on the Nature and Extent of the Legislative Authority of the British Parliament* (1774; İngiliz Parlamentosunun Yürütme Yetkisinin Yapısı ve Sınırları Üzerine Düşünceler) sayılabilir.

Witigis (ü. 536), VITIGE olarak da yazılır, 536 sonbaharında İtalya kralı olan Ostrogot asker. Bizans İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü mücadelede sonuna değin direnmekle birlikte başarısızlığa uğramıştır.

Bizanslı komutan Belisarios'un Roma'ya doğru ilerlediği sırada tahttan indirilerek öldürülen Theodahad'ın yerine kral seçildi. Roma'nın savunmasını küçük bir garnizona bırakarak kuvvetlerini Ravenna'ya yığdı. Konumunu güçlendirmek amacıyla Ravenna'da Kral Theoderich'in torunu Matasuntha'yla evlendi. Ama Papa Silverius yokluğundan yararlanarak Roma'yı Belisarios'a teslim etti. Mart 537'de Roma'yı kuşatmak üzere geri dönen Witigis Belisarios'un askerlerini susuz bırakmak için kente su taşıyan sukemerlerini yıktıysa da planı geri tepti; sular altında kalan karargâhı sıtma yuvası bir bataklığa dönüştü. Bizans imparatoru I. Justinianos'un bölgeye destek birlikler yollaması üzerine üç aylık bir ateşkesi kabul etmek zorunda kaldı. Ama Belisarios ateşkesi bozarak Picenum'a girdi ve Ravenna'yı tehdit etmeye başladı. Mart 538'de Roma kuşatmasını kaldıran Gotlar, bu tarihten sonra iki yıl daha İtalya'nın kuzeyinde tutundular. 540 baharına gelindiğinde Gotların elinde kalan tek kale Ravenna'ydı.

Witigis krallığın geleceğini kurtarmak amacıyla tahttan çekilmeye ve Got şeflerinin İtalya tahtını Belisarios'a sunmalarına razı oldu. Öneriyi kabul etmiş gibi görünen Belisarios Ravenna'ya girdikten sonra Theoderich'in hazinesine el koydu ve Witigis, Matasuntha ve Got soylularını yakalatarak Konstantinopolis'e (İstanbul) götürdü. Witigis'in yaşamının geri kalan yıllarına ilişkin bilgi yoktur.

Witkiewicz, Stanisław Ignacy, lakabı WITKACY (d. 24 Şubat 1885, Varşova - ö. 18 Eylül 1939, Jeziory, Wołyna, Polonya), Polonyalı ressam, romancı ve oyun yazarı.

Kraków'daki Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördükten sonra Almanya, Fransa ve İtalya'yı dolaştı. 1914'te, Bronisław Malinowski'nin yönetimindeki antropolojik araştırma grubuna ressam ve fotoğrafçı olarak katılarak Avustralya'ya gitti. Üç yıl sonra Rus ordusunda yedek subaylık yaptığı sırada Sovyet Devrimi başladı. 1918'de Tatralar'ın eteğindeki Zakopane'ye yerleşen Witkiewicz II. Dünya Savaşı'nın başlarında intihar etti.

Oyunlarında karakterlerle olay örgülerini bilinçli olarak çarpıttı ve grotesk parodiler kullandı; böylece Ionesco ve Beckett'ın uyumsuzluk tiyatrosuna öncülük etti. *Kurka wodna* (1921; Su Tavuğu) ve *Wariat i zakonnica* (1925; Deli ile Rahibe) gibi oyunlarında özgün ve simgesel dil kullanımıyla hızlı bir tempo, çarpıtılmış zaman akışı ve feci olaylar dizisini birleştirdi. Oyunlarına olan ilgi 1950'lerde Polonya ve Batı'da yeniden canlandı.

Witos, Wincenty (d. 22 Ocak 1874, Wierzchosławice, Galiçya, Polonya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 30 Ekim 1945, Kraków, Polonya), Polonyalı devlet adamı ve Köylü Partisi önderi. Üç kez başbakanlık yapmıştır (1920-21, 1923, 1926).

Witos
Polish Library, Londra

1908-14 arasında Galiçya Meclisi (*Sejm*), 1911-18 arasında da Avusturya *Reichsrat*'ı üyeliğinde bulundu. I. Dünya Savaşı'nın ardından yeni kurulan İkinci Polonya Cumhuriyeti'nin yasama organı *Sejm*'e seçildi. Çok geçmeden *Sejm*'deki en güçlü grup olan Köylü Partisi'nin önderi oldu. Temmuz 1920-Eylül 1921 arasında bütün partilerin katıldığı koalisyon hükümetinde başbakanlık görevini yürüttü. Mayıs-Aralık 1923 arasındaki ikinci başbakanlığı sırasında enflasyon ve ulusal huzursuzluklar gibi sorunlara çözüm bulmada başarısız oldu. Başlangıçta sol partilerin yanında yer alırken gittikçe tutucu bir çizgiye kaydı. Mayıs 1926'da bütünüyle ortanın sağında bir tabana dayanan üçüncü bir hükümet kurdu. Ama bu hükümet birkaç gün içinde Józef Piłsudski önderliğindeki bir darbeyle devrildi.

Piłsudski'nin göstermelik bir parlamenter sistem altında yürüttüğü diktatörlüğe karşı muhalefete geçen Witos, 1930'da siyasal nedenlerle hapse atıldı. 1932'de mahkûmiyetine karar verildiyse de, bu karar 1933'te yasaya aykırı bulunarak bozuldu. Yeniden tutuklanmaktan çekindiği için Çekoslovakya'ya kaçtı. Daha sonra Polonya'ya döndüyse de 1939'da Almanlarca hapse atıldı. 1945'te ise Sovyet yetkililer tarafından tutuklandı ve ancak ölümünden kısa bir süre önce serbest bırakıldı.

Witt, Johan de (d. 24 Eylül 1625, Dordrecht - ö. 20 Ağustos 1672, Lahey, Felemenk Cumhuriyeti), 17. yüzyılda Avrupa'nın önde gelen devlet adamlarından biri. Holland'ın *raadpensionaris*'i (danışman yönetici) olarak (1653-72), I. (1652-54) ve II. (1665-67) İngiliz-Felemenk savaşlarında Felemenk Cumhuriyeti'ni yönlendirerek ülkenin deniz ve ticaret gücünü pekiştirmiştir.

Dordrecht'in köklü bir ailesindendi. Altı kez belediye başkanı (*burgemeester*) olarak görev yapan ve uzun süre Holland Meclisi'nde kenti temsil eden babası Jacob, *stadhouder* (vali) makamını elinde tutan Oranje hanedanı prenslerine karşı eyalet haklarının ateşli savunucularındandı. De Witt daha Leiden'de öğrenim gördüğü sırada özellikle matematik ve hukuk alanındaki başarısıyla üstün yeteneklerini gösterdi. İlk analitik geometri yapıtlarından sayılan *Elementa curvarum linearum* adlı kitabını 1650'den önce kaleme aldı. 1645'te ağabeyi Cornelius ile birlikte Fransa, İtalya, İsviçre ve İngiltere'yi gezdi; dönüşünde Lahey'de avukatlığa başladı. 1650'de Dordrecht il meclisi temsilciliğine getirildi ve Holland Meclisi'ndeki kent temsilcilerinin başkanlığını üstlendi. Aynı yıl yerel askeri birliklerin dağıtılması konusunda Holland Meclisi'yle çatışmaya giren Oranje prensi II. Willem, Felemenk

De Witt, Jacobus de Baen'in bir resminden ayrıntı; Devlet Müzesi, Amsterdam
Rijksmuseum, Amsterdam

Genel Meclisi ve ordunun desteğiyle, eyalet haklarını savunan Hollandlı beş önderi tutuklattı. Bunların arasında Jacob de Witt de yer alıyordu. Ama tam muhalefetin sindirildiği sırada Willem'in ani ölümü siyasal güç dengesini değiştirdi. Willem'in geride küçük bir çocuk (sonradan Oranje prensi III. Willem) bırakmasından yararlanan Holland, *stadhouder* makamının boş bırakılmasını sağlayarak öteki eyaletlere önderliğini kabul ettirdi.

Henüz 28 yaşında Holland *raadpensionaris*'liğine seçilerek ülke yönetiminde güçlü bir konum kazanan Johan de Witt, İngiltere'yle yürütülen savaşın ülkeyi çöküşün eşiğine getirdiğini görerek öncelikle barış yapmaya yöneldi. Cromwell'in İngiltere ile Holland'ın birleşmesi yönündeki önerisini reddetmekle birlikte 1654'te büyük ödünler içeren Westminster Antlaşması'nı imzaladı. Felemenk gemilerinin küçük denizlerde İngiliz gemileriyle karşılaşınca bayrak indirmesini öngören antlaşmada Felemenk Genel Meclisi'nin onaylamaya yanaşmadığı, ama de Witt'in Holland Meclisi'ne kabul ettirdiği gizli bir hüküm de bulunuyordu. Buna göre *stadhouder* makamı boş tutularak Stuartlarla yakın akrabalığı olan Oranje hanedanının yeniden başa geçmesi önlenecekti.

İngiliz tehdidini savuşturarak geniş bir hareket serbestliği kazanan de Witt, mali güçlükleri çözerek Felemenklerin ticari üstünlüğünü Doğu Hint Adalarına kadar genişletti. İsveç'e karşı Danimarka'yı destekledi (1658-59) ve Portekiz'le elverişli koşullara dayalı bir barış antlaşması yaptı (1662). II. Charles'ın İngiltere tahtına geçmesinden sonra Stuart baskısına karşı koyarak Oranje prensinin vali olarak atanmasına izin vermedi. Bu tutumdan kaynaklanan siyasal gerginlik, denizcilik ve ticaret hakları konusundaki eski sorunların da canlanmasıyla 1665'te yeniden savaşa yol açtı. Amiral de Ruyter'in başarılı komutası ve de Witt'in diplomatik becerisi, savaşı bu kez Felemenk Cumhuriyeti'nin lehine çevirdi. Fransa'nın İspanyol Felemenki'ne saldırmasının yarattığı ortak tehdit, tarafları statükoyu korumaya yönelik bir antlaşma yapmak zorunda bıraktı (Temmuz 1667). Antlaşmanın ardından Holland'da cumhuriyetçi bir yönetim oluşturan de Witt, aynı zamanda İngiltere ve İsveç ile Üçlü İttifak'ın kurulmasına öncülük etti (Ocak 1668). Böylece Fransa kralı XIV. Louis'nin karısı Marie-Thérèse adına İspanyol Felemenki'ne el koyma emelleri boşa çıktı.

XIV. Louis 1672'de beklenmedik biçimde savaş açarak büyük bir ordunun başında Felemenk Cumhuriyeti'ne saldırdı. Bu ortamda III. Willem görev başına çağrılırken, Johan de Witt aleyhine şiddetli gösteriler başladı. Prense karşı suikast hazırlamakla suçlanan Cornelius de Witt'in tutuklanmasından sonra Johan de Witt de görevinden çekilmek zorunda kaldı. İşkenceden geçirilen ve sürgün cezasına çarptırılan Cornelius, Johan'ı görmek için Lahey'e geçti. Bunu duyan büyük bir kalabalık iki kardeşi parçalayarak öldürdü.

Witte, Emanuel de (d. 1617, Alkmaar - ö. 1692, Amsterdam, Felemenk), kilise içlerini canlandırdığı resimleriyle mimari resmin son dönem temsilcilerinden Felemenkli ressam.

Ressamlığa Delft'te, tarihsel konular ve portreler çizerek başladı. Belki de Gerard Houckgeest ve Hendrick Cornelisz van Vliet gibi çağdaşlarının çalışmalarından etkilenerek yüzyılın ortalarına doğru mimari resme yöneldi. 1652'de yerleştiği Amsterdam'dan bir daha ayrılmadı.

De Witte Amsterdam'ın Yeni Kilise (Nieuwe Kerk), Eski Kilise (Oude Kerk) ve Portekiz Sinagogu gibi yapıların iç mekânlarını konu alan resimler yaptı. Büyük boyutlu bu tür resimlerinde görece büyük figürler kullandı, perspektifi ustaca uyguladı. Zaman zaman yumuşak bir yeşil ya da kırmızı kullanmışsa da, paleti genellikle az renk içeriyordu; ışıklı alanlarda beyazımsı bir sarıyla, gölgelerde griden koyu siyaha kadar uzanan tonlarla yetiniyordu. Ayrıca "Balık Pazarı" (1672) ve "Virginal Çalan Kadın" gibi gündelik yaşamdan sahneler de betimledi.

Wittelsbach HANEDANI, 20. yüzyıla değin Bavyera ve Ren-Pfalz'a hükümdarlar vermiş soylu Alman ailesi. Hanedanın adı, Scheyern kontu V. Otto'nun (ö. 1155) ailesiyle birlikte 1124'te yerleştiği Aichach kenti yakınlarındaki Wittelsbach Şatosu'ndan gelir. Hanedanın Bavyera'daki egemenliği ise VI. Otto'nun Alman kralı I. Friedrich'e hizmetlerinden dolayı 1180'de I. Otto adıyla Bavyera dükü olmasıyla başladı. Daha sonra II. Otto evlilik yoluyla 1214'te Ren-Pfalz'ı aldı. Onun soyundan gelen Ludwig 1294'te Bavyera dükü, 1328'de de IV. Ludwig adıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru oldu. Wittelsbach topraklarındaki ilk önemli bölünme, IV. Ludwig'in 1329'da Pavia Sözleşmesi'yle yeğenleri II. Rudolf (ö. 1353) ve I. Ruprecht'e Ren-Pfalz ve Yukarı Bavyera'yı vermesiyle ortaya çıktı. Düklükten ayrılan toprakları 1353'ten 1390'a değin tek başına yöneten I. Ruprecht, 1356'da Ren-Pfalz elektörü unvanını aldı.

Bavyera'nın geriye kalan bölümü IV. Ludwig'in soyundan gelenlerin elinde kalmakla birikte birkaç kez bölünmeye uğradı. 1392'deki bölünmeyle Ingolstadt, Münih ve Landshut kolları doğdu. Üç kuşak sonra bir dizi çekişmenin ardından düklük topraklarını yeniden birleştiren IV. Albrecht (ö. 1508), unvan ve toprakların en büyük çocuğa geçmesi ilkesini koydu. Aralarından Alman kralı Ruprecht'in (hd 1400-10) çıktığı Pfalz Wittelsbach'ları ise toprak bölünmelerinin sürmesi nedeniyle çok sayıda kola ayrıldı. Bu kolların birinden gelen Zweibrücken kontunun oğlu Karl, 1645'te X. Karl Gustaf adıyla İsveç kralı oldu. Kolun İsveç

tahtı üzerindeki egemenliği XI. Karl ve XII. Karl aracılığıyla 1718'e değin sürdü.

Bavyera dükleri 1623'te elektörlük unvanı da elde etti. Bavyera elektörü Karl Albrecht (ö. 1745) VII. Karl adıyla 1742'de Kutsal Roma-Germen imparatoru oldu. Onun oğlu III. Maximilian Joseph'in ölümüyle Wittelsbach'ların Bavyera kolu sona erdi (1777). Gene bir Wittelsbach olan Pfalz elektörü Karl Theodor, 1724'te yapılan bir hanedan antlaşması sonucunda Bavyera'nın başına geçti. Onun ölümünden (1799) sonra Pfalz ve Bavyera'yı yönetimi altında yeniden birleştiren Zweibrücken kolundan IV. Maximilian Joseph, 1806'da I. Maximilian adıyla Bavyera kralı oldu.

I. Maximilian'ın soyundan gelenler III. Ludwig'in 1918'de tahttan çekilmesine değin Bavyera kralı olarak kaldılar. Anne tarafından Stuartların soyundan geldiği için İngiltere tahtında da hak sahibi olan III. Ludwig'in oğlu Prens Ruprecht (ö. 1955), Hitler'e karşı Bavyera'daki monarşist muhalefetin sözcüsü oldu.

I. Maximilian'ın torunlarından Bavyera prensi Adalbert, onun oğlu Ludwig Ferdinand ve torunu Ferdinand İspanyol prenslerle evlendiler (1856, 1883 ve 1906).

Witten, Almanya'nın kuzeybatısında, Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde (*Land*) kent. Ruhr Irmağının kıyısında yer alır. Kuzeyde Dortmund, kuzeybatıda ise Bochum kentleriyle çevrilidir. 1825'te berat alan kent II. Dünya Savaşı'nda ağır hasar gördü. Savaştan sonra çok sayıda ticari şirketin merkezinin bulunduğu modern bir kent olarak yeniden inşa edildi.

Witten'in güneyindeki sık ormanlarla kaplı bölge, Ruhr bölgesinin gözde eğlence ve dinlence merkezlerindendir. Kentte bir grafik sanatlar müzesi ve bir arşiv vardır. Sanayi ürünleri arasında çelik, kömür katranı, cam ve çeşitli makineler sayılabilir. Nüfus (1991 tah.) 104.701.

Wittenberg, Almanya'nın ortakuzey kesiminde, Saksonya-Anhalt eyaletinde (*Land*) kent. Elbe Irmağı kıyısında, Berlin'in güneybatısında yer alır. Adı kayıtlarda ilk kez 1180'de geçen kent, 1293'te berat aldı. 1212'den Saksonya Elektörlüğü'yle birlikte Wettin hanedanına geçtiği 1423'e değin Aschersleben dükleri ile Saksonya elektörlerinin yönetim merkezi oldu. 1502'de Elektör III. Friedrich (Akıllı) tarafından kurulan ve 1817'de Halle Üniversitesi'nin bünyesine katılan Wittenberg Üniversitesi, her ikisi de ünlü birer Reformcu olan Martin Luther ve Philipp Melanchthon'un burada ders vermesi nedeniyle ün kazandı. 1806'da Fransızlar tarafından işgal edilen kent, 1815'te Prusyalıların yönetimine girdi.

Reform hareketi 31 Ekim 1517'de, Luther'in ünlü Doksan Beş Tez'ini Wittenberg'deki Schlosskirche'nin (Kale Kilisesi) tahta kapılarına çakmasıyla başladı. Bu kapılar 1760'ta çıkan bir yangında yok oldu; Luther ve öbür Reform önderlerinin mezarlarının bulunduğu kilisenin ana binası da bu yangında ve 1813-14'te ağır hasar gördü. Günümüzde kilisenin 1858'de yaptırılan tunç kapılarının üzerinde Luther'in tezlerinin Latince metni bulunur.

Bir ırmak limanı ve demiryolu kavşağı olması Wittenberg'in sanayileşmesinde önemli rol oynamıştır. Kimya sanayisi, özellikle de Piesteritz'deki devlete ait azot fabrikaları kent ekonomisinde önemli yere sahiptir. 1970'lerin sonlarında kentte büyük bir yapay gübre fabrikası kurulmuştur. Nüfus (1989 tah.) 53.358.

Wittfogel, Karl August (d. 1896, Hannover, Almanya - ö. ?), Alman kökenli ABD'li iktisatçı ve toplumbilimci. "Hidrolik toplum" ve "Doğu despotizmi"(*) konusundaki çalışmaları, Marx'ın "Asya tipi üretim tarzı"(*) (ATÜT) hipotezinden 20. yüzyılda esinlenen en önemli, ama daha sonra çok eleştirilmiş kuramsallaştırma denemeleri arasında yer alır.

Wittfogel Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesinden hemen önceki dönemde (1928-33) incelemelerini, Marksizm alanı içinde dogmatik olmayan bir eleştirel kuram arayışını simgeleyen Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nde sürdürdü. Bu yıllarda kaleme aldığı *Wirtschaft und Gesellschaft Chinas* (1931; Çin Toplumu ve Ekonomisi), Stalin'in karşı olduğu ATÜT tezine yaslanışıyla, yazarın o sırada içinde yer aldığı komünist hareket içinde büyük tepki doğurdu. Hitler'in yönetimi ele geçirmesiyle birlikte 1933'te Frankfurt okulunun başka üyeleri gibi ABD'ye göç eden Wittfogel, 1934'te komünizm karşıtı bir konuma geçti ve Stalin rejimini Asyatik despotizmin bir devamı gibi kavramlaştırmaya başladı. 1935-37'de Çin'de yaptığı araştırmaların ardından, düşüncelerini *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*'da (1957; Doğu Despotizmi: Mutlak İktidar Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme) sistematik biçimde ortaya koydu. Wittfogel'in Soğuk Savaş kutuplaşmalarına taraf haline gelmesinden kaynaklanan oldukça katı çizgilere ve sert polemik üslubuna karşın, bu yapıt Marx'ın "Formen, die der kapitalistische Produktion vorhergehen" (*Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, 1977,) olarak bilinen elyazmasının yeniden keşfinden bir ölçüde güç aldı ve 1960'lı yılların ATÜT tartışmalarının hareket noktalarından birini oluşturdu.

Wittgenstein, Ludwig (Josef Johann) (d. 26 Nisan 1889, Viyana - ö. 29 Nisan 1951, Cambridge, İngiltere), Avusturya asıllı filozof. 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde İngiliz felsefesini derinden etkilemiş, mantık kuramları ve daha sonra da dil felsefesiyle iki özgün felsefe sistemi oluşturmuştur. Hitler'in Avusturya'yı işgalinden sonra İngiliz vatandaşlığına geçmiştir.

Gençlik yılları. Avusturyalı bir çelik üreticisinin oğlu, çok yetenekli sekiz kardeşin en küçüğüydü. On dört yaşına değin evde eğitildi. Üç yıl matematik ve doğa bilimlerine ağırlık veren bir okulda okuduktan sonra iki yıl Berlin'de makine mühendisliği öğrenimi gördü. 1908'de İngiltere'de atmosferin üst kesimlerinde uçurtmayla deneyler yaptı ve çok geçmeden bir uçak motoru üzerinde çalışmaya başladı. Araştırma öğrencisi olduğu Manchester Victoria Üniversitesi'nin mühendislik laboratuvarında pervanenin her kanadının ucuna bir jet itici yerleştirmeyi düşündü. Deneysel bir motor tasarladı, yapımını denetledi ve motoru başarıyla denedi. Tasarım çalışmaları sırasında matematiğe ilgi duyarak matematiğin temellerini incelemeye başladı. Bertrand Russell'ın *The Principles of Mathematics* (1903; Matematiğin İlkeleri) adlı kitabından esinlenerek 1911'de Manchester'daki mühendislik çalışmalarını bıraktı ve Russell'ın ders verdiği Cambridge'e gitti. Matematiksel mantıkta hızla ilerleyerek Russell'a göre kısa zamanda onun öğretebileceği her şeyi öğrendi.

Wittgenstein
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Wittgenstein 1913'ün büyük bölümünü Cambridge'de mantık çalışmalarıyla ve Russell'la giriştiği uzun tartışmalarla geçirdi. Daha sonra Norveç'in Skjolden kenti yakınlarında, ıssız bir fiyordun yamacına yaptığı kulübeye çekilerek bütün zamanını mantığa ayırdı. I. Dünya Savaşı başlayınca Avusturya ordusuna yazıldı. 1916'da Rus cephesinde kahramanlık madalyaları kazandıktan sonra topçu subayı olarak eğitildi ve doğu cephesinde görevlendirildi. 1918'de de İtalya cephesinde bir topçu birliğine atandı.

"Tractatus" dönemi. Wittgenstein savaş boyunca mantık ve felsefe notları tuttu. Savaşın sonunda İtalyanlara tutsak düştüğünde elinde tamamlanmış bir kitap taslağı vardı. Bunu Russell'a yolladı. Serbest bırakıldığında ise kitabını yayımlayacak kimse bulamadı. Kitap ancak 1921'de, yayımlanmasını reddettiği "giriş"i sayesinde ve Russell'ın çabalarıyla *Logisch-philosophische Abhandlung* adıyla bir dergide basılabildi. 1922'de Almanca aslı ile İngilizce çevirisi, başlığın Latince karşılığı olan *Tractatus Logico-Philosophicus* (*Tractatus Logico-Philosophicus*, 1985 ve 1986) adıyla yayımlandı.

Bugün *Tractatus* herkes tarafından yeni bilgiler içeren geniş kapsamlı ve etkili bir yapıt olarak kabul edilir. Ondalık sistemiyle düzenlenmiş ve 60 sayfaya sığdırılmış bir dizi cümleden oluşur, ama dilin doğası, söylenebilecek olanın sınırları, mantık, etik ve felsefe, nedensellik ve tümevarım, benlik ve irade, ölüm ve mistik olan, iyi ve kötü başlıkları altında çok geniş bir alanı kapsar. Ana sorusu dile ilişkindir: Dile olanak veren nedir? İnsan bir dizi sözcükle nasıl olur da bir şey söyleyebilir ve nasıl olur da bir başkası onu anlayabilir? Wittgenstein'ın çıkış noktası bir insanın daha hiç karşılaşmadığı cümleleri anlayabilmesidir. Bu sorunun çözülebilmesi için anlamlı (bir şey söyleyen) bir cümlenin (bir önerme) "gerçeğin bir *resmi*" olması gerekir. "Bir önerme kendi anlamını *gösterir*," yani dünyadaki bir durumu gösterir. Bu resim kuramı "kâğıt üstündeki işaretler ile dış dünyadaki bir durum arasındaki bağlantıyı" açıklamaya yöneliktir. Her önermenin bir resim olduğunun farkına varılmamasının nedeni, "tümüyle çözümlenmiş" biçimiyle ele alınmamasıdır; tam çözümlenmiş biçiminde ise önerme yalın işaretlerin belli bir düzen içinde bir araya gelmesinden oluşur ve yalın gerçeklik öğeleriyle karşılıklı ilişki içindeki bu işaretler "resmin gerçekliğe dokunmasını" sağlar.

Tractatus'un en çarpıcı yanlarından biri dilin sınırları konusundaki yaklaşımıdır. Yalnızca bir önerme-resmin temsil ettiği durumun içerdiği sayıda öğeyi içermesi değil, dünyadaki bütün resimlerin ve olası bütün durumların da aynı mantıksal biçimi paylaşması gerekir; bu mantıksal biçim aynı zamanda hem "temsil biçimi", hem de "gerçekliğin biçimi"dir. Ama dilin ve ger-

çekliğin bu ortak biçimi temsil edilemez. "Önermeler gerçekliğin bütününü temsil edebilirler, ama bunu yapabilmek için gerçeklikle paylaşmak zorunda oldukları mantıksal biçimi temsil edemezler." "Söylenebilecek her şey yalnızca bir önerme aracılığıyla dile getirilebilir ve bu durumda *tüm* önermelerin anlaşılması için gerekli olan hiçbir şey dile getirilemez."

Temsil edilemeyen ("dile getirilemeyen") başka şeyler de vardır. Bunlar gerçekliğin yalın öğelerinin zorunlu var oluşu, düşünen, isteyen benliğin var oluşu ve mutlak değerin var oluşudur. Dilin sınırları aynı zamanda düşüncenin de sınırları olduğundan bunların düşünülmesi de olanaksızdır. Dolayısıyla Wittgenstein'ın "Söylenemeyen şeyler gerçekte vardır," cümlesi de söylenemeyecek ve düşünülemeyecek bir şeydir. Kitabın sonunda yer alan "Söylenemeyen konusunda susmak gerekir," cümlesi insanın üzerinde hiçbir şey söyleyemeceği bir dünyanın var olduğunu anlatmaya çalışan metafizik bir ifadedir.

Wittgenstein 1919'da toplum yaşamına döndükten sonra babasından miras kalan serveti dağıttı; aşırı sade ve tutumlu bir yaşam biçimini benimsedi.

Tractatus ile felsefeye yapabileceği katkıları tükettiğini düşünen Wittgenstein kendisine başka işler aramaya başladı. 1920'den sonra Aşağı Avusturya'nın çeşitli köylerinde ilkokul öğretmenliği yaptı. Çok mutsuz olduğu ve sık sık intiharı düşündüğü bu dönemde gene de genç öğrencileriyle olan ilişkisinin yararını gördü. 1925'te öteki öğretmenler ve köylülerle arasında çıkan sorunlar yüzünden öğretmenlikten ayrıldı. Birkaç ay Viyana yakınlarındaki bir manastırda bahçıvan yamaklığı yaptı. Daha sonra kız kardeşlerinden biri için Viyana'da bir köşkün inşasını üstlendi. Ayrıca çok yetenekli bir müzikçiydi. Gençliğinde klarnet çalmıştı. Zor klasik müzik parçalarını ıslıkla çalmak gibi az rastlanan bir yeteneği, müziğin yorumuna ilişkin saygıyla karşılanan görüşleri vardı.

"Philosophische Untersuchungen" dönemi. Wittgenstein 1929 başında Cambridge'e dönerek Trinity College'da öğretim üyesi oldu. Dersleri ve öğrencilerinin tuttuğu notlarla zamanla İngilizce konuşulan ülkelerde felsefi düşünceyi derinden etkiler duruma geldi. Kendi sorularına verdiği yanıtlar biçiminde gelişen dersleriyle yeni bir felsefi bakış yarattı. Bununla birlikte üniversite yaşamından hoşlanmıyor, Trinity'nin yemek salonundaki baş masada sürdürülen "zekice" konuşmalardan nefret ediyordu. Çok geçmeden yemek salonuna gitmekten vazgeçti. Akademik felsefe düşüncesine karşı olduğundan birçok öğrencisini üniversitede felsefe öğretme tasarısından caydırmaya çalıştı. İnsanın söyleyecek söz bulamadığı karanlık ve karmaşalı dönemleri olduğunu biliyor, insanın üniversite hocası olup da dürüstlüğünden ödün vermemesini neredeyse olanaksız görüyordu.

Wittgenstein Cambridge'e dönüşünden ölümüne değin birçok metin yazdı; defterlerinin, taslaklarının ve daktilo edilmiş metinlerinin çoğu da günümüze ulaştı. Bu çalışmalarının en önemlisi olan *Philosophische Untersuchungen*'in (1953; Felsefe Soruşturmaları) tamamlanmış ilk bölümü ile taslak halindeki ikinci bölümü isteği uyarınca ölümünden sonra yayımlandı.

1929'da ani bir kararla yeniden felsefeye yönelen Wittgenstein bu kez *Tractatus*'takinden farklı bir yaklaşım geliştirdi. Bir önermenin "tümüyle çözümlenmiş" tek bir biçimi olduğu, her önermenin belirli bir anlam taşıdığı, gerçekliğin ve dilin yalın öğelerden oluştuğu, dilin, önermelerin ve düşüncenin bir özü bulunduğu ve dünyanın *a priori* bir düzeni olduğu yolundaki önceki görüşlerini reddetti. Bütün temsil biçimlerinin aynı mantıksal biçimi paylaşmasının gerekmediğini de öne sürerek "söylenemez" kavramından vazgeçti.

Tractatus'ta dilin kullanım biçimlerindeki sonsuz çeşitliliğin yanıltıcı olduğunu, bir çeşitliliğin ardında filozofun kavramaya çalışacağı birleştirici bir öz bulunduğunu savunmuştu. *Untersuchungen*'de ise bu inancın bir yanılsama olduğunu ileri sürdü. Çeşitliliğin içinde gizlenmiş bir birlik yoktu. Belleğin, düşünmenin, bir sözcüğü anlamanın ya da bir kurala uymanın doğası gibi konular filozofun zihninde karışıklığa ve "Bilgi nedir?", "Niyet nedir?", "İddia nedir?" türünden sorulara yol açıyordu. Ama bunlar görülebilen şeylere ilişkin betimlemeler ve hatırlatmalar aracılığıyla gideriliyor ya da yatıştırılıyordu. İnsan günlük konuşma ve iletişimde dilden yararlanırken bilgi, niyet vb sözcükleri birbirinden farklı birçok durumda kullanıyor, dolayısıyla betimlemeler felsefi düşünceyi yanıltan önyargıları sarsarak bilginin, niyetin, iddianın bir özü olması gerektiği yolundaki saplantıyı ortadan kaldırıyordu.

Wittgenstein oyun kavramı örneğini kullanarak dilin bütün biçimlerinin ortak bir yapısı olduğu varsayımını yıkmaya çalıştı. Oyunların hepsi değil, yalnızca bazısı eğlendiriciydi; bazısı yarışmalıydı ve kazanma ya da kaybetmeyi içeriyordu. Hepsinde görülen ortak bir özellik değil, aralarında yalnızca "çakışan ve örtüşen" benzerlikler vardı. Wittgenstein bu durumu anlatmak için "aile benzerlikleri" terimini kullandı. "Oyun" sözcüğü nasıl aralarında yalnızca "aile benzerliği" olan geniş bir olgular bütünü için kullanılıyorsa, "bilgi", "önerme", "bellek", "niyet", "düşünce", "kural" ve "inanç" gibi felsefede büyük önem taşıyan sözcüklerin de geniş bir kullanım alanı vardı. Örneğin bir şeye inanç denmesinin nedeni, belki daha önce inanç olarak adlandırılan bazı şeylerle arasındaki benzerlikti.

Wittgenstein'ın *Untersuchungen* ile gelişen yeni yaklaşımının önemli bir özelliği, kavramlarla eylem ve tepkiler arasındaki bağı, kavramların insan yaşamında dile getiriliş biçimlerini göstermesiydi. Amacı kavramların işlev ve anlamlarını elle tutulmaz bir zihin âleminin değil, bunları barındıran insani yaşam biçimlerinin ürünü olarak ortaya koymaktı.

Tractatus'un tersine *Untersuchungen* herkesin hayranlıkla karşıladığı bir yapıt değildir. Anlaşılmaz üslubu ve görünüşteki düzensizliği bazı felsefecileri şaşırtmış, bazıları, kesinlik ve ciddiyet açısından *Tractatus*'un gerisinde kaldığını belirtirken bazıları da felsefede köklü bir dönüşüm ve zenginlik yarattığını ileri sürmüştür.

Wittgenstein 1939'da Cambridge Üniversitesi'nde, G. E. Moore'un yerine felsefe kürsüsüne atandı. II. Dünya Savaşı sırasında Cambridge'den ayrılarak Londra'daki Guy's Hastanesi'nde hademelik, daha sonra da Kraliyet Victoria Kliniği'nde laboratuvar asistanlığı yaptı. İlk savaş döneminde olduğu gibi, gene felsefe sorunları üzerine düşünüp yazmayı sürdürdü. 1944 sonbaharında kanser olduğu anlaşılınca da bu durumdan etkilenmedi; son iki yılını çok çalışarak ve özgün metinler üreterek geçirdi.

Değerlendirme. Wittgenstein'ın felsefeye farklı bir bilinç ve yapısına ilişkin yeni bir bakış açısı getirdiği kesindir. Ona göre felsefede çözülecek bir problem, kanıtlanacak bir teorem, sınanacak bir varsayım yoktur. Felsefede sorunu insanın kendi düşüncelerinin karışıklığı oluşturur. "Felsefe *bütünüyle* yalın olmalıdır. Felsefe, anlamsız bir biçimde kafamıza soktuğumuz düğümleri çözer. Bunu yapmak için de bu düğümler kadar karmaşık adımlar atmak zorundadır. Felsefenin sonucu yalın olmakla birlikte başarıya ulaşmak için yönteminin yalın olmaması gerekir. Felsefenin karmaşıklığını konusu değil, bizim düğümlenmiş anlama yetimiz oluşturur." Doğru türden felsefi düşüncenin sonucunda bir doğru keşfedilmez, bir karışıklık çözülür. Wittgenstein, kavramsal araştırmalarının hepsinde, insanın düğümlenmiş zihnini çözecek "kurtarıcı sözcüğü" (*das erlösende Wort*) aramıştır.

Öbür önemli yapıtları arasında öğrencilerine dikte ettiği ve hepsi ölümünden sonra derlenen *The Blue and Brown Books* (1958; Mavi ve Kahverengi Kitaplar), *Tagebücher 1914-16* (1961; Günlükler, 1914-16), *Zettel* (1967; Notlar), *Philosophische Grammatik* (1969; Felsefi Gramer) ve *Über Gewissheit* (1970; Kesinlik Üzerine) sayılabilir.

Wittig, Georg (d. 16 Haziran 1897, Berlin - ö. 26 Ağustos 1987, Heidelberg, Batı Almanya), Alman kimyacı. Organik fosfor bileşiklerine ilişkin çalışmalarından dolayı 1979'da Nobel Kimya Ödülü'nü Herbert C. Brown'la paylaşmıştır.

Marburg Üniversitesi'nden 1923'te mezun oldu. Aynı üniversitede 1926'da doktora çalışmasını tamamlayarak 1932'ye değin ders verdi. Daha sonra Braunschweig Teknik Üniversitesi ile Freiburg, Tübingen ve Braunschweig üniversitelerinde görev yaptı. 1956'da Heidelberg Üniversitesi'ne geçti. 1965'te emekli olduktan sonra da ders vermeyi sürdürdü.

Eksi yüklü organik gruplar olan karbanyonların yer aldığı tepkimeleri incelerken, daha sonra kendi adıyla anılan özel bir tepkimede ara madde olarak ortaya çıkan bir grup bileşiği buldu.

Wittlin, Józef (d. 1896, Lemberg [bugün Lvov, Ukrayna], Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 29 Şubat 1976, New York, ABD), Polonyalı romancı, deneme yazarı ve şair. Lehçeyi en iyi kullanan edebiyatçılardandır.

Lemberg'de liseyi bitirdikten sonra Viyana Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördü. 1914'te orduya yazıldı ve Rus Cephesi'ne gönderildi. Ama iki yıl sonra sağlık nedenleriyle ordudan ayrıldı. *Hymny* (1920; İlahiler) adlı şiir kitabında, bireyin toplumsal sistemler ve güçlü devletlerin kurbanı olmasına karşı çıkıyordu. 1924'te Homeros'un *Odysseia*'sını Lehçeye çevirdi.

Wittlin'in Polonya edebiyatında yer edinmesini sağlayan yapıt *Sól ziemi*'ydi (1936; Toprağın Tuzu). Cepheye yollanan cahil bir Polonya köylüsünün öyküsü olan roman, iradesine ve ulusal çıkarlara karşın savaşan insanın şaşkınlığını anlatıyordu. II. Dünya Savaşı başlamadan Polonya'dan ayrılan Wittlin, kısa bir süre Paris ve Londra'da kaldıktan sonra New York'a yerleşti. Orada yayımladığı *Moj Lwów*'da (1946; Benim Lvov'um) sıla özlemini dile getirdi.

Wittstock Çarpışması, Otuz Yıl Savaşları sırasında, Almanya'daki İsveç ordusunun üstünlüğüyle sonuçlanan ve 1634'teki Nördlingen bozgunundan sonra Protestanların yeniden umutlanmasını sağlayan çarpışma (4 Ekim 1636). İsveçli komutan Johan Banér'in en büyük zaferi olarak kabul edilir. Banér komutasındaki 18 bin kişilik İsveç ordusu, 25 bin askerden oluşan imparatorluk ve Sakson kuvvetleriyle Berlin'in 93 km kuzeybatısındaki Wittstock'un ağaç-

lık tepelerinde karşı karşıya geldi. Banér'in gözü pek çevirme harekâtıyla üç cepheden saldırıya uğrayan imparatorluk ve Sakson kuvvetleri bozgunla başlayan kaçış sırasında izlenerek büyük ölçüde etkisiz hale getirildi.

Witu Adaları, VITU olarak da yazılır, Papua Yeni Gine'nin West New Britain iline bağlı Bismarck Takımadalarında volkanik ada grubu. Bismarck Denizindeki New Britain Adasının 65 km kuzeyinde yer alır. Toplam yüzölçümü 117 km²'dir. Garove (Deslacs, 67 km²), Unea (Merite, 29 km²) ve Mundua (5 km²) adaları ile beş küçük adadan oluşur. Unea 590 m'lik doruğuyla en yüksek adadır. Genellikle ormanlarla kaplı olan adalarda kopra ve kakao üretilir. Nüfus (1980 geç.) 8.599.

Witwatersrand, THE RAND olarak da bilinir, Güney Afrika'da, Transvaal'in güney kesiminde altın madeni bulunan kayalık sırt. Adı "beyaz su sırtı" anlamına gelir. Vaal ve Limpopo ırmakları arasındaki su bölümü çizgisini oluşturur. Yaklaşık 100 km boyunca uzanır; genişliği 37 km'yi bulur. Ortalama yüksekliği 1.700 m'dir. Damar olarak anılan konglomera katmanlarda bulunan zengin altın yatakları 1886'da keşfedildi. Bunu izleyen büyük göç dalgası orta bölümünün yakınlarında Johannesburg kentinin gelişmesini sağladı. Altın madeninin uzantıları sırt boyunca yayılır. Madenlerden pompalanan suların oluşturduğu göller dizisi, bitişikteki vadileri kaplar. Witwatersrand bölgesi yönetim açısından batıdaki Randfontein'dan doğudaki Delmas'a kadar uzanan 14 ilçeye ayrılmıştır. Bölgedeki beyazların oranı üçte biri bulur. Nüfus (1985) 3.572.171.

Witwatersrand Sistemi, Güney Afrika'da Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) oluşan kayaç dizilerinin başlıca bölümü. Dominion Resif Sisteminin üstünde ve Ventersdorp Sisteminin altında yer alan Witwatersrand Sistemi, bir doğu-batı şeridi biçiminde Randfontein'dan Springs'e ve kuzeyde Klerskdorp bölgesinden güneyde Ventersdorp'a kadar uzanır. Kayaçlar aslında daha geniş bir alanı kaplar; sistemin büyük bölümü daha sonraki çökellerle örtülmüştür. Ama bu yüzeyaltı kayaçların nereye kadar uzandığı jeofiziksel yöntemlerle ve sondaj yoluyla araştırılmıştır, çünkü kayaçlar önemli miktarlarda altın ve uranyum içermektedir. Sistem bir bütün olarak yaklaşık 8.100 m kalınlığındaki kayaçlardan oluşur; bu kayaçlar, alt ve üst bölümlere, her bölüm de kendi içinde dizilere ayrılır. Alt bölümde üç dizi saptanmıştır: En altta Hospital Tepesi Dizisi, ortada Government Resifi Dizisi ve üstte Jeppestown Dizisi. Üst bölüm ise, altta Main-Bird Dizisi ve üstte Kimberley-Elsburg Dizisi olarak ikiye ayrılır. Government Resifi Dizisi, ardışık şeyl ve kuvarsitlerin yanı sıra altın çökelleri içeren çakılsı katmanlardan oluşur; bu dizi ayrıca yaygın bir buzullaşma belirtileri içerir. Ekonomik açıdan en önemli dizi Main-Bird'dür; bu dizi, uranyum ve altın bakımından çok zengin kuvarsitli konglomeralardan oluşur. Şeyl, kuvarsit ve dolomitlerden oluşan Kimberley-Elsburg Dizisi de altın bakımından zengindir.

Witz, Konrad (d. y. 1400, Rottweil Özgür Kenti [bugün Almanya'da] - ö. y. 1445, Basel ya da Cenevre, İsviçre Konfederasyonu [bugün İsviçre]), geç gotik dönem ressamı. Dinsel resme gerçekçi manzaralar katan ilk Avrupalı sanatçılardan biridir. 1434'te Basel'de Ressamlar Loncası'na girmiş, yaşamının çoğunu bu kentte geçirmiştir.

Günümüze ulaşmış en eski yapıtı kabul edilen "Heilsspiegel Altar Panosu"nda (y. 1435) küçük, çıplak odalarda heykele benzeyen büyük boyutlu birçok figür bulunmaktadır. Witz "Sinagog"daki (Kamu Sanat Koleksiyonu, Basel) gibi bazı figürlerini

"Balık Avı Mucizesi", Konrad Witz'in pano üstüne tempera çalışması, 1444; Sanat ve Tarih Müzesi, Cenevre
Musée d'Art et d'Histoire, Cenevre

yalın ve zarif pozlarda resme çapraz yerleştirmiş, perspektifi yanlış olmakla birlikte mekânı biçimlendirmedeki yeteneğini ortaya koymuştur.

Yaklaşık 1440-43'ten kalma üç pano resmi büyük olasılıkla parçalanmış bir altar panosuna aittir. "Azize Catherine ve Mecdelli Meryem" (Notre-Dame Katedral Müzesi, Strasbourg), "Joachim ile Anna'nın Karşılaşması" (Kamu Sanat Koleksiyonu, Basel) ve "Meryem'e Müjde" (Alman Ulusal Müzesi, Nürnberg) adlı bu panolarda doğrusal perspektifin çok kişisel bir biçimde kullanıldığı, biçimlerin heykel gibi ele alındığı, kumaş, taş ve ahşap gibi farklı dokularda yansıyan duyarlı ışık oyunlarına yer verildiği görülür. Bu sahnelerin önemi Kuzey Avrupa sanatının yaygın simgesel anlatımıyla değil, doğal olguların gerçekçi ve inandırıcı bir biçimde betimlenmesiyle belirtilmiştir. Witz'in sanattaki tutumu başyapıtı "Balık Avı Mucizesi"nde (1444, Sanat ve Tarih Müzesi, Cenevre) çok iyi görülür. Bu yapıtta Witz su yüzeyinden yansıyan ışıkla sığ su altındaki taşlardan yansıyan ışığı bile birbirinden ayıracak kadar kesin bir gerçekçiliğe yönelmiştir. Kayığın, Havarilerin ve yapıların sudaki yansımaları da son derece gerçekçidir; ayrıca arka plan olarak Cenevre çevresi tam bir doğrulukla aktarılmıştır.

Władysław I, lakabı KISA WŁADYSŁAW, Lehçe WŁADYSŁAWŁOKIETEK (d. 1260/61 - ö. 2 Mart 1333, Polonya), 1320-33 arasında Polonya kralı. Bir dizi Polonya prensliğini tek bir krallık altında birleştirmiştir.

Kujawy prensi I. Kazimierz'in oğluydu. 1275'te babasının yerine geçti, 1296'da da Büyük Polonya'nın soylularınca ülkenin prensi seçildi. Soyluların 1300'de Gniezno'da Polonya kralı olarak taç giyen Bohemya kralı II. Václav'a bağlılıklarını bildirmelerine karşın, taht üzerindeki hak iddiasını sürdürdü ve Roma'ya giderek Papa VIII. Bonifatius'un desteğini aldı. Ardından 1305'te Macarların yardımıyla II. Václav'a savaş açtı. Aynı yıl Küçük Polonya'yı, 1314'te de Büyük Polonya'yı ele geçirdi. Bu arada Baltık Denizi kıyısındaki toprakları da denetimi altına aldı.

Töton Şövalyeleri'nin 1308'de ele geçirdiği Pomeranya'nın yanı sıra Bohemya kralı Jan'ın (Lüksemburglu) yönetimini yeğ tutan Silezya ve Mazovya egemenlik alanı dışında kaldı. Sonunda 20 Ocak 1320'de Kraków'da Polonya kralı olarak taç giydi. Polonya'yla yeniden çatışmaya giren Töton Şövalyeleri'ni Płowce Çarpışması'nda (Eylül 1331) ağır bir yenilgiye uğrattı.

Władysław II Jagiełło, Litvanca JOGAILA ya da IOGAILA (d. y. 1351 - ö. 31 Mayıs/1 Haziran 1434, Grodek, Lwów yakınları [bugün Lvov, Ukrayna], Galiçya, Polonya), Litvanya grandüklü (1377-1401) ve Polonya kralı (1386-1434). Polonya ve Litvanya'yı tek bir yönetim altında birleştirerek Doğu Avrupa'nın en önde gelen gücü durumuna getirmiştir.

Litvanya grandüklü Algirdas'ın (Olgierd) 12 oğlundan biriydi. Babası tarafından vâris

II. Władysław, mezarından bir ayrıntı, 15. yy sonları, Wawel Katedrali, Kraków
Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu, Kraków

seçilmesine karşın, onun ölümünden (1377) sonra akrabalarının muhalefetiyle karşılaştı. Grandüklüğünü kabul ettirmek için girdiği amansız mücadelede amcası Keştutis'i (Kiejstut) yakalayarak öldürttü. Böylece konumunu pekiştirdiyse de Töton Şövalyeleri'nce desteklenen Keştutis'in oğlu Vytautas (Witold) tahtını tehdit etmeye devam etti. Sonraki yıllarda Vytautas'ı yanına çekmek için büyük bir çaba gösterdi; onunla bazen müttefik, bazen de düşman oldu.

Bu sırada Macaristan'a kaptırdıkları toprakları geri almak için güçlü bir kral arayan Polonya soyluları, Litvanya'yı Hıristiyanlaştırıp Polonya'yla birleştirme koşuluyla, 1384'te Jagiełło'ya kraliçeleri Jadwiga'yla (Hedwig) evlenmeyi önerdiler. Krewo Antlaşması (1385) uyarınca Şubat 1386'da Polonya kralı seçilen Jagiełło, aynı ay içinde Katolik olarak vaftiz edildi ve II. Władysław adını alarak Jadwiga'yla evlendi. Martta taç giydikten sonra Litvanya'da Katolikliği yerleştirmek için çalışmaya başladı.

Polonya'da yönetimi elinde tutan Jadwiga'nın 1399'da geride bir çocuk bırakmadan ölmesi, Władysław'a kral olarak bütün yetkileri elinde toplama yolunu açtı. Ama bunu sağlayabilmek için önce Vytautas'la arasındaki anlaşmazlığı çözmesi gerekiyordu. Artık Polonya tahtını güvence altına almayı önde tuttuğundan, Vytautas'la uzlaşma yolunu seçerek 1401'de Vilnius Antlaşması'nı imzaladı. Polonya ve Litvanya'nın birleşmesini ve ortak bir dış politika izlemesini öngören bu antlaşmayla Vytautas'ı Litvanya grandüklü olarak tanıdı.

Dış politika alanında Władysław'ın çözmesi gereken dört sorun vardı: Töton Şövalyeleri'ne karşı Polonya'yla Litvanya'nın konumunu sağlamlaştırmak, Tatar saldırılarını durdurmak, Macaristan'ın elindeki Rutenya'yı geri almak ve Macaristan'a karşı güneydoğuda Polonya'nın etki alanını genişletmek. Vytautas'ın da askeri desteğiyle 1409-32 arasında Töton Şövalyeleri'ne karşı bir dizi savaşa girişen Władysław, sonunda

tarikatın Kuzeydoğu Avrupa'daki gücünü kırmayı başardı. İkinci sorun çok daha önce Vytautas'ın Tatarlarla giriştiği Vorskla Irmağı Çarpışması'yla (1399) çözüldü. Çarpışmayı kazanmakla birlikte büyük kayıplar vererek zayıf düşen Tatarlar daha fazla ilerleyemedi. Vytautas da Litvanya'da daha güçlü ve bağımsız bir krallık kurma çabalarından vazgeçmek zorunda kaldı. Rutenya ise daha 1387'de Macaristan'dan geri alınmış ve Polonya'yı, Moldavya prensini vasalı yapacak kadar güçlendirmişti. Bu gelişme aynı zamanda Władysław'ın 1412'de Macaristan'a borç vererek bir uzlaşmaya varmasını ve sonraki yıllarda dengeyi ustalıkla korumasını sağladı.

Władysław içerideki politikalarında aynı ölçüde başarılı olamadı. Litvanya'yı Hıristiyanlaştırmak için büyük çaba harcadı, ama söz verdiği gibi Litvanya'yı Polonya'ya bağlayamadı. Bağımsız bir yönetici gibi davranmasına göz yummak zorunda kaldığı Vytautas'ın 1430'da ölmesinden sonra da Litvanya'ya egemen olamadı. Bir iç savaş döneminin ardından Litvanya'nın başına Vytautas'ın kardeşi geçti. Polonya'da da soylıların konumu giderek güçlendi ve bir güç dengesi olarak soylulara karşı kentleri kullanma girişimi sonuçsuz kaldı. Władysław'ın Katoliklik dışındaki mezheplere karşı izlediği sert tutum özellikle Polonyalı Husçulara yönelik bir sindirme kampanyasına yol açtı.

Jadwiga'dan sonra üç kez daha evlenen Władysław'ın dördüncü karısından doğan çocukları III. Władysław ve IV. Kazimierz, onun ardından sırasıyla tahta çıkarak Jagietto hanedanını sürdürdüler.

Władysław III Warneńczyk (d. 31 Ekim 1424, Kraków, Polonya - ö. 10 Kasım 1444, Varna, Bulgaristan), 1434-44 arasında Polonya kralı ve 1440-44 arasında I. Ulászló adıyla Macaristan kralı. Osmanlıları Balkanlar'dan çıkarma girişimi başarısızlığa uğramıştır.

Babası II. Władysław'ın ölümü üzerine 10 yaşında Polonya tahtına çıktı. Hükümdarlığı boyunca danışmanı Zbigniew Oleśnicki'nin gölgesinde kaldı. Daha önce de saray çevresinde yakın bir danışman olarak yer alan Oleśnicki, güçlü bir Polonya soylusu, Kraków piskoposu ve ilk Polonya kardinali olmasının sağladığı üstünlükle önemli kararların çoğunu ya doğrudan aldı ya da genç kralı kendi görüşleri doğrultusunda yönlendirdi. Oleśnicki'nin en önemli girişimi, Macar soyluları arasındaki Habsburg karşıtı grubu kullanarak Władysław'ı Macaristan tahtına çıkarmak oldu. Ama Władysław'ın Temmuz 1440'ta Buda'da I. Ulászló adıyla taç giymesinden sonra, Albrecht'in dul karısını destekleyenlerin müdahalesiyle üç yıl süren bir iç savaş çıktı. Sonunda Papa IV. Eugenius'un araya girmesiyle barış sağlandı. Böylece Osmanlılara karşı Haçlı seferi tasarısını uygulama fırsatını bulan Władysław, 1443'te Macaristan'daki en önemli müttefiki János Hunyadi'yle birlikte 40 bin kişilik bir ordunun başında Balkanlar'a ilerledi. Bir dizi savaşta yenilgiye uğrayan II. Murad, 1 Temmuz 1444'te Edirne-Segedin Antlaşması'nı(*) imzalamak zorunda kaldı. Barıştan iki gün sonra antlaşmayı bozarak Balkanlar'da ilerlemesini sürdüren Władysław, Varna Savaşı'nda Osmanlılara yenildi ve çarpışırken öldü.

Władysław IV Waza (d. 9 Haziran 1595, Kraków - ö. 20 Mayıs 1648, Merecz, Polonya), 1632-48 arasında Polonya kralı. Ülkede birliği ve istikrarı yeniden sağlamış, Kuzey Avrupa'da ve Rusya'da büyük çalkantıların yaşandığı bir dönemde Polonya'nın konumunu güvence altına alarak halkın sevgisini kazanmıştır.

İzlediği politikalarla ülke içinde bölünmelere yol açmış ve Polonya'yı savaşa sürüklemiş olan Kral III. Zygmunt Waza'nın oğluydu. Rus Çarlığı'nı yıkımın eşiğine getiren Karışıklık Dönemi(*) sırasında Polonya kuvvetleri Moskova'yı ele geçirince (1610) babası tarafından Rus çarı seçildi. Ama hiçbir zaman Rus tahtına çıkamadı. Gençliğinde Rus Çarlığı (1617-18) ve Osmanlı Devleti'yle (1621) yapılan savaşlarda gösterdiği başarılarla yetenekli bir komutan olduğunu kanıtladı.

1632'de babasının ölümü üzerine Polonya tahtına çıktı. Bu sırada, kralın ölümüyle doğan karışıklıklardan yararlanmak isteyen Rus Çarlığı 40 bin kişilik bir orduyla Polonya'nın doğu sınırını aşmış ve daha önce Polonya'ya bırakmış olduğu Smolensk'i kuşatmıştı (1618). Mart 1633'te kuşatmayı yaran Władysław, Şubat 1634'te bir saldırı düzenleyerek Rus komutanını tutsak aldı. Ardından imzalanan Polyanov Antlaşması'yla Çar Mihail Romanov, Władysław'ın çarlık üzerindeki bütün iddialarından vazgeçmesi karşılığında daha önce Polonya'ya bırakılmış olan toprakların bu ülkede kalmasını ve 200 bin ruble ödemeyi kabul etti.

Władysław, daha sonra Osmanlıları kendisiyle uzlaşmaya zorlamak için güneye ordu gönderdi. İmzalanan bir antlaşmayla Polonya'nın Kazaklar, Osmanlı Devleti'nin de Tatarlar üzerindeki denetimlerini sürdürmesi, ayrıca Eflâk (Valahya) ve Boğdan'ı (Moldavya) ortaklaşa yönetmeleri karara bağlandı.

Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında Władysław, İsveç'in düştüğü zor durumdan yararlanarak Eylül 1635'te bu ülkeyle Stuhmsdorf Ateşkes Antlaşması'nı imzaladı. Ama babasının hükümdarlığı sırasında kısa bir süre için Polonyalıların denetimine giren İsveç topraklarını yeniden kazanmayı başaramadı. Bu arada, yetkilerini sınırlamak için kendisine karşı mücadeleye giren

IV. Władysław, Rubens'in atölyesinde yapılmış bir resimden Tommaso Dolabella'nın yağlıboya çalışması, Wawel Devlet Sanat Koleksiyonu, Kraków, Polonya
Pedziem rozmaliym

Ulusal Meclis'le (*Sejm*) uğraşmak zorunda kaldı. 1637'de Kutsal Roma-Germen imparatoru III. Ferdinand'ın kardeşi Avusturyalı Cecilia Renata'yla evlendi. 1640'ta oğlu Zygmunt Kazimierz doğdu. Alman ve İskandinav kuvvetleri arasında arabuluculuk yapmaya çalıştıysa da bu girişiminden sonuç alamadı. Bunun üzerine Kazakları kullanarak Osmanlıları Polonya'ya karşı kışkırtmaya ve böylece kaçınılmaz hale gelecek savaşta askeri önderliği üstlenmeye karar verdi. Ama bu planını da uygulayamadı. 1647'de oğlunun ölümüyle iyice umutsuzluğa kapılan Władysław, Kazakların Polonya tahtına karşı büyük bir ayaklanma başlattıkları sırada öldü.

Włocławek, Polonya'nın orta kesiminde il (*województwo*). 1975'te oluşturulmuştur. Yüzölçümü 4.402 km²'dir. Vistül Irmağı güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akarak ilin orta kesiminden geçer. İldeki öteki ırmaklar Ruziec, Zgłowiaczka ve Ochnia'dır. Yaklaşık 500 km²'lik bir alanı kaplayan Gostynin Doğal Parkı ilin güneydoğu kesiminde, Vistül kıyısında yer alır.

İl ekonomisi selüloz, kimyasal madde, seramik ve cam üretimine dayanır. İlin çeşitli yerlerinde gıda ve inşaat malzemeleri fabrikaları bulunur. İl merkezi Vistül Irmağı kıyısındaki Włocławek kentidir. Öteki önemli sanayi merkezleri Lipno, Rypin ve Ciechocinek'tir. Nüfus (1991 tah.) 429.400.

Włocławek, Polonya'nın kuzeyindeki Włocławek ilinin (*województwo*) merkezi kent. Vistül Irmağı kıyısında yer alır. Selüloz üretiminde uzmanlaşmış bir sanayi merkezi olan Włocławek'te kimya, seramik ve gıda malzemeleri fabrikaları da vardır.

11. yüzyılda Kujavia piskoposlarının merkezi olan Włocławek Büyük Polonya'da ilk gelişen kentlerden biri oldu. 1256'da tüzel kimlik kazandı. Astronom Kopernik 1489-91 arasında burada öğrenim gördü. Polonya'nın ilk kâğıt ve selüloz fabrikası 19. yüzyılda kentte kuruldu. Bu tarihten sonra sanayileşmeye başlayan kentin gelişimi 1945'ten sonra hız kazandı. Włocławek 1960'larda Polonya'nın en büyük selüloz üretim merkezi durumuna geldi. Nüfus (1992 tah.) 122.300.

WMO *bak.* Dünya Meteoroloji Örgütü

Wodehouse, Sir P(elham) G(renville) (d. 15 Ekim 1881, Guildford, Surrey, İngiltere - ö. 14 Şubat 1975, Southampton, Long Island, New York, ABD), İngiliz asıllı ABD'li mizah romanı, öykü, oyun ve şarkı sözü yazarı. "Centilmenler centilmeni" Jeeves tipiyle tanınır. Doksanı aşkın kitap, 20'den fazla senaryo yazmış, 30 kadar oyun ve müzikal komediye katkıda bulunmuştur.

Londra'daki Dulwich College'da okudu. Bir süre bankada çalıştıktan sonra *Globe* için mizah yazıları hazırlamaya başladı; bir yandan da başka yayınlar için serbest yazar olarak çalıştı. 1955'te ABD yurttaşlığına geçti.

Genç bekâr Bertie Wooster ile her işin üstesinden gelen becerikli uşağı Jeeves, *The Man with Two Left Feet*'te (1917; İki Sol Ayağı Olan Adam) ortaya çıktı. 1971'de yayımlanan *Much Obliged, Jeeves*'da (Minnettarım, Jeeves) bu iki karakter hâlâ birlikteydi; aradan geçen yıllar onları hiç yaşlandırmadı.

Yazarlığa okul yaşamı üzerine öykülerle başlayan Wodehouse, daha sonra hafif aşk öyküleri yazdı. 1913'te yayımladığı *Something New*'la (Yeni Bir Şey) farsa yöneldi ve türdeki ustalığını hep sürdürdü. Tümce kuruluşunda gösterdiği yetenek canlı, dolambaçlı betimlemeleri ve argo kullanımıyla dikkati çekti. Olay örgüleri son derece karmaşık ve özenle tasarlanmıştı. Bütün yapıtlarında Edward dönemi sonlarının İngiliz toplumsal atmosferini başarıyla yansıttı.

Wodehouse'ın Türkçede yayımlanan yapıtları *Macun Hokkası* (1956), *Dolar Yağmuru* (1958), *Pekala Jeeves* (1974), *Doktor Sally* (1974) ve *Domuzcuk*'tur (1974).

Wodzisław Śląski, Polonya'nın ortagüneyinde, Katowice ilinde (*województwo*) kent. Rynbnik kömür yataklarının ortasında, Çekoslovakya-Polonya sınırının 10 km kuzeyinde yer alır. Adı kayıtlara ilk kez 12. yüzyılda bir zanaat ve ticaret merkezi olarak geçen Wodzisław Śląski, 1257'de kent beratı aldı. Polonya hükümdarlarının koruması altındaki Fransisken keşişler 15. yüzyılda kentte bir manastır ve kilise kurdular. 1875'te Prusya'ya geçen kent, 1921'de Polonya'ya geri verildi. II. Dünya Savaşı sırasında kentteki sanayi tesislerinin çoğu yıkıldı. Wodzisław Śląski savaşı izleyen yoğun yapım ve onarım çalışmalarıyla yeniden ülkenin ortagüney kesiminin en önemli sanayi ve ulaşım merkezlerinden biri oldu. Günümüzde ekonomisi kok kömürü ve işlenmiş gıda üretimiyle kömür madenciliğine dayanır.

Woestijne, Karel van de (d. 10 Mart 1878, Gent - ö. 23 Ağustos 1929, Zwijnaarde, Belçika), Flamanca yazan Belçikalı şair. Kendi yaşamından izler taşıyan simgeci yapıtlarıyla, 20. yüzyıl başlarının, ruhsal bütünlüğünü bulmaya çalışan, incelikli, dünyaya küskün ve şehvet düşkünü Avrupalı şairini temsil eder.

Alman filolojisi okuduktan sonra Brüksel'de gazeteci ve devlet memuru olarak çalıştı (1907-20). Ardından Gent'te edebiyat dersleri verdi. İlk şiir derlemeleri son derece öznel bir nitelik taşır. Çocukluğunu konu alan *Het vaderhuis* (1903; Baba Evi), gençliğini ve ilk aşklarını anlattığı *De boomgaard der vogelen en der vruchten* (1905; Kuş ve Meyve Bahçesi) ve evlilik ile babalık deneyimine ilişkin *De gulden schaduw* (1910; Altın Gölge) bunlara örnektir.

Bedensel duyum ile ruh arasındaki çatışmanın fazlasıyla bilincinde olmaktan kaynaklanan azap bütün yapıtlarına sinmiştir. *De modderen man*'da (1920; Çamurdan Adam) bu acı doruğa ulaşır. Ruhun tensel isteklerin baskısından kurtulma özlemini güçlü biçimde aktaran şiirleri Avrupa simgeciliğinin en parlak örneklerinden sayılır.

Woffington, Peg, asıl adı MARGARET WOFFINGTON, THE WOFFINGTON olarak da bilinir (d. y. 1714, Dublin - ö. 28 Mart 1760, Londra), güzelliği, canlılığı ve nüktedanlığıyla döneminin önde gelen tiyatrocularından biri olan İrlandalı oyuncu.

Küçük yaşta annesi ve kız kardeşinin geçimini sağlamak için sokak şarkıcısı oldu. On yaşındayken bir çocuk topluluğunun sahnelediği *The Beggar's Opera*'da (Dilenci Operası) Polly Peachum rolüyle oyunculuğa başladı. 1732'de gene bu oyunda Macheath'i canlandırarak Londra'da ilk kez sahneye çıktı. Ama asıl tiyatro yaşamı 1737'de Ophelia rolündeki başarısıyla başladı. Üç yıl içinde Dublin'in önde gelen oyuncusu olmuş, özellikle Farquhar'ın *The Recruiting Officer* (Askere Alma Görevlisi) oyunundaki Sylvia ve canlandırdığı en ünlü erkek rolü olan, gene Farquhar'ın oyunu *The Constant Couple*'daki (Sadık Çift) Sir Harry Wildair rolleriyle Dublinlilerin sevgilisi haline gelmişti. Kasım 1740'ta Covent Garden'da aynı rollerle sahneye çıktı ve Londralı izleyiciler tarafından da aynı ölçüde coşkuyla karşılandı.

1740-46 arasında sahneye çıktığı Drury Lane Tiyatrosu'nda Vanbrugh'un yapıtlarındaki kadınlardan Shakespeare tiplerine kadar çok çeşitli roller canlandırdı. 1742'de Dublin'de ünlü tiyatrocu David Garrick'le(*) sahneye çıktı.

Yeniden Covent Garden'da çalıştığı 1754-57 arasında eski rollerinin yanı sıra yeni roller de canlandırdı ve aralarında, sevgilisi olduğu söylenen devlet adamı Edmund Burke'ün de bulunduğu yeni dostlar edindi. 1756'da hastalandı. Ertesi yıl sahnede geçirdiği felalıktan sonra oyunculuğu bıraktı.

Wojciechowski, Stanisław (d. 15 Mart 1869, Kalisz, Polonya, Rus Çarlığı - ö. 9 Nisan 1953, Golabki, Polonya), Polonyalı siyaset ve devlet adamı.

Varşova Üniversitesi'nde öğrenciyken, Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesine katılarak sosyalist hareket içinde yer aldı. 1891'de tutuklandı; bir yıl sonra serbest bırakılınca Paris'e, oradan da Londra'ya gitti. İngiltere'de Polonyalı sosyalistlerin dergisi *Przedświt*'in yayımlanmasına katkıda bulundu ve Józef Piłsudski'yle dost oldu. Bu arada kooperatifçilik hareketini inceledi. 1906'da ülkesine dönünce kooperatifleri geliştirmeye yönelik çalışmalar yaptı.

I. Dünya Savaşı sırasında Polonya'nın baş düşmanı olarak gördüğü Almanya'ya karşı mücadeleyi savundu. 1915'te Moskova'ya gitti ve 1917'de Polonya Partiler Birliği Konseyi'nin başkanlığına seçildi. Savaş sonunda Varşova'ya döndü; Ocak 1919'dan Temmuz 1920'ye değin yeni Polonya Cumhuriyeti'nin üç ayrı hükümetinde içişleri bakanlığı yaptı. Kasım 1922'de Polonya Köylü Partisi'nin temsilcisi olarak *Sejm*'e (Ulusal Meclis) girdi. Gabriel Narutowicz'in Aralık 1922'de öldürülmesi üzerine, onun yerine cumhurbaşkanı seçildi. O sırada genelkurmay başkanı olan Piłsudski'nin otoriter eğilimlerine karşı çıkarak parlamenter rejimi destekledi. Mayıs 1926'da Piłsudski tarafından devrildikten sonra siyasetten çekildi.

Woking, İngiltere'de, Surrey ilinde (*county*) ilçe (*borough*). Londra'nın yaklaşık 40 km güneybatısında, fundalıklar ve çam ormanlarıyla kaplı bir bölgede yer alır. Yüzölçümü 64 km²'dir. Londra'yla demiryolu bağlantısının kurulduğu 1838'den sonra bir yerleşim merkezi olarak gelişti. Woking, İngiltere'deki Müslüman cemaatin merkezi olan camisiyle (1889) ünlüdür. Ülkenin ilk krematoryumu da (1885) ilçede açılmıştır. Nüfus (1983 tah.) 83.900.

Wokingham, İngiltere'de, Berkshire ilinde (*county*) ilçe (*district*) ve kent. Londra'nın 53 km batısında yer alan ilçenin yüzölçümü 179 km²'dir. Windsor Ormanının içinde kalan Wokingham kenti, 1219'da resmen bir pazar merkezi olarak kabul edildi. I. Elizabeth 1583'te kente berat verdi. Eskiden kentin güneybatısında tuğla fabrikaları vardı. Kentte bugün de bazı hafif sanayi tesisleri bulunmakla birlikte, Wokingham daha çok Reading ve Bracknell'da çalışanların yaşadığı bir yerleşim merkezidir. Nüfus (1981 geç.) kent, 24.320; (1983 tah.) ilçe, 124.400.

Wolf, Friedrich August (d. 15 Şubat 1759, Hagenrode, Nordhausen yakınları, Brandenburg, Almanya - ö. 8 Ağustos 1824, Marsilya, Fransa), Alman Antik Çağ araştırmacısı. Modern filolojinin kurucusu sayılırsa da, daha çok "Homeros sorunu"nu çağdaş bir anlayışla ortaya koyduğu *Prolegomena ad Homerum* (1795; Homeros'a Öndeyiş) adlı yapıtıyla tanınır.

Üstün yetenekleriyle dikkat çektiği küçük yaşlarda Yunanca, Latince ve Fransızca öğrendi. Büyük ölçüde kendi kendini yetiştirerek 1777'de Göttingen Üniversitesi'nde, o sırada ilahiyat kürsüsüne bağlı küçük bir birim olan filoloji bölümünün ilk öğrencisi oldu. 1783-1806 arasında ders verdiği Halle Üniversitesi'nde filolojinin bağımsız bir disiplin olarak yerleşmesini sağladı ve zengin içerikli dersleriyle öğrencilerini derinden etkiledi. Ünlü yapıtıyla, *İlyada* ve *Odysseia*'yı Homeros adında tek bir kişinin yazdığı yolundaki yerleşik inancı sarstı. Homeros şiirlerinin çeşitli ozanlarca sözlü olarak yaratıldığını ve estetik bütünlüğünü daha sonraki bir dönemde kazandığını öne süren kuramı, epik gelenek ve şiir sanatının kökeni üzerine yapılan araştırmalara çağdaş bir yöntem getirdi.

Wolf, Hugo (Philipp Jakob) (d. 13 Mart 1860, Windischgraz - ö. 22 Şubat 1903, Viyana, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu), 19. yüzyılda Alman *Lied* (şarkı) türünün en gelişmiş örneklerini veren besteci. 1875-77 arasında Viyana Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. 1875'te Wagner'le 1879'da da Brahms'la tanıştı; bu ikisinin yanı sıra birçok Viyanalı ünlü kişiden destek gördü. Gustav Mahler ise gençlik arkadaşıydı. 1883'te *Wiener Salonblatt*'ın müzik eleştirmeni olan Wolf haftalık yazılarıyla o dönem Viyana müzik dünyasının tanınmasına önemli katkıda bulundu.

İlk şarkılarını Goethe, Lenau, Heine ve Eichendorff'un şiirlerinden besteledikten sonra 1883'te Kleist'ın aynı adlı trajedisine dayanan *Penthesilea* adlı senfonik şiirine başladı. 1888'den sonra Goethe, Mörike ve başka şairlerin yapıtlarından çok sayıda şarkı besteledi. Heyse ve Geibel'in şiirlerine dayanan *Spanisches Liederbuch* (İspanyol Şarkı Kitabı) 1891'de yayımlandı. Bunu *Italienisches Liederbuch* (1. bölüm 1892; 2. bölüm 1896; İtalyan Şarkı Kitabı) izledi. Ibsen'in ve Michelangelo'nun şiirlerinden bestelenmiş şarkı dizileri de bulunan Wolf'un Pedro Antonio de Alarcón'un bir öyküsüne dayanan *Corregidor* (1895) adlı ilk operası 1896'da Mannheim'da başarı kazanamadı; gözden geçirilmiş biçimi 1898'de Strasbourg'da sahnelendi. Gene Alarcón'un yapıtından bestelediği ikinci operası *Manuel Venegas* ise yarım kaldı.

Wolf şarkılarıyla büyük üne kavuşmuş, sağlığında Berlin ve Viyana'da Wolf dernekleri kurulmuştu. Ama yapıtları çok az gelir sağladığından büyük ölçüde dostlarına bağımlı kaldı. Genç yaşta yakalandığı frengi hastalığının neden olduğu artan delilik ve genel felç belirtileri yüzünden 1897'de bir şifa yurduna kapatıldı. 1898'de geçici olarak taburcu edildiyse de bir süre sonra intihar etmeye kalkıştı ve Ekim 1898'de Viyana'da bir akıl hastanesine yatırılmayı istedi.

Wolf'un yazdığı yaklaşık 300 şarkının çoğu ölümünden sonra yayımlandı. Kendisinin ilk 100 şarkısından yalnızca birkaçını beğenmesine karşın olgunluk döneminde yazdıkları Alman *Lied* geleneğinin en güzel örneklerini oluşturan çok özgün yapıtlardı. Çalgı yapıtları ise, temellerinde yatan düşünceler açısından ilginçti. Bunlardan orkestra için *Italienische Serenade* (1892; İtalyan Serenadı) 1887'de yaylı çalgılar dörtlüsü için bestelediği bir serenadın orkestra uyarlamasıydı.

R. Batka ve H. Werner'in derlediği *Hugo Wolfs Musikalische Kritiken* (Hugo Wolf'un Müzik Eleştirileri) 1911'de yayımlanmıştır.

Wolf, Max, tam adı MAXIMILLIAN FRANZ JOSEPH CORNELIUS WOLF (d. 21 Haziran 1863, Heidelberg, Baden - ö. 3 Ekim 1932, Heidelberg, Almanya), küçük gezegenlerin (asteroit) incelenmesinde fotoğraf tekniğinden yararlanan ve bunlardan 228'ini keşfeden Alman astronom.

Küçük yaşlardan başlayarak astronomiye ilgi duyan Wolf, 21 yaşındayken (bugün onun adıyla anılan) bir kuyrukluyıldız keşfetti. 1890'da Heidelberg Üniversitesi'ne kadrosuz doçent olarak atandı. Ertesi yıl,

motorlu bir teleskopa fotoğraf makinesi yerleştirerek küçük gezegenleri araştırmaya koyuldu (önceki tüm keşifler doğrudan gözlem yoluyla gerçekleştirilmişti). Makinede pozlama süresini uzatarak, daha hızlı hareket eden küçük gezegenlerin filmde kısa çizgiler, yıldızların ise nokta halinde belirlenmesini sağladı.

Wolf, 1893'te yeni Königstuhl Gözlemevi'nin başına getirildi ve Heidelberg Üniversitesi'nde kadrosuz astronomi profesörü oldu; dokuz yıl sonra da üniversitenin astronomi bölüm başkanlığına seçildi. Fotoğraf çalışmaları sonucunda Samanyolu Gökadasında yıldızlar arası malzemelerden oluşan karanlık bulutların bulunduğunu ortaya çıkaran Wolf, ayrıca, stereokomparatör kullanan ilk astronom oldu; stereoskopik resim çiftini oluşturan fotoğraf klişeleri üzerindeki nokta görüntülerin düzlem koordinatlarını ve yatay ıraklık açılarını ölçmeye yarayan bu aygıtla, pek çok değişken ya da hareketli gökcisminin keşfi ve tanımlanması olanaklı duruma geldi. Wolf 1906'da, Troyalılar küçük gezegenler grubunun ilk keşfedilen gezegeni olan Akhilleus'u buldu.

Wolf, (Johann) Rudolf (d. 7 Temmuz 1816, Fällenden, Zürich yakınları - ö. 6 Aralık 1893, Zürich, İsviçre), İsviçreli astronom ve astronomi tarihçisi. S.H. Schwabe'nin Güneş lekelerinin etkinlik çevrimine ilişkin buluşunu doğrulamış ve bu çevrimini uzunluğunu daha duyarlı olarak ortalama 11,1 yıl olarak saptamıştır. Wolf ayrıca Güneş lekelerindeki bu çevrimi, Johann von Lamont'un Yer magnetizması üzerindeki gözlemleriyle ilişkilendirmiştir. 1849'da da, Güneş etkinliğini Güneş lekelerini ve leke gruplarını sayarak ölçmeye yönelik bir sistem geliştirmiştir; günümüzde de kullanılmakta olan bu sistemdeki ölçek sayıları Wolf Güneş lekesi sayısı olarak bilinir.

Zürich, Viyana ve Berlin üniversitelerinde öğrenim gören Wolf, 1839'da Bern Üniversitesi'nde matematik ve fizik öğretmeni oldu; 1844'te de aynı okulda astronomi profesörlüğüne getirildi. 1855'te Zürich Üniversitesi ile Zürich'teki Federal Teknoloji Enstitüsü'ne astronomi profesörü olarak atandı. Onun girişimleri sonucunda Zürich'te bir gözlemevi kuruldu ve 1864'te çalışmaya başladı.

Wolf Creek Krateri, Avustralya'nın Batı Avustralya eyaletinde, Halls Creek'in 105 km güneyinde büyük göktaşı krateri. Az bilinen bir çölün kıyısında yer alır; ilk kez 1937'de uçaktan görülmüştür. Çapı 853 m, derinliği ise 46 m olan kraterin kenarları, toprağın 15-26 m üzerindedir. Kraterde yalnızca çürümüş göktaşı parçaları bulunmuştur. Büyüklüğünden ötürü bir patlama krateri olarak kabul edilmektedir.

Wolf-Ferrari, Ermanno (d. 12 Ocak 1876, Venedik - ö. 21 Ocak 1948, Venedik, İtalya), İtalyan opera bestecisi.

Babası Alman, annesi İtalyandı. Wolf-Ferrari, müzik eğitimini Münih'te yaptı sonra Venedik'e dönerek Benedetto Marçello Lisesi'nin yöneticisi oldu. Bestelediği İtalyan türü operaların beş tanesi Carlo Goldoni'nin güldürülerinden uyarlanmıştı. Bununla birlikte Wolf-Ferrari'nin mizahı İtalyanlardan çok Almanlara sesleniyordu ve yapıtlarının çoğu Almanya'da sahnelendi. En başarılı komik operaları *I quattro rusteghi* (1906; Dört Hödük) ve *Il segreto di Susanna*'ydı (1909; Susanna'nın Sırrı). Bunların müzikleri 18. yüzyıl üslubundaydı, ama 20. yüzyıl tarzında orkestralanmışlardı. Wolf-Ferrari tek trajik operası olan *I gioielli della Madonna*'da (1911; Madonna'nın Elmasları) Pietro Mascagni'nin gerçekçi (*verismo*) üslubundan etkilenmiştir. Ayrıca oda müziği parçaları çalgı ve orkestra yapıtları, bir de keman konçertosu vardır.

Wolf-Rayet yıldızı, özgün tayfa sahip, son derece sıcak, beyaz yıldızlar sınıfının ortak adı. Bu yıldızların tayfı, yıldız içinde çok şiddetli çalkantıların ya da kesintisiz bir malzeme püskürmesinin bulunduğuna işaret eder. Tipik bir Wolf-Rayet yıldızı Güneş'in birkaç katı büyüklükte ve ondan binlerce kez daha parlaktır. Yalnızca birkaç yüz kadar Wolf-Rayet yıldızı saptanmıştır ve bunların büyük bölümü Samanyolu Gökadasının sarmal kollarında yer alır. İlk Wolf-Rayet yıldızını 1867'de Fransız astronomlar Charles-Joseph-Étienne Wolf ve Georges-Antoine-Pons Rayet keşfetmiştir.

Wolfdietrich, Alman romans kahramanı *Das Heldenbuch*'da yer alan (*bak.* Heldenbuch, Das) *Ornit* ve *Woldietrich* adlı Orta Yüksek Almanca şiirlerde Konstantinopolis imparatoru Hugdietrich'in oğlu olarak anılır. Başkasının oğlu olduğuna inanan babası tarafından reddedilir ve imparatorun sadık uşağı Berchtung von Meran tarafından yetiştirilir. Babasının ölümünden sonra kardeşleri tarafından mirastan yoksun bırakılınca Berchtung ve 16 oğlundan destek görür. Lombardiya'da Kral Ortnit'in sarayında uzun bir sürgün döneminden sonra, Berchtung'un hapsedilen oğullarını kurtarmak ve krallığını geri almak amacıyla ülkesine döner. Birçok kahramanlık gösterir; bu arada Ortnit'i öldüren canavarı da yok eder.

Wolfdietrich öyküsünün Frank kralı Clovis'in ailesiyle ilgili olduğu sanılmaktadır. Bazı eleştirmenler Hugdietrich'in Theoderich'i (Dietrich von Bern) temsil ettiğini ileri sürer. Buna göre Hugdietrich, Clovis'in büyük oğlu Hugo Theodericus'un (I. Theoderich) adının Latince etkisiyle aldığı biçim olabilir. Bu durumda Wolfdietrich amcaları engellediği için tahta çıkamayan, Theoderich'in oğlu Thibert'tir (ö. 547 ya da 548). Ama romansın oluşum sürecinde baba ile oğul tek kişilikte birleşmiştir. Dolayısıyla Wolfdietrich bazen Theoderich'in, bazen de Thibert'in karşılığı olarak görünür.

Hugdietrich'in Selanik kralının kızı Hildburg ile evlenmesi, romansın bir versiyonunun giriş bölümünü oluşturur.

Wolfe, Thomas (Clayton) (d. 3 Ekim 1900, Asheville, Kuzey Carolina - ö. 15 Eylül 1938, Baltimore, Maryland, ABD), ABD'li yazar. En tanınmış yapıtı, otobiyografik nitelikteki *Look Homeward, Angel* (1929; *Bu Melek Satılık Değil*, 1960) adlı ilk romanıdır.

1916'da girdiği Kuzey Carolina Üniversitesi'nde tek perdelik çeşitli oyunlar yazdı ve bunlarda oyuncu olarak rol aldı. 1920'de Harvard Üniversitesi'nde George Pierce Baker'ın "Atölye 47" adıyla anılan derslerine devam etti. Başta *Welcome to Our City* (1923; Kentimize Hoş Geldiniz) olmak üzere birçok oyununun sahnelendiği Harvard'da *Mannerhouse* (1948) adlı oyununu yazmaya başladı.

1923'te New York kentine yerleşerek bir süre New York Üniversitesi'nde ders verdi. 1926'da, yurtdışında bulunduğu sırada *Bu Melek Satılık Değil* üzerinde çalışmaya başladı. Bu yapıtının yayımlanmasından sonra öğretmenliği bırakarak bütünüyle yazarlığa yöneldi. 1920'lerin sonlarında sahne tasarımcısı Aline Bernstein'le yakın dostluk kurdu; *The Journey Down* (1938; Aşağıya Yolculuk) adlı romanında bu ilişkiyi anlattı. *Of Time and the River*'ın (1935; Zaman ve Irmak) ardından, bu yılların olaylarını ve yayımcı Maxwell Perkins'le iş ilişkilerini betimlediği *The Story of a Novel*'ı (1936, Bir Romanın Öykusu) yayımladı. Ayrıca, bazılarında kent yaşamına ilişkin gözlemlerine yer verdiği çeşitli öyküler yazdı.

Ölümünden sonra yayımcı Edward Aswell, bıraktığı taslak ve notlara dayanarak *The Web and the Rock* (1939; Örümcek Ağı ve Kaya) ve *You Can't Go Home Again* (1940; *Yuvaya Dönemezsin*, 1958) adlı romanların yanı sıra çeşitli kısa parçalar ve tamamlanmamış bir romanından bölümler içeren *The Hills Beyond*'ı (1941, Ötedeki Tepeler) yayımladı. Wolfe'un ayrıca *Letters to His Mother* (1943, Annesine Mektupları) ve *Selected Letters* (1956, Seçme Mektuplar) adlı kitapları vardır.

Wolfenbüttel, Almanya'nın Aşağı Saksonya (Niedersachsen) eyaletinde (*Land*) kent. Braunschweig'in tam güneyinde, Oker Irmağı kıyısında yer alır. 1283 dolayında papalık yanlısı Guelfoların yerleştiği bir şatonun çevresinde gelişti. 1540'ta berat aldı. 1542'de Protestan Schmalkalden Birliği'nin eline geçti. Kentin eski kesiminde Rönesans ve barok üsluplarında, bir bölümü keresteden yapılmış çok sayıda ev vardır. Bunların en tanınmışı, 18. yüzyılda yaşamış eleştirmen ve oyun yazarı Gotthold Lessing'in evidir. Daha büyük yapılar arasında, Braunschweig-Wolfenbüttel dukunun şatosu ve 1604-23 arasına tarihlenen Marienkirche (Meryem Ana Kilisesi) yer alır. Dük August Kütüphanesi'nde değerli bir ortaçağ elyazması koleksiyonu vardır. Nüfus (1989 tah.) 50.960.

Wolfenden Raporu, İngiltere'de, Homoseksüel Suçlar ve Fahişelik Komitesi tarafından 1957'de yayımlanan ve cinsel davranışları düzenleyici yasalara ilişkin öneriler getiren çalışma. Psikanaliz ve sosyal bilimlerde ulaşılmış sonuçları kullanan araştırma, kamu hukukunda ahlakın gözetilmesi yerine, yalnızca kamu ahlakına bir saldırı niteliğindeki ya da düzeni bozmaya yönelik cinsel davranışların ele alınması gerektiğini vurguluyordu. Dolayısıyla yetişkinler arasında özel homoseksüel ilişkilerin ceza hukuku kapsamından çıkarılmasını öneriyordu. Bu görüşler doğrultusunda hazırlanan Cinsel Suçlar Yasası 1967'de yürürlüğe girdi.

Wolff (Baronu), Christian, WOLF olarak da yazılır (d. 24 Ocak 1679, Breslau, Silezya - ö. 9 Nisan 1754, Halle, Prusya), Aydınlanma'nın Almanya'daki sözcüsü sayılan filozof, matematikçi ve bilim adamı.

Breslau, Jena ve Leipzig üniversitelerinde öğrenim gördü. Leibniz'in öğrencisi oldu ve onun önerisiyle de 1707'de Halle Üniversitesi matematik profesörlüğüne getirildi. Ama 1723'te Pietistlerle girdiği ilahiyat tartışmaları yüzünden bu görevinden alındı. 1723-40 arasında Hessen'de Marburg Üniversitesi'nde matematik ve felsefe profesörlüğü, 1741-54 arasında Halle Üniversitesi'nde rektörlük yaptı.

Wolff felsefe, ilahiyat, psikoloji, botanik ve fizik konularında bir dizi makale yazdı. *Vernünftige Gedanken* (Ussal Düşünceler) başlığı altında yayımladığı bu çalışmalarında Leibniz'in görüşlerini halkın anlayabileceği dille açıkladı. Her oluşun yeterli bir nedeni olması gerektiğini, yoksa hiçlikten doğmak gibi olanaksız bir seçeneğin ortaya çıkacağını ileri sürdü. İngiliz-Fransız Aydınlanması'nın, özellikle de Leibniz ve Descartes'ın ussal düşünce yaklaşımını kullanarak kendi felsefi sistemini geliştirdi; özünü usçuluk ve

matematiksel yöntemin oluşturduğu bu sistem Alman felsefi düşüncesinin gelişmesinde önemli rol oynadı.

Wolff kanalları, embriyonda böbrekteki idrarı ilkel bir idrar kesesine taşıyan bir çift boru. Amfibyumlarda üreme organlarının arasında yer alan Wolff kanalları bazı türlerde idrar ve sperma hücrelerini taşır; bazılarında ise idrarı böbrekten dışarı taşıyan ayrı bir yapı vardır.

Üstün yapılı omurgalılarda Wolff kanalları embriyonda böbreklerle aynı zamanda gelişir. Böbrek son biçimini aldıktan sonra içindeki idrar, idrar borusu aracılığıyla dışarı boşalır; Wolff kanallarından epididim ve ersuyu kanalı gibi erkek üreme organları gelişir.

Wolfram VON ESCHENBACH (d. y. 1170 - ö. y. 1220), Arthur efsanesinin başkahramanlarından Perceval'ı konu aldığı *Parzival* adlı epik şiiriyle tanınmış Alman şair. Ahlaki değerleri yüceltmesi ve zengin düş gücüyle dikkati çeken *Parzival*, ortaçağ edebiyatının en derinlikli ürünlerinden biridir.

Servetini yitirmiş Bavyeralı bir şövalye olan Wolfram'ın çeşitli Franken beylerine hizmet ettiği bilinmektedir. Thüringen kontu I. Hermann'ın sarayına da girmiş, orada ortaçağın ünlü lirik şairi Walther von der Vogelweide'yle tanışmıştır.

Wolfram'dan günümüze sekiz lirik şiir ulaşmıştır. Bunların en önemlileri *Parzival*, gün ağarınca âşıkların ayrılmasını anlatan *Tagelieder* (Gün Şarkıları), din savaşçısı Guillaume d'Orange'ı konu alan yarım kalmış epik şiiri *Willehalm* ve Sigune'nin trajik aşkını anlatan epik şiiri *Titurel*'den bazı parçalardır.

1200 ile 1210 arasında yazıldığı sanılan *Parzival* 16 kitapta toplanmış 25 bin dizeden oluşur. Chrétien de Troyes'un *Perceval, ou Le Conte du Graal* (Perceval ya da Kutsal Kâse Öyküsü) adlı bitmemiş romansına dayanan şiir Kutsal Kâse temasını Alman edebiyatına getiren yapıttır. Başı ve sonu, öykünün özgün biçiminden farklıdır. Wolfram'ın, adına hiçbir yerde rastlanmayan, dolayısıyla da onun uydurduğu sanılan Provence'lı şair Guito'ya dayandırdığı bu değişiklik büyük olasılıkla kendi ürünüdür.

Wolfram von Eschenbach,
bir elyazmaşından alınmış minyatür;
Heidelberg Üniversitesi Kütüphanesi, Almanya
Universitätsbibliothek, Heidelberg, Almanya

Kendi adını bile bilmeden serüvenlere atılan safdil Perceval'ın öyküsü, saflığı ve hile bilmezliği sayesinde akıllıların elde edemediği başarıya ulaşan aptal ama dürüst bir kahramanın konu edinildiği klasik masal motifine dayanır. Perceval'ın safdil masal kahramanından aklı başında ve sorumluluğunun bilincinde Kutsal Kâse koruyucusuna dönüşmesiyle sonuçlanan süreç, insanın manevi eğitimiyle ilgili bir alegori olarak kullanılmıştır.

Hartmann von Aue ve Gottfried von Strassburg'la birlikte Orta Yüksek Almanca yazılmış epik şiirin en önemli adlarından olan Wolfram kendinden sonraki şairleri de derinden etkilemiştir. Wagner'in son operası *Parsifal* (1882), Wolfram'ın *Parzival*'ına dayanır.

Wolfsburg, Almanya'nın kuzey kesiminde, Aşağı Saksonya (Niedersachsen) eyaletinde (*Land*) kent. Mittelland Kanalının kıyısında yer alır. 1938'de bir sanayi yerleşimi olarak kuruldu. Günümüzde nüfusunun büyük bölümü kent ekonomisinin temelini oluşturan Volkswagen fabrikalarında çalışır.

Yöredeki ilk yerleşim 700 dolayında kurulmuş Hesslingen köyüdür; kentin adının geçtiği en eski belge ise 1132 tarihlidir. 14. yüzyıldan kalma şato, kentteki başlıca tarihsel yapıdır. Nüfus (1991 tah.) 126.708.

Wollaston, William (d. 26 Mart 1659, Coton Clanford, Staffordshire - ö. 29 Ekim 1724, Londra, İngiltere), İngiliz usçu düşünür ve ahlakçı. Etik konusundaki görüşleriyle hem dönemindeki, hem de sonraki felsefi yaklaşımları etkilemiştir.

Cambridge'de öğrenim gördükten sonra Birmingham'da öğretmenliğe başladı (1682); kısa süre sonra da papazlığa atandı. Temel yapıtı *The Religion of Nature Delineated*'da (1724; Doğa Dininin Betimlenmesi) edebiyata olan eğilimini ortaya koydu. Bazı eleştirmenlerin 20. yüzyıl etik kuramlarının bazı öğelerini onun geliştirdiğini ileri sürmelerine karşın, tanrıcılık anlayışı 18. yüzyılın sonlarında başta David Hume gelmek üzere çeşitli düşünürlerin sert eleştirisine uğradı.

Wollaston, William Hyde (d. 6 Ağustos 1766, East Dereham, Norfolk - ö. 22 Aralık 1828, Londra, İngiltere), geliştirdiği toz metalurjisi teknikleri günümüzde platin, tungsten, molibden ve öbür geçiş metallerinin işlenmesinde uygulanan İngiliz bilim adamı. Platin üzerindeki çalışmaları sırasında ayrıca palladyum (1803) ve rodyumu (1804) keşfetmiştir.

Tıp öğrenimi gören Wollaston, daha sonraları kimya, fizik, astronomi ve botaniğe ilgi duydu. O dönemde, katışkısız platin elde edilmesini olanaklı kılacak herhangi bir etkili teknik bulunamamıştı ve kimyasal araştırma ve sanayi açısından bu çok değerli metal büyük ölçüde ziyan oluyordu. Wollaston 1804'te geliştirdiği üretim tekniğini, son yıllarına değin gizli tuttu ve bu sayede önemlice bir servet edindi. Kimya, mineraloji, kristalografi, fizik, astronomi, botanik, fizyoloji ve patoloji üzerine 56 makale yazan Wollaston, 50 yıl öncesinden molekülün üç boyutlu yapısını öngördü, aminoasitlerden sistini buldu, kristal açılarını ölçmeye yarayan bir gönye geliştirdi ve Güneş tayfındaki koyu çizgileri (Fraunhofer çizgileri) belirledi. Vollastonit mineraline onun adı verilmiştir.

Wollaston Gölü, Kanada'da, Saskatchewan eyaletinin kuzeydoğusunda göl. Geniş bir kutupaltı çayır bölgesi olan Barren Grounds'ın güney kesiminde, Reindeer Gölünün 50 km kuzeybatısında yer alır. Yaklaşık 115 km uzunluğunda, 40 km genişliğindedir; 2.681 km²'lik bir alanı kaplar. Fazla sularını kuzeybatıdaki Fond du Lac Irmağı aracılığıyla Athabasca Gölü üzerinden Mackenzie Irmağı sistemine, kuzeydoğudaki Caochraine Irmağı aracılığıyla da Reindeer Gölü üzerinden Churchill Irmağı sistemine boşaltır. 1800'lerde, Avrupalılarca keşfedildiğinden beri iki ırmak sistemi arasında bağlantı oluşturan göle İngiliz bilim adamı William Hyde Wollaston'ın (1766-1828) adı verilmiştir. Göl, ticari ve sportif balıkçılık açısından önem taşır.

Wollongong, Avustralya'nın Yeni Güney Galler eyaletinde, Illawarra ilinde kıyı kenti. 1816'da bir köy olarak kuruldu; 1843'te kasaba, 1859'da belediye, 1942'de kent oldu. 1947'de başka kent ve belediyelerle birleştirildi. Kıyı boyunca 48 km uzanır ve 715 km²'lik alan kaplar. Geçmişte ekonomisinin temeli olan kerestecilik ve hayvancılığın yerini mandıracılık almıştır. Bulli'deki zengin kömür yataklarına bağlı olarak kurulan sanayi kuruluşlarında başta çelik, arıtılmış bakır, pirinç olmak üzere metalurji ürünleri, tuğla, gübre, makine, hazır gıda, kimyasal madde, giysi ve kok üretilir. Yataklardan çıkarılan kömürün büyük bölümü ihraç edilir. Yapay bir liman olan Kembla'da bir balıkçılık filosu vardır. Nüfus (1991) 236.010.

Wollstein, Martha (d. 21 Kasım 1868, New York kenti - ö. 30 Eylül 1939, New York kenti, ABD), ABD'li hekim, pediyatrik patoloji uzmanı.

New York Hastanesi'nin Kız Tıp Okulu'nu 1889'da bitirdi. New York kentindeki Bebek Hastanesi'nde 1890'da çalışmaya başladı; iki yıl sonra burada patolog olarak görev aldı. İlk araştırmalarında bebeklerde ishal üzerinde durdu ve dizanteri basilinin bu hastalıkla ilgili olduğunu doğruladı. Bu çalışmasıyla ünlenince, New York kentindeki Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde, ABD'de çocuk felci üzerine ilk kez yapılan araştırmalara katıldı. Aynı kurumda zatürreeye erken tanı koymak için bir yöntem geliştirdi ve Harold Amoss ile birlikte menenjite karşı kullanılmak üzere bir serum hazırladı. Ayrıca kabakulak etkeninin bir virüs olabileceğini gösterdi.

1921'den sonra Bebek Hastanesi'nde özellikle sarılık, doğuştan gelen yapı bozuklukları, verem, menenjit ve lösemi gibi hastalıkların patolojisi üzerinde çalıştı. Bu dönemdeki yazıları ve raporları hastanenin öbür hekimlerini büyük ölçüde etkiledi.

Wollstonecraft, Mary, es MARY WOLLSTONECRAFT GODWIN (d. 27 Nisan 1759, Londra - ö. 10 Eylül 1797, Londra, İngiltere), eğitimde ve toplumsal yaşamda kadınlara eşitlik hakkının ateşli bir savunucusu olarak tanınan İngiliz yazar. İlk yapıtlarından *Thoughts on the Education of Daughters* (1787; Kız Çocukların Eğitimi Üzerine Düşünceler), olgunluk dönemi yapıtı *A Vindication of the Rights of Women*'ın (1792; Kadın Haklarının Bir Savunusu) öncülüydü. *Vindication*, özünde kadının düşünsel aydınlanmasını işler.

Londralı yayımcı James Johnson'ın yanında çalıştı. Bu arada Johnson'ın evinde toplanan etkin radikal grubun üyeleri arasına girdi. William Godwin, Thomas Paine, Thomas Holcroft ve William Blake'in yer aldığı gruba 1793'ten sonra William Wordsworth da katıldı. Bu dönemde Godwin'le gelişen ilişkisinden hamile kalınca, Mart 1797'de onunla evlendi. Ama mutlu evliliği kısa sürdü; ikinci kızı Mary'nin (*bak.* Shelley, Mary Wollstonecraft) doğmasından 11 gün sonra öldü.

Mary Wollstonecraft'ın yaşamı, başta kocası olmak üzere yaşamöyküsü yazarlarının sürekli ilgisini çekti. 19. yüzyılda yazılan yaşamöykülerinde, aydın kişiliğinden çok yaşamının çalkantılı ve skandal yaratan yönleri öne çıkarıldı. 20. yüzyılda kadın

Mary Wollstonecraft, Reginald Easton'ın bir minyatürü, 1841'den sonra; Bodleian Kütüphanesi, Oxford
Bodleian Library, Oxford

haklarına ilgi canlanınca, yeniden bazı yapıtlara konu oldu. Bunlar arasında Margaret George'un *One Woman's "Situation"* (1970; Bir Kadının "Durumu"), Eleanor Flexner'ın *Mary Wollstonecraft* (1972) ve Claire Tomalin'in *The Life and Death of Mary Wollstonecraft* (1975; Mary Wollstonecraft'ın Yaşamı ve Ölümü) sayılabilir.

Wolseley, Garnet Joseph Wolseley, 1. Vikont (d. 4 Haziran 1833, Golden Bridge, Dublin, İrlanda - ö. 26 Mart 1913, Mentone, Fransa), İngiliz sömürgelerindeki milliyetçi ayaklanmaların bastırılmasında önemli rol oynayan İngiliz mareşal.

1852'de teğmen rütbesiyle orduya girdi. II. İngiltere-Birmanya (bugün Myanmar) Savaşı, Kırım Savaşı ve Hint Ayaklanması sırasında cephede görev aldı; bu arada birçok kez yaralandı ve bir gözünü kaybetti. Yirmi beş yaşında Birleşik Krallık Kara Kuvvetleri'nin en genç yarbayı oldu. 1860'ta Sir James Hope Grant komutasındaki bir grup kurmay subayla birlikte Çin'e gitti. 1862'de *Narrative of the War with China in 1860* (1860'ta Çin'le Yapılan Savaşın Öyküsü), 1869'da ise *Soldier's Pocket-book for Field Service* (Cephe Hizmetindeki Askerin Elkitabı) adlı iki kitap yayımladı.

1870'te Kanada'daki Manitoba'da İngiliz sömürge yönetimine karşı başlayan Louis Riel önderliğindeki ayaklanmayı bastırmak üzere düzenlenen Red Irmağı seferine komuta etti ve seferdeki başarısı nedeniyle Mayıs 1871'de Savaş Bakanlığı Merkez Dairesi başkan yardımcılığına atandı. 1873'te Asantilere karşı düzenlenecek sefere komuta etmek üzere Batı Afrika'ya gönderilen Wolseley, harekât sırasında Asantilerin başkenti Kumasi'yi yerle bir etti. 1879'da Zulularla yaptıkları savaşlarda yenilgiye uğrayan İngiliz kuvvetlerini toparlamak üzere Güney Afrika'daki İngiliz birliklerinin komutanlığına getirildi. Zululand'da düzeni sağladıktan sonra Transvaal'e geçerek ayaklanma hazırlıkları içinde olan Boerleri bundan vazgeçirdi.

1880'de Savaş Bakanlığı'ndaki görevine dönen Wolseley, 1882'de Savaş Bakanlığı Merkez Dairesi başkanı oldu. Bundan kısa süre sonra Mısır'a giderek Arabi Paşa önderliğindeki milliyetçi ayaklanmayı bastırdı. İngiltere'ye dönüşünde Gladstone tarafından baron unvanıyla ödüllendirildi. 1884'te bir kez daha Mısır'a giderek Hartum'da kuşatma altında olan General Charles Gordon'u kurtarmak amacıyla bir harekât düzenledi. Ama kuvvetleri Hartum'a ancak kentin düşmesinden ve Gordon'un öldürülmesinden iki gün sonra (28 Ocak 1885) ulaşabildi. Ülkesine dönüşünde vikont yapılan Wolseley, 1890-94 arasında İrlanda'daki İngiliz birlikleri komutanlığına, 1895-1901 arasında da mareşal rütbesiyle İngiliz ordularının başkomutanlığına atandı.

Wolsey, Thomas, Kardinal (d. y. 1475 - ö. 29 Kasım 1530, Leicester, Leicestershire, İngiltere), İngiltere kralı VIII. Henry döneminde 1515'ten 1529'a değin ülke yönetimini elinde tutan kardinal ve devlet adamı. İzlediği politikalara karşı biriken tepkiler, İngiliz Reform hareketinin ortaya çıkışında önemi rol oynamıştır.

Ipswich'li (Suffolk) bir kasabın oğluydu. Oxford Üniversitesi'nde öğrenim gördü.

Wolsey, Sampson Strong'un bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1526; Christ Church, Oxford
Governing Body of Christ Church, Oxford

1498'de rahipliğe atandı. Beş yıl sonra Calais komutanı Sir Richard Nanfan'ın hizmetine girdi. Saray çevresinde tanınmasını sağlayan Nanfan'ın 1507'de ölmesi üzerine, VII. Henry'nin özel rahibi oldu. Lincoln başrahipliğine getirilmesinden kısa bir süre sonra başa geçen VIII. Henry'nin de gözüne girmeyi başararak, Kasım 1509'da sarayın hayır işlerinin başına geçti. Zevk düşkünü genç kralı kendisine bağlayarak adım adım devlet yönetiminde de güçlü bir konum kazandı. Bu güven bağı, 1513'te Fransa'ya karşı düzenlediği başarılı askeri harekâtla daha da pekişti. Henry'nin tavsiyesiyle Papa X. Leo tarafından Lincoln piskoposluğuna (Şubat 1514), York başpiskoposluğuna (Eylül 1514) ve kardinalliğe (1515) atandı. Aralık 1515'te *lord chancellor* oldu. Üç yıl sonra papanın özel temsilciliğine getirildi. Bu arada dinsel ve siyasal gücünden yararlanarak kraldan sonra en varlıklı kişi durumuna geldi.

Wolsey ve Henry'nin en büyük emelleri İngiltere'yi Avrupa devletleri arasındaki güç dengesinde kilit konuma getirmekti. O sırada Batı Avrupa iki rakip kampa ayrılmıştı. Bir yanda İngiltere'nin ezeli düşmanı Fransa, öteki yanda Habsburgların yönetimindeki Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu bulunuyordu. Wolsey 1518'de bütün Avrupa'yı kapsayan bir barış antlaşmasına ön ayak olarak Fransa'yla barışı sağlamaya çalıştı. Bunun için 1520'de Henry ile Fransa kralı I. François ve İmparator V. Karl arasında buluşmalar düzenledi. Bu girişimleri iki kampın 1521'de çatışmaya girmesini önleyemeyince, iki yıl sonra İngiliz ordusunu Fransa'ya karşı savaşa soktu. Bu harekâtı finanse edebilmek için vergileri arttırma yoluna gitti. 1528'de savaştaki tutumunu değiştirerek imparatora karşı Fransa'yla ittifaka yöneldi. Ağustos 1529'da iki taraf barışa varınca, İngiltere diplomatik alanda yalnız kaldı.

Wolsey papalık temsilciliğini İngiltere Kilisesi'nde reform yapmak amacıyla üstlenmişti. Ama yoğun diplomatik girişimleri yüzünden, bazı manastırları kapatma dışında kilise işleriyle uğraşmaya zaman bulamadı.

İngiliz yargı kurumlarını yeniden düzenleme çabası ise çok daha kapsamlı sonuçlar doğurdu. Geniş hukuk bilgisinden yararlanarak *Star Chamber*'ın yargı yetkisini genişletti ve böylece yasalara karşı çıkan soylıları denetim altına aldı. Yoksullarla ilgili davalara bakmakla görevlendirdiği komite, kısa sürede *Court of Requests* (Dilekçe Kurulu) olarak ayrı bir organa dönüştü (1529).

Wolsey'in iktidardan düşmesinin doğrudan nedeni, Papa VII. Clemens'i VIII. Henry ile Aragon'lu Catherine arasındaki evliliğin iptaline ikna edememesi oldu. Düşmanlarının da etkisiyle kralın gözünden düşünce, Ekim 1529'da papalık temsilciliği yetkilerini kötüye kullandığı suçlamasıyla mahkemeye verildi. Bütün yetkileri elinden alınarak, York başpiskoposluğu dışındaki görevlerinden uzaklaştırıldı. Nisan 1530'da Londra'dan York'a taşındıysa da eski gücüne kavuşmak için bir komplo hazırladığı yolunda söylentiler çıktı. Kasım başlarında Fransız sarayıyla haberleştiği gerekçesiyle vatana ihanetle suçlanarak tutuklandı. Kralın karşısına çıkarılmak üzere güneye götürülürken yolda öldü.

Wolverhampton, İngiltere'de, West Midlands metropoliten ilinde ilçe. İldeki ağır sanayi bölgesinin kuzeybatı kesiminde, Shropshire ve Staffordshire tarım alanlarının yakınlarında yer alır; yüzölçümü 69 km²'dir. Yörede kurulan ilk yerleşme tarımsal bir merkez konumundaydı; 18. yüzyılda Staffordshire'da kömür ve demir madenciliğinin gelişmesinden sonra metalurji sanayisi önem kazandı. Günümüzde Wolverhampton'da başta metal döküm ürünleri, boya ve lastik olmak üzere çok çeşitli sanayi malları üretilir. Kentte, İngiliz Uluslar Topluluğu üyesi ülkelerden gelmiş, beyaz olmayan çok sayıda göçmen yaşar. Nüfus (1987 tah.) 250.500.

Wondjina resimleri, WANDJINA olarak da yazılır, dünyanın yaratılışıyla ilişkili mitolojik varlıkların canlandırıldığı Avustralya mağara resimleri. Günümüz Avustralya Yerlileri bu resimleri kıtanın kuzeybatısında, bugün Kimberley adı verilen yörede Tarihöncesinde yaşamış Wondjinaların yaptığına inanırlar. *Wondjina* resimlerinin bulunduğu tek bölge de burasıdır. Gene inanışa göre dünyanın ilk günlerinde efsanevi Wondjinalar bu bölgede Avustralya Yerlileri için bir yurt yapmıştır. Yeryüzündeki görevini tamamlayan her Wondjina mağara duvarına kendi resmini çizmiş, sonra da bundan böyle içinde yaşayacağı bir su çukuruna çekilmiştir. Ama her yıl geri dönerek bereket, bol ürün ve sağlık getirecek yağmur mevsimini güvenceye almak için kendi resminin bozulan yerlerini onarması gerekmektedir. Eğer Wondjina dönmez, resmi solup giderse, açlık ve kıtlık olur. Gerçekte resimleri, ilk yapanların soyundan geldiğine inanılan en yaşlı kişi onarır.

Hayaleti andıran dev boyutlu *Wondjina* figürlerinin, Orta ve Kuzey Avustralya mağara resimlerinde de olduğu gibi ağızları yoktur, yüzleri büyük ve beyaza boyanmıştır. Genellikle başın çevresinde kırmızı bir hale bulunur; bunun üstünden çevreye ışınsal çizgiler yayılır. Kollarla bacaklar kaba taslak çizilmiştir; ayakların çoğu zaman ayak izi biçiminde gösterilmesi avcı toplumlarda iz sürmenin önemine işaret eder. Ana figürün yanındaki küçük ve tamamlanmamış figürlerinse Wondjinaların çocuklarını ya da onların soyundan gelen insanları temsil ettiği sanılır.

Wondjina resimlerinde en göze çarpan renkler beyaz ve koyu kırmızıdır. Bunların su ile kanın özünü taşıdığına inanılır. Canlıların büyümesi için gerekli olan su beyaz yüzle, erkek gücünün kaynağı kırmızı kan ise başı çevreleyen kırmızı haleyle simgelenmiştir.

Wood AİLESİ, İngiltere'de, Staffordshire seramiklerinin köylü işi olmaktan çıkıp örgütlü bir sanayi ürünü niteliği kazanmasında önemli rol oynayan seramikçi aile. En ünlü üyeleri Ralph Wood (1715-72), kardeşi

"Shakespeare", Enoch Wood'un bir büstü, 1810; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

Aaron (1717-85) ve oğlu Ralph, Jr.'dır (1748-95). Ralph, Jr. anne tarafından Josiah Wedgwood ile akrabadır ve birkaç kez onunla işbirliği de yapmıştır.

Ralph Wood 1730'da John Astbury'nin yanına girdi; daha sonra Fenton Low'da Thomas Whieldon'ın yanında çalıştı. 1754'te Burslem'de kendi adına tuz sırlı seramikler yapmaya başladı; bir yandan da seramikçilerin kullandığı kalıpların elde edildiği ana kalıpları hazırlıyordu.

1760'larda renkli sırlı biblolar üretti. Daha sonra oğlunun ve birçok seramikçinin üretmeyi sürdürdüğü çok tutulan "Papazla Musa" biblosu bunlardan biriydi. Şapkalı tıknaz bir adam biçimindeki Toby testisini yaratanın Wood olduğu söylenir. Ürünlerine adını basan ilk İngiliz seramikçilerden biri de oydu. Aaron Wood 1731'den 1746'ya değin Thomas Wedgwood, Jr.'ın şirketinde çalıştı. Buradan Thomas Whieldon'ın yanına geçti, dört yıl sonra da kendi atölyesini kurdu.

Ralph, Jr. hem babasının kalıplarını, hem de yenilerini yaparak çeşitli konularda çok sayıda biblo üretti. Sır yerine mine tekniğiyle renklendirdiği biblolarının çoğunun tabanında kalıp numarası basılıydı. Ralph, Jr.'ın 1783'te ya da hemen sonra, kısa bir süre için Wedgwood'un yanında çalışmış olan Fransız asıllı kalıp ustası Jean Voyez'yi (y. 1740-91'den sonra) atölyesine aldığı anlaşılmaktadır. Onun "Güzel Hebe" adlı biblosunu tasarlayan büyük olasılıkla Voyez idi. Lunéville'li Paul-Louis Cyfflé'nin üslubundaki bazı parçaların da Voyez'nin elinden çıktığı sanılır.

Baba oğul Wood'ların yaptığı işlerin bazısında görülen *R. WOOD* ya da *R. WOOD BURSLEM* adının baba, bazısındaki *Ra. Wood/Burslem* adının ise oğul Wood'u ifade ettiği düşünülmektedir; ama bu varsayım kesinlik kazanmış değildir. Ralph Wood'un öbür oğlu John (1746-97) birkaç yıl kardeşi Ralph, Jr. ile ortak çalıştı. 1787'de Brownhills'de kendi atölyesini açtı. Bundan 10 yıl sonra kızıyla evlenmesine razı olmadığı biri tarafından öldürüldü. Ölümünden sonra şirketin yönetimini oğlu Ralph Wood III (1781-1801) üstlendi.

Aaron'un oğlu William Wood (1746-1808) Wedgwood'ın yanında kalıpçı olarak çalıştı. Öbür oğlu Enoch ise (1759-1840) bir süre Wedgwood'ın yanında çıraklık ettikten sonra Humphrey Palmer'ın atölyesine girdi. On yedi yaşındayken Rubens'in "Çarmıhtan İndiriliş" adlı resminin alçak kabartma bir kopyasını yaptı. 1783'te Burslem'de kuzeni Ralph Wood ile ortak çalıştı. 1790'da James Caldwell ile ortak oldu, şirketinin adı da Wood & Caldwell'e dönüştü. 1818'de Enoch Wood & Sons adıyla tek başına sürdürmeye başladı. Enoch Wood'un elinden çıkan sayısız büst içinde John Wesley'inki (1781) doğrudan modelden kalıp alınarak yapılmıştır. British Museum'da gerçek boyutta yaptığı bir büstü vardır.

Wood, Ellen, eö PRICE (d. 17 Ocak 1814, Worcester, Worcestershire - ö. 10 Şubat 1887, Londra, İngiltere), İngiliz romancı. Erdemin yitirilişi üzerine ahlakçı bir melodram olan *East Lynne*'le (1861) tanınır. Birçok dile çevrilen yapıt, tiyatroya da başarıyla uyarlanmış ve konusu popüler romanlarda sık sık taklit edilmiştir.

Sonraki yapıtlarıyla da büyük ilgi toplayan Wood, özellikle *The Channings*'de (1862; Channing Ailesi) öyküleme ve orta sınıftan tipleri gerçekçi biçimde betimlemede ustalığıyla dikkati çekti. 1867'de *Argosy* dergisinin sahibi ve yönetmeni oldu.

Wood, Evelyn, eö NIELSEN (d. 9 Ocak 1909, Ogden, Utah, ABD), yaygın biçimde kullanılan bir hızlı okuma sistemini geliştiren Amerikalı eğitimci.

Mormon bir anne babanın kızıydı. Utah Üniversitesi'nden 1929'de mezun oldu. Aynı yıl Douglas Wood'la evlendi. Bir süre Mormon kocasının misyonerlik çalışmalarına yardımcı olduktan sonra Utah'taki bir Mormon lisesinde ders vermeye başladı. Utah Üniversitesi'nden 1947'de yüksek lisans diploması aldı. 1950'lerde çeşitli liselerde okumayı düzeltme dersleri verirken, yavaş okuyanların daha hızlı okumasını ve okuduklarını daha iyi anlamasını sağlayacak teknikler geliştirdi. Bu arada hızlı okuma ve bununla bağlantılı beceriler konusunda sistemli bir incelemeye girişti. 1958'e gelindiğinde Utah Üniversitesi'ndeki öğrencilere dakikada birkaç bin sözcük düzeyindeki hızlarda okumayı öğretiyordu. "Okuma Dinamikleri" olarak adlandırdığı sisteminin temel tekniği, gözlerin hızlı zikzak hareketiyle satırları izleyip sayfanın aşağısına doğru inmesi sırasında, elin bu gidişi düzenleyecek biçimde kaydırılmasına dayanıyordu. Washington, D.C.'de 1959'da açtığı Evelyn Wood Okuma Dinamikleri Enstitüsü'nü bu türden başka birçok öğretim merkezi izledi. Wood'un sistemi, okuma hızını artırmanın yanı sıra, metni kavramayı ve sözcükleri akılda tutmayı da kapsayacak biçimde bir bütün olarak okuma verimliliğini geliştirmeye ağırlık veriyordu.

Wood, Grant (d. 13 Şubat 1892, Anamosa yakınları, Iowa - ö. 12 Şubat 1942, Iowa kenti, ABD), ABD resim sanatında 1930'larda ortaya çıkan Ortabatı bölgeselcilik hareketinin en önemli temsilcilerinden biri.

Resim öğrenimi gördü. 1923'te Paris'te bir yıl Julian Akademisi'nde çalıştı. Gerçekçi üslubunu yaklaşık 1927'de geliştirdi. 1929'da yaptığı "Bitkiler ve Kadın" adlı

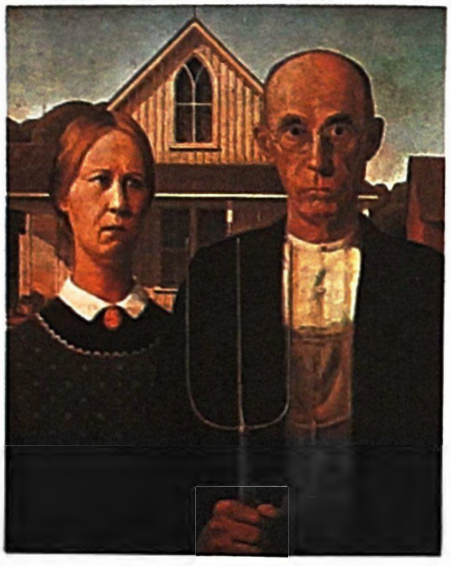

"Amerikan Gotiği", Grant Wood'un bir yağlıboya çalışması, 1930; Chicago Sanat Enstitüsü
Art Institute of Chicago

annesinin portresi pek dikkati çekmediyse de, 1930 tarihli "Amerikan Gotiği" Chicago'da sergilendiğinde olay yarattı. Wood resimde ailesine ait 19. yüzyıl gotik canlandırmacılık üslubundaki çiftlik evinin önünde bir çiftçiyle kızı pozunda kendi kız kardeşiyle dişçisini çizmişti. Yapıttaki sert ve soğuk gerçekçi hava, dönemin ABD sanatı için alışılmadık bir şeydi. Wood bundan sonra gittikçe daha çok başarı kazandı ve resimleri aranan bir ressam oldu. 1934'te ders vermek üzere Iowa Üniversitesi'ne alındı.

Wood, John (YAŞLI), lakabı BATH'LI WOOD (d. y. 1704, Yorkshire? - ö. 23 Mayıs 1754, Bath, Somerset, İngiltere), İngiliz mimar ve kent plancısı. Planladığı caddeler ve konut gruplarıyla 1727'den beri oturduğu sayfiye kenti Bath'ın fiziksel görünümüne damgasını vurmuştur. Palladio üslubunda yapılar da gerçekleştirmiştir.

Londra'da Cavendish-Harley konut yerleşmesinin yapımında çalıştıktan sonra Bath'ta kent görünümünü etkileyen ilk önemli projesi Kuzey ve Güney Gezisi'ni (1728) gerçekleştirdi. Bunları Queen Meydanı (1735), Prior Park Malikânesi (1735-48), Kraliyet Kaplıca Hastanesi (1738), Circus (ölümünden sonra oğlu John Wood [Genç] tarafından 1764'te tamamlandı) izledi. Tasarımını yaptığı Royal Crescent ise 1767-69 arasında oğlu tarafından inşa edildi.

Wood, Bath kenti dışında Bristol (1740-43) ve Liverpool (1748-55, oğluyla birlikte) borsalarını yapmış, Bath-Bristol Kanalı ile bugün Cardiff sınırları içinde kalan Llandaff Katedrali'ni tasarlamıştır. *Description of the*

Exchange at Bristol (1745; Bristol Borsa Binası'nın Açıklaması) adlı bir de kitabı vardır.

Wood, John (GENÇ) (d. 25 Şubat 1728, Bath, Somerset - ö. 18 Haziran 1782, Batheaston, Somerset, İngiltere), İngiliz mimar. Bath'taki yapılarıyla babası John Wood'un (Yaşlı) bu kentte başlattığı Palladio geleneğinin en önemli örneklerini vermiştir.

Liverpool Borsa Binası'nda (1748-55) babasıyla birlikte çalıştığı, sonra da yapının bitirilmesiyle görevlendirildiği anlaşılmaktadır. 1754'te babası öldükten sonra Bath kentinin en önde gelen mimarı oldu. Circus'ı ve Royal Crescent'i (1767-75) babasının tasarımına göre tamamladı. Royal Crescent büyük bir yarım daire üstünde sıralanmış, geniş bir parka bakan bitişik nizamda 30 konuttan oluşuyordu. Evlerin cepheleri tek tek değil, bir bütün olarak ele alınmış, görkemli bir saray cephesine benzetilmiştir. İngiltere'de kent tasarımında bu türdeki ilk uygulama olan Royal Crescent daha sonra birçok yerde taklit edildi. Wood'un Bath'taki ünlü yapılarından Toplantı Salonları (1769-71) II. Dünya Savaşı'nda bombardımanda kısmen yıkıldıysa da (1942), daha sonra yeniden inşa edildi.

Wood, Robert Williams (d. 2 Mayıs 1868, Concord, Massachusetts - ö. 11 Ağustos 1955, Amityville, New York, ABD), özellikle optik ve spektroskopi alanındaki çalışmalarıyla tanınan ABD'li fizikçi.

Wood, elektrik alanında bulunan bir iletkenden yüklü parçacıklar salınması olgusunu ilk gözlemleyen (1897) bilim adamıdır. Alan etkisiyle salım olarak adlandırılan bu olgudan, alan etkili mikroskopta atom yapısının incelenmesi amacıyla yararlanılır. 1901'de Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nde profesör olan Wood, fiziksel optik alanındaki önemli buluşlarının yanı sıra kırınım ağlarında(*) gelişme sağlamış ve astronomide yararlanılan spektrometrik yöntemler geliştirmiştir. Ayrıca sesüstü fiziği ve biyofizik alanlarında da önemli katkıları vardır. Başlıca yapıtları *Physical Optics* (1905; Fiziksel Optik) ve anlamsız şiirlerini derlediği *How To Tell the Birds from the Flovers*'dır (1907; Kuşları Çiçeklerden Nasıl Ayırt Ederiz).

Woodbridge, ABD'nin New Jersey eyaletinde, Middlesex iline (*county*) bağlı kent. New Jersey'yi Staten Island'dan ayıran Arthur Kill adlı dar kanalın kıyısında, Perth Amboy'ın hemen kuzeyinde yer alır. 1665'te Massachusetts Koyu ile New Hampshire'dan gelen Püritenlerce tarımsal bir yerleşim olarak kuruldu. 1669'da tüzel kimlik kazandı. Bugün ekonomisinde ağır sanayi dalları önemli yer tutar; bunlar arasında petrol arıtımı, plastik ve kimyasal madde üretimi sayılabilir. Kent, Fords ve Sewaren sanayi köylerini de içine alır. Nüfus (1990) 93.086.

Woodcock, George (d. 20 Ekim 1904, Bamber Bridge, Lancashire - ö. 30 Ekim 1979, Epson, Surrey, İngiltere), İngiliz işçi önderi. 1960-69 arasında İşçi Sendikaları Kongresi'nin (TUC) genel sekreterliğini yapmıştır.

On iki yaşında dokuma işçisi olarak çalışmaya başladı. 1927'de Ruskin College'dan aldığı bursla öğrenimini sürdürdü; 1933'te de Oxford Üniversitesi'nin felsefe ve siyasal iktisat bölümlerinden mezun oldu. 1936'da TUC yönetimine girdi; örgütün 1947'de genel sekreter yardımcılığına, 1960'ta da genel sekreterliğine seçildi. 1969-71 arasında yeni kurulmuş Sanayi İlişkileri Komisyonu'nun başkanlığını yürüttü. Woodcock TUC genel sekreterliği sırasında örgütün uzlaşmacı bir çizgi izlemesini ve etkinliklerini hükümet ve işveren kuruluşlarıyla işbirliği temelinde yürütmesini sağladı. Sendikaların ücret taleplerini sınırlı tutmalarında ve verimlilik ölçütlerini benimsemelerinde önemli rol oynadı. 1953'te C. B. E (Commander of the British Empire) unvanı verilen Woodcock 1967'de de *Privy Council* (Özel Danışma Kurulu) üyeliğine atandı.

Woodcock, George (d. 8 Mayıs 1912, Winnipeg, Manitoba, Kanada), Kanadalı şair, eleştirmen, yazar ve yayımcı. Yapıtlarında, özellikle de şiirlerinde devrimci gelişmelerin gerçekleşeceğine duyduğu inancı dile getirmiştir. Şiir kitapları arasında *The White Island* (1940; Beyaz Ada), *The Centre Cannot Hold* (1943; Merkez Tutunamaz), *Imagine The South* (1947; Güneyi Düşle), *Selected Poems* (1967; Seçme Şiirler) ve *Notes on Visitations: Poems 1936-1975* (1975; Ziyaretler Üzerine Notlar: Şiirler 1936-1975) sayılabilir. Gezi kitapları arasında *To the City of The Dead* (1956; Ölüler Kentine) ve *Incas and Other Men* (1959; İnkalar ve Öbür İnsanlar) vardır. Woodcock 1962'de *Anarchism: A History of Libertarian Ideas and Movements* (*Anarşizm*, 1967), 1972'de de makalelerinden oluşan *The Rejection of Politics* (1972; Siyasetin Reddi) adlı kitaplarını yayımladı. Ayrıca Mordecai Richler (1970) ile Herbert Read'in (1972) yaşamöykülerini kaleme aldı.

Woodhull, Victoria, eö CLAFLIN (d. 23 Eylül 1838, Homer, Ohio, ABD - ö. 10 Haziran 1927, Norton Park, Bremons, Worcestershire, İngiltere), değişik dönemlerde kadınlara oy hakkı, serbest aşk, gizemci sosyalizm ve Greenback Hareketi(*) gibi birbirinden farklı davaları destekleyen sıradışı reformcu. ABD başkanlığına adaylığını koyan tek kadındır (1872).

İspiritizmacılığın damgasını vurduğu bir ortamda yetişen Victoria ile kız kardeşi Tennessee büyü ve fal gösterileri yaparak ruhların yardımıyla müşterilere şifa dağıtan aile kumpanyasıyla ülkeyi dolaştılar. Victoria 15 yaşında evlendikten sonra da kız kardeşiyle birlikte falcılığı sürdürdü.

Victoria Woodhull,
Harper's Weekly'den bir oymabaskı
EB Inc

1868'de tüm aile New York kentine taşındı. İki kardeş burada ispiritizmaya ilgi duyan demiryolu yatırımcısı Cornelius Vanderbilt'in korumasına girdiler. Vanderbilt'in desteği ve yol göstericiliği sayesinde Woodhull, Claflin and Co. adıyla başarılı bir borsa acentesi kurdular. Woodhull aykırı bir düşünür olan Stephen Pearl Andrews'un etkisiyle, geleneksel evliliği reddeden, çocukların ve malların topluca yönetildiği bir topluluk yaşamı ile serbest aşkı savunan "Pantarchy" adlı sosyalist gruba girdi. *Origin, Tendencies and Principles of Government* (1871; Yönetimin Kökeni, Eğilimleri ve İlkeleri) adlı kitapta topladığı bir dizi yazıda Andrews'un görüşlerini tanıttı.

1870'te *Woodhull and Claflin's Weekly* adında haftalık bir gazete yayımlamaya başlayan kardeşler kadınlara eşit haklar tanınmasını ve her iki cins için tek bir ahlak standardının uygulanmasını savundular. Woodhull, serbest aşkı savunduğu için kadınlara oy hakkı hareketi önderlerinin önce kuşkusunu çekti. Ama ABD Temsilciler Meclisi Adalet Komisyonu önünde kadınlara oy hakkı verilmesini savunarak desteklerini kazandı. Muhalif bir grup olan Ulusal Radikal Reformcular 1872'de Ulusal Kadınlara Oy Derneği'nden kopunca Woodhull, Eşit Haklar Partisi tarafından ABD başkanlığına aday gösterildi.

İki kız kardeş 1872'de Karl Marx ve Friedrich Engels'in *Komünist Manifesto*'sunun ilk İngilizce çevirisini gazetelerinde bastılar. 1877'de Vanderbilt'in ölümü üzerine İngiltere'ye gittiler. Orada hayırseverlikleriyle tanındılar ve İngiliz yüksek sosyetesine kabul edildiler. Woodhull, kızı Zula Maud'un yardımıyla, insan ırkının soyaçekim yoluyla geliştirilmesini amaçlayan öjenik bilimiyle ilgili *Humanitarian* (1892-1910) adlı bir dergi yayımladı. Havacılığı destekleyen ilk kişilerden olan Woodhull 1914'te Atlas Okyanusunu aşacak ilk uçuşa 5 bin dolar ödül koydu. Emanie Sachs'ın yazdığı *Terrible Siren, Victoria Woodhull, 1838-1927* (Tehlikeli Kadın, Victoria Woodhull, 1838-1927) adlı yaşamöyküsü 1928'de yayımlandı.

Woodland kültürü, Kuzey Amerika kıtasının doğu bölgelerinde İÖ 1. binyılda varlığını sürdüren Tarihöncesi kültürlerine verilen ad. Büyük Ovalar'da da bir türüne rastlanmıştır. Bu bölgenin büyük kesiminde Woodland kültürü İS. 1. binyılda yerini Mississippi kültürüne(*) bırakmaya başlamış, ama bazı yerlerde daha sonra da varlığını korumuştur.

Woodland kültüründe mısır, fasulye ve balkabağı tarımı yapılmış, çeşitli çanak çömlek üretilmiş ve tümülüsler inşa edilmiştir.

Woods Gölü, ABD-Kanada sınırının her iki yakasında, Ontario ve Manitoba'yla (Kanada) Minnesota (ABD) eyalet sınırlarının birleştiği noktada göl. Üzerinde 14 bini aşkın ada bulunan, manzarasının güzelliğiyle ünlü görece sığ bir göldür. Son derece girintili çıkıntılı olan kıyılarının uzunluğunun 40 bin km olduğu tahmin edilmektedir. Yüzölçümü 4.472 km², uzunluğu 110 km, genişliği ise yaklaşık 95 km olan göl, güneydoğudan Rainy Irmağıyla beslenir ve fazla sularını Winnipeg Irmağı aracılığıyla Winnipeg Gölüne boşaltır. Deniz düzeyinden yüksekliği 323 m, sulama havzasının alanı ise yaklaşık 70.370 km²'dir. 1688'de, Fransız kâşif Jacques de Noyon tarafından keşfedilen Woods Gölü, sonradan Büyük Göllerle Kanada'nın batısı arasındaki kürk ticaretinde önemli bir yol

durumuna geldi. Günümüzde göl ve çevresinde Ontario eyaletine bağlı dört park vardır. Göl kıyılarındaki en önemli kent kuzey ucundaki Kenora'dır.

Woodson, Carter G(odwin) (d. 19 Aralık 1875, New Canton, Virginia - ö. 3 Nisan 1950, Washington, D.C., ABD), ABD'li tarihçi. Siyahlar üzerine araştırmalara öncülük etmiştir. Siyahların uygarlığa katkılarına dikkat çekmek amacıyla 1926'da Siyah Tarihi Haftası'nı başlattı.

Yoksul bir aileden gelen Woodson küçük yaşta Kentucky'deki kömür ocaklarında çalışmak zorunda kaldı; bu yüzden 20 yaşında girebildiği liseyi iki yıldan daha kısa sürede bitirdi. 1912'de Harvard Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1915'te Siyahların geçmişi konusunda yoğun araştırmaları özendirmek amacıyla Siyahların Yaşamı ve Tarihi Araştırmaları Derneği'ni kurdu. Ertesi yıl derneğin temel bilimsel yayını olan *The Journal of Negro History*'yi çıkarmaya başladı; bu dergi onun yönetiminde 30 yılı aşkın bir süre tarih alanındaki önde gelen dergilerden biri durumuna geldi.

Woodson Washington, D.C.'de Beşeri İlimler Yüksekokulu'nun dekanlığını ve Howard Üniversitesi'nin yüksek lisans programı başkanlığını (1919-20) yaptı. Batı Virginia Eyalet Yüksekokulu Enstitüsü'nün dekanlığını (1920-22) yürüttüğü dönemde, ayrıca Siyahların yaşamı ve kültürü üzerine kitap yayımlamayı amaçlayan Yayımcılar Derneği'ni kurarak bu örgütün başkanlığını üstlendi.

Woodson'ın önemli çalışmaları arasında *The Negro in Our History* (1922, 10. basım 1962; Tarihimizde Siyahlar), *The Education of the Negro Prior to 1861* (1915; 1861 Öncesinde Siyahların Eğitimi) ve *A Century of Negro Migration* (1918; Yüz Yıllık Siyah Göçü) sayılabilir. Öldüğünde altı cilt olması öngörülen *Encyclopaedia Africana* (Afrika Ansiklopedisi) üzerindeki çalışmaları sürüyordu.

Woodspring, İngiltere'nin güneybatısında, Avon ilinde (*county*) ilçe (*district*). İlin güneybatı kesiminde, Bristol Kanalının kıyısında yer alır; yüzölçümü 375 km²'dir. 1974'ten önce Somerset ilinin bir parçasıydı. Doğusundaki verimli topraklarda çeşitli tahıl ürünleri yetiştirilir; ayrıca sığır besiciliği ve mandıracılık gelişmiştir. Yöredeki bataklıklar otlağa dönüştürülmüştür. Bristol'ın güneybatısındaki Long Ashton kenti, elma suyu üretimiyle tanınır. İlçe merkezi Weston-super-Mare, Clevedon ve Portishead 19. yüzyılda kıyı tatil merkezleri olarak gelişti. Britanya Adalarındaki en büyük gelgit kabarmasına, ilkbaharda ortalama gelgit yükselmesi 11 m'yi aşan Portishead yakınlarında rastlanır. Portishead'deki ticari dok tesisleri 1970'lerin sonlarında genişletilmiştir. Bristol Kanalındaki Flat Holm ve Steep Holm adacıklarında yetişen yabani şakayık gibi ender bitkiler koruma altına alınmıştır. Nüfus (1986 tah.) 177.800.

Woodstock, ABD'de New York eyaletinin güneydoğusunda, Ulster ilinde (*county*), yönetim birimi (*township*). Catskill Dağlarının güney eteklerinde, Ashokan Baraj Gölünün yakınlarında, Kingston'ın 16 km kuzeybatısında yer alır. Birçok sanatçının yaşadığı Woodstock köyü yıl boyunca turist çeken bir tatil merkezidir. Köy, Ralph R. Whitehead'in el sanatlarıyla uğraşan bir topluluk oluşturmak üzere 1902'de tam kuzeydeki Byrdcliffe'e yerleşmesinden sonra gelişmeye başladı. L. Birge Harrison 1906'da New York Sanat Öğrencileri Birliği yaz okulunu buraya taşıdı. Bunu George Bellows gibi birçok sanatçının köye yerleşmesi izledi.

15-17 Ağustos 1969'da komşu Sullivan ilindeki Bethel yakınlarında Woodstock Müzik ve Sanat Fuarı çerçevesinde düzenlenen *rock* festivali sırasında 300-500 bin dolayında genç bölgeye akın etti. Aşırı kalabalığın yol açtığı yiyecek ve su sıkıntısına ve yağmura karşın başarıyla tamamlanan festivalde Joan Baez, Ravi Şankar, Jimi Hendrix, Jefferson Airplane (sonradan Jefferson Starship) gibi birçok *rock* ve folk yıldızı ve topluluğu konser verdi. Dönemin en görkemli karşı kültür etkinliği olan festival, çiçek çocuklarının, savaş karşıtlarının ve genel olarak gençliğin dayanışmasının simgesi durumuna geldi. Festival görüntülerinden oluşturulan *Woodstock* adlı film 1970'te tamamlandı.

Woodstock'taki görülmeye değer yerler arasında Woodstock Sanatçılar Derneği Galerisi ve el sanatı ürünlerinin sergilendiği Woodstock Zanaatçılar Loncası sayılabilir. Woodstock Oyuncuları Tiyatro Okulu yazın köyde oyunlar sahneler. Aynı aylarda düzenlenen Maverick Konserleri'ne önde gelen müzikçiler katılır. Nüfus (1990) 6.290.

Woodstock, Kanada'da, Ontario eyaletinin güneydoğusunda, Oxford ilinin merkezi kent. Thames Irmağının kıyısında yer alır. 1834'te İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nden Tümamiral Henry Vansittart tarafından kuruldu. Kentteki başlıca tarihsel yapılar Oxford Müzesi'nin bulunduğu belediye binası (1853) ve Eski St. Paul Kilisesi'dir. Çeşitlenmiş bir imalat sanayisine sahip olan Woodstock'ta mandıracılık ve hayvancılık da önemlidir. Kentin hemen doğusunda petrol bulunmuştur. Nüfus (1986) 26.385.

Woodward, R(obert) B(urns) (d. 10 Nisan 1917, Boston - ö. 8 Temmuz 1979, Cambridge, Massachusetts, ABD), ABD'li kimyacı. Karmaşık organik maddelerin bireşimlerine yönelik çalışmalarından dolayı 1965'te Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

Kimyaya ilgisi erken yaşlarda başladı. 1933'te Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ne girdi. 1936'da lisans, bir yıl sonra da doktora eğitimini tamamlayarak Harvard Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu. Yaşamının sonuna değin bu kurumdaki görevini sürdürdü. Ayrıca Basel'de (İsviçre) Ciba eczacılık şirketi adına kurduğu, Woodward Araştırma Enstitüsü'ndeki araştırmaları yönetti.

Organik kimya alanındaki çalışmalarını steroitler üzerinde yoğunlaştırdı. Morötesi ışık tayfı ile molekül yapısı arasındaki bağıntıyı açıkladı ve yapısal özelliklerin aydınlanmasında fiziksel ölçümün kimyasal tepkimelerden daha etkin olduğunu ortaya koydu. Çeşitli spektroskopi tekniklerinin geliştirilmesine katkıda bulunarak, başta penisilin (1945), patulin (1948), striknin (1947), oksitetrasiklin (1952), karbomisin (1956), gliyotoksin (1958), eliptisin (1959), kalikantin (1960), oleandomisin (1960), streptonigrin (1963) ve tetrodotoksin (1964) olmak üzere pek çok karmaşık doğal bileşiğin molekül yapısını açığa çıkardı. Ayrıca magnamisin bileşiğinin yapısını aydınlatarak daha önceden bilinmeyen bir doğal bileşikler sınıfı olan makrolit antibiyotiklerinin varlığını ortaya koydu. Canlılarda steroit hormonlarının bireşim sürecine yönelik ilk doğru açıklamayı yaptı.

R. B. Woodward, 1966
Harvard University News Service

Woodward'ın ilk kez 1944'te kininle başlayan bireşim çalışmaları 1951'de steroit bileşiklerinden kolesterol ve kortizonun, 1954'te ise bunlara yakın bir terpen bileşiği olan lanosterolün bireşimiyle sürdü. Gene 1954'te striknin ve liserjik asidi, 1956'da rezerpini, 1960'ta klorofili, 1962'de tetrasiklini, 1963'te kolşisini ve 1965'te sefalosporin C'yi bireşimledi. Başta Zürich'deki Federal Teknoloji Enstitüsü'nden Albert Eschenmoser olmak üzere çok sayıda araştırmacıyla birlikte, son derece karmaşık bir bileşik olan B_{12} vitamini (siyanokobalamin) üzerinde sürdürdüğü bireşim çalışmaları 1971'de başarıyla sonuçlandı. Roald Hoffmann ile birlikte B_{12} vitamini üzerindeki çalışmalardan yola çıkarak yörünge bakışımının korunumu kavramını geliştirdi. Bu kavram 1960'larda organik kimyada en önemli kuramsal ilerleme kabul edildi.

Woodworth, Robert S(essions) (d. 17 Ekim 1869, Belchertown, Massachusetts - ö. 4 Temmuz 1962, New York, ABD), öğrenme üzerine çalışmalarıyla tanınan ABD'li psikolog. Çeşitli psikoloji okullarını birleştirerek "dinamik psikoloji" adını verdiği bir sistem oluşturmaya çalışmıştır.

Bir süre matematik öğretmenliği yaptıktan sonra psikolojiye yöneldi. 1899'da Columbia'da doktorasını tamamladı. 1901'de Edward Lee Thorndike'la birlikte yürüttüğü bir çalışma sonucunda, bir konuyu öğrenmenin öğrenme yeteneğinde genel bir ilerleme sağlamayacağını savundu. Columbia'da araştırmalarını sürdürdü ve 1909'da orada psikoloji profesörü oldu.

Psikolojinin hem davranış, hem de bilinçliliği kapsaması gerektiğini, davranışın çevresel uyaranlar ile biyolojik yapının fonksiyonu olduğunu savundu. Güdünün işlevini mekanizmanın üstlenebileceğini ileri sürdü. Ayrıca anormal davranışın saptanıp ölçülmesinde kullanılan ilk anketi de hazırladı. *Dynamic Psychology* (1918; Dinamik Psikoloji) adlı yapıtında güdülenim, algı, öğrenme ve düşünme kuramlarını birleştirerek davranışı açıklamaya çalıştı. *Psychology*'si (1921; Psikoloji) ise standart bir ders kitabı oldu. Meslek yaşamı boyunca ayrıntılı bilimsel gözlem ve sonuçlardan yola çıkarak dikkatle oluşturulacak genellemelere dayalı bütünsel bir psikoloji kuramı geliştirmeye çalıştı.

Woolf, Arthur (v. 4 Kasım 1766, Camborne, Cornwall - ö. 26 Ekim 1837, Guernsey, İngiltere), bileşik buhar makinesinin geliştirilmesine öncülük eden İngiliz mühendis.

Bir süre marangozluk yapan Woolf, daha sonra mucit ve mühendis Joseph Bramah'ın yanında çalıştı. Londra'da bir bira fabrikasında mühendis olarak çalışırken buhar gücü üzerine deneyler yapmaya başladı. 1804'te yüksek basınçlı bileşik buhar makinesinin patentini aldı. Bu makinenin yüzde 7,5 olan ısıl verimi James Watt'ın genleşme makinesininkinin yaklaşık iki katı idi.

1810'da, Jonathan Hornblower'ın 1781'de yapmış olduğu makineyi biraz daha geliştirdi. 1812'de geliştirdiği buhar makinesini madenlerdeki pompalama işlemlerinde kullanmak amacıyla Cornwall'a geçti. Woolf'un makinesi 1820'lerde Richard Trevithick'in daha verimli motoru ortaya çıkıncaya değin yaygın biçimde kullanıldı.

Woolf, Leonard (Sidney) (d. 25 Kasım 1880, Londra - ö. 14 Ağustos 1969, Rodmell, Sussex, İngiltere), İngiliz edebiyatçı, yayımcı, siyasetçi ve gazeteci. Karısı romancı Virginia Woolf'la birlikte 1917'de Hogarth Press'i kurmuş, T. S. Eliot ve E. M. Forster gibi yazarları desteklemiştir.

Siyasal yaşamından ve düşüncelerinden çok, güçlü kişiliğini yansıtan otobiyografisiyle tanınır. Bu yapıtın ilk üç cildi olan *Sowing* (1960; Tohum), *Growing* (1961; Yetişme) ve *Beginning Again*'de (1964; Yeniden Başlama) içinden çıktığı liberal Yahudi dünyasını, 20. yüzyılın başlarında Cambridge Üniversitesi'nde yaşadığı entelektüel coşkuyu, emperyalizme karşı çıkmasına neden olan Seylan'daki (bugün Sri Lanka) devlet memurluğu sırasında edindiği deneyimleri ve dönemin sanatçılarıyla yazarlarından oluşan Bloomsbury grubunun(*) atmosferini anlatır. Otobiyografinin son ciltleri olan *Downhill All the Way* (1967; Yokuş Aşağı) ve *The Journey Not the Arrival Matters* (1969; Önemli Olan Varış Değil Yolculuk) ise 1919-69 arasındaki dönemi kapsar. Bu dönemde sol ve enternasyonalist yayınlarda yönetici ve yazar olarak belirli bir siyasal etki yaratan Woolf'un görüşleri, Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler örgütleriyle refah devleti politikalarının temellerinin atılmasına önemli katkıda bulundu.

Woolf, (Adeline) Virginia, eö STEPHEN (d. 25 Ocak 1882, Londra - ö. 28 Mart 1941, Rodmell yakınları, Sussex, İngiltere), roman türüne özgün katkılarıyla tanınmış İngiliz yazar. Aynı zamanda döneminin en önemli eleştirmenlerindendir.

Eğitimini babası eleştirmen Sir Leslie Stephen'dan aldı. 1904'te babası ölünce sonradan Bloomsbury grubunun(*) merkezi olacak Gordon Meydanı'nda bir eve taşındı. 1912'de Leonard Woolf'la evlendi ve 1917'de birlikte Hogarth Press'i kurdular.

Woolf *The Voyage Out* (1915; Dışarıya Yolculuk) ve *Night and Day* (1919; Gece ve Gündüz) adlı romanlarının yayımlanmasından sonra deneysel çalışmalara yöneldi. Yaşantının kesintisiz akışını, karakterin anlatılamaz niteliğini ve dış koşulların bilinçte bıraktığı izleri vurgulamak istiyordu. Zamanın hem ayrı anlardan oluşan ardışık bir düzen, hem de yılların ve yüzyılların akışı biçiminde yaşanması da ilgisini çekiyordu. *Jacob's Room*'dan (1922; Jacob'ın Odası) başlayarak Woolf şimdiki zaman ile geçmekte olan zamanın kişisel yaşantıdaki izlerini ve kişilerinin tarihsel zaman bilincini yansıtmaya çalıştı. *Mrs. Dalloway* (1925; *Mrs. Dalloway*, 1977, 1993) ve *To the Lighthouse*'da (1927; *Deniz Feneri*, 1982, 1989) teknik ustalığını daha da geliştirdi. Yinelenen imgeler gibi bazı şiirsel öğeler kullanarak, bir ölçüde de olayların geçtiği süreyi kısa tutarak bu iki romana son derece örgütlü bir yapı kazandırmıştı. Tarihsel bir fantezi olan *Orlando*'da (1928; *Orlando*, 1993), I. Elizabeth döneminden 1928'e değin İngiltere'yi, özellikle de bu ülkedeki edebiyat yaşamını konu aldı. *A Room of One's Own* (1929; *Kendine Ait Bir Oda*, 1988, 1992) adlı uzun denemesinde, kadın yazarların erkeklere ait bir dünyada karşılaştığı zorlukları anlatıyordu.

Woolf *The Waves*'le (1931; *Dalgalar*, 1974, 1988) romana dönerek bilinç akışı(*) tekniği üzerinde yoğunlaştı. Kişi ya da olaylardan çok "insanın yedi çağı"nı nasıl yaşadığına ağırlık verdiği bu romanda, karakterlerinin bilinç akışını çocukluklarından yaşlılık dönemlerine değin olduğu gibi aktarmaya çalışıyordu. *Dalgalar*'ı, daha geleneksel bir yapısı olan *The Years* (1937; Yıllar) izledi. *Between the Acts*'te ise (1941; *Perde Arası*, 1992) olaylar *Mrs. Dalloway*'de olduğu gibi bir günde geçiyor, ama İngiliz tarihine ilişkin bir köy gösterisi aracılığıyla daha geniş bir zaman dilimi yansıtılıyor, bir yandan da okura bir savaşın yaklaşmakta olduğu sezdiriliyordu. *Perde Arası*'nı bitirdikten sonra Woolf ruhsal bir bunalım sonucu kendini evinin yakınındaki ırmağa atarak intihar etti.

Woolf'un iki de yaşamöyküsü vardır. Bunlardan biri Elizabeth Barrett Browning'in köpeğinin anıları aracılığıyla Browning ailesinin yaşamından bir kesit aktaran *Flush* (1933), ötekisi ise sanat eleştirmeni Roger Fry'ın yaşamöyküsüdür (1940). Woolf'un en iyi eleştiri yapıtları *The Common Reader* (1925; Sıradan Okur), *The Common Reader: Second Series* (1932; Sıradan Okur: İkinci Dizi), *The Death of the Moth* (1942; Güve'nin Ölümü) ve *Granite and Rainbow*'dur (1958; Granit ile Gökkuşağı). Günlüğünün bazı bölümleri Leonard Woolf tarafından *A Writer's Diary* (1953; Bir Yazarın Günlüğü) adıyla, beş ciltlik *Diary of Virginia Woolf* ise (Virginia Woolf'un Günlüğü) 1977-84 arasında yayımlanmıştır. N. Nicolson ile J. Trautmann'ın derlediği *The Letters of Virginia Woolf* (Virginia Woolf'un Mektupları) 1975-80 arasında altı cilt halinde basılmıştır. Yeğeni Quentin Bell'in yazdığı iki ciltlik yaşamöyküsü (1974), Woolf üzerine hazırlanmış en kapsamlı çalışma sayılır.

Virginia Woolf
Gisele Freund

Woolley, Sir (Charles) Leonard (d. 17 Nisan 1880, Londra - ö. 20 Şubat 1960, Londra, İngiltere), İngiliz arkeolog. Antik Sümer kenti Ur'da yaptığı kazılarla Mezopotamya kültürü konusundaki bilgilerin derinleşmesine katkıda bulunmuştur.

1907'den 1911'e değin Sudan'da, zengin Eski Mısır yapıtlarının bulunduğu Vadi Halfa'daki kazılara katıldı. 1912-14 arasında T. E. Lawrence'la (Arap Lawrence) birlikte Kuzey Suriye'deki Karkamış kazısını yönetti ve elde ettiği sonuçları *Carchemish* (2. bölüm 1921 ve 3. bölüm 1953, R. D. Barnett'le birlikte; Karkamış) adlı yapıtında topladı. Firavun Ahenaton'un başkenti olan Tel el-Amarna'da da çalıştı.

1922-34 arasında sürdürdüğü Ur kazılarından elde edilen bilgiler, kentin tarihinin İÖ 4. yüzyıldaki son dönemlerinden geriye, İÖ y. 4000'lere değin izlenebilmesine olanak verdi. Woolley'nin günlük yaşam, mimarlık, edebiyat, devlet yönetimi ve din alanlarındaki önemli bulguları bölgenin bundan sonra "uygarlığın beşiği" adıyla anılmasına yol açtı.

Ur kazılarında ortaya çıkarılan İÖ y. 2700'den kalma kral mezarlarındaki izlerden, ölen kralla birlikte maiyetindekilerin de kurban edilerek mezara konduğu anlaşıldı. Woolley 1927'de, başka bilim adamlarının da katkısıyla, 10 cilt olması tasarlanan *Ur Excavations* (Ur Kazıları) adlı bir yayına girişti. Öbür kitapları arasında *The Sumerians* (1928; Sümerler), *Ur of the Chaldees* (1929; Kaldelilerin Ur'u) ve *Digging up the Past* (1930; Geçmişi Kazmak) sayılabilir.

Woolley, Mezopotamya kültürü ile Yunanistan ve Ege kültürleri arasında ilişki kurmaya çalıştı. Bu amaçla 1937-39 ve 1946-49 arasında Güneydoğu Anadolu'da, Antakya'nın kuzeyindeki Tel Açana'da (Alalah) kazı yaptı ve halkının çoğu Hurrilerden oluşan küçük bir krallıkla İÖ 4. binyıla tarihlenen bir yerleşmenin çeşitli katlarını ortaya çıkardı. Buradaki çalışmalarını da *Alalakh, an Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-49* (1955; Alalah, Hatay'daki Tel Açana Kazılarının Dökümü, 1937-1949) ve *A Forgotten Kingdom* (1953; Unutulmuş Bir Krallık) adlı yapıtlarında topladı. Kendisine 1935'te "sir" unvanı verildi.

Woolman, John (d. 19 Ekim 1720, Ancocas, New Jersey, ABD - ö. 7 Ekim 1772, York, İngiltere), İngiliz asıllı ABD'li Quaker önderi ve kölelik karşıtı. İnsanın tinsel iç yaşamını etkileyici bir üslupla dile getirdiği *Journal* (ös 1774; Günce) bu türün klasik örnekleri arasında sayılır.

Woolman 1740'tan sonra başta Maryland'in doğu kıyısı olmak üzere çeşitli yerleri dolaşarak kölecilik karşıtı görüşlerini yaydı. Yerlilere içki satışının durdurulması için çaba gösterdi. Yerlilere yönelik daha adil bir toprak politikası uygulanması için çalıştı. Quaker cemaatlerini köleliğe karşı birleştirmeyi başardı ve pek çok kişinin kölelerini serbest bırakmasını sağladı.

Otuz altı yaşında başlayarak aralıksız sürdürdüğü *Journal*, dinsel deneyim üzerine yalın bir üslupla yazılmış önemli bir belgedir. Dinsel inançlarını ve kölecilik karşıtı görüşlerini başka yapıtlarda da aktaran Woolman'ın tüm yazıları *The Works of John Woolman* (ös 1774; John Woolman'ın Yapıtları) başlığıyla yayımlanmıştır. *Journal*'ın eksiksiz basımı ise 1922'de A. M. Gummere tarafından yapılmıştır.

Woolston, Thomas (d. 1670, Northampton - ö. 27 Ocak 1733, Londra, İngiltere), aşırı görüşleriyle tanınan İngiliz yaradancı yazar.

1691'de Cambridge'de ders vermeye başladı. Origenes'in yapıtlarını inceledikten sonra kutsal metinleri alegorik yöntemle yorumlamaya başladı. Bu yaklaşımını ilk yapıtı *The Old Apology for the Truth of the Christian Religion Against the Jews and Gentiles Revived*'da (1705; Yahudi ve Putperestlere Karşı Hıristiyan Dininin Doğruluğunun Eski Savunusuna Yeniden Bakış) savundu. Din adamlarının kurumlaşmış uygulama ve ayrıcalıklarına açıkça cephe aldığı için, zihninin köreldiği iddiasıyla öğretim üyeliği elinden alındı ve 1721'de Londra'ya yerleşti. *Moderator Between an Infidel and an Apostate* (1725; İmansız ile Dönek Arasında Arabulucu) adlı yapıtıyla yaradancılık tartışmasına resmen karışmış oldu. Hz. İsa'nın peygamberliğine ve ölümden sonra dirilişine ilişkin kuşkularını dile getirdi. Ayrıca kutsal metinlerdeki mucizelerin Hıristiyanlık inancına temel olamayacağını, bunların alegorik yorumlanması gerektiğini savundu. Bu düşüncelerini, 30 bin adet

satıldığı söylenen *A Discourse on Our Saviour's Miraculous Power of Healing* (1730; Kurtarıcımızın Mucizevi Şifa Gücü Üzerine Bir Söylev) adlı yapıtında ayrıntılarıyla ele aldı. 1729'da tutuklandı ve hapiste öldü.

Woolworth Co., tam adı F. W. WOOLWORTH CO., perakende satış alanında etkinlik gösteren dev ABD şirketi. Merkezi New York kentindeki Woolworth Binası'ndadır.

15 Aralık 1911'de, beş perakende mağaza zincirinin birleşmesiyle kuruldu. Bunların en büyüğü, ABD'nin birçok yerinde 319 mağazası bulunan Frank Winfield Woolworth'un (1852-1919) şirketiydi. Öbürleriyse Frank'ın yeğeni olan ve 108 mağazası bulunan Seymour Horace Knox, 84 mağazasıyla Fred Morgan Kirby, Frank'ın kardeşi olan ve 14 mağazası bulunan Charles Sumner Woolworth ve 48 mağazasıyla Earle Perry Charlton'ın şirketleriydi. Kuruluşunda toplam sermayesi 65 milyon dolar olan ve bünyesinde 596 mağaza bulunduran şirket 1 Mart 1912'de F. W. Woolworth Co. adını aldı. Zamanla daha da büyüyen şirketin bünyesinde günümüzde ABD, Kanada, İngiltere, Almanya, İspanya ve Meksika'da etkinlik gösteren büyük perakende mağazaları, Kinney Shoe Corporation'a bağlı ABD, Kanada ve Avustralya'daki mağazalar ve ABD'de Richmond Brothers Company'ye bağlı, giyim eşyası satan mağazalar bulunmaktadır. 1982'de İngiltere'deki bağlı şirketinin yüzde 52,6 hissesini sattı; 1987'de ise spor malzemesi dükkânları işleten Armel Inc.'i satın aldı.

Worcester, ABD'de, Massachusetts eyaletindeki Worcester ilinin merkezi (1731) kent. Blackstone Irmağı kıyısında, Boston ile Springfield'ın arasında yer alır. Eyaletin ikinci büyük kentidir. Aralarında Holden, Shrewsbury, Boylston, Millbury, Auburn ve Leicester'ın da bulunduğu bir dizi kentten oluşan kentsel alanın odağında, önemli bir ticaret ve sanayi merkezi durumundadır.

Yörede kurulan (1673) ilk yerleşme Yerlilerle İngiliz koloniciler arasındaki Kral Philip Savaşı (1675-76) sırasında dağıldı. Sonraki sürekli yerleşme 1713'te kuruldu. Adını İngiltere'deki Worcester'dan aldı. Dokumacılık 1789'da doğdu ve ABD'deki ilk fitilli kadife kentte üretildi. Modern sanayi dalları önemli ölçüde çeşitlenmiştir; bunlar arasında metal sanayisi, dokumacılık, ayrıca kâğıt, deri, elektrikli makine, cam ve duyarlı aletler üretimi sayılabilir.

Kölelik karşıtı hareketlerin ilk geliştiği yerlerden biri olan kent, kaçak kölelerin Yeraltı Hattı üzerinde önemli bir duraktı. Massachusetts'teki Özgür Toprak Partisi kentte düzenlenen bir toplantıda (1848) doğdu. Önemli bir eğitim ve kültür merkezi olan kentte, New England'ın en eski Katolik okulu olan Kutsal Haç Yüksekokulu (1843), Worcester Politeknik Enstitüsü (1856), Worcester Eyalet Yüksekokulu (1871) ve Clark Üniversitesi (1887) gibi yükseköğretim kurumları etkinlik gösterir. Kültür kurumları arasında Worcester Sanat Müzesi, Worcester Bilim Merkezi, Worcester Tarih Derneği Müzesi ve dikkate değer bir ortaçağ silah koleksiyonu barındıran John Woodman Higgins Silahhanesi sayılabilir. 1858'den beri her yıl ekimde düzenlenen Worcester Müzik Festivali türünün ABD'deki en eski örneğidir. Quinsigamond Gölü ile Quinsigamond Eyalet Parkı kentin yakınlarındadır. 1848'de tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) kent, 169.759; metropoliten alan, 436.905.

Worcester, Güney Afrika'da, Kaaprovinsie'nin (Cape yönetim bölgesi) güneybatısında kent. Breë Irmağı vadisinde, Dutoits ile Hex Irmağı dağlarının arasında, Cape Town'ın kuzeydoğusunda yer alır. 1820'de kuruldu; 1842'de belediye yapıldı. Önemli bir bağcılık merkezidir; ayrıca konservecilik, *brandy* üretimi, yün işleme gibi çeşitli hafif sanayi dalları gelişmiştir. Kentin hemen kuzeyinde yer alan, 107 hektar genişliğindeki Karoo Botanik Bahçesi'nde Karoo'ya özgü etli bitkiler yetiştirilir. Nüfus (1983 tah.) belediye, 50.851.

Worcester, İngiltere'de, Hereford and Worcester ilinde (*county*) ilçe (*district*) ve ilçe merkezi kent. İlçe toprakları küçük bir banliyö olan St. John's dışında, Severn Irmağının doğu yakasında yer alır. İlçedeki Pitchcroft Çayırı İngiltere'nin en eski at yarışı alanlarından biridir. Kentin yüzölçümü 32 km²'dir.

Yörede kayıtlara geçen ilk yerleşme İS 680'den önce kuruldu. Kentin adındaki *cester* (Latince *castra* "kamp", "karargâh") sözcüğü Romalıların yörede yerleşmiş olabileceğini gösterir. Kent 1086'da bir şato ile katedralin yanı sıra derin bir hendek ve surlarla çevrili küçük bir yerleşmeden oluşuyordu.

Ortaçağda önemli bir yüncülük merkezi olan kentte eldiven yapımı 13. yüzyıldan beri önemli yer tutmuştur. İngiltere'nin varlığını sürdüren eski gazetesi *Berrow's Worcester Journal* 1690'da kuruldu. John Wall 1750'de porselen üretimini başlattı; kent günümüzde porselenleriyle ünlüdür. Modern kentte ayrıca çeşitli hafif sanayi dalları gelişmiştir.

İç Savaş'ı sona erdiren Worcester Çarpışması (1651) nedeniyle kentin İngiliz tarihinde önemli yeri vardır. Katedral de yörenin tarihinde önemli rol oynamıştır. Bugünkü binanın yapımını 1084'te Piskopos Wulfstan (Aziz Wulfstan) başlattı. Sonraki yüzyıllarda da birçok ekleme ve değişiklikler yapıldı: 1224'te erken İngiliz üslubundaki Meryem Ana Şapeli ve koroyeri inşa edildi; 1317'de şimdiki nefi, 1374'te de kulesi tamamlandı; 1857-74 arasında hem içi, hem de dışı bütünüyle restore edildi. Kentte biri 1541, öbürü 1561'de kurulmuş olan iki köklü *grammer school* (ortaöğretim kurumu) etkinlik gösterir. Nüfus (1983 tah.) ilçe, 76.000.

Worcester, Joseph Emerson (d. 24 Ağustos 1784, Bedford, New Hampshire - ö. 27 Ekim 1865, Cambridge, Massachusetts, ABD), ABD'li sözlükçü. Sözlükleri yaklaşık 1830'dan 1865'e değin Noah Webster'ın hazırladığı sözlüklere hem okuyucunun gösterdiği ilgi, hem de saygınlık açısından rakip olmuştur. Sonraki sözlükçülerce benimsenen, tanımlarda eşanlamlı sözcükler verme gibi yenilikleriyle de tanınır.

Ders kitabı olarak yaygın biçimde kullanılan *A Gazetteer of the United States* (1818; ABD Atlası) ve *Elements of History, Ancient and Modern* (1826; Antik ve Modern Tarihin Öğeleri) gibi yapıtlarıyla ün kazandı. Sözlük çalışmalarına 1828'de başladı. Önce Webster'ın büyük *American Dictionary of the English Language*'ının (1828; Amerikan İngilizcesi Sözlüğü) kısaltılmış biçimini (1829), ardından kendi hazırladığı *Comprehensive Pronouncing and Explanatory Dictionary of the English Language* (1830; Telaffuzlu ve Açıklamalı İngilizce Sözlük) yayımladı. İkinci yapıtta Webster'den çalıntılar olduğu iddiası yayınevleri arasında "Sözlük Savaşı" olarak bilinen ve Worcester'ın ölümüne değin süren çetin bir mücadele başlattı. Worcester *Universal and Critical Dictionary of the English Language*'dan (1846; Evrensel ve Eleştirel İngilizce Sözlük) sonra *Comprehensive*'in genişletilmiş baskılarını yaptı. Bu baskılardan en önemlisi olan *A Pronouncing Explanatory, and Synonymous Dictionary of the English Language*'da (1855; Telaffuzlu, Açıklamalı ve Eşanlamlı İngilizce Sözlük) eşanlamlı sözcükler alanındaki öncü çalışmanın yanı sıra ilk kez İngilizce kişi adlarını ve bunların etimolojik kökenlerini verdi. En büyük ve en başarılı yapıtı resimli *Dictionary of the English Language* (1860; İngilizce Sözlük) oldu. Ama Worcester'ın sözlükleri 19. yüzyılın ikinci yarısında, rakip Webster sözlüklerinin daha iyi hazırlanması ve tanıtılması karşısında yenik düşünce, yayımlarına son verildi.

Worcester porseleni, İngiltere'nin Worcester kentindeki bir fabrikada 1751'den günümüze değin üretilen seramik eşya. Fabrika 1862'de Worcester Royal Porcelain Company adını almıştır. Ürünlerinin teknik düzeyi her zaman yüksek olmuşsa da, 1752-83 arasında doruğa ulaşmıştır. Bu dönem, Worcester porselen sanayisinin kurucusu John Wall'un adıyla Wall dönemi olarak anılır. Wall döneminde çeşitli üsluplarda Worcester porseleni üretilmiştir.

Worcester porselenlerinin zemin renkleri özellikle başarılıdır ve bazı renk tonları Sèvres porselenleri taklit edilerek geliştirilmiştir. Mavi ve başka zemin renkleri çoğunlukla balık pulu biçiminde boyanmıştır. Ayrıca, kırmızının parlak bir tonu, kızıl kahverengi, pembe ve morumsu kırmızı, deniz yeşili, yaprak yeşili, bezelye yeşili, uçuk sarı, turkuvaz ve uçuk gök mavisinden koyu kobalta kadar çeşitli maviler de kullanılan renkler arasındadır. Desenlerin çevresindeki yaldızlı kıvrımlar da son derece zariftir. 19. yüzyılda Worcester ürünleri en önemli süs porselenlerinden olmayı sürdürmüştür. 20. yüzyıl ürünleri arasında Dorothy Doughty'nin Amerika kuşları da yer almaktadır.

Worcester Sanat Müzesi, ABD'de Massachusetts eyaletindeki Worcester kentinde müze. Ülkedeki küçük sanat yapıtları müzelerinin en iyilerinden biridir; 1896'da kurulmuş, 1898'de halka açılmıştır; 35 bin ciltlik bir kütüphanesi vardır. Koleksiyonundaki 5 bin yıllık bir zaman diliminden derlenmiş yapıtlar kronolojik olarak düzenlenmiştir. Müzenin açtığı sergiler ve bunlar için hazırlanan kataloglar çoğu zaman sanat dünyasında olay yaratır. Müzedeki dünyaca ünlü yapıtlar arasında 3 bin kadar Japon baskısından oluşan John Chandler Bancroft Koleksiyonu ve Poitiers yakınlarındaki bir Fransız manastırından getirilip yeniden kurulmuş romanesk üsluptaki papazlar meclisi odası da vardır.

Wordsworth, Dorothy (d. 25 Aralık 1771, Cockermouth, Cumberland - ö. 25 Ocak 1855, Rydal, Cumberland, İngiltere), İngiliz yazar. Ölümünden sonra yayımlanan *Alfoxden Journal 1798* (Alfoxden Günlüğü 1798) ve *Grasmere Journals 1800-03* (Grasmere Günlükleri 1800-03) adlı yapıtları, güçlü düş gücüne dayalı doğa betimlemelerinin yanı sıra kullanılan olgun üslupla da dikkati çeker. Bu yapıtlar aynı zamanda, Samuel Taylor Coleridge'le birlikte İngiliz romantizminin öncülerinden olan kardeşi William üzerine içerdiği zengin bilgiler bakımından da önem taşır.

Yazarlığı bir meslek olarak görmeyip, yazılarını yalnızca kardeşini sevindirmek amacıyla kaleme alan Wordsworth, bunlarda içinden geldiği gibi, berrak ve son derece doğal bir üslup kullanır. *Grasmere Jour-*

nals'da kardeşinin yaşamı ve önemli şiirlerini yazdığı koşullar, ayrıca 19. yüzyıl başlarında İngiltere'nin uzak bir köşesindeki kır yaşamı üzerine değerli bilgiler vardır. *Alfoxden Journal*'da ise kardeşinin Coleridge ile olan dostluğu ve ortak çalışmaları anlatılır.

Yapıtlarının kısa, betimleyici parçalarla birlikte eksiksiz baskısı 1941'de yayımlandı.

Wordsworth, William (d. 7 Nisan 1770, Cockermouth, Cumberland - ö. 23 Nisan 1850, Grasmere, Westmorland, İngiltere), İngiliz romantik şiirinin en önemli adlarından biri ve İngiltere'nin başşairi (1843-50). Samuel Taylor Coleridge'le birlikte yazdığı *Lyrical Ballads* (1798; Lirik Baladlar), İngiltere'de romantizmin başlamasında önemli bir rol oynamıştır.

Öğrenimi ve ilk gezileri. Yorkshire'dan Göller Bölgesi'ndeki Cumberland'a göç eden bir aileden geliyordu. Sekiz yaşındayken annesi, beş yıl sonra da babası öldü. Wordsworth önce Westmorland'da, Windermere yakınlarındaki Hawkshead'deki bir okulda yatılı okudu. Ardından Cambridge Üniversitesi'ndeki St. John's College'da öğretim görevlisi olan dayısı William Cookson'ın yardımıyla aldığı burs sayesinde 1787'de bu okula başladı. Ama Cambridge'deki ortamı katı ve fazla dünyevi, ders programını da çok dar buldu. 1790'da bir arkadaşıyla birlikte Fransa, İtalya, İsviçre ve Almanya'yı yürüyerek dolaştı. Bu gezide

William Wordsworth, Henry Eldridge'in bir portre çalışması, 1804; Dove Cottage, Grasmere, İngiltere

Dove Cottage, Grasmere, İngiltere, fotoğraf, Sanderson and Dixon, Ltd

edindiği izlenimleri sonradan *Descriptive Sketches* (1793; Betimleyici Parçalar) adıyla yayımlayacaktı. 1791'de Cambridge'i bitirdi; ama ailesinin beklentilerini boşa çıkarmış, ne öğretim üyesi ne de din adamı olabilmişti. Aynı yıl öğretmen olabilmek için kendini geliştirmek bahanesiyle yeniden Fransa'ya gitti. Orada, sonradan cumhuriyetçi orduda general olan Michel de Beaupuy'le kurduğu dostluk cumhuriyetçilere duyduğu yakınlığı daha da artırdı. Bu arada, Annette Vallon'a âşık oldu ve ondan Caroline adlı bir kızı oldu. Devrimci Jirondenlere katılmak ve Annette'le evlenmek istediyse de parası tükendi ve dayıları Fransa'da daha fazla kalmasına rıza göstermeyince 1792'de İngiltere'ye döndü.

Dönüşünü izleyen üç yıl Wordsworth'ün en mutsuz yıllarıydı. İngiltere'yle Fransa arasında bölünmüştü, ne düzenli bir evi ne de işi vardı. 1793'te *An Evening Walk* (Bir Akşam Yürüyüşü) adlı uzun şiirini yayımlamıştı, ama bir şair olarak henüz kimliğini bulamamıştı. Fransa ile İngiltere'nin savaşa girmesi umutsuzluğunu daha da artırdı. Bu dönemde okuduğu William Godwin'in *Political Justice* (Siyasal Adalet) adlı yapıtı, üzerinde derin bir etki bıraktı. Godwin'in insani yaklaşımını, savaşa ve her türden adaletsizliğe karşı çıkışını kendine çok yakın bulmuştu, ama akılcılığı ona çok yabancıydı. Dengesine kavuşabilmek için Fransa'nın büyüsünden kurtulması, cumhuriyet yöntemiyle savaşan ülkesini ve Annette'le ilişkisi yüzünden kendini bağışlaması, kendi mutlu geçmişiyle ve ülkesinin doğal güzellikleriyle olan bağını yeniden kurması gerekiyordu.

Coleridge'le dostluğu. Wordsworth'le kız kardeşi Dorothy 1795'te bir arkadaşlarının parasal desteği sayesinde uzun süredir kurdukları bir düşü gerçekleştirdiler; birlikte Dorset'te bir eve taşındılar. Dorothy'nin desteği ve doğayla iç içe yaşamanın verdiği esinle Wordsworth orada verimli bir döneme girdi. Tek oyunu, açık ölçüyle yazılmış bir tarjedi olan *The Borderers*'ı (Sınırda Yaşayanlar) orada yazdı. Şair Coleridge'le de bu dönemde tanıştı. O sırada Bristol'da yaşayan Coleridge'le tanışıklığı kısa sürede dostluğa dönüştü. İki şair birbirini tamamlıyordu: Coleridge hayat dolu, ateşli, parlak ve değişken, Wordsworth ise ağır başlı, içine kapalı ve durgundu. Dorothy'nin de katılmasıyla, aralarında edebiyat dünyasında eşine az rastlanır manevi bir yakınlık doğdu. Coleridge Somerset'te Nether Stowey'e yerleşince Wordsworth kardeşleri de yakınlardaki Alfoxden (bugün Alfoxton) Park'a taşınmaya razı etti. Quantock Tepeleri arasındaki Alfoxden Park'ın insanlardan uzaklığı ve büyüleyici havası yeni bir şiir akımının serpilip gelişmesi için çok uygun bir ortamdı.

Lyrical Ballads 1798'de imzasız olarak yayımlandı. Dördü dışında kitaptaki bütün şiirler Wordsworth'ündü. Kitabın başında, Coleridge'in "The Rime of the Ancient Mariner" (İhtiyar Denizcinin Türküsü) yer alıyordu. İngiliz şiir tarihinde bir dönüm noktası olan *Lyrical Ballads*, ilk yayımlandığında çok az yankı uyandırdı. Wordsworth'ün beklediği gibi "Simon Lee" ve "The Idiot Boy" (Budala Oğlan) gibi şiirler birçok okurun tepkisini çekti. Işin ilginç yanı, "The Rime of the Ancient Mariner"ın önemini kavrayan okur sayısı parmakla sayılacak kadar azdı. Wordsworth'ün açık ölçüyle yazdığı "Lines Written a Few Miles Above Tintern Abbey" (Tintern Manastırının Birkaç Mil Yukarısında Yazılmış Dizeler) şiiri ise çoğu kişi tarafından beğenildi. Wordsworth bu yapıtında yüce duygulara yer vermekle birlikte şairane ifadelerden uzak kalabilmiş, tutkulu ama yalın ve saf bir şiir dili geliştirebilmişti. *Lyrical Ballads*'ın genişletilmiş ikinci basımı 1801'de (kitabın üzerindeki tarih 1800) iki cilt olarak yayımlandı. Kitaba Coleridge'in ilk basımdaki şiirlerinin dışında bir de "Love" (Aşk) adlı yeni bir şiiri eklenmişti. Ama kitapta yazar olarak yalnızca Wordsworth'ün adı geçiyordu. Coleridge büyük olasılıkla arkadaşını öne çıkarmak için geri planda kalmayı yeğlemişti. İkinci basıma ayrıca önemli bir önsöz eklenmişti. Önsözü Wordsworth kaleme almıştı, ama önsöz için "yarı yarıya benim zihnimin çocuğu" diyen Coleridge'in de katkısı büyüktü. Gene de iki şair tümüyle aynı görüşleri paylaşmıyordu. Coleridge yıllar sonra *Biographia Literaria*'da (Edebi Yaşamöyküsü) Wordsworth'ün şiir kuramında ve şiirindeki bazı özelliklere katılmadığını açıklayacaktı.

Gene de "Önsöz"de ne Coleridge'in ne de o günden beri başkalarının karşı çıkmak gereğini duyduğu çok şey vardı. Wordsworth şiirin doğasını ve şiirin yazılış sürecini betimlerken ya da bir şairin nasıl bir insan olduğunu açıklarken doğrudan kendi deneyimlerine dayanmıştı. Sonradan şiir ve şair üzerine farklı anlayışlar geliştirildiyse de, şiiri "edebi biçimlerin en felsefi olanı" ve "güçlü duyguların kendiliğinden taşması" olarak tanımlayan bu önsöz yalnızca yazıldığı çağda değil, sonraki dönemlerde de kalıcı bir değer taşımayı sürdürdü.

Wordsworth, Dorothy ve Coleridge 1798-99 kışını Almanya'da geçirdiler. Wordsworth orada Coleridge'e bir şiir yazmaya başladı. Bu şiir sonradan *The Prelude or Growth of a Poet's Mind* (Prelüd ya da Bir Şairin Zihinsel Gelişimi) şiirine dönüştü. Wordsworth en güzel lirik şiirlerinden, "Lucy" dizisini oluşturan "She Dwelt Among the Untrodden Ways" (Kimsenin Geçmediği Yollardaydı), "Strange Fits of Passion Have I Known" (Garip Tutku Nöbetlerine Yakalandım), "A Slumber Did My Spirit Seal" (Bir Uyku Mühürledi Ruhumu) ve "Three Years She Grew in Sun and Shower"ı da (Güneş ve Yağmurda Serpildi Üç Yıl) bu dönemde yazdı.

"Lucy"nin Wordsworth'ün yarattığı hayali bir kişi olduğu sanılır. "Lucy" şiirlerini Wordsworth, Coleridge'in de ileri sürdüğü gibi, büyük olasılıkla Dorothy öldüğünde ne kadar çaresiz kalacağını düşünerek yazmıştır. İki yıl sonra yazılmakla birlikte, bu diziye benzer bir hava taşıyan "I Travelled Among Unknown Men" (Tanımadık Kişiler Arasında Dolaştım) adlı şiiri ise Fransa'ya duyduğu yakınlığa karşın Wordsworth'ün İngiltere'yi gerçekten sevdiğini anladığını ortaya koyar.

Göller Bölgesi dönemi. Wordsworth'le Dorothy 1799'da Göller Bölgesi'ne dönerek Westmorland'da, Grasmere'de bir kır evi satın aldılar. Wordsworth 1802'de, çocukluk arkadaşı ve hayranı Mary Hutchinson'la evlendi. İlk üç çocukları Grasmere'de doğdu. Wordsworth'lerin yaşamının bu dönemini Dorothy *Grasmere Journals 1800-03*'de (Grasmere Günlükleri 1800-03) ayrıntılı bir biçimde anlatır.

Birçok eleştirmen bu dönemi (1796-1806) Wordsworth'ün "görkemli 10 yılı" olarak niteler. Gerçekten de Wortsworth, 1805-06 arasında bitirdiği *The Prelude* ve "Ode: Intimations of Immortality" (Od: Ölümsüzlük Üzerine Dolaylı Düşünceler) gibi en iyi yapıtlarının neredeyse tamamını bu dönemde verdi. Sonradan birkaç kez gözden geçirdiği *Prelude* ancak 1850'de, ölümünden hemen sonra yayımlandı.

Grasmere'deki ev gittikçe genişleyen Wordsworth ailesine küçük gelince 1808'de Allanbank'e taşındılar ve 1811'e değin orada kaldılar. Wordsworth yaşamının geri kalan bölümünü ise ailesiyle birlikte taşındığı Rydal Mount'ta geçirdi. Bu yıllarda Wordsworth'ün şairliğinde bir gerileme olduğu hakkında çok şey yazılmıştır. Fransa'dan koptuktan, Annette'i yüreğinden sildikten ve giderek Anglikan Kilisesi'nin ve Tory'lerin egemen olduğu bir ortamda kendine yerleşik bir yer edindikten sonra eski yaratıcı gücünü kaybettiğini öne sürenler olmuştur. Bütün abartılı portreler gibi bunlar da gerçeği tam olarak yansıtmaz. Wordsworth'ün kendisinin de dediği gibi, değişen kendisinden çok olaylardır. Wordsworth Fransa'ya "Fransızlar baskıcı bir güce dönüşünce... uğruna savaştıkları her şeyi gözden çıkarınca" karşı çıkmıştır. Şiirinin eski gücünü yitirdiği görüşüne gelince, benzer bir saptamayı Wordsworth'ün kendisi de yapmıştır. Nitekim "eskiden gördüklerimi artık göremiyorum" dediği, en güzel şiirlerinden "Intimations", düş gücündeki bu "pırıltı"nın kaybolmasına yakılmış bir ağıttır.

1813'te Wordsworth'e Westmorland'daki bir devlet görevi kadrosundan gelir bağlandı. Wordsworth 1814'te *Excursion* (Gezinti) şiirinin yayımlanmasından sonra da birçok şiir yazdı, ama bunların pek azı eski şiirlerinin düzeyine ulaşabildi. 1843'te arkadaşı Robert Southey'den sonra başşair (*poet laureate*) oldu. Yedi yıl sonra öldü.

Wordsworth'ün şiirlerinin standart basımı, E. de Selincourt ve H. Darbishire'ın şairin yazmalarından derlediği, açıklamalara da yer veren *The Poetical Works of William Wordsworth*'dür (1940-49, 5 cilt; William Wordsworth'ün Şiirleri).

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Şiir. *Poems* (1807, 2 cilt; Şiirler), *Poems* (1815, 2 cilt; Şiirler), *The White Doe of Rylstone* (1815; Rylstone'un Beyaz Geyiği), *Thanksgiving Ode* (1816; Şükran Odu), *Peter Bell* (1819), *The Waggoner* (1819; Arabacı), *The River Duddon* (1820; Duddon Irmağı), *Ecclesiastical Sketches* (1822; Dinsel Anlatılar), *Memorials of a Tour on the Continent, 1820* (1822; Bir Avrupa Gezisi Anıları, 1820), *Sonnets* (1838; Soneler).

Worku, Daniachew (d. 1936, Addis Ababa, Etiyopya), Etiyopyalı oyun ve öykü yazarı, romancı, şair ve edebiyat tarihçisi. Ülkesi dışında en çok *The Thirteenth Sun* (1973; On Üçüncü Güneş) adlı İngilizce romanıyla tanınır.

The Thirteenth Sun bir bakıma Worku'nun uzun yıllar yürüttüğü siyasal mücadelenin belgesel bir anlatımıdır. Bu mücadele, Amhara dili ve edebiyatı uzmanı olarak Addis Ababa'daki I. Haile Selasiye Üniversitesi'ndeki akademik görevinden uzaklaştırılmasına yol açmıştı. Adını 13 aylı Etiyopya takviminin son ayından alan *The Thirteenth Sun* Haile Selasiye'nin gerici yönetimi altındaki Etiyopya'yı anlatan bir alegoridir. Ama bu alegori bir dağ tapınağına yapılan hac yolculuğunun küçük dünyası çerçevesinde Etiyopya toplumunu tanıtan son derece somut, canlı ve şiirsel bir betimlemeyle örtülüdür. Romanda Etiyopya toplumu ve kültürü ile ülkenin zengin öğeler içeren ulusal kimliği çoğu zaman alaycı, ama sevecen bir anlatımla işlenmiştir.

World Book Encyclopedia, The, ilk ve orta öğretim düzeyindeki öğrencilerin başvuru gereksinmelerini karşılamak amacıyla Chicago'da yayımlanan ansiklopedi.

İlk olarak 1917-18'de yayımlandı ve 1925'ten sonra her yıl gözden geçirilmiş basımları yapıldı. Toplam 22 ciltlik özgün bir başvuru kaynağı olarak coğrafya ve toplumsal bilimler ağırlıklıdır; iş dünyası, psikoloji, yönetim, enerji, ekoloji ve kriminoloji gibi alanlar da geniş bir çerçevede ele alınır. ABD ve Kanada'da ansiklopedinin öğrencilerce nasıl kullanıldığı sınıflarda düzenli olarak gözlenmektedir. Ansiklopedideki metinler fizik, biyoloji, toplumsal bilimler ve öteki alanlarda önde gelen çok sayıda uzmanın katkılarının ürünüdür. Ansiklopedinin genel dizini önemli konularda 200 dolayında okuma ve inceleme kılavuzuyla genişletilmiştir. Çok sayıda kaliteli çizim ve harita içeren ansiklopedinin yıllıkları düzenli olarak yayımlanmaktadır. 1961'de körler alfabesiyle 145 cilt olarak yapılan basımı, türünün bu kapsamdaki ilk örneğidir; 30 ciltlik büyük boy özel bir basımı ise 1964'te yayımlanmıştır.

Wormley Konferansı, ABD'de Washington, D.C.'deki Wormley Oteli'nde gerçekleştirilen tarihi toplantı (26 Şubat 1877) Cumhuriyetçi ve Demokrat liderler bu toplantıda bir araya gelerek Rutherford B Hayes ile Samuel J. Tilden arasında geçen tartışmalı 1876 başkanlık seçimlerini sonuca bağlamışlardır.

Rakibinden 250 bin oy fazla alan Demokrat Parti adayı Tilden, ikinci seçmenler arasında çoğunluğu bir oy eksikle kaçırdı. Florida, Güney Carolina ve Louisiana'dan gelen ikinci seçmenlerin oyları (ve Oregon'un bir oyu) her iki tarafın da başvurduğu yaygın seçim hileleri yüzünden anlaşmazlığa yol açtı.

Özel bir seçim komisyonunun kurulmasından ve Cumhuriyetçilerle Demokratlar arasında yapılan bir dizi toplantıdan sonra Wormley Konferansı bir uzlaşmaya vardı. Cumhuriyetçilerin, Konfederasyon (Güney) eyaletlerinde kalan askeri birliklerin geri çekilmesi, Güney'deki yerel siyasal sorunlara Kuzey'in müdahalesinin son bulması, Güney üzerindeki denetimin Demokratlarla paylaşılması ve en az bir Güneyli Demokratın kabineye alınması yolunda verdiği güvenceler karşılığında Demokratlar başkanlık talebinden vazgeçtiler. Belki de en önemli ödün, Cumhuriyetçilerin savaştan büyük zarar gören Güney ekonomisini kalkındırmak için çok gerekli olan demiryolu yapımı ve öteki bayındırlık işleri için Kongre'de Güney'e yardım kararı alınmasını destekleme sözü vermeleriydi. Bu plan, Güneyli beyazların Hayes'in tutucu ekonomik görüşlerini paylaşmalarının yanı sıra, Hayes'in Güneyli beyazlara yakınlığı ve Radikal Yeniden İnşa sürecine son verme arzusundan da destek buldu.

2 Mart 1877'de Hayes'in seçimleri kazandığı ilan edildi ve üç gün sonra da göreve başladı. Nisanda askerleri Güney'den geri çekti. Böylece Radikal Yeniden İnşa sürecine son verildi ve Güney'de beyaz yönetimine geri dönüldü.

Worms, Almanya'nın güneybatı kesiminde, Rheinland-Pfalz eyaletinde (*Land*) kent ve liman. Mannheim'ın kuzeybatısında, Ren Irmağının sol yakasında yer alır. Keltler tarafından Borbetomagus adıyla kuruldu. Vangionların merkezi olduğu için Julius Caesar'ın hükümdarlığından kısa bir süre önce Civitas Vangionum adını aldı. İS 413'te Burgonyalıların merkezi oldu. 436'da Hunlar tarafından yağmalandı. 451'de Romalılarca Hunlardan geri alındı. Hunların kenti ve Burgonya Krallığı'nı yıkması *Nibelungenlied*'deki (y. 1200; Nibelungların Şarkısı) kahramanlık öykülerine esin kaynağı olmuştur.

Worms'da 100'ü aşkın imparatorluk meclisi (*diet*) toplandı. 1122'de resmî atamalar konusunda baş gösteren anlaşmazlık Worms Konkordatosu ile çözüldü; İmparator I. Maximilian 1495'te toplanan mecliste *Ewiger Landfriede*'yi (ülkede sonsuz barış) ilan etti. Ünlü 1521 Meclisi'nde ise Martin Luther, V. Karl (Şarlken) huzurunda görüşlerini savundu. Kent halkı 1525'te Protestanlığı benimsedi. 1540'ta ve 1557'de kentte dinsel konferanslar toplandı. 1689'da Fransızlarca yağmalanıp yıkılan kent 1797'de Fransa tarafından ilhak edildi; 1816'da da Hessen-Darmstadt'a bağlandı.

Kentteki SS. Peter ve Paul Katedrali Ren bölgesindeki en güzel romanesk yapılardan biridir. Kentteki öbür önemli kiliseler, bağlarında yetiştirilen üzümlerden *Liebfraumilch* (Meryem Ana Sütü) adlı ünlü beyaz şarabın üretildiği Meryem Ana Kilisesi (Liebfrauenkirche), St. Paul Kilisesi (1002), bugün belediye müzesi olan St. Andreas Kilisesi (1016) ve Kutsal Üçleme Kilisesi'dir (1726). Her ikisi de *Nibelungenlied*'den esinlenerek yapılmış olan Hagen Anıtı ve Siegfried Çeşmesi ile Luther Anıtı (19. yy) kentteki öteki tarihsel yapılardır.

Şarap ticaretiyle tanınan Worms'da deri eşya, makine, kimyasal madde, tekstil, boya, seramik ve elektrikli alet üretilir. Nüfus (1989 tah.) 74.809.

Worms Dieti, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu dietinin, 1521 de Almanya'da Worms'da yaptığı toplantı. Dönemin karmaşık siyasal ve dinsel koşulları nedeniyle Martin Luther, papa ya da bir Katolik konsili karşısında değil, siyasal otoriteyi temsil eden bu meclisin önünde inançlarını savunmak durumunda kalmıştır.

Papa X. Leo Luther'in öğretisinin 41 önermesini Haziran 1520'de mahkûm etmiş, buna karşın Luther papalığı ve öğretilerini eleştiren yazılarını sürdürmüştü. 21 Ocak 1521'de papa Luther'i aforoz ettiyse de aforoz fermanının Almanya'ya ulaşması birkaç ay aldı. Luther'in bağlı olduğu Saksonya elektörü III. Friedrich (Akıllı) Luther'e karşı bir girişimde bulunmaya yanaşmadı. Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'la (Şarlken) anlaşarak imparatorun koruması altında Luther'in diette dinlenmesini sağladı.

17 Nisan 1521'de Luther ilk kez diet önüne çıktı. Sorgulamada mahkeme önüne çıkarılan kitapların kendisine ait olduğunu kabul etti, ama bunları inkâr etmesi istenince düşünmek için süre istedi. Ertesi gün yeniden diet önüne çıkan Luther, yanlışlığı Kitabı Mukaddes yoluyla ya da ussal kanıtlarla gösterilmedikçe görüşlerini geri almayacağını, vicdanının Tanrı sözüyle bağlı olduğunu dile getirdi. Luther'in görüşlerini geri almaması mecliste karışıklıklara neden oldu ve imparator dietin o günkü oturumuna son verdi.

Almanlar için bir kahraman ama başkaları için bir heretik olan Luther Worms'dan hemen ayrıldı. Dokuz ay boyunca Eisenach yakınlarındaki Wartburg'da saklandı. Diet mayısta çıkarılan Worms Fermanı ile Luther'i yasadışı ve heretik ilan etti. Ayrıca yakalanıp imparatora teslim edilmesi ve yazılarının yasaklanması kararı alındı. Ferman kararları hiçbir zaman uygulanmadıysa da Luther yaşamı boyunca seyahat özgürlüğünden yoksun kaldı ve tehlikelerden korunmak amacıyla bağlı olduğu prense bağımlı bir yaşam sürmek zorunda kaldı.

Worms Konkordatosu, Tayin Çatışması'na(*) son vermek amacıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Heinrich'le (hd 1111-25) Papa II. Calixtus (hd 1119-24) arasında 1122'de varılan antlaşma.

Tayin Çatışması ilk kez İmparator IV. Heinrich'le (hd 1084-1105/06) Papa VII. Gregorius (hd 1073-85) arasında çıkmıştı. Uzlaşma bu iki güç arasındaki anlaşmazlığın ilk evresini sona erdirdi. Papalık ile İngiltere kralı arasında ortaya çıkan ve 1107'de varılan bir uzlaşmayla çözüme bağlanan anlaşma Worms Konkordatosu'nun temelini oluşturdu. Konkordatoyla piskoposların ruhani konumu ile güçlü toprak sahibi ve imparatorun vasalı olmaları arasında kesin bir ayrım yapıldı. Piskopos ve başkeşişler din adamları tarafından seçilecek, ama tartışmalı durumlarda karar yetkisi imparatorun olacaktı. Seçilen kişiye önce bağlılık yemini karşılığında vasal olarak *regalia* (yetkileri, ayrıcalıkları ve toprakları) verilecekti. Ardından, kilise otoritesini temsil eden din adamı tarafından kutsandıktan sonra asa ve yüzüğün simgelediği *spiritualia* (kilise yetkileri ve toprak) bağışlanacaktı.

Worpswede ressamları, 1889'dan sonra kuzey Almanya'da Bremen yakınlarındaki Worpswede'ye yerleşerek yörenin resimlerini yapan ressamlar. Bölgedeki fundalıkları, çayırları, ormanları, akarsuları, köprüle-

ri, yel değirmenlerini ve köylüleri 19. yüzyıl Barbizon okulu|ressamlarına benzer biçimde romantik ve duygusal bir üslupla işlemişlerdir. Köye ilk gelenler Fritz Mackenson ve Otto Modersohn'du. 1890'larda gruba Paula Becker (sonradan Modersohn'la evlendi), Hans am Ende, Fritz Overbeck ve Heinrich Vogeler katıldılar. Yetenekli bir heykelci olan Clara Westoff da Worpswede'de çalıştı ve burada tanıştığı şair Rainer Maria Rilke ile 1901'de evlendi. Rilke iki yıl sonra yayımladığı *Worpswede* adlı kitabında sanatçıları ve yöreyi ele aldı.

Worpswede ressamları resimlerini 1895'te Münih'teki Cam Saray'da sergilediler ve Mackensen "Kırda Vaaz" adlı resmiyle altın madalya alınca kendilerini kabul ettirdiler. 1890'ların sonlarında ünlerinin yayılmasına karşılık başarıları devam etmedi. Bölgeselci ressamlar olarak Fransız resmindeki son gelişmelerden uzak kalmışlardı ve Paula Modersohn-Becker'in(*) dışında hiçbiri o sıralarda gelişmekte olan ard izlenimciliği tanımıyordu.

Worsaae, Jens Jacob Asmussen (d. 14 Mart 1821, Vejle - ö. 15 Ağustos 1885, Kopenhag, Danimarka), Tarihöncesi arkeolojinin en önemli adlarından Danimarkalı arkeolog.

Genç yaşta Danimarka'daki taş yapıtları inceleyerek bunların öne sürüldüğü gibi sunak değil mezar olduklarını kanıtladı. 1838-43 arasında üniversitede okurken Danimarka Ulusal Müzesi'nin yöneticisi Christian J. Thomsen'in asistanlığını yaptı. Ünlü kitabı *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie*'yi de (1843; Danimarka'nın En Eski Yapıtları) bu sırada hazırlamaya başladı. Bir süre Almanya, Fransa, İngiltere ve İrlanda'da kalarak stratigrafi incelemeleri yaptı. Elde ettiği bulgularla Thomsen'in Taş, Tunç ve Demir Çağı biçimindeki Tarihöncesi sınıflandırmasını geliştirdi.

1847'de Danimarka eski yapıtları müfettişliğine atandı. 1851'de saptadığı "mutfak kültürleri" olarak adlandırılan yerleşmelerdeki izlerden yararlanarak, İÖ y. 10000'den öncesini de içine alan Eski Taş Çağının Tarihöncesinin bir dönemi olduğunu ortaya koydu. 1855'te Kopenhag Üniversitesi'nde ders vermeye başladı, 1865'te Thomsen'in ardından onun görevine getirildi.

Bütün yaşamı boyunca arkeolojide bilimsel yöntemlerin kullanılması için çaba göstermiştir. Kazılarda ele geçen buluntuların incelenmesinin arkeoloji bilimi bakımından yeterli olmadığını, bunların ortaya çıkarıldığı yerin coğrafi durumunun ve stratigrafisinin de büyük önem taşıdığını savunmuştur. Gününün çok ilerisinde çalışma yöntemleri izlemiştir.

Worth, Charles Frederick (d. 13 Ekim 1825, Bourne, Lincolnshire, İngiltere - ö. 10 Mart 1895, Paris, Fransa), Fransız öncü moda tasarımcısı ve Paris seçkin giyiminin (*haute couture*) kurucusu. Bir koleksiyonu önceden hazırlayarak sunan, genç kızları manken olarak kullanan ve giysi tasarımları Fransız atölyeleri aracılığıyla bütün dünyaya dağılan ilk modacıdır.

Bir kumaş şirketinde muhasebecilik yaptığı Londra'dan 1845'te ayrılarak Paris'e gitti. Önce bir giysi ve aksesuvar mağazasında çalıştı. 1858'de kendi kadın terzihanesini kurdu. Fransa'daki Avusturya büyükelçisinin karısı Prenses Metternich kanalıyla Fransa imparatoru III. Napoléon'un giyime düşkün karısı İmparatoriçe Eugénie'nin desteğini kazandı. Zamanla Paris modasını belirleyen kişi durumuna geldi. Özellikle İkinci İmparatorluk döneminin (1852-70) zarifliğini yansıtan gösterişli ve kabartılmış iç eteklikli kadın giysisi tasarımlarıyla tanındı. Yarattığı etek yastığı 1870'ler ve 1880'ler boyunca kadın modasında temel öğe olarak kaldı.

Worth, Irene (d. 23 Haziran 1916, Nebraska, ABD), İngiltere'de de sahneye çıkmış ABD'li tiyatro oyuncusu.

Los Angeles'taki California Üniversitesi'ni 1937'de bitirerek öğretmen oldu. Birkaç yıl öğretmenlik yaptıktan sonra tiyatroya yöneldi. Sahneye ilk kez turnede sergilenen *Escape Me Never*'da (1942; Benden Hiç Kaçma) Fenella rolüyle çıktı. Broadway'deki ilk oyunu Cecily Harden rolünü oynadığı *The Two Mrs. Carrolls* (1943; İki Mrs. Carroll) oldu. Londra'da ise ilk kez *The Time of Your Life*'taki (1946; Hayatının Günü) Elsie rolüyle sahneye çıktı. Daha sonra orada *The Play's the Thing*'deki (1946) Ilona Szabo, *Edward, My Son*'daki (1948; *Oğlum Edward*) Eileen Perry, *Native Son*'daki (1948) Mary Dalton ve *The Cocktail Party*'deki (1949-50; *Kokteyl Parti*, 1963, 1975) Celia Coplestone rollerini canlandırdı. Londra'da Elsie Fogerty'den ders aldı. Old Vic(*) topluluğunda da oynayarak *Othello*'daki Desdemona ve *A Midsummer Night's Dream*'deki (*Bir Yaz Gecesi Rüyası*) Helena gibi rolleri canlandırdı. 1953'te bu toplulukla Güney Afrika turnesine çıktı. Aynı yıl *The Merchant of Venice*'te (*Venedik Taciri*) Portia'yı oynadı ve *All's Well That Ends Well* (*Yeter ki Sonu İyi Bitsin*, 1988) ve *Richard III* oyunlarıyla Kanada'da Ontario'daki Stratford Shakespeare Festivali'ne katıldı. 1955'te, Ugo Betti'nin *The Queen and the Rebels*'inde (*Kraliçe ve Asiler*) Argia rolünü canlandırdı. Ertesi yıl da Londra'da, George Feydeau'nun *Hotel Paradiso* oyunuyla sahneye çıktı. Kraliyet Shakespeare Topluluğu'yla Londra'da *King Lear*'de (1962; *Kral Lear*) oynadı ve aynı oyunla dünya turnesine çıktı. New York kentinde Edward Albee'nin *Tiny Alice*'inin (1965; Minik Alice) ilk sahnelenişinde başrolü oynadı. Peter Brook'un kurduğu Uluslararası Tiyatro Araştırmaları Merkezi adına Paris ve İran'da çalışmalarda bulundu (1970-71). Daha sonra Stratford'da (Ontario) *Hedda Gabler* (1970), Chichester Şenliği'nde *The Seagull* (1973; *Martı*) ve New York kentinde *Sweet Bird of Youth*'da (1975; Gençliğin Tatlı Sesi) rol aldı.

Worth'un rol aldığı filmler arasında, İngiliz Sinema Akademisi Ödülü'nü kazandığı *Orders to Kill* (1958; *Öldürme Emri*) ile *The Scapegoat* (1959; *Suç Kimindir?*) sayılabilir. Klasiklerde, çağdaş oyunlarda ve *avant-garde* (öncü) yapıtlarda aynı ölçüde başarı gösteren Worth çok sayıda ödül kazandı ve 1975'te C.B.E. (Commander of the Order of the British Empire) unvanını aldı. 1980'lerde de oyunculuğunu sürdürerek Edinburgh Şenliği'nde sahnelenen *L'Olimpiade* (1982) oyununda ve *Eyewitness* (1981; Şahit) gibi filmlerde göründü.

Worthing, İngiltere'nin West Sussex ilinde ilçe. Manş Denizi kıyısında Londra'nın 93 km kuzeybatısında yer alır. Yüzölçümü 33 km²'dir. Kolay ulaşım olanakları sayesinde bir tatil merkezi ve emeklilerin yaşadığı bir yerleşme durumuna gelmiştir. Nüfus (1983 tah.) 93.400.

Wotruba, Fritz (d. 23 Nisan 1907, Viyana - ö. 25 Ağustos 1975, Viyana, Avusturya), insan figürünü tutumlu ve mimarlık ürününe benzer bir biçimde ele alan Avusturyalı heykelci.

On dört yaşındayken oymabaskı öğrendi. 1925-26'da heykelci Anton Hanak'ın öğrencisi oldu. İlk yapıtları betimleyiciydi. Daha sonra entelektüel ve estetik algılamalarını yansıtan kişisel üslubuyla daha soyut bir anlatıma yöneldi. 1939-45 arasında tekniğini geliştirmeyi sürdürdü. 1945'deki yapıtları bu üslup gelişimi içinde özellikle önemlidir. Kabaca düzeltilmiş taş blokları kule gibi üst üste koyarak oluşturduğu figürlerinde geleneksel biçim anlayışından çok az şey vardır. Çoğunlukla gerçek insan boyutlarındaki bu yapıtlarının gücü duygusuz yalınlıklarından kaynaklanır. 1952'den sonra daha ince dokulu bloklarla çalışan Wotruba'nın "Ayakta Duran Figür" (1949-50) gibi tunç heykel çalışmaları da vardır.

Wouk, Herman (d. 27 Mayıs 1915, New York, ABD), destansı savaş romanlarıyla tanınan ABD'li yazar.

II. Dünya Savaşı'nda Büyük Okyanusta "Zane" adlı mayın tarayıcı destroyerde görev yaptı. En tanınmış romanlarından *The Caine Mutiny* (1951; *İsyan*, 1974), bu deneyiminin ürünüydü. Donanma geleneğini konu alan yapıt, özellikle unutulmaz karakteri Kaptan Queeg'le dikkati çekti ve 1952'de Pulitzer Edebiyat Ödülü'nü kazandı.

Wouk'un romanları titiz bir araştırmaya dayanır. Ana tema, insanların iyiliği ya da *Marjorie Morningstar*'da (1955; *Düşen Yıldız*, 1959) olduğu gibi kadınların lekesizliğidir; öykünün odağını ahlaki ikilemler oluşturur. Teknik olarak pek az yenilik içermekle birlikte geniş ilgi gören romanlarından, II. Dünya Savaşı'nı konu alan *The Winds of War* (1971; *Savaş Rüzgârları*, 1972/*Savaşın Soluğu*, 1983) ile *War and Remembrance* (1978; Savaş ve Anılar), aynı adlı televizyon dizilerine kaynak olmuştur. Türkçede yayımlanan öbür yapıtları *Slater's Hurricane* (*Aşksız Geceler*, 1961) ve *The City Boy*'dur (*Şehir Çocuğu*, 1953).

Wounded Knee, ABD'de, Güney Dakota eyaletinin güneybatısında, Yerlilere ayrılmış Pine Ridge Yerleştirme Kampı'nda küçük köy. Kuzey Amerika Yerlileri ile ABD birlikleri arasında iki çatışmaya sahne olmuştur.

Bu çatışmaların ilki gerçekte 200'ü aşkın Dakota'nın öldürüldüğü bir katliamdı. Katliama, beyazları Yerli topraklarından kovacak bir kurtarıcının geleceği inancına dayanan Hayalet Dansı(*) kültünün Titan Dakotaları arasında yaygınlaşması neden oldu. Hayalet Dansı hareketinin Yerlileri ayaklanmaya yönelteceğinden korkan ABD yönetimi, hareketin elebaşlarını yakalamak için Aralık 1890'da federal orduyu ve Yerli polisini harekete geçirdi. 14 Aralık'ta Titan Dakotalarının reisi Oturan Boğa yakalandı ve öldürüldü. Bunun üzerine birkaç yüz Dakota Pine Ridge'deki kamptan ayrılarak Badlands'e sığındı. Kamptan ayrıldıkları için beyazlarca "düşman" olarak sınıflandırılan Yerliler zatürreeden ölmek üzere olan Reis Koca Ayak'ın çevresinde toplandılar. Ama 28 Aralık gecesi 7. Süvari Alayı gelince, sessizce teslim oldular. Ertesi gün Wounded Knee Deresi yakınlarında kuşatıldılar; bir tüfek yüzünden çıkan kargaşa sırasında bir el ateş edilince askerlerden biri vuruldu. Bunun üzerine, makineli tüfeklerle donatılmış askerler, tek silahları battaniyeleri altına gizlenmiş sopa ve bıçaklar olan Yerlileri yakın mesafeden taradılar. Kaçmayı başaran Yerlilerin bazıları kamptan kilometrelerce ötede yakalanıp öldürüldü.

İkinci çatışma Amerika Yerlileri Hareketi'nden (AIM) Russell Means ve Dennis Banks önderliğindeki yaklaşık 200 Yerlinin 27 Şubat 1973'te Wounded Knee köyünü ele geçirerek "Bağımsız Oglala Dakotaları Ulusu"nun kurulduğunu ilan etmesi üzerine başladı. Kabile şeflerinin değiştirilmesini,

Yerlilerle yapılan tüm antlaşmaların yeniden gözden geçirilmesini ve Senato'nun Yerlilere yönelik uygulamalarla ilgili bir soruşturma açmasını isteyen AIM üyeleri, bu talepleri karşılanıncaya değin köyden ayrılmayacaklarına ant içtiler. Yetkililerin görüşmelere başlanacağı konusunda güvence vermesi üzerine Yerliler 8 Mayıs'ta silahlarını bırakarak Wounded Knee'yi boşaltıtlar. Bunun üzerine köyün çevresindeki kuşatma da kaldırıldı. Görüşme ve silahlı çatışmaların birbirini izlediği kuşatma sırasında iki Yerli öldü, bir federal polis de ağır yaralandı.

Wouwerman, Philips, WOUWERMANS olarak da yazılır (v. 24 Mayıs 1619, Haarlem - ö. 19 Mayıs 1668, Haarlem, Felemenk), manzara, hayvan ve tür resimleriyle tanınan Felemenkli barok ressam. Özellikle at eskizleri ünlüdür.

Resim yapmayı ressam olan babası Paul Joosten Wouwerman'dan öğrendi. Pieter Cornelisz, Pieter Verbeeck ve Frans Hals'ın yanında da çalışmış olabilir. Ama en çok, Roma'da yaşamış ve köylü, asker ve eşkıya resimleriyle Kuzey Avrupa'da tanınmış Felemenkli ressam Pieter van Lear'dan (Bamboccio) etkilenmiştir. 1640'ta Haarlem'deki ressamlar loncasına girmiştir.

Wouwerman'ın binden fazla resim yaptığı ileri sürülürse de, bunların çoğu kardeşleri Pieter'le (1623-82) Jan'ın (1629-66) ve çok sayıdaki taklitçilerinin elinden çıkmıştır. Yapıtlarında üç farklı üslup görülür. İlk yapıtlarında kahverenginin tonları ve köşeli çizgiler egemendir. İkinci dönem resimleri daha saf ve parlaktır. Daha güçlü ve ferah bir etki bırakan son ve en önemli resimlerinde ise tatlı bir gümüşi ton göze çarpar.

Wovoka, JACK WILSON olarak da bilinir (d. 1858?, Utah Toprakları - ö. Ekim 1932, Walker Irmağı Yerleştirme Kampı, Nevada, ABD), 1880'lerin sonunda yerleştirme kamplarında yayılan ikinci Hayalet Dansı(*) kültünün yaratıcısı Yerli din önderi.

İlk Hayalet Dansı kültünün yaratıcısı Wodziwob'un yardımcılarından Tavibo'nun oğluydu. Gençliğinde bir çiftlikte çalıştı ve uzun süre beyazlar arasında kaldı. 1888'de Payutların arasına döndüğünde büyücü hekim olarak adını duyurmuştu. Çok geçmeden kendinden geçtiği sırada gördüğü bir düşte, Tanrı'nın kendisine iki yıl içinde Payutların atalarının dirileceğini, buffalo sürülerinin yeniden otlakları dolduracağını ve beyazların yok olacağını bildirdiğini açıkladı. Wovoka'ya göre bütün bunların gerçekleşmesi için Yerlilerin sakin davranmaları ve Hayalet Dansı adı verilen törensel dansa katılarak ölülerin ya da hayaletlerin dirileceğine olan inançlarını kanıtlamaları gerekiyordu. Kült kısa sürede Payutlar dışındaki kabileler arasında da hızla yayıldı. Bu kabilelerin başında beyazlardan öç alma vaktinin geldiğine inanan savaşçı Dakotalar geliyordu. Yeni bir mesih olarak görülen Wovoka'ya tapınanların sayısının gittikçe artması, çevrede yaşayan beyazlar arasında büyük korku doğurdu. Oturan Boğa'nın gelişmeleri fırsat bilerek bir ayaklanma başlatması olasılığı bu korkuyu daha da artırdı. Yerlilerle beyazlar arasında tırmanan gerginlik ABD birliklerinin Güney Dakota'daki Wounded Knee'de kadın, çocuk ayrımı yapmadan 200 Dakotayı katletmesiyle doruk noktasına ulaştı (29 Aralık 1890). Katliam Wovoka'nın izleyicilerinden çoğunun kurtuluştan umutlarını kesmelerine neden oldu ve Hayalet Dansı kültü zamanla bütün etkisini yitirdi.

Wöhler, Friedrich (d. 31 Temmuz 1800, Eschersheim, Frankfurt am Main yakınları - ö. 23 Eylül 1882, Göttingen, Almanya), ilk olarak inorganik bir maddeden organik bir bileşiği (üre) bireşimleyi başaran (1828) ve metal alüminyumun hazırlanmasına yönelik bir işlem geliştiren Alman kimyacı.

1820'de tıp öğrenimi görmek üzere Marburg Üniversitesi'ne giren Wöhler ertesi yıl

Wöhler, R. Hoffmann'ın bir taş baskısından ayrıntı, 1856
The Bettmann Archive

Heidelberg Üniversitesi'ne geçti ve burada Almanya'nın önde gelen kimyacılarından Leopold Gmelin'in etkisinde kaldı. 1823'te tıp öğrenimini tamamladı ama pratisyen hekimlik yapmadı ve Gmelin'in önerisi üzerine Stockholm'e geçerek Jöns Jacob Berzelius'un yanında kimya öğrenimi gördü. Daha sonra 1823-24'te onun yanında bir yıl kadar çalıştı. Berzelius'un tekniklerini ve kimyadaki yeni elementlere ilişkin bilgilerini özümleyen Wöhler daha sonra onun başlıca yapıtlarını ve ders kitaplarını Almancaya çevirdi.

Wöhler, 1825'te Almanya'ya döndü ve 1831'e değin Berlin'deki teknik okulda ders verdi. Önemli buluşlarından ikisini bu dönemde gerçekleştirdi. 1828'de tümüyle hayvansal bir ürün olduğu düşünülen üreyi, inorganik bir bileşik olan amonyum siyanattan bireşim yoluyla elde etti. Bu başarısı bilim tarihçilerince, canlılardaki süreçleri denetleyen özel bir yaşam gücünün bulunduğunu savunan vitalizm kuramını çürüten önemli bir gelişme olarak kabul edildi.

Wöhler hemen hemen aynı dönemde aluminyum metalini hazırlamaya yönelik yeni bir yöntem geliştirdi. Bu işlem daha sonraları sanayi çapındaki üretimde uygulanacak duruma getirildi.

Wöhler 1831'de Kassel'deki teknik okula davet edildi. Ertesi yıl ise Giessen'de ders veren Justus von Liebig'in önerisi üzerinde onunla birlikte çalışmaya başladı. İki kimyacı, acıbadem yağının (benzaldehit) kimyasına ilişkin araştırmaya giriştiler. Bu çalışma sonucunda organik bileşiklerin yapısının anlaşılması yolunda önemli bir adım oluşturan kökler kuramını geliştirdiler.

Wöhler 1836'da Göttingen Üniversitesi'nde profesör oldu ve yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı. Çalışmalarını hem inorganik hem de organik kimya dalında sürdüren Wöhler birçok element ile yeni minerali ayırmayı başardı ve ürik asit, kokain gibi fizyolojik açıdan önemli bileşikleri inceledi. Bazı araştırmalarını da Liebig ile birlikte yürüttü.

Wölfflin, Heinrich (d. 21 Haziran 1864, Basel - ö. 19 Temmuz 1945, Basel, İsviçre), İsviçreli estetikçi. Döneminin Almanca yazan en önemli sanat tarihçisidir.

Basel, Berlin ve Münih üniversitelerinde öğrenim gördü. *Prolegomena zu einer Psychologie der Architektur* (1886; Bir Mimarlık Psikolojisine Giriş) adlı doktora tezinde, sonradan geliştirip yetkinleştireceği yaklaşımını ortaya koydu. Yaratma sürecinin psikolojik yorumuna dayalı bir biçim çözümlemesi olarak özetlenebilecek bu yaklaşımı *Renaissance und Barock* (1888; Rönesans ve Barok), *Die klassische Kunst* (1899; Klasik Sanat) ve *Die Kunst Albrecht Dürers* (1905; Albrecht Dürer'in Sanatı) gibi çalışmalarında da sürdürdü. En önemli yapıtı *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe*'de (1915; *Sanat Tarihinin Temel Kavramları*, 1973, 1990) sanat eleştirisinde önemli yer tutacak tam bir estetik sistem oluşturdu.

Öğretmeni olan Jacob Burckhardt'in estetik kuramlarından, özellikle de onun gözle görülen ve düşüncede tasarlanan değerlerin birbirlerinin yerine geçebileceklerini ileri sürdüğü sanatta "eşdeğerler" öğretisinden yola çıkarak "sezgisel biçimler" kavramını geliştirdi. Buna göre her resmin biçimsel düzenlenişi, belli bir döneme özgü bir tavrı yansıtıyordu. Wölfflin okulunun bu kavramı temel alan bir başka kuramı da "önceden biçimlendirme"dir. Buna göre ister biçime, ister içeriğe ilişkin olsun, tüm sanat eylemleri sezgisel biçimlerin bir parçasıdır. Bu nedenle Wölfflin'in sistemi modern soyut sanata da uygulanabilir.

WPA *bak.* Çalışma Projeleri İdaresi

Wrangell Dağları, Kuzey Amerika'nın batısında Pasifik Kıyı Sıradağlarının parçası olan dağ sırası. Alaska'nın (ABD) güneydoğusunda, Copper Irmağından Yukon sınırı yakınındaki St. Elias Dağlarına kadar güney doğrultuda 160 km boyunca uzanır. En yüksek noktası Blackburn Dağı (4.990 m) olan Wrangell Dağlarında yüksekliği 3.000 m'yi aşan çok sayıda doruk ve uzunluğu 72 km'yi bulan buzullar vardır. Dorukların çoğu sönmüş yanardağlardır. Bunlardan uyku dönemine en son giren Wrangell Dağıdır (4.320 m). 20. yüzyılın başlarında McCarthy'nin kuzeyinde zengin bakır yatakları bulunmuştur. Bölgeden bugün de bir miktar altın, bakır ve çinko çıkarılmaktadır.

Wrekin, The, İngiltere'nin ortabatısında, Shropshire ilinin (*county*) ortadoğusunda ilçe (*district*). Yüzölçümü 291 km²'dir. Bir tarım bölgesi olan ilçenin kuzeyinde buzulların sürüklediği topraklarla kaplı bir ova vardır. Güney kesiminin sularını Severn Irmağı toplar. Güneydeki Shropshire Tepelerinde eskiden önemli demir üretim merkezleri olan köyler bulunur. Wrekin adı bu bölgede yer alan 407 m yüksekliğindeki bir tepeden gelir. Dawley, Madeley, Ironbridge, Coalport, Coalbrookdale, Wellington ve Oakengates gibi ekonomisi sanayiye dayalı küçük yerleşmelerin arasında kalan Telford, 32 km güneydoğudaki West Midlands'ın artan nüfusunu barındırmak amacıyla kurulmuş (1963) planlı bir yeni kenttir. İlçede ilk kez 1709'da kok kömürü kullanarak demir ergitilmiş, ilk demir köprü 1774'te Coalbrookdale'de dökülüp 1779'da Ironbridge'de inşa edilmiş, ilk demir gemi 1787'de yapılmıştır. Coalbrookdale'de bu olaylarla ilgili belgelerin sergilendiği bir müze vardır. Bugün ilçedeki köylerde kurulu dökümhanelerde çelik mobilya, otomobil parçaları ve soba üretilmektedir. İlçenin kuzeydoğu kesimindeki pazar kenti Newport yakınlarında sığır besiciliği yapılır ve

tahıl yetiştirilir. İlçe merkezi Donnington Wood'dadır. Nüfus (1983 tah.) 127.600.

Wren, Sir Christopher (d. 20 Ekim 1632, East Knoyle, Wiltshire - ö. 25 Şubat 1723, Londra, İngiltere), İngiliz mimar, tasarımcı ve astronom. Birçok önemli sivil yapıdan başka Büyük Londra Yangını'ndan sonra

Wren, Sir Godfrey Kneller'ın bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1711; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

kentte St. Paul Katedrali başta olmak üzere 53 kilise tasarlamıştır.

Yetişmesi. Bir din adamının en küçük çocuğu ve tek oğluydu. Daha üç yaşına basmadan, babası Windsor başrahipliğine atanınca, ailesi saray çevresine girdi. Wren I. Charles'ın sarayındaki aydınlar arasında matematiğe ilgi duymaya başladı. 1642'de çıkan iç savaşta babası görevinden çekilmek zorunda kaldı; aile Windsor'dan, önce Bristol'a, sonra da Oxfordshire'a gitti. Wren Westminster'de okula yazıldı; ama daha çok eniştesinin gözetimi altında astronomi deneyleriyle ilgileniyordu. Bu arada matematikçi William Oughtred'in güneş saatleri konusundaki bir yapıtını Latinceye çevirdi ve çeşitli astronomi ve meteoroloji aletleri yaptı. 1647'de anatomi uzmanı Charles Scarburgh ile tanışınca fizyolojiye yöneldi. Scarburgh için deneyler hazırladı, insan vücudunun çalışmasını gösteren modeller yaptı.

1649'da Oxford'daki Wadham College'a girdi. O dönemde Cromwell hükümetinin çabasıyla Oxford'daki tutucu öğretim üyelerinin yerine yetenekli, deneysel felsefeden yana, yeni öğretim üyeleri getirilmişti. 1653'te öğrenimini tamamlayan Wren aynı yıl All Souls College'ın öğretim kadrosuna seçildi; orada dört yıl etkin bir biçimde araştırma ve deneyler yaptı. 1657'de Londra'daki Gresham College'a astronomi profesörü olarak atandı. Ama ertesi yıl Oliver Cromwell'in ölümünü izleyen siyasal karışıklıklar sırasında okul askerler tarafından işgal edilince Oxford'a döndü. 1660'ta II. Charles'ın yeniden tahta çıkarılmasından sonra Gresham College'da eğitim yeniden başladı; Wren de yeniden bu kuruma katıldı. Burada bir grup aydın deneysel fizik ve matematik öğreniminin geliştirilmesi için bir dernek kurulmasını istiyorlardı. II. Charles'ın da desteğini sağlayan bu aydınların çabasıyla aynı yıl ünlü Royal Society(*) kuruldu. Wren de kurucular arasındaydı (1662'de kralın verdiği kuruluş beratının önsözünü de o yazdı). 1661'de Oxford'a astronomi profesörlüğüne seçilen Wren 1669'da da II. Charles'ın başmimarlığına getirildi.

Mimarlığa yönelişi. Wren'in mimarlığa yönelmesinin nedenlerinden biri, o dönemde İngiltere'de bu konuda hemen hiçbir ciddi çaba bulunmayışı olabilir. Mimar Inigo Jones 10 yıl önce ölmüştü. Ülkede mimarlık kuramına mantıklı bir biçimde yaklaşan en az yarım düzine mimar vardı; ama bunların hiçbiri mimarlığı, Royal Society düşüncesi doğrultusunda, bilimsel araştırmaya yönelik bir sanat düzeyine yükseltecek yetenekte değildi.

1662'de Oxford'daki Sheldon Tiyatrosu'nun tasarımıyla görevlendirilmesi Wren'e böyle boş bir alana yönelme fırsatını verdi. Piskopos Sheldon'ın eski okuluna armağanı olan bu yapı, üniversite törenlerinin de yer alacağı bir tiyatro olacaktı. Tasarımında Roma'daki antik Marcellus Tiyatrosu'nun biçimini örnek alan Wren, çatıyı çağdaş bir teknikle ahşap makaslara taşıtmış, böylece, klasik bakış açısını çağdaş düşünceyle birleştirerek daha ilk mimarlık yapıtında Royal Society anlayışında bir uygulamaya yönelmişti. Büyük olasılıkla Sheldon aynı dönemde Wren'e Londra'daki yıpranmış ve bazı bölümleri kullanılamaz hale gelmiş St. Paul Katedrali konusunda da danışıyordu. Wren artık yoğun biçimde yapı sanatının sorunlarının içine girmişti. Bu durumda en çok gereksinim duyduğu şey başka Avrupa ülkelerinde klasik mimarlık geleneğiyle ne tür ilişkiler kurulduğunu öğrenebilmekti. Bu sırada Paris'e gidecek bir elçilik heyetine katılma olanağı çıkınca, bu şansı kullandı.

1665'lerde XIV. Louis'nin sarayında mimarlık çok yaratıcı bir düzeye ulaşmıştı. Louvre Sarayı tamamlanmak üzereydi, Versailles Sarayı da yeni baştan ele alınmıştı. Ünlü heykelci ve mimar Bernini Paris'te Louvre'un güney cephesi için tasarımlar yapıyordu. Bu yaşlı İtalyan, Wren'in çizimlerini incelemesine izin verdi. Wren ayrıca Val-de-Grâce ve Sorbonne'daki kubbeli kiliseleri, Paris yakınlarındaki bir dizi görkemli şatoyu da gezip gördü.

1666 baharında Wren, St. Paul Katedrali'nin kubbesi için ilk tasarımını yaptı. Ama bu önerinin kabul edilmesinden bir hafta sonra Londra Yangını kentin üçte ikisini kül etti, St. Paul Katedrali de harabeye dönmüştü. Oxford'dan hemen Londra'ya giden Wren yangından zarar gören alanları tam olarak belirleyerek kenti daha düzenli biçimde yeniden inşa etmek için bir proje hazırladı ve II. Charles'a sundu. Önerisi hem Versailles Sarayı'nda gördüklerini yansıtıyor, hem de oymabaskılardan bildiği Papa V. Sixtus'un Roma'sından çizgiler taşıyordu. Başka mimarların da projeler önermesi üzerine kral Londra için yeni bir projenin benimseneceğini ilan etti. Ama uygulamaya geçilemedi; kadastro, tazminat ve yeniden yerleştirme sorunları çok büyüktü. 1669'da kraliyet başmimarı ölünce bu göreve hemen Wren atandı. Ertesi yıl çıkarılan bir yasayla kömür vergisi artırılarak başta St. Paul Katedrali olmak üzere kentteki kiliselerin yeniden yapılması için kaynak yaratıldı. Artık kent belirgin bir hızla yeniden inşa ediliyordu. Wren genelde bu etkinliğe doğrudan katılmasa da önemli projelerde kent yöneticilerine zaman zaman danışmanlık yapıyordu. Yeni kiliselerin bazısı aynı yıl bitirildi.

Yangında yanan kilise sayısı 87 idi, ama bazı bölge kiliselerinin birleştirilmesiyle, yapılacak yeni kilise sayısı 51'e inmişti. Görevi gereği bunlardan sorumlu olmasına karşın Wren'in hepsini tek tek tasarladığı düşünülmemelidir. Yalnızca birkaç tanesi onun elinden çıkmıştır, ama tümünde tasarımı başlatanın Wren olduğuna kuşku yoktur. Bu yapıların bazılarında kişiliğinin etkisi açıkça görülür.

St. Paul Katedrali'nin yapımı. Öbür kiliseler yapılırken Wren yavaş yavaş St. Paul için tasarımlar geliştirmeye çalışıyordu. Çeşitli aşamalardan geçtikten sonra 1674'te klasik ve gotik üslupların karışımı, oldukça zayıf bir proje ortaya çıktı ve kralın hemen onaylaması üzerine 1675'te uygulanmaya başladı. Ama yapı yükseldikçe olgun ve olağanüstü ayrıntılı bir görünüm ortaya çıkıyordu. 1694'te koroyerinin duvarları örülmüş ve yapının büyük bölümü bitmişti. 1697'de içeride ilk ayin yapıldı. Ama hâlâ kubbe yoktu ve inşaat 22 yıldır sürüyordu. Daha hızlı ilerlemeyi sağlayacak bir önlem olarak, Wren'in ücretinin yarısının iş bitinceye değin ödenmemesine karar verildi. O sırada 65 yaşında olan Wren, katedrali 1711'de, 79 yaşındayken bitirdi (geri kalan ücretini de aldı). Yapım tek bir mimarın yönetiminde 35 yıl sürmüştü.

Başka projeleri. Bütün bu zaman boyunca Wren yalnızca St. Paul Katedrali'nin ve kent kiliselerinin mimarı değildi. Aynı zamanda kraliyet başmimarı olarak, kraliyet hazinesinden yapılan her türlü yapı harcamasından da sorumluydu. Sıradan bakım işlerini yürütecek usta bir ekibi vardı, ama Westminster içinde ve çevresindeki yapım etkinliklerinin denetlenmesi gibi birçok iş de onun elinden geçiyordu. Trinity College'ın dekanı Wren'i yeni bir kütüphane inşa etmekle görevlendirdi. Wren bu yapıyı biçimlendirirken klasikçi bir anlayışa yöneldi. O dönemde Avrupa'da yaygın olan barok üsluptan hiçbir iz taşımayan yapıyı, 100 yıl sonrasının yeni-klasik üsluptaki yapılarından biri sanmak olasıdır.

1681'de Wren'e Oxford'daki Christ Church College'ın ana girişini tamamlamak işi verildi. Girişin Kardinal Wolsey tarafından yaptırılmış olan alt bölümü bezemeli gotik üslubundaydı. Wren buna eklediği sekizgen planlı kulede hem gotik üsluba duyduğu saygıyı, hem de ondan ayrıldığı noktaları ortaya koydu. 1682'de II. Charles emekli askerlerin barınması için Chelsea'de bir Kraliyet Hastanesi kurdu. Bu girişimde kuşkusuz, XIV. Louis'nin 1670'te gerçekleştirdiği Invalides(*) örnek alınmıştı; ama Wren'in yarattığı yapı (1685) Fransa'daki uygulamadan çok farklı çıktı. II. Charles'ın ölümünü (1685) izleyen kardeşi II. James'in kısa egemenliği sırasında Wren özellikle Whitehall Sarayı'na ekler yapmakla uğraştı. Ama yaptıkları 1698'deki yangında tümüyle yandı.

Wren'in 1669'dan sonraki özel yaşamı üzerine çok az şey bilinmektedir. 1673'te kendisine "sir" unvanı verildi. İlk karısı 1675'te çiçek hastalığından ölünce, tek oğlu Christopher ile yalnız kaldı. Bir daha evlendi, ama ikinci karısı Jane de 1679'da öldü. Bütün bu zaman boyunca Wren bilimsel uğraşlarına hiç ara vermedi. Hâlâ Royal Society'nin en önemli üyelerindendi; 1680-82 arasında burada başkanlık da yaptı. 1680-90 arasında Old Windsor'dan üç kez parlamentoya seçildi; ama toplantılara hiç katılmadı.

1688 Devrimi ile II. James tahtan indirilip yerine Oranje hanedanından III. William geçince Wren onun da başmimarı oldu. III. William ve karısı II. Mary Whitehall Sarayı'nı beğenmedikleri için Wren 1689'da, biri Londra dışındaki Kensington'da, öteki Thames Irmağının 24 km ilerisindeki Hampton Court'ta olmak üzere, iki yeni saray tasarımı üzerinde çalışmaya başladı. Kensington Sarayı eski bir malikânenin bölüm bölüm yeniden biçimlendirilmesi ve buna yeni avlu ve galerilerin eklenmesiyle oluştu. Hamp-

ton Sarayı ise dev boyutlu bir proje olarak başlamıştı. Ama eski sarayın yalnızca yarısının yıkılmasına karar verilince, Wren tasarımını küçültmek zorunda kaldı. Gene de yapıya birçok yenilik getirdi ve İngiltere'ye özgü malzemeleri özgün bir biçimde kullandı; Hampton Sarayı kırmızı ve kahverengi tuğlalarla Portland taşının ustaca bir denge içinde bir araya getirildiği bir yapı oldu.

Kraliçe Mary denizciler için Greenwick'te bir kraliyet hastanesi yaptırmak isterken 1694'te öldü. Wren bu yapının ilk planlarını hazırladı. Yapım 1696'da başladı, ama ancak Wren'in ölümünden birkaç yıl sonra tamamlandı. Greenwich Hastanesi, Wren'in son büyük işi ve St. Paul Katedrali'nin bitiminden sonra yapımı süren tek çalışmasıydı.

Değerlendirme. Wren öldüğünde 91 yaşındaydı. Yanında yetişen ve onun özendirici yol gösterici liğine çok şey borçlu olan izleyicileri de artık genç değillerdi. Onların yaratttığı barok üslup da, artık Wren'in ününü önemsemeyen ve Inigo Jones'un klasikçi tutumuna yönelen yeni bir kuşak tarafından eleştiriliyordu. 18. yüzyıl mimarları Wren'i unutmadılar, ama yapıtlarındaki klasik dışı öğeleri de bağışlamadılar. Wren kendinden sonraki dönemlerin mimarlığını en çok kiliseleriyle etkiledi. İngiliz mimarlığının çok etkili olmadığı Fransa'da bile St. Paul Katedrali örnek alındı; yapımına 1757'de başlanan Sainte-Geneviève Kilisesi (bugün Panthéon[*]) St. Paul Katedrali'nin gibi bir kasnak üstünde yükselen bir kubbeyle örtüldü. Kubbeyle uğraşan hiçbir mimar Wren'in yaptıklarını göz önünde tutmadan edemedi. St. Paul'ün kubbesinin, Petersburg'daki St. Isak Katedrali'nden (1840-42) Washington, D.C.'deki Capitol'a (1855-65) kadar, sayısız benzerinin yapılması da bunu göstermektedir.

Wrexham Maelor, Galler'in kuzeydoğusunda, Clwyd ilinde (*county*) ilçe (*district*). Yüzölçümü 367 km²'dir. 1974'te oluşturulmuştur. İlçe toprakları İngiltere-Galler sınırındaki düzlüklerden başlayarak Esclusham ve Ruabon doruklarına doğru yükselir. Wrexham Maelor'un kuzeydoğusundaki Holt köyünde yapılan arkeolojik kazılar, Roma Döneminde burada 20. Lejyon'un gereksinimlerini karşılayan bir çanak-çömlek imalathanesinin bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. İngiltere'deki ilk manastır yaklaşık 180'de yöredeki Bangor Is-coed köyünde kurulmuştur.

Wrexham Maelor, 19. yüzyılda yöredeki zengin kömür yataklarının işletmeye açılmasıyla hızla sanayileşti. Sanayileşmeyle birlikte ilçenin yönetim merkezi olan Wrexham kenti Kuzey Galler kömür bölgesinin başlıca kenti ve pazar merkezi durumuna geldi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sanayi daha da gelişti ve çeşitlendi. Günümüzde yalnızca ilçenin değil, aynı zamanda Clwyd ilinin de önemli sanayi merkezlerinden biri olan Wrexham'da makine, işlenmiş gıda, iplik, otomobil lastiği, kimyasal madde ve yapay elyaf üretilmektedir. ABD'nin Connecticut eyaletindeki Yale Üniversitesi'nde Wrexham'daki St. Giles Bölge Kilisesi'nin (1472) eşi inşa edilmiştir. Nüfus (1986 tah.) 114.700.

Wright, Sir Almroth Edward (d. 10 Ağustos 1861, Middleton Tyas, Yorkshire - ö. 30 Nisan 1947, Farnham Common, Buckinghamshire, İngiltere), İngiliz bakteriyoloji ve immünoloji bilgini. Hastanın kendi vücudunda üretilen bakterilerden hazırlanan aşıları geliştirmesi ve tifoya bağışıklık sağlamak amacıyla ısıyla öldürülmüş tifo basili kullanmasıyla tanınır.

Dublin'deki Trinity College'da tıp öğrenimini tamamladıktan sonra Leipzig, Marburg ve Strasbourg'da eğitimini sürdürdü. 1892'de Netley'deki Ordu Tıp Okulu'nda patoloji dersleri vermeye başladı. Burada geliştirdiği tifo aşısı Hindistan'da 3 bin asker üzerinde denendikten sonra Güney Afrika Savaşı'nda başarıyla kullanıldı. I. Dünya Savaşı'na askerlerine tifoya bağışıklık kazandırarak giren tek ülke olan İngiltere bu savaşta ilk kez, bulaşıcı hastalıklar nedeniyle ateşli silah yaralanmalarıyla olduğundan daha az kayıp verdi. Savaş sırasında Fransa'da yara enfeksiyonları üzerine incelemeler de yapan Wright, savaşın üzerinden 25 yılı aşkın süre geçtikten sonra Londra'daki St. Mary Hastanesi'nde Alexander Fleming'le birlikte araştırma çalışmalarına başladı. Bu sırada, hekimliğin insancıl yanlarını unutmamaları için laboratuvardaki yardımcılarının özel hekimlik yapmalarını teşvik etti.

Bağırsak veremi ve zatürree gibi hastalıklara karşı aşılar da geliştiren Wright, bakterilerin akyuvarlar tarafından daha kolay sindirilmesini sağlayan opsonin adlı enzimler konusunda da önemli araştırmalar yaptı. Wright'a 1906'da "sir" unvanı verildi.

Wright, Benjamin (d. 10 Ekim 1770, Wethersfield, Connecticut - ö. 24 Ağustos 1842, New York kenti, ABD), Erie Kanalının yapımı sırasında başmühendis olarak görev yapan ABD'li mühendis.

1811'de New York Eyaleti Kanal Komisyonu tarafından Mohawk Irmağı kıyısındaki Rome kentiyle Hudson Irmağı kıyısındaki Waterford kenti arasında açılacak Erie Kanalının izleyeceği yolu belirlemekle görevlendirildi. 1817'de başlayan kanal yapım çalışmaları 1825'te tamamlandı. İnşaat sırasında başmühendis olarak görev yapan Wright, kanalın orta ve doğu kesimleri açılırken çalışmaları bizzat yönlendirdi. 1827'de Erie Kanalı projesinden ayrıldıktan sonra 1828-31 arasında Chesapeake ve Ohio Kanalı, 1833'te de St. Lawrence Kanalı inşaatında başmühendis olarak çalıştı.

Wright, Frances, lakabı FANNY WRIGHT (d. 6 Eylül 1795, Dundee, İskoçya - ö. 13 Aralık 1852, Cincinnati, Ohio, ABD), İskoç asıllı Amerikalı toplumsal reformcu.

Zengin bir İskoçyalı radikalin kızıydı. İki yaşındayken yetim kaldı ve tutucu akrabalarının yanında Londra'da büyüdü. ABD'ye ilk kez 1818'de gitti; ertesi yıl New York kentinde sahneye koyduğu oyunu daha sonra kitap olarak bastı. ABD'nin birçok yerini dolaştı ve gezi izlenimlerini dönüşünde *Views of Society and Manners in America* (1821; Amerika Toplumu ve Davranış Biçimleri Üzerine Görüşler) adıyla yayımladı. Kısa bir süre sonra Lafayette markisiyle yakın dostluk kurarak 1824'te onunla birlikte bir kez daha ABD'ye gitti. Lafayette aracılığıyla Thomas Jefferson ve James Madison ile tanıştı; köleleri satın alarak eğittikten sonra azat etmeyi ve ABD dışında bir koloni kurmalarına yardımcı olmayı öngören tasarısı konusunda her ikisinden de destek gördü. 1825'te Tennessee'nin batı kesiminde bir arazi satın aldı. Burada eğittiği köleleri azat ettikten sonra Nashoba adını verdiği bir koloniye yerleştirdi. Köleler çalışarak borçlarını ödeyeceklerdi; ama girişim başarısızlığa uğradı.

1828'de Indiana'daki New Harmony (Yeni Uyum) kentine giderek Robert Dale Owen'ın *New Harmony Gazette*'i çıkarmasına yardımcı oldu. Avrupa'da birlikte bir gezi yapan ikili, 1829'da New York kentine yerleşerek *Free Enquirer* adlı radikal bir gazete yayımlamaya başladı. Bu dönemde kölecilik, din, evlilik ve kadın hakları konusundaki konferanslarıyla büyük ilgi toplayan Wright, sık sık olaylı eleştirilere ve karşı gösterilere hedef olmasına karşın görüşlerini açıklamayı sürdürdü ve *Course of Popular Lectures* (1829; Halka Konuşmalar) adlı bir kitapta topladı. Owen'la birlikte İşçilerin Partisi'ne girerek, eşit mülkiyet paylaşımını savunan partinin önderi Thomas Skidmore'un devrilmesinde önemli rol oynadı. Partiye parasız laik eğitim aracılığıyla toplumsal reform programını benimseten ikili daha sonra yeni bir muhalefetle önderlikten uzaklaştırıldı. Başarısız bir evlilik denemesinin (1831-35) ardından yazı ve konuşmalarını sürdüren Wright, Andrew Jackson ve Demokrat Parti'nin ateşli yandaşları arasına girdi ve ölümüne değin bir militan olarak kaldı.

Wright, Frank Lloyd (d. 8 Haziran 1867, Richland Center, Wisconsin - ö. 9 Nisan 1959, Phoenix, Arizona, ABD), ABD'li mimar ve yazar. Amerikan mimarlığının en verimli yaratıcısı, 20. yüzyılın en önemli mimarlık akımlarından organik mimarlığın(*) öncüsüdür. Kendi geliştirdiği bozkır üslubunda yaptığı evlerle 20. yüzyıl konut tasarımına damgasını vurmuştur.

Çocukluğu ve gençliği. Wright'ın annesi ilkokul öğretmeniydi. Galler'de doğmuş, Wisconsin'de, Spring Green yakınlarındaki bir çiftlikte büyümüştü. Babası ise Hartfordlu (Connecticut) gezici bir müzikçi ve vaizdi. Wright'ın çocukluğunda ailesi birbiri ardından çeşitli kentlere taşındı. Babası bir türlü geçimlerini sağlayacak belirli bir gelir elde edemeyince 1878'de annesinin ailesinin çiftliğine döndüler. Wright orada dayılarından sıkı ve ağır bir çalışma disiplinine uymayı öğrendi. Ailece oradan ayrılmalarından sonra da her yaz çiftliğe giderek toprak ve hayvanlarla uğraştı. İleride organik mimarlık konusundaki düşüncelerinin temelini oluşturacak doğa sevgisi bu dönemde gelişmiş olmalıydı. Kişiliğinin biçimlenmesini etkileyen başka bir olay da annesinin onu Alman eğitim reformcusu Friedrich Froebel'in yöntemleriyle yetiştirmesiydi.

Wright 18'ine yaklaşırken babasıyla annesi boşandılar. Bu olayın yarattığı sorunlar

Frank Lloyd Wright, Arnold Newman'ın bir fotoğrafı, 1947
Arnold Newman

onu çok etkiledi. 1885-86 ders yılında özel öğrenci olarak Madison'daki Wisconsin Üniversitesi'ne devam etti. Burada mimar-

lık eğitimi verilmediği için mühendislik derslerinin yanında edebiyat ve dil öğretmenliği derslerine katıldı. Ama dönemin ileri teknikleriyle gerçekleştirildiğini duyduğu büyük yapıları görmek için Chicago'ya gitmek istiyordu.

Chicago'daki ilk yılları. 1887 başlarında bu düşüncesini gerçekleştirdi. Chicago'da J. L. Silsbee'nin yanında teknik ressam olarak çalışmaya başladı. Bir süre sonra, o günlerde modern mimarlığın dönüm noktalarından biri olan görkemli Oditoryum'un inşaatını sürdüren Adler ile Sullivan'ın bürosunda daha iyi bir iş buldu. Kısa sürede Sullivan'ın baş yardımcısı oldu. Haziran 1889'da evlendi. İşverenlerinden borç alarak Illinois'un banliyösü Oak Park'ta, bir ucunda annesiyle kız kardeşinin oturacakları küçük bir ahşap ev bulunan bir arsa satın aldı. Burada kendisi için de bir ev inşa etti. Borçlarını ödeyebilmek için bürodan başka, evde de çalışıyordu. Kendi adına da iş almaya başlayınca çok sinirlenen Sullivan onu bürosundan çıkarttı. Wright 1893'te bir büro açtı, ama çizimlerini daha çok evde yapıyordu. Evini altı çocuğunu barındıracak kadar büyütürken, işini de 10 kadar yardımcı çalıştıracak ölçüde geliştirdi. Bir yandan da Ortabatı'ya uygun, yeni bir konut mimarlığı arayışı içindeydi. Bu konudaki düşüncelerini 1901'de *Ladies Home Journal* dergisinde yayımlanan "A House in a Prairie City" (Bir Bozkır Kentinde Bir Ev) adlı makalesinde dile getirdi. 1900'lerde, ekonomiyi, rahatlığı ve ferahlığı çıkış noktası alarak, daha çok doğal malzemeleri kullanarak, dışa taşan saçaklar ve pencere dizileriyle yatay çizgileri vurgulayarak yaptığı evler, onun bu makalesi nedeniyle bozkır mimarlığı diye anılan bir tarzın en önemli örnekleri oldu.

Ama Wright'ın bu dönem yapıları arasında apartmanlar, konut grupları, dinlence merkezleri de vardı. En ilgi çekici çalışmaları ise ticaret ve kilise yapılarıydı. Buffalo'daki Larkin Company'nin yönetim yapısı 1904'te inşa edildi. Bu, demiryolunun bitişiğinde olduğu için sese karşı yalıtılmış, yangına dayanıklı, iklimlemeli ve mekanik havalandırma donatımlı, metal büro eşyasının kullanıldığı, hem doğal, hem yapay aydınlatma olanaklarının sağlandığı çok modern bir yapıydı. Wright iki yıl sonra Oak Park'taki Uniteryen Unity Kilisesi'ni gerçekleştirdi. Kısıtlı bir bütçeyle inşa edilen bu küçük yapıda döneminin çok ilerisinde, anıtsal bir etki elde etmeyi başarmıştı.

Wright 1904'te gene Oak Park'ta Bay ve Bayan E. H. Cheney için tek katlı bir ev inşa etti. Bu arada tanışıp birbirlerinden hoşlanan Mamah Cheney ve Wright 1908'de evlenmeye karar verdiler. Bay Cheney'nin boşanmayı kabul etmesine karşılık Wright'ın karısı buna yanaşmadı. Böylece Wright'ın bundan sonraki yaşamında büyük etkisi olacak bir süreç başladı.

Avrupa ve Japonya yılları. 1909'da Wright Wisconsin eyaletindeki Spring Green yakınlarında kendine bir ev inşa etmeye başladı. Buna, Galli bir halk ozanının adından esinlenerek Taliesin adını vermişti. Wright aynı yıl Mamah'yı da yanına alarak Avrupa'ya gitti. Oradaki ününü özellikle Almanya'da çalışan ve Arts and Crafts hareketinin önderlerinden C. R. Ashbee ile Harvard Üniversitesi'nde Alman kültürü dersleri veren Kuno Francke'ye borçluydu. Onlar aracılığıyla Berlin'deki önemli kuruluşlardan biri olan Wasmuth adlı bir şirketin dikkatini çekmiş ve yapıtlarının geniş bir monografi biçiminde yayımlanması önerisini almıştı.

Wright yurtdışında iki ünlü kitabı üzerinde çalışmaya başladı. Bunlar, büyük boy, kapsamlı bir çizim dosyası olan *Ausgeführte Bauten und Entwürfe* (1910; Uygulanmış Yapı ve Tasarımlar) ve önsözünü Ashbee'nin yazdığı, daha küçük, ama tümüyle fotoğraflardan oluşan *Ausgeführte Bauten* (1911; Uygulanmış Yapılar) adlı derlemeydi. Her ikisi de ilk kez Almanya'da yayımlanan, Avrupa ve Japonya'da yeniden basılan bu yayınların adı ABD'de uzun yıllar pek duyulmadı.

1911'in sonuna gelindiğinde Wright hâlâ boşanamamış, Mamah'yla birlikte Taliesin'de yaşamaya başlamıştı. Wright 1908'de Avery Coonley ailesi için Chicago'nun batısında bozkır üslubunda inşa ettiği malikâneye 1911 ve 1912'de çok güzel ekler yaptı. 1912'de, ince bir beton levha görünümündeki ilk gökdelenini tasarladı; ama zamanının ilerisinde bir görüşü yansıtan bu yapı gerçekleştirilemedi.

Bu sırada Japonlar Tokyo'da yapmak istedikleri Batı tarzındaki yeni bir otelin mimarı olarak Wright'ı seçtiler. Wright ve Mamah 1913'ün başlarında birkaç ay Japonya'da kaldılar. Wright ertesi yıl Chicago'da, lokantalar, gece kulüpleri ve müzik eşliğinde açık havada yemek yeme yerleri bulunan Midway Gardens'ın inşaatı ile uğraştı. Simetrik planlı bu yapı soyut ve yarı-soyut sanat yapıtlarıyla görkemli bir biçimde dekore edilmişti. Midway Gardens açılmadan hemen önce Wright yıkıcı bir darbe yedi. Taliesin'de Mamah, onu ziyarete gelen çocukları ve dört başka konuk, akıl hastası bir uşak tarafından öldürülmüş, evin yaşama bölümü yanmıştı.

Bu korkunç olayla şaşkına dönen Wright, evini yeniden inşa etmeye girişti. Bir süre sonra onu avutmak amacıyla Taliesin'e gelen heykelci Miriam Noel ile yaşamaya başladı. Bu arada bir yandan Tokyo'daki otelin projeleri üzerinde çalışıyordu. 1916'nın sonlarında Miriam'la birlikte Japonya'ya gitti ve birkaç kez kısa sürelerle ülkesini ziyaret etmenin dışında beş yıl orada kaldı.

Daha önce örneği olmayan bir yapı sisteminin uygulandığı, son derece konforlu Imperial Oteli(*) görkemli mekânlarıyla Wright'ın en önemli yapıtlarından biri oldu. Gerçekleştirilmesi Wright'ı çok yorduğu gibi, maliyeti de öngörülenin çok üstüne çıkmıştı. Ama yapı, bittikten bir yıl sonra hemen bütün Tokyo'yu yıkan depremde ayakta kalınca, bütün bu emek, risk ve yatırımlara değdiği ortaya çıktı.

1920'ler ve 1930'lar. 1922'nin sonlarında karısından boşanabilen Wright, Miriam'la evlendi; ama yeni karısı altı ay sonra onu terk etti. 1925'te Taliesin'e yıldırım düştü; Wright yanan yapıyı bir kez daha inşa etti. Ama şanssızlığı sürüyordu; mali durumu çok kötüydü. 1926-27'de Japon baskılarından oluşan büyük koleksiyonunu satmasına karşın Taliesin'i hacizden kurtaramadı. Sonunda bazı dostları ona sahip çıkıp Wright, Incorporated adlı bir şirket kurarak yaşamını güvenceye aldılar. 1929'da Wright, New York kentinde inşa edilmek üzere bir büro yapısı tasarladı. Bu, betonarme bir gökdelendi; katları yalnızca orta yerdeki bir çekirdek blok taşıyordu. Çeşitli değişiklikler geçiren bu öneri sonunda 1956'da, Oklahoma'daki Bartlesville'de Price Gökdeleni adıyla inşa edildi.

1929'daki Büyük Bunalım bütün mimarlık etkinliklerini durdurdu. Ama Wright bu sıkıntılı yıllarda Princeton, Chicago ve New York kentindeki üniversitelerde ders verme olanağı buldu. 1931'de Avrupa ve ABD'de yapıtlarının tanıtıldığı bir sergi açıldı. 1932'de *An Autobiography* ile (yb 1943; Bir Otobiyografi) kentsel sorunlar üzerine ilk çalışması olan *The Disappearing City* (Yok Olan Kent) yayımlanırken, Wright New York kentindeki yeni Modern Sanat Müzesi'nde açılan önemli bir mimarlık sergisine katıldı. Aynı yıl Taliesin Derneği adlı bir eğitim programı başlattı. Buna göre mimarlar ve başka sanatçılar Taliesin'de yaşayacak, bir yandan burayı işletirken bir yandan da yeni yapılar yapacaklardı. Artık her yıl Wright'ın yanında 20-60 arasında öğrenci çalışıyordu; bunlardan bazısı yıllarca burada kalarak bürosunun temel elemanları oldular. Wright ve çevresindekiler kışları Arizona'ya gidiyorlardı. Orada kısa süre sonra Batı Taliesin inşa edildi. Bu dönemde Wright düşük maliyetli konut yapımına uygun bir yöntem geliştirdi; izleyen 10 yıl boyunca bu yöntemle pek çok konut yaptı. Bozkır üslubundaki evlerinden farklı olarak düz çatılı, genellikle alttan ısıtılan beton bir döşeme plağına oturan, tek katlı bu yapılar arasında Wisconsin'de Westmorland'daki Jacobs Evi ve Michigan'da Okemos'taki Winckler-Goetsch Evi gibi en başarılı çalışmaları da bulunuyordu.

1930'larda ülkede ekonomik durumun düzelmesi üzerine Wright iki iş önerisi aldı. Bunlardan biri Pittsburgh yakınlarındaki Allegheny Dağlarında bir hafta sonu eviydi. Wright'ın bir çağlayanın üzerine basit, ama cesur bir tarzda yerleştirdiği konsollara oturan Şelale Evi (1936) onun bütün yapıları arasında en beğenileni oldu. Sonradan devlete verilen ev ziyarete de açıldı. İkinci sipariş ise Wisconsin'deki Racine'de, balmumu üreticisi S. C. Johnson şirketinin yönetim merkeziydi. Bu yapıda da Wright eğrisel çizgilerle oluşturduğu kapalı bir mekânı tepeden aydınlattı ve yapının döşemelerini yeni bir buluş olan boru kesitli, mantar kolonlara taşıttı.

Artık çeşitli ülkelerden gelen siparişler birbirini izliyordu. Son 10 yılda yabancı hükümet ve üniversitelerden birçok onur unvanı alan Wright, Sovyetler Birliği'ne ve İngiltere'ye davet edildi. Lakeland'deki Florida Güney Yüksekokulu kampusu için tasarladığı yapıların uygulamasına başlanmış, San Francisco'daki V. C. Morris Mağazası ise tamamlanmıştı. Son yapıları arasında özellikle New York kentindeki Guggenheim Müzesi(*) ve San Francisco yakınlarındaki Marin ili yönetim merkezi en önemli yeri aldılar.

Wright ayrıca verimli bir yazardı. Organik mimarlık konusundaki düşüncelerini yansıtan *An Organic Architecture*'dan (1939; Organik Bir Mimarlık) başka, *An American Architecture* (1955; Bir Amerikan Mimarlığı) ve *A Testament* (1957; Bir Vasiyetname) adlı önemli kitaplar da yazmıştı.

Wright, Joseph, lakabı DERBY'Lİ WRIGHT (d. 3 Eylül 1734, Derby - ö. 29 Ağustos 1797, Derby, İngiltere), yapıtlarında sanayiye ilişkin konuları işleyen ilk ressamlardan biri. Ayrıca döneminin yapay ışığı en iyi veren ressamıdır.

Sanayi Devrimi'nin doğduğu büyük merkezlerden biri olan Derby'de yaşamıştı. Ay ya da mum ışığı ile aydınlattığı resimlerinde yeni makinelerin gerçekçiliğiyle bunların bilim ve sanayide kullanılmasındaki romantizmi iç içe vermeyi başardı. 1763'ten 1773'e değin yaptığı ve teknik araçları konu aldığı resimler bir ölçüde Caravaggio'nun Felemenkli izleyicilerinin etkilerini yansıtıyordu. Wright en ünlüleri "Hava Pompası" (1768, Tate Galerisi, Londra) ve "Gezegen Modelleri" (y. 1763-65, Derby Sanat Galerisi) olan bu tür resimlerinden başka portreleriyle de ünlüydü.

Wright, Orville ve Wilbur (sırasıyla, d. 19 Ağustos 1871, Dayton, Ohio - ö. 30

Ocak 1948, Dayton, Ohio, ABD; d. 16 Nisan 1867, Milleville yakınları, Indiana - ö. 30 Mayıs 1912, Dayton, Ohio, ABD), 17 Aralık 1903'te havacılık tarihinin ilk motorlu, kesintisiz ve denetimli uçuşunu gerçekleştiren, 1905'te dünyanın tam denetimli

Orville Wright
Brown Brothers

(üç eksen çevresindeki tüm hareketleri yapabilen) ilk uçağını inşa eden ve uçuran ABD'li mucit ve havacı kardeşler.

Büyük ölçüde kendi kendilerini yetiştiren Wright kardeşler, önceleri baskı makinesi tasarım ve yapım işiyle uğraştılar. Bir süre sonra Dayton'da bir bisiklet yapım ve onarım atölyesi kurdular. Bu iş, mekaniğe olan üstün yeteneklerini daha da geliştirerek konuya ilişkin yeni bilgiler edinmelerini ve bir süre sonra başlayacakları havacılıkla ilgili çalışmalar için gerekli parasal kaynağı oluşturmalarını sağladı.

Wright kardeşlerin havacılıkla ilgilenmeleri, Wilbur'un Otto Lilienthal'in başarılı planör uçuşlarına ilişkin yazılar okumasıyla başladı. Daha sonra kuşların havadaki hareketlerini gözlemleyerek ve havacılıkla ilgili edinebildikleri tüm kitapları okuyarak kısa sürede bu alanda uzmanlaştılar. Yaptıkları gözlemler sırasında şahinlerin havada yan yatma hareketlerini kanatlarını burarak gerçekleştirdiklerini fark ederek bu ilkeyi hava taşıtlarına uygulamaya karar verdiler.

Wilbur Wright
Brown Brothers

Bu amaçla ilk olarak 1899'da, kanatları teller yardımıyla burulabilen çift kanatlı bir uçurtma yaptılar. Kanat açıklığı 1,5 m olan bu uçurtmanın kanatları burularak bir yandaki yarım kanatlardaki taşımanın öbür yandakilerden daha az ya da daha fazla olması sağlanıyor ve böylece de uçurtma istenildiği yana istenildiği kadar yatırılabiliyor ya da yeniden düz konuma getirilebiliyordu.

İki kardeş motorlu uçuş denemelerine başlamadan önce 1900, 1901 ve 1902'de çift kanatlı üç planör inşa ederek bunlarla deneme uçuşları gerçekleştirdiler. Bu planörlerden, 5,2 m kanat açıklıklı olan ilki Kitty Hawk'ta, 6,7 m kanat açıklıklı olan ikincisi ise Kitty Hawk'ın 8 km kadar güneyindeki Kill Devil Tepelerinde uçuruldu. Yükselip alçalmaları denetlemek amacıyla bir ön yükseklik dümeni, sağa sola dönüşü sağlamak amacıyla bir arka dümen ve sağa sola yatmayı sağlamak amacıyla da eğilebilir (sarmal biçimde burulabilir) kanatlarla donatılmış olan üçüncü planör ise tam denetimli ilk hava taşıtı oldu. Wright kardeşlerin aerodinamik ve denetimli uçuş alanlarına yaptıkları en önemli katkılardan biri de, 1900-03 arasındaki planör deneme çalışmaları sırasında "üç eksende denetim" (tam denetim) kavramını ortaya atmaları ve bunu 1905'ten başlayarak geliştirdikleri tüm hava taşıtlarına uygulamaları oldu. Wright kardeşler planör çalışmaları sırasında ayrıca rüzgâr tünelinden(*) yararlanarak aerodinamik araştırmalarında önemli bir adımın atılmasını sağladılar.

Planörlerle yaptıkları denemelerin başarıya ulaşması üzerine motorlu uçak yapımına girişen Wright kardeşler, Charles Taylor'un da yardımlarıyla uçakta kullanılmaya uygun dört silindirli hafif bir motor ve istenilen verimlilikte pervaneler geliştirdiler. 1903'te ilk motorlu uçakları olan "Flyer I"in ("Kitty Hawk" olarak ünlenmiştir) yapımını tamamladılar. 12,3 m kanat açıklıklı, 47,4 m^2 toplam kanat alanlı, çift kanatlı bir uçak olan "Flyer I"in uzunluğu 6,4 m idi. Orville Wright 17 Aralık 1903 sabahı bu uçakla, düz bir yüzeyden, uçağın motoru dışında herhangi bir yardımcı kalkış düzeneği olmadan havalanarak havacılık tarihinin motorlu ve denetimli ilk insanlı uçuşunu gerçekleştirdi. Wright kardeşler aynı sabah üç uçuş daha yaptılar. Bu uçuşlardan Orville'in gerçekleştirdiği ilki yalnızca 12 saniye sürerken, Wilbur'un gerçekleştirdiği sonuncu uçuşta "Flyer I" 59 saniye havada kalarak yaklaşık 255 m yol aldı.

Wilbur, 1904'te daha gelişkin bir motorla donattıkları "Flyer II" ile Dayton yakınlarındaki Huffman Çayırında yaklaşık 5 dakika havada kalmayı başardı. Wright kardeşlerin 1905'te geliştirdikleri ve dünyanın tam denetimli ilk uçağı olan "Flyer III" ise, havada sağa sola yatabiliyor, sağa sola dönebiliyor, daireler ve sekizler çizebiliyordu. Wright kardeşler, saatte 61 km hız yapabilen bu uçakla, erimleri 18-39 km arasında değişen yaklaşık 50 uçuş gerçekleştirdiler. Bu uçuşların erimini kısıtlayan etmen, aerodinamik ya da motor gücüyle ilgili sorunlar değil yakıtın tükenmesiydi.

Geliştirdikleri uçak tasarımlarının başkaları tarafından taklit edilmesini önlemek ve buna yönelik yasal önlemlerin alınması amacıyla Wright kardeşler 16 Ekim 1905'ten 6 Mayıs 1908'e değin hiç uçuş yapmadılar, ama bu arada çok sayıda yeni uçak ve motor inşa ettiler. Bu yeni uçaklar, pilotun uçağı "Flyer"lardaki gibi yüzükoyun uzanmış olarak değil oturarak kullanabilmesini olanaklı kılacak biçimde tasarımlanmıştı. Wright kardeşler 1908'de uçaklarının Avrupa'da da üretilmesine ilişkin anlaşmalar imzaladılar. 1908'de Wilbur Fransa'da 2 saat 20 dakikayı bulan rekor uçuşlar yapıp bazı uçuşlarında yolcu taşırken, Orville ABD'de gösteri ve ticari amaçlı uçuşlar yaptı. Orville 17 Ekim 1908'de yolcusu Teğmen T.E. Selfridge ile birlikte uçarken kullandığı uçağın mekanik bir arızası sonucunda düştü. Kazada Orville ağır yaralanırken Selfridge yaşamını yitirdi. Orville'in 1909'da geliştirdiği uçak ABD Kara Kuvvetleri tarafından benimsenerek dünyanın ilk askeri uçağı oldu. Wright kardeşlerin geliştirdiği uçaklar 1910'ların başlarına değin ABD ve Avrupa'nın en iyi uçakları oldu.

Wilbur'un 1912'de tifodan ölmesinden sonra Orville konuya ilişkin çalışmalarını tek başına sürdürerek havacılık alanına önemli katkılarda bulundu.

Wright, (Philip) Quincy (d. 28 Aralık 1890, Medford, Massachusetts - ö. 17 Ekim 1970, Charlottesville, Virginia, ABD), ABD'li siyaset bilimci ve uluslararası hukukçu. Savaş ve uluslararası ilişkiler konusundaki klasik yapıtlarıyla tanınır.

Doktorasını Illinois Üniversitesi'nde 1915'te tamamladı. Harvard (1916-19) ve Minnesota (1919-23) üniversitelerinde ders verdi. Chicago Üniversitesi'nde 1923'te siyaset bilimi, 1931'de de uluslararası hukuk profesörü oldu. ABD Dışişleri Bakanlığı'na, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'ne (UNESCO) ve Nürnberg'de kurulan Uluslararası Askeri Mahkeme'ye (1945) danışmanlık yaptı.

Başlıca yapıtlarından *A Study of War*'da (1942, 2 cilt; Savaş Üzerine Bir İnceleme) savaşı tarih, hukuk ve kültür açısından inceleyerek, savaşın ancak sorumluluğuna denk bir otoriteye sahip, uluslararası bir örgüt tarafından ortadan kaldırılabileceğini savundu. *Study of International Relations*'da (1955; Uluslararası İlişkiler Üzerine İnceleme), uluslararası ilişkilerin ayrı bir disiplin olarak ele alınması gerektiğini savundu. ABD'nin Ekim 1962'de Küba'ya uyguladığı "abluka"yı eleştirdi, ayrıca ABD'nin Güneydoğu Asya'ya müdahalesine de karşı çıktı.

Öteki önemli yapıtları arasında *The Control of American Foreign Relations* (1922; Amerikanın Dış İlişkilerinin Denetimi), *Mandates Under the League of Nations* (1930; Milletler Cemiyeti'ne Bağlı Manda Yönetimleri), *The Causes of War and the Conditions of Peace* (1935; Savaşın Nedenleri ve Barışın Koşulları), *Problems of Stability and Progress in International Relations* (1954; Uluslararası İlişkilerde İstikrar ve İlerleme Sorunları), *The Role of International Law in the Prevention of War* (1961; Savaşın Önlenmesinde Uluslararası Hukukun Rolü) sayılabilir.

Wright, Richard (d. 4 Eylül 1908, Natchez yakınları, Mississippi, ABD - ö. 28 Kasım 1960, Paris, Fransa), ABD'li roman ve öykü yazarı. Beyaz yazarların Siyahlara yaklaşımına şiddetle karşı çıkan *Native Son* (1940; *Vatan Evladı*, 1975) gibi yapıtlarıyla II. Dünya Savaşı sonrasında edebiyatta ırkçılıkla mücadele eden Siyah yazarlara öncülük etmiştir.

Köle bir çiftin torunuydu. Beş yaşındayken babasının evi terk etmesinin ardından çeşitli akrabalarının yanında yokluk içinde büyüdü. Kuzeye göç eden Siyahlara katılarak gittiği Chicago'da önce sıradan işlerde çalıştı. Daha sonra Federal Yazarlar Projesi'nden yararlanarak yazarlığa yöneldi. 1932'de Komünist Parti'ye girdi; ayrıca Chicago'daki sol eğilimli sanatçıların kurduğu John Reed Kulübü'nün yöneticiliğini üstlendi. 1937'de New York kentine giderek önce komünistlerin yayımladığı *Daily Worker*'ın (sonradan *Daily World*) Harlem bölgesi sorumlu yönetmenliğini, ardından da Amerikan Yazarlar Birliği başkan yardımcılığını yürüttü.

Wright bir dizi *novella*'dan oluşan *Uncle Tom's Children* (1938; Tom Amca'nın Çocukları) ile adını duyurdu. Biri dışında bütün öykülerde kahramanların öldüğü yapıtını, insanlığının reddedildiği bir ülkede

bir Siyahın nasıl yaşayabileceği sorusuna dayandırdı. *Vatan Evladı*'nda ise kazayla beyaz bir kızı öldüren, ama beyazların düşmanca tutumunu ancak bu olayı izleyen süreç içinde kavrayan Siyah bir kahramanın yaşamını ele aldı. En çok satan kitaplar listesine giren yapıt tiyatroya uyarlanarak Broadway'de Orson Welles tarafından başarıyla sahnelendi (1941). Wright 1951'de yapıtın Arjantin'de gerçekleştirilen film uyarlamasında Siyah kahraman rolünü oynadı.

1942 ve 1944'te ilk biçimleri yayımlanan en iyi *novella*'sı ve Siyah bir kahramanının toplumdan kopuk, saçma yaşamını konu alan "The Man Who Lived Underground" da (*Yeraltında Yaşayan Adam*, 1965), sonraki yapıtlarında görülen voroluşçu yaklaşımın ilk örneğini ortaya koydu; bu yapıtın son biçimi ölümünden sonra yayımlanan *Eight Men* (1961; Sekiz Adam) adlı öykü derlemesinde yer aldı.

Görüş ayrılıkları nedeniyle 1944'te Komünist Parti'den ayrılan Wright, çocukluk ve gençlik dönemini kapsayan otobiyografisini *Black Boy* (1945; *Kara Çocuk*, 1968, 1982) adıyla yayımladı. Daha sonra Paris'e yerleşti. İlk varoluşçu Amerikan romanı sayılan *The Outsider*'da (1953; Yabancı) Siyahların, onları kabule hazır olmayan, dağılma sürecindeki bir toplumda uyanış sürecine girdiğini ileri sürdü. Sonraki üç romanı pek ilgi görmedi. Avrupa'da verdiği bir dizi konferansın metinleri *White Man, Listen!* (1957; Beyaz Adam, Dinle!) adlı yapıtta toplandı. Gene otobiyografik türdeki *American Hunger* (Amerikan Açlığı) ölümünden sonra 1977'de yayımlandı. Türkçedeki öbür yapıtları *The Long Dream* (1958; *Uzun Düş*, 1974) ve *Lağım*'dır (1983).

Wright, Sewall (d. 21 Aralık 1889, Melrose, Massachusetts - ö. 3 Mart 1988, Madison, Wisconsin, ABD), topluluk genetiğinin öncüleri arasında yer alan ABD'li genetik bilgini. Sewall Wright Etkisi olarak da bilinen ve yalıtılmış küçük türdeş topluluklarda görece ender rastlanan genleri taşıyan bireylerin bu genleri sonraki kuşaklara aktaramayabileceğini ortaya koyan kalıtsal sürüklenme(*) kavramıyla ünlenmiştir. Buna göre, genlerin ortadan kalkması, doğal seçme olmasa da yeni bir türün ortaya çıkmasına yol açar.

Wright, Harvard Üniversitesi'nde doktora çalışmalarını tamamladıktan sonra 1915-25 arasında ABD Tarım Bakanlığı'nda hayvancılık uzmanı olarak çalıştı. 1926-54 arasında Chicago Üniversitesi'nde, 1955-60 arasında da Madison'daki Wisconsin Üniversitesi'nde dersler verdi. Kobaylar üzerinde bir araştırma yaparak çaprazlama ilişkilerine göre çiftleşmenin etkilerini inceledi. Genlerin tüy rengi üzerindeki etkisini ele alan bir araştırmasında da kobayları kullandı. Daha sonra çeşitli çiftleşme sistemlerindeki istatistiksel sonuçların değerlendirilip hesaplanması için formüller ve matematiksel bir evrim kuramı geliştirdi; bu çalışmaları özellikle hayvan ıslahında geniş bir uygulama alanı buldu. Wright yaptığı araştırmaların sonucunda bireylerdeki doğal seçmenin genlerin yaptığı etkinin ortalaması düzeyinde gerçekleştiğini belirtti. Ayrıca türlerde ortaya çıkan dönüşümlerin, aynı bölgede yaşayan farklı türdeş topluluklardan daha üstün nitelikli genlere sahip olanlardaki fazlalıkların başka bir türe geçmesiyle de gerçekleşebileceğini ileri sürdü.

Wrocław, Polonya'nın güneybatı kesiminde il (*województwo*). Aşağı Silezya (Dolny Śląsk) bölgesini de içine alan 6.287 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzey kesiminde Orta Polonya Düzlüklerinin engebeli tarım arazileri yer alır. Güneybatı kesimini Südetler'in sarp yamaçları engebelendirir. Sularını orta kesiminde kuzeybatı yönünde akan Odra (Oder) Irmağı, kuzeydoğudaki Barycz Irmağı ve güneybatıdaki Bystrzyca Irmağı toplar. Başlıca sanayi etkinlikleri metal işleme ve dokumacılık ile kâğıt, takım tezgâhları ve cam üretimidir. Yönetim merkezi Wrocław yakınlarında kimya ve gıda işleme fabrikaları, güneybatı kesiminde kâğıt ve inşaat malzemesi üretilen fabrikalar vardır. Özellikle kuzey kesimde Odra Irmağı boyunca buğday, çavdar, yulaf, arpa, şeker pancarı ve patates yetiştirilir, ayrıca hayvancılık yapılır. Wrocław dışındaki büyük kentler, Oleśnica, Oława, Sobótka, Milicz ve Brzeg Dolny'dir. Nüfus (1991 tah.) 1.128.800.

Wrocław, Almanca BRESLAU, Polonya'nın güneybatı kesiminde, Wrocław ilinin (*województwo*) yönetim merkezi kent. Odra (Oder) Irmağının Oława, Ślęza, Bystrzyca ve Widawa ırmaklarıyla birleştiği noktada yer alır. Ülkenin dördüncü büyük kenti ve Aşağı Silezya (Dolny Śląsk) bölgesinin başlıca sanayi merkezidir. Sanayi kuruluşları arasında büyük un fabrikaları, modern elektronik ve bilgiişlem tesisi, dökümhaneler, ağır makine fabrikaları, dokuma fabrikaları, "Hutmen" bakır fabrikası ve gıda işleme tesisleri sayılabilir. Uluslararası bağlantılı demiryolu hatları, havaalanı ve ırmak taşımacılığı açısından önemli bir ulaşım odağını oluşturur. Aralarında II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden inşa edilen Wrocław Üniversitesi'nin de (1728-36) yer aldığı sekiz eğitim kurumuyla bir kültür ve bilim merkezi de olan kentte dokuz müze, birkaç tiyatro salonu ve müzik merkezi, bir botanik bahçesi vardır. Oyuncu eğitimi ve oyun sahneleme konusundaki yenilikçi yaklaşımlarıyla uluslararası çapta ün yapmış Polonya Laboratuvar Tiyatrosu da buradadır.

Arkeolojik bulgular yörede yerleşim tarihinin Paleolitik Çağa değin indiğini gösterir. Roma İmparatorluğu ile Baltık Denizi arasındaki kehribar ticaret yolu ile Karadeniz'i Batı Avrupa'ya bağlayan ticaret yolunun birleştiği noktada 10. yüzyılda kurulan Wrocław, Piast hanedanının yönetimi altındaki kentlerden biriydi. Kral I. Bolesław (Yiğit) 1000 yılında kentin çevresini tahkim ettı ve Tumski Adasında (*ostróv*) bir piskoposluk kurdu. Piast prensi II. Władysław (Sürgün) 1138'de Wrocław'u bütün Silezya'nın ilk başkenti yaptı. Ekonomik alandaki gelişmenin bir sonucu olarak zamanla Odra Irmağının sol yakasında "yeni kent" ortaya çıktı. 13. yüzyılda Silezya yöneticilerinin çağrısı üzerine çok sayıda Alman buraya göç etti. 1261'de özerk bir statü kazanan bu yerleşme, yönetim açısından Alman hukukuna dayalı Magdeburg Yasası'nı (*Magdeburger Recht*) kabul etti. Ertesi yıl kent hakları elde etti ve 1327'de eski kentle birleşti. Wrocław 1335'te Silezya'nın geri kalan bölümüyle birlikte Bohemya'nın, 1526'da Habsburgların, 1741'de Prusya'nın yönetimine girdi. Prusya kralı II. Friedrich (Büyük) kentin adını değiştirerek Breslau yaptı.

II. Dünya Savaşı'nın sonunda büyük bölümü yıkılmış olarak Polonya'nın yönetimine geçen kent yeniden inşa edildi. Kentin canlanmasıyla artan nüfusa iş sağlamak üzere modern sanayi bölgeleri kuruldu. Günümüzde kentte çok sayıda park ve restore edilmiş tarihsel anıt bulunmaktadır. Nüfus (1990 tah.) 643.100.

Wu, Chien-shiung (d. 31 Mayıs 1912, Liuho, Jiangsu yönetim bölgesi, Çin), temel parçacıkların zayıf etkileşiminde paritenin korunumu ilkesinin geçersiz olduğunu deneysel olarak kanıtlayan Çin asıllı ABD'li fizikçi.

Wu, 1936'da ABD'ye gitti. Berkeley'deki California Üniversitesi'nde Ernest O. Lawrence'ın öğrencisi olarak 1940'ta fizik doktorasını tamamladı. 1940-44 arasında Northampton'daki Smith College'da ve Princeton Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı. 1944'te Columbia Üniversitesi'ndeki Savaş Araştırmaları Bölümü'nde ışınım saptanması konusunda çalışmaya başladı. Savaştan sonra aynı üniversitede öğretim üyesi oldu. 1957'de profesörluğe yükseltildi.

Temel parçacıklar arasındaki zayıf etkileşimde paritenin korunmadığını ve sağ-sol bakışımının söz konusu olmadığını 1956'da Tsung-Dao Lee ve Chen Ning Yang kuramsal olarak ortaya koymuşlardı. Wu, Washington'daki Ulusal Standartlar Bürosu'ndan bir bilim adamları grubu ile birlikte bu kuramsal bulguyu sınamak amacıyla giriştiği deneylerde kobalt-60 izotopunun saldığı beta parçacıklarını inceledi (1957). Bu deneylerde beta parçacıklarının hemen hepsinin belirli bir yönü yeğledikleri gözlendi, böylece bu zayıf etkileşim türü için paritenin korunmadığı ortaya çıktı. Bu ve daha sonra gerçekleştirilen deneyler Wu'nun yanı sıra Lee ve Yang'ın da uluslararası bilim çevrelerinde yaygın bir üne kavuşmasına yol açtı. Wu ayrıca, Richard P. Feynman ile Murray Gell-Mann'ın 1958'de geliştirmiş oldukları, beta bozunumunda vektör akımının korunumu varsayımını da 1963'te deneysel olarak kanıtlamayı başardı. Wu'nun daha sonraki araştırmaları hemoglobinin yapısı üzerinedir.

Wu Chengen, Wade-Giles yazımında WU CH'ENG-EN (d. y. 1500, Shanyang, Huai'an [bugün Jiangsu yönetim bölgesinde] - ö. y. 1582, Jiangsu, Çin), Ming hanedanı döneminde (1368-1644) yaşamış Çinli romancı ve şair. *Xiyou ji*'yi (ös 1592; Batı'ya Bir Yolculuğun Öyküsü) adlı halk romanının yazarı kabul edilir.

Konfüçyüsçü ilkeler doğrultusunda geleneksel bir eğitim gördü. Klasik üslupta yazdığı, zekice kurulmuş şiir ve düzyazılarıyla tanındı. Yaşamı boyunca "tuhaf" öykülere büyük ilgi duydu; 100 bölümden oluşan *Xiyou ji*'yi de bir dizi sözlü ve yazılı halk masalına dayandırdı. Hindistan'a yaptığı yolculukta Budacı rahip Xuanzang'a eşlik eden kurnaz bir maymunun serüvenlerinin anlatıldığı yapıt resmi kabul gören klasik üslup yerine zamanın bütün romanları gibi yerel halk dilinde yazılmıştı. Bu yüzden de yazarın ününe gölge düşmemesi için imzasız yayımlandı ve yazarın kimliği Wu'nun yaşadığı bölge dışında uzun süre bilinmedi.

Wu'nun öbür yazılarının yalnızca iki cildi günümüze ulaşmış, imparatorluk saraylarında bulunan bu yapıtlar 1930'da basılmıştır.

Wu Dağları, Çin'de dağ sistemi. Hubei, Sichuan ve Guizhou yönetim bölgelerinin sınırında yer alır. Sichuan Havzasından çıkan Yangtze Irmağı Yichang'ın aşağısındaki Yangtze Havzasının orta kesimine doğru yol alırken bir dizi sarp boğazdan geçtiğinden, Wu Dağları Batılı yazarlar tarafından genellikle Boğaz (Gorge) Dağları olarak anılır. Kabaca kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Daba Dağlarının güneydoğu ucuyla Guizhou'nun kuzeydoğusundaki platonun burada birleşmesi, bölge-

ye son derece karmaşık bir yapı kazandırmıştır.

Nüfus yoğunluğu son derece düşük olan Wu Dağları, Song hanedanı dönemine (İS 960-1279) değin yalnızca küçük bir yerel topluluğun yaşadığı, çevreden kopuk bir sınır bölgesi olarak kaldı. Tarımın birkaç ırmak vadisiyle sınırlı olması nedeniyle bölgenin geçim kaynağı günümüzde de kereste, tong yağı ve lak gibi orman ürünlerine dayanır. Dağların büyük bölümünde ortalama yükseklik 1.500 m'dir; Yangtze Boğazlarının kuzeyinde Yingtiao Dağı (2.956 m) ve Zhenzhu Dağı (2.901 m) gibi doruklar yükselir. Bölgeden geçen tek karayolu Sichuan yönetim bölgesindeki Wanxian'i Hubei yönetim bölgesindeki Badong'a bağlar.

Wu Daoxuan, Wade-Giles yazımında WU TAO-HSÜAN, WU DAOZI olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında WU TAO-TZU (ö. 700-760), Tang hanedanı döneminde (618-907) yaşamış Çinli ressam. Sonraki dönemlerde büyük övgülerle yüceltilmesi sanatının özgün biçiminin efsaneler arasında kaybolmasına yol açmıştır. Kayıtlara göre çeşitli konuları işleyen Wu Daoxuan'ın daha çok Budacı büyük duvar resimleri yaptığı sanılır. Özellikle yaratıcılığı ve canlı fırça vuruşlarının anlatım gücü yüzünden övülmüş, kendisini "tanrısal" (*shen*) kabul eden Tang dönemi eleştirmenleri bile bu fırça vuruşlarından söz etmiştir. Sanatı konusunda bilgi verebilecek hiçbir yapıtı günümüze ulaşmamışsa da, Wu Daoxuan'ın o dönem saray üslubundan çok farklı bir üslup benimsediği, dönüşümlü olarak kullandığı kalın ve ince çizgilerle canlı bir anlatıma ulaştığı kabul edilir.

Wu Hou, asıl adı WU ZHAO, Wade-Giles yazımında WU CHAO, WU ZETIAN olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında WU TSE-T'IEN (d. 625 - ö. 16 Aralık 705), 690-705 arasında Çin imparatoriçesi. Tang hanedanını güçlendirmiş, imparatorluk içinde birlik sağlamıştır.

On üç yaşında cariye olarak İmparator Tai Zong'un sarayına girdi. 649'da imparator ölünce gelenekler uyarınca bir Budacı manastırına gönderildi, ama kısa süre sonra Tai'nin oğlu yeni imparator Gao Zong'un gözdesi olarak saraya döndü. İmparatoriçeyi ve önde gelen cariyeleri saf dışı bırakarak 655'te imparatoriçe oldu. Bu arada Tai Zong döneminden kalma etkili hükümet görevlilerinin saraydan uzaklaştırılmasını sağladı. Hanedan soyundan gelen büyük Zhangsun ailesinin, imparatorun amcası olan önderi bile öldürüldü, akrabaları ya sürgün edildi ya da servetlerine el konuldu. Bu arada imparatorun sağlığı da bozulunca Wu fiilen devletin başına geçti ve kocasının son 23 yılında ülkeyi yönetti. Kendisine tümüyle sadık, zor anlarda yanından ayrılmayan yetenekli devlet adamlarına yetkiler verdi. Yöneticilikteki büyük yeteneği, cesareti, kararlılığı ve muhaliflerine karşı acımasızlığıyla etkili bir hükümdar oldu. Onun seçtiği ve yükselmesini sağladığı komutanlar sayesinde 655-675 arasında Kore ele geçirildi.

Gao Zong 683'te ölünce, Wu'dan doğan oğlu Zhong Zong imparator oldu. Zhong Zong'un karısı, Wu ile iktidar mücadelesine girdiyse de Wu bir ay geçmeden imparatoru devirerek sürgün etti ve küçük oğlu Rui Zong'u tahta çıkardı. 690'da tahta el koydu ve hiçbir ayaklanmayla karşılaşmadan 15 yıl hüküm sürdü. Bu dönemde veliaht sorunu gündeme geldi. İmparatoriçe hanedanın adını Zhou olarak değiştirdiği için, Wu ailesinden yeğenleri, onun Li ailesinden Tang vârislerini haklarından yoksun bırakacağını ve kendilerinden birini vâris seçeceğini umuyordu. Ama ne bu yeğenler, ne de Wu'nun daha önce tahta çıkmış olan iki oğlu yeterince sevilen ya da özel yetenekleri olan kişilerdi. Aralarında imparatoriçenin sadık destekçileri de bulunan çoğu kişi Li ailesinin gözden çıkartılmayacağını umuyordu. İmparatoriçe de sonunda bu görüşe uymaya karar verdi ve 698'de sürgündeki Zhong Zong'u saraya çağırarak veliaht ilan etti.

Bu arada Zhang kardeşlerin imparatoriçeyi etkilemeye başlaması saray görevlileri ile yüksek memurların tepkisini çekiyordu. Zamanla sağlığı da bozulan imparatoriçe Zhang kardeşlere iyice bağımlı duruma geldi. Şubat 705'te önde gelen bakanlar ile komutanların düzenlediği bir darbeyle saray işgal edildi, Zhang kardeşler öldürüldü; yaşlı ve hasta imparatoriçe tahtı Zhong Zong'a bırakmaya zorlandı. Ardından bir başka saraya yerleşti ve aralıkta orada öldü.

Tang döneminde Çin toplumunun askeri ve siyasal bir aristokrasinin egemenliğinden çıkıp, halk arasından seçilen, eğitilmiş bir bürokrasinin yönetimi altına girmesi, Wu'nun izlediği politikanın ürünüdür. Wu imparatorluk içinde kalıcı bir birlik kurmuş, hanedana istikrar kazandıran ve Çin uygarlığının en verimli çağlarından birini başlatan toplumsal değişimleri gerçekleştirmiştir.

Wu Irmağı, Çin'de ırmak. Yangtze Irmağının sekiz ana kolundan biridir. Guizhou yönetim bölgesinin batısındaki dağlardan doğar ve dik kayalıklar arasında uzanan dar boğazlardan geçerek doğuya doğru akar. Sinan'da kuzeye dönerek Sichuan yönetim bölgesine girer ve Fuling'de sağ yakasından Yangtze Irmağına katılır. Toplam uzunluğu 1.100 km, havzasının genişliği ise 80.000 km²'dir. Guizhou'nun büyük bölümünü kapsayan Wu Irmağı havzasının engebeli bir arazi yapısı vardır. 1950'lerden sonra dinamitleme ve tarama yöntemiyle ırmağın yaklaşık 480 km'lik kesimi temizlenerek motorlu teknelerin ulaşımına açılmıştır.

Wu Jing, Wade-Giles yazımında WU CHING (Çincede "Beş Klasik"), ilkçağda kaleme alınmış beş Çince metni içeren derleme.

Çince metinlerin dörtlü sınıflandırmasında (*si bu chuan shu*) bu klasik metinler, tarih, felsefe ve edebiyat metinlerinden önce ilk sırada yer alır. *Wu Jing* derlemesi *Yi Jing* (Dönüşümler Klasiği), *Shu Jing* (Tarih Klasiği), *Shi Jing* (Şiir Klasiği), *Li Ji* (Ayinler Kayıtları) ve *Chunqiu*'dan (İlkbahar ve Sonbahar Kayıtları) oluşur. Çeşitli biçimlerde Konfüçyüs'le (İÖ 551-479) ilişkilendirilen bu klasikler 2 bin yıl boyunca Çin'in toplumsal, hukuksal, yönetsel, eğitsel, edebi ve dinsel normları için bir temel oluşturmuştur. Çin tarihinde bu metinler kadar uzun süre etkili olan bir başka örnek yoktur. Ama Çinli öğrenciler genellikle Wu Jing'den önce daha kısa ve daha az karmaşık olan Konfüçyüsçü *Si shu* (Dört Kitap) metinlerini okurlar.

Han hanedanının hükümdarı Wu Di'nin İÖ 136'da Konfüçyüsçülüğü devlet dini ilan etmesi üzerine *Wu Jing* öğretimi amacıyla özel kurumlar oluşturuldu ve bu 20. yüzyıla değin sürdü. İÖ 124'te *Wu Jing* yükseköğretimin temel müfredatı olarak kabul edildi ve 606'dan sonra devlet görevlerine yapılacak atamalarda bu metinleri derinlemesine kavramış olma koşulu getirildi.

Wu Jingzi, Wade-Giles yazımında WU CHING-TZU (d. 1701, Quanjiao, Anhui - ö. 12 Aralık 1754, Yangzhou, Jiangnan, Çin), Çin edebiyatının ilk yergili romanı *Rulin waishi*'nın (y. 1750; Okumuşlar) yazarı.

Akademik geleneği olan varlıklı bir ailenin oğluydu. Ama ne akademik düzeyde, ne de mali işlerde başarılı olabildi. Otuz iki yaşında yoksulluk yüzünden Nanjing'e taşınmak zorunda kaldı. Burada sefihçe bir yaşam sürdü. 1740'ta yarı otobiyografik nitelikteki *Rulin waishi*'yı yazmaya başladı. On yılda tamamladığı bu pikaresk romanda, yaşamı boyunca resmî kurumlarda gözlemlediği çarpık uygulamaları ve kişileri keskin ve mizahi bir dille eleştirdi.

Wu Li (d. 1632, Changshu, Jiangsu - ö. 1718, Jiangsu, Çin), Qing (Mançu) dönemi başlarında Wenren ressamları(*) olarak bilinen grubun ilkelerini benimsemiş Çinli ressam. Katolik olduktan sonra 1681'de Çin'in güney kıyısındaki Macao Adasına giderek Cizvit tarikatına girdi. 1688'de Acunha adını alarak papazlığa atandı ve misyonerlik çalışmaları yapmak üzere Jiangsu'ya gönderildi. Batı resim ve baskılarını görmesine karşın resimlerinde tümüyle Çin geleneğine bağlı kaldı ve hepsini Çince adıyla imzaladı. Çin resminin büyük ustası Wang Shimin'in öğrencisi, Wang Hui ve Wang Jian gibi ressamların yakın dostu oldu. Daha çok münzevi bir yaşam sürerek resimde ve şiirde "amatör aydın ressamlar"ın ülküsüne uygun düşen Konfüçyüsçü erdemleri dile getirdi.

Wu okulu, 15. yüzyılın ikinci yarısıyla 16. yüzyılın birinci yarısında etkinlik gösteren Ming hanedanı dönemi Çinli ressamlar grubu. Çin resminde Yuan Hanedanı'nın Dört Ustası(*) gibi *Wenren* ressamlarının(*) kişisel anlatım geleneğini sürdüren ve çağdaşları olan Zhe okulundan(*) farklı bir üslupta çalışan "amatör aydın ressamlar"dır.

Jiangsu ilinin Suzhou bölgesindeki Wu ilçesinde (*xian*) çalışan bu ressamların en önemlileri Shen Zhou(*) ve öğrencisi Wen Zhengming'di(*). Resimleri genellikle kolay anlaşılmayan incelikli yapıtlardı, ama ardlarında büyük bir çeşitlilik ve zengin bir düş gücü yatıyordu; resimsel ve yapısal

"Dağdan Akan Çay Kıyısında Inziva Köşesi", Shen Zhou'nun kâğıt üstüne mürekkep ve boya ile yapılmış bir Wu okulu rulosu, 1464; Osaka Belediye Güzel Sanatlar Müzesi
Osaka Shiritsu Bijutsukan

karmaşıklık kendinden emin, hafif fırça vuruşlarıyla aktarılmış, çok uçuk renkler kullanılmış, ustalıklı şiir yazılarına yer verilmiş ve ressamların aydın kişiliğini ortaya koyan çağrışımlar yaratılmıştı. Wu okulu resamlarının yapıtları halk için değil, kendileri ve aydın çevreler içindi.

Aynı bölgede yaşayan ve Wu okulunun ünlü üyelerini tanıyan Tang Yin(*) ve Qin Ying gibi bazı önemli ressamların üsluplarında ve ilgi alanlarında zaman zaman görülen farklılıklar bu grubun temsilcisi sayılmalarını zorlaştırır.

Wu Peifu, Wade-Giles yazımında WU P'EI-FU (d. 22 Nisan 1873, Shandong - ö. 4 Aralık 1939, Pekin, Çin), 1917-24 arasında Pekin'e egemen olan Çinli savaş ağası (*dujun*).

Bir tüccarın oğluydu. Qing (Mançu) hanedanının (1644-1911/12) ünlü generali ve Çin Cumhuriyeti'nin ilk başkanı Yuan Shikai komutasındaki Beiyang Ordusu'na katıldı. Hızla yükseldi ve 1916'da Yuan'in ölmesinden sonra, sarsıntı geçiren Pekin hükümetinin başlıca koruyucusu oldu. 1922'de denetimindeki alanı Pekin sınırına kadar genişletmiş olan Mançuryalı savaş ağası Zhang Zuolin'le çatışmaya girdi. Ülkenin orta kesiminde durumunu sağlama aldıktan sonra Zhang Zuolin'le çarpışarak Mançurya'ya çekilmesini sağladı. Böylece Kuzey Çin'deki en büyük güç durumuna geldi; artık tüm ülkeyi birleştirmek amacıyla bir sefere girişebilirdi. Ama kendisiyle güç birliği içindeki komutanlara karşı sert tutumu ve 1923'te Hankou-Pekin demiryolunda başlayan grevi kanlı biçimde bastırmasıyla saygınlığını yitirdi. 1924'te Tianjin yakınında Zhang Zuolin'le girdiği çarpışmada yenilgiye uğradı.

Wu Wang, asıl adı JI FA. Wade-Giles yazımında CHU FA (ü. İÖ 12. yy, Çin), Çin tarihinde Zhou hanedanının (İÖ y. 1111-226/225) kurucusu ve ilk hükümdarı (İÖ 1111-1104). Daha sonra Konfüçyüsçülerce bilge bir hükümdar olarak anılmıştır.

Babası Wen Wang'ın ardından, Çin'in batı sınırındaki Zhou Devleti'nin başına geçti. Xi Bo (Batı'nın Hükümdarı) unvanını benimseyen Wen Wang, Çin'deki Shang hanedanını (İÖ 18-12. yy) yıkmak için planlar yapmaya başlamıştı. Babasının çabalarını sürdüren Wu Wang öteki sekiz sınır devletiyle ittifak kurdu; bu devletler Shang'ın son hükümdarını yenilgiye uğrattı. Kanlı çarpışmalardan sonra ülkeden kaçan Shangların, Çin kültürünü Kore'ye kadar taşıdığı sanılır.

Zhou hanedanını kurduktan sonra Wu Wang, Zhou dükü diye bilinen kardeşinin de yardımıyla iktidarını pekiştirdi. Feodal bir yönetim kurarak topraklarını akrabaları ve Zhou egemenliğini benimsemeye hazır yerel yöneticiler arasında bölüştürdü. Hatta Shanglara bile eski topraklarının küçük bir bölümü bağışlandı.

Wu Xing, Wade-Giles yazımında WU HSING (Çincede "Beş Öğe"), eski Çin kozmogonisinde evrenin beş temel bileşenini oluşturan toprak, ağaç, maden, ateş ve su. Bu öğelerin değişmez bir çevrim içinde birbirlerini yok ederek art arda geldiğine inanılırdı. Ayrıca her biri dört temel yönle, mevsimlerle, renklerle, müziğin tonlarıyla ve organlarla ilişkilendirilirdi.

Wu Xing çevrimi Çin tarihinde, felsefesinde ve tıbbında geniş kapsamlı açıklayıcı bir ilke olarak kullanıldı. İlk olarak simyacı bilge Zou Yan (İÖ 3. yy) bu çevrimi hanedan tarihine bağladı. Song hanedanının (İS 960-1279) Yeni-Konfüçyüsçü filozofları Wu Xing'i Beş Erdem'i (iyilik, doğruluk, saygı, bilgelik ve içtenlik) kapsayacak biçimde genişletti.

Wu Zhen, Wade-Giles yazımında WU CHEN (d. 1280, Jiaxing, Zhejiang, Çin - ö. 1354), sonraları Yuan Hanedanı'nın Dört Ustası(*) olarak bilinen Çinli ressamlar grubunun üyesi. Moğol sarayından uzakta, bu dünyanın hiçbir çekiciliğine kapılmadan bir münzevi (ve kâhin) olarak yaşamasıyla ünlüdür. Grubun öbür üyeleri gibi üslubunu eski ustalara (özellikle de Zhuran gibi Beş Hanedan döneminin ustalarına) dayandırmış, ama resimlerinin belirleyici öğesini yalnızca bu tutkusu oluşturmamıştır. Yapıtları daha çok Yuan döneminin (1206-1368) yeni yönelimleri ile Güney Song hanedanı döneminden (1127-1279) izler taşıyan yer yer tutucu eğilimlerin bileşimini yansıtır. Wu Zhen başta balıkçı görünümleri olmak üzere manzara resimleriyle tanınır.

"Balıkçı". Wu Zhen'in mürekkeple yapılmış bir rulo resminden ayrıntı, 1352; Freer Sanat Galerisi, Washington, D.C.
Freer Gallery of Art, Washington, D.C.

Wuchang, Wade-Giles yazımında WU-CH'ANG, Çin'in orta kesiminde, Hubei yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi kent. Yangtze Irmağının güney yakasında yer alır. Hankou ve Hanyang'ı da kapsayan Wuhan bitişik kentler kümesinin en eski kentidir. Üç Krallık döneminde (İS 220-280) Wu hanedanının başkenti ve Wuhan'ı oluşturan kentlerin yönetim ve kültür merkeziydi. Bugün bir sanayi kenti olan Wuchang'ın hemen kuzeydoğusunda Wuhan demir-çelik kompleksi yer alır. 1950'lerde inşa edilen bu tesis Çin'in en büyük demir-çelik komplekslerindendir. *Ayrıca bak.* Wuhan.

Wudi, Wade-Giles yazımında WU-TI, asıl adı LIU CHE, Wade-Giles yazımında LIU CH'E (d. İÖ 156 - ö. İÖ 29 Mart 87/86), İÖ 141/140 - 87/86 arasında Çin imparatoru. Han hanedanının gücünü ve Çin'in dış ülkelerdeki etkisini büyük ölçüde artırmış, Konfüçyüsçülüğü devlet dini durumuna getirmiştir.

Han hanedanının beşinci hükümdarı olan imparator Jing Di'nin oğluydu. En büyük oğul olmadığı halde, imparatorun akrabalarınca yedi yaşında veliaht ilan edildi ve İÖ 141 ya da 140'ta tahta çıktı. İlk yıllarında akrabalarının ve saray görevlilerinin etkisiyle ılımlı davrandı. Ama İÖ 130'ların sonlarına doğru, atalarının temelde savunmaya dayalı dış politikasının dış sorunların çözümü için yeterli olmadığına karar verdi. İÖ 133'te Çin'in kuzey sınırındaki başlıca tehlike olan göçebe Hunlara saldırılar düzenledi. Güney Çin ile Vietnam'ın orta ve kuzey kesimleri imparatorluk topraklarına katıldı. İÖ 128'de Çin egemenliğinden çıkmış olan Kore'nin kuzey ve orta kesimleri yeniden fethedildi ve imparatorluk valilerinin yönetimine verildi. Han orduları batı yönünde Fergana'ya vardıklarında yurtlarından en uzak noktaya ulaştılar. İÖ 104'teki ilk sefer başarısız olduysa da ikinci seferden Fergana hükümdarının başıyla dönen ordu ünlü Fergana atlarından da bir miktar getirdi. Böylece Wudi, dünyanın Çinlilerin bildiği en uzak köşeleri dışında her yeri egemenliği altına almıştı.

İmparatorun savaşları ve öteki uygulamaları devletin kaynaklarını tüketmişti. Bu yüzden yeni gelir kaynakları aramak zorunda kaldı. Yeni vergiler getirdi ve tuz, demir ve şarap üzerinde devlet tekeli kurdu. Yine de hükümdarlığının son döneminde mali sıkıntılar arttı ve halk arasında huzursuzluk yaygınlaştı. Buna karşılık imparator ekonomik denetimi elde tuttuğu gibi, devlet aygıtını da katı bir biçimde denetledi. Bürokrasiyi yakından denetlemek için kurumlar oluşturdu.

Wudi saldırgan politikasına karşın Konfüçyüsçülüğü devlet dini konumuna getirmesiyle de tarihte yerini aldı. Konfüçyüsçülüğe göre hükümdar ülkenin koruyucusu, iyi yürekli bir baba gibi olmalıydı. Wudi bu ideale inanmadığı halde, Konfüçyüsçülerin edebi inceliklerine ve kendi dinsel eğilimlerini bütünleyen törenciliğine saygı duyuyordu. İmparatorun yerine getirdiği törenlerin çoğunun ikili işlevi vardı; siyasal ve dinsel anlamının yanı sıra Wudi'nin ölümsüzlük arayışını da yansıtıyordu.

Wudi yaşamının son dört yılını inziva ve pişmanlık içinde geçirdi. İmparatorluğu saldırgan bir dış politikayı sürdüremeyecek duruma gelmişti; bu nedenle bir tasarruf dönemini başlatmak zorundaydı. İÖ 91'de yakın adamlarından biri çok kuşkucu olan imparatora, veliahtın kendisi aleyhine büyü yaptırdığını söyledi. Tümüyle asılsız olan bu ihbar karşısında umutsuzluğa kapılan veliaht babasına karşı bir ayaklanma başlattı. Binlerce kişi öldü ve veliaht sonunda intihar etti. İmparator ölümünden kısa süre önce sekiz yaşındaki oğlunu veliaht ilan etti. Büyük fetihleri dolayısıyla ölümünden sonra ona Wu (Cenkçi) adı verildi.

Wudi, Wade-Giles yazımında WU-TI, asıl adı SIMA YAN, Wade-Giles yazımında SSU-MA YEN, soy sıfatı (XI JIN) SHI ZU. Wade-Giles yazımında (HSI CHIN) SHIH TSU (d. 236 - ö. 290, Luoyang, Çin), Batı Jin hanedanının (265-317) kurucusu ve ilk imparatoru.

Ünlü Han tarihçisi Sima Qian'in de üyesi bulunduğu büyük Sima klanındandı. Han dönemi sonunda Çin'in bölündüğü üç krallıktan kuzeydekini yöneten Wei hanedanının (220-265/266) en güçlü generali oldu. 263/264'te Wei Krallığı ikinci krallık olan Shu (Küçük) Han'ı da içine alıyordu. Sima 265'te Wei tahtını ele geçirdi ve Jin hanedanını ilan etti. 280'de üçüncü krallık olan Wu'yu da aldı ve böylece Çin'i yeniden birleştirdi.

Sima yönetimi yeniden düzenlemeye girişti ve giderleri azaltmak için ordularının bir kısmını terhis etti. Vergi denetimini yeniden kurmak ve güçlü toprak sahiplerinin halktan topladığı vergileri azaltmak için uğraştı. Ama taşranın büyük ailelerinin

gücünü tümüyle kıramadı ve orduyu küçültmesi ülkeyi yabancı kabilelerin saldırılarına karşı savunmasız bıraktı. Ayrıca ülke topraklarını 25 oğlu arasında prenslikler biçiminde paylaştırdı. Sima Yan'e ölümünden sonra Wudi (Cenkçi İmparator) adı verildi.

Wudi, Wade-Giles yazımında WU TI, asıl adı XIAO YAN, Wade-Giles yazımında HSIAO YEN, soy sıfatı (NAN LIANG) GAO ZU, Wade-Giles yazımında (NAN LIANG) KAO TSU (d. 464, Çin - ö. 549, Çin), Çin tarihinde, Güney Liang hanedanının (502-557) kurucusu ve ilk imparatoru. Budacılığın Güney Çin'de yerleşmesine katkıda bulunmuştur.

Han (İÖ 206 - İS 220) ve Tang (618-907) hanedanları arasındaki çalkantılı dönemde Güney Çin'de ortaya çıkan hanedanlardan biri olan Güney Qi hanedanı (479-502) imparatorunun akrabasıydı. Ağabeyinin imparator tarafından öldürülmesi üzerine Güney Qi hanedanına karşı ayaklandı ve başarılı oldu. 502'de kendini Liang hanedanı imparatoru ilan etti. O dönemde Güney Çin'deki öteki imparatorluklardan daha istikrarlı ve uzun ömürlü bir hükümdarlık kurdu.

Wudi ilk Çince *Tripitaka*'yı (Budacı kutsal metinler derlemesi) hazırlattı. 527'de ve 529'da inzivaya çekilerek bir manastıra kapandı, tahta dönmeye güçlükle ikna edilebildi. 549'da devletin başkenti bir "barbar" komutan tarafından fethedildi, Wudi bir manastırda açlıktan öldü.

Wugong Dağları, Çince WUGONG SHAN, Wade-Giles yazımında WU-KUNG SHAN, Çin'de, Jiangxi ve Hunan yönetim bölgeleri (*shang*) arasındaki sınırın bir bölümünü oluşturan dağ sırası. Büyük bölümü Jiangxi yönetim bölgesinin ortabatı kesiminde yer alır. Hunan yönetim bölgesindeki Chaling'den başlayarak Jiangxi yönetim bölgesindeki Yichun yakınlarına kadar yaklaşık 130 km boyunca kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Batı kesimde ortalama yükseklik 1.500 m'yi bulur. Bu kesimdeki başlıca doruklar Taihe Dağı ile sınırdaki Taiyang Dağıdır. Batıya göre daha alçak olan doğu kesimi birbirine koşut uzanan üç dağ sırasından oluşur. Bunlar Chen, asıl Wugon ve Yunxiao dağlarıdır. Wugong Dağları Jiangxi'deki Gan Irmağıyla (*jiang*), Hunan'daki Xiang Irmağının kolları olan Mi ve Lu Irmakları arasında su bölümü çizgisi oluşturur. Bölge çam ve sedir ağacından oluşan sık ormanlarla kaplıdır. Dağların kuzey kanadındaki Pingxiang'da ve güneydoğu yamaçlarındaki Tianhe'da kömür yatakları vardır.

Wuhan, Wade-Giles yazımında WU-HAN, Çin'in beşinci büyük kenti. Hubei yönetim bölgesinde, Han ve Yangtze ırmaklarının kavşağında yer alır. Hankou, Hanyang ve Wuchang kentlerinden oluşan bir bitişik kentler kümesidir. Hubei'in merkezi Wuchang'dır.

Yörede en eski yerleşme, Batı Zhou döneminde (İÖ y. 1111-771) Wuchang'ın güneydoğusunda kuruldu. Wuchang Üç Krallık döneminde (220-280) Wu hanedanının başkenti oldu. Wuchang'ın yönetsel rolü Yuan (1206-1368) ve Ming (1368-1644) hanedanları döneminde de sürdü.

Hanyang kenti Sui hanedanı döneminde (581-618) kurulmuştu, ama ticari önemi azdı. O dönemde Xiagou adıyla anılan Hankou ise Song hanedanı döneminde (960-1279) Çin'in dört büyük ticaret kenti arasında yer alıyordu.

Çin, Fransa ve İngiltere arasında imzalanan Tianjin Antlaşması (1858) uyarınca Hankou'nun dış ticarete açılması üç kentin sanayi ve ticaret alanlarında gelişmesinde önemli rol oynadı. 1861-96 arasında İngiltere, Fransa, Japonya, Almanya ve Rusya'ya ticari ayrıcalıklar tanındı. Bu dönemde Hankou'da yabancı ticaret ve gemicilik firmaları büro açtı.

Wuhan kenti Qing (Mançu) hanedanına (1644-1911/12) karşı başlatılan Taiping Ayaklanması'nda (1850-64) başı çekti. 1911'de Wuchang'da başlayan Çin Devrimi ve 1923'te Hankou'da yapılan demiryolu grevi bu üç kentin devrimci ününü pekiştirdi.

1926'da Wuhan Kuomintang kuvvetlerinin denetimine girdi, ardından Wuchang'da Komünist Kuomintang koalisyon hükümeti kuruldu. Çin Komünist Partisi önderi Mao Zedong, partinin V. Kongresi'nin toplandığı (1927) Wuchang'da Köylü Hareketi Enstitüsü'nü kurdu.

Wuhan 1938'de Japonlarca işgal edildi ve İç Savaş (1945-49) sırasında çıkan öğrenci ve işçi ayaklanmaları Halk Kurtuluş Ordusu'nun bölgeyi ele geçirmesinde (1949) önemli rol oynadı.

1950'lerin ortalarında inşa edilen büyük demir-çelik işletmeleri kent ekonomisinin temelidir. Wuhan'ın güneyindeki Onan ile Hunan'daki Pingzingshan'da kömür, Hunan'da antimon ve manganez, Guangdong'un kuzeyinde tungsten, Daye ve Huangshi'da ise demir cevheri ve kireçtaşı çıkarılır. Kentte demir-çelik tesislerinin varlığı, kimyasal madde, elektrikli araç, metal işleme, takım tezgâhları, ağır makine, cam, vagon ve kamyon sanayilerinin de burada toplanmasını sağlamıştır. Wuhan Yangtze Irmağının en büyük limanı ve önemli bir demir ve kara yolu merkezidir.

Wuhan Üniversitesi ve Orta Çin Teknik Üniversitesi Wuhan'dadır. Wuhan Tıp Okulu Hankou'da, öbür yükseköğretim kurumlarının çoğu ise Wuchang'ın doğu banliyölerindedir. Kentteki önemli tarihsel yapılar arasında 19. yüzyılın sonlarında yeniden inşa edilen Taocu Zhang Zhun Guan Tapınağı, Hanyang'daki Gu Jin Tai Pavyonu (8. yy), Yuan hanedan tapınağı ve Wuchang'daki tapınak sayılabilir. Nüfus (1990) 3.284.229.

Wuhu, Wade-Giles yazımında WU-HU, Çin'de, Anhui yönetim bölgesinin (*sheng*) güneydoğusunda kent ve ırmak limanı. Yangtze Irmağının kolları olan Youxi Qingyi ve ve Shuiyang ırmaklarının birleştiği noktada, Yangtze Irmağının güneydoğu yakasında yer alır. Jiangsu yönetim bölgesindeki Nanjing'den 160 km uzaklıktadır. Kentin doğusunda kalan Yangtze Deltası birçok düzlük, göl ve kanalı kapsar.

Wuhu kenti oldukça eski bir tarihte yerleşime açılmış bir bölgede yer alır. İÖ 2. yüzyılda bugünkü kentin 15 km güneydoğusunda Wuhu adlı bir il (*xian*) kuruldu. Wuhu ili 3. ve 4. yüzyıllarda Jin hanedanının yönetimi altında önemli bir yönetim merkezi durumuna geldi. Ama 5. yüzyıldan sonra il statüsünü yitirdi ve komşu yerleşmelerle birleştirildi. 8. ve 9. yüzyıllarda yöre yeniden önem kazandı ve bugünkü kentin yerinde Wuhuzhen adında bir garnizon kenti kuruldu. Bu yerleşme, 10. yüzyılın başlarında Güney Tang hanedanı (937-975/76) döneminde yeniden il yapıldı. Önce Shengzhou'ya (Nanjing) bağlanan Wuhu, Ming (1368-1644) ve Qing (1644-1911/12) hanedanları döneminde Tai-ping üst yöresinin (*fu*) bir parçası oldu. 10. yüzyıldan sonra kentin çevresindeki bölgenin önemi ve nüfusu hızla arttı. 15. yüzyıldan sonra önemli bir ticaret merkezi ve ırmak limanı olan kent bir pirinç ticareti merkezi olarak tanındı. 1876'da Çin ile İngiltere arasında imzalanan Chefoo (Yantai) Sözleşmesi'yle yabancı ticarete açıldı ve Wuhu modern bir kent olarak gelişmeye başladı.

1949'dan sonra pirinç ve çay ticaretinin devlet denetimine girmesiyle ticari önemi büyük ölçüde azaldıysa da bir haberleşme merkezi olarak önemini korudu. Bu dönemde kentteki ve ırmağın karşı kıyısındaki Yuxikou'daki liman tesisleri yeniden inşa edilerek modernleştirildi. 1950'lerin başlarından sonra kentte dokuma sanayisi büyük bir gelişme gösterdi. 1950'lerin sonlarıyla 1960'ların başlarında kentte kâğıt fabrikaları inşa edildi. Ayrıca, büyük bir otomobil fabrikası ile bir traktör onarım tesisi ve makine fabrikasının yapımına başlandı. Aynı dönemde kentte takım tezgâhları üreten imalathaneler kuruldu. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1958-62) yörede ağır sanayinin geliştirilmesine özel önem verilmiştir. Bununla birlikte Wuhu, daha çok bir ticaret ve pazarlama merkezi olarak kalmış, ağır sanayi tesisleri ise kuzeydeki Maanshan ve güneydeki Tongling'de toplanmıştır. Wuhu yüksek tonajlı gemilerin rahatça girebildiği bir limandır. Gemilerle kente getirilen pirinç, ipek, pamuk, çay, buğday ve yumurta gibi ürünler bölgedeki kanal ve yol ağlarıyla taşınır. Yangtze Irmağının aşağı kesimine ve Guangzhou'ya düzenli olarak pirinç taşınır. Nüfus (1990) 425.740.

Wulfhere (ö. 674), 657-674 arasında Mercia kralı. İngiltere'de Humber'ın güneyinde kalan toprakların büyük bölümüne egemen olmuş, Essex, Londra, Surrey ve Thames'in kuzeyindeki Batı Sakson (Wessex) topraklarını ele geçirmiştir.

Kral Penda'nın küçük oğluydu. Babasının 654'te yenilgiye uğrayıp ölmesinden sonra bir süre saklandı. 657'de Mercialılar Northumbria kralı Oswiu'yu devirince kral oldu. Piskopos Jaruman'ın, daha sonra da Aziz Chad'ın yardımıyla Hıristiyanlığı yaydı; Doğu ve Güney Saksonlara da bu dini kabul ettirdi. Birkaç manastır kurduğu da söylenir. 657'de Lindsey'yi Northumbria'dan alan Wulfhere, Wessex'i de yenilgiye uğrattı. Sınırlarını her yöne genişleterek Mercia Krallığı'nın yükseliş dönemini başlattı. Ölümünden sonra yerine kardeşi Aethelred geçti.

Wulfstan, lakabı LUPUS (Latincede "kurt") (ö. 28 Mayıs 1023, York, İngiltere), Londra piskoposu (996-1002), York başpiskoposu (1002-23) ve Worcester başpiskoposu (1002-16) olarak görev yapmış İngiliz din adamı. Eski İngilizcedeki birçok vaaz, inceleme ve yasa derlemesinin yazarıdır.

Benedikten canlanma döneminde yetişti. 1008'den sonra Kral Aethelred ve Kral Canute'a danışmanlık etti; onlar adına birçok yasa taslağı hazırladı. Danimarkalı Canute'a bir Hıristiyan olarak hükmetme düşüncesini aşılayarak Dan istilasının Anglosakson kültürü için bir felakete dönüşmesini büyük olasılıkla Wulfstan önledi. Toplumsal örgütlenme ve yönetim sorunlarıyla da ilgilendi. *Institutes of Polity* (Siyasal Kurumlar) adlı çalışmasında, kraldan başlayarak en alt katmanlara kadar tüm sınıfların sorumluluklarını ve kilise ile devletin göreli güçlerini tanımladı. Kilisede reform konusuyla da yakından ilgilendi, *The Canons of Edgar* (Edgar'ın Kilise Yasaları) adıyla bilinen metni hazırladı. 1014'te Aethelred'in Dan istilasının ardından ülkeden kaçması üzerine yazdığı *Sermo Lupi ad Anglos* ise (Lupus'un İngilizlere Vaazı) en tanınmış yapıtıdır.

Wundt, Wilhelm (d. 6 Ağustos 1832, Neckarau, Mannheim yakınları, Baden - ö.

31 Ağustos 1920, Grossbothen, Almanya), deneysel psikolojinin kurucusu sayılan Alman fizyoloji ve psikoloji bilgini.

Johannes Müller'in öğrencisiydi. Heidelberg Üniversitesi'nde fizyoloji dersleri verdi. 1858'de burada fizikçi ve fizyolog Wilhelm von Helmholtz'un asistanı oldu. *Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung* (1858-62; Duyu Algısı Kuramına Katkılar) adlı yapıtını bu dönemde yayımladı.

1862'de bilimsel psikoloji dalındaki ilk dersi vermeye başladığında, bu disiplin henüz felsefenin bir dalı sayılıyordu. Deneysel yöntemlere ağırlık veren Wundt, *Vorlesungen über die Menschen und Thierseele* (1863; Hayvan ve İnsan Zihni Üzerine Dersler) adlı yapıtında bu disiplinin özünü ortaya koydu. 1864'te fizyoloji dalında yardımcı profesör oldu.

1871'de Helmholtz'un yerine ataması yapılmayınca yazmaya ağırlık vererek psikoloji tarihinin en önemli yapıtlarından *Grundzüge der physiologischen Psychologie*'yi (1905; Fizyolojik Psikolojinin İlkeleri) yayımladı. Burada duyum, duygu, irade ve düşünce gibi dolayımsız bilinçli yaşantıları incelemeye yönelik bir psikoloji sistemi geliştirdi; ayrıca tam algı ya da bilinçli algılama kavramını açıkladı. Önerdiği yöntem içgözlem, yani bilinçli yaşantıların bilinçli olarak incelenmesiydi.

1874'te Zürich Üniversitesi'ne giden Wundt, daha sonra Leipzig Üniversitesi'nde en verimli dönemini (1875-1917) yaşadı. Orada bir dizi laboratuvarla birlikte 1879'da ilk psikoloji enstitüsünü kurdu; 1881'de *Philosophische Studien* adında bir psikoloji dergisi çıkardı. Sonraki yapıtları içinde en önemlileri *Grundriss der Psychologie* (1896; Psikolojinin Ana Hatları) ve *Völkerpsychologie*'dir (1900-20; *Milletler Ruhiyatı Esasları*, 1934).

Wuppertal, Almanya'nın kuzeybatı kesiminde, Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde (*Land*) kent. Düsseldorf'un kuzeydoğusunda, Ren Irmağının kollarından Wupper Irmağının iki yakasında 16 km boyunca uzanır. 1929'da Barmen, Elberfeld, Beyenburg, Cronenberg, Ronsdorf ve Vohwinkel kasabalarının birleştirilmesiyle Barmen-Elberfeld adıyla kurulmuş, 1930'da Wuppertal (Wupper Vadisi) adını almıştır.

11. ve 12. yüzyıllardaki kayıtlarda adı geçen Barmen ve Elberfeld 1527'de Bergisches Land'ın yün ağartma tekelini elde etti. 16. yüzyılda başlayan kurdele üretimi ve keten dokumacılığı ile dantel yapımı (1750), ipek dokumacılığı (1775) ve kırmızı boya üretimi (1785) dokuma sanayisine hız kazandırdı. 1853'te Elberfeld'de başlatılan yoksullara yardım sistemi bütün dünyada örnek alındı. 20. yüzyılın başlarında Wuppertal'de ilk monoray asma tren hattı kuruldu. Bölgenin dokumacılık merkezi olan Wuppertal'de kimyasal maddeler, kauçuk, makine, çeşitli aletler ve basım malzemesi de üretilir. Nüfus (1991 tah.) 378.312.

Wurtz, Charles-Adolphe (d. 26 Kasım 1817, Wolfisheim, Strasbourg yakınları - ö. 12 Mayıs 1884, Paris, Fransa), organik azot bileşikleri, hidrokarbonlar ve glikollere ilişkin araştırmalarıyla tanınan Fransız kimyacı ve eğitimci.

Giessen Üniversitesi'nde başladığı tıp öğrenimini 1843'te Strasbourg Üniversitesi'nde tamamladı. 1845'te Tıp Okulu'nda Jean-Baptiste-André Dumas'ın asistanı oldu, 1852'de de onun yerine geçti. 1875'te Sorbonne Üniversitesi'nde organik kimya kürsüsünün başına getirildi.

Fosfor asitleri üzerindeki çalışmaları sonunda fosfor oksiklorürü buldu. 1849'da amonyağın ilk organik türevi olan etilamini bireşimledi. Altı yıl sonra, bugün kendi adıyla anılan ve sodyum ile alkil halojenürlerden hidrokarbon hazırlanmasını sağlayan bir tepkime geliştirdi. Gliserin üzerinde çalışırken glikollere yöneldi ve aralarında kolinin de bulunduğu birçok önemli bileşiğin bireşimini gerçekleştirdi. August Kekule ile birlikte 1867'de fenol bileşiğini hazırladı. Marcellin Berthelot'un da yardımıyla Paris'i, Avrupa'nın en önemli kimya eğitim merkezlerinden biri durumuna getirdi.

Wutai Dağı, Çince WUTAI SHAN, Wade-Giles yazımında WU-T'AI SHAN, Çin'de, Shanxi yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeydoğusunda dağ ve dağ sırası. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan Wutai Dağları, kuzeybatısındaki Heng Dağlarından Hutuo Irmağının vadisiyle ayrılır. Bu ırmak, dağların güney kanadının çevresini dolaştıktan sonra Hebei yönetim bölgesindeki Kuzey Çin Ovasına doğru akar. Wutai Dağı, yassı tepeli bir grup doruktan oluşur. Çince "Beş Seki" demek olan Wutai adı da buradan gelir. En yüksek doruğun deniz düzeyinden yüksekliği 3.058 m'dir.

Wutai Dağı, Çin Budacılığının başlıca kutsal yerlerinden biridir. Üzerinde kurulmuş çok sayıda tapınak arasında ülkenin günümüze ulaşmış en eski ahşap yapılarından bazıları yer alır. Xiantong, Dadayuan ve Busadingshenrongyuan adlı büyük tapınaklar Wutai ilindeki (*xian*) Taihuaizhen kenti çevresinde toplanmıştır.

Wutai Dağı önce Doğu (Yeni) Han hanedanı döneminin (İS 25-220) sonlarında Taocular tarafından kutsal kabul edildi. Ama asıl 5. yüzyılda, Qingliang Dağı olarak anıldığı Tabgaçlar döneminde Mancuşri(*) *bodhisattva*'sının (geleceğin Budası) mekânı olarak büyük önem kazandı. Mancuşri'ye tapınmanın çok yaygınlaştığı Tang hanedanı döneminin (618-907) başlarında Budacı Huayen (*bak.* Kegon) okulunun başlıca öğrenim merkezlerinden biri oldu. Bu dönemden başlayarak 12. yüzyıla değin Çin'in dört bir yanından ve Japonya'dan hac ve eğitim amacıyla gelenlerin toplandığı yer olarak kaldı.

Bölgedeki öbür manastırların çoğu Chan (Zen) Budacılığına bağlıydı. 9. yüzyılda Chan Budacılığının yörede gelişmesini sağlayan Hebei çevresindeki yerel yöneticiler kutsal Wutai Dağını 843-845 arasındaki şiddetli dinsel baskılardan korumayı başardılar. 13. yüzyılın sonlarında Moğol yönetimi sırasında Wutai Dağında Tibet Budacılığı (Lamacılık) gelişti. Qing (Mançu) hanedanı döneminde (1644-1911/12) Tibet Budacılığı saray ile Moğol ve Tibetli vasalları arasındaki ilişkide önemli rol oynadı ve devlet lamaların (keşişler) yaşadığı manastırlara büyük bağışlarda bulundu. Bu dönemde Wutai Dağı en önemli manastır merkezlerinden biriydi.

Bugün dağda bulunan yapıların yalnızca birkaçı çok eskidir. Bunlardan Huaguang Tapınağı'nın 857'den kalma ana yapısı Çin'de günümüze ulaşmış en eski ahşap yapıdır.

Wuwei, Wade-Giles yazımında WU-WEI, Çin'de, Gansu yönetim bölgesinde (*sheng*) il (*xian*) merkezi kent. Aynı zamanda Wuwei yöresinin (*diqu*) yönetim merkezidir. Gansu yönetim bölgesinin merkezi Lanzhou'nun kuzeyinde, İpek Yolu'nun güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzandığı Gansu Koridorunun doğu ucunda yer alır. Han hanedanı döneminde (İÖ 206-İS 220) önemli bir savunma noktası durumuna geldi. Tang döneminde (618-907) Liangzhou yöresinin merkezi oldu. Qing (Mançu) hanedanı döneminde (1644-1911/12) üst yöre (*fu*) merkezi statüsünü kazandı. Güneydeki Lanzhou ile doğudaki Yinchuan'dan (bugün Ningxia Huy Özerk Bölgesi'nde) gelen yolların birleşerek ana İpek Yolu'nu oluşturdukları noktadaki konumuyla tarih boyunca stratejik bir önem taşıdı. 1950'lerin sonlarında Lanzhou'yu Sinkiang Uygur Özerk Bölgesine bağlayan demiryolu hattı üzerinde önemli bir kavşak noktası durumuna geldi. Wuwei aynı zamanda sulu tarım yapılan çevredeki arazilerin ve daha dıştaki çayırlarda yaşayan göçebe toplulukların başlıca pazar merkezidir. Nüfus (1990) 133.101.

wuwei (Çincede "eylemsizlik"), Çin Taoculuğunda, insan var oluşunun sorunlarına en etkili yanıt olarak, başkalarına karşı koymama ilkesi. *Wuwei* bütünüyle edilgin kalmak anlamına gelmez; tersine sessiz ve tepkisiz kalınarak başkalarının (en azından utandıkları için) şiddetten ya da saldırganlıktan kendi isteğiyle vazgeçmesi amaçlanır. Dolayısıyla Taoculuk şiddet karşısında kayıtsız değildir; ama ona şiddete başvurmayarak karşı koyar. İdeal koşullarda Taocular hiçbir tartışmaya girmezler; doğru olduğuna inandıkları şeyleri anlatabilmek için en uygun zamanı kollarlar ve uygunsuz bir davranışı da ancak sözlerinin dinleneceğine inandıkları anda eleştirirler. Taoculara göre yasalar ve kurallar insanın doğasına aykırı baskı öğeleridir; denetleyici kuralları en az olan toplumlar kendilerini en iyi yöneten toplumlardır. Bu bağlamda *wuwei*, eylemsizlikle her şeyin başarılabileceği inancı temelinde insanda mutluluğun sırrı olarak değerlendirilir.

Wuxi, Wade-Giles yazımında WU-HSI, Çin'de, Jiangsu yönetim bölgesinin (*sheng*) güneyinde kent ve yöre düzeyinde belediye (*shi*). Tai Gölünün kuzeydoğu ucu yakınında, Büyük Kanalın Xicheng Kanalıyla birleştiği noktada yer alır. Jiangsu'nun güneyinde temel ulaşım sistemini oluşturan yoğun suyolları ve kanallar ağının en önemli merkezidir.

Yangtze Irmağı deltasında kurulan ilk yerleşmelerdendi. Önceleri bir kalay deposu olarak biliniyordu; Batı (Eski) Han hanedanı döneminde (İÖ 206 - İS 25) kalay rezervlerinin tükenmesi nedeniyle adı "kalayı olmayan" anlamında Wuxi olarak değiştirildi. 3. yüzyıl sonlarından başlayarak Biling (Changzhou) komutanlığına (*jun*) bağlandı. Yuan hanedanı döneminde (1206-1368) bağımsız bir yöre yapıldığı kısa bir süre dışında bu konumunu sürdürdü.

Tai Gölü çevresindeki verimli topraklara dayalı önemli bir tahıl üretim bölgesinde bulunan Wuxi, Büyük Kanalın tamamlandığı 609'dan başlayarak başkente gönderilen tahılın yükleme merkezi oldu. Büyük Kanalın 1850'lerde önemini yitirmesinden sonra da denizyoluyla Tianjin'e gönderilmek üzere Şanghay'a tahıl ihraç edilen bir nokta olarak önemini korudu. 1908'de doğuda Şanghay'a ve kuzeybatıda Zhenjiang ile Nanjing'e demiryolu bağlantılarının tamamlanmasıyla tahıl ticareti daha da gelişti.

Pamuklu dokuma ve ipek ipliği üretiminin çok eskiye dayandığı kentte, çoğu Wuxi'li tüccar ailelerinden gelen Şanghaylı sanayicilerin yatırımlarıyla 1894'te dokuma fabrikaları, 1904'te de ipek ipliği işletmeleri açıldı. İki kent arasındaki sıkı bağlardan dolayı, II. Dünya Savaşı öncesinde Wuxi halk arasında "Küçük Şanghay" olarak bilinirdi. Wuxi günümüzde Çin'in en büyük ipek ipliği merkezidir. Pamuklu dokuma sanayisi de önemlidir ve kentteki en yaygın sanayidir. Kentin pamuk ipliği yalnız Wu-

xi'de değil, Changzhou ve Suzhou'da, ipek ipliğiyse daha çok Suzhou ve Şanghay'da dokunur. Öteki eski sanayi kuruluşları arasında un değirmenleri, pirinç işleme ve yağ fabrikaları sayılabilir. Modern sanayinin geliştiği 1950'lerden sonra imalat aletleri ve dizel motorları başta olmak üzere bir makine sanayisi merkezine dönüşen kentte elektrik donanımı ve kablo, kazan ve her türden dokuma makineleri de imal edilir.

Wuxi'nin tarım ürünlerinin toplanmasındaki rolü sürmekle birlikte ticaret merkezi olarak önemi azalmıştır. Giderek önemi artan bir gelir kaynağı da kentin parkları ve tarihsel kalıntıların yanı sıra özenle korunmuş doğal güzelliklere bağlı olarak gelişen turizmdir. Yöredeki güzel manzaralı yerlerin başında gelen göl kıyısında sanayinin gelişimi sınırlandırılmıştır. Kentte 1961 ve 1978'de inşa edilmiş yeni oteller vardır. Nüfus (1990) 826.833.

Wuxing, Wade-Giles yazımında WU-HSING, HUZHOU olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında HU-CHOU, Çin'de, Zhejiang yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzey kesiminde kent. Hangzhou'nun 65 km kuzeyinde, Jiaxing'in ise 63 km batısındadır. Tai Gölünün güney kıyısının yakınlarında, göle dökülen Dongtiao Irmağının kıyısında yer alır. Kuzey Zhejiang Ovasıyla suyolu bağlantıları vardır.

İÖ 2. yüzyılda Wucheng adlı bir il olarak kuruldu. 266'da Wuxing komutanlığının (*jun*), 602'de de Huzhou yöresinin merkezi oldu. 982'de, Wucheng ve Guian adlarını taşıyan iki ile bölündü. 11. yüzyıla gelindiğinde Hangzhou ve Suzhou'dan sonra, Yangtze Irmağı Deltasının başlıca ticaret merkezi durumuna gelmişti. 1225'te adı Anjizhou olarak değiştirildiyse de, Yuan (Moğol) hanedanı (1206-1368) döneminde yeniden Huzhou adını aldı (1280). Ming (1368-1644) ve Qing (1644-1911/12) hanedanları döneminde Huzhou üst yöresinin (*fu*) merkezi oldu.

Taiping Ayaklanması'nın (1850-64) son iki yılında kent ve çevresi ayaklanmacıların denetiminde kaldı. 1911'de cumhuriyetin kurulmasından sonra Huzhou üst yöresi kaldırıldı ve kent Wuxing ilinin merkezi yapıldı. 1930'larda ipek sanayisinde görülen bunalım, bütün dünyada ipekleriyle tanınan Wuxing'in ekonomisini derinden sarstı ve bölgede küçük ayaklanmalara yol açtı.

Wuxing günümüzde önemli bir ticaret merkezidir. Kentin çevresindeki yoğun nüfuslu bölgede en azından İS 7. yüzyıldan bu yana tarım yapılmaktadır. Bölgede pirinç, yağlı tohumlar, dut, ipekböceği ve koyun yetiştirilir. Başlıca sanayi dalları ipek bükümü ve ipekli kumaş üretimidir. Kentte ayrıca küçük çaplı makine, bitkisel yağ ve kimyasal madde fabrikalarıyla pirinç işleme tesisleri vardır. Changxing ve Hangzhou arasındaki demiryolu Wuxing'in 16 km batısından geçer. Nüfus (1990) 218.071.

Wuyi Dağları, Çin'de, Fujian ve Jiangxi yönetim birimlerinin sınırında dağ sırası. Wuyi adı önceleri yalnızca Fujian'in kuzeybatısındaki Chong'an ilinin (*xian*) kuzeyinde kalan bir grup doruk için kullanılıyordu. Sonradan Fujian-Jiangxi sınırının kuzey kesiminde güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan sıradağlar da bu adla anılmaya başladı. Güney-kuzey doğrultusuna daha yakın bir hatta uzanan güneydeki sıradağlar ise Shanling Dağları olarak bilinir. Wuyi Dağlarında 1.800 m'ye kadar yükselen doruklar ve birçok geçit vardır. Eskiden beri Taoculuğun merkezlerinden olan bölgede 18. ve 19. yüzyıllarda Ziyang Shuyuan olarak bilinen ünlü bir akademi kurulmuştur.

Wuyi Dağları kuzeydoğuda Zhejiang yönetim bölgesinin içlerine doğru uzanan daha yüksek ve engebeli Xianxia Dağlarıyla birleşir. Bölge bambu ve kerestesiyle olduğu kadar kaliteli çayıyla da ünlüdür.

Wuzhou, Wade-Giles yazımında WU-CHOU, eskiden (1913-46) CANGWU, Wade-Giles yazımında TS'ANG-WU, Çin'de, Guangxi Zhuang özerk yönetim bölgesinin (*zizhiqu*) doğu sınırında, yöre düzeyinde belediye (*shi*) ve Guangxi'nin doğu sınırını denetleyen Wuzhou yöresinin (*diqu*) yönetim merkezi kent. Xi Irmağının kuzeyden gelen Gui Irmağıyla birleştiği noktada yer alır. Guangxi'yi Guangzhou (Kanton) bölgesine ve Güneybatı Çin'e bağlayan ana karayoluna egemen konumu nedeniyle ekonomik ve stratejik açıdan önem taşır.

Yöredeki ilk il (*xian*) İÖ 1. yüzyılda Guangxin adıyla kuruldu. Adı 589'da Cangwu olarak değiştirilen il, 1946'da Wuzhou adıyla belediye yapıldı. Wuzhou, Ming (1368-1644) ve Qing (1644-1911/12) hanedanları döneminde üst yöre (*fu*) statüsü taşıdı. Bu dönemde Cangwu ilinin merkezi, Xi Irmağının güney kıyısındaki Longyu'ya taşındı ve Cangwu adıyla anılmaya başladı.

Wuzhou 12. yüzyıla değin öncelikli olarak, Hanlardan olmayan Guangxi halkını denetim altında tutmakla görevli bir garnizonun merkeziydi. Çinliler bölgeye kitlesel olarak 12. yüzyılın sonunda ve 13. yüzyılda yerleşmeye başladılar. Bugün Guangxi'nin bu kesiminde neredeyse yalnızca, Yue (Guangzhou) dilini konuşan Çinliler yaşamaktadır. Kent nüfusu içinde kalabalık bir grup oluşturan tüccarların büyük bölümü buraya Guangdong yönetim bölgesinden (*sheng*) ve Wuzhou'nun her zaman ırmak yoluyla ticaret yaptığı Jiangmen kentinden gelmiştir.

1897'de dış ticarete açılan Wuzhou'yla Almanya ve İngiltere arasında canlı ticaret ilişkileri gelişti. Kent günümüzde de önemli bir ticaret merkezi olmakla birlikte, Guangxi'nin batı kesimlerinin 1939'da Hunan yönetim bölgesi demiryolu sistemine bağlanmasıyla bu bölge üzerindeki ticari tekelini yitirmiştir.

Wuzhou limanına bin tona kadar olan küçük okyanus gemileri yanaşabilir. Kentte 1920'lerde ve 1930'larda kurulan ilaç ve sülfürik asit fabrikalarının hemen hepsi Çin-Japon Savaşı'nda (1937-45) yıkılmış, ama 1949'dan sonra sanayileşme hız kazanmıştır. Wuzhou'da ipek kumaş, kimya, pirinç unu, şeker, tarım makineleri ve dikişsiz çelik boru fabrikaları, katran üreten büyük bir tesis ve bir tersane vardır. Guangxi Zhuang Özerk Yönetim Bölgesi Üniversitesi de kenttedir. Nüfus (1990) 210.452.

Würm Buzul Katı, Avrupa'da Alpler bölgesinde Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Riss-Würm Buzularası Katın üstünde yer alan Würm Buzul Katı, Avrupa'nın kuzeyindeki Weichsel Buzul Katı ve Kuzey Amerika'daki Wisconsin Buzul Katıyla bağıntılıdır. Alpler'deki Pleyistosen buzullaşması çok önceleri saptanmış ve bu zaman dilimine ilişkin buzullaşma kuramının temelini oluşturmuştur. Yetmiş bin yıl kadar önce başlayan Würm Buzul Katı, erken, orta ve geç evrelerine ayrılır. Würm'ün sonu ve son buzulların da geri çekilmesi daha kısa aralıklı ilerleme ve gerilemelerden oluşan karmaşık bir süreç halinde gerçekleşmiştir.

Württemberg, toprakları kabaca bugünkü Baden-Württemberg eyaletinin (*Land*) orta ve doğu kesimleriyle örtüşen eski Alman devleti. Almanya'nın II. Dünya Savaşı'ndan sonraki bölünmesinden önce sırasıyla kontluk, düklük, krallık ve cumhuriyet olmuştur. Ayrı bir devlet olarak var olduğu son dönemde kuzeydoğu ve doğuda Bavyera, güneydoğuda Bavyera ve Konstanz Gölü, güneybatı, batı ve kuzeybatıda ise Baden ile çevriliydi. Güney kesiminde büyükçe bir anklav oluşturan Hohenzollern (1849'dan sonra Prusya) toprakları bulunuyordu. Başkenti Stuttgart'tı.

Württemberg ortaçağ başlarında Schwaben'e bağlıydı. 11. yüzyıl sonlarında yerel bir kontluk olarak ortaya çıkan Wirtemberg (Württemberg) hanedanı, 12. yüzyıl ortalarından sonra Schwaben'in büyük bölümüne egemen olmaya başladı. Württemberg'in düklük yapıldığı 1495'te hanedan, yönetimi temsili bir meclisle paylaşıyordu. 1534'te Habsburg hanedanının vasalı olan Dük Ulrich Lutherciliği benimsedi ve kilise topraklarına el koydu. Oğlu Dük Christopher (hd 1550-68) merkezi bir devlet kilisesi kurdu ve Alman Protestanlığının başına geçti. Christopher'ın mali işlerde meclis denetimine de olanak veren reformları iki yüzyıl geçerliğini korudu. Württemberg'i Habsburgların egemenliğinden kurtaran Dük Friedrich (hd 1593-1608), Lutherci ve Kalvenci prenslerin oluşturduğu Protestan Birliği'nin (1608) en büyük destekçisi oldu. Otuz Yıl Savaşları'nda (1618-48) büyük yıkıma uğrayan Württemberg, Büyük İttifak Savaşı sırasında, 1688'den 1693'e değin Fransız işgalinde kaldı. Dük Eberhard Ludwig (hd 1693-1733) savunma sistemini güçlendirdi, çeşitli okullar açtı ve ünlü Ludwigsburg Sarayı'nı yaptırdı. Ayrıca Fransa'dan gelen Valdocu mültecilerin düklüğe yerleşmesine izin vererek dokumacılık ve başka sanayi kollarının gelişmesine ön ayak oldu.

Napoléon'un Almanya'yı yeniden düzenlemesi sırasında Württemberg krallık yapıldı ve Napoléon'un düşüşünden sonra da krallık olarak kaldı. 1815'ten 1819'a değin süren siyasal karışıklıklar, Kral I. Wilhelm'in (hd 1816-64) bir anayasa ilan ederek iki meclisli bir yasama organı kurmasıyla sonuçlandı. 19. yüzyılda Almanya'daki liberal hareketin merkezi olan Württemberg 1834'te Prusya'yla birlikte Gümrük Birliği'ne (*Zollverein*) katıldı. Ama Kral Karl (1864-91) Yedi Hafta Savaşı'nda (1866) Avusturya'nın yanında savaşa girdi ve savaştan galip çıkan Prusya'ya tazminat ödemek zorunda kaldı. Fransız-Alman Savaşı'nda (1870-71) ise Prusya'yı destekleyerek yeni Alman İmparatorluğu'na katıldı.

Württemberg, Hermann von Mittnacht'ın başbakanlığı (1876-1900) altında içişleri, kilise işleri, eğitim, posta ve demiryolu hizmetlerinde bağımsızlığını korudu. Vergi ve silahlı kuvvetler alanlarında da özel haklar elde etti. Öte yandan makine, motor, duyarlı aletler, dokuma, kol ve duvar saati, müzik aleti imalatı ve kitap basımı alanlarında gelişme gösterdi. Eskiden yüksek olan dışarıya göç oranı düştü.

Karl'ın yerine geçen yeğeni II. Wilhelm'in döneminde (1891-1918) liberal siyasal reformlar başlatıldı, sanat ve tiyatro gelişti. Ama I. Dünya Savaşı bu gelişmeyi durdurdu. Kasım 1918'deki devrim, Wilhelm'in tahttan çekilmesine yol açtı. 1919'da cumhuriyetçi bir anayasa ilan edildi. Daha sonra Weimar Anayasası çerçevesinde Almanya'nın bir eyaleti olan Württemberg, eski sistemde kendisine verilmiş bütün ayrıcalıkları yitirdi. 1930'larda ortaya çıkan enflasyon ve ekonomik bunalım Württemberg'i

öteki Alman eyaletlerinden daha az etkiledi.

Nazi yönetimi sırasında, Württemberg'e bir *Reichsstatthalter* (parti önderi) atandı (1933), ardından eyalet hükümeti Nazi hükümetine bağlandı ve *Landtag* (eyalet meclisi) feshedildi (1934).

Württemberg II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan ve Fransız işgal bölgelerine bölündü. 1949'da Almanya Federal Cumhuriyeti'nin kuruluşu sırasında Baden, Württemberg-Baden ve Württemberg-Hohenzollern eyaletlerine ayrıldı. Bu eyaletler 1952'de birleştirilerek Baden-Württemberg eyaletine dönüştürüldü.

Württemberg Lutherci Kilisesi, Almanya'da Reform hareketi sırasında Württemberg Düklüğü'nde kurulan (1534) bağımsız Lutherci kilise. Yüzyıllar boyunca güçlü bir Lutherci kilise olmuş, 17. ve 18. yüzyıllarda Pietizmden etkilenmiştir. Almanya'da I. Dünya Savaşı'nın sonunda cumhuriyet yönetimine geçilmesiyle devletten bağımsızlaşan kilise, Nazi döneminde de (1933-45) bağımsızlığını korumuş ve devletin kiliseleri denetim altına alma çabalarına karşı başarıyla direnmiştir.

Würzburg, Almanya'nın ortagüneyinde, Bavyera eyaletinin (*Land*) kuzeybatısında kent. Main Irmağı kıyısında yer alır. Eski bir Kelt yerleşmesinin ve bir Roma kampının bulunduğu yöreden Wirteburch olarak söz eden ilk belge 704 tarihlidir. Aziz Bonifatius 741'de yörede bir piskoposluk kurdu; 12. yüzyıla gelindiğinde yöre piskoposları Franken'in doğusunda düklük otoritesi elde etmiş bulunuyordu. bir Kelt kalesi olan ve 1261-1720 arasında piskoposların oturduğu Marienberg Kalesi' dir. Kalenin daire biçimindeki kilisesi (706) Almanya'da ayakta kalan en eski kiliselerden biridir. Yapımına 1034'te başlanan, 1189'da tamamlanan ve savaştan sonra restore edilen romanesk katedral, dinsel bir prensliğin başkenti olarak kentin eski statüsünü anımsatır. Piskopos Julius'un kurduğu Würzburg Üniversitesi'nin geçmişi 1582' ye değin iner. Wilhelm Röntgen X ışınlarını 1895'te bu üniversitede profesörlük yaptığı sırada buldu.

Bir zamanlar Franken'in başkenti olan Würzburg, günümüzde Bavyera'nın Unterfranken İlinin yönetim merkezidir. Demiryolu ve ırmak ulaşımı ağının merkezinde olan kentin ekonomisi ahşap işçiliği ve basımcılığın yanı sıra çelik, motorlu araç, kâğıt, elektronik eşya, deri ve şarap üretimine dayanır. Nüfus (1990) 125.953.

Würzburg Üniversitesi, Almanca tam adı BAYERISCHE JULIUS-MAXIMILIANS-UNIVERSITÄT WÜRZBURG, Almanya'nın Würzburg kentinde, devletin mali destek sağladığı, özerk yükseköğretim kurumu. 1582'de kuruldu. 1814'e değin kiliseye bağlı olan üniversite bu dönemde Katoliklikle ilgili araştırmaların yapıldığı bir merkez olarak tanınıyordu. Bu tarihten sonra tıp fakültesiyle ün kazandı. Üniversitede filozof F. W. Schelling, patolog Rudolf Virchow ve X ışınlarını bulan fizikçi Wilhelm Röntgen gibi ünlü bilim adamları ders vermiştir.

Wüst, Georg (Adolf Otto) (d. 15 Haziran 1890, Posen, Almanya - ö. 8 Kasım 1977, Erlangen, AFC), sistematik gözlemlere da-

Würzburg ve Main Irmağı, tepede Marienberg Kalesi, sağda Piskopos Julius'un heykeli, Almanya
R. Waldkirch—ZEFA

Würzburgluların piskoposlara karşı birçok kez giriştiği ayaklanmalar 1400'de kesin yenilgiyle sonuçlandı. Bu arada çeşitli imparatorluk meclisleri ve konsilleri Würzburg' da toplandı. Piskopos Julius'un (1573-1617) yönetimi altında büyük bir gelişme gösteren kentte, 18. yüzyılda da Schönborn ailesinden piskoposlarca birçok bina yaptırıldı. 1802'de piskoposluk bölgesinin yönetimi kilisenin elinden alındı ve 1803'te kent Bavyera'ya geçti. 1805'te Ren Konfederasyonu içindeki Würzburg Grandüklüğü'nün merkezi olan kent 1815'te yeniden Bavyera topraklarına katıldı. 1821'de ise yeni bir piskoposluk oluşturuldu.

II. Dünya Savaşı'ndaki yıkımdan sonra büyük bölümü yeniden inşa edilen kentin Barok üsluptaki görkemli Würzburg Sarayı'nın (1719-44), Giovanni Tiepolo'nun ünlü freskleriyle bezeli büyük merdivenleri hâlâ ayaktadır. Öteki önemli tarihsel yapılar ortaçağdan kalma Main Köprüsü, Julius Hastanesi (1576-85), belediye binası, eski

yalı çözümlemeleriyle Atlas Okyanusunun dip akıntılarının ve fiziksel yapısının bütün ayrıntılarıyla anlaşılmasını sağlayan Alman okyanusbilimci.

Berlin Üniversitesi'nde 1919'da doktora çalışmasını tamamladı. Hocası Alfred Merz'in ölümü üzerine Alman Atlantik Seferi'nin (1925-27) başkanlığını üstlendi. Daha sonra Uluslararası Gulf Stream Seferi'ni (1938) yönetti. Bu seferler sırasında toplanan zengin bilgilerden yararlanarak okyanusu enine kesen profiller oluşturdu ve bu yolla karmaşık sıcaklık ve tuzluluk katmanlarıyla dip akıntılarının yapısını ortaya çıkardı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kiel'de Okyanusbilim Enstitüsü'nü yeniden kurdu ve 1946'dan emekliye ayrıldığı 1959'a değin enstitünün müdürlüğünü yaptı.

Wyandotte, ABD'de, Michigan eyaletinin güneydoğusunda, Wayne ilinde (*county*) kent. 1854'te eski bir Yerli köyünün yerinde kuruldu. ABD'de Bessemer işlemiyle çelik ilk kez 1864'te Wyandotte'ta üretildi. 1867'de kent olarak tüzel kimlik kazanan Wyandotte, 1872-1920 arasında Büyük Göller bölgesinin en önemli gemi yapım merkezlerinden biriydi. Bugün çeşitlenmiş bir sanayiye sahip olan kentte çelik ve yan ürünleri, çimento, plastik boru ve sanayi elması üretilir. Yöredeki büyük tuz yatakları kentte kimya sanayisinin gelişmesinde etkili olmuştur. Nüfus (1990) 30.938.

Wyandotte Anayasası, Amerikan İç Savaşı'nın (1861-65) hemen öncesinde, Kansas'ın özgür bir eyalet olarak Birlik'e (Kuzey) kabulünü öngören belge (29 Ocak 1861). Kanlı Kansas(*) olarak bilinen iç mücadeleyi sona erdirmiştir. Temmuz 1859'da, bugün Kansas kentinin bir parçası olan Wyandotte'ta imzalanan belge hem köleliği, hem de kadınlara ve Siyahlara oy hakkı tanınmasını reddediyor, ama kadınların mülkiyet hakkını tanıyordu. Belge, 4 Ekim 1859'da yapılan bir halkoylamasında 5 bine karşı 10 bin oyla kabul edildi. 1912'de genel oy hakkının tanınması gibi birçok değişikliğe uğrayan belge halen Kansas eyaleti anayasasını oluşturmaktadır.

Wyandotte Mağarası, ABD'de İndiana eyaletinin güneyindeki Crawford ilinde mağara. Wyandotte köyünün yakınında yer alan mağara beş katlı, 40 km uzunluğundaki dehlizlerden oluşur. Kentucky ve Tennessee' deki mağara bölgelerine doğru yatay bir biçimde güney yönünde uzanan Misisipiyen kireçtaşı tabakalarda yer alan çok sayıda mağaranın en büyüğüdür. Mağaranın girişi Blue Irmağının yaklaşık 60 m yükseğindedir. Tarihöncesinde de insanların yaşadığına inanılan mağara Yerliler tarafından kullanılıyordu. Mağaranın başlıca özellikleri, çevresi 10 km uzunluğunda olan ve ortasında Anıt Dağı denen yaklaşık 52 m yüksekliğindeki bir kaya kümesi bulunan Rothrock Büyük Katedrali ile 44 m uzunluğunda ve 17 m genişliğinde elips biçiminde bir amfitiyatro olan Senato Salonu'dur. Salonun ortasında bulunan bir kaya yığınının üzerinde, mağaranın en çarpıcı görünümlerinden birini oluşturan Anayasa Sütunu yükselir. Beyaz kalsitten sütunun çevresi 21 m'yi aşar. Mağarada ayrıca çok sayıda düzensiz sarkıt da bulunur. İçerideki ısı sürekli 12°C dolayındadır. Küçük Wyandotte Mağarası yakınlardadır; Marengo Mağarası da 32 km güneyde kalır.

Wyat, Sir Thomas, WYATT olarak da yazılır (d. 1503, Allington, Maidstone yakınları, Kent - ö. 6 Ekim 1542, Sherborne, Dorset, İngiltere), İngiliz şair. İtalyan sone ve *terza rima*, Fransız *rondeau* biçimlerinin İngiliz edebiyatındaki ilk örneklerini vermiştir.

Cambridge'deki öğrenimini bitirdikten sonra VIII. Henry'nin sarayına girdi. Birçok diplomatik görevde bulundu ve 1537'de "sir" unvanı aldı. Güçlü bir bireyselliği yansıtmaları açısından o dönem için alışılmadık sayılan şiirlerinin en önemlileri *Certayne Psalmes ... drawen into Englyshe meter* (1549; İngiliz Ölçüsüyle Yazılmış... Bazı Mezmurlar), *Tottel's Miscellany*'de (1557) yayımlanan *Songes and Sonnettes* (Şarkı ve Soneler) ve üç yergili şiir ile 19. ve 20. yüzyıllarda yayımlanan bazı şarkılardır.

Wyat, Sir Thomas (GENÇ), WYATT olarak da yazılır (d. y. 1521 - ö. 11 Nisan 1554, Londra, İngiltere), Kraliçe I. Mary'ye karşı başarısız bir ayaklanmaya önderlik eden İngiliz asker.

Ünlü şair ve diplomat Sir Thomas Wyat'ın oğluydu. Gençliğinde pervasızlığıyla ün saldı. 1543'ten 1549 ya da 1550'ye değin yurtdışında, özellikle Fransa'da orduda görev yaptı.

Daha sonra İngiltere'ye dönerek 1551'de Kent'in askeri komutanı oldu, burada kendine küçük çaplı bir ordu kurdu. Kral VI. Edward'ın ölümü üzerine (Temmuz 1553) Katolik Mary'nin tahta çıkmasını destekledi. Ama aynı yılın sonlarında geleceğin İspanya kralı II. Felipe'yle evlenme tasarısının İngilizlerin ulusal onurunu lekelediği düşüncesiyle kraliçenin aleyhine döndü. Aralarında Lady Jane Grey'in babası Suffolk dükünün de bulunduğu başkalarıyla birlikte, Tudor hükümdarlarına karşı düzenlenen en büyük ayaklanmanın hazırlıklarına girişti. 3 Şubat 1554'te 3 bin kadar askeriyle Londra'nın dış mahallelerine ulaştı. Hızla kent merkezine ilerlediyse de halkın desteğini alamadıklarını gören askerlerinin cesareti kırıldı. Kraliyet askerleriyle karşı karşıya gelen Wyat, kısa bir çatışmadan sonra teslim oldu. 15 Mart'ta yargılandı ve bir ay geçmeden idam edildi. Son ana değin Mary'nin yandaşları Wyat'a, Prenses Elizabeth'in de (sonradan Kraliçe Elizabeth) komploya katıldığını söyletmeye zorladılar, ama başarılı olamadılar. Ölümünden sonra, Wyat ve adamları, Mary'nin Protestanlara yönelttiği baskılara gitgide daha büyük tepki duyan halk arasında birer yurtsever ve kahraman olarak anıldı.

Wyatt, James (d. 3 Ağustos 1746, Burton Constable, Staffordshire - ö. 4 Eylül 1813, Marlborough yakınları, Wiltshire, İngiltere), romantik kır evleriyle tanınan İngiliz mimar.

1762'de gittiği İtalya'da altı yıl kaldı. İngiltere'ye dönüşünde Londra'daki Pantheon'u tasarladı (1772'de açıldı; daha sonra yıkıldı). İstanbul'daki Ayasofya'dan esinlendiği yeni-klasik üsluptaki bu yapı onu İngiltere'nin en gözde mimarlarından biri durumuna getirdi.

Wyatt 1796'da Sir William Chambers'ın ardından başmimar oldu ve Durham, Hereford, Lichfield ve Salisbury katedralleriyle Windsor Şatosu, Westminster Abbey ve Oxford'daki Magdalen College gibi yapıların onarımıyla uğraştı. Bu onarımlar nedeniyle 19. yüzyılda A. W. N. Pugin gibi ortaçağın canlandırılmasından yana olanlar onu "Yıkıcı" adıyla andılar. Wyatt, Heaton Hall (1772, Lancashire) ve Heveningham Hall (y. 1788-99, Suffolk) gibi yeni-klasik tarzda zarif yapılar gerçekleştirdi; ama Wiltshire'daki Fonthill Abbey (1796-1807) başta olmak üzere gotik canlandırmacılık üslubunda çok abartılı konutlar da yaptı. 82 m yüksekliğindeki büyük kulesi 1807'de çöken bu yapı günümüzde neredeyse yok olmuş durumdadır. Wyatt'ın başka önemli gotik kır evleri arasında Lee Priory (1783-90, Kent) ve Ashridge (1808-18) sayılabilir.

Wyatt, John (d. Nisan 1700, Thickbroom?, Staffordshire - ö. 29 Kasım 1766, Birmingham, Warwickshire, İngiltere), eğirme işleminin mekanikleşmesine katkıda bulunan İngiliz makine ustası.

Meslek yaşamına marangoz olarak başlayan Wyatt, Birmingham'lı mucit Lewis Paul'ün mali desteğiyle metal işleme ve eğe yapım makineleri üretmeye başladı. Patenti 1738'de alınan ilk eğirme makinesi Paul'ün düşünceleri ve Wyatt'ın teknik becerisiyle gerçekleştirildi. Elyafın farklı hızlarla dönen bir dizi merdanenin arasından geçirilmesi ilkesine dayalı olarak çalışan bu makine, 1770'lerde Richard Arkwright'ın su tahrikli makinesi ortaya çıkıncaya değin yaygın biçimde kullanıldı. Wyatt daha sonra Matthew Boulton'un Soho'daki dökümhanesinde çalıştı.

Wychavon, İngiltere'nin batısında, Hereford-Worcester ilinin (*county*) doğusunda ilçe (*district*). Yüzölçümü 666 km²'dir. İlçe topraklarının büyük bölümü Severn ve Yukarı Avon ırmaklarının verimli vadilerinden oluşur. İlçenin güney ve orta kesimini kaplayan Evesham Vadisinin toprak yapısı ve iklim koşulları başta erik olmak üzere çeşitli meyve ve sebzelerin yetiştirilmesine son derece elverişlidir. Cotswold Tepelerinin kireçtaşı oluşumlu sarp uzantıları güneydoğudaki Broadway kasabasının yakınlarında ilçe sınırlarının içine sokulur. Güneybatıdaki Bredon Tepesi (300 m) de Cotswold Tepelerinin uzantısıdır. İlçe merkezi Pershore'la Evesham ve Droitwich tarihsel yerleşim merkezleridir. Kuzeybatıdaki Droitwich, Roma döneminden beri deniz suyundan 10 kat daha tuzlu olduğu söylenen kaynak suları ve kaplıcalarıyla ünlüdür. Güneydoğudaki Evesham'da ahşap işlemeleriyle dikkat çeken büyük bir bina olan Tudor Round House'la 1885'te biçimi değiştirilen bir belediye binası (1586) vardır. Evesham'ın batısındaki Pershore'un en önemli tarihsel yapıları ise Avon üzerindeki 17. yüzyıldan kalma köprü ve bin yıllık Norman manastırıdır. İlçedeki hafif sanayi tesisleri arasında Evesham'daki konserve sebze ve meyve fabrikaları sayılabilir. Nüfus (1983 tah.) 95.900.

Wycherley, William (d. 1640, Clive, Shrewsbury yakınları, Shropshire - ö. 1 Ocak 1716, Londra, İngiltere), İngiliz oyun yazarı. Oyunlarında koyu Püriten inancıyla coşkulu yaşam anlayışı arasındaki çatışmayı işlemiş, yergi yazarı olarak büyük övgü toplamıştır.

1671'de Londra'da sahnelenen ilk oyunu *Love in a Wood; or St. James's Park* (Korulukta Aşk ya da St. James Parkı) ile adını duyurdu. Kısa sürede Cleveland düşesi Barbara Villiers ile Kral II. Charles'ın desteğini kazandı; ayrıca sarayın edebiyat çevresine girdi. Ertesi yıl sahneye konan ikinci oyunu *The Gentleman Dancing-Master* (Centilmen Dans Ustası) ise pek ilgi görmedi. Yer yer başarılı fars bölümleri içeren bu ilk oyunlarında züppeler, ahlaksızlar, sözde zeki ve kibirli kişiler gibi çeşitli karakterlerin yergili portrelerini çizdi. 1675'te sahnelenen ve en başarılı oyunu sayılan *Country-Wife*'da (Köy Kadını) aşırı kıskanç ve kayıtsız tutumları yerdi; karakterlerin bilinçsizce içine düştükleri son derece gülünç sahneler içeren bu oyunda ayrıca toplumdaki gösterişçi tavırları eleştirdi. Ertesi yıl sahnelenen *The Plain-Dealer*'da da (Dürüst Tüccar) açgözlülüğü sert, etkili bir üslupla yerdi.

1680'de, katı bir Püriten olan Drogheda kontesiyle gizlice evlenen Wycherley sarayın desteğini yitirdi. Ertesi yıl ölen karısından kalan yüklü mirası elde edemeyince ağır borçları yüzünden yedi yıl hapis yattı; sonuçta Kral II. James'in desteğiyle serbest bırakıldı ve yeniden Katolikliğe döndü.

Wyckoff, Ralph Walter Graystone (d. 9 Ağustos 1897, Geneva, New York, ABD), kristal yapılarının belirlenmesinde X ışını yöntemlerinden yararlanılmasına öncülük eden ve aynı tekniklerin biyolojik maddelerin incelenmesinde de uygulanmasını başlatan ABD'li kimyacı.

Cornell Üniversitesi'nde öğrenim gören Wyckoff, 1917-19 arasında burada analitik kimya dersi verdi. 1919-27 arasında Washington'daki Carnegie Enstitüsü'nün Jeofizik Laboratuvarı'nda, 1927-37 arasında Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde çalıştı, ardından Lederle Laboratuvarları'na, sonra da Reichel Laboratuvarları'na geçti. Bir süre ABD Halk Sağlığı Hizmetleri'nde görev yaptı, 1952-54 arasında da ABD'nin Londra büyükelçiliğinde çalıştı.

Kristalografi, elektron mikroskopu ve tıbbi araştırma alanlarında önemli çalışmalar yapan Wyckoff, Alman fizikçi Max von Laue'nin geliştirdiği X ışınlarıyla kristal çözümlemesi yönteminin en güçlü savunucularından biriydi ve karmaşık X ışınları kırınımı fotoğraflarından kristal yapılarının çıkarsanmasına yönelik teknikler geliştirdi. Daha sonraları çalışmalarını organik maddelerin incelenmesi alanında yoğunlaştırdı ve proteinleri arıtma ve kristallendirme çalışmaları sırasında, virüsleri ayıracak kertede güçlü ulstrasantrifüjler yaptı. Bir virüs hastalığına karşı laboratuvarda hazırlanan ilk aşı, bu santrifüjlerde ayrılan bir virüsten elde edildi. Atlarda uyku hastalığına yol açan virüse karşı uygulanan bu aşının başarısı, tavuk embriyonlarında virüs yetiştirme tekniklerinde önemli gelişmelere ön ayak oldu ve öbür aşıların üretiminde temel bir teknik durumuna geldi.

1959-81 arasında Tuscon'daki Arizona Üniversitesi'nde fizik profesörlüğü yapan Wyckoff'un başlıca yapıtları, altı ciltlik *Crystal Structures* (2. bas. 1963-71; Kristal Yapıları) ve *The Biochemistry of Animal Fossils*'dir (1972; Hayvan Fosillerinin Biyokimyası).

Wycliffe, John, WYCLIFF, WYCLIF, WICLIFFE ya da WICLIF olarak da yazılır (d. y. 1330, Yorkshire - ö. 31 Aralık 1384, Lutterworth, Leicestershire, İngiltere), Protestan Reform hareketinin öncüleri arasında yer alan İngiliz ilahiyatçı ve düşünür. Kitabı Mukaddes'in tamamının ilk kez İngilizceye çevrilmesine öncülük etmiştir.

Öğrenimini Oxford'da Queen's College, Merton College ve Balliol College'da tamamladığı sanılır. 1360'ta Balliol College'da müdür vekilliğine, ardından müdürlüğe atandıysa da ertesi yıl bu görevden ayrıldı. 1369'da Oxford'un ilahiyat bölümünü bitirdi. 1372'de de ilahiyat doktorasını tamamladı. 7 Nisan 1374'te Kral III. Edward'ın emriyle atandığı Lutterworth bölge papazlığı görevi sırasında siyasetle ilgilenmeye başladı. Bruges'da papalık temsilcileriyle görüşmeler yapmakla görevlendirilen bir kraliyet komisyonunda yer aldı. İngiltere ile papalık arasında, papanın koyduğu vergilere ve kilise mülklerine ilişkin anlaşmazlıkların ele alındığı görüşmelerde yurtsever ve kralcı tutumuyla dikkati çekti.

Wycliffe siyasal etkinliklerini tanrısal ve toplumsal egemenlik konusunu işlediği incelemelerle bütünleştirdi. Egemenliğin insanlara doğrudan Tanrı tarafından verildiğini, ama toplumun büyük günahlar işlemesi durumunda egemenliğin yalnızca görünüşte kalacağını öne sürdü. Bunu savunma özgürlüğünden yoksun olsalar bile, ancak doğru insanlar egemenlik sahibi olabilirdi. Kilise de günahkâr durumda olduğuna göre dünya mülklerinden vazgeçmeli ve İncil'in öngördüğü yoksulluğa dönmeliydi. Bu konuda devlete, özellikle de krala görev düşüyordu. Dünya gerçekliklerini pek dikkate almayan bu naif kuram, daha çok III. Edward'ın oğlu Lancaster dükü John of Gaunt'un (1340-99) işine yaradı. Dükün kilisenin zenginliğine ve gücüne karşı çıkışı, Wycliffe'in tersine, büyük ölçüde dünyevi nedenlere dayanıyordu.

Wycliffe'in Londra'da verdiği vaazlarda kiliseden mülklerinin bir bölümünden vazgeçmesini istemesi tepki çekmediği halde,

Gaunt ile kurduğu ittifak yüksek kilise görevlileri arasında hoşnutsuzluk yarattı. Şubat 1377'de mahkeme önüne çıkarılan Wycliffe herhangi bir suçtan hüküm giymeden görevinden ayrıldı. O yıl ününün ve nüfuzunun doruğuna ulaşmıştı. Kraliyet hazinesini Roma'dan çekmenin yasal olup olmayacağı konusunda görüşünü soran parlamentoya ve krala olumlu görüş bildirdi. Mayısta dinsel ve siyasal görüşleri nedeniyle hakkında beş ayrı papalık fermanı çıkarıldı ve tutuklama çağrısı yapıldı. Ama bu çağrı İngiltere'de sonuçsuz kaldı, Oxford Üniversitesi de seçkin bir üyesini görevden uzaklaştırmayı reddetti. Wycliffe'in son siyasal etkinliği, 1378 sonbaharında parlamentoda kralın görevlilerinin bir suçluyu adalet önüne çıkarabilmek için kutsal yerlere girebileceğini savunmak oldu.

Araştırmaları için Lutterworth'a dönen Wycliffe burada kilisenin inanç ve uygulamalarını sistemli biçimde eleştirmeye başladı. Bu eleştirisinde "kader" inancının önemli bir yeri vardı. Ona göre, döneminin örgütlü bir kurum niteliğindeki "görünür" Roma Kilisesi'ne değil, Tanrı tarafından ezelden kurtuluşa erdirilenlerin oluşturduğu "görünmeyen" kilise inanmak gerekiyordu. Bununla birlikte asıl hedefi "tözdönüşümü" (Komünyon ayininde kutsanan ekmek ve şarabın Hz. İsa'nın gerçek bedenine ve kanına dönüşmesi) öğretisiydi. Tümel kavramların gerçekliğine inanan Wycliffe, ekmekle şarabın tözünün ortadan kalkmasının varlık zincirinde kopma anlamına geldiğini savundu. Daha geniş bir çerçevede ise bu öğretinin putperest bir nitelik taşıdığını ve kutsal metinlere aykırı olduğunu ileri sürdü. Bu arada kilise örgütünü de eleştiren Wycliffe döneminin din tartışmalarında örneğine rastlanmayan bir biçimde papayı, kardinalleri, kazanç peşinde koşan din adamlarını, keşişleri, frerleri yeren yazılar kaleme aldı.

Ağustos 1380'den 1381 yazına değin kapandığı Queen's College'daki odasında Kitabı Mukaddes'in İngilizce çevirisiyle ve kutsal metinlerdeki gerçekleri halka iletecek Yoksul Vaizler tarikatının kuruluşuyla uğraştı. Onun özendirmesi ve desteğiyle, Kitabı Mukaddes'in, biri öbürüne göre konuşma diline daha yakın olan iki ayrı çevirisi yapıldı. Bütün amacı, saygınlığını yitiren kilisenin yerine Kitabı Mukaddes'in üstünlüğünü yeniden kurmak ve Tanrı sözünü okuma bilen herkese ulaştırmaktı. Bu amaçtan yola çıkarak Lollardlar(*) adlı topluluk oluştu.

Wycliffe'in Lutterworth'a çekildiği yıl (1381) emekçi sınıfların hoşnutsuzluğu Köylü Ayaklanması'yla sonuçlandı. Görüşlerinin dar bir çevrede bilinmesi nedeniyle Wycliffe bu olayda yönlendirici bir işlev üstlenmemişti; bununla birlikte gönlü her zaman yakınlık duyduğu yoksullardan yanaydı. Ayaklanma sırasında Canterbury başpiskopusu Simon (Sudbury'li) öldürülünce onun yerine geçen William Courtnay (1347-96) Wycliffe'e cephe aldı. Mayıs 1382'de Londra'daki Blackfriars'da toplanan sinodun aldığı bir kararla Wycliffe'in yapıtlarının çoğu sakıncalı bulundu. Oxford'daki yandaşları da çaresiz kalınca yapıtlarının tümü yasaklandı.

Wycliffe'in görüşlerinin yarattığı tartışma ve yankılar bugün de sürmektedir. Reform sonrasında Wycliffe'in yaşamöyküsünü kaleme alan Protestan yazarların büyük bölümü onu ortaçağın kötülüklerine karşı tek başına savaşan ilk Reformcu olarak benimsemişlerdir. Günümüzde bu görüşün nesnelliği tartışılmaya başlamış, Wycliffe'in gerçek kişiliği konusundaki sorular hâlâ aydınlatılamamıştır.

Wycombe, İngiltere'de, Buckinghamshire ilinde (*county*) ilçe (*district*). Ormanlarla kaplı Chiltern Tepelerinin güney kesiminde yer alır. Thames Irmağı ilçenin güney sınırını çizer. Yüzölçümü 324 km² olan ilçe, ağırlıklı olarak kırsal özellikler gösterir ve sınırları Chiltern Tepeleri Olağanüstü Doğal Güzellikler Alanı'yla örtüşür. Bölgede Tarihöncesinden kalma tümülüslere ve toprak setlere rastlanır. İlçedeki başlıca kentler High Wycombe, Marlow ve Princes Risborough'dur. Nüfus (1983 tah.) 155.600.

Wye Irmağı, İngiltere ve Galler'de ırmak. Galler'in orta kesimindeki Plynlimon'un doğu yamaçlarından doğar ve genellikle güneydoğu doğrultusunda akarak İngiltere topraklarını geçip İrlanda Denizine açılan Severn Halicine dökülür. Uzunluğu yaklaşık 210 km olan ırmak, ülkenin başlıca akarsularından biridir.

Rhayader yakınlarında Wye Irmağıyla birleşen Elan Irmağının yukarı vadisinde Birmingham'ın su gereksinimini karşılamak için kurulmuş bir baraj vardır. Builth Wells'i geçtikten sonra Aberllynfi'de kuzeydoğuya dönen ırmak Black Dağlarının eteklerinden dolanarak Hay'de İngiltere topraklarına girer. Hereford'da kuzeyden Lugg Irmağını alır ve verimli bir vadinin içinde kıvrılarak Ross'a doğru akar. Ross'u geçtikten sonra derin bir vadide menderesler çizer; Chepstow'da halici başlar.

Manmouth'un aşağısında İngiltere ve Galler arasındaki tarihsel sınırı çizen Wye Irmağında bol miktarda sombalığı yaşar.

Wyeth, Andrew (Newell) (d. 12 Temmuz 1917, Chadds, Ford, Pennsylvania, ABD), ABD'li suluboya ressamı.

Ünlü bir ilüstratör olan babası N. C. Wyeth'ın yanında yetişti. İlk sergisini 1937'de New York'ta açtı. Resimlerinde sürekli Chadds Ford çevresindeki Brandywine Vadisi ile Maine eyaletinde Cushing'deki yazlık evinin yakınlarını ele aldı. Paletini çoğunlukla toprak renkleriyle sınırlamakla birlikte bunların çok çeşitli yumuşak tonlarından yararlandı. Kesin ve ayrıntılı bir teknikle çalışmasına karşın fotoğrafik doğalcılıktan kaçınmayı ve resimlerine gerçekdışı, düşsel bir nitelik katmayı başardı. En tanınmış yapıtı "Christina'nın Dünyası" (1948, Modern Sanat Müzesi, New York) onun nasıl değişik perspektif açıları kullandığını ve günün belirli bir saatini belirtmek için ışıktan nasıl ustaca yararlandığını gösterir. Wyeth 1963'te ABD başkanı Jonn F. Kennedy'nin verdiği Başkanlık Özgürlük Ödülü'nü alan ilk ressam, 1977'de de John Singer Sargent'dan sonra Fransız Güzel Sanatlar Akademisi'ne üye seçilen ilk ABD'li sanatçı oldu. Ertesi yıl Sovyet Güzel Sanatlar Akademisi onur üyeliğine kabul edildi. Ayrıca sağlığında İngiliz Kraliyet Akademisi'ne seçilen (1980) ilk ABD'li ressam oldu.

"Christina'nın Dünyası", Andrew Wyeth'in alçı pano üstüne tempera çalışması, 1948; Modern Sanat Müzesi, New York kenti
Museum of Modern Art, New York kenti

Wyler, William (d. 1 Temmuz 1902, Mulhouse, Fransa - ö. 27 Temmuz 1981, Beverly Hills, California, ABD), karakter yaratmadaki duyarlılığıyla dikkati çeken ABD'li sinema yönetmeni.

Alsace'ta yaşayan İsviçre asıllı bir tüccarın oğluydu. İsviçre'nin Lozan kentindeki Ticaret Yüksekokulu'nda ve Paris Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. 1920-21 yıllarında New York kentinde Universal Pictures'ın dış tanıtım bürosunda çalıştı. Sonra Hollywood'a giderek aksesuvarcılıktan yazmanlığa çeşitli işler yaptı. Bir süre yönetmen yardımcısı olarak çalıştıktan sonra 1925'te yönetmenliğe geçti. İki yıl içinde çoğu kısa film olan 50'yi aşkın *western* çekti.

Wyler
Ara Güler

Elmer Rice'ın oyunundan uyarlanan *Counsellor-at-Law* (1933; Davavekili) filmiyle önemli bir yönetmen olarak adını duyurdu. Bunu *These Three* (1936; *Üç Arkadaş*), *Dodsworth* (1936), *Dead End* (1937; *Çıkmaz Sokak*), *Jezebel* (1938), *Wuthering Heights* (1939; *Ölmeyen Aşk/Rüzgârlı Bayır*), *The Westerner* (1940), *The Letter* (1940; Mektup) ve *The Little Foxes* (1941; *Öldürünceye Kadar/Küçük Tilkiler*) gibi gişe başarısı kazanan filmleri izledi. Wyler görsel çeşitlilik yaratmak amacıyla, resimsel kompozisyonun kare kare değişmesine dayalı bir üslup geliştirmişti. *Mrs. Miniver* (1942; *Bayan Miniver*), *The Best Years of Our Lives* (1946; *Hayatımızın En Güzel Yılları*) ve *Ben Hur* (1959) filmleriyle üç kez

en iyi yönetmen Oscar'ını kazandı. II. Dünya Savaşı sırasında da *The Memphis Belle* (1944) ve *Thunderbolt* (1945) gibi önemli belgesel filmler çeken Wyler'ın öteki filmleri arasında *Detective Story* (1951; *Karakolda*), *Roman Holiday* (1953; *Roma Tatili*), *Friendly Persuasion* (1956; *Kan Dökmeyeceksin/Dostluğa Çağrı*), *The Big Country* (1958; Büyük Ülke), *The Children's Hour* (1962; *Tehlikeli Fısıltı*), *The Collector* (1965; *Korkunç Koleksiyoncu*), *How to Steal a Million* (1966; *Hırsız Âşıklar*) ve *Funny Girl* (1968; *Komik Kız*) sayılabilir.

Wylie, Elinor, eö ELINOR MORTON HOYT (d. 7 Eylül 1885, Somerville, New Jersey - ö. 16 Aralık 1928, New York kenti, ABD), ABD'li şair ve romancı. Gelenekçi bakış açısıyla yazdığı yapıtlarında, I. Dünya Savaşı sonrasında, toplumda ve insanlardaki değişen eğilimleri yansıtmaya çalışmıştır.

Dört şiir kitabı ve dört romanı vardır. Özenle düzenlenmiş, duygu yüklü şiirlerinde, 16. ve 17. yüzyıllardaki İngiliz şiirinin etkisi görülür. Romanlarında ince fanteziler ile klasik biçimler, tarihsel ortamların kapsamlı araştırmalara dayalı verileriyle birleştirilmiştir. *The Orphan Angel*'da (1926; Öksüz Melek), İngiliz şair Percy Bysshe Shelley(*), sanki boğulmaktan kurtarılıp ABD'ye götürülmüş gibi düşlenir. Wylie'nin *Collected Poems* (1932; Toplu Şiirler), *Collected Prose* (1933; Toplu Yazılar) ve *Last Poems* (1943; Son Şiirler) adlı yapıtlarını üçüncü kocası William Rose Benét yayıma hazırlamıştır.

Wyndham, John, asıl adı JOHN WYNDHAM PARKES LUCAS BEYNON HARRIS (d. 1903, Birmingham, Warwickshire - ö. 11 Mart 1969, Londra, İngiltere), İngiliz bilimkurgu yazarı. Yapıtlarında ahlaksal değerlere önem vermiştir.

Derbyshire'da öğrenim gördükten sonra çiftçilikten reklamcılığa kadar çeşitli alanlarda çalıştı. 1920'lerin ortalarında ABD dergilerinde öyküler yazdı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yayımladığı ilk romanı *The Day of the Triffids* (1951; Triffids'in Günü) ile kısa sürede bilimkurgu yazarı olarak ünlendi.

Yapıtları arasında *The Kraken Wakes* (1953; Deniz Canavarı Uyanır), *The Chrysalids* (1955), 1960'ta *The Village of the Damned* (Lanetliler Köyü) adıyla filme çekilen *The Midwych Cuckoos* (1957; Midywch Guguk Kuşları) ve *The Trouble with Lichen* (1960; Liken Belası) vardır. Kısa öyküleri *Consider Her Ways* (1961; Onun Yöntemlerine Dikkat Et) ve *The Seeds of Time* (1969; Zaman Tohumları) adlı yapıtlarda toplanmıştır.

Wynn, Ed, asıl adı ISAIAH EDWARD LEOPOLD (d. 9 Kasım 1886, Philadelphia - ö. 19 Haziran 1966, Los Angeles, ABD), ABD'li komedyen. Vodvil, tiyatro ve sinema ile radyo ve televizyon yapıtlarındaki oyunculuğunun yanı sıra yapımcı, yazar ve şarkı bestecisi olarak da adını duyurmuştur.

Profesyonel oyunculuğa 1902'de Norwich'te (Connecticut) Thurber-Nasher Repertuar Topluluğu'nda başladı. 1921'de, kendi yazdığı ve yöneticiliğiyle yapımcılığını üstlendiği *The Perfect Fool* (Katıksız Budala) adlı revüde başrole çıktı. 1930'larda bütün ülkede yayınlanan bir radyo programında başrolü üstlendi. Sahne ve beyazperdedeki komedi üslubu genelde tuhaf kostümler, güldürücü mimikler ve abartılı, delişmen davranışlar içeren görsel tekniklere dayanıyordu. İlk filmleri arasında *Rubber Heels* (1927; Kauçuk Topuklar), *Follow the Leader* (1927; Önderi İzleyin) ve *The Chief* (1933; Şef) bulunuyordu.

Wynn 1950'lerde dramatik oyunculuğa yönelerek, kendisine Emmy Ödülü'nü kazandıran (1956) ve sonradan sinemaya aktarılan "Requiem for a Heavyweight" (Bir Ağır Sıklet Boksörüne Ağıt) adlı televizyon oyununda ve Oscar'a aday gösterildiği *The Diary of Anne Frank* (1959; *Anne Frank'ın Hatıra Defteri*) filminde rol aldı. Sonraki filmleri arasında *Mary Poppins* (1964; *Gökten İnen Melek*) ve *The Greatest Story Ever Told* (1965; *Dünyanın En Büyük Hikâyesi*) bulunuyordu. Oğlu Keenan Wynn tanınmış bir oyuncu, torunu Tracy Keenan Wynn da senaryo yazarı oldu.

Wynne (o Lasynys), Ellis (d. 7 Mart 1671, Y Lasynys, Merioneth - ö. 13 Temmuz 1734, Llanfair, Merioneth, Galler), Galli din adamı ve yazar. *Gweledigaetheu y Bardd Cwsc* (1703; Uyuyan Ozana Gaipten Görünenler) adlı yapıtı genellikle klasik Gal yazınının en önemli örneği sayılır. Yapıtı, İspanyol yergici Quevedo'nun çağdaş günahları yabanıl bir üslupla betimlediği *Sueños* (1627; Gaipten Görünenler) adlı kitabının Sir Roger L'Estrange tarafından yapılan İngilizce çevirisinin aslına çok benzer bir uyarlamasıdır. Ama Wynne, kitabında gündelik dili kullanmış ve İspanyolca yapıttaki karakterlerin yerini Galli karakterler almış, zaman ise 17. yüzyılın sonları olmuştur. Metnin Gal dilinde 30'dan çok baskısı ve birkaç İngilizce çevirisi vardır. Öbür önemli yapıtları arasında Jeremy Taylor'ın *The Rule and Exercises of Holy Living* (Kutlu Yaşamın Kuralları ve Uygulamaları) adlı yapıtının çevirisi olan *Rheol Buchedd Sanctaidd* (1701) ile ilahiler ve halk şarkıları vardır.

Wyntoun, Andrew of (d. y. 1350 - ö. y. 1423), İskoç vakanüvis. 14. yüzyıl sonları ve 15. yüzyıl başlarına ilişkin önemli bir tarihsel kaynak niteliğindeki, Orta İskoç diliyle yazılmış birkaç uzun yapıttan biri olan *Orygynale Cronykil*'in (Özgün Vakayiname) yazarıdır.

Andrew St. Andrews Kilisesi'nde rahipti. Yaklaşık 1393'ten 1421'e değin İskoçya'daki Kinross'da, Leven Gölündeki St. Serf Adasında bulunan St. Serf Manastırı'nda hizmet verdi. Leuchars'lı (Fife) Sir John Wemyss için yazdığı vakayinamesi, yaratılıştan 1420'ye değin insanlık tarihini, özellikle de İskoçya tarihini konu alır. Yerel dilde ve sekiz heceli beyitler halinde yazdığı, dokuz kitaplık bu uzun yapıtta Andrew eski manastır kayıtlarından, Latince vakayinamelerden, kilisenin otorite saydığı kişilerin kitaplarından ve başka İskoç vakayinamelerinden serbestçe yararlanmıştır. Yapıt, Shakespeare'in *Macbeth*'de işlediği öykünün ilk kaynağıdır. Ayrıca, İskoç kahraman Robert de Bruce'un ölümünü anlatması açısından da büyük değer taşır.

Wyoming, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. Ülkenin batısındaki dağlık bölgede yer alır. Yüzölçümü 253.326 km², yönetim merkezi Cheyenne'dir.

Bölgeye ilk kez Lewis ve Clark Seferi sırasında (1804-06) keşif heyetinden ayrılan bir grup ulaştı. O sırada burada Şoşon ve Arapaho Yerlileri yaşıyordu. 1868'de Wyoming Toprakları oluşturuldu. Wyoming 1890'da eyalet statüsü kazandı ve Cheyenne eyalet merkezi ilan edildi. 1869'da eyalette kadınlara oy hakkı tanındı; bu uygulama sonradan öbür eyaletlere örnek oluşturdu. ABD'deki ilk kadın eyalet valisi 1925'te Wyoming'de seçildi.

Eyaletin doğu kesimi Büyük Ovalar'ın en batıdaki uzantısıdır; bu kesimin en yüksek noktası kuzeydoğudaki Black Hills'dir. Eyaletin batıdaki dörtte üçlük kesimi ise kuzeye doğru uzanan ve birbirlerinden vadiler ve havzalarla ayrılan dağlarla kaplıdır. ABD'nin, ortalama yüksekliği en fazla (2.040 m) ikinci yöresini oluşturan bu bölgedeki başlıca dağlar Teton, Wind Irmağı ve Bighorn'dur. Wind Irmağı Sıradağlarında yer alan ve yüksekliği 4.207 m'ye ulaşan Gannett Doruğu(*) Wyoming'in en yüksek noktasını oluşturur. Hidroelektrik enerji sağlamak amacıyla eyaletteki ırmakların çoğuna baraj kurulmuştur.

Yarı kurak bir kara ikliminin etkisi altında olan Wyoming'de, sıcaklık ve yağış miktarı bölgeden bölgeye büyük farklılıklar gösterir. Ocak ayı ortalama sıcaklığı dağlık bölgede −12°C, güneydoğuda ise −2°C'dir. Temmuz ayı ortalama sıcaklığı dağlık bölgede 10°C, eyaletin ortakuzeyindeki Bighorn Havzasında ise 24°C'dir. Güneybatıdaki çöl özellikleri gösteren bölgede ortalama yıllık yağış miktarı 100 mm'dir; dağlık bölgede ise yıllık kar yağışı miktarı 5.100 mm'yi aşar.

Wyoming ABD'nin nüfus yoğunluğu en düşük eyaletlerinden biridir. 1970'lerde madencilik sektöründeki büyüme nedeniyle nüfus yüzde 50'den fazla bir artış göstermiş, ama 1980'lerde petrol sanayisindeki gerilemeye bağlı olarak yeniden düşmeye başlamıştır. 1950'den sonra kentsel nüfus hızla artarak kırsal nüfusu geçmiştir. Nüfusun yaklaşık dörtte biri, eyaletin üç büyük kenti olan Casper, Cheyenne ve Laramie'de toplanmıştır. Günümüzde toplam nüfus içindeki oranları yüzde 2'den az olan Yerliler çoğunlukla Wind Irmağı Yerleştirme Kampı'nda yaşarlar. Beyazlar ve İspanyol kökenliler nüfusun yüzde 95'ini oluşturur. Eyalette yaşayan öteki etnik gruplar arasında Meksikalılar, İskandinavyalılar, İtalyanlar ve Almanlar sayılabilir. Daha çok Cheyenne çevresinde yaşayan Siyahların nüfusu Yerlilerinkinden çok daha fazladır.

Toprakların genellikle verimli olmasına karşın su yetersizliği ve aşırı sıcaklık farkları tarımsal etkinlikleri sınırlamaktadır. Ekili alanlar eyalet topraklarının yüzde 5'inden azını oluşturur; bu alanların yaklaşık üçte ikisi sulanmaktadır. Yetiştirilen başlıca ürünler arpa, buğday, mısır, yem bitkileri, yulaf ve patatestir. Otlaklar eyalet topraklarının yaklaşık yüzde 38'ini kaplar. Wyoming, koyun besiciliğinde ABD'nin önde gelen eyaletleri arasında yer alır. Eyalette ayrıca, sığır yetiştirilir ve arıcılık yapılır. Hızla gelişen madencilik, eyalet ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Wyoming, kömür, petrol, doğal gaz, uranyum, bentonit, trona ve demir cevheri üretiminde ülkenin önde gelen eyaletleri arasındadır. İmalat, petrol arıtımı, kimyasal madde, gübre ve cam üretimiyle sınırlıdır. Hidroelektrik ve termoelektrik santrallarından sağlanan enerjinin büyük bölümü ihraç edilir. Eyaletin önemli gelir kaynaklarından biri de turizmdir. Yellowstone, Grand Teton, Flaming Boğazı ve Bighorn ulusal parkları ile ulusal ormanlar çok sayıda turisti Wyoming'e çeker.

Wyoming'de kara, demir ve hava yolları yoğun biçimde kullanılır. Hava taşımacılığının çok yaygın olduğu eyalette yüzden fazla havalimanı vardır.

Başlıca yükseköğretim kurumu eyaletin pek çok yerinde fakülteleri bulunan Laramie'deki Wyoming Üniversitesi'dir. Eyaletteki kültürel etkinlikler arasında Douglas'ta her yıl düzenlenen eyalet fuarı ve çeşitli Yerli festivalleri ile yaz aylarında ressamlar, yazarlar ve müzisyenlerin oturduğu Jackson

Hole'da yapılan Grand Teton Müzik Festivali sayılabilir. Nüfus (1992 tah.) 466.000.

Wyoming Katliamı, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda (1775-83), Batı sınırındaki İngiliz saldırılarının yoğunlaştığı bir sırada, Pennsylvania'nın Wyoming Vadisinde 360 Amerikalı kolonicinin öldürülmesi olayı (3 Temmuz 1778). Haziran başlarında Albay John Butler Loyalistlerden ve İrokua Yerlilerinden oluşan bin kişilik bir kuvvetle, çoğu kadın ve çocuk olmak üzere 5 bin kadar kolonicinin toplandığı Forty Fort adlı kaleye karşı harekete geçmişti. Saldırıya karşı koymak için yaklaşık 300 asker ve genç kaleden ayrıldı. İzleyen katliam sırasında 360 erkek, kadın ve çocuk yaşamını yitirdi; ormana kaçanların birçoğu da açlık ve bakımsızlıktan öldü.

Wyre, İngiltere'nin kuzeybatısındaki Lancashire ilinde (*county*) ilçe (*district*). İrlanda Denizi kıyısında, bir dinlence merkezi olan Blackpool ilçesinin doğusunda yer alır; yüzölçümü 283 km²'dir. Genelde alçak kıyı düzlüğünden oluşan ilçe topraklarının sularını yörede doğan Wyre Irmağı toplar. Kuzeybatıda, Wyre'ın ağzındaki Fleetwood kentinin kıyısında geniş kumsallar oluşmuştur. İlçenin doğu sınırı Pennine Sıradağlarındaki yüksek düzlüklerin içlerine kadar uzanır. İlçe nüfusu kıyı yakınlarındaki Fleetwood, Thornton, Cleveleys ve Poulton-le-Fylde'de yoğunlaşmıştır. Fleetwood İngiltere'nin batı kıyısında yer alan önemli balıkçılık ve deniz ticareti merkezlerinden biridir, burada ayrıca kimyasal ve plastik maddelerle deri eşya üretilir. İlçe merkezi Poulton-le-Fylde aynı zamanda tarımsal bir pazar merkezidir. Nüfus (1983 tah.) 98.400.

Wyre Forest, İngiltere'nin batısında, Hereford-Worcester ilinin (*county*) kuzeyinde ilçe (*district*). Yüzölçümü 196 km²'dir. Adını kuzeybatıdan komşu olduğu Shropshire (eskiden Salop) ilinin içlerine doğru uzanan eski ormanlık alandan alan ilçe, Stour ve Severn ırmakları vadilerinin batı bölümlerini kapsayan kırsal bir bölgedir. Bu ırmaklarla tarihsel önemi olan Staffordshire ve Worcestershire Kanalı ilçenin güney ucundaki yönetim merkezi Stourport-on-Severn'de birleşir. Stourport-on-Severn'le gene Severn Irmağı kıyısında yer alan eski Bewdley kenti, farklı dönemlerde Bristol Kanalı'yla Birmingham bölgesi arasındaki ırmak ulaşımının başlangıç noktaları olmuşlardır. Stour Irmağı kıyısında, Stourport-on-Severn'in 5 km kuzeyinde yer alan Kidderminster 1735'ten beri İngiltere'deki halı sanayisinin başlıca merkezidir. Öteki sanayi ürünleri arasında elektrik donanımı, kimyasal maddeler ve şeker sayılabilir.

Kanallarla ulaşım çağının gereksinmelerine uygun olarak inşa edilmiş İngiliz kentlerinden olan Stourport'ta 18. yüzyıldan kalma birçok ev ve depo vardır. Kent zaman zaman "Midlands'in Venedik"i olarak anılır. Nüfus (1983 tah.) 92.200.

Wyspiánski, Stanisław (d. 15 Ocak 1869, Kraków - ö. 28 Kasım 1907, Kraków Polonya), Polonya'da modern tiyatronun yaratıcısı kabul edilen oyun yazarı ve ressam. Oyunlarında Yunan mitolojisinden ve Polonya tarihinden aldığı temaları birleştirerek yeni ve özgün bir tarzın öncüsü olmuştur.

Klasik edebiyat ve güzel sanatlar öğrenimi gördü. 1890'da aldığı bir bursla Avrupa'nın

Wyspiánski, kendi yaptığı bir portresi; Ulusal Müze, Kraków, Polonya
Muzeum Narodowe, Kraków, Polonya

çeşitli kentlerini gezerek sanat yapıtlarını inceledi. 1890-94 arasında birkaç kez Paris'e gitti. Yayımlanan ilk yapıtı dramatik bir fantezi niteliğindeki *Legenda*'ydı (1897; Bir Efsane). Bunu Eski Yunan tragedyalarını örnek alan *Klątwa* (1899; Lanet) ve *Sędziowie* (1900; Yargıçlar) ile yurtseverlik teması üzerine *Kazimierz Wielki* (1900) adlı şiiri izledi. 1901'de sahnelenen *Wesele* (Düğün) adlı en önemli oyunun öyküsü, şair Lucjan Rydel'in Kraków yakınında bir köyde, güzel bir köylü kızıyla gerçek evliliğinden esinlenmişti. Polonya'nın dününü, bugününü ve geleceğini panoramik olarak sunmak için evliliğin bir simge biçiminde kullanıldığı *Wesele* ilk sahnelendiğinde Kraków'da büyük duygusal ve siyasal etki yarattı. İki yıl sonra da Wyspiánski *Wesele* üzerine ideolojik yorumunu içeren *Wyzwolenie*'yi (Özgürlük) yayımladı.

1905'te Kraków Güzel Sanatlar Akademisi'nde profesörlüğe getirilen Wyspiánski'nin resimleri ve özellikle vitrayları dramatik ve düşsel kompozisyondaki olağanüstü yeteneğini ortaya koyar.

Wyss, Johann Rudolf (d. 4 Mart 1782, Bern - ö. 21 Mart 1830, Bern), İsviçreli halkbilimci ve yayın yönetmeni. İsviçre folklorundan yaptığı derlemelerle ve babasının *Der schweizerische Robinson* (1812-27; *İsviçreli Robinson*, 1946, 1987/ *İsviçreli Robinsonlar*, 1978) adlı romanını tamamlayıp yayımlamasıyla tanınır.

1805'te Bern'deki akademide felsefe öğretmeni, daha sonra da belediye kütüphanesinde kütüphane şefi oldu. İsviçre öykülerini ve masallarını toplayarak, bunları *Idyllen, Volkssagen, Legenden und Erzählungen aus der Schweiz* (1815; İsviçre'den İdiller, Halk Sagaları, Efsaneler ve Anlatılar) adlı kitabında yayımladı. Zamanın en iyi İsviçreli yazarlarıyla birlikte *Alpenrosen* almanağını (1811-30) çıkardı. Papaz olan babası Johann David Wyss'in dört oğluyla birlikte kaleme aldığı yazması *İsviçreli Robinson*'u tamamlayıp yayımlayarak İsviçre edebiyatına önemli bir katkıda bulundu. Çeşitli dillere çevrilen yapıt en sevilen romanlardan biri oldu. Wyss, İsviçre ulusal marşı "Rufst du, mein Vaterland"ın da (1811) yazarıdır.

Wyszyński, Stefan (d. 3 Ağustos 1901, Zuzela, Łomża yakınları, Rus Çarlığı - ö. 28 Mayıs 1981, Varşova, Polonya), Polonya'da kilisenin en yüksek yetkilisi olan Gniezno ve Varşova başpiskoposu.

Varşova, Łomża ve Włocławek'te öğrenim gördü. 1924'te papaz olarak Włocławek'teki kiliseye atandı. Lublin Katolik Üniversitesi'nde sosyoloji ve kilise hukuku konularında doktorasını tamamladıktan sonra Fransa, İtalya ve Belçika'da öğrenimini sürdürdü. Ülkesine dönüşünde Hıristiyan İşçi Üniversitesi'ni kurdu (1935). Polonya'nın Nazi ve Sovyet ordularınca işgal edildiği 1939'a değin bu üniversitenin rektörlüğünü yaptı. İşgalden kısa süre sonra ayrıldığı Włocławek'e Mart 1945'te dönen Wyszyński, kentteki ilahiyat okulunun rektörlüğüne getirildi. Ertesi yıl Lublin piskoposluğuna, 12 Kasım 1948'de de Papa XII. Pius tarafından Gniezno ve Varşova başpiskoposluğuna atandı. 29 Kasım 1952'de kardinal oldu.

Stalin döneminin son sindirme kampanyaları sırasında (1953), kilisenin yönetim karşıtı etkinliklerde bulunan papazları cezalandırma yönündeki taahhüdüne uymadığı gerekçesiyle mahkemeye çıkarılmadan evinde göz hapsine alındı. 1956'da Władysław Gomułka'nın iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra serbest bırakıldı. Gomułka'yla yüksek kilise makamlarına atamalarda hükümetin onayının alınmasını, karşılığında da devlet okullarına din dersi konmasını öngören bir anlaşma imzaladı. Uzlaştırıcı tutumuyla, Macaristan gibi Polonya'nın da Sovyet birliklerince işgaliyle sonuçlanabilecek bir bunalımın doğmasını engelledi. Wyszyński'nin 1970'lerin sonlarından başlayarak özgürlük taleplerini arturan İşçi Savunma Komitesi, Dayanışma ve Kırsal Dayanışma gibi örgütlere sağladığı ihtiyatlı desteğe karşın, Gomułka'yla yapılan anlaşma onun yerine geçen Edward Gierek döneminde de yürürlükte kaldı.

Wythe, George (d. 1726, Elizabeth kenti, Virginia - ö. 8 Haziran 1806, Richmond, Virginia, ABD), ABD'li hukukçu. Mahkemelerin anayasaya aykırılık gerekçesiyle bir yasayı iptal edebileceğini savunan ilk yargıçlardandır. Thomas Jefferson, John Marshall ve Henry Clay gibi ünlü kişileri yetiştirmiştir.

Avukatlığa 1746'da başlayarak Virginia Yasama Meclisi üyeliği (1754-55, 1758-68) ve kâtipliğinde (1769-75) bulundu. Damga Yasası'nı protesto etmek için 1764'te İngiltere Avam Kamarası'na gönderilen metni kaleme aldı. 1776'da Kıta Kongresi'ne katılarak Bağımsızlık Bildirgesi'ne imza koydu. Anayasa Kurultayı'nda (1787) ve Federal Anayasa'yı onaylayan Virginia Kurultayı'nda (1788) yer aldı.

Hakkaniyet mahkemesi yargıcı olarak eyalet yüksek mahkemesinde görev yaparken, 1782'de bakılan bir davada mahkemelerin anayasaya aykırı yasaları uygulamayı reddetme yetkileri olduğunu savundu. Öğrencisi Jefferson'ın etkisiyle William and Mary College'da ilk ABD hukuk profesörü olarak ders verdi (1779-89). Daha sonra Richmond'da bir özel hukuk okulu açtı. Yeğeni ve mirasçısı George Wythe Sweeney tarafından zehirlenerek öldürüldü. Ama mahkemenin tek tanığı bir Siyah olduğundan, bu tanıklık geçersiz sayılarak katiline ceza verilmedi.

X Gezegeni, Güneş sisteminde, Güneş'e uzaklığı bakımından onuncu sırada yer aldığı düşünülen varsayımsal gezegen. Böyle bir gezegenin bulunduğu öngörüsü, Halley Kuyrukluyıldızı ile Neptün ve Plüton gezegenlerinin yörüngelerindeki tedirginliklere dayalı olarak geliştirilmişti.

X Gezegeninin varlığına ilişkin öngörü ilk ortaya atıldığında (1972), bu gezegenin Koltuk takımyıldızı doğrultusunda bulunması gerektiği ileri sürülmüştü. Gezegenin kütlesi Satürn'ün yaklaşık üç katı, Güneş çevresindeki dolanım süresi 500 yıl olarak hesaplanmış, yörüngesinin ise tutulum dairesine 120° eğik olduğu tahmin edilmişti.

Öngörünün ortaya atılmasından sonraki bir yıl içinde başka astronomlar, bu tahmini kütleye ve yörüngeye sahip bir gezegenin, bilinen iki dış gezegenin yörüngesi üzerinde gözlemlenenin çok ötesinde ve var olan yörünge sistemiyle uyuşmayan tedirginliklere yol açması gerektiğini ileri sürdüler. Ayrıca X Gezegeninin kabul edilebilir ölçülerde bir yoğunluğa ve yansıtma gücüne sahip olması durumunda, gezegenin standart astronomi teknikleriyle gözlemlenebilmesi gerektiğini gösterdiler. Fotoğraf kayıtları üzerinde yapılan dikkatli incelemeler sonucunda böyle bir gezegenin bulunmadığına karar verilmiştir.

X ışını lambası, RÖNTGEN LAMBASI olarak da bilinir, X ışınları üretmeye yarayan lamba. Bu lambada X ışınları, güçlü bir elektrik alanında hızlandırılan elektronların bir anota çarptırılması yoluyla elde edilir. X ışınlarının katı cisimlere girebilme özelliği olduğu için bu ışınlar tıpta, diş hekimliğinde, katılarda kristal yapılarının incelenmesinde ve başka birçok bilimsel araştırmada yaygın olarak kullanılır. X ışını lambası, havası boşaltılmış bir cam tüp içine yerleştirilmiş bir katot ile bir anottan oluşur. Katot genellikle akkor filamanlıdır, anot ise katotun karşısına yerleştirilmiş tungstenden bir levhadır. Katottan çıkan elektronların büyük bir hızla anota çarpmaları sonucunda X ışınları oluşur. X ışını lambasının sonradan geliştirilen türleri ABD'li mühendis William D. Coolidge'in 1913'te gerçekleştirmiş olduğu lamba model alınarak yapılmıştır.

X ışınları, RÖNTGEN IŞINLARI olarak da bilinir, yüklü parçacıkların hız yitirmeleri ya da atomlardaki elektronların bir enerji düzeyinden daha düşük enerjili bir düzeye geçmesi sonucunda salınan çok kısa dalgaboylu elektromagnetik ışınım. X ışınlarının dalgaboyları yaklaşık 0,05 angström ile birkaç yüz angström arasındadır (1 angström = 10^{-8} cm). Öteki elektromagnetik dalga türleri (gamma ışınları, morötesi ışınım, görünür ışık, kızılötesi ışınım ve radyo dalgaları) gibi, X ışınlarının da boşluktaki hızı saniyede 3×10^{10} cm'ye eşittir; dalga hareketlerine özgü girişim, kırınım ve kutuplanma gibi olgular X ışınlarında da gözlenir.

X ışınları 8 Kasım 1895 günü Almanya'nın Würzburg kentinde Wilhelm Conrad Röntgen tarafından keşfedildi. Röntgen bu buluşunu katot ışınlarının etkileri üzerindeki araştırmaları sırasında gerçekleştirmişti (katot ışınları, içinde düşük basınçlı bir gaz bulunan elektrik boşalmalı lambada negatif elektrottan [katot] salınan elektronlardan oluşur). Katot ışınlarının özellikleri daha önce de birçok bilim adamı tarafından incelenmişti, ama bu araştırmacıların gözden kaçırmış olduğu bir etkiyi ilk kez gözlemleyen Röntgen oldu. Boşalmalı lamba yakınında bulunan baryum platinosiyanür kaplı bir yüzey, flüorışıma yoluyla ışık salıyordu; bu olgu, boşalmalı lambadan yayılan görünür ışık ve morötesi ışınımın, araya bir engel yerleştirilerek flüorışıl yüzeye ulaşması engellense bile ortaya çıkıyordu. Röntgen, boşalmalı lambada gözle görülemeyen bir ışınım oluştuğu ve flüorışıma olayına bu ışınımın yol açtığı sonucuna vararak bu yeni ve niteliği bilinmeyen ışınıma X ışınları adını verdi.

X ışınlarının etkileri. Bir maddeden X ışınları geçtiğinde, maddenin kendisi de ikincil X ışınları ve elektronlar salar. İkincil X ışınları oluşmasından dolayı birincil ışınların bir bölümü soğurulur. İkincil ışınımlar birincil ışınıma oranla daha zayıftır, ayrıca ikincil ışınımın bir bölümü de soğurulmaya uğrar.

Bir maddeye X ışınları düştüğünde iki tür ikincil X ışını oluşur. Bunlardan birincisi saçılmış X ışınları olarak adlandırılır, bunların enerjisi birincil ışınların enerjisine yakındır; birincil ışınlara oranla daha zayıf olan ikinci tür ikincil ışınlar ise flüorışımayla oluşan ışınlardır. Saçılmış X ışınları, maddeden geçişleri sırasında doğrultuları (ve bir ölçüde enerjileri) değişime uğrayan birincil ışınlardan oluşur. Birincil ışınların dalgaboyu flüorışıma oluşturmaya yetecek kadar kısa ise flüorışıl X ışınları da ortaya çıkar; bunların dalgaboyları, içinde oluştukları maddeye özgü bir değerdedir ve birincil X ışınlarının dalgaboyundan bağımsızdır.

Saçılmış X ışınlarının oluşması, X ışınlarının parçacık niteliği göz önünde tutularak kolaylıkla açıklanabilir. Foton(*) olarak adlandırılan X ışını parçacıkları bir elektronun yakınından geçerken doğrultu değiştirerek saçılıma uğrarlar; bu saçılım sırasında X ışınları enerjisinin bir bölümü elektrona geçebilir.

Üzerine X ışını düşürülen maddedeki atomların bir bölümü elektron salarak iyonlaşmış (elektron kaybetmiş) duruma geçerler. Bu atomlar normal enerji durumlarına geri dönerken flüorışıl X ışınları biçiminde enerji salarlar. Flüorışıl X ışınları, *K* ve *L* türü belirtken (karakteristik) X ışınları olarak adlandırılan iki türe ayrılır. Her elementin saldığı belirtken X ışınları belirli bir enerjiye sahiptir; bu enerji, elementin atom numarası yükseldikçe büyür. *K* türü X ışınları, atoma en sıkı biçimde bağlı elektronların fırlaması sonucunda oluşur; bunlar en yüksek enerjili belirtken X ışınlarıdır.

Üzerine X ışınları düşürülen bir madde, ikincil X ışınlarının yanı sıra ikincil elektronlar da salar. Bu elektronlar iki çeşittir: Geritepkime elektronları ve fotoelektronlar. Geritepkime elektronlarının birincil X ışınlarından enerji sağlama mekanizması, X ışınları saçılımının parçacık kuramıyla açıklanabilir; fotoelektronlar ise ışığın fotoelektrik etkisinde(*) söz konusu olan süreçle ortaya çıkar.

X ışınları gazlar tarafından soğurulduğunda gazın atomlarından fotoelektronlar fırlar. Bu elektronlar gaz moleküllerinin iyonlaşmasına yol açar; böylece birincil X ışınlarının etkisi katlanarak büyür. Bu süreç canlı dokuda gerçekleşirse, karmaşık organik moleküllerden fırlayan fotoelektronlar dokudaki hücrelerin harap olmasına yol açar.

X ışınlarının ikili niteliği. X ışınlarıyla gerçekleştirilen ilk deneyler, bu ışınların dalga nitelikli olduğunun kabulünü gerektirmişti. Ama başka deneyler X ışınlarının parçacıklardan oluştuğu sonucunu verdi. Bu ikili nitelik yalnızca X ışınlarına özgü değildir, bütün enerji ve madde biçimlerinin genel bir özelliğidir. X ışınları (ve elektromagnetik ışınım türlerinin tümü) hem parçacık hem de dalga niteliği gösterirler; bir başka deyişle, bu ışınlar kuvanta ya da foton olarak adlandırılan elektromagnetik dalga paketlerinden oluşur.

X ışınlarının dalga niteliği. Klasik elektromagnetizma kuramı uyarınca elektronların hız yitirmesi (yavaşlaması) sonucunda elektromagnetik ışınım ortaya çıkar; bu olgu, bir verici antende, elektronların hızlanması sonucu olarak radyo dalgaları oluşmasına benzer. X ışınlarının magnetik alanda sapmaya uğramadığının belirlenmesi, bu ışınların dalga nitelikli olduğu görüşünü desteklemiştir. X ışınlarının kırınım ve girişime uğradığının gösterilmesi dalga niteliğinin kesin olarak ortaya konması anlamına gelecekti; kutuplanma olgusunun gözlenmesi ise bu ışınların enine dalga(*) olduğunu ortaya koyacaktı. X ışınlarının bulunduğu yıllarda bu olguların ışık için geçerli olduğu bilinmekteydi. Röntgen'in o yıllarda gerçekleştirdiği deneyler ise X ışınlarının bu niteliklerini ortaya çıkarmaktan uzak kalmıştı.

İngiliz fizikçi Charles Grover Barkla, karbonun belirli bir doğrultuda saçılıma uğrattığı X ışınlarının kutuplanmış duruma geldiğini gösterdi. Böylece bu ışınların enine elektromagnetik dalgalar olduğunu kanıtlama yolunda önemli bir aşama kaydedilmiş oldu. X ışınlarının çok ince bir yarıktan geçirilerek kırınıma uğratılmasını amaçlayan deneyler bu ışınların dalgaboyunun 1 angström dolaylarında olabileceğini gösteriyordu. 1912'de Alman fizikçi Max von Laue, X ışınlarının dalgaboyunu ölçmek amacıyla bir yöntem geliştirdi. Kristallerde atomların, aralarında yaklaşık 1 angströmlük uzaklık olmak üzere düzenli bir biçimde dizilmiş olduklarını göz önüne alan Laue, bir kristaldeki bu atomların X ışınları için kırınım ağı(*) işlevi görebileceği sonucuna vardı. Laue ve çalışma arkadaşları, bir çinko sülfür kristaline ince bir X ışını demeti düşürerek, kristalin arkasına yerleştirilmiş bir fotoğraf filminde ortada koyu bir benek ile bunun çevresinde bakışımlı bir biçimde dizilmiş beneklerden oluşan bir kırınım deseni elde etmeyi başardılar. Ortadaki benek, kristalden, doğrultusu değişmeksizin geçen X ışınlarına, öteki benekler ise kristaldeki atomların kırınıma uğrattığı X ışınlarına karşılık geliyordu (*bak.* Laue kırınım deseni). Bu deneylerle X ışınlarının yaklaşık 1 angström dalgaboylu dalgalar olduğu ve kristallerde atomların örgü olarak adlandırılan düzgün yapılar biçiminde dizilmiş olduğu belirlenmiş oldu.

Laue'nin bu deneylerinden kısa bir süre sonra İngiliz fizikçi William Lawrence Bragg, kristallerdeki atom düzlemlerinin X ışınlarını en yoğun biçimde yansıtmasını sağlayan geliş açıları, bu düzlemleri birbirinden ayıran uzaklık ve gelen X ışınının dalgaboyu arasındaki ilişkiyi belirleyen yasayı ortaya koydu. Bragg yasası olarak adlandırılan bu yasadan yararlanarak X ışınlarının dalgaboyunu kesin bir biçimde belirleyebilen Bragg, X ışınlarının biri çizgili, biri de sürekli olmak üzere iki tür tayf oluşturduğunu saptadı. Çizgili tayftaki çizgiler, X ışınının üretildiği lambadaki anotun yapıldığı maddeye özgü olan belirtken dalgaboylarına karşılık geliyordu; bu dalgaboyları ise, yaklaşık olarak, söz konusu maddenin atom ağırlığının karesi ile ters orantılıydı.

ABD'li fizikçi Arthur Holly Compton, 1923'te X ışınlarını parlatılmış cam yüzeyinden yansıtmayı başardı. X ışınlarının dalga niteliğine ilişkin son kanıt, bu ışınların sık, eşit aralıklı paralel çizgilerden oluşan bir kırınım ağı aracılığıyla kırınıma uğratılmasıyla elde edildi (1925). Çizgiler arasındaki uzaklık kesin olarak bilindiği için, bu yöntemle X ışınlarının dalgaboyunun mutlak olarak belirlenmesi olanaklı oldu.

X ışınlarının parçacık niteliği. X ışınlarının parçacık niteliği fotoelektrik etki ve Compton etkisiyle(*) ortaya konmuştur. Einstein, fotoelektrik etkiyi Max Planck'ın 1900'de ortaya koyduğu enerji kuvantumu kavramından yararlanarak 1905'te açıklamayı başarmıştı. Fotoelektrik etkide elektromagnetik enerji soğuran bir maddenin elektron salması söz konusudur. Einstein'ın, ışınımın enerji kuvantumuna eşdeğer kesikli (ayrık) parçacıkların (foton) hareketi olarak ele alınabileceği görüşünden yola çıkarak ulaştığı fotoelektrik etki denklemi, salınan elektronun, soğurulan ışınımın enerjisi (bu enerji ışınımın frekansı ile Planck sabitinin[*] çarpımına eşittir) ile elektronu maddenin dışına çekip çıkarmak için gerekli enerjinin (iş fonksiyonu[*]) farkına eşit bir kinetik enerjiye sahip olarak maddeden dışarı çıkaracağını belirliyordu. Bu denklem başlangıçta görünür ışık için ortaya konmuştu, ama geçerliliği sonradan X ışınları için de kanıtlandı.

Compton'ın 1922-23'te gerçekleştirdiği deneyler X ışınlarının parçacık niteliğini belirleyen ikinci bulguyu ortaya çıkardı. Compton bu deneylerde bir X ışınlı spektrometreden yararlanarak hafif elementlerce saçılıma uğratılan X ışınlarının dalgaboylarını ölçtü ve saçılan X ışınları arasında birincil ışınlarla aynı dalgaboydaki ışınların yanı sıra, dalgaboyları değişime uğrayan ve daha uzun bir dalgaboyunda yoğunlaşan ışınların da yer aldığını gözlemledi. Bu ışınların şiddeti ve dalgaboyları saçılım açısına bağlı olarak değişiyordu. Günümüzde Compton olayı olarak bilinen bu olayın açıklaması Compton ve ondan bağımsız olarak Hollandalı fiziksel kimyacı Peter Debye tarafından ortaya kondu. Bu açıklamada birincil X ışınlarındaki fotonlar küçük bir küre olarak düşünülüyordu; bir foton, ışınların düşürüldüğü maddedeki bir elektronla (kütleleri farklı düzgün ve esnek iki topun çarpışmasına benzer biçimde) çarpışıyordu. Enerjisinin bir bölümünü geri tepen elektrona veren fotonun enerjisi azalıyor, bir başka deyişle dalgaboyu büyüyordu. Foton ile elektron arasındaki bu çarpışmada enerjinin ve momentumun (kütle ile hızın çarpımı) korunduğu varsayımından yola çıkan Compton ve Debye, saçılan X ışınlarındaki dalgaboyu kaymasını hesaplamayı başardılar.

X ışınlarının sezilmesi ve ölçümü. Bir X ışını demetinin iki özelliği vardır: Işınların şiddeti ve ışınım enerjisinin dalgaboylarına göre dağılımı (tayf dağılımı). Bu özellikleri ölçmek için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. X ışınlarının sezilmesi için yaygın olarak kullanılan iki yöntem vardır. Birinci yöntemde X ışınlarının fotoğraf filminde oluşturduğu fotokimyasal değişmeden yararlanılır. Filmde ortaya çıkan kararma, X ışınlarının şiddeti ile filmi etkilediği sürenin çarpımına bağlıdır; bu kararmanın film üzerindeki yeri ve koyuluğu optik yöntemlerle belirlenir.

X ışınlarının sezilmesinde kullanılan ikinci yöntemde bu ışınların gazları ve katıları iyonlaştırma ya da kristallerde flüorışıma oluşturma özelliklerinden yararlanılır. Bu yöntemlerin kullanıldığı ve genellikle elektronik detektör olarak adlandırılan aygıtlar arasında en yaygın biçimde kullanılanlar iyonlaşma odası(*), kırpışım sayacı(*) ve yarıiletken ışınım detektörüdür(*). Bu aygıtlar soğurulan her foton için bir gerilim darbesi üretirler; bu darbeler sayılarak foton sayısı belirlenebilir. Detektörlerin tümünden gelen gerilim darbeleri, darbe yüksekliği çözümleyicisi olarak adlandırılan ve darbeleri sayarak enerji düzeylerine göre ayıran bir aygıta verildiğinde ışınımın tayf dağılımı elde edilir.

Yukarıda anılan sayıcı türleri X ışınlı kırınım spektrometrelerinde de kullanılır. X ışınlı spektrometrede bir X ışınları kaynağı, bu ışınları kırınıma uğratan bir madde ve bir detektör sistemi bulunur. Böyle bir spektrometre, dalgaboyu bilinen X ışınlarından yararlanılarak kristal yapısının incelenmesi amacıyla kullanılabileceği gibi, yapısı bilinen bir kristalden yararlanılarak X ışını tayfının incelenmesi amacıyla da kullanılabilir.

X ışınlarının uygulamaları. X ışınlarının tıpta, sanayide ve bilimsel araştırmalarda pek çok uygulama alanı vardır. Bunlar arasında soğurma ölçümleri, kristallerin kırınım yoluyla incelenmesi, flüorışıma aracılığıyla belirtken ışınımların saptanması ve X ışınlarının biyolojik etkilerinin belirlenmesi sayılabilir.

X ışınlarından ilk olarak tıpta yararlanılmıştır. Tıpta X ışınları tanı ya da tedavi amacıyla kullanılır. Tanı amacıyla kemik kırıklarının, vücutta yabancı maddelerin, diş çürüklerinin, kanser ve benzeri hastalıklı durumların belirlenmesinde yararlanılan X ışınları, tedavi amacıyla da özellikle kötü huylu (habis) urların yayılmasının engellenmesinde kullanılır.

Sanayide dökme parçaların içindeki çatlak ve benzeri kusurların hasarsız belirlenmesinde ve malzeme kalınlıklarının ölçülmesinde yaygın olarak kullanılan X ışınlarından, kalınlığı bilinen malzemelerin karışım oranlarını belirlemekte de yararlanılır.

Flüorışıma yoluyla X ışınları ortaya çıkması olgusundan malzemelerin nicel ve nitel çözümlemesinde yararlanılır. Bu yöntemde birincil demet olarak X ışınları, gamma ışınları, elektronlar ya da başka yüklü parçacıklar kullanılabilir; flüorışıma yoluyla oluşan X ışınlarının enerjisi, örneği oluşturan maddelere özgü (bir başka deyişle belirtken) olduğundan bu maddelerin neler olduğu saptanabilir. Uygun standartlardan yararlanılarak nicel belirlemeler de gerçekleştirilebilir. Bu yöntemden elektron mikrosondası (ya da elektron sondalı mikroçözümleyici) olarak adlandırılan aygıtta da yararlanılır; bu aygıtta, örneğin bileşimi incelenecek bölgesine çok ince (çapı yaklaşık 0,0001 cm) bir elektron demeti gönderilir. X ışınlarından tarayıcı elektron mikroskopunda da yararlanılır. *Ayrıca bak.* radyoloji.

X ışınları kaynağı, X ışınları dalgaboyunda ışınım salan gökcisimlerinin ortak adı. Yer atmosferi X ışınlarını çok büyük ölçüde soğurduğu için bu tür ışınım yapan gökcisimleri ancak atmosferin üstüne çıkan uzay araçlarına yerleştirilmiş X ışınlı teleskoplar ve detektörler aracılığıyla algılanabilir.

Gözlem tekniklerinde ve aygıtlarındaki gelişmeler sonucunda giderek artan sayıda X ışınları kaynağı keşfedilmiştir. 1980'lerin ortalarında bu türden binlerce gökcisminin varlığı belirlenmiş durumdaydı.

X ışınları saldığı belirlenen ilk gökcismi Güneş'tir; roketlere yerleştirilen ışınım sayaçları aracılığıyla Güneş tacının (Güneş atmosferinin en dış bölgesi) X ışınları saldığı 1949'da saptandı. Güneş aslında zayıf bir X ışınları kaynağıdır, ama Yer'e çok yakın olduğu için bu ışınım belirgin bir nitelik kazanır. Daha uzaktaki yıldızlardan gelen X ışınlarının belirlenmesi, bundan ancak 30 yıl sonra, Einstein Gözlemevi olarak da bilinen "HEAO 2" gözlem uydusu aracılığıyla olanaklı oldu. Bu uydu, dış atmosferlerinden X ışınları salan 150'den çok yıldızın varlığını belirledi. Bunlar arasında hemen her türden yıldız (örn. ana dizi yıldızları, kırmızı devler ve beyaz cüceler) bulunur. Yıldızların çoğunda X ışınları, salınan toplam ışınımın çok küçük bir bölümünü oluşturur. En güçlü X ışını kaynakları, genç, büyük kütleli yıldızlardır. Bunlar genellikle bulutsularda yer alırlar.

Süpernova(*) artıkları da güçlü X ışını kaynaklarıdır. Bunlardan ilk gözlemleneni Yengeç Bulutsusu'dur. İS 1054'te yer alan bir süpernova patlamasının artığı olan bu bulutsunun saldığı X ışınları, içinde yer alan bir pulsarda(*) oluşan yüksek hızlı elektronlardan senkrotron ışınımı(*) yoluyla salınmaktadır. Süpernova artıklarının büyük bir bölümünde ise X ışınları sıcak gazlardan salınır. Süpernova patlamasında fışkıran gazlar çok sıcak değildir, ama bunlar saniyede birkaç bin kilometrelik bir hızla dışarı fışkırırken oluşan yıldızlararası gaz, güçlü şok dalgasının etkisiyle ısınır ve X ışını salabilecek sıcaklığa (y. 10.000.000 K) erişir.

Samanyolu Gökadasında yer alan en güçlü X ışını kaynakları arasında bazı çiftyıldızlar(*) vardır. X ışını çiftyıldızı olarak adlandırılan bu çiftyıldızların saldığı X ışını enerjisi, Güneş'in saldığı enerjiye oranla 1.000 kat daha büyüktür. X ışınlı teleskopun kullanılmaya başlamasıyla ilk keşfedilen X ışını kaynakları bu çiftyıldızlar olmuştur. Bunlar arasında en güçlü X ışınımı salan çiftyıldız Akrep X-1(*) yıldızıdır. X ışını çiftyıldızlarında, iki yıldızdan biri çok yoğun bir gökcismidir; bu yıldız, çapı yalnızca 20 km dolayında, kütlesi ise iki Güneş kütlesine yakın bir nötron yıldızı(*) olabilir; kimi durumlarda ise bu yıldız bir kara delik(*) oluşturacak derecede yoğunlaşmıştır. Bu yoğun yıldızın yoldaşından kaynaklanan gazın yoğun yıldız çevresinde sıkışarak çok yüksek sıcaklıklara ulaşması sonucunda X ışınları ışınımı ortaya çıkar.

X ışını çiftyıldızları birkaç türe ayrılır. X ışını pulsarlarında, oluşan gazlar bir nötron yıldızının kutuplarına yönelir ve ışınım çok düzenli aralıklarla ortaya çıkan darbeler biçiminde salınır. Patlamalı yıldızlar olarak adlandırılan gökcisimlerinde bir nötron yıldızının magnetik alanı, gazları bir süre asılı durumda tutar, biriken gazların ağırlığı magnetik alanın etkisini geçici olarak yendiğinde içeri doğru hareket eden gaz, bir patlama biçiminde güçlü X ışınları salar. X ışını çiftyıldızlarındaki yoğun yıldızın kütlesi üç Güneş kütlesinin altındaysa bu yıldız bir nötron yıldızıdır; kütlesi bu sınırın üstünde ise yıldız kara delik durumuna geçer. Kara delik oluşturmaya en güçlü adaylar arasında Kuğu X-1 (kütlesi Güneş'inkinin altı katı) ve LMC X-3 (kütlesi Güneş'inkinin 10 katı) bulunmaktadır.

Yakın gökadaların (örn. Andromeda Gökadası) varlığı, bunlarda yer alan X ışını çiftyıldızlarından gelen ışınım aracılığıyla belirlenir. Bunlar etkin gökadalara oranla daha zayıf ışınım salarlar. Radyogökadalar (*bak.* radyodalga kaynağı), Seyfert gökadaları(*) ve kuvazarlar(*) gibi türlere ayrılan etkin gökadaların çekirdeklerinde yoğun bir etkinlik vardır; bu etkinliğin merkezde bulunan ve kütlesi 1 milyar Güneş kütlesi dolayında olan bir kara delik çevresindeki sıcak gazlardan kaynaklandığı sanılmaktadır. Bu tür gökadalardan gelen X ışını enerjisi çok değişkendir. Örneğin OX 169 kuvazarının saldığı X ışınlarının şiddeti iki saatlik bir süre içinde büyük değişme gösterir. Bu gözlemden, ışınım salan bölgenin genişliğinin iki "ışık saati"nden daha az olduğu, bir başka deyişle Güneş sistemi çapından daha küçük olduğu sonucu çıkmaktadır.

Samanyolu dışındaki güçlü X ışını kaynaklarından biri de gökada kümeleridir. Bun-

lardan salınan X ışınları, kümeyi oluşturan gökadaların kendilerinden değil, bunların ortak kütleçekimi etkisiyle ortalarında bir yerde oluşan sıcak gaz kütlesinden kaynaklanmaktadır. Çok sayıda süpernovadan çıktığı sanılan bu gazın sıcaklığı 100 milyon K dolayındadır.

Çok uzaklardan ve bütün yönlerden gelen yayınık X ışınlarının varlığı 1962'de belirlendi. Bu ışınımın kaynağı tam anlaşılmamıştır. Bu X ışınları tüm evreni kaplayan çok seyreltik gazdan kaynaklanıyor olabilir; ama bu ışınların, çok uzakta oldukları için tek tek gözlenemeyen çok sayıda kuvazardan kaynaklandığı görüşü ağır basmaktadır.

X ışınları kırınımı, bir kristaldeki atomların, uzamdaki düzenli yerleşimleri nedeniyle, üzerlerine düşen bir X ışınları demetindeki dalgalarda oluşturdukları girişim deseni olgusu. Kristaldeki atom düzlemlerinin X ışınları üzerindeki etkisi, düzenli bir kırınım ağının bir ışık demeti üzerindeki etkisinin aynısıdır. *Ayrıca bak.* Bragg yasası; Laue kırınım deseni.

X ışınlı teleskop, Yer atmosferi dışındaki kaynaklardan salınan X ışınlarını algılama ve çözümleme amacıyla geliştirilmiş aygıt. Atmosferin X ışınlarını büyük ölçüde soğurmasından dolayı bu aygıtların roket ya da balonlar aracılığıyla atmosfer dışına yükseltilmesi ya da atmosfer dışı bir yörüngede dolanan bir yapay uyduya yerleştirilmesi gerekir. Balonlara yerleştirilen teleskoplardan, girim gücü yüksek (sert) X ışınlarının incelenmesinde, roket ya da yapay uydulara yerleştirilen teleskoplardan ise yumuşak X ışınlarının incelenmesinde yararlanılır. Bu teleskoplarda kullanılan X ışını detektörleri değişik türlerden olabilir; bunlar arasında Geiger sayaçları(*), orantılı sayaçlar(*) ve kırpışım sayaçları(*) vardır. X ışınları kaynağı olan gökcisimleri çok uzakta olduğundan bunlardan gelen ışınım çok zayıftır, ayrıca kozmik ışınların neden olduğu fon ışınımının da aşılması gerekir; bu nedenlerle detektörlerin ışınım alıcı alanlarının büyük olması gerekir. X ışınlarının girim gücü çok yüksektir; bu nedenle, aynalı teleskoplarda ışınların yansıtıcı yüzeye çok büyük gelme açısıyla (yansıtıcı yüzeyi neredeyse yalayarak) düşürülmesi gerekir. *Ayrıca bak* teleskop.

X-trizomisi, kadında bir çift yerine üç X kromozomu bulunmasıyla ortaya çıkan eşey kromozomu bozukluğu. X kromozomlarından birinin eksik olmasıyla beliren Turner sendromundan daha sık görünürse de hastanın görünümünün normal olması, ergenlik dönemine beklenen zamanda girmesi ve genellikle kısır olmaması nedeniyle hiçbir zaman tanı konmayabilir. Yapılan araştırmalara göre X-trizomisinde ruhsal bozuklukların ya da zekâ geriliğinin ortaya çıkma sıklığı hafif bir artış göstermektedir.

Xai-Xai, eskiden JOÃO BELO, Mozambik'in güney kesiminde liman kenti. Limpopo Irmağının kuzey yakasında ve ağzına yakın bir noktada yer alır. Aşağı Limpopo Sulama Projesi kapsamındaki tarım alanlarında yetiştirilen kaju, pirinç, mısır, manyok ve kocadarı gibi ürünlerin pazarlandığı bir merkezdir. Çevresinde sığır da yetiştirilir. İç kesimlere demiryolu hattıyla bağlanan limanı eski önemini yitirmiştir. Başkent Maputo'ya bağlantısını kıyı boyunca uzanan karayolu sağlar.

Xanthium *bak.* pıtrak

Xanthophyta, yaygın olarak sarı-yeşil algler adıyla bilinen algleri içeren bölüm. *Ayrıca bak.* sarı-yeşil algler.

Xanthorrhoea, *Xanthorrhoeaceae* familyasından Avustralya'nın doğu kesimlerine özgü 17 bitki türünü kapsayan cins. Aynı palmiyeyi andıran yaklaşık 5 m yüksekliğindeki kalın, odunsu gövdelerinin ucunda ot demeti biçiminde sert yapraklar taşır. Bu yaprak demetinin ortasından ortalama 3 m boyunda bir çiçek başağı çıkar. Yaşlı yaprakların tabanından sızan kırmızımsı sarı renkli zamkı reçine vernik yapımında kullanılır.

Xavier, Francis (AZIZ), İspanyolca SAN FRANCISCO JAVIER (d. 7 Nisan 1506, Navarra, İspanya - ö. 3 Aralık 1552, Sancian [Shangchuan] Adası, Çin; azizler listesine kabulü 1622; yortu günü 3 Aralık), ortaçağ sonrasının en büyük Katolik misyoneri. 1534'te Paris'te, Aziz Ignacio de Loyola'nın önderliğinde Cizvitlerin ilk yedi üyesinden biri olarak yemin etmiş, Hıristiyanlığı Hindistan'da, Malay Takımadalarında ve Japonya'da yaygınlaştırmıştır. Bask dilinin konuşulduğu Navarra'daki aile şatosunda doğdu. Navarra kralının konsey başkanının üçüncü oğluydu. Soylu ailelerde küçük oğulların kilise görevi için yetiştirilmesi geleneğine uygun olarak 1525'te Avrupa'nın başlıca ilahiyat merkezi olan Paris Üniversitesi'ne gönderildi. 1529'da odasını gene Bask olan Ignacio de Loyola ile paylaşmaya başladı. Bir süre onun ideallerini benimsemekte direndiyse de zamanla Loyola'nın çevresindeki küçük gruba katıldı ve 15 Ağustos 1534'te Montmartre'da bir şapelde yoksulluk, bekaret ve itaat yemini eden yedi kişinin arasında yer aldı; Kutsal Topraklar'a (Filistin) hac yolculuğunun ardından iman sahibi olsun olmasın herkesin kurtuluşu için mücadele sözü verdi. Bu yeminden sonra Loyola'nın yönlendirdiği 30 günlük bir meditasyon dönemine girdi.

Bütün üyeleri çalışmalarını tamamladıktan sonra grup Venedik'te yeniden bir araya geldi ve Xavier 24 Haziran 1537'de burada papazlığa atandı. Kutsal Topraklar'a gitme çabaları sonuçsuz kalınca bu yedi kişi gruba yeni katılanlarla birlikte papanın hizmetine girmek üzere Roma'ya gittiler. Bu arada vaazları ve hastalara yardımlarıyla Orta İtalya'da çok ünlenmiş, birçok Katolik hükümdardan çağrı almışlardı. Bunlardan Portekiz kralı III. João'nun Asya'daki sömürgelerde Hıristiyanlara dinsel hizmet verilmesi ve Asyalıların Hıristiyanlaştırılması için yardım istemesi üzerine Loyola grubun iki üyesini görevlendirdi ve bunların biri hastalanıp yola çıkamayınca yerine Xavier'i seçti. Xavier 15 Mart 1540'ta Roma'dan ayrılarak Lizbon üzerinden Hindistan'a gitti. Aynı yıl sonbaharda Papa III. Paulus Cizvitleri resmen dinsel bir mezhep olarak tanıdı.

Xavier 6 Mayıs 1542'de Portekiz'in Doğu'da merkez edinmiş olduğu Goa'ya vardı. İzleyen üç yılın büyük bölümünü Hindistan'ın güneydoğu kıyılarında inci avcısı yoksul Paravalar arasında, tek tek köyleri dolaşarak geçirdi. 1544'ün son aylarında güneybatı kıyılarında 10 bin kişiyi vaftiz etti. 1545'te Malakka'daki Portekiz ticaret merkezinde çeşitli halkları Hıristiyanlaştırdıktan sonra Malaylarda ve Maluku (Baharat) Adalarındaki kafatası avcıları arasında misyonerlik merkezleri kurdu. 1548'de Hindistan'a dönerek kendisine yeni katılan Cizvitlerle buluştu. Goa'da birkaç yıl önce kurulan Kutsal İman Okulu'nun Cizvitlere devredilmesi üzerine burayı Ümit Burnundan Çin'e uzanan Goa diyakozluğu için yerel papaz ve kateşist eğitme merkezi olarak geliştirmeye çalıştı.

Xavier bundan sonra Avrupalıların ancak beş yıl önce ulaştığı Japonya'yla ilgilenmeye başladı. 15 Ağustos 1549'da bir Portekiz gemisiyle Japonya'nın Kagoşima limanına ulaştı. Japonya'dan yazdığı ve yüzyıl sona ermeden 30'dan fazla baskısı yapılan ilk mektubunda Japonlardan büyük bir coşkuyla, "henüz keşfedilen en iyi insanlar" olarak söz etti. Ama Paravalar ve Malaylar arasında başarılı olmasına yol açan yoksul yaşam ilkesinin Japonlara itici geldiğini görerek yeni yöntemler geliştirdi ve yoksulluğu ancak gerektiğinde ve ölçülü bir biçimde öne çıkardı. Japonya'ya gelişinden beri hiç mektup almadığı için 1551'in sonlarında geçici olarak Hindistan'a dönmeye karar verdi. Beş cemaat içindeki 2 bin Hıristiyanla ilgilenme işini de arkadaşlarına bıraktı.

Hint Adalarında yeni kurulan Cizvit Bölgesi başpapazı olarak çeşitli yönetim görevleriyle karşılaşan Xavier bu arada Japonları Hıristiyanlaştırma yolunun Çin'den geçtiğinin, çünkü Japonların Çin bilgeliğinden etkilendiğinin farkına vardı. Ama hiçbir zaman Çin'e ulaşamadı; o sırada yabancılara kapalı olan Çin'e giriş izni almaya çalışırken hastalanarak öldü.

Xenacanthus, soyu tükenmiş tatlı su köpekbalıkları cinsi. Devoniyen Dönemin (y. 395-345 milyon yıl önce) sonundan Triyas Döneminin (y. 225-190 milyon yıl önce) sonlarına değin varlığını sürdüren bu cins üyelerinin gövdesi ince uzun, kuyruk yüzgeci üçgen biçimindeydi. Sırtlarında kuyruk yüzgeciyle hemen hemen kaynaşacak ölçüde arkaya doğru uzanan dar bir sırt yüzgeci vardı. Kafataslarının gerisinden uzun, sivri ve hareketli bir diken çıkıyordu.

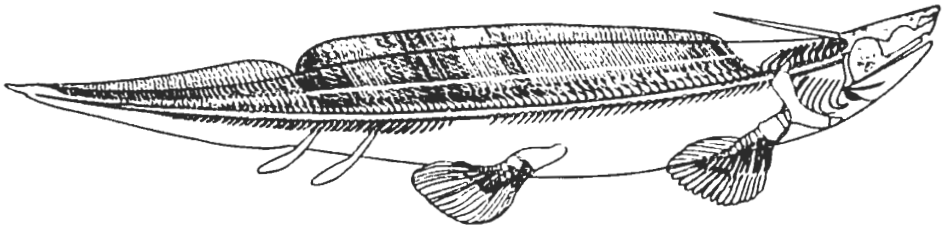

Xenacanthus
A.S. Romer. *Vertebrate Paleontology*. University of Chicago

Xenakis, Iannis, Yunanca YANNIS KSENAKIS (d. 29 Mayıs 1922, Brăila, Romanya), Fransız besteci, mimar ve matematikçi. Bilgisayar kullanarak yazılan, matematiksel olasılık sistemlerine dayalı bir müzik türü olan *musique stochastique*'in yaratıcısıdır.

Yunan asıllı varlıklı bir ailenin oğluydu. 1932'de Romanya'dan Yunanistan'a taşındı. II. Dünya Savaşı sırasında Yunan direniş hareketinin saflarında savaşırken bir gözünü kaybetti. 1947'de Atina'daki politeknik enstitüsünden mezun olduktan sonra, siyasal etkinlikleri nedeniyle sürgüne gönderildi. Yerleştiği Paris'te 12 yıl mimar Le Corbusier ile birlikte çalıştı. Bu arada

Brüksel Dünya Fuarı'ndaki (1958) Philips Pavyonu'nun tasarımını yaptı. 1950'lerde ayrıca beste çalışmalarına yönelerek Darius Milhaud'dan ve Paris Konservatuarı'nda Olivier Méssiaen'dan kompozisyon dersleri aldı (1950-62). 1954'te *Métastasis* (Başkalaşım) adlı bestesiyle *musique stochastique* alanındaki denemelerine başladı. Geliştirdiği mantıksal teknikleri "La Crise de la musique sérielle" (1955; Seriyal Müziğin Bunalımı) adlı makalesinde ortaya koydu. Buna göre, çoğunlukla standart çalgılarda yorumcular, özel olarak hazırlanmış bir nota yazım sistemi aracılığıyla, bestecinin yazdığı programlar temelinde bir bilgisayarda belirlenen sesleri elde edeceklerdi.

Xenakis 21 çalgı için *Achorripsis* (1958) adlı çalışmasının ardından kompozisyonun asgari kurallarını formüle etmeye yöneldi. Bu kuralları *ST/10-1.080262* başlığıyla ifade edilen yapıtının bilgisiyar programında daha da genişletti; bu başlıktaki simgeler yapıtın *stochastique* türde olduğunu, 10 çalgı için kendisinin ilk yapıtı olduğunu ve programın 8 Şubat 1962'de hazır duruma geldiğini gösteriyordu. Aralarında yaylı çalgılar dörtlüsü için *ST/4-1.080262*, 10 çalgı için *Atrées (Hommage à Blaise Pascal)* (Ocaklar [Blaise Pascal'a Saygı]) ve 4 çalgı için *Morisma-Amorisma*'nın da bulunduğu birçok başka bestesi gene aynı programa dayanıyordu. Xenakis bu yapıtlarında nota dizimi, enstrümantasyon, perde, süre ve gürlüğü denetlemek için bir IBM 7090 bilgisayarından yararlandı. Bu yapıtlar çalgıcılara doğaçlama özgürlüğü tanımıyordu, ama sonuçta akıcı, pürüzsüz ve doğal sesler elde edilmesine yol açıyordu.

Fransız yurttaşlığına kabul edilen ve Paris Çağdaş Müzik Çalgı Topluluğu ile uzun, verimli bir işbirliği sürdüren Xenakis'in oda toplulukları için yazdığı yapıtlar sık sık yorumlandı ve plağa alındı. 1966'da Matematiksel ve Otomatik Müzik Okulu'nu da kuran Xenakis'in öbür yapıtları arasında çocuk korosu ve orkestra için *Polla ta dhina* (1962), 16 üfleme çalgı için *Akrata* (1964-65) ile koro ve orkestra için *Cendrées* (1974) sayılabilir.

Xerox Corporation, elektrostatik yöntem ve düz kâğıtla çalışan kopya makinelerini ilk kez üreten ABD şirketi. Merkezi Connecticut'taki Stamford'dadır.

Haloid Company adıyla 1906'da kuruldu; 1958'de Halold Xerox Company, 1961'de de Xerox Corporation adını aldı. İlk kez 1960'ta pazarladığı elektrostatik yöntemle çalışan kopya makinesi kısa sürede tutuldu. Xerox markasının bir jenerik terime dönüşmemesi için yoğun bir kampanya yürüttü. Sonraki yıllarda öteki bilişim ürünleri ve yayımcılık alanına da girdi. Kopya makineleri ve bunlarla ilgili hizmetlerin yanı sıra bilgiişlem ürünlerine ağırlık verdi. 1974'te kelime işlem makinelerinin, 1979'da ise bir ofis iletişim ağı olan Ethernet'in üretimine geçti.

Günümüzde şirketin etkinlik gösterdiği öteki alanlar arasında bilgisayar terminalleri, bellek disk sürücüleri ve bilgisayar yazılımları üretimi, seminer ve yönetim danışmanlığı hizmetleri, büro malzemeleri, savunma ve uzay sanayileri için optik donanım üretimi, geliştirilmiş askerlik ve uzay teknolojisi araştırmaları yer almaktadır. *Publishers' Weekly, Library Journal* ve *Books in Print*'i yayımlayan R. R. Bowker'ın yanı sıra ders kitabı ve eğitim malzemesi yayımlayan birçok yayınevinin de sahibi olan şirkete bağlı University Microfilms International önemli süreli yayınların ve kitapların mikrofilmlerini depolayıp kiralar. Şirketçe yakın dönemde satın alınan kuruluşlar sigorta holding şirketi Crum and Forster, Inc. (1983) ile yatırım bankacılığı şirketi Van Kampen Merritt, Inc.'dir (1984).

Xi Irmağı, Wade-Giles yazımında HSI CHIANG, Çin'in güney kesiminin en uzun ırmağı (1.957 km). Yunnan Platosundan Güney Çin Denizine doğru genellikle doğu doğrultusunda akan ırmak, Bei, Dong ve Zhu ırmaklarıyla birlikte 448.000 km²'lik bir alanın sularını toplar. Çin'deki öteki önemli ırmaklardan (Yangtze, Huang ve Songhai) daha kısa olmasına karşın, çok büyük miktarda su taşır ve debisi bakımından Yangtze Irmağından sonra ikinci sırada gelir.

Xi Irmağı tek başına Çin'in güneyiyle Vietnam'ın kuzey kesiminde yaklaşık 330.000 km²'lik bir alanın sularını toplar. Irmak çoğu kireçtaşı oluşumlu dağ ve tepelerin arasında mağarayı andıran bir vadi açmıştır. Irmak yatağında çok sayıda boğaz ve ivinti yeri vardır. Vadinin yamaçları çoğu yerde yüksek ve sarptır. Arazi karst yapısında olduğundan Xi Irmağı sularının büyük bölümünü yeraltından toplar. Bölgede çok sayıda düdene rastlanır.

Yunnan-Guizhou plato bölgesinde, yaklaşık 2.070 m yükseklikten doğan Nanpan Irmağı genellikle Xi Irmağının ana kaynağı olarak kabul edilir. Kaynağından sonraki ilk 850 km içinde toplam 1.770 m yükseklik yitiren Nanpan güneydoğu doğrultusunda akarak Yunnan yönetim bölgesinden geçtikten sonra Guizhou yönetim bölgesiyle Guangxi-Zhuang Özerk Bölgesi arasındaki sınırın yaklaşık 860 km'lik bölümünü çizer. Ceheng'in güneydoğusunda Beipan Irmağıyla birleşerek Hong Irmağı adını alır. Irmağın bu bölümü yaklaşık 650 km uzunluğundadır. Hong Irmağı çığırının ilk 120 km'lik bölümünde doğuya doğru akarak Guizhou-Guangxi sınırını çizmeye devam eder. Jiutiano'dan hemen önce güneye doğru büyük dirsek oluşturur ve Guangxi topraklarına girer. Gongzhuan'da kuzeye dönen ırmak daha sonra yeniden doğuya doğru akmaya başlar.

Shilong'da soldan aldığı en önemli kolu olan Liu Irmağıyla birleşir ve bu noktadan sonra Qian Irmağı olarak anılır. Irmağın bu en kısa bölümünün uzunluğu 120 km'yi geçmez. Qian Irmağı Wuxuan ve Guiping kentleri arasındaki dar ve kayalık Dateng Boğazında yaklaşık 60 km'lik bir yol kat ettikten sonra boğazın çıkışında sağdan aldığı en önemli kol olan Yu Irmağıyla birleşir. Bu noktadan sonra Xun adıyla anılan ırmak doğuya doğru yaklaşık 190 km aktıktan sonra Tengxian'de Rong Irmağını, Guangdong yönetim bölgesi sınırındaki Wushou'da (Cangwu) ise Gui Irmağını alır. Xun Irmağının en geniş yeri 336 m (Longtangsha Boğazı), en derin noktası ise 60 m'dir.

Irmak Guangdong yönetim bölgesi sınırları içine girdiği Wuzhou'nun aşağısından başlayarak Xi Irmağı adıyla anılır. Xi Irmağı Sanshul'de Bei Irmağıyla birleşinceye kadar doğu doğrultusunda yaklaşık 208 km boyunca akar. Guangzhou (Kanton) Deltası olarak da bilinen geniş Zhu Deltasında güneye döner ve Macau'nun batısında Güney Çin Denizine dökülür.

Guangdong yönetim bölgesinin güneydoğusunda yaklaşık 3.900 km²'lik bir alanı kaplayan Zhu Deltası Xi, Bei ve Dong ırmakları tarafından oluşturulmuştur. Sanshui'de kısa bir kanalla birbirine bağlanan Xi ve Bei ırmakları daha sonra iki kola ayrılır. Dong Irmağı ise doğudan gelerek deltanın ana kolu olan Zhu Irmağına dökülür. Zhu Irmağının yaklaşık 30 km genişliğindeki halicinin girişinin doğusunda Hong Kong, batısında ise Macau yer alır.

Xi Irmağı havzasının dağlık bölümünün büyük bölümü, özellikle de kuzey ve batısı ormanlarla kaplıdır. Xi Irmağında bol miktarda tatlı su balığı yaşar. Zhu Deltasının suları ise kültür balıkçılığı yapmaya son derece elverişlidir. Xi Irmağının ticaret yolu olarak kullanıldığı Guangxi bölgesinin tepelik kesimlerinde, ırmak kıyılarında Gongzhuan, Qianjiang, Laibin, Guiping, Tenxian ve Wuzhou gibi kentler vardır. Zhu Deltası Çin'in nüfus yoğunluğu en yüksek bölgelerinden biridir. Deltanın her yerinde yoğun biçimde tarım yapılır. Başlıca ürün pirinçtir. Deltada taşkınları önlemek için inşa edilmiş bentlerin uzunluğu 1.900 km'yi geçer.

Xi Irmağının su düzeyi yağış miktarına bağlı olarak yıl içinde önemli dalgalanmalar gösterir. Bu dalgalanma Wuzhou'da 24 m'ye kadar yükselirken, ırmağın aşağı çığırında ve deltasında azalır. Irmak havzasında 17. yüzyılda 29, 18. yüzyılda 26, 19. yüzyılda 36, 20. yüzyılın ilk yarısında ise 24 kez taşkın olmuştur.

Xi Irmağı ulaşımda önemli yere sahiptir. Havzadaki yaklaşık 15.000 km'lik suyolunun 11.000 km'ye yakın bölümü ulaşım amacıyla kullanılır. Suların alçaldığı dönemlerde Dong ve Bei gibi bazı ırmaklarda ulaşım durur.

Xi Irmağı havzasındaki suyolları entegre bir sistem oluşturmaz. Havzadaki en büyük kent olan Guangzhou, Xi ve Bei ırmaklarına doğrudan bağlı değildir. Kenti havzadaki suyollarına bağlayan kanallar dolambaçlı ve çamurla dolmuş olduğundan ulaşım yalnızca altı düz teknelerle yapılabilir. Deltadaki ırmak kollarının çoğunun sığ olması, okyanus gemilerinin Guangzhou'ya kadar ilerlemesini engeller.

Xi Kang, Wade-Giles yazımında HSI K'ANG, JI KANG olarak da bilinir, Wade Giles yazımında CHI-K'ANG (d. 223, Yang - ö. 262, Luoyang, Çin), Çinli Taocu filozof, simyacı ve şair. Bambu Korusunun Yedi Bilgesi olarak bilinen Çinli bilgin ve şair grubunun üyesiydi.

Saray çevresinden etkili bir ailenin oğluydu. Geleneksel eğitiminin ardından imparatorluk ailesine damat oldu ve yüksek bir göreve atandı. Ama yönetim işleriyle ilgilenmek yerine bu çevreden uzaklaşmak için malikânesinin yakınında bir bambu korusunda toplanan altı ünlü arkadaşıyla birlikte satranç oynamayı, dans etmeyi, içki içmeyi ve lavta çalmayı seçti. Şiirlerinde ve denemelerinde ciddi düşüncelerle kendi aykırı davranışlarının gülünç betimlemelerine bir arada yer verdi; geleneksel ahlak ve kurumların ötesinde doğaya uygun Taocu yaşam biçimini savundu. Zengin ve yoksul, zayıf ve güçlü, doğru ve yanlış arasındaki bütün ayrımların kaldırılması gerektiğine inandığından, üst sınıfların kaba el işlerinde çalışmamasını öngören Konfüçyüsçülerin şiddetli tepkisine yol açan bir davranışla demircilik öğrendi ve simyayla uğraştı. Ama davranışları kadar öğretileri de başkaldırı eğilimini yansıttığından yönetim çevrelerini rahatsız etti. İmparatorluk ailesinden birine saygısızlık ettiği için yıkıcı etkide bulunduğu gerekçesiyle imparatora şikâyet edildi. İdama mahkûm edildiğinde 3 binden fazla izleyicisi cezayı onun yerine çekmeyi talep etti; Xi Kang ise infazı sakin sakin lavtasını çalarak bekledi.

Xi Wang Mu, Wade-Giles yazımında HSI WANG MU (Çincede "Batının Ana Kraliçesi"), Taocu mitolojide, düşsel Xi Hua (Batı Çiçeği) ülkesinde yaşayan dişi cinlerden

(ruhlar) sorumlu ölümsüzler kraliçesi. Dong Hua (Doğu Çiçeği) cennetindeki erkek cinlerden sorumlu olan kocası Mu Gong'dan çok daha ünlüdür. Efsaneye göre, leopar kuyruklu ve kaplan dişli bir yaratıken güzel bir kadına dönüşmüş eski bir dağ ruhudur; bahçesi nadide çiçekler, olağanüstü kuşlar ve ölümsüzlük kaynağı yassı şeftalilerle (*pantao*) doludur.

Taocu bir öyküde Xi Wang Mu'nun Han hanedanından İmparator Wu Di'ye ünlü ölümsüzlük şeftalisini verdiği, imparator çekirdeği ekmek isteyince de ağacın Çin toprağında yetişmeyeceğini ve zaten 3 bin yılda bir meyve verdiğini söylediği anlatılır. İlk Ming imparatoru Hongwu'ya (1368-98) bir *pantao* çekirdeği sunulduğu bilinmektedir. Bir önceki Yuan hanedanının hazine dairesinde bulunan bu çekirdek 10 oyma ideogramda Xi Wang Mu'nun İmparator Wu Di'ye verdiği çekirdek olarak gösterilmiştir.

Xi Wang Mu doğum günü şöleninde Taocu Sekiz Ölümsüz'e (Ba Xian) ayı pençeleri, maymun dudakları ve ejderha karaciğeri gibi özel yemekler sunar. Şölenin sonunda ise *pantao* yenir.

Xi Xia Krallığı, Wade-Giles yazımında HSI HSIA, bugün Çin'in kuzeybatısındaki Gansu ve Shaanxi yönetim bölgelerinin sınırları içinde kalan topraklarda yaşayan ve Tibet dilini konuşan Tangut kabilelerinin 11. yüzyılda kurdukları krallık.

Orta Asya'yla Batı arasındaki ticaret yolunun çevresindeki topraklara egemen olan Tangutlar, Zhao Yuanhao'nun kendisini imparator ilan ettiği 1038'e değin Çin'i yöneten Song hanedanına (960-1279) haraç ödemeyi sürdürdüler. Başlattığı hanedana Çin kökenli eski Xia hanedanının(*) adını veren Zhao, bütün Çin'i ele geçirmek için sefer hazırlıklarına başladıysa da Çinlilerin 1044'te kendisine her yıl haraç ödemeyi kabul etmeleri üzerine bu girişiminden vazgeçti.

Eski Xia hanedanıyla karıştırılmaması için Xi (Batı) Xia adıyla anılmaya başlayan hanedan kuruluşunu izleyen iki yüzyıl içinde Song hanedanı ve Kuzey Çin'deki göçebe Kitan kabilelerinin kurduğu Lian hanedanıyla (907-1125) barışçı ilişkileri korumayı başardı. Yönetimde Song hanedanını örnek alan Xi Xia hükümdarları yeni bir yazı sistemini kabul ettiler. Ama güçlü bir biçimde bağlı oldukları Budacılığı devlet dini yaparak Çin modelinden ayrıldılar.

Xi Xia hanedanı 1227'de Cengiz Han'ın orduları tarafından yıkıldı.

Xia HANEDANI, Wade-Giles yazımında HSIA, efsanelerde geçmekle birlikte varlığı tarihçilerce kesin belirlenmemiş olan eski Çin hanedanı (İÖ 22-19/18. yüzyıllar, geleneğe göre İÖ y. 2205-1766). Efsaneye göre hanedanın kurucusu, büyük bir taşkının yol açtığı su baskınını denetim altına alan ve sonradan Hasat Tanrısı olarak kutsallaştırılan Yu'dur. Efsane soya bağlı bir çizgiyle Yu'yü izleyen bir dizi hükümdarın da adını verir. Bunlardan sonuncusu Jie güzel, ama kötü bir kadına âşık olur. Kadının acımasızlığı üzerine çileden çıkan halk, Tang önderliğinde ayaklanır. İktidara gelen Tang, Shang (Yin) hanedanını kurar.

Xia Gui, Wade-Giles yazımında HSIA KUEI (ö. 1195-1224), Çin manzara resminin en büyük ustalarından biri. Ma Yuan ile birlikte Ma-Xia okulunun(*) kurucusudur. Albüm yaprağı ya da el rulosu biçiminde panoramik manzaralar yapmış, genellikle tek renk mürekkep ve pek az renklendirme kullanmıştır. Üslubunun temel özelliği kısa, köşeli ve keskin fırça vuruşlarıdır.

Çin kaynaklarının çoğuna göre İmparator Ning Zong döneminde (1194-95-1224/25) Hanlin Akademisi'nin resim bölümünde çalışmış, daha sonra saray ressamı (*daizhao*) olarak Altın Kemer'le ödüllendirilmişti. 1298'de Zhuang Su'nun derlediği sanatçı biyografilerine (*Huaji puyi*) göreyse akademide İmparator Li Zong döneminde (1224/25-1264/65) bulunmuştu. Doğum yeri olan Hangzhou (Zhejiang) güneye taşınan Song hanedanının yeni başkenti olunca dönemin önemli sanatçıları Hanlin Akademisi'nde toplanmıştı. Akademideki saray ressamları arasında Xia Gui'nin Ma-Xia okulunu birlikte kurduğu Ma Yuan da vardı.

Eğitimi konusunda bilgi bulunmamakla birlikte Li Tang'ın(*) geliştirdiği akademik manzara üslubunu benimsemişti. Hemen her 12. yüzyıl akademi ressamı gibi o da Kuzeyli anıtsal manzara resmini yalınlaştırarak Güneyli lirik üsluba yönelen Li Tang'ın izinden gitti. Ama bugün Taipei Ulusal Saray Müzesi'nde bulunan en eski imzalı resminde bile görüldüğü gibi manzarayı 12. yüzyıl ressamlarından daha yakın planda ele aldı ve figürlere ağırlık verdi. Sonraki yapıtlarında ise kendi üslup özelliklerini geliştirdi. Bunlardan ikisi Japonya'da (biri ünlü *Hikkoen* albümünde, öbürü Tokyo Ulusal Müzesi'nde) biri de Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde bulunan ipek üzerine yapılmış albüm yaprağı biçimindeki üç manzarasında aynı yalın, ama etkili kompozisyon düzenini kullandı. Resmi sol üst köşeden sağ alt köşeye doğru çaprazlama bölerek alt bölümde arazi kütlesine, üstte ise yalnızca uzakta görülen buğulu tepelere yer verdi (hatta *Hikkoen*'deki manzarada bunlara hiç yer vermedi). Ortaya yerleştirdiği yapraklı ağaçlar boş alana doğru uzanıyor, en altta yarı saklı bir kulübe görülüyordu. Japonya'dakilerde evine dönen bir çiftçi, Boston örneğinde de süzülen bir tekne resmin ikincil odak noktasını oluşturuyordu. Kompozisyonda kusursuz bir denge sağlamış, birkaç noktayı öne çıkarıp geri kalanları belirsiz bırakarak hızla görülüp geçilen bir manzara etkisi yaratmıştı.

Xia Gui yatay olarak açılan panoramik el rulolarında da ustalaşmıştı. Doğada bir gezinti izlenimi uyandıran bu yapıtlarından "Çayların ve Tepelerin Uzaktan Saf Görünümü"nde (Taipei Ulusal Saray Müzesi) mürekkebin siyahtan en açık griye kadar uzanan tonlarını büyük ustalıkla kullanarak Çin resminde tek renk mürekkep tekniğinin en başarılı uygulamalarından birini ortaya koydu.

Yaklaşık 8 m'lik bölümü günümüze ulaşan kâğıt üzerine yapılmış bu el rulosunda kayaların dokusunu geniş ve keskin fırça vuruşlarıyla betimledi. Li Tang'ın "balta vuruşu" diye adlandırılan tekniğinden geliştirilen bu teknik Xia Gui ve Ma Yuan'ın yapıtlarına daha geniş fırça vuruşları biçiminde yansıdı. Çinli yazarlara göre Xia Gui örneğin ağaç dallarını çizmek için fırçasının tepesini ikiye ayırarak kullanır, ev ve köprü gibi mimari öğeleri cetvel kullanmadan, serbest elle çizerdi. Büyük olasılıkla akademideki öbür ressamların fazlaca "düzgün" çizgilerinden kaçınmak amacıyla da ucu eskimiş fırçaları yeğlerdi. Bütün bu özelliklerin görüldüğü "Çayların ve Tepelerin Uzaktan Saf Görünümü" Çin manzara resminde uzak nesnelerin soluk mürekkeple betimlendiği hava perspektifi uygulamasının en başarılı örneklerinden biri oldu. "Romantik" Ma-Xia okulu manzara resminin de günümüze ulaşmış başyapıtı olarak kabul edildi.

Xia Gui'nin aslı ya da kopyaları günümüze ulaşmış öbür el rulolarından "Saz Damlı Kulübeden 12 Görünüm"ün birkaç çeşitlemesi vardır. "Yangtze Irmağının On Bin Mili" adlı rulosunun 16. yüzyıldan kalma bir kopyası Taipei Ulusal Saray Müzesi'ndedir. Xia Gui'nin yapıtlarından esinlenmiş duvar rulolarının sayısı ise daha azdır. Bunlardan "Manzara: Yağmurdan Sonra Balıkçı Sığınağı" (Boston Güzel Sanatlar Müzesi) ile "Puslu Boğaz" (Freer Sanat Galerisi, Washington, D.C.) onun üslubunu yansıtır. Bir zamanlar özgün olduğu sanılan ve Kavasaki Koleksiyonunda bulunan (Kobe) "Yağmur Fırtınası"nın kopya olduğu sonradan anlaşılmıştır.

Xia Gui ölümünden sonra bir süre "amatör aydın ressamlar" tarafından küçümsendi; üslubu profesyonel saray resminin karşısında yer alan ve Wenren ressamları olarak bilinen bu grup tarafından kaba ve bayağı bulundu. Sonraki bazı eleştirmenler ise fırça tekniğinin yetkin ve denetimli olduğunu, mürekkep tonlarının renk etkisi bıraktığını ve onun Li Tang'dan sonraki en önemli manzara ustası olduğunu kabul etti. Ming döneminin ünlü sanat eleştirmeni Dong Qichang(*) profesyonel akademik resmi genel olarak beğenmemekle birlikte, Xia Gui'nin Li Tang'ın üslubuna "yalınlık" öğesini kattığını ve "mürekkep oyunları"yla bazı biçimleri ustaca öne çıkartırken bazılarını geri çektiğini belirtti. "Mürekkep oyunları" "amatör aydın ressamlar"ın kendi resimleri için kullandıkları bir terim olduğundan böylelikle Xia Gui yüceltiliyor, mürekkep oyunlarında usta olan Mi Fei(*) ve oğlu Mi Youren ile arasındaki yakınlık vurgulanıyordu. Özellikle atmosferik etkileri betimleme açısından Mi'lerden etkilendiği anlaşılan Xia Gui bu yaklaşımıyla başta Ma Yuan olmak üzere Güney Song döne-

"Çayların ve Tepelerin Uzaktan Saf Görünümü", Xia Gui'nin kâğıt üstüne mürekkeple yaptığı bir el rulosu çalışması, 13. yy başları; Ulusal Saray Müzesi, Taipei
National Place Museum, Taipei, Tayvan

minin öbür akademi sanatçılarından ayrılıyordu. Ma Yuan'ın üslubu görece kolay taklit edilirken Xia Gui'yi başarıyla taklit etmek zordu.

Ma-Xia Okulu Japonya'da Muromaci döneminin (1338-1573) tek renk mürekkeple yapılan manzara resmini etkiledi. Çin'de ise Qing (Mançu) döneminde (1644-1911/12) bütünüyle gözden düştü. Bugün Xia Gui Çin manzara resminin en büyük ustalarından ve dünyanın en önemli doğa ressamlarından biri olarak değerlendirilir.

Xiaguan, Wade-Giles yazımında HSIA-KUAN. Çin'de, Yunnan yönetim bölgesinin (*sheng*) batısında, il düzeyinde belediye (*shi*) ve Dalibaizu Özerk İlçesi'nin (*zizhizhou*) merkezi kent. Er Gölünün (*hai*) güney ucunda, Dali'nin yaklaşık 16 km güneydoğusunda verimli bir havzada yer alır. Eskiden beri Kunming'den batıdaki Tibet Özerk Bölgesi'ne ve Kuzey Birmanya'ya uzanan yollar üzerinde önemli bir merkezdir.

Çinlilerin 8. yüzyılın ortalarında Longweicheng adıyla andıkları Xiaguan, yöreye egemen olan Nanzhao Devleti'nin hükümdarı Biloge tarafından inşa edilmiş bir kentti. Bölgenin 13. yüzyılın sonlarında Moğollar tarafından işgal edilmesinden sonra Longweiguan, Heweiguan ya da Xiaguan adlarıyla anılan bir gümrük ve vergi toplama merkezi oldu. Zamanla çevreden gelen ürünlerin toplandığı önemli bir pazar yeri durumuna geldi ve Çinli tüccarlarla çevredeki dağlık kesimlerde yaşayan küçük azınlık grupları arasındaki ticaretin merkezi oldu. 19. yüzyılda kentte alım satımı yapılan en önemli ürün yakınlarda yetiştirilen çaydı. 20. yüzyılın ilk yıllarında kentte önemli bir çay işleme sanayisi de gelişti. Xiaguan Çin-Japon Savaşı (1937-45) sırasında Birmanya Karayolu'nun açılmasından sonra daha da zenginleşti. Ticari önemi her geçen gün artan kent Yunnan'ın batı kesiminin ana toplama ve dağıtım merkezi durumuna geldi. Xiaguan günümüzde pamuk, çay, tahıl, şeker, armut, ceviz gibi tarım ürünleriyle Erh Gölünde yakalanan balıkların toplanma merkezidir. Ürünler buradan gemilere yüklenerek Kunming'e gönderilir. Nüfus (1970'lerin ortası tah.) 10.000-50.000.

Xiamen, Wade-Giles yazımında HSIA-MEN, AMOY olarak da bilinir, Çin'de, Fujian yönetim bölgesinin (*sheng*) güney kıyısında kent ve liman. Aynı zamanda kuzeydeki Tongan ilini (*xian*) içine alan yöre düzeyinde bir belediyedir (*shi*). Jiulong Irmağının (*Jiang*) ağzındaki Xiamen Adasının (*dao*) güneybatı kıyısında yer alan ve "deniz kıyısındaki bahçe" olarak tanınan kentin, açıktaki bir dizi adayla çevrilmiş olan korunaklı bir limanı vardır. Bu adalardan en önemlisi olan haliç ağzındaki Quemoy (Chinmen) Adası Tayvan'daki Milliyetçi Çin yönetiminin elindedir.

Song (960-1279) ve Yuan (1206-1368) hanedanları dönemlerinde Tongan ilinin bir parçası olan ve Jiashu olarak bilinen ada, önceleri bir korsan barınağı ve kaçak ticaret merkeziydi. Korsanlara karşı tahkim edildiği 1394'te bugünkü adını aldıysa da, Tayvan hükümdarı Zheng Chenggong'un (1624-62) yönetiminde kaldığı dönem boyunca Siming yöresi olarak anıldı. Qing hanedanı (1644-1911/12) kuvvetlerince 1680'de ele geçirilerek Quanzhou deniz savunma birliğinin karargâhı yapıldı. Portekizlilerin 1544'te yöreye ulaşmasıyla başlayan dış ticaret, zaman zaman adaya uğrayan İngiliz ve Hollanda gemileri aracılığıyla 18. yüzyıl ortalarına değin sürdü. İngiltere ile Çin arasındaki I. Afyon Savaşı'ndan (1839-42) sonra Xiamen, resmen yabancı tüccarlara açılan ilk beş limandan biri oldu. Zamanla limandaki Gulang Adasında (*xu*) yabancıların oturduğu bir yerleşme ortaya çıktı. Fujian'ın güneydoğusundan gelen çaya dayalı ticaret 1870'lerde doruğuna ulaştıktan sonra gerilemeye yüz tuttu. Ama Tayvan'a göç eden yerel üreticilerin ürettiği Tayvan çayıyla yeniden canlandı.

Tayvan'la sıkı bağları 19. yüzyıl sonlarında gelişen kent, Güneydoğu Asya'ya yönelik göçlerin de başlıca hareket limanlarından biri oldu. 20. yüzyıl başlarında çay ticaretinin gerilemesiyle konserve meyve ve balık, kâğıt, şeker ve kereste ihracı öne çıktı. II. Dünya Savaşı öncesinde dış ticaretin yanı sıra denizaşırı Çinlilerin gönderdiği paralarla daha da gelişen Xiamen, 1938-45 arasında Japon işgali altında kaldı.

20. yüzyılın ikinci yarısında kentte gelişen hafif sanayi dalları arasında meyve ve balık konserveciliği, balıkyağı, balık yemi ve öteki balık ürünleri ile şeker üretimi, dericilik, susam ve tütün işleme sayılabilir. Ayrıca oldukça büyük gemi onarım tesisleri ve makine fabrikaları açılmıştır. 1970'lerde Xiamen nüfusunun yarıdan çoğunu geri dönen göçmenler ve aileleri oluşturuyordu. Kentte 1921'de kurulmuş bir üniversite de vardır. Nüfus (1990) 368.786.

Xi'an, Wade-Giles yazımında HSI-EN. Çin'de Shaanxi yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi kent. Wei Irmağının löslü topraklarla kaplı ovasında yer alır. Tarih boyunca çeşitli hanedanların başkenti ve bir ticaret merkezi olarak önem taşımıştır.

Xi'an ve çevresi İÖ 11. yüzyılda yerleşime açıldı. İÖ 202'de bugünkü kentin hemen kuzeybatısında Batı (Eski) Han hanedanının başkenti ve o dönemin en büyük kentlerinden biri olan Changan (Surlarla Çevrili Changan Kenti) kuruldu. Wang Mang döneminde (İS 9-25) karışıklıklar sırasında kent büyük hasar gördü ve Doğu (Yeni) Han hanedanı döneminde (İS 25-220) başkent Luoyang'a taşındı.

Changan, taşıdığı stratejik öneme ve 6. yüzyılda Batı Wei ve Kuzey Zhou devletlerinin başkenti olmasına karşın başkentin Luoyang'a taşınmasından sonra bir gerileme dönemine girdi. Sui hanedanı döneminde (581-618) yeniden canlandı ve başkent yapıldı.

Tang hanedanının (618-907) başkenti olduğu dönemde genişletildi ve üç kesime ayrıldı: Saray Kenti, devlet görevlilerine ayrılan İmparatorluk Kenti ve tüccarlarla zanaatkârlara ayrılan Dış Kent. Bu dönemde dünyanın en görkemli ve en güzel kentlerinden biri durumuna gelen Changan, Tang hanedanının çöküşünden sonra gerilemeye başladıysa da Orta Asya ticareti için bir pazar merkezi olmayı sürdürdü. 13. yüzyılda yöreyi ziyaret eden Marco Polo, kentten gelişmekte olan bir ticaret merkezi olarak söz eder. Kent, 17. yüzyılda Xi'an (Batıda Barış) adıyla anılmaya başladı. Adı daha sonra Xijing olarak değiştirildiyse de 1943'te yeniden Xi'an adını aldı.

Dacien Tapınağı ve Dayan Pagodası, Xi'an, Çin
Andrew J Watson

Boxer Ayaklanması (1900) sırasında Müttefik orduları Pekin'i işgal edince, Dul İmparatoriçe Cixi çocuk imparator Guangxu ile birlikte, Xi'an'a çekildi. Aralık 1936'da Çan Kay-şek'in kentte tutsak alınmasıyla başlayan Xi'an Olayı'nın(*) ardından milliyetçiler ve komünistler Japonlara karşı ittifak kurdular.

Günümüzde kentte çelik, tekstil, elektrikli makine, yapay gübre ve plastik üreten fabrikalar vardır. Bir tarım bölgesinin merkezi olan kentte, başta pamuk, buğday ve çay olmak üzere çeşitli tarım ürünlerinin işlenmesine dayalı sanayiler de gelişmiştir.

Xi'an'daki eski bir Konfüçyüsçü tapınakta Shaanxi Yönetim Bölgesi Müzesi bulunur. Kentteki öteki önemli yapılar arasında Xiaoyan ve Dayan pagodaları (*ta*), Tang hanedanı döneminden kalma Dacien Tapınağı (*si*), Ming hanedanı döneminde yapılan çan ve davul kuleleri, Büyük Cami (14. yy) ve 14. yüzyıldan kalma üç kent kapısı sayılabilir. Xi'an'da, Çin'in en büyük politeknik okulu olan Jiaotong Üniversitesi ve Kuzeybatı Teknik Üniversitesi ile başka yüksekokullar ve araştırma kurumları vardır. Nüfus (1990) 1.959.044.

xian, Wade-Giles yazımında HSIEN. Çin Taoculuğunda, Taocu uygulama ve öğretilerde yetkinleşerek tanrılığa ulaşan ölümsüz kişi. Zhuangzu gibi ilk Taocu bilgeler, yapıtlarında bir olasılıkla alegorik olarak büyülü güçlere sahip ölümsüz varlıklardan söz ederler. Bunların varlığını gerçek kabul eden bazı izleyicileri ise ölümsüzlüğün sırrını bulmaya, nefes denetimi, yoga ve tahıl yememe gibi uygulamalarla ömürlerini uzatmaya çalışmışlardır. Bu Taocuların görünüşte ölmelerine karşın ölümsüzlüğe ulaştıklarına ve sıradan ölümlülerin ruhlarının kabul edilmediği cennet ülkesine alındıklarına inanılmıştır.

Taoculukta ölümsüzlüğe ulaşmaya yönelik çok geniş simyacılık denemeleri ve benzeri içrek uygulamalar vardır.

Xi'an Anıtı, üstünde Nasturi Hıristiyanların Çin'de yürüttükleri misyonerlik etkinliklerinin anlatıldığı taş anıt. 1625'te Shaanxi eyaletinde Cizvit misyonerler tarafından bulunmuştur. 781'de dikilmiş olan anıttaki Çince yazıtın altında 128 Hıristiyan papaz ve resmî görevlinin Süryanice imzaları bulunmaktadır.

Yazıtta anlatıldığına göre Çin İmparatoru Tang Tai Zong 625'te İranlı Nasturi keşiş Aloben'ı başkent Changan'da (bugün Xi'an) kabul etmiş, yanında getirdiği "Aydınlık Öğreti"ye (Hıristiyanlık) ilişkin yazılara ilgi göstermişti. 638'e değin başkentte 21 manastır inşa edilmişti. İmparator inşaatlara hazinesinden mali destek sağlamıştı. Bu manastırlardan biri de Aloben için yapılmıştı. 650'de ise Hıristiyanlık etkinlikleri, yörenin piskoposluk bölgesi olarak kabul edilmesine elverecek kadar yaygınlaştı. Ama Budacıların sürdürdüğü muhalefet

Hıristiyanlık girişimlerini olumsuz etkiledi ve İmparator Tang Xuan Zong'un tahta geçmesine (712) değin bir Nasturi metropolitin atanması gerçekleşemedi. Nasturiler 10. yüzyıldan sonra yok oldular.

Xi'an Olayı, Kuomintang kuvvetlerinin önderi Çan Kay-şek'in kendi komutasındaki generallerden Zhang Xueliang tarafından tutuklanması (12-25 Aralık 1936).

Xi'an'daki Kuzeydoğu Eyaletleri (Mançurya) orduları komutanı olan Zhang, Çan'ın Kuzey Çin'i işgal etmiş olan Japonlar yerine Çinli komünistlere karşı savaşı sürdürmesine karşıydı. Komünistlere karşı yeni bir sefer başlatmak amacıyla Zhang'ın Xian'daki karargâhına giden Çan, orada Zhang'a bağlı askerlerce tutuklandı. Zhang, Kuomintang ile komünistler arasındaki iç savaşa son verilmesini, Japonlara karşı ulusal birleşik bir cephe kurulmasını ve Kuomintang yönetiminin yeniden düzenlenmesini istedi. Bu istekleri destekleyen komünistler de, Çan ile Zhang'a bağlı grupların arasında yürütülen görüşmelere Zhou Enlai'ın başkanlığındaki bir heyetle katıldılar. Ayaklanmacıların isteklerini kabul ettiğini açıklayan Çan, 25 Aralık 1936'da serbest bırakıldı. Xi'an Olayı Kuomintang'ın Japonya'ya karşı komünistlerle ikinci kez birleşik bir cephe kurmasıyla sonuçlandı. Ama Çan bir süre sonra Zhang'ı tutuklattı. Savaş süresince hapiste kalan Zhang 1949'da Tayvan'a getirildi ve orada 1970'lere değin ev hapsinde tutuldu.

Xiang dili *bak.* Şyanğ dili

Xiang Irmağı, Çince XIANG JIANG, Wade-Giles yazımında HSIANG CHIANG, Çin'de, Hunan yönetim bölgesinde (*sheng*) ırmak. Toplam uzunluğu 800 km'dir. Yangtze Irmağının ana kollarından biridir. Guangxi Zhuang Özerk bölgesinin kuzey kesimindeki Xiangan ilinde bulunan (*xian*) dağlardan doğar ve kuzeydoğudaki Hunan yönetim bölgesine doğru akar. Lingling'de Xiao Irmağını, Hengyang'da da Lei Irmağını (*shui*) alır. Daha sonra kuzeye dönüp Changsha'yı geçer ve Dongting Gölüne (*hu*) girip çıktıktan sonra Yangtze Irmağına katılır. Zhuzhou'da Lu Irmağı, Xiangtang'ın aşağısında da batıdaki ana kolu olan Lian Irmağı ile birleşir. Demiryolunun yöreye ulaştığı 1930'lara değin bölgenin ana ulaşım yolu olan Xiang Irmağı önemini günümüzde de korumaktadır.

Xiang Yu, Wade-Giles yazımında HSIANG YÜ, asıl adı XIANG JI, Wade-Giles yazımında HSIANG CHI (d. İÖ 232, Chu Devleti - ö. İÖ 202, Anhui, Çin), Qin hanedanını (İÖ 221-206) yıkan Çinli komutan. Çin üzerinde egemenlik kurmak için başlıca rakibi Liu Bang'la giriştiği mücadeleyi kaybetmiştir. Han hanedanının (İÖ 206-İS 220) yükselişine planak veren bu yenilgi, eski aristokratik düzenin çöküşünü noktalayan dönüm noktası olarak kabul edilir.

Küçük feodal krallıklara son vererek Çin'i birleştiren Qin hanedanının egemenlik altına aldığı Chu Devleti'nin önde gelen bir ailesindendi. Qin yönetimine karşı ayaklanmalar baş gösterince amcasının önderliğindeki Chu ordusuna katıldı. Zamanla sivrilerek başkomutanlığı üstlendi. Qin başkentini ele geçirerek son Qin imparatorunu idam ettirdi. Ardından eski aristokratik düzeni geri getirmeye yöneldi. Daha önce Chu Devleti'ni yöneten aileden bir kişiye imparator unvanı verdi ve ülkeyi ayaklanmaya katılan komutanlar arasında paylaştırarak her birini eski kraliyet ailelerinden birinin başına geçirdi. Eski Chu topraklarını da kendisine ayırarak egemen kral unvanını aldı. Kısa bir süre sonra yeni imparatoru da idam ettirince komutanlarıyla arasında bir üstünlük mücadelesi başladı. Batı Çin'i denetim altına alan en güçlü rakibi Liu Bang'la ateşkese vararak iktidarı paylaşma yoluna gitti. Ama uzlaşmayı bozan ve sorunu teke tek dövüşle çözme önerisini sürekli geri çeviren Liu'nun ordusu karşısında yenik düştü. Tutsak olmaktansa intihar etmeyi yeğledi. Özellikle son çarpışmada gösterdiği kahramanlık daha sonra çeşitli öykü ve şiirlerde yüceltildi.

Xiangfan, Wade-Giles yazımında HSIANG-FAN, Çin'de, Hubei yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeyinde kent. Aynı zamanda il düzeyinde bir belediye (*shi*) ve Xiangyang yöresinin (*diqu*) yönetim merkezidir. Han ve Bei ırmaklarının birleştiği noktanın hemen batısında yer alır. Irmak üzerinde buharlı gemilerle yapılan taşımacılığın başlangıç noktasıdır. Ana karayollarının üzerinde yer alan kent eskiden beri stratejik açıdan önem taşıyan bir ticaret merkezi olmuştur. Bugünkü Xiangfan belediyesi 1950'de Han ırmağının kuzey yakasında Fancheng ile güney yakasındaki Xiangyang kentlerin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Xiangyang, Fancheng'den daha eski bir tarihte yerleşime açılmıştır. İÖ 2. yüzyılda Han hanedanı (İÖ 206-İS 220) tarafından kurulan Xiangyang ili, İS 221'de bir komutanlık merkezi oldu. Kuzey ve Güney Çin'deki rakip yönetimler arasındaki savaşlar sırasında stratejik açıdan önem taşıyan kalelerden biriydi. 12. yüzyılın sonlarında bir üst yöre (*fu*) oldu ve bu statüsünü 1912'ye değin korudu. 13. yüzyılda kuzey Çin'de Moğol işgali altındaki topraklar ile Güney Song hanedanının (1127-1279) toprakları arasındaki sınır üzerinde bulunan en önemli kaleydi. Moğol kuvvetleri uzun süren bir kuşatmanın ardından kenti ele geçirdikten sonra Orta Yangtze Havzasını, zaman içinde de bütün Güney Çin'i fethettiler. Xiangyang 19. ve 20. yüzyıllarda önemli askeri garnizon ve yönetim merkezi olmayı sürdürmekle birlikte karşı yakasındaki Fancheng ve az yukarısındaki Guanghua karşısında, bir ırmak limanı olarak eski önemini yitirdi.

1950'de Xiangfan belediyesinin oluşturulmasıyla, çevredeki zengin ve yoğun nüfuslu bölge önemli bir toplama ve ticaret merkezi durumuna geldi. Wuhan'a uzanan demiryolu hattının tamamlanması bu bölgenin taşıdığı önemi daha da artırdı. Xiangfan'da bir termik elektrik santralı vardır. Küçük ölçekli bitkisel yağ, dokuma iplik ve cam imalathanelerinin dışında sanayi gelişmemiştir. Nüfus (1990) 410.407.

Xiangtan, Wade-Giles yazımında HSIANG-TAN, Çin'de, Hunan yönetim bölgesinin (*sheng*) doğu kesiminde kent ve il düzeyinde bir belediye (*shi*). Zhuzhou belediyesinin iki bölüme ayırdığı Xiangtan yöresinin (*diqu*) yönetim merkezidir. Changsha'nın 35 km güneybatısında, Xiang ve Lian ırmaklarının birleşme noktasında yer alır. Güneyde Hengyang'a ve güneybatıda Shaoyang'a kadar ırmak yoluyla ulaşım bağlantısı vardır.

6. yüzyıl başlarında Changsha'ya bağlı bir il olarak kuruldu. O dönemde biraz daha güneyde bulunan ilk yerleşme bugünkü noktaya 749'da taşındı ve bağımsız yöre statüsünü taşıdığı kısa bir dönem (13-14. yy) dışında aynı adla bir il olarak kaldı. 1905'te dış ticarete açıldı.

Günümüzde de önemli bir ırmak limanı olmayı sürdüren Xiangtan, Lian ve Yisu ırmakları vadilerinde yetişen pirincin toplandığı başlıca merkezdir. Ayrıca, geçmişte pazar alanı Guizhou, Yunnan, Sichuan ve Guangdong yönetim bölgelerine kadar uzanan bir geleneksel şifalı ot merkezi olmasıyla tanınır. Daha önce elektrik üretimi ve elektrik donanımı imalatıyla sınırlı olan modern sanayi, 1949'dan sonra Xiang Irmağının batı yakasındaki eski kentin karşısında kurulan yeni yerleşim alanıyla hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu kesimde elektrik donanımı, tel, kablo ve pamuklu dokuma fabrikalarının yanı sıra 1959'da üretime geçen büyük bir demir-çelik kompleksi vardır. Hunan'ın güney ve güneybatı kesimlerinden gelen tarım ürünlerine dayalı geleneksel gelir kaynakları ise pirinç işleme ve domuz kılı üretimidir. Kentte bir üniversite açılmıştır. Nüfus (1990) 441.968.

Xianyang, Wade-Giles yazımında HSIEN-YANG, Çin'de, Shaanxi yönetim bölgesinde (*sheng*) kent. Eski Çin uygarlığına beşiklik etmiş bir bölgede yer alan kent, Wei Irmağının (*he*) kuzey yakasında ve Xi'an'ın yaklaşık 20 km kuzeybatısında kuruludur. Wei Irmağı vadisini izleyen doğu-batı yolu içinden geçer. Ayrıca Wei Irmağının bir kolu olan Jing Irmağı üzerinden Kuzeybatı Çin'e bağlanır.

Xianyang İÖ 4. yüzyılda bütün Çin'i denetim altına almaya çalışan Qin Devleti'yle birlikte önem kazandı. Qin hükümdarı Xiao Gang IO 350'de başkentini Yong'dan buraya taşıdı. Bütün Çin'in Qin hanedanı (İÖ 221-206) altında birleşmesiyle, yeni imparatorluğun başkenti oldu. Görkemli resmî bina ve sarayların inşa edildiği kente ülkenin çeşitli yerlerinden yaklaşık 120 bin aile yerleştirildi. Kent İÖ 206'daki karışıklıklar ve iç savaş sırasında yandı. Kentin doğusunda yer alan, Qin hanedanının ilk imparatoru Shi Huangdi'ye ait mezar tümülüsü yakınında 1974'te kuyu kazan köylüler, doğal büyüklükte seramik savaşçı ve at figürleriyle ahşap arabalardan oluşan temsili bir ordunun yer aldığı çökmüş bir yeraltı mahzeni buldular.

Qin hanedanının yerini alan Han hanedanı (İÖ 206-İS 220) başkenti Changan'a taşıdı. Böylece Weicheng adıyla küçük bir ile dönüşen Xianyang İÖ 23'ten sonra siyasal gücün Doğu (Yeni) Han hanedanının başkenti Luoyang'a geçmesiyle il statüsünü de kaybetti. Tang hanedanı döneminde (618-907) başkentin yeniden Changan'a getirilmesiyle il, batıya giden yol üzerinde ilk durak ve Wei Ho'nun (ırmak) geçiş noktalarını denetleyen bir askeri garnizon oldu. 1911'de Çin Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla özerklik kazanana değin Xi'an'a bağlı bir il olarak kaldı. Eski yerleşme 10 km kadar daha doğuda ve Xi'an'ın hemen kuzeyindeydi; il merkezi bugünkü yere Ming hanedanı döneminin (1368-1644) başında taşındı.

Xianyang günümüzde Orta Wei Irmağı vadisindeki geniş ve verimli tarım alanının pazar merkezi konumundadır. Sulama sistemlerinin 20. yüzyılda büyük ölçüde geliştirildiği bu alanda tahıl, tütün ve pamuk yetiştirilir. Kıyı bölgesine ve Doğu Çin'e bağlanan demiryolu hatları kentin ticari önemini de artırmıştır. Kentte gelişkin bir pamuklu dokuma sanayisi de vardır. Nüfus (1990) 352.125.

xiao, Wade-Giles yazımında HSIAO (Çincede "ana ve baba sevgisi"), Konfüçyüsçülükte, ana babaya ve aile büyüklerine karşı saygı, sadakat ve itaat. Bireysel ahlakın ve toplumsal uyumun temeli sayılır. Ana babanın ve aile büyüklerinin gereksinmelerini kendinin, eşinin ve çocuklarınınkinden ön-

de tutmayı, onların kararlarına saygı duymayı ve doğru davranmayı (*li*) gerektirir.

Xiao'nun temeli, toprakların hiyerarşik ve ataerkil klanların elinde olduğu feodal toplumsal yapıya dayanır. Konfüçyüs (İÖ 551 - İÖ 479) *xiao*'yu öbür insanları sevmenin (*ren*) temeli sayarak ahlaki bir zorunluluk düzeyine yükseltmiş, bunun aile birliği ve toplumsal-siyasal istikrar açısından taşıdığı öneme değinerek ilgili tören ve davranışları övmüştür.

Xiao, Konfüçyüsçülüğün Tokugava şogunluğunun resmî öğretisi haline geldiği 17. yüzyılda *ko* adıyla Japonya'da da benimsenmiştir.

Xiaowen Di, Wade-Giles yazımında HSIAO-WEN TI, asıl adı TUOBA HONG ya da YUAN HONG, Wade-Giles yazımında TO-PA HUNG ya da YÜAN HUNG, soy sıfatı (WEI) GAO ZU, Wade-Giles yazımında (WEI) KAO TSU (ö. 449, Çin), Han hanedanı (İÖ 206-İS 220) ile Sui hanedanı (581-618) arasındaki çalkantılı dönemde Kuzey Çin'in büyük bölümüne egemen olan Tabgaç hanedanı imparatorlarından. Tabgaçların Çin kültürünü ve hanedan yapısını özümlemesine öncülük etmiş ve temel biçimiyle uzun yıllar ayakta kalan yeni bir toprak düzeni kurmuştur.

Tahta 471'de çıktığında, Tabgaçların göçebe kabile gelenekleri büyük ölçüde çözülmüş olduğundan, Çince bir soyadı olan Yuan'i aldı ve başkentini Doğu (Yeni) Han hanedanının (İS 25-220) merkezi Luoyang'a taşıdı. Ayrıca Çinceyi resmî dil ilan etti, soylulardan Çin giysilerini ve soyadlarını benimsemelerini istedi. 485'te tarımda *juntian* (eşit tarla) sistemini kurdu. Buna göre her aileye 140 *mou* (yaklaşık 48 dönüm) toprak veriliyordu. Bunun küçük bir bölümü çiftçinin ve ailesinin oluyordu; geri kalan büyük bölüm ise ölüm ya da çalışmayı bırakma durumunda yeniden dağıtılmak üzere devlete geri veriliyordu. Sistemin uygulanabilmesi için halk birbirini denetleyecek gruplara ayrılmıştı. Beş aile bir mahalle (*lin*), beş mahalle bir köy (*li*) ve beş köy de bir akrabalık birimi (*dang*) oluşturuyordu. Her birimin başında bir şef (*zhang*) bulunuyordu. Sistem köylülerin topraklarını büyük toprak sahiplerine satmalarını büyük ölçüde önledi. Böylece Han hanedanının yıkılmasına yol açan yerel feodal yapıya son verildi. Ayrıca daha sonra Sui ve Tang (618-907) hanedanlarını da ayakta tutan güçlü bir mali temel yaratıldı.

Xiaowen Di'nin reformları kısa vadede ise büyük hoşnutsuzluklara yol açtı. Kabile birlikleri ayaklanarak başkenti ele geçirdiler; imparator başkentte açlıktan öldü. Tabgaç hanedanı 36 yıl daha başta kaldıktan sonra toprakları önde gelen komutanlar arasında paylaşıldı.

xiaozhuan, Wade-Giles yazımında HSIAO-CHUAN (Çincede "küçük mühür"), Çin kaligrafisinde, daha önceki *dazhuan*(•) yazısının standartlaştırılmış ve basitleştirilmiş biçimi. Yalnızca uzun tüylü bir fırçanın ucuyla yazılır. Karakterlerin bütün çizgileri aynı kalınlıktadır; eğri ve yuvarlak çizgiler oldukça çoktur. Qin hanedanı döneminde (İÖ 221-206) devlet adamı Li Si (İÖ 280?-208) tarafından geliştirildiğine inanılır. Qin hanedanı yöneticileri ilk kez gümrük resimlerini, yasaları, ağırlık ve ölçü birimlerini standartlaştırmışlardı. Yazı karakterlerinin standart bir yazı biçiminde düzenlenmesi de bilginin daha kolay ve daha geniş bir alana yayılmasını sağladı. Düzensizlikler ortadan kaldırılarak her karakter bir karenin içine sığacak biçimde uyarlandı. *Xiaozhuan* ile yazılmış bir metin, dengeli ve iyi yerleştirilmiş, birbirine eş karelerden oluşan düzgün sütun ve sıralar halinde görülür.

Bir kiremit üstüne mürekkep baskıyla uygulanmış *xiaozhuan* yazısı, İÖ y. 3. yy; Field Doğa Tarihi Müzesi, Chicago
Field Museum of Natural History

Xie He, Wade-Giles yazımında HSIEH HO (ü. 6. yy ortaları), Çinli sanat eleştirmeni ve figür ressamı. Daha çok Çin resmindeki "Altı İlke"yi (*lui fa*) geliştiren kişi olarak tanınır. Xie He "Altı İlke"yi, tanıdığı 27 ressamı yeteneklerine göre üç sınıfa, bunların her birini de üç alt bölüme ayırdığı *Gu-hua pin-lu*'da (Eski Ressamların Sınıflandırılması) ortaya koydu. "Altı İlke" zamanla kaçınılmaz olarak yeni, hatta değişik anlamlar kazanmış olmakla birlikte genelde şöyle sıralanabilir: Yaratıcılık (ya da "ruh titreşimi"), fırçanın yapısal kullanımı, nesnelerin düzgün betimlenmesi, bu nesnelere belirli renklerin verilmesi, iyi kompozisyon ve eski ustaların kopya yoluyla sonraki kuşaklara tanıtılması. Bu ilkeler yüzyıllar boyunca Çin'de hem ressam eğitiminin, hem de resim eleştirisinin temel ölçütleri oldu.

Xie Lingyun, Wade-Giles yazımında HSIEH LING-YÜN, XIE KANGLO olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında HSIEH K'ANG-LO (d. 385, Yangxia [Taikang] - ö. 433, Guangzhou, Çin), Altı Hanedan döneminin ünlü adlarından, doğa şiirleriyle tanınan Çinli yazar.

Güneydeki eski saraya bağlı soylu bir aileden geliyordu. Doğu Jin ve Liu-Song hanedanlarının hizmetinde çalıştı. Hizip çatışmaları yüzünden sık sık görevinden uzaklaştırıldı, sonunda sürgünde idam edildi.

Ünlü Lu Dağı manastırına (bugün Jiangxi ilinde) bağlı bir Budacı olan Xie birçok dinsel yapıt yazdı ve çevirdi. Yazar olarak ününü güneyin yabanıl doğasına tinsel bir anlam yüklediği şiirlerine borçludur. İmgesel olduğu kadar geniş bir bilgi birikimine de dayanan bu yapıtlar o dönem şiirinin çizgisini belirlemiş ve eleştirmenler Xie Lingyun'ün *shan shui* (dağ ve ırmak) şiirlerini çağdaşı Tao Qian'in daha pastoral nitelikli *tianyuan* (kır ve bahçe) şiirlerine üstün tutmuşlardır. Xie Lingyun, ortaçağ Çin edebiyat beğenisini yansıtan 6. yüzyıla ait *Wen Xuan*'de (Edebiyat Antolojisi) yapıtları bulunan öbür Altı Hanedan şairlerinin hepsinden daha fazla ürün vermiştir.

Xin HANEDANI, Wade-Giles yazımında HSIN, Çin'de, Batı (Eski) ve Doğu (Yeni) Han hanedanları arasındaki geçiş döneminde Wang Mang'ın(•) başlattığı kısa ömürlü hanedan (İS 9-25).

Xin Qiji, Wade-Giles yazımında HSIN CH'I-CHI (d. 1140, Shandung, Çin - ö. 1207, Shangrao, Jiangxi, Çin), Çinli şair ve usta asker. Zamanının müzik kalıpları için yazdığı *ci* şiirleri (her dizedeki hece sayısı farklı olan şiir), Güney Song hanedanı döneminin (1127-1279) en iyi yapıtları sayılır.

Asker olarak yetiştirildi; 20 yaşına geldiğinde parlak bir taktik uzmanı olmuştu. Songların Jin hanedanı karşısında uğramış olduğu ağır yenilginin öcünü alma isteği, iki imparatorun 1164'te barış yapması üzerine boşa çıktı. 1194'te emekliye ayrılarak güzel bir kent olan Shangrao'a yerleşti. Zamanını okuyarak ve kendisine büyük ün kazandıran *ci* şiirlerini yazarak geçirdi. Özenle işlenmiş 623 *ci* şiiri, var olan *ci* biçiminde yaptığı ölçülü deneyler ve bu biçimin gelişmesine getirdiği katkılar açısından önemlidir. Ayrıca *ci* biçimine, daha sonraları yaygın biçimde taklit edilen duygusal bir derinlik kattı.

Xin'an Irmağı Barajı, Çince XIN'ANJIANG SHUIKU, Wade-Giles yazımında HSIN-AN CHIANG SHUI-KU, Çin'in Zhejiang yönetim bölgesinde, Xin'anjiang kentinde kurulu hidroelektrik santral. 1955-65 arasında inşa edildi. Sovyet teknik yardımının kesilmesiyle yapımı bir süre aksayan baraj, tamamlandığında Çin teknolojisinin bir zaferi olarak ilan edildi. Fuchun (Qiantang) Irmağının bir kolu olan Xin'an Irmağı üzerinde kuruludur. Yüksekliği 105 m'yi bulur. 1980'de santralın 72.500 kW'lık dört jeneratörü çalışır durumdaydı. Planlara göre beş ek jeneratörle bu kapasitenin 652.500 kW düzeyine çıkarılması öngörülüyordu. Xin'an ve Huangtankou santralları, Hangzhou, Şanghay, Nanjing ve Yangtze Irmağı Deltasına enerji sağlayan şebekeye bağlıdır.

xingshu, Wade-Giles yazımında HSING-SHU (Çincede "koşan yazı"), Çin kaligrafisinde, standart yazı *kaishu*'yla(•) aynı dönemde Han hanedanının kâtip yazısı *lishu*'dan(•) türeyen bir tür el yazısı. *Xingshu* karakterleri kısaltılmaz ve birbirlerine birleştirilmez; ama fırça vuruşları çoğunlukla aynı yöndedir. Günümüze ulaşmış eski kaligrafi örneklerinin en ünlüsü olan *Landing xu* (Orkide Köşkünde Yaratılan Şiirlere Önsöz) bu yazıyla yazılmıştır. Bu yapıtı 353'te Wang Xizhi(•) yazmışsa da, günümüze ulaşmış olan ancak Tang hanedanı dönemine (618-907) ait bir kopyasıdır.

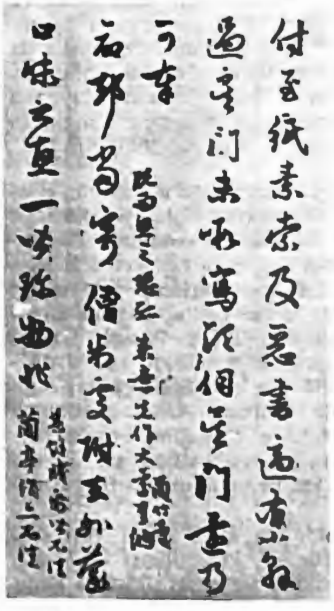

Bir *xingshu* örneği, Yuan hanedanı; Ulusal Saray Müzesi, Taipei
National Palace Museum, Taipei, Tayvan

Xingtai, Wade-Giles yazımında HSING-T'AI. Çin'in güneybatısındaki Hebei yönetim bölgesinde (*sheng*) kent ve il düzeyinde belediye (*shi*). Aynı zamanda Xingtai yöresinin (*diqu*) yönetim merkezidir. Taihang Dağları (*shan*) eteğindeki verimli bir ovada, Ziya Irmağının (*he*) yukarı çığırında yer alır. Yörenin Shang hanedanı dönemine (İÖ y. 1766-1122) değin inen arkeolojik kalıntıları ve eski büyü kemiklerinde yer alan Xing adı, yerleşim tarihinin çok eskiye dayandığını ve oldukça gelişkin bir kentsel uygarlığa ulaştığını gösterir.

Zhou hanedanının (İÖ y. 1111-256/255) ilk yıllarında Xing Devleti'nin başkentiydi. Xing başkentinin daha doğuya taşınması üzerine büyük ölçüde yıkıldı. Daha sonra Qin ve Zhao devletlerinin yönetiminde kaldı. İÖ 228'de yeniden Qin'e bağlandı. Çin'i tek bir imparatorluk altında birleştiren Qin hanedanının (İÖ 221-206) sonlarında Xindu adını aldı. Hanedanın çöküşünü izleyen iç savaşta, imparatorluk üzerinde hak iddia eden başlıca kişilerden biri olan Xiangyu, komutanlarından birini Changshan kralı yaptı ve Xiang Devleti anlamında Xiangguo adını verdiği Xingtai'a yerleştirdi. Han hanedanı döneminde (İÖ 206-İS 220) bu devlet çevredeki komutanlıklar ve feodal krallıklar arasında bölüşüldü. Geç Zhao hanedanının (319-333) kurucusu Shi Lo Xingtai'yı başkent edindi, Ama yerine geçen Shi Hu kente bir kez daha Xiangguo adını verdi ve başkenti 335'te Yan'e taşındı. Sui hanedanı döneminde (581-618) adı Xingzhou olarak değiştirilen kent, 1119'da Xinde üst yöresi (*fu*) oluncaya değin bu adı taşıdı. Yuan (Moğol) hanedanı döneminde (1206-1368) Shunde adıyla bir yöre oldu ve bu statüsü değişmeden sürdü. Yöre merkezi ise Kuzey Song döneminden (960-1127) başlayarak Xingtai olarak anıldı.

Xingtai günümüzde Pekin'den Zhenzhou ve Hankou'ya uzanan ana kara ve demir yolları üzerinde bulunan bir yerel pazar ve ticaret merkezidir. Doğudaki ovanın tarımsal ürünleri burada toplanır. Son yıllarda ulaşım açısından daha elverişli konumda olan ve gelişkin bir sanayi temeline dayanan komşu kentlerin hızla gelişmesi Xingtai'ın önemini azaltmıştır. Nüfus (1990) 302.789.

Xingu Irmağı, Portekizce RIO XINGU, Brezilya'da, Mato Grosso ve Pará eyaletlerinde ırmak. Mato Grosso Platosundan, Roncador ve Formosa dağlarının çevrelediği havzadan doğar. Başta Curiseu, Batovi ve Romuro olmak üzere birkaç kaynak suyunun birleşmesiyle oluşan Xingu Irmağı menderesler çizerek genellikle kuzey doğrultusunda 2.100 km boyunca aktıktan sonra Grande de Gurupá Adasının hemen güneyinde Amazon Irmağına boşalır. Irmak, Altamira'nın güneyinde en önemli kolu olan 800 km uzunluğundaki Iriri Irmağıyla birleşir.

Alman etnolog ve kâşif Karl von den Steinen tarafından keşfedilen (1884-87) Xingu Irmağının aşağı çığırı oldukça geniş ve derindir. Ama ırmağın yalnızca ağzından 200 km güneydeki Vitória ve Sousel'e kadarki bölümü ulaşıma elverişlidir. Xingu-Araguaia Hidroelektrik Projesi 1970'lerin sonunda gerçekleştirilmiştir. 1950'lerde alınan bir kararla aralarında Tçikaoların da bulunduğu sayıları çok azalmış Brezilya Yerlilerinin Xingu Ulusal Parkı'nda yaşatılması öngörülmüştür.

Xinhua *bak*. Yeni Çin Haber Ajansı

Xining, Wade-Giles yazımında HSI-NING. Çin'in iç kesimlerinin batısında, Qinghai yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi kent. Koko Nor'un doğu ve güneydoğusundaki geniş bir bölge yönetsel olarak doğrudan Xining'e bağlıdır. Gansu yönetim bölgesindeki Lanzhou kentinin yaklaşık 200 km batısında, Koko Nor'un 72 km doğusunda yer alan Xining Huang Irmağının (*he*) kollarından Huang Shui'nin vadisinde dağlarla çevrili verimli bir havzada kurulmuştur. Çin'in kuzey kesimini Tibet'e ve Qaidam Havzasına bağlayan tarihsel ticaret yolu kentten geçer. Günümüzde bu yolu izleyen modern karayolları vardır. Xining 1959'da Lanzhou üzerinde Çin'deki ana demiryolu şebekesine bağlanmıştır.

Xining tarih boyunca Çin'in batı sınırında stratejik bir merkez oldu. Han hanedanı döneminde (İÖ 206-İS 220) yörede Linqiang adlı bir il (*xian*) vardı. Sui (581-618) ve Tang (618-907) hanedanları sırasında da bir sınır ili olan Xining, 7. yüzyılda ve 8. yüzyılın başlarında önce Tuyuhun Devletiyle sonra da Tibetlilerle yapılan sürekli savaşlara sahne oldu. 763'te Tibetliler tarafından istila edildi. Tibet egemenliği altındayken Çinlilerin Qingtangcheng adıyla andıkları kent, 1104'te Songlar tarafından geri alındı ve adı Xining (Batı Barışı) olarak değiştirildi. O tarihten sonra da hep yöre merkezi olarak kaldı. İS 7. yüzyılda Tibet Budacılığının yükselişiyle birlikte önemli bir dinsel merkez oldu.

Xining, Qinhai'nin bağımsız bir yönetim bölgesi yapıldığı 1928'de yönetim bölgesinin merkezi oldu ve 1945'te belediye statüsü kazandı. Kent, komşu Gansu yönetim bölgesindeki Liujia Boğazı (*xia*) baraj ve hidroelektrik projesinin tamamlandığı 1950'lerin sonlarından beri yüksek gerilim hatlarıyla Liujia ve Lanzhou kentlerine bağlıdır. Xining'de 1957'den önce kurulmuş modern bir yünlü dokuma fabrikasıyla deri fabrikaları vardır. 1950'lerin sonlarında kentte orta büyüklükte bir demir-çelik fabrikası kurulmuştur. Nüfus (1990) 551.776

Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi *bak*. Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi

xinshu, Wade-Giles yazımında HSIN-SHU (Çincede "kalbin ve zihnin sanatı"), NEI YE (içsel terbiye) olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında NEI YEH. Çin Taoculuğunun ilk dönemlerinde geliştirilmiş, kişinin "yaşamsal gücünü" (*qi*) arındırmayı ve doğrunun Tao'da kucaklanmış biçimiyle kavranmasını amaçlayan öğreti ve uygulama. *Qi*'nin arındırılması, zihinle kalbi düşünce ve duygulardan temizlemek anlamına gelir. Kişi ancak bilinçli arzu, korku ve düşüncelerin ötesinde bir duruma ulaştığında Tao'yla birleşecektir. Soluk almanın denetlenmesi, bu duruma ulaşmanın temel bir yöntemidir.

Xinshu öğretisini geliştirenler tinsel gücü kendi başına bir amaç olarak görmediler; onlara göre ideal kişi, ülke yönetiminde olumlu ve etkili rol oynayan bilge-eylemcilerdi. Sağlıklı ve uzun bir yaşamın da *xinshu* uygulamasından kaynaklandığına inanırlardı. Aralarında Konfüçyüsçü bilge Mengzi'nin da bulunduğu sanılan ve Taocu olmayan birçok kişi de İÖ 4. yüzyılın sonları ile İÖ 3. yüzyılın başlarında *xinshu* uygulamasından etkilendi. Öğretiyi açıklayan ve *Guanzi* olarak bilinen kitapta yer alan iki ana metin bu dönemde yazılmıştır.

Xinxiang, Wade-Giles yazımında HSIN HSIANG. Çin'de, Henan yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeyinde il düzeyinde belediye (*shi*) ve Xinxiang yöresinin (*diqu*) merkezi kent. Tianjin'le bağlantısı olan Wei Irmağı suyolunun başında ve Hebei yönetim bölgesinden başlayıp Shanxi yönetim bölgesindeki Taihang Dağlarının (*shan*) doğu etekleri boyunca uzanan yolun güney ucunda yer alan kent, tarih boyunca önemli bir ulaşım merkezi olmuştur.

Xinxiang ili Sui hanedanı döneminde (581-618) kuruldu. Wei Irmağını Huang Irmağına bağlayan ve böylece Huang Vadisinden Hebei'nin kuzeyine uzanan bir suyolu oluşturan Yongji Kanalı'nın varlığı ilin önem kazanmasını sağladı. 15. yüzyılın başında daha doğudaki Büyük Kanal'ın inşa edilmesinden sonra da hem Tianjin ve Pekin'e kolay ulaşım sağlayan bir suyolunun, hem de Shanxi'nin güneydoğusuyla Henan'ın kuzeyine uzanan bir ulaşım hattının merkezi olarak önemini korudu. Xinxiang aynı dönemde bir pamuk toplama merkezi durumuna geldi.

1905'te Pekin'i Hankou'ya bağlayan demiryolunun tamamlanmasıyla kentin önemi daha da arttı. Kentin batısındaki Jiaozo'da bulunan zengin kömür yataklarına ulaşımı da sağlayan bu hat, 1950'lerde Changzhi kentinde toplanmış sanayi tesislerine hizmet vermek üzere Shanxi'nin güneydoğusuna kadar uzatıldı. Xinxiang 1950'lerin ortalarında zengin bir bölgesel ticaret merkezi olmaktan çıkıp bir sanayi merkezi ve Henan'ın kuzey kesiminin başlıca kenti durumuna geldi. Bugün kentte pamuklu dokuma, pamuk, boya, un, bira ve gıda maddeleri üreten fabrikalar vardır. Nüfus (1990) 473.762.

Xinyang, Wade-Giles yazımında HSIN-YANG PINGQIAO olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında P'ING-CH'IAO. Çin'de Henan yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeyinde il düzeyinde belediye (*shi*) ve Xinyang yöresinin (*diqu*) merkezi kent. Xinyang kenti Dabie Dağlarıyla (*shan*) Hei Irmağı (*he*) arasındaki havzada, Henan Ovasının tam güneyinde yer alır. Huai Irmağının kollarından Shi Irmağının kıyısındadır. Bu ırmak üzerinde Nanwan Barajı kurulmuştur.

İlk çağlardan beri insan yerleşmelerinin kurulduğu bölgenin çeşitli yerlerinde Neolitik Çağa ait kalıntılar bulunmuştur. Yörede İÖ 771-221 arasında Çin'de iktidarı ele geçirmek için çekişen küçük devletlerin en önemlilerinden biri olan Chu Devleti'ne ait önemli buluntular da ortaya çıkarılmıştır. Xinxyang Çin'in İÖ 221'de Qin hanedanının yönetimi altında birleşmesinden önceki yüzyıllarda Chu Devleti'ne bağlı bir sınır yerleşmesi ve önemli bir savunma merkeziydi. Sui (581-618) ve Tang (618-907) hanedanları döneminde Shenzhou ust yöresi (*fu*) ya da Yiyang Komutanlığı (*jun*) olarak anıldıktan sonra, 976'da şimdiki adını aldı. Bugunku Xinyang kentinin tarihi, yönetim merkezinin yaklaşık 20 km guneybatıdaki Renshuncheeng'den buraya taşındığı 14. yüzyıl sonlarına değin uzanır. Kent Qing (Mançu) hanedanı dönemınde (1644-1911/12) Sanzhou olarak biliniyordu. 1913'te il statüsü kazandı ve bugunku adını aldı.

Kuruluşundan başlayarak verimli bir çevre bölgenin merkezi olan Xinyang, 1905'te Pekin-Hankou demiryolunun tamamlanmasından sonra hızla gelişti. Henan'ın güney ucundaki son demiryolu durağı ve bir kara ve ırmak ulaşım merkezi olarak tahıl, pamuk ve öteki yerel tarım ürünlerinin toplandığı buyuk bir merkez oldu. 1960'ların başında Huai Vadisindeki geniş sulama şebekesinin tamamlanmasıyla önemi daha da arttı. Bugün kentte çeltik ayıklama ve işleme fabrikalarıyla un ve tarım aletleri üreten sanayi tesisleri vardır. Nüfus (1990) 192.509.

Xiong Foxi, Wade-Giles yazımında HSIUNG FO-HSI (d. 1900, Fengcheng, Jiangxi - ö. 26 Ekim 1965, Şanghay, Çin), Çinli oyun yazarı. Köylüleri eğlendirmeye ve eğitmeye yönelik halk tiyatrosunun oluşturulmasına katkıda bulunmuştur.

Oyun yazarlığı ve yöneticiliği ile oyunculuğa genç yaşta başladı. Yanjing Üniversitesi'nde öğrenciyken, Halk Tiyatrosu Topluluğu'nun (Minzhong Xiju She) kurucuları arasında yer aldı. New York kentinde Columbia Üniversitesi'ndeki lisansüstü çalışmalarından sonra ülkesine dönerek tiyatro sanatları profesörü ve bir tiyatro dergisinin yayın yönetmeni oldu. 1932'de, Hebei yönetim bölgesindeki Dingxian'de bir deneysel köy tiyatrosunun yöneticiliğine getirildi. Orada köylülerin arasında yaşayarak onların anlayabilecekleri ve ders çıkarabilecekleri türde oyunlar yazmaya başladı. Çoğunlukla Batı'nın tiyatro tekniklerini kullandığı ve sahnelemenin önemini vurguladığı oyun ve gösterilerle ünlendi. 1937'de bu deneyimlerine dayanan bir kitap yayımladı.

Xiong Foxi Çin-Japon Savaşı (1937-45) sırasında, Kuomintang hükümetini destekledi. Bu dönemde tiyatro yönetmenliği ve tiyatro yüksekokulu müdürlüğü yaptı; iki edebiyat dergisi kurdu; iki roman ile çok sayıda öykü yazdı. 1949'da komünist yönetimin kurulmasının ardından çeşitli kültür ve eğitim komitelerinde etkili görevler üstlendi.

Xiong Shili, Wade-Giles yazımında HSIUNG SHIH-LI (d. 1885, Huang-gang, Hubein - ö. 1968, Pekin, Çin), 20. yüzyıl Çin felsefesinin önde gelen temsilcilerinden. Budacı, Konfüçyüsçü ve Batılı öğelerin özgün bir sentezine dayanan varlık öğretisiyle tanınır.

Gençlik yıllarında devrimci eylemlere katıldı. Otuz yaşından sonra kendisini bütünüyle felsefeye verdi. Önce Mahayana Budacılığına bağlı Weishi (Yalnızca Bilinç) okulunun metafizik idealizmini inceledi. Çok geçmeden okulun görüşlerini yetersiz bulmaya başladı. Bunun üzerine Çin tarihinde ilk kez Budacılığı kapsamlı ve titiz bir eleştiriden geçirmeye yöneldi. Budacılığın dış dünyayı geçici (*jia*) gören görüşünü alarak, idealist Yeni-Konfüçyüsçü felsefeyi ve *Yi Jing* (Dönüşümler Klasiği) felsefesini canlandırmaya çalıştı. "Yeni idealizm"iyle değişim düşüncesini vurguladı; sürekli genleşen ve daralan evrenin, her şeyi içine alan kozmik zihnin bir dışavurumu olduğunu savundu. Batı felsefesinin etkisiyle analitik yönteme önem verdi ve evrimsel değişim düşüncesini benimsedi. Felsefi sistemini 1944'te yayımlanan sekiz ciltlik *Xin Weishi lün*'de (Yalnızca Bilinç Üzerine Yeni Öğreti) sistematik bir biçimde ortaya koydu. 1925'ten emekliliğine değin Pekin Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görev yaptı.

Xipe Totec (Nahuatl dilinde "Derisi Yüzülmüş Tanrımız"), Meksika'da yağmur mevsiminin başlangıcı olan ilkbaharın ve yeni yeşeren bitkilerin tanrısı. Aynı zamanda kuyumcuların koruyucusuydu.

Yeni yeşeren bitkilerin simgesi olarak Xipe Totec, insan derisine bürünürdü. Bu deri ilkbaharda yeryüzünü kaplayan "yeni deri"yi temsil ederdi. Heykellerinde ve taştan yapılma maskalarında da hep yeni yüzülmüş bir deriye bürünmüş olarak betimlenirdi.

Anauatl iteouh (kıyı tanrısı) olarak tanımlanan Xipe Totec, başlangıçta altın yönünden zengin olduğuna inanılan bugünkü Oaxaca ve Guerrero eyaletlerinde yaşayan Zapotek ve Yopi Yerlilerinin tanrısıydı. Zapotekler onu bir bitki tanrısı olarak kabul ediyor ve Quetzalcóatl'la (Tüylü Yılan) ilişkili görüyorlardı. Kesinlikle yabancı bir tanrı sayılan Xipe Totec'in tapınağı Yopico ya da "Yopi Evi" olarak anılıyordu.

Xipe Totec'in ilk temsili resimleri, Teotihuacán yakınlarındaki Xolalpan'da ve Texcoco'da, Mazapan kültürüyle bağlantılı olarak yani klasik sonrası Toltek döneminde (10-12. yy) ortaya çıktı. Aztekler bu kültü daha sonra Axayacatl yönetimi (1469-81) sırasında benimsedi.

Aztek yılının ikinci dinsel tören ayı olan Tlacaxipehualiztli'de (İnsanların Yüzülmesi), rahipler yüreklerini çıkararak insanları kurban ederlerdi. Daha sonra bu kurbanların yüzülerek sarıya boyanan ve *teocuitlaquemitl* (altın giysi) denen derilerini üzerlerine giyerlerdi. Öteki kurbanlar ise bir çerçeveye bağlanarak oklarla öldürüldü. Yere damlayan kanlarının verimli ilkbahar yağmurlarını simgelediğine inanılırdı. Xipe Totec, onuruna söylenen bir ilahide, Yoalli Tlauana (Gece İçkicisi) olarak anılırdı. Bunun nedeni bereketli yağmurların gece yağdığına inanılmasıydı. Aynı ilahide Xipe Totec'e, bereketin simgesi Quetzalcóatl'ı getirdiği ve kuraklığı önlediği için şükranlar sunulurdu.

Xipe Totec, Monte Albán'da bulunmuş bir figür, Zapotek kültürü, 8-11. yy
Hamlyn Group Picture Library

Xirgu, Margarita, tam adı MARGARITA XIRGU I SUBIRÀ (d. 18 Haziran 1888, Molins de Rey, İspanya - ö. 25 Nisan 1969, Montevideo, Uruguay), Federico García Lorca'nın yapıtlarının tanıtılmasında önemli rol oynamış Katalan oyuncu ve yönetmen.

Sahne yaşamına 1906'da Barselona'da başladı. Beş yıl sonra Büyük Tiyatro topluluğuna girdi. Madrid'de ilk kez 1914'te sahneye çıktı ve özellikle Katalanca sahnelenen oyunlarda rol aldı. Sonraki 20 yıllık süre boyunca hem komedi, hem de trajedilerde büyük başarı kazandı. Barselona'daki İspanyol Tiyatrosu'nun yönetmeni oldu. Burada başta *Mariana Pineda* (1927; *Mariana Pineda*) ve *Yerma* (1934; *Yerma*) olmak üzere García Lorca'nın ilk kez sahnelenen çeşitli oyunlarını yönetti ve bu oyunlarda başrole çıktı. İspanya İç Savaşı'nın patlak verdiği 1936'da Latin Amerika turnesinde bulunan Xirgu yaşamını bundan sonra Arjantin ve Uruguay'da geçirdi. 1945'te Arjantin'de Lorca'nın *La Casa de Bernarda Alba*'sının (*Bernarda Alba'nın Evi*) dünya prömiyerini gerçekleştirdi. Uruguay'da Montevideo Tiyatro Okulu'nu yönetti. Oynadığı filmler arasında *Violante* (1910) ve García Lorca uyarlaması *Bodas de sangre* (1939; Kanlı Düğün) sayılabilir.

Xiuhtecuhtli (Nahuatl dilinde "Turkuvaz [Yılı] Tanrısı"), HUEHUETEOTL (Yaşlı Tanrı) olarak da bilinir, yaşamın başlatıcısı olduğuna inanılan Aztek ateş tanrısı. "Yaşlı Tanrı" diye anılması Aztek tanrıları içindeki yaş sırasını da gösterir. Eşi Chantico ile birlikte Yaşam Tanrısı Ometecuhtli'nin bir görünümü olduğuna inanılırdı.

Azteklerde rahiplerin en önemli görevlerinden biri kutsal ateşin sürekli yanmasını sağlamaktı. Yeni bir binanın kutsanması sırasında törenle yeni bir ateş yakılırdı. Xiuhtecuhtli şenlikleri iklim çevriminin iki dönüm noktasında, ağustos sıcağıyla ocak soğuğunda yapılırdı. Aztek takviminin bir tam çevriminin sonunda (52 yılda bir) ateş törenle bir tapınaktan öbürüne, sonra da tapınaklardan evlere götürülürdü.

Xiuhtecuhtli'nin değişik biçim ve kılıklarda gösterildiği çeşitli tavsirler vardı. Bunlardan birinde başının üstünde dev bir mangal taşıyan, kambur, dişleri olmayan yaşlı bir adam olarak betimlenirdi. İşareti, yedi yıldızla süslü boynuzdan bir burnu bulunan *xiuhcóatl*'dı (turkuvaz yılanı).

Xiyou ji, Wade-Giles yazımında HSI-YU CHI (Çincede "Batı'ya Bir Yolculuğun Öyküsü"), Çin komik romanının en tanınmış örneklerinden. İmzasız olarak yayımlanan romanın Wu Chengen(*) tarafından yazıldığı sanılmaktadır. Budacı keşiş Xuanzang'ın (602-664) kutsal metinleri bulmak için Hindistan'a yaptığı gerçek yolculuğa dayanan öykü, daha önce de Çin halk edebiyatına (yerel dildeki halk öykülerine, manzum uzun öykülere ve altı bölümlük bir oyuna) konu oluşturmuştu. Wu Chengen de aynı öyküden yola çıkarak uzun, mizahla dolu bir komik roman ortaya çıkardı.

Toplam 100 bölümden oluşan roman, üç ana bölüme ayrılır. Romanın ilk yedi bölümünde bir maymunun taştan bir yumurtadan doğuşu ve büyülü güçler edinmesi, sonraki beş bölümde Tripitaka olarak bilinen Xuanzang'ın öyküsü ve Batı Cenneti'ne neden gönderildiği, romanın ana gövdesini oluşturan geri kalan bölümlerde ise Tripitaka ve ona eşlik eden üç hayvan ruhunun Hindistan'a yolculukları sırasında başlarından geçen 81 adet serüven anlatılır. Roman, üzerinde dinsel metinlerin yazılı olduğu kutsal rulaların ele geçirilmesiyle sona erer.

Xiyou ji serüven ve komedi öğelerinin yanı sıra Çin toplumuna ve bürokrasisine yönelttiği keskin eleştiriler, ayrıca insanın gayret ve azminden örnekler veren alegorik yapısıyla da ilgi toplamıştır.

Xochicalco, Meksika'nın Morelos eyaletinde Cuernavaca yakınlarında tepeler üstünde yer alan eski Toltek kenti.

Kuruluşu İÖ 9. ve 8. yüzyıllara değin giden kent, kısa sürede önemli bir ticaret merkezi

Xochicalco'da büyük tapınaktaki piramit
Lawrence Cherney—FAG/EB Inc.

oldu. Aynı zamanda uzun yıllar başlıca dinsel merkezlerden de biriydi. 1520'lerdeki İspanyol istilasından önce bir savunma üssü haline geldiği sanılır.

Kazılarda iki ayrı yapı topluluğu ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan birinin ortasında La Malinche adı verilen tapınak piramidi ile bir tören avlusu, ötekinin ortasında ise ana tapınağın piramidi bulunur. Kentteki en önemli yapı olan ve dörtgen bir taban üstünde yükselen bu piramidin etek bölümündeki kaplama taşlarının derzleri insanı şaşırtacak kadar özenle birbirine uydurulmuştur. Güçlü bir Maya etkisinin belli olduğu kabartmalarda tüylü yılanlar, görkemli saç tuvaletleriyle rahipler, çömelmiş savaşçılar, oymalar, ateş simgeleri canlandırılmıştır.

Xochimilco, Meksika'nın orta kesiminde, Federal Bölge'nin ortasında yönetim birimi. Meksika Vadisinde, Xochimilco Gölünün kıyısında, deniz düzeyinden 2.274 m yükseklikte yer alır. Kolomb öncesinden kalma bir kasabanın bulunduğu yerde kurulmuştur. Xochimilco Gölünün üzerinde bulunan ve "yüzen bahçeler" (*chinampas*) denen adacıklarla tanınır. Bu adacıklar bölge Yerlilerinin sebze, çiçek ve meyve yetiştirmek için göle bıraktıkları, üzerleri toprakla örtülü salların zamanla kök salması sonucunda oluşmuştur. Bölgenin başlıca gelir kaynağı turizmdir. Nüfus (1980) 217.481.

Xochiquetzal (Nahuatl dilinde "Değerli Tüy Çiçeği"), Azteklerin güzellik, cinsel aşk ve el sanatları tanrıçası. Aynı zamanda çiçek ve bitkilerin de koruyucusu olarak kabul edilir ve batının yeşil cenneti Tamoanchán'dan geldiği söylenirdi. Efsaneye göre önceleri Yağmur Tanrısı Tlaloc'un karısı olan Xochiquetzal, Karanlık Gökyüzünün Tanrısı Tezcatlipoca tarafından kaçırılır ve

Xochiquetzal, *Codex Fejérváry-Mayer*'de yer alan bir resim
Liverpool City Museum

aşk tanrıçası yapılır. Xochiquetzal bazı bölgelerde Tatlı Su Tanrıçası Chalchiuhtlicue ile özdeşleştirilirdi.

Xu Guangqi, Wade-Giles yazımında HSÜ KUANG-CH'I, vaftiz adı PAUL HSÜ (d. 24 Nisan 1562, Şanghay - ö. 8 Kasım 1633, Çin), Ming devlet görevlisi. 20. yüzyıl öncesinde bakanlık görevine kadar yükselebilmiş ilk Hıristiyan Çinlidir.

Devlet memurluğu sınavlarında en üst dereceyi elde ettikten sonra ünlü İtalyan Cizvit misyoneri Matteo Ricci'nin (1552-1610) yanında çalışmaya başladı. Onunla birlikte Batı dillerinden matematik, hidrolik ve coğrafya kitaplarını Çinceye çevirerek bu tür çalışmalara öncülük etti. Bu çevirilerin en ünlüsü, Çin'de matematik biliminin gelişmesini derinden etkileyen Eukleides'in *Stoikheia*'sıydı (*Jihe yuanben*).

Çin yönetiminin 1629'da gerçekleşmesi beklenen Güneş tutulmasının kesin zamanının saptanması için açtığı yarışmada, temsil ettiği Batı okulu adına doğruya en yakın tahmini yaparak Çin ve Datong (Müslüman) okullarını geride bıraktı. Bu başarısıyla ülkenin en etkili bakanlarından biri durumuna geldi. İmparatoru istilacı Mançu kuvvetlerine karşı Batılı askerlerden ve Batı'nın ateşli silahlarından yararlanmaya ikna etti. Ama Mançular da çok geçmeden Batı silahlarını edindiler ve 1644'te bütün Çin'i işgal ettiler. Xu'nün ölümünden sonra Katoliklik Çin'de bir daha hiçbir zaman onun dönemindeki kadar etkili olmadı.

Xu Wei, Wade-Giles yazımında HSÜ WEI (d. 1521, Shanyin, Zhejiang, Çin - ö. 1593), Çin resim tarihinin en renkli simalarından ressam ve bürokrat. Bir ara hapse atılmış, deli numarası yaparak kurtulmuştu. Büyük olasılıkla ayyaştı ve yoksulluk içinde öldü. Ma Yuan ve Xia Gui'nin kurduğu Güney Song hanedanı imparatorluk akademisinin tutucu geleneklerini devam ettiren Zhe okulu(*) ressamlarından sayılmasına karşın, mizaç ve resim üslubu bakımından 17. yüzyılın bireyci ressamları Shitao ve Zhu Da'ya daha çok benzer.

Xu Zhimo, Wade-Giles yazımında HSÜ CHIH-MO, takma adları NANHU ve SHIZHE, Wade-Giles yazımında NAN-HU ve SHIH-CHE, asıl adı XU YOUSEN, Wade-Giles yazımında HSÜ YU-SEN (d. 1896, Xiashi, Zhejiang - ö. 19 Kasım 1931, Jinan, Shandong, Çin), Çinli şair. Çin şiirini geleneksel biçimlerin etkisinden kurtarmış, Batı şiirinden ve yerel dilden öğeler alarak yeniden biçimlendirmeye çalışmıştır.

1918'de Pekin Üniversitesi'nde klasik Çin öğrenimi gördükten sonra iktisat ve siyasal bilgiler okumak için ABD'ye gitti. Oradaki yaşamı dayanılmaz bulduğu için 1920'de İngiltere'ye geçerek Cambridge Üniversitesi'ne girdi. Cambridge'de İngiliz romantik şiirine hayran kaldı ve yazar olmaya karar verdi.

1922'de Çin'e dönerek yerel dilde şiirler ve denemeler yazdı. Hintli şair Rabindranath Tagore'un konferanslar vermek üzere Çin'e yaptığı ziyaret sırasında onun çevirmenliğini yaptı ve ondan çok etkilendi. Okuduğu başka yabancı yazarların da etkisiyle kendine özgü bir şiir geliştirerek Çin'deki çağdaş şiir hareketinin önderi durumuna geldi. Ayrıca, *Chen bao* gazetesinin edebiyat ekinin yayın yönetmenliğini yaptı ve çeşitli üniversitelerde ders verdi. Batı edebiyatına ağırlıklı yer veren bir edebiyat dergisi çıkaran Xinyue shudian (1928) yayınevinin kurucularından biri olan Xu Zhimo bir uçak kazasında öldü. Xu Zhimo'nun dört şiir kitabı, ayrıca çeşitli dillerden çevirileri vardır.

Xuan Di, Wade-Giles yazımında HSÜAN TI, asıl adı LIU XUN ya da LIU BINGJI, Wade-Giles yazımında LIU-HSÜN ya da LIU PING-CHI (ö. İÖ 49/48, Çin), Han hanedanının sekizinci imparatoru (İÖ 74-İÖ 49/48). Taht vârisinin babasının cenaze töreni sırasında törelere aykırı davranması nedeniyle onun yerine tahta çıkarıldı. Önceki iki imparator döneminde ülkeye egemen olan yozlaşmaya son vermek ve daha hoşgörülü bir yönetim kurmak için çaba gösterdi. Han hanedanına belki de en güçlü dönemini yaşattı. İki yüzyılı aşkın bir süreden beri Çin'le savaşmakta olan kuzeybatı sınırındaki Hun kabilelerinin akınlarını bile durdurmayı başardı.

Xuan Zong, Wade-Giles yazımında HSÜAN TSUNG, asıl adı LI LONGJI, Wade-Giles yazımında LI LUNG-CHI, ös sıfatı (*shi*) MING HUANG ya da WU HUANG (d. 685, Luoyang, Çin - ö. 762), Çin'de Tang hanedanının altıncı imparatoru (712-756). Hanedanı ekonomik ve siyasal bakımdan gücünün doruğuna çıkarmıştır.

İmparatoriçe Wu Hou'nun oğlu Rui Zong'un üçüncü oğluydu. Babasının imparator unvanını taşıdığı, gerçek iktidarın ise Wu Hou'nun elinde olduğu bir dönemde doğdu. Önce Chu prensi (687), Wu'nun tahtı ele geçirmesinden (690) sonra Linci prensi (693) yapıldı. Sonraki yıllarda sarayda üstlendiği görevlerle imparatorluk muhafız kuvvetleri ve saray ordusu üzerinde belirli bir nüfuz elde etti. İmparatoriçenin ölümünden (705) sonra başlayan iktidar mücadelesi sonunda babasına tahta çıkmasında (710) önemli bir rol oynadığı için veliaht ilan edildi. İki yıl sonra da babasının tahttan çekilmesiyle imparator oldu. Ama hırslı kız kardeşi Prenses Taiping'in dayatması üzerine naip sıfatıyla yüksek görevlere atama yapma yetkisini elinde tutan Rui Zong, bu görevlere prensesin yandaşlarını atadı.

Prenses Taiping'e karşı iktidar mücadelesini 713'te kazanarak bütün yetkileri elinde toplayan Xuan Zong, öncelikle bürokraside kapsamlı bir reforma girişerek aşırı şişkinliğe son verdi ve makam satın alma uygulamasını sınırlandırdı. İmparatorluk otoritesini geri getirerek bürokrasiye etkili bir işlerlik kazandırdı ve mali düzenlemelerle devlet bütçesini sağlamlaştırdı. Ayrıca başkent Changan'ın dayanağı olan ve İmparatoriçe Wu'nun Luoyang'da oturduğu dönemde ihmale uğrayan kanal sistemini onararak çalışır duruma getirdi. Tibetlilere, Türklere ve Kitanlara karşı başarıyla sonuçlanan askeri harekâtlar düzenlendi.

Hükümdarlığının başlarında geçmiş dönemden kalma saray grupları arasındaki güç dengesini korumaya özen gösteren Xuan Zong, 720'den sonra merkezî yönetimde köklü değişiklikler yaparak iktidarın önde gelen bakanların elinde toplanmasını sağladı. Aynı dönemde sarayda güçlü bir konum kazanan aristokratlarla sınavla göreve alınan bürokratlar arasında sürekli bir çatışma başladı. Aristokrat kesim köklü reformlarla bürokrasi üzerinde giderek artan bir nüfuz kurdu. Bu gelişmede vergi toplama ve para basma işlerinin düzene bağlanmasıyla ulaşım ağının geliştirilmesi önemli rol oynadı. Artan gelirlere bağlı olarak ülkenin kuzey sınırlarına yeni askeri birlikler yerleştirildi.

Saraydaki güç dengesinin büyük ölçüde değiştiği bu süreç içinde, aristokrasinin önde gelen temsilcisi Li Linfu ülkenin fiili diktatörü durumuna geldi. İmparator 740'tan sonra devlet işlerinden giderek çekilmeye başladı. Sarayın aşırı giderlerini karşılamak için halk üzerindeki vergi yükü daha da artırıldı. Öte yandan kuzey sınırlarının denetimini sağlamak amacıyla kurulan bölgesel komutanlıklar başka alanlarda da geniş yetkiler elde ettiler. 740'ların sonlarına gelindiğinde bazı komutanlar saray politikalarına müdahale edebilecek bir güce ulaşmış bulunuyorlardı. Bunların en önemlisi kuzeydoğuyu denetiminde tutan ve 180 binden fazla askeri olan, Li Linfu'nun koruması altındaki An Lushan'dı. Sürekli bir ordudan yoksun olan merkezî yönetim kaçınılmaz olarak bölgesel komutanlıklara bağımlı bir duruma düştü.

İmparatorun son yıllarında öne çıkan Yang Guifei'nin kuzeni Yang Guozhong hızla yükselerek Li Linfu'nun konumunu tehdit eder bir güce ulaştı ve onun ölümünden (752) sonra en etkili bakan durumuna geldi. An Lushan, yönetim değişikliğiyle saraydaki konumunun sarsılması üzerine silahlı bir çatışma hazırlıklarına başladı. Yeterli gücü topladığı 755 sonlarında saldırıya geçerek 756 yazında başkent Changan üzerine yürüdü. Xuan Zong yanına az sayıda asker ile küçük bir akraba ve saray mensubu grubunu alarak Yang ailesi-

nin güç merkezi olan Sichuan'a sığındı. Ama Mawei'e ulaştıklarında askerler isyan ederek Yang Guozhong'u ve Xuan Zong'dan zorla aldıkları bir kararla Yang Guifei'i öldürdüler. Tek başına başkentin batısındaki Ling-wu'ya kaçmış olan taht vârisi Liu Da (Zhang Di), kısa bir süre sonra kendini imparator ilan etti. Bunu öğrenen Xuan Zong durumu kabullenerek tahttan çekildi.

Xuanhua, Wade-Giles yazımında HSÜAN-HUA, Çin'de, Hebei yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeybatısında Zhangjiakou yöresinde (*diqu*) il (*xian*) merkezi kent. Zhangjiakou'nun 40 km kadar güneydoğusuna düşer. Yang Irmağının kıyısında, deniz düzeyinden yaklaşık 600 m yükseklikteki bir platoda kuruludur.

Xuanhua eskiden Çin Seddi'nin hemen iç kesiminde, İç Moğolistan otlaklarıyla Çinlilerin yaşadığı bölge arasında yer alıyordu. Han (İÖ 206-İS 220) ve Tang (618-907) hanedanları döneminde stratejik bir sınır yöresi durumuna geldi. Liao hanedanı (907-1125) tarafından 938'de işgal edildi. Xuande üst yöresi (*fu*) adını taşıdığı sonraki dört yüzyıl boyunca çeşitli istilacı hanedanlar arasında el değiştirmekle birlikte önemli bir yönetim merkezi olarak kaldı. Ming hanedanı döneminin (1368-1644) başlarında bir kez daha Çin'in sınır karakollarından biri oldu. Qing hanedanının (1644-1912) başa geçmesiyle önce alt yöre, 1693'te de öteki yönetim birimleri gibi sivil görevlilerce yönetilen bir yöre yapıldı. 1911'de cumhuriyetin kurulmasıyla il merkezi oldu. 1914-28 arasında kabaca Çahar yönetim bölgesinin güney yarısını kapsayan Goubei'in yönetim merkezi olarak kaldı. 1928'de yeniden il statüsüyle Çahar yönetim bölgesindeki Zhangjiakou'ya bağlandı.

Xuanhua eskiden güçlü bir biçimde tahkim edilmiş büyük bir kentti. Stratejik ve yönetsel bir merkez olmanın yanı sıra Zhangjiakou'dan geçerek Moğolistan'a uzanan posta yolu üzerinde bir konaklama noktasıydı. 18. yüzyılda ticaret merkezi olarak önem kazandıysa da, 19. yüzyılda Zhangjiakou'nun gerisinde kaldı ve Qing hanedanının sonlarında ticari önemini yitirdi. 20. yüzyılda hem yönetsel, hem de ticari açıdan Zhangjiakou'nun gölgesinde kaldı ve daha çok bir sanayi merkezi olarak gelişti. Hisselerinin bir bölümü devlete ait olan Longyan Demir ve Çelik Şirketi 1918'de kentte bir fabrika kurdu. 1920'lerin sonunda kapatılan fabrika, 1937'deki Japon işgalinin ardından yeniden üretime geçti. Günümüzde fabrikanın demir cevheri gereksinimi kentteki yatakların yanı sıra Longyan, Huailai ve Yantangshan'daki yataklardan karşılanmaktadır. 1957'de demir-çelik sanayisini geliştirmek amacıyla oluşturulan Kuzey Karşılıklı Ekonomik Yardım Bölgesi içine alınan kentte Pekin, Taiyuan ve Baotou'daki demir-çelik fabrikalarında kullanılan pik demir üretilir. Xuanhua küçük ölçekli yerel fabrikalarda demir üretimi gerçekleştirmek amacıyla 1958'de başlatılan kampanyanın ekonomik açıdan olumlu sonuçlar verdiği pek az yerden biridir. Nüfus (1970'lerin ortaları) 100.000-300.000.

xuanji, Çin'de Shang (İÖ 18-12. yy) ve Zhou (İÖ 1111-255) hanedanları dönemlerinde kullanılan, yeşimden yapılmış eşya. Yassı bir disk biçimindedir ve *bi*'ye(*) benzer; tek farkı kenarının testere dişi gibi tırtıklı olmasıdır. *Xuanji*'nin gene yeşimden yapılmış *cong*'la(*) birlikte yıldızların yerlerini saptamak amacıyla bir astronomi aracı olarak kullanıldığı sanılır.

Xuanzang, Wade-Giles yazımında HSÜAN-TSANG, asıl adı CHEN YI, Wade-Giles yazımında CH'EN I, sanı SANZANG, Wade-Giles yazımında SAN-TSANG, MUCHA TIPO ya da YUAN-ZANG olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında MU-CH'A T'I-P'O ya da YÜAN-TSANG, Sanskrit dilinde MOKSHADEVA (d. 602, Chenlu - ö. 664, Çin), Çinli Budacı keşiş. Hindistan'a hacca gittikten sonra Budacı kutsal metinleri Sanskrit dilinden Çinceye çevirmiş ve ülkesinde Weishi (Yalnızca Kavrayış ya da Yalnızca Bilinç) adlı Budacı okulu kurmuştur. Orta Asya ile Hindistan'daki gezileri sırasında tuttuğu ayrıntılı notlar tarih ve arkeoloji araştırmaları açısından büyük değer taşır.

Birçok bilgin yetiştirmiş ünlü bir aileden geliyordu. Klasik Konfüçyüsçü bir öğrenim gördüyse de ağabeyinin özendirmesiyle Budacı kutsal metinlere ilgi duydu ve çok geçmeden Budacılığı benimsedi. Ülkedeki siyasal karışıklık yüzünden gittiği Sichuan'da Budacı felsefeyi incelemeye başladı. Metinlerdeki tutarsızlıkları çözmede Çinli öğretmenleri yetersiz kalınca, çalışmalarını Budacılığın beşiği olan Hindistan'da sürdürmeye karar verdi. Yolculuk izni alamadığından 629'da Sichuan'dan gizlice ayrıldı ve 633'te Ganj'ın doğusunda Budacılığın kutsal topraklarına ulaştı.

Xuanzang Hindistan'da Budacılığın bütün kutsal yerlerini dolaştı, ama asıl zamanını Budacılığın büyük öğrenim merkezi Nalanda'da geçirdi; burada Sanskrit dilini, Budacı felsefeyi ve Hint düşüncesini öğrendi. Bilgin olarak ünü tüm ülkeye yayıldı ve Kuzey Hindistan'ın güçlü kralı Harsha'nın huzuruna kabul edildi.

On altı yıllık bir aradan sonra 645'te Tang hanedanının başkenti Changan'a döndüğünde Xuanzang büyük coşkuyla karşılandı. Yabancı ülkelerle ilgili gezi izlenimlerinden çok etkilenen imparatordan önemli bir devlet görevi önerisi aldıysa da Budacılığa hizmet etmeyi yeğleyerek bu öneriyi geri çevirdi. Yaşamının kalan bölümünü Hindistan'dan getirdiği Budacı metinleri Çinceye çevirmekle geçirdi. Ama 520 kutu içinde getirdiği 657 metnin ancak 73'ünü 1.330 bölüm halinde çevirebildi. Çevirebildikleri arasında Mahayana Budacılığının en önemli metinleri de vardı.

Yogaçara (Vicnanavada) felsefesine büyük ilgi duyan Xuanzang, öğrencisi Guiji'yle (632-682) birlikte Weishi okulunu kurdu. Okulun ilkeleri temel Yogaçara metinlerinin çevirisi olan *Chengweishilun* (Yalnızca Bilinç Öğretisinin Yerleştirilmesi Üzerine İnceleme) adlı yapıtı ve Guiji'nin yorumlarıyla dile getirildi. Dünyanın tümüyle zihinsel bir resim olduğunu savunan okul kurucularının sağlığında bir ölçüde saygınlık ve yandaş kazandı. Ama zor anlaşılır felsefesi, karmaşık kavramları ve zihne ve duyulara ilişkin kılı kırk yaran çözümlemeleri yüzünden Xuanzang ve Guiji'nin ölümünden sonra Çin'de önemi hızla azaldı. 653'te Çin'e giderek Xuanzang'ın öğrencisi olan Japon keşiş Doşo'nun ülkesinde kurduğu ve Japonya'da Hosso olarak bilinen okul ise 7. ve 8. yüzyıllarda Japonya'daki en önemli Budacı okul oldu.

Xuanzang dolaştığı çeşitli ülkelere ilişkin gezi notlarını *Da Tang Xiyuji* (Büyük Tang Hanedanının Batısındaki Bölgelere İlişkin Notlar) adlı yapıtta topladı. Kendisine büyük saygı duyan Tang imparatoru onun ölümü üzerine resmî görüşmelerine üç gün ara verdi.

Xuchang, Wade-Giles yazımında HSÜ-CH'ANG, Çin'de, Henan yönetim bölgesinin (*sheng*) orta kesiminde kent. Aynı zamanda il düzeyinde bir belediye (*shi*) ve Xuchang yöresinin (*diqu*) yönetim merkezidir. Funiu sıradağlarının kuzeydoğusundaki Kunlun Dağlarının eteklerinde, Kuzey Çin Ovasının kenarında yer alan kent ilkçağlardan beri doğal bir kavşak noktasıdır.

Kent toprakları Batı Zhou hanedanı döneminde (İÖ 1111-771) Shandong yönetim bölgesindeki Tai Dağında yaşayan efsanevi tanrı Tai Yue Da Di'nin torunlarına bağışlandı ve bu tarihte Xu adıyla anılmaya başladı. Daha sonra Han ve Wei devletleri arasında sınır oluşturan Xuchang, Qin (İÖ 221/206) ve Han (İÖ 206-İS 220) hanedanları dönemlerinde, Xuxian ve Yingyin illerinin ve Ying-chuan komutanlığının merkezi oldu. Shaanxi'deki başkent Changan'la (bugün Xi'an) Henan'daki başkent Luoyang'a karışıklıkların egemen olduğu Doğu (Yeni) Han hanedanı döneminde, Imparator Xian Di tarafından başkent yapıldı (İS 196). Han döneminde devlete ait imalathaneleri bulunduğu büyük bir ticaret merkezi durumuna geldi.

İS 221'de eski Xuxian iline ilk olarak bugünkü adı Xuchang verildi. Sui (581-618) ve Tang (618-907) hanedanları sırasında ise dönem dönem Xuzhou yöresi (*fu*) ya da Yingchuan komutanlığı olarak anıldı. 1078'de Yingchang adıyla üst yöre yapıldı ve bu statüsü 1085'e değin korundu. 1127'de Ruzhenlerce fethedildikten sonra yeniden Xuzhou adını aldı ve cumhuriyetin kurulduğu 1911'e değin bu adla anıldı. 1913'te Xuchang adıyla il merkezi oldu. 1905'te Pekin-Hankou Demiryolu'nun tamamlanmasından sonra batıdaki Henan Ovasından gelen tarımsal ürünlerin ana toplama merkezi olarak büyük önem kazanan Xuchang, II. Dünya Savaşı başladığında zengin bir ticaret kenti durumuna gelmişti.

Kentin çevresindeki bölgenin başlıca ürünleri pamuk, iyi kaliteli tütün, susam, sebze ve posttur. Bu ürünlerin büyük bölümü demiryoluyla Hankou'ya gönderilir. Kent geçmişi 11. yüzyıla değin uzanan ve günümüzde çoğunlukla yerel bölge pazarı için kaba mutfak eşyası üreten köklü bir seramik sanayisine de sahiptir. Xuchang'ın çevresi Henan'ın en önde gelen tütün üretim bölgesidir. Nüfus (1990) 208.815.

Xun-Zi, Wade Giles yazımında HSUN-TZU HSUN-TZE biçiminde de yazılır, asıl adı XUN KUANG, Wade-Giles yazımında HSUN K'UANG, onursal adı XUN QUING, Wade-Giles yazımında HSÜN CH'ING (d. İÖ y. 300, Zhao Krallığı - ö. İÖ y. 230, Lanling, Chu Krallığı, Çin), Çin'de klasik dönemin üç büyük Konfüçyüsçü filozofundan biri. Konfüçyüs ve Mengzi'nın çalışmalarını elden geçirerek sistemleştirmiştir.

Yaşamıyla ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Zhao Devleti'nde (bugün Çin'de Shaanxi yönetim bölgesi) doğduğu, doğudaki Qi Devleti'nin hükümdarının açtığı felsefe akademisinde birkaç yıl bulunduğu bilinir. Ardından bir iftira yüzünden güneydeki Zhu Devleti'ne gitmiş, İÖ 255'te küçük bir bölgede yönetici olmuş ve orada köşesine çekildikten sonra ölmüştür.

Xun-Zi'nın Konfüçyüsçü felsefedeki önemi, bugün *Xun-Zi* adıyla bilinen büyük yapıtının tarihsel etkisinden kaynaklanır. Otuz iki denemeden oluşan kitabın büyük bölümünün onun elinden çıktığı ve daha sonra herhangi bir tahrifata uğramadığı kabul edilir.

Xun-Zi'nın en ünlü ilkesi şudur: "İnsanın doğası kötüdür; iyilik ancak eğitimle elde edilebilir." Ona göre insan, kendi haline bırakıldığında düzen ve toplum karşıtı olan bencil içgüdüsel dürtülerle doğar. Ama bütün olarak toplum birey üzerinde uygarlaştırıcı etkide bulunur; onu adım

adım eğiterek disiplinli ve ahlak bilinci bulunan bir insana dönüştürür. Bu süreçte özellikle *li* (törensel norm ve uygulamalar, toplumsal davranış kuralları, görenekler) ve müzik önem taşır. Platon gibi Xun-Zi da müziğin derin bir ahlaki anlam taşıdığı görüşündedir.

Xun-Zi'nin insan doğasıyla ilgili görüşü, insanın doğuştan iyi olduğunu savunan Mengzi'nin iyimser görüşüyle kuşkusuz taban tabana karşıttır. İki düşünür de bütün insanlarda birer bilge olma gizilgücü bulunduğunda birleşirler. Ama Mengzi'ya göre bu, herkesin daha doğuştan taşıdığı iyilik filizlerini geliştirme gücü olduğu anlamına gelir; oysa Xun-Zi'ya göre bunun anlamı, başlangıçta toplum karşıtı olan itkilerinin üstesinden gelmeyi herkesin toplumdan öğrenebileceğidir.

Mengzi ile Xun-Zi arasındaki ayrılık yalnız etikle değil, metafizikle de ilgilidir. Mengzi'ya göre *Tian*(*) (Gök), insanla benzerlik kurulabilecek bir tanrı değilse bile her şeyi kucaklayan etik bir güçtür; dolayısıyla insan doğasının iyi olması kaçınılmazdır, çünkü insan bu doğayı *Tian*'dan alır. Buna karşılık Xun-Zi'ya göre *Tian*'ın somutlaştırdığı herhangi bir etik ilke yoktur; o yalnızca evrenin işleyişini belirten (günümüz dilindeki "doğa"ya benzer) bir addır. Xun-Zi evrenin işleyişini doğalcı, hatta mekanikçi biçimde kavrar. Dolayısıyla ona göre ahlaki ölçütler metafizikle temellendirilemez; bunlar insanın yaratılarıdır.

İnsan doğuştan "kötü" (Xun-Zi'nin anladığı anlamda uygarlaşmamış) ise, nasıl olur da uygarlığın yüksek değerlerini yaratabilmiştir? "Ayinlerle İlgili Bir Tartışma" başlıklı denemesinde Xun-Zi bu soruyu yanıtlamaya çalışır ve bütün felsefesinin temel kavramını geliştirir. İnsan öbür yaratıklardan, yaşamsal önem taşıyan bir özellikle ayrılır: İçgüdüsel dürtülerinin yanı sıra, işbirliğine dayalı toplumsal örgütlenmeler oluşturmasını olanaklı kılan bir zekâsı vardır. İnsanın bir anarşi ortamında varlığını sürdüremeyeceğini anlayan bilgeler de bu yetiyi, bireyin öbür bireylere tecavüzünü dizginleyerek herkesin kendine yetmesini sağlayacak toplumsal ayrıcalıkları ve davranış kurallarını tanımlamak için kullanmışlardır. Böylece Xun-Zi, toplumsal kurumların doğuşuna yararcı bir açıklama getirir.

Xun-Zi Konfüçyüsçülüğün "Yol" kavramını *li* olarak yorumlar; bir halkın ahlak ve görgü kuralları ile göreneklerini yönlendiren törensel normlar *li*'yi oluşturur. Xun-Zi, içinde yaşadığı Savaşan Devletler döneminde feodal düzenin çöküşünün ticaret, toplumsal akışkanlık ve teknoloji gibi alanlarda ortaya çıkardığı çok yönlü olanakları derinlemesine kavramıştır. Ama aynı zamanda toplumdaki dönüşümlerin Çin halkının geçmişten gelen dinsel kurumlarını çökerttiğini görmekte ve bu kurumlarla bağlantılı olan *li*'nin, laikleşmeyle birlikte yitirilmesine göz yumulamayacak kadar önem taşıdığını düşünmektedir. Ona göre törensel normların toplum için önemi, varlığını işbirliğine dayalı ekonomik çabalara borçlu olan bir halkı kültürel bakımdan bütünleştiren güç olmasından gelir. Bu normlar birey için de önemlidir, çünkü bireyin yaşamına estetik ve dinsel bir boyut katar.

Xun-Zi'nin kitabında betimlediği ideal toplumun temel doku malzemesi *li*'dir. O toplumu yönetecek bilgin-memurların başlıca işlevi bu törensel uygulamaları korumak ve geleceğe aktarmaktır. Erken dönem Konfüçyüsçülerin tümü gibi Xun-Zi da kalıtsal ayrıcalıklara karşıdır; yöneticilerin belirlenmesinde soy ya da zenginliğin değil, kültürlülük ve ahlaklılığın belirleyici olmasını savunur; bu özellikler de yüksek kültür geleneğini (*li*) bildiğini kanıtlamış olma temeline oturmalıdır. Toplumsal olduğu kadar siyasal bakımdan da önem taşıyan *li*'yi kullanarak bilginler herkesin belirli bir yerde bulunmasını, devlet görevlileriyse herkes için bir yer bulunabilmesini sağlamalıdır.

Xun-Zi'daki denemelerden görece teknik içerikli olanlar bile toplum felsefesi ve etikle bağlantılıdır. Örneğin dilbilimle ilgili "Adların Düzeltilmesi"nde, dilin kötü amaçlı ve yanlış kullanımının olumsuz toplumsal sonuçlarıyla ilgili birçok yorum serpiştirilmiştir. Öbür ünlü denemelerden "Müzikle İlgili Bir Tartışma" ise bu konuda Çincedeki klasik yapıt durumuna gelmiştir. Xun-Zi'nin kişiler arasında çatışmaya yol açmadan insan duygularını dışavurmanın bir aracı olarak müziğin önemini tartıştığı bu metinde de toplumsal konular işlenir.

"Gökle İlgili Bir Tartışma" başlıklı denemede Xun-Zi doğaüstü ve boşinançlara hücum eder. Metnin başlıca vurgularından biri, olağandışı doğa olaylarının (örn. Güneş ve Ay tutulmaları) ötekilerden daha az doğal olmadığı, dolayısıyla kötülük işareti sayılamayacağı ve insanların bu olaylardan kaygıya kapılmamaları gerektiğidir. Xun-Zi'nin doğaüstü inançları yadsıması, onu halkın dinsel inanç ve uygulamalarına ince ve karmaşık bir yorum getirmeye yöneltir. Ona göre bu inançlar, insan duygularına düzenli bir boşalım sağladığı için yararlı olan şiirsel kurmacalardır; eğitilmiş kişilerce doğrunun kendisi gibi kabul edilmemelidir. Xun-Zi böylece Konfüçyüsçülükte bilimsel düşünme biçimine yatkın uçsu bir eğilimi başlatmış olur.

Xun-Zi psikoloji, anlambilim, eğitim, mantık, bilgi kuramı ve diyalektiğe de önemli katkılarda bulunmuştur. Diyalektikle daha çok rakip okulların "yanıltmaca"larını sergilemenin bir aracı olarak ilgilenir; ideolojik birliği yukarıdan aşağı dayatabilecek merkezileşmiş bir siyasal otoritenin bulunmadığı koşullarda diyalektiğin ne kadar gerekli olduğundan acı bir dille söz eder.

Xun-Zi gerçekten de otorite yanlısıdır; Konfüçyüsçülükle totaliter eğilimli yasacılık(*) arasında mantıksal bir bağ kurar.

Xun-Zi'nin yazıları ahlaki bir bakışla çokça kınanmış; sık sık alıntılanan "İnsanın Doğası Kötüdür" başlıklı denemede saygın önceli Mengzi'ya saldırdığı düşünülmüştür. Oysa Xun-Zi, yasacıların ahlakı dışlayan felsefeleri ile zorlamaya dayalı yöntemlerini kararlılıkla yadsıyarak ve Konfüçyüs ahlakını toplumun temeli sayarak Konfüçyüsçülüğe bağlı kalmıştır. Ama Xun Zi'dan sonra gelen Konfüçyüsçülerin, insan doğasının temelde kötü ve çirkin olduğu yolunda ona dayandırılan görüş üzerinde fazlasıyla durmaları, çok yönlü düşünsel katkılarına gölge düşürmüştür. İS 12. yüzyıldan sonra yapıtı gözden düşmüş ve çok yakın geçmişe değin görmezlikten gelinmiştir.

Xuzhou, Wade-Giles yazımında HSÜ-CHOU, eskiden (1912-45) TONGSHAN, Wade-Giles yazımında T'UNG-SHAN, Çin'de, Jiangsu yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeybatısında kent.

Xuzhou kenti Kuzey Çini Ovasının güneybatısına sokulan Shandong Tepelerindeki bir boğazda yer alır. Boğazdan geçen Fei Huang Irmağı, Si Irmağı (*shui*) ve Büyük Kanal'la birleşerek önce Qingjiang kentine, oradan da Yangtze Irmağına bağlanan bir suyolu oluşturur. Han hanedanının (İÖ 206-İS 220) ilk dönemlerinde boğazda, Luoyang'ı (bugün Henan yönetim bölgesinde) Aşağı Huai Vadisine bağlayan bir kanal açıldı. Eski Bian Kanalı olarak bilinen bu suyolunun yerini 607'de daha güneyden geçen Yeni Bian Kanalı aldı. Ama Xuzhou 12. yüzyılın sonuna değin bir ulaşım ve ticaret merkezi olarak önemini korudu.

Bu dönemde, Qin hanedanı sırasında (İÖ 221-206) bölgede kurulan Pengcheng ilinin adıyla da anılan Xuzhou, stratejik açıdan da önemli bir kentti. Tang hanedanı döneminde (618-907), yaşamsal önem taşıyan Yeni Bian Kanalı'nı yarı bağımsız Shandong ve Hebei valilerinin olası saldırılarından korumak amacıyla güçlü biçimde tahkim edildi.

12. yüzyılda önemini biraz yitirdiyse de 1194'te Shandong Yarımadasının kuzeyindeki eski yatağını terk eden Huang Irmağının Xuzhou'daki boğazdan geçip Huai Irmağının eski yatağına akmaya başlamasından sonra Huang Irmağıyla Büyük Kanal'ın kavşak noktası olarak yeniden önem kazandı. 1276'da Xuzhou'dan geçerek başkent Pekin'e bağlanan yeni bir kanal daha açıldı. Büyük Kanal'ın ve kanalda yapılan tahıl taşımacılığının önem kazanmasıyla 14. yüzyıldan sonra Xuzhou eski zenginliğine yeniden kavuştu. Qing (Mançu) hanedanı döneminde (1644-1911/12) üst yöre (*fu*) yapıldı. Qing hanedanının son dönemlerinde, Büyük Kanal kıyılarındaki öteki kentler gibi gerilemeye başladı. Buna ek olarak Huang Irmağının 1850'lerde eski yatağına dönmesi, kentin ülkenin batısıyla olan suyolu bağlantısının kopmasına yol açtı.

1912'de demiryoluyla Pekin ve Nanjing'deki Yangtze'ye bağlanan Xuzhou, Longhai Demiryolu'nun tamamlanmasıyla kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda uzanan ana demiryolu hatları üzerinde bir kavşak noktası durumuna geldi. II. Dünya Savaşı öncesinde Shandong'un güneybatı, Henan'ın güneydoğu, Jiangsu'nun kuzeydoğu kesimleriyle Anhui'nin tarım ürünlerinin toplandığı ve pazarlandığı bir merkezdi.

Xuzhou 1949'dan sonra hem bölgesel bir ticaret merkezi, hem de çevredeki zengin kömür madenciliği bölgesinin en önemli kenti durumuna geldi. Bugün kentteki başlıca sanayi etkinlikleri makine üretimi ve pamuklu dokumacılıktır. 1970'lerin başında büyük bir havalimanının inşa edildiği kentten Beng, Şanghay ve Shaanxi'deki Xi'an'a düzenli uçak seferleri yapılır. Nüfus (1990) 805.695.

XYZ Olayı, ABD'yle Fransa'yı savaşın eşiğine getiren diplomatik skandal (1798). ABD başkanı John Adams 1797'de, ABD'nin deniz ticaretini koruyacak bir ticaret antlaşmasının görüşmelerini yürütmek üzere üç bakanını Fransa'ya gönderdi. Paris'te ABD'li bakanlarla ilişki kuran üç Fransız ajanı görüşmelere başlamak için Fransa dışişleri bakanı Talleyrand'a 250 bin dolar tutarında bir rüşvet ödenmesini, Fransa'ya ise 10 milyon dolarlık bir borç verilmesini istediler. Diplomatik yazışmalarda adları X,Y ve Z olarak geçen Fransız ajanlarının bu girişimi Nisan 1798'de ABD kamuoyuna yansıdı. Rüşvet talebine büyük tepki gösteren ABD hükümeti savaş hazırlıklarına başladı. İki ülke donanmaları arasındaki küçük çaplı çarpışmalara karşın savaş çıkması önlendi ve 1800 Sözleşmesi'yle olay kapandı.

Yaakov ben Aşer (d. 1269?, Köln? - ö. 1340?, Toledo, Kastilya), Yahudi bilgin. Yahudi şeriatına ilişkin derlemesi, 1565'te Yosef Karo'nun *Şulhan aruh*'unun (İyi Kurulmuş Sofra) yayımlanmasına değin temel başvuru kaynağı olmuştur.

1303'te İspanya'ya göç eden Yaakov gerekli bütün koşulları taşımasına karşın hiçbir zaman haham olmadı. Bir olasılıkla geçimini tefecilikle sağlıyordu. En ünlü şeriat derlemesi, bütün Yahudi şeriatını dört sınıfa ayırarak sonradan klasikleşen bir düzenleme getirdiği *Arbaa turim*'dir (Dört Sıra). Bu yapıtı dolayısıyla Baal ha-Turim (Sıraların Ustası) olarak anılmıştır. Tümü ilk kez 1475'te yayımlanan ve *Tur* olarak da bilinen bu derlemedeki sınıflandırma şöyledir: 1) Dua ve ayin kurallarını ele alan *Oruh hayyim* (Yaşam Yolu), 2) yasaklanmış ya da yasaklanmamış şeylerle ilgili yasaları, örneğin yiyecek kurallarını ele alan *Yore dea* (Bilgi Öğretmeni), 3) evlilik ve boşanma gibi aile ilişkilerini düzenleyen yasaların yer aldığı *Even ha-ezer* (Yardım Taşı) ve 4) medeni ve ceza hukukunu içeren *Hoşen mişpat* (Yargının Zırhı). Yaakov, İkinci Tapınak'ın (İS 70) yıkılışıyla geçerliliğini yitiren bütün yasa ve görenekleri yapıtının dışında bırakmıştır.

Yaakov Yosef (POLONNOYELİ), tam adı POLONNOYELİ YAAKOV YOSEF BEN TSVİ HAKOHEN KATS (ö. y. 1782), Yahudi Hasidiliğinin ilk kuramcısı ve edebi propagandacısı olan haham ve valz.

Podolya'nın Şargorod kentindeki büyük Yahudi topluluğunun hahamıydı. Hasidiliğin kurucusu Baal Şem Tov'un etkisi altına girdikten sonra Şargorod'dan kovuldu (y. 1748). Daha sonra sırasıyla Raşkov, Nemirov ve ölümüne değin kaldığı Polonnoye'de hahamlık yaptı. Bir yazar olarak Hasidiliğin yayılmasına önemli katkıda bulundu. Geniş tartışmalara yol açan ilk ve başlıca yapıtı *Toldot Yaakov Yosef*'te (1780) Baal Şem Tov'un öğretilerini aktarmanın yanı sıra, geleneksel Yahudi yöneticilerini ve değerlerini eleştirdi. Bunun üzerine Hasidiliğe karşı yükselen düşmanlık bazı yerlerde kitabın yakılmasına kadar vardı.

Ya'an, Wade-Giles yazımında YA-AN, Çin'de, Sichuan yönetim bölgesinin (*sheng*) ortabatı kesiminde kent. Sichuan Havzasının dağlık batı sınırında yer alır. Biri batıda Kangding ile Tibet'e, öbürü kuzey-güney doğrultusunda Chengdu'dan güneybatıya uzanan iki ana karayolunun kesiştiği yerin yakınında bir iletişim merkezi durumundadır.

Qin (İÖ 221-206) ve Han (İÖ 206 - İS 220) hanedanları dönemlerinde il merkezi olarak kuruldu. Daha sonra Moğollara terk edildi; ama 5. yüzyıl sonlarında Çinlilerce geri alındı. 604'te Ya yöresinin merkezi oldu; bugünkü adını da o dönemde aldı. Ming (1368-1644) ve Qing (Mançu) (1644-1911/12) hanedanları dönemlerinde Yazhou ya da Ya-zhou yöresi olarak bilinen kent, 1912'de Ya'an iline dönüştürüldü. 1939'da yeni oluşturulan Xikang yönetim bölgesine katıldı. Sosyalist yönetim altında 1950'de, Kangding'in yerine Xikang'ın merkezi yapıldı. Ama bu yönetim bölgesi 1955'te kaldırılınca yeniden Sichuan yönetim bölgesine katıldı.

Kent yörede yaygın olarak yetiştirilen çayın işleme ve ticaret merkezidir; ayrıca şifalı otlarla hayvansal ürünlerin pazarı konumundadır. Yakınlarda çıkarılan yüksek nitelikli Daofu demir cevheri Chongqing'e gönderilir. Nüfus (1985 tah.) 86.000.

yab-yum (Tibet dilinde "baba-ana"), Hindistan, Nepal ve Tibet'e özgü Budacı sanat yapıtlarında erkek tanrının dişi eşiyle cinsel birleşme durumunda gösterildiği poz. Simgesel olarak eril *upaya* (etkin araç ya da hedefi öğretme yöntemi) ile dişil *prucna* (bilgelik) arasındaki mistik birleşmeyi dile getirir. Bu birleşme, aydınlanmaya ulaşma yolunda görüntüler dünyasının sahte dualizmini aşmak için gereklidir. Cinsel birleşmenin mistik birleşme simgesi olarak kullanılması Tantracı Hint düşüncesinden kaynaklanmış, Çin ve Japon Budacılığında ise hiçbir zaman tam anlamıyla kabul görmemiştir. Tibet'te bile *yab-yum* betimlemeleri yalnızca içrek anlamlarını kavrayabilecek, eğitimli kişilerin görmesi için yapılır. Tibet'te eşleriyle birlikte betimlenen tanrılara

Dhyani-bodhisattva Samantabhadra'yı *yab-yum* pozunda betimleyen bir resim, y. 19. yy; Fosco Maraini koleksiyonu, Floransa
Fosco Maraini

edilen duaların daha etkili olduğuna inanılır; *yi-dam* denen koruyucu tanrılar da sanat yapıtlarında hep *yab-yum* pozunda betimlenir.

yaba, harman işlerinde kullanılan beş parmaklı tahta kürek. Çoğunlukla tek parça tahtadan yapılan yaba 1-1,5 m uzunluğunda bir sap ve insan eline benzeyen bir ağız bölümünden oluşur. Harman sürerken ekini altüst etme, sürülmüş harmanı savurarak tane ile samanı birbirinden ayırma, ot ve samanları istenen biçimde yerleştirme gibi işlerde yabadan yararlanılır.

yaban domuzu, *Suidae* familyasının evcil domuzları da içeren *Sus* cinsinden yabanıl domuz türlerinin ortak adı. Evcil domuz soylarının tümüne yakın bölümünün atası sayılan bayağı yaban domuzu (*Sus scrofa*) anayurdu olan Avrasya ve Kuzey Afrika ile sonradan götürüldüğü Kuzey Amerika'da varlığını sürdürmektedir. Bayağı yaban domuzu yaklaşık 90 cm'ye ulaşabilen omuz yüksekliğiyle en iri domuz türleri arasında yer alır. Sert kıllı postu kırçıl, siyahımsı ya da kahverengidir. Yalnız dolaşan yaşlı erkekler dışında gruplar halinde yaşarlar. Geceleri etkinlik gösteren, çevik, iyi yüzücü hayvanlardır. Hem bitkisel hem de hayvansal besinleri yerler. Zorda kaldıklarında iri ve keskin köpekdişleri tehlikeli olabilir.

Yaban domuzu hızı, dayanıklılığı ve yırtıcılığı nedeniyle çok eskiden beri gözde bir av hayvanı sayılmıştır. Ayrıca ekili alanları yağmalayan bu hayvanlar yol açtıkları zararı önlemek için de öldürülmüştür. Eskiden Türkiye'de İç ve Doğu Anadolu bölgelerinin yeterli bitki örtüsünden yoksun kesimle-

Bayağı yaban domuzu (*Sus scrofa*)
New York Zoological Society

ri dışında son derece bol bulunan bu hayvanlar kırıma uğratılarak önemli ölçüde azaltılmış, yer yer tümüyle ortadan kaldırılmıştır.

Yaban domuzlarının öbür türleri yalnız Asya'da yaşar. Bunlardan Hindistan ya da yeleli yaban domuzu (*S. cristatus*) Sri Lanka ve Myanmar'da da bulunur. Bayağı yaban domuzundan biraz daha uzun olan bu türün omuz yüksekliği 1 m'ye ersebilir. Ayrıca Cava yaban domuzu (*S. verrucosus*) Cava, Selebes ve Filipinler'de, Borneo ya da sakallı yaban domuzu (*S. barbatus*) Borneo ve Filipinler'de, cüce yaban domuzu (*S. talvanius*) Güney Asya'da yaşar. Evcil domuz için *bak.* domuz.

yaban eşeği, *Equidae* (atgiller) familyasından iki yabanıl eşek türünün ortak adı. Çok eski çağlarda her iki tür de evcilleştirilmiştir. Ama atası kulan(*) (*Equus hemionus*) olan evcil eşekler daha sonra yerlerini Afrika yaban eşeğinden (*E. asinus* ya da *E. africanus*) geliştirilen evcil soylara bırakmıştır.

Yaban eşekleri cidago yüksekliği 90-150 cm arasında değişen sağlam yapılı hayvan-

Afrika yaban eşeği (*Equus asinus*)
Tierbilder Okapia, Frankfurt am Main

lardır. Postları Afrika yaban eşeğinde mavimsi bozdan sarımsı kahverengiye, kulanda açık kahverengiden sarımsı boza kadar değişir. Her iki türün de burun bölgesi ve alt bölümleri kirli beyaz, kuyruk ucu püskülludür. Çoğunun sırtında, dik ve kısa kıllı yelelerinin devamı gibi görünen koyu renk bir çizgi kuyruğa kadar uzanır. Omuz hizasında bu çizgiyi çapraz olarak kesen ikinci bir çizgi birçok evcil eşek soyunda

bulunmakla birlikte yalnız Nübye yaban eşeğinde (*E. a. africanus*) belirgindir. Kulanlar Afrika yaban eşeklerinden daha uzun ve ince bacakları, daha kısa kulakları ve daha iri toynaklarıyla ayırt edilebilir. Ayrıca kulanlar, evcil eşekler ile Afrika yaban eşekleri gibi anırma biçiminde sesler çıkarmaz. Yaban eşeklerinin saatte yaklaşık 65 km'ye ulaşan bir hızla koşabildikleri gözlenmiştir.

Yaban eşekleri öbür iri memelilerin barınamayacağı ölçüde çorak bölgelerde yaşayabilir. Afrika yaban eşekleri arasında bölgeyi savunma davranışı gelişmiştir. Erişkin erkekler (eşek aygırları) savundukları bölgeler içinde türdeşlerine karşı baskın konumdadır. Güçlü toplumsal bağlar yalnız dişiler (kancıklar) ile yavruları (sıpalar) arasında görülürken, sürüler bireylerin tek tek dolaşması sırasında rastlantısal olarak oluşur. Kulanlar ise genellikle birkaç dişi ve yavruları ile bir erkekten oluşan sürüler halinde yaşar. Bu aile grupları kışın daha geniş sürüler halinde bir araya gelir.

Yaban eşekleri coğrafi dağılımları içinde hem avlanmaları hem de evcil eşeklerin rekabeti sonucu iyice azalmıştır. Soyu tükenmek üzere olan bazı alttürler hayvanat bahçelerinde önemli ölçüde üretilerek şimdilik yok olmaktan kurtarılmıştır.

yaban keçisi *bak.* dağ keçisi

yaban kedisi (*Felis silvestris*), *Felidae* (kedigiller) familyasından Avrasya'ya özgü küçük yapılı etçil memeli türü. Yaban kedisi adı bazen kedigillerin küçük yapılı öbür yabanıl üyeleri için de kullanılır.

Avrasya yaban kedisi İskoçya'dan kara Avrupa'sı boyunca Asya'nın batı kesimle-

Yaban kedisi (*Felis silvestris*)
Philip Wayre — EB Inc

rine kadar uzanan ormanlık bölgelerde görülür. Evcil kediye benzemekle birlikte bacakları daha uzun, başı daha iri ve yassı, kalın kuyruğu yuvarlak uçlu ve görece kısadır. Sarımsı boz postundaki koyu renk desenler evcil tekir kedilerinkine benzer. Uzunluğu 25-35 cm'lik kuyruğu dışında 50-80 cm, omuz yüksekliği 35-40 cm, ağırlığı 3-10 kg'dır.

Avrasya yaban kedisi geceleri etkinlik gösterir ve yalnız yaşar. Kuşlar ve küçük memelilerle beslenen bu hayvanların çok yırtıcı oldukları, çiftliklere girerek kümesleri yağmaladıkları ve kuzulara saldırdıkları söylenmektedir.

Dişiler yılda genellikle bir kez gebe kalır ve 68 gün süren gebelik döneminin ardından 3-6 yavru doğurur. Yaban kedisi evcil kediyle çiftleşip melez döller verebilir. Bu nedenle İskoçya'da yaşayan bir alttürünün saflığını yitirmekte olduğu sanılmaktadır.

yaban koyunu *bak.* dağ koyunu

yaban tavuğu, *Galliformes* (tavuksular) takımının *Phasianidae* familyasının *Gallus* cinsini oluşturan Asya'ya özgü dört yabanıl kuş türünün ortak adı. *Gallus* türleri öbür familya üyelerinden erkeklerin (horozların) tepesindeki etli ibikler, gaga dibinden sarkan "sakal" denen etli sarkıntılar ve geniş

Bayağı yaban horozu (*Gallus gallus*)
Murrell Butler'in çizimi

bir yay çizen kuyruk telekleriyle ayrılır. Bayağı yaban tavuğu (*G. gallus*) evcil tavuğun atasıdır. Horozların baş ve sırt bölümleri kırmızı, öbür bölümleri yeşilimsi siyah parıltılı tüylerle bezelidir. Bu özellik evcil soyların birçoğunda da görülür. Dişilerin (tavuklar) tüyleri genel olarak kızıl kahverengi, boynu benekli, ibiği çok küçüktür. Horozlar seçtikleri bir alanda karşı karşıya gelip keskin bacak mahmuzlarını kullanarak ölümle sonuçlanabilen dövüşlere girişirler. Bu davranış insanların çağlar boyunca düzenledikleri horoz dövüşlerine(*) olanak sağlamıştır. Horoz kur gösterisi sırasında tavuğa yönelerek bir kanadını sarkıtır ve başını ileriye doğru uzatır. Bu davranış evcil horozlarda da görülür. Yaban tavuğu normal koşullar altında tek eşle çiftleşir ve tavuklar sarımsı kahverengi 5-8 yumurta üstünde kuluçkaya yatar.

Hindistan'ın güney kesimlerinde bulunan boz yaban tavuğunun da (*G. sonneratii*) evcil tavuğun atalarından biri olabileceği düşünülmektedir. Bazı evcil soylar bu türde görüldüğü gibi beyaz ve boz desenlidir. Öbür türler Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde, Sri Lanka, Cava ve bazı Endonezya adalarında yaşar.

yabanarısı, *Hymenoptera* (zarkanatlılar) takımının *Apocrita*(*) alttakımından karıncalar, arılar ve tırtırlar(*) dışında kalan sokucu böcekler ile *Symphyta*(*) takımından yaprakarıları dışında kalan böceklerin ortak adı. Eşekarısı(*) ve tarla yabanarısını(*) da içeren *Vespidae*, örümcek yabanarısını(*) da içeren *Pompilidae*, *Evanıidae*(*), tırtırlara ve *Chalcoidea* üstfamilyasının üyelerine asalak türleri içeren *Ceraphronidae*, mazıarısını da içeren *Cynipoidea* yabanarılarının en yaygın ve tanınmış familyaları arasındadır.

Tarla yabanarılarından *Polistes* cinsinin üyeleri
Anthony Bannister, Natural History Photographic Agency—EB Inc

Vespoidea üstfamilyası genellikle siyah, kırmızı ya da sarı çizgili ve oldukça iri yapılı tipik yabanarılarını kapsar. Uzmanların çoğu bu üstfamilyayı iki familyaya ayırırlar: *Vespidae* ve örümcek yabanarılarından oluşan *Pompilidae*. Bazı uzmanlar ise genellikle böceklerin davranışlarına uygun bir sınıflandırmayı yeğlemekte, toplu halde yaşayanları *Vespidae*, yalnız yaşayanları *Eumenidae* familyalarında toplamaktadırlar. İlk sınıflandırmaya göre *Vespidae* familyasını oluşturan yedi altfamilyadan *Vespinae*, *Polistinae* ve *Polybiinae* toplu halde yaşayan, *Zethinae*, *Masarinae*, *Eupargiinae* ve *Eumeninae* ise yalnız yaşayan yabanarısı türlerini kapsar.

yabancı, hukukta, bir devletin kendi uyruğunda olmayan gerçek ya da tüzel kişilere tanıdığı statü. İç hukuk sistemlerinde yabancılar, vatandaşlara göre daha sınırlı hak ve yükümlülüklere sahiptir.

Eskiçağlarda yabancıları düşman olarak görme ve onlara suçlu ya da yasadışı insanlar gibi davranma eğilimi yaygındı. Aristoteles'in Yunanlı olmayanları "doğuştan" köle barbarlar olarak görmesi, büyük olasılıkla bu yaygın kanıyı yansıtmaktaydı. Bütün insanların eşit olduğunu savunan stoacılarla birlikte bu anlayış değişmeye başladı. Roma hukukunda *ius gentium* kuralları hem yurttaşlara, hem de yabancılara uygulanırdı; bu kurallarda yabancıların da hakları gözetilirdi. Evrensel dinlerin ortaya çıkmasıyla yabancılara insanca davranmak gerektiği düşüncesi biraz daha yaygınlaştı. Bu yaklaşımın hukuksal ve ideolojik düzeyde dile getirilmesini ise modern çağdaki gelişmeler sağladı.

Bağımsız ulusal devletlerin biçimlenmesiyle birlikte, yurttaş ya da yabancı olmalarına bakılmaksızın bütün insanların çiğnenemeyecek bazı doğal haklara sahip oldukları görüşü benimsendi. Yabancıların da yararlanacağı bu doğal hakların içeriği ya da genişliği konusunda genel bir anlaşma sağlanamamakla birlikte, uyulması zorunlu asgari bir uygarca davranış ölçütü belirlendi. Bu ölçütün dışında kalan ticaret, mülkiyet, yargı yollarına başvurma, düşünce ve ibadet özgürlüğü gibi konularda devletler genellikle karşılıklılık esasına göre özel antlaşmalar yapma yoluna gittiler. Ama antlaşmalar bile hiçbir biçimde yurttaşlar ile yabancılar arasında tam bir eşitlik sağlamadı. 20. yüzyılda oluşturulan ekonomik işbirliği örgütlerinin, yabancıların statüsünde daha kapsamlı bir liberalleşmenin yolunu açtığı söylenebilir.

Türk hukukunda yabancı statüsünde olan kişilerle ilgili mevzuat yabancıların yerleşimi, seyahat özgürlüğü, çalışma hakkı mal edinme ve miras haklarına ilişkin yasa ve öbür düzenleyici işlem hükümlerinin dışında teamül kuralları ve Yargıtay kararlarıyla belirlenen karşılıklılık esasına dayanır.

yabancı devlet aleyhine suçlar, yabancı devlet başkan ve elçileri ile bayrağına karşı işlenen suçlar. Türk Ceza Kanunu'nun 164-167. maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre Türkiye'nin tanıdığı bir devletin başkanına karşı işlenen suça, o suç için ilgili

yasada öngörülmüş ceza artırılarak uygulanır. Devlet başkanı dışındaki devlet temsilcileri ile hükümet başkan ya da üyeleri bu hüküm kapsamına girmez. Türkiye'de görevli yabancı devlet elçilerine karşı işlenen suçlar, Türk memurlarına karşı işlenmiş gibi cezalandırılır. Her iki konudaki hükümlerin uygulanabilmesi için "karşılıklılık koşulu" aranır. Bundan başka resmen çekilmiş dost devlet bayrak ya da armasına hakaret de başlı başına bir suç oluşturur. "Dost devlet", Türkiye'nin tanıdığı ve devletlerarası ilişkilerinin dostça sürdüğü devlettir. Bayrağın resmen çekilmiş olması ise, yabancı devlet ve Türk yasalarına uygun olarak direğe takılmış olması demektir.

yabancı devlet müdahalesini tahrik suçu, yabancı bir devletin Türkiye'ye karşı savaş açması ya da düşmanca davranışlarda bulunması için yabancılarla anlaşmaya girme ya da bu yönde çalışma. Türk Ceza Kanunu'nun 127. maddesine göre bu suçu işleyenler 10 yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasına çarptırılır. Düşmanca davranış gerçekleşirse ömür boyu ağır hapis, savaş gerçekleşirse ölüm cezası verilir. Suç yabancı ülkede işlenmiş olsa bile Türkiye'de soruşturulabilir. Yabancılarla anlaşma basın yoluyla propaganda için yapılmışsa ceza artırılır. Aynı maddede Türkiye'yi tarafsızlık ilanına, tarafsızlığın korunmasına ya da savaş açılmasına zorlamak ya da zorlamaya yönelik işlemler yapmak için yabancılarla anlaşma yapılması da suç sayılmış ve bu gibi eylemler için 5 yıldan 10 yıla kadar ağır hapis cezası öngörülmüştür.

yabancı dil eğitimi, bir öğrenciye yabancı bir dilin öğretilmesi. Yabancı dil genellikle edebi ya da teknik metinleri okumak, sözlü iletişim kurmak gibi amaçlarla öğrenilir. Farklı diller konuşan grupların bulunduğu bir ülkede, ortak dil olarak öğrenilen ve kullanılan dile ise yabancı dil değil ikinci dil denir. Hindistan'da İngilizce, Gine'de de Fransızca ikinci dil durumundadır. Yabancı dil eğitimi çoğunlukla ortaokulda başlar ve daha çok okuma bilgisi ile anlama yeteneğinin geliştirilmesini amaçlar.

Dil öğretiminde uygulanan üç ana yöntem vardır: Dilbilgisi-çeviri, doğrudan yöntem ve işitsel-dilsel yöntem. Uzun süredir uygulanmakta olan dilbilgisi-çeviri yönteminde özellikle okuma ve yazma üzerinde durulur. Avrupa ülkelerindeki ortaokullarda yabancı dil genellikle bu yöntemle öğretilir. Doğrudan yöntemde, öğretmenler ilk günden başlayarak yalnızca öğrettikleri dili kullanırlar ve çıkarsama yoluyla özümseneceğini varsayarak dilbilgisi üzerinde doğrudan durmazlar. Bu yöntemde konuşma ve okumaya ağırlık verilirken çeviri hemen hiç yapılmaz.

Gene sözel ağırlıklı olan işitsel-dilsel yöntemde ise anadil alışkanlıklarının yeni dili öğrenme sürecini olumsuz yönde etkilememesi için, yeni dilin anadilden yapısal olarak farklı özellikleri üzerinde önemle durulur.

Osmanlı Devleti'nde yabancı okullarla teknik ve tıp alanlarındaki askeri okullar yabancı dil eğitimi veren ilk önemli kurumlardı. Tercüman yetiştirmek amacıyla 1821'de Bâbıâli'de açılan Tercüme Odası da kamu görevlilerine yabancı dil eğitimi veriyordu. Yabancı dil eğitimi özellikle Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra önem kazandı. Bu dönemde yeni açılan birçok ortaöğretim kurumunda yabancı dil ders olarak kondu. Öte yandan, Türkçe dersler dışında öğretim dili yabancı dil olan okullar açıldı.

Cumhuriyet döneminde genellikle ortaokullarda başlayan yabancı dil eğitimi, bazı ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarının hazırlık sınıflarında da öğretilmeye başladı. Ayrıca yalnızca yabancı dil eğitimi veren yükseköğretim kurumları kuruldu; yabancı dil öğreten kurslar açıldı.

Yabancı Lejyonu, Fransızca LÉGION ETRANGÈRE, önceleri yabancı gönüllülerden oluşan, günümüzde çok sayıda Fransız barındıran paralı askeri birlik. Subaylarının hemen hepsi Fransızdır. Lejyona kaydolan acemi erler Fransa'ya değil, lejyona hizmet edecekleri yolunda ant içerler. Birliğin resmi olmayan parolası *legio patria nostra*'dır (vatanımız lejyondur). Lejyonu suçluların, terk edilmiş âşıkların ve mutluluğu bulamamış soyluların takma adlarla hizmet ettikleri bir sığınak olarak betimleyen romancıların sık sık romantik bir atmosfer içinde anlattıkları bu birlik, gerçekte kurulduğu 1831'den bu yana hemen hemen sürekli çarpışan, son derece disiplinli bir profesyoneller ordusu olarak hizmet vermiştir. Lejyonda görev alan paralı askerlerin geçmişleri gizli tutulur, ama lejyonun geleneksel beyaz kepli askerlerinin daha çok kendi ordularında kışla görevi yapmak yerine, lejyonda çarpışmayı yeğleyen Avrupalı profesyonel askerler olduğu söylenebilir. Avrupa'da 1830'dan sonra patlayan her büyük savaştan sonra lejyonun safları yenilen ordulardan gelen gönüllülerle kabarmıştır.

Kral Louis-Philippe'in Afrika'daki Fransız sömürgelerinin denetimine yardım edecek bir birlik olarak kurduğu lejyonun karargâhı başlangıçta Cezayir'deki Sidi bel Abbès' teydi. Lejyon tarihi boyunca Fransa'nın İspanya, Kırım, İtalya, Meksika, Dahomey, Fas, Suriye ve Çinhindi'nde yürüttüğü savaşlara katıldı. Önceleri barış zamanında Fransa'da üslenmesi yasak olmasına karşın, I. ve II. Dünya savaşları sırasında Fransa'da çarpıştı. Fransa'nın II. Dünya Savaşı başlarında işgale uğramasından sonra, lejyona bağlı birimler General Charles de Gaulle'ün Özgür Fransız Kuvvetleri'ne katılmak üzere Fransa'dan kaçtılar. 1961'de Cezayir'de Fransız yönetimine karşı ayaklananları destekleyen bir lejyon alayı, çok iyi bir savaş siciline sahip olmasına karşın dağıtıldı. Ertesi yıl Cezayir'in bağımsızlığını elde etmesi üzerine, lejyon, karargâhını ilk kez Fransa sınırları içine taşıdı.

yabancı mahkeme kararlarının tanınması ve yerine getirilmesi, yabancı bir mahkemede verilmiş bir kararın başka bir ülkede uygulanabilmesi için yetkili mahkemece karar alınması ve ilk kararın kesin hüküm etkisi taşıdığının kabul edilmesi. Yabancı mahkeme kararının tanınması, bu kararın tanındığı ülkede kendiliğinden yerine getirilmesine olanak vermez. Bunun için, söz konusu yabancı mahkeme kararının yerine getirileceği ülke makamlarının ayrıca bazı işlemler yapması gerekir.

Türk hukukunda, yabancı mahkeme kararlarının tanınması ve yerine getirilmesi konuları Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun'da düzenlenmiştir. Buna göre, yabancı mahkemelerden hukuk davalarına ilişkin olarak verilmiş ve o devlet yasalarına göre kesinleşmiş ilamların Türkiye'de yerine getirilmesi, yetkili asliye mahkemesinin bu yönde karar vermesine bağlıdır. Mahkeme ilamın kısmen ya da tamamen yerine getirilmesine ya da istemin reddine karar verebilir. Yerine getirilmesine karar verilen yabancı ilamlar, Türk mahkemelerince verilmiş ilamlar gibi yerine getirilir.

Yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği (YASED), yabancı sermayeli şirketlerin sorunlarının çözülmesi amacıyla kurulmuş dernek.

Yabancı sermayeyle çeşitli ölçeklerde ilişkisi bulunan büyük şirket ve holdinglerin eşgüdüm organı olarak 30 Mayıs 1980'de kuruldu. Yabancı sermayenin girişi, yasalar karşısındaki durumu, hükümetle ilişkilerinin geliştirilmesi gibi sorunları düzenli olarak görüşme geleneğini öteden beri sürdüren büyük şirketlerden Tofaş, Oyak-Renault, Goodyear, Pirelli, MAN, Roche, Otomarsan, Hektaş, Glaxo ve Philips YASED'in kurucu üyeleri oldu. Etkisini hızla yaygınlaştırarak güçlenen YASED'in temsil ettiği şirketlerin sayısı 1993'te 136'ya ulaştı. Her şirketin iki yönetici aracılığıyla dernek bünyesinde temsil edildiği YASED, yabancı sermayeyle ilgili mevzuatın daha da liberalleştirilmesi ve dernek üyelerinin sorunlarının hem Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndaki (HDTM) Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, hem de hükümet düzeyinde çözülmesi amacıyla etkili bir lobi çalışması yürütmektedir.

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, yabancı kaynak sağlayarak sermaye yetersizliğini gidermek amacıyla 18 Ocak 1954'te çıkarılan 6224 sayılı yasa. Yabancı sermayeye karşı duyulan güvensizlik ve kuşkunun yanı sıra ekonomik ve siyasal istikrarsızlık, aşırı bürokrasi gibi nedenlerle uzun yıllar beklenen sonuçları vermeyen yasa ancak 1980'lerde işlerlik kazanmaya başlamıştır.

Yasada yabancı sermayenin ülkenin ekonomik gelişmesine yararlı olması, Türk özel girişimciliğine açık bulunan bir alanda çalışması, tekel ya da özel bir imtiyaza sahip kılınmaması gibi koşullar öngörülmüştür. Yasaya göre yabancı sermaye olarak döviz, araç, gereç ve makinenin yanı sıra lisans, patent, marka gibi maddi olmayan haklar da getirilebilir. Elde edilmiş ve vergilendirilmiş kazançtan ana sermaye sahiplerine düşen net kazançlar ile tasfiye ya da kısmi satıştan elde edilen getiriler, ana yabancı sermayenin geldiği ülkenin parasıyla ve resmi kambiyo kuru üzerinden dışarıya aktarılabilir. Bütün bu kazançların ve ana sermayenin aktarılması için Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nın izni gerekir.

24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte yasadaki eksiklikleri gidermek ve bu alandaki uygulamaları birleştirebilmek için çıkarılan Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi'yle yabancı sermayenin çalışma alanları genişletilmiş ve yatırımlar daha çekici hale getirilmeye çalışılmıştır. Ama yasaya tamamlayıcı niteliğindeki bu hukuki düzenlemeyle de ana ilkelerin korunduğu söylenebilir. Kararnamenin getirdiği en önemli değişiklik, yabancı sermayeyle ilgili işlemlerin tek merciide toplanmış olmasıdır. Daha önceki uygulamada Maliye, Ticaret, Sanayi ve Teknoloji bakanlıkları ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yürütülen işlemler, yeni mevzuat gereğince, Başbakanlık bünyesindeki Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na bağlı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'nün yetki alanı içine alınmıştır.

Yabancılar ve Bozgunculuk yasaları, ABD'de, XYZ Olayı'ndan (1797) sonra Fransa'yla savaş olasılığının güçlenmesi üzerine yabancıları ve basını denetlemek amacıyla çıkarılan dört ulusal güvenlik yasası (1798). Fransızların Avrupa'daki askeri başarılarında, işgal ettikleri ülkelerde ayrılıkçı güçlerden destek almalarının önemli payı olduğunu düşünen Federalistler, bu yasaları ABD'de de aynı durumun ortaya çıkmasını engellemek için çıkarmışlardır.

Haziran ve temmuzda Kongre'den geçen üç yabancılar yasası, Fransız ve İrlandalı göçmenleri hedef alıyordu. Bu yasalarla, ABD yurttaşlığına geçmek için gereken bekleme süresi 5 yıldan 14 yıla çıkarıldı. Ayrıca, düşman bir ulustan olan kişiler tutuklanabilecek, başsavcının tehlikeli gördüğü yabancılar sınırdışı edilebilecekti. 14 Temmuz'da çıkarılan Bozgunculuk Yasası'yla hükümet uygulamalarını kötüleyen ve halkı, Kongre'nin ya da başkanın herhangi bir eylemine karşı çıkmaya yönelten yayınlar yasaklandı. Böylece, eyalet yasaları ve gelenek hukukuna göre zaten suç sayılan bu eylemler, federal yasalarla da engellenmiş oldu. Federal yasa, bu tür suçlara verilen cezaları hafifletmekle birlikte, federal hükümete infaz yetkisi vermişti.

Jefferson yanlısı Cumhuriyetçiler bu yasaları protesto etmek için Virginia ve Kentucky Kararnameleri'ni(*) çıkardılarsa da bu kararnameler öteki eyaletlerde ilgi görmedi. Bozgunculuk Yasası uyarınca bir yabancı sınırdışı edildi, 25 kişi kovuşturmaya uğradı ve 10'u mahkûm oldu. Savaş tehlikesi geçip 1800'de Cumhuriyetçiler iktidara gelince, Yabancılar ve Bozgunculuk yasaları iki yıl içinde yürürlükten kaldırıldı.

yabancılaşma, toplum bilimleriyle felsefede, insanın çevresinden, işinden, emeğinin ürününden ya da benliğinden uzaklaşma ya da ayrılma duygusunu dile getiren kavram. Çağdaş yaşamın çözümlenmesinde sık kullanılan, ama çeşitli anlamlara gelebilen bir kavramdır. Farklı kullanımları içinde yaygın olarak öne çıkan çağrışımları şunlardır: 1) Güçsüzlük: İnsanın geleceğini kendisinin değil, dış etkenlerin, yazgının, şansın ya da kurumların belirlediğini düşünmesi. 2) Anlamsızlık: Herhangi bir alanda (örn. dünya olayları, kişiler arasındaki ilişkiler) etkinliğin kavranabilirlik ya da tutarlı bir anlam taşımadığı ya da genel olarak yaşamın amaçsız olduğu duygusu. 3) Kuralsızlık: Toplumca benimsenmiş davranış kurallarına bağlılık duygusunun yokluğu ve dolayısıyla davranış sapmalarının, güvensizliğin, sınırsız bireysel rekabetin yaygınlaşması. 4) Kültürel yabancılaşma: Toplumdaki yerleşik değerlerden kopma duygusu (aydınların ya da öğrencilerin yerleşik kurumlara başkaldırmaları örneğindeki gibi). 5) Toplumdan yalıtlanma: Toplumsal ilişkilerden dışlanma ya da yalnız kalma duygusu (örn. azınlıklar arasında). 6) Kendine yabancılaşma: İnsanın şu ya da bu biçimde kendi gerçekliğini kavrayamaması. Bu sonuncusu yabancılaşma kavramının tanımlanması en güç, buna karşılık en önemli temasıdır.

Yabancılaşma kavramı Batı'da toplum bilimlerinin belli başlı başvuru kaynaklarına 1935'e değin girmedi. Oysa 19. ve 20. yüzyılın klasik sosyoloji yapıtlarında (Karl Marx, Émile Durkheim, Ferdinand Tönnies, Max Weber ve Georg Simmel'in yazılarında) bazen çok açık biçimde yer almış bir kavramdı. Terimi en iyi bilinen anlamıyla kullanan Marx kapitalist sistemde emeğin yabancılaşmasından söz etti. Kapitalizmde çalışmanın kendiliğinden ya da yaratıcı değil, zorunlu olduğunu, işçilerin çalışma sürecini denetleyemediğini, emeğin ürününe başkalarınca el konarak işçiye karşı kullanıldığını, işçinin de emek pazarında bir metaya dönüştüğünü belirtti. Yabancılaşma olgusunu çalışan insanın insan olmanın gereğini yerine getirememesi, insanlığın özünün gerçekleştirilememesi biçiminde tanımladı.

Yabancılaşmanın aşılabilmesi konusunda Marksizm kadar umutlu olmayan bir yaklaşım da "kitle toplumu" kuramcılarınca geliştirildi. Sanayileşmenin etkisiyle yerinden edilen kitleleri ve büyük dönüşümleri kaygıyla izleyen Durkheim, Tönnies, sonraları da Weber ve Simmel, geleneksel toplumla birlikte ortadan kalkan topluluk duygusuna dikkati çektiler. Modern insan hiç olmadığı kadar yalnızlaşmış, kentlileşen bir kitlede adını ve kişiliğini yitirmiş, eski değerlerle bağını koparmıştı. Üstelik yeni kurulan ussal ve bürokratik düzene de güveni yoktu. Bu yaklaşım, Durkheim'ın toplumsal kuralların çökerek bireyciliğin aşırı boyutlara ulaştığı durum için kullandığı anomi kavramında çok açık biçimde dile getirildi. Weber ve Simmel de benzer görüşler geliştirdi. Weber toplum örgütlenmesindeki ussallaşma ve biçimselleşme eğilimiyle birlikte kişisel ilişkilerin azalarak kişiler ötesi bürokratik ilişkilerin artması üzerinde durdu. Simmel ise toplum yaşamında öznel ve kişisel olanla nesnel ve kamusal olan arasındaki gerilimi vurguladı. Daha sonra yabancılaşmanın yeni tanımları (güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık kültürel yabancılaşma, toplumdan yalıtlanma ve kendine yabancılaşma) ortaya çıktı. Farklı yazarlar farklı tanımları benimsediği gibi bu tanımların temelindeki varsayımlar konusunda da görüş ayrılıkları doğdu. Marksist geleneğe yakın Herbert Marcuse, Erich Fromm, Georges Friedmann ve Henri Lefebvre gibi düşünürler yabancılaşmayı normatif bir kavram olarak ele aldılar; "insan doğası", "doğa yasası" ya da "ahlak ilkeleri" gibi ölçütler ışığında bu kavramdan yararlanarak var olan düzeni eleştirdiler. Marksist kuramcılar ayrıca yabancılaşmayı bireyin bilincinden bağımsız, nesnel bir durum olarak gördüler; işini benimsemiş "mutlu bir robot" olmanın da yabancılaşma olduğunu belirttiler. Buna karşılık başta ABD'li deneyciler olmak üzere bazı düşünürler, yabancılaşmanın toplumsal ve psikolojik bir olgu olduğunu, insanın güçsüzlük deneyimiyle, yabancılık duygusuyla eşanlamlı olduğunu öne sürdüler. Bu varsayım çoğunlukla davranış sapmalarıyla ilgili çözümleme ve betimlemelerde, ayrıca Robert K. Merton ve Talcott Parsons gibi kuramcıların çalışmalarında ortaya kondu.

yabancılaştırma etmeni, YADIRGATMA ETMENİ olarak da bilinir, Almanca VERFREMDUNGSEFFEKT ya da V-EFFEKT, Bertolt Brecht'in epik tiyatro kuramının özünü oluşturan düşünce. İzleyiciyi oyundan uzaklaştırıp onun dışında tutarak, bir tiyatro oyunu izlemekte olduğunun bilincine varmasını sağlamaya dayanır.

Bu amacı sağlamak için kullanılan yöntemler arasında bir perdeye açıklayıcı metin ya da görüntüler yansıtılması; oyuncuların oyundan koparak izleyiciye olayları özetlemesi, ders vermesi ya da şarkı söylemesi; sahne dekoruyla belli bir mekân yaratılması yerine ışık, ip vb gibi araçların izleyicinin oyun sırasında görebileceği biçimde yerleştirilmesi sayılabilir. Bu yolla kendini oyundaki kişi ve olaylarla özdeşleştirmesi önlenen izleyicinin, oyunda yansıtılan "gerçek" dünyayı daha açık biçimde algılaması sağlanır. *Ayrıca bak.* epik tiyatro.

yabanıl yaşamın korunması, yabanıl hayvan ve bitkilerin birer doğal kaynak olarak sürekliliklerinin sağlanmasına yönelik etkinlikler. Doğal alanların, av hayvanlarıyla öteki hayvanların, maden, bitki, toprak ve suyun, estetik, sportif, ekonomik ve ahlaki biçimde kullanılmasını içerir. Memeliler, kuşlar, balıklar, sürüngenler, amfibyumlar, eklembacaklılar ve yumuşakçalar gibi hayvanlar ile bitkiler, yabanıl yaşamı koruma kavramının kapsamındadır. Estetik ve ekonomik kaygılarla belli canlılar ön planda tutulmaktaysa da, bu konudaki bilinç ve duyarlılığın gelişmesi, bilime olan ilginin artması, hayvan ve bitki varlığı arasında son derece hassas bir denge olduğunun daha iyi anlaşılması, tüm canlıların aynı ölçüde önemli olduğu yolunda bir anlayışın gelişmesini sağlamaktadır.

Hayvanların korunmasına ilişkin sorunlar, hayvanın avlanmasında ticari ya da sportif amaçların ağır basmasına ya da belli bir ülkede bu hayvanla ilgili av yasağı olup olmadığına bağlıdır; hayvanın yaşadığı ülkenin toplumsal ve ekonomik koşulları da bunda rol oynar. Örneğin Kuzey Amerika, Afrika ve Avrupa'da sportif avcılık çok yaygındır; dolayısıyla yabanıl yaşamın korunmasında en önemli unsur, ruhsatsız avlanmanın önlenmesi ve avcılığın denetlenmesidir. Ayrıca göçmen av kuşları ve memelilerin uluslararası koruma altında olması gerekmektedir. Ülke sınırları dışındaki sularda yaşayan ve birçok ülkenin balıkçıları tarafından ticari amaçla avlanan deniz memelileriyle balıklar için de uluslararası sözleşme ve yasalar gereklidir. Postu için kapanla avlanan küçük memeliler ulusal yasalarla korunmalıdır; fokları korumaysa uluslararası sözleşmelere bağlıdır. Denizlerde, daha çok ticari amaçla avlanan balıklar uluslararası sözleşmelerle korunur. Ama tatlı sularda sportif amaçla gerçekleştirilen balıkçılık yerel yasalarla düzenlenip ruhsatlandırılır.

Yabanıl yaşamı koruma düşüncesinin odağını ahlaki kaygılar oluşturur. Günümüz ekologlarına göre doğa karmaşık canlı topluluklarından oluşmaktadır ve insan da bu bütünün bir parçasıdır. İnsanın, öbür türlerin geleceğinden sorumlu olduğu ilkesine dayalı korumacılık geleneğinin en çok yüzyıllık bir geçmişi vardır.

Sorunun kapsamı. Geçtiğimiz 2 bin yıl boyunca yeryüzünde 100'ü aşkın memeli türü ve alttürünün soyu tükendi. Bu canlıların yaklaşık üçte ikisi 19. yüzyıl ortalarından sonra, büyük bölümü de 20. yüzyıl içinde yok oldu. Ayrıca birçok tür de şu anda yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Hayvan varlığının zarar görmesinde başlıca etken sanayiye dayalı modern yaşam tarzıdır. Aşırı ölçüde ticari avlanma, yerleşim kurmak için ya da sanayi artıklarıyla doğal yaşam ortamlarının yok edilmesi, ateşli silahların yayılması ve Avustralya gibi birçok bölgeye başka yerlerden yırtıcı memelilerin getirilmesi, belli türlerin yok olmasında doğrudan rol oynamıştır. Batı Hint Adaları dışında, son 2 bin yılda çok az tür (evrim sürecinde rakiplerinin yanında yeterince güçlenememe, hastalık ya da iklim değişimi gibi) doğal nedenlerle yok olmuştur.

Ateşli silahlarla avlanma gibi doğrudan canlının yaşamını tehdit eden eylemlerin önlenmesi, yabanıl yaşamın korunması için yeterli değildir. Her şeyden önce canlının yaşama ortamı, yani beslendiği, kalıcı olarak bulunduğu ve ürediği bölge korunmalıdır. Bu da, hayvanların yanı sıra bitki örtüsü ve toprağın korunmasını içerir. Görece yeni bir bilim olan ekoloji, doğal ortamlarda canlıların nasıl topluluk oluşturduğu, aralarındaki karşılıklı bağımlılık ve çeşitli canlı türlerinin hangi koşullarda varlığını sürdürebileceği gibi sorunlar üzerinde yoğunlaşır. Oysa hızlı nüfus artışı ve buna koşut olarak ekonomik gereksinimlerin genişlemesi sonucu iyice yayılıp güçlenen sanayi ve tarım, pek çok hayvanın yaşam

alanını ortadan kaldırmıştır. Yeni tarım yöntemlerinin kullanılması, bataklıkların kurutulması, genel olarak su tabansuyu düzeyinin alçalması, akarsu ve göllerin kirlenmesi, ormanların yok edilmesi, böcek ilacı ve ot öldürücülerin rasgele kullanılması bu süreçte rol oynayan öteki etkenlerdir. Ayrıca yeryüzünün birçok yerinde ormanlar ve yeşil alanlar büyük ölçüde tahrip edilmiştir.

Eti, yağı, derisi ya da tüylerinden yararlanmak ya da yalnızca zevk için yabanıl hayvan öldürmeye karşı tutumlar, birçok ülkede değişmeye başlamıştır. İki yüz yıl kadar önce Büyük Britanya'da kurulmuş olan özel bir av korusu, bu konudaki eski tutumu çok güzel örneklemektedir. Koru, ormantavuğu, keklik, sülün, yeşilbaş gibi av kuşlarını yapay yoldan aşırı miktarda üretirken, bir yandan da kakım, susamuru, gelincik, yaban kedisi, porsuk gibi yırtıcı hayvanlarla avcı kuşların sayısını azaltmak amacıyla kurulmuştu. Doğal dengenin bu şekilde değiştirilmesi, tarım ve ormancılığı da olumsuz etkiledi; tavşanlarla tahtalı denen yabanıl güvercinlerin hızla çoğalması büyük zarara yol açtı. Büyük Britanya'nın bazı yörelerinde av kuşlarına ortam hazırlamak için açık alanlar ağaçlandırıldı ve yapay göller oluşturuldu. Bütün bunlardan amaç, sportif avlanma için belirli türlerin sayısını artırmaktı. Zenginlerin ayrıcalığı olan av çok katı kurallara göre gerçekleştirilirdi. Belli türler, belli dönemlerde avlanabilir, yasak bölgede avlananlara ağır cezalar verilirdi. Sonuçta av hayvanları iyice çoğalmaya başladı. Günümüzde ise korumacılıktan amaç, yalnızca av hayvanlarını ya da insanın doğrudan yararlandığı türleri değil, bir bütün olarak tüm yabanıl canlıları korumaktır.

Teknikler. Yabanıl yaşamı koruma teknikleri, ormancılıkta, toprağı, suyu ve açık alanları korumak amacıyla uygulanan tekniklerle örtüşür. Bunlar, belli bir alanın kullanımını yasaklama ve denetleme, yaşam ortamını düzeltme, sığınak kurma ve kamulaştırmayı içerir.

En eski yasaklama ve denetleme önlemleri, silah ve kapanla yapılan avcılığı, ayrıca balıkçılığı kapsıyordu. Yalnızca av hayvanı sayısını artırmaya yönelik önlemler gibi bazı düzenlemeler doğal dengeyi bozduysa da, bir bölümü de yabanıl yaşamın korunmasında olumlu rol oynadı. Üreme mevsiminde avın yasaklanması ve her avcı ya da balıkçıya düşen hayvan sayısının kısıtlanması özellikle yararlı oldu. Kuzey Amerika ile Batı Avrupa'da, yaşamları temelde avcılığa dayalı olan topluluklar da bu düzenlemelere uyum sağladı, ama kırsal kesimin yoksul olduğu ve yeterli beslenemediği ülkelerde yabanıl yaşamı koruma önlemleri sonuç vermedi. Göçmen av kuşlarına ilişkin düzenlemeler de yalnızca Kuzey Amerika'da etkili oldu; bunun nedeni de ilgili ülkelerin sayıca az olması, dolayısıyla da uluslararası antlaşmaların daha rahat uygulanabilmesiydi.

Günümüzde yabanıl doğanın korunmasında en önemli araç, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan hayvan türlerini korumak için çıkarılmış yasalardır. Çevre kirlenmesini önlemeye yönelik önlemler de bu yasalar kadar önemlidir. Hava ve su kirliliğinin sona ermesi, insan sağlığı için yararlarının yanı sıra yabanıl canlıların yaşamını sürdürmesine de yardımcı olacaktır. Öte yandan kirlenmiş havayı temizlemek uzun vadeli bir işlemdir ve çoğu zaman mahkeme konusu olmakta ya da bürokratik engeller yüzünden gerçekleşmesi ertelenmektedir.

Kaynak tüketiminin yapay yollarla dengelenmesi, bir canlı topluluğunun nüfusunu denetleyip artırma ve yaşam ortamlarını kurtarma gibi programları içerir. Yaygın olarak avlanan türlerin çoğaltılıp korunduğu av hayvanı çiftlikleri ve balık üretme istasyonları, yabanıl doğanın denetlenmesine uzun süredir katkıda bulunan kuruluşlardır. Hayvanat bahçesi gibi yapay ortamlarda yetiştirilen bireyler aracılığıyla soyu tehlikede olan yabanıl hayvanları çoğaltma ise daha yeni bir yöntemdir. Örneğin Kuzey Amerika'da, soyu tükenmek üzere olan haykıran turnalar (*Grus americana*), hayvanat bahçesinde büyütülüp sonra doğal ortamına bırakılmaktadır. Gene aynı tehlikeyle yüz yüze bir başka Kuzey Amerika kuşu olan California kondoru için de benzer bir program uygulanır. Ama tehlikedeki türlerin sadece kafeste iyi bakılıp büyütülmeleri bu çalışmaların başarıya ulaşması için yeterli değildir; hayvanın, doğaya salıverildikten sonra da yeni yaşamına uyum sağlayabilmesi gerekir. Örneğin Türkiye'de yalnız Şanlıurfa ilinin Birecik yöresine gelen kel aynaklar kafeste üretilmeye çalışılmışsa da göç etme özelliklerini yitirmişler ve kümes hayvanlarına dönüşmüşlerdir. Yıkıma uğramış yaşama ortamlarının düzeltilmesi ya da yeniden oluşturulması ise daha da güç ve pahalı bir çalışmadır. Ama özellikle bataklıkların yeniden oluşturulması çabaları çok olumlu sonuçlar vermiştir. ABD'deki birçok yabanıl canlı sığınağında bu çabanın örnekleri görülmektedir.

Sığınak ya da koruma bölgeleri, 19. yüzyıl ortalarından beri yabanıl doğanın korunmasında önemli rol oynamıştır. Amerika ve Afrika'daki büyük ulusal parklar, geniş alana gerek duyan yırtıcı hayvanların doğal yaşamlarını sürdürmesi ve insanlardan korunması için çok elverişli bir ortam sağlar. Göçmen av kuşları da çiftleşme mevsimlerinde bu alanlarda korunmaktadır. Kamulaştırılmış arazilerde sığınak kurulması, bu alanların, eskiden çok az yararlanılan doğal kaynaklarının da kullanılmasını sağlamaktadır.

yabani enginar (*Cynara cardunculus*), DİKEN ENGINARI olarak da bilinir, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından devedikenine benzeyen çokyıllık otsu bitki. Anayurdu Güney Avrupa ve Kuzey Afrika olan bu bitkiden sebze olarak yararlanılır. Yaprak, gövde ve ana köklerin kabuğu soyulduktan sonra haşlanıp salata olarak yenir. Ayrıca, yaprakları halk arasında iştah açıcı, idrar ve safra söktürücü olarak kullanılır.

yabani hardal (*Brassica kaber* ya da *Sinapis arvensis*), turpgiller (*Brassicaceae*) familyasından, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın tahıl tarlalarında yaygın olarak yetişen zararlı ot. Ortalama 1 m boyundaki bu bitkinin gövde ve yapraklarının üzeri batıcı sert tüylerle kaplıdır. Sarı çiçeklerinin döllenmesiyle oluşan ince uzun tohum kılıfları (meyveleri) 10-12 siyah tohum taşır. Tohumlar bileşimindeki zehirli yağdan ötürü çiftlik hayvanları için tehlike yaratır.

yabani turp (*Raphanus raphanistrum*), turpgiller (*Brassicaceae*) familyasından, anayurdu Avrasya olan biryıllık otsu bitki. Kimi uzmanlar bu bitkinin, tarımı yapılan turpun (*R. sativus*) atası olduğunu ileri sürerler. Yabani turp kalın bir kazık kökün yanı sıra, tabanda demetler oluşturan parçalı yaprakları ve 60 cm uzunluğundaki tüylü çiçek salkımlarıyla da dikkati çeker. Dört taçyapraktan oluşan çiçekleri sarı, leylak, beyaz ya da mor renklidir. Oval biçimli ince uzun meyveleri 4-10 arasında değişen sayıda tohum içerir.

yabani yulaf, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasının *Avena* cinsinden yulafla yakın akraba olan bazı biryıllık otsu bitki türlerine verilen ad. Anayurdu Avrasya'dır. Yabani yulaflar tazeyken ya da biçilip kurutulduktan sonra saman olarak hayvanlara yedirilir. En iyi bilinen türü *A. fatua*'dır. Avustralya, Kuzey Amerika ve Güneydoğu Afrika'daki çayırlarda yaygın olarak yetişen, 0,9-1,2 m boyundaki bu yabani yulaf türü küçük demetler halinde büyür. Bitkinin çan biçimli başakçıkları vardır.

yabaniarpa, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasının, *Elymus* cinsini oluşturan 50 kadar çokyıllık otsu bitki türüne verilen ad. Kuzey Yarıküre'nin ılıman ve soğuk kesimlerinde yaygındır. Bunlardan Avrasya'ya özgü bir

Kanada yabaniarpası (*Elymus canadensis*)
Alfred C. Tegethoff

tür olan deniz yabaniarpası (*E. arenarius*) ortalama 0,6-2,5 m arasında boylanır. Sürünücü köksapları, arpanınkine benzer sık başakları vardır. Genellikle kum akışını önlemek üzere kıyılara dikilir.

yabanihavuç *bak.* karakavza

yabanihindiba (*Cichorium intybus*), bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından mavi çiçekli bitki. Avrupa'da ve Anadolu'da yabani olarak yetişen, Hollanda, Belçika, Fransa ve Almanya'da ise tarımı yapılan

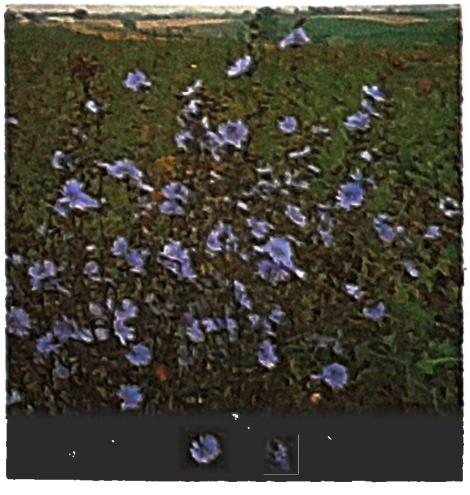

Yabanihindiba (*Cichorium intybus*)
Grant Heilman—EB Inc

bitkinin başlıca yapraklarından ve köklerinden yararlanılır.

Yabanihindiba kazık köklü ve çokyıllık bir bitkidir; yaklaşık 1-1,5 m'ye kadar boylanabilen sert ve tüylü bir gövdesi vardır. Kenarları dişli bir yapıda olan parçalı yaprakları karahindibanınkileri andırır. Körpe yaprakları salata olarak, kökleri ise haşlanıp tereyağı ile birlikte yenir. Ayrıca hayvan yemi olarak kullanılır. Yabanihindibanın kökleri bazen renk, kıvam ve lezzet vermesi için kavrulup öğütüldükten sonra kahveye katılır. Bazen de idrar artırıcı, müshil, iştah açıcı ve safra söktürücü etkisinden ötürü ilaç olarak kullanılır.

yabanikeçiboynuzu, baklagiller (*Fabaceae*) familyasının *Gleditsia* cinsini oluşturan 12 kadar dikenli ağaç türüne verilen ad. Bazısı süs bitkisi olarak yetiştirilen bu türlerin anayurdu Kuzey ve Güney Amerika, Afrika'nın tropik kesimleri, Orta ve Doğu Asya'dır. En yaygın süs türlerinden biri olan, Kuzey Amerika kökenli *G. triacanthos* doğada yaklaşık 40 m'ye kadar boy atar; oysa kültürü yapılanlar çok daha kısadır. Her biri 25 mm uzunlukta 30 oval yaprakçıktan oluşan uzun bileşik yaprakları vardır. Bazı yapraklarda ise çift bölünmeye rastlanır; bu durumda yaprakçıklar hem daha küçüktür, hem de sayıca fazladır.

Yabanikeçiboynuzunun dikenli gövdesi (*Gleditsia triacanthos*)
John H. Gerard—EB Inc.

Yaprakların koltuğundan yeşilimsi beyaz renkli çiçek salkımları çıkar. Yaklaşık 45 cm uzunlukta, kırmızımsı kahverengi yassı kılıflar halindeki meyveler içinde yapışkan ve tatlı bir maddeyle örtülü tohumlar barındırır. Gövde ve dalların üzerinde öbekler halinde kalın dikenler (8-10 cm uzunlukta) bulunur. Bu türün dikensiz bir çeşidi (*Gleditsia triacanthos inermis*) kentlerde yaygın biçimde süs ağacı olarak yetiştirilir.

yabanimango (*Irvingia gabonensis*), DIKA olarak da bilinir, *Ixonanthaceae* (*Irvingiaceae*) familyasından, Afrika'nın tropik kesimlerinde yetişen ağaç. Adını mangoya benzeyen sarı renkli yenebilir meyvelerinden alır. Tohumlarından yemeklik bir yağ çıkarılır; sert odunu ise yapı malzemesi olarak kullanılır.

yabanipirinç (*Zizania aquatica*), buğdaygiller (*Poaceae*) familyasından, kaba yapılı biryıllık bitki. Kuzey Amerika'nın kuzeydoğusundaki göl ve akarsuların kıyılarında ve bataklıklarda kendiliğinden yetişen bu bitkinin tanelerinden (tohumlarından) es-

Yabanipirinç (*Zizania aquatica*)
W. H. Hodge

kiden Yerliler besin olarak yararlanırdı. Yabanipirinç doğada su kuşlarına iyi bir besin kaynağı ve sığınak oluşturur.

Ortalama 1-3 m arasında boylanan bitkinin oldukça iri ve seyrek çiçek salkımları vardır. 1-2 cm uzunluğundaki ince taneleri olgunlaştığında koyu kahverengi ile morumsu siyah arasında değişen bir renk alır. Buna çok benzeyen bir başka tür (*Z. caducifolia* ya da *Z. latifolia*) ise Asya'nın doğusunda sebze olarak yetiştirilir.

yabanisarmısak (*Allium ascalonicum*), *Alliaceae* familyasından, sarmısak ve soğanla yakın akraba olan çokyıllık bitki. Kokusu soğanı andıran bu bitki çeşitli yiyeceklere (örn. et yemekleri) koku ve lezzet verici olarak katılır. Anayurdu Asya'dır.

Yabanisarmısağın boru biçiminde, ince yaprakları ve şemsiyemsi öbekler oluşturan, leylak ya da kırmızı renkli çiçekleri vardır. Toprağın altında aynı sarmısağınki gibi üçgen biçimli küçük soğancıklardan (dişlerden) yapılmış başlar oluşturur.

yabanlu pazar, Anadolu Selçukluları döneminde ana ticaret yolları üzerinde kurulan pazar ve panayırlar.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi, Orta Asya ile İran'dan getirilen kültürel ve ekonomik geleneklerle buradaki geleneklerin kaynaşmasına yol açtı. Anadolu toprakları üzerinde kısa sürede zengin pazar merkezleri oluştu. Anadolu Selçuklu sultanları Latin tüccarlarını bu merkezlere çekmeye çalıştılar. Antalya, Alanya, Sinop ve Samsun'un alınmasından sonra, dış dünya ile ticaret bağlantılarının kurulması daha da kolaylaştı. Büyük kervan yollarıyla kervansarayların yapılması ve yollarda sıkı güvenlik önlemlerinin alınması da iç ve dış ticaretin gelişmesine katkıda bulundu. Çeşitli Akdeniz devletleri ile Arap, İran, Mısır, Bizans, Kırım ve Kafkas tüccarlarının uğrağı olan Anadolu'da, büyük kentlerin arasındaki yollar üzerinde özel pazar ve panayırlar kurulmaya başladı. Kentlerinin dışında yer aldıklarından buralara "yabanlu pazar" deniyordu. Birer fuar işlevi gören ve benzerlerine Türkistan'da da rastlanan bu pazarlarda, çeşitli yerlerden gelen tüccarlar yılın belli mevsimlerinde 10-40 gün boyunca genellikle takas yöntemiyle alışveriş yaparlardı. Yabanlu pazarlar, buralarda konaklama tesislerinin kurulmasıyla bir süre sonra birer kasaba görünümü kazandı.

Yabanlu pazarların en büyüğü ve tanınmışı, Halep-Kayseri yolu üzerinde günümüzde Pazarören adıyla bilinen yerde kurulanıydı. Konya-Akşehir arasındaki Ab-ı Germ (Ilgın), Mardin'e yakın Kızıltepe, Amasya-Tokat arasındaki Azina, Germiyan ülkesindeki Alâmüddin pazarları da büyük yabanlu pazarlardandı. Kimi yabanlu pazarlarına, buralarda yalnızca hayvan ve hayvansal ürünler satıldığından "Türkmen pazarı" denirdi.

Uluslararası kültürel etkileşimin de odakları olan bu pazarlar 13. yüzyılın sonlarında Moğol istila ve yağmalarının ardından önemini yitirdi.

yabanmersini (*Vaccinium myrtillus*), ÇOBANÜZÜMÜ olarak da bilinir, fundagiller (*Ericaceae*) familyasından alçak boylu çalı. Anayurdu Asya ve Avrupa olan bu bitki en çok ormanlık alanlarda yetişir. Türkiye'de de özellikle Kuzey Anadolu Dağlarında rastlanır. Yüksekliği 15-45 cm arasında değişen bitkinin batıcı dalları kenarları dişli, minik, oval yapraklarla donanmıştır. Küçük pembemsi kırmızı çiçekleri ve temmuz-ağustos ayları arasında olgunlaşan, bezelye boyutunda, koyu mavi meyveleri vardır. Doğada bazı orman kuşlarına iyi bir besin oluşturan bu meyvelerden pasta ve reçel yapılır. Ayrıca, kuvvet verici ve ishal kesici etkilerinden ötürü ilaç olarak kullanılır.

yabanyasemini (*Solanum dulcamara*), SOFUR olarak da bilinir, patlıcangiller (*Solanaceae*) familyasından çokyıllık tırmanıcı bitki. Kuzey Yarıküre'nin pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de özellikle Kuzey Anadolu Dağlarında yaygındır. Genellikle gölgelik ve sulak yerlerde yetişir. Ortasından sarı erkekorganların uzadığı mor çiçekleri vardır. Hamken yeşil, olgunlaştıkça kırmızı bir renk alan etli meyveleri başta solanin olmak üzere çeşitli alkaloitler içerir. Küçük miktarları idrar söktürücü, sakinleştirici ve ağrı kesici bir etkiye sahiptir; ama daha yüksek miktarlarda ölümle sonuçlanabilen zehirlenmelere yol açtığından kullanılması tehlikeli ve sakıncalıdır.

yabgu, İslam öncesi Oğuz boylarında, Türk ve akraba kavimlerin kabile konfederasyonlarında ve devlet oluşturma yönünde ilerleyen siyasal kuruluşlarında, bilinen en eski soyluluk ve yöneticilik unvanı. Yazıtlarda yavğu, çavğu, çeboğa söylenişlerine de rastlanan yabgu sözcüğünün khan, han, hkan, kagan, hakan zincirlemesine göre daha eski çağrışımları, kabile toplumunun oldukça erken aşamalarında bir kandaş şeflik terimi olarak ortaya çıktığını, zamanla hükümdar anlamı kazandığını ve İslam dinine geçişin ileri aşamalarında ise varlığını koruyamadığını gösterir.

Yabguların önderliği döneminde Türkler ile öteki kavimler arasında gelişen ilişkiler sonucunda, bu unvan yabancı kaynaklara çok değişik biçimlerde girdi. Sözcüğün karşılığına Gürcülerde "zibel", "cebu", "cibu", Müslüman Araplarda "cibbuye", "cibguye" olarak rastlanır. Yabgu unvanının Oğuz boylarının göçleriyle Anadolu'ya da girdiğini gösteren belgeler vardır. Anadolu'daki eski Türk yapıtlarından olan Divriği Sitte Melik Kümbeti'nin başbağı yazıtlarında, burada gömülü Mengücek meliki Seyfeddin Şehinşah'ın İslam öncesi kökenli

soyluluk unvanları arasında "çeboğa (yabgu)", "tuğrul tekin", "alp kutluğ" sözcükleri okunmuştur.

İslam öncesi Türk inançlarına göre yabgu, tanrısal nitelikli bir varlıktı. Onunla kan bağı kuranlar da bu sanı taşıma ayrıcalığını kazanırlardı. Geleneksel yönetim ilkelerine göre, ülkenin merkezinde oturan uluğ yabgu, doğuyu "sağın yabgusu", batıyı da "solun yabgusu" denen genel valiler aracılığıyla yönetirdi. Sağın yabgusu daha saygındı. Uluğ yabgunun başkanlığında yılda bir kez toplanan kurultaya sağın ve solun yabguları, tiginler, uluğ yabgunun eşi "katun" da (hatun) katılırdı.

Yabloçkov, Pavel Nikolayeviç (d. 14 Eylül 1847, Jhadovka - ö. 31 Mart 1894, Saratov, Rus Çarlığı), elektriğin aydınlatmada kullanılmasına yönelik uygulamaları önemli ölçüde hızlandıran ilk kullanışlı ark lambasını geliştiren Rus mucit ve elektrik mühendisi.

1871'de Moskova ile Kursk arasındaki telgraf hatlarının yöneticiliğine atandı. 1875'te bu görevden ayrılarak ark lambaları üzerinde çalışmalara girişti. Kendi adıyla anılan lambayı 1876'da Paris'te geliştirdi. Yabloçkov lambası birbirine paralel iki karbon çubuk ile bunların arasına yerleştirilmiş yalıtkan bir kil katmanından oluşuyordu. Karbon çubuklar yandıkça arada katmandaki kil yavaş yavaş buharlaşıyordu. Bu sistem birkaç yıl içinde pek çok Avrupa kentinde sokakların aydınlatılmasında kullanılmaya başladı, bir süre sonra elektrik ampulünün geliştirilmesiyle de kullanımdan kalktı. Elektrik alanında çeşitli katkılarda bulunan Yabloçkov yoksulluk içinde öldü.

Yablonovo Sıradağları, Rusça YABLONOVI HREBET, Rusya Federasyonu'nun uzakdoğusunda, Çita yönetim birimindeki (*oblast*) Transbaykal bölgesinde ve Buryat Özerk Cumhuriyeti'nde dağ sırası. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda 800 km kadar uzanan dağların en yüksek noktası Kusotuy Dağıdır (1.680 m). Trans-Sibirya Demiryolu Yablonovo'daki alçak bir geçitten geçerek sıradağları aşar.

Yacine, Kateb YACINE KATEB olarak da bilinir (d. 6 Ağustos 1929, Konstantin, Cezayir - ö. 28 Ekim 1989, Grenoble, Fransa), Fransızca yazan Cezayirli şair, roman ve oyun yazarı. Kuzey Afrika'nın en saygın edebiyatçılarındandır. Fransız sömürge okullarında öğrenim gördü. 1945'te Setif'teki ayaklanmanın kanlı bir biçimde bastırılması sırasında tutuklandı. Bu olay okul yaşamına son vermekle birlikte, ona ileride yapıtlarında kullanacağı malzemeyi sağladı. Cezayir, Avrupa ve Uzakdoğu'yu dolaşan Yacine, gazetecilikten dok işçiliğine kadar çok çeşitli işlerde çalıştı. Bu deneyimler hem yapıtlarına malzeme oluşturdu, hem de *écrivain errant* (gezgin yazar) olarak tanınmasına yol açtı. Yacine 1954'te Cezayir Savaşı çıkınca Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne (FNLA) katıldı.

İlk romanı *Nedjma* (1956; *Necma*, 1991), Fransız dilindeki Kuzey Afrika edebiyatına yön veren yapıtlardan biridir. Fransız sömürge yönetimi altındaki Cezayir'e egemen olan şiddet ve parçalanmışlık ortamında geçen romanda klan içi çatışmalar anlatılır. Roman öbür Kuzey Afrikalı yazarlar üzerindeki etkisini, yerel efsaneler ile yaygın dinsel inançları birleştirmesine, yeni bir Cezayir arayışını mitolojik bir bakışla ele alışına ve o zamana değin Kuzey Afrika romanına egemen olan gerçekçi, dolaysız anlatımdan kopmasına borçludur. Romanda olay akışındaki sürekliliğin bozulması ve birden çok anlatıcı kullanılması, birçok eleştirmen tarafından James Joyce ve William Faulkner'ın tekniklerine benzetilmiş ve Yacine romana getirdiği bu yeniliklerle özellikle Tahar Ben Jelloun ve Muhammad Khaïr-Eddine gibi genç kuşak Faslı yazarları etkilemiştir.

Yacine'in *Le Polygone étoilé* (1966; Yıldızlı Poligon) adlı romanı, *Le Cercle des représailles* (1959; Misilleme Döngüsü) adlı oyunu ve çoğu şiiri de *Nedjma* ile aynı tema ve karakterleri ele alır. Sonraki oyunları ise farklı kaygılar taşır. Bunlardan *L'Homme aux sandales de caoutchouc*'un (1970; Kauçuk Sandaletli Adam) kahramanı Ho Şi Minh'dir. Son dönem yapıtlarında daha çok işçi sınıfının kapitalizme karşı mücadelesini konu alan Yacine'in bazı oyunları Fransa'da ve bir halk tiyatrosu kurduğu Cezayir'de sahnelenmiştir.

yacna (Sanskrit dilinde "adama, kurban etme"), Hinduizmde, Vedalarda belirtilen usullere dayalı ibadet. Vedalarda bulunmayan tasvirlere tapınma gibi uygulamalara da yer veren *puca*'dan(*) farklıdır.

Yacna her zaman belirli bir amaca yöneliktir. Bu amaç bazen evrendeki doğal düzeni korumaya kadar varan genel bir nitelik de kazanabilir. Ayin kurallarına tam anlamıyla uymak ve kutsal hece (*mantra*) söylemek büyük önem taşır. Ayine katılanlarla ayinde kullanılan nesnelerin tam anlamıyla arınmış olmaları gerekir. Bu sıkı koşullar, günümüzde de bütün önemli toplu *yacna* ayinlerini yöneten bir rahip sınıfının (Brahmanlar) ortaya çıkmasına yol açmıştır. Birçok dindar Hindu evlerde günlük beş kurban töreni (*mahayacna*) geleneğini sürdürmektedir.

Yacurveda, Hindu dininin Veda(*) adlı kutsal metinlerinde, *mantra*'lar ve şiirlerden oluşan bölümlere verilen ad.

yada taşı, CADA TAŞI, YAĞMUR TAŞI, YAT ve SATA olarak da bilinir, Orta Asya'da yaşayan bazı Türk toplulukları arasında yağmur, kar, dolu yağdırabilecek, fırtına çıkarabilecek sihirli gücü olduğuna inanılan taş.

Çok eski bir inanışa göre Türklerin tanrısı, Hunların en ulu atalarına sihirli bir taş armağan etmiş, bu taşı ellerinde bulunduranlar doğa olaylarına yön verebilme gücünden yararlanarak birçok ulusu egemenlik altına almış, taşın ellerinden çıkmasıyla da güçlerini yitirmişlerdi. Yakut inanışında sata adını taşıyan sihirli taş at, kurt ve inek gibi hayvanların karnından ya da başından çıkarılırdı; en etkilisi kurdun karnından çıkarılandı. Bu taşa bir kadın ya da bir yabancı dikkatle bakar ya da ellerse gücü tükenirdi. Kırgız inanışına göreyse yada (cada) taşı koyunun karnında bulunurdu. Kaşgarlı Mahmud, yat adıyla andığı taşla ilgili olayları bir tür kâhinlik olarak niteler ve kendisinin de yaz mevsiminde çıkan bir yangının kar yağdırılarak söndürüldüğüne tanık olduğunu yazar.

Şamanist Altay topluluklarında kamların dışında yadacılar da vardı. Yadacı rüzgârlı dağlarda bulunduğuna inanılan bu taşı elde etmek için bütün malını mülkünü feda eder, dünyevi zevklerden uzaklaşırdı. Türkistan'da Timurlular ve Özbekler döneminde yazılan yapıtlarda da yada taşından söz edilir. Günümüzde de Türk kökenli halkların folklorunda yada taşına ilişkin söylenceler yaygındır.

Yadava HANEDANI, 12-14. yüzyıllar arasında bugün Hindistan'ın Maharashtra eyaleti sınırları içinde kalan topraklara egemen olan Hindu kraliyet hanedanı.

Başlangıçta Andra Pradesh'in doğusundaki Vengi'de hüküm süren Doğu Çalukya hanedanına bağımlı olan Yadavalar, Bhillama'nın (y. 1187-91) hükümdarlığı sırasında Dekkan'da üstünlüğü ele geçirdiler. Devletâbad'ı (Devagiri) kurarak kendisine başkent yapan Bhillama'nın torunu Singhana (y. 1210-47) güneyde Hoysalaların, doğuda Kakatiyaların, kuzeyde ise Paramaralarla Çalukyaların topraklarını ele geçirerek hanedanı gücünün doruğuna ulaştırdı.

Son Yadava kralı Ramaçandra döneminde (1271-y. 1309) Delhi sultanı Alaeddin Halaci komutasındaki bir Müsluman ordusu kraliyet topraklarını istila ederek Yadavaları haraca bağladı (1264). Ramaçandra'nın vasallıktan kurtulmak amacıyla başlattığı ayaklanma, bölgeye gönderilen yeni bir Delhi ordusunca bastırıldı. Hapse atılan Ramaçandra serbest bırakıldıktan sonra ölünceye değin Delhi'ye sadık kaldı. Yerine geçen oğlu Delhi egemenliğine karşı başlattığı ayaklanma sırasında öldürüldü ve Yadava toprakları 1317'de Halacılere bağlandı.

Yaddo, resmî adı YADDO BIRLIĞI, ABD'nin New York eyaletindeki Saratoga Springs kentinin hemen dışında yazarlar, besteciler ve görsel sanatlar alanında çalışan sanatçılara uygun çalışma ortamı sağlamak için kurulan birlik. 1900'de, sanatçıların çalışmalarını kolaylaştıracak sakin bir ortam ve kalacak yer sağlamak amacıyla New Yorklu maliyeci Spencer Trask (1844-1909), eşi yazar Kate (ya da Katrina), Nichols Trask (1853-1922) ve yardımsever George Foster Peabody tarafından, kâr amacı gütmeyen bir dernek olarak kuruldu. Trask çifti, Yaddo'da 160 hektarlık bir alana yayılan koru, göl ve bahçelerle çevrili evlerinde birçok sanatçıyı ağırladılar. 1920'de Peabody ile evlenen Katrina Trask'ın ölümünden dört yıl sonra, önceden tasarlanan plan uyarınca Yaddo konuk sanatçılara açıldı (1926).

Yaddo'ya gelen sanatçılar burada 2-8 hafta arasında kalıyorlardı. Yaddo'da kalmak için yapılan başvuruları inceleyen ve sanatçılardan oluşan danışma komitesi cinsiyet, ırk, yaş ya da inanç ayrımı yapmaksızın, yalnızca çalışmaları ve yapıtları ölçüt alıyordu. Her yıl 170'i aşkın sanatçının geldiği Yaddo'da kalan sanatçılar arasında Truman Capote, James Baldwin, Sylvia Plath, Carson McCullers ve Henri Cartier-Bresson gibi ünlü adlar bulunuyordu.

Yadin, Yigael, asıl adı YIGAEL SUKENIK (d. 21 Mart 1917, Kudüs - ö. 28 Haziran 1984, Hadera, İsrail), Lût Gölü Ruloları üzerindeki çalışmalarıyla tanınan İsrailli arkeolog ve subay.

Arkeolog Eliezer Sukenik'in oğluydu. İbrani Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve 1955'te doktorasını tamamladı. 1932-48 arasında Hagana adlı Siyonist askeri örgütün üyesiydi. 1949-52 arasında İsrail Savunma Kuvvetleri genelkurmay başkanlığında bulundu. Aralarında Hatsor (1955-58; 1968), Lût Gölü mağaraları (1960-61) ve Mesada'dakilerin de (1963-65) bulunduğu birçok önemli arkeolojik araştırmanın yöneticiliğini yaptı. 1959'da İbrani Üniversitesi'nde arkeoloji profesörü oldu. 1956'da İsrail, 1964'te Rothschild ödüllerini aldı. Yapıtları arasında *The Message of the Scrolls* (1957, yb 1962; Rulolar Diyor ki), *Hazor* (1958-62; 3 cilt), *The Art of Warfare in Biblical Lands in the Light of Archaeological Discovery* (1963, 2 cilt; Arkeolojik Buluşların Işığında Kutsal Topraklar'da Savaş Sanatı), *Masada: Herod's Fortress and the Zealots' Last Stand* (1966; Mesada: Herodes'in Kalesi ve Zelotların Son Sığınağı), *Bar-Kokhba: The Re-*

discovery of the Legendary Hero of the Last Jewish Revolt Against Imperial Rome (1971; Bar Kohba: Roma İmparatorluğu'na Karşı Son Yahudi Ayaklanmasının Efsanevi Kahramanının Yeniden Keşfi), *Hazor: The Rediscovery of a Great Citadel of the Bible* (1975; Hatsor: Kitabı Mukaddes'te Geçen Büyük Bir Hisarın Yeniden Keşfi) ve E. Stern ile birlikte *Jerusalem Revealed* (1976; Ortaya Çıkarılan Kudüs) sayılabilir.

Yagoda, Genrih Grigoryeviç (d. 1891, Łódź, Polonya - ö. 14 Mart 1938, Moskova, SSCB), Stalin döneminde Sovyet gizli polis şefi.

Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi ve Stalin'in gizli ajanıydı. 1934'te yeni kurulan İçişleri Halk Komiserliği'nin (NKVD) başkanı oldu; aynı dönemde gizli polis örgütü de komiserliğe bağlandı. Stalin 1936'da Yagoda'yı Lev Troçki, G. Y. Zinovyev ve öteki komünistlerin hazırladığı ileri sürülen komployu soruşturmakla görevlendirdi. Yagoda'nın Stalin'in önemli bir rakip olarak gördüğü Politbüro üyesi ve Leningrad (bugün Petersburg) parti sekreteri Sergey Mironoviç Kirov'un(*) öldürülmesinde de önemli rol oynadığını ortaya koyan kanıtlar vardır. Büyük Temizlik sırasındaki ilk mahkeme, Yagoda'nın polis şefliği sırasında başladı (Ağustos 1936). Zinovyev, L. B. Kamenev ve arkadaşları bu davalarda şaşırtıcı itiraflarda bulundular ve ölüm cezasına çarptırıldılar. Yagoda Ekim 1936'da yönetimde yanlışlar yaptığı suçlamasıyla görevden alındı ve yerine N. İ. Yejov getirildi. İkinci mahkeme Yejov'un göreve başlamasından sonra yapıldı. Yagoda posta ve telgraf hizmetlerini yürütmekle görevlendirildi.

Mart 1938'de başlayan üçüncü mahkeme sırasında birçok yüksek görevliyle birlikte Yagoda da aynı komploya katılmakla suçlandı. Ünlü üç hekime, uzun süredir hasta yatan ve yataklarında ölen eski gizli polis şefi V. R. Menjinski, yazar Maksim Gorki ve Politbüro üyesi V. V. Kuybişev'i öldürme emri verdiği öne sürülen Yagoda, öteki sanıklarla birlikte 13 Mart'ta idama mahkûm edildi ve ertesi gün öldürüldü.

yaguarundi (*Felis yagouaroundi*), *Felidae* (kedigiller) familyasından Yenidünya'ya özgü, küçük yapılı ve beneksiz etçil memeli türü. Çok iyi yüzen bu hayvan kedigillerin sansargillere en çok benzeyen üyesidir. Yaguarundi Güney Amerika'dan ABD'nin güneybatısına kadar uzanan bölgedeki özellikle suya yakın ormanlık ya da çalılık kesimlerde yaşar. Meksika'nın kuzeyinde çok ender rastlanır.

Yaguarundi (*Felis yagouaroundi*)
H Douglas Pratt

Yaguarundinin gövdesi uzun ve dolgun, kulakları küçük, bacakları kısa, kuyruğu uzundur. Erişkinlerin uzunluğu 30-60 cm'lik kuyruğuyla birlikte 90-130 cm, omuz yüksekliği 25-30 cm ve ağırlığı 4,5-9 kg arasında değişir. İki renk formundan kızıl kahverengi olanı eskiden ayrı bir tür (*F. eyra*) sayılmıştır. Öbürünün postu bozdur.

Yaguarundi yalnız yaşar ve hem gündüz hem de gece etkinlik gösterebilir. Temel besinini kuşlar ve küçük memeliler oluşturur. Yılın sonlarına doğru üreyen bu hayvanların dişisi yaklaşık 63 gün süren gebelik döneminin ardından 2-3 yavru doğurur.

yağ, kimyasal yapısı gliseritlerden oluşan bitkisel ya da hayvansal maddelerin ortak adı. Dokunulduğunda kayganlık duyumu uyandıran, suda çözünmeyen ve uçucu olmayan bu maddeler oda sıcaklığında katı ya da sıvı halde bulunur. Yaygın olarak uçucu yağ adıyla anılan doğal maddelerin ise kimyasal yapısı tümüyle değişik olup gerçek yağlarla ilgisi yoktur (*bak.* uçucu yağ). Bu nedenle, aradaki ayrımı belirtmek için gerçek yağlara uçucu olmayan anlamında "sabit yağlar" da denir. Yağlar kimyasal olarak lipit(*) grubu altında sınıflandırılır.

Yağlar, protein ve karbonhidratlarla birlikte temel besin maddelerinin üç ana grubunu oluşturur. Bu üç madde grubuna hemen tüm canlıların hücrelerinde rastlanır. Bitkilerde yağ en çok tohum ve meyvelerde depolanır; örneğin fındık, ceviz gibi kabuklu yemişlerin bileşiminde yüzde 70 kadar yağ vardır. Bunların bir bölümü yağ çıkarmakta yararlanılan değerli kaynaklardır. Dünyadaki toplam yağ üretiminin yüzde 90'ı 20 kadar bitki ve hayvan türünden sağlanır. Elde edilen yağın büyük bölümü besin olarak, bir bölümü de sanayide kullanılır. En yaygın yemeklik yağlar arasında başlıca inek, koyun, keçi gibi hayvanların sütünden elde edilen tereyağı ile zeytin, mısır, ayçiçeği, soya, pamuk ve aspir gibi bitkilerden çıkarılan yağlar sayılabilir. Yağlar bitkisel ya da hayvansal kaynaklardan genel olarak eritme, mekanik presleme ya da organik çözücülerle özütleme yöntemleriyle çıkarılır.

Yağların kullanımı. Yağlar Tarihöncesi dönemlerden beri hem besin olarak hem de başka amaçlar için kullanılmıştır. Örneğin Eski Mısırlılar zeytinyağını ağır inşaat malzemelerini taşımada yağlayıcı olarak kullanmışlar, katı yağları kireç ve başka maddelerle karıştırarak dingil gresi yapmışlardır. Homeros sıvı yağların dokumacılıkta kullanımından söz etmiştir. Ayrıca sıvı yağlardan ve donyağından mum yapımında ve kandil yağı olarak yararlanılmıştır.

Yağların kimyasal yapısı aydınlandıkça ticari kullanımı da yaygınlaştı. İsveçli kimyacı C. W. Scheele 1779'da zeytinyağının kurşun monoksit ile ısıtılması sonucunda gliserol elde edilebileceğini buldu, ama yağların kimyasal yapısı ancak 1815'te Fransız kimyacı Michel-Eugène Chevreul tarafından açıklandı. Birkaç yıl sonra da sıvı yağ asitleri katı yağ asitlerinden ayrılabildi. 1869'da Fransız kimyacı Hippolyte Mège-Mouriès margarini geliştirdi (*bak.* margarin).

Organik kimyacılar 1. Dünya Savaşı'ndan sonra, yağ asitlerinin ve gliseritlerin bileşimine yönelik yeni bulgular elde ettiler. Kimya sanayisinin gelişmesiyle birlikte yağların yeni kimyasal maddelerin üretiminde hammadde ya da aramadde olarak kullanımı da büyük ölçüde arttı. Böylece yağa ve yağ asitlerine dayalı bir kimyasal madde sanayisi gelişti. Örneğin, günümüzde ketentohumu, soya, ayçiçeği ve aspir yağı başta olmak üzere pek çok yağ boya, vernik ve alkit reçinelerinin üretiminde kullanılmaktadır. Sülfonlanmış yağlar gibi bazı özel yağlardan ise dericilikte ve dokumacılıkta yararlanılmaktadır.

Yağlar çok eski çağlardan beri ilaç olarak da kullanılmıştır. Şiddetli bir müshil etkisi olan hintyağı, A ve D vitamini kaynağı olarak yararlanılan balık yağları, sıvağ olarak ilaçların bileşimine giren zeytinyağı ve bademyağı ile eskiden iyi bir cüzam ilacı olan şolmogra yağı bunların başlıcalarıdır.

Yağların bitki ve hayvanlardaki işlevleri. Yağların tüm bitki ve hayvanların dokularında bulunması hücreler için yalnızca bir enerji kaynağı olmaktan öte başka fizyolojik işlevleri de bulunduğunu gösterir. Hayvanlardaki en belirgin işlevi enerji sağlamaktır. Gene bitkilerin tohumlarında biriken yağlar da benzer biçimde, yani embriyon için besin kaynağı olarak açıklanabilir. Ancak zeytin, avokado ve palmiye meyvesi gibi bazı meyvelerde bulunan yüksek miktarlardaki yağın varlık nedeni kesin olarak anlaşılamamıştır; bu yağın büyük bir bölümünün tohum çimlenmeden önce bozunduğu ya da kaybolduğu sanılmaktadır. Yağların hayvanlardaki en önemli işlevlerinden biri de deri altında birikerek hayvanları soğuğa karşı korumalarıdır.

Hayvan ya da bitki dokularından çıkarılan yağlar ayrıca fosfolipitler, steroller, A, D, E vitaminleri ile çeşitli karotenoit pigmentleri de içerir. Hepsi de çok az miktarlarda bulunan bu bileşiklerin çoğu yaşamsal önem taşıyan emülsiyon yapıcı maddeler ya da büyüme etkenleridir. Bazısı ise bitki dokularındaki yağların oksijenle birleşerek bozunmasını önleyici bir rol oynar. Hayvanların çoğu linoleik, linolenik ve araşidonik gibi temel yağ asitlerinden en az birini içeren yağlara gereksinim duyarlar. Vücutta bireşimlenemediğinden dışarıdan besinlerle alınması gereken bu yağ asitlerinin yokluğu deride bozulma ve pullanmaya, tüylerde zayıflamaya ve büyüme hızında yavaşlamaya yol açar.

Araşidonik asitten türeyen, biyolojik açıdan etkin hormon benzeri bileşikler olan prostaglandinler ise hayvan dokularında çok az miktarlarda bulunursa da düz kasların kasılması, lipit metabolizmasında rol alan enzimlerin etkinliği, merkez sinir sisteminin çalışması, kalp atışlarının ve kan basıncının düzenlenmesi, streoit hormonlarının işlevi ve yağ dokusundaki yağların hareketi gibi bazı yaşamsal olaylarda çok önemli rol oynar.

Tablo 1: En yaygın yağ asitleri

yaygın adı	kimyasal adı	formülü	karbon atomları	çift bağ	erime noktası (°C)
kaprilik	oktanoik	$C_7H_{15}COOH$	8	0	16,5
kaprik	dekanoik	$C_9H_{19}COOH$	10	0	31,5
laurik	dodekanoik	$C_{11}H_{23}COOH$	12	0	44
miristik	tetradekanoik	$C_{13}H_{27}COOH$	14	0	58
palmitik	heksadekanoik	$C_{15}H_{31}COOH$	16	0	63
stearik	oktadekanoik	$C_{17}H_{35}COOH$	18	0	72
araşidik	eikosanoik	$C_{19}H_{39}COOH$	20	0	77
oleik	*cis*-9-oktadekanoik	$C_{17}H_{33}COOH$	18	1	13,4
linoleik	*cis*-9, *cis*-12-oktadekadienoik	$C_{17}H_{31}COOH$	18	2	−5
linolenik	*cis*-9, *cis*-12, *cis*-15-oktadekatrienoik	$C_{17}H_{29}COOH$	18	3	−11,3
eleostearik	*cis*-9, *cis*-11, *cis*-13-oktadekatrienoik	$C_{17}H_{29}COOH$	18	3	49
ricinoleik	12-hidroksi-*cis*-9-oktadekanoik	$C_{17}H_{33}OCOOH$	18	1+OH	16
araşidonik	5,8,11,14-ekosatetraenoik	$C_{19}H_{31}COOH$	20	4	−49,5
erusik	*cis*-13-dokosenoik	$C_{21}H_{41}COOH$	22	1	33,8

Yağların canlılardaki bireşimi ve metabolizması. Yağlar tohumlarda ve meyvelerde olgunlaşma sürecinin sonunda oluşur. Olgunlaşma öncesinde bu organlarda bol miktarda bulunan şeker ve nişasta olgunlaşma sırasında enzimlerin etkisiyle yağ asitleri ve gliserole dönüşür; bunlar da daha sonra gliseritleri oluşturur. Radyoaktif izleme teknikleriyle bitki ve hayvanlardaki yağların karbonhidratlardan bireşimlendiği doğrulanmıştır. İşaretlenen asetik asit ya da asetat iyonları yoluyla, ara metabolit olarak asetat iyonları oluşturan herhangi bir besin kaynağının en azından bazı hayvan dokularında yağ asitlerine dönüştüğü gösterilmiştir. Doğal yağların hemen hemen tümünün yağ asitleri çift sayıda karbon atomundan oluşmuştur.

Depolanan yağın bitki embriyonları tarafından kullanımı tam olarak açıklanamamıştır, ama gliseritlerin çimlenen embriyonlarda lipolitik (yağ parçalayıcı) enzimlerin etkisiyle hidrolize uğrayarak gliserol ve yağ asitlerine ayrıştığı bilinmektedir. Oluşan bu maddeler yükseltgenme süreçlerinden geçerek ara metabolizma ürünleri oluşturabilir; bu ürünler de en sonunda karbon dioksit ve suya yıkılır ya da karbonhidratlara dönüşür.

Besinlerdeki yağlar hayvanların sindirim sisteminde, lipaz (gliseritlerin bir bölümünü hidrolize eden enzim) içeren sindirim salgıları tarafından emülsiyonlaştırılır. Daha sonra gliserol, kısmi gliserol esterleri, yağ asitleri ve bazı gliseritler bağırsak tarafından emilir ve kısmen birleşerek yeniden gliseritleri ve fosfolipitleri oluşturur. Mikroskopik damlacıklar halindeki yağ, kan yoluyla kullanım noktalarına ya da depolanacağı yere taşınır.

Sonuç olarak hayvanların vücutlarındaki yağlar hem enzimler aracılığıyla bireşimlenir, hem de dışarıdan besinler yoluyla alınır. Karbonhidratlardan bireşimlenen yağlar hayvanların yağ dokusunu oluşturur; besinlerle alınan bazı yağ asitleri ise doğrudan emilerek yağ dokusuna katılır.

Yağın depolandığı yerden harekete geçerek metabolizma süreçlerinin gerçekleştiği organlara taşınması tam olarak anlaşılamamıştır. Radyoaktif izleme teknikleri ile yapılan araştırmalar sonucunda kısmen aydınlatılan bu karmaşık süreçte yağın öncelikle karaciğere doğru yönlendiği ve burada yağ asitlerinin hidrojen kaybederek karbon atomları arasında çift bağların oluştuğu, yani doymuşluğunun kısmen azaldığı anlaşılmıştır. Yağ asitleri karaciğerde olduğu gibi çeşitli dokularda da doğrudan yükseltgenebilir. Yağ asidi metabolizmasında ara ürünlerin asetoasetat ve asetat grupları olduğu düşünülür. Yağlar normal bir metabolizma süreci sonunda karbon dioksit ve suya dönüşür, ama mekanizma yanlış yürürse aseton oluşur ve idrarla dışarıya aseton atılır.

Yağların kimyasal bileşimi. Doğal yağlar başlıca üç yağ asidi molekülü ile bir gliserol molekülünün tepkimesi sonucunda açığa çıkan gliserit adlı esterlerden oluşmakla birlikte çok az miktarda başka lipitleri de içerir. Örneğin, mısırözü yağında gliseritlerin yanı sıra fosfolipitler, glikolipitler, fosfoinosititler (inositol içeren fosfolipitler), sitosterol ve stigmasterol (bitki steroitleri) izomerleri, bazı tokoferoller (E vitamini), A vitamini, mumlar, skualen gibi bazı doymamış hidrokarbonlar, karotenoit ve klorofil gibi pigmentler ile birçok bozunma, hidroliz, yükseltgenme ve polimerleşme ürünleri de bulunur.

Katı ve sıvı yağların toplam ağırlığının yüzde 94-96'sını yağ asitleri oluşturur. Ağırlıkça çok yüksek olduğundan ve moleküllerin tepkin bölümünü oluşturduğundan yağ asitleri gliseritlerin fiziksel ve kimyasal özelliklerini büyük ölçüde etkiler. Yağların bazısı birkaç yağ asidi içermesine karşılık tereyağı gibi bazı yağlar eser miktarlarda da olsa 100'ü aşkın yağ asidini kapsar. Yağların çoğunun bileşiminde yaklaşık bir düzine yağ asidi bulunur (*bak.* Tablo 1). Yağ asitleri doymuş ve doymamış olarak ikiye ayrılır. Doymuş yağ asitleri karbon atomları arasında tekli bağlar içeren, erime noktaları oldukça yüksek asitlerdir; doymamış yağ asitleri ise bir ya da birden çok karbon çiftinin birbirine çift bağ ile bağlandığı, erime noktaları düşük ve kimyasal açıdan daha tepkin olan asitlerdir.

Doymuş asitler dizisinde yer alan asitlerin erime noktaları molekül ağırlığı küçük olanlardan yüksek olanlara doğru, oda sıcaklığının altından başlayarak yavaş yavaş artar. Doymamış asitler birden altıya kadar değişen sayıda çift bağ içerebilir ve doymamışlık arttıkça erime noktası düşer. Doğal yağlar hem doymuş, hem de doymamış yağ asitlerini içerir. Doymamış yağ asidi oranı yüksek yağlar (örn. soyayağı) sıvı, doymuş asit oranı yüksek olanlar (örn. donyağı) ise katı halde bulunur. Yağ asitlerindeki karbon atomları düz bir zincir biçiminde dizilir; doymamış (çift bağlı) asitlerin çoğunda ilk çift bağ, son karboksil grubundan başlayarak sayıldığında dokuzuncu ile onuncu karbon atomu arasında yer alır (*bak.* Tablo 2).

Yağların (katı ve sıvı) çoğunun yüzde 90-99'unu gliseritler oluşturur. Gliseritler içerdikleri yağ asidi çeşidinin yanı sıra yağ asidi köklerinin gliserol üzerindeki düzenlenişine göre de birbirinden ayrılır. Gliseritler genellikle gliserolün üç hidroksil (−OH) grubunun yağ asitleriyle esterleştiği trigliseritler halinde bulunur. Bu yağ asitlerinin üçü aynı ise oluşan gliserite basit, ikisi ya da üçü de farklı ise karmaşık trigliserit denir. Doğada basit trigliseritlere ender olarak, karmaşık trigliseritlere ise bolca rastlanır. Örneğin, bir basit trigliserit olan tripalmitin $[C_3H_5(OCOC_{15}H_{31})_3]$ bir gliserol molekülünün üç palmitik asit $(C_{15}H_{31}COOH)$ molekülüyle tepkimesinden oluşmuştur. Buna karşılık, karmaşık trigliseritlerden stearodipalmitin $[C_3H_5(OCOC_{15}H_{31})_2(OCOC_{17}H_{35})]$ iki palmitik asit kökü ile bir stearik asit kökü, oleopalmitostearin $[C_3H_5(OCOC_{15}H_{31})(OCOC_{17}H_{33})(OCOC_{17}H_{35})]$ ise bir oleik, bir palmitik ve bir de stearik asit kökü içerir.

Trigliseritlerin kısmi hidroliz ürünleri olan monogliserit ve digliseritler doğal yağlarda ender olarak bulunur. Sırasıyla bir ve iki tane yağ asidi kökü içeren bu bileşikler yapay olarak üretilebilir. Emülsiyon yapıcı ve kararlılaştırıcı özelliklerinden ötürü pastacılıkta yumuşatıcı ve bayatlamayı geciktirici olarak, ayrıca sanayide kaplama maddeleri ve reçinelerin üretiminde aramadde olarak kullanılır.

Yağların kimyasal ve fiziksel özellikleri. Yağlar elde edildiği kaynağa göre başlıca bitkisel ve hayvansal olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Ayrıca, doymamışlık derecesine göre katı ve sıvı yağlar olarak da sınıflandırılabilir. Yağların doymamışlık derecesi çift bağlarda soğurabildiği iyot miktarıyla ölçülür. Sıvı yağların doymamışlık derecesi çok yüksek olmasına karşılık katı yağlar oldukça doymuştur. Bitkilerden ve deniz hayvanlarından genellikle sıvı yağlar elde edilir. Ama bazı tropik meyvelerin çekirdeğinden 20°C-35°C'de eriyen katı yağlar da çıkarılır (örn. kakaoyağı). İyot değerleri görece düşük olan bu yağların bileşiminde yüksek oranlarda laurik, miristik ve palmitik asit gibi doymuş asitleri içeren gliseritler bulunur. Hayvansal yağların çoğu oda sıcaklığında katıdır. Süt yağları çoğunlukla bütirik, kaproik ve kaprilik asit gibi kısa zincirli, doymuş karboksilli asitlerden oluşur; balıklar ve deniz memelilerinden çıkarılan yağlar ise 6 çift bağ ve 24, hatta 26 karbon atomu içeren uzun zincirli doymamış asitler içerir.

Yağlar suda hemen hemen hiç çözünmemelerine karşılık sıcak alkolde biraz (yalnızca hintyağı soğuk alkolde çözünebilir), eter, karbondisülfür, kloroform, karbon tetraklorür, benzin ve benzende kolayca çözünür. Her biri farklı erime noktasına sahip karmaşık gliseritlerin karışımı olduğundan yağların belirli bir erime ya da katılaşma noktaları yoktur.

Yağlar havasız ya da oksijensiz bir ortamda, önemli bir değişikliğe uğramaksızın 200°C ile 250°C'ye değin ısıtılabilir. 300°C'nin üstünde ise bozunur ve yanmış yağın özgün acı kokusunu veren akrolein (gliserolün bozunma ürünü) bileşiği açığa çıkar. Ayrıca, yüksek sıcaklıklarda çeşitli hidrokarbonlar da oluşabilir.

Yağlar kolayca hidroliz olabilen maddelerdir. Bu özelliklerinden sabun yapımında ve sanayide kullanılan yağ asitlerinin üretiminde yararlanılır. Yalnızca su ile yaklaşık 220°C'lik bir sıcaklığa karşılık gelen yüksek basınç altında ya da bazlar, alkali toprak metal hidroksitleri, bazik metal oksitler gibi katalizörler eşliğinde, su ile düşük basınç altında hidrolize uğrarlar. Hidroliz sonucu yağ asitleri ve gliserol serbest hale geçer. Serbest yağ asitleri ortamda yeterli miktarda baz bulunduğunda bu bazlarla birleşerek tuz, yani sabun oluşturur.

yağ asidi, gliserol ile birlikte yağların bileşimini oluşturan asit yapısındaki organik bileşiklerin genel adı. Yağ asitleri genellikle çift sayıda karbon atomları ile bunlara bağlı hidrojen atomlarından oluşan düz bir zincir yapısındadır; zincirin bir ucunda bileşiğe asit özelliğini kazandıran bir karboksil

Tablo 2: Yağ asitlerinde doymuşluk ve doymamışlık

laurik asit	$CH_3-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-COOH$	12 karbon atomu içeren doymuş yağ asidi
oleik asit	$CH_3(CH_2)_7CH=CH(CH_2)_7COOH$	bir çift bağ ve 18 karbon atomu içeren doymamış yağ asidi
linoleik asit	$CH_3(CH_2)_4CH=CHCH_2CH=CH(CH_2)_7COOH$	iki çift bağ ve 18 karbon atomu içeren doymamış yağ asidi
linolenik asit	$CH_3CH_2CH=CHCH_2CH=CHCH_2CH=CH(CH_2)_7COOH$	üç çift bağ ve 18 karbon atomu içeren doymamış yağ asidi
araşidonik asit	$CH_3(CH_2)_4CH=CHCH_2CH=CHCH_2CH=CHCH_2CH=CH(CH_2)_3COOH$	dört çift bağ ve 20 karbon atomu içeren doymamış yağ asidi

(–COOH) grubu bulunur. Karbon atomları arasında tek bağ varsa asit doymuş, çift ya da üçlü bağ olduğunda ise asit doymamıştır ve kolayca tepkimeye girebilir. Dallanmış bir zincir yapısına ya da halkalı bir yapıya (örn. prostaglandinler) sahip yağ asitlerine de rastlanır. Yağ asitleri doğada serbest olarak bulunmaz, genellikle gliserole bağlanarak trigliseritleri(*) oluşturur.

Doğadaki en yaygın yağ asidi oleik asittir; insanda yağ dokusunun yaklaşık yüzde 46'sını oluşturan bu asit zeytin, palmiye, yerfıstığı ve ayçiçeği gibi çeşitli bitkilerin yağında da bulunur.

Bazı yağ asitleri hayvanların vücutlarında bireşimlenemediğinden dışarıdan besinlerle alınması gerekir; bunlara temel yağ asitleri denir. Örneğin, linoleik, linolenik ve araşidonik asit (linolenik asitten bireşimlenebilen bir asit) insan ve öbür memelilerin gereksinim duydukları temel yağ asitleridir. Yağ asitlerinin bazlarla tepkimesinden sabun elde edilir.

yağ bezi, deride yer alan ve farklı işlevlere sahip yağlı maddeler salgılayan yapıların ortak adı. Kuşlarda kuyruğun gövdeyle birleştiği yerde bulunan yağ bezinin salgısı, gagayla yapılan temizlik sırasında bütün tüylere yayılır. Memelilerde bulunan yağ bezleri genellikle kıl keseciklerine tutunmuştur ve sebum adı verilen salgılarını önce kesecik kanalcığına, oradan da deri yüzeyine bırakırlar. Avuç ayaları ve ayak tabanları dışında bütün deri yüzeyinde yağ bezleri dağılmıştır, en sık bulundukları alanlar ise yüz ve saçlı deridir. Yağ salgısı saç, kıl ve deriyi koruyup nemli ve kaygan tutar.

Yağ bezleri, bezi kıl keseciğine bağlayan yağ kanalcığından yağlar (trigliseritler, skualen, balmumu esterleri ve kolesterol) ile hücresel artıkları içeren sebum adlı salgılarını bırakırlar. Deri yüzeyinde hafif yağsı bir film katmanı oluşturan sebum, bir yandan derinin esnekliğini sağlarken öte yandan da deri yüzeyinden aşırı miktarda sıvı yitirilmesini önler.

Yağ bezleri gebeliğin dördüncü ayında embriyonun kıl keseciklerinden oluşur ve doğumda gelişimlerini tamamlayarak doğal büyüklüklerine ulaşır. Çocukluk yıllarında büzüşen yağ bezleri, ergenlikle birlikte büyümeye başlar. Yağ bezlerinin gelişiminin kan dolaşımındaki erkeklik hormonlarına, özellikle testosteron miktarına bağlı olduğu düşünülmektedir.

Yağ bezleri sık görülen bir deri hastalığı olan aknenin oluşumu ile ilgili görülmektedir. Akne hastalığı, yağ bezinden deri yüzeyine uzanan kanalcığın tıkanması ile sebum salgısının kesecik içinde ve yağ bezi kanalcığında birikmesi sonucunda ortaya çıkar. Sebum içindeki trigliseritlerin büyük olasılıkla bakterilerin etkinliği sonucunda kimyasal olarak yıkıma uğramasıyla açığa çıkan serbest yağ asitleri bir iltihap tepkimesi başlatarak tipik akne lezyonlarını oluşturur.

Bazı memelilerde bulunan koku bezleri, hayvanın seçtiği yaşama bölgesinin sınırlarını belirlemesine yarayan kokulu bir madde salgılar. Bazı bitkilerde çiçeğin kokusunu özelleşmiş bezlerden salgılanan yağlar sağlar.

yağ hücresi, ADIPÖZ HÜCRE olarak da bilinir, iri yağ yuvarlarının bireşimlenerek depolandığı özelleşmiş bağdoku hücresi. Bu yağın başlıca kimyasal bileşenleri stearik, oleik ve palmitik asitlerin yüksüz (nötr) gliserol esterleridir. Bu hücrelerde depo edilen yağın bir bölümü doğrudan doğruya yenilen yağlardan gelir, geri kalanı ise vücudun içinde besinlerdeki yağ ve karbonhidratlardan, bazen de proteinden oluşturulur. Vücudun başlıca yağ deposu deri altındaki *panniculus adiposus* adı verilen yağ dokusudur. Ayrıca kasların, bağırsakların arasında, bağırsak askısında, kalp çevresinde ve daha başka yerlerde de yağ depoları vardır.

Yağ dokusu açlık ve büyük fiziksel çabayı gerektiren durumlarda bir yakıt deposu işlevini görür, bunun yanı sıra, vücut ısısının korunmasına yardım eder ve çeşitli organların çevresinde yumuşak ve esnek bir yastık işlevini görür.

yağ keçesi *bak.* şaft keçesi

yağ palmiyesi, meyve ve tohumlarından yağ çıkarılan, biri Afrika, öbürü Amerika kökenli iki palmiye türüne verilen ad. Bunlardan *Elaeis guineensis* Batı ve Orta Afrika'da, Malezya'da ve Endonezya'da yağ, astropik bölgelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Eskiden yağından mum yapılan *Corozo oleifera* (bazen *Elaeis melanococca* olarak adlandırılır) ise Orta ve Güney Amerika'da yetişir. Afrika yağ palmiyesi ticari açıdan Amerika yağ palmiyesine göre daha değerlidir.

Afrika yağ palmiyesinin dalların ucunda salkımlar halinde açan minik çiçekleri döllendikten sonra siyah meyvelere döner. Yağ, ortalama 4 cm uzunluğundaki bu etli meyvelerin dış bölümünden çıkarılır. Bunun için meyveler, önce çekirdeklerinden (tohumlarından) ayrılır, daha sonra enzimlerin etkisini yok edebilmek için buharda haşlanır ve preslenir; elde edilen yağ (palmiye yağı) bileşimindeki karotenden ötürü renklidir. Palmiyenin çekirdeklerinden de kimyasal özelliği öbüründen tümüyle farklı bir yağ (palmiye çekirdeği yağı) çıkarılır.

Palmiye yağı başlıca sabun, mum ve yağlama yağlarının yapımında, tenekelerin işlenmesinde ve demir levhaların kaplanmasında, palmiye çekirdeği yağı ise margarin, şekerleme ve ilaç gibi ürünlerin üretiminde

Yağ palmiyesi (*Elaeis guineensis*)
W. H. Hodge

kullanılır. Yağ çıkarıldıktan sonra geriye kalan çekirdek küspesinden ise hayvan yemi olarak yararlanılır.

Amerika palmiye ağacı, çiçek ve meyvelerinin benzerliğinden ötürü bazı botanikçilerce Afrika palmiye ağacıyla aynı cinste sınıflandırılırsa da genel görünümü çok farklıdır. *Corozo*'nun toprağın üzerine uzanan tırmanıcı gövdesi ve yassı yapraklarına karşılık, Afrika palmiye ağacının dik bir gövdesi ve parçalı yaprakları vardır.

yağ satarım-bal satarım, yanıltma ve kovalamaya dayalı, ezgili çocuk oyunu.

Seçilen bir ebe dışındaki çocuklar yere çömelerek bir halka oluşturur. Halkanın dışındaki ebe "yağ satarım, bal satarım" diye başlayan tekerlemeyi ezgisine uygun biçimde söyleyerek halkanın çevresinde dolaşır. Bu sırada elinde gizlediği bir ucu düğümlü mendili belli etmeden çömelmiş durumdaki çocuklardan birinin arkasında yere bırakır. Ebenin mendili arkasına bıraktığı çocuk, ebe halka çevresindeki turunu tamamlayıp kendi hizasına gelmeden durumu fark ederse mendili kapıp ebenin arkasından koşmaya başlar. Ebe boşalan yere oturuncaya değin süren bu kovalama sırasında da elindeki mendille ebeye vurur. Eski ebe yerine oturduğunda ayakta kalan tekerlemeyi yeniden söylemeye başlayarak oyunu sürdürür. Arkasına mendil bırakılan çocuk durumu fark edememişse, ebe halka çevresindeki turunu tamamlayıp yeniden onun hizasına gelince yerdeki mendili alıp oturan çocuğun sırtına vurarak onu kovalamaya başlar. Çocuğun yerine oturmasıyla kovalama sona erer. Bu durumda ebe değişmez.

yağ yakıcısı *bak.* brülör

Yağcı, Nabi, takma adı HAYDAR KUTLU (d. 11 Ekim 1944, Tokat), 1983-88 arasında Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP), daha sonra da Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin (TBKP) genel sekreteri.

Üniversite yıllarında Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun (FKF) İstanbul örgütünde görev aldı. 1965'te Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) girerek İstanbul'da Fatih ilçe örgütünde yöneticilik yaptı. TİP'in IV. Büyük Kongresi'ni (1970) izleyen gruplaşmalar sırasında bazı arkadaşlarıyla birlikte *Partizan* dergisini çıkarmaya başladı.

12 Mart Müdahalesi'nin ardından polisçe aranması üzerine 1974 affına değin çalışmalarını ülke içinde gizli olarak yürüttü. 1974'te TKP'ye girdi; parti içinde Haydar Kutlu adını aldı. TKP'de İstanbul il komitesi sekreterliği, daha sonra da merkez komite ve politbüro üyeliklerinde bulundu. 12 Eylül 1980 Harekâtı'ndan sonra yurtdışına çıkarak çalışmalarını çeşitli ülkelerde sürdürdü. Bu dönemde önce partinin genel sekreter yardımcılığını üstlendi; 1983'teki V. Kongre'de de genel sekreterliğe seçildi. 1986 yazında parti konferansını toplamak üzere gizli olarak Türkiye'ye geldi, kısa süre sonra yeniden ülke dışına çıktı.

TKP ile TİP arasındaki birleşme çalışmalarının sonuçlanması üzerine TBKP adını taşıyacak yeni partiyi yasal olarak kurmak amacıyla 16 Kasım 1987'de Türkiye'ye dönen Yağcı ve TİP Genel Sekreteri Nihat Sargın gözaltına alındılar ve yaklaşık 2,5 yıl tutuklu kaldılar. 1988'de TBKP'nin yasadışı gerçekleşen kuruluş kongresinde sırasıyla genel başkanlığa ve genel sekreterliğe seçildiği açıklanan Sargın ve Yağcı serbest bırakıldıktan hemen sonra 4 Haziran 1990'da partinin yasal kuruluşunu gerçekleştirdiler. Yağcı yasal partinin de genel sekreterliğine getirildi. TBKP 28 Ocak 1992'de Anayasa Mahkemesi'nce kapatıldı. Yağcı ve arkadaşları karar aleyhine Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na başvurdular.

Çeşitli yazı, konuşma ve mahkemelerdeki savunmaları *Yazılar Konuşmalar* (1988) ve *Sorgu* (1988, N. Sargın'la birlikte) adlı kitaplarda toplanmıştır.

yağçanağı *bak.* düğünçiçeği

Yağıbasan, tam adı NİZAMEDDİN YAĞIBASAN (ö. 1164, Çankırı), Danişmendli hükümdarı.

Emir Gazi'nin oğluydu. Kardeşi Mehmed (ya da Muhammed) 1142'de ölünce Sivas'ı ele geçirdi. Öbür kardeşi Aynü'd-Devle Malatya ve Elbistan'ı, Mehmed'in oğlu Zünnun da Kayseri'yi aldılar. Anadolu Selçuklu sultanı I. Mesud'un Zünnun'u koruması üzerine Yağıbasan da Aynü'd-Devle ile anlaştı. Ama I. Mesud'a yenilerek Sivas'ı terk etmek zorunda kaldı ve Bizans imparatoru I. Manuel (Komnenos) ile ittifak kurdu. 1150'de I. Mesud'un kızıyla evlenerek ona bağlılığını bildirdi. Mesud'un ölümünden (1155) sonra Kayseri'ye girdi, Elbistan'ı geri aldı. Nureddin Zengi ile I. Manuel'in 1159'da II. Kılıç Arslan'a karşı oluşturdukları ittifaka katıldı. Ertesi yıl Kılıç Arslan'ı yenilgiye uğrattı ve onu Manuel ile anlaşmak için Konstantinopolis'e (İstanbul) gitmek zorunda bıraktı. Bu sırada Zünnun'u egemenliği altına aldı; II. Kılıç Arslan'ın korumasındaki Kemah emirini öldürttü. Kılıç Arslan ve müttefikleri Yağıbasan'a karşı harekete geçtiler ve Sivas'ı işgal ettiler. Şehinşah'la birleşmek üzere Çankırı'ya giden Yağıbasan orada öldü.

Yağıbasan Medresesi, Niksar Kalesi suruna bitişik olarak yapılmış kapalı avlulu, revaksız medrese. 12. yüzyıl ortalarında Danişmendli emiri Nizameddin Yağıbasan tarafından yaptırılmıştır. Hafifçe çarpık dikdörtgen planlı, moloz taştan bir yapıdır. Planındaki bu çarpıklık kale surlarına uymak kaygısından kaynaklanmış olabilir. Özellikle güney cephesi oldukça yıkık durumdadır. Avluyu örten ve köşelerde tromplara oturan 11 m çapındaki kubbe bugün tümüyle yıkıktır. 12. yüzyıl gibi erken bir dönemde bu boyutta bir kubbenin başka destekler olmadan gerçekleştirilmesinin zorluğu ve çok yakındaki Tokat Yağıbasan Medresesi'ndeki benzer kubbenin varlığı düşünüldüğünde, bu kubbenin ortasının da Tokat'taki gibi açık olduğu varsayılmaktadır. Gene Nizameddin Yağıbasan'ın yaptırdığı Tokat Yağıbasan Medresesi de kapalı avlulu, revaksız medrese tipine girer. Girişin yer aldığı kuzey cephesi bugün kısmen yıkıktır. Avlusu 14 m çapında bir kubbeyle örtülüdür. Köşelerde birer büyük, onların arkasında küçük birer trompa oturan bu kubbenin ortasında 10 m çapında bir açıklık vardır.

İki medrese, plan düzeni bakımından (girişin Niksar'da güney, Tokat'ta ise kuzeyde yer almasının dışında) birbirlerine çok benzer. Her ikisinin girişi de avluya bir eyvanla açılır, ayrıca avlunun sağ kenarının ortasında da bir eyvan yer alır. Gene aynı biçimde iki yapıda da girişin karşısındaki avlu duvarının ortasında başeyvan bulunur. Tokat'ta bu eyvan, duvarındaki mihrap nişinden anlaşıldığına göre yalnızca dershane değil, mescit olarak da kullanılmıştır. İki yapıda da hafifçe sivri bir beşik tonozla örtülü olan başeyvanın iki yanında dar ve uzun birer oda, bunların yanında gene dar ve uzun, ama boyutları daha büyük birer köşe odası vardır. Niksar'da bu odalar yapı kütlesinden dışarıya taşar.

Aralarındaki benzerlik ve yakınlık göz önünde tutularak, Anadolu'daki en eski kubbeli medreseler olan bu iki yapının da aynı mimar tarafından ve birbirlerine yakın tarihlerde yapıldığı ileri sürülmektedir.

yağış, havadaki su buharının yoğunlaşarak yere sıvı ve katı tanecikler halinde dökülmesi biçiminde gelişen doğa olayı. Taneciklerin yapısına bağlı olarak çisenti, yağmur, dolu, kar, çiy ya da kırağı gibi biçimler alabilir.

Yağış tanecikleri ile bulut tanecikleri arasındaki temel fark, taneciklerin büyüklüğüdür. Ortalama bir yağmur damlasının kütlesi, bulut damlacığının 1 milyon katı kadardır. Bu kütleleri sayesinde yağış tanecikleri, belirli bir düşme hızına ulaşarak bulutlardan yere kadar dökülebilir.

Yalnızca bulut damlacıklarından oluşan bir bulutun, bulut damlacıkları ile yağış taneciklerinden oluşan bir karışım haline geçmesi, temel olarak iki farklı aşamada gerçekleşir: Su buharındaki yoğunlaşma sonucunda yağışı oluşturacak ilk öğelerin ortaya çıkması ve bu öğelerin topaklanarak bulut damlacıklarıyla çarpışıp büyümesi. İlk yağış öğeleri, buz kristalleri ya da kimyasal çözelti damlacıkları olabilir.

Buz kristallerinin büyüyerek yağışın başlaması için, bulut damlacıklarının −40°C'nin altındaki sıcaklıklarda kendiliğinden donması gerekir. (Bulut damlacıklarının sıcaklığının normal donma noktasının altına düşmesine aşırısoğuma denir.) Aşırısoğumuş bulutlarda, su buharının bazı toz tanecikleri (süblimleşme çekirdekleri) üzerinde süblimleşmesi sonucunda buz kristalleri oluşabilir. Doğal bulutlarda, buz kristalleri −15°C'nin altındaki sıcaklıklarda oluşur. Buz kristali oluşumu sıcaklığı, büyük ölçüde süblimleşme çekirdeğinin fiziksel ve kimyasal yapısına bağlıdır.

Aşırısoğumuş bulutta bir kez buz kristalleri oluştuğunda, bu kristaller sıcaklıkları donma noktasının altında olduğu sürece büyür. Büyüme hızı, temel olarak sıcaklığa ve çevredeki havanın buhara doymuşluğunun derecesine bağlıdır. Kristaller, su damlacıklarını yutarak büyür. Elverişli koşullarda (örn. hızla büyüyen bir kümülüs bulutu içinde) buz kristallerinin çapı oluşumlarından 3-5 dakika sonra yaklaşık 0,13 mm'ye ulaşabilir. Bu boyuttan sonra süblimleşme yoluyla büyüme hızı yavaşlar ve büyüme daha çok, topaklanma ve bulut damlacıklarıyla çarpışma yoluyla gerçekleşir.

İlk yağış öğeleri olarak küçük çözelti damlacıkları da önem taşır. Atmosfer, bol miktarda çözünür kimyasal madde taneciği içerir. Bunların içinde en yaygın olanları, okyanuslardan süpürülerek yükselen sodyum klorür ile atmosferdeki gaz tepkimeleri sonucunda oluşan sülfatlı bileşiklerdir. Yoğunlaşma çekirdeği denen bu tanecikler, nem toplama özelliğine sahiptir ve bağıl nem oranı yüzde 80'in üzerinde olan ortamlarda çözelti damlacıkları halinde bulunurlar. Tropik kıyı bölgelerindeki hava kütleleri genellikle çok bol yoğunlaşma çekirdeği içerir. Böyle ortamlarda bulutlar, üst kesimleri buz kristallerinin ortaya çıkmasına elverecek sıcaklığa ulaşamadan daha önce büyük çözelti damlacıkları oluşturabilir.

Yağışı başlatacak olan ilk tanecikler ister buz kristalleri, ister yoğunlaşma çekirdekleri üzerinde oluşan damlacıklar olsun, yağış taneciklerinin bir bütün olarak büyümesi çarpışma ve yapışma yoluyla gerçekleşir. İlk yağış öğeleri, daha büyük olduklarından bulut damlacıklarından daha hızlı düşer ve düşme sırasında karşılaştıkları damlacıklarla çarpışırlar. Yağış taneciğinin çarpışma ve topaklanma yoluyla büyümesinin hızı, taneciğin ve düşerken çarpıştığı bulut damlacığının büyüklüğüne ve çarpışmadan sonra bu damlacıkların ne kadarlık bir bölümünün taneciğe yapıştığına bağlıdır.

yağkuşu (*Steatornis caripensis*), GUÁÇARO olarak da bilinir, *Caprimulgiformes* takımının *Steatornithidae* familyasını oluşturan kuş türü. Güney Amerika'da yaşar, mağaralarda barınır, başta yağ palmiyesi olmak üzere çeşitli bitkilerin meyveleriyle beslenir. Uzunluğu yaklaşık 30 cm, kuyruğu yelpaze biçiminde, kanatları uzun ve geniş, koyu kızıl kahverengi tüyleri siyah çizgili ve beyaz benekli, gözleri iri ve koyu renkli, gagası güçlü ve kanca uçludur. Geniş ağzının çevresinde uzun kıllar bulunur.

Yağkuşları yarasalar gibi tünedikleri mağaralarda yollarını bulabilmek için yankıyla yönelme özelliği geliştirmiştir. İnsanın işitme sınırları içinde kalan sesleri saniyede 250 kez tekrarlanan son derece hızlı tıkırtılar biçiminde çıkabilir. Yağkuşu beslenmek için barınağından geceleri ayrılır ve havada asılı kalmış gibi durarak ağaçlardan meyveleri toplar.

Dişi yağkuşu barındığı mağaranın tavanına yakın bir kaya çıkıntısında organik maddelerle bir kuluçka yeri hazırlar. Kuluçkaya bırakılan beyaz renkli 2-4 yumurtadan çıkan yavrular 120 gün kadar yuvada kalabilir. Bu süre içinde ana-babanın kustuğu yiyeceklerle beslenen yavruların ağırlığı erişkinlerin ağırlığını yüzde 70-100 oranında aşar. Yerliler yuvalardan topladıkları yavrulardan elde ettikleri kokusuz yağı yemeklerde ve aydınlatma amacıyla kullanmaktadırlar.

yağlama, birbiri üzerinde dönel ya da düzlemsel olarak kayan yüzeyler (örn. radyal ve eksenel yataklar) arasındaki sürtünmeyi azaltarak yıpranmayı geciktirmek ve hareketi kolaylaştırmak amacıyla bu yüzeylerin arasına çeşitli maddelerin (yağlayıcı) uygulanması işlemi. Tarihöncesi çağlarda insanlar inşaatlarda kullandıkları kayaları ya da ağaç kütüklerini yerde kolayca sürükleyebilmek ve kızaklarını rahatça kaydırabilmek için yağlayıcı olarak çamur ve kamıştan yararlanırdı. İlk arabaların dingilleri hayvansal yağlarla yağlanırdı; 19. yüzyılda ise bunların yerini petrol kökenli yağlayıcılar aldı. Petrol sanayisinin gelişmesiyle birlikte ham petrol, yağlayıcı yapımında en çok kullanılan hammadde durumuna geldi. Otomobillerin, uçakların, dizel motorlu lokomotiflerin, türbojetlerin ve öbür motorlu araçların ve donanımların özel yağlama gereksinimlerini karşılamak üzere hazırlanmış yeni ürünlerin ortaya çıkması, ham petrol kökenli yağlayıcıların kullanım alanını genişletti. Bunun sonucunda daha üstün nitelikli yağlayıcıların geliştirilmesi, makinelerin hız ve veriminin daha da artırılmasını olanaklı kıldı.

YAĞLAMA TÜRLERİ. Akışkan filmli yağlama, sınır sürtünmeli yağlama ve katı yağlama olmak üzere başlıca üç yağlama türü vardır.

Akışkan filmli yağlama. Akışkan filmli yağlamada kayan yüzeyler, çok ince bir akışkan katmanı (filmi) ile birbirinden tümüyle ayrılır. Yüzeyler arasındaki akışkan filmi, otomobillerdeki ana yataklarda bilinçli olarak oluşturulurken, örneğin otomobil lastiği ile ıslak yol arasında istem dışı olarak kendiliğinden ortaya çıkar. Bu tür yağlamada kullanılan akışkan genellikle sıvı olmakla birlikte, bazı uygulamalarda gazlardan da yararlanılır. Bu amaçla en yaygın olarak kullanılan gaz havadır.

Akışkan filmli yağlamada parçaların birbirine değmemesi için yağlayıcı filmin basıncının, kayan yüzeyler üzerindeki yükü dengelemesi gerekir. Yağlayıcı filmin basıncı bir dış kaynak tarafından sağlanıyorsa (otomobillerin ana yataklarında olduğu gibi) sistemde hidrostatik yağlama söz konusudur.

Öte yandan bu basınç yüzeylerin biçimi ya da hareketi dolayısıyla kendiliğinden oluşuyorsa sistemde yağlama hidrodinamik olarak gerçekleşir. Hidrodinamik yağlama yağlayıcının ağdalılık özelliklerine yakından bağlıdır.

Sınır sürtünmeli yağlama. Bu yağlama türü yağlayıcısız kayma ile akışkan filmli yağlama arasında bir ara durumdur. Bu yağlama türünde yüzeyler arasındaki sürtünme, yüzeylerin özellikleri ve yağlayıcının ağdalılık dışındaki özellikleri tarafından belirlenir. Yağlama olgusunun önemli bir bölümünü oluşturan sınır sürtünmeli yağlama, daha çok makinelerin çalışmaya ve durmaya başladığı anlarda görülür.

Tablo 1: Üç temel yağlayıcının özellikleri

yağlayıcı	bağıl ağdalılık (hava=1)	yataklara uygulamada minimum film kalınlığı (cm)	yataklara uygulamada birim yük (kg/cm)
hava	1	0,00013-0,001	0,0697-0,697
su	33	0,001-0,0025	1,7425-5,2275
sıvı yağ	1.000	0,005-0,01	13,94-34,85

Katı yağlama. Normal yağlayıcıların sistemin yükünü taşımada ya da sıcaklık dayanımında yetersiz kaldığı durumlarda uygulanır ve bu işlemde grafit ya da molibden disülfür gibi katı yağlayıcılardan yararlanılır. Katı yağlamada hayvansal yağlar, tozlar ve bazı metaller de kullanılır.

YAĞLAYICILARIN İŞLEVLERİ. Denetim işlevi. Bir yağlayıcının ana işlevi, yüzeyler arasındaki sürtünme ve yıpranmayı denetlemektir. Kayan yüzeyler arasındaki sürtünme, yağlayıcının miktarına ve niteliğine de bağlı olarak yağlamayla önemli ölçüde azaltılabilir. Örneğin sıcaklık ve aşınma gibi etmenler dışarıda tutulacak olursa, hiç yağlanmamış iki yüzey arasındaki sürtünme, yüzeylerin arasına bir yağ filmi oluşturulması durumunda 200 kat azaltılabilir. Akışkan filmli yağlama durumunda sürtünme, akışkanın ağdalılığı ile doğru orantılıdır (*bak.* Tablo 1). Petrol türevleri gibi bazı yağlayıcılar geniş bir ağdalılık aralığında üretilebildiğinden, bunlardan yaygın bir kullanım alanında yararlanılır. Sınır sürtünmeli yağlama durumunda yağlayıcının kimyasal yapısı, ağdalılık özelliklerinden daha önemlidir. Örneğin, duyarlı aletlerin yağlanmasında metal yüzeylere zarar verecek akışkanlar kullanılmamalıdır.

Yağlanmış yüzeylerde yıpranma, sürtünerek aşınma, yenim (korozyon) ve katı-katı teması sonucu oluşur. Uygun bir yağlayıcı kullanılarak bu olayların önlenmesine çalışılır. Yağlayıcılar kayan yüzeyler arasındaki mesafeyi artıran bir film oluşturarak, aşınmanın ve katı-katı temasının neden olduğu yıpranmaları ve kirletici maddeler ile yüzey pürüzlerinin neden olduğu hasarları azaltır. Yüzeylerdeki yenimi denetlemede yağlayıcının rolü iki yönlüdür. Makinenin çalışmadığı zamanlarda sistemi koruma görevini gören yağlayıcı, makine çalışırken yüzeyler üzerinde bir film oluşturarak yenimi denetleme görevini üstlenir. Yenime neden olabilecek bileşikleri etkisiz duruma getirmek amacıyla yağlayıcıya bazı katkı maddeleri de eklenebilir. Yağlayıcının denetleme yeteneği metal yüzeyler üzerindeki filmin kalınlığı ve yağlayıcının kimyasal yapısıyla doğrudan bağıntılıdır.

Yağlayıcılar sürtünmeyi azaltarak ve oluşan ısıyı dışarı taşıyarak sistemin çalışma sıcaklığının denetlenmesine de yardımcı olur. Yağlayıcının bu işlevdeki etkililiği, uygulanan yağlayıcının miktarına, çevre sıcaklığına ve bir dış soğutma sisteminin kullanılıp kullanılmadığına bağlıdır. Öte yandan yağın türü sistemdeki yüzeylerin sıcaklığını da etkiler.

Öbür işlevler. Bazı yağlayıcılar akışkanlı aktarma düzeneklerinde hidrolik akışkan olarak da kullanılır. Bazı başka yağlayıcılardan mekanik sistemlerdeki yabancı maddelerin (pisliklerin) temizlenmesinde yararlanılır. Örneğin, deterjan yayıcı katkı maddeleri çamur kalıntılarının yağlayıcı içinde asıltı haline gelmesini sağlayarak bunların içten yanmalı motorlardaki kaymalı yüzeyler üzerinde birikmesini önler. Dönüştürücü ve açıcı dişli düzenekleri gibi özel uygulamalarda, dielektrik sabiti yüksek yağlayıcılar yalıtkan işlevi görür. Yalıtım özelliklerinin en üst düzeyde olması için yağlayıcı içinde yabancı madde ve su bulunmamalıdır. Yağlayıcılar, enerji iletim aygıtlarında (örn. amortisörler) ve kesikli yüklerin etkisi altındaki makine parçalarında (örn. dişliler) ise darbe sönümlendirici işlevi görür.

YAĞLAYICI TÜRLERİ. Yağlayıcılar, fiziksel durumlarına göre katı, sıvı, gaz ve plastik (peltemsi) yağlayıcılar biçiminde sınıflandırılabilir.

Sıvı, yağsı yağlayıcılar. İnsanlar tarafından yağlayıcı olarak yaygın biçimde kullanılan ilk maddeler hayvansal ve bitkisel kökenli idi. Ama kimyasal dayanımlarının yeterli olmaması ve zamanla daha gelişkin yağlara gereksinim duyulmaya başlaması, bu yağlayıcıların yerini petrol ürünlerine ve sentetik maddelere bırakmasına yol açtı. Öte yandan domuz yağı ve ispermeçet yağı gibi çeşitli organik maddeler, bazı özellikleri nedeniyle günümüzde yağlayıcılarda katkı maddesi olarak kullanılmaktadır.

Petrol kökenli sıvı yağlayıcılar, Yer'de doğal olarak bulunan akışkanlardan elde edilmiş, çoğunlukla hidrokarbon bileşikleridir. İstenen ağdalılıkta üretilebilen, uçuculuk derecesi düşük, eylemsiz (kolayca bozulmayan) ve kayan yüzeylerde yenime karşı koruyucu işlev gören bu tür yağlayıcılar oldukça ucuzdur ve yaygın biçimde kullanılır.

Sentetik yağlayıcılar doğrudan petrolden hazırlanmamakla birlikte, petrol kökenli yağlayıcılara benzer özelliklere sahip, nötr sıvı maddelerdir. Bunlar bazı bakımlardan hidrokarbon bileşiklerinden daha üstündür. Sıcaklık değişimlerine karşı daha yüksek bir ağdalılık kararlılığına sahip olan sentetik yağlayıcıların yükseltgenmeye, sürtünmeyle aşınmaya ve ateşe dayanımı daha yüksektir. Sentetik yağlayıcıların özellikleri çok çeşitli olduğundan bunların her biri farklı özel kullanım alanlarında uygulanır. Yaygın olarak kullanılan bazı sentetik yağlayıcılar ve bunların kullanım alanı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Sentetik yağlayıcılar ve kullanım alanları

sentetik yağlayıcı	kullanım alanları
dibazık asit esterleri	alet yağı, jet türbini yağlayıcıları, hidrolik akışkanlar
fosfat esterleri	ateşe dayanıklı hidrolik akışkanlar, düşük sıcaklık yağlayıcıları
silikonlar	sönümlendirici sıvılar, uçuculuk derecesi düşük gresler
silikat esterleri	ısı aktarım akışkanları, yüksek sıcaklık hidrolik akışkanları
poliglikol eter bileşikleri	sentetik motor yağı, hidrolik akışkanlar, biçim verme ve çekme bileşikleri
fluorlu bileşikler	alev almaz akışkanlar, yükseltgenme dayanımı çok yüksek yağlayıcılar

Gresler sentetik yağ emdirilmiş koyulaştırıcı maddelerden oluşan peltemsi ürünlerdir. Plastik yağlayıcılar olarak bilinen bu tür yağlayıcılarda en çok kullanılan koyulaştırıcı maddeler alüminyum, lityum, sodyum, kalsiyum, baryum ve stronsiyum sabunlarıdır. Uyarlanmış killer ve ince silisler gibi inorganik bileşikler ya da aril grubu ve ftalosiyanin pigmentleri gibi organik maddeler ise sabun kökenli olmayan koyulaştırıcılardır. Gresler yağlama zamanı aralığının uzun olduğu, damlama ya da sızma olasılığının bulunduğu ve yağlanacak parçalarda ölçü duyarlılığının fazlaca aranmadığı uygulamalarda kullanılır. Ayrıca, sisteme yabancı madde sızmasına karşı bir conta işlevi görür.

Katı yağlayıcılar. Katı yağlayıcılar, organik ya da inorganik bileşiklerden ya da metallerden oluşan katı madde filmleridir.

İnorganik katı yağlayıcılar, katman örgülü, yumuşak katı ve kimyasal dönüşüm kaplamaları olmak üzere üç türlüdür:

1. Grafit ve molibden disülfür gibi maddeler katmanlardan oluşan bir kristal örgüsüne sahiptir. Bir katman içindeki atomların arasındaki güçlü bağlar ve farklı katmanlardaki atomlar arasındaki görece zayıf bağlar, bir katmanın öbürü üzerinde kaymasını olanaklı kılar. Tungsten disülfür, mika, bor nitrür, boraks, gümüş sülfat, kadmiyum iyodür ve gümüş iyodür de katman örgülü yağlayıcılardır. Grafitin kaygan olmasının başlıca nedeni, yüzeyinde ince bir filmin oluşmasıdır; ortamda su buharının bulunmaması durumunda grafit yağlayıcılık özelliğini yitirerek aşındırıcı hale gelir. Grafit ve molibden sülfür, kimyasal olarak eylemsizdir ve yüksek bir ısıl kararlılığa sahiptir.

2. En yaygın kullanılan inorganik ve yumuşak katı yağlayıcılar, beyaz kurşun, kireç, talk, bentonit, gümüş iyodür ve kurşun monoksittir.

3. Kimyasal tepkimelerin yardımıyla metallerin yüzeyinde çeşitli inorganik bileşikler oluşturulabilir. Kimyasal dönüşüm kaplaması olarak adlandırılan bu katman da bazı uygulamalarda yağlayıcı işlevi görür. Bu tür yağlayıcıların en yaygın kullanılanları sülfür, klorür, oksit, fosfat ve oksalat filmleridir.

Katı organik yağlayıcılar iki ana grupta toplanabilir:

1. Sabunlar, mumlar ve hayvansal yağlar: Kalsiyum, sodyum ve lityum metallerinin sabunları, hayvansal mumlar (balmumu ve ispermeçet mumu), yağ asitleri (stearik ve palmitik asitler) ve yağ esterleri (domuz ve donyağı) bu grupta yer alır.

2. Polimerik filmler: Bu yağlayıcılar, politetraflüoroetilen ve polikloroflüoroetilen gibi sentetik maddelerdir. Bu tür filmli yağlayıcılar bozulmaya karşı daha dayanıklıdır. 1,3 cm kalınlığındaki polimerik film, kolonlar üzerinde bulunan kirişlerin ısıl hareketine olanak sağlamak amacıyla öngerilmeli beton yapılarda kullanılır. Yapı elemanlarının uzama ve büzülmeleri uzun ömürlü polimerik film yardımıyla kolaylaştırılır.

Sert bir yüzey üzerindeki ince, yumuşak metal filmi, bu yüzeyin yapışmasının iyi olması durumunda, etkili bir yağlayıcı görevi görür. Kurşun, kalay ve indiyum bu tür yumuşak metallerdendir.

Gaz yağlayıcılar. Gazlara da akışkan filmli yağlama ilkeleri uygulanabildiğinden gaz yağlayıcılarla yağlama birçok yönden sıvıyla yağlamaya benzer. Ama her ikisi de ağdalı akışkanlar olmalarına karşılık sıvılar ile gazlar arasında iki önemli fark vardır: Gazların ağdalılığı çok daha düşük, sıkıştırı-

labilme yeteneği de çok daha büyüktür. Bu nedenle, örneğin hava gibi bir gaz kullanımı durumunda, sistemin film kalınlığı ve yük taşıma sığası çok daha düşük olur (*bak.* Tablo 1). Yapısında çeşitli gazlar bulunan donanımlarda hem aygıtı basitleştirmek hem de öbür yağlayıcıların neden olabileceği bulaşmaları önlemek amacıyla, kayan yüzeyler gaz yağlayıcıyla yağlanır. Yağlamada kullanılan gazlar çok çeşitlidir. Bunlar arasında en çok kullanılanları hava, buhar, sanayi gazları ve sıvı metal buharlarıdır.

YAĞLAYICILARIN ÖZELLİKLERİ. Yağlayıcıların ve kullanım alanlarının çok çeşitli olması, bunların karşılaştırılmasında kullanılan bazı ortak ölçütler getirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle yağlayıcılar çeşitli özellikleri belirtilerek satılır. Bu özelliklerin en çok kullanılanları ağdalılık (viskozluk), donma ya da pelteleşme noktası, parlama noktası, ıslatma yeteneği, nötrleşme sayısı ve yüzeye işleme (nüfuz etme) sayısıdır.

Ağdalılık. Kayan yüzeyler arasındaki sürtünme miktarını ve katı-katı temasının neden olacağı yıpranmayı önlemek için kalın bir filmin yeterli olup olmayacağını belirleyen ağdalılık, akışkan yağlayıcıların en önemli özelliğidir. Ağdalılık, belirli standart koşullar altında yağlayıcının akış hızını belirleyen bir ağdalılıkölçer tarafından belirlenir. Akışkanın akış hızı arttıkça ağdalılığı azalır. Sıvıların çoğunda sıcaklık arttıkça ağdalılık önemli ölçüde düşer. Sürtünmedeki değişmeleri en aza indirgemek amacıyla, sıcaklık oynamalarının ağdalılıkta çok az bir değişime neden olması istendiğinden, akışkanlar çoğunlukla ağdalılık indislerine göre sınıflandırılır. Ağdalılık sıcaklıkla ne kadar az değişirse, yağlayıcının indisi o kadar yüksektir.

Donma noktası. Yağlayıcının akmamaya başladığı sıcaklık olan donma ya da pelteleşme noktası, özellikle sıvı yağlayıcıların düşük sıcaklıklardaki akma özelliklerinin belirlenmesinde yararlanılan önemli bir ölçüttür. Bu sıcaklık benzer özelliklere sahip bir grup yağlayıcı içinden seçilerek yağlayıcının belirlenmesinde göz önünde tutulan en önemli ölçüt olabilir.

Parlama noktası. Yağlayıcının yanma dayanımı özelliklerinin belirlenmesine yarayan parlama noktası, yağlayıcının bir deney alevinin basıncıyla anlden alev aldığı sıcaklıktır. Donma sıcaklığı gibi parlama noktası da uygun yağlayıcının belirlenmesinde, özellikle yanıcı maddelerle çalışan makinelerin yağlanmasında en önemli ölçüt olabilir.

Islatma yeteneği. Yağlayıcının bir yüzeyi ıslatma ve ona yapışma özelliğini belirten ıslatma yeteneği, genel olarak yağlayıcının sınır sürtünmeli yağlama koşullarında çalışma yeteneğini belirtir. Yağlayıcının ıslatma yeteneğini ölçmede kullanılan belirli bir deney yoktur, bu nedenle bu özellik öncelikle kişisel yargı ve deneyimlerle belirlenir. Bir uygulamada kullanılacak en uygun yağın, ıslatma yeteneği en yüksek olan yağlayıcı olduğuna ilişkin bir kural yoktur. Örneğin ıslatma yeteneği makine yağlarına göre daha düşük olan uzun lifli gres, özellikle rulmanlı yataklar için daha uygundur.

Nötrleşme sayısı. Nötrleşme sayısı, taze yağların asit ve baz içeriklerinin ölçüsü ve kullanılmış yağların yükseltgenerek bozulma derecelerinin bir ölçüttür. Titrasyonla(*) belirlenen bu değer, 1 gr yağlayıcıyı nötrleştirmek için gerekli olan potasyum hidroksit miktarının miligram cinsinden ifadesidir.

Yüzeye işleme sayısı. Gresler için kullanılan yüzeye işleme sayısı, gres filminin özelliklerinin bir ölçütüdür. Deney, incelenen gres örneğinin içine standart bir koni düşürülmesi yoluyla gerçekleştirilir. Konini üzerinde, grese ne kadarlık bir bölümünün girdiğini gösteren bir ölçek vardır. Gresin akışkanlığı arttıkça ölçekte okunan değer büyür.

yağlı güreş, zeytinyağıyla yağlanarak ve genellikle manda derisinden kispet giyerek yapılan bir tür serbest güreş. Eski Yunan ve Bizans kökenlidir. Türkler arasında Osmanlı döneminde yaygınlaşmıştır. Türklerin Batı Anadolu ve Trakya'yı fethederken tanıdıkları yağlı güreşe kolayca uyum sağlamaları, bu stilin yağlanma dışında Orta Asya kökenli karakucak güreşine çok benzemesine bağlanabilir.

Yağlı güreşte genel boy sıralaması şöyledir: Tozkoparan (12-15 yaş), deste küçük (özendirme), deste orta, deste büyük, küçük orta küçük, küçük orta büyük, büyük orta, başaltı ve baş. Geleneksel olarak uygulanan 33 temel oyundan (teknik) bazıları el ense, tırpan, boyunduruk, çırpma (budama), dalma (tek ya da çift), künde ve kemanedir. Güreşçiler başlıca şu durumlarda yenik sayılır: Oturmuş ve ayaklar açık durumda iki elle geriye yaslanma (açık düşme); iki dirseğin yere değmesi; rakibin oyunu sonucu sırtın yere gelmesi (sırtüstü); rakibin kaldırması sonucu ayakların yerden kesilmesi (bu durumda rakibin üç adım atması ya da kendi ekseni çevresinde tam bir dönüş yapması gerekir); kispetin önemli ölçüde yırtılması ve kispetin çıkması.

Yağlı güreş en parlak dönemini 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında yaşadı. Bu dönemde 27 yıl art arda Kırkpınar başpehlivanı olan Kel Alîço'nun yanı sıra Koca Yusuf ve Kurtdereli Mehmet gibi uluslararası alanda da ünlenen yağlı güreşçiler çıktı. Günümüzde de birçok kent ve kasabada geleneksel yağlı güreş turnuvaları sürdürülmektedir. *Ayrıca bak.* Kırkpınar Güreşleri.

yağlıboya, pigmentlerle yağların karıştırılmasıyla hazırlanan boya ve bu tür boyalarla yapılan resim. Sıvı resim boyaları içinde özellikle ton ve renk karışımlarında olağanüstü kolaylıklar sağlayan tek malzemedir. Aynı zamanda çizgisel anlatıma ve kesin etki yaratmaya da elverişlidir. Saydam olmayan, saydam ve yarı saydam türleri kullanılabilir. Yağlıboyayla çok çeşitli yüzey dokuları elde edilebilir.

Sanatçıların kullandığı yağlıboyalar üretilirken kuru toz pigmentlerle beziryağı macun kıvamına gelene değin karıştırılır ve merdaneden geçirilerek pürüzsüz olması sağlanır. Boyanın kıvamı önemlidir. İplik iplik uzamayan, tereyağı kıvamında, pürüzsüz bir boya en iyisidir. Daha akıcı olması istenirse neft yağı gibi sıvılarla inceltilir. Kurumayı hızlandırmak için bazen içine kurutucu sıvılar katılır.

En kaliteli yağlıboya fırçaları kırmızı samur ve ağartılmış domuz kılından olur. Bunların ikisinin de çeşitli kalınlıklarda (numaralarda) ve biçimlerde (sivri uçlu, yuvarlak uçlu, düz, sert ve kısa düz uçlu) olanları vardır. Kırmızı samur fırçalar daha çok düzgün ve yumuşak vuruşlara uygundur. Palet bıçağının daha incesi ve esneği olan boya bıçağı da (ıspatula ya da spatül) dokulu yüzeyler elde etmekte kullanılır.

Yağlıboya resimde zemin olarak genellikle sık dokulu, saf ketenden yapılan tuvaller kullanılır. Tuval istenen boyda kesilerek çoğunlukla ahşap çerçevelere gerilir; karabaş çivi, raptiye ya da tel zımba ile tutturulur. Düzgün bir resim yüzeyi elde etmek için tuval astarla kaplanarak kurumaya bırakılır. Alçı harcı(*), kemik tutkalı ve kurşun beyazı en sık kullanılan astar malzemeleridir. Bazı sanatçılar bu asturı kurudoktan sonra zımparalayarak düzgünleştirir, bazıları da dokulu yüzeyler elde etmek için zımpara kullanmaz. Esnek ve dokulu bir yüzey yerine sert ve düzgün bir yüzey isteniyorsa (astarlanmış ya da astarlanmamış) ahşap ya da mukavva pano da kullanılabilir. Resim yapmak için kâğıt, çeşitli dokumalar ya da metal yüzeylerden de yararlanan sanatçılar vardır.

Bittikten sonra sürülen vernik, resmi havanın etkisine, çizilmeye ve kirlenmeye karşı korur. Bu vernik katı, eğer istenirse, bir uzman tarafından herhangi bir çözücüyle çıkartılabilir. Vernik, resmin yüzeyine homojen bir parlaklık verir, ayrıca tonal derinlikle renk yoğunluğu sağlar. Koyu ve yoğun renkleri yeğlemeyen bazı 20. yüzyıl sanatçıları parlak olmayan yüzeyler elde edebilmek için vernik kullanmazlar.

19. yüzyıldan önce yapılan yağlıboyaların çoğunda sanatçılar kendi seçimlerine göre boyaları kat kat kullanmışlardır. Bazı sanatçılar astarın üstüne, beyazlığı kırarak yansımayı yok eden ve daha yumuşak bir çalışma yüzeyi sağlayan bir kat sürerler. Biçimlerin ana çizgileri bu katın üstüne kalem ya da fırçayla çizildikten sonra beyaz, gri, nötr yeşil, kırmızı, kahverengi vb renklerle bu biçimler lekeler halinde boyanır. Bu ilk boya katının üstüne, onu yer yer açıkta bırakacak biçimde uygulanan saydam olmayan ya da saydam ve yarı saydam ince boyalarla biçimler tanımlanır. Resimde bazı bölümler kalın bir boya hamuruyla (*impasto*) vurgulanır. Son kat olarak sürülen vernik ise resme ışıltı, derinlik ve parlaklık kazandırır. Bazı sanatçılar boya katları arasında da "ara vernik" katları uygular. Son kat olarak çekilen verniğe "tablo verniği" denir.

Yağın resimde kullanılmasına daha 11. yüzyılda rastlanmakla birlikte, yağlıboya tuval resminin ilk örnekleri 15. yüzyılda doğrudan tempera tekniğinden geliştirilmiştir. 1400'lerde beziryağı ve çeşitli çözücülerin ortaya çıkması ile erken Rönesans resminin değişen koşulları içinde temperada yumurta sarısı yerine başka malzeme kullanılması gereksinimi aynı zamana rastlar. Bu dönemde tempera ile yapılan panolarda sır olarak yağlıboya-vernik karışımı kullanılmıştır. 15. yüzyıl Flaman ressamı Jan van Eyck bu yöntemi uygulamıştır.

16. yüzyılda yağlıboyalar Venedik resminin temel malzemesi olmuş, yüzyılın sonlarında ise yağlıboya, artık bütün olanaklarından yararlanılabilen bir malzemeye dönüşmüştür. Resim yüzeyi olarak tuvalin ahşap panonun yerini alması da bu dönemde olmuştur.

17. yüzyılın en önemli yağlıboya ustalarından Velâzquez, Rubens ve Rembrandt özgün uygulamalarıyla birçok sanatçıyı etkilediler. Sonraki dönemlerde Jan Vermeer gibi sanatçıların uyguladığı pürüzsüz, ince boyalı, yumuşak tonlu, zarif renkli ve biçimli yağlıboya resimler önem kazandı.

Modern sanatta ise yeni tekniklerin ortaya çıkmasıyla geleneksel yağlıboya teknikleri yetersiz kaldı. Bazı soyut sanatçılarla geleneksel üslupları sürdüren çağdaş ressamlar farklı yoğunluktaki boyalara yöneldiler, daha kalın ya da daha ince ve çabuk kuruyabilen boyalar kullandılar. Bazı sanatçılar dokulu yüzeyler yaratabilmek için boyalarına iri taneli malzemeler katarken, bazıları da eskisinden daha yoğun boyaları yeğledi. Birçoğu ise daha çabuk kuruyabilen ve farklı uygulamalara olanak veren akrilik boyalara yöneldi.

Yağlıdere, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde, Giresun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Espiye'ye bağlı bir bucak olan Yağlıdere, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Yağlıdere (eskiden Palaklı) Belediyesi 1972'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 26.931; kasaba, 4.899.

yağlık, eskiden sofralarda el ve ağız silmek için kullanılan bir tür peçete.

Çevre ve yemeni gibi değirmi biçiminde ve ince bezden yapılan yağlık, mendilden daha büyük olur, ipek ve sırmayla işlenirdi. İşlemeleri görünecek biçimde kuşağa sokulup süs olarak taşındığı gibi, çıkın yapmak için de kullanılırdı. Erkeklerin ter silmek için kuşakta taşıdıkları mendillere de yağlık denirdi; bununla el, yüz ve burun silinmezdi. Anadolu'daki bazı aşiretlerde kadınların fes üzerine koydukları örtü de bu adla anılırdı.

Yağlık Anadolu'da bugün de daha çok erkekler tarafından teri emmesi için başa ya da boyna dolanarak kullanılmaktadır.

yağma, kişiye karşı şiddet ya da tehdit kullanarak işlenen hırsızlık. Hırsızlığa oranla daha ağır cezayla karşılanır. Yağma suçları Türk Ceza Kanunu'nda taşınabilir mal yağması, hukuken geçerli senedin yağması, korkutarak faydalanma ve adam kaldırma olarak düzenlenmiştir (m. 495-496). Taşınabilir mal yağması, taşınabilir mal zilyedini ya da suç yerinde bulunan bir başkasını şiddet kullanarak ya da tehdit ederek o malı vermeye ya da o malın alınmasına karşı susmaya zorlamadır. Kişinin kendini bilmeyecek ve savunamayacak hale getirilmesi de maddi cebir sayılır. Cebir, şiddet ya da tehdit, yağmanın işlendiği anda kullanılmalıdır. Senedin yağması, cebir ve şiddet kullanarak ya da tehdit ederek kişiyi hukuken geçerli bir senedi vermeye ya da imzalamaya zorlamadır. Bu iki tür yağma suçu, gece ya da silah tehdidiyle ya da yol kesme ya da kıyafet değiştirme yoluyla işlenirse ceza artırılır. Korkutarak faydalanma, korkutarak, tehdit ederek ya da sözde resmî emir göstererek kişiyi para, eşya ya da hukuken geçerli senedi göndermeye ya da belli bir yere koymaya zorlamadır. Adam kaldırma, para, eşya ya da hukuken geçerli bir senet almak için kişinin hapsedilmesi, dağa ya da tenha bir yere zorla götürülmesidir.

Yağma Cendeki, asıl adı MİRZA EBU'L-HASAN RAHİM BİN HACI İBRAHİM KULİ (d. 1779, Hur - ö. 1859, Hur, Cendek), Kaçarlar dönemi İran edebiyatının en ünlü yazar ve şairi.

On beş yaşında Mecnun mahlasıyla şiir yazmaya başladı. Zülfikâr Han tarafından zindana atılıp malları yağmalatılınca mahlasını Yağma olarak değiştirdi. Serbest bırakıldıktan sonra Kum'da Muhammed Ali Mazenderani ve birkaç arkadaşıyla birlikte Encümen-i Mufâkaha adlı bir dernek kurdu. Derneğin kapatılmasından sonra Kâşan eyalet hükümetinin vezirliğine getirildi (1828). *Hulasatü'l-İftizâh* adlı manzum yapıtında Kâşan'ın köklü ailelerinden birini hicvettiği için kenti terk etmek zorunda bırakıldı. Tahran'da Kaçar hükümdarı Muhammed Şah'ın hizmetine girdi. Yirmi yıl sonra doğduğu köye döndü ve orada öldü.

Külliyat'ı (1866) içinde yayımlanan *Münşeat*'ındaki mektuplar tarihsel değer taşımakla birlikte hiçbirinde tarih yoktur. Hezliyat türündeki hicivleri sövgülerle doludur, ama toplumsal olaylara da değinir. Yergilerinden *Serdâriye*, *Hulasatü'l-İftizâh*, *Kassâbiye*, *Ahmedâ* ve *Sukuku'd-Delil* de *Külliyat*'ı içinde yayımlanmıştır.

yağmur, çapı 0,5 mm'den büyük su damlalarından oluşan yağış türü. Daha küçük damlacıklardan oluşan yağış türüne ise çisenti(*) denir (*Ayrıca bak.* yağış).

Yağmur sırasında metreküp başına ortalama 100-1.000 damla düşer; çisenti sırasında ise bu yoğunluk daha büyüktür. Yağmur damlalarının boyutu çok ender olarak 4 mm'yi aşar, çünkü damlalar büyüdükçe bölünür. Damlaların boyutu büyüdükçe, metreküp başına düşen yoğunlukları azalır. Sağanak hali dışında, yağmur sırasında görüş uzaklığı çiselemede olduğu kadar azalmaz. Meteorolojide yağmur şiddeti damlaların düşme hızına göre sınıflandırılır. Bu hız saatte 2,5 mm'nin altındaysa yağış türü hafif yağmur, saatte 2,8-7,6 mm arasındaysa orta şiddette yağmur, 7,6 mm'nin üstündeyse şiddetli ya da sağanak yağmur olarak tanımlanır.

Yağmur damlaları, küçük su damlacıklarının çarpışıp birleşmesi ya da kar tanelerinin ve öbür buz taneciklerinin düşerken yere yakın bir sıcak hava kütlesinin içinden geçmeleri sırasında erimesi sonucunda oluşur.

Yeryüzünün en yağışlı bölgesi Hawaii'de, tropik doğu rüzgârlarının etkisi altındaki Waialeale Dağıdır; burada son 20 yılın ortalaması 11.700 mm'dir. Hindistan'daki Assam eyaletinin nem yüklü muson rüzgârlarından etkilenen Çherrapunci bölgesi ise 11.430 mm'lik yıllık ortalamasıyla ikinci sırada yer alır. Bütün kıtalar göz önünde tutulacak olursa, yıllık yağmur miktarının en düşük sınırı 250 mm, en yüksek sınırı ise 1.500 mm'dir. Astropik antisiklonların orta kesimlerinde yağmur miktarı çok azdır; yeryüzündeki çöller de bu bölgelerde yer alır. Çöllerin bazı kesimlerine bugüne değin hiç yağmur yağmamıştır.

Avrupa'nın büyük bölümünde, Kuzey Amerika'nın doğusunda ve Afrika'nın orta kesimlerinde yıllık ortalama yağış miktarı 500 mm'nin üzerindedir. Hindistan, Tibet ve Çin dışında, Asya'nın büyük bölümünde bu miktar 500 mm'den, Arabistan'dan Moğolistan'ın kuzeydoğusuna kadar uzanan hat boyunca da 250 mm'den azdır. Avustralya'nın orta kesimi, Kuzey Afrika'nın büyük bölümü ile Afrika'nın güneybatısının bir bölümü, ABD'de Kayalık Dağlar ile Sierra Nevada arasında kalan bölge, Güney Amerika'nın ortabatı ve güneydoğu kıyıları da yılda 250 mm'den az yağış alır. Afrika'nın batı kıyılarının Ekvator ile 10° kuzey enlemi arasında kalan bölümü, Hindistan'ın batısındaki bir kıyı şeridi, Assam'ın bazı yerleri, Myanmar'ın bir kıyı şeridi, Kuzey ve Güney Amerika'nın ılıman enlemlerindeki rüzgârüstü dağ etekleri ve pek çok tropik bölgede yıllık yağış ortalaması 2.500 mm'nin üzerindedir. Beş dakikada 30, bir saatte 150, bir günde 500 mm'yi aşan yağış miktarına çok ender olarak rastlanırsa da, bu zaman dilimleri içinde yağışın bazen bu miktarların iki katını bile aştığı olmuştur (*bak.* Tablo).

Dünya yağış rekorları

Bir yılda en büyük miktar:
26.467 mm, Çherrapunci, Meghalaya, Hindistan; deniz düzeyinden yükseklik 1.313 m; Ağustos 1860-Temmuz 1861

Bir ayda en büyük miktar:
9.300 mm, Çherrapunci.

Bir günde en büyük miktar:
1.870 mm, Cilaos, Réunion Adası (27° güney, 55,5° doğu); deniz düzeyinden yükseklik 1.200 m; 16 Mart 1952
1.166 mm, Baguio, Luzon, Filipinler; deniz düzeyinden yükseklik 1.482 m; 15 Temmuz 1911

Bir saatte en büyük miktar:
305 mm, Holt, Missouri, ABD; 22 Haziran 1907

Beş dakikada en büyük miktar:
63 mm, Portobelillo, Panama; 29 Kasım 1911

Bir dakikada en büyük miktar:
31 mm, Unionville, Maryland, ABD; 4 Temmuz 1956

yağmur dansı, ilkçağdan günümüze değin pek çok kültürde yağmur yağdırmak amacıyla yapılan törensel dans. İlkel dansların pek çoğu aynı amaca (uzun ömür, sağlık, bereket, güç) yönelik olduğundan bereket dansları da bazen yağmur dansı biçiminde yapılır. Örneğin Hopi Yerlilerinin yağmur dansında, fallus kültlerini andıracak biçimde canlı, zehirli yılanlar ağızda tutulur.

Yağmur dansına en çok Maya ve Eski Mısır gibi tarım kültürlerinde rastlanır. İÖ 2700'den kalma Mısır mezarlarında yağmur dansçılarının resimleri vardır. Yağmur danslarında en sık rastlanan öğeler bir çember içinde dans etme, yeşil bitkilerle süslenme, çıplaklık, su dökme, fallus törenleri, genç kızların oyunları ve bir rüzgâr büyüsü işlevi gördüğüne inanılan dönme hareketidir. Güney Afrika Angonileri yağmur dansında ağaç dalları taşırlar. Papua mitolojisinde de otların güneşin gözüne kaçıp ağlamasına ve bulutlarla örtülmesine yol açacağına inanılır. Dakota Yerlileri bir su testisinin çevresinde dört kez dans eder, kendilerini yere attıktan sonra da bu testiden su içerler. Yılanların yeraltındaki yağmur yağdırıcılara dua ilettikleri inancına dayanan Hopi yılan dansının kökeni Meksika ve Orta Amerika'daki eski yılan kültlerine kadar uzanır. Güneydoğu Avrupa'da ise ortalarında yalnızca yaprak ve ot giymiş bir kızın dans ettiği bir grup genç kız ev ev dolaşır ve ev kadınları ortadaki kızın başından aşağı su döker.

yağmur duası, Arapça ISTİSKA, kuraklık dönemlerinde yağmur istemek amacıyla edilen dua.

Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife'ye göre yağmur duası sırasında namaz kılınmasına ve hutbe okunmasına gerek yoktur; yalnızca tövbe ve istiğfar edilerek yağmur için dua yeterlidir. Buna karşılık Hanefilikte İmameyn (İki İmam) olarak anılan Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre iki rekât namaz kılmak mendub, öbür mezheplere göre sünnet-i müekkededir.

Yağmur duası köy ve kentin dışında, açık alanda (sahra) ve cemaatle yapılır. Duanın arka arkaya üç gün yinelenmesi gerekir. Duaya yaşlıların, çocukların ve yavrularıyla birlikte hayvanların da götürülmesi iyi sayılır. Üçüncü duadan sonra yağmur yağmazsa elbiseler ters giyilir, tövbeler yenilenir, sadakalar verilir. Çocuklar bir süre annelerinden uzaklaştırılır, zayıflara, ihtiyarlara dua ettirilir. Böylece oluşturulan acıklı görüntüyle Tanrı'nın rahmetinin uyandırılması amaçlanır.

yağmur ormanı, genellikle yüksek, geniş yapraklı ve yaprakdökmeyen ağaçlardan oluşan gür orman. Ekvator'un çevresindeki bol yağışlı tropik bölgelerde bulunur.

Yağmur ormanları, yıllık yağış miktarının genellikle 1.800 mm'yi aştığı sıcak ve çok nemli iklim bölgelerine özgüdür. Ekvatoral (ya da tropik) ve astropik olmak üzere iki tür yağmur ormanı vardır.

Ekvatoral yağmur ormanı, yıllık yağış miktarının 1.500-3.600 mm arasında olduğu bölgelerde görülür. Nem oranı yılın her ayında yüksektir ve iklimde, mevsime bağlı olarak önemli değişiklikler görülmez. Gün

boyunca da sıcaklık yüksektir; gündüz 30°C'ye yakın, gece de 20°C dolayındadır. Ekvatoral yağmur ormanları Amazon ve Kongo ırmaklarının çevresindeki düzlüklerde, Sumatra'da ve Büyük Okyanustaki birçok adada görülür. Yüksekliğin arttığı yerlerde bunlar, dağ ormanlarına dönüşür; Yeni Gine'nin yüksek alanlarında, Kamerun'un Gotel Dağlarında ve Orta Afrika'daki Ruwenzori Sıradağlarındaki ormanlar buna örnektir.

Astropik yağmur ormanları, rüzgârüstü kıyılarda, 10° kuzey ve güney enlemleri arasındaki Ekvator bölgelerinde yer alır. Bu bölgelerde aşırı yağışlı ve kurak mevsimler birbirini izler. Sıcaklığın ve gün ışığının mevsimlere göre değişiklik göstermesi nedeniyle ekvatoral yağmur ormanlarından farklı bir bitki örtüsü gelişmiştir; ayrıca bu ormanlar daha seyrek ve ağaç türlerinin sayısı da daha azdır. Astropik yağmur ormanlarına Vietnam, Filipinler, Orta Amerika, Antiller, Brezilya'nın bazı kesimleri ve Madagaskar'da rastlanır.

Yağmur ormanlarının bir başka türü de muson ormanlarıdır. Uzun bir kurak mevsimin görüldüğü muson ormanlarında tikağacı gibi yaprakdöken ağaçlar, yer yer bambu kaplı alanlar ve çok sık bir ot örtüsü vardır. Mangrov ormanları tropik kıyılardaki haliç ve deltalarda gelişir. Yaprakdökmeyen ağaçlar ve defnelerden oluşan ılıman yağmur ormanlarında ağaçlar, iklimin ılıman, yağışın tüm yıla düzenli dağılmış olması nedeniyle öteki yağmur ormanlarına göre daha alçak ve seyrektir.

Yağmur ormanlarında iki tür toprak vardır: Kolayca işlenebilen ve son derece geçirgen olan, kırmızı tropik toprak ile katmanları belirgin, mineral içeriği zengin lateritli toprak. Ekvatoral ormanlarda kaya ve topraklarda kimyasal ufalanma yaygındır; ufalanma sonucu derinliği 100 m'yi bulan yer mantoları oluşabilir. Bu topraklar alüminyum, demir oksitleri, hidroksit ve kaolinit bakımından zengindir, ama öbür mineraller, suyla süzülme ve aşınım sonucu sürüklenip yok olur. Sıcak ve nemli havanın etkisiyle organik maddeler çok çabuk bozunup ağaç kökleriyle mantarlar tarafından emildiğinden, toprak verimli değildir.

Ilıman iklim yağmur ormanlarında toprak aşınımına ender olarak rastlanır, ama toprak üzerindeki ot örtüsünün seyrek olduğu ekvatoral yağmur ormanlarında aşınım büyük tehlike oluşturur.

Yağmur ormanları bitki ve hayvan gelişimi açısından dikey bir katmanlaşma gösterir. En üstteki bitki katı 30-50 m yükseklikte ağaçlardan oluşur. Ağaçların çoğu ikiçeneklilerdendir ve kalın yapraklıdır; kökleri de toprağın yalnızca birkaç santimetre altına uzanır yani çok sığdır. Yağmur suları yapraklardan ve ağaç gövdelerinden süzülerek toprağa ulaşır, ama suyun büyük bölümü yaprak terlemesi sırasında harcanır. Otçul hayvanlar yaprak, taze sürgün ve meyve gibi yiyebilecekleri bitkisel maddeleri bulabilmek için ağaçların en uç dallarına ulaşmak zorunda kalır. Bu türler, hem besin bulmaya, hem de yırtıcılardan korunmaya yönelik atlama, sıçrama, tırmanma ve kayma hareketleri geliştirmiştir. Maymun, uçan sincap ve ağaçkakan, ağaç tepelerinde yaşayan hayvanların bazılarıdır; bunlar, çok ender olarak yere iner.

İkinci bitki katı, alçak ağaçlar, tırmanıcı bitkiler ve orkide, eğreltiotu gibi epifitlerden oluşur. Bunların bazıları ağaç gövdelerinde asalak olarak yaşarken, bir bölümü de ağaç gövdelerini yalnızca dayanak olarak kullanır.

Toprak yüzeyi ağaç dalları, sürgünler ve yapraklarla kaplıdır. Birçok hayvan türü, böcek ve meyvelerle beslenir, birkaç etçil türüne de rastlanabilir. Sık bitkilerle kaplı bu katta yaşayan hayvanların görme duyularından çok işitme duyuları gelişmiştir. Bazı hayvanların olağandan iri gözleri de, bu yaşam ortamına uyarlanma olarak yorumlanabilir.

Yaygın inanışın tersine, yağmur ormanlarının yüzeyi tümüyle bitki kaplı değildir. Humus ve dökülmüş yaprakların oluşturduğu ince bir katman dışında, yüzeyin büyük bölümü çıplaktır. Bu katta yaşayan hayvanlar yürümeye ve bazıları bir ölçüde tırmanmaya uyarlanmıştır; gergedan, şempanze, goril, fil, geyik, pars ve ayı bunlar arasındadır. Toprak yüzeyinin altında armadillo ve ayaksızlar gibi kazıcı hayvanların yanı sıra organik artıkların ayrışmasını sağlayan mikroorganizmalar yaşar.

Orman ekosisteminde balık dışında hemen hemen tüm hayvan türlerine rastlanır. Omurgasızların çoğu, örneğin dev salyangoz ve kelebekler başka ortamlardaki türdeşlerine göre daha iridir. Genellikle yiyecek bol olsa da, miktarı mevsime ve bölgeye göre değiştiği için, çoğu hayvanın çiftleşme mevsimi de yiyeceğin en bol olduğu döneme denk gelir.

yağmur rejimi, belirli bir bölgedeki mevsimlik ve yıllık yağmur düzeni.

Dönencelerde ve her iki yarıküre de kutuplar ile 40. enlem arasında kalan kuşaklarda, yıllık yağış miktarının yıllık buharlaşma miktarını geçtiği aşırı yağışlı bölgeler vardır. Atmosfer basıncının yüksek olduğu astropik bölgelerde, en azından okyanus üzerinde buharlaşma yağıştan daha hızlıdır. Yüksek enlemlerdeki kıyı bölgelerinde en yüksek yağış miktarına kışın ulaşılırken, kıta içlerinde ve muson rüzgârlarından etkilenen yerlerde en yüksek yağış yaz aylarında gerçekleşir. Ekvator'daki alçak basınç kuşağının Güneş'e göre güneye ve kuzeye hareket etmesi nedeniyle, Ekvator yakınındaki pek çok yerde iki yağmur mevsimi yaşanır. İki yarıküredeki alizeleri birbirinden ayıran bu kuşakta güçlü yakınsamalar, hızlı atmosfer hareketleri ve yoğun yağış görülür.

Paleoklimatolojide, jeolojik kanıtlara dayanarak özellikle tropik ve astropik enlemlerde aşırı yağışlı dönemler yaşandığı düşünülmektedir. Geçmiş jeolojik çağlardaki yağış dönemlerine ilişkin en önemli kanıt, bugün çöl olan alanlarda çok iyi korunmuş durumda bulunan göl sekileridir. ABD'de, Utah'ın batısındaki Bonneville Gölü kayda değer bir örnektir. Gölün düzeyi, en azından son 500 bin yılda büyük ve hızlı bir değişim geçirmiş, yaklaşık 10 bin yıl öncesine uzanan son yağış evresinde, bugünkü göl yatağının 180 m yukarısına yükselmiştir. Güney Sahra'daki Çad Gölü bu olaya bir başka örnektir.

Çoğu uzmana göre astropik bölgelerin yağmur rejimi, yüksek enlemlerdeki buzul alanlarının genişleme dönemlerine bağlıdır; öte yandan bu soğuk dönemlerde, yerküre de toplam yağış ve buharlaşma miktarı azalır. Bu görüşe göre, buzul örtüsünün ilerlemesi nedeniyle orta enlemlerdeki rüzgâr kuşağı Ekvator'a kayar. Böylece astropik bölgelerde, özellikle kışın şiddetli yağışlara neden olur. Daha yakın zamandaki araştırmalarda ise buzullaşma dönemlerinin, iki yağış mevsimi arasındaki dönemlerle bağlantılı olduğuna ilişkin kanıtlar bulunmuştur. Tropik düzlüklerin, son buzul döneminde kurak, buzul sonrası dönemde ise yağışlı olduğu anlaşılmaktadır.

yağmur yağdırma yöntemleri, buluttan boşalan yağış miktarını yapay olarak artırma amacıyla gerçekleştirilen işlemler. *Ayrıca bak.* bulut tohumlama.

yağmurcun, *Charadriiformes* takımının *Charadriidae* familyasından birkaç kuş türünün ortak adı. Uzunlukları genellikle 24-29 cm arasında değişen bu kuşların düz gagaları başlarından kısa, kanatları uzun ve sivri uçludur. İyi bilinen türlerinden gümüş yağmurcunun (*Pluvialis squatarola*) üst bölümleri koyu ve açık renklerde nakışlı, alt bölümleri üreme mevsiminde siyahtır. Avrasya altın yağmurcunu (*P. apricaria*) ise erişkin öncesi evrede sarımsı kahve-

Avrasya altın yağmurcununun (*Pluvialis apricaria*) erişkini (sağda) ve yavrusu
The Hamlyn Group

rengi tüyleriyle dikkat çeker. Türkiye'de yazın ve göç sırasında rastlanan bu iki tür ile Amerika altın yağmurcunu (*P. dominica*) çok uzun göç yolculuklarına çıkar. Kuzey Kutup Bölgesi ve yakınlarında üreyen her üç tür de sürüler halinde göç ederek Güney Yarıküre'ye geçmektedir. Coğrafi dağılımı geniş türlerden dağ yağmurcunu(*) (*Eudromias morinellus*) ise göç sırasında Türkiye'nin birçok kesiminde görülebilir.

Yağmurcunlar çoğu kez kıyılarda koşuşturarak küçük su omurgasızlarını avlarlar. Yerde küçük bir oyuğa yaptıkları yuvaya dişi 2-5 benekli yumurta bırakır. Kuluçkaya yatma ve yavruların bakımını erkek ile dişi birlikte üstlenir.

yağsız kömür, KARA LİNYİT olarak da bilinir, kömürleşme derecesinde linyit ile taşkömürü arasında yer alan, koyu kahverengiden siyaha kadar değişen renkli kömür türü. Çoğunlukla ipeksi bir parlaklığa sahip olan yağsız kömür, makroskopik ölçekte taşkömüründen ayırt edilemez. Linyite özgü lifli yapı yağsız kömürde görülmez; buna karşılık yağsız kömürlerde, taşkömüründekine benzer ardışık koyu ve açık renkli şeritler bulunur. Bu kömürlerin ısı değeri oldukça az olmakla birlikte, kükürt içerikleri son derece düşüktür (genellikle yüzde 1'in altında). Bu nedenle pek çok ülkede termik santrallarda, taşkömürü yerine kükürt oranı düşük yağsız kömür ve linyit kullanımı yaygınlaşmaktadır. *Ayrıca bak.* linyit; taşkömürü.

yağyakıt, FUELOIL olarak da bilinir, temel olarak ham petrolün damıtılması sonucunda ortaya çıkan artıklardan oluşan yakıt. Genellikle enerji santralları ve gemilerdeki buhar kazanlarının ve sanayi fırınlarının ısıtılmasında kullanılır. Ticari yağyakıtlar çoğunlukla öbür petrol türevleriyle karıştırılarak istenen ağdalılıkta ve parlama noktasında hazırlanır. Yağyakıtların parlama noktası gazyağından daha yüksektir.

yahni, kavrulmuş soğanla pişirilen sade ya da sebzeli et yemeği.

Yahninin temel malzemesi kavrulmuş et ve soğandır. Kuşbaşı et, suyunu bırakıp yeniden çekinceye değin kavrulur. Daha sonra kavrulmuş soğan ve baharat çeşitleriyle birlikte yumuşayıncaya değin pişirilir. Çeşitli ülke mutfaklarında yer alan yahninin balık, tavuk, mantar ve ciğer kullanılarak yapılan çeşitleri de vardır.

Yahova Şahitleri *bak.* Yehova Şahitleri

Yahşihan, İç Anadolu Bölgesi'nde, Kırıkkale iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. 1989'da kurulan Kırıkkale ilinin Merkez ilçesine bağlı olan altı köyü, Yahşihan kasabası merkez olmak üzere bir araya getiren 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Yahşihan Belediyesi 1956'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 11.299; kasaba, 5.695.

Yahuda, İbranice YEUDAH, YAHUDİYE olarak da bilinir. Filistin'in ilkçağdaki geleneksel üçlü bölünümünde en güneyde kalan bölüm. O dönemde, ortadaki Samiriye ile Yahuda arasında belirgin bir sınır yoktu; Beer-Şeba kenti geleneksel olarak bölgenin en güney noktası sayılırdı.

Filistin'in İsrailoğullarınca ele geçirilmesinden önce bölgeye Kenanlılar egemendi; Hebron kenti de önemli bir merkezdi. İsrail kabilelerinden Yahudaoğulları Kudüs'ün hemen güneyinden Necef (Negev) bölgesine (Beer-Şeba'nın güneyindeki topraklar) kadar tüm topraklara sahip çıktı. Şimeon-

Yahuda'da Lût Gölü yakınlarında kurumuş bir ırmak yatağı olan Nahal Zohar
Government Press Office, Tel-Aviv, İsrail

oğulları, Benyaminoğulları ve Danoğulları da bölgedeki bazı küçük topraklara yerleşti. İÖ 10. yüzyılda Hz. Davud Yahudaoğullarının kralı olunca, Kenanlıların eski güçlü mevzii Kudüs'ü ele geçirerek bu kenti İsrail kabilelerinin birleşik krallığının merkezi yaptı. Onun oğlu Hz. Süleyman'ın (İÖ 10. yy) ölümünden sonra kuzeyli 10 kabile Yahuda'dan ayrıldıktan sonra da Kudüs Yahuda Krallığı'nın başkenti olmayı sürdürdü. Babilliler İÖ 587'de bu krallığı yıkarak Kudüs'ü yerle bir ettiler. Daha sonra Pers kralları Babil'de tutsak olan Yahudilerin yurtlarına dönerek tapınaklarını ve Kudüs surlarını yeniden inşa etmelerine izin verdiler.

Büyük İskender'in Ortadoğu'yu fethetmesinin ardından, Yahuda önce Ptolemaiosların, sonra da Selevkosların yönetimine girdi. Selevkosların Yahudilerin geleneksel inançlarını yok etme girişimine karşı ayaklanan Makabiler zamanla Selevkosları ülkeden çıkardılar ve yeni bir Yahuda Krallığı kurdular. Ama hanedan kavgaları İÖ 63'te Roma'nın müdahalesiyle sonuçlandı. Roma egemenliği döneminde I. Herodes (Büyük) İÖ 37'de önce Yahuda'nın, sonra da bütün Filistin'in (İÖ 24-4) kralı oldu. Onun ölümünden sonra, ülkenin yönetimi önce Herodes'in kendi soyuna, ardından da Romalı *procurator*'lara geçti. İS 66'da patlak veren Yahudi ayaklanması sonucunda Kudüs kenti yıkıldı (İS 70).

Yahuda (AZİZ), TADDEUS ya da LEBBAEUS olarak da bilinir (ö. İS 1. yy; Batı Kilisesi'nde yortu günü 28 Ekim; Doğu Kilisesi'nde yortu günleri, 19 Haziran ve 21 Ağustos),

Aziz Yahuda, Peter Paul Rubens'in bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1618; Prado Müzesi, Madrid
Archivo Mas, Barselona

Hz. İsa'nın 12 Havarisinden biri. Yuhanna İncili'ndeki Havari listesinde, İsa'yı ele veren Yahuda ile karıştırılmaması için "İskariyot olmayan Yahuda" olarak anılır (14:22). Kitabı Mukaddes'in bazı basımlarında "Yakub'un oğlu Yahuda" (buradaki Yakub'un Alfeus'un oğlu Havari Aziz Yakub olduğu sanılır), başka basımlarda ise "Yakub'un kardeşi" biçiminde tanımlanır. Markos ve Matta İncilleri'nde Yahuda'nın Mektubu adlı metnin yazarı sayılan İsa'nın "kardeşi" Yahuda'dan (Markos 6:3, Matta 13:55) çok, Taddeus'la (Lebbaeus) özdeşleştirilir (Markos 3:18; Matta 13:55). İnciller'de İsa'nın göğe yükselişinden sonra Yahuda'nın adı bir daha geçmez.

Havari Aziz Simon gibi Yahuda'nın da İS 70'e değin varlığını sürdüren Zelotlar adlı milliyetçi Yahudi topluluğun üyesi olduğu sanılır. 4. yüzyılda yayılmaya başlayan efsanelerde Simon'la Yahuda'nın Hıristiyanlığı yaydıkları, apokrif bir metin olan Simon ve Yahuda'nın Çektikleri'nde ise İran'da öldürüldükleri öne sürülür. Ortodoks Kilisesi'nde Yahuda ile Taddeus ayrı kişiler olarak kabul edilir.

Yahuda ISKARİYOT (ö. İS y. 30), Hz. İsa'yı ele vermesiyle tanınan havari. "İskariyot" adının soy belirtmediği, Latince *sicarius* (katil) sözcüğünden bozularak türediği, dolayısıyla Yahuda'nın o dönemde şiddete de başvuran radikal Yahudi grubu Sicarli üyesi olduğu sanılır.

Dört İncil'e göre Yahuda, Hz. İsa'nın bulunduğu yeri 30 parça gümüş karşılığında Yahudilerin yüksek rahiplerine bildirir. Yanında askerlerle birlikte, Hz. İsa'nın Son Akşam Yemeği'nden sonra 11 Havariyle dua ettiği Kudüs yakınlarındaki Getsemani Bahçesi'ne gelir ve askerlere, öpeceği kişinin Hz. İsa olduğunu söyler. Matta (26:14-16) ve Yuhanna (12:6) İncilleri'nde ihanetinin nedeni açgözlülüğüne dayandırılır. Luka İncili'nde ise "içine Şeytan girdiği için" ihanet ettiği belirtilir (22:3-6). Yuhanna İncili'nde de, Son Akşam Yemeği'nde lokmayı aldıktan sonra "içine Şeytan girdiği" anlatılır (13:27).

Yahuda'nın ölümüne ilişkin farklı öyküler vardır. Matta İncili'ne göre (27:3-10) Hz. İsa'nın ölüme mahkûm edildiğini anlayınca pişmanlık duyar ve aldığı gümüşleri geri verdikten sonra kendini asar. Resullerin İşleri'nde de (1:18) kendini yüksek bir yerden aşağı attığı ima edilir. Apokrif metinlerde ise öldüğü yere "kan tarlası" adı yakıştırılır. Yahuda'nın ölümüyle ilgili olarak Papias'tan (1-2. yy) alıntılanan dehşet verici ayrıntılar, özellikle Kopt dilindeki yapıtlarla ortaçağ edebiyatında işlenen sayısız efsaneye kaynaklık etmiştir. Dante'nin *İlahi Komedya*'sının "Inferno" (Cehennem) bölümünde Yahuda, Julius Caesar'ın katilleri Brutus ve Cassius'la birlikte Cehennem'in en dibinde gösterilir.

Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğini reddeden, onun yerine yanlışlıkla bir başkasının öldürüldüğünü savunan İslam geleneğinin bazı ürünlerinde ise Yahuda hain değildir, tersine yalan söyleyerek Yahudileri şaşırtmış ve Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesini önlemiştir. Arap coğrafyacı Dimeşki'ye (ö. 1327) göre Yahuda Hz. İsa'nın görünümüne bürünerek onun yerine çarmıha gerilmiştir. 2. yüzyılda yazılmış apokrif bir metin olan Yahuda İncili'nde de iyi yönleri anlatılır. Yahuda adı, daha sonraki dönemlerde ihanetle (örn. Yahuda öpücüğü) ilişkilendirilmiştir.

Yahuda'nın Mektubu, Yeni Ahit'te yer alan kısa bir metin. "İsa Mesihin kulu ve Yakub'un kardeşi Yahuda" olarak tanıtılan yazarının kimliği belirsizdir. Mektupta Hıristiyanlar, inananlara temelli bağışlanmış olan iman için mücadele etmeye ve Tanrı kayrasını şehvet yönünde saptıranlara karşı uyanık olmaya çağrılır. İncelikli bir Yunancayla yazılmış metinde çok sayıda mecaz kullanılır, Eski ve Yeni Ahit ile başka metinler kaynak gösterilir. Apokrif metinleri de kaynak göstermesi 3. yüzyılda mektubun düzmece olup olmadığı konusunda tartışmalara yol açmıştır. Mektubun 2. yüzyılın ilk çeyreğinde bilinmeyen bir yerde kaleme alındığı sanılır.

Yahudaoğulları, İsrailoğullarını oluşturan 12 kabileden biri. Hz. İbrahim'in oğlu Hz. Yakub (İsrail) ile ilk karısı Lea'nın dördüncü oğlu Yahuda'nın soyundan gelir. Yahuda adının başlangıçta kabileye mi, yoksa yurt edindiği topraklara mı ait olduğu tartışmalıdır.

Hz. Musa'nın ölümünden sonra onun yerine geçen Yeşu'nun Filistin'e yerleştirdiği İsrail kabileleri arasında Yahudaoğulları Kudüs'ün güneyindeki toprakları (*bak.* Yahuda) yurt edindiler. Hz. Davud ve Hz. Süleyman gibi büyük krallar yetiştiren Yahudaoğullarının tarihi, kuzeydeki İsrail Krallığı'nın İÖ 721'de Asurların eline geçmesinden ve öteki 10 kabilenin başka halklarla karışarak dağılmasından sonra İsrailoğullarının tarihiyle özdeşleşti. İÖ 587'de Babil istilasıyla yıkılan Yahuda Krallığı'nın halkı büyük bölümüyle Babil'e sürüldü. İÖ 538'de Babil'i ele geçiren Ahameniş imparatoru II. Kyros'un (Büyük) izniyle yurtlarına dönen Yahudaoğulları Babillilerin yerle bir ettiği Kudüs Tapınağı'nı yeniden yapmaya girişti. Günümüzde Yahudiler, kendilerini Yahudaoğullarıyla bu kabile içinde eriyen Benyaminoğullarının ve Tevrat döneminde rahiplik görevlerini üstlenen Levililer adlı bir topluluğun torunları sayarlar.

Yahudi Ayaklanmaları, Yahuda halkının Roma yönetimine karşı giriştiği iki büyük ayaklanma (İS 66-70 ve 132-135). Birinci Yahudi Ayaklanması, küçük grupların giriştiği dağınık direniş hareketleri ile Romalıların bunlara karşı aldığı şiddetli önlemler sonucunda başladı. 66'da birleşerek ayaklanan bu gruplar, Romalıları Kudüs'ten sürdü ve Beyt-Horon Geçidinde Gallus komutasındaki bir birliği yenilgiye uğrattı. Bunun ardından kurulan yönetim, bütün ülkeyi egemenliği altına alınca Roma imparatoru Neron, Vespasianus'u Kudüs'e gönderdi. Titus ve komutasındaki kuvvetlerin de yardımıyla Celile'ye giren Vespasianus tarihçi İosephos'un komuta ettiği Yahudi kuvvetlerini kolayca yendi. İotapata Kalesi'nin düşmesinden sonra İosephos teslim oldu ve Roma kuvvetleri tüm ülkeye boyun eğdirdi. 29 Ağustos 70'te Kudüs düştü, tapınak yakıldı ve böylece Yahudi devleti sona erdi.

Yahudilerle Romalılar arasındaki çatışmalar sonraki yıllarda da sürdü. Yahuda valisi Tinnius Rufus'un kötü yönetimi, İmparator Hadrianus'un Kudüs'te bir Roma kolonisi kurmaya kalkması ve Yahudilerin dinsel uygulamalarına koyduğu kısıtlamalar, Filistin Yahudilerinin 132'de yeniden ayaklanmasına yol açtı. Bar Kohba(*) önderliğindeki ikinci Yahudi Ayaklanması önceleri başarılı olduysa da, Romalı komutan Iulius Severus'un ustaca taktikleri karşısında tutunamadı. 135'te Kudüs'ün, ardından da Caesarea'nın güney kıyısındaki Bethar Kalesi'nin düşmesiyle ayaklanma bastırıldı. Bu tarihten sonra Yahudilerin Kudüs'e girmesi yasaklandı.

Yahudi Bundu *bak.* Bund

Yahudi takvimi, hem Ay, hem de Güneş çevrimine dayalı, dinsel ve dindışı nitelikte tarihleme sistemi.

Bugün kullanılan Yahudi takviminde gün bir günbatımından öbürüne değin sürer. Bir hafta yedi gün, bir ay 29 ya da 30 gün, bir yıl ise ayın dönüşüne dayalı 12 ay ve yaklaşık 11 günden oluşur. Bir yıl, 353, 354 ya da 355 gündür. Bu takvimi Güneş'in yıllık çevrimine uyarlayabilmek için, 19 yıllık bir dönemin 3.,6.,8.,11.,14.,17. ve 19. yıllarında 30 günlük bir 13. ay eklenir. Bu yüzden artıkyıl, toplam 383-385 gün sürer. İS 9. yüzyılda yaygın olarak kabul edilen ve bugün hâlâ kullanılan Yahudi Yılı, yaratılışı İÖ 3761'de başlatan Tevrat hesaplarına dayanır.

Yahudi takviminde ay adları Babil terimlerinden türetilmiştir ve dinsel uygulamaya göre sıralanır: Nisan (Batı Gregoryen takviminde mart-nisan), iyyar (nisan-mayıs), sivan (mayıs-haziran), tammuz (haziran-temmuz), av (temmuz-ağustos), elul (ağustos-eylül), tişri (eylül-ekim), heşvan ya da marheşvan (ekim-kasım), kislev (kasım-aralık), tevet (aralık-ocak), şevat (ocak-şubat) ve adar (şubat-mart). Artıkyılın 13. ayı adar şeni (ve-adar), adar ayından önce gelir ve aslında adar ayında yapılması gereken dinsel törenler bu ayda olur.

Dindışı takvim tişri ayıyla başlar; ilk günü Roş Haşana (Yeni Yıl) tatilidir.

On Emir'de sözü edilen tek Yahudi tatili olan Sebt(*) Şabat günüdür. Dinsel takvimin bir yıllık çevrimi, 15-22 Nisan'da Pesah (Hamursuz) kutlamalarıyla başlar. Yılın öbür büyük bayramı 6-7 Sivan'da kutlanan Şavuot'tur (Hamsin). On Günlük Pişmanlık 1-2 Tişri'deki Roş Haşana'yla (Yılbaşı) başlayıp 10 Tişri'deki Yom Kippur'la (Kefaret Günü) sona erer. Roş Haşana'da çalışma yasağına ve öbür kurallara kesin olarak uyulması beklenir, ama şenlikler de bu bayramın bir parçasıdır. Yom Kippur, Yahudi yılının en törensel, en kutsal günüdür. Son dua ayini *Şofar*'ın üflenmesiyle sona erer.

Büyük bayramların sonuncusu Sukkot (Çardaklar Bayramı) 15-21 Tişri'de kutlanır. Bu bayramın son günü Şemini Atseret (Yüce Meclisin Sekizinci Günü), 22 Tişri'de kutlanan ayrı bir bayramdır. Yıl boyunca cemaat halinde sürdürülen Tora okumaları da Şemini Atseret'te ya da ertesi gün Simhat Tora'yla sona erer.

Yahudi dinsel takviminde ayrıca bir dizi küçük (bu günlerde çalışma yasağı olmadığından böyle anılır) bayram ve perhiz günleri bulunur. 25 Kislev'de başlayan Hanukka'da Selevkos hükümdarı IV. Antiokhos Epiphaneş'e karşı girişilen ayaklanma ve Tapınak'ın İÖ 164'te yeniden kutsanması anılır. Purim'de ise İranlı Yahudilerin İÖ 5. yüzyılda zulümden kurtulması kutlanır.

Beş perhiz gününde Yahudi tarihindeki trajik olaylar anılır: İÖ 586 ve İS 70'te Birinci ve İkinci tapınakların yıkımı anısına sırasıyla Şiva Asar be-Tammuz (17 Temmuz Perhizi) ve Tişa be-Av (9 Av Perhizi), Tsom Gedaliahu (3 Tişri), Aşara be-Tevet (10 Tevet Perhizi) ve Taanit Ester (Ester Perhizi; 13 Adar). Ayrıca genellikle okulların tatil edildiği Lag ba-Omer (18 İyyar) ve yakın geçmişte İsrail'de bir ağaç dikme şenliğine dönüştürülen Tu bi-Şevat (15 Şevat) bayramları da kutlanır.

1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşundan bu yana Yahudi takvimine üç tatil günü daha eklenmiştir: Hurban(*) (27 Nisan), Anımsama Günü (4 İyyar) ve Bağımsızlık Günü (5 İyyar).

yahudibaklası *bak.* acıbakla

Yahudilik, MUSEVİLİK olarak da bilinir, Tanrı'nın varlığının insan eylemlerinde ve tarih içinde yaşandığı temel inancına dayanan, ilk büyük tektanrıcı din. Kuzey Sami kavimlerinin atası sayılan Hz. İbrahim'in soyundan geldiği kabul edilen İbranileri(*) ve İsrailoğullarını(*) Tanrı'nın "seçilmiş kavmi" saydığı için, bu halkın ulusal dini olarak gelişmiştir. Bu inanca göre Tanrı Hz. İbrahim'in kişiliğinde İsrailoğullarıyla gerçekleştirdiği antlaşmayla (*berit*) onları yalnızca kendisine tapınmakla ve tanrısal hakikatı dünyanın bütün kavimleri arasında yaymakla görevlendirmiştir. Yahudiliğin kutsal metinlerini içeren Tevrat'ın(*) yanı sıra sözlü gelenekler (Mişna [*] ve Talmud [*]), tarihsel miras, ahlaki yükümlülükler, ayin kuralları ve bağlayıcı metinlerin yorumları da (Midraş [*]) bu antlaşmanın hükümleri arasında sayılır.

Başlangıçta Hz. İbrahim'e vaat edilmiş topraklara yerleşen 12 İsrail kavminden Yahudaoğullarını(*), daha sonra da Filistin'in kuzeyinde kurulan Yahuda Krallığı'nın uyruklarını belirten Yahudi (İbranice Yehudi) adı, öteki kavimlerin başka halklarla karışarak ortadan kalktığı Babil Sürgünü'nden (İÖ 587-538) sonra, İsrailoğullarının özgün dinsel kimliğini ve Tanrı'yla arasındaki antlaşmayı benimseyen bütün müminleri içine alan bir anlam kazanmıştır. Babil Sürgünü'nün sonlarına doğru biçimlenerek günümüze değin gelen temel inanca göre, kendisini Hz. Musa'ya YHVH(*) (Yahve) adıyla tanıtan Tanrı, tarihi ve bütün ulusların yazgısını, kendi tanrılığını kabul edip tek bir halk olarak bütünleşecek biçimde düzenlemiştir; İsrailoğulları da Tanrı'nın bu tasarısını sonuçlandırmak, onun gerçekliğine ve yasalarına tanıklık ederek bunları yeryüzündeki öteki halklara bildirmek üzere aracı olarak seçilmiştir. İsrailoğulları Tanrı'nın vaat ettiği mesihin ulusal bedenleşmesi olacaktır.

İslam, Yahudiliği Tanrı'nın vahyettiği bir kitaba dayalı ilk din olarak kabul eder ve Yahudileri "kitap ehli" sayar. Ama yaygın İslam inancına göre Tevrat'ın Hz. Musa'ya vahyedilen özgün metni korunamadığı için bu din kaynağındaki vahiyden uzaklaşmıştır ve İsrailoğullarının öteki halklar karşısındaki üstünlük savının hiçbir temeli yoktur. Buna karşılık Hıristiyanlık, Yahudiliğin kutsal saydığı metinleri Eski Ahit(*) adıyla Kitabı Mukaddes'ın(*) parçası olarak benimser. Ama Hıristiyanlığa göre de Tanrı'nın İsrailoğlularıyla gerçekleştirdiği antlaşma, onun bedenleşmesi olan İsa Mesih'in gerçekleştirdiği yeni bir antlaşmayla hükümsüz kılınmış ve böylece bütün insanlık için kurtuluş yolu açılmıştır.

Sürgün öncesinde Yahudilik. Yahudi inanışına göre, İÖ 2. binyılın başlarında Kenan ülkesine geldiği varsayılan Hz. İbrahim'in iki oğlundan Yakub'un adı Tanrı tarafından İsrail olarak değiştirilmiş, onun oğullarının adlarıyla anılan On İki Kabile de İsrailoğullarını oluşturmuştu. Bundan sonra Kenan'dan Mısır'a göç eden İsrailoğulları İÖ 1200'lere değin orada tutsak kalmış, ama Hz. İbrahim'e verdiği sözü tutan Tanrı İsrailoğullarının Hz. Musa'nın önderliğinde kölelikten kurtulmasını (Çıkış [*]) sağlamış, ona Sina Dağı'nda bildirdiği On Emir'le(*) halkına yeni yükümlülükler getirmiş ve Kenan ülkesine yerleştirmişti.

İsrailoğullarının dininin Hz. Musa'yla birlikte belirginleşen başlıca vurgusu, ahlaki seçimde bulunma yeteneğinin, insanı tanımlayan temel özellik olduğuydu. Buna göre insan, biri Tanrı yasalarına itaat etmeye, öbürüyse başkaldırmaya yönelten ikili bir doğa taşıyordu ve iki eğilimden birini seçerek ahlaki özgürlüğünü kullanıyordu. Dolayısıyla her insan Tanrı'yla bir antlaşma ilişkisi içindeydi. Günah, Tanrı yasalarına bilerek başkaldırmak, bu yasalara uymaksa bilinçli bir seçimde bulunmak demekti.

Kenan ülkesinde, başta Filistiler olmak üzere çeşitli halklarla savaşmak zorunda kalan İsrailoğulları sonunda İÖ 990 dolayında Hz. Davud'un önderliğinde birleşik bir krallık biçiminde örgütlendiler. Kudüs'ü ele geçiren Hz. Davud On Emir'i içeren iki tabletin saklandığı Ahit Sandığı'nı(*) buraya getirdi, oğlu ve ardılı Hz. Süleyman da Ahit Sandığı'nın çevresinde Birinci Tapınak'ı inşa ettirdi. Hz. Süleyman döneminde yoğun yabancı etkisinin ve kentsel yaşamın gelişmesinin yol açtığı dinsel ve siyasal gerilimler İÖ 922 dolayında kuzeyli kabilelerin ayrı bir krallık kurmasına yol açtı.

Bunu izleyen 200 yıl boyunca İsrailoğulları başka dinlerin yoğun etkisi altında kaldı. Kuzeyde, Kudüs'e karşı yeni bir dinsel başkent olmak üzere Samiriye (İbranice Şomson) kuruldu. Kral Ahab'ın İsrail'de yabancı tanrılara tapınılmasına izin vermesinden sonra İlya adlı peygamber bütün kuzeyi dinsizlikle suçlayarak kapsamlı bir reform hareketine girişti. İÖ 9. yüzyılın ortalarından sonra Aramilerle sürdürülen savaşların derinleştirdiği sınıfsal ayrımlar karşısında, Amos'un öncülük ettiği yeni peygamberler Tanrı karşısındaki toplumsal ve ahlaki yükümlülükleri vurguladılar. 8. yüzyıl sonlarında Asurların İsrailoğullarının üzerine yürümesi ve sonunda Yahuda kralı Ahaz'ın Asurlara boyun eğmesi, kötülüklerin Tanrı'ya yüz çevirmekten kaynaklandığı inancını yayan Hoşea, İşaya ve Mika gibi peygamberlerin, yetkin bir hükümdarın önderliğinde yüzyüze toplumsal ve siyasal bir düzen kuran gerçekten kutsal bir topluluk ülküsünü Yahudi geleneğine

yerleştirmesiyle sonuçlandı. Babil'in Yahuda Krallığı'nı ele geçirmesi ve bunu izleyen sürgün dönemindeyse, İsrailoğullarının yurtlarına dönmesinin, ancak bütün dünyanın onların Tanrı'sını benimsemesiyle gerçekleşebileceği kavramı oluştu.

Helenistik Yahudilik ve Roma egemenliği. İsrailoğullarının Babil Sürgünü'nden dönüşüyle de mesih beklentisi gerçekleşmedi ve Yahudi peygamberler dönemi, Malaki'nin Hz. Musa'nın yasalarına bağlı kalma çağrısıyla son buldu. Ahameniş (Pers) kralı I. Artakserkses'in İÖ 444'te Hz. Musa'nın yasalarını bütün ülkede geçerli ilan etmesi, önce Tevrat'ın büyük bölümünün yazıya geçirilmesini, ardından da sözlü yasaların derlenmeye başlamasını sağladı. Büyük İskender'in İÖ 332'de Filistin'i ele geçirmesi Yahudi tarihinin Helenistik dönemini (İÖ 4.-2. yy) başlattı. İÖ 2. yüzyıl başlarına değin Yahudi dini ve kültürü üzerindeki Yunan etkisi belirginleşti, Yunan kökenli Yahudiler de yüksek rahipliğin denetimini ele geçirmişti. Selevkos hükümdarı IV. Antiokhos Epiphanes'in (hd İÖ 175-164) Yahudi ibadetini yasaklaması Makabi ayaklanmasıyla sonuçlandı, ama Helenizmin etkisi gitgide güçlenerek Kral I. Herodes döneminde (İÖ 37-4) doruğa ulaştı. Gene bu dönemde Yahudi toplumunun seçkinleri arasında, sözlü yasaların da Tanrı vahyi olduğunu savunan Ferisilerle(*), Tora'daki(*) (Tevrat'ın ilk beş kitabı) yazılı yasalara bağlı kalan Sadukiler(*) olmak üzere iki büyük grup oluşmuştu. Helenistik dönemde Suriye, Anadolu, Babil ve özellikle İskenderiye'de Yahudiliğin önemli merkezleri ortaya çıktı. Yahudi kutsal metinleri Yunancaya çevrildi, Mısır'da zengin bir tarih, şiir ve felsefe birikimi oluştu.

İÖ 63-İS 135 arasında süren Roma egemenliği döneminde bağımsız bir Yahudi devleti kurma özlemleri yoğunlaştı. Bu amacı benimseyen Herodesçiler ve Zelotlar gibi çileci ya da münzevi grupların tümü Tevrat'a mutlak bağlılığı öngörüyordu. Bütün insanlık üzerinde Tanrı egemenliğinin gerçekleşmesi beklentisinin ülküsel bir hükümdar kavramında odaklaştığı bu dönemde gelişen Hıristiyanlık, Yahudilik içinde o güne değin ortaya çıkmış en önemli "mezhep" çatışmasına yol açtı. Öte yandan Roma'dan kaynaklanan baskıların artması üzerine patlak veren ilk ayaklanma (66-73) sırasında, sürgün dönüşünde inşa edilen İkinci Tapınak yıkıldı.

Ortaçağda Yahudilik. Birbirini izleyen başarısız ayaklanmaların yol açtığı büyük yıkımın ardından Yahudiliğin kendi içine dönmesiyle başlayan Talmud'un geliştirilmesi dönemi 2. yüzyıldan 18. yüzyıla değin sürdü. *Tanna* denen din bilginleri döneminde Filistin'deki en yüksek yasama ve yargı kurulu Sanedrin'in başında bulunan Şimon ben Gamalyel (y. 135 - y. 175) ve Yeuda ha-Nasi (y. 175 - y. 220) Mişna'ya son biçimini verdiler. Bunu izleyen dönemde Filistin'deki (y. 220-400) ve Babil'deki (y. 200-650) *amora*'lar Mişna'yı açımlayıp öteki metinlerle uyumlulaştırdılar ve yeni koşullara uyguladılar. Böylece Filistin ve Babil Talmud'ları ortaya çıktı, Babil Talmudu Yahudi yaşamının temelini oluşturdu. Sanedrin başkanı IV. Gamalyel'in yaklaşık 425'te ölmesi üzerine Akdeniz'deki Yahudi topluluğu parçalandıysa da Yahudi takviminin korunması ve hahamların çabaları Avrupa'da Yahudi topluluğunun sürmesini sağladı. Öte yandan Filistin'den Babil'e geçen hahamlık kurumu Yahudiliğin şeriat ve ilahiyat sistemini bu yeni ülkenin koşullarına başarıyla uyarladı. 7. ve 8 yüzyıllarda İslamın genişlemesiyle birlikte, *gaon* adıyla anılan Babilli Yahudi önderler kendi geleneklerini bütün Yahudi toplumlarına ulaştırdılar.

Ortaçağda Yahudi kültürü ortak dinsel temeli paylaşan iki kol biçiminde gelişti. Kültürel köklerini Babil'e dayandıran Sefardi (Endülüs-İspanya) Yahudileri, çevrelerindeki Müslüman Arap kültürünün de etkisi altında kaldı. Roma ve Filistin geleneğine dayanan Aşkenazi (Fransız-Alman) Yahudiliğiyse Avrupa'nın Latin-Hıristiyan kültür ortamında gelişti. Gene aynı dönemde, biri 12. yüzyılda Alman Aşkenazileri arasında gelişen Hasidilik(*), öbürü 13. yüzyılda Provence ve Kuzey İspanya'daki Talmud akademilerinde ortaya çıkan tefekküre dayalı bir Kabala(*) türü olmak üzere, Yahudi mistisizminin iki türü biçimlendi. Provence ve Kuzey İspanya'da Sefardi ve Aşkenazi kültürleri arasında ortaya çıkan çatışma, Hıristiyan yöneticilerin baskıları ve 1306'da Yahudilerin Fransa'dan sürülmesi yüzünden çözümsüz kalınca iki gelenekçi çizgi gerilimli biçimde yan yana yaşamayı sürdürdü. Avrupalı Yahudiler üzerinde 18. yüzyıla değin süren baskılar nedeniyle bazı Yahudiler inançlarını gizleyerek görünüşte Hıristiyanlığı benimsediler; bir yandan da Sabetay Sevi ve Jacob Frank gibi sahte mesihlerin önderliğinde aşırı mezhepler ortaya çıktı.

Aydınlanma sonrasında Yahudilik. 18. yüzyılda Orta ve Doğu Avrupa'da Haskala(*) adıyla bilinen Yahudi Aydınlanması gerçekleşti. Bu dönemde mesihçi beklentilerden uzaklaşan Yahudiler yeryüzünde kişisel ve ulusal amaçlarına ulaşmaya ağırlık vermeye başladılar. Haskala Rusya'da ruhbanlık karşıtı bir harekete dönüştü, toplumsal ve ekonomik reform talepleriyle birlikte gelişti. Kendilerini din bakımından Yahudi, milliyet bakımından Rus sayan yazarlar zengin İbranice ve Rusça edebiyat ürünleri verdiler. 12. ve 13. yüzyıllarda Doğu Avrupa'da uç veren Yidiş edebiyatı 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yeniden canlandı. Ama 1881 pogromları(*) bu gelişmeyi durdurdu.

Batı Avrupa'da Napoléon döneminde (1800-15) başlayan Yahudi Reform hareketi de Haskala'nın ürünüydü. Fransa'da öğreti düzeyinde gelişen Reformcu Yahudilik, Almanya'da ibadetin dışsal ve estetik yönleri üzerinde yoğunlaştı. Reformcu Yahudilik Almanya'da 1840'larda kurumlaşırken Avrupa'nın büyük bölümünde başarısız kaldı, ama ABD'de önceki reform eğilimleriyle bütünleşerek yaygınlaştı. Reform hareketinden kaynaklanan Tutucu Yahudilik de 1845'te Almanya'da biçimlendi. Bu akım Yahudiliğin bir evrim geçirdiğini temel almakla birlikte, yaşam kuralları ve ibadet konusunda geleneklere bağlılığı savunuyordu. Buna karşılık hem Tora'yı hem de Talmud ve Mişna'yı kesinlikle değişmez, ibadetin bağlayıcı tek ölçüsü sayan Gelenekçi Yahudilik günümüze değin ağırlığını korudu.

Avrupalı Yahudilerin bir bölümü (özellikle Hasidiler) Batılılaşmaya bütünüyle karşı çıkarken, çoğunluk geleneklerini sürdürmekle birlikte Batılı yaşam biçimini ve kültürünü benimsedi. Bu sürece koşut biçimde araştırmacılar Yahudi tarihini, edebiyatını ve Yahudiliğin bilimlere katkılarını dindışı bir gözle incelemeye başladılar. Artık pek çok Yahudinin sözlü yasaları Tanrı vahyi saymadığı bu yeni dönemde Yahudi felsefeciler süreklilik kavramını sorguladılar. Bazıları Yahudiliği insanın tarihsel ve ahlaki boyutunun taşıyıcısı olarak yorumlarken, bazıları Tanrı'yla kişisel yüzleşmenin özellikle yoğunlaşmış bir biçimi olarak tanımladılar; bazı düşünürlerse Yahudiliği dinsel milliyetçilikle özdeşleştirdi. Dindışı özellikleri bakımından Siyonizm de reform hareketinin sonucuydu. Avrupa'daki 19. yüzyıl milliyetçiliğinden kaynaklanan ve antisemitizme bir tepki biçiminde gelişen Siyonizmin ulusal canlanma ve anayurda dönme yönünde geliştirdiği program 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlandı.

II. Dünya Savaşı sırasında Nazilerin giriştiği büyük Yahudi soykırımından bu yana Yahudiler temel olarak Avrupa dışında İsrail, Rusya, öbür eski Sovyet cumhuriyetleri ve ABD'de toplanmıştır. Günümüzde İsrail Devleti resmen Gelenekçi Yahudiliği benimsemiştir.

Yahudiye *bak.* Yahuda

Yahya (VAFTİZCİ AZİZ) (d. Yahuda - ö. İS 1. yy başları), Hıristiyanlığın Hz. İsa'nın habercisi saydığı Yahudi peygamber. Kuran'da da adı geçen Yahya, İslam geleneğinde, İsrailoğullarını Tevrat'ın hükümlerine çağıran ve bu hükümlere göre davranan son peygamber olarak kabul edilir. Son Yargı'nın yaklaştığını bildirerek ona hazırlanmak üzere tövbe edenleri suyla vaftiz ettiği inancı nedeniyle "Vaftizci" sıfatıyla anılır. Hıristiyan inanışına göre Hz. İsa'yı da vaftiz etmiş, onun peygamberlik görevini başlatmış, kendisini izleyecek peygamberin "Kutsal Ruh'la vaftiz edeceğini" bildirerek Mesih'in geleceğini haber vermiştir. İnciller'de Vaftizci Yahya'nın, İlyas peygamberin dönüşü olduğu yönünde bir inanç da yer alır.

Yerleşik inançlara göre Yahya, tarikat üyesi bir *kohen* olan Zekarya'yla (İslam metinlerinde Zekeriya), Meryem Ana'nın akrabası (İslam tarihçilerine göre kız kardeşi ya da teyzesi) olduğu kabul edilen Elisabet'in oğluydu. Annesi ile babasının çok ileri yaşında, bir tür mucize olarak Tanrı'nın bağışıyla ve meleklerin müjdesiyle doğmuştu. Bu inançlarla çakışan Kuran'daki anlatıya göre Zekarya, Tanrı'dan, "Yakuboğullarına mirasçı olacak bir oğul bağışlamasını" (Meryem 4-6) dilemiş, Yahya'nın doğumunu müjdeleyen melekler de onun "Tanrı'dan gelen bir kelimeyi", yani Hz. İsa'yı doğrulayacağını bildirmişti (Al-i İmran 39). Luka İncili'ne (1:39-41) göre de Yahya, daha ana rahmindeyken Elisabet'i ziyarete gelen Meryem'in karnındaki İsa'yı kendi "Rabbi" olarak selamlamıştı (*bak.* Meryem'in Elisabet'i Ziyareti).

Yahya'nın doğum yeri, İS 530'dan sonraki bazı kaynaklara göre, En Kerem adını taşıyordu. Çocukluk ve gençlik dönemi Yahuda Çölünde geçti. Bu dönemde örneğin Essenliler gibi aşırı çileci keşiş toplulukları ya da münzeviler çölde gençleri kendi inançları doğrultusunda eğitiyordu. Yahya 27/28 ya da 28/29 yıllarında Ürdün Vadisinin aşağı kesiminde, "Salim yakınındaki Ainon"dan (bugün Nablus yakınları) Ceriko'nun doğusuna kadar geniş bir bölgede peygamberliğe başladı. Öteki peygamberler gibi deve kılından bir giysisi vardı. Çağrısı, Yahudi toplumunun bütün kesimlerine yönelikti. Tövbe edenleri akarsuya daldırarak yaptığı vaftiz, kendi mürit topluluğuna katılımı amaçlayan bir tören değil, yargı gününe hazırlanmayı amaçlayan bir tövbe ayiniydi. Bu ayin büyük olasılıkla arınma amaçlı başka vaftizler de uygulayan Essenlilerin mezhebe kabul ayinini andırıyordu.

20. yüzyılda Lût Gölü Ruloları'nın bulunmasından sonra Vaftizci Yahya'yla Essenliler arasında çeşitli koşutluklar kurulmasına karşın onu bu mezhepten ayıran önemli özellikler vardı. Yahya bir mezhep üyesi olmadığı gibi bir mezhep kurmayı da amaç-

lamıyordu. Essenlilerden çok daha geniş bir kesime, yoksullara ve günahkârlara sesleniyordu. Hz. İsa'nın İnciller'de yer alan sözlerine göre "Tanrı'nın Krallığı için görevlendirilmiş son ve en büyük peygamberdi" (Markos 9, Matta 11, Luka 7).

Hz. İsa'yı vaftiz ettikten bir süre sonra Yahya, Celile ve Ürdün'ün orta kesimlerinde hüküm süren Kral Herodes Antipas'ın emriyle hapse atıldı. Suçu ne Yahudi tarihçi Josephos'un öne sürdüğü gibi bildirisinin ahlaki içeriğiydi, ne de İnciller'de yer alan biçimiyle öğretisi siyasal açıdan tehlikeli bulunabilecek nitelikteydi. Herodes, Nebati kralı IV. Aretas'ın kızı olan ilk karısını boşadıktan sonra, Yahudi yasalarına aykırı biçimde, üvey kardeşinin dul karısı Herodias'la evlenmişti. Yahya'nın bu evliliği kınaması, kralın Yahudi uyruklarının ona karşı yarı Arap uyruklarıyla birleşmesi tehlikesini doğurmuştu. Hz. Yahya'nın bu nedenle öldürülmesinden sonra 35/36'da Aretas, Herodes'i yenilgiye uğratacaktı.

Kuran'da Yahya'nın ölümüyle ilgili bilgi bulunmamakla birlikte İslam tarihçileri İnciller'deki anlatıyı doğru kabul ederler. İnciller'de Hz. Yahya'nın Hz. İsa'dan önce öldüğü belirtilir. Cesedinin izleyicilerince bulunup gömüldüğü ve mezarının kutsal sayıldığı sanılır. 360 sonrasındaki kayıtlarda, mezarının "Salim'deki Ainon" yakınlarındaki Sebaste'de (eskiden Samaria) olduğu belirtilir.

Yahya (Mahmud el-Mütevekkil) (d. 1867 - ö. 17 Ocak 1948, San'a, Yemen), Yemen'in Zeydi imamı.

Gençliğinde Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Yemen'in yönetiminde çeşitli görevler aldı. Babasının ölümü üzerine 1904'te onun yerine imam oldu. Kısa sürede güçlü bir ordu toplayarak Osmanlı yönetimine başkaldırdı ve 1911'de geniş bir özerklik elde etti. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni desteklemekle birlikte çarpışmalara etkin olarak katılmaktan kaçındı. Savaşın sonuna doğru Yemen'in bağımsız hükümdarı olarak tanınmasını sağladı.

Bağımsızlığın ardından güney ve doğudaki birçok Yemen kabilesini koruma altında tutan ve Aden'de bir askeri üs bulunduran İngilizlerle çatışmaya girdi. Ayrıca Kızıldeniz kıyısındaki Asir bölgesini ele geçirmeye çalıştı. Osmanlıların İngiltere ile belirlemiş olduğu sınırı ancak 1934'te kabul etti. Aynı yıl toprak anlaşmazlığı nedeniyle Suudilerle girdiği savaştan kesin yenilgiyle çıktı.

Yönetimi boyunca Zeydi kabilesinin askeri gücüne dayandı ve ülkeyi seyyidler olarak bilinen küçük bir soylu sınıf aracılığıyla yönetti. Dış ticareti tekelinde tutarak ülkenin dış etkilere kapalı kalmasına özen gösterdi. II. Dünya Savaşı sırasında tarafsız bir politika izledi. Ama dış dünyadan kopuk otokratik yönetimini hedef alan muhalefetin İngilizlerden yardım istemesi bazı sürtüşmelere yol açtı. Baskıcı önlemlerine karşın, muhalefet 1946'da güçlenmeye başladı. İki yıl sonra bir suikast sonucunda öldü.

Yahya (ŞEYHÜLİSLAM), ZEKERİYAZADE YAHYA EFENDİ olarak da bilinir (d. 1554, İstanbul - ö. 26/27 Şubat 1644, İstanbul), Osmanlı şeyhülislamı ve şair.

Şeyhülislam Ankaralı Bayramzade Zekeriya Efendi'nin oğluydu. Dönemin ünlü bilginlerinden Abdulcebbarzade Derviş Mehmed Efendi'nin derslerini izleyerek icazet aldı, bir süre müderrislik etti. Edirne, Halep ve Şam kadılıklarına, 1603'te de İstanbul kadılığına atandı. Bu görevden Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine, sonra da 1622'de Mehmed Esad Efendi'nin yerine şeyhülislamlığa getirildi. Sadrazam Kemankeş Ali Paşa'yı rüşvetçiliği nedeniyle eleştirmesi yüzünden görevden alındı. 1625'te ikinci kez şeyhülislamlığa atandı. Sadrazam Hüsrev Paşa'yı tutan yeniçeri ve sipahilerin ayaklanarak içlerinde Yahya Efendi'nin de bulunduğu 17 kişinin kendilerine teslim edilmesini istemeleri üzerine 1632'de bir daha görevden alındı ve bir süre saklanmak zorunda kaldı. 1634'te üçüncü kez şeyhülislamlığa atandı. Ölünceye değin sürdürdüğü bu görevi sırasında IV. Murad'ın Revan ve Bağdat seferlerine katıldı.

Döneminin önde gelen bilginlerinden ve şairlerindendi. Bâki'nin ölümünden sonra çağdaşları, Yahya Efendi'yi gazelde en büyük üstat saydılar. Sonraki yüzyılda Nedim de onu Bâki'yle birlikte gazelde en büyük iki şairden biri olarak kabul etti. Yahya Efendi'nin *Divan*'ı İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın geniş bir incelemesiyle birlikte basılmıştır (1918). Öbür yapıtları arasında *Tahmis-i Kaside-i Bür*'e, *Mecmua-i Feteva* ve II. Osman dönemi olaylarını konu edinen *Sultan II. Osman Tarihçesi* sayılabilir.

Yahya Bey (TAŞLICALI) (d. Taşlıca - ö. 1582, İzvornik, Yugoslavya), Osmanlı divan şairi. İstanbul Türkçesinin başarılı örneklerini vermiş, temiz ve akıcı üslubuyla tanınmıştır.

Arnavutluk'un ünlü Dukakin ailesinden olduğundan Dukakinzade diye de anılır. Acemi Ocağı'nda yetişti. Yeniçeri Ocağı'nda ocak kâtibi Şihabeddin Bey'e çırak oldu. I. Selim'in (Yavuz) Mısır ve Çaldıran seferlerine katıldı. Yayabaşılığa yükseldi. Padişahlara kasideler yazdı. I. Süleyman'ın (Kanuni) oğlu Mustafa'yı öldürtmesi üzerine şehzade için ünlü mersiyesini kaleme aldı. Ağır bir dille suçladığı Rüstem Paşa'nın ikinci kez sadrazamlığa getirilmesinden sonra İzvornik Sancağı'na sürüldü.

Yahya Bey, İran şiirinin örneklerini sürdürmekten kaçınmış ve Türkçe sözcükleri aruz ölçüsüne ustalıkla uydurmuştur. Hamsesinde yer alan mesnevilerden 1.915 beyitlik *Şah ü Geda* (1867) adlı yapıtı divan edebiyatının özgün mesnevilerindendir. *Divan*'ı (1977; yay. M. Çavuşoğlu) ve *Yusuf ü Zeliha*'sı da (1979; yay. M. Çavuşoğlu) yayımlanmıştır.

Yahya bin Adi (ö. 10. yy), Yakubi (Kadim Süryani) Hıristiyan Arap filozof. Aristoteles ile Platon'dan yaptığı çeviriler ve İslam filozoflarıyla giriştiği ilahiyat tartışmalarıyla ünlüdür.

Yahya bin Adi, el-Kindi gibi Müslüman düşünürlerin Hıristiyanlığın Üçleme inancına yönelttiği eleştirileri yanıtlayarak bu inancın doğruluğunu ve ussallığını savundu. Yeni gelişmekte olan kelam okulu Eş'ariyeye yoğun eleştiriler yöneltti. Özellikle, Eş'ari'nin kesb (kazanma) anlayışı ile Tanrı'nın olumsal olayları da önceden bildiği yönündeki görüşlerine karşı çıktı. Farabi'nin ve Yeni-Platoncu öteki Müslüman felsefecilerin tersine, varlığın yokluktan yaratıldığını savundu. Aristoteles ve Platon'un çok sayıdaki yapıtını Arapçaya çeviren ya da yorumlayan Yahya bin Adi'nin felsefe, mantık, ahlak, tıp konularında çok sayıda yapıtı vardır.

Yahya bin Halid, tam adı EBU ALİ YAHYA BİN HALİD EL-BERMEKİ (d. 733/737 - ö. 29 Kasım 805, Rakka), Abbasi veziri. İlk Abbasi halifelerine ünlü vezirler ve kâtipler yetiştiren İran asıllı Bermekiler ailesindendir.

774'te Azerbaycan valisi, 781'de Fırat'ın batısındaki vilayetlerin yönetimiyle görevlendirilen Harun'un danışmanı oldu. 786'da Halife Hadi'nin kuşkulu bir biçimde ölmesinden sonra halife olan Harun Reşid tarafından vezirliğe getirildi. Bu dönemde yönetimi fiilen elinde tutan Yahya, oğulları Fazl ve Cafer'i de vezir unvanıyla halifenin özel mühürdarları yaptı. Harun Reşid, aralarındaki anlaşmazlık yüzünden 803'te Cafer'i idam ettirdi; Yahya'yı da ailenin öbür üyeleri ile birlikte hapsederek mallarına el koydu. Yahya Rakka'daki Deyrü'l-Kaim'de hapisteyken öldü. Onun 17 yıl vezirlik yaptığı Harun Reşid dönemi, Abbasilerin en parlak dönemi olmuştur. *Ayrıca bak.* Bermekiler.

Yahya bin Mahmud el-Vasıti (ö. 13. yy, Irak), özgün yapıtlarıyla tanınan Arap minyatürcü. Bağdat okulunun en önde gelen ressamıydı. Bu üslupta çalışan ilk minyatürcü olmamasına karşın, yapıtları günümüze ulaşanlar arasında en başarılısıdır. Kendisinden önceki İslam minyatürlerinden çok daha zarif olan yapıtlarında gerçekçilikle stilizasyonu birleştirmiştir.

Bugünkü Irak'ın güneyinde bulunan Vasıt kentinden gelmesi dışında yaşamı üstüne hiçbir şey bilinmez.

Yaklaşık 1237'de, Hariri'nin 50 öyküden oluşan *Makâmât*'ına yaptığı 96 minyatür, ifadeli figürleri, aşırılığa kaçmayan canlı renkleri ve düzenlenişleriyle çok üstün bir düzeye erişmiştir.

Yahya Efendi (BEŞİKTAŞLI), İBN ÖMER EL-ARABİ, MOLLA ŞEYİZADE olarak da bilinir (d. 1494, Trabzon - ö. 1569, İstanbul), Osmanlı mutasavvıf.

İstanbul'da Zenbilli Ali Cemali Efendi'nin öğrencisi oldu. Çeşitli medreselerde ders verdikten sonra emekliliğinin (1555) ardından I. Süleyman'ın (Kanuni) yardımıyla Beşiktaş'ta büyük bir külliye kurdu. Dersleri ve sohbetleriyle birçok kişinin yetişmesinde etkili oldu. Manevi eğitimini belli bir şeyhe bağlanmadan tamamlayan bir mutasavvıf ve dönemin büyük velilerinden biri olarak ün kazandı. Müderrisî mahlasıyla yazdığı tasavvuf şiirleri, menkıbelerinin derlenmesinden oluşan *Menakıb-ı Beşiktaşî Müderris Yahya Efendi ibn Ömer el-Arabî* (1896) adlı yapıtla birlikte basılmıştır.

Yahya Efendi (MİNKÂRİZADE), tam adı YAHYA BİN ÖMER ALAİ (d. 1609, Alaiye, Antalya - ö. 1677, İstanbul), Osmanlı şeyhülislamı.

Çeşitli medreselerde okudu; Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'den aldığı icazetle müderrisliğe başladı. Mekke, Mısır ve İstanbul kadılıklarında bulundu. 1659'da Rumeli kazaskerliğine, 1662'de de şeyhülislamlığa getirildi. Hastalığı nedeniyle 1674'te emekliye ayrıldı. Şeyhülislamlığı sırasında verdiği fetvaları *Feteva-yı Minkârizade* adlı kitabında toplayan Yahya Efendi'nin ayrıca *Tibyan fi Âdabi'l-Kur'an* ve *Adâb-ı Adudiye Haşiyesi* adlı iki yapıtı vardır.

Yahya Han, Ağa Muhammed (d. 4 Şubat 1917, Peşaver yakınları, Hindistan - ö. 10 Ağustos 1980, Ravalpindi, Pakistan), Pakistan devlet başkanı (1969-71).

Seçkin bir asker ailesindendi. Pencap Üniversitesi'nde ve Hindistan Askeri Akademisi'nde öğrenim gördü. II. Dünya Savaşı'nda İtalya ve Ortadoğu'da görev aldı. Hindistan'ın bölünmesinden sonra 1947'de Pakistan Kurmay Subay Okulu'nu kurmakla görevlendirildi. Keşmir sorunu nedeniyle Hindistan'la çıkan savaşa katıldı. Bu arada hızla yükselerek 1966'da genelkurmay başkanı oldu. Bir süre sonra muhalefetin örgütlediği kitle gösterilerinin yaygınlaşması üzerine, Muhammed Eyüb Han tarafından sıkıyönetim başkomutanlığına getirildi.

Eyüb Han'ın Mart 1969'da devlet başkanlığından istifa etmesinden sonra onun yerine geçti. Sivil yönetime geçişi sağlamak amacıyla Aralık 1970'te yapılan seçimlerin ardından, yeni anayasanın öngörülen sürede hazırlanmamasını gerekçe göstererek Mart 1971'de meclisi süresiz kapatma yoluna gitti. Şeyh Mucibü'r-Rahman önderliğindeki Doğu Pakistan Avami Birliği'nin özerklik için başlattığı genel grevi askeri birliklerle bastırmaya çalıştı. İzleyen iç savaşta Hindistan'ın müdahalesiyle Doğu Pakistan Aralık 1971'de Bangladeş adıyla bağımsızlığını ilan etti. Bunun üzerine devlet başkanlığından ayrılmak zorunda kaldı ve yerine geçen Zülfikâr Ali Bhutto'nun emriyle göz hapsine alındı. Bir kalp krizi geçirerek felç olunca serbest bırakıldı ve siyasetten bütünüyle çekildi.

Yahya Kaptan (d. 1891, Köprülü [bugün Titov Veles, Makedonya] - ö. 9 Ocak 1920, Tavşancıl, Kocaeli), Kurtuluş Savaşı'nda, Kocaeli yöresindeki etkinlikleriyle tanınan milis komutanı.

Balkanlar'da Bulgar komitacılara karşı savaştı. Balkan Savaşları'nda (1912-13) Osmanlı birliklerine gizli bilgiler sağladı. Daha sonra İstanbul'a giderek İttihat ve Terakki yönetiminin oluşturduğu gizli Teşkilat-ı Mahsusa örgütüne girdi. Bu örgütün I. Dünya Savaşı sırasında Balkanlar'daki etkinliklerine katıldı. Ardından Irak Cephesi'ne gönderildi. Enver Paşa'ya karşı Yakub Cemil'in önderliğindeki suikast hazırlığına katıldığı gerekçesiyle İstanbul'da divanıharpte yargılandı ve Irak'a sürgün edildi. Mondros Mütarekesi'nden (1918) sonra İstanbul'a döndü. Mustafa Kemal'le (Atatürk) ilişki kurdu ve Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Anadolu'ya geçmek isteyenlere yardım etti. Bekirağa Bölüğü olarak bilinen askeri tutukevine düzenlediği baskınla İngilizlerin tutuklamış olduğu üst düzeyde birçok kişinin kurtulmasını sağladı. Gebze'de Kuva-yı Milliye'yi örgütleyerek komutanlığını üstlendi. Yörede çalışmalarını sürdürürken İstanbul Hükümeti'nin gönderdiği kuvvetlerce yakalandı ve başı kesilerek öldürüldü.

Yahya Subh-i Ezel, Mirza (d. 1831, Tahran, İran - ö. 29 Nisan 1912, Magosa, Kıbrıs), Bâbilik(*) hareketinin Osmanlı topraklarındaki ana kolunu temsil eden İranlı din önderi. Hareket içinde Bahailik adıyla yeni bir din başlatan Bahaullah'ın (Mirza Hüseyin Ali Nuri) üvey kardeşidir.

Bâbiliğin kurucusu Bâb'ın (Şirazlı Mirza Ali Muhammed) müritlerindendi. Onun 1850'de öldürülmesinden bir yıl sonra, genç yaşta yerine geçti. İran'daki Şii yöneticilerin baskısından kaçarak 1853'te Osmanlı egemenliğindeki Bağdat'a sığındı. Ezeliler(*) adıyla bilinen izleyicileriyle birlikte bu kentte 10 yıl kaldı. Kutsal ruh olduğunu öne süren Bahaullah'la anlaşmazlığa düşmesi hareket içinde bir bölünme yarattı. Osmanlı yönetimi bir mezhep çatışmasını engellemek amacıyla her iki önderi de sürgün etme yoluna gitti. 1868'de Kıbrıs'a gönderilen Yahya, adanın 1878'de İngiliz egemenliğine geçmesinden sonra yeni yönetimin desteğiyle ölümüne değin gizlilik içinde yaşadı.

Bahaullah'ın izleyicilerince mahkûm edilmiş olmakla birlikte, bugün bile özellikle İran'da Yahya'yı hareketin gerçek ruhani önderi olarak görenler bulunmaktadır.

Yahya Şirvani, tam adı EBU ALİ SEYYİD YAHYA BİN SEYYİD BAHAEDDİN EŞ-ŞİRVANİ EL-BAKÛVİ (d. Şemahi, Şirvan - ö. 1464, Bakû), Halvetiye tarikatının önde gelen şeyhlerinden. Halvetilerce pir-i sani (ikinci kurucu) olarak kabul edilir.

Şemahi'de başladığı öğrenimini Tebriz'de tamamladı. Bir süre müderrislik yaptıktan sonra Halvetiye şeyhlerinden Sadreddin Halavi'ye bağlanarak tasavvufa yöneldi. Şeyhinden halifelik alarak önce Şemahi'ye, oradan da Bakû'ye gitti. Tarikat çalışmalarını ölümüne değin burada sürdürdü. Halvetiye tarikatı, Yahya Şirvani'nin halifeleri aracılığıyla Anadolu'ya yayılmış, Halvetiye'nin kollara ayrılması da Yahya Şirvani'nin halifelerinden sonra gerçekleşmiştir.

Şifaü'l-Esrar, *Esrarü'l-Vahy*, *Keşfü'l-Kulub*, *Meratibü Esrari'l-Kulub*, *Rumuzü'l-İşarat*, *Menazilü'l-Arifin*, *Etvarü'l-Kalb*, *İlm-i Ledünni* adlı önemli yapıtları bulunan Yahya Şirvani'nin düzenlediği *Virdü's-Setter* ya da *Vird-i Yahya* da tüm Halvetiye kollarınca okunan başlıca virddir (dua).

Yahya Tepe, İran'da Kirman ilinde (*ostan*), Devletâbad'ın kuzeydoğusunda Tarihöncesi yerleşim merkezi. 1968-70 arasında yapılan kazılar İÖ 3. binyıldaki ekonomik ilişkiler konusunda değerli bilgiler sağlamıştır. İÖ 5. binyılın ortalarından 3. binyılın sonuna değin yerleşme alanı olan Yahya Tepe İÖ 2. binyılda terk edilmiş, İÖ y. 1000 İS y. 400 arasında yeniden iskân edilmiştir. Kazılarda ele geçen buluntular arasında özellikle 3. binyıla ait olanlar ilgi çekicidir ve Yahya Tepe'nin, kâse, mühür vb eşya yapımında kullanılan sabuntaşının (steatit) üretilip dağıtıldığı bir merkez olduğunu göstermiştir. Başlangıçta büyük olasılıkla bu bölgenin elinde olan sabuntaşı ticareti sonraları Elamlıların denetimine girmiştir. Bulunan sabuntaşı kâselerin bezemeleri Mezopotamya ve İndus Vadisinde ele geçenlerinkilerle benzerlik göstermekte, bu da Yahya Tepe'nin Mezopotamya, İran ve Doğu uygarlıkları arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerde önemli bir yeri olduğunu ortaya koymaktadır.

Yahyalı, topraklarının yarısı İç Anadolu Bölgesi, öteki yarısı da Akdeniz Bölgesi sınırları içinde kalan, Kayseri iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.604 km² olan Yahyalı ilçesi kuzey ve kuzeydoğuda Develi ilçesi, doğuda gene Develi ilçesi ve Adana ili, güneyde gene Adana, batıda Niğde illeri, kuzeybatıda da Yeşilhisar ilçesiyle çevrilidir.

Oldukça dağlık ve engebeli alanlardan oluşan ilçe toprakları, ilin güneybatı köşesinde yer alır. İlçenin büyük bölümünde yükseklik 1.500 m'yi aşar. Bu toprakları Orta Toroslar'a bağlı dağlar engebelendirir. İlçenin güneydoğu kesimini Tahtalı Dağların güney uzantıları, güneybatı ve batı kesimini de Aladağlar kuşatır. Kuzeybatı kesime sokulan Develi Ovasının(*) güney bölümü ilçenin başlıca tarım alanlarını oluşturur. İlçe topraklarından kaynaklanan suların büyük bölümünü Seyhan Irmağının(*) başlıca kollarından olan Zamantı Irmağı toplar. Kuzey ve kuzeybatı kesimden çıkan bazı küçük dereler ise Sultansazlığı'na(*) dökülür.

İlçenin büyük bölümünde doğal bitki örtüsü step (bozkır) görünümündedir. Yüksek kesimlerde göknar, kızıl çam, sedir, kara çam ve ardıçlardan oluşan ormanlara rastlanır.

Yarısından fazlası kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Başlıca bitkisel ürünler buğday, elma, arpa, çavdar, patates, ayçiçeği ve üzümdür. Meyvecilik de oldukça yaygın bir uğraştır. Koyun ve kıl keçisi yetiştiriciliği de yapılan ilçede başlıca geleneksel uğraş halıcılıktır.

İlçenin doğal değerleri arasında yer alan yaban keçileri ile urkeklikler için Aladağlar'da bir koruma ve üretme alanı kurulmuştur. İlçe topraklarındaki çinko, kurşun-çinko ve demir cevheri yataklarından bazıları işletmeye açılmıştır.

Yahyalı yöresi, eskiden Develi'ye bağlı bir bucak olarak yönetilirken, 1954'te ilçe yapılmıştır.

Güneyden Develi Ovasına açılan dar bir vadide kurulmuş olan Yahyalı kenti, ilçenin kuzey kesiminde yer alır. Eskiden Gazibenli adıyla anılan kent, 1985'te Kayseri ve Develi'den sonra ilin üçüncü büyük merkeziydi. Kent, il merkezi Kayseri'ye Yeşilhisar üzerinden 104 km, Develi'den geçerek Tekir Belinde Erciyes Dağını aşan bir başka yolla da 83 km uzaklıktadır.

Yahyalı Belediyesi 1913'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 44.047; kent, 20.401.

yak (*Bos grunniens*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* familyasından sığır türü. Deniz düzeyinden 4.300-6.100 m yükseklikteki Tibet yaylalarında yaşayan bu iri yapılı sığırların omuz bölgesi hörgüç biçiminde çıkıntılı, başı oldukça aşağıda ve genel görünüşü *Bos* cinsinin öbür üyelerinden çok bizonlara yakındır. Bazı boğaların omuz yüksekliği 1,8 m'ye ulaşırken inekler ve evcilleştirilmiş olanlar çok daha küçüktür. Yabanıl yakın postu siyahtır. Kuyruğundaki ve yanlarındaki kıllar iyice uzayarak aşağıya sarkar. Ama postunun öbür bölümlerindeki kıllar kısadır. Boynuzları yukarı kıvrılıp yanlara doğru açılır.

Yabanıl yak (*B. g. mutus*) inek, buzağı ve danalardan oluşan geniş sürüler halinde dolaşır. Boğalar ise daha küçük gruplar oluşturur. Kışın çiftleşen bu hayvanların buzağıları ertesi yılın sonbaharında doğar.

Yabanıl yaklar büyük ölçüde Tibet'in kuzeyinde yaşar. Günümüzde sayıları iyice azalmış ve *Red Data Book* listelerinde soyu tükenmek üzere olan hayvanlar arasına

Yak (*Bos grunniens*)
Russ Kinne—Photo Researchers

alınmıştır. Evcil yaklar evcil sığır soylarıyla çiftleşip üreyimli yavru verebilmektedir. Evcil yakın postu genellikle siyah ve beyaz parçalıdır. Yaşadıkları yörelerde çeki, yük ve binek hayvanı olarak yaygın biçimde kullanılırlar. Ayrıca eti ve sütü de değerlendirilmekte, uzun kıllarından ip yapılmakta, dışkısı kurutularak tezek olarak kullanılmaktadır. Yak tezeği ağaçsız Tibet yaylalarında bulunabilen tek yakıttır.

Yakakent, Karadeniz Bölgesi'nin orta kesiminde, Samsun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Alaçam'a bağlı olan 10 köyü Yakakent kasabası merkez olmak üzere bir araya getiren 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Yakakent Belediyesi 1963'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 10.620; kasaba, 3.914.

yakalama *bak.* kapım

Yakalar, Zaire'nin güneybatısında, Zaire-Angola sınırının bir bölümünü çizen Kwango (Kuango) Irmağıyla Wamba Irmağı arasındaki ormanlık platolarda ve savanlarda yaşayan halk. Yaka adı bugün, komşu Sukularla akraba grupları da içeren farklı kökenlerden halklar için kullanılan bir kabile adıdır.

Kırsal yörelerdeki Yakalar geçimlik manyok ve mısır üretir; ayrıca avcılık ve balıkçılık yapabildikleri durumlarda etle de beslenirler. Yaka erkeklerinin çoğu Kinşasa'da ya da öteki kentsel merkezlerde çalışır, birçoğu da geniş Kongo bölgesinde ticaret yapar. Yakalar oymacılık, sepetçilik, metal işlemeciliği ve dokumacılıktaki ustalıklarıyla ünlüdürler. Yaka maskeleri ve heykelcikleri büyüklükleri, küre biçimindeki gözleri ve kalkık burunlarıyla ayırt edilir. Bazıları çok renkli olan maskelerin çoğu palmiye lifleri ve püsküllerle süslüdür.

yakalı keler, *Agamidae* familyasının *Chlamydosaurus* cinsini oluşturan Avustralya'ya özgü kelerlerin ortak adı. Tehlike karşısında boyunlarını çevreleyen pullu deriyi şemsiye gibi açan bu sürüngenler,

Savunma durumu almış bir yakalı keler (*Chlamydosaurus kingii*)
Jean-Paul Ferrero-Ardea, Londra

kuyruklarını kaldırıp arka ayakları üstünde koşmalarıyla da dikkati çekerler.

Pullu yakanın genişliği çoğu kez bu kelerlerin uzunluğuna erişir. Tehlike karşısında birden kabartılan bu yaka heybetli bir görünüm yaratarak saldırganı şaşırtır.

yakalıkamçılılar, *Choanoflagellida* takımını oluşturan tek kamçılı tekhücrelilerin ortak adı. Adlarını kamçılarının dibini çevreleyen ve besin toplamaya yarayan saydam sitoplazma uzantısından alırlar. Yakalıkamçılıların birçoğu yalnız ve bir yüzeye saplı ya da sapsız olarak tutunmuş halde yalnız yaşar. Bazıları sağlam bir kılıf içindedir. Bu canlılar süngerlerin yakalı hücrelerine büyük bir benzerlik gösterir. Bu grubun tanınmış cinslerinden *Salpingoeca* çok sayıda türden oluşur. Yakalıkamçılılar bazen *Kinetoplastida*(*) takımı içinde sınıflandırılmaktadır.

yakartop, YAKANTOP olarak da bilinir, genellikle iki takım arasında, yumuşak bir lastik topla oynanan çocuk oyunu.

Topla oynama hakkını elde eden takım iki gruba ayrılarak belli bir uzaklıkta karşılıklı dururken, öbür takımın oyuncuları bu iki grup arasında yer alır. Oyunun bir başka türündeyse, topu elinde tutan takım bir çember oluşturur, öteki takım da çember içinde yer alır. Topu elinde bulunduran takımın oyuncuları, karşı gruptaki arkadaşlarıyla paslaşarak ya da doğrudan atış yaparak öbür takım oyuncularını topla vurmaya çalışırlar. Vurulan oyuncu oyun dışı kalır. Vurulmaya çalışılan oyuncu topu tutarsa bu kez topu atan oyundan çıkar. Topla vurulmayan tek bir oyuncu kaldığında karşı takımın da yalnızca 6 pas ve 6 atış hakkı kalır. Eğer tek kalan oyuncu bu atışlarla vurulamazsa onun takımı oyunu kazanmış sayılır. Bu durumda takımlar yer değiştirir. Son kalan oyuncunun vurulması halindeyse durum değişmez. Bu oyuncunun takımı yeniden ortaya geçerken öbür takım da topu kullanma hakkını bir kez daha elde etmiş olur.

Eski Yunan'da deniz kabuklarıyla oynanan *ostrakinda* da yakartopu andıran bir oyundu.

yakıcı kapsül, NEMATOSIST olarak da bilinir, başlıca denizanası, mercan ve denizşakayığı gibi *Cnidaria* (knidliler) filumunun üyelerinde korunmaya ve avlanmaya yarayan küre biçiminde ya da uzamış hücre organlarının ortak adı. Vücut yüzeyinde oluşan bu kapsülleri knidoblast denen özelleşmiş hücreler üretir. Kapsülün içinde kıvrılmış bir biçimde duran ve uygun uyarımla tersyüz olarak hızla dışarı fırlayan ince uzun, genellikle dikenli bir tüp vardır. Tüp zehir ya da yapışkan bir madde içerebilir.

Yakıcı kapsülün patlaması sırasında önce kapağa benzer bir yapı açılır, ardından kapsülün içindeki tüp dönerek ve tersyüz olarak dışarı çıkar. Bu dönme hareketi sırasında tüpe bağlı dikenler burgu gibi çalışarak delici bir işlev görür. Zehirli olanlar kurbanlarının dokularını felç eder. Fizalya(*) ve bazı denizanalarının(*) zehri insan için çok ağrı verici olabildiği gibi ölüme yol açabilecek ölçüde güçlüdür. Bazı yakıcı kapsüllerin yalnız sarılıcı değil, delici özellik gösteren tipleri de vardır.

yakın destek uçağı *bak.* saldırı uçağı

Yakın Zaman *bak.* Senozoyik Zaman

Yakındoğu, Akdeniz'in doğu kıyıları çevresindeki topraklar. Afrika'nın kuzeydoğusuyla Asya'nın güneybatısını kapsar; bazen Balkan Yarımadası da Yakındoğu'nun parçası olarak kabul edilir. Yakındoğu terimi ilk çağdaş Batılı coğrafyacılar tarafından, Doğu'nun Avrupa'ya en yakın kesimi olan ve kabaca Osmanlı Devleti'nin topraklarıyla örtüşen bölge için kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Yakındoğu daha çok Ortadoğu(*) adıyla anılmaya başlamıştır. Günümüzde bu iki terim çoğu zaman birbiri yerine kullanılmaktadır.

yakınsaklık, matematikte, bir fonksiyonun değerinin ya da bir serinin toplamının, fonksiyonun bağımsız değişkenlerinden biri büyüdükçe (ya da küçüldükçe) ya da serinin toplama giren terimlerinin sayısı arttıkça, bir limite(*) giderek yaklaşması özelliği.

Örneğin $y=1/x$ fonksiyonu, x büyüdükçe sıfıra yakınsar. Gerçi x değişkeninin hiçbir sonlu değeri için y fonksiyonu tam sıfıra eşit olmaz, ama x yeterince büyük seçilerek y değerinin istendiği kadar küçük olması sağlanabilir; bu nedenle y'nin limit değeri sıfırdır. Denklemi $y=0$ olan doğru (bir başka deyişle, x ekseni), fonksiyonun bir asimtotudur(*).

Benzer biçimde, $1+x+x^2+\ldots+x^n$ serisi, x değişkeninin -1 ile $+1$ arasındaki değerleri için (ama -1'e ya da $+1$'e eşit olmamak koşuluyla), serideki terimlerin sayısı (n) büyüdükçe, $1/(1-x)$ değerine yakınsar. Burada $-1<x<1$ aralığı, serinin yakınsaklık aralığı olarak adlandırılır; x değişkeninin bu aralık dışındaki değerleri için seri ıraksaktır. *Ayrıca bak.* sonsuz seri.

yakınsama ve ıraksama, meteorolojide, hava kütlelerinin içeri ya da dışarı doğru akması. Yatay rüzgârların yakınsaması havanın yükselmesine ve yükselen havanın yukarıya doğru hareketinin hızlanmasına; yatay rüzgârların ıraksaması ise havanın alçalmasına neden olur. Yer yüzeyindeki atmosfer basıncı yakınsamadan etkilenmez, çünkü aynı anda yükseklerde ıraksama olayı gelişir.

Astropik yüksek basınç merkezlerinde, örneğin Kuzey Yarıküre'deki okyanusların üzerinde büyük antisiklonların saat ibresi yönündeki hareketi, okyanusun yüzey katmanının yakınsamasına yol açar, çünkü su akışı rüzgâr yönünün sağına doğru sapar. Yüzey suyu yakınsadıkça burgacın merkezinde birikir ve bu nedenle de burada batmaya başlar; bu alçalma olayına, hızlı buharlaşma sonucunda suyun yoğunluğunun (tuzluluğunun) artması da yardımcı olur. Bunun tersine alçak basınç merkezlerinde, örneğin İzlanda'nın üzerinde yüzey suları ıraksar; bunun nedeni büyük antisiklonların saat ibresinin tersi yönünde dolanmasıdır.

yakıotu (*Epilobium angustifolium*), *Onagraceae* familyasından çokyıllık yabani bitki. Özellikle açık alanlarda yaygın olarak yetişen bitkinin beyazdan kırmızımsı mora kadar değişen tonlarda çiçekleri vardır. Yangına uğramış bir orman ya da çalılıkta, yangından sonra ilk çıkan bitkilerden biridir; hızla büyüyerek kısa sürede yayılır ve her yeri kaplar.

Yakıotu bazen özel olarak tasarımlanmış yaban bahçelerine süs amacıyla dikilir, ama aşırı çoğalmasını önlemek için çok dikkatli bir bakım gerekir. Genç sürgünleri ve yaprakları pişirilip sebze olarak yenen bitkiden halk arasında bazen de ishal kesici ilaç olarak yararlanılır.

yakıt pili, herhangi bir yakıtın kimyasal enerjisini bir elektrokimyasal süreç aracılığıyla doğrudan elektrik enerjisine dönüştüren aygıt. Yakıt pillerinin enerji dönüştürme verimleri başka enerji dönüştürme biçimlerine oranla çok daha yüksektir.

Yakıt pilinde elektrik enerjisi elektrotlardan birine verilen gaz ya da sıvı yakıtla öbür elektrota verilen oksijen ya da hava arasındaki tepkileşim sonucunda ortaya çıkar. Pil öyle tasarımlanmıştır ki, elektrotlar da, bunların arasında yer alan elektrolit de bu tepkime sırasında bir değişime uğramaz. Yakıt pilini öteki pil türlerinden ayıran temel özelliklerden biri budur; pillerde etkin maddeler tepkime sırasında kimyasal değişime uğrarlar. Bu maddeler tükenince pilin atılması gerekir (*bak.* pil).

İlk gerçek yakıt pilini 1830'ların sonlarında İngiliz fizikçi William R. Grove gerçekleştirdi. Bu yakıt pillerinde elektrik akımı sülfürik aside daldırılmış eylemsiz (kimyasal etkinliği düşük) elektrotlara verilen hidrojen ve oksijenden elde ediliyordu. Bu buluşu izleyen 100 yıllık süre boyunca kömür gibi bilinen yakıtlardan ya da kömürden elde edilebilen karbon monoksit ve hidrojenden doğrudan elektrokimyasal yükseltgeme yoluyla elektrik enerjisi elde etme çabaları sürdürüldü, ama yüksek verimli, uzun ömürlü yakıt pilleri gerçekleştirilemedi. II. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle 1960'lardan sonra, uzay programlarının ve askeri amaçlı programların gereksinimleri doğrultusunda ve yeni geliştirilen teknolojilerden yararlanılarak yakıt pilleri üzerinde yoğun araştırmalar başlatıldı. Bu araştırmalar sonucunda yararlanılabilir nitelikte bir-

çok yakıt pili türü geliştirildi. Bu pillerde yakıt olarak hidrojen, karbon monoksit, metil alkol, hidrazin ya da kimi yalın hidrokarbonlar, yükseltgeyici madde olarak da hava ya da oksijen kullanılır. Elektrolit olarak 150°C'nin altındaki sıcaklıklarda alkali ya da asidik derişik çözeltiler, birkaç yüz derecelik sıcaklıklarda ise erimiş karbonatlar ya da başka tuzlar kullanılır. Elektrotlar genellikle gözenekli metal ya da karbondan oluşur; düşük sıcaklıklarda tepkime hızını yükseltmek amacıyla katalizörlerden yararlanılır.

Sıvı hidrojen ve oksijen kullanan yakıt pillerinden ABD'nin uzaya gönderdiği insanlı araçlarda temel elektrik enerjisi sağlamak amacıyla yararlanılmıştır. Bu tür piller forkliftlerde ve küçük motorlu taşıtlarda da deneysel olarak kullanılmıştır. Ama yakıt pillerinin ticari nitelikli olarak kullanılmasına yönelik çalışmalarda henüz başarı sağlanamamıştır.

yakıt püskürtme, içten yanmalı motorlarda, yakıtın silindirlere pistonun hareketi sonucu emilmesi yerine doğrudan bir pompa aracılığıyla gönderilmesi. Bujisiz dizel motorlarda havanın sıkıştırılmasıyla oluşan ısı, pompa aracılığıyla püskürtülen yakıtın ateşlenmesini sağlar. Bazı buji ateşlemeli motorlarda yakıt püskürtme pompasının işlevini karbüratör yerine getirir. Püskürtmeli sistemlerde yakıt her silindire, karbüratör sisteminde olduğundan daha düzgün bir biçimde dağıtılır. Böylece hem motordan daha fazla güç elde edilir, hem de yanma sonucu açığa çıkan istenmeyen bileşiklerin miktarı azaltılır. Pompalama etkisini oluşturacak pistonu bulunmayan gaz türbini ve sıvı yakıtlı roket motorları gibi sürekli yanmalı motorlarda zorunlu olarak yakıt püskürtme sistemi kullanılır.

Yakiler, Meksika'nın batı kıyısındaki Sonora eyaletinin güney kesiminde yaşayan Yerli halk. Yuta-Aztek dil ailesi içinde yer alan Kahita dilinin Yaki lehçesini konuşurlar. (Kahita dilini konuşan Yerli halklardan varlığını koruyabilmiş öteki tek topluluk Yakilerle akraba olan Mayolardır.)

Yerleşik tarımla uğraşan Yakiler 16. ve 17. yüzyıllardaki ilk İspanyol istilacılara karşı sert bir direniş gösterdiler. Zamanla misyonerlerin etkisi altına girdiler ve gönüllü olarak kiliselerin çevresindeki yerleşmelere toplandılar. Meksikalı çiftçilerin 19. yüzyılda verimli kabile topraklarına zorla el koymasıyla patlak veren bir dizi Yaki ayaklanması Meksika ordusunca ancak 1887'de güçlükle bastırılabildi. Bu süreçte binlerce Yaki topraklarından sürülürken, geri kalanların sayısı da savaş ve göçler sonucunda büyük ölçüde azaldı. Meksika hükümeti 1930'larda Yakilere kabile topraklarının büyük bölümünü geri verdi. Yaqui Irmağının sularından yararlanmak üzere 1940'larda gerçekleştirilen büyük sulama projeleri Yaki tarımında mısır, fasulye ve kabak gibi geçimlik ürünlerden buğday ve pamuk gibi ticari ürünlere ve bitkisel yağ üretimine geçişi sağladı. Katolik olan Yakilerin ibadetinde eski dinlerine özgü âdetlerin belirgin bir etkisi görülür. 20. yüzyıl sonlarında Yakilerin nüfusu, birkaç bini ABD'nin Arizona eyaletinde olmak üzere 25 bini buluyordu.

Yakima Irmağı, ABD'de, Washington eyaletinin ortagüneyindeki Snoqualmie Geçidi yakınlarında, Cascade Sıradağlarından doğan ırmak. Güneydoğu doğrultusunda 320 km kadar akarak Ellensburg ve Yakima'dan geçer ve Benton ilindeki (*county*) Kennewick yakınlarında Columbia Irmağıyla birleşir. Yakima Irmağı ve kolları yaklaşık 190 bin hektarlık bir alanın sularını toplar. Irmağın kaynağının yakınlarında yer alan Keechelus Barajı, ABD Toprak Islah Bürosu'nun gerçekleştirdiği Yakima projesinin önemli bir birimidir.

Yakimalar, Kuzey Amerika'da, bugün Washington eyaletinin ortagüneyinde kalan topraklarda, Columbia, Yakima ve Wenatchee ırmaklarının kıyılarında yaşayan ve Sahaptin dilini konuşan Yerli kabilesi.

Yayla Yerlilerinden olan öteki Sahaptin kabileleriyle aralarında büyük kültürel benzerlikler olmasına karşın, Yakimalar kendilerini Washington'daki topraklarından sürmek isteyen ABD kuvvetleriyle yaptıkları Yakima Yerli Savaşları'nda (1855-58) öteki kabilelerden ayrıştılar. Çatışmaya Yakimalarla öteki 13 kabilenin bir yerleştirme kampında toplanarak federasyon çatısı altında birleştirilmesini öngören 1855 tarihli bir antlaşma yol açtı. Antlaşmanın onaylanmasından önce, bazı kabileler bütün beyazları bölgeden sürmek üzere harekete geçmiş olan Yakima şefi Kamaiakan'ın önderliğinde birleşmişlerdi. Yerlilerin ilk çarpışmalarda kazandıkları başarıdan sonra Washington ve Oregon'da yaşayan öteki kabileler de ayaklanmaya katıldı. Üç yıl süren savaş, Yerlilerin Spokane Irmağının kollarından birinin kıyısında yapılan Dört Göl Çarpışması'nda (Eylül 1858) kesin yenilgiye uğramasıyla sona erdi. Ertesi yıl yürürlüğe giren 1855 tarihli antlaşmayla Yakimalar ve öteki kabilelerin çoğu Yakima Yerleştirme Kampı'nda toplandı ve verimli Yerli toprakları beyazların yerleşimine açıldı.

yaklaştırıcı kas, kol ya da bacakları vücudun orta çizgisine yaklaştıran kasların ortak adı. Yaklaştırıcı kasların başında leğen kemiğinin alt bölümlerinden çıkan ve uyluk kemiğine bağlanan uzun yaklaştırıcı kas, kısa yaklaştırıcı kas ve büyük yaklaştırıcı kas gelir. Bunların başlıca işlevi uylukları birbirine yaklaştırmak, ayrıca uyluğun kendi uzun ekseni çevresinde dönmesine ve kalça ekleminden bükülmesine yardım etmektir. Vücuttaki öbür yaklaştırıcı kaslar arasında el ve ayakta başparmakları öbür parmaklara yaklaştıran kaslar sayılabilir.

Yakovlev, Aleksandr Sergeyeviç (d. 1 Mart 1906, Moskova, Rus Çarlığı - ö. 22 Ağustos 1989, Moskova, SSCB), tasarımını yaptığı "Yak" serisi uçaklarla tanınan Sovyet uçak tasarımcısı. "Yak"lar SSCB tarafından II. Dünya Savaşı sırasında avcı uçağı olarak kullanılmıştır.

1931'de Zukovski Hava Kuvvetleri Mühendislik Akademisi'nden mezun olan Yakovlev, pistonlu ve jet motorlu uçak tasarımları yapmaya başladı. II. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce "Yak-1" avcı uçağının tasarımını tamamladı. İlk jet motorlu avcı uçağı olan "Yak-15"i 1945'te geliştirdikten sonra gene jet motorlu "Yak-17" ve "Yak-23"ü tasarımladı. Çift motorlu "Yak-24" helikopteri birçok dünya rekoru kırdı. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda "MiG" tasarımları yaygınlaştığından Yakovlev sivil uçak, özellikle de spor amaçlı uçak tasarımlarına yöneldi.

1938'de Tüm Birlik Komünist Partisi'ne üye olan Yakovlev 1940-46 arasında havacılık bakan yardımcılığı yaptı, 1957'de de Sovyet Uçak Sanayisi Bakanlığı baş tasarımcısı oldu. 1976'da SSCB Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçildi.

Yaköler, Nijerya'nın güneydoğusundaki Cross Irmağı bölgesinde yaşayan ve Nijer-Kongo ailesinin Benue-Kongo öbeğinden Luko dilini konuşan halk.

Yaköler temelde yam üreticisidirler. Öteki geçimlik ürünler arasında gölevez, mısır, bamya ve kabak sayılabilir. Başlıca ticari ürün palmiye yağıdır.

Yaköler her birinde birkaç babayanlı klanın yaşadığı, mıntıkalara ayrılmış küçük köylerde otururlar. Toprağı işleme hakkı, kurulacak evin yeri ve ortak çalışma kuralları babayanlı soy çizgisine göre belirlenir. Aynı babayanlı klandan gelenler birlikte yaşar ve toprağı birlikte işlerler. Yaköler hayvan ve para gibi taşınır malların mirasçılarını belirlerken anayanlı soy çizgisini temel alırlar. Ana tarafından akraba olanlar birbirlerinin borçlarından sorumludurlar; başkalarına verilen zararın bedelini ödeme yükümlülükleri vardır ve bereket ruhuyla ilişkili bazı ayinlere katılırlar.

Köy mıntıkaları içinde her tür yetki bir mıntıka başının önderlik ettiği mıntıka liderlerinin, köy genelinde ise köy rahiplerinden (*yabot*) oluşan bir konseyin elindedir. Yüce bereket ruhunun ayinlerini köyün reisi yönetir.

Yaköler ayinler sırasında kurban adarlar, kutsal varlıklara topluca dua ederler ya da ruhları denetim altına almaya çalışırlar ve kehanette bulunurlar. Doğaüstü güçler arasında bir yaratıcı tanrıyla koruyucu ve kötü ruhlar ve ölülerin hayaletleri sayılabilir. Günümüzde Yaköler'in çoğu Hıristiyanlığı benimsemiştir.

yaksha, Hint mitolojisinde, genellikle insanlara iyilik yapan doğa ruhları. Yeraltında ve ağaç kökleri arasında saklanmış hazinelerin bekçisi olduklarına inanılır. En ünlü *yaksha*, efsanevi Himalaya krallığı Alaka'yı yöneten Kubera'dır. Çoğu kez kent, göl ya da kuyuları koruyucu tanrılar olarak görülen *yaksha*'lara tapınmanın, *naga* (yarı insan, yarı yılan tanrısal varlık), bereket tanrıçası ve ana tanrıça inancıyla birlikte ilk Dravid halkları arasında başladığı sanılır.

En eski tanrı imgeleri arasında yer alan *yaksha* heykellerinin daha sonraki *bodhisattva* (geleceğin Budası) ve Brahman tanrı heykelleri üzerindeki etkisi çok açıktır. Hindu, Budacı ve Cayna sanatındaki *dvarapalas* (kapı bekçisi) ve kutsal varlık heykellerinde de *yaksha* betimlemeleri örnek alınmıştır. Erken dönem Budacı ve Caynacı tapınaklarının parmaklıklarında ve giriş kapılarında rastlanan çeşitli takılarla donanmış, çıplak ya da yarı çıplak bereket tanrıçaları heykelleri, *yakshi*'ler ya da *yakshini* olarak bilinen dişi *yaksha*'ları temsil eder.

Yakub (ALFEUSOĞLU AZİZ), KÜÇÜK YAKUB olarak da bilinir (ö. İS 1. yy; yortu günü Batı Kilisesi'nde 1 Mayıs, Doğu Kilisesi'nde 9 Ekim), Hz. İsa'nın 12 havarisinden biri.

Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi ve gömülmesi sırasında orada bulunan kadınlardan Meryem'in oğlu olduğu sanılır. (Markos 15:40; 16:1; Matta 27:56). Ayrıca Havari Aziz Yahuda'nın kardeşi ya da babası olabilir. Zebedioğlu Havari Aziz Yakub'la ya da "Rabbin kardeşi" olarak anılan Yakub ile karıştırılmamalıdır.

Batı Kilisesi'nde önceleri "Rabbin kardeşi" Yakub ile özdeşleştirilmesi Aziz Filipus ve Aziz Yakub'un yortu günü (1 Mayıs) kutlamalarıyla başlamış, Roma'daki Kutsal Havariler Kilisesi bu yortuda iki havari azize adanmıştır. İki azize ait olduğu varsayılan kutsal emanetler yaklaşık 560'ta bu kiliseye getirilmiştir.

Yakub (AZİZ), (ö. y. İS 62, Kudüs; Batı Kilisesi'nde yortu günü 1 Mayıs), 12 havariden biri olmamakla birlikte Aziz Paulus'un resuller arasında saydığı Hıristiyan önder.

Çoğunlukla Alfeusoğlu Aziz Yakub'la karıştırılan Yakub, Galatyalılara Mektup'ta (1:19) "Rabbin kardeşi" olarak anılır. İnciller'de de Hz. İsa'nın dört kardeşinden biri olarak nitelenir (Markos 6:3; Matta 13:55). Yakub ile Hz. İsa'nın (Tertullianus ve İskenderiyeli Clemens'e göre) kardeş, (Origenes ve başkalarına göre) üvey kardeş ve (Aziz Hieronymus'a göre) kuzen oldukları öne sürülmüştür.

Hz. İsa'nın peygamberliğinin başladığı dönemde Yakub'un onun izleyicisi olmadığı bilinmektedir. Paulus'un Hıristiyan olmasından üç yıl sonra Yakub Kudüs Kilisesi'nin önderleri arasına girer (Galatyalılara Mektup 1:18-19). İS y. 44'te Yahuda Kralı I. Herodes Agrippa'nın Zebedioğlu Havari Aziz Yakub'un boynunu vurdurmasından ve Petrus'un Kudüs'ten kaçmasından sonra daha önemli bir konum kazanır (Resullerin İşleri 12:1-17). Paulus'un Kudüs'e son ziyareti (Resullerin İşleri 21:18) sırasında Kudüs Konsili'nde kilisenin baş sözcüsüdür.

Aziz Yakub, Hıristiyanların Yahudi yasalarına uymasını isteyen Yahudi kökenli Hıristiyanlara karşı çıkmasına karşın, onların da kendi gelenek ve inançlarına bağlı kalabileceklerini savunuyordu. Kilise yetkililerinin Yakub'u (Yahudi tarihçi Flavios Josephos'a göre) taşlanarak ya da (erken dönem Hıristiyan yazar Aziz Hegesippos'a göre) Kudüs Tapınağı'nın kulelerinden birinden atılarak ölüme mahkûm etmelerine Yahudiler büyük tepki gösterdi.

Yakub (ZEBEDİOĞLU AZİZ), BÜYÜK YAKUB olarak da bilinir (d. Celile, Filistin - ö. İS y. 44, Kudüs; yortu günü 25 Temmuz), Hz. İsa'nın 12 havarisinden biri. Hıristiyan olduğu için öldürüldüğü Yeni Ahit'te bildirilen tek havaridir (Resullerin İşleri 12:2).

Yakub ve kardeşi Havari Aziz Yuhanna'ya Boanerges (Yunancada "Gökgürültüsünün Oğulları") adı yakıştırılır. İki kardeş Aziz Petrus ve Aziz Andreas'la birlikte Hz. İsa'nın havarilik görevine çağırdığı ilk dört kişiyi oluşturur. Önderlerinin yakın çevresinde yer alan öteki havariler gibi Yakub da İsa'nın Yairus'un kızını diriltmesine (Markos 5:37; Luka 8:51), İsa'nın Nura Bürünüşü'ne (Markos 9:2) ve Getsemani Bahçesi'nde acı çekmesine (Markos 14:33; Matta 26:37) tanık olur. Gelecekteki görkemli günlerde peygamberin sağında ve solunda oturma izni isteyen Yakub ve Yuhanna'ya İsa, bu hakkı vermenin kendi elinde olmadığını bildirir (Markos 10:35-40). Yahuda kralı I. Herodes Agrippa'nın buyruğuyla boynu vurdurulan Yakub'un cesedi İspanyolların inanışına göre Santiago de Compostela'ya götürülmüştür. Buradaki mezarı dünyanın dört yanından gelen Hıristiyan hacılarca ziyaret edilmektedir.

Aziz Yakub, bir duvar resminden ayrıntı, 12. yy; Eski Gümüşler Manastırı, Niğde
Sonia Halliday

Yakub (SURUÇLU) (d. 451, La Kurtman, Suriye - ö. Kasım 521, Batnan, Osroene), bilgeliği ve kutsallığı ile ünlü Süryani yazar.

Papazlığa atandıktan sonra 503'te Haura'nın kilise temsilcisi olarak Suruç'a gitti. 519'da Suruç'ta Batnan piskoposluğuna getirildi. Çağdaşları ve modern araştırmacılar Yakub'un resmî öğretiye bağlı olduğunu ileri sürerse de mektuplarından, İsa'nın tek bir tanrısal doğası olduğunu vurgulayan Monofizit görüşü benimsediği anlaşılır. Düzyazıları arasında söylevler, altı tören vaazı ve çok sayıda mektup bulunur. Bir ibadet ve vaftiz yönergesinin yazarı olarak da ün kazanmıştır. Çoğu özellikle Eski ve Yeni Ahit'teki olayları, havarileri ve azizleri ele alan 12 hecelik ölçüyle vaaz biçiminde 760 şiiri vardır.

Yakub, Hz., İbranice YAAKOV, İSRAİL olarak da bilinir, İbranice YİSRAEL, İsrailoğullarının atası sayılan İbrani peygamber. Hz. İbrahim'in torunu, Hz. İshak ile Rebeka'nın oğludur.

Tevrat'a göre Yakub, Edomluların atası Esav'ın (Edom) ikiz kardeşiydi. Atalarının geldiği Arami kabilesine giderken Beytel'de (Tanrı'nın Evi) Tanrı'dan vahiy almıştı. Her biri için yedişer yıl hizmet etmek koşuluyla dayısı Laban'ın Lea ve Rahel adlı kızlarıyla evlendi. Bunu izleyen altı yıl içinde büyük bir servet edinerek Filistin'e döndü. Peniel (Penuel) adı verilen yerde Tanrı'dan gelen ikinci bir vahiyle İsrail adını aldı ve Kenan'a yerleşti.

Yakub'un 13 çocuğu oldu; bunlardan 10'u İsrail kabilelerini kurdular. Lea'dan tek kızı Dina ile oğullarının altısı (Ruben, Şimeon, Yahuda, Levi, İssakar ve Zebulun) doğdu. Gad ile Aşer Lea'nın cariyesi Zilpa'dan, Dan ile Naftali Rahel'in cariyesi Bilha'dan, Benyamin ile Yusuf ise Rahel'den dünyaya geldi. Levi ve Yusuf dışındaki oğulları, İsrailoğullarını oluşturan 12 kabileden 10'unun kurucusu sayılır. Levi kabile kurmamakla birlikte Levililerin atasıdır. Yusuf da kabile atası sayılmaz ama, Manasse ve Efraim adlı küçük oğulları kendi adlarıyla anılan kabileleri kurmuşlardır. Yahuda-oğullarının atası olan Yahuda aynı zamanda Davud hanedanının da atasıdır.

Yakub ömrünün sonlarına doğru çıkan bir kıtlık nedeniyle oğullarıyla birlikte Mısır'a göç etmek zorunda kaldı. Orada yıllardır haber alamadığı oğlu Yusuf'u buldu. Öldükten sonra Kenan'daki Hebron'a gömüldü.

Tevrat'taki Yakub öyküleri her şeyin Tanrı'nın iradesiyle gerçekleştiği inancını vurgular. Hz. İshak'ın Yakub'u hayır duasıyla kutsamasına ilişkin öyküde de (Tekvin 27) görüldüğü gibi tanrısal amaç her şeyden üstündür. Yakub'un dayısı Laban karşısında kazandıklarını koruması da yalnızca onun yetenekleriyle açıklanamaz; Tanrı iradesi bağlayıcı olmakla birlikte insanın çabaları da önemlidir.

Kuran'da Hz. Yakub'un öyküsü, Yusuf suresinde oğlu Yusuf'un serüveniyle iç içe anlatılır. Başka surelerde de Hz. Yakub dinde kuvvetli (Sâd 45), halis (Sâd 46), salih (Enbiyâ 72), bitmeyen güzel bir sabra sahip (Yusuf 83), hidayete erdirilmiş (En'âm 84), seçkin ve hayırlı (Sâffât 47) bir insan olarak tanımlanır.

Yakub Avfî (ö. 1736, İstanbul), Celvetiye tarikatının önde gelen şeyhlerinden olan Osmanlı mutasavvıf.

Celvetiye şeyhlerinden Amasyalı Fenai Mustafa Efendi'nin oğluydu. Üsküdar Çavuşderesi yakınlarındaki dergâhında görev yapan Celvetiye şeyhlerinden Bilecikli Osman Efendi'ye bağlanarak tasavvuf yaşamına girdi. Üsküdar'da Yeni Valide Sultan ve Şehzade camilerinde dersler ve vaazlar verdi. Osman Efendi'nin ölümünden sonra yerine geçerek şeyhlik görevini yürüttü. Tefsir, hadis, fıkıh alanlarındaki başlıca yapıtları *Mefatih, el-Vesiletü'l-Uzma li Hazreti'n-Nebiyyi Nebiyyi'l-Mücteba, Neticetü'l-Tefasir, Len'a-yı Nuraniye, İlhakat ale'l-Tecelliyat, Hulasatü'l-Beyan fi Mezhebi'n-Numan, Kenzü'l-Vaizin* ve *Hediyetü'l-Vaiz*'dir.

Yakub Bey, I. YAKUB BEY olarak da bilinir, tam adı YAKUB BİN ALİ ŞİR (ö. 1327'den sonra), Germiyanoğulları beyliğinin kurucusu.

Babası Kerimeddin Ali Şir Bey gibi Anadolu Selçuklularının hizmetinde bulundu. Babasının öldürülmesinden sonra İlhanluların baskısı üzerine batıya çekilerek merkezi Kütahya olan Germiyanoğulları beyliğini kurdu (y. 1300). Önceleri Anadolu Selçuklularına, daha sonra İlhanlılara bağlı kaldı. Zamanla tam bağımsızlığını elde etti ve komşu Türkmen beylerini egemenliği altına aldı. Komutanlarından Aydınoğlu Mehmed Bey, Birgi ve Ayasuluğ'u (Selçuk), kendisi de Menderes Irmağı kıyısındaki Tripolis ve Ankyra-Sidera'yı (Simav) beyliğin topraklarına kattı. 1314'te Alaşehir'i aldı ve Bizans'ı yıllık vergiye bağladı. Türbesi Kütahya'dadır.

Yakub Bey (d. 1820, Pişkent, Hokand [bugün Özbekistan'da] - ö. 16 Mayıs 1877, Kaşgar [bugün Çin'de]), Kaşgar emiri olarak görev yapan Hokandlı Tacik serüvenci.

Müslümanların başlattığı ayaklanmalardan yararlanarak 1864'te Çin'in yönetimindeki Kaşgar'ı ele geçirdi. Daha sonra yeni fetihlere girişerek topraklarını bugünkü Sinkiang yönetim bölgesinin kuzeyine doğru genişletti. Başarılarıyla Osmanlı sultanı Abdülaziz'in dikkatini çekti ve onun tarafından Kaşgar emirliğine getirildi. Bölgedeki karışıklıklar sırasında Çin Türkistanı ile Sinkiang'ın bir bölümünü işgal eden Ruslar 1872'de Yakub'la bir ticaret antlaşması imzaladılar. Ertesi yıl, güneye doğru genişleyen Rus Çarlığı ile Hindistan arasında bir tampon bölge oluşturmak isteyen İngilizler de benzer bir antlaşma yaptılar.

Bu arada imparatorluğun öteki kesimlerindeki ayaklanma ve istilalarla uğraşan Çinliler Yakub'a öldürücü bir darbe vurmaya karar verdiler. Ünlü Çinli general Zuo Zongtang (1812-85) komutasındaki bir ordu Kaşgar üzerine yürüyüşe geçti. 16 Mayıs 1877'de kentin düşmesiyle Kaşgar Emirliği yıkıldı; Yakub da intihar etti.

Yakub bin Leys es-Saffar (d. 840 - ö. 879), Saffari hanedanının kurucusu. Bugünkü İran'ın büyük bölümüyle Afganistan ve Pakistan'ın bazı bölümlerinde hüküm sürmüş, Bağdat kapılarına kadar dayanmıştır.

Bir kalaycı (Farsça *saffar*) çırağıyken eşkıyalığa başladı ve zamanla çevresinde güçlü bir ordu topladı. Bugünkü Afganistan sınırları içinde kalan bazı toprakları ele geçirerek Müslümanların egemenlik alanını genişletti. Abbasi halifesinden belirli bir destek görünce, bağımsız bir hükümdar gibi davranma ve kendi adına para bastırma yoluna gitti. Tahirileri yenilgiye uğratarak (873) Doğu İran'daki Horasan'a egemen oldu. Ardından İran'a gıda sağlayan Fars ve Ahvaz bölgelerini denetimi altına aldı.

876'da Bağdat üzerine yürüdü, ama su setlerinin açılması nedeniyle seferi başarısızlıkla sonuçlandı.

Sonradan tanınmış bir halk kahramanı durumuna gelen Yakub, 200 yıla yakın bir süre Arapçanın gölgesinde kalan Farsçanın yeniden canlandırılmasına ön ayak olmasıyla da tanınır.

Yakub Cemil (ö. 11 Eylül 1916, İstanbul), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin militan üyesi Osmanlı asker.

1901'de Mekteb-i Harbiye'yi (bugün Kara Harp Okulu) bitirdi. Bir süre Rumeli'de görev yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adına çalıştı. Trablusgarp Savaşı'na (1911-12) katıldı. 23 Ocak 1913'te, İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidara doğrudan el koymasıyla sonuçlanan Bâbıâli Baskını'na katıldı; bu olay sırasında Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'yı öldürdü. Daha sonra İttihat ve Terakki'nin oluşturduğu Teşkilat-ı Mahsusa'ya girdi. I. Dünya Savaşı'nda bu örgütün Kafkas Cephesi'ndeki gönüllü birliğine komuta etti. Ama disiplinsiz davranışları nedeniyle önce Bitlis'e, ardından Bağdat'a sürüldü. Daha sonra Enver Paşa'ya karşı suikast hazırladığı gerekçesiyle ölüme mahkûm edildi.

Yakubî, tam adı AHMED BİN EBİ YAKUB BİN CAFER BİN VEHB BİN VAZİH EL-YAKUBİ (ö. 897, Mısır), Arap tarihçi ve coğrafyacı. *Tarih ibn Vazih* (İbn Vazih Vakayinamesi) adlı dünya tarihi ve *Kitabü'l-Buldan* (Ülkeler Kitabı) adlı genel coğrafya kitabıyla tanınır.

Tarih ibn Vazih adlı yapıtı iki bölümden oluşur. Müslümanlık öncesi dönemi ve Müslüman olmayan halkların özellikle din ve edebiyat tarihlerini kapsamlı biçimde anlatan birinci bölümde Yunan filozoflarından seçilmiş parçalarla öykü ve fabl örnekleri yer alır. Müslümanların tarihini kapsayan ikinci bölüm 872'ye değin gelir. Şii bakış açısının egemen olduğu yapıt, Th. Houtsma tarafından 1883'te Leiden'de iki cilt olarak yayımlanmıştır (*İbn Wadhih qui dicitur al-Ja'qubi historiae*).

Büyük bir bölümü kaybolan *Kitabü'l-Buldan*'da ise çözümleyici bir yaklaşımla istatistikler, topografya özellikleri ve vergi sistemleri aktarılarak Irak, İran, Arabistan, Suriye, Mısır, Magrip, Hindistan, Çin ve Bizans İmparatorluğu'ndaki büyük kentler anlatılır. Yapıt ilk kez Latince açıklamalarla birlikte Leiden'de yayımlanmış (1860-61), daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır.

Yakub'un Mektubu, ilk Hıristiyan kiliselerine seslenen Yeni Ahit metni. Yazarının kimliği tartışmalı olmakla birlikte, Hıristiyanlığı benimsemiş Yakub adlı bir Yahudiye dayandırılır. Kaleme alındığı tarih konusunda da görüş birliği yoktur. Öğreti ilkelerinden çok ahlaki konulara yer veren mektup başlangıçtaki Yahudi kökenli Hıristiyanlığın değerlerini yansıtır. Katolik ve Ortodoks kiliselerine bağlı birçok ilahiyatçının yedi kutsama ayininden biri saydıkları hastaları meshetme (5:14) konusuna değinen tek Yeni Ahit metni Yakub'un Mektubu'dur.

Yakub'un On İki Oğlunun Ahitleri, Kitabı Mukaddes metinleri arasında yer almayan pseudepigrafik yapıt. İsrail'in 12 kabilesinin kurucusu olan Yakub'un 12 oğlunun son sözlerini aktarır. Günümüze ulaştığı biçimiyle 2. yüzyıl sonlarında yazılmış ve Hıristiyanlığa uygun eklemeler yapılmış bir Yahudi yapıtıdır. Levi ile Naftali'nin ahitleri dışındakiler Yunanca yazılmıştır. Kumran'daki Essenliler mezhebiyle ve bu mezhebin, aralarında Levi'nin (Arami dilinde) ve Naftali'nin (İbranice) ahitlerinden parçaların da yer aldığı Lût Gölü Ruloları'yla tarihsel ve içerik bağları vardır. Ayrıca aralarında önemli farklar olmakla birlikte gene Essenlilerce yazılmış olan Damaskos Belgesi'yle benzerlikler taşır. Kitap birkaç Eski Yunanca elyazması, ayrıca Ermenice ve Slavca çevirileriyle günümüze ulaşmıştır.

Yakuşi-ci (Japonca Yakuşi: "Şifa Verici Buda"), Japonya'da, Nara'da bir yapılar topluluğundan oluşan tapınak (*ci*). Tapınağın manastırı 690 dolaylarında Nara'nın dışına kurulmuş, 718'de kentle birlikte yeniden yapılmıştır. İlk yapılardan bugüne yalnızca doğudaki üç katlı pagoda ulaşmıştır. Bu yapı Nara döneminden (710-784) kalan en güzel dinsel mimarlık örneğidir. Tapınak Japon sanatının birçok zengin yapıtını barındırır. Bunların en ünlüsü Nara döneminden kalma, Yakuşi, Nikko ve Gakko'yu canlandırdığı için Yakuşi üçlüsü diye bilinen grup heykelidir.

yakut, alüminyum oksitin (Al_2O_3) bir mineral biçimi olan korindondan(*) oluşan, saydam kırmızı renkli değerli taş. Rengi koyu kırmızıdan soluk pembeye kadar değişir, kimi zaman hafifçe mora çalar; en değerlileri morumsu kan kırmızısı renkli olanlarıdır. Taştaki kırmızı rengin nedeni, kristal yapısındaki alüminyum atomlarının bir bölümünün (5 binde 1) yerini krom atomlarının almasıdır. Yakutun bir başka özelliği de ışığı kırma gücünün yüksek olmasıdır; kesilip parlatıldığında taş parlak bir görünüm kazanır, ama ışığı ayırma gücü düşük olduğundan parıldamaz. Yüksek sıcaklıkta taş yeşilleşir, ama soğuduğunda eski rengine döner. Işınım altında ise fosforışıl hale gelerek canlı bir kırmızı renkle parlar.

Yakut oldukça ender bulunan bir mineraldir. Bulunduğu en önemli yerlerden biri

Sri Lanka'dan fasetalı ve fasetasız (altta solda ve sağda) kesilmiş yakutlar
Joseph ve Helen Guettarman; fotoğraf, John H. Gerard

Myanmar'ın ortakuzey kesiminde Mandalay'ın kuzeydoğusudur; burada taş, granit ve gnays yapılı kayaçlarla bağıntılı kristalin kireçtaşı kuşakları içinde yer alır. Tayland'da Chantaburi ve Trat bölgelerinde de, çakılların içinde safir ve spineller ile birlikte yakuta rastlanır; bunlar genellikle koyu renkli, çoğu koyu kırmızımsı kahverengidir. Sri Lanka'da değerli çakıllar içinde rastlanan yakutlar Myanmar'dakiler kadar çekici renkli değildir.

Bazı kırmızı renkli değerli taşlar yakutla karıştırılabilir. Örneğin Cape, Avustralya ve Arizona yakutları denen taşlar, aslında birer grenadır; Sibirya yakutu bir rubelit, yani pembe turmalindir; lâl yakutu ise kaba lâldir (spinel yakutu).

Son derece başarılı yapay yakutlar yapılmıştır. Bir zamanlar, gerçek taş kırıntıları kaynaştırılarak irice bir taş elde edilirdi. Daha sonraları arıtılmış amonyak şapı ile az miktarlarda krom şapının alev altında kaynaştırılmasına dayalı Verneuil işlemi geliştirildi. Yüzde 2,5 oranında kromik oksit içeren yapay yakut morumsu kırmızı renklidir. Yapay yakutlar doğal korindonla aynı fiziksel özelliklere sahiptir, ama mikroskopik ölçekte kabarcıklar ve çizikler içerdiklerinden gerçek taştan kolayca ayırt edilebilir.

Yakut el-Hamavî (d. 1179 - ö. 20 Ağustos 1229, Halep), Arap coğrafyacı, şair ve yazar.

Asker bin İbrahim el-Hamavî adlı bir tüccarın kölesiydi. İyi bir öğrenim gördü ve efendisinin yanında ticaretle uğraştı. Yirmi yaşında azat edildi. Geçimini kitap kopya ederek kazanmaya başladı. Daha sonra yanına döndüğü eski efendisinden kalan parayla kitap ticaretine girdi. Birçok ülkeyi dolaştı, bilim adamlarıyla tanıştı ve onlarla tartışmalar yaptı.

Yazımı 1224'te tamamlanan ve bir coğrafya ansiklopedisi niteliğinde olan *Mucemü'l-Buldan* (1866-73, 6 cilt) adlı yapıtı, Moğol istilası öncesinde Maveraünnehir, Harezm ve Horasan bölgelerine ilişkin ayrıntılı bilgiler verir. Dönemin İslam dünyasıyla ilgili geniş açıklamaların da yer aldığı yapıt, içindeki alıntılarla, bugün elde olmayan bazı kitapların varlığını ortaya çıkarmış olmasıyla da önem taşır. Coğrafya alanındaki bir başka yapıtı da *El-Müşterek Vaz'an ve'l-Müfterik Sak'an*'dır. Daha çok *Mücemü'l-Udebâ* adıyla bilinen ve bir bölümü kaybolmuş olan *Kitabü İrşâdi'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edib* (1907-31, 6 cilt) adlı yapıtı ise bazı hattat, şair ve yazarların yaşamöykülerini içerir.

yakut gümüşü, gümüş içeren prustit ile pirarjiritin ortak adı. *Ayrıca bak.* pirarjirit; prustit.

Yakut-ı Mustasımi, asıl adı CEMALEDDİN YAKUT (ö. 1289/99 Bağdat), kendinden önce yaşayan İbn Mukle(*) ve İbnü'l-Bevvab'ın(*) koydukları kuralları göz önünde tutarak İslam yazısını güzelleştirmesiyle hat tarihinde çok önemli bir yer kazanan hattat.

Yaşamı üzerine bilgi çok azdır. Bazı kaynaklar Türk asıllı ve Amasyalı olduğunu

Yakut-ı Mustasımi'den bir hat örneği
Ali Alpaslan Arşivi

yazar; bazıları da son Abbasi halifesi Mustasım'ın kölesi olduğunu belirtir. Yakut önce Abdülmümin'den, daha sonra da Şeyh Habib'den ders gördü. Mustasım'ın sarayında divan kâtipliği yaptı. Mustasımi adı buradan gelmektedir. İlhanluların Bağdat'ı ele geçirip (1258) Abbasileri ortadan kaldırmasından sonra Hulagu ve Gazan Han dönemlerinde de saygı gördü. Sarayda ileri gelenlerin çocuklarına hat dersi verdi. Ünü bütün İslam dünyasına yayıldı, yazısı kendi adıyla, Yakutî olarak anıldı.

Yakut aklâm-ı sitte(*) denen altı çeşit ana yazıyı daha olgun hale getirdi. Onun bu yazılara koyduğu ölçüler ve harf oranları da

Osmanlı hattatlarından Şeyh Hamdullah'ın(*), daha sonra da Hafız Osman'ın(*) elinde güzelliğin doruğuna ulaştı.

Çok sayıda yapıtı bulunan Yakut'un 364 tane Kuran yazdığı belirtilir. İstanbul'daki müze ve kitaplıklarda da yazıları bulunmaktadır. Yetiştirdiği altı ünlü öğrencisi (Argun, Nasrullah Tabib, Yusuf-ı Meşhedi, Mübarek Şah, Haydar Kunde Nüvis ve Ahmed bin Sühreverdi) "üstadan-ı şeşgâne", "üstadan-ı sitte" ya da "üstadan-ı seba" diye anılır.

Yakut Özerk Cumhuriyeti, YAKUTİYA olarak da bilinir, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyet. Kuzeydoğu Sibirya'da, Kuzey Buz Denizine dökülen Lena, Yana, İndigirka ve Kolıma ırmaklarının havzalarında yer alır; Laptyev ve Doğu Sibirya denizleri arasındaki Yeni Sibirya Adalarını da kapsar. 1922'de oluşturulmuştur. 3.103.200 km²'lik yüzölçümüyle Rusya Federasyonu'ndaki en büyük cumhuriyettir.

Geniş platoların yanı sıra ırmaklar ve kıyı ovalarıyla parçalanmış dağlık bir alandan oluşan Yakutiya toprakları, batıdaki Orta Sibirya Platosundan doğuda Moına Dağlarına, kuzeydeki Kuzey Buz Denizi alçak düzlüklerden güneyde Stanovoy Sıradağlarına kadar uzanır. Şiddetli bir kara ikliminin hüküm sürdüğü bu topraklar, dünyada yerleşime açılmış alanlar arasında en sert iklime sahip olanıdır. Ocak ayı ortalama sıcaklığı −43,5°C, temmuz ortalaması ise yaklaşık 18°C'dir. Güneydeki sınırlı bazı alanlar dışında cumhuriyetin tamamında sürekli don görülür. Don altındaki toprak alt tabakasının derinliği yönetim merkezi Yakutsk'ta 140 m'dir; bu derinlik geniş fosilleşmiş buzulların bulunduğu kıyı kesimlerinde ise 300 m'yi aşar. Kıyı boyunca rastlanan geniş bir şerit üzerinde yosun, liken ve bodur çalılardan oluşan tundra bitki örtüsünün yerini güneye doğru Dahuria melezi ve bodur huşağaçlarıyla kaplı ormanlarla çam, ladin ve huşağaçlarıyla kaplı taygalar alır.

Yerli kabilelerle İS 6-10. yüzyıllar arasında güneyden gelen Türk boylarının karışmasından doğan Yakutlar 17. yüzyılın ilk yarısında Rus Çarlığı'nın denetimine girdi. Yakutiya'nın en büyük kenti olan Yakutsk 1632'de kuruldu. 1638'de Yakutsk eyaleti (*voyevodstvo*) oluşturuldu ve bu topraklar Rusların yerleşimine açıldı; Ruslar özellikle Lena'nın orta kesimi boyunca sıralanan kentlere yerleştiler. Yüzyıllar boyunca göçebeliğe dayalı bir yaşam biçimi sürdüren Yakutlar, 19. yüzyılda yerleşik düzene geçtiler. 20. yüzyılın sonlarında Yakutiya'nın nüfusunun üçte birini Yakutlar, yarısını da Ruslar oluşturuyordu.

Yörenin konumu ve sert doğal yapısı ekonomiyi de önemli ölçüde belirlemektedir. Tarım yalnızca güneyde Lena ile kollarının çevresinde olanaklıdır; bu kesimde patates, yulaf, çavdar ve sebze yetiştirilir; ayrıca sığır beslenir. Yakutlar, Evenkler (eskiden Tunguzlar) ve Evenlerin (Lamutlar) temel geçim kaynaklarını ren geyiği besiciliği ve balıkçılığın yanı sıra sincap, tilki, kutup tilkisi ve ermin avcılığı oluşturur. Maden kaynakları arasında güneyde Aldan ile Tommot yakınlarında ve İndigirka Vadisindeki altın, Vilyuy Havasındaki elmas ve tuz, Yana Vadisindeki kalay ve Lena'nın aşağı çığırı boyunca da kömür sayılabilir. Genelde, madencilik ve kerestecilik temel ekonomik uğraşlardır. Vilyuy Havzasında zengin doğal gaz yatakları bulunmuştur. Gıda ve başka hafif sanayi dalları ile bıçkıhanelerin yoğunlaştığı Yakutsk çevresi, cumhuriyetin en gelişmiş sanayi bölgesidir. Çernişevski'de Vilyuy üzerinde bir hidroelektrik santral işletilmektedir.

Yakutsk'u Aldan'a, Ohotsk Denizindeki Magadan limanına ve Vilyuy Vadisine bağlayan yolların dışında bu geniş alanda ulaşım yılda yalnızca üç ya da dört ay açık kalan ırmaklar üzerinde, kış aylarında da kızaklarla sağlanır; ayrıca Moskova, cumhuriyetin öteki kentleri ve komşu bölgelerle havayolu bağlantısı vardır. Nüfus (1991 tah.) 1.108.600.

Yakutça, Rusya'da, Sibirya'nın kuzeydoğusundaki Yakut Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Yakutların konuştuğu Türk dili. Yakutlar 14. yüzyıldan beri Orta Asya'daki Türk topluluklardan uzakta yaşadıkları için Yakutça Türk dillerinin ayrı bir kolu olarak gelişmiştir ve en çok bu dillerin kuzeydoğu lehçeleriyle benzerlik gösterir. Türk dilleri sınıflandırmalarında genellikle öteki Türkçe öbekleri lehçe olarak tanımlanırken Yakutça ve Çuvaşça birer dil olarak kabul edilir.

Ses ölçütü temel alınarak yapılan bir sınıflandırmaya göre Yakutça Çuvaşçayla birlikte Türk dillerinin *s* koluna (ötekisi *y*) girer. Örneğin *yaz* sözcüğünün Yakutçadaki karşılığı *sas*'tır; benzer biçimde *yeğen* sözcüğü *sien*, *yol* ise *suol*'dur. Ayrıca, öteki Türk lehçelerindeki sözcüklerin ilk sesi olan *s* Yakutçada düşer: *su/u*, *süt/üt*, *söz/öz* gibi. Öteki Türk lehçelerindeki *a* sesi de *ı*'ya dönüşür: *al/ıl*, *ay/ıy* gibi. Yakutçanın sözcük dağarcığında Türkçe kökenli sözcüklerin yanı sıra Moğolca ve Rusça kökenli sözcükler de bulunur. Yakutça 1939'dan bu yana Kiril kökenli bir alfabeyle yazılmaktadır. Yakutların yazılı edebiyata görece geç bir dönemde geçmiş olmaları onların sözlü kültürel değerlerinin, özellikle de destanlarının önemini daha da artırır. *Ayrıca bak.* Türk dilleri.

Yakutiye Medresesi, Erzurum'da kent merkezinde, Atatürk Caddesi üzerinde, revaklı, kapalı avlulu, üç eyvanlı medrese. İlhanlıların Erzurum valisi Hoca Cemaleddin Yakut tarafından 1310/11'de yaptırılmıştır. Yaklaşık 25 m × 34 m boyutlarında dikdörtgen planlı, kesme taştan bir yapıdır. Batı cephesinin sağ ve sol köşelerinde birer minare, ortasında taçkapı yer alır. Minarelerin, benzer medreselerdeki gibi taçkapının üzerinde değil de köşelerde düzenlenmiş

Yakutiye Medresesi, batıdan görünüş, 1310/11; Erzurum
Şemsi Güner

olması ilginç bir uygulamadır. Soldaki minarenin gövdesi, ancak medrese beden duvarının biraz üstüne kadar yükselir; bundan sonrası ya yıkılmış ya da hiç yapılmamıştır. Sağdaki minare şerefe altına kadar ayaktadır; düz ve turkuvaz renkli sırlı tuğlaların geometrik geçmeler oluşturacak gibi örülmesiyle zengin biçimde bezenmiştir. Taçkapı çıkıntısının sağ yan yüzündeki çerçevenin içinde bir ağacın iki yanında birer aslanla tepesinde bir kartal kabartması yer almaktadır. Benzer bir kompozisyonun gene Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese'nin taçkapısında da bulunması ilginçtir.

Girişin arkasındaki geçitten ulaşılan kapalı avlunun ortasındaki dört ayağa oturan konimsi aynalı tonoz, zengin mukarnas sıralarıyla kaplıdır ve büyük olasılıkla daha eski tarihli Erzurum Ulucamisi'nin(*) orta tonozu örnek alınarak yapılmıştır. Avlunun güney ve kuzey yanlarında birer yan eyvan, doğu yanında da başeyvan bulunur. Başeyvanın iki yanında, sivri beşik tonozla örtülü büyük birer oda yer alır. Soldaki odanın içindeki iki kollu merdiven, dışardan başeyvanın arkasına bitişik kümbete çıkar.

19. yüzyılda top dökümhanesi olarak kullanılan Yakutiye Medresesi daha sonra çevresi de temizlenerek onarılmış, müze haline getirilmiştir.

Yakutlar, SAHALAR olarak da bilinir, günümüzde kültürel bakımdan büyük ölçüde Ruslaşmış Türk kökenli halk. Sibirya'nın kuzeydoğu köşesinde Lena, Yana ve Kolıma ırmaklarının havzalarında yaşarlar. 1990'larda nüfusu 350 bin dolayında tah-

Özgün ağız tamburası homus çalan Yakutlar
Sovfoto

min edilen Yakutlar, Türk dillerinden Yakutçayı(*) konuşurlar.

Bazı Türkologların araştırmalarına göre bugünkü ülkelerine 14. yüzyıldan önce yerleşen Yakut kabileleri, büyük olasılıkla Baykal Gölü çevresinden gelen göçmenlerle Lena yöresinin yerli halkının kaynaşmasıyla ortaya çıkmıştı. Ama başka bulgulara göre Yakutların ataları güneyde bozkırlarda ve Altay Dağlarında yaşayan Türk boylarıyla da bağlantılıydı. Rus Çarlığı'nın 1617'den sonra bu bölgeye yönelttiği saldırılar yaklaşık 60 yıl boyunca Yakutların direnişiyle önlendi, ama bundan sonra Yakut ülkesi kesin olarak çarlık yönetimine girdi. Bu dönemde Yakutlar, her biri boylara bölünmüş 80 bağımsız kabileden oluşuyordu. Karı koca ve çocuklardan oluşan aile Yakutların temel toplumsal birimiydi.

Eskiden yarı göçebe bir yaşam süren Yakutların kış yerleşmeleri kerpiç kaplı ağaç kulübelerden, yaz yerleşmeleri ise otlak yakınlarında ve kış için kuru ot toplanabilecek yerlerde kurulmuş çadırlardan oluşurdu. 1922'de Yakut ÖSSC'nin (bugün Yakut Özerk Cumhuriyeti) kurulmasından sonra da Yakutlar, yörede Kuzey Kutup ikliminin egemen olmasına karşın hayvancılığı sürdürdüler. En kuzeydeki Yakutlar, bu yörede yaşayan Evenklerin etkisiyle ren geyiği yetiştirmeye başladılar. Günümüzde de temel ekonomik etkinlik olan hayvancılığı ırmak ve göl balıkçılığı izlemektedir. Güneydeyse eski Sovyet yönetiminin desteğiyle, çiftlik tarımına geçilmiştir. Eski Sibirya halkları arasında çömlekçilikle uğraşan tek topluluk olan Ya-

kutların ekonomik etkinlikleri arasında demir işçiliği de önem taşır. Yakut demircilerine olağanüstü güçler yakıştırılması, Türk şamanizminin genel özelliklerine uygundur. Yakut toplulukları özellikle demircinin karısını kutlu saymışlar, onu "darhan" (tarhan, tarkan) gibi kutlu adlarla anmışlardır.

Yakutların şamanist inançları çarlık yönetiminde de Hıristiyanlıktan hemen hiç etkilenmeksizin günümüze değin sürdü. Eski Yakut dininde çok sayıda iyi ve kötü ruh toplum yaşamını belirler, kötü ruhlarla kara şamanlar, iyi ruhlarla beyaz şamanlar uğraştırdı. Atın Yakut dinindeki önemi kımız şenliklerinde ortaya çıkardı. Yazın iyi tanrılar için bir kımız şenliği düzenlenirdi; sonbaharda düzenlenen şenlikte ise kötü tanrılar için çiftlik hayvanları kesilerek kurban edilirdi. Yakutlarda "Ogu ımıta" adını taşıyan dişi kutsallık, çok eski anaerkil bir dönemin kalıntısı olarak görülebilir. Başka bulgular da Yakutların mutlak bir ataerkil örgütlenme döneminden geçmediğini, anaerkilliğin ve anayanlılığın anılarını sürdürdüğünü göstermektedir.

Yakutsk, Rusya Federasyonu'nun kuzeydoğu ucunda Yakut Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti. Lena Irmağının kıyısında yer alır. 1632'de Lena Irmağının aşağı çığırının sağ yakasında kurulan kale, 1642'de bugün kentin bulunduğu yere taşındı. Başlangıçta ahşap yapılardan oluşan küçük bir taşra yerleşmesi olan Yakutsk, zamanla büyüyerek bazı hafif sanayi tesislerinin bulunduğu modern bir kente dönüştüyse de, temelde bir yönetim merkezi ve ırmak limanı olarak kaldı. Kentte 1956'da kurulan bir üniversite vardır. Nüfus (1991 tah.) 193.300.

yakuza (Japoncada "kopuk"), GYANGU olarak da bilinir, Japonya'da, *boryokudan*(*) çetelerinde yer alan gangsterlere verilen ad.

Yala, Tayland'ın güney kesiminde kent. Pattani Irmağının kıyısında yer alan Yala kenti, Bangkok-Singapur demiryoluyla Pattani-Pinang karayolunun üzerinde bir ticaret merkezidir. Kentin yer aldığı, Tayland'ın güney ucunu da içeren bölgenin sularını kuzeydeki Tayland Körfezine dökülen Pattani Irmağı toplar. Nüfusunu Müslüman Taylar, Müslüman Malaylar ve Çinliler oluşturur. Bölgede bol miktarda kauçukağacı yetişir. Nüfus (1986 tah.) 64.695.

yalan makinesi, kişinin kendisine yöneltilen soruları yanıtlarken kan basıncı, nabız sayısı ve solunum sayısını ölçen aygıt. Polis örgütlerinde 1924'ten beri kullanılan yalan makinesinin geçerliliği günümüzde psikologlarca tartışılmakta ve alınan sonuçlar kimi zaman mahkemelerde kanıt olarak kabul edilmemektedir.

Yalan makinesi tarafından kaydedilen fizyolojik olgular istençli olarak denetlenemez. Sorgulanan kişinin göğsünün çevresine solunum sayısını ölçmeye yarayan bir boru sarılır; üst koluna tansiyon aletinin şişirilebilen kolluğu takılır. Göğüs kafesinin hareketleriyle kolluktan alınan nabız ve kan basıncı ölçümleri özel kalemler tarafından küçük bir elektrikli motorun hareket ettirdiği kâğıda kaydedilir.

yalan yere yemin, hukuk davalarında, taraflardan birinin yalan yere yemin etmesi. Türk Ceza Kanunu'nda bu eylem için 6 aydan 3 yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür. Ceza davalarında yemin bir ispat aracı değildir, hukuk davalarında ise yemin başlı başına bir kanıttır. Suçun oluşması için kasıt öğesi aranır, yanılma kastı ortadan kaldırır. Fail yalan yere yemin ettiği davada hüküm verilmeden önce yalan yemininden dönerse cezası azaltılır.

yalancı erdişilik, insanda, belirli bir cinse özgü kromozomlar ve eşey organları olduğu halde dış üreme organlarının her iki cinse özgü görünümde olması. Dişi tipi yalancı erdişilikte yumurtalıkların olmasına karşın ikincil eşey özellikleri ve dış üreme organları erkeğinkilere benzer. Genellikle ergenlik döneminde kadına özgü ikincil eşey özellikleri de gelişir. Yalancı erdişilik bebek doğar doğmaz anlaşılırsa çocuğun kız çocuğu olarak yetiştirilmesi için gerekli toplumsal koşullar yerine getirilir. Kortikosteroit yapısında bazı hormonların verilmesi yalancı erdişiliğin daha da ilerlemesini önler, üreme organlarındaki ufak kusurlar cerrahi girişimle düzeltilebilir.

Erkek tipi yalancı erdişilikte erbezleri olduğu halde ikincil eşey özellikleri ve dış üreme organları kadınınkilere benzer. Bu durumda dölütte erbezlerinin salgıladığı testosteron hormonu bilinmeyen bir nedenle vücuttaki gerekli değişiklikleri gerçekleştirememiştir. En sık rastlanan tipinde dış üreme organları tümüyle kadın üreme organları görünümündedir; ergenlik döneminde kadına özgü ikincil eşey özellikleri belirir. Buna karşılık eşey bezleri (erbezleri) ve eşey kromozomları kişinin erkek olduğunu gösterir. Bu tip bozukluk genellikle kız olduğu sanılan çocuğun ergenlik dönemine girdiği halde âdet kanamasının başlamamasıyla tanınır. Vücuttaki dokular erkek eşey hormonlarına çok az ya da hiç yanıt vermediklerinden ve dış üreme organları kadınınkilere benzediğinden çocuk kız çocuğu olarak yetiştirilir. Erkek tipi yalancı erdişiliğin öbür tiplerine tedaviyle erkek görünümü kazandırılabilir ve çocuk erkek çocuk olarak yetiştirilebilir.

yalancı gebelik, gebelik olmadığı halde gebelik belirtilerinin pek çoğunun ortaya çıktığı bozukluk. Bu belirtiler arasında dölyatağında büyüme, âdet kanamalarının kesilmesi, sabahları bulantı ve kusma, hatta normal gebelik süresinin sonunda ortaya çıkan doğum sancıları bile sayılabilir. Bozukluğun nedeni dölyatağından kaynaklanan bir ur ya da mol olabileceği gibi tümüyle ruhsal da olabilir.

yalancı güneş *bak.* parheli

yalancı hipoparatiroidizm *bak.* Albright sendromu

yalancı kızamık, ALTINCI HASTALIK olarak da bilinir, etkeni bir virüs olan ve erken çocukluk döneminde görülen bulaşıcı hastalık. Hastalığın başlangıcında hızla yükselen ateş üç gün sonra yavaş yavaş düşerek normale iner. Ateş düştükten birkaç saat sonra gövdede, boyunda ve kulakların arkasında beliren kaşıntılı döküntü iki gün sonra hızla solar. Tedavide ateş ve kaşıntı gibi belirtilerin giderilmesi amaçlanır. Döküntüden önce yükselen ateşin yüksekliği ve süresiyle kızamıktan kolayca ayrılır.

yalancı paradoksu, EPİMENİDES PARADOKSU olarak da bilinir, "Bu cümle doğru değil" doğru ise, o zaman doğru değildir; doğru değilse, o zaman doğrudur biçiminde formüle edilen paradoks. Bu örnek, belirli ifadelerin dilbilgisi bakımından doğru olmasına karşın, mantıksal bakımdan anlamsız olabileceğini gösterir. Bertrand Russell tipler kuramını geliştirirken şu örneği kullanmıştır: "Yalan söylüyorum" önermesi yalnızca yanlış olması durumunda doğrudur, doğru olması durumunda da yanlıştır.

Kayıtlara göre bu tür bir paradoksu ilk belirten kişi İÖ 6. yüzyılda yaşamış Girit kâhin Epimenides'tir.

yalancı soğanlılık felci, PSEUDOBULBER PARALIZI olarak da bilinir, beyin sapının soğanlılık adı verilen alt bölümünün üstünde kalan piramidal yolların soğanlık felcine benzeyen hastalığı (*ayrıca bak.* amyotrofik lateral skleroz). Vücudun sağ ve sol yarısında yüz, kol ve bacak kaslarında felce, ayrıca çene, damak, yutak, ses telleri ve göz kaslarında zayıflık ya da felç nedeniyle konuşma, çiğneme ve yutkunma güçlüğüne yol açar. Hastalarda sık sık spazmlar kahkahada beliren istenç dışı gülme ve ağlama nöbetleri görülür.

yalancı tanıklık, yetkili makamlar önünde gerçeğe aykırı ifade verme. Adliyeyi yanlış yola yöneltme açısından suç oluşturan bir eylemdir. Tanığın yalan söylemesi gerçeği ya da bildiklerini saklaması, bilirkişinin gerçeğe aykırı görüş vermesi, tercümanın gerçeğe aykırı çeviri yapması biçiminde ortaya çıkar. Suçun oluşması için kasıt öğesi aranır; yanılma, kastı ortadan kaldırır. Yalancı tanıklığın başkasını kurtarmak için yapılmış olması suçun oluşmasını engellemez. Yargılanan suçun cezasının ağırlığı, yalancı tanıklık suçu için verilecek cezayı etkiler. Fail yeminsiz dinlenmişse ya da gerçeği söylediğinde kendisinin ya da bir akrabasının ağır zarara uğraması söz konusuysa ceza azaltılır. Çekinme hakkı bulunduğu halde, tanık, bilirkişi ya da tercümana gerekli uyarı yapılmamışsa ceza verilmez. Yalancı tanıklıktan vazgeçen kişiye, yargılamanın aşamasına göre ya hiç ceza verilmez ya da cezası indirilir.

yalancı verem, etkeni verem basili olmadığı halde verem hastalığına özgü tüberküle benzer lezyonlarla ortaya çıkan hastalıkların ortak adı. Günümüzde artık yalancı verem olarak adlandırılmayan bu tür hastalıkların başında aktinomikoz, ruam ve nokardiyoz gelir. Bu gruptan sayılan tiroidit(*) türü ise granülomlu tiroidit olarak adlandırılır. Veterinerlikte yalancı verem terimi koyun ve keçilerde görülen ve etkeni *Corynebacterium pseudotuberculosis* olan lenfadenit ile pek çok memeli ve kuşta görülen ve etkeni *Yersinia pseudotuberculosis* olan enfeksiyonu belirtmek için kullanılmaktadır.

yalancıakasya (*Robinia pseudoacacia*), BEYAZSALKIM olarak da bilinir, baklagiller (*Fabaceae*) familyasından Kuzey Amerika kökenli ağaç. Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de yaygın olarak yetiştirilen bu ağaca halk arasında yanlışlıkla "akasya" denir. Ortalama 24 m'ye kadar boylanabilen ağacın 6-20 yaprakçıktan oluşan uzun, bileşik yaprakları, salkımlar halinde hoş kokulu beyaz çiçekleri vardır. Çiçeklerinden par-

Yalancıakasya (*Robinia pseudoacacia*)
Turhan Baştop Koleksiyonu

film yapımında kullanılan uçucu bir yağ çıkarılır. Özellikle yol kenarlarına gölge ağacı olarak dikilen yalancıakasyadan çok eskiden beri erozyon denetiminde ve kereste ağacı olarak yararlanılır.

yalancıakrep, *Arachnida* (örümceğimsiler) sınıfının *Pseudoscorpiones* (bazen *Chelonethida*) takımını oluşturan 1 700 dolayında omurgasız türünün ortak adı. Gerçek akreplere benzemekle birlikte kuyrukları yoktur. Yaklaşık 1 mm'den başlayan uzunlukları hiçbirinde 8 mm'yi aşmaz. Uzantılarının ilk çiftinde (keliser) ipek bezi delikleri

Dactylochelifer cinsinden yalancıakrep
J. A. L. Cooke

bulunur. Çene ayakları adıyla da tanınan ikinci çift (*pedipalp*) ise zehirli birer kıskaçla donanmıştır. Erkek dişiye kur yaparken karın bölümünden boynuzsu yapılar çıkarabilir.

Yalancıakrepler soğuk bölgeler dışında yeryüzünün hemen her yerine dağılmıştır. Çoğu ağaç kabuklarının ya da taşların altında yaşar, bazıları kitapların içinde ya da eski eşyaların arasında barınır. Ilıman bölgelerde ipek salgılarıyla oluşturdukları yuvalarda kış uykusuna yatarlar. Dişiler genellikle yumurtalarını üreme deliklerine asılı bir kesede taşır. Kitap yalancıakrebi (*Chelifer cancroides*) yaklaşık 4 mm uzunluğundadır. Evlerde ve kütüphanelerde rastlanan bu tür yalancıakrep kitapbitleri, halıböceklerinin larvaları, güveler ve tahtakurularıyla beslenir.

yalancıayak, *Sarcodina*(*) grubundan tekhücreliler ile bazı kamçılı tekhücrelilerin beslenmek ve yer değiştirmek için kullandıkları geçici sitoplazma uzantılarının ortak adı. Yalancıayak oluşturarak yer değiştirme yeteneği amiplerin(*) en belirgin özelliğidir ve bu tür hareketler amipsi hareket adıyla tanınır. Ayrıca üstün yapılı hayvanların bazı hücrelerinde yalancıayağa benzer oluşumlara rastlanır. Örneğin akyuvarların fagositoz(*) etkinliği sırasında başka hücreleri ya da parçacıkları sararak yutma eylemi amipsi beslenmeyi andırır. Amipsi beslenme sırasında yalancıayaklar avı ya tümüyle sararak yutar ya da ince yapışkan bir ağ içinde tutar.

Tekhücrelilerde dört yalancıayak tipi vardır. Lopsuayaklar (lobopod) tipik olarak *Amoeba* cinsinde görülen parmak biçiminde ve küt uçlu yalancıayaklardır. İpliksiayaklar (filopod) ince ve sivri uçludur; bazen bir ölçüde dallanmış olarak ortaya çıkabilir. Ağsıayaklar (retikulopod) deliklilerde(*) besinleri yakalayacak biçimde kaynaşmış çok dallı iplikçikler halinde bulunur. Işınsıayaklar (aksopod) ağsıayaklar gibi uzun ve yapışkandır. Ama ışınsal bir düzen içinde tek tek dizilen bu yalancıayaklar içte kalan sert bir çubuk ile çubuğu çevreleyen çok küçük tüpçüklerden oluşur. Lopsuayaklar ve ipliksi ayaklar hücre içindeki bir basınç sistemiyle ortaya çıkar. Ağsıayaklar ile ışınsıayakların oluşumu ise sitoplazmanın iki yönlü akışına bağlıdır.

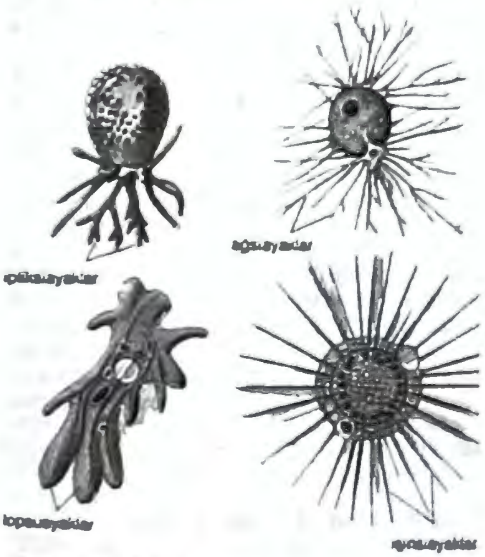

Yalancıayak tipleri
(Üst) R. P. Hall, *Protozoa* (1964) Holt, Rinehart and Winston, Inc. (alt) R. R. Kudo, *Protozoology* (1966) Charles C. Thomas, Springfield, Ill.

yalancıbezelye *bak.* gazelboynuzu

yalancıçiftleşme, arı, yabanarısı ve sinek gibi böceklerde erkeğin kendi türünün dişisine benzeyen çiçeklerle giriştiği çiftleşme eylemi. Bu eylem sırasında çiçektozları erkek böceğe yapışarak öbür çiçeklere taşınır ve tozlaşma sağlanır.

Yalancıçiftleşme adı türdeş erkek ve dişilerin iyice yaklaşarak döllenmeyi gerçekleştirecek biçimde sperma ve yumurtalarını dökme eylemi için de kullanılmaktadır. Örneğin kurbağalarda görülen bu olay genellikle kucaklaşma ya da kavrama (*amplexus*) olarak adlandırılır.

yalancıiğde (*Hippophae rhamnoides*), CICILIK olarak da bilinir, iğdegiller (*Elaeagnaceae*) familyasından çalı ya da ufak ağaç. Avrupa'dan Çin'e kadar çok geniş bir coğrafi alana dağılmış olan bu bitki Türkiye'nin de değişik bölgelerinde, özellikle Karadeniz kıyılarıyla Doğu Anadolu'da akarsu kenarlarındaki kumluklarda bulunur.

Yalancıiğde ortalama 2,5-5 m arasında boylanan bir bitkidir. Dar, şerit biçimindeki yapraklarının üst yüzü çıplak, alt yüzü gümüşsü tüylerle kaplıdır. Yapraklardan önce açan küçük sarımsı çiçekleri vardır. Biçimi kızılcık meyvesini andıran minik meyveleri olgunlaştığında turuncu-sarıya döner. Yalancıiğde çok eski çağlardan beri süs bitkisi, ayrıca kumulların durdurulması için çit ve rüzgâr perdesi olarak dikilir. Köklerinde azot bağlayan mikroorganizmaları barındırdığından kumlu, çorak yerlerin ve besince yoksul toprakların ağaçlandırılmasında öncü ağaç olarak da yararlanılır. Yüksek oranda C vitamininin yanı sıra B ve E vitaminlerini de içeren meyveleri ise soğuk algınlığına karşı ve ishal kesici olarak kullanılır.

yalancıkarabiber (*Schinus molle*), sakızağacıgiller (*Anacardiaceae*) familyasından yaprakdökmeyen küçük süs ağacı. Anayurdu Amerika'nın tropik kesimleri olmakla birlikte, astropik bölgelerin sıcak kesimlerinde de yaygın olarak yetiştirilir. Türkiye'nin güney illerindeki park ve bahçelerde de bulunur.

İnce ve sarkık dallarıyla çok hoş bir görünümü olan bu ağacın 15-30 yaprakçıktan oluşan, parçalı, uzun yaprakları ve beyaz çiçekleri vardır. Her biri bezelye tanesini andıran tek tohumlu minik meyveleri dallarının ucunda uzunca salkımlar oluşturur. Yakıcı bir lezzeti olan bu meyveleri baharat olarak ve ayrıca sindirimi

Yalancıkarabiber (*Schinus molle*)
Thase Cernat

kolaylaştırıcı, idrar söktürücü ilaç olarak yararlanılır. Yalancıkarabiber, kabuklubitlerden bir portakal zararlısının konak bitkisidir.

yalancıkayın, kayıngiller (*Fagaceae*) familyasının *Nothofagus* cinsini oluşturan, kayın benzeri bazı ağaç türlerine verilen ad. Anayurdu Güney Yarıküre olan bu ağaçların bazıları yaz-kış yeşil kalırken bazıları kışın yapraklarını döker. Sürgünlere sık olarak dizilmiş kısa saplı küçük yapraklarıyla kayınlardan kolayca ayırt edilebilen bu türlerin erkek çiçekleri tek tek ya da 2-3 tanesi bir arada püskül ya da kısa salkımlar, dişi çiçekleri ise 1-3 çiçekli kümeler halinde bulunur. Fındıksı meyveleri dış yüzü düz ya da dişli pullarla kaplı bir kılıfın (kadehçik) içinde yer alır.

Antarktika yalancıkayını (*Nothofagus antarctica*) ve Güney Amerika yalancıkayını (*N. obliqua*) Şili ve Arjantin kökenli ağaçlardır. Her ikisi de 30 m'ye kadar boylanabilen bu türler başka bölgelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Antarktika yalancıkayınının pembemsi kahverengi sert odunu döşemecilikte ve marangozlukta kullanılır. Avustralya'nın önemli kereste ağaçlarından Avustralya yalancıkayını (*N. moorei*) 46 m'ye, Yeni Zelanda'da yetişen *N. cliffortioides* 12 m'ye, sık dokulu odunuyla en değerlilerinden biri olan Tasmanya yalancıkayını (*N. cunninghamii*) ise 60 m'ye boylanabilen türlerdir.

yalancımazı (*Thujopsis dolabrata*), servigiller (*Cupressaceae*) familyasından, kışın yapraklarını dökmeyen süs ve kereste ağacı. Anayurdu Japonya'dır. Kendi doğal ortamında 30-35 m'ye kadar boylanabilirse de anayurdu dışında yetiştirilenler en çok ortalama 5-6 m'lik bir yüksekliğe ulaşır. Mazıyla

aşırı benzerliğinden ötürü bu adı alan yalancımazı, iri pul yapraklarının alt yüzündeki beyaz lekeler yardımıyla onlardan ayrılır. Yaklaşık 6-10 puldan oluşan kozalaklarının arkasında mahmuz gibi çıkıntılar bulunur.

Yalancımazının sarımsı beyaz renkli, yumuşak, esnek ve dayanıklı odunu tekne, bina, köprü ve demiryolu traverslerinin yapımında kullanılır. Değerli bir park bitkisi olduğundan aralarında cüce ve çalımsı türlerin de yer aldığı pek çok süs çeşidi geliştirilmiştir.

yalancımelez (*Pseudolarix amabilis*), çamgiller (*Pinaceae*) familyasından iğneyapraklı ağaç. Anayurdu Çin olan bu ağaç öbür iğneyapraklılardan farklı olarak kışın yapraklarını döker.

Gerçek melezlere (*Larix*) çok benzerse de olgunlaştığında dağılan küçük kozalaklarıyla onlardan ayrılır. Yalancımelez 30-40 m'ye kadar boylanabilen bir ağaçtır. İğneyaprakları uzun sürgünlere sarmal olarak teker teker, kısa sürgünlere ise yıldızsı demetler halinde dizilmiştir; yapraklar dökülmeden önce altın sarısı bir renk alır. Erkek çiçekler bir arada salkımlar oluşturur. Dişi çiçeklerin oluşturduğu kozalaklar ise tek tek bulunur.

yalancıporsuk, *Cephalotaxaceae* familyasının *Cephalotaxus* cinsinden yedi iğneyapraklı küçük ağaç ve çalı türüne verilen ad. Anayurdu Asya'nın orta ve doğu kesimleri olan bu bitkiler ılıman kuşak bölgelerinde de süs bitkisi olarak yetiştirilir. Eriğe benzeyen küçük ve etli meyveler sert bir tohum içerir. Yabani olarak yetişen *C. fortuni*'nin boyu 12 m'ye ulaştığı halde, kültüre alındığında yüksekliği 6 m'yi aşmaz. 3 m'ye kadar büyüyebilen Japon yalancıporsuğu (*C. harringtonia*) ise doğada kendiliğinden yetişmez.

yalancısafran *bak.* aspir

yalancısagupalmiyesi, SIKAS olarak da bilinir, *Cycadaceae* familyasının *Cycas* cinsini oluşturan 10'u aşkın palmiye benzeri bitki türünün ortak adı. Aralarında 12 m yüksekliğindeki ağaçların da yer aldığı bu bitkilerin koyu yeşil renkli yaprakları vardır; bu yapraklar familyanın öbür üyelerinde görülen yan damarların bulunmayışıyla dikkati çeker. Tohumlar, gövdenin tepesinde bir halka biçiminde dizili, değişime uğramış yaprakların kenarlarında oluşur. Başta *C. revoluta* olmak üzere pek çok türün gövdesinden bir çeşit sagu(*) çıkarılır. Aralarında *C. media* ve *C. circinalis*'in de bulunduğu bazı türlerin tohumlarından ise yiyecek olarak yararlanılır.

yalancıservi, servigiller (*Cupressaceae*) familyasının *Chamaecyparis* cinsini oluşturan, altı kadar kozalaklı ağaç türünün ortak adı. Anayurdu Kuzey Amerika ve Doğu Asya olan bu türler süs ve kereste ağacı olarak yetiştirilir.

Pek çok özellikleriyle servileri andıran, bu yüzden de bazı uzmanlarca *Cupressus* (servi) cinsinde sınıflandırılan yalancıserviler gerçek servilerden yassı sürgünleri ve çok az sayıda tohum içeren küçük, yuvarlak kozalaklarıyla ayırt edilir. Ağaçlar gençken piramitsi bir görünümdedir. Sürgünlere karşılıklı konumda ve sık olarak dizilen pul yaprakları vardır. Aynı ağaç üzerinde bulunan erkek ve dişi üreme organlarından dişi olanlar küçük ve gösterişsiz, erkek olanlar ise genellikle sarı ya da kırmızıdır.

Yalancıserviler içinde en önemli tür 200 kadar kültür çeşidi bulunan Lawson yalancıservisidir (*Chamaecyparis lawsoniana*). Yalnızca California'da, sınırlı bir alanda kendiliğinden yetişir, ama Kuzey Amerika'nın öbür bölgelerinde ve Avrupa'da süs bitkisi olarak yetiştirilir. Kendi doğal ortamında 60 m'ye kadar boylanabilen ağacın

Nutka yalancıservisi (*Chamaecyparis nootkatensis*)
Franklin Photo Agency

pek çok cüce çeşidi geliştirilmiştir. Kokulu, dayanıklı ve hafif kerestesi Kuzey Amerika'daki en önemli kerestelerden biridir. Kuzey Amerika'nın kuzeybatı kesiminde yaygın, değerli bir kereste ağacı olan nutka yalancıservisinin (*C. nootkatensis*) açık sarı renkli sert odunundan ise tekne ve mobilya yapılır. Bu türün süs amacıyla yetiştirilen bazı çeşitleri çalı boyutundaysa da ormanlarda yetişenler 35 m'yi aşar.

yalancıyasemin *bak.* filbahri

Yalandünya Mağarası, Akdeniz Bölgesi'nde mağara. İçel ilinin Aydıncık ilçe merkezini Gülnar ilçe merkezine bağlayan karayolunun 15. kilometresi yakınında yer alır. Miyosen Bölüme (y. 26-7 milyon yıl önce) ait kalkerler içinde oluşmuştur. Tarihöncesi yerleşim kalıntılarına rastlanan mağaranın iki girişi vardır. Mağarayla ilgili ilk araştırmaları 1960'larda Fransız Dr. Gajac gerçekleştirmiştir.

Antalya iline bağlı Gazipaşa ilçe merkezinin 10 km kadar güneydoğusunda bulunan küçük bir mağara da Yalandünya Mağarası adıyla anılır.

Yalçın, Hüseyin Cahit (d. 7 Aralık 1875, Balıkesir - ö. 18 Ekim 1957, İstanbul), gazeteci ve yazar. Edebiyat-ı Cedide akımının önde gelen yazarlarındandır.

1896'da Mekteb-i Mülkiye'yi (bugün Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) bitirdi. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi'nde çalıştı. 1897'den sonra Vefa ve Mercan idadilerinde Türkçe ve Fransızca öğretmenliği ve yöneticilik yaptı. Tevfik Fikret'in *Servet-i Fünun*'dan ayrılması üzerine derginin yönetimini üstlendi. Bir çevirisi nedeniyle yargılandı; kendisi aklandıysa da dergi kapatıldı. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım Kadri ile birlikte *Tanin*(*) gazetesini çıkardı. Aynı yıl İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden İstanbul mebusu seçildi. 1920'de İstanbul'un işgal edilmesinden sonra İngilizler tarafından tutuklanıp Malta Adasına sürüldü.

1922'de sürgünden dönüşünde *Tanin*'i yeniden çıkardı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında çıkarılan yasaları ve uygulamaları eleştirmesi üzerine İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı ve aklandı. 1925'te ikinci kez yargılanıp Çorum'a sürgün edildi; *Tanin* de kapatıldı. 1926'da affa uğrayarak İstanbul'a döndükten sonra 1933-40 arasında *Fikir Hareketleri*(*) dergisini çıkardı. 1935 ve 1939'da Çankırı, 1943 ve 1946'da İstanbul, 1950'de Kars milletvekili seçildi. 1943-47 arasında *Tanin*'i yeniden çıkardı. *Ulus* gazetesinde başyazarlık yaptı. *Ulus*'ta çıkan bir yazısı nedeniyle 1952'de dokunulmazlığı kaldırıldı. 1954'te Demokrat Parti iktidarı aleyhine yazdığı yazılar nedeniyle hapse mahkûm edildi, ama cumhurbaşkanı tarafından bağışlandı.

Hüseyin Cahit Yalçın biçim ve öz bakımından Ahmed Midhat'ın etkisi görülen ilk romanı *Nadide*'yi 1891'de yayımladı. Öbür romanı *Hayal İçinde*'de (1901) gerçekçi bir

Hüseyin Cahit Yalçın
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

yaklaşım temelinde ruhsal çözümlemelere yer verdi. Öykülerinde İstanbul'da yaşayan seçkin kişileri ve azınlıkları betimledi. Öteki yapıtları arasında *Hayat-ı Muhayyel* (1897, 1910), *Hayat-ı Hakikiye Sahneleri* (1909), *Niçin Aldatırlarmış* (1922, 1943) gibi öykü kitaplarıyla, *Kavgalarım* (1910, 1926), *Edebi Hatıralar* (1935; yb *Edebiyat Anıları*, 1975) ve *Siyasal Anılar* (1976) gibi makaleanı türü kitaplar sayılabilir.

Yalçın, Hüseyin Suat (d. 1867, İstanbul - ö. 21 Mart 1942, İstanbul), şair ve oyun yazarı. Gazeteci ve yazar Hüseyin Cahit Yalçın'ın ağabeyidir.

1886'da Mekteb-i Tıbbiye'yi bitirdi. Üç yıl kadar Midilli ve İstanbul'da hekimlik yaptıktan sonra, Paris'e giderek çocuk hastalıkları alanında uzmanlık stajı gördü. 1898-1908 arasında Şam'da sağlık müfettişliği, ardından da sağlık meclisi üyeliği görevlerinde bulundu. 1923'ten sonra Devlet Denizyolları'na ait gemilerde görev yaptı.

Mekteb-i Tıbbiye'de Cenab Şahabeddin'le dostluk kuran Hüseyin Suat, Edebiyat-ı Cedide'ye ilk katılanlar arasında yer aldı. Cenab Şahabeddin'in etkisi görülen ilk şiirlerini 1898'de *Servet-i Fünun* dergisinde yayımladı. Daha sonra Milli Edebiyat akımına ilgi duyarak hece ölçüsüyle ve yalın bir Türkçeyle şiirler yazdı. Ayrıca Gâve-i Zalim imzasıyla toplumsal olaylara ilişkin mizahi şiirler ve yazılar kaleme aldı. Émile Fabre'dan uyarladığı *Çürük Temel* (1915) adlı yapıt Darülbedayi'nin (sonradan İstanbul Şehir Tiyatrosu) sahnelediği ilk oyun oldu. *Kirli Çamaşırlar* (1910), *Yamalar* (1920) ve *Kayseri Gülleri* (1920) adlı oyunları da Darülbedayi'de sahnelendi. *Ahrette Bir Gün* (1926) adlı manzum oyununu hece ölçüsüyle yazan Yalçın şiirlerini *Lâne-i Melâl* (1910) ve *Gâve Destanı* (1923) adlı kitaplarında toplamıştır.

Yalçın, İrfan (d. 1934, Zonguldak), daha çok ezilen insanları konu aldığı yapıtlarıyla tanınan romancı.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız ve Roman Dilleri ve Edebiyatları

Bölümü'nü bitirdi (1960). Kozan, Çarşamba ve Zonguldak liselerinde Fransızca öğretmenliği yaptıktan sonra 1972'de İstanbul'da bir kitabevi açtı ve yayıncılığa başladı.

İlk şiir, öykü ve eleştiri yazıları *Varlık* ve *Türk Dili* dergilerinde yayımlandı. 1968'de *Yeni Dergi*'nin açtığı eleştiri yarışmasında ikincilik kazandı. 1974'te *Pansiyon Huzur* (1975, 1981) adlı romanıyla Milliyet Yayınları Roman Yarışması'nda ikincilik ödülünü aldı. İkinci romanı *Genelevde Yas*'ı (1978) izleyen *Ölümün Ağzı*'yla da (1979) 1980'de Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü kazandı. Yalçın'ın *Fareyi Öldürmek* (1980) ve *Büyük Soytarı* (1982) adlı iki romanı daha vardır.

Yalçınlar, İsmail (d. 1915, Uşak), bazı arazilerde yapı ve yaş saptanması konusundaki katkılarıyla tanınan coğrafyacı.

İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nden 1939'da mezun oldu. Aynı yıl Yozgat Lisesi'ne coğrafya öğretmeni olarak atandı. 1941'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'ne asistan olarak girdi. 1946'da "Manyas ve Ulubat Gölleri Havzalarının Jeomorfolojik Etüdü" konulu doktora tezini, 1948'de de "Banaz Çayı Havzasının Jeomorfolojik Etüdü" konulu doçentlik tezini verdi. Ardından Fiziki Coğrafya Kürsüsü'nde öğretim üyeliğine başladı. İncelemelerde bulunmak üzere bir süre Avrupa'da kaldı (1951-52). 1963'te profesör oldu. Ocak 1984'te yaş haddinden emekliye ayrıldıktan sonra da sözleşmeli olarak Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde ders vermeye başladı.

İstanbul Boğazının batısındaki topraklarda 1944'ten başlayarak yürüttüğü çalışmalar, sonunda Karbonifer Döneme (y. 345-280 milyon yıl önce) ait kara ve deniz kökenli arazilerin varlığını ortaya çıkardı. Böylece şistli ve greli oluşumların Devoniyen Döneme (y. 395-345 milyon yıl önce) ait "Trakya serisi" olduğu biçimdeki eski görüşün yanlışlığını gösterdi. Yurtdışındaki bilim çevrelerince hemen benimsenen bu önemli buluşu, İÜ Fen Fakültesi Jeoloji Bölümü tarafından yaklaşık 15 yıl sonra kabul edildi. Ayrıca Samsun, Tuzla, Erdek, Avşa Adası ve Ekinlik Adasında Pleyistosen Bölüme (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) ait fosilli çökel ve sekileri bularak Kuvaterner (Dördüncü) Dönemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) Akdeniz'deki düzey değişikliklerine ilişkin önemli kanıtlar ortaya koydu. Beşeri ve iktisadi coğrafya alanında da çalışmalar yaparak 1/800.000 ölçekli bir harita hazırladı. Doğal yapının insan yaşamı üzerindeki etkilerini inceleyerek kent yerleşmeleri ve düzenlemelerine ilişkin ilginç görüşler ileri sürdü. Haliç'in dolmasını önlemeye yönelik dikkat çekici görüşler açıkladı.

Yüz kadar araştırma yazısı, makale ve kitabı yayımlanan Yalçınlar'ın başlıca yapıtları *İstanbul Boğazı Batısında Jeomorfolojik Araştırmalar* (1944), *İstanbul Civarının Paleozoik Arazisine Dair Yeni Müşahedeler* (1950-51), *Soğanlı-Kaçkar ve Mescit Silsilelerinde Glasyasyon Şekilleri* (1951), *Manisa Bölgesi'nin Omurgalı Neojen Faunası Yatakları ve Aşağı Gediz Vadisi'nin Menşei Hakkında* (1953-54), *Türkiye İktisadî Haritası* (1955), *Strüktüral Morfoloji I* (1958), *Batı Anadolu'da Bir Kubbe Strüktürünün Mevcudiyeti Hakkında* (1958), *Strüktüral Morfoloji II* (1969), *Doğu Anadolu'nun Jeolojik Temel Strüktürleri* (1971-72), *Türkiye Jeolojisine Giriş* (1976), *Türkiye'deki Plütonik Masiflerin Jeomorfolojik Karakterleri* (1984), *Gediz Vadisinde Prehistorik İnsanların Ayak İzleri* (1986-87), *Bozkır'da Fosilli Kambro-ordovisien Tabakalar*'dır (1990).

yaldızlama, VARAKLAMA olarak da bilinir, ağaç, metal, alçı, cam ya da başka malzemelerden yapılmış nesnelerin tümünü ya da bazı yerlerini varak ya da toz halindeki altınla bezeme sanatı. Terim ayrıca gümüş, palladyum, alüminyum ve bakır alaşımlarıyla yapılan uygulamaları da kapsar.

Firavunlara ait mumya mahfazaları ve mobilyalardaki ince altın varak katmanlarından anlaşıldığına göre, Eski Mısırlılar yaldızlamada ustaydılar. Eski çağlardan başlayarak Çinliler ağaç, seramik ve dokuma ürünlerini altından güzel desenlerle bezediler. Eski Yunanlılar ağaç işlerini, duvarları ve mermer heykelleri yaldızlamanın yanı sıra, ateşte yaldızlanmış metal eşya da ürettiler (*bak.* yaldızlı gümüş). Görkemli yaldızlama işleriyle saray ve tapınaklarını göz alıcı bir hale getiren Romalılar ise bu sanatı Yunanlılardan öğrenmişlerdi. Osmanlılar da metal eşyada ve tezhip sanatında yaldızlamayı çok kullanırlardı.

Bazı temel işlemler bütün yaldızlama türlerinde ortaktır. Örneğin yaldızlanacak yüzey astarlanarak özenle hazırlanmalıdır. Zemin malzemesinin yapısına göre mat boyalar, lak ya da dolgu tutkalları kullanılır. Metal eşya paslanmaya karşı kırmızı kurşun ya da demir oksitli boyalarla astarlanıp korunabilir. Zemin hazırlandıktan ve tümüyle kuruduktan sonra yaldızlama ustası kalemle, tebeşirle ya da silkme yoluyla deseni zemine aktarır. Yapışkan bir yüzey oluşturmak için yaldızlanacak alan tutkallanır. Kullanılacak tutkalın türü yaldızlanacak yüzeyin niteliğine ve kuruma sürecinin hızlı ya da yavaş istenmesine bağlıdır. Tutkal parmak uçlarına yapışacak kadar kuruduğunda, altın varağı ya da tozunu kabul etmeye ya da tutmaya hazırdır.

Altının çok ince varak halinde dövülmesinde bir ölçüde makineler kullanılırsa da bu iş daha çok elle yapılır. Dövülmüş varaklar ipek kâğıdından desteler arasına yerleştirilir (*bak.* varakçılık). Altın varak buradan tutkallı yüzey üstüne silindirle çekilebilirse de, genelde yaldızlama ustası sivri uçlu bir aletle istediği kadarını koparır, bir yaldızlama fırçasıyla alır ve desene aktarır. Varak, yaldızlama ustasının fırça ucunu hafifçe saçına sürerek yarattığı statik elektrikle fırçaya tutunur. Yaldızlama tamamlandığında, varak kaplı alan bir tutam yumuşak pamukla perdahlanarak iyice parlatılır. Varak altın ince bir elekten geçirilerek toz haline getirilebilirse de, toz altın çok pahalı olduğu için bugün hemen bütün dünyada altının yerine tunç tozu kullanılmaktadır. Metalik tozlar tutkallı yüzey üstüne kadife türünden yumuşak bir malzemeyle uygulandığı gibi, lak ya da baz özelliği gösteren bir maddeyle karıştırılıp metalik boya haline getirildikten sonra da sürülebilir.

Yaldızlı Çağ, 1870'lerde ABD'de maddi değerlerin aşırı ölçüde öne çıktığı siyasal yolsuzluklarla dolu dönem. Toplumsal ve siyasal eleştiriler içeren çok sayıda romana konu olmuştur. Adını, Mark Twain ile Charles Dudley Warner'ın birlikte yazdığı, Türkçeye *Çalınan Taç* (1953) başlığıyla çevrilen *The Gilded Age* (1873; Yaldızlı Çağ) adlı kitaptan alır. Washington, D.C.'deki ortamı çok canlı bir biçimde aktaran roman, dönemin açgözlü sanayicilerinin ve rüşvetçi politikacılarının karikatürleştirilmiş portrelerini içerir. Tarihçi Henry Adams'ın 1880'de imzasız yayımladığı *Democracy, an American Novel* (Demokrasi, Bir Amerikan Romanı) adlı siyasal roman ise üçkâğıtçı bir Ortabatı senatörünü konu edinir ve yozlaşmanın Batı'nın yasa tanımaz yapısından kaynaklandığını ileri sürer. Francis Marion Crawford'un *An American Politician*'ı (1884; Bir Amerikan Politikacısı) Rutherford B. Hayes'in 1876'da tartışmalı bir seçimle başkan olmasına dayanır. Ama popüler roman öğelerine fazlaca yer vermesi, yapıtın siyasal roman olarak önemini azaltmıştır.

Yaldızlı Çağ'ın siyasal romanları, Amerikan edebiyatında yeni bir eğilimin başlangıcını temsil eder. Romanın toplumsal protesto aracı olarak kullanılması biçiminde özetlenebilecek bu eğilim 20. yüzyıl başlarında daha da güçlenmiş ve proleter romancılarla doruğa ulaşmıştır.

yaldızlı gümüş, ateşte yaldızlama yöntemiyle ya da elektroliz yoluyla üretilen altın kaplamalı gümüş. Daha eski olan ilk yöntemde eşya bir civa-altın amalgamıyla kaplanır ve fırınlanır; böylece civa buharlaşarak geride altın bir kaplama bırakır. İkinci yöntemde gümüş eşya katot, bir altın külçesi de anot olacak biçimde tellerle bağlanarak elektrolitik bir çözeltiye batırılır; bundan bir elektrik akımı geçirildiğinde altın iyonları gümüş eşya (katot) üstüne çökelir. Ateşte yaldızlama ya da elektroliz işleminden sonra yaldızlı gümüş eşya, genellikle cilalı bir akik taşıyla parlatılır.

Yale, Linus (d. 4 Nisan 1821, Salisbury, New York - ö. 25 Aralık 1868, New York kenti, ABD), kendi adıyla anılan pim mandallı kilit türünü geliştiren ABD'li mucit.

Önceleri portre ressamlığı yapan Yale, babasının yaklaşık 1840'ta Newport'ta (New York) banka kilitleri üretmeye başlaması üzerine kilitçilikle uğraşmaya başladı. 1851'de geliştirdiği "Yale Güvenceli Banka Kilidi" ilk başarılı ürünü oldu. Daha sonra Shelburne Falls'da (Massachusetts) kendi atölyesini kurarak "Yale Sihirli Banka Kilidi" ve "Yale Çift Kasa Banka Kilidi"ni üretti. 1862'de şifreli kilidi geliştirdi.

Yale en önemli buluşu olan silindirli kilidi eski Mısırlıların pim mandallı düzeneğinden esinlenerek gerçekleştirdi. 1868'de John Henry Towne ve oğlu Henry Robinson Towne ile birlikte Stamford'da (Connecticut) Yale Lock Manufacturing Company'yi kurdu.

Yale Üniversitesi, ABD'de, Connecticut eyaletindeki New Haven'da özel üniversite. ABD'nin en eski üçüncü üniversitesidir. Collegiate Okulu olarak 1701'de kuruldu. Harvard Üniversitesi'nde dinsel ayrılıkçılara karşı hoşgörünün gelişmesinden rahatsız olan Püriten din önderi Cotton Mather'ın etkisi altında varlıklı İngiliz tüccar Elihu Yale'in yaptığı bağışlarla gelişti. Bunun üzerine adı Yale olarak değiştirildi. Başlangıçta klasik eğitim ağırlıklı ders programı tutucu Püriten ilkelere sıkı sıkıya bağlıydı.

Rektör Jeremiah Day'in 1828'de yayımladığı geleneksel eğitim yanlısı Yale Raporu uygulamalı sosyal ve fen bilimlerinin Amerikan yüksekokullarının programına alınmasının İç Savaş sonrasına değin gecikmesinde önemli rol oynadı. Buna karşılık 1802-53 arasında Yale'de ders veren Benjamin Silliman, deneysel ve uygulamalı bilime saygınlık kazandıran eğitimciler arasında yer aldı. Sheffield Bilim Okulu'nu kurdu ve bilimsel araştırma dalında ilk Amerikan yayınlarından olan *American Journal of Science and Arts*'ı çıkardı.

Yale profesörlerinden William Lyon Phelps, 19. yüzyıl sonunda İngiliz edebiyatını ve liberal kültür felsefesini herkesin anlayabileceği biçimde anlatan dersleriyle ünlendi. 1908'e gelindiğinde Yale artık

klasik eğitimi bırakmış ve dönemin rektörü Arthur Hadley'nin etkisiyle mesleki eğitime ağırlık vermeye başlamıştı.

Öğrenci kabulünde son derece seçici davranan ve ilk kez 1969'da kız öğrenci alan Yale, akademik ve toplumsal saygınlık bakımından ülkenin en önde gelen üniversitelerinden biridir. Yaklaşık 6 milyon kitabıyla ABD'nin en büyük kütüphanelerinden birine sahiptir. ABD üniversitelerindeki ilk örneklerden olan geniş sanat galerileri, 1832'de Albay John Trumbull'un Amerikan Bağımsızlık Savaşı tablolarının yerleştirileceği bir galeriyi bağışlamasıyla kurulmuştur. Peabody Doğa Tarihi Müzesi'nde ise paleontoloji, arkeoloji ve etnolojiyle ilgili önemli koleksiyonlar yer alır.

Yalgın, Ali Rıza (d. Ekim 1888, Selanik - ö. 1 Kasım 1960, Eskişehir), Toroslar'da yaşayan Türkmenler üzerine çalışmalarıyla tanınan halkbilimci ve müzeci.

İstanbul Darülmuallimini'ni bitirdikten sonra çeşitli yerlerde ilkokul öğretmenliği ve ilköğretim müfettişliği yaptı. Anadolu'daki yaşayış biçimi, gelenek ve görenekler üzerine çalışmalarına bu dönemde başladı. 1933'te Adana Müzesi müdürlüğüne getirildi. Toroslar'da yaşayan Yörüklerle ilgili araştırmalarını *Cenupta Türkmen Oymakları* (1931-39, 5 cilt; 1977, 2 cilt, haz. Sabahat Emir) adı altında yayımladı. 1940'ta Bursa Müzesi müdürü oldu ve Bursa Etnografya Müzesi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. *Ülkü, Çınaralı, Babalık, Türk Folklor Araştırmaları* gibi dergilerde yazıları yayımlanan Yalgın'ın öbür yapıtları arasında *Çukurova Halk Terbiyesinde Avcılık* (1937), *Cenupta Türkmen Çalgıcıları* (1940), *Anadolu'da Türk Damgaları, Uludağ'dan Toroslar'a* (1943), *Toroslar'da Karatepeli Bölgesi, Yurt ve Etnografya* (1950) sayılabilir.

yalı, SAHILHANE olarak da bilinir, deniz kıyısındaki konak. Daha büyük boyutta olanlarına sahilsaray denir. En güzel örnekleri (günümüze az sayıda ulaşmış da olsa) İstanbul Boğazının iki yanında bulunmaktadır. Bunların en eskisi Anadolu Hisarı yakınındaki 17. yüzyıl sonundan kalma Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'dır(*).

Boğaziçi yalıları büyük bahçeler içinde yer alan, genellikle iki katlı, ahşap karkas yapılardır. Duvarları dışarıdan ahşap kaplama, içeriden bağdadi(*) sıvalıdır. Çoğunun plan düzeni, her iki katta da büyük bir sofayı çevreleyen ve konut işlevi gören çeşitli büyüklükte odalardan oluşur. Yalılar bu özellikleriyle, giriş katının hizmet bölümlerine, üst katların ise oturmaya ayrıldığı geleneksel Türk evi plan şemasından ayrılır. Pek çoğunda hamam, mutfak, arabalık vb servis birimleri bahçede ayrı yapılar halinde düzenlenmiştir. Bazı yalılarda harem ve selamlık aynı yapının içinde ayrı bölümler halindeyken, bazılarında iki ayrı yapı bloku biçiminde olur.

yalı baskısı, YALI BASMASI olarak da bilinir, ahşap karkas yapılarda tahtaların aşağıdan yukarıya doğru, her birinin alt kenarı bir alttakinin üstüne bindirilerek yapılan cephe kaplaması. Cephe yüzeyinde yukarıdan aşağıya doğru akan suyun kaplamaların arasından içeriye girmesini önler. Aynı sonucu almak için kaplama tahtalarının kenarlarını geçmeli (lamba-zıvana) yapılmasından önce kullanılan bir yöntemdir. Yalı baskısında kullanılan tahtaların eni 15-20 cm arasında olur, birbirlerinin üstüne de 2-3 cm kadar binerler. Ahşap kaplama geleneksel Türk evlerinde, özellikle de İstanbul yalılarında çok görülen yalı baskısı, ağacın bol olduğu ve yapı malzemesi olarak kullanıldığı başka ülkelerde ve yörelerde de uygulanır.

yalıçapkını, *Coraciiformes* takımının *Alcedinidae* familyasını oluşturan yaklaşık 90 kuş türünün ortak adı. Çoğunun temel

Kuşaklı yalıçapkını (*Megaceryle alcyon*)
Arman Photo Features

besin kaynağı balıktır. Uzunlukları 10-45 cm arasında değişen bu kuşlar genellikle parlak ve geniş parçalı renkleriyle dikkat çeker. Birçoğunun başında kabarık tüylerden bir tepelik bulunur. Ayakları küçük, kuyrukları pek az türü dışında kısa ya da orta uzunluktadır. Yalnız yaşar, ıslığa benzer ya da sert vurgulu sesler çıkararak öter, genellikle su kıyılarındaki kum tepeciklerini oyarak yuvalanırlar.

Alcedininae altfamilyasından yalıçapkınlarının gagası dar ve sivri uçludur. Küçük balıkları avlamak için suya dalar, öbür küçük su hayvanlarıyla da beslenirler. Eskidünya'da çok geniş bir dağılım gösteren bayağı yalıçapkınının (*Alcedo atthis*) uzunluğu 18 cm, üst bölümleri mavi ve yeşil, sırtı ve kuyruğu ışıltılı, alt bölümleri kırmızımsı turuncudur. Türkiye'nin birçok yöresindeki göl ve akarsu çevrelerinde yaşar. Asya'da yaşayan ve Tayvan'dan Anadolu'ya kadar yayılmış olan İzmir yalıçapkınının (*Halcyon smyrnensis*) gagası kırmızı, üst bölümleri önde kızıl kahverengi, arkada mavimsi yeşil parıltılı, alt bölümleri beyazdır. *Daceloninae* alt familyasının üyeleri ise daha az tanınan geniş gagalı kuşlardır. Bu grupta yer alan türler genellikle orman içlerinde yaşar ve suya daha az bağımlılık gösterir.

Yalıhüyük, Akdeniz Bölgesi'nin iç kesiminde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Bozkır'ın Ahırlı bucağına bağlı Arasöğüt köyü ile Sarayköy'ü, Yalıhüyük kasabası merkez olmak üzere bir araya getiren 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Yalıhüyük Belediyesi 1972'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 4.248; kasaba, 3.948.

Yalım, Mehmet Ali (d. 7 Haziran 1922, Kars), basketbolcu ve spor yazarı. Altmış bir kez milli takımda yer almış ve 24 kez kaptanlık yapmıştır. Basketbolun yanı sıra futbol, hentbol ve voleybolda da başarılı olmuştur.

Basketbola Kuleli Askeri Lisesi'nde başladı. Ankara Harp Okulu'ndayken milli takıma seçildi. Milli maçlarda 208 sayı yaptı. 1951'de Paris'teki Avrupa Basketbol Şampiyonası'nda en iyi savunma oyuncusu seçildi. Basketbolu 50 yaşında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) bıraktı. Harp Okulu'nda 23 yıl spor öğretmenliği, ODTÜ'de spor etkinlikleri yöneticiliği yaptı. *Milliyet* gazetesinde spor yazıları yazdı.

yalınlayan diller *bak.* ayrışkan diller

yalıtkan, elekrik akımını ya da ısı akışını engellemek amacıyla kullanılan maddelerin ortak adı.

Elektrik yalıtkanları, elektrik akımına karşı yüksek direnç gösteren malzemeden yapılır. Malzemelerin elektrik akımını iletme yetenekleri, her malzemenin kendisine özgü bir niteliği olan özdirenç(*) değeriyle karşılaştırılabilir. İyi yalıtkanların özdirençleri yüksektir.

Elektrik yalıtkanları iletkenleri birbirlerine ve çevrelerindeki cisimlere değmeyecek biçimde ya da durumda tutmak amacıyla kullanılır. Bir elektrik devresinin enerji taşıyan bölümleri arasında engel oluşturan yalıtkanlar, akımın yalnızca istenen teller ya da iletken parçalardan oluşan hattan geçmesini sağlar, bu nedenle elektrikli ve elektronik aygıtlarda çok önemli bir işlev görürler. Yalıtkan olarak, kullanım alanına göre çeşitli malzemelerden yararlanılır. Binalardaki elektrik tesisatında kullanılan bakır tellerin yalıtılması amacıyla genellikle kauçuk ya da plastik kullanılır. İletim ve dağıtımda kullanılan havai hatlar ise dış etkilere dayanıklı porselen yalıtkanlar (izolatör) üzerinde taşınır. Yüksek gerilim ve yüksek sıcaklıkta çalışan üreteç ve motorlarda yalıtkan olarak genellikle mika kullanılır. Kimi uygulamalarda katı yalıtkanların yanı sıra sıvı ya da gaz yalıtkanlardan da yararlanılır. Örneğin, yüksek gerilim transformatörlerinde mekanik sağlamlık açısından katı yalıtkanlar kullanılırken, yalıtım dayanımını yükseltmek ve aygıtta oluşan ısıyı dışarı vermek amacıyla yağ ve benzeri sıvı yalıtkanlardan yararlanılır. Tümleşik mikrodevrelerde kullanılan silisyum nitrür ve benzeri yalıtkanların kalınlıkları bir mikron (10^{-6} m) dolayındadır.

Isı yalıtımında kullanılan yalıtkanlar arasında cam yünü, mantar ve kaya yünü (erimiş silisli kayaç, kireçtaşı ya da cüruf içine buhar püskürtülerek elde edilen mineral yünü) gibi malzemeler kullanılır. Isıl iletkenliği düşük olan bu maddeler ısının akış hızını düşürür. Isının akış yolu, bu maddelerin ısıl ışınıma saydam olmamaları nedeniyle, ayrıca içerdikleri hava boşluklarından dolayı engellenmiş olur. Bir cismin ısıl iletkenliği genellikle sıcaklığa bağlı olarak değişir. Metallerin ve kristal yapıdaki katıların çoğunda ısıl iletkenlik sıcaklık yükseldikçe azalır, buna karşılık cam gibi amorf maddelerin ısıl iletkenliği sıcaklık yükseldikçe artar. *Ayrıca bak.* yarıiletken.

yalıtkanlık sabiti, iki temel olgunun matematiksel ifadesinde yer alan evrensel elektrik sabiti. Bu olgular iki elektrik yükü arasındaki çekme (ya da itme) kuvveti (*bak.* Coulomb kuvveti) ve bir elektrik alanının özelliklerinde, bu alana bir dielektrik maddenin konmasıyla ortaya çıkan değişimdir (*bak.* elektriksel yer değiştirme). Yalıtkanlık sabiti, elektriksel olayların genelleştirilmiş, bir başka deyişle, atom boyutundaki ayrıntıları içermeyen bir betimlemesi niteliğindedir.

Yalıtkan (dielektrik) bir maddenin yalıtkanlık sabiti ε (epsilon) ile, boşluğun yalıtkanlık sabiti ε_0 ile gösterilir; $\varepsilon/\varepsilon_0$ oranı ise maddenin dielektrik sabiti olarak adlandırılır ve κ (kappa) simgesiyle gösterilir.

Uluslararası Birimler Sistemi'nde (SI) ε ve ε_0 niceliklerinin birimi coulomb/newton/m² ya'da buna eşdeğer olan farad/m'dir; ε_0'ın sayısal değeri ise $8,854 \times 10^{-12}$'ye eşittir. Metre-kilogram-saniye (MKS) birimler sisteminde yalıtkanlık sabiti (ε) ile boyutsuz dielektrik sabiti (κ) birbirlerinden farklıdır, bu iki nicelik birbirlerine $\varepsilon = \kappa\varepsilon_0$ bağıntısıyla bağlıdır. MKS birimler sisteminde boşluğun yalıtkanlık sabitinin birimi ve büyüklüğü, fizik yasalarının ve yaygın olarak kullanılmakta olan volt ve amper gibi elektriksel birimlerle metre ve kilogram gibi mekanik birimler arasında uyumluluk sağlamaya yönelik kararın bir sonucudur. Santimetre-gram-saniye (CGS) sisteminde ise boşluğun yalıtkanlık sabiti (ε_0) keyfi olarak 1'e eşit alınmıştır. Bu nedenle CGS sisteminde yalıtkanlık sabiti (ε) ile dielektrik sabiti (κ) birbirine eşdeğerdir, bu sabitlerin her ikisi de boyutsuz sayılardır.

Yalman, Ahmet Emin (d. 14 Mayıs 1888, Selanik - ö. 19 Aralık 1972, İstanbul), *Vatan*(*) gazetesini yayımlayan gazeteci ve yazar.

İstanbul'da Hukuk Mektebi'ni bitirdi (1910). Daha sonra ABD'ye giderek Columbia Üniversitesi'nde felsefe okudu ve gazetecilik öğrenimi gördü. *The Development of Modern Turkey as Measured by its Press* (1914; Basın Ölçüt Alındığında Modern Türkiye'nin Gelişmesi) başlıklı teziyle doktora çalışmasını tamamladı. 1914'te Türkiye'ye dönünce Darülfünun-ı Osmani'de (bugün İstanbul Üniversitesi) Ziya Gökalp'in yanında iki yıl sosyoloji asistanlığı yaptı; ayrıca Mekteb-i Mülkiye'de (bugün Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) istatistik dersi verdi.

Yalman gazeteciliğe 1907'de *Sabah*'ta başladı. *Yeni Gazete* ve *Tanin*'de muhabirlik ve yazarlık yaptı. 1917'de Mehmet Asım (Us) ile birlikte *Vakit*(*) gazetesini çıkardı. 1919'da Damat Ferid Paşa hükümetince Kütahya'ya sürgüne gönderildi. İstanbul'un işgalinden hemen sonra İngilizler tarafından Malta Adasına sürüldü; bir yıl sürgünde kaldı. 26 Mart 1923'te *Vatan* gazetesini

Ahmet Emin Yalman
Ara Güler

çıkararak başyazarlığını üstlendi. Hükümet gazeteyi iktidarı eleştiren yazılarından dolayı Ağustos 1925'te kapattı. On yıllık aradan sonra *Kaynak* dergisini çıkaran Yalman, 1936'da da Halil Lütfü Dördüncü, Rıfat Yalman ve Zekeriya Sertel ile birlikte *Tan*(*) gazetesini satın alarak yayımladı. Ağustos 1940'ta *Vatan*'ı yeniden çıkardı ve başyazarlığını üstlendi. 1952'de Malatya'da bir sulkast girişiminden kurtuldu. Demokrat Parti hükümetine yönelttiği sert eleştiriler nedeniyle 1959'da 15 ay hapse mahkûm edildi. 27 Mayıs 1960'taki askeri müdahaleden sonra serbest bırakıldı. *Vatan*'dan ayrılıp 1961'de *Hür Vatan*'ı çıkardıysa da ertesi yıl bu gazeteyi kapatmak zorunda kaldı. Yazılarında liberalizmi ve Batı demokrasisini savunan Yalman, son döneminde çeşitli gazetelerde makaleler yazdı. Gezi yazılarını *Havalarda 50.000 Kilometre* (1943, 3 cilt), *San Fransisko'da Neler Gördüm* (1945), anılarını ise *Gerçekleşen Rüya* (1938) ve *Yakın Tarihimizde Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (1970-71, 4 cilt), adlı kitaplarda topladı. Ayrıca *Naziliğin İçyüzü* (1943) adlı bir inceleme yayımladı.

Yalman, Tunç (d. 25 Eylül 1925, İstanbul), tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın oğludur.

İstanbul'da Robert Kolej'deki ortaöğreniminden sonra ABD'de Yale Üniversitesi'nin Tiyatro Okulu'nu bitirdi. 1950'de Türkiye'ye dönerek gazeteciliğe ve tiyatro eleştirmenliğine başladı. Rockefeller Vakfı'ndan aldığı bir bursla ABD ve Avrupa'da tiyatro konusunda çalışmalar yaptı. 1957'de İstanbul'da Dormen Tiyatrosu'nda Ibsen'in *Hedda Gabler*'ini sahneye koydu. 1960'ta Şehir Tiyatrosu'nda çalışmaya başladı ve Shakespeare'in *Atinalı Timon* (1961), Aziz Nesin'in *Biraz Gelir misiniz?* (1962), Adalet Ağaoğlu'nun *Evcilik Oyunu* (1963), Arnold Wesker'ın *Kökler* (1963) ve Çetin Altan'ın *Suçlular* (1965) gibi oyunlarını sahneye koydu. 1966'da ABD'ye yerleşti; zaman zaman Türkiye'ye giderek İstanbul Şehir Tiyatroları'nda bazı oyunları yönetti.

Yalnızçam Dağları, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde dağ sırası. Kabaca güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Artvin ve Kars illeri arasında kısmen doğal sınırı oluşturur. Ziyaret Dağı (Tarostepe'de 2.543 m), Çadır (eskiden Kordevan) Dağı (Eğripınar Tepesinde 3.054 m) ve Eğrikır (eskiden Kamera) Dağı (2.710 m) gibi dorukların belirlediği dizi, Posof yöresinden sonra kuzeydoğu yönünde SSCB topraklarına sokulur.

Dağların temeli Paleozoyik (Birinci) Zamana (y. 570-225 milyon yıl önce) ait kristalin kayaçlardan oluşur. Bu temelin üstü Mezozoyik (İkinci) Zamana (y. 225-65 milyon yıl önce) ait oluşumlarla örtülüdür. En üstte ise volkanik kökenli andezit, dasit, bazalt ve tüfler yer alır.

Dağların kuzey yamaçları Çoruh Irmağına su gönderir. Oltu Çayının bazı kaynakları ve Şavşat'tan geçerek Berta Suyu aracılığıyla Çoruh Irmağına ulaşan Okçular Deresi bu yamaçlardan doğar. Güney yamaçtan inen küçük akarsular ise Kura Irmağına katılır.

Dağların yüksek kesimlerinde Kuvaterner (Dördüncü) Dönem (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) buzullaşmasına ait izlere rastlanır. Örneğin Çadır Dağının 2.800-2.900 m yüksekliklerinde eski buzulların oymuş olduğu buzyalakları (sirk) ve buzyalağı gölleri vardır. Aynı dağın kuzey yamaçlarında "U" biçimli eski buzul vadileri ve fazla belirgin olmayan buzultaş (moren) yığıntıları görülür.

Dağların kuzey yamaçları dik, güney yamaçları ise hafif eğimlidir. Güney yamaçlarda önemli bir orman topluluğuna rastlanmazken, kuzey yamaçlar sarı çam ormanları açısından oldukça zengindir. Alçak kesimlerde ladinlerle, yüksek kesimlerde ladin ve göknarlarla karışık olan sarı çamlar, daha yukarılarda saf topluluklar oluşturur. Orman üst sınırı 2.600-2.700 m'den geçer; daha yükseklerde ise alp tipi çayırlar yer alır. Ardanuç-Ardahan karayolunun geçtiği alanda Bülbülan Yaylası vardır.

Artvin'i Şavşat üzerinden Ardahan ve Kars'a bağlayan yol kuzeydoğu kesimdeki Çam Geçidini (2.640 m), Artvin'i Ardanuç üzerinden Ardahan ve Kars'a bağlayan yol ise güneybatı kesimdeki Yalnızçam Geçidini (2.650 m) aşar.

Yalong Irmağı, Çince YALONG JIANG, Wade-Giles yazımında YA-LUNG CHIANG, Çin'in orta ve güney kesiminde ırmak. Yangtze Irmağının en uzun ikinci koludur. Qinghai yönetim bölgesindeki Bayankala Dağlarında (*shan*) yaklaşık 5.000 m yükseklikte doğar. Güneye doğru akarak Sichuan yönetim bölgesinin kuzeybatı kesimine girer ve Ganzi'nin aşağısında güneye döner. Daxue Dağlarının batı yamaçları boyunca akan ırmak, sıradağların güney ucunda geniş kıvrımlar yaptıktan sonra, Yunnan yönetim bölgesi sınırındaki Dukou yakınında Yangtze Irmağına katılır. Genellikle hızlı akan ve bol miktarda su taşıyan ırmak ulaşıma elverişli değildir.

Yalova, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde, İstanbul iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 492 km² olan Yalova ilçesi doğuda Kocaeli, güneyde Bursa illeri, batı ve kuzeyde de Marmara Deniziyle çevrilidir. İstanbul ilinin ana kütlesinden tümüyle ayrı bir yerde kurulmuştur.

İlçe toprakları, İzmit Körfezi(*) ile Gemlik Körfezi(*) arasında Marmara Denizine doğru bir çıkıntı oluşturan Armutlu Yarımadasının kuzey kesiminde yer alır. Akarsu vadileriyle parçalanmış olan bu toprakları Samanlı Dağları(*) engebelendirir. Bu dağ dizisi üstünde yer alan ve ilçenin güneydoğu kesiminde 897 m'ye ulaşan Dumanlıtepe, aynı zamanda İstanbul ilinin de en yüksek noktasıdır. İlçenin kuzey kesiminde yer alan dere ağızları ile dar kıyı şeridindeki küçük düzlükler ilçenin başlıca tarım alanlarıdır. İlçe topraklarından kaynaklanan suların birleşmesiyle oluşan derelerin tümü kuzeye yönelerek Marmara Denizine dökülür. Bu akarsuların başlıcaları Laledere, Karasu, Sarısu, Safran ve Sellimandıra dereleridir. Sellimandıra Deresi üzerinde kurulan Gökçe Barajı'nın ardında suların birikmesiyle yapay bir göl oluşmuştur. 1990'da İstanbul'un su sıkıntısını bir ölçüde gidermek amacıyla Gökçe Baraj Gölünün sularından yararlanma yoluna gidilmiştir; bu amaçla borular aracılığıyla Yalova kenti yakınlarına taşınan sular tankerlerle İstanbul'daki Kuruçeşme kıyılarına getirilmiştir.

Samanlı Dağları doğal bitki örtüsü açısından oldukça zengindir. Yüksek kesimlerde kestane, meşe ve kayınlardan oluşan ormanlara, alçak kesimlerde de ormanın tahrip edilmesi sonucunda ortaya çıkmış yalancı maki topluluklarına rastlanır.

Halkının yarıdan fazlası ilçe merkezinde yaşayan Yalova yöresinde ekonomi daha çok tarım ve turizme dayanır. Meyveciliğin ilçe tarımında önemli bir yeri vardır. İlçede ayrıca buğday, yulaf ve mısır yetiştirilir. Seralarda yapılan turfanda sebzecilik de önemli bir uğraştır. İlçenin doğu kesimindeki Laledere köyünde kurulmuş olan seralarda özellikle İstanbul pazarına yönelik olarak çiçek yetiştirilir. İlçe sınırları içindeki Atatürk Tarım İşletmesi'nde de çiçek üretilir. Sığır yetiştiriciliği ve arıcılık ilçedeki başlıca hayvancılık etkinliğidir. Eskiden yapılan küçük çaplı kıyı balıkçılığı, son yıllarda Marmara Denizindeki kirlenme yüzünden önemini yitirmiştir. İlçede sanayi çok gelişmemiştir.

Yalova ilçesinin ülke ve bölge ulaşımında önemli bir yeri vardır. İstanbul'u Marmara Bölgesi'nin güney kesimi ile Ege Bölgesi'ndeki önemli merkezlere bağlayan karayolu ilçe topraklarından geçer. İlçe merkezi ve Çınarcık ile İstanbul'daki bazı iskeleler arasında vapur işler; ayrıca Topçular ıs-

kelesiyle Darıca arasında arabalı vapur seferleri yapılır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Yalova Kaplıcaları'nın(*) kurulmasından sonra İstanbul'un sayfiye merkezlerinden biri olmaya başlayan ilçe, sonraki yıllarda Marmara Denizi kıyılarında turistik tesislerin kurulmasıyla bu bakımdan hızla gelişti. Yalova kentinden başka ilçede turizm açısından önem kazanan bir merkez de Çınarcık'tır. Yaz aylarında nüfusu birkaç kat artan ilçede iç kesimlerdeki Üvezpınar köyü gibi hafta sonu turizmine yönelik olarak pansiyonculuğun geliştiği yerleşmeler de vardır.

Çınarcık'ın güneyinde ormanlarla kaplı bir yörede kurulmuş olan Hasanbaba orman içi dinlenme yeri, çevre halkının yararlandığı bir eğlence ve dinlenme alanıdır. Yeraltı kaynakları bakımından yoksul olan ilçede kum yatakları vardır.

İÖ 3. yüzyılda Bitinya Krallığı'na bağlı olan Yalova yöresi, İO 74'te Roma'ya bağlandı. 11. yüzyıl başlarında Bizans'ın Optimaton Teması'nın sınırları içinde yer alan yöre Haçlı Seferleri sırasında yıkıma uğradı, 1320'lerde Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında müstakil İzmit mutasarrıflığının Karamürsel kazasına bağlı bir nahiye olarak yönetiliyordu. Halkının yarısından çoğu Rum ve Ermenilerden oluşan yöreye 19. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya'dan göç etmek zorunda kalan Çerkeslerin bir bölümü yerleştirildi. I. Dünya Savaşı sonrasında müstakil İzmit mutasarrıflığının kazası durumunda olan Yalova yöresi, Ekim 1920'den Temmuz 1921'e değin Yunan işgali altında kaldı. 1930'da İstanbul iline bağlı bir ilçe haline getirildi. 1950'lerden sonra Balkanlar'dan gelen göçmenlerin bir bölümü de Yalova yöresine yerleştirildi.

Yalova kentinin İÖ 8. yüzyıl ortalarından sonra Yunanistan'dan gelen bazı topluluklarca kurulduğu sanılmaktadır. Bilinen en eski adı Pythia'dır. Yerleşme yakınındaki kaplıcalar Antik Çağda Pythiai Thermai olarak adlandırıldı. Yunan işgali sırasında büyük hasar gören yerleşme Cumhuriyet dönemi başlarında küçük bir kıyı kasabasıydı. İlkçağdan beri yararlanılan şifalı sıcak madensuyu kaynaklarında bazı tesislerin kurulması kentin gelişiminde önemli rol oynadı. Kaplıca turizmiyle canlanmaya başlayan yerleşme 1950'lerden sonra bir yaz turizmi merkezi olarak gelişti. Nüfusun artmasıyla birlikte kent doğuya ve güneye doğru genişlemeye başladı. Kentin batıya doğru yayılmamasının nedeni, bu kesimde Atatürk Tarım İşletmesi'nin yer almasıdır. Kent günümüzde Karamürsel yolu doğrultusunda genişlemeye devam etmektedir. Kentin 1950'de yalnızca 3.833 olan nüfusu, 1960'ta 11.318'e, 1975'te 27.289'a, 1985'te 53.857'ye, 1990'da da 65 bine ulaştı.

Çevresi için önemli bir ticaret ve hizmet merkezi olmasının yanı sıra kara ve deniz yolu ulaşımı açısından da büyük önem taşıyan kent, ilçenin kuzey kesiminde yer alır. İzmit'te E-80 Karayolu'ndan ayrılarak İzmit Körfezinin güney kıyısını izleyen İstanbul-Bursa karayolu kentin doğu kesiminde güneye yönelir. Bu yolun kıyıyı izleyerek kentten geçen uzantısı batıda Çınarcık'a, daha sonra da Armutçuk Yarımadasını dolaşarak Gemlik'e ulaşır. Yalova kenti Bursa'ya 64 km, İzmit Körfezi kıyısını izleyen karayoluyla İstanbul'daki Harem iskelesine 156 km uzaklıktadır.

Yalova Belediyesi 1927'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 113.417; kent, 65.823.

Yalova Kaplıcaları, Marmara Bölgesi'nde sıcak madensuyu kaynakları. İstanbul iline bağlı Yalova ilçe merkezinin güneybatısındaki Gökçedere köyünün güneyinde, ormanlarla kaplı bir vadide yer alır.

Breş, dasit, konglomera, lav ve tüflere rastlanan vadinin kuzeyi ile güneyinden

Yalova Kaplıcaları'ndan bir görünüm
Erkin Emiroğlu

kırık (fay) çizgileri geçer. Magma etkinliği sonucunda ısınan suların, derinliği 5-6 km kadar olan kırıklar boyunca yeryüzüne çıktığı sanılmaktadır. Vadinin iki yamacında sıralanan birçok kaynaktan çıkan sıcak madensuları daha çok burada kurulan turistik tesislerde değerlendirilir.

Mineral açısından fazla zengin sayılmayan bu madensuları daha çok banyo kürlerinde kullanılır. Bu biçimde değerlendirildiğinde romatizmal ve öteki ağrılı hastalıklar, içme kürlerinde kullanıldığında da bazı metabolizma hastalıkları üzerinde olumlu etki yaptığına inanılır. Bileşimi birbirine benzeyen bu madensularının sıcaklıkları farklıdır; çeşitli kaynarcalardan çıkarken ölçülen sıcaklıklar şöyledir: Esas kaynak 57°C, Valde Hamamı 64°C, Valde Hamamı kurna başı 56°C, Göz Suyu 55°C ve Termal 60°C. Radyoaktivitesi en yüksek olan madensuları da Göz Suyu kaynarcasından çıkar.

Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde değerlendirildiği ve çevresinde bazı hamamların kurulduğu bilinen bu kaplıcalar Cumhuriyet'in başlarında çok bakımsız durumdaydı. Mustafa Kemal (Atatürk) 1929'da, verimli toprakları ve doğal güzellikleriyle ilgisini çeken Yalova yöresinde bir çiftlik arazisi satın aldı; bu çiftlik günümüzde Atatürk Tarım İşletmesi adıyla etkinliğini sürdürmektedir. Aynı yıl gene onun emriyle kaynarcaların bulunduğu yörede kaplıca tesislerinin inşasına başlandı. Günümüzde suları, başta Termal Oteli olmak üzere birçok otel, motel ve çeşitli hizmet kuruluşlarında kullanılan Yalova Kaplıcaları, Türkiye'nin en gözde kaplıca turizmi merkezlerinden biridir. Kaplıcalar yöresine Yalova kentinden 11 km'lik düzgün bir yolla ulaşılır.

Yalow, Rosalyn S(ussman) (d. 19 Temmuz 1921, New York kenti, ABD), ABD'li biyofizik bilgini. Radyoimmün ölçüm tekniğini geliştirmesi nedeniyle 1977 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü Andrew V. Schally ve Roger Guillemin'le paylaşmıştır.

1941'de New York kentindeki Hunter College'ı bitirdi. 1945'te Illinois Üniversitesi'nde fizik dalında doktora çalışmasını tamamladı. 1946-50 arasında Hunter College'da fizik dersleri verdi. 1947'de Bronx Eski Askerler Derneği Hastanesi'nde nükleer fizik danışmanı oldu. Üç yıl sonra aynı hastanenin radyoizotop servisinde fizik uzmanlığına ve şef yardımcılığına atandı. Çalışma arkadaşı Solomon A. Berson'la birlikte radyoaktif izotopların tıptaki kullanım alanlarını araştırmaya başlayan Yalow, radyoizotop izleme ve immünolojik tekniklerini bir araya getirerek radyoimmün ölçüm tekniğini geliştirdi. Bu teknik kan ya da başka vücut sıvılarındaki biyolojik ya da farmakolojik maddelerin çok küçük miktarlarının bile son derece basit ve duyarlı bir ölçümünü sağlıyordu. Yalow ve Berson'ın ilk kez 1959'da şeker hastalarının kanındaki insülin yoğunluğunu incelemek için kullandığı radyoimmün ölçüm tekniğinin kısa zamanda yüzlerce farklı alanda kullanılabileceği anlaşıldı. 1976'da temel tıp araştırmaları alanında Albert Lasker Ödülü'nü alan ilk kadın olan Yalow, 1973'ten bu yana Solomon A. Berson Araştırma Laboratuvarı'nın yöneticiliğini yapmaktadır.

yalpalama, PRESESYON olarak da bilinir, dönmekte olan bir cismin dönme ekseninin, bu ekseni kesen bir çizgi üzerinde ağır ağır iki yana sallanması. Dönmekte olan bir topacın ağır ağır düzgün bir çember çizmesi yalpalama, düzensiz biçimde sarsılması ise üğrümdür(*) (nütasyon).

Çizimde, W ağırlığındaki teker ve tekerin tutturulduğu mil, AB ekseni çevresinde

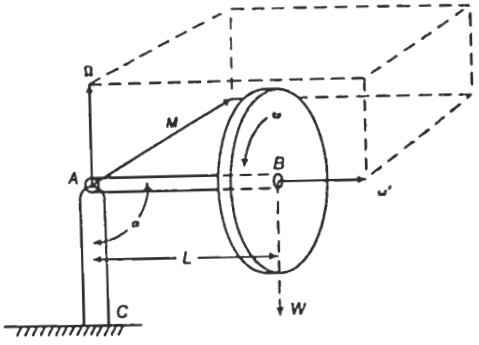

Yalpalama

hızla dönmektedir. Dönme yönü, A noktasından bakıldığında saat ibresi yönündedir. Açısal hız (ω) teker düzlemi üzerinde eğri bir okla (ω) ya da tekere dik ve sağa yönelik bir vektörle (ω') gösterilebilir. Eğri ok (ω) ve vektör (ω'), somun içinde sağa doğru sıkılan bir cıvatanın, sırasıyla, dönmesine ve ilerlemesine benzer; buna sağ el kuralı denir. Genellikle, dönme hareketlerinin ve (dönme hareketi oluşturma eğilimi gösteren) dönme momentlerinin, eğri oklardan çok vektörlerle gösterilmesi daha uygundur.

Mil ile AC sabit sütunu, A noktasında yuvalı (bilyeli) bir mafsalla birbirine tutturulmuştur; bu tür bir mafsal, milin A'dan geçen her doğrunun çevresinde dönmesine izin verir. Çizimde görülen düzenekte, W ağırlığı A'nın çevresinde saat ibresi yönünde ve WL büyüklüğünde bir moment doğurur; bu moment, A noktasında etkiyen ve AB'ye dik bir M vektörüyle gösterilebilir. Moment nedeniyle mil, sütun ekseni çevresinde, C'den bakıldığında saat ibresi yönünde yalpalar (ağır ağır döner); yalpalamanın açısal hızı, Ω vektörüyle gösterilmiştir. M, ω' ve Ω'nın hepsinin birbirine dik olduğu ve ω' dönme vektörünün her zaman M moment vektörüne doğru döndüğüne dikkat edilmelidir. Buradan, yalpalamanın açısal hızının (Ω), dönmekte olan bir topaçta 180°'ye yakın olan ∞ açısına bağlı olmadığı gösterilebilir.

Topaçların yalpalanmasına, üğrüm denen olgu eşlik eder; üğrüm, ∞ açısındaki değişimlerin neden olduğu ve dönme ekseninin ucunun dalga benzeri hareketiyle kendini açığa vuran küçük düzensizliklerdir.

Yalta, Ukrayna'da Kırım Cumhuriyeti'ne bağlı kent. Kırım Yarımadasının güney kıyısında yer alır. 19. yüzyılın başlarında gelişmeye başladı. 1838'de kasaba olarak tüzel kimlik kazandı. Çok geçmeden SSCB'nin başlıca tatil ve sağlık merkezlerinden biri durumuna geldi; kentteki sanatoryum-

lardan biri 1900'de ünlü yazar ve hekim Anton Çehov'un önerisi üzerine kuruldu. Kentte şarapçılık ile meyve konservesi ve tütün işleme sanayileri gelişmiştir. Karadeniz kıyısındaki öbür limanlardan geçen gemilerin uğrak yeri olan kent karayoluyla Simferopol'e bağlanır. II. Dünya Savaşı sırasında kentteki Livadiya Sarayı'nda Müttefik ülke liderlerinin katıldığı Yalta Konferansı(*) düzenlenmiştir (4-11 Şubat 1945). Nüfus (1991 tah.) 89.300.

Yalta Konferansı, II. Dünya Savaşı sonlarında, Nazi Almanyası'nı kesin yenilgiye uğratacak son saldırıyı görüşmek üzere, ABD başkanı Franklin D. Roosevelt, İngiltere başbakanı Winston Churchill ve SSCB lideri İosif Stalin'in katılımıyla Ukrayna SSC'deki (bugün Ukrayna) Yalta kentinde düzenlenen konferans (4-11 Şubat 1945).

Almanya'nın ABD, İngiltere, Fransa ve SSCB'nin denetimindeki işgal bölgelerine ayrılması daha önceki görüşmelerde karara bağlanmıştı. Konferansta, halkın temel gereksinimlerini sağlama dışında Almanya'ya karşı hiçbir yükümlülüğün söz konusu olmayacağı konusunda görüş birliğine varılarak, Alman savaş sanayisinin dağıtılması ve önde gelen savaş suçlularının uluslararası bir mahkemede yargılanmaları kararlaştırıldı. Ayrıca savaş tazminatları için bir komisyonun kurulması konusunda görüş birliği sağlandı. Ele alınan bir başka konu da savaşta yenilgiye uğrayan ya da Müttefik kuvvetlerince kurtarılan ülkelerdeki siyasal yapının düzenlenmesiydi. Bu konuda "bütün demokratik unsurları temsil edecek geniş tabanlı geçici yönetimlerin kurulması ve en kısa sürede serbest seçimler sonucunda halkın iradesini temsil edecek hükümetlerin oluşturulması" ilkesi benimsendi. Ama Polonya'yı kimin temsil edeceği konusunda da görüş ayrılıkları ortaya çıktı. ABD ve İngiltere Polonya'nın gerçek temsilcisi olarak gördükleri Londra'daki sürgün hükümetiyle ilişki kurarken, SSCB komünistlerin denetiminde bulunan Lublin'deki Polonya Ulusal Kurtuluş Komitesi'ni (PKWN) destekliyordu. Taraflar arasında görüş birliğine varılamayınca, bu iki grubun geçici bir hükümet kurmak için işbirliği yapmaları istendi. Polonya'nın gelecekteki sınırları konusunda ise herhangi bir sonuca ulaşılamadı.

Uzakdoğu'yla ilgili görüşmelerde, Almanya'nın yenilgisinden "iki ya da üç ay" sonra Japonya'ya karşı savaşa girmesi karşılığında, SSCB'nin Rus-Japon Savaşı'nda (1904-05) kaybedilmiş toprakları geri almasını öngören bir gizli protokol imzalandı. Protokolde Dış Moğolistan'ın bağımsızlığının tanınması da öngörülmüştü. Konferansın bir başka önemli sonucu da Stalin'in Çin'le bir dostluk ve işbirliği antlaşması imzalamayı kabul etmesi oldu.

Konferansa katılan liderler, bir süre önce hazırlanmış olan Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda pürüz oluşturan Güvenlik Konseyi'ndeki oylama sistemi ve SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerin üyeliği konularını çözüme bağladılar. SSCB bu uzlaşma sonucunda 16 Sovyet cumhuriyetinin BM Genel Kurulu'nda temsil edilmesi isteğinden vazgeçti.

Kamuoyuna 1946'da açıklanan konferans kararları ABD'de sert eleştirilere yol açtı. Roosevelt'e yöneltilen suçlamalar arasında Dışişleri Bakanlığı'ndaki Sovyet yanlısı gruplardan etkilendiği ve konferans sırasında sağlığının bozukluğu nedeniyle yerinde kararlar alacak durumda olmadığı gibi iddialar da bulunuyordu. 1949'da Çin'de komünistlerin iktidara gelmesi de Yalta Konferansı'nın sonuçlarına bağlandı. Ama sonradan tarihçilerin araştırmaları ve konferansa katılanların tanıklıkları bu suçlamaların asılsız olduğunu ortaya koydu.

Yaltkaya, Şerefeddin (d. 1879, İstanbul - ö. 1947, İstanbul), İslam tarihi üzerindeki çalışmalarıyla tanınmış dinbilimci.

İstanbul'da Davutpaşa Rüştiyesi'ni ve Darülmuallimin'i bitirdi. 1910'dan sonra çeşitli ortaöğretim kurumlarında Arapça, Farsça, din ve edebiyat dersleri okuttu. Cumhuriyet'ten sonra İstanbul Darülfünunu (sonradan İstanbul Üniversitesi) İlahiyat Fakültesi'nde kelam tarihi profesörlüğüne getirildi. Bir süre sonra İslam dini ve felsefesi ordinaryüs profesörü oldu. 1942'de Diyanet İşleri Başkanlığı'na atandı ve bu görevini ölümüne değin sürdürdü.

İslam dini, tarihi, felsefesi ve edebiyatı üzerine çok sayıda yapıt yazdı. Bunların başlıcaları *İbn Esirler ve Meşahir-i Ulema* (1904), *Tarih-i Kur'an-ı Kerim* (1915), *Kelam Tarihi* (1924), *Şeyh Bedreddin* (1925), *Dini Makalelerim*'dir (1944).

Yalu Irmağı, Çince YALU JIANG, Wade-Giles yazımında YA-LÜ CHIANG, Kore dilinde AMNOK-KANG, Kuzey Kore ile Çin'in kuzeydoğusu (Mançurya) arasındaki kuzeybatı sınırını oluşturan uluslararası suyolu. Bu sınırda Çin'in Jilin ve Liaoning yönetim bölgeleri boyunca akar. Toplam uzunluğu yaklaşık 790 km, su toplama havzası 31.751 km²'dir. Changbai Dağlarındaki (Kore dilinde Çangbeksanmek) bir kaynaktan çıktıktan sonra güneybatı yönünde akarak Sarı Denize dökülür. Büyük bir hidroelektrik enerji kaynağı olmanın yanı sıra çevredeki zengin ormanlardan elde edilen kerestenin taşınması ve yöre halkını besleyen zengin balık varlığı açısından da önem taşır.

Yalu Irmağı aynı zamanda Çin ve Kore kültürlerini ayıran bir hattır. Öteki ülkelerde Kore dilindeki adından çok Çince adıyla bilinir. Eski yazmalara göre *ya* (ördek) ve *lu* (yeşilimsi mavi) sözcüklerinden türetilmiş olan Çince adı, sularının maviliği ile sularında yaşayan yerel ördek cinsinin yeşilimsi maviliğinden gelir. 14. yüzyılda Kore'deki Korya hanedanı yönetiminin sonlarına doğru bir sınır çizgisine dönüşen ırmağın siyasal açıdan büyük önem kazanması ise Kore Savaşı'na (1950-53) rastlar.

Yalu Irmağı, Çin-Kuzey Kore sınırındaki Pektu (Baitou) Dağı tepesinde bulunan derinliği belirsiz Dian Chi adlı bir su kütlesinden 2.700 m yükseklikte doğar. Güneye doğru kıvrılarak Kuzey Kore'deki Hyesan'a kadar indikten sonra kuzeybatı yönünde 130 km boyunca menderesler çizer ve Çin'in Jilin yönetim bölgesindeki Lin Jiang'a ulaşır. Burada güneybatıya döner ve 320 km'lik bir çığırın sonunda Kore Körfezine dökülür. Halicine yaklaştığında yer yer görülen küçük düzlükler dışında, genellikle 570-1.140 m yükseklikteki dağlar arasından, derin ve boğaz benzeri vadileri aşarak ilerler. Başlıca kollar Herçun, Qangcin ve Tokro'dur. Lin Jiang'a kadar uzanan yukarı çığırında çok hızlı akıntılar, birçok çavlan ve sualtı kayalıkları vardır. Daha az eğimli olan ve Çhosan'a kadar uzanan orta çığırında alüvyon tortuları yer yer yatağını sığlaştırır. Yavaş akan aşağı çığırında alüvyonlar daha da artar ve birçok adanın yer aldığı geniş bir delta oluşturur. Son birkaç on yılda mil çökelmesinin artması nedeniyle, 1910'da bin tonluk gemilerin kolayca ulaşabildiği Sinuicu ırmak limanına günümüzde 500 tonluk gemiler güçlükle girebilmektedir.

Irmak boyunca tipik bir karasal iklim hüküm sürer. Yıllık yağış miktarı aşağı çığırda 975 mm, orta çığırda 875 mm, yukarı çığırda da 600-650 mm'dir. Irmak çevresindeki sık ormanlar zengin bir hayvan varlığını barındırır. Irmakta sazan ve yılanbalığı boldur.

16. yüzyılda Yocin adlı kabilenin Mançurya'ya sürülmesinden bu yana, Yalu'nun Kore tarafındaki kıyısında yalnızca Koreliler yaşamaktadır. Çin'e bakan kuzeybatı kıyısında ise Çinliler ve Mançuryalılar oturmaktadır. Irmak boyunca ekilebilir toprakların alanı 89 bin hektarı aşmaz.

Yalu Irmağı üzerindeki en büyük baraj Kuzey Kore'de, Sinuicu'nun 56 km kadar yukarısında kurulu olan Supung Barajı'dır. Yüksekliği 96 m ve genişliği 864 m olan baraj gövdesinin arkasında, 343 km²'lik bir alanı kaplayan ve 7 milyon kW üretim kapasitesine sahip olan bir gölet uzanır. Büyüklük bakımından Doğu Asya'da ilk sırada yer alan bu dev hidroelektrik santral, her iki ülkede de geniş bir bölgede hem sanayi kuruluşları, hem de elektrikli trenler için enerji sağlar. Barajın Çin ekonomisi için taşıdığı önem Kore Savaşı sırasında Birleşmiş Milletler birliklerinin Yalu'ye doğru ilerlemesi üzerine Çin'in savaşa girmesinde önemli bir etken olmuştur.

Yalvaç, Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde, Isparta iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.415 km² olan Yalvaç ilçesi doğuda Konya ili, güneydoğuda Şarkikaraağaç, güneyde Gelendost, güneybatıda Eğirdir ilçeleri, batıda Senirkent ilçesi ve Afyonkarahisar ili, kuzeyde gene Afyonkarahisar iliyle çevrilidir.

Dağlık alanlarla kuşatılmış olan ilçe toprakları ilin kuzey köşesinde yer alır. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu Karakuş Dağları ile güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu Sultan Dağları ilçenin tam kuzey köşesinde bir dirsek yaparak kesişir. Bu dağ dizilerinin en yüksek kesimlerinden geçen doruk çizgisi doğu, batı ve kuzeyde ilçenin doğal sınırını oluşturur. Akdeniz Bölgesi bu doğal sınır boyunca İç Anadolu ve Ege bölgelerine komşu olur. Sultan Dağlarının en yüksek noktası Topraktepe (2.519 m) ile Karakuş Tepesi (1.992 m) ilçe sınırları içindedir. İlçe topraklarının güney kesimini Anamas (Güllüce) Dağının kuzey uzantıları, güneybatı kesimini de Kirişli Dağı engebelendirir. İç kesimde ise Hoyran ve Gelendost ovalarının kuzeydoğu uzantısı sayılan orta yükseklikteki düzlükler yer alır.

İlçe topraklarından kaynaklanan suların tümünü Eğirdir Gölü kapalı havzasına ulaşan Hoyran ve Doğanoğlu (Yalvaç) dereleri toplar. Eğirdir Gölünün kuzeydoğu kesimi ilçe sınırları içinde kalır. Doğanoğlu Deresinin kollarından Sücüllü Deresi üzerinde kurulan sulama amaçlı Yalvaç Barajı'nın ardında suların toplanmasıyla oluşmuş küçük bir yapay göl vardır.

Kırsal nüfusun büyük çoğunlukta olduğu ilçede ekonomi tarıma dayalıdır. Büyük miktarlarda elma, buğday, üzüm ve arpa yetiştiren ilçenin öteki bitkisel ürünleri şeker pancarı, patates, baklagiller, armut, soğan ve haşhaştır. Koyunculuk ve sığırcılık yapılan ilçede bir miktar Ankara keçisi de yetiştirilir. Fazla gelişmemiş olan ilçe sanayisi, kiremit ve metal eşya üreten, orman ürünlerini işleyen ve dericilik yapan bazı kuruluşları kapsar. Geleneksel uğraşlardan biri de halıcılıktır. İlçe topraklarında rezerv açısından zengin sayılmayan linyit yataklarına rastlanmıştır. Hıdırlık ve Sugözü yöreleri ilçe halkının yararlandığı başlıca mesire yerleridir.

İlkçağda Pisidya bölgesinin sınırları içinde olan yöre, Helenistik dönemde önce Pergamon (Bergama) Krallığı'nın, ardından

Selevkosların egemenliğine girdi. Bir süre bu güçler arasındaki savaşlara sahne olduktan sonra, İÖ 2. yüzyılda Pisidya ile birlikte Roma'ya bağlandı. O dönemde Pisidya'daki en önemli yerleşmelerden biri de Antiokheia'ydı. 11. yüzyıl başlarında Bizans'ın Anatolikon Theması'nın sınırları içinde olan yöre 1176'da Anadolu Selçuklularının yönetimine girdi. 14. yüzyıl başında Hamidoğullarının eline geçti; Hamidoğulları tarafından 80 bin altın karşılığında 1374'te Osmanlılara satılan topraklar arasında yer aldı. 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayetinin Hamid sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu. 1920'deki Konya Ayaklanması'ndan(*) yakından etkilendi.

1990'da nüfus açısından Isparta'dan sonra ilin ikinci büyük kenti olan Yalvaç, ilçenin doğu kesiminde yer alır. Çevresindeki tarım alanının hizmet ve ticaret merkezi konumundadır. Akşehir'i Senirkent üzerinden Isparta ve Denizli'ye bağlayan karayolu kentten geçer.

Eski bir yerleşme alanı olduğu anlaşılan ilçedeki başlıca tarihsel yapılar, Pisidya'daki Antiokheia kentinden günümüze ulaşan kalıntılardır. İlçe merkezinin 2 km kadar kuzeydoğusunda yer alan antik kentten artakalan taşların bir bölümü Yalvaç kentindeki bazı inşaatlarda yapıtaşı olarak kullanılmıştır. Antiokheia kentinin başlıca yapıları kale, kutsal alan, tapınak, tiyatro ve sukemerleridir.

Antiokheia kentindeki kazı ve araştırmalarda ele geçen, İÖ 2. binyıldan İS 4. yüzyıla uzanan döneme ait arkeolojik buluntular 1965'te ziyarete açılan Yalvaç Müzesi'nde sergilenir. Müzede ayrıca yöreden derlenmiş bazı etnografik yapıtlar ile çeşitli resimlerin, Osmanlı dönemine ait yazmaların ve hat sanatı örneklerinin sergilendiği bölümler vardır.

Yalvaç Belediyesi 1864'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 85.053; kent, 28.028.

Yalvaç Barajı, Isparta ilinde, Sücüllü Deresi üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. 1973'te hizmete giren baraj 2.050 hektarlık bir alanı sulamak amacıyla kurulmuştur. Baraj gövdesinin temelden yüksekliği 45,80 m, kret kotu 1.185,50 m, toplam dolgu hacmi ise 950.000 m³'tür. Baraj gölünün alanı 0,82 km², normal su toplama hacmi 8,9 milyon m³'tür.

Yam (İbranice "deniz"), Batı Samilerinin okyanus, ırmak, göl ve yeraltı pınarları tanrısı. Ugarit metinlerinden aktarılan Baal mitolojisinde de önemli yeri olan Yam zamanın başlangıcında, tanrıların başı El tarafından kutsal krallıkla ödüllendirilir. Günün birinde Yam'ın ulakları, tanrıların Baal'ı Yam'ın kölesi olmaya zorlamalarını isterler. El sonunda bunu kabul eder, ama Baal gitmeye yanaşmaz ve bunun yerine Yam'ı savaşmaya çağırır. Zorlu bir dövüşten sonra, Zanaat Tanrısı Kothar'ın verdiği iki özel silahla Baal Yam'ı öldürür ve krallığını ele geçirir. Bazı araştırmacılara göre Yam Hydra yılanına benzeyen bir ejder ya da yılan olarak betimlenen Lotan'la (İbranice Livyatan) aynı tanrıdır.

yam, *Dioscoreaceae* familyasının *Dioscorea* cinsinden tarım bitkilerine verilen ad. Her iki yarıküreninde ılıman bölgelerinde yabani olarak yetişen bu bitkilerin en çok tropik bölgelerde tarımı yapılır. Bol nişastalı yumruları için yetiştirilen yamlar özellikle Batı Afrika ve Yeni Gine'de yaşayan yerli halkın temel besinini oluşturur.

Yamlar genellikle gövdenin tabanında kalın bir yumru geliştiren ince uzun gövdeli tırmanıcı bitkilerdir. Gövde boyunca almaşık ya da karşılıklı olarak dizilen düz kenarlı ya da loplu yaprakları vardır. Uzun demetler halinde açan küçük tekeşeyli çiçekleri yalnız başına hiç dikkat çekmezken bir arada göz alıcıdır. Yeşilimsi, çan biçimli ya da yassı çiçek örtüyaprakları altı parçalıdır. Erkek çiçekler altı ya da daha az sayıda erkekorgan, dişi çiçekler ise üç gözlü bir yumurtalık içerir. Yumurtalık döllendikten sonra içinde çok sayıda tohum bulunan kapsül tipi bir meyveye döner.

Sebze olarak yenen yam türlerinden *D. sativa* ve *D. alata* tropik ve astropik ülkelerde, *D. bulbifera* ABD'de, *D. esculenta* Hint Yarımadası, Vietnam'ın güneyi ve Büyük Okyanustaki bazı adalarda yetiştirilir. Yam yumrularının çiğken hissedilen ekşimsi lezzeti pişirildiğinde kaybolur.

Bazı *Dioscorea* türlerinden, ilaç sanayisinde steroit hormonlarının üretiminde başlangıç maddesi olarak kullanılan steroit bileşikleri çıkarılır.

Yama, Hint mitolojisinde ölüm tanrısı. Ölülerin bulunduğu güneyin bekçisi ve yöneticisidir. Vedalarda ölmüş ataların şen kralı olarak betimlenmesine karşın, daha sonraları iyilik ve kötülükleri tartarak ödül ve cezaları belirleyen adil bir yargıç (Dharmaraca) olarak tanınmıştır. Gözleri ve giysisi kırmızı, teni yeşil, heybetli bir tanrıdır. Elinde bazen bir kafatasıyla süslenmiş bir tören asası ve bir ilmikle bir yaban sığırına binmiş olarak betimlenir. Dört gözlü iki köpek, krallığının girişinde bekçilik yapar; kargalarla güvercinler de ona ulaklık eder. Tibet, Çin ve Japonya'daki Budacı mitolojide de ölüler ülkesinin koruyucusu olarak geçer; ama bu, geleneklerde daha önemsiz bir yer tutar.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

Yama, Tibet Budacılığında sekiz koruyucu tanrıdan biri. *Ayrıca bak.* dharmapala.

yama (Sanskrit dilinde "kaçınma"), Hint felsefesinin geleneksel altı sisteminden biri olan Yoga'da kendinden geçmenin sağladığı aşkınlık durumuna (*samadhi*) ulaşmanın ilk aşaması. Hazırlayıcı nitelikte ahlaksal bir arınma aşaması olan *yama* durumunda başkalarına zarar vermekten, yalandan, hırsızlıktan, cinsel ilişkiden ve açgözlülükten kaçınılır.

İkinci aşama olan *niyama* ise (Sanskrit dilinde "disiplin") temizliği, elinde bulunanla yetinmeyi, sıkıntılara katlanmayı (çilecilik), kurtuluşa ilişkin metafizik çalışmalarında bulunmayı ve Tanrı'ya tapınmayı gerektirir.

Yama ve *niyama* kişiyi daha güç aşamalara hazırlama bakımından yalnız Yoga'da değil, başka çileci sistemlerde de zorunlu kabul edilir.

Yama-no-kami, Japon halk inanışında, pek çok dağ tanrısına (*kami*) verilen ortak ad. Avcılar, oduncular ve torlukçuların tanrıları ile çiftçilerin tanrıları olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Bunlardan O-yamatsumi-no-mikoto öfkeli babası İzanagi (*bak.* Ho-musubi) tarafından parçalara ayrılan ateş tanrısından doğmuştur. Fuji Dağında oturan Ko-no-hana-saku-ya-hime ise Güneş Tanrıçası Amaterasu'nun torunu Ninigi'nin karısı, Ateş Gölgesi ve Ateş Parıltısı adlı iki efsaneyi prensin annesidir. *Yama-no-kami*

Yama-no-kami
Giraudon—Art Resource/EB Inc.

tapınmasında *okoze* adı verilen bir tuzlu su balığının sunulması yaygın bir gelenektir.

Yamaga Soko, asıl adı YAMAGA TAKASUKE, CINGOZAEMON olarak da bilinir (d. 21 Eylül 1622, Aizu, İvaşiro - ö. 23 Ekim 1685, Edo [bugün Tokyo], Japonya), Japon askeri strateji uzmanı ve Konfüçyüsçü düşünür. *Samurai* (savaşçı) sınıfının görev ve yükümlülüklerini ilk kez sistemli biçimde ortaya koymuş, ayrıca ülkesinde askerlik biliminin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Sonradan Buşido (Savaşçının Yolu) olarak adlandırılan ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin Japon ordusuna yön veren ilkeler, temelde onun yaklaşımlarına dayanır.

Bir *ronin* (efendisiz *samurai*) olan Yamaga, genç yaşta Edo'ya giderek Yeni-Konfüçyüsçü düşünür Hayaşi Razan'ın öğrencisi oldu. Ama kısa sürede Konfüçyüsçülüğün yanı sıra Budacılık, Şinto dini ve askerlik bilimi alanındaki çalışmalarıyla öğretmenini geçti; döneminin en ünlü öğretmenlerinden biri durumuna gelerek binlerce öğrenciyi çevresinde topladı. 1652'de de büyük Ako *daimyo*'sunun askerlik öğretmenliğine getirildi.

Yamaga strateji ve taktik, silah ve askeri istihbarat alanlarında önemli yenilikler gerçekleştirdi. Batılılara karşı durabilmek için onları yakından tanımak gerektiği yolundaki yaklaşımı, sonradan yabancı düşmanlığının en katı olduğu dönemlerde bile birçok kişiyi etkiledi.

Bu arada *samurai* sınıfı için uygun bir ahlak anlayışı geliştirmeye çalışan Yamaga, Konfüçyüs'ün İÖ 7-6. yüzyıllardaki özgün öğretilerine yöneldi. Bunların Tokugava döneminin sulandırılmış Yeni-Konfüçyüsçü yaklaşımlarından daha geçerli olduğuna inanıyordu. Ona göre *samurai* Konfüçyüsçülükteki "üstün insan"la özdeşti, *samurai*'nin temel işlevi de yalnızca kendini askeri görevlere hazırlamak değil, aynı zamanda aşağı sınıflar için erdemliliğin örneğini oluşturmaktı. Yamaga, temel Konfüçyüsçü erdem sayılan iyilik ve hayırseverliği göz ardı etmeden, bir başka erdemi, bir yükümlülük ya da görev olarak yorumladığı dürüstlüğü vurguladı. Yeni-Konfüçyüsçülükle ilgili eleştirisini ortaya koyduğu *Yamaga gorui* (1665; Yamaga'nın Sözleri) adlı kitabının ayrıca *Seiyoyoruku* (Kutsal Öğretilerin Özeti) adlı 3 ciltlik bir özeti yayımlandı. Ama görüşlerinin Tokugava şogunluğunun iktidarı için tehdit oluşturduğu gerekçesiyle başkentten sürüldü.

Yamaga "47 *ronin*" denen *samurai* grubunun gelecekte önderliğini üstlenecek kişinin öğretmeni ve temel esin kaynağı oldu. Bu *ronin*'ler 1702'de onun geliştirdiği ilkeler temelinde, şogunluk yasasını çiğnemek ve yaşamlarını tehlikeye atmak pahasına efendilerinin ölümünün öcünü aldılar. Bu olay onun görüşlerinin halk arasında yaygınlaşmasına katkıda bulundu. Yamaga Japon uygarlığının Çin'inkinden bile üstün olduğuna inanıyordu. *Çuço cicitsu* (Orta Krallık'a İlişkin Gerçekler) adlı yapıtında Japonya'nın kuruluşundan beri kutsal imparatorluk soyuna bağlı kaldığını, Çin'de ise pek çok hanedanın gelip geçtiğini öne sürdü. Ona göre Konfüçyüsçü felsefenin metafizik spekülasyonlarla yozlaştırılmış olmasına karşın Japonya Konfüçyüsçülükteki görev anlayışına bağlı kalmıştı. 1868'de Tokugava şogunluğunu devirerek imparatorluk yönetimini yeniden kuran milliyetçiler, onun görüşlerinden önemli ölçüde etkilendiler.

Yamagata, Japonya'da, Honşu Adasının kuzeyinde, Japon Denizi kıyısında il (*ken*). Yüzölçümü 9.327 km² olan il topraklarının büyük bölümü dağlıktır. Budacı Şugen-do mezhebi için kutsal olan Deva Sangan (Tanrı'nın Üç Dağı [Gas, Yudono, Haguro]), Asahi Dağlarıyla (1.870 m) bağlantılı olan granit oluşumlu dağlar ve İide Dağı (2.105 m) kuzey-güney doğrultusunda uzanan Bandai-Asahi Ulusal Parkı'nın içinde yer alır. Kuzeybatıdaki Çokai Parkı'nın en yüksek noktası Akita ili sınırında bulunan Çokai Dağıdır (2.230 m). Sönmüş bir yanardağ olan Zao Dağı (1.841 m) güneydoğudaki Zao Parkı'nın ortasında yükselir. İl topraklarının sularını Mogami Irmağı toplar. Kısa kıyı ovasının büyük bölümü Mogami Deltasından oluşur.

Yamagata'da tarım pirinç üretimine, ipekböcekçiliğine ve meyveciliğe dayanır. İlde petrol, çinko, doğal gaz ve feldispat yatakları işletilir. Sanayi tesislerinde elektrikli makineler, hassas ölçü aletleri ve kâğıt üretilir.

İlin en büyük kenti yönetim merkezi Yamagata'dır. İç kesimlerdeki dağlarla çevrili bir havzada yer alan Yamagata, Mizuno *daimyo*'larına (büyük toprak sahibi yöneticı) ait şatonun çevresinde gelişmiştir. Bir ticaret merkezi olan kentte çeşitli tüketim malları ve döküm metaller de üretilir. Yamagata Üniversitesi'nin merkezi (1949) kenttedir.

İlin iç kesimlerindeki bir başka önemli kent de Yonezava'dır. Kıyı bölgesindeki sanayi merkezlerinin başında Tsuruoka ve ilin en büyük limanı olan Sakata gelir. Nüfus (1991 tah.) kent, 249.615; il, 1.257.000.

Yamagata Aritomo, Koşaku (Dük ya da Prens) (d. 3 Ağustos 1838, Hagi - ö. 1 Şubat 1922, Tokyo, Japonya), 20. yüzyıl başlarında Japonya'nın büyük bir askeri güç durumuna gelmesinde rol oynamış asker ve devlet adamı. 1889-91 ve 1898-1900 arasında başbakan olarak görev yapmıştır.

Çoşulu bir *samurai* (savaşçı) ailesinden geliyordu. Çalışma yaşamına hazine dairesinde önemsiz bir görevle başladı. Yaklaşık 1858'de Şoka-Soncuku adlı özel okula girdi ve şogunu devirerek imparatorluk yönetimini geri getirmek isteyen gençler arasında sivrildi. 1863'te, Çoşu'daki imparatorluk yanlılarının kurduğu düzensiz birliklerin en ünlüsü olan Kiheitai'nin komutanlığına getirildi. Çoşu'nun bir Batı filosunca topa tutulduğu Şimonoseki Olayı'nda (1864) yaralandı.

1868'de Meici yönetiminin kurulmasından sonra şogunluk yanlıları kuzeyde imparatora karşı ayaklanınca, bu ayaklanmayı bastırmak için bölgeye gönderilen orduya komuta etti. Daha sonra çeşitli ülkelerin askeri kurumlarını incelemek için yurtdışına gitti. 1870'te Japonya'ya döndükten kısa bir süre sonra savaş bakanı yardımcısının müsteşarı oldu. Bu görevi sırasında feodal toprak sistemini kaldırıp siyasal iktidarı merkezileştirmek amacıyla bir imparatorluk ordusu (Goşimpei) kurulmasını önerdi. 1871 başlarında feodal ordulardan seçilen yaklaşık 10 bin kişiyle bir ordu kuruldu ve Yamagata savaş bakanı yardımcılığına getirildi. İmparatorluk ordusu sonradan İmparatorluk Muhafız Alayı (Konoe) adını aldı. Bu alayın komutanlığını üstlenen Yamagata, orduda geniş nüfuzu bulunan Saigo Takamori'nin yardımıyla zorunlu askerlik uygulamasını başlattı. Ordu, kara ve deniz kuvvetleri biçiminde ikiye ayrılınca kara kuvvetleri bakanı oldu.

Saigo'nun hükümetin Kore politikasını protesto etmek amacıyla görevinden ayrılmasından sonra Yamagata'nın hükümet üzerindeki nüfuzu arttı. Bununla birlikte hükümet politikaları hâlâ bakanlardan çok Danışma Konseyi üyeleri (*sangi*) tarafından belirleniyordu. 1874'te Formoza (bugün Tayvan) seferi tartışılırken kendisine söz hakkı tanınmayınca, Yamagata orduyla ilgili kararları sivillerin almasını engellemek için mücadele etmeye karar verdi. Bu karar doğrultusunda sert bir muhalefet başlattı ve Japon ordusunun henüz Çin'le savaşmaya hazır olmadığını ileri sürerek Formoza seferine karşı çıktı. Bunun üzerine hükümet üyeleri, Yamagata'yı yatıştırmak için onu *sangi*'liğe getirdiler (Ağustos 1874). 1877'de Saigo Takamori'nin başlattığı ayaklanmayı bastıran Yamagata 1878'de yayımladığı "Orduya Öğütler"de, demokratik ve liberal akımlara karşı yiğitlik, sadakat ve imparatora itaat gibi geleneksel erdemleri savundu. Harekât Dairesi'ni Kara Kuvvetleri Bakanlığı'ndan ayırıp genelkurmayı yeniden örgütledikten sonra, kara kuvvetleri bakanlığından istifa ederek genelkurmay başkanı oldu. Bu görevi sırasında orduyu Prusya örneğine göre düzenlemeye girişti. 1882'de siyasete atıldı ve Meici anayasasının temel ilkelerinin saptanmasında hükümete danışmanlık eden Danışmanlar Meclisi'nin (*Sanglin*) başına geçti. İçişleri bakanı olarak görev yaptığı dönemde (1883-89) yerel yönetim organları kurdu ve polis örgütünü yeniden düzenledi. 1884'te *hakuşaku* (kont) unvanını aldı ve genelkurmay başkanlığından ayrıldı.

1889'da parlamenter bir yönetimin kurulmasını öngören yeni anayasanın kabul edilmesinden sonra başbakan oldu. Bu görevi sırasında anayasayı hazırlayan eski başbakan İto Hirobumi'den daha tutucu bir politika izleyen Yamagata Japonya'nın Asya'da yayılmacı bir politika izlemesini savundu. İmparatorun otoritesine koşulsuz uyulmasını isteyen İmparatorluk Eğitim Fermanı'nın çıkarılmasında (1890) önemli rol oynadı. 1891'de, parti içi mücadelelerden duyduğu hoşnutsuzluk nedeniyle başbakanlıktan istifa etti. Bununla birlikte siyasal etkinliklerini sürdürerek 1892-93'te adalet bakanı, 1893-94'te de Özel İmparatorluk Meclisi başkanı olarak görev yaptı; ayrıca imparatora danışmanlık yapan ve ülke yönetimine egemen olan *genro*'nun(*) önde gelen üyelerinden biri olmayı sürdürdü.

1894'te Çin-Japon Savaşı başlayınca Kore'deki 1. Ordu'nun komutanlığını üstlendi; ama hastalığı yüzünden Japonya'nın zaferiyle sonuçlanan savaşın ortasında ülkesine dönmek zorunda kaldı. Rusya, Almanya ve Fransa Çin-Japon Savaşı'nı sona erdiren Şimonoseki Antlaşması'nda Çin'in lehine değişiklik yapılması için Mayıs 1895'te ortaklaşa müdahalede bulununca Kore Yarımadasını ikiye bölerek Rusya ile anlaşmayı önerdi; 1896'da elçi sıfatıyla Moskova'ya giderek uzlaşma sağladı. 1898'de mareşal oldu.

Kasım 1898'de yeniden başbakan olan Yamagata, üyelerinin yarısı amiral ve generallerden oluşan bir hükümet kurdu. 1900'de, Çin'de yabancıları ülkeden sürmeyi amaçlayan Boxer Ayaklanması(*) başlayınca İngiltere'nin isteği üzerine Çin'e büyük bir ordu gönderdi. Yabancı devletlerin Çin'e gönderdiği kuvvetlerin en büyüğü olan bu ordu Çin'deki milliyetçi hareketin bastırılmasında önemli rol oynadı. Ülke içinde yeni doğmakta olan işçi hareketini bastırmak için sert yöntemlere başvuran Yamagata bir yandan da orduyu ve bürokrasiyi merkezi yönetimden özerkleştirmeye yönelik önlemler aldı.

Yayılmacı politikaların yol açtığı malı bunalımın ve Boxer Ayaklanması'ndan sonra Batılı devletlerin Çin'de önemli ayrıcalıklar elde etmeleri sonucu ortaya çıkan sorunların üstesinden gelemeyince Ekim 1900'de başbakanlıktan ayrıldı. 1903-09 arasında İto Hirobumi ile dönüşümlü olarak Özel İmparatorluk Meclisi başkanlığını sürdürdü. 1904-05 Rus-Japon Savaşı sırasında genelkurmay başkanı olarak görev yaptı ve savaştan sonra hizmetlerinden dolayı *koşaku* (prens) unvanıyla ödüllendirildi. Genelkurmay başkanlığı sırasında, Rusya ile ülkesi arasında yeniden savaş çıkabileceğini göz önünde bulundurarak ABD ve Rusya'ya karşı İmparatorluk Ulusal Savunma Planı'nı hazırladı. Bu plan Japonya'nın II. Dünya Savaşı'na girmesinde önemli rol oynadı.

1909'da İto'nun öldürülmesinden sonra rakipsiz kalan Yamagata, etkisi altındaki ordu ve bürokrasinin de yardımıyla ülkeyi bir diktatör gibi yönetmeye başladı. 1911'de Çin'de milliyetçi ayaklanmalar başlayınca Qing (Mançu) hanedanına yardım etmeye çalıştı; I. Dünya Savaşı'nın başında, Rus Çarlığı'yla ülkesi arasında imzalanmış olan anlaşmayı askeri bir pakta dönüştürmeyi başardı. 1921'de veliaht prensin evliliğine karışması halk arasında tepkilere yol açtı. Bu olay nedeniyle gözden düşen Yamagata ertesi yıl öldü.

Yamaguçi, Japonya'da, Honşu Adasının batı ucunda il (*ken*) ve il merkezi kent. Yamaguçi ili kuzeyde Japon Denizi, güneybatıda Şimonoseki Boğazı (*kaikyo*), güneyde de Japon İç Deniziyle çevrilidir. 6.100 km²'lik bir alanı kaplayan il topraklarının büyük bölümü platolardan ve tepelerden oluşur. Tipik karst özellikleri gösteren batıdaki Akiyoşi Platosunun (*dai*) kireçtaşı mağaraları ve çıkıntıları çok sayıda turisti bölgeye çeker. Pirinç ve mandalina yetiştirilen ilde büyük bir dalyan vardır. Omine'de kömür, Akiyoşi'de kireçtaşı ve mermer çıkarılır. İlde demir, çelik, kimyasal madde ve kereste üretilen sanayi kuruluşları vardır.

İl merkezi Yamaguçi kenti 14. yüzyılda bir şato kasabası olarak kuruldu. Ouçi *daimyo*'larının(*) yönetiminde bir kültür ve ticaret merkezi durumuna geldi. Yamaguçi, 15. yüzyılda yaşamış manzara ressamı Sesşu'nun doğum yeridir.

İlin en büyük kenti olan Şimonoseki aynı zamanda önde gelen bir sanayi ve eğitim merkezi ve liman kentidir. Japon İç Denizi (Seto-naikai) kıyısındaki İvakuni, şatosu ve kemerli Kintai Köprüsü'yle tanınır. Japon Denizi kıyısındaki Hagi, ortaçağa özgü görünümünü koruyan eski bir çömlekçilik

merkezidir. Nüfus (1991 tah.) kent, 130.451; il, 1.569.000.

Yamal Yarımadası, Rusça POLUOSTROV YAMAL, Rusya Federasyonu'nun ortabatısında, Sibirya'nın kuzeybatı kesiminde yarımada. Batıda Kara Denizi ve Baydarata Körfezi, doğu ve güneydoğuda Obi Körfezi, kuzeyde de Malıgina Boğazıyla çevrilidir. Toplam uzunluğu 700 km, en geniş yeri 242 km, yüzölçümü de 122.000 km²'dir. Büyük bölümü düzlüklerle kaplı olan yarımadanın kıyıları alçak ve kumluktur. Yarımadanın batı kıyısında büyük doğal gaz yatakları keşfedilmiş ve Harasavey'deki yataklar işletmeye açılmıştır. Yarımadanın adı Nenets dilinde "toprağın sonu" anlamına gelir.

yamalı bohça *bak.* parçalı bohça

Yamalo-Nenets, Rusya Federasyonu'nun ortakuzey kesiminde Tyumen yönetim biriminde (*oblast*) özerk bölge. Batı Sibirya Ovasının kuzey kesiminde 750.300 km²'lik bir alanı kaplar. 1930'da Nenets (eskiden Samoyed) toplumu için oluşturuldu, ama Nenetsler 1979'da bölge nüfusunun yalnızca yüzde 11'iydi. Batıda Ural-lar'ın kuzey kesiminin oluşturduğu dar zincirin dışında, bölge toprakları geniş bataklıklar ve çıplak tundrayla kaplı, büyük, düz bir ova; güneyde de bodur ağaçların oluşturduğu orman yer alır. İklim son derece serttir. 1970'lerin başlarına değin ren geyiği besiciliği ve balıkçılık temel geçim kaynaklarıydı. Daha sonra bölgedeki zengin doğal gaz yatakları işletilmeye başladı; bunlar dünyanın en büyük doğal gaz yatakları arasındadır. En çok üretim gerçekleştirilen alanlar Urengoy ve Medveşye'dedir. Nüfus (1991 tah.) 492.600.

Yamamoto Gonnohyoe, HAKUŞAKU (Kont) (d. 26 Kasım 1852, Kagoşima, Satsuma - ö. 8 Aralık 1933, Tokyo, Japonya), iki dönem (1913-14; 1923-24) başbakanlık yapan Japon deniz subayı.

Dönemin önde gelen siyaset adamlarıyla kurduğu ilişkiler sayesinde donanmada hızla yükseldi. Çin-Japon Savaşı (1894-95) sırasında genelkurmayda yaver olarak görev yaptı. 1898'de tümamiral rütbesiyle donanma bakanlığına getirildi. 1904'te amiralliğe yükseltildi ve hükümete bağlı Askeri Konsey'in üyeliğine atandı.

1913'te Japon siyasetinin oligarşik yapısının halk arasında yarattığı huzursuzluklar, General Katsura Taro'nun kısa süre önce kurmuş olduğu hükümetin düşmesine yol açtı. Hükümetin denetimini elinde tutan yaşlı devlet adamları (*genro*) ülkedeki en güçlü siyasal partinin başkanı olan Hara Kei'nin başbakanlığını kabul etmeyince, bu göreve bir uzlaşma sonucu Yamamoto getirildi. Yamamoto'nun başbakanlığı sırasında siyasal partilerin toplumdaki etkinliğini artıracak yasalar çıkarıldı ve devlet memuru atama sisteminde reformlar yapıldı. Bu dönemde Japonya Çin anakarasında ayrıcalıklar kazanmak için bölgeye müdahaleye başladı ve Mançurya'da yeni demiryolları inşa etme hakkını elde etti.

1914'te Alman Siemens ve İngiliz Vickers, Ltd. şirketlerinin Japon donanmasıyla silah satış sözleşmeleri imzalamak amacıyla donanma subaylarına rüşvet dağıttığı ortaya çıkınca Yamamoto başbakanlıktan istifa etmek zorunda kaldı. 1923'te, 130 bin kişinin öldüğü büyük Tokyo depreminin ardından yeniden başbakan oldu. Depremi izleyen kargaşa döneminde ülkede düzeni ve istikrarı sağlamaya çalıştı. Dört ay sonra, başkanı olduğu hükümet naip prense (sonradan İmparator Hirohito) yönelik suikast girişiminde "sorumluluğu ve ihmali" olduğunu kabul edince görevinden istifa etti.

Yamamoto İsoroku (d. 4 Nisan 1884, Nagaoka, Japonya - ö. 18 Nisan 1943, Solomon Adaları), 7 Aralık 1941'deki Pearl Harbor baskınını planlayan ve baskını gerçekleştiren filoya komuta eden Japon deniz subayı.

1904'te Deniz Akademisi'ni bitirdi. 1904-05 Rus-Japon Savaşı'nda teğmen rütbesiyle çarpışmalara katıldı. Japon delegesi olarak katıldığı 1934-35 yıllarındaki Londra Deniz Konferansı sırasında ABD ve İngiltere'nin savaş gemisi yapımına getirilmiş olan kısıtlamalarının süresini uzatma önerisine başarıyla karşı koydu. Bu olaydan sonra hızla yükseldi ve 1939'da Japon donanmasının başkomutanlığına getirildi.

Yamamoto deniz saldırılarında hava ve deniz kuvvetlerinin birlikte kullanılması gerektiğini savunuyordu. 1941'de Japonya'nın Güneydoğu Asya'nın zengin topraklarını ele geçirebilmesi ve Büyük Okyanusta doğuya doğru hareket edebilmesi için, önce ABD donanmasının yok edilmesi gerektiği görüşünden yola çıkarak deniz kuvvetleri kurmay başkanlığını Pearl Harbor'a bir baskın düzenlemeye ikna etti.

Yamamoto'nun başarıyla sonuçlanan Pearl Harbor baskınından sonra Midway ve Solomon adalarında düzenlediği harekâtlar başarılı olmadı. Japonların haberleşme şifrelerini çözerek Yamamoto'nun yerini öğrenen ABD kuvvetleri, bir tuzak kurarak Yamamoto'nun uçağını Solomon Adalarındaki Southland Adaları üzerinde düşürdüler. Yamamoto öldüğü gün imparator tarafından amiralliğe yükseltilmişti.

Yamana Moçitoyo, YAMANA SOZEN olarak da bilinir (d. 26 Haziran 1404 - ö. 15 Nisan 1473, Kyoto, Japonya), Muromaçi döneminde (1338-1573) Batı Japonya'daki en güçlü savaşçı klanının başı. Ailesinin nüfuzunu artırma çabaları yüzünden doğudaki rakip klanla arasında başlayan çekişme Onin Savaşı'na(*) (1467-77) ve onu izleyen uzun süreli bir karışıklık dönemine (1490-1590) yol açmıştır.

Budacı keşiş olduktan sonra Sozen adını alan Moçitoyo, çabuk hiddetlendiği ve kırmızı yüzlü olduğu için Aka-nuyudo (Kızıl Keşiş) adıyla da anılırdı. Ülkenin doğusuna egemen olan savaşçı klanının başı ve şogun yardımcısı (*kanrei*) Hosokava Katsumoto ile amansız bir mücadeleye girişti. Şogun Aşikaga Yoşimasa (hd 1449-73), kardeşi yerine çok küçük yaştaki oğlunu vâris seçince de bu çekişme savaşa dönüştü (1467). Savaş Yamana ve Hosokava'nın 1473'te ölmelerinden sonra dört yıl daha sürdü ve iki taraftan biri üstünlük sağlayamadan sona erdi. Ama sonradan Hosokava'nın soyundan gelenler Yamana ailesine göre çok daha büyük bir güç kazanarak üstünlüğü ele geçirdiler.

Yamanalar, YAGANLAR olarak da bilinir, Tierra del Fuego'nun güney kıyılarıyla Horn Burnunun güneyindeki komşu adaların yerli halkı olan Güney Amerika Yerlileri. 19. yüzyılda sayıları 2.500-3.000 arasındaydı. Hiçbir dille akraba olmayan Yamana dili beş lehçeden oluşur. Ayrı ayrı bölgelere karşılık düşen bu lehçeleri konuşanlar karşılıklı olarak birbirlerini anlayabilirler.

Arkeologlar Yamanalara ait çok sayıda kamp yeri bulmuşlardır. Komşuları Alakaluflar ve Çonolar(*) gibi Yamanalar da fok, balina ve kuş avlayıp kabuklu deniz yumuşakçaları toplarlardı. Bölge ikliminin soğuk ve yağışlı olmasına karşın, örtünmek için yalnızca pelerin gibi omuzlarının üzerine attıkları postları kullanırlardı. Uçları belirgin biçimde kalkık ve sivri olan kanolarının ortasında ateş yakacak bir yer olurdu.

Yamanaların örgütlü bir kabile yaşamları ya da herkesin kabul ettiği önderleri yoktu. Genellikle tekeşli olan aile, temel toplumsal, siyasal ve ekonomik birimdi. Yiyecek sıkıntısının olmadığı dönemlerde, yetişkinliğe geçiş törenleri için akraba grupları bir araya gelirdi.

Yamanalar canlılara yaşam veren ve haksızlık yapanları cezalandıran iyiliksever bir tanrıya ve şamanlar aracılığıyla ilişki kurulabilen ruhlara inanırlardı.

Yamanaşi, Japonya'da, Honşu Adasının orta kesiminde, denize kıyısı olmayan il (*ken*). Yüzölçümü 4.463 km²'dir. İl toprak-

Yamanaşi'de Nanatsugama yakınlarındaki Nişizava Vadisinde bir çavlan, Japonya
Casio—Shostal/EB Inc.

larının büyük bölümü dağlarla kaplıdır; bunların başlıcaları kuzeybatıdaki Şirane (3.192 m) ve güney sınırındaki Fuji (3.776 m) dağlarıdır. İlin topraklarının sularını Fuji Irmağı (*gava*) ve kolları toplar. İlin güneyinde Fuji Dağının eteklerindeki Yamanaka, Sai, Şoci, Kavaguçi ve Motosu gölleri yer alır.

Tarımsal üretimin ağırlıkta olduğu Yamanaşi'de dut, şeftali, elma, kiraz ve üzüm yetiştirilir. İlde tekstil ve işlenmiş gıda maddesi üreten imalathaneler vardır. İlin yönetim merkezi önemli bir sanayi ve eğitim kenti olan Kofu'dur. Nüfus (1991 tah.) 858.000.

Yamanouçi AİLESİ, 1600-1868 arasında Şikoku Adasındaki Tosa *han*'ını (büyük toprak sahibi bir yöneticinin denetimi altındaki bölge) yönetmiş Japon aile.

Aile, Yamanouçi Kazutoyo (1545/46-1605) zamanında güçlenmeye başladı. Ülkenin en güçlü komutanı Toyotomi Hideyoşi'nin askerlerinden olan Kazutoyo, savaştaki başarıları karşılığında küçük bir *han*'la ödüllendirildi. Hideyoşi ölümünden sonraki güç mücadelesinin neden olduğu Sekigahara Çarpışması (1600) sırasında tarafsızlığını koruyarak, Tokugava İeyasu'ya olan bağlılığını gösterdi. Bütün Japonya'ya egemen olan İeyasu da, ona ödül olarak Tosa *han*'ını bağışladı.

Yamanouçiler, öteki büyük toprak sahiplerinin tersine Tokugava şogunluğuna (1603-1867) hep sadık kaldılar. 19. yüzyıl ortalarında Tokugava ailesine karşı başlatılan muhalefet sırasında, ailenin reisi Yama-

nouçi Toyoşige (1827-72), muhalif toprak sahipleriyle görüşerek uzlaşma sağlamaya çalıştı. Ama çabaları sonuç vermeyince ayaklanmacılara katıldı. 1868'de kurulan yeni imparatorluk hükümeti Tosa'yı Koçi adıyla il yaptı; Toyoşige ise feodal ayrıcalıklarını yitirmekle birlikte, vârislerine de devredebileceği prens unvanını aldı.

Yamanoue Okura (d. y. 660 - ö. y. 733), Japon klasik şiirinin en özgün, en çizgi dışı temsilcilerinden. Japon şiirinin Çin edebiyatının etkisinde hızla geliştiği, yeni denemelere girişildiği bir dönemde yaşamıştır. Şiirinin temel özelliği Konfüçyüs'ten esinlenmiş bir öğreticilik ve Japon şiirinde benzerine az rastlanır bir ahlaki vurgudur. Ama Konfüçyüsçü ahlakın katı mantığı Okura'nın şiirinde, Japonların tipik dünya görüşüne daha uygun bir biçimde, kader karşısında gösterilen Budacı bir tevekkülle dengelenir.

Okura'nın gençliği hakkında pek az bilgi vardır. 726'dan 732'ye değin Küşü'deki Çikuzen yöresinde vali olarak görev yaptığı, edebiyatçıları korumasına alan, adanın genel valisi şair Otomo Tabito'ya (665-731) karşı sorumlu olduğu ve onun şiirinden etkilendiği bilinmektedir. Günümüze ulaşan yapıtları, 8. yüzyılda hazırlanan *Manyoşu* (On Bin Yaprak Derlemesi) adlı antolojide yer alır. En ünlü şiiri, yoksulluğun getirdiği acıları konu alan "Hinkyu mondo" dur (Yoksulluk Üzerine Diyalog).

Yamantaka (Sanskrit dilinde "Ölümü Yenen"), Tibet dilinde GSHIN-RJEGSHED, Tibet Budacılığında, sekiz koruyucu tanrıdan biri. *Ayrıca bak.* dharmapala.

Yamasaki, Minoru (d. 1 Aralık 1912, Seattle, Washington - ö. 6 Şubat 1986, Detroit, ABD), ABD'li mimar. Duyulara seslenen yapıtlarıyla II. Dünya Savaşı sonrası modern mimarlığın katı anlayışından uzaklaşmıştır.

Seattle'daki Washington Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra 1934'te New York kentine giderek bazı tasarım işlerinde çalıştı, 1943-45 arasında da Columbia Üniversitesi'nde mimari tasarım dersleri verdi. 1945'te Detroit'e giderek Smith, Hinchman ve Grylls adlı büyük mimarlık şirketinin baş tasarımcısı oldu. Burada gerçekleştirdiği projelerden biri yeni-klasik üsluptaki Federal Rezerv Bankası'nın modern anlayıştaki ek binasıydı. 1949'da bu görevinden istifa ederek George Hellmuth ve Joseph Leinweber'le birlikte bir mimarlık bürosu kurdu. Burada Lambert St. Louis Belediyesi Havaalanı'nın, çarpıcı beton kemer kullanımıyla dikkat çeken ve daha sonraki Amerikan hava terminali tasarımları üzerinde çok etkili olan terminal binasını tasarladı. Hellmuth'un ortaklıktan ayrıldığı 1955 yılında, Yamasaki Japonya'nın Kobe kentindeki Amerikan elçilik binasının tasarım işini aldı.

1958'de tamamlanan Detroit'teki Wayne Eyalet Üniversitesi'nin McGregor Konferans Merkezi huzur ve keyif verici biçimde ele aldığı iç ve dış tasarımlarının çok beğenilen örneklerinden biridir. Gene Detroit'te bulunan bir başka önemli yapısı olan Reynolds Metals Company binasında çatı pencereleri, bitkiler ve havuzlara yer verdi. 1962 Seattle Dünya Fuarı için hazırladığı ABD bilim pavyonu tasarımı son derece etkileyici olmakla birlikte, bazı eleştirmenlerce yüksek gotik kemerlerinin mimarlık mantığına uymadığı gerekçesiyle eleştirildi. Glencoe'daki (Illinois) bir Yahudi tapınağı olan North Shore Congregation Israel (1964) adlı yapının yenilikçi tasarımıyla da benzer eleştiriler aldı. Yamasaki'nin New York kentinde yer alan Dünya Ticaret Merkezi (1972) dünyanın en yüksek yapılarından biridir ve 110 katlı ikiz kuleleri ve 2 hektarlık alan kaplayan plazasıyla dikkati çeker. Yamasaki'nin *A Life in Architecture* (Mimarlık İçinde Bir Yaşam) adlı kitabı 1979'da yayımlanmıştır.

Yamaşita Tomoyuki (d. 8 Kasım 1885, Koçi, Japonya - ö. 23 Şubat 1946, Manila, Filipinler), II. Dünya Savaşı sırasında Singapur'u ele geçiren Japon general.

1916'da Harp Akademisi'ni bitirdikten sonra İmparatorluk Ordusu Karargâhı'nda göreve başladı. Daha sonra Avusturya elçiliğinde askeri ataşelik, ardından da İmparatorluk Ordusu'na bağlı araştırma ve soruşturma bölümünde yöneticilik yaptı. Zamanla hava kuvvetlerindeki en yüksek rütbeli general durumuna geldi.

Yamaşita II. Dünya Savaşı sırasında önce Mançurya, daha sonra da Filipinler'de bölge komutanlığına atandı. ABD kuvvetlerinin Filipinler'e çıkmasını önleyememesi sonuçta Japon ordusunun Güneydoğu Asya'da yenilgiye uğramasına yol açtı. Manila'da savaş suçlusu olarak yargılanan Yamaşita ölüm cezasına çarptırıldı ve asıldı.

Yamato, Japonya'nın Honşu Adasında Kanagava ilinde (*ken*) kent. Sagamihara Platosunun (*daiçi*) doğu kesiminde yer alır. Tokugava döneminde (1603-1867) ipekböcekçiliği yapılan çevre bölgenin ticaret merkeziydi. 1955'ten sonra hızla sanayileşmeye başlayan kentte motorlu araçlar, makine ve plak üretilir. Yamato, Tokyo-Yokohama Metropoliten Alanı'na demiryoluyla bağlanır. Nüfus (1991 tah.) 198.733.

Yamato-e (Japoncada "Japon Resmi"), Japonya'da 12. yüzyılda ve 13. yüzyıl başlarında öne çıkan resim üslubu. Heian döneminin sonlarında gelişmiştir. Canlı renklere dayanan, dinsel bir yanı bulunmayan, bezemeci bir üsluptur. Gelişmesinde yerli gelenekler ağır basmakla birlikte, Çin'de Tang hanedanı döneminin (618-907) duvar ve rulo resimlerinin de etkisi olmuştur. Heian dönemine özgü mesafeli yaklaşımın yerini gerçekçiliğin aldığı Kamakura döneminde (1192-1333) *Yamato-e* de zaman zaman yergici bir niteliğe bürünmüştür.

İnce ayrıntılara dayalı bir üslup olan *Yamato-e*'de ilüstrasyon sanatı ağır basar. En parlak döneminde bu üslup, akıcı kompozisyonlarla eşsiz bir nitelik kazanmış, özellikle figürlerin yerleştirilmesine büyük önem verilmiştir. 12-13. yüzyıl rulolarında resim ile düzyazı arasında yakın bir ilişki görülür. Belki de üslubun en eski örneklerinin bulunduğu *Genci* rulolarında hava perspektifinden yararlanılarak içi gözüken çatısız yapılara sıcak bir nitelik katılmıştır. Bu rulolar, geç Heian dönemi özellikleri olan çeşitlilik, uyum ve renk zenginliğiyle dikkati çeker.

Yamato-e ruloları, insanı temel almalarıyla, doğa manzaralarına dayalı Çin rulolarından ayrılır. Ama yükseliş dönemi boyunca *Yamato-e* üslubunda da manzara resmine doğru bir yöneliş olmuştur.

Yamato-e üslubunda bir rulo resminden ayrıntı, 12. yy sonları, geç Heian dönemi; Yamato Bunka Müzesi, Nara, Japonya

Yamato Bunka Museum

Yamato-Koriyama, KORİYAMA-KINGYO (Koriyama-Mercanbalığı) olarak da bilinir, Japonya'da, Honşu Adasının batı kesimindeki Nara ilinde (*ken*) kent. Nara kentinin 5 km güneybatısında yer alır. Tariböncesinde yerleşime açıldı. 15. yüzyılın son 10 yılında bir şato kasabası durumuna geldi. Ulusal Demiryolu'nun bir yan hattının buradan geçmesinden hemen sonra kentte modern bir dokuma fabrikası kuruldu (1893). Japonya'da avlanan mercanbalıklarının yüzde 60'ı kentte yakalanır ve ülke dışına satılır. Bir çay töreni evi ve bahçesi olan Çiko Tapınağı (*in*) çok sayıda turisti kente çeker. Nüfus (1985) 89.624.

yamato koto, VAGON olarak da bilinir, eşiğinin yeri değiştirilebilen, altı telli tablalı Japon çalgısı. Saray müziğinde ve vokal müzikte kullanılırdı.

Yamato koto'nun telleri çıkıcı düzende değil, en alt telden başlayarak *mi'*, *sol'*, *si'*, *re'*, *la'*, *re"* düzeninde pentatonik bir dizi oluşturacak gibi akort edilirdi. Bu alışılmamış akordun nedeni çalgıyla, melodiden çok arpejlemeyi andıran dört temel çalış kalıbının (*san*, *ci*, *oru* ve *tsumu*) seslendirilmesiydi.

Yamato Takeru, tam adı YAMATO TAKERU NO MİKOTO (Japoncada "Yamatolu Cesur Prens"), İS 2. yüzyılda yaşadığı sanılan, cesareti ve zekâsıyla ünlü Japon halk kahramanı. İse'deki mezarı Beyaz Yağmurcun Anıtmezarı olarak bilinir.

İnanışa göre Yamato Takeru kadın kılığına girerek iki Kumaso savaşçısını alt etmeyi başarır; sonra da onuruna verilen ziyafette onları sarhoş edip öldürür. Bir başka olayda, çevresindeki otları tutuşturarak kendisini dört yandan kuşatan Aynu savaşçılarının elinden yanan otları mucizevi kılıcı Kusanagi(*) ile biçerek kurtulur. Serüvenleri Tagi düzlüklerinde yakalandığı bir hastalıkla son bulan Yamato, efsaneye göre beyaz bir yağmurcuna dönüşerek ortadan kaybolur.

Yamazaki Ansai (d. 24 Ocak 1619, Kyoto - ö. 16 Ekim 1682, Kyoto, Japonya), Yeni-Konfüçyüsçü Çinli filozof Zhu Xi'nin (1130-1200) görüşlerini Japonya'da yayan Japon düşünür. Yeni-Konfüçyüsçü düşünce ile Şinto dininin öğretileri arasında gerçekleştirdiği bireşim Suika Şinto adıyla anılmıştır.

Gençliğinde Budacı bir keşişti. Konfüçyüsçülüğü incelemeye başladıktan sonra gittikçe Budacılıktan uzaklaştı. Yirmi dokuz yaşına geldiğinde Konfüçyüsçü bir öğret-

men olmuş ve binlerce öğrencisi arasına dönemin bazı büyük bilginleri de katılmıştı.

Yamazaki, Zhu Xi'nin karmaşık felsefi sistemini "içte bağlılık, dışta doğruluk" biçiminde ifade edilen yalın bir ahlak kuralına indirgedi. Bununla, Yeni-Konfüçyüsçülüğün içtenlik ve ciddiyet kavramlarına önem verdiğini vurguladı; ayrıca bu kavramlara dinsel nitelikler yükledi. Sonraki yıllarda da Konfüçyüsçülüğün etik ilkeleriyle Şinto dininin değerlerini kaynaştırmaya çalıştı. Konfüçyüsçü ahlak anlayışıyla İmparatorluk hanedanının kutsal kökenini oluşturan Şinto geleneğinin bireşimine dayalı yaklaşımı, sonradan aşırı Japon milliyetçiliği ve imparatora tapınma eğilimlerinin felsefi temellerinden birini oluşturdu.

Yamazaki Sokan (d. y. 1465, Omi - ö. y. 1552, Şikoku, Japonya), geç Muromaçi dönemi (1338-1573) Japon şairi. Yayımlanan ilk *haikai renga* (komik zincirleme dize) antolojisi olan *Inu tsukuba şu*'yu (y. 1615; Karma Renga Derlemesi) hazırlamıştır.

Yaşamı hakkında çok az şey bilinmektedir. Söylentiye göre Şogun Aşikaga Yoşihisa'nın emrinde çalışmış, onun 1487'de ölmesinden sonra keşiş olmuştur. Sokan'ı sıra dışı bir yaşam süren, yoksul ve deli bir şair olarak gösteren pek çok söylenti bulunmasına karşın, tarihsel veriler onun şiir dersleri vererek ve kaligraflık yaparak geçimini sağladığını gösterir.

Yamazaki Sokan'ın yanı sıra başka şairlerin de *haikai*'lerine yer veren *Inu tsukuba şu* büyük olasılıkla birkaç yılda hazırlanmış, ama tamamlanmasından yaklaşık yüz yıl sonra yayımlanmıştır. Gecikmenin bir nedeni, şiirlerin çoğunun kutsal değerlere karşı saygısız ve kaba bulunması olabilir. Nükteli ve canlı bir üslupla yazılmış bu şiirler 17. yüzyıl *haikai* şairlerini, özellikle de Danrin okulu şairlerini etkilemiştir.

Yambol, YANBOLU olarak da bilinir, Bulgaristan'ın ortadoğu kesiminde kent. Tunca Irmağının kıyısında yer alır. İÖ 2. binyılda bir Tunç Çağı yerleşmesi olarak kurulan ve İÖ 342-341 yıllarında II. Philippos komutasındaki Makedonyalılar tarafından fethedilen Kabyle'nin (Cabyle) kalıntıları kentin kuzeyinde yer alır. İÖ 72'de Roma'nın eline geçen Kabyle, zamanla Tunca'nın (eskiden Tonzos) orta havzasının yönetim merkezi ve Hadrianopolis (bugün Edirne) yolu üzerinde bir uğrak yeri durumuna geldi. İS 4. yüzyılda bir piskoposluk merkezi oldu. 6. yüzyılda da tarih sahnesinden silindi. Kazılar sonucunda Kabyle'de ortaya çıkarılan kalıntılar Yambol Bölge Müzesi'nde sergilenmektedir.

Bugünkü kent, 11-14. yüzyıllar arasında Diampolis, Osmanlıların yönetimi altında bulunduğu 15-19. yüzyıllar arasında da Yanbolu adıyla anıldı. Yambol'da taştan yapılmış bir caminin kalıntıları vardır. Günümüzde kentte tekstil, ayakkabı yapımında kullanılan makineler, seramik eşya, mobilya, işlenmiş gıda, şarap ve meşrubat üretilir. Nüfus (1988 tah.) kent, 94.951.

Yamoussoukro, Fildişi Kıyısı'nın ortagüney kesiminde kent. Başkent Abidjan'ın yaklaşık 274 km kuzeybatısında yer alır. Ülkenin bağımsızlığını kazandığı 1960'tan beri devletin tek başkanı olan Félix Houphouët-Boigny'nin doğum yeri ve gayri resmi merkezi olduğu için Fildişi Kıyısı'nın "ikinci başkenti" olarak kabul edilir. Ülkenin tek siyasal partisi olan Fildişi Kıyısı Demokrat Partisi'nin kurultay binası da kenttedir. Balıkçılık, ormancılık ve parfüm üretimi kent ekonomisinde önemli yere sahiptir. Kentte Yamoussoukro Bazilikası, büyük bir cami ve başka kiliseler ile iki ortaöğretim kurumu bulunur. Nüfus (1984 tah.) 120.000.

Yamoussoukro Bazilikası, tam adı YAMOUSSOUKRO BARIŞÇI MERYEM ANA BAZİLİKASI. Fildişi Kıyısı'ndaki Yamoussoukro kentinde Katolik kilisesi. Dünyadaki en büyük kilisedir. Bağımsızlıktan sonra ülkenin devlet başkanlığını kesintisiz elinde tutan Félix Houphouët-Boigny'nin çabalarıyla ve onun doğum yeri olan Yamoussoukro kentinde 1986-89 arasında yapımı büyük bir hızla tamamlandı. Kabaca Roma'daki San Pietro Bazilikası örnek alınarak inşa edilen yapının Latin haçı biçimindeki bir kolonadın üstünde yükselen bir kubbesi vardır. Ön cephesinde, başka iki kolonadla çevrelenen büyük bir meydan yer alır. Kolonadları oluşturan 31 m yüksekliğindeki 272 tane Dor sütunu betondan yapılmıştır. Kilisenin dev kubbesi, 149 m'yi bulan yüksekliğiyle San Pietro'nun kubbesini gölgede bırakır. İçinde ibadet için 18 bin kişi toplanabilir. Öndeki meydan ise 300 bin kişiyi alabilecek büyüklüktedir.

yamuk kas, TRAPEZ KAS olarak da bilinir, boynun ve göğüs kafesinin üst bölümünün arkasında yer alan iri kas. Sağ ve sol yamuk kaslar bir araya geldiğinde düzensiz dört kenarlı bir yamuk biçimini oluşturur. Kafatasının tabanındaki artkafa kemiğinden kaynaklanan kasın bağları boyun ve göğüs omurlarına uzanır. Köprücük kemiğinin arka bölümüyle kürek kemiğinin dikensi çıkıntısının üstünü örter. Başlıca işlevi omuzlar ve kollara destek olmak ve kolların omuzdan daha yukarıya kalkması için kürek kemiğinin kendi ekseni çevresinde dönmesini sağlamaktır.

Yamuna Irmağı, CUMNA IRMAĞI olarak da bilinir, Hindistan'ın kuzeyinde Uttar Pradesh eyaletinde ırmak. Himalayalar'da, Camnotri yakınlarından doğar. Güney yönünde akarak Himalayalar'ın eteklerinden geçer ve Uttar Pradesh-Haryana eyalet sınırını izleyerek Hindistan Ovasının kuzey kesimine girer. Bu noktada Doğu ve Batı Yamuna kanallarına su verir. Yamuna Irmağı Delhi'de Agra Kanalına su aktardıktan sonra Mathura yakınlarında güneydoğuya yönelerek Agra, Firuzâbad ve Etava'dan geçer. Etava'nın aşağısında güney yakasından en büyükleri Çhambal, Sind, Betva ve Ken ırmakları olan birçok kol alır. Kaynağından yaklaşık 1.376 km sonra Allahâbad yakınlarında Ganj Irmağıyla birleşir. İki ırmağın birleştiği nokta Hindular tarafından kutsal bir yer olarak kabul edilir.

yamyamlık, ANTROPOFAJİ olarak da bilinir, insanın insan eti yemesi. İnsanlık tarihi kadar eski olan yamyamlığa hemen bütün kıtalarda rastlanmıştır. Eski yamyamlık öykülerinin birçoğu abartılı ya da yanlış olsa bile Batı ve Orta Afrika'nın bazı bölgelerinde, Melanezya'da (özellikle Fiji), Yeni Gine'de, Avustralya'da, Yeni Zelanda Maorilerinde, Polinezya'daki bazı adalarda, Sumatra kabilelerinde ve Kuzey ve Güney Amerika'nın çeşitli kabilelerinde yakın çağa kadar yamyamlığın sürdüğü söylenebilir. Bazı kültürlerde insan eti yiyecek olarak görülür, bazen hayvan etiyle bir tutulurdu. Bir çarpışmada zafer kazanan Maoriler çoğunlukla öldürdükleri insanların etlerini şölenle yerlerdi. Bazı kaynaklara göre Sumatra'da yaşayan Bataklar, Hollanda'nın denetimine girinceye değin pazarda insan eti satarlardı.

Başka kültürlerde ise belli özellikler kazanmak ya da büyü yapmak amacıyla bedenin bazı bölümlerinin ya da organların yendiği törenler düzenlenirdi. Afrika'da dinsel törenlerde insan öldürmek ya da yamyamlık çoğunlukla büyücülükle bağlantılıydı. Kafa avcıları, öldürdükleri düşmanların kafalarını ya da başka bölümlerini yiyerek onların yaşam güçlerini ve öteki niteliklerini kazanacaklarına ve öç duygusunu yatıştıracaklarına inanırlardı (*bak.* kafa avcılığı).

Bazı kültürlerde ölünün bedeni törenle akrabaları tarafından yenirdi. "İç yamyamlık" denen bu uygulama bazı Avustralya Yerli kabilelerinde ölüye saygı anlamı taşırdı. Başka kültürlerde ise yamyamlık gizli dinsel topluluklara özgü gösteri oyunlarının bir parçası olarak görülürdü. Örneğin ABD'nin kuzeybatı kıyısı ile Kanada'nın güneybatı kesiminde yaşayan Kuvakiyutl Yerlilerinde, içine yamyam ruhu giren bir rahip adayı bir ölünün etini ya da canlı birinin kolunun bir parçasını yiyerek normal ruh durumuna dönerdi.

yamyamlık, zoolojide türdeş hayvanlardan birinin öbürünü yemesi. Genellikle topluluğun aşırı artışını engellemeye ya da sağlıklı bir biçimde varlığını sürdürmesine yönelik olarak ortaya çıkar. Bazı karınca türleri yaralanmış larvaları düzenli bir biçimde yok eder. Yeterli besin bulunamadığı dönemlerde koloni yalnız sağlıklı larvalara yaşama şansı verir. Bu uygulama erişkinlerin besin kıtlığı çekerken yaşayabilmesini ve üreyebilmesini sağlar. Aslan topluluklarında erkekler egemenliklerini sürdürebilmek için yavruları öldürüp yiyebilir. Yavrularını yitiren dişiler ise çok geçmeden yeni baskın konuma gelen erkekler tarafından gebe bırakılır. Akvaryumda yaşayan lepistesler yavrularını yiyerek sayılarını belli bir düzeyde tutmaya çalışır. Kafese konan hayvanların birçoğu da rahatsız edildiklerinde yavrularını yemektedir.

yan, Wade-Giles yazımında YEN, XIAN olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında HSIEN, Çin'de, Shang (İÖ 18-12. yy) ve Zhou (İÖ 1111-221) hanedanları dönemlerinde kullanılan tunç kap. Daha çok buharla pirinç haşlamak için kullanılan *yan, li* kabına benzeyen ayaklı bir kapla bunun üstüne oturtulan altı delikli derin bir kâseden oluşur.

Genellikle fazla bezemeli olmayan bu *yan* kapları Neolitik Çağda (İÖ y. 3000-1500) kullanılan bir tür toprak çanağın daha gelişmiş biçimidir.

Yan Fu, Wade-Giles yazımında YEN FU (d. 8 Ocak, 1854, Fuzhou, Fujian - ö. 27 Ekim 1921, Çin), Çinli bilim adamı. Batı'nın güç ve zenginliğinin sırrının silah yapımı gibi teknolojik ilerlemelerde değil, bu tekniklerin dayandığı düşünce ve kurumlarda yattığını savunmuştur. Bu anlayış doğrultusunda T. H. Huxley, J. S. Mill, Herbert Spencer, Adam Smith ve başka Batılı yazarların yapıtlarından Çinceye yaptığı çevirilerle tanınır.

Denizcilik tekniklerini incelemek üzere gönderildiği İngiltere'de daha çok İngiliz yönetim biçimi, adalet sistemi, iktisadı ve sosyolojisiyle ilgilendi. Çin'e 1879'da döndü. Çin'in 1895'te Japonya karşısında uğradığı küçültücü yenilgi üzerine liberal toplumsal ve siyasal reformların savunuculuğuna yöneldi. Devleti güçlendirmenin yolunun Çin'e liberal kurumları getirmekten geçtiğini savundu. Darwinci anlayıştan yola çıkarak değişikliğin devrimle değil, seçkinlerin düşünsel bir dönüşümden geçmesiyle sağlanacağı yargısına vardı. Ama 1911'deki Çin Devrimi sonrasında geleneklerin yıkıldığı

karışıklık döneminde giderek Batı düşüncesine hayranlıktan uzaklaştı ve eski Çin kültürüne sarılmaya başladı. Önceleri savunduğu görüşleri horlama noktasına kadar gitti.

Yan Fu çevirilerinin yanı sıra şiirler de yazdı. Ölümünden sonra iki şiir derlemesi yayımlandı.

Yan Liben, Wade-Giles yazımında YEN LI-PEN (d. y. 600 - ö. 673), Tang hanedanının ilk yıllarında yapıt vermiş Çinli figür ressamlarının en ünlülerinden biri.

İmparatorluk sarayında yüksek rütbeli bir subaydı. Kayıtlara göre resimlerinde Budacılık ve Taoculuğa ilişkin temaları işledi; ayrıca imparatorluk sarayından çeşitli siparişler aldı. Bilinen yapıtları arasında en önemlisi ise "İmparatorların Portreleri" (Boston Güzel Sanatlar Müzesi) adlı rulo resmidir. Yaklaşık sekiz yüz yıllık dönemden seçilmiş bir dizi imparatoru betimlediği bu portrelerden son yedisi kendi özgün ürünüdür; ilk altısını ise önceki çalışmalardan kopya etmiştir. Yan Liben denetimli çizgiler ve pek az renk kullandığı bu portrelerde imparatorların özelliklerini incelikle betimlemiştir.

Yan Liben'in kardeşi Yan Lide de (ö. 656) ünlü bir subay ve ressamdı.

Yan Ruoju, Wade-Giles yazımında YEN JO-CHÜ (d. 11 Kasım 1636, Huai'an, Jiangsu - ö. 9 Temmuz 1704, Pekin, Çin), Qing (Mançu) hanedanı döneminin (1644-1911/12) başlarında yaşamış Çinli bilgin. Konfüçyüsçü "Beş Klasik"ten (*Wu Jing*) biri sayılan ve bin yılı aşkın bir süre ülke yönetimine model oluşturan 58 bölümlük *Shu Jing*'in(*) (Tarih Klasiği ya da *Shang shu* [Resmi Tarih]) 25 bölümünün sahte olduğunu kanıtlamıştır.

Shu Jing üzerinde çalışmaya genç yaşta başladı. Yapıtın yazılış tarihi Shang dönemi sonu ile Zhou dönemi başlarına (İÖ 1122-771) değin iniyordu. Ama Han hanedanından (İÖ 206 - İS 220) sonraki iç karışıklıklar yüzünden yalnızca 29 bölümü kalmıştı. İS 4. yüzyılda "eski yazma"nın 16 bölümünün kopyası olduğu söylenen bir metinle 9 ek bölüm ortaya çıktı. Bunların gerçek olduğu kabul edildi ve 54 bölümlük metin (sonradan bazıları bölünerek toplam bölüm sayısı 58'e çıktı), memuriyet sınavlarında temel ölçüt oldu.

Yan, metin üzerinde 30 yıl çalıştıktan sonra *Shang shu guwen shuzheng*'i (Eski *Shang shu* Metninin Özgünlüğü Üzerine Araştırma) yayımladı. Yapıtta tarih ve filoloji temelinde akıl yürüterek *Shu Jing*'in "eski yazma" denen bölümlerinin sahte olduğunu ortaya koydu. Böylece klasiklerin eleştirel bir yaklaşımla gözden geçirilmesini de sağladı.

yan yelkeni, ÜÇ YAKALI YELKEN olarak da bilinir, yelkenli gemilerde kullanılan iki temel yelken türünden biri. Ötekisi dört yakalı yelkendir. Çoğunlukla üçgen biçiminde yapılan yan yelkeni, direk ya da payandanın kıç tarafına gemi omurgasına paralel olarak çekilir ve her iki yandan rüzgâr alır. Ana yelkende direğe bağlı ve onun çevresinde dönebilen bir seren bulunur. Eski dört yakalı yelkenlerden sonra önemli bir aşama sayılan yan yelkeni önce Akdeniz'de Latin yelkeni(*) biçiminde ortaya çıktı. Tam armalı gemilerde her iki tür yelken de bulunur. Yelken sporunda kullanılan modern teknelerde ise, manevra yapma kolaylığı ve rüzgârı tümüyle alma özelliğinden ötürü yalnızca yan yelkeni kullanılır.

Yan Yuan, Wade-Giles yazımında YEN YÜAN, yazarlık adı YAN XIZHAI, Wade-Giles yazımında YEN HSI-CHAI (d. 27 Nisan 1635, Bo Hai - ö. 30 Eylül 1704, Bo Hai, Çin), Çinli düşünür. Çin'de 11. yüzyıldan sonra etkili olan Yeni-Konfüçyüsçü felsefeye karşı çıkmış, pragmatik, deneysel yaklaşıma dayalı yeni bir Konfüçyüsçü okul kurmuştur.

Çocukluğu yoksulluk içinde geçti. Gençlik yıllarında Konfüçyüsçülüğe ilgi duydu. Memurluk sınavlarında başarılı olamayınca öğretmenliğe yöneldi.

Yeni kurulan Qing (Mançu) yönetimine (1644-1911/12) tepki duyan ve bu hanedanın iş başına gelmesine hatalı yönetim ve eğitim politikalarının neden olduğuna inanan Yan, Yeni-Konfüçyüsçülerin yorumlarının öğrenilmesi yerine Konfüçyüsçü klasik metinlere dönülmesini savundu. Konfüçyüsçü bilge Mengzi'nın yaklaşımı temelinde, belirli büyüklükteki tarım arazilerinin 9 eşit parçaya bölünmesini ve 8 ailenin biri dışındaki parçaları kendi geçimleri, sonuncusunu ise ortaklaşa olarak devlet için ekmesine dayanan bir toprak düzeninin uygulanmasını önerdi. Herkesin ülke savunmasına katılması için zorunlu askerlik sistemine dönülmesini savundu. Yararlı bilgilerin ve eğitimin yalnızca pratik deneyimle elde edileceğine inanıyordu. Bilim adamlarının kitap okumak ve soyut tartışmalara girişmekle yetinerek, pratik etkinliklere yönelmedikleri sürece Çin'in güçsüz kalacağını ileri sürdü. Eğitimle ilgili görüşlerini 1696'da Zhangnan Akademisi'nin başkanlığına atanınca gerçekleştirmeye çalıştı. Hazırladığı öğretim programında matematik, coğrafya, askeri taktik ve strateji, okçuluk ve güreş derslerinin yanı sıra tarihe ve Konfüçyüsçü klasik metinlere de yer verdi. Yapıtları, en seçkin öğrencisi olan Li Gong'un (1659-1733) çalışmalarıyla birlikte Yan-Li Okulu olarak bilinen yeni bir felsefi akımın temelini oluşturdu. Önemli yapıtları 19. yüzyılın sonlarında *Yan-Li yishu* (Yan ile Li'nin Yapıtları) adıyla yeniden basıldı.

yanak kemeri *bak.* elmacık kemeri

yanal salgı, kayaçların üzerinden süzülen suların kayaç duvarlarından çözündürdüğü cevher minerallerinin yakınlardaki boşluklarda tekrar çökelmesi. İlk olarak 1847'de ileri sürülen bu kuram, aynı yüzyılın sonlarında, çökellerin derin kaynaklardan yükselen sıcak sularca oluşturulduğunu savunan jeologlarca ağır biçimde eleştirildi. Kuram 20. yüzyılın başlarında tümüyle terk edildi; ama günümüzde gerçekleştirilen çeşitli araştırmalar, bazı çökellerin yanal salgı sonucunda oluştuğunu ortaya çıkarmıştır.

Yanalar, Sacramento Irmağının yukarı çığırına doğudan katılan kolların kıyılarında, Pit Irmağıyla Lasser Doruğunun güneybatısı arasında kalan topraklarda yaşayan ve Hokan dillerinden birini konuşan California Yerlileri.

Kuzey, Orta ve Güney Yanalarla Yahiler olarak anılan dört kola ayrılırlardı. Bunların her biri ayrı bir lehçe konuşur, ama karşılıklı olarak birbirlerini anlayabilirlerdi. Yana dilinin ilginç bir özelliği de, biri yalnızca erkekler arasında, öteki ise yalnızca kadınlar arasında ve kadınlarla erkekler konuşurken kullanılan iki ayrı "lehçe"sinin olmasıydı.

Çetin doğa koşulları olan bir çevrede yaşayan Yanalar, kışları toprakla, yazları ise sazlarla örttükleri barınaklarda otururlar ve çeşitli kara memelileriyle sombalığı avlarlardı. Toplumsal örgütlenmelerine ilişkin fazla bilgi olmamakla birlikte, küçük takımlar halinde yaşadıkları ve çeşitli sınıflara ya da rütbelere ayrıldıkları sanılmaktadır. California'nın kuzey kesimindeki dağlık bölgelerde yaşayan öteki kabileler gibi Yanalar da oldukça savaşçı bir halktı.

Yanaların Yahi kolu 1860'larda yakınlarda yaşayan beyaz göçmenlerin vahşi saldırılarına uğradı. Yerlilere karşı bir yok etme kampanyası başlatan göçmenler Yahilerin çoğunu öldürdüler, sağ kalan az sayıda Yahiyi de bölgeden sürdüler. Bu insanlar 40 yılı aşkın bir süre ıssız kanyonlarda saklanarak yaşadılar. Bilinen son Yahi 1911'de bulundu ve 1916'da öldü.

Yan'an *bak.* Yenan

yanardağ, VOLKAN olarak da bilinir. Yer'in ya da herhangi bir başka gezegen ya da uydunun (örn. Jüpiter'in uydusu Io) kabuk bölümünde yer alan ve içinden dışarı doğru magma (eriyik kayaç), piroklastik moloz ve çeşitli gazlar püskürten baca.

Yanardağ tipleri. Yanardağlar, püskürme özelliklerine, etkinlik şiddetlerine ve volkanik yüzey şekillerine dayalı olarak sınıflandırılır. Buna göre başlıca altı yanardağ tipi vardır: 1) İzlanda, 2) Hawaii, 3) Stromboli, 4) Vulcano, 5) Pelée, 6) Plinius tipi yanardağlar (*bak.* Çizim 1).

Tablo 1: Yanardağ püskürtüleri

biçimi	adı	ölçü ölçüleri
Gaz	duman	
Sıvı	lavlar	
	aa	kaba, blok yapılı yüzey
	pahoehoe	düzgün yüzey
Katı	havadan dökülen kırıntılar	
	toz	<1/16 mm
	kül	1/16-2 mm
	dışık	2-64 mm
	bloklar	>64 mm katı
	bomba	>64 mm plastik
	piroklastik akıntılar	sıcak gazlarca akışkan hale getirilmiş akıntılar
	çamur akıntıları	yağmur, erimiş buz ve kar ya da püskürmüş krater gölü sularınca akışkan hale getirilmiş akıntılar

İzlanda tipinin özelliği, erimiş bazaltlı lavların, uzun paralel yarıklardan dışarı boşalmasıdır. Bu tür akıntılar çoğunlukla lav platosu oluşumlarına yol açar.

Hawaii tipi yanardağlar, İzlanda tipindekilere benzer; başlıca farkları, akışkan lavların zirveden ve radyal yarıklardan akarak kalkan yanardağlar oluşturmasıdır.

Stromboli tipi yanardağlarda genleşen gazlar orta şiddette patlamalara neden olur, bunun sonucunda da çevrimsel ya da kesintisiz küçük püskürmelerle dışarı akkor lav pıhtıları fışkırır. Bu tür aralıklı küçük püskürmeleri nedeniyle Stromboli Yanardağı (İtalya'nın batı kıyısı açıklarında), "Akdeniz'in deniz feneri" olarak adlandırılır.

Adını, Stromboli yakınlarındaki Vulcano Adasından alan Vulcano tipi yanardağlarda orta şiddette gaz ve kül püskürmeleri gerçekleşir. Bu karışım, koyu renkli, çalkantılı püskürme bulutlarına yol açar; bu bulutlar hızla yükselir ve sarmal biçimler alır.

Pelée tipi yanardağlarda, yoğun ve şiddetli kızgın volkanik kırıntı ve gaz karışımı püskürmeleri görülür. Bu tip, adını, 1902'de çok şiddetli püskürerek ağır hasara yol açan Pelée Dağından (Martinik) alır. Pelée tipi yanardağların püskürmesi sonucunda oluşan, dışarı fışkıran akışkanlar havadan daha ağır olmakla birlikte o kadar düşük bir ağdalılıktadır ki, bunların vadi ve yamaçlardan aşağı akma hızları saatte 100 km'ye ulaşabilir. Kızgın bulut (*nuée ardente*), lav çığı, kül akıntısı ya da piroklastik akıntılar olarak adlandırılan bu kızgın gaz ve tanecik karışımları son derece yıkıcı olabilmektedir.

Tablo 2: Dünyadaki başlıca yanardağlar

	yükseklik	püskürmeler		notlar
	m	ilk kaydedilen	en son	
Afrika				
Kilimanjaro, *Tanzanya*	5.895	...	...	Tarihte hiç püskürmemiş üç sönmüş yanardağı da (Kibo, Mawensi ve Shira) içerir.
Kamerun, *Kamerun*	4.100	1650	1982	1982'deki püskürmesi çevrede yaşayan 300 kişinin evlerini terk etmelerine neden oldu.
Teide (Tenerife), *Kanarya Adaları*	3.718	...	1909	1705'teki püskürmesi Garachico kasabasının lavlar altında kalmasına ve limanın dolmasına neden oldu.
Nyirangongo, *Zaire*	3.475	1884	1982	1928'den 1977'ye değin hemen hemen sürekli olarak püskürdü.
Nyamuragira, *Zaire*	3.055	1882	1982	1982'deki püskürmenin neden olduğu en büyük lav akışı yaklaşık 13 km uzunluğundaki bir ormanı yok etti.
Cano, *Fago Adası, Cabo Verde*	2.829	1500	1951	
Karthala, *Komorolar*	2.361	1828	1977	
La Fournaise, *Réunion*	1.823	1640	1981	1640'taki ilk püskürmesinin yaklaşık 10 yıl sürdüğü kaydedildi.
Erta-Ale, *Etiyopya*	503	1873	1980	Bu yanardağ 1967'den 1980'e değin hemen hemen sürekli olarak püskürdü.
Antarktika				
Erebus, *Ross Adası*	3.743	1841	1980	Bu yanardağ 1970'lerde hemen hemen her yıl püskürdü.
Darnley, *Sandwich Adaları*	1.100	1823	1956	
Deception Adası (1970)	576	1800	1970	
Kuzey Amerika				
Citlaltépeti, *Meksika*	5.700	...	1687	
Popocatépeti, *Meksika*	5.452	1347	1943	
Rainier, *Washington, ABD*	4.392	1825	1882	
Shasta, *California, ABD*	4.317	...	1786	
Colima, *Meksika*	4.265	1576	1981	
Tajumulco, *Guatemala*	4.220	1821	1863	
Acatenango, *Guatemala*	3.976	1924	1972	
Fuego, *Guatemala*	3.763	1524	1977	
Hood, *Oregon, ABD*	3.424	1800	1907	
Spurr, *Alaska, ABD*	3.374	1953	1954	1953'teki püskürmesi sırasında fışkıran küller atmosferde yaklaşık 20 km yüksekliğe çıktı.
Baker, *Washington, ABD*	3.285	1820	1870	
Lassen, *California, ABD*	3.187	1650	1914	ABD sınırlarındaki birkaç etkin yanardağdan biri.
Redoubt, *Alaska, ABD*	3.100	1778	1967	
Iliamna, *Alaska, ABD*	3.053	1768	1978	
Shishaldin, *Alaska, ABD*	2.857	1775	1981	
Paricutin, *Meksika*	2.808	1943	1952	1943'te başlayan ve 1952'ye değin süren püskürmesi sırasında koni yüksekliği 425 m'yi aştı. 1949'daki püskürmesi 1.000 kişinin ölümüne neden oldu.
Pavlof, *Alaska, ABD*	2.714	1790	1983-84	1981'deki püskürmesi sırasında fışkıran buhar ve küller atmosferde yaklaşık 5 km yüksekliğe çıktı.
Poas, *Kosta Rika*	2.704	1834	1983	
Pacaya, *Guatemala*	2.552	1565	1983	Yanardağın etkin konisinin yüksekliği 1980'lerin başında 275 m'yi aştı.
St. Helens, *Washington, ABD*	2.549	1500	1982	1980'deki püskürmesi 66 kişinin ölümüne ya da kaybolmasına ve yaklaşık 26.000 ha'lık bir orman alanının yok olmasına neden oldu.
Veniaminof, *Alaska, ABD*	2.507	y. 1750	1983	1984'te zirvedeki krater ile birlikte yeni bir dışık konisi oluştu.
El Chichón, *Meksika*	2.225	...	1982	1982'deki püskürmesi yanardağın 8 km çevresindeki köylerin tahrip olmasına ve 100'den fazla kişinin ölümüne neden oldu. Püskürmenin oluşturduğu volkanik tozlar 32 km yükseğe çıkarak Yer'i kuşattı.
San Miguel, *El Salvador*	2.180	1586	1976	
Chiginagak, *Alaska, ABD*	2.126	1852	1972	
Katmai, *Alaska, ABD*	2.047	1912	1962	1912'deki püskürmesi sonucunda yanardağın çevresinde 15 m, 160 km uzaklıktaki Kodiak Adasında ise yaklaşık 30 cm kalınlığında bir kül katmanı oluştu.
Makushin, *Alaska, ABD*	2.035	1768	1980	
Izalco, *El Salvador*	1.965	1770	1966	
San Cristobal, *Nikaragua*	1.745	1522	1977	
Great Sitkin, *Alaska, ABD*	1.737	1760	1974	
Arenal, *Kosta Rika*	1.633	1968	1984	1968'den beri hemen hemen sürekli olarak lav akıntıları olmaktadır.
Concepcion, *Nikaragua*	1.610	1750	1982	
Pelée, *Martinik*	1.397	1792	1932	1902'deki püskürmesi sırasında 26.000 kişi öldü.
Momotombo, *Nikaragua*	1.280	1550	1952	1983'te Momotombo'da bir jeotermal santral kuruldu.
Kiska, *Alaska, ABD*	1.220	1907	1969	
Telica, *Nikaragua*	1.060	1527	1982	1982'deki püskürmesi sırasında fışkıran küller atmosferde yaklaşık 5 km yüksekliğe çıktı ve yanardağdan 50 km uzaklığa kadar uzanan bir birikinti bölgesi oluştu. Bu olay, 1967'den bu yana en şiddetli püskürmesi idi.
Güney Amerika				
Guallatiri, *Şili*	6.060	1825	1960	
Cotopaxi, *Ekvador*	5.897	1532	1975	Dünyanın en yüksek sürekli etkin yanardağı.
El Misti, *Peru*	5.823	1542	1870	Bu sönmüş yanardağın İnka kültüründe dinsel bir önemi vardı.
Tupungatito, *Şili*	5.640	1829	1980	
Lascar, *Şili*	5.592	1848	1974	
Ruiz, *Kolombiya*	5.400	1595	1985	1985'de püskürmeyle başlayan çamur akıntısı 22.000'den fazla kişinin ölümüne neden oldu.
Sangay, *Ekvador*	5.230	1628	1976	
Tolima, *Kolombiya*	5.215	1822	1943	
Tungurahua, *Ekvador*	5.033	1534	1944	
Purace, *Kolombiya*	4.756	1827	1977	1949'daki püskürmesinde 1.000 kişi öldü.
Guagua Pichincha, *Ekvador*	4.794	1533	1981	
Lautaro, *Şili*	3.380	1878	1960	
Llaima, *Şili*	3.125	1640	1979	
Villarrica, *Şili*	2.840	1658	1980	
Hudson, *Şili*	2.615	1971	1973	

	yükseklik	püskürmeler		notlar
	m	ilk kaydedilen	en son	
Asya-Okyanusya-Büyük Okyanus				
Klyuçevskaya, *Kamçatka, Rusya*	4.750	1697	1980	Kamçatka Yarımadasındaki 22 etkin yanardağ arasında en yüksek olanı.
Mauna Kea, *Hawaii*	4.205	...	...	Zirvesi genellikle karla kaplı bir sönmüş yanardağdır. Deniz tabanından yüksekliği yaklaşık 9.754 m'dir. Bu özelliğiyle dünyanın en yüksek (tabandan zirveye) adaı doruğudur.
Mauna Loa, *Hawaii*	4.169	1750	1984	Dünyanın en geniş tek dağ kütlesinin bir parçası olan yanardağ. 1984 teki püskürmesi sırasında yaklaşık 11.200 m yüksekliğe ulaşan bir bulut oluşturdu ve lav akıntıları 46 km²'den fazla bir alanı kapladı.
Kerinci, *Sumatra, Endonezya*	3.800	1838	1971	
Fuji, *Honşu, Japonya*	3.776	781	1707	Zirvesindeki bakışımlı kar örtüsü koniai, Japon sanatında en çok işlenen konulardan birini oluşturur; Japonya'nın en yüksek doruğudur.
Rinjani, *Lombok, Endonezya*	3.726	1847	1966	
Tolbaçik, *Kamçatka, Rusya*	3.682	1740	1976	1940'tan beri yanardağın hem zirvesinde hem de güney ve güneybatı sırtlarında püskürmeler kaydedildi.
Semeru, *Cava, Endonezya*	3.676	1818	1981	
İçinskaya, *Kamçatka, Rusya*	3.621	...	...	Lav domunda herhangi bir püskürme kaydedilmedi.
Kronotskaya, *Kamçatka, Rusya*	3.528	1922	1923	
Koryakskaya, *Kamçatka, Rusya*	3.456	1895	1957	
Slamet, *Cava, Endonezya*	3.428	1772	1974	18. yüzyıldan beri 30'dan çok püskürme kaydedildi.
Raung, *Cava, Endonezya*	3.332	1586	1977	1638 ve 1730'daki püskürmeleri sonucunda yaklaşık 3.000 kişi öldü.
Şiveluç, *Kamçatka, Rusya*	3.283	1793	1964	
Dempo, *Sumatra, Endonezya*	3.159	1817	1974	
Sundoro, *Cava, Endonezya*	3.151	1806	1971	
Ciremay, *Cava, Endonezya*	3.078	1698	1951	
Ontake, *Honşu, Japonya*	3.063	1979	1979	
Papandayan, *Cava, Endonezya*	2.987	1772	1925	
Gede, *Cava, Endonezya*	2.958	1747	1957	20'den çok püskürme kaydedildi.
Jupanovski, *Kamçatka, Rusya*	2.958	1776	1959	
Apo, *Mindanao, Filipinler*	2.954	...	...	
Merapi, *Cava, Endonezya*	2.912	1006	1982	1006'dan beri 55'ten çok püskürme kaydedildi.
Bezimianni, *Kamçatka, Rusya*	2.900	1955	1981	Bezimianni Yanardağında 1956'da çok şiddetli bir patlama kaydedildi. Kül birikintisinin kalınlığı yanardağdan yaklaşık 10 km uzaklıkta 50 cm'yi buldu. Günümüzde bu kalınlık yaklaşık 27 cm'dir. Çamur akıntısı 80 km'lik bir uzaklığa ulaştı.
Marapi, *Sumatra, Endonezya*	2.891	1770	1980	1980'e değin 50'den çok püskürme kaydedildi.
Tambora, *Sumbawa, Endonezya*	2.850	1812	1880	1815'teki püskürmesinin ardından oluşan bir gelgit dalgası 56.000 kişinin ölümüne yol açtı.
Ruapehu, *Kuzey Adası, Yeni Zelanda*	2.797	1861	1982	
Peuetsagu, *Sumatra, Endonezya*	2.780	1918	1921	
Avaçinskaya, SSCB	2.751	1737	1945	
Balbi, *Bougainville, Papua Yeni Gine*	2.743	...	...	Yakın tarihte herhangi bir püskürmesi kaydedilmedi.
Mayon, *Luzon, Filipinler*	2.421	1616	1978	
Alaid, *Kuril Adaları, Rusya*	2.335	1790	1973	
Ulawun, *New Britain, Papua Yeni Gine*	2.296	1700	1980	
Lamington, *Yeni Gine, Papua Yeni Gine*	1.780	1951	1956	1951'deki püskürmesi 3.000 kişinin ölümüne neden oldu.
Kelud, *Cava, Endonezya*	1.731	1000	1990	1586'daki püskürmesi 10.000, 1919'daki püskürmesi ise 5.000 kişinin ölümüne neden oldu.
Pinatubo, *Luzon, Filipinler*	1.460	1380	1991	1991'deki püskürmede oluşan kül ve duman, 20. yüzyıldaki bütün öbür volkanik püskürmelerden daha fazlaydı.
Lopevi, *Vanuatu*	1.364	1864	1976	
Unzen, *Küşü, Japonya*	1.359	860	1792	En son püskürmesi 10.000'den çok insanın ölümüne neden oldu.
Awu, *Sangihe, Endonezya*	1.320	1640	1968	1711'deki püskürmesi 3.200, 1856'daki püskürmesi ise 2.800 kişinin ölümüne neden oldu.
Kilauea, *Hawaii*	1.243	1750	1984	1984'te Kilauea ve Mauna Loa lav akıntıları hemen hemen aynı anda oluştu.
Krakatoa, *Rakata, Endonezya*	813	1680	1980	Krakatoa'nın 1883'teki püskürmesi tarihteki en büyük felakatlerden birdir. Bir dizi şiddetli patlamanın en büyüğü yaklaşık 4.800 km uzaktan duyuldu. Cava ve Sumatra'da ölen 36.000 kişinin büyük çoğunluğu, püskürme sonucu oluşan gelgit dalgasında boğuldu.
Suvanose Adası, *Ryukyu Adaları, Japonya*	799	1813	1984	1982-84 arasında adanın insan yaşamayan bölgesine çok miktarda kül düştü. Hasar kaydedilmedi.
Taal, *Luzon, Filipinler*	400	1572	1977	1906'daki püskürmesi 1.500, 1911'deki püskürmesi ise 1.300 kişinin ölümüne neden oldu. 1965'teki püskürmeyle birlikte oluşan gelgit dalgası yanardağ yakınlarındaki Taal Gölünde birçok gemisinin batmasına yol açtı.
Avrupa ve Atlas Okyanusu				
Etna, *İtalya*	3.323	...	1981	200'den çok püskürme kaydedildi. 1536'daki püskürmesi 1.000, 1669'daki püskürmesi ise 20.000 kişinin ölümüne neden oldu.
Beerenberg, *Norveç*	2.277	1558	1973	
Tristan de Cunha, *Güney Atlas Okyanusu*	2.060	1700	1962	
Kverk, *İzlanda*	1.920	1477	1929	
Askja, *İzlanda*	1.510	1875	1961	
Hekla, *İzlanda*	1.491	1104	1980	
Katla, *İzlanda*	1.363	1177	1955	
Vezüv, *İtalya*	1.280	...	1944	İS 79'daki püskürmesi Pompeii ve Stabiae kentlerinin küller altında, Herculaneum'un da çamur altında kalarak yok olmasına yol açtı.
Stromboli, *İtalya*	926	...	1975	Sicilya'nın kuzeyinde yer alan aynı adlı adada bulunan yanardağ. Volkanik etkinliği "Stromboli tipi püskürme" teriminin doğmasına neden oldu.
Krafla, *İzlanda*	818	1300	1981	1975'ten 1980'lerin başlarına değin hemen hemen sürekli olarak püskürdü.
Thera, *Yunanistan*	556	...	1956	İÖ y. 1500'de oluşan volkanik püskürme Thera Adasındaki tüm canlıların yok olmasına neden oldu.
Vulcano, *İtalya*	195	...	1886	Bu yanardağı gözlemleyen Aristoteles püsküren maddeleri tanımlarken Yunanca "tephra" (kül) sözcüğünü kullandı.
Surtsey, *İzlanda*	173	1963	1967	

Plinius tipi en şiddetli püsküren yanardağ türüdür. Bu tip, adını, IS 79'da püsküren Vezüv Dağının lavları altında kalan Romalı bilgin Plinius'tan (Yaşlı) alır. Bu yanardağlarda, gaz içeriği yüksek magmadan kaynayarak yükselen gazlar, magma sütununu da delip geçerek çok büyük bir şiddetle dışarı püskürür. Fışkıran gazlar ve volkanik kırıntılar, dikey doğrultuda, roket jetine benzer biçimde yükselir. Bu bulutlar stratosfere kadar ulaşabilir ve bazen birkaç saat boyunca havada kalır.

Volkanik yüzey şekilleri. Smithsonian Institution'ın 1981'de yayımladığı *Volcanoes of the World*'de (Dünyadaki Yanardağlar) verdiği 1.300 etkin (ya da potansiyel olarak etkin) yanardağın ya da volkanik yüzey şeklinin her biri ayrı bir biçime sahip olmakla birlikte, başlıca dokuz genel kategori içinde sınıflandırılabilir. Bunlar (ve dünyada kaç tane bulundukları) şöylece sıralanabilir: Stratoyanardağlar (577), kalkan yanardağlar (107), denizaltı yanardağları (107), kalderalar (81), karmaşık ya da bileşik yanardağlar (76), dışık konileri (71), volkanik alanlar (49), yarık bacaları, krater dizileri (45) ve lav domları (31).

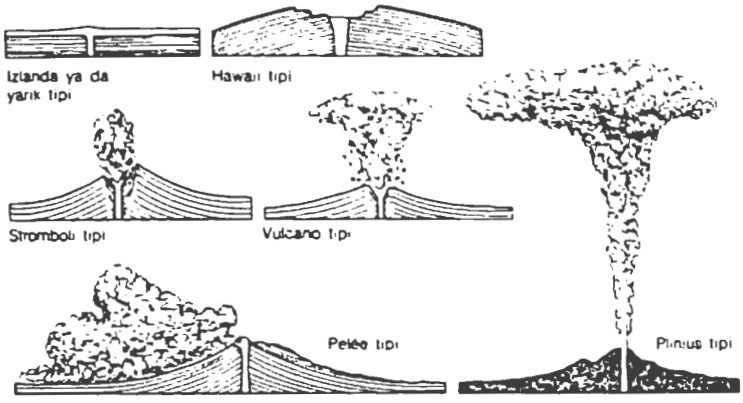

Çizim 1: Başlıca yanardağ püskürmesi tipleri
A. Holmes, *Principles of Physical Geology*, Van Nostrand Reinhold Ltd

Stratoyanardağlar, piroklastik akıntılar ile lav akıntıları (*bak.* tablo 1) sonucunda oluşan dik yanardağ konileridir. Bazalttan riyolite kadar değişen volkanik kayaç türlerinden oluşurlar, ama bileşimleri genellikle andezit yapısındadır. Stratoyanardağlar, milyonlarca yıllık ömürleri boyunca binlerce kez püskürebilir. Tipik bir püskürme kül fışkırmasıyla başlar ve kalın, ağdalı lav akıntılarıyla sona erer. Zirveye doğru giderek dikleşen bu yanardağların tepesinde genellikle bir krater bulunur.

Kalkan yanardağlar, lav akıntıları sonucunda oluşan büyük, kubbe (dom) biçimli dağlardır. Çoğunlukla bazalt yapısındadırlar. Kesintisiz püskürmeler sonucunda hızla küçük kalkan yanardağlar oluşabilir, ama daha büyük kalkanlar, 1 milyon yıl gibi geniş zaman aralıklarında gerçekleşen püskürmelerle boşalan lavların zirveden çevreye yayılması sonucunda ortaya çıkar. Bu yanardağlar fazlaca dik değildir, tepeleri görece düzgündür; ama zirvelerinde genellikle tepe benzeri duvarlı kraterlere ya da kalderalara rastlanır.

Denizaltı yanardağları çok çeşitli biçimlerde olabilir, ama çoğu koni biçimli denizaltı dağı yapısındadır. Bazı eski ada yanardağları, batmadan önce aşınma sonucu düzleşmiş ya da deniz düzeyinde bir mercan takkesiyle örtülmüş olabilir. Bu tür düz tepeli deniz dağlarına, denizaltı masadağı (guyo) denir. Bilinen etkin denizaltı yanardağlarının çoğu sığ derinliklerde yer alır. Özellikle Okyanus ortası sırtlar boyunca, birkaç bin metre derinde yer alan pek çok denizaltı yanardağı saptanmıştır; ama daha derinlerde su basıncı püskürmeyi bastırdığından, yanardağ etkinliğini algılamak da güçleşir.

Kalderalar, çapı 1 kilometreyi aşan büyük dairesel ya da oval çöküntülerdir ve bunların çoğu içe doğru göçme sonucunda oluşmuştur. Çoğunda, çöküntüyü çevreleyen dik tepeler bulunur, bazılarının içinde de göller oluşmuştur. Krater ve kaldera terimleri genellikle birlikte kullanılır, ama kalderalar kraterlerden çok daha büyüktür. Hatta, bir kalderanın içinde bir krater oluşabilir, ama tersi olanaklı değildir. Kalkan yanardağların tepesinde de gelişebilen kalderaların, büyük rift püskürmeleri ya da zirvenin hemen altında sığ magma depolarından büyük miktarlarda magma sokulmaları sonucunda oluştuğu sanılmaktadır.

Bileşik yanardağlar, karmaşık yüzey şekilleridir. Bu tür yapılar genellikle belirli bir baca alanının konumunun ya da püskürme tarzının değişmesi sonucunda ortaya çıkar. Bir stratoyanardağ büyük bir patlama krateri oluşturabilir, bu krater daha sonra bir lav domuyla dolabilir ya da bir kalderanın çemberi üzerinde birkaç yeni koni ya da krater oluşabilir. Bir stratoyanardağ bir başka stratoyanardağın üzerine binebilir ve birkaç zirve birden ortaya çıkabilir.

Dışık konileri, görece küçük, gevşek kırıntılardan oluşan, dik koni biçimli yüzey şekilleridir. Dışık boyutundaki taneciklerin püskürdüğü krater genellikle koninin merkezinde yer alır. Dışık konilerini oluşturan kayaçlar genellikle bazalt ya da bazaltlı andezittir. Bunlarda görülen püskürme biçimi ise çoğunlukla Vulcano ya da Hawaii tipidir.

Volkanik alanlarda, çok sayıda genç dışık konisi ya da ayrı birer yanardağ olarak tanımlanamayacak başka volkanik yüzey şekilleri bulunabilir. Eğer magmanın dışarı boşaldığı galeriler geniş bir alana yayılmışsa, bir büyük yanardağ yerine, çok sayıda kısa ömürlü yanardağ oluşabilir. Yeni bir yanardağın ortaya çıkma olasılığının güçlü olduğu bölgelere volkanik alan denir.

Yarık bacaları, daykların (magmayla dolu yeraltı çatlakları) yüzey uzantılarıdır. Daykların çoğu 0,5-2 m genişliğinde ve birkaç kilometre uzunluğundadır. Yarık bacalarını besleyen dayklar, birkaç kilometre derinlikten yüzeye uzanabilir.

Lav domları (yanardağ kubbeleri), lavların yığılmasıyla oluşan, dik yamaçlı kubbe yapılardır. Lav domlarını oluşturan kayaç türleri genellikle andezitler, dasitler ya da riyolitlerdir. Bu yapıları oluşturan ağdalı lavlar, içerdikleri gazların büyük bir bölümünü püskürmeden önce bir biçimde yitirmiştir. Ama gene de bazı lav domlarının, ani bir patlamalı püskürme sonucunda yok oldukları da olmuştur. Birkaç yüz metre yüksekliğinde ve bin metre çapında lav domları vardır.

Yanardağ etkinliği. Yer üzerindeki yanardağ etkinlikleri, birkaç jeolojik bölgede yoğunlaşır. Buraları genellikle taşküreyi (litosfer) oluşturan dev levhaların sınır hatlandır (*bak.* levha tektoniği). Etkin yanardağların yaklaşık yüzde 80'i, levhaların bitiştiği, birbirlerinin üzerine bindiği ve batan levhanın alttaki magmayı yukarı doğru zorladığı bu sınır bölgelerinde yer alır. Ada yayları denen, uzun eğri ada zincirleri de bu dalma-batma bölgelerinde bulunur. Tek bir yay halindeki adaların ya da çift yay biçimindeki adaların içerideki zincirinde yer alan adaların çoğu, patlamalı türden yanardağlardan oluşur. Büyük Okyanus Havzasını çevreleyen bu tür adaların hepsi, bazaltlı ya da andezitli lavların püskürmesi sonucunda deniz tabanından büyüyerek ortaya çıkmıştır. Bazaltlı malzemelerin, batmakta olan levhanın üstündeki mantodan kaynaklandığı; andezitlerin ise, batmakta olan levhanın üstündeki bazaltlı kabuğun ve deniz dibi tortullarının kısmen erimesi sonucunda oluştuğu sanılmaktadır.

İkinci bir etkinlik alanı ise, okyanus ortası sırt sistemidir. Burada levhalar birbirinden uzaklaşmakta, aradaki boşluktan manto magması yükselmekte ve bu magma her iki levhanın sınırları boyunca deniz tabanında bir sırt sisteminin oluşumuna yol açmaktadır. Bu volkanik etkinliğin hemen hemen tamamı sualtında gerçekleşmektedir. Ancak birkaç yerde bu sırtlar suyun üzerine kadar yükselebilmekte ve volkanik etkinlik açıkta sürmektedir. İzlanda, bunun en iyi bilinen örneğidir. Okyanus ortası sırtlarda püsküren magmalar çoğunlukla bazalt yapılıdır.

Levhaların sınır bölgelerinden uzakta bulunan birkaç yanardağ vardır. Bunlardan bazılarının, örneğin Büyük Okyanus levha-

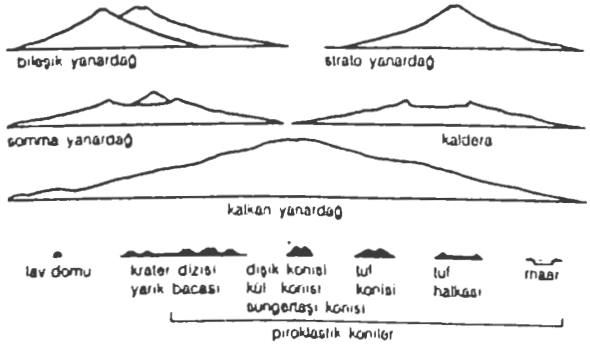

Çizim 2: *Volkanik yüzey şekli profilleri*
Kalkan yanardağ ve onun üstündekiler düşey doğrultuda iki kat büyütülmüştür. Kalkan yanardağın altındakiler ise düşey doğrultuda dört kat büyütülmüştür. Her tipin boyutu kendi içinde çok değişik olabileceğinden, göreli büyüklükler yalnızca yaklaşık ölçeklerde kabul edilmelidir.
T. Simkin, *Volcanoes of the World*, 1981, Smithsonian Institution

sının iç kesiminde yer alan Hawaii'deki volkanik adaların, magmanın yüzeye yükselebileceği bir "kızgın nokta" üzerindeki levha hareketleri sonucunda oluştuğu sanılmaktadır. Bu magmalar, özgün bir yanardağlar zincirine yol açar; zincir üzerindeki her yanardağ, belirli bir doğrultuda bir öncekine göre daha yaşlıdır ve bu doğrultu levhanın o kızgın nokta üzerinden geçen bölümlerinin yönüne işaret eder. Doğu Afrika Rift Vadisinin oldukça etkin yanardağları da Afrika levhasının iç kesimlerinde yer alır; ama, bunların daha farklı bir mekanizma, belki de levha yayılmasının aşırı yavaş ilerlemesi sonucunda oluştuğu sanılmaktadır.

yanardağ ağzı *bak.* krater

yanardağ bombası, volkanolojide, yanardağ etkinliği sırasında püsküren kısmen ya da tümüyle sıvı durumdaki lavın havada katılaşmasıyla ortaya çıkan pıhtılardan oluşan ve çapı 32 mm'den daha büyük gevşek malzeme. Bombanın son biçimini belirleyen, başlangıçtaki büyüklüğü, ağdalılığı ve magmanın hareket hızıdır. Iğ bombası denen bazı türleri futbol topu ya da iplik iği biçimindedir. Tezek ya da gözleme bombası olarak adlandırılan türleri ise teker biçimlidir. Ayrıca şerit biçimli olanları da vardır.

Zayıf ferromagnezyumlu (mafik) magma püskürmeleri sırasında oluşan yanardağ bombaları yere düştüklerinde hâlâ erimiş durumda ya da plastik kıvamdadır. Bunlar kısmen eriyerek aglütinat oluşturabilirler. Eğer dış yüzeyleri kısmen katılaşmışsa, yere çarpma sonucunda çatlak yüzeyli, ekmek kabuğuna benzer yapılar oluşabilir. Birbirine yapışmış (ama erimemiş) yanardağ bombalarından oluşan kayaç çökellerine yığışım (aglomera) denir.

yanardağ penceresi, çevredeki lav alanının üstüne yükselmiş bir tepe ya da dağdan oluşan yüksek kipuka. *Ayrıca bak.* kipuka.

yanardağbilim *bak.* volkanoloji

yanardönerlik, ışığın bir cismin yüzeyinde ya da iç kesiminde girişim yapması nedeniyle, gelme açısı değiştikçe cismin yüzeyinde bir dizi rengin belirmesi olgusu. En belirgin yanardönerlik özelliğine değerli opallerde rastlanır; bu taşta ışık, 1.500-3.000 angström (1 angström = 10^{-10} m) çapındaki düzenli yerleşmiş küresel parçacıklardan oluşan çok ince katmanlarca girişime uğratılır. Adi opaller katmanlı yapıda olmadıklarından ışığı saçılıma uğratırlar, bu nedenle de sütsü bir görünüme sahiptirler. İç yanardönerlik, birbirine çok yakın çatlaklardan ya da farklı bileşime sahip katmanlardan kaynaklanır. Yüzey yanardönerliğine bazı cevher minerallerde de (örn. hematit ve sfalerit) rastlanır.

Yanarsu Çayı *bak.* Garzan Çayı

Yancey, Jimmy, asıl adı JAMES EDWARD YANCEY (d. 20 Şubat 1898, Chicago - ö. 17 Eylül 1951, Chicago, ABD), sol elin ağır, düzenli ve basit bas kalıpları bastığı *boogie-woogie* üslubunu yaratan ABD'li *blues* piyanisti. Öğrencileri Albert Ammons ve Meade "Lux" Lewis aynı kalıpları daha hızlı çalmışlar ve "Yancey Special" olarak anılan bu üslubun yaygınlaşmasında rol oynamışlardır.

Yancey ağabeyinden bir süre ders aldıysa da, daha çok kendi kendini yetiştirdi. Çocuk yaşta şarkıcı ve dansçı olarak ABD ve Avrupa'da turnelere çıktı. 1913'te İngiltere kralı V. George'un isteği üzerine ona bir gösteri sundu. 1919'a değin Siyah takımların liglerinde beyzbol oynadı. 1919'da Estella Harris'le (Mama Yancey) evlendi; 1920, 1930 ve 1940'lar boyunca evlerde verilen partilerde onun şarkılarına eşlik etti. İkisi radyoda (1939) ve New York kentinde Carnegie Hall'da (1948) birlikte şarkı söyledileri ve üç plak doldurdular. Yancey 1925'ten ölümüne değin Chicago White Sox beyzbol stadyumunda saha yöneticisi olarak çalıştı.

Yaşadığı dönemde müziğini çok az kişinin tanımasına karşın başka müzikçileri derinden etkilemişti. Little Brother Montgomery ve Erwin Helfer gibi piyanistlerle çalışan Mama Yancey ise şarkı söylemeyi ve plak yapmayı sürdürdü. 1981'de Carnegie Hall'da bir kez daha dinleyici karşısına çıktı.

Yancheng, Wade-Giles yazımında YEN-CH'ENG, Çin'de, Jiangsu yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzey kesiminde, kıyı bölgesinin doğusunda kent. Günümüzde kıyıdan 40 km içeride yer alır. Ortaçağda denize yakın olduğu halde, 8. yüzyıldan sonra su setleriyle sürekli olarak korunması gerekti. Bu setlerin en ünlüsü 11. yüzyıl başlarında ünlü devlet adamı Fan Zhongyan tarafından yaptırılmıştı. Yancheng 8. yüzyıldan başlayarak kıyı kesimindeki tuzlaları Huai'an ve Yangzhou arasındaki kanala bağlayan suyolu ağının merkezi oldu. Çevresinde çok sayıda tuzlanın yanı sıra tuz tekelini elinde tutan devlete ait depolar vardı. Günümüzde geniş sulama tesisleriyle Doğu Kanalının batısındaki toprakların ekime elverişli hale getirilmesi, kentin bir tarım ürünleri pazarına dönüşmesini sağlamıştır. Nüfus (1990) 296.831.

Yáñez, Agustín (d. 4 Mayıs 1904, Guadalajara - ö. 17 Ocak 1980, México, Meksika), Meksikalı roman ve öykü yazarı. Hukukçu olarak çeşitli devlet görevlerinde de bulunmuştur.

1924 Kuşağı olarak bilinen yazarlar grubunun üyesiydi. Kafka ve Joyce'u İspanyolcaya çeviren Banderas de Provincias grubunda da etkindi. Romanlarını 1940'larda yayımlamaya başladı. Başyapıtı sayılan *Al filo del agua* (1947; Suyun Ucu) adlı romanı, Meksika Devrimi'nden hemen önce tipik bir Meksika köyündeki yaşamı konu alıyordu. Bilinç akışı ve iç monolog tekniklerine yer vermesi ve karmaşık yapısıyla roman 1950'ler ve 1960'ların yeni Latin Amerika romanını haber veriyordu. Yáñez *Al filo del agua*'daki bazı karakterlerin de yer aldığı *La creación* (1959; Yaratılış) romanında ise devrim sonrasında ortaya çıkan yeni kültürel ortamı aktarmaya çalıştı. Bunu 1960'ta *La tierra pródiga* (Savurgan Toprak) izledi. *Las tierras flacas* (1962; Kıraç Topraklar) sanayileşmenin köylü toplumu üzerindeki etkisini, *Tres cuentos* (1964; Üç Öykü) ve *Los sentidos del aire*'de (1964; Rüzgârın Halleri) toplanan öyküleri ise insanın zaman ve uzayla başa çıkma çabasını konu alıyordu. *Obras escogidas* (Seçme Yapıtlar) 1968'de yayımlandı.

Yáñez'in yapıtlarının çoğu, doğup büyüdüğü Jalisco eyaletinde geçer. *Genio y figuras de Guadalajara* (1941; Guadalajara'nın Önemli Kişi ve Karakterleri) adlı yapıtında, Guadalajara kentinin gelişmesinde önemli rol oynamış kişileri ele alır. Denemelerini topladığı *Mitos indígenas* (1942; Yerel Mitler) ve *El clima espiritual de Jalisco* (1945; Jalisco'nun Manevi İklimi) ile *Don Justo Sierra* (1950) adlı yapıtında eleştirel ve duyarlı bir bakış belirgindir.

Yáñez ayrıca Jalisco eyaleti valiliği (1953-59) ve eğitim bakanlığı (1964-70) yapmış ve cumhurbaşkanlığı kaleminde (1962-64) çalışmıştır.

Yang, Chen Ning (d. 22 Eylül 1922, Hofei, Anhui, Çin), Çin asıllı ABD'li kuramsal fizikçi. Paritenin(*) korunumu (temel parçacıkların etkileşiminde uzayda yansıma bakışımı özelliği) ilkesinin parçacıkların bozunumu sürecinde geçersiz olduğunu ortaya koyarak 1957 Nobel Fizik Ödülü'nü çalışma arkadaşı Tsung-Dao Lee ile paylaşmıştır.

Kunming'deki Güneybatı Birleşik Üniversitesi'nde 1942'de lisans, 1944'te lisansüstü

Chen Ning Yang
State University of New York at Stony Brook

öğrenimini tamamladıktan sonra burslu öğrenci olarak 1946'da ABD'ye gitti. Chicago Üniversitesi'nde Edward Teller'in yanında doktora çalışmasını tamamladı (1948); bir yıl da Enrico Fermi'nin asistanlığını yaptı. 1949'da ders vermeye başladığı Princeton'daki Yüksek Araştırma Enstitüsü'nde 1955'te profesörlüğe yükseltildi. 1964'te ABD uyruğuna geçti.

Meslek yaşamının ilk yıllarından başlayarak zayıf etkileşimler üzerinde çalışan Yang'ın en önemli çalışması paritenin korunumu yasasının zayıf etkileşimler için geçerli olmadığını göstermesi olmuştur (1956). Çekirdekteki parçacıkları bir arada tutan kuvvetli etkileşimde ve kimyasal tepkimelerin oluşmasını sağlayan elektromagnetik etkileşimde parite korunduğu ve bu etkileşimler fiziksel süreçlerin pek çoğunda rol oynayan temel etkileşimler olduğu için, bütün fiziksel olguların sağ-sol bakışımı gösterdiği, başka bir deyişle pariteyi koruduğu o güne değin çok doğal bir ilke olarak kabul edilmişti. Bu ilkenin geçerliliğinin doğal bir sonucu olarak, bir olayın sağ-sol bakışımlısının, bir başka deyişle "ayna görüntüsü"nün de geçerli bir fiziksel olay kabul edilmesi gerekiyordu. Yang ve Lee karşıt pariteli olarak bozundukları için o güne değin farklı parçacıklar olduğu sanılan teta mezon ile tau mezonun gerçekte aynı parçacık olduğunu öne sürdüler (bu parçacık günümüzde K mezon ya da kaon olarak adlandırılır). Paritenin korunumu yasası bir parçacığın pariteleri karşıt olacak biçimlerde bozunmasına olanak tanımadığından, Yang ve Lee'nin bu görüşü paritenin korunumu yasasının en azından zayıf etkileşimler için geçersiz olduğu anlamına geliyordu. İki fizikçinin bu varsayımın sınanması için önerdikleri deneyler 1957'de Columbia Üniversitesi'nden Chien-shiung Wu tarafından yapıldı ve Yang ile Lee'nin kuramsal bulguları deneysel olarak doğrulandı.

İstatistiksel mekanik ve çok yüksek enerjili temel parçacık tepkileşimleri gibi konularda da bilime önemli katkıları bulunan Yang, 1965'te Stony Brook'taki New York Eyalet Üniversitesi'nde profesörlüğe getirildi. 1957'de Einstein Ödülü'nü, 1980'de de

Rumford Ödülü'nü aldı. Makale, anı ve mektuplarının bir bölümü *Selected Papers 1945-80 with Commentary* (1983; Seçilmiş Yazılar 1945-80 ve Açıklamalar) adıyla yayımlanmıştır.

Yang Di, Wade-Giles yazımında YANG TI, asıl adı YANG GUANG. Wade-Giles yazımında YANG KUANG ya da YANG YING, soy sıfatı (SUI) GAO ZI. Wade-Giles yazımında (SUI) KAO TSU (d. 569 - ö. 618, Çin), Sui hanedanından (581-618) gelen ikinci ve son Çin imparatoru (604-618). Hükümdarlığı sırasında ülkede kanallar ve büyük saraylar inşa edilmiştir.

Babasını ve ağabeyini öldürerek tahta geçtiği kabul edilir. 608'de güneydeki pirinç üretim bölgelerini kuzeydeki Pekin'e bağlayan büyük bir kanal yaptırdı; 610'da daha da genişlettiği bu kanal, Büyük Kanal'ın(*) temelini oluşturdu. Çin'i İç Asya'dan ayıran Çin Seddi'ni büyük masraflarla yeniden inşa ettirerek ülkenin kuzey sınırlarının savunmasını güçlendiren Yang Di, azalan kaynaklarını sonuna kadar zorlayarak görkemli saraylar da yaptırdı. Bu arada sınırlarını kuzeyde Asya'nın içlerine, güneyde de bugün Vietnam'ın bulunduğu topraklara kadar genişletti. Ama 612-614 arasında Kore'ye düzenlediği üç seferin de bozgunla sonuçlanması ülke içinde ciddi ayaklanmalara yol açtı. Güney Çin'e kaçmak zorunda kalan Yang Di sonunda orada öldürüldü. 617'de yönetime karşı ayaklanmış olan Li Yuan (soy sıfatı Gao Zu[*]) ülkenin birliğini yeniden sağlayarak Tang hanedanını (618-907) başlattı.

Yang Guifei, Wade-Giles yazımında YANG KUEI-FEI (ö. 756, Mawei, Çin), Tang hanedanından gelen Çin imparatoru Xuan Zong'un (hd 712-756), yönetimde etkili olmuş cariyesi. Güzelliğiyle ün salmış, birçok şiire ve oyuna konu olmuştur.

Yüksek bir devlet görevlisinin kızıydı. Xuan Zong'un oğlunun cariyesi oldu. Yang Guifei'den hoşlanan imparator, oğlunu onu kendine bırakmaya zorladı. Kısa süre sonra Yang'ın yanı sıra iki kardeşi daha imparatorluk haremine girdi; erkek kardeşi Yang Guoz-hong da bakan oldu.

Yang Türk kökenli komutan An Lushan'ın yükselmesinde de önemli rol oynadı. Onu evlat edindiyse de, aslında âşığı olduğu söylenir. Yang'ın kardeşinin gücünü çekemediği için sonunda imparatora karşı büyük bir ayaklanma başlatan An Lushan 756'da başkenti ele geçirince Xuan Zong saray çevresiyle birlikte güneye kaçtı. İmparatorluk askerleri yenilgiden sorumlu tuttukları Yang ile erkek kardeşini yolda öldürdüler.

Yang Xiong, Wade-Giles yazımında YANG HSIUNG (d. İÖ y. 53, Chengdu yakınları, Sichuan - ö. İS 18, Changan [bugün Xi'an], Shaanxi, Çin), *fu*(*) türündeki şiirleriyle tanınmış Çinli şair ve filozof.

Fu yazmaya gençlik yıllarında başladı. Kırk yaşından sonra imparatorluğun başkenti Changan'a (Xi'an) yerleşti ve şair olarak kazandığı ün sayesinde sarayda mevki edindi. Sonraki yıllarda daha çok felsefeyle ilgilendi, Konfüçyüsçülük ve Taoculuktan etkilendi. İnsan doğasının özünde iyi olduğunu savunan Mengzi ile, özünde kötü olduğunu savunan Xun-Zi gibi Konfüçyüsçü filozofların aşırı tutumlarından kaçınarak, insan doğasını iyi ile kötünün bir karışımı olarak ele alan bir öğreti geliştirdi. Başlıca felsefe yapıtları, ahlak ve tarih gibi konulara ayrılmış 13 bölümden oluşan *Fa-yan* ile Konfüçyüsçülüğün beş klasiğinden biri olan *Yi Jing*'in (Dönüşümler Klasiği) biçimsel özelliklerini taklit eden 15 denemelik *Taixuan jing*'dir.

Yang Xiuqing, Wade-Giles yazımında YANG HSIU-CH'ING (ö. 2/3 Eylül 1856, Nanjing), siyasal ve dinsel nitelikli Taiping Ayaklanması'nın(*) başkomutanı.

Önceleri odun satıcısıydı. Taipinglere ayaklanmadan kısa bir süre önce katıldı ve hızla yükseldi. Hareketin önderi Hong Xiuquan tarafından "Doğu Kralı" (*Tongwang*) unvanıyla başkomutanlığa getirildi. Taiping kuvvetlerini düzenli bir ordu biçiminde örgütleyerek geniş bir casusluk ağı kurdu. Tanrı'nın küçük oğlu olduğunu ve Çin'i kurtarmak üzere dünyaya gönderildiğini söyleyen Hong'u taklit ederek konumunu güçlendirmeye çalıştı. Kendinden geçtiği nöbetler sırasında Tanrı'nın ağzından konuştuğunu ileri sürmeye başladı. Casusların verdiği bilgilerden yararlanarak harekete ihanet edenleri kolayca açığa çıkarması, belirli bir inandırıcılık kazanmasını sağladı. Taiping ordusunun kuzeye ilerleyerek 1853'te Nanjing'i ele geçirmesinde önemli rol oynadı. İmparatorluk başkenti Pekin'i almaya yönelik harekât sürerken, Hong tarafından devlet işlerinin başına getirildi. Giderek bütün yetkileri elinde toplayınca, Hong'un emriyle idam edildi. Yandaşlarını hedef alan kanlı sindirme hareketi, Taiping önderlerinin birbirine düşmesine ve hareketin zayıflamasına yol açtı.

Yang Yan (d. 727 - ö. 781, Çin), Tang hanedanından İmparator De Zong'un (hd 779/780 - 805) bakanı. Soylu sınıfların gücünün kırılmasını ve o tarihe değin vergiden bağışık olan soylulara ait büyük mülklerin tasfiyesini sağlayan yeni bir vergi sistemini yürürlüğe koymuştur. Yang yalnızca köylülerden alınan çeşitli toprak, emek ve ürün vergilerini kaldırarak bunların yerine toprağın sahibinin kim olduğuna bakılmaksızın yılda iki kez, 6. ve 11. aylarda toplanan bir çifte vergi koydu. Bu vergi 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna değin özü değişmeden yürürlükte kaldı. Yang, onu çekemeyen bir bakanın kendisini rüşvet almak ve yolsuzluk yapmakla suçlaması üzerine intihar etti.

Yang Zhu, Wade-Giles yazımında YANG CHU (d. İÖ 440 - ö. İÖ 360 ?, Çin), Çin'in ilk Taocu filozoflarından. Çin düşünce tarihinde, hazcı (hedonist) eğilimleriyle edindiği kötü ünün nesnelliği kuşkuludur. Bunda Konfüçyüsçü filozof Mengzi'nin (İÖ y. 371 - y. 289) değerlendirmelerinin payı büyüktür.

Yang Zhu, zevk peşinde koşmayı değil, doğallığı savunuyordu. Ona göre yaşamla başa çıkabilmenin en iyi yolu, doğal akışını engellememekti. İnsanın haz duyarak yaşaması kendine karşı bir göreviydi, çünkü ancak böylece doğaya uygun yaşayabilirdi. Aşırı zevk düşkünlüğü kişinin kendini katı kurallarla sınırlaması kadar doğaya aykırı bir davranıştı. Başkalarının yaşamına olumlu ya da olumsuz gerekçelerle karışmak söz konusu olamazdı.

yangban (Kore dilinde "iki grup"), Kore'de, Yi hanedanı döneminde (1392-1910) en yüksek toplumsal sınıf. *Munban* denen sivil görevlilerle *muban* denen askeri görevlilerden oluşurdu. Devlet memurluğu sınavlarının *munkva* (sivil) ve *mukva* (askeri) olmak üzere iki kategoride yapıldığı Korya hanedanı döneminde (935-1392) ortaya çıkan terim, Yi hanedanı zamanında toprak sahipleri sınıfını kapsayan bir anlam kazandı. Bu dönemin katı hiyerarşik toplumsal yapısı dört toplumsal sınıfa dayanıyordu: *Yangban*, *çungin* (ara sınıf), *sangmin* (avam) ve *çanmin* (alt sınıf).

Devlet, *yangban* sınıfından olanlara toprak ve düzenli gelir gibi birçok ayrıcalık tanımıştı. Bu ayrıcalıklar, rütbe ve statüye göre verilirdi. Memurluk sınavına yalnızca *yangban* üyeleri girebilirdi. Askerlik ve angaryadan bağışık olan *yangban* üyelerinin kölelerine istedikleri cezayı verme hakları vardı.

Öte yandan *yangban* için katı kurallar geçerliydi. Üç kuşak boyunca hiçbir üyesi devlet memurluğuna alınmayan aile, *yangban* konumunu yitirirdi. Ayrıca *yangban* üyesi kişiden her zaman nazik ve dürüst, yüce bir dava için canını vermeye hazır olması, düştüğü durum ne olursa olsun gururundan vazgeçmemesi beklenirdi.

Giderek yozlaşan ve toplumsal gelişme önünde engel oluşturan *yangban* sistemi, 1894'teki reformlar sırasında kaldırıldı.

yangın alarmı, yangın durumunu bildiren uyarı düzeneği. İlk uyarı sistemleri, gözetleme kulelerinden oluşuyordu. Elektrik enerjisinin kullanılmaya başlamasından sonra kent sokaklarında ve okul gibi kurumlarda çıkan yangınlar, bu yapılar ile itfaiye arasına döşenen kablolar aracılığıyla bildirilmeye başladı. Günümüzde bazı yerlerde bu tür alarm sistemlerinden hâlâ yararlanılmakla birlikte, modern alarm sistemlerinin çoğu termostatlı otomatik düzeneklerdir. Bu aygıtlar, belirli bir sıcaklık düzeyine ulaşıldığında ya bir alarm zilini çalar ya da itfaiyeye yangınla ilgili bilgiyi ulaştırır. Bazı alarm sistemleri, termostatta hızlı bir sıcaklık yükselmesi ortaya çıkınca harekete geçecek biçimde tasarımlanmıştır. Termostat, genellikle sıcaklık artışından en çabuk etkilenebilecek yer olan tavana ya da oraya yakın bir yere yerleştirilir. Bir başka alarm sistemi ise fotoselle harekete geçirilir. Duman odayı kararttıkça alarm sistemi harekete geçer. Son derece duyarlı bir başka araç ise, belirli bir bölmedeki havayı iyonlaştıran az miktarda radyoaktif madde içerir. Bu araç kullanıldığında sürekli olarak uygulanan düşük bir gerilim küçük bir elektrik akımının iyonlaştırılmış havadan geçmesine yol açar. Yanma sonucunda ortaya çıkan gazların sisteme girmesiyle akım azalınca alarm harekete geçer.

yangın çıkartma, bir bina ya da yapıyı, biçilmiş ya da biçilmemiş ekini, bir tahıl ve yiyecek yığını ya da ambarını ateşe vererek yakma. Türk Ceza Kanunu'na göre, bu eylemleri işleyenler 3-6 yıl arasında ağır hapis cezasına çarptırılır. Fail yakılan şeyi korumakla yükümlüyse, cezası artırılır. Yakılan şeyin değerinin azlığı cezanın indirilmesini gerektirir. Oturmak için kullanılan binaların, kamuya ait ya da kamunun kullanmasına ayrılmış yerlerin, imalathanelerin, demiryolu ulaşım araçları ile ormanların yakılması durumunda suç ağırlaşır. Devlete ait yapılarda kasten yangın çıkartılırsa, ceza artırılır. Sigorta bedeli almak ya da haksız bir çıkar sağlamak için kendi malını ateşe vermek, cezayı ağırlaştırıcı nedenlerdendir. Eylem başkasının yaşamını tehlikeye sokmuş ya da ölüme neden olmuşsa, ayrıca geceleyin bir genel tehlike, felaket ya da heyecan anında işlenmişse, faile daha fazla ceza verilir.

yangın fırtınası, sürekli ve yoğun yangın ortamının yol açtığı şiddetli ısıl taşınım akımı. Belirgin özelliği, alevin yüzeyi yutarcasına içe çekmesidir. Kimi zaman, sıvı yakıt alevlerinin ısıttığı hava, tornadoyu andıran burgaçlanmalara yol açar. Böyle bir yangına müdahale etmek güçtür. Bu yangınlar, ancak çevrede yanabilen her şeyin yanması ya da yok edilmesiyle söndürülebilir.

yangın merdiveni, yangın durumunda yüksek bir yapıdan kaçmayı sağlayan merdiven. En çok yapıların dışında düzenlenir ve demirden yapılır. Yangından kaçış, yapıları her kat hizasında boydan boya dolanan balkonlar yapılarak da kolaylaştırılır. Böylelikle yangının olduğu bölgeden yangın merdivenine ulaşılarak ya da komşu bir yapıya geçilerek kaçılabilir. Ama yangından en güvenilir kaçış yapının içinde ya da dışında yer alan, tümüyle kapalı, alevlere karşı korumalı ve yalnızca yangın durumunda kullanılacak ayrı bir merdivenle sağlanır.

yangın önlemleri ve denetimi, yangınların önlenmesi, saptanması ve söndürülmesi için yapılan çalışmalar. Yangınların nedenlerinin araştırılması, halkın yangın tehlikeleri konusunda eğitilmesi ve yangınla mücadele donanımının iyileştirilmesi çalışmalarını da kapsar.

I. Dünya Savaşı sonrasına değin yangın önleme çalışmalarına yetkililerce fazla önem verilmedi. İtfaiye örgütleri yalnızca yangınların söndürülmesiyle ilgileniyordu. Daha sonra birçok kentte bir tür yangın önleme birimi kuruldu. Bunların görevi genellikle halkı yangın konusunda bilinçlendirmek, yapı ve makine üretiminde ve sanayi etkinliklerinde yangın önlemlerinin hesaba katılmasını sağlamak, yangın nedenlerini azaltmak ve yangının etkilerini olduğunca azaltmak amacıyla yapıları yangın söndürücü alet ve sistemlerle donatmaktı.

Yangınların çıkış nedenleri ve yangın anında alınacak etkili önlemler konusunda halkın bilgisinin artırılması, yangın önlemleri programının başarılı olmasında büyük önem taşır. Yangın çıkma olasılığını ve çıkan yangının etkisini azaltmak için birçok kentin imar yönetmelikleri yangın güvenlik yönergeleri de içerir. Yapılar, yangınların yayılmasının önlenmesi için belirli alanların ayrılabileceği ve kapatılabileceği biçimde tasarlanır. Yapılarda yangın önleme aletleri, alarm sistemleri bulundurulur ve çıkış yerleri göze çarpacak biçimde belirtilir. Yangına yol açabilecek ya da yangın halinde patlayabilecek alet ve donanım ayrı yerlerde tutulur ve yangın söndürme donanımı düzenli aralıklarla denetlenip yenilenir. Güç tutuşan inşaat malzemeleri de geliştirilmiştir. Kolay yanabilir maddeler olan tahta ve kumaş için geliştirilmiş yanmayan boya ve kimyasal maddeler bunlara örnektir.

Yangının tehlikeli sonuçlarını azaltmak için alınacak en temel önlem bir alarm sistemi kurulmasıdır. Kamu yapılarının birçoğu, yangın çıktığında otomatik olarak su püskürtmeye başlayan sistemlerle donatılmıştır.

Yangın söndürücülerden, itfaiye örgütleri tarafından kullanılan çok gelişmiş taşınabilir aygıtlara kadar pek çok yangın söndürme donanımı vardır. Bunlardan en yaygın olanı, hortum, merdiven, su tankı ve çeşitli aletlerle donatılmış itfaiye arabasıdır. Yangın merdivenleri taşıyan kurtarma kamyonlarının yanı sıra, hidrolik düzeneklerle yükseltilen platformların bulunduğu başka araçlar da kullanılır. Gemi ve rıhtımlardaki yangınları söndürmek için de itfaiye gemilerinden yararlanılır.

Yangın söndürmede sudan başka sıvı ve bileşikler de kullanılır. Petrol yangınlarının söndürülmesinde köpüklü bileşiklerden yararlanılır. Yüzey gerilimini azaltan kimyasal bir bileşim olan "ıslak" su, yüzeye yapışan köpük biçimine getirilerek yangının kaynağına yakın bir nesnenin dış yüzeyini korumak amacıyla kullanılabilir. Yapışkan maddelerin suyla karıştırılmasıyla elde edilen "koruyucu" su, ısı soğurucu, yoğun bir kat oluşturur. Su kullanılamayan ya da ateşin boğularak söndürülmesi gereken durumlarda, karbon dioksitten yararlanılır. Elektrikten çıkan yangınların ve yanan sıvıların söndürülmesinde kuru kimyasallar, magnezyum ve fosfor gibi metal yangınlarında ise kuru toz bileşikleri gereklidir. Oda sıcaklığında sıvı gaz ya da buharlaşan sıvı halini alan halojen hidrokarbonlar (yaygın adıyla "halonlar"), alevlerin zincirleme biçimde yayılmasını önler. Kapalı yerlerdeki yangınlarda su buharından, gaz, toz ya da buhardan oluşan yangınlarda ise çeşitli gazlardan yararlanılır.

Yangın söndürmede yaygın bir yöntem, "üstten ve alttan mücadele"dir. Bir yandan (eğer olabiliyorsa) yapının içine girilerek alttan, öte yandan da yangının üst katlara sıçramasını önlemek amacıyla üstten mücadele yürütülür. Genellikle su tanklı itfaiye araçlarının kullanıldığı kırsal kesimlerde, zaman faktörü daha da önem kazanır. Çalılık, otlak ve orman yangınlarında da çoğunlukla bina yangınlarında kullanılan araçlardan yararlanılır. Bu tür yangınlarda bazen uçaklardan alevlerin üzerine yanmayı yavaşlatıcı sulu çamur ve su karışımları atılır.

yangın sigortası, taşınır ya da taşınmaz malların yangın nedeniyle uğrayabileceği zararları karşılayan sigorta türü. Sigorta bedeli karşılığında sigorta eden, bir yangın çıkması durumunda sigortalının zararını karşılamayı kabul eder. Standart poliçede karşılık, aşınma ve yıpranma payı çıkarılarak eski malı yerine koyma maliyetidir. İş aksaması gibi dolaylı zararlar da ayrı bir sözleşmeyle sigorta kapsamına alınabilir. Ödenecek sigorta primi, binanın kurulu olduğu yerdeki yangın koruma sisteminin kalitesi, inşaatın tipi, bina içindeki faaliyet türü ve binanın dışarıdan gelebilecek etkilerle zarara uğrama derecesi gibi etkenlere göre belirlenir. Muhasebe kayıtları, para, senet ve değerli kâğıt gibi taşınmaz mallar çoğu kez yangın sigortasının kapsamı dışında bırakılır ya da sigortalanamaz sayılır. Savaş, istila, ayaklanma, devrim, hırsızlık ve sigortalının ihmali gibi nedenlerle ortaya çıkan zararlar da genellikle sigorta kapsamı dışında tutulur. Sigortalı tehlikeyi artırıcı herhangi bir şey yapmış ya da mülk belli bir süreden fazla boş kalmışsa sigorta askıya alınır.

yangın söndürücü, küçük yangınları söndürmekte kullanılan taşınabilir ya da hareket ettirilebilir aygıt. Yanmakta olan maddeleri soğutan bir bileşiği ateşe sıkarak alevi oksijensiz bırakma ya da alev içinde oluşan kimyasal tepkimeleri engelleme ilkesine dayalı olarak çalışır. Aleve püskürtülen bileşik tek başına su, su ile bazı kimyasal maddelerin (soda-asit çözeltileri ya da köpük) karışımı ya da tek başına bazı kimyasal maddeler (karbon tetraklorür, karbon dioksit, kuru kimyasal maddeler) olabilir.

Yangın söndürmede kullanılan su, buhar haline dönüşerek hem alevlerdeki ısıyı soğurur, hem de alevlerin havayla temasını önler. Basit yangın söndürücülerin çoğu, el pompaları ya da suyun bir hortum ağzından püskürtülmesini sağlayan bir sıkıştırılmış gaz kaynağıyla donatılmış küçük tanklardır. Çok hızlı ve kolay yanan maddelere (örn. döşemeler) karşı etkililiğini artırmak amacıyla suya, oksijenin alevlere ulaşmasını önleyen bir köpük katmanı oluşturan bir katkı maddesi ya da bir antifriz gibi nemlendiriciler eklenebilir. Karbon dioksit, yangın söndürücülerde yaygın biçimde kullanılan bir püskürtücü gazdır; püskürtme işlemi sıvı karbon dioksitin bulunduğu bir kartuşun mührünün delinmesiyle gerçekleştirilir.

Yangın söndürücülerde su dışında kullanılacak bileşiklerin belirlenmesinde göz önünde bulundurulan öbür etmenler, maliyet, dayanıklılık, zehirlilik oranı, temizlenme kolaylığı ve elektrik tehlikesinin olup olmadığıdır. Küçük yangınlar, yanmakta olan maddenin özelliklerine göre sınıflandırılır. A sınıfı yangınlar odun, kâğıt ve benzerlerinin; B sınıfı yangınlar parlayıcı sıvıların (yemeklik yağlar ve tinerler gibi); C sınıfı yangınlar elektrikli donanımların; D sınıfı yangınlar ise sodyum ve magnezyum gibi tepkinlik derecesi yüksek metallerin yanmasıdır. Sulu yangın söndürücüler yalnız en çok rastlanan yangın türü olan A sınıfı yangınların söndürülmesinde kullanılır. A, B ve C sınıfı yangınlar karbon dioksit, halonlar(*) gibi halojenli hidrokarbonlar ya da sodyum bikarbonat ve amonyum dihidrojen fosfat gibi kuru kimyasal maddelerle denetim altına alınabilir. D sınıfı yangınlara karşı genellikle kuru kimyasal maddeler kullanılır.

Yangiyul, Özbekistan'da Taşkent yönetim biriminde (*oblast*) kent. Taşkent vahasının ortasında yer alır. Kaunçi-Tepe adlı eski bir yerleşmenin bulunduğu yerde kurulan ve başlangıçta Kaunçi adlı küçük bir köy olan Yangiyul, Taşkent'e yakınlığı ve Büyük Özbekistan Karayolu'yla Taşkent-Semerkand demiryolu üzerindeki konumu sayesinde I. ve II. Dünya savaşları arasında hızla gelişti. Kent, günümüzde başta gıda sanayisi olmak üzere canlı bir hafif sanayi merkezidir. Nüfus (1991 tah.) 56.900.

Yangon, RANGOON olarak da bilinir. Myanmar'ın (eskiden Birmanya) başkenti. Andaman Denizine açılan Martaban Körfezinin 40 km kuzeyinde, Irrawaddy Irmağının doğu ağzını oluşturan Yangon (Hlaing) Irmağının doğu (sol) yakasında yer alır. Ülkenin en büyük kenti, başlıca sanayi ve ticaret merkezidir. Yurtdışında 1989'a değin daha çok Rangoon olarak biliniyordu. Bu tarihte Myanmar hükümeti başka ülkelerden, kentin adının Birman dilindeki söylenişini yansıtan Yangôn biçimindeki yazımın kullanılmasını istedi.

Yangon'un kent alanı deltadaki alüvyonlu bir düzlük ve bunun çevreledığı bir sırttan oluşur. Eski yerleşim birimleri sırtta, modern kent ise alüvyonlu düzlükte kuruludur. Daha sonraki yapılaşmalar hem sırtta, hem de alüvyonlu düzlükte gelişmiştir. Yörede sıcak, nemli ve çok yağışlı bir iklim hüküm sürer.

Cantonment olarak bilinen ve imar planı 1852'de İngiliz yönetimince hazırlanan kent merkezi, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu caddelerle birbirinden ayrılan, her biri 245 m x 262 m boyutlarında düzenli bloklardan oluşur. Kent nüfusunun 20. yüzyılda gösterdiği artışla birlikte kuzey, doğu ve batı kesimlerde ortaya çıkan yeni yerleşim bölgeleri kent alanını büyük ölçüde genişletmiştir.

Kentin en ilginç yapısı kent merkezinin 1,5 km kadar kuzeyindeki bir tepede kurulu olan Shwe Dagon Pagodası adlı büyük Budacı tapınak kompleksidir. Pagodanın kendisi tuğladan yapılmış ve bütünüyle altınla kaplanmış bir *stupa*'dır. Bu yapı 51 m'lik tepenin üstünde 99 m'yi bulan yüksekliğiyle kente egemen bir konumdadır. Yangon'da bulunan öteki önemli dinsel yapılar arasında Dünya Barışı (1952), Sule ve Botataung pagodaları sayılabilir.

Kent merkezine genellikle üç-dört katlı tuğla binalar egemendir; kentin dış mahal-

lelerinde ise geleneksel ahşap yapılar yaygındır. Sömürge döneminden kalma kırmızı tuğlalı eski yapıların başında Bakanlar Binası, Adalet Sarayı, Yangon Genel Hastanesi ve Gümrük Binası gelir. Başlıca modern yapılar ise Hükümet Binası, kent merkezindeki büyük mağazalar, Politeknik Okul, I. Tıp Enstitüsü ve Insein'deki Yangon Teknoloji Enstitüsü dür.

Irmak boyunca ülkenin en büyük pirinç işleme fabrikaları ve bıçkıhaneleri sıralanır. Dokuma ürünleri, sabun, kauçuk eşya, alüminyum, demir ve çelik levha üreten büyük sanayi kuruluşları devletin mülkiyetindedir. Gıda işleme ve giysi üretimi gibi küçük sanayi dalları ise özel kişilere ya da kooperatiflere ait şirketlerin elindedir.

Kent merkezinin kuzeyine düşen Kraliyet Gölü (Kandawgyi) ağaçlıklı bir parkla çevrilidir. Yakınında kentin hayvanat ve botanik bahçeleri yer alır. Bogyoke Aung San Müzesi ile Ulusal Sanat ve Arkeoloji Müzesi kentin en önemli müzeleridir. Kentte birkaç stadyum vardır. 1920'de kurulan Yangon Üniversitesi 1964'te Fen ve Edebiyat Üniversitesi adıyla yeniden düzenlenmiştir.

Myanmar'ın dış ticaretinin yüzde 80'den fazlası Yangon'dan yürütülür. Başlıca ihraç malları pirinç, tıkağacı ve metal cevherleridir. Kent aynı zamanda ülkedeki demir, kara ve hava yollarıyla ırmak ulaşımının merkezidir. Kuzeydeki Mingaladon'da bir uluslararası havalimanı vardır.

Yangon yüzyıllar boyunca bir hac merkezi olan Shwe Dagon Pagodası'nın çevresinde gelişen yerleşmeyle ortaya çıktı. Başlangıçta Dagon olarak anılan yerleşme 15. yüzyıl başlarında Mon kralınca kasaba statüsüne yükseltildi. Myanmar tahtının son hanedanını başlatan Kral Alaungpaya 1750'lerin ortalarında ülkenin güney kesimindeki toprakları fethettikten sonra bir limana dönüştürdüğü kasabaya "Çekişmenin Bitişi" anlamında Yangon adını verdi. Daha sonraları İngiliz kuvvetlerine eşlik eden Arakanlı bir çevirmen bu adın İngilizce yazım biçimini Rangoon olarak aktardı. 19. yüzyıl başlarına gelindiğinde kasabada canlı bir gemi yapım sanayisi ve bir İngiliz ticaret merkezi vardı. I. İngiltere-Birmanya Savaşı'nın çıkması üzerine 1824'te İngiliz kuvvetlerince alınan Rangoon iki yıl sonra Birmanya'ya geri verildi. İngilizler 1852'de yeniden ele geçirdikleri kenti ülkenin güney kesimini içine alan Aşağı Birmanya'nın yönetim merkezi yaptılar. Rangoon bütün Birmanya'nın İngiliz yönetimine girdiği 1886'da başkent oldu ve böylece önemi arttı.

Büyük bir depremin ve deniz baskınının 1930'da yıkıma uğrattığı kent II. Dünya Savaşı sırasında Müttefikler ve Japonlar arasındaki önemli çarpışmalara sahne oldu. Savaşın ardından yeniden inşa edildi. Myanmar'ın 1948'de bağımsızlığa kavuşmasından sonra da başkent olarak kaldı. Ama İngiliz yönetimi altında Güney Asya'nın en büyük limanlarından biri olarak taşıdığı ticari önemi koruyamadı. Sonraki yıllarda Myanmar hükümetlerinin dışa kapanma yönünde politikalar izlemesi nedeniyle kentin ekonomik canlılığı da geriledi. Kent alanı 199 km²'dir. Nüfus (1983) 2.513.023

yangqin, Wade-Giles yazımında YANG-CH'IN. tellerine kauçuk ya da deri kaplı bambu sopalarla vurularak çalınan Çin santuru. Tahtadan ses tablası yamuk biçimindedir. Bu tablada dört ya da beş eşik bulunur. Her eşiğin üstünde bir takım tel vardır; bunlar birbirlerinden tam seslerle ayrılmıştır. Bitişik eşiklerdeki tel takımları beşli aralıklarda akort edilerek bütün perdelerden kromatik bir dizinin çalınabilmesi sağlanır.

Yangquan, Wade-Giles yazımında YANG-CH'ÜAN. Çin'de, Shanxi yönetim bölgesinin (*sheng*) doğusunda kent ve yöre düzeyinde belediye (*shi*). Dört bir yandan Jinzhong yöresiyle (*diqu*) çevrilidir.

Yangquan 20. yüzyıla değin yakınındaki Pingding kentinin gölgesinde önemsiz bir köy olarak kaldı. Zengin Shanxi kömür yataklarının merkezinde yer alan yerleşme, Hebei yönetim bölgesindeki Shijiazhuang'dan Shanxi'deki Taiyuan'a giden demiryolunun yapımından sonra kok kömürü ve antrasit üretilen önemli bir madencilik merkezi durumuna geldi. Bugün kentte üretilen kömürün büyük bölümü hem yerel olarak, hem de Taiyuan'da elektrik enerjisi üretiminde kullanılır.

Shanxi'li bir savaş ağası olan Yan Xishan'ın 20. yüzyılın ilk yarısında Yangquan'da kurduğu demir-çelik fabrikası yörede gelişen savaş sanayisinin temelini oluşturdu ve 1920'lerle 1930'lardaki ekonomik bunalım yıllarında üretime ara vermeyen az sayıdaki demir-çelik işletmesinden biri oldu.

1949'dan sonra yapılan araştırmalar sonucunda çevrede zengin antrasit, demir cevheri, pirit ve ateşe dayanıklı kil yataklarının bulunduğu anlaşıldı. Zamanla önemli bir demir üretim merkezi durumuna gelen Yangquan'da bugün Taiyuan ve Tianjin'deki çelik fabrikalarında kullanılan pik demir üretilmektedir. Nüfus (1990) 362.268.

Yangtze Irmağı, Çince CHANG JIANG. Wade-Giles yazımında CH'ANG CHIANG. Çin'in ve Asya'nın en uzun, Nil ve Amazon'dan sonra dünyanın üçüncü uzun ırmağı (6.300 km). Çin'in batısında, Tibet Platosundan doğan ırmak, genel olarak kuzey-doğu doğrultusunda akarak Çin'in 12 yönetim bölgesinden geçtikten sonra Doğu Çin Denizindeki deltasına ulaşır. Çığırının dörtte üçünden fazlasında dağlar arasından akar. Aşağı çığırında ise büyük Kuzey Çin Ovasının güney kenarından geçer.

Yangtze Irmağının havzası 1.959.000 km²'lik bir alanı kaplar. Irmak sekiz ana kolundan Yalong, Min, Jialing ve Han ırmaklarını sol yakadan; Wu, Yuan, Xiang ve Gan ırmaklarını ise sağ yakadan alır. Çok büyük miktarlarda su taşıyan Yangtze Irmağının ağzındaki yıllık ortalama debisi 34.000 m³/sn'dir. Irmak her yıl denize boşalttığı yaklaşık 1 trilyon m³ suyla, dünyada dördüncü sırada gelir. Yaz aylarındaki muson yağmurları döneminde Yangtze Irmağı ve kolları büyük taşkınlara yol açar. Ana kollarından birinin ya da birkaçının ırmakla aynı zamanda taştığı dönemlerde, tarihte birçok kez olduğu gibi güçlü ve yıkıcı sel dalgaları oluşabilir.

Yangtze Havzasının eşitsiz bir nüfus dağılımı vardır. Havzada nüfusun en yoğun olduğu kesimler, ırmağın Çin'in orta ve doğu kesimlerindeki bölümüyle buradaki kollarının kıyılarında uzanan ovalar, en düşük olduğu kesimler ise batıdaki dağlık bölgelerdir. Nüfusu 2 milyonu aşan Şanghay, Nanjing, Wuhan, Chongqing ve Chengdu gibi büyük kentler Yangtze Havzasında yer alır. Çin'in tahıl ambarı olarak görülen Yangtze Havzasında pirinç üretiminin yüzde 70'i de dahil olmak üzere ülkedeki tarımsal üretimin yaklaşık yarısı gerçekleştirilir. Pirinç dışındaki önemli ürünler arasında buğday, arpa, mısır, baklagiller ve kenevir sayılabilir. Havzadaki ırmaklarda ve Dongting, Poyang ve Tai gibi büyük göllerde bol miktarda ticari değeri olan balık yaşar. Balıkçılık gelişmiştir ve bölge halkının büyük çoğunluğu için önemli bir geçim kaynağıdır. Çin'in iç kesimlerindeki ana suyolu olan Yangtze Irmağı iç bölgelerdeki ve deniz kıyısındaki limanları öteki büyük kentlere bağlayarak, başlıca merkezleri Nanjing, Wuhan ve Chongqing kentleri olan önemli bir ulaşım ağı oluşturur. Irmağın 2.700 km'lik bölümünde yoğun biçimde yük ve yolcu taşımacılığı yapılır; büyük gemiler ırmağın ağzından 1.100 km içeridek Wuhan'a kadar ilerleyebilir.

Yangtze Irmağı vadisi 1930'lara değin İngilizlerin nüfuz alanı içinde sayılmış, 1937-45 arasında ise ırmağın yaklaşık 1.600 km'lik bölümü Japonların denetimi altında kalmıştır.

Yangtze Ovası, Çince CHANG JIANG PINGYUAN. Wade-Giles yazımında CH'ANG CHIANG P'ING-YÜAN. Çin'de Hubei yönetim bölgesindeki Yichang'ın doğusundan başlayan ve Yangtze Irmağıyla ana kolları boyunca uzanan farklı genişliklerde alüvyon ovaları. Orta Yangtze Ovası Hunan'ın kuzeydoğu, Hubei'in güneydoğu ve Jiangxi'nin ortakuzey kesimlerini, Aşağı Yangtze Ovası ise Yangtze Deltasını ve ırmağın Anhui yönetim bölgesinin ortagüneyinde kalan bölümü boyunca uzanan toprakları kapsar. Dongting, Poyang ve Hong gölleri Orta Yangtze Ovasında, Tai Gölü de Aşağı Yangtze Ovasındadır. Birkaç tepe dışında genellikle düz olan ovalar deniz düzeyinin 45 m altında kalır. Ovaları çevreleyen vadilerin yamaçları taraçalar biçiminde düzenlenmiştir. Yangtze Ovasındaki ırmaklar, kanallar ve göller ulaşıma elverişli bir suyolu ağı oluşturur. 1949'dan sonra geliştirilen projelerle taşkınlar önemli ölçüde denetim altına alınmıştır. Yangtze Ovasında pirinç, pamuk, buğday, kolza, dut, bambu ve kenevir yetiştirilir; kültür balıkçılığı yapılır. Şanghay, Nanjing, Hangzhou ve Wuhan bölgenin başlıca kentleridir.

Yangzhou, Wade-Giles yazımında YANG-CHOU. Çin'de, Jiangsu yönetim bölgesinde (*sheng*) kent ve il düzeyinde belediye (*shi*). Aynı zamanda Yangzhou yöresinin (*diqu*) yönetim merkezidir. Yangtze Irmağının kuzeyinde, Büyük Kanal'ın Huai Irmağını (*he*) Yangtze'ye bağlayan kesiminin güney ucunda yer alır.

Önceleri Guangling adıyla Chu Devleti'ne bağlı bir feodal yöreydi. Qin hanedanının İÖ 221'de bütün ülkeyi birleştirmesinden sonra il merkezi yapıldı. Han hanedanı döneminde (İÖ 206-İS 220) bir feodal prensliğin, 5. ve 6. yüzyıllarda da bir komutanlığın (*jun*) merkezi oldu. Başlangıçta Güneydoğu Çin için kullanılan Yangzhou adını 590'da aldı. Sui hanedanının (581-618) güney başkenti (605) ve Büyük Kanal'a bağlanması (606-607) önemini daha da artırdı. Böylece Yangtze Vadisinin önde gelen ticaret kenti, ayrıca işlek bir liman ve aktarma noktası durumuna geldi. Tang hanedanı döneminde (618-907) Çin'in güney kesiminin mali merkezi ve tuz idaresinin odak noktası oldu (763). Song (960-1279) ve Yuan (1206-1368) hanedanları yönetiminde de zengin bir ticaret merkezi olarak kaldı. Bazı bilim adamları Venedikli gezgin Marko Polo'nun üç yıl yönettiği söylenen "Yonju"nun burası olduğu kanısındadır.

Önceleri bugünkü Jiangdu'nun yakınında yer alan kent, Güney Song hanedanı döneminde (1127-1279) şimdiki yerine taşındı. Ming hanedanı döneminde (1368-1644) yeni yerleşim alanı daha da gelişti ve 9 km uzunluğunda surlarla çevrildi. Çin deniz

ticaretinin gerilemesiyle bir liman olarak öneminin azaldığı bu dönemde bir üst yöre (*fu*) olarak düzenlendi. Bu statüsünü Qing döneminde de (1644-1911/12) korudu ve Lianghusai Tuz İdaresi'nin merkezi olarak öne çıktı. Varlıklı tuz tüccarlarının 16-18. yüzyıllar arasında sanat ve edebiyata verdiği destekle önemli bir kültür merkezi durumuna geldi. Taiping Ayaklanması (1850-64) sırasında büyük yıkıma uğradı; tahıl taşımacılığı ile tuz idaresinin elinden çıkması konumunu daha da sarstı. 1913'te üst düzey yöre statüsü kaldırıldı ve yeniden il düzeyinde belediye yapıldı. Bununla birlikte tuz ticaretinin sağladığı gelir ve ipekli dokuma, lake işleri, oymacılık ve nakışçılık gibi geleneksel el sanatları sayesinde ayakta kaldı. Ayrıca bir pirinç pazarı ve gıda işleme merkezi olarak gelişti.

20. yüzyılın ikinci yarısında kanal sisteminin onarılmasıyla yeniden canlanmaya başlayan Yangzhou, günümüzde bir taşımacılık ve pazar kenti olmanın yanı sıra geniş bir karayolu ağının merkezidir. Kentte birçok eski yapı ve tarihsel anıt vardır. Nüfus (1990) 312.892.

yanık, vücudun ısı, kimyasal maddeler, elektrik akımı ya da ışınıma maruz kalmasıyla dokuların örselenmesi.

Hekimlikte yanıklar üç derecede değerlendirilir. Birinci derece yanıkta derinin yalnız en dış katmanı örselenir ve deri kızarır, ağrı ve dış uyaranlara karşı aşırı duyarlılık ortaya çıkar. Buna en iyi örnek güneş yanıklarıdır. Sıklıkla kaynar suyla haşlanmalarda görülen ikinci derece yanık derinin daha derindeki katmanlarını etkileyebilir ve deride içi sıvı dolu keseciklerin oluşmasına yol açar. Üçüncü derece yanıkta derinin tümüyle birlikte genellikle deri altındaki dokuların bir bölümü de örselenmiştir.

Yanığın kapladığı alan toplam vücut yüzeyiyle orantılı olarak ölçülür. Yanık alanın genişliği hastanın iyileşmesini ya da hayatta kalma şansını büyük ölçüde etkiler. Toplam vücut yüzeyinin yüzde 70'ini kaplayan ikinci derece yanık sıklıkla iyileşebilirse de, yüzde 50'lik bir üçüncü derece yanıkta hayatta kalma olasılığı çok düşüktür. Üçüncü derece yanıklarda alan yüzde 20 kadar olduğunda iyileşme şansı vardır; bununla birlikte yaşlılar ve bebeklerde yüzde 15'lik örselenme ölüme neden olabilir.

Ağır yanıklarda aniden şok gelişebilir. Derinin rengi solar, zihin bulanıklığı ve bunaltının (anksiyete) yanı sıra ağrı nedeniyle korku ve panik görülebilir, hasta bayılabilir. Birkaç saat sonra gelişen ikincil şok bundan çok daha tehlikeli olabilir. Başlıca belirtileri kan basıncında ani ve şiddetli düşme ile deride solma, el ve ayaklarda soğuma ile dolaşım yetersizliğidir. Bu tabloya örselenen dokulardaki sıvıların olduğu kadar üzerindeki deri örtüsü gitmiş olduğundan korumasız kalan ve içerdiği sıvıyı sızdırmayı sürdüren dokulardaki sıvı kaybı neden olur.

Yanıklarda ölüm nedeni doku örselenmesi ile örselenen dokulardan dışarı sızan sıvı ve tuzların yol açtığı sıvı kaybıdır (dehidratasyon). Vücuttaki kanın beşte biri bu yolla kaybedilirse kalbe geri dönen kan miktarı kan basıncını sabit tutmaya ve dolaşımı sürdürmeye yetmez. Başta sodyum ve potasyum olmak üzere tuz kaybı da vücuttaki sıvı ve tuz dengesini bozmakla kalmaz, kan ve vücut sıvılarının geçişme dengesinde değişikliklere neden olur. Bu fizyolojik değişikliklerin önemi 20. yüzyılın başlarında anlaşılmışsa da 1930'larda kan ve plazma nakli yapılmaya başlayana değin bu tablonun düzeltilmesi mümkün olmamıştır. Sıvı ve tuz kaybında damardan verilen sıvıyla tedavi teknikleri II. Dünya Savaşı'nda geliştirilmiştir.

Ağır yanıkların tedavisinde dikkat edilmesi gereken ilk nokta sıvı ve tuz dengesizliğini farklı bileşimlerdeki serumlar vererek düzeltmektir. Yanığın kendisi çok yaygın değilse steril bir pansuman malzemesiyle örtülebilir; yanık geniş bir alan kaplıyorsa ılık ve steril bir odada üstü açık bırakılırsa çok daha hızlı iyileşebilir. Hastanın rahatlaması için ağrı kesiciler, derin ve yaygın yanıklarda örselenen dokuların mikrop bulaşmasıyla iltihaplanmaması için antibiyotik verilebilir. Sıvı ve tuz kaybını azaltmak amacıyla yanık alanının üstü çok ince plastik bir örtüyle ya da sterilize edilmiş başka bir dokuyla kaplanabilir.

Tedavide hastanın kendi derisinden hazırlanan grefler de kullanılabilir. Derinin tüm katmanları örselendiğinde deri ancak yanık alanın kenarlarından içeri doğru büyüyerek yenilenebilir. Ortalama 3 cm'den geniş yanıklarda bu tür iyileşme oldukça uzun zaman alır ve biçimsiz izler bırakır. Günümüzde örselenen dokunun çıkarılması ve yanık yüzeyinin deri grefleriyle kaplanmasıyla yanıklar hemen hiç iz kalmadan iyileşebilmektedir. Bu durumda iz kalsa bile, yanık tümüyle iyileştikten sonra plastik cerrahi girişimiyle yeniden düzeltilebilir.

Elektrik yanıklarında elektrik akımı deriden ve öbür dokulardan geçerken yüzeydeki örselenmeyle karşılaştırılamayacak oranda fazla hasara neden olabilir. Aşındırıcı kimyasal maddeler ısı yanıklarına benzer lezyonlara neden olabilir. Aşırı ölçüde ışınıma maruz kalmayla çok yavaş ilerleyen şiddetli yanıklar ortaya çıkabilir. Böyle durumlarda yanık ışınımın etkisinden ancak bir hafta sonra görülmeye başlar, üç hafta sonra ise en ağır ve tehlikeli halini alır. Işınım yanıkları öbür yanık türlerinden çok daha derindeki dokuları etkiler ve çevresindeki ölü doku miktarı çok fazla olduğundan iyileşmesi son derece güçtür.

yanıklık, genellikle mantar ya da bakterilerin yol açtığı bitki hastalığı. Bitkilerin yaprak, çiçek, meyve, dal ve gövde gibi çeşitli organlarının lekelenmesine, solmasına ve canlılığını yitirmesine neden olan bu hastalık başta tarım bitkileri olmak üzere pek çok bitkiye zarar verir. Hastalığa yol açan mikroorganizmalar genellikle çabuk büyüyen genç dokulara saldırır.

Yanıklık, hastalığın bulaştığı bölümlerin yok edilmesi, ekinin değiştirilmesi, bitkilerin düzenli olarak budanması ve hava akımının sağlanabilmesi için seyreltilmesi, hastalıksız tohum ya da anaçların ve dayanıklı çeşitlerin kullanılması, mantarı bitkilere bulaştıran taşıyıcılara karşı ilaçlama yapılması ve aşırı sulamadan kaçınılması yoluyla denetim altına alınabilir. Bakteri kökenli olanlar, yaprak ve sürgünlerin gelişmeye başladığı yağışlı havalarda belirli aralıklarla bakır bileşikleri ya da streptomisinle ilaçlanarak yok edilebilir. *Ayrıca bak.* antraknoz; bakteri yanığı; boz çürüklük; kestane kanseri.

yanılsama, ILLÜZYON olarak da bilinir, var olan nesne ya da uyaranların hatalı algılanması. Basit bir algı hatası değil, hatalı algılama biçiminde ortaya çıkan bir olgudur. Varsanının (halüsinasyon) tersine, var olan uyaranlardan kaynaklanır.

Yanılsamalar genel olarak kaynaklarına göre sınıflandırılabilir. Bazı yanılsamalar duyuların algıladığı uyaranlar çevre koşulları tarafından değişikliğe uğratıldığında ortaya çıkar; bunlar çarpıtılmış uyarım yanılsaması olarak bilinir. Yarısı suya sokulduğunda, ışık ışınlarının kırınımına bağlı olarak bükülü gibi görünen çubuk buna tipik bir örnektir. Kırınımın neden olduğu bir yanılsama da seraptır; burada güneş altında ısınmış karayolu ya da çölde parıldayan bir su birikintisi görülebilir. Çok bilinen bir işitsel çarpıtılmış uyarım yanılsaması da, bir siren sesi duyulduğunda, ses kaynağı hareket ettikçe sesin perdesinin değiştiğini sanmaktır. Doppler etkisi denen bu olgu, siren sesi dinleyiciye önce yaklaşıp sonra uzaklaştıkça ses dalgalarının görece sıkışması ve ardından genleşmesiyle ortaya çıkar.

Uyarımları algılama, işleme koyma ve yorumlama mekanizmalarında bozukluk olduğunda, çarpıtılmış algı yanılsaması görülür. Örneğin, deride normal olarak yalnız soğuk uyaranlara yanıt veren bir bölge çok sıcak bir uyarana yanıt verdiğinde, sahte bir soğuk duyusu ortaya çıkar.

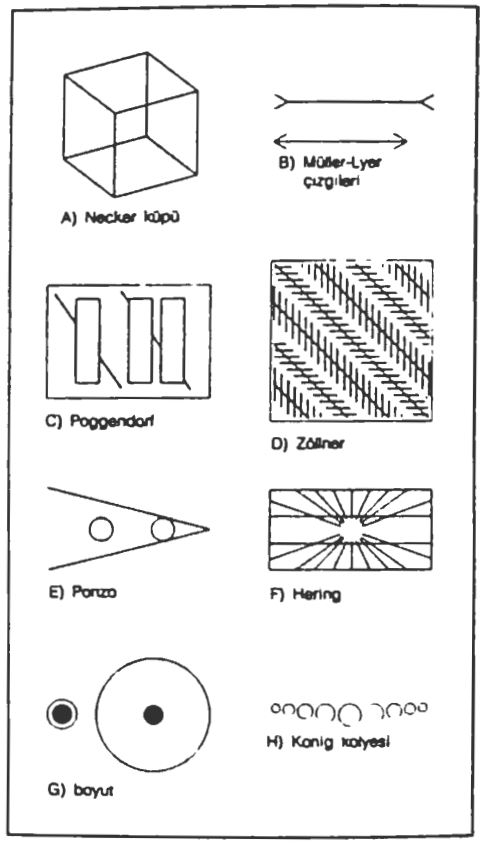

Optik yanılsama örnekleri
(A) Küpün yönelimi değişkendir. (B) Çizgiler eşit uzunluktadır. (C) Dikdörtgenlerin altındaki çizgiler kırık çizgi değildir. (D) Bütün uzun çizgiler paraleldir. (E) Daireler eşit büyüklüktedir. (F) Yatay çizgiler paraleldir. (G) Siyah noktalar eşit büyüklüktedir. (H) Dairelerin tepe noktaları düz bir çizgi üstündedir.

Duyu organları, uyaranlara yanıt verirken değişik uyarlanmalar geliştirir; bu da yanılsamaların bir başka nedenidir. Örneğin, gözün ağtabakası, belirli bir parlaklık düzeyindeki ışığa uyum sağlayarak duyarlılık sınırlarını sabit tutar. İlk ışık uyaranının ardından buna eşit yoğunlukta ikinci bir ışık uyaranı görülürse, göz duyarlılığını biraz yitirmiş olacağından ilkinden daha az parlak görür.

Yanılsamaların pek çoğu beynin duyu verilerini yorumlama süreçlerindeki aksama sonucu ortaya çıkar. Sinemada hareketli görüntüyü algılamamızı sağlayan da bu tür yanılsamalardır (*bak.* hareket algısı). Bu süreçte beyin, parça parça görüntüleri bir bütün olarak algılar ve görüntünün bir bölümü ağtabakadaki kör noktaya düşse bile görüntüyü tamamlar; böylece görüntüyü izleyen kesintiyi fark etmez. Bazen de

bir çizim, görünen özelliklerinin olduğu gibi algılanmasına engel olan görüntü hileleri içerir. Bu tür yanılsamanın en tipik örnekleri, düz çizgilerin eğri ve aynı boyutlardaki biçimlerin farklı boyda görünmesidir. Resim sanatında da bu tür hilelere başvurulur. Tek bir düzlemdeki resimde derinlik duygusu yaratmak için birbirine yaklaşan paralel çizgiler kullanır; resimde perspektifin temeli de budur.

Bazı yanılsamalar da görüntü özelliklerinin belirsizliğinden kaynaklanır. Hem vazo, hem de birbirine dönük iki profil olarak algılanabilen çizim buna örnektir. Burada, hangi öğenin figür, hangisinin zemin olduğunu anlamak olanaksızdır. Dolayısıyla beyin, ya profilleri vazonun göründüğü zemin

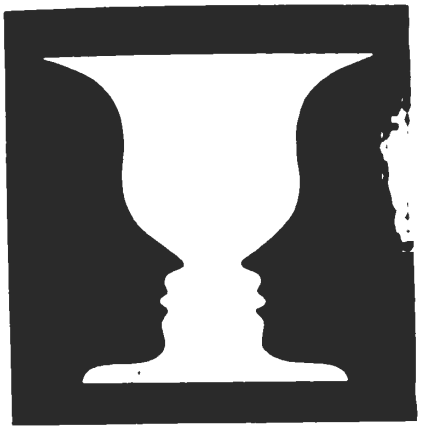

Beyaz bir vazo ya da iki siyah profil olarak görülebilen çift anlamlı biçim

ya da vazoyu profillerin göründüğü zemin olarak algılar.

Bazı yanılsamalarda iki duyu birden devreye girmiştir. Sineztezi(*) olarak bilinen olguda bir duyunun nesneleri başka bir duyunun nesneleri olarak algılanıp yaşanır. En sık rastlanan sineztezide renk ile ses karıştırılır; kişi, belirli bir sesi duyarken bir renk görür ya da bunun tersini yaşar. Ayrıca, belirli bir duyu aracılığıyla yaşanan olay, başka bir duyu aracılığıyla yaşanan ve bunu tamamlayan bir olayın yanılsama olarak yaşanmasına yol açabilir. Örneğin, görkemli bir ziyafet sofrasının resmini gören kişi, yiyecek kokusu duyabilir.

Herkes, normal algı sürecinin bir parçası olarak yanılsama yaşayabilir; bu tür olaylar her zaman psikolojik bir sorun ya da bozukluk olduğunu göstermez. Bununla birlikte kişinin zihinsel durumunu gösteren iki tür yanılsama vardır. Bunlardan biri belirli bir olayı yaşarken daha önceki bir yaşantıda aynısının gerçekleştiğini hissetmek olan *déjà vu*'dur. Öbürü ise duyguların algıya karışmasıdır. Böyle bir durumda kişinin zihinsel durumu, algılananları kendisiyle ilişkilendirerek yanlış yorumlamasına neden olur. Örneğin, korkutulmuş bir çocuk, ayın önünden geçen bulutu süpürge sopasının üstüne binmiş cadı olarak algılayabilir.

yanıltıcı beyan, hukukta, gerçeğe aykırı bilgi vermeye yönelik söz ya da davranış. *Ayrıca bak.* hile.

yanıltmaca, mantıkta, yanlış olduğu halde doğruymuş izlenimi veren usavurma. Mantıksal yanıltmacaların çeşitli türleri arasında yaygın olarak bilinenlerden bazıları şunlardır: Bir şeyin, yalnızca zaman bakımından daha önceye ait olmasından ötürü başka bir şeyin nedeni sayılmasını öngören *post hoc ergo propter hoc* (bundan sonra, öyleyse bu nedenle); ilgili olguları belirlemek yerine bireye saldırıyı içeren *ad hominem* (insana karşı); bir önermenin, bunu zaten varsayan öncüller aracılığıyla doğrulanmasını içeren *circulus in probando* (döngüsel kanıtlama) ya da *petitio principii* (başlangıcı varsayma).

yanıltmaç, ses tekrarlarına dayanan ve söylenmesi güç sözcüklerin art arda getirilmesiyle düzenlenmiş tümce. "Bir dalda bir kartal, dal tartar, kartal kalkar.", "Keşkeşçinin keşkeklenmemiş keşkek kepçesi.", "İbişle Memiş mahkemeye gitmiş, mahkemeleşmiş mi mahkemeleşmemiş mi?", "Şu köşe kış köşesi, şu köşe yaz köşesi, şu şişe su şişesi" yanıltmaça örnek olarak verilebilir.

yanıtlamalı söyleyiş, bir baş şarkıcının koro ile karşılıklı olarak söylemesi. Yanıtlamalı söyleyiş birçok halk müziğinde vardır. ABD'de kırsal kesimdeki kiliselerde ilahilerin karşılıklı seslendirilmesi buna bir örnektir. Başı çeken şarkıcı ilahinin bir dizesini söyler, ardından cemaat aynı dizeyi yineler. Eski İbraniler ve ilk Hıristiyanlar da dinsel törenlerinde mezmurları yanıtlamalı söylerlerdi. *Karş.* antifonal söyleyiş.

Yanji, Wade-Giles yazımında YEN-CHI, Çin'de, Jilin yönetim bölgesinin (*sheng*) doğu kesiminde kent ve il düzeyinde belediye (*shi*). Kuzey Kore-Çin sınırında yer alan ve nüfusunun yarıdan çoğu Koreli olan Yanbian Kore özerk ilçesinin (*zizhizhou*) yönetim merkezidir.

Verimli Tuman Irmağı vadisi ile Changbai Dağlarını (*shan*) içine alan yörenin gelişmesi, 1820-50 arasında kaçak Çinli göçmenlerle başladı. Olası bir Rus saldırısını önlemek isteyen Çin hükümeti, 1860'ta yörede uyguladığı yerleşim yasağını kaldırdı. Yörenin uzaklığı Çinli göçmenlerin sayısını sınırlarken, Koreliler kitleler halinde yöreye akın etti. 1895'te Yanji ili (*xian*) olarak düzenlenen yöre, önce Kore'yle, bu ülkenin Japon korumasına girdiği 1905'ten sonra da Japonya'yla sürekli sınır anlaşmazlıklarına neden oldu. 1930'larda Japon işgali sırasında yörede Tuman'ı batıdaki Jilin'e ve kuzeydeki Jiamusi'ye bağlayan demiryolları inşa edildi.

Yörenin başlıca ticaret merkezi ve tarım pazarı olan kentte gıda maddeleri, çeltik ve keten işlenir, bitkisel yağ çıkarılır, ayrıca çanak çömlek, mobilya ve örme dokuma gibi ürünler imal edilir. Tarımsal alet fabrikaları da kurulmuş olan kentin yaklaşık 15 km güneyindeki Longjing'de makine fabrikaları, bir enerji santralı ve kâğıt fabrikasının yer aldığı ikincil bir sanayi merkezi vardır. Yanbian Üniversitesi, tıp ve öğretmen okullarından oluşur. Nüfus (1990) 230.892.

yankafa kemiği, ÇEPER KEMİĞİ olarak da bilinir, kafatasının yan ve üst bölümünü kaplayan kemik. Yankafa kemiklerinin her biri önde alın kemiği, arkada artkafa kemiği, altta şakak kemiği ve kamamsı kemiklerle birleşir. Yankafa kemiklerinin iç yüzünde beyin zarlarının kan damarları, dış yüzünde ise şakak kemiklerinin lifleri yer alır. Sağ ve sol yankafa kemiği tepede birleşerek kafatasının çatısını oluşturur. Yankafa kemiğinin kıkırdak yapısında bir öncülü yoktur, zarsı bir yapıdan oluşur. Kafatasının tepesinde iki kemik arasında yer alan zikzak birleşme çizgisi 22-32 yaşlar arasında kapanır. İri çeneli ve çiğneme kasları iyi gelişmiş olan primatlarda (örn. goril, babuin) yankafa kemikleri kafatasının üst orta çizgisinde birbiriyle birleştikten sonra hafifçe yükselerek bir çıkıntı oluşturur. İnsangillerin ilk örneklerinden *Paranthropus*'ta da (*Australopithecus robustus* olarak da bilinir) böyle bir çıkıntı vardı.

Yankee, geniş anlamıyla ABD'liler, dar anlamıyla ise New England eyaletlerinden (Maine, New Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhode Island ve Connecticut) olanlar için kullanılan terim. Açıkgözlülük, tutumluluk, yaratıcılık ve tutuculuk gibi nitelikleri çağrıştırır. Güneylilerin Amerikan İç Savaşı (1861-65) sırasında ve sonrasında federal askerlere ve genel olarak Kuzeylilere verdikleri addır.

Terimin kökeni bilinmemekte, Hollanda dilinde "Küçük Jan" anlamına gelen Janke'den türemiş olabileceği belirtilmektedir. Kayıtlara göre 1775'te İngiliz askerlerince alay amacıyla kullanılmış, bu tarihteki Lexington Çarpışması'ndan önce New Englandlılar tarafından kullanıldığını gösteren bir kanıta rastlanmamıştır

yankesicilik, bir kimsenin eşya ya da parasını, ona sezdirmeden el çabukluğuyla alma. Hırsızlığın bir türü olarak kabul edilen yankesicilik suçunu işleyenler 2-5 yıl arasında hapis cezasına çarptırılır. Bir hırsızlık eyleminin yankesicilik sayılması için, çalınan şeyin mutlaka kişi üzerinden alınması ve suçu işlemede özel bir beceri gösterilmiş olması gerekir. Bunun dışındaki hırsızlık suçları yankesicilik sayılmaz; örneğin Yargıtay bir kimsenin elindeki parayı kapıp kaçmanın yankesicilik olmadığına karar vermiştir. Suçtan zarar görenin hırsızlık anında kendini bilemeyecek kadar sarhoş ya da baygın olması durumunda da eylem yankesicilik kapsamına girmez.

Yankı, önce Ankara'da, daha sonra da İstanbul'da yayımlanan haftalık haber dergisi. 1 Mart 1973'te Mehmet Ali Kışlalı tarafından çıkarıldı. İlk sayısında, derginin günlük gazetelerin dikkate almadığı "ilgi çekici teferruatı da katıp bütün haftanın önemli olaylarını özetleyip renklendireceği," haberleri "kısa ve öz" olarak vereceği açıklanıyordu. Sayfalarında iç ve dış olaylarla ilgili haber ve söyleşilere yer veren, ayrıca ekonomi, turizm, eğitim, kadın, moda, kültür-sanat, kitap, radyo-televizyon bölümleri bulunan dergi, dikkate değer sayıda okur sağladı. Bu arada "seks" sayfaları da ilgi gördü.

Dergi 1980'de Kemal Ilıcak tarafından satın alındıktan sonra yayımını 6 Mayıs 1988'e değin İstanbul'da sürdürdü. Ama bu yeni yayın döneminde tirajı önemli ölçüde düştü.

yankılı İskandil, gemilerde kullanılan ve su yüzeyinin hemen altında oluşturulan bir ses darbesinin dipten yankılanarak geri dönmesi için geçen sürenin ölçülmesine dayalı olarak suyun derinliğinin saptanmasında yararlanılan aygıt.

Aynı ilkeye dayalı olarak sualtındaki cisimlerin saptanmasında da ses dalgalarından yararlanılabilir. II. Dünya Savaşı sırasında, radara benzerliği nedeniyle sonar(*) olarak adlandırılan aygıtlar, denizaltıların saptanmasında kullanılmıştı. Yankılı İskandillerden ayrıca, sığ sulardaki gemilerin karaya oturma tehlikesine karşı korunmasında, barış dönemlerinde balık sürülerinin yerlerinin saptanmasında, Arktik bölgelerde buz kalınlığının ölçülmesinde ve okyanus haritalarının çıkarılması gibi uygulamalarda da yararlanılır. Sonik yankılı İskandiller okyanus tabanının kesitini çıkarmak üzere saatte binlerce ses kaydı yaparak sürekli biçimde çalıştırılabilir. Hidrograflar, okyanus haritaları çıkarmak ve sualtı yüzey şekillerini belirlemek için yankılı İskandil kullanırlar.

1919'da ABD Deniz Kuvvetleri tarafından geliştirilen ve Hayes sonik yankılı iskandili olarak adlandırılan ilk pratik iskandil iki bölümden oluşuyordu: 1) Ses dalgaları üreterek bunları okyanus tabanına gönderen ve yansıyan dalgaları alan bir aygıt; 2) sesin deniz suyundaki hızına göre ayarlanmış ve doğrudan doğruya suyun derinliğini veren bir zaman göstergesi. 1927'de ise, "fotometre" adıyla piyasaya sürülen bir aygıt geliştirildi. Bu ilk yankılı iskandillerde uygulanan temel ilkelerden günümüzde de bazı uyarlamalarla yararlanılmaktadır.

Modern sistemler, güçlü bir elektrik enerjisi darbesi üreten bir verici ile bu darbeyi suda akustik bir basınç dalgasına dönüştüren ve daha sonra bu dalganın yankısını alarak yeniden elektrik enerjisine dönüştüren bir transdüktör içerir. Transdüktörden gelen sinyal bir yükselticiyle güçlendirilir ve derinliği veren bir göstergeye aktarılır. Kullanılan frekanslar genellikle, 15 kHz'nin altında, insan kulağıyla algılanabilir aralıklardadır.

yankıyla yönelme, EKOLOKASYON, SESLE YÖNELME olarak da bilinir, bir hayvanın, çıkardığı sesi çevredeki yüzeylerden yansıyıp geri geldikten sonra algılaması ve uygun tepkiyi vermesi. Yankı engellerden kaçınmak, yönü belirlemek, besin bulmak ve türdeşler arasında etkileşim yaratabilmek amacıyla çözümlenir.

Yankıyla yönelme olgusuna yarasaların çoğunda (*Microchiroptera* alttakımının bütün üyeleri ve *Megachiroptera* alttakımında yalnız *Rousettus* cinsi), dişli balinaların (*Odontoceti* alttakımı) büyük bölümünde, bazı sivrifarelerde ve iki kuş grubunda rastlanmıştır. Çubuklu balinalarda (*Mysticeti*) bu özelliğin gelişmediği sanılmaktadır. Güney Amerika'da yaşayan yağkuşu (*Steatornis caripensis*) ve Güneydoğu Asya'da yaşayan bazı mağara yelyutanları (*Collocalia* cinsi) yankıyla yönelmeyi bilinen kuşlardır.

Yankıyla yönelmede kullanılan sesin frekansı kuşlarda 7.000 Hz'den başlayarak balinalarda en azından 200.000 Hz'ye ulaşır. Yarasalar yaklaşık 30.000 Hz'den 120.000 Hz'ye kadar olan frekansları kullanırlar. Kısa patlamalar halinde çıkarılan bu sesler genellikle hayvanın durumuna bağlı olarak başlangıçta saniyede yaklaşık bir kez yinelenir. Bu yinelenme sayısı örneğin hedefine yakın bir yarasada saniyede birkaç yüze ulaşır.

Yanktonlar, Kuzey Amerika Yerli topluluklarının oluşturduğu Dakotalar(*) konfederasyonunun önemli kollarından biri.

yanma, maddeler arasında gerçekleşen ve çoğunlukla alev biçiminde ışık ve ısı eşliğinde gelişen kimyasal tepkime. Yanma olayında genellikle tepkimeye giren maddelerden biri oksijendir. Yanma tepkimeleri sırasında kimi zaman ortaya çıkan bir başka fiziksel olgu da patlamadır.

En önemli kimyasal tepkimelerden biri olan yanma, genellikle bazı maddelerin yükseltgenmesi sürecinin en şiddetli dönemi olarak kabul edilir. Alevlerin çoğunda indirgenme tepkimesinin gerçekleştiği bölgeler bulunmakla birlikte yanma, temel olarak yanıcı malzemenin oksijenle birleşmesi olarak tanımlanır.

Yanma olayındaki kimyasal süreçler çoğunlukla ısı, ışık ve kıvılcım gibi etmenlerce başlatılır. Yanıcı madde kendisine özgü tutuşma sıcaklığına ve çevre basıncına ulaştığında yanma tepkimesi başlar. Yanma, tutuşan kaynaktan bitişikteki gaz karışımı katmanına yayılır; yanan bu katmanın her noktası, bitişiğindeki katmanı tutuşturucu işlev görür ve bu durumun böyle sürmesiyle yanma çevreyi sarar. Tepkimeye giren maddelerin toplam ısı enerjileri ile ortaya çıkan ürünlerin toplam ısı enerjileri arasında dengeye ulaşıldığında yanma sona erer.

Yanma olayı, hidrojenin yanmasında olduğu gibi, karmaşık dallı zincirleme tepkimelerle sürebilir. Karbon monoksitin yanmasında görülen öbür tip tepkimelerde ise hidroksil kökü (OH-) ile karbon monoksit molekülü (CO) arasında hızlı bir etkileşim aşaması yer alır. Hidrokarbon yanması sürecinin mekanizması tam olarak anlaşılamamış olmakla birlikte, hidrojen ve oksijen atomları ile hidroksil ve organik kökleri içeren aşamaların çoğunun, hidrojen ve karbon monoksitin yanma aşamalarının benzeri olduğu bilinmektedir.

Yanma sırasında kimyasal süreçlerin yanı sıra, kütle ve enerji aktarımı içeren fiziksel süreçler de gelişir. Örneğin, gazların yanması sırasında, tepkimeye giren maddeler ile yanma ürünlerinin yayınımı, bu maddelerin derişimine, basınç ve sıcaklık değişimlerine ve yayınım katsayılarına bağlıdır. Kütle ve enerji aktarımından da sorumlu olan ısıl taşınım (konveksiyon) olgusu ise kaldırma kuvveti ile dış kuvvetleri, burgaçlı ve çalkantılı hareketleri içerir.

Yanma sırasında, genellikle tayfın kızılötesi bölgesinde, ışık da salınır. Alevin yaydığı ışık, enerji düzeyi yükselmiş parçacıklar ile iyonların, köklerin ve elektronların varlığından kaynaklanır.

Sıcaklığın yükselmesi ya da tepkime zincirinin uzaması sonucunda yanma tepkimesinin hızlanması patlamaya yol açabilir. Birinci durumda, tepkimenin neden olduğu sıcaklığın açığa çıkma hızı çevredeki ısı kaybı hızını aşarsa bir ısıl patlama gerçekleşir. İkinci durumda ise, zincir dallanması olasılığının zincirin bitme olasılığına eşit olması durumunda, zincir patlaması denen bir patlama türü oluşur. Yanma tepkimesi alev cephesinin sesüstü bir hızla ilerlemesine yol açacak kertede hızlanması durumunda şok dalgasının neden olduğu sıkışma, sıcaklığın artmasına ve yakıtın kendi kendine tutuşmasına neden olur. Detonasyon denen bu patlama tipi, tepkime bölgesindeki enerji kaybı belirli bir sınırı aşarsa gerçekleşmez.

Yanofsky, Charles (d. 17 Nisan 1925, New York kenti, ABD), ABD'li genetik bilimci. Gen ve proteinlerin ilişkisi üzerine çalışmalarıyla tanınır.

New York Kent Üniversitesi'ne bağlı City College'da ve Yale Üniversitesi'nde kimya ve mikrobiyoloji öğrenimi gördü. Yale'de doktora çalışmasını sürdürürken, değşinimin kalıtsal etkilerini tersine çeviren değişikliklerin, değşinime uğramış canlıda bulunmayan bir enzimin yeniden ortaya çıkmasına yol açtığını gösterdi. Çalışma arkadaşlarıyla birlikte, değşinime yol açan belirli genlerin ancak immünoloji tekniklerıyle belirlenen ve etkinliği olmayan proteinleri yaptığını buldu. 1954-58 arasında Cleveland'daki Batı Yerleşme Bölgesi Üniversitesi Tıp Okulu'nda çalıştıktan sonra Stanford Üniversitesi'ne geçti. *Escherichia coli* türü bakteriler üzerinde çalışırken, genetik maddenin bir bölümünü oluşturan azotlu baz dizisinin proteinlerin aminoasit dizilişi ve düzeniyle ilişkili olduğunu gösterdi. Değşinimlerin biyokimyasal etkileri konusundaki çalışmalarında *Neurospora crassa* türü küfleri inceledi; önceleri etkinliği olmayan bir protein yapan küflerde değşinimin etkisinin tersine çevrilmesi sonucunda etkin bir enzim oluştuğunu buldu. 1969'da Amerikan Genetik Derneği'nin başkanlığına getirildi. 1972'de ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin mikrobiyoloji ödülünü aldı.

Yanomamöler, Venezuela'nın güneyiyle Brezilya'nın kuzeyindeki Orinoco Irmağı havzasının ıssız ormanlarında yaşayan ve Xirinian dillerinden birini konuşan Güney Amerika Yerlileri. Günümüzde sayılarının 10 bin kadar olduğu sanılmaktadır.

Yarma ve yakma yöntemiyle tarım yapan Yanomamöler, toplayıcılık ve avcılıkla da uğraşırlar. Her yaştan Yanomamonun çok sevdiği tütün yanında ip, hamak, ağ ve giysi yapımında kullanılan pamuk önemli tarım ürünleridir. Yanomamöler hem köylerinin güvenliği, hem de av için köpek beslerler. Öteki grupların saldırı tehlikesi arttığında ya da toprak verimsizleştiğinde terk ettikleri küçük ve dağınık köylerde yaşarlar. Kazıklarla korunan köylerin çevresinde bahçeler yer alır. Evlerin damları sarmaşıklar ve yapraklarla örtülür.

Venezuela'nın çevreden kopuk kesimlerinde yaşayan Yanomamöler arasında görüldüğü kadarıyla, geleneksel Yanomamö kültüründe saldırgan, sert ve şiddete dayalı davranışlara büyük değer verilir. Yanomamöler sürekli olarak birbirleriyle savaş halindedirler. Gruplar arasındaki ilişkiler dost gruplarla yiyeceklerin bölüşülmesi ve ticaret yoluyla kurulan ittifaklardan ve düşman köylere açılan savaşlardan oluşur. Toprak paylaşımıyla ilgisi olmayan bu sürekli savaşların Yanomamö toplumunda oynadığı rol 20. yüzyılın ikinci yarısında antropologların ilgisini çekmiş ve inceleme konusu olmuştur. 1990'larda, Yanomamölerin Brezilya'nın Roraima eyaletindeki toprakları Brezilyalı madencilerin akınına uğradı.

yansıma, iki farklı ortamı ayıran sınıra çarpan bir dalganın yayılma doğrultusunun değişmesi. Gelen dalganın bir bölümü ikinci ortama geçerken bir bölümü geri döner ve birinci ortam içinde yoluna devam eder. Yansıma, iki ortamı ayıran sınırın bir düzlem olması durumunda yalın bir yasaya uygun olarak gerçekleşir: Gelen dalganın doğrultusu ile yansıma yüzeyine dik doğru arasındaki açı (geliş açısı), yansıyan dalganın doğrultusu ile yansıma yüzeyine dik doğru arasındaki açıya (yansıma açısı) eşittir. Düzgün olmayan, pürüzlü yüzeylerden yansıma bütün doğrultulara doğru olur ve dağınık yansıma olarak adlandırılır. Bir yüzeyden yansıyan dalganın enerjisinin gelen dalganın toplam enerjisine oranı, o yüzeyin yansıtırlığı olarak tanımlanır. *Ayrıca bak.* tam yansıma.

Yansıma, İstanbul'da yayımlanan (Ocak 1972-Eylül 1975) aylık sanat ve kültür dergisi.

Tekin Sönmez tarafından yayımlanan derginin ilk sayısındaki sunuş yazısında, derginin gereken ilgi gösterilmeyen inceleme ve eleştiri dallarına önem vereceği ve toplumsal gerçekçi bir sanat anlayışına bağlı kalacağı açıklandı. Şiir, öykü, deneme ve incelemelerin yanı sıra siyasal yazılara da yer verilen dergide Ceyhun Atuf Kansu, Rifat Ilgaz, Şükran Kurdakul, Ömer Faruk Toprak, Fakir Baykurt, Hasan Hüseyin, Mehmet Başaran, Talip Apaydın, Bedrettin Cömert, Aydın Hatipoğlu gibi şair ve yazarların ürünleri yer aldı.

"Günümüz Türk Hikâyesi", "Günümüz Türk Şiiri", "Mizah ve Karikatür", "Kapitalist Siyaset", "Ödül ve Ceza", "Çocuk Edebiyatı" gibi özel sayılar da düzenleyen *Yansıma* 45 sayı yayımlandı.

yansımalı fırın, DÖNER ALEVLİ FIRIN ya da REVERBER FIRIN olarak da bilinir, bakır,

kalay ve nikel üretiminde kullanılan ve yakıtın cevherle doğrudan temas etmeyip yükü başka bir bölmeden üflenen alevle ısıttığı ergitme ya da arıtma ocağı. Eskiden çelik üretiminde kullanılan Siemens-Martin fırınları da bu ilkeye dayalı olarak çalışırdı. Isı fırının yük bölümünden geçirildikten sonra tekrar yakıt bölmesine yansıtılır. Fırının çatısı kemer biçimlidir ve alevin yansımasını sağlayacak biçimde kıvrımlıdır. Yük bölümü, katışkılı eriyik metalin işleyemeyeceği yoğun bir malzemeden yapılır ve içi cürufun kimyasal etkisine karşı dayanıklı tuğlamsılarla örülür. Yansımalı fırında işlem kesintisiz biçimde gerçekleştirilir: Yük fırına çatıdaki açıklıktan beslenir, eriyiğin üzerine yükselen cüruf sürekli olarak bir uçtan dışarı akar, eriyik metal ise çeşitli aralıklarla banyonun en derin kesiminden dışarı akıtılarak, buradan daha ileri arıtmanın yapılacağı dönüştürücüye aktarılır.

Yansımalı fırınlar üzerinde, fırının verimini artıran pek çok yenilik yapılmıştır ama temel ilke hep aynı kalmıştır. Bugün bu fırınların çatısı, eski adi tuğlaların yerine tuğlamsılardan yapılmakta, böylece daha yüksek sıcaklıklar ve daha hızlı arıtma işlemleri elde edilebilmektedir. Ama yansımalı fırınların yerini artık elektrikli fırınlar almakta ve yeni sürekli ergitme teknikleri uygulamaya konmaktadır.

yansımalı fırın işlemi, SIEMENS-MARTIN İŞLEMİ olarak da bilinir. 20. yüzyılın sonlarına değin çelik üretiminde dünya ölçeğinde yaygın olarak uygulanan teknik. Alman asıllı İngiliz mühendis William Siemens, 1860'larda metalurji fırınlarındaki sıcaklığı artırabilmek için, fırından çevreye yayılan atık ısıdan yararlanmanın yollarını aramaya girişmişti. Siemens bu amaçla fırındaki sıcak gazları bir tuğla bölmeye alarak buradaki tuğlaları ısıtmaya ve daha sonra fırına üflenecek havayı bu bölmeden geçirmeye dayalı bir yöntem geliştirdi; böylece önısıtma uygulanan hava alev sıcaklığının artmasına yardımcı oluyordu. 1864'te Fransız mühendis Pierre-Émile Martin, bu yöntemle pik ve dövme demir hurdasından çelik üretmeye başladı. Bu tür fırınlar, İngiltere ve ABD'de çıkartılan cevherlerin ergitilmesine çok uygundu ve elde edilen ürün Bessemer dönüştürücüsünde üretilene oranla daha nitelikliydi. Yansımalı fırında yakıt olarak doğal gaz ya da ağır yağlar kullanılıyordu; öte yandan hem hava, hem de yakıt yanma öncesinde ısıtılıyordu. Fırın demir cevheri, çelik hurda ve kireçtaşı eriticileriyle yükleniyordu. Fırının kendisi ise katışkıların giderilmesine katkıda bulunması amacıyla kireç ve magnezyum oksit içeren tuğlamsılardan yapılıyordu. Bu biçimde 600 tonluk fırınlar yapılmıştır.

1960'larda, yansımalı fırın işleminin yerini hemen hemen tümüyle bazik oksijen işlemi(*) almıştır. *Ayrıca bak.* yansımalı fırın.

yansıtıcı yöntem, dışarıdan gelen uyaranlara karşı gösterilen tavırlar, eğilimler ve davranış kalıplarının yansıtılmasıyla kişiliğin çeşitli yönlerinin belirlenmesini amaçlayan psikolojik test yöntemi. Sıklıkla mürekkep lekeleri (Rorschach testi) ya da resimler (Tema Kavrama Testi) gösterilerek yapılan yansıtıcı testler daha ender olarak öğrenme süreciyle ilgili araştırmalarda da uygulanır. Yansıtıcı yöntemler arasında tahta bloklardan yapılar oluşturma, cümle tamamlama ya da uyaran olarak sözcüklerin kullanıldığı çeşitli çağrışım testleri de sayılabilir.

yansız tekçilik, zihin felsefesinde, zihin ile bedenin birbirinden farklı tözler olmayıp aynı türden yansız bir "malzeme"den oluştuğu görüşü.

David Hume bilgi kuramında zihin ile bedenin birincil deney verileri olan izlenimlerin bir toplamı olduğunu ileri sürdü. Bertrand Russell yansız birimlere *sensibilia* (duyumsanabilir şeyler) adını verdi ve zihin ile maddenin "mantıksal yapılar" olduğunu ileri sürdü. William James ise, yansız birimlerin atom gibi birbirinden ayrı bir dizi algı değil, "salt deney" adını verdiği "uğuldayan ve çınlayan bir karmaşa" olduğu, zihin ya da bilinçle maddenin de bunun içindeki belirli işlevlerin adları olduğu görüşündeydi.

Yansız tekçilik hem zihni, hem de maddeyi açıklamada yetersiz kaldığı gerekçesiyle eleştirildi. Hatta Hume kendisi de, *A Treatise of Human Nature* (1739-40; İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme) adlı yapıtında, algılar kümesi olarak tanımladığı kavramın zihnin yapısını ve yalınlığını açıklamaya yetmediğini belirtti. Bir başka eleştiri ise fiziksel nesnelerin bir tür dolaysız deneyim sayılmasının örtük idealizm olduğunu ileri sürüyordu. Dolayısıyla yansız tekçiliğin temel sorunu yansız "malzeme"yi yalnızca zihinsel ya da fiziksel bir nitelik atfetmeden açıkça tanımlamak olarak ortaya kondu.

Yantai, Wade-Giles yazımında YEN-T'AI, eskiden CHEFOO, Çince ZHIFU, Wade-Giles yazımında CHIH-FU, Çin'de, Shandong yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzey kesiminde liman kenti.

Doğal limanını koruyan adadan dolayı İÖ 3. yüzyıl başlarında Zhifu olarak anılmaya başladı. "İşaret Kulesi" anlamına gelen bugünkü adı, Japon korsanlara karşı kıyı savunma sisteminin bir parçası olarak 15. yüzyılda inşa edilen gözetleme fenerinden gelir. Bir İngiliz-Fransız kuvvetince 1860'ta işgal edildikten sonra, 1863'te bir antlaşma limanı olarak uluslararası ticarete açıldı. Yeni antlaşma limanlarının belirlenmesini ve Londra'ya ilk Çin elçisinin gönderilmesini sağlayan Chefoo Sözleşmesi'yle (1876) ilgili görüşmeler burada yürütüldü.

Önemli sayıda yabancı tüccarı barındırmaya başlayan Yantai, 19. yüzyıl sonlarında Shandong'dan gelen ipek, fasulye ve yerel ürünlerin ihracatına ve Batı'dan yapılan ithalata dayalı bir ticaret merkezi olarak gelişti. Ayrıca Shandong ve Hubei'nin küçük kıyı limanları arasında çalışan küçük yelkenlilere, dışarıdan buharlı gemilerle gelen malların aktarıldığı bir nokta durumuna geldi. 1891-1901 arasında nüfusu iki katına çıktı. Ama Almanların 1898'den sonra Qingdao'yu geliştirmesiyle ticareti çökmenin eşiğine geldi. Qingdao'nun 1904'te bir demiryolu hattıyla Jinan'a bağlanmasından sonra Shandong'un ihracatını bu limana kaptırdı ve giderek geriledi. 1956'da Lancun'a uzanan demiryolunun tamamlanması yeniden canlanmasını sağladı.

1970'lerin başında yöredeki tarım ürünlerinin toplandığı bir pazar merkezine dönüştü. Günümüzde bir balıkçılık limanı olarak da önem taşıyan kentte tütün işleme, un üretimi, balık, et, sebze ve meyve konserveciliği, şarap yapımı gibi çeşitli hafif sanayilerin yanı sıra tarım makineleri üreten küçük ölçekli bir demir-çelik işletmesi vardır. 1984'te Yantai Çin yönetimi tarafından yeni politika yönünde "açık kent" yapıldı. Nüfus (1989 tah.) 422.500.

yantra (Sanskrit dilinde "araç"), Tantra Hinduizminde ve Vacrayana'da (Tantra Budacılığı), meditasyona yardımcı olarak kullanılan çizgisel diyagram. Daha karmaşık resimsel biçimine *mandala*(*) adı verilir. Yere ya da kâğıt üstüne çizilerek bir kez kullanılan *yantra*'lar bulunduğu gibi örneğin tapınaklarda taş ya da metal üstüne oyulmuş olanları da vardır. Yogada kullanıldığında *yantra*'ların çeşitli bölümleri aydınlanmanın aşamalarını simgeler.

Tanrıça Şakti'ye tapınma ayinlerinde kullanılan *yantra*'ya *şriyantra* ya da *şriçakra* (Şri [Lakshmi] tekerleği) denir. Bu çizimdeki dokuz üçgenden tepesi aşağı bakanlar

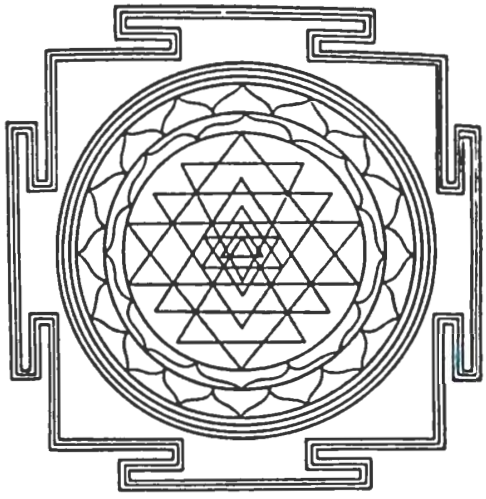

Şriyantra

yoni'yi (dişilik organı), yukarı bakanlar ise *linga*'yı (erkeklik organı) simgeler. Bu üçgenler arasındaki dinamik etkileşimin, merkezdeki bir noktada (*bindu*) başlayıp son bulan evrenin bütün görünümlerini dile getirdiğine inanılır.

Yao, resmi adı TANG DI YAO, Wade-Giles yazımında TANG TI YAO, Çin mitolojisinde, altın çağda hüküm sürmüş efsanevi imparator (İÖ y. 24. yy). Dürüstlük, ahlaklılık ve karşılık beklemeksizin gösterilen fedakârlık örneği olarak Konfüçyüs tarafından yüceltilmiştir. Adı, yerine geçen ve iki kızıyla evlenen Shun ile birlikte anılır. Efsaneye göre 70 yıllık hükümdarlığından sonra Güneş ve Ay mücevher gibi ışıldar, beş gezegen inciler gibi parlar, anka kuşları sarayın bahçelerine yuva yapar, tepelerden billur pınarlar akar, kırlarda sedefli otlar biter, bol bol pirinç ürünü alınır ve başkent Pingyang'da refah alameti olan iki *qilin*(*) görünür. Ayrıca yarımaya değin her gün bir tohum veren, yarımaydan sonra da tohumları teker teker kuruyan mucizevi fasulye takvimi ortaya çıkar. Hükümdarlık döneminin iki önemli olayı ise kurtarıcı kahraman Da Yu'nun azgın bir seli durdurması ve Okçu Tanrı Hou Yi'nin 10 güneşten 9'unu vurarak yeryüzünü kavrulmaktan kurtarmasıdır.

Yao'nun kendinden önce hüküm süren Fu Xi, Shen Nong ve Huang Di gibi Yao'nun da özel tapınakları vardı. Bu tapınaklara kurban sunduğu ve kâhinlik yaptığı söylenir. Yao kendi oğlunu atlayarak damadı Shun'u imparator seçmiş ve ona danışman olarak hizmet etmiştir.

Yao, Japonya'da, Honşu Adasında, Osaka kentsel ilinde (*fu*) kent. Nagase Irmağının (*gava*) kıyısında yer alır. Kongo-İkoma Ulusal Parkı'ndaki bir ovayla dağ yamaçlarına yayılmış olan kentin orta kesimi, Tokugava döneminde (1603-1867) ticari bir merkezdi. Yao günümüzde Osaka-Kobe Metropoliten Alanı'nın sanayi ve konut banliyösü durumundadır. Irmak kıyısında büyük ölçekli makine, kimya ve tekstil fabrikaları vardır. Osaka'ya uzanan demiryolu 1925'te

ulaşıma açılmıştır. Nüfus (1991 tah.) 278.022.

Yaolar, Çin ve Güneydoğu Asya'nın dağlık bölgelerinde yaşayan halklar. 1990'larda Çin'de 1,4 milyon, Vietnam ve Laos'ta 360 bin, Tayland'ın kuzeyinde de 30 bin Yao yaşıyordu. Yao toplulukları, birbirine çok yakın Çin-Tibet lehçeleri konuşmalarına karşın, geniş bir coğrafi bölgeye dağıldıklarından çok farklı yaşam tarzları geliştirmişlerdir. Çin'in Guangdong yönetim bölgesindeki bir grup Yao düzlüklerde sulu pirinç tarımı yaparsa da, ötekiler dağlarda yaşar ve bitki örtüsünü yakarak açtıkları tarlalarda tarım yaparlar.

Yaolar animisttir ve çeşitli ruhlara inanırlar. Çin'in Lingnan yöresinde (Guangdong-Jianxi) yaşayanlar Çin geleneğine uygun biçimde atalarına tapınır, ruhlarla hayaletlere ve bunların gazabından korunmak gerektiğine inanırlar. Yaolar arasında Pan Gu kültü özel bir önem taşır. Efsaneye göre hükümdara bir düşmanın başını götüren Pan Gu, ödül olarak bir prensesle evlendirilmiş, bu birleşmeden Yaolar türemiştir. Vietnamlıların Man dediği Çinhindi Yaoları atalarına tapınır, yıldırım, bulut, ırmak ve dağ gibi doğal oluşumlarla ilişkili ruhlara inanır ve düşmanlarına yönelik bir tür kara büyü yaparlar.

Yaolarda temel yerleşim birimi köy, en yüksek siyasal otorite de köy şefidir. Guangdong'daki bazı köyler birden çok klandan oluşur ve bütün köyü ilgilendiren konularda klan şefleri birlikte hareket eder. Yaolar düzlüklerde yaşayan halklarla ticaret yaparlar.

Yaolar, Tanzanya'nın en güney kesimi, Mozambik'in Ruvuma ve Lugenda ırmakları arasındaki bölgesi ve Malavi'nin güney kesiminde yaşayan ve Bantu dilleri konuşan çeşitli halklar. Yaoların 1800'lere doğru iç kesimdeki kabileler ve doğu kıyısındaki Araplarla yürüttüğü ticaret büyük ölçüde köle avcılığına dayanıyordu. Bu durum 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılda bölgeyi denetim altına almaya çalışan Avrupa devletleriyle çatışmalara yol açtı. Genellikle askeri ve ticari önderler arasından çıkan şeflere dayalı zayıf ve bölünmüş siyasal yapı, Yaoların bu çatışmadan yenik çıkmasına yol açtı. 1900'e gelindiğinde bütün Yao şeflikleri Alman, Portekiz ya da İngiliz yönetimi altına girmişti.

Yaolar günümüzde mısır ve süpürgedarısı yetiştirir, ayrıca balıkçılık yaparlar. Malavi'deki toplulukların önemli bir geçim kaynağı tütün üretimidir. Ortalama 75-100 kişiyi barındıran küçük köylerde geleneksel yöneticilik anayanlı bir çizgi izler; görev genellikle en büyük kız kardeşin ilk oğluna geçer. Bir erkek evlendiğinde köyünü terk ederek karısının köyünde yaşar. Böylece köyler temelde ana tarafından birbirleriyle akraba kadınlarla kocalarından oluşur. Erkek çocukların sünnet edildiği yetişkinliğe geçiş töreninin kökeni ata ruhlarına tapınma geleneğine dayanır. Bununla birlikte Araplarla ilişkileri sonucunda Yaoların çoğu İslam dinini benimsemiş ve törenlere İslam öğeleri girmiştir.

Yaoundé, Kamerun'un başkenti. Nyong ile Sanaga ırmakları arasındaki tepelik ve ormanlık platoda yer alır. Alman protektorası döneminde 1888'de kuruldu. Belçika birliklerince 1915'te işgal edildi ve 1922'de Fransız Kamerunu'nun başkenti ilan edildi. 1940-46 arasında yerini Douala aldı. Ama bağımsızlığın ardından 1960'ta hükümet merkezi, 1961'de federal hükümet merkezi ve 1972'de de birleşik cumhuriyetin başkenti oldu.

Bir yönetim, hizmet ve ticaret merkezi, ayrıca kara, demir ve hava yolu taşımacılığının odak noktası olan kentte küçük imalat tesisleri vardır. Kentin önemi aynı zamanda ülkedeki en zengin tarımsal alanlardan birinin pazar merkezi olmasından gelir. Yaoundé Üniversitesi 1962'de kurulmuştur. Çeşitli araştırma enstitülerinin en önemlisi biyomedikal araştırmalar yapan Kamerun Pasteur Enstitüsü'dür. Çevredeki doğal güzellikler arasında Nachtigal Çavlanları ve Akok-Bekoe olarak bilinen mağaralar zinciri sayılabilir. Nüfus (1987) 649.000.

Yap Adaları, eskiden GUAP. Caroline Adalarının Mikronezya Federe Devletleri'ne bağlı bölümünün batı kesiminde ada ve takımada. Toplam yüzölçümü 101 km² olan takımada, Gagal-Tomil, Map, Rumung ve Yap (Rull, Ruul, Uap ve Yappu olarak da bilinir) adalarını kapsar. En büyük ada olan Yap (54 km²) sık ormanlarla kaplıdır; orta kesimdeki tepeler Tabiwol Dağında 173 m'ye ulaşır.

Bölgeye Avrupalıların gelmesinden önce Yap Adaları batıda Palau Adalarından doğuda Truk Adalarının yakınlarına kadar uzanan bir imparatorluğun merkeziydi. Bölgede bu dönemden kalma çok sayıda yıkıntı bulunmuştur. Adalıların bugün de kullandığı ünlü yassı ve yuvarlak taş paraların geçmişi de bu tarihlere uzanır. Yap Adalarını gören ilk Avrupalıların Portekizliler olduğu sanılmaktadır (1526). Adalar 1686'da İspanyol kaptan Francisco Lazeano tarafından yeniden keşfedildikten sonra kâğıt üzerinde İspanya'nın denetimine girdi. 1899'da ise Almanya'ya geçti. 1919'da adaları denetim altına alan Japonlar II. Dünya Savaşı sırasında burada bir hava ve deniz üssü kurdular. Yap Adaları 1947'de Birleşmiş Milletler Pasifik Adaları Vesayet Bölgesi'ne bağlandı.

Başlıca ihraç ürünü kopra olan adalarda tarımın yanı sıra bir miktar balıkçılık yapılır. Ekonomik temelleri olan yürürlükteki kast sistemine göre en önemli köyler Gatchapar, Teeb ve Ngolog'dur. Yaplılar hem fiziksel özellikleri, hem de konuştukları dil bakımından öteki Caroline Adalarında yaşayan halklardan çok, Melanezyalılara yakındırlar. Nüfus (1985 tah.) ada, 6.951; (1980) takımada, 5.196.

Yap Çukuru, BATI CAROLINE ÇUKURU olarak da bilinir, Büyük Okyanusun batısında, Yap Sırtının ve Yap Adalarının doğusunda derin denizaltı çukuru. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 650 km uzanan çukurun derinliği Palau Adalarının 563 km kadar kuzeydoğusunda 8.527 m'ye ulaşır. Yap Çukuru Bering Denizinin güneybatı kenarından Filipin Çukurunun (Mindanao Çukuru) güney ucuna kadar uzanan çukurlar zincirinin bir parçasıdır. Bu zincir Yap Çukurundan başka Kuril, Japon, İzu ve Mariana çukurlarını da kapsar.

Yaparlı, Oğuzların 24 boyundan biri. Bozokların Ay Han Oğulları koluna bağlıdır. Ongunu (kutsal hayvan) kartaldır. Bu boyun adı yalnızca Reşideddin'in *Camiü't-Tevarih*'inde geçer. Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lugati't-Türk* adlı yapıtındaki Oğuz boyları listesinde yer almayan Yaparlılara ilişkin herhangi bir bilgiye Osmanlı kaynaklarında da rastlanmaz. Bu durum Yaparlıların ad değiştirmiş olabileceğini düşündürür. Reşideddin'in Yaparlı olarak gösterdiği boyun Kaşgarlı'nın Çaruğlularıyla aynı boy olduğu sanılır.

yapay dölleme, TÜPTE DÖLLEME olarak da bilinir, insanda dişi ve erkek eşey hücrelerini (yumurta ve sperma) vücut dışında yapay olarak hazırlanmış bir ortamda bir araya getirme. İlk yapay dölleme çalışmaları 19. yüzyılın sonlarında yapılmış, deneylerde insan eşey hücreleri ilk kez 1944'te kullanılmıştır. İnsanda yapay dölleme sonucu ilk başarılı doğum 1978'de İngiltere'de gerçekleşmiş, bu yöntemle doğan bebekler o tarihten bu yana "tüp bebek" olarak anılmıştır.

Yapay dölleme, genellikle kısır olduğundan tümüyle emin olunan bireylere, örneğin, fallop boruları tıkalı olan ya da hiç olmayan kadınlarla ersuyundaki sperma hücresi sayısı son derece düşük olan erkeklere, kimi zaman da bütün incelemelere karşın kısırlıklarının nedeni anlaşılamayan çiftlere uygulanır. Yapay dölleme sürecinin ilk aşamasında yumurtalıkta olgunlaşan yumurta özel bir iğneyle kadının vücudundan dışarı alınır ve bir süre kültür ortamında bekletilir. Erkekten alınan sperma hücreleri de bu ortama eklendikten 14-48 saat kadar sonra döllenme gerçekleşir. Döllenmiş hücre (zigot) embriyon olarak gelişmesine elverişli bir ortama yerleştirildikten sonra hücre bölünmeleri dikkatle izlenir. Sekiz hücre içeren bir blastokist haline geldikten sonra annenin dölyolu ve dölyatağı boynundan geçilerek dölyatağına konur; blastosist burada üç buçuk gün kadar serbestçe hareket eder. Yapay dölleme başarıyla gerçekleşirse bu sürenin sonunda embriyon dölyatağı duvarına yuvalanır ve gebelik başlar.

Yapay dölleme tekniğinin en önemli sorunlarından biri embriyonun dölyatağı duvarına yuvalanmasındaki zorluktur. Bunun nedeninin döllenmiş yumurtanın vücut dışında vücut içinde olduğundan daha yavaş gelişmesi, bu nedenle dışarıda gelişmeye başlayan zigotun dölyatağı dokularıyla eşzamanlı olarak gelişmemesi olduğu sanılmaktadır.

Döllenme, gebelik ve doğurganlıkla ilgili sıradışı uygulamaların tümünde olduğu gibi yapay dölleme konusunda da pek çok ahlaki sorun ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi insan dölütüyle deneyler yapılması olasılığı ve bundan ötürü duyulan korkudur. Yumurta ve sperma hücreleriyle embriyonların gelecekte dölyatağına yuvalandırılmak üzere dondurulması gibi benzer teknikler de henüz çözülmemiş sorunlara ve ahlaki tartışmalara yol açmaktadır.

yapay elmas, çoğunlukla grafitin çok yüksek sıcaklık ve basınç koşulları altında işlenmesiyle elde edilen elmas.

1880'de İskoç kimyacı James Ballantyne Hannay parafin, kemik yağı ve lityumdan oluşan bir karışımı akkor sıcaklıkta ısıttıktan sonra dökme demirden yapılmış hava sızdırmaz boruların içine yerleştirerek elmas ürettiğini açıkladı. Gerçekleştirdiği üç deney sonucunda elde ettiği tanecikleri uzmanlar elmas olarak belirledi; uzun süre saklanan bu tanecikler 1943'te tekrar incelendi ve gerçekten elmas oldukları anlaşıldı.

1893'te Fransız kimyacı Henri Moissan, katışkısız karbon ve demiri bir pota içinde elektrikli fırında çok yüksek sıcaklıklarda (yaklaşık 4.000°C) ısıttıktan sonra, su banyosu içinde aniden soğutarak çok yüksek basınç uygulaması elde ettiğini, böylece karışımın elmasa dönüştüğünü duyurdu. Deney birçok kez yinelendi, ama her seferinde elde edilen berrak kristallerin elmas olmadığı anlaşıldı.

1940'larda ABD'li fizikçi Percy Williams Bridgman, grafiti 400.000 kg/cm²'lik bir basınç altında sıkıştırarak elmasa dönüştürmeye çalıştı, ne var ki sonuca ulaşamadı.

Ama General Electric Company uzmanları, Bridgman'ın yönteminden yararlanarak Schenectady'deki (New York) laboratuvarda elmas elde etmeyi başardılar. Bunu, grafiti 3.000°C sıcaklıkta 100.000 kg/cm²'nin üzerindeki bir basınç altında sıkıştırarak gerçekleştirdiler. Sanayide kullanıma uygun olan bu elmaslar 1960'larda hızla yaygınlaştı.

Elmas üretimi için gerekli olan çok yüksek sıcaklık ve basınç koşulları patlayıcılardan yararlanılarak elde edilir. Yapay elmas üretiminin önde gelen şirketlerinden Du Pont Company bu tekniği uygular.

yapay elyaf, SENTETİK ELYAF olarak da bilinir, tümüyle kimyasal maddelerden elde edilmiş liflerden hazırlanan dokuma elyafı. *Ayrıca bak.* elyaf.

yapay ipek *bak.* reyon

yapay kalp, çeşitli sürelerle insan vücudunda kan dolaşımının sürmesini sağlayan mekanik pompa ya da makine. Yapay kalbin bilinen başlıca iki türü, kalp-akciğer makinesi ve mekanik kalptir.

Kalp-akciğer makinesi. Kalp-akciğer makinesi oksijen sağlayan yapay bir akciğerle kalbin işlevini yerine getiren bir pompadan oluşur. Bilim adamları 1868'den bu yana kana gerekli oksijeni sağlayacak ve içinde biriken karbon dioksiti uzaklaştıracak bir mekanik aygıt ile kalbin işlevlerini geçici olarak üstlenecek bir pompanın yapımı için de çalışmışlardır. Hayvanlar üzerinde yapılan sayısız deneyden sonra insanda ilk kalp-akciğer makinesi 6 Mayıs 1953'te bir ameliyat sırasında başarıyla kullanıldı.

Günümüzde kullanılan kalp-akciğer makinelerinin hepsinde 100 kg'lik bir hastanın dolaşımı bir saatten daha uzun süre düzenlenebilir. Bu makineler kanı hastanın atardamarlarına pompalarken beyin, sinir dokusu, karaciğer, böbreküstü bezleri ve böbrekler gibi oksijen yoğunluğuna duyarlı organların da öbür dokularla aynı basınç ve hacimde kan alabilmesi sağlanır; bunun için dakikada 5 bin ml kanın pompalanması gerekir. Pompalama işlevini yerine getirmek zorunda kalmayan doğal kalp ilaçlar yardımıyla ya da soğutularak durdurulduktan ve cerrahi müdahale uygulandıktan sonra ısısı artırılarak ya da elektrik akımı verilerek yeniden çalıştırılır. Bu arada, cerrah kalbi açarak kapatılması gereken delikleri kapar ya da özürlü kapakçıkları onarır. Kalp-akciğer makinesi, insan kan dolaşımını ancak birkaç saat taşıyabilir. Bu süre aşıldığında sürekli pompalanan ve oksijenlenen kan bozunuma uğrayabilir.

Mekanik kalp. Kalbin normal pompalama işlevini kanın sıvı ya da hücresel bileşenlerine zarar vermeden uzun süre üstlenecek bir aygıt geliştirme yolunda pek çok mekanizma ve makine denenmiştir. Bunların hepsi işlevsel kapasitesi azalmış olan kalbin toplam iş hacmini tümüyle üstlenmek yerine bu hacmi azaltmayı amaçlar.

Bu aygıtlar iki kalp atımı arasındaki dinlenme döneminde kanı damarlara yollayan bir sistem ya da normal olarak kalpten atılan kanın bir bölümünü pompalayan bir yardımcı karıncık mekanizması içerir. Yapılan deneyler sonucunda aygıtların kalp ve dolaşım sistemi için sınırlı da olsa yararları olduğu anlaşılmışsa da uzun süre kullanım sonucunda ortaya çıkan genel sağlık sorunları bu yararları gölgelemektedir. 1970'lerde bu sorunların hemen tümünü ortadan kaldıran sentetik maddelerin geliştirilmesi yapay kalp alanında önemli adımlar atılmasına yardımcı oldu. Robert K. Jarvik tarafından tasarlanan bu türden bir sistem cerrahi olarak 2 Aralık 1982'de William DeVries tarafından bir hastaya uygulandı. Jarvik-7 olarak adlandırılan, alüminyum ve plastikten üretilmiş bu sistem, insan kalbinin iki karıncığının işlevlerini üstlenebiliyordu; kauçuktan üretilmiş iki diyaframı ise kalbin pompalama işlerini yerine getirmekle görevliydi. Diyaframlar vücut dışında bir kompresöre bağlanarak çalıştırılıyordu. Yapay kalple akciğerler devre dışı bırakılmadığından, oksijenlendirme gerekmiyordu. Kalıcı yapay kalp takılan bu ilk hasta 112 gün yaşadıktan sonra, yapay kalp aygıtının yol açtığı başka komplikasyonlar sonucu öldü. Sonradan yapay kalp takılan başka hastaların bir bölümünde daha iyi, bazılarında ise daha kötü sonuçlar elde edildi. Günümüzde varılan ortak kanı, kullanılan teknoloji ile üretilen yapay kalplerin, ancak hastaya nakledilebilecek uygun bir vericinin kalbi bulununcaya değin kullanılabileceği yolundadır. Yapay kalpler henüz normal insan kalbinin bütün işlevlerini üstlenmekten uzaktır. *Ayrıca bak.* kalp pili.

yapay organ, iyi çalışmayan ya da tümüyle yok olan bir organın ya da insan vücudunun başka bir bölümünün işlevlerini görmek üzere kullanılan makine, aygıt ya da malzeme. Yapay organlar yapay kalp(*) ve kalp pili(*), böbrek işlevlerini yerine getirmek üzere kullanılan diyaliz(*) ve eksik olan kol ve bacakların yerine takılan protezlerdir(*).

yapay solunum, doğal soluk alıp verme işlevlerinin durması ya da tümüyle kesintiye uğraması halinde dışarıdan uygulanan bir teknik yardımıyla başlatılan solunum. Zaman geçirmeden ve gerektiği gibi uygulandığında yapay solunum suda boğulma, soluk borusunun tıkanması, oksijensiz kalma, karbon monoksit zehirlenmesi ya da elektrik şoku gibi durumlarda yaşam kurtarıcı olabilir. Yapay solunum yoluyla canlandırmada önce üst solunum yollarından (ağız, boğaz ve yutak) akciğerlere giden hava yolunu açıp açık tutmak, daha sonra akciğerlerin hava keseciklerinde (alveol) hava ve karbon dioksit alışverişini sağlamak gerekir. Yapay solunumun başarılı olması için hiç zaman kaybetmeden başlatılması ve hasta yeniden kendi kendine soluk alıp vermeye başlayıncaya değin sürdürülmesi gerekir.

En yaygın kullanılan yapay solunum yöntemi geçmişte kullanılan ve elle uygulanan yöntemlerden daha etkili olduğu anlaşılan ağızdan ağıza solunumdur. Ağızdan ağıza yapay solunum yapacak olan kişi hastayı sırtüstü yatırdıktan sonra ağzındaki yabancı maddeleri ve mukusu temizler, altçeneyi öne ve yukarı doğru kaldırarak hava yolunu açar, ağzını hastanın ağzının üstüne dışarı hiç hava kaçırmayacak biçimde kapatır ve hastanın burun deliklerini sıkıca kapatır. Daha sonra dönüşümlü olarak hastanın ağzına soluk verir ve ağzını kaldırarak hastanın soluk vermesini sağlar. Hasta çocuksa yapay solunum yaptıran kişi ağzıyla hastanın hem ağzını hem de burnunu kapatmak zorunda kalabilir. Soluk verme işlemi dakikada 12 kez (çocuklarda 15, bebeklerde 20 kez) yinelenmelidir.

Değiştirilmiş Sylvester tekniği olarak bilinen bir yöntem ağızdan ağıza solunumun mümkün olmadığı durumlarda uygulanır. Hasta sırtüstü yatırıldıktan sonra omuzları başın arkaya düşmesine izin verecek biçimde yukarıya kaldırılır. Solunumu yaptıran kişi hastanın başında diz çöker, kollarını tutarak bileklerini göğsünde çaprazlar. Öne doğru kaykılarak hastanın göğsüne bastırdıktan sonra arkaya gelerek hastanın kollarını dışarı ve yukarı doğru açar. Bu hareketin de dakikada 12 kez yinelenmesi gerekir.

yapay zekâ, sayısal (dijital) bilgisayarın ya da bilgisayar denetimli bir robotun genellikle insana özgü nitelikler olduğu kabul edilen yüksek zihinsel süreçlere ilişkin görevleri yerine getirme yeteneği. Bu zihinsel süreçler arasında akıl yürütme, anlam çıkartma, genelleme ve geçmiş deneyimlerden öğrenme gibi işlemler sayılabilir. Yapay zekâ terimi, bilgisayar biliminin bu tür süreçleri yerine getirme yeteneğine sahip sistemlerin geliştirilmesini konu alan dalı için de kullanılmaktadır.

Yapay zekâ konusundaki araştırmalar modern sayısal bilgisayarların(*) 1940'larda geliştirilmesinin hemen ardından başladı. Bunu izleyen yıllarda bilgisayarların çok karmaşık mantıksal işlemler içeren problemleri (örn. teorem kanıtlanması ya da satranç) ustalıkla çözebilecek biçimde programlanabileceği ortaya kondu. Ama bu yetenek, yüksek zihinsel işlemler yapabilme gücünden çok, simgeler üzerinde çok sayıda işlemi büyük bir hızla gerçekleştirebilme gücünden kaynaklanıyordu.

1980'lerde bilgisayarlar insan zekâsına yakın bir düzeye henüz erişmiş değildir, ama yapay zekâ çalışmaları sonucunda yararlı ve önemli kimi sonuçlara ulaşılmıştır; bunlar arasında karar verme, doğal dil anlama ve örüntü tanıma alanlarındaki başarılar sayılabilir.

Uzman sistemler olarak adlandırılan bilgi tabanlı yazılım sistemleri, belirli bir alanın önde gelen uzmanlarından derlenmiş bilgilere dayanarak düzenlenmiş yüzlerce, hatta binlerce koşullu mantıksal kuraldan ("eğer... ise...dir" biçimindeki kurallar) oluşur. Bu programlarda buluşsal yöntemlerden(*) de yararlanılmaktadır.

Bilgisayarın bir doğal dilde (örn. İngilizce) verilen komutları anlamasını sağlayan programların yazımında da önemli gelişmeler gerçekleştirilmiştir. Bu türden yazılımlar, genellikle, belirli bir konudaki veri tabanlarının sorgulanması amacına yöneliktir.

Grafik örüntülerin tanınması da yapay zekânın inceleme alanına girer, çünkü kavrama ve soyutlama gibi süreçleri içerir. Görüntü tanıma ve işleme sistemlerinde, bilgisayara bağlı bir birim görüntüleri tarar, algılar ve sayısal darbelerden oluşan bir örüntüye dönüştürür. Bu örüntü, bilgisayar belleğinde saklanan ve belirli kalıplara ya da geometrik biçimlere karşılık gelen örüntülerle karşılaştırılır. Bilgisayar, algıladığı sayısal darbe örüntülerini büyük bir hızla işler, anlamlı özellikleri belirleyip ayırır, istenmeyen ya da gereksiz sinyalleri süzüp çıkarır, belleğindeki kalıplardan farklı olduğunu belirlediği örüntüleri yeni bir kalıp olarak tanımlar ve belleğine yerleştirir. Bilgisayarlı görüntü tanıma teknikleri bilimsel araştırmalarda ve sanayide çok geniş uygulama alanı bulmuştur.

Çok büyük ölçekli tümleşik devre(*) teknolojisinde ve programlama yöntemlerindeki büyük gelişmeler, yapay zekâ alanındaki araştırmaların da yoğunlaşması sonucunu doğurmuş, bu alanda büyük ilerlemeler sağlanmıştır. Bilgisayarların günümüzde saniyede 1 trilyon işleme ulaşan hızları, yüksek zihinsel süreçlerin gerçekleştirilmesi söz konusu olduğunda yetersiz kalmaktadır. Uzmanlar bu sorunun çözümünün, çok sayıda ana işlem biriminin(*) birlikte çalıştığı paralel işlemeli bilgisayarların geliştirilmesine bağlı olduğu görüşündedir.

Yapay zekâ alanında yoğun araştırmaların sürdürüldüğü bir konu da konuşma, tanıma ve işleme konusudur. Program yazabilen

bilgisayar programlarının geliştirilmesi de yapay zekânın ilginç ve umut verici çalışmaların gerçekleştirildiği bir alanıdır. Yapay zekâ çalışmalarında yararlanılmak üzere özel bilgisayar programlama dilleri geliştirilmiştir. LISP dili bunlardan biridir.

yapboz oyunu, BOZYAP OYUNU olarak da bilinir, çeşitli biçimlerdeki parçaların bir resim ya da harita oluşturmak üzere yan yana getirilmesine dayanan çocuk oyunu.

Oyunun kökeni 18. yüzyılda İngiltere'de, coğrafya öğretiminde eğitim aracı olarak kullanılan parçalı haritalara kadar iner. Daha sonraları tarih, botanik ve zoolojiye ilişkin parçalı resimler ortaya çıktı. Manzara resimleri ise 1860'larda ve 1870'lerde kullanılmaya başladı. 1900'lerin başında çok yaygınlaşan yapboz oyunu, 1929 Büyük Bunalımı sırasında ucuz ve yeniden kullanılabilir bir eğlence aracı olarak yeniden geniş ilgi uyandırdı. II. Dünya Savaşı sonrasında bir kez daha geniş bir kesimde tutulan oyunun yaygınlığı günümüzde de sürmektedir.

Piyasaya ilk kez 1978'de çıkarılan *schmuzzle* adlı yapboz, tek doğru çözümü olan, ama parçaların farklı ve yanlış biçimde de yan yana gelebildiği, lazerle kesilmiş eşit büyüklükte 168 parçadan oluşan çok zor bir oyundur.

Yapen Adası, Endonezya dilinde PULAU YAPEN, Felemenkçe JAPPEN EILANDEN, Endonezya'da ada. Batı Irian ilinin (*propinsi*) kuzey kıyısı açıklarındaki Sarera Körfezinde (*teluk*) yer alır. Yapen Waropen ilçesinin (*kabupaten*) büyük bölümünü oluşturan adanın yüzölçümü 2.424 km²'dir. Orta kesiminde yüksekliği 1.496 m'ye ulaşan bir dağ sırası uzanır. En önemli yerleşme ortagüney kıyısındaki Serui'dir. Nüfus (1980) ilçe, 59.982.

Yapı-Endüstri Merkezi, 1968'de bir grup mimar ve mühendisin İstanbul'da kurduğu, yapı alanında çalışan bilgi merkezi. Amacı yapı kesimindeki, özellikle de yapı malzemesi konusundaki gelişmeleri izlemek, derlenen bilgileri ilgililere aktarmaktır. Bir sürekli sergisi, başvuru kitaplığı, araştırma ve danışma birimleri vardır. Geçici sergiler, fuarlar, kurs, konferans ve seminerler, teknik geziler düzenlemekte, ayrıca yayın etkinliklerinde de bulunmaktadır. 1973'ten beri yayımlanan *Yapı* dergisi, mimarlık, kültür ve sanat konularına yer vermektedir. *Yapı Kataloğu* ise düzenli olarak iki yılda bir Türkçe ve İngilizce ayrı ciltler halinde yayımlanmaktadır. *Tesisat Kataloğu* ile *Elektroteknik Kataloğu* da merkezin düzenli süreli yayınları arasındadır. Bina yapımının bütün dallarını kapsayan bu kataloglar dizisinin yanında merkezce başka teknik kitaplar da yayımlanmaktadır.

Yapı-Endüstri Merkezi 1976'da, BM'ce tanınan Uluslararası Yapı Merkezleri Birliği'ne (UICB) tam üye kabul edilmiştir. Halen 26 ülkeden 44 kuruluşun üye olduğu UICB içinde Yapı-Endüstri Merkezi'nin etkin bir rolü vardır. Merkezin genel müdürü Doğan Hasol 1989'da, sonra da 1992'de üç yıllık dönemler için UICB'nin başkanlığına seçilmiştir.

yapı hakkı, ÜST HAKKI ya da İNŞAAT HAKKI olarak da bilinir, bir kişiye, başkasına ait arazideki yapının maliki olma yetkisini veren bir irtifak hakkı. Hak sahibi yükümlü taşınmaz üzerinde yalnızca sınırlı bir ayni hakka, yükümlü taşınmaz maliki ise hak sahibinin kabul edilmiş koşullara uygun olarak inşaat yapmasına ve yapılan inşaatı olduğu gibi kullanmasına izin vermek zorundadır. Bir binanın kat, daire ve öteki bölümlerinde, yapı hakkına dayanarak arazi mülkiyetinden ayrı ve bağımsız mülkiyet kurulamaz.

Yapı Kredi Bankası, Türkiye'de özel sektör tarafından kurulan ulusal ticaret bankası.

9 Eylül 1944'te Kâzım Taşkent öncülüğünde bir grup işadamı tarafından kuruldu. Bankanın amacı bankacılık işlemleri yanında küçük tasarruf sahiplerinin konut sahibi olmalarına yardımcı olmak, küçük tasarrufları inşaat alanına yönlendirmekti. Banka mevduat çekmek için ikramiye dağıtımı, öğle tatilinde hizmet sunmak gibi yöntemleri Türkiye'de ilk kez uygulayan bankalardan biri oldu. Dışa açılma, elektronik bankacılık gibi konularda da öncülük etti.

Yapı Kredi'nin 1992'de nominal sermayesi 1 trilyon TL, toplam kredi hacmi 13,4 trilyon TL, toplam mevduatı ise 19,8 trilyon TL'ydi. Bu, Türkiye'deki bankalarda bulunan mevduatın yüzde 6,5'idir. Bankanın 1992'de işlem hacmi 65 trilyon TL, dış işlem hacmi 6 milyar dolardı. Yurtiçinde 361 şubesi bulunan bankanın yurtdışında iki şubesi ve dokuz dış temsilciliği vardır. Dış şube ve temsilcilikler tele-işlem ve on-line sistemi ile genel müdürlüğe bağlıdır.

yapı ve yapım sistemleri, yapıların inşa edilmesinde kullanılan yöntemler ve bu amaca yönelik sanayi.

İlk insanlar barınaklarını kamış, ot ve ağaç dalı, hayvan postu, taş, buz ve çamur gibi malzemelerle inşa ediyorlardı. Yapım yöntemlerinin gelişmesiyle ahşap ve taş ana yapı malzemeleri haline geldi. Ağaç bulunan bölgelerde kütükler yarılarak tahtalar elde edilmeye, bu tahtalar da kesilerek çatıları taşıyan aşıklar, mekânları bölmelere ya da odalara ayıran dikmeler üretilmeye başladı. Taş inşaatın geçmişi ise Mısırlıların kireçtaşından saray, tapınak ve mezarlar yapmaya başladıkları İÖ 4. ve 3. binyıla değin geri gidiyordu. Eski Yunanlılar kaba yontulmuş taşlarla duvar örerken bazen harç olarak kil kullandılar. Kireç harcını geliştirdiler ve İÖ 2. yüzyılda, bu harca taş kırıkları karıştırarak bir tür beton elde ettiler. Kilden yapılan ve boyutları küçük olduğu için taştan daha kolay örülen tuğla Mezopotamya uygarlıklarında kullanılıyordu. Gerek Roma mimarlığında, gerekse daha sonraki Avrupa mimarlıklarında kemer, tonoz ve kubbe gibi yapı öğeleri 16. yüzyılın ortalarına değin tuğlayla yapıldı.

18. yüzyıldaki Sanayi Devrimi'nden sonra demir, yüksek dirençli ve yanmaz bir malzeme olarak yeni bir inşaat dönemi başlattı. Demirden yapılan sağlam çerçeveler birbirine perçinlenerek büyük yapılar oluşturuldu. 20. yüzyılın başlarında demirin yerini çelik aldı. Bu gelişme, 1870'lerde icat edilen gerçek betonla birlikte, çok katlı yapıların inşa edilmesine olanak verdi. II. Dünya Savaşı'nın ardından işgücü eksiği, bombardımanların yol açtığı konut açığı ve devletin inşaatlara katılımı, yüzyılın başından beri bilinen prefabrikasyonda yeni yöntemlerin gelişip yaygınlaşması sonucunu getirdi. *Ayrıca bak.* prefabrikasyon.

Bir yapı inşa edilmeden önce, işlevinin belirlenmesi, coğrafi konumunun seçilmesi, yaklaşık maliyetinin hesaplanması ve bir mimar tarafından projesinin hazırlanması gerekir. Mimari tasarım süreci, basitten başlayarak gittikçe ayrıntılanır ve kesin aşamaya gelir. Yapının görünüm ve biçimini ana çizgileriyle anlatan, bir anlamda şematik bir taslak olan ön projenin (avan proje) ardından plan, kesit, görünüş ve perspektif çizimlerini içeren ayrıntılı uygulama projesi yapılır. Bunlardan sonra yapı öğelerinin tasarım, konum ve boyutlarının yanı sıra, malzeme niteliklerinin ve inşaatta uygulanacak işçiliklerin de tanımlandığı ince yapı projesi hazırlanır.

Yapıların çoğunda, temel kotlarının verilmesi ve konumlarının saptanması inşaatın gerçek başlangıcını oluşturur. Temelin niteliği, yapının ağırlığına ve üstüne oturduğu zeminin direncine bağlıdır. Temelin bağlayıcı işlevini görebilmesi ve yapının zemine aşırı ya da dengesiz biçimde oturmasının önlenmesi, ancak bu iki etkenin arasındaki ilişkinin doğru olmasıyla sağlanabilir. *Ayrıca bak.* temel.

Yapılar yığma ve iskelet (karkas) olmak üzere iki yöntemle inşa edilebilir. Yığma yapıda taşıma işlevini duvarlar yerine getirir. Bunlar taş ya da tuğladan örülebilir. Duvarların sağlamlığını artırmak ve birbirlerine bağlanmasını sağlamak için yer yer boydan boya yatay hatıllar oluşturulur. Bunlar tuğla duvarlarda ahşap ya da betondan, taş duvarlarda tuğla ya da betondan yapılır.

Bir yapıyı taşıyan iskelet üç ana malzemeden olabilir: Ahşap, çelik ve beton. Birbirine bağlanan yatay (kiriş) ve düşey (dikme) öğelerden oluşan ahşap iskelet hafif, ucuz ve basit bir sistemdir. Çelik iskeletin yatay (kiriş) ve düşey (kolon) öğeleri perçin, civata ya da kaynakla birleştirilir. Beton iskelet çelik iskeletten ucuz olmakla birlikte, ağır yükleri taşıyabilmesi için demir ya da çelikle güçlendirilmesi gerekir. Bu yönteme betonarme adı verilir. Betonarme iskelet yapmak için ahşap ya da çelikten bir kalıp sistemi hazırlanır, bunun içine çelik çubuklar yerleştirilir ve beton dökülür. Beton donduktan sonra kalıp sökülür. Öngerilimli beton yönteminde ise, kalıbın içinde gerilen yüksek dirençli çelik teller beton döküldükten sonra da donma tamamlanana değin sabit tutulur. Bu yöntemle 300 m'ye kadar açıklıklar geçilebilmektedir. *Ayrıca bak.* beton.

Yatay bir taşıma öğesi olan döşemenin, yapının içine konabilecek her türlü yükü kaldıracak güçte olması ve bu yükleri taşıyıcı duvarlara ya da iskelete iletebilmesi gerektir. *Ayrıca bak.* döşeme.

Çatının düz ya da eğimli olması, çatı türüne, üstüne gelecek yüke ve yapının mimari özelliğine bağlıdır. *Ayrıca bak.* çatı. Geniş açıklıklı çatı örtüleri elde edebilmek için üçgen öğelerden oluşan uzay kirişlerden(*) yararlanılabilir.

Bir yapının işlevini eksiksiz yerine getirebilmesi için bazı yardımcı donatımlar da gereklidir. Bunlar şöyle sıralanabilir: Isıya, suya ve neme karşı yalıtım, havalandırma, elektrik, ısıtma, pis ve temiz su tesisatları.

Yapıaltın Barajı, Sivas ilinin batı kesiminde, Çaylak Deresi üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. 1977'de hizmete giren baraj 2.894 hektarlık bir alanı sulamak amacıyla kurulmuştur. Baraj gövdesinin temelden yüksekliği 36,25 m, kret kotu 1.304,75 m, toplam dolgu hacmi ise 966 milyon m³'tür. Baraj gölünün alanı 1,41 km², su toplama hacmi ise 14,6 milyon m³'tür.

yapımcılık, KONSTRUKTİVİZM olarak da bilinir, 1910'larda Rusya'da gelişen soyut sanat ve mimarlık akımı. Önceleri kübizm ile gelecekçilikten etkilenen akımın, 1913'te Vladimir Tatlin'in soyut-geometrik "resim kabartmaları"yla başladığı kabul edilir. Terim ilk kez 1920'de Antoine Pevsner'le Naum Gabo'nun birlikte kaleme aldıkları Gerçekçi Bildirge'de kullanılmış, akımın te-

mel ilkelerinden biri olarak sanatı "yapmak", "inşa etmek" (Rusça *konstruir*, İngilizce *to construct*) gösterilmiştir. Yapımcı sanatçılar makineye, teknolojiye, işlevselciliğe, plastik, çelik ve cam gibi çağdaş sanayi ürünlerine duydukları hayranlıktan ötürü "sanatçı-mühendis" olarak da anılırlar.

Yapımcılık 1921'den sonra, Rusya'da "salt sanat"a karşı "üretim sanatı"nı savunan Tatlin ve arkadaşlarının çağdaş malzemelerin nitelik, estetik ve kullanım olanaklarına ağırlık veren "malzemenin kültürü" öğretisini tanımlamak amacıyla kullanılmaya başladı. Salt sanatı savunan Maleviç, Gabo, Pevsner ve Kandinsky, Tatlin'in, sanatı sosyalist toplumun gelişmesinde doğrudan etkin kılma eğilimine karşı çıkıyor, sanatçının her zaman bağımsız olarak doğruyu ve gerçeği araması gerektiğini savunuyorlardı. Yapımcılar arasında ortaya çıkan bu radikal görüş farklılığı sonunda grup dağıldı; bir-

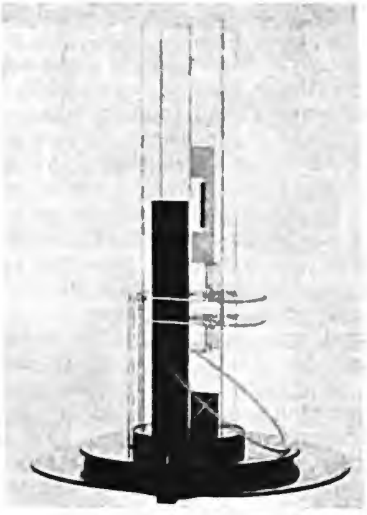

"Sütun", Naum Gabo'nun plastik, ahşap ve metalden bir çalışması, 1923; Guggenheim Müzesi, New York kenti
Guggenheim Museum, New York kenti

çok sanatçı Batı'ya geçti ve yapımcılığın Avrupa'da yayılmasına katkıda bulundu. 1921'de El Lissitzki Almanya'ya gitti. Orada tanıştığı De Stijl grubu üyeleri ve László Moholy-Nagy aracılığıyla yapımcılık ilkelerinin Bauhaus'a girmesinde etkili oldu. Gabo ve Pevsner ise Paris'te Daire ve Kare ile Soyutlama-Yaratma gruplarını etkilediler. 1937'de Chicago'da Yeni Bauhaus'u kuran Moholy-Nagy de yapımcılığın ABD'de tanınmasını sağladı.

Öte yandan Rusya'da kalan üretim sanatı savunucularından Tatlin mobilya tasarımı ve seramik, Aleksandr Rodçenko tipografi, Varvara Stepanova ve Lyubov Popova ise dokumacılık üzerinde çalıştılar. Bu dönemde tuval resmi ya da heykel üretilmedi ve yapımcılık yalnızca işlevsel amaçlı tasarımlara uygulandı. Yapımcılık 1960'lardan sonra hem ABD'de, hem de Avrupa'da gelişen geometrik-soyut akımlar üzerinde de etkili oldu.

yapısal dilbilim, 20. yüzyılda yapısalcılığın(*) ilkelerini benimsemiş çeşitli dilbilim akımlarının genel adı. Yapısal dilbilime göre dil kendi başına bir bütün oluşturan bir yapıdır; bu yapının öğeleri de herhangi bir metin ya da söylem içindeki dağılım ve karşıtlıklarıyla değer kazanır. Bu ilkeyi dilbilimde ilk ortaya atan, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'dü. Sonradan Saussure'ün yaklaşımı Prag okulu(*), glosematik(*) ve Avrupa merkezli başka akımlar tarafından farklı yönlerde geliştirildi.

Yapısal dilbilim ABD'de Franz Boas, Edward Sapir ve izleyicilerinin yapıtlarıyla Avrupa'dakine benzer bir anlam kazandı. Günümüzde ise ABD'de terim, genellikle daha dar bir anlamda, 1930'dan sonra Leonard Bloomfield'in izinden giden dilbilimcilerin geliştirdiği Bloomfield sonrası okul için kullanılır. Bu okulun başlıca ilgi alanları sesbilim ve biçimbilimdir. ABD'deki yapısal dilbilimciler anlam boyutunu betimlenmesi güç bir alan olarak gördükleri için bu konuda çok az yapıt vermişlerdir.

yapısal jeoloji, küçük ya da büyük ölçekli kayaç biçim değiştirmelerini (deformasyon), buna bağlı olarak yerkabuğu kayaç katmanlarındaki kırılma ve kıvrımlanma olaylarını inceleyen, bu süreçlerin, kayaçlardaki tanelerin yeniden yöneliminden dağoluşum olaylarına kadar değişen etkilerini araştıran bilimsel disiplin. Kayaç içindeki yapısal özelliklerin incelenmesine kimi zaman yapısal petroloji; rift vadisi, okyanusortası sırtlar ya da kıtaların ve okyanus havzalarının dağılımı gibi büyük yapısal özelliklerin incelenmesine ise jeomekanik, jeotektonik ya da jeodinamik de denir. Bu tür olayların araştırılmasında yapısal modellerden yararlanılır. Modeller, Yer malzemelerinin benzerlerinin hazırlanması ve bu malzemelerin belirli büyüklüklerdeki gerilimler altında yerleştirilmesi yoluyla elde edilir.

yapısalcılık (dilbilimde) *bak.* yapısal dilbilim

yapısalcılık, kültürel antropolojide, Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss'un geliştirdiği düşünce akımı. Terim daha geniş anlamda, 20. yüzyılda ortaya çıkan ve olay, kurum ya da düşüncelerin tarihsel gelişiminden çok, belli bir zaman dilimi içindeki yapısını ve bu yapıyı oluşturan öğelerin karşılıklı ilişkilerini ele alan çeşitli kuramsal yaklaşımları belirtir.

Lévi-Strauss kültürü bir sistem olarak ele alır ve öğeleri arasındaki yapısal ilişkileri göz önünde tutarak çözümler. Ona göre, kültür sistemlerindeki evrensel kalıplar insan zihninin değişmeyen yapısının ürünüdür. Akrabalık ilişkileri, sanat, din, mitler, törenler ve yemek pişirme gelenekleri üzerine kapsamlı çözümlemelerinde de bu tür yapıları saptamasına karşın, Lévi-Strauss için yapı terimi öncelikle zihinsel yapı anlamını taşır.

Lévi-Strauss'un kuramının genel çerçevesi, kurucu ilkelerini İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün ortaya attığı yapısal dilbilime dayanır. Lévi-Strauss, yapısal dilbilimi geliştiren Prag okulunun(*) kurucularından N. S. Trubetskoy'un düşüncelerinden yola çıkarak bilinçdışı altyapı kavramı üzerinde durmuş ve terimleri kendi başlarına birer birim olarak ele almaktansa, aralarındaki ilişkileri vurgulayan bir yaklaşım geliştirmiştir. Gene Prag okulunun kurucularından Roman Jakobson'un konuşma seslerindeki ayırıcı özellikleri karşıtlıklar halinde gruplandıran çalışmalarını temel alarak, insan zihninin nesneleri ikili karşıtlıklar olarak algılaması nedeniyle ortaya bilinçdışı bir üstyapı çıktığı görüşünü benimsemiştir. Lévi-Strauss'un sisteminde, insan zihni pek çok doğal malzemeyi barındıran bir depoya benzer. Zihin bu depodan seçtiği ikili öğelerle farklı yapılar oluşturur; ikili karşıtlıklar da tek tek öğelere ayrılarak yeni karşıtlıklara temel sağlar.

Lévi-Strauss'a göre toplumsal yaşamın bütün biçimleri, zihinsel etkinlikleri düzenleyen genel yasaların işleyişini temsil eder. Gene bu kurama göre bütün kültürlerin temelinde yapısal benzerlikler vardır ve kültür birimleri arasındaki ilişkilerin çözümlenmesi insan düşüncesinin evrensel ilkelerine ışık tutabilir. Bu kurama yönelik eleştiriler daha çok, kuramın sınanamayacağı ya da kanıtlanamayacağı ve tarihsel süreçleri gözardı ettiği gibi noktalar üzerinde toplanır.

Yapısalcılık daha çok antropoloji ve dilbilim alanlarında etkili olmakla birlikte, psikoloji, psikanaliz, edebiyat eleştirisi, tarih felsefesi ve göstergebilim gibi çok çeşitli alanlarda da uygulandı. Özellikle Roland Barthes'ın yapıtlarında, "yazar" kavramını eleştiri gündemine almasıyla geleneksel edebiyat eleştirisinden ayrılan bir metin çözümleme anlayışı ortaya çıktı. Yapısalcılık bunun dışında A. J. Greimas gibi göstergebilimcilerin, yapısal dilbilimin ilkelerini psikanalize uygulayan Jacques Lacan'ın, hümanizme ve tarihselciliğe yönelttiği eleştirilerle Marksizm içinde yapısalcı bir çizgiyi temsil eden Louis Althusser'in ve daha çok yapısalcılık sonrası Fransız düşüncesi içinde değerlendirilen Michel Foucault ile Jacques Derrida gibi düşünürlerin de çıkış noktasını oluşturdu.

yapısalcılık, psikolojide, Almanya'da Wilhelm Wundt tarafından kurulan ve öncülüğünü Edward B. Titchener'ın yaptığı akım. Yapısalcılık erişkinde doğumdan bu yana yaşanan deneyimlerin toplamı olarak betimlenen zihni, tanımlanabilen en basit bileşenlerle çözümlemeyi ve bu bileşenlerin daha karmaşık biçimlerde nasıl bir araya geldiğini bulmayı amaçlar.

Yapısalcı psikolojinin yararlandığı en önemli yöntem, eğitimli gözlemciler tarafından denetlenen koşullar altında betimleyici bir terminoloji kullanılarak yapılan gözlemler dizisinden oluşan içgözlemdir. Titchener her deneyimin bir gerçek olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur; deneyim önemi ya da değeri çözümlenmese de var olmayı sürdürür. Titchener'a göre zihnin anatomisinin işlevleriyle ya da işlev görüş biçimiyle ilgisi yoktur. Başlıca yapıtı olan *A Textbook of Psychology*'de (1909-10; Psikoloji Ders Kitabı) bilinçli deneyimleri betimlemek için yalnız duyum ve duygulanımın gerekli olduğunu vurgular. Buna göre düşünce süreçleri yaşanmakta olanlara ait duyumlar ve daha önce yaşanmış olanlar simgeleyen duyguların dışavurumudur.

Psikolojinin felsefeden bağımsız bir bilim dalı olarak gelişmesinde yapısalcılığın önemli rolü olduysa da, Titchener'ın ölümüyle yapısalcı okul etkisini büyük ölçüde yitirdi. Öte yandan, yapısalcı hareket deneysel psikoloji alanında Avrupa'da yaygın olan eğilimlere şiddetle karşı çıkan pek çok karşı-hareketin (örn. işlevselcilik, davranışçılık, Gestalt psikolojisi) gelişmesine de yardımcı oldu. Yapısalcılığın kapsadığı alanda davranış ve kişilik incelenmez. Deneyimlerin anlamını gerçekliğinden ayıran yapısalcılık Franz Brentano'nun fenomenolojik psikoloji geleneğine ve Gestalt psikolojisine olduğu kadar işlevsel okula ve Watson'un davranışçı yöntemlerine de ters düşer.

yapışanbalık, *Gobiesociformes* takımını oluşturan 100 kadar balık türünün ortak adı. Tek familya (*Gobiesocidae*) altında toplanan bu balıkların alt yüzeyinde, karın yüzgeci ve çevresindeki dokulardan oluşmuş güçlü bir çekmen (vantuz) bulunur. Yapışanbalıkların gövdesi pulsuz, başı yassı ve geniştir. Çoğunun uzunluğu 7,5 cm'yi geçmezken Güney Afrika'da yaşayan *Chorisochismus dentex* türü 30 cm'ye ulaşır. Amerika'nın tropik bölgelerinde yaşayan *Gobiesox* cinsinin bazı üyeleri hızlı akan akarsularda bulunmakla birlikte çoğu de-

nizlere dağılmıştır. Denizde yaşayanlar gelgit kuşağında ya da sığlıklarda dibe yapışmış olarak bulunur. Türkiye'yi çevreleyen sularda uzunluğu 3-12 cm arasında değişen beş yapışanbalık türü vardır. Bunlardan ağızları gaga biçiminde uzamış olanlar ördekbalığı adıyla da tanınır.

yapışık ikizler, SİYAMLI İKİZLER olarak da bilinir, vücuttan, genellikle gövdeden ya da kafanın ön, yan ya da arka tarafından birbirine bağlı ve bazı organları ortak olan tek yumurta ikizleri. Bakışımsal (simetrik) yapışık ikizlerde çocukların her ikisi de bağlantı bölgeleri dışında görece normal yapıdadır; vakaların birkaçı cerrahi girişimle birbirinden ayrılmıştır. Siyamlı ikizler terimi 1811'de Çinli bir anne babanın çocuğu olarak Siyam'da (bugün Tayland) dünyaya gelen ve göğüs kemiğinden göbek noktasına uzanan bir bağla birbirlerine bağlı olan Chang ve Eng dolayısıyla kullanılır.

Bakışımsız (asimetrik) yapışık ikizlerde çocuklardan biri oldukça normaldir; buna karşılık asalak olarak adlandırılan öbür çocuk çok az gelişmiştir ve beslenmesi tümüyle kardeşine bağımlıdır. Böyle durumlarda normal olan çocuğun yaşamını kurtarmak için genellikle asalağın cerrahi girişimle kardeşinden ayrılması gerekir.

yapışkanotu (*Parietaria officinalis*), DUVARFESLEĞENİ olarak da bilinir, ısırgangiller (*Urticaceae*) familyasından çokyıllık otsu bitki. Güney ve Doğu Avrupa'da olduğu gibi Anadolu'da da kendiliğinden yetişen bu bitkiye en çok eski yıkıntılarla, duvarların üzerinde ve kayalıklarda rastlanır.

Yapışkanotunun ortalama 10-30 cm arasında boylanabilen kırmızımsı renkli yarı saydam dalları vardır. Üzeri tüylerle kaplı bu dallar sarmal olarak dizilmiş yaprakları taşır. Yapraklar oval biçimli, yeşil renkli ve sık tüylüdür. Yaprakların koltuğunda minik yumaksı kümeler oluşturan çiçekleri erdişi ya da tek eşeylidir. Çiçekli ve yapraklı dallar halk arasında idrar söktürücü olarak kullanılır.

yapışma, ADHEZYON olarak da bilinir, fizikte, iki farklı maddenin, moleküllerarası çekim kuvvetlerinin etkisiyle birbirine tutunması. Aynı maddenin bir bütün olarak var olabilmesini olanaklı kılan moleküllerarası çekim kuvvetine ise kohezyon denir. Yapışma ve kohezyon aynı olgunun farklı biçimleri olarak kabul edilir. *Ayrıca bak.* kohezyon.

yapıştırıcı, iki ayrı malzemenin yüzeylerinden birbirine tutturulmasını sağlayan madde.

Mısırlılar 3.300 yıl önce ahşap işçiliğinde ve papirüs yapımında yapıştırıcı kullanmışlardır. Ortaçağda ve daha eski dönemlerde balmumu ve bitkisel reçineler gibi birçok organik maddeden yapıştırıcı olarak yararlanılmış, ayrıca hayvan dokularından bazı zamksı maddelerin elde edilmesi üzerine tahta ve kâğıt üretiminde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 19. yüzyılda, özellikle kauçuk kökenli yapıştırıcıların geliştirilmesiyle yapıştırıcı teknolojisinde yeni adımlar atılmış, ancak bu sanayi dalında devrim sayılabilecek en büyük gelişme 20. yüzyılda özellikle yapay reçine ve bileşiklerinin bulunmasıyla gerçekleşmiştir.

Modern araştırmalar, yapışmanın (adhezyon) molekül düzeyinde gerçekleştiğini ortaya çıkarmıştır. Yüze tutma (adsorpsiyon) kuramına göre yapışma, bütün katı maddeleri bir arada tutan moleküllerarası çekim kuvvetlerinin bir ürünüdür; ama bu kez kohezyonun(*) tersine, moleküllerarası kuvvetler birbirine yeterince yakın iki ayrı madde arasında etkir. Maddeler bu kuvvetleri yarattıkları ölçüde yapıştırıcı olma özelliğini kazanırlar. Ayrıca çekme dayanımı, buharlaşma özellikleri ve esneklik gibi öbür etkenler de bir malzemenin uygun bir yapıştırıcı olup olmadığını belirler.

Organik ve yapay yapıştırıcıların çoğu polimer yapısındadır. Polimerler iyi bir yapıştırıcıda bulunması gereken yüksek çekme dayanımı ve esneklik gibi iki temel özelliğe sahiptir.

Isılyumuşar (termoplastik) ve ısılsertleşir (termoset) reçineler günümüzdeki en önemli iki yapıştırıcı tipidir. Isılyumuşarlar oda sıcaklığında sağlam ve dayanıklı bir yapışma sağlar, ama değiştirmek ya da yeniden düzenlemek gerektiğinde ısıtılarak yumuşatılabilir; soğutulduğunda ise kimyasal bir değişime ve bozunmaya uğramadan yeniden sertleşir. Isılsertleşirler ısıya dayanıklı ve çözünmeyen bağlar oluşturur; kimyasal bir dönüşüme uğramadan değiştirilemez. Bu yapıştırıcılar başta havacılık ve uzay teknolojisi olmak üzere çeşitli sanayi dallarında yaygın olarak kullanılır. Her iki yüzeye de uygulanabilen yüzeysel bağlayıcılar, erimiş halde kullanılan sıcak yapıştırıcılar, levhaları yapıştırmada yararlanılan basınca duyarlı yapıştırıcılar ile bir arka yüzeye çözelti halinde sürülüp kurutulan ve daha sonra istendiğinde nemlendirilerek yapışkanlaştırılabilen yapıştırıcılar günümüzdeki öbür önemli yapıştırıcı türleridir.

Doğal yapıştırıcılar hem hayvanlardan hem de bitkilerden elde edilir. Hayvansal zamklar çoğunlukla memelilerin kemik ve derilerindeki bir protein bileşeni olan kollajenden hazırlanır. Bu tür zamklar, bugün bile bazı ahşap ve kâğıt malzemelerin üretiminde kullanılmaktadır. Ayrıca, bir süt proteini olan kazeinden ve kandaki albüminden de zamk elde edilir. Bitkisel yapıştırıcılar ise suda çözünebilen ya da dağılabilen bitkisel kaynaklardan özütlenir. Örneğin, tahıllardan ve çeşitli bitki organlarından elde edilen nişasta bitkisel yapıştırıcıların çoğunun temel maddesini oluşturur. Bitkisel zamklar arasında ayrıca, çeşitli akasya türlerinden elde edilen arapzamkı, geven türlerinden çıkarılan kitre, kırmızı alglerden elde edilen agar-agar ve deniz yosunlarından çıkarılan aljin sayılabilir.

Doğal yapıştırıcılar daha ucuz olmasına karşılık günümüzde çoğunlukla yapay yapıştırıcılar kullanılmaktadır. Karmaşık polimer yapısındaki yapay yapıştırıcılar ısıya ve kopmaya dayanıklı ve sağlam olmalarının yanı sıra belirli amaçlar için kolaylıkla değiştirilebilir ve sürekli olarak bir örnek biçimde üretilebilir. Vinil reçineleri ve selüloz türevlerini içine alan ısılyumuşar reçineler ile bazı ısılsertleşir reçineler başlıca iki yapay yapıştırıcı türüdür.

Üçüncü grubu oluşturan elastomer yapıdaki yapıştırıcılar ise hem doğal hem de yapay ürünlerden elde edilebilir.

yapıştırma resim *bak.* kolaj

yaprak, bitkilerin başlıca fotosentez(*) organı olan, gövde ve dallara bağlı yeşil renkli uzantılara verilen ad. Boyutları, bi-

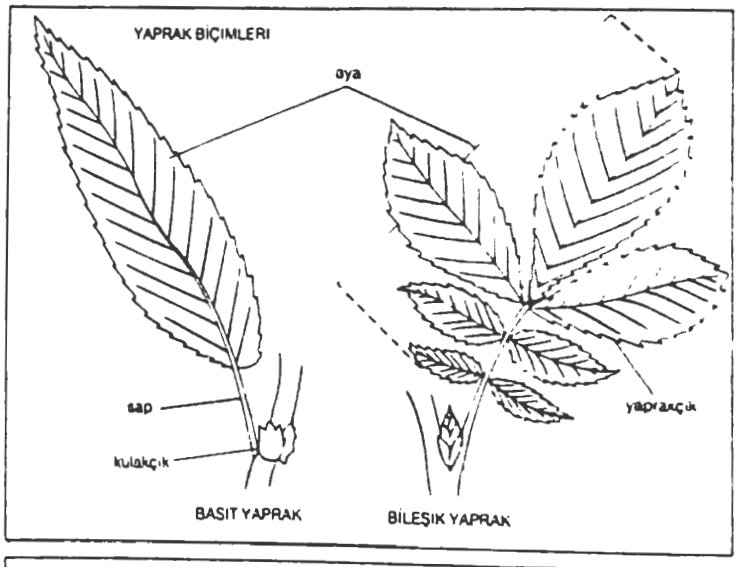

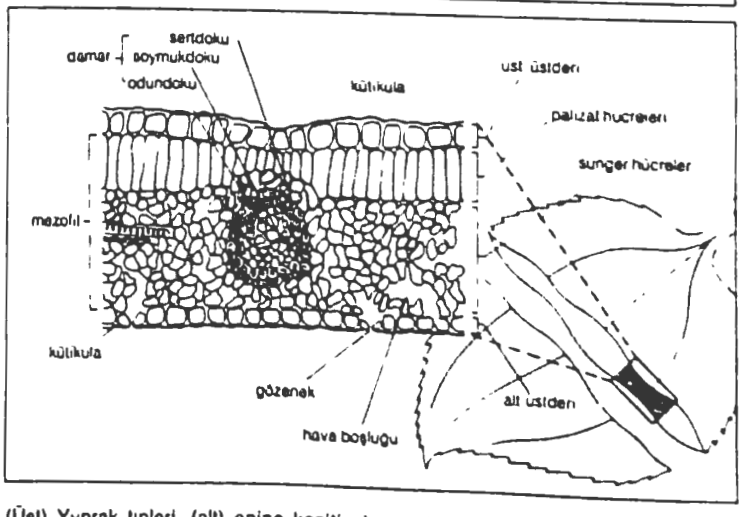

(Üst) Yaprak tipleri, (alt) enine kesiti alınmış bir yaprağın iç düzeni
(Üst) Adams Baker ve Allen, *The Study of Botany* (1970) Addison-Wesley, Reading, Massachusetts (alt) Kimball, *Biology* (1968) Addison-Wesley

çimleri ve gövde üzerindeki dizilişleri çeşitlilik gösteren bu organlar tipik olarak, genişlemiş yassı bir aya ile bir saptan oluşur. Bazı türlerde sapın dibinde kulakçık denen yapraksı çıkıntılar bulunur. Yapraklar aya sayısına göre basit ya da bileşik olmak üzere ikiye ayrılır: Tek bir ayası bulunanlara basit, iki ya da daha çok ayadan, başka bir deyişle yaprakçıklardan oluşanlara ise bileşik yaprak denir. Yaprakların ayalarının kenarı düz (tam), dişli, oymalı ya da dalgalı yapıda olabilir. Bazı türlerde yapraklar dikensi ya da pulsu yapılara indirgenmiştir.

Yapraklarda, saptan ayanın içine doğru uzanan iletim demetlerinin oluşturduğu bir damarlanma sistemine rastlanır. Hem yaprak ile bitkinin öbür bölümleri arasındaki su ve besin iletimini sağlayan, hem de yaprak ayasına destek oluşturan bu damarların düzenlenme biçimi türden türe değişir. Örneğin, ikiçeneklilerin üyeleri ağsı, birçeneklilerin üyeleri paralel damarlanma sistemine sahiptir. Ağsı damarlanmanın en yaygın tipleri, ortadaki ana damarın yanlara doğru dallandığı tüysü damarlanma ile ayanın tabanındaki bir noktadan çıkan, eşit büyüklükteki birkaç damarın bir elin parmakları gibi aya içine yayıldığı elsi damarlanmadır.

Yaprakların gövde ya da dallar üzerine dizilişi de türlerin ayırt edilmesine yarayan önemli bir özelliktir. En yaygın diziliş biçimi olarak almaşık, sarmal, karşılıklı, karşılıklı çapraz ya da çevrel dizilişe rastlanır.

Yapraklar tipik olarak üç ana dokudan oluşur: Üstderi, mezofil ve iletimdoku. Yaprağın hem alt hem de üst yüzeyini kaplayan üstderi tek sıralı bir hücre katmanı halindeki koruyucu bir dokudur. Üstderi hücrelerinin dış çeperleri kütikula denen ince, mumsu bir maddeyle örtülüdür. Üstderi hücreleri arasında yaprağın atmosferle gaz alışverişini sağlayan gözenekler bulunur. Yaprağın iç katmanı olan mezofil bölümü klorofilce zengin, sık hücre dizileri halindeki palizat özekdokusu ile hücreleri arasında geniş boşluklar bulunan sünger özekdokusunu kapsar. İletimdokular da damarları oluşturur.

Yaprakların en temel işlevi fotosentezdir. Bu süreç sırasında yapraklar klorofil tarafından emilen güneş enerjisinin yardımıyla köklerden gelen su ile havadan aldığı karbon dioksiti birleştirerek şeker gibi organik bileşiklere dönüştürür ve bunları bitkinin öbür bölümlerine gönderir. Fotosentezin yan ürünü olan oksijen ise yaprak yüzeyindeki gözeneklerden atmosfere salınır.

Yaprak, Ankara'da 15 günde bir yayımlanan (1 Ocak 1949-15 Haziran 1950) düşün ve sanat gazetesi.

Orhan Veli Kanık tarafından çıkarıldı. Edebiyattaki Garip akımının temsilcileri Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet Anday'ın yanı sıra Sabahattin Eyuboğlu, Nusret Hızır, Erol Güney, Cahit Sıtkı Tarancı, Cahit Külebi, Orhan Kemal, Suat Taşer, M. Fırtınalı (Mahmut Dikerdem) ve Bedri Rahmi Eyuboğlu da *Yaprak*'ta yazı, şiir ve şiir çevirileriyle yer aldılar. Gazete boyutunda tek yapraktan oluşan *Yaprak*, sanat ve düşünce dünyasının çeşitli sorunlarını ele alan yazılar da yayımladı. O sırada cezaevinde bulunan Nâzım Hikmet'in serbest bırakılması için yürütülen kampanyaya katıldı.

Orhan Veli'nin ölümünden sonra, arkadaşları onu anmak için 1 Şubat 1951'de *Son Yaprak* adlı bir sayı daha çıkardılar *Milliyet Sanat Dergisi* 1981-82'de *Yaprak*'ın bütün sayılarının tıpkıbasımını ek olarak yayımladı.

yaprak dökücü, bitkilerin yapraklarını dökmek amacıyla kullanılan kimyasal maddelerin genel adı. Toz halinde ya da püskürtülerek uygulanan bu maddelerden bazen tarım ürünlerinin (örn. pamuk) toplanmasını kolaylaştırmak için yararlanılır. Ayrıca ağaçlık yerlerdeki düşman birliklerinin yerini saptayabilmek ve düşmanın tarım ürününü yok edebilmek için savaşta kullanılır.

yaprak elyafı, birçenekliler(*) sınıfındaki bitkilerin yapraklarından çıkarılan sert ve kaba liflere verilen ad. Genellikle "sert" lifler olarak nitelenen bu lifler en çok halat yapımında kullanılır. Ticari açıdan en önemlileri arasında sisal, abaka, kantala, heneken, mauritiuskeneviri ve formiyum sayılabilir.

Yaprak elyafı kalın, etli, genellikle sert yüzeyli ve kılıç biçimli yaprakları olan bitkilerden (*Agavaceae* familyasının üyeleri

Tanga yakınlarında kurumaya bırakılmış sisal lifleri, Tanzanya
Lynn McLaren-Rapho/Photo Researchers—EB Inc

gibi) elde edilir. Yapraklara diklik ve sertlik sağlayan lif demetleri üst üste binişmiş çok sayıda lif hücresinden oluşur. Lifler genellikle yaprağı boydan boya kat eder ve yaprağın alt yüzeyinin kenarına doğru yoğunlaşır. Bu grup içerisinde yalnızca, liflerin yaprak sapında yoğunlaştığı abaka bitkisi ayrıksı bir özellik gösterir.

Lifler yapraklardan makineler yardımıyla ya da elle soyularak çıkarılır, temizlenir ve kurutulur. Halat ve sicim yapımı dışında, bazen de dokumacılıkta kullanılır.

yaprak kıvırcıklığı, *Taphrina* cinsinden mantarların yol açtığı yaygın bitki hastalığı. Başlıca odunsu bitkilerde ve eğreltilerde görülür. Genellikle tomurcuklanma döneminde, soğuk ve yağışlı havaların ardından, yapraklarda şişkinleşme, buruşma ve sarı, kırmızı, mor, kahverengi, beyaz ya da boz renkli, irili ufaklı kabarcıkların oluşması gibi belirtilerle ortaya çıkar. Hastalığın bulaştığı bitkiler giderek zayıflar, yapraklar ise genellikle canlılığını yitirir ve vaktinden önce dökülür. Meyve ağaçlarında sıkça rastlanan bu hastalık yalnızca yapraklara değil meyvelere de önemli zararlar verir. Örneğin şeftali ağaçlarının meyveleri hastalığın etkisiyle dökülür ya da üzeri sigilsi lekelerle dolarak pürtüklenir. Erik meyveleri şişkinleşerek biçimi bozulur ve içi boşalır. Kızılağaç, kayısı, huşağacı, vişne ve kiraz gibi bazı ağaçların dalları üzerinde ise cadısüpürgesi denen çalımsı öbekler oluşur.

yaprakarısı, BIÇKILIARI ya da TESTERELIARI olarak da bilinir, *Hymenoptera* (zarkanatlılar) takımının *Tenthredinoidea* üstfamilyasını oluşturan böceklerin ortak adı. Yeryüzünün hemen her yerine dağılmış binlerce türü olan bu böcekler beş familya altında toplanır: *Argidae*, *Pergidae*, *Cimbicidae*, *Diprionidae* ve tipik yaprakarılarının yer aldığı *Tenthredinidae*.

Argidae familyası yeryüzünün hemen her yerine dağılmış 400'ü aşkın türden oluşur.

Cimbex cinsinden yaprakarısı
William E. Ferguson

Bu gruptan birçok türün larvası gül, meşe, söğüt ve huşağacının yaprakları ya da sürgünleriyle beslenir.

Pergidae üyeleri genellikle meşe, hikori ve okaliptüs ağaçlarına üşüşür. Tek cins (*Acordulecera*) altında toplanan bu böcekler büyük ölçüde Güney Amerika ve Avustralya'da yaşar.

Cimbicidae üyeleri iri ve tıknaz gövdeli böceklerdir. Topuzlu duyargaları ayırt edilmelerini kolaylaştırır. Avrasya'da yaşayan kavak topuzlu yaprakarısı (*Clavellaria amerinae*) kavak ve söğütlerin yapraklarını kemirir. Karağaç topuzlu yaprakarısı (*Cimbex americana*) Kuzey Amerika'da çok yaygındır.

Diprionidae familyası iğneyapraklılara zarar veren birçok türü içerir. Erkekleri tüysü duyargalarıyla ayırt edilebilir. Bayağı çam yaprakarısı (*Diprion pini*) Holarktik bölgede yaşar ve çamların iğneyapraklarını kemirerek yalnız orta damarın kaldığı ipliksi uzantılara dönüştürür. Bu tür özellikle sarı çamlara zarar vermektedir.

Yaklaşık 4 bin türden oluşan *Tenthredinidae* üyeleri önemli yapı ve davranış çeşitliliği gösterir. Genellikle parlak renklidirler ve bitkilerin çiçekleri üstünde bulunurlar. Birçoğu iyi uçamaz. Tanınmış türlerinden bayağı yaprakarısı (*Croesus septentrionalis*) Avrasya'daki kızılağaç, huşağacı, kavak, söğüt, dişbudak, fındık gibi geniş yapraklı ağaçlara zarar verir. Öbür yaprakarılarında olduğu gibi tırtıllı andıran larvaları yaprak kenarlarına dizilerek beslenir. Bulundukları yapraklara dokunulduğunda gövdelerinin arka bölümünü kaldırıp S biçimi almaları dikkat çekicidir. Olgunlaşan larvalar sonbaharda toprağa iner, kışı ördükleri kozalar içinde pupa evresine girerek geçirirler. Orman ağaçlarına zarar veren öbür türler arasında kızılağaç yaprakarısı (*Eriocampa ovata*) ve bayağı kavak yaprakarısı (*Cygaeonematus compressicornis*) sayılabilir. Ayrıca bu familyanın kiraz yaprakarısı (*Caliroa cerasi*) ve çilek yaprakarısı (*Pteronidea ribesii*) gibi tarım zararlısı birçok türü vardır.

yaprakbiti, *Homoptera* (eşkanatlılar) takımından, bitki özsuyuyla beslenen, yumuşak gövdeli, genellikle birkaç milimetre uzunluğunda, çok sayıda böcek türünün ortak adı. Türdeş erkek ve dişiler kanatlı ya da kanatsız olabilir. Genellikle karın bölümlerinde mum bezlerinin salgısını boşaltan tüpsü çıkıntılar vardır. Birçoğu önemli bitki zararlıları arasında yer alır. Bitkilerin büyümesini engellemek, urlar oluşturmak ya da yaprak, tomurcuk ve çiçeklerin yapısını bozmakla kalmaz, bitkilere çeşitli virüs hastalıklarını da bulaştırabilirler. Kanatsız dişiler yaz boyunca döllenmeksizin canlı yavru doğurarak, döllenmesiz üremeyi

gerçekleştirir. Bu yolla üreyen yaprakbitleri bir süre sonra bitkiyi önemli ölçüde kaplar. Bitki üstünde sayıları iyice artınca bazılarında geniş ve zarsı iki çift kanat gelişir. Kanatlı dişiler uçarak yeni bitkilere üşüşür. Yaz sonunda kanatlı erkekler de ortaya çıkar. Çiftleşmenin ardından dişiler döllenmiş yumurtalarını bırakır. Yumurtalar havalar ısınana değin çatlamaz. Sıcak bölgelerde yaşayan yaprakbitlerinde yumurta evresi bulunmayabilir. Birçok yaprakbiti mum bezlerinin salgısından ötürü beyaz yün topaklarını andırır. Yaprakbitlerine karşı böcek ilaçlarının yanı sıra uğurböceği, tülkanatböceği ve asalak yabanarıları gibi doğal düşmanları da kullanılmaktadır.

Karıncalar yaprakbitlerini kötü hava koşullarından ve doğal düşmanlarından korumaya çalışabilir ve uygun bitkilere taşır. Bu davranışın temel amacı yaprakbitlerinin dışarı attıkları tatlımsı sindirim artıklarından düzenli bir biçimde yararlanmaktır. Karıncalar bu böcekleri dürtükleyerek daha çok "sağmaya" çalışırlar. Yaprakbitleri özellikle tarım ve süs bitkilerine zarar verir.

Elma yaprakbitinin (*Aphis pomi*) erişkinlerinde gövde sarımsı yeşil, baş ve bacaklar koyu renktir. Mum borucukları vardır. Kışı elma ağaçları üstüne bırakılmış siyah yumurtalar halinde geçirirler. Yaprakları büker, elmaların değerini düşürürler. Salgıladıkları tatlımsı sıvı küf mantarlarının üremesi için uygun bir ortam hazırlar.

Lahana yaprakbiti (*A. brassicae*) lahana, şalgam ve benzeri bitkilerin yaprakları üstünde yaşayan koyu yeşil gövdeli, çok yaygın bir böcektir.

Mısır kökbiti (*Anuraphis maidi-radicis*) karıncalara bağlı olarak önemli zararlara yol açar. Bu türün yumurtalarını toplayan karıncalar kış boyunca yuvalarında saklar. Baharda önce otların, daha sonra mısırların köklerine taşınan bu böcekler mısırların gelişmesini engeller.

Şeftali yaprakbitinin (*Myzus persicae*) erişkinleri sarımsı yeşildir. Sırtlarında üç koyu çizgi bulunur. Yaşam çevrimlerini iki ayrı konak bitkide geçirir, patates yapraklarını büker, birçok mozaik hastalığını bulaştırırlar.

Pamuk yaprakbiti (*Aphis gossypii*) kavun, turunçgiller, kereviz, hıyar gibi çok çeşitli tarım bitkilerine de zarar verebilir. Rengi yeşilden siyaha kadar değişir. Sıcak bölgelerde yıl boyunca doğurarak ürerken daha soğuk yerlerde yumurta evresinden geçer. Pamukların ve öbür konak bitkilerin yapraklarına, yeni sürgünlerine ve çiçeklerine üşüşerek özsuyu emen bu tür, yaprakların kıvrılmasına, tomurcuklar ile çiçeklerin dökülmesine ve bitkinin sararıp ölmesine yol açar.

Bezelye yaprakbitinin (*Macrosiphum pisi*) erişkinleri soluk yeşildir. Bezelye ve fasulye gibi bitkilerin sararıp ölmesine ve bu bitkilere mozaik hastalığının bulaşmasına neden olur. Kışı tırfıl ve yonca bitkileri üstünde geçirir. Baharda bezelyelere geçer. Bir dişi yılda 7-20 kuşak ve her kuşak için 50-100 yavru üretir.

Patates yaprakbitinin (*M. euphorbiae*) güller üstünde çatlayan siyah yumurtalarından pembe ve yeşil yavrular çıkar. Gül tomurcukları ve yapraklarından özsu emen yavrular bahar başlarında yaz konağına (patates bitkisi) göç eder. Patates mozaik virüslerini bulaştıran bu böcekler 2-3 haftada bir kuşak geliştirir.

Gül yaprakbitinin (*M. rosae*) erişkinleri iri (yaklaşık 3 mm), pembe lekeli ve siyah uzantılıdır. Yalnız güller üstünde bol bulunur.

Elma pamuklubiti (*Eriosoma lanigerum*) Kuzey Amerika kökenli olmakla birlikte elma ağaçlarının bulunduğu hemen her yere yayılmıştır. İkinci konağı olan Amerika karaağacı Eskidünya'da bulunmadığından yalnız burada döllenmesiz ürer. Köklerden özsu emerek ağacın gelişimini engeller ya da ölümüne neden olur. Yavruları pamuksu beyaz bir yapı çevreler.

yaprakböcekleri (*Chrysomelidae*), *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımından 26 bini aşkın türü kapsayan böcek familyası Tekeböcekleri(*) ve tohumböceklerine(*) yakın akraba olan bu familya üyeleri yeryüzünün hemen her yerinde yaşamakla birlikte en çok tropik bölgelerde bulunur. Gövdeleri oval, bacakları kısa, uzunlukları genellikle 12 mm'nin altındadır. Duyargaları tekeböcekleriniki kadar uzun değildir ve vücutlarının yaklaşık yarı uzunluğuna erişir. Larvaları genellikle bitkiyle beslenir. Birçoğu önemli bitki zararlıları arasında yer alır. *Chrysomelidae* familyası birçok altfamilyaya ayrılmıştır.

Yaprakböcekleri yaşamlarının değişik evrelerinde bitkilerin değişik bölümlerine üşüşebilir. Örneğin *Alticinae* (*Halticinae*) altfamilyasının erişkinleri yaprakları, larvaları kökleri kemirir. Arka bacakları irileşerek sıçramaya uyarlanmış olan bu böcekler toprakpiresi adıyla da tanınır. Bağ yaprakböceği (*Altica chalybea*) 4-5 mm uzunluğunda ve çelik mavisi renktedir. Bahar başlarında üzüm tomurcuklarını, yazın hem larva hem de erişkin evresinde üzüm yapraklarını

Chrysochus cobaltinus türü yaprakböceği
William E. Ferguson

kemirir. Genellikle bu türle mücadelede üzüm yapraklarına püskürtülen arsenikli zehirler kullanılmaktadır. Patates yaprakböceği (*Epitrix cucumeris*) patatesin yanı sıra hıyar ve karpuz gibi bahçe bitkilerine üşüşür. Patlıcan yaprakböceği (*E. fuscula*) ve tütün yaprakböceği (*E. hirtipennis*) de bu altfamilyadan önemli tarım zararlıları arasındadır.

Orman ağaçlarına verdikleri zararla tanınan birçok yaprakböceği vardır. Örneğin Holarktik bölgeye dağılmış kızılağaç yaprakböceği (*Agelastica alni*) özellikle kızılağaç fidanlıklarında tehlikeli olur. Avrasya'da yaşayan kavak yaprakböceği (*Chrysomela populi*) kışı erişkin evrede geçirir. Baharda tomurcukların patlamasıyla birlikte ağaç gövdelerinde dolaşmaya başlar. Körpe kavak yapraklarıyla beslenen erişkinler kısa bir süre sonra çiftleşir ve her dişi 1.500'den fazla yumurta bırakabilir. Bu tür iklim koşullarına göre yılda 2-3 kuşak üretebilmektedir. Karaağaç yaprakböceği (*Pyrrhalta luteola*) de yaprakları kemirerek ağaçların çıplaklaşmasına yol açan tehlikeli bir orman zararlısıdır. Çok geniş bir dağılım gösteren bu tür Türkiye iklim koşullarında yılda ortalama 3, ABD'nin sıcak kesimlerinde 4-5 kuşak geliştirebilmektedir.

Cassidinae altfamilyasının tropik kesimlerde yaşayan üyeleri en parlak renkli kınkanatlılar arasında yer alır ve mücevher yapımında kullanılır. Uzunlukları 9-12 mm arasında değişen bu böceklerin gövdesi öne ve yanlara doğru genişleyerek kaplumbağayı andıran bir görünüş kazanmıştır.

yaprakburun yarasa, *Hipposideridae*(*) ve *Phyllostomatidae*(*) familyalarından yarasaların ortak adı.

yaprakburun yılan, *Colubridae* familyasından küçük ve kazıcı dört yılan türünün ortak adı. Adlarını geniş ve yassı burun levhalarından alan bu yılanların birçok alttürü vardır. ABD'nin güneybatısı ve Meksika'daki çöllerde yaşayan *Phyllorhynchus*

Benekli yaprakburun yılan
(*Phyllorhynchus decurtatus*)
Bucky Reeves

cinsinin iki üyesi kertenkeleler ve böceklerle beslenmek için geceleri avlanmaya çıkar. *Lytorhynchus*'un iki türü Afrika'nın kuzeyi ve Asya'nın güneybatısındaki kurak bölgelerde yaygındır.

yaprakbüken, *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımının *Tortricidae* familyasını oluşturan böceklerin ortak adı. Yeryüzünün hemen her yerine dağılmış olan bu gece kelebekleri adlarını tırtıllarının yaprakları bükme özelliğinden alır. Yaprakbükenlerin gövdesi kalın, duyargaları küçük, ağız parçaları körelmiştir. Geniş ve kısa saçaklı kanatlarının bir uçtan öbür uca uzunluğu 25 mm'ye ulaşabilir. Eskiden *Tortricidae*'nin bir altfamilyası sayılan *Olethreutidae*(*) familyasının üyeleri kanatlarının damarlanma biçimine bağlı olarak yaprakbükenlerden ayrılmaktadır.

Yaprakbükenlerin larvaları genellikle büküp yuvalandıkları yapraklarla beslenir. Birçok tür (örn. *Archips* ve *Caeoecia* cinslerinin bazı üyeleri) kitle halinde üreyerek ipek, sürgün ve yapraklardan, ortak kullandıkları geniş yuvalar hazırlar. Bayağı yaprakbüken (*Archips xylosteana*) Avrasya'da yaşar ve meşe, ıhlamur, karaağaç, çınar gibi geniş yapraklı çeşitli orman ağaçlarına, ayrıca meyve ağaçlarına ve güllere üşüşür. Tırtılların yediği yapraklar kenarlarından aşağı doğru bükülür. Bükülen yaprak içinde 1-2 larva ya da pupa bulunur. Kıvrılan yapraklardan çıkan tırtıllar çevredeki yapraklara da zarar verir.

yaprakdöken orman, her yıl belli bir mevsimde yapraklarını tümüyle döken geniş-yapraklı ağaçların oluşturduğu orman türü. Yaprakdöken ormanlar, ılıman iklimin egemen olduğu orta yükseklikteki bölgelerde bulunur. Örneğin Kuzey Amerika'nın doğusu, Avrasya'nın batısı ve Asya'nın kuzeydoğusu bu tip ormanlarla kaplıdır. Yaprakdöken ormanlar ayrıca, su kıyıları boyunca kurak bölgelere de yayılmıştır. Tropik bölgelerdeki yaprakdöken ormanlar genellikle muson ormanları(*) adıyla sınıflandırılır.

Yaprakdöken ormanların tipik dokusunu meşeler, kayınlar, huşağaçları, kestaneler, kavaklar, karaağaçlar, akçaağaçlar ve ıhlamur ağaçları oluşturur. Biçim ve boyutları oldukça çeşitlilik gösteren bu ağaçlar genellikle sık bir doku oluşturacak biçimde gelişir. Işığın daha bol bulunduğu orman içi açıklıklarda ve orman kıyılarında çalılar da yetişir. Ormanın alt katmanını ise ilkbaharda, ağaçlar tümüyle yapraklanmadan önce, çiçekli otsu bitkiler kaplar.

Yaprakdöken ormanlarda grimsi kahverengi, hafif asitli podzollu toprak türüne rastlanır. Bu topraklarda üst yüzeyde taneli humus katmanı bulunur. Organik ve mineral maddelerin karışımı olan bu toprak katı, bakterileri ve yersolucanı gibi omurgasız hayvanları barındırır.

Yaprakdöken ormanlarda başlıca salyangozlar, böcekler, örümcekler, yılan, kurbağa, çörel ve kaplumbağa gibi soğukkanlı omurgalılar, ötleğen, sinekkapan, vireo, ardıçkuşu, ağaçkakan, şahin, atmaca ve baykuş gibi kuşlar, sıçan, köstebek, gelengi, tavşan, sansar, tilki, ayı ve geyikler yaşar.

Yaprakdöken ormanlarda baskın bitki tipi sıcaklık, yükseklik ve neme bağlı olarak değişir. Örneğin, Kuzey Amerika'nın doğusundaki ormanların kuzey kesiminde kayın ve akçaağaç baskındır; oysa, güneye doğru inildikçe bunların yerini meşe ve hikoriler alır.

yaprakdökmeyen orman, HERDEMYEŞİL ORMAN olarak da bilinir, yapraklarının tümünü aynı anda dökmeyen, bu yüzden de her zaman yeşil görünen ağaçların oluşturduğu orman tipi. Yaprakdökmeyen ormanlar Kuzey Yarıküre'de iğneyapraklılardan, Güney Yarıküre'nin ılıman yağmur ormanlarında geniş yapraklı herdemyeşil ağaçlardan ya da Kuzey Yarıküre'nin kıyı kesimlerinde su kaybına dayanıklı kalın ve sert yapraklı ağaçlardan oluşur. *Ayrıca bak.* iğneyapraklı orman.

yaprakkesen arı, YAPRAKKESEN olarak da bilinir, *Hymenoptera* (zarkanatlılar) takımının *Megachilidae* familyasından böceklerin ortak adı. Adlarını yuvalarını döşemek için yaprakları kesmelerinden alırlar. Yaprakkesen arılar çiçektozlarını arka bacaklarından çok karın bölümlerinde taşımalarıyla öbür arılardan ayrılır. Yalnız yaşayan dişi, erkekle çiftleştikten sonra toprak içinde ya da ağaç kovuklarında, dalından kestiği yaprak parçalarıyla döşediği bir yuva hazırlar. Dişiler üstüne çıkıp çevresi boyunca özenle kestikleri yapraklarda hemen hemen daire biçiminde delikler bırakır. Bazı türler kesmek için özellikle gül yapraklarını yeğler. Dişi, yaprak parçalarından yaptığı odacığa yumurtalarını ve çiçektozu ile bal karışımından oluşan besleyici bir bulamaç bırakır. Daha sonra odacığı gene yaprakla kapatır ve yuva yeri dolana değin yeni odacıklar yapmaya girişir. Bu ilginç yuva yapma davranışı özellikle *Megachile* cinsinin bazı türlerinde tipiktir.

Yaprakli, topraklarının bir bölümü Karadeniz Bölgesi, daha büyük bölümü İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Çankırı iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 785 km² olan Yaprakli ilçesi kuzeyde Kastamonu, doğuda Çorum illeri, güney ve batıda Merkez ilçe, kuzeybatıda da Ilgaz ilçesiyle çevrilidir.

Akarsu vadileri tarafından parçalanmış, orta yüksekliktekı dalgalı düzlüklerden oluşan ilçe toprakları ilin doğu kesiminde yer alır. İlçenin kuzey ve kuzeybatı kesimini Köroğlu Dağlarının doğu uzantıları engebelendirir. Bu topraklardan kaynaklanan suları Kızılırmak'a ulaşan bazı küçük akarsular toplar. Bu akarsuların en önemlisi Acıçay'ın yukarı çığırını oluşturan Uluçay'dır. Doğal bitki örtüsü açısından yoksul olan ilçenin dağlık kesimlerinde karaçam topluluklarına rastlanır.

Önemli bir bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, şeker pancarı, patates, arpa ve üzümle az miktarda elma, erik, baklagiller, soğan ve sarmısaktır. Koyun ve Ankara keçisi yetiştirilen ilçede beslenen sığırlarda soy ıslahı sağlamak için yapay tohumlama çalışmaları yapılır. Yaprakli'da orman ürünlerini işleyen bazı atölyeler vardır.

Tarihine ilişkin bilgiye rastlanmayan yöre, 19. yüzyıl sonlarında Kastamonu vilayeti Çankırı sancağının Merkez kazasına bağlı bir nahiye olarak yönetiliyordu. Bu statüsünü Cumhuriyet döneminde de uzun yıllar koruduktan sonra 1958'de ilçe yapıldı.

Eskiden Togat, Toht ya da Tuht adlarıyla anılan Yaprakli kasabası ilçenin batı kesiminde yer alır. Gelişmemiş bir yerleşme olan kasabanın il merkezi Çankırı'ya uzaklığı 30 km'dir.

Yaprakli Belediyesi 1955'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 22.554; kasaba, 3.669.

yaprakli dökülme, granit ya da bazalt gibi kütleli kayaçların yüzeyinin pul pul ya da levha levha dökülmesi. Bu tür bir aşınmaya özellikle orta derecede yağış alan bölgelerde rastlanır. Dökülen yaprakların ya da levhaların kalınlığı birkaç milimetre ile birkaç metre arasında değişir.

California'daki Yosemite Ulusal Parkı'nda, yaprakli dökülmeye uğramış bir kayaç kütlesi
U. S. Geological Survey; fotoğraf, F. C. Calkins

Bazı jeologlar yaprakli dökülmenin derinlerde oluşan kayaçların yüzeye vurmasının bir sonucu olduğunu ileri sürerler; buna göre, önceki sıkıştırma kuvvetleri ortadan kalkar ve kayaç genleşerek yüzeye paralel yönde çatlar. Ama yüzeye paralel olmayan pek çok çatlama olgusuna rastlandığından, yaprakli dökülme sürecine başka açıklamalar getirilmiştir. Örneğin, yapraklanmada çöllerdeki gibi günlük büyük sıcaklık değişimlerinin de etkili olduğu, gün içinde iyice ısınarak genleşen kayacın geceleyin hızla büzülmesinin, yüzey kesimlerinden ince pulların ya da kalın levhaların ayrılmasına yol açtığı görüşü ileri sürülmüştür; ama elektrikli ısıtıcı ve soğutucu aygıtlarıyla gerçekleştirilen deneyler bu tezi de geçersiz kılmıştır.

Yüzeydeki kayaçlardan kopan ince pullar üzerinde yapılan araştırmalar, bunların hepsinde kil minerallerinin oluşmakta olduğunu açığa çıkarmıştır; kil minerallerinin yavaş yavaş büyümesi kayacın hacminde de bir büyümeye yol açar. Kayacın yüzey kesimleri, ıslandıktan sonra hızla kurur; ama iç kesimlerdeki yarıklara ya da boşluklara sızan nem, bozunum başlayana değin burada kalır ve genleşmeyle birlikte kayacın dış yüzeyine paralel çatlamalara ve dökülmelere yol açar.

Yaprakli dökülmenin küçük ölçekli bir türü olan küresel ufalanmaya yalnızca kocataş iriliğindeki malzemelerde ve yüzeyinin altında rastlanır. Bu olguda, yuvarlaklaşmış kocataşların çevresi ayrışmış malzemelerle çevrelenmiş durumdadır.

yaprakpiresi, *Homoptera* (eşkanatlılar) takımının *Cicadellidae* (ya da *Jassidae*) ve *Psyllidae* familyalarını oluşturan, bitkilerin özsuyunu emerek önemli zararlara yol açabilen çok sayıda böceğin ortak adı.

Cicadellidae üyeleri ince yapılıdır ve genellikle parlak renklerle bezenmiştir. Çoğu pek küçük olmakla birlikte bazıları 1,5 cm uzunluğa erişebilir. Ama her tür genellikle belli bir konağı yeğler. Az sayıda olduklarında büyük bir tehlike yaratmazken, aşırı çoğaldıklarında önemli ekonomik zararlara yol açarlar. Beslenmeleri çeşitli biçimlerde bitkiye zarar verebilir. Özsu emerek bitkinin büyümesini engeller ya da yaprakların kıvrılmasına neden olur, yumurtalarını bırakırken bitki dokularını örselerler. Ayrıca çeşitli bitki virüslerini de bulaştırabilirler. En tanınmışları arasında patates yaprakpiresi (*Empoasca fabae*), yeşil elma yaprakpiresi (*E. maligna*), pancar yaprakpiresi (*Circulifer tenellus*), üzüm yaprakpiresi (*Erythroneura* cinsi) ve gül yaprakpiresi (*Edwardsiana rosae*) gibi türler yer alır.

Psyllidae familyası yaklaşık 2 bin türden oluşur. Büyük bölümü topluiğne başı iriliğindedir. Başı, uzun duyargaları, bacakları ve saydam kanatları genel olarak ağustosböceklerininkine benzer. Yumurtalarını konakları olan bitkilerin yapraklarına ya da sürgünlerine bırakırlar. Yumurtalardan çıkan yassı ve yayvan gövdeli nemfler genellikle yığınlar halinde bir arada beslenirler. Bazı türler mumla örtülüdür. Bazıları bitkilerde ur oluşumuna yol açar. Öbür familya üyelerindeki gibi sindirim artıkları tatlımsı bir madde içerir. Aşırı çoğaldıklarında yaprak ve dalları ince bir katman halinde örten bu sıvı bazen yağmur gibi aşağıya damlar. Bayağı elma yaprakpiresi (*Psylla mali*) baharda elma başta olmak üzere çeşitli meyve ağaçlarının tomurcukları ve körpe yapraklarından özsu emer. Armut yaprakpiresi (*P. pyricola*) üşüştüğü armut ağaçlarının hem yapraklarını sarartır hem de çiçeklerine zarar verir.

yapraksoğanı (*Allium schoenoprasum*), *Alliaceae* familyasından, soğana benzeyen çokyıllık bitki. Yaprakları lezzet verici olarak yumurta, çorba, salata ve sebze yemeklerine katılan bu küçük ve dayanıklı bitki toprağın altında beyaz renkli, uzunca biçimli küçük soğanlar geliştirir. Demetler halinde, borumsu ince yaprakları, uzunca sapların ucunda açan mavimsi ya da leylak

Yapraksoğanı (*Allium schoenoprasum*)
Ingmar Holmasen

renkli çiçekleri vardır. Yapraksoğanı tipik olarak yalnızca birkaç tohum oluşturur. Tohumlarla çoğaltılabilirse de daha çok soğanlarından üretilir.

yapraksolucanlar (*Trematoda*), *Platyhelminthes* (yassısolucanlar) filumundan yaklaşık 6 bin asalak türü kapsayan omurgasızlar sınıfı. Yeryüzünün hemen her yerine dağılmış olan bu sınıf üyelerinin uzunluğu yaklaşık 5 mm'den başlar ve çoğunda 10 cm'yi aşmaz.

Yapraksolucanlar tüm omurgalı sınıflarının asalağıdır. Ama en yaygın olarak balıklar, kurbağalar ve kaplumbağalarda görülür. Ayrıca insanlara, evcil hayvanlara, yumuşakçalar ve kabuklular gibi omurgasızlara bulaşırlar. Bazıları dış asalaktır. Bazıları iç organlara tutunarak yaşamlarını sürdürür. Öbürleri ise ağız, solungaç ya da dışkılık gibi doğrudan dış ortama açılan bölgelerde yarı dış asalak olarak yaşar. Yaşam çevrimlerini tek konakta geçirenlerin yanı sıra iki ve daha çok konağa gereksinenleri de vardır.

Yapraksolucanının simetrik vücudunu hücresiz bir kütikula katmanı örter. Çoğu yassılaşarak yaprak ya da şerit biçimini almıştır. Ama kalın gövdeli ve enine kesiti yuvarlak olanları da vardır. Alt yüzeyinde bir yere tutunmasını sağlayan kaslı çekmenler (vantuz), kancalar ve dikenler bulunur. Vücudunu tüm iç organları saran süngersi bir bağdoku (mezenkima) kaplar. Dolaşım sistemi yoktur. Sindirim sistemi ya ön uçta ya da alt yüzeyin ortasındaki ağza bağlanan basit bir keseden oluşur. Anüs genellikle bulunmaz. Yalnız bazı türlerde bir ya da iki anüs gözeneği vardır. Sinir sistemi önde yer alan bir çift gangliyonla (sinir düğümü) arkaya doğru uzanan üç çift sinir kordonundan oluşur.

Yapraksolucanlarının çoğu işlevsel erkek ve dişi organlarını birlikte taşıyan erdişi hayvanlardır. Bazıları ise ayrı eşeylidir. Türlerin büyük bölümü yumurta, larva ve erişkin evrelerinden geçerek yaşam çevrimlerini tamamlar.

Tanınmış yapraksolucanlardan kan kelebekleri çeşitli omurgalıların asalağıdır. İçlerinden üç tür insana da bulaşır ve şistozomiyaz(*) hastalığına yol açar. Karaciğer kelebekleri(*) de en tehlikeli insan asalakları arasındadır.

yaprakyosunları (*Bryopsida* ya da *Musci*), GERÇEK KARAYOSUNLARI olarak da bilinir, *Bryophyta* (karayosunları) bölümünden, denizler ve tuzlu sular dışında dünyanın hemen her yerinde yaşayan 15 bin kadar sporlu bitki türünün oluşturduğu sınıf. *Andreaeales* (granit yosunları), *Sphagnales* (turbalık yosunları) ve *Bryales* (gerçek yaprakyosunları) adlı üç ana takıma ayrılan bu sınıfın üyelerine çoğu zaman kısaca "yosun" denir.

Yaprakyosunlarının boyutları, mikroskopik olanlardan uzunluğu 1 m'yi aşanlara kadar değişir. Türler birbirlerinden başlıca kapsüllerinin (spor kesesi) yapısı ve özelliklerine göre ayırt edilir. Yaşam çevrimleri gametofit (eşeyli) ve sporofit (eşeysiz) evreden oluşur. Gametofit evrede, yeşil yaprakşı uzantılarıyla fotosentez yapabilen bir bitki yapısındadır. Yaprakyosunları sporlarını yanı sıra dallanma ve parçalara ayrılma yoluyla da üreyebilir. Sporlar uygun koşullar altında çimlenerek yeni bitkiler verir.

Yaprakyosunları parçalanıp toprağa karıştığında üstün yapılı bitkilere besin sağladığı gibi yüzeyini kapladığı toprağı koruyarak ve su emerek aşınmanın (erozyon) önlenmesine de yardımcı olur. Jeolojik dönemlerde yaşayan bitkilere yönelik önemli ipuçları veren bu bitkilerden fizyoloji araştırmalarında da yararlanılır. Ekonomik açıdan tek önemli üyesi turbalık oluşturan *Sphagnum* cinsidir.

Yaprakyosunları ilk kez Permiyen Dönemde (y. 280-255 milyon yıl önce) ortaya çıkmış, Tersiyer (Üçüncü) Dönemde (y. 65-2,5 milyon yıl önce) ise 100'ü aşkın türü yaşamıştır. *Muscites*, *Protosphagnum*, *Palaeohypnum* gibi çeşitli fosil yaprakyosunları günümüzde yaşayan akrabalarıyla yapısal açıdan çok büyük benzerlik gösterir.

yaptırım, hukukta, kişilerin hukuk kurallarına uymalarını sağlamak amacıyla yasalara konmuş zorlayıcı hükümler. Başlıca yaptırım türleri ceza, zorla yerine getirme, tazminat, geçersizlik ve iptaldir. Yaptırımın devlet gücüyle gerçekleşmesi özellikle ceza hukuku normlarında belirgindir. Ceza yasalarının suç saydığı bir eylemi işleyen kimse yasaklayıcı normun öngördüğü yaptırımla cezalandırılır. Yasaların açıkça yetki verdiği ya da yasak koymadığı durumlarda, idarenin doğrudan bir işlemiyle verilen cezalara da idari yaptırım denir. İdarenin yaptırım belirlemede "ölçülülük kuralı"na uyması gerekir. Yaptırım her hukuk kuralının vazgeçilmez öğesi değildir. Örneğin, nişanlanmanın hukuk kurallarıyla düzenlenmiş olmasına karşın, sonradan evlenmek istemeyen nişanlı evlenmeye zorlanamaz. Bundan başka yorumlayıcı hukuk kuralları da genellikle yaptırım içermez.

Uluslararası hukuk kurallarının çoğu yaptırımdan yoksun olduğu gibi yaptırımın öngörüldüğü durumlarda da bunu zorlayıcı bir güçle uygulayabilme olanağı yoktur. Bu nedenle iç hukukta etkili olan yaptırım, uluslararası hukuk alanında genellikle etkisiz kalır.

yaptırım, sosyal bilimlerde, bir toplumsal grup içinde belirli davranış ölçülerine uyulmasını sağlamaya yarayan tepki ya da tepki tehdidi. Cezalandırma (olumsuz yaptırım) ve ödüllendirme (olumlu yaptırım) yoluyla gösterilen bu tepki, davranışları toplumsal normlara göre düzenlemeyi amaçlar. Yaptırımlar dağınık (birey olarak davranan grup üyelerinin kendiliğinden tepkileri) ya da örgütlü (belirli kural ve yöntemleri izleyen eylemler) olabilir.

Hak aramanın mahkeme gibi resmî kurumlarla düzenlenmediği ya da bu mekanizmanın iyi işlemediği toplumlarda, yaptırımlar genellikle haksızlığa uğrayan birey ya da grup tarafından doğrudan uygulanır. Ama yaptırıma yönelik tepkinin toplumsal açıdan onaylanabilir ve zararla orantılı olması gözetilir. Dolayısıyla bu tepki alaya alma, düello, dövme, mülke el koyma ya da öldürme gibi değişik biçimler alabilir. Örneğin Eskimolarda, başkasının karısını kaçıran birisine verilecek uygun ceza, kocanın hakaret dolu bir şarkı yazıp onunla alay etmesidir. Yaptırımın türünü haksızlığın içeriği kadar toplumsal çevre de belirler. Bazen yasal, dinsel ve ahlaksal yaptırımlar birlikte işletilir. Bir akraba grubu içinde normlara aykırı bir davranış dinsel bir yaptırımla karşılaşırken, başka akraba gruplarından gelen benzer bir davranış hukuksal bir yaptırıma yol açabilir.

Yaptırımlar bir toplumsal denetim mekanizması işlevi görmenin yanı sıra toplumsal inançları ayakta tutarak toplumu bütünleştirmeye de yarar.

yara, vücut dokularının bütünlüğünün dışından uygulanan bir travma nedeniyle bozulması. Bütün yaralar açık ya da kapalı yara olarak sınıflandırılabilir. Açık yaralarda vücudun koruyucu yüzeyi (deri ya da mukoza) bütünlüğünü kaybetmiş, dokulara yabancı maddeler girmiştir. Buna karşılık kapalı yaralarda zedelenen dokular dış ortamla temas halinde değildir; bu nedenle iyileşme sırasında mikrop bulaşması olasılığı çok daha düşüktür. Yaranın ortaya çıkış biçimi ya da nedenlerine göre de farklı sınıflandırmalar yapılabilir.

Kapalı yaralar. Vücuda doğrudan gelen bir darbede yaranın derecesi darbenin şiddetine ve doğrultusuna bağlıdır. Darbe şiddeti arttıkça yaranın ve zedelenmenin derecesi de artar, darbe doğrultusunun etkisi hemen kendini göstermese de eşit derecede önemlidir. Anatomik ve fizyolojik etkenler de yaranın derecesini etkiler. Örneğin, kollarının üzerine düşen bir erişkindeki yaralanmayla aynı biçimde düşen çocuk ya da yaşlı insandaki yaralanma aynı derecede olmaz.

Görece hafif bir darbe deriyle altındaki yumuşak dokuları zedeleyerek parçalanan küçük kan damarlarındaki kanın dokularda birikmesi ve kılcal damarlardaki sıvının çevreye yayılmasına neden olur; bu lezyon bere olarak bilinir. Kanama genellikle kendiliğinden kısa zamanda durur, kan ve sıvılar çevre dokularca birkaç gün içinde emilir, yaralanan bölge normale döner. Daha büyük kan damarları zedelendiğinde daha fazla kan damar dışına çıkar; dokularda kan birikmesi hematom olarak adlandırılır.

Vücuda doğrudan gelen şiddetli bir darbe deri altındaki dokular kadar kan damarları, sinirler, kaslar, kemikler, eklemler ya da iç organlar gibi daha derindeki dokuları da etkileyebilir. Derindeki dokular kafatasının kırılmasına neden olan bir çekiç darbesi gibi dokuya doğrudan gelen bir darbenin şiddetiyle ya da daha sıklıkla, vücudun görece zayıf bir noktasına gelen bir darbenin şiddetinin başka bölgelere aktarılmasıyla zedelenir. Kolları öne doğru açıkken elleri üzerine düşen kişide ellerin kas ve kemikleri zedelenirse de darbe şiddetinin kemik boyunca iletilmesiyle genellikle bilek kemiklerinden birinde, bileğin hemen üstündeki döner kemikte, dirsekte ya da omuzda kırık oluşur; burada kemiğin kırılma noktasını darbe şiddetinin doğrultusu ve kişinin anatomik yapısı belirler.

Dolaylı yaralanmanın sık rastlanan başka örnekleri ayak bileğindeki burkulmanın ardından ayağın üstüne basıldığında bileğin, bacağın ya da kalçanın kırılması ya da otomobil ve uçak kazalarında görüldüğü gibi ani durmalarda vücudun bir bölümü harekete devam ederken bir bölümünün durması sonucunda hareketli bölümlerin zedelenmesidir.

Açık yaralar. Deri ya da mukozaların bütünlüğü kaybolduğunda dokular bakteri, toz ya da giysi parçacıkları gibi yabancı maddelere açık olacağından enfeksiyon gibi ek sorunlar ortaya çıkabilir. Dahası, derideki yara geniş olduğunda yaralanan dokuların havanın kurutucu ve soğutucu etkilerine maruz kalması da yaraya neden olan etkenin yol açtığı zararı artırır.

Dokulardan kolayca geçen ve kirletmeden birbirinden ayıran iğne, keskin bıçak ya da mermi gibi etkenler doğrudan karşılaştığı dokular dışındaki dokuları pek etkilemez, önemli organlardan biri yaralanmadığı süreçe bu tür yaralar fazla tehlike oluşturmaz. Öte yandan, patlayan bir bombanın düzensiz ve sivri uçlu parçaları yumuşak dokuları yırtıp ezerek geçerken her doğrultuda oldukça geniş bir alanda önemli ölçüde zarara neden olur. Bunun gibi, ezilme yaralanmaları da genellikle çok ciddidir.

Sağlam ve esnek bir doku olan ve bol miktarda kan damarı içeren deri yaralanmalardan görece az etkilenir ve kolayca iyileşir. Derinin altındaki yağ dokusu daha duyarlıdır ve kan dolaşımı kolayca kesintiye uğrayabilir. Bunun gibi kas dokusu da mermilerin zedeleyici etkisine daha duyarlıdır, kolayca yırtılır ve kan dolaşımındaki kesintiye oldukça kısa süre dayanabilir; buna ek olarak, yaralanan kas dokusunda enfeksiyonlar çok kolay yerleşir.

Açık yaralarda kemiklerin zedelenmesi her zaman büyük tehlike oluşturur; kemik kırıklarında kan dolaşımı kesilen parça, enfeksiyon da oluşursa kısa sürede canlılığını yitirir. Dahası, yaralı bölgede kaldığı sürece yabancı cisim olarak etki yapıp yaranın iyileşmesini zorlaştırır ve komplikasyonlara neden olur. Kemikteki kırıkta enfeksiyon gelişmese ve kemikten parça kopmasa bile kırığın uçlarında başlayan enfeksiyon çok olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu durumda yaranın etkisinin eklem, sinir, büyük kan damarı ya da iç organ yaralanmalarında büyük ölçüde artığı söylenebilir.

Yara, yaralanma anında da, iyileşene değin geçen sürede de kirlenebilir. Mikroorganizmalar dışındaki kirleticilerin etkisi oldukça değişkendir; organik maddeler dokuları öbürlerinden daha fazla zedeler. Genel olarak bu kirleticilerde kirlenmenin miktarının belirleyici olduğu söylenebilir. Bakteri bulaşmalarında bakterinin türü çok önemlidir. Ölü dokular ve yaradaki organik yabancı maddelerde üreyen bakterilerin neden olduğu en önemli enfeksiyon gazlı kangrendir. Yaraların en korkulan komplikasyonu olan gazlı kangren hemen her zaman zedelenen kas dokusunda ortaya çıkar, son derece hızla yayılır ve cerrahi girişim ya da ilaç tedavisi yapılmazsa ölüme neden olabilir. Streptokoklar, stafilokoklar ve kolibasillerinin neden olduğu enfeksiyonlarda yara bölgesinde irin oluşur, enfeksiyon kısa zamanda tedavi edilmezse ciddi sonuçlara yol açabilir. Bir başka önemli yara komplikasyonu yaralanmadan birkaç gün sonra ortaya çıkan, yerel belirtilerden çok bütün vücudu etkileyen kas spazmlarına, kimi zaman da ölüme yol açabilen tetanostur.

Yara iyileşmesi uzun zaman alan ve karmaşık biyolojik olaylardan oluşan bir süreçtir. Komplikasyon oluşmayan ve kendiliğinden iyileşmeye bırakılan temiz bir yarada dokular kesildiğinde yaranın kenarları derinin esnekliği nedeniyle birbirinden ayrılır. Kesilen kan damarlarındaki kan yaranın içini doldurur ve kenarlarından dışarı taşar. Kan pıhtılaştıktan sonra pıhtının yüzeyi kurur ve sertleşerek bir kabuk oluşturur. İlk 24 saat içinde kabuk büzüşür ve yaranın kenarlarını birbirine doğru çeker. Kabuk bir hafta kadar sonra kendiliğinden düşer ya da koparılırsa altında deri altı dokusunun kesik kenarlarını kaplayan bir nedbe dokusunun oluştuğu görülür. Zamanla derinin kenarından sedefsi, grimsi, ince bir zar uzanarak nedbe dokusunun üstünü tümüyle örter. Bu arada yara alanı giderek daralır. Yara yerinde ilk oluşan ince kırmızı iz çevredeki deriden daha kabarıktır; bu izin rengi zamanla açılarak çevredeki deriden daha soluk hale gelir. İz oluştuktan sonra haftalar boyu büzüşerek yaranın giderek küçülmesini sağlar. Yara izlerinin güneşte bronzlaşmaması, üstünden tüy çıkmaması ve terlememesi derinin normal işlevlerinin tümünü yerine getiremediğini gösterir.

Yaranın yüzeyindeki pıhtıda oluşan fibrin pıhtının büzüşmesini sağlar; yara bölgesine gelen akyuvarlar ve makrofajlar yaradaki doku kalıntılarını temizler. Bu bölgede yavaş yavaş kılcal damarlar oluşur, yaranın sınırındaki hücrelerden göç eden liflerin sayısı giderek artar; sonunda yaranın içi birbiri içine geçen kollajen iplikleri ve sağlam doku bantlarıyla dolar. Bu arada, yaranın yüzeyi yaranın kenarlarında var olan deri hücrelerinin çoğalması ve yayılmasıyla örtülür. Bu örtücü hücreler çok erkenden yaranın içine doğru yayılmaya başlar ve kabuğun altına geçer. Sonunda yaranın iki kenarından çıkıp çoğalan örtücü hücreler birleşerek yaranın üstünün kapanmasını ve yüzeydeki yaranın iyileşmesini sağlar.

Yaracuy, Venezuela'nın kuzeybatı kesiminde eyalet. Yüzölçümü 7.100 km²'dir. Tropik bir bölgede yer alan eyalet toprakları batı ve kuzeybatıdaki Segovia Platosunu doğudaki Orta Platodan ayıran verimli Yaracuy Irmağı vadisini kapsar. Yetiştirilen başlıca ürünler yerfıstığı, şekerkamışı, muz, turunçgiller, kahve, pamuk ve tütündür. Eyalette kömür, bakır, kurşun ve platin yatakları vardır. Venezuela'nın nüfus yoğunluğu en yüksek bölgesinde yer alan Yaracuy eyaleti, aynı zamanda önemli bir ticaret bölgesinin bir parçasını oluşturur. Eyalet merkezi San Felipe'yi kuzeydoğudaki Puerto Cabello ve güneybatıdaki Barquisimeto'ya bağlayan Pan-Amerikan Karayolu eyalet topraklarını boydan boya geçer. Nüfus (1990) 411.980.

yaradancılık, DEİZM olarak da bilinir, vahiy ya da bir kilise öğretisi aracılığıyla edinilmiş her türlü dinsel bilgiye karşı çıkan, buna karşılık belirli bir dinsel bilgi bütününü herkesin doğuştan taşıdığını ya da us yoluyla elde edebileceğini savunan görüş.

Yaradancılığın dayandığı "doğal din" kavramı başlıca üç kaynaktan besleniyordu: İnsan usuna duyulan inanç, dogmacılığa ve hoşgörüsüzlüğe yönelen vahiy öğretisinin reddedilmesi ve Tanrı'nın düzenli bir dünyanın ussal mimarı biçiminde kavranması. Rönesans hümanizmi, günahın insan usunu yozlaştırdığı yolundaki yerleşik Hıristiyan görüşünü reddetmiş ve genellikle usun, doğaötesi bir vahiy ya da ruhani bir otoritenin öğretisi olmaksızın dinsel ve ahlaki evrensel doğruları kavrayabileceğini savunmuştu. Yaradancılar da Hıristiyanlıkta ve dünya dinlerinde görülen ibadet, inanç ve öğreti farklılıklarının temelinde evrensel olarak benimsenmiş din ve ahlak ilkelerinin, ussal bir özün bulunduğunu öne sürüyorlardı. Akım 17. yüzyılın ilk yarısında İngiliz düşünür Edward Herbert'le başladı. Aynı dönemde Shaftesbury kontu John Toland, Matthew Tindal, Thomas Woolston ve Anthony Collins gibi yaradancılar us silahını yerleşik Hıristiyan inanç ve uygulamalarına yönelterek daha radikal bir tutum benimsediler. Katolikliğin ilkçağdan kalma putperest boşinançlarını andıran gösterişli ayin biçimlerini ve kurumlarını reddettiler. Protestan mezheplerin atılganlığının ve katı bireysel dindarlığının yerine de us dininin sağlıklı ahlak mücadelesini ve hoşgörüsünü getirmeye çalıştılar.

Radikal yaradancılarla yerleşik Hıristiyan öğretisi arasındaki temel görüş ayrılığı, tanrısal vahyin sonul dinsel hakikatin bir dışavurumu olup olmadığıydı. Yerleşik öğretiye bağlı birçok Hıristiyan düşünür de insanın us yoluyla dinsel hakikate ulaşabileceğini kabul ediyor, ama aynı hakikati daha açık ve etkili biçimde öğretmede doğaötesi vahyin zorunlu olduğunu savunuyordu. Oysa yaradancılara göre kendi başına doğal din her türlü kuşku ve yozlaşmadan uzaktı. Bu nedenle us yoluyla doğrulanmış yalın ahlaki doğrular dışında Hıristiyanlığın sonradan eklediği tüm öğelere karşı çıktılar.

Öte yandan yerleşik Yahudi-Hıristiyan düşüncesi, Tanrı'nın tarihin biçimlenmesine etkin olarak katıldığını savunuyordu. Buna karşı yaradancılar, Tanrı'nın dünyayı yarattıktan sonra ulaşılmaz bir aşkınlığa çekildiğini ve dünyanın ussal doğa yasalarına göre işlediğini savundular. Newton'ın evreni değişmez ussal yasalara göre işleyen bir mekanizma olarak gören yaklaşımından da destek alan yaradancılar, us sahibi bir yaratıcının varlığının dünyanın ussal düzenlenişinden çıkarsanabileceği yolundaki klasik tezi geliştirerek işlediler.

Yaradancıların İngiltere'de ve daha sonra Almanya'da Hıristiyanlığın yozlaşmasına karşı yönelttiği eleştiriler ılımlıydı. Buna karşılık yüksek rütbeli Katolik din adamları arasındaki yozlaşmanın siyasal alanda güçlü bir antiklerikal muhalefet doğurduğu Fransa'da bu eleştiriler şiddetli biçimler aldı. Birçok Fransız Aydınlanma düşünürüne göre yaradancılık ateizme giden yolda bir duraktan başka bir şey değildi. Ama Voltaire ve Rousseau gibi yaradancı sayılan filozoflar kişisel bir tanrının varlığına karşı çıkmadılar. 18. yüzyıl sonuna değin yaradancılık İngiliz, Fransız ve Alman aydınları arasında egemen dinsel görüş durumuna gelmiş, sonraları üst sınıftan Amerikalıların da dinsel görüşlerinin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştı. ABD başkanlarının ilk üçü yaradancı görüşü benimsemişti. İngiltere'de yaradancılığın son önemli temsilcisi Bolingbroke 1. vikontu Henry Saint John'dur.

yâran toplantısı, YÂRAN MECLİSİ, SOHBET, BARANA ve GEZEK olarak da bilinir, birbirini yakından tanıyan kişilerin aralarındaki dayanışmayı sürdürmek amacıyla belirli zamanlarda düzenledikleri toplantı.

Temeli 13. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan ahilik kurumuna dayanan yâran toplantıları, esnaf örgütlerinin genç ahiler yetiştirmek amacına yönelik bir tür iş dışı eğitimdi. Bu toplantılara katılanlar ahlak, davranış ve görgü kuralları bakımından denetlenirdi.

Toplantıların başlatılması için yörede saygı beslenen iki yaşlı kişi seçilirdi. Bunlardan daha yaşlısına yâranbaşı (büyük başağa), öbürüne yâran kâhyası (küçük başağa) denirdi. Bunlar, yâranlardan bir kurul seçerek toplantıya çağırırdı. Bu kurul toplantıların nerede, ne zaman yapılacağını, masraflarının kimlerce karşılanacağını, ne çeşit yemekler ikram edileceğini kararlaştırırdı. Toplantılar içkili ya da içkisiz ve yemekli olur, haftada bir geceleri düzenlenirdi. Yâranbaşının başlattığı toplantıda sazlar eşliğinde, öğütler içeren, bu toplantılara özgü türküler söylenir, sabaha doğru da yemek yenirdi.

Yâran toplantısı geleneği Anadolu'nun bazı yörelerinde bugün de sürdürülmektedir.

yaraotu *bak.* çobangülü

yararcılık, etikte, bir eylemin doğruluğunu etkilediği kişilere getirdiği mutlulukla ölçen görüş. 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarında İngiltere'de Jeremy Bentham ve John Stuart Mill gibi izleyicileri tarafından geliştirilmiştir. Herhangi bir eylemin yalnızca o eylemde bulunan kişiye değil, herkese yarar sağlamasını doğruluk ölçütü olarak aldığından bireylerin başkalarının zararına da olsa hep kendi çıkarlarını gütmelerini savunan görüşün karşıtıdır. Her eylemin doğruluğunu sonuçlarına göre değerlendirdiği için de gerek bazı eylemleri

mutlak olarak doğru (ya da yanlış) sayan, gerekse eylemi ardında yatan güdülerin doğruluğuna (ya da yanlışlığına) bağlı olarak ele alan etik kuramlarından ayrılır.

Yararcılık, ereksel (teleolojik) etik kapsamında görülen ve en çok ödev etiği (deontolojik etik) açısından eleştirilen bir ahlak kuramıdır. İnsanın en iyi sonuçlara yol açacak biçimde davranması gerektiğini savunur. Bentham ve Mill'e göre mutlak iyi, haz duygusunun acıya ağır basması ya da insanın mutluluğudur. Bütün öbür değerlerin ahlaki doğruluğu da bu amaca hizmet edip etmemelerine bağlıdır. Yararcılık iki eylem seçeneğinin karşılaştırılarak hangisinin daha iyi sonuç vereceğinin tahmin edilebileceğini varsayar. Hatta Bentham bir eylemden etkilenebilecek herkesi dikkate alan bir haz hesabının kuramsal olarak çıkarılabileceği görüşündedir.

Bentham'a göre "gerekli", "doğru" ve "yanlış" gibi sözcükler yalnızca yararlılık ilkesi ışığında yorumlandıklarında anlamlıdır. İnsan davranışının tek amacı haz duygusunu artırmak olduğundan herhangi bir davranışın ahlaki doğruluğunun ya da gerekliliğinin belirlenmesinde alınacak ölçüt de bu mutluluk hedefi açısından yararlılığıdır. "En çok sayıda kişiye en yüksek düzeyde mutluluk" sağlayacak eylem özellikle yasama alanında çok önemli rol oynar. Yasa koyucu toplumdaki bireyler için ortak çıkarlar ortaya koyarak bütün toplulukta mutluluğu en üst düzeye çıkarmaya çalışır. Benzer biçimde bireyin öbür topluluk üyelerine zarar vermesini engellemek için de caydırıcı cezaları belirler. Bentham'ın başlıca felsefi yapıtı olan *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*'a (1789; Ahlakın ve Yasamanın İlkelerine Giriş) göre her türlü cezalandırma acıyı içerdiğinden kötüdür; dolayısıyla da ancak daha büyük bir kötülüğü önlemesi koşuluyla yararlı görülebilir.

Yararcılığın Bentham'dan önceki sözcülerinin başında İngiliz Richard Cumberland ve Francis Hutcheson, İskoçyalı David Hume, Fransız Claude-Adrien Helvétius ve İtalyan Cesare Beccaria gelir. Bentham'la birlikte sonradan felsefi köktencilik olarak bilinen reform hareketinin ideolojik temeli haline gelen yararcılık İngiltere ve İskoçya'da pek çok etkili yandaş bulmuştur. Özellikle hukuk, siyaset ve iktisatta James Mill, David Ricardo, John Austin ve *Utilitarianism* (1863; Yararcılık) adlı yapıtında yararcı etik görüşünü klasik biçimiyle ortaya koyan John Stuart Mill kuramlarını yararlılık ilkesine dayandıran düşünürlerdir. Henry Sidgwick'in *The Methods of Ethics* (Etiğin Yöntemleri) adlı kitabının yayımlandığı 1874'te ise yararcılık artık dönemin en önde gelen etik görüşüdür.

Yararcılığa karşı çıkanların çoğu, yararlılık ilkesini gözetmenin zaman zaman ahlaki sezgilerle çatışabileceğini, örneğin verilen bir sözün tutulmamasını haklı gösterebileceğini belirtir. Karşı savunma ise genellikle yararcı etiğin yanlış yorumlandığını vurgular ya da muhaliflerin ahlaki sezgilerini sorgular. Bununla birlikte bazı yararcılar eleştirileri göz önüne alarak kuramsal düzeyde yeni çözümler bulmaya çalışmışlardır. Bu çözümlerden biri olan "kural" yararcılığına göre belli bir eylemin ahlaki doğruluğu yararlı bir kurala uygun olup olmamasına, belli bir kuralın yararlılığı da yaygın olarak uygulanmasının sonuçlarına bakılarak ölçülür. "Eylem" yararcılığında ise doğrudan doğruya tekil eylemler değerlendirilir. Klasik yararcılık hazcıdır, ama "ideal" yararcılıkta hazdan bağımsız görülen sevgi, bilgi, güzellik gibi başka değerlere de yer verilir; G. E. Moore *Principia Ethica* (1903; Etiğin İlkeleri) ve *Ethics* (1912; Etik) adlı yapıtlarında haz miktarının aynı, ama örneğin bilgi miktarının farklı olduğu evrenlerin karşılaştırılmasını önererek hazcılığı aşan bir dizi idealin kabul edilmesi gerektiğine işaret eder. Var olan mutluluğu artırmaktansa acının önlenmesine ya da giderilmesine yönelik eylemlere öncelik verilmesini öngören yaklaşım ise "olumsuz" yararcılık olarak bilinir; buna uygun olarak bazı yakın dönem kuramcıları ahlaki yükümlülüğü acıyı yok etmekle sınırlar.

yarasa, *Chiroptera* takımını oluşturan yaklaşık 980 uçan memeli türünün ortak adı. Memeliler arasında yalnız yarasalar süzülerek değil, kanatlarını çırpıp gerçek anlamda uçabilecek biçimde evrimleşmiştir. Ayrıca yarasa türlerinin büyük bölümü yetkin bir yankıyla yönelme sistemine sahiptir.

Çoğu yarasa böcekçildir. Bu yarasalar böcekleri, aşırı çoğalmalarını önleyecek ölçüde tüketir. Bazı yarasalar meyve, çiçektozu ve balözüyle de beslenir. Amerika'nın tropik kesimlerinde yaşayan vampir yarasalar memelilerin ve iri kuşların kanını emer. Bu yarasalar kuduz hastalığının bulaşmasına da yol açabilir. Ama öbürleri beslenme davranışları sayesinde yalnız doğal dengenin korunmasına yardımcı olmakla kalmaz, tohumların yayılmasını ve tozlaşmayı da sağlarlar.

Yarasalar yeryüzünün hemen her yerinde yaşar. Türkiye'de 10 cinsten toplam 25 yarasa türü saptanmıştır. Tropik bölgelerde çok boldurlar ve gürültücü geniş koloniler iyle dikkat çekerler. Böcekçil yarasaların dışkılarından oluşan guano yığınları birçok ülkede tarım alanlarında kullanılmaktadır. Batı'da korkutucu efsanelere konu olan yarasalar Doğu'da genellikle uzun yaşamanın ve şansın simgesi sayılır.

Chiroptera takımı iki alttakıma ayrılır. Yalnız Eskidünya'ya dağılmış meyve yarasalarının(*) yer aldığı tek familyadan (*Pteropidae*) oluşan *Megachiroptera* ve yeryüzünün hemen her yerine yayılmış, genel olarak böcekçil yarasalardan oluşan *Microchiroptera*. *Megachiroptera* üyeleri içinde bulundukları ortamın algılanmasında görme duyularına güvenir. Yalnız *Rousettus* cinsinden yarasalarda yankıyla yönelme yeteneği gelişmiştir. Bu alttakım üyelerinin iskelet yapısı birçok bakımdan daha ilkeldir. *Microchiroptera* üyelerinin tümünde yankıyla yönelme özelliği görülür. Bu yarasalar avlarının yerini bile yansıyarak geri dönen seslerini çözümleyerek saptar. *Rousettus* üyelerindeki yalnız engellerden sakınmaya yarayan yankıyla yönelme sisteminin öbür alttakım üyelerine paralel ama bağımsız bir evrim sürecinin sonunda geliştiği sanılmaktadır.

Meyve yarasalarından *Pteropus* cinsi en iri yarasa türlerini kapsar. Yüzleri tilkiyi andırdığından uçantilki ya da tilki yarasa olarak tanınan bu türlerden *P. vampyrus*'un kanat açıklığı 1,5 m'ye ulaşır. Öte yandan Filipin bambu yarasasının (*Tylonycteris pachypus meyeri*) kanat açıklığı 15 cm'yi aşmaz. Ağırlığı ise 1,5 gr dolayındadır. Yarasalar yüzlerinin görünüşü, postlarının dokusu ve rengi bakımından büyük çeşitlilik gösterir.

Yarasaların kanatları, ön bacakların evrim sürecinde değişikliğe uğramasının bir sonucudur. Parmakları başparmak dışında son derece uzamış, önkol ve üstkolun önünden gövdenin yanları boyunca bileğe ya da ayaklara uzanan uçma derisiyle bağlanmıştır. Yarasaların çoğunda bacaklar arasında gerili gene iki katmanlı ve tüysüz bir uçma derisi daha bulunur.

Yarasaların başı çok dikkat çekicidir. Genellikle kulak kepçesi son derece iri ve hareketli, dışkulak yolunun önündeki kıkırdaksı çıkıntı (tragus) belirgin ve değişik biçimlerdedir. Birçok yarasanın burun bölgesi kemiricileri ya da tilkiyi andıracak biçimde gelişmiştir. Ayrıca burun deliklerini çevreleyen deri ve bağ dokusundan oluşan bir burun yaprağına sıkça rastlanır. Burun yaprağının yankıyla yönelmek için çıkarılan sesleri etkilediği sanılmaktadır.

Yarasanın boynu kısa, gelişmiş göğüs ve omuzları kaslı, kalçaları ve bacakları ince-

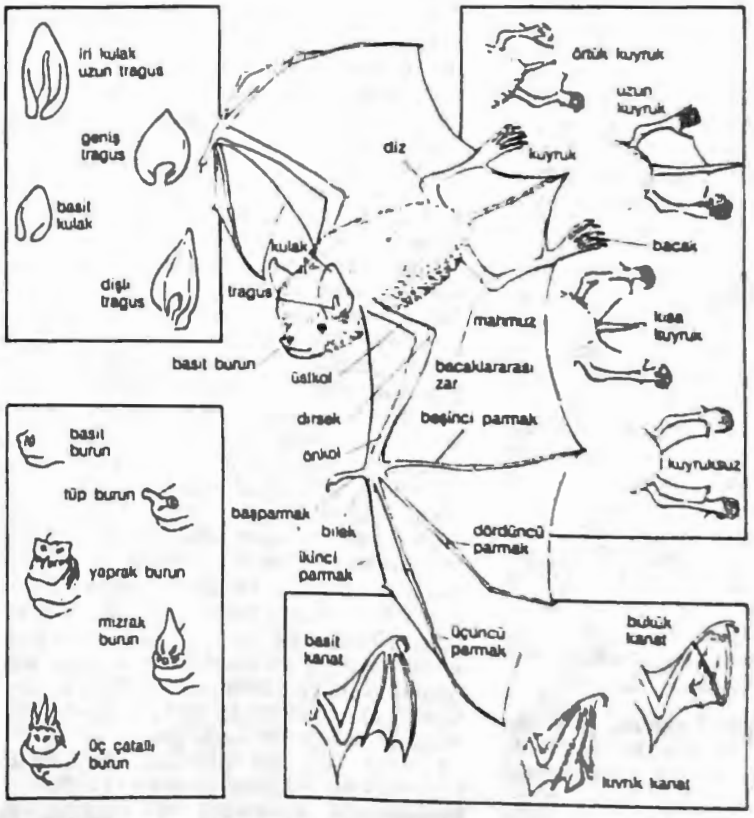

Microchiroptera alttakımından tipik bir yarasa (*Myotis* cinsi).
Çerçeve içindeki çizimler öbür yarasalarda bulunan yapı değişikliklerini göstermektedir.
R. Keane. *Natural History*, 1958

dir. Uçma derileri dışında sık tüylü olan bu hayvanların postu üst bölümlerinde boz, sarımsı kahverengi ve kahverenginin tonlarında ya da siyah, alt bölümlerinde daha açık renktir. Mağaralar dışında tüneyen türlerde, benek ve lekelerle bezenmiş çok renkli postlara yaygın biçimde rastlanır.

Yarasa topluluklarında eşeysel çevrim eşzamanlı gerçekleştiğinden, çiftleşme etkinliklerinin büyük bölümü birkaç haftalık bir süre içinde tamamlanır. Gebelik dönemi altı-yedi haftadan başlayarak beş-altı aya kadar uzayabilir. Birçok türün dişisi gebelik döneminin sonlarına doğru yavrularını besleyecekleri özel tünek yerlerine göç eder. Buralarda çok sayıda gebe dişi toplanabilir. Dişiler genellikle tek yavru doğurur. Ama kızıl yarasa (*Lasiurus borealis*) bir batında dört yavru doğurabilir. Yeni doğan yavrunun derisi tüysüz ya da az tüylü, gözleri genellikle kapalı, kulakları sağırdır. Dişiler yavrularını sütle besler. Emzirme süresi *Microchiroptera* alttakımının küçük yapılı üyelerinde beş-altı haftada sona ererken, uçantilkilerde beş aya kadar uzar. *Microchiroptera* üyelerinin çoğu iki aylık olduğunda erişkinlerin boyutlarına ulaşır.

Yarasaların tümüne yakın bir bölümü gün boyunca barınaklarında kalır ve gece olduğunda beslenmeye çıkar. Barınak için genellikle mağara, kaya yarığı ve oyuk gibi korunaklı yerleri yeğlerler. Bazıları ise ağaçlara ya da kayalıklara tüner. Birçok tür uyuklamak, besinlerini güvenilir bir yerde çiğneyip yutmak ve kötü hava koşullarından korunmak için geceleri de mağaralara girer. Uçmak, bu memelilerin yer değiştirmek için kullandıkları başlıca yoldur. Bazı yarasalar yerden kolayca havalanabilir. Uzun kuyruklu yarasalar (*Melossidae* familyası) ise olabildiğince yüksek yerlere tüner ve uçmak için kendilerini boşluğa bıraktıklarında bir süre düşerler. Yarasalar genellikle geniş topluluklar oluşturacak biçimde bir araya gelmekte, tüneklerine başaşağı asılmakta, dikey ya da yatay yüzeylerde azda olsa hareket edebilmektedirler. Gruptaki sayıları birkaç düzineden başlayarak yüz binlere ulaşabilir. Erişkinlerde ölüm oranı çok düşüktür. Yırtıcı hayvanlar ve hastalıklar önemli bir tehlike oluşturmaz. Yavruların büyük ölçüde asıldıkları yerlerden düşerek ya da ilk uçuş denemelerinde bir yerlere çarparak kaza sonucu öldükleri sanılmaktadır. Bazı yarasalar 20 yılı aşkın bir süre yaşayabilmektedir.

Yankıyla yönelen yarasalar yüksek frekanslı kısa ses darbeleri üretir. Çevreden yansıyarak geri dönen bu seslerin çözümlenmesi hayvanın engellerden kaçınmasını ve avının yerini belirlemesini sağlar.

yaratıcı evrim, 20. yüzyılın başında Henri Bergson(*) tarafından geliştirilen ve evrimin mekanik değil, yaratıcı bir süreç olduğunu öne süren felsefe kuramı. Bireysel zekânın özgür gelişimine olanak tanıyan bir evrim kuramıdır. Bergson'un madde ile yaşam atılımı (*élan vital*) arasında yaptığı ayrıma dayanır. Buna göre maddenin evrimi düzenli ve geometriktir; özgür yaratıcılığı içeren düzensizlikse yaşam atılımının maddi çevresini etkilemesinden doğar.

yaratıcı sinemacılar kuramı, AUTEUR (Fransızcada "yaratıcı") KURAMI olarak da bilinir, sinema eleştirisinde, bir filmin oluşmasında belirleyici rolün yönetmende olduğu, dolayısıyla yönetmenin filmin yaratıcısı kabul edilmesi gerektiği yolundaki görüş. İlk kez 1954'te, Fransız sinema yönetmeni ve eleştirmeni François Truffaut tarafından *Cahiers du Cinéma* dergisinde ortaya atılmıştır. Dayandığı temel varsayım, filmin bütün teknik ve sanatsal yönleriyle yakından ilgili olan yönetmenin, tıpkı bir şair ya da yazar gibi yapıtına kişisel damgasını vurabileceğidir. ABD'li sinema eleştirmeni Andrew Sarris 1962'de kuramın temelini oluşturan varsayımları şöyle sıralamıştır: 1) Yönetmenin ustalığı bir değerlendirme ölçütüdür, 2) yönetmenin kişiliği yöntemine yansır, 3) yönetmenin kişiliği ile üzerinde çalışmakta olduğu malzeme arasında oluşan gerilim, malzemenin iç anlamını ortaya çıkarır. Dolayısıyla film eleştirisi yönetmenin tekniği, kişisel üslubu ve amacından yola çıkmalıdır.

Yaratıcı sinemacılar kuramına bağlı eleştirmenler, belli bir filmi yaptığı sırada yönetmenin sinema dünyasındaki konumunu, sinema sanatının gelişimine katkısını ve söz konusu filmin tüm yapıtları içindeki yerini de göz önüne alır. Bu kuram yalnızca Erich von Stroheim, Ingmar Bergman gibi bağımsız yönetmenlere değil, uzmanlaşma ve ticari baskılar yüzünden yönetmenin film üzerinde daha az denetim kurabildiği Hollywood yapımlarına da uygulanmıştır.

Öte yandan, yönetmeni kült haline getirdiği ve özgün senaryoyu göz ardı ettiği için bu kurama karşı çıkanlar da vardır. Bu kuramı eleştirenler ayrıca, bir filmin sırf o sırada yönetmeni tutulmadığı için görmezden gelinmesi ya da yönetmenin yapıtlarını bütün olarak ele almaya çalışırken bir başyapıtın gözden kaçırılması gibi tehlikelere de işaret ederler

yaratıcılık, yeni olan herhangi bir şeyi bulma ya da ortaya çıkarma yeteneği; yaratıcılık terimi sıklıkla bir sanat yapıtının oluşturulması için kullanılırsa da bir soruna getirilen yeni bir çözüm, yeni bir yöntem ya da yeni bir aygıtın ortaya çıkarılmasında da yaratıcılık rol oynar.

Güdülenim ve öğrenme üzerine yapılan psikolojik deneyler yenilliğin harekete geçirici gücünü göstermiştir. Üstün yapılı canlılarda çevre koşullarının kararlılık kazanmasıyla bu dengenin yeni deneyimler uğruna bozulması arasında varlığını her an sürdüren bir ilişki vardır. Yüksek düzeyde yaratıcılığa sahip insanlar üzerinde yapılan psikolojik araştırmalar bu ilişkinin zekâ ve içgüdü, bilinç ve bilinçdışı, ruh sağlığı ve ruhsal bozukluklar ya da karmaşık ve basit kavramlarla alışılagelmiş olanla sıradışı olanlar arasındaki zıtlıklarda da var olduğunu gösterir.

Yaratıcı kişilerin genellikle çok zeki oldukları ve yaşamın zorluklarıyla başkaları kadar kolayca başa çıkabildikleri halde sorunlar karşısında yalnız zekâlarıyla değil, öncelikle içgüdüleriyle çözüm aradıkları, akılcı olmayan çözüm ve kavramlara da önem verdikleri düşünülür. Ama belirli bir düzeyin (zekâ bölümü ya da IQ=120) üstündeki zekânın yaratıcılıkla ilişkili olmadığı, başka bir deyişle, zekâyla yaratıcılık düzeyinin doğru orantılı olmadığı bilinir. Öte yandan, zekâ testleriyle ölçülebilen çözümleyici akıl yürütmeyle düşünce zenginliği ve orijinal düşünme arasında bir ayrım yapmak gereklidir. Yaratıcılıkta her ikisinin de rol oynamasına karşın, yapılan iş ya da mesleğe göre kullanımları farklı düzeydedir; örneğin matematikçinin çözümleyici akıl yürütmeye daha fazla gereksinimi varken, sanatçı için düşünce zenginliği önde gelir.

Yaratıcı kişilerin çoğunun düzensizlik, karşıtlık ve dengesizliklerden hoşlandığı, bakışımsızlık (asimetri) ve düzensizliğin uyarıcı etkisinin yaratıcılıkları için gerekli olduğu söylenebilir. Kimi zaman bu kişilerin psikolojik yönden dengesiz olduğu sanılırsa da, kişiliğin olgunlaşmamış yönlerinin alışılagelmişin dışındaki yaşantı ve davranış kalıplarının bir uzantısı olduğu ve bu kişilerin kendi yapı ve özelliklerinin bilincinde olduğu düşünülebilir. Yaratıcı kişinin sorunlara karşı olağanüstü bir duyarlılığa sahip, entelektüel bir öncü olduğu görülmüştür. Kendine güveni ve bağımsızlığı tamdır, çevresindekilerden daha baskındır, kişiliğindeki çelişkiler ve ketlenmeler görece azdır. Çeşitli ve farklı entelektüel ilgileri vardır, karmaşıklık ve zorluklardan hoşlanır.

Yaratıcı kişilerde görülebilen sıradışı düşünceler, kişinin kendine özgü doğasının kültürel etkilere teslim olmamak üzere direnmesi olarak değerlendirilebilir. Bu direnç kişinin sıradan ahlaki değerleri yadsımasına yol açarsa da ahlaki tavrı aşağıladığı anlamına gelmez.

Yaşamakta olan yaratıcı kişiler üzerinde yapılan incelemelerle geçmişte yaşamış tanınmış yaratıcıların yaşamöykülerinden elde edilen veriler sonucunda yaratıcılık süreci üzerine bazı kavramlar ortaya atılmıştır. Bu sürecin en önemli öğesinin benzersizlik ya da özgünlük olduğu düşünülmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, bilimsel yaratıcılığın ön plana çıkmasından bu yana, özellikle ABD'de yaratıcılığın doğası, ortaya çıkışı ve geliştirilmesi üzerine araştırmalar yapılmıştır. Yaratıcılığın ölçülmesi amacıyla farklı sözcük çağrışım testleri ya da masal ve öykülere son bulma gibi psikolojik testler geliştirilmektedir.

yaratılış efsaneleri, insan topluluklarının geleneklerinde yer alan, dünyanın başlangıcının anlatıldığı simgesel öyküler. Dünyayı, insanın ortaya çıkışını, temel yaşam ve kültür biçimlerini araştırmaya yönelik etnoloji, antropoloji ve tarih çalışmaları açısından büyük önem taşır.

Yaratılış efsaneleri, çeşitli kültürlerde görülen âdetlerin ve uygulamaların kökenini açıklayan bütün öbür efsanelerin temel örneğidir. Birçok dinsel tören, yaratılış efsanesini görsel biçimde canlandırarak bunun belli bir kültürün ve yaşam biçiminin sürdürülmesini sağladığını vurgulamaya yöneliktir. Dinsel törenlerde yapılan danslar, görsel ve sözlü sanatlarda kullanılan imgeler gibi bir kültürün sanatsal dışavurumlarının anlam ve örnekleri de yaratılış efsanelerinde bulunur.

Yaratılış efsaneleri birkaç temel türe ayrılabilir. Dünyanın hemen her yerinde görülen bir türü, her şeye gücü yeten, dünyadan önce tek başına var olan ve dünyayı belli bir plana göre yaratan üstün bir yaratıcı inancına dayanır. Bu tür efsanelerin birçoğunda yaratıcının planını bozan bir başka varlık ortaya çıkar. Bu engel bazen tanrının yaratma eylemine son vermesine yol açar, bazen de dünyanın belirsizliğini ortaya koyar. Buna karşıt bir yaratılış anlayışında ise dünyanın, ceninin ana karnında büyümesi gibi, çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü biçimini aldığı ileri sürülür. Yaratılışı yüce bir tanrıya bağlayan efsanelerin tersine, bunlarda yeryüzünde ve bütün yeryüzü varlıklarında saklı bulunan bir güç vurgulanır.

Üçüncü bir türde dünyanın ilk atalardan doğduğu ileri sürülür. Göğü ve yeri simgeleyen bir ana babadan olan bu ilk atalar, yaratılış öykülerinde sonradan ortaya çıkmışlardır. İlk ana babanın birliğini bozan çocuklar hem ayrılışa, hem de yaratılışa yol açarlar. Bu ayrılığın nedenleri değişik biçimlerde açıklanmakla birlikte, sonuçta insan kültürünün yöntemleri ve bilgisi çevresinde evrensel bir düzen kurulur. Bu efsa-

nelerle bağlantılı bir başka türde ise her şey bir yumurtadan çıkar. İlk atalar gibi bu yumurta da birliği simgelemekte, ama ayrılış ve yaratılış olasılıklarını da içinde barındırmaktadır. Beşinci bir yaratılış efsanesine göre, tanrının emriyle ilk sulara dalan bir hayvan ya da şeytan, yeryüzünde yaşamın sürdürülebileceği alan sağlar.

Türklerin türeyiş efsaneleri de genel olarak yaratılışa ilişkin öğeler içerir. Örneğin Uygurların türeyiş efsanesi böyledir. Yakut Türklerinin "Er-Sogotoh" destanı "ağaçtan türeme" motifi yoluyla, yalnızca insanoğlunun değil, genel yaratılışın öğelerini de taşır. Bu destan-efsanede "yaratan", "bir dişi tanrı"dır ve o "kutsal ağacın sahibi"dir. Orta Asya kökenli birçok efsanede dünya, başlangıçta engin bir su (ya da deniz) içerisinden belirir. Bu engin su evrensel boyuttaki görünümüyle kaos gibidir.

Çeşitli dinsel topluluklar yaratılış efsanelerini tamamlayan ya da açıklayan felsefe ve ilahiyat öğretileri geliştirmişlerdir. Yaratılışı, üstün bir tanrının sözü ya da eylemiyle açıklayan efsanelerde, yaratıcının aşkınlığı (yarattığından başka ya da ayrı bir varlık oluşu) ilahiyat tartışmalarına yol açmıştır. Bazı durumlarda tanrının aşkınlığının, içkinliğine ya da her yerde varoluşuna da bağlanması zorunlu olmuştur. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi üç büyük dinde de bu söz konusudur. Evrenin oluşumu teması, yaratılışın tek bir ilkeden kaynaklandığı öğretisiyle ilintilidir. Bu kavram Polinezya dini gibi ilkel olarak nitelenen dinlerde ve Taoculukta da kullanılır.

yardang, rüzgâr aşındırmasıyla üzerinde oluk, yiv ve çukurlar açılmış, yumuşak kayaç yüzey alanı. Kayaç, rüzgârın esas yönüne paralel olarak ardışık kabartılar ve yarıklar biçiminde aşınmıştır. Kabartıların çıkıntısı bir ile birkaç metre arasında değişebilir. Birbirinden kopuk oyuklar ve başka düzensiz şekiller de görülür. Yardanglara, Türkistan ve Mojave (Mohave) çölleri ile dünyanın bazı başka bölgelerindeki çöllerde rastlanır.

yardımcı eylem, dilbilgisinde, bir tümce içindeki esas eylemin ya da bir başka yüklemin temel anlamını genişleten eylem. Yardımcı eylemler herhangi bir görevi başka bir öğeyle birlikte üstlenir, herhangi bir anlamı başka bir öğeyle birlikte taşırlar. Eylemlik ya da ortaç biçimindeki bir esas eylemle birlikte kullanılan bu eylemler, eylemin zaman, kip, kişi ve sayı gibi özellikleriyle ilgili bilgi verebilir.

Türkçede yardımcı eylemler ad soylu sözcüklerin ve bazı eylemsilerin eylem gibi kullanılmasını sağlar. Örneğin "eylemek", "etmek", "olmak", "kılmak" ("seyreylemek", "söz etmek", "hasta olmak", "etkisiz kılmak" vb) eylemleri yardımcı eylem işlevi görür. Türkçede ayrıca eylemsilerle kullanılan "bilmek", "durmak", "kalmak", "vermek" gibi eylemlerle eklerden oluşan ekeylemler de (örn. "-im", "-sin", "-dir", "-iz", "-siniz", "-dirler") yardımcı eylem olarak kullanılabilir.

yargı, devletin, hukuk düzenini sağlamak üzere mahkemeler aracılığıyla yerine getirdiği işlev.

Ortaçağ başlarında yargı işlevi yasama ve yürütme işlevlerinden ayrılmamıştı; her üç işlev de genellikle hükümdarlar tarafından yerine getiriliyordu. 12. yüzyıldan sonra gerek hükümdarlar, gerek kilise yöneticileri yargı işlerini meslekten hukukçulara bırakma yoluna gittiler. Laik hukuk eğitimi veren üniversitelerden mezun olan hukukçuların sayıca artması, yargının zamanla yasama ve yürütmeden tamamen ayrılmasını sağladı. Liberal siyasal felsefenin gelişmesiyle yasama, yürütme ve yargı işlevleri birbirlerine karşı belli ölçüde bağımsızlığa sahip organlarca kullanılmaya başladı.

Angloamerikan ve kara Avrupa'sı hukuk sistemleri gerek yargı örgütü, gerekse yargılama usulleri bakımından büyük farklılıklar gösterir. Başta Fransa olmak üzere kara Avrupa'sı hukuk sistemini benimsemiş ülkelerin hemen hepsinde yargı sistemi adli ve idari olarak ikili bir düzenleme içindedir. Angloamerikan hukuk sisteminde yargı örgütü tektir. Her iki yargı alanında uygulanan hukuk kuralları ve usul kuralları da kendilerine özgüdür.

Genelde yargının başlıca konusunu uyuşmazlıkların hukuki sonuca bağlanması oluşturur. Ama nizasız (çekişmesiz) sorunlar da yargının görev alanına girer. Davalara tek başına bakan mahkemeler hem maddi olaylar, hem de hukuki sorunlar konusunda hüküm verir; daha çok Angloamerikan sisteminde görülen jürili yargılamada ise maddi olaylar hakkında karar verme yetkisi jüriye aittir. Mahkemeler kural olarak yasaları uygulayarak uyuşmazlıkları çözmekle yükümlüdür; ama kara Avrupa'sı hukuk sisteminden farklı olarak, Angloamerikan hukuk sisteminde yargıcın hukuk kuralları koyma yetkisi çok geniştir. Özgül durumlara uygulanan hukuk kurallarıyla oluşturulan kararlar emsal karar niteliği kazanır.

Kara Avrupa'sı hukuk sistemini benimsemiş olan Türkiye'de yargı işlevi, güçler ayrılığı ilkesine göre bağımsız mahkemeler eliyle yürütülür. Yasama ve yürütme organları mahkeme kararlarına uymak zorundadır; anayasa hükmü gereğince mahkeme kararları değiştirilemez ve bunların yerine getirilmesi geciktirilemez. Yargıçlık ve savcılık görevleri anayasayla güvence altına alınmıştır.

Türk yargı sistemi anayasa yargısı, idari yargı, askeri yargı ve adli yargı olmak üzere dört bölüme ayrılabilir. Anayasa Mahkemesi'nin, yasaların ve TBMM iç tüzüklerinin anayasaya uygunluğu konusunda yaptığı denetim ve Yüce Divan sıfatıyla gördüğü işler anayasa yargısını oluşturur. İdari yargı, devlet yönetimi ve yerinden yönetim sistemleri içinde örgütlenmiş olan idare makamlarının kamu hukuku alanındaki etkinliklerinde doğan uyuşmazlıkları çözme görevini yerine getirir. Genel idari yargı alanındaki en yüksek mahkeme Danıştay'dır. Asker kişileri ilgilendiren ve askeri hizmete ilişkin idari eylem ve işlemlerden doğan uyuşmazlıkları ilk ve son derece mahkemesi olan Askeri Yüksek İdare Mahkemesi sonuca bağlar. Bunun dışında askeri mahkemeler, askeri ceza hukuku alanındaki davalara bakar. Adli yargı, öteki üç yargı türü dışında kalan bütün konuları kapsar. Kendi içinde ceza yargısı ve hukuk yargısı olarak ikiye ayrılan adli yargı alanındaki en yüksek mahkeme Yargıtay'dır.

yargı bağımsızlığı, hiçbir devlet organı, makam ya da kişinin, yargı yetkisinin kullanılmasında yargıçlara ve mahkemelere müdahale edememesi ilkesi. Hukuk devleti ilkesinin çok önemli bir öğesi olan yargı bağımsızlığı, aynı zamanda güçler ayrılığının özünü oluşturur. Özellikle anayasa yargısı ve idari yargının, parlamento çoğunluğunu elinde tutan siyasal iktidarı hukuk sınırları içinde tutması bakımından önemli bir güvence sayılır. Buna göre yasama meclislerinde, görülmekte olan bir dava hakkında ve yargı yetkisinin kullanılmasıyla ilgili olarak soru sorulamaz. Yasama ve yürütme organlarıyla idare, mahkeme kararlarına uymak ve bunların yerine getirilmesini geciktirmemek zorundadır.

Türkiye'de 1982 Anayasası mahkemelerin bağımsızlığını öngörmekle (m. 138) birlikte çeşitli hukumlerinde yer alan düzenlemeler le yargı bağımsızlığının kurumsal yapısını zayıflatmıştır. Bu alanda tartışma yaratan başlıca düzenlemeler arasında bazı yüksek yargı organı üyelerinin cumhurbaşkanınca atanması, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na idare ve adliye mahkemelerinde atama, yükseltme, disiplin cezası, meslekten uzaklaştırma, kadro dağıtımı, kadro kaldırma, yargı çevrelerini değiştirme gibi konularda hiçbir yargısal denetime bağlı olmayan kararlar verme yetkisinin tanınması ve yürütme organının 12 Mart 1986 tarihli yetki kanunuyla yargı mensuplarının özlük haklarında değişiklik yapmak üzere kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisini elde etmiş olması sayılabilir.

yargı kararı, mahkemelerin dava sırasında ya da sonunda verdiği karar. Yargı kararları ara kararı ve son karar olmak üzere ikiye ayrılır. Yetki itirazı, dava dilekçesinin tebliği gibi asıl uyuşmazlık konusuyla bağlantılı konulara ilişkin olarak verilen ara kararları, yalnızca davanın incelenmesini ve sürdürülmesini kolaylaştıran bir nitelik taşır. Bu kararlara karşı bağımsız olarak temyiz yoluna başvurulamaz. Yargıcın davadan elini çekmesi sonucunu doğuran son kararlar, dava konusu uyuşmazlığı çözume bağlayan bir nitelik taşır. Bağımsız olarak temyiz edilebilen bu kararların kesin hukum(*) niteliği kazanması belirli koşulların verine gelmesiyle olur.

yargı yoluyla görevden alma, İngilizce IMPEACHMENT, Angloamerikan hukukunda, yasama organının suç işleyen devlet görevlilerini görevden almasını sağlayan yargılama usulü. İngiltere'de bu tür davalarda Avam Kamarası savcı, Lordlar Kamarası da yargıç görevini yapar. ABD'de Temsilciler Meclisi davayı başlatır ve Senato yargıç olarak davaya bakar. İngiltere'de dava sonunda suçlu bulunan görevli para, hapis, hatta idam cezasına çarptırılabilir. ABD'de ise ceza görevden alma ve kamu görevlerinden yasaklamayla sınırlı kalır.

Yargı yoluyla görevden alma kurumunun kökeni, 14. yüzyılda "genel şikâyet" üzerine ceza soruşturması açma biçimindeki uygulamaya dayanır. İlk kez resmen 1376'da İyi Parlamento'nun açtığı bu tür davaların en önemlisi, III. Edward'ın yakın çevresinde yer alan Latimer 4. baronu William'ın görevden alınmasıydı. Bu davanın bir başka özelliği, kurumun yanlızca ceza yargılamasını başlatan bir araç olarak değil, yargılama yöntemi olarak da kullanılmasına öncülük etmesiydi. 15. yüzyıl ortalarından sonra pek uygulanmayan yargı yoluyla görevden alma, 17. yüzyılda parlamentonun elindeki güçlü bir silah olarak Buckingham dükü (1626), Başpiskopos William Laud (1642), Strafford kontu (1640), Clarendon kontu (1667) ve Danby kontu Thomas Osborne (1678) gibi birçok yüksek devlet görevlisine karşı kullanıldı. Danby kontunun davası sırasında, kralın, bağışlama yetkisini kullanarak bakanların görevden alınmasına engel olamayacağı karara bağlandı. 1806'dan sonra bu dava yoluna hiç başvurulmadı.

ABD'deki sayılı uygulamaların en önemlisi Başkan Andrew Jackson'a karşı açılan dava oldu. Bu mekanizmanın işletildiği tek başkan olan Jackson, tek oy farkıyla yargı yoluyla görevden alınmaktan kurtuldu. Temsilciler Meclisi'nin 1974'te hakkında dava açmaya hazırlandığı Başkan Richard

M. Nixon ise, yargılama süreci başlamadan görevden çekildi.

yargıcın reddi, yargıcın tarafsız bir biçimde davaya bakamayacağı durumlarda davanın taraflarınca çekilmesinin istenmesi. Davaya bakmaktan çekinme nedenleri gibi yasayla sınırlanmış olmayan ve büyük ölçüde takdire bağlı olan ret nedenlerinin varlığı, ancak başka bir yargıç tarafından incelenip saptandıktan sonra kabul edilebilir. Başlıca ret nedenleri yargıcın davada taraflardan birine öğüt vermiş ya da yol göstermiş olması, davanın taraflarından biri ya da bir üçüncü kişi karşısında yasal bir zorunluk bulunmaksızın görüşünü (oyunu) belli etmiş olması, davada tanık, bilirkişi, hakem ya da yargıç olarak dinlenmiş ya da hareket etmiş olması, taraflardan biriyle dördüncü dereceye kadar civar hısımlığının bulunması, taraflardan biriyle davalı olması ya da aralarında bir düşmanlık bulunması tarafsızlığından genel olarak kuşku duyulması biçiminde sıralanabilir. Yargıcın tarafsızlığından kuşku duyulmasını gerektiren durumlar arasında taraflardan biriyle nişanlı ya da yasada belirtilenden daha uzak derecede akraba olması, taraflardan birinin evinde kira vermeden ya da düşük bir kirayla oturması gibi nedenler yer alır. Taraflardan biri sayılan nedenlerden birine dayanarak yargıcı reddedebileceği gibi, doğrudan yargıç da kendini reddedebilir. Yargıç hakkındaki ret nedenini öğrenen taraf, her türlü itiraz ve savunmadan önce ret isteminde bulunmalıdır; tersi durumda bu hakkı düşer. Ret istemi bir dilekçeyle reddi istenen yargıcın mensup olduğu mahkemeye yapılır. Yargıcın reddi isteminin reddi durumunda, ret isteminde bulunan taraf, ret isteminin niteliği ve ağırlığına göre değişen ölçülerde para cezasına çarptırılır.

yargıç, HAKİM olarak da bilinir, mahkemelerde uyuşmazlıkları çözerek adaleti gerçekleştirmekle görevli kişi. Yargılamada en önemli rolü oynayan yargıç, bazı hukuk sistemlerinde seçimle, bazılarında da atama yoluyla göreve gelir. Yargıcın görevde kalmasına ilişkin süreler konusunda da çeşitli sistemlerde farklı uygulamalar görülür. Kamu görevlileri için belirli yaş sınırları içeren sistemlerde yargıçlar için de benzer hükümler getirilmiştir. Buna karşılık bazı ülkelerde üst mahkeme yargıçları ömür boyu görev yapabilir. Birçok ülkede yargıçların bağımsızlığı ve buna ilişkin güvenceler anayasa hükmü olarak düzenlenmiştir.

Türk hukuk sisteminde yargıçlar belli bir adaylık (staj) döneminden sonra, Adalet Bakanlığı tarafından sınavla saptanır. Stajını tamamlayan yargıç adayı, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu tarafından yargıç yardımcılığına atanır. Yargıçların özlük işlerine ilişkin bütün kararlarda da bu organ yetkilidir.

Yargıçlar gerek yasama, gerek yürütme organından emir, talimat, tavsiye almadan bağımsız olarak görevlerini yerine getirirler. Bunun bir güvencesi olarak da idari işlemle görevden alınamaz, yaş haddi gelmeden emekliye sevk edilemez, maaş ve ödeneklerinden yoksun bırakılamaz, istekleri dışında savcılık sınıfına geçirilemez ve bakanlık hizmetlerine atanamazlar. Yargıçların denetimi ve haklarındaki soruşturma Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na bağlı müfettiş yargıçlar eliyle yapılır.

Yargıçların sorumluluğu mesleki (disiplin), cezai ve hukuki olmak üzere üç türdür. Yargıçlara disiplin suçlarından ötürü verilecek cezalar ayrıntılı hükümlerle düzenlenmiştir; bu cezaları verme yetkisi yalnız Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na tanınmıştır. Yargıç yasalara göre cezayı gerektiren bir suç işlerse, öteki yurttaşlar gibi cezalandırılır. Ama adaleti sağlamakla yükümlü olan yargıçların verimliliğini ve güvenliğini sağlamak amacıyla bazı istisnai hükümler getirilmiştir. Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi başkan ve üyelerini Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesi yargılar. Yargıçlık görevini yaparken kasıt ya da ağır ihmal sonucu taraflardan birine zarar veren yargıçların hukuki sorumluluğu da kabul edilmiş ve aleyhlerine tazminat davası açılabileceği hükme bağlanmıştır.

Yargıcın tarafsız kalmasını sağlamak açısından, bazı durumlarda davaya bakmaktan yasaklanmasına, bazı durumlarda da reddedilebilmesine ilişkin bazı düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre yargıç, kendisine ait olan ya da ilgili olduğu davalara, aralarında evlilik bağı kalkmış bile olsa eşinin, kan ya da sıhriyet yönünden usul ve füruğunun, üçüncü dereceye kadar kan, ikinci dereceye kadar sıhriyet akrabalarının, evlatlık bağı olan kimselerin taraf olduğu; iki taraftan birinin vekili, vasisi ya da kayyımı sıfatıyla hareket ettiği durumlarda, dava sırasında yönetim kurulunda bulunduğu derneğe, şirkete ya da vakfa ilişkin davalara bakamaz. Bu yasaklama nedenleri taraflarca ileri sürülmezse bile, davadan çekinmek zorundadır. Buna karşılık yargıcın reddini(*) gerektirecek nedenler yasada tek tek sayılmayarak takdire bırakılmıştır.

yargıçlar hükümeti, anayasaya ya da yasaya uygunluk denetimi yapmakla görevli bir mahkemenin, siyasal yaşamı yönlendirici nitelikte kararlar vererek yasama ya da yürütme işlevine el atmasıyla ortaya çıkan yönetim. Güçler ayrılığı ilkesini ve dengesini bozucu etkiler yaratan bu duruma örnek olarak, ABD Yüksek Mahkemesi'nin 1870-1937 arasında belirli siyasal görüşlerden hareketle verdiği bazı kararlar gösterilebilir. ABD başkanı Franklin D. Roosevelt'in New Deal (Yeni Düzen) programıyla ilgili bazı yasaların iptal edilmesi yargıçlar hükümeti anlayışının en uç uygulaması sayılır. Sözü geçen iptal kararları dönemin siyasal koşulları altında güçlükle giderilebilen bir bunalım yaratmıştır.

yargılama hukuku, yargı etkinliğinin yerine getirilmesiyle ilgili hukuksal ilişkileri ve işlemleri düzenleyen hukuk dalı. Gerçek ya da tüzel kişilerin hak arama yollarını, mahkemelerin hangi davalara bakacağını, yargılamaya nasıl başlanacağını ve yargılamanın yürütülerek sona erdilişinde izlenecek süreci gösterir. Çeşitli yargı alanlarıyla ilgili yasaların doğru ve etkili biçimde uygulanmasını sağlayan yargılama hukuku kendi içinde, ilgili olduğu yargı alanına göre hukuk yargılaması, ceza yargılaması ve idari yargılama gibi bölümlere ayrılır.

Türk hukuk sisteminde farklı yargı alanlarında farklı yargılama kuralları uygulanmaktadır. Anayasa yargılamasında Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, İdari yargılamada İdari Yargılama Usulü Kanunu, ceza yargılamasında Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, hukuk yargılamasında Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu hükümleri geçerlidir. Askeri yargılamada uygulanan usul hükümleri de ayrıca düzenlenmiştir. Hukuk yargılamasında dava, tarafların ortaya koyduğu talep iddia, savunma, karşı iddia ve kanıtlar çerçevesinde yürütülür. İdari yargılama ve ceza yargılamasında ise bazı istisnalar dışında bu tür sınırlamalar yoktur. Yargıç kanıtlarla bağlı değildir; gerek gördüğünde resen araştırma yapabilir. İdari yargılamada davadan çekinme, yargıcın reddi, ehliyet, davaya katılma, feragat ve kabul, bilirkişi, keşif gibi bazı konularda özel düzenlemeye gidilmemiş ve hukuk yargılaması kurallarına yollama yapılmıştır. *Ayrıca bak.* ceza muhakemesi hukuku, hukuk muhakemeleri usulü hukuku.

yargılamanın açıklığı, mahkemelerde duruşmaların herkese açık yapılmasını öngören yargı güvencesi. Herkesin yargılamaya girebilme ve duruşmaları izleyebilme hakkını kapsar. Yargıçların hükümle ilgili gizli görüşmeleri bunun dışında kalır; ama karar ve hükümler duruşmada açık olarak bildirilir. Genel ahlakın, davanın tarafını oluşturan küçüğün kişilik haklarının ya da kamu güvenliğinin kesin olarak gerekli kıldığı durumlarda yargıç duruşmanın bir bölümünün ya da tamamının gizli yapılmasına karar verebilir. Bu kararda duruşmanın gizli yapılmasını gerektiren nedenler gösterilmelidir.

yargılamanın ertelenmesi, bir mahkemede esasa ilişkin kararın başka bir davanın sonucuna bağlı olması durumunda yargılamanın geri bırakılması. *Ayrıca bak.* bekletici sorun.

yargılamanın yenilenmesi, bir mahkemece verilerek kesinleşmiş hükmün yasada sayılan nedenlerle kaldırılarak davanın yeniden görülmesini sağlayan olağanüstü kanun yolu. Yargılamanın yenilenmesi yoluna başvurabilmek için yasada belirtilmiş nedenler şunlardır: Zorlayıcı koşullar ya da lehine karar verilen tarafın eylemi yüzünden elde edilememiş bir belgenin karardan sonra ele geçirilmiş olması, karara esas olarak alınan belgenin sahteliğine hükmedilmiş olması, karara esas olarak alınan bir ilam hükmünün kesinleşen bir mahkeme kararıyla bozularak ortadan kalkması, bilirkişinin kasıtlı olarak gerçeğe aykırı beyanda bulunduğunun mahkeme kararıyla saptanmış olması, lehine karar verilen tarafın karara etkisi olan bir hile kullanmış olması, davanın vekil ya da kanuni temsilci olmayan kişilerce görülüp karara bağlanmış olması, mahkemenin çekilmek zorunda olan başkan, üye ya da yargıcın katılmasıyla karar vermiş olması, tarafları ve hedefi aynı olan bir dava hakkında verilen karara aykırı yeni bir karar verilmesine neden olabilecek yasal bir dayanak yokken önceki ilamın hükmüne aykırı bir karar verilmiş olması. Bu durumlarda gerek idari, gerek adli yargıda yargılamanın yenilenmesi isteminde bulunulabilir. Bunlara ek olarak adli yargıda, ifadesi hükme esas alınan bir tanığın hükümden sonra yalancı tanıklıktan mahkûm edilmiş olması, lehine hüküm verilen tarafın yalan yere yemin ettiğinin kendi ikrarı ya da yazılı bir delille kanıtlanmış olması durumlarında da yargılamanın yenilenmesi yoluna başvurulabilir.

Yargılamanın yenilenmesi isteminde bulunma yetkisi asıl davanın taraflarına aittir. İstem bir dilekçeyle esas kararı vermiş olan mahkemeye yapılır. İstemin kabulü durumunda ya eski karar doğru bulunur ya da eski kararın bir bölümü ya da tümü değiştirilir.

yargısal emir, Angloamerikan hukuk yargılamasında, taraflardan birine belli bir edimi yerine getirmeyi yasaklayan ya da zorunlu kılan mahkeme kararı. Zarar doğurucu davranışları önlemeye yönelik olan yargısal emir geçici ya da sürekli olabilir. Sözleşme hükümlerine uymama, haksız eylemde bulunma, mülkiyet hakkını çiğneme,

medeni hakları sınırlama gibi birçok durumda ilgili tarafı korumak için yargısal emre başvurulur. Bu alanda ABD'de en önemli gelişme işçi-işveren uyuşmazlıkları, düzenleyici idari işlemler ve anayasal hakların korunması konusunda da yargısal emir çıkarılabilmesidir.

Kara Avrupa'sı hukuk sistemlerinde Almanya dışında pek az kullanılan yargısal emir Türk hukuk sisteminde yer almamaktadır.

Yargıtay, adli yargı (ceza, hukuk, ticaret vb) alanında en yüksek mahkeme. Adliye mahkemelerince verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Yasalarla gösterilen belli davalara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar. Mahkeme kararlarının hukuka uygunluğunu denetlemekle görevli olan Yargıtay, bu denetim işlevine bağlı olarak hukuk uygulamasında birliği sağlar ve yasa maddelerinin nasıl yorumlanacağını belirtir. Yargıtay'ın görüşünü yansıtan içtihatlar(*), mahkemelerin yararlandığı önemli bir kaynağı oluşturur.

Yargıtay'ın kökeni Tanzimat reformları çerçevesinde 1868'de kurulan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye(*) kadar iner. İki yıl sonra nizamiye mahkemelerinin en üst mercii olarak bu işlevi üstlenen Temyiz Mahkemesi, Cumhuriyet döneminde de korunarak 1928'de yeniden düzenlendi. Sonraki yıllarda çeşitli yasalarla yapısında değişiklikler yapılan Yargıtay'ın kuruluşuyla ilgili en son düzenleme Şubat 1983 tarih ve 2797 sayılı yasadır. Yargıtay, Birinci Başkanlık, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, daireler, bürolar ve yönetsel birimlerden oluşur. Yargıtay bünyesinde belirli bir işbölümüne göre 16 hukuk dairesi ve 9 ceza dairesi görev yapar. Her dairede birer daire başkanı ve yeterince üye bulunur. Daire kararları oy çokluğuyla alınır. Hukuk daireleri başkan ve üyelerinin tümü Hukuk Genel Kurulu'nu, ceza dairelerinin tüm başkan ve üyeleri de Ceza Genel Kurulu'nu oluşturur. Bu genel kurullar daire kararlarına karşı direnen ilk derece mahkemelerinin hükümleriyle ilgili temyiz incelemesini yaparak kesin kararı verirler. Bağlayıcı bir nitelik taşıyan içtihadı birleştirme kararları da bu genel kurullarda alınır.

Askeri mahkemelerin karar ve hükümleri özel bir yasayla kurulmuş bağımsız bir mahkeme olan Askeri Yargıtay tarafından incelenir.

yarı göçebelik, MEVSİMLİK GÖÇEBELİK olarak da bilinir, hayvancılıkla uğraşan göçebe topluluklara özgü, otlağa dayalı yaşam tarzı. Bu topluluklar hayvanlarını kışın dağ eteklerinde ve alçak yerlerde otlatır, yazın da yaylaya çıkarırlar. Mevsimlik göç alçak ve yüksek enlemler arasında da gerçekleşebilir. Örneğin Sibirya'da, ren geyikleri kışın kutupaltı taygalarda, yazın da kutup bölgesindeki tundralarda otlatılır. Göçerler aynı zamanda toprağı da eker ve kalıcı yerleşimler kurarlar. Sürüler çobanların gözetiminde ya da bütün hayvan sahiplerinin eşliğinde hareket eder.

Yarı göçebelik dağlık bölgelerde, yalnızca yazın hayvan otlatmaya ve yerleşmeye elverişli olan çok soğuk yerlerde görülür. Pakistan'ın Svat bölgesinde, her yıl 600 m'den 4.300 m yüksekliğe çıkan Kohistanlılar yarı göçebeliğin uç örneklerinden birini oluşturur. Kohistan'da çoğu ailenin dört-beş ayrı evi vardır ve nüfus her mevsim ayrı bir göç kuşağında yoğunlaşır. Ekonomi öküzlerle sürülen sekili tarlalarda, çoğunlukla sulamayla yapılan tahıl ekimine ve öküz, manda, koyun, keçi ya da eşek besiciliğine dayalıdır.

Türkiye'nin özellikle Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde bu yaşam tarzının sürdürüldüğü yöreler vardır. Kışın sürülerini alçak ve kuytu kesimlerdeki kom(*), mezra(*) ve köylerde barındıran göçer aşiretler ya da köylüler, yazın hayvanlarıyla birlikte yaylalara(*) çıkarlar. Bu geleneksel mevsimlik göç hareketinin başlıca nedeni, yazın bitkisel üretim alanına dönüşen kışlağın hayvan tahribatından uzak tutulması ve sürülerin sulak çayırlarda beslenmesinin sağlanmasıdır. Günümüzde kentleşme olgusunun gelişmesine ve hayvancılığın gerilemesine bağlı olarak yarı göçebelik eski yaygınlığını yitirmektedir.

yarı otomatik silah, merminin namluya sürülmesi, çekicin kaldırılması ve ateşlemeden sonra boş kovanın dışarı atılması işlemlerini otomatik olarak gerçekleştiren, ama ikinci bir atış yapabilmek için yeniden tetiğe basma zorunluluğu olan silahların ortak adı. Tam otomatik bir silah, yarı otomatik silahın tersine, tetiğe basıldığı sürece ateş etmeyi sürdürür. Günümüzde otomatik silah olarak adlandırılan silahların büyük çoğunluğu aslında yarı otomatiktir. *Ayrıca bak.* otomatik tabanca; otomatik tüfek.

yarı ömür, YARILANMA SÜRESİ olarak da bilinir, bir radyoaktif maddedeki atom çekirdeklerinin yarısının bozunumu (parçacık ve enerji salarak kendiliğinden başka bir çekirdeğe dönüşümü) için gereken zaman aralığı. Yarı ömür, bir radyoaktif maddedeki bozunum hızının (bir başka deyişle, saniyedeki bozunum sayısının) yarıya düşmesi için gereken süre olarak da tanımlanabilir.

Radyoterapide kullanılan bir radyoaktif izotop olan kobalt-60'ın yarı ömrü 5,26 yıldır. Bu, sekiz gram kobalt-60 içeren bir örnekteki kobalt-60 miktarının 5,26 yıllık bir sürenin sonunda dört grama ineceği, salınan ışınımın da yarılanacağı anlamına gelir. İkinci bir 5,26 yılın sonunda ise örnekteki kobalt-60 miktarı iki grama düşecektir. Bu süre içinde örneğin toplam hacmi ve kütlesi değişmez, çünkü bozunuma uğrayan kobalt-60 çekirdekleri kararlı bir izotop olan nikel-60'a dönüşürler ve henüz bozunuma uğramamış olan kobaltla birlikte örneğin içindeki varlıklarını sürdürürler.

Yarı ömür, kararsız çekirdeklerin türüne ve bozunum biçimine özgü bir niteliktir. Alfa bozunumu(*) ve beta bozunumu(*), gamma bozunumuna(*) oranla daha yavaş süreçlerdir. Beta bozunumunda yarı ömürler, genellikle 10^{-2} saniyenin üstünde, alfa boznumunda ise 10^{-6} saniyenin üstündedir. Gamma bozunumda söz konusu yarı ömürler ise çok daha küçüktür, kimi durumlarda ölçülemeyecek kadar kısadır (10^{-14} saniye dolayında).

Yarı ömür kavramı, zamana bağlı başka süreçlere ilişkin olarak da tanımlanabilir. Eczacılıkta bir ilacın yarı ömrü, vücuttaki ilacın belli bir andaki miktarının yarısının vücuttan dışarı atılması için gereken süre olarak tanımlanır. Kimyasal kinetikte bir kimyasal tepkimenin yarı ömrü, tepkimenin sona ermesine değin geçecek sürenin yarısına eşittir.

Yarı-Pelagiusçuluk, yaklaşık 429-529 arasında Güney Fransa'da Augustinusçuluğa karşı gelişen harekete 17. yüzyıl ilahiyatçılarınca verilen ad. Başlıca temsilcileri, Marsilya'da iki manastır kuran Iohannes Cassianus, ünlü Lérins Manastırı'nın keşişlerinden Vincent ve Riez piskoposu Faustus'tur. Piskopos olmadan önce Lérins Manastırı'nda keşişlik ve başkeşişlik yapan Faustus, Provence piskoposlarının isteği üzerine kaleme aldığı *De gratia* (Kayra Üzerine) adlı yapıtıyla harekete kesin biçimini kazandırmıştır.

İnsanda kötülüğün kaynağı olan ilk günahın evrensel bir nitelik taşıdığını, Tanrı kayrası olmadan kötülüğün yenilemeyeceğini savunan Yarı-Pelagiusçular gene de Hippolu Aziz Augustinus'un tersine, insandaki doğuştan kötülüğün Hıristiyanlığa bağlanmayı engelleyecek ölçüde insan iradesini aşmadığına inanıyorlardı. Bu yaklaşıma göre insan, kurtuluş müjdesini kabul etmeyi isteyebilirdi, ama Tanrı'nın yardımı olmadan salt kendi iradesiyle gerçek bir Hıristiyan olamazdı. Eğer insanlara kurtuluş yolunda en azından ilk adım için gerekli güç verilmemişse, Tanrı'nın adil olduğu söylenemezdi. Sonuçta Yarı-Pelagiusçular, Tanrı'nın insanın kurtuluş iradesini karşılıksız ve doğaüstü bir kayrayla harekete geçirmesinin zorunlu olduğu görüşüne karşı çıktılar. Bu tutum hem Aziz Paulus'un, hem de kayra konusunda papa tarafından bağlayıcı ilan edilen Aziz Augustinus'un öğretisine ters düşüyordu.

Faustus'un ölümünden (y. 490) sonra akım bir süre daha saygınlığını koruduysa da 6. yüzyılda özellikle Arles'lı Aziz Caesarius'un çabaları sonucunda önemini yitirdi. Caesarius Papa IV. Felix'in desteğiyle II. Orange Konsili'nde (529) bu öğretiyi lanetledi ve karar Felix'in ardılı Papa II. Bonifatius tarafından da onaylandı.

yarı temsili demokrasi, doğrudan demokrasi ile temsili demokrasi arasında yer alan ve halkın parlamentoyu feshetme, temsilcileri azletme, dilekçe hakkı, danışma referandumu, halkın vetosu, halkın yasa önerisi ve siyasal amaçlı genel grev gibi mekanizmalar aracılığıyla yasama ve yürütmeyi etkilemesine olanak veren yönetim biçimi. Yarı temsili demokrasinin öngördüğü bazı mekanizmalar temsili demokrasiyle yönetilen ülkelerde de benimsenmiştir.

yarıcılık, tarla sahibi ile kiracının ürünü ayni olarak ve genellikle yarı yarıya bölüşmesine dayanan tarımsal işletme biçimi. *Ayrıca bak.* kiracılık; ortakçılık.

yarıgölge, astronomide, Güneş'ten gelen ışığın bir gökcisminde perdelenmesi sonucunda, cismin arkasında oluşan kısmen gölgeli bölge. Tanım, herhangi bir büyük ışık ya da elektromagnetik ışınım kaynağınca oluşturulan kısmi gölgeler için de kullanılır. *Ayrıca bak.* gölge.

yarıiletken, elektriksel iletkenliği iletkenler ile yalıtkanlar arasında olan kristal yapılı katı. Yarıiletken maddeler çeşitli elektronik aygıtların yapımında kullanılır; bunların en önemlileri diyotlar, transistorlar ve tümleşik devrelerdir.

Yarıiletken malzemeler katkısız ve katkılı olmak üzere iki türe ayrılır. Katkısız yarıiletkenler kimyasal olarak çok arı durumdadır (yarıiletken içindeki yabancı atomların oranı 10^{12}'de 1 dolayındadır). Katkısız bir yarıiletkenin elektriksel iletkenliği çok düşüktür ve sıcaklığa yakından bağlıdır. Bu tür yarıiletkenlerin en sık rastlanan türleri arasında tekkristal durumundaki silisyum, germanyum ya da galyum arsenyür yer alır. Katkısız yarıiletkenlere çok küçük miktarda (örneğin 10^6'da 1 oranında) yabancı atom eklenerek teknoloji açısından büyük önem taşıyan katkılı yarıiletkenler elde edilir. Katkılama işlemi elektriksel iletkenliğin büyük ölçüde artmasına yol açar. Katkılı yarıiletkenler, katışkı atomları 5 değerlikli ise *n* türü, 3 değerlikli ise *p* türü olarak tanımlanır. Yarıiletken aygıtlar bu türlerden oluşturulmuş iki, üç ya da daha fazla

sayıda katmanın bir araya getirilmesiyle yapılır. *Ayrıca bak.* elektronik; yarıiletken aygıtlar.

yarıiletken aygıtlar, yarıiletken malzemeden yapılan ve doğrultucu, yükselteç, titreşim üreteci, anahtarlama öğesi, ışık algılayıcı ya da ışık salıcı işlevlerini gerçekleştirebilen elektronik devre öğelerinin ortak adı. Elektronik sanayisinde son 30 yıl içinde gözlenen çok büyük ilerlemeyi sağlayan etmenlerin başında, yarıiletken aygıtların yapım ve kullanım tekniklerindeki hızlı gelişme gelir.

Yarıiletken aygıtlarda en çok kullanılan yarıiletken maddeler silisyum ve germanyumdur. Galyum arsenyür, indiyum antimonür ve bakır oksit gibi bileşiklerin de yarıiletken davranışı göstermesi sağlanabilir. Silisyum ve germanyum kristal yapılı katılardır. Bunların atomları kristal yapısı içinde düzgün bir biçimde sıralanmış durumdadır; her atom, dış kabuğunda yer alan dört değerlik elektronu aracılığıyla dört komşu atomla ortaklaşım (kovalans) bağı oluşturmuştur, bu nedenle değerlik elektronları yerlerine bağlı durumdadır ve kristal içinde hareket edemezler.

Yarıiletken malzemeye çok az miktarda yabancı maddenin katkılanmasıyla bu düzenli yapı bozulur. Katkılama iki türlü yapılabilir: *n* türü ve *p* türü. Katkılama beş değerlikli bir elementin atomlarıyla yapılırsa *n* türü katkılı yarıiletken elde edilir. Bu amaçla fosfor, arsenik, bizmut, antimon gibi elementler kullanılır. Katışkı atomunun dış kabuğundaki beş elektrondan dördü ortaklaşım bağlarında yerlerini alırlar; beşinci elektron ise, kristale bir elektrik alanı uygulanması durumunda atomunu kolayca terk edebilecek durumdadır. Bu nedenle katkılı yarıiletkenin elektriksel iletkenliği büyük oranda artar. Malzemeye üç değerlikli bir elementin (örn. indiyum, galyum, talyum, bor, alüminyum) atomları katkılanırsa *p* türü yarıiletken elde edilir. Böyle bir atomun dış kabuğundaki üç elektron, dört komşu atomun üçüyle bağ oluşturur ve delik(*) olarak adlandırılan bir elektronluk eksiklik ortaya çıkar. Delikler katı içinde serbestçe dolaşabilen artı yüklü parçacıklar gibi davranış gösterirler; iletkenlik gene büyük oranda yükselir. Çeşitli katkılama teknikleri arasında, alaşımlama, yayınım ve iyon aşılama gibi yöntemler vardır.

Farklı türde katkılanmış iki yarıiletken katman üst üste yerleştirilirse, bu katmanların arasında *p-n* bağlantısı(*) olarak adlandırılan ve kendine özgü nitelikleri olan bir bölge oluşur; *n* türü katkılı malzemenin bağlantıya yakın kesimindeki fazlalık elektronların bir kısmı *p* türü malzemeye geçip oradaki delikleri doldururlar, böylece dielektrik bir engel katmanı ortaya çıkar. Bu durumda bir elektronun *n* türü malzemeden *p* türü malzemedeki bir deliğe doğru gidecek biçimde bitişimi aşmasını sağlamak için uygulanması gereken enerji, elektronun bağlantıyı ters yönde aşmasını sağlamak için gerekli enerjiye oranla çok daha küçük olur. Sonuç olarak, akımı yalnızca bir yönde geçiren bir doğrultucu(*) aygıt, bir başka deyişle diyot elde edilmiş olur. Yarıiletken diyotlar 1930'lardan bu yana kullanılmaktadır.

Bir türden katkılı bir yarıiletken katman, öteki türden katkılı iki katman arasına yerleştirilirse *n-p-n* ya da *p-n-p* yapısı olarak adlandırılan ve transistoru(*) oluşturan yapı elde edilir. Elektronlar bir katmandan (yayıcı) orta katmana (taban), oradan da üçüncü katmana (toplayıcı) geçebilirler. Tabanda var olan bir elektrik yükü bu akımı büyük ölçüde etkiler; örneğin tabanda eksi yük varsa, elektron akışı önemli ölçüde engellenir. Böylece tabana uygulanan çok zayıf bir elektrik akımının çok daha güçlü toplayıcı akımını denetlemesi sağlanmış olur; bir başka deyişle tabana uygulanan zayıf sinyal güçlendirilmiş olarak toplayıcıdan alınmış olur. 1948'de J. Bardeen, W. Brattain ve W. Shockley tarafından bulunan transistor, kısa süre içinde yaygınlık kazanmış ve pek çok uygulamada elektron lambasının yerini almıştır.

Değişik işlevleri gerçekleştirmek amacıyla çeşitli yarıiletken aygıtlar geliştirilmiştir. Bunlar arasında ışık yayan diyotlar (LED), Zener diyotları, varaktor diyotlar, tünel diyotları ve tristorlar sayılabilir (*bak.* elektronik). Çok sayıda (binlerce) devre öğesinin (transistor, diyot, direnç) taban görevi yapan tek bir katman üzerinde oluşturulması yoluyla elde edilen tümleşik devreler(*) son 20 yılda çok büyük yaygınlık kazanmıştır.

yarıiletken bellek, bir ya da birden çok tümleşik devreden oluşan bilgisayar bellek aygıtlarının ortak adı. *Ayrıca bak.* bilgisayar belleği.

yarıiletken ışınım detektörü, ışınımın algılanmasında silisyum ya da germanyum kristali gibi bir yarıiletken maddenin kullanıldığı ışınım detektörü. Bu aygıtların bir türünde bir *p-n* bağlantısından(*) geçen iyonlaştırıcı ışınımın bu bağlantıda bir akım darbesi oluşturması özelliğinden yararlanılır. Kimi aygıtlarda da iyonlaştırıcı ışınımın yarıiletken maddede yük taşıyı çiftler (elektron-delik çiftleri) oluşturmasından yararlanılır; bu yük taşıyıcıları yarıiletken malzemeye uygulanmış olan gerilimin etkisi altında harekete geçerler, böylece bir akım darbesi ortaya çıkar. Bu aygıtlar, ısıl kaynaşma etkisiyle yük taşıyıcıları oluşmasını engellemek amacıyla, düşük sıcaklıklarda (genellikle sıvı azot sıcaklığında, −164°C) çalıştırılır; böylece aygıtın duyarlılığı önemli ölçüde artırılmış olur. Aygıtta oluşan akım darbeleri yükselteçlerden geçirildikten sonra kaydedilir ve çözümlenir; böylece iyonlaşmaya yol açan yüklü parçacıkların türleri, enerji düzeyleri ve sayıları belirlenir.

yarık davul, bir ağaç gövdesine boydan bir yarık açılıp içi oyularak yapılan ve ayakla ya da değnekle vurularak çalınan vurmalı çalgı. Değişik sesler elde etmek için yarığın iki kenarı genellikle farklı kalınlıkta yapılır. Zarlı çalgılar sınıfına giren ve bir zarın titreşmesiyle ses çıkaran davulların tersine, yarık davullar idyofonlar sınıfına girer.

Okyanusya'dan (üstte) ve Çin'den (altta) yarık davul örnekleri
(Üst) Metropolitan Museum of Art, New York kanti, (alt) James Blades

Yarık davullara Asya, Kuzey ve Güney Amerika, Afrika ve Okyanusya'da rastlanır. Uzunluğu 6 m'yi, eni 2 m'yi geçen ve birkaç kişi tarafından çalınanlardan, Malezya'da bekçilerin kullandığı, küçük boyda, bambudan olanlarına kadar çok değişik büyüklükte yarık davullar vardır. Büyük yarık davullara daha genel anlamda yarık gong da denir.

Yarık davullar çoğunlukla dinsel törenlerde kullanılır ve büyüsel nitelikleri olduğuna inanılır. Seslerinin çok uzaklara ulaşması ve tınıları nedeniyle işaret vermek amacıyla, bazı yerlerde de insan konuşmasının vurgu ve tonlamalarının taklit edilmesiyle mesaj iletmek için kullanılır. Azteklerin ve daha önceki Orta Amerika Yerlilerinin yarığı "H" biçiminde, yani iki dilli olan davulları vardı. İki dilden farklı sesler çıkardı. Bu davullardan birkaç tanesinin bir araya getirilmesiyle melodi çalındığı sanılmaktadır. Çin'de de daha küçük boyda yarık davullar vardır.

yarıkararlı durum, fizikte ve kimyada, bir atomun, çekirdeğin ya da başka bir sistemin, olağan uyarılmış durumlara oranla daha uzun ömürlü, ama taban (en düşük enerjili) duruma oranla genellikle daha kısa ömürlü olan özel bir uyarılmış durumu. Yarıkararlı durum, enerjisi ancak kesikli miktarlarda azalabilen bir sistemin içinde bulunduğu geçici bir enerji kapanı ya da az çok kararlı bir ara durum olarak düşünülebilir. Kuvantum mekaniği açısından, yarıkararlı durumlardan öteki durumlara geçişler yasaklı geçişlerdir; bu nedenle de böyle bir geçişin olasılığı, başka uyarılmış durumlarda ortaya çıkan geçişlere oranla çok düşüktür.

Atom ve çekirdeklerden oluşan sistemlerde çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkabilen yarıkararlı durumlar, atom tayflarının incelenmesiyle, elektronların ışık ışınımı salarak yüksek enerji düzeylerinden aşağı doğru inerken girdikleri bir dereceye kadar kararlı durumlar biçiminde gözlenir. Cıvaya etkiyen fotokimyasal tepkimelerin çoğu, yarıkararlı cıva atomlarında bir süre için tutulu kalan ışınım enerjisinden kaynaklanır. Proton ve nötron sayıları aynı olmakla birlikte, enerji durumları ve radyoaktif bozunma biçimleri, aynı elementin öteki çekirdeklerinden farklı olan izomerler de yarıkararlı durumlarda bulunan çekirdeklerden oluşur.

Yarıkararlı atomlardaki enerji, çoğu kez, ışınım biçiminde dışarı salınamadan başka atomlarla çarpışmalar sonucunda harcanır. Ama hava basıncının çok düşük olduğu, bu nedenle atomların bir başka atomla çarpışmaksızın uzunca bir süre yol alabildikleri üst atmosferde yer alan kutup ışığı(*) olayında gözlenen yeşil ışığın yarıkararlı oksijen atomlarından salındığı sanılmaktadır. Radyoaktif bozunma sürecinde, yarıkararlı çekirdeklerdeki enerji genellikle gamma ışınımı biçiminde salınır.

yarıkristal, YARIPERİYODİK KRİSTAL olarak da bilinir, camların biçimsiz (amorf) katı yapısı ile kristallerin düzenli desen yapısı arasında bir yapıya sahip madde. Metallerin bazı biçimleri ile adi cam, biçimsiz yapıdadır. Kristaller gibi yarıkristaller de düzenli yapıdadır, ama atomların yerleşim deseni çok kolay değişebilir ve düzgün aralıklarla yinelenmez. Bunun yerine ya-

rıkristaller, yinelenmeyen biçimde düzenlenmiş iki ayrı yapıdan oluşuyor gibi görünür. Bu durum, iki farklı biçimdeki karodan yapılmış, bir yönelim düzeni olan, ama herhangi bir yinelemesi bulunmayan yer döşemesinin üç boyutlu benzeri olarak kabul edilebilir.

Varlığı uzunca bir süreden beri tartışılıyor olmakla birlikte ilk yarıkristaller kesin olarak ancak 1984'te, ABD'deki Ulusal Standartlar Bürosu (bugün Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü) ve Pennsylvania Üniversitesi araştırmalarınca birbirinden bağımsız olarak keşfedildi. Daha sonra pek çok laboratuvarda bilim adamları bu ilginç yeni malzemeyi incelemeye giriştiler ve elde etmenin birçok yeni yolunu buldular (bunlardan biri, kaynak malzemeleri eritmeyi bile gerektirmeyen katı hal yayınımı yöntemiydi). Böylece çıplak gözle görülebilecek büyüklükte ve o güne değin kristalografi ile mineralojide rastlanmayan bir geometriye (30 özdeş baklava biçimli yüzü bulunan bir çokyüzlü) sahip ilk yarıkristaller üretilmeye başladı.

Kuramcılara göre yarıkristaller iyi birer üstüniletken olabilir. Kristallerdekinden daha sağlam gibi görünen örgü yapıları, yarıkristallerin çelikten bile daha sert olabileceklerine işaret etmektedir. Bu da, bu malzemelerin üstün sertlikte takımların yapılmasında kullanışlı olabilecekleri düşüncesine yol açmaktadır.

yarılma, embriyolojide döllenmiş yumurtanın (zigot) geçirdiği ilk hücre bölünmelerine verilen ad. Zigot uzunlamasına bir düzlemde ikiye ayrıldıktan sonra, gene uzunlamasına ve birinci düzleme 90 dereceli açı yapan bir düzlemde bölünür; üçüncü bölünme ilk ikisine dikey bir düzlemde gerçekleşir. İlk bölünmeler sonucunda oluşan blastomer adlı hücrelerde ilk birkaç yarılma eşzamanlı olursa da hücrelerin sayısı arttıkça blastomerler bağımsız olarak bölünmeye başlar. Bölünmeler arasında geçen zamanda büyüme çok azdır; çok sayıda bölünmeden sonra bile, blastomer topluluğunun boyu zigotunkinden pek farklı değildir. Bölünmeler arasındaki sürede yalnız yeni kromatin bireşimlenir.

Yarılma farklı hayvan türlerinde farklı biçimlerde gerçekleşirse de, belirli bir türün tüm bireylerinde kalıp aynıdır. Yumurta sarısı miktarının çok olduğu kuş yumurtaları sarının bol olduğu bölgede tümüyle bölünmez. Yumurta sarısının bulunmadığı bölgedeki blastomerler tümüyle yarılarak embriyonu oluşturmak üzere çoğalırken çevredeki blastomerler yumurta kesesini oluştururlar. Yumurta sarısı az olan yumurtalar ise tümüyle bölünür.

yarım uyak *bak.* asonans

Yarımada Savaşı, İspanyolca GUERRA DE LA INDEPENDENCIA (Bağımsızlık Savaşı), Fransız Devrim ve Napoléon Savaşları'nın İber Yarımadasında geçen bölümü (1808-14). Fransızlarla İngiliz, İspanyol ve Portekiz kuvvetleri arasındaki savaşın Napoléon'un devrilmesinde önemli rolü olmuştur.

7 Temmuz 1807'de Tilsit'te Rusya'yla imzaladığı antlaşma, Napoléon'a bütün dikkatini İngiltere ve İngiltere'nin müttefiki ya da dostu olan İsveç ve Portekiz üzerinde yoğunlaştırma olanağını verdi. Varılan antlaşmaya göre, Rusya İsveç'ten Finlandiya'ya kadar olan toprakları işgal etmek üzere harekete geçecek, 1796'dan beri İspanya'nın müttefiki olan Napoléon ise Portekiz'den "limanlarını İngiltere'ye kapatmasını ve İngiltere'ye savaş ilan etmesini" isteyecekti. 19 Temmuz'da bu talebini Portekiz yönetimine bildiren Napoléon'un niyeti İngiliz ticaretini engelleyerek, bu ülkeyi barışa zorlamak için oluşturduğu Kıta Ablukası'nı(*) tamamlamaktı. Portekizlilerin harekete geçmekte ağır davranmaları üzerine, Napoléon General Andoche Junot'ya 30 bin kişilik bir kuvvetle İspanya'dan Portekiz üzerine yürümesini emretti (Ekim-Kasım 1807). Junot 30 Kasım'da Portekiz kraliyet ailesinin Brezilya'ya gitmek üzere terk ettiği başkent Lizbon'a girdi. Çok geçmeden İspanya'nın kuzeyindeki bazı bölgeleri de işgal eden Fransızlara karşı direnişi örgütlemeyi başaramayan İspanya başbakanı Manuel de Godoy, Kral IV. Carlos'a Portekiz kraliyet ailesinin yaptığı gibi Güney Amerika'ya kaçmasını salık verdi. Ama Madrid'den yola çıkan IV. Carlos Aranjuez'de oğlu Fernando'nun (1808-33 arasında İspanya kralı VII. Fernando) yandaşlarınca durduruldu ve ayaklanmacıların baskısıyla Godoy'u görevden almayı, oğlu lehine de tahttan çekilmeyi kabul etti (17 Mart 1808). Durumdan yararlanarak General Joachim Murat'ya Madrid'i işgal emri veren Napoléon, çeşitli tehdit ve vaatlerle Carlos ve Fernando'yu görüşmelerde bulunmak için Bayonne'a getirtmeyi başardı. 5 Mayıs 1808'de burada Fernando'yu Carlos, Carlos'u da kendisi lehine tahtan çekilmeye zorladı ve kardeşi Joseph Bonaparte'ı kendi adına ülkeyi yönetmek üzere İspanya kralı ilan etti. Ama Madrid halkının 2 Mayıs'ta işgalcilere karşı ayaklanmasıyla İspanyol Bağımsızlık Savaşı başladı.

Madrid'deki ayaklanma Napoléon'un sonunu hazırlayan gelişmelerin başlangıcı oldu. Fransızların başkentteki ayaklanmayı büyük bir şiddetle bastırmalarına karşın direniş bütün İspanya'ya yayıldı. Başarılı bir gerilla savaşı yürüten İspanyollar, Fransızları Valencia'dan püskürttükten sonra Andalucia'ya kadar ilerlemiş olan General Pierre Dupont'u geri çekilmeye ve 23 Temmuz'da Bailén'de ordusuyla birlikte teslim olmaya zorladılar. Hemen ardından başkent Madrid üzerine yürüyüşe geçerek ağustosta Joseph Bonaparte'ı kentten sürdüler.

Çok geçmeden karşı saldırıya geçen Fransızlar Aralık 1808'de Madrid'i yeniden ele geçirdiler. Bunun üzerine direnişe önderlik eden yerel komitelerin (*junta provinciale*) merkezi önce güneydeki Sevilla'ya, Ocak 1810'da General Nicolas de Dieu Soult'un Andalucia'yı ele geçirmesi ve Sevilla'nın düşmesi üzerine de Cádiz'e alındı.

Ama İngiliz orduları komutanı Arthur Wellesley'nin (sonradan Wellington 1. dükü 1808'den başlayarak Portekiz'de Fransızlara karşı yürüttüğü kararlı direniş, İspanyol gerillaların sürekli etkinliği ve Fransızlar arasında çıkan anlaşmazlıklar savaşın müttefikler için bozgunla sonuçlanmasını engelledi. 1810-12 arasında İspanya ve Portekiz'in çeşitli kesimlerinde Fransızlarla yapılan çok sayıda çarpışma sonuçsuz kalmakla birlikte, Fransızların insan ve malzeme kaynaklarının yavaş yavaş tükenmesine yol açtı. Bu arada bütün dikkatini Rusya'ya düzenleyeceği sefer üzerinde yoğunlaştırmış olan Napoléon'un 1811-12'de 30 bin dolayında askerini doğuya doğru yürüyen Büyük Ordu'ya katılmak üzere yarımadadan geri çekmesi Fransızların durumunu daha da ağırlaştırdı.

1812'de Portekiz'deki üssünden yola çıkarak İspanya içlerine doğru ilerlemeye başlayan Wellington'ın 21 Haziran 1813'teki Vitoria Çarpışması'nda Mareşal Jean Baptiste Jourdan'ı yenilgiye uğratması Yarımada Savaşı'nın sonunu getirdi. Wellington çarpışmadan sonra İspanya'dan çekilen Joseph Bonaparte'ı izleyerek Pireneler'in ötesine kadar ilerledi (Ağustos 1813). Napoléon ise Leipzig'de uğradığı ağır yenilgiden (16-19 Ekim 1813) sonra İspanya'da tutunmasının olanaksızlığını kabul ederek, tahttan indirildiğinden beri Valençay'de tutsak olan VII. Ferdinando'yu serbest bıraktı (Aralık 1813). VII. Ferdinando'nun Mart 1814'te İspanya'ya dönerek yeniden tahta geçmesiyle Yarımada Savaşı resmen sona erdi.

Yarımburgaz Mağarası, İstanbul'un Küçükçekmece ilçesinde, Küçük Çekmece Gölünün 4 km kadar kuzeyinde, Altınşehir yerleşim biriminin yaklaşık 1,5 km batısında mağara. Eosen Bölüme (y. 54-38 milyon yıl önce) ait kalkerler içinde oluşmasına yol açan ve düzeyi bugün mağara tabanından alçakta kalmış olan yeraltı akarsuyu girişin bulunduğu yamacın aşağı bölümünden yeryüzüne çıkar.

Mağarada ilk kez 1869'da jeolojik araştırma yapılmıştır. Ama arkeolojik önemi Şevket Aziz Kansu'nun 1964 ve 1965'te gerçekleştirdiği kazılarla ortaya çıkmıştır. 1986'da ve 1988-90 arasında sürdürülen kazılarda da kültür tarihi açısından çok önemli buluntular ele geçmiştir.

Yarımburgaz Mağarası birbirine bir rampayla bağlı iki bölümden oluşur. Deniz düzeyinden 18,5 m yüksekte olan yukarı mağaranın uzunluğu 50 m'den biraz fazladır. Bu bölüm Bizans döneminde kilise olarak kullanılmıştır. Mağaranın dışındaki gene aynı döneme tarihlenen taş temel kalıntılarının da, cephe uzunluğu 150 m'yi aşan bir yapıya, belki de bir manastıra ait olduğu sanılmaktadır.

Yukarı mağaradaki Geç Roma ve Bizans kalıntılarının altında Kalkolitik, Neolitik, Geç ve Üst Paleolitik çağlara ait katlar vardır. Kalkolitik Çağ çanak çömlek buluntuları bir yandan Balkanlar'daki öbür yandan da Anadolu'daki aynı dönem örneklerine benzemektedir.

Uzunluğu 1 km'yi bulan ve deniz düzeyinden 11,5 m yüksekte yer alan aşağı mağarada 1988'den beri sürdürülen kazılarda yalnızca Alt Paleolitik Çağ katları bulunmuştur. Bu katlarda ele geçen taş aletlerin yapımında kuvars ve çakmaktaşı kullanılmıştır. Ayrıca günümüzde soyları tükenmiş olan bazı kurt, ayı, tilki, yaban kedisi ve geyik türlerine ait fosil kalıntıları saptanmıştır.

Yarımburgaz'daki arkeolojik çalışmalar burasının Türkiye'de bugün için bilinen en eski yerleşim yeri olduğunu ortaya koymuştur. Kesin sonuçlara henüz ulaşılmamış olmakla birlikte, elde edilen veriler aşağı mağaradaki Alt Paleolitik Çağ kültürünün zaman bakımından Orta Pleyistosen'e, yani günümüzden yaklaşık 730 bin-125 bin yıl öncesine, büyük bir olasılıkla da bu dönemin ilk yarısına ait olduğunu göstermektedir.

yarımgaga, *Atheriniformes* takımının uçanbalıkları(*) da içeren *Exocoetidae* familyasından, tatlı ve tuzlu sularda yaşayan yaklaşık 70 balık türünün ortak adı. Bazen *Hemirhamphidae* familyasında sınıflandırılan bu balıklar alışılmadık biçimde gelişmiş çeneleriyle dikkat çeker. Üstçene kısa ve üçgen biçiminde, altçene uzun, ince ve gaga biçimindedir. Yarımgagalar Yaklaşık 45 cm uzunluğa erişir. Gövdeleri gümüşsüdür. Düşmanlarından sıçraya sıçraya kaçabilir ve bazen uçanbalıklar gibi kısa bir süre hava-

Dermogenys cinsinden yarımgaga
Jane Burton—Bruce Coleman Ltd

da süzülebilirler. Birçoğu yumurtlayarak, öbürleri doğurarak ürer.

yarımkanatlılar (*Heteroptera*), DEĞİŞİKKANATLILAR olarak da bilinir, yaklaşık 30 bin türden oluşan böcek takımı. Bazı uzmanlar yarımkanatlıları *Hemiptera* takımı içinde bir alttakım olarak sınıflandırırken, bazıları takım düzeyinde kabul eder ve *Hemiptera* ile *Heteroptera* ya da değişikkanatlılar ile yarımkanatlılar terimlerini bu takımı adlandırmak için eşanlamlı olarak kullanırlar.

Heteroptera takımı üç alttakıma ayrılır: *Hydrocorisae* (suakrebi, suböceği gibi su yarımkanatlıları) *Amphibicorisae* (yarısucul yarımkanatlılar) ve *Geocorisae* (tahtakurusu, kımıl, süne gibi kara yarımkanatlıları). Bu takım üyeleri Antarktika dışında tüm anakaralara, tropik bölgelerden kutup bölgelerine kadar yeryüzünün hemen her yerine yayılmıştır. Ama türlerin büyük bölümü tropik bölgelerde yaşar. Böcekler arasında yalnız bu takımdan bazı türler (*Gerridae* familyası) kıyıya çıkmadan kuşaklar boyunca açık denizlerde yaşamını sürdürebilir. Kırılgan yapılarından ötürü yarımkanatlılardan günümüze pek az fosil kalmış, en eski fosiller Avustralya'daki Permiyen Dönem (y. 280-225 milyon yıl önce) kayaçlarında bulunmuştur.

Yarımkanatlılar 1 mm'nin altından başlayarak 10 cm'yi aşan uzunluklarda olabilir. Kanatlarının dinlenme konumunda "X" biçimini oluşturması en ayırt edici özellikleridir. Emici ağız parçaları bitki ya da hayvan dokularını delmeye uyarlanmıştır.

Öbür böceklerdeki gibi baş bölümünde görme, işitme ve koku alma organları bulunur. Göğüs bölümüne kanatlar ve bacaklar bağlanır. Karın bölümü ise üreme organlarını içerir. Taşıdıkları iki kanat çifti birbirine benzemez. Ön kanatların dip bölümü derimsi, uç bölümü zarsıdır. Arka kanatlar ince ve tümüyle zarsı yapıdadır. Bazı türlerin bacakları sıçramaya, yüzmeye ya da kavramaya uyarlanmıştır. Suda yaşayan bazı türlerde bacaklar yassılaşmıştır. Bazılarının bacaklarındaki uzun kıl saçakları daha geniş bir yüzey oluşturarak yüzmeyi kolaylaştırır.

Ağız parçaları delici ve emicidir. Çeneler oluk biçimini almış altdudağın içinde uzanan dikensi yapılar halinde evrimlenmiştir. Bu ağız parçaları bir araya gelip birleştiğinde iki kanal oluşturur. Besin öndeki kanaldan alınırken arkadaki kanal genellikle zehir de içeren sindirim sıvılarını besin kaynağına akıtır.

Karada yaşayan türlerin vücut duvarında 10 çift soluk deliği vardır. Suda yaşayanlarda ise bu sistem çeşitli biçimlerde değişikliğe uğramıştır. Bazılarında soluk delikleri suyu geçirmeyen kıllarla çevrelenmiştir. Böceği örten bu tip kıllar havayı ince bir katman halinde böceğin çevresinde tutmaya yarar. *Naucoridae* familyasının üyelerinde hava, soluk deliğinden ışınsal olarak uzanan kıllı oluklarda tutulmaktadır. Solunum sistemiyle bağlantılı bu hava depoları suda çözünmüş oksijeni gerektiği ölçüde soğurduğundan böceğin yüzeye çıkma zorunluluğunu ortadan kaldırır.

Yarısucul böcekler (örn. *Gerridae* ve *Hydrometridae* familyalarının üyeleri) yüzey geriliminden yararlanarak suyun üstünde yürüyebilir. Uzun ve ince bacakları suyla olan dokunma yüzeyini genişletmekte, suyu geçirmeyen sık kılları gövdenin ıslanmasını engellemektedir.

Karada yaşayan yarımkanatlıların davranışları büyük bir çeşitlilik gösterir. Bazıları bitkiler üstünde, bazıları taş ya da ağaç kabukları altında, bazıları toprakta bulunur. Bazı familyaların üyeleri (örn. *Reduviidae*) örümcek ağlarında yaşar ve hem tuzağa düşen böcekleri hem de fırsat bulursa ağı kuran örümceği yer. Yarısucul böcekler genellikle durgun suların yüzeyinde yaşar. Ama hızlı akan sularda bile avlanmaya uyarlanmış türler vardır. Bu böcekler genellikle suyun kıyısına tutunarak önlerinden geçecek avlarını bekler. *Polyctenidae* üyeleri yarasaların, *Termitaphididae* üyeleri termitlerin yuvalarında yaşar.

Yarımkanatlılar genel olarak toplu halde yaşamaz. Yırtıcı türler yumurtadan çıktıktan hemen sonra rakiplerinden uzak bir yerde beslenmek amacıyla dağılır. Bitkiyle beslenen türler nemf evresinde bir süre birlikte bulunabilir. Yırtıcı olanların yeğledikleri besinler çok çeşitlidir. *Amphibicorisae* üyeleri solucanları, küçük eklembacaklıları ve planktonları, karada yaşayan türlerin birçoğu öbür böcekleri avlar.

Yarımkanatlılar iyi uçamadıklarından kurbanlarını yerde beklerler. Aralarında tahtakuruları ve bazı *Reduviidae* üyelerinin de bulunduğu yarımkanatlılar kuş ya da memelilerin kanıyla beslenir. *Termitaphididae* üyeleri yalnız bazı termit yuvalarında büyüyen mantarların sıvılarını emer. Bu böceklerin sırtındaki gözeneklerden salgılanan bir maddeyi ise termitler yer.

Yarımkanatlıların dişileri yumurtalarını tek tek ya da gruplar halinde bırakır. Yumurtalar çok geçmeden açılabilir. Ama birçok tür kışı yumurta evresinde geçirir. Yumurtadan çıkan yavrular genellikle beş nemf evresinden geçer. Her deri değiştirmeyle birlikte yavaş yavaş başkalaşmaya uğrayan nemfler giderek erişkin biçimlerini alır. Nemflerde erişkinlerdeki koruyucu, sert dış iskelet yoktur. Ama gövdelerinin bu sayede kazandığı esneme yeteneği daha çok besin alabilmelerini sağlar. Nemflerde kanat bulunmaz. Yırtıcılara karşı, genellikle çevreden ayırt edilmelerini zorlaştıran renklerine güvenirler. Kanatları ancak erişkin biçimlerini aldıkları son deri değiştirmenin ardından işlevsel hale gelir. Yarımkanatlıların birçoğu özelleşmiş bölgelerini birbirine sürterek ses çıkarabilir. Ama bu sesler insanın dikkatini çekecek ölçüde güçlü değildir.

Yarımkanatlılar insan için birçok bakımdan önem taşır. Bazıları (örn. *Pentatomidae* ve *Miridae* üyeleri) beslenirken ürünlere zarar verir. Bazı yırtıcı yarımkanatlılar ise ürünlere zarar veren böceklerin aşırı çoğalmasını engeller. Tahtakurusu gibi yarımkanatlılar yalnız kan emmekle kalmaz çeşitli hastalıkların bulaşmasına da yol açabilir.

yarımkordalılar (*Hemichordata*), kordalılara yakın akraba olan, bazen ayrı bir filum olarak sınıflandırılan, solucana benzer deniz omurgasızları grubu. Yunanca "yarım" (*hemi*) ve "ip" (*khorde*) anlamına gelen sözcüklerden türetilen *Hemichordata* terimi, bu hayvanların ağız boşluğundan hortumuna uzanan tüpsü çıkıntının körelmiş bir sırtipine (notokord) benzetilmesinden ötürü önerilmişti. Bu kuram, hortum içine giren uzantının hem köken, hem işlev bakımından omurgalılara özgü bir yapı olan sırtipine pek benzemediği görüşü ağırlık kazanınca önemini yitirdi. Ama bazen ayrı bir filum sayılan yarımkordalılar, bazı uzmanlar tarafından ilkel kordalılar denen gruplarla birlikte öbür taksonomik düzeylere yerleştirilmektedir.

Yarımkordalılar üç sınıftan oluşur: *Enteropneusta*, *Pterobranchia* ve *Planctosphaeroidea*. *Enteropneusta* üyeleri yalnız yaşayan, solucana benzer, iki yanlı bakışım gösteren, genellikle parlak renkli hayvanlardır. Bu hayvanların ön bölümünde koni biçimli bir hortum ve kasılgan bir yaka bulunur. *Pterobranchia* üyeleri küçük, koloni halinde yaşayan, salgılarıyla çevrelerinde bir borucuk oluşturan hayvanlardır. *Planctosphaeroidea* üyeleri ise yalnız serbest yüzen birkaç larvasından tanınmaktadır. *Enteropneusta* üyeleri Beyaz Deniz ve Grönland'dan güneyde Ümit Burnu ve Yeni Zelanda'ya kadar uzanan kıyılardaki gelgit kuşağında yaygındır. Bulundukları derinlikler 400 m'yi aşabilir. Uzunlukları Kuzey

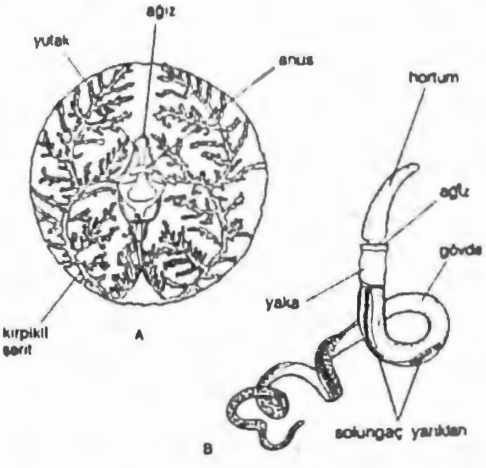

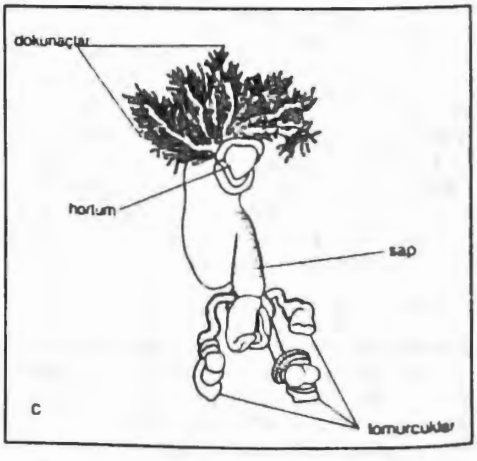

Yarımkordalıların üç sınıfından seçilmiş örneklerin vücut yapısı (A) *Planctosphaera*, (B) *Dolichoglossus kowalewskii* ve (C) *Cephalodiscus*

(A) P. A. Meglitsch, *Invertebrate Zoology*, 1967, Oxford University Press, (B) L. A. Borradaile ve F. A. Potts, *Invertebrate*, 1967, Cambridge University Press, (C) C. Burdon-Jones

Denizinde yaşayan *Saccoglossus pygmaeus* türünde birkaç santimetreden başlayarak Brezilya kıyılarında yaşayan *Balanoglossus gigas* türünde 2 m'ye ulaşır ve bazen bu uzunluğu geçer.

Erişkin yarımkordalıların vücut ve vücut boşlukları ayırt edici biçimde üç temel bölüme ayrılmıştır: Hortum, yaka ve gövde.

Merkez sinir sistemleri bulunmamakla birlikte yakada toplanmış, üstderideki (*epiderma*) sinir sistemiyle bağlantılı bir sinir dokusu vardır. Dolaşım sistemleri, genellikle kalbi andıran kasılgan bir kese ile kan damarları ve dolaşım boşluklarını içerir. Yutağın iki yanı tek sıra halinde dizilmiş solungaç yarıklarıyla delinmiş olabileceği gibi bazılarında bu yarıklar bulunmaz.

Yaka bölümünde salgı hücreleriyle donanmış, çift sıra halinde dizili dokunaç sıralarının yer aldığı iki ya da daha çok kol bulunabilir. Dokunaçlar suda asılı besin parçacıklarını toplamaya yarar. Üstderi içindeki sinir hücreleri ağı ve lifleri sırt ve karın bölgelerinin ortası boyunca uzanan iki ana sinir kanalıyla bağlantılıdır. Yakanın üst bölümünde üstderinin kıvrılmasıyla oluşmuş bir sinir kordonu vardır. Bazen ortası boş olan bu yapı öne ve arkaya açılan bir boru biçimini almıştır. Bazılarında ise boru biçiminde gelişmez ve irili ufaklı boşlukları içerir. Yaka sinir kordonunda, uzantıları hemen hemen hortumun ucuna ve karın sinir kordonuna uzanan iri sinir hücreleri vardır. Bu hücreler bir olasılıkla, hortuma mekanik bir uyarımın gelmesiyle gövdenin ön bölümünün kasılması gibi gecikmeden verilen yanıtlara kolaylık sağlar. Vücut yüzeyine dağılmış duyu hücreleri ilkel bir duyu alıcıları sistemi oluşturur. Vücutlarında belirgin bir uyarım ve yanıt merkezi yoktur.

Yarımkordalıların tümü suda sürüklenen besin taneciklerini süzerek beslenir. Bunun için *Enteropneusta* üyeleri hortumunu, *Pterobranchia* üyeleri dokunaçlarını kullanır. *Planctosphaera* cinsinin larvaları deniz yüzeyinde yaşar ve gövdesinde şeritler halinde dizili kirpiklerin hareketiyle oluşan su akımındaki mikroorganizmaları avlar. Yarımkordalıların birçoğu *tornaria* denen bir larva evresinden geçerek erişkin biçimini alır.

Yarımkordalılar evrimin alt basamaklarında kalan, derisidikenlilerle (örn. denizyıldızı, denizkestanesi) yakın ilişkili ilkel bir gruptur. Derisidikenliler ve ilkel kordalılarla birlikte aynı atadan türedikleri, atalarının bir yere bağlı ya da yarı bağlı yaşayan, vücutları iki yanlı bakışımlı ve üç bölümlü canlılar olduğu sanılmaktadır. Ama yarımkordalıların larvaları daha basit yapılıdır ve olasılıkla bu hayvanlar evrim sürecinde öbür gruplardan daha önce ayrılmıştır.

Yarın, Ankara'da yayımlanan aylık sanat, edebiyat dergisi. Eylül 1981'de Sami Alptekin tarafından çıkarılmaya başladı. İlk sayısındaki sunuş yazısında "toplumcu-gerçekçi sanat ve edebiyat adamlarının, sanat ve edebiyatta toplumcu gerçekçiliğin sayginlığına inanan herkesin dergisi" olarak tanıtılan *Yarın*'da genç edebiyatçı ve şairlerin ürünlerine ağırlık verildi. 1989'da kapanan dergide sanat, toplum ve gençlik sorunları üzerine incelemeler, çeviriler, söyleşiler ve karikatürler de yer aldı.

Yarih, Batı Sami halklarının Ay tanrısı. Ay Tanrıçası Nikkal (Sümer dilinde Ningal) ile evliliği, Ugarit'te (bugün Suriye'de) yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılan bir şiirin konusunu oluşturur. Şiirin ilk bölümünde iki tanrının evlilik öncesi aşk ilişkileri ve başlık parasının ödenmesi dile getirilir. İkinci bölümde ise evlilik yaşamı kadın gözüyle değerlendirilir. Çocuk doğurmanın simgelediği bereketin, evliliğin başlıca amacı olduğu vurgulanır. Bu yolla, Kenanlıların, göklerdeki bereketin yeryüzünde de bolluk sağlayacağı yolundaki inancı dile getirilir.

Yarkent, Çince SHACHE, Wade-Giles yazımında SHA-CH'E, Çin'in Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'nde (*zizhiqu*) vaha ve kent. Aynı zamanda Ka-shi yöresine (*diqu*) bağlı bir il (*xian*) merkezi olan kent, surlarla çevrili bir dizi birimden oluşur, bunlardan Soçhe ve Yarkent'in adları zaman zaman bütün kent için kullanılmıştır. Yarkent Kaşgar'ın güneydoğusunda, Tarım Havzasının batı ucunda Yarkent Irmağının suladığı bir vahada yer alır. Kuzeybatıdaki Akusu (Wensu) ile güneydoğudaki Hotan'a giden yolların kavşak noktasındadır.

İS 1. yüzyılda Çin ordularının eline geçen kent, Tang döneminde (618-907) güneydeki Karghalık ve kuzeybatıdaki Kaşgar karşısında önemini yitirdi. 12. ve 13. yüzyıllarda Moğol İmparatorluğu'na bağlı Çağatay Hanlığı'nın ana üssü oldu. 16. yüzyılın sonunda Kaşgar Hanlığı'na geçti. 18. yüzyılın ortalarında da Çin'in denetimine girdi.

Yaklaşık 3.200 km²'lik bir alanı kaplayan vaha çok verimlidir. Yörede pamuk, kenevir, fasulye ve meyvenin yanı sıra çeşitli tahıllar ve ipekböcekçiliğinde kullanılmak üzere dut yetiştirilir. Vaha çevresinde deve, at ve koyun besiciliği yapılır. Vahadaki yerleşmelerde pamuklu ve ipekli dokuma, halı ve deri eşya üretilir. Vaha bölgesinde aralarında Çinliler, Uygurlar, İranlılar ve bir miktar Hintlinin de bulunduğu çeşitli halklar yaşar. Nüfus (1987 tah.) 68.960.

Yarkon Irmağı, İbranice NAHAL YARKON, İsrail'in ortabatısında ırmak. Ülkenin başlıca sürekli akarsuyudur. Eskiden Araplar tarafından Nehr el-Avea (Dolambaçlı Irmak) olarak anılan ırmağın adı, İbranice *yarok* (yeşil) sözcüğünden türemiştir.

Yarkon Irmağı Roş ha-Ayin yakınındaki pınarlardan doğar ve batı doğrultusunda 26 km kadar aktıktan sonra Tel Aviv-Yafa'nın kuzeyinde Akdeniz'e dökülür. Kuzeydeki Şaron Ovasıyla güneydeki kıyı düzlükleri arasında sınırı çizen ırmağın havzası içinde kalan mevsimlik akarsular arasında, coğrafyacıların genellikle tarihsel Yahuda ve Samiriye bölgeleri arasındaki sınır olarak kabul ettikleri doğudaki Nahal Şillo'yla (Vadi Deyr Bellut) güneydoğudaki Nahal Ayyaloh sayılabilir.

Irmağın ağzında, Tel Aviv Üniversitesi kampusunun bitişiğindeki Tel Kasile'de önemli arkeolojik kazılar yapılmaktadır.

yarlığ, YARLIK, YERLIG VE YERLIG-I BELIG olarak da bilinir, eski Türklerde ve akraba Orta Asya kavimlerinde, atama ve görevlendirmeye ilişkin hakanlık ya da sultanlık belgesi. Sözcüğün eski Türkçe'deki "yarlıgamak"tan (buyruk salmak) türemiş olduğu kabul edilir. Uygurca belgelerde bu terime hükümdar buyruğu anlamında rastlanır. *Divanü Lugati't-Türk*'te yerliğ biçimindeki sözcüğün anlamı "hükümdarın yazılı buyruğu" olarak verilmiştir. Sözcük Moğolcada "yarlık"tır. Yarlığla eşanlamlı olmak üzere "nişan" da kullanılmıştır. Müslümanlığın yayılmasından sonra yarlığın yerini ferman, menşur, berat, nişan vb sözcükler almaya başlamıştır.

Yarmouth Buzularası Katı, Kuzey Amerika'da Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Kansan Buzul Katının üstünde ve İllinoisiyen Buzul Katının altında yer alır; bu zaman dilimi sırasında yaygın buzullaşma olayları gerçekleşmiştir. Yarmouth, adını, Iowa'da Yarmouth bölgesinde saptanan yüzey oluşumlarından alır; Avrupa Alpleri'ndeki karşılığı Mindel-Riss Buzularası Katıdır.

Yarmouth Buzularası Katında, Kansan buzul çökellerinden oluşan eski toprak katmanlarına ve turba çökellerine rastlanır. Bazı bölgelerde zengin omurgalı fosilleri bulunur; bu faunaların bileşimi, Yarmouth sırasında bu bölgelerde bugünküne benzer ılıman iklim koşullarının egemen olduğuna işaret eder. Bazı bölgelerde, yarı kurak koşullara özgü tanıtıcı çökellere rastlanır.

Yaroslav I, lakabı BİLGE YAROSLAV, Rusça YAROSLAV MUDRİ (d. 980 - ö. 1054), 1019-54 arasında Kiev büyük prensi.

Novgorodluların ve Vikinglerin desteğiyle ağabeyini yenilgiye uğrattıktan sonra bir dizi sefere çıkarak Kiev Prensliği'ni güçlendirdi. Polonyalılardan Galiçya'yı geri aldı, Peçenek saldırılarını durdurdu (1036). Litvanya, Estonya ve Fin kabilelerine boyun eğdirdi. Ama 1043'te Konstantinopolis'e (İstanbul) düzenlediği sefer başarısızlıkla sonuçlandı. Bilimi destekleyen ve bayındırlık çalışmalarına önem veren Yaroslav, Yunanca dinsel metinleri Rusçaya çevirterek ülkesinde Hıristiyanlığı yaymaya çalıştı ve *Russkaya Pravda* (Rus Adaleti) olarak tanınan bir yasa derlemesi hazırlattı. Ayrıca Avrupa hanedanlarıyla yakın ilişkiler kurdu; kız kardeşini Polonya kralıyla, kızlarını da Norveç, Macaristan ve Fransa kralларıyla evlendirdi. Ölümünden sonra Kiev Prensliği oğulları arasında bölündü ve bir süre sonra iç savaş çıktı.

Yaroslavl, Rusya Federasyonu'nun batı kesiminde yönetim birimi (*oblast*). Yukarı Volga Irmağı havzasında yer alır. Yüzölçümü 36.400 km²'dir. Bölge topraklarının büyük bölümünü, Volga Irmağının suladığı alçak bir ova kaplar; bu ovanın üzerinde, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan ve Tarhov Tepesinde 293 m'ye ulaşan buzultası oluşumlu, alçak Danilov ve Ugliç yükseltileri uzanır. Volga Irmağı üzerindeki Ribinsk Barajı Gölünün (4.580 km²) büyük bölümü, yönetim biriminin kuzeydoğusunda yer alır. Yöredeki başlıca tarımsal etkinlik mandıracılıktır; Yaroslavl peynirleriyle ünlüdür. Yetiştirilen ürünlerin başında keten, yulaf, hayvan yemi ve sebze gelir. Yönetim birimindeki kasabalarda dokumacılık ve kereste cilik yapılır, çeşitli tarım ürünleri işlenir. Yönetim biriminin merkezi olan Yaroslavl kenti ile Ribinsk (Andropov) makine ve kimya sanayileri gelişmiştir. Yönetim biriminin elektrik gereksinimini Ribinsk hidroelektrik santralı karşılar. Nüfus (1991 tah.) 1.475.700.

Yaroslavl, Rusya Federasyonu'nun batı kesimindeki Yaroslavl yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Volga Irmağının sağ yakasında, Moskova'nın 282 km kuzeydoğusunda yer alır. 1010'da Kiev büyük prensi I. Yaroslav tarafından kurulduğu sanılır. 1218'de bağımsız bir prensliğin merkezi oldu ve bu konumunu 1471'de Moskova'nın yönetimine girene değin korudu. Volga Irmağı ile Moskova-Arhangelsk ticaret yollarının kavşak noktasında yer alan kent, 16. yüzyılda Batı ülkeleriyle ticari ilişkilerin kurulmasından sonra hızla zenginleşti. Rusya'daki ilk büyük dokuma fabrikalarından biri 1722'de kentte kuruldu. 18. yüzyılın sonlarında Yaroslavl, ülkenin başlıca sanayi merkezlerinden biri durumuna gelmişti.

Günümüzde kentte dokumanın yanı sıra çeşitli makineler, yapay kauçuk ve otomobil lastiği üretilir; petrol arıtımı da önemlidir. Kentin enerji gereksinimini kömürle çalışan santrallarla Volga Irmağının yukarı

çığırı üzerindeki Rıbinsk ve Ugliç hidroelektrik santralları karşılar.

Kentte tarihsel önem taşıyan bir dizi kilise bulunur. Bunların başlıcaları İsa'nın Nura Bürünüşü Kilisesi (1505-16) ve Uspenski (Meryem'in Göğe Çıkışı) Katedrali (17. yy) ile her ikisi de 17. yüzyılda inşa edilmiş olan Sv. İvan ve Nikola Nadein kiliseleridir. Kentte bir üniversite ve birkaç başka yükseköğretim kurumu ile dört tiyatro, bir sanat galerisi ve birkaç müze vardır. Nüfus (1991 tah.) 638.100.

Yaroslavl'da Nikola Nadein Kilisesi, Rusya
Shostal—EB Inc.

Yarurolar, Orinoco Irmağının kollarının çevresinde yaşayan ve Çipça dilleri üst öbeğinden Yaruro dilini konuşan Güney Amerika Yerlileri. Günümüzde Venezuela sınırları içinde kalan Capanaparo ve Cinaruco ırmaklarının kıyısında yaşayan az sayıda Yaruro kalmıştır.

Yarurolar bölgedeki savanlarda tarım ve avcılıkla uğraşan öteki Yerli topluluklarından farklı olarak, geçimlerini ırmaklardan sağlar. Timsah, manati ve kaplumbağa eti ve yumurtası temel besin kaynaklarını oluşturur. Balıklar kanolara binilerek ok ve yayla avlanır. Yarurolar insanın akrabası olarak kabul ettikleri, kertenkeleye benzeyen etçil bir sürüngen olan kaymanı ve uluyan maymunu avlamazlar. Başlıca el sanatları çömlekçilik, sepetçilik ve ağ yapımıdır.

Temel toplumsal birim erkek aile reisi, oğulları, eşleri ve evlenmemiş çocuklarından oluşan geniş ailedir. Yaruroların bölündüğü iki anayanlı yarım, karşılıklı olarak birbirinden eş alır. Çokkarılılık ve çokkocalılık görülmekle birlikte, evlilik genelde tekeşlidir.

Yarurolar dünyayı yaratan bir Ay tanrıçasıyla başka tanrı ve ruhlara inanırlar. Tanrılar ve atalarla ilişkiyi, temel işlevi hastalıkları iyileştirmek olan kadın ya da erkek şamanlar sağlar.

yas, ölen kişinin ardından duyulan acıyı sergileme ve toplumsal olarak paylaşma amacına yönelik biçimsel kurallar bütünü. Süresi ve uygulama biçimleri bakımından kültürden kültüre değişiklik gösteren yas, erkeklerden çok kadınlara yükümlülük getirir. Eğlence sayılabilecek etkinliklerden, süslü giysiler ile takıdan ve belirli yiyeceklerden kaçınma, yas tutanların uyması gereken kurallardan bazılarıdır. Cinsel birleşmede bulunmama, geceyi ölünün başında uykusuz geçirme gibi uygulamalara da rastlanır. Yas tutan kişi, siyah giysilere bürünerek ya da saç biçimini değiştirerek başkalarından ayrılır. Ulusal ve toplumsal önderlerin, devlet büyüklerinin ölümünün ardından ya da kitlesel ölümlere yol açan felaketlerden sonra bütün ülke düzeyinde belirli yas kurallarının uygulanması günümüzde bütün dünyada yaygındır. Dinsel önderlerin özel yas törenleriyle ve ayinlerle anılması hemen bütün dinlerin paylaştığı geleneksel uygulamalardan biridir.

İslam bilginlerine göre Hz. Muhammed ölünün ardından ağlamayı hoş görmüş, ama bağırıp çağırmak, saç yolmak, giysileri parçalamak gibi aşırı davranışları yasaklamıştı. Hz. Hüseyin'in aile üyeleriyle birlikte öldürülmesinden sonra törensel bir yas uygulamasına Tevvabun (tövbe edenler) hareketine değin rastlanmadı. Daha sonra Şiilerin yoğunlukta olduğu yerlerde her yıl benzer yas törenleri yapıldı. Büveyhiler döneminde Muharrem'in 10. gününde (Aşure Günü) yapılan törenler düzenli duruma getirildi. Safeviler döneminde İran'da çok büyük ve görkemli törenler yapılmaya başladı. Sünni dünyada ise tekkelerde küçük yas törenleri düzenlenmesi gelenekleşti.

Osmanlı döneminde İstanbul'da yaşayan İranlı Şiiler de Hz. Hüseyin için İran'dakine benzer yas törenleri düzenliyorlardı. Matem ayini ve ayin-i sukvari adı verilen bu törenlerde II. Meşrutiyetin ilanından (1908) sonra zincirlerle dövünme, kılıç ve benzeri kesici aletlerle yaralanma yasaklandı. Benzeri törenler İran'da günümüzde de sürdürülmektedir.

yasa, belirli bir sistemle yazıya geçirilmiş genel, soyut ve sürekli hukuk kuralı. Yasa her şeyden önce yazılı olması açısından örf, âdet ve gelenek hukuku gibi yazılı olmayan hukuk kaynaklarından ayrılır. Yasanın genel ve soyut olması, onun belli bir kişiyi ya da olayı değil, aynı durumda olan bütün kişi ve olayları içine alması ve bunlara eşit olarak uygulanması demektir. Süreklilik ise yasanın kapsamına aldığı kişi ve olaylara, yürürlükte kaldığı sürece her zaman uygulanması anlamına gelir. Toplumsal yaşamın ve hukukun kararlılığının korunması, başka bir deyişle hukuka güvenin sağlanması için yasaların geriye yürümemesi kuralı, bütün uygar ülkelerin hukuk sistemlerinde kabul edilmiştir. Hukukun belirli bir dalına ilişkin çeşitli yasaları bir araya getiren metinler de genellikle "yasa" ya da "yasa derlemesi" olarak anılır.

Bilinen en eski yasa metni İÖ 2400 dolayında yazılan ve Ebla (bugün Tel Mardih, Suriye) kenti arşivinde bulunan tabletlerdir. Eski yasa derlemelerinin en ünlüsü ise Babil kralı Hammurabi tarafından hazırlanan Hammurabi Yasaları'dır(*). Roma hukukuna ilişkin yazılı kaynaklar İÖ 5. yüzyıla değin inerse de bu alandaki ilk kapsamlı düzenleme İmparator İustinianos'un girişimiyle 6. yüzyılda ortaya konan İustinianos Yasa Derlemesi'dir(*). Roma topraklarına saldıran Burgonyalılar, Vizigotlar ve Sal Frankları gibi kavimlerin de genellikle Germen hukuku(*) altında toplanan çeşitli yasaları vardı. Ortaçağ sonlarında tüccarlar ve hukukçular için derlenen denizciliğe ilişkin çeşitli örf ve âdet kuralları, bütün Avrupa'da büyük ölçüde geçerlilik kazandı.

Çeşitli Avrupa ülkelerinde 15. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıla değin yürütülen yasa derleme çalışmaları, daha çok yerel ve bölgesel nitelikte yasaların ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. 19. yüzyılda yasalara ulusal bir çerçeve kazandırmaya yönelik hareketler başladı. Bu çabaların ilk ürünü 1804-10 arasında tamamlanan Fransız Medeni Kanunu(*) oldu. Daha sonra öteki kara Avrupa'sı ülkelerinde de benzer yasalar çıkarıldı.

Uluslararası kamu hukuku ve özel hukuk alanında ortak yasaların benimsenmesi yönündeki çabalardan yeterince verimli sonuçlar elde edilememiştir. Tahkim ve mal alım satımı gibi konularda hazırlanan tasarıların önünde de ülkelerin değişik hukuk sistemlerine bağlı olmasından kaynaklanan güçlükler bulunmaktadır.

İslam hukukunun geçerli olduğu ülkelerde, Kuran hukukun temel kaynağı niteliğini taşır. Osmanlı hukuk sistemi de bu kaynağa dayanmakla birlikte ikili bir niteliğe sahipti. Klasik dönemde şeri hukuk alanının yanı sıra hükümdarların özellikle devlet örgütlenmesiyle ilgili olarak çıkardığı kanunnameler ile emirnamelerden oluşan bir örfi hukuk alanı vardı. Tanzimat döneminde bu ikilik Batı'dan alınan yasaların oluşturduğu yeni bir alanla sürdü. Bu alandaki başlıca düzenlemeler 1876 Kanun-ı Esasisi'nin öngördüğü yasama usulleriyle çıkarılan yasalardan oluşmaktaydı. Dönemin önemli bir gelişmesi de özel hukuk ilişkilerini düzenleyen Mecelle'nin(*) hazırlanmasıydı. Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan'ın toplanamadığı 1878-1908 arasında yasa koyma gücü hükümdarın elinde toplandı. II. Meşrutiyet'in ilanıyla (1908) bir kez daha işlerlik kazanan yeni hukuk alanı, Cumhuriyet döneminde tek geçerli hukuk sistemi durumuna geldi.

1982 Anayasası yasanın tanımını yapmadığı gibi biçimsel anlamda yasa ve maddi anlamda yasa ayrımına da yer vermemiştir. Bu nedenle yasama organınca yasa adı altında yapılan bütün işlemler, içeriğine bakılmaksızın yasa niteliği taşır. Yasa tasarı ve önerileri TBMM'ce kabul edilmekle yasalaşır ve cumhurbaşkanınca 15 gün içinde *Resmî Gazete*'de yayımlanır. Bu düzenleme, cumhurbaşkanının yasaları onama yetkisinin bulunmadığını göstermektedir. Yasanın yayımlanması, onun uygulanabilir duruma geldiğinin halka duyurulmasıdır. Cumhurbaşkanı uygun bulmadığı yasaları gerekçe göstererek, yeniden görüşülmek üzere 15 gün içinde TBMM'ye geri gönderebilir. Bütçe yasası ile anayasa değişikliklerini içeren yasalar bu hükmün dışındadır. Cumhurbaşkanına ilk kez 1961 Anayasası'yla verilmiş olan yasaları geri gönderme yetkisi, geciktirici bir veto niteliğindedir. TBMM vasayı hiçbir değişiklik yapmadan adi çoğunlukla yeniden kabul ederse, cumhurbaşkanı bunu yayımlamak zorundadır. Ama bir değişiklik yapılırsa, cumhurbaşkanının yasayı yeniden geri gönderme yetkisi doğar. Yasalar TBMM tarafından usulüne uygun olarak kaldırılmaları ya da Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmeleri durumunda yürürlükten kalkar.

Yasa, İbrahim (d. 1906, Serez [bugün Yunanistan] - ö. 30 Mayıs 1993, Ankara), Türkiye'de uygulamalı alan araştırmasının öncüleri arasında yer alan sosyolog.

Balkan Savaşları (1912-13) sırasında ailesiyle birlikte Türkiye'ye göç etti. 1929'da İzmir Muallim Mektebi'ni bitirdikten sonra öğretmenlik yaptı. 1933'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne girdi. 1934'te devlet bursu ile ABD'ye gitti. Lisans ve lisansüstü öğrenimini Missouri Üniversitesi'nde, doktorasını da (1940) Cornell Üniversitesi'nde tamamladı. 1942'de Türkiye'ye döndü ve üniversitede öğretim üyeliği yerine Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde öğretmenlik yapmayı yeğledi. Köy Enstitüleri'nin kapatılmasının ardından Ankara Gazi Lisesi'nde İngilizce öğretmenliği, 1954-56 arasında da Ortadoğu Amme İdareci Enstitüsü'nde tercümanlık yaptı. 1956'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler

Fakültesi'nde (SBF) sosyoloji dersleri vermeye, başladı. Burada görevliyken Bergama'nın Sindel köyünde yaptığı sosyolojik alan araştırmasının ardından doçentliğe, *Türkiye'de Kız Kaçırma Gelenekleri ve Bununla İlgili Bazı İdari Meseleler* (1962) adlı çalışmasının ardından da profesörlüğe (1963) getirildi. 1977'de SBF'den emekli olduktan sonra bir süre Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) ders verdi.

Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme (1979) adlı kitabıyla Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü'nü kazanan Yasa'nın *Ankara'da Gecekondu Aileleri* (1966) ve *Hasanoğlan Köyü'nün İçtimai ve İktisadi Yapısı* (1955) adlı yapıtları Türk sosyolojisinin temel çalışmalarından sayılır. Öbür yapıtları arasında *Sindel Köyü'nün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı* (1960), *Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü* (1969), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları* (1970) yer alır.

yasa yararına temyiz, medeni ve idari yargılama hukukunda, alt derece mahkemelerinin Yargıtay ya da Danıştay'ın incelemesinden geçmeden kesinleşmiş kararlarına karşı ilgili başsavcıların başvurusu üzerine temyiz incelemesi yapılmasına olanak veren kanun yolu. Verildikleri anda kesinlik kazanan hükümler ile taraflardan hiçbirinin süresi içinde temyiz yoluna gitmemiş olması nedeniyle kesinleşmiş bulunan hükümler için başvurulan bir yöntemdir. Bu gibi durumlarda hukukun yanlış uygulandığı saptanırsa, mahkemelerin daha sonraki benzer olaylarda aynı yanlışı yapmalarını önlemek amacıyla yasa yararına temyiz yoluna gidilir. Yargıtay temyiz incelemesi sonunda gerçekten hukukun yanlış uygulanmış olduğu sonucuna varırsa hükmü yasa yararına bozar ve bu karar *Resmî Gazete*'de yayımlanır. Süreye bağlı olmayan bu kanun yolunda bozma kararı, hükmün hukuki sonuçlarını kaldırmaz. Dolayısıyla alt mahkemenin ısrar hakkı yoktur.

yasacılık, Çince FAJIA. Çin'de, Savaşan Devletler döneminde (İÖ 475-221) etkili olan felsefe okulu. Bu yaklaşım, filozof, Hanfeizi'nin de etkisiyle, Çin'deki ilk imparatorluk hanedanı olan Qin döneminin (İÖ 221-206) ideolojik temelini oluşturmuştur.

Yasacılar insanların doğuştan bencil ve dar görüşlü olduklarını, siyasal kurumlar düzenlenirken bu durumun dikkate alınmasını ileri sürdüler. Belirli davranışlar için katı biçimde belirlenmiş ceza ve ödüller öngören yasalara dayalı bir yönetim sistemini savundular. Onlara göre, toplumsal uyum ancak güçlü devlet denetimi ve halkın otoriteye mutlak itaati ile sağlanabilirdi. Bu anlayışın baskıcı Qin hanedanı tarafından acımasızca uygulamaya konması, sonuçta hanedanın devrilmesine ve yasacılığın Çin'de gözden düşmesine yol açtı.

yasadışı gösteri, suç işlemeye yönelik ya da kamu düzenini bozucu toplantı eylemi. Bir devletin yasadışı gösterileri cezalandırma biçimi, genellikle toplanma özgürlüğüne verilen siyasal değeri de yansıtır.

Angloamerikan hukukunda göstericiler yasalara aykırı ortak bir amaçla hareket ediyorlarsa, bu amacı gerçekleştirmeye yönelik hiçbir adım atmasalar bile gösteri yasadışı sayılır. Kanada'da bir gösterinin yasadışı olması için yalnızca yasadışı amaçlarla düzenlenmesi yetmez; eylemin çevredeki insanlarda kamu düzeninin bozulacağı ya da başkalarının da aynı biçimde davranmalarına yol açacağı yolunda bir kaygı da uyandırması gerekir. ABD'nin bazı eyaletlerinde iki kişinin bir araya gelmesi bile bir gösterinin yasadışı sayılmasına yeter. Hindistan'da bunun için en az beş kişinin toplanması gerekir.

Kara Avrupa'sı hukuk sistemlerinde yasadışı gösteri genellikle kamu otoritesine karşı gelme suçu içinde ele alınır. Birçok Avrupa ülkesinde toplanma özgürlüğü anayasayla güvence altına alınmıştır. Ama yerel polis güçlerine tanınan parklarla yolları denetleme ve şiddet tehlikesi söz konusu olduğunda kalabalığı dağıtma yetkileri, çoğu kez masum amaçlarla toplanan grupları dağıtmak için bir gerekçe olarak kullanılabilmektedir.

Türk hukukunda 1980'den sonra yapılan düzenlemelerle yasadışı gösteri kavramı önemli ölçüde genişletilmiştir. Ekim 1983 tarihli ve 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun 23. maddesine göre dernek, vakıf, sendika ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının amaçları dışına çıkarak yaptıkları toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile yasaların suç saydığı nitelikte afiş, pankart, döviz, resim, levha, araç ve gereçleri taşıyarak ya da bu nitelikte sloganları söyleyerek ya da bunları ses cihazlarıyla yayımlayarak yapılan toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasaya aykırı sayılır. *Ayrıca bak.* toplantı ve gösteri özgürlüğü.

yasak, YASA, YASAG ya da YASAG olarak da bilinir, Orta Asya'nın göçebe Moğol ve Türk topluluklarında, geçerliliği sürekli olan hükümdar buyruğu. Kamu hukukunun kabile örf ve âdetlerindeki başlangıcını temsil eder. Sözcük anlamı, yasak olanı saptayarak yasa buyurmayı içerir.

Moğolların kabile hukuku, yargu ve yasag diye iki ana kavrama dayalıydı. Yargu, herkesi tam bir askeri disiplin içine alan yasaglar uyarınca kişiyi alıkoymak ve cezalandırmak demekti; bu işlemi sonuçlandırmakla yükümlü kişilere de yargucu (yargıç) denirdi. Cengiz Han'ın yazıya geçirtmesinden sonra Cengiz Yasası olarak bilinen Moğol yasakları toplumsal yaşamın hukuksal çerçevesi niteliğindeydi. Cinsel ilişkilerden casusluğa, hayvan kesmek ve yiyecek sunmaktan çeşitli dinler karşısındaki tutuma kadar hemen her alanı kapsardı. Cengiz Han'ın koyduğu yasaklar arasında, hükümdarların kendilerini yücelten sanlar kullanmaları da vardı. Savaş kuralları, komutanların belirlenmesi, ganimetin bölüşümü gibi konular da yasaklarla düzenlenmişti.

Yasakların Cengiz Han'dan sonraki gözeticisi Çağatay Han oldu. Moğollar Müslümanlığı kabul edince hakem-i memalik denen ve geleneksel yasaklarla şeriat arasındaki yakın noktaları bulan bir din bilgininin uygulamalar için verdiği yorumlara başvuruldu. Cengiz Yasası'nı değiştiren Gazan Han (hd 1295-1304) Yasa(k)-ı Gazan adını verdiği yeni bir hukukla Cengiz yasaklarının yol açtığı sert, acımasız ve ödünsüz uygulamaları kaldırmayı, İslam hukuku ile bağdaşan yeni bir düzen yaratmayı amaçladı.

Moğol yasakları, Memlûklerin devlet ve ordu örgütlerini de etkiledi. I. Baybars döneminde (1260-77) Cengiz Yasası'ndan alınan "Yasak" (düzen) ve "Töre" (yol ve yöntem) benimsendi. Devlet protokolü, sivil ve askeri bütün görev ve rütbeler "Yasak" ve "Töre" çerçevesinde düzenlendi. Osmanlı Devleti'nde yasak kavramının yerini kanun ve örf kavramları aldı. Bununla birlikte Tanzimat'ın ilanından (1839) önce yabancı elçilerin ve konsolosların koruma görevini yapan kavaslara, elçilikleri bekleyen yeniçerilere ve İstanbul dışındaki kulluklarda görevli askerlere yasakçı denirdi. Ayrıca Osmanlı maliyesinde tımar, zeamet ve has gelirlerinin yazıldığı kütükler yasama defterleri, resmî işlemleri yöntemine ve sırasına uygun olarak yürütmek de yasamak olarak bilinirdi. *Ayrıca bak.* örf; örfî hukuk.

yasak çizgiler, astronomi spektroskopisinde bazı bulutsuların (H II bölgeleri[*]) tayfında görülen, ama aynı gazların laboratuvar tayflarında rastlanmayan parlak salım çizgileri. Bu çizgilerin laboratuvar koşullarında gözlemlenememesinin nedeni, Yer'de bu gazların yeterince seyrekleştirilememesidir. "Yasak" sözcüğünün yanıltıcılığından kaçınmak için, "olasılığı çok düşük" gibi bir tanım daha uygun olabilir. Salıma, ışıyan atomların uzun ömürlü yörüngelerindeki elektronlar yol açar; yani bu atomlarda elektronların bir üst enerji düzeyinden bir alt enerji düzeyine geçişleri uzun bir süre alır. Bunun sonucunda, bu tür geçişlere karşılık gelen salım çizgileri, öbür çizgilere oranla son derece zayıftır. Ayrıca laboratuvarda, uyarılmış bir atom foton salmadan önce öbür parçacıklarla ya da gazı çevreleyen kabın duvarlarıyla çarpışma eğilimindedir; bu durum, çizgilerin gözlemlenmesi olasılığını daha da azaltır. Buna karşılık yıldızlararası uzaydaki bir H II bölgesinde atom, foton salana değin herhangi bir tedirginliğe uğramaz. H II bölgelerindeki yasak ışınıma neden olan bir başka etmen de, bölgeyi oluşturan iyonlaşmış gazların görünür ışığı kolayca geçirmeleridir; bu durum, bulutsunun derinliklerinden salınan fotonların da salım çizgilerinin oluşmasına katkıda bulunmasına neden olur. *Ayrıca bak.* nebulyum.

yasak hakların geri verilmesi, bir ceza mahkûmiyetine bağlı olarak ya da başlı başına bir ceza sonucunda bazı kamu haklarından yaşamboyu yoksun bırakılmış bir kimsenin belli koşullar altında bu haklarına yeniden kavuşmasını sağlayan usul. Kamu haklarından yoksun kalma özgürlüğü bağlayıcı bir cezaya bağlı olarak hüküm altına alınmışsa hükümlünün asıl cezayı çekmeye başlamasından, bağımsız bir ceza olarak hüküm altına alınmışsa hükmün kesinleşmesinden beş yıl sonra yasak hakların geri verilmesi için mahkemeye başvurulabilir. Yetkili mahkeme hükümlünün oturduğu yerin ağır ceza mahkemesidir. Başvuru süresi asıl cezanın zamanaşımıyla ortadan kalktığı durumlarda yedi yıl, afla ortadan kalktığı durumlarda ise beş yıldır. Başvuru bir dava biçiminde yapılır ve hükümlü dilekçesine mahkûmiyet kararının örneği ile öteki cezaların infaz edildiğini ya da düştüğünü, hüküm giydiği cürümden pişman olduğunu belli edecek biçimde iyi hali görüldüğünü gösteren belgeleri ekler. Söz konusu davada duruşma yapılmaz. Mahkemenin üyeleri arasından görevlendirdiği raportör bir inceleme yapar ve savcının görüşünü alır. Daha sonra mahkeme, raporu ve savcının görüşünü ele alarak sonuçta yasak hakların geri verilmesine ya da hükümlünün isteminin reddine karar verir. Karara karşı temyiz yolu açıktır.

Yasak Kent, Çin'de, Pekin'in İç Kent olarak bilinen kesiminde, eski imparatorluk saraylarını kapsayan bölge. Yüksekliği 11 m, uzunluğu ise 4 km olan bir duvarla çevrilidir. Yasak Kent'te, aralarında 1421-1911 arasında Çin imparatorlarının yaşadığı sarayların da bulunduğu yüzlerce yapı vardır. Halktan kişilerin ve yabancıların, saray görevlilerinden özel izin almadıkları sürece, bu bölgeye girmeleri yasak olduğundan kentin bu kesimine Yasak Kent adı verilmiştir. Yasak Kent, 1949'da Çin

Yasak Kent'in genel görünümü, Pekin, Çin Halk Cumhuriyeti
Xinhua Haber Ajansı

Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra müzeye dönüştürülmüş ve halka açılmıştır.

Yasak Kitaplar Listesi *bak.* Index Librorum Prohibitorum

yasal yargıç güvencesi, DOĞAL YARGIÇ İLKESİ olarak da bilinir, sanığın önceden kurulmuş, görev ve yetkileri yasayla belirlenmiş yargı merciinde yargılanması ilkesi. Yargı merciinin kişiye göre belirlenmesini ve bu yolla yargının etki altına alınmasını önlemeye yönelik olan yasal yargıç güvencesi, ceza hukukundaki "yasasız suç ve ceza olmaz" ilkesinin yansımasıdır. Anayasalara da giren bu güvencenin yargı alanında devlete getirdiği yükümlülük, hangi fiillerin suç olacağını ve hangi suçların hangi mercilerde yargılanacağını önceden belirlemektir.

1961 Anayasası'nda "hiç kimse tabii hakiminden başka bir merci önüne çıkarılamaz" hükmüyle düzenlenen yasal yargıç güvencesi, 1982 Anayasası'nda da "hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz; bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz" ifadesiyle yer almaktadır. Olağanüstü mahkemelerin yanı sıra normal hukuk düzeni içinde olağan yargı yerleri arasındaki görev ve yetki bölüşümü kurallarına uymayan mahkemelerin kurulması da yasal yargıç güvencesine aykırıdır. Anayasa Mahkemesi Şubat 1972'de aldığı bir kararla, sıkıyönetim askeri mahkemelerinin bakacakları davaların sıkıyönetim komutanlarının yetkisine bırakılmasını doğal yargıç ilkesine ve dolayısıyla anayasaya aykırı bulmuştur.

yasalar çatışması, değişik ülkelerin aynı konuyla ilgili yasalarının farklı ya da çelişik olmasından kaynaklanan hukuksal sorun. Devletler özel hukukunun başlıca alanlarından biri olan yasalar çatışması belirli bir hukuki olay ya da ilişkiye yabancı bir devlet yurttaşının karışması, taraflardan birinin ikametgâhının yabancı ülkede olması, uyuşmazlık konusu şeyin yabancı ülkede bulunması, söz konusu olay ya da ilişkinin tamamen ya da kısmen yabancı ülkede meydana gelmesi, tarafların aralarındaki hukuki ilişkiye yabancı bir hukukun uygulanmasını kararlaştırmaları gibi durumlarda ortaya çıkar. Yasalar çatışmasının ana konusunu davaya hangi hukuk düzenine göre bakılacağını belirlemek oluşturur. Bu alanda genel kabul gören ilke, söz konusu hukuki olay ya da ilişkiyle yer, kişi ya da konu bakımından en sıkı bağlantıya sahip hukuk düzeninin maddi hukuk kurallarını temel almaktır. Yasalar çatışmasına bağlı bir başka sorun da öteki devletlerin bu yoldan alınan kararlara ne ölçüde uyması gerektiğinin belirlenmesidir. Ortak bir hukuk düzenine doğru evrimin daha güçlü olduğu uluslararası ticarette bile devletlerüstü kuralların ne zaman uygulanması gerektiği ve ulusal hukuk kurallarının hangi durumlarda öne geçeceği gene yasalar çatışması hukukuna ait bir sorun olarak varlığını korumaktadır. Bununla birlikte yabancılık öğesi taşıyan hukuki ilişkiler için hukukun birleştirilmesi amacıyla yapılan uluslararası sözleşmelerin getirdiği kurallar giderek önem kazanmaktadır. Uluslararası alım satım sözleşmelerinin devletler özel hukukunun uygulanmasını gerektirmeyecek biçimde özel bir hukuka tabi kılınması, bu gelişmelerin bir örneğidir.

Devletler özel hukuku kuralları yasalar çatışmasında uyuşmazlık konusu hukuki olay ya da ilişkiye doğrudan bir çözüm getirmez; yalnızca maddi kararı vermeye yetkili hukuk düzenini saptar. Bu kuralların emrettiği hukuk, yargıcın hukuku (yerel hukuk) ya da yabancı hukuk olabilir. Devletler özel hukuku kuralları iç hukuk kurallarıdır; bunun yanında uygulanması emredilen hukuk da iç hukuk sayılır. Devletler özel hukuku kuralları başka bir devletin iç hukukunun uygulanmasını emrettiğinde, bu iç hukuka fiilen uygulanmakta olan bütün özel hukuk kuralları girer.

Bir olayda yabancılık öğesi olduğunda hem usul hukukuna, hem de maddi hukuka ait inceleme yapılması gerekir. Bunun için önce sorunun uluslararası medeni usul hukukuna ilişkin yönünün çözülmesi, yani o devlet mahkemesinin uluslararası yetkiye sahip olup olmadığının saptanması, daha sonra da uygulanacak hukuk düzeninin bulunması, yani yerel hukukun mu, ilgili yabancı hukukun mu uygulanacağının belirlenmesi yoluna gidilir. Her yasalar çatışması kuralında zorunlu olarak, bağlanma konusu ve bağlanma noktası olmak üzere iki unsur yer alır. Olayın hangi hukuk düzenine gönderileceğini belirleyen esaslar bağlanma noktalarını oluşturur. En önemli bağlanma noktaları uyruklu, ikametgâh, oturma yeri, doğum yeri ve dava konusunun ilgili olduğu yerdir. Çeşitli hukuk düzenlerinde aynı bağlanma kuralları kullanılmakla birlikte, bu kavramlar bazı durumlarda farklı anlamları içerebilir. Örneğin İngiliz hukukundaki *domicile* kavramı Türk hukukundaki ikametgâh kavramından oldukça farklıdır. Gene İngiliz hukukunda yer alan *residence* kavramından da farklı olarak *domicile* tektir ve kişiyi bütün yaşamı boyunca izler ve ender durumlarda değişebilir. Alman hukukunda bir kişi birden fazla ikametgâha sahip olabilirken, Türk hukukunda ve Fransız özel hukuk sistemini örnek alan hukuklarda her kişinin ancak tek ikametgâhı olabilir. Kullanılan aynı kavramların farklı anlamlar taşıması durumunda yoruma gidilir. Bağlanma noktalarını oluşturan kavramların taşıdıkları anlamların saptanması, yani bağlanma kavramlarının yorumlanması ancak *lex fori*'ye(*) göre yapılabilir. Böylece kavram hangi hukuk düzenine aitse, o hukuk düzeni bu kavram hakkında karar verebilir; örneğin ikametgâhı bağlanma noktası olarak saptamış bir Türk yargıcı bu kavramı Türk hukukundaki anlamıyla kullanmalıdır.

Türkiye'de uzun yıllar devletler özel hukukunun ana kaynağı olarak konuya ilişkin 1914 tarihli kanun-ı muvakkatın 4. maddesi uygulanmıştır. Günümüzde bu alana ilişkin düzenlemeler Mayıs 1982 tarihli ve 2675 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun'da yer almaktadır.

yasama, devletin ve bireylerin uyması gereken hukuk normlarını belirleme etkinliği. Eskiden yürütme ve yargıyla birlikte tek iktidar odağının elinde bulunan yasama, tarihsel gelişim sürecinde güçler ayrılığı ilkesinin benimsenmesiyle parlamento niteliğinde yasama organlarınca yerine getirilen bir işlev biçimini almıştır. Yasama organının tek ya da iki meclisli olması devlet ve toplum yapısına bağlı olarak kurucu iktidarın siyasal tercihiyle belirlenir.

Yasama organının geleneksel görevlerinin başında yasaları kabul etmek gelir. Yasaların sunulması, görüşülmesi ve oylanması öngörülmüş belirli bir usulü izler. Bunun dışında yasama organının en önemli işlevi yürütmeyi denetlemektir. Bu konuda meclis araştırması, soruşturma, gensoru ve güvenoyu gibi mekanizmalar kullanılır. Yürütmeyi temsil eden hükümet kural olarak yasama organından çıkar. Yasama organının yüksek dereceli bazı kamu görevlilerinin görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlardan dolayı yargılanmasına karar verme ve bazı durumlarda bu yargılamayı doğrudan yürütme yetkisi de vardır. Bazı hukuk sistemlerinde yasama organı aynı zamanda yüksek dereceli kamu görevlilerinin atanmasına katılır.

Yasama yetkisi kural olarak başka bir organ ya da makama devredilemez. Başka bir deyişle anayasada yasayla düzenleneceği belirtilmiş olan konular başka bir organ tarafından yerine getirilemez. Ama yasama organı bu konularda birincil kuralları koymakla yetinerek ikincil kuralları yürütmenin düzenleyici işlemlerine bırakabilir.

Yasama Meclisi, Fransızca ASSEMBLÉE LÉGISLATIVE, Fransız Devrimi sırasında bir süre ve İkinci Cumhuriyet sırasında Fransa'yı yöneten ulusal meclis. İlk Yasama Meclisi Eylül 1791'de oluşturuldu ve 1 Ocak 1791-20 Eylül 1792 arasında görev yaptı. 20 Eylül 1792'de Yasama Meclisi'nin yerini alan Konvansiyon'un ilk işi monarşiye son vererek (21 Eylül) cumhuriyet ilan etmek (22 Eylül) oldu. İkinci Cumhuriyet sırasında, 28 Mayıs 1849'da toplanan ikinci Yasama Meclisi, Louis-Napoléon Bonaparte tarafından dağıtıldığı 2 Aralık 1851'e değin çalışmalarını sürdürdü. Louis-Napoléon'un Yasama Meclisi'ni kapattıktan bir yıl sonra kendisini III. Napoléon adıyla imparator ilan etmesiyle Fransa'da İkinci Cumhuriyet yönetimi sona erdi.

Yasawa Adaları, Fiji'nin Batı yönetim bölümünde yaklaşık 20 volkanik adadan oluşan zincir. Büyük Okyanusun güney kesiminde, Fiji'nin ana adası olan Viti Levu'nun kuzeybatısında yer alır. İngiliz kaptan William Bligh'ın 1789'da gördüğü adaların toplam yüzölçümü 135 km²'dir. Adaların en önemlileri Naviti ve Yasawa'dır. Adalardan denizyoluyla kolayca ulaşılan Nadi'deki (Viti Levu) havalimanı sayesinde yöre 1970'lerde turistlerin ilgisini çekmeye başladı. Nüfusun neredeyse tamamı Melanezyalıdır. Nüfus (1986) 5.333.

yasemin (*Jasminum*), zeytingiller (*Oleaceae*) familyasından, 300 kadar tropik ve astropik, çalımsı bitki türünün oluşturduğu cins.

Kış yasemini (*Jasminum nudiflorum*)
Valerie Finnis

Hoş kokulu çiçekler açan bu çokyıllık bitkiler Kuzey Amerika dışındaki bütün kıtalarda yabani olarak yetişir.

Yasemin türlerinin çoğu tırmanıcı yapıdadır. Genellikle iki ya da daha çok sayıda yaprakçıktan oluşan bileşik yaprakları vardır, ama bazı türlerde basit yapraklara da rastlanır. Beyaz, sarı, ender olarak da pembe renkli, borumsu çiçekler açar. Meyveleri etli, iki loplu ve siyahtır.

En çok yetiştirilen yasemin türlerinden biri adi yasemindir (*J. officinale*). Anayurdu İran olan, Akdeniz kıyılarındaki ülkelerde de sıkça rastlanan bu bitki parlak yaprakları ve hoş kokulu beyaz çiçekleriyle park ve bahçeleri süsler. Yasemin çiçeklerinden parfüm sanayisinde kullanılan değerli bir uçucu yağ çıkarılır. Arap yasemini de denen ful (*J. sambac*) bitkisinin kokulu çiçeklerinden ise yasemin çayı yapılır. Çin kökenli bir tür olan kış yasemini (*J. nudiflorum*) ve İtalya yasemini (*J. humile*) süs olarak yetiştirilen, sarı çiçekli bitkilerdir.

Yasnaya Polyana, Rusya Federasyonu'nun ortabatı kesimindeki Tula yönetim biriminde (*oblast*), eskiden yazar Lev Tolstoy'un mülkü olan köy. Moskova'nın 160 km güneyinde yer alır. Adı "güneşli çayırlar" anlamına gelen köy, 1763'te Tolstoy'un dedesinin babası C. F. Volkonski tarafından satın alınmıştı. 1828'de Yasnaya Polyana'da doğan Tolstoy 1862'de evlendikten sonra köye döndü ve 48 yıl boyunca orada yaşadı. Yasnaya Polyana, Tolstoy'un Hıristiyan anarşizmine yönelmesinden sonra onun görüşlerini benimseyenlerin uğrak yeri oldu. 1910'da ölen Tolstoy sade döşeli evinin birkaç yüz metre ötesindeki Stari Zakaz (Yaşlı Orman) Tepesinde, üzerindeki tek işaret dokuz kavak ağacı olan bir mezara gömüldü. Tolstoy'un, 1941'de Alman işgali sırasında yağmalanan evi ve toprakları, SSCB Kültür Bakanlığı'nın koruması altına alındı. Günümüzde Tolstoy'un evi ve çevresindeki arazi Tolstoy Anısal Müzesi'ne dönüştürülmüştür. Müze yeniklasik üsluptaki Volkonski Malikânesi, uşak evi, at arabalarına ayrılmış bir yapı ve Voronka Irmağına kadar uzanan bir park ile Tolstoy'un içinde 22 bin kitaplık bir kütüphanesi bulunan evinden oluşur. Tolstoy'un 1850'lerin sonlarında köylüler için açtığı okul edebiyat müzesine dönüştürülmüştür. Nüfus (1980'lerin başı) 10.000'den az.

Yassıada *bak.* Adalar

Yassıada Yargılamaları, 27 Mayıs Hareketi'nden(*) (1960) sonra iktidardan uzaklaştırılan Demokrat Parti (DP) yönetiminin özel bir mahkemede yargılandığı davalar dizisi. Yargılamalar konusundaki tartışmalar günümüzde de sürmektedir.

27 Mayıs hareketinden sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'le birlikte tutuklananlar Marmara Denizindeki Yassıada'ya yerleştirildi. 12 Haziran 1960'ta kabul edilen bir yasayla DP yöneticilerinin ve bunların suçlarına katılanların yargılanması amacıyla Yüksek Adalet Divanı'nın kurulması kararlaştırıldı. Sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve Yüksek Adalet Divanı'na verilmelerinin gerekip gerekmediğine karar vermek üzere de Yüksek Soruşturma Kurulu oluşturuldu. Yüksek Adalet Divanı'nın kararları kesin olacak, ama ölüm cezalarının infazı Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) onayına bağlı olacaktı. 6 Ekim 1960'ta MBK'nın kararıyla Yüksek Adalet Divanı başkanlığına Yargıtay 1. Ceza Dairesi başkanı Salim Başol, Yüksek Adalet Divanı başsavcılığına da Yüksek Soruşturma Kurulu üyesi Altay Ömer Egesel getirildi.

Yassıada Yargılamaları'na 14 Ekim 1960'ta başlandı. Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, eski Başbakan Adnan Menderes, son Bakanlar Kurulu üyeleri ile milletvekilleri, eski Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un da aralarında bulunduğu pek çok sanık, anayasayı ihlal ve öteki suçlardan yargılandılar. 15 Eylül 1961'de mahkeme kararları açıklandı. Celal Bayar, Adnan Menderes, TBMM eski başkanı Refik Koraltan, eski dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu, eski maliye bakanı Hasan Polatkan başta olmak üzere 15 sanık ölüm cezasına, 402 sanık ömür boyu hapse ya da başka ağır hapis cezalarına çarptırıldı. 135 sanık aklanırken beş sanığın da davası düştü. MBK yalnızca üç ölüm cezasını onayladı ve Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan İmralı Adasında idam edildiler. Bayar'ın cezası, yaşının ileri olması nedeniyle ömür boyu hapse çevrildi.

Mahkûm olan öteki sanıklar daha sonra çıkan af yasalarıyla ceza sürelerini tamamlamadan serbest bırakıldılar. 1970'lerin ikinci yarısında da siyasal haklarına yeniden kavuştular. Eylül 1990'da Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun cenazeleri İmralı'daki yerlerinden alınarak İstanbul'da yapılan anıtmezara devlet töreniyle nakledildi.

yassıbalıklar (*Pleuronectiformes*), bakışımsız yapısı nedeniyle öbür balıklardan ayrılan, yassı ve oval biçimli 600 kadar türün oluşturduğu kemiklibalıklar takımı. Dilbalıkları, kalkanbalıkları ve pisibalıkları bu takımın en tanınmış üyeleridir.

Yassıbalıklar genellikle tropik ve ılıman bölge denizlerinde bulunur. Bazı türler Kuzey Kutup Bölgesi'ne kadar yayılmıştır. Çoğu denizde, kıta sahanlığı boyunca uzanan orta derinlikteki suların dibinde yaşar. Bazıları yaşamının bir bölümünü ya da tümünü tatlı sularda geçirir. Etçil olan bu balıklar kısmen kuma ya da çamura gömülü olarak avlarını bekler. Uzunlukları türlere göre büyük bir çeşitlilik gösterir. En küçüklerinin uzunluğu 10 cm dolayındadır. Ama Atlantik halibutu (*Hippoglossus hippoglossus*) yaklaşık 2 m uzunluğa ve 325 kg ağırlığa ulaşabilir.

Gözlerin başın aynı yanında yer alması, yassıbalıkların en dikkat çeken özelliğini oluşturur. Yumurtadan yeni çıkan larvalarda başın her iki yanında birer göz vardır. Çok geçmeden larva dibe inince gözlerden biri başın öbür yanına göç eder. Bu yer değiştirme olayını kafatasındaki bakışımsız kemik oluşumu izler. Balığın dibe yatan gözsüz yanı genellikle pigmentsiz olduğundan beyaz, gözlü yanı ise değişik renk ve desenlerle bezelidir. Kalkanbalıkları ve dilbalıklarında, baştan kuyruk yüzgecine kadar uzanan bir sırt yüzgeci bulunur. Çoğunun anüs yüzgeci de başın hemen altında yer alan karın yüzgecinin gerisindeki anüsten kuyruk yüzgecine kadar uzanır. Dilbalıkları ve yakın akrabaları olan *Cynoglossidae* familyasının erişkin üyelerinde göğüs yüzgeçleri körelmiş ya da tümüyle yok olmuştur. Gözleri sol yanda bulunan ve sağ karın yüzgecinden yoksun olmasıyla dikkat çeken *Cynoglossidae* üyelerinde sırt, anüs ve kuyruk yüzgeçleri gövdeyi kesintisiz olarak çevreleyecek biçimde birleşmiştir.

Yassıbalıkların *Scophthalmus* cinsinden kalkanbalığı
Jacques Six

Yassıbalıklar yumurtalarını genellikle kıyıya yakın sulara döker. Yumurta verimleri çok yüksektir. Bir dişinin döktüğü yumurta sayısı birkaç milyonu bulabilir. Ama larva evresindeki ölüm oranı da son derece yüksektir. Önemli familyalarından *Scophthalmidae* 10, *Bothidae* 200 kadar tür içerir. Bazen tek familya altında toplanan bu iki grubun üyeleri kalkanbalıkları olarak tanınır. Pisibalıklarının yer aldığı *Pleuronectidae* ise yaklaşık 100 türden oluşur. Bu takımının türleri ya da grupları için *bak.* dilbalığı; halibut; kalkanbalığı; Limanda; pisibalığı.

yassıbaş kedi (*Felis planiceps*), *Felidae* (kedigiller) familyasından Malakka Yarımadası, Sumatra ve Borneo'yu kapsayan sınırlı dağılımı içinde son derece az bulunan memeli türü. Kedigillerin en küçük üyelerinden biri olan bu türün erişkin uzunluğu 15-20 cm'lık kuyruğu dışında 40-60 cm, ağırlığı 1,5-2,5 kg, postu üst bölümlerinde kırmızımsı, alt bölümlerinde beyaz üstüne kırmızı beneklidir. Gözlerinin çevresinde beyaz lekeler bulunur. *Felidae* üyeleri arasında yassıbaş kediden başka önemli ölçüde bitkiyle beslendiği bilinen bir tür yoktur. Özellikle meyveleri ve tatlıpatates gibi bitkisel maddeleri yer. Geceleri dolaştığı akarsulardan balık ve kurbağa avladığı gözlenen bu kediye ilişkin eldeki bilgiler çok azdır.

Yassıçimen Savaşı, Anadolu Selçuklu sultanı I. Keykubad ile Harezmşahlar hü-

kümdarı Celaleddin arasında yapılan savaş (10 Ağustos 1230).

Celaleddin Harezmşah'ın Anadolu Selçuklu tahtında hak iddia eden Cihanşah'ı korumasına alması, I. Keykubad ile ilişkilerinin bozulmasına yol açtı. Harezmşah Mayıs 1230'da Eyyubilerin elindeki Ahlat'ı kuşatınca, I. Keykubad ona elçi göndererek ilişkilerinin yeniden düzeltilmesini istediyse de olumlu yanıt alamadı. Bunun üzerine Eyyubi melikleri el-Kâmil ve el-Eşref'le ittifak kurdu ve bu arada Ahlat'ı ele geçirmiş olan Celaleddin Harezmşah'ın üzerine yürüdü. Cihanşah'ın da yer aldığı Celaleddin Harezmşah komutasındaki ordu ile Eyyubi birliklerinden destek alan I. Keykubad komutasındaki Anadolu Selçuklu ordusu Erzincan yakınlarındaki Yassıçimen'de karşılaştı. Anadolu Selçuklu ordusu savaşın başlarında üstünlüğü yitirdiyse de, kısa sürede toparlanarak Harezm ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Celaleddin Harezmşah Azerbaycan'a kaçtı. Cihanşah da teslim oldu. Ahlat'ı el-Eşref'e bırakan I. Keykubad, Erzurum'a kadar ilerleyerek kenti aldı. Savaşın hemen ardından Moğollar Harezm topraklarını istilaya giriştiler; Celaleddin Harezmşah'ın ölümünden sonra da tümüyle ele geçirdiler (1231).

Yassıkafalar, bugün ABD'nin Montana eyaleti içinde kalan bölgede yaşamış, Seliş dili konuşan Kuzey Amerika Yerlileri. Bitterroot Sıradağlarının doruğundan Kayalık Dağların Kıta Bölümüne kadar uzanan topraklarının merkezi Columbia Irmağının kolu olan Clark Fork Irmağının yukarı çığrıydı. Kendi dillerindeki adları olan Selişler(*), eskiden yalnızca Yassıkafalar için kullanılırken sonradan Seliş dil öbeğine bağlı bir dil konuşan bütün kabileleri belirtmek için kullanılmıştır.

Yassıkafalar, Kayalık Dağların hemen doğusundaki Ovalar Bölgesi Yerlilerinin özelliklerinin çoğunu benimsemişlerdi. Çok sayıda at edinirler, her yıl sonbaharda Büyük Ovalarda bizon avına çıkarlar ve Ovalar Bölgesi kabileleriyle savaşırlardı. Bu etkinlikleri nedeniyle, Yayla kültür bölgesine özgü gevşek topluluklar biçiminde değil, Ovalar Bölgesi Yerlilerininkine benzer, oldukça gelişmiş bir şeflik ve kabile düzeninde örgütlenmişlerdi. Büyük Ovalarda yaşayan Yerlilerin kullandıkları çadırlar (*tepee*) en yaygın barınak türüydü; gene de Yayla kültür bölgesine özgü, A biçimli, hasır kaplı barınaklar da bulunurdu. Batıdaki Yassıkafalar kanolarını ağaç kabuğundan yaparlarken, doğudakiler yalnızca Büyük Ovalarda kullanılana benzer, bizon derisi kaplı kanolar (*bullboat*) kullanırlardı.

Yassıkafaların dinsel inançları, görüntüler aracılığıyla iletişim kurulan koruyucu ruhlara dayanırdı; dost ruhların, koruduğu kişilere sağlık ve başarı, başkalarına da hastalık ve felaket getireceğine inanılırdı. Ayrıca, hastaları iyileştirmekten sorumlu şamanlar etkinlik gösterirdi.

Yassıkafalar 1872'den bu yana temelde Montana'daki Flathead Gölü kıyısında bir yerleştirme kampında yaşamaktadır.

yassısolucanlar (*Platyhelminthes*), yaklaşık 13 bin türü tanımlanmış olan omurgasızlar filumu. Vücudu iki yanlı bakışım gösteren bu filum üyeleri solunum, iskelet ve dolaşım sistemlerinden yoksundur. Serbest ya da asalak olarak yeryüzünün hemen her yerinde (tatlı ve tuzlu sular, özellikle sıcak bölgelerdeki nemli kara ortamları) yaşarlar. Genellikle asalak yassısolucanların erişkinleri türlere göre değişen belirli bir omurgalı konağa bağımlıdır. Larva evresinde omurgalıların yanı sıra yumuşakçalar, eklembacaklılar (örn. yengeç) ve halkalısolucanlarda (örn. denizsolucanları) bulunabilirler.

Yassısolucanlar beş sınıftan oluşur: *Trematoda* (yapraksolucanlar), *Cestoda* (şeritler), *Turbellaria* (planaryalar vb), *Monogenea* ve *Aspidocotylea* (ya da *Aspidobothria*). *Turbellaria* dışında bütün sınıfların üyeleri yaşamları boyunca ya da yaşamlarının bir bölümünde asalaktır. *Monogenea* üyeleri özellikle balıkların solungaçlarında, *Aspidocotylea* üyeleri omurgalılar (özellikle kaplumbağa ve balık), yumuşakçalar ve kabukluların üstünde bulunur. Uzunlukları *Turbellaria*'da genellikle 0,5 cm'den az ve bazen çıplak gözle görülmeyecek ölçüde; yapraksolucanlarda genellikle 1 mm'nin altından 1 cm'ye kadar; şeritlerde en az yaklaşık 1 mm, ama bazen 15 m'nin üstünde; *Monogenea*'da 0,5-30 mm arasında ve *Aspidocotylea*'da birkaç milimetreden başlayarak 10 cm'ye kadardır.

Yassısolucanların çoğu şerit ya da yaprak biçiminde yassılaşmıştır. Birçoğunda belirgin bir baş bölümüne rastlanmaz. Ama serbest yaşayan çoğu türün ön ucu (baş) ilkel birer göz olan iki pigment beneğiyle ayırt edilebilir. Şeritlerde baş bölümü genellikle kıllar ve tutunmaya yarayan öbür yapılarla donandığından belirgindir. Gövde ise üremek için gerekli eşey organlarının tümünü kapsayan birimlerden oluşur.

Vücut örtüsünün yapısı ve işlevi serbest yaşayan ve asalak türler arasında önemli ölçüde değişir. Serbest yaşayan türlerde vücudu, kirpikli hücre katmanından oluşan bir üstderi örter. Asalak türlerde ise yaşama biçimlerine uygun dikkat çekici farklılaşmalar gösterir. Bu yassısolucanların vücut örtüsü geleneksel bakış açısına göre salgıyla ortaya çıkan hücresiz bir katman olarak tanımlanmışsa da günümüzde hücre çeperleriyle birbirinden ayrılmamış hücrelerden kurulu, metabolizma etkinliği gösteren bir yapı olduğu anlaşılmıştır.

Yassısolucanların vücut boşluğu yoktur. Organlar arasındaki boşluğu süngersi bağdoku (mezenkima) doldurur. Sinir sisteminin ana gangliyonları (sinir düğümü) başlıca duyu organlarıyla birlikte ön uçta yer alır. Genellikle yassısolucanların ilkel beyni, yanlarda uzanan enine bağlantılarla merdivensi bir yapı kazanmış boyuna sinir kordonlarıyla bağlantılı çift loplu bir doku kütlesidir. Duyu alıcıları tüm gruplarda bulunur. Ayrıca vücutlarında iyi gelişmiş bir kas ağı vardır.

Yapraksolucanların sindirim sistemindeki bir ucu kapalı, öbür ucu ağız yoluyla dışarı açılan bağırsak ya basit bir kese biçiminde ya da ikiye dallanmıştır. Genellikle ağız ve bağırsak arasında salgı bezlerinin açıldığı yutak ve yemek borusu bulunur. Sindirim sistemi *Turbellaria* üyelerinin çoğunda ağız, yutak ve bağırsaktan oluşur. Ama *Acoela* takımında yalnız ağız vardır. Besinler ağızdan doğruca bağdokusuna geçer ve buradaki hücreler tarafından sorulur. Şeritlerin sindirim sistemi yoktur. Yassısolucanların boşaltım işlevini protonefridyumlar üstlenmiştir. Bu organların dallanmış kanalları alev hücresi (solenosit) denen sürekli hareketli kirpiklere sahip özelleşmiş hücrelerle sonlanır. Serbest yaşayan türler büyük ölçüde etçildir ve avlarını yakalamaya uyarlanmıştır. Çoğu halkalısolucanlar, eklembacaklılar, yumuşakçalar gibi kendilerinden çok daha iri canlılarla beslenebilir. Beslenmek için kaslı bir organ olan yutağın ağızdan dışarı doğru uzatılması yaygın biçimde görülür.

Turbellaria sınıfının *Prosthecerasus* cinsinden yassısolucan
Jacques Six

Pek azı dışında yassısolucanlar işlevsel erkek ve dişi üreme organlarını birlikte taşıyan erdişi hayvanlardır. Üreme organları genellikle karmaşıktır. Bu yassısolucanlarda çok sayıda erbezi, bir ya da iki yumurtalık bulunur. Yumurta sarısı bezlerinin ayrı yapılar halinde gelişmesi özellikle dikkat çekicidir. Döllenme ayrı bireyler arasında da gerçekleşmekle birlikte, kendini dölleme yoluyla üremenin daha yaygın olduğu sanılmaktadır. Bazı serbest yaşayan türlerde bir çeşit çiftleşme sonucu döllenme gerçekleşir. Türdeşlerden biri kamışıyla öbürünün üstderisini delerek spermasını dokularına aktarır. Bazı türler ise eşeysiz olarak ürer.

Serbest yaşayan türlerin yaşam çevrimi oldukça basittir. Yumurtalar tek tek ya da toplu halde bırakılır. Kısa bir süre sonra yumurtalardan çıkan larvalar beslenmeye başlar ve gelişerek erişkinlere dönüşür. Yaşam çevrimi asalak türlerde çok karmaşıktır. Genellikle arakonaklarda birkaç larva evresinden geçmek zorundadırlar.

Turbellaria üyeleri ve şeritler dokularını önemli ölçüde yenileyebilir. Bu yetenek eşeysiz üreyebilen türlerde en üst düzeye ulaşmıştır. Bazı planaryalar çok küçük parçalarından kendilerini bütünleyebilir. Asalak solucanlarda yenilenme ender görülmekle birlikte, şeritler baş ve boyun bölgelerinden gövdelerini oluşturabilmektedir. Bu özellik nedeniyle insanın bağırsak duvarına yapışmış bir şeritten kurtulması zordur. Başı düşmeyen şeritler, kopan gövde parçalarını sürekli yenileyebilir.

Yassısolucanların birçok türü insan ve evcil hayvanlarda asalak yaşayarak tehlikeli hastalıklara ya da ekonomik zararlara yol açar. Etlerin etkin biçimde ve sürekli olarak denetlendiği ülkelerde şeritlerin insana bulaşması önemli ölçüde engellenmiştir. Bazı yassısolucanlar larva evresinde konakları için çok tehlikeli olabilir. Delibaş şeridinin (*Multiceps multiceps*) larvası genellikle koyunların beynine yerleşerek körlük, felç, halsizlik, en çok da kendi çevresinde dönme gibi belirtilerle ortaya çıkan delibaş adlı hastalığa yol açar. *Echinococcus* cinsinden şeritlerin larvaları bulaştığı memelilerin çeşitli bölgelerinde sıvı dolu kesecikler oluşturur. Bu keselerde yeni şeritleri geliştirebilecek birçok hücre vardır. Kist hidatik denen bu kesecikler insanın karaciğer, beyin ya da akciğerlerinde ortaya çıkarsa genellikle ölüme yol açar. Yassısolucanların konak olarak insanı seçen 40'a yakın türü bilinmektedir. Büyük karaciğer kelebeği (*Fasciola hepatica*) ve küçük karaciğer kelebeği (*Dicrocoelium dendriticum*) gibi türler evcil hayvanlarda büyük zararlara yol açar. *Schistosoma* cinsinden üç tür insanda ve öbür memelilerde görülen tehlikeli hastalıklardan şistozomiyaza neden olur. *Monogenea* üyeleri ise akvaryum balıklarında görülen yaygın zararlılar arasındadır.

yastık kesim *bak.* basamaklı kesim

Yasuda Yukihiko, asıl adı YASUDA ŞINZABURO (d. 16 Şubat 1884, Nihonbaşi, Tokyo - ö. 29 Nisan 1978, Oiso, Kanagava, Japonya), tarihsel kişilikleri Japon resim geleneği

doğrultusunda, ama psikolojik boyutlar da katarak canlandırmasıyla tanınan ressam.

Kısa bir süre Tokyo Güzel Sanatlar Akademisi'nde Kobori Tomone'nin öğrencisi oldu. Bazı genç sanatçılarla birlikte Kocikai adlı bir çalışma grubunu kurmak üzere 1901'de okulu bıraktı. Genç yaşta vereme yakalandı. 1914'te Japon Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi ve bu kurumun en önemli adlarından biri oldu. 1944-51 arasında Tokyo Üniversitesi'nde ders verdi. 1948'de Kültürel Liyakat Nişanı'yla (Bunka Kunşo) onurlandırıldı ve Japon Sanat Akademisi'ne seçildi.

Yasuda *Yamato-e* (Japon Resmi) geleneğiğe dayandırdığı tekniğiyle zarif çizgili, yumuşak ve tatlı renkli resimler yapmıştır. Tarihsel konulu resimleri Japon tarihi konusundaki derin bilgisini yansıtır. "Düşler Salonu" (1912), "Kraliçe'nin Tehlikeden Kurtulması İçin Dua" (1914) ve "Kise Irmağında Kamp" (1941) en önemli resimleridir.

Yasuda Zenciro (d. 25 Kasım 1838, Toyama, Etçû - ö. 28 Eylül 1921, Oiso, Japonya), Japon sanayici ve işadamı. II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin ülke ekonomisine yön veren dört sanayi ve finans kuruluşunun en büyüğü olan Yasuda *zaibatsu*'sunun (şirketler topluluğu) kurucusudur.

Orta halli bir alleden geliyordu. Evden kaçıp Tokyo'ya gitti. Orada bir süre tezgâhtar olarak çalıştıktan sonra borsa komisyonculuğuna başladı. Bu yolla büyük bir servet edinerek yeni kurulan Meici yönetimine (1868-1912) önemli miktarlarda borç verdi. Dev bir bankacılık imparatorluğu kurduktan sonra sanayi alanına el attı; başta demiryolu ve denizcilik şirketleri olmak üzere çeşitli kuruluşları satın aldı.

Yaşlılık yıllarında Japonya'nın önde gelen hayırseverleri arasında yer alan Yasuda güzel sanatlar ve eğitim alanında pek çok projeye gelir sağladı. Kendisini ticaret dünyasının hükümet üzerindeki yozlaştırıcı etkisinin simgesi olarak gören sağcı bir genç tarafından öldürüldü.

Yasui Sotaro (d. 17 Mayıs 1888, Kyoto - ö. 10 Aralık 1959, Tokyo, Japonya), Batı tarzında çalışmış, ustalıklı çizimleri ve portreleriyle ünlü Japon ressam.

1904'te Şogoin Batı Sanatı Enstitüsü'nde (sonradan Batı Japonya Güzel Sanatlar Akademisi) resim öğrenimine başladı; enstitünün kurucusu Asai Çhu'nun öğrencisi oldu. 1907'de Fransa'ya gitti 1914'e değin orada yaşadı. Arada başka Avrupa ülkelerine de kısa geziler yaptı. Özellikle Gustave Courbet ve Paul Cézanne'ın yapıtlarından etkilendi. Japonya'ya dönünce açtığı sergi çok beğenildi. Yasui zamanla Fransız ustaların etkisinden kurtuldu ve kendine özgü bir üslup geliştirdi. Üslubunun temel özellikleri özenli taslak çalışmalarına dayanması ve başta portre çalışmalarında olmak üzere, sık sık dekoratif kompozisyonlar kullanmasıydı. En önemli yapıtları "Ayaklarını Yıkayan Çıplak Kadın" (1913), "Yelpazeli Kadın" (1929), "Seul" (1938) ve "Atölyede" (1951) adlı resimleridir.

Yaş *bak.* Iaşi

Yaş Antlaşması, 1787-91 Osmanlı Rus Savaşı sonunda Boğdan'daki (Moldavya) Yaş (bugün Iaşi) kentinde imzalanan antlaşma (9 Ocak 1792). Rusya'nın Karadeniz'deki ağırlığını artırmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Osmanlı Devleti, İngiltere ve Prusya'nın da etkisiyle Kırım'ı kurtarmak amacıyla 1787'de Rusya'ya savaş açtı. Ama Avusturya'nın da savaşa girmesiyle iki cephede birden çarpışmak zorunda kalınca büyük güçlüklerle karşılaştı, her iki cephede art arda yenilgilere uğradı. Osmanlı ordularının Tuna cephesinde Ruslar karşısındaki yenilgileri Avusturya'nın Ziştovi (Sviştov) Antlaşması'yla (Ağustos 1791) savaştan çekilmesinden sonra da sürdü. Kılya (Kilija), Tolçu (Tulcea), İsakça (Isaccea) ve İsmail (İzmail) ile Kafkasya'daki Kuban ve Anapa Rusların eline geçti.

Osmanlı topraklarını Rusya ile Avusturya arasında paylaştırmayı ve İstanbul'da Bizans İmparatorluğu'nu canlandırmayı planlayan Rus imparatoriçesi II. Yekaterina (Büyük), Avusturya'nın savaştan çekilmesi ve Balkan Hıristiyanlarından da örgütlü, kitlesel bir destek gelmemesi nedeniyle amacına ulaşamadı. Osmanlıların ateşkes istemesi üzerine iki devlet arasında Yaş Antlaşması imzalandı. Daha önce imzalanmış Küçük Kaynarca Antlaşması'nın (1774) yeniden onaylandığı bu antlaşmayla Rus sınırı Özi (Oçakov) Kalesi'ni de içine alacak biçimde Dinyester Irmağına kadar genişletildi; Besarabya, Boğdan ve Eflâk da Osmanlılara geri verildi.

yaş belirleme *bak.* tarihleme

yaş gaz, kaynağında gaz ya da hem sıvı hem gaz halinde bulunabilen ve önemli ölçüde propan ve bütan gibi etandan daha ağır ve yüzeye çıktığında yoğunlaşabilen bileşikler içeren doğal hidrokarbon karışımı. Bu tür gazlar, toplam gazın hacmindeki yoğunlaşabilen madde hacmi ya da ağırlığıyla belirlenir. Bu özellik çoğunlukla 15°C'de ve 750 mm cıva basıncında hesaplanır. 1 m³'ünde 40 litreden çok yoğunlaşabilir madde içeren gazlar yaş gaz olarak tanımlanır. Yoğunlaşabilen hidrokarbonlar geri kazanılabilir. Örneğin bunlardan propan, sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG) adı altında satılır, daha ağır olanlarından ise benzin üretilir.

yaş kollodyum işlemi, KOLLODYUM İŞLEMİ olarak da bilinir, İngiliz mucit Frederick Scott Archer'ın 1851'de geliştirdiği ilk fotoğrafçılık tekniklerinden biri. Archer kollodyum (selüloz nitrat) çözeltisine çözünür iyodür eklemiş ve bir cam levhayı bu karışımla sıvamıştı. Karanlık odada levha gümüş nitrat çözeltisine daldırılıyor, böylece yüzeyde gümüş iyodür oluşturuluyordu. Levha daha sonra henüz yaş haldeyken kamerada pozlanıyor, üzerine pirogallik asit dökülerek banyo ediliyor ve güçlü bir sodyum tiosülfat çözeltisiyle görüntü sabitleniyordu (işlemde sodyum tiosülfatın yerini sonraları potasyum siyanür aldı). Banyo işleminin hızla yapılması gerekiyordu, çünkü kollodyum katmanı sertleştikten sonra su işlemez ve çözeltilere geçirimsiz duruma geliyordu. Daha sonra bu tekniğin yerini jelatin işlemi(*) aldı.

yaş kümesi, toplum bilimlerinde, bir topluluğun yakın yaşlardaki her erkek (ya da kadın) üyesinin katılımıyla oluşan örgütlenme birimi. Bu biçimde örgütlenmiş topluluklarda birey doğduğunda ya da belli bir yaşa geldiğinde belli bir yaş kümesine katılır ve ayrı toplumsal statülerdeki bir dizi aşamadan geçer. Bu sıralı aşamaların her biri yaş katmanı olarak bilinir.

Sudan'ın güneyinde yaşayan Nuerlerde yalnızca erkekler arasında kurulan yaş kümeleri bir toplumsal katmanlaşma sistemiydi. Aynı yaş kümesinin üyeleri eşit sayılır, üst yaş kümesinin üyelerine saygı gösterir ve itaat ederdi. Kümeler yaklaşık 10'ar yıllık aralarla oluşturulur, erkekliğe geçiş töreniyle bir kümeye alınan kişi ömrünün sonuna değin aynı kümede kalırdı. Toplumda yükselme üst kümelerin üyelerinin ölmesine, yani zamana bağlıydı. Her yaş kümesi için kesin olarak belirlenmiş eylem biçimleri yoktu. Bazı kabile toplumlarında ise farklı aşamalardaki kümelere farklı işler yüklenir ve yaş katmanı sistemi askeri eğitim ve örgütlenmenin temelini oluştururdu. Kenya'nın Nandi kabilesinde erkeklerin toplandığı yedi yaş kümesinden ikisi çocuklara, biri savaşçılara, dördü de yaşlılara ayrılmıştı. Savaş ve kabile yönetiminden sorumlu olan savaşçılar kümesi yaklaşık 15 yıl bu konumda kalırdı. Kuzey Amerika Ova Yerlilerinden Atsinalar, Arapaholar, Mandanalar, Hidatsalar ve Karaayaklar arasında yaş katmanı temelinde örgütlenmiş törensel topluluklar vardı. Öteki Ova Yerlilerinde görülmeyen bu uygulama bir görüşe göre ekonomik eşitsizliğin ve gelişmiş bir işbölümünün yokluğundan da kaynaklanıyordu. Çok sayıda atın bulunduğu ve sahip olunan varlıkların kişisel zenginliği ve statüyü belirlediği Crow Yerlilerinden farklı olarak, bu beş kabilede toplumsal katmanlaşma yaş katmanı sistemine dayanıyordu.

Yaş kümesi kavramı kabile toplumları ile öteki toplum biçimleri arasındaki farklılıkların değerlendirilmesi açısından önemlidir. Örneğin modern toplumlarda yaş farkları özellikle gençlik hareketlerinde önemli sayılmakla birlikte, toplum kesin tanımlı yaş kümelerine ve katmanlarına ayrılmaz. Dolayısıyla daha çok cinsiyet ve yaş gruplarına dayanan toplumsal sınıflandırmanın toplumsal gelişmenin ilk dönemlerine özgü olduğu söylenebilir. İşbölümünün gelişmesi ve ekonomik eşitsizliğin artmasıyla "doğal" ayrımların başlangıçtaki önemini yitirdiği görülmektedir.

yaş topraklar, kötü akaçlanma nedeniyle suya doymuş durumda bulunan ve üzerinde hemen her zaman ya da uzunca bir süre su bulunan ekosistem. Yaş topraklar genellikle toprak ve bitki türlerine göre turbalık, ağaçlı ve otlu bataklıklar olarak sınıflandırılır. *Ayrıca bak.* bataklık; turbalık.

yaş-yaygınlık kuramı, antropolojide, kültürel özelliklerin (ya da öğelerin) yaşının geniş bir coğrafi alandaki yayılımları incelenerek belirlenebileceği yolundaki görüş. Geniş bir alana yayılmış özelliklerin, daha dar bir alanda görünenlerden eski olacağı varsayımına dayanır. Buna göre kültür öğeleri bir merkezden dışa doğru yayılır; uzak bölgelerde bulunanlar merkezden görece eski bir tarihte ayrılmış kabul edilir ve merkezin başlangıç döneminin temsilcisi sayılır.

Yaş-yaygınlık kuramının birçok sorunlu yanı vardır. Yayılma belli bir doğrultuda daha hızlı olabilir. Kültür öğelerinin uğradığı değişimler, çıkış noktasını belirlemeyi güçleştirebilir. Nüfus hareketleri de kültür yayılmasını etkileyebilir. Bazı öğeler, doğal çevrenin baskısıyla görece büyük ölçüde uyarlanabilir. Dolayısıyla bu kuram ancak sınırlı ve tarihsel bütünlük gösteren bir alanda kesin değil, olası tarihsel gelişmeyi belirlemekte kullanılabilir. Gerçekten de tarihsel verinin bulunduğu birçok durumda yaş-yaygınlık kuramının geçersizliği görülmüştür.

yaşam, maddesel varlıkların metabolizma, büyüme, üreme gibi belirli işlevsel etkinlikleri yerine getirip çevreye yanıt ve uyum göstermesi durumu. En önemli yaşam göstergelerinden biri organik moleküllerin dönüşerek ve belirli bir düzen içinde bir araya gelerek protoplazma, hücre, organ ve canlıyı oluşturmasıdır.

Yaşayan bir sistemde sistemin içerdiği maddelerin bir bölümünün, özellikle protoplazmanın gelişip yıkılması sürecinde çevredekilerle yer değiştirmesi metabolizma

olarak adlandırılır. Büyüme protoplazmanın bireşimlenme hızının yıkım hızından daha fazla olması sonucunda canlının boyutlarının artmasıdır. Yaşamın en çarpıcı özelliklerinden biri olan üremenin en basit biçimi tek bir hücrenin bölünerek iki hücre haline gelmesidir. Bu süreç gen olarak adlandırılan ve nükleik asitlerden oluşan iri moleküllerin içerdiği kalıtsal bilgi tarafından denetlenir. Canlının çeşitli özelliklerini belirleyen bilgi genlerin kendi aralarında çoğalmasıyla daha sonraki kuşaklara geçirilir. Çevreye yanıt ve uyum gösterme canlının çevredeki değişiklikler karşısında değişebilme yeteneğini gösterir; bu iki özellik canlılardaki kalıtsal özelliklerin uzun zaman boyunca evrimleşmesini sağlayan doğal seçme sürecinin belirleyicilerindendir.

Yeryüzünde ortaya çıktığı bilinen ilk yaşam biçimleri prokaryot bakteriler ile maviyeşil alglerdir. Transvaal'de bulunan bakteri ve alg fosillerinin 3,1 milyar yıllık olduğu sanılır. Yaşamın kökeni üzerine ortaya atılan varsayımlar arasında yaşamın tanrısal bir varlık tarafından cansız maddeden oluşturulduğunu ileri sürenler olduğu kadar Yer'i de yaşamın bir dizi kimyasal tepkime sonucunda ortaya çıktığını ortaya koyan kuramlar da vardır. Son yıllarda laboratuvarlarda yürütülen bir dizi deneyin de desteklediği bu kurama göre, Yer'in ilk zamanlarında atmosferde bol miktarda bulunan metan, amonyak ve su buharı gibi inorganik bileşikler atmosferdeki elektrik deşarjları ve morötesi ışınımdan kaynaklanan enerjinin etkisiyle basit organik moleküllere dönüşmüştür. Ortaya çıkan basit aminoasitlerin nasıl çok daha düzenli ve kendi kendini çoğaltan sistemler haline geldiği ise henüz bilinmemektedir.

yaşam çevrimi, türdeş canlılarda, bir gelişme evresinden başlayarak sonraki kuşak ya da kuşaklarda aynı evreye ulaşılana değin geçen süreçte ortaya çıkan değişiklikler.

Bakteriler gibi basit yapılı canlılarda yaşam çevrimi tek bir kuşak içinde canlının ikiye bölünüp yeni canlıların oluşmasıyla tamamlanır. Yaşam çevrimi üstün yapılı hayvanlarda da tek bir kuşağı kapsar; erkek ve dişi eşey hücrelerinin (gamet) birleşmesiyle oluşan canlı gelişip olgunlaşarak üreyebilecek hale gelir. Bu evrede oluşan gametlerin döllenmesiyle yeni bir yaşam çevrimi başlar.

Bitkilerin çoğunda yaşam çevrimi iki ayrı kuşakta gelişen iki temel evreden oluşur. Erkek ve dişi organların geliştiği gametofit evrede üreyen gametlerin birleşmesinden sonra sporofit evre başlar. Bu evrede çok sayıda spor oluşur. Sporların gametlere dönüşmesiyle yaşam çevrimi sona erer ve bir sonraki çevrimin gametofit evresi başlar. Algler, mantarlar, eğreltiotları ve tohumlu bitkilerde sık sık rastlanan bu yaşam çevrimi döl değişimi(*) olarak bilinir.

yaşam destek sistemi, insanın, uzun süre tek başına işlev görüp yaşayamayacağı bir ortamda (örn. uzay, sualtı) yaşamasını ve çalışmasını sağlayan mekanik aygıtların ortak adı. Yaşam destek sistemleri oksijen, besin ve su sağlama, vücut atıklarının uzaklaştırılması ve vücut sıcaklığıyla basıncının denetlenmesi gibi beden sağlığının sürdürülmesi için temel önemi olan öğelerin bir bölümünü ya da tümünü sağlar. Yaşam destek sistemleri yalnız yaşanmayacak ortamlarda yaşayabilmeyi sağlamak üzere değil, bu koşullar altında çalışırken ortaya çıkacak sayısız sorunun önüne geçmek üzere de tasarlanmıştır.

Yaşam destek sistemlerinin öncüsü Fransız fizyolog, mühendis ve hekim Paul Bert'tir. Bert 1870'lerde baloncular ve dağcılara havadaki oksijenin solunum için yetersiz kaldığı yüksekliklerde dışarıdan oksijen verilebileceği ilkesini ortaya koydu. Bert'ten sonra geliştirilen çeşitli yaşam destek sistemleri arasında basıncı ayarlı kamaralar, yükseklerde giden uçaklar, uzay gemileri ve denizaltılar ile sualtında giden öbür araçlar için yardımcı çevre kontrol mekanizmaları sayılabilir. Bireysel yaşam destek sistemleri arasında uzay gemisinin dışında çalışan astronotların giydiği basıncı ayarlanan giysiler ile ısıyı ayarlayan oksijen akımını ve yeniden dolaşımını sağlayan, atıkları toplayan güç kaynağı ve iletişim aracı içeren birimler, dalgıçların kullandığı sualtı solunum aygıtı ile itfaiyecilerin kullandığı koruyucu giysiler bulunur. Hastanelerde kullanılan anestezi makineleriyle erken doğan ya da hasta bebeklerin korunduğu kuvözler de yaşam destek sistemi olarak adlandırılabilir.

yaşam istatistikleri, belirli bir nüfusun büyüklük ve bileşimindeki değişimleri etkileyen yaşam olaylarının göreli sıklığını belirten sayılar. Yayınlara yansıyan hesaplamada olayın 1.000 kişide görülen sıklığı belirtilir ve buna kaba oran denir. Bazı çözümlemelerde ise daha inceltilmiş oranlar kullanılır.

En önemli yaşam istatistikleri kaba doğum ve ölüm oranlarıdır (yıl ortasındaki tahmini nüfusa göre her 1.000 kişiye düşen yıllık doğum ve ölüm sayısı). Bu iki oran arasındaki fark doğal artış (ya da eksilme) hızını verir. Doğal artış hızı doğurganlığın, sağlık koşullarının ve yaş bileşimindeki değişikliklerin sonucudur; göç oranlarıyla birlikte nüfus artış hızını verir.

Evlilik oranı 1.000 kişi başına yıllık evlilik sayısını gösterir; yaş bileşimi ve yeğlenen evlenme yaşı gibi etmenlerin yanı sıra ikinci (üçüncü vb) evliliklerden de etkilendiği için kaba bir ölçüttür. Ayrıca yasal olmayan evlilikleri yansıtmaz. Oysa yasal evlilik tanımı ülkeden ülkeye değişir. Örneğin resmî nikâh yapmadan birlikte yaşama bazı ülkelerde yasal sayılır, bazılarında sayılmaz. Boşanma ve bebek ölüm oranları da en çok yayımlanan yaşam istatistiklerindendir. Bebek ölüm oranı, belirli bir yıl içinde canlı doğan her 1.000 bebekten 12 ayı doldurmadan ölenlerin sayısıdır.

Yaşam istatistikleri bölgeler, ülkeler ve dönemler arasındaki demografik karşılaştırmalarda yaygın biçimde kullanılır. Ama genel nitelikte oldukları için, daha özel karşılaştırmaların sonuçlarını çarpıtabilecek pek çok etmeni yansıtmaz. Bu etmenlerin en önemlisi nüfusun değişken yaş bileşimidir. Örneğin, kaba doğum oranı doğurganlık konusunda tam bilgi vermez, çünkü doğurgan nüfusun toplam nüfusa oranını hesaba katmaz. Kaba ölüm oranı ise ölümlülük konusunda daha da yanıltıcı olabilir. En iyi sağlık koşullarında bile ileri yaşlarda ölüm oranı daha yüksektir; dolayısıyla yaşlıların (örn. 65+ yaş grubunun) toplam nüfusa oranının ölümlülüğe büyük etkisi vardır. *Ayrıca bak.* doğurganlık ve üreyebilirlik; ölüm oranı.

yaşam standardı, belirli bir birey ya da grubun ulaşabileceği mal ve hizmetlerin ölçüsü. Tek tek kişilerin satın aldığı ürünlerin yanı sıra, kamu tesisleri ile devletin sağladığı hizmetler gibi topluca tüketilen mal ve hizmetleri de kapsar. Bu tanımıyla yaşam standardı, gerçekte ulaşılmış olan tüketim standardı anlamına gelen kişisel ekonomik refahtan ayırt edilmelidir. Yaşam standardı bireyin doğrudan denetimi altında olmayan kamu hizmetleri ile bireylerin içinde yaşadığı ortamın niteliği gibi refah etkisi uyandıran mal ve hizmetleri de kapsadığından, harcanabilir gelirle de karıştırılmamalıdır. Bazı sosyologlara göre bir kişinin yaşam standardı (beklentileri anlamında) büyük ölçüde, kendisiyle aynı gelir düzeyindeki kişilerin tüketim kalıbının etkisi altındadır ve bu nedenle gelir düzeyi değiştikçe bireyin yaşam standardının da değişmesi beklenebilir.

Belirli bir grubun, örneğin bir ülke halkının yaşam standardından söz ederken, gerçek tüketim standartlarının ortalama değeri ile, bu ortalamanın hangi miktarlar arasında oynadığının da karşılaştırılması gerekir. Çünkü ortalama yaşam standardı zamanla yükselse bile, zenginler daha zengin, yoksullar daha yoksul oluyorsa, o grubun yaşam standardının topluca yükseldiği söylenemez. Bu nedenle de en zenginle en yoksul gruplar arasındaki ayrımın büyük olduğu ülkelerin yaşam standardını karşılaştırmak güçleşir. Gelişmiş ülkelerle daha az gelişmiş ülkelerin yaşam standartları arasındaki farklar, sosyalist ya da kapitalist olsun, gelişmiş ülkeler arasındaki farklardan daha büyüktür.

Bu genel sorunlar yanında, yaşam standardının hangi nicel göstergelerle belirleneceği konusunda da farklı ölçütler ileri sürülebilir. Gelir dışındaki göstergeler arasında, protein gibi belli besinlerin tüketimi, ortalama ömür süresi ve güvenli su kaynaklarına erişebilme olanağı gibi temel gereksinimlerin düzeyi sayılabilir. Güvenilir bir nüfus sayımı bile yapamayan yoksul ülkelerin varlığı göz önüne alınırsa, çeşitli ulusları ve yöreleri karşılaştırırken bu göstergelerin kullanılması yanıltıcı olabilir.

Yaşam standardının belirlenmesinde gerçek gelir ya da tüketimin uluslararası bir parayla (örn. ABD Doları) ölçülmesi, bir alım satım nesnesi olarak görülmeyen ve bu nedenle de geleneksel ulusal gelir hesaplarında dikkate alınmayan birçok önemli noktayı gözden kaçırmasının yanı sıra, teknik güçlükler de yaratır. Parasal değeri ölçülebilen maddelerin fiyatı da bu yöntemle çarpıtılmış olabilir. Resmî kurlara göre yapılan uluslararası yaşam standardı karşılaştırmalarıysa, özellikle döviz fiyatlarını hükümetlerin belirlediği ülkelerde çok yanıltıcı sonuçlar verebilir. Zaman boyutunda yapılan karşılaştırmalarda fiyat artışlarını da dikkate almak gerekir ve bunu belirlemek her zaman kolay olmayabilir. İki ülkede mal ve hizmetlerin fiyatı birbirinden çok farklıysa, tüketim düzeyiyle tanımlanan yaşam standardını belirlemek özellikle güçleşir.

yaşam süresi, canlının doğumuyla ölümü arasında geçen zaman. Yaşam süresi, sineklerde bir günden, bazı ağaçlarda binlerce yıla kadar değişebilirse de her türe özgü belirli bir en uzun yaşam süresi olduğu düşünülmektedir. Her canlının yaşam süresi yiyecek, barınak bulma ve iklim gibi çevre koşullarına, hastalık ve kazalar gibi fiziksel durum değişikliklerine ve kalıtsal etkenlere bağlıdır. Hücre bölünmesiyle çoğalan tekhücreli canlılarda birey bir anlamda varlığını sonsuza değin sürdürdüğünden, bireysel bir yaşam süresi kavramı tartışmalıdır.

Hayvanların çoğunda en uzun yaşam süresi yakalanan hayvanlar arasında gözlenmiştir; bu hayvanların doğadaki çeşitli tehlikelerden uzak olması doğada çok ender olarak eriştikleri yaşlara değin yaşayabilmelerine olanak sağlamaktadır. Omurgalılarda yaşam süresi keseğende bir yıldan dev kaplumbağada 177 yıla kadar değişir.

İnsanda en uzun yaşam süresi 115-150 yıl arasında hesaplanmaktadır; bunun memelilerarasında en uzun süre olduğu sanılır. Omurgasız hayvanlarda yaşam süresi genellikle daha kısadır; kimileri ancak birkaç gün yaşarsa da bazı sümüklüböcekler, kerevit ve kınkanatlıların 30 yıl kadar yaşayabildikleri görülmüştür. İnsanda ortalama yaşam süresi 1700'lerde 30 yılken, günümüzde 70 yıla çıkmıştır. En uzun yaşam süresinin kuşaklar boyunca arttığına ilişkin bir kanıt yoktur; Tarihöncesi dönemlerde çocukluk ve ergenlik döneminin tehlikelerinden kurtulan insanların günümüzdeki ortalama değerlere yakın yaşam sürelerine sahip oldukları anlaşılmıştır.

Genel olarak bitki türlerinin yaşamı sürelerinin hayvanlarınkinden daha uzun olduğu düşünülmektedir. California ve Nevada'da yetişen bazı çam ağaçlarının 4.900 yaşında olduğu, meşe ve ardıç gibi başka ağaçların 1.000 yıldan fazla yaşayabileceği bilinir. Sarmaşık gibi bazı çiçekli bitkilerin yaşam sürelerinin yüzlerce yıl olduğu, mantar miselyumlarının 400 yıl kadar yaşayabileceği, koşullar uygun oldukça mantar şapkası gibi geçici üreme organlarının ortaya çıkabileceği düşünülür. Otsu bitki türlerinin çoğu yalnız bir mevsim yaşar, çiçek ve tohum verir ve ölür; biryıllık olarak adlandırılan bu bitkilerde ortalama ve en uzun yaşam süreleri hemen hemen eşittir. Bazı otsu bitkiler ise iki mevsim yaşar; bunlarda da ortalama ve en uzun yaşam süreleri aynıdır.

yaşama hakkı, kişinin fiziksel varlığını sürdürebilmesinin güvencesini oluşturan insan hakkı. 4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesinde herkesin yaşama hakkının yasayla korunacağı, yasanın ölüm cezasını(*) öngördüğü bir suçtan dolayı mahkemece verilmiş bir cezanın yerine getirilmesi dışında hiç kimsenin kasten öldürülemeyeceği belirtilmiştir. Aynı maddeye göre öldürme olayı yasadışı şiddete karşı korunma, yasaya uygun tutuklama, tutuklu kişinin kaçmasını önleme ve bir ayaklanma ya da isyanı yasaya uygun olarak bastırma gibi durumlarda meydana gelmişse, yaşama hakkına ilişkin hükmün ihlali niteliğinde sayılmaz. 1982 Anayasası'nın 17. maddesi de bu hükme çok yakın bir düzenleme içermektedir.

yaşamöyküsü, BİYOGRAFİ olarak da bilinir, bir kişinin yaşamını konu alan edebiyat türü. Kişinin kendi yaşamını anlattığı otobiyografi de genellikle bu tür içinde değerlendirilir. Yaşamöyküsü kişisel anılara ya da araştırma sonucu edinilmiş yazılı ve sözlü malzemenin düzenlenmesine ve yorumlanmasına dayandığı için, tarihin bir dalı olarak görülebilir. Öte yanda, konu alınan kişinin bireyselliğini yaratıcı ve duygudaş bir kavrayışla aktarmaya çalıştığı için de aynı zamanda edebiyatın bir koludur. Yaşamöyküsü mantıksal çıkarsama ya da tahminlerden çok düşsel öykü ya da değerlendirmelere dayanıyorsa ya da anlatılan kişi kısmen ya da tümüyle hayali bir kişiyse, o zaman yapıt tümüyle bir edebiyat ürünü olarak değerlendirilir.

Ölen kişinin yaşamını ve yaptıklarını öven mezar yazıtları ve cenaze törenlerindeki konuşmalar, yaşamöyküsünün ilk örnekleri sayılabilir. Bunları, eldeki verilerin keyfi ya da eleştirellikten uzak bir yorumuna dayanan, söz konusu kişiyi övmek ya da okura örnek oluşturmak amacıyla yazılan yaşamöyküleri izler. Ama bu yaşamöyküleri kendi karşıtlarını da doğurmuş, kişilerin "gerçek yüzü"nü ortaya çıkarmayı amaçlayan yaşamöykülerinin yazılmasına yol açmıştır. Lytton Strachey'nin *Eminent Victorians*'ı (1918; Victoria Döneminin Önemli Simaları) bu eleştirel türün 20. yüzyılda yazılmış ünlü bir örneğidir. Her iki yaşamöyküsü türü de, kişinin davranışlarının ve karakterinin önem kazanmasına bağlı olarak eski çağlardan bu yana tarih yazımı ve hitabetin bir kolu olarak gelişmiştir. Bazı felsefi, dinsel ya da siyasal görüşler yaşamöyküleri aracılığıyla halka benimsetilmiş, Platon ve Ksenophon gibi düşünürler Sokrates'in haklılığını kanıtlamak için öğretilerinin yanı sıra yaşamına da yer vermişlerdir. Aynı şey İnciller'de İsa için de yapılmıştır. Cato ve Brutus'un stoacı yaşamöyküleri de, aynı zamanda Roma imparatoruna yönelik birer eleştiridir.

Modern yaşamöyküsünün kökleri, Plutarkhos'un Yunan ve Roma dünyasının ünlüleri üzerine ahlaki bir bakışla yazdığı *Bioi paralleloi* (*Hayatlar VI.*, 1945; *Hayatlar XXI.*, 1945) ile Suetonius'un belgelerden yararlanarak yazdığı, bol bol dedikoduya da yer veren *De vita Caesarum*'una (Caesarların Yaşamları) uzanır. Kralların ve önderlerin yaşamları, tarihsel dönemlere ışık tutmaları nedeniyle eski çağlardan bu yana ilgi konusu olmuşsa da, 16. yüzyıl öncesinde kişilerin yaşamını kendi başına ele alan, yerel dilde yazılmış yaşamöykülerine pek rastlanmaz. Sonradan gelişen bu türün önemli örneklerinden biri, İngiltere'de William Roper'ın yazdığı Thomas More yaşamöyküsüdür (1626). 17. yüzyılda da Izaak Walton ve John Aubrey İngiliz toplumunun önde gelen kişilerinin ve bazı yazarların kısa yaşamöykülerini kaleme almışlardır. İngiliz yaşamöyküsündeki asıl önemli gelişme ise bir sonraki yüzyılın, Samuel Johnson'ın eleştirel değerlendirmelere de yer veren *The Lives of the Most Eminent English Poets* (Seçkin İngiliz Şairlerin Yaşamöyküleri) ve James Boswell'in *The Life of Samuel Johnson, LL.D* (1791; Samuel Johnson'ın Yaşamı) adlı yapıtlarının ürünüdür. Boswell'in kapsamlı yapıtı, A. P. Stanley'nin *Life of Arnold* (Arnold'ın Yaşamı) ve Lord Morley'nin *Gladstone*'u gibi 19. yüzyılın ayrıntılı yaşamöykülerine örnek oluşturmuştur. Victoria dönemi yaşamöyküsü yazarlarının belirli saygı kurallarının dışına çıkmama ve sır saklama tutumunun geride bırakılması ve psikanalizin gelişmesi, 20. yüzyılda yaşamöyküsünün kişiyi daha derinlikli, daha kapsamlı bir bakışla ele alabilmesine yol açmıştır. Leon Edel'in *Henry James*'i buna iyi bir örnektir. 20. yüzyılın bir başka önemli gelişmesi de bir aileyi ya da çevreyi konu alan yaşamöyküsü türünün ortaya çıkmasıdır.

Yaşamöyküsü yazarı tarafsız değildir; yaşamını yazdığı kişiyi sunar ve yorumlarken kendi kişiliğini de yansıtır. Bu otobiyografi yazarı için daha da geçerlidir. Kişiyi otobiyografi yazmaya iten kendini haklı çıkartma isteği olabileceği gibi, Hippolu Aziz Augustinus'un din değiştirmesini anlattığı *Confessiones*'de (y. 400; İtiraflar) görüldüğü gibi kişinin yaşamında önemli bir değişime yol açmış düşünsel, dinsel ya da duygusal bir çatışma da olabilir. Bunun dışında gezginlerin, âşıkların ya da çapkınların salt deneyimlerini aktarmak için yazdıkları otobiyografiler de vardır. Ayrıca otobiyografi, kişinin kendisine acı vermiş ya da karmaşık bir deneyime belirli bir uzaklıktan, ironik bir biçimde bakma çabasının ürünü de olabilir.

Türk edebiyatında yaşamöyküsü. 6. ve 7. yüzyıldan kalma Orhun Yazıtları ve Yenisey Yazıtları, Türk edebiyatında yaşamöyküsü türünün en eski örnekleri sayılabilir. Bu yazıtlardan Tonyukuk, Kültigin ve Bilge Kağan adına dikilenler Göktürk tarihine ilişkin bilgileri kapsamakla birlikte söz konusu kişilerin yaşamöyküsüne de yer verirler. Türklerin İslamı benimsemesinden sonra, Arap ve Fars edebiyatlarının da etkisiyle yaşamöyküsü türü gelişmiş, siyer(*), menakıbname(*), tezkire(*) gibi başlıklar altında ünlü kişilerin yaşamöyküleri yazılmıştır. Hükümdarların ve kahramanların savaşlarını, o dönemdeki belli başlı toplumsal, siyasal ve kültürel olayları anlatan *Danışmendname*, *Selimname*, *Süleymanname* gibi yapıtlar da bu türün içinde değerlendirilebilir.

Ama 19. yüzyıla gelene değin yaşamöykülerinde efsanevi bilgiler ve kişileri yücelten bir yaklaşım ağırlıktadır. Yaşamöyküsünde daha gerçekçi bir anlayış ise ancak Tanzimat Döneminde benimsenmiştir. Namık Kemal'in *Evrak-ı Perişan* (1871, yb 1973), Ahmed Mıdhat'ın *Beşir Fuad* (1887) ve Ahmed Mufid'in *Tepedelenli Ali Paşa* (1908) adlı yapıtları, türün ilk önemli örnekleridir. Mehmed Süreyya Bey'in *Sicill-i Osmani*'si(*), Bursalı Tahir Bey'in *Osmanlı Müellifleri*(*) ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* (1930-42), *Son Sadrazamlar* (1940-53, 1964), *Son Hattatlar* (1955) ve *Hoş Sadâ* (1958) adlı yapıtları, Osmanlı dönemindeki ünlü kişilerin yaşamöykülerini içeren en kapsamlı yapıtlardır. Mehmed Zeki Pakalın da gene Osmanlı dönemine ilişkin yaşamöyküsü türündeki yapıtlarıyla tanınır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Candarlıları anlattığı *Çandarlı Vezir Ailesi* ise (1974, 1988) bir aileyi konu alan yaşamöyküsü türüne örnek oluşturur. Sadeddin Nüzhet Ergun, Abdülbaki Gölpınarlı gibi araştırmacılar da özellikle Osmanlı dönemi şair ve yazarlarının yaşamöykülerini içeren yapıtlar yazmışlardır. Şevket Süreyya Aydemir *Tek Adam* (1963-65), *İkinci Adam* (1966-68), *Enver Paşa* (1970-72) adlı yapıtlarında yakın dönemin ünlü siyaset ve devlet adamlarının yaşamöykülerini anlatır. Oğuz Atay'ın mekanik bilgini Mustafa İnan'ın yaşamını konu aldığı *Bir Bilim Adamının Romanı* ise (1975) roman biçiminde yazılmış bir yaşamöyküsü örneğidir.

Yaşar, Necdet (d. 1 Nisan 1930, Nizip, Gaziantep), klasik Türk müziğinin günümüzdeki en iyi birkaç icracısından biri olarak tanınan tambur virtüözü.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde okudu. Tambur çalmayı kendi kendine öğrendi; İstanbul Radyosu'na girdikten sonra da Mesut Cemil'den yararlandı. 1958-76 arasında bir yandan da Türk Musikisi İcra Heyeti'nde çaldı. 1972'de konuk sanatçı-öğretmen olarak Washington Üniversitesi'nde tambur ve Türk müziği dersleri verdi. 1976-83 arasında Devlet Klasik Türk Müziği Korosu'nda çaldı. 1980'de bir kez daha Washington Üniversitesi'nde ders verdi. 1987'de İstanbul Devlet Türk Müziği Topluluğu'nu kurdu ve bu topluluğun sanat yönetmenliğini üstlendi. 1988'de Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından kendisine profesör unvanı verilen Necdet Yaşar 1991'de "devlet sanatçısı" ilan edildi.

Yaşar'ın 1970'lerin başlarında neyzen Niyazi Sayın'la gerçekleştirdiği kayıtlar, olağanüstü uyumlu, kusursuz ve çağdaş icranın örnekleridir. Ayrıca 1970'lerin sonuyla 1980'lerde kemençe sanatçısı İhsan Özgen ve neyzen Niyazi Sayın'la birlikte yeni, tıtız ve duyarlı yorumlar ortaya koymuştur.

Mesut Cemil'inkine yakın bir mızrap vuruşuyla tamburdan son derece gür, tok ve dolgun bir tını elde eden Yaşar taksimlerinde doğaçlamanın canlılığını usta işi bestelerin sağlam yapısıyla birleştirmektedir. Bazı taksimlerinde melodi dışındaki müzikal anlatım yollarından da yararlan-

maktadır. Çalarken tamburdan alınabilecek bütün ses renklerini yerli yerinde kullanmaya da özen gösteren Yaşar, tamburun iki oktavlık sapındaki perde sayısını 56'ya kadar çıkarmıştır.

Yaşar, Tonguç *bak.* Tonguç

Yaşar Holding, daha çok kimya ve gıda sanayileriyle ticaret sektöründe etkinlik gösteren 50'ye yakın şirketi bünyesinde toplayan şirketler topluluğu. 1968'de holding statüsünde örgütlenen topluluk etkinliklerini özellikle İzmir ve çevresinde yoğunlaştırmıştır. Holdingin geçmişi kurucusu Durmuş Yaşar'ın doğduğu Rodos Adasında inşaat ve gemi malzemeleri ticaretine atılmasına değin iner. Sonradan İzmir'de de bir şube açan Yaşar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu şubedeki iş hacminin merkezdekini aşması üzerine ailesiyle birlikte İzmir'e göç ederek T C uyruğuna geçti. İzmir'de 1930'ların başlarında Durmuş Yaşar Müessesesi adlı ilk şirketini kurdu; bir süre sonra da şirketin adını AREV olarak değiştirdi. Özellikle boya ve gemi malzemeleri ticareti yürüten, ayrıca inşaat işleri üstlenen bu şirket, zamanla kendi alanında Ege Bölgesi'nin en büyük şirketi durumuna geldi.

1950'lerde sanayiye yönelen Yaşar, bir Danimarka şirketiyle ortaklık halinde DYO Vernik ve Reçine Fabrikaları Ltd. Şti.'yi kurarak yerli boya üretimini başlattı. 1963'te DYOSAD (boya), 1968'te Türk Tuborg (bira), 1974'te de Altınyunus (otelcilik ve turizm) şirketlerini gene Danimarka sermayesiyle ortaklık temelinde kurdu. 1973'te kurduğu Pınar Süt'te (süt ürünleri) Danimarka teknolojisinden yararlandı. 1979'da Ege Gübre'yi kurarak gübre sanayisi alanına girdi.

1979'un sonunda bağlı 20 şirketi bulunan holding, 1980'lerin ilk yarısında gelişmesini hızla sürdürerek bankacılık alanında TÜTÜNBANK'ı, sigortacılık alanında da Batı Sigorta'yı bünyesine kattı. Ayrıca, 24 Ocak ekonomik politikalarına ayak uyduramayan Viking Kâğıt, Akhisar Un Fabrikası, Bayraklı Boya, Dewilux gibi çeşitli şirketleri satın aldı. Gıda sanayisi alanındaki şirketlerine Pınar Et, Pınar Deniz Ürünleri, Pınar Yem, Pınar Un ve Pınar Su'yu ekledi. 1980'lerin ikinci yarısında çeşitli mali sorunlarla karşılaşan holding, bu dönemde bazı şirketleriyle birçok gayrimenkulünü elden çıkarmak zorunda kaldı.

1992 sonunda holdinge bağlı şirketlerde çalışan personel sayısı 6.336; topluluğun toplam yatırımları içinde gıda sektörünün payı yüzde 49,67, boya ve kimyasal maddeler sektörünün payı yüzde 43,81, ticaret ve hizmet sektörünün payı da yüzde 6,51'di.

Yaşar Kemal, asıl adı KEMAL SADIK GÖĞCELİ (d. 1922, Hemite [Göğceli] köyü, Osmaniye, Adana), Anadolu insanının yaşam koşullarına ve ruhsal dünyasına ışık tutan,

Yaşar Kemal
Ara Güler

gerçekle efsaneyi birleştiren destansı yapıtlarıyla dünya çapında tanınmış romancı.

Beş yaşındayken kan davası yüzünden babasını, bir kaza sonucunda da sağ gözünü yitirdi. İlköğrenimini Kadirli'de yaptı. Adana I. Ortaokulu'nu son sınıfta bırakmak (1941) zorunda kaldı. Ardından bir pamuk çiftliğinde bir yıl kadar ırgat kâtipliği yaptı. Ayrıca inşaatlarda denetçilik, çeltik tarlalarında su bekçiliği, traktör sürücülüğü, arzuhalcilik, köy ilkokulunda öğretmen vekilliği gibi çeşitli işlerde çalıştı. Türk Ceza Kanunu'nun 142. maddesine aykırı eylemde bulunduğu gerekçesiyle 1950'de tutuklandı. 1951'de hapisten çıkınca İstanbul'da Havagazı Şirketi'nde kısa süre memurluk yaptıktan sonra *Cumhuriyet* gazetesinde çalışmaya başladı. 1962'de Türkiye İşçi Partisi'ne girerek genel yönetim kurulu üyeliğine seçildi, propaganda komitesi başkanlığı ve merkez yürütme kurulu üyeliği yaptı. 1963'ten sonra gazeteciliği bırakıp tüm zamanını roman yazmaya ayırdı; geçimini de kitaplarının geliriyle sağladı. 1973'te Türkiye Yazarlar Sendikası'nın kuruluşuna katıldı ve 1973-74'te sendikanın genel başkanlığını yaptı.

Edebiyata şiirle başladı. *Ülkü*, *Kovan*, *Millet*, *Beşpınar* gibi dergilerde şiir ve yazılar yayımladı. Ayrıca halkevi görevlisi olarak köyleri dolaşıp folklor araştırmaları ve derlemeleri yaptı. 1943'te *Ağıtlar* adlı derlemesi yayımlandı. 1940'larda Adana'da çıkan *Çığ* dergisi çevresinde toplanan yazar ve aydınlarla ilişki kurdu. Orhan Kemal, Pertev Naili Boratav, Nurullah Ataç, Abidin Dino ve Arif Dino ile tanıştı.

İlk ününü, Yaşar Kemal adıyla *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan röportajlarıyla yaptı. 1955'te Gazeteciler Cemiyeti'nin ilk röportaj ödülünü aldı. *İnce Memed I* (1955, 1993), *Demirciler Çarşısı Cinayeti* (1974, 1993) ve *Kale Kapısı* (*Kimsecik II*) (1985, 1993) adlı romanları çeşitli ödüllere değer görüldü. *Yer Demir Gök Bakır* (1963, 1993) adlı romanı Fransız Eleştirmenler Birliği'nce 1977'nin en iyi yabancı romanı seçildi. *Ortadirek* (1960, 1993), *Yer Demir Gök Bakır ve Ölmez Otu*'ndan (1968, 1993) oluşan "Dağın Öte Yüzü" üçlemesi de 1979'da Fransa'da yılın en iyi kitabı seçildi. 1982'de Fransa'da Uluslararası Del Duca Ödülü'nü alan Yaşar Kemal'e 1984'te de uluslararası kültür ve sanat etkinliklerine katkısı nedeniyle Fransa hükümetince Légion d'honneur nişanı verildi.

Yaşar Kemal'in öykü ve romanlarının birçoğu tiyatroya ve sinemaya uyarlandı. 1965'te *Yer Demir Gök Bakır* (*Uzundere* adıyla) ve *Teneke* (1955, 1993), 1974'te *Ağrı Dağı Efsanesi* (1970, 1993) çeşitli tiyatrolarda sahnelendi. *Uzundere* 1966'da Nancy Uluslararası Tiyatro Şenliği'nde birincilik aldı. Yaşar Kemal'in yapıtlarının sinema uyarlamaları arasında *Beyaz Mendil* (1955), *Namus Düşmanı* (1957), *Alageyik* (1959), *Karacaoğlan'ın Karasevdası* (1959), *Ölüm Tarlası* (1966), *Yılanı Öldürseler* (1981), *İnce Memed* (1984) ve *Yer Demir Gök Bakır* (1986) sayılabilir.

Yaşar Kemal konularını daha çok Çukurova insanının yaşamından almış, ağalar arasındaki toprak kavgasının yoksul köylüler üzerindeki etkilerini ve değişen toplumsal koşulların köy insanının yaşamı, inanışları ve törelerinde yol açtığı değişimi irdelemiştir. Güzelleme, koçaklama ve ağıt öğelerine yer veren şiirsel bir dille yazılmış bu yapıtlar ayrıca güçlü doğa betimlemeleri ve ayrıntılı gözlemleriyle dikkat çeker. Yaşar Kemal yöresel sözcük ve deyimlerle sözlü anlatım geleneği öğelerini de kendine özgü bir ustalıkla kullanır. Geleneksel masal ve efsane temalarından yararlanarak yazdığı en ünlü romanı *İnce Memed I*'de, ağa baskısı yüzünden dağa çıkan eşkıya İnce Memed tipiyle bir destan kahramanı yaratır. *İnce Memed I* 40'a yakın dile çevrilmiş, bunu *İnce Memed II* (1969, 1993), *İnce Memed III* (1984, 1993) ve *İnce Memed IV* (1987, 1993) izlemiştir. Yaşar Kemal bu dizide, yarattığı mitlere sığınan, bunu bir yaşama bağlanma aracı olarak kullanan insanları, günlük yaşamın mantıksal düzenine bağlı kalmaksızın, efsaneyle gerçeği iç içe vererek anlatır. Gene Çukurova'da geçen *Teneke*'de ise yöredeki çeltik ağalarına karşı köylünün yanında yer alan genç bir kaymakamın trajik öyküsünü konu alır.

"Dağın Öte Yüzü" üçlemesinin ilk ve en başarılı yapıtı olan *Ortadirek*, Toroslar'daki yoksul bir dağ köyünde yaşayan insanların pamuk tarlalarında ırgat olmak üzere Çukurova'ya yaptıkları yolculuğun öyküsüdür. Üçlemenin ikinci kitabı *Yer Demir Gök Bakır*'da yaşam koşullarını değiştirebilme umudu kalmamış köylülerin bir köylüyü (Taşbaşoğlu) ermiş haline getirmeleri, ona sığınmaları anlatılır. Üçlemenin son romanı *Ölmez Otu*'nda ise *Yer Demir Gök Bakır*'da yaratılan mitin yıkılışı anlatılır ve nesnel koşullardan çok tek tek kişiler öne çıkar.

Irmak roman niteliğindeki "Akçasazın Ağaları" dizisinin ilk iki kitabı *Demirciler Çarşısı Cinayeti* ve *Yusufçuk Yusuf*'ta (1975, 1993) geleneksel yapının çözülmesi, eski ağa tipinin yok olması ve ağaların sanayi alanına yatırım yapmaları anlatılır. *Hüyükteki Nar Ağacı* (1982, 1993) Çukurova'daki makineleşmenin yarattığı işsizliği, *Yağmurcuk Kuşu* (*Kimsecik I*) (1980, 1993) ise bir ölçüde yazarın kendi yaşamını konu alır. Yaşar Kemal *Al Gözüm Seyreyle Salih* (1976, 1993), *Kuşlar da Gitti* (1978, 1993) ve *Deniz Küstü* (1978, 1993) adlı yapıtlarıyla ilk kez Çukurova'nın dışına çıkar; yolsuzlukları ve karmaşasıyla büyük kenti, deniz insanının yaşam savaşımını ve doğanın yok edilişini konu alır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Roman. *Üç Anadolu Efsanesi* (1967, 1993), *Çakırcalı Efe* (1972, 1993). Öykü. *Sarı Sıcak* (1952, 1993). Röportaj. *Yanan Ormanlarda Elli Gün* (1955), *Çukurova Yana Yana* (1955). *Peri Bacaları* (1957, 1993), *Allahın Askerleri* (1978, 1993), *Bir Bulut Kaynıyor* (1974, 1993). Fıkradeneme. *Taş Çatlasa* (1961), *Baldaki Tuz* (1974), *Ağacın Çürüğü* (1980). Çocuk kitabı. *Filler Sultanı ile Kırmızı Sakallı Topal Karınca* (1977, 1993).

Yaşin, Lev İvanoviç (d. 22 Ekim 1929, Moskova - ö. 21 Mart 1990, Moskova, SSCB), ünlü Sovyet kaleci.

II. Dünya Savaşı nedeniyle 14 yaşında okulu bırakarak bir fabrikada çalışmaya başladı. Savaştan sonra Moskova Dinamo Kulübü'nün buz hokeyi ve futbol takımlarında kaleci oldu. 1951'den başlayarak yalnız futbol takımında oynadı. 1954'te Sovyet milli takımına girdi. Sovyet takımının 1956 Olimpiyat Oyunları'nda altın madalya kazanmasında büyük payı oldu. 1970'e değin milli takımda yer aldı. 1958, 1962 ve 1966 Dünya Kupası karşılaşmalarında milli takımın kalesini korudu. Futbolu 1972'de bıraktıktan sonra Moskova Dinamo'da çalıştırıcı olarak görev aldı ve Sovyet Futbol Birliği'nin başkan yardımcılığını yaptı.

Çevikliğinden dolayı "Kara Panter" lakabıyla anılan ve 1960'ta Lenin Nişanı alan Yaşin, Avrupa'da Yılın Futbolcusu seçilmiş (1963) tek kaleci olarak da tanınır.

yaşlanma, canlılarda biyolojik işlevlerin giderek yetersizleşmesi ve canlının metabolizma stresine uyarlanma yeteneğinin azalmasıyla ortaya çıkan ilerleyici fizyolojik değişiklikler.

Yaşlanmanın ortaya çıkışına ilişkin pek çok kuram vardır; bunların çoğu hücre işlevlerindeki küçük değişikliklerin birikerek canlının bütün olarak işlevlerini aksata-

cak boyutlara vardığını ileri sürer. İleri yaşlarda hücrelerde ortaya çıkan değişimlerin (mutasyon) hücrenin bireşimlediği proteinlerin normal işlev görmesini engellediği de düşünülür. Hücrelerde zamanla yaşlılık pigmentleri olarak adlandırılan çözünmeyen maddelerin biriktiği, bu maddelerin hücrenin metabolizmasını bozduğu ve hücrelerin teker teker yıkıma uğraması sonucunda organın işlevlerinde aksaklığın ortaya çıktığı sanılmaktadır. Öte yandan, yaşlılığın canlı üzerindeki etkilerinin toplamı genellikle canlının içerdiği hücreler üzerindeki etkilerinden daha fazladır.

Canlıların tümünde yaşlanmanın üreme çevrimiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yalnız bir kez üreyen bitki ve hayvanlarda, üreme gerçekleştikten sonra yaşlanma hızlanır ve yaşam süresinin sonu gelir. Birkaç kez üreyebilen canlılarda yaşlanma üreme evresinde başlayıp yavaş gelişen ve ölümle sonuçlanan bir süreçtir.

Memelilerde yaşlanmanın başlıca göstergelerinden biri vücuttaki yağsız dokuların azalması, buna karşılık yağ dokusu ve su miktarının artmasıdır. Erişkinlerde kas dokusu giderek azaldığından yaşlılar genellikle daha güçsüz ve halsizdir. Bu sürecin sonucunda dinlenme halinde vücudun besinleri enerjiye dönüştürme hızı olan bazal metabolizma hızı da azalır.

Yaşlanmayla birlikte bağdokuda da belirli değişiklikler gerçekleşir. İnsanda kemiklerdeki kalsiyum miktarı azalır, iskelet dokusu kolayca kırılabilir hale gelir. Osteoporoz olarak adlandırılan bu bozukluk özellikle menopozdan sonra kadınlarda sık görülür. Memelilerin tümünde yaşlanmayla birlikte bağdokularda katılaşma, sertleşme ortaya çıkar. Kemikler, deri ve kirişlerin yapısında bulunan kollajen adlı protein yaşamın ilk yıllarında çözünebilir bir molekül olarak vücutta yapılıp daha sonra kimyasal bağların oluşmasıyla çözünmeyen kollajen molekülü haline gelir. Canlının yaşı ilerledikçe yeni kollajen yapımı durur, böylece bağdokudaki katı ve çözünmeyen türden kollajenin oranı artar. Dokunun sertliğindeki bu artış bağdokuya besin maddeleri, hormonlar ve gerekli öbür maddelerin geçişini engelleyerek derinin esnekliğinin azalmasına, bunun sonucunda yaşlılarda kırışıkların oluşmasına ve derinin çok çabuk zedelenmesine yol açar.

Kan damarlarının duvarları ve akciğerlerde bulunan başka bir lifsi protein olan elastinin yapısında da buna benzer değişiklikler ortaya çıkar. Kan damarlarındaki elastinin katılaşması kan akımını zorlaştırarak kan basıncının yükselmesine yol açar. Akciğerlerdeki elastin ve kollajenin sertleşmesi organın solunum sırasında genişleme yeteneğini azaltır ve akciğer kapasitesini düşürür.

Yaşlanmayla birlikte sinir sisteminde ortaya çıkan değişiklikler sinir hücrelerinin erişkinlerde yenilenememesine bağlıdır. İnsanda erişkinlik döneminde çevrel sinir liflerinin sayısı azalır, beyin kabuğundaki hücrelerin bir bölümü yıkıma uğrayabilir. Yaşam boyunca kendilerini yenileme yeteneği olan dokular yaşlanmayla birlikte bu yeteneklerini yitirir. Bu dokularda ölmekte olan hücrelerin yerine geçen hücre sayısı azalır, var olan hücrelerdeki hücre bölünmesi hızı azalabilir. Bunun sonucunda yaralar daha zor kapanır, yaralanma ya da hastalık nedeniyle yok olan kan hücrelerinin yerine yenileri yapılmaz, enfeksiyonlara karşı mücadele edecek bağışıklık hücreleri yetersiz kalır. Üreme hücrelerinin çoğalma kapasitesinin azalması kadınlarda üreme döneminin sona ermesine (menopoz), erkeklerde üreyebilirliğin azalmasına yol açar.

Bitkilerde de yaşlanma belirtileri görülür; bu belirtiler işlevsel olduğu kadar yapısal değişikliklere de yol açar. Yaşlanmayla görülen değişiklikler arasında yaprak yapısı, büyüme alışkanlıkları, sap bileşimi ve kabuk yüzeyindeki değişiklikler sayılabilir.

yaşlanma, metalurjide, malzemenin fiziksel özelliklerinin zaman içinde değişmesi. Yumuşak çeliğin özellikleri soğuk çekımden sonra zamanla ve depolanma sırasındaki sıcaklık koşullarına bağlı olarak değişebilir. Gerilim yaşlanması denen bu olayın, çözünmüş karbon ve azotla ilişkili olduğu sanılmaktadır. Malzemenin özellikle çarpma deneyi değerleri değiştiğinden, çeliğin ince taneli özelliklerinin yaşlanmadan pek etkilenmediği kabul edilir. Yaşlanma sonucu azalan tokluk özelliği, 500-650°C'de ısıtma yoluyla geri kazanılabilir. Öte yandan malzemenin sertliği, alaşım bileşenlerinden birinin yaşlanma sonucunda çökelmesiyle artırılabilir. Bu sürecin yapay olarak hızlandırılmasına yaşlanma sertleştirmesi denir. *Ayrıca bak.* çökeltmeyle sertleştirme.

yaşlılık, normal insan yaşamının son evresi. Biyoloji, demografi, istihdam (emeklilik) ve sosyoloji alanlarında az çok farklı biçimlerde tanımlanırsa da istatistik ve kamu yönetiminde genellikle 60-65 yaşlarından başlatılır.

Yaşlılık tanımının iki yanı vardır. Bunlardan birincisi bireyin yaşam sürecindeki son evreyi, ikincisi nüfusun en yaşlı üyelerinden oluşan kuşağı anlatır. Yaşlılığın toplumsal yönlerini yaşlanmanın fizyolojik sonuçları ve yaşlı kuşağın ortak deneyim ve değerleri ile içinde yer aldıkları toplumsal örgütlenme arasındaki ilişki belirler. Değişik toplumlarda yaşlılık sınırı konusunda evrensel bir kabul yoktur. Ayrıca biyologlar yaşlanmanın belirli bir doğal biyolojik nedeni olduğu konusunda görüş birliği içinde değildir. Dolayısıyla emeklilik ve toplumsal yardım programlarından yararlanma yaşı toplumdan topluma çok değişir ve sınır 45-75 arasında herhangi bir yaştan başlatılabilir. Bu tür programlar çeşitli toplumlarda yaşlılığın yükünü bir ölçüde azaltmış, ama yaşlı ve genç kuşakların gelir düzeyleri arasında henüz eşitlik sağlanamamıştır.

Yaşlılığın fizyolojik sonuçları bireyden bireye büyük farklılık gösterirse de ileri yaşlarda ağrılı kronik rahatsızlıklara akut rahatsızlıklardan daha sık rastlanır. Tedavi masraflarının artması anlamına gelen bu durum kurumsal düzenlemelerin sürekli gözden geçirilmesini gerektirir. Yaşlı nüfusun önemli bir orana ulaşması bazı kanser türleriyle kalp hastalıkları gibi yaşlılıkla ilintili bozukluklar üzerine araştırmalara da daha çok kaynak ayrılmasına yol açmıştır.

Duyum ve algı yetilerine bağlı belli beceriler, kas gücü ve belleğin bazı yanları yaşla birlikte gerileme eğilimi gösterir. Daha çok eğitim ve yaşam standardıyla bağlantılı olan zekânın ise yaşlılıktan olumsuz etkilendiğini gösteren kanıt yoktur. Cinsel etkinlik de yaşla birlikte azalır, ama sağlıklı kişilerin cinsel yaşamı yaşla sınırlı değildir. Gerontoloji çalışmaları yaşlanma sürecine ilişkin birçok inancın geçersizliğini göstermiş, ama bu konuda yeterli bilgi düzeyine henüz ulaşılmamıştır.

Bir yaş grubunun toplumsal statüsü genellikle toplumsal etkisine ya da üretimdeki işlevine bağlıdır. Tarım toplumlarında yaşlıların saygın bir statüsü vardır; özellikle bilginin sözlü olarak aktarıldığı yazısız toplumlarda yaşam deneyimleri çok değerlidir. Bu toplumlardaki etkinliklerin kapsamı da yaşlıların üretken üyeler olarak kalmasını sağlar. Sanayi toplumlarında ise, teknoloji öne çıktıkça yaşlıların statüsü geriler. Bu tür toplumlarda fiziksel güç üretimde önemli rol oynamadığına göre, toplumsal statüdeki değişikliğin nedenleri başka etmenlerde aranmalıdır. Birbirine bağlı bu etmenler arasında çalışabilir durumdaki yaşlı işçi sayısının piyasadaki iş olanaklarını aşması, ilerleyen yaşla birlikte çalışmanın da yavaş yavaş azaltılmasına olanak veren serbest çalışma alanının daralması ve özel eğitim gerektiren teknolojinin sürekli yenilenmesi sayılabilir.

Siyaset gibi bazı alanlarda yaşlılık hâlâ bir üstünlük olarak görülse de, üretkenlik çağı dolmamış birçok yaşlı emekliliğe zorlanmakta, bu da önemli psikolojik uyum sorunları doğurmaktadır. Ayrıca değişen aile ilişkileri içinde çekirdek ailenin yaygınlaşması zamanının çoğunu aile çevresine ayıran yaşlıların hem birbirlerinden, hem de genç aile üyelerinden uzaklaşmasına yol açmaktadır. Yaşlıların çoğunun çocuklarına yakın oturmasına karşın sanayileşmiş ülkelerde gençler arasındaki nüfus hareketlerinin yüksekliği de ailelerinden bağımsız yaşayan ve sayıları gittikçe artan yaşlıların barındırılmasını önemli bir sorun haline getirmiştir.

Yaşlılığın önemli bir toplumsal yönü de, bu kuşağın değerleri ve eğitimiyle ilgilidir. Değişimin çok hızlandığı sanayi toplumlarında 65 yaşına gelmiş biri, kendi gençliğindekinden çok farklı ahlaki değerlere, beklentilere ve rol tanımlarına uyum sağlamak zorunda kalır. Gençliğinde aldığı eğitim de bu uyumu güçleştirir. Bununla birlikte çoğunlukla yaşlıların özelliği olarak kabul edilen "değişime direnme" değişme yeteneğinden yoksunluktan çok, yaşamı olduğu gibi kabul etme eğilimine bağlanmaktadır. Yaşamın bazı yönlerinin değiştirilemeyeceğini öğrenmiş olan yaşlılar bilinçli bir seçimle edilgen kalabilir. Kuşaklar arası uçurumun kapanmasını sağlayan yetişkinlere yönelik eğitim programları vardır, ama her yeni yaşlı kuşak yeni toplumsal uyarlamalar gerektiren yeni sorunları gündeme getirmektedir.

yaşlılık bunaması, yaşlanma ile beyin dokusunun büzülmesi ve yaygın sinir hücresi yitimi sonucunda entelektüel yeteneğin belirgin biçimde yitirilmesi. Bunama, yaşı ilerleyen bir kişide düşünsel yeteneklerin önceki düzeyini büyük ölçüde yitirmesidir. En çok etkilenen akıl yeteneği bellektir. Bellek yitimi, önceleri konuşurken aynı sözleri yineleme, cisimlerin yerlerini ve tanımlarını unutma ya da basit bir unutkanlık biçiminde görülebilir. Bunama ilerledikçe hasta artık en temel toplumsal ilişkilerini ve yaşamını sürdürecek yeteneklerini bile yerine getiremeyecek duruma gelebilir. Aynı dönemde kişinin konuşma yeteneğinde önemli bir azalma, yön ya da zaman uyumu yitimi, yargılama ve öteki bilişsel yeteneklerde azalma ve önemli kişilik değişiklikleri gelişebilir. Yaşlılık bunamasının oldukça yavaş ve aşamalı bir gelişimi vardır ve daha çok 75 yaşın üzerindeki kişilerde yaygındır.

Yaşlılık bunamasının en sık görülen nedeni olan Alzheimer hastalığı(*) geri dönüşsüz bir rahatsızlıktır ve hastaların yüzde 50'sinde görülmektedir. Hastalığın ikinci en yaygın nedeni yüksek tansiyon (kan basıncı yüksekliği) ya da bazı damar hastalıkları sonucu gelişen yaygın beyin dokusu enfarktıdır. Bu hastalarda yineleyen apopleksi (inme) her seferde küçük bir beyin alanını yıkıma uğratır, bu süreç de kaçınılmaz olarak bunamayla sonuçlanır. Alzheimer hastalığının tedavisi bilinmemektedir.

ama yaygın beyin enfarktları bazı olgularda altta yatan damar hastalığının tedavisiyle durdurulabilir ya da seyri yavaşlatılabilir. Yaşlı hastalarda başka bunama nedenleri Huntington koresi, Parkinson hastalığı ve mültipl sklerozdur.

yaşlılık sigortası, belli bir yaşa ulaşan sigortalıya çalışmadan yaşamını sürdürme olanağını sağlayan sosyal sigorta türü. Yaşlanma riski kişinin durumuna, ülke koşullarına ve çalışılan işkoluna göre değişirse de, uygulamada genellikle belirli bir takvim yaşı temel alınır. Bu konuda Uluslararası Çalışma Örgütü'nce belirlenmiş en üst sınır 65 yaştır.

Yaşlılık sigortası Türkiye'de ilk kez Nisan 1950'de İhtiyarlık Sigortası Kanunu'yla başlamış, daha sonra 1957'de Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu'yla yeniden düzenlenmiştir. Günümüzde yürürlükte olan uygulamanın kapsamını ise Mart 1965'te çıkarılan Sosyal Sigortalar Kanunu belirlemektedir. Yaşlılık sigortası uyarınca yapılan temel yardım yaşlılık aylığıdır. Yaşlılık aylığı alanlar ayrıca sağlık yardımı, sosyal yardım zammı, vergi iadesi, bazı durumlarda da yol parası ile zorunlu giderlerin ödenmesi gibi haklardan yararlanır. 1991 sonunda yaşlılık sigortasından aylık alanların sayısı 1,7 milyon dolayındaydı.

yaşmak, Müslüman kadınların başlarını ve yüzlerinin bir bölümünü örtmek için kullandıkları geleneksel beyaz tülbentten örtü. İki parçadan oluşurdu; parçalardan biri yukarıdan başı ve alnı, öbürü aşağıdan göz hizasına kadar yüzü örterdi. Bağlanış biçimine göre açık ya da kapalı olmak üzere iki çeşit yaşmak vardı. Kapalı yaşmakta ikiye katlanan kalın tülbent gözlerin hemen altından bir perde gibi gerilerek enseden bağlanır, sonra gene ikiye katlanmış üst yaşmak da kaş hizasına kadar indirilerek alın ve baş örtülür, kenarları da feracenin(*) içine alınırdı. Kapalı yaşmak örten kadının yalnızca kaşları ve gözleri görünürdü. Açık yaşmak ise daha ince tülbentten, yarısaydam olurdu. Bunda alt ve üst yaşmak tek kat bağlanır, üst yaşmak alnın üst kenarından sarılırdı. Alt ve üst parçaların kavuştuğu şakak üstünde saçlar açıkta kalır, yüz de belli olurdu. Alt yaşmağı çeneden başa, üst yaşmağı da baştan çeneye doğru dolayanlar da vardı.

yaşname, VÜCUDNAME, HAYATNAME, HAYAT DESTANI, ÖMÜR DESTANI, YAŞ DESTANI VE YAŞ TÜRKÜSÜ olarak da bilinir, halk edebiyatı nazım türü. Yaşnamelerde insanın doğumundan ölümüne değin geçirdiği yaşam evreleri konu alınır. Bazı yaşnameler yalnızca kadın ya da yalnızca erkek yaşamını konu alırken, bazıları genç kızların 10-20 yaşları arasındaki durumunu yıl yıl işler. Bazılarında yer yer öğütler de bulunur. Türk halk edebiyatında 11. yüzyılda gelişmeye başlayan ve genellikle dörtlüklerle ve mesnevi tarzında yazılan yaşnamelerin ilk örneklerine *Kutadgu Bilig*'de rastlanır. Ahmed Yesevi, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal gibi tekke şairlerinin yanı sıra Karacaoğlan, Âşık Ömer gibi âşık edebiyatı şairleri de yaşname söylemişlerdir. Günümüzde de bu geleneği sürdüren âşıklar vardır.

yat, yarış ya da gezinti amacıyla kullanılan, yelkenli ya da motorlu, genellikle hafif ve görece küçük tekne. Gezinti amaçlı yatlar önceleri yelkenli, daha sonra buharlı ya da içten yanmalı motorlu çok büyük tekneler olduğundan yelken sporuyla uğraşmayanların çoğu yat sözcüğünü bu anlamda kullanırlar. Teknik anlamda ise yat terimi kürekli ya da takma motorlu tekneleri kapsamaz. Yelkenli yatlar ve yelken sporu için *bak.* yelken sporu.

Yat sözcüğü 16. ve 17. yüzyıl Hollanda dilindeki *jaght* (sonradan *jacht*) sözcüğünün belli bir kullanımından gelir. O dönemde *schip* (gemi) sözcüğüyle birlikte kullanılmasıyla *jaght schip* (kovalama gemisi) terimi ortaya çıkmıştır.

Yatçılık ve yat kulüpleri. Felemenklilerin denizlerde üstünlük sağladığı 17. yüzyılda yat, ülkenin kanallarıyla korunmalı ve korunmasız sularında önce krallık ailesinin, ardından kentlilerin gezinti teknesi durumuna geldi. Özel karşılaşmalar biçiminde zaman zaman yarışlar da düzenlendi. Felemenk'teki sürgün döneminin ardından 1660'ta yeniden İngiltere tahtına çıkan II. Charles'a, Amsterdam kenti tarafından 20 m'lik bir gezinti teknesi armağan edildi. II. Charles ve kardeşi James (sonradan Kral II. James) başka yatlar da yaptırarak bunlardan ikisini 1662'de Thames Irmağında, Greenwich-Gravesend-Greenwich arasında yarıştırdılar. Zenginler ve soylular arasında yatçılık yaygınlaştı, ama bu moda kısa sürdü.

Britanya Adalarında ilk yat kulübü Water Club (Su Kulübü) adıyla 1720'de İrlanda'nın Cork kentinde kuruldu. Bir tür devriye ve gayri resmî kıyı koruma kuruluşu niteliğindeki bu kulüp 1828'de öbür benzer kuruluşlarla birleşerek Cork Yat Kulübü (sonradan Kraliyet Cork Yat Kulübü) adını aldı. Belli ölçüde örgütlü ilk yat yarışları ise 18. yüzyıl ortalarında Thames Irmağında başladı. 1775'te Cumberland dükünün Thames'de yarışmak üzere kurduğu Cumberland Filosu IV. George'un tahta çıktığı 1820'de Majestelerinin Taç Giyme Töreni Yelken Derneği Filosu adını aldı. Bir anlaşmazlıktan sonra yarışlardan çekilen Thames Yat Kulübü ise 1830'da Kraliyet Thames Yat Kulübü'ne dönüştü. İlk İngiliz yat kulübü Wight Adasındaki Cowes'da kuruldu (1815) ve Solent Boğazı, krallığın koruması altında, İngiliz yatçılığının sürekli bir merkezi oldu. IV. George tahta çıktığında Kraliyet Yatçılık Kulübü adını alan Cowes'daki kulüp, her üyenin en az 10.321 kg'lik teknesi olması koşulunu getirdi, yüksek ödüllü yarışlar düzenledi; zamanla teknelerin ağırlığı 355.617 kg'yi aştı.

Kuzey Amerika'da yatçılık 17. yüzyılda New York'ta Felemenkliler tarafından başlatıldı ve İngiliz egemenliği döneminde de sürdürüldü. Yarıştan çok gezinti amaçlı olan Kuzey Amerika teknelerinin doruk noktasını George Crowinshield'ın "Cleopatra's Barge" (1815) oluşturdu; Akdeniz'de yelken açan bu tekne 19. yüzyıl sonlarından başlayarak bu sularda seyreden yatlar için lüks ve zarafet ölçütlerini belirledi. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Hoboken'lı (New Jersey) John C. ve James Stevens kardeşlerin yaptığı yatlardan "Gimcrack"ta (1813) kurulan New York Yat Kulübü günümüze değin varlığını sürdürdü.

Yelkenli tekne türleri. 19. yüzyılın ikinci yarısına değin yelkenli yatların tasarımında gulet, uskuna ve kotra gibi teknelerin çizgilerine bağlı kalındı. Büyük yatların tasarımını ilk kez büyük ölçüde etkileyen, 1851'de Cowes'daki yarışı kazanan "America" adlı teknenin başarısı oldu; Amerika Kupası'nın(*) adı da bu tekneden kaynaklandı. İlk yatlar bugünkü anlamıyla bir tasarım ve yapım çalışmasının ürünü değildi; yapımları yalnızca bir makete dayanıyordu. Gemi tasarımı anlayışı ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişti. 1920'lere değin yatların tekne yapıları ile yelken ve donanım sistemleri geleneksel biçimde sürdürüldü; bu tarihten sonra ise aerodinamik ilkelerinden yararlanılmaya başladı. Yelkenli teknelerin hepsi ayrı sipariş üzerine yapıldığından, bir sınıfta tek tip teknelerin yapılmaya başlamasından önce yarışlarda handikap uygulamasına gerek duyuluyordu. Farklı tasarımdaki teknelerin görece eşit koşullarda yarışacak biçimde sınıflandırılmasına yönelik ölçülme kuralı (rating rule), 1906'da benimsenen ve 1919'da gözden geçirilen Uluslararası Kural'a yol açtı. Günümüzde belli bir sınıftaki tek tip teknelerin hepsi uzunluk, genişlik, yelken büyüklüğü ve öteki öğeler açısından aynı özellikleri taşıdığından yarışlarda handikapa gerek kalmamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında küçük teknelerin yaygınlaşmasında İngiliz borsacı R. T McMullen ve avukat-gazeteci E. F. Knigth önemli rol oynadı. 1895-98 arasında 11,3 m'lik "Spray" adlı yelkenli teknesiyle tek başına dünya çevresini dolaşan ABD'li Joshua Slocum da küçük teknelerin açık denizlere elverişliliğini gösterdi. 20. yüzyılda, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, en küçüğü 3,7 m'lik eğitim teknesi dingi olmak üzere küçük yarış ve gezinti tekneleri yaygınlaştı. İlk dünya turuna 1952'de bir İngilizle çıkan Sadun Boro, Ağustos 1965'te "Kısmet" adlı yelkenlisiyle İstanbul'dan yola çıkarak karısı ve kızıyla birlikte dünya çevresini dolaştı ve Haziran 1968'de İstanbul'a vardı. 20. yüzyıl sonlarında 3 m'den küçük yelkenli tekneler tek kişiyle Atlas Okyanusunu aştı.

Motorlu yat türleri. 1840-50 arasında ticaret alanında buharlı teknelerin yelkenlilerin yerini almaya başlamasından sonra gezinti teknelerinde buharlı ve ardından da içten yanmalı motorların kullanımı arttı. İlk motorlu yatlar yandan çarklıydı; daha sonra uskurunun tamamı suya gömülen tekneler ortaya çıktı. Savaş ve ticaret gemilerinde olduğu gibi yatlarda da yıllarca hem yelken, hem motor bulunduruldu. 20. yüzyılın ikinci yarısında birçok yat hâlâ hem yelkenli, hem motorluydu. Ama çoğunluğu yalnızca benzin ya da dizel motorlu yatlar oluşturuyordu.

19. yüzyılın son 10 yılında büyük buharlı yat yapımı çok hızlandı. Bu tür yatlardan 2.690 tonluk "Mayflower"ın (1897) üç genleşmeli motoru ve çifte uskuru, bölmeli gövdesi ve 150'yi aşkın mürettebatı vardı. ABD Deniz Kuvvetleri'nin 1898'de satın aldığı "Mayflower" 1929'a değin ABD başkanının resmî yatı oldu ve II. Dünya Savaşı'na katıldı.

Daha büyük ve daha güvenli içten yanmalı motorlar üretildikçe bunlar büyük yatlarda da kullanılmaya başladı. I. Dünya Savaşı sırasında mazot yakan dizel motorunun gelişiminde ilerleme görüldü. İzleyen 10 yılda motorlu büyük yat yapımı yaygınlaştı. 3,097 tonluk "Orion" (1930) yatı bu gelişmenin doruk noktasını oluşturdu. Dönemin hem yelkenli, hem motorlu en büyük yatı ise 2,323 tonluk, dört direkli barka "Sea Cloud" (1931) oldu. 1932'den sonra motorlu yat yapımında büyük teknelerin yerini daha küçük ve ucuz tekneler aldı. II. Dünya Savaşı'nda kullanılan gemilerin birçoğu da özel kişilerce satın alınarak yata dönüştürüldü. 20. yüzyılın sonlarında ise yatçılık popüler bir spora dönüştü.

Yarışma kulüpleri. 1881'de İngiltere'de önemli yat kulüplerinin çoğu 1875'te kurulan Yat Yarışı Birliği'nin (1952'den sonra Kraliyet Yatçılık Birliği) üyesiydi. Regatta yelken yarışlarının kurallarını belirleyen bu kuruluş sonraları İngiliz yatçılığını temsil eden bir organa dönüştü. Irmak ve göl yelkenciliğinin yaygın olduğu ABD'de 20. yüzyılın sonlarında 1.500 kadar yat kulübü vardı. Kuzey Amerika Yarış Birliği 1925'te

oluşturuldu. Kanada Kraliyet Yat Kulübü 1852'de, Avustralya Yat Filosu (sonradan Sidney Kraliyet Yat Filosu) 1862'de kuruldu. Uluslararası yarışma kurallarını ve sınıflarını belirleme gereksinimi 1907'de Uluslararası Yat Yarışları Birliği'nin kurulmasına yol açtı. Bu arada açık deniz ve okyanus yarışmaları gibi özel alanlara yönelik yatçılık kuruluşlarının yanı sıra harita hazırlamak ve küçük yelkenli tekne yarışmalarını düzenlemek amacıyla da pek çok özel örgüt kuruldu. Ayrıca belli bir sınıf ve tasarımdaki tekneleri kapsayan örgütler ortaya çıktı.

Yatağan, Ege Bölgesi'nin güney kesiminde, Muğla iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.524 km² (1989) olan Yatağan ilçesi kuzeyde Aydın ili, doğuda Kavaklıdere ilçesi, güneyde Merkez ilçe, güneybatı ve batıda da Milas ilçesiyle çevrilidir.

Akarsu vadileriyle derin biçimde yarılmış olan ilçe toprakları ilin kuzey kesiminde yer alır. Doğu kesimini Oyuklu Dağı, batı kesimini da Bencik Dağı (1.396 m) engebelendirir. Adını, lapyalarla delik deşik olmuş görünümünden alan Oyuklu Dağının 1.892 m'ye erişen doruğu Kavaklıdere ilçesinin sınırları içinde kalır. İlçe topraklarından kaynaklanan sular, ilçe sınırları dışında Büyük Menderes Irmağına katılan Çine Çayı ile Akçay'ın başlangıç kollarıdır. İlçedeki başlıca düzlüğü, Çine Çayının ana kollarından olan Dipsizçay'ın vadisinin tabanı oluşturur. İlçenin büyük bölümü kızıl çam ormanlarıyla kaplıdır. Oyuklu Dağının yüksek kesimlerinde kara çam ormanlarına da rastlanır.

Halkının önemli bir bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçede en çok buğday, mısır, zeytin, tütün ve arpa, az miktarda da sebze, meyve, susam ve yerfıstığı yetiştirilir. Sığır besiciliği, tavukçuluk ve arıcılık yapılır. Kırsal kesimde yaşayan köylülerin bir bölümü ormancılık işlerinde sürekli ya da geçici işçi olarak çalışır. Kızıl çam ormanlarında bir miktar reçine üretilir.

Yöredeki alüminyum, çimento hammaddesi, linyit ve zımpara yataklarının bir bölümü işletilir. Açık işletme yöntemiyle çıkarılan düşük nitelikli linyitler Yatağan Termik Santralı'nda(*) değerlendirilir.

Süt ürünleri, zeytinyağı ve yem fabrikaları ilçedeki ana sanayi kuruluşlarıdır. Kilim ve halı dokumacılığı da ilçe halkının geleneksel uğraşlarındandır. Muğla-Aydın karayolu ilçe topraklarından geçer. Özellikle yaz aylarında, turizm etkinliği artar.

Yöre, 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayeti Menteşe (Muğla) sancağının Merkez kazasına bağlı Bozüyük nahiyesinin sınırları içindeydi. Kurtuluş Savaşı sırasında, 5 Haziran 1919'dan sonra yaklaşık iki yıl İtalyan işgali altında kaldı. 1944'te ilçe yapıldı.

İlçe merkezi yapılmadan önce uzun süre Ahiköy adıyla anılan kent, ilçenin orta kesiminde yer alır. Elverişli ulaşım bağlantıları bulunmakla birlikte, yeterli yatırımlar sağlanmadığından sanayi fazla gelişmemiştir. Batıda termik santralın yer almasından dolayı kent karayolu boyunca doğu yönünde gelişmektedir.

Eski bir yerleşim alanı olduğu anlaşılan ilçenin çeşitli kesimlerinde bazı tarihsel yapı kalıntılarına rastlanır. Bunların en önemlileri Turgut bucak merkezi yakınındaki Stratonikeia(*) kenti ile bu kente bağlı Lagina kutsal alanı ve Yava köyü yakınındaki dinsel konulu fresklerdir.

Yatağan Belediyesi 1944'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 42.376; kent, 11.890.

yatağan, ZEYBEK BIÇAĞI olarak da bilinir, kılıç yumurtası denen özel çelikten yapılmış, ağır, namlusu hafif kavisli savaş bıçağı. Yatağan, eski bir yeniçeri silahıdır. Boyu 50-100 cm arasında değişir. Ucu kıvrıktır. Her iki ağzı da keskin olur, ama içe doğru kavisli ağzı daha keskindir. Kuşağa yatay olarak yerleştirildiğinden taşıyanın hareketine engel olmaz. Osmanlı ordusunun öncü birliklerindeki serdengeçtilerin özellikle bu silahı seçmeleri de, sarp yerlere ve kalelere tırmanma, hedefe sürünerek yaklaşma ya da yüzme gibi durumlarda kolay taşınabilir olmasındandır.

Yatağan Termik Santralı, Ege Bölgesi'nde, Muğla ilinin Yatağan ilçe merkezi yakınında termoelektrik enerji üreten tesis. Yatağan çevresindeki yataklardan genellikle açık işletme yöntemiyle çıkarılan ve ticari bakımdan çok önem taşımayan linyitleri değerlendirmek amacıyla kurulmuştur. Eskihisar ve Yatağan yöresi topraklarında yer alan bu düşük nitelikli linyit yataklarında görünür rezervin yaklaşık 228 milyon ton olduğu hesaplanmıştır.

Anahtar teslimi biçiminde bir Polonya şirketine ihale edilen santralın yapımına 1977'de başlandı. Her biri 210 MW gücünde olan birimlerinden ilki 1982'de, ikincisi 1983'te, üçüncüsü de 1985'te devreye alındı. Santralın toplam kurulu gücü 630 MW, yıllık elektrik enerjisi üretim kapasitesi 3.780 milyon kW-sa düzeyindedir.

yatak, dinlenmek ya da uyumak için üstüne yatılan mobilya. Yüzyıllar boyunca, evlerdeki en önemli eşyadan biri sayılmış ve toplumsal düzeyi gösteren değerli bir simge olmuştur. Antik Çağ uygarlıklarında ve ortaçağın sonlarına değin Avrupa'da yatak yalnızca uyumak için değil, aynı zamanda (Mısır dışında) yemek yerken uzanmak içinde kullanıldı.

Ortaçağ başlarına ait fildişi eşya üstündeki desenlerden ve minyatürlerden anlaşıldığına göre prenslerin yatakları bile çok yalındı. 12. yüzyıl yazmalarında oymalı, kakmalı, resimlerle bezeli ve işlemeli yastık ve örtülerle donatılmış çok daha zengin yataklar vardır. Yatanı esintiden korumak için yatakların üstüne ve yanlarına tavandan perdeler sarkıtılıyordu.

15. yüzyılda Batı Avrupa'da yatakların başuçları iyice yüksek yapılıyor, ayakucunun iki yanından yükselen oymalı sütunlar tepede bir sayvanı taşıyor, bu sayvandan yatağın kenarlarını örten perdeler sarkıyordu. Bu yatakların ilginç bir yanı da boyutlarının büyüklüğüydü. 2,10 m × 2,40 m ölçülerindeki bu yataklarda birkaç kişinin yattığı sanılmaktadır.

16. yüzyılda, başuçları ve köşe direkleri çok daha oymalı dekoratif yataklar yapıldı. Fransa'da 17. yüzyıl başlarında değerli kumaşlar arkasında kaybolan yataklar moda olana değin varlıklarını sürdüren bu tür yataklar İngiltere'de 17. yüzyılın ilk yarısı boyunca kullanıldı.

17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyıl başlarında çok görkemli yataklar üretildi. Belgelerde XIV. Louis'nin saraylarında kullanıldığı belirtilen yatakların sayısı 413'ü buluyordu. 17. yüzyılda yatağın görünümünü perdeler belirlerken, 18. yüzyılda oymalar ve yaldızlarla bezeli ahşap çerçeveler gene ön plana çıktı. 17. yüzyıldaki ağır brokar ve kadifelerin yerini tafta ya da saten kumaşlardan yapılan perdeler aldı.

İlk kez 1820'lerde şiltelerin içine konan sarmal yaylarla yataklar daha konforlu bir hal aldı. 19. yüzyılın ikinci yarısında dökme demirden, sonra da pirinç borulardan yapılan karyolalar yaygınlaştı. 20. yüzyılda çift kişilik yatakların yerine, istenirse yan yana, istenirse ayrı konabilen iki tane tek kişilik yatak kullanılır oldu. Yaygınlaşan başka yatak biçimleri de gündüzleri oturma, geceleri yatma işlevini karşılayan divanlar ve açılır kapanır koltuk-yataklardır.

Ortadoğu'da yatak işlevini yere üst üste serilen halılar ya da şilteler sağlıyordu. Ayrı yatak odası yoktu; şilteler gündüzleri odalardaki büyük dolaplara kaldırılırdı. Yerden yüksek, üzeri sayvanlı yataklar Çin'de 2 bin yıl önce de kullanılıyordu. Ming hanedanı döneminde (1368-1644) ya da belki daha eskiden, bazı yörelerde yataklar tül ya da cibinlikle örtülürdü.

20. yüzyılda da hâlâ kullanılan geleneksel Japon yatağı, *tatami*'lerle kaplı döşemenin üstüne serilen pamuklu, ince şiltelerden ve *futon* denen örtülerden oluşur. Gündüzleri bu *futon*'lar dolaplara kaldırılır ve oda yemek ya da oturma amacıyla kullanılır.

1960'larda yatak tasarımında dikkati çeken yenilikler, şişme şilteler ve ahşap bir çerçeve içine yerleştirilen plastik (ya da vinil) su yataklarıdır. Başlangıçta yeni bir eşya olarak gençler arasında gözde olan su yatağı, sonraları daha yaygınlaştı ve hastane, kreş, bakımevi gibi yerlerde de kullanılır oldu.

yatak, hareketli parçaların, hareketi bozmayacak biçimde mesnetlenmesini sağlayan makine elemanı. Yataklar mesnet sağlama dışında, hareketin yönlendirilmesi ve sınırlanması gibi işlevleri de yerine getirir.

Yataklar, hareketin türüne göre kaymalı ve rulmanlı (sürtünmesiz); yatağa gelen yükün türüne göre de eksenel ve radyal yataklar biçiminde sınıflandırılır. Kaymalı yataklarda bir parça öbürüne göre kayarak (doğrusal ya da dönel olarak) hareket eder. Sürtünmeyi ve yıpranmayı azaltmak amacıyla yatak içindeki yüzeyler arasına tamamen ya da kısmen bir sıvı (genellikle yağ) ya da gaz filmi uygulanır. Kaymalı yataklarda milin yatak içinde dönen bölümüne muylu denir. Hareketli yüzeylerin bilye ya da makara gibi elemanlarla birbirinden ayrıldığı yataklar ise rulmanlı ya da

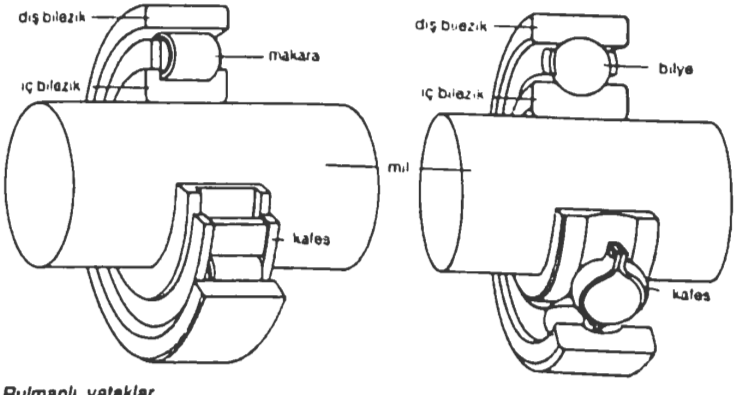

Rulmanlı yataklar
(Sol) Silindirik makaralı rulman, (sağ) bilyeli rulman
Anti-Friction Bearing Manufacturers Assoc. Inc

sürtünmesiz yatak olarak adlandırılır. Bu tür yataklarda yataklama işlemini gerçekleştiren eleman makaralar ya da bilyelerdir (*bak.* bilyeli rulman; makaralı rulman). Çizimde görülen rulmanlı yatakta rulmanın iç bileziği mil ile birlikte dönerken dış bilezik sabittir.

Belirli yük, hız, akışkan ağdalılığı ve yatak geometrisi koşulları altında bir kaymalı yatakta temas halindeki yüzeyleri birbirinden ayıran ve hidrodinamik film olarak adlandırılan bir akışkan filmi oluşur. Yatağa basınçlı yağ gönderen ayrı bir pompalama birimi kullanılarak yatak içinde hidrostatik film denen bir yağ filmi de oluşturulabilir.

Hidrodinamik filmin oluşması için milin belirli bir hıza ulaşması gerektiğinden bu tür yataklardaki başlangıç sürtünmesi rulmanlı yataklardakinden fazladır. Metal-metal teması oluştuğunda sürtünmeyi azaltmak için, yatak yapımında tunç alaşımları ve Babbitt metali gibi az sürtünmeli malzemeler kullanılır.

yatak yarası, DEKUBİTUS ÜLSERİ olarak da bilinir, kronik hastalar ya da önemli bir ameliyat geçirenler gibi uzun süre yatakta kalmak zorunda kalanlarda, deri ve derialtı dokusunda kan dolaşımındaki aksaklığa bağlı olarak açılan yara. Yatağın uzun süre vücuda baskı yapması ve çarşafların sürtünmesi yüzünden normal kan akımı sağlanamaz. Yatak yaraları daha çok kemiğin yüzeye yakın olduğu dirseklerde, kalça ve sırtın kalça kemiğine rastlayan bölgelerinde görülür. Hastanın pozisyonunun sık sık değiştirilmesi, her gün yıkanması, özel yatak ve şiltelerin kullanılması gibi önlemler ve yerel ilaç tedavisi yatak yarasının önüne geçmekte etkilidir.

yataklı vagon, yolcuların yolculuk sırasında uyuyabileceği biçimde yataklarla donatılmış vagon türü. İlk yataklı vagonlar 1830'larda ortaya çıktı; ama yolcuların gece yolculuklarında rahatça uyumalarını sağlayan gerçek anlamda ilk yataklı vagon olan "Pullman yataklı vagonu" 1859'da geliştirildi. Yataklı vagonlar bir süre sonra Avrupa'da da kullanılmaya başladı.

Yataklı vagonlarda yolculuk ücretlerinin uçak yolculuğuyla yeterince rekabet edemeyecek kadar yükselmesi nedeniyle günümüzde yataklı vagonlar yerlerini yatırılabilir koltuklu vagonlara bırakmaya başladı.

yataklık, suça önceden ya da suç anında katılmaksızın, suç işlemiş kişiye bilerek barınacak yer gösterme, suç konusu bir eylemle elde edilmiş şeyleri bilerek kabul etme, saklama, satın alma ya da bu işlere aracılık etme. Suç oluşturan bir olayı saklamak amacıyla suçun eser ve delillerini yok etmek, değiştirmek ya da bozmak da yataklık kapsamına girer. Yataklık suçunun cezalandırılmasında, önceki suçun cezasının ağırlığı da göz önüne alınır.

yatır, İslam dünyasında, evliya(*) mezarlarına halk arasında verilen ad.

Yatırlara ilişkin inanç ve uygulamalara ilk kez Abbasiler döneminde rastlanır. Bu inanç ve uygulamaların kökeninde İslamı benimseyen toplumların eski çoktanrıcı inanç ve törenleri yatar. Yaygın inanca göre yatırlar hastaları iyileştirebilir, evde kalan kızların bahtlarını açabilir, tüm kötülük ve belaları uzaklaştırabilir, istekleri yerine getirebilir. Yardımını sağlamak amacıyla da yatırlar ziyaret edilir, onlara adakta bulunulur, kurban kesilir. Bazı yatırlar için de özel işlem ve uygulamalar gelenekleşmiştir. Örneğin, yardımını sağlamak için yatırlara mum dikilir, bazılarının adına helva, şeker ya da benzeri bir şey dağıtılır.

yatırım, gelecek dönemlerde kazanç getireceği umulan bir aktif karşılığında bir dönemin gelirinden vazgeçme süreci.

Bir bütün olarak ekonomide yatırımın gerçekleşebilmesi için, toplam üretim toplam tüketimi aşmalıdır. Kapitalizmin tarihi boyunca yatırım temel olarak özel girişimcilerin işlevi olmuş, ama 20. yüzyılda planlı ekonomilerde ve gelişmekte olan ülkelerde devlet önemli bir yatırımcı konumuna gelmiştir.

Birey açısından bakıldığında iki yatırım türü ayırt edilebilir: Üretim araçlarına yatırım ve salt mali yatırım. Bireysel düzeyde her ikisi de yatırımcıya parasal getiri sağlayabilirse de, ekonominin bütünü açısından bakıldığında salt mali yatırımlar yalnızca mülkiyet hakkının el değiştirmesidir ve üretim kapasitesini genişletmez.

1930'lardan önce, yatırımların cari faiz oranından önemli ölçüde etkilendiği, faiz oranı düştükçe yatırım oranının yükselmesi gerektiği düşünülürdü. Daha sonra yapılan araştırmalar özel yatırımların faiz oranlarından çok, işadamlarının gelecekteki talep ve kâr bekleyişlerine, üretim yöntemlerindeki teknik değişmelere ve emekle sermayenin göreli maliyetleriyle ilgili bekleyişlere duyarlı olduğunu göstermiştir.

Yatırım ekonominin üretim kapasitesini büyüttüğünden, iktisadi büyüme ona bağlıdır. Büyümenin düzgün olabilmesi için belli bir dönemde tasarrufçuların yapmak istediği tasarruf miktarı ile yatırımcıların yapmak istediği yatırım miktarının aynı olması gerekir. Amaçlanan tasarruf amaçlanan yatırımı aşarsa sonuç işsizlik olabilir; yatırımların tasarrufları aşması durumunda ise enflasyon ortaya çıkabilir. *Ayrıca bak.* tasarruf; yatırımın marjinal etkinliği.

yatırım bankası, anonim şirketlerin ve kamu ekonomik kuruluşlarının yeni menkul değer ihracını desteklemek ve bunlara uzun süreli finansman sağlamak amacıyla oluşturulan mali kurum.

Yatırım bankaları sağladıkları kredileri özkaynak sermayelerinden ya da uzun süreli tahvil çıkarmak ve uzun vadeli mevduat kabul etmek yollarıyla dış kaynaklardan sağlarlar. Özellikle anonim şirketlere verdikleri uzun süreli krediler için gerekli fonları ise bu şirketlerin tahvil ve hisse senetlerini yatırımcılara pazarlamak yoluyla karşılarlar. Bu şirketlerce çıkarılan menkul kıymetleri toplu olarak aldıktan sonra bunları yatırımcılara küçük birimler halinde satan yatırım bankaları bu etkinliklerini piyasadaki gelişmeleri, cari faiz hadlerinin durumunu ve menkul kıymetlere olası taleple ilgili verileri değerlendirerek kârlı biçimde yürütmeye çalışırlar. Çeşitli yatırım bankaları garanti ettikleri menkul kıymetlerin satışı sırasında çoğunlukla aralarında bir konsorsiyum oluştururlar. Bu, satışı öngörülen menkul kıymetler miktarının tek bir yatırım bankasının riskini üstlenemeyeceği kadar büyük olduğu durumlarda, mali sorumluluğun çeşitli bankalarca üstlenilmesini sağlar. Oluşturulan konsorsiyum menkul kıymetlerin daha geniş biçimde dağıtılabilmesi amacıyla, seçeceği aracı kuruluşlardan da yararlanabilir.

Türkiye'de yatırım bankacılığı çok gelişmemiştir. Bu alanda etkinlik gösteren kamu sermayeli başlıca kuruluşlar Türkiye İhracat Kredi Bankası, Türkiye Kalkınma Bankası ve İller Bankası'dır. Sayıları 1980'lerde artan özel sermayeli kalkınma ve yatırım bankalarının en önemlileri de Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ile Sınai Yatırım ve Kredi Bankası'dır. Bunlar dışında, Türk Merchant Bank, Yatırım Bankası, Tekfen Yatırım ve Finansman Bank ile Birleşik Yatırım Bankası gibi özel yatırım bankaları da bulunmaktadır.

yatırım indirimi, yatırımları özendirmek ve uygulanan ekonomik politikalar doğrultusunda seçilmiş alanlara yöneltmek amacıyla, ekonomik kuruluşlara, belirli yatırım harcamalarının belli bir oranını vergi matrahından indirme olanağı sağlayan teşvik yöntemi.

Yatırımın yapılmasıyla birlikte vergi yükümlülüğünden belirli bir indirim olanağı sağlaması bakımından, hızlandırılmış amortisman uygulamasından farklı bir yöntemdir. Bu indirim fiilen yatırımcıya sağlanan bir sübvansiyon niteliğindedir. Yatırım indirimi yöntemini savunanlar bunun amortisman karşılıkları yönteminden daha kolay uygulandığını ve vergi yükümlülükleri ne olursa olsun hem şirket hem de kişiler için eşit ölçüde geçerli olduğunu öne sürerler. Yatırım indirimi uygulamasına karşı çıkanlarsa bunun özellikle büyük yatırımcı kuruluşlara yarar sağladığını belirtirler.

Yatırım indirimleri ABD'de 1962'de yerli şirketleri yabancı rekabetinden korumak amacıyla benimsendi; ama hızlanan enflasyona karşı bir önlem olarak 1969 tarihli Vergi Reformu Yasası'yla yürürlükten kaldırıldı. İngiltere'de de bir süre uygulanan bu yöntem 1960'ların sonlarında kaldırıldı ve doğrudan devlet sübvansiyonu biçimindeki teşvikler benimsendi.

Türkiye'de yatırım indirimi vergi sistemine 1963'te girdi. Gelir ve Kurumlar Vergisi yükümlülerinin belirli koşullarda yararlandığı bu indirim 1980'lerde daha da genişletildi. Bu teşvikten yararlanacak yatırımlarda genel teşvik tablosunda yer alması, üretimi genişletip verimliliği ve kaliteyi yükseltmeye, ihracatı geliştirmeye, bilimsel ve teknik araştırmaları geliştirmeye, yabancı turist gelişini artırmaya yönelik olması gibi koşullar aranır. Yatırım miktarının da belli bir düzeyin altında olmaması gerekir; bu düzey Yüksek Planlama Kurulu'nun (YPK) kabul ettiği etkinlik kollarında, özellikle de tarım sektöründe ve kalkınmada öncelikli yörelerde daha düşüktür. Yatırım indiriminin oranı ise öncelikli yöreler ve sektörlerde görece yüksektir.

Yatırım indirimi ve benzeri vergi teşviklerinden yararlanabilmek için Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Teşvik ve Uygulama Başkanlığı'ndan (günümüzde Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı) teşvik belgesi alma zorunluluğu, uygulamada keyfiliklere ve siyasal tercihlere açık bir sistemin oluşmasına yol açmıştır. Bir başka eleştiri, bu teşvik yönteminin kaynakların bölgesel dağılımını düzenlemede etkili olamadığı ve yatırımların ülkenin batı bölgelerinde yoğunlaşmasının sürdüğü yolundadır. 1980'lerde, önceki dönemden farklı olarak hizmetler sektöründeki yatırımlara verilen teşvikler artmıştır.

yatırımın marjinal etkinliği, iktisatta, belli koşullar altında ve belli bir sürede ek yatırım birimleri gerçekleştirildikçe yatırımdan beklenen getiri oranı. Yatırımın kârlılığının saptanmasında bu oranların, yürürlükteki faiz haddiyle karşılaştırılmasından da yararlanılabilir. Getiri oranı, bir yatırım projesinden gelecekte beklenen kazanç akımının şimdiki değerini, projenin maliyetine eşitleyen iskonto oranı olarak hesaplanır. Yatırım miktarı arttıkça, getiri oranının düşeceği beklenir. Çünkü önce en kârlı projelere girişilir; bundan sonraki yatırımlar getiri hadleri gittikçe düşen projelerden oluşacaktır. Kuramsal olarak, her ek yatırı-

mın marjinal etkinliği faiz oranını aştığı sürece yatırımlar sürer.

İngiliz iktisatçı J. M. Keynes yatırım düzeyinin belirlenmesinde faiz oranlarından çok kâr bekleyişlerinin önem taşıdığını savunurken bu kavramı farklı bir terimle (sermayenin marjinal etkinliği) kullanmıştır. 1930'lardan beri yapılan istatistiksel incelemeler, yatırım kararlarında faiz oranlarının ağırlıklı bir rolü olmadığı düşüncesini pekiştirme eğilimi göstermektedir.

yatıştırıcı, TRANKİLİZAN olarak da bilinir, tedavide kullanılan dozlarda uyku verici (hipnotik) etkisi olmayan, bunaltıyı (anksiyete) ve zihinsel işlevleri azaltarak sakinleşmeyi sağlayan ilaçların ortak adı. Yatıştırıcılar kimyasal yapılarına göre dört grupta toplanabilir: Alkaloitler, fenotiyazinler, difenilmetanlar ve propanediyoller. Bazıları (örn. *Rauwolfia* alkaloitleri) doğadan elde edilebilirken klorpromazin ve meprobamat gibi pek çoğu yapay bireşim yoluyla hazırlanır.

Propanediyoller dışındaki bütün yatıştırıcılar otonom sinir sistemi üzerinde etki göstererek kalp işlevlerini, kan basıncını, bağırsak hareketlerini, deri rengini ve gözbebeğinin büyüklüğünü etkiler. Rezerpin, beyinden serotonin adlı aminin salgılanmasına yol açar; serotoninin sinir ve kas hücreleri üzerinde bir dizi fizyolojik etkisi vardır. Klinikte kullanıldığında rezerpin gibi etki gösteren klorpromazin ise adrenalinin dokular üzerindeki etkisini azaltır.

Etki mekanizmaları farklı olan çeşitli yatıştırıcılar ruh halini ve davranışları da farklı biçimde etkiler. Rezerpin ve klorpromazin deney hayvanlarında sakinleşmeye, hareketsizleşmeye ve tehlike karşısında tepkisizliğe yol açar. Bu ilaçlar psikozlu hastalarda da sakinleşmeyi sağlarken meprobamat nevrozlarda gerilimi, bunaltıyı ve kas spazmlarını azaltır.

Yatıştırıcılar belirli psikoz ve nevroz belirtilerini hafifletirse de tedavi edici değildir. Sürekli kullanıldıklarında bağımlılık, zehirlenme ve başka istenmeyen sonuçlara yol açabilir. 1950'lerden bu yana yatıştırıcıların kullanıma girmesi ruh hastalarının bakımı ve tedavisinde olağanüstü sonuçlar sağlamışsa da, bazılarının ruh hastası olmayan kişiler tarafından yaygın ve kimi zaman yanlış kullanılması, dikkat ve duyularda körleşmeye ve başka yan etkilere yol açabilir.

Yatıştırıcılar küçük ve büyük yatıştırıcılar olmak üzere iki grupta toplanır. Küçük yatıştırıcılardan başlıcaları klordiazepoksit, diazepam ve nitrazepam gibi yaygın olarak kullanılan benzodiazipinlerdir. Bu gruptaki ilaçlar özellikle bunaltıyı ve bedensel gerginliği azaltır; bağımlılık yapabildiklerinden kullanım alanları sınırlıdır.

Antipsikotikler olarak da bilinen büyük yatıştırıcılardan ilk elde edilen rezerpinin ardından klorpromazin, haloperidol, tiyoridazin gibi ilaçlar geliştirilmiştir. Bu ilaçlar uyanıklık durumunu fazla etkilemeden psikoz belirtilerini giderir ve zihinsel etkinliği azaltır. Öbür gruptakiler gibi bağımlılık yapmayan antipsikotikler tıpta kullanılan en güvenli ilaçlardandır.

Yatsuşiro, Japonya'da, Küşü Adasındaki Kumamoto ilinde (*ken*) kent. Kuma Irmağı (*gava*) deltasında, Yatsuşiro Denizinin (*kai*) kıyısında yer alır. Heian döneminde (794-1185) yapılan Şinto tapınağının (*yaşiro*) çevresinde gelişti. 16. yüzyılda kentte ünlü Yatsuşiro çanak çömlekleri üretilmeye başladı. 20. yüzyıl başlarında hızla sanayileşen kentte günümüzde çimento, kâğıt, reyon (suni ipek) ve damıtılmış içki üretilir. Kentteki balıkçılık ve ticaret limanı 1956'da genişletilmiştir. Yatsuşiro, Kagoşima ve Hisatsu demiryollarının kavşak noktasında yer alır. Nüfus (1991 tah.) 107.923.

Yaundeler, EONDOLAR olarak da bilinir, Kamerun'un ortagüneyindeki tepelik bölgede, başkent Yaoundé ve çevresinde yaşayan ve Bantu dillerinden birini konuşan halk. Yakın akrabaları Etonlarla birlikte, Kamerun'un güneyi, Ekvator Ginesi'nin anakara bölümü ve Gabon'un kuzeyinde yaşayan Fangların(*) bölündüğü üç ana dil grubundan birini oluştururlar ve topluca Betiler olarak anılırlar.

Yaunde dili Nijer-Kongo ailesinin Bantu öbeğine bağlı Yaunde-Fang grubunun bir lehçesidir. Yaundeler Eton gibi başka lehçeler konuşsalar bile, okuyup yazmayı Yaunde dilinde öğrenirler. Ülkenin kırsal kesimlerinde ticaret ve siyaset dili olarak da kullanılan Yaunde dili, Kamerun'un dört bir yanından ve komşu ülkelerden gelen göçmenlerin birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları bir *lingua franca* olarak Yaoundé kentinde özellikle önem taşır.

Yaundeler öteki Betilerle ortak bir kültürü ve tarihi paylaştıklarından, çoğu kez komşularından güçlükle ayırt edilirler. Betilerin 19. yüzyılın başında büyük bir cihad başlatan Usman dan Fodio önderliğindeki Fulanilerden kaçarak kuzeydoğudan bölgeye göç eden son büyük Fang grubu olduğu söylenir. Betiler bugün Gabon sınırları içinde kalan topraklara doğru ilerleyen asıl Fanglarla kıyı bölgelerine doğru göç eden Bulular izleyerek onlarınkine komşu topraklara yerleşmişlerdir.

Yaundeler yağmur ormanlarıyla kaplı bir bölgede yaşarlar. Başlıca geçimlik tarım ürünleri manyok ve mısırdır. Ayrıca çeşitli sebze yaprakları, palmiye yağı, yabanıl mantar ve böcek yerler. Yam, muz ve yerfıstığı da Yaunde ekonomisinde önemli yere sahiptir. Yaundeler için kullanılan Eondo adının yerfıstığı anlamına gelen bir sözcükten türemiş olması, yerfıstığının Yaundeler için taşıdığı önemi gösterir. Yaundeler keçi ve domuz beslemekle birlikte, bu hayvanları daha çok şenliklerde ve ayinlerde keserler. Kakao önemli bir ticari üründür; ama toprağın verimsizliği ve yüksek nüfus yoğunluğu plantasyonlara ayrılan arazileri sınırladığından kakao üretimi öteki bölgelerde olduğu kadar kârlı değildir.

Bulular ve öteki Fanglar gibi Yaundeler de Avrupalıların bölgeye gelmesinden önce gevşek bir siyasal örgütlenmeye sahiptiler. Yaunde toplumu bugün de eşitlikçi özelliklerini korumaktadır. Temel toplumsal birimler babayanlı soy çizgisini izleyen akraba klanlar, bu klanlar içindeki soy grupları ve birbirine gevşek bağlarla bağlı klan kümeleri oluşturan kabilelerdir. Yaunde toplumunun bölündüğü yaş kümeleri eski önemini yitirmiştir. Kırsal kesimlerde yaşayan Yaundeler genelde köylerden çok, bitişik evlerden oluşan ve nüfusu 300-400'ü ender olarak geçen küçük birimlerde oturmayı sürdürmektedir.

Yauri, Nijerya'nın kuzeybatı kesiminde, Sokoto eyaletinde tarihsel krallık, geleneksel emirlik ve yerel yönetim konseyi. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyen Yauri Krallığı'nın Reşe (Gungava) halkı tarafından kurulduğu sanılır. 14. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Yauri Krallığı, Hausa devletlerinin(*) Banza Bakvai olarak adlandırılan kanadını oluşturan devletlerin en önemlilerinden biri durumuna gelmişti. Yauri Krallığı'nın 10. yüzyılda kurulduğu söylenen ilk başkenti Bin Yauri'nin (Birnin Yawari, Ireshe Bino, Ireshe) surları uzun süredir yıkık durumdadır.

Kuzeydeki Kebbi Krallığı'nın kurucusu Muhammadu Kanta 16. yüzyıl ortalarında Yauri topraklarını ele geçirdi. Yauri Krallığı Kanta'nın ölümünden (y. 1561) sonra bağımsızlığını yeniden kazandıysa da, 18. yüzyılın ortalarına değin Kebbi Krallığı'na haraç ödedi. Yauri'nin Hausa hükümdarı Mohammadu dan Ayi, 1810 dolaylarında Fulani Devleti'nin batı kesiminin yöneticisi olan Gwandu emirine bağlılık sözü vererek, Yauri'nin ilk emiri oldu.

1844'te Emir Jibrilu Gajere'nin Yauri halkları tarafından bölgeden sürülmesi iç savaşa yol açtı. 1850'de Emir Suleymanu dan Addo, Yauri'nin başkentini Bin Yauri'den Nijer Irmağındaki Ikum Adasına taşıdı. Güneyden ve doğudan komşu oldukları Kontagora Emirliği'nin saldırılarından korkan Yauri hükümdarları 1888'e değin adayı başkent olarak kullandılar; bu tarihte Kontagora emiri İbrahim Nagwamatse ile anlaşmaya varılınca başkent Yelwa'ya(*) taşındı.

Yelwa günümüzde de geleneksel emirliğin ve Yauri Yerel Yönetim Konseyi'nin merkezidir. Emirlik nüfusunun büyük bölümünü Yauriler, Dakarkiler (Dakaravalar), Kamberiler, Reşeler, Dukavalar, Hausalar ve Fulaniler oluşturur.

Yavana, Hint edebiyatının ilk örneklerinde, Yunanlı ya da herhangi bir yabancı anlamına gelen sözcük. Ahameniş dönemi Pers yazıtlarında *Yauna* ya da *Ia-ma-nu* adıyla geçen Yavana, İÖ 545'te II. Kyros'un (Büyük) ele geçirdiği Anadolu topraklarında yaşayan İonları belirtiyordu. Hindistan'ın kuzeybatı eyaletlerinde yaşayanların da bu kaynaktan öğrendiği sanılan sözcük, yazılı kaynaklarda ilk kez dilbilgisi uzmanı Panini (İÖ y. 5. yy) tarafından *Yavanani* biçiminde kullanıldı. Bu tarihte, Doğu Ahameniş illerinde yerleşen Yunan topluluklarına Yavana denildiği sanılır.

Büyük İskender (İÖ y. 334) yönetimiyle birlikte Yavana özellikle Yunan Baktriane Krallığı'nda yaşayanlar için, İÖ y. 175'ten sonra ise Pencap'taki Hint-Yunan krallığında yaşayanlar için kullanılır oldu. Bu tarihten kalma Hint kaynaklarında, Yavanalar kuzeybatıda yaşayan barbar halklar olarak görülüyordu. Hıristiyanlığın başlangıcından sonra, tüm yabancılar için benimsenen daha genel bir terim olan Yavana, daha sonra Hindistan'ı işgal eden Müslümanları belirtmek amacıyla da sık sık kullanıldı.

Yavaşça, Alâeddin (d. 1 Mart 1926, Kilis, Gaziantep), klasik Türk müziği bestecisi, ses sanatçısı ve koro şefi. Münir Nurettin Selçuk'tan sonraki dönemin en başarılı ses sanatçılarındandır.

1951'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi; 1955'te jinekoloji uzmanı oldu. İstanbul'daki çeşitli hastanelerde çalıştı. 1985-90 arasında Haseki Hastanesi'nde başhekimlik yaptıktan sonra emekliye ayrıldı.

Müziğe daha çocukluğunda ilgi duydu. Artaki Candan ve Fikret Kutluğ'dan kanun dersleri aldı. 1950'deki bir sınavı kazanarak İstanbul Radyosu'nda solo programlar yapmaya başladı. Günümüze değin aralıksız olarak sürdürdüğü bu programlarıh yanı sıra, İstanbul Radyosu'nda "Beraber Şarkılar" ve "Erkekler Topluluğu" adlı programlarda koro şefliği yaptı. 1976'da kurucuları arasında yer aldığı

İstanbul Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı'nda (İDTMK) üslup ve repertuvar dersleri verdi. 1990'da Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından kendisine profesör unvanı verildi; aynı yıl İDTMK'nın Ses Eğitim Bölümü başkanlığına getirildi. 1991'de devlet sanatçısı unvanı verildi.

Sesi güçlü, dolgun ve zengin tınılıdır. Baritonla tenoru birleştiren ender rastlanır bir ses alanı vardır. Okuyuş tarzında Zeki Arif Ataergin'in ve Münir Nurettin Selçuk'un etkileri sezilir. Gerek radyo programlarında, gerek eşlikli konserlerinde beste ve semaî gibi klasik yapıtlara geniş yer ayırmıştır. Özellikle 1960'larda ve 1970'lerde İstanbul Radyosu'nda doldurduğu bantlar çok değerli arşiv belgeleri niteliğindedir. İki yüzden çok şarkı bestelemiştir. En tanınmış yapıtları arasında "Boğaziçi, şen gönüller yatağı" (hicaz), "Sarı mimozamsın sen benim" (hicazkâr), "Gülen gözlerinin mânâsı derin" (hüseyni), "Geçmesin günümüz sevgilim yasla" (kürdilihicazkâr), "Şimdi bahara erdim" (mahur), "Sevgi deli gönülden gönüle bir akıştır" (muhayyerkürdi), "Gönlümün bülbülüsün, aşk bahçemin gülüsün" (nihavend), "Bana nasıl sabret dersin, gönül senden vazgeçer mi" (rast) sayılabilir. Yavaşça geleneksel repertuvara değerli birer katkı olan "Bir ümit doğdu bütün kalplere yorgun geceden" (bestenigâr şarkı), "Saklarım sinede her an seni cânım diyerek" (hüzzam şarkı), "İnanıp kalbimi verdim de senin ellerine" (evcârâ şarkı), "Kimseyi böyle perişan etme Allah'ım yeter" (hicaz şarkı) gibi yapıtlar da bestelemiştir.

yavaşlatıcı, MODERATÖR olarak da bilinir, nükleer reaktörlerde çekirdek bölünmesi sırasında ortaya çıkan nötronlardan ancak bir bölümünün yeni çekirdek bölünmelerine yol açmasını sağlayan ve bu amaçla nötronları ilk hızlarının çok altında bir hıza indiren maddelerin ortak adı. Isıl reaktörlerde, nötronların reaktördeki atomlarla birkaç yüz elektron voltluk enerji düzeylerinde ısıl dengeye ulaşabilmesi için, nötronlar ile atomlar arasındaki çarpışmanın sınırlandırılması gerekir. Nötronlar en iyi, hidrojen (kütlesi 1), döteryum (kütlesi 2), berilyum (kütlesi 9) ve karbon (kütlesi 12) gibi atomlarla çarpışarak enerji yitirir. Bu nedenle reaktöre bu türden atomlar içeren maddeler eklenir. En yaygın kullanılan yavaşlatıcılar su, ağır su, berilyum metali ve oksidi ile grafittir. Su ve ağır su reaktörde soğutucu işlevi de görür. *Ayrıca bak.* çekirdek bölünmesi; nükleer reaktör.

yaver, devlet ve hükümet başkanlarının, yüksek rütbeli komutanların emir subayı.

Osmanlı padişahlarının emir subaylığını Tanzimat'ın ilanından (1839) önce saraydaki dört büyük enderun ağasından biri olan silahdar(*) yapardı. II. Mahmud döneminde (1808-39) bu görevi önce enderun nazırı, daha sonra da mabeyn müşiri üstlendi. Yaver sanı ilk kez, Mısır gezisi sırasında (1863) Abdülaziz'e eşlik eden Serasker Fuad Paşa için kullanıldı. Ordunun en kıdemli müşirlerine padişahın "yaver-i ekrem-i hazret-i şehriyari" sanını vermesi II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) gelenekleşti. Bir de, yaverlik hizmetiyle bir ilişkileri olmamakla birlikte, salt padişaha olan yakınlıkları, bağlılıkları nedeniyle kendilerine onursal yaverlik verilen "fahri yaver-i hazret-i şehriyari" vardı. Mustafa Kemal (Atatürk) de VI. Mehmed'in (Vahideddin) "fahri yaver-i hazret-i şehriyari"lerinden biriydi. Bu sıfatla onun Almanya gezisine katıldı.

II. Meşrutiyet döneminde yaverlik kadroları kısıtlandı. Padişah yaverliği yapanlarla fahri yaverler genç ve başarılı kurmay subay ve generaller arasından seçildi. Son dönem Osmanlı sadrazamlarının da bir seryaveriyle altı yaverleri vardı. Ordu müşirlerinin ve müfettişlerinin emir subaylarına da yaver denirdi.

Kurtuluş Savaşı döneminde TBMM başkanı olan Mustafa Kemal'in (Atatürk) yaverliğini yapanlara Cumhuriyet'in ilanından sonra "riyaset-i cumhur yaveri" adı verildi. Bunların en kıdemlisine önceleri "seryaver", daha sonra "başyaver" dendi. Kara, deniz, hava ve jandarma sınıflarından birer subayın yaver olarak seçilmesi öngörüldü. Bugün de Cumhurbaşkanlığı'nda dört yaver vardır. Genelkurmay başkanıyla kuvvet ve birlik komutanlarının yaverlik hizmetini yapanlara ise emir subayı(*) denir.

Yavi, Erkal (d. 12 Mart 1942, Diyarbakır), özellikle kitap kapağı çalışmalarıyla tanınan grafiker.

1972'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) İç Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. 1961'den sonra çeşitli kuruluşlarda grafiker ve sanat yönetmeni olarak çalıştı. 1967'de Rizzoli Yayınları'nın Gümüş Baskı Ödülü'nü kazandı ve aynı yıl TRT'nin açtığı amblem yarışmasında birinci oldu. 1968'de Sinematek Uluslararası Film Afişleri Sergisi'ne, 1966 ve 1968'de

Erkal Yavi'nin *Sevgili Arsız Ölüm* kitabı için yaptığı kapaktan ayrıntı, 1983
Adam Yayınevi arşivi

Varşova Afiş Bienali'ne, 1970'te Çekoslovakya'da Brno Grafik Bienali'ne katıldı. Bu arada fotoğrafçılıkla da ilgilendi ve 1970'te ilk kişisel fotoğraf sergisini açtı. Ertesi yıl Mimarlar Odası'nın "Şehir ve İnsan" adlı fotoğraf yarışmasında birinci oldu. Grafikerler Meslek Kuruluşu'nun düzenlediği "Grafik 82" ve "Grafik 83" sergilerinde kitap kapağı ve ilüstrasyon dallarında birincilik ve başarı ödülleri kazandı.

Grafik sanatların bütün alanlarında ürün veren Yavi, çeşitli sanat dergilerinin kapak düzenlemelerinden başka, 1964'ten sonra çok sayıda kitap kapağı düzenlemesi de yaptı. Yunanistan'da Ellinikes-Ekdoseis Yayınevi'nin yayımladığı Türk yazarlarının kitaplarının kapaklarını resimledi.

Yavne, İbranice JABNEH ("Tanrı İnşa Eder"), Eski Yunanca JAMNIA, Modern Yunanca YIBNA, Filistin'de (bugün İsrail), Tel Aviv-Yafa'nın 24 km güneyinde, Akdeniz kıyısından 6 km içeride antik kent. Filistilerin oturduğu Yavne İÖ 8. yüzyılda Azarya (Uzziya) döneminde Yahudilerin eline geçti. Yeuda Makabi (ö. İÖ 161) Yavnelilerin düşmanca davranışına kızarak kentin limanına saldırdı. Kudüs Tapınağı'nın İS 70'te Romalılar tarafından yıkılmasından sonra Yohanan ben Zakay'ın Yavne'de kurduğu okul Yahudiliğin en önemli eğitim merkezlerinden biri oldu. İS y. 100 yılında bir toplantı yapan hahamlar Tevrat'a son biçimini verdiler. 12. yüzyılda Haçlılar Yavne'de bir kale yaptılar.

Yavorov, Peyo, asıl adı PEYO KRAÇOLOV (d. 6 Mayıs 1877, Çırpan - ö. 20 Ocak 1914, Sofya, Bulgaristan), Bulgar şair ve oyun yazarı. Bulgar şiirinde simgeciliğin öncüsü olarak kabul edilir.

Ağustos 1903'te Osmanlı yönetimine karşı girişilen başarısız Makedonya Ayaklanması'nın hazırlanmasında rol oynadı. Devrimci gazetelerde yayın yönetmenliği yaptı ve partizan gruplarla iki kez Makedonya'ya geçti. Otuz altı yaşında intihar etti.

1900'e değin çoğunlukla toplumsal-siyasal nitelikli şiirler yazdı. Şiirinde köylülere acıma duygusundan, Makedonyalıların mücadelelerinden ve sürgündeki Ermenilerin acılarından esinlenen temalara ağırlık verdi. Radikal hareketlerden düş kırıklığına uğradıktan sonra gerçekçiliği bırakarak iç gözleme ve simgeciliğe yöneldi. Şiirlerini *Stihotvoreniya* (1901; Şiir), *Bezsunitsi* (1907; Uykusuz) ve *Podir Senkite na Oblatsite* (1910; Bulutların Gölgesine Koşarak) gibi kitaplarda toplayan Yavorov'un öbür yapıtları arasında *V Polite na Vitoşa* (1911; Vitoşa Eteklerinde) ve *Kogato Gram Udari* (1912; Yıldırım Düştüğü Zaman) adlı oyunlar, Makedonyalı önder Gotse Delçev'i anlatan bir yaşamöyküsü ve partizanlık anılarının yer aldığı *Haiduşki Kopneniya* (1908; Çetecilerin Emeli) sayılabilir.

yavşan, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasının *Artemisia* cinsini oluşturan yaklaşık 144 kadar kokulu otsu bitki ya da küçük çalı türünün genel adı. Dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış olan bu bitkilerin Anadolu'da da yabani olarak yetişen 20 kadar türü bulunur. Bu türlerin pek çoğu Eski Mısırlılardan bu yana yapraklı ve çiçekli dallarının taşıdığı uçucu yağ ve acı maddelerden ötürü iştah açıcı ve kurt düşürücü ilaç olarak kullanılmaktadır. Yavşanların genellikle yeşilimsi sarı renkli minik çiçekler taşıyan uzun çiçek başakları, grimsi yeşil ya da gümüşsü beyaz yaprakları vardır.

Artemisia cinsinin en iyi tanınan üyeleri pelinotu(*) ve tarhundur(*); bunlardan ilki başlıca iştah açıcı, kuvvet verici ve solucan düşürücü, öbürü ise baharat olarak kullanılır. Asya'nın orta kesimlerindeki steplerde yetişen, küçük çalımsı horasanı bitkisinin (*A. cina*) kâfur kokulu çiçekleri de kuvvetli bir solucan düşürücüdür. Ayrıca, kara yavşan (*A campestris*) ve kıyılardaki kumluklarda yetişen deniz yavşanı (*A. maritima*) gene benzer etkilere sahiptir. Ayvadana (*A. vulgaris*) bitkisinden ise daha çok içeceklere koku vermekte yararlanılır.

yavşanotu *bak.* veronika

Yavuz, Fehmi (d. 1912, Isparta - ö. 11 Temmuz 1991, Datça, Muğla), Türkiye'de kentleşme konusundaki çalışmalarıyla tanınan kent plancısı.

İlk ve orta öğrenimini Isparta ve İstanbul'da yaptı. 1937'de Siyasal Bilgiler Okulu'nu (sonradan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) bitirerek uzmanlık öğrenimi için Almanya'ya gitti. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine doktora çalışmasını yarıda bırakarak Türkiye'ye döndü. Bir süre Maliye Bakanlığı'n-

da çalıştıktan ve köy öğretmenliği yaptıktan sonra Siyasal Bilgiler Okulu'nda asistanlığa başladı (1942). Şehircilik Kürsüsü'nde 1945'te doçent, 1953'te profesör oldu. Dört yıl (1942-46) Ernst Reuter'le birlikte çalıştı. 1946-47'de Çalışma Bakanlığı'nda işçi sigortaları genel müdürlüğü yaptı. 1953'te Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne (SBF) bağlı olarak kurulan İskân ve Şehircilik Enstitüsü'nün ilk yöneticisi oldu. 1958'de SBF dekanlığına getirildi. 27 Mayıs hareketinden (1960) sonra kurulan Cemal Gürsel hükümetlerinde önce milli eğitim, ardından imar ve iskân bakanı olarak görev aldı. 1961'de Kurucu Meclis üyeliğine seçildi. Daha sonra yeniden üniversiteye döndü ve 1982'de emekliye ayrıldı.

Yavuz kent plancılığının yanı sıra, laiklik ve din eğitimi gibi güncel siyasal ve toplumsal konularda da incelemeler yayımladı, makaleler yazdı. Başlıca yapıtları arasında *Köy İdarelerimizin Maliyesi* (1946), *Ankara'nın İmarı ve Şehirciliğimiz* (1952), *Şehircilik* (1953) ders kitabı, *Şehirciliğimiz Hakkında Mukayeseli Raporlar* (1956), *Mahalli İdarelerimizin Problemleri* (1964), *Şehircilik* (1973, Ruşen Keleş ve Cevat Geray ile birlikte), *Çevre Sorunları* (1975), *Kentsel Topraklar* (1980), *Domuz ve Beslenme Sorunları* (1984) sayılabilir.

Yavuz, Hilmi (d. 14 Nisan 1936, İstanbul), modern şiirden ve kültür tarihinden yararlanarak kurduğu imge ve dil örgüsüyle Türk şiirinde kendine özgü bir yer edinmiş şair ve yazar.

1954'te İstanbul'da Kabataş Erkek Lisesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak İngiltere'ye gitti. BBC Türkçe Yayınlar Bölümü'nde çalıştı. 1969'da Londra

Hilmi Yavuz
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli yayınevlerinde ve ansiklopedilerde çalıştı. *Cumhuriyet, Milliyet, Yeni Ortam* gazetelerinde ve çeşitli dergilerde bir bölümü Ali Hikmet imzasıyla incelemeler, eleştiriler ve denemeler yazdı. Mimar Sinan Üniversitesi'nde uygarlık tarihi, Boğaziçi Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdi. 1989'da İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nın kültür ve sanat danışmanı oldu.

İlk şiirleri 1952'de Kabataş Erkek Lisesi'nde edebiyat öğretmeni Behçet Necatigil'in yönetiminde çıkan *Dönüm* dergisinde yayımlandı. Bu dönemde daha çok İkinci Yeni akımının etkisinde imgeci ürünler verdi. Sonraki yıllarda ise gelenek ile çağdaş bir bakışı kaynaştıran, biçimle özün dengelendiği bir düzey sergiledi. İslam mistisizminden, özellikle de tasavvuf felsefesinden yararlanarak kendine özgü bir sözcük dağarcığı geliştirdi. *Doğu Şiirleri*'yle (1977) 1978 Yeditepe Şiir Armağanı'nı, *Zaman Şiirleri*'yle (1987) Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü'nü kazandı. Öbür şiirlerini *Bakış Kuşu* (1969), *Bedrettin Üzerine Şiirler* (1975), *Yaz Şiirleri* (1981), *Gizemli Şiirler* (1984), *Söylen Şiirleri* (1989) ve *Ayna Şiirleri* (1992) adlı kitaplarda topladı. *Söylen Şiirleri* ve *Ayna Şiirleri* dışındaki bütün kitaplarında yer alan şiirlerini 1989'da *Hüzün ki En Çok Yakışandır Bize*'de bir araya getirdi. Deneme, inceleme ve makaleleri ise *Felsefe ve Ulusal Kültür* (1975), *Roman Kavramı ve Türk Romanı* (1977), *Kültür Üzerine* (1987), *Felsefe Üzerine* (1987), *Yazın Üzerine* (1987), *Denemeler Karşı Denemeler* (1988), *Dilin Dili* (1991) ve *İstanbul Yazıları* (1992) adlı kitapları içinde yer alır. Anlatı türündeki *Taormina* 1990'da, *Fehmi K.'nın Acayip Serüvenleri* 1991'de yayımlandı.

Yavuz Sultan Selim *bak.* Selim I

Yavuz Zırhlısı, Osmanlı donanmasının I. Dünya Savaşı'ndaki ünlü savaş gemisi.

1911'de Alman donanması için Hamburg tersanelerinde yapıldı. Boyu 186 m, eni 29,5 m olan gemi 23.580 ton ağırlığındaydı ve dönemin en büyük savaş gemilerinden biriydi. 86 bin beygirgücündeki buhar makinesiyle saatte 29 mil hız yapıyordu. Büyük çaplı 34 topu ve dört sualtı torpido kovanı vardı. Ekim 1912'de "Goeben" adıyla Alman donanmasına katıldı. Balkan Savaşları (1912-13) sırasında "Breslau" adlı bir başka savaş gemisiyle birlikte Akdeniz'de görevlendirildi. I. Dünya Savaşı sırasında Akdeniz'de birçok Fransız ve İngiliz mevzisini bombaladıktan sonra, kendisini izleyen İngiliz savaş gemilerinin önünden kaçarak 10 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazına girdi. O sırada İttihat ve Terakki önderliğindeki Osmanlı yönetimi de Almanya'nın safında savaşa girmeye hazırlanıyordu. İngiltere'nin, Çanakkale'ye sığınan iki Alman gemisinin teslim edilmesini istemesi üzerine, Osmanlı hükümeti gemileri satın aldığını açıkladı. "Goeben"e "Yavuz", "Breslau"ya "Midilli" adı verildi. "Yavuz"un komutanı Alman amirali Souchon, Osmanlı donanması komutanlığına atandı.

"Yavuz" ve "Midilli" savaş gemileri, 27 Ekim 1914'te Karadeniz'e çıkarak 29-30 Ekim'de Kırım'da ve Karadeniz'in kuzeyinde bazı Rus limanlarını bombaladılar. Bu, Osmanlı Devleti'nin Rus Çarlığı'na savaş ilanı anlamına geliyordu. "Yavuz" savaş sırasında gerek Karadeniz gerek Akdeniz'de pek çok deniz harekâtına katıldı, birçok kez yara aldı. Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra Osmanlı donanmasının öteki gemileriyle birlikte müsadere edildi. Uzun süre Tuzla'da yatan "Yavuz", Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Bebek, Büyükada ve son olarak da İzmit'e çekildi ve eğitim gemisi olarak kullanıldı. 1925-30 arasında büyük çapta onarım gördü, donanma komutanının gemisi olarak yeniden sefere çıktı ve 1950'de kadro dışı olana değin bu amaçla kullanıldı. 1950'den sonra Gölcük yakınındaki Kavaklı'ya çekilen Yavuz, 7 Haziran 1973'te Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu'na devredilerek Seymen mevkiine çekildi ve parçalandı.

Yavuzeli, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Gaziantep iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 463 km² olan Yavuzeli ilçesi doğuda Şanlıurfa ili, güneyde Nizip ilçesi ve Merkez ilçe, batıda gene Merkez ilçe, kuzeybatıda Kahramanmaraş ili, kuzeyde de Araban ilçesiyle çevrilidir.

Orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden oluşan ilçe toprakları, ilin kuzeydoğu kesiminde, Gaziantep Platosunun(*) kuzeydoğu ucunda yer alır. Orta kesimi ovalık olan ilçede önemli bir yükseltiye rastlanmaz. İlçe topraklarından kaynaklanan sular doğuda doğal sınır oluşturan Fırat Irmağı aracılığıyla Basra Körfezine ulaşır. İlçe sınırları içinde bu ırmağa katılan başlıca akarsu Yavuzeli Ovasını sulayan ve Bozatlı Deresi olarak da bilinen Merzimen Deresidir.

1985'te nüfus açısından ilin en küçük ilçesi olan Yavuzeli'nin ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa, nohut, mercimek, antepfıstığı ve pamuktur. Yavuzeli 1984'te Nizip'ten sonra ilin en çok antepfıstığı ağacı bulunan ikinci ilçesiydi. Önemli bir sanayi kuruluşuna rastlanmayan ilçede hayvancılık başlıca gelir kaynaklarındandır.

Yavuzeli 1958'de ilçe yapıldı. Eskiden Cingife adıyla anılan ve ilçenin batı kesiminde yer alan Yavuzeli kasabası, 1985'te ilin en az nüfuslu ilçe merkeziydi. Yavuzeli kasabası il merkezi Gaziantep'e 37 km uzaklıktadır.

Yavuzeli Belediyesi 1958'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 23.955; kasaba, 6.864.

Yay, Latince SAGITTARIUS, burçlar kuşağında Akrep ile Oğlak arasında yer alan takımyıldız. Açılımı (Yer'deki boylama karşılık düşen gökküre koordinatı) yaklaşık 19 saat, yükselimi (gök ekvatorundan açısal uzaklığı) 25° güneydir. Samanyolu Gökadası'nın en yoğun yıldız bulutlarıyla örülü merkezi Yay'ın içinde yer alır.

Yay, bir İtalyan Dua Saatleri Kitabı'ndan, y. 1475; Pierpont Morgan Kütüphanesi, New York kenti
Pierpont Morgan Library, New York, Glazier Collection

Güneş'in yıldızlar zemininde görünür yıllık yörüngesinde ulaştığı en uzak güney noktası olan kış gündönümü Yay'ın batı sınırının yakınlarındadır. Üç Parçalı Bulutsu (Trifit Bulutsusu, M 20) ile Lagün Bulutsusu'nu da (M 8) içeren Yay takımyıldızında ayrıca çok sayıda küresel yıldız kümesi yer alır.

Astrolojide dokuzuncu burç olan Yay'ın yaklaşık 22 Kasım ile 21 Aralık arasındaki dönemi etkisi altında tuttuğuna inanılır. Burcun simgesi olan ata binmiş okçu tasvirinin ilk olarak İÖ 11. yüzyılda Babillilerce yapıldığı sanılmaktadır. Simge olarak yalnızca ok ve yay da kullanılır.

yay, rebek, viyol ve keman ailelerindeki çalgılarla kabak kemane, rebab ve kemençede tellerin üstüne sürterek ses çıkarmakta kullanılan, iki ucu arasına at kuyruğu kılı gerilmiş kavisli çubuk.

18. yüzyıl sonlarına değin yaylar gerçekten yay biçimindeydi. (Bugün de birçok ülkenin geleneksel çalgılarında böyledir.) Bazısında kıllar bol takılır, gerginliği yayı tutan elin parmakları ile ayarlanır. Bu, eşiğin hafifçe bombeli yapılmasından dolayı aynı düzlemde bulunmayan tellerin hepsinin birden çalınabilmesine ve çalgıdan aynı anda tınlayan üç ya da dört sesli akorlar elde edilebilmesine olanak verir. Modern yayı geliştiren Parisli François Tourte'tur (1747-1835). Bu yay hafif Pernambuco ağacından yapılır ve uca doğru incelir. İnce uçta baltaya benzeyen bir baş bulunur. Öbür uçta ise kurbağa adı verilen bir vida vardır. Bu vida ile kıllar istendiği kadar gerilebilir.

Türk müziği çalgılarından kemençe ve rebab da yayla çalınır. Kemençenin yayı rebabınkinden daha gelişmiş ve daha zariftir. İkisi de vidasız yaydır; yani kıl demetini çıtaya bağlayan meşin ortaparmakla çekilerek gerilir. Bu da yayın gerginliğinin çalış sırasında her an değiştirilebilmesine olanak verir. Keman yayı ile kemençe yayı arasında çalış tekniği açısından çok önemli bir fark da, çıtanın kıl demetinden en uzak olduğu noktanın, birincisinde iki uçta, ikincisinde ise ortada olmasıdır.

yay, teknolojide, belirli bir yük uygulandığında gerilerek, sıkışarak, bükülerek ya da burularak biçim değiştirebilen, yük ortadan kaldırıldığında da ilk konumuna ve biçimine dönebilen esnek makine elemanı. Esneme

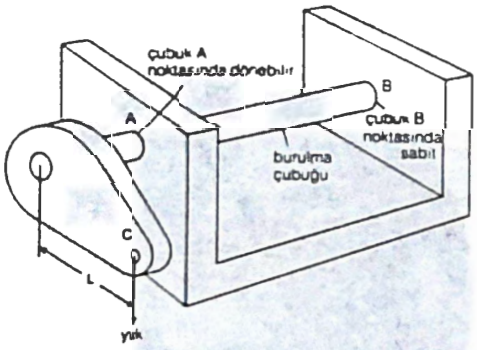

Burulma çubuğu yayı

halindeki bir yayda kuvvet ve yer değiştirme büyüklüklerinin bileşimi enerjidir; hareket halindeki bir yükü hareketsiz kılan bir yay bu enerjiyi depolar ya da yay eski konumuna dönerken bir enerji kaynağı işlevi görür. Yaylar çalışma biçimine göre mekanik, hidrolik ve havalı yaylar olarak sınıflandırılır. En çok kullanılan yay türü olan mekanik yayların helisel yay, sarmal (spiral) yay, yaprak yay ve burulma çubuğu yayı gibi türleri vardır.

Bir silindir çevresine vida adımları biçiminde sarılmış tel ya da metal çubuktan oluşan helisel yay en yaygın kullanılan mekanik yay türüdür. Bu tür yaylar yüklerin taşınacağı, itileceği ya da çekileceği biçimde tasarımlanabilir. Marş motorlarında ve menteşelerde kullanılan helisel yaylar burulma yükü altında çalışır. Helisel tür çekme ve sıkıştırma yayları, otomobillerin süspansiyon sistemleri, silahların geri tepme düzenekleri ve motorlardaki supaplar gibi çeşitli uygulamalarda kullanılır.

Aynı genişlik ve kalınlıkta, ama farklı uzunluktaki metal şeritlerin (yaprak) hafif kavisli bir biçimde birbirine kelepçelenmesiyle elde edilen yaprak yaylar öncelikle taşıtların süspansiyon sistemlerinde kullanılır. Yaprak yayın en uzun şeriti pim bağlantılarıyla aracın şasisine tutturulur, öte ise yayın en kalın olduğu merkez bölümüne bağlanır.

Sarmal yaylar düz bir şerit ya da telin plak üzerindeki kanallara benzer biçimde sarılması yoluyla üretilir. Saatlerin temel enerji kaynağı olan zemberek ve balans yayları sarmal yaydır. Bu yay türü yazı makineleri ve otopark saatlerinde de kullanılır.

Çizimde görülen burulma çubuğu yayı bazı otomobillerin süspansiyon sistemlerinde kullanılır. Dairesel kesitli burulma çubuğu B noktasında sabit, ama A noktasında serbestçe dönebilecek biçimde yerleştirilmiştir. C noktasına uygulanan yük çubuğun burulmasına neden olur. Sistemin esnekliği, çubuğun uzunluğu ve çapı ile kolun uzunluğuna bağlıdır ve L uzunluğu değiştirilerek ayarlanabilir.

Havalı yay, kauçuk ve kumaştan yapılmış körük biçimli bir kap içine sıkıştırılmış bir hava sütunundan oluşur. Sistemin yay etkisi havanın sıkışması ve genişlemesi aracılığıyla sağlanır. Kara taşıtlarında kullanılan havalı yaylar, yükün büyüklüğüne bağlı olmaksızın taşıtın belirli bir yükseklikte kalmasını sağlar.

Görece küçük ve kalın çeperli silindirler olan hidrolik yaylarda yay etkisi, silindirin bir ucunun merkezinden başlayarak silindir içindeki akışkana yük uygulayan küçük bir piston tarafından oluşturulur. Pistonun hareketi, akışkanın sıkıştırılması ve silindir çeperinin biçiminin değiştirilmesiyle sağlanır. Hidrolik yaylar yüksek yük dayanımı ve bükülmezlik gerektiren uygulamalarda kullanılır.

Yay A, SAGITTARIUS A olarak da bilinir, Yay takımyıldızı yönünden gelen en güçlü kozmik radyo dalga kaynağı. Kaynak, Samanyolu Gökadası'nın merkez çekirdeği olarak belirlenmiştir. Radyo ışınımının büyük bölümü bir senkrotron mekanizmasının ürünüdür (*bak.* senkrotron ışınımı); bu durum, serbest elektronların ve magnetik alanların varlığına işaret eder. Ayrıca bölge, kısmen yıldızlar, kısmen de yıldızlararası ortamdaki tozlarca salındığı sanılan yoğun kızılötesi ışınımın kaynağını da içerir. Yapılan gözlemler, yaklaşık bir ışık yılı yarıçapındaki bir bölgenin içinde hızla hareket eden 1 milyon kadar yıldızın bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca gökadanın çekirdeğinde, içe göçmüş gazlardan oluşan ve kütlesi Güneş'inkinin 10 bin - 1 milyon katı kadar olan bir kara deliğin bulunduğu iddia edilmektedir. Bu özellikler etkin çekirdekli öbür gökadalara (örn. Seyfert gökadası) özgüdür.

yay çalgısı, birçok eski kültürde olduğu gibi günümüzde de sık rastlanan, yay biçiminde bükülmüş esnek bir çubuğa bir kiriş ya da ip gerilerek yapılan telli çalgı. Boyu 50 cm ile 3 m arasında değişir. Kiriş parmakla çekilince ya da üstüne vurulunca hafif bir temel ses çıkar. Kirişe parmak ve başparmak basılarak öbür sesler; bazı yerlerine hafifçe dokunarak zayıf armonik sesler çıkarılabilir. Kiriş çubuğa bağlanarak iki ayrı yay dilimi oluşturulabilir. Ağız yay çalgısı adı verilen türünde, çalgıcı kirişe iyice yaklaştırdığı ağzını tınlatıcı olarak kullanır ve açıp kapatarak armonik seslerin ayrı ayrı oluşmasını sağlar. Su kabağından ya da çömlekten yapılmış tınlatıcısı olan yay çalgıları da vardır.

yay ve ok, Tarihöncesi çağlardan beri kullanılan ve gergin bir kiriş yardımıyla ucu sivri çubuklar fırlatan silah. Yay, iki ucu arasına ip ya da tel (kiriş) gerilmiş ve genellikle ağaçtan yapılmış kavisli bir gövdeden oluşur. Ok ise ucunda metal bir başlık (ok ucu), arka bölümünde de tüyden yapılmış bir kuyruk bulunan ağaç bir çubuktur. Fırlatma işlemini gerçekleştirmek için okun arka ucunda bulunan çentik kirişe yerleştirilir ve fırlatma için gerekli gerilme elde edilinceye kadar ok kirişle birlikte geriye doğru çekilir. Daha sonra kiriş ve ok serbest bırakılarak okun ileri doğru fırlaması sağlanır.

Yay ve ok Eski Mısırlılar döneminden ortaçağa değin Akdeniz çevresindeki ülkelerde, Avrupa'da ve daha da uzun bir süre Japonya ve Çin'de başlıca askeri silah olarak kullanıldı. *Odysseia* (*bak.* İlyada ve Odysseia) ve Eski Ahit'te de(*) yay ve ok kullanımına ilişkin çeşitli öyküler bulunur. Eski dönemlerden beri bilinen arbaletin(*) ortaçağda kusursuz hale getirilmesi ve 14. yüzyılda Avrupa'daki savaşlarda İngiliz yapımı uzun yayın(*) kullanılması, yay ve okun etkili bir savaş silahı olarak benimsenmesini sağladı. Osmanlı yeniçerilerinin kullandığı yaylar da ortaçağın sonlarındaki savaşlarda önemli rol oynadı. Bu üç tür silah o dönemlerde kullanılmakta olan el silahlarından çok daha etkiliydi.

Bazı uygarlıklarda yay ve ok bir savaş silahından çok bir avlanma aracı olarak önem kazandı. Kuzey Amerika Yerlileri, Eskimolar, birçok Afrika halkı ve bazı başka halklar klasik yay ile uzun yayı hem savaşlarda hem de bir avlanma aracı olarak kullandılar. Eskiden Japonlar uzunluğu 2,5

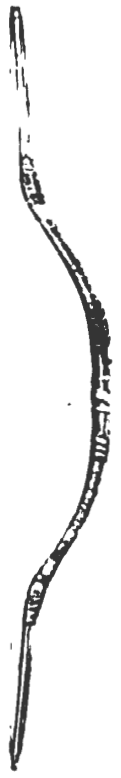
Örgü kirişle sağlamlaştırılmış ağaçtan bir Eskimo yayı; Londra Kulesi
Ministry of Works, Crown copyright

m'yi bulan uzun ağaç yaylar ile boynuz ve balina kemiğinden daha kısa yaylar yaptılar. Andaman Yerlileri Andaman Denizi ve Bengal Körfezi arasındaki bölgede çok uzun ve geniş yaylar ürettiler. Afrika ormanlarında görüş uzaklığının genellikle az olması nedeniyle Afrikalılar küçük yayları yeğlediler. Eskimolar, Asya'dakilere benzeyen, kas tendonlarıyla desteklenmiş ağaç ve kemik karışımı yaylar kullandılar. Amerika Yerlileri yalnız ağaç ya da tendonla desteklenmiş ağaç yaylar yaptılar.

Ağaç-boynuz ve ağaç-metal karışımı gibi karma malzemelerden de yaylar yapılmıştır. Daha çok sportif amaçla kullanılan modern karma yaylara kablo ve makaralar eklene-

rek okun isabet oranı artırılmış ve daha uzaklara ulaşabilmesi sağlanmıştır.

Yay kirişleri de çok çeşitli malzemelerden yapılabilir. Ortaçağdaki İngiliz uzun yaylarında kirişler keten ya da kenevirden yapılırdı; Türk ve Arap yaylarında ise daha çok ipek ya da moher kirişler kullanılırdı. Yay kirişi yapımında benekli hintkamışı, bambu, bitki lifleri, hayvanların kas tendonu ve hayvan derisi gibi malzemelerden de yararlanıldı.

Okların gövde bölümü, ağaç ve metal gibi iki farklı malzemeden, ama tek parça olarak yapılır. Metal, taş, kemik ya da deniz kabuklarından yapılan ok ucu ise, gövdeye geçme ya da yapıştırma yoluyla ya da her iki yöntemin birden uygulanmasıyla yerleştirilir. Okun havadaki dengesini sağlamak amacıyla, arka bölümünde tüy, yaprak, tüy ya da kürk parçalarından yapılmış bir kuyruk bulunur. Ağır gövdeli bazı oklarda kuyruk kullanımına gerek yoktur. *Ayrıca bak.* okçuluk.

yaya, PİYADEGÂN olarak da bilinir, Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasından önce Osmanlı ordusunun önemli bir bölümünü oluşturan asker sınıfı. Sonraki gelişmeler içinde ikincil ve yardımcı güçlerden biri durumuna düşmüştür. Önemi, ilkçağ ve ortaçağda görülen devlet kuruluşu süreçlerinin bazı evrensel özellikleri çerçevesinde, Osmanlı devletinin oluşumuna ışık tutmasında yatar. Atlı müsellem(*) örgütlenmesiyle birlikte, henüz kabile tabanının da silahlı olduğu bir durumdan, üretimle hiç uğraşmayan tam profesyonel bir orduya doğru gelişmenin dönüşümlü milis gücü ara aşamasını yansıtır.

Orhan Bey döneminin (1326-60) başlarında, Çandarlı Kara Halil Paşa'nın girişimiyle, müsellemlerin yanı sıra örgütlendiği kabul edilen yayalar ilk kez 1329'da Bizanslılarla Maltepe'de meydana gelen bir çarpışmada yer aldı. İlk kurallara göre savaş zamanında günde 2 akçe karşılığı orduda görev alıyor, daha sonra köylerine dönerek tarımla uğraşıyorlardı. Dönemin tarihyazıcılarına göre, ilk yaya yazımında 1000 genç alınmış, bunlar onarlı gruplara ayrılarak başlarına onbaşı, yüzbaşı ve binbaşı denen komutanlar verilmişti. Daha sonra ise savaş hizmeti karşılığı gündelik ödenmesinin yerini, miri arazi(*) içinden küçük parçaların tımar(*) sistemine benzer bir uygulamayla yayalara bırakılması aldı. Müsellemler gibi yayaların da 20-30 kadarı bir "ocak" oluşturuyor, her ocak içinden sırası gelen beş-altı kişi savaşa gidiyor, geride kalan ve "yamak" denenler ise tarımla uğraşmayı sürdürüyordu. Tımarlı sipahiler ile yeniçerilerin örgütlenmesi iyice geliştiğinde, yayalar ordunun hizmet sınıflarından biri durumuna geldi. 17. yüzyılın büyük toplumsal kargaşalıkları yayaları da derinden etkiledi; yüzer-gezer, isyancı, dönem dönem soyguncu bir niteliğe büründürdü. Yaya örgütlenmesi 17. yüzyıl sonlarına doğru ortadan kaldırıldı ve oturdukları çiftlikler tımar ya da zeamet olarak dağıtıma alındı.

yaygı *bak.* sil

yaygın anjiyokeratom *bak.* Fabry hastalığı

yaygın eğitim, örgün eğitime girememiş ya da öğrenimini yarıda bırakmış yetişkinlerin okuma-yazma öğrenmesine, mesleki beceri kazanmasına ve örgün eğitimdeki eksiklerini gidermesine olanak sağlayan eğitim.

Türkiye'de yaygın eğitimin temelleri 13. yüzyılda "Ahilik" örgütüyle atılmıştı; 18. yüzyılda da "lonca" örgütü bu eğitime önem verdi. Bundan sonra Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a gelerek iş arayanların kent yaşamına uyumlarını sağlamak ve onlara iş bulmak için "terbiye ocakları" örgütlendi. Tanzimat'tan (1839) sonra da "çırak mektepleri" kuruldu.

II. Meşrutiyet'in (1908) ardından yaygın eğitim, Türkçülüğü geniş kitlelere benimsetmenin bir aracı olarak kullanıldı. Türk Ocağı'nda (1912) bu amaçla gece kursları, konferanslar düzenlendi. Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra ise Maarif Vekâleti bünyesinde "Halk Eğitim Şubesi" açıldı (1926). Bunu Halk Derslikleri ve Konferansları Yönetmeliği'nin yayımlanması izledi (1927). Latin harflerinin kabulünden (1928) sonra açılan millet mekteplerinde(*) ve okuma odalarında okuma-yazma öğretimi ile "vatandaşlık bilgisi" veren programlar uygulandı.

1923-47 arasında yaygın eğitim veren iki önemli merkez, Halkevleri ile Halkodaları idi. Bunları 1952'de Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde açılan Halk Eğitim Bürosu, 1953'teki halk okuma odaları ve 1956'da açılan halk eğitim merkezleri izledi. 1960'tan sonra bakanlık bünyesinde Halk Eğitim Genel Müdürlüğü, illerde halk eğitim başkanlıkları, ilçelerde halk eğitim merkez müdürlükleri biçiminde örgütlenen yaygın eğitim çalışmaları günümüzde de sürdürülmektedir.

Sanayide uygulamalı eğitimi düzenleyen 2089 sayılı Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunu ile 3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu, tüm meslek kuruluşu ve bağlı işyerlerinde, mal ve hizmet üreten kamu kuruluşlarında çalışan çırak, kalfa ve ustalar için uygulanması amaçlanan mesleki eğitimden Milli Eğitim Bakanlığı'nı sorumlu tutmaktadır.

yaygın miyelom *bak.* miyelomatoz

yaygın skleroz *bak.* mültipl skleroz

yaygın tarım, EKSTANSİF TARIM olarak da bilinir, tarım iktisadında, ekilen toprağın büyüklüğüne oranla az miktarda sermaye ve emek kullanarak ürün yetiştirilen sistem. Yaygın tarım yönteminde elde edilen ürün miktarı, öncelikle toprağın doğal verimliliğine, arazinin coğrafi yapısına, iklim koşullarına ve suyun varlığına bağlıdır.

Yaygın tarımda birim arazi başına yoğun tarıma(*) göre daha düşük verim alındığı için sistemin ticari açıdan kârlı olabilmesi geniş arazi kullanımını gerektirir. Toprağa yönelik bu talep, yaygın tarımın arazi değerlerinin, sermaye ve emeğe oranla daha düşük olduğu yerlerde yapılmasını zorunlu kılar. Bu da yaygın tarımın, çoğunlukla nüfus yoğunluğunun düşük olduğu piyasadan uzak bölgelerde görülebileceği anlamına gelir.

yayık, tereyağı yapımında kullanılan aygıt. Sütün silindir biçimli kapalı bir kap içinde çalkalanarak içindeki yağ küreciklerinin bir araya toplanmasını sağlama ilkesine dayalı olarak çalışır. Sütün çalkalanması, yayığın sallanması ya da ekseni çevresinde döndürülmesiyle gerçekleştirilir. Yayıklar kullanım yerine göre çiftlik tipi ve sanayi tipi yayık olmak üzere iki türlüdür. Çiftlik tipi yayıklar ağaç, toprak ya da hayvan derisinden yapılır ve elle sallanarak ya da bir hayvanın semerine bağlanarak çalkalanır. Görece daha büyük olan ve bir motor yardımıyla döndürülen sanayi tipi yayıklar genellikle metalden yapılır. 1930'larda Avrupa'da geliştirilen sürekli yayıklar saatte 1 ton tereyağı üretebilmektedir.

yayım sözleşmesi, bir fikir ya da sanat yapıtının, yazar ya da mirasçısı tarafından, çoğaltılmak üzere yayımcıya bırakılmasını sağlayan sözleşme. Yapıt sahibi emeğinin karşılığı ücretten açıkça vazgeçmemişse, sözleşmeyle ücrete hak kazanır. Borçlar Kanunu'nda yayım sözleşmesiyle ilgili herhangi bir biçim koşulu öngörülmemişse de, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca yazılı biçim geçerlilik koşuludur. Yazılı bir işlem olmadan mali hakkın devredilmesi söz konusu olmaz. Yapıta ilişkin tasarımların devredilmesi yayma hakkının da devredilmesi anlamına gelmez. Ayrıca sözleşmede hakların teker teker sayılması zorunludur.

İlke olarak yayım sözleşmesinin konusunu, sözleşme yapıldığı sırada var olan bir yapıt oluşturur. Ama ileride yaratılacak yapıtlar için de yayım sözleşmesi yapılabilir. Böyle bir sözleşme bir taahhut işlemi niteliğini taşır. Taraflardan biri ihbar tarihinden bir yıl sonra geçerlilik kazanmak üzere taahhudünü çözebilir. Yayım sözleşmesiyle kurulan mali haklar yapıt sahibinin mirasçılarına geçer. Ortak yapıt sahiplerinden biri yapıt tamamlanmadan ya da kamuya sunulmadan önce ölürse, onun payı öteki yapıt sahibine geçer. Hayatta kalan yapıt sahibi, ölen yapıt sahibinin mirasçılarına uygun bir bedel ödemek zorundadır. Yapıt sahibi, yayımcının çıkarlarına zarar verici ve onun sorumluluklarını artırıcı nitelikte olmamak koşuluyla, yapıt üzerinde düzeltme ya da yenilik yapma hakkına sahiptir.

Yayım sözleşmesi yapıtın yok olması, basılmış nüshaların tükenmesi, basılan yapıtın yok olması, yazarın yapıt tamamlanmadan ölmesi, yapıtın tamamlanmasının yapıt sahibinin kusuru olmaksızın olanaksız duruma gelmesi, yayımcının iflas etmesi, yayının yasaklanması ve yazar hakkını koruma süresinin geçmesi durumlarında sona erer.

yayımcılık, kitap, dergi, gazete, kitapçık gibi basılı yapıtların seçimi, hazırlanması ve pazarlanması. Eski yasa ya da din metinlerinin küçük çapta çoğaltılmasıyla başlayan yayımcılık günümüzde, düşünülebilecek her konuda basılı ürünler veren dev bir sanayiye dönüşmüştür.

Yayımcılığın yazının bulunuşuyla başladığı söylenebilirse de, genel okuyucu kitlesi için yazılı yapıtları çoğaltma anlamında modern yayımcılık önce Helenistik dönemde Yunanistan'da, Roma'da ve Çin'de ortaya çıktı. Çinlilerin 105'te geliştirdiği, Arapların 751'de öğrendiği kâğıt yapımı teknolojisi Avrupa'ya ancak 11. yüzyılda geçti. Batı dünyasında kâğıttan sonra yayımcılık alanında sağlanan en önemli gelişme 1440-50 arasında Johannes Gutenberg'in matbaayı bulması oldu.

Matbaa kara Avrupa'sında hızla yayıldı. Bu alandaki rekabetin keskinleşmesi üzerine Fransa'da 1539'da telif hakları kütüphaneleri ve basımevleri kodları gibi yeni uygulamalar başlatıldı. Matbaa İngiltere'ye daha geç bir tarihte girdi. İlk İngiliz matbaacı William Caxton basımevini 1474'te kurdu. 1500'de İngiltere'de yalnız birkaç basımevi vardı. Yayımcılık sürekli gelişmekle birlikte, ancak 19. yüzyılda ucuz kâğıt, buharlı makine ve dizgi makinesinin bulunuşuyla kazançlı ve toplum üzerinde etkili önemli bir meslek durumuna geldi. 20. yüzyılda ofset baskı ve bilgisayarla dizgi gibi devrim yaratan ilerlemelerle bu sanayi dalı daha da gelişti. Okuryazarlık oranı ile boş zamanların artmasına ve toplum yaşamının karmaşıklaşmasına bağlı olarak her türlü bilgiye duyulan talebin yükselmesi, yayımcılığın daha geniş bir alan kazanmasını sağlayan başlıca etkenler arasında sayılabilir.

Günümüzde basın özgürlüğü herkesçe kabul edilmekle birlikte, yayımcılık eskiden olduğu gibi bugün de sansürle mücadele etmek zorundadır. Katolik Kilisesi matbaanın bulunuşuyla birlikte Reform yanlılarının yazdığı kitapları yasakladı. Ayrıca krallar da çeşitli biçimlerde sansür uyguladılar. 18. yüzyılda akılcı düşüncenin yaygınlık kazanmasıyla birçok Batı Avrupa ülkesinde sansür geriledi. Bu alandaki sorunlar bugün de varlığını sürdürmekle birlikte, Batı'da özgür basın toplum yaşamının ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir.

Yayımcılık sansür dışında ulusal ve uluslararası nitelikte çeşitli düzenlemelerden de geçmek zorunda kaldı. Telif hakları, yazarlık ve komisyon ücretleri, yeni pazarlama teknikleri, basımcılık alanındaki çığır açıcı yenilikler, kitle iletişim araçlarıyla bilgisayar sanayisinin gelişmesi ve reklam çevrelerinin baskıları karşısında bağımsız yayın çizgisini koruma kaygıları gibi değişik etkenler yayımcılığın yapısal bir değişime uğramasını getirdi.

Yayımcılığın konusuna giren yapıtlar tekil ürünler biçiminde yayımlanan süresiz yayınlar ve düzenli aralıklarla yayımlanan süreli yayınlar olmak üzere iki ana kategoriye ayrılır. Süreli yayınlar, gazete ve dergi olarak iki ana bölüm altında ele alınabilir. Büyük ve bağımsız sayfalara basılan gazeteler güncel haberler içerir. Dergi sayfaları daha küçük ve genellikle birbirine bağlanmıştır. Dergiler zamanla güncelliğini yitirmeyen özel konuları işler.

Süresiz yayınlar kapsamına giren başlıca yayın türleri kitap, kitapçık ve ansiklopedidir. Kitap yayımcılığının geçmişi Mısır papirüs rulolarına (İÖ y. 3000) kadar iner. Daha geç bir dönemde ortaya çıkan eski Çin kitapları, birbirine iple bağlı bambu ya da ağaç şeritlerinden yapılırdı. Çin'de daha sonraları mermer levhaların ve ağaç baskı blokların kullanıldığı çoğaltma teknikleri geliştirildi. Eski Yunanlar aracılığıyla Roma'ya geçen papirüs rulolar, İS 400'den başlayarak yerini parşömen ya da *vellum* kodekslere bıraktı. Ortaçağda gelişen kâğıt üzerine yazılmış kitaplar, ilk basılı kitaplara da örnek oluşturdu. 15. yüzyıl ortalarında tipo baskı tekniği basılı kitapları hızla yaygınlaştırdı. 19. yüzyılda baskı ve dizginin makineleşmesiyle artan kitap talebi daha kolay karşılanmaya başladı. Özel yayınevlerinin kuruluşu da bu dönemde hızlandı. 20. yüzyıldaki teknik yenilikler kitabın daha geniş kitlelere ulaşmasını sağladı.

İlk gerçek gazete yayımcılığı 1605'te Anvers'de başladı ve kısa sürede Avrupa, Amerika ve Asya'da da tutuldu. Kitaptan daha ucuz olan gazeteler geniş kitlelere yayılınca büyük bir güç kazandılar. Gazete yayımcılığı özellikle 1900'den sonra büyük bir sıçrama gösterdi. Basının gösterdiği gelişme aşamaları ve devlet denetimindeki propaganda organlarından özgür basına, küçük yapraklı gazetelerden büyük gazetelere kadar bütün gazete türleri hemen her ülkenin tarihinde görülebilir. Gazeteciliğin büyük bir işkolu durumuna gelmesiyle işçi-işveren anlaşmazlıkları, birleşmeler, yayın zincirleri ve gazete yutma olayları ortaya çıktı.

Batı'da dergicilik Almanya'da, bir ilahiyatçı ve şairin 1663'te çıkardığı *Erbauliche Monaths-Unterredungen*'le (1663-68; Örnek Aylık Düşünceler) başladı. İlk dergiler daha çok öğretici özellikler taşıyordu. 1672'den sonra Fransa'da daha hafif bir dergi tipi ortaya çıktı. Dergicilik özellikle 18. yüzyılda canlı bir gelişme gösterdi. 19. yüzyılda dergiler varlıklı çevrelerin oluşturduğu dar kesimi aşarak daha geniş bir kitleye yönelik bir yayın politikası benimsediler. Dergi tirajlarının yükselmesiyle artan reklam gelirleri, gazeteler gibi dergilerin de maliyet fiyatının altında satılmasını sağladı. 1830'lardan sonra dergilerin içeriği de zenginleşerek kadınlara yönelik haber ve bilgilerden çağdaş konularda eleştirel yazılara, bilimsel sorunlardan daha geniş kitlelere seslenen basit konulara uzanan bir çeşitlilik kazandı. ABD'deki dergiler 20. yüzyıl başlarında çeşitli skandal ve yolsuzlukların üzerine giderek önemli toplumsal reformların yapılmasına katkıda bulundular. Bu hareket 1912'de mali baskılar nedeniyle geriledi.

Günümüzde haber dergileri dışında süreli yayınların çoğu ticaret, teknik, politika ve özel meraklar gibi özel konularda yayın yapar ya da belirli kuruluşların yayın organı olma niteliğini taşırlar. Genellikle bir etkinlik ya da ilgi alanı çok yaygınlaştığında, ortaya çıkan bilgi gereksinimini bu konuda yayın yapan bir dergi sağlar.

Yayımcılığın uzun tarihi boyunca her türlü kültürel ürünü kitlelere ulaştırarak uygarlığın gelişimine ölçülemeyecek bir katkıda bulunduğu söylenebilir.

Türkiye'de yayımcılık. Osmanlı döneminde modern yayımcılık alanındaki ilk adımlar 15. yüzyıl sonlarında Müslüman olmayan azınlıklarca atıldı. İlk Türk matbaası ise yalnız dinsel konularda kitap basma koşuluyla Macar asıllı İbrahim Müteferrika ile Yirmisekiz Çelebizade Said Mehmed Efendi tarafından 1727'de kuruldu. Matbaanın Ocak 1729'da çıkardığı *Vankulu Lûgatı* adlı ilk kitap 1.000 adet basıldı. Daha sonra matbaada 1794'e değin 23 kitap basıldı; bunların toplam baskı sayısı 27 bin dolayındaydı. İkinci Türk matbaası 1796'da Mühendishane'de, öğrencilerin ders kitaplarını basmak üzere kuruldu. 1802'de Üsküdar'da Kitabhane Hanı'nda açılan üçüncü matbaa, 1831'de Takvimhane-i Amire adıyla Beyazıt'a taşınana değin 30 dolayında kitap bastı. 1830'larda gelişen taş baskı (litografi) tekniğiyle matbaalar daha da yaygınlaştı. Bu arada azınlıkların çıkardığı ilk gazeteleri 1831'de çıkarılan *Takvim-i Vekâyi*'yle başlayarak Türk gazeteleri izledi. İlk Türkçe dergi olan *Vekâyi-i Tıbbiye* ise 1849'da yayımlandı.

Islahat Fermanı'ndan (1856) sonra matbaa ve yayın sayısı hızla arttı. 1857'deki Telif Nizamnamesi'yle yayımcıya karşı yazar haklarının korunmasını öngören hükümler getirildi. Öte yandan Batı'dan ilk çeviriler yapılmaya başladı. Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği 1876'dan sonra yayımcılık alanında hızlı bir gelişme görüldü. Sansürün yoğunlaştığı 1900'e değin süren bu dönemde çevirilerin ve tiyatro oyunlarının yanı sıra Tanzimat ve Servet-i Fünun (Edebiyat-ı Cedide) yazarlarının yapıtları da ilgi gördü. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra sansürün kalkmasıyla yayımcılık alanına yeni bir canlılık geldi. Edebiyat ve tarih konulu kitaplar başta olmak üzere çok sayıda kitap yayımlandı, yeni gazete ve dergiler çıkarıldı. Ama sürekli savaşlar ve içerideki baskılar yayımcılığın hızını kesti. Bu arada 1909'da çıkarılan Matbaalar Kanunu'yla kitap basımı için izin alma zorunluluğu kaldırıldı. Ertesi yıl kabul edilen ve yazar haklarının korunmasına yönelik ileri hükümler getiren Hakkı Telif Kanunu ise 1952'ye değin yürürlükte kaldı.

Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) 1923-28 arasında 250 kadar kitap yayımladı. Bu arada 1925'te basılacak kitapları seçmek ve yazdırmak ya da çevirtmek amacıyla Telif ve Tercüme Heyeti oluşturuldu. 1 Kasım 1928'de kabul edilen Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun uyarınca baskı sistemlerinin kökten değişmesi nedeniyle yayımcılık ağır bir bunalım yaşadı. 1928-38 döneminin başlıca yayımcılık girişimleri *Cumhuriyet* gazetesinin yayımladığı *Hayat Ansiklopedisi* (1932), 1930'da kurulan Vakit Neşriyatı ile Sabiha ve Zekeriya Sertel'in yönettiği Cep Kitapları dizisi oldu.

1939'da Ankara'da toplanan Birinci Türk Neşriyat Kongresi'nin aldığı karar uyarınca Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Tercüme Bürosu, 1941'de Klasikler dizisinin yayımını başlattı. Bu dizi yıllarca kesintisiz olarak sürdürüldü. Kongre kararları çerçevesinde *Türk* (*İnönü*) ve *İslam* ansiklopedilerinin yayımına da geçildi. Ama bu ansiklopediler düzenli çıkamadı. Bu dönemde kurulan başlıca özel yayınevleri Nebioğlu (1943), İskit (1944) ve Varlık'tı (1946). O dönemde yılda 2-3 bin kitap yayımlanıyordu.

II. Dünya Savaşı (1939-45) ve çok partili demokrasiye geçiş (1946) yayımcılığı büyük ölçüde etkilemedi. 1950-60 döneminde yayımcılıkta nicel bir gelişme görüldü. 1951'de 2.197 olan kitap sayısı, 1959'da 4.124'e çıktı. Ayrıca Yeditepe (1950), Atlas (1950), Altın Kitaplar (1957), Düşün, Ataç, de, Seçilmiş Hikâyeler (sonradan Dost) gibi yayınevleri kuruldu. Bu yayınevlerinin bir bölümü Batı'daki edebiyat ve düşünce akımlarıyla yeni yazarlara açık bir yayın çizgisi izlediler.

1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlükçü ortamda yıllar boyunca yasaklanmış düşünceler yayın yoluyla gün yüzüne çıktı. Bu tür yayınlara ilgi okur sayısını da artırdı. 1960-70 döneminde bir yılda yayımlanan kitap sayısı 4.500 - 6.000 dolayındaydı.

1970-80 dönemi, 12 Mart Müdahalesi'ni (1971) izleyen baskı yılları dışında, yayımcılık açısından daha da hareketli geçti. Dönemin ilk yıllarında *Milliyet* ve *Hürriyet* gazeteleri kitap yayımına başladılar. Birkaç yıl sonra *Cumhuriyet* Çağdaş Yayınları'yla, *Tercüman* da Kervan Yayınları'yla kitap yayımına geçti. Gazetelerin ilan olanakları, bu yayınların geniş bir okur kesimine ulaşmasını sağladı. Kitaba yönelik canlı okur ilgisinin sonucu olarak imza günleri, söyleşi toplantıları, kitap pavyonu gibi etkinlikler ortaya çıktı. Ama kâğıt üretiminin yetersiz oluşunun ve kâğıt dağıtım sisteminin yol açtığı aksaklıklar ile fiyat enflasyonu, yayımcılığın yeterli ölçüde gelişmesini engelledi. Bu dönemde bir yılda yayımlanan kitap sayısı 5.000 - 7.400 arasında değişti.

12 Eylül Harekâtı'ndan (1980) sonra kabul edilen 1982 Anayasası ile 1983'teki Basın Kanunu değişiklikleri, yayımcılığı kısıtlayan hükümler getirdi. Fiyat enflasyonundaki süreklilik okurun alım gücünü düşürdüğünden, yayımcılıkta bunalım baş gösterdi. Bu bunalımdan etkilenmeyen yayınlar, geniş ilan kampanyalarıyla ve gazete dağıtımı yapan kuruluşlar eliyle dağıtılan Beyaz Dizi, "best-seller" dizileri ile gazeteci yazarların yakın tarihi ve güncel olayları konu alan kitapları oldu. 1980'lerin ortalarından başlayarak bir atılım gerçekleştiren ansiklopedi yayımcılığı geçmişte boş bırakılmış bir alanı doldurdu.

Türkiye'de 1983-90 arasında çıkan kitap sayısı 53 bin dolayındadır. Ama bu rakamı daha çok küçük kitapçık, tanıtma, rapor gibi yayınlar yükseltmektedir. Kitap tirajları ise Batı ülkelerine oranla oldukça düşüktür. Bir hesaba göre Türkiye'de yılda ortalama 12.500 kişiye o yıl yayımlanmış bir kitap düşmektedir. *Ayrıca bak.* ansiklopedi; basım; basın; dergi; kitap.

yayınbalığı, *Siluriformes* takımının *Siluridae* familyasını oluşturan 70 kadar balık türünün ortak adı. Doğal olarak Avrasya'nın tatlı sularında yaşayan bu balıklardan bazıları az tuzlu akarsu deltalarına ya da denizlere girer. Gövdesi uzun ve kuyruğa doğru yanlardan basıklaşmış, başı geniş ve

Bayağı yayınbalığı (*Silurus glanis*)
Gilbert Emerson'un çizimi

güçlü, ağzı oldukça büyüktür. Ağız çevresinde genellikle 3 çift uzun bıyık bulunur. Yumuşak ışınlı ve küçük olan sırt yüzgeci bazı türlerde yoktur. Karın yüzgeçleri de küçüktür ve bazen hiç bulunmaz. Ama anüs yüzgeci çok uzamıştır. Pulsuz gövdesini yumuşak bir deri örter. En tanınmış türlerinden bayağı yayınbalığı (*Silurus glanis*) *Siluridae* familyasının en iri üyesidir. Uzunluğu 5 m'ye, ağırlığı 330 kg'ye ulaşabilir.

Bayağı yayınbalığı Avrupa'nın orta kesimlerinden Asya'nın batı kesimlerine kadar uzanan bölgede doğal olarak bulunur. Türkiye'de Fırat ve Dicle ırmaklarının dışında kalan akarsu ve göllere yayılmıştır. Genellikle çamurlu diplerde yaşar. Etinin lezzetli, oltayla avlanmasının zevkli olması nedeniyle değerli bir tatlı su balığı olan bu tür son derece yırtıcıdır. Geceleri dolaşmaya çıkarak, balık ve ıstakoz gibi su hayvanlarının yanı sıra suya giren ördek yavrularını ve sıçan gibi küçük memelileri de avlar. Soğuk sularda yaşamaktan hoşlanmaz. Yumurta dökmek için su sıcaklığının 20°C'yi aşmasını bekler.

Siluridae familyasına akraba gruplardan birçok balık türü de yayınbalığı adıyla tanınmaktadır. Ayrıca *Malapteruridae* familyasının üyelerine elektrikli yayınbalığı(*) denir. *Clariidae*, familyasından karayayın (*Clarias lazara*) Suriye, İsrail ve Mısır'ın bulunduğu yöreye yayılmıştır. Ağız çevresi sekiz bıyıklı olan ve Türkiye'de Asi Irmağında bulunan bu türün kurutulan Amik Gölünde de yaşamış olduğu bilinir.

yayınım, DİFÜZYON olarak da bilinir, moleküllerin rasgele hareketinden kaynaklanan ve derişimi yüksek bir bölgeden derişimi düşük bir başka bölgeye net madde akışına neden olan süreç. Bir çiçeğin kokusunun odanın sakin havasında hızla yayılması, yayınım sürecinin günlük yaşamda karşılaşılan bir örneğidir.

Sıvalarda ısı iletimi, ısı enerjisinin yayınım yoluyla sıcaklığı yüksek bölgeden düşük sıcaklıklı bölgeye aktarılması sonucunda ortaya çıkar. Nükleer reaktörlerin çalışması, nötronların sıkça saçılıma uğratıldığı, ama çok seyrek soğurulduğu bir ortamdaki yayınımlarıyla olanaklı olur.

Yayınıma uğrayan maddenin akış hızı, derişimin gradyanıyla orantılıdır. Birim alanlı bir yüzeyden birim zamanda geçen madde miktarı 1 ile gösterilir ve x ekseni bu yüzeye dik doğru olarak seçilirse, c maddenin derişimini, D orantı katsayısını göstermek üzere, $j=-D(dc/dx)$ eşitliği geçerlidir. Burada dc/dx, derişimin x doğrultusundaki değişme hızını gösterir; eksi işareti de akışın, derişimin yüksek olduğu noktadan düşük olduğu noktaya doğru gerçekleştiğini ifade eder. Eşitlikteki orantı katsayısı (D) yayınırlık ya da yayınım katsayısı olarak adlandırılır.

yayınım odası, ışınım algılamasında kullanılan basit sis odası aygıtı. *Ayrıca bak.* sis odası.

yaykuyruk, *Collembola* grubunu oluşturan, 3.500'ü aşkın türü tanımlanmış ilkel omurgasızların ortak adı. Geleneksel sınıflandırmalarda *Apterygota* (kanatsız böcekler) altsınıfının bir takımı olarak kabul edilen bu grubu bazı uzmanlar *Insecta* (böcekler) sınıfına eş düzeyde ayrı bir sınıf sayarlar. Yaykuyrukların çoğunda karın bölümünün ucunda yer alan çatal biçimli

Yaykuyruk
M. W. F. Tweedie—EB Inc

bir sıçrama organı (*furcula*) vardır. Karın altında bir çift eski bacak uzantısından oluşmuş, mandala benzer yapı bu organı gergin tutmaya yarar. Gene karın altında yapışkan bir madde salgılayan tüpsü bir uzantı vardır. Yaykuyruklar sıçrama organı sayesinde kendilerini fırlatabilseler bile genellikle yürüyerek hareket eder. Küre biçimli yumurtalardan çıkan erişkine benzer yavrular eşeysel olgunluğa erişmeden önce 3-12 kez deri değiştirir. Yaykuyruk yaşamı boyunca 50 dolayında deri değiştirebilmektedir.

Yaykuyruklar Kuzey Kutup Bölgesi'nden Antarktika'ya kadar yeryüzünün hemen her yerindeki toprak katmanlarında ve yaprak döküntüleri arasında bulunur. Karpiresi denen bazı yaykuyruklar donma noktasına yakın sıcaklıklarda etkinliğini sürdürür ve kar yüzeyinde çok sayıda görülebilir. Çürüyen bitkisel maddelerle beslenen bu hayvanlar bazen aşırı çoğalarak bahçe ürünlerine ve özel olarak yetiştirilen mantarlara büyük zarar verir. Yaklaşık 2 mm uzunluğundaki bir türü (*Sminthurus viridis*) son derece yaygındır ve Avustralya'da önemli bir ürün zararlısı olarak tanınır. Yaykuyruklar, bulunan fosilleri en eski dönemlere uzanan altı bacaklı omurgasızlar arasındadır. İskoçya'da bulunan bir türün (*Rhyniella praecursor*) fosili yaklaşık 370 milyon yıl öncesine tarihlenmiştir.

yayla, hayvancılıkla uğraşanların yazı geçirmek için çıktığı, çayırlarla kaplı yüksek düzlüklere verilen genel ad. Vadilerle yarılmış düz ya da hafif dalgalı alan olarak tanımlanan platoya(*) Türkiye'de yayla da denir. Eskiden Türkçede "yaz" sözcüğü ilkbahar, "yay" sözcüğü de yaz mevsimi karşılığında kullanılırdı. Yayla ya da yaylak sözcüklerinin yazın çıkılan yer anlamında "yay"dan türemiş olduğu sanılır. Terimin kökeninin, hayvan sürülerinin yayılmasına bağlı olarak "yaymak" ve "yayılmak" sözcükleriyle ilişkili olduğu da ileri sürülür.

Kırsal kesimlerde hayvancılıkla geçinen yerleşik, göçebe ve yarı göçebe topluluklar için yaylalar büyük önem taşır. Hayvancılıkla uğraşanların yıl içinde iklim ve bitki örtüsündeki değişikliklere bağlı mevsimlik göç hareketine yaylacılık denir. Bazen bir köy halkının tümüyle katıldığı yaylacılık, daha çok yazların sıcak ve kurak geçtiği ya da toprakların kısa süren yaz boyunca bitkisel üretime ayrıldığı kırsal yörelerde görülür. Sürüler kışın ovalarda otlatılır ya da kuytu kesimlerde, kışlak(*) olarak da adlandırılan köylerdeki ahırlarda kuru ot ve öteki yemlerle beslenir. Yaz sıcaklarının başlamasıyla birlikte kışlakların çevresindeki çayırlar kuruyunca ve bu kesimde az ya da çok bitkisel üretim başlayınca yaylaya çıkılır. Yaylaklarda geçici olarak yerleşilen yapılar yöresel özelliklere ve geleneklere göre değişir. Kıl çadır dışında en yaygın barınak türü ahşap malzeme ya da taşlardan yapılmış harçsız ve yığma konutlardır.

Dağlardaki karların erimesinden sonra çıkılan yaylalar, gür çayırlarla kaplı sulak alanlardır. Yaz boyunca yaylada bir yandan hayvan otlatılırken, bir yandan da sağılan sütlerden tereyağı ve peynir yapılır. Bazen sebze yetiştiriciliği ve arıcılıkla da uğraşılır. Havaların soğuması ve yağışların başlaması üzerine köylere ya da kışlağa dönülür. Kışlak ile yaylak arasındaki uzaklık fazlaysa, çıkış ve inişte dinlenmek ve hayvanları otlatmak için geçici yerleşmelerde konaklanır. Bunlara güzlek ya da güzle denir. Yöredeki nüfus artışına bağlı olarak bu güzlelerin bir bölümü yaylak olarak da kullanılır.

Yazın alçak kesimlere göre daha serin olan ve genellikle eşsiz doğal güzellikler sunan yaylaların bir bölümünden günümüzde dinlenme ve eğlenme amacıyla sayfiye yeri olarak yararlanılır. Türkiye'nin hemen her bölgesinde yaylaya rastlanır; geleneksel olarak hayvancılıkla geçinen her köyün bir yaylası vardır. Bu yaylalar bazen köylere çok uzak da olabilmektedir. Örneğin Giresun ilinde Merkez ilçeye bağlı Akçalı (eskiden Akyoma) köyünün yaylası, güneyde yer alan Dereli ilçesi sınırları içinde ve yaklaşık 50 km uzaklıkta olan Başyayla'dır. Bu köyün güzlesi ise Kümbet Yaylası yakınındaki Avluya (Avlıya) Yaylasıdır. Avluya Yaylası günümüzde daha çok sayfiye olarak kullanılmaktadır.

Türkiye'deki yüksek yaylaların çoğu kışın nüfustan yoksundur. Ama Tarsusluların çıktığı Namrun Yaylası(*) ile İskenderunluların çıktığı Belen Yaylası gibi yüksekliği az ve iklim koşulları yıl boyunca yaşamaya elverişli olanlar sürekli yerleşim yeri haline gelmiştir. Başta Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde olmak üzere sayfiye olarak kullanılan bazı yaylalar turizm açısından da önem kazanmaktadır. Buna karşılık Doğu Anadolu Bölgesi'nde Kemaliye'nin Sarıçiçek Yaylası ile Munzur, Palandöken ve Bingöl dağlarındaki yaylalar günümüzde de önemli hayvancılık alanlarıdır. Hayvancılığın sürmesine karşın sayfiye olarak da kullanılan başlıca yaylalar Artvin'in Kafkasör Yaylası, Ordu'nun Çambaşı Yaylası, Kaş'ın Gömbe Yaylası, Mersin'in Fındıkpınarı Yaylası(*) ve Gözne Yaylası(*), Kadirli'nin Maksutoğlu Yaylası, İskenderun'un Atik, Narkizlik ve Soğukoluk yaylalarıdır. Mevsimlik göçün yönü açısından en ilginç olgu ise, öteki yaylalara "çıkılmasına" karşılık, Muğlalıların Karabağlar Yaylasına(*) "inmeleridir".

Yayla Yerlileri, doğudaki Kayalık Dağlarla batıdaki Cascade Sıradağları arasında kalan yüksek yaylada yaşamış Kuzey Amerika Yerlileri. Çoğunluğu Seliş ve Sahaptin, bir bölümü de Kutenay ve Modok-Klamat dillerini konuşurdu. Kuzey Yayla grubu Şuşvap, Liluet ve Thompson, İç Bölge grubu ise Okanagon, Göl, Venaşi, Sanpoil, Nespelim, Spokan, Kalispel, Coeur d'Alene ve Yassıkafa kabilelerini kapsardı. Nez Percé'ler, Kayuslar ve Molalalar gibi Orta Sahaptin kabileleri de Yayla Yerlilerindendi.

Yayla Yerlileri kış aylarını akarsu kıyılarında bulunan sürekli köylerde, yazları ise yüksek bölgelerdeki av alanlarında kurdukları kamplarda geçirirlerdi. Yaşadıkları bölge balıkçılığa (özellikle sombalığı), avcılığa ve toplayıcılığa son derece elverişliydi. Yayla Yerlilerinde temel toplumsal birim köy olmakla birlikte kabileler arasında farklı gelenekler vardı. Thompsonlarda kararlar köy toplantılarında alınır ve bütün köy halkının onayına sunulurdu. Sanpoillerde ise bir şef ve şef yardımcısıyla bekâr delikanlılar dışındaki bütün yetişkinlerin katıldığı bir genel kurul vardı. Benzer bir örgütlenmeye sahip olan Nez Percé'lerde şeflik babadan oğula geçerdi. Yassıkafalarda geniş yetkilerle donatılmış bir büyük şef olurdu.

Yayla Yerlileri yılın ilk sombalığı avı ve ilk meyve hasadı nedeniyle ayinler düzenlerdi. Koyote(*) ve Alakarga gibi düzenbaz figürler Yayla Yerlilerinin mitolojisinde önemli yer tutardı. Sanat yapıtları büyük ölçüde doğaüstü varlıkları ve kozmik olguları canlandıran resim ve çizimlerden oluşurdu.

19. yüzyılın ortalarında Beyazlar Yayla Yerlilerinin topraklarını kalabalık gruplar halinde istila etmeye başladılar. 1850'lerde ve 1860'larda bölgeye gelen göçmenler ve altın arayıcılarıyla Yerliler arasında başta 1877'deki Nez Percé Savaşı olmak üzere birçok çarpışma oldu. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Yayla Yerlilerini oluşturan kabileler zorla küçük yerleştirme kamplarında toplanmışlar ve eski kültürleriyle gelenekleri hemen hemen bütünüyle yitirmişlerdi.

yaylaçiçeği *bak.* ölmezçiçek

Yayladağı, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde, Hatay iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 366 km² olan Yayladağı ilçesi, doğu ve güneyde Suriye, batıda Akdeniz, kuzeyde Samandağı ilçesi ve Merkez ilçe, kuzeydoğuda da Altınözü ilçesiyle çevrilidir. 35°51' kuzey enlemi ile 36°06' doğu boylamında yer alan Türkiye'nin en güney noktası, ilçenin Merkez bucağına bağlı Topraktutan (eskiden Beysun) köyünün güneyindedir.

Akarsu vadileriyle parçalanmış olan dağlık alanlardan oluşan ilçe topraklarında önemli bir düzlüğe rastlanmaz. İlçenin en yüksek noktası, Akdeniz kıyısı yakınında 1.730 m'ye erişen Akra (Kılıç) Dağının doruğudur. Kuzey kesimini Ziyaret Dağının (1.235 m) engebelendirdiği bu topraklardan kaynaklanan suları, kuzeybatıda doğal sınır oluşturan Âsi Irmağı toplar. Dağlık alanlardaki yüksek düzlükler hayvancılık açısından önem taşır. Orman açısından fazla zengin olmayan ilçenin doğal bitki örtüsü step görünümündedir.

Yayladağı'nda halkın yaklaşık dörtte üçü kırsal kesimde yaşar. İlçe ekonomisi tarıma dayalıdır. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, üzüm, yulaf, arpa, tütün ve baklagillerdir. İlçede yetiştirilen pipo tütünü ülke çapında ünlüdür. Önemli bir sanayi kuruluşuna rastlanmayan ilçede kıl keçisi ve koyun beslenir. Antakya'dan gelen bir karayolu, çam ormanları içindeki Yayladağı sınır kapısından geçerek güneyde Suriye'nin Lazkiye kentine ulaşır. İlçe topraklarında fosfat yatakları vardır.

İlkçağda Sardes'i Ninive'ye bağlayan önemli bir kervan yolunun geçtiği yörenin tarihi Hatay'ınkine koşuttur. Halkı Türkmenlerden oluşan yöre I. Dünya Savaşı sonrasında Fransızlar tarafından işgal edildi; 1938'de Hatay Cumhuriyeti'ne bağlı Ordu kazasının sınırları içinde yer aldı; 1939'da da, aynı yıl Türkiye'ye katılan Hatay iline bağlandı.

11. yüzyılda yöreye gelen Türkmenlerin kurduğu ileri sürülen kasabanın eski adı Ordu'dur. Osmanlı döneminde Karadeniz kıyısındaki Ordu ile karıştırılmaması için bir süre Ordu Muradiye olarak anılan kasaba, Fransız işgali ve Hatay Cumhuriyeti dönemlerinde gene Ordu olarak adlandırıldı. 1939'da Türkiye'ye bağlanınca doğusundaki dağın adı olan Yayladağı adını aldı. Fazla gelişmemiş bir yerleşme olan Yayladağı kasabası ilçenin güney kesiminde yer alır. 1985'te nüfus açısından Altınözü'nden sonra ilin en küçük ikinci ilçe merkeziydi. Yayladağı kasabası il merkezi Antakya'ya 48 km, sınır kapısına da 6 km uzaklıktadır.

İlçedeki başlıca tarihsel yapılar Yeditepe (eskiden Bezge) bucak merkezinin 3 km kadar güneybatısında, Hititler döneminden beri kutsal bir alan olarak kabul edilen yörede bulunan Zeus Tapınağı ile manastır ve kilise kalıntılarıdır. Aziz Barlaam adına 5. yüzyılda yapıldığı sanılan manastır ve kilise 10. yüzyılda onarılmış, 11. ve 13. yüzyılda da bazı küçük eklentilerle genişletilmiştir.

Yayladağı Belediyesi 1939'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 26.172; kasaba, 6.496.

Yayladere, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Bingöl iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Kığı'ya bağlı bir bucak olan Yayladere, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Yayladere (eskiden Cönek) Belediyesi 1975'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 3.607; kasaba, 1.294.

yaylavta, PLURIARC olarak da bilinir, kutu biçimindeki derin gövdesinden sayıları 2-8 arasında değişen kavisli ince kolun çıktığı Batı Afrika çalgısı. Her kol, bir dip eşikle tekneye bağlanır. Teller çoğunlukla parmakla, bazen de parmaklara takılı mızraplarla çekilerek ses çıkarılır. Bazı yerlerde arpta olduğu gibi tellere basılmadan, bazı yerlerde de lavtada olduğu gibi tellere parmakla basılarak çalınır. Yaylavtanın yay çalgısından(*) kaynaklandığı sanılmaktadır Bu çalgıya Kongo'da ve Gabon'da birçok toplulukta rastlanır; Afrika'nın güneyinde de bazı yerlerde çalınan çalgının değişik adları vardır. Küba'ya Afrikalı kölelerin götürdüğü *kissanga* da bir yaylavtadır. Avrupa'da da 16. yüzyılda Alman besteci Michael Praetorius yaylavtadan söz etmiştir.

Batı Afrika yaylavtası; Pitt-Rivers Müzesi, Oxford
Pitt-Rivers Museum, Oxford

yaylı çalgılar dörtlüsü, iki keman, bir viyola ve bir viyolonselden oluşan oda topluluğu ve böyle bir topluluk için yazılmış genellikle 4 bölümlü beste. 18. yüzyılın ortalarından beri oda müziğinde çok kullanılır. *Ayrıca bak.* dörtlü.

yaylı lir, Latince CHORUS, Orta Galce CRWTH, Orta İngilizce CROUTH, ortaçağdan yaklaşık 1800'e değin çalınan Gal liri. Bir keman büyüklüğündeydi. Başlangıçta parmakla, 11. yüzyıldan sonra yayla çalındı. 13. yüzyılın sonlarında tellerinin altına bir perdelik eklendi.

Başlangıçta dört (iki çift) olan tel sayısı 15. yüzyıla gelindiğinde altıya çıktı. Bunlardan ikisi perdeliğin dışına geriliyordu. Melodi için tiz tel kullanılıyor, öbür teller ise burdon (*drone*) işlevi görüyordu. Perdelik dışındaki teller yayla ya da zaman zaman yay tutan elin başparmağıyla çekilerek çalınıyordu. Eşiğin bir ayağı ses deliğinden alta geçiyor ve tellerin titreşimini çalgının arka kapağına iletiyordu.

Yaylı lir; Güzel Sanatlar Müzesi, Boston
Leslie Lindsay Mason Collection of Musical Instruments, Museum of Fine Arts, Boston

yaylı terazi, uygulanan yükün büyüklüğü ile yayın uzama miktarı arasındaki ilişkiden yararlanarak çalışan tartı aleti. Yükün büyüklüğü ile yayın uzaması arasında genelde doğrusal bir ilişki vardır; yani, yük iki katına çıkarıldığında yayın uzama miktarı da iki katına çıkar. Çizimde görülen dairesel terazide helisel yayların üst uçları mahfazaya, alt uçları ise yük kancasının bağlı bulunduğu bağlantı çubuğuna tutturulmuştur. Yük uygulandığında bağlantı kolu mahfazaya göre hareket eder. İbrenin bağlı bulunduğu pinyon bir muyluyla mahfazaya tutturulmuştur ve gene bir muylu yardımıyla bağlantı çubuğuna tutturulmuş olan kremayerle uyumlu bir biçimde çalışır. Kremayerin pinyona sıkı biçimde geçmesi kremayer yayı aracılığıyla sağlanır.

Yük uygulandığında bağlantı çubuğu hareket eder, bu hareketin sonucunda yaylar uzar ve çubuğa bağlı olan kremayer pinyonu, pinyon da ibreyi döndürür. Kadran, yayların esneklik derecesine göre ölçekle-

nir. Daha sert yayların kullanıldığı terazilerde kadranın ölçekleri daha geniş aralıklıdır. Bu tür teraziler daha ağır yüklerin tartılmasında kullanılabilir.

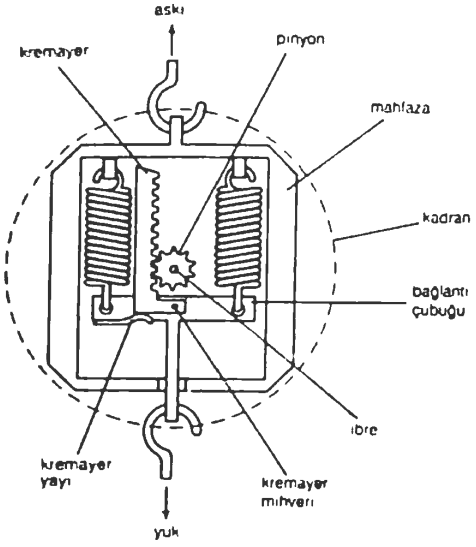

Yaylı terazi
J. L. Nayler ve G. H. Nayler, *Dictionary of Mechanical Engineering*

Çoğunlukla ticari amaçla kullanılan yaylı teraziler vinç kancalarına takılabilecek kadar büyük ya da mutfaklarda kullanılabilecek kadar küçük (el kantarı) kapasiteli olabilir.

Yayoi kültürü, Comon kültürünü izleyen Tarihöncesi Japon kültürü (İÖ y. 250 - İS y. 250). Adını 1884'te ilk buluntuların ele geçtiği Tokyo'daki bölgeden alır. Japonya'nın güneyindeki Küşü Adasında doğmuş ve kuzeydoğuya Kanto Ovasına doğru yayılmıştır. Yayoi halkı tunç ve demir dökümünde çok ileriydi. Kenevir dokuyor, saz damlı, yerden yükseltilmiş evlerden oluşan köylerde yaşıyorlardı. Kökeni Çin'e dayanan bir yöntemle sulu pirinç tarımı uyguladılar ve Comon kültüründeki gibi avcılık yaparak deniz kabuğu toplayarak yaşamayı sürdürdüler.

Comon kültüründekiler gibi Yayoi çanak çömleği de sırsızdır. Erken Yayoi dönemi (İÖ 250 - İÖ 100) çanak çömleğinin üstü bıçakla oyularak bezenmiştir. Orta Yayoi döneminde (İÖ 100-İS 100) tarak biçiminde bezemeler görülür. Yayoi çanak çömleği yuvarlak bant haline getirilmiş çamurun sarmal biçimde yukarıya doğru sarılmasıyla yapılmıştır. Yüzeyler açılanmış, sonra kırmızıya boyanıp iyice parlayana kadar cilalanmıştır. Bu dönemin sonlarında üretilmiş parçaların çoğu bezemesizdir.

Yayoi kültürüne ilişkin buluntular arasında ayrıca Çin'de Han hanedanı döneminde kilere benzeyen tunç aynalar ve paralar, tunçtan tören silahları, kılıçlar, kargılar, geometrik desenli tunç *dotaku*'lar(*) vardır.

Yayoi kültürünün Japonya'da ne kadar yayıldığı belirsizdir. Batı ve doğu çanak çömleğinin üretildiği bölgeleri kabaca Japon İç Denizi birbirinden ayırmaktadır. Tunç eşyanın karşılaştırılması ise kuzey Küşü çevresinde batı, Kinki çevresinde orta ve Kanto Ovası çevresinde doğu olmak üzere Yayoi kültürünün üç bölgeye ayrılabileceğini göstermektedir.

yayyüzgeç (*Amia calva*), *Amiiformes* takımından günümüze değin varlığını sürdürebilen tek balık türü. Bu türün yer aldığı *Amiidae* familyasının geçmişi Jura Dönemine (y. 190-136 milyon yıl önce) değin uzanır. Yayyüzgeç, Kuzey Amerika'da Büyük Göller ile Meksika Körfezi arasındaki durgun tatlı sularda yaşayan yırtıcı bir balıktır. Gövdesi yeşil ve kahverengi lekeli, sırt yüzgeci uzun, dişleri koni biçiminde ve güçlüdür. Dişisinin uzunluğu 75 cm'ye ulaşır. Daha küçük olan erkeğin kuyruğunda turuncuyla çevrili siyah bir benek vardır. Yayyüzgecin üreme mevsimi ilkbahardır. Erkekler bitkiler arasında üstünkörü bir yuva hazırlar, döllenmiş yumurtaları, daha sonra da yumurtadan yeni çıkmış yavruları korur.

yaz, iklimbilimde, bahar ile güz arasında yer alan yılın en sıcak mevsimi. Kuzey Yarıküre'de yılın en uzun günü olan 21 ya da 22 Haziran'daki yaz gündönümünden, gündüz ile gecenin eşit uzunlukta olduğu 22 ya da 23 Eylül'deki güz (sonbahar) ılımına kadar sürer; Güney Yarıküre'de ise 22 ya da 23 Aralık ile 20 ya da 21 Mart arasındaki süreyi kapsar. Yaz mevsiminde hava, orta ve yüksek enlemlerde belirgin biçimde ısınır, Ekvator yakınlarında ise sıcaklık pek değişmez. Yılın bu mevsimi temel olarak tahılların ve öbür ekili bitkilerin büyüme ve olgunlaşma evresidir; bu durum özellikle yeterli yağış alan bölgeler için geçerlidir. Pek çok uygarlıkta harman kaldırma törenleri bu mevsimde yapılır. Mevsimlerin fiziksel oluşumları için *bak.* mevsim.

yaz kampı, kentli çocuklara ev dışı yaşamı tanıtmak amacıyla düzenlenmiş, eğlenceyle eğitim etkinliklerinin birlikte yürütüldüğü tesis. İlk yaz kampları ABD'de, kentleşmenin doğaya dönüş anlayışına dayalı çeşitli hareketlere yol açtığı 1885'lerde kuruldu. Uzun yaz tatillerinin yanı sıra ev dışı etkinliklere yönelik ilginin artması sonucunda bu kamplar önceleri yalnızca erkekler için düzenlendi. Kızlar için ilk yaz kampları ise 1900 dolaylarında kuruldu; sonraki yıllarda ayrıca karma kamplar geliştirildi.

Bir iki haftadan sekiz haftaya değin değişen süreler için düzenlenen bu kamplara genelde 6-18 arasındaki çocuklarla gençler katılır. Özellikle erkeklik duyguları ile sade yaşam anlayışının geliştirilmesi için düzenlenmiş ilk kamplardan sonra, çocukların çadırlarda kalarak kendi yiyeceklerini kendilerinin pişirdikleri, konforu bulunmayan kır kamplarından sıcak odaları ve suyu, yüzme havuzları, gelişkin yemekhaneleri bulunan kamplara kadar, değişik alanlardaki etkinliklerin ağırlık taşıdığı çeşitli kamp türleri ortaya çıktı. Bazı kamplar düzenlendikleri yere özgü kara ya da su sporlarının yanı sıra çeşitli sanat dallarıyla el sanatları alanlarında bir dizi etkinlik olanağı sunarken, bazıları da müzik gibi belirli bir sanat dalına ya da beyzbol, binicilik, tenis gibi özel ilgi alanlarına ağırlık verebilir. Ayrıca okuldaki başarı düzeyleri düşük çocukların eğitildiği ya da şişman çocuklara zayıflama tekniklerinin öğretildiği kamplar da vardır.

yaz saati, Güneş ışığından yararlanma süresini uzatmak amacıyla özellikle yaz mevsiminde uygulanan, saatlerin ileri alınması uygulaması. Kuzey Yarıküre'de saatler genellikle nisan ayının son pazar gününde ileri alınır ve ekim ayının son pazar günü eski konumuna getirilir.

Bu uygulamayı ilk olarak 1784'te Benjamin Franklin bir mizah yazısında önerdi. 1907'de İngiliz William Willet, saatlerin bahar ve yaz aylarında dört kez 20'şer dakika ilerletilerek toplam 80 dakika ileri alınmasını önerdi. 1908'de ise Avam Kamarası, saatlerin baharda bir saat ileri alınması ve güzün Greenwich Ortalama Zamanı'na dönülmesi yolundaki bir karar önerisini reddetti.

I. Dünya Savaşı sırasında Avustralya, İngiltere, Almanya ve ABD hükümetleri, enerji tasarrufu sağlamak amacıyla yaz saati uygulamasını başlattılar. II. Dünya Savaşı sırasında ise, başta ABD olmak üzere pek çok ülkede saatler 9 Şubat 1942 ile 30 Eylül 1945 arasında sürekli olarak bir saat ileride tutuldu. Aynı dönemde İngiltere'de yılın belirli dönemlerinde saatler bir saat daha ileri alınarak "çifte yaz saati" uygulandı.

Yazar, Mehmet Behçet (d. 1890, Halep-ö. 2 Temmuz 1980, İstanbul), şair ve yazar. Fecr-i Âti(*) şairlerindendir.

Selanik İdadisi'ni (1906) ve İstanbul'da Hukuk Mektebi'ni (1910) bitirdi. 1910'dan sonra çeşitli liselerde öğretmenlik, milli eğitim müfettişliği yaptı. 1951'de emekliye ayrıldı.

Şiir ve düzyazılarında Fecr-i Âti topluluğunun edebiyat anlayışının özelliklerini yansıtan ürünler verdi. İçtenliği, duygusallığı, lirik anlatımı, güçlü dili ve şiir tekniğiyle dikkat çekti. Fecr-i Âti topluluğu dağıldıktan sonra *Şair, Nedim* gibi dergilerde yazdı. Şiirlerini *Erganun* (1911) ve *Yumak* (1938) adlı kitaplarda topladı. *Buhurdan* (1925) düzyazı fantezilerini içerir. *Genç Şairlerimiz ve Eserleri* (1936), *Genç Romancılarımız ve Eserleri* (1937), *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı* (1938) inceleme ve antoloji türündeki yapıtlarıdır.

yazarkasa, satış işlemlerini kaydetmek üzere tasarlanmış iş makinesi. Yazarkasalar alışveriş tutarının hem alıcı hem de satıcı tarafından görülmesini sağlar, satış toplamlarını çeşitli sınıflandırmalara göre birbirinden ayırır, peşin satışlar için makbuz ya da fiş basıp çıkarır, kredili satışlarda alışveriş kaydını hesap özeti üzerine basar ve kayıt cihazı içinde bir denetim şeridi bırakır. Bazı makine türlerindeki özel sayaçlar alıcı sayısını ve çeşitli türlerdeki alışverişlerin sayısını da gösterir. Bilgisayarla bağlantılı çalışan elektronik yazarkasalar anında kredi denetimini, alışverişlerin kaydını ve envanter kontrolü girişlerini olanaklı kılar. Bu tür yazarkasalarda genellikle basılı ya da kodlanmış fiyat bilgilerini ve ürün tanıtımını okuyabilen, kaydeden ve alıcının makbuzu üzerine basan bir optik tarama aygıtı ya da ışık kalemi de bulunur.

Türkiye'de yasal adı "ödeme kaydedici cihaz" olan yazarkasa kullanımı 1 Temmuz 1985'ten sonra 1 Ocak 1989'a değin aşamalı olarak tüm birinci ve ikinci sınıf tüccarları kapsayacak biçimde yaygınlaştırılmıştır. Katma değer vergisine (KDV) tabi olan, perakende satış yapan ya da hizmet üreten ve kapsam dışına çıkarılmış etkinliklerde bulunmayan bütün yükümlüler uygulama kapsamındadır. Yazarkasa kullanılarak verilen fişler yalnızca perakende satışlara ilişkindir. Belgeli alışverişlerin yaygınlaştırılması yoluyla gerçek usuldeki vergi yükümlülerinin vergi matrahlarının yükseltilmesini amaçlayan uygulamanın bu amaca ne ölçüde ulaştığı tartışma konusudur.

yazata, Zerdüşt dininde, Ahura Mazda'nın dünyada düzeni koruyabilmek ve Ehrimen ile şeytanlarının güçlerine karşı koyabilmek için yarattığı meleklere verilen ad. Güneş ışınlarını toplayarak yeryüzüne saçarlar. İnsanların saflığa ulaşmalarına yardımcı olurlar; şeytanları kovmanın ve cehennemin işkencelerinden kurtulmanın

yollarını öğretirler; kendilerine adakta bulunanları ödüllendirirler. Üstlendiği kutsal görevi yerine getirecek gücü vermeleri için Zerdüşt onlara dua etmiştir.

Yazata'ların en önemlileri arasında Atar (Ateş), Mithra, Anahita, Raşnu (Adalet), Sraoşa ve Verethraghna gibi eski İran tanrıları yer alır.

Yazgan, Mehmed Hulusi (d. 27 Nisan 1869, İstanbul - ö. 8 Ocak 1940, İstanbul), daha çok nestalik yazıda usta hattat. Fatih Medresesi ve Darüşşafaka hocalarından Hafız Mustafa Efendi'nin oğluydu. Din bilgilerini babasından ve Fatih Medresesi hocalarından İzmitli Mustafa Efendi'den aldı. Uzun yıllar Sultan Selim Camisi müezzinliğinde bulundu. Aklâm-ı sitteyi(*) Muhsinzade Abdullah Bey'den meşk etti. Asıl ustası olduğu nestaliki Karinabadlı Hasan Hüsnü ve Çarşambalı Arif Bey'den öğrendi, Sami Efendi'nin yanında geliştirdi. Darüşşafaka'da ve 1914'te kurulan Medresetü'l-Hattatin'de yazı hocalığı yaptı. Yesarizade üslubunun (*bak.* Mustafa İzzet) usta hattatlarındandı. Ankara'da ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi Binası'ndaki "Hakimiyet Milletindir" ve İstanbul'da Gureba Hastanesi'ndeki "Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi" levhaları onun yapıtıdır. En tanınmış öğrencileri Halim Özyazıcı ve Kemal Batanay'dır.

yazı, insanlar için ortak anlam ya da sesleri temsil eden işaret ya da simgelere dayalı iletişim sistemi.

Temel özellikleri. Dil bir simgeler sistemi, yazı da bu simgeleri simgeleyen ikinci dereceden bir sistemdir. Yazı, dili görselleştirir, kâğıda döker. Konuşmanın görünmez, anlık ve uçucu niteliğine karşılık yazı somut ve kalıcıdır. Çoğu zaman, yazının doğrudan doğruya konuşmanın kâğıda geçirilmesi olduğu öne sürülür, bu görüşün dayandığı örtük varsayım, dilin konuşmayla özdeş olduğudur. Oysa yazı yalnızca konuşmanın "yazılması" olarak görülemez; yazıda, konuşma dilinin içermediği biçimler ve bazı özel öğrenimlerin izi vardır. Bu yüzden modern dilbilim ve felsefe yazının doğrudan doğruya dille ilgili olduğunu, ama konuşmayla yazı arasındaki ilişkinin her zaman bu kadar dolaysız olmayabileceğini savunur.

Bu tartışma, 1960'lardan başlayarak Fransız felsefeci Jacques Derrida'nın yazılarıyla alevlenmiştir. Derrida'ya göre, Sokrates ve Platon'dan Rousseau'ya ve modern dilbilimin kurucusu Saussure'e kadar bütün Batı düşüncesi yazının ve görüntünün gizlenmesi pahasına konuşmaya ve sese öncelik tanır. Bu düşünce geleneği içinde konuşma içsel, ruhsal, sahici, asli ve doğal, buna karşılık yazı dışsal, maddi, yapay, ikincil ve kültüreldir. Derrida'ya göre, hep daha sahici olanı bulmaya çabalayan, özdeşlik peşinde koşan Batı düşüncesi, kendisine dilin ve düşüncenin başkalığını, yabancılığını ve yapaylığını hatırlatan yazıya tahammül edememekte ve onu unutmaya, bastırmaya çalışmaktadır. Derrida gibi felsefe içinde bir hesaplaşmaya girmemekle birlikte, 20. yüzyılda Marshall McLuhan, Eric Havelock ve Walter Ong gibi araştırmacılar da yazının düpedüz konuşmanın gölgesi olmadığını, konuşmada bulunmayan anlam özellikleri ve etkiler içerdiğini belirtmişlerdir.

Yazı, görsel iletişim yollarından yalnızca biridir. El ya da yüz işaretleri ve resimler de olayları anlatmak ve insanlar arasında iletişim kurmak için kullanılabilir; ama bunların ikisi de dile dayanmadığı, dili temsil etmediği için yazı sayılmazlar.

Genel olarak yazının ve çeşitli yazı sistemlerinin daha iyi kavranabilmesi için dilin "çift eklemli" yapısı üzerinde durmak gerekir. Saussure ve André Martinet gibi dilbilimciler dilin iki farklı yapı katmanının, anlam yapıları ve ses yapılarının çeşitli biçimlerde birleşmesinden oluştuğuna dikkat çekmişlerdir. Bu yapılar da kendi içlerinde en karmaşıktan en basite doğru farklı düzeylere ayrılırlar. Anlam yapılarında en alt, en basit birime anlambirim adı verilir; sözcükler bir ya da birkaç anlambirimden oluşur. Örneğin "çocuklar" sözcüğü, biri "çocuk"u öteki çoğulluğu ifade eden iki anlambirimden oluşur. Sözcüklerin birleşmesiyle de daha büyük ve daha karmaşık anlambirimler ya da anlam öbekleri ortaya çıkar. Ses sisteminin en küçük birimine ise sesbirim denir. Bu, insanın ağzından çıkan bir sözün içindeki bir sesi başka seslerden ayıran en küçük farklılaşmış birimdir. Ünlü ve ünsüz sesler birer sesbirim örneği olarak düşünülebilir; sesbirimlerin de daha altta yatan bazı fiziksel özelliklere göre, örneğin soluğun gırlaktan geliş biçimine ve dudakla dilin sesi çıkarırken aldığı konuma göre çözümlenmesi mümkündür. Sesbirimlerin bir üstündeki düzeyde de heceler yer alır; bir hece, bir ya da birkaç sesbirimden oluşur.

Yazı sistemleri anlam yapılarını temsil edebildiği gibi ses yapıları üzerine kurulu da olabilir ve bu yapılar içinde farklı düzeyleri temsil edebilir. Örneğin alfabetik yazı sistemi sese dayalıdır ve sesbirimleri temsil eder. Hecesel yazı da sese dayalıdır, ama bu yazının işaretleri sesbirimleri değil heceleri temsil eder. Buna karşılık, Çin yazı sistemi gibi logografik yazılarda kullanılan ideogram(*) adlı işaretler sesleri değil anlambirimleri temsil eder.

Dilin yapılarının yeterince ayırt edilemeyişi yüzünden geçmişte bazı düşünürler, bir kavramın simgesi olarak kullanılan ideogramın ve resim ya da çizimlerden oluşan piktografın (*bak.* piktografi) dilin üzerinden atlayarak doğrudan doğruya düşünceleri temsil ettiği yanılgısına düşmüşlerdir. Aynı görüş, bugünkü resimsel göstergeler için de, örneğin Olimpiyat Oyunları'nda ya da trafikte kullanılan işaretler için de öne sürülmüştür. Ama bu tür gösterge sistemlerinin işlevlerini yerine getirmeleri, hem oldukça sınırlı bir anlam alanı (spor ya da trafik) için geçerli olmalarına, hem de dilsel yapıların oldukça yüksek bir düzeyini temsil etmelerine bağlıdır. Örneğin, üzerine çapraz bir çizgi çizilmiş bir kamyon resmi, "bu yola kamyon giremez" anlamına gelir ve yasaklama da öncelikle dilsel bir edimdir. Başka bir deyişle, bu tür işaretler de düşüncelerden önce anlamları, ancak dille ifade edilebilen anlamları temsil eder. Çoğu zaman da tek bir sözcüğün yeterli olmadığı durumlarda, birden fazla sözcüğü içeren bir ifadeyi temsil etmek için kullanılırlar. Sonuç olarak şu söylenebilir: Yazının, dilin ve anlamın karışmadığı, bağımsız ve saf düşünce diye bir şey yoktur.

Bu bağlamda, sayılar da bir sorun oluşturur. 1, 2 ve 3 gibi Hint-Arap rakamları, görünüşte, herhangi bir dilsel yapının aracılığına gerek kalmadan doğrudan doğruya düşünceleri temsil etmektedirler. Gene de, bu rakamları, sayıların ses yapılarını değil de anlam yapılarını temsil eden özel bir yazı sistemi olarak görebiliriz. Bu, Roma rakamlarında daha da belirgindir.

Türleri. Bir yazı sistemi, harf, karakter ya da çizim adı verilen görsel işaret, biçim ya da yapılardan oluşur; bu karakterler, dil sistemi içindeki yapılardan biriyle ilişkilidir. Karakterlerin anlamlı birimleri, örneğin anlambirim ya da sözcükleri temsil ettiği sistemlere logografik (*bak.* logogram) sistemler denir. Karakterlerin heceleri temsil ettiği yazılara hecesel yazı sistemi ya da hecelge(*), hecenin bir kesitini (ünsüzlerden oluşan kesitini) temsil ettiği sistemlere ünsüz hecelgesi, sesbirimleri karşıladığı sistemlere ise alfabetik sistem adı verilir. Uluslararası Sesbilim Birliği, her türlü konuşma dilini ortak bir yazıya geçirebilecek bir sesbilgisi alfabesi geliştirmiştir. Bunların dışında bir de seslerin farklı fiziksel özelliklerine (vurgu, dil ve dudakların konumu) göre oluşturulmuş yazı sistemleri vardır.

Batı'da yakın zamanlara değin, alfabetik sistemin en gelişmiş, en olgun sistem olduğu ve öteki yazı sistemlerinin bu sisteme varan evrimde çeşitli evreleri temsil ettiğine inanılırdı. Kültürlerin ancak kendi içlerinde anlaşılabileceğini ve bu bakımdan birbirlerine "eşdeğer" olduğunu savunan modern sosyal antropolojinin de etkisiyle, günümüzde her yazı sisteminin belirli bir dilin ve kültürün özellikleri ve sınırları içinde en uygun çözümü temsil ettiği kabul edilmektedir. Ama bu, farklı yazı sistemlerinin öğrenilebilirlik açısından eşit olduğu anlamına gelmez. Örneğin Çince büyük ölçüde logografik bir yazıdır; her sözcük ya da anlambirim, tek bir çizim ya da karakterle temsil edilir. İki ayrı sözcüğün sesleri aynı olsa bile tümüyle farklı karakterlerle karşılanırlar. Ama herhangi bir dilde sözcüklerin ve özellikle anlambirimlerin sayısı yüz binlere, hatta milyonlara ulaşabildiğinden, yazmayı öğrenebilmek için ezberlenmesi gereken karakterlerin sayısı son derece yüksek olur. Bu da öğrenim süresinin uzamasını gerektirir.

Hecelgelerde her hece için ayrı bir işaret vardır. Heceler konuşma içinde en kolay ayırt edilebilen birimlerdir; dilin eklemli özelliği kendini en çok hecelerin birbirine eklemlenişinde gösterir. Belki de bu yüzden, sese dayalı ilk yazı sistemleri de heceseldir. Örneğin İÖ 1400 yıllarında ortaya çıktığı sanılan Miken yazı sistemi Lineer B(*) bir hecelgedir. Her dildeki hecelerin sayısı oldukça yüksek olduğu için, hecelgelerdeki karakter sayısı çoğu zaman 100'ün üzerindedir. Öte yandan, sözcükleri oluşturmak için yan yana gelmiş hece dizileri farklı biçimlerde okunabileceği için de bu tür yazıların okunması her zaman bir yorum gerektirir. Bu da o yazının içinde yer aldığı kültürün tanınmasını zorunlu kılar.

Ünsüz hecelgeleri, yalnızca ünsüz seslerin karakterlerle temsil edildiği yazı sistemleridir. Arapça ve İbranice gibi Sami dillerinde, ünlüleri temsil eden harfler yoktur. Bu da *ka, ke, ko, ku, ki* gibi farklı hecelerin aynı karakterle karşılanmasına yol açar. Sonuçta, bu yazıların okunması belli bir tahmin ve yorum çabasını gerektirir. Ama bu çaba sanıldığı kadar zor değildir, çünkü yazının bağlamı çoğu kez karakterin nasıl okunması gerektiğini de açıkça ortaya koyar. Alfabetik sistemlerde bir metinde karşılaştığımız dizgi yanlışına karşın yazıyı nasıl zorlamadan okuyup anlayabiliyorsak, bu dilleri konuşan insanlar da kendi yazılarını rahatça okurlar. Bu da yazının ve dilin bağlamsal niteliğini gösteren bir olgudur. Gene de, İbranicede okumayı kolaylaştırmak ve yorumun payını sıfıra indirmek için belli bir noktalama sistemi de geliştirilmiştir.

Alfabetik yazı sistemleri, sesin en sabit birimini karşılar; bir dilde telaffuz edilebilen en küçük parçalar hecelerdir, ama heceler de çözümlendiğinde ortaya daha basit parçalar olan sesbirimler çıkar. Alfabetik yazının bir üstünlüğü, heceyi ünlü ve

ünsüz bileşenlerine ayırmış olmasıdır. Böylece çok sayıda hece, görece az sayıda (21-29) harfin çeşitli biçimlerde birleşmesiyle elde edilebilir. Alfabetik yazı, anlam düzeyindeki farklılıkların her zaman ses düzeyindeki farklılıklarla belirtildiği dillere uygundur. Buna karşılık, tek bir hecenin çok sayıda anlambirimi temsil edebildiği Çince gibi dillerde logografik yazılar daha işlevseldir.

Konuşmanın fiziksel özelliklerine dayalı yazı sistemleri, sesbirimlerin bile konuşmadaki en temel, en basit çözümleme birimleri olmadığını gösterir. Bu sistemler, ünlü ve ünsüzleri ortak ve ayırt edici özelliklerine göre sınıflandırırlar. Bu sistemlerin en gelişmiş örneği, 15. yüzyılda Kore kralı Secong tarafından geliştirildiğine inanılan Hangul adlı Kore yazısı(*) ile 19. yüzyılda İngiliz eğitimci Sir Isaac Pitman'ın geliştirdiği Pitman stenosudur(*). Kore yazısında ünlüler küçük işaretlerle birbirinden ayırt edilen uzun yatay ve dikey çizgilerle, ünsüzler ise bazı fiziksel özellikleri (dudakların açık ya da kapalı olduğunu ya da dilin ağız içindeki konumunu) gösteren yuvarlak ya da köşeli işaretlerle karşılanır.

Hiçbir yazı sistemi katışıksız değildir. Logografik yazının en iyi örneği olan Çin yazısında bile, anlamları belirten karakterlerin yanı sıra, zihinde somut olarak canlandırılması güç olan anlamlar için de ses benzerliğine dayalı ikincil karakterler vardır. Alfabetik yazılarda da telaffuzları değişse bile kök anlamları değişmeyen sözcükler için aynı harfler kullanılır. Örneğin İngilizcede *Europe* (Avrupa) ile *European* (Avrupalı) sözcüklerinin telaffuzları bir ölçüde farklıdır (ilkinde vurgu birinci hecede, ikincisindeyse üçüncü hecededir), ama harfler değişmemiştir. Sese dayalı alfabetik sistemlerin bile anlamsal yazı öğelerini içerdiğini gösteren daha açık bir örnek ise eşsesli ama farklı anlamları olan sözcüklerin farklı biçimde yazılışıdır: Örneğin İngilizcede *Europe* (Avrupa) ile *European* (Avrupalı) sözcüklerinin telaffuzları nin sesleri aynıdır.

Tarihi. Konuşma özel bir öğretim gerektirmeyen evrensel bir insan yetisi olduğu halde, yazı insan tarihinde görece yeni bir gelişmedir ve özel, bilinçli bir öğretim gerektirir. Bu olgu, konuşmanın "doğal", yazınınsa "yapay" olduğu düşüncesine hak verdirir gibidir; ama konuşma da bir öğretim gerektirmese bile, mutlaka bir öğrenimi içerir: Büsbütün doğal ve güdüsel değildir.

Yazının tam olarak ne zaman ortaya çıktığı sorusu bilimsel bir soru değildir; bilimsel soru, bugüne kalan en eski yazı örneklerini ya da yazının "ata"sı sayılabilecek örneklerin hangi tarihten kaldığıdır. Bir başka bilimsel soru da, yazının hangi toplumsal koşulların ürünü ve hangi toplumsal gereksinimlerin karşılığı olarak ortaya çıktığıdır. Çeşitli yazı sistemlerinin tarihsel evriminin incelenmesi sayesinde bu son soruya bazı cevaplar verilebilmiştir.

Yazı sistemlerinin evrimi, iki büyük grupta incelenebilir: Sümerlerin bulduğu yazı ile Çin yazısı.

Daha sonraki evrelerinde çiviyazısı(*) adını alacak olan Sümer yazısının İÖ 8000'den sonra avcılık ve toplayıcılıkla geçinen toplulukların yerleşik tarımsal topluluklara dönüşmesinden sonra, muhasebe ve defter tutma gereksinimiyle birlikte geliştiği sanılmaktadır. Arkeolog Denise Schmandt-Besserat'a göre, Sümerlerin alacak-verecek kayıtlarını tutmak için kullandıkları kilden yapılmış küçük nesnelerin yerini zamanla yazılı tabletler almıştır. İÖ 4. binyıldan kalan ve gene defter tutma amacıyla kullanıldığı anlaşılan bu küçük kil nesnelerin bazıları da kilden mahfazaların içinde saklanmaktadır. Bu mahfazaların üstünde, içlerindeki nesneyi belirten bazı işaretler vardır. İÖ 3100 yıllarına ait bu işaretler logografik yazının ilk biçimidir ve sayıları, adları, kumaş ve sığır gibi nesneleri simgeleyen yaklaşık 1.200 karakterden oluşmaktadır. Schmandt-Besserat'nın varsayımına göre, Mezopotamya'da bulunan bu kil nesneler tahıl, koyun ve sığır gibi tarımsal malları temsil etmektedir ve bir muhasebe aracı olarak kullanılmaya başlamıştır. İÖ 4000'den sonra yerleşik toplulukların çoğalması ve gereksinimlerin çeşitlenmesiyle birlikte bu simgesel kil nesneler de çeşitlenmiştir. Bu nesneler, borçları ve alacakları kaydetmek amacıyla bir mahfaza içinde saklanmakta, bir hatırlama kolaylığı olarak da mahfazanın üstüne içindeki nesneyi bildiren bir işaret kazınmaktadır. Zamanla nesnenin kendisine gerek olmadığı düşünülmüş olmalı ki, bir süre sonra bu mahfazaların yerini, üstünde yalnızca işaretler olan düz tabletler almıştır. Bu da yazının gelişmesiyle insan düşüncesinin simgeselleşmesi arasında çok yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir.

İÖ 3200'den sonra, sınırlı bir amaç için kullanılan bir işaret sisteminin genel amaçlı bir yazı sistemine doğru evrilişini izlemek çok daha kolaylaşmaktadır. Eski Sümer yazısında sayıları ve adları belirtmek için geometrik şekiller, nesneleri belirtmek için de bu nesnelerin kalıplaşmış resimleri kullanılırdı. Zamanla, işareti ıslak kile çizmek için kullanılan ince uçlu keskinin yerini daha kalın çivilerin almasıyla bu simgeler de resim özelliklerini yitirerek daha da simgeselleşmiş ve kalıplaşmışlardır. Sümer çiviyazısının evrimindeki ikinci büyük aşama, ses yazısı ilkesinin benimsenmesi, yani bir işaretin ortak bir anlam yerine ortak bir sesi belirtmek için kullanılmasıdır. Gene de, Sümer yazısı esas olarak logografik bir sistem olarak kalmıştır. İÖ 3. binyıl içinde Sümer yazısını devralan Akadlar, Asurlar ve Babilliler gibi Sami kavimleri, çiviyazısının sonografik ya da sese dayalı niteliğini biraz daha geliştirmişlerdir.

Tümüyle sese dayalı ilk yazı sistemi İÖ 1400'de ortaya çıktığı sanılan ve 1952'de İngiliz mimar Michael Ventris tarafından çözülen Lineer B yazısıdır. Hecelere dayalı olan bu yazıda her ünlü-ünsüz çifti için bir karakter vardır. Oldukça sistematik olmasına karşın, bu yazı, Miken Yunancasının ses düzenini bütünüyle temsil edebilmekten uzaktır; Yunancada basit ünlü-ünsüz çiftlerinden oluşmayan birçok hece vardır ve her ünsüz de mutlaka bir ünlüye bağlanmamaktadır.

Sese dayalı yazıların evriminde son aşama, İÖ 2000 yıllarında gene bir Sami kavmi olan Fenikeliler tarafından geliştirilen alfabetik yazıdır. Bu yazının daha modern biçimleri, bugünkü İbrani ve Arap yazılarıdır. Sami yazı sisteminde akrofonik ilke geçerlidir; yani sesler, adları o sesle başlayan bir nesnenin resmiyle temsil edilir. Temelde Akad çiviyazısından pek farklı olmayan Mısır hiyeroglif(*) yazısından alınmış bu ilkeye dayanılarak 22 karakterli bir alfabe kurulmuştur. Yalnızca ünsüzleri belirten Sami alfabesi, İÖ 1000-900 yıllarında Yunanlılarca devralınarak hem ünsüzlerin hem de ünlülerin ayrı çizimlerle temsil edildiği modern alfabeye dönüştürülmüştür. Bugünkü Latin alfabesinin temelinde de Yunan alfabesi vardır. Yunanlılar, Samilerin Yunancada bulunmayan bazı ünsüzleri temsil etmek için kullandığı altı harfi, ünlüleri temsil etmek için kullanmışlar, bu da tüm yazının yapısının değişmesine yol açmıştır. Sözcükleri farklılaştırmak için ünlülerin kullanılması, bütün Hint-Avrupa dillerinde geçerli olan bir ilkedir. Sonuç olarak, alfabetik sistemin zaman, kişi, sayı, cins, kip, çatı ve durum ayrımlarının sözcüğün kökündeki değişikliklerle belirtildiği bugünkü diller için daha uygun olduğu söylenebilir.

Çince ise birbirinden kolayca ayrılabilen ve her biri bir anlambirimi gösteren hecelerden kurulu bir dildir. Çincenin Latince gibi bükünlü değil ayrışkan bir dil olması, yani ekleri, kipleri ve çekimleri ayrı sözcüklerle ifade etme eğilimi, her anlambirimin ayrı bir heceyle temsil edilmesine yol açmıştır. Örneğin İngilizcede *make* ("yapmak") sözcüğü, bükün yoluyla, hepsi birbiriyle ilişkili olan bir dizi sözcüğün türetilmesini sağlar; *made* ("yaptı"), *makes* ("yapar") vb. Çincede ise bunların her biri için birden fazla karakter kullanılır.

Çin yazı sisteminin(*) ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. En eski Çince yazı örnekleri Shang (Yin) hanedanı döneminden (İÖ 18-12. yy) kalmadır. Ama o tarihte Çin yazısının bugünkü biçimine çok yakın ve oldukça gelişmiş bir sistem olduğu düşünülürse, yazının çok daha eski olduğu anlaşılır. İÖ 1400 yıllarına gelindiğinde Çin yazısı 2.500-3.000 karakterlik bir sistem haline gelmiştir; bunların çoğu bugün de okunabilmektedir. Çin yazısı, bugünkü biçimini, Qin döneminde (İÖ 221-206) kazanmıştır. İlk Çin karakterleri, temsil ettikleri şeylerin şematik resimleriydi; örneğin "erkek" sözcüğünün çizimi, ayakta duran bir erkekti, "kadın" içinse çömelmiş bir kadın figürü kullanılıyordu. Bir nesne ya da kavramı simgeleyen bu işaretler (ideogram) zamanla yerlerini anlambirim ya da sözcükleri karşılayan işaretlere (logogram) bıraktı. Bu dönüşümde, yazışma için toprak ve çivi kullanımından mürekkep, fırça, kâğıt ya da kumaş kullanımına geçilmesinin de payı olmuştur.

Japon (*bak*. kana) ve Kore yazıları da Çin yazısının bu iki farklı dile uyarlanmasıyla ortaya çıkmış, ama dillerin yapısı Çinceden oldukça değişik olduğu için sonuçta kesinleşen Japon ve Kore yazıları da Çin yazısından uzaklaşmıştır. Japonca, Çinceden farklı olarak bükünlü bir dildir; bunun için Japonlar kısmen Çin yazısına dayalı logografik bir sistemden, kısmen de aynı karakterlerin ses değerleri için kullanıldığı hecesel bir sistemden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Kore yazısında, ses ilkesi daha da geliştirilmiş, sesbirimlerin ses değerleriyle doğrudan ilişkili olan sistematik bir görsel yapıya sahip 28 harften oluşan bir yazı sistemi benimsenmiştir.

İşlevi. Yazıyla uygarlık ve kültürel gelişme arasında dolaysız bir ilişki olduğu öne sürülür. Ama 20. yüzyılda yapılan antropolojik araştırmalar, son derece karmaşık bir tinsel ve kültürel sisteme sahip bazı toplulukların yazı olmadan da varlıklarını sürdürebildiklerini ortaya koymuştur. Bu olgudan hareket eden bazı kuramcılar, modern alfabetik yazının Batı uygarlığının gelişmesinde çok belirleyici bir rol oynadığını, Çin yazısının ise geleneksel Çin toplumunun ve uygarlığının şekillenmesi açısından önemli olduğunu, ama bunların birbiriyle karşılaştırılamayacağını kabullenmek durumunda kalmışlardır. Gene de bazı genel gözlemler yapmak mümkündür. Yazı her zaman ticaretin ve meta ekonomisinin belli bir düzeye geldiği ve görece geniş bir coğrafya üzerinde merkezi bir yönetimin kurulduğu topluluklarda bir zorunluluk olmuştur. Geniş kesimlerin siyasete katılmadığı geleneksel

Çin toplumu gibi toplumlarda, yazı dili ile konuşma dili arasında önemli farklılıklar vardır. Bu tür toplumlarda yazı dilinin karmaşıklığı, yönetim bilgisinin belirli bir zümrenin tekelinde kalmasını sağladığı için, konuşma dilinin basitliğine ve açıklığına karşı savunulan bir özelliktir. Buna karşılık alfabetik yazı, yaşamın ve siyasetin kitleselleştiği, bilginin standartlaştığı toplumlarda, bu kitleselleşme ve standartlaşmanın başlıca neden ve sonuçlarından biridir. *Ayrıca bak.* alfabe; kaligrafi.

yazı makinesi, DAKTİLO olarak da bilinir, baskı hurufatına benzer karakterlerle kâğıt üzerine yazı yazılmasını sağlayan makinelerin ortak adı. Tipik bir yazı makinesinde, klavye üzerindeki tuşlar yardımıyla hareket ettirilen çubukların ucuna takılmış karakterler mürekkepli bir şerit üzerinden kâğıda çarptırılır; kâğıt bir merdanenin üzerine sıkıştırılmış durumdadır; merdane her çarpmadan sonra bir karakter ileri gider ve satır sonunda kaç satır ara verilmesi isteniyorsa o kadar döndürülür.

İlk yazı makinesi örnekleri 19. yüzyılda ortaya çıktı. Bunların çoğu büyük ve hantal makinelerdi, bazıları boyut ve biçim açısından piyanoyu andırıyordu. İlk kullanışlı yazı makinesini 1867'de ABD'li mucit Latham Sholes geliştirdi. Ertesi yıl patentini aldığı ikinci modeliyle, kalemle yazılandan da hızlı yazı yazmak olanaklı duruma geldi. Makine aslında oldukça yetersizdi, ama buluşunu izleyen beş yıl içinde Sholes aygıtını daha da geliştirdi ve 1873'te Ilion'daki (New York) E. Remington and Sons şirketiyle bir üretim anlaşması imzaladı. Piyasaya sürülen ilk yazı makinelerinin bazı özellikleri günümüze değin uygulanageldi. Bunlar, harf atlamalı ve geri çekme mekanizmalı merdane; geri çekilirken merdanenin satır aralığı verecek biçimde dönmesini sağlayan eşapman; harf çubuklarının ortak bir merkezde şeride çarpmasını olanaklı kılacak biçimde yerleştirilmesi sistemi; harf çubuklarının tuş kolları ve yaylar yardımıyla hareket ettirilmesi; karakterlerin kâğıda mürekkepli şerit aracılığıyla aktarılması; tuşların klavyeye standart bir düzende yerleştirilmesi uygulamalarıydı. Kitabının taslağını basımevine yazı makinesiyle yazılmış halde teslim eden ilk yazar Mark Twain oldu.

Sholes'un yaklaşık 1873'te geliştirdiği yazı makinesi
Remington Rand Office Machines Division

İlk yazı makinelerinde karakter çubuklarını kaldırma mekanizması yoktu ve yalnızca büyük harfler kullanılabiliyordu. Tuş sayısını artırmadan hem küçük hem büyük harfle yazabilme sorunu, harf çubuklarının ucuna, üste büyük harf, bunun altına da aynı harfin küçüğü eklenerek ve merdaneyi indirip kaldıran bir mekanizma geliştirerek çözüldü. Bir süre sonra da karakter çubuklarının kaldırılıp indirilmesine geçildi.

1880'lerde, harf çubukları yerine harf çarkları kullanılmaya başladı. Bu mekanizmada, karakterler belirli bir düzende yerleştirilmiş çubukların ucuna değil, bir çemberin ya da bileziğin çevresine takılıyordu. Tuşların yardımıyla ilgili karakterler kâğıdın karşısına getiriliyor ve bir tetik mekanizmasıyla çarptırılıyordu. Günümüzde, özellikle elektrikli yazı makinelerinde ve bilgiyazarlarda (*printer*) bu tür harf çarklarından yararlanılır. Harf çarklarının üstünlüğü, değişik karakterlerde harflerin yazılmasına olanak sağlamasıdır.

İlk yazı makinelerinin bir başka ortak özelliği de mürekkepli şerit kullanımıydı. Makaralara sarılı olarak makineye yerleştirilen şerit, her çubuğun çarpmasından sonra bir adım ilerliyor ve makaralardan biri tümüyle boşaldığında bu kez geri sararak karakterlerin önünden geçiyordu. Bazı makinelerde ise mürekkep stampalarından yararlanılıyor, kullanımdan önce karakterler bu stampada mürekkepleniyordu.

Sessiz yazı makineleri. Sessiz yazı makinelerinde çubukların merdaneye daha yavaş ama aynı momentumla çarpması sağlanır. Öbür makinelere oranla çok daha sessiz çalışmasına karşılık, bu makinelerle iyi baskı ve karbon kopya elde etme olanağı daha düşüktür.

Elektrikli yazı makineleri. Elektrikli yazı makineleri de temel olarak mekanik makinelere benzer, ama bunlarda karakterlerin çarpma etkisi bir elektrik motoru aracılığıyla elde edilir. Yazıcı ilgili tuşa bastığında, harfin kâğıda çarpması, merdanenin ilerlemesi gibi işlemler otomatik olarak gerçekleşir. Bu işlemler, elektrik motorunun miline bağlı kollardan oluşan bir mekanizma aracılığıyla yerine getirilir. Bu makinelerin üstünlükleri, daha hızlı ve düzgün yazma olanağı sağlaması, daha çok karbon kopya elde edilmesine elverişli olması ve yazıcıyı daha az yormasıdır.

İlk elektrikli yazı makinesini 1872'de Thomas A. Edison gerçekleştirdi. Baskı çarklı bu makine daha sonraları şeritli türe dönüştürüldü. 1920'de James Smather elektrikli yazı makinelerini bürolarda kullanıma uygun duruma getirdi. 1961'de International Business Machine Corporation (IBM), üzerinde karakter kabartmalarının bulunduğu küre biçimli baskı kafasıyla çalışan elektrikli yazı makinelerini piyasaya sürdü. Küresel baskı kafası merdaneye paralel bir ray üzerinde hızla hareket edebiliyor, dönerek ve yatarak istenen biçimdeki harflerin kâğıda çarpmasını sağlıyordu. Kafanın bu biçimde hareket etmesi, merdanenin sabit tutulmasını olanaklı kıldı. *Ayrıca bak.* bilgiyazar.

yazı masası, okumak ve yazı yazmak için kullanılan, üstüne kâğıt, kalem, hokka vb yazı araç ve malzemelerinin konduğu mobilya. Bizanslılar bu iş için bir kürsüyle, üstündeki bir okuma sehpasından oluşan bir mobilya kullanırlardı. Kiliselerdeki vaiz kürsüsünden geliştirilmiş olan ilk İngiliz yazı masaları ağır görünümlü nesnelerdi; matbaanın kullanılmaya başlamasından sonra bunların yerini, yazı çekmecesi denen, tablası eğimli bir kapak biçiminde, taşınabilir küçük sandıklar aldı. Bunların bazısında sürgülü raflar ve kâğıt koymak için delikler de vardı. Eğik kapaklar menteşeli olur ve çekmecenin içindeki sürgülü destekler yardımıyla yatay konumda tutulabilirdi. 16. yüzyılın sonlarında bu yazı çekmecelerine ayak da yapılıp yükseltildi. Üst kapak açıldığında kâğıt gözleri ve küçük çekmeceler ortaya çıkıyordu.

17. yüzyıl başında Fransa'da tablasının altında tek sıra çekmeceleri olan yazı masaları kullanılıyordu. XIV. Louis döneminde iki yanında yukarıdan aşağıya çekmeceler dizili, ortasında ise tek bir çekmecesi bulunan ve oturulduğunda dizlerin bunun altına sokulabildiği bir yazı masası ortaya çıktı.

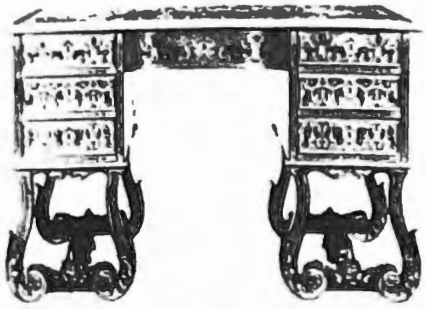

Bir Fransız yazı masası, 18. yy başları
Wallace Collection, Londra

18. yüzyılda Fransa'da çok çeşitli yazı masaları vardı. Bunların çoğuna ustaca yapılmış mekanik düzenekler (örn. üst kapak öne doğru açılırken arkadan bir dizi çekmece yukarı çıkıyordu) yerleştiriliyordu. Dönemin en gözde yazı masaları kapaklı olanlardı. Böyle bir masayı örten çeyrek silindir biçimindeki kapak geriye, masanın içine itilirken, üst tabla da öne doğru çekilebiliyordu. Başka bir kapaklı masayı da usta Fransız mobilyacı Jean-François Oeben, XV. Louis için tasarlamıştı. Üstünde, iki yüzünde birer kadranı olan bir de saatin bulunduğu bu masa o güne değin yapılmış en görkemli mobilyalardan biriydi. Bu tür masalarda kapak yan yana getirilmiş birçok ince çıtadan oluşuyordu. Çıtaların uçları masa tablasının iki yanında bulunan düşey tablalardaki birer oluğun içine giriyordu. Böylece bu hareketli kapak oluk boyunca geriye doğru itildiğinde masanın arkasında kayboluyor, öne doğru çekilince de masanın tablasının üstünü örtüyordu. 18. yüzyıl sonlarında bu tür yazı masaları İngiltere'de de üretilmeye başladı; 19. yüzyıl sonunda da standart büro eşyası haline geldi.

1760'larda ortaya çıkan küçük, zarif bir yazı masası (*bonheur du jour*) en gözde Fransız mobilyalarından biri oldu. Bu masanın narin, yüksek ayakları, aynı zamanda kayıt işlevi de gören bir rafla birbirine bağlanmıştı ve bunun üstündeki süsleme bandında da bir çekmecesi vardı. Tablasının gerisinde çeşitli şeyler koymak için bazısı kapalı bölmeler, çekmece ve raflar yer alıyordu.

İngiltere'de, tablasının altında iki yanda çekmeceleri ve ortada oturulduğunda dizlerin gireceği bir boşluğu olan yazı masaları 18. yüzyıl başında görüldü. Bunların, karşılıklı iki kişinin oturup çalışması için yapılmış büyük boyutlu olanları da vardı. Gene aynı dönemde tablası eğimli ve bir kapak gibi açılan, bunun altında çekmeceleri bulunan ve "S" gibi kıvrımlı ayakları olan yazı masaları da yapıldı. Bu masaların birçoğunun üstünde tek ya da çift kapaklı ve bazen yaldız bezemeli kitap rafları vardı. Bir süre sonra bu tür çekmeceli ve raflı yazı masaları Avrupa'nın her yanında kullanılır oldu.

1730'larda, mimarlıkta yaygınlaşan Palladiocu tasarım anlayışının da etkisiyle, kitap raflı büyük yazı masalarının orta bölümü ileriye doğru çıkıntılı, yanları ise kanat biçiminde yapılmaya başladı. Thomas Chippendale *The Gentleman and Cabinet-Maker's Director* (1754; Beyefendi ve Mobilyacılar İçin Rehber) adlı yapıtında, üst bölümleri yaldızlı rokoko ve Çin tarzlarında bezemeli bu tür yazı masalarına yer vermişti.

Daha sonraki dönemlerde de çeşitli türden yazı masaları yapıldı. Değişen beğenilere ve günün modasına göre sık sık eski modeller de taklit edildi. 20. yüzyılın başlarında, birçok başka konuda olduğu gibi mobilya tasarımında da işleve ağırlık veren, bezemeden olduğunca kaçınmaya yönelen düşünce tarzının öne çıkmasıyla yazı masaları daha yalın hale geldi. Günümüzde ise kullanan kişiye ve kullanma amacına bağlı olarak çok çeşitli yazı masaları bulunmaktadır.

yazıcı *bak.* bilgiyazar

Yazıcı, Emin, NEYZEN EMİN ya da EMİN DEDE olarak da bilinir (d. 14 Mart 1883, İstanbul - ö. 3 Şubat 1945, İstanbul), aklâm-ı sittede ünlü hattat ve neyzen.

Hukuk Mektebi'ne devam ederken bir yandan da cami derslerini izleyerek din bilgileri öğrendi. 1902'de Posta ve Telgraf Nezareti Mektubi Kalemi'ne girdi. 1914'te Bursalı Raşid Efendi'nin emekliye ayrılması üzerine Erkân-ı Harbiye Dairesi hattatlığına getirildi. Bu dairede pek çok evrak ve haritanın yazılarını yazdı. Erkân-ı Harbiye Matbaası'nın Ankara'ya alınmasıyla bir süre orada kaldıktan sonra emekliliğini isteyerek İstanbul'a döndü.

Aklâm-ı sitteyi Tophane'de Feyziye Rüştiyesi'ne devam ederken okulun yazı hocası Çukurcumalı Kadri Efendi'den öğrendi. Ayrıca ağabeyinin meşk ettiği ünlü hattat Sami Efendi'den, özellikle de ağabeyinden yardım görerek celi sülüste ilerledi. Yazıda olgunluğa yeni harflerin kabulünden sonraki yıllarda eriştiği için öğrencisi olmadığı gibi resmî görevi dışında yazısı da azdır.

Emin Efendi yazı taklidinde çok ustaydı. Ünlü üstatların yazılarını aynı yetkinlik ve ustalıkla yazmış ve taklit hat sanatında hoş karşılandığı için onun bu yeteneği zamanın hattatlarınca kıskanılmıştır. Yapıtları özel koleksiyonlardadır. Taş üstüne geçirildiği bilinen tek yapıtı İstanbul'da Sultanhamam'da I. Vakıf Hanı önündeki çeşmede bulunan celi sülüs âyettir.

Emin Dede aynı zamanda döneminin usta bir neyzeniydi. Ney çalmayı Galata (Kulekapısı) Mevlevihanesi neyzenbaşısı Aziz Dede'den öğrendi. Mevlevi çilesi çıkarmadığı halde, bu mevlevihanede neyzenbaşılığa kadar yükselmesi kendisine dede denmesine yol açmıştı.

Yazıcı, Nasif (d. 25 Mart 1800, Kefr Şima - ö. 8 Şubat 1971, Beyrut, Lübnan), Arap edebi geleneklerinin canlandırılmasında önemli rol oynayan Lübnanlı bilim adamı.

Osmanlı yönetiminde devlet görevlerinde bulunmuş Hıristiyan bir ailedendi. 1840'a değin Lübnan emiri II. Beşir Şihâb'ın hizmetinde çalıştı. Daha sonra Beyrut'a taşınarak edebî çalışmalarını sürdürdü. Bir süre yerel misyoner okulları için Arapça ders kitaplarını hazırlamada ABD'li misyonerlere yardım etti. Arapçaya ve klasik Arap edebiyatına duyduğu derin hayranlıktan hareketle, yüzyıllardır dile yerleşmiş olan "bozulmaları" ortadan kaldırmaya ve klasik bilim adamlarının yöntemlerine dönüşü sağlamaya çalıştı. Makame türündeki şiirlerini *Mecmuatü'l-Bahreyn* adlı yapıtında topladı. Güzel konuşma, dilbilgisi ve şiir üzerine görüşlerini içeren yapıtları klasik edebiyata ilgiyi canlandırdığı gibi çağdaş Arap kültürünü de önemli ölçüde etkiledi.

yazıcıböcek *bak.* kabukböceği

Yazıcıoğlu Ahmed Bican *bak.* Ahmed Bican (YAZICIOĞLU)

Yazıcıoğlu Mehmed *bak.* Mehmed (YAZICIOĞLU)

Yazıhan, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Malatya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Yazıhan, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Yazıhan Belediyesi 1990'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 16.218; kasaba, 2.862.

Yazıksız, Necip Asım (d. 1861, Kilis - ö. 12 Aralık 1935, İstanbul), Türk dili ve tarihi konusundaki çalışmalarıyla tanınan dilci ve tarihçi. Türkçülük akımının önde gelen temsilcilerindendir.

Mekteb-i Harbiye'yi (bugün Kara Harp Okulu) bitirdi. Henüz öğrenciyken *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yazmaya başladı. Daha sonra *Maarif* ve *İkdam*'da yazmayı sürdürdü. *Medresetü'l-Edeb* adlı dergiyi çıkardı. Türk dili ve tarihi üzerine yazdığı yazılarla ün yaptı. 1893'te Asya Derneği üyeliğine kabul edildi. *Revue Orientale*, Peşte'de çıkan *Keleti Szemle*, Paris'te Asya Derneği'nin organı *Journal Asiatique*, İstanbul'da yayımlanan *Le Bosphore* ve *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* (1925'ten sonra *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*) dergilerinde de yazıları yayımlandı. Bu arada çeşitli askeri okullarda öğretmenlik etti; rütbesi miralaylığa yükseldi. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Darülfünun-ı Osmani'de (sonradan İstanbul Üniversitesi) Türk dili tarihi profesörü oldu. Edip Ahmed Yükneki'nin *Atabetü'l-Hakayık*(*) adlı manzum dinsel öğüt kitabını yayımlayarak (1918) bilim dünyasına tanıttı. 1927, 1931 ve 1935'te Erzurum milletvekili olarak TBMM'ye seçildi.

Necip Asım Yazıksız tarih, dil, fen bilimleri, askerlik gibi konularda çok sayıda kitap yazmıştır. Bunların arasında *Ural ve Altay Lisanları* (1893), *En Eski Türk Yazısı* (1897, 1911) ve *Orhon Abideleri* (1914, 1925) en önemli olanlardandır.

yazılı delil başlangıcı, BEYYİNE BAŞLANGICI olarak da bilinir, dava konusunun tam anlamıyla kanıtlanmasına yetmemekle birlikte böyle bir olayın varlığını gösteren ve aleyhine mahkemeye sunulan tarafın elinden çıkmış olan belgeler. Örneğin davanın tarafının elle yazdığı, ama imzalamadığı mektup ya da senet, makineyle yazılmış olup davanın tarafının parafını taşıyan metin yazılı delil başlangıcı sayılır. Yargıç bu gibi durumlarda kanısını güçlendirebilmek için tanık dinleme ya da yazılı delil başlangıcını ileri süren tarafa resen yemin önerme yoluna başvurur.

yazılı emir, ceza yargılaması hukukunda, alt derece mahkemelerinin Yargıtay incelemesinden geçmeksizin kesinleşmiş kararlarına karşı temyize başvurulmasını sağlayan kanun yolu. Kesinleşen kararda yasaya aykırılık bulunduğunu haber alan adalet bakanının, Yargıtay'a başvurmak üzere Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na yazılı emir vermesiyle işletilir. Yazılı emirde kararın bozulmasını gerektiren yasal nedenler de gösterilir. Başsavcı tebliğnamesine yalnız bu nedenleri yazar ve dosyayı Yargıtay'a verir. Yargıtay'ın ilgili dairesi duruşmasız yargılama sonunda kararı bozarsa, daha önce verilmiş cezayı tamamen ortadan kaldırabileceği gibi daha hafif bir ceza verme yoluna da gidebilir. Bozma kararı sanık aleyhine sonuç doğuramaz

Medeni ve idari yargılama hukuklarında benzer bir kanun yolu, yasa yararına temyiz(*) adı altında düzenlenmiştir.

yazılı hukuk, hukukun ana kaynaklarından birini oluşturan ve anayasanın yetkili kıldığı otoriteler tarafından çıkarılmış olan yazılı metinler. Mevzuat olarak da adlandırılan yazılı hukuk kuralları arasında yasalar, tüzükler, yönetmelikler ve çeşitli adlarla anılan başka düzenleyici idari işlemler yer alır. Yazılı hukuk kuralları arasındaki normlar hiyerarşisi gereğince her hukuki düzenleme, kendisinden daha üst basamakta yer alan düzenlemeye uygun olmak zorundadır. Üst norma aykırı düzenlemeler ilgili yargı mercilerince iptal edilir. Anayasaya uygunluk denetimi Anayasa Mahkemesi, öteki mevzuatla ilgili denetim de idare mahkemeleri ve Danıştay tarafından gerçekleştirilir.

Yazılıkaya, Çorum ilinde, Boğazköy antik yerleşmesinin 2 km kuzeydoğusunda İÖ 13. yüzyılda yapılmış Hitit açık hava tapınağı. Kayalar arasındaki, galeri adı verilen iki girintiden oluşur.

Büyük galeriyi duvar gibi çevreleyen kayaların yüzeyine kabartma olarak 63 figür işlenmiştir; bunlardan batı duvarındakiler tanrıları, doğu duvarındakiler ise tanrıçaları

Yazılıkaya'nın planı

K. Bittel, R. Naumann ve H. Otto, *Yazılıkaya Architektur, Felsbilder Inschriften und Kleinfunde*

canlandırır. Yan yana dizili figürler profilden verildiği için, burada bir tören alayının canlandırıldığı akla gelir; oysa Hitit sanatında figürlerin önden gösterilmesi âdet değildir. Bu iki sıranın ortada birleştiği noktada Hitit dininin baştanrıları Teşup ve Hepat gösterilmiştir. Hava Tanrısı Teşup, Hurri ve Şeri adlı iki kutsal boğasıyla birlikte dağ tanrıları Nanni ve Hazzi'nin, Tanrıça Hepat ise bir parsın üstünde canlandırılmıştır. Hepat'ın arkasında duran oğlu Tanrı Şarruma ile birlikte bu üçlü kutsal bir aile oluşturur. Büyük galerideki en büyük kabartma Kral IV. Tudhaliya'ya aittir ve doğu duvarında yer alır.

Ayrı bir girişi olan küçük galeride de kabartmalar vardır. Girişte kanatlı ve aslan kafalı bir yaratık figürü yer alır. Bu galerinin, ölümünden sonra tanrılaştırılması için IV. Tudhaliya'ya ayrıldığı sanılmaktadır. Galeride onun da iki kabartması vardır ve bunlardan birinde koruyucu tanrısı Şarruma tarafından kucaklanması gösterilmiştir. Küçük galerideki öbür kabartmalarda 12 tanrı ile kılıç tanrısı canlandırılmıştır. Genc kayalara oyulmuş üç nişin içinde ise Hitit kral ailesi bireylerinin küllerinin saklandığı kapların bulunduğu sanılır.

Kabartmalar Hitit tanrı, tanrıça ve krallarını göstermekle birlikte, Hurri etkisi taşımaktadır. Bu da Yazılıkaya'nın Hurri ülkesinden

gelen Kraliçe Puduhepa döneminde yapıldığını düşündürür. IV. Tudhaliya'nın annesi olan Puduhepa'dan Hurri dinini öğrendikten sonra Hitit devlet kültünü Hurri törelerine göre yeniden düzenlediği bilinmektedir.

Yazılıkaya'da iki galerinin önünü kapayan temel kalıntıları bir tapınağa aittir. Burasının önce bir duvarla kapatıldığı, daha sonra III. Hattuşili döneminde de (İÖ y. 1286-İÖ y. 1265) büyük galerideki kabartmalarla birlikte tapınağın yapıldığı düşünülmektedir. Tudhaliya kabartması, küçük galeri ve tapınağın yeniden yapılması ise Hattuşili'nin oğlu IV. Tudhaliya dönemine tarihlenir.

Yazır, YAZGIR olarak da bilinir, Oğuzların 24 boyundan biri. Bozokların Ay Han Oğulları koluna bağlıdır. Ongunu (kutsal hayvan) kartaldır. Reşideddin'in *Camiü't-Tevarih* adlı yapıtında Dürkeş'in ve atalarının bu boydan olduğu, Hisartak'ı yurt edindiği belirtilir. Ama Yazırlarla ilgili ilk tarihsel kayıtlar 1160 tarihini taşır. O dönemde Horasan'da Yazırların başında bulunan Yağmur Han, Harezmşahlı İl Arslan'ın saldırısı karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. İl Arslan'ın Sultan Sencer'in emirlerinden Dihistan hakimi İhtiyareddin Aytek'in kışkırtmasıyla hareket ettiğini sanarak Dihistan yakınlarında Aytek'i bozguna uğrattı.

Yazırların kendi adlarıyla anılan yurtları Mangışlak'tan gelip yerleştikleri Nesâ şehrinin batısındaydı. Yazır başbuğu Hindu Han'ın ölümünden sonra Yazır yurdu bütünüyle Harezmşahların eline geçti. Hindu Han'ın oğlu Ömer Han, Harezmşahların başkenti Ürgenç'te Yazır beyliğinin kendisine verilmesi için yıllarca çaba harcadıysa da başarılı olamadı.

Yazırların Anadolu'nun fethinde Alp Arslan'a önemli yardımları olduysa da, sonraki yıllarda Anadolu'da önemli bir etkinlikleri olmadı. Yazırların 16. yüzyıldaki nüfusu kayıtlarda 1.265 hane olarak belirtilir. Bu kayıtlara göre en kalabalık oldukları bölge 515 haneyle Hamid (Isparta) sancağıdır; onu 175 haneyle Hüdavendigâr (Bursa) izler.

Yazır, Mehmed Hamdi, ELMALILI KÜÇÜK HAMDİ olarak da bilinir (d. 1878, Elmalı, Antalya - ö. 27 Mayıs 1942, İstanbul), Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişen en önemli İslam bilginlerinden.

İlk ve orta öğrenimini Elmalı'da yaptı. 1895'te İstanbul'a gitti; orada Kayserili Mahmud Hamdi Efendi'nin derslerini izledi, dönemin öbür bilginlerinden de yararlanarak icazet aldı. Kadı yetiştiren Mekteb-i Nüvvab'ı bitirdi. 1905-08 arasında Bayezid Camisi'nde dersler verdi. Bu görevi yürütürken Meşihat Dairesi Mektubi Kalemi'ne atandı (1906). Bir yandan da Mekteb-i Nüvvab, Mekteb-i Mülkiye, Medresetü'l-Vaizin ve Medrese-i Süleymaniye'de dersler verdi; Meclis-i Maarif üyeliğinde bulundu.

II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Antalya mebusu oldu. II. Abdülhamid'in görevden alınması için gereken fetvanın metnini yazdı. 1918'de Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye üyeliğine, ertesi yıl da başkanlığına atandı. Damat Ferid Paşa'nın birinci ve ikinci kabinelerinde evkaf nazırlığı yaptı. 1919'da Heyet-i Ayan üyeliğine getirildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilim şubesinde görev aldı.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Damat Ferid Paşa kabinelerinde görev alması nedeniyle önce gıyabında idama mahkûm edildiyse de Ankara İstiklal Mahkemesi'nde görülen davada aklandı. İstanbul'a döndükten sonra zamanını, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kendisinden istediği Kuran yorumu (tefsir) çalışmalarına ayırdı.

Son zamanlarda yazılmış en önemli Kuran tefsiri olan *Hak Dini Kur'an Dili, Yeni Mealli Türkçe Tefsir* (1935-39, 9 cilt) Yazır'ın başyapıtı sayılır. Ayrıca *İrşadü'l-Ahlaf fi Ahkâmi'l-Evkaf*'ı (1914) yazmış, Paul Janet ve Gabriel Séailles'ın felsefe tarihini geniş bir giriş ve notlar ekleyerek *Metalib ve Mezahib* (1925) adıyla çevirmiştir. Ayrıca *Beyanü'l-Hak, Sırat-ı Mustakim* (sonradan *Sebilü'r-Reşad*) gibi dergilerde de çok sayıda makalesi yayımlanmıştır.

yazısız toplum, yazılı dili olmayan halk ya da kültür. Toplumları ayrıştırmada yalnızca yazılı dil ölçütüne dayandığından tümüyle doyurucu bir terim değildir. Gene de ilkel, yazı öncesi, kent öncesi, vahşi topluluk ya da halk gibi yakın anlamlı terimlere göre daha az tartışmalıdır. *Ayrıca bak.* ilkel kültürler.

yazıt, bir hükümdarın yaptıklarını anlatmak, bir kişinin ya da olayın anısını yaşatmak için kaya yüzeyine ya da bir yapının, mezarın, dikilitaşın vb üstüne kazılan yazı. Yazıtın metni doğrudan bir duvarın üstüne kazınabilir ya da ayrı bir levhaya kazınıp duvara yerleştirilebilir. Dayanıklı olması için böyle yazıtlar metalden, ama çoğunlukla taştan yapılmıştır. *Ayrıca bak.* yazıtbilim.

yazıtbilim, EPİGRAFİ olarak da bilinir, başta yazıtlar olmak üzere her türlü yazılı belgeyi inceleyen, yorumlayan ve sınıflandıran bilim dalı.

İnsanlık tarihi boyunca papirüsten taşa kadar çeşitli maddeler üstüne yazılmış her türlü metin, tarihsel olaylar, bugün ortadan kalkmış kültürler, diller ve yazılar konusunda bilgi veren başlıca kaynakları oluşturur. Bu tür belgelerin incelenmesi daha Eski Yunan uygarlığında Polybios (İÖ y. 200-y. 118) ve Thukydides gibi tarihçilerin ilgisini çekmiştir. Rönesans'ta yazıtbilime duyulan ilgi yeniden canlanmıştır. Günümüzde de bilim adamlarının hemen hemen bütün önemli kaynaklara dayanarak topladıkları yazıtların kapsamlı basımlarıyla bu bilim dalı en ileri düzeyine ulaşmıştır.

Yazılı malzemeler özelliklerine göre çeşitlere ayrılır. Halka duyurulmak ya da özel dinsel törenlerde kullanılmak istenen metinleri içeren anıtsal yazıtlar, uzun süre dayanacak maddeler üstüne yazılmıştır. Arşiv yazıtları tarih kaydı olarak saklanmak üzere hazırlanmıştır. Duvar yazısı biçiminde rastlantısal olarak bugüne ulaşan yazıtlar da vardır. Bugünkü tarih yazıcılığı oldukça yeni bir gelişme olduğu için, bu eski yazıtlar, tarihsel gerçekleri kişisel ve efsanevi yazılı anlatılardan ayırmak açısından büyük değer taşır.

Eski Mezopotamya yazıtları, ilk Sümer topluluklarından sonraki Asur ve Babil dönemlerine değin uygarlığın gelişme sürecini gösterir. Sümerlerden kalan yazılı belgeler bir krallar listesi, Gılgamış Destanı'na kaynaklık eden efsanevi şarkılar, dualar, atasözleri, bilicilik yazıları gibi din ve edebiyat metinleridir. Mezopotamya uygarlığından bunlardan başka ticaret ve hukuka ilişkin metinlerin yer aldığı yazıtlarla Hamurabi Yasaları'nın yazılı olduğu stel kalmıştır.

Mısır uygarlığının en parlak dönemindeki uluslararası alfabe olan çivi yazısıyla yazılmış Akad yazıtları da çok önemlidir. Eski Mısır'dan kalma metinlerin çoğu 4. sülale döneminde (İÖ y. 2613-2494) yazılmıştır. Bunlar tarihsel olayları kişisel bir gözle anlatır. 18. sülalenin yayılmacı politikası sırasında gittikçe çoğalan bu tür belgelerin sayısı, daha sonra Mısır'ın yerini Babil ve Asur krallıkları almaya başlayınca azalmıştır. Bugüne ulaşan belgeler, dinsel törenlerin ve ölü gömme törenlerinin nasıl uygulandığını ayrıntılarıyla anlatan metinlerle, gelecekten haber veren yazılar ve büyülerdir. Atum ve Ptah yaratılış efsaneleri, tanrılara seslenen ilahiler, dindışı şarkılar da yazılı belgeler yoluyla bugüne ulaşmıştır.

Anadolu'da Boğazköy'de (Hattuşa) ele geçen Hititlerin en güçlü döneminden kalma kil tabletlerden Suriye ve Filistin'de bulunan Hititlerin daha sonraki gerileme dönemini yansıtan metinlere kadar Yakındoğu'da da pek çok tarihsel yazılı belge gün ışığına çıkmıştır. Bu gelişme aynı zamanda çiviyazısının yerini Hitit ve Sami yazı sistemlerinin aldığını da ortaya koyar. İÖ 6. yüzyıldaki Ahameniş hükümdarı I. Dareios'un İran'da Bisütun'daki kayalar üstüne birkaç dilde yazılmış yazıtları, dilbilimsel inceleme yapma ve aynı dönemdeki Yunan tarihlerinde yazılanlarla bir karşılaştırma olanağı sağladığı için büyük önem taşır.

Hindistan'da da, olaylar zamandizinsel bir sıralamayla ele alınmadığı ve efsanelerle karıştığı için tarihsel belge olarak çok güvenilir olmamakla birlikte, önemli yazıtlar vardır. İÖ 3. yüzyılda Hindistan'ın büyük bir bölümünü yöneten Aşoka'nın(*) Kaya Fermanları, tarihi bilinen başka siyasal olaylarla da doğrulanan bilgiler içerir. Uzakdoğu'da Xia, Shang ve Zhou Qin dönemlerinden (İÖ 2205-206) kalma yazıtlarda sözü edilen olayların gerçeğe uyduğu gerek arkeolojik kazılarla, gerekse yazıtlar dışındaki belgelerle karşılaştırılarak anlaşılmıştır. Orta Asya'daki İS 8. yüzyıldan kalma Orhun Yazıtları(*) da Türkler konusunda önemli bilgiler verir.

Uzun bir süre çözülemeyen Lineer B yazısının okunması, İÖ 2. binyılda Girit ve Mykenai'de konuşulan dillerin Yunanca'nın bir türü olduğunu göstermiştir. Bu yazıyla yazılmış, çoğu eşya listeleri içeren yazıtlar dönemin toplumsal ve ekonomik yapısını ve klasik Yunan dininin Mykenai'den kaynaklandığını ortaya koymuştur.

Roma döneminden kalma yazıtlar üslup ve dil açısından büyük çeşitlilik gösterir. Bunlarda Latincenin yanında Yunanca ve Osk dilleri de kullanılmıştır. Tarihsel açıdan önem taşıyan Roma yazıtları İÖ 2. yüzyıldan kalmadır. Bu dönemde yazılmış çok sayıda hukuk metni varsa da, Roma hukuku çoğunlukla yazılı belgelere geçmemiştir. Roma döneminden daha çok resmî ve gayri resmî din törenlerini anlatan yazıtlarla mezar yazıtları kalmıştır.

Yazının daha geç ortaya çıktığı Kuzey Avrupa'dan günümüze ulaşanlar az sayıdaki Kelt yazıtlarıdır. Germen alfabesi ya da bu alfabenin kaynaklandığı Avrupa alfabelerinden biriyle yazılı rünik yazıtlar İÖ 200 yıllarına tarihlenir.

Yazıtlar genellikle belli bir olayın hemen ardından yazılır. Bu nedenle katmanların incelenmesi ya da eski yazı türlerinin ve üsluplarının belirlenmesi gibi yöntemlerle yazıtların tarihinin belirlenmesi, tarihsel olayların da sırasını ortaya koyar. Bazı yazıtlar bir olaya ilişkin tek tarihsel kanıttır. Bazılarıysa, eski tarihçilerin ileri sürdükleri şeyleri destekler ya da çürütür. Selçuklular ve Osmanlılar cami, medrese, türbe vb önemli yapılarına çoğu zaman tarih ve onarım yazıtları koymuşlardır. Bunlardan, yapım ve onarım tarihlerinin yanı sıra, yapıyı yaptıranın, bazen de yapan mimarın

adları da öğrenilebilir. Ortadan kalkmış ya da artık kullanılmayan dillerdeki yazıtlar ise, eski kültürlerin ve dil ailelerinin köken, gelişim ve dağılımını incelemek ve bunlar arasındaki ilişkiyi belirlemek açısından büyük önem taşımaktadır.

Yazko Edebiyat, İstanbul'da yayımlanan (Kasım 1980-Nisan/Haziran 1986) aylık edebiyat dergisi.

Yazko (Sınırlı Sorumlu Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi) tarafından çıkarıldı. İlk yönetmeni Memet Fuat ilk sayıdaki sunuş yazısında, kooperatif üyesi yazarların dünya görüşleriyle sanat anlayışlarındaki çeşitliliğin dergiye de yansımasının doğal olduğunu, derginin giderek bir "forum" havasına bürüneceğini belirtiyordu. Şiir, öykü, deneme, inceleme, edebiyat sorunları üzerine yazılar, değinmeler, kitap tanıtma yazıları yayımlanan dergide Yazko üyesi olmayan tanınmış yazarlarla edebiyat alanına yeni giren gençlerin ürünlerine de yer verildi. 1983'te ayrılan Memet Fuat'ın ardından bir süre Adnan Özyalçıner'in yönettiği dergi, 1984'ten sonra yayınını düzensiz olarak sürdürdü, çoğu kez 2-3 sayısı bir arada yayımlandı.

yazma, ELYAZMASI olarak da bilinir, elle yazılarak çoğaltılmış kitap. Batı'da Eski Yunan ve Roma metinleri, Erken Hıristiyanlık dönemi metinleri ve ortaçağdaki metinlerin önemli bir bölümü elyazması kitaplardır.

İlk yazmalar papirüs, daha sonra da parşömen üstüne yazılmıştı. Bunlar rulo yapılarak saklanır, dolayısıyla da yukarıdan aşağıya sütun halinde yazılırdı. Bugünkü kitapların ilk biçimi olan dörde katlanmış sahifeler (kodeks) üstüne yazılması 3. ve 4. yüzyıllarda ortaya çıktı. (*Ayrıca bak.* kitap.) Antik Çağda kitapları köleler ya da azat edilmiş köleler çoğaltırdı. Ortaçağda bu işi manastırlarda keşişler yaptılar. 15. yüzyılın ortalarında bulunan matbaanın iyice yaygınlaşmasına değin de elle kitap yazılması sürdü.

Yazma kitap, zahmetli bir çalışmanın sonunda ortaya çıktığı için hem Batı, hem de Doğu uygarlıklarında çok değerli sayılırdı. Bu değerin daha da artırılması için kitaplar çoğu zaman altınla ve değerli taşlarla bezeli kapaklarla ciltlenir, içine minyatürler eklenir, tezhip(*) edilerek zenginleştirilirdi. Bu biçimde Batı'da özellikle birçok din kitabı hazırlandı. Doğu'da da yazma kitapların üretilmesi için hükümdarların saraylarında nakışhane denen atölyeler vardı.

Osmanlılarda yazma kitaplar özellikle nesih, sülüs ve nestalik yazılarla yazılırdı. Bilim kitaplarında genellikle bu yazıların birincisi, edebiyat kitaplarında da üçüncüsü kullanılırdı. Kitabı her zaman usta bir hattatın yazması şart değildi. Bu işte, üstat sayılan hattatlar dışında ikinci derecede hattatlar da çalışırdı. Abbasiler döneminde kitap kopya eden hattatlara varrak adı verilirdi.

Osmanlılarda yazma bir kitabın kapağının iç tarafına zahriye denirdi. Zahriyede bir temellük kaydı kitabın kime ait olduğunu bildirirdi. Bazen bunun yerine bir mührün kullanıldığı da olurdu. Kapakta ayrıca atama, azil, doğum ve evlenme kayıtlarına da rastlanırdı. Yazma kitabın ilk sayfasının üst bölümüne serlevha ya da mihrabiye denirdi. Çoğu kez tezhipli olan dikdörtgen ya da üçgen biçimli serlevhada besmele ve kitabın adı yer alırdı.

Yazmanın dibace ya da mukaddime denen başlangıç sayfası (ya da sayfaları) bazen boş bırakılır, bazen tezhiple bezenirdi. Yazar burada yapıtı yazış nedeni ile kendisinin ve yapıtın adını belirtirdi. Bir yazma kitap bundan sonra bab denen ana bölümlere ve fasıl denen alt bölümlere ayrılır, içindekileri bildiren ve fihrist denen bir dizinle biterdi. Kitabın sonuna bir ferağ kaydı düşülürdü. Yazar burada kalıplaşmış bir cümleyle sözü başlar, kitabı yazdığı yeri, tarihi, günü (hatta bazen saatı) belirtirdi.

Yazma kitaplarda okuyanların bazen sayfaların kenarına düştüğü bazı faydalı notlara fevaid adı verilirdi. Yazmalarda formalar 10 yapraktan oluşurdu. Genellikle sağdaki sayfanın en altına soldaki sayfanın ilk harfi ya da kelimesi yazılarak, sayfaların birbirini izlemesi sağlanırdı. Buna yaka, payende, çoban, müşir ve rakabe gibi adlar verilirdi.

Osmanlılarda yazma kitaplar 18. yüzyılın ortalarına değin varlığını sürdürdü. Türkçe kitap basan ilk matbaanın 1727'de çalışmaya başlamasına karşılık, uzunca bir süre yalnız teknik içerikli kitapların basılmasına izin verildi.

yazma, üstünün desenleri kalemle çizilerek ya da kalıpla basılarak yapılan ve çeşitli amaçlarla kullanılan dokuma.

En eski el sanatlarından olan yazmacılığın kökenine ilişkin kesin bilgiler yoktur. Bu sanatın Hindistan'dan yayıldığını ya da

İstanbul İşi bir daldırma yazma
Isa Çelik

Mısır kökenli olduğunu ya da Orta Asya'dan kaynaklandığını savunanlar vardır. Çatalhöyük kazılarında ele geçen buluntular arasındaki İÖ 2. binyıldan kalma mühürlerin, baskıyla yapılan yazmacılığın ilk ipuçları olduğu sanılır.

Günümüze ulaşan en eski Türk yazma örnekleri 16. yüzyıldan kalmıştır. Anadolu'da özellikle Tokat, Kastamonu, Bartın, Gaziantep ve Diyarbakır'da gelişen yazmacılık 17. yüzyılda İstanbul'da ayrı bir sanat düzeyine ulaştı. Yazma için önceleri, mermerşahi denen çok ince dokunmuş kumaşlar kullanılırdı. Mermerşahi üretiminin durması üzerine şilebezi, Buldan bezi, tülbent ve gittikçe daha kalın dokumalar üstüne de yazma yapıldı.

Yazma yapılacak dokuma, boyanın solmasını önlemek için önce şaplanır, sonra üstünün desenleri tavuk ve kaz tüyü fırçalarla çizilir ya da boyanmış tahta kalıplarla basılır. Ardından dokuma deniz suyunda yıkanarak boyaların akmaması sağlanır. Tek kalıp kullanılarak beyaz kumaş üstüne siyah ya da siyah kumaş üstüne beyaz boyayla yapılan yazmalara "karakalem", beyaz zemin üstüne değişik renkte boyalara batırılan kalıplarla yapılan yazmalara da "elvan" denir. Değişik renklerle oluşturulan motiflerin üstü balmumu ya da tutkalla kapatıldıktan sonra kumaşın boyaya batırılmasıyla yapılan renkli zeminli yazmalara ise "daldırma" adı verilir. Kalıpla basılan motiflerin içinin fırça ya da keçeyle boyandığı yazmalara "kalıp kalem" denir.

Çok renkli, siyahın yalnızca kenar çizgilerinde kullanıldığı elvan yazmaların en önemli grubunu Tokat ve İstanbul yazmaları oluştururdu. Kalem işi yazmaların en değerli örnekleri İstanbul'daki Kandilli yazmalarıydı. Sarı, lacivert, kırmızı, yeşil, mor ve beyazın bütün tonlarının kullanıldığı ve desenlerin kenar çizgilerinin siyahla yapıldığı Kandilli yazmalarında madalyon, bir kökten çıkan çiçekli dallar ya da simetrik tavuskuşu gibi desenler uygulanırdı. Bu yazmalar yorgan yüzü, bohça, yağlık, peşkir, yemeni ve mendil olarak kullanılırdı. Osmanlı kumaş desenlerinin taklit edildiği, baskıların üstünün ayrıca sim ve sırmayla işlendiği, çoğunlukla sarayda kullanılan yazmalar da olurdu. Tekstil endustrisinin gelişmesine koşut olarak yazma da seri halde üretilmeye başlamış, el yazmacılığı ile uğraşanların sayısı gittikçe azalmıştır. El işi yazmacılığın günümüzdeki en önemli merkezleri Tokat, Kastamonu, Bartın ve Gaziantep'tir.

Ye Jianying, Wade-Giles yazımında YEH CHIEN-YING (d. 14 Mayıs 1897, Meixian, Guangdong - ö. 22 Ekim 1986, Pekin, Çin), 1970'lerde ve 1980'lerde önemli yönetim görevlerinde bulunan Çinli asker ve devlet adamı.

1919'da Yunnan Askeri Akademisi'ni bitirdikten sonra Sun Yat-sen önderliğindeki Kuomintang kuvvetlerine katıldı. 1920'lerin ortalarında Huangpu (Whampoa) Askeri Akademisi'nde dersler verdi; bu dönemde, kendisi gibi akademide çalışan Zhou Enlai ile ömür boyu sürecek bir dostluk kurdu. 1927'de Çin Komünist Partisi'ne (ÇKP) girdi. 1928-31 arasında Moskova'da öğrenim gördükten sonra Mao Zedong'un kurduğu Jiangxi Sovyeti'ne (1931-34) katıldı. Uzun Yürüyüş'ün (1934-35) planlanmasına yardımcı oldu. II. Dünya Savaşı sırasında uzun yıllar Sekizinci Yol Ordusu'nun kurmay başkanı olarak görev yaptı. 1945'te ÇKP Merkez Komitesi'ne girdi. İç Savaş (1945-49) sırasında komünist orduların genelkurmay başkan yardımcısıydı.

1950'lerin başlarında bir yandan Guangdong yönetim bölgesinde siyasi komiser olarak görev yaparken, bir yandan da Guangzhou (Kanton) belediye başkanlığını sürdürdü. 1955'te Halk Kurtuluş Ordusu'nda mareşal, 1966'da da Politbüro üyesi oldu; 1973'te Politbüro içinde güçlü bir konumu olan Daimi Komite üyeliğine getirildi. 1976'da Mao'nun ölümünden sonra Dörtlü Çete'ye karşı Hua Guofeng'i destekledi. 1975'te savunma bakanı oldu. Ama ertesi yıl ilerleyen yaşı nedeniyle bu görevden alınarak sembolik bir makam olan Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi başkanlığına getirildi. Deng Xiaoping'in reformlarına karşı çıktı ve 1985'te bütün önemli görevlerinden çekildi.

Ye Ting, Wade-Giles yazımında YEH TING, YE XIPING olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında YEH HSI-P'ING (d. 1897, Hong Kong yakınları - ö. 1946), çağdaş Çin tarihinin önemli askeri liderlerinden.

Bir köylü ailesinin çocuğu olduğu sanılır. 1919'da Baoding Askeri Akademisi'ni bitirdi. 1925'te Çin Komünist Partisi'ne (ÇKP) girdi ve bir yıl geçmeden Kuzey Seferi'ne katılan öncü bir birliğin komutanlığına getirildi. Ağustos 1927'deki

Nanchang Ayaklanması'nda önemli rol oynadı. Aralık 1927'de Guangzhou'da (Kanton) kurulan komün yönetimi sırasında komünist birliklere komuta etti. Ekim 1937'de Çin-Japon Savaşı'nın başlamasından sonra Yeni 4. Ordu'nun komutanlığına atandı. Ama komünistlerle Kuomintang arasındaki ilişkilerin çok geçmeden bozulması üzerine Kuomintang karargâhında bulunduğu sırada tutuklandı (1941). Aynı tarihte pusuya düşürülen Yeni 4. Ordu'nun 100 bin askerinden 9 bini öldürüldü, yaralandı ya da tutsak alındı. Beş yıl hapis yatan Ye Ting, salıverildikten az sonra bir uçak kazasında öldü.

Yeats, Jack Butler (d. 23 Ağustos 1871, Londra, İngiltere - ö. 28 Mart 1957, Dublin, İrlanda), ülkesinin bağımsızlığını kazanmasından sonra Kelt mitolojisinden ve İrlanda halkının günlük yaşamından sahneleri konu seçtiği yapıtlarıyla sanat alanında milliyetçiliğin gelişmesine katkıda bulunan İrlandalı ressam.

Tanınmış bir portre ressamı olan John Butler Yeats'in küçük oğlu, ünlü şair William Butler Yeats'in kardeşiydi. Sligo'da özel öğretmenlerden ders aldı. İlk dönem çalışmaları daha çok kitap ve bildirilere çizdiği resimlerden oluşuyordu. Yaklaşık 1915'te yağlıboyaya yönelen Yeats, İrlanda'nın bağımsızlık mücadelesinin yoğunlaştığı yıllarda üslubunu olgunlaştırdı ve ünlenmeye başladı. İrlanda manzaralarını romantik ve duygusal bir yaklaşımla betimlemekle birlikte gerçekçilikten de hiçbir zaman kopmadı. Ayrıca edebiyat alanında ürün verdi; bu alandaki yapıtlarında da resimlerindeki gibi düş gücü yüksek, renkli ve rastlantısal izlenimi veren bir üslubu vardı.

Yeats, William Butler (d. 13 Haziran 1865, Sandymount, Dublin - ö. 28 Ocak 1939, Roquebrune-Cap-Martin, Fransa), İrlandalı şair ve oyun yazarı. Dublin'deki Abbey Tiyatrosu'nun(*) kurulmasında önemli rol oynamış ve bu tiyatroda sahnelenmesi için *On Baile's Strand* (1904; Dublin Kıyısında) ve *At the Hawk's Well* (1916; Şahin Yuvasında) gibi birçok manzum ve düzyazı oyun yazmıştır. 1923'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Yeats ayrıca yeni kurulan Serbest İrlanda Devleti'nde senatörlük yapmıştır.

William Butler Yeats, John Butler Yeats'in bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1900; İrlanda Ulusal Galerisi, Dublin
National Gallery of Ireland, Dublin.

Tanınmış portre ressamı John Butler Yeats ile varlıklı bir tüccarın kızı olan Susan Pollexfen'in oğluydu. İki yaşındayken ailesiyle birlikte Londra'ya gitti. Aile asıl gelirini İrlanda'daki topraklarından sağlıyordu; ama kiracılarla toprak sahipleri arasında patlak veren mücadele geniş toprakların bölünmesi ve kiracıların toprak sahibi olmasıyla sonuçlanınca ailenin geliri azaldı ve 1880'de Dublin'e döndüler. Yeats liseye orada başladı. 1883'te de Dublin'deki Metropolitan Sanat Okulu'na girdi ve orada birçok sanatçı ve şairle tanıştı.

Normal olarak Yeats'in konumundaki birinin, halkın büyük çoğunluğunun Katolik olduğu İrlanda'da kendisini İngiliz asıllı Protestan azınlığa yakın hissetmesi beklenirdi. Ama böyle olmadı; Londra'da öğrenciyken kendisini o ortama çok yabancı hissetmesine karşın, İrlanda'nın kendisine sağlayabileceği tarihsel geleneklerin her ikisinden de (inançlarını paylaşmadığı için Katoliklerden, "dünya işlerinden başka birşey düşünmedikleri" için de Protestanlardan) koptu. 18. yüzyıl İngiliz edebiyatında Jonathan Swift, Edmund Burke, Oliver Goldsmith ve George Berkeley gibi İrlanda asıllı edebiyatçı ve düşünürlerin temsil ettiği Protestan geleneğe saygı duyuyordu ama artık bu gelenek gerilemeye başlamıştı. Katolik gelenekten yana, İngilizce yerine Gaelce ürün vermeyi seçen yeni bir yazarlar kuşağı yetişmişti. Yeats kendi katı sanat beğenisine ters düşmeyen akımları destekledi ise de, İngiltere'den tam anlamıyla bağımsız bir İrlanda kurmayı amaçlayan yurtsever çevrelerle ilişkisi her zaman sorunlu oldu. Şiirlerinde de dile getirdiği gibi en büyük umudu, Katoliklik ya da Protestanlıktan daha zengin olduğunu düşündüğü Hıristiyanlık öncesi pagan geleneği canlandırmaktı. 1886'dan başlayarak yazdığı ilk deneme ve eleştirileri de, artık gün ışığına çıkarılması gerektiğine inandığı bu "gizli" İrlanda üzerindeki örtüyü kaldırma çabalarıdır.

Yeats'in ilk yapıtları, 1885'te *Dublin University Review*'da yayımlanan kısa lirik şiirlerdi. Yeats aynı yıl gizlicilikle ilgilenen bir grup arkadaşıyla birlikte Dublin Hermetik Derneği'ni kurdu. Ailesi 1887'de yeniden Londra'ya dönünce mistisizm aracılığıyla bilgeliğe ve insanlar arasında kardeşliğe ulaşmayı amaçlayan Teosofi Derneği'ne girdi. Bilimden çok, insanı günlük dünyanın uzağındaki düşsel bir dünyaya götüren büyüye ilgi duyuyordu. Bu bağlamda William Blake'in geleceğe ilişkin kehanetlerle dolu kitapların okudu; ayrıca simyayla, Platonculuk ve Yeni-Platonculukla, İsveçli ilahiyatçı Swedenborg ve yandaşlarının oluşturduğu mistik akımla ilgilendi. Bu arada yayımladığı *The Wanderings of Oisin, and Other Poems* (1889; Oisin'in Yolculukları ve Başka Şiirler), içinde bulunduğu koşullardan kurtulmak için çırpınan, estetik zevkine de son derece güvenen bir şairin ürünüydü.

Yeats 1889'da umutsuz bir aşkla İrlanda bağımsızlık hareketinin önderlerinden oyuncu Maud Gonne'a bağlandı. Milliyetçi harekete katılmasında ona duyduğu sevginin etkisi büyüktü. *Cathleen ni Houlihan* adlı oyunu Dublin'de ilk sahnelendiğinde (1902) başrolde Maud oynadı.

İrlandalı milliyetçi önder Charles Stewart Parnell hızla gözden düşüp 1891'de de ölünce Yeats için İrlanda siyasal yaşamı anlamını yitirdi. Sonraki yıllarda daha çok edebiyat, sanat, şiir, tiyatro ve halk efsaneleriyle ilgilendi. Bu çalışmalarının ilk ürünü *The Celtic Twilight* (1893; Keltlerin Alacakaranlığı) bir deneme kitabıydı. Yeats 1896'da Lady Augusta Gregory ile tanıştı. Sonradan oyun yazarı ve Yeats'in yakın dostu olan Lady Gregory de İrlanda'nın batı yörelerinde anlatılan eski halk öykülerini derliyordu. Bu çalışma, Yeats'in eski İrlanda kültürüne duyduğu ilgiyle uyum içindeydi. Hıristiyanlık İrlanda'nın pagan inançlarını henüz tümüyle yok etmemişti ve Yeats bundan hem şiir, hem de siyasete ilişkin sonuçlar çıkardı. İrlanda halk kültürünü yüce bir üslupla işleyerek özgün bir şiir yaratabilirdi. Siyasal açıdan ise bu, köylülerle soyluların bir bağ kurabilmesi, köylülerin yaşantısıyla soyluların üslubunun bir araya gelebilmesi demekti. Böylece, kentin ve paranın yarattığı orta sınıfın, uygulamada bir yararı olmasa da ahlaki bir eleştirisi yapılmış olacaktı.

Yeats 1897'den sonra yazları Galway'de Lady Gregory'nin evinde geçirmeye başladı. Bu arada İrlanda'nın kaderini değiştirebilecek bir ulusal birlik yaratabileceği inancıyla kendisini edebiyata ve tiyatroya adadı. Abbey Tiyatrosu'nun kurulmasında bu inancının payı büyüktü. 1904'te perdelerini açan tiyatronun ilk repertuvarında Lady Gregory ve J. M. Synge'in oyunlarının yanı sıra Yeats'in baba-oğul çatışmasını konu alan *On Baile's Strand*'i de yer alıyordu.

Abbey Tiyatrosu birçok tartışmaya neden oldu. Yeats'in oyunları dinsizlikle, Katolik ve İrlanda düşmanlığıyla suçlandı. Synge'in *Playboy of the Western World* (*Babayiğit*, 1944) adlı oyununun 1907'deki ilk sahnelenişinde tiyatroda olay çıktı. Yeats'in pagan İrlanda'ya sahip çıkması da, Katolik ya da Protestan bütün İrlandalılara karşı bir hakaret olarak yorumlandı. Bütün bu gelişmeler sonucu Yeats orta sınıftan giderek daha da uzaklaştı ve Abbey Tiyatrosu onun için başlangıçtaki ruhunu yitirmeye başladı. Sonuç olarak orada yapılan, kibarlık taslayan bir kitleye teselli armağanları sunmaktan başka bir şey değildi. Bu kez, kitlenin isteklerine boyun eğmeyecek yeni bir tiyatro üzerinde düşünmeye başladı.

1913'te, o sırada sekreterliğini yapan Ezra Pound'la birlikte birkaç ay Sussex'te kaldı. Pound'un yayıma hazırladığı Japon *No* oyunları, yeni bir tiyatro anlayışına ulaşmasında çok etkili oldu. Soylu kültürün ürünü olan, kitlelerin değil sarayın beğenisini yansıtan bu oyunlardan yola çıkarak, bir dizi kısa ve biçimsel oyundan oluşan *Four Plays for Dancers*'ı (1921; Dansçılar İçin Dört Oyun) yazdı. Tiyatro dışında evlerin salonlarında da sahnelenebilecek bu oyunlar sözcük, maske ve dansın uyumuna dayanıyor, müzik ve hareketler gerçeği taklit etmek yerine simgesel özellikler taşıyordu. Yeats'e göre paraya ve avama dayanan burjuva tiyatrosu, seyircide Eski Yunan tiyatrosunun korku ve acıma duyguları yerine "asabi ürperişler" uyandırıyordu. Yeni oyunlarıyla ise Yeats yüce bir üslubun değerini anlayabilecek soylu bir azınlığa seslenebilecekti. İlk kez 1916'da sahnelenen *At the Hawk's Well*, Yeats'in yeni tiyatro anlayışının birçok öğesini barındırır.

Bu arada Sir Hugh Lane 1913'te Fransız izlenimci ressamlarının tablolarından oluşan koleksiyonunu özel bir sergi salonu yapılması koşuluyla Dublin belediyesinin galerisine vermek istemiş, isteği yerine getirilmeyince resimleri Londra'daki Ulusal Galeri'ye bırakmış, Lane ölünce her iki galeri de resimlere sahip çıkmıştı. Kaba Dublinlilerin Lane'in gösterdiği inceliğe saygısızlık ettiği düşüncesiyle Yeats de bu tartışmaya katıldı. *Responsibilities* (1914; Sorumluluklar) adlı kitabındaki şiirlerin çoğu, bu tartışmadan esinlenmişti. Gittikçe şiddetlenen tartışma, Yeats'in İrlanda'yla ilişkisinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

Yeats 1917'de Maud Gonne'ın kızı Iseult Gonne'la evlenmek istedi, ama reddedildi. Aynı yıl George Hyde-Lees'le evlendi. Bu evlilikten bir kızı ve bir oğlu

oldu. 1922'de yeni kurulan Serbest İrlanda Devleti'nde senatör oldu; bu görevi altı yıl sürdürecekti. 1923'te de Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldı. Artık ünlüydü ve modern şiirin en önemli adlarından biri kabul ediliyordu. 1925'te düş gücü, tarih ve gizlicilik arasındaki ilişkileri ele aldığı kapsamlı yapıtı *A Vision*'ı (Bir Düş) yayımladı; 1937'de de kitaba son biçimini verdi. Bu arada şiirleri iyice yetkinleşmişti. Bu sırada yayımlanan ve adını Yeats'in Gort'ta satın aldığı yıkık bir Norman şatosundan alan, yaşamı boyunca edindiği deneyimlere kusursuz bir biçim kazandırdığı *The Tower* (1928; Şato) en iddialı yapıtlarından biridir. Gene de en büyük şiirleri, daha sonra yayımladığı *The Winding Stair*'de (1929; Döner Merdiven) yer alır.

Soylu bir üsluba duyduğu saygının bazen Yeats'i baskıcı ideolojilere yakınlaştırdığı oldu. Örneğin son yıllarında, yok olmak üzere olan yüce değerleri ancak güçlü bir önderin yaşatabileceği inancıyla İtalyan faşist diktatör Benito Mussolini'ye hayranlık duydu. *On the Boiler* (1939; İstim Üstünde) adlı kitapçığı da, yozlaşmış bir dünyaya karşı duyduğu öfke ve düş kırıklığını dile getirir.

Yeats 1936'da, çoğu dostlarına ait sevdiği şiirlerden oluşan *Oxford Book of Modern Verse, 1892-1935* (Oxford Modern Şiir Kitabı, 1892-1935) adlı bir derleme hazırladı. 1938'de de en öfkeli yapıtlarından biri olan *The Herne's Egg* (Balıkçıl Yumurtası) adlı oyununu tamamladı. Bir yıl sonra Fransa'da öldü ve Roquebrune'e gömüldü. Mezarı 1948'de İrlanda'daki Sligo'ya taşındı. Mezar taşına *Last Poems* (1939; Son Şiirler) kitabındaki "Under Ben Bulden" (Ben Bulden'in Altında) şiirinden alınan "Yaşama da ölüme de boşver. Geç git ey atlı!" dizeleri yazıldı.

Yeats'in "Easter" ("1916 Paskalya Ayaklanması"), "Sailing to Byzantium" ("Byzantium"), "The Second Coming" ("İkinci Geliş") gibi bazı ünlü şiirleri Türkçeye çevrilmiştir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Şiir. *Wind Among the Reeds* (1899; Kamışlar Arasındaki Rüzgâr), *In the Seven Woods* (1903; Yedi Ormanlarda), *The Green Helmet and Other Poems* (1910; Yeşil Miğfer ve Başka Şiirler), *The Wild Swans at Coole* (1917; Coole'daki Yaban Kuğuları), *Michael Robartes and the Dancer* (1921; Michael Robartes ile Dansçı), *A Full Moon in March* (1935; Martta Dolunay), *The Shadowy Waters* (1900; Gölgeli Sular). Manzum Oyun. *The Land of Heart's Desire* (1894; Yüreğin Arzuladığı Diyar), *The King's Threshold* (1904; Krallığın Eşiği), *Deirdre* (1907), *The Cat and the Moon and Certain Poems* (1924; Kedi ile Ay ve Bazı Şiirler), *Sophocles' King Oedipus* (1928; Sophokles'in Kral Oidipus'u). Düzyazı oyun. *The Hour-Glass: A Morality* (1904; Kum Saati: Bir İbret Oyunu), *The Player Queen* (1922; Oyuncu Kraliçe), *The Resurrection* (1927; Diriliş), *The Words upon the Window-Pane* (1934; Pencere Camı Üstündeki Sözcükler). Düzyazı (masal, öykü, anlatı). *Fairy and Folk Tales of the Irish Peasantry* (1888; İrlanda Köylülerinin Halk ve Peri Masalları), *The Secret Rose* (1897; Gizli Gül). Deneme. *Ideas of Good and Evil* (1903; İyilik ve Kötülük Düşünceleri), *The Irish Dramatic Movement* (1924; İrlanda Tiyatro Hareketi). Otobiyografik yazı. *The Trembling of the Veil* (1922; Peçenin Titreyişi), *Estrangement* (1926; Yabancılaşma), *Dramatis Personae* (1935; Oyun Kişileri), *Pages from a Diary Written in Nineteen Hundred and Thirty* (ös 1940; Bindokuzyüzotuzda Tutulmuş Bir Günlükten Sayfalar), *Autobiographies* (ös 1955; Otobiyografiler). Felsefe ve eleştiri yazısı. *Synge and the Ireland of His Time* (1911; Synge ve O Dönem İrlanda'sı), *Per Amica Silentia Lunae* (1918; Ayın Sessiz Dostluğuna), *Explorations* (ös 1962; Araştırmalar).

Yecla, İspanya'nın güneydoğu kesiminde, Murcia özerk bölgesi (*comunidad autónoma*) ve ilinde kent. Murcia kentinin kuzeyinde, Castillo Dağının yamaçlarında, Segura Irmağının kolu olan Jua Çayının kıyısında yer alır. Kentin kuzeybatısındaki Arabî Dağında Paleolitik Çağa ait kalıntılar bulunur. Armasını 1687'de II. Carlos'tan alan kentte şato yıkıntılarının yanı sıra iki önemli kilise vardır; bunlardan Salvador Kilisesi (17. yy), gotik Günahsız Doğum Bazilikası (1868) ise romanesk üsluptadır. Yazar Azorín'in *La voluntad* (1902; İrade) adlı romanı Günahsız Doğum Bazilikası'nda geçer. Şarap, zeytin, sığır ve tahıl ticareti yapılan bir pazar merkezi olan Yecla'da mobilya ve içki üretimi gibi bazı hafif sanayi dalları gelişmiştir. Nüfus (1981) 24.592.

Yecüc ve Mecüc, YACUC ve MACUC olarak da bilinir, İslam inanışında geçmişte yaşadıkları ve kıyamet öncesinde yeniden ortaya çıkacakları kabul edilen iki topluluk.

Kuran Yecüc ve Mecüc'ü iki kez anar. Birincisinde, Zülkarneyn'in doğuya seferi anlatılırken onlardan söz edilir. Zülkarneyn doğuya ulaştıktan sonra seferini ikinci bir yönde (Kuran yorumcularına göre kuzeye doğru) sürdürür. Bu sırada karşılaştığı bir ulus, Yecüc ve Mecüc'ün yeryüzünde fesat çıkardığını söyleyerek aralarına onların geçişine izin vermeyecek bir set yaparsa kendisine vergi vermeyi kabul edeceklerini bildirir. Zülkarneyn, onların da yardımıyla istenen seddi yaparak Yecüc ve Mecüc'ün saldırılarına son verir (Kehf 88-96). İkinci anışında ise Kuran kıyamet öncesinde önlerindeki seddin yıkılacağını ve Yecüc ve Mecüc'ün her tepeden akın etmeye başlayacağını bildirir (Enbiya 96-97).

İslam tarihçileri ile Kuran yorumcuları genellikle Tevrat kökenli bir rivayete dayanarak Yecüc ve Mecüc'ün Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan gelen iki topluluk olduğunu kabul ederler. Buna karşılık 20 kabileden oluştuklarını, hatta yeryüzündeki tüm insanların onda dokuzunu oluşturduklarını söyleyenler de vardır. Yecüc ve Mecüc'ü Orta Asya kavimleriyle bağlantılı sayanlara göre Moğollar, Tatarlar, Türkler, İskitler bu toplulukları oluşturur. Ama Ebu Hayyan gibi birçok Kuran yorumcusu bu savları reddeder. Bu nedenle birçok Kuran yorumcusu Yecüc ve Mecüc'ü kimliği belirsiz, dinsel hiçbir kural tanımayan, yeryüzünde kötülük çıkaran bir toplum olarak tanımlamıştır.

Kuran yorumlarında yer alan başka bazı rivayetlere göre Yecüc ve Mecüc üç tip insandan oluşur. Birinciler sedir ağaçları kadar uzun boylu, ikinciler o ölçüde geniş ve iri, üçüncüler de gövdelerini örtecek denli büyük kulaklıdırlar.

Kıyamet belirtilerine ilişkin bazı hadislerde Yecüc ve Mecüc'ün ortaya çıkışına ilişkin betimlemeler görülür. Bunlara göre Yecüc ve Mecüc Fırat ile Dicle ırmaklarının ya da Taberiye Gölünün suyunu içip bitirecekler, yeryüzündeki insanları öldürdükten sonra oklarını göğe atacaklardır. Bunun üzerine Tanrı, bir gecede, burun deliklerine, boyunlarına ya da kulaklarına, tümünü öldürecek kurtlar gönderecek ve cesetlerinin kokusu yeryüzünü dolduracaktır.

Yecüc ve Mecüc, Kitabı Mukaddes'te de yer alır ve Gog ve Magog olarak geçer. Kitabı Mukaddes'in Vahiy Kitabı'nda Gog, Şeytan tarafından yönetilen ve kıyametin kopmasından hemen önce ortaya çıkacak olan düşman bir güç olarak tanımlanmıştır. Kitabı Mukaddes'in Vahiy Kitabı ve Hıristiyanlık ile Yahudiliğin vahye ilişkin daha başka metinlerinde Gog ile birlikte Magog adlı ikinci bir düşman güçten söz edilir. Buna karşılık başka yerlerde (Hezekiel 38; Tekvin 10:2) Magog, Gog'un doğum yeri olarak geçer.

yed-i vahit (Arapçada "tekel"), Osmanlı Devleti'nde, "havayic-i zaruriye" (zorunlu gereksinim) denilen türden ürün ve malların, üretildiği yerden satılacağı pazara kadar devletin denetiminde olması uygulamasının adı. Geleneksel toplumlarda yaygın biçimde gözlenen; Akdeniz havzasında Roma İmparatorluğu'ndan bu yana devamlılık gösteren bu uygulama ile, tarımsal üretim temelinin düzensiz olduğu, arz-talep dengesinin otomatik olarak gerçekleşmediği koşullarda, özellikle büyük kentlerin ikmal sorunlarıyla, hatta kıtlıkla yüz yüze gelmemesi amaçlanmıştır. Roma ve Bizans'ta da geçerli olan temel kurallar, 1) belirli ürünlere daha üretim alanında kamu adına el konmasını ve zorunlu tekellerle taşıttırılmasını; 2) mal ve ürünlerin taşındıkları kentte belirli depolara konmasını ve pazarlamanın buradan, gene devlet kontrolünde, "emin"ler eliyle yapılmasını; 3) alım ve satım fiyatlarının rekabete bırakılmamasını öngörüyordu.

Osmanlı Devleti'nde, pazaryerleri belli olduğu gibi, yed-i vahit kuralı uyarınca ürünlerin buralarda toplanması da koşuldu. Yeni bir pazarın kurulması, yönetimin iznine bağlıydı. Yed-i vahit usulü daha çok yiyecek maddeleri için uygulanmakta; şehirlerdeki hanlar, çardaklar, anbarlar ve depolar bu amaç için kullanılmaktaydı (ülke genelinde yed-i vahit konusu olmayan maddeler ot ve samandı). Bu yolla Mısır, Bizans'ta olduğu gibi, Osmanlı döneminde de İstanbul'un tahıl ihtiyacını karşılıyor; ayrıca Romanya'dan buğday, Trakya'dan et, Kırım'dan süt ürünleri temini için yed-i vahit uygulanıyordu. Öte yandan köy ve kasabalar için yed-i vahit geçerli değildi. Çünkü küçük yerleşim yerlerinde herkes, uğraşısı hayvancılığa ya da zanaata dayansa bile, kendisine yetecek kadar tarımsal ürün de elde edebilmekte ya da gereksinimini takas yoluyla sağlamaktaydı.

Zanaat üretimi açısından devletin denetim mekanizması, gedik ve lonca sistemlerine bağlı olarak işliyordu. Devlet, hangi işkollarında, nerelerde ne kadar atölye ya da dükkânın faaliyet göstermesi gerektiğini belirlediği gibi, bunlara, belirli yörelerden ve saptanan miktarlarda, narhlı mal ya da hammaddenin ulaşmasını da sağlıyordu. Kapitülasyonlara karşın yed-i vahit kapsamındaki hammaddelerin dışarıya satışı da yasaktı. Ancak Güney Amerika'dan İspanya aracılığıyla Avrupa'ya akan altın ve gümüşün, yabancı tüccarın alım gücünü çok artırması, yürürlükteki narhların ise düşük kalması yüzünden, kaçakçılık önlenemiyor, Osmanlı zanaat üretiminin temellerini sürekli aşındırıyordu. Bu bozulmalarla birlikte yürürlükte kalan yed-i vahit sisteminin tümüyle kaldırılması, Sanayi Devrimi'nden sonra Osmanlı iç pazarında serbestçe faaliyet gösterebilmek isteyen gelişmiş kapitalist ülkelerin başlıca taleplerinden biri haline geldi ve 1838 tarihli Baltalimanı Antlaşması koşulları arasında yer aldı. Bununla birlikte devlet, itirazlara karşın en zorunlu mallar açısından zaman zaman yed-i vahide başvurmak zorunda kaldı.

yedeksubay, askeri yükümlülük gereği belli bir süre Türk Silahlı Kuvvetleri'nde subay olarak görev yapan, yükseköğrenim görmüş kimse. 1927 tarihli ve 1076 sayılı yasaya göre, fakülte, yüksekokul ve akademilerle bunlarla denkliği Milli Eğitim Bakanlığı'nca kabul edilen öğretim kurumlarını bitiren erkekler askerlik yükümlülüklerini yedeksubay olarak yerine geti-

riyorlardı. 1980'lerin sonlarında yapılan bir değişiklikle yükümlülerden kurayla belirlenenlerin 8 ay erlik, geri kalanların da 16 ay süreyle yedeksubaylık yapması kabul edildi. Yedeksubayların askerlik süresi Haziran 1992'de 12 aya indirildi.

Muvazzaf subaylar gibi terfi ettirilen yedeksubayların yükselme ve istihkakları, barış döneminde, sivil yaşamda geçen ihtiyat hizmeti süresi göz önünde tutularak belirlenir. Genelkurmay Başkanlığı'nın gereksinim belirtmesi halinde, yedeksubay hizmetine başlayan 30 yaşını geçmemiş istekli yükümlüler ilgili yönetmelikler uyarınca muvazzaf olarak hizmete alınırlar; bununla ilgili yaş sınırı, lisansüstü öğrenim görmüş ya da yeni terhis olmuş yedeksubaylar için 35'tir. *Ayrıca bak.* subay.

yeden, klasik Türk müziğinde bir makamın karar sesinden bir önceki perdeye Hüseyin Saadettin Arel'in verdiği ad. Arel'den önceki bazı müzikçiler bu perdeye mütemmim (örn. Rauf Yekta), zahir gibi adlar vermişler, bazılarıysa hiçbir özel terim kullanmamışlardır (örn. Abdülkadir Töre, Ekrem Karadeniz).

Makamların pek çoğunun (örn. rast, nihavend, hicazkâr, segâh, hüzzam) karar perdesiyle yedeni arasında bakiye ya da küçük mücennep aralığı, bazı makamların (örn. uşşak, neva, bayati, hicaz, hüseyni) karar sesiyle yedeni arasında ise tanini aralığı vardır.

Batı müziğindeki tam ve yarım ses kavramlarından yola çıkarak birinci türden yedene yarım yeden, ikinci türden olana ise tam yeden diyen müzikçiler de vardır. Hangi türden olursa olsun yeden, makamların tümünde de karar sesine götürür; karar sesinin çekim gücü kendini en çok yedende duyurur.

Batı müziğinde altçeken denen sesin Türk müziğindeki karşılığı olan perde de bir tür yedendir. Çünkü her makamda, güçlü denen perde üzerinde başlı başına ayrı bir makam kurulu olabilir.

Yedi Ada *bak.* İon Adaları

Yedi Âlimler Hikâyesi, kaynağını *Sindbadname*'den(*) alan Türkçe masallar derlemesi.

Bir cariyenin iftirasına uğrayan Doğulu bir hükümdarın oğlunun kurtulması için, ülkedeki yedi bilge (âlim) vezirden her birinin yedi gün boyunca kadınların kurnazlıkları üzerine anlattıkları öykülerden oluşur. Derlemenin adı da bu yedi âlimden gelir. Bu konuda yazılmış yapıtlar arasında ilk baskısı 1872'de yapılıp daha sonra da birçok kez basılan ve yazarı bilinmeyen *Yedi Âlimler Hikâyesi*, Himmetzade Süleyman Sudi'nin *Yedi Âlim Hikâyesi* (1922), Süleyman Tevfik Özzorluoğlu'nun *Yedi Âlimler*'i (1931), Selami Münir Yurdatap'ın *Hakiki, Resimli, Yedi Âlimler Hikâyesi* (1969) sayılabilir.

Yedi Aşkı *bak.* Muallakatü's-Seba

yedi büyük günah, Hıristiyanlıkta, başka günahların güdüsünü oluşturduğu kabul edilen günahlar. *Ayrıca bak.* günah.

7 Eylül Kararları, II. Dünya Savaşı'ndan sonra 7 Eylül 1946'da, Türkiye'de uygulamaya konan ekonomi politikalarına verilen ad.

Recep Peker'in başkanlığındaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hükümetinin aldığı çeşitli ekonomik kararlardan biri Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısındaki değerini düşürmek oldu. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası daha önce Türk Lirası'na eşit olan ABD Doları'nın 9 Eylül sabahından geçerli olmak üzere 280 kuruştan alınıp 282,80 kuruştan satılacağını açıkladı; İngiliz Sterlini de 1.128,40 kuruştan alınıp 1.139,68 kuruştan satılacaktı. Ticaret Bakanlığı'nca yapılan açıklamada, yeni döviz kurlarının ihracatı özendireceği ve ithalatta kullanılmak üzere önemli miktarda döviz tahsis edileceği belirtildi; ayrıca serbest dövizle ithal edilebilecek mallar listesindeki miktar sınırlaması da kaldırıldı.

Alınan bir başka karara göre savaş yıllarında Ankara, İstanbul ve İzmir'de uygulanan karne ile ekmek dağıtımına son verilerek ekmek satışları serbest bırakıldı. Gümrük ve Tekel Bakanlığı da külçe ve sikke altının, Ankara ve İstanbul'daki Merkez Bankası şubelerinde serbestçe alınıp satılabileceğini açıkladı.

Savaş öncesinde Türkiye'nin dış ticareti büyük ölçüde Almanya'ya bağımlı hale gelmiş, özellikle temel gıda malları ithalatında önemli güçlüklerle karşılaşılmıştı. Ayrıca ülkede, ihracat fazlasının yol açtığı büyük bir döviz ve altın stoku oluşmuştu.

Savaştan sonra önemli bir değişime uğrayan dünya ekonomisine ABD damgasını vurdu. Bu durum o zamana değin daha çok Orta Avrupa ülkeleriyle takas yoluyla ticaret yapan Türkiye'yi ekonomik tercihlerini değiştirmeye zorladı. Türkiye, yeni uluslararası ticaret sistemi içinde yer alabilmek amacıyla 7 Eylül Kararları'nı uygulamaya koydu; gene aynı dönemde Uluslararası Para Fonu'na (IMF) girmeyi kararlaştırdı. Öte yandan, bu ekonomi politikalarını uygulayarak Batı ülkelerinden, özellikle de ABD'den önemli miktarda yardım ve kredi sağlamayı da amaçlıyordu.

Yedi Gün, Ankara'da yayımlanan haftalık haber ve aktüalite dergisi (1972-78).

Kurtul Altuğ tarafından 13 Eylül 1972'de çıkarılmaya başladı. İç politikadaki gelişmelere ve bu alanla ilgili haberlere ağırlık veren dergi "Modern Çağ", "Dış Olaylar", "Televizyon" gibi genel başlıklar altında aktüalite ve magazin konularına da yer aylrdı. Dergide Kurtul Altuğ, Nimet Arzık, Mahmut Tali Öngören, Jale Candan, Atilla Bartınlıoğlu'nun köşe yazıları yer aldı; Kurtul Altuğ'un hazırladığı "12 Mart ve Nihat Erim Olayı" adlı yazı dizisi uzun süre tefrika edildi. Önceleri ilgi gören dergi sonradan tiraj yitirdi ve etkisizleşti.

Yedi Hafta Savaşı, AVUSTURYA-PRUSYA SAVAŞI olarak da bilinir, Avusturya, Bavyera, Saksonya, Hannover ve bazı küçük Alman devletleriyle Prusya arasında yapılan savaş (1866). Prusya'nın zaferiyle sonuçlanması Avusturya'nın Almanya'dan çekilmesine yol açmıştır.

Yedi Hafta Savaşı başını Otto von Bismarck'ın çektiği, Almanya'yı Prusyalı Hohenzollern hanedanının yönetimi altında birleştirme mücadelesinin planlı bir aşamasıydı. Prusya, Alman Konfederasyonu'nun önderliği konusunda 1850'de Avusturya'ya meydan okumuş, ama askeri gücünü zamanında harekete geçiremeyince Olmütz Anlaşması'yla(*) Avusturya'ya boyun eğmek zorunda kalmıştı. Bu tarihten sonra Bismarck, Kont Helmuth von Moltke ve Kont Albrecht von Roon'un önderliğinde, Avusturya'ya karşı sistemli bir savaş hazırlığına girişen Prusya, 1864'ten beri Avusturya'yla birlikte yönettiği Schleswig-Holstein'la ilgili bir anlaşmazlığı bahane ederek 1866 başında askeri hazırlıkları hızlandırdı.

Haziran ortasında başlayan savaşın sonucunu Prusya ordularının Avusturya ve Saksonya kuvvetleriyle karşı karşıya geldiği Königgrätz Çarpışması(*) belirledi. Bu sırada Main Ordusu adlı Prusya bölüğü, Avusturya'nın yanında savaşa girmiş olan Bavyera ve öteki Alman devletlerinin kuvvetleriyle çarpışıyordu. Prusya'yla ittifak kuran İtalyanlar da, Venedik'te Avusturya'nın güney ordularıyla savaş halindeydiler. Avusturya kuvvetlerinin bir bölümünün güneye yönelmesinin sağladığı üstünlük ve Prusya ordusunun disiplini, Avusturya'nın kısa sürede yenilmesine yol açtı. 23 Ağustos 1866'da imzalanan Prag Antlaşması'yla Yedi Hafta Savaşı resmen sona erdi. Antlaşmayla Venedik İtalya'ya bırakıldı.

Yedi İmamcılık *bak.* Sebiye

Yedi Meşaleciler, Yedi Meşale adlı edebiyat akımının kurucuları. Sabri Esat (Siyavuşgil), Ziya Osman (Saba), Yaşar Nabi (Nayır), Muammer Lütfi, Vasfi Mahir (Kocatürk), Cevdet Kudret ve Kenan Hulusi'nin (Koray) 1928'de başlattığı akımın amacı Türk şiirini yeni ufuklara açmaktı. Yusuf Ziya'nın (Ortaç) *Meşale* dergisinde toplanan Yedi Meşaleciler girişimlerini "canlılık, samimiyet ve daima yenilik" ilkelerine dayandıracaklarını öne sürdüler. Ama yeni bir dünya görüşüne dayanmayan topluluk biçimde bir yenilik getiremedi, özde de Mallarmé, Baudelaire, Verlaine gibi Fransız şairleri örnek aldı. Amaçlarını gerçekleştiremeyen Yedi Meşaleciler, Yusuf Ziya'nın dergiyi kapatmasıyla (15 Ekim 1928) kısa sürede dağıldılar. Muammer Lütfi edebiyattan koptu, öbürleri ise değişik edebiyat dallarına yöneldiler; yalnızca Ziya Osman şiir yazmayı sürdürdü.

Yedi Uyurlar *bak.* Eshab-ı Kehf

Yedi ve Beş Derneği, İngiltere'de 1919'da yedi ressam ve beş heykelcinin oluşturduğu birlik. Amacı Roger Fry ile onun önderliğindeki Bloomsbury grubunun(*) savunduğundan daha etkili bir resim üslubu geliştirmekti. Önceleri, akademik bir yaklaşıma düşmeden manzara, ölüdoğa ve figürde şiirsel ve lirik bir doğalcılık anlayışını savundu. 1920'lerin sonları ve 1930'ların başlarında Christopher Wood, Ben Nicholson, Henry Moore ve Barbara Hepworth gibi sanatçıların etkisiyle gittikçe soyut yaklaşıma yöneldi. 1935'te Paul Nash, John Piper ve Ivon Hitchens'in de etkisiyle bütünüyle soyut bir anlayışı benimseyen derneğin adı Yedi ve Beş Soyut Grup olarak değiştirildi. Grup aynı yıl İngiltere'de bütünüyle soyut yapıtlara yer verilen ilk sergiyi düzenledi. Ertesi yıl açtığı 14. sergisinin ardından dağıldı.

Yedi Yıl Savaşı, Fransız Devrimi'nden önce Avrupa'nın bütün büyük devletlerinin katıldığı son büyük çatışma (1756-63). Çatışmanın bir yanında Fransa, Avusturya, Saksonya, İsveç ve Rusya, öbüründe Prusya, Hannover ve İngiltere yer alıyordu; İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşmazlık Avrupa'yla değil, Kuzey Amerika ve Hindistan'ın denetimiyle ilgiliydi. Savaşın Prusya ve müttefiklerinin üstünlüğüyle bitmesi hem Avrupa, hem de dünya çapında sonuçlar doğurmuştur.

Savaş 1756'da, Avusturya'nın birkaç yıl önceki Avusturya Veraset Savaşı'nda yitirdiği zengin Silezya eyaletini Prusya'dan geri almak istemesi üzerine çıktı. Kendini Avusturya, Saksonya, İsveç, Rusya ve

Fransa'nın oluşturduğu güçlü bir ittifak karşısında bulan Prusya kralı II. Friedrich, ilk saldırıyı başlatarak Saksonya'nın merkezi Dresden'i işgal etti ve Saksonya kuvvetlerini teslime zorladı. İzleyen yıl boyunca da Avusturyalılar karşısında bir dizi başarı elde ederek onları 6 Mayıs 1757'de Prag Çarpışması'nda yenilgiye uğrattı. Ama bir ay sonra Kolin Çarpışması'nda yenilerek Bohemya'dan çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra İsveç, Prusya Pomeranyası'na saldırdı; bir Rus ordusu Doğu Prusya'da önemli bir zafer kazandı; Fransa batıdan saldırdı; Avusturya da Silezya'ya girdi. Böylece birçok cephede savaşmak zorunda kalan Friedrich, 5 Kasım'da Thüringen'deki Rossbach'da iki saat süren çatışmada sayıca iki kat güçlü Fransız kuvvetlerini bozguna uğrattı. Ardından da Silezya'ya yürüdü; 5 Aralık'ta Leuthen'de gene sayıca üstün Avusturya kuvvetleri karşısında savaştaki en büyük zaferini kazandı.

23 Haziran 1758'de, bir İngiliz-Hannover ordusu Krefeld'de sayıca çok daha güçlü bir Fransız ordusunu yenilgiye uğrattı. 25 Ağustos'ta da Friedrich Zorndorf'ta Rusları püskürttü, ama Avusturyalıları Saksonya'dan çıkaramadı ve Silezya'ya çekilmek zorunda kaldı. 12 Ağustos 1759'da Kunersdorf'ta Avusturya-Rusya kuvvetlerine yenilmesinin ardından da savaşı ancak İngilizlerden sağladığı mali destekle sürdürebildi. Savaş gücünü neredeyse yitirmekte olduğu Aralık 1761'de Rus imparatoriçesi Yelizaveta ölüp yerine Prusya hayranı III. Petro geçince hemen Rusya ile barış antlaşması imzaladı. Daha sonra da Rusya'nın aracılığıyla İsveç'le barış yaptı ve Rus kuvvetleriyle birlikte Avusturya'yı Silezya'dan çıkardı. Petro kısa süre sonra öldürüldü, ama yerine geçen II. Yekaterina (Büyük) Prusya ile ilişkiyi bozmadı. Daha sonra Friedrich Avusturyalıları Silezya'dan sürdü; ayrıca müttefiki olan Braunschweig'li Ferdinand, Wilhelmsthal'da Fransızları, Lutterberg'de de Saksonları yenerek Göttingen'i ele geçirdi. 10 Şubat 1763'te Fransa ile İngiltere arasında yapılan Paris Anlaşması'yla, Kuzey Amerika ile Hindistan'ı ele geçiren İngiltere temel sömürgeci güç durumuna geldi. Beş gün sonra yapılan Hubertusburg Anlaşması'yla da Silezya Prusya'ya bırakıldı ve Prusya Avrupa'nın büyük devletlerinden biri sayıldı.

yedieminlik, hukukta, uyuşmazlık konusu mal varlığının dava sonuçlanıncaya değin korunmak ve yönetilmek üzere mahkemece belirli bir kişiye verilmesi. Geçici nitelikte bir önlem olan yediemin atama kararı, genellikle dava konusu yapılamaz. Bir malın koruma önlemi olarak yediemine verilmesi durumunda davalı, mal varlığı üzerinde artık tasarrufta bulunamaz. Genel yedieminlik ilgili kişi ya da ortaklığın bütün mal varlığı için geçerlidir. Özel yedieminlikse yalnızca uyuşmazlık konusu belirli mallar bakımından söz konusu olur.

Hukuk açısından Fransa'da temsilci, Almanya'da yönetici niteliğini taşıyan yedieminin mal varlığına ilişkin yetkileri yasalara ya da yargı kararlarına dayanır. Uygulamada yedieminin yetki alanı mal varlığının niteliğine göre belirlenir. Ekilmemiş bir toprak söz konusu olduğunda yedieminin yetkisi yalnızca verginin ödenmesiyle sınırlı olabilir; bir apartmanda ise yediemin yöneticilik, kira toplama ve kira sözleşmeleri yapma gibi yetkileri de kullanır.

Yediemin, mahkeme kararı olmadıkça ya da ilgili tarafların her ikisinin de aynı doğrultuda açık isteği bulunmadıkça, kendisine teslim edilmiş olan şeyi taraflardan birine veremez. Mahkeme tarafların yararına olacak en iyi çözümün mal varlığının tasfiyesi olduğuna karar verirse, yediemine malları açık artırma yoluyla satışa çıkarma yetkisi de verebilir.

Yedigöller, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde göl topluluğu. Bolu kentinin 35-40 km kadar kuzeydoğusunda, Zonguldak il sınırı yakınında yer alır. Küçük akarsu vadilerinin heyelan kütleleriyle tıkanması sonucunda oluşmuş yedi küçük heyelan gölünü kapsar. Göller, aralarında 100 m yükseklik farkı olan iki basamağın üstünde yer alır. 780 m yüksekliktekı alt basamakta bulunan Büyükgöl'ün yüzölçümü yaklaşık 22,5 ha, derinliği ise 15 m kadardır. Alt basamakta, Büyükgöl'ün yanı sıra Deringöl ile yazın kuruyan küçük bir göl bulunur. 880 m yükseklikteki üst basamakta ise Nazlıgöl (16,6 ha) ve Sazlıgöl ile iki küçük göl yer alır. Yöredeki göllerden üçü bazı yıllar yaz aylarında kurur.

Yedigöller çevresini alçak kesimleri gürgen, kayın, meşe ve kızılağaç, yüksek kesimleri ise sarı çam, göknar ve kara çam ormanlarıyla kaplıdır. Kıyılarında konaklama tesisleri bulunan göllerde çok sayıda alabalık yaşar. Yedigöller ve çevresi 1965'te ulusal park olarak korumaya alınmıştır.

Bolu ili dışında, Türkiye'nin başka yörelerinde de Yedigöller adıyla anılan göl topluluklarına rastlanır. Bunlardan başlıcaları Rize Dağlarının(*) yüksek kesimlerinde, Mescit Dağında(*), Erzincan Ovasının kuzeyindeki Esence Dağında (eskiden Keşiş Dağı) ve Orta Toroslar'a bağlı Aladağlar'da bulunan göl topluluklarıdır. Bolu yakınındaki Yedigöller'den farklı olarak bu göllerin tümü buzyalağı (sirk) gölleridir.

Yedigöller Milli Parkı, Karadeniz Bölgesi'nin batı kesiminde doğal değerlerin korunması amacıyla oluşturulmuş park. Bolu iline bağlı Mengen ve Yığılca ilçelerinin birbirine komşu olduğu kesimde 2.019 hektarlık alan 29 Nisan 1965'te park olarak ayrılmıştır.

Yedigöller Milli Parkı, Yedigöller çevresindeki zengin bitki örtüsüyle kaplı bölgeyi kapsar. Eşsiz doğal güzelliklere sahip olan Yedigöller, ulusal park olarak ayrıldıktan sonra yeniden düzenlenmiştir. Göllerde, 23 cm'den büyük olmak ve üç adetten çok olmamak koşuluyla, ücret karşılığında alabalık avlanabilir. Soyu tükenmekte olan geyik ve karacalar için kurulmuş olan koruma alanında bir geyik üretme istasyonu vardır. Ulusal park alanındaki alabalık üretme istasyonunun yıllık üretim kapasitesi 500 bin adettir.

Yedigöller Milli Parkı'ndan bir görünüm, Bolu
Nazım Timuroğlu

Bolu Dağlarının en engebeli kesimlerinden birinde yer alan Yedigöller Milli Parkı'na hem Bolu kentinden hem de Mengen kasabasından ayrılan toprak orman yollarından ulaşılır. Bu yollarda kış ve ilkbahar aylarında ulaşım güçtür.

Yedigün, İstanbul'da yayımlanan haftalık magazin dergisi (15 Mart 1933-17 Ağustos 1950).

Sedat Simavi tarafından yayımlanan dergide fotoğraflı ya da resimli magazin haberlerinin yanı sıra edebiyat yazıları, makaleler yer aldı, anı ve romanlar tefrika edildi. Ramiz Gökçe ve Münif Fehim'in ilüstrasyonları, Hüseyin Cahit Yalçın, Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin, Nurullah Ataç, Mahmut Yesari, İbrahim Alaaddin Gövsa, Sadri Ertem, Dr. Nuri Ergene, Murat Sertoğlu, Turhan Tan gibi yazar ve gazetecilerin yazı, öykü ve romanları, Hikmet Feridun Es ve Naci Sadullah Danış'ın röportajları *Yedigün*'ün etkili bir dergi olmasını sağladı. Yeni yetişen edebiyatçıların öykü ve şiirlerini de yayımlayan *Yedigün*, her kesimden okurun ilgisin çeken yazı ve röportajlarıyla tirajını yüksek tutmayı ve 17 yılı aşkın bir süre varlığını sürdürmeyi başardı.

Yedikır Barajı, Amasya'nın Suluova ilçesinde, Merzifon'un 15 km güneydoğusunda, Tersakan Çayı üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. 1985'te hizmete giren baraj Suluova'da 7.403 ha'lık bir alanın sulanmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Baraj gövdesinin temelden yüksekliği 28 m, kret uzunluğu 495 m, toplam dolgu hacmi ise 6,3 milyon m³'tür. Baraj gölünün alanı 5,93 km², toplayabildiği su miktarı ise 60,3 milyon m³'tür.

Yedikule, YEDİKULE HİSARI olarak da bilinir, İstanbul'da, aynı adı taşıyan semtte, kara surları üzerinde iç kale. İstanbul surlarının(*) üzerindeki en önemli kapılardan biri Altın Kapı'ydı (Khryseia Pyli). Dış yüzü mermer kaplı bu görkemli kapı iki yanındaki kare planlı birer burçla korunuyordu. II. Mehmed (Fatih) kenti aldıktan sonra Altın Kapı'yı kapattırdı ve surun içinden geriye doğru beşgen planlı bir avlu oluşturacak biçimde ördürdüğü duvarlarla Yedikule Hisarı'nı yaptırdı. Bu duvarların kalınlığı 5 m'yi, yüksekliği 12 m'yi buluyordu. Beşgenin kent yönündeki üç köşesinde daire planlı birer burç vardı. Altın Kapı'nın iki burcu ve bunların iki yanında, yeni yapılan duvarın Bizans suruna birleştiği köşelerdeki eski iki burçla

birlikte hisarın kule sayısı yedi oluyordu. Bütün burçların tepesi konik birer külahla örtülmüştü. Avluya bir cami ile muhafızlar için koğuşlar da yaptırıldıktan sonra burası

Yedikule'nin Marmara Denizinden görünümü (önde Marmara Surları), A. I. Melling'in bir aside yedirme baskısından ayrıntı, 18. yy sonu ya da 19. yy başı
Ara Güler Arşivi

önemli devlet adamları ve yabancı elçiler için hapishane olarak kullanıldı. Padişah II. Osman bir yeniçeri ayaklanmasıyla taht-tan indirildikten sonra Yedikule'de öldürüldü. Hazine-i Âmire de bir süre burada saklandı. 1838'den sonra barut deposu olan ve 1878'de Maarif Nezareti'ne geçen hisar, 1895'te Müze-i Hümayun'a verildi. 20. yüzyılda çeşitli onarımlar geçirdi. İçinde oluşturulan bir açıkhava tiyatrosunda 1974'ten sonra İstanbul Şehir Tiyatrosu bir süre tarihsel oyunlar sahneledi, ayrıca son yıllarda konserler düzenlendi.

Yedikule Ermeni Hastanesi, asıl adı SURP PIRGIÇ (Aziz Kurtarıcı) HİVANTANOTZ, İstanbul'da Kazlıçeşme semtinde, 1834'te hizmete açılan Ermeni hastanesi.

Başlangıçta iki yapıdan oluşuyordu. Bunlardan biri hastalara ayrılmıştı, öbürü kolera salgınlarında tecrithane olarak kullanılıyordu. 1851'de, akıl hastaları için yeni bir bina yapıldı. Hastane 1848'e değin ilk mütevellisi Mikayel Amira Pişmişyan, 1848-1934 arasında patrikhanenin yüksek meclisince atanan mütevelli heyetleri, 1934'ten sonra da Ermeni cemaatinin seçtiği yönetim kurulları tarafından yönetildi.

1844'ten I. Dünya Savaşı'na değin saray hastaneye ekmek ve et gönderdi. Hastane I. Dünya Savaşı yıllarında, cephelerden gelen yaralılara ayrıldı.

Gülbenkyan Vakfı'nın maddi yardımıyla modern tıbbi aletlerle donatılmış olan Yedikule Ermeni Hastanesi, bugün 150'si çeşitli hastalara, 100 kadarı akıl ve ruh hastalarına ayrılmış yaklaşık 250 yataklı bir sağlık kurumudur. Huzurevinde de 350 kadar düşkün barındırmaktadır.

Yediler Grubu, manzara resimleri (özellikle de Kuzey Ontario manzaraları) yapan ve ulusal bir üslubun yaratılmasına katkıda bulunan Kanadalı ressamların oluşturduğu grup. Tom Thomson ve J.E.H. MacDonald tarafından 1913'te Toronto'da kuruldu. Öbür üyeleri Lawrence Harris, Arthur Lismer, Frederick Varley, Franklin Carmichael, Frank H. Johnston ve Alexander Young'dı. Grup özellikle 1920'lerde ve 1930'larda etkili oldu. Adı 1933'te Kanadalı Ressamlar Grubu olarak değiştirildi.

Yedinci Gün Adventistleri, 19. yüzyılda ABD'de ortaya çıkan binyıl inancına bağlı Protestan akımı Adventizmin günümüzdeki en büyük kolu. *Ayrıca bak.* Adventizm.

Yedinci Sanat, İstanbul'da 24 sayı yayımlanan aylık sinema dergisi (Mart 1973 - Haziran/Ağustos 1975). Engin Ayça, Nezih Coş ve Atillâ Dorsay tarafından çıkarılmış, Şubat 1974 tarihli 12. sayısından başlayarak yayımı Ayça ve Coş tarafından sürdürülmüştür.

Gösterimdeki filmlerle ilgili eleştirilere ve tanıtım yazılarına yer veren dergi, hazırladığı açık oturum ve dosyalarla sinemanın değişik sorunlarını gündeme getirdi. Önceleri Türkiye'de sinema sektörünün durumuna daha çok önem verirken, son sayılarında dünyadaki yenilikçi arayışları yansıttı.

Yedisu, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Bingöl iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba.

Eskiden Kiğı'ya bağlı bir bucak olan Yedisu, Karlıova'nın üç ve Pülümür'ün beş köyünü bir araya getiren 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca, merkezi Yedisu kasabası olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Yedisu (eskiden Çerme) Belediyesi 1973'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 8.694; kasaba, 2.432.

Yeditepe, İstanbul'da 1 Nisan 1950-Haziran 1984 arasında, önce 15 günlük, daha sonra da aylık olarak yayımlanan edebiyat ve sanat dergisi.

Hüsamettin Bozok tarafından dört sayfalık küçük boy gazete biçiminde yayımlanmaya başladı. 1 Haziran 1951'den sonra günlük gazete boyutlarında sekiz sayfa, 1 Nisan 1959'dan sonra da dergi boyutlarında 16 sayfa olarak çıktı. 172 sayı 15 günlük olarak yayımlandıktan sonra aylık dergiye dönüştü. Haziran 1974'te yayımına ara veren *Yeditepe*, Aralık 1979-Haziran 1984 arasında yeniden küçük boyda çıkmaya başladı. Çağdaş yerli ve yabancı yazarlardan pek çoğunun şiir, öykü, deneme ve düşünce yazılarına yer veren, genç yazarların ürünlerine de sayfa ayıran *Yeditepe*, yeni akımların okura tanıtılması için çaba gösterdi. Ayrıca sinema, tiyatro, müzik, resim eleştirileri de yayımladı. Alanında 1950-65 döneminin önemli dergilerinden biri olan Yeditepe toplam 454 sayı çıktıktan sonra yayımına son verdi.

Yılın başarılı şiir kitaplarına verilmek üzere 1955'te oluşturulan Yeditepe Şiir Armağanı, 1967'ye değin on bir, 1976-84 arasında da dokuz kez verildi.

Yeftah, Eski Ahit'in Hakimler Kitabı'ndaki bir öyküde, İsrailli hakim ya da kabile reisi olarak anılan kahraman kişi. İsrailoğullarının Tanrı ile yaptıkları tektanrıcılık sözleşmesine bağlı kalanların başında gelir. Gilead'daki (bugün Kuzeybatı Ürdün) bir İsrail kabilesinden olan Yeftah, üvey kardeşleri tarafından evinden kovulur ve bir haydut çetesinin önderi olur. Havran ve Ammon'un İsrailoğullarından olmayan halklarının saldırısına uğrayan Gileadlılar bu haksızlığın öcünü alması için Yeftah'ı geri çağırırlar. Yeftah düşmanı yener ve sefere çıkmadan önce verdiği sözü yerine getirerek, kazandığı zafer karşılığında Tanrı'ya kızını kurban eder. Bazı İsrailli kadınların bekâretlerini korumalarının böyle bir mitolojik temele dayandığı düşünülebilir. Kitabı Mukaddes yorumcularına göre Yeftah öyküsü, İsrailoğullarının kurtuluşunun halkın Tanrı'ya sadakatıyla gerçekleşebileceğinin dile getirildiği Hakimler Kitabı'nın ana düşüncesini temsil eden bir öyküdür.

yegâh, klasik Türk müziğinde bir perde ve Arel-Ezgi Sistemi'ne(*) göre bir bileşik makamın ortak adı. Yegâh perdesi, orta sekizlideki *re* (piyanoda *la*) sesidir. 15. yüzyıldan önce, bugün rast(*) denen perdenin adı "yegâh"tı. Yegâh perdesinin bir sekizli yukarıdaki karşılığı neva perdesidir.

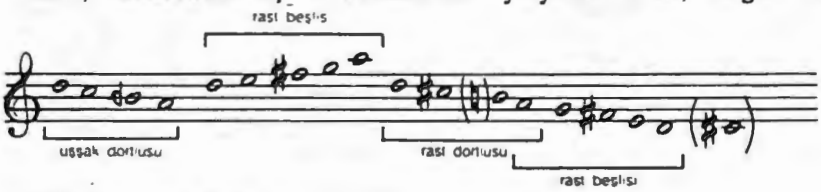

Yegâh makamının bileşimi

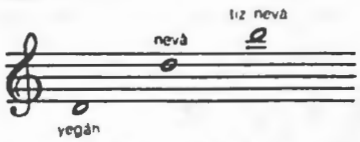

Yegâh perdesi
Ana Yayıncılık Arşivi

Yegâh makamı, neva makamı ile, yegâh perdesi üzerine aktarılmış rast makamı birleştirilerek oluşturulmuştur. Ses alanı en geniş makamlardandır.

Yegorov, Boris Borisoviç (d. 26 Kasım 1937, Moskova, SSCB), SSCB'li hekim. Kozmonot Vladimir M. Komarov(*) ve Konstantin P. Feoktistov'la(*) birlikte birden çok insanın katıldığı ilk uzay uçuşunda (12-13 Ekim 1964) bulunmuş ve uzaya çıkan ilk hekim olmuştur.

1961'de Moskova'daki Birinci Tıp Enstitüsü'nü bitirdikten sonra Sovyet uzay araçlarından gönderilen biyomedikal telemetri verilerini inceleyen hekimlerin arasına katıldı. İçkulaktaki denge mekanizması üzerinde uzmanlaşan Yegorov, 1964 yazında "Voshod I" uçuşu için eğitim görmeye başladı. Yerden yaklaşık 390 km uzakta yörüngeye oturarak insanlı uzay uçuşlarında rekor kıran uzay aracında, kendisi ve öbür kozmonotlar üzerinde ışınım, ağırsızlık ve uzay yolculuklarına özgü başka koşulların etkilerini inceledi. Bu uçuş o zamana değin kullanılan uzay giysileri yerine yün giysilerle gerçekleştirilen ilk uzay yolculuğuydu. Yegorov yolculuktan sonra yeniden hekimlik yapmaya başladı. "Voshod I" uçuşu ve

sonraki araştırmalardan elde edilen tıp bilgileri, Sovyet bilim adamlarının insanın uzun uzay yolculuklarına uyum sağlaması konusunda yürüttükleri çalışmalarda önemli adımlar atmalarına yardımcı oldu.

Yegoryevsk, Rusya Federasyonu'nun batı kesiminde, Moskova yönetim biriminde (*oblast*) kent. Gluşitsi Irmağının kıyısında yer alır. 1778'de Vısokoye adını taşıyan bir köy olarak kuruldu. Zamanla Ryazan yönetim biriminden gelen tahıl ve sığırın pazarlandığı önemli bir ticaret merkezi durumuna geldi. 19. yüzyılda bir dokumacılık merkezi olarak tanındı. Günümüzde kentte, dokumanın yanı sıra, dokuma makineleri, giysi ve ayakkabı üretilir; ayrıca yöredeki yataklardan fosfat elde edilir. Kentte tıp ve öğretmen okulları ile bir tarih ve kültür müzesi vardır. Nüfus (1987 tah.) 73.000.

Yehoram, YORAM olarak da bilinir, Eski Ahit'te geçen, aynı çağda yaşamış iki kral.

Ahab ile İzebel'in oğlu olan İsrail kralı Yehoram (hd İÖ y. 849 - y. 842), Yahuda ile yakın ilişkiler kurmuştu. Moabilerin İsrail'e karşı çıkardığı ayaklanmada Yahuda kralı Yehoşafat'a yardım etmeye, Suriye kralı Hazael'den Ramot-gilead'ı almaya çalıştı. Ama oradaki çarpışmada yaralanınca Yahuda'daki Yizreel'e çekildi. Bu sırada Ramot-gilead'da yönetimi ele geçiren Yehu Yehoram'la birlikte tüm Ahab ailesini öldürttü.

Yehoşafat'ın oğlu olan Yahuda kralı Yehoram (hd İÖ y. 849 - y. 842), öteki Yehoram'ın eniştesiydi. Krallığı sırasında Edomlularla Libnak'ın çıkardığı ayaklanmalarla, ayrıca Filisti ve Arap saldırılarıyla uğraştı.

Yehoşafat, İÖ y. 873 - y. 849 arasında Yahuda kralı. İsrail'de sırasıyla Ahab, Ahazya ve Yehoram'ın egemen olduğu dönemlerde hüküm sürmüş, bu krallarla siyasal ve ekonomik ittifak kurmuştur. Ramot-gilead kentini yeniden ele geçirmek için giriştiği seferde Ahab'a, Moabi ayaklanması sırasında Yoram'a yardım etti, Ahazya ile birlikte deniz ticaretini genişletmeye çalıştı. Yahuda'da dinsel ve hukuki reformlar yaparak orduyu yeniden düzenledi, siyasal iktidarı merkezileştirmeye çalıştı.

Yehova *bak.* YHVH

Yehova Şahitleri, 19. yüzyılda ABD'de ortaya çıkan Hıristiyan kökenli binyılcı mezhep. 1872'de Charles Taze Russell'ın Pittsburgh'da kurduğu Uluslararası Kitabı Mukaddes Öğrencileri Derneği'nin uzantısıdır. Günümüzde Türkiye'yle birlikte birçok ülkede resmen ayrı bir din olarak kabul edilmektedir.

Yehova Şahitleri adını, Russell'dan sonra 1931'de derneğin başına geçen Joseph Franklin Rutherford (1869-1942) benimsedi. Gerçek Tanrı'nın Yehova (*bak.* YHVH) olduğunu savunan Rutherford banda aldığı vaazlarını dernek üyelerine dağıtıyor, üyeler de ses kayıtlarını evlerin içinde ya da kapıların önünde dinleterek yeni yandaşlar kazanmaya çalışıyordu. New York'ta Brooklyn'deki merkezden yönetilen derneğin başına Rutherford'dan sonra geçen Nathan Homer Knorr (1905-77), misyonerler ve yeni önderler yetiştirmek amacıyla Gilead'da (South Lansing, New York) Watch Tower Kitabı Mukaddes Okulu'nu kurdu, derneğin tüm kitap ve makalelerinin imzasız yayımlanması kuralını getirdi. Knorr önderliğinde dernek üyeleri yeni bir Kitabı Mukaddes çevirisi hazırladılar. Knorr'dan sonra Frederick W. Franz dernek başkanı oldu.

Yehova Şahitleri'nin öteki mezheplerle hemen hiç ilişkisi yoktur. Dindışı hükümetlerin ve siyasal partilerin bilmeden şeytanla işbirliği yaptığına inanır ve bunlarla hiçbir ilişkiye girmezler. Aynı gerekçeyle herhangi bir ulusal bayrağı selamlamayı ya da askere gitmeyi reddederler, seçimlere de pek katılmazlar. Kendi örgütlenmeleri içinde papaz, kilise ya da kilise topluluğu gibi terimleri de uzun süre kullanmamışlardır. Katı tutumları zamanla değişmekle birlikte, Yehova Şahitleri gene de dışlayıcı bir tutum içindedir ve 20. yüzyıldaki kiliseler birliği hareketine katılmamıştır. Amaçları, bir din devleti olan Tanrı Krallığı'nı kurmaktır. Bu krallığın büyük bir altüst oluştan sonra kurulacağına inanırlar. Kitabı Mukaddes'in özellikle Daniel ve Vahiy kitapları gibi gelecekte büyük altüst oluşlar öngören bölümleri, inançlarının temelidir.

İlahiyat düzeyinde Yehova Şahitleri, İsa'nın Tanrı tarafından yeryüzünde bir din devleti kurmakla görevlendirildiğine ve günahkârların İsa aracılığıyla yeniden Tanrı Yehova'ya bağlanabileceğine inanırlar. Sözcük anlamıyla bir Cehennem'in varlığını ve öldükten sonra sonsuz yaşamın geleceğini yadsırlar. Onlara göre birçok durumda ölüm, kişinin tümüyle yok olmasıdır.

Yehova Şahitleri, Krallık Salonları denen kiliselerde toplanır, suda vaftiz olur, kişisel davranışlarında yüksek ahlak ilkelerine bağlı kalmayı savunur, zina dışında herhangi bir nedenle boşanmaya ve kutsal metinlere aykırı olduğu gerekçesiyle de kan nakline karşı çıkarlar.

II. Dünya Savaşı sırasında Almanya ve öteki Mihver Devletleri'nin yanı sıra bazı Müttefik Devletler de Yehova Şahitleri'nin etkinliğini yasakladı ve dernek üyelerini kovuşturdu. Sömürgeciliğin sona ermesini izleyen dönemde bağımsızlığını kazanan Afrika ülkelerinin milliyetçilik anlayışı, din devleti öğretisiyle bağdaşmadığı için bu ülkeler de Yehova Şahitleri üzerinde baskı uyguladı. Daha sonra ABD mahkemelerinde açılan çeşitli davaların sonunda Yehova Şahitleri görüşlerini ve inançlarını açıklama hakkı elde ettiler. Bunu pek çok ülkede Yehova Şahitleri'nin yasal statü kazanması izledi. Türkiye'de 1960'larda Yehova Şahitleri aleyhinde açılan davaların beraatle sonuçlanmasının ardından Yargıtay kararlarıyla bu akımın ayrı bir din olduğu hükme bağlandı.

Derneğin yerel kuruluş ya da topluluklarına bağlı üyelerin çoğu "krallık yayımcısı" olarak çalışır. Bunların haftada beş saati Krallık Salonu'ndaki toplantılara ayırması ve koşullar elverdiğince kapı kapı gezerek inançlarını halka anlatması istenir. Öncü yayımcılar yarım günlük işlerde çalışır ve ayda 100 saati dinsel hizmetlere ayırırlar. Özel öncülerse tüm zamanlarını dernek çalışmalarına ayırır ve ücret karşılığında ayda en az 150 saat dernek için çalışırlar. Yehova Şahitleri'nin etkinliklerini başlıca üç kuruluş düzenlemektedir. Bunların en büyüğü 1884'te Pennsylvania'da Russell tarafından kurulan Watch Tower Bible and Tract Society, ötekilerse aynı kuruluşun New York şubesi ile Uluslararası Kitabı Mukaddes Öğrencileri Derneği'dir. İki ayda bir yayımlanan *Watchtower* ve *Awake!* dergileri başlıca yayın organlarıdır. *Awake!* 1980'lerde 80 dilde basılıyor ve 10 milyonun üzerinde dağıtılıyordu.

Yehoyakim, Tevrat'ta (II. Krallar 23:34-24:17; Yeremya 22:13-19; II. Tarihler 36:4-8), Kral Yoşiya'nın oğlu ve Yahuda kralı (İÖ y. 609-598).

Yoşiya, Megiddo Savaşı'nda ölünce, küçük oğlu Yehoahaz (ya da Şallum) Yahudalılarca kral seçildi. Ama Yahuda'yı istila eden Mısır firavunu II. Neko, Yehoahaz'ı Mısır'a götürerek Yehoyakim'i tahta çıkardı. Bir süre Neko'nun koruması altında hüküm süren Yehoyakim, Mısır'a ağır bir haraç ödedi. Ama Kalde hanedanından Babil kralı II. Nabukadnezar'ın Karkamış Çarpışması'nda (İÖ 605) Mısır ordusunu bozguna uğratmasından sonra firavunla yaptığı ittifakı bozarak Nabukadnezar'la anlaştı. Üç yıl sonra da Nabukadnezar'a karşı ayaklandı. Nabukadnezar bir dizi çarpışmanın ardından Yahuda'ya kesin bir saldırı düzenleyerek Kudüs'ü kuşattı (İÖ 598). Yehoyakim bu sırada öldü.

Yehu, İsrail kralı (İÖ y. 842-815). İsrail kralı Amri'nin oğlu Ahab döneminde (İÖ y. 874-y. 853) İsrail Krallığı'nın Damaskos (Şam) ve Asur sınırında görevli savaş arabaları birliğinin komutanıydı. Ahab'ın Asurlarla yaptığı bir savaşta ölmesinden sonra tahta çıkan Yehoram'ın krallığı sırasında da bu görevini sürdürdü. Hz. İlyas'ın ardılı Peygamber Elişa'nın(*) Amri hanedanını devirmek için kendisinden istediği yardımı kabul ederek (II. Krallar 9-10) Yehoram'a karşı ayaklandı. Ahab ve İlyas öykülerinde anlatıldığı kadarıyla (I. Krallar 17-19) Elişa ve yandaşlarının Amri hanedanına besledikleri düşmanlık eskilere dayanmaktaydı. Samiriye kentini inşa ettiren Kral Amri, Fenikelilerle kurduğu ittifakın yardımıyla kuzey krallığını ekonomik, siyasal ve askeri gücünün doruğuna ulaştırdı. Ama bu ilerleme, peygamberlerin cemaatin dinsel ve kültürel geleceği açısından tehlikeli gördükleri dinsel bir uzlaşma ve sosyoekonomik bir kutuplaşma pahasına gerçekleşti.

Aralarında Yehoram'la Ahab'ın karısı İzebel'in(*) de bulunduğu bütün hanedan üyelerinin ölümüyle sonuçlanan bu ayaklanma, Amri hanedanının gerileme süreci içinde olduğu bir döneme rastladı. Kitabı Mukaddes'in II. Krallar bölümünde açıkça Yehu'nun tarafı tutulur; İzebel'in korkunç ölümünün coşkulu bir dille anlatılması da ayaklanmaya kutsal bir savaş gibi bakıldığını gösterir (9:30-37). Ama Peygamber Hoşea bir yüzyıl sonra kuzeydeki krallığın başkenti Yizreel'de dökülen bu kanların krallığın çok geçmeden yıkılmasına neden olduğunu belirtecektir (Hoşea 1:4-5).

Yehu'nun zaferi Fenikelilerle İsrail arasındaki ittifakı sona erdirdi. Bağnazlık nedeniyle Fenikelilerle yeni bir ittifak kurulamadığı için İsrail İÖ 841'de batıya doğru ilerlemeye başlayan Asur kralı III. Şalmenezer karşısında yalnız ve savunmasız kaldı. Damaskos'u kuşatan Şalmenezer Yehu'yu ve İzebel'in kenti Sayda'yı (Sidon) haraca bağladı. British Museum'daki ünlü Kara Dikilitaş'ta Yehu'nun Şalmenezer'e haraç ödemesini canlandıran sahneler ve çiviyazılı metinler vardır.

Yehuda ha-Nasi (d. İS y. 135 - ö. y. 220), Yahudi sözlü şeriatını bir araya getiren Mişna'ya son biçimini veren Yahudi din bilgini (*tanna*). Kutluluğu, bilgisi ve saygınlığı nedeniyle *ha-Nasi* (prens), *rabbi* (öğretmen), *rabbenu* (öğretmenimiz) ve *rabbenu ha-kadoş* (kutsal öğretmenimiz) gibi sanlarla anılmıştır.

Büyük bilge Hillel'in(*) soyundan gelen Yehuda, babası II. Gamalyel'den (Yavne'li) Filistin'deki Sanedrin'in *nasi*'liğini

(önder) devraldı. Bet Şearim'de ve daha sonra Sepphoris'te Yahudi cemaatinin başı olması nedeniyle Roma yetkilileriyle yakın bağlar kurdu. Talmud'a göre, Antoninus'lardan biriyle (Antoninus Pius ya da Marcus Aurelius) dost olmuştu. Bet Şearim'de 50 yılını Yahudi sözlü şeriatını inceleyerek geçirdi. Sonunda çalışmalarını *Zeraim* (Tohumlar), *Moed* (Şölen), *Naşim* (Kadınlar), *Nezikin* (Zararlar), *Kodaşim* (Kutsal Nesneler) ve *Tohorot* (Arınmalar) adını verdiği altı ana bölümde (*sedarim*) topladı. Mişna'nın altı bölümünü, kendinden önceki iki *tanna* olan Haham Akiba ile onun öğrencisi Haham Meir'in yöntemlerine uygun olarak ana konulara göre yayımladı. Hangi hahamın görüşlerinin yetkili olduğunu saptadı; bu arada yasaların gelecekte değişebileceği ve bu değişiklikler için bir emsalin gerekli olduğu durumlarda azınlık görüşlerini de dikkatle korudu.

Yejov, Nikolay İvanoviç, lakabı CÜCE. Rusça KARLIK (d. 1895, Petersburg, Rus Çarlığı - ö. Ocak 1939 sonrası), Sovyet güvenlik örgütü NKVD'nin (İçişleri Halk Komiserliği) başkanı olduğu sırada (1936-38) Büyük Temizlik'in *Yejovşçina* olarak bilinen en şiddetli aşamasını yöneten görevli.

Boyunun kısalığı ve topallığı yüzünden "Cüce" adı takılan Yejov Mart 1917'de Komünist Parti'ye katıldı. İç Savaş sırasında Kızıl Ordu'da siyasal komiser olarak görev aldı. 1927'de Moskova'da, partinin Merkez Komitesi görevlisi olarak çalışmaya başladı. 29 Nisan 1933'te yeni oluşturulan Temizlik Komisyonu üyeliğine getirildi; bu komisyonun etkinliği sonucunda 1 milyondan fazla üye partiden atıldı. Ocak 1934'te XVII. Parti Kongresi'nde Merkez Komite üyeliğine getirilen Yejov şubatta L. M. Kaganoviç'in yerine partinin Denetim Komisyonu başkanlığına atandı. 26 Eylül 1936'da G. G. Yagoda'nın yerine NKVD başkanlığı, Ocak 1937'de de yeni oluşturulan Devlet Güvenlik Genel Komiserliği görevini üstlendi. Ekim 1937'de Politbüro aday üyesi oldu.

Bu görevleri sırasında, Stalin'in muhaliflerine yöneltilen yoğun baskı ve temizlik eylemlerinde önemli rol oynadı. Ama 1938 yazından sonra Stalin'in desteğini yitirmeye başladı; aralıkta da NKVD başkanlığını L. P. Beria'ya bıraktı. Ocak 1939'dan sonraki yaşamıyla ilgili herhangi bir bilgi yoktur.

Yekaterina I, tam adı YEKATERİNA ALEKSEYEVNA, asıl adı MARTA SKOVRONSKA (d. 15 Nisan 1684 - ö. 17 Mayıs 1727, Petersburg, Rus Çarlığı), 1725-27 arasında Rus çariçesi.

Büyük olasılıkla Litvanya'da yaşayan bir köylü ailesinden geliyordu. Üç yaşında öksüz kalınca Marienburg'da (sonradan Aluksne, Letonya) Lutherci bir papaz tarafından büyütüldü. II. Kuzey Savaşı'nda (1700-21) Ruslar Marienburg'u ele geçirdiğinde (1702) Ruslara tutsak düştü. Sonradan I. Petro'nun yakın bir danışmanına teslim edildi. Kısa bir süre sonra çarın sevgilisi oldu. 1703'te ilk çocukları dünyaya gelince Ortodoks oldu ve Yekaterina Alekseyevna adını aldı. Şubat 1712'de Petro'yla evlendi. 1724'te de taç giydi.

1725'te Petro vâris atamadan ölünce, muhafızların ve saraydaki nüfuzlu kişilerin desteğiyle tahta aday oldu. Sonunda Kutsal Sinod, senato ve yüksek rütbeli devlet görevlileri tarafından çariçe ilan edildi. Şubat 1726'da, Özel Danışma Kurulu'nu kurdu ve Petro'nun altı danışmanını bu kurula üye atadı. Ardından hükümet işlerinin denetimini fiilen bu meclise bıraktı. Böylece Petro döneminde ülke yönetiminde büyük bir güç sahibi olan Senato ile Kutsal Sinod'un otoritesi zayıflamış oldu.

Yekaterina, ölümünden kısa süre önce, Petro'nun torunu Pyotr Alekseyeviç'i (sonradan II. Petro; hd 1727-30) vâris atadı. Sonradan kendi kızı Yelizaveta (hd 1741-62) ile kızı Anna'dan doğan torunu Pyotr Fyodoroviç de (sonradan III. Petro; hd 1762) tahta çıktı.

Yekaterina II, KATERİNA olarak da bilinir, tam adı YEKATERİNA ALEKSEYEVNA, lakabı BÜYÜK YEKATERİNA, Rusça YEKATERİNA VELİKAYA, asıl adı PRENSES SOPHIE FRIEDERIKE AUGUSTE VON ANHALT-ZERBST (d. 2 Mayıs 1729, Stettin [bugün Szczecin, Polonya], Prusya - ö. 17 Kasım 1796, Tsarskoye Selo [bugün Puşkin], Petersburg yakınları, Rus Çarlığı), 1762-96 arasında Rus çariçesi. I. Petro'nun (Büyük) başlattığı reformları sürdürerek ülkesinin Avrupa'nın siyasal ve kültürel yaşamına tam katılımını sağlamış, ayrıca idari ve hukuki reformlar yapmış, Kırım'ı ve Polonya'nın büyük bölümünü Rus topraklarına katmıştır.

Pek tanınmamış bir Alman prens olan Christian August von Anhalt-Zerbst'in kızıydı; ana tarafından Holstein dükleriyle

II. Yekaterina, A. Roslin'in bir portre çalışmasından ayrıntı; Merriweather Post koleksiyonu, Hillwood, Washington, D.C.
Hillwood, Washington, D.C.

akrabaydı. On dört yaşına gelince I. Petro'nun torunu ve Büyük Prens Petro adıyla Rus tahtının vârisi olan Holstein-Gottorp dükü Karl Ulrich'e eş seçildi. 1744'te Rusya'ya giderek Büyük Prenses Yekaterina Alekseyevna adını aldı; ertesi yıl da evlendi. Ama 18 yıllık evliliği boyunca sürekli aldatıldı ve aşağılandı.

Bu sırada Rusya, I. Petro'nun kızı Yelizaveta tarafından yönetiliyordu. Yelizaveta 20 yıllık hükümdarlığında monarşiye güç kazandırmış, ama lükse düşkünlüğü ve Avrupa saraylarının görkemine özenmesiyle devlet işlerinden uzaklaşmıştı. Büyük Prens Petro ise nevrotik, evhamlı ve içkiye fazlasıyla düşkün biriydi. En önemlisi de Rus Çarlığı'yla anlaşmazlık içinde olan Prusya kralı II. Friedrich'in fanatik bir yandaşıydı. Bu koşullar altında belki de kocasını saf dışı bırakıp Yelizaveta'nın ardından tahta çıkabileceğini sezen Yekaterina, sarayda hep horlanarak geçirdiği zor günlerde kendini hükümdarlığa hazırladı. Bu arada üç çocuk doğurdu. Kendisinin de birkaç kez ima ettiği gibi, büyük olasılıkla bunların hiçbiri kocasından değildi.

Yelizaveta'nın öldüğü 1762'de Avusturya ve Fransa'yla ittifak halinde olan Rusya, Prusya'ya karşı Yedi Yıl Savaşı'nı (1756-63) sürdürmekteydi. III. Petro tahta çıkar çıkmaz Rus kuvvetlerini geri çekti ve Prusya kralı II. Friedrich ile ittifak kurdu. Rusya'ya duyduğu nefreti gizlememesi ve budalaca girişimlerde bulunması itibarını onarılmaz biçimde zedeledi. Bu arada Yekaterina iyice güçlenmiş, ordunun, her iki başkent (Moskova ve Petersburg) kamuoyunun ve aydınların desteğini kazanmıştı. Temmuz 1762'de birliklerinin başında Petersburg'a girerek Kazan Katedrali'nde kendini çariçe ve mutlak hükümdar ilan etti. Sekiz gün sonra Petro tahttan indirilerek öldürüldü. Eylülde de Yekaterina eski başkent Moskova'da büyük bir törenle taç giydi.

Rusya'yı zengin ve güçlü bir devlet haline getirme hedefine tutkuyla bağlanan Yekaterina, asayiş ve adaleti egemen kılmayı, eğitimi yaygınlaştırmayı, sarayı Versailles'la boy ölçüşebilecek duruma getirmeyi, Fransız modelinin taklidinden öte ulusal bir kültür geliştirmeyi düşlüyordu. Bununla birlikte çözüm bekleyen en önemli sorunu Yelizaveta döneminde boşalmış olan devlet kasasını doldurmaktı. Bu amaçla Yekaterina, ülkedeki bütün toprakların ve serflerin üçte birine sahip olan kilisenin mülklerine el koydu. Ruhban sınıfını devletten maaş alan görevliler durumuna getirerek I. Petro'nun reformları sonucunda önemli ölçüde azalmış olan nüfuzlarını tümüyle kırdı. Bir darbeyle iktidara gelmiş olması ve Petro'nun kuşkulu ölümü, hassas bir denge kurmasını gerektiriyordu. Bu nedenle Rusya'nın geleneksel müttefikleri Fransa ve Avusturya'yla olduğu kadar eski düşmanı Prusya'yla da dostça ilişkiler kurmaya özen gösterdi. Üç komşu devlet arasında çekişmeye neden olan Polonya sorununu 1764'te çözerek kendisine tümüyle bağlı olan Stanisław Poniatowski'yi Polonya kralı yaptı.

Ama içerideki reform çabaları istediği gibi sonuç vermedi. Montesquieu ve Jean-Jacques Rousseau'nun görüşlerini içtenlikle benimsemiş olmasına karşın, Batı Avrupa'da bile uygulamaya konması çok güç olan bu reformların, kargaşa içinde ve geri kalmış Rusya'nın gerçeklerine hiç de uymadığını hemen gördü. 1767'de halkın isteklerinin saptanması ve bu doğrultuda bir anayasa oluşturulması amacıyla bütün yönetim birimlerinden ve serfler dışındaki bütün sınıflardan temsilcilerin katılımıyla bir komisyon topladı. Aylarca süren tartışmaların ardından komisyon hiçbir sonuca varamadan dağıldı. Komisyona yardımcı olmak için hazırladığı ve Yekaterina Yönergesi(*) olarak bilinen metin, Fransa'da bile yayımlanamayacak kadar özgürlükçü bulundu ve unutulup gitti.

Reform girişimleri boşa çıkan Yekaterina, Osmanlı-Rus Savaşları'nı (1768-74) bahane ederek politikasını değiştirdi. I. Petro'dan beri Osmanlı Devleti Rusya'nın geleneksel düşmanı olmuştu. Savaş sayesinde dikkatlerin ulusun ortak çıkarlarına yönelmesini sağlayan Yekaterina, 1770 Çeşme Deniz Savaşı'nda kazandığı zaferle geçici olarak konumunu güçlendirdi. Ama Osmanlılarla savaş daha bitmemişti ve Rusya'yı bekleyen başka sıkıntılar vardı.

Önce Moskova'da veba salgını başladı. 1773'te de Don Kazaklarından Yemelyan Pugaçov, Çar III. Petro olduğunu iddia ederek büyük bir ayaklanma başlattı. Ural bölgesinde başlayıp hızla yayılan ayaklanma, büyük bir halk hareketine dönüştü. Haziran 1774'te Pugaçov'un önderliğindeki Kazak birlikleri Moskova'ya yürümeye hazırlanırken, Osmanlılarla savaş Rusya'nın zaferiyle sonuçlandı ve ordu ayaklan-

mayı bastırabildi. Pugaçov 1775'te idam edildiyse de, yarattığı kargaşanın izleri uzun süre etkili oldu. Bu arada Yekaterina, halkın acınacak değil, korkulacak bir topluluk olduğuna karar vererek özgürlükçü görüşlerinden vazgeçti.

Tahta çıkmadan önce Yekaterina'nın kafasında kurduğu tasarılardan biri de serfliği kaldırmaktı. Oysa tarıma dayalı Rus ekonomisinin belkemiği serflerdi ve bir soylunun serveti, sahip olduğu topraklarla değil, "canlar"la ölçülürdü. Yekaterina iktidarın gerçekleriyle yüz yüze gelince, serflerin özgürlüğe kavuşturulmasının toprak sahibi soylularca kabul edilemeyeceğini anladı; soyluların desteğini yitirmesi, iktidarı da yitirmesi demekti. Böylece serflik sistemiyle uzlaştı, hatta bu sistemi daha da güçlendirdi. Köylülerin özgür olduğu Ukrayna'da da serfliği kabul ettirdi; saraya ait olan toprakları gözdeleriyle bakanlarına dağıtarak, belli bir özerklik kazanmış olan köylülerin durumunu kötüleştirdi. Hükümdarlığının sonlarında neredeyse Rusya'da artık özgür köylü kalmamış, daha sistemli bir denetim kurulduğu için serflerin durumu eskisinden de kötü olmuştu.

Dolayısıyla halkın büyük çoğunluğu Yekaterina'nın başarılarından doğrudan yararlanmadı. Üstelik gittikçe maliyeti artan ekonomik, askeri ve kültürel projeler için zorla çalıştırıldılar.

Rusya'nın Osmanlıları yenilgiye uğrattığı 1774'te, savaştaki başarısıyla sivrilen Grigori Potemkin çok geçmeden Yekaterina'nın sevgisini de kazandı. Yekaterina'nın gözdeleri arasında siyasette önemli rol oynayan tek kişi de bu zeki, yetenekli ve hırslı subay oldu. Rusya'yı Yekaterina'dan çok daha iyi tanıması, askeri ve diplomatik ustalığıyla neredeyse çariçeyle iktidarı paylaştı ve aralarındaki ilişki bittikten sonra da onun üzerindeki etkisini sürdürdü.

1783'te Kırım'ın alınması Potemkin'in başarısıydı. Böylece Kafkasya'dan güneybatıdaki Bug Irmağına kadar uzanan topraklar ele geçirildi ve Rusya Karadeniz'in kuzey kıyısını denetim altına alarak Osmanlı Devleti'ni tehdit edecek ve Akdeniz'e daha rahat inebilecek konuma geldi. Aynı dönemde Yekaterina, Osmanlı Devleti'nin komşusu ve düşmanı olan Avusturya'yla ittifakı canlandırmaya yöneldi. Rusya'nın emelleri karşısında korkuya kapılan Prusya ve İngiltere ile ittifak kurmayı reddettiyse de, toprak anlaşmalarına titizlikle bağlı kalarak hiçbir Avrupa devletiyle savaşa girmedi.

Avrupa'daki bütün hükümdarlar gibi Yekaterina da Fransız Devrimi'ni ciddi bir tehdit olarak gördü. 1790'da serfliğe karşı bir kitap yayımlayan A. N. Radişçev ölüme mahkûm edildi, sonradan cezası sürgüne çevrildi. Oysa Radişçev'in dile getirdiği görüşler Yekaterina Yönergesi'ndekilerle tümüyle çakışıyordu. Fransa örneğinden cesaretlenen Polonya halkı 1792'de özgürlükçü bir anayasa için hareketlenmeye başlayınca Yekaterina hemen birliklerini gönderdi. Ertesi yıl da Ukrayna'nın batısında geniş bir bölgeyi doğrudan Rus Çarlığı'na bağladı. Polonya'da 1794'te Tadeusz Kosciuszko önderliğinde bir ayaklanma başlayınca bu ülkeyi Avrupa haritasından sildi; son Polonya toprakları 1795'te Rusya, Prusya ve Avusturya arasında bölüşüldü.

Ülkesini Avrupa'nın belli başlı güçlerinden biri durumuna getiren ve Rus tarihinde çığır açan Yekaterina, bugün bile Ruslar arasında çok sevilir. Hükümdarlığı boyunca batıda ve güneyde geniş topraklar elde etmiş, eski Rus hükümdarlarının İstanbul Boğazına egemen olma düşlerini gerçekleştebilir bir hedef durumuna getirmiş, idari reformlarının yanı sıra kapsamlı bir imar programı başlatarak 100'ü aşkın yeni kent kurmuştur. Ticaret ile ulaşımın geliştirilmesi ve Avrupa'nın en büyük düşün adamlarını çeken parlak bir saray çevresinin oluşturulması da önemli başarılarındandır.

Altmış yedi yaşındayken beklenmedik biçimde kalp krizinden ölen Yekaterina, sanat ve bilime büyük önem verirdi. Voltaire ile Diderot'nun dostuydu; döneminin önemli kişileriyle aralıksız yazıştı. Edebiyatı korudu, Rus kültürünün gelişmesini destekledi. Kendisi de yazılar yazdı, edebiyat dergileri kurdu ve çeşitli okullar açtı. İmar projelerinden yasalar hazırlamaya ve sanat yapıtı koleksiyonculuğuna kadar pek çok alana el attı.

Yekaterina'nın Voltaire ve Potemkin'le yazışmaları, ayrıca tahta çıkışına değin sürdürebildiği otobiyografisi birkaç kez yayımlanmıştır.

Yekaterina Yönergesi, Rusça tam adı NAKAZ YEKATERİNİ VELİKOY (Büyük Yekaterina Yönergesi), Rus çariçesi II. Yekaterina'nın (Büyük), gerçekleştirmeyi amaçladığı yönetim reformlarına ve yeni hukuk sistemine temel olacak siyasal ilkeleri ortaya koyduğu belge (10 Ağustos 1767). Ruhban ve serfler dışında, Rusya'daki bütün sınıfların temsil edildiği yasama komisyonuna yol göstermek için kaleme alınmıştı.

Montesquieu'yle İtalyan kriminoloji uzmanı ve hukukçu Cesare Beccaria'nın kuramlarına dayanarak hazırlanan yönerge, hukuka saygılı özgür bireylerden oluşan bir toplum yaratılmasından yanaydı. Belgede herkesin yasalar önünde eşit olduğu savunuluyor, yasaların halkı ezmekle değil, korumakla yükümlü olduğu belirtiliyor ve bireylere ya da topluma doğrudan zarar veren eylemleri yasaklamak dışında yasaların halka her tür özgürlüğü tanıması gerektiği belirtiliyordu. Yönerge idam cezasına, işkenceye ve serfliğin sürmesine karşı olmakla birlikte, yönetimde mutlakıyet ilkesinden ödün vermiyor ve siyasal iktidarın bütün yasaların üstünde olan hükümdara ait olduğunda ısrar ediyordu.

Fazla radikal bulunduğu için Fransa'da yayımlanması yasaklanan Yekaterina Yönergesi, Rusya'da pek etkili olmadı. Reform konusunu incelemek ve yeni bir hukuk sistemi geliştirmekle yükümlü olan yasama komisyonu Aralık 1768'de dağıldığında her iki konuda da hiçbir somut adım atılmamıştı. Yekaterina bu tarihten sonra savunduğu ilkeleri yaşama geçirmek için yeni bir girişimde bulunmadı. Ama hazırladığı yönergenin, Rus siyasal düşüncesinin gelişmesinde büyük etkisi oldu.

Yekaterinburg, eskiden (1924-91) SVERDLOVSK. Rusya Federasyonu'nun ortabatı kesiminde yönetim birimi (*oblast*). Ural Dağlarının doğu yamacında 194.800 km² lik bir alan kaplar. Konjakovski Kamen Dağında 1.569 m'ye ulaşan doruk çizgisinden Batı Sibirya Ovasına kadar uzanır. Topraklarının hemen tümü çam, huşağacı ve melez çamlardan oluşan bataklık ormanlarıyla (tayga) kaplıdır.

Urallar sanayi bölgesinde yer alan yönetim biriminde nüfusun yaklaşık yüzde 90'ı kentlerde yaşar. Kaçkana, Nijni Tagil, Kuşva ve başka yerlerde demir cevheri, İvdel'de manganez, Yekaterinburg kenti yakınlarında kobalt, nikel, tungsten ve vanadyum, Severouralsk'ta boksit, Asbest(*) yakınlarında ise berilyum çıkarılır. Rusya'daki en büyük asbest yataklarından biri Asbest'tedir. Bakır, platin ve altın ise yönetim biriminin çeşitli yörelerinden çıkarılır.

Bölgede yeraltı kaynaklarına dayalı demir ve bakır eşya yapımı 18. yüzyıl başından bu yana önemli olmuş, ama metalurji sanayisi günümüzde çeşitlenmiş ve teknolojik bakımdan modernleşmiştir. Nijni Tagil'de ülkenin en büyük demir-çelik fabrikalarından biri bulunur; Krasnoturinsk ve Kamensk-Uralski'de alüminyum, Rej'de nikel işlenir. En önemli ağır sanayi merkezleri Yekaterinburg ve Nijni Tagil'dir. Kimyasal madde ve ağaç sanayileri de çok gelişmiştir. Büyük bir hızlı üretken reaktör 1980'lerin başında tamamlanmak üzereydi. Nüfus (1990 tah.) 4.728.000.

Yekaterinburg, eskiden (1924-91) SVERDLOVSK. Rusya Federasyonu'nun ortabatı kesiminde, Yekaterinburg yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Ural Dağlarının doğu yamaçlarında, İset Irmağı kıyısında yer alır. 1672'de Rus Ortodoks Kilisesi'ndeki bazı reformları reddettikleri için yurtlarından göç eden Kadim Müminler'in yerleştiği Şartaş köyü yakınında 1721'de bir demir işleme tesisi, 1722'de ise bir sur inşa edildi. Yerleşmeye ertesi yıl Yekaterinburg adı verildi. Önce Büyük Sibirya Karayolu'nda (1783), 1878'den sonra da Trans-Sibirya Demiryolu üzerinde yer alan demir işleme bölgesinin merkezi durumuna geldi. Son Rus çarı II. Nikolay ve ailesi Temmuz 1918'de burada öldürüldü. 1924'te Sovyet yöneticisi Y. M. Sverdlov'un onuruna Sverdlovsk adı verildiyse de, 1991'de gene eski adını aldı.

Yekaterinburg günümüzde 200'ü aşkın fabrikasıyla Rusya'nın önde gelen ağır sanayi merkezlerinden biridir. En önemli sanayi ürünleri metalurji ve kimya sanayisi makineleri, türbinler, dizel motorları ve bilyeli rulmanlardır.

Urallar'daki en büyük kültür merkezi olan Yekaterinburg'da Urallar A. M. Gorki Devlet Üniversitesi (1920) ve bir konservatuvar ile politeknik, maden, orman, tarım, hukuk, tıp ve öğretmen enstitüleri gibi 13 yükseköğretim kurumu vardır. Ayrıca Rusya Bilimler Akademisi'nin Urallar kolu ile yaklaşık 50 bilimsel araştırma kuruluşu gene bu kenttedir. Nüfus (1991 tah.) 1.375.400.

yel değirmeni, dönel bir milin çevresine yerleştirilmiş kanatlardan oluşan bir düzenek (yel değirmeni çarkı) aracılığıyla rüzgârın doğrusal hareketini dönme hareketine dönüştürerek mekanik güç elde etmede kullanılan aygıt. Yatay çarklı ve düşey çarklı olmak üzere iki tür yel değirmeni vardır. Yatay çarklı yel değirmeni, sabit bir bina içindeki dikey bir milin çevresine yerleştirilmiş kanatlardan oluşur. Sabit yapının her iki yanında rüzgârın giriş ve

Kulelı yel değirmenleri, Yalıkavak, Bodrum
Ara Güler

çıkışını sağlayan iki ağız bulunur. Çok az kullanılan bu yel değirmeni türünde çark, herhangi bir dişli donanımı olmaksızın, doğrudan bir çift değirmen taşını hareket ettirir. Daha yaygın olarak kullanılan düşey çarklı yel değirmeninde ise çark, yatay bir milin çevresine yerleştirilir ve hareket bir dişli donanımı aracılığıyla iletilir.

Çarkı oluşturan kanatlar milin üzerine, kendilerine çarpan rüzgârın iki kuvvet bileşeni olacak biçimde belli bir açı (mil eksenine dik olan düzlemle 5°-15°) verilerek ya da uca doğru hafifçe burularak (uçak pervanesinde olduğu gibi) yerleştirilir. Bu iki kuvvet bileşeninden çark düzlemi üzerinde oluşanı dönme hareketini gerçekleştirir.

Su çarkı ile birlikte, insan gücünün yerini alan ilk birincil devindiricilerden olan yel değirmeni özellikle 12. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına değin Avrupa'da yaygın biçimde kullanıldı. Buhar makinesinin icat edilmesinden sonraki yüzyıl içinde yel değirmeni kullanımı yavaş yavaş azalmaya başladı. İçten yanmalı motorun geliştirilmesi ve elektrik kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte de (I. Dünya Savaşı'ndan sonra) eski önemini yitirdi. Ama yel değirmeni aracılığıyla elektrik üretimine yönelik bazı uygulamalar günümüze değin sürdürüldü.

Tarihte yel değirmenine ilişkin ilk kayıtlar 644'te İranlı bir yel değirmeni yapımcısı ile 915'te Seistan'daki (İran) yel değirmenlerine ilişkin olanlardır. Bu ilk yel değirmenleri yatay çarklı idi. Cengiz Han'ın askerleri tarafından esir alınan İranlı yel değirmeni yapımcılarının mesleklerini öğretmeleri için Çin'e gönderildikleri de bilinmektedir. Bu olaydan sonra yel değirmenleri Çin'de sulama amacıyla kullanılmaya başladı.

Romalıların su çarklarından esinlenerek geliştirdikleri düşey çarklı yel değirmenlerinin ilk örnekleri, dişli ve makine donanımları ile değirmen taşlarını içeren ve çarkı taşıyan kutu benzeri bir gövdeye sahipti. Gövde, ikinci kat düzeyine yerleştirilen bir yatay kirişe geçirilmiş, yere kadar uzanan bir ağaç direkle destekleniyordu. Bu direk aracılığıyla değirmen çarkları rüzgârın estiği yöne doğru çevrilebiliyordu.

Düşey çarklı yel değirmenlerinde bir sonraki gelişme taşların ve dişli donanımının sabit bir kuleye yerleştirilmesi oldu. Bu kulenin üzerinde, çarkı taşıyan ve istendiğinde bir yuva üzerinde hareket ettirilerek çarkın rüzgârın estiği yöne döndürülmesini sağlayan hareketli bir bölüm (başlık) bulunuyordu. Kuleli yel değirmenlerine ilişkin bilinen ilk çizim 1420 yılına aittir. Direkli ve kuleli yel değirmenleri tüm Avrupa'da ve Amerika'da kullanıldı.

Düşey çarklı yel değirmeninden daha etkili biçimde yararlanabilmek amacıyla çark düzleminin rüzgârın geldiği doğrultuya dik olması sağlanmalıdır. İlk yel değirmenlerinde bu işlem direğin ya da kule başlığının elle döndürülmesiyle gerçekleştiriliyordu. Edmund-Lee'nin 1745'te İngiltere'de otomatik kuyruk fanını icat etmesiyle yel değirmeni çarkının kendiliğinden rüzgâra doğru dönmesi sağlandı. Kuyruk fanı, çarka dik olacak biçimde konumlandırılmış, kuyruk direğinin ya da kuleli yel değirmeninin merdiveninin üzerine yerleştirilmiş 5-8 küçük paladan oluşur. Rüzgâr yön değiştirdiğinde palalara çarpar ve bunları döndürür. Palaların dönmesi de, değirmen gövdesinin, çark düzlemi rüzgâra dik oluncaya kadar dönmesini sağlayan tekerlekleri hareketa geçirir. Kuyruk fanı kuleli değirmenlerin başlık bölümüne de yerleştirilebilir. Bu durumda fan, tabanda bulunan kremayeri hareket ettirir.

İskoç Andrew Meikle'ın 1772'de geliştirdiği yaylı kanat sistemi, yelken bezinden yapılmış kanatların yerini, jaluziye benzer biçimde çalışan menteşeli kepenklere bırakmasına neden oldu. Bu sistemde değirmen çalışmaya başlamadan önce her bir yay, elde etmek istenen güce göre ayarlanıyor ve bu ayarlamadan sonra kanatlar kendi hareketlerini düzenleyebilecek hale geliyordu.

Stephen Hooper 1789'da İngiltere'de kepenk yerine silindirik panjurlar kullandı ve değirmen çalışırken de panjurların ayarlanabilmesini sağlayan bir uzaktan kumanda sistemi geliştirdi. Sir William Cubitt 1807'de, Meikle'ın menteşeli kepenkleri ile Hooper'ın mile açılmış delikten geçen bir çubuk aracılığıyla yerden zincirlerle uzaktan kumanda sistemini birleştirerek "patent kanadı"nı icat etti. Bu sistem zincire asılı ağırlıkları değiştirerek kanatların bir şemsiyeyi açıp kapatır gibi hareket ettirilmesi ilkesine dayalıydı.

1854'te ABD'de Daniel Hallady dairesel kanatlı rüzgâr pompasını geliştirdi. 1883'te Stuart Perry'nin çelikten yaptığı pompa, verimsiz olmasına karşılık ucuzluğu ve güvenilirliği nedeniyle hızla yaygınlaştı. Bu sistem bir tekerin çevresine yerleştirilmiş birkaç küçük paladan oluşuyordu. Denetim, kuyruk palasının sağa sola hareketi ve tekerin sağa sola dönme eksenine göre merkez dışına kaymasını sağlayan burulma momenti aracılığıyla otomatik olarak gerçekleşiyordu. Böylece rüzgâr hızlandığında değirmen dikey ekseni çevresinde dönerek hem etkili alanı hem de hızı azaltıyordu.

Yel değirmenlerinin asıl kullanım alanı tahılların öğütülmesidir. Bazı bölgelerde akaçlama ve su pompalanması işlemlerinde de yel değirmeninden yararlanılır. 1890'da Danimarka'da P. La Cour'un "patent kanat"lar ve çelik bir kule üzerine yerleştirilmiş çift kuyruk fanı kullanarak inşa ettiği yel değirmeniyle bu aygıtlar elektrik üretiminde de kullanılmaya başladı. Yel değirmenleri aracılığıyla elektrik üretimine olan ilgi 1970'lerde arttı. ABD'de kurulan "rüzgâr çiftlikleri"nde yel değirmenleri elektrik üretiminde kullanılmaktadır.

yel sesi, AIOLOS SESI olarak da bilinir, bir engele rastlayan rüzgârın çıkardığı ses. Yapılar, elektrik telleri gibi sabit nesneler Aiolos tonları adı verilen uğultulara ve daha başka sürekli seslere neden olurlar. Dallar ve yapraklar gibi hareketli nesneler ise düzensiz seslere neden olurlar. Bir silindirin ya da gerili telin üzerinden esen bir rüzgârın frekansı (yani sesin yüksekliği) rüzgârın hızı ile silindirin ya da telin çapının bir işlevidir; telin uzunluğuna, bileşimine ya da gerilimine bağlı değildir.

yel süpürmesi, DEFLASYON olarak da bilinir, çöl, kuru göl yatağı, taşkın alanı ve buzul ovası gibi düz, kuru, pekişmemiş tortul arazilerde rastlanan gevşek malzeme aşınması (erozyon) olayı. Kil ve mil büyüklüğündeki tanecikler rüzgârın etkisiyle yüzlerce kilometre sürüklenebilir ve daha sonra çökelerek lös yatakları oluştururlar. Yel süpürmesi etkisinde kalan yerel alanlarda deflasyon çukurları ya da kanalları oluşur. Bunların çapı 3 m ile birkaç kilometre, uzunlukları ise 1 m ile birkaç yüz metre arasında değişir. Wyoming'deki Büyük Çukur, yel süpürmesi sonucunda oluşmuştur ve 14,5 km uzunluğunda, 50 m derinliğindedir. Eğer bir alan su tablasına kadar aşınırsa, su tablası buharlaşma sonucu alçalmadığı takdirde süpürülme süreci sona erer. Sahra'daki vahaların bazıları bu biçimde oluşmuştur ve bunlar deniz düzeyinin altında da olabilirler. Kumul çökelleri havzanın rüzgâraltı tarafında oluşur.

yelek, ceket altına giyilen önden düğmeli, yakasız ve kolsuz giysi. İç ve dış yelek olmak üzere iki çeşidi vardır. Ceket içine giyilen dış yeleğin ön parçaları çoğunlukla giysi kumaşından, arka parçası ise astarlık kumaştan olur. Ön parçaları örgüden ya da süetten yapılmış yelekler de vardır. Pamukla kapitone yapılmış iç yelek iç çamaşırı üstüne giyilir, kışlık bir giysidir.

Eskiden erkek giyiminin vazgeçilmez bir parçası olan yelek, günümüzde de kullanılmaktadır. İpekli kumaştan, işlemelerle süslü kadın yelekleri geleneksel giyimde önemli bir yer tutar.

yeleli fare (*Lophiomys imhausi*), *Rodentia* (kemiriciler) takımının *Cricetidae* familyasından memeli türü. Afrika'nın doğusunda, dağlık alanlardaki ormanlarda yaşayan bu türün uzun kuyruğu kabarık ve sık tüylü, kuyruğu dışında uzunluğu 25-35 cm, postu yumuşak ve kalın, kulakları küçük, bacakları kısadır. Tehlike karşısında

Yeleli fare (*Lophiomys imhausi*)
P W Hay—The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

dikleştirdiği uzun kıllı yelesi başından kuyruğuna kadar uzanır. Yele, postun öbür bölümlerinden geniş ve daha kısa kıllı birer şeritle ayrılmıştır. Çevresi beyazla sınırlanan bu şeritlerin altındaki deri salgı bezleriyle kaplıdır. Yeleli fare geceleri etkinlik gösterir. İyi bir tırmanıcı olan bu hayvanlar taşlar arasında ya da ağaç diplerindeki oyuklarda barınır. Temel besinlerini yaprak ve sürgünler oluşturur.

yelelikurt (*Chrysocyon brachyurus*), *Canidae* (köpekgiller) familyasından, Güney Amerika'nın orta kesimlerindeki insan yerleşiminden uzak ovalarda yaşayan etçil memeli türü. Yüzü tilkiyi andıran, iri kulaklı bu türün postu kızıl kahverengi ve

Yelelikurt (*Chrysocyon brachyurus*)
Kenneth W Fink — Root Resources

uzun tüylü, bacakları ise çok uzun ve siyahımsıdır. Boynunda dik bir yele bulunur. Uzunluğu 30-40 cm'lik kuyruğu dışında 125-130 cm, omuz yüksekliği 75 cm, ağırlığı 23 kg dolayındadır. Yalnız yaşar ve genellikle geceleri dolaşmaya çıkarak küçük memelileri, böcekleri ve bitkisel maddeleri yer.

Yelets, Rusya Federasyonu'nun batı kesiminde, Lipetsk yönetim biriminde (*oblast*) kent. Sosna Irmağı kıyısında bir demiryolu kavşağında yer alır. Adı kayıtlarda ilk kez 1146'da geçen kent, 13. yüzyılda küçük bir prensliğin merkezi oldu. 1395'te Timur'un, 1414'te de Moğolların eline geçti. 1483'te Moskova'nın yönetimine girdi. Eskiden beri dantelleriyle tanınan Yelets, günümüzde orta büyüklükteki bir sanayi kentidir. Kentte un ve makine fabrikaları vardır. Nüfus (1991 tah.) 121.300.

Yelizaveta, tam adı YELİZAVETA PETROVNA (d. 29 Aralık 1709, Kolomenskoye, Moskova yakınları - ö. 5 Ocak 1762, Petersburg, Rus Çarlığı), 1741-62 arasında Rus çariçesi.

I. Petro (hd 1682-1725) ile I. Yekaterina'nın (hd 1725-27) kızıydı. Yetenekli biri olmasına ve saray çevrelerinde sevilmesine karşın, II. Petro (hd 1727-30) ve Anna İvanovna (hd 1730-40) dönemlerinde önemli bir siyasal rol üstlenmedi. Çocuk yaşta çar ilan edilen VI. İvan'ın (hd 1740-41) annesi ve naibesi olan Anna Leopoldovna tarafından manastıra kapatılmakla tehdit edilince, Fransa elçisiyle ve Avusturya yanlısı çarlık politikasına son vermek isteyen saray çevreleriyle ilişki kurdu. Bu çevrelerin etkisiyle 5-6 Aralık 1741 gecesi bir darbe düzenleyerek çocuk yaştaki çarı, annesini ve başdanışmanlarını hapse attırdı. Bu olayın ardından Petersburg'un önde gelen sivil ve ruhani görevlilerinin katıldığı bir toplantıda çariçe ilan edildi.

Tahta çıktıktan sonra, babasının kurduğu Senato'ya yeniden işlerlik kazandırdıysa da fiili yönetim yakın danışmanlarının elinde olduğundan Senato'nun gücü kâğıt üzerinde kaldı. Hükümdarlığı sırasında babasının gerçekleştirdiği bazı reformları da yürürlükten kaldıran Yelizaveta eğitim ve sanatın gelişmesi için çaba gösterdi. Petersburg Sanat Akademisi'nin yanı sıra Moskova'da ülkenin ilk üniversitesini kurdu ve Petersburg'da görkemli Kışlık Saray'ı yaptırdı. Devlet işlerini ise danışmanlarıyla gözdelerine bıraktı; onların giriştiği saray entrikaları nedeniyle hükümet zayıfladı, mali durum bozuldu ve toprak sahibi soylular geniş ayrıcalıklar elde ederken köylülerin yaşam koşulları gitgide kötüleşti.

Yelizaveta'nın hükümdarlığı sırasında Rusya'nın Avrupa ülkeleri arasındaki saygınlığı arttı. Ülkenin dış politikasını Yelizaveta'nın güvenini kazanmış olan diplomat ve devlet adamı Aleksey Bestujev-Ryumin'in yönlendirdiği bu dönemde Avusturya yanlısı ve Prusya karşıtı bir politika izlendi. İsveç'le yapılan bir savaşın (1741-43) ardından Finlandiya'nın güney kesimi ilhak edildi, Büyük Britanya'yla yakın ilişkiler kuruldu ve Yedi Yıl Savaşı (1756-63) sırasında Prusya'ya yönelik düşmanlıktan ustaca yararlanıldı.

Rusya ile müttefikleri Fransa ve Avusturya, Prusya'ya karşı ezici bir zafer kazanmak üzereyken Yelizaveta öldü. Vârisi III. Petro (hd Ocak-Temmuz 1762) Prusyalı imparator II. Friedrich'e (Büyük) duyduğu hayranlık nedeniyle Prusya ile barış yaparak Yedi Yıl Savaşı'ndan çekildi.

yelken, gemilerin rüzgâr yardımıyla yol almasını sağlayan, kalın ve dayanıklı kumaştan yapılmış, çeşitli kanat biçimlerindeki yüzeylerin ortak adı.

Tarihte yelken olarak kullanılan ilk yüzeyler, tek bir ağaç kütüğünden yapılmış sal ya da teknelerin ortasına çekilmiş hayvan derileri idi. Daha sonraları, kamışların örülmesiyle elde edilen ve direkler arasına gerilen hasırlardan yararlanıldı. Sülaleler öncesi (İÖ y. 3300) Mısır sanatına ait yapıtlarda kumaş yelken çizimleri bulunmaktadır. Öbür erken Akdeniz uygarlıklarında da yelkenle donatılmış gemiler kullanıldı.

İngiltere, Fransa ve İspanya'nın denizde üstünlüğü ele geçirmeye çalıştığı dönemde yelken bezleri keten elyafından dokunurdu. Keten elyafı, bir süre sonra yerini pamuktan yapılmış daha üstün nitelikli yelken bezine bırakmış olsa da, günümüzde halen yelken yapımında kullanılmaktadır. 1851'de ABD'nin pamuklu dokuma yelkenlerle donatılmış "America" adlı yarış yatının İngiliz yat filosunu geçmesi, pamuklu dokuma yelkeninin Avrupa'da yaygın biçimde kullanılmaya başlamasına neden oldu. Daha sıkı dokunabilmesi ve bu nedenle de rüzgârın etkisi altında biçimini daha uzun süre koruyabilmesi, pamuklu yelken bezini keten, kenevir, rami, jüt ya da bunların karışımlarından yapılmış yelken bezlerinden daha üstün kılar. Buna karşılık pamuktan yapılmış yelkenler çok serttir ve kullanımı zordur.

Günümüzde yüksek nitelikli yelken bezi en çok yatçılar tarafından kullanılır. Yatçıların daha çok yeğlediği terilen polyester lifi gibi sentetik bezler ilk kez 1950'lerde geliştirildi. Bu tür bezlerin, pamuklu ve öbür sentetik malzemelere göre daha üstün olduğu kanıtlanmıştır. Terilenden yapılmış yelkenler gerilme miktarlarını tam olarak koruduklarından bir süre sonra yeniden gerilmeleri gerekmez. Bu tür bezin yüksek dayanımı, ilk biçimini yıllarca koruyan daha hafif yelken yapımına olanak sağlar. Sıcak metal haddelerden geçirilerek ısıl işlem uygulandığından, bu tür sentetik lifler yassı ve birbirine geçmiş biçimdedir. Bu da bezin çok düz ve hemen hemen sürtünmesiz bir yüzeye ve çok küçük gözeneklere sahip olmasını sağlar. Ama bu bezlere atılan dikişler yüzeye tam oturmaz ve bir çıkıntı oluşturur. Bu da dikişte kullanılan ipin (yelken ipliği) öbür tür yelkenlere göre daha çabuk aşınmasına neden olur.

Yelken yapımındaki temel aşamalar şunlardır: 1) Yelkeni yapacak olan kişi yelken planını inceler ya da gemide gerekli ölçümleri yapar, 2) yelkenin ne kadar gerileceği ve yelken yüzeyinin kavis miktarı hesaplanır, 3) yelkenin gerçek planı bire bir ölçekle, düz bir döşeme üzerine tebeşirle çizilir, 4) bezler bu plan üzerine yerleştirilir ve her bir bez üzerinde gerçek ölçü ve biçim işaretlenir, 5) bezler numaralanır ve işaretli yerlerden kesilir, 6) bezler birbirine dikilir (dikim işleminde özel yelken ipliği kullanılır ve iplik, iğneye geçirildikten sonra mumlanır, bu işlem ipliğin büküldüğünde biçimini korumasını ve böylece beze daha iyi oturmasını sağlar), 7) bezler birbirine dikildikten sonra köşelere destek yamaları yerleştirilir, ön yaka (orsa) ve en çok gerilme etkisindeki alt yakadaki (altabaşo) dikişler üzerine bezler (diraveçe bezi) dikilir, 8) gerekli son işlemler yapılır ve yelkenin biçiminin bozulmasını önlemek amacıyla orsa ipi yelkenin ön yakasının içine dikilir. Yelkenin orsasına ve altabaşosuna dayanımı artırıcı halatlar (gradin halatı) dikilir; yelkene, metal kopçalar, metal ilik kenarı, camadan halatı, halat matafyonu gibi düzenekler yerleştirilir.

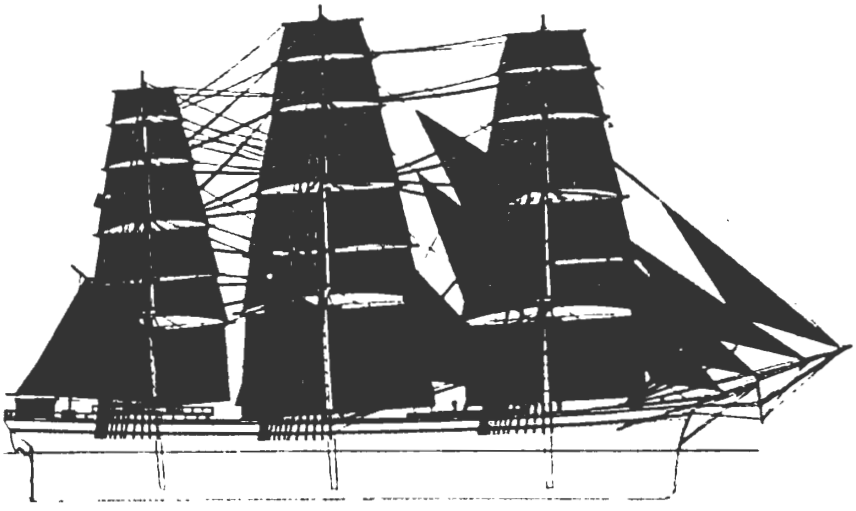

Tam armalı bir geminin donanım, yelken ve serenleri
1) Kontra flok. 2) Dış büyük flok. 3) İç büyük flok. 4) Flok. 5) Pruva kontra babafingo. 6) Pruva babafingo. 7) Pruva abaşo babafingo. 8) Pruva gabya. 9) Pruva abaşo gabya. 10) Trinket. 11) Grandi kontra velena. 12) Grandi babafingo velena. 13) Grandi gabya velena. 14) Grandi kontra babafingo. 15) Grandi babafingo. 16) Grandi abaşo babafingo. 17) Grandi gabya. 18) Grandi abaşo gabya. 19) Grandi. 20) Mizana kontra babafingo. 21) Mizana babafingo. 22) Mizana abaşo babafingo. 23) Mizana gabya. 24) Mizana abaşo gabya. 25) Mizana. 26) Randa.

Yelkenler genel olarak dört yakalı yelken (kare yelken) ve üç yakalı yelken (yan yelken) olmak üzere iki ana grupta sınıflandırılabilir. Dört yakalı yelkenler geminin boylamasına eksenini kesecek biçimde yerleştirilir; üç yakalı yelkenler ise bu eksen boyunca ya da bu eksene paralel olacak biçimde konumlandırılır. Ayrıca, dört yakalı yelkenler yalnızca arkadan rüzgâr aldıklarında gemiyi ileri doğru hareket ettirirken, yan yelkenlerle her iki yandan gelen rüzgârdan yararlanılabilir.

Yelkenler işlevlerine göre ana yelkenler ve yardımcı yelkenler biçiminde gruplandırılır. Ana yelkenler normal hava koşullarında geminin hareketini sağlar, yardımcı yelkenler ise geminin dengelenmesi ve ek itme kuvveti sağlanmasında ana yelkenlere yardımcı olur. Ana yelkenler, dört yakalı yelkenler, giz yelkenleri, flok başlı yelkenler (Bermuda ya da Marconi), cıvadra seren yelkenleri, aşırma yelkenler ve Latin yelkeni olmak üzere altı türlüdür. Yardımcı yelkenler ise bu temel yelken türlerinin biraz değiştirilmiş biçimleridir. Bunlar dışında, yelkenler normal hava koşulları için

seyir yelkeni, tropik hava koşulları için yaz yelkeni, çok ağır hava koşulları için fırtına yelkeni ve yarış yelkeni olmak üzere kullanım koşullarına göre de sınıflandırılır.

Yelkenler genellikle üzerine bağlandıkları donanım elemanı ya da kendilerine en yakın elemana göre adlandırılır. Yelkene en yakın olan direk, göz önünde bulundurulan ilk referans noktası olduğundan bu direklerin adları yelkenlerin de adlandırılmasında önemlidir. İki direkli gemilerde öndeki direk pruva direği, arkadaki direk ise grandi direği olarak adlandırılır. Arkadaki direğin daha küçük olması durumunda pruvaya yakın olan direk pruva direği, kıça yakın olan direk ise mizana direğidir. Üç direkli gemilerde direkler baştan kıça doğru pruva direği, grandi direği ve mizana direği biçiminde sıralanır.

yelken bezi *bak.* çadır bezi

yelken sporu, yelkenli teknelerle yarışmaya dayalı spor. Yelkenli yat tanımına giren teknelerin de yarışmalara katılması yüzünden bazen yatçılık olarak da anılır. Gelişimi için *ayrıca bak.* yat.

Olimpiyat Oyunları. Yelken sporu 1900'den bu yana 1904 dışında bütün Olimpiyat Oyunları'nda yer aldı. Genel olarak tekne boylarının küçüldüğü, 20. yüzyılın ikinci yarısında da belli sınıflarda toplanan tek tip tekne yarışlarının yaygınlaştığı görüldü. Başlangıçta boyları 40 m ile 5,5 m arasında, ağırlıkları 508 kg ile 20 kg arasında değişen teknelerin yanı sıra ağırlık sınırlaması olmayan açık sınıfta da yarışmalar düzenlendi. 1920'de hem 1906 tarihli eski, hem de 1919 tarihli yeni ölçülme (*rating*) kuralına uygun tekneleri kapsayan 14 sınıfta yarışıldı. Tekneleri taşımanın zorluğu ve pahalılığının yanı sıra çok sayıda amatör mürettebat bulma sorununun da etkisiyle bu dönemde yarışmaları daha çok ev sahibi ülkeler kazandı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yarışma sınıfları kesinleşti ve tekne boyları küçüldü. Yarışmalar genellikle beş sınıfta düzenlenmeye başladı. En çok 5,5 m'lik tekneler kullanıldı; bunlar tek kişilik, iki kişilik hareketli salmalı (*centreboard*), iki kişilik omurgalı (*keeled*), üç kişilik tek tip ve geliştirme tekneleri biçimindeydi. Belli bir model, bir Olimpiyat Oyunları'nda yarışmayabiliyor, ama sonrakilerde yer alabiliyordu.

Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin Uluslararası Yat Yarışları Birliği'nin önerilerine dayanarak saptadığı yarışma sınıflarına göre günümüzde yelken sporunda kullanılan tekneler şunlardır: 1) Finn; tek kişilik, 4,5 m boyunda, yelken alanı 10 m²'dir. 2) 470; 4,7 m boyunda ikili bir dingidir; 13 m²'lik ana yelkene ek olarak gene 13 m²'lik fazladan bir balon yelkeni (*spinnaker*) ve yelkencinin dışa sarkarak denge sağlamasına yarayan donanımı (*trapez*) vardır. 3) Flying Dutchman; 6,05 m boyunda, ana yelkeni 18,58 m², balon yelkeni 17,5 m²'dir. 4) Tornado; iki kişilik, 6,1 m boyunda, yelken alanı 21,83 m²'dir; balon yelkeni yoktur. 5) Star; iki kişilik, 6,92 m boyunda, yelken alanı 26,13 m²'dir; balon yelkeni yoktur. 6) Soling; üç kişilik, 8,15 m boyunda, yelken alanı 21,7 m²'dir; Olimpiyat sınıfı teknelerin en büyüğüdür. 7) Windglider; 3,6 m boyunda, yelken alanı 6,5 m²'dir; cam yününden bir sörf tahtasının üzerine dikilmiş 4,5 m uzunluğunda bir direkten oluşur; 1984'te Olimpiyat sınıfına alınmıştır. Finn, 470 ve Flying Dutchman hareketli salmalı teknelerdir.

Parkurlar. Yelkenli tekne yarışları ya kapalı bir parkurda ya da iki nokta arasında düzenlenir. Çoğu iki nokta arasında düzenlenen okyanus yarışlarının örnekleri arasında Atlas Okyanusunun aşıldığı ve dünya çevresinin dolaşıldığı yarışların yanı sıra Bermuda Yarışı (ilk kez 1906'da, New-Port'tan Bermuda'ya), Pasifik Yarışı (ilk kez 1906'da, California'dan Hawaii'ye) ve Fastnet Kupası (ilk kez 1925'te, Cowes'dan başlayıp Scilly Adalarının çevresini dolaşarak Fastnet Kayasına ve oradan Plymouth'a) sayılabilir. Amerika Kupası(*) ise kapalı parkur yarışıdır. İlki 1907'de düzenlenen Bir Ton Kupası'nın(*) bir ayağı da kapalı parkurda yapılmaktadır. Gerek iç sularda, gerekse kıyılarda düzenlenen küçük tekne yarışlarında genellikle üçgen biçimli kapalı parkurlar kullanılır.

Okyanusaşarı ve dünya çevresi yarışları. 1866'da New York Yat Kulübü kuralları uyarınca Connecticut'taki Sandy Hook'tan, İngiltere'nin Wight Adasındaki Cowes'a yapılan ilk okyanusaşırı yarışa 32-32,6 m boylarında "Fleetwing", "Vesta", "Henrietta" adlı üç uskuna katıldı ve James Gordon Bennett'in "Henrietta"sı bu mesafeyi 13 günde alarak yarışı kazandı. 1876'da Alfred Johnson 6 m'lik teknesiyle Atlas Okyanusunu tek başına geçen ilk kişi oldu. 1891'de düzenlenen ilk tek kişilik okyanusaşırı yarışı ABD'li Si Lawlor kazandı. Londra'daki *The Observer* gazetesinin mali destek sağladığı tek kişilik yelkenli tekne yarışları 1960'ta başladı; dört yılda bir düzenlenen bu yarışlarda ünlenen biri de Sir Francis Chichester oldu. Chichester'ın 1966-67'de tek başına dünya çevresinde dolaşması yelken sporuna ilgiyi artırdı. Londra'daki *The Sunday Times*'ın 1968'de başlattığı Altın Küre Yarışı ve Kraliyet Deniz Yarışı Derneği'nin 1973'ten bu yana dört yılda bir düzenlediği yarışlar da dünya çevresinin dolaşıldığı önemli yarışlar oldu. Otomatik dümen donanımı bu tür yarışları kolaylaştırdı.

Günümüzde açık deniz yelkenli yarışlarındaki başlıca sınıflar şunlardır: 1) Uluslararası Açık Deniz Yarış Kuralları'na (IOR) göre yapılmış yatlar, 2) OOD (Açık Deniz Tek Tip), 3) Ton Cuppers (IOR kuralına göre sınıflaması eşit yatlar) grupları 2, 1, 3/4, 1/2 ton ve mini ton, 4) 12 m (Amerika Kupası'nın 12 m formülüne göre yapılmış yatlar).

Ölçülme kuralı. Yelkenli yarışlarında değişik tasarımlardaki yatların görece eşit koşullarda yarışmalarını sağlamaya yönelik sınıflandırma kurallarına ölçülme (*rating*) kuralı denir. Yarışmalar, belli bir ölçülme sınıfında (tek tip) ya da handikap temelinde düzenlenebilir. Handikaplı yarışlarda yüksek sınıfta yer alan tekneler, düşük sınıftaki teknelere zaman avantajı tanırlar.

İlk kuralların yelken alanına ve su kesimi çizgisi uzunluğuna önem vermesi yüzünden az deplasmanlı, yüksek güverteli, düz gövdeli tekneler geliştirildi. 1903 Amerika Kupası birincisi "Reliance"ın su üstü yüksekliği 15 m, su kesimi çizgisinin uzunluğuysa 27 m kadardı. 1905'te ABD'de, ardından uluslararası düzeyde kabul edilen Evrensel Kural gene yelken alanı ve tekne uzunluğunu temel almakla birlikte, teknenin su üstü yüksekliğine, draftına (çektiği su miktarı), friborduna ve öteki boyutlarına ilişkin ceza puanları getirdi. Harfle belirtilen sınıflar belirledi ve örneğin, 1930'larda Amerika Kupası yarışlarında J-sınıfı kullanıldı.

1906'da benimsenen ve metrik sınıflama getiren Uluslararası Kural, Evrensel Kural'dan karmaşık olmakla birlikte onun çoğu ilkesini korudu. 1920'lerin sonlarında 6, 8 ve 12 m sınıfları yaygınlaştı. 1958'de Amerika Kupası yarışlarında 12 m sınıfı yatlar kullanıldı. Ama öteki sınıfların çoğu II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha küçük ve ekonomik tek tip sınıflarının yaygınlaşmasıyla kullanımdan kalktı.

Uzun mesafe okyanus yarışları 1930'lardan sonra handikap temelinde sürdürüldü. 1970'lerde başlıca uluslararası yarışlarda Uluslararası Açık Deniz Yarış Kuralları'na (IOR) uyuldu.

Türkiye'de yelken sporu. Türkiye'de örgütlü yelken sporu Cumhuriyet döneminde başladı. Su Sporları Federasyonu'na bağlı yelkencilerin katıldığı ilk önemli uluslararası yarışma 1936 Olimpiyat Oyunları oldu. Behzat Baydar ve Harun Ülman Star sınıfında yarışan 14 tekne arasında 7. geldi. 1957'de Su Sporları Federasyonu yerine Kürek, Yüzme ve Yelken Federasyonu kuruldu. 1972'de İzmir'de düzenlenen Akdeniz Oyunları'nda Türk yelkenciler bir üçüncülük ve bir dördüncülük kazandılar. 1990'da Serhat Altay Optimist sınıfında Akdeniz Şampiyonası'nda ikinci, Balkan Şampiyonası'nda da birinci oldu.

Türkiye'de temelde Optimist, Cadet, 380, 470, Finn, Laser ve Dragon sınıflarında yelken yarışmaları düzenlenir. Bu sınıflarda Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı, Federasyon kupaları ile Türkiye birinciliği yarışmaları yapılır. Ayrıca her yıl Donanma Kupası Açık Deniz Yat Yarışı düzenlenir. Olimpiyat şampiyonları için *bak.* Olimpiyat Oyunları.

yelken uçuşu, çoğunlukla alüminyumdan bir çatkıya gerili terilenden yapılma bir kanattan oluşan uçurtma benzeri bir araçla (yelken kanat) yüksek bir yerden atlayarak ya da bir tekne tarafından çekilerek uçma.

Yelken kanat 1960'larda ABD Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi'nde (NASA) çalışan Francis Rogallo'nun uzay araçlarının atmosfere yeniden girdiğinde denetlenebilmesini sağlamak amacıyla tasarladığı esnek kanatlı paraşüt tasarımından ve planörden esinlenerek geliştirildi. Bu ilk tasarımın ardından Rogallo ve başka tasarımcılar yeni yelken kanat türleri geliştirdiler.

Yelken kanat ilk olarak eğlence amacıyla ve akrobasi uçuşlarında kullanıldı. Ama yelken uçuşu kısa zamanda uçuş süresi, uçuş uzaklığı ve çıkılabilen yükseklik açısından değerlendirilen bir spor dalı haline geldi. Yelken uçuşu alanında 1974'te bir Avrupa şampiyonası yapıldı, 1975'ten sonra Dünya şampiyonaları düzenlenmeye başladı. Uluslararası Havacılık Federasyonu (FAI) 1976'da yelken uçuşu alanındaki rekorları denetlemeye başladı. 1979'da motorlu yelken kanatlar yapıldı.

yelkenbalığı, marlinleri içeren *Istiophoridae* familyasının *Istiophorus* cinsini oluşturan, kılıçbalığına benzer iri yapılı balıkların ortak adı. Ilıman ve sıcak bölge denizlerine yayılmış olan bu balıkların burnu kılıçbalığındaki gibi mızrak biçiminde uzamış, ama yuvarlak kesitlidir. Marlinlerden daha ince yapıları, uzun karın yüzgeçleri ve özellikle yelken biçimini almış geniş sırt yüzgeçleriyle kolayca ayırt edilirler. Sırt bölümleri lacivert, alt bölümleri parlak gümüşsü renktedir. Sırt yüzgecinde parlak mavi bir leke bulunur. Uzunlukları 3,5 m'ye, ağırlıkları 90 kg'ye ulaşabilir. Başka balıkları avlayarak beslenirler. Yelkenbalıklarını *I. platypterus* adıyla tek bir tür altında toplayan uzmanların yanı sıra birkaç türe ayıran uzmanlar da vardır. Coğrafi dağılımı Atlas Okyanusundan Akdeniz'e,

Türkiye'nin güney kıyılarına kadar uzanan bir marlin türü de (*Tetrapterus belone*) iyi

Yelkenbalığı (*Istiophorus platypterus*)
D Corson–Shostal/EB Inc.

gelişmiş sırt yüzgecinden ötürü yelkenbalığı adıyla tanınır. *Ayrıca bak.* marlin.

yelkenli gemi, yelkenler yardımıyla yol alan büyük teknelerin ortak adı. Yelkenli gemiler yelken direklerinin sayısı, yelkenlerin türü ile donanımı ve geminin boyuna göre çeşitli biçimlerde sınıflandırılır.

Yelken direği sayısına göre gemiler tek direkli, iki direkli ve üç ya da daha fazla direkli gemi olarak ayrılır. En yaygın olarak kullanılan tek direkli gemi türleri şalopa(*) ve kotra(*); iki direkli gemi türleri keç, tırhandil ve uskuna(*); üç ya da daha çok direkli gemi türleri ise barko(*) ve barkopestir(*). İki direkli ve cıvadralı (geminin baş tarafından dışa doğru uzatılmış direk) bir gemi olan keç mayıstra yelkeni, mizana yelkeni ve flok yelkeniyle donatılır. Tırhandil ise yalnızca Türkiye'de Bodrum çevresinde yapılan iki direkli, cıvadralı ve Latin yelkeniyle donatılmış bir gemidir. Bütün direkleri dört yakalı yelkenlerle donatılmış olan gemiler tam armalı olarak tanımlanır. En gelişmiş tam armalı yelkenli gemi türü olan *clipper*, 60-70 m boyunda ve 1000-1200 groston ağırlığındadır. Barko ve barkopes de tam armalı gemilerdir.

İlk olarak İÖ 3000'lerde Mısırlılar tarafından geliştiren yelkenli gemiler, 18. yüzyılın sonlarında buharlı gemiler geliştirilene değin askeri ve ticari amaçla kullanıldı. Coğrafi keşiflerde de yelkenli gemiler çok önemli rol oynadı. Buharlı gemilerin geliştirilmesiyle birlikte yelkenli gemiler yavaş yavaş eski önemini yitirmeye başladı. Günümüzde yelkenli gemiler daha çok spor ve turizm alanlarında kullanılmaktadır. *Ayrıca bak.* yelken.

yelkenli paten, rüzgârın itici gücünden yararlanmak üzere küçük bir yelken taşıyarak buzda patenle kayma sporu. Büyük olasılıkla İskandinav ülkelerinde ortaya çıkmış ve patenin icadıyla çeşitli yeni biçimler almıştır. Genellikle dikdörtgen ya da üçgen biçimli olan ve yüzeyi 5-6 m^2'yi bulan yelken bezi, davul gerginliğinde gerilerek, sporcuyla rüzgâr arasında kalacak biçimde bir direğe ve patene bağlanır. Buzda kaymak için silindir biçimli ve 41-46 cm uzunluğunda yarış patenleri kullanılır. Yelkenli patende saatte 90 km'ye varan hızlara ulaşılabilir.

İlk yelkenli paten kuruluşlarından biri 1901'de Stockholm'de kurulan Yelkenli Buz Pateni Kulübü'ydü. Londra Paten Kulübü aracılığıyla 1890'larda İngiltere'ye geçen spor, 1900'lerin başında Kuzey Amerika'da da yapılmaya başladı. Amerika Yelkenli Paten Derneği 1922'de kuruldu.

yelkovan, *Procellariiformes* takımının *Procellariidae* familyasının *Puffinus* cinsini oluşturan bir düzineyi aşkın uzun kanatlı deniz kuşu türünün ortak adı. Uzunlukları 28-65 cm arasında değişen ince ve uzunca gagalı kuşlardır. Genellikle kanatlarını hızla çırpıp uzun süre süzülerek dalgaların hemen üstünde sürüler halinde uçarlar.

Yelkovanlar Atlas Okyanusu, Akdeniz ve Büyük Okyanusun birçok adasında ve kıyılarında yükselen tepelerdeki oyuklara koloniler halinde yuvalanır. Bu koloniler yüzlerce ya da binlerce kuş çiftinden oluşabilir. Karanlık bastığında yuvalarına girip çıkan erişkinlerin çıkardıkları sesler çevreyi büyük bir gürültüye boğar. Dişinin yuvaya bıraktığı tek yumurta üstünde erkek de kuluçkaya yatar. Yavrunun bakımını gene erkek ve dişi birlikte üstlenir.

En yaygın türler arasında yer alan bayağı yelkovanın (*P. puffinus*) uzunluğu 30-37 cm arasında değişir. Değişik coğrafi bölgelere dağılmış birçok alttürü vardır. Türkiye'de en çok İstanbul ve Çanakkale boğazlarında sürüler halinde beslenme uçuşları yaparken görülebilir.

İsli yelkovanın (*P. griseus*) uzunluğu 45 cm, kanat açıklığı yaklaşık 85 cm'dir. Avustralya ve Yeni Zelanda ile Güney Amerika'nın güney kıyılarında ürer, kışı Atlas Okyanusu ve Büyük Okyanus kıyılarında geçirir.

İnce gagalı ya da kısa kuyruklu yelkovanın (*P. tenuirostris*) uzunluğu 40 cm'dir. Bass Boğazındaki adalarda, Avustralya'da ve Tasmanya'da ürer. Yılın geri kalan bölümünü Büyük Okyanus çevresini dolaşarak geçirir.

Boz yelkovan (*Puffinus diomedea*) Atlas Okyanusunda bulunan türlerin en irisidir. Kanat açıklığı 50 santimetreye ulaşır. Üst bölümleri bayağı yelkovanınki kadar koyu renk değildir. Uçuşu oldukça yavaştır. Genellikle üç-dört kanat vuruşundan sonra altı-yedi saniye süzülür. Akdeniz adalarında yaygın biçimde üreyr. Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyılarında da görülür.

Yellowstone Irmağı, ABD'de, Wyoming eyaletindeki Yount Doruğunun yamaçlarından doğan, manzarasının güzelliğiyle ünlü ırmak. Yellowstone Ulusal Parkı'ndaki Yellowstone Gölüne girip çıktıktan sonra 129 m yüksekliğinde iki görkemli çavlan oluşturur. Ardından güzel manzaralı Yellowstone Büyük Kanyonuna girer. Montana eyaletindeki Gardiner'da Yellowstone Ulusal Parkı'ndan çıkar ve kuzeye kıvrılarak Livingston'a ulaşır. Bir süre kuzeydoğu doğrultusunda aktıktan sonra Montana sınırını aşar ve Kuzey Dakota eyaletindeki Buford yakınlarında Missouri Irmağıyla birleşir. Irmağın önemli kollarının hepsi (Bighorn, Tongue ve Powder ırmakları) Bighorn ve Absaroka dağlarıyla Wind Irmağı Sıradağlarından doğar. Uzunluğu 1.080 km olan Yellowstone Irmağı Montana'nın güneydoğusu, Wyoming'in ortakuzeyi ve Kuzey Dakota'nın kuzeybatısındaki 181.300 km^2'lik bir alanın sularını toplar.

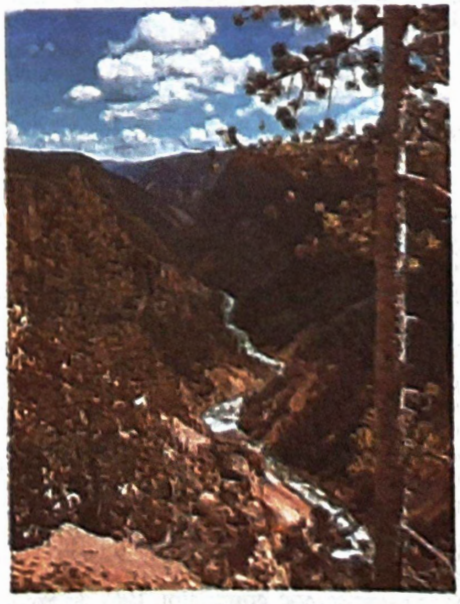

Yellowstone Irmağı, Yellowstone Ulusal Parkı, Wyoming
Grant Heilman–EB Inc.

Yellowstone Ulusal Parkı, ABD'nin en büyük ve en eski (1872) ulusal parkı. Büyük bölümü Wyoming eyaletinin kuzeybatısında, geri kalan kesimi de Montana'nın güneyiyle Idaho'nun doğusunda kalır. Ortalama yüksekliği 2.440 m olan geniş volkanik platoların ağırlıkta olduğu 898.349 hektarlık bir alanı kaplar. Custer, Shoshone, Teton, Targhee, Beaverhead ve Gallatin ulusal ormanlarıyla çevrili olan parkta engebeli dağlar, fosil ormanlar, aşınmış lav akıntıları, siyah obsidiyen oluşumlu bir dağ gibi birçok dikkat çekici jeolojik oluşuma rastlanır. Ama parkın en ilginç özellikleri sayıları 10 bini bulan gayzerlerle Mammoth Kaplıcaları, çamur volkanları vb termal oluşumlardır. Gayzerlerin büyük bölümü 30 m'ye kadar püskürür; bunların en ünlüsü olan Old Faithful, son derece düzenli bir biçimde 33-93 dakikada bir püskürmektedir. 1972'de tamamlanan güzel manzaralı John D. Rockefeller Jr. Otoyolu (130 km) Yellowstone'u Grand Teton Ulusal Parkı'yla birleştirir.

Yellowstone Ulusal Parkı gölleri ve ırmaklarıyla da ünlüdür. Bunların başında Yellowstone ve Shoshone gölleriyle Snake ve Yellowstone ırmakları gelir. Parkın büyük bölümü ormanlıktır. Yöreye özgü bir çam türü olan *Pinus contorta* en yaygın ağaçtır. Vadilerde yavşan vb çalılar yetişir ve sıcak aylarda kır çiçekleri açar. Yellowstone, Kayalık Dağlara özgü bir hayvan varlığına sahiptir. Manda, geyik, sığın, ayı ve kır kurdu en sık görülen hayvanlardır. Parkta aralarında çok sayıda su kuşunun da bulunduğu yüzlerce kuş türü yaşar; göllerde ve ırmaklarda başta alabalık olmak üzere bol miktarda balık bulunur.

Yelmaniye Camisi, Tunceli'nin Çemişkezek ilçesinde, yerel Türkmen beylerinden Taceddin Yalman'ın yaptırdığı cami. Yazıtı yoktur; 14. yüzyılın sonunda ya da 15. yüzyılın hemen başında yapıldığı sanılır. Zaman içinde pek çok değişiklik geçirmiştir; eyvan biçimindeki taçkapısı özgün yapıdan günümüze ulaşmış tek bölümüdür. Kesme taştan yapı üç sahınlıdır. Bunlardan ortadaki kubbe, yanlardakiler tonozlarla örtülmüştür. Alıngen bir niş halindeki taş mihrap çiniyle bezenmiştir, yanında yalın bir minber yer alır. Çevredeki kalıntılardan caminin, zamanında bir külliye içinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

yelölçer *bak.* anemometre

yelpaze, serinlemek ve hava akımı sağlamak için kullanılan katlanabilen ve katlanmayan türleri olan el aracı.

Katlanmayan yelpazeler sabit bir yaprakla bir saptan oluşur. Katlanabilen yelpazelerin, bir uçlarından pimle birbirine tutturulmuş yassı küçük çubukları vardır. Çubukların üstüne yelpazenin açılıp kapanmasına

olanak verecek biçimde katlanan bir kumaş ya da kâğıt yapıştırılmıştır.

Resimli belgeler ilk yelpazelerin hep katlanmayan tipte olduğunu ve yaprak biçiminden geliştirildiğini akla getirmektedir. Eski Mısır firavun kabartmalarında bir sapın ucuna ışınsal biçimde tutturulmuş tüylerden oluşan yelpazeler görülür. Sabit yelpazeler Asur, Hint ve eski Çin törenlerinde de önemli bir rol oynuyordu. Ortaçağ kilise ayinlerinde diyakoz uzun bir sapa tutturulmuş metal bir diskten oluşan *flabellum*'u taşırdı.

Bir başka katlanmayan yelpaze türü de, sapın ucuna iliştirilmiş çoğunlukla dikdörtgen biçimindeki yapraktan ötürü küçük bir bayrağı andıran sancak yelpazeydi. Hindistan ve başka yerlerde bilinen bu tür Rönesans'ta İtalya'da da yaygındı ve Avrupa'ya büyük olasılıkla Doğu'dan geçmişti.

Yelpazenin Çin ve Japon kültürlerinde de önemli yeri vardı. Bu ülkelerde hem kadınlar, hem de erkekler yelpaze kullanırdı. Yelpazeler, işlevlerine göre çeşitli türlere ayrılırdı. Örneğin saray görevlilerinin yelpazeleri savaşçılarınkinden farklıydı; çay töreni için kullanılan yelpazeler de sahnede kullanılanlara benzemezdi. Uzakdoğu'da bu kadar önemli bir eşya olan yelpazenin bezenmesine de büyük özen gösterilirdi. Bazı Çin ve Japon yelpazelerinin süslemelerindeki üstün düzeye hiçbir zaman ulaşılamamıştır. Çin'de pek çok büyük ressam yelpaze bezemekle uğraşmıştı. Ortaya çıkan sanat yapıtları da her zaman kullanım amacı taşımıyordu.

Katlanmayan yelpazelerin Çin'de Song hanedanının sonlarına değin daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Katlanan tiplerin ancak Ming hanedanı döneminde (1368-1644) moda olduğu sanılır. Katlanabilen yelpaze Uzakdoğu'da (bazı kaynaklara göre İS 7. yüzyılda Japonya'da) ortaya çıktı. Avrupa'ya da ortaçağda bazı örnekleri ulaşmış olabilir. Ama Doğu yelpazelerini Avrupa'ya ilk olarak, büyük olasılıkla 15. yüzyılda Çin'e denizden giden Portekizli tüccarlar getirdiler. Daha sonra Avrupa'ya yelpaze ithali arttı. 1900'lerden sonra da yelpazeler giderek kullanılmaz oldular.

Çubukları fildişinden, Fransız yapımı katlanır bir yelpaze, 18. yy; Bavyera Ulusal Müzesi, Münih
Bayerisches National Museum, Münih

yelpazekanatlılar (*Strepsiptera*), yaklaşık 400 türden oluşan böcek takımı. Bu grup üyeleri bazen kınkanatlılar arasında sınıflandırılır. Yelpazekanatlılar yaprakpiresi, arı ve öbür böceklerin içinde asalak olarak yaşar. Erişkin dişiler kanatsızdır ve pupa kılıfıyla sarılıdır. Erkeklerin ise yelpaze biçiminde iri arka kanatları, tokmak biçiminde kısa ön kanatları ve tarağımsı duyargaları vardır. *Stylops* cinsinin dikenli ve uzun bacaklı larvaları bulundukları çiçeğe konan arılara tutunarak arı yuvalarına ulaşır, önce yuvadaki larvaların, sonra erişkin arıların iç asalağı olurlar. *Stylops* dişisi yaşamı boyunca başı dışarıda kalacak biçimde konağın (erişkin arı) karın bölümüne gömülerek son larva derisinden oluşmuş pupa kılıfı içinde kalır. Erkek dişiyi, konağın üstüne konarak döller. Döllenme başın

Konak arının (*Andrena complexa*) karın bölümünde yaşayan dişiyi dölleyen bir yelpazekanatlı (*Stylops pacifica*) erkeği
E. S. Ross

gerisinde bulunan pupa kılıfındaki üreme deliği yoluyla gerçekleşir. Yavru dişinin içinde gelişir ve aynı delikten çıkarak yeni bir arıyı beklemeye başlar. Asalağı barındıran arının yaşamı alışılmış biçimde sürmekle birlikte üreme organları gelişmez.

yelpazekuyruk (*Cisticola juncidis*) *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Sylviidae* (ötleğenler) familyasından kuş türü. Yüksek otlarla kaplı ovalarda, çalılık yerlerde ya da tarlalarda rastlanan bu tür Eskidünya'da geniş bir dağılım gösterir. Öbür ötleğenlere benzemekle birlikte daha küçük yapılı ve yelpazeyi andıran yuvarlaklaşmış çok kısa kuyrukludur. Uzunluğu 10 cm'yi geçmez. Türkiye'nin batı ve güney kıyılarına yakın kesimlerde yaz kış bulunur. *Cisticola* cinsinin Hindistan'dan Filipinler ve Avustralya'ya kadar uzanan bölgede yaşayan bir türü (*C. exilis*) dışında kalan öbür üyeleri yalnız Etiyopyen bölgeye dağılmıştır.

Yeltsin, Boris, tam adı BORIS NİKOLAYEVİÇ YELTSİN (d. 1 Şubat 1931, Sverdlovsk [bugün Yekaterinburg], Rusya), 1985-87 arasında Moskova belediye başkanı, 1990'dan bu yana Rusya devlet başkanı. 1991'de bu göreve yeniden seçimle gelmiş ve Rusya tarihinin halkoyuyla seçilen ilk lideri olmuştur.

Yeltsin, Urallar Politeknik Enstitüsü'nü bitirdikten sonra 1955-68 arasında Sverdlovsk yönetim biriminde (*oblast*) çeşitli inşaat projelerinde görev aldı. 1961'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne (KPSS) girdi 1968'den sonra tamgün partide çalışmaya başladı. 1976'da Sverdlovsk yönetim birimi parti komitesi birinci sekreteri oldu. Daha sonra Stavropol'da aynı görevde bulunan Mihail Gorbaçov'la tanıştı. Gorbaçov 1986'da onu Moskova parti örgütündeki yolsuzlukları ortaya çıkarmakla görevlendirdi; 1986'da da oy kullanma hakkı bulunmayan üye olarak Politbüro'ya aldı. Yeltsin Moskova belediye başkanı (bir başka deyişle partinin Moskova komitesinin birinci sekreteri) olarak yetenekli ve kararlı bir reformcu olduğunu kanıtladı. Ama parti toplantılarında reformların ağır gittiğinden yakınınca ve parti içindeki tutucuları, hatta Gorbaçov'u eleştirince onunla arası açıldı. 1987'de Moskova parti liderliğinden, 1988'de de Politbüro'dan istifa etmek zorunda kaldı.

Yeltsin Bayındırlık Bakanlığı müsteşarlığı görevine kaydırıldıysa da, Sovyet tarihindeki en ilginç geri dönüşü gerçekleştirdi. Demokrasi savunucusu ve ekonomik reform yanlısı olarak ününü yitirmedi. Moskova halkının sevdiği bir lider olarak, parti dışından adayların da katıldığı 1989'daki SSCB Halk Temsilcileri Kongresi seçimlerinde büyük başarı kazandı. Bir yıl sonra Rusya Federasyonu'nun parlamentosu Yeltsin'i, Gorbaçov'a karşın federasyonun başkanlığına seçti. Yeltsin yeni görevinde Sovyet cumhuriyetlerine daha geniş özerklik tanınmasını savundu; Rusya Federasyonu'nun özerkliğini genişletme yönünde girişimlerde bulundu; pazar ekonomisinden ve çok partili sistemden yana tavır aldı.

Yeltsin Temmuz 1990'da KPSS'den ayrıldı. Haziran 1991'de Rusya'da doğrudan halkoyuyla yapılan ilk devlet başkanı seçiminde kazandığı zafer, halkın hızlı ve sürekli reformlardan yana olduğu biçiminde yorumlandı. Tutucu komünistlerin 19 Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı giriştiği darbe karşısında Yeltsin darbecilere meydan okudu, Sovyet halkını direnmeye çağırdı ve Gorbaçov'un göreve dönmesini talep etti. Darbe birkaç günde başarısızlığa uğrarken, Yeltsin de ülkenin en güçlü politikacısı durumuna geldi. Aralık 1991'de Yeltsin'le birlikte Ukrayna ve Beyaz Rusya devlet başkanları SSCB yerine Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulduğunu ilan ettiler. 25 Aralık'ta Gorbaçov'un Sovyet devlet başkanlığından istifa etmesiyle SSCB'nin dağılması noktalanınca, Yeltsin'in liderliğindeki Rusya eski süper devletin savunma, dışişleri ve maliye alanlarındaki yükümlülüklerinin büyük bölümünü üstlendi.

Bağımsız Rusya'nın devlet başkanı olarak Yeltsin, ülkesindeki çatırdayan komuta ekonomisini piyasaya ve özel girişimciliğe dayalı bir ekonomiye dönüştürmek gibi çok güç bir görevin üstesinden gelmeye çalıştı. 1992'de sübvansiyonları, gıda ve öbür tüketim maddeleri üzerindeki fiyat denetimlerini kaldırdı; kentlerde serbest pazarların hiçbir kısıtlama olmadan gelişmesine olanak sağladı. Bu uygulamaların halkın yaşam düzeyinde belirgin bir iyileşme sağlamaması ve Batı'dan beklenen yardımların gecikmesi iç politikada yeni gerginlikler doğurdu. 1993'te hâlâ eski komünistlerin ağırlığını koruduğu Halk Temsilcileri Kongresi ile Yeltsin arasındaki güç çekişmesi bir anayasa bunalımına yol açtı. Yeltsin'in Türkçede *Bu Gidişe Karşıyım* (1990) adlı bir yapıtı basılmıştır.

Yelü Dashi, Wade-Giles yazımında YEH-LÜ TA-SHIH, soy sıfatı (XI LIAO) DE ZONG, Wade-Giles yazımında (HSI LIAO) TE TSUNG (d. 1087, Çin - ö. 1143, Orta Asya), Orta Asya'daki Batı Liao hanedanının kurucusu.

Kitan kabilelerinin kurduğu Liao hanedanının (907-1125) bir üyesiydi. Moğolistan, Mançurya ve Kuzeydoğu Çin'in büyük bölümünü denetimi altında tutan Liao hanedanının Ruzhen kabilelerince yıkılıp yerine Jin hanedanının kurulması üzerine Türkistan'a kaçtı. Pamir Dağlarının doğu ve batısındaki Orta Asya vahalarını yönetimi altına alarak Moğolların Karahitan ya da "Kara Kitan" adını verdikleri Batı Liao hanedanını kurdu. Batı Liao hanedanı, 1211'de Moğol saldırıları sonucunda yıkıldı.

yelve, *Gruiformes* takımının *Rallidae* familyasından birçok kuş türünün ortak adı. *Rallus* ve *Porzana* cinsleri en iyi bilinen ve coğrafi dağılımı en geniş yelve türlerini kapsar. Yelvelerin kuyruğu kısa, kanatları kısa ve yuvarlak, ayakları geniş, parmakları uzundur. Akrabaları olan saztavuklarına

Virginia yelvesi (*Rallus limicola*)
John Gerard

benzemekle birlikte genellikle daha ince ve küçük yapılıdırlar. Alınlarında etli, tüysüz bölge de yoktur. En çok sazlı bataklıklarda bulunurlar. Sık sazlar arasında görülmeleri zordur. Ama çıkardıkları güçlü sesler yerlerini belli eder. Tüyleri genellikle soluk boz ve kahverenginin tonlarındadır.

Uzun gagasıyla dikkat çeken bayağı yelve (*Rallus aquaticus*) Holarktik ve Oryantal bölgelere yayılmıştır. Türkiye'de yaz kış görülen tek yelve türüdür. Virginia yelvesi (*R. limicola*) Amerika'da yaşar. Uzunluğu yaklaşık 25 cm, tüyleri kızıl kahverengidir. Benekli yelve (*Porzana porzana*) Avrupa'dan Moğolistan'a kadar uzanan bölgede ürerken kışın Afrika'ya ve Asya'nın güneyine göç eder. Bayağı yelveye benzemekle birlikte gagası kısadır. Amerika kara yelvesi (*Laterallus jamaicensis*) 15 cm'ye bile ulaşmayan uzunluğuyla en küçük yelve türleri arasında yer alır.

Yelwa, Nijerya'nın kuzeybatı kesimindeki Kebbi eyaletinde geleneksel Yauri Emirliği'nin merkezi kasaba. Kontagora ve Birnin Kebbi kentlerinin arasında yer alır. Reşe (Gungava) halkının Nijer Irmağı kıyısında kurduğu eski yerleşmelerden biridir. 1888'de Yauri'nin(*) başkenti oldu. Nijer Kraliyet Kumpanyası, 1896'da burada bir ticaret merkezi kurdu. 1901'de İngilizler kasabayı işgal etti.

Kasabanın bir bölümü 1968'de Nijer Irmağı üzerinde bir barajın kurulmasıyla oluşan Kainji Gölünün suları altında kaldıysa da Yelwa geleneksel emirlik merkezi ve pazar yeri olarak önemini korudu. Günümüzde Nijer Irmağının taşkın ovalarında yetiştirilen soğan, pirinç ve pamuk Yelwa'nın başlıca ihraç ürünleridir. Nüfusun büyük bölümünü Reşeler, Nupeler, Yauriler ve Hausalar oluşturur; halkın çoğunluğu Müslümandır. Nüfus (1963) 5.744.

yelyutan, SAĞAN olarak da bilinir, *Apodiformes* takımının *Apodidae* ve *Hemiprocnidae* familyalarını oluşturan kuşların ortak adı. Gerçek yelyutanları içeren *Apodidae* familyası yaklaşık 75 tür, tepeli yelyutanları içeren *Hemiprocnidae* familyası üç türden oluşur. Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya yayılmış olan tepeli yelyutanlar birbirlerine oldukça benzer ve genel olarak boyutlarına, vücut oranlarına ve tüy desenlerine göre

Collocalia cinsinden yelyutan
Gene M. Christman

ayırt edilir. Yelyutanlar kutup bölgeleri, Şili ve Arjantin'in güneyi, Yeni Zelanda ve Avustralya'nın büyük bölümü dışında yeryüzünün hemen her yerinde bulunur.

Gerçek yelyutanlar kırlangıçlara çok benzer. Uzunlukları yaklaşık 9-23 cm arasında değişir. Kanatları çok uzun, gövdeleri kalın ve güçlüdür. Tüyleri soluk ya da parlak gri, kahverengi ya da siyahtır. Bazen gerdan, boyun, karın ve kuyruksokumu bölgeleri açık renk ya da beyaz tüylü olur. Kısa gagalarının dibi geniş, ucu hafifçe kıvrıktır. Değişiklik en çok kuyruk biçiminde ortaya çıkar. *Apodidae* familyasının iki altfamilyası vardır. *Chaeturinae*'yi oluşturan diken kuyruklu yelyutanlarda, kuyruk teleklerinin ucunda dikensi çıkıntılar bulunur. Öbür altfamilya (*Apodinae*) üyelerinde ise kısa ve düz uçlu, uzun ve az ya da çok çatallı kuyruk tipleri görülebilir. Ayakları küçük ve zayıftır. Keskin tırnaklarla donanmış bu ayaklar yalnız dikey yüzeylere tutunmaya yardımcı olur. Düz yüzeylere konan bir yelyutan havalanmakta büyük güçlük çeker ya da havalanamaz. *Apodinae* üyelerinde arka parmak yan ya da yana yakın bir konumdadır ve öne doğru döndürülerek dikey yüzeylerin kavranmasına yardımcı olur. Diken kuyruklu yelyutanlarda kanat ortasında çıkıntı yapan telek uçları destek işlevi görür. Tepeli yelyutanlarda ise geriye yönelmiş olan arka parmak öne doğru çevrilemez. Bu kuşların ayakları tünemeye uygundur.

Yelyutanlar yalnız uçan böceklerle beslenir. Uzun süreli uçuşlarda geniş ağızlarını açarak böcekleri avlarlar. Su birikintilerinin üstünden geçerken gagalarını daldırarak su içebilir, yıkanabilir ve bazen havada çiftleşebilirler. Kanat darbeleri görece sert ve yavaş olmasına karşın (saniyede dörtsekiz) kılıç biçiminde gelişmiş kanatları kuşlar arasında yüksek hızda uçmaya en uygun olanıdır. Yelyutanların saatte ortalama 110 km hıza ulaştıkları sanılmaktadır. Yelyutanların hızıyla, ancak dalışa geçtiğinde saatte 240 km'lik bir hıza ulaştığı sanılan doğanlar ile bazı öbür iri yırtıcı kuşlar boy ölçüşebilir.

Gerçek yelyutanlar çalı çırpı, liken ya da tüylerle yaptıkları yuvalarını mağara duvarlarına, baca içlerine, ağaç kovuklarına ve kaya yarıklarına tutturmak için yapışkan tükürüklerini kullanır. Birkaç tür yuvasını hurma ve öbür palmiyelere yapıştırır. Hatta hurma yelyutanı (*Cypsiurus parvus*) yaprak üstünde tüylerle hazırladığı düz yuvasından düşmemesi için yumurtasını bile yuvaya yapıştırır. Mağaralarda yaşayan *Collocalia* cinsinin üyeleri yuvalarını büyük ölçüde ya da sadece yapışkan tükürükleriyle yapar. Uzakdoğu'nun ünlü kuş yuvası çorbasında bu yuvalar kullanılır. Yuvası hemen hiç yabancı madde içermeyen yenir yuvalı yelyutanın (*C. fuciphaga*) Güneydoğu Asya'da büyük ekonomik değeri vardır. Ayrıca bu cins üyelerinin bazıları yarasalar gibi yankıyla yönelme(*) özelliği geliştirmiştir.

Gerçek yelyutanlar yuvaya bir-altı (genellikle iki-üç) beyaz yumurta bırakır. Erkek ve dişi nöbetleşerek kuluçkaya yatar. Yavru doğduğunda tümüyle tüysüzdür. Erişkinler hem kendilerine hem de yavrularına yetecek ölçüde böcek bulabilmek amacıyla yuvalarından uzun süreler ayrı kalır. Bu durum çoğu kuş yavrusu için öldürücü olabilir. Ama yelyutan yavruları günlerce zarar görmeksizin vücut sıcaklığını çevre sıcaklığına yakın bir düzeye düşürerek bekleyebilir. Yavrular beslenme koşullarına göre 6-10 hafta kadar yuvada kalır. Palazlandığında hemen uçmaya başlayan yavruların tüyleri erişkinlerinkine benzer. Tepeli yelyutanların yavruları ise hav tüyleriyle doğar ve gençlerin tüyleri erişkinlerinkinden farklıdır.

En iyi bilinen türlerinden kara yelyutan (*Apus apus*) geniş bir coğrafi dağılım gösterir. Uzunluğu 17 cm'dir. Büyük yelyutan (*A. melba*) gibi Türkiye'ye yazın gelir ve kışa doğru Afrika'ya göç ederler. Bu kuşlar bazı yörelerde ebabilkuşu olarak da bilinir. Daha uzun ve ince yapıları, dar kanatları ve çok uzamış birincil uçma tüyleri kırlangıçlardan ayırt edilmelerini kolaylaştırır.

Diken kuyruklu yelyutanlardan olan Amerika baca yelyutanı (*Chaetura pelagica*) 13 cm uzunluğundadır. Kuzey Amerika'nın doğusunda ürer. Kışı Güney Amerika'da geçirir.

yem, sığır, domuz, koyun, keçi ve tavuk gibi çiftlik hayvanlarının beslenmesinde kullanılan yiyeceklerin genel adı. Özel olarak hazırlanan, bu besleyici değeri yüksek yiyeceklerle hem hayvanların sağlığının korunması, hem de bunlardan elde edilen et, süt, yumurta gibi ürünlerin niteliğinin ve veriminin artırılması amaçlanır. Günümüzde, tarım uzmanlarının üzerinde sürekli olarak çalıştığı konulardan biri olan yem üretiminde yoğun araştırmalar, deneysel çalışmalar ve kimyasal çözümlemeler yapılmaktadır.

Hayvan yemi olarak başlıca yem bitkilerinden, insanlar için üretilen besinlerin yan ürünlerinden ya da ekin artıklarından yararlanılır. Çoğunlukla bu kaynaklar karışım halinde kullanılır.

Hayvan yemleri iki ana gruba ayrılır: Konsantre yemler ve kaba yemler. Bunlardan ilki az lifli ama besleyiciliği yüksek, öbürü lif içeriği bakımından zengin, ama ilkine göre besleyici değeri daha düşük yemlerdir.

Yüksek enerjili besin kaynaklarını içeren konsantre yemlerin başında buğday, mısır, yulaf, çavdar, arpa ve darı gibi tahıllar (taneli yemler) ile bunların yan ürünleri gelir. Tahıllar taneler halinde ya da öğütülerek kullanılan ve kolay sindirilebilen bol nişastalı ürünlerdir. Konsantre yemlerin öbür önemli grubunu ise soya, yem bezelyesi, yerfıstığı, ayçiçeği tohumu ve çiğit (pamuk tohumu) gibi proteince zengin ürünler oluşturur. Bunların unları genellikle taneli ya da kaba yemlerde katkı olarak

kullanılır. Gıda sanayisinde yan ürün olarak elde edilen şeker pancarı ve şekerkamışı küspesi, turunçgil melası, buğday ya da pirinç kepeği, buğday tohumözü unu, mısır lapası gibi bitkisel ürünler ile kemik unu, et kırıntıları, kümes hayvanlarının artıkları ve kurutulmuş süt ürünleri gibi hayvansal yan ürünler de konsantre yemler arasında sayılabilir.

Otlaklarda yetiştirilen ve kümes hayvanları dışındaki çiftlik hayvanlarının beslenmesinde kullanılan otsu yem bitkileri kaba yemlerin en önemli grubunu oluşturur. Protein ve vitamince zengin olan bu besleyici değeri yüksek bitkiler hayvanlara doğrudan otlatılarak yedirilir ve hasat edilen ürünlere göre daha ucuza mal olur. Öte yanda hem buğdaygiller hem de baklagillerden bazı yem bitkileri de kurutulup saman haline getirilir. Saman elde edebilmek için bitkiler henüz yeşilken biçilir daha sonra açık havada ya da sıcak hava verilerek kurutulur ve balyalanır. Ancak uzun süreli güneş ışığı ya da yağmur besin değerini azaltacağından ürünün çok dikkatli kurutulması gerekir. Proteince en zengin samanlar yonca ve tırfıldan elde edilir. Ayrıca, buğdaygillerden mısır, darı gibi çeşitli bitkilerin yeşil bölümleri, yabani şalgam ve hayvan pancarı gibi kök ürünleri, tahıl tanelerinin kavuz ve sapları, mısır koçanı ve çiğit kabuklarından da kaba yem olarak yararlanılır.

Aralarında kümes hayvanlarının da yer aldığı tüm çiftlik hayvanlarının protein, karbonhidrat, yağ, mineral ve vitamin gibi besin maddelerine gereksinimleri vardır. Çünkü sağlıklı bir biçimde büyüyebilmeleri, üreyebilmeleri ve iyi ürünler verebilmeleri bu besinlere bağlıdır.

Aminoasitlerden yapılmış maddeler olan proteinler insan ve hayvan vücudunun temel yapı taşlarıdır. Proteinli yemler domuz, kümes hayvanları ve henüz gelişimini tamamlamamış öbür çiftlik hayvanları için çok önem taşırken tümüyle erginleşmiş sığır, koyun ve keçiler için pek önemli değildir. Balık unu, et ve kemik unu, kümes hayvanlarının artıkları, soya, yerfıstığı ve susam tohumlarından yapılan unlar ve biracılıkta kullanılan mayalar proteince zengin yemlerdir. Kaba yemlerin ise hiçbiri yüksek miktarlarda protein içermez.

Karbonhidratlar ve yağlar hayvanlarda vücut sıcaklığını korumak, büyüme, uzama ve öbür yaşamsal vücut işlevlerinin yürütülebilmesi için gerekli enerjiyi sağlamak açısından önemlidir. Nişasta ve şeker gibi basit karbonhidratlar kolayca sindirilebilen, besin değeri yüksek bileşiklerdir; bitkisel lifleri oluşturan karmaşık karbonhidratlar ise zor sindirilebilir ve yalnızca sığır, koyun, keçi gibi gevişgetirenler için önemlidir. Yağlar yüksek oranlarda sindirilebilen, bol enerjili kaynaklardır. Yağca zengin yem kaynaklarının başında çiğit, soya, pirinç kepeği sayılabilir. Çeşitli samanlar, mısır koçanı ve yaprakları ile tahıl sapları bol lifli ürünlerdir.

Hayvanların gereksinimi olan başlıca mineraller sodyum klorür (tuz), kalsiyum, fosfor, sülfür, potasyum, magnezyum, mangan, demir, bakır, kobalt, iyot, çinko, molibden ve selenyumdur. Temel hayvan besinlerinde bulunmayan A vitamini dışarıdan verilmesi gereken çok önemli bir vitamindir. Bu madde, özellikle büyüme ve üremede rol oynar, ayrıca hastalık ve enfeksiyonlara karşı dayanıklılık sağlar. Taze olarak yenen yeşil yem bitkileri, hayvanların vücudunda A vitaminine dönüşebilen karoten pigmentince zengindir. Hayvanların özümseme yapmasında, kalsiyum ile fosforun kullanımında önemli olan D vitamini ise en çok balık yağında bulunur.

Günümüz tarımında yem olarak kullanılacak kaynakların temel bileşenleri, kuru madde, protein, yağ, lif ve kül miktarları, enerji değeri ve vitamin yoğunluğu kimyasal çözümleme yöntemleriyle saptanır.

Yemame Savaşı, YEMAME VAKASI olarak da bilinir, Arabistan Yarımadasının doğusunda, Yemame bölgesinde yalancı peygamber Müseylime'ye bağlı kuvvetler ile Halid bin Velid komutasındaki İslam ordusu arasında yapılan savaş (Mayıs/Haziran 633).

Hz. Muhammed'in ölümünden (632) sonra kendisini peygamber ilan eden Müseylime, Beni Hanife kabilesini irtidada (dinden dönme) zorlamış ve bunda başarılı olmuştu. Halife Hz. Ebubekir'in öğütçü olarak gönderdiği Habib bin Abdullah Ensari'nin öldürülmesinden sonra, Müslümanların önderi Sümame'yi desteklemek için bölgeye giden İslam kuvvetleri de bozguna uğradı. Bunun üzerine Hz. Ebubekir en yetenekli komutanlarından Halid bin Velid'i Müseylime üzerine gönderdi. Akraba denen yerde ağır bir yenilgi alan ve ardından birliklerini toplayarak giriştiği üç saldırıda da başarı sağlayamayan Halid bin Velid, Müslümanlık için kimin daha istekle çarpıştığını göstermek üzere askerlerini ensar ve muhacirun olarak iki gruba ayırma yoluna gitti. İzleyen kanlı çarpışmalarda Müseylime ve savaşçıları, duvarlarla çevrili bir bahçede sıkıştırıldı. Siyah bir kölenin Müseylime'yi öldürmesiyle savaş sona erdi. Yemameli tutsaklardan dörtte birini köle olarak alan Halid bin Velid'in önerdiği barış çerçevesinde Beni Hanife kabilesi yeniden Müslüman oldu.

yeme bozukluğu, sıklıkla ruhsal nedenlere bağlı olarak yeme alışkanlıkları ve davranışlarında aşırılıklarla ortaya çıkan bozuklukların ortak adı. Yiyecekler ve yemek yemeye karşı tiksinti iştahsızlık nevrozu (*anorexia nervosa*) olarak adlandırılır ve sıklıkla genç kadınlarda görülür. Herhangi bir organik bozukluk olmamasına karşın kişi aşırı derecede iştahsızdır, vücut ağırlığı normalin yarısına kadar düşebilir. Başlıca belirtiler şiddetli ve sık sık kusma, çeşitli sindirim bozuklukları ve âdet kanamalarının kesilmesidir (amenore). Hasta yetersiz beslenmesine karşı kayıtsızdır ve açlık duymaz. Hasta olduğunu kabul etmediğinden ve yemek yememekte ısrar ettiğinden tedavi oldukça güçtür ve hastanın hekimle tam bir işbirliği yapmasını gerektirir.

Öte yandan, belirli aralıklarla ortaya çıkan aşırı yemek yeme isteği, kimi zaman bir saat içinde binlerce kalori içeren yiyeceklerin yenmesi ve bunun ardından kişinin kendi kendisini kusturmasıyla ortaya çıkan bozukluk bulimi (*bulimia nervosa*) olarak adlandırılır. Bu davranış kalıbının sık sık yinelenmesi dişlerde çürüme, mide delinmesi ya da sıvı kaybı (dehidratasyon) gibi kimi zaman ölüme bile yol açabilen ağır komplikasyonlara neden olabilir. Bulimi genellikle ruhsal çöküntü, bunaltı (anksiyete) ya da kendine güvensizlik gibi bozuklukları olan gençlerde görülür. Tedavide sıklıkla psikoterapiden yararlanılır.

yemek borusu, yiyeceklerin yutaktan (farenks) mideye giderken içinden geçtiği düz boru. Soluk borusuyla kalbin arkasında, omurganın önünde yer alan yemek borusu mideye girmeden hemen önce kas yapısındaki diyaframın içinden geçer. Alt ve üst uçlarında sfinkter adı verilen büzgen kaslar yer alır.

Yemek borusunun üst ucundaki büzgen kas yuvarlak kas liflerinden oluşur ve hemen her zaman kapalıdır. Yiyecekler yutağa girdiğinde bu kas gevşeyerek yemek borusuna geçişe olanak verir; yutak boşaldıktan hemen sonra kasılıp kapanarak yemek borusundaki kitlenin geri dönmesine engel olur. Yemek borusunun duvarlarındaki kasların dalgalanma hareketi (peristaltizm) yiyeceklerin aşağı doğru inmesine yardımcı olur. Yiyecekler alt uca eriştiğinde buradaki büzgen kas açılır, kitle mideye geçtikten sonra midenin asitli sıvılarının yemek borusuna kaçmasına engel olmak amacıyla yeniden kapanır.

Köpekler ve gevişgetirenler gibi bazı hayvanlarda midedeki kitlenin yeniden yemek borusu yoluyla ağza gelmesini sağlayan ters dalgalanma hareketi vardır. Kuşlarda besinler ve sıvılar yemek borusundan mideye yerçekimi kuvvetiyle indiğinden yiyeceklerin aşağı inebilmesi için kuşun başını yukarı kaldırması gerekir. Yemek borusu bazı balıklarda oldukça kısa, karada yaşayan omurgalılarda buna oranla daha uzundur.

Yemek borusunun hastalıkları ve bozuklukları arasında ülserler ve kanamalar, mide sıvısının yemek borusuna kaçması sonucunda oluşan yanma, yemek borusu duvarlarındaki sinir uçlarının yıkımı sonucunda görülen yutkunma güçlüğü (akalazya), skleroderma ile yemek borusu kanseri sayılabilir.

yemek kitabı, yemek tariflerini, sofra ve mutfakla ilgili bilgileri içeren kitap.

Tarih içinde, okuma yazmanın bilindiği hemen her toplumda yemek kitapları da yazılmıştır. En ünlü ve eski yemek kitaplarından biri Yunanlı gastronom Athenaios'un İÖ 2. yüzyılda yazdığı *Deipnosophistai*'dir (Gastronomlar). Yapıt, bir şölen sofrasındaki iki kişinin arasında geçen konuşmalar biçimindedir. Günlerce süren bu söyleşi boyunca yaprak sarmasından peynirli kek çeşitlerine kadar birçok yiyeceğin tarifi verilir. Ama Athenaios ilk Yunanlı yemek kitabı yazarı değildir; kitabında kendinden önceki 20'yi aşkın yemek yazarının adını anmıştır. Örneğin bunlardan biri olan Arckestratos başyapıtı *Hedypatheia*'yı (Keyifli Yaşam) İÖ 350'de yazmıştı.

Antik Çağın bir başka ünlü gastronomu, Tiberius döneminde (14-37) yaşamış varlıklı bir tüccar olan Apicius'tu. Düzenlediği görkemli şölenler onu sonunda iflasa ve intihara sürükledi, ama ardında bıraktığı yemek kitabı 20. yüzyıla değin ulaştı.

Eski Çin'in gastronomi bilgileri çeşitli yemek kitaplarıyla günümüze değin geldi. Bunların en ilginçlerinden biri Kubilay Han'ın başaşçısının yazdığı Yeme ve İçme Konusunda Bilinmesi Gereken Önemli Şeyler'di (13. yy). Daha çok çorba tariflerinden oluşan bu kitap, aynı zamanda ev işleriyle ilgili yararlı bir ansiklopedi niteliğindeydi.

Ortaçağda Avrupa'da da yemek kitapları yazıldı. En eski İngilizce yemek kitaplarından biri, yaklaşık 1390'da I. Richard'ın (Aslan Yürekli) sarayındaki aşçılardan birinin hazırladığı *The Form of Cury* idi. Kitaptaki 196 yemek tarifinin birçoğunun adından Fransız kökenli olduğu anlaşılıyordu. Fransızcadaki ilk yemek kitaplarından biri olan 1394 tarihli *La Ménagier de Paris* ise, kurbağa ve salyangoz gibi özel yemek tariflerine yer veriyordu.

Matbaanın icadı, yemek kitaplarının yaygınlaşmasına yol açarak aşçılık sanatında bir devrim yarattı. Bilinen ilk basılı yemek kitabını (1485) İtalyan Bartolema Scappi yazdı. Bu kitapta daha çok, çeşitli badem ezmesi ve tatlı tarifleri vardı.

Toplum içindeki konumu giderek yükselen orta sınıfın yemek pişirmeye ilgi duyması, yemek kitaplarının sayısını çoğalttı. Hanna Wooley *The Queen-like Closet; or Rich Cabinet*'la (1670) yemek kitabı yazan ilk kadın oldu. Alexis Soyer (1809-58) gibi büyük aşçılar yazdıkları yemek kitaplarında Fransız mutfağının sırlarını halka açıkladılar. Soyer'nin kitabı 100 binden fazla sattı. Gelmiş geçmiş en iyi ve ünlü yemek kitaplarından biri, Fannie Merritt Farmer'ın yayın yönetmenliğini yaptığı *The Boston Cooking-School Cook Book* (Boston Aşçılık Okulu Yemek Kitabı) 1896'da ABD'de yayımlandı. Ünlü Fransız şef Escoffier'nin 1903 tarihli *Le Guide culinaire*'i de (Yemek Sanatı Rehberi) çok tutuldu ve günümüze değin en aranan yemek kitaplarından biri olmayı sürdürdü.

20. yüzyılda yemek sanatına duyulan ilgi büyük ölçüde arttı. Belirli bir yöre ya da ülkeye ait olduğu için eskiden o çevre dışında bilinmeyen binlerce özel yemek tanınmaya başladı. Yemek kitapları da yayın dünyasının ayrılmaz bir parçası haline geldi.

Türk yemeklerinin anlatıldığı ilk kitap *Ağdiye Risalesi* adlı yazmaydı. 18. yüzyılda yazılmış, yazarı bilinmeyen bu yapıtta 200'e yakın yemeğin kaydı vardı. 1828 tarihli *Et-Terkibat fi Tabhi'l Hulviyyat* ise yalnızca Yenişehirfeneri (bugün Yunanistan'da Lárisa) yöresinde pişirilen tatlı ve helvaları içeriyordu. Basılı ilk Türk yemek kitabı Mehmed Kâmil Efendi'nin *Melceü't-Tabbâhin*'i oldu (Aşçıların Sığınağı). On iki bölüm halinde 277 tarifin yer aldığı bu kitap İngilizceye de çevrilerek *Turkish Cookery Book...* (1864) adıyla basıldı. 1927'ye değin eski harflerle yazılmış en az 36 yemek kitabı yayımlandı. Bunlar arasında yazarı bilinmeyen *Yeni Yemek Kitabı* (1880/81) ve Ayşe Fahriye'nin hazırladığı *Ev Kadını* (1882/83) adlı kitaplar sayılabilir. İkincisinde 35 bölüm içinde 887 yemek tarifi verilmişti.

Cumhuriyet döneminin ilk önemli Türk yemek kitapları Ekrem Muhittin Yeğen'in, uzun yıllar çok yaygın olarak kullanılan *Alaturka-Alafranga Yemek Öğretimi ve Sofra Düzeni-Sofra Görgüsü* ile *Alaturka-Alafranga Tatlı Pasta Öğretimi ve Soğuk Yemekler-Mezeler-Salatalar*'ıydı. Bunları gene önemli iki yapıt, Necip Usta takma adıyla yazan Necip Ertürk'ün *Türk Tatlı Sanatı* (1971) ve *Türk Mutfak Sanatı* (1972) izledi. İlkindeki tariflerin sayısı 300'ü, ikincisindekilerin sayısı ise bini aşıyordu. Bu son iki kitabın özelliği 1950'lerde Türk mutfağının en büyük şefi sayılan profesyonel bir aşçı tarafından yazılmış olmasıydı. Oysa daha önceki kitapların hemen hepsini, mutfağı profesyonel bir uğraştan çok amatör bir ilgi alanı olarak kabul eden kişiler hazırlamıştı. Günümüze değin çıkmış başka yemek kitapları arasında İlyas İmer'in *Tatlıdan Tuzluya Türk Sofrası* (1976), Türkân Kasapoğlu'nun *Aile Yemekleri ve Sohbetleri* (2. baskı 1977), Nevin Halıcı'nın *Türk Mutfağı* (1985), Leman Cılızoğlu Eryılmaz'ın *Türk Mutfağından Seçme Yemekler* (1986) adlı yapıtları sayılabilir.

Yemen, resmî adı YEMEN CUMHURİYETİ, Arapça CUMHURİYETÜ'L-YEMEN, Arabistan Yarımadasının güneybatı köşesini kaplayan kıyı ülkesi. Tarihsel koşulların ürünü olarak ortaya çıkan bölünmüşlük üzerine biçimlenen ve 20. yüzyılın büyük bölümünde iki ayrı siyasal birim ve devlet olarak varlığını sürdürdükten sonra Mayıs 1990'da birleşen eski Yemen Arap Cumhuriyeti (Kuzey Yemen) ile Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni (Güney Yemen) kapsar. Yüzölçümü 531.869 km²'dir. Kuzeyden güneye yaklaşık 565 km boyunca uzanır; doğudan batıya en geniş kesimi ise 1.100 km'yi bulur. Kuzeyde Suudi Arabistan, doğuda Umman ile çevrilidir. Batıda Kızıldeniz ile Etiyopya'dan, güneybatıda da Aden Körfezi ile Cibuti ve Somali'den ayrılır. Güneydoğu kesimi Umman Denizine bakar. Aden'in 965 km kadar doğusuna düşen Hint Okyanusundaki Sokotra Adası, onun hemen güneybatısında yer alan Semha, Derzeü'l-İhvan ve Abdülkuri ada topluluğu, Arabistan ile Afrika'yı birbirinden ayıran Bâbü'l-Mendep'teki Perim Adası ve Kızıldeniz'deki Kameran Adası da Yemen'e aittir. Ülkenin başkenti San'a, 1992 tahmini nüfusu 12.147.000'dir.

DOĞAL YAPI. Yemen fiziksel coğrafya bakımından kıyılardan iç kesime doğru sıralanan üç ana bölgeye ayrılır: Dar kıyı ovası, Yemen Platosu ve geniş çöllük alanlar. Kesin sınırlarla birbirinden ayrılmayan bu bölgeler arasında bazı geçiş kuşakları da yer alır.

Bir bölümü Suudi Arabistan'da kalan ve Kızıldeniz boyunca güneye doğru uzanan Tihamitü'l-Yemen adlı kıyı ovasının genişliği 25-40 km arasında değişir. Ekime elverişli alanların yer yer geniş kumul zincirleriyle kesintiye uğradığı bu görece düz şerit iç kesime doğru hafifçe yükselerek 200 m'ye kadar ulaşır. Daha doğuda kıyı ovası yerini platoluk alana geçiş kuşağını oluşturan, dik yamaçlı vadilerle parçalanmış alçak tepelere bırakır. Bazen Tihame Dağı olarak da anılan bu kesimde yükseklik 450 m'den başlayarak 1.500 m'ye kadar çıkar. Aden Körfezini izleyen güneydeki uzun kıyı ovası ise iç kesime ancak 8-16 km kadar sokulur. Platoluk alana bağlı uzantıların bazı yerlerde denize kadar inmesi nedeniyle düzlük alanlar birbirinden kopuk bir şerit biçiminde uzanır.

Her iki kıyı ovasının gerisinde yükselen Yemen Platosu özellikle batı kesimde engebeli bir görünüm taşır. Bu kesimin yüksek ve sarp dağ sıraları arasında kanyon benzeri oluşumlar ve aşınmış tepeler bulunur. Arabistan Yarımadasının en yüksek noktası olan Hadur Şuayb (3.760 m) burada yer alır. Platonun güney kıyı ovasına koşut biçimde uzanan kesimi, batıdan doğuya doğru *vadi* denen mevsimlik akarsu yataklarının oluşturduğu havzalarla bölünmüştür. Heşa Dağı (3.227 m) gibi dorukların yer aldığı güneybatıdaki yüksek yöre Meyfae Vadisiyle ikiye ayrılır. Daha doğuda yıl boyunca akan Hadramut Irmağı ile onun bazı mevsimlerde kuruyan uzantısı el-Mesile'nin vadileri, önce kıyıya koşut biçimde ilerledikten sonra güneye dönerek platoyu kesen uzun bir havza oluşturur. Plato alanı bu havzadan başlayarak Umman sınırına doğru alçalır. Kuzeyde de yüksekliği giderek düşen plato alanı bir geçiş kuşağının ardından kum çölleriyle birleşir.

Ülke topraklarının yaklaşık yarısını kaplayan kuzeydeki geniş çöl alanı, Suudi Arabistan'daki Rubü'l-Hali'nin bir parçasını oluşturur. Bu bölgede yer alan Ramlatü's-Sabateyn, iki mevsimlik ırmağın sularını aldığından bazı farklı özellikler gösterir.

Yemen Platosunun batı kesimi sismik hareketlerin yoğun olduğu bir kuşak üzerindedir. En son Aralık 1982'de San'a'nın güneyinde meydana gelen büyük depremde çok sayıda köyün yıkılması sonucunda yaklaşık 500 bin kişi evsiz kalmış ve 3 bin kişi de yaşamını yitirmiştir.

Yemen'in iklim koşulları yüksekliğe bağlı olarak değişir. Tropik özelliklerin görüldüğü kıyı şeridinde mevsimler arasındaki geçiş belirsizdir. Örneğin güney kıyısındaki Aden'de ocak ve temmuz ortalama sıcaklıkları sırasıyla 25°C ve 32°C'dir. Yazın gündüz sıcaklığı çoğu kez 38°C'yi geçer; bu aşırı sıcaklara genellikle yüzde 80'e varan yüksek bir nemlilik oranı eşlik eder. Kıyı şeridinin tersine yüksek kesimlerde yazlar daha serin, kışlar ise daha serttir. Kış aylarında bazen kar yağışı ve don olayı da görülür. Yağış düzeni büyük ölçüde yazın esen güneybatı musonlarına bağlıdır. Doğudaki alçak kıyı bölgeleri ve kuzeydeki çöl alanları yılda 100 mm'nin altında yağış alır. Güneybatıdaki yüksek kesimlerde 400 mm'nin üzerinde olan yıllık yağış miktarı, batıdaki dağ sıralarında bazen 750 mm'ye kadar çıkar.

Yemen'in batı kesiminde oldukça geniş bir yer tutan verimli toprakların zengin bitki örtüsü, Arabistan Yarımadasının büyük bölümüne egemen olan kıraç yapıyla tam bir karşıtlık oluşturur. Bu bölgenin özellikle sekili yamaçları ve vadi tabanları tarım alanları olarak kullanılır. Kıyı kesiminin yer yer çalılarla kaplı bozkır örtüsü, dağ eteklerinde yerini, dikenli ağaçların oluşturduğu ve demirhindi, vidaağacı ve akasya gibi türlerin de yetiştiği kesintili bir kuşağa bırakır. Dağlık alanın 1.200 m'ye kadar olan kesimlerinde mürrüsafi ve akgünlük elde edilen ağaçların yanı sıra keçiboynuzu, incir, hurma ve mango ağaçlarına rastlanır. Daha yukarılarda egemen bitki türünü sütleğenler oluşturur; ayrıca akasya, okaliptüs, sarısabır, çeşitli çalı ve ot türleri de bulunur. Ülkenin güney ve doğu kesimlerinin büyük bölümü ise bitki örtüsünden yoksundur. Ekim alanlarının başta Hadramut Irmağının tabanı ve sekileri olmak üzere ırmak yataklarının çevresiyle sınırlı olduğu bu kesimlerde, kıyı şeridi ile bitişik plato alanında batı kesimindekine benzer bir bitki örtüsü görülür.

Yabanıl hayvan varlığı tavşan, tilki ve sırtlan gibi küçük memeliler ile çeşitli sürüngenleri kapsar. Oriks ve dağ keçisi gibi hayvanların soyu tükenmeye yüz tutmuştur. Ülkedeki dağlar ve kıyı bataklıkları çeşitli kuşların göç yolları üzerindeki başlıca uğrak yerleridir. Güney kıyı şeridinin açıklarındaki sularda bol miktarda orkinos, köpekbalığı, sardalye, kalamar, uskumru ve ıstakoz bulunur.

NÜFUS. Etnik bileşim açısından genelde homojen bir yapı gösteren Yemen nüfusunun büyük çoğunluğunu Araplar oluşturur. Özellikle batıdaki kırsal alanlarda kabile özelliklerini bir ölçüde sürdüren Araplar, sosyoekonomik konumlarına göre kentliler, yerleşik tarımcılar ve göçebe çobanlar biçiminde üç ana kesim altında toplanabilirler. Daha çok ülkenin güney ve doğu kesimlerinde bulunan küçük azınlık toplulukları arasında Hintliler, Pakistanlılar, Somaliler, Amharalar, Svahililer ve İsrail'e göçler sonunda iyice azalmış olan Yahudiler sayılabilir. Resmî dil olan Arapça eski Güney Sami dilinin belirgin izlerini taşır. Arapların tamamı ve bazı azınlıklar Müslümandır. Toplam nüfus içindeki oranları dörtte üçe yaklaşan Sünnilerin çoğu Şafii mezhebine bağlıdır. Zeydiler ile İsmaililerden oluşan Şiilerin büyük bölümü ülkenin kuzeybatısında toplanmıştır. Azınlıklar arasındaki başlıca dinler Hıristiyanlık, Hinduizm ve Yahudiliktir.

Nüfus yoğunluğu (1992) ülke genelinde 22,8 kişidir. Bu oran başlıca yerleşim bölgelerini içine alan kıyı şeridi ve plato alanında çok daha yüksektir. Kuzeydeki çöl alanları yalnızca küçük göçebe topluluklarını barındırır. Kentlerde oturanların toplam nüfus içindeki oranı (1990) ancak yüzde 28,9'dur. Kent ve kasabaların çoğu batıda plato yamaçlarında, güneyde ise kıyı şeri-

dinde kuruludur. Başkent San'a dışında en önemli kentler Aden, Taiz ve el-Hudeyde'dir. Kırsal yerleşme dokusu son derece dağınık bir yapı gösterir, ağırlıkta olan küçük köylerin çoğunda akraba aileler oturur.

Dünya standartlarına göre son derece yüksek olan ve Ortadoğu'daki genel düzeyi de aşan doğum ve ölüm oranları (1991) sırasıyla yaklaşık binde 51,3 ve binde 16,2'dir. Bunun bir sonucu olarak 15 yaş altındaki grubun toplam nüfus içindeki oranı yüzde 50'yi bulur. Ülkenin bir başka önemli demografik özelliği eski çağlardan beri yoğun olan dışarıya göç eğilimidir. 20. yüzyılda ekonomik ve siyasal nedenlere bağlı olarak daha da süreklilik kazanan bu göç hareketinden dolayı başta Suudi Arabistan olmak küzere komşu Arap ülkelerinin çoğunda oldukça kalabalık bir Yemenli topluluğu yaşamaktadır. 1980'lerin başlarında ülkenin toplam erkek işgücünün üçte birinin yurtdışında çalıştığı tahmin edilmekteydi.

EKONOMİ. Birleşme sonrasında uyum ve bütünlük sağlama yönünde adımlar atma sürecine giren Yemen'de gelişme yolunda bir karma ekonomi yürürlüktedir. Bu süreçle birlikte Güney Yemen'in son yıllarda uzaklaşmaya başladığı merkezî planlama sisteminin önemli ölçüde ortadan kalktığı söylenebilir. Yeni devleti oluşturan her iki kesimde geçmişte başvurulan dış yardımlar önemini korumaya devam etmektedir. 1989 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) yaklaşık 7,2 milyar ABD Doları, nüfus artışından daha hızlı büyümekle birlikte hâlâ çoğu Ortadoğu ülkesinin gerisinde olan kişi başına milli gelir ise 640 ABD Doları dolayındadır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1988) yüzde 14,8 olan tarım sektöründe toplam işgücünün (1986) yüzde 56'sı çalışır. Büyük ölçüde geçimlik düzeyde olan ve geri bir yapıya dayanan tarım, ülkenin gıda gereksinimini bütünüyle karşılamaktan uzaktır. En çok yetiştirilen kocadarı ve patates dışında başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mısır, kumdarı, üzüm, hurma, pamuk ve susam tohumudur. Özellikle güneyde domates, soğan, karpuz, muz gibi sebze ve meyveler de bir miktar üretilir. Ticari tarım ürünlerinin başında büyük bir bölümü ihraç edilen kahve, kat (*Catha edulis*) ve tütün gelir. Koyun, keçi ve sığır besiciliğine dayalı hayvancılık önemli bir gelir kaynağı olmanın yanı sıra belirli ölçüde canlı hayvan ihracatına da olanak verir. Balıkçılık küçük ölçekte yürütülmekle birlikte yerel tüketimde önemli bir yer tutar. En çok avlanan deniz ürünleri sardalye ve uskumrudur. El-Hudeyde'de ihracata dönük bir balık işleme tesisi kurulmuştur.

Yemen yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengin sayılır. Özellikle ülkenin batısında çeşitli mineral yatakları saptanmıştır. Sana'nın kuzeyine düşen Nukum Dağında çıkarılan demir cevheri yöredeki ergitme tesislerinde işlenir. Daha kuzeyde de ticari açıdan işletilmeye elverişli demir cevheri yatakları vardır. Tihamitü'l-Yemen bölgesindeki Salif'te ve Ramlatü's-Sabateyn'in kenarındaki Şabva bölgesinde bir miktar tuz çıkarılır. Bilinen öteki yeraltı kaynakları arasında kömür, bakır, kükürt, kurşun, çinko, nikel, gümüş, altın ve uranyum sayılabilir. Kuzeybatıdaki Maribü'l-Cevf Havzasında 1980'lerin ortalarında bulunan petrol yataklarının rezervleri umut verici düzeydedir. Aynı dönemde Şabva bölgesinde saptanan petrolün üretimine 1987'de başlanmıştır.

Madencilik ve kamu altyapı yatırımlarıyla birlikte GSYİH'ye (1988) katkısı yüzde 8,4 dolayında olan imalat sektörü toplam işgücünün yüzde 4,6'sına istihdam olanağı sağlar. Daha önce İngilizlere ait olan ve yeni yatırımlarla modern bir yapıya kavuşturulan Küçük Aden'deki petrol rafinerisi, toplam sanayi üretimi içinde oldukça büyük bir paya sahiptir. ABD sermayesine bağlı bir şirketin 1966'da Maribü'l-Cevf petrollerini işlemek üzere kurduğu bir başka rafineri de üretime geçmiştir. Sanayiyi çeşitlendirmek amacıyla son yıllarda ülkenin her iki kesiminde yabancı sermaye ve dış yardımlara dayanarak uygulanan geniş çaplı programların belirli bir başarıya ulaştığı söylenebilir. Önde gelen sanayi dalları gıda işleme, çimento ve yapı gereçleri üretimi, dokumacılık, kauçuk ve plastik eşya yapımı, meşrubat sanayisi ve mandıracılıktır. Kilim, deri eşya, kılıç, kama, süs eşyası gibi ürünlere dayanan geleneksel el sanatları da varlığını korumaktadır. Bütünüyle termik santrallardan elde edilen elektriğin yıllık üretimi (1990) ancak 1,7 milyar kW-sa düzeyindedir.

Yemen'in dış ticaret açığı son yıllarda azalma eğilimi içine girmiş olmakla birlikte oldukça yüksektir. Bu durum geçmişte Güney Yemen'in SSCB ve Çin'den, Kuzey Yemen'in de zengin Arap devletlerinden geniş çapta yardım almasını zorunlu kılmıştır. Değer olarak ithalatın çok küçük bir bölümünü karşılayabilen ihracat büyük ölçüde canlı hayvan, gıda maddeleri, kahve, deri, sigara ve işlenmiş petrol ürünlerine dayanmaktadır. Başlıca ithalat kalemleri ise

makine ve ulaşım araçları, temel mamul mallar, gıda ürünleri, kimyasal maddeler ve ham petroldür. Dış ticari ilişkilerini çok yönlü yürüten Yemen'in komşu ülkelerden Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin yanı sıra Batı Avrupa ülkeleri, ABD, Japonya ve Çin'le bağları vardır.

Dış yardımlarla açılan bazı yeni yollara karşın, karayolu ağı yetersiz ve bakımsızdır.

Aden limanı, Yemen
ABC Ajansı

Yolların yalnızca küçük bir bölümü kaplanmıştır. Ülkede demiryolu yoktur. Arap-İsrail çatışmasına değin işlek bir liman olan Aden, Süveyş Kanalının 1975'te yeniden açılmasını izleyen beklentilere karşın, eski canlılığına hâlâ kavuşamamıştır. Kızıldeniz'e bakan el-Hudeyde dışında küçük Muha ve Salif limanları da kıyı taşımacılığına hizmet verir. Aden, San'a, el-Hudeyde ve Taiz'de uluslararası havalimanları vardır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Birleşme sonrasında geçiş sürecinde ülkeyi yönetecek geçici bir yönetim oluşturuldu. Bu geçiş sürecinde, başkana yardımcı olmak üzere her iki Yemen devletinin önde gelen siyaset adamlarının yer aldığı beş kişilik bir konsey kuruldu. Yeni devletin çok partili parlamenter sistemle yönetilmesi ve hukuk sisteminde şeriatın temel alınması öngörülmüştü. Nisan 1993'te ilk genel seçimlerin yapılmasıyla geçiş süreci sona erdi.

Yemen'in her iki kesiminde de sosyal refah ve sağlık hizmetleri pek gelişmemiştir. İçme suyu ve kanalizasyon sistemlerinin geriliği ve yetersiz beslenme nedeniyle sağlık koşulları son derece kötüdür. Amipli ve basilli dizanteri, sıtma, boğmaca, kızamık, hepatit, belsoğukluğu, kolera, akciğer veremi ve tifo gibi hastalıklar nüfusun oldukça geniş bir kesimini etkilemektedir. Ülkede belirgin bir hastane ve sağlık personeli açığı vardır. Ortadoğu'daki ülkelerin çoğuna göre daha yüksek olan bebek ölüm oranı (1986) yaklaşık binde 155 düzeyindedir. Ortalama ömür (1991) ise kadınlarda 51 yıl, erkeklerde 49 yıldır.

Eğitim devlete ait ilk ve orta okullarda parasızdır. Bununla birlikte ilköğrenim çağındaki çocukların üçte bir ile üçte iki arasındaki bir bölümünün okula gitmediği tahmin edilmektedir. Bu nedenle okuryazarlık oranı (1990) hâlâ yüzde 38,5 gibi oldukça düşük bir düzeydedir. Ülkenin yükseköğretim kurumları San'a Üniversitesi (1970) ile Aden Üniversitesi'dir. Birçok öğrenci de yurtdışında okumaktadır.

KÜLTÜREL YAŞAM. Eski çağlardan beri çeşitli kültür ve uygarlıkların buluşma noktası olan Yemen'de, Akdeniz'den Hindistan'a kadar uzanan bir kuşağın izleri görülür. Deniz ticaret yollarına bağlı bir ortamda biçimlenen eski Güney Arabistan uygarlığının kökleri İÖ 10. yüzyıla değin iner. Bu zengin tarihsel mirasın bir bölümünü sergileyen Aden'deki Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde Kataban, Ausan, Himyeri ve Hadramut krallıklarına ait yerleşim alanlarındaki kazılarda bulunmuş çeşitli kalıntı ve eşyalar yer alır. Gene Aden'in bir başka önemli kültür kurumu olan Ulusal Etnografi Müzesi ise dokumacılık, deri eşya yapımı, metal süsleme ve tekne yapımı gibi Yemen halk sanatlarının ürünleriyle doludur. Ülkenin ortadoğu kesimindeki Hadramut bölgesinde, özellikle de Tarım kasabasında geleneksel din eğitim merkezleri vardır.

Yerel sözlü edebiyat atasözleri, halk öyküleri, batıl inançlar, mistisizm ve şiir geleneği açısından son derece zengindir. Yazılı edebiyat aynı ölçüde zengin olmamakla birlikte Yemen tarihi, İslam ilahiyatı, yaşamöyküsü ve şiir gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Basın birkaç gazete ve bir dizi dergiyle sınırlıdır. Radyo ve televizyon yayınları üzerinde sıkı bir devlet denetimi uygulanmaktadır.

TARİH. İlk yerel devletler. Eski çağlarda bugünkü Yemen topraklarının kuzeybatı kesiminde kent uygarlığıyla biçimlenmiş Main adlı bir krallık hüküm sürüyordu. Eski Mısırlılarla İÖ 4. yüzyılda ticari ilişkiye giren ve Babil'le bağlarının çok daha eski tarihlere indiği sanılan bu krallığın zenginliği, Doğu Akdeniz bölgesinde çok aranan akgünlük ve baharat ile öteki bazı malların üretim ve ihracatına dayanıyordu. Kuzeyde Hicaz bölgesindeki Dedan'a kadar bir dizi özerk ticaret kolonisi kuran Main'in hemen güneydoğusunda Seba(*) adlı bir başka krallık yer alıyordu. Krallığın başkenti Marib'deki baraja bağlı geniş bir sulama sistemiyle tarımda ileri bir düzeye ulaşmış olan Seba, kervan ve deniz yollarıyla yapılan ticaretten de yüksek bir gelir elde ediyordu. İÖ 2. yüzyılda Main'in yıkılmasının ardından Güney Arabistan'ın büyük bölümünü kapsayacak biçimde genişleyen Seba egemenliği, akgünlük ticaretinde rakip denizyollarının ortaya çıkması ve bakımsızlık sonunda baraj sisteminin bozulması gibi nedenlerle İÖ 1. yüzyılda yıkılmaya yüz tuttu.

Eski çağların başlarında bugünkü Yemen topraklarının güney ve doğu kesimleri, tarih sahnesine İÖ 10. yüzyılda çıkan Kataban ve Hadramut krallıkları arasında bölünmüştü. Kervan yollarına dayalı akgünlük ve mürrüsafi ticaretinden pay alan her iki krallıkta da gelişmiş sulama sistemleri nüfusun beslenmesine yetecek düzeyde bir tarımsal üretime olanak veriyordu. Kataban İÖ 5. yüzyıl sonlarında Seba'nın egemenliği altına girdi. Uzun süreli Seba üstünlüğünün ardından bölgede yeni bir güç olarak yükselen (İÖ y. 115) Himyeriler(*), çok geçmeden Seba krallarına boyun eğdirerek bölgede yönetimi ele geçirdiler. Seba dili ve kültürünü özümleyen yeni Himyeri krallarının giriştiği fetihlerle Seba yeniden Güney Arabistan'ı denetim altında tutan bir güç odağı durumuna geldi. Ayrı bir devlet olarak varlığını korumaya çalışan Hadramut da İS 3. yüzyıl sonlarında Seba'ya bağlandı. Önceleri Zafar'da bulunan Himyeri başkenti 4. yüzyıl başlarında San'a kentine taşındı.

Kudüs'ün İS 70'te Romalıların eline geçmesinden sonra bölgeye çok sayıda Yahudi göçmen yerleşti. Yahudi göçmenlerle birlikte bölgenin ticareti yeniden canlandı. Bölgede Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı 4. yüzyıl ortalarında Etiyopya'daki Aksum krallarının baskısı da giderek arttı.

Yabancı egemenliği ve yerel hanedanlar. Aksum kuvvetleri bir dizi seferin ardından 525'te Himyeri yönetimine son vererek bölge üzerinde doğrudan bir egemenlik kurdular. Yabancı yönetimin yarattığı hoşnutsuzluk üzerine, bir Himyeri prensi Sasanilerden yardım istedi. Bunu izleyen çatışma sonunda bölge 575'te Sasani denetimi altına girdi. Ama çok geçmeden Müslümanlığın yayılmasıyla Sasani yönetimi de kısa sürdü. Bölgesel Sasani valisi 628'de Müslüman kuvvetlere teslim oldu.

Emevi ve Abbasi halifelerinin bölgede etkili bir denetim kuramaması nedeniyle kuzeybatıda Şii, güney kıyılarında da Sünni yerel hanedanlar ortaya çıktı. Bu dönem yerel ayaklanmaların yanı sıra hanedanlar arası yoğun çatışmalara da sahne oldu. Mısır'daki Fatımilere dayanan Suleyhilerin(*) 1063'te sağladığı üstünlük ancak 50 yıl kadar sürdü.

Yemen'deki karışıklıklar Eyyubi hanedanının kurucusu Salaheddin'in kardeşi Turan Şah'ın 1173'te bölgeyi ele geçirmesiyle sona erdi. Sana'nın kuzeyindeki topraklar dışında bütün bölgeye egemen olan Eyyubilerin 1229'da yıkılması üzerine, yönetim daha önce bu hanedanın hizmetinde olan Resulilerin(*) eline geçti. Memlûk baskısına karşın 1454'e değin ayakta kalan Resuli yönetimi, ticaret, tarım, bilim, edebiyat ve mimarlık alanlarındaki gelişmelerle Yemen'e altın bir çağ yaşattı. Kuzeybatıdaki kabilelere dayanarak Resulilerin yerini alan Tahiriler, egemenlik alanlarını Aden'i ve güneydeki toprakların büyük bölümünü kapsayacak biçimde genişlettiler.

Memlûklerin 16. yüzyıl başlarında Yemen'e düzenlediği seferler sonunda San'a ve çevresi Tahirilerin(*) elinden çıktı. Bir süre sonra Memlûkleri yıkan Osmanlıların gönderdiği kuvvetler 1536'da bütün bölgeyi işgal etti. Bunu izleyen Osmanlı egemenliğine karşı ilk ciddi başkaldırı, bölgenin köklü yerel hanedanlarından Zeydilerin(*) öncülüğünde 1592'de başladı. San'a ve çevresini yeniden denetim altına alan Zeydi imamları, 1635'te Osmanlı kuvvetlerini bölgeden çıkarmayı başararak bütün Yemen'e egemen oldular. Ama Aden'deki Zeydi yönetiminin sona erdiği 1735'ten sonra Yemen'in güney ve doğu kesimlerinde bir dizi küçük devlet öne çıktı. Bu arada 1618'de Muha'da bir ticaret merkezi kurmuş olan İngilizlerin, Hindistan'a giden denizyolu üzerindeki kıyı şeridini ele geçirme çabaları da arttı.

Bölünmüşlük dönemi. Arabistan'da yeni bir güç olarak ortaya çıkan Vehhabilik hareketinin etkisi 19. yüzyıl başlarında Kızıldeniz kıyılarına da ulaştı. Bunun üzerine Osmanlıların girişimiyle Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Hicaz'a gönderdiği kuvvetler çok geçmeden Yemen'i denetim altına aldı. Osmanlılarla 1802'de varılan bir anlaşma uyarınca Aden limanından yararlanma hakkı elde etmiş olan İngilizler, bu gelişme üzerine 1839'da Aden'de bir protektora yönetimi kurdular. Bir süre sonra Mehmed Ali Paşa'yla çatışmaya giren Osmanlılar, 1849'da Yemen'e bir sefer düzenleyerek Mısır yönetimine son verdiler. Ama Zeydi direnişinin kırılması daha uzun zaman aldı ve Osmanlı birlikleri San'a kentine ancak 1872'de girebildi.

Zeydilerin elindeki imamlık kurumu, babadan oğula geçen bir makam niteliğini kazandığı 1891'den sonra yeniden Osmanlı egemenliğine karşı mücadelenin odağı durumuna geldi. Bu mücadeleyi başarıyla sürdürerek 1911'de Osmanlılardan tam bir özerklik elde eden İmam Yahya (hd 1904-48), I. Dünya Savaşı'nın bitiminde Sana'yı başkent edinerek bağımsızlık ilan etti. Ardından Osmanlıların 1914'te İngilizlerle imzaladığı sınır anlaşmasını tanımayarak Yemen'in öteki kesimi üzerinde hak iddia

etmeye yöneldi. Ama 1934'te İngilizlerle uzlaşma yolunu seçerek hak iddialarından vazgeçti. Aynı yıl toprak anlaşmazlığı nedeniyle Suudi Arabistan'la giriştiği savaştan da yenik çıktı.

Zeydi yönetimine karşı muhalefeti baskıcı yöntemlerle sindiren İmam Ahmed'in (hd 1948-62) ölümünden kısa bir süre sonra Abdullah Sallal öncülüğündeki bir ordu darbesiyle imamlık yıkılarak cumhuriyet ilan edildi. Yeni adıyla Yemen Arap Cumhuriyeti (Kuzey Yemen) çok geçmeden Mısır'ın desteklediği cumhuriyetçiler ile Suudi Arabistan'dan yardım alan İmam Ahmed yanlıları arasında kanlı bir iç savaşa sürüklendi. Tarafların belirli bölgeleri denetim altında tuttuğu bu iç savaş boyunca, cumhuriyetçi yönetimin reformları kent ve kasabalarla sınırlı kaldı. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Mısır ve Suudi Arabistan'ın Yemen'deki birliklerini çekme konusunda vardıkları anlaşmaya karşın, çatışmalar siyasal bir uzlaşmanın sağlandığı 1970'e değin sürdü.

Aden'i aldıktan sonra yerel şeyh, nakib ve sultanlarla bir dizi antlaşma imzalayarak adım adım nüfuz alanlarını genişleten İngilizler, 1914'te belirlenmiş olan sınırın gerisindeki Yemen topraklarını, Aden'i çevreleyen bir protektoralar zinciri altında tuttular. Uzun süre Bombay aracılığıyla yönetilen Aden'in tahta bağlı bir sömürgeye dönüştürüldüğü 1937'den sonra protektoralar üzerindeki İngiliz denetimi daha da arttı. İmam Ahmed yönetimindeki Kuzey Yemen'in etkisinin güçlenmeye başladığı 1950'lerde, bağımsızlık yolunu da açmak üzere Güney Yemen'in küçük ve zayıf devletçiklerini bir araya getirme planı gündeme geldi. Daha gelişmiş bir yapıya dayanan Aden'in muhalefetine karşın, 1963'te bu plan doğrultusunda Güney Arabistan Federasyonu oluşturuldu. İngilizlerin en geç üç yıl içinde bölgeden çekilme kararını açıkladığı 1965'ten sonra Mısır'dan destek alan Güney Yemen Kurtuluş Cephesi ile daha çok yerel güçlerle ayakta duran Ulusal Kurtuluş Cephesi arasında bir iktidar mücadelesi başladı. Federasyon ordusunun da Ulusal Kurtuluş Cephesi saflarına katılması karşısında, İngilizler Kasım 1967'de yönetimi resmen bu örgüte bırakmak zorunda kaldı. Ülkenin adını Güney Yemen Halk Cumhuriyeti (1970'ten sonra Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti) olarak değiştiren yeni yönetim, Batı'dan gerekli desteği göremeyince SSCB ve Çin gibi sosyalist ülkelerle yakınlaşma içine girdi. Cephenin yeniden düzenlenmesiyle oluşturulan Yemen Sosyalist Partisi de ülkenin tek siyasal gücü durumuna geldi.

Kuzey Yemen'de Abdullah Sallal'ın Kasım 1967'de devrilmesinden sonra Kadı Abdurrahman İryani başkanlığında kurulan yeni yönetim siyasal bir yumuşama sağlayarak iç savaşı sona erdirirken Suudi Arabistan'la ilişkileri güçlendirme yönünde de adımlar attı. Öte yandan bir dizi hükümet değişikliğinin yarattığı istikrarsızlığa karşın, anayasanın öngördüğü kurumsal çerçeve de oturmaya başladı. Haziran 1974'te bir darbeyle yönetime el koyan Albay İbrahim Hamdi, anayasayı askıya almanın yanı sıra Güney Yemen'e karşı Suudi Arabistan'dan daha geniş çapta yardım alma yoluna gitti. Atanmış bir Kurucu Meclis aracılığıyla sivil yönetime geçiş hazırlıklarının başladığı 1977'de askeri cunta içindeki çekişmeler yeni bir iktidar değişikliği getirdi. Bu kısa süreli yönetimin ardından Temmuz 1978'de başa geçen Ali Abdullah Saleh, içeride istikrarı sağladıktan sonra daha dengeli bir dış politikaya yöneldi. Sivil organların oluşturulmasına karşın ordunun yönetimdeki ağırlığının sürdüğü bu dönemde, ülkenin Suudi Arabistan'a ekonomik bağımlılığı daha da arttı.

Bu sırada Güney Yemen yeni siyasal karışıklıklar içindeydi. Yönetimdeki iç çekişmeler sonucunda 1978'de başa geçmiş olan sertlik yanlısı Abdülfettah İsmail, 1980'de devrilerek SSCB'ye sürgün gitmek zorunda bırakılmıştı. Onun ardılı Ali Nasır Muhammed, bölgesel sorunlarda daha ılımlı bir politika izleyerek Batı'yla ilişkileri geliştirmeye çalıştı. Ama parti ve devlet kademelerinde süren ayrılıklar, Abdülfettah İsmail'in Şubat 1985'te ülkeye dönüşüyle yeniden su üstüne çıktı. Taraflar arasındaki açık çatışmayla Ocak 1986'da patlak veren kısa süreli iç savaşta binlerce kişi yaşamını yitirdi. Abdülfettah İsmail'in ölümünden ve Ali Nasır Muhammed'in Kuzey Yemen'e sığınmasından sonra iki hizbi uzlaştıracak kişi olarak görülen Haydar Ebubekir Attas başa geçti.

Birleşme. Başlangıçta farklı yönetim sistemleri ve dış politika ittifaklarıyla karşıt konumda bulunan iki Yemen arasındaki yakınlaşma girişimleri 1970'lerin karışıklık ortamında sonuçsuz kaldı. Bu arada Güney Yemen yönetiminin desteklediği Ulusal Demokratik Cephe'nin Kuzey Yemen'deki eylemleri de ilişkileri bozan önemli bir etken oldu. İki tarafın önemli politika değişikliklerine yöneldiği 1980'lerin ortalarında birleşme konusu ciddi biçimde gündeme geldi. Özellikle Irak ve Ürdün'ün girişimleriyle 1989'da hızlanan yumuşama süreci, birleşmeyi öngören bir anayasa tasarısıyla sonuçlandı. İki ülkenin yasama meclislerinin tasarıyı onaylamasının ardından, 22 Mayıs 1990'da birleşik devletin kuruluşu ilan edildi. Mayıs 1991'de yapılan halkoylaması birleşme kararını halkın da desteklediğini gösterdi. Yemen'in Körfez Savaşı sırasında Irak'tan yana bir tutum içine girmesi Suudi Arabistan'la olan ilişkilerinin gerginleşmesine ve ABD'nin bu ülkeye yaptığı yardımı kısmasına yol açtı. 1992'de ülkedeki önde gelen siyaset adamlarına yönelik saldırılar nedeniyle ertelenen genel seçimler Nisan 1993'te yapıldı. Kuzey ve Güney Yemen arasındaki anlaşmazlık 1994 başlarında yeniden alevlendi ve silahlı çatışmaya dönüştü.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Başkent San'a'dan bir görünüm, Yemen

Yemen Eyaleti, Osmanlı Devleti'nin, Arabistan Yarımadasının güneyindeki toprakları kapsayan yönetim birimi.

Hadım Süleyman Paşa tarafından 1539'da Osmanlı topraklarına katılan Yemen, aynı yıl Zebid ve Aden'i içine alan salyaneli bir eyalet olarak düzenlendi. 16. yüzyıl sonlarında Zeydi imamlarının başlattığı ayaklanma merkezî denetimi zayıflattı ve 1635'e değin eyalete beylerbeyi atanamadı. Batıdaki toprakların 17. yüzyılın ikinci yarısında İmam Kasım'ın yönetimine girmesinden sonra güneydeki Aden sancağı bir beylerbeylik konumuna getirildi. 19. yüzyıl başlarına değin ulaşım güçlüğü, doğal engeller ve etnik sorunlar yüzünden, Yemen'in salyaneli eyalet düzenine kavuşması sağlanamadı. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa 1834'te Yemen'i Mısır'a bağlamak istediyse de başaramadı. Osmanlı hükümeti, eyaleti bir süre el-Ariş şeriflerine bıraktı. Aynı dönemde İngilizler de Aden'i işgal etti.

1849'da yeniden Osmanlı egemenliğine giren Yemen, önce eyalet, arada sancak (mutasarrıflık), 1867'den sonra da vilayet olarak 1918'e değin Osmanlı sınırları içinde kaldı. Bununla birlikte Zeydi imamlar güçlerini korudular ve 1911'deki ayaklanma Zeydi İmam Yahya'nın özerk konumunun tanınmasıyla sonuçlandı. Yemen vilayeti San'a, el-Hudeyde, Asir, Taiz livalarını içine alıyordu.

yemeni, eskiden giyilen kısa konçlu, hafif erkek ayakkabısı. Çoğunlukla sarı ya da siyah renkte sahtiyandan yapılırdı. Alçak ökçeli, sayası oldukça küçük olurdu. Tulumbacıların giydiği yemenilerin yüzü en ince sahtiyandan, tabanı da çok ince köseleden yapılırdı. Sarayda kullanılan yemeniler sırmayla işlenir ve değerli taşlarla süslenirdi.

yemeni, tülbentten yapılmış, çevresi oyalı baş örtüsü. Ortadoğu'ya ve Osmanlılara Hindistan'dan Yemen yoluyla geldiği için bu adla anılır.

Başa bağlanış biçimine göre kundak ya da salma yemeni olarak adlandırılır. Kundak yemeni bağlamak için ortasından katlanıp üçgen biçimine getirilen yemeni, bu üçgenin uzun kenarı alna gelmek üzere başa konur, yanlarda kalan uçlar enseden geçirilip tepede düğümlenir; arkada kalan sivri uç da bu düğümün arasına sıkıştırılır. Ensede ve alında saçların ucunun dışarıda bırakıldığı bu tür bağlamada yemeninin oyalı kenarlarının alna ve şakaklara gelmesine özen gösterilir. Salma yemeni ise gene aynı biçimde bağlanır, ama ucu katlanıp tepedeki düğümün arasına sıkıştırılmaz, arkadan serbestçe salınır.

Üstüne kalıpla çiçek desenleri basılmış yemenilere yazma yemeni denir. Bunların en güzel örnekleri İstanbul'da Kandilli'de

yapılmış olan Kandilli yemenileridir. Altın ya da gümüş teller ya da pullarla işlenen düz beyaz yemeniler de telli ya da pullu yemeni olarak adlandırılır. Osmanlılarda esnaf da yemeniyi üçgen biçimine getirdikten sonra yeniden katlayıp üç-dört parmak eninde bant yapar, bunu fes ya da külah çevresine sararak kullanırdı.

yementaşı *bak.* hiyasent

yemin, kutsal bir değer ya da varlığı tanık göstererek belirli bir konuda söz verme ya da belirli bir beyanın doğruluğunu onama. Kaynağını dinsel geleneklerden alan yemin, zamanla hukuk gibi dindışı alanlarda da yaygın bir uygulama haline gelmiştir. Tarihte Germenler, Eski Yunanlar, Romalılar ve İskitler gibi bazı halklarda kılıç ya da başka silahlar üzerine yemin geleneğine rastlanır. Ama bu tür yeminlere bile dolaylı olarak dinsel bir anlam yüklendiği söylenebilir.

Kutsal sayılan bir varlığı tanık göstererek yemin etmenin kökeni Sümer uygarlığına (İÖ 4-3. binyıl) ve Eski Mısır'a kadar uzanır. Eski Mısır'da kişiler çoğunlukla hayatları üzerine yemin ederlerdi. İÖ 14-13. yüzyıllarda Hitit İmparatorluğu'nda devletler arasındaki antlaşmalar çeşitli yemin tanrılarının adını anarak yapılırdı. Helenistik gizem dinlerinden birinin başlıca tanrısı olan Mitra (Mithras) yeminlerin ve gerçeğin koruyucusu sayılırdı. Doğu dinlerinden Hinduizmde bazen kutsal Ganj Irmağından alınan suyla yemin edilirdi.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi tektanrılı dinlerde de yemin geleneği yaygındır. İbranicede yemin anlamına gelen *şevuah* sözcüğü, Hz. İbrahim'in Filistin kralı Abimelek'e yedi dişi kuzu üzerine yemin etmesinden gelir (Tekvin 21). Sık sık kötüye kullanıldığı için Hıristiyanlığın erken döneminde iyi karşılanmayan yemin, zamanla bu dinde de önemli bir yer edindi.

İslamda genellikle "vallahi", "billahi", "tallahi" gibi sözlerle yapılan yemin lağv, gamus ve münakid olmak üzere üçe ayrılır. Lağv yemin, yanlışlıkla ya da doğru olduğu sanısıyla yapılan doğrulamadır. Kasıt olmadığı için bu tür yeminler kişiye bir sorumluluk getirmez, kefaret gerektirmez. Gamus yemin, bilerek yapılan yalan yere doğrulamadır. Bir hakkın yitirilmesine neden olduğu ve bu haksızlık Allah adıyla doğrulandığı için, bazı bilginlere göre küfür, bazılarına göre de büyük günahtır. Şafiilik mezhebi dışında genellikle kefaret gerektirmez; yemin eden kişi tövbe yoluna giderek ve haksızlığa uğrattığı kişiyle helalleşerek Allah'ın bağışlamasını umabilir. Münakid yemin geleceğe ilişkin ve olması mümkün konularda verilen sözdür. Bu sözün yerine getirilmemesi kefaret gerektirir. Verilen sözün gayri meşru olması durumunda yeminin bozulması zorunludur.

Günümüzde yeminin en yaygın biçimi, yetkili bir yasal organ önünde verilen ifadede konuyla ilgili olarak bütün bilinenleri ve yalnızca gerçeği söylemeye söz vermektir. Yeminin sözleri genellikle yasalarla belirlenir. Angloamerikan hukuk sisteminde yemin ya da bunun yerine geçen bir söz alınmadan ifade verilemez. Kara Avrupa'sı hukukunda davaya taraf olanların yeminli ifadesine genellikle başvurulmaz; öbür ilgililer isterlerse yemin edebilirler. Bu ülkelerde genellikle ifadeden sonra yemin edilir.

Türk hukuk sisteminde yemin yargılama türlerine göre değişir. Hukuk yargılamasında taraf yemini ve resen yemin olmak üzere iki tür yemin vardır. İspat yükü kendisine düşen tarafın, davanın çözülmesine etkisi olan bir eylemin kanıtlanması için öbürüne önerdiği yemine taraf yemini denir. Karşı taraf yemini kabul eder ve usulüne uygun olarak yemin ederse iddia edilen olayın var olmadığı kesinleşir. Yeminden çekinme durumunda karşı taraf yeminin konusunu oluşturan eylemi ikrar etmiş sayılır. Karşı taraf üçüncü bir yol olarak yemini, öneren tarafa geri çevirebilir. Bu durumda belirtilen koşullar öneren taraf için söz konusu olur. Dava konusu olay hakkında tam bir kanaate varamayan yargıcın taraflara yönelttiği yemine ise resen yemin denir. Buna göre resen yemin, ispat yükü kendine düşen, takdiri delillerle iddiasını gerçeğe yakın bir biçimde kanıtlamış, ama yargıca tam bir kanaat verememiş tarafa önerilir. Bu tür yeminde kendisine yemin önerilen taraf bunu öbür tarafa geri çeviremez. Hukuk davalarında mahkeme huzurunda açıkça verilen yemin, "Allahım ve namusum üzerine yemin ediyorum" biçiminde formüle bağlanmıştır.

Ceza yargılamasında da tanıklar "namus ve vicdan" üzerine yemin ederek ifade vermek zorundadır. Yasa bu kurala bazı istisnalar getirerek, 15 yaşını bitirmemiş olanların, akıl zayıflığı nedeniyle yeminin önemini anlayamayacak olanların, soruşturma konusu olaya katılmadan sanık ya da mahkûm olanların yemin vermesini yasaklamıştır. Tanıklıktan çekinme hakkı olanlar ifade vermeyi kabul etseler de yemin vermekten kaçınabilirler.

Hukuk alanı dışında başta milletvekilliği ve cumhurbaşkanlığı olmak üzere bazı kamu görevlerine başlamada, bazı diplomaları elde etmede, kamu hizmeti niteliğinde sayılan avukatlık, hekimlik gibi mesleklere başlamada da yemin etme yükümlülüğü öngörülmüştür. Bu yeminlerin içeriği ilgili düzenlemelerde yer almaktadır.

yeminli beyan, Angloamerikan hukukunda, bir konuda iradi olarak gerçekleri açıklamak üzere yeminle verilen yazılı ifade. Yeminli ifade almaya yetkili bir görevli önünde imzalanan metinde ifadenin verildiği yer, tarih ve ifade veren kişinin açıkladığı olgular yer alır. Ayrıca yetkili önünde düzenlenerek ve yemin edilerek imzalanmış olduğu belirtilir.

yeminli mali müşavirlik, ticari işletmelerin mali denetimiyle(*) ilgili kamu muhasebeciliği mesleği. Yeminli mali müşavirlerin muhasebe ve muhasebe denetimi alanındaki hizmetleri arasında mali raporların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygunluğunun denetimi, denetlenmemiş mali raporların incelenme ve düzenlenmesi, dönem içi mali verilerin değerlendirilmesi ve işletme içi muhasebe kontrol sisteminin incelenip değerlendirilmesi yer alır. Yeminli mali müşavirlere ilişkin talep işletmelerden, devletten ya da tüketici sıfatıyla kamuoyundan gelebilir.

Türkiye'de yeminli mali müşavirlik mesleğiyle ilgili ilk hukuki düzenleme 1947'de Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan Vergi Usul Kanunu tasarısında yapıldı. Ama tasarı 1949'da görüşülürken ilgili düzenleme metinden çıkarıldı. Daha sonra 1958, 1963, 1966 ve 1983'te çeşitli yasa tasarıları hazırlandıysa da hiçbiri yasalaşamadı. Sonunda Haziran 1989'da çıkarılan Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'yla yeminli mali müşavirliğe yasal bir nitelik kazandırıldı. Buna göre yeminli mali müşavirler, çeşitli işletmecilik konularında danışmanlık yapmaya ve işletmelerin mali tablolarıyla vergi beyannamelerini onaylamaya yetkilidir.

yeminsiz beyan, özellikle Angloamerikan hukukunda, kişisel inancına aykırı olduğu için yemin etmeyenlerden, yalan beyanda bulunmalarına karşı bir önlem amacıyla, yemin hükmünde bir beyan verdirilerek ifade alınması. Quaker'lar, Yehova Şahitleri ve yemin etmeyi inançlarına aykırı gören benzeri kişiler, verecekleri ifadenin doğruluğunu belirtmek üzere kendi inançları açısından bağlayıcı gördükleri herhangi bir ifadeyle tanıklık yapabilirler.

yemişen *bak.* alıç

yen, Japonya'nın para birimi. 100 sen ve 1.000 rine ayrılır. Sembolü ¥ ya da Y'dir. İlk kez Meici Restorasyonu'ndan sonra 1869'da basıldı, 1871'deki para reformuyla temel para birimi olarak resmen benimsendi. Aynı yıl hükümet, *daimyo*'larca (feodal toprak sahibi) 16. yüzyıl sonlarından beri kullanılan klan banknotlarının değişimine son verdi. 1868'deki bir araştırmaya göre, Tokugava rejimi sırasında toplam 1.694 değişik klan banknotu çıkarılmıştı. Yene dayalı devlet parasının klan banknotlarının yerini alması 1879'da tamamlandı.

Yen terimi eski çağlardaki Çin sikkeleri ve kâğıt paralarının adı olan yuan ya da yinden gelmektedir.

Yen, Ali Sami (d. 20 Haziran 1886, İstanbul - ö. 29 Temmuz 1951, İstanbul), futbolcu ve spor yöneticisi.

Şemseddin Sami'nin oğluydu. Spora 15 yaşında Galatasaray Lisesi'nde başladı. 1905'te arkadaşlarıyla birlikte Galatasaray Spor Kulübü'nü kurmaya karar verdi. Kulübün 1 numaralı kurucusu ve ilk başkanı oldu. İlk Türk spor örgütü olan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kurucuları arasında yer aldı (1923). Türkiye'de futbolun gelişmesine önemli katkıda bulundu; bir dönem futbol hakemliği yaptı. Adı sonradan İstanbul'da Mecidiyeköy'deki stadyuma verildi.

Yenakiyevo, Ukrayna'nın doğusunda, Donetsk yönetim biriminde (*oblast*) kent. Bulavina Irmağının kıyısında yer alır. 1858'de üretime geçen pik demir fabrikası sekiz yıl sonra kapandığından Yenakiyevo ancak yöredeki kömür madenlerinin işletmeye açıldığı 1883'ten sonra sanayileşmeye başladı. 1895-97 arasında burada kurulan metalurji fabrikası sonradan yeniden inşa edildi. 1925'te kent olarak tüzel kimlik kazanan Yenakiyevo'da bugün çok sayıda ağır sanayi tesisiyle madencilik ve metalurji teknolojisi konularında eğitim veren yüksekokullar vardır. Nüfus (1991 tah.) 120.000.

Yenal, Ulvi (d. 10 Nisan 1908, Selanik - ö. 26 Mayıs 1993, İstanbul), Türk futbolcu ve spor yöneticisi. Ressam Ziya Bey'in oğludur. 1927'de Galatasaray Lisesi'ni, 1935'te Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'ni bitirdi. Futbola Galatasaray Lisesi'nde başladı. 1925'te kaleci olarak Galatasaray Spor Kulübü futbol takımına girdi ve milli takıma seçildi. 1932'ye değin altı kez milli formayı giydi. 1928 Olimpiyat Oyunları'nda Türk takımının kalesini korudu. Galatasaray dışında Gençlerbirliği'nde ve İsviçre'nin Servette takımında oynadı. Futbolu bıraktıktan sonra üç dönem (1953-54, 1962-63 ve 1963-65) Galatasaray Spor Kulübü'nün başkanlığını yaptı. Futbol Federasyonu (1949, 1952, 1954) ve Tenis Federasyonu (1958, 1960) başkanlığıyla beden terbiyesi genel müdürlüğü (1967) görevlerinde bulundu. Birçok devlet kuruluşunda yöneticilik de yapan Yenal *Tercüman*

gazetesinde spor yazıları yazmış ve *Futbol* (1943) adlı bir kitap yayımlamıştır.

Yenan, YAN'AN olarak da bilinir, Çin'de, Shaanxi yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeydoğusunda kent. 1930'ların ortalarından 1949'a değin komünistlerin kalesi olmasıyla tanınır. Yan Irmağının güney yakasında, tepelerle çevrili bir havzada, karayollarının kavşak noktasında yer alır.

Yenan, Sui hanedanı (581-618) tarafından bir komutanlık olarak kuruldu. Tang hanedanı (618-907) döneminde önemli bir sınır karakolu durumuna geldi. 1221'de Moğol ordularının Jin (Ruzhen) hanedanı (1115-1234) kuvvetlerini büyük bir yenilgiye uğrattığı çarpışmaya sahne oldu. Kentin çevresindeki bölgenin önemi 15. yüzyıldan sonra azalmaya başladı; 1864-75 arasındaki Müslüman ayaklanmaları kente büyük zarar verdi. 1870'ler, 1920'ler ve 1930'lardaki kuraklıklar bölge nüfusunun azalmasına neden oldu.

Jiangxi Sovyeti'ndeki üslerinden Kuomintang (Milliyetçi Halk Partisi) tarafından sürülüp çıkarılan Çinli komünistler destansı Uzun Yürüyüş'ün (1934-35) sonunda Yenan'a ulaştılar. Japonlara karşı verdikleri direniş savaşı (1937-45) ve iç savaş sırasında (1945-49) Yenan'ı genel karargâh olarak kullandılar.

Yenan günümüzde küçük bir yerleşmedir. Surlarla çevrili eski kent 1938-39'daki Japon bombardımanı sırasında yıkılmış ve yerine yeni bir kent kurulmuştur. Kentteki başlıca sanayi dalı yünlü kumaş dokumacılığıdır; kentin çevresindeki bölgede hayvancılık yapılır. Kentin komünistlerin karargâhı olduğu yıllarda artan nüfusu 1949'dan sonra azalarak neredeyse eski düzeyine inmiştir.

Kentin çevresindeki bölgede kömür ve petrol yatakları vardır. 20. yüzyılın başlarında kentin yaklaşık 35 km doğusundaki Yanchang'da petrol bulunmuş, 1930'larda da burada petrol kuyuları açılmıştır. 1949'dan sonra bölgede başka petrol kuyuları açıldıysa da üretim hâlâ çok sınırlıdır. Nüfus (1990) 113.277.

Yenbu, Suudi Arabistan'ın batısında kent. Kızıldeniz kıyısında Cidde'nin kuzeyinde yer alır. Cidde'den sonra ülkenin Kızıldeniz kıyısındaki ikinci önemli limanı ve 160 km doğudaki Medine'nin ana limanıdır. Ekonomisi hacılardan elde edilen gelirlerin yanı sıra başta hurma olmak üzere tarım ürünleri ticaretine dayanır. Son yıllarda Cidde'nin yükünü azaltmak amacıyla kentin limanı geliştirildi. 1980'lerde kentteki petrokimya kompleksine ham petrol taşımak için iki boru hattı inşa edilmiştir. Nüfus (son tah.) 30.000.

Yener, Mümtaz (d. 1918, İstanbul), figüratif üslupta çalışan ressam. 1935-40 arasında Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde Nazmi Ziya Güran, İbrahim Çallı ve Leopold Lévy atölyelerinde öğrenim gördü. Yeniler Grubu'na da bu yıllarda katıldı. Bir süre filmcilik yaptı, *Akşam* gazetesinde çalıştı. Emekli olduktan sonra bütün zamanını resme ayırdı. 1953'te İstanbul Belediyesi tarafından açılan Fetih Yıldönümü yarışması, 1969'da da Türk Ressamlar Cemiyeti ödüllerini kazandı.

Yener, toplumsal konulara ağırlık veren Yeniler Grubu içinde yer aldığı dönemde çalışan insanların yaşamını konu aldığı çok figürlü resimler yaptı ("Fırın", "Paydos"). 1955-70 arasındaki resimlerinde de, uyumlu çalışmalarından ve dayanışmalarından etkilendiği karıncaları işledi ("Karıncalar Geliyor", "Karıncaların Göçü"). 1970'lerden sonra makine-insan ilişkisini konu alan resimler yaptı ("Makineler Yürüyor", "Okuyan Makineciler"). Yener son yapıtlarında en çok eski Beyoğlu görüntülerine yer vermektedir.

Yenersu, Işık (d. 19 Mart 1942, Çaycuma, Zonguldak), tiyatro oyuncusu. Türk tiyatrosunun yakın dönemdeki en başarılı oyuncularından biridir.

1963'te Ankara Devlet Konservatuvarı'nın Tiyatro Yüksek Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl Orhan Asena'nın *Tohum ve Toprak* adlı oyunuyla Devlet Tiyatroları'nda sahneye çıktı. Kısa bir süre İstanbul'daki Arena Tiyatrosu'nda konuk sanatçı olarak çalıştı. George Bernard Shaw'un *Sezar ve Kleopatra*'sındaki yorumuyla 1963 İlhan İskender Armağanı'nı kazandı. Daha sonra değişik dönemlerde Paris'e giderek tiyatro stajı yaptı. 12 Mart müdahalesinden sonra Devlet Tiyatroları'ndaki görevinden ayrılmak zorunda kaldı ve 1974'te görevine geri dönünceye değin Ali Poyrazoğlu Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Devlet Tiyatroları'nda sahnelenen *Amédée* (1968), *Harold ve Maude* (1977) gibi oyunlardaki başarılı yorumlarıyla dikkati çekti. 1978-79 döneminde Devlet Konservatuvarı'nda sahne, diksiyon, fonetik ve mimik dersleri verdi. Aleksey Arbuzov'un *Söz Veriyorum* adlı oyunundaki yorumuyla 1979'da tiyatro oyuncularına verilen bütün ödülleri kazandı. 1982'de Paris'te bir toplantıda Nâzım Hikmet'in şiirini okuduğu için bir kez daha Devlet Tiyatroları'ndaki görevinden uzaklaştırılarak mahkemeye verildi. Bu dönemde Ankara Sanat Tiyatrosu'nda da çalıştı ve 1984'te Bilgesu Erenus'un *Güneyli Bayan* oyunundaki rolüyle Sanat Kurumu, Ulvi Uraz ve Avni Dilligil ödüllerini aldı. Mahkeme sonucunda temize çıkınca 1985'te yeniden Devlet Tiyatroları'na döndü. 1987-88 döneminde *Bir Kadın, Bir Düş, Bir Oyun*'daki rolüyle Sanat Kurumu, Ulvi Uraz, Avni Dilligil ve Kültür Bakanlığı en iyi kadın oyuncu ödüllerini aldı.

Radyo ve televizyonda da çalışmalar yapan Yenersu, sinemayla da ilgilenmiş ve 1964'te Metin Erksan'a, 1971'de Yılmaz Güney'e asistanlık etmiştir.

yengeç, *Decapoda* (onayaklılar) takımından, kısa kuyruklu çok sayıda kabuklu türünün ortak adı. Özellikle *Brachyura* grubunu oluşturan omurgasızlar yengeç adı altında toplanır. Ama görünüşleri ve davranışları benzerlik gösteren *Anomura* grubunun birçok üyesine de yengeç denir. Tür sayıları 4.500 dolayında olan bu hayvanlar hemen bütün denizlere, tatlı sulara ve bir ölçüde karalara yayılmıştır.

Karides ve ıstakoz gibi öbür onayaklılardan farklı olarak yengeçlerin kuyruğu göğüs bölümünün altına kıvrılmıştır. Gövdelerini örten kabuk genellikle geniş, bacaklarının ilk çifti kıskaçlıdır.

Coğrafi dağılımları ve çeşitleri. Yengeçlerin çoğu denizde yaşar. Tropik bölgelerde bol bulunan kara yengeçleri bile genellikle zaman zaman denize döner ve yaşam çevrimlerinin ilk evrelerini denizde geçirir. Avrupa'nın güney kesimlerinde yaygın olan *Potamon fluviatilis* en iyi bilinen ılıman bölge tatlı su yengeçlerinden biridir. Yengeçler temel olarak kabuklarının alt yanlarındaki boşluklarda bulunan birer çift solungaç yardımıyla soluk alır. Ama gerçek kara yengeçlerinde bu boşluklar genişlemiş ve havayla solunumu sağlayan birer akciğer işlevi görecek biçimde değişikliğe uğramıştır.

Yengeçler genellikle yürüyerek yer değiştirir. Kıyı yengeçlerinin iyi bilinen yan yan yürüyüşü bu grubun büyük bölümünde görülen ortak özelliktir. *Portunidae* familyasını (yüzücü yengeçler) oluşturan türlerin yanı sıra başka bazı yengeç türleri ise yassılaşıp kürek biçimini almış bacakları sayesinde büyük bir ustalıkla yüzer.

Birçok başka kabuklu gibi yengeçler de hemen her çeşit yiyeceği tüketir. Ama önemli bir bölümü yırtıcıdır, bazıları ise bitkilerle beslenir.

Bilinen türler arasında gerçek anlamıyla asalak bir yengeç yoktur. Yalnız bazı yengeçlerin başka hayvanlarla ortakçılık ilişkisine girdiği görülür. Örneğin *Pinnotheridae* familyasından (midye yengeçleri) küçük yapılı yengeçler midye ve istiridye gibi yumuşakçaların kabukları, denizsolucanlarının borucukları ve derisidikenlilerin içinde yaşayarak bu konaklarının yiyeceklerine ortak olur. *Hapalocarcinidae* familyasının üyeleri barındıkları bazı mercanların büyüyen uçlarını örseler. Bu arada gelişmesini sürdüren mercan, dişi yengeci dışarı çıkamayacağı biçimde sarar. *Majidae* familyasının (örümcek yengeçler) üyeleri ise algler, süngerler ve öbür deniz canlılarıyla örttükleri kabukları sayesinde yaşadıkları çevreye son derece uygun, etkin bir kamuflaj oluşturur.

Japonya çevresinde yaşayan dev yengeç (*Macrocheira kaempferi*) ve Tasmanya yengeci (*Pseudocarcinus gigas*) kabuklularının bilinen en iri iki türüdür. Dev yengecin iki yana açılmış bacakları arasındaki açıklık 4 m'yi geçebilir. Bacakları çok daha kısa, kıskaçları daha kalın olan Tasmanya yengecinin ise ağırlığı 10 kg'ye yaklaşır. Bu türün gövdesini saran kabuk en iri örneklerde 50 cm'ye yakın bir genişliğe ulaşmaktadır. Öte yandan midye yengeci gibi en küçük türlerin uzunluğu 1-2 cm dolayındadır.

Pagur adıyla da tanınan keşiş yengeçleri *Anomura* grubunun en iyi bilinen örnekleridir. Bu yengeçler yumuşak karınlarını korumak için deniz salyangozlarının içi boşalmış kabuklarına girer, dışarda bıraktıkları bacaklarıyla deniz dibinde dolaşırlar. Tropik bölgelerde yaşayan *Coenobitidae* familyasından keşiş yengeçleri ise karaya çıkıp oldukça iç kesimlere kadar girer, bazen yalnız üremek için denize dönerler. Aynı familya içinde yer alan palmiye yengeci ya da harami yengeç (*Birgus latro*) larva evresinden sonra kabuk içinde yaşama alışkanlığını bırakır. Bu türün karın bölümünün üst yüzeyi kabuksu levhalarla örtülmüştür.

Kabukluların çoğunda görüldüğü gibi yengeç yavrularının da hemen hepsi yumurtadan çıktıklarından erişkinlere benzemez. *Zoea* denen larva evresinde, deniz yüzeyinde yüzen, yuvarlak vücutlu çok küçük saydam canlılardır. Birçok kez deri değiştirdikten sonra *megalops* denen larva evresine girerler. Bu evrede gelişen bacakları ve gövde biçimleriyle yengece daha benzer bir görünümdedirler. Ama karın bölümleri oldukça büyüktür ve henüz kıvrılmamıştır. Deri değiştirmeyi sürdüren hayvan sonunda erişkin biçimini alır. Özellikle tatlı sularda yaşayan birkaç yengeç türünde ise başkalaşma sürecine rastlanmaz. Bu yengeçler erişkinlerin birer küçük kopyası olarak yumurtalardan çıkar.

Ekonomik önemi. İnsanların yediği birçok yengeç türü vardır. Bunların en önemlileri arasında *Canser pagurus* ve *C. magister* türü pavuryalar, *Callinectes sapidus* ve *C. hastatus* türü mavi yengeçler ile bazı başka yüzücü yengeçler sayılabilir. *Anomura* grubundan kral yengeci (*Paralithodes camtschatica*), yaşadığı Japonya açıkları, Bering Denizi ve Alaska kıyılarında ekonomik bakımdan büyük önem taşır.

Yengeç, Latince CANCER, burçlar kuşağında İkizler ile Aslan arasında yer alan takımyıldız. Açılımı (Yer'deki boylama karşılık düşen gökküre koordinatı) 8 saat 25 dakika, yükselimi (gök ekvatorundan açısal uzaklığı) 20° kuzeydir. Ünlü Arıkovanı (Praesepe) yıldız kümesi Yengeç'in içindedir.

Astrolojide 4. burç olan Yengeç'in yaklaşık 22 Haziran - 22 Temmuz arasındaki dönemi etkisi altında tuttuğuna inanılır.

Yengeç, bir İtalyan Dua Saatleri Kitabı'ndan, y. 1475; Pierpont Morgan Kütüphanesi, New York kenti
Pierpont Morgan Library, New York, Glazier Collection

Burcun simgesinin yengeç olmasının, Yunan efsanesinde, Lerna'daki dokuz başlı Hydra yılanıyla mücadele ederken Herakles'i kıskacıyla sıkıştıran ve Herakles'in düşmanı Hera tarafından ödüllendiren yengeçten kaynaklandığı düşünülür.

Yengeç Bulutsusu (katalog numarası NGC 1952 ve M 1), Yer'den yaklaşık 5.000 ışık yılı uzaklıkta, Boğa takımyıldızında yer alan bulutsu. Bugüne değin en ayrıntılı biçimde incelenmiş aydınlık bulutsudur. Çapı kabaca 5-10 ışık yılı arasındadır. Yengeç Bulutsusu'nun, ilk olarak 4 Temmuz 1054'te Çinli ve başka astronomların gözlemlediği bir süpernovanın (şiddetle patlayan yıldız) kalıntısı olduğu sanılmaktadır. Süpernova, 23 gün boyunca gündüzleri ve hemen hemen iki yıl kadar da geceleri görünür durumda kalmıştır. Bu olayın Avrupa'da da gözlemlenmiş olduğuna ilişkin herhangi bir kayıt yoktur.

Bulutsunun ilk olarak 1731'de İngiliz fizikçi ve amatör astronom John Bevis tarafından keşfedildiği kabul edilir. 1758'de de Charles Messier'in hazırladığı ilk bulutsu gökcisimleri katalogunda birinci sırada (M 1) yer aldı. Bulutsuya adı, 19. yüzyılın ortalarında biçimine bakılarak yapılan benzetme sonucunda verildi. 1921'de, bulutsunun halen genleşmekte olduğu belirlendi; bugünkü genleşme hızı saniyede yaklaşık 1.100 km'dir.

Yengeç Bulutsusu, ölçülebilir tayfının tümünden, radyo dalgalarından, kızılötesi, görünür ışık, morötesi ışınlar ve X ışınlarına kadar yayılan bir açıklıkta ışınım algılanabilen birkaç gökcisminden biridir. 1960'ların sonlarında bulutsunun merkezinde, novanın içe göçmüş bir artığı olan NP 0532 pulsarı keşfedilmiştir.

yengeç örümceği, *Thomisidae* familyasını oluşturan yeryüzünün hemen her yerine dağılmış örümceklerin ortak adı. Yalnız görünüşleri değil yan yan ya da geriye doğru yürüyüşleri de yengeci andırır.

Yengeç örümceğinin gövdesi boz ya da kahverengi, uzunluğu yaklaşık 12 mm'dir. *Misumena* ve *Misumenoides* cinslerinin üyeleri Kuzey Amerika'da yaygındır. Özellikle açık alanlarda, bitkiler ve çitler üstünde bulunurlar. Türkiye'de 60 türünün yaşadığı belirlenmiştir. Yengeç örümcekleri ağ örmek yerine uygun yerlere gizlenerek avını bekler. Holarktik bölgede yaşayan, Türkiye'de de bulunan *Misumena vatia* türü

Devedikeninin çiçeğinde avını bekleyen bir yengeç örümceği (*Misumenoides aleatorius*)
John H. Gerard

çiçekler üstünde görülür. Rengi beyaz ya da sarı, karın bölümünün yanları kırmızı çizgilidir. Birkaç gün içinde rengini değiştirerek üstünde bulunduğu çiçeğin renklerine uyum sağlayabilir. Bazı yengeç örümcekleri ağaç kabukları üstünde ya da altında yaşar. *Platoridae*, *Heteropodidae* ve *Selenopidae* familyalarının üyelerine de bazen aynı ad verilmektedir.

Yengeç ve Oğlak dönenceleri, Yer ekvatorunun sırasıyla 23° 27′ kuzeyi ve 23° 27′ güneyinden geçen enlem çizgileri. Bu enlemler, Güneş'in tutulum dairesinin(*) gök ekvatoruna olan yükseliminin (gök ekvatorundan açısal uzaklık), kuzey ve güneyde ulaştığı en büyük değerlere karşılık gelir. Kuzey Yarıküre'de 21 Haziran'daki yaz gündönümü sırasında en büyük kuzey yükselimine ulaşır ve Yengeç Dönencesi'nin tam karşısına gelir. Bu dönemde Güneş, İkizler takımyıldızının içindeymiş gibi görünür; ama İÖ 2'de takımyıldızlar adlandırılırken Güneş, Yengeç takımyıldızının içinde bulunuyordu, bu nedenle de dönenceye Yengeç adı verildi. Aynı biçimde Kuzey Yarıküre'de 21 Aralık'taki kış gündönümü sırasında Güneş en büyük güney yükselimine ulaşır ve Oğlak Dönencesi'nin tam karşısına gelir. Bu dönemde Güneş, Yay takımyıldızının içindeymiş gibi görünür; ama iki bin yıl kadar önce Oğlak takımyıldızının içindeymiş gibi göründüğünden dönence de bu takımyıldızın adıyla adlandırılmıştır. Yer'in dönme ekseninin yönü zamanla yavaş yavaş değiştiğinden, Güneş 24 bin yıl kadar sonra gündönümleri sırasında tekrar Yengeç ve Oğlak takımyıldızları içinde yer alıyor olacaktır.

yengeç yiyen fok (*Lobodon carcinophagus*), *Phocidae* familyasından, Antarktika'nın çevresinde sürüklenen buz kütleleri üstünde yaşayan fok türü. İnce uzun yapılı bu türün uzunluğu yaklaşık 2-2,5 m, ağırlığı 225 kg'dir. Temel besin kaynağı, adının çağrıştırdığından farklı olarak yengeç değil, kril sürüleridir. Diş yüzeyleri suyla birlikte ağzına aldığı yiyecekleri süzmesine uygun biçimde girintili çıkıntılı bir yapı kazanmıştır. Grimsi kahverengi geniş lekeler bulunan postu giderek açılır ve deri değiştirme dönemi olan yaz sonlarında beyazlaşır. Gene buz kütleleri üstünde üreyen bu fokların yavruları yeni doğduğunda soluk kahverengidir. Erişkinlerde yaygın biçimde katil balinaların açtığı yara izleri görülür.

Yeni a, İstanbul'da yayımlanan aylık kültür ve sanat dergisi (Nisan 1972-Haziran 1974). 1956-60 arasında *a* dergisini çıkaran bir grup edebiyatçı tarafından çıkarıldı. Sahibi Ferit Öngören'di. İlk sayısında derginin amacı "uzun sürede, değişen sorunlarımıza çözüm getirmek, geniş etkileriyle karşı karşıya bulunduğumuz burjuva Batı kültürüyle hesaplaşmak, geleneksel ve aktüel sanatımızın köklü eleştirisini gerçekleştirmek" biçiminde açıklanmıştı. Sanat ve kültür sorunlarının ele alındığı yazılara, şiir ve öykülere yer veren *Yeni a*'da bazı toplumsal sorunlar da tartışmaya açıldı. Derginin başlıca yazarları Kemal Özer, Adnan Özyalçıner, Konur Ertop, Refik Durbaş, Asım Bezirci, Hilmi Yavuz, Erdal Öz, Ferit Öngören, Nurer Uğurlu, Ergin Günçe ve Onat Kutlar'dı. 27 sayı çıkan *Yeni a* dergisi "Kitap Yılı", "Zaferin 50. Yılı", "Basın Özgürlüğü", "Toprak Sorunları" gibi özel sayılar da düzenledi.

Yeni Adam, İstanbul'da yayımlanan haftalık düşün dergisi (Ocak 1934-Mayıs 1978).

Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu tarafından çıkarıldı. Baltacıoğlu dergisinde felsefe, sosyoloji, eğitim, ekonomi, teknik, sanat ve edebiyat gibi çok çeşitli konularda yazılara yer verdi. Kendisi farklı görüşte olduğu halde derginin sayfalarını sol görüşlü yazarlara açtı, Carlo Cafiero'nun Marx'ın *Kapital*'inden yaptığı özeti formalar halinde ek olarak verdi. Dergide Sabiha Sertel, Sabahattin Ali, Abidin Dino, Kerim Sadi gibi sol görüşlü yazarların yanı sıra, dönemin tanınmış yazarlarıyla Sait Faik, Çetin Altan gibi genç yazar ve gazeteciler de yer alıyordu. Yayımının bu döneminde birkaç kez kapatılan *Yeni Adam*, Baltacıoğlu'nun yeniden öğretim üyesi (1939) ve milletvekili (1943) olmasından sonra aylık hale geldi ve yayımını dar bir kadroyla sürdürdü.

Baltacıoğlu'nun ölümünden (1 Nisan 1978) sonra, derginin Mayıs 1978 tarihli 921. sayısı kurucusunun anısına ayrıldı.

Yeni Adana, Adana'da yayımlanan günlük bölge gazetesi.

Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) kısa bir süre sonra Ahmed Remzi (Yüregir) ve Avni (Doğan) beyler Adana'da *Adana* adlı bir gazete çıkarmaya başladılar (25 Aralık 1918). Üç sayı çıktıktan sonra Fransız işgal yönetimince kapatılan gazete Temmuz 1920'de çok güç koşullar altında ve bu kez *Yeni Adana* adıyla yeniden yayıma başladı. Birçok sayısı Karaisalı ve Pozantı tren istasyonlarında, bir vagon içinde hazırlandı ve küçük bir pedal makinesinde basıldı.

Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen, İstanbul Hükümeti'nin ve Fransızların propagandalarını etkisiz hale getirme amacını güden *Yeni Adana*, Ferit Celal'in (Güven) sorumluluğu altında genellikle haftada iki kez yayımlandı. Yazarları Yahya Nüzhet, Naci (Akverdi), Hacı Gülek gibi yedeksubaylardı. Mayıs 1921'de boyutları küçülen gazete cumartesileri dışında her gün çıkmaya başladı. Bir ara kâğıt darlığı nedeniyle haftada üç gün yayımlanabildi.

Fransızlarla Ankara Antlaşması'nın (Ekim 1921) imzalanmasından sonra, 9 Aralık 1921'deki 185. sayısıyla yeniden Adana'da yayımlanmaya başlayan *Yeni Adana*, günümüzde de günlük yerel gazete olarak yayımını sürdürmektedir.

Yeni Ahit, Kitabı Mukaddes'in, yalnızca Hıristiyanlığın kutsal saydığı 27 metinden oluşan ikinci bölümü. Yeni Ahit'in kanonik (Yunanca *kanonikos*: "kurallara uygun", "sahih") metinleri ve sıralaması konusunda Hıristiyanlığın bütün kolları birleşir. İlk dört metni belirten İncil(*) adı Türkçede Yeni Ahit'in tümü için de kullanılmaktadır.

Hıristiyanlar Yeni Ahit'i, Kitabı Mukaddes'in Yahudilerce de kutsal sayılan metinlerinin yer aldığı ilk bölümü Eski Ahit'te(*) dile gelen tinsel kurtuluş vaadinin gerçekleşmesi olarak görür. Buna göre Tanrı ile Hz. İsa'nın izleyicileri arasında gerçekleşen ve İsa'nın yaşamı ve ölümüyle anlatımını bulan yeni antlaşmanın özü ve yorumu Yeni Ahit'te yer alır. Yeni Ahit metinleri, yazıldıkları tarih sırasıyla değil, anlatım ve mantık sırasıyla düzenlenmiştir. İnciller İsa'nın yaşamını ve öğretilerini aktarır; Resullerin İşleri İsa'ya inananların Hıristiyanlığı yayma çalışmalarını anlatır; Aziz Paulus'un ve başka bazı havarilerin mektupları imanın anlamını işler; Vahiy Kitabı'nda geleceğe ve tanrısal iradenin gerçekleşmesine ilişkin öngörüler yer alır. *Ayrıca bak.* Kitabı Mukaddes.

Yeni Asır, İzmir'de yayımlanan günlük bölge gazetesi.

1 Eylül 1895'te Selanik'te *Asır* adıyla çıkmaya başladı. Kurucuları Abdurrahman Nafiz ve Fazlı Necib'di. Çarşamba ve cumartesi günleri haftada iki kez yayımlanıyordu. 22 Temmuz 1908'de *Yeni Asır* adını aldı ve günlük oldu. Fazlı Necib 1909'da matbuat müdürlüğüne atanınca onun yeğeni Abdurrahman Arif (Bilgin) tarafından yönetilmeye başlayan *Yeni Asır* 6 Eylül 1924'te İzmir'e taşındı.

Arif Bilgin'in ölümü üzerine Şevket Bilgin'e geçti. 1960'larda başyazılarını da Şevket Bilgin yazdı. Bu dönemde Cemil Devrim yönetiminde yayımlanıyordu ve başlıca yazarları Behzat Bilgin ve Haluk Cansın'dı. 1967'de ofset baskı sistemine geçen *Yeni Asır*'ı 1976'da Dinç Bilgin aldı.

Ege Bölgesi'nin en etkili yerel gazetesi niteliğini kazanan ve 24 Ekim 1982'de bilgisayar teknolojisi uygulamaya başlayan *Yeni Asır*, 1985'te kısa bir süre İstanbul'da da yayımlandı.

Yeni Bauhaus, László Moholy-Nagy'nin 1937'de Chicago'da kurduğu tasarım okulu. *Ayrıca bak.* Bauhaus.

Yeni Cami Külliyesi, İstanbul'da, Eminönü Meydanı'nda cami, arasta, türbe, iki sebil ile darülhadis ve sıbyan mektebinden oluşan külliye.

Caminin yapımına 1597'de III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın isteğiyle sermimar Davud Ağa başlamış, ölünce de sermimarlığa getirilen Dalgıç Ahmed Çavuş devam etmişti. Ama III. Mehmed'in ölümüyle (1603) annesi saraydaki etkili konumunu yitirince yapı yarım kaldı. Daha sonra IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan'ın girişimiyle dönemin sermimarı Mustafa Ağa'nın 1660'ta yeniden başlattığı cami, bu kez bir külliye olarak ele alınıp 1663'te tamamlandı. Yaptıran her iki sultanın da padişah annesi olması nedeniyle cami Valide Camisi adıyla da anılır.

Yeni Cami yaklaşık 35,5 m × 41 m boyutlarında, kareye yakın dörtgen planlıdır. Ortası, dört filayağına oturan 17,5 m çapında bir kubbeyle örtülmüş, bu kubbe dört yandan yarım kubbelerle desteklenmiş, köşelerde yarım kubbelerin arasında kalan boşluklar da birer küçük kubbeyle kapatılmıştır. Bu düzen Şehzade ve Sultan Ahmed gibi Osmanlı klasik dönem camilerinin plan şemasını sürdürmektedir. Ama caminin dış etkisi onlarınkinden farklıdır. Küçük köşe kubbeleri, yarım kubbeler ve merkezî kubbe biraz yüksek tutulmuş, dolayısıyla bütün bu kubbeler dizisinin üst üste gelmesiyle ortaya çıkan piramit de daha dik olmuştur.

Külliyedeki ilginç yapılardan biri de caminin güneydoğu köşesine bitişik, neredeyse küçük bir saray görünümündeki üç katlı hünkâr kasrıdır. Arka taraftaki üzeri örtülü bir rampayla çıkılan hünkâr kasrı, "L" planlı bir sofayla iki odadan oluşur ve bu sofanın ucundaki bir kapıyla caminin içindeki hünkâr mahfiline bağlanır. Gerek caminin, gerekse hünkâr kasrının içi çinilerle bezelidir. Mavi ve yeşil renklerin egemen olduğu bu çiniler, çini sanatında 16. yüzyılda ulaşılmış düzeye erişemese de, 17. yüzyılın en güzel örneklerindendir.

Yapıldığı dönemde bugünkünden daha içeride olan kıyının hemen yanında yer alan cami, bu nedenle yüksek bir platform üstüne oturtulmuştur. Dolayısıyla gerek ibadet mekânının doğrudan dışa açılan yan kapılarına, gerekse şadırvan avlusunun kapılarına mermer basamaklı geniş merdivenlerle çıkılır. Bu yükseklik farkından yararlanılarak caminin iki yan cephesinde, Sultan Ahmed Camisi'ne benzer biçimde, zemin hizasında abdest muslukları sıralanmıştır. Aynı cephelerin üst bölümleri de geniş saçaklı, iki katlı revaklarla hareketlendirilmiştir. Caminin üçer şerefeli zarif iki minaresi son cemaat yerinin iki ucunda yer alır.

Yeni Cami Külliyesi, güneybatıdan görünüş, tamamlanışı 1663, Eminönü, İstanbul
Nezih Başgelen

Külliyenin bugün Mısır Çarşısı adıyla anılan "L" planlı arastası, denize göre caminin arkasında, batıdadır. "L"nin yaklaşık 120 m uzunluğundaki bir kolu camiye dik, 150 m uzunluğundaki öbür kolu paralel konumdadır. Her kolun ortasında, üzeri beşik tonozla örtülü bir yol ve bunun iki yanında dükkân sıraları bulunur. Günümüzde de kullanılmakta olan Mısır Çarşısı, başta baharat satan dükkânlarıyla, kentin en hareketli alışveriş merkezlerinden biridir.

Külliyenin türbesi, cami kütlesinin güneybatı köşesiyle Mısır Çarşısı'nın güney ucu arasında, ayrı bir hazire içindedir. Üzeri büyük bir kubbeyle örtülü, 15 m kenarlı bir kare biçimindedir ve doğu cephesinde üç gözlü bir giriş revakı yer alır. İçi çiniler ve kalem işleriyle bezeli türbede Hatice Turhan Sultan'la IV. Mehmed'den başka sultan ailesinin birçok üyesinin de mezarı bulunmaktadır. Türbenin batı duvarına bitişik daha küçük kare planlı ve kubbeli yapıyı darülhadis olarak tanımlayan kaynaklar vardır. Bazı kaynaklar ise darülhadisin türbe haziresinin dışında ve biraz güneyinde bulunduğunu, bugünkü İş Bankası binası yapılırken, gene aynı yerdeki sıbyan mektebiyle birlikte yıkıldığını belirtmektedir. Külliyenin iki sebilinden biri de bugün İş Bankası'nın güney duvarına bitişik durumda kalmıştır. Öbür sebil hünkâr kasrının altındadır.

20. yüzyılın ilk yarısında çevredeki küçük yapılar kaldırılıp Eminönü Meydanı düzenlenirken arkasından (batıdan) geçirilen bugünkü yol, camiyi arasta ile türbeden ayırarak külliyenin bütünlüğünü bozmuştur.

Yeni Cumhuriyet Partisi, Afrikaner dilinde NUWE REPUBLIKEINSE PARTY (NRP), Güney Afrika'da, 1934'ten 1948'e değin iktidarı elinde tuttuktan sonra ana muhalefet konumuna geçen Birleşik Parti'nin(*) yerine 1977'de kurulan siyasal parti.

Üyelerinin iktidardaki Ulusal Parti (NP) ile yeni partilere geçmesi nedeniyle parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya gelen Birleşik Parti, çoğunluk grubunun aldığı kararla 28 Haziran 1977'de resmen kendisini dağıttı. Ertesi gün kurulan Yeni Cumhuriyet Partisi, eski partinin parlamentodaki 23 sandalyesini de devraldı. Ama ertesi yıl yapılan genel seçimlerde sandalye sayısı 10'a, 1981 seçimlerinde ise sekize indi. Böylece ana muhalefet partisi konumunu İlerici Federal Parti'ye kaptırdı.

Irk sorunları dışında genel çizgileriyle liberal bir siyaset izleyen Yeni Cumhuriyet Partisi, beyazların denetiminde, ama öteki ırkların temsilcilerinin de yer aldığı bir parlamentoyla yönetilecek yeni bir ırklar federasyonu kurulmasını savunmaktadır.

Yeni Çin Haber Ajansı, Çince XINHUA, Wade-Giles yazımında HSINHUA, Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmî haber ajansı. 1929'da Çin Komünist Partisi'nin haber bürosu olarak kuruldu. Merkezi Pekin'de olan ajansın dünyanın birçok yerinde büroları vardır. Ajans Çince ve yabancı dillerde yayın yapan kuruluşlara iç ve dış haberler sağlar. Çin'deki öteki basın kuruluşları gibi Yeni Çin Haber Ajansı da hükümetin denetimindedir ve resmî politikalar doğrultusunda yayın yapar.

Yeni Dalga, Fransızca NOUVELLE VAGUE, 1950'lerin sonlarında Fransa'da gelişen sinema akımı. Anlatılan konudan çok teknik ile üslubun öne çıktığı, yönetmenin kendine özgü dilini yansıtan filmler akımın temel özelliğidir. Başlıca temsilcileri Louis Malle, Claude Chabrol, François Truffaut, Alain Resnais ve Jean-Luc Godard'dır. Bu yönetmenlerin çoğu, yaratıcı sinemacılar kuramının(*) yaygınlaşmasında etkili olan *Cahiers du Cinéma* dergisinde de yazmıştır. Godard'ın *A bout de souffle*'ü (1960; *Serseri Âşıklar*), Yeni Dalga'nın klasik örneklerindendir. Hızlı atlamaların kullanıldığı film, sert geçişlerle tamamlanan, birbirinden kopuk bölümlerden oluşmuş izlenimi verir.

Yeni Delhi *bak.* Delhi

Yeni Demokratik Parti, Fransızca NOUVEAU PARTI DÉMOCRATIQUE (NPD), Kanada'da demokratik sosyalist eğilimli siyasal parti. Planlı ekonomiyi, sosyal yardımların genişletilmesini ve enternasyonalist bir dış politika izlenmesini savunmaktadır.

Kökeni, Ağustos 1932'de çeşitli işçi ve küçük çiftçi örgütleriyle sosyalist partilerin kurduğu Kooperatif Düzen Federasyonu'na (CCF) dayanır. Ertesi yıl Regina Bildirgesi'yle merkezî planlamaya ve belirli alanlarda devletçiliğe yönelik programını açıklayan CCF, özellikle İngiliz Kolumbiyası, Saskatchewan ve Manitoba'da gelişme göstere-

rek bu eyaletlerde ana muhalefet konumunu kazandı. Ülke çapında da önemli oranda oy sağlayarak bazı üyelerini Avam Kamarası'na sokmayı başardı. Ama iktidar seçeneği durumuna gelemediği gibi Liberaller ve İlerici Muhafazakârlar arasında kilit bir güç de olamadı. 1944'te eyalet yönetimini ele geçirdiği Saskatchewan'da uzun yıllar başta kalmakla birlikte, öteki eyaletlerde güç kaybına uğrayarak gerileme içine girdi.

1956'da Kanada'daki işçi örgütlerinin çoğunu bir araya getirerek yeni bir odak olarak ortaya çıkan Kanada İşçi Sendikaları Kongresi (CLC) Ağustos 1961'de CCF'yi de içine almak üzere Yeni Demokratik Parti'yi kurdu. Yani partinin Saskatchewan'daki yerel örgütü 1967'ye değin CCF adını korudu. NPD'nin tabanını uzun süre Manitoba ve Saskatchewan'daki çiftçilerle, İngiliz Kolumbiyası ve Ontario'nun kent işçi sınıfı oluşturdu. NPD Saskatchewan, Manitoba ve İngiliz Kolumbiyası'nda 1940'lardan 1990'lara değin aralıklarla, Yukon Toprakları'nda da 1980'lerden sonra iktidar partisi oldu; Kanada'nın en büyük ve en zengin eyaleti olan Ontario'da da 1990'larda iktidara geldi.

Yeni Dergi, İstanbul'da yayımlanan (Ekim 1964-Mayıs 1975) aylık sanat dergisi.

Memet Fuat'ın çıkardığı derginin ilk sayısında başka dillerdeki sanat olaylarının, düşünce tartışmalarının Türkçeye aktarılacağı ve çeviriye ağırlık verileceği açıklanıyordu. İlk dört yıl bu çerçevede kalarak Batı'daki yeni akımları tanıtan, çağdaş yazarlardan çeviriler yayımlayan *Yeni Dergi*, 1967'den sonra sayfalarının çoğunu Türk edebiyatına ayırdı. Şiir, öykü gibi edebiyat ürünlerinin yanı sıra edebiyat incelemeleri, sinema, tiyatro ve resim eleştirileri yayımladı. Şiirleri ön sayfalara alarak, dizgi ve baskısına özen göstererek edebiyat dergiciliği alanına yenilik getirdi. Aralarında ayrım gözetmeden çağdaş Türk yazarlarından birçoğunun yazı ve şiirlerine yer verdi, birçok gencin edebiyata ilk adımı atmalarına ön ayak oldu. Ayrıca "Kafka", "Lorca", "Düşünce Özgürlüğü", "Yeni Roman", "Masal ve Edebiyat", "Nâzım Hikmet'in Suçsuzluğu", "İntihar", "Marxçı Eleştiri", "Küba Edebiyatı" gibi özel sayılar da düzenledi.

yeni-dışavurumculuk, NEO-EKSPRESYONIZM olarak da bilinir, 1970'lerin içe dönük, yalıtılmış soyut sanat anlayışına bir tepki olarak insan figürünü ve nesneleri figüratif bir üslupla betimleyen genç kuşak ressamların 1980'lerin başlarında ve ortalarında oluşturduğu sanat akımı. Bu sanatçıların hepsinin farklı eğilimleri bulunmasına karşılık, belirli ortak yanları da vardı. Hepsi de geleneksel kompozisyon ve tasarım standartlarına karşı çıkmış, çağdaş kent yaşamını ve değerlerini yansıtan çelişik, gerilimli bir duygusallık geliştirmiş, resimsel idealizasyona yakınlık duymamış, canlı, ama uyuşmaz renkleri yeğlemiş, iç karmaşayı, gerilimi ve yabancılaşmayı yansıtan "ilkel" bir anlatımı seçmişlerdi. Julian Schnabel ve David Salle gibi ABD'li, Sandro Chia ve Francesco Clemente gibi İtalyan, Anselm Kiefer ve Georg Baselitz gibi Alman ressamların yapıtları yeni-dışavurumculuk kapsamında değerlendirilir.

Yeni Dilbilgiciler, Almanca JUNGGRAMMATIKER, yaklaşık 1875'te ortaya çıkan Alman dilbilimciler grubu. Dilin değişimi konusundaki temel savları, ses yasalarında kuraldışının olamayacağı yolundaydı. O dönem için bu, oldukça tartışmalı bir savdı; çünkü dilin değişiminde, Grimm yasası(*) gibi o zamana değin keşfedilmiş ses yasalarına uymayan pek çok durumun olduğu düşünülüyordu. Ama 1875'te Danimarkalı dilbilimci Karl Verner, Grimm yasasına uymayan örneklere bir açıklama getirdi. Ses değişimindeki kuraldışı durumları açıklayan ve Verner yasası(*) olarak bilinen bu yasa, Yeni Dilbilgicilerin savlarının kabul görmesinde önemli bir rol oynadı. Daha sonraları, ses değişimindeki öteki kuraldışı durumları açıklayan birçok önemli ses yasası keşfedildi. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, ses değişiminin kurallı olduğu varsayımı artık yaygınlıkla kabul edilmeye başlamıştı.

Yeni Düşün *bak.* Düşün

Yeni Düzen *bak.* New Deal

Yeni Ekonomi Politikası, Rusça NOVAYA EKONOMIÇESKAYA POLITIKA (NEP). SSCB'de Komünist Parti'nin 1921'de yürürlüğe koyduğu ekonomi politikası. Sovyet Devrimi'nin önderi V.İ. Lenin'in "stratejik bir geri adım" olarak nitelendirdiği NEP'in uygulamaya konmasıyla, hızla komünizme geçişi öngören, aşırı merkeziyetçi politikalara dayalı Savaş Komünizmi dönemi sona erdi. NEP çerçevesinde para sistemi ve piyasa ekonomisi geri getirildi; ticaret serbest bırakıldı; işçilere fazla mesai ücreti ve parça başına ücret ödenmesi benimsendi; yabancı sermayeyi özendirici önlemler alındı; ticari işletmelerin çoğu ve küçük ölçekli sanayi kuruluşları özel girişimcilerin denetimine bırakıldı; kapitalist işletme tekniklerinden yararlanmaya yönelik düzenlemeler gerçekleştirildi.

NEP uygulaması tarım ve sanayi üretiminde kısa sürede belirgin bir iyileşmeye yol açtı. 1920'lerin ortalarında ekonominin çeşitli alanlarında savaş öncesindeki düzeye ulaşıldı. Ama Komünist Parti içinde yoğunlaşan iktidar mücadelesini kazanan İ. Stalin, 1928'de NEP uygulamasına son verdi.

Yeni Eleştiri, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'de ve İngiltere'de ortaya çıkan ve edebiyat ürünlerinde içsel değerin önemini vurgulayarak, her yapıtı bağımsız bir anlam birimi olarak gören eleştiri akımı. Edebiyata temelde dilsel bir yaklaşımı benimseyen bu akımın yandaşları bir yapıtın tarihsel verilere ya da yazarın yaşamöyküsüne dayanarak değerlendirilmesine (kasıtlı aldanma) karşı çıkarlar.

Yeni Eleştiri akımının kullandığı temel teknik, ilk uygulamaları Aristoteles'in *Peri poetikes*'inde (*Poetika*) bulunabilecek çözümleyici "yakın okuma" tekniğidir. Bu tekniği yeni öğelerle daha da geliştiren Yeni Eleştiri anlayışının ilk örneklerini İngiliz eleştirmenler I. A. Richards ve William Empson, sırasıyla *The Principles of Literary Criticism* (1924; Edebiyat Eleştirisinin İlkeleri) ve *Seven Types of Ambiguity* (1930; Belirsizliğin Yedi Türü) adlı yapıtlarında ortaya koydular. ABD'li John Crowe Ransom da akımın adına kaynaklık eden *The New Criticism* (1941; Yeni Eleştiri) adlı yapıtında, yaklaşımın genel ilkelerini formüle etti. Bu akım içinde değerlendirilebilecek öteki ABD'li eleştirmenler arasında Allen Tate, Cleanth Brooks ve Robert Penn Warren sayılabilir.

Akımın yandaşlarına göre, şiir başka bir yolla anlatılamayan duygu ve düşünceleri ileten özel bir anlatım türüdür. Bilim ve felsefe dilinden nitelikçe farklı olmakla birlikte, onlarla eşit düzeyde geçerli anlamlar içerir. Bu akıma bağlı eleştirmenler, bir edebiyat yapıtında sözcüklerin çağrışımsal anlamlarıyla simge, eğretileme ve imge gibi söz sanatlarının çok yönlü işlevlerine özel önem vererek, şiirsel düşünce ve dilin niteliklerini tanımlamaya çalışmışlar, şiirin okurda yarattığı duygusal etkiyle değerlendirilmesine (duygusal aldanma) karşı çıkmışlardır.

yeni-evrimcilik, antropolojide, belli bir doğrultuda uzun vadeli kültürel evrimi ve birbiriyle ilişkisiz kültürlerde görülebilen düzenli gelişim örüntülerini konu edinen okul. Genel olarak insan kültüründe görülen ileriye doğru uzun vadeli değişim (genel evrim) ile her kültürün kendi toplumsal ve ekolojik çevresine kısa vadede uyum sağlayarak farklılaşmasına yol açan değişim (özgül evrim) arasındaki ilişkiyi inceler. Farklı kültürlerin benzer ortamlara uyum sağlama biçimleri ve benzer toplulukların uzun vadeli kültürel değişim açısından benzerlik ve farklılıklarıyla da ilgilenir. İnsan topluluklarının çevresel ve teknolojik uyumuna ağırlık verdiğinden çoğu kez etnografya da kültürel ekolojik yaklaşım içinde değerlendirilir.

Antropolojide yeni-evrimcilik, özellikle ABD'li Leslie A. White ve Julian H. Steward öncülüğünde 1940'larda gelişti. Genel evrim konusuyla uğraşan White kültürlerin gerek teknoloji, gerek toplumsal örgütlenme aracılığıyla enerji kullanımında verimlilik sağladıkları ölçüde ilerlediğini savundu. Steward da Kuzey ve Güney Amerika Yerli kültürlerine ilişkin sınıflandırmasını, benzer ortamlarda yaşayan, ama birbiriyle ilişkisiz toplulukların gösterdiği paralel gelişim üzerine kurdu; evrimsel değişimi açıklamak için "sosyokültürel bütünleşme düzeyleri" ve "çok doğrultulu evrim" kavramlarından yararlandı. White ve Steward'dan bu yana yeni-evrimcilik, uzun vadeli kültürel ve toplumsal değişimle ilgilenen arkeologlarla antropologlar arasında canlı bir tartışma ortamı yaratmıştır.

Yeni Gazete, İstanbul'da yayımlanan günlük gazete (1908-19). II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, 2 Eylül 1908'de yayımına başlanan gazetenin sahibi ve başyazarı Abdullah Zühdü'ydü(*). "Takvimden Bir Yaprak" başlığı altında köşe yazıları yazan Mahmud Sadık da gazetede önemli bir yere sahipti. İttihat ve Terakki iktidarına karşı çıkan ve İngiliz yanlısı olarak tanınan gazete, "Gagaburun ile Ibiş" adlı bir mizah eki de verdi. Gazete'de Hakkı Behiç, Nâzım (Poroy), Cenab Şahabeddin, Süleyman Nazif ve Mehmet Rauf'un yazıları yer aldı. Ahmet Emin de (Yalman) bir süre adını kullanmadan yazılar yazdı. Abdullah Zühdü, Bâbıâli Baskını'ndan (23 Ocak 1913) sonra yayımını durdurduğu gazeteyi 30 Kasım 1918'de Mahmud Sadık'la birlikte yeniden çıkarmaya başladı. Bir ara başyazılarını Ali Kemal'in yazdığı *Yeni Gazete*, ilk dönemindeki düzeyine ulaşamadı ve 17 Ağustos 1919'da kapandı.

Yeni Genel Katalog (NGC), tam adı BULUTSULAR VE YILDIZ KÜMELERİ YENİ GENEL KATALOĞU, yıldız kümeleri, bulutsular ve gökadalara ilişkin temel başvuru listesi. Katalogu 1888'de hazırlayan Danimarkalı astronom Ludvig Emil Dreyer, çalışmasını, pek çok ünlü astronom yetiştirmiş olan İngiliz Herschel ailesinin daha önceleri hazırlamış olduğu listelere dayandırmıştı. Dreyer daha sonra 1895 ve 1908'de yayımladığı birinci ve ikinci *Index Cataloges*'la (İndeks Katalog), gözlemlediği gökcismi sayısını 8 binden 13 bine çıkardı. Bu eklerle birlikte NGC, bugün ancak modern aletlerle ortaya çıkartılabilenlerin dışındaki gözlemlenebilir tüm gökcisimlerini içerir.

Herhangi bir gökcismi birkaç biçimde gösterilebilir, örneğin Yengeç Bulutsusu'nun katalog numaraları NGC 1952 ve M 1'dir; bunlardan ikincisi bulutsunun Messier katalogundaki numarasıdır.

yeni gerçekçilik, İtalyanca NEOREALISMO. II. Dünya Savaşı sonasında İtalya'da gelişen edebiyat ve sinema akımı. Savaşa yol açan nedenleri, savaş boyunca ve sonrasında ortaya çıkan toplumsal sorunları gerçekçi bir biçimde işlemeyi hedefleyen yapıtlarla tanınır.

Edebiyat. Edebiyatta yeni gerçekçiliğin kökleri 1920'lere uzanır. Faşizmin yaklaşık 20 yıl boyunca bastırdığı akım, savaşın sonunda faşist rejim yıkılınca bütün gücüyle canlanmıştır. Edebiyatta yeni gerçekçilik, hedefleri açısından 19. yüzyıldaki *verismo* (gerçekçilik) akımına benzer; hatta kaynağı da *verismo*'dur. Ama ondan farklı olarak yeni gerçekçiliğe hız kazandıran, faşist baskının, Direniş Hareketi'nin ve savaşın birçok yetenekli yazarda yarattığı yoğun duygu, inanç ve deneyimlerdir. Bu arada 1930'lar da ve 1940'larda, yapıtlarında toplumsal sorunlara yer veren İngiliz ve ABD'li yazarlardan yapılan çeviriler de akımın gelişimine katkıda bulunmuştur.

Önde gelen yeni gerçekçi edebiyatçılar arasında, Nobel Ödül'lü şair Salvatore Quasimodo ile yazarlar Alberto Moravia, Ignazio Silone, Carlo Levi, Vasco Pratolini, Carlo Bernari, Cesare Pavese, Elio Vittorini, Carlo Cassola, Italo Calvino (savaş sonrası yapıtlarıyla), Curzio Malaparte ve Carlo Emilio Gadda yer alır.

Faşizm yıllarında bir akımdan söz edilemese de, yeni gerçekçi tarzda tek tük yapıtlar verilmişti. Moravia'nın *Gli indifferenti*'si (1929; *Aylaklar*, 1956) belki de akımı temsil eden ilk yapıttı. İsviçre'de sürgünde bulunan Ignazio Silone, *Fontamara* (1930; *Fontamara*, 1943) ile başlayan antifaşist yapıtlarıyla uluslararası ün kazandı. Elio Vittorini, Hemingway'i andıran ustalıklı romanı *Conversazione in Sicilia*'da (1941; *Sicilya Konuşmaları*, 1971) faşist yönetime üstü kapalı bir eleştiri yöneltiyordu. Faşist yönetim altında Moravia saklanırken, Pavese ile Vittorini hapis, Silone ile Levi sürgün cezasına çarptırıldı; bu arada Vittorini, Calvino ve Cassola gibi bazı yazarlar Direniş'e katıldı. Öbürleri de, ya Quasimodo gibi hermetizm(*) türü akımlara ya da Pavese ile Vittorini gibi çeviriye yöneldiler.

Savaştan sonra tam bir diriliş yaşandı. Vasco Pratolini, Floransalı yoksul gençleri anlattığı ilk romanı *Il quartiere*'nin (1944; *Mahalle*, 1972) ardından yeni gerçekçiliğin en güzel romanlarından biri sayılan *Cronache di poveri amanti*'yi (1947; *Fakir Âşıklar*, 1970) yayımladı. Önceki faşist görüşlerini bırakmış olan Curzio Malaparte de savaş üzerine iki büyük roman yazdı: *Kaputt* (1944; *Kaputt*, 1969) ve *La pelle* (1949; *Can Pazarı*, 1950). Elio Vittorini *Uomini e no*'da (1945; İnsanlar ve İnsan Olmayanlar) Direniş Hareketi'ndeki günlerini anlattı. Carlo Levi ise faşizm döneminde sürgün gittiği Güney İtalya'nın sefaletini konu edinen *Cristo si è fermato a Eboli*'yle (1945; *İsa Bu Köye Uğramadı*, 1961) uluslararası ün kazandı.

Başka yazarlar da yaşadıkları günleri ya da geçmişi olduğu gibi aktaran ürünler verdiler. Hermetizmden uzaklaşan Salvatore Quasimodo, savaş ve toplumsal sorunlarla ilgili şiirler yayımlamaya başladı; bunların ilk örneklerini *Giorno dopo giorno* (1947; Günden Güne) adlı kitapta topladı. Edebiyat çalışmalarına dönen Moravia birçok önemli yeni gerçekçi roman yayımladı. Cesare Pavese, faşizm dönemindeki hapishane günlerine ilişkin iki anlatı ve içe bakış yöntemiyle çağının umutsuzluğunu yansıtan çeşitli romanlar yazdı. Italo Calvino ile Carlo Cassola, Direniş deneyimlerini çarpıcı bir dille aktardılar. Calvino'nun *Il sentiero dei nidi di ragno*'su (1947; Örümcek Yuvalarına Giden Yol), Cassola'nın da *Il taglio del bosco* (1959; Ağaç Kesimi) ve *La Ragazza di Bube* (1960; Bubo'nun Sevgilisi) adlı yapıtları, bu tür romanların en güzel örnekleridir.

Sinema. Sinemada yeni gerçekçilik, edebiyattakine paralel bir gelişme gösterdi. Belgesele yakın bir nesnellikle çekilen filmlerde, ya meslek dışından kişiler rol alıyor ya da oyuncular çok yalın bir oyunla sıradan insanları canlandırıyordu. Bu filmlerde alışılmadık, olağanüstü olaylara yer yoktu. Çoğu zaman alelacele çekilmesine ve incelikten uzak olmasına karşın bu tür filmler, geleneksel sinemanın masal dünyasını reddetmeleri ve çağdaş temalara cesur yaklaşımlarıyla uluslararası düzeyde etkili oldu.

Yeni gerçekçi sinemanın ilk ürünü, Roberto Rosselini'nin Nazi işgali altındaki İtalya'yı anlattığı filmi *Roma città aperta*'ydı (1945; *Roma, Açık Şehir*). Rosselini'nin, İtalya'da savaş üzerine altı bölümden oluşan *Paisà*'sı da (1946) gene izleyiciyi sarsan bir filmdi. Öbür önemli yeni gerçekçi filmler de Vittorio De Sica'nın işçi sınıfının gündelik yaşamını anlattığı *Sciuscià* (1946; *Kaldırım Çocukları*) ve *Ladri di biciclette* (1948; *Bisiklet Hırsızları*) adlı yapıtları ile Luchino Visconti'nin *La terra trema*'sıydı (1948; *Yer Sarsılıyor*). Visconti, Sicilyalı balıkçıların yaşamını anlattığı bu filminde hiç profesyonel oyuncu kullanmamıştı. 1950'den sonra İtalyan sinemasında fantezi, simgecilik ve edebi temalara doğru bir yöneliş görüldü.

Yeni Gine Adası, Büyük Okyanusun güneybatısında ada. Malay Takımadalarını oluşturan adalardan biridir. Avustralya'nın kuzeyinde yer alır. Yüzölçümü yaklaşık 800.000 km²'dir. Yönetsel bakımdan Papua Yeni Gine ve Endonezya arasında ikiye bölünmüştür. Doğu yarısı Papua Yeni Gine'ye, batı yarısı ise Endonezya'nın Batı Irian iline (*propinsi*) bağlıdır. Grönland'dan sonra dünyadaki ikinci büyük ada olan Yeni Gine Adasının uzunluğu yaklaşık 2.400 km, en geniş yeri ise 650 km'dir. Nüfus (1988 tah.) çevredeki küçük adalarla birlikte, 5.022.600. *Ayrıca bak.* Batı Irian; Papua Yeni Gine.

yeni-gotik *bak.* gotik canlandırmacılık

Yeni Gün, İstanbul ve Ankara'da yayımlanan günlük gazete (1918-24). Yunus Nadi (Abalıoğlu) tarafından 2 Eylül 1918'de yayımlanmaya başladı. Mütareke döneminde İngilizlerce birkaç kez kapatıldı. Bir ara *Eski Gün* (23 Ocak-22 Şubat 1919) adıyla çıktı. Kurtuluş Savaşı'nı desteklediği için 17 Mart 1920'de bir kez daha kapatılınca, Yunus Nadi tarafından Ankara'ya taşındı; 9 Ağustos 1920'den başlayarak *Anadolu'da Yeni Gün* adıyla çıktı. Bir süre resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın yayın organı olarak yayımlandı. Sakarya Savaşı (Ağustos-Eylül 1921) sırasında Kayseri'de çıktı. Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra Ankara'da yayımını sürdürdü. Yunus Nadi'nin İstanbul'da *Cumhuriyet* gazetesini yayımlamaya başlamasından birkaç gün sonra kapandı (11 Mayıs 1924). Gazetenin başlıca yazarları Aka Gündüz, Ziya Gökalp, Nüzhet Haşim, Şükrü (Kaya), Zekeriya (Sertel), Enver Behnan'dı (Şapolyo).

Yeni Gündem, İstanbul'da önce 15 günde bir, daha sonra da haftalık olarak yayımlanan siyaset, kültür ve haber dergisi (1984-87).

İletişim Yayınları'nın çıkardığı derginin genel yayın yönetmeni Murat Belge'ydi. İlk sayıdaki sunuş yazısında derginin "görüş açıklayacak, düşünce geliştirecek ve bilgi üretecek bütün demokratlar için bir forum olmak" amacıyla yayımlandığı belirtiliyordu. Yavaş yavaş habere ağırlık veren bir dergiye dönüşen *Yeni Gündem*, 10 Mart 1986'da haftalık olarak yayımlanmaya başladı. Bu ikinci yayın döneminde olayları nesnel açıdan yansıtan, "toplumun asıl soluk alıp verdiği noktalara yaklaşabilen" bir dergi olmayı hedef aldı, iç ve dış olaylara, toplum, spor, kültür, sanat, eğlence konularına yer verdi. Günlük basına yansımayan ya da gereğince ele alınmamış bazı olayları işleyen haber ve yazıları da ilgiyle karşılandı.

Yeni Güney Galler, Avustralya'nın güneydoğu kesiminde eyalet. Yüzölçümü 801.600 km², merkezi Sidney'dir.

1770'te Avustralya'nın güneydoğu kıyılarına ulaşan İngiliz kaptan James Cook bu topraklara Yeni Güney Galler adını verdi. Başlangıçta Avustralya'nın bütün doğu kıyıları için kullanılan bu ad, bugünkü Avustralya Federal Başkent Toprakları'yla Tasmanya, Güney Avustralya, Victoria eyaletlerini oluşturan toprakların ayrılmasından sonra yalnızca bugünkü Yeni Güney Galler eyaleti için kullanılmaya başladı.

Eyalet topraklarındaki en belirgin yüzey şekli batıdaki geniş düzlükleri, dar kıyı şeridinden ayıran Avustralya Cordillerası'dır. Eyaletin, genişliği 16 ile 80 km arasında değişen kıyı şeridinin dışında kalan kesimi verimli topraklarla kaplıdır; ama yağışların yetersiz ve düzensiz oluşu tarımsal üretimi sınırlamaktadır. Doğal bitki örtüsü kuzeydoğu kıyısındaki yarı tropik ormanlardan batıdaki düzlüklerin seyrek bitki örtüsüne kadar değişen bir çeşitlilik gösterir. Yeni Güney Galler'in yaklaşık beşte biri ormanlarla kaplıdır.

Eyalet nüfusunun yaklaşık üçte ikisini İrlanda ve İngiliz kökenliler oluşturur. Geri kalanların çoğunluğu Avrupa'nın güney kesimi ve Asya kökenlidir. Avustralya Yerlileri nüfusun yüzde 2'si kadardır.

Eyalet toprakları tarımsal etkinlikler bakımından dört bölgeye ayrılabilir. Kıyı şeridinde daha çok mandıracılık, iç kesimlerdeki platolarda koyun ve sığır besiciliği, bu platoların batı yamaçlarında ise buğday tarımı yapılır; düzlüklerdeki koyun çiftlikleri yüzyılı aşkın bir süreden beri eyaletin ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. Avustralya'nın toplam yün üretiminin yaklaşık üçte birini Yeni Güney Galler karşılar. Ekili toprakların beşte üçü buğday tarımına ayrılmıştır. Eyalette ayrıca yulaf, mısır ve pirinç de yetiştirilir; Hunter Valley'de şarap üretilir. Yeni Güney Galler hayvancılık, kereste, madencilik ve mamul mallar bakımından Avustralya'nın en önemli eyaletidir.

Eyaletin en önemli yeraltı kaynağı kıyı bölgesinin orta kesiminde bulunan kömürdür. Eyalette ayrıca gümüş, kurşun, çinko, bakır, kalay ve rutil yatakları vardır. Avustralya'nın toplam kereste üretiminin üçte biri Yeni Güney Galler'de gerçekleştirilir.

Yeni Güney Galler çift meclisli bir parlamentoyla yönetilir; Yasama Meclisi seçimlerine katılmak zorunludur. Eyalette etkinlik gösteren başlıca siyasal partiler Liberal Parti, Ulusal Parti ve Avustralya İşçi Partisi'dir. Nüfus (1992 tah.) 5.962.400.

Yeni Güney Galler Sanat Galerisi, özgün adı ART GALLERY OF NEW SOUTH WALES, Avustralya'nın Sidney kentinde, 1874'te kurulan ve devlet desteğinden yararlanan sanat müzesi. Müzenin yeni yapısı 1972'de hizmete girmiştir. İlk kararlara göre Londra ve Sidney'de alım yapmaya yetkili olan galeride özellikle 19. yüzyıl İngiliz resmi ile çağdaş İngiliz sanatı ağırlıklı olarak temsil edilmektedir. Avustralyalı sanatçılara başından beri destek veren müze günümüzde dünyadaki en iyi Avustralya sanatı koleksiyonlarından birini barındırmaktadır.

Yeni Halk Ordusu, İngilizce NEW PEOPLE'S ARMY (NPA), Filipinler Komünist Partisi Marksist-Leninist'in (CPP-ML) askeri kanadı. Sovyet yanlısı Filipinler Komünist Partisi'nden 1968-69 yıllarında kopan Maocu grubun kurduğu CPP-ML, kısa bir süre sonra NPA'yı oluşturarak Ferdinand Marcos rejimine karşı gerilla savaşını başlattı. Üst düzey devlet görevlilerine suikastlar düzenleyen ve ordu birliklerine pusular kuran NPA, sürekli güç kazanarak 1971'de 350 olan gerilla sayısını 1980'lerin ikinci yarısında 20 bine kadar çıkardı. Bu arada Luzon'un kuzey kesimindeki ilk üssünden bütün adalara yayılarak önce kırsal alanda, ardından büyük kentlerde geniş bir yandaş topluluğu edindi. Marcos rejiminin 1986'da yıkılmasını izleyen Corazon Aquino yönetiminde de eylemlerini sürdürerek önemli bir muhalefet odağı olarak kaldı. Aquino'nun görüşmeler yoluyla bir uzlaşma sağlama çabaları sonuç vermedi. 1992'de Aquino'dan sonra işbaşına gelen Fidel Ramos yönetiminin resmî görüşmelere oturma konusunda bir anlaşmaya varmasına karşın çarpışmalar kesilmedi.

Yeni Hebridler Çukuru, Büyük Okyanusun güneybatısında, Mercan Denizinin dış çevresinde, Vanuatu (Yeni Hebridler) ile Yeni Kaledonya adaları arasında uzanan denizaltı çukuru. En derin yeri, Mercan Denizi bölgesinde 7.650 m derinliğindeki bir deliktir. Çukurun uzunluğu 1.200 km, genişliği 660 m, kapladığı alan ise 84.000 km²'dir. Çukur Vanuatu'nun güney ucunda, yakınındaki Tonga Çukurunun kuzey ucundaki kıvrımda bakışımlı biçimde kıvrılır. Sismik araştırmalar, Yeni Hebridler çevresinde bu tür bir çukurun bulunması gerektiğini önceden ortaya koymuş ve çukur 1910'da bir Alman gemisi tarafından keşfedilmiştir.

Yeni-Hegelcilik, 1870-1920 arasında İngiltere ve ABD'de yaygınlaşan, Hegel'in felsefesine dayalı idealist akım. Dönemin maddeci ve yararcı görüşlerine duyulan tepkilere felsefi bir anlatım kazandırma ve bunlara karşı bir yaklaşım ortaya koyma çabasıyla Alman kaynaklarına yönelme biçiminde gelişmiştir. Terim bazen Benedetto Croce ve Giovanni Gentile'ninkiler gibi dönemin, Hegel'den esinlenmiş başka bazı felsefi yaklaşımlarını belirtmek için de kullanılır.

İngiltere'de Yeni-Hegelcilik S. T. Coleridge ile Thomas Carlyle'ın çalışmalarının uzantısı olarak gelişti. Başta T. H. Green (1836-82), Edward Caird (1835-1908) ve F. H. Bradley (1846-1924) olmak üzere bu ülkedeki Yeni-Hegelciler metafizikte maddeciliğe ve doğalcılığa, bilgi kuramında bilincin duyum ve düşüncelerin çağrışımı çerçevesinde çözümlenmesine, mantıkta psikolojizme ve biçimciliğe, etikte de "en yüksek düzeyde mutluluk" ilkesi ile ödev adına ödev öğretisine karşı çıktılar. Siyasette dönemin yaygın bireycilik anlayışından ayrılarak devleti karşılıklı yarara dayalı bir kurum yerine canlı bir topluluk biçiminde değerlendirdiler. Din konusunda ise kesin bir tutum almadılar; dinsel ilkelere genelde yakınlık duymakla birlikte, bunları tartışmasız gerçekler olarak kabul edemeyeceklerini belirttiler. Bilimsel bilginin, özellikle de Charles Darwin'in dinsel inançları sarstığı bu dönemde görüşlerinin dinsel inançların yerini alacak ussal bir seçenek biçiminde algılanması Yeni-Hegelciliğin yaygınlaşmasında önemli rol oynadı.

ABD'de Yeni-Hegelcilik Alman felsefe okulunu çoğunlukla ikincil kaynaklardan bilen Boston transandantalistlerinin çalışmalarından doğdu. Gelişiminde özellikle W. T. Harris (1835-1909) ile onun 1867'de çıkardığı *Journal of Speculative Philosophy* dergisi etkili oldu. İradeye verdiği özel önem nedeniyle idealist görüşleri Hegel'den çok Fichte'ye yakın olmakla birlikte Josiah Royce (1855-1916) akımın en seçkin ve kararlı savunucusu olarak ünlendi. C. S. Peirce ve William James gibi dönemin tanınmış düşünürleri ise Royce'un metafizik anlayışına karşı çıktılar. Oysa Peirce gençliğinde "idealist" olduğunu söylemiş, James de bir ölçüde Hegel'den etkilenmişti. Benzer biçimde James'in izleyicilerinden John Dewey de başlangıçta Hegelciydi; mutlaklık düşüncesini benimsemesine karşın felsefesinde bazı Hegelci öğelere bağlı kalmış, özellikle soyutlamalara karşı çıkmış ve biçimsel mantığa karşı temkinli bir tutum almıştı.

Yeni İngiliz Sanat Kulübü, İngilizce NEW ENGLISH ART CLUB, 1886'da John Singer Sargent öncülüğünde George Clausen, Wilson Steer, Stanhope Forbes ve Frederick Brown gibi yenilikçi sanatçıların oluşturduğu topluluk. Özellikle Kraliyet Akademisi'nin romantik tutumuna karşı doğalcı bir yaklaşımı savunmuştur. Döneminde "yenilikçi" olarak nitelenen bu tavır, aslında Fransızların renk kullanımlarını geleneksel İngiliz manzara resmine uygulamaktan ve Barbizon okulunun zayıf bir kopyası olmaktan öteye geçememişti.

1886'dan 1904'e değin düzenli yıllık sergiler açan grup 1889-1910 arasında birçok yenilikçi İngiliz sanatçısını bünyesinde topladı. J. M. N. Whistler, Augustus ve Gwen John, Henry Tonks, William Rothenstein, Roger Fry, Lucien Pissarro, Spencer Gore, Paul Nash ve Mark Gertler gibi birçok İngiliz sanatçı meslek yaşamlarına bu grup içinde başladı. 1900'lerin başlarında etkisini yitiren gruptan kopmalar başladı. Sickert 1908'de Birleşik Sanatçılar Derneği'ni, Gore da 1911'de Camden Town grubunu kurdu. Yeni İngiliz Sanat Kulübü ise I. Dünya Savaşı yıllarında akademi ile *avant-garde* grupların arasındaki konumunu sürdürdü; ama sonraları akademinin daha liberal bir tutuma yönelmesiyle önemini yitirdi.

Yeni İrlanda, İrlanda'da 1840'larda ortaya çıkan milliyetçi hareket. İrlandalı aydınların kurduğu *The Nation* adlı gazetenin çevresinde gelişti. Hareketin üyeleri ülkenin bağımsızlığını amaçlayan milliyetçi hareketin yayılması için, öncelikle İrlanda tarihinin araştırılması ve İrlanda dilinin canlandırılması gerektiğini savunuyorlardı. 1846'da İptal Derneği ile olan bağlarını koparmasından sonra hareketin etkisi azalmaya başladı. 1848'de Yeni İrlandalıların radikal kanadının başlattığı ayaklanmanın bastırılmasından sonra hareket dağıldı.

Yeni İstanbul, İstanbul'da yayımlanan günlük gazete (1949-73). 1 Aralık 1949'da Faruk Sunter yönetiminde çıkmaya başladı. Mavi renkli başlığı, fotoğraf ve resme oldukça az yer vermesi ve değişik sayfa düzeniyle dikkati çeken gazetenin başyazılarını M(ustafa) Nermi yazıyordu. Başlıca köşe yazarları da Fikret Adil, Reşat Nuri Drago ve Hüseyin Avni Şanda'ydı. Bu dönemde ekonomik konulara geniş yer veriliyordu.

1964'te gazeteyi Kemal Uzan satın aldı ve Adalet Partisi'ni destekleyen bir yayın organı durumuna getirdi. *Yeni İstanbul* 1969'da ofset baskıya geçip birçok ünlü gazeteci, yazar ve karikatürcüyü kadrosuna alarak atılım yapmaya çalıştıysa da tirajını artırmayı başaramadı. 1973'te adı değiştirildi ve kapanana değin yayınını gelenekçi bir çizgide sürdürdü.

Yeni İtalya, GENÇ İTALYA olarak da bilinir, İtalyanca GIOVINE ITALIA, İtalyan devrimci Giuseppe Mazzini'nin birleşik bir cumhuriyet hedefiyle 1831'de kurduğu örgüt. Birçok İtalyanı bağımsızlık mücadelesine çekerek, Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketinin başarıya ulaşmasında önemli rol oynamıştır.

Marsilya'da sürgünde bulunan Mazzini, başlıca muhalefet odağı Carbonaria'nın(*) uğradığı başarısızlıklar üzerine yeni bir örgüt oluşturmaya yöneldi. Carbonaria'nın sıkı gizliliğe ve dış desteğe dayalı eylem çizgisinden farklı olarak İtalyan halkını mücadeleye kazanmayı temel alan örgüt, halkçı bir özellik taşıyacak ve öncelikle halkı siyasal açıdan bilinçlendirmeye ağırlık verecekti. Açıkça cumhuriyetçi bir yönetim biçimini savunan örgüt programında, "Hem Tanrı, hem de insanlık yasalarına göre bütün İtalyanlar eşit ve kardeştir" ibaresi yer alıyordu. Ayrıca "Birlik olmadan güç kazanılamaz, dolayısıyla tam anlamıyla ulus da olunamaz" ifadesiyle üniter bir devlet anlayışı vurgulanıyordu.

Mazzini'nin 1832-34 arasında çıkardığı *Giovine Italia* adlı gazete örgütün düşüncelerini geniş bir çevreye yaydı. Böylece hareketin ortaya çıkışında yalnızca 40 olan üye sayısı 1833'te 50 binin üzerine çıktı. Başta Liguria ve Piemonte olmak üzere İtalya'nın kuzey kesiminde hızla gelişen örgüt, özellikle yüksek okuryazarlık oranının yayınlarının izlenmesine olanak verdiği yerlerde geniş bir destek buldu. Ama temelde bir orta sınıf hareketi olmaktan kurtulamadı.

Devrimci düşünceleri İtalya'yla sınırlı olmayan Mazzini, Avrupa'nın öteki ülkelerinde de benzer milliyetçi örgütlerin kurulmasını sağlamak amacıyla 1834'te Yeni Avrupa hareketini başlattı. Yeni İtalya'ya bağlı gruplar 1830'larda ve 1840'larda İtalya'daki yönetimlere karşı çeşitli eylemlere giriştilerse de hiçbir başarı elde edemediler. Bağımsızlığa ayaklanmayla ulaşma yöntemi halkın desteğini alamayınca, örgütün itibarı önemli ölçüde sarsıldı. Bunun üzerine Mazzini 1848'de Yeni İtalya yerine İtalya Ulusal Komitesi'ni kurdu. Piemonte'nin birlik mücadelesinin başını çektiği 1850'den sonra Mazzini'nin etkisi de giderek zayıfladı.

yeni-izlenimcilik, NEO-EMPRESYONİZM olarak da bilinir, gerçekçiliğin izlenimcilikteki gibi denemelerde bulunmasına karşı çıkarak belirli bir etkiyi yaratmak için sistematik hesaplara ve bilimsel kuramlara dayanılması gerektiğini ileri süren Fransız ressamların 19. yüzyılın sonlarında başlattıkları hareket. İzlenimciler doğayı, renk ve ışığın geçici etkilerinden yola çıkarak anlık görüntüler biçiminde betimlerken, yeni-izlenimciler ışık ve rengi bilimsel optik ilkelere dayandırarak bütünüyle önceden belirlenen kompozisyonlara yönelmişlerdir. Yeni-izlenimcilerin önderleri Georges Seurat(*) ve Paul

Signac'tı(*). Henri-Edmond Cross, Albert Dubois-Pillet, Maximilien Luce, Théo Van Rysselberghe ve bir süre de izlenimci ressam Camille Pissarro bu üslupta çalıştılar. Grup 1884'te Bağımsız Sanatçılar Birliği'ni kurdu.

Yeni-izlenimciler resim tekniği olarak divizyonizmden(*) yararlandılar. Biçimleri, izlenimci yapıtlardakinin tersine, açık ve belirgin olarak seçtiler; basitleştirerek aralarında kurulan ilişkinin görülmesini sağladılar. Işığı izlenimcilikteki kadar parlak, ama akıp gidermiş gibi görünmek yerine, durağan bir anıtsallık etkisi yaratacak biçimde kristalleştirerek kullandılar.

1890'larda etkisi azalmaya başlayan yeni-izlenimcilik van Gogh, Gauguin, Toulouse-Lautrec ve Matisse gibi bazı 19. yüzyıl sonu ressamlarının gelişme dönemlerinde önemli bir rol oynadı.

Yeni Kaledonya, resmî adı YENİ KALEDONYA TOPRAKLARI VE BAĞLI TOPRAKLAR, Fransızca TERRITOIRE DE LA NOUVELLE-CALÉDONIE ET DÉPENDANCES, Büyük Okyanusun güneybatısında Fransa'ya bağlı denizaşırı topraklar (*territoire d'outre mer*). Yeni Kaledonya, Walpole ve Pins adalarıyla Loyauté, Bélep, Huon, Surprise ve Chesterfield ada gruplarından oluşur. Fransa 1975'ten bu yana Matthew ve Hunter adaları üzerinde de hak iddia etmekte, ama Vanuatu buna karşı çıkmaktadır. İki ada zinciri halinde kuzeybatı doğrultusunda uzanan Yeni Kaledonya, Yeni Zelanda'nın 1.770 km kuzeyinde yer alır. Üzerinde insan yaşamayan küçük atollerden oluşan Chesterfield Adaları Yeni Kaledonya Adasının kuzey ucunun 595 km batısında kalır. Ülkenin başkenti Yeni Kaledonya Adasındaki Nouméa, yüzölçümü 18.576 km², 1992 tahmini nüfusu 174.000'dir.

Doğal yapı. Grande Terre (Büyük Toprak) olarak da bilinen Yeni Kaledonya Adası 16.750 km²'lik yüzölçümüyle Yeni Kaledonya topraklarının büyük bölümünü oluşturur. Uzunluğu yaklaşık 400 km, genişliği ise 48 km olan adanın orta kesiminden aşağı doğru uzanan sıradağlarda ülkenin en yüksek dorukları olan Panié (1.628 m) ve Humboldt (1.618) dağları yer alır. Yakınlardaki Pins Adasıyla Bélep Adaları jeolojik olarak Yeni Kaledonya Adasının parçasıdır. Güneybatıya doğru eğimli olan ada grubunun sular altında kalmış vadilerinde

Yeni Kaledonya

son derece korunaklı limanlar vardır. Yeni Kaledonya Adası dışında gruptaki hiçbir adada akarsu yoktur.

Walpole Adasıyla Loyauté Adalarında yer alan Maré ve Lifou yükselmiş atollerdir. Maré'nin iç kesiminde iki volkanik tepe vardır. Lifou kireçtaşı oluşumlu mağaralarıyla ünlüdür. Öteki adalar ya atoldür ya da resiflerden oluşur. Matthew ve Hunter ise etkin yanardağlardır.

Yeni Kaledonya astropik bir iklime sahiptir. Deniz düzeyinde yıllık ortalama sıcaklık 22°C-24°C arasında değişir. Yağışlar tayfunların da görüldüğü aralık-mart ayları arasında en yüksek düzeye ulaşır. Yıllık ortalama yağış miktarı, dağlık adaların alize rüzgârlarına açık güney-güneydoğu kesimlerinde 2.000 mm'yi bulurken, batı-kuzeybatı kesimlerinde 1.016 mm'ye düşer.

Yeni Kaledonya'da yetişen bitkilerin yaklaşık dörtte üçü adalara özgüdür ve büyük ölçüde kuraklığa dayanıklı türlerden oluşur. Yeni Kaledonya Adasının yüksek kesimlerine iğneyapraklı ağaçlar egemendir. Kıyılarda tırmanıcı bitkilerle kaplı ormanlar, batı kıyısının daha kurak kesimlerinde kajeputağaçları ve savan benzeri çayırlar, bataklık kıyı bölgelerinde ise mangrovlar görülür. Zengin bir hayvan varlığına sahip olan adalarda yaşayan az sayıda memeli arasında Polinezya faresi, yarasa, yaban domuzu ve dışarıdan getirilen Sumatra geyiği sayılabilir. Yeni Kaledonya Adasında dünyanın en büyük nikel rezervlerinden biri ve zengin demir cevheri, manganez, gümüş, kromit ve kobalt yatakları vardır. Bazı atollerde ve yükselmiş mercan adalarında fosfat yatakları bulunmuştur.

Nüfus. Yeni Kaledonya nüfusunun (1992) yüzde 44,8'ini Melanezyalılar (Kanaklar), yüzde 33'ünü çoğunluğu Fransız olan Avrupalılar, yüzde 8'ini Wallis ve Tahiti adalarından gelenler, geri kalanını da Cavalılar ve aralarında Vietnamlıların da bulunduğu öteki azınlıklar oluşturur. Yeni Kaledonya Adasındaki Melanezyalıların çoğu, ada topraklarının yüzde 8,5'ini oluşturan yerleştirme kamplarında yaşar. Resmî dil Fransızca olmakla birlikte adalarda bazı Melanezya lehçeleri de konuşulur. Yeni Kaledonyalıların çoğunluğu Hıristiyandır. Çoğu Cavalı olan Müslümanlar, nüfusun küçük bir bölümünü oluşturur. Yeni Kaledonya'da doğum ve ölüm oranları (1989) sırasıyla binde 23,9 ve binde 6'dır. Nüfusun üçte birinden fazlası 15 yaşın altındadır. Ortalama ömür (1990) erkeklerde 66,6 yıl, kadınlarda ise 71,8 yıldır. Nüfusun yaklaşık beşte ikisi başkent Nouméa'da yaşar.

Ekonomi. Yeni Kaledonya'da büyük ölçüde madencilik ve metalurji sektörleriyle turizme dayalı gelişmekte olan bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. 1987 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) 1,6 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 10.140 ABD Doları'dır. Ekonomik açıdan Fransa'ya bağımlı olan Yeni Kaledonya, GSMH bakımından gelişmekte olan ülkeler arasında ön sıralarda yer alır.

Toprağın yalnızca yüzde 1'inin ekili alanlara ayrılmış olmasına karşın, gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) yüzde 1,6'sı (1988) tarım sektöründen elde edilir ve işgücünün yüzde 11'i bu sektörde çalışır. Başlıca ticari ürünler kahve, kopra ve hindistancevizi yağıdır. Adalarda ticari amaçla patates, sebze ve mısır, yerel tüketim amacıyla da yam, gölevez ve tatlıpatates yetiştirilir. Küçük adaların ekonomisi büyük ölçüde hindistancevizi ve kopra üretimiyle balıkçılığa dayanır. Toprağın yüzde 14'ü meralar, yaklaşık üçte biri de ormanlarla kaplıdır. Kerestecilik giderek gelişmesine karşın, henüz iç talebi karşılayamamaktadır.

Madencilik ve imalat sektörleri GSYİH'nin yaklaşık yüzde 28'ini karşılar. Bir süre ara verildikten sonra 1975'te yeniden başlanan krom üretimi her geçen gün artmaktadır. 1990'da 1 milyar kW-sa olan yıllık elektrik üretiminin yaklaşık yüzde 75'i termik santrallardan, geri kalanı da hidroelektrik santrallardan elde edilir. Otel sayısının artmasıyla birlikte hızla gelişen turizm önemli bir döviz kaynağı durumuna gelmiştir.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Fransa'nın denizaşırı toprağı olan Yeni Kaledonya Fransız Parlamentosu'na iki milletvekili ve bir senatör gönderir. Ülke Fransız hükümetince atanan bir yüksek komiserin gözetimi altında çalışan dört özerk bölge (Yeni Kaledonya Adasının Doğu, Batı ve Güney bölgeleri ve Loyauté Adaları) konseyi tarafından yönetilir. Bu konseylerin oluşturduğu Topraklar Kongresi yasama organı niteliğindedir ve başkanını kendi üyeleri arasından seçer. Topraklar Kongresi'nin 54 üyesi beş yılda bir yapılan genel seçimlerle belirlenir. Bölge konseylerinin başkanları ve seçimle belirlenen birkaç temsilciden oluşan yürütme konseyine Topraklar Kongresi başkanı önderlik eder.

Sağlık hizmetleri kadrosunu askeri sağlık personelinin oluşturduğu, iç kesimlerdeki tıp merkezleri, Nouméa'daki Gaston Bourret Hastanesi, Pasteur Enstitüsü ve özel klinikler tarafından yürütülür. Nouméa yakınlarında verem ve cüzam klinikleri de vardır.

Kiliseye ve devlete bağlı ilk ve orta dereceli okullarla meslek okulları Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altındadır. Nüfusun (1989) yüzde 57,9'u okuryazardır. 1947'de kurulan Güney Pasifik Komisyonu'nun merkezi Nouméa'dadır.

Tarih. Yeni Kaledonya Adasındaki Foué Yarımadasında yer alan Lapita'da bulunan fırınlanmış çanak çömlek örnekleri İÖ 2000-1000 arasında yörede Avustronezyalıların yaşamış olduğunu gösterir. Pins Adasında New Britain Adasından (bugün Papua Yeni Gine'de) getirilmiş obsidiyen parçaların bulunması ise uzak bölgelerle ticaret yapıldığını kanıtlamaktadır. Adalarda çok eski tarihlerden kalma toprak ve taş tümülüslere de rastlanır. Pins Adasında İÖ 900'e tarihlenen işlişeramikler ve Papua Yeni Gine'dekilere benzer ilginç çömlekler bulunmuştur. Gölevez tarımı yapılan teraslar, Avrupalıların gelmelerinden önce bölgede gelişkin bir kültürün var olduğunu gösterir.

1774'te adaya ayak basan Kaptan James Cook buraya İskoçya'nın Roma dönemindeki adından esinlenerek Yeni Kaledonya adını verdi. 1830'larda Loyauté Adalarına ulaşan Londra Misyoner Derneği üyelerini Fransız Katolik misyonerler izledi (1840) ve Fransa 1853'te adaları ilhak etti. 1853-84 arasında askeri valilerce yönetilen Yeni Kaledonya, 1864'ten 1897'ye değin bir ceza kolonisi olarak kullanıldı. 1863'te keşfedilen nikel yatakları ancak 1917'den sonra etkin biçimde işletilmeye başladı. Yeni Kaledonyalılar 1940'ta General Charles de Gaulle'ün Özgür Fransa Hareketi'ne katıldılar. ABD 1942'den sonra adaları askeri üs olarak kullanmaya başladı. Fransızlar 1946'da Yeni Kaledonya'ya denizaşırı toprak statüsü tanıdılar. 1958'de ülkede ilk genel seçimler yapıldı. Yeni Kaledonya'nın yerli halkı olan Kanaklar önderliğinde gelişen bağımsızlık yanlısı hareket 1980'lerden başlayarak hızla güçlendi. Fransa cumhurbaşkanı François Mitterrand bu gelişme karşısında 1984'te, beş yıllık bir özerklik döneminin sonunda Yeni Kaledonya'nın bağımsızlığı konusunda halkoylamasına gidilmesini önerdi. Bu önerinin Kasım 1984'te yapılan seçimlerde çoğunluğunu Fransız asıllıların oluşturduğu bağımsızlık karşıtlarının çabalarıyla reddedilmesi, militan Kanaklar arasında sert tepkilere yol açtı. Seçimleri ayaklanmalar, genel grevler ve sabotaj eylemleriyle geçen bir dönem izledi. Düzenin yeniden sağlanması için

adaya birlikler gönderen Fransız hükümeti, bağımsızlık planını da erteledi. Birçok Kanakın, boykot ettiği 1987'deki referandumda Yeni Kaledonyalı seçmenlerin büyük çoğunluğu ülkenin Fransa'ya bağlı kalması yönünde oy kullandı. 1988'de bağımsızlık yanlısı ve karşıtı gruplar arasında imzalanan Matignon Sözleşmesi'yle 10 yıllık bir dönemde gerekli siyasal ve ekonomik gelişmelerin sağlanmasından sonra ülkenin gelecekteki statüsünü belirlemek için halkoylamasına gidilmesi konusunda anlaşmaya varıldı. *Ayrıca bak.* Pasifik Adaları.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Yeni-Kantçılık, 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında Almanya'da bilgi eleştirisi ve bilgi kuramı açısından Kant'a yönelen akım. Olguculuğun var olan felsefe geleneğini reddettiği bir dönemde felsefeyi çöküşten kurtarmak ve olgucu metafiziğin yerine farklı bir felsefi temel koymak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu akıma bağlı okullardan en önemlileri Hermann Cohen tarafından kurulan ve bilgi kuramına ağırlık veren Marburg okulu ile Heinrich Rickert(*) tarafından sistemleştirilen ve değer felsefesine ağırlık veren Baden okuludur. Ayrıca Nicolai Hartmann(*), Wilhelm Dilthey(*), Hermann von Helmholtz(*), Ernst Mach(*) ve Hans Vaihinger(*) de bu akımın temsilcileri arasında yer alır. Akım Fransa'da da etkili olmuş, Charles-Bernard Renouvier(*), Octave Hamelin ve Léon Brunschvicg(*) gibi düşünürlerin yapıtlarında yansımıştır. *Ayrıca bak.* Marburg okulu.

Yeni Kastilya, İspanyolca CASTILLA LA NUEVA, İspanya'nın orta kesiminde eski yönetim bölgesi. 11. yüzyılda Kastilya Krallığı'na bağlanan Müslüman Tuleytule Emirliği'nin topraklarını kapsayan Yeni Kastilya, Ciudad Real, Cuenca, Guadalajara, Madrid ve Toledo illerine ayrılmıştı. Bölgenin yüzölçümü 72.363 km²'yi buluyordu. 1979'daki yönetsel düzenleme sonunda Madrid dışındaki iller Castilla-La Mancha(*) özerk bölgesi içine alındı. Bölgenin tarihi için *bak.* Kastilya.

yeni kent, büyük kentlerin nüfusunun bir bölümünü kent dışına kaydırmanın ve konut, hastane, sanayi birimleriyle kültür, dinlenme, alışveriş merkezlerini gruplandırarak görece özerk topluluklar oluşturmanın hedef alındığı kent planlama biçimi. İlk yeni kentlerin kurulması İngiltere'de 1946 tarihli Yeni Kentler Yasası ile öngörüldü. 1947-50 arasında da 12'si İngiltere ve Galler'de, 2'si İskoçya'da olmak üzere 14 yeni kent kuruldu. Bunların her birinin, giderleri hükümetçe karşılanan ayrı bir imar birimi vardı. Görece az gelişmiş bölgelerde kurulan yeni kentlerde dengeli bir toplumsal yaşamın gerçekleşebilmesi için, nüfuslarının karışık nitelikte olmasına dikkat ediliyordu. Bu ilk yeni kentlerin nüfusunun 29 bin-140 bin arasında olması düşünülmüştü. 1961'den sonra planlanan yeni kentlerde bu sayının 70 bin-250 bin arasında olabileceği öngörüldü.

Yeni kent düşüncesi başta ABD olmak üzere, çeşitli Batı Avrupa ülkeleri ve Sibirya'da da yaygınlaştı.

Yeni kentlere yöneltilen başlıca eleştiri, çok durağan bir yapıda olmalarıydı. Örneğin İsveç'te 1952'de hazırlanan bir nazım plan Stockholm çevresinde, hepsinin kendi konut alanları, işyerleri, alışveriş ve kültür birimleri bulunan 18 kadar yerleşimin kurulmasını öngörmüştü. Planlarda öngörülemeyen olgu, kitlesel ya da kişisel ulaşım araçlarıyla yapılan gündelik konut-işyeri yolculuklarındaki çarpıcı artışın yeni kentlerin kendi kendine yeterli olmasını önlemesiydi. Örneğin bir banliyö kenti olan Vallingby'deki 27 bin ücretli kişiden 25 bininin orada çalışmadıkları ve bunların yarısının her gün, Stockholm'ün merkezine gidip geldikleri anlaşılmıştı. Öbür yandan Vallingby'deki sanayi tesislerinde çalışanlar da kente dışarıdan geliyorlardı.

Yeni Kilise, ilahiyatçı Emanuel Swedenborg(*) yandaşlarınca onun ölümünden sonra kurulan kilise.

Swedenborg'un ilahiyat kuramı, bağlı olduğu Lutherci Kilise'nin öğretisinden büyük ölçüde farklıydı. Kendisi bir kilise kuruluşuna girişmemekle birlikte, yazılarında dile getirdiği düşüncelerin Yeni Ahit'teki Vahiy Kitabı'nda sözü edilen Yeni Kudüs ile ilişkilendirdiği bir "Yeni Kilise"nin kuruluşuna temel olacağına inanıyordu. Ölümünden kısa bir süre sonra, İngiltere'de onun yandaşlarından oluşan bir grup ayrı bir kilise kurmaya karar verdi. 1788'de Londra'da açılan ilk Yeni Kilise binasını kısa sürede ötekiler izledi. 1789'da Londra'daki kilisede bir konferans toplandı; 1794-1806 ve 1809-14 aralıkları dışında her yıl bu toplantı yinelendi. Swedenborg'un düşünceleri ABD'de 1780'lerde yaygınlaşmaya başladı. Bundan sonra 1897'ye değin farklı eğilimlerin oluşması sonucunda Yeni Kudüs Genel Kilisesi ayrı bir grup olarak ortaya çıktı.

Yeni Kilise üyeleri başta Afrika olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerinde de yaygın misyonerlik çalışmaları sürdürürler. Avustralya'daki Yeni Kilise İngiltere'deki grupla yakın ilişki içindedir. Kara Avrupa'sındaki Yeni Kilise topluluklarının hemen tümü ABD'den destek görür.

yeni-klasik akım *bak.* klasikçilik

Yeni Komedya, Eski Yunan komedyasının İÖ y. 320'den İÖ 3. yüzyıl ortalarına değin süren evresi. Bu yapıtlar dönemin Atina toplumunu, özellikle de gündelik olayları hafif yergili bir yaklaşımla ele alır. Önemli olayları ve toplumun önde gelen kişilerini alaya alan Eski Komedya'nın(*) tersine Yeni Komedya'nın kişileri sıradan yurttaşlardır ve oyunlarda doğaüstü öğelere ya da kahramanlıklara rastlanmaz. Bu nedenle de yaşamdan üstün güçleri temsil eden koro Yeni Komedya'da önemli bir yer tutmaz; belli aralıklarla seyirciyi eğlendiren bir müzisyen ve dansçılar topluluğu olarak belirir.

Yeni Komedya'da oyunlar daha çok güç durumdaki âşıklar üzerine kuruludur ve kurnaz köle, hileci tüccar, palavracı asker, zalim baba gibi belli tiplere yer verir. Âşıklardan biri genellikle kimsesizdir; ailesini ve gerçek kimliğini bulunca sonunda sevgilisiyle evlenebilir. Atina'daki yaşamı gerçekçi biçimde aktarmamasına karşın Yeni Komedya dönemin varlıklı sınıfının düş kırıklıklarını ve belirsiz ahlaki değerlerini yansıtması bakımından önemlidir.

Menandros(*) Yeni Komedya'nın hem yaratıcısı (İÖ y. 320) hem de en ünlü temsilcisidir. Oyunlarının çoğu kaybolmuşsa da, *Dyskolos* (Zor) oyununun tamamıyla *Perikeiromene*, *Epitrepontes* ve *Samia* oyunlarının birçok bölümü günümüze ulaşmıştır. Menandros'un oyunları daha çok bunları Latinceye çevirip uyarlayan, Yeni Komedya'ya özgü olay örgüsü ve tipleri de Roma tiyatrosuna aktaran Plautus(*) ve Terentius'un(*) yapıtları aracılığıyla tanınır. Rönesans döneminde yeniden canlanan Yeni Komedya 18. yüzyıla değin Avrupa tiyatrosunu etkilemeye devam etmiştir. 16. yüzyılda İtalya'da ortaya çıkan, metinlere dayalı *commedia erudita*(*) ve 16. yüzyıldan 18. yüzyıla değin Avrupa'da varlığını sürdüren doğaçlamaya dayalı *commedia dell'arte*(*) Yeni Komedya'nın tiplerini ve olay örgülerini kullanmıştır. Bunlar Shakespeare ve öteki Elizabeth dönemi yazarlarının yanı sıra Restorasyon dönemi yazarlarına da esin kaynağı olmuştur. Rodgers ve Hart'ın 1938 tarihli *The Boys from Syracuse* (Syracuse'lu Çocuklar) adlı yapıtı Shakespeare'in *The Comedy of Errors* (*Yanlışlıklar Komedyası*) oyununun müzikal bir uyarlaması. *Yanlışlıklar Komedyası*'nın dayandığı kaynaklar da Plautus'un Yeni Komedya'dan uyarladığı *Menaechmi* (*İkizler*) ve *Amphitruo*'dur (*Amphitryon*).

Yeni-Konfüçyüsçülük, Japonya'da Tokugava döneminin (1603-1867) resmi felsefesi. Özellikle eğitimli kişilerin düşünce ve davranışlarını derinden etkilemiştir. Zen Budacılar aracılığıyla Çin'den aktarılan ve yürürlükteki toplumsal düzeni pekiştiren bir felsefedir. Üst konumdakilerin iyilıksever, alt konumdakilerin de itaatkâr ve saygılı olmasını öngören karşılıklı adalet ilişkisinin toplumda uyumu sağlayacağını savunur.

Tokugava döneminde Yeni-Konfüçyüsçülük Buşido'nun (Savaşçının Yolu) gelişmesinde önemli rol oynadı. Çin klasiklerinin incelenmesine ağırlık vermesi ise Japonlar arasında tarih duygusunun gelişmesine yol açtı. Böylece Japon klasiklerine yeni bir ilgi uyandı ve Şinto dini üzerine araştırmalar yeniden önem kazandı. Daha da önemlisi, insan ilişkilerinin günlük yaşama yansıyan yönlerine önem veren, hukuk, iktisat ve siyasete yönelen araştırmacılar dekteklendi.

Japonya'da Yeni-Konfüçyüsçülük üç ana gelenek içinde gelişti: Çinli filozof Zhu Xi'nin görüşlerini temel alan Şuşigaku ana baba sevgisi, sadakat, itaat, üstlerine minnet duyma gibi erdemleri öne çıkararak eğitimin temelini oluşturdu. Oyomeigaku geleneğinde öğrenmenin en yüksek biçiminin kendini bilme olduğu ve doğrunun sezgisel olarak algılanması gereğini vurgulayan Çinli filozof Wang Yangming'in öğretileri temel alındı. Kogaku (Eski Yapıtları İnceleme) okulu ise öteki Yeni-Konfüçyüsçü Japon okullarınca çarpıtıldığını kabul ettiği Konfüçyüs ve Mengzi gibi Çin bilgelerinin özgün düşüncelerini ortaya koymaya çalıştı.

Yeni Mecmua, İstanbul'da yayımlanan haftalık düşün ve kültür dergisi (12 Temmuz 1917-20 Ocak 1923). Türk Ocağı'nın yayın organı olan ve İttihat ve Terakki tarafından desteklenen derginin çevresinde, Türkçülük akımını benimsemiş geniş bir kadro yer alıyordu. Kadronun önde gelen adları Ziya Gökalp, Ahmed Ağaoğlu, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Celal Sahir (Erozan), Mehmed Fuad (Köprülü), Necmettin Sadık (Sadak), Halim Sabit ve Yahya Kemal'di (Beyatlı). Dergideki yazılarında Türkçülük akımını geniş kitlelere benimsetmeye ağırlık veren Ziya Gökalp, "harsî Türkçülük" (kültürel birlik) akımının edebiyat alanında başladığını vurgulayarak "iktisadî Türkçülük" (millî iktisat) ve "solidarizm" (dayanışmacılık) görüşlerini ortaya attı. Halkçılık kavramına sosyolojik bir içerik vermeye çalıştı. I. Dünya Savaşı'nın (1914-18) yarattığı ekonomik ve toplumsal çöküntüyü gidermeye yönelik bir dizi ahlaki norm önerdi. Toplam 90 sayı yayımlanan dergi Cumhuriyet'in ilanından sonra kapandı.

yeni nesnelcilik, Almanca NEUE SACHLICHKEIT. Almanya'da 1920'lerde, dönemin etkili dışavurumcu ve soyut üslupları yerine gerçekçi bir üslubu benimseyen bir grup sanatçının temsil ettiği akım. Bu akıma bağlı sanatçılar yapıtlarında I. Dünya Savaşı sonrasında toplumda yayılan kötümserlik ve kayıtsızlık eğilimlerini işlemişlerdir. 1924'te yeni nesnelcilik terimini ilk kez kullanan Mannheim Sanat Salonu'nun yöneticisi Gustav F. Hartlaub ertesi yıl düzenlediği sergide grup üyelerinden George Grosz, Otto Dix, Max Beckmann, Georg Schrimpf, Alexander Kanoldt, Carlo Mense, Georg Scholz ve Heinrich Davringhausen'in yapıtlarına yer vermiştir.

Yeni nesnelcilik akımı, kendi içindeki farklı eğilim ve üsluplara bağlı olarak çeşitli alt bölümlere ayrılır. Bunlardan doğrucu (*veristic*) eğilim Grosz ve Dix'in yanı sıra Beckmann'ın ilk dönemine ait, keskin toplumsal eleştiriler içeren yapıtlarla temsil edilir. Anıtsal ya da klasik eğilim Schrimpf, Kanoldt, Mense ve Davringhausen'in, kısmen İtalyan metafizik resim akımından türetilmiş, düzgün, soğuk ve durağan çizgiler içeren resimlerinden oluşur; bu eğilimin üslubunu en iyi biçimde bazen bütün akımı belirtmek için de kullanılan "Büyülü Gerçekçilik" terimi betimler. Rousseau okulu ise Fransız ressam Henri Rousseau'nun üslubunu taklit eden Walter Spiess ve Scholz gibi sanatçıların bilinçli olarak naif bir anlatıma dayalı yapıtlarını içerir.

Akıma bağlı pek çok ressam 1920'lerden sonra da betimsel üsluplara dayalı çalışmalarını sürdürmüş, ama grup Nazilerin yükselmesinin ardından dağılmıştır.

Yeni Ortam, İstanbul'da yayımlanan haftalık haber dergisi (1971) ve günlük gazete (1972-76).

Haftalık *Ortam*(*) dergisinin sahibi Kemal Bisalman, bu derginin kapatılması üzerine 8 Kasım 1971'de *Yeni Ortam*'ı çıkarmaya başladı. Derginin yazı işleri müdürü Ayhan Fırıldak'tı. O günlerdeki bir yönetim değişikliğiyle *Cumhuriyet* gazetesindeki görevinden ayrılmak zorunda kalan Nadir Nadi de *Yeni Ortam*'ın başyazılarını kaleme alıyordu. Derginin başlıca yazarları Refik Erduran, Kemal Bisalman, Sadun Tanju, Uğur Mumcu, Çetin Özbayrak, Kemal Sülker, Ali Nejat Ölçen, Sina Pamukçu ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'ydu. 12 Mart Müdahalesi'nden sonra kurulan rejime muhalif bir çizgi izleyen dergi, uğradığı baskıları protesto etmek amacıyla 29 Kasım 1971 tarihli dördüncü sayısıyla yayımına son verdi.

Yeni Ortam 11 Eylül 1972'de gene Kemal Bisalman tarafından, bu kez günlük bir gazete olarak yayımlanmaya başladı. 29 Şubat 1976'ya değin yayımını sürdüren gazetenin yazı işleri müdürü Mehmet Ataberk'ti. Yeni yayın döneminde, *Cumhuriyet* gazetesinin o günlerde çizgi değiştirmesiyle günlük sol basında doğan boşluğu değerlendiren *Yeni Ortam* oldukça etkili bir yayın organı oldu.

Yeni Osmanlılar, Osmanlı döneminde meşruti yönetime geçiş için mücadele veren gizli örgüt.

Tanzimat'ın ilanını (1839) izleyen reform ortamında yetişen aydınların Batı'yı örnek alma düşüncesi zamanla *Tasvir-i Efkâr* ve *Tercüman-ı Ahval* gibi gazetelerde dile gelmeye başladı. Bu çevreler arasında giderek yaygınlaşan hoşnutsuzluk, Haziran 1865'te İttifak-ı Hamiyet adıyla gizli bir örgütlenmenin ortaya çıkmasına neden oldu. Sonradan Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını alan örgütün kurucuları Ayetullah, Nuri, Reşad, Mehmed Ali, Refik ve Namık Kemal beylerdi. Yeni üyelerle saflarını genişleten örgüte Şinasi, Ali Suavi, Ziya Paşa, Mahmud Nedim Paşa ve Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa da katıldı.

Önceleri padişaha başvurarak meşrutiyete geçişi sağlamayı tasarlayan örgüt, 1867'de programını bir darbeyle gerçekleştirme çizgisine yöneldi. Ama Sadrazam Ali Paşa'yı öldürerek yerine Mahmud Nedim Paşa'yı geçirme planının öğrenilmesiyle açığa çıktı. Harekete geçen saray yönetimi tutuklamalara girişince, örgütün çoğu yöneticileri, bu arada gazeteci Şinasi Avrupa'ya kaçtı. Örgütün önde gelen üyeleri arasında birçok saray yöneticisinin yakını da bulunuyordu. Bu nedenle konunun üzerine fazla gidilmedi ve suikast soruşturması örtbas edildi.

Yeni Osmanlıların bu olaydan sonra Avrupa'da sürdürdüğü çalışmalarda Mustafa Fazıl Paşa'nın rolü iyice öne çıktı. İsmail Paşa'nın girişimleri sonucunda veraset yoluyla hıdiv olma hakkını yitirmiş olan Mustafa Fazıl Paşa, padişaha bir mektup yazarak meşrutiyet yönetimine geçilmesine ilişkin görüşlerini dile getirdi. Yeni Osmanlılarca kamuoyuna açıklanarak çoğaltılan mektupta, padişahın çevresinde bulunan yöneticilerin gerçekleri gizledikleri, milliyetçi ayaklanmalarda yabancı devletlerin rolü olduğu belirtiliyor, kötü gidişe son vermek için özgürlük ve meşrutiyet talep ediliyordu. Mustafa Fazıl Paşa'nın Avrupa'daki mücadelesine Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi de katıldı. Ali Suavi Londra'da cemiyetin yayın organı olarak *Muhbir*'i(*), Namık Kemal ile Ziya Paşa da *Hürriyet*(*) gazetesini çıkarmaya başladı. Yeni Osmanlı yöneticilerine aylık bağlayarak destek olan Mustafa Fazıl Paşa, zamanla cemiyetin fiili başkanı durumuna geldi. Ama bir yandan da Abdülaziz'le özel ilişkilerini sürdürdü. Cemiyetin bazı önde gelen yöneticileri aynı tutumu takındı. Örneğin Ziya Paşa Londra seyahati sırasında, devletin içinde bulunduğu durum ve reform önlemleri hakkında Abdülaziz'e bir dilekçe sundu.

Bir süre sonra Abdülaziz'le ilişkilerini iyice düzelterek İstanbul'a dönen Mustafa Fazıl Paşa, Mısır hıdivi olma yolunun yeniden açıldığını düşünerek *Hürriyet* gazetesinin kapatılmasını istedi. Cemiyet üyesi aydınlar gazetenin yayımını bu kez sarayla arası açılan Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın desteğiyle sürdürdüler. 1871'de Âli Paşa'nın ölümü üzerine cemiyetin bazı üyeleri İstanbul'a dönmeye karar verdiler. İlk dönenler arasında Namık Kemal de bulunuyordu. Ali Suavi ise Abdülaziz döneminin sonuna değin Avrupa'da kaldı.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, yapısı ve programı açısından zayıf bir örgüttü. Üyeleri arasında bir siyasal görüş birliği yoktu. Harekete yön vermeye çalışan aydınlar genel olarak bir "Osmanlıcılık" ideolojisini yaratmaya çalışıyorlardı. Bununla birlikte hareketin savunduğu bazı düşünceler daha sonraki meşrutiyetçi kuşağı ve örgütleri etkiledi.

Yeni Örnek Ordu, İngiliz İç Savaşları(*) sırasında parlamento tarafından kurulan ordu (Şubat 1645). Parlamento yanlılarının iç savaşı kazanmasında belirleyici rol oynamış ve zamanla önemli bir siyasal güç durumuna gelmiştir.

1642'de iç savaş başladığında, başta Londra, doğu illeri ve İngiltere'nin güneydoğu kesimleri olmak üzere, kralcılara karşı olan bölgelerin yerel milisleri parlamentonun komutası altında birleşmişti. Ama milisler bölgelerinin uzağında savaşmaya istekli olmadıklarından, Kral I. Charles gibi parlamento da başlıca destekçilerinin süvari ve piyade birlikleri toplamasına izin verdi. Masraflarını parlamentonun karşıladığı bu özel birlikler, kralın kuvvetlerinden daha iyi durumdaydı, ama tek bir komuta altında toplanamadığından stratejik bakımdan etkili olamıyordu. 1644'ün sonlarına doğru parlamentonun önde gelen generallerinden Manchester kontu Henry Montagu'yla Korgeneral Oliver Cromwell arasında, savaşta izlenecek taktik ve stratejiler konusunda anlaşmazlık çıktı. Parlamentonun askeri gücü artırılmadıkça savaşın hiçbir zaman kazanılamayacağını savunan Cromwell, sonunda Avam Kamarası'nı Yeni Örnek Ordu'nun kurulması konusunda ikna etti.

Parlamento üyeleri Nisan 1645'te yayımlanan Feragat Yönetmeliği'yle Kasım 1640'tan beri yürüttükleri bütün askeri ve sivil görevlerden ayrıldılar. Astlarını atama yetkisiyle donatılarak Yeni Örnek Ordu'nun başkomutanlığına getirilen Sir Thomas Fairfax (sonradan 3. baron Fairfax) yeni ordunun örgütlenmesinde ve askerlerin eğitiminde belirleyici rol oynadı. Cromwell ise, Feragat Yönetmeliği'nin getirdiği yasağa karşın parlamentocuların Naseby'de kazandıkları büyük zaferin (14 Haziran 1645) hemen öncesinde süvari birliklerinin komutanlığını üstlendi. Yeni Örnek Ordu Naseby zaferinden sonra büyük bir siyasal güç elde ederek sonunda parlamentodan daha fazla otorite sahibi oldu. Cromwell Cumhuriyeti döneminin en önemli savaşları olan Dunbar ve Worcester çarpışmaları Cromwell komutasındaki Yeni Örnek Ordu'nun II. Charles ve İskoçyalılar karşısında zaferiyle sonuçlandı.

yeni-paganlık, Avrupa ve Ortadoğu'nun eski çoktanrıcı dinlerini canlandırmaya yönelik akımlar. Büyü ayinleri ve modern büyücülükle yakından ilişkili olmakla birlikte, özgün panteonları ve eski kültürlerin ayin biçimlerini canlandırmaya yönelik girişimleriyle onlardan ayrılır. Doğaya romantik duygularla yönelen ve derin bir çevre duyarlılığı taşıyan yeni-paganlığın dramatik ve renkli ayinlerinin odak noktasını mevsim dönümleri ve tanrısal yaşamla dolu olduğuna inanılan doğanın kişileştirilmesi oluşturur.

Çağdaş yeni-paganlığın temelini 19. yüzyıl romantizmi ile ondan esinlenen etkinlikler oluşturur. II. Dünya Savaşı'ndan önce de Avrupa'da zaman zaman aşırı milliyetçilikle iç içe geçen yeni-pagan gruplar ve eğilimler vardı. Ama günümüzdeki biçimiyle yeni-paganlık büyük ölçüde 1960'larda oluştu. Carl Jung ve Robert Graves'in yapıtlarının etkisiyle yeni-pagan gruplar milliyetçilikten çok doğaya ve arketip psikolojisine yöneldiler. Bu akımlar özellikle ABD, İngiltere ve İskandinav ülkelerinde gelişti. Bir bölümü Eski Yunan dininden etkilenirken, bir bölümü de Mısır dinini ve Viking geleneğini temel aldı. Tanrıça kültleri çoğunun ortak özelliğiydi. 1970'lerin sonlarından başlayarak, toplumda kadınların önderliğini ve tanrıların kadın biçiminde kişileştirilmelerini savunan bazı feminist gruplar da büyücülük ve yeni-paganlık ile ilgilenmeye başladılar.

Yeni-Platonculuk, 3. yüzyılda Platon'un öğretisinden esinlenen ve Plotinos'un çevresinde toplanan düşünürlerin oluşturduğu felsefe okulu. 6. yüzyıla değin etkili olmuş, ama bu dönemdeki yandaşları gibi okulun izlerini taşıyan Rönesans ve 17. yüzyıl filozofları da kendilerini "Platoncular" olarak adlandırmıştır.

Plotinos *Ennead* (Dokuzluk) adıyla derlenen yapıtında Platon'u yorumlamaya ve görüşlerini geliştirmeye çalıştı. Özellikle de Platon'un "İyi İdeası" ile dile getirdiği varlığın varoluşu aşan tek bir kaynağı olduğu görüşünü temel aldı; ayrıca bu doğrultuda bir bilgi kuramı geliştirdi. Yeni-Platoncular Platon ve Aristoteles'i tek bir sistem içinde ele alarak görüşleri arasında birlik kurmaya çalıştılar. Ama daha sonra Platon'u yanlış yorumlamakla suçlandılar. İlk dönem Yeni-Platoncuların önde gelenleri arasında Porphyrios, İamblikhos, Proklos, Simplikios ve Boethius sayılabilir.

Yeni-Platonculuk Hıristiyanlığı önemli ölçüde etkiledi; Tanrı'nın birliği, ölümsüzlüğü ve yaratılmamışlığı görüşlerinin temeli oldu. Ortaçağda Aristoteles'e karşı çıkan ve Platon'a yakınlık duyan düşünürlerin çoğu da Yeni-Platonculuktan esinlenmişti.

Yeni Roman, Fransızca NOUVEAU ROMAN, KARŞI ROMAN ya da ANTİROMAN olarak da bilinir, 20. yüzyıl ortalarında geleneksel romandan köklü bir biçimde kopmayı amaçlayan Fransız yazarların oluşturduğu yenilikçi roman akımı. Roman türünde yapılabilecek her şeyin yapıldığı (toplumların genel hatlarıyla betimlendiği, bireylerin ruhsal dünyalarının ayrıntılarıyla incelendiği) görüşünden yola çıkan bu yazarlar romana yeni çıkış yolları aradılar. Edebiyat alışkanlıklarını ve okurun beklentilerini yıkmak amacıyla yazarın kişiliğini, eğilimlerini ya da değerlerini açığa vuracak her türlü anlatımdan kaçındılar. Karakter betimlemesi, olay örgüsü, dramatik yapı, diyalog ve eğlendiricilik gibi geleneksel roman öğelerine de karşı çıktılar. Akımın önde gelen kuramcıları, *L'Ère du soupçon* (1956; *Kuşku Çağı*, 1985) adlı denemesinde geleneksel roman anlayışına karşı çıkan Nathalie Sarraute ile *Pour un nouveau roman* (1963; *Yeni Roman*, 1981) adlı yapıtında romancının psikolojik ve ideolojik yorumdan sakınması gerektiğini savunan Alain Robbe-Grillet'dir.

Karşı roman terimini ilk kez Jean-Paul Sartre, Nathalie Sarraute'nun *Portrait d'un inconnu* (1947; Bilinmeyen Birinin Portresi) romanına yazdığı önsözde kullandı. Terim daha çok 1950'lerde ve 1960'larda Fransa'da ortaya çıkan Yeni Roman akımı için kullanılırsa da, Alman yazar Uwe Johnson'un *Mutmassungen über Jakob*'u (1959; Jakob'a İlişkin Sanılar) gibi bazı başka yazarların yapıtları da olayların rasgele sıralanışı, belirsiz karakterleri ve anlamlarıyla birer karşı roman olarak nitelendirilebilir.

Yeni Sabah, İstanbul'da yayımlanan günlük gazete (1938-64).

6 Mayıs 1938'de Cemalettin Saraçoğlu ve İlhami Safa tarafından çıkarılmaya başladı. Başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, başlıca yazarları Cemalettin Saraçoğlu, Şükrü Baban, Refii Cevad Ulunay ve Kadircan Kaflı'ydı. Yalçın'ın başyazarlıktan ayrılmasından sonra tirajı düşen *Yeni Sabah*, Aralık 1948'de Millet Partisi'nin desteğiyle, işadamı Safa Kılıçlıoğlu tarafından satın alındı. Bu dönemde kadrosunda Peyami Safa, Mithat Sertoğlu, Sabri Esat Siyavuşgil gibi yazarlara yer vererek gelenekçi bir çizgi izledi. Tirajını sürekli artırarak 5 binden 150 binlere kadar yükseltti. Demokrat Parti iktidarı döneminde zaman zaman iktidardan yana, zaman zaman da ateşli bir muhalefet organı gibi göründü. 27 Mayıs hareketinden sonra sürekli tiraj yitirdi ve 30 Haziran 1964'te kapandı.

Yeni Sanat Cephesi, İtalyanca FRONTE NUOVA DELLE ARTI. II. Dünya Savaşı sonrasında sanatta insani değerlere geri dönülmesini savunan bir grup genç İtalyan sanatçısının 1946 ve 1947'de başlattığı hareket. Bazısı soyut, bazısı ise gerçekçi çizgideki Renato Birolli, Renato Guttoso, Leoncillo, Enio Morlotti, Pericle Fazzini, Antonio Corpora, Nino Franchina, Giuseppe Santomaso, Giulio Turcato, Emilio Vedova ve Giuseppe Pizzinato gibi üyelerinin hepsi insan ve toplum gerçeklerinin yanı sıra estetik değerlere de ilgi besliyordu. Aralarından birçoğu 1945'te yayımlanmış olan ve sanatta insani değerlerin korunmasını savunan *Manifesto del realismo*'yu (Gerçekçilik Bildirgesi) imzalamıştı; ama Yeni Sanat Cephesi'nde bir araya geldiklerinde sanatın temsili yanı üzerinde ısrar etmediler.

1948'e değin süren Yeni Sanat Cephesi hareketinin yerini 1952'de Sekiz İtalyan Ressamı (Otto Pittori Italiani) grubu aldı. Bu yeni grupta Yeni Sanat Cephesi'nin soyut eğilimli sanatçılarının yanında, lirik yapıtlarında ışıltılı renkleri ve atmosferik etkileri yeğleyen genç kuşaktan sanatçılar da vardı.

Yeni Sanatçılar Derneği, Almanca NEUE KÜNSTLERVEREINIGUNG, Wassily Kandinsky Alexey von Jawlensky, Gabriele Münter ve daha birçok sanatçının 1909'da kurdukları grup. Bu sanatçılar üsluplarının benzerliğinden çok Münih'teki resmî sanat anlayışına karşı çıktıkları için bir araya gelmişlerdi. Erbslöh, Alexander Kanoldt, Alfred Kubin, Marianne von Werefkin, Karl Hofer gibi sanatçıların yanı sıra amatörlerin de katıldığı grup ilk sergisini Aralık 1909'da Münih'teki Moderne Galerie Tannhäuser'de açtı. Sergide yer alan çoğu yapıtlar daha çok *Jugendstil* doğrultusunda ya da fovist üsluptaydı; bunları eleştirmenler de, halk da fazla beğenmedi. Eylül 1910'da aynı galeride açılan ikinci sergiye Pablo Picasso, Georges Braque, Georges Rouault, Kees van Dongen, André Derain, Maurice de Vlaminck, Henri Le Fauconnier ve David ve Vladimir Burlyuk'un yapıtları da alınarak uluslararası bir nitelik kazandırıldı. Ama yabancı ressamların, özellikle de Bavyera kültürü için bir tehlike olarak görülen Rus sanatçıların yapıtlarını da içermesi nedeniyle bu sergi ağır eleştirilere uğradı.

Aralık 1911'de üçüncü bir sergi açmaya hazırlandıkları sırada sanatçılar arasında çıkan farklı estetik görüşler grubun bölünmesine yol açtı. Bölünmenin temelinde, Kandinsky'nin büyük boyutlu soyut resmi "Son Yargı"nın değerlendirme kurulunca geri çevrilmesi yatıyordu. Anlatım özgürlüğünü savunan Kandinsky ile gruba son katılan Franz Marc daha tutucu olan sanat tarihçisi Otto Fischer (sonraları grubun sözcüsü oldu), Kanoldt ve Erbslöh'ye karşı birleştiler. Kardinsky ve Marc, Münter ve Kubin ile birlikte demekten ayrıldılar ve Der Blaue Reiter'i (*bak.* Blaue Reiter, Der) kurarak yapıtlarını aynı ay içinde Moderne Galerie Tannhäuser'de, Yeni Sanatçılar Derneği'nin sergisine bitişik salonda sergilediler.

Yeni Saray, Edirne'de günümüze ulaşmamış Osmanlı sarayı. Kentte I. Murad'ın (Hüdavendigâr) yaptırdığı ilk Osmanlı sarayının yeri bugün bilinmemektedir. Yenisi yapıldıktan sonra Eski Saray diye anılmaya başlayan ve hakkında çeşitli kayıtlarda belirsiz bilgiler bulunan bu sarayda Musa Çelebi, Mehmed Çelebi ve II. Murad yaşamışlardı. II. Murad kentin kuzeyinde, Tunca Irmağının, bugün Sarayiçi adıyla anılan yerdeki sağ (kuzey) kıyısında Yeni Saray'ın yapımını başlattı. II. Mehmed (Fatih) zamanında da süren çalışmalar sonucunda çeşitli avlular çevresine dizilmiş, çoğu bir iki katlı pavyon niteliğindeki köşklerden ve hamam, mutfak vb bölümlerden oluşan bir saray ortaya çıktı. Saraya, batıdaki Sırık Meydanı denen büyük bir alana bakan Bâb-ı Hümayun'dan giriliyordu. Bâb-ı Hümayun'un arkasında Kese ya da Alay Meydanı denen Birinci Avlu vardı. Dört yanı revaklarla çevrili kare planlı bu avlunun sol ileri (kuzeydoğu) köşesinde Kubbealtı, sağında (güney) boydan boya ayrı bir avlu içinde Matbah-ı Âmire yer alıyordu. Doğu revakının ortasında, Bâb-ı Hümayun'un karşısına düşen Bâbü's-Saade'den geçilerek Kum Meydanı denen İkinci Avlu'ya ulaşılıyordu. Bâbü's-Saade'nin hemen arkasında Arz Odası, onun arkasında da Kasr-ı Hümayun (ya da Kasr-ı Padişahi) yer alıyordu. Bu, sarayın en büyük ve görkemli yapısıydı. Tepesinde bir kule gibi Cihannüma Kasrı yükseliyordu. Daha geride güneye doğru Kum Kasrı, kuzeye doğru da ayrı bir avlu niteliğindeki Enderun Meydanı bulunuyordu. Kum Meydanı'nın güney duvarındaki Demir Kapı doğrudan Tunca kıyısına açılıyordu. Aynı meydanın kuzey duvarının ardında, Valde Taşlığı denen avlunun çevresinde Harem'in çeşitli yapıları sıralanıyordu. Bütün bu avlu ve yapıların yerleşme düzeninin İstanbul'daki Topkapı Sarayı'yla arasındaki büyük benzerlik ilgi çekicidir.

I. Süleyman (Kanuni) yeni eklerle sarayı genişletti. Demir Kapı'nın güneyinde Tunca'yı geçen köprünün iki başına birer kule görünümündeki ünlü Terazi ve Adalet kasırlarını yaptırdı. Daha sonra İmadiye, Bülbül, Değirmen, İydiye, Sepetçiler kasırları yapıldı. IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan Harem'in kuzeyinde Dolmabahçe denen alanda Şikâr Kasrı, Dolmabahçe Köşkü ve bunun önündeki Şehsuvar adıyla anılan büyük havuzu yaptırdı. Burası da gerek saray bütünü içindeki konumu, gerekse tek tek yapılarıyla Topkapı Sarayı'ndaki Bağdat ve Revan köşklerinin bulunduğu Sultan İbrahim Taşlığı'na çok benziyordu.

18. yüzyılın başlarındaki Edirne Olayı'ndan(*) sonra padişahlar Yeni Saray'a gitmemeye başladılar. Burada oturan son padişah III. Ahmed oldu; 1718'den sonra saray terk edildi ve bakımsızlıktan harap olmaya başladı. 1829'daki Rus işgalinde tahrip edildi ve bazı eşyası götürüldü. 1867-73 arasında büyük bir onarımdan geçirildi. Ama 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda kent bir daha Rus işgaline uğrayacağı zaman, Bâbü's-Saade yakınındaki cephanelik olarak kullanılan yapılar düşman eline geçmemesi için uçuruldu. Bu arada çıkan yangın sarayı hemen tümüyle yok etti. İşgalden sonra sağlam kalmış olan Terazi ve Adalet kasırları kısmen yıktırıldı. Sarayın ayaktaki son bölümleri de Balkan Savaşları'nda harap oldu. Bugün saray arazisinde birkaç temel ve Matbah-ı Âmire'nin kalıntısıyla Adalet Kasrı'nın alt bölümü durmaktadır.

II. Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra bugün Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi'nin merkez binasının bulunduğu yerdeki Havariyyun Kilisesi'ni yıktırarak ilk sarayı yaptırmış olduğu için, daha sonra Sarayburnu'nda yaptırdığı ikinci saraya da (Topkapı Sarayı) önceleri Yeni Saray denmiştir.

Yeni Sibirya Adaları, Rusça NOVOSIBIRSKYE OSTROVA. Rusya Federasyonu'nda Kuzey Buz Denizinde takımada. Batısında Laptyev Denizi, doğusunda da Doğu Sibirya Denizi yer alır ve Sibirya anakarasın-

dan Dmitri Laptyev Boğazıyla (*proliv*) ayrılır. Yüzölçümü yaklaşık 38.000 km² olan adalar, yönetsel olarak Yakut Özerk Cumhuriyeti'ne bağlıdır.

Yeni Sibirya Adaları üç gruptan oluşur: Güneydekt Lyahovskye Adaları, bu adalardan Sannikova Boğazıyla ayrılan asıl Yeni Sibirya Adaları ve kuzeydoğudaki küçük De-Longa Adaları. Asıl Yeni Sibirya Adaları Novaya Sibir, Belkovski, Kotelni ve Faddeyevski adlı büyük adaları kapsar. Son iki ada arasında zaman zaman deniz sularının altında kalan alçak bir kumluk ova olan Bunge Toprakları yer alır.

Yeni Sinema, Portekizce CINEMA NÔVO, 1950'lerin sonlarında Brezilya'da, ulusalcı-devrimci bir sinema yaratmak amacıyla kurulan film yapım kooperatifinin öncülük ettiği sinema akımı. Önderliğini Glauber Rocha'nın(*) yaptığı topluluk, sinemadaki yabancı etkilere, özellikle de ABD'nin kültürel egemenliğine karşı çıkıyordu. Bu amaçla, sinema derneklerine, sendikalara ve ticari sinemalara film dağıtacak bir dağıtım ajansı da kuruldu. Rocha'nın yanı sıra Nelson Pereira Dos Santos ve Ruy Guerra(*) gibi yönetmenler 1960'ların ilk yarısında yaptıkları filmlerle akımın güçlenmesini sağladılar. Bu yönetmenler militan bir tavır taşımalarına karşın devrimci sol örgütler tarafından sinema estetiğine önem vermekle ve mevcut sinema düzeni içinde çalışmaya hazır olmakla eleştirildiler. 1964'teki askeri darbeden sonra Brezilya'da bağımsız film yapma olanağının ortadan kalkması ve Rocha'nın 1969'dan sonra ülke dışında çalışmaya başlamasıyla Yeni Sinema akımı etkisini yitirdi.

Yeni Sinema akımı, antiemperyalist tavrının yanı sıra ülkenin toplumsal ve tarihsel gerçeklerini yalın, çarpıcı ve şürsel biçimde yansıtışıyla uluslararası alanda büyük ilgi gördü ve özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin sinemacılarını etkiledi.

Yeni Sinema, Türk Sinematek Derneği'nin(*) İstanbul'da yayımladığı aylık sinema dergisi. Mart 1966-Mayıs 1970 arasında 30 sayı, 1980'de de 2 sayı çıkmıştır. İlk yayımlandığında sahipliğini Türk Sinematek Derneği adına Şakir Eczacıbaşı, yazı işleri sorumluluğunu Hüseyin Hacıbaşıoğlu (Hüseyin Baş) yapıyor, yazı kurulunda ise Onat Kutlar, Hüseyin Baş, Giovanni Scognamillo ve Sungu Çapan gibi adlar bulunuyordu.

Dünya sinemasından haberlere, Sinematek'te ve sinemalarda gösterilen filmlerle ilgili eleştirilere yer veren dergi, sinema kültürünün yayılmasına önemli katkıda bulundu. Ayrıca, dünya sinemasının önde gelen yönetmenleri ve önemli sinema akımları üzerine kapsamlı yazılar yayımladı; Türk sinemasının sorunlarına eğildi.

Yeni Siyah Hareketi *bak.* Harlem rönesansı

Yeni Taş Çağı *bak.* Neolitik Çağ

Yeni Tokaido Demiryolu Hattı, Japonya'da Şinkansen olarak bilinen ekspres demiryolunun Tokyo'yla Osaka arasında açılan (1964) ilk bölümü. *Ayrıca bak.* Şinkansen.

Yeni Türkiye Partisi (YTP), Cumhuriyet döneminde siyasal parti.

27 Mayıs Müdahalesi'nden (1960) sonra Demokrat Parti'nin (DP) kapatılmasıyla siyasal yaşamda doğan boşluğu doldurmak üzere 13 Şubat 1961'de kuruldu. Siyasal kadrosu geçmişte Bayar-Menderes çizgisine karşı çıkan DP'nin merkez kanadını temsil ediyordu. Genel başkanlığına Milli Birlik Komitesi yönetiminde maliye bakanlığı yapmış olan Ekrem Alican getirildi. Aynı dönemde DP'nin mirasçısı olarak ortaya çıkan Adalet Partisi'ne (AP) karşı askeri yönetimden destek gören YTP'nin programı, gerek siyasal açıdan, gerekse iktisat politikası açısından liberal nitelikteydi. Temelde AP'ninkinden çok farklı olmayan programda, 27 Mayıs'ın DP'li seçmene karşı değil, DP yöneticilerine karşı yapıldığına dikkat çekiliyordu.

YTP 15 Ekim 1961'deki milletvekili genel seçimlerinde oyların yüzde 13,7'sini elde ederek, toplam 54 milletvekilliği kazandı. Cumhuriyet Senatosu'nda ise 28 üyelik elde etti. 25 Haziran 1962'de kurulan İsmet İnönü başkanlığındaki ikinci koalisyon hükümetine altı bakan verdi. Ekrem Alican da devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olarak yeni hükümette görev aldı. 17 Kasım 1963'teki yerel seçimlerde oy oranı yüzde 6,5'e indiği için koalisyon hükümetinden çekilen YTP, daha sonra 20 Şubat 1965'te Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki koalisyon hükümetine dört bakanla katıldı. 10 Ekim 1965'teki genel seçimlerde oy oranı daha da azalarak yüzde 3,72'ye düştü ve yalnızca 19 milletvekilliği kazanabildi.

Seçim başarısızlıklarının parti yönetiminde yarattığı ağır bunalım nedeniyle 1966'da genel başkanlığa İrfan Aksu seçildi. İstifalar sonucunda boşalan bu göreve 1968'de Yusuf Azizoğlu, 1970'te Tahsin Banguoğlu getirildi. YTP 12 Ekim 1969'daki genel seçimlerde yüzde 2,18'lik oy oranıyla altı milletvekili çıkardı. Bazı milletvekillerinin AP'ye ve yeni kurulan Milli Nizam Partisi'ne (MNP) katılmasından sonra bir varlık gösteremedi ve 14 Ekim 1973'teki genel seçimlere girmeden siyasal yaşamdan çekildi.

Yeni Ufuklar, İstanbul'da, Ekim 1953-Kasım 1976 arasında yayımlanan aylık düşün ve sanat dergisi.

Vedat Günyol ve Orhan Burian'ın birlikte yayımladığı *Ufuklar*'ı (Şubat 1952-Eylül 1953), Burian'ın ölümünden sonra Günyol *Yeni Ufuklar* adıyla yayımlamaya başladı. Çağdaş edebiyat akımlarından örneklerle düşünce yazılarına yer veren dergi, 1960 başında 6 sayı deneme ve eleştiri dergisi olarak yayımlandı. Daha sonra yayınını eskiden olduğu gibi bir düşün ve sanat dergisi olarak sürdürdü. 27 Mayıs hareketinden (1960) sonra toprak reformu, nüfus artışı, işçi sorunu, öğrenci hareketleri gibi toplumsal-siyasal sorunları da ele aldı, bazı konulara özel sayılar ayırdı.

Düşünce yazılarına ağırlık vermek amacıyla zaman zaman öykü ve şiirden uzak duran dergide, daha çok Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat, Vedat Günyol, Atalay Yörükoğlu, Cavit Orhan Tütengil, Ferit Edgü, Orhan Duru, Afşar Timuçin, Selim İleri, Demir Özlü, Ferit Celal Güven, Halikarnas Balıkçısı, Rauf Mutluay, İsmet Zeki Eyuboğlu, (Mehmet) Başaran ve Oğuz Arıkanlı'nın yazıları yer aldı.

Yeni Zelanda, İngilizce NEW ZEALAND, Maori dilinde AOTEAROA, Büyük Okyanusun güney kesiminde ada ülkesi. En yakın komşusu Avustralya'nın 1.600 km güneydoğusuna düşer. Kabaca 33° ve 53° güney enlemleri ile 162° ve 173° batı boylamları arasında yer alır. Yaklaşık 32 km genişliğindeki Cook Boğazının birbirinden ayırdığı Kuzey ve Güney adlı iki büyük ada ile bir dizi küçük adadan oluşur. Bu adaların çoğu ana gruba uzak olduğundan sınırları içinde kalan alan, kuzeyden güneye yaklaşık 1.600 km boyunca uzanır; batıdan doğuya en geniş kesimi ise 450 km'yi bulur. Antarktika'nın bir bölümü üzerinde hak iddia eden Yeni Zelanda'ya, doğrudan yönetilen Tokelau'nun(*) yanı sıra içişlerinde özerk olan Niue(*) ve Cook Adaları(*) da bağlıdır. Yeni Zelanda'nın coğrafi kopukluğu, kendine özgü toplumsal, kültürel ve ekonomik bir yapılanma göstermesinde önemli rol oynamıştır. Başkenti Wellington, yüzölçümü 267.844 km², 1992 tahmini nüfusu 3.481.000'dir.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri. Karmaşık bir jeolojik tarihi olan Yeni Zelanda'nın bir ada yayı olarak ortaya çıkışı, taşküre levhalarının sürüklenmesi sonucunda, tortul kayaçların oluşturduğu senklinallerin dolmaya başladığı Karbonifer Döneme (y. 345-280 milyon yıl önce) değin uzanır. Bu ortamın sona erişi ise dağoluşumunun öne çıktığı Kretase (Tebeşir) Dönemi (y. 136-65 milyon yıl önce) başlarına rastlar. İzleyen dönemde dağlar erozyon etkisiyle yavaş yavaş aşınırken, okyanus suları zamanla bütün kara yüzeyini bastı. Oligosen Bölüm (y. 38-26 milyon yıl önce) sonlarında yeni bir dağoluşumunun başlamasıyla kara yüzeyi bir kez daha okyanus sularının üzerine çıktı. Bu süreçle bağlantılı büyük yer hareketlerinin çoğu, yüzeyi büyük bloklara ayıran kırıklar boyunca meydana geldi. Bugünkü yüzey şekillerini belirleyen kırık blokların hareketi ve yanardağ etkinliği hâlâ sürdüğünden ülkede sık sık depremler görülür.

Engebeli bir yapı gösteren iki büyük adadan Güney Adası dağlarla, Kuzey Adası ise tepe sıralarıyla parçalanmıştır. Güney Adasının batı kesiminde Westland adlı dar kıyı şeridinin gerisinde yaklaşık 480 km boyunca uzanan Güney Alpleri yükselir. Bu kıvrılmış dağ zincirinde ülkenin en yüksek noktası olan Cook (Aorangi) Dağı (3.764 m) ile 3.000 m'yi geçen 15 doruğun yanı sıra göllerle bağlantılı geniş bir buzul sistemi yer alır. Sayıları 360'ın üzerinde olan buzulların en büyüğü, Cook Dağının doğu yamaçlarından inen Tasman Buzuludur. Güney Alpleri kuzeye doğru dik ve kabarık sırtlar biçiminde ilerleyerek koylarda sona eren bir dizi kola ayrılır. Güneye doğru ise aşılması güç, sarp ve parçalanmış bir görünüm kazanır. Özellikle adanın batı ucundaki fiyortların çevresinde görkemli manzaraların süslediği bu kesim, daha doğuda yerini Central Otago olarak bilinen bir platoya bırakır. Güney Alpleri'nin ana bölümünün doğusunda ise yayvan tepeler uzanır. Çok seyrek olarak 1.800 m'yi geçen bu tepelik alan, ırmakların taşıdığı alüvyonlarla oluşmuş Canterbury Ovalarına doğru iner.

Daha aşınmış bir görünüm taşıyan Kuzey Adasının orta kesimini, ülkenin en büyük doğal gölü Taupo'nun güney kıyılarında birdenbire yükselen Volkanik Plato kaplar. Platonun doğu, güney ve batısında uzanan tepe sıraları yer yer dalgalı düzlüklerle birleşir. Adanın en yüksek doruğu Ruapehu Dağının (2.797 m) yamaçlarında yedi küçük buzul vardır. Buna karşılık düzlüklerin egemen olduğu batıdaki Taranaki bölgesinde tekil ve sönmüş bir yanardağ olarak yükselen Egmont Dağının (2.518 m) yamaçları otlaklarla örtülüdür. Volkanik Platonun kuzey kesiminde başlayan ormanlar, Kuzey Auckland Yarımadasında astropik bir yapıya bürünür.

Akarsular ve toprak dokusu. Adaların dağlık ve engebeli yapısı nedeniyle ırmakların çoğu kısa ve hızlı akışlıdır. Ülkenin en uzun akarsuyu Kuzey Adasında yer alan ve toplam çığırı 425 km'yi bulan Waikato'dur.

YENİ ZELANDA

İşaretlerin büyüklüğü kentlerin görece büyüklüğünü gösterir • ● ● ■

Yükseklikler metre cinsindendir

0 25 50 100 200 km

0 25 50 100 150 mi

Birçok ırmak göllerden doğar ya da göllerden su alarak ilerler. Bu göllerin bir bölümü hidroelektrik enerji projelerinin gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Güney Adasında bu yoldan oluşturulan yapay Benmore Gölü, ülkenin en büyük su kütlesidir.

Ülkenin dörtte üçe yakın bölümünü genelde verimsiz olan killi topraklar örter. Irmak havzalarında ve ırmak sekileri boyunca yer yer verimliliği yüksek alüvyonlu topraklara rastlanır.

İklim. Yeni Zelanda'da ılıman ve yumuşak bir iklim hüküm sürer. Bu durum özellikle Güney Adasında yüksekliğe bağlı olarak bir ölçüde sertleşir. Deniz düzeyinde yıllık ortalama sıcaklık en kuzeyde 15°C, en güneyde ise 9°C'dir. Mevsimlik ve günlük sıcaklık farkı 10°C dolayındadır. Yazın ülkenin büyük bölümünde 21°C'nin üzerinde olan gündüz sıcaklığı, kuzeyde zaman zaman 27°C'yi geçer. Kışın gündüz sıcaklığı çok seyrek olarak 10°C'nin altına iner. Birçok yörede yılın en az 2 bin saati açık ve güneşli geçer. Yıllık yağış miktarı ılıman kuşaktaki düzeye uygun olarak genelde 635-1.525 mm arasında değişir. Dağların rüzgârları kesmesi nedeniyle yarı karasal özellikler gösteren Central Otago bölgesi yılda ancak 300 mm yağış alır. Buna karşılık Güney Alpleri'nin bazı kesimlerinde yıllık yağış miktarı 7.900 mm'ye kadar ulaşır. Yüksekliğin 600 m'yi geçtiği bütün yörelerde kar yağışı görülür.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. Geçmişte ülkenin yaklaşık üçte ikisini kaplayan ormanlar, yeniden ağaçlandırma çalışmalarına karşın günümüzde beşte ikilik bir alanla sınırlanmıştır. Ülkenin coğrafi kopukluğu nedeniyle yerli bitkilerin yüzde 90'a yakın bölümü yalnızca adalara özgü türlerden oluşur. Buna karşılık herdemyeşil ağaçların ağır bastığı karışık ormanlarda ülkeye sonradan getirilen ağaç türleri de yaygındır. Bu ağaçlar arasında Güney Alpleri'nde yetişen yalancıkayın ile Volkanik Platoda geniş alanları kaplayan ilginç bir iğneyapraklı ağaç türü sayılabilir. Avrupa kökenli geniş yapraklı ağaçlar daha çok yerleşim alanlarını süslemeye yöneliktir. Yamaçlarda erozyonu önlemek için dikilmiş söğüt ve kavak ağaçlarına da rastlanır.

Ülkeye özgü kara hayvanları keler türlerinden sakangur, ayrı bir sürüngenler grubunu oluşturan tuatara ile iki yarasa türü ve birkaç ilkel kurbağa türüyle sınırlıdır. Geyik, Avustralya kuskusu, tavşan ve evcil hayvanlar Avrupalı göçmenlerle birlikte ülkeye girmiştir. Son derece zengin olan kuş varlığı ise kivi ve takaha gibi uçamayan ilginç kuş türlerinin yanı sıra Yeni Zelanda'ya özgü eyersırt ve bir ardıçkuşunu, Avustralya kuşlarına akraba birçok kuş türünü, sümsükkuşu, yırtıcımartı, penguen, albatros gibi göçmen kuşları kapsar. Kıyı açıklarındaki sularda başta tonbalığı, marlin ve dilbalığı olmak üzere birçok değişik balık türü yaşar.

Nüfus. Oldukça geç bir tarihte yerleşime açılan Yeni Zelanda'nın etnik dokusunda Avrupa kökenli beyazlar ağır basar. Toplam nüfusun (1991) yüzde 73,8'ini oluşturan beyazlar içinde İngiliz göçmenlerin soyundan gelenler çoğunluktadır. Öteki Avrupalı toplulukların başında İskandinavya, Almanya, Yunanistan, İtalya ve Yugoslavya kökenliler gelir. İki Dünya savaşı arasındaki dönemde Orta Avrupa'dan bazı göçler alan ülkede daha sonra gelen önemlice bir Hollandalı topluluk da vardır. Yeni Zelanda'nın yerli halkı olan Maorilerin(*) toplam nüfus içindeki oranı (1991) ancak yüzde 9,6'dır. Avrupalıların getirdiği hastalıklar ve savaşlar nedeniyle hızla azalarak 1896'da 42 bin kişiye kadar inen Maorilerin nüfusu, sonraki yıllarda yüksek doğum oranıyla düzenli biçimde artmıştır. Öteki küçük azınlıklar arasında Pasifik Adalarından gelen Polinezyalılar, Çinliler ve Hintliler sayılabilir.

Yeni Zelanda'da nüfusun büyük çoğunluğu İngilizce konuşur. İngilizcenin yanı sıra Maori dili de resmî dil olarak benimsenmiştir. Maorilerin hemen hepsi İngilizce bilir. Azınlık dilleri arasında önemli oranda konuşulan tek dil Samoa dilidir. Nüfusun çoğunluğunun Hıristiyan olduğu Yeni Zelanda'da en kalabalık dinsel cemaatleri sırasıyla Anglikan, Presbiteryen, Katolik ve Metodist mezhepler oluşturur. Resmî verilere göre nüfusun dörtte bire yakın bölümünün herhangi bir dinle bağı yoktur.

Nüfus yoğunluğu (1992) ülke genelinde kilometrekare başına ancak 13 kişi düzeyindedir. Toplam nüfusun yaklaşık dörtte üçü Kuzey Adasında yaşar. Kentsel alanlarda oturanların toplam nüfus içindeki oranı (1992) yüzde 75,9'dur. Maorilerin büyük bölümü de kentlere yerleşmiştir. En önemli kentsel alanlar Kuzey Adasındaki Auckland, Hamilton ve başkent Wellington ile Güney Adasındaki Christchurch ve Dunedin'dir. Ülke içindeki göçlerin büyük bölümü küçük kasabalardan bu metropollere yöneliktir. Dışarıdan göçler öteden beri dışarıya göçlerden daha yüksektir. Son yıllarda ortaya çıkan önemli bir değişim Pasifik Adaları ve Asya'dan gelen göçmenlerin sayıca Avrupa'dan gelenlerin önüne geçmiş olmasıdır.

Doğal nüfus artış hızı oldukça düşüktür. Doğum ve ölüm oranları (1991) sırasıyla binde 17,8 ve binde 7,9'dur. Polinezyalılar ve Maoriler yüksek doğum oranı nedeniyle çok daha genç bir nüfusa sahiptir.

EKONOMİ. Yeni Zelanda'da büyük ölçüde tarım, küçük ölçekli sanayi dalları ve hizmet sektörüne dayanan, devletin belirli ölçüde müdahaleci bir rol oynadığı, gelişme yolunda bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. Yeni Zelanda'nın benzer bir ekonomik yapıya sahip Avustralya ve Kanada'ya göre düşük bir büyüme hızı göstermesine yol açan başlıca etkenler arasında ithal yatırım ve tüketim mallarına bağımlılık, geçmişte İngiliz ekonomisiyle bütünleşmeden kaynaklanan sınırlamalar ve sanayi ülkelerinin ihraç tarım ürünlerine uyguladığı yüksek gümrük tarifeleri sayılabilir. 1990 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) yaklaşık 43 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir 12.680 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1988-89) yüzde 9,4 olan tarım sektöründe toplam işgücünün (1992) yüzde 9,4'ü çalışır. Ülke topraklarının yarıdan fazlası çayır ve otlaklarla kaplı olduğundan, hayvancılık tarımın en önemli dalını oluşturur. Besicilik ve bakımın bilimsel yöntemlerle yürütülmesi, otlakları geliştirmek için gübre kullanımı ve ot ekimi gibi tekniklerle geniş çaplı yatırımların yapılması nedeniyle, hayvan yetiştiriciliğinde verimlilik düzeyi son derece yüksektir. Ülkenin çiftlik hayvanı varlığı (1991) 55 milyon baş koyun, 8,08 milyon baş sığır ve 790 bin baş keçiyi kapsar. Hayvan çiftliklerinde ve mandıralarda üretilen et, yün, yağ ve peynirin büyük bölümü ihraç edilir. Ekime elverişli alanlar çok sınırlı olduğundan, bitkisel üretimde rekolte genel olarak düşüktür. Buğday üretimi iç talebi karşılayabilecek düzeydedir. Arpa, mısır, yulaf, patates ve bezelye gibi ürünler de daha çok yerel tüketim amacıyla yetiştirilir. İhracata dönük başlıca ürünler kivi, elma ve armuttur. Hayvancılık ve bitkisel üretimin ihracattaki önemli yeri nedeniyle yağ, peynir, et, yün, elma, armut ve öteki bazı tarım ürünlerinin pazarlanması çeşitli devlet kurumları aracılığıyla denetlenir.

Ormancılık önemli bir gelir kaynağıdır. Özellikle kütük, kereste ve kâğıt hamuru ihracatı yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Balıkçılık alanında da hızlı bir gelişme görülmektedir. Bir yılda avlanan su ürünleri miktarı (1990) 565 bin tonun üzerindedir. Yeni Zelanda denizlerde ekonomik saha sınırını 1978'de açıkladığı bir kararla 200 deniz miline çıkarmıştır.

Madencilik sektörünün GSYİH'ye katkısı çok azdır. Metal ve metal dışı minerallerin çoğu bulunmakla birlikte, bunların pek azı ticari açıdan işletilmeye elverişli düzeydedir. Önemli miktarda çıkarılan yeraltı kaynakları arasında altın, kömür, demir içeren kum ve doğal gaz sayılabilir. Yıllık üretimi yaklaşık 2,2 milyon ton olan kömürün küçük bir bölümü ihraç edilir. Petrol ve doğal gaz arama çalışmalarını desteklemek amacıyla Petroleum Corporation of New Zealand Ltd. (Petrocorp) adlı bir kamu şirketi kurulmuştur. Taranaki Yarımadasında petrol çıkarılan birkaç yatak vardır. Ülkenin değişik yörelerinde üretilen doğal gazın üçte biri termik enerji santrallarında, üçte biri de benzin üretiminde kullanılır.

GSYİH içindeki payı yüzde 21 olan imalat sektöründe toplam işgücünün yüzde 19,7'si çalışır. Genelde küçük ölçekli olan sanayi kuruluşları daha çok iç pazara dönük üretim yapar. Geçmişte sanayide tarımsal alet ve makine yapımı, gemi yapımı ve onarımı, içki üretimi ve kereste işlemeciliği ağırlıktayken, son yıllarda gümrük koruması altında otomotiv sanayisi ve elektronik eşya yapımı gibi alanlara da girilmiştir. Üretim maliyetleri genellikle öteki sanayi ülkelerine göre çok yüksektir. Yıllık elektrik üretimi (1990) yaklaşık 30 milyar kW-sa düzeyindedir. Bunun büyük bölümü hidroelektrik santrallardan elde edilir. Ayrıca birkaç büyük jeotermik santral vardır.

Toplam kamu harcamalarının üçte birini oluşturan yaygın sosyal hizmetler, bankacılık ve sigortacılık alanındaki kurumlar, koruyucu gümrük politikaları ve piyasayı düzenleyici yetkiler aracılığıyla ekonomide önemli bir rol oynayan devlet müdahaleciliği 1980'lerin başından sonra önemli ölçüde terk edilmiştir. Bu alandaki değişiklikler arasında ihracata dönük tarım ve imalat dallarına uygulanan bazı sübvansiyon ve vergi teşviklerinin kaldırılması, kamu kuruluşlarının daha ticari bir işletme anlayışına kavuşturulması, finans kuruluşları üzerindeki denetimlere son verilmesi ve döviz işlemlerinin serbest bırakılması sayılabilir. Aynı dönemde getirilen önemli bir yenilik de geçmişte kamu gelirlerinin başlıca dayanağını oluşturan kişisel gelir vergisi yerine 1986'da uygulanmaya başlayan katma değer vergisine ağırlık verilmiş olmasıdır. Sendikal hareketin örgütlü ve güçlü olduğu Yeni Zelanda'da, Avustralya'dakine benzer bir zorunlu hakemlik sistemi yürürlüktedir. Bununla birlikte 1960'ların sonlarından bu yana bazı dönemlerde ücret ve fiyatları dondurma politikası uygulanmış, bazı dönemlerde ise serbest toplu pazarlığa izin verilmiştir.

İhracatı büyük ölçüde tarım ürünlerine dayanan Yeni Zelanda'nın ithal ettiği başlıca kalemler makine, ulaşım araçları, kimyasal maddeler, yakıt, demir-çelik ve demir dışı metaller ile dokuma ve giyim eşyasıdır. Geçmişte İngiliz ekonomisine olan bağımlılığın azalmasıyla dış ticarette Avustralya, Japonya, ABD, öteki Doğu Asya ve Avru-

pa ülkeleri öne çıkmış bulunmaktadır. Çeşitli dönemlerde Avustralya'yla imzalanan ticari anlaşmalar, 1983'te iki ülke arasında gümrük vergileri ve sınırlayıcı mal kotalarının azaltılmasıyla daha sıkı bütünleşmeye yönelik bir sürece girmiştir.

Ülkenin engebeli yapısına karşın, ulaşım ağı son derece gelişmiştir. Karayolları sistemi kırsal birimlere kadar uzanır. Şube hatlarıyla kent ve kasabaların çoğuna ulaşan demiryolu ağı, aynı zamanda feribotlar aracılığıyla iki ana ada arasında da ulaşımı sağlar. Auckland, Christchurch ve Wellington'da uluslararası havalimanları vardır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Uluslar Topluluğu üyesi olan Yeni Zelanda, meşruti monarşiye dayalı bir devlet yapısı içinde parlamenter demokratik sistemle yönetilir. İngiltere'de olduğu gibi anayasanın temelini yazılı yasalar ve teamüller oluşturur. İki kaynak arasında bir çatışma çıktığında teamüller ağır basar. Devletin kuruluşunu ve temel yapısını belirleyen 1852 tarihli yasa, 1986'da çıkarılan bir yasayla daha da basitleştirilmiştir. Sembolik olarak devlet başkanı sayılan İngiliz hükümdarını, beş yıllık bir dönem için atadığı bir genel vali temsil eder. Ülke yönetiminde çok sınırlı bir ağırlığı olan genel valinin yasaları hükümdar adına onaylayarak yürürlüğe koymak ve belirli koşullarda yasama organını dağıtmak gibi bazı önemli yetkileri de vardır. Yasama yetkisini tek meclisli bir organ olan ve üç yılda bir seçilen Temsilciler Meclisi kullanır. Temsilciler Meclisi'ndeki 97 sandalyenin dördü Maorilere ayrılmıştır. Sandalyelerin çoğunu elinde tutan parti hükümeti oluşturur. Çoğunluk partisi liderinin başbakan olarak belirlediği kabine, yürütme gücünün odağı olarak hükümet politikalarının oluşturulmasından sorumludur. Temsilciler Meclisi'nde görüşülen yasa tasarılarının çoğu, kabine tarafından alınan kararlar doğrultusunda hazırlanır. Öte yandan kabinenin sınırlı meclis denetimine bağlı olan geniş düzenleyici yetkileri vardır.

Çoğunluğa dayalı dar bölge seçim sistemi uygulandığından, siyasal yaşama iki ana parti egemendir. Bu partiler iş çevrelerinden destek alan Yeni Zelanda Ulusal Partisi ile sendikalara ve mavi yakalı işçilere dayanan Yeni Zelanda İşçi Partisi'dir. Seçim bölgeleri her beş yıllık sayımdan sonra yeniden düzenlenir. Seçmen yaşı 18'dir. İdarenin hükümet değişikliklerinden ve partizanlıktan etkilenmemesini sağlamak için, memurların atama ve terfi işleri bağımsız bir kuruluşun denetiminde yürütülür. Temsilciler Meclisi'ne bağlı olarak 1962'de oluşturulan *ombudsman*'lık makamı, idareyle ilgili şikâyetleri soruşturmaya olanak verir. Bu alanda getirilen bir başka önlem de bazı istisnalar dışında resmi belgelerin halka açık tutulmasıdır.

Yeni Zelanda hukuk sisteminin önemli bir kaynağı İngiliz Parlamentosu'nca 1947'den önce çıkarılmış olan yasalardır. Ayrıca mahkemeler genellikle İngiliz gelenek hukukunun teamüllerini ve emsal kararlarını göz önüne alır. Ülke içinde en üst yargı mercii İstinaf Mahkemesi'dir. Son temyiz başvuruları İngiltere'deki *Privy Council*'a (Özel Danışma Kurulu) yapılır.

Dünyada sosyal sigorta uygulamasına ilk geçen ülkelerden biri olan Yeni Zelanda'nın kapsamlı sosyal refah sistemi emekli, dul ve yetim aylığının yanı sıra annelik, hastalık, yaşlılık, işsizlik ve işgörmezlik yardımı gibi hizmetleri sunar. Devlete ait sağlık kuruluşlarında tedavi ve ilaçlar parasızdır. Ülkenin hemen her yanında bulunan hastanelerde sağlık personeli ve donanım yeterli düzeydedir. Ortalama ömür (1991) kadınlarda 77,9 yıl, erkeklerde 72 yıldır. Bebek ölüm oranı (1991) binde 8 düzeyine kadar indirilmiştir. Ülkenin büyük bölümünde konut sorunu çözülmüş durumdadır. Devlet kuruluşları ev alımı için sınırlı mali yardımda bulunmanın yanı sıra düşük gelirlilere kira yardımıyla da destek verir.

Eğitime öteden beri verilen büyük önem nedeniyle nüfusun hemen hemen tamamı okuryazardır. Eğitim 6-15 yaş arasında zorunlu ve parasızdır. Sekiz yıllık temel öğretimi bitiren öğrenciler, geniş bir ders programıyla genel bir akademik eğitim veren orta dereceli okullara devam ederler. Bütün ilk ve orta öğretim kuruluşları, üyeleri seçimle belirlenen eğitim kurullarının denetimi altındadır. Yükseköğrenim veren teknik enstitüler ve meslek yüksekokullarıyla üniversitelere girişte belirli akademik özelliklere sahip olma koşulu aranır.

KÜLTÜREL YAŞAM. Yeni Zelanda'nın kültürel ortamı ağırlıklı olarak Avrupa kimliğinin damgasını taşır. Bununla birlikte yerli Maori halkının özgün sanatsal ve kültürel geleneklerini yeniden canlandırma girişimleri yakın dönemde güçlü bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Öte yandan Pasifik Adalarından gelen göçmenler de özümlenme sürecine karşın genelde kendi gelenek ve göreneklerini sürdürme eğilimini göstermektedir. Eski Maori sanatsal yaratımı

Bir Maori toplantı evinden ağaç ve kamıştan yapılmış duvar süslemesi; Etnografya Müzesi, Hamburg

Hamburgisches Museum für Völkerkunde, Hamburg; fotoğraf, Ralph Kleinhempel

süsleme motifleri dışında sözlü biçimlere dayandığından, bu alandaki ürünler Avrupalıların gelişinden sonra büyük ölçüde kaybolmuştur. Ama Maori kültürünü yeniden canlandırma süreci içinde Maori dilinde yazılmış yeni şarkı ve ezgilerin yanı sıra şiir ve düzyazı ürünleri de verilmeye başlamıştır. Günlük yaşama yeniden giren geleneksel sanatlar arasında ise ahşap oymacılığı, dokumacılık ve süslü toplantı evleri (*Whare whakairo*) yapımı sayılabilir.

Yeni Zelandalı ilk yazarların başlıca ilgi alanı tarih ve etnolojiydi. Bu geleneği kurgusal çalışmalara dönüştüren edebiyat öncüleri olarak öykü yazarı Katherine Mansfield ve şair R.A.K. Mason kabul edilir. Çağdaş İngiliz edebiyatından etkilenmekle birlikte yapıtlarıyla Yeni Zelanda yaşamını yansıtan 1930'lardaki şairler grubu içinde Allen Curnow'un yanı sıra A.R.D. Fairburn, Denis Glover ve Charles Brasch da tanınır. Aynı dönemin bir başka ünlü adı öyküleriyle Yeni Zelanda günlük konuşma biçimini edebiyata sokan Frank Sargeson'dur. II. Dünya Savaşı sonrasının önde gelen şairlerini James K. Baxter ve Kendrick Smithyman oluşturur. Uluslararası çapta un kazanan bir dizi romancı arasında ise Janet Frame, Keri Hulme ve Sylvia Ashton-Warner öne çıkar.

Yeni Zelanda'nın uluslararası düzeyde tanınan ilk ressamı, yaşamının büyük bölümünü dışarıda geçiren Frances Hodgkins'tir. 1960'lardan sonra başını Colin McCahon ve Don Binney'nin çektiği bir grup ressamla bu sanatın yaygın bir ilgi bulmaya başladığı söylenebilir. Opera ve bale topluluklarıyla senfoni orkestraları devletten geniş çaplı yardım görmektedir. Ülkenin hemen her yanında canlı bir amatör tiyatro geleneği vardır. Yeni Zelanda'nın yetiştirdiği ünlü şarkıcıların başında Dame Kri Te Kanawa, Inia Te Wiata ve Donald McIntyre gelir.

Yeni Zelanda gazeteleri kapsamlı haberciliğin yanı sıra yüksek nitelikli röportajlarla da tanınır. Televizyon ve radyo yayınları bir devlet kuruluşu olan Broadcasting Corporation of New Zealand'ın denetimindedir. Yeni Zelanda sineması 1980'lerde dış dünyaya da açılmaya başlamıştır. Ülkenin büyük bölümünde boş zamanları değerlendirmenin başlıca aracı spordur. En yaygın spor dalları ise *rugby*, atletizm ve at yarışlarıdır.

TARİH. Yerleşim ve kolonileşme süreci. Arkeolojik bulgular, Doğu Polinezya'dan gelen ve Maorilerin atalarını oluşturan ilk toplulukların bugünkü Yeni Zelanda topraklarına 800 dolaylarında ve bir olasılıkla daha önceki bir tarihte yerleşmeye başladığını göstermektedir. Başlangıçta avcılık ve toplayıcılıkla geçinirken belirlenemeyen bir evrede tarıma geçen bu topluluklar zamanla kabilelere dayalı bir toplumsal ve siyasal örgütlenme yarattılar. 18. yüzyılda 100 bin-200 bin arasında olduğu tahmin edilen Maori nüfusunun büyük bölümü, Polinezya kültürünün özellikle savaş sanatı, kano yapımı, yapı işleri, dokumacılık ve tarım alanlarında en üst düzeye ulaştığı kuzey kesimde yaşıyordu.

Bölgedeki adalara ulaşan ilk Avrupalı, Kasım 1642'de Westland kıyısını gören Hollandalı denizci Abel Janszoon Tasman oldu. Tasman'ın Güney Adasını keşif için karaya çıkma girişimi bir Maori kabilesiyle çatışmaya yol açtı. Uzun süre denizcilerin uğrayamadığı bölgeye ikinci seferi 1769-70 yıllarında düzenleyen İngiliz kâşif James Cook, iki büyük adanın çevresini dolaşarak doğruya yakın bir harita ortaya çıkardı. Bu seferde de bazı kanlı olaylar yaşanmasına karşın, sonraki yolculuklar ve girişimler Maorilerle barışçı ve uyumlu ilişkiler kurulmasını sağladı.

Yeni Zelanda adı verilen adalara Avrupalıların yerleşmesi, Avustralya'dan yürütülen balina avcılığının ve öteki ticari etkinliklerin bir sonucu olarak başladı. Zamanla iki büyük adanın kıyılarında Avustralya kumpanyalarınca bir dizi yerleşme kuruldu. Balina avcılarının gereksinimlerini karşılayan tüccarlar Maorilerle de ticari ilişkilere girdiler. Bu yoldan sağlanan ateşli silahlar kabile çatışmalarına yol açarak bazı bölgelerin boşalması sonucunu doğurdu. Boşalan bölgelerde oluşturulan koloniler, tüccarların ve ardından misyonerlerin iç kesimlere sızmasına elverişli bir zemin hazırladı. 19. yüzyılın başlarında bu sızmayla birlikte Maorilerin geleneksel yaşam biçimi sarsılmaya başladı.

İngiliz hükümetinin 1839'da Yeni Güney Galler Kolonisi'nin bir parçası olarak Yeni Zelanda'yı ilhak etme kararı almasından sonra, bunu sağlamak üzere gönderilen

William Hobson Maori şefleriyle Waitangi Antlaşması'nı (Şubat 1840) imzalamayı başardı. Maori şefleri bu antlaşmayla arazileri için güvence verilmesi ve gerekli korumanın sağlanması karşılığında İngiliz egemenliğini tanımayı kabul ettiler. Ertesi yıl Yeni Zelanda merkezi Auckland olmak üzere ayrı bir koloni olarak doğrudan tahta bağlandı ve Hobson koloninin valiliğine getirildi. Bu arada 1837'de Yeni Zelanda Birliği adıyla kurulmuş olan Yeni Zelanda Kumpanyası'nın antlaşma öncesinde satın aldığı araziler, bir dizi yeni yerleşmenin ortaya çıkmasına yol açtı. Yeni yönetimin önlemlerinden ve göçmen dalgasından rahatsızlık duyan Maorilerin giriştiği başkaldırılar ancak 1847'de etkisizleştirilebildi.

Siyasal yapının biçimlenmesi. Valiliğe atandığı 1845'ten başlayarak düzenin sağlanmasında önemli rol oynayan George Grey, göçmenlerin yönetime katılma yönündeki baskıları karşısında 1852'de Yeni Zelanda Temel Yasası'nın hazırlanmasını sağladı. Ama Maorilerle ve arazi sorunlarıyla ilgili gerekli düzenlemelerin yapılmasına değin yasanın uygulanmasını geciktirdi. Grey'in 1855 sonunda bu işleri kendince tamamlayarak görevden ayrılmasından sonra yürürlüğe giren yasa uyarınca koloni altı ile ayrıldı: Auckland, New Plymouth (Taranaki), Wellington, Nelson, Canterbury ve Otago. Yasa her ilde birer yönetici ve il meclisi bulunmasını öngörüyordu. Koloninin merkezi yönetimi ise bir vali ve iki meclisli bir yasama organından oluşacaktı. Genel Meclis adlı bu organın Yasama Konseyi kanadında tahtın atayacağı üyeler, Temsilciler Meclisi kanadında ise belirli bir mülke sahip koloniciler tarafından beş yıllık bir dönem için seçilecek üyeler yer alacaktı.

Genel Meclis'in 1854'te toplanmasından hemen sonra, valinin koloniyle ilgili işleri Temsilciler Meclisi'nden güven almış bakanların görüşleri doğrultusunda yürütmesini sağlamaya yönelik bir mücadele başladı. Yeni Zelanda'nın özerkleşmesinde önemli bir adım olan bu sorumlu hükümet sistemi, İngiltere'deki Sömürgeler Bakanlığı'nca 1856'da kabul edildi. Ama Kolonideki Maorilerle ilgili konular bütünüyle valinin yetkisine bırakıldı.

Yeni kurumsal yapının oturtulmaya çalışıldığı 1850'lerde Maorilerden merkezî yönetimce satın alınan toprakların yerleşime açılması, göçlerin düzenlenmesi ve bayındırlık işlerinin yürütülmesi il yönetimlerinin elinde kaldı. İllerin mali gücü büyük ölçüde toprak satışlarından elde edilen gelirlere dayanıyordu. Bu nedenle Maorilerin pek bulunmadığı Canterbury ve Otago illeri hızlı bir gelişme olanağı buldu. Yerleşime uygun toprakların Maorilerin ve spekülatörlerin elinde olduğu Kuzey Adasındaki illerde ise büyük sıkıntılar ortaya çıktı.

Göçmen nüfusun artışıyla birlikte Maorilerin topraklarını satmaktan kaçınmaya yönelmesi, çok geçmeden gerginliklere yol açtı. Taranaki bölgesinde toprak satışlarını önlemek amacıyla Maori şefi Wiremu Kingi (Te Rangitake) öncülüğünde bir direniş başlarken, Waikato bölgesinde de bazı kabilelerin Te Wherowhero'yu I. Potatau adıyla kral seçmesiyle Maori Kral Hareketi(*) doğdu. Vali Thomas Gore Browne ve koloni makamlarının göçmenleri açıktan destekler bir tutuma girmesi üzerine, 1860'ta Taranaki bölgesindeki bir anlaşmazlık sonucu Maori Savaşları(*) olarak bilinen kanlı çatışmalar dönemine girildi.

Durumu düzeltmek için 1861'de yeniden valiliğe atanan Grey'in aldığı askeri önlemler, çatışmaların Waikato bölgesine de sıçramasına neden oldu. Kabilelere dayalı Maori direnişinin kırılmaya yüz tuttuğu 1864'te Pai Marire (İyi ve Barışçı Din) kültüne bağlı Hauhau(*) savaşçıları sahneye çıktı. Topraklarına zorla el konan birçok Maorinin bu gruplara katılmasıyla savaş bütün adaya yayıldı. 1868'den sonra savaşın ağırlığı Te Kooti'ye bağlı Ringatu adlı yeni bir kültün güç kazandığı doğu kıyılarına kaydı. Bu dönemde bazı Maori kabilelerinden de destek alan İngiliz birliklerinin belirgin bir üstünlük sağlamasıyla 1872'de çarpışmalar sona erdi. Savaştan sonra 1862 tarihli Yerli Toprakları Yasası'na dayanılarak Maori topraklarının büyük bölümüne el kondu. Son direnişçilerin sığındığı, adanın ortabatı kesimindeki King Country (Kral Ülkesi) ise ancak 1881'de denetim altına alınabildi.

Koloninin gelişmesi. Kuzey Adasının savaşlarla sarsıldığı 1860'larda hayvan çiftçiliğinin yaygınlaşması ve altın yataklarının bulunması Güney Adasına yoğun bir göç dalgasını başlattı. Altından elde edilen gelir ülkeye çok sayıda tüccar ve bankerin de girmesini sağladı. Bu gelişmede başı çeken Canterbury ve Otago'ya yetişmeye çalışan öteki illerin giriştiği büyük borçlar ve ilk altın rezervlerinin tükenmeye yüz tutması çok geçmeden ekonomik bir bunalım yarattı. Ülkenin potansiyel kaynaklarını harekete geçirmek amacıyla dışarıdan sermaye ve işgücü akışını hızlandırmak için planlı adımların atıldığı bu ortamda, kalkınmaya dönük yatırımlarda inisiyatif giderek merkezî yönetime geçti. Maliye bakanı ve başbakan olarak düzenli bir ulaşım ağının kurulmasında önemli rol oynayan Julius Vogel, 1876'da il yönetimlerine son vererek merkezî yönetimin ağırlığını daha da pekiştirdi.

Başkent Wellington'da Temsilciler Meclisi Binası ve çevresinden bir görünüm, Yeni Zelanda
ABC Ajansı

Ülkeye geniş çaplı sermaye girişi aynı zamanda toprak fiyatlarıyla faiz oranlarının yükselmesini ve geniş toprakların büyük çiftçilerin elinde toplanmasını getirdi. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan yaygın işsizlik ancak 1880'lerin başlarında dünya piyasalarında tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesiyle aşılabildi. Bu dönemde soğuk hava tertibatlı gemiler İngiltere'ye yağ, peynir ve et ihraç etme olanağını sağladı. Böylece tarıma dayalı bir ekonominin temelleri atılırken, yoğun tarım tekniklerıyle ayakta durabilen küçük çiftçiliğin yaygınlaşması yolu da açıldı.

John Ballance'la 1891'de başlayan ve özellikle 1893-1906 arasında başbakanlık yapan Richard John Seddon'ın damgasını taşıyan Liberal hükümetler dönemi, tarımdaki büyüme sürecini daha da ileriye götürdü. Maorilerden satın alınan ve kamulaştırılan geniş topraklar uygun koşullarla küçük çiftçilere kiralandı. Özellikle Kuzey Adasında mandıracılığa ve et işlemeye dönük geniş çaplı yatırımlara girişildi. Ayrıca sosyal güvenlik hizmetlerinin ilk adımı olarak yaşlılara emekli aylığı bağlama (1898) ve çalışma yaşamını düzenleyerek (1892-96) sendikal harekete destek verme gibi önemli reformlar gerçekleştirildi. İşçi-işveren uyuşmazlıklarını çözmek üzere zorunlu hakemlik sistemi getirildi. Liberal Parti'nin kitle desteğine dayalı, birleşik ve örgütlü bir güç olarak koloni yönetimine ağırlığını koyduğu bu dönem, siyasal yaşamın parti çizgilerine göre yeniden biçimlenmesine de sahne oldu.

Seddon'dan sonra Liberal hükümetin başına geçen Joseph Ward, 1912'de yerini Reform Partisi'nin lideri William Ferguson Massey'ye bıraktı. Çiftçilerin desteğine dayanan ve 1925'e değin başbakanlık görevini elinde tutan Massey, öncelikle çiftçilerin devletten kiraladıkları toprakları satın almalarına olanak veren bir yasa çıkardı. Buna karşılık çalışma yaşamında sert bir tutuma yönelerek ücret artışını amaçlayan işçi grevlerini bastırma yoluna gitti. Aynı dönemde kırsal kesimde güç kaybeden Liberal Parti'nin sol kanadı partiden ayrılarak İşçi Partisi adı altında örgütlendi.

Yeni Zelanda'nın bağımsızlaşması. 19. yüzyıl sonlarından başlayarak Kanada ve Avustralya'yla birlikte Britanya İmparatorluğu içinde ayrıcalıklı bir konum taşıyan Yeni Zelanda, içişlerinde geniş bir özerklikten yararlanmanın yanı sıra imparatorluğun dış politikasında da belirli ölçüde söz sahibi olma mücadelesine girdi. Seddon döneminde bölgedeki bazı adaları ele geçirme girişimiyle belirginleşen bu eğilim, Yeni Zelanda birliklerinin üstün bir yararlılık gösterdiği Güney Afrika Savaşı'ndan (1899-1902) sonra daha da güçlendi. İngiliz hükümeti 1907'de Yeni Zelanda'ya imparatorluk bünyesinde dominyon statüsü verdi. Bu arada koloni nüfusunun göçmen özelliğini büyük ölçüde yitirmesiyle bir tür Yeni Zelandalı kimliği biçimlenmeye başladı. I. Dünya Savaşı (1914-18) sırasında birçok Yeni Zelandalı askerin Gelibolu ve Fransa cephelerinde çarpışması, ulusal kimlik duygusunu pekiştirici bir rol oynadı. Bu çarpışmalarda Yeni Zelanda'nın verdiği ölü ve yaralı sayısı, 20-40 yaş arasındaki erkek nüfusun üçte birine kadar ulaştı.

Yeni Zelanda'nın yün ve gıda ürünleri ihracatını artıran savaş, ülke ekonomisine olumlu katkıda bulunduğu gibi güçlü bir

siyasal birliğin de doğmasına yaradı. Gene Massey'nin başbakanlığında kurulan savaş dönemi koalisyon hükümetinde Ward ve Liberaller ağırlıklı bir yer tuttu. İzleyen dönemde Massey'nin ve onun yerine geçen Joseph Gordon Coates'un başbakanlığı altında iktidarda kalan Reform Partisi, savaş sonrasının ekonomik bunalımını atlatmayı başardıysa da 1920'lerin ortalarında başlayan sorunların üstesinden gelemedi. Böylece 1928 seçimlerini Birleşik Parti adı altında ortaya çıkan, Ward öncülüğündeki Liberaller kazandı. Ama dünya pazarındaki daralmaya bağlı olarak ekonomik bunalımın derinleşmesi üzerine, Ward'un ölümünden sonra iki rakip parti 1931'de George Forbes'un başbakanlığı altında yeni bir koalisyon oluşturdu.

Savaş sonrası dönem dış ilişkiler alanında da önemli değişiklikler getirdi. Bağımsız bir delegasyonla Paris Barış Konferansı'na (1919) katılan Massey'nin Versailles Antlaşması'nı imzalaması, Yeni Zelanda'ya Milletler Cemiyeti'nin kurucu bir üyesi olarak egemen bir devlet statüsünü kazandırdı. Sonraki yıllarda öteki dominyonlarla birlikte Yeni Zelanda'nın konumunu belirlemeye yönelik bir dizi görüşmeler yapıldı. Reform Partisi liderleri "özerklik ve eşitlik" ilkeleriyle sınırlı bir konumu benimsemediğinden, Yeni Zelanda bu yönde bir düzenleme öngören Westminster Tüzüğü'yle (1931) sonuçlanan konferanslara pek ilgi göstermedi. Bu belge ancak bağımsızlık konusunun fiilen çözüldüğü 1947'de resmen kabul edildi.

1920'lerdeki reform hükümetlerinin içeride sağladığı en önemli başarı, ihracat ürünlerini pazarlama kuruluşlarına dayalı yeni bir sistemin oluşturulmasıydı. Üreticilerin ve devletin yönetimi paylaştığı bu kuruluşlar, kolektivist bir pazarlama yapısının temellerini attı. Başında Forbes'un bulunduğu koalisyon hükümeti, ekonomik bunalım yıllarında çiftçileri korumaya yönelik önlemlere ağırlık verdi. Dönemin deflasyonist politikaları işsizliğin artmasına yol açarken, düşük işçi ücretleri yaygın bir hoşnutsuzluk doğurdu. Bu ortamda eski radikal çizgisini terk ederek reformcu bir program benimseyen İşçi Partisi, koalisyonu temsil eden Ulusal Parti'nin dayandığı oy tabanının bir başka sağ parti tarafından bölünmesinden de yararlanarak 1935 seçimlerinde önemli bir zafer elde etti.

Michael Joseph Savage'ın kurduğu İşçi Partisi hükümeti, ihracatın yeniden canlanmasıyla ekonomik bunalımın üstesinden geldi. Ayrıca çiftçilerin ve işçilerin gelir düzeyini yükseltti, bayındırlık işleri ve yaygın bir konut projesi aracılığıyla iş olanaklarını artırdı, eğitim ve sosyal güvenlik alanında kapsamlı yasalar çıkardı. Bütün bu başarılar İşçi Partisi'nin 1938 seçimleri sonunda daha büyük bir çoğunlukla iktidarda kalmasını sağladı.

II. Dünya Savaşı ve sonrası. Dominyon statüsüne karşın İngiltere'yle güçlü bağları olan Yeni Zelanda, II. Dünya Savaşı'nın hemen başında Müttefiklerin yanında yer aldı. Bunun sonucu olarak Avrupa ve Kuzey Afrika cephelerine birlikler gönderilirken, Japonya'nın 1941'den sonraki doğrudan tehdidi, Büyük Okyanustaki çarpışmalara da katılmayı zorunlu kıldı. Bu yeni cephede Yeni Zelanda'nın güvenliğinin sağlanmasında İngiltere'den çok ABD etkin bir rol oynadı.

Savage'ın ölümünden (1939) sonra Peter Fraser'ın başbakanlığı üstlendiği İşçi Partisi hükümeti, bütün ekonomik kaynakları savaş için seferber etti. Askerlik hizmeti ve zorunlu çalışma sonucunda işgücünün önemli bir bölümü askeri alanlara kaydırıldı. Ekonomik istikrarı koruma politikası doğrultusunda sıkı denetimi öngören sert yöntemlere başvuruldu.

Savaş dönemi ve sonrasındaki ekonomik sıkıntılar, Sidney Holland önderliğindeki Ulusal Parti'nin 1949'da yeniden iktidara dönmesini ve 1951'de çoğunluğunu pekiştirmesini sağladı. İzleyen seçimlerde sürekli oy kaybına uğrayan Ulusal Parti, 1957'de iktidarı İşçi Partisi'ne bıraktıysa da, 1960'ta Keith Holyoake'ın önderliğinde kazandığı seçim zaferinin ardından kesintisiz 12 yıl başta kaldı. 1972 seçimlerinde büyük bir çoğunluk elde eden İşçi Partisi'nin kurduğu hükümet, başbakanlığı üstlenen Norman Kirk'ün öldüğü 1974'te inişe geçti ve 1975 seçimlerinde ağır bir yenilgi aldı. Robert Muldoon'un başbakanlığıyla bir kez daha Ulusal Parti hükümeti dönemi başladı.

Genelde Ulusal Parti'nin damgasını taşıyan savaş sonrasının bu 25 yıllık dilimi, içeride ekonomiyi yeniden düzenleme çabalarıyla geçti. Savaş döneminin sıkı denetim mekanizmaları gevşetilirken, işçi grevleri sert yöntemlerle bastırıldı. Bir süre sonra serbest piyasa uygulamaları ödemeler dengesinin açık vermesine ve enflasyonun yükselmesine yol açınca, büyük ölçüde eski ekonomik önlemlere dayalı bir programa dönüldü.

Savaşın sonlarına doğru Fraser'ın Birleşmiş Milletler'de küçük devletlerin sözcüsü olarak takındığı tutumla bağımsız bir dış politikaya yönelen Yeni Zelanda, Soğuk Savaş'ın yol açtığı güvensiz ortamda özellikle ABD ve Avustralya'yla ilişkilerini geliştirmeye önem verdi. Bu yakınlaşmanın ürünü olan ANZUS Paktı'nı (1951) Yeni Zelanda'nın Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı'na (SEATO, 1954) üye olması izledi. Güney Pasifik'teki sorunların çözümünde etkin bir rol almaya çalışan Yeni Zelanda, bölgesel kalkınmaya yönelik Colombo Planı'na önemli mali katkıda bulundu. Öte yandan ABD ile yakın işbirliği Malezya, Kore ve Vietnam'a asker gönderme noktasına vardı. İzlenen bu dış politika 1960'ların sonlarında Vietnam Savaşı'nın çıkmaza girmesiyle kamuoyunda geniş tepki görmeye başladı.

Yeni Zelanda'nın ithal petrole bağımlılığı ve İngiltere'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girişiyle tarım ürünleri pazarının daralması, 1970'lerin başlarında ciddi bir ekonomik durgunluk getirdi. Yüksek enflasyon, işsizlik ve dış borç yüküyle karşı karşıya kalan Muldoon hükümeti, dış kaynaklara dayalı ve açık bütçe politikasıyla yönlendirilen bir ekonomik büyüme programı uygulamaya girişti. Programın yürütülmesinde ücret ve fiyatları dondurma, faiz oranlarını düzenleme gibi müdahaleci önlemlere başvurulması yaygın bir hoşnutsuzluk yarattı.

İşçi Partisi'nin 1984 seçimlerini kazanmasından sonra başbakan olan David Lange, müdahaleci ve korumacı politikalarda köklü değişikliklere giderek serbest piyasaya geçişi amaçlayan bir dönüşüm sürecini başlattı. Ayrıca ANZUS Paktı'na son verme, bölgede nükleer silahların varlığına karşı çıkma gibi adımlarla bağımsız bir dış politikaya yöneldi. Getirilen yenilikler 1987'de İşçi Partisi'ne daha büyük bir seçim zaferi kazandırdı. İzleyen dönemde parti içinde muhalefetle karşılaşan Lange, Ağustos 1989'da istifa ederek yerini yardımcısı Geoffrey Palmer'a bıraktı. Kasım 1990'daki seçimlerde Ulusal Parti'nin üstünlük sağlamasıyla iktidar değişti ve James Bolger başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Yürürlükteki seçim sistemi konusundaki tartışmalar bu konunun halkoyuna sunulmasıyla sonuçlandı. İki aşamalı halkoylamasının ilk aşamasının yapıldığı Eylül 1992'de seçmenlerin büyük bölümü yürürlükteki çoğunluk sisteminin değiştirilmesinden yana oy kullandı. Ulusal Parti Kasım 1993'te yapılan seçimlerde çoğunluğu kıl payı farkla koruyarak iktidarda kaldı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Yeni Zelanda edebiyatı, Yeni Zelandalı yerli ve göçmen yazarların İngilizce yazdığı edebiyat yapıtlarının tümü. Avrupalılar Yeni Zelanda'ya görece geç bir tarihte yerleştikleri için, ülkede uluslararası nitelikte bir edebiyat ancak 20. yüzyılda gelişebildi. Bununla birlikte Yeni Zelanda edebiyatının ana çizgileri, Yeni Zelandalı yazarların konu ve tutumları büyük ölçüde ilk kolonilerin kurulduğu 19. yüzyılda biçimlendi.

Yeni Zelanda edebiyatı genellikle, ülkenin batı komşusu Avustralya'daki edebiyatla ilişkili olarak ele alınır. Her iki ülke de birer İngiliz kolonisi olduğundan ortak bir geçmişe sahiptir. Bununla birlikte kuruluş amaçları ve gelişimleri birbirinden farklı olduğu için, edebiyatları da hem üslup hem de içerik açısından farklı çizgilerde gelişti. Örneğin, Avustralya'nın İngiliz mahkûmlarının gönderildiği bir koloni olarak kurulmuş olması, edebiyatını da derinden etkiledi. Yeni Zelanda'ya ilk yerleşenler ise çiftlik sahipleri, tüccarlar ve kolonicilerdi. Her iki ülke arasında coğrafi özellikler, kolonileşme hızı, yerli halkın buna direnci ve Avrupa'yla ilişkiler açısından da çeşitli farklar vardı. Bütün bu etkenler Yeni Zelanda'nın Avustralya'dakinden ayrı, kendine özgü bir edebiyat geliştirmesinde etkili oldu.

Yeni Zelanda'daki ilk sürekli koloni, Avustralya'dakinden 50 yıl kadar sonra 1840'ta kuruldu. Bunu izleyen yaklaşık yüz yıl içinde, Avustralyalı yazarlarla karşılaştırıldıklarında Yeni Zelandalı yazarların uluslararası çapta edebiyat ürünleri vermedikleri gözlenir. Bu dönemde otobiyografik yönü ağır basan bazı anlatılar ve günlükler dikkati çeker. Bunlar içinde en önemlileri Samuel Butler'ın *A First Year in Canterbury Settlement* (1863; Canterbury Kolonisinde İlk Yıl), Frederick Maning'in *Old New Zealand* (1863; Eski Yeni Zelanda) ve Lady (Mary Anne) Barker'ın *Station Life in New Zealand*'dır (1870; Yeni Zelanda'da Çiftlik Yaşamı).

Yeni Zelanda'nın ilk önemli yazarı Katherine Mansfield'dir. Yaşamının büyük bölümünü Yeni Zelanda dışında geçirmesine karşın Mansfield'in *Bliss* (1920; Sevinç) ve *The Garden Party* (1922) gibi kitaplarındaki öyküler Yeni Zelanda'da, yazarın çocukluk günlerinin yüceltilmiş ortamında geçer. Aynı dönemin öteki önemli yazarları arasında *The Land of the Lost*'un (1902; Kayıplar Ülkesi) yazarı William Satchell ve *The Story of a New Zealand River*'ın (1920; Bir Yeni Zelanda Irmağının Öyküsü) yazarı Jane Mander ile William Pember Reeves ve Eileen Duggan sayılabilir.

1930'larda Yeni Zelanda şiiri A. R. D. Fairburn, R. A. K. Mason, Allen Curnow ve Denis Glover gibi şairlerin yapıtlarıyla yetkinliğe ve çeşitliliğe kavuştu. Sonraki kuşak şairlerden James K. Baxter çeşitli etkileri barındıran eklektik, ama güçlü şiirleriyle neredeyse efsanevi bir kişilik kazandı. Aynı dönemde, Büyük Bunalım yıllarını anlattığı öyküleriyle Frank Sargeson, roman alanında ise Yeni Zelanda edebiyatının klasiklerinden *Man Alone*'un (1939; Yalnız İnsan) yazarı John Mulgan ve *Children of the Poor*'un (1934; Yoksulların Çocukları) yazarı John A. Lee önem kazandı.

Yeni Zelanda'nın ilk önemli eleştiri dergisi *Landfall* 1947'de yayımlandı. Sonraki yıllarda *The Rainbirds* (1968; Yağmur Kuşları) adlı romanıyla Janet Frame, *Greenstone* (1967; Yeşiltaş) adlı romanıyla Sylvia Ashton-Warner öne çıktı. Aynı dönemin öteki önemli yazarları Maurice Shadbolt, Maurice Gee, Dan Davin, Ian Cross, David Ballantyne ve Bruce Mason'dı.

Geç doğmasına karşın Yeni Zelanda edebiyatı bugün uluslararası öneme sahiptir. Bunda, ülkede ulusal kimliğin gelişmesinin payı büyüktür. Özellikle son yıllarda Keri Hulme'un Yeni Zelanda'nın yerli halkı Maorilerin kültüründen izler taşıyan *The Bone People* (1984; Kemik İnsanları) adlı romanı ve Fleur Adcock, Lauris Edmond, Michael Jackson, C. K. Stead ve Ian Wedde gibi şairlerin yapıtlarıyla Yeni Zelanda edebiyatı kendine özgü bir ses geliştirebilmiştir.

Yeni Zelanda İşçi Partisi, Yeni Zelanda'da siyasal parti. 1916'da çeşitli sosyalist örgütlerle sendikaların birleşmesi sonucunda kuruldu; bunlar arasında 1910'da kurulmuş Birleşik İşçi Partisi'yle 1913'te kurulmuş Sosyal Demokrat Parti de bulunuyordu. Düzenli bir gelişme gösteren parti 1930-35 arasında parlamentoda ana muhalefet partisi durumuna geldi. 1935'te 53 sandalyeyle büyük bir çoğunluk elde edince, Michael Joseph Savage'ın başkanlığında ilk işçi hükümetini kurdu. 1940'tan sonra başbakanlığı Peter Fraser üstlendi. 1949'a değin iktidarda kalan parti sosyal güvenlik alanında bir dizi yasa çıkardı; ayrıca fiyatların ve ticaretin denetlenmesi, sendika üyeliğinin zorunlu hale getirilmesi ve Maorilerin korunması gibi çeşitli reformları gerçekleştirdi. Kamulaştırma uygulamasına ise yalnızca bankacılık ve radyo yayıncılığı alanlarında başvurdu. Zamanla başlıca rakibi Ulusal Parti'yle arasındaki siyasal çizgi farklılığı azaldı. İşçi Partisi 1957-60, 1972-75 ve 1984-90 dönemlerinde iktidarı elinde tuttu.

Yeni Zelanda Kumpanyası, İngiliz anonim şirketi (1838-58). Yeni Zelanda'nın yerleşime açılmasında önemli rol oynamış, kolonileştirme etkinliklerini Edward Gibbon Wakefield'in(*) görüşleri doğrultusunda yürütmüştür. Kumpanya, Yeni Zelanda Birliği'nin o sırada bağımsız konumdaki adalarda kolonileştirmeyi sürdürmek için gerekli beratı alamamasının ardından 1838 yazında kuruldu. Ertesi yıl Yeni Zelanda'ya toprak satın almakla görevlendirdiği bir kurul gönderdi. 1840'ta Wellington ve Nelson yerleşmelerini, 1841'de de yan kuruluşu olan Plymouth Kumpanyası aracılığıyla New Plymouth'u kurdu. İngiltere, kumpanyanın Maorilerden toprak satın alma işlemlerinin gözden geçirilmesini zorunlu kılan Waitangi Antlaşması'na(*) dayanarak Mayıs 1840'ta Yeni Zelanda'yı ilhak etti. 1843'te birçok personelinin öldürülmesi ve 1844-47 Adalar Körfezi Savaşı mali bakımdan sıkıntıda olan kumpanyanın durumunu daha da kötüleştirdi; sonuçta 1858'de feshedildi.

Yeni Zelanda Ulusal Partisi, Yeni Zelanda'da, 1931'den sonra aynı koalisyon içinde yer alan Birleşik Parti ve Reform Partisi gibi sağ güçlerin birleşmesiyle 1936'da kurulan siyasal parti.

Tam adı Yeni Zelanda Siyasal Reform Birliği olan Reform Partisi, 1912'den 1928'e değin ülkeyi yöneten tutucu bir örgüttü. Geçmişi 1890'lara değin inmekle birlikte resmen 1905'te kurulan Liberal Parti'nin devamı niteliğindeki Birleşik Parti siyasal sahneye 1927'de çıktı ve bir yıl sonraki seçimlerde şaşılacak bir başarı göstererek Joseph Ward'ın başbakanlığı altında iktidara geçti. İki partinin 1931'de oluşturduğu koalisyon hükümeti, Yeni Zelanda İşçi Partisi'nin büyük bir seçim zaferi kazandığı 1935'e değin başta kaldı. Bu yenilgi sağ partilerin liderlerini dağınık grupları birleştirmeye yöneltti. Böylece 1936'da Yeni Zelanda Ulusal Partisi doğdu. Parti 1949'a değin iktidara gelemedi. Ama izleyen 35 yıl içinde 1957-60 ve 1972-75 yılları dışında sürekli iktidarı elinde tuttu. 1984'te yeniden İşçi Partisi'ne bıraktığı iktidarı 1990'da bir kez daha ele geçirdi.

yenibahar (*Pimenta dioica*, eskiden *Pimenta officinalis*), mersingiller (*Myrtaceae*) familyasından, yaprakdökmeyen tropik bir ağaç ve bunun baharat olarak kullanılan meyvesi. Anayurdu Batı Hint Adaları ve Orta Amerika'dır. Avrupa'ya ilk kez İspanyol gezginler tarafından getirilmiştir. Karanfil, tarçın ve küçükhindistancevizi karışımını andıran kokusundan ötürü çok sevilen bir baharat olan yenibahar et yemeklerine, turşulara ve bazı içkilere katılır. İştah açıcı bir etkisi vardır.

Yenibahar (*Pimenta dioica*)
J. E. Cruise

Yenibahar yaklaşık 9 m'ye kadar yükselebilen bir ağaçtır. Olgunlaşmadan önce toplanan meyveler güneşte kurutulur; kurutma sırasında rengi yeşilden kırmızımsı kahverengiye döner. Yaklaşık 5 mm çapındaki küre biçimli her bir meyve iki tane böbreksi tohum içerir. Meyvelerin yakıcı lezzeti bileşimindeki uçucu yağdan ileri gelir. Jamaika yenibaharında yüzde 4,5, Orta Amerika yenibaharında ise yüzde 2,5 oranında bulunan bu uçucu yağın başlıca bileşeni öjenoldür.

Yenice, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde, Zonguldak iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Karabük'e bağlı bir bucak olan Yenice, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Yenice Belediyesi 1962'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 30.545; kasaba, 9.840.

Yenice, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde, Çanakkale iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.367 km² olan Yenice ilçesi doğu ve güneyde Balıkesir ili, güneybatıda Bayramiç, batı ve kuzeybatıda Çan, kuzeyde de Biga ilçeleriyle çevrilidir.

İlin güneydoğu köşesinde, Biga Yarımadasının doğusunda yer alan ilçe toprakları, fazla yüksek olmayan engebeli alanlardan oluşur. Başlıca yükseltileri Aladağ (Dedetepe'de 963 m) ile Kaz Dağlarının kuzeydoğu uzantısı Sakar (Asar) Dağıdır (Kireçlik Tepesinde 929 m). Kestane, kayın, meşe, kızıl çam ve kara çam gibi ağaçların bulunduğu ormanlar oldukça zengin bir örtü oluşturur. İlçe topraklarından kaynaklanan akarsular Marmara Denizine dökülür. Gönen Çayı(*) bazı başlangıç kollarını ilçe topraklarından alır. Kocaçay da ilçe sınırları dışında Biga Çayı olarak da bilinen Kocabaş Çayına(*) katılır. Güney kesimdeki Agonya Ovası önemli bir tarım alanıdır. İlçe toprakları Anadolu'nun kuzeybatısındaki etkin deprem kuşağı içindedir.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Başlıca bitkisel ürünler buğday, yulaf, arpa ve tütündür. Az miktarda üzüm, elma ve baklagiller de yetiştirilir. Eskiden en önemli ürün olan ilçe tütünü, Agonya tütünü adıyla tanınır. Hayvancılık bir başka gelir kaynağıdır; hayvanlardan elde edilen sütler mandıralarda değerlendirilir.

Yeraltı kaynakları açısından oldukça zengin olan ilçe topraklarında bakır-kurşun-çinko, kaolin, kil ve linyit içeren cevher yatakları vardır. Yaykın yöresinde kurulmuş olan orman içi dinlenme yeri ilçedeki başlıca dinlenme ve eğlenme alanıdır.

Tarihine ilişkin yeterli bilgi bulunmayan Yenice yöresi, ilkçağda Misya bölgesinin sınırları içindeydi. Yöredeki başlıca ilkçağ yerleşmesi olan ve Pazarköy bucak merkezi yakınlarında yer alan Argesis (Argiza) kenti bir piskoposluk merkeziydi. Bu adın zamanla değişime uğrayarak Agonya biçimini aldığı sanılır. Yörede dönemi bilinmeyen başka kalıntılar da vardır. Cumhuriyet döneminde bir süre Balıkesir ilinin Gönen ilçesi sınırları içinde kalan yöre, 1936'da ilçe yapılarak Çanakkale iline bağlandı.

Bir Türkmen aşiretince İnceköy adıyla kurulan ve zamanla Yenice adını alan kasaba, ilçenin orta kesiminde yer alır. 18 Mart 1953'teki Gönen depreminde(*) büyük yıkıma uğrayan eski yerleşmede yalnızca iki yapı ayakta kaldı. Bunun üzerine 1955'te daha kuzeydoğuda yeni bir kasaba kurulmaya başladı. Çanakkale'yi Balıkesir'e bağlayan karayolu yeni yerleşmenin 1 km kadar kuzeyinden geçer. Kasaba bu yolla il merkezi Çanakkale'ye 97 km uzaklıktadır.

Yenice Belediyesi 1936'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 42.798; kasaba, 6.517.

Yeniçağa, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde, Bolu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba.

Eskiden Gerede'ye bağlı bir bucak olan Yeniçağa, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Yeniçağa (eskiden Reşadiye) Belediyesi 1960'ta kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 10.874; kasaba, 5.331.

yeniçeri, Osmanlı Devleti'nin sürekli ordusunu oluşturan kapıkulu ocakları (*) örgütlenmesinin en ayrıcalıklı ve en eski sınıfı. Örgütlenmesi I. Murad döneminin (1360-89) ilk yıllarında başlamış, 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı ordusunun çekirdeğini oluşturmuştur. Ortaçağda görülmedik disiplinleri, eğitimleri ve vurucu güçleriyle Yükselme döneminin zaferlerinde büyük rol oynayan yeniçeriler, Osmanlı düzeninin bunalıma girdiği 17-18. yüzyıllarda başlı başına bir iktidar, hatta bir terör odağına dönüşerek İstanbul'daki tüm ayaklanmalara katılmışlardır. II. Mahmud'un merkezi yönetimin temellerini yenileme çabaları çerçevesinde öbür kapıkulu ocaklarıyla birlikte ortadan kaldırılmaları Vaka-i Hayriye(*) (1826) olarak bilinir.

Önceki yaya(*) ve müsellem(*) örgütlerinin yerini alan yeniçeriler, Osmanlı Devle-

ti'nin ilk sürekli, tam ücretli merkez ordusunu oluşturdu. Evrensel ölçekte bakıldığında çeşitli ortaçağ devletleri çoğunlukla topraklı eyalet askerinden, şövalye ya da sipahilerden(*) oluşan ordulara dayanıyor, merkezin (kral, sultan) *fief*(*) ya da dirlik(*) sahiplerinin en üst katmanının yerel gücünü dengeleyebilecek araç ve mekanizmaları bulunmuyordu. Bir geç ortaçağ ve yeniçağ devleti olarak görece gelişmiş bir nakit ekonomisine dayanan Osmanlılar ise maaşlı, bir noktadan sonra ateşli silahlarla da donatılmış çok sıkı disiplinli bir yaya hassa ordusunu padişaha mutlak itaat ve bağlılık temelinde yaratabilmişti. Yeniçerilerin saltanat dışındaki bütün güç odaklarına karşı yıldırıcı bir rol oynamalarını sağlayan, toplumla her türlü ekonomik bağdan yoksun, aile, katman ve sınıf çerçeveleri açısından köksüz, topluma bütünüyle yabancı bir garnizon niteliğinde kalmalarıydı. Bu özellikler yeniçeriliğin kuruluş ve gelişme sürecinde adım adım oluştu. Edirne'nin alınmasından (1361) sonra vezir Çandarlı Kara Halil'in önerisiyle pençik(*) yasası yürürlüğe konmuş ve kurulan bin kişilik Yeniçeri Ocağı da savaş tutsaklarının sultana ait beşte biri içinden seçilenlere dayandırılmıştı. Daha sonra ise devşirme(*) yeniçeriliğin başlıca kaynağı durumuna geldi. Bir olasılıkla 15. yüzyılda Bektaşilikle kurulan manevi bağ yeniçerilerde özel grup kimliğini ve dayanışmayı pekiştirmenin ideolojik yöntemlerindendi. Devşirilen Ermeni, Bulgar, Boşnak ve Arnavut asıllılardan başka kimsenin ocağa girememesi, sakal bırakmama, evlenmeme, kışladan uzaklaşmama, başka iş tutmama, bütün zamanını silah eğitimiyle geçirme zorunluluğu gibi kurallar, yeniçerilerin ocak dışında herhangi bir varlık ya da toplumsal taban kazanmalarına set çeken önlemlerdi.

Askeri açıdan, acemi oğlanlar en az altıyedi yıllık eğitim döneminden sonra bostancılık, baltacılık gibi hizmet sınıflarına geçer, buralarda deneyim kazanarak kıdem ve yeterlilik durumlarına göre yeniçeri olabilirlerdi. Yeniçeri Ocağı'na giren her asker, kimliği ve bedensel özellikleriyle, kütük denen bir deftere yazılır, üç aylık ulufe(*) ödemeleri bu kütüğe dayanırdı. Yeniçeriler bütün zamanlarını oda denen kışlalarda, ok meydanı denen eğitim alanlarında ya da seferde geçirirlerdi. Yeniçeri Ocağı orta denen birimler halinde örgütlenmişti. Her ortanın bir odası ve balta, topuz, fil, çadır, merdiven, top vb biçiminde bir nişanı olurdu. Ayrıca, bölük ve orta bayrakları, çeşitli komuta kademelerine denk düşen başbölükbaşı, başyayabaşı, başçavuş ve kethüda bayrakları ile ağa sancağı, Hacı Bektaş sancağı, İmam-ı Azam sancağı vardı. Kıdemsiz yeniçeriler kendi odalarında hasekilikle işe başlar, temizlik, sofra, ısınma, aydınlatma hizmetlerini üstlenirlerdi. Sekban ortaları ve ağa bölükleri dışında, cemaat ortalarını oluşturan asıl yeniçeriler 101 ortaydı. Orta komutanlarına yayabaşı, bunların en kıdemlisine başyayabaşı denirdi. İlk zamanlar başlıca silahları kılıç, kalkan, ok, teber, hançer, balta, mızrak, gürz, meç olan yeniçeriler daha sonra tüfek de kullanmaya başladılar. Seferde ve barışta hepsinin padişahın bulunduğu yerde bulunması, yeniçeri ağasının yalnızca padişahtan emir alması kanundu. Buna bağlı olarak yeniçeriler, saray ve sultanın kişiliğiyle ilgili çeşitli koruma ve inzibat işlerini de yüklenirlerdi. Örneğin yeniçeri yayabaşılarının bir görevi, hünkâr hasekisi sanıyla cuma selamlıklarında padişahı korumaktı. Cemaat ortalarının her birinin, asıl sorumluluğunu taşıdığı özel bir işi vardı: Şütürbân (deveciler) denen 1-5. ortalar savaşta siper kazar, ocak ağırlıklarını develerle götürüp getirirlerdi. 40. orta tekye, 52. orta katrancılar, 14, 49, 66 ve 67. ortalar haseki, 28. orta imam ortasıydı. 60-63. ortalar solak ortalarıydı. 64. orta av için zağar besleyen zağarcılardı. 68. orta turnacılardan oluşmuştu. 82. orta en güçlü ve ağır yay olan zembereği kullanan zemberekçi sınıfıydı. 43. ve 92. ortalar tüfekçi, savaşta padişahın çadırını bekleyen 17. orta çergecilerdi. Beytülmalcı ortası ise 101. ve son ortaydı. Bu sistem, saray teşrifatı ile birlikte devletin bazı en merkezî işlerini de güvence altına alıyordu.

Yeniçeri Ocağı'nın bu işleyişi ancak 16. yüzyılın ortalarına değin korunabildi. Daha 15. yüzyılda yeniçeriler devlet içinde başlı başına bir baskı grubu haline gelmişler, saltanat kavgalarının kaderini belirlemeye, veziriazam öldürmeye, taht alıp taht vermeye başlamışlardı; iç dayanışmalarının sıkılığı ve yüksek vurucu güçleri bu biçimde geri tepiyordu. Mutlak otoritesini yeniçerilere dayandırmak isteyen sultan, zaman zaman yeniçerilerin esiri olabiliyor, en azından hep onları kollamak ve hesaba katmak zorunda kalıyordu. 16. yüzyılın sonlarına doğru ise Avrupa ordularının artan piyade ve ateş gücü, Osmanlılar açısından tımarlı sipahilerin önemini azaltırken, maaşlı tüfekçi sayısının hızla artırılmasını gerektirdi. Dolayısıyla III. Murad döneminde (1574-95) Yeniçeri Ocağı'nın mevcudu, devşirme usulü dışında hızla şişirildi; aynı zamanda disiplin gevşedi ve özellikle dışarıdan ocağa girenlerin alışkanlıkları ve yaşam biçimi yeniçerilikle toplum arasında çeşitli kanallardan bağ kurulmasına yol açtı. Yeniçeriler arasında esnaflık, kışlada oturmama, giderek evlenme yaygınlaştı; böylece yeniçeriler yalnızca egemen sınıf içindeki entrikalardan değil, İstanbul halkının belirli kesimlerinin davranış, hoşnutsuzluk ve istemlerinden etkilenmeye başladılar. 17. ve 18. yüzyıllarda her kargaşalıkta önemli rol oynayarak, Rusya'da *streltsi*(*) denen hassa tüfekçilerinin konumuna ve evrimine koşut bir gelişme gösterdiler. 18. yüzyıl sonlarında artık Osmanlı egemen sınıfının otoriter reformcu kesimine karşı, aynı sınıfın tutucu, gelenekçi kesiminin nüfuzu altına girmişlerdi. Özellikle yeni birliklerin kurulmasını gerektiren orduda modernleşmenin kendilerini tehdit etmesi yüzünden, Nizam-ı Cedid'in dağıtılması, III. Selim'in tahttan indirilmesi ve öldürülmesi olayında görüldüğü gibi, buna karşı ayaklanıyorlardı. Bir süre yeniçerilere boyun eğer görünen II. Mahmud, kendi kurduğu Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin yeterince güçlendiği 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırdı; yeniçeri ayaklanmasını ezerek yakalanabilen bütün yeniçerileri idam ettirdi.

yeniçeri ağası, Osmanlı Devleti'nin merkezdeki paralı kapıkulu ordusunun en önemli sınıfı olan yeniçerilerin(*) en yüksek komutanı.

Yeniçeri Ocağı, padişahın hassa ordusu ve merkeziyetin en önemli dayanağı durumunda olduğundan, ilke olarak yalnız sultandan emir alan yeniçeri ağası, Fatih Kanunnamesi ve sonraki Osmanlı yasalarına göre, tüm rikâb ağalarının en büyüğüydü. 16. yüzyıl ortasına değin bir tuğlu sancakbeyi aşamasındaydı; bundan sonra iki tuğ (beylerbeyliği eşiti) almaya başladı. Vezirlik (üç tuğ) alan yeniçeri ağasına ağa paşa denirdi. Genellikle sekbanbaşılık ya da kul kethüdalığından yeniçeri ağalığına terfi edilirdi; bununla birlikte padişahların, özellikle 17. yüzyılın bunalımlı ortamında, ocağın sadakatini perçinlemek için çok güvendikleri bir enderun ya da birun görevlisini yeniçeri ağası atadıkları da görüldü. Bu görevden ayrılanlar genelde Kastamonu sancakbeyliğine, terfi etmeleri durumunda ise Rumeli beylerbeyliğine ya da kaptanpaşalığa atanırdı. Barışta ve savaşta yeniçeri ordusunun sultanın emirlerine bağlı sevk ve idaresini, disiplin ve eğitimini gerçekleştirmek; sınır kalelerinin denetimini sağlamak; başkent İstanbul'un güvenliğine yönelik önlemleri almak, haftada üç gün bu amaçla kentte denetimlere çıkmak, tebdil dolaşmak, yakaladığı suçluları anında cezalandırmak; Divan-ı Hümayun oturumlarında, ocakla ilgili konularda görüş bildirmek ve oy vermek yeniçeri ağasının başlıca görevlerindendi. Kul kethüdası dışında, rütbesiz yeniçeriden sekbanbaşılığa kadar tüm askeri rütbe ve kadrolara atamalar, yeniçeri ağasının önerisi ve onayıyla yapılırdı. Yeniçeri ağası, ocaklıların yakınma ve davalarının, aylık ve emeklilik işlerinin görüşüldüğü askeri bir kurul olan ağa divanına da başkanlık ederdi. Önemli ve gizli işler için her zaman ve randevu alma gereği duymadan sadrazamı ziyaret edebilirdi. Kubbe vezirleri ile haftada birer-ikişer kez görüşmesi de koşuldu. Divanda ağa yeri denen alt kesimde durur, eğer vezirse oturumlara da katılır ve konağında tuğra çekme yetkisini taşırdı. Dikkatle uymaları gereken protokol kuralları padişahın cuma selamlığına çıkmaması durumunda bu törene katılmamak, padişah sefere gitmezse gitmemek, o sarayda değilse Divan-ı Hümayun'a ve saraya gelmemekti. Ama 17. yüzyılda padişahlar sefere çıkmamaya başlayınca, yeniçeri ağasının ve ocağın serdar-ı ekrem komutasında savaşa gitmesi kural haline geldi.

Yeniçeri ağalığı 1826'da yeniçerilikle birlikte kaldırıldı. Yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin komutanına serasker dendi. Ağa Kapısı'nın(*) adı da Serasker Kapısı olarak değiştirildi.

yeniden birleşme, REKOMBİNASYON olarak da bilinir, genetikte, eşey hücrelerinin (gamet) oluşması sırasında anne ve babadan gelen genlerin bir araya gelmesi. Doğada normal olarak eşey hücrelerinin oluşmasını sağlayan meyoz bölünme sırasında ortaya çıkar. Bağlantı grupları olarak adlandırılan gen kalıplarının bozulduğu ve bölünmekte olan kromozom çiftlerinin parçalarının yer değiştirdiği parça alışverişi(*) sırasında çok belirgindir. Yeniden birleşme meyoz sırasında oluşan ve ana hücredeki genetik maddenin yarısına sahip olan yavru hücrelerin birbirinin eşi olmamasını ya da yavru hücrelerdeki genetik maddenin ana hücredekinin aynı olmamasını güvence altına alır.

Yeniden birleşme üzerine yapılan incelemeler sonucunda genetik mekanizmalar büyük ölçüde aydınlatılmış, kromozom haritalarının yapılması, bağlantı gruplarının tanımlanması, bazı genetik bozuklukların nedenlerinin anlaşılması ve bir kromozomdan ötekine gen nakliyle yeniden birleşmenin gerçekleştirilmesi mümkün olmuştur. Öte yandan, laboratuvarda deneysel olarak gerçekleştirilmesi bazı bilim adamları tarafından yeni ve hastalık yapıcı canlıların üretilmesine neden olabileceğinden tehlikeli ve ahlak dışı olarak değerlendirilmektedir.

yeniden doğuş hareketi, antropolojide, daha "güzel" bir toplum kurma amacına yönelik örgütlü toplumsal hareketlere verilen ad. Terimi ortaya atan ABD'li antropo-

log F. C. Wallace'a göre, yerli halkların sömürgecilere karşı başlattığı kurtuluş hareketleri, dinsel uyanış hareketi, mesihçilik, binyılcılık ve bütün ütopyacı akımlar yeniden doğuş hareketinin çeşitleridir. Ama herhangi bir hareket de yeniden doğuşçu öğeler içerebilir.

Yeniden doğuş hareketleri, toplumdaki aşırı gerilim ve çarpıklıklara tepki olarak gelişir. Bu hareketlerin ortaya çıkış sürecini açıklamak amacıyla çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Tam yoksunluk kuramına göre, düşük yaşam standardı karşısında duyulan hoşnutsuzluk, bu tür devrimci ideolojilerin benimsenmesinde başlıca etkendir. Kültürleşme kuramı güçlü bir yabancı kültürün etkisiyle yaşanan kültür şokuna ağırlık verir; bu tür bir şok, ütopik toplumsal hareketlere zemin hazırlayabilir. Sosyal evrimci kurama göre bu tür hareketler, düşük bir toplumsal konumdaki sınıf ya da grupların tepkisini ifade eder. En yaygın kabul gören kuram ise, öbürleriyle birçok ortak yönü olan göreli yoksunluk kuramıdır. Buna göre yeniden doğuş hareketi, bir grup ya da kesimin kendi yaşamını geçmişiyle, başka bir grubun yaşamı ya da ideal bir yaşam tarzıyla karşılaştırdığında duyduğu hoşnutsuzluğun ya da düş kırıklığının sonucudur.

Yeniden doğuş hareketlerinin başında genellikle toplumsal değişim çağrısı yapan bir peygamber ya da dinsel niteliği olmayan benzeri bir önder bulunur. Antropologların yeniden doğuş hareketine verdiği tipik örneklerden bazıları Kuzey Amerika Ova Yerlilerinin Hayalet Dansı (1888-96), John Wesley önderliğindeki ilk biçimiyle Metodizm (1738-1800), Sudan'da 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan Mehdi hareketi, Çin'deki Boxer Ayaklanması (1900) ve 1950'lerde Kenya'da başlayan Mau Mau Ayaklanması'dır.

Yeniden İnşa dönemi *bak.* Amerika Birleşik Devletleri Yeniden İnşa dönemi

yenidoğanın hemolitik hastalığı, dölütte ve yeni doğan bebeklerde görülen ve babadan çocuğa annede bulunmayan bir kan faktörünün geçmesi sonucunda oluşan antijen-antikor tepkimesiyle ortaya çıkan kansızlık. Annenin kanındaki antikorlar çocuğun kanına karışınca çocuğun alyuvarları yıkılır; bu nedenle hastalık ancak annenin kanında antikorlar oluşmaya başlayınca ortaya çıkar. Hastalık sıklıkla Rh, ABO, Kell, Diego ve Duffy kan grubu sistemlerindeki uyuşmazlık nedeniyle gelişir.

Rh uyuşmazlığı söz konusu olduğunda, anneye önceden Rh-pozitif kan nakli yapılmamışsa hastalık üçüncü ya da dördüncü gebelikten önce ortaya çıkmaz. Öte yandan ABO kan grubuna karşı oluşan antikorlar yaşam boyu vücutta var olduğundan ilk gebelikte bile uyuşmazlık nedeniyle hastalık görülebilir. Hem ABO, hem Rh sistemleri uyuşmazlığı olan anne babanın bebeklerinde alyuvarlar annenin kan dolaşımına girip annede Rh tipine duyarlılık oluşmadan önce ABO antikorları tarafından yıkıldığından, hastalık saf Rh uyuşmazlığında olduğu kadar ağır gelişmez. Yenidoğanın hemolitik hastalığı bilinmeyen bir nedenle kan uyuşmazlığı olan anne babaların yalnız bir bölümünün bebeklerinde ortaya çıkar.

Hastalık doğumdan önce gelişir ve doğumdan sonraki ilk birkaç gün içinde alyuvarların yıkımına (hemoliz) bağlı kansızlık, kanda çok miktarda olgunlaşmamış alyuvar (eritroblast) bulunması, karaciğer ve dalakta büyüme ve sarılık gibi belirtiler ortaya çıkar. Hastalığın daha ender rastlanan bir türünde vücutta ödem oluşur, çocuk ya ölü doğar ya da doğumdan kısa süre sonra ölür. Hemolitik kansızlığın en önemli komplikasyonlarından biri alyuvarların yıkım ürünlerinden bilirübinin beyin hücrelerinde birikmesiyle ortaya çıkan kernikterustur. Bebek hayatta kalırsa işitme kaybı ya da zekâ geriliği gibi sinir sistemi bozuklukları görülebilir. Yeni doğmuş bebeğin kanının tümüyle vücuttan alınıp yerine tepkime yaratmayacak uyumlu kanın konduğu kan değişimleri vakaların yüzde 84'ünde iyileşme oranını artırmış, kernikterusun görülme sıklığını azaltmıştır. 1960'ların son yıllarından bu yana dölütte de kan değişimi yapılabilmektedir. Rh-pozitif çocuğun doğumundan hemen sonra Rh-negatif anneye Rh antikorlarının oluşmasını önleyecek bir aşı yapılarak yenidoğanın hemolitik hastalığının daha sonraki gebeliklerde ortaya çıkmasının önüne geçilebilir.

yenidünya *bak.* maltaeriği

Yenifakılı, İç Anadolu Bölgesi'nde, Yozgat iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba.

Eskiden Boğazlıyan'a bağlı Fakılı bucağının yedi köyünü ve Merkez bucağın Yeşilhisar köyünü bir araya getiren 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca, merkezi Yenifakılı kasabası olmak üzere aynı adla ilçe yapılmıştır.

Yenifakılı Belediyesi 1951'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 11.305; kasaba, 4.087.

Yenihisar, Ege Bölgesi'nde, Aydın iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Söke'ye bağlı Akköy bucağı ile Milas'ın Akbük köyünü bir araya getiren 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca, Yenihisar (eskiden Yoran) kasabası merkez olmak üzere aynı adla ilçe yapılmıştır.

Yenihisar Belediyesi 1967'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 21.233; kent, 11.378.

yenilenme, REJENERASYON olarak da bilinir, biyolojide kopan bir organın ya da başka vücut parçasının yeniden oluşmasını sağlayan süreç.

Canlıların çoğunda bulunan yenilenme yeteneği büyük değişkenlik gösterir. Yassısolucanlardan planarya küçük bir doku parçasından tümüyle yeni bir gövde geliştirebilirken, üstün yapılı omurgalılarda ancak yaralanma sonucu yok olmuş deri ve doku parçaları yenilenebilir. Yenilenme süreci, yaranın kabuk bağlamasında olduğu gibi organizmanın darbeye karşı geliştirdiği bir tepki ya da bir yırtıcıya kaptırdığı kuyruğunu bırakıp kaçtıktan sonra yeniden kuyruk çıkaran kertenkele örneğinde olduğu gibi bir savunma davranışı olabilir. Bazen de belirli vücut yapılarının mevsime göre geçirdiği değişimler biçiminde gerçekleşir; kuşların tüy dökmesi ve yılanın deri değiştirmesi buna örnektir.

Yenilenme bitkiler ve basit yapılı hayvanlarda görülen eşeysiz üremeyle yakından ilişkilidir. Kemik, kas, deri ya da başka dokuları oluşturacak biçimde farklılaşmış hücreler bu özel yapılarını kaybederek hızla büyümeye başlar ve eksik olan vücut bölümünün yerine geçecek dokular üretirler. Bu çoğalma evresinden sonra yeniden farklılaşarak gene kıkırdak, kemik ya da kas dokuları oluştururlar.

Her canlı türü, evrim sürecinde kendi yenilenme mekanizmasını geliştirmiştir. Gövdenin bir bölümünün kendiliğinden kaybolup yerine yenisinin gelmesi olan ototomi, kertenkelelerin yanı sıra çoğu böcek ve kabukluda gözlenebilir. Genellikle örselenen bir bacak ya da kıskacın vücuttan kopmasından sonra bu organın aynısı ya da onun işlevlerini yüklenmekle birlikte anatomik açıdan farklı bir organ gelişir.

Bazı türlerde ise kopan organdan geriye kalan hücre ve dokular bu organın yokluğunu duyurmayacak kadar aşırı ölçüde çoğalıp gelişir. Ameliyat, hastalık ya da travma sonucu bir lobu kaybolan karaciğerin büyümesi, bunun en tipik örneğidir; kaybolan lobların yerine yenileri oluşmaz, ama kalan loblar, organın işlevlerini eskisi gibi sürdürmesine yetecek kadar doku üretir. Bu sürecin gerçekleşmesi için organın tümüyle kaybolmaması, bir bölümünün vücutta kalması gerekir.

Metaplazi denen yenilenme biçiminde ise belirli bir işleve uyarlanmış dokular, kayıp dokunun işlevini de üstlenecek biçimde farklılaşır. Organın yalnızca bir bölümü kaybolursa yakındaki doku ve organlar onun işlevini üstlenebilir; örneğin bazı amfibyumlarda göz merceğinin kaybolmasının ardından pigmentli iris dokusu değişime uğrayarak mercek görevini de yürütür.

Yenilenme basit yapılı bitkilerle basit ve çok hücreli hayvanlarda daha sık görülür. Bitkilerde bu olay, kayıp dokunun çevresindeki hücrelerin çoğalıp yeniden düzenlenerek bu dokunun yerini almasıyla (morfalaksi) gerçekleşir. Çok hücreli hayvanların çoğunda yenilenmenin ilk aşaması, görece az farklılaşmış hücrelerin kümelenerek blastem oluşturmasıdır. Blastem, yok olan dokunun yerinde gelişir ve laboratuvar koşullarında yerinden oynatılır ya da gelişmesine herhangi bir müdahale olursa anormal bir yapı (örn. çift başlı solucan) ortaya çıkabilir.

Yenilenmenin neden belirli türlerde gerçekleştiği ve bunlarla yakından akraba başka türlerde neden bu yeteneğin bulunmadığı henüz anlaşılamamıştır. Üstün yapılı hayvanlarda yenilenmenin başlayabilmesi için kayıp dokuya giden sinirlerin sağlam olması gerekir; bu da yenilenmenin tümüyle işlevsel olduğunu, yalnızca belirli bir organ ya da dokunun fizyolojik ve yapısal işlevlerini başka bir yapının üstlenmesi gerektiğinde ortaya çıktığını göstermektedir. Öte yandan yenilenmenin başlaması için belirli bir travma gerekse de, organ ya da dokunun tümüyle yok olması gerekmez. Bazı hayvanların bir ayağı yaralanınca, onun yanı başında ikinci bir ayak oluşur.

Yenilenen dokuların vücudun geri kalan bölümlerine oranı ve vücut içindeki yönelimi tümüyle normaldir. En sık zarar gören yapılar ayak ve kuyruk olduğundan, yeniden büyüme genellikle vücuttan dışarı doğru gerçekleşir. Bu da yaralanan organın yenilenmesi için gerekli bilginin daha çok yaralanma noktasına yakın dokularda bulunduğunu düşündürmektedir. Ama balık yüzgeçlerinde olduğu gibi yenilenme her iki yönde de gerçekleşebilir.

Yenilenme en çok omurgasızlarda, knidilerle planaryaların hemen tümünde, halkasolucanlarla böceklerin büyük bölümünde görülür. Omurgalılar arasında ise balık ve çörelde sınırlı bir yenilenmeden söz edilebilir. İribaş evresindeki kurbağalarda da kuyruk yenilenebilir; ama erişkin kurbağalarda böyle bir özelliğe rastlanmaz. Kuşlardaki tüy dökme ve yeniden tüylenme de bir tür yenilenme sayılabilir, ama çok az kuşun daha karmaşık yenilenme yeteneği vardır. Hiçbir memelide kopan ayak ya da kuyruğun yerine yenisi gelişmezse de, bazı türlerde uzantı biçimindeki yapılar (örn. geyikte boynuzlar) ya da iç organlar (örn. insanda karaciğer) yenilenebilir.

Yeniler Grubu, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde Léopold Lévy'nin öğrencilerinden Nuri İyem, Kemal Sönmezler, Turgut Atalay, Selim Turan ve Avni Arbaş'ın 1940'ta oluşturdukları topluluk. Grubun 28 Mart 1940'ta Beyoğlu Matbuat Müdürlüğü'nde Liman Sergisi adıyla açtıkları ilk sergiye kurucu üyelerden başka Agop Arad, Abidin Dino, heykelci Faruk Morel ve grafik sanatçısı Yusuf Karaçay katıldı. 1941'deki "kadın" konulu ikinci sergide Abidin Dino'nun ayrıldığı gruba Fethi Karakaş, Mümtaz Yener, Haşmet Akal ve Ferruh Başağa katıldılar. Yeniler Grubu'nun amacı, D Grubu'nun biçimciliğine karşı toplumsal içeriği vurgulamaktı. Resimlerinde toplumun sorunlarına yönelerek halkın günlük yaşamından sahneler canlandırdılar.

1946-47'de Avni Arbaş, Selim Turan ve Nejat Devrim, Paris'e gitmek üzere gruptan ayrıldılar. Yeniler, sergi etkinliklerini 1955'e değin sürdürdülerse de 1957'ye gelindiğinde grup artık eski bütünlüğünü yitirmiş, sanatçılar farklı anlatımlara yönelmişti.

yenilik doğuran dava, var olan bir hukuki ilişkiyi sona erdirecek ya da değiştirecek ya da yeni bir ilişki kuracak bir karar verilmesini istemeye yönelik dava. Evlenmenin geçersizliği davası, boşanma davası, nesebin reddi davası, kişisel sonuçlarıyla babalığa hükmedilmesi konusunda babalık davası, ölüme bağlı tasarrufların iptali davası bu tip davaların en önemli örnekleridir.

Yenilik doğuran dava sonunda yargıç, gerekli koşulların bulunduğu sonucuna vararak davacının istediği kararı verirse, istenen hukuki sonuç bu kararın kesinleşmesiyle kendiliğinden gerçekleşir. Yenilik doğuran bu kararların icra makamınca yürütülmesi gerekmez. Bu kararlar herkese karşı ileri sürülebilen bir sonuç doğurur ve ilke olarak geçmişi etkilemez.

yenilik doğuran hak, sahibine, tek taraflı irade açıklamasında bulunarak yeni bir hukuki ilişki kurma, var olan bir hukuki ilişkiyi değiştirme ya da sona erdirme yetkisi veren hak. Alım, önalım ve geri alım hakları kurucu; seçimlik borçlarda seçim hakkı değiştirici; bir kimsenin vekilini azletme hakkı, bağlı olduğu hizmet sözleşmesini haklı nedenlerle feshetme hakkı gibi haklar da bozucu yenilik doğuran hakları örnek oluşturur.

Yenilik doğuran hakların bir bölümü doğrudan doğruya karşı tarafa yöneltilen bir beyanla kullanılabilirken, ötekiler bir kamu makamına ve özellikle mahkemeye başvurma yoluyla kullanılır. Bir yenilik doğuran hakkın karşı tarafa yöneltilen beyanla kullanılmasına yenilik doğuran işlem, mahkemeye başvuruyla kullanılmasına yenilik doğuran dava denir.

yenim, KOROZYON olarak da bilinir, metallerde, metal atomlarından elektron uzaklaşması biçiminde gelişen ve serbest elektron sayısının daha az olduğu daha kararlı bileşiklerin (örn. demir oksit [pas]) oluşmasıyla sonuçlanan elektrokimyasal tepkime. Doğada, yalnızca altın ve gümüş gibi kimyasal bakımdan hemen hemen eylemsiz metaller katışkısız halde bulunur; metallerin büyük bölümü ise yerkabuğunda cevher bileşikleri olarak yer alır ve ancak belirli arıtma işlemleri sonucunda bu cevherlerden elde edilir. Yenim ise bu arıtma sürecini tersine döndürür ve metale tekrar doğal halini kazandırır. Yenim bileşikleri malzemenin yüzeyinde oluşur. Eğer bu bileşikler sert, geçirimsiz ve metale iyi bağlanmış durumdaysa, yenim süreci durur. Eğer bileşikler zayıf ve gözenekliyse, yenim süreci kesintisiz olarak işlemeyi sürdürür.

Eğer iki farklı metal birlikte bir çözeltinin (elektrolit) içine yerleştirilirse, metallerden biri çözeltiye öbüründen daha hızlı iyon verir; bu iyon salma hızı arasındaki fark, iki metal arasında bir elektrik gerilimi farkı yaratır. Eğer metaller birbirleriyle elektriksel olarak temas halindeyse, aralarında elektrik akımı akmaya başlar ve metaller yenime uğrar; bu elektrik pillerinin temel ilkesidir. Pillerde yararlı olmakla birlikte bu süreç yapı malzemelerinde sorunlar doğurur; örneğin, bir alüminyum çatkıdaki çelik cıvatalar, yağmur ya da çiy yağışı durumunda, iki metalin temas noktasında bir dizi galvanik pilin oluşmasına yol açabilir ve bunun sonucunda alüminyum yenime uğrar.

Metallerin yenim tepkimesinde nem yaşamsal bir önem taşır, oksijen de etkili bir rol oynar.

Metallerin yenime karşı korunmasında, çeşitli koruyucu boyalardan yararlanılır. Ayrıca malzemenin tasarımında, farklı metallerin birbiriyle teması önlenmeye çalışılır. Bazı borular, tanklar ve gemiler, çinko ya da magnezyum anotlarıyla katodik yolla korunur. Metalin bulunduğu çevrenin koşullandırılması da yenime karşı başvurulan önlemlerdendir.

Yenimahalle, İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Bir bölümüyle Ankara kentini oluşturan Yenimahalle ilçesi kuzeydoğuda Keçiören, doğuda Altındağ ve Çankaya, güneyde Gölbaşı, güneybatıda Polatlı ve Sincan, batıda Etimesgut ve gene Sincan, kuzeyde de Kazan ilçeleriyle çevrilidir.

Eskiden 1.354 km²'lik bir alan kaplayan Yenimahalle ilçesi, kuzeyde Kurtboğazı Barajı'ndan güneyde Haymana Platosunun(*) kuzey kesimine, doğuda Ankara kentinden batıda Mürtet Ovasına(*) kadar uzanıyordu. Önce Sincan, ardından da Kazan ve Etimesgut ilçelerinin ayrılmasından sonra günümüzde eski alanının güneydoğu kesimindeki toprakları kapsar. Önemli bir yükseltiye rastlanmayan ilçe toprakları Ankara yöresinin dalgalı düzlüklerinden oluşur. İlçe topraklarından doğan küçük dereler Ankara Çayına katılır.

1985'te yalnızca yüzde 6'sı kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini genellikle Ankara kentindeki çeşitli hizmet, ticaret ve sanayi kuruluşlarında çalışarak sağlar. E-90 ve E-89 karayolları ilçe topraklarından geçer. Özellikle E-90 Karayolu'nun kenarında farklı işkollarında etkinlik gösteren birçok fabrika sıralanır. Ankara'yı İstanbul'a bağlayan demiryolu hattı da Yenimahalle ilçesinden geçer. İlçenin kırsal kesiminde yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa ve ayçiçeğidir (1984). İlçe topraklarında çimento hammaddesi yatakları vardır.

İlçenin doğu kesimi Ankara kent alanının sınırları içinde yer alır. İlçeye adını veren mahalle, Ankara'da konut darlığının baş göstermesi üzerine kent dışında iki katlı konutlardan oluşan bir yerleşme yeri olarak 1940'larda kuruldu. 1950'lerden sonra kırsal kesimden kentlere yönelen göç sırasında Yenimahalle'de de çok katlı yeni yapılarla nüfus yoğunluğu hızla arttı. 1955'te 10 bin kadar olan nüfusu 1960'ta 50 bini, 1980'de 250 bini, 1985'te de 350 bini aştı. Kazan ve Etimesgut'un ayrılmasından sonra Yenimahalle'nin ilçe nüfusu 332.013'e ve kent nüfusu da 325.493'e düştü. Günümüzde Atatürk Orman Çiftliği ile Ankara Hayvanat Bahçesi yerleşme alanlarıyla kuşatılmış durumdadır.

Yenimahalle Belediyesi 1984'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 351.436; kent, 343.951.

Yenipazar, Ege Bölgesi'nde, Aydın iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 180 km² olan Yenipazar ilçesi, kuzeyde Sultanhisar, doğuda Bozdoğan, güneyde gene Bozdoğan ve Çine ilçeleri, batıda da Merkez ilçeyle çevrilidir.

Yenipazar'dan bir görünüm. Aydın
Anadolu Yayıncılık Arşivi

İlin orta kesiminde yer alan ilçe toprakları güneyden kuzeye doğru gidildikçe alçalır. Bu toprakların büyük bölümünü Madranbaba (Topçambaba) Dağının kuzey uzantıları engebelendirir. Büyük Menderes Ovasının(*) bir parçasını oluşturan kuzeydeki düzlükler ilçenin başlıca tarım alanıdır. Yenipazar'dan kaynaklanan suları ilçe sınırları dışında Çine Çayına katılan Madran Çayı toplar. Büyük Menderes Irmağı kuzeyde doğal sınır oluşturur. İlçenin güneyindeki dağlık bölgenin alçak kesimleri kızıl çam, daha yüksek kesimleri de kara çam ormanlarıyla kaplıdır.

Yenipazar'da halkın yarısından fazlası kırsal kesimde yaşar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler pamuk, zeytin, çeşitli tahıl türleri ile az miktarda üzüm ve incirdir. Ayrıca sığır, kıl keçisi ve koyun besiciliği ile arıcılık da yapılır. İlçedeki başlıca sanayi kuruluşları un, çırçır ve zeytinyağı fabrikalarıdır.

Yenipazar yöresi, ilkçağda Karya(*) bölgesinin kuzey kesiminde yer alıyordu. Bu yöredeki başlıca yerleşme kalıntıları Donduran köyü yakınında bulunan ve Hıristiyanlık döneminde bir piskoposluk merkezi olan Orthosia'ydı. Yenipazar yöresi, 19. yüzyıl sonlarında Aydın sancağının Bozdoğan kazasına bağlı bir nahiye olarak yönetiliyordu. 1957'de ilçe yapıldı.

İlçenin kuzey kesiminde yer alan Yenipazar kasabası 18. yüzyıl başlarında çevresindeki tarımsal alanda yer alan köylerin pazaryeri olarak kurulmuştur. Günümüzde fazla gelişmemiş bir yerleşmedir. İl merkezi Aydın'a uzaklığı 40 km'dir.

Yenipazar Belediyesi 1871'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 17.630; kasaba, 8.078.

Yenipazar, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde, Bilecik iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Gölpazarı'na bağlı bir bucak olan Yenipazar, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Yenipazar Belediyesi 1989'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 5.970; kasaba, 1.609.

Yenipazar, Sırp-Hırvat dilinde NOVI PAZAR, Sırbistan'da kent. Raska Irmağının vadisinde yer alır. 12. yüzyılda Sırbistan'ın başkenti

olan Rascia'nın (Ras) yerinde kurulmuştur. Kentin yakınlarında Roma hamamları ve Slav mimarisinin en eski ve ilginç örneklerinden biri olan Sv. Petar Kilisesi (7. ya da 8. yy) bulunur. 1260'ta yapılan Sopoćani Manastırı birkaç kilometre batıdadır. Manastırın İncil'den sahneleri betimleyen ve 1264-65'ten önce yapılan Bizans üslubundaki freskleri, genellikle dönemin Avrupa'daki en iyi örnekleri olarak kabul edilir. 15. yüzyılda Osmanlıların eline geçen Yenipazar, Balkan Savaşları'ndan (1912-13) sonra imzalanan Bükreş Antlaşması'yla (1913) Sırbistan'a bağlandı. Günümüzde başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Kentte 1945'ten sonra dokuma sanayisi de gelişmiştir. Nüfus (1981) 41.099.

Yenisey dilleri, YENİSEY-OSTYAK DİLLERİ olarak da bilinir, Yukagir, Gilyak ve Luoravetlan dilleriyle birlikte Paleosibirya dillerini oluşturan küçük dil öbeği. Dört Yenisey dilinden Kott, Arin ve Assan artık konuşulmamaktadır. Ket (ya da Yenisey-Ostyak) dili ise Sibirya'nın kuzeydoğusunda, Yenisey Irmağı üzerindeki Turuhansk kenti çevresinde konuşulur.

Yenisey Irmağı, Rusya Federasyonu'nda ırmak. Asya'daki en uzun ırmaklardan biridir.

Yenisey Irmağını besleyen akarsular Rusya ile Moğolistan Halk Cumhuriyeti arasındaki dağlık sınır bölgesinden doğar. Yenisey Irmağı Orta Sibirya Platosunun etekleri ve Batı Sibirya Düzlüğünün doğu kıyısı boyunca kuzeye doğru akarak Yenisey Körfezi (*zaliv*) üzerinden, Kuzey Buz Denizinin bir uzantısını oluşturan Kara Denizine dökülür. Uzunluğu, kaynağı Büyük Yenisey Irmağı olarak kabul edildiğinde 4.100 km, Selenga Irmağının başı olarak kabul edildiğinde ise 5.580 km dolayındadır.

Yenisey Irmağının su toplama havzasının (2.580.000 km²) büyük bölümü, ortalama yüksekliği 500-700 m arasında değişen Orta Sibirya Platosunun batı bölümünde yer alır. Irmağın başlıca kolları batıdaki Abakan, Eloguy ve Turuhan ile doğudaki Tuba, Kan, Angara, Podkamennaya (Taşlı) Tunguska, Aşağı Tunguska ve Kureyka ırmaklarıdır. Taşıdığı su miktarı bakımından Rusya'daki ırmaklar arasında birinci sırada yer alan Yenisey'in ortalama debisi 19.800 m³/sn'dir, ilkbahar aylarında ırmakta şiddetli taşkınlar görülür.

Kuzey Buz Denizinden gelen soğuk hava kütlelerinin etkisindeki Yenisey Irmağı havzasında kara iklimi hüküm sürer. Ekim ayı başlarında ırmağın aşağı kesimi donmaya başlar; aralık başlarına doğru bütün ırmak donar ve buzları mayıs sonunda ya da haziran başında çözülür.

Yenisey'in elektrik üretme potansiyeli, en büyük kolu Angara'yla birlikte 25 milyon kW olarak tahmin edilmiştir. Irmağın Oznaçennoye ile Kara Denizi arasında kalan yaklaşık 3.100 km'lik kesimi ulaşıma elverişlidir. Irmağın kıyısındaki başlıca limanlar Krasnoyarsk, Strelka, Yeniseysk, İgarka, Dudinka ve Ust-Port'tur. Irmağın ağzından İgarka'ya kadar gemilerle ulaşılabilir.

Yenisey Yazıtları, Sibirya'daki Yenisey Irmağı havzasında bulunan, Göktürkler ile Uygurlardan kalma ilk Türkçe yazıtlar. Orhun Yazıtları'ndan daha eski olan Yenisey Yazıtları mezar taşlarının yanı sıra yazılıkayalar ve çeşitli eşyayla birlikte 70 parçadan oluşur. Yenisey Yazıtları'nın ilkini doğa bilimcisi Daniel Gottlieb Messerschmidt 1721'de Uybat Irmağı kıyısında buldu. Messerschmidt daha sonra Tabbert Philipp Johan von Strahlenberg'le birlikte Yenisey Yazıtları'nın en önemlilerinden olan Tes Yazıtı'nı buldu. 1722'de Yenisey Vadisini tarayan Strahlenberg ile Messerschmidt, ülkelerine döndükten sonra ellerindeki kopyaları ve resimleri yayımladılar. Messerschmidt'in Petersburg Bilim ve Sanat Akademisi'ne verdiği belgeler 1729'da basıldı. Ama yazıtlardaki önemli noktaların gün yüzüne çıkarılmasını Orhun Yazıtları'nı okuyan Vilhelm Ludvig Peter Thomsen sağladı.

Bazı bilim adamlarına göre Yenisey Yazıtları Kırgızlardan kalmadır. Yenisey Yazıtları'nda kullanılan harfler, Orhun alfabesinden daha eski bir döneme yani 8. yüzyıldan öncesine aittir. Yazıt metinleri genellikle yazıt sahibinin kendi ağzından yaşamöyküsünü anlatmasıyla başlayıp akrabalarına ve arkadaşlarına doyamadığını söylemesiyle sürer. Bu biçimiyle yazıtlar tam bir mezartaşı niteliğindedir; metinlerde ne abartmaya ne de övgüye rastlanır. Çeşitli müzelerde korunan yazıtlardan bazılarının, bulundukları bölgeye göre özel adları vardı. *Ayrıca bak.* Orhun Yazıtları.

Yenişarbademli, Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde, Isparta iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Şarkikaraağaç'a bağlı Yenişarbademli bucağını ve Merkez bucağın Gedikli köyünü bir araya getiren 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca, Yenişarbademli kasabası merkez olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Yenişarbademli Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 7.323; kasaba, 6.199.

Yenişehir, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde, Bursa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 772 km² olan Yenişehir ilçesi, doğuda Bilecik ili, güneyde İnegöl, batıda Kestel, kuzeybatıda Gemlik ve Orhangazi, kuzeyde de İznik ilçeleriyle çevrilidir.

Yenişehir'den bir görünüm, Bursa
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Çevresi dağlık alanlarla kuşatılmış düzlüklerden oluşan ilçe toprakları ilin doğu kesiminde yer alır. Bir çöküntü alanı olan Yenişehir Ovası(*) adlı bu düzlüklerin kuzeyinde Sarımeşe Dağları ve Avdan Dağı yükselir. Uludağ'ın(*) yamaçlarından kaynaklanan akarsuların birleşmesiyle oluşan Göksu Çayı, Yenişehir Ovasını suladıktan sonra ilçe sınırları dışında Sakarya Irmağına katılır. İlçenin kuzey ve güney kesimindeki dağlarda kayın, göknar ve kara çam ormanlarına rastlanır

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Tarımsal etkinliğin büyük çiftliklerde modern yöntemlerle sürdürüldüğü, önemli bir tarım bölgesi olan ilçede başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, buğday, arpa, soğan, şeftali ve mısırdır; ayrıca baklagiller, üzüm ve zeytin yetiştirilir. Merinos koyunu besicilliği, arıcılık ve ipekböcekçiliği de yapılır. İlçedeki küçük sanayi sitesinde daha çok tarım araçları üretimi ile motorlu taşıt araçlarının onarım ve bakımı işleri yapılır.

Eski bir yerleşim alanı olan Yenişehir yöresi, 1301'de Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyılda Hüdavendigâr (Bursa) vilayetinin Bursa sancağına bağlı bir kazaydı. Daha sonra Ertuğrul (Bilecik) sancağına bağlandı. Kurtuluş Savaşı sırasında 1921-22 arasında Yunan işgalinde kaldı. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1925'te gene Bursa'ya bağlandı.

Roma ve Bizans dönemlerinde Neapolis adıyla anılan kent, ilçenin orta kesiminde yer alır. Bursa alınmadan önce, kısa süre Osmanlıların yönetim merkezi olmuştur. Günümüzde tarımsal ürünlerin pazarlandığı önemli bir ticaret ve hizmet merkezidir. Bursa-Bilecik Karayolu ile İznik'i İnegöl'e bağlayan yolun kesiştiği kent, il merkezi Bursa'ya 53 km uzaklıktadır. Başlıca sağlık kurumu Yenişehir Devlet Hastanesi'dir.

İlçedeki Osmanlı yapılarının başlıcaları Koca Sinan Paşa Külliyesi(*), Voyvoda Camisi (Çınarlı Camisi), Bali Bey Camisi (Paşa Camisi ya da Çarşı Camisi), Postinpuş Baba Zaviyesi (14. yy), Saray Hamamı (14. yy), Çiftehamam (17. yy). 14. yüzyılda Orhan Bey'in (Gazi) yaptırdığı, Kurtuluş Savaşı sırasında yakılan Ulucami 1923'te yeniden yapılmıştır. 18. yüzyılda yapıldığı sanılan Şemaki Evi müze olarak düzenlenip ziyarete açılmıştır.

Yenişehir Belediyesi 1905'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 52.717; kent, 21.210.

Yenişehir Ovası, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde ova. Manyas Gölünden başlayarak Karacabey Ovası, Ulubat (Apolyont) Gölü ve Bursa Ovası sırasıyla uzanan çöküntü alanı dizisinin en doğusunda yer alır. Ortalama yüksekliği 250 m'dir. Biçim olarak kabaca bir elipsi andırır. Batı ucunda yalnızca 1 km olan genişliği, orta kesimde 13 km'ye çıktıktan sonra doğuya doğru yeniden azalır. Kestel ilçesine bağlı Seymen köyünden Yenişehir ilçesine bağlı Ebeköy'e kadar 29 km; Ebeköy çevresindeki alçak tepelerin ardında bulunan Köprühisar Ovasıyla birlikte alındığında ise Hayriye köyüne kadar 35 km boyunca uzanır. Kuzeydeki İznik Gölü çöküntü alanından Sarımeşe Dağları, doğu uzantısı Kirazlıyayla ve Avdan Dağıyla, güneydeki İnegöl Ovasından Paleozoyik (Birinci) Zamanda oluşmuş dalgalı bir platoyla, batıdaki Bursa Ovasından ise 300-400 m yüksekliğindeki Turanköy-Dimboz (bugün Erdoğan) eşiğiyle ayrılır. Doğusunda Paleozoyik Zamana (y. 570-225 milyon yıl önce) ait arazilerden oluşan kalkerli yükseltiler yer alır.

İnegöl Ovasında Kocadere adıyla anılan akarsu, Yenişehir Ovasına geçtiğinde Göksu ya da Göksu Çayı olarak adlandırılır. Kuzeydoğudaki Hayriye Boğazında Yenişehir Ovasından çıkan Göksu, Osmaneli yakınlarında Sakarya Irmağına katılır.

Verimli bir tarım alanı olan Yenişehir Ovasında her türlü tahıl, sebze ve meyve yetiştirilir. Ovanın orta kesimini kalın alüvyonlu katmanlar, batı kesimini ise yağışlı mevsimlerde suların biriktiği bir bataklık alan kaplar. Günümüzde kurutulmuş olan bataklık, eskiden Marmaracık Gölü adıyla

anılırdı. Kuzeydoğu kesimdeki Terziler köyü çevresinde derelerin yığdığı malzemeyle oluşan ve dağeteği ovasını (piyemon) andıran yüzey şekillerine rastlanır.

Yenişehir Ovası tektonik kökenli bir ovadır. Neojen Bölümden (y. 26-2,5 milyon yıl önce) önceki tektonik hareketlerin yol açtığı çökmeyle ortaya çıkan çukurluk, Neojen Bölüme ait oluşumlarla, ardından Kuvaterner (Dördüncü) Dönemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) Göksu ve kollarının taşıdığı alüvyonlarla dolmuş, daha sonra da orta kesim dışındaki alüvyonların süpürülmesiyle bugünkü görünümüne kavuşmuştur.

Yenişehir Ovası II. Bayezid ile Cem Sultan arasındaki taht kavgasını sonuçlandıran savaşa (1481) sahne olmasıyla da tanınır.

yeoman, İngiltere tarihinde, taşra eşrafı ile emekçiler arasında bir ara tabaka oluşturan kişilere verilen ad. *Yeoman*'lerin çoğu küçük mülk sahibiydi; ama hizmetkârlar, muhafızlar ve ikinci dereceden memurlar da bu tabakadan sayılırdı. Orta İngilizce'de *yemen* ya da *yaman* olarak geçen terim, genç adam ya da hizmetkâr anlamına gelen *yeng man* ya da *yong man* sözcüklerinin kısaltılmışıdır. Geoffrey Chaucer 14. yüzyıl sonlarında yazdığı *The Canterbury Tales*'de (Canterbury Öyküleri) ormancı ve hizmetkâr olan bir *yeoman*'den söz eder. Ortaçağ sonlarında *yeoman*'lerin çoğunun geçimlerini topraktan sağladıkları sanılmaktadır. Raphael Holinshed *Chronicles* (1577; Vakayinameler) adlı yapıtında *yeoman*'leri yılda 6 sterlin (eskiden 40 şilin) dolayında gelir getiren bir araziye sahip ve silah taşıma yetkisinden yoksun kişiler olarak tanımlar. Ekonomik açıdan bu, *yeoman* çiftçilerin, İngiltere'de tarımsal kapitalizmin gelişmesini hazırlayan bir çeşit zengin köylü ya da kulak(*) sınıfı oluşturmuş olmaları demektir.

Yeotmal, Hindistan'ın batısında Maharashtra eyaletinin kuzeydoğu kesiminde kent. Nagpur, Bombay ve Haydarâbad'a giden önemli yolların üzerinde yer alan Yeotmal kenti, pamuk ve buğday üretilen bir tarım bölgesinin merkezi durumundadır. Kentte Nagpur Üniversitesi'ne bağlı bazı yüksekokullar vardır. Nüfus (1991 geç.) 108.591.

Yeovil, bugün SOUTH SOMERSET, İngiltere'de, Somerset iline (*county*) bağlı ilçe (*district*). Yeo Irmağının kıyısında yer alır. Yüzölçümü 959 km²'dir. Temelde kırsal bir bölge olan Yeovil'de tarım arazileri arasına dağılmış çok sayıda köy vardır. Geleneksel eldiven ve deri giysi üretimine ek olarak hızla gelişen sanayi kolları arasında gıda işleme ve hafif makine sanayisiyle helikopter ve hava taşıtları donanımı üretimi sayılabilir. Nüfus (1986 tah.) 139.000.

Yepes, Narciso (d. 14 Kasım 1927, Lorca, Murcia, İspanya), İspanyol gitar virtüözü ve besteci. Kendi buluşu olan 10 telli gitarın sağladığı olanaklarla ve 17-18. yüzyıl gitar ve *vihuela* kompozisyonlarından yaptığı uygulamalarla klasik gitar repertuvarını zenginleştirmiş, seslendirdiği yapıtlarla günümüzde gitarın büyük dinleyici kitlesince sevilmesinde çok büyük rol oynamıştır.

Bir çiftçi ailesinin çocuğuydu. Çok küçük yaşta babasından dinlediği gitara ilgi duydu. Valencia'da konservatuvara yazıldı; bir yandan da ünlü gitar öğretmeni ve besteci Manuel Paloa'dan ders aldı. 1946'da Valencia Konservatuvarı'nı bitirdi. 1947'de Ataulfó Argenta'nın yönetimindeki Madrid Kent Orkestrası'nın eşliğinde J. Rodrigo'nun *Concierto de Aranjuez*'ini (*Aranjuez Konçertosu*) seslendirerek büyük başarı kazandı. Bir yıl sonra bu yapıtı Argenta yönetimindeki İspanyol Ulusal Orkestrası ile plaga doldurarak bütün dünyanın tanıdığı bir müzikçi haline geldi. Argenta ve İspanyol Ulusal Orkestrası ile İsviçre, Fransa ve Almanya'yı da içine alan uzun bir Avrupa turnesine çıktı. Paris'te George Enesco ve Walter Gieseking ile çalıştı. Katıldığı Viyana ve Granada festivallerinde büyük ilgi uyandıran, Avrupa, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika ile Ortadoğu'da turneler yapan Yepes birkaç filmin de müziğini hazırlamıştır.

Yer, DÜNYA olarak da bilinir, Güneş sisteminde, Güneş'e olan uzaklığı bakımından üçüncü sırada yer alan gezegen. Çağdaş bilgiler çerçevesinde, Güneş sisteminde canlıların yaşamasına elverişli tek gezegendir.

Genel özellikler. Yer'in Güneş'ten ortalama uzaklığı 149.573.000 km'dir. Güneş'in çevresinde saniyede 29.8 km hızla dolanan

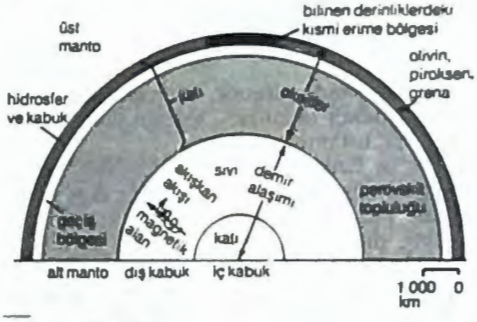

Yer'in temsili kesiti

gezegen, bir tam dolanımını 365,25 günde tamamlar. Kendi ekseni çevresindeki bir tam dönüşünü ise 23 saat 56 dakika ve 4 saniyede gerçekleştirir.

Güneş sistemindeki beşinci büyük gezegen olan Yer'in Ekvator uzunluğu 40.076 km, Ekvator'daki yarıçapı 6.378 km, kutuplardaki yarıçapı 6.357 km, ortalama yarıçapı ise 6.371 km'dir. Gezegenin toplam yüzey alanı 509.600.000 km²'dir; bunun yaklaşık yüzde 29'u (148.000.000 km²) kara parçalarından oluşur, gerisi deniz ve okyanuslarla kaplıdır. Yer'in kütlesi $5,976 \times 10^{27}$ gr, ortalama yoğunluğu ise 5,517 gr/cm³'tür.

Yer'in tek doğal uydusu Ay'dır. Ay, Yer'den 384.400 km'den biraz daha büyük bir ortalama uzaklıkta dolanır.

Yer'in biçimi ve kütleçekimi. Yer'in kendi ekseni çevresindeki dönüşü nedeniyle oluşan merkezkaç kuvveti, gezegenin Ekvator kesiminde dışa doğru şişkinlik yapmasına yol açar. Bu nedenle Yer'in biçimi elipsoittir; kutuplar Ekvator'a göre basıktır. Buna bağlı olarak bir derecelik enlem çizgisi, yüksek enlemlerde alçaktakilerden daha uzundur.

Yer'in kütleçekimi, yani yerçekimi, serbest haldeki bir cismin Yer'in merkezine doğru çekilmesine neden olan bir kuvvet biçiminde açığa çıkar. Yerçekimi kuvveti, Yer'in üzerinde bulunulan konuma; temelde bulunulan enlem noktasına bağlı olarak değişir. Yerçekimi ivmesinin değeri kutuplarda yaklaşık 983,22 cm/sn², Ekvator'da ise yaklaşık 973,03 cm/sn²'dir.

Atmosfer ve ışınım kuşakları. Yer'i çevreleyen atmosfer temel olarak azot (yüzde 78) ve oksijenden (yüzde 21) oluşur. Geri kalan yüzde 1'in büyük bölümünü argon oluşturur; ayrıca eser halde su buharı, karbon dioksit ve çeşitli başka gazlar bulunur. Alçaklarda asılı halinde toz tanecikleri ile su damlacıklarına da rastlanır.

Yer'in çevresinde, güçlü magnetik kuvvetlerin etkili bir magnetosfer bölgesi vardır. Magnetosfer üst atmosferde, yer yüzeyinden yaklaşık 140 km yükseklikte başlayarak dışa doğru yayılır. Yer'in magnetik alanı magnetosferde, hızla hareket etmekte olan yüklü parçacıkları (örn. elektronlar ve yüksek enerjili protonlar) yakalar; bu parçacıkların çoğu, yoğun etkinlik dönemlerinde Güneş'ten salınır. Magnetopozun bu koruyucu işlevi olmasaydı, bu parçacıklar yeryüzüne çarparak yaşamı yok edecekti. Yakalanmış parçacıklar iki ayrı bölgede yoğunlaşarak halka biçimli Van Allen ışınım kuşaklarını oluştururlar. Bu kuşaklar, kutup ışığı

Tablo 1: Yer'in iç kesiminin yapısı ve özellikleri

Bölge	derinlik (km)	basınç (GPa*)	yoğunluk (mg/m³)	kütle çekimi ivmesi (m/sn²)
Kabuk	3	0,03	2,60	9,82
	15	0,3	2,90	9,83
Üst manto (% 10,3†)	24	0,6	3,38	9,84
	220	7,1	3,36	9,90
	400	13,4	3,54	9,97
400 km süreksizliği Geçiş bölgesi (% 7,65†)	400	13,4	3,72	9,97
	500	17,1	3,85	9,99
	670	23,8	3,99	10,01
670 km süreksizliği Alt manto (% 49,2†)	670	23,8	4,38	10,01
	1.000	38,8	4,58	9,97
	2.000	87,1	5,12	9,99
	2.890	135,8	5,57	10,68
Dış kabuk (% 30,8†)	2.890	135,8	9,90	10,68
	4.000	246,0	11,32	7,84
	4.500	287,3	11,75	6,37
	5.000	320,7	12,09	4,84
	5.150	328,9	12,17	4,40
İç kabuk (% 1,78†)	5.150	328,9	12,76	4,40
	5.500	345,9	12,92	3,14
	6.000	360,4	13,06	1,39
	6.250	363,5	13,09	0,44
	6.371	363,9	13,09	0

*Giga Pascal † Yer'in toplam kütlesi içindeki oranı

gibi çeşitli jeofiziksel olgunun ortaya çıkmasında etkili rol oynar.

Hidrosfer. Sıvı halde su içeren, bilinen tek gezegen Yer'dir. Hidrosfer, sıvı haldeki su ve buzdan oluşur. Hidrosferin toplam kütlesinin yüzde 98'den çoğunu deniz suyu oluşturur. Yer'deki ilk canlılar da deniz suyunda ortaya çıkmıştır. Hidrosferin geri kalan bölümünü ise, göllerde, akarsularda ve buzullarda toplanmış olan tatlı su oluşturur.

Tablo 2: Tahmini ortalama bileşim (ağırlık yüzdeleri)

okyanus kabuğu		kıta kabuğu		manto		çekirdek
SiO_2	49,5	SiO_2	57,3	SiO_2	45,0	Fe ~ 90
TiO_2	1,5	TiO_2	0,9	TiO_2	0,2	
Al_2O_3	16,0	Al_2O_3	15,9	Al_2O_3	4,5	S ~5-10
Cr_2O_3	—	Cr_2O_3	—	Cr_2O_3	0,4	
FeO	10,5	FeO	9,1	FeO	7,6	O ~5-10
MnO	—	MnO	—	MnO	0,1	
NiO	—	NiO	—	NiO	0,2	Öbür olası bileşenler: Ni, Si, H
MgO	7,7	MgO	5,3	MgO	38,4	
CaO	11,3	CaO	7,4	CaO	3,3	
Na_2O	2,8	Na_2O	3,1	Na_2O	0,4	
K_2O	0,2	K_2O	1,1	K_2O	0,01	

Yüzey özellikleri. Yer yüzeyindeki kara parçaları başlıca yedi kıtaya ayrılır. Avrupa, Asya, Afrika, Avustralya, Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Antarktika. Bu kıtaları çevreleyen Dünya Okyanusu ise üç büyük bölüme ayrılır: Atlas Okyanusu, Büyük Okyanus ve Hint Okyanusu. Kıtalar, dağ sistemleri, yanardağ zincirleri, rift vadileri; okyanusların dibi ise okyanusortası sırtlar, çukurlar, denizaltı kanyonları ve denizaltı masadağları gibi büyük yüzey şekillerine göre alt gruplara ayrılabilir. Bu tür yüzey şekillerinin çoğu dikey tektonik hareketler (yerkabuğudaki yükselmeler ve alçalmalar) ve magma (eriyik kayaç) boşalmaları sonucunda oluşmuştur. Karalardaki daha küçük ölçekli yüzey şekilleri (örn. pedimentler, tepeler, mağaralar) ise, kayaçların ufalanması ve aşınmasıyla ortaya çıkan tortul molozların çökelmesi gibi süreçlerin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Yer'in yapısı ve biçimi. Yer'in kütlesi üç ayrı bölümden oluşur: Kabuk (ya da litosfer), manto ve çekirdek. Yerkabuğunun kalınlığı yaklaşık 35 km'dir (*bak.* Çizim). Karalarda kabuk katmanı, bileşim açısından granit ile bazalt arasında değişen kayaçları içerir; ama okyanusların dibindeki kabuk kayaçları temel olarak bazalt yapısındadır. Çoğu yerde kabuk katmanı, altındaki manto katmanından Mohorovičić süreksizliğiyle ayrılır. Yermantosunun kalınlığı yaklaşık 2.900 km'dir ve temel olarak magnezyum silikatları ile az miktarlarda demir, kalsiyum ve alüminyumdan oluştuğu sanılmaktadır. Çekirdek bölümü ise genellikle, iç ve dış çekirdekler olarak iki bölgeye ayrılır. Dış çekirdek Yer yüzeyinden yaklaşık 2.900 km derinden başlar ve 6.400 km derinliğe kadar iner. Bilimsel araştırmalar dış çekirdeğin erimiş haldeki demir metalinden oluştuğunu göstermektedir. Buna karşılık iç çekirdeğin, yüksek basınç altında (belki de 3,2 milyon atmosfer) demirin donması nedeniyle katı yapıda olduğu sanılmaktadır. (*Bak.* Tablo 1, Tablo 2).

Son kuramsal çalışmalar Yer'in magnetik alanının, dış çekirdekteki bir elektrik akımı sisteminin içinden kaynaklandığına işaret etmektedir. Jeomagnetik alana, bu bölgede bulunan akışkan haldeki eriyik metalin içindeki elektrik yüklerinin akmasının neden olduğu sanılmaktadır. Paleomagnetik çalışmalar, magnetik alanın jeolojik çağlar içinde değişimler gösterdiğini ortaya çıkarmıştır; bu değişimler, dış çekirdekleri elektriksel olarak iletken akışkanın dolandığını gösterir. Yüzey değişimlerine neden olan akışkan hareketleri de elektrik akımlarının oluşmasına ve sürmesine yol açıyor olabilir. Bu süreç, elektrik santrallarındaki dinamolarda (döner üreteçler) görülen sürece benzetilebilir; dinamoda elektrik akımı, birbirinin yanından geçirilen metal tellerin hareketi sayesinde üretilir. Yerçekirdeğindeki eriyik demir akıntıları, tellerin dinamodaki işlevini üstleniyor olabilir.

Yer'in fiziksel özellikleri için *bak.* artık magnetizma; dağoluşumu; deniz dibi yayılması kuramı; deprem kuşağı; dinamo kuramı; dipol varsayımı; izostazi; jeosenklinal; kırık; kıtaların kayması; kıvrım; kütleçekimi; levha tektoniği; magnetik kutupların yer değiştirmesi; tellürik akım; yanardağ. Yer'i oluşturan mineraller ve kayaçlar için *bak.* amfibol; başkalaşım kayacı; borat mineralleri; doğal elementler; feldispat; feldispatoit; fosfat mineralleri; fosil yakıt; karbonat mineralleri; korkayaç; kömür; mineral; molibdat ve tungstat mineralleri; oksit mineralleri; silis mineralleri; silikat mineralleri; sülfür mineralleri; sülfat mineralleri; tortul kayaç; zeolit. Yer atmosferi ve atmosfer olayları için *bak.* antisiklon; atmosfer; atmosfer dolaşımı; atmosfer tacı; ayla; bulut; fırtına; hava; hava durumu; hava kütlesi; jeostrofik hareket; kutup ışığı; magnetik fırtına; magnetosfer; muson; sıcaklık terslenmesi; siklon; tropik siklonlar; tropikötesi siklonlar; üçoda kuramı; Van Allen ışınım kuşakları. Yer su kütlesi (hidrosfer) için *bak.* buz; buzul; göl; körfez; lagün; okyanus ve deniz; su dolaşımı; su kütlesi; suküre; suveren; termoklin; yeraltı suyu. Yer'in yüzey özellikleri için *bak.* ada; çöküntü vadisi; dağ; denizaltı dağı; denizaltı göçüğü; denizaltı kanyonu; denizaltı masadağı; derin denizaltı ovası; kıta; kıta sahanlığı; kıta yamacı; kıtalar; kıyı; kumul; mağara; mercan adası; mercan resifi; okyanus çukuru; okyanus platosu; okyanus sırtı; ova; playa; tuz domu; yanardağ; yüzey şekilleri. Yer'in oluşum tarihi için *bak.* jeokronoloji; Mezozoyik Zaman; Paleozoyik Zaman; Prekambriyen Zaman; Senozoyik Zaman. *Ayrıca bak.* Afrika; Amerika; Antarktika; Asya; Avrupa; Avustralya.

yer akması, suya doyarak yerçekimi etkisiyle yamaçtan aşağı doğru örtü ya da akıntı biçiminde inen toprak ve kayaç malzemesi. Sürünme ve çamur akıntısı arasındaki bir aşamayı temsil eder. Yer akması genellikle bir yamacın üst kesiminde, molozların ve ufalanmış malzemelerin birikmiş olduğu geniş bir havzada başlar; çoğunlukla şiddetli yağış etkisiyle başlayan hareket, su miktarına bağlı olarak yavaş ya da hızlı olabilir.

Yer bilimleri, Yer'in sistematik bilgisi. Yer'in yapısını ve davranışını konu edinen jeoloji bilimlerini, sukürenin yapısını ve davranışını konu edinen hidroloji bilimlerini ve havanın yapısını ve davranışını konu edinen atmosfer bilimlerini kapsar.

Yer bilimleri temel olarak, matematik, fizik, kimya ve bir oranda da biyolojiden yararlanan uygulamalı bilimlerdir. Yer bilimlerinin çoğunda dünya ölçeğinde yapılan gözlemlerden yararlanılır; bu nedenle Yer bilimleri, dünyanın keşfinin ilerlemesiyle birlikte gelişmiştir. Günümüzde uydulardan yapılan gözlemlerden de büyük ölçüde yararlanılır. Yer bilimleriyle yakından bağıntılı öbür bilim dalları coğrafya ve jeodezidir.

Yer'e ilişkin ilk sistematik bilgilerin elde edilmesi İÖ 4000'lere dayanır; bu dönemde Ortadoğu ve Çin'deki eski uygarlıkların teknolojik gereksinmeleri, madencilik, inşaat ve gemi yapımcılığı gibi sanayilerin ortaya çıkmasına yol açtı. Bunun doğurduğu pratik gereksinimlerin etkisiyle de Yukarı Mısır'da bakır işçiliği gelişti, büyük kaya bloklarının elde edilmesine yönelik olarak taşocakçılığı yaygınlaştı ve kıyılar ve deniz tanınmaya başladı.

Yer'e ilişkin ilk gerçek bilimsel bilgi Rönesans sonrasında ortaya çıktı. Örneğin 15. yüzyılda jeolojik gözlemler yapan Leonardo da Vinci, İtalya'da karada bulduğu bazı deniz kabuğu fosillerinin, bu ülkenin bazı bölümlerinin bir zamanlar sular altında olduğunu gösterdiğini belirledi. Yapmış olduğu çizimlerden, Leonardo da Vinci'nin kayaçların biçim değiştirmesi konusuyla da ilgilenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuya gerekli ilgi ancak 19. yüzyılda gösterilmeye başladı. 17. ve 18. yüzyıllarda, madencilik, tarım ve denizcilik alanlarında elde edilmiş olan pratik bilgiler, gelgitlerin kökeni ve fosillerle minerallerin yapısı gibi konular üzerinde sürdürülen çalışmalarla bütünleştirildi. O dönemlerde Avrupa'da doğal örneklerin toplanarak koleksiyonların yapılması yaygın bir uğraşı haline gelmişti; böylece mineraloji ve paleontoloji bilimleri ortaya çıktı ve üniversitelerde öğretilmeye başladı. 1753'te kurulan British Museum'daki ilk koleksiyonlar arasında mineral ve fosil örnekleri de bulunuyordu. 18. yüzyılda toprakların ve kayaçların incelenmesi yaygınlaştı ve Yer'i ve Yer'in evrimini konu edinen jeoloji doğdu. O sıralarda İngiliz arazi ölçümcü William Smith, tortul çökellerinin çoğunun ayırt edici fosil toplulukları içerdiğini ve bunların yardımıyla dünyanın değişik yerlerindeki kayaçlar arasında jeolojik oluşum çağlarına ilişkin bağıntıların kurulabileceğini saptadı. Smith'in bu çalışmaları, jeolojik katman dizilerinin (kayaç yatakları ve daha büyük yapısal birimler) incelenmesini konu edinen stratigrafinin geliştirilmesinde etkili oldu. James Hutton 1788'de yayımladığı *Theory of the Earth* (Yer Kuramı) adlı yapıtıyla Yer'in Kitabı Mukaddes'te belirtilenden çok daha eski bir jeolojik tarihinin bulunduğu görüşünü ortaya attı.

1830'larda Charles Lyell, jeoloji tarihinin nasıl kavranması gerektiğine ilişkin yöntembilimini sunduğu *Principles of Geology* (Jeolojinin İlkeleri) adlı yapıtını yayımladı. 19. yüzyılın sonunda radyoaktifliğin keşfine değin tarihsel jeolojinin temel dayanağını stratigrafi çalışmaları oluşturdu; bu dönemden sonra, minerallerin ve kayaçların mutlak yaşlarının belirlenmesinde radyoaktif izotoplardan yararlanılmaya başladı. Böylece, jeolojik zamanın ölçülmesini konu edinen jeokronoloji doğdu. Aynı dönemde ortaya çıkan öbür bilim dalları da, kayaçların fiziksel ve kimyasal özelliklerini konu edinen petroloji ve yanardağları, yanardağ

etkinliklerini ve yanardağ ürünlerini inceleyen volkanolojiydi.

Modern jeoloji birçok yan bilim dalını kapsar. Bunların içinde en eskilerden biri, doğayı, doğanın kökenini ve yüzey şekillerindeki değişimleri konu edinen jeomorfolojidir. Sedimentoloji, tortulların incelenmesini konu edinir. Doğal minerallerin geometrik yapısına olan ilginin bir ürünü olan kristalografi, her türden kristalin iç ve dış yapısını inceleyen bir bilim dalı haline gelmiştir. Kristalografinin tümüyle jeolojiye ilişkin olan yanı, çok daha geniş bir fiziksel bilim dalının ancak bir bölümünü oluşturur. Jeolojinin inşaat mühendisliği ile olan ilişkisi jeoloji mühendisliğinin ortaya çıkmasında etkili oldu. İnşaat ve madencilik alanlarında, kayaç ve toprak bilgisini, kazı ve yapım çalışmalarına yön gösterecek biçimde uygulayanlar jeoloji mühendisleridir. Jeoloji biliminin minerallerin çıkartılması çalışmalarına uygulanması olan madencilik jeolojisi, jeofizik ve jeokimya alanlarındaki modern gelişmelerden büyük ölçüde yararlanır. Jeofizik, Yer'in fiziksel özelliklerini, örneğin Yer'in magnetik alanını, iç kesimlerindeki ısı akışını ve yerçekimini konu edinir. Yer'in iç kesimlerinin keşfinde, doğal depremler sonucu oluşan ya da büyük patlamalarla yapay olarak üretilen şok dalgalarından yararlanılır. Sismoloji deprem bilimidir. Patlama yoluyla üretilen şok dalgalarından pek çok alanda, özellikle petrol yataklarının belirlenmesinde yararlanılır. Jeokimya ise, Yer'in kimyasal bileşimini ve Yer'deki elementlerin dağılımını belirleyen yasaları inceler.

Atmosferin incelenmesini ve hava tahminlerinin yapılmasını konu edinen meteoroloji, Yer atmosferinin davranışını ve özelliklerini ele alan atmosfer fiziğinin bir dalı olarak kabul edilebilir. Hava tahminlerinin yapılabilmesi amacıyla tüm dünyada gözlem istasyonları kurulmuştur ve bu alanda ülkeler arasında sıkı bir işbirliği sağlanmıştır. Meteorolojik verilerin toplanmasında günümüzde uydulardan da yararlanılmakta ve toplanan çok sayıdaki veri güçlü bilgisayarlarda işlenmektedir. Geçmişteki ve günümüzdeki iklimleri inceleyen klimatoloji, meteorologlarca incelenen zaman aralıklarından daha uzun süreli değişimleri konu edinir. Gelecekteki çevre koşullarının tahmin edilebilmesi açısından klimatolojinin önemi büyüktür.

Hidrolojinin konusu, atmosferdeki ve Yer yüzeyindeki su dolaşımıdır. Yeraltı suyu terimi, toprak ve kayaç katmanları içinde tutulmuş sular için kullanılır; göller, ırmaklar ve buzullar ile birlikte yeraltı suyu, en önemli tatlı su kaynağıdır. Okyanusların ve denizlerin incelenmesini konu edinen oşinografi, denizcilere ve balıkçılara yardımcı olmak amacıyla pratik bir konu olarak doğdu. Önce Müslüman, daha sonraları da Avrupalı gezginlerin dünya okyanuslarındaki keşif seferlerinin yaygınlaşması ve dünya denizlerindeki akıntı düzenleri ile atmosfer dolaşımının anlaşılmasıyla birlikte de bir bilim dalı haline geldi. Isaac Newton'ın (1642-1727) kuramsal çalışmaları ve astronom Edmond Halley'in (1656-1742) bu çalışmaları doğrulayan ölçümleri sonucunda, gelgitler ile Ay'ın kütleçekimi arasındaki ilişki açığa çıktı. Okyanus dibindeki yüzey şekillerinin incelenmesi ise 19. yüzyılda İngiliz araştırma gemisi "Challenger"la birlikte başlatıldı. Çeşitli ölçüm aygıtlarıyla donatılmış olan gemi, dört yıl süren gezisine 1872'de çıktı ve bu sayede Orta Atlantik Sırtı keşfedildi, okyanus dibinden eski canlı türlerine ilişkin pek çok örnek toplandı.

17. ve 18. yüzyılda, Kuzey Yarıküre'nin üst bölgelerindeki küçük buzulların incelenmesiyle birlikte doğan buzulbilim (glasiyoloji), 19. yüzyılda Kuzey Kutup Bölgesi ve Antarktika'da gerçekleştirilen keşif gezilerinin etkisiyle kapsamlı bir bilim dalı haline geldi.

yer değiştirme, mekanikte, bir parçacık ya da cismin belirli bir doğrultuda kat ettiği uzaklık. Vektörel bir nicelik olan yer değiştirmenin hem büyüklüğü, hem de doğrultusu vardır. Çizimde A bir noktanın ilk

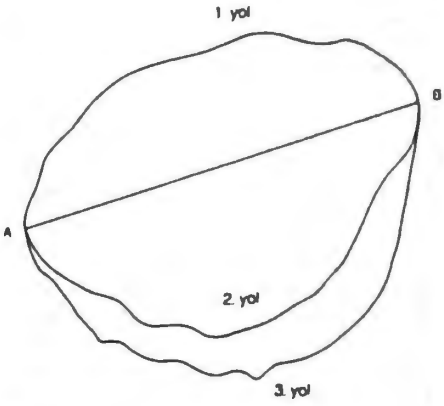

Yer değiştirme

konumunu, B aynı noktanın son konumunu, A'dan B'ye yönlendirilmiş vektör ise yer değiştirmeyi göstermektedir. Noktanın kat ettiği uzaklık izlediği yola bağlıdır; bu uzaklık, ancak yolun doğrusal olması durumunda yer değiştirmenin büyüklüğüne eşittir. Mekanikte genellikle, bir noktanın kat ettiği ya da bir kuvvetin etkidiği uzaklık ile noktanın ya da kuvvetin yer değiştirmesi birbiriyle karıştırılmamalıdır.

yer değiştirme akımı, elektromagnetizma kuramında, değişken elektrik alanlarının magnetik alanlar oluşturmasını açıklayabilmek amacıyla, olağan elektrik akımına benzerlik kurularak tanımlanan fiziksel olgu. İletim akımı olarak da adlandırılan olağan elektrik akımı, ister sabit, ister değişken olsun, çevresinde bir magnetik alan oluşturur. İngiliz fizikçi James Clerk Maxwell (1831-79), ortada bir iletim akımı var olmasa bile, değişken bir elektrik alanının bir magnetik alan oluşturacağını öngören bir kuram ortaya koydu; bu kuram sonradan deneysel olarak doğrulandı. O güne değin magnetik alanların hep elektrik akımları tarafından oluşturulduğu gözlenmiş olduğu için, bu kuramda varlığı öngörülen magnetik alanların da bir tür akımdan kaynaklandığı düşünülmüştü. Maxwell'in yer değiştirme akımı olarak adlandırdığı bu akımın değeri, elektrik alanının değişme hızıyla orantılıdır.

Elektrik yükleri, bir sığacın (kondansatör) bir levhasından öteki levhasına, aradaki yalıtkanı geçerek gidemezler; bu nedenle bir iletim akımı söz konusu değildir. Buna karşılık, magnetik etkilerin sürekliliğini açıklamak amacıyla, sığaçtan bir yer değiştirme akımının geçtiği kabul edilir. Bir alternatif akım devresinde art arda dolup boşaltmakta olan bir sığacın levhaları arasından geçtiği öngörülen yer değiştirme akımının değeri, gerçekten de sığacın uçlarına bağlı tellerden geçmekte olan iletim akımına eşittir. Yer değiştirme akımları, elektromagnetik ışınımın (örn. radyo dalgaları ve ışık) boşlukta yayılmasında önemli rol oynar. Boşlukta ilerleyen bir değişken magnetik alana, periyodik olarak değişen bir elektrik alanı her zaman eşlik eder; bu elektrik alanı bir yer değiştirme akımı aracılığıyla ifade edilir. Bu nedenle, iletkenlerden geçen elektrik akımlarından tümüyle bağımsız olarak uzayda yayılan elektromagnetik dalgaların niteliğinin anlaşılabilmesi, Maxwell'in yer değiştirme akımına ilişkin öngörüsü sayesinde olanaklı olabilmiştir.

yer değiştirme yasası, radyoaktif bozunum sonucunda ortaya çıkan atomların periyodik tablodaki yerinin, ana atoma göre nasıl değiştiğini belirleyen yasa. 1913'te ortaya konmuş olan bu yasaya göre, elementin periyodik tablodaki yeri (bir başka deyişle atom numarası), alfa bozunumunda iki aşağıya, negatif beta bozunumunda ise bir yukarıya kayar. *Bak.* radyoaktif aileler.

yer hareketleri, genellikle minderle kaplı bir alanda yapılan jimnastik yarışması. Kare biçimli alanın kenar uzunluğu 12 m'dir. Yarışmada bir alet kullanılmaz. Süre erkeklerde 50-70, bayanlarda 60-90 saniyedir. Esneklik, güç, sıçrama, duruş ve denge öğelerini birleştiren bir dizi hareketi kapsar. Bütün hareketler ritim ve uyum içinde yapılmalı, ayrıca jimnastikçi alanın büyük bölümünü kullanarak değişik yönlerde hareket etmelidir. Jimnastikçi gösterisinin başlangıcında ve bitiminde genellikle bir dizi takla atar. Başlıca takla biçimleri yerde ve havada olmak üzere yan, ileri ve geri perende ile saltodur. Başlangıç ve bitiş arasında ise tek ayak üzerinde dengede durma, amuda kalkma, kipe, elli aşma,

Hana Liskova (Çekoslovakya) yer hareketleri karşılaşmasında, 1966, Çekoslovakya
CTK Feature Service

ayrıca yuvarlanma ve sıçramalar gerçekleştirilir. Bayanlarda hareketler müzik eşliğinde sunulur. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (jimnastik); Olimpiyat Oyunları.

Yer ışığı, Yer'den yansıdıktan sonra Ay'dan yansıyıp tekrar Yer'e dönen Güneş ışığı. Yeniaydan birkaç gün öncesi ile birkaç gün sonrasını kapsayan bir dönem içinde Yer ışığı Ay'ın tümünün görülmesini olanaklı kılar.

Bu dönemde Ay'da bulunan bir gözlemci Yer'i, çapı Yer'den görüldüğü biçimiyle Ay'ınkinden dört kez daha büyük ve Güneş tarafından hemen hemen tümüyle aydınlatılmış büyük bir gökcismi olarak görür. Ay'ın ve Yer'in evreleri birbirini tamamlar; Yer "dolun" evresine yakın iken Ay "yeniay" evresine yakındır. Bu durumda Yer ışığı da en güçlü evresindedir.

yer kayması *bak.* heyelan

yer saldırı uçağı *bak.* saldırı uçağı

yer sarsıntısı *bak.* deprem

yer seçimi kuramı, iktisatta ve coğrafyada, iktisadi etkinliklerin coğrafi konumunu ele alan kuram. İktisadi coğrafya, bölgesel araştırmalar ve mekânsal iktisadın tamamlayıcı bir parçası sayılan yer seçimi kuramı, hangi iktisadi etkinliklerin nerede odaklandıklarını ve bunun nedenlerini araştırır. İktisadi etkinliklerin konumu bölge, metropoliten alan gibi geniş bir düzeyde ya da yöre, semt, mahalle gibi dar bir düzeyde belirlenebilir. Yer seçimi kuramı özgül bir etkinlik için seçilen yerleri olası seçenekler çerçevesinde açıklamaya çalışır.

İlk yer seçimi kuramlarından biri Prusyalı toprak sahibi Johann Heinrich von Thünen'in *Der isolierte Staat*'ta (1826; Yalıtılmış Devlet) tarımla ilgili olarak geliştirdiği modeldir. Piyasaya ulaşım düzeyinin toprak kullanımı sistemini belirlediği görüşünden hareket eden Thünen modeli, aynı ovada bulunan çiftlik arazileriyle kuşatılmış tek bir piyasayı öngörür. Ovadaki taşıma maliyetleri yalnızca mesafe ve taşınacak malın hacmiyle ilişkilidir. Piyasanın çevresindeki çiftçilerin kendilerine en yüksek net kârı (kuruluş yeri ya da toprak rantı) getirecek en yüksek piyasa değerli (en yüksek rantlı) ürünleri üretecekleri varsayılır. Kuruluş yeri rantında belirleyici etken taşıma maliyetleri olacaktır. Taşıma maliyetleri düşükse kuruluş yeri rantı yüksek, taşıma maliyetleri yüksekse kuruluş yeri rantı düşük olacaktır. Böylece piyasaya olan mesafe arttıkça kuruluş yeri rantı azalarak sonunda sıfıra ulaşır. Thünen modeli aynı zamanda piyasaya göre karşılaştırmalı olarak yoğun ve yaygın tarım arazilerinin kuruluş yerleri sorununu ele alır. Buna göre yoğun tarım uygulayan çiftlikler yaygın tarım uygulayan çiftliklere oranla piyasaya daha yakın yerleri seçerler. Farklı ürünlerin kuruluş yeri rantı eğimleri de farklıdır. Sebze ve süt gibi çabuk bozulabilir ürünlerin kuruluş yeri rantı, tahıl gibi görece dayanıklı ürünlerinkine oranla piyasadan uzaklaştıkça daha büyük bir hızla düşer.

Alman iktisatçı Alfred Weber'in *Über den Standort der Industrien* (1909; Sanayilerin Yer Seçimi Kuramı) adlı kitabında ortaya koyduğu kuruluş yeri üçgeni kuramı, coğrafi açıdan bir üçgen oluşturan piyasa ile iki hammadde kaynağının sabit kuruluş yerlerine bağlı olarak bir malın üretimi için optimum kuruluş yerini bulmaya çalışır. Bu modelde her iki hammaddenin üretim noktasına ve ürünün piyasaya taşınmasının toplam maliyeti hesap edilerek üçgen içindeki en düşük maliyetli üretim kuruluş yeri belirlenir. Hammaddelerin ve son ürünün ağırlığı, taşıma maliyetlerinin ve üretim kuruluş yerinin önemli belirleyicileri arasındadır. Üretim sırasında kütle kaybına uğrayan malların üretim noktasından piyasaya taşınması, hammadde noktalarından üretim noktasına taşınmasından daha az pahalıdır. Dolayısıyla üretim yeri hammadde kaynaklarının yakınına kurulacaktır. Üretim sırasında büyük bir kütle kaybı olmuyorsa, toplam taşıma maliyetleri, kuruluş yerinin piyasaya yakın olması durumunda daha düşük olacaktır.

Weber modelinde en düşük taşıma maliyetli kuruluş yeri saptandıktan sonra emeğin ucuz olduğu almaşık bir kuruluş yeri belirlemeye çalışılır. Bunun için önce en düşük taşıma maliyetli kuruluş yerine göre taşıma maliyetlerindeki değişimi gösteren bir çizim hazırlanır. Sonra üçgenin çevresinde en düşük taşıma maliyetli kuruluş yerinden daha düşük emek maliyetleri olan noktalar saptanır. Taşıma maliyetleri emek maliyetlerinden düşük olduğunda, emeği ucuz almaşık kuruluş yerini belirler.

Yer seçimi kuramına bir başka önemli katkı Walter Christaller'ın merkezî yer kuramıdır. Bu kuram konum açısından yerleşmeler arasındaki ilişkileri ve bir yerleşmenin köy, kasaba ya da kent olarak gelişmesinin ardında yatan etkenleri geometriye dayanarak açıklar.

William Alonso'nun *Location and Land Use: Toward a General Theory of Land Rent* (1964; Kuruluş Yeri ve Toprak Kullanımı: Genel Bir Toprak Rantı Kuramına Doğru) adlı yapıtında geliştirdiği model toprak kullanımında kent içi değişimleri açıklamak için Thünen modelini esas alır. Kent merkezine ulaşım gereklerini çeşitli toprak kullanımı türlerine (konut, ticaret ve sanayi) uygulamaya çalışan bu modele göre, her bir toprak kullanımı tipinin kendine özgü, bir rant düşümü ya da rant teklif eğrisi vardır. Eğri herhangi bir toprak kullanım tipinin, özgül bir kuruluş yerinde sağlayacağı en yüksek rant miktarını gösterir. Ev sahipleri, ticari kuruluşlar ve sanayi kuruluşları, kendi rant teklif eğrilerine ve kent merkezine ulaşım gereklerine göre kuruluş yerleri için rekabet ederler. Bütün ev sahipleri kendi ulaşım gerekleri içinde kalarak olabildiğince geniş bir arsa elde etmeye çalışırlar. Kent kenarında arsa fiyatları daha ucuz olduğundan, kent merkezine ulaşım gereği daha az olan ev sahipleri kenara yakın bir yerde yerleşeceklerdir. Bunlar genellikle varlıklı çevreleri oluşturur. Çalışan yoksul ev sahiplerinin kent merkezine ulaşım gereği daha yüksektir; dolayısıyla kent merkezine yakın bir yere yerleşmek isteyecek ve bu konuda ticaret kuruluşları ve sanayi kuruluşlarıyla rekabet içinde olacaklardır. Bu durum ayrımcı bir toprak kullanım sistemi eğilimini doğurur; çünkü ev sahipleri merkezi kuruluş yerleri için bu kuruluşların ödeyebildiği fiyatları veremezler.

Thünen, Weber, Alonso ve Christaller modelleri sonraki coğrafyacılar ve iktisatçılar tarafından daha da geliştirilmiştir.

Yer uydusu, Yer çevresinde geçici ya da kalıcı bir yörüngeye oturtulan insanlı ya da insansız uzay aracı. Yapay uydu düşüncesini ilk olarak Sir Isaac Newton *Philosophiae naturalis principia mathematica* (1687; Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri) adlı kitabında ortaya attı. Newton, evrensel çekim yasasına uygulayarak uzaya saatte 29.000 km hızla fırlatılan bir cismin Yer yörüngesine sokulabileceğini kuramsal olarak gösterdi. Yerçekimi nedeniyle cisim Yer yüzeyine doğru düşme eğiliminde olmakla birlikte, sahip olduğu momentumun etkisiyle eğrisel bir yol üzerinde dolanıp duracaktı. Newton'un bu kuramını ortaya atmasından yaklaşık üç yüzyıl sonra 4 Ekim 1957'de SSCB ilk Yer uydusu "Sputnik I"i fırlattı. "Sputnik I" Yer çevresinde 96 dakikada bir tur atıyor ve yaydığı radyo sinyalleri tüm dünyadaki bilim adamları ve telsiz operatörlerince algılanabiliyordu. ABD'nin ilk uydusu olan "Explorer 1" 31 Ocak 1958'de yörüngeye oturtuldu. "Sputnik I"den çok daha küçük olmasına karşılık ışınımları saptayacak biçimde donatılmış olan "Explorer 1", Yer'i çevreleyen elektrik yüklü Güneş parçacıklarının oluşturduğu bir bölge olan (Yer'e göre en içteki) Van Allen kuşağını keşfetti.

Bu ilk çalışmalardan sonra 15 farklı ülke tarafından 5 binden çok Yer uydusu yörüngeye oturtuldu. Bu uyduların büyüklüğü ve tasarımları yalnızca iki radyo vericisiyle donatılmış birkaç kiloluk kürelerden, çok çeşitli duyarlı aletlerle donatılmış tonlarca ağırlıkta uzay laboratuvarlarına kadar değişir. Bu uyduların işlevleri de çok çeşitlidir. Bilimsel uydular daha çok Yer yüzeyi ve atmosferle ilgili veriler toplamak ve astronomi gözlemleri yapmakta kullanılır. Haberleşme uyduları dünyanın birbirine uzak bölgeleri arasında telefon konuşmaları, radyo ve televizyon yayınları ve veri aktarımını sağlarken, meteoroloji uyduları Yer'e bulutlara ilişkin fotoğraflar ve meteoroloji tahminlerinde kullanılan çeşitli ölçümler gönderir. Seyir uyduları ise okyanusta yol alan gemilerin kaptanlarının ve uçak pilotlarının her türlü hava koşulunda araçlarının konumunu saptayabilmesini sağlar. Bazı uydular da keşif ve gözlem gibi askeri amaçlarla kullanılır.

Uydular çok sayıda farklı yörüngeye oturtulabilir. Yörüngede izlenecek yol uzay aracının işlevine bağlı olarak belirlenir. Örneğin meteoroloji ve keşif uydularının çoğu, Yer'in kutup ekseninin yörünge düzlemi üzerinde yer aldığı bir kutupsal yörüngeye sokulur. Yer, kutupsal yörüngeli uyduların altında döndüğünden bu araçlar belirli bir zaman süresinde tüm Yer yüzeyinin üzerinden geçebilirler. Öte yandan batıdan doğuya nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu bölgelerin üzerinden geçmelerini sağlamak amacıyla haberleşme uyduları ekvatoral bir yörüngeye oturtulur. Yerdeki bir ağ ya da sistemle birlikte çalışan bir haberleşme uydusu Yer'den 35.980 km'lik bir yükseklikte dolanır. Bu yükseklikte uydunun hareketi Yer'inki ile eşzamanlı hale gelir, böylece de araç Yer'in belirli bir noktasının üzerinde sabit kalır. Doğru konumlandırılmaları durumunda bu biçimde yerleştirilmiş üç uydu dünyadaki tüm istasyonlar arasında sinyal bağıntısı kurabilir. *Ayrıca bak.* uzay aracı.

yer vektörü, bir ucu sabit bir biçimde bir cisme bağlı olan, öbür ucu ise sabit cisme göre konumunun belirlenmesi istenen hareketli noktada bulunan doğru parçası. Nokta hareket ettikçe yer vektörünün ya uzunluğu ya doğrultusu ya da hem uzunluğu, hem doğrultusu değişir. Belirli bir ölçeğe göre çizilmiş olmak koşuluyla, vektörün uzunluğu büyüklüğünü gösterir; doğrultunun değişmesi ise vektörün dönmesi demektir. Yer vektörünün değişme hızı (zamana göre türevi), vektör ucunun bağlı bulunduğu noktanın hızını gösterir.

Bir doğru üzerinde hareket etmekte olan bir nokta için, yer vektörünü bu doğru üzerinde seçmek kolaylık sağlar; bu durumda noktanın hızı, yer vektörünün büyüklüğünün zamana göre değişme hızına eşittir; hız vektörü noktanın doğrusal yörüngesine çakışıktır. Çembersel bir yörünge üzerinde hareket eden bir nokta için, yer vektörünü çemberin yarıçaplarından biri olarak seçmek kolaylık sağlar; bu durumda noktanın hızı, yer vektörünün doğrultusunun zamana göre değişme hızına eşittir ve hız vektörü, yer vektörüne diktir. Çembersel olmayan eğri bir yörünge üzerinde hareket eden bir nokta için yer vektörünün hem büyüklüğü, hem de doğrultusu değişir; bu durumda noktanın hız vektörü, biri yer vektörüne çakışık, öteki yer vektörüne dik olmak üzere, iki vektörün toplamı biçimindedir.

Yeraltı Hattı, ABD'de, İç Savaş öncesinde kölelik karşıtı Kuzeylilerin, Kuzey'e ve Kanada'ya kaçan kölelere yardımcı olmak

amacıyla, Kaçak Köle yasalarını çiğneyerek yürüttükleri sistemli etkinlikler.

Kaçış eylemi gizlilik içinde ve genellikle geceleri gerçekleştiriliyordu. Kaçış yolları da 14 Kuzey eyaletinin her yanına ve Kanada'ya uzanıyordu. Kölelerin kaçmasına etkin yardımda bulunanlar arasında Harriet Tubman gibi özgürlüğünü kazanmış Siyahlar, Kuzeyli kölelik karşıtları, hayırseverler ve Quaker Thomas Garrett gibi kilise önderleri yer alıyordu. *Uncle Tom's Cabin; or Life Among the Lowly* (1852, 2 cilt; *Tom Amca'nın Kulübesi*, 1970) adlı romanıyla ünlenen Harriet Beecher Stowe, Cincinnati'deki (Ohio) Yeraltı Hattı'yla ilişkisi sayesinde kaçak kölelerle tanışma olanağı buldu. Yeraltı Hattı'nı kullanarak 40 bin ile 100 bin arasında Siyah özgürlüğüne kavuştu. Yeraltı Hattı sistemi, savaş öncesi dönemde, Kuzeyliler arasında kölelik karşıtı eğilimlerin daha da güçlenmesine ve birçok Güneylinin bir bütün olarak Kuzey'in kölelik kurumunun sürmesine izin vermeyeceğini anlamasına katkıda bulundu.

yeraltı sineması, ticari film sanayisi dışında yapılan filmlere dayalı sinema. Bu tür filmlerin yapımcısı, yönetmeni, senaryo yazarı, görüntü yönetmeni ve kurgucusu çoğunlukla aynı kişidir. Dolayısıyla temelde kişisel bir sanat yapıtı niteliği taşıyan yeraltı filmleri, ticari kanallar aracılığıyla geniş izleyici kitlelerine ulaşması hedef alınan filmlere göre biçim, teknik ve içerik bakımından daha özgür ve yaratıcılığa açıktır. Yeraltı sineması terimi, film çekmek için gereken malzemelerin bulunmasının kolay olduğu, dolayısıyla da meslek dışından kişilerin sinema sanatıyla daha çok ilgilenmeye başladığı 1950'lerde ortaya çıktı. Ama terim, gerek amatör, gerekse profesyonellerin yaptığı, genel izleyici kitlesi için fazlasıyla deneysel, açık saçık ve anlaşılmaz sayılan daha eski filmler için de kullanılıyordu.

Yeraltı sinemasında, sinema sanatının temeli olan ışık ve gölgeyle sağlanan etki çoğu kez anlatıdan önce gelir. Filmler ucuz üretim yöntemleriyle ve 16 mm ya da 8 mm'lik kameralarla çekilir. Fazla ya da az pozlandırma yapılabilir, üst üste getirilmiş pozlar kullanılabilir; film kesilerek, çizilerek, belirli yerleri yakılarak ya da küflendirilerek çeşitli efektler yaratılabilir. Bazı yeraltı filmleri tümüyle ışık ve renk bileşimlerinden oluşan soyut yapımlardır. Uzunlukları da çok değişiktir. Robert Breer'ın *A Miracle*'ı (1954; Bir Mucize) 14 saniye sürer; en tanınmış yeraltı sinemacılarından Andy Warhol'un Empire State Binası'nı konu alan *Empire* (1964) adlı filminin uzunluğu sekiz saattir.

1920'lerde dadacılık, kübizm ve gerçeküstücülük gibi soyut sanat akımları film yapımcılığına canlılık getirdi. Jean Renoir, René Clair ve Sergey Ayzenştayn gibi önde gelen yönetmenler, sinemalarda gösterilen filmlerin yanı sıra deneysel çalışmalara da giriştiler. Luis Buñuel'in Salvador Dalí ile birlikte gerçekleştirdiği *Un Chien andalou* (1928; Bir Endülüs Köpeği), bu dönemin klasikleri arasında yer alır.

ABD'de 1950'lerin sonlarına değin dikkate değer yeraltı filmleri üretilemedi. O dönemde yetişen sinemacı kuşağı, Jean-Luc Godard, Ingmar Bergman, Federico Fellini gibi yönetmenlerin tekniklerinden ve ticari filmlerde de kişisel bir anlatıma ulaşabilmelerinden etkilenmişti. Jonas Mekas, Stan Brakhage, Gregory Markopolos ve Stan Vanderbeek, hızla gelişen bu akımın yaratıcı önderleri oldular. Ülkede gittikçe yaygınlaşan sinema okullarının öğrencileri ve sinemaya ilgi duyan kişiler, kendi çabalarıyla binlerce deneysel film ürettiler. Stan Vanderbeek'in *Breathdeath*'i (1963-64) ve Kenneth Anger'ın *Scorpio Rising*'i (1962-64) gibi önemli filmler zamanla geniş izleyici kitlelerine ulaştı. 1970'lerdeki yeraltı filmcilerinin birçoğu resim ve heykel alanında eğitim görmüştü; böylece yeraltı sinemasında dramatik yapıdan çok biçim, kompozisyon ve duygu yoğunluğu ağırlık kazandı. Ele alınan sayısız konu arasında büyü, doğaötesi olaylar ve siyasal protesto en yaygın temalar oldu.

yeraltı suyu, Yer yüzeyinin altında bulunan ve topraktaki ya da jeolojik katmanlardaki tüm boşlukları ya da bunların bir bölümünü dolduran su. Yüzey suları ile yeraltı suları, su dolaşımının(*) (hidrolojik çevrim) temel öğeleridir.

Yeraltı sularının büyük bölümü yağışlar sonucunda oluşur. Yağmur ya da kar suları yüzeyden içeri, toprak katmanına sızar. Toprak katmanı iyice doyduğunda, sular daha aşağıya inmeye başlar. Tüm boşluklar suyla dolduğunda bir doyum ortaya çıkar. Ayrıca, boşlukların kısmen su, kısmen de havayla dolu olduğu bir havalanma vardır. Yeraltı suyu, belirli bir derinlikte, yoğun, geçirimsiz kayaçlardan oluşan bir bölgeyle karşılaşana kadar alçalmaya devam eder. Su bu kayaçlardaki boşlukları da doldurur, ama boşluklar arasında bağıntı olmadığından, suyun göç hareketi durur. Yağışın yeraltı suyunu beslemeyi sürdürmesine yeniden yükleme denir. Yeniden yükleme genellikle tropik iklimlerde yalnızca yağmurlu mevsimlerde ya da ılıman iklimlerde kışları gerçekleşir. Yağış sularının yüzde 10-20'si yeraltındaki suveren(*) katmanına sızar.

Yeraltı suyu sürekli hareket halindedir. Yüzey sularıyla karşılaştırıldığında çok yavaş hareket eder; hareketinin hızı, suverenin iletim ve depolama özelliklerine bağlıdır. Yeraltı suyu yüzeye doğal biçimde kaynaklardan ve akarsu yataklarından çıkar; bunun için yeraltı suyunun basıncının yeryüzüne yakın kesimlerdeki basınçtan daha büyük olması gerekir. Yeraltı sularının iç dolaşımını belirlemek oldukça zordur, ama su tablasının(*) yakınlarında ortalama çevrim süresi bir yıl ya da biraz daha kısadır; derin suverenlerde ise bu süre binlerce yıla kadar çıkabilir.

Yeraltı suları, kurak ve yarı kurak bölgelerin gelişmesinde, buralarda tarım ve sanayi işletmelerinin kurulabilmesinde yaşamsal bir rol oynar. Çölleşme öncesinde oluşmuş suverenlerin, zaman içinde kuraklığın artmasından etkilenmemiş olması son derece önemlidir. Ama çölleşmenin yaygınlaşması, en büyük yeraltı suyu havzalarının bile bir süre sonra kurumasına yol açabilir.

Dünyanın hemen her yerinde büyük yeraltı suyu depolarına rastlanır ve hâlâ keşfedilmemiş çok zengin kaynakların bulunduğu sanılmaktadır. En sık rastlanan kaynaklar ise, ılıman ya da kurak bölgelerdeki alüvyon vadileri ve kıyı düzlüklerinde yer alan pekişmemiş klastik (çoğunlukla kum ve çakıl) ya da karbonatlı sert kayaçlar içinde bulunur.

Yeraltı suları kayaçlardan çeşitli maddeler çözündürmek ve eser miktarlarda eski deniz suyu içermekle birlikte, çoğu patojenik organizma içermez ve evlerde ya da sanayide kullanılmak için arıtmaya gerek göstermez. Dahası, yeraltı suyu kaynakları geçici kuraklıklardan etkilenmez ve yeterli miktarda yüzey suyu bulunmayan pek çok bölgede yaşamın sürdürülmesine katkıda bulunur.

yeraltı suyu düzeyi *bak.* su tablası

yeraltı suyu hidrolojisi *bak.* hidrojeoloji

yerbiçimbilim *bak.* jeomorfoloji

yerbilim *bak.* jeoloji

Yerby, Frank (Garvin) (d. 5 Eylül 1916, Augusta, Georgia, ABD - ö. 29 Kasım 1991, Madrid, İspanya), tarihsel roman ve öyküleriyle ünlü ABD'li yazar.

"Health Card" (Sağlık Kartı) adlı öyküsüyle 1944'te, ilk kez yayımlanan öykü dalında O. Henry Ödülü'nü kazandı. 1946'da çıkan ilk romanı *The Foxes of Harrow* (*Harrow Kumarbazı*, 1947) yayımlanır yayımlanmaz büyük ilgi topladı. Art arda gelişen olaylarla dolu romanları, genellikle geçmişte yaşamış güçlü bir kahramanın çevresinde gelişir. Renkli bir dil kullandığı öyküleri ise aşk entrikaları ve şiddet dolu bir yaşama saplanıp kalmış, çeşitli etnik topluluklardan kişileri konu alır. *The Dahomeau* (1971) birçoklarınca en iyi yapıtı kabul edilir.

Yerby, öteki Siyah yazarlarca yapıtlarında ırk sorununa yeterince yer vermemekle eleştirilmiştir. Yazarın görevinin vaaz vermek değil okuru eğlendirmek olduğunu belirtmesine karşın, bazı eleştirmenler yapıtlarının özellikle ABD ve Güney Amerika'nın tarihsel mitlerine yönelik öfkeli bir eleştiri içerdiği görüşündedir.

Yerby ırk ayrımcılığı yüzünden 1955'te ABD'den ayrılarak Madrid'e yerleşmiştir.

Türkçeye çevrilen öteki yapıtlarından bazıları *The Golden Hawk* (1948; *Altın Çaylak*, 1949), *Pride's Castle* (1949; *Gurur Şatosu*, 1950, 1972) *The Devil's Laughter* (1953; *Şeytan Gülüyor*, 1958, 1960) ve *The Garfield Honour*'dır (1961; *Hep Senin İçin*, 1963).

yerçekimi *bak.* kütleçekimi

yerçekimölçer *bak.* gravimetre

yerdeğiştirme tepkimesi *bak.* ornatma tepkimesi

yerdomuzu (*Orycteropus afer*), *Tubulidentata* takımının varlığını sürdüren tek familyasını (*Orycteropodidae*) oluşturan iri yapılı memeli türü. Afrika'da Sahra'nın güneyindeki ormanlarda ya da ovalarda yaşayan bu tür adını domuzu andıran görünüşünden alır. Uzunluğu en çok, 60 cm'lik kuyruğuyla birlikte 180 cm dolayında, postu tümüyle

Yerdomuzu (*Orycteropus afer*)
Shostal—EB Inc

siyahtan serpiştirilmiş açık sarıya kadar değişen renklerde, burnu uzun, kulakları tavşanınkini andıran biçimde, bacakları kısadır. Uzun parmaklarının ucunda toynağı andıran iri ve yassılaşmış tırnaklar bulunur. İkinci ve üçüncü parmaklarının arası perdelidir.

Yerdomuzu yazın bir yavru doğurur. Gündüz kazarak açtığı oyuklarda barınır, gece dolaşmaya çıkar. Dağıttığı karınca ve termit

yuvalarındaki böcekleri yakalamak için 30 cm uzunluğundaki yapışkan dilini ustalıkla kullanır. Saldırgan olmamakla birlikte güçlü ayaklarıyla aslan ve pars gibi iri yırtıcıların saldırılarını savuşturabilir.

Yerdomuzu eskiden karıncayiyenler, tembelhayvanlar ve armadillolarla birlikte *Edentata* (dişsizler) takımında sınıflandırılıyordu. Ama kalıcı dişlerinin yapısıyla dişsizlerden ve öbür tüm memelilerden ayrılırlar. Dişlerinin ön bölümündeki bir boşluktan çıkan ve ışınsal olarak bütün diş dokusuna (dentin) dağılan ince kanalcıklar vardır. Latince kökenli *Tubulidentata* adı da kanallı dişliler anlamına gelir.

Bu takımın soyağacı olasılıkla 60 milyon yıl öncesine uzanmaktadır. *Tubulidentata* takımının öbür memeli takımlarıyla ilişkisi tartışma konusu olmayı sürdürmektedir.

Yerebatan Sarayı, asıl adı BAZİLİKA SARNICI. İstanbul'da, Sultanahmet semtinde kapalı Bizans sarnıcı. Ayasofya'nın karşısından başlayıp Cağaloğlu'na doğru giden Yerebatan Caddesi'nin altındadır. Bizans imparatoru İustinianos tarafından 6. yüzyılın ilk yarısında yaptırılmıştır. Planı 138 m × 69 m boyutlarında ve uzun ekseni güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda bir dikdörtgen biçimindedir. Tavanını bir yönde 12, öbür yönde 28 sıra oluşturan 8 m yüksekliğinde 336 taş sütun taşır. Sütun başlıklarının çoğu kaba bir işçilikle Korent düzeninde yapılmıştır; bazısı da işlenmeden düz bırakılmıştır. Sütunlar birbirlerine tuğladan kemerlerle bağlanmış, bu kemerlerin arası gene tuğladan tonozlarla örtülmüştür. Kuzeybatı

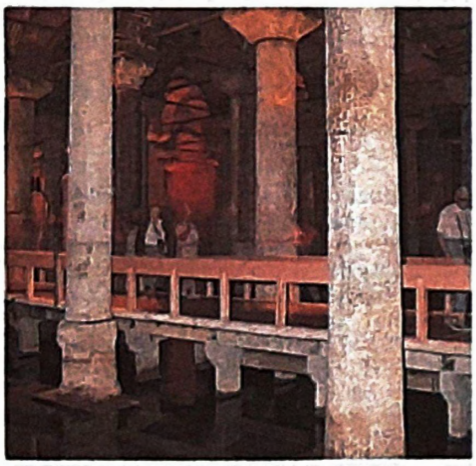

Yerebatan Sarayı, 1989
Hasan Basri Özsu

köşesi yakınında 37 sütunu içine alan bir alan, çevresi duvarla örülerek kapatılmıştır. Burasının, bir depremde üzerindeki yapılarla birlikte çöktükten sonra kapatıldığı düşünülebilir. Yakın zamana değin içi su dolu olan, Osmanlı döneminde de Topkapı Sarayı'nın bahçesinin sulanması için kullanılan Yerebatan Sarayı, Cumhuriyet döneminde belediyeye ait bir müze haline getirilmiştir. 1985'te içi temizlenerek büyük bir onarımdan geçirilmiş, çok alçak düzeyde bırakılan suyun hemen üstünde gezinti platformları oluşturularak 1987'de yeniden ziyarete açılmıştır.

Yerel Grup, astronomide, Samanyolu Gökadası'nı da içermek üzere yaklaşık 20 gökadadan oluşan grup. Gruptaki gökadaların yaklaşık yarısı eliptik, öbürleri ise sarmal ya da düzensiz biçimlidir. Öbür gökada kümelerinde olduğu gibi Yerel Grup üyelerinin de karşılıklı kütleçekiminin etkisiyle bir arada durdukları sanılmaktadır. Grubun işgal ettiği hacmin bir ucunda Samanyolu Gökadası, yaklaşık 2 milyon ışık yılı uzaklıktaki öbür ucunda da Andromeda Gökadası bulunmaktadır.

yerel yönetim, yerel nitelikteki hizmet gereksinmelerini karşılayan ve karar organları seçimle oluşturulan kuruluş ya da birim.

Türkiye'de anayasaya göre kamu tüzel kişiliğine sahip olan yerel yönetimlerin başında il özel idareleri(*), belediyeler(*) ve köyler(*) gelir. Ayrı bir tüzel kişiliği bulunmamakla birlikte mahalle(*) yönetimi de bazı yönleriyle bir yerel yönetim birimi özelliğini taşır. Bütün yerel yönetimlerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri yerinden yönetim(*) ilkesine uygun olarak yasayla düzenlenir. Ancak yasa anayasada öngörülmemiş olan bir yerel yönetim kuruluşu yaratamaz. Bu, yerel yönetim kuruluşlarını, hizmet yerinden yönetim kuruluşlarından (kamu kurumlarından) ayıran bir özelliktir. Seçilmiş yerel yönetim organları kural olarak yargı yoluyla görevden alınabilir. Görevle ilgili bir suçtan dolayı soruşturma ya da kovuşturma açılmış organlar ya da organ üyeleri, içişleri bakanınca kesin hükmün verilmesine değin geçici bir önlem olarak görevden uzaklaştırılabilir. Merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde yasada belirtilmiş esas ve usullere göre idari vesayet yetkisi vardır. Yerel yönetimlere görevleriyle orantılı olarak gelir kaynakları sağlanması anayasa gereğidir.

yerel yönetim birlikleri, belirli kamu hizmetlerini görmek, kaynak kullanımında verimliliği sağlamak ve ortak sorunları çözmek amacıyla yerel yönetimler arasında oluşturulan birlikler.

Türkiye'de yerel yönetimleri düzenleyen yasalar, tek başına bu birimlerin gücünü aşan konularda ya da işlerin ortaklaşa yürütülmesini gerektiren durumlarda bu kuruluşlar arasında işbirliği yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu işbirliğinin başlıca yolları anlaşmalar yapmak ya da birlikler oluşturmaktır.

Komşu il özel idareleri arasında anlaşma, İçişleri Bakanlığı'nın izniyle il genel meclislerinden seçilecek üyelerden kurulu bir muhtelit encümenin (karma komisyon) oluşmasıyla işlerlik kazanır. Encümence alınan kararların uygulanması, ilgili il genel meclislerinin onayına bağlıdır. Onaylanmayan konular Danıştay'ca çözüme bağlanmak üzere İçişleri Bakanlığı'na bildirilir. Köyler arasında anlaşma ise ilgili köylerin muhtar ve ihtiyar heyetlerinin ortak toplantısı biçiminde ortaya çıkar. Toplantıda ortak sorunlara bulunan çözümler, vali ya da kaymakamın onayıyla uygulamaya konur. Herhangi bir konuda uyuşmazlık çıktığında, taraflardan birinin istemi üzerine mülki amir ihtiyar heyetlerini toplayarak işi sonuçlandırır.

Belediye Kanunu'na göre bu il özel idareleri, belediyeler ve köyler kendilerine yasayla verilmiş zorunlu ya da isteğe bağlı görevleri ortak yönetim ve tesislerle yerine getirmek üzere birlikler oluşturma yoluna da gidebilirler. Tüzel kişiliği bulunan bu birlikler, ilgili kuruluşların meclislerince oybirliğiyle kabul edilen ve vali (ayrı iller söz konusu olduğunda içişleri bakanı) tarafından onaylanan bir tüzükle kurulur. Süreli ya da süresiz olabilen birliklerin sona erdirilmesi, kuruluşta izlenen yönteme göre olur. Başlıca birlik organları birlik meclisi, birlik encümeni ve birlik başkanıdır.

Türkiye'de özellikle belediyeler arasında 1970'lerde gelişen yerel yönetim birliklerinin yaygınlığına karşın, etkin hizmet üretme açısından yeterli bir kurumlaşma henüz sağlanamamıştır.

yerelması (*Helianthus tuberosus*), bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından, yumruları sebze olarak tüketilen tarım bitkisi. Anayurdu Kuzey Amerika olmasına karşılık en çok Avrupa ülkelerinde tarımı yapılır.

Yerelması yaklaşık 2-3 m uzunluğunda, sık dallı ve kaba yapılı bir bitkidir. Yaz sonuna doğru alımlı çiçekler açar. İçinde yer aldığı familyanın öbür üyelerinde olduğu gibi, bu çiçekler gerçekte tek bir çiçek değil sarı dilsi çiçekler ile kahverengi ya da morumsu tüpsü çiçeklerden oluşan kömeçler halindedir. Yerelmasının yumruları uzunca oval biçimli, düz ya da dallanmıştır. Ağırlıkları birkaç gram ile 100 gr arasında değişir; kabuğu sarı, kahverengi, kırmızı ya da mor, eti gevrek ve beyazdır. Bitki bu yumrulardan çoğaltılır. Avrupa'da çok sevilen bir sebze olan yerelması Fransa'da ayrıca, hayvan yemi olarak da değerlendirilir.

Yeremya, İbranice YIRMEYAHU (d. İÖ 650'den sonra?, Anatot, Yahuda - ö. İÖ y. 570, Mısır), Eski Ahit'teki Yeremya Kitabı'nın yazarı sayılan İbrani peygamber ve reformcu. Bir kâhin ailesinden geliyordu. Çocukluğunun geçtiği Anatot'ta, başta Hoşea'nın kehanetleri olmak üzere çeşitli halk inançlarını öğrenmişti.

Kendi adını taşıyan kitaba göre peygamberlik dönemi Kral Yoşiya'nın hükümdarlığının 13. yılında, yani İÖ 627/626'da başladı. Bazı araştırmacılara göre Yeremya Tanrı'nın çağrısını alınca Kudüs Tapınağı'nda kâhinlik görevine atanmıştır. Ama onun rahipliğe, kâhinliğe ve Tapınak kültüne karşı olduğunu belirten pek çok uzman bu görüşe karşı çıkar. Yeremya'nın peygamberliğinin başlangıcı olarak Tevrat'ta belirtilen tarihi kuşkuyla karşılayan bir grup araştırmacıya göreyse Yeremya'nın görevi Yoşiya döneminin sonlarına doğru ya da Yehoyakim döneminin (İÖ y. 609-598) başlarında başlamış olmalıdır.

Yeremya ilk tebliğlerinde başka tanrılara tapınılmasını ve sosyal adaletsizlikleri kınıyor, Yahuda halkını tövbeye çağırıyordu. Kudüs Tapınağı'nın onarımı sırasında Tesniye Kitabı ya da bunun bir bölümü olduğu sanılan bazı metinlerin ortaya çıkarılması

Yeremya, Michelangelo'nun Sistina Şapeli'ndeki freskinden ayrıntı, Roma, 1512
Alinari—Art Resource/EB Inc

üzerine Kral Yoşiya'nın başlattığı geniş kapsamlı reformları destekledi. Kudüs çevresinde ve Yahuda köylerinde dolaşarak halkı reformlara uymaya çağırdı. Ama reformların dinin özünden ve halkın ahlaki yaşamından çok biçimsel kurallara yönelmesi onu düş kırıklığına uğrattı. Yehoyakim döneminin başlarında ünlü "Tapınak Vaazı"nı verdi ve halkı ıslah olmaya çağırdı. Bundan hemen sonra tutuklandı ve ölüm cezası istemiyle yargılandı. Sonunda aklandıysa da olasılıkla bir daha Tapınak'ta vaaz veremedi. Ama Yoşiya'nın tersine yeni kralın bencilliğini, maddeciliğini ve adaletsiz yönetimini kıyasıya eleştirdi. Yeremya'nın Mısır'ın büyük bir yıkıma uğrayacağını bildirmesinden hemen sonra 605'te Karkamış Çarpışması'nda Babilliler Mısır'ı ve Asurları kesin bir yenilgiye uğrattı. Bu çarpışmanın dünyadaki güçler dengesini önemli ölçüde değiştirdiğini anlayan Yeremya, kâtibi Baruh'a o tarihten önceki bütün tebliğlerini içeren bir rulo hazırlattı. Önce Tapınak'ta, sonra da Yehoyakim'in huzurunda okunan rulo kralın emriyle yırtılıp yakıldı. Bunun üzerine Yeremya gizlendiği yerde kâtibine yeni ve daha kapsamlı bir rulo yazdırdı.

Yehoyakim yaklaşık 601'de Babillilere vergi ödemeyi kesince Nabukadnezar Kudüs'ün kuşatılması için bir ordu gönderdi. Kuşatma başlamadan Yehoyakim'in ölmesi üzerine yerine geçen oğlu Yehoyakin teslim oldu (İÖ 16 Mart 597) ve çok sayıda Yahudalıyla birlikte Babil'e sürgün edildi. Babilliler Yahuda tahtına kendilerine yakın gördükleri, Kitabı Mukaddes'te adı Tsedekiya olarak geçen Zedekya'yı (İÖ 597-587) çıkardılar. Yeni kral Yeremya'nın öğütlerine değer vermekle birlikte, zayıf ve kararsız yönetimi yüzünden Babil ve Mısır yanlıları arasındaki çekişme sarayı ikiye böldü. Nabukadnezar'ın Kudüs üzerine yeniden gönderdiği ordu Ağustos İÖ 586'da kenti ele geçirdi. Böylece İsrailoğullarının tarihinde Babil Sürgünü(*) dönemi başladı.

Zedekya'nın krallığının ilk yıllarında Yeremya sürgündeki Yahudalılara gönderdiği mektupta, barış içinde Babil'in esenliği için çalışmalarını öğütledi. Çünkü ona göre bu, Tanrı'nın buyruğuydu. Kudüs'ün düşman eline geçmesi bile onu bu düşünceden caydırmadı. Yahuda valisi Gedelya'nın öldürülmesi üzerine Babillilerin bir misillemeye girişeceğinden korkan bir grup Yahudi tarafından zorla Mısır'a götürülen Yeremya, burada bile sürgündeki yurttaşlarını kınamayı sürdürdü. Tevrat'ta yer almayan bir inanışa göre, Mısır'da yaşayan öfkeli yurttaşlarınca taşlanarak öldürüldü.

Yeremya'nın tebliği, temel olarak, kötülüğe sapan İsrailoğulları hakkında Tanrı'nın verdiği yargıyı açıklamayı amaçlar; başka tanrılara tapınılmasını ve içten olmayan ibadeti kınar, Amos ve Mika ölçüsünde olmasa bile toplumsal eşitsizliklere karşı çıkar. Günahların kaynağını insan yüreğindeki zayıflıkta ve kötülükte arar. Doğanın tanrı yasalarına uymasıyla insanın Tanrı'ya karşı gelmesi arasındaki çelişkiyi vurgular. Halkını kötü yoldan dönmeye, putperestlerin tanrılarını bırakmaya, Tanrı'ya verdikleri sözü tutmaya çağırır. Yeremya'nın kehanetleri arasında en önemlisi, eskisinin yerini alacak yeni bir ahitle ilgilidir (Yeremya Kitabı 31:31-34). Tanrı bu ahdi taş bir levha üzerine değil, insanların yüreğine yazacak ve onları bağışlayacaktır. Bu kehanetin, Hıristiyanlıkta Yeni Ahit kavramının oluşmasında önemli etkisi olmuştur. Hz. İsa'nın Son Akşam Yemeği'ndeki sözlerinin temelinde bu kehanet vardır; Paulus'un İbranilere Mektubu'nda da bundan söz edilir.

Yeremya Kitabı, YEREMYA'NIN KEHANETİ olarak da bilinir, Eski Ahit'teki başlıca peygamber kitaplarından biri.

Kitabın yazarı sayılan Yeremya(*), İsrailoğulları tarihinin en çalkantılı dönemlerinden birinde yaşamış Yahudalı bir peygamberdir. Kitabın başlıca bölümleri Yahuda ile Kudüs'e ilişkin kehanetler (1-25. bap), Yeremya'yla ilgili öyküler (26-45. bap), yabancı uluslara ilişkin kehanetler (46-51. bap) ve tarihsel bir ek bölüm (52. bap) biçiminde sıralanır. Birinci bölümdeki kehanetlerin çoğu Yeremya'ya aittir. Büyük bölümü düzyazı biçiminde olan ve Yeremya'dan genellikle üçüncü kişi olarak söz eden ikinci bölümün kâtip Baruh'un kaleminden çıktığı, yabancı uluslara ilişkin kehanetlerin bir bölümünün de Yeremya'ya ait olduğu sanılır. Tarihsel olaylara ayrılan ek bölüm büyük ölçüde II. Krallar Kitabı'ndan (24:18-25:30) alınmıştır.

Kitabın ilginç bir yönü de Yeremya'nın "itirafları"dır. Uğrunda hapse girdiği ve ölüm tehlikesini göze aldığı peygamberlik görevinin getirdiği iç çatışmaları yansıtan bu itiraflar Yeremya'nın yaşamına ve kişiliğine İsrailoğullarının öbür peygamberlerinden daha çok ışık tutar.

Yeremya Kitabı uzun ve karmaşık bir süreçte yazılmıştır. Kitabın temelini, Yeremya'nın bir bölümünü Baruh'a yazdırdığı sanılan Yahuda ve Kudüs'le ilgili kehanetler oluşturur. Kitabın özellikle 26-45. bölümlerinde yer alan özdeyiş ve bilgilerin sonradan Baruh tarafından derlendiği sanılır. 46-51. bölümler arasında ise öteki kaynaklardan alınan bilgilere ve Yeremya'nın peygamberliğinin son dönemine yer verilir.

Yeremya'nın Mektubu, Katolikler ve Ortodokslarca Eski Ahit'in deuterokanonik (Yunanca *deuterokanonikos*) parçası sayılan metin.

Yeremya'nın Mektubu, Yeremya peygamberin İÖ 597'de Babil'deki Yahudi sürgünlere gönderdiği bir mektup sayılmasına karşın gerçekte ne bir mektuptur ne de Yeremya tarafından kaleme alınmıştır. Yeremya Kitabı'ndaki (10:11) sahte tanrıların yok olacağına ilişkin bir kehaneti temel alan bir polemiktir. İÖ 300 dolayında Babil'de yaşayan bir Yahudi tarafından kaleme alındığı sanılır. Yazarın başlıca hedefinin, Babil'in bereket tanrısı Tammuz olduğu anlaşılır. Günümüze yalnızca Yunancası ulaşan metnin dil ve anlatım özellikleri, aslının İbranice ya da Aramca olabileceğini göstermektedir.

Yeremya'nın Mersiyeleri, Eski Ahit'teki peygamber kitaplarından biri. Tevrat'ın bugünkü düzenlemesinde Ketuvim adıyla bilinen üçüncü bölümde yer alır ve Rut, Neşideler Neşidesi, Vaiz ve Ester kitaplarıyla birlikte Yahudilerin dinsel bayram ve kutlamalarında okunan Meggilla'yı oluşturur.

Yeremya'nın Mersiyeleri, Talmud'da ve Tevrat'ın Yunanca çevirisi Septuagint'te kısaca Mersiyeler adıyla yer alır. İçerik ve üslup açısından bakıldığında kitabı Yeremya'nın yazmış olamayacağı söylenebilir. Kitabın ilk dört bölümü birer akrostiş niteliğindedir. Kitabın 5. bölümü 22 âyetten oluşmasına karşın tam anlamıyla alfabetik bir akrostiş değildir. Şiirler ayrı birimler oluşturmakla birlikte içerik ve hava bakımından kitaba bir bütünlük kazandırır. Yahuda'nın, Kudüs'ün ve Tapınak'ın İÖ 586'da Babillilerce yıkılmasını konu alan mersiyelerin, bunu izleyen Babil Sürgünü(*) döneminde yazıldığı sanılır.

yerfesleğeni, sütleğengiller (*Euphorbiaceae*) familyasının, *Mercurialis* cinsini oluşturan sekiz kadar biryıllık ve çokyıllık otsu bitki türünün genel adı. Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da yaygın olarak yetişen bu bitkilere Türkiye'de de sıkça rastlanır. En yaygınlarından biri olan *M. annua* tarım alanlarında ve ağaç gölgelerinde yetişir. Gene ağaçlık alanlarda bulunan *M. perennis*, otlak hayvanlarında zehirlenmelere yol açan kötü kokulu bir bitkidir. Yapraklarından dayanıksız mavi bir boya çıkarılır.

Yerfesleğenlerinin tekeşeyli küçük yeşil çiçekleri vardır. Ayrı bitkiler üzerinde açan bu erkek ve dişi çiçekler genellikle rüzgârla tozlaşır.

yerfıstığı (*Arachis hypogaea*), baklagiller (*Fabaceae*) familyasından değerli bir yağ bitkisi ve bunun yağlı tohumları. Adını toprağın içinde geliştirdiği meyvelerinden alan bu bitkinin Güney Amerika kökenli olduğu sanılmaktadır. Ancak, tarihin çok erken dönemlerinde Eskidünya'ya götürülerek geniş bir alana yayılmıştır. Günümüzde, yoğun olarak tarımı yapılan yağ bitkileri arasında ilk sıraları alır.

Yerfıstığı uzunluğu 45-60 cm arasında değişen, dik ya da yatık, biryıllık bir bitkidir. Tüylü gövde ve dalları iki çift yaprakçıktan oluşan koyu yeşil ya da sarımsı yeşil bileşik yapraklar taşır. Yaprakların koltuğunda açan çiçekleri, sapa benzeyen 4 mm uzunluğunda ince bir çanak tüpü ile altın sarısı taçyapraklardan oluşur. Yerfıstığı kendi kendine döllenen bir bitkidir, bu yüzden çapraz döllenmeye ender olarak rastlanır.

Yerfıstığının çiçekleri döllendikten 10-12 gün sonra, yumurtalığın altında, yani çiçeğin tabanından toprağa doğru uzanan borumsu bir sap oluşur. Bu sap ucundaki sert doku katmanı yardımıyla toprağın içine daldığında döllenmiş yumurta yumurtalıktan aşağı doğru taşınır ve toprağa ulaştığında gelişmeye başlar. Böylelikle sapların ucunda kapsül tıpinde meyveler oluşur. Üzeri ağsı damar çıkıntılarıyla bezeli olan bu kapsüller 25-50 mm uzunlukta, genellikle silindir biçimli ve 1-4 boğumludur. Her boğumda oval bir tohum bulunur. Tohumların üzeri pembemsi ya da kahverengi-mor tonlarında zarsı bir kılıfla örtülüdür. Bileşiminde yaklaşık yüzde 47-55 oranında yağ, yüzde 25-30 oranında protein, yüzde 6-21 oranında karbonhidrat ile vitamin ve mineral bulunan bu tohumların besin değeri çok yüksektir.

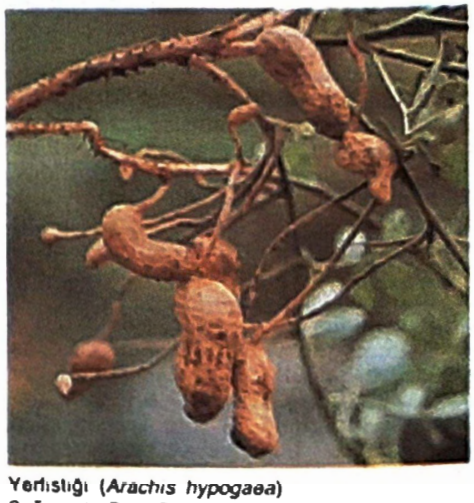

Yerfıstığı (*Arachis hypogaea*)
G. Tomsich—Photo Researchers

Yerfıstığı bir sıcak iklim bitkisidir. Büyüme mevsimi boyunca en az beş ay süreyle sıcak havaya ve 600 mm'lik yağışa gereksinim duyar. En iyi gelişmeyi iyi akaçlanmış, kumlu-killi ve bol besinli topraklarda gösterir. Yağışın yetersiz olduğu bölgelerde sulama yapılır. Gelişimini tamamlayan bitkiler hasat edildikten sonra kurumaya bırakılır, daha sonra meyveler saplarından ayrılır.

Değerli bir yemeklik yağ kaynağı olan yerfıstığının küçük tanelilerinden genellikle yağ çıkarılır; iri tanelileri ise kavrulup tuzlanıp çerez olarak yenir ya da çeşitli gıda ürünleri hazırlanır. Tohumların yağ çıkarıldıktan sonra geriye kalan küspesi, meyve kabukları ve bitkinin öbür bölümleri hayvan yemi olarak değerlendirilir. Yerfıstığı ayrıca aralarında, sabun, tutkal ve plastiklerin de bulunduğu 300'ü aşkın sanayi ürününün üretiminde kullanılır.

Yerfıstığı dünyada en çok Hindistan, Çin, Batı Afrika ve ABD'de üretilmektedir. Türkiye yerfıstığı üretiminin yaklaşık yüzde 90'ı Akdeniz Bölgesi'nde yapılır. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre 1989'da 50 bin ton yerfıstığı üretilmiş, bunun yarıya yakını Adana'dan sağlanmıştır.

yerfiziği *bak.* jeofizik

yergi, HİCİV olarak da bilinir, toplumsal ya da bireysel kusurları, yetersizlikleri, boşinançları ve adaletsizlikleri dolaylı yollardan, çoğu zaman da gülünçleştirerek eleştiren çeşitli sanat biçimlerine verilen ad. Terim daha çok edebiyat ve tiyatro yapıtları için kullanılırsa da, sanatın her dalında, hatta ticari eğlence türlerinde bile yergi öğelerine rastlanır.

Kökeni ve temel özellikleri. Batı dillerinde yergi anlamına gelen *satire* sözcüğünün kökeni, Latincede "karışık yemek, karışım" gibi anlamlara gelen *satura* sözcüğüdür. İS 1. yüzyılda Romalı hitabet öğretmeni Quintilianus, "yergi bütünüyle bize özgüdür" diyerek, bu biçimin Roma kültüründe ortaya çıktığını öne sürmüştür. Oysa Yunan komedya yazarı Aristophanes'in İÖ 4. yüzyıldan kalma oyunlarında da belirgin bir yergiciliğe rastlanır. Quintilianus *satura* terimini, Romalı şair Lucilius'un yarattığı ve belli konuları belli bir tonda işleyen bir şiir kalıbını belirtmek için kullanır. Ama bunun dışında, Marcus Terentius Varro'nun düzyazı yergilerinden de söz eder.

Roma edebiyatında manzum yerginin asıl ustaları Horatius ile Iuvenalis'tir. Lucilius'un sert, hırçın tonuna karşılık Horatius, çevresindeki ahlak düşkünlüğünü ve toplumsal budalalığı yermek amacıyla daha yumuşak, şakacı ve oyunlu bir üslup geliştirmişti. Horatius'a göre, şair katı bir savcı gibi davranmamalı, toplumsal ya da bireysel suçları mahkûm ederken bile, bunu insanları güldürerek yapmalıydı. Iuvenalis ise daha coşkulu, daha tutkulu ve daha öfkeli bir şairdi. Yüceltilmiş, keskin bir üslupla yazdığı yergili şiirlerinde bu türü komedyadan uzaklaştırarak tragedyaya yaklaştırmayı amaçlamıştı.

İS 4. yüzyıla doğru yergi sözcüğü bir anlam kaymasına uğradı. Yunan mitolojisindeki yarı keçi yarı insan yaratıkları belirten Yunanca *satyros* sözcüğü, sesinin benzeştiği Latince *satura* sözcüğüyle kaynaşarak kendi anlam ve çağrışım yükünü "yergi" terimine aktardı. Satyrler şehvete düşkün, kaba, kural tanımaz yaratıklardı. Böylece yergi edebiyatı bir müstehcenlik, hiç değilse açık saçıklık ve bilinçli bir kabalık boyutu kazandı. Romalılar klasik manzum yergiyi belirtmek için *satura* terimini kullanmayı sürdürdüler, ama sözcüğün sıfat ve eylem biçimleri ("yergili", "yermek"), Yunancadan alındı. Böylece, yergi edebiyatının kapsamı da genişledi: Petronius'un *Satyricon*'u da artık hem etimolojisiyle hem de içeriğiyle bu türün önemli örnekleri arasında yerini aldı.

Bu dönüşüm, yergi edebiyatında, asıl önemini romantizmde ve modern çağda kazanacak olan bir iç gerilim yarattı. Klasik yergici toplumsal bozuklukları, çılgınlıkları ya da cinsel aşırılıkları abartarak anlatırken, görünürdeki amacı bunları eleştirmek, mahkûm etmekti. Ama sırf bu işi iyi yapabilmek için bile, anlattığı konuya belli bir yakınlık duymak, konu karşısında bir büyülenme yaşamak zorundaydı. Yergili yapıtların birçoğunda görülen ahlaki kayganlık ve çokanlamlılık, yergi türünün bu iç çelişkisinden kaynaklanır. Bu kayganlıktan kaçınabilen ve başlangıçtaki ahlaki hedefin saflığını koruyabilen yergicilerin sayısı fazla değildir. Bunların içinde de iyi yazarların sayısı çok azdır.

Yergi türü bir kez klasik Roma manzum yergisinin dışına doğru genişletildikten sonra, yergi edebiyatının kökenleri ve işlevi konusunda daha anlamlı görüşler ortaya konabilmiştir. Her kültürün edebiyatında, halk kültüründe yergici bir eğilimin olduğu görülmektedir. Aristoteles *Peri poetikes*'te (*Poetika*, 1961, 1984) Yunan Eski Komedya'sının kökenlerinin Dionysos Şenlikleri'nde yattığını belirtir; bu törenlerde söylenen alaycı ya da küfürlü şarkıların amacı, insanı ve doğayı etkisi altına alan kötü ruhları kovmak ve böylece doğurganlığı sağlamaktır. Yerginin büyü ile ilişkisi başka kültürlerde de görülür. En eski Yunan yergicisi sayılan şair Arkhilokhos İÖ 7. yüzyılda evleneceği kızın babasına karşı öyle etkili yergiler düzmüştür ki, kız da babası da intihar etmiştir. Eski İrlanda halk kültüründe de şair Carpre'nin yergilerine hedef olan kişilerin yüzlerinde üç kabarcığın belirdiğine ve kişinin sonunda utançtan öldüğüne ilişkin bir inanç vardır. Yergi, hiciv adıyla Arap edebiyatının da önemli türlerinden biridir; hicviye dizeleri savaş sırasında düşmana atılan oklara benzetilir. Osmanlı edebiyatındaki en ünlü yergici olan Nef'i'nin hicivlerini derlediği *Sihâm-ı Kazâ*'nın başlığı "Kader Okları" anlamına gelir. Bu ok benzetmesi, Batı edebiyatlarında da görülür. İngiliz şair Joseph Hall, bir şiirinde şöyle yazar:

> Yergi kirpiye benzemeli, her
> Öfkeli dizeyle oklarını fırlatan.

Bununla birlikte, Batı edebiyatında Lucilius ve Iuvenalis'in ilk örneklerini verdikleri bu öfkeli yergi tarzına karşılık, komedi öğelerine, gülmeye daha çok yer veren bir çizgi de varlığını korumuştur. Chaucer'in yergili şiirleri, Rabelais'nin bütün yapıtları, François Villon'un baladları, bütün acılıklarına karşın yaşama zevkini elden bırakmamalarıyla bu çizgi üzerinde yer alırlar. Daha sonraki dönemlerde Heinrich Heine'nin şiirleri ve Thomas Mann'ın *Die Bekentnisse des Hochstaplers Felix Krull* (1954; Dolandırıcı Felix Krull'un İtirafları) gibi romanları da bu eğilimin en başarılı örneklerindendir. İnsanların kötülüğü ve toplumsal yaşamın saçmalığı karşısında bazen öfkeli bazen de yalnızca umutsuz ya da "kara" bir tutum benimseyen "sert" yerginin temsilcileri arasında da Erasmus'u, *Gulliver's Travels* (*Gülliver'in Seyahatleri*, 1943, 1982) ile Jonathan Swift'i, Alexander Pope'u, Nikolay Gogol'u, daha yakın zamanlarda da Aldous Huxley, Yevgeni Zamyatin, Samuel Beckett ve Polonyalı romancı Witold Gombrowicz'i anmak gerekir. Bu iki karşıt uç arasında, her iki yana da yaklaşabilen bir dizi yazar yer alır. İngiltere'de Elizabeth ve I. James dönemi oyun yazarlarının çoğu, Fransa'da La Fontaine ve Molière, 18. yüzyılda İrlanda asıllı İngiliz romancı Laurence Sterne, 20. yüzyıl başlarında George Bernard Shaw ve Bertolt Brecht, yergi edebiyatı söz konusu olunca akla ilk gelen adlardandır.

Klasik ve modern yergi. Klasik yergi ile modern yergi arasında önemli bir fark vardır. Klasik yergici, oklarını yalnızca başkasına fırlatır, kendisi hiç yara almaz: İyi ile kötü, güzel ile çirkin, anlamlı ile saçma arasındaki ayrım çizgileri çok belirgindir ve yergici de çizginin olumlu yanında yer alır. İngiliz yeni-klasikçiliğinin en önemli temsilcilerinden Samuel Johnson yergiyi "kötülüğün ya da budalalığın mahkûm edildiği bir şiir" olarak tanımlamıştır. Romantizmle birlikte bu kesin ayrım çizgisi belirsizleşir. Romantik felsefe, özellikle de Alman romantizmi, insan ruhunun olumsuz özelliklerini, ölümü, kötülüğü, çirkinliği de içeren, akılsızlığı daha büyük bir aklın parçası haline getiren bir "tinsel bütün"ün peşine düşmüştür. Fransız romantizminin kurucularından Victor Hugo, çirkinliği de içermeyen bir güzellik anlayışının eksik ve sığ kalacağını savunur. İngiliz romantiklerinden William Blake şiirlerinde kötülüğe, şeytani öğelere de yer verir. Bu koşullarda, eski yergi edebiyatının başlıca öğeleri olan alay ve öfke geri plana itilir; ironi(*) yerginin en önemli tekniği haline gelir. İronide neyin tam olarak iyi, neyin tam olarak kötü olduğu belirsizdir ve yergici de kendi oklarına hedef olmaktadır. Şairin katıksız bir iyilik ve haklılık noktasında kendini koruyarak dünyayı alaya alması artık olanaksızdır. Heine'nin Alman burjuvalarının bencilliğini ve sığlığını eleştiren şiirleri, aynı zamanda, kendi "derinlik"inin yararsızlığını ve önemsizliğini de ortaya sermekten kaçınamaz. Romantik ve modern yergide, ironi öğesiyle birlikte grotesk, fantastik, saçma gibi öğeler de öne çıkar. Yazar, dünyanın budalalığını anlatırken, kendisi de bu budalalık karşısında büyülenmiş, hatta ondan pay almış gibidir. Robert Musil'in ve Beckett'in yapıtlarında sakil olana, çirkinliğe ve saçmaya duyulan eğilim, bazı eleştirmenlere göre yalnızca bir yergi, bir "kınama" sorunu değildir. Gogol'ün romanlarında olduğu gibi, dünyada daha akılcı, daha adil, daha anlamlı bir varoluş olasılığı göremeyen yazar, şimdi bu olasılığın "negatif"ini yaratmak için karşıt uca girmekte, akıl ve adalet olarak umut bağlanan şeylerin de aynı akılsızlık ve adaletsizliğin türettiği boşinançlar olduğunu göstermektedir.

Klasik yergi ile romantizm sonrası yergi edebiyatı arasındaki bir başka önemli farklılık da türler arasındaki sınır çizgilerinin belirsizleşmesidir. Klasik edebiyatta ve yeni-klasikçilikte yergi başlı başına bir türdür. Shakespeare'in oyunlarında, özellikle de *Timon of Athens* (1607-08; *Atinalı Timon*, 1944) ve *Coriolanus*'ta (1607-08; *Coriolanus*, 1945) yergi boyutu trajedi ve kara komedi öğeleriyle kaynaşsa da, bu durum eski edebiyatta pek rastlanmaz. Romantizm, türler arasındaki ayrımları ortadan kaldırarak daha organik ve bütünsel bir türler sınıflandırması yaratmayı amaçlar. Yalnızca türler değil, üsluplar ve tonlar arasındaki ayrım da belirsizleşir; yaratıcı, her şeyi kapsayan "topyekûn bir sanat"ı hedeflemektedir. Böylece yergi de bu bütünsel yapıtın zorunlu öğelerinden biri haline gelir. Stendhal'in, Balzac'ın, Flaubert'in, Tolstoy'un, Proust'un romanlarında toplumsal yergi önemli bir yer tutar; ama

bunları dar anlamda yergi edebiyatı olarak görmek olanaksızdır. Yalnızca bunu amaçlayan Arnold Bennett gibi töre romancıları ya da Zamyatin gibi karşı-ütopyacılar, günümüzde olumsuz anlamda kullanılan "tür romanı"nın (örn. bilimkurgu, aşk romanı, polisiye roman vb) sınırları içinde kalırlar.

Hem klasik hem de modern yergide görülen bir özellik de toplumsal ve bireysel bozukluklara yöneltilen eleştirinin dolaylılığıdır. Gülünçleştirme ve ironi, bu dolaylılığın biçimleridir: Yazar, toplumu ya da bireyleri düpedüz yermek, kınamak, eleştirmek yerine, amacına okuru önce eğlendirerek ya da kaygan, kararsız bir ruh hali içinde bırakarak ulaşmaya çalışır. Bu dolaylılığı sağlayan başka teknikler de vardır. Thomas Mann'ın sık sık kullandığı bir yöntem, aslında bizim için apaçık olması gereken bozukluk ya da saçmalığı, bunu göremeyecek, değerlendiremeyecek kadar saf bir roman kişisinin gözünden anlatmaktır. Bir başka yöntem de, Fransız romancı Louis-Ferdinand Celine'in yapıtlarında olduğu gibi, öyküyü birinci tekil kişi olarak anlatan kahramanı "rezaletin asıl kaynağı" olarak göstermektir. Yergiden estetik bir tat alınmasını sağlayan ve onu propagandadan ve siyasal-ahlaki broşürlerden ayıran da bu dolaylılıktır.

Türk edebiyatında yergi. Yergi, divan şiirinin vazgeçilmez türlerinden biridir. Nef'i'nin hicivleri, sonunda Bayram Paşa tarafından boğdurulmasına yol açmıştır. Ama başka birçok divan şairinde olduğu gibi Nef'i'de de asıl güçlü yergi, açıkça hiciv olarak yazdığı şiirlerde değil, eleştirinin örtük kaldığı kasidelerde, hatta methiyelerde, övgü şiirlerinde açığa çıkar. Bu da yerginin ancak dolaylı olduğu zaman estetik bir güç kazandığını gösterir.

Divan edebiyatında da yerginin iki ana ton ya da üsluba ayrıldığı görülür: Bir uçta Fuzuli'nin ağır ve kederli *Şikâyetname*'si varsa, karşı uçta da bütün bir hezliyat(*) şiiri durur. Köken olarak biçimli, nükteli, "usturuplu" alay anlamına gelen hezl, zamanla daha kanlı canlı, daha kaba, açık saçık bir eğlenme tarzının adı olmuştur. 19. yüzyılda Ziya Paşa'nın Sadrazam Ali Paşa'yı överek hicveden *Zafername*'si hezl öğesi içermez; ahlaki bir yargılama tonu taşır. Buna karşılık, Enderunlu Vâsıf'ın şiirlerinde siyasal ya da ahlaki bir eleştiriye pek rastlanmaz; neşesi ve kabalığıyla bunlar son dönem hezliyat şiirinin en tipik örnekleridir. Eşref'in çok yaygın bir kesime ulaşmış hicivleri ise bu iki tarzı bütünleştirmiştir. Eşref'in dizelerinde, modern ironiye çok yakın bir ton görülür:

> Bir güzel mazmun bulunca Eşrefa
> Kendimi hicveylemezsem kâfirim.

Halk edebiyatında ise toplumsal bozukluklarla ya da kişisel kusurlarla alay eden taşlamalar(*) vardır. Dertli, Kazak Abdal gibi şairlerin örneklerini verdiği bu şiirlerde öteki yergi türlerine oranla daha dolaysız bir ton egemendir. 19. yüzyılın sonlarından başlayarak eski sert, kavgacı hicvin yerini daha yumuşak bir yergi edebiyatı alır. Yergi şimdi mizahın bir boyutu olmuştur. Gene de Refik Halid Karay'ın, Reşat Nuri Güntekin'in, Memduh Şevket Esendal'ın roman ve öykülerinde, eğlendirmek kadar eleştirmek de isteyen bir yergici tutum görülebilir. Özellikle Reşat Nuri'nin *Miskinler Tekkesi* (1946), yazarın zaman zaman özdeşleşmekten kendini alamadığı dilenci kahramanıyla ve bütün bir toplumun göreneklerini ve ahlaki yapısını kendi kahramanı aracılığıyla eleştirmesiyle modern ironinin Türk edebiyatındaki ilk örneklerindendir. Cumhuriyet sonrasında yergici eğilim daha çok sol eğilimli yazarlar arasında görülür. Sadri Ertem, yergiye bir ruhsal derinlik kazandıran Sabahattin Ali, hezl tonunu toplumsal eleştiriyle bütünleştiren Kemal Tahir ve büyük üretkenliğiyle bütün bir mizah edebiyatı kuran Aziz Nesin ilk akla gelen adlardır. Bu yazarlara, *Ankara* (1934) ve *Panorama* (1953-54; 2 cilt) romanlarıyla Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu, ayrıca Rıfat Ilgaz'ı da eklemek gerekir. 1950 sonrası yazarlarda ise yergi daha çok ironi biçimindedir ve roman ya da öykünün öğelerinden yalnızca biridir. Gene de Leyla Erbil, Adnan Özyalçıner, *Buzul Çağının Virüsü* (1984) romanıyla Vüs'at O. Bener ve özellikle Oğuz Atay, Türk edebiyatında modern yerginin en özgün örneklerini vermişlerdir.

Cumhuriyet sonrası edebiyatta yergici şiir de kendine belirgin bir çizgi yaratabilmiştir. Nâzım Hikmet'in şiirlerinde gülünçlük öğesi, toplumsal eleştiriye oranla geri plandadır. Buna karşılık Orhan Veli Kanık, Garip dönemi şiirleriyle Melih Cevdet Anday ve Oktay Rifat, Celal Sılay, Metin Eloğlu, Salah Birsel, Can Yücel gibi şairler, La Fontaine'i anımsatan güçlü bir yergili şiir kurmuşlardır. 1950 sonrası şairlerden Cemal Süreya'da, sonraki kuşaklardan da Süreyya Berfe, İzzet Yasar ve Sina Akyol'un şiirlerinde yergi önem kazanır.

yerinde dönüşüm çökeli, mineralojide, belirli bir kayaç içinde kimyasal süreçler sonucunda oluşan cevher kütlesi ya da mineral. Süreç sırasında başlangıç malzemesinin tümü ya da bir bölümü dönüşüme uğrar ve aynı yerde yeni bir ürün ortaya çıkar. *Ayrıca bak.* hidrotermal yatak; ornatım.

yerinden yönetim, ülke yönetimine ilişkin belli görevlerin özerk organlar aracılığıyla yerine getirilmesi.

Türkiye'de bu alanda merkezîyetçilik ve yerinden yönetim esaslarını kaynaştıran karma bir düzen benimsenmiştir. Yerinden yönetim örgütleri devletten ayrı bir kimliğe, kendine özgü görev ve yetkilere, malvarlığına ve amaçlara sahiptir; bu nedenle yönetim işlerinden sorumluluk da kendi alanlarında bu yerel örgütlere aittir. Öte yandan yerinden yönetimin sakıncalarını gidermek amacıyla idari vesayet yöntemi benimsenmiştir. Buna göre yerinden yönetim organlarının bazı işlemleri merkezî hükümet ya da öteki yerinden yönetim makamlarınca denetlendikten sonra yürürlüğe girer ve uygulanır.

Türkiye'de, yer bakımından yerinden yönetim ve hizmet bakımından yerinden yönetim olmak üzere iki farklı yerinden yönetim uygulaması vardır. Yer bakımından yerinden yönetim birimleri aynı yörede yaşayanların ortak yerel gereksinimlerini karşılama amacına yöneliktir. Bu bağlamda anayasada belirtilmiş birimler il özel idaresi, belediye ve köydür. Hizmet bakımından yerinden yönetim kapsamına ise belirli bir ya da birkaç kamu hizmetini ya da etkinliğini yürütmekle görevli, tüzel kişiliğe sahip kamu kurumları girer. Yasalarla ya da yasanın verdiği yetkiye dayalı idari işlemlerle kurulup düzenlenen bu kurumlara anayasayla belirli bir sınırlama getirilmemiştir. Dolayısıyla, yasama ve yürütme organları kamu kurumu yaratma bakımından geniş takdir yetkisine sahiptir. Devlet Hava Meydanları İşletmesi, Sümerbank, Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu, Devlet Opera ve Balesi değişik türlerde kamu kurumlarının birer örneğidir.

Yer bakımından yerinden yönetim birimlerinin organları seçimle belirlenir. Buna karşılık hizmet bakımından bazı yerinden yönetim kuruluşlarının organları atamayla işbaşına gelir. Ama kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının organları kendi üyelerince seçilir.

Yerkes, Robert M(earns) (d. 26 Mayıs 1876, Breadysville, Pennsylvania - ö. 3 Şubat 1956, New Haven, Connecticut, ABD), ABD'de karşılaştırmalı psikolojinin gelişmesine öncülük eden psikolog.

Ursinus College'ı bitirdikten sonra, 1902'de Harvard'da doktorasını tamamladı ve orada 1917'ye değin psikoloji dersleri verdi. Önce omurgasızların davranışıyla ilgili çalışmalar yaptı; daha sonra basit memelileri incelemeye yöneldi. İlk kitabı olan *The Dancing Mouse*'la (1907; Dans Eden Fare) psikoloji deneylerinde fare ve sıçanların standart laboratuvar denekleri olarak kullanılmasına katkıda bulundu. Daha sonra insanlara yönelik psikoloji testleriyle ilgilenmeye başladı; insanın zihinsel yeteneğinin ölçümünde çok seçenekli testlerin ve sonradan yaygın olarak kullanılmaya başlayan bir puanlama cetvelinin (1915) geliştirilmesinde önemli rol oynadı. I. Dünya Savaşı sırasında 1.726.000 kişiyi kapsayan kitlesel ölçekte ilk psikoloji testi programını uygulamaya koydu.

1924'te Yale Üniversitesi'nde psikoloji profesörlüğünü üstlenen Yerkes, orada yeniden şempanze ve başka yüksek primatlarla ilgili araştırmalarına döndü. Kısa süre sonra büyük insansımaymunlar konusunda dünyanın önde gelen bilim adamlarından biri durumuna geldi. En önemli yapıtlarından biri sayılan *The Great Apes* (1929, karısı Ada Watterson Yerkes ile birlikte;

Yerkes, 1952
Fotoğraf, Dellenback-Institute for Sex Research

Büyük İnsansımaymunlar), bu canlıların psikolojik ve fizyolojik yapıları konusunda uzun süre temel başvuru kaynağı oldu. Yerkes, 1929'da Orange Park'ta (Florida) Yale Primat Biyoloji Laboratuvarları'nı kurdu; davranışın sinirsel ve fizyolojik temellerinin incelendiği bu özgün merkezin adı onun yöneticiliğinden ayrıldığı 1941'de Yerkes Primat Biyoloji Laboratuvarları olarak değiştirildi. Yerkes bir başka önemli yapıtı olan *Chimpanzees*'i (1943; Şempanzeler) yayımladıktan kısa süre sonra Yale'den emekliye ayrıldı.

yerkimyası *bak.* jeokimya

Yerköprü Mağarası, Akdeniz Bölgesi'nde, Konya iline bağlı Hadım ilçesinde mağara. Yerköprü-Göksu Hidroelektrik Santralı'nın yakınlarında yer alır.

Göksu'nun(*) kollarından Hadım Göksuyu vadisinin yamaçlarının çökmesiyle ortaya çıkan doğal seti akarsuların aşındırmasıyla oluşmuştur. Toplam uzunluğu yaklaşık 500 m'dir. İki ağzından girilebilirse de, orta

kesimindeki çöküntü nedeniyle bir ağızdan girilip öteki ağzından çıkılamamaktadır. Yukarıdaki kayalardan çıkan ve Karasu Pınarı adıyla anılan akarsuyun çağlayanlar halinde dökülmesiyle ağzının çevresinde güzel görünümlü travertenlerin oluştuğu Yerköprü Mağarası, Türkiye'nin turizm açısından önem taşıyan mağaralarındandır. Bu tür mağara oluşumlarına Türkiye'de genel olarak "yerköprü" adı verilir. Göksu'nun kollarından Ermenek Göksuyu vadisindeki Gezende Barajı alanında da buna çok benzer bir mağara vardır.

Yerköy, İç Anadolu Bölgesi'nde, Yozgat iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.245 km² olan Yerköy ilçesi kuzey ve doğuda Merkez ilçe, güneydoğuda Şefaatli ilçesi, güney ve batıda Kırşehir, kuzeybatıda da Kırıkkale ve Çorum illeriyle çevrilidir.

İlin kuzeybatı kesimini Zincirli Dağı (1.633 m) engebelendirir. Öteki kesimleri kaplayan dalgalı düzlükler hayvancılık açısından önem taşır. İlçe topraklarından

Yerköy'den bir görünüm, Yozgat
Anadolu Yayıncılık Arşivi

kaynaklanan suları Kızılırmak'ın başlıca kollarından Delice Irmağı(*) toplar. Bu ırmağın vadi tabanının genişlediği kesimde yer alan Yerköy Ovası ilçenin başlıca tarım alanıdır.

İlçe halkı geçimini daha çok tarımdan sağlar. Başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa, şeker pancarı, patates, soğan ve elmadır. Yerköy 1984'te ilin en çok buğday üretimi yapılan ilçesiydi. Ankara keçisini de kapsayan küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık önemli bir gelir kaynağıdır.

İlçenin başlıca sanayi kuruluşu olan çimento fabrikası Sarayköy'dedir. 1973'te kurulan bu fabrikada üretilen çimentonun bir bölümü ihraç edilir. Öteki sanayi kuruluşları un, kraft torba, tuğla ve briket fabrikalarıdır. İlçe topraklarında kayatuzu ve iyi nitelikli çimento hammaddesi yatakları ile şifalı madensuyu kaynakları vardır.

İlçe, kara ve demir yolu ulaşımı açısından önemli bir konumdadır. Kırıkkale ile Kırşehir'i Yozgat'a bağlayan karayolları ilçe topraklarından geçer. Irmak-Kayseri demiryolu ise batıda doğal sınır oluşturan Delice Irmağının vadisini izler.

Yerköy 1935'te bucak, 1945'te de ilçe yapıldı. Eskiden bir köy olan ilçe merkezi, 1930'da Ankara'yı Kayseri'ye bağlayan demiryolunun açılmasından sonra Yozgat ve Kırşehir'in istasyonu olarak önem kazandı. 1935'te yalnızca 350, 1950'de de 3.550 olan nüfusu 1965'te 10 bini, 1980'de de 20 bini aştı. 1985'te 25 bini aşkın nüfusuyla Yozgat kentinden sonra ilin en büyük ikinci merkeziydi. Delice Irmağı vadisinde kurulu olan kent, ilçenin güney kesiminde ve Kırşehir il sınırının hemen yakınında yer alır. Türkiye'nin başka bir yerinde görülmeyen biçimde Kırşehir ili sınırları içindeki Çiçekdağı kasabasıyla bitişmiş durumdadır. İl merkezi Yozgat'a uzaklığı 39 km'dir. Kent ile çevresine hizmet veren başlıca sağlık kurumu Yerköy Devlet Hastanesi'dir.

İlçedeki en önemli tarihsel yapı, Sarayköy'de yer alan ve 1749'da Ahmed Paşa tarafından yaptırılan Çapanoğlu Camisi'dir.

Yerköy Belediyesi 1945'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 48.462; kent, 26.248.

yerleşme ilkesi, AUFBAU İLKESİ olarak da bilinir, elektronların, taban (en kararlı) durumundaki atomda yer alan enerji düzeylerine dağılımını açıklayan ilke. Elektronların, atom çekirdeğindeki artı yük ile çekirdeğe bağlı öteki elektronlardaki eksi yüklerin birlikte oluşturduğu elektrik alanı etkisindeki özelliklerini kuvantum mekaniği yasaları uyarınca belirleyen yerleşme ilkesi, 1920 dolaylarında Danimarkalı fizikçi Niels Bohr tarafından ortaya kondu. İlke, adını (Almanca *Aufbauprinzip* "inşa [kurulma] ilkesi") elektronların bu elektrik alanına teker teker girerek kendileri için en kararlı duruma yerleşmelerini betimleyen varsayımsal süreçten almıştır. *Ayrıca bak.* elektron yerleşimi.

yerleşme özgürlüğü, kişinin dilediği yeri ikametgâhı olarak özgürce saptayabilmesi. 1961 ve 1982 anayasalarında kişi hakları ve ödevleri arasında sayılan yerleşme özgürlüğü, gene anayasaya göre suç işlenmesini önleme, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlama, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirme ve kamu mallarını (özellikle ormanları ve temiz su kaynaklarını) koruma amaçlarıyla yasayla sınırlanabilir. Bu alanda tartışma yaratan bir düzenleme 1990'da kanun hükmünde kararnamelerle idari makamlara sürgün yetkisinin verilmiş olmasıdır. Yabancılara ilişkin 1950 tarih ve 5683 sayılı yasada da yabancıların yerleşme özgürlüğünü sınırlayıcı bazı hükümler vardır.

yerli hakları, fetih, işgal, yerleşme ya da başka yollarla yurtları egemenlik altına alınmış halkların ulusal ve uluslararası düzeyde korunmasını sağlayan haklar. Bütün dünyada sayıca 300 milyona ulaşan bu konumdaki topluluklar arasında Kuzey ve Güney Amerika Yerlileri, Eskimolar, Avustralya Yerlileri ve Maoriler sayılabilir. Yerli halkların farklı topluluklar ya da yurttaşlar olarak hukuksal statüleri ve hukuksal haklarına yönelik tehditler ülkeden ülkeye önemli değişiklikler gösterir.

Yerli halkların sorunlarına ilişkin ilk uluslararası konferans 1977'de Cenevre'de toplandı. Bunu izleyen 1981'deki konferansın ardından, 1982'de Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC) bünyesinde Yerli Halklar Konusunda Çalışma Grubu oluşturuldu. Çalışma Grubu'nun resmen belirlenmiş iki hedefi vardır: Yerli halkların insan hakları ve temel özgürlüklerini geliştirme ve koruma yönünde tek tek ülkelerde yürütülen çalışmaları gözden geçirmek ve dünyadaki yerli halkların haklarına ilişkin uluslararası standartları belirlemek. İkinci hedef doğrultusunda atılan ilk önemli adım 1985'te yerli hakları konusunda bir bildirge hazırlama kararının alınmış olmasıdır.

Günümüzde yerli halklar ve hükümetler arasındaki ilişkileri düzenleyen ve bazıları 17. ve 18. yüzyıllara değin inen birçok antlaşma ya da sözleşme bulunmasına karşın, bunların çoğu yerli halklar için gerçek bir güvence oluşturmaktan uzaktır. Yaşam biçimleri ve varlıkları egemen kültürlerin tehdidi altında olan yerli halkların haklarının korunmasına ilişkin ilk uluslararası hukuksal belge, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 1953'te kabul edilen 107 sayılı sözleşmedir. Bu sözleşme 1989'da gözden geçirilmiş ve 169 sayılı sözleşme olarak yeniden düzenlenmiştir. Dünyanın çeşitli yerlerinde yerli haklarını korumaya yönelik uluslararası örgütler de vardır.

Yerli İskânı Yasası, ABD'de, başkana verimli topraklarda yaşayan Yerlileri batıdaki geniş çayırlara göç ettirme yetkisini tanıyan yasa (28 Mayıs 1830).

Mississippi'nin doğusundaki topraklara göçmen akınının hızlandığı 1820'lerin ortalarında beyazlar barışçı Yerlileri bile yurtlarından sürmeye yöneldi. Başkan Andrew Jackson'ın (1829-37) kararlılıkla desteklediği bu tutum Yerli İskânı Yasası'yla resmi bir nitelik kazandı. Yasa Yerlileri topraklarından çıkarmak için antlaşmalar yapılmasını öngörüyordu. Ama Yerlilere karşı çoğu kez zora başvurulması çeşitli sorunlar yarattı. Kuzeydeki birçok kabile beyazların rağbet etmediği batı topraklarına barış içinde yerleştirildi. Beş Uygar Kabile olarak anılan güneydoğudaki (Çikasov, Çoktav, Seminole, Çeroki ve Krik) kabileleri ise kendi ekili arazilerini bırakıp "sürekli tapu" vaadiyle Yerli Toprakları (bugün Oklahoma) denen, tanımadıkları bir bölgeye gitmeyi kabul etmediler. Bunların çoğunun kendilerine ait evleri, temsili yönetimleri, misyoner okullarına giden çocukları ve çiftçilik dışında meslekleri vardı. 1830'larda 100 bin kadar Yerli askeri güç kullanılarak batıya doğru göçe zorlandı. "Gözyaşı Yolu" olarak tarihe geçen bu zorunlu göç sırasında çoğu kelepçeli olan Yerlilerin dörtte biri yolda öldü. Topraklarından ayrılmayı reddeden Florida Yerlileri ise II. Seminole Savaşı'nda yedi yıl süreyle direndiler (1835-42).

Sonraki yıllarda Yerlilerin sınırı güç kullanılarak daha da batıya kaydırıldı. Yer değiştirmiş kabilelerin "güvenceli" hakları geçersiz sayıldı; Büyük Ovalar'da onlarca yıl sürecek kanlı çatışmalar başladı.

Yermak TİMOFEYEVİÇ (ö. 6 Ağustos 1584/85, Sibirya), Rusların Sibirya'nın batısını ele geçirmeye yönelik ilk girişimleri sırasında bölgeye gönderilen bir Rus ordusuna komuta eden Kazak önder. Rusların halk kahramanlarındandır.

Varlıklı bir tüccar ailesi olan Stroganovlar 1579'da Sibirya'daki mülklerini yerlilerin saldırılarından korumak için Yermak'tan ve bir Kazak çetesinden yardım istediler. 1 Eylül 1581'de 840 kişilik bir kuvvetle Sibirya'ya doğru yola çıkan Yermak, 1582 baharında Sibir Hanlığı'nın orta kesimlerine ulaştı. Yermak'ın ateşli silahlarla donatılmış ordusu Sibir hanı Küçüm'ün sayıca üstün kuvvetlerini kolayca yenerek İrtiş Irmağı kıyısındaki Sibir başkenti Kaşlık'ı ele geçirdi.

Çar Yermak'a destek olmak için bölgeye 500 asker daha gönderdiyse de yerli halkın başlattığı ayaklanmalar denetim altına alınamadı. Küçüm, Ağustos 1584'te Yermak komutasındaki küçük bir Kazak birliğine saldırdı. Savaşarak İrtiş Irmağında demirlemiş teknelere doğru kaçmaya çalışan Yermak, üzerindeki çelik zırhın ağırlığı nedeniyle ırmakta boğularak öldü.

yermerkezli sistem, JEOSANTRİK SİSTEM olarak da bilinir, Güneş sistemini (ya da evreni) merkezinde Yer bulunacak biçimde betimleyen kuramların ortak adı. En gelişkin yermerkezli sistemi İskenderiyeli matematikçi Ptolemaios ortaya atmıştır (İS 2. yy). Bu sistem, yerini 16. yüzyılda Kopernik'in günmerkezli sistemine bırakıncaya değin yaygın olarak kabul edildi. *Ayrıca bak.* günmerkezli sistem; Ptolemaios sistemi; Tycho sistemi.

Yermolova, Mariya Nikolayevna (d. 3 Temmuz 1853, Moskova - ö. 12 Mart 1928, Moskova), Rus tiyatro oyuncusu. Elli yıllık sahne yaşamında canlandırdığı kadın kahramanlara bağımsız ve özgür bir ruh katmasıyla tanınmıştır.

Moskova Tiyatro Okulu'nda okudu. İlk kez 17 yaşında Gotthold E. Lessing'in *Emilia Galotti* oyununda başrol oynayarak Mali (Küçük) Tiyatro'da sahneye çıktı (1870). Daha önceki sahnelenişlerinde hep edilgen bir kişilik olarak ele alınmış olan Emilia'yı, duygularının sesini dinleyen, romantik, heyecanlı ve etkin bir kadın olarak yorumladı. Bu yorumu Yermolova'nın sahnede bundan sonraki gelişimini de belirledi. Kahramanlık tragedyalarındaki başrolleri büyük bir başarıyla canlandırarak uzun yıllar Mali topluluğunda çalıştı.

Aleksandr N. Ostrovski'nin *Groza* (1829; *Fırtına*), Lope de Vega'nın *Fuente Ovejuna*, Shakespeare'in *Richard III* ve *Macbeth*, Racine'in *Phèdre* (1677; *Phaidra*), Schiller'in *Maria Stuart* ve *Jungfrau von Orleans* (1801; *Orleans Kızı*) oyunlarında baş kadın rollerini oynadı. Bu rollerinde canlandırdığı kadınların bağımsız ruhlarını ve yozlaşmış güçlerin karşısına kahramanca dikilişlerini vurgulayan bir yorum getirdi. Konstantin Stanislavski onun, gördüğü en iyi kadın oyuncu olduğunu belirtmişti. Yermolova 1920'de "halk sanatçısı" yapılarak onurlandırıldı; sonraki yıl sahneden ayrıldı. 1930'da bir tiyatroya adı verildi. Moskova'da oturduğu ev 1970'te tiyatro müzesi haline getirildi.

Yermuk Irmağı, İbranice NAHAR HAYARMUK, Arapça NEHRÜ'L-YERMUK, Suriye, Ürdün ve İsrail'de ırmak. Şeria Irmağının kollarından biridir. Kuzeydeki Suriye ile güneydeki Ürdün arasındaki sınırın bir bölümünü oluşturur. Haziran 1967'deki Altı Gün Savaşı'ndan beri aşağı çığırındaki 23 km'lik kesimi İsrail'in işgali altındadır.

Yermuk Irmağı, Suriye'nin güneybatı kesiminde, Ürdün sınırı yakınında bir lav platosu olan Havran'dan doğar ve genellikle güneybatıya doğru akarak Şeria Irmağına katılır. Kaynağıyla Şeria Irmağıyla birleştiği yer arasındaki uzaklığı kuş uçuşuyla 32 km olmasına karşın, kıvrımlar oluşturarak aktığı için toplam uzunluğu 80 km'yi bulur. Filistin tarihinin en önemli çatışmalarından biri olan Yermuk Savaşı (636) ırmağın kıyılarında yapıldı. Halid bin Velid komutasındaki Arap ordusunun Bizanslılara karşı büyük bir zafer kazandığı bu çarpışma, Müslümanların bölgenin denetimini ele geçirmelerine yol açtı.

Yermuk Irmağının Şeria Irmağına katıldığı yerde inşa edilen hidroelektrik santral ve ırmağın vadisinden geçen demiryolu hattı Arap-İsrail Savaşları sırasında büyük hasar görerek kullanılamaz duruma gelmiştir. Irmağın aşağı kesimi doğal güzellikleri, kaplıcalar ve Roma dönemine ait kalıntılarıyla son derece ilginç bir bölgedir. Altı Gün Savaşı sırasında İsrail kuvvetlerince işgal edilen bu bölge savaştan sonra İsrail hükümetinin kararıyla turizme açılmıştır. Yermuk Irmağı yapımına 1958'de başlanan ve 1967'de tamamlanan Gar Kanalı aracılığıyla Ürdün'deki Gar bölgesinin kuzey kesimine su sağlar.

yermumu *bak.* ozokerit

yerölçüm, görece büyük ölçekli yüzey ölçümleri yapmakta kullanılan yöntem.

Mısır'daki verimli vadiler ve ovalarda bulunan kanıtlar, yerölçüm yöntemlerinin kullanımının başlangıcının İÖ 1400'e değin gittiğini göstermektedir. Çinliler İÖ 3. yüzyılda, magnetit mineralinin magnetik özelliklerini biliyor ve bir tür magnetik pusula kullanıyorlardı. Yunanlıların da, İÖ 2. yüzyılda yıldızların ufuk çizgisinden yüksekliğini ölçmeye yarayan usturlabı kullandıkları biliniyor.

Mısır'ı işgalleri sırasında, Mısırlıların yerölçüm aletlerini tanıyan Romalılar, bunlara kendi kullandıkları düzeç (nivo) ve plançeteyi eklediler. 16. yüzyılda Avrupa'da trigonometrik ölçümler için hâlâ plançete kullanılıyordu. 17. yüzyıl başlarında, İngiliz matematikçi Edmund Gunter uzaklık için standart ölçüler getiren topograf zincirini geliştirdi. Sonraki yüzyıllarda yaygın biçimde kullanılan zincir, 20. yüzyıl başında yerini şerit metreye bıraktı.

18. yüzyıl sonlarında yerölçüm konusunda yeni uygulamalara gidildi. 1790'larda, İspanya'nın Barselona kenti ile Fransa'daki Dunkerque arasındaki meridyenin ölçülmesiyle, metre sistemindeki temel birim olan metre kullanılmaya başladı. Böylece metre, yerölçümde kullanılan temel uzunluk standardı oldu.

Havadan çekilen fotoğraflarla harita yapımı ve elektronik araçlarla uzaklık ölçme alanlarında yeni tekniklerin geliştirildiği 20. yüzyıl, duyarlı ölçüm konusundaki ilerlemelerde atılım dönemi oldu. 1970'lerde, yerölçüm konusunda evrensel yararlar sağlayan teknolojik gelişmeler arasında, jeodezik yerölçümde nirengi noktası olarak uydulardan yararlanılması ve ölçüm verilerinin işlenip kaydedilmesini hızlandırmak için bilgisayarların kullanılması da bulunuyordu.

Temel teknikler. Yerölçüm, düz yüzey ölçümü ve jeodezik ölçüm adı verilen kategorilere ayrılır. Düz yüzey ölçümü, uzun kenarı 20 km ya da daha az olan, görece küçük alanların haritasının çıkartılmasıdır. Burada, Yer'in eğriliği göz önüne alınmayabileceği için düzlemsel trigonometri hesapları yeterlidir. Büyük alan hesaplarını kapsayan jeodezik yerölçümde ise, Yer'in eğriliği göz önüne alınır. Bu tür ölçümler ve bu ölçümlerde kullanılan jeodezik ölçüm aygıtları son derece duyarlı olmalıdır.

Dört tür yer ölçüsü vardır: 1) Yatay uzunluklar ya da uzaklıklar, 2) düşey uzunluklar ya da yükseklik farkları, 3) yatay düzlemlerde ölçülen yatay açılar, 4) düşey düzlemlerde ölçülen düşey açılar.

Kara alanlarının ölçümü. Kara alanlarının ölçümü, topografik şekillerin birbirine göre yatay ve düşey konumlarını belirlemek, inşaat işlerinde kullanılacak nirengi noktalarını saptamak ve arazi sınırlarını çizmek amacıyla yapılır. Arazide yapılan keşiften sonra, ön ölçüm çalışması gerçekleştirilir. Bu ön çalışmaya göre harita ve ardından plan çizilir; son olarak da plana dayanarak kesin proje hazırlanır. Arsa sınırlarını belirlemek için yapılan ölçümler, arazi ölçme tekniklerinin yanı sıra, taşınmaz mallara ilişkin yasalar konusunda da kapsamlı bir bilgi gerektirir.

Yollar ve madenler için çoğu zaman özel arazi ölçme teknikleri kullanılır. Örneğin, maden çalışmalarında yerölçüm yapanlar maden tünellerinin ve kuyularının planını çıkartıp arazi yüzeyindeki mülkiyet sınırlarını yerin altındaki maden ocağına yansıtırlar.

Su yüzeylerinin ölçümü. Suyla kaplı bir alanın ölçümünde, su yüzeyinde yer alan noktaların yatay koordinatları belirlenir (konum saptaması) ve bu noktalardaki suyun derinliği bulunur.

Konum saptaması hem karada hem de suda yapılacak ölçümleri gerektirir. Kıyı şeridinin biçimi havadan çekilen fotoğrafların yardımıyla saptanır. Sığ suların büyük ölçekli haritalarını hazırlamak için derinlikler bugün de iskandil çubuğuyla ölçülmektedir. Derin sularda ise sonardan yararlanılır.

Yerölçüm aygıtları. Topografik uzunluk ölçümleri için mekanik (zincir ve çelik metre) ya da elektronik aygıtlar kullanılır. Yaklaşık 300 yıl önce kullanılmaya başlayan Gunter zinciri 20.1 m (66 ft) uzunluğundadır. Her biri 100 bakladan oluşan bu zincirlerin birbirine eklenmesi oldukça geniş toprak parçalarının ölçümünü olanaklı kılar. Zincirle ölçme yönteminin yerini alan ve günümüzde de kullanılan aygıtlardan biri bölmelenmiş bir çelik şerit ya da yassı tel biçimindeki şerit metredir. İki nokta arasındaki uzaklık, şerit metreyle 20°C'de ölçülen doğrusal uzaklık olarak kabul edilir; çünkü metrenin gerçek uzunluğu desteğin türüne, gerilmeye ve sıcaklığa bağlı olarak değişir. Duyarlılığın önemli olduğu durumlarda, çelik şeritin Güneş ışınları tarafından ısıtılmasının doğuracağı sakıncalardan kurtulmak için ya günbatımını beklemek ya da çok düşük bir ısıl genleşme katsayısına sahip olan invar(*) çeliğinden yapılan metreler kullanmak gereklidir.

Uzunluk ölçümünde kullanılan elektronik aygıtlar, ölçüm noktalarına gönderilen radyo ya da ışık dalgalarının yansıyıp geri dönmesi için geçen zamanı ölçerler. Yer'in küreselliği nedeniyle birbirini göremeyen gözlem noktaları arasındaki uzaklıkların ölçümündeyse hiran(*) adı verilen bir elektronik aygıt kullanılır. Uzaklıkları ölçülecek olan iki nokta arasında ve ikisini de görebilecek yükseklikte uçan bir uçağa yerleştirilen bu aygıtın aralıklı olarak gönderdiği dalgalar, ölçüm noktalarından yansıyarak geri gelir. Bu gidiş geliş sırasında geçen sürelerin en küçük toplama sahip olanları ve uçağın yüksekliği temel alınarak yapılan hesaplarla, istenen uzaklık belirlenebilir.

Aynı ilkeyle çalışan faz kaydırmalı aygıtlarda ise taşıyıcı frekans olarak ışıktan (laser ya da elektrik ışığı ışını) ya da çok yüksek frekanslı radyo dalgalarından yararlanılır. Bu aygıtın her iki türü de, ölçüm istasyonuna yerleştirilmiş bir verici-alıcıya sahiptir. Ölçüm noktalarındaki yansıtıcılar ise ışık demetleri için köşeli aynalar, radyo dalgaları için aldığı sinyali geri gönderen verici aygıtlardır. Işık ışını açık bir görüş çizgisi sağlaması, radyo dalgalarıysa hemen her tür hava koşulunda başarıyla kullanılabilmesi bakımından üstündür. Suyla kaplı alanlarda yapılan ölçümlerde kullanılan sonar da, yaydığı ses ya da radyo dalgalarının su dibinden ne kadar zamanda döndüğünü saptayarak derinliği bulur.

Yatay ve düşey açıların ölçümünde kullanılan en temel aygıt olan teodolit, teleskopa benzer bir gözlem borusu ile teleskopta gözlenen nesnenin konumunun yatay ve düşey açılarının saptanmasını sağlayacak biçimde bölmelendirilmiş yatay ve düşey kadranlardan oluşur. Ölçüm sırasında teleskop çeşitli noktalara doğrultulurken, yatay kadran hareketsiz kalır ve gözlenen noktaların doğrultuları yatay kadrandan okunur. Takeometre ya da transit (geçiş) aleti olarak bilinen aygıtta ise yatay kadran da teleskopla birlikte döner. Her hareketinde ölçülen yay kadar dönen yatay kadran üzerinde tüm ölçümlerin toplam değeri okunur, dolayısıyla da aranan değerin bulunması için okunan son değerin ölçüm sayısına bölünmesi gerekir.

Düşey uzunlukların ya da yükseklik farklarının ölçümünde düşey düzeçlerden ve barometre basıncı ölçme aygıtlarından yararlanılır. Arazi ölçme düzeçleri üç grupta toplanır: 1) Y düzeci, 2) eğimli düzeç, 3) kendinden dengeli düzeç. Y düzecinde, takeometredekine benzer bir teleskopik görüş deliği bulunur. Bu deliğe, görüş çizgisi yatayla çakışınca kabarcığı ortalanan, uzun bir kabarcıklı düzeç iliştirilmiş ve tüm sistem, her yöne dönecek biçimde düşey bir çubuğun üstüne yerleştirilmiştir. Yapısı Y düzecine benzeyen eğimli düzeçte, ana kabarcığı taşıyan teleskop, bir mikrometre vidası yardımıyla aşağı yukarı hareket ettirilerek ayarlanabilir. Kendinden dengeli düzeç de eğimli düzece benzer yapıdadır; ancak bu aygıtta mikrometre vidası yerine görüş çizgisinin yatayla kendiliğinden çakışmasını sağlayan bir sarkaç bulunur. Kimi türleri son derece duyarlı ölçümler yapabilen kendinden dengeli düzeçlerde, ana kabarcığın işlemin başlangıcında dengeye getirilmesi gerekmez.

Yükseklik farklarını atmosfer basıncı yardımıyla ölçen aygıtlar altimetre ve hipsometredir. Bu aygıtların barometre basıncının yanı sıra zamanı da kaydedenlerinden biri yüksekliği bilinen bir noktaya, öbürü de yüksekliği bulunacak noktaya yerleştirilir. İki noktada aynı anda ölçülen barometre basınçlarını ve hava sütunlarının ağırlığını göz önüne alarak yapılacak hesaplar yükseklik farkının belirlenmesini sağlar.

yerölçümbilim *bak.* jeodezi

Yersin, Alexandre (-Émile-John) (d. 23 Eylül 1863, Aubonne, Lozan yakınları, İsviçre - ö. 1 Mart 1943, Nha Trang, Annam, Çinhindi), İsviçre asıllı Fransız bakteriyoloji bilgini. Vebaya neden olan *Yersinia pestis* (eskiden *Pasteurella pestis*) adlı mikroorganizmayı bulmuştur.

Lozan, Marburg ve Paris üniversitelerinde tıp öğrenimi gördükten sonra Paris'te Émile Roux ve Berlin'de Robert Koch'un yanında bakteriyoloji çalışmaları yaptı. 1889'da Roux'nun önerisiyle Paris'teki Pasteur Enstitüsü'nde mikrobiyoloji dersleri vermeye başladı.

1890'da Çinhindi kıyılarında çalışan buharlı gemilerde hekimlik yapmak üzere Avrupa'dan ayrıldı ve bu bölgede dört yıl sürecek araştırmalarına başladı. Dong Nai Irmağının kaynağı ile Lam Vien (Fransızca Lang Bian) Platosunu keşfetti; burada daha sonra Da Lat adını alacak bir kentin kurulmasına öncülük etti. 1894'te hekimlik yapmak üzere gittiği Hong Kong'da Kitasato Şibasaburo ile aynı zamanda ve ondan bağımsız olarak, Çin'de çıkan bir veba salgını sırasında veba basilini buldu.

Bir yıl sonra Nha Trang'da bir laboratuvar kurdu. Burada insan ve sığırlar için veba serumu geliştirdi, sığır hastalıkları, tetanos, kolera ve çiçek hastalıkları üzerinde incelemeler yaptı. 1903'te Pasteur Enstitüsü'nün Nha Trang'daki kolu olarak kabul edilen laboratuvara para yardımı sağlamak için mısır, pirinç ve kahve yetiştiriciliğine başladı, Çinhindi'nde ilk kez kauçuk ağacı (*Hevea brasiliensis*) yetiştirdi. 1903-04'te Hanoi'de bir tıp okulu kurduktan sonra Nha Trang'a döndü ve *Chinchona ledgeriana* türü bitkiden kinin elde edilebileceğini buldu. 1933'te Paris'teki Pasteur Enstitüsü'nün onursal başkanlığına getirildi

yersolucanı, *Annelida* (halkalısolucanlar) filumunun *Oligochaeta* sınıfından 1.800'ü aşkın karada yaşayan solucan türünün ortak adı. En yaygın türü tipik yersolucanlarını (topraksolucanları) kapsayan *Lumbricus* cinsinden bayağı yersolucanıdır (*L. terrestris*). Yersolucanları nemin ve organik madde miktarının yeterli olduğu hemen hemen her çeşit toprakta yaşar. Avustralya'da bulunan bir tür 3,3 m, bayağı yersolucanı yaklaşık 25 cm uzunluğa erişebilir. Bayağı yersolucanı kızıl kahverengi olmakla birlikte, İngiltere'ye özgü *Allolobophora chlorotica* gibi bazı türler yeşildir. Bayağı yersolucanı kırmızımsı rengini kanında bulunan hemoglobin pigmentinden alır.

Yersolucanlarının vücudu art arda dizili halka biçiminde bölütlerden oluşur. Bayağı yersolucanında bölüt sayısı 150 dolayındadır. Boşaltım organları gibi bazı iç organlar her bölütte ikişer tane bulunur. Önden 32-37'inci bölütler arasında klitellum (semer) denen şişkin bir kuşak vardır. Bu organ yersolucanının yumurtalarını saran kılıfı (kokon) salgılar. Vücudu uçlarda sivrilmekle birlikte kuyruk ucu daha küttür.

Bayağı yersolucanı (*Lumbricus terrestris*)
John Markham

Yersolucanlarında görme ve işitme duyuları gelişmemiştir. Ama ışığa ve titreşimlere duyarlıdırlar.

Yersolucanları çürüyen canlıları yiyerek beslenirken önemli ölçüde toprak, kum ve çok küçük çakılları da yutarlar. Her gün ağızdan alıp sindirim kanalından geçirerek attıkları toprak ve besinlerin kendi ağırlıklarına ulaştığı hesaplanmıştır.

Yersolucanları işlevsel erkek ve dişi üreme organlarını birlikte taşıyan erdişi hayvanlardır. Ama birinin yumurtası öbürünün spermasıyla döllenir. Çiftleşme sırasında yapışkan bir salgıyla bağlanan iki yersolucanı spermalarını birbirlerine aktarır. Solucanlar ayrıldıktan sonra klitellumların oluşturduğu birer yumurta kılıfı öne doğru ilerlemeye başlar. 14. bölütten yumurtaları, 10. ve 9. bölütlerden öbür solucanın bıraktığı spermaları alan bu kılıflar baştan kayarak dışarı atılır. Yersolucanı çiftleşmenin ardından bir gün içinde yumurta kılıfını toprağa bırakmaktadır.

Erişkinlere benzeyen yavrular genellikle 2-4 hafta sonra yumurta kılıfından çıkar. Eşeysel olgunluğa 60-90 günde, tam büyüklüğüne yaklaşık bir yılda ulaşırlar.

Yersolucanları genellikte toprak yüzeyinin yakınlarında yaşar. Ama kuraklık dönemlerinde ve kışın 2 m derinliğe kadar indikleri bilinmektedir. Asya'da yaşayan bir tür ise sağanak yağışlardan sonra boğulmamak için ağaçlara tırmanmaktadır.

Yersolucanları kuşların yanı sıra birçok hayvanın besin gereksinimini karşılar. Bitkilerin büyümesini olumlu yönde etkilediklerinden insan beslenmesine de dolaylı katkıları vardır. Toprağı havalandırır, gözeneklendirir ve organik maddelerin ayrışmasını hızlandırırlar.

yeryuvarı *bak.* küre

Yesari *bak.* Mehmed Esad (YESARİ)

Yesari, Mahmut (d. 5 Mayıs 1895, İstanbul - ö. 16 Ağustos 1945, İstanbul), günlük yaşamı açık, yalın bir dille betimleyen yapıtlarıyla tanınan roman ve oyun yazarı. İstanbul Sultanisi'ni bitirdi. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonradan Güzel Sanatlar Akademisi) okurken I. Dünya Savaşı çıkınca yedeksubay olarak Çanakkale'ye gönderildi. Savaştan sonra İstanbul'a döndü. *Gıdık* ve *Diken* dergilerinde karikatürler çizdi; ayrıca mizah yazıları ve tiyatro eleştirileri yazdı. *Kelebek* (1923-24) adlı haftalık mizah dergisini çıkardı.

Yesari yapıtlarında gözlemlerine geniş yer verdi; ayrıca çeşitli toplum sorunlarını ele aldı. Bazıları İstanbul Şehir Tiyatroları'nda sahnelenen 50'yi aşkın oyun ve yüzlerce öykü yazdı. Başlıca romanları arasında *Çoban Yıldızı* (1925, 1967), *Çulluk* (1927), *Pervin Abla* (1927, 1966), *Ak Saçlı Genç Kız* (1928), *Geceleyin Sokaklar* (1929), *Bağrıyanık Ömer* (1930), *Kırlangıçlar* (1930), *Bahçemde Bir Gül Açtı* (1932), *Tipi Dindi* (1933, 1974), *Bir Kadın Geçti* (1934), *Kanlı Sır* (1935), *Yakut Yüzük* (1937, 1941) sayılabilir.

Yesarizade Mustafa İzzet *bak.* Mustafa İzzet (YESARİZADE)

Yesemek, Gaziantep'in İslâhiye ilçesinin 22 km güneydoğusundaki Yesemek köyünün yanında yer alan Hitit ve geç Hitit dönemlerine ait taşocağı ve heykel atölyesi. 1890'da Zincirli'de kazı yapan Felix von Luschan tarafından keşfedilip araştırılmış, daha sonra burada 1958-61 arasında kazı yapılmıştır. 300 m × 400 m boyutunda bir alana yayılan taş ocağı ve heykel atölyesinde 300 tane bitmemiş heykel saptanmıştır. Bunlar taslak halinde kapı aslanları, sfenksler, dağ tanrısı kabartmaları vb'dir. Bunların bazısının İÖ 2. binyılın son çeyreğinden, bazısının da İÖ 1. binyılın ilk çeyreğinden kaldığı saptanmıştır. Yesemek atölyesindeki yarım kalmış yapıtların tamamlanmış benzerleri Zincirli'de ve bugün Suriye sınırları içindeki Ain Darah'ta görülür.

Yesenin, Sergey Aleksandroviç (d. 3 Ekim 1895, Konstantinovo, Ryazan, Rus Çarlığı - ö. 27 Aralık 1925, Leningrad [bugün Petersburg], SSCB), Rus şair. Döneminin keskin devrimci dönüşümlerine uyum sağlayamamış, şiirlerinde yaşam biçimi ve din gibi konularda çelişkili yaklaşımlara yer vermiştir.

Staroverlere katılmış bir köylü ailesinin oğluydu. On yedi yaşında köyünden ayrılarak önce Moskova'ya, ardından da Petrograd'a (bugün Petersburg) gitti. Bu kentlerde Aleksandr Blok ve Nikolay Klyuev gibi şairlerin yanı sıra çeşitli devrimci grupları tanıma olanağı buldu. 1916'da kır yaşamını kilise metinlerine özgü imgelerle betimlediği, adını da dinsel bir bayramdan alan ilk kitabı *Radunitsa*'yı (Ölüler İçin Ayin) yayımladı.

Sonraki kitabı *İnoniya*'da (1918; Öbür Ülke) sanayileşmenin karşısında kır yaşamının yalınlığını savunarak, köylülerin mutlu olacağı bir düzene duyduğu özlemi ortaya koydu; 1917 Devrimi'ni bunu sağlayacak toplumsal ve tinsel bir dönüşümü gerçekleştireceği inancıyla coşkuyla karşıladı. 1919'da İmgeciler adlı bir grup şairin savunduğu edebiyat anlayışını benimsedi ve kısa sürede grubun önde gelen temsilcisi oldu. 1920-21 yıllarında, II. Yekaterina döneminden kitlesel bir köylü ayaklanmasının önderini yücelttiği *Pugaçov* adlı uzun, manzum oyununu yazdı. Moskova'daki çeşitli

salonlarda şiirlerini okudu; bu arada aşırı ölçüde içki içmeye başladı. Zinaida Reich'la evlenip kısa sürede boşandıktan sonra 1922'de ABD'li dansçı Isadora Duncan'la evlendi. Onunla birçok Avrupa ülkesini dolaştı ve ABD'ye gitti. Orada halkın önünde kavga ettiği karısından ayrılarak ülkesine döndü. Bir süredir yazmakta olduğu alaycı, abartılı öğeler içeren şiirlerini *Ispoved huligana* (1921; Bir Serserinin İtirafları) ile *Moskva kabatskaya* (1924; Tavernaların Moskova'sı) adlı yapıtlarda topladı. Aşırı içki içmeyi sürdüren, ayrıca kokain de kullanmaya başlayan Yesenin bu dönemde Tolstoy'un torunuyla evlendi, ama bu evlilik de kendini toparlamasını sağlamadı. 1924'te gittiği köyünde, köylülerin devrimi desteklediğini gördü; kendinin ise bir şair olarak görevini yerine getiremediği duygusuna kapıldı. "Neuyutnaya jidkaya lunnost" (1925; Umutsuz ve Solgun Ay Işığı) adlı şiirinde, ülkesini güçlendireceği inancıyla makineleşmeyi savundu, ama aynı dönemde yazdığı bir başka ünlü şiirinde devrime yönelik tepkisini dile getirdi. Son büyük yapıtı olan "Çerni çelovek"te (Siyah Adam) yanılgı ve düş kırıklıklarını bütün çıplaklığıyla ortaya koydu. 1925'te geçirdiği ruhsal bunalım nedeniyle kısa süre hastanede yattı. Moskova'da bir otel odasında kendi kanıyla birkaç dize yazdıktan sonra intihar etti.

Yetenekli, verimli, ama dengesiz bir şair olan Yesenin'in keskin, kısa, lirik şiirleri çarpıcı imgelerle doludur. Şiirleri halk tarafından sevilmekle birlikte, resmî çizgiyi savunanlarca uzun süre şiddetle eleştirilmiştir. Toplu yapıtları 1966-68 yıllarında yayımlanmış, bazı şiirleri Türkçede *Lirikler* (1982) ve *Söntüyor Al Kanatları Günbatımının* (1992) adlı yapıtlarda yer almıştır.

Yesevi *bak.* Ahmed Yesevi

Yesevilik, TARIK-I HÂCEGÂN (Hocalar Yolu) olarak da bilinir, Türkistanlı mutasavvıf Ahmed Yesevi'nin(*) (ö. 1166) kurduğu tarikat.

Şeriat kurallarına bağlılık, sıkı bir riyazet ve zikir Yeseviliğin temel öğeleridir. Tarikatın sünnetleri arasında namazı cemaatle kılmak, seher vakitleri uyanık olmak, sürekli abdestli bulunmak, kendini her an Tanrı huzurunda bilmek, her an ve her yerde zikir halinde olmak ve manevi rehberlik aşamasına ulaşmış seçkin kimselere boyun eğmek sayılabilir. Yeseviliğin pratikteki en önemli kurallarıysa halvet ve açık (cehri) zikirdir. Yesevi zikri, zikri yapan kişinin boğazından bıçkı, hızar sesine benzer bir ses çıktığı için zikr-i erre ya da zikr-i minşari (bıçkı zikri) olarak bilinir.

Yesse, Tevrat'ta Kral Davud'un babası. Obed'in oğlu, Boaz ile Rut'un torunudur. Sekiz oğlundan en küçüğü Davud'dur. Hem Saul'un sarayında hem de krallığı döneminde Davud "Yesse'nin oğlu", "Yesse'nin kökü" ve "Yesse'nin kütüğü" (İşaya 11:1) lakaplarıyla anılır. Hz. İsa'nın Davud soyundan gelmesi nedeniyle ortaçağ sanatında Hz. İsa'nın soyağacını Yesse'den başlatmak gelenekleşmiştir. Hıristiyan ikonografisinde bu tür yapıtlara Yesse ağacı adı verilir.

Yessentuki, Rusya Federasyonu'nun güneybatı kesiminde, Stavropol bölgesinde (*kray*) kent. Podkumok Irmağı vadisinde, Kafkas Dağlarının eteklerinde madensuyu kaynaklarının bulunduğu noktada yer alır. 1798'de kuruldu; 1830'larda bir müstahkem mevki olarak gelişti; 1917'de kent oldu. Sanatoryumları ve şifalı çamur banyosu olanağı sağlayan tesisleriyle önemli bir sağlık ve dinlenme merkezi durumundadır. Kentte ayrıca gıda ve giysi üretimi gelişmiştir. Nüfus (1991 tah.) 95.500

yeşil algler (*Chlorophyta*), çiçekli bitkiler gibi klorofil a ve b ile, ksantofil ve karoten pigmentlerini içeren 6 bin kadar alg türünün oluşturduğu bölüm. Yeşil alglerin hücreleri tipik olarak ortada bir koful bulunan, bir ya da daha çok çekirdekli, selüloz çeperli, hareketli ya da hareketsiz yapılardır. Pigmentler hücrelerin içindeki plastitlerde yer alır. Biçim ve boyutları çok değişken olan bu canlıların bazısı tekhücrelidir (örn. *Chlamydomonas*), bazısı hücrelerin bir araya gelmesiyle oluşmuş koloniler halindedir (örn. *Hydrodictyon*, *Volvox*), bir bölümü de ipliksi (örn. *Spirogyra*) ya da tüpsü (örn. *Actebaularia*, *Caulerpa*) yapılarıyla dikkati çeker. Yeşil algler hem eşeyli hem de eşeysiz üreyebilen canlılardandır. Eşeyli üreme iki ya da dört kamçılı gametlerin (eşey hücreleri) oluşumuyla, eşeysiz üreme ise hücre bölünmesiyle (örn. *Protococcus*), hareketli ya da hareketsiz sporlarla (örn. *Ulothrix*, *Oedogonium*) ya da parçalara ayrılma yoluyla gerçekleşir.

Çoğu tatlı sularda kayalara ya da ağaç köklerine tutunarak yaşayan, bazısı durgun suların yüzeyinde kokuşmuş kitleler oluşturan bu alglerin denizde ya da karada yaşayan türlerine de rastlanır. Hiçbir yere

Akdeniz'e özgü bir yeşil alg türü olan *Caulerpa prolifera*
Raniero Maltini ve Piero Solaini—SCALA, Art Resource/EB Inc.

tutunmaksızın suda serbestçe yüzebilen tekhücreli yeşil alg türleri suda yaşayan öbür canlılara besin ve oksijen sağlar. Yeşil algler bitkilerin evrimine ilişkin önemli ipuçları taşır.

Yeşil Barış, İngilizce GREENPEACE, çevreyi kirleten kuruluşlarla ve resmî makamlarla doğrudan karşı karşıya gelerek, soyu tehlikedeki hayvan türlerini korumayı, çevreye zarar verilmesini önlemeyi ve çevre bilincini güçlendirmeyi amaçlayan uluslararası örgüt. ABD'nin Alaska'ya bağlı Amchitka Adasındaki nükleer denemesine karşı çıkmak amacıyla 1971'de İngiliz Kolumbiyası'nda kuruldu. Hiyerarşik olmayan örgütlenme biçimiyle, ekolojiyle ilgilenen kişi ve kuruluşların desteğini kazandı. Soyu tehlikedeki balina ve ayıbalığı türlerinin korunması, zehirli kimyasal ve radyoaktif atıkların çevreye boşaltılmasının önlenmesi ve nükleer denemelerin durdurulması gibi amaçlarla kampanyalar düzenledi. Temel stratejisi, balina avcı gemilerinin zıpkınlarıyla avları arasında küçük şişme botlarla dolaşmak, okyanuslara ve atmosfere zehirli atıklar boşaltan fabrika borularını tıkamak gibi "dolaysız, şiddete dayanmayan eylemler"di. Bu tür tehlikeli ve dramatik eylemlerle kamuoyunda adından söz ettiren Yeşil Barış, çevreye zarar veren uygulamalara karşı kamuoyunun seferber edilmesinde de önemli rol oynadı. Ayrıca ulusal ve uluslararası düzeyde çevre korumayla ilgili mevzuatın hazırlanması için çalışmalar yürüttü, bazen önemli başarılar sağladı. Yeşil Barış dar bir kadroyla, büyük ölçüde gönüllü personel ve parasal yardımla etkinliklerini sürdürmektedir.

10 Temmuz 1985'te Fransızların nükleer silah denemelerini protesto etmek amacıyla Morurora Mercan Adasına doğru yola çıkan "Rainbow Warrior" adlı Yeşil Barış gemisi Yeni Zelanda'nın Auckland limanında demirliyken iki bombanın patlaması sonucunda battı; gemide bulunan bir gönüllü öldü. Sonradan bombaların Fransız haberalma ajanlarınca yerleştirildiği ortaya çıkarıldı ve olay uluslararası skandala yol açtı. Olay nedeniyle Fransa savunma bakanı istifa etti, haberalma servisi başkanı ise görevden alındı.

Yeşil Burun Adaları *bak.* Cabo Verde

Yeşil Burun Yarımadası *bak.* Cap Vert Yarımadası

Yeşil Cami, İznik'te Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın yaptırdığı cami. Hacı Musa tarafından 1378-92 arasında yapılmıştır.

İbadet mekânı, Türk üçgenleri üstünde yükselen 11 m çapındaki tek bir kubbeyle örtülüdür. Bu kubbe üç yanda beden duvarlarına, giriş yönünde ise iki sütuna basan üç kemere oturtulmuş, böylece ibadet mekânı bu kemerlerin arkasında kuzeye doğru uzatılmıştır. Bu bölüm iki yanda birer aynalı tonozla, ortada dilimli bir kubbeyle örtülüdür. Kubbenin üstünde sağır bir aydınlık feneri vardır. Giriş kapısıyla büyük kubbe arasında kalan bu ara bölüm nedeniyle Yeşil Cami, Osmanlı mimarlığında tek kubbeli camilerden büyük merkezi kubbeli selatin camilerine giden gelişim sürecinin ilk aşaması sayılır. Caminin kuzey cephesinde gene üç gözlü bir son cemaat yeri vardır ve bu da içerideki ara bölüm gibi yanlarda aynalı tonozlarla, ortada dilimli, sivrimsi bir kubbeyle örtülüdür. Bu kubbenin sekizgen kasnağı son cemaat yeri çatısının üstünde yükselir ve önden bakıldığında asıl kubbenin görülmesini bir ölçüde engeller. Tek şerefeli minare batıda, son cemaat yeri ile ibadet mekânı arasındadır. Gövdesi, çeşitli geometrik desenler oluşturacak gibi yeşil, turkuaz, sarı ve mor renkli sırlı tuğlalarla örülmüştür. Caminin beden duvarları içeride 3,3 m yüksekliğe kadar, dışarıdan da

Yeşil Cami, kuzeybatıdan görünüş, 1378-92; İznik, Bursa
Nazım Tunuroğlu

tümüyle beyaz mermer kaplıdır. Son cemaat yerinin şebekeleri ve kapı söveleri, cami cümle kapısı, pencere söveleri ve mihrap mermer oymalarla bezelidir.

yeşil çekirge *bak.* çayır çekirgesi

Yeşil Dağlar *bak.* Green Dağları

Yeşil Külliyesi, Bursa'da, Yeşil semtinde I. Mehmed'in (Çelebi) yaptırdığı cami, medrese, türbe ve imaretten oluşan külliye. 1419-24 arasında Hacı İvaz Paşa tarafından yapılmıştır.

Bursa Ovasına yukarıdan bakan bir teras üstündeki Yeşil Cami, zaviyeli camilerin anıtsal bir örneğidir. Kıble ekseni yönünde uzunlamasına dikdörtgen planlı ibadet mekânı ortadan bir Bursa kemeriyle ikiye ayrılmış ve (arkadaki 13 m çapında olan) iki büyük kubbeyle örtülmüştür. Sağda ve solda ibadet mekânı boyunca yan yana sıralanmış üçer oda, zaviyeli camilere özgü yan kanatları oluşturur. Bunlardan öndekiler ibadet mekânına birer kapıyla bağlanır. Ortadakiler ise bütün enlerini kaplayan birer kemerle açılarak ibadet mekânının yan eyvanlarını oluşturur. En gerideki odaların ise ibadet mekânı ile bağlantısı yoktur. Bunlara cümle kapısından içeriye doğru uzanan dehlizin iki yanındaki birer koridorla ulaşılır. Bu dehlizin öbür ucu bir kapıyla caminin içine açılır. Kapının iki yanında ve üzerinde toplam üç tane mahfil girintisi vardır. Bunlardan üst kattaki hünkâr mahfilidir. Orta kubbenin tepesinde bir aydınlık feneri, bunun altında ise sekizgen bir şadırvan havuzu bulunur.

Yeşil Cami'nin giriş cephesinde son cemaat yeri yoktur. Ama beden duvarındaki üzengi taşlarından, beş gözlü bir son cemaat yerinin yapılmadan bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bu cephenin iki ucundan yükselen minareler özgün değil, geçen yüzyıldan kalmadır. Caminin mermer kaplı cephelerindeki pencerelerin söveleri, kemer tablaları, cemaat yerine bakan üst kattaki maksurelerin şebekeleri, cümle kapısının çevresi kabartma yazılarla, rumiler ve kıvrıkdallarla çok zengin biçimde bezenmiştir. Özellikle pencere kemerlerinin tablalarında ve cümle kapısının kemer köşeliklerinde yeralan kabartmalar Selçuklu taş oymacılığından izler taşır. Yeşil Cami'nin çinileri de çok önemlidir. İç duvarlarından başka arkadaki üç mahfilin duvarları da çinilerle kaplıdır. Caminin eni 6 m'yi, yüksekliği 10,5 m'yi bulan görkemli mihrabı da döneminin çini sanatının en üstün örnekleri arasındadır.

Yeşil Türbe caminin güneyinde, daha yüksek bir teras üstünde yer alır. Yüksek bir kasnağa oturan bir kubbeyle örtülü, kenarları yaklaşık 8,5 m uzunluğunda sekizgen planlı yapının dışı turkuaz renkli çinilerle kaplıdır. Büyük bir taçkapıyla girilen iç mekân her duvardaki altlı üstlü ikişer pencereyle aydınlanır. Burada da duvarlar alt pencerelerin lentosu hizasına kadar altıgen çinilerle bezelidir. I. Mehmed'in ortadaki sandukası, üstü kabartma celi sülüs harflerle yazılı çinilerle kaplıdır. Öbür sekiz sanduka da padişah ailesinin bireylerine aittir. Asıl mezarlar alttaki cenazelik katındadır. Kıble duvarındaki çini kaplı mihrap ölçü ve güzellik bakımından Yeşil Cami'nin mihrabıyla yarışır düzeydedir.

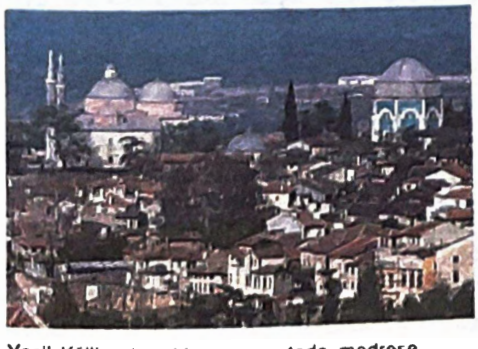

Yeşil Külliyesi, solda cami, ortada medrese dershanesinin kubbesi, sağda türbe, 15. yy; Bursa
Ara Güler

Caminin batısında kalan medrese, kareye yakın dikdörtgen planlı bir avluyu üç yönden saran revaklarla bunların arkasındaki hücrelerden oluşur. Avlunun dördüncü (güney) kenarını tümüyle yapı kütlesinden dışarıya taşan dershane kaplar. Kubbeyle örtülü bu mekâna avludan iki kollu bir merdivenle çıkılır. Medrese bugün Bursa Türk-İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Caminin güneydoğusundaki imaret de son yıllarda onarılmıştır.

Yeşil Ordu, Kurtuluş Savaşı'nın (1919-23) ilk dönemlerinde resmî makamların da dolaylı desteğiyle kurulan, yan gizli, İslamcı, yaklaşımında bazı sosyalist öğeler içeren örgüt.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılmasından hemen sonra Mayıs 1920'de kuruldu. Varlığı başta TBMM başkanı Mustafa Kemal (Atatürk) olmak üzere, Kurtuluş Savaşı önderlerinin çoğu tarafından bilinmekle birlikte açık kuruluş bildirimi yapmadığı için yarı resmî bir nitelik taşıyordu. Kurucuları arasında Muhittin Baha (Pars), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Mahmut Celal (Bayar), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Hakkı Behiç (Bayiç) gibi Mustafa Kemal'in yakın çalışma arkadaşları vardı; genel sekreterliğini ise eski valilerden Tokat mebusu Nâzım Bey (Öztelli-Resmor) üstlendi. Varlık nedeni, tüzüğünün birinci ve ikinci maddelerinde, "emperyalizme, kapitalizme ve savaşa karşı olmak" biçiminde açıklandı.

Hem İslamdan, hem de milliyetçi akımlarla sosyalizmden etkilenen Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşunda başlıca iki amaç güdülmüştü: 1) Osmanlı ordusunun kalıntılarından oluşan eski askeri yapının yerine yeni ve halkın güvenini kazanabilecek bir askeri örgüt yaratmak, 2) I. Dünya Savaşı ve 1917 Sovyet Devrimi'nden sonra aydınlar arasında yaygınlaşmaya başlayan sosyalist düşünceden Kurtuluş Savaşı sürecinde yararlanmak; buna bağlı olarak sosyalist akımların gelişmesini denetim altında tutmak.

TBMM Hükümeti'nin Yeşil Ordu'nun çalışmalarına göz yumması, hatta desteklemesi bu örgütün kısa sürede gelişmesine yol açtı. Bu durum Mustafa Kemal ve TBMM Hükümeti için kaygı yarattı. Sonradan TBMM Hükümeti ile açık bir çatışmaya girecek olan Kuva-yı Seyyare komutanı Çerkes Ethem'in bütün gücüyle Yeşil Ordu'nun yanında yer alması, bu kaygıların daha da artmasına neden oldu. TBMM içinde bile güçlü bir desteğe kavuşan örgütün yöneticilerinden Nâzım Bey, Mustafa Kemal'in açık muhalefetine karşın TBMM tarafından dahiliye vekilliğine seçildi. Aynı dönemde, Yeşil Ordu'nun resmî yayın organı durumunda olan ve Eskişehir'de yayımlanan *Yeni Dünya* da etkisini TBMM Hükümeti'ni rahatsız edecek düzeyde artırdı.

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal, Kuva-yı Milliye'nin karşısında bir güce dönüştüğü kanısına vararak Yeşil Ordu'nun çalışmalarının durdurulmasını istedi. Hakkı Behiç gibi ağırlığı olan bazı kişiler buna karşı çıktılarsa da, örgüt 29 Eylül 1920'de çalışmalarını durdurdu.

yeşil yılan, *Colubridae* familyasından, tümüyle ya da büyük ölçüde yeşil olan renklerinden ötürü çeşitli yılanlara verilen ortak ad. Kuzey Amerika'da yaşayan iki yeşil yılan türü vardır. *Opheodrys* cinsine giren bu ince uzun ve zararsız yılanlar genellikle bahçelerde görülür. Yumurtlayarak ürer,

Karinalı yeşil yılan (*Opheodrys aestivus*)
G. J. Chalaris—EB Inc

böcek ve örümcekleri yerler. Düz yeşil yılan (*O. vernalis*) yaklaşık 50 cm uzunluğundadır. Karinalı yeşil yılan (*O. aestivus*) yaklaşık 75 cm uzunluğa erişir. Afrika yeşil yılanlarının (*Chlorophis* cinsi) karınları boyunca dizili karinalı levhaları yaşama ortamları olan ağaçlarda hareket etmelerini kolaylaştırır. Bu cinsin öbür üyeleri Asya'nın doğu ve güney kesimlerinde yaşar.

yeşil zebercet *bak.* peridot

yeşilbacak (*Tringa nebularia*), *Charadriiformes* takımının *Scolopacidae* familyasından Eskidünya'da yaşayan kıyıkuşu türü. Uzunluğu yaklaşık 30 cm, bacakları yeşilimsi ve üst bölümleri genel olarak grimsi kahverengi nakışlıdır. Kuyruksokumu parlak beyazdır ve bu beyazlık sırta doğru bir kama biçiminde sürer. Gagası uzun ve hafifçe yukarıya doğru kıvrıktır. Çamurlu sularda dolaşarak küçük su omurgasızlarını avlar. Kıyılarda küçük balık sürülerinin peşinde koşarken de görülebilir.

Yeşilbacaklar Avrasya'nın kuzey kesimlerinde ürer ve kışı Avrasya'nın güney kesimleri ile Afrika'da geçirir. Bazen kışlama

Yeşilbacak (*Tringa nebularia*)
John Markham

bölgeleri Tasmanya ve Yeni Zelanda'ya kadar uzanır. Türkiye'nin Ege ve Akdeniz şeridinde kışın, birçok sulak yöresinde ise göç sırasında görülür. Dişi yuvaya nisan sonu ya da mayıs başında benekli ve çevreden ayırt edilmesi zor renklerle bezeli dört yumurta bırakır. Kuluçka süresi 23-24 gündür. Erkek ve dişi yavru bakımını genellikle birlikte üstlenir. Bazen erişkin erkek ve dişi yanlarına bir ya da birkaç yavruyu alarak ayrılır. Bazen de erişkinlerden biri yuvayı terk ederek yavruların bakımını tümüyle eşine bırakır. Yavrular yaklaşık 26 günde palazlanır. Ama usta birer uçucu olana değin erişkinlerin yanında kalırlar.

yeşilbaş (*Anas platyrhyncos*), evcil ördeklerden çoğunun atası olan, Kuzey Yarıküre'ye dağılmış en yaygın yabanıl ördek türü. *Anseriformes* takımının *Anatidae* familyasında sınıflandırılır. Birçok alttüründen bayağı yeşilbaş (*A.p. platyrhynchos*) Avrupa, Asya'nın büyük bölümü ve Kuzey Amerika'nın kuzey kesimlerinde ürer. Kışı Kuzey Afrika, Hindistan ve Meksika'nın güney kesimlerine kadar uzanan bölgede geçirir. Erkeğin başı yeşil parıltılı, göğsü kızılımsı, gövdesi açık bozdur. Gösterişsiz olan dişinin tüyleri sarımsı kahverengi nakışlıdır. Kanatlarında, çoğu ördek türünde de görüldüğü gibi değişik renkte tüylerin oluşturduğu kanat aynası denen bir bölge vardır. Hem erkek hem dişide morumsu mavi olan kanat aynası önde ve arkada beyaz birer şeritle sınırlanmıştır. Önemli bir av kuşu olan bu alttür Türkiye'nin sulak alanlarında yaygın biçimde bulunur. Grönland ördeğinin (*A.p. conboschas*) de erkeği ile dişisi arasında önemli renk ve desen farkı vardır. Öbür alttürlerin ise hem erkeği hem de dişisi bayağı ördeğin dişisine benzer. Bunlardan Hawaii ördeği (*A.p. wyvilliana*) ve Laysan ördeği (*A.p. laysanensis*) adlarını aldıkları komşu adalarda yaşayan ve ender bulunan yeşilbaş alttürleridir.

Yeşilbaşlar yüzerken dibe dalmadan küçük su omurgasızları ve su bitkileriyle beslenir. Öbür yüzeyden beslenen türlerde görüldüğü gibi ön bölümü suya gömülü, kuyruğu kalkık biçimde yiyecek araması tipiktir.

Yeşilhisar, İç Anadolu Bölgesi'nde, Kayseri iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 987 km² olan Yeşilhisar ilçesi doğuda Develi ve Yahyalı ilçeleri, güney ve batıda Niğde, kuzeybatıda Nevşehir illeri, kuzeyde de gene Nevşehir ili ve İncesu ilçesiyle çevrilidir.

Batı kesimini, doruğu ilçe sınırları dışında kalan Hodul Dağı engebelendirir. İlçenin doğu kesimine sokulan Develi Ovasının(*) batı uzantıları Karahisar Ovası adıyla anılır. Sultansazlığı'nın(*) büyük bölümü de ilçe sınırları içinde kalır. Hodul Dağı ile ilçe dışındaki Aladağlar'ın yamaçlarından kaynaklanan küçük akarsular bir kapalı havza oluşturan Sultansazlığı'nı besler. İlçedeki başlıca göl, Akköy Baraj Gölüdür. İlçe merkezinin batısındaki Soğanlı köyü yakınlarındaki tüflü arazide peribacalarına(*) rastlanır.

İlçe halkı geçimini daha çok tarım, hayvancılık ve ticaretten sağlar. Başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, arpa, buğday, patates, elma, üzüm ve çavdardır. Önemli bir meyvecilik alanı olan ilçede çeşitli küçükbaş ve büyükbaş hayvanların yanı sıra bir miktar da Ankara keçisi beslenir. İlçenin en tanınmış ürünü, el dokuması Karahisar halısıdır. İlçe topraklarındaki zengin rezervli demir yatakları işletilmektedir. Yeşilhisar İçmesi'nden(*) şifalı madensuları çıkar.

Tarihine ilişkin yeterli bilgiye rastlanmayan yöre, 19. yüzyıl sonlarında Ankara vilayeti Kayseri sancağının İncesu kazasına bağlı bir nahiye olarak yönetiliyordu. Yeşilhisar, 1948'de ilçe yapıldı.

Yeşilhisar kentinin eski adı Karahisar'dır. Bir süre Develi Karahisar olarak da anılan kent, 1948'de ilçe merkezi yapılınca Yeşilhisar adını aldı. İlçenin orta kesiminde yer alan kent, tarımsal ürünlerin pazarlandığı bir ticaret ve hizmet merkezidir. Kayseri'yi Niğde'ye bağlayan kara ve demir yollarının geçtiği kentin il merkezine uzaklığı 63 km'dir.

İlçedeki başlıca tarihsel yapı kalıntıları Soğanlı köyünün yakınındadır. Soğanlıdere Vadisinde, Göreme Vadisindekilere(*) benzer kaya kiliseleri vardır. 9. yüzyılda yapıldığı sanılan bu kiliselerin duvarlarında çeşitli desenlerin yanı sıra dinsel temaların işlendiği freskler görülür.

Yeşilhisar Belediyesi 1885'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 24.427; kent, 11.904.

Yeşilhisar İçmesi, DUTLUK İÇMESİ olarak da bilinir, İç Anadolu Bölgesi'nde madensuyu kaynağı. Kayseri iline bağlı Yeşilhisar ilçe merkezinin 12 km kadar güneyinde yer alır. Madensuları, batıdaki volkanik arazi ile doğudaki jips ve alüvyonlarla örtülü arazi arasındaki kırık (fay) çizgisinin kuzeyinde bulunan çatlaklardan çıkar. Bu şifalı suların değerlendirilemeyen bölümü çevredeki alüvyonlu alanda bir bataklık oluşturur.

Sıcaklığı 19°C olan madensularının içerdiği mineral miktarı 8 gr/lt'yi bulur. Bunlar sodyum, magnezyum, bikarbonat ve karbon dioksittir. İçme kürlerinde kullanılan bu madensuyunun sindirim sistemi hastalıkları üzerinde olumlu etkisi olduğuna inanılır. İçmeye gelenler için konaklama ve hizmet tesisleri vardır.

Yeşilırmak, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde akarsu. İlkçağda Iris adıyla anılırdı. Türkiye'nin Karadeniz'e dökülen akarsuları arasında Kızılırmak ve Sakarya'dan sonra en uzun üçüncü ırmağıdır. Uzunluğu 519 km'dir.

Yeşilırmak'ın başlangıç kolu sayılan Tozanlı Çayı, Suşehri'nin güneybatısında 2.812 m'ye erişen Köse Dağının batı yamaçlarından doğar. Batıya doğru dar ve derin bir vadi boyunca akar. Almus Baraj Gölünün ardından yaklaşık 12 km uzunluğundaki dar Alemdar Boğazına girer. Bu boğazdan çıktıktan sonra Omala Ovasında sağdan (kuzeyden) Çilkarı Deresini alır ve hafifçe güneybatıya kıvrılır. Tokat'a yaklaşırken Gömenek Kalesi ve Komana Pontika kentinin kalıntıları yakınından geçer. Köprübaşı yöresinde kentin içinden geçerek güneyden gelen Behzat Deresiyle birleşir. Bu kesimde Tokat Suyu olarak da anılır.

Yeşilırmak, Amasya
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Akarsu daha sonra ince kabuklu üzümleriyle ünlü Kazova düzlüğüne ulaşır. Kazova ile Turhal arasında Katmerkaya Boğazını aşar ve soldan (batıdan) Zile Çayını alır. Turhal'ı geçince yaklaşık 50 km uzunluğundaki dar ve derin Çengel Boğazına girer. Sivas (Kalın)-Samsun Demiryolu'nun vadisini izlemeye başladığı kesimde önce batı, sonra kuzeybatı ve daha sonra da kuzeydoğu yönünde akarak bir büklüm oluşturur. Amasya'nın 18 km kadar güneyinde soldan (batıdan) Çekerek Çayını(*) alır. Çekerek Çayı kavşağından sonra Yeşilırmak olarak adlandırılır. Amasya kentinin içinden dar bir vadiyle geçerken batı-doğu doğrultusunu alır.

Amasya'nın hemen kuzeyinde ırmağa Lâdık ve Suluova'dan gelen Tersakan Çayı katılır. Yüksekliğin 400 m'nin altına indiği bu kesimden başlayarak demiryolu Tersakan Çayı vadisini, Amasya-Taşova karayolu ise Yeşilırmak Vadisini izler. Tersakan Çayı kavşağında kuzeydoğuya yönelen Yeşilırmak Taşova'ya yaklaşırken yeniden batı-doğu doğrultusunda akmaya başlar. Tütünüyle ünlü verimli bir tarım alanı olan Taşova'nın doğusunda en uzun kolu Kelkit Irmağıyla(*) birleşir ve yüksekliği 188 m'ye düşer. Bu kavşakta kuzeybatıya dönerek bir büklüm oluşturduktan sonra kuzey yönünde akmaya başlar. Ormanlarla kaplı Canik Dağlarını derin vadilerle yararak geçtiği bu kesimde Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu baraj gölleri yer alır. Suat Uğurlu Barajı'ndan sonra Çarşamba Ovasına(*) iner. Ardından Çarşamba kentinden geçer ve taşıdığı alüvyonları yığarak bir delta oluşturur. Sonunda ovanın kuzeybatı ucundaki Çıva Burnunun hemen doğusunda Karadeniz'e ulaşır. Oluşturduğu üçgen biçimli deltanın kenarları oldukça düzgündür. Bu durum akarsuyun biriktirme hızının azaldığını ve Yeşilırmak Deltasının tip olarak bloke deltalardan olduğunu gösterir.

Yeşilırmak'ın rejimi düzensizdir. Nisanda kabarmaya başlayan suları ekimde en alt düzeye iner. İlkbahar yağmurlarının yanı sıra karların erimesi de sularının kabarmasına neden olur. Aşağı çığırında ortalama debisi 177 m³/sn'dir. Ama gözlem süresi içinde debisinin 1.914 m³/sn'ye kadar çıktığı da saptanmıştır. Sularının fazlalaştığı dönemlerde yol açtığı taşkınlar zaman zaman çevresindeki tarım alanları ile yerleşim merkezlerine zarar verir. Örneğin 1952'de oluşan sel, Tokat ve Amasya yöresinde önemli tahribata yol açmıştır.

Son yıllarda Türkiye'nin öteki ırmaklarında olduğu gibi Yeşilırmak'ta da akarsu kirlenmesinin tehlikeli boyutlara ulaştığı gözlenmektedir. Kirliliğe yol açan kuruluşların çoğu Amasya'dan önceki kesimdedir. Turhal'daki şeker fabrikası ve antimon madenlerinin zehirli atıkları ile Turhal ve Tokat kentlerinin ev atıkları kirlenmenin başlıca nedenidir. Suluova'daki Amasya Şeker Fabrikası'nın atıkları da Tersakan Çayı aracılığıyla Yeşilırmak'a boşalmaktadır.

Yeşilköy Havalimanı *bak.* Atatürk Havalimanı

yeşilkum, GLAUKONİTLİ TORTUL olarak da bilinir, yeşil renkli mika mineralı glaukonitin pekişmemiş tortul çökeli. Glaukonit tanelerine pek çok pekişmiş çökelde de rastlanır; bunların miktarı, bu kayaçların glaukonit kumtaşları ya da marnları olarak tanımlanmasına yol açacak düzeyde olabilir. Glaukonit taneleri akıntılardan çökelir. *Ayrıca bak.* glaukonit.

yeşilkurt (*Heliothis zea* ya da *H. armigera*), PAMUKKURDU olarak da bilinir, *Noctuidae* familyasından gece kelebekleri türü. Uzunluğu 5 cm'ye kadar ulaşabilen tırtılları genellikle yeşildir. Sırtında bir çift koyu çizgi uzanan bu tırtıllar toprağa inip pupa evresine girmeden önce, özellikle pamuk, mısır gibi tarla ürünlerine büyük zarar verir. Erişkinlerin kanatları soluk kahverengi, kanat açıklığı 3,5 cm dolayındadır. Türkiye'nin Ege Bölgesi'nde yılda en çok üç, Adana yöresinde dört kuşak verdiği sanılmaktadır. Daha sıcak ülkelerde bu sayı beşe çıkar. Yeşilkurt pamuk ve mısırın yanı sıra domates, bezelye, susam ve keten gibi çeşitli ürünlerin yapraklarını, çiçek ve tohumlarını kemirerek zarar verir.

Yeşiller, özellikle Avrupa ülkelerinde 1979'dan başlayarak kurulan çevreci eğilimli siyasal partilerin anıldığı ortak ad. Avrupa'daki çeşitli partilerin çalışmaları arasında eşgüdümü sağlamak üzere Ocak 1984'te Belçika'nın başkenti Brüksel'de Avrupa Yeşilleri olarak bilinen bir çatı örgütü kurulmuştur. Avrupa Parlamentosu'ndaki Yeşil temsilciler Gökkuşağı Grubu'nu oluşturur.

Yeşiller hareketinin ilk ve en başarılı partisi, 1979'da die Grünen (Yeşiller) adıyla Batı Almanya'da kuruldu. Ekolojiyle ilgili ve çevreci 250 kadar grubun bir araya gelmesiyle gerçekleşen bu girişime Herbert Grühl ve Petra Kelly gibi adlar öncülük etti. Nükleer enerji ile hava ve su kirliliğinin denetim altına alınması için halkın desteğini örgütlemeye çalışan Yeşiller 1980'de ülke çapında etkinlik gösteren bir parti durumuna geldi. Parti programındaki başlıca talepler arasında Varşova Paktı ve NATO'nun birlikte dağıtılması, Avrupa'nın askerileşmekten kurtarılması ve büyük ekonomik işletmelerin küçük birimlere bölünmesi de vardı. Bu program özellikle Sosyal Demokrat Parti'nin sol kanadından birçok kişiyi Yeşiller'in saflarına çekti. 1979'dan sonra eyalet seçimlerinde tek tük sandalye kazanan Yeşiller, 1983'te *Bundestag* (Federal Meclis) için yapılan genel seçimlerde yüzde 5,6 oranında oy elde ederek ilk kez bu yasama organında temsil edilme olanağını buldu. Bu gelişmeyle birlikte partinin sol kanadı ile daha pragmatik bir çizgiyi savunan kesim arasındaki ideolojik çatışma belirginleşmeye başladı. Tabanı büyük ölçüde iyi eğitim görmüş genç kuşağa dayanan Yeşiller, yerel ya da bölgesel çevre sorunları ile başka konulara ilgi duyan seçmenler arasında da önemli bir desteği arkasına aldı.

1980'lerin sonlarına gelindiğinde Batı ve Kuzey Avrupa'nın hemen her ülkesinde Yeşiller olarak ya da benzer adlarla bilinen en az bir parti vardı. Yeşiller hareketi İtalya'da Yeşil Liste, İrlanda ve Finlandiya'da Yeşil İttifak, Avusturya'da Yeşil Alternatifler, İsveç'te Yeşil Ekoloji Partisi, Belçika'da da Ekolojist Parti adını aldı. Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Arjantin ve Şili gibi ülkelerde de Yeşil partiler gelişme gösterdi. Doğu Avrupa'da ise Yeşil Parti ya da grupların doğuşu 1989'daki siyasal dönüşümden sonra başladı.

Türkiye'de genellikle yerel ve kendiliğinden girişimlerle oluşan çevreci gruplar siyasal bir nitelik kazanmadı. Bu gruplardan birinin kurduğu Yeşiller Partisi parlamentoya yönelik bir etkinliğe girişmedi. Buna karşılık geleneksel siyasal partiler program belgelerinde çevre sorunlarına belirgin bir ağırlık vermeye başladılar.

Yeşilli, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Mardin iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Merkez ilçeye bağlı 10 köy ve Ömerli'ye bağlı iki köy 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca merkezi Yeşilli kenti olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Yeşilli Belediyesi 1970'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 22.385; kent, 10.451.

Yeşilova, Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde, Burdur iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.351 km² (1986) olan Yeşilova ilçesi doğuda Merkez ilçe, güneyde Karamanlı, batı ve kuzeyde Denizli, kuzeydoğuda da Afyonkarahisar illeriyle çevrilidir.

Dağlık alanlarla kuşatılmış olan ilçe toprakları ilin kuzeybatı köşesinde yer alır. Kuzey kesimini Söğüt Dağı, batı ve güneybatı kesimini ise Eşler Dağı engebelendirir. En yüksek noktası, Eşler Dağının Denizli il sınırında 2.268 m'ye erişen Akkaya Tepesidir. Ortasındaki çöküntü alanlarının alçak kesimlerinde bazı göl çanakları vardır; buralardaki düzlükler ilçenin başlıca tarım alanlarıdır. Eşler Dağındaki çayırlar hayvancılık açısından önem taşır. İlçe topraklarından çıkan suların bir bölümü Burdur, Salda ve Yaraşlı göllerini besler; bir bölümü de Dalaman Çayına ve Büyük Menderes'in kollarından Çürüksu'ya katılır. Göller Yöresi'nin orta büyüklükteki göllerinden Salda Gölü ilçe merkezinin kuzeybatısındadır; gölün yüzölçümü 45 km², su yüzeyinin deniz düzeyinden yüksekliği 1.139 m'dir. Göl suları akarsuların döküldüğü güney kıyısı dışında genellikle tuzludur. Doğudaki Yaraşlı (Yarışlı) Gölünün batı yarısı ilçe sınırları içindedir. 16 km²'lik bir alanı kaplayan bu gölün su yüzeyinin denizden yüksekliği 950 m'dir. Doğu kesimi etkin bir deprem bölgesinde kalan ilçe, 1971'deki Burdur depreminde önemli hasar görmüştür.

İlçe halkının büyük bölümü kırsal kesimde yaşar ve geçimini tarımdan sağlar. Başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, buğday, arpa, nohut, patates, soğan, elma ve üzümdür; ayrıca anason, haşhaş, fasulye, mısır ve armut yetiştirilir. 1984'te ilin en çok nohut üretilen ilçesi Yeşilova'ydı. Koyun besiciliği ve arıcılık yapılan ilçede ormancılık ikincil bir gelir kaynağıdır. Halı ve kilim dokumacılığı yaygın bir uğraştır; ayrıca orman ürünlerini işleyen bazı atölyeler vardır.

İlkçağda Pisidya bölgesinde yer alan yöre eski bir yerleşim alanıdır. İlçedeki höyüklerden edinilen bilgiler ilk yerleşmelerin İlk Tunç Çağında (İÖ 3500-2000) kurulduğunu gösterir. Friglerden sonra Lidyalılar, Persler, Makedonyalılar, Selevkoslar ve Pergamon (Bergama) Krallığı'nın denetimine giren bu topraklar, İÖ 25'te Roma'ya bağlandı. Bizans egemenliğinde bulunduğu 11. yüzyıl sonlarında Türkmenler yöreye yerleşmeye başladı. Anadolu Selçuklularının yönetimindeyken 1190'da Haçlıların saldırısına uğradıktan sonra Hamidoğullarına geçti ve 15. yüzyılda Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Burdur sancağının Merkez kazasına bağlı Eskierle nahiyesi içindeydi. 1936'da ilçe yapıldı.

Eskiden Satırlar olan adı 1936'da Yeşilova olarak değiştirilen kasaba, ilçenin güney kesimindedir. Salda Gölü kıyısının 4 km kadar güneydoğusunda, Burdur'u Denizli'ye bağlayan yol üzerinde, il merkezi Burdur'a 52 km uzaklıktadır.

Yeşilova Belediyesi 1936'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 24.657; kasaba, 5.609.

yeşilsazan (*Tinca tinca*), KADİFEBALIĞI olarak da bilinir, *Cypriniformes* takımının *Cyprinidae* familyasından balık türü. Avrupa'nın büyük bölümü ve Asya'nın batı kesimlerindeki tatlı sularda yaşanan bu tür Avrupa'da yaygın biçimde avlanan değerli bir sofra balığıdır. Oksijen oranının çok düşük olduğu sularda barınabilir. Pulları çok küçük ve yapışkan derisine iyice gömülü, kuyruk sapı çok kalındır. Ağzının köşelerinde küçük birer bıyık bulunur. Rengi yeşilimsi ya da siyahımsı, uzunluğu genellikle 18-35 cm, en çok 70 cm'dir. Temel besinini küçük hayvanlar ve bitkiler oluşturur. Türkiye'de doğal olarak Anadolu'nun kuzey kesimlerinde ve Marmara Bölgesi'nde yaşar. Bazı yörelerde karabalık ve otsazanı adlarıyla tanınır.

yeşilşist fasiyesi, başkalaşım kayaçlarındaki (metamorfik kayaç) mineral fasiyesi sınıflandırmasının ana bölümlerinden biri. Tipik oluşum sıcaklıkları 300°C'nin altında, kayma gerilimleri ise görece yüksektir. Bu fasiyesler, şiddeti daha az başkalaşım koşullarında zeolit fasiyesine, daha yüksek sıcaklık ve basınç koşullarında ise epidot-amfibolit fasiyesine dönüşür. Yeşilşist fasiyesi kayaçlarının başlıca özgün mineralleri kuvars, ortoklaz, muskovit, klorit, serpantin, talk ve epidottur. Ayrıca karbonat mineralleri ve amfibol de (aktinolit) oluşur. Bu minerallerin yeşil rengi ve levhamsı yapısı kayaçların yeşilimsi renkli ve şist yapılı olmasına neden olur. Başkalaşım süreci sırasında ana kayaçtaki uçucu bileşenler (örn. karbon dioksit ve su) çoğunlukla yok olur.

Yeşilyurt, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Malatya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 568 km² olan Yeşilyurt ilçesi kuzey ve doğuda Merkez ilçe, güneyde Adıyaman ili, güneybatıda Doğanşehir, batıda Akçadağ ilçeleri, kuzeybatıda da gene Akçadağ ilçesiyle çevrilidir.

İlin güney kesiminde yer alan ilçe toprakları, büyük ölçüde dağlık alanlardan oluşur. Güney kesimini Güneydoğu Toroslar'a bağlı Malatya Dağları engebelendirir. En yüksek noktası Bey Dağının 2.545 m'ye erişen Şillan Tepesidir. Düzlük kuzey kesimi Malatya Ovası(*) içinde kalır. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Fırat Irmağı toplar. Derme Çayı olarak da bilinen Beyler Deresi, ilçe sınırları dışında Karakaya Baraj Gölüne dökülür. Bu akarsu eskiden Tohma Suyunun kollarından biriydi.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Önemli bir meyvecilik alanı olan ilçenin başlıca bitkisel ürünleri buğday, kayısı, üzüm ve arpadır. Dağlık kesimlerdeki yaylalarda hayvancılık ve arıcılık yapılır. Yaygın uğraşlardan biri de dokumacılıktır. Başlıca sanayi kuruluşları iplik, dokuma ve hazır giyim üretimi yapan fabrikalardır.

İlçe merkezi yakınında menderesler oluşturan Beyler Deresi kıyıları yöre halkının yararlandığı başlıca dinlenme ve eğlenme alanlarıdır. Narlı-Malatya demiryolu ile Malatya'yı Sivas, Kayseri, Adıyaman ve Kahramanmaraş'a bağlayan karayolları ilçe topraklarından geçer.

Uzun süre Merkez ilçeye bağlı bir bucak olarak yönetilen yöre, 1957'de ilçe yapıldı. Eskiden Çırmıhtı (Çırmıktı), daha sonra da İsmetpaşa olarak anılan kasabanın adı, ilçe merkezi yapıldığında Yeşilyurt olarak değiştirildi. İlçenin kuzey kesiminde, Beyler Deresi vadisinde kurulu olan Yeşilyurt kasabası, il merkezi Malatya'ya 9 km uzaklıkta bir banliyö görünümündedir.

Yeşilyurt Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 31.349; kasaba, 9.184.

Yeşilyurt, İç Anadolu Bölgesi'nde, Tokat iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Artova'ya bağlı olan 12 köyü bir araya getiren 19 Haziran 1987 tarihli ve 3362 sayılı yasa uyarınca, Yeşilyurt kasabası merkez olmak üzere aynı adla ilçe yapılmıştır.

Yeşilyurt Belediyesi 1972'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 8.736; kasaba, 5.598.

yeşim, değerli taş niteliğindeki iki silikat mineralinin ortak adı. Bunlardan daha değerlisi jadeyit, öbürü ise nefrittir. *Ayrıca bak.* jadeyit; nefrit.

yeşiva (İbranicede "oturum"), çoğul YEŞİVOT, Yahudilikte, Talmud eğitimi veren akademilerin genel adı.

Haham metinlerine göre, İsrailoğullarının ilk atalarından başlayarak Mısır'da tutsaklık

ve çölde göçebelik dönemlerinde de Yahudi toplumunda din eğitimi vardı. İÖ y. 190'da yazılan Ekklesiastikos'ta kitabın yazarı Ben Sirak'ın okulundan söz ediliyordu. Ama İkinci Tapınak döneminde (İÖ 6. yy - İS 70) din öğreniminin ana kaynağı Yahudilerin yüksek yasama ve yargı kurulu Büyük Sanedrin'di.

İkinci Tapınak'ın yıkılmasından (İS 70) sonra Kudüs dışındaki büyük hahamlar dinsel yaşamda ağırlık kazandı. Bu dönemin en önemli *yeşiva*'sı, Yohanan ben Zakkay tarafından, Yahuda kıyısı yakınındaki Yavne'de kurulmuştu. Ondan sonraki en önemli din bilginleri (*tanna*) Şimeon ben Gamaliel'le (ö. 175) oğlu Yehuda ha-Nasi'ydi (y. 135 - y. 220).

3. yüzyılın ortalarından başlayarak *amora*(*) adı verilen bilginlerin Mişna yorumları önem kazandı. Filistin'de Lydda (Lod), Caesarea, Sepphoris (Tsippori) ve Tiberias'ta (Taberiye) kurulan *yeşiva*'larda Filistin Talmudu derlendi ve Midraş'ların derlenmesine girişildi. Babil'de aynı dönemde Abba Arika'nın Sura'da (218), Yehuda bar Ezekiel'inse Pumbedita'da kurduğu *yeşiva*'lar ünlenmişti. Bu iki *yeşiva* yaklaşık 200'den 1040'a değin din öğretimi ve şeriat yorumu alanında otorite olarak kabul edildi. Bundan sonra Babil *yeşiva*'ları önemini yitirirken İspanya, Fransa, İtalya, Almanya ve Orta Avrupa'da başka *yeşiva*'lar ortaya çıktı. Ardından Yahudilerin doğuya göç etmeleriyle Polonya'da, İspanya'dan sürülmelerinden (1492) sonra da Osmanlı topraklarında önemli *yeşiva*'lar kuruldu.

18. yüzyılın ikinci yarısında Polonya ve Ukrayna'daki Yahudileri etkisi altına alan Hasidiler yeni *yeşiva*'lar kurdular. Gene bu dönemde Doğu Avrupa Yahudiliği içinde *yeşiva* geleneğini sarsan Aydınlanma (Haskala) akımına karşı Hayim ben Yitshak 1803'te Rusya'da Volojin'de bir *yeşiva* kurdu.

Günümüzde en seçkin *yeşiva*'lar ABD'de ve İsrail'de bulunmaktadır. Reformcu ve tutucu Yahudilikte haham okullarına genellikle *yeşiva* adı verilmez. ABD'de Gelenekçi Yahudilerin gündüz okullarına genellikle "küçük *yeşiva*" (*yeşiva ketana*) adı verilir.

Yeşu, İbranice YEOŞUA (Tanrı Kurtuluştur), Hz. Musa'nın kendine vâris tayin ettiği (Tesniye 31:1-8; 34:9) komutan. Kitabı Mukaddes'e göre Kenan ülkesinin fethinde İsrailoğullarına önderlik etmiştir.

Tevrat'taki ilgili bölümlerin ve yardımcı kaynakların dikkatle incelenmesi sonucunda bilim adamları, İsrailoğullarının Kenan ülkesini tek bir savaşın sonunda değil, uzun süren bir sızma ve asimilasyon politikası sonucunda ele geçirdikleri konusunda görüş birliğine vardılar. Birkaç yüzyıl boyunca süren bu barışçıl ele geçirme politikası Hz. Davud'un hükümdarlığı sırasında (İÖ y. 1000-962) amacına ulaştı. O zamana değin surlarla çevrili kentlerin çoğu Kenanlıların denetiminde kalmıştı. İsrailoğullarının, o dönemde Hazor (Yeşu 11) olayında olduğu gibi bazı kentleri yakıp yıktıkları ama onlardan askeri amaçlarla yararlanmadıkları anlaşılmaktadır; bu geleneği sona erdiren ilk uygulama Hz. Davud'un Kudüs kentini işgal ederek burayı ülkenin yönetsel ve dinsel merkezi yapması oldu. Bu uzun dönem boyunca İsrailoğullarıyla yerli halklar ve rakip işgalciler (örn. Midyanoğulları) arasında sık sık çatışmalar çıktı. Yeşu'nun seferlerine ilişkin öyküler de (Yeşu 10-11) bu görüşü destekler niteliktedir.

Yeşu Kitabı, Eski Ahit'in altıncı kitabı. Babil Sürgünü sırasında, İÖ y. 550'de yazılmıştır. Kitaba adını veren Yeşu, Yahudi kutsal metinlerindeki ilk peygamberlerin birincisidir. İsrailoğullarının Kenan ülkesini ele geçirmesini anlatan kitapta pek çok ilkçağ söylencesi de yazarın kendi bakış açısından aktarılır.

Yeşu Kitabı üç bölüme ayrılabilir: Kenan ülkesinin fethi (1-12. bölümler), ülkenin İsrail kabileleri arasında bölüşturulmesi (13-22. bölümler), Yeşu'nun veda konuşması ve ölümü (23-24. bölümler). Kenan'ın fethi atalara verilen sözün yerine getirilmesi anlamına geldiğinden, Tevrat'ın ilk altı kitabının bir arada yazınsal bir bütün oluşturduğu kabul edilir.

Yeten, Hakkı, lakabı BABA HAKKI (d. 1910, İstanbul - ö. 14 Nisan 1989, İstanbul), futbolcu ve spor yöneticisi.

Futbola 16 yaşında Halıcıoğlu Askeri Lisesi'nde başladı. Okul yıllarında futbol dışında güreş, boks ve atletizm de yaptı. 1931'de Beşiktaş'a transfer oldu. İlk milli maçını, Beşiktaş formasını giymeden önce, 27 Eylül 1931'de Bulgaristan'a karşı oynadı. Beşiktaş'ta yer aldığı 17 yıl içinde çeşitli lig ve kupalarda toplam 22 şampiyonluk kazanan takıma kaptanlık yaptı. Savaş yılları nedeniyle milli formayı ancak üç kez giydi. Oyun içindeki disiplini ve örnek futbolculuğu nedeniyle "Baba Hakkı" lakabıyla tanındı. Bu arada Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirerek çeşitli kurumlarda hukuk müşavirliği yaptı. Futbolu bıraktıktan sonra Beşiktaş Kulübü'nde çeşitli dönemlerde yönetim kurulu üyeliği ve başkanlık görevinde bulundu. Hizmetlerinden dolayı Beşiktaş Kulübü'nün onursal başkanlığına seçildi. Ölümünden sonra adı Fulya'daki kamp tesislerine verildi.

yetenek testi, kişinin belirli bir eğitim aldıktan sonra edinebileceği entelektüel ya da devinimsel becerilerin göstergesi olarak kabul edilen özelliklerin belirlenip ölçülmesini sağlayan test. Yetenek testleri insanların sahip olduğu yeteneklerin birbirinden farklı olduğu ve bu farklılıkların daha sonraki başarılarıyla ilişkili olacağı ilkesine dayanır. Genel ya da çoğul yetenek testleri geniş bir alanı kapsayan pek çok yeteneği (örn. sözel anlama, genel akıl yürütme, sayısal işlemler, algı hızı, mekanik bilgi) ölçmesi açısından zekâ testlerine benzerse de tek bir zekâ bölümü (IQ) yerine birden fazla sonuç verir. Eğitim ve meslek danışmanlığı alanlarında yaygın olarak kullanılan testler iş potansiyeli ve yeteneklerinin ölçülmesine de yarar.

yetersayı, bir kurulun toplanması ya da karar verebilmesi için hazır bulunması gerekli en az üye sayısı. Yasada açık hüküm bulunmayan durumlarda toplanma ve karar yetersayısı kurulun üye sayısının yarıdan bir fazlasıdır (salt çoğunluk). Yasalar bazı durumlarda üyelerin tümünün ya da üçte iki, beşte üç gibi belli bir oranının hazır bulunmasını öngörebilir (nitelikli çoğunluk) Yasa da toplanma yetersayısı belirtilmemiş, buna karşılık karar yetersayısı olarak nitelikli çoğunluk öngörülmüşse, aynı çoğunluk esası toplanma yetersayısı için de geçerli sayılır. Tarafsız olamayacağı için toplantıya ya da karara katılması söz konusu olmayan ya da reddedilen üyeler yetersayının belirlenmesinde göz önüne alınmaz. Yetersayı hesaplamasında buçuklu sayılar tamsayıya yükseltilir.

Yeti, KAR ADAMI YETİ olarak da bilinir. Himalaya Dağlarında, kar sınırına yakın yüksekliklerde yaşadığına inanılan efsanevi canavar. Bu yaratığı gördüğünü söyleyenlerin sayısının çok az olmasına karşın, kar üstünde görülen bazı izleri Yeti'nin bıraktığı öne sürülmüştür. Gerçekte bu izlerin bir bölümü kar kümeleri ya da taşların yükseklerden düşerek alçak yamaçlara çarpması sonucu oluşmuştur. Öteki izleri de ayıların bırakmış olması olasıdır. Ayılar, belirli bir yürüyüş biçiminde, arka ayaklarını yan yanya ön ayaklarının açtığı izin üzerine yerleştirirler, bu da ters yönde giden dev bir insanın ayak izini andırır.

Yetik, Sami (d. 1878, İstanbul - ö. 1945, İstanbul), izlenimci anlayıştaki manzara resimleriyle tanınan ressam.

Resme ilgisi Kuleli Askeri Lisesi'nde okurken başladı. İlk derslerini burada hocalık yapan Osman Nuri Paşa'dan aldı. 1896-98 arasında Mekteb-i Harbiye'de Hoca Alı Rıza'nın öğrencisi oldu. 1899'da Eyup Askeri Baytar Rüştiyesi'nde resim hocalığına atandı. 1900-06 arasında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğrenim gördü. 1910'da Paris'e gitti ve Julian Akademisi'nde Jean Paul Laurens'ın yanında çalıştı. Türkiye'ye dondükten sonra Kuleli Askeri Lisesi'nde resim hocası oldu, bir yandan da *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Mecmuası*'na yazılar yazdı. Balkan ve I. Dünya savaşlarına katıldıktan sonra askerlikten ayrıldı. 1917'de hükümet tarafından Şişli'de kurulan atölyede İbrahim Çallı, Nazmi Ziya Güran, Avni Lifij, Namık İsmail ve Hikmet Onat gibi ressamlarla birlikte savaş resimleri yaptı ("Cepheye Cephane Nakli"). Bu yapıtların bazısı 1918'de Viyana ve Berlin'de açılan sergide yer aldı. 1940'ta yayımladığı *Ressamlarımız* adlı kitabında asker ressamları konu aldı. Kitabın ikinci cildini tamamlayamadan öldü.

Yetik Sanayi-i Nefise Mektebi'nde eğitim gördüğü yıllarda akademik bir üslup geliştirmiş ve figüre ağırlık vermişti. Paris'e gittikten sonra Laurens'in gelenekçi ve akademik tavrı karşısında daha serbest, hatta izlenimci denebilecek bir anlatım benimsedi. Yetkin bir gözlem gücüyle resimlerinde özellikle renkleri ustaca kullandı. Son dönemlerinde figür çalışmalarından uzaklaşmış, daha çok "Peysaj" (1939) ve "Bursa'dan" gibi manzara ve ölüdoğalar yapmıştır. Bu resimlerde kalın bir boya hamuru kullandığı görülür.

yetişkin eğitimi, yetişkin kadın ve erkeklere yönelik her tür eğitim etkinliği.

Kütüphanelere başvurarak ya da başka türlü yürütülen bağımsız öğrenimden radyo-televizyon derslerine, mektupla öğretimden kolokyum, seminer, konferans ya da grup çalışmalarına, öğretmenlerin yönetiminde düzenlenen tam ya da yarım zamanlı kurslara kadar çok çeşitli biçimleri bulunan yetişkin eğitiminin başlıca türleri şunlardır:

1) Mesleki ve meslek içi eğitim, yetişkini ilk işine ya da yeni bir işe hazırlamayı ya da meslekteki yeni gelişmelere ayak uydurmasını sağlamayı amaçlar.

2) Sağlık, sosyal yardım ve aile eğitimi, tüketici sorunları, aile planlaması, halk sağlığı, çocuk bakımı ve benzeri konuları da içine alır.

3) Yurttaşlık eğitimi, yönetim, toplum kalkınması, uluslararası ilişkiler, seçmenlik ve siyasal katılım konularında yurttaşların eğitilmesini amaçlar.

4) Yetenek geliştirme eğitimi, müzik, güzel sanatlar, dans, tiyatro, edebiyat, el sanatları vb alanlarda kısa ya da uzun süreli, temel olarak yalnızca öğrenme amacına yönelik eğitimdir.

5) Tamamlayıcı eğitim, yetişkinlik öncesinde edinilememiş okuryazarlık gibi temel

eğitim eksikliklerini gidermeyi amaçlar. Köklü siyasal ve toplumsal değişimlerin yaşandığı, geçimlik bir ekonomiden sanayi toplumuna geçiş aşamasındaki ülkelerde tamamlayıcı eğitim özellikle gereklidir. Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde okuryazarlık yeni bir önem kazanmakta ve temel eğitim toplumsal bir zorunluluk durumuna gelmektedir. Okuma becerileri ve eğitim bakımından kuşaklar arasında bir "kopukluk" doğmaması için, yetişkinlere de gençlere sağlanan eğitime koşut eğitim olanakları yaratılmalıdır. Temel eğitimin gelişkin olduğu ülkelerde bile yüksek ve hatta orta öğretim düzeylerinde fırsat dağılımı bölgesel, mesleki ve toplumsal gruplara göre farklılık gösterir. Bu nedenle yetişkinleri lise bitirmeye ya da lise sonrasında girilen sınavlara hazırlamak amacıyla eğitim programları geliştirilmiştir.

yetki devri, hukukta, belli bir yetkinin bir kişi ya da gruptan bir başka kişi ya da gruba devredilmesi. Yetki devrinin niteliği ve kapsamı ülkelerin sistemlerine göre belirli farklılıklar gösterir.

ABD anayasa hukukunda yetki devri, yasama, yürütme ve yargı organlarının her birine tanınmış ayrı yetkiler anlamına gelir. Bunlardan birine ait bir yetkiyi ötekinin kullanması, anayasada yer alan güçler ayrılığı ilkesinin çiğnenmesi anlamına gelir. Buna karşılık ABD Kongresi kamu kuruluşları oluşturarak bunlara yasaya uygun olma koşuluyla genel düzenleyici işlemler yapma yetkisi verebilir. Avrupa ülkelerinin çoğunda ise yetki devri idare alanında söz konusudur.

Türk anayasa hukukuna göre her yetkili organ kendi alanına giren işleri doğrudan yerine getirmekle yükümlüdür. Yasayla düzenlenmiş istisnai durumlar dışında hiçbir yetki başka bir organa devredilemez. Bunun dışında yetki devri özel olarak idare hukukunda geçerli bir kurumdur. Bu kurum, asıl yetkili makamın belirli ve sayılı konularda, geçici nitelikte olmak üzere yasada belirtilmiş memurlara yetki vermesini sağlar. 1984'te bakanlık örgütlerine ilişkin olarak çıkarılan bir dizi yasada bakanlara ait bazı yetkilerin müsteşar ve daire müdürlerine devredilmesi olanağı öngörülmüştür. Yasada belirtilmiş usul ve biçime uyulmadan yapılan yetki devrine dayanarak alınmış kararlar yetki yönünden sakat işlem niteliğindedir.

yetki genişliği, idare hukukunda, merkezî yönetime ait karar alma yetkisinin, hiyerarşik denetim altında kullanılmak üzere, yasayla taşra örgütüne tanınması. Merkezdeki yetkililer, yetki genişliği kapsamına giren konularda doğrudan işlem yapamazlar, ama direktif verebilir ve alınmış kararlar üzerinde tasarrufta bulunabilirler. Yetki genişliği ilkesinin benimsenmesindeki amaç, idari merkeziyetçiliği ve bundan doğan yetki tekelini hafifleterek bazı sakıncaları önleyebilmektir. Yetki devrinden farklı olarak yetki genişliği, anayasal ve yasal kurallarla, belirli örgüt basamaklarına sürekli olarak tanınır.

Türk anayasa düzenlemesi illerin yönetimini yetki genişliği ilkesine bağlamıştır. Bu esas çerçevesinde vali, ilde devletin ve hükümetin temsilcisidir. Bu sıfatından dolayı törenlere başkanlık etme, yabancı konsoloslarla ve komşu ülkelerin sınır makamlarıyla ilişki kurma gibi görevleri de yerine getirir.

yetki yasası, yürütme organına yasaları değiştirmek üzere düzenleyici işlem yapma yetkisini veren yasa. Türk hukukunda ilk kez 1961 Anayasası'nda 1971 yılında yapılan değişiklikler sırasında benimsenen bu usul, hükümete kanun hükmünde kararnameler(*) aracılığıyla hızlı kararlar alma olanağını verir. Yetki yasası, 1982 Anayasası'nın 91. maddesine göre, çıkarılacak kanun hükmünde kararnamenin amacını, kapsamını, ilkelerini, yetkinin kullanılma süresini ve süresi içinde birden fazla kararname çıkarılıp çıkarılamayacağını gösterir. Bakanlar Kurulu'nun istifası, düşürülmesi ya da yasama döneminin bitmesi, belirli süre için verilmiş olan yetkinin sona ermesine neden olmaz. Olağanüstü hallerde ve sıkıyönetim döneminde kanun hükmünde kararname çıkarılabilmesi için yetki yasasının varlığı zorunlu değildir.

yetkili mahkeme, yargı yetkisi bakımından belirli bir davaya bakmaya yetkili olan mahkeme. Her mahkemenin yargı yetkisi, belli bir coğrafi bölgeyle sınırlandırılmıştır; bu bölgeye o mahkemenin yargı çevresi denir. Yargı çevresinin sınırları genellikle ülkedeki yönetsel bölünmeye göre saptanır.

Türk hukukunda yargı yetkisi, yargılama türlerine göre farklı içerikler taşır. Hukuk yargılamasında yetki, bir davaya hangi yerdeki mahkemenin bakacağını belirtir. Görev(*) kavramından farklı olarak burada dava konusunun değer ya da miktarı değil, bir davanın neredeki mahkeme tarafından görüleceği sorunu söz konusudur. Genel yetki kuralları gereğince hukuk davalarında yetkili mahkeme, davalının ikametgâhının bulunduğu yerin mahkemesidir. Ama bazı davalar için davalının ikametgâhının yanında, başka yerin mahkemeleri de yetkili kılınmıştır. Örneğin sözleşmeden doğan alacak davalarında, sözleşmenin yerine getirileceği yerdeki mahkeme de yetkilidir. Kural olarak özel yetki, genel yetkiyi kaldırmaz; davacı isterse genel yetkili, isterse özel yetkili mahkemede davayı açabilir. Bu kuralın istisnası, kesin yetki halleridir. Örneğin, taşınmaza ilişkin davalar yalnızca taşınmazın bulunduğu yerde açılabilir.

Çekişmeli yargıda yetki hükümleri kural olarak kamu düzenine ilişkin olmadığından, yetkili mahkeme tarafların iradesiyle yapılan bir yetki sözleşmesi ya da davalının aslında yetkisiz olan mahkemenin yetkisine itiraz etmemesiyle saptanabilir. Yetkinin kamu düzenine ilişkin olmadığı durumlarda, yetki itirazı yalnız ilk itiraz olarak ileri sürülebilir. İlk itirazda bulunma süresini geçiren davalı, artık bir daha yetki itirazında bulunamaz.

Ceza yargılamasında yasalar bakımından görevli ve yetkili mahkeme ayrımı söz konusudur. Öğretide ise iki kavramın kullanımında hukuk yargılaması öğretisinde olduğu kadar kesin bir ayırım görülmez. Görev kavramını karşılamak için görevsel yetki ya da madde bakımından yetki gibi terimler de kullanılır. Böylece yetki çok daha geniş bir içerikle, görev bakımından yetki, yer bakımından yetki, kişi bakımından yetki ve işbölümü bakımından yetki gibi türleri kapsar. Ceza davalarına hangi mahkemenin bakacağına bu yetki türleri göz önüne alınarak karar verilir.

İdari yargılamada yetki, hukuk davalarında olduğu gibi yer kavramıyla bağlantılıdır. Hukuk mahkemelerindeki yetki kavramından farklılık, idari yargıda yetkinin kamu düzeniyle ilgili görülmesinde ortaya çıkar. Bu nedenle taraflar anlaşma yoluyla yetkili mahkemeyi belirleyemezler; yetki itirazı taraflarca ileri sürülmemiş olsa bile mahkemece resen dikkate alınır. Bu genel kurala yasayla iki istisna getirilmiştir. İdari sözleşmelerde yetkili idari yargı yeri sözleşmeyle belirlenebilir. İdare ve vergi mahkemelerinde yetki itirazının karar aşamasından önce yapılması gerekir; itiraz ya da temyiz aşamalarında yetki itirazında bulunulamaz.

İdari yargıda yetkiye ilişkin genel kural, yetkili mahkemenin dava konusu işlemi ya da sözleşmeyi yapan idarenin bulunduğu yerin mahkemesi olduğudur. Bunun dışında kamu görevlileriyle taşınır ve taşınmaz mallarla ilgili davalarda özel yetki kuralları geçerlidir. Tam yargı davalarında da yetki istisnai kurallara bağlanmıştır. Yetkiye ilişkin itirazlar, ilk derece yargılamasının her aşamasında yapılabilir ya da mahkemece resen incelenebilir. Yetki sorununun ancak idare ya da vergi mahkemeleri arasında görülebildiği idari yargıda, bu uyuşmazlık aynı yargı çevresi içinde çıkmışsa bölge idare mahkemesi, ayrı yargı çevrelerinde çıkmışsa Danıştay tarafından çözülür.

Yetkin, Suut Kemal (d. 13 Eylül 1903, Urfa - ö. 18 Nisan 1980, Ankara), yazar ve sanat tarihçisi. Cumhuriyet döneminin önde gelen deneme yazarlarındandır.

Mekteb-i Sultanî'yi (sonradan Galatasaray Lisesi) bitirdikten sonra Paris'e giderek 1925-30 arasında Sorbonne'da felsefe öğrenimi gördü. Türkiye'ye döndükten sonra

Yetkin
Ara Güler

çeşitli liselerde öğretmenlik ve müdürlük yaptı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde estetik ve sanat tarihi doçenti (1933), Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde profesör (1941) oldu. 1943 ve 1946'da Urfa milletvekili seçilerek iki kez TBMM'ye girdi. 1950-66 arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam sanatları dersi verdi. 1958'de ordinaryüs profesörlüğe yükseldi; 1959-63 arasında Ankara Üniversitesi rektörlüğü yaptı.

Edebiyata 1921'de Suut Saffet adıyla yayımladığı şiirlerle başlayan Yetkin'in ilk düzyazısı 1923'te *Servet-i Fünun*'da çıktı. Yetkin daha sonra deneme, inceleme ve araştırma yazılarına yöneldi. Şiirlerini *Şi'r-i Leyal* (1923), deneme ve araştırmalarını *Felsefe ve Estetik* (1931), *Metafizik* (1931), *Sanat Felsefesi* (1934), *Filozofi ve Sanat* (1935), *Edebî Meslekler* (1941; *Edebiyatta Akımlar* adıyla, 1967), *Edebiyat Konuşmaları* (1944), *Edebiyat Üzerine* (1952), *Yokuşa Doğru* (1963), *Şiir Üzerine Düşünceler* (1969), *Denemeler* (1972), *Estetik Doktrinler* (1972), *Büyük Tedirginler* (1976), *Estetik ve Ana Sorunlar* (1979) gibi kitaplarda topladı. Ayrıca sanat ve mimarlık tarihi konularında *Leonardo da Vinci'nin Sanatı* (1945), *İslam Sanatı* (1954), *Büyük Ressamlar* (1955), *Türk Mimarisi* (1970), *İslam Ülkelerinde Sanat* (1974, 1984) ve *Barok Sanat* (1976) adlı yapıtları yayımlanmıştır.

Yetro, REUEL ya da HOBAB olarak da bilinir. Eski Ahit'in Çıkış Kitabı'nda, Hz. Musa'nın bir Mısırlıyı öldürdükten sonra yanına sığındığı ve kızıyla evlendiği Kenoğulları kabilesinden Midyan rahibi.

Çıkış'tan sonra Yetro Musa'nın karısıyla oğullarını yanına alarak Sina Dağında kamp kurmuş olan İbranilere katıldı. Orada, Harun ile İsrailoğullarının önde gelenlerinin hazır bulunduğu bir kurban törenini yönetti. Ayrıca Musa'nın, halkını yargılarken ona yardımcı olacak ehil kişiler seçmesini salık vermiştir. Yetro'nun Kenoğulları soyundan gelen torunları Necef'te Yahuda topraklarına yerleşirler. Bazı araştırmacılar, Çıkış Kitabı'nın 18. bölümüne dayanarak YHVH'nin Kenoğullarının tanrısı olduğunu, Musa'nın ve İsrailoğullarının onu Yetro aracılığıyla tanıdığını öne sürer.

Yeuda ben Şmuel (ö. 1217), Alman Hasidiliğinin önderlerinden Yahudi mistiği. Ortaçağ Yahudiliğinin günümüze ulaşmış belki de en önemli belgesi olan ve Yahudi edebiyatının temel yapıtlarından sayılan *Sefer Hasidim*'in (Dindarın Kitabı) yazarlarından biridir. Önderi olduğu Hasidiliğin Baal Şem Tov tarafından kurulan 18. yüzyıl Hasidiliğiyle doğrudan bir ilişkisi yoktur.

Ortaçağ Almanya'sına çok sayıda mistik ve ruhani önder yetiştirmiş olan Kalonimos ailesinden geliyordu; gene bir mistik olan Hasid Şmuel'in oğluydu. Yaklaşık 1195'te, büyük olasılıkla Almanların baskısı yüzünden Speyer'i terk ederek Regensburg'a gitti. Burada bir Talmud akademisi (*yeşiva*) kurdu ve Worms'lu mistik Elazar (gene Kalonimos ailesinden) ve yasa derleyici Viyanalı Yitshak ben Moşe ile Mainz'lı Baruh ben Samuel gibi izleyicilerini çevresine topladı. Bunlar dışında Yeuda'nın yaşamıyla ilgili bilgiler efsanelerle iç içe geçmiştir.

1538'de Bologna'da basılan *Sefer Hasidim* Yeuda'nın, babası Şmuel'in ve öğrencisi Worms'lu Elazar'ın yazılarından oluşan bir derlemedir. Ama Yeuda'nın öğretileri yapıtın bütününde belirleyici bir iz bırakmıştır. Dil bakımından zayıf olan kitap ortaçağda bir Yahudi cemaatinin gerçekçi bir betimlemesini sunar. Dinin kural ve ilkelerini, kuramsal biçimde değil, gündelik uygulamalarla anlatır.

Yeuda'nın, insan deneyimini ve anlama yetisini aşan sonul tanrısal gerçeklikten farklı olarak, insanın Tanrı'da algılayabileceği yönü oluşturan *kavod*'la (tanrısal görkem) ilgili mistik yapıtı günümüze ancak alıntılarla ulaşmıştır.

Yeuda ha-Levi, tam adı YEUDA BEN ŞMUEL HA-LEVI (d. y. 1075, Tutila [Tudela], Navarra [Pamplona] Krallığı - ö. Temmuz 1141, Mısır), Yahudi şair ve din felsefecisi. Arap kültür çevresinde gelişmiş Yahudi şiirinin doruğunu oluşturan en önemli yapıtları *Divan*, "Zionide" (Siyon'a Kaside) adlı şiirler dizisi ve Yahudi felsefesini diyaloglarla anlattığı *Sefer ha-Kuzari*'dir (Hazar Kitabı).

Çok küçük yaşta şiirle ilgilenmeye başlayan Yeuda ha-Levi, çocukluğunu ülkenin Hıristiyan kesiminde geçirdi. Ama o dönemde Avrupa'nın en önemli kültür merkezlerinden olan ve İspanya'nın büyük bölümünü kaplayan Müslüman kesime kendini daha yakın hissediyordu. On beş yaşına gelmeden, güneydeki Endülüs'e (Andalucia) giderek yörenin Yahudi şair ve aydınlarıyla ilişki kurdu. Dönemin İbranice yazan şairleri içinde en ünlüsü olan Moşe İbn Ezra'nın davetine uyarak Gırnata'ya (Granada) gitti. Onunla yakın dost oldu ve çok başarılı bir dönem geçirdi. Ama 1090'da Gırnata'yı işgal ederek Endülüs'ü denetim altına alan Murabıtlarla birlikte bu dönem sona erdi.

Yeuda ha-Levi gençlik yıllarında Endülüs'ün öbür Yahudi kentlerinde de bulundu. Bunlar arasında, Talmud akademisiyle (*yeşiva*) ünlü Lucena da vardı. Akademinin başı Alfasi 1103'te ölünce, Yeuda ha-Levi, mezar yazıtı olarak bir şiir kaleme aldı. Onun yerine geçen Joseph İbn Migash'la da iyi ilişkiler kurdu. Bu arada bir süre İşbiliye'de (Sevilla) kaldı; kendisine ilgi göstermeyen İşbiliyeli zengin Yahudilerin açgözlülüğünü ve cahilliğini ortaya koyan yergi şiirleri yazdı. Sonunda Hıristiyan Kastilya'nın başkenti Toledo'ya yerleşti. Orada Yahudilere açık birkaç meslekten biri olan hekimliği seçti ve bu sayede Hıristiyan çevrelere girdi.

Toledo'da Kastilya'nın önde gelen Yahudileri için övgülü şiirler yazdı. Kastilya'da birçok şiddet eylemine kurban olan, Murabıtlarla Hıristiyanlar arasındaki çarpışmalar sırasında iki tarafın da öldürdüğü Yahudileri pek çok şiirine konu etti. Bir şiirinde, Daniel Kitabı'nın Yahudilere vaat ettiği gizemli kurtuluş tarihlerine değinerek Müslüman yönetiminin 1130'da çökeceği yolunda kehanet içeren bir rüyasını anlattı. Ama son yıllarında İspanya'nın Müslüman kesimine döndü ve hâlâ Yahudi kültürünün önemli merkezlerinden olan Kurtuba'da (Córdoba) yaşadı. Yaşlandıkça güçlenen Kudüs'e yolculuk özlemini, bu dönemdeki şiir ve yazılarında dile getirdi. *Sefer ha-Kuzari*'nin sonsözü, onun Sion'a bağlılığının anlatımıydı ve bir anlamda İspanya'ya veda niteliği taşıyordu. Kutsal Topraklar'ı yüceltttiği şiirlerinden "Zionide", en ünlü yapıtı ve ortaçağda başka dillere en çok çevrilen İbranice şiirdir.

Filistin yolculuğunu yıllarca planladıktan sonra, Halfon ha-Levi-Aldamyati adında Mısırlı bir tüccarın yardımıyla 1140'ta Mısır'a doğru yola çıktı. Yolda bestelediği çok sayıda şarkı hem konuları, hem de havası bakımından İbranice edebiyata önemli bir yenilik getiriyordu. 1140'ta İskenderiye limanında geniş bir Yahudi topluluğuyla birlikte görkemli biçimde karşılandı. Ünlü Yahudi hekim ve yargıç Aaron İbn el-Ammani'nin evinde ağırlanarak Mısır'da birkaç ay kaldı. Mısırlı Yahudilerin merkezi olan Kahire'de yaratıcılığı iyice canlandı ve verimli, rahat bir çalışma dönemine girdi. Sonunda, Filistin'e ulaşma tasarısını gerçekleştiremeden orada öldü. Daha sonra ölümüyle ilgili bir efsane oluştu. Buna göre Yeuda ha-Levi, tam "Zionide"den dizeler okuyarak Sion'a ulaştığı sırada bir Müslüman tarafından öldürülmüştü. Yaygınlaşan efsaneyi Heinrich Heine *Romanzero*'da (1851) Almanca, Mika-Yosef Lebensohn da *Rabbi Yeuda ha-Levi*'de (1869) İbranice işledi.

Yeuda ha-Levi, Arap edebiyatından önemli ölçüde etkilenmiş ve bu edebiyatın birçok öğesini özümlemişti. *Divan*'ını oluşturan dinsel ve dindışı şiirlerinin tümünde Sion'a tutkulu bağlılığını dile getiriyordu. 8. yüzyılda Yahudiliği benimseyen Hazarların hükümdarı ile kültürlü bir Yahudi arasındaki diyaloglardan oluşan *Sefer ha-Kuzari*'yi de Arapça kaleme almıştı; yapıtın İbranice çevirisi çok geniş okur kitlelerine ulaştı.

Yevdokiya, tam adı YEVDOKIYA FYODOROVNA LOPUHINA (d. 9 Ağustos 1669, Moskova - ö. 7 Eylül 1731, Moskova), Rus çarı I. Petro'nun (Büyük) ilk karısı.

Yaşça üç yıl büyük olduğu Petro'yla 1689'da evlendirildi. Evliliğe baştan karşı çıkan genç çarla çok az ortak yanı vardı. Petro'nun emriyle 1698'de bir manastıra gönderildi. Ertesi yıl rahibeliğe geçtiyse de altı ay sonra manastırdan ayrıldı. Oğlu Aleksey'in vatana ihanetten yargılanmasının (1718) ardından Petersburg'un doğusunda, Ladoga Gölü kıyısında bir kaleye kapatıldı. Torunu II. Petro'nun tahta geçmesinden (1727) sonra serbest bırakıldı, Moskova'daki Voznesenski Manastırı'na yerleştirilerek kendisine yüklü bir gelir bağlandı. II. Petro'nun ölümünden (1730) sonra, tahta geçmek için başarısız bir girişimde bulundu.

Yevpatoriya, Ukrayna'ya bağlı Kırım Cumhuriyeti'nde kent. Kırım Yarımadasının batı kıyısında, Kalamit Körfezinin (*zaliv*) kıyısında yer alır. İÖ 6. yüzyılda bir Yunan kolonisi olarak kuruldu. Daha sonra Pontus'un 6. kralı VI. Mithradates Eupator'un adını aldı. 1783'te Kırım'ın ilhakıyla Rusya'ya bağlandı. Kırım Savaşı sırasında Müttefik orduları kentin yakınında karaya çıktılar (1854). Günümüzde güzel kumsallarıyla ilgi gören bir sayfiye merkezi olan Yevpatoriya aynı zamanda küçük bir balıkçı limanıdır. Nüfus (1991 tah.) 111.000.

Yevreyskaya Özerk Yönetim Birimi, BIROBICAN olarak da bilinir, Rusya Federasyonu'nun uzakdoğu kesiminde, Habarovsk bölgesinde (*kray*) özerk yönetim birimi (*oblast*). Amur Irmağının orta çığırının havzasında 36.000 km²'lik bir alanı kaplar. Yönetim biriminin büyük bölümü, geniş bataklıklar, tabanı bataklık ormanlar ve günümüzde büyük ölçüde tarım arazisi olarak kullanılan çayırlarla kaplı düz bir ovadan oluşur. Kuzeyde ve kuzeybatıda sık ladin, çam, göknar ve melez ormanlarıyla örtülü Bureya ve Küçük Hinggan sıradağları yer alır. Kışlar kurak ve çok soğuk, yazlar ise sıcak ve nemlidir. 1934'te Sovyetler Birliği'nde yaşayan Yahudilerin yerleşmesi için oluşturulan yönetim birimine kitlesel bir Yahudi göçü olmamış ve buraya yerleşen Rus ve Ukraynalıların sayısı Yahudileri çok aşmıştır. Nüfusun çoğunluğu bölgenin iki ana ulaşım hattı olan Trans-Sibirya Demiryolu'yla Amur Irmağı çevresinde toplanmıştır. Demiryolunun üzerindeki yerleşim merkezlerinde kerestecilik gelişmiştir. Hingansk'ta kalay çıkarılır. Bölgenin başlıca tarım merkezi olan Amur Irmağı ovasında buğday, çavdar, yulaf, soya, ayçiçeği ve sebze yetiştirilir; ırmaklarda balıkçılık, özellikle de sombalığı avcılığı önemlidir. Yönetim bölgesinin merkezi Birobican'dır(*). Nüfus (1991 tah.) 220.200.

Yevtuşenko, Yevgeni (Aleksandroviç) (d. 18 Temmuz 1933, Zima, İrkutsk, Rus SFSC, SSCB), Stalin sonrası şairler kuşağının önde gelen temsilcisi Rus şair. Bu kuşağın sanatsal özgürlüklerin genişletilmesi ve edebiyatın siyasal ölçütler yerine estetik değerlere dayandırılması için yürüttüğü mücadele, 1950'lerin sonlarıyla 1960'larda yönetimin sanatçılar üzerindeki denetiminin gevşemeye başladığına işaret eder.

Çocukluğu Moskova'da ve Trans-Sibirya Demiryolu üzerindeki küçük bir kasabada geçen Yevtuşenko ilk önemli öykülü şiir yapıtı *Stantsiya Zima*'da (1956; *Zima Kavşağı*, 1985) bu kasabayı betimledi. Moskova'daki Gorki Edebiyat Enstitüsü'nde öğrenim gördü. Yayımlanmasına Stalin'in ölümünden sonra izin verilen şiirleriyle halkın sevdiği bir şair oldu. İlk devrimci şairlerden Vladimir Mayakovski ve Sergey Yesenin'in taşkın, yer yer argo yüklü şiir dilini yeniden canlandırdı; ayrıca aşk, kişisel sorunlar gibi Stalin döneminde ele alınması hoş karşılanmayan konularda şiirler yazdı. Yaklaşık 34

bin Ukraynalı Yahudinin Nazilerce katledilişini konu alan *Baby Yar* (1961; *Babi Yar*, 1966, 1985) adlı şiir kitabında SSCB'deki Yahudi düşmanlığını da eleştirdi. ABD ve Avrupa'ya çeşitli geziler yaptı; bu gezileri sırasında şiirlerini topluluklar önünde oku-

Yevtuşenko
Lütfi Özkök

du. 1963'te Paris'te otobiyografik nitelikteki *Yaşantım* (1968/*Erken Yazılmış Bir Yaşamöyküsü*, 1985) adlı yapıtını yayımlamasından sonra ülkesinde baskıya uğradı. Ama SSCB'ye ışık sağlayan bir elektrik santralının kurulduğu Sibirya simgesiyle Rusya tarihi boyunca bir sürgün yeri sayılan Sibirya simgesini karşılaştırdığı, son derece çoşkulu bir dizi şiirinden oluşan *Bratskaya GES* (1965; Bratsk İstasyonu) adlı yapıtını yayımlamasının ardından saygınlığını yeniden kazandı.

ABD üzerine ilk şiirlerinden derlenen Özgürlük Heykelinin Derisinin Altında adlı oyunu 1972'de Moskova'da sahnelendi. 1978'de tiyatro oyunculuğuna başladı, 1981'de fotoğraflarından oluşan kitabını, ertesi yıl da ilk romanını yayımladı. 1984'te *Ardabiola* adlı bir *novella* yazdı. Türkçeye çevrilen öbür yapıtları arasında *Pearl Harbour* (1967) ve *Yagodniye mesta* (1982; *Yabanı Yemişleri*, 1987) vardır.

Yeysk, Rusya Federasyonu'nun güneybatısındaki Krasnodar bölgesinde (*kray*) kent. Azak Denizinin bir girintisi olan Taganrog Körfezinin güney kıyısında yer alır. 1848'de kurulan kentte balıkçılık ve balıkçılığa bağlı sanayiler gelişmiştir; öteki sanayi dalları tarım ürünlerinin işlenmesine dayanır. Yeysk aynı zamanda kükürt ve çamur banyolarıyla tanınan bir sağlık merkezidir. Kentte bir tarım teknolojisi okulu vardır. Nüfus (1991 tah.) 86.300.

Yezd, İran'ın orta kesiminde kent. Deniz düzeyinden yaklaşık 1.200 m yükseklikte, büyük bölümü kumlarla kaplı, çıplak bir ovanın üzerinde yer alır. Kentte çöl iklimi hüküm sürer. Yezd kenti bir kanat(*) ağıyla yakınındaki Şir Dağının eteklerine bağlanır. Tarihi İS 5. yüzyıla dayanan kent, eskiden Orta Asya ve Hindistan'dan gelen ticaret yollarının kesişme noktasında yer alıyordu. Dinsel yapıların çokluğu nedeniyle Darü'l-İbade (İbadet Evi) adıyla anılan kent, günümüzde Zerdüşt dininin İran'daki son merkezidir.

Sasanilerin bölgeye egemen olduğu dönemden beri olağanüstü güzellikteki ipek kumaşlarıyla tanınan kent, bugün de ipekli dokumacılığın başlıca merkezlerinden biridir. Kentte eğirme ve örgü tezgâhlarının yanı sıra su filtreleri üreten bir fabrika ile çok sayıda maden ve taşocağı vardır. Çevrede çıkarılan bakır cevheri, Sar Çeşme'de işlenir. Kent çevresinde badem, meyve ve bir miktar tahıl yetiştirilir.

Yezd'deki önemli yapılar arasında ortaçağda inşa edilmiş olan kent surlarının kalıntıları, 11. yüzyıldan kalma mezar ve türbelerle İran'daki en yüksek minareli cami olan Mescid-i Cuma sayılabilir; mozaik çinilerle bezenmiş olan Mescid-i-Cuma'nın görkemli mihrabı 1375'te inşa edilmiştir. Kentteki öteki cami ve türbelerin bazıları da alçı kabartmalarla ya da açık mavi, açık pembe ve sarı renk çinilerle bezenmiştir. Kirman, Kum, Isfahan ve Tahran'a kara ve demir yollarıyla bağlanan kentte bir de havaalanı vardır.

Kent ve çevresindeki bölgenin ekonomisi tarıma dayanır; bu bölgede tarım kooperatifleri ile tarım ürünleri işleme merkezleri kurulmuştur. Yetiştirilen başlıca ürünler buğday, arpa, pamuk, yağlı tohumlar, çivitotu, meyve ve sebzedir. Nüfus (1986) 230.483.

Yezdegerd I (ö. 5. yy), 399-420 arasında Sasani hükümdarı.

Yezdegerd, varlıklıların ve rahiplerin denetiminden sıyrılmaya çalışan zeki bir hükümdardı. Bu nedenle Hıristiyanlar ve Zerdüşt rahipleri Yezdegerd dönemini farklı yorumlarlar. Hıristiyanlar üzerindeki baskılara son veren Yezdegerd, nüfuzunu azaltmaya çalıştığı soyluların direnişini kanlı bir biçimde bastırmıştır. Roma İmparatorluğu'yla barış ve dostluk içinde yaşadığı için Bizanslı tarihçiler tarafından da övülmüştür.

Yezdegerd II (ö. 5. yy), 438-457 arasında Sasani hükümdarı. V. Behram'ın oğlu ve ardılıdır.

Yezdegerd başlangıçta Hıristiyanlara karşı hoşgörülü davrandı, ama daha sonra hem Hıristiyanlara hem de Yahudilere baskı uyguladı. 442'de Roma'yla kısa süren bir savaşa girdi. Doğuda Kushanlar ve Kidarilere karşı da savaştı.

Yezdegerd III (ö. 651, Merv, Sasani İmparatorluğu), Sasanilerin son hükümdarı (633-651). Şehryar'ın oğlu ve II. Hüsrev'in torunudur.

Çocuk yaşta tahta çıkan Yezdegerd, hiçbir zaman gerçek iktidarı eline alamadı. Hükümdarlığının ilk yılında Arap istilası başladı. 636/637'de Fırat'ın kollarından biri üzerinde yapılan Kadisiye Çarpışması, Sasani İmparatorluğu'nun yazgısını belirledi. Başkent Ktesiphon (Medain) Araplarca işgal edilince Yezdegerd Media'ya kaçtı. Orada Sasani komutanlarının bir direniş örgütleme çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Sasani kuvvetlerinin ağır bir yenilgiye uğradığı Nihavend Savaşı'ndan (642) sonra Yezdegerd canını kurtarmak için bir bölgeden öbürüne göç etti ve sonunda Merv'de yakalanarak öldürüldü. Parsiler (İslamın yükselişi üzerine Hindistan'ın batısına göç eden Zerdüştçüler) günümüzde de yılı Yezdegerd'in tahta çıkışıyla başlatan eski Pers takvimini kullanırlar.

Yezid I, tam adı YEZİD BİN MUAVİYE EBİ SÜFYAN (d. y. 645 - ö. 683, Şam), ikinci Emevi halifesi (680-683). Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in önderliğindeki ayaklanmayı bastırmasıyla ve Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü Kerbela Olayı'na(*) (680) yol açmasıyla tanınır.

Yezid, genç yaşta, babası Muaviye'nin Konstantinopolis (İstanbul) üzerine gönderdiği Arap ordusuna komuta etti. Kısa süre sonra halife olduysa da babasının denetim altında tutabildiği güçlerin çoğunun ayaklanmasıyla karşılaştı. Muaviye'nin politikalarını kararlılıkla sürdürmeye çalıştı ve babasının hizmetindekilerin çoğunu yanında tuttu. İmparatorluğun yönetsel yapısını sağlamlaştırdı ve ülkenin savunmasını güçlendirdi. Mali sistemde reform yaptı. Bazı Hıristiyan topluluklarının vergilerini hafifletti; Arap fetihleri sırasında yaptıkları yardımlara karşılık Samiriyelilere tanınan vergi ayrıcalıklarını kaldırdı. Ayrıca Şam Vahasının sulama sistemini geliştirdi.

Yezid bin Muhelleb bin Ebu Sufre (d. 672 - ö. 720, Vasıt, Irak), Emevi hanedanından bazı halifelerin hizmetinde bulunmuş eyalet valisi.

8. yüzyıl başlarında Horasan valisi oldu. Irak'ın güçlü valisi Haccac bin Yusuf'la anlaşmazlığa düştü ve onun halife I. Velid'i kışkırtması yüzünden hapse atıldı. 708'de hapisten kaçarak Velid'in kardeşi Süleyman'a sığındı. 715'te Süleyman halifeliğe gelince Irak valiliğine atandı ve bir yıl önce ölmüş olan Haccac'ın yandaşlarına baskı uygulamaya başladı. Daha sonra Horasan'ın da valisi yapıldı, burada zorbalığa dayalı bir yönetim kurdu. Şam'a vergi göndermeyi aksatınca 717'de gene hapse atıldı. Bir kez daha hapisten kaçtı ve önderlik ettiği ayaklanmada öldü.

Yezidilik, Emeviler soyundan ünlü mutasavvıf Şeyh Adiy bin Musafir'e (ö. 1162) dayandırılan dinsel akım. Zerdüşt dini Manicilik, Yahudilik, Nasturilik ve İslamın bir tür karışımı niteliğindedir. Şeytanın Tanrıya karşı geldikten sonra tövbe edip bağışlandığına inandıkları için Yezidiler halk arasında şeytana tapan (şeytanperest, abade-i şeytan) ve çerağ söndüren gibi sıfatlarla da anılır.

Yezidiliğin kökeni konusunda değişik görüşler öne sürülür. Hariciliğin İbadiye kolundan ayrıldığı söylenen Yezid bin Ebi Uneyse'ye dayandığını ileri sürenler olduğu gibi, Yezidi adının eski İran inançlarındaki İyilik Tanrısı İzd ya da Yezdan'dan geldiğini savunanlar da vardır. Akımın Şeyh Adiy bin Musafir'le ilişkisi ise büyük ölçüde tartışmasızdır.

Şeyh Adiy'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Şeyh Hasan döneminde, özellikle Şiilerin Emevi halifesi I. Yezid'e saldırmaları karşısında Şeyh Adiy'in izleyicilerinin Yezid'i savunmak için hem Yezid, hem de Şeyh Adiy'le ilgili yeni inançlar geliştirdiği sanılmaktadır. Bu inançlar zamanla Şeyh Adiy ve Yezid'in insanüstü varlıklar olduğunu savunan Yezidiliğin temelini oluşturmuştur.

Yezidiliğin temel inançları, *Kitabü'l-Cilve* (Tecelli Kitabı) ve *Mushaf-ı Reş*'te (Kara Kitap) anlatılan yaratılış efsaneleri üzerine kuruludur. Buna göre Tanrı dünyanın yalnızca yaratıcısıdır, onun yönetimiyle ilgilenmez. En büyük melek olan Melek Tavus ise dünyanın koruyucusu, yöneticisi ve Tanrı iradesinin yürütücüsüdür; altı melek (şeyh) daha ona yardım etmektedir. Her türlü dualizme karşı çıkan Yezidi öğretisine göre kötülük ve dolayısıyla Cehennem yoktur. Şeytanın bağışlandıktan sonra yeniden meleklerin önderi olduğu (bir söylenceye göre Melek Tavus adını aldığı) inancı da dualizmi yadsıma çabasını yansıtır. Yezidiliğe göre Tanrı yasalarını çiğnemenin kefareti ruhgöçü yoluyla ödenir, böylece ruh durmadan arınır. Tanrı'nın öteki iki büyük meleğiyse Şeyh Hadi (Adiy bin Musafir) ve Sultan Yezid'dir. Kelime-i şahadet, Şeyh Hadi'nin Huda'nın (Tanrı) meleği ve Yezidilerin mürşidi; Sultan Yezid'in Huda'nın meleği, yerin nuru ve insanlığın sevinci; Melek Tavus'un (Şeytan) Huda'nın meleği ve elçisi olduğuna inanmaktan oluşur.

Yezidilikte özel ve genel olmak üzere iki tür oruç vardır. Yalnız din adamlarına özgü olan özel oruç, aralık ayında 20, temmuz

ayında 20 ve Şeyh Adiy'in Musul'un kuzeyindeki Laleş'te bir Hıristiyan manastırında bulunan türbesine yapılan ziyaretin ardından 40 gün olmak üzere toplam 80 gün tutulur. Genel oruç, her Yezidinin aralık ayı başında tutmak zorunda olduğu üç günlük oruçtur. Ayrıca Hızır-İlyas için üç gün oruç tutmak da Yezidi geleneklerindendir. Hac, 23-30 Eylül arasında Adiy bin Musafir'in Laleş'teki türbesine yapılan ziyarettir. Zekât, müritlerin gelirinin yüzde 10'unu şeyhlere, yüzde 5'ini pire ve yüzde 2,5'ini fakire vermekten oluşur.

Yezidi inanışına göre Şeyh Hadi dünyadaki görevini tamamladıktan sonra yerine Mala Mira kabilesinden Berekât'ı bırakmıştır. O günden beri bu kabileden biri Şeyh Hadi'ye vekillik etmek üzere mir seçilir. Hiyerarşide mirden sonra gelen baba şeyhler Yezidilerin en yüksek fetva makamıdır. Onları izleyen fakirler, vaaz, telkin ve nasihat vermekle, aileler arasındaki uyuşmazlıkları çözmekle görevlidirler. Adiy bin Musafir'in türbesi çevresinde oturan görevliler ise kavval adıyla anılır. Bunlar yılda bir kez Yezidi köylerini dolaşır, yanlarında taşıdıkları Melek Tavus heykelini öptürerek ve tavaf ettirerek hacca gelemeyenlerin bu görevi yerine getirmelerini sağlarlar. Adani, Şemsani ve Katani kabilelerinin üyelerinden oluşan şeyhler okuma yazma işleriyle uğraşır, cenaze törenlerini yönetirler. Şeyhlerden sonra gelen pirler, Yezidilere yol gösteren yaşlılardır. Şeyh Adiy'in türbesinde bekçilik edenlerin başkanları ise kuçek sınıfını oluşturur; bunlar da kavvallar gibi zaman zaman Melek Tavus heykelleri ile köyleri dolaşırlar. Yezidilerin en alt sınıfını müritler oluşturur; müritler ancak kendi sınıflarının üyeleriyle evlenebilirler.

Toplam nüfusu 275 bin dolayında tahmin edilen Yezidiler, Türkiye'de Mardin'in Midyat, Şanlıurfa'nın Viranşehir, Siirt'in Kurtalan, Batman'ın Beşiri ilçelerinin köyleri ile Hakkâri yöresinde, Gürcistan'da Tiflis, Batum, Azerbaycan'da Bakû ve Ermenistan'da Erivan'ın köylerinde, Irak'ta Sincar Dağlarında ve İran'ın çeşitli yerlerinde yaşamaktadırlar.

Yggdrasill, Eski İzlanda dilinde MIMAMEIDR. İskandinav mitolojisinde, evreni taşıyan dev bir dişbudak biçiminde betimlenen dünya ağacı. Köklerinden biri ölüler dünyası Niflheim'a, öbürü devler ülkesi Jotunheim'a, üçüncüsü de tanrılar ülkesi Asgardr'a uzanır. Yggdrasill'in dibinde üç kuyu vardır: İnsanların kaderini dokuyan Nornların(*) ağaca verdikleri suyu çektikleri Urdarbrunnr (Kader Kuyusu), ağacın köklerini kemiren Nidhogg adlı canavarın yaşadığı Hvergelmir (Gürüldeyen Kazan) ve Odin'in suyu uğruna bir gözünü feda ettiği Mimisbrunnr (Mimir'in Kuyusu). Yggdrasill'in tanrılar ve insanlar dünyasının sonu olan Ragnarök(*) sonrasında dünyada yaşamı yeniden başlatacağına inanılırdı.

YHVH, YAHVE ya da YEHOVA olarak da bilinir, Yahudilikte, Tanrı'nın Hz. Musa'ya vahyettiği özel adı. Tanrı'nın adının açıkça yazılıp söylenmesi yasak olduğu için bu adı oluşturan dört ünsüzle belirtilmesine özen gösterilir. İbrani alfabesindeki yazımıyla Yahve biçiminde okunan sözcük *tetragrammaton* (dört harfli) olarak da anılır.

Babil Sürgünü'nden (İÖ 6. yy) ve özellikle İÖ 3. yüzyıldan sonra bu ad Yahudilerce kullanılmaz oldu. Bunun birinci nedeni, Yahudiliğin Yunan ve Roma dünyasında yaygınlaşarak evrensel bir din konumuna yükseldiği bir dönemde İsrail'in Tanrısı'nın öbürlerinden üstünlüğünü belirtmek için daha yaygın olan *elohim* (Tanrı) sözcüğünün kullanılmasıydı. İkinci neden ise Tanrı'nın adının artık ağza alınamayacak ölçüde kutsal sayılmasıydı. Bundan sonra sinagog ayinlerinde "Rabbim" anlamına gelen İbranice Adonay sözcüğü kullanılmaya başladı. Bu sözcük, Eski Ahit'in Yunanca çevirisi Septuagint'e Kyrios (Rab) biçiminde geçti.

6-10. yüzyıllar arasında Eski Ahit'i özgün biçimiyle yazıya geçirmeye çalışan Masoret (Gelenekçiler) adlı İbranice bilginleri YHVH'nin okunuşundaki ünlülerin yerine İbranice Adonay ya da Elohim sözcüklerinin harekeleriyle Yehova (YeHoVaH) biçiminde bir sözcük ortaya attılar. Rönesans ve Reform dönemleri sonrasında Hıristiyan bilginler sözcüğün bu biçimini kullandılar. Ama 19. ve 20. yüzyıllarda yeniden Yahve transkripsiyonu benimsendi. İskenderiyeli Clemens (İS 2. yy) gibi erken dönem Hıristiyan düşünürleri de Yahve'ye benzer bir söyleyişi kullanmışlardı. Başka Yunanca transkripsiyonlarda da YHVH'nin Yahve biçiminde okunması gerektiği gösteriliyordu.

İsrail'in Tanrısı'nın bu özel adının anlamı çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Birçok araştırmacı, en uygun anlamın "Var Olan Şeylerin Tümünü Yaratan" (Yahve-Aşer-Yahve) olduğunu öne sürer. Gerçekte bu adın Hz. Musa'dan çok önce de bilindiği anlaşılmaktadır. Örneğin Hz. Musa'nın annesinin adı Yoheved de Yahve'den türemiştir. Musa'nın bağlı olduğu kabile Levililer de bu adı büyük olasılıkla biliyordu.

yığı *bak.* entalpi

Yığılca, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde, Bolu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 641 km² olan Yığılca ilçesi kuzeyde Zonguldak ili, doğuda Mengen ilçesi, güneyde Merkez ilçe, güneybatı ve batıda Düzce, kuzeybatıda da Akçakoca ilçeleriyle çevrilidir.

Dağlık alanlardan oluşan ilçe toprakları ilin kuzey kesiminde yer alır. Bu toprakları Bolu Dağları(*) engebelendirir. Orta yükseklikteki bu dağlardan kaynaklanan başlıca akarsu, ilçe sınırları dışında Efteni (Melen) Gölüne dökülen Küçük Melen Çayıdır. Doğu kesimden doğan küçük dereler kuzeydoğuya doğru akarak Devrek Çayına(*) katılır. Akarsu vadileriyle yarılmış olan ilçe topraklarında alçak düzlüklere rastlanmaz. Yedigöller(*) ile Küçük Melen Çayı üzerindeki Hasanlar Barajı'nın(*) ardında suların birikmesiyle oluşan yapay gölün bir bölümü ilçe sınırları içindedir. Yığılca ilçesi doğal bitki örtüsü açısından oldukça zengindir; dağlar meşe, kayın, sarı çam ve göknar ormanlarıyla kaplıdır.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini daha çok tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, mısır, patates, fındık ile az miktarda arpa, elma ve armuttur. Hayvancılık önemli gelir kaynaklarındandır; ilçede koyun yetiştirilir, arıcılık ve tavukçuluk yapılır. Batı kesimi ilçe sınırları içinde kalan Yedigöller Milli Parkı(*) özellikle yaz ve sonbahar aylarında ilgi gören önemli bir dinlenme ve eğlenme alanıdır.

Yığılca Düzce'yle aynı tarihsel olaylara sahne olmuştur. Eskiden Düzce'ye bağlı bir bucak olarak yönetilen Yığılca, 1954'te ilçe yapıldı.

Daha önce Çayırlı, Ahmetçiler, Çayırlıahmetçiler ve Yağlıca adlarıyla anılan Yığılca kasabası, ilçenin orta kesiminde yer alır. Gelişmemiş bir yerleşme olan kasabanın il merkezi Bolu'ya uzaklığı 56 km'dir.

Yığılca Belediyesi 1954'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 22.271; kasaba, 2.939.

yıkanma, TOPRAK YIKANMASI olarak da bilinir jeolojide, toprağın üst katmanındaki çözünür maddelerin ve asıltıların süzülen suların etkisiyle aşağılara taşınması. Suların aşağılara taşıdığı bu malzemeler, daha alttaki bir katmanda tekrar çökelir. Taşınma olayı, üst katmanın gözenekli ve seyrek, alt katmanın ise yoğun ve pekişik bir yapı kazanmasına neden olur. Yıkanmanın hızı, yağışa, sıcaklık artışına ve koruyucu bitki örtüsünün seyrekleşmesine bağlı olarak artar. Yıkanmanın güçlü olduğu bölgelerde, pek çok bitki besini kaybolur ve geriye kuvars, demir hidroksitleri, manganez ve alüminyum kalır. Böylece, laterit ya da latosol denen bir toprak türü ortaya çıkar; bu süreç boksit çökellerinin oluşmasına da yol açabilir. Bu tür alanlarda bakteriler topraktaki humusun hızla yok olmasına neden olabilir, çünkü bitki döküntüleri tümüyle yükseltgenir ve ürünler yıkanarak aşağıya taşınır. Artık mineral birikintileri ve daha alt katmanlarda yeniden çökelen malzemeler birbirine bağlanarak, sert kabuk denen kesintisiz, sert ve geçirimsiz katmanların oluşmasına yol açabilir.

yıl, SENE olarak da bilinir. Yer'in Güneş çevresindeki bir tam dolanımını gerçekleştirmesi için gerekli olan yaklaşık 365 ¼ günlük zaman dilimi. Yılın kesirli gün sayısından oluşması nedeniyle, mevsimlerle uyumlu hale gelebilmeleri için takvimlere artıkgün eklenir. Gregoryen takvimde(*), normal yıl 365 gündür ve her dört yılda bir 366 günlük bir artıkyıl(*) bulunur.

Astronomide, uzunlukları biraz farklı, değişik yıl tanımları vardır. Tropik yıl ya da mevsim yılı da denen güneş yılı (365 gün 5 saat 48 dakika 46 saniye), birbirini izleyen iki bahar ılımı (Güneş'in görünürde gök ekvatorunun üzerinden kuzeye doğru geçtiği an) arasındaki zaman dilimidir. Ilım noktalarının yalpalaması(*) (Yer'in dönme ekseninde görülen ağır, çevrimsel değişmeler) nedeniyle güneş yılı yıldız yılından (365 gün 6 saat 9 dakika 10 saniye) daha kısadır; yıldız yılı, Güneş'in yıldızlar zemininde görünür yıllık hareketi sırasında aynı noktadan art arda iki geçişi arasındaki zamandır.

Ayrıksı yıl (365 gün 6 saat 13 dakika 53 saniye) ise, Yer'in günberi noktasından (Güneş'e en yakın yörünge notası) art arda iki geçişi arasındaki zamandır. Bazı takvimlerin dayandırıldığı ve 12 kavuşum ayından (12 Ay çevrimi) oluşan ay yılı yaklaşık 354 gün uzunluğundadır. Güneş sisteminin Samanyolu Gökadası'nın merkezi çevresindeki bir tam dolanımını gerçekleştirmesi için gerekli olan zamana ise evren yılı ya da kozmik yıl denir ve yaklaşık 225 milyon yıl uzunluğundadır.

yılan, kelerleri de içeren *Squamata* takımının *Serpentes* alttakımını oluşturan, 2.500 dolayında yaşayan türü tanımlanmış sürüngenlerin ortak adı. Bacaklardan yoksun, silindir biçiminde uzamış pullarla kaplı gövdesi en dikkat çekici özellikleri arasındadır. Kulak delikleri ve gözkapakları yoktur. İnce uzun yapılarına uygun olarak iç organları da uzamış, omur sayıları çok artmıştır. Akciğerlerinden biri ya körelmiştir ya da hiç bulunmaz. Kafatasına ve birbirlerine gevşek biçimde tutunmuş esnek çeneleri, genellikle dişlerle, birçoğunda da zehir dişleriyle donanmıştır. Tanınmış familyaları arasında kör yılanların(*) yer aldığı *Typlophidae* ve *Leptotyphlopidae*, piton ve boa gibi yılanların yer aldığı *Boidae*(*), tüm yılan türlerinin yaklaşık üçte ikisini kapsa-

yan *Colubridae*(*), engerek(*) çıngıraklı yılan(*) ve yakın akrabalarını içeren *Viperidae*, kobra ve mamba gibi yılanları içeren *Elapidae*(*) ve deniz yılanlarından(*) oluşan *Hydrophiidae* sayılabilir.

Yılanların uzunlukları yaklaşık 12 cm'den başlayarak 9,5 m'ye kadar ulaşır. Ama yılanların kesin uzunluklarını belirlemek zordur. Bu zorluk hem gövdelerinin esnek olmasından hem de büyümelerinin giderek yavaşlasa bile yaşam boyu sürmesinden kaynaklanır. En irileri olan kafesli piton (*Python reticulatus*) ile dev anakonda (*Eunectes murinus*) ender durumlarda uzama sınırlarına ulaşana değin yaşayabilir. Toprağın altında yaşayan en küçük türlere ilişkin bilgiler ise çok azdır.

Yılanlar kutuplara yakın bölgeler dışında yeryüzünün hemen her yerinde, birbirinden çok farklı yaşama ortamlarında bulunur. Fiziksel çevrenin pek az değişiklik gösterdiği sıcak ve nemli tropik bölgelerde yılanların çevre sorunları türdeşleri ve öbür hayvanlarla giriştiği besin rekabeti ya da yırtıcıların varlığı biçiminde ortaya çıkar. Coğrafi dağılımı Kuzey Kutup Bölgesi'ne giren bayağı engerek (*Vipera berus*) ise en kuzeyde görülen yılan türüdür. Buralarda rekabetten uzak kalmakla birlikte fiziksel çevre koşullarının baskısı altındadır.

Kurak mevsimlerin görüldüğü tropik bölgelerdeki yılanlar, ılıman bölgelerde yaşayan yılanların kış uykusuna yatmasına benzer bir dinlenme dönemine girerek yağmurların başlamasını bekler. Kış uykusuna yatan yılanlar tümüyle savunmasız kalır. Bu nedenle kışı geçirecekleri yerleri özenle seçerler. Korunaklı yerlerin azlığı farklı türden birçok yılanın aynı ini paylaşmasına yol açar.

Çiftleşme topluca girilen dinlenme döneminin hemen sonrasına rastlar. Böylece eşlerin birbirini bulması kolaylaşır. Kısa süren ve değişik biçimlerde ortaya çıkabilen kur gösterisinin ardından çiftleşme gerçekleşir. Kelerlerde olduğu gibi erkek yılanın da iki çiftleşme organı vardır. Kuyruğun başlangıcında yer alan ve kan basıncıyla içi dışına dönerek dışarı uzanan bu organlardan biri dişinin dışkılığına (kloak) girer. Çiftleşme organının oluğundan dişiye aktarılan spermalar yumurta kanallarında ilerler ve yumurtalık tarafından salınan yumurtaları döller. Döllenmenin ardından yumurta kanallarındaki kabuk bezleri salgılarıyla yumurtaları çevreleyen kabukları oluşturur. Dişi yumurtalarını korunaklı, nemli, sıcak ve genellikle karanlık yerlere bırakır. Bazıları koruma amacıyla yumurtalarından uzaklaşmaz. Pek azı ise yumurtaların çevresine çöreklenerek kuşlar gibi kuluçkaya yatar. Yılanlar soğukkanlı omurgalılardandır. Ama kuluçkaya yatan dişilerin çevre sıcaklığını biraz aşan vücut sıcaklıkları sayesinde yumurtaların gelişmesine yardımcı olabildikleri sanılmaktadır. Bazı yılan türlerinde döllenmiş yumurta gelişimini dişinin içinde tamamlar. Bu yılanlar yumurtlayarak değil doğurarak ürer. Ama embriyon memelilerden farklı olarak dişiye bir kordonla bağlı değildir ve gelişimini büyük ölçüde bağımsız bir biçimde sürdürür.

Hem canlı doğan hem de yumurtadan çıkan yılan yavrularının üst dudağında yumurta dişi denen sivri bir çıkıntı vardır. Yumurta dişi yumurta kabuğunu kırmak, canlı doğanlarda ise çevrelerini saran ince ve yumuşak katmanları yarmak için kullanılır. Kısa bir süre sonra ilk deriyle birlikte yumurta dişi de atılır.

Yılanlar yaşamları boyunca düzenli olarak deri değiştirir. Gerçekte vücut örtüsünün alt katmanlarında üretilen hücrelerin yüzeye doğru çıkarak yıpranan ve örselenen katmanın yerini alması olayına öbür hayvanlarda da rastlanır. Yılanlarda bu özellik eşzamanlı olarak gerçekleşir ve altta gelişen deri katmanı bir bütün olarak öncekinin yerini alır. Başın üst bölümünün önden arkaya doğru sürtülmesiyle geriye doğru sıyrılmaya başlayan deri kuyruktan tersine çevrilmiş olarak çıkar. Yalnız, çıngıraklı yılanların kuyruğundaki keratinleşmiş katmanlara her deri değiştirmenin ardından bir yenisi eklenir.

Viparidae familyasının *Crotalinae* altfamilyasından yılanlar (örn. çıngıraklı yılan) burun delikleri ile gözleri arasındaki ısıya duyarlı küçük çukurların bulunmasıyla dikkat çeker. Bu çukurlardaki ısı alıcıları çevreden gelen çok küçük sıcaklık değişimlerine bile duyarlıdır. *Crotalinae* üyeleri temel olarak sıcakkanlı hayvanlarla (kuşlar ve memeliler) beslenir ve bu hayvanların çevreye yaydığı ısıyı algılayarak yerlerini belirleyebilir. *Boidae* familyasından bazı türlerin ağız çevresindeki pullarda da benzer alıcılar vardır. Yılanların ağız tavanında, Jacobson organı denen, kimyasal uyarılara duyarlı bir bölge bulunur. Yılan çatallı dilini dışarı çıkararak havaya yayılmış kimyasal madde moleküllerini toplar ve bunları çözümleyebilmek için dilini içeri çekip ağız tavanına sürterek Jacobson organına aktarır. Bu işlem avın tanınmasında ve kokusundan izinin sürülmesinde büyük önem taşır.

Yılanlarda bacak yoktur. Ama bazı ilkel gruplarda (örn. *Boidae*) kalça kemeri ve mahmuz biçiminde çıkıntı yapan arka bacak kalıntılarına rastlanır. Yılanlar S biçiminde kıvrımlar yaparken her kıvrımını destekleyecek yüzey çıkıntılarına dayanarak hareket eder. Yanal dalgalanma ya da yılankavi hareket denen bu yer değiştirme biçimi çoğu yılanda görülür. Bu yılanlar cam gibi pürüzsüz yüzeylere konduğunda yılankavi hareketlerini sürdürse bile ilerleyemez. Genellikle çevreden daha az destek alınarak yapılan başka bir yer değiştirme yöntemi, akordeon ve konsertina gibi müzik aletlerinin açılıp kapanmasını andırdığından akordeon ya da konsertina hareketi adıyla tanınır. Bu hareket sırasında yılan kuyruğunu ve vücudunun en arka bölümünü bir yere sıkıca tutturur, başını ve gövdesini olabildiğince öne doğru uzatır. Ön bölümünü sabitledikten sonra arka bölümünü akordeon gibi kıvırarak öne doğru çeker. Tırtıl hareketi olarak da bilinen düz hat üzerinde harekette yanlara doğru hiçbir kıvrım oluşmaz. Bu harekette kaslar karın pullarını çekip saplayıp iterek yavaş yavaş ilerlemeyi sağlar. Tırtıl hareketi boa, piton ve bazı çıngıraklı yılanlar gibi iri yılanlarda görülür. Çölde yaşayan yılanlar destek olarak kumdan yeterince yararlanamaz. Bu yılanlar öne değil yana doğru hareket eder. Yana ilerleme hareketinde yılan vücudunun ön bölümünü kaldırarak yana alır. Vücudun geri kalan bölümünde kumdan kaldırılarak oluşturulan bir kıvrım kuyruk ucuna kadar ilerler. Böylece yılan sürekli değişen iki değme noktası arasında gövdesiyle bir köprü kurarak yana doğru yer değiştirmesini sürdürür.

Yılanların çoğunda çeneler dişlerle donanmıştır. Bazılarının damağı da dişlidir. Dişler çengel gibi arkaya doğru kıvrıktır. Isırma ya da yutma sırasında kopan dişlerin yerini yenileri alır. Zehirli yılanlarda zehir bezinden gelen salgıyı akıtan zehir dişi ya da dişleri bulunur. Zehir dişi üstçene kemiğinin önünde ya da arkasındadır. Bazı yılan zehirleri, alyuvarları yıkıma uğratmakta, pıhtılaşmayı engellemekte, kan damarlarını parçalamakta, öbürleri sinir ve kas sistemlerini ya da doğrudan kalbi etkilemektedir.

Yılanlar yalnız zehirleri değil ürkütücü görünüşleri nedeniyle insanı korkutmuş, Adem'in Cennet'ten kovuluş öyküsünde, birçok öbür dinsel ve dindışı söylencelerde kötülüklerin sorumlusu olarak gösterilmiştir. Ama yılanları kutsal hayvanlar sayan toplumlar da vardır. Örneğin kobra, Hindistan ve Eski Mısır dinlerinde önemli bir yer tutar. Eski Meksika tanrılarının en önemlilerinden olan Quetzalcóatl genellikle tüylü bir yılan olarak betimlenmiştir. Öte yandan yılan derisi günlük yaşama girmiş, en değerli kemer, cüzdan, eldiven ve ayakkabı gibi eşyaların yapımında kullanılmıştır.

yılan boyunlu kaplumbağa, *Chelyidae* familyasından kaplumbağaların ortak adı. Öbür kaplumbağalardan farklı olarak *Pelomedusidae* (çamurcul kaplumbağalar) familyasının üyeleri gibi başını gizlemek için geriye doğru değil yana bükerek çeker. Yılan boyunlu kaplumbağaların Güney Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda'da yaşayan 10 cinsten toplam 35 türü vardır. Bazılarının boynu iyice uzayarak yılanı andıran bir biçim kazanmıştır. En iyi bilinen türler Avustralya bölgesine özgüdür.

Güney Amerika'da yaşayan matamata (*Chelus fimbriatus*) ise alışılmadık görünüşüyle en dikkat çekici kaplumbağalar arasında yer alır. Bağası tümsekli ve yaklaşık 30-40 cm uzunluğundadır. Küçük gözleri başının iyice önüne doğru yerleşmiş, burnu ince bir hortum gibi uzamıştır. Yassı başı ve boynunda saçaklar halinde uzamış deri çıkıntıları vardır. Suda yaşayan bu tür balıklar ve kabuklularla beslenir. *Chelyidae* familyası, Avustralya'da karada ve tatlı sularda yaşayan tüm kaplumbağaları kapsar.

yılan kartalı, *Circaetus* cinsinden kartalların ortak adı. Uzunlukları 60-70 cm dolayında, bacakları kısa ve tüysüzdür. Avrasya'ya da yayılmış bayağı yılan kartalı (*Circaetus gallicus*) dışında kalan türler yalnız Afrika'da bulunur. Yuvalarını ağaç tepelerine yapar, büyük ölçüde yılanlar ve kertenkelelerle beslenirler. Bayağı yılan kartalı yazın ve göç sırasında Türkiye'de de görülür.

Yılan kartalı adı bazen *Circaetinae* altfamilyasının tüm üyelerini kapsayacak biçimde kullanılır. Bunlardan *Spilornis* cinsinin üyeleri Hindistan ve Güneydoğu Asya'da yaşar.

yılan keleri (*Anguis fragilis*), *Anguidae* familyasından bacaksız keler türü. Avrupa'nın büyük bölümü ile Asya'nın batı kesimlerindeki çayırlık ve ağaçlık alanlarda yaşar. Ortalama 30 cm, en çok 50 cm dolayındadır. Üst bölümleri mavi, boz, sarımsı ya da kızıl kahverengi olabilir. Yanları genellikle siyahımsı ya da kızıl kahverengidir. Silindir biçiminde ve bacaksız olmasının yanı sıra kulak deliklerinin bazen çıplak gözle görülemeyecek ölçüde küçük olması, yılan sanılmasına yol açar. Ama hareketli göz kapakları ayırt edilmesini kolaylaştırır. Türkiye'nin kuzey kesimlerinde, ayrıca Ankara yöresinde yaşadığı bilinmektedir.

yılan sokması, sıklıkla zehirli bir yılanın dişleriyle deriyi ısırması sonucu oluşan yara. Zehirsiz yılanların sokması herhangi bir delici alet yarası gibi tedavi edilir. Buna karşılık zehirli yılan sokması çok tehlikeli olabilir; sokulan kişinin vücut ağırlığı, yaşı, sokulan bölge, vücuda giren zehirin miktarı, kana karışma hızı ve yılanın sokmasıyla

tedaviye başlama arasında geçen zamana göre değişen belirtilere neden olur.

Yılan zehirinde yılanın türüne göre değişen ve öncelikle kan, sinir sistemiyle öbür dokuları etkileyen protein yapısında birçok enzim vardır. Bazı zehirler doğrudan toksik etki gösterirse de yalnız bir bölümü insanda ölüme neden olur. Çıngıraklı yılan gibi bazı yılanların zehiri bütün vücudu etkiler ve yaygın doku ölümüne neden olur; bazıları da ısırılan yerin yakınındaki dokuları etkileyerek kangrene yol açar.

Kol ve bacaklardaki yılan sokmasında ilk yardım olarak gövdeye en yakın bölgeye soğuk ya da turnike uygulanır, yara emilerek zehirin vücuttan dışarı çıkması sağlanır. Kalp atım hızı ve dolaşımdaki kan miktarının artmasını önlemek amacıyla yılanın soktuğu kişinin hareketi ve heyecanlanması engellenmeli, gene bu nedenle hastaya uyarıcı maddeler vermekten kaçınılmalıdır. Yaraya potasyum permanganat gibi maddelerin uygulanması yarar sağlamadığı gibi zararlı da olabilir.

Yılan sokmasında özgün yılan zehiri serumları da kullanılır. Zehire karşı bağışıklık kazandırılmış at gibi hayvanların dokularından hazırlanan serumun etkisi özgünlüğüne, içerdiği antikorlara ve ürünün saflığıyla yoğunluğuna bağlıdır. Belirli bir yılanın sokmasında özgün serumun kullanılması yeğlenirse de, bazı serumlar farklı yılanların zehirlerine karşı koruyucudur.

yılanbalığı, *Anguilliformes* takımının *Anguillidae* familyasını oluşturan bir düzineyi aşkın balık türünün ortak adı. Amerika'nın Büyük Okyanus kıyıları ve Atlas Okyanusunun güney kıyıları dışında geniş bir coğrafi dağılım gösterirler. Öbür takım üyelerinde olduğu gibi kaynaşmış sırt, kuyruk ve anüs yüzgeçlerinin çevrelediği, karın yüzgeçlerinden yoksun ince uzun bir gövdesi vardır. Pulları çok küçük ve deriye iyice gömülmüştür. Gelişmeleri öbür *Anguilliformes* üyelerininkine benzer evrelerden geçer. Ama erişkin evrelerinin büyük bölümü boyunca tatlı sularda yaşarlar.

Bayağı yılanbalığı (*Anguilla anguilla*) Avrupa, Kuzey Afrika kıyıları, Akdeniz ve ona bağlı denizlerde, çok benzer bir tür olan Amerika yılanbalığı (*A. rosrata*) Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarında bulunur. Her iki türün erişkinleri üremek için tatlı sulardan çıkarak Sargasso Denizine göç etmekte, yumurtaların dökülmesi ve spermaların salınmasından sonra öbür yılanbalıkları gibi ölmektedir. Yumurtadan çıkan larvalar yaklaşık 5 mm uzunluğundadır. Kısa süren bu ilk larva evresinden sonra *leptocephalus* denen, yaprağa benzer ve saydam larvalar ortaya çıkar. Bayağı yılanbalıklarının larvası yumurtadan çıkışlarının ikinci yazında ancak Atlas Okyanusunun orta kesimlerine, üçüncü yazında Batı Avrupa kıyılarına ulaşır. Cebelitarık Boğazından geçerek Akdeniz'in doğusuna ilerleyen larvaların uzunluğu 8-9 cm'yi aşabilir. Aynı yılın sonbaharında bu larvalar başkalaşmaya uğrayarak erişkin biçimlerini alır ve genellikle kış sonuna doğru akarsulara girmeye başlar. Bayağı yılanbalığı eşeysel olgunluğa tropik bölgelerde yaşayan türlerden çok daha sonra, yaklaşık 10 yılda erişir. Gençler önceleri solucanlar ve küçük kabuklularla beslenirken irileştikçe balık, kurbağa, su kuşları ve suya giren küçük memeliler gibi omurgalı hayvanları da yer. Uzunlukları en çok 1,5 m dolayındadır. Akarsu ve göllerde 30-40 yıl gibi çok uzun yıllar kalabilen bu balıklar özellikle nem oranının yüksek olduğu gecelerde ıslak çimenler arasında ya da çamurlu yerler boyunca uzun yolları sürünerek aşıp başka akarsu ve göllere geçebilmektedir.

Genellikle bayağı yılanbalığı yeterli olgunluğa erişip yağlanmış olarak denizlere indiği dönemde, akarsu ağızlarına kurulan özel dalyanlarla avlanmaktadır. Gözde bir sofra balığı olan yılanbalıkları, *Anguilliformes* takımının ekonomik değeri yüksek tek grubudur.

Bazen *Anguilliformes* takımının tüm üyeleri yılanbalığı adı altında toplanır. Bunlar arasında müren(*), mığrı(*) ve *Ophichthidae*(*) familyasının üyeleri en tanınmışlarıdır.

yılancık, ERİZİPEL olarak da bilinir. A grubu hemolitik streptokokların neden olduğu ve kesin sınırlı kırmızı kabartılarla ortaya çıkan deri enfeksiyonu. Lezyonlar sıklıkla yüzde ve saçlı deride görülür, hastanın ateşi biraz yükselir. Görece ender görülen yılancık yatak istirahatı, soğuk kompreslerin yanı sıra antibiyotiklerle tedavi edilebilir.

yılanotu *bak.* baldıran

yılantaşı *bak.* serpantin

yılanyastığı, yılanyastığıgiller (*Araceae*) familyasının *Arum* cinsini oluşturan 12 kadar çokyıllık, yumrulu ve otsu bitki türünün ortak adı. Ortalama 30-50 cm arasında boylanan bu türlerin parlak, koyu yeşil ve ok başı biçiminde yaprakları vardır. Dişi çiçeklerin altta, erkek çiçeklerin üstte yer aldığı çomaksı çiçekdurumunu külah biçiminde, gösterişli bir yaprak (spata) sarar.

Yılanyastığı (*Arum maculatum*)
G. E. Hyde—EB Inc.

Sonbaharda olgunlaşan, her biri bezelye tanesi büyüklüğündeki kırmızımsı turuncu meyveleri bir arada mısır koçanını andırır. Yılanyastığı türlerinin taze yaprak, meyve ve yumruları zehirlidir. Ama, haşlandıktan sonra zehirleyici etkisi kaybolduğundan bazı yörelerde yapraklar sebze olarak yenir.

Anadolu'da en yaygın yılanyastığı türleri *Arum italicum*, *A. dioscorides* ve *A. orientale*'dir. Halk arasında yılanekmeği ya da yılanbıçağı gibi adlar da verilen yılanyastıklarının yaprak ve yumruları dışarıdan lapa halinde basur ilacı olarak kullanılır. Bazı renkli ve alımlı çeşitlerinden bahçe düzenlemelerinde yararlanılır.

yılanyıldızı, *Echinodermata* (derisidikenliler) filumunun *Ophiuroidea* sınıfını oluşturan 2 bin dolayında deniz omurgasızları türünün ortak adı. Disk biçimindeki gövdesinden çıkan ince uzun kolları büyük bölümünde beş tane, birçoğunda çatallı ve dikenlidir. Kolayca kopabilen kollar kısa sürede yenilenebilir.

Ağız gövdenin altındadır ve diş işlevi gören beş dikenle donanmıştır. Anüs bulunmaz. Tüp ayaklar, temelde ışık ve koku alan duyu organları niteliğindedir. Yılanyıldızı, bir ya da birkaç koluyla suda

Ophiocoma imbricatus türü yılanyıldızı
Allan Power—Bruce Coleman Ltd

ya da çamurların içinde yiyecek ararken öbür kollarıyla yere tutunur. Daha çok organik artıklar ve planktonlarla beslenmesine karşın, bazen büyükçe hayvanları yakaladığı da olur. Sıçrayarak hareket edebilirse de, çoğunlukla deniz tabanına ya da süngerlere ve mercan gibi knidlilere tutunmayı yeğler.

Yılanyıldızları yeryüzündeki pek çok deniz ortamında, özellikle de derin denizlerde yaşar. En yaygın türü, biyolojik ışıldama özelliği olan grimsi ya da mavimsi renkli uzun kollu yılanyıldızıdır (*Amphiopholis squamata*). Kıyı sularında yaşayan türler içinde en iyi bilinenleri, Massachusetts'ten (ABD) Brezilya'ya kadar olan bölgede görülen yeşil yılanyıldızı (*Ophioderma brevispina*) ve Avrupa yılanyıldızıdır (*Ophiothrix fragilis*).

Kolları kıvrılarak uzayan ve çok dallı yapısıyla dikkati çeken yılanyıldızı türleri ise derin sularda yaşar.

yılbaşı, yeni yıla girişi kutlamak amacıyla düzenlenen yaygın dinsel, toplumsal ve kültürel törenlerin ortak adı. Kökeni çok eskilere dayanan ve dünyanın hemen her yerinde kutlanan yılbaşı, genellikle nefis köreltme, arınma, canlanma ve yenilenmeyi temsil eden törenleri kapsar. Değişik kültürlerde değişik biçimlere bürünen bu yenilenme öğesi, evrenin yaratılışının anılması ya da simgesel düzeyde yinelenmesi yoluyla tanrıların, evrenin ve toplumun güçlendirilmesi amacına yöneliktir.

Bilinen ilk yılbaşı kutlamaları, Babil'de bahar ılımına (mart ortası), Asur'da ise güz ılımına (eylül ortası) en yakın yeniayda yapılırdı (İÖ y. 2000). Mısırlılar, Fenikeliler ve Persler yılbaşını güz ılımında (21 Eylül), Yunanlılar ise İÖ 5. yüzyıla değin kış gündönümünde (21 Aralık) kutlardı. Roma'da Cumhuriyet döneminde 1 Mart'ta başlatılan yeni yıl İÖ 153'ten sonra resmi olarak 1 Ocak'a alındı; bu uygulama Jülyen takvimde de (İÖ 46) sürdürüldü. Yahudi dinsel takviminde yeni yıl geçmişte olduğu gibi günümüzde de Tişri ayının (6 Eylül-5 Ekim; *bak.* Roş Haşana) ilk günüyle başlar.

Ortaçağ başlarında Hıristiyan Avrupa'nın büyük bölümünde yılbaşı 25 Mart'ta (Hz.

İsa'nın Meryem Ana'ya müjdelendiği gün), Anglosakson İngiltere'de ise 25 Aralık'ta kutlanıyordu. I. William'ın (Fatih) yeni yılın 1 Ocak'la başlatılmasını emretmesine karşın, sonraları İngiltere de yılbaşını 25 Mart'ta kutlayan Hıristiyan ülkelere katıldı. Daha sonra Gregoryen takvimle (1582) 1 Ocak olarak belirlenen yılbaşı tarihi Katolik ülkelerde kısa sürede benimsendi. Bu tarih İskoçya'da 1660'ta, Almanya ve Danimarka'da yaklaşık 1700'de, İngiltere'de 1752'de, İsveç'te 1753'te, Rusya'da ise 1918'de kabul edildi. Batı'da yılbaşı kutlamaları bölgeden bölgeye değişiklik gösterse de yılbaşı yemeğinin (örn. ABD'nin Güney eyaletlerinde fasulye ve pirinçten yapılan "hoppin John") hazırlanması ve yeni yıl için kişisel kararlar alınması gelenek olmuştur.

Doğu ülkelerinin çoğunda yılbaşı kutlamalarının dinsel yönü ağır basar. Güney Hindistan'da Dravid dillerinin konuşulduğu bölgelerde Tamil yılbaşısı kış gündönümünde üç günlük Pongal şenliğiyle kutlanır. Bu şenlikte hac ziyaretleri yapılır ve törenle yeni pirinç kaynatılır. Bangladeş'in yılbaşı şenliklerinde Ganj Irmağı ibadeti öne çıkar.

Güneydoğu Asya'daki yılbaşı kutlamalarında Budacılık öncesi yerli geleneklerinin ve Hindu kaynaklarının etkisi görülür. Tayland'da Trut adıyla anılan yılbaşı (mart/nisan) karma bir özellik taşır; çevredeki hayaletleri dualarıyla kovan Budacı keşişlere çeşitli armağanlar verilir, Hindu kökenli çeşitli tanrılara adak adanır, insanlar birbirlerine şakadan su atarlar. Genellikle kınanan kumar üç gün süren bu şenlik boyunca serbesttir.

Çin'de resmî yılbaşı ocak sonunda ya da şubat başında başlar ve bir ay sürer. Yılbaşından önce cinler kovulur ve çeşitli oyunlar sahnelenir. Ocak ve zenginlik tanrılarıyla atalara adaklar adanır. Tibetlilerde yılbaşı şubatta şenlik ve ziyaretlerle kutlanır, ayrıca sıkı manastır kuralları geçici olarak gevşetilir.

Japonya'da 1-3 Ocak arasında kutlanan yılbaşı ülkenin en sevilen şenliğidir. Şenlik bazı kırsal yörelerde Ay-Güneş takvimine göre 20 Ocak-19 Şubat arasındaki bir tarihte kutlanır. Baharın gelişi ve yeniden doğuş zamanı ile ilişkilendirilen bu şenliğe Gancitsu (İlk Gün) ya da Şogatsu (Temel Ay) adı verilir. Yeni yılın ilk birkaç günündeki iyi ya da kötü talihin bütün yıl boyunca süreceğine inanılır.

Japonya'da yılbaşı ev temizliği, şenlikler, karşılıklı ziyaretler ve armağanlarla kutlanır. Evin girişine ya da kapısına kötü ruhları kovduğuna inanılan *şimenava* (pirinç sapından yapılmış kutsal ip) asılır ve talih, zenginlik ve uzun ömür getirmesi için eğreltiotu, turunç ve ıstakozla süslenir. Ayrıca *moçi* (pirinç unu pastası) ve *zoni* (sebzeli *moçi* çorbası) gibi özel yiyecekler hazırlanır. Geleneksel eğlenceler *hagotta* denen raketler ve ucu tüylü bir topla oynanan *hanetsuki* ile 100 şiirin dizelerini eşleştirmeye dayanan İskambil oyunu *utagaruta*'dır.

Japonya'da eskiden yılın ilk gününde sabah erkenden Budacı tapınaklar ya da koruyucu Şinto tanrılarının kutsal yerleri ziyaret edilirdi. İkinci gün el sanatları törensel olarak yeniden başlatılır, yedinci günde ise yedi şifalı ottan yapılan bir pirinç çorbası sunulur ve bezemeler sökülürdü.

İslam dünyasında kullanılan Hicri takvime göre yeni yıl 1 Muharrem'de başlar. Hicri takvim Ay yılına (354 gün) dayandığı için yılbaşı değişik mevsimlere denk gelir. Osmanlılarda 19. yüzyıldan başlayarak yaygın olarak Mali (Rumi) takvim kullanıldı ve yılbaşı da bu takvimin başlangıcı olan 1 Mart oldu.

Müslümanlar arasında yeni yıla girişi kutlama geleneği yoktu. Buna karşılık Osmanlılarda yüksek devlet görevlileri padişahı ziyaret ederek yeni yıl nedeniyle tebrik ederler, o da ziyaretçilere muharremiye adı altında para ve armağanlar verirdi. Devlet ileri gelenlerinin de kendilerine bağlı memur ve kişilere aynı biçimde armağan vermeleri bir gelenekti. Şairler de yeni yıl nedeniyle muharremiye adı verilen kasideler yazar, başta padışah olmak üzere bunları sundukları kişilerden para ve armağanlar alırlardı. Halk arasında yeni yılın ilk günü ele geçen paranın bereket getireceğine inanılır, akraba ve dostlardan alınan paralar ganimet sayılırdı. Cumhuriyet döneminde, Gregoryen takvimin Miladi takvim adı altında 1926'da kullanılmaya başlamasından sonra yılbaşı 1 Ocak oldu. 1935'te çıkarılan 2739 sayılı yasayla 31 Aralık öğleden sonrası ile 1 Ocak resmî tatil sayıldı. Türkiye'de Müslümanlar arasında Batılılaşmanın etkisiyle başlamış olan yılbaşı kutlamalarının dinsel yanı yoktur, yemekli eğlence biçimindedir.

Yılbaşı Adası, CHRISTMAS ADASI olarak da bilinir, Hint Okyanusunda Avustralya'ya bağlı toprak. Cava Adasının yaklaşık 360 km güneyinde, Avustralya'nın 1.400 km kuzeybatısında yer alır. Yüzölçümü 135 km²'dir. Okyanus tabanından yükselen bir dağın doruğu olan Yılbaşı Adasının en yüksek noktası batıdaki Murry Tepesidir (361 m). Adadaki başlıca yerleşme ve liman kuzeydoğu kıyısındaki Flying Fish Cove'dur. Adanın 1990 tahmini nüfusu 1.000'dir.

Doğal yapı. Adanın ortasındaki plato, birbirini izleyen yamaçlar ve setler biçiminde alçalarak kıyıların büyük bölümünde

Yılbaşı Adası

yüksekliği 20 m'yi aşan sarp yarlara dönüşür. Kıyılarda kumsallara ve mercan oluşumlu plajlara da rastlanır. Adada değerli fosfat yatakları vardır. Kasım-nisan ayları arasında tropik yağmurlarla geçen bir mevsim yaşanır; 27°C olan yıllık ortalama sıcaklıkta yıl boyunca önemli dalgalanmalar görülmez. Yıllık ortalama yağış miktarı 2.670 mm'dir. Yılbaşı Adasının büyük bölümü tropik ormanlarla kaplıdır. Adanın hayvan varlığı çok sayıdaki deniz kuşundan, küçük sürüngenlerden, kara yengeçlerinden ve böceklerden oluşur. Tatlı su gereksinimi pınarlardan ve kuyulardan karşılanır. Adanın batı ucunun büyük bölümü bir ulusal parkın sınırları içinde kalır.

Nüfus. Ada nüfusunun yaklaşık yüzde 73'ünü Çinliler, yüzde 9'unu da çoğu Malezya, Singapur ve Cocos (Keeling) adalarından gelen göçmen Malay işçiler oluşturur. Adada yönetim işlerinden sorumlu bir grup Avustralyalı da yaşar. Ada halkının büyük bölümü Avustralya hükümetine ait Phosphate Mining Company of Christmas Island, Ltd.'de çalışır. Adada yaşayanların tümüne yakını ya Avustralya yurttaşıdır ya da Yılbaşı Adası Yasası ve Yurttaşlık Yasası uyarınca burada oturan yabancılardır.

Ekonomi. Ada ekonomisi hemen hemen tümüyle fosfat madenciliğine dayanır. Çıkarılan fosfatın büyük bölümü gemilere yüklenerek Avustralya ve Yeni Zelanda'ya gönderilir. Adadaki rezervlerin 1980'lerin sonlarında tükenmesi beklenmekteydi. Yılbaşı Adasında küçük çaplı geçimlik tarım ve balıkçılık yapılmakla birlikte, gıda maddelerinin çoğu ithal edilir. Adada tarifesiz sefer yapan uçakların indiği bir havaalanı, çeşitli karayolları ve platonun güneyindeki fosfat madenlerini Flying Fish Cove'daki limana bağlayan bir demiryolu hattı vardır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Avustralya genel valisinin atadığı yönetici adanın en yüksek hükümet görevlisidir. Bu yöneticinin eğitim, posta, polis, radyo ve liman işlerinden sorumlu yardımcıları vardır. Üyeleri seçimle belirlenen meclis de ada yönetiminde önemli rol oynar. Sağlık hizmetlerini adadaki küçük bir hastane yürütür. İlk ve orta öğretimde Avustralya'daki eğitim sistemi temel alınmıştır.

Tarih. Ada 1615'te, "Thomas" adlı geminin kaptanı Richard Rowe tarafından görüldü. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'ndan Kaptan William Mynors, 1643 yılının Noel gününde adaya bugünkü adını verdi. İngiliz doğa bilimci John Murray 1887'de bir İngiliz gemisinin mürettebatının adadan topladığı toprak ve kayaç örnekleri üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda bunların neredeyse saf fosfat içeren kireçtaşları olduğunu saptadı. 1888'de İngiltere'nin ilhak ettiği adada ilk yerleşme Cocos Adalarından gelen George Clunies-Ross tarafından Flying Fish Cove'da kuruldu. 1891'de adada fosfat çıkarma ve kerestecilik yapma hakları 99 yıllık bir süre için George Clunies-Ross ve John Murray'e kiralandı.

İki ortak altı yıl sonra bu haklarını hisselerinin büyük bölümüne sahip oldukları Christmas Island Phosphate Company, Ltd.'ye devrettiler. Yılbaşı Adası 1900'de yönetim merkezi Singapur olan İngiltere'ye bağlı Boğaz Kolonileri'ne bağlandı. II. Dünya Savaşı sırasında Japonlar adayı işgal ettiler. 1948'de Yeni Zelanda ve Avustralya hükümetleri, Christmas Island Phosphate Company'nin hisselerini satın aldılar. 1949'da her iki hükümet adına adada maden çıkarma ve taşıma işlerini yürütmek üzere Yılbaşı Adası Fosfat Komisyonu oluşturuldu. Ada 1958'de Avustralya toprağı oldu.

yılbaşıçiçeği, genellikle kış aylarında açan, alımlı çiçeklerinden ötürü evlerde süs bitkisi olarak yetiştirilen bazı kaktüs türlerine verilen ad. Hepsi de epifit özellik gösteren, yani asalak olmadığı halde başka bitkilerin üzerinde yaşayan bu bitkilerin anayurdu Brezilya'nın yağmur ormanlarıdır.

En yaygın türlerden biri olan *Schlumbergera bridgesii* yassılaşarak yaprak biçimini almış dikensiz gövdeleri ve parlak kırmızı çiçekleriyle dikkati çeker. Anayurdunda, başka ağaç ve çalıların üzerinde ya da kaya gölgeliklerinde yetişen bu bitki Kuzey Yarıküre'de saksılarda yetiştirilir. Bu türe çok benzeyen *S. truncata* (ya da *Epiphyllum truncatum*) kenarı testere gibi dişli gövdeleriyle ayırt edilir. Öbürü yılbaşına doğru çiçeklenirken, bu tür sonbaharda başladığı çiçeklenmeyi kış ortasına değin sürdürür. Gerek çiçeklenme döneminin bu denli uzun

olması, gerekse rengârenk çiçekli melezlerinden ötürü *S. truncata* çiçekçilikte daha değerlidir. *Schlumbergera* cinsinin üyeleri bazı uzmanlarca *Zygocactus* adıyla sınıflandırılır.

Yılbaşıçiçekleri arasında çok sevilen türlerden biri de *Rhipsalidopsis gaertneri*'dir. Gene öbürleri gibi yassılaşmış gövdesi üzerinde parlak kırmızı renkli çiçekler taşıyan bu tür eskiden *Schlumbergera* türleriyle birlikte sınıflandırılırdı.

yıldırım, atmosferde, bulut ile yer arasında oluşan elektrik boşalması olayı. *Ayrıca bak.* şimşek.

Yıldırım Bayezid *bak.* Bayezid I (YILDIRIM)

Yıldırım Bayezid Bedesteni, Bursa'da, Ulucami'nin kuzeyinde, I. Bayezid'in (Yıldırım) yaptırdığı bedesten. Yaklaşık 35m×71 m boyutlarındadır. İç bölümü, iki sıra halinde dizilmiş çapları yaklaşık 6,5 m olan 12 kubbeyle örtülüdür. Bunlar ortada, birbirlerine kemerlerle bağlanmış beş ayağa, yanlarda da beden duvarlarına oturur. Yapının içinde uzun kenarlar boyunca 16'şardan 32 mahzen sıralanmıştır. Dışarıda ise tonozlu dükkânlar yapının dört cephesini de sarar. Her kenarın ortasında bir giriş bulunur.

1957'deki yangından büyük zarar gören bedesten 1960'ta onarılmış ve çarşı olarak hizmete açılmıştır.

Yıldırım Camisi, Edirne'de, kentin batı kıyısında yer alan cami. I. Bayezid'in (Yıldırım) adını taşımasına karşın kimin yaptırdığı ve yapım tarihi belli değildir.

Duvarları taş ve tuğla sıralarıyla almaşık olarak örülmüş yapı, 8 m çapında bir kubbeyle örtülü bir orta mekânla, buna üç yandan eyvan gibi açılan, yaklaşık 7 m derinliğinde üç kanattan oluşur. Bu kolların üzeri beşik tonozludur. Orta mekânın dördüncü yanındaki, boyu gene 7 m'yi aşan, beşik tonozla örtülü bir dehliz caminin cümle kapısına ulaşır.

Dehlizin sağında ve solunda, iki yandaki kanatların hizasına kadar taşan kubbeli birer oda vardır. Bu odalar bir kapıyla dehlize açılır. Giriş cephesinin önünde, iki yandan öne doğru taşan beden duvarlarının arasındaki dört sütuna oturan tek eğimli çatısıyla son cemaat yeri bulunur. Minare son cemaat yerinin sol ucundadır.

Yapının ekseni kıble yönünde olmadığı için, mihrap eğri yerleştirilmiştir. Bu duruma ve alışılmamış plan düzenine bakarak birçok sanat ve mimarlık tarihçisi caminin bir kiliseden çevrildiğini ya da en azından eski bir kilisenin temelleri üstüne yapıldığını ileri sürmektedir.

Yıldırım Külliyesi, Bursa'da, kentin eski sınırının kuzeydoğusunda, aynı adlı mahallede, bir tepe üstündeki cami, medrese, darüşşifa, hamam ve türbeden oluşan külliye. İlk dört yapıyı 14. yüzyılın sonlarında I. Bayezid (Yıldırım), türbeyi ise 1406'da oğlu Süleyman Çelebi yaptırmıştır.

Eğimli bir arazide yer alan külliyenin en yüksekteki yapısı, plan şeması zaviyeli tipe giren camidir. Uzunlamasına dikdörtgen planlı ibadet mekânı büyük bir Bursa kemeriyle iki kareye bölünmüş ve art arda iki kubbeyle örtülmüştür. Arkadaki bölüme büyük birer kemerle açılan iki yandaki eyvanlar yapının kanatlarını oluşturur. Eyvanların önünde ve arkasında, hemen hemen onlarla aynı büyüklükte birer oda yer alır. Öndeki iki oda doğrudan birer kapıyla, arkadakilerse "L" biçimli küçük birer koridorla orta mekâna açılır. İki katlı olan arkadaki iki odanın arasında, cümle kapısıyla ibadet mekânını birleştiren, üzeri kubbeli giriş dehlizi uzanır. Bunun ucundaki iki merdiven, arka odaların üst katına çıkar.

Beş gözlü son cemaat yerini örten kubbeler kalın taş ayaklara oturur. Birbirine Bursa kemerleriyle bağlanmış bu ayakların kenarları silmelerle zenginleştirilmiştir. Yüksekliği cami kütlesini geçen bu anıtsal son cemaat yeri yapıya arkaik bir görünüm verir. Kuzey beden duvarının iki ucu üstünde yükselen özgün minareler bugün yoktur. Tek minare 20. yüzyıldaki onarımda eklenmiştir.

Caminin kuzeyinde daha alçak bir teras üstünde bulunan türbe, kare planlı, kubbeyle örtülü bir yapıdır. Kuzey cephesinde üç kubbeli bir giriş revakı yer alır. Türbede

Yıldırım Camisi, güneydoğudan görünüş, 14. yy sonları; Bursa
Erkun Emiroğlu

Bayezid'den başka, oğlu İsa Çelebi'nin ve bir karısının da sandukaları vardır.

Külliyenin medresesi türbenin hemen doğusundadır. Duvarları taş ve tuğla almaşık örgülü, yaklaşık 23,5 m × 38,5 m ölçülerinde ince uzun dikdörtgen planlı bir yapıdır. Kapısı, türbeye bakan dar (doğu) cephesindeki, üzeri kubbeli bir eyvanın dibindedir. İnce uzun iç avlunun üç yanı ayaklara oturan revaklarla çevrilidir. Bu revakların girişin önüne gelen bölümü, kubbeli yapılarak beşik tonozla örtülü öbür revaklardan ayrılmıştır. Revakların arkasında hücreler sıralanır. Avlunun girişin karşısına gelen öbür dar kenarını kubbeyle örtülü dershane kaplar. Avluya büyük bir kemerle açılan dershane, bütünüyle medrese kütlesinden dışarıya taşar. Yapı bugün dispanser olarak işlev görmektedir.

Caminin batısındaki moloz taştan yapılmış küçük hamam depo olarak kullanılmaktadır. Caminin 250 m kadar doğusundaki darüşşifa ise yıkıktır.

Yıldırım Orduları Grubu, I. Dünya Savaşı (1914-18) sırasında İngilizlerce işgal edilen Bağdat'ı geri almak için oluşturulan Osmanlı-Alman ordular grubu.

I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin aralarında paylaşamadıkları bölgelerden biri, petrol yatakları bakımından zengin olan Irak ve Musul'du. Sonuçta bölge topraklarının önemli bir bölümünün Fransızlara bırakılması kararlaştırıldı. Ama İngiliz birlikleri oldubittilerle bölgeyi işgal ettiler ve Mart 1917'de Bağdat İngilizlerin eline geçti.

İngilizleri Osmanlı egemenliğindeki Irak topraklarından çıkarmak için Temmuz 1917'de Alman General Erich Falkenhayn komutanlığında bir ordular grubu oluşturma yoluna gidildi. Grubun emrine Halil Paşa (Kut) komutasındaki 6. Ordu ile Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) komutasındaki 7. Ordu'nun yanı sıra 18 bin askerden oluşan bir Alman birliği verildi. Daha sonra Sina cephesinde General von Kress'in komuta ettiği birlikler de 8. Ordu adıyla gruba bağlandı.

Yıldırım Orduları Grubu'nun oluşturulmasının hemen ardından Alman komutanla 7. Ordu komutanı Mustafa Kemal Paşa ve 4. Ordu komutanı Cemal Paşa arasında anlaşmazlık çıktı. Alman komutan Falkenhayn cephenin genişletilmesini ve Bağdat seferinden önce İngilizlerin Süveyş'e doğru geriletilmesini istedi. Yıldırım Orduları Grubu'nun karargâhı ile 7. Ordu ve Alman birlikleri de bu amaçla Sina cephesinde konumlandırıldı. Plana karşı çıkan Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı başkomutanlığının da görüşlerini dikkate almaması üzerine ordu komutanlığından istifa etti; yerine Fevzi Paşa (Çakmak) getirildi (Ekim 1917).

Yıldırım Orduları'nı daha oluşma ve mevzilenme aşamasında çökertmeyi amaçlayan İngiliz birlikleri 31 Ekim 1917'de Filistin cephesinde toplu saldırıya geçti. Ordular grubu peş peşe yenilgiye uğrayınca Falkenhayn görevden alındı ve yerine Liman von Sanders getirildi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa da yeniden 7. Ordu komutanlığına atandı. Ama İngiliz saldırısı durdurulamadı. Mustafa Kemal Paşa 7. Ordu'yla Halep'in kuzeyinde bir cephe oluşturmayı başardıysa da öteki birlikler ağır yenilgilere uğradılar.

Osmanlı Devleti'nin ateşkes istemesinden kısa bir süre önce, 26 Mart 1918'de cephedeki bir İngiliz-Arap birliği Mustafa Kemal Paşa tarafından püskürtüldü. Bu başarının arkası gelmedi ve Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Mütarekeden bir gün sonra komutanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın atandığı Yıldırım Orduları Grubu, mütareke koşulları uyarınca 7 Kasım 1918'de lağvedildi.

yıldırım savaşı, Almanca BLITZKRIEG, sürpriz ve ani saldırı, ateş ve donanım üstünlüğü gibi öğelerle psikolojik şok etkisi yaratarak düşman kuvvetlerini dağıtmaya yönelik askeri taktik. Almanlarca 1938'de İspanya İç Savaşı'nda, 1939'da da Polonya'ya karşı denenmiş, birleşik kara ve hava harekâtlarında etkili olduğu görülmüştür. Yıldırım savaşının özü, beklenmedik bir anda ateş gücünü belli noktalara büyük bir hız ve ustalıkla yönelterek düşman savunmasının eşgüdümünü felce uğratmak, sonra da düşmanın gerilerine sızarak bütün ikmal ve yönetim düzenini çökertmektir.

Almanların uyguladığı biçimiyle bu taktik, dar bir cephede tanklar, bombardıman uçakları ve motorize topçu birlikleri kullanarak düşmanın ana mevzilerini yarmaya dayanıyordu. Daha sonra geniş bir cephede saldırıya geçen zırhlı birlikler düşmanı hazırlıksız yakalayarak etkisiz hale getiriyordu. Harekâtın çok kısa sürmesi nedeniyle hem saldıran, hem de savunan taraf daha az insan ve malzeme kaybı veriyordu.

Yıldırım savaşı taktiği Belçika, Hollanda ve Fransa'nın işgal edilmesinde (1940) ve Kuzey Afrika'daki çöl harekâtında Almanlarca, 1944'te ise General George Patton komutasında Müttefiklerce kullanıldı. İsrail de Arap devletleriyle savaşırken Suriye ve Mısır'a karşı yer ve hava saldırısında (Haziran 1967), daha sonraysa karşı saldırıda (Ekim 1973) bu taktikten yararlandı.

yıldız, iç kesiminden kaynaklanan ışınım enerjisi etkisiyle kendi kendine ışık saçan büyük gaz kütlesi biçimindeki gökcismi. Evrendeki milyarlarca yıldızın ancak çok küçük bir bölümü çıplak gözle görülebilir.

Güneş sistemine en yakın yıldız, Erboğa takımyıldızında yer alan, Güneş'ten 4,3 ışık yılı uzaktaki Proksima'dır. En uzak yıldızlar ise milyarlarca ışık yılı uzaktaki gökadalar-

da yer alır. Yıldızlar Güneş gibi tekil halde bulunabilir. Ama genel olarak çiftler, birkaç üyeli çoklu sistemler ya da çok sayıda bileşenden oluşan kümeler halinde bulunurlar. Öte yandan yıldızlar parlaklık, renk, sıcaklık, kütle, boyut, kimyasal bileşim ve yaş bakımından büyük farklılıklar gösterir.

Yıldızların özellikleri. Bir yıldızın gözlemlenen parlaklığı görünen kadir olarak ifade edilir; yıldızın parlaklığı yaklaşık 2,5 kat arttığında kadri bir birim düşer, yani birinci kadirden bir yıldız, ikinci kadirden bir başka yıldızdan 2,5 kat daha parlaktır. Bazı yıldızlar o denli parlaktır ki, bunların kadri eksi değerlerle belirtilir; örneğin, Akyıldız'ın (Sirius) kadri –1,5'tir. Çıplak gözle görülebilen yıldızların kadri, 6'nın altındadır. Herhangi bir yıldızın görünen kadri ışıldama gücünün doğrudan göstergesi değildir. Yıldızların iç parlaklığı mutlak kadir olarak ifade edilir; bir yıldızın mutlak kadri, o yıldızın 10 parsek (32,6 ışık yılı) uzaklıktan gözlemlenmesi durumunda göstereceği parlaklıktır. Rigel ve başka çok ışıltılı yıldızların mutlak kadirleri –7 ile –9 arasındadır. *Ayrıca bak.* kadir.

Yıldızların rengi de çok çeşitlidir. Örneğin, Orion takımyıldızında yer alan kolay görülebilir yıldızlar mavi-beyaz, buna karşılık İkizlerevi (Elcebbar) koyu kırmızı renklidir. Yıldızların rengi çeşitli biçimlerde ölçülebilir. Bir yöntem, yıldızın görünürdeki kadrini, sıradan bir fotoğraf levhasıyla ölçülen bir kadirle kıyaslamaktır. Levha yalnızca mavi ve mora duyarlıdır, bu nedenle sıcak mavi yıldızlar parlak, sarı ya da kırmızı yıldızlar soluk olarak çıkar. Daha yaygın kullanılan bir başka yöntemde ise, yıldızların rengini filtreler yardımıyla ölçebilen fotoelektrik fotometrelerden yararlanılır. *Ayrıca bak.* renk-kadir diyagramı.

Bir yıldızın atmosfer ya da yüzey sıcaklığı, tayfının incelenmesi yoluyla kestirilebilir, çünkü tayftaki soğurma çizgilerini büyük ölçüde sıcaklık belirler. Örneğin, hemen hemen tüm yıldızlarda en bol bulunan element hidrojendir; ama hidrojen, 25 bin K'den daha sıcak yıldızların dış katmanlarında tümüyle iyonlaşmış durumda bulunur ve bu nedenle hemen hiçbir soğurma çizgisi oluşturmaz. Yaklaşık 10 bin K sıcaklığındaki daha soğuk yıldızlarda iyonlaşmamış çok sayıda hidrojen atomu bulunur ve bunların bir bölümü daha yüksek enerji düzeylerine uyarılarak güçlü soğurma çizgileri (örn. Balmer çizgileri) oluşturur (*bak.* tayf çizgisi dizileri). Daha düşük yüzey sıcaklıklı yıldızların tayflarında daha farklı soğurma çizgisi desenleri oluşur. Yürürlükte olan tayf sınıflandırmasına göre yıldızlar, azalan sıcaklık sırasına göre yedi ana gruba ayrılır: O, B, A, F, G, K ve M. Bu O-M tayf dizisi, aynı zamanda bir renk dizisidir. Örneğin, O tipi yıldızlar en sıcak olanlarıdır ve bunların tahmini yüzey sıcaklıkları 25 bin K'nin üzerindedir, özgün renkleri ise mavidir. Güneş'in de içinde yer aldığı G tipi yıldızlar görece soğuktur ve sıcaklıkları 5.000-6.000 K arasındadır, renkleri ise beyazdan sarıya kadar değişir. M tipi yıldızlar en soğuk olanlardır; bunların sıcaklığı 3.500 K'nin altındadır, renkleri koyu kırmızımsıdır. O-M grubuna çoğunlukla, kimyasal bileşim bakımından öbürlerinden ayrılan R, N ve S tipi yıldızlar eklenir.

Tayf çözümlemeleri yıldızların bileşimine ilişkin olarak da önemli bilgiler sağlar. Herhangi bir yıldızda bulunan bazı kimyasal elementlerin çizgileri tayfta belirmez. Çok sıcak yıldızlardaki iyonlaşmış hidrojen gibi birkaç aykırı örneğin dışında, yalnızca yıldızda bol miktarda bulunan elementler soğurma çizgisi oluşturur. Örneğin, G tipi bir yıldızın tayfına demir, kalsiyum, sodyum, magnezyum ve titan gibi metallerin çizgileri egemendir ve buradan kalkarak bu yıldız tipinde özellikle bu elementlerin ağırlıklı olduğu söylenebilir.

Gözlemlenebilir çiftyıldızların (optik teleskoplarla ayırt edilebilen iki yıldızdan oluşan gökcisimleri) dışındaki yıldızların kütlesini belirlemek çok zordur. Gözlemlenebilir çiftyıldızlarda, sistemi oluşturan bileşenlerin ortak kütleçekimi merkezi çevresindeki yörüngeleri biliniyorsa bunların kütleleri hesaplanabilir. Eğer spektroskopik ve fotometrik verileri varsa, birbirini örten çiftyıldızların kütlesi de belirlenebilir. Dahası, cüce ve üstdev yıldızları da içeren bu tür çiftyıldızlar, yıldızların boyutlarına ilişkin en geniş bilgiyi sağlar. Üstdevlerin açısal çapları, 1920'lerde Michelson yıldız girişimölçerleriyle (interferometre) ölçülmüştür. Işığın girişim yapması olgusundan yararlanan bu aygıt, parlak yıldızların geniş açısal çaplarını ölçme olanağını sağlamış olmakla birlikte, görünen boyutları daha küçük olan yıldızlar için kullanışlı değildir. Birkaç on yıl sonra astronomlar bu tür yıldızların çapını ölçebilmek için, fotoğraf bağıntılı girişimölçüm yöntemini geliştirdiler. 1960'ların sonlarında ise, kırmızı üstdev yıldızların gerçek disklerini yeniden oluşturabilen benekli girişimölçüm tekniği uygulamaya kondu. Bu teknikte, büyük bir teleskopla incelenen bir yıldızın iyice büyütülmüş bir kırınım görüntüsünde, hızla değişen girişim kırınımı etkisinden yararlanılır. *Ayrıca bak.* girişimölçer.

Yıldızların bazı gözlemlenmiş özelliklerine ve istatistiksel sonuçlara bakılarak doğaları ve evrimlerine ilişkin önemli genelleştirmeler yapılabilir. Tayf ile mutlak kadir (ya da parlaklık) arasındaki ilişki özel bir önem taşır. Hertzsprung-Russell diyagramı(*) denen bir grafik, mutlak kadir ile tayf sınıfları arasındaki bağıntıyı verir. Yıldızlar diyagramın belirli bölgelerinde toplanma eğilimi gösterir. Çoğu, ana dizi denen ve diyagramın sol üst (sıcak, parlak yıldızlar) köşesinden sağ alt (soğuk, soluk yıldızlar) köşesine doğru uzanan ince bir bant üzerinde toplanmıştır. Güneş'in de içinde yer aldığı ana dizi yıldızları cüce yıldızlardır. Çok sayıda yıldızdan oluşan bir başka grup da, ana dizinin üzerinde, diyagramın sağ üst bölgesinde toplanmıştır. Bu parlak ve soğuk yıldızlar birer dev yıldızdır; Güneş'ten yaklaşık 100 kat daha parlak Kapella, Arktürüs ve Aldebaran bu grupta yer alır. Daha da parlak olan üstdev yıldızlar, diyagramın en üstünde bulunur. Ana dizinin altında ise, yüzey sıcaklıkları yüksek olmakla birlikte oldukça soluk yıldızlar olan beyaz cüceler yer alır.

Yıldızların evrimi. Bir yıldız, yoğun bir yıldızlararası hidrojen ve toz bulutunun kendi kütleçekiminin etkisiyle içe göçmesi sonucunda oluşur. Bulut yoğunlaştıkça, yoğunluğu ve iç sıcaklığı artar ve belirli bir noktada soluk kırmızı bir ışık saçmaya başlar. Bu aşamada yıldız kendi kütleçekimsel büzülmesinden kaynaklanan enerjinin etkisiyle ışıldar. İç sıcaklığı birkaç milyon derece daha artınca, önce döteryum (ağır oksijen), ardından da lityum, berilyum ve bor bozunarak helyuma dönüşür. Çekirdek bölümünün sıcaklığı artmaya devam eder ve belirli bir noktada termonükleer tepkimeler (proton-proton ya da karbon çevrimi tepkimeleri) başlar. Bu aşamada büzülme durur ve yıldız ana dizi evresine girer, yaşamının büyük bölümünü bu evrede geçirir. Zamanla yıldızın kimyasal bileşimi değişir. Çekirdeğindeki hidrojen helyuma dönüşür ve merkezindeki sıcaklık ağır ağır artmaya başlar.

Yıldızın kimyasal bileşimindeki değişimine, boyutu, yapısı ve parlaklığındaki değişiklikler eşlik eder. Çekirdeğindeki hidrojenin tümü tükendiğinde ve merkez bölümü tümüyle eylemsiz helyumdan oluşur duruma geldiğinde, çekirdeğin çevresindeki ince bir kabukta enerji üretimi başlar. Çekirdeğin kütlesi giderek büyümeye başlar, ama bu arada hidrojenin yanmakta olduğu kabuğun içinden içeri beslenen eylemsiz elementlerin miktarı arttığından boyutu küçülür. Yıldızın dış katmanları önemli ölçüde genleşir ve soğur, bunun sonucunda yıldızın rengi kırmızıya dönüşür. Aynı anda, büzülmekte olan çekirdekte üreyen enerji, çevredeki hidrojeni ısıtır, böylece çekirdek tepkimeleri hızlanarak yıldızın parlaklığının artmasına yol açar.

Bir yıldızın evrimindeki son aşamalar büyük ölçüde iki etmene bağlıdır: 1) Cismin kütlesi, 2) cismin yakın bir çiftyıldız sisteminin bileşenlerinden biri olup olmadığı. Tekil halde bulunan ve kütlesi Güneş'inkinin 1,4 katından daha küçük olan bir yıldız dış katmanları dışarı sürüklenip geride sıcak, pekişik bir çekirdek kaldığında, genellikle bir kırmızı devden bir beyaz cüceye dönüşür. Bu yoğun çekirdek beyaz cüce yıldızın kendisidir; genleşen ve geçici olarak yıldızı çevreleyen gaz kabuğuna ise gezegenel bulutsu denir. Birbirine yakın iki yıldızdan oluşan bir çiftyıldız sisteminde ise, görece hafif bileşen beyaz cüce aşamasına ulaşırken, yoldaşı bir kırmızı dev haline dönüşür, bu arada cüce kendine devin dış katmanlarından malzeme çekebilir. Bu malzemeler beyaz cücenin yüzeyinde toplanır ve sonuçta cücede termonükleer tepkimeler başlar. Bu tepkimeler, birikmiş malzemeleri kısa ama şiddetli bir patlamayla püskürttüğünde de yıldız bir novaya(*) dönüşür.

Kütlesi Güneş'inkinin beş katından daha büyük olan tekil yıldızlar, hidrojen kaynaklarını tükettikten sonra da çekirdek kaynaşması yoluyla (füzyon) enerji üretmeyi sürdürebilirler, çünkü kütleçekimsel potansiyel enerjileri iç kesimlerinde yeterli derecede yüksek basınç ve sıcaklık koşullarının oluşmasını olanaklı kılar. Böylece yıldızın çekirdeğinde demir gibi ağır elementler oluşur. Ama, demir çekirdeklerinin kaynaşması gibi bu tür tepkimeler yıldız çekirdeğinin büyük bir patlamayla içe çökmesine yol açar. Bu tür bir ağır yıldızın dış katmanlarının şiddetle patlaması, yıldızın bir süpernova(*) haline gelmesine neden olur; süpernova birkaç ay boyunca, normal bir yıldızdan 10^9 kat daha parlak bir biçimde ışıldar. Patlama sırasında nötron kapanımı(*) tepkimeleri sonucunda demirden daha ağır elementler oluşur ve böylece yıldızlararası ortam gelecekte yeni yıldızların oluşmasına olanak sağlayacak biçimde zenginleşir. Süpernova olayından sonra çekirdek bir nötron yıldızı(*) halinde kalabilir. Birbirine yakın konumlanmış nötronlardan oluşan bu tür bir yıldızın yoğunluğu Güneş'in yoğunluğunun pek çok katı, ama çapı yalnızca 20 km kadardır. Pek çok nötron yıldızı, çok düzenli aralıklı kısa darbeler biçiminde radyo ışınımı salar. Bu tür yıldızlar pulsar(*) olarak adlandırılır. Süpernova artığının kütlesi, Güneş'in kütlesinin 2-3 katı kadarsa, bu kütle içe çökmeyi sürdürür ve sonuçta kütleçekimi alanı tüm madde ve enerji biçimlerini (ışığı bile) kapacak denli güçlü bir kara delik(*) haline gelir.

Yıldız, Bekir (d. 3 Mart 1933, Urfa), Güneydoğu Anadolu insanının yaşamını ve

kentteki yabancılaşmayı konu aldığı yapıtlarıyla tanınan öykü ve roman yazarı.

İstanbul Erkek Sanat Enstitüsü'nü (1950) ve İstanbul Matbaacılık Okulu Dizgi Bölümü'nü (1954) bitirdikten sonra dizgi operatörlüğü, ardından da bir firmanın matbaacılık kursunda öğretmenlik yaptı. 1962'de işçi olarak AFC'ye gitti ve 1966'ya değin orada kaldı. Dönüşünde bir basımevi kurdu. Basımevini kapattıktan sonra yalnızca yazarlıkla uğraştı.

Edebiyata öyküyle başladı; ilk öyküsü 1951'de yayımlandı. İlk romanı, AFC'deki gözlemlerine dayanan *Türkler Almanyada*'ydı (1966). Ununu, konularını Urfa ve çevresinden alan ilk öykü kitabı *Reşo Ağa*'yla (1968, 1983) kazandı. Çeşitli dergi ve gazetelerde yazıları, röportaj ve öyküleri yayımlandı. "Bedrana" ve "Kara Çarşaflı Gelin" adlı öyküleri sinemaya uyarlandı. *Kara Vagon*'la (1969, 1986) öykü dalında 1968 May Edebiyat Ödülü'nü, *Darbe* (1989) adlı romanıyla 1990 Milliyet Yayınları Roman Yarışması'nda birincilik ödülünü aldı. *Kaçakçı Şahan*'la da (1970, 1985) 1971 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı Bilge Karasu ile paylaştı.

Öykülerinde daha çok Güneydoğu Anadolu insanının yaşamını ağa-köylü ilişkileri, törelerin katılığı, kadının ezilmişliği, kan davası ve kaçakçılık gibi konular çevresinde gerçekçi bir yaklaşımla işledi. AFC'ye çalışmaya giden Anadolu insanının yaşantısını yansıtan öykülerinde ise kahramanlarının Batı toplumuna yabancılaşmasını, iç ve dış çatışmalarını anlattı. Ayrıca evlilik kurumunun çarpık yanlarını ve kırsal kesim insanının kentteki bunalımını ele aldı. Öbür yapıtları arasında *Sahipsizler* (1971, 1987), *Evlilik Şirketi* (1972, 1987), *Beyaz Türkü* (1973, 1985), *Alman Ekmeği* (1974, 1981), *Dünyadan Bir Atlı Geçti* (1975, 1988), *Demir Bebek* (1977, 1979), *Mahşerin İnsanları* (1982, 1986) ve *Bozkır Gelini* (1985) adlı öykü kitapları, *Halkalı Köle* (1980, 1991), *Aile Savaşları* (1984, 1987), *Ve Zalim ve İnanmış ve Kerbelâ* (1986) adlı romanlarıyla *Ölümsüz Kavak* (1977, 1989), *Arılar Ordusu* (1979, 1989), *Canlı Tabanca* (1981) ve *Şahinler Vadisi* (1981, 1991) adlı çocuk kitapları sayılabilir.

Yıldız, Şaban (d. 1919, Manastır [bugün Bitola, Yugoslavya]), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) ve Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurucularından sendikacı ve siyaset adamı.

1924'te ailesi ile birlikte Çatalca'ya göç etti. İnşaat ve fabrika işçisi olarak çalıştı. 1946'da İstanbul Mensucat İşçileri Sendikası'na üye oldu. Bunun kapatılmasından sonra Eyüp Mensucat İşçileri Sendikası'na girdi ve örgütün yönetim kurulunda görev aldı. 1951'de İstanbul Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikası'nın, 1952'de Türk-İş'in kuruluşuna katıldı. 1961'de TİP'in kurucuları arasında yer aldı; partide genel sekreterlik, çeşitli dönemlerde de genel yönetim kurulu üyeliği görevlerinde bulundu. 1970'te bir süre partinin genel başkanlığını yürüttü. 1971'de TİP kapatılınca öbür parti yöneticileriyle birlikte yargılanarak hapis cezasına çarptırıldı. Serbest bırakıldıktan sonra, 1975'te yeniden kurulan TİP'in kurucu üyelerinden biri oldu. 1990 sonunda Sosyalist Birlik Partisi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı.

Yıldız Dağları *bak.* Istranca Dağları

yıldız eğrisi, ASTEROİT olarak da bilinir, kartezyen koordinat sisteminde denklemi $x^{2/3} + y^{2/3} = R^{2/3}$ olarak verilen yüzey. Yüzey, çapı r olan bir çemberin çevresindeki bir noktanın, çapı $R = 4r$ olan sabit bir çemberin iç yüzeyinde yuvarlanmasıyla oluşturulur. Eğrinin parametrik denklemleri $x = R\cos^3\phi$ ve $y = R\sin^3\phi$ biçimindedir. Eğri, her iki koordinat eksenine göre de bakışımlıdır (simetrik). Dört noktada [$(\pm R, O)$, $(O, \pm R)$] eğrinin birinci türden köşe noktası vardır; bu noktalardaki ilgili teğetler x ve y eksenleridir. Herhangi bir elipsin, $(rx)^{2/3} + (Ry)^{2/3} = (r^2 - R^2)$ denklemiyle ifade edilen ve aynı dört köşe noktalı biçime sahip eğeçine de kimi zaman yıldız eğrisi denir.

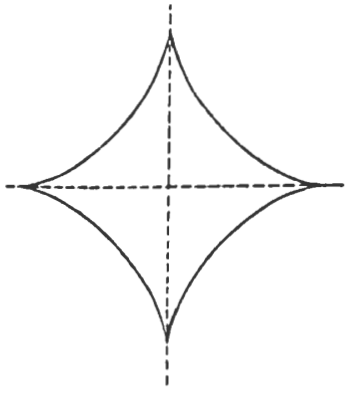

Yıldız eğrisi

yıldız katalogu, yıldızların genellikle konumlarına ve kadirlerine (parlaklık), bazı durumlarda da tayf tipi gibi başka özelliklerine göre sıralandıkları liste. Bugüne değin çok sayıda yıldız katalogu ve atlası hazırlanmıştır; bunların bazıları astronomi tarihinde önemli rol oynamıştır. Aynı yıldız birkaç değişik katalogda yer alabilir ve çeşitli farklı simgelerle belirtilebilir.

Bilinen ilk katalogu İÖ 129'da Hipparkhos hazırlamıştır; bu katalogda 850 kadar yıldızın gök boylamı ve enlemi veriliyordu. İskenderiyeli astronom ve matematikçi Ptolemaios, *Almagest* (İS y. 140) adlı yapıtında Hipparkhos'un çalışmasını genişletti ve yetkinleştirdi. Timur'un torunu, Semerkandlı matematik ve astronomi bilgini Uluğ Bey (1394-1449) ise 1420-37 arasında gerçekleştirdiği gözlemlere dayanarak bir yıldız katalogu hazırladı; Avrupa'da 1500'lerde tanınan bu katalogun ilk baskısı 1665'te yapıldı.

Teleskopun icadından önceki en son ve en iyi katalogu Danimarkalı astronom Tycho Brahe (1546-1601) düzenledi. Bu katalogun genişletilmiş bir biçimini Johannes Kepler, Rudolf Cetvelleri'nde(*) yayımladı. Tycho'nun katalogunda yıldızlar ilk kez, her takımyıldız içindeki göreli parlaklıkları uyarınca Yunan harfleriyle gösterilmeye başladı. 1725'te İngiliz astronom John Flamsteed (1646-1719), *Historia coelestis Britannica* (İngiliz Gök Tarihi) adlı katalogunu yayımladı. Flamsteed'in yıldızlara verdiği katalog numaralarından bazıları günümüzde de kullanılmaktadır; örneğin, Kuğu takımyıldızında açılımı en büyük 61. yıldız bugün de Kuğu 61 adıyla anılır. Alman astronom W.A. Argelander yaklaşık 324 bin yıldızı içeren Bonn Katalogu'nu(*) 1859-62 arasında yayımladı. Bu kataloga yapılan önemli eklemeler sonucunda Córdoba Katalogu(*) ile Cape Katalogu(*) ortaya çıktı. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında Harvard Gözlemevi'nde hazırlanan Henry Draper Katalogu'yla da (*), yıldızların tayf tiplerine göre sınıflandırılmasına dayalı modern Harvard sistemi geliştirildi. *Ayrıca bak.* gök haritası.

yıldız kümesi, fiziksel olarak ortak kökenli ve birbirini karşılıklı kütleçekimi etkisiyle bir arada tutan iki tip yıldızlar topluluğunun ortak adı. Bu iki tip, açık (eskiden gökadasal) kümeler ile küresel kümelerdir. *Ayrıca bak.* yıldız oymağı.

Açık ve küresel yıldız kümeleri birbirinden fiziksel özelliklerine ve dağılımlarına göre ayrılır. Bu kümeler, Güneş sisteminin de içinde yer aldığı Samanyolu Gökadası'nın farklı yerlerinde bulunurlar. Yakındaki dış gökadalarda, özellikle Yerel Grup'ta(*) yer alanlarda da çok sayıda yıldız kümesi belirlenmiştir.

Samanyolu Gökadası'nda 1.000'i aşkın açık küme keşfedilmiştir; bunların çoğu, gökadanın sarmal kollarının içinde ya da yakınlarında yer alır. Dağılımları, öbür sarmal gökadalardaki dağılımlarının benzeridir. Açık kümelerin bu adla anılmasının nedeni, yıldızlarının, daha pekişik küresel kümelerdekilere oranla daha seyrek halde dağılmış olmasıdır. Samanyolu'nda bilinen tüm kümelerdeki yıldız sayısı 10 ile birkaç yüz arasında değişir ve bunların hemen hepsi Öbek I (genç yıldızlar) üyesidir (*bak.* Öbek I ve II). Açık kümelerin en tanınmış örnekleri, Boğa takımyıldızındaki Ülker (Pleiades) ile Öküz (Hyades), Yengeç takımyıldızındaki Arıkovanı (Praesepe) ve Berenike'nin Saçı'ndaki (Coma Berenices) Saç Kümesi'dir.

Astronomlar bugüne değin Samanyolu'nda 100 kadar küresel yıldız kümesi belirlemişlerdir. Bunların büyük bölümü gökada diskinin altında ve üstünde, ayla denen bölgede yer alır. Küresel kümelerdeki yıldız sayısı 10 bin ile 1 milyon arasında değişir. Yıldızlar, özellikle kümenin merkezine doğru yoğunlaşmıştır ve küme bakışımlı, hemen hemen küresel bir biçim kazanmıştır. Açık kümelerin tersine, küresel kümelerdeki yıldızlar Öbek II (yaşlı yıldızlar) üyeleridir. Küresel kümeler Güneş sisteminden çok uzakta (bazıları 60 milyon ışık yılından daha ötede) olduğundan, bunların çoğu çıplak gözle görülemez. Omega Erboğa, Herkül takımyıldızındaki M13 ve birkaç başka küme, teleskopsuz olarak çok soluk ışık benekleri halinde görülebilir. 1970'lerin ortalarında astronomlar, Yer uydularına yerleştirdikleri teleskopların yardımıyla çeşitli küresel kümelerden salınan X ışını darbelerini algılamayı başarmışlardır. Bu buluş, bu tür yıldız kümelerinin merkezinde bir kara deliğin(*) bulunuyor olabileceği varsayımına yol açmıştır.

Yıldız Mahkemesi, Osmanlı devlet adamı Midhat Paşa(*) ve arkadaşlarının Abdülaziz'i öldürttükleri gerekçesiyle Yıldız Sarayı'nda yargılanması.

Meşrutiyetin ilanı için uygun ortamın oluştuğu 1876'da, Midhat Paşa ve arkadaşları Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine V. Murad'ı geçirmişlerdi. Ruhsal durumu bozuk yeni padişahın üç aylık saltanatının ardından, meşrutiyeti ilan edeceğine söz veren II. Abdülhamid tahta çıkarıldı. II. Abdülhamid sözünü tutmakla birlikte, gücünden büyük rahatsızlık duyduğu Midhat Paşa'yı sadrazamlıktan uzaklaştırdı. Ardından 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki yenilgiyi gerekçe göstererek Meclis-i Mebusan'ı dağıttı. Bunu Midhat Paşa ile ilgili yoğun bir suçlama kampanyası izledi. Ahmed Midhat ve Ali Suavi gibi etkili gazetecilerin de desteklediği bu kampanyada Midhat Paşa diktatörlük kurmaya ve saltanatı yıkmaya çalışmakla suçlandı.

Ülkeyi terk etmesi istenen Midhat Paşa bir süre Avrupa'da kaldıktan sonra önce Şam, ardından Aydın valiliğine atandı. Bu sırada alttan alta sürdürülen suçlamalar, Abdül-

aziz'in tartışmalı ölümü konusunda açılan soruşturmayla yeni bir boyut kazandı. Mahmud Nedim ve Ahmed Cevdet paşalarla Sururi Efendi'den oluşan bir komisyon, Abdülaziz'in Midhat Paşa tarafından öldürtüldüğüne ilişkin bir rapor hazırladı. Sadrazam Said Paşa başkanlığındaki Heyet-i Vükela'nın kararı üzerine, Midhat Paşa'nın tutuklanması buyruğu verildi (23 Mayıs 1881). Yakalanmamak için İzmir'deki Fransız konsolosluğuna sığınan Midhat Paşa, yaşamına ilişilmeyeceği yolundaki güvence üzerine teslim oldu. Daha sonra İstanbul'a getirilerek, Yıldız Sarayı bahçesinde kurulan bir özel mahkemede yargılanmaya başladı (28 Haziran 1881). İki gün sonra kararını açıklayan mahkeme, Abdülaziz'in tahttan indirildikten sonra kaldığı Feriye Sarayları'nın korucu ve bekçileri Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa ve Boyabadi Hacı Mehmed ile mabeyinci Fahri'yi Abdülaziz'i önceden tasarlayarak öldürdükleri, Midhat Paşa ile Abdülaziz'in damatları Nuri ve Mahmud Celaleddin paşaları da bu cinayeti hazırladıkları gerekçesiyle ölüm cezasına çarptırdı (30 Haziran 1881).

Ertesi gün gene Yıldız Sarayı'nda toplanan temyiz mahkemesi kararları onayladı. Ama Midhat Paşa'yla ilgili ölüm cezası büyük tepki yaratınca, II. Abdülhamid Yıldız Mahkemesi'nin verdiği ölüm cezalarını ömür boyu hapis cezasına çevirdiğini açıkladı. Sürgüne gönderilen Midhat Paşa, 7/8 Mayıs 1884'te Taif'te boğularak öldürüldü.

yıldız oymağı, benzer kökenli ve tayf tipindeki yıldızlardan oluşan çok gevşek grupların ortak adı. Bu tür topluluklar bir biçimde açık ya da küresel yıldız kümeleriyle ilişkilendirilir, ama oymaktaki yıldızlar uzunca bir süre tek bir topluluk halinde bir arada kalmalarını sağlayacak yeterli kütleye sahip değildir. *Ayrıca bak.* yıldız kümesi.

Bugüne değin 100 kadar yıldız oymağı belirlenmiştir. Bunların her birindeki yıldız sayısı 50 ile birkaç yüz arasında değişir. Oymaklar, Güneş sisteminin de içinde yer aldığı Samanyolu Gökadası diskinin içinde ya da yakınlarında yer alır. Bazı oymaklar bir açık yıldız kümesi içerir; örneğin, Zeta Perse oymağında, *h* ve *x* Perse çifte kümesi bulunur.

Yapılan ölçümler yıldız oymaklarının saniyede 5-10 km arasında değişen hızlarla genleşmekte olduğunu açığa çıkarmıştır. Astronomlar ayrıca, oymaktan kurtulup hızla uzaklaşmakta olan yıldızlar da belirlemişlerdir. Bu yıldızların almış oldukları yol geriye doğru izlendiğinde, oymaktan ne zaman ayrılmış oldukları tahmin edilebilir. Yapılan hesaplar bu sürelerin birkaç milyon yıl civarında olduğunu göstermektedir; bu da, Samanyolu'nun yaşıyla kıyaslandığında çok kısa bir zaman dilimidir.

Yıldız oymaklarının tümüyle geçici yıldız kümeleri olduğu savı birkaç etmene dayandırılır. Samanyolu'nun kütleçekimi alanının gelgit kabarmasına yol açan bir kuvvet gibi etkiyen yıkıcı gücü, küresel bir yıldızlar topluluğunun bu biçimini bozacak düzeydedir. Bir oymağın her üyesi, gökada merkezinin çevresinde biraz farklı hızlarda dolanır. Diferansiyel gökada dönmesinin kayma etkisi topluluğun uzamasına yol açar; gerçekten de en eski oymakların en çok uzamış olanlar olduğu belirlenmiştir. Bunun en iyi bilinen örneklerinden biri Akrep-Erboğa oymağıdır. Sonunda yıldızlar oymağın zayıf kütleçekimi alanının etkisinden kurtulur ve öbür gökadasal alan yıldızlarına katılırlar. Oymakların, astronomi açısından çok kısa sayılabilecek sürelerde, belki de 10 milyon yıl gibi bir zaman içinde dağıldıkları sanılmaktadır.

Yıldız oymaklarının yıldız oluşumu açısından taşıdığı önemi ilk olarak 1940'larda Sovyet astronom Ambartsumyan gösterdi. Bazı yıldızlar hidrojen yakıtlarını 1 milyon yıl gibi bir zaman diliminde hızla tüketirler. Bugün kabul edilmekte olan kurama göre, bu yıldızların çok kısa bir zaman önce yıldızlararası malzemeden oluşmuş olması gerekir. Bir yıldız oymağı da, çok genç yıldızlardan oluşan bir topluluktur ve bunlar uzayın aynı bölgesindeki tek bir yıldızlararası buluttan oluşmuşlardır. Bu malzemeden yoğunlaşan yıldızlar kendi kütleçekimlerinin etkisiyle büzülürler ve çekirdeklerinin sıcaklığı birkaç milyon dereceye ulaşınca kendi kendine ışıldamaya başlarlar. Bu noktada hidrojen yanması başlar; çekirdeğin merkezindeki hidrojen helyuma dönüşür, bu da dev miktarlarda ışınım enerjisinin oluşmasına yol açar. Bazı oymaklarda, grubun en küçük kütleli üyelerinin henüz evrimlerinin büzülme evresinde olduklarını, buna karşılık en kütleli olanlarının hidrojen yakma evresine ulaşmış bulunduklarını gösteren kanıtlara rastlanmıştır. Bu tür genç oymaklar genellikle gökada bulutunun aydınlık ya da karanlık bölgelerinin içinde ya da yakınlarında yer alır.

yıldız periyodu, Güneş sistemindeki bir gökcisminin, sistemin dışındaki sabit bir noktadan gözlendiği biçimiyle, sabit yıldızlara göre bir tam dolanımını gerçekleştirmesi için gerekli olan zaman. Bir gezegenin kavuşum periyodu(*) (Güneş ve Yer'e göre art arda iki kez aynı konuma gelmesi sırasında geçen süre) biliniyorsa, yıldız periyodu da hesaplanabilir; Ay'ın ya da yapay bir Yer uydusunun yıldız zamanı, arkadaki yıldızlar zemini üzerinde art arda iki kez aynı konuma gelmesi için gerekli olan zamandır.

Yıldız porseleni, Yıldız Sarayı Dışbahçesi'nde 1890'da II. Abdülhamid'in kurdurduğu fabrikada üretilen porselen eşya. Fransız sefirinin özendirmesiyle açılan küçük ölçekli ilk fabrika 1894'te depremde harap oldu; ama aynı yıl yenilenip büyütülerek modern teknolojiyle donatıldı. Yapıyı İtalyan mimar Raimondo d'Aronco yapmıştı. Fabrikanın yöneticiliğine de Date adlı bir Fransız getirildi. Önce üretim için gerekli kaolin ve feldispat ile kalıplar ve ustalar dışarıdan getirilmişti. Ama daha sonra İstanbul çevresinde uygun toprak bulundu ve I. Dünya Savaşı sırasında Avrupa ile ilişkiler kesildiğinden üretim yerli malzemeyle sürdürüldü.

Fabrikanın 1892/93'te ürettiği ilk örnekler yalnız saray ve çevresi için düşünülmüştür. Duvar tabakları, levhalar, fincanlar ve büyük vazoların üstünde Abdülhamid'in tuğrası ve adının baş harfleri vardır. Bunlar zaman zaman Batı ülkelerine armağan olarak da gönderilmiştir. Örneğin Mustafa Vasfi Paşa kendi yaptığı iki vazoyu II. Abdülhamid adına İngiliz kralına götürmüştür. Gene Abdülhamid'in Alman imparatoru II. Wilhelm'e yolladığı armağanlar arasında Yıldız porselenleri de vardır.

Genellikle Sèvres porseleni etkisinde ve saray çevresinin beğenisine uygun çalışan fabrikanın ürünleri arasında tabak, vazo, tepsi, fincan, kâse, duvar madalyonu ve levhası, şekerlik, aşurelik gibi günlük kullanım ve süs eşyası yer alır. Bunlar padişah portreleri, kadın ve çocuk figürleri, alegorik ve mitolojik sahneler, melek betimlemeleri, manzara, meyve, çiçek ve hayvan resimleri ve rokoko etkili kır görünümleriyle bezenmiştir. Hemen her parçada resmi yapanın imzası da bulunur. Şimdiye değin saptanmış 40 kadar ad arasında ünlü Türk ressamları, asker ressamlar, amatörler, Batılı ressamlar da vardır. Manzara resimli porselenlerde imzasına çok rastlanan Halid Naci, II. Abdülhamid tarafından porselen konusunda uzmanlık için Paris'te Sèvres fabrikasına gönderilmiş ve döndükten sonra Yıldız Porselen Fabrikası'nın başressamlığına getirilmiştir. Örneklerde görülen başka bir ad olan Server Mesrur İzzet ise heykelci ve desinatördür; I. Dünya Savaşı sırasında fabrikanın müdürlüğünü de yapmıştır.

Yıldız Porselen Fabrikası üretimini II. Meşrutiyet'e (1908) değin sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı sırasında ikinci kez üretime geçmişse de 1920'de gene kapanmıştır. Uzun süre sahipsiz kaldıktan sonra 1936-38 arasında Milli Emlak tarafından tasfiye edilmiş, kalıpları ve demirbaş malzemesi satılmıştır. 1959'da Sümerbank'a devredilen fabrika 1962'de yeniden açılmıştır. O zamandan beri Sümerbank Yıldız Çini ve Porselen Sanayii Müessesesi adıyla üretimini sürdürmektedir.

Yıldız Sarayı, İstanbul'da, Beşiktaş'la Ortaköy semtleri arasında, bugün Çırağan Sarayı arkasındaki caddeden başlayarak bütün sırtta yaklaşık 500 bin m²'lik bir alana yayılan korunun içindeki köşk, kasır, yönetim ve hizmet yapılarından oluşan saray. 19. yüzyılın başlarında III. Selim'in burada yaptırdığı ilk kasır günümüze ulaşmadı, ama ona verilen Yıldız adı, zamanla yerleşimin tümü için kullanılır oldu. Daha sonra II. Mahmud ve Abdülmecid de birer köşk yaptırdıysa da Yıldız Sarayı daha çok 19. yüzyılın ikinci yarısıyla 20. yüzyılın başlarında eklenen yapılarla günümüzdeki durumuna geldi.

Yapılar korunun kuzey ucunda toplanmış ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan sıralar halinde dizilmiştir. Korunun bütünü yüksek bir duvarla çevrilmiş, harem ve padişaha ait başka köşklerin bulunduğu Hasbahçe de gene bir duvarla ayrılmıştır. Hasbahçe'nin hemen yanında resmî dairelerle hizmet yapıları yer alır. Korunun geri kalan bölümü de Dışbahçe'yi oluşturur. Burası bugün Yıldız Parkı adıyla kamuya açıktır.

Hasbahçe'deki en önemli yapılar Büyük Mabeyn, Çit Kasrı, Şale Köşkü, Saray Tiyatrosu, Silahhane ve Set Kasrı'dır. Dışbahçe'de ise Çadır ve Malta köşkleriyle Yıldız Porselen Fabrikası bulunmaktadır.

Yıldız Sarayı'nın yapıları Cumhuriyet'ten sonra çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Büyük bir bölümü 1924-41 ve 1946-76 arasında Harp Akademileri'nin kullanımına ayrılmıştır. Bazı yapılar bugün Yıldız Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Devlet Konservatuvarı, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından kullanılmaktadır. Silahhane'de büyük sergiler düzenlenmekte, onarılan tiyatroda 1987'den beri Uluslararası İstanbul Festivali kapsamında gösteriler yapılmaktadır. Marangozhane de sergi salonu ve Şehir Müzesi olarak düzenlenmiştir. Dışbahçe'deki köşkler Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) tarafından onarılıp turizm amaçlı olarak hizmete sokulmuştur. Yıldız Porselen Fabrikası da üretimini sürdürmektedir.

yıldız sarılığı, eskiden virüslerin neden olduğu sanılan, oysa günümüzde mikoplazma kökenli olduğu düşünülen yaygın bitki

hastalığı. Dünyanın ılıman iklimli bölgelerinde sıkça rastlanan bu hastalık aralarında süs bitkileri ile sebzelerin de bulunduğu 300'ü aşkın bitki türünü etkiler ve zarara yol açar. Hastalık başlıca genç sürgünlerde sararma, bitkide genel bir solgunluk ve bodurlaşma gibi belirtilerle ortaya çıkar. Yıldız sarılığı bitkilere yaprakpireleri aracılığıyla yayılır. Mikoplazma kışı dayanıklı bitkilerde ve yaprakpirelerinde geçirir; iki ya da üç hafta boyunca 38°C-42°C'lik sıcaklıkta kalırsa canlılığını yitirir. Bu yüzden yıldız sarılığı hastalığına tropik bölgelerde genellikle çok ender olarak rastlanır.

Hastalık yaprakpirelerinin ve hastalıklı bitkilerin yok edilmesiyle denetim altına alınabilir. Yeni bulaşmış bitkilerde belirtiler oksitetrasiklin antibiyotikleriyle ortadan kaldırılabilir.

Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul'da yükseköğretim kurumu. Çekirdeğini İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi (İDMMA) oluşturur.

Fen memuru gereksinimini karşılamak için 1911'de İstanbul'da bir Kondüktör Mektebi kurulmuştu. Cumhuriyet'ten sonra bu okul Nafia Fen Mektebi'ne dönüştürüldü. 1937'de de yerine, dört yıllık eğitimle mühendis yetiştirmek üzere Teknik Okul kuruldu. Okul, içinde Yıldız Sarayı'na ait bazı yapıların da yer aldığı bugünkü kampusuna o yıl geçti. 1959'da bünyesine gece mühendislik öğretimi yapan bir bölümle, mühendis ve mimarları yüksek mühendis ve yüksek mimar düzeyine çıkarmak üzere iki yıllık öğretim yapan "İhtisas Bölümü" eklendi ve adı İstanbul Yüksek Teknik Okulu oldu. Kurum, 1969'da yürürlüğe giren 1184 sayılı yasayla İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'ne dönüştürüldü. 1971'de çıkarılan 1472 sayılı yasayla İstanbul'da öğrenim yapmakta olan özel Vatan, Kadıköy, Galatasaray, Işık, Cağaloğlu mühendislik yüksekokullarıyla özel İstanbul Kimya Mühendisliği Yüksekokulu İDMMA'ya bağlandı; ilk dördü ayrı fakülte yapıldı, son iki okul ise onlarla birleştirildi.

İDMMA 1982 tarihli ve 41 sayılı kanun hükmünde kararnameyle Yıldız Üniversitesi yapıldı ve 1983'te çıkarılan 2804 sayılı yasayla da yeniden düzenlendi. Bu aşamada dört fakülte, iki enstitü ve bir meslek yüksekokulundan oluşuyordu. Bunlar İDMMA Temel Bilimler Fakültesi'nin adının değiştirilmesiyle oluşturulan Fen-Edebiyat Fakültesi; İDMMA'nın İnşaat, Makina-Elektrik, Harita-Kadastro fakülteleriyle, Işık, Galatasaray, Vatan mühendislik fakülteleri ve Kadıköy Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi'nin mühendislik bölümlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Mühendislik Fakültesi; Kocaeli Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nin fakülteye dönüştürülmesiyle oluşturulan Kocaeli Mühendislik Fakültesi; İDMMA Mimarlık Fakültesi ile öbür fakültelerin mimarlık bölümlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Mimarlık Fakültesi; yeni kurulan Sosyal Bilimler Enstitüsü ile Fen Bilimleri Enstitüsü ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlıyken Kocaeli Mühendislik Fakültesi'ne bağlanan Kocaeli Meslek Yüksekokulu idi. Sonradan bunlara İstanbul'da açılan Yıldız Meslek Yüksekokulu da eklendi.

Üniversitenin adı 11 Temmuz 1992'de yayımlanan 3837 sayılı yasayla Yıldız Teknik Üniversitesi olarak değiştirildi, Mühendislik Fakültesi dörde bölünerek Elektrik-Elektronik, İnşaat, Makine ve Kimya-Metalurji fakülteleri oluşturuldu, ayrıca İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi kuruldu; Kocaeli Mühendislik Fakültesi ile Kocaeli Meslek Yüksekokulu da gene aynı yasayla kurulan Kocaeli Üniversitesi'ne bağlandı.

yıldız zamanı, bahar ılımının saat açısı. Bahar ılımı, tutulum dairesi (Yer'in yörünge düzlemi) ile gök ekvatorunun kesiştiği iki noktadan biridir (öbürü güz ılımı). Yıldız zamanı 0-24 saat arasında hesaplanır, her saat 60 yıldız dakikasına ve her dakika 60 yıldız saniyesine bölünür.

Bütün astronomi gözlemlerinde duyarlı yıldız zamanı saatlerinden yararlanılır. Bahar ılımı noktasının meridyenin üzerinden geçtiği an yıldız zamanı sıfır olarak kabul edilir ve yıldız saatleri bu noktanın gökkürede izlediği yolu takip edecek biçimde ayarlanır. Böylece, saat 6'da nokta batıda ufuktan batar ve saat 18'de doğudan doğar. Astronomide yıldız zamanından, gökcisimlerinin yerlerinin belirlenmesi gibi çeşitli amaçlar için yararlanılır.

yıldızçiçeği, DAHLIA ya da DALYA olarak da bilinir, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından, 12 kadar yumrumsu köklü otsu bitki türünün ortak adı. Amerika'nın tropik kesimlerinde yabani olarak yetişen bu türlerin bazısı dünyanın dört bir yanına yayılmış ve düz ya da katmerli binlerce süs çeşidi geliştirilmiştir.

Yıldızçiçeği (*Dahlia variabilis*)
Sven Samelius

Yıldızçiçeklerinin dallara karşılıklı olarak dizilen genellikle parçalı ve dişli yaprakları vardır. Yabani türlerin çiçek kömeçleri dilsi ve tüpsü çiçeklerden oluşmasına karşılık süs çeşitleri yalnızca kısa dilsi çiçekler taşır.

Yıldızeli, İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Kızılırmak Bölümü'nde, Sivas iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.856 km² olan Yıldızeli ilçesi doğu ve güneydoğuda Merkez ilçe, güneyde gene Merkez ilçe ve Şarkışla ilçesi, batıda Yozgat, kuzey ve kuzeydoğuda Tokat ili, kuzeydoğuda da Hafik ilçesiyle çevrilidir. Kuzeydoğudaki topraklarının çok küçük bir bölümü Karadeniz Bölgesi'nin sınırları içinde kalır.

İlin kuzeybatı köşesinde yer alan ilçe toprakları oldukça dağlık ve engebeli alanlardan oluşur. Başlıca yükseltiler doruğu 2.552 m'ye erişen Yıldız Dağı ile Çamlıbel Dağları ve Akdağlar'dır. Akdağlar ve Çamlıbel Dağlarında bulunan yüksek düzlükler hayvancılık açısından önem taşır. İlçe topraklarından kaynaklanan sular Kızılırmak ve Yeşilırmak aracılığıyla Karadeniz'e ulaşır. Yıldızeli Çayı (eskiden Kalınırmak) ile Yıldız Dağının yamaçlarından doğan Yıldız Çayı (eskiden Cebirırmak), güneyde doğal sınır oluşturan Kızılırmak'a katılan başlıca akarsulardır. Orta ve batı kesimden kaynaklanan dereler ilçe sınırları dışında Yeşilırmak'ın kollarından Çekerek Çayına katılır. Yıldızeli Çayı vadi tabanının genişlediği kesimde yer alan düzlükler ilçenin başlıca tarım alanıdır. Kuzeydeki dağlarda kayın, güneydeki dağlarda ise sarı çam ormanlarına rastlanır.

Yöre halkı geçimini genellikle tarımdan sağlar. Başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa, şeker pancarı, patates, çavdar ve soğandır. Yıldızeli 1984'te ilin en çok arpa üretimi yapılan ilçesiydi. Az miktarda elma, armut ve baklagiller de yetiştirilir. Hayvancılık, önemli gelir kaynaklarındandır. Koyun ve sığırın yanı sıra az sayıda Ankara keçisi de beslenir. Ayrıca modern yöntemlerle tavukçuluk yapılır. İlçede önemli bir sanayi kuruluşu yoktur. Amasya ve Tokat'ı Çamlıbel Geçidi (1.680 m) üzerinden Sivas'a bağlayan karayolu ile E-88 Karayolu ilçe topraklarında kesişir. Sivas-Kayseri demiryolundan ilçeye bağlı Kalın köyünün güneyinde ayrılan bir hat, Karadeniz kıyısındaki Samsun'u ulusal demiryolu ağına bağlar.

Yeraltı kaynakları açısından oldukça zengin sayılan ilçe topraklarında flüorit, kireçtaşı, mermer ve tuğla-kiremit hammaddesi ile şifalı madensuyu kaynakları vardır. Bazı hastalıklar üzerinde olumlu etkisi olduğuna inanılan Sıcakçermik'ten çıkan madensularının sıcaklığı 42°C, Kaman köyü yakınındaki kaynaktan çıkan ve yöre halkı tarafından tuzluçorak adı verilen madensuyunun sıcaklığı ise 14°C'dir.

Tarihine ilişkin yeterli bilgi bulunmayan yöre, 19. yüzyıl sonlarında Sivas vilayetinin Merkez sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu.

İlçenin orta kesiminde, Yıldızeli Çayı vadisinde yer alan ve daha önce Yenihan adıyla anılan kent, önemli kervan yollarının kesişme noktasındaki bir hanın çevresinde gelişmiş eski bir konaklama merkezidir. Kalın-Samsun demiryolu kentten, E-88 Karayolu ise kentin kuzeyinden geçer. Kent, il merkezi Sivas'a 41 km uzaklıktadır.

İlçedeki başlıca tarihsel yapı Roma dönemine ait olduğu sanılan bir köprü kalıntısı üstüne sonraki dönemlerde inşa edilen Yıldızeli Köprüsü'dür.

Yıldızeli Belediyesi 1889'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 74.902; kent, 15.249.

yıldızımsı *bak.* kuvazar

yıldızlanma, mineralojide, bazı kristallerde özgün bir ışık yansıması ya da iletimi sonucunda oluşan yıldız benzeri ışıldama. Yıldız gökyakutlar, bazı flogopit türü mikalar, pembe kuvars ve grenada rastlanan yıldızlanma, mineralin içinde yer alan küçük, yönelmiş kristallerden (çoğunlukla rutil) kaynaklanır; mineralde birkaç katışkı kümesi bulunur ve her küme kendi ışık demetini oluşturur. Heksagonal bakışımlı (eşit uzunlukta, birbiriyle 120°'lik açı yapan üç eksen ve bunların hepsine dik ve farklı uzunlukta bir eksen) minerallerde bu türden üç demet altı köşeli bir yıldız oluşturur; izometrik bakışımlılarda (eşit uzunlukta, birbirine dik üç eksen) ise iki demet, dört köşeli bir yıldız oluşturur.

yıldızlararası ortam, yıldızların arasında yer alan ve çeşitli gazlar ile küçük katı parçacıklarından oluşan geniş, yayınmış bulutlar içeren bölge. Güneş sistemini de kapsayan Samanyolu Gökadası'ndaki bu yıldızlararası malzemeler, gökadanın toplam kütlesinin yaklaşık yüzde 5'ini oluşturur.

Yıldızlararası ortam temel olarak hidrojen gazıyla doludur. Önemlice bir miktarda helyum ile daha az miktarlarda kalsiyum, sodyum, su, amonyak ve formaldehit gibi maddeler de saptanmıştır. Ortamda önemli ölçüde, bilinmeyen bileşimlerdeki toz tanecikleri de bulunur. Ek olarak, birincil kozmik ışınlar da yıldızlararası uzayda yol alır, magnetik alanlar ise bölgenin büyük bölümünü kaplar.

Çoğu durumda yıldızlararası malzemeler bulut benzeri yığışımlar halinde bulunur ve bunlar bazen yeterince yoğunlaşarak yıldız oluşumlarına yol açar. Bu yıldızlar ise sürekli olarak ve bazen küçük püskürmelerle, bazen de dev patlamalarla (süpernovalar) kütle yitirirler. Böylece kütle yıldızlararası ortama geri beslenir ve henüz yıldız haline dönüşmemiş öbür malzemelere katılır. Bu çevrim, kozmik bulutlardaki ağır elementlerin miktarını belirler. Samanyolu'ndaki yıldızlararası malzemeler temel olarak sistemin dışa açılan sarmal kollarında yer alır; bu kollar çok sayıda genç yıldız ve bulutsu da içerir. Malzemeler bir düzlem üzerinde yoğunlaşmıştır; bu bölgeye gökada diski denir.

Yıldızlararası ortam çeşitli yöntemlerle incelenir. 20. yüzyılın ortalarına değin hemen hemen bütün bilgiler, yıldızlararası malzemelerin uzaktaki yıldızlardan gelen ışık üzerindeki etkilerinin optik teleskoplarla incelenmesi yoluyla elde edilmiştir. 1950'lerin başından itibaren ise radyoteleskoplardan yararlanılmaya başlanmış ve yıldızlararası ortamın çeşitli bileşenlerinin yaydığı radyo dalgalarının algılanması ve çözümlenmesi olanağı doğmuştur. Örneğin, nötr (yani iyonlaşmamış) hidrojen atomları, çok küçük miktarlarda ve belirli bir dalgaboyunda (21 cm) radyo enerjisi soğurur ve salarlar. Bu noktada yapılan ölçümler ve buna yakın dalgaboylarıyla yapılan kıyaslamalar sayesinde soğurucu ya da ışımalı hidrojen bulutları saptanabilir.

Son yıllarda yörüngedeki uydu gözlemevlerine yerleştirilen X ve morötesi ışınlı teleskoplarla yıldızlararası ortamın doğasına, özellikle de ortamdaki elementlerin göreli bolluğuna ilişkin çok önemli bilgiler edinilmiştir.

yıldıztaşı, AVANTURİN olarak da bilinir, biri bir plajiyoklaz feldispat (*bak.* güntaşı), öbürü kuvars olan iki değerli taşın ortak adı. İkisi de, içerdikleri çok küçük, yönelmiş mika ya da hematit katışkıları nedeniyle kıvılcımlı bir yansıtma özelliğine sahiptir.

Kuvars yıldıztaşlarının çoğu gümüşsü, sarı, kırmızımsı kahverengi ya da yeşil renklidir. Rusya'da Urallar'da ve Kolivan yakınlarında, mika şistlerinin içinde geniş kuvars yıldıztaşı yatakları bulunur. Yeşil yıldıztaşına ise Hindistan'daki Tamil Nadu'da (eskiden Madras) ve Çin'de rastlanır. Kuvars yıldıztaşları mücevher, vazo ve çanak ya da başka bezeme malzemelerinin yapımında kullanılır.

yıldızyarası *bak.* astroblem

yıllık halka, BÜYÜME HALKASI olarak da bilinir, odunsu bir bitkinin gövdesinin enine kesitinde iç içe geçmiş halkalar halinde görülen odun katmanlarına verilen ad. Her biri bir büyüme dönemine karşılık gelen bu halkaların oluşup belirginleşebilmesi için aynı yıl içinde hem yağışlı hem de kurak mevsimlere gereksinim vardır. İşte bu yüzden ılıman bölgelerde yetişen ağaçların odunlarına her yıl yeni bir halka eklenir. Oysa tropik bölgelerde yıllık halkalar belirgin değildir. Ancak, ılıman bölgelerde de bazen ağaçların yıllık halkaları görünmeyebilir ya da aynı yıl içinde ikinci (yalancı) bir halka oluşabilir.

Yıllık halkalar büyütkendokunun etkinliğiyle ortaya çıkar. İlkbaharda toprakta çok bol su bulunduğundan bu mevsimde üretilen odun hücreleri geniş ve açık renkli, suyun azaldığı yaz dönemlerinde üretilenler ise dar ve koyu renkli odun katmanları oluşturur. Bunlardan ilkine ilkbahar odunu, öbürüne yaz (sonbahar) odunu denir. Yani bir yıllık halkanın biri açık, öbürü koyu iki

Bir ağacın gövdesinden alınmış kesitte yıllık halkalar
Grant Heilman—EB Inc

bölümü vardır. Bu yüzden de bir ağacın yıllık halkaları birbirinden kolayca ayırt edilebilir. Nitekim, bu özellik sayesinde ılıman ve soğuk bölgelerde gövdenin tabana yakın kesitindeki yıllık halkalar sayılarak ağaçların yaşı bulunabilmektedir. Yıllık halkalar ayrıca eski ahşap yapıların yaşı ile eski çağlardaki iklimlere ilişkin bilgiler de verir.

yıllık ödeme, en basit anlamıyla, bir sözleşme uyarınca yıllık olarak yapılan ödemelere verilen ad. Terim, geniş anlamda, düzenli, sabit aralıklarla yapılan her türlü ödeme uygulamasını belirtir.

Yıllık ödeme uygulamaları iki ana sınıfta toplanabilir: Belirli ödemeler ve koşullu ödemeler. Birinci sınıftakiler belirli bir süre boyunca belli sayıda ödeme yapılıncaya değin sürer. Bu sınıfın özel bir türünü ödemenin belirli bir zaman ya da sayı sınırı olmadan sürdüğü durum oluşturur; elinde vadesiz İngiliz devlet tahvili bulunduranlara yapılan faiz ödemesi, bu türün en tanınmış örneğidir. Koşullu ödemeler ise belirli bir koşulun ortadan kalkmasıyla sona erer; belirlenmiş bir ya da birkaç kişinin yaşamının sürmesi koşuluna bağlanan ömür boyu yıllık ödeme uygulaması bunun bir örneğidir.

Hayat sigortası sözleşmelerinde ve emekli aylığı sistemlerinde kullanılan koşullu ödeme uygulaması, riskin paylaşılması ilkesine dayanır. *Ayrıca bak.* emekli aylığı; hayat sigortası.

yıllık ücretli izin, işçinin bir yıllık çalışma sonunda hak ettiği ücretli dinlenme izni.

İş Kanunu kapsamına giren bir işyerinde çalışan işçinin yıllık ücretli izne hak kazanabilmesi için, işyerine girdiği günden başlayarak en az bir yıl çalışmış olması gerekir. İşçilerden kıdemi 1 yıldan 5 yıla kadar olanlara yılda 12 gün, 5-15 yıl arasında olanlara yılda 18 gün, 15 yıl ve daha fazla olanlara da yılda 24 gün yıllık ücretli izin verilir. Yıllık ücretli izin süresinin belirlenmesinde, işçinin izne hak kazandığı tarihteki kıdemi temel alınır. Yıllık ücretli izin günlerinin hesabında izin süresine rastlayan hafta tatili, ulusal bayram ve genel tatil günleri izin süresinden sayılmaz. İşçi yıllık ücretli iznini işyerinin bulunduğu yerden başka bir yerde geçirmek isterse, yolculuk için 7 güne kadar ücretsiz izin alabilir. Yıllık ücretli izinler birleştirilerek sonradan toplu biçimde kullanılamaz. İşçinin yıllık ücretli izin için en az 1 ay önce yazılı olarak başvurması gerekir. İşveren nisan başı ile ekim sonu arasındaki süre içinde, işyerinin ve işçilerin tümünü kapsayan toplu izin uygulayabilir. Kıdemi 5 yıldan fazla olanlara verilecek izinler, tarafların onayıyla ve bir bölümü 12 günden az olmamak üzere ikiye bölünebilir. İşveren yıllık izin ücretini peşin olarak ödemek ya da avans olarak vermek zorundadır.

Yılmabaşar, Jale (d. 23 Eylül 1939, Samsun), Türk seramik sanatçısı. Ortaöğretimini 1957'ye değin kaldığı ABD'de yaptı. 1958'de İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi Seramik Bölümü'ne girdi. 1963'te mezun olduğu bu bölümde asistan oldu. Aynı yıl ilk kişisel sergisini açtı. Daha sonra çeşitli yabancı ülkelerde sergi açmayı sürdürdü. 1986 ve 1990'da Fransa'daki Picasso Müzesi'nde düzenlenen Vallauris Bienali'ne seçici kurul üyesi olarak çağrıldı. Resimle de ilgilenerek 1988'de Münih Güzel Sanatlar Akademisi Resim ve Grafik Bölümü'nü bitirdi. Ertesi yıl Paris'te bir resim sergisi açtı. Daha sonra çağrılı olarak gittiği ABD'de, aralarında George Washington Üniversitesi'nin de bulunduğu çeşitli üniversitelerde resim dersleri verdi. 1993'te sanattaki 30. yıldönümü nedeniyle Paris'te bir sergi açtı.

Halen Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Yılmabaşar 1968'de Münih'te ve 1969'da İtalya'da Faenza'da yapılan uluslararası seramik yarışmalarında altın madalya, 1970'te İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezi'nde düzenlenen yarışmada da birincilik ödülü ve mansiyon kazanmıştır. Düsseldorf'taki Hatjens, İtalya'daki Faenza ve New York kentindeki Vanderbilt Webb müzelerinde yapıtları bulunmaktadır.

Yılmaz, Atıf, tam adı ATIF YILMAZ BATIBEKİ (d. 9 Aralık 1926, Mersin), 1950'lerde sinemacılar kuşağı içinde yer almış ve her dönemde kendisini yenilemeyi bilmiş sinema yönetmeni.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okurken Güzel Sanatlar Akademisi'nin re-

Atıf Yılmaz
Ara Güler

sim bölümüne devam etti. 1947'de Tavanarası Ressamları grubuna katıldı. Sinema eleştirileri yazdı, film afişleri yaptı, senaryo denemelerinde bulundu. 1950'de yönetmen yardımcısı olarak geçtiği sinemada ertesi yıl ilk filmi *Kanlı Feryat*'ı yönetti. *Hıçkırık*'la (1953) çok tutulan melodramatik romanları sinemaya aktarmaya başladı. *Gelinin Muro-*

di'nda (1957) küçük kasabaya yönelerek vodvil öğelerini kullandı. *Alageyik* (1959) ve *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* (1959) ise kırsal kesimde geçen ve folklorik öğelerin yer aldığı çalışmaları oldu.

1960-65 arasında iş filmlerine yönelerek büyük gişe başarısı kazanan *Ayşecik Şeytan Çekici* (1960) ve Murat Davman'ın polisiye serüvenlerini anlatan *Ölüm Perdesi* (1960) gibi yapımları yönetti. *Dolandırıcılar Şahı* (1961) ve *Allah Cezanı Versin Osman Bey* (1961) gibi genellikle başrolde Orhan Günşiray'ın oynadığı filmlerinde ise kendine özgü ve uçarı bir güldürü geleneği başlattı. 1965'ten sonra ise *Murat'ın Türküsü* (1965), *Pembe Kadın* (1966), *Ölüm Tarlası* (1966) ve *Kozanoğlu*'nda (1967) köy filmlerine yöneldi. Bu dönem filmlerinden *Toprağın Kanı* (1966) bir yandan Batı emperyalizmine bir yandan da hâlâ sürmekte olan feodal ilişkilere karşı çıkan bir çalışmaydı. Gene bu dönemdeki *Ah Güzel İstanbul*'da (1966-67) büyük kenti fon alarak duygulu ve hüzünlü bir öykü anlattı.

Salako (1974) ve *Hasip ve Nasip* (1976) gibi filmlerinde tanınmış oyuncuları kullanarak toplumsal yergiye yer veren popüler bir güldürü çizgisine yönelen Yılmaz, *Adak* (1979) ve *Delikan*'da (1981) töreleri eleştirdi. *Delikan*'daki kimliğini arayan kadın temasına daha sonraki *Mine* (1982), *Bir Yudum Sevgi* (1984), *Adı Vasfiye* (1985), *Aaaah Belinda* (1985), *Kadının Adı Yok* (1988), *Ölü Bir Deniz* (1989) ve *Berdel* (1990) gibi filmlerinde de yer verdi. *Adı Vasfiye*'de uyguladığı fantastik anlatımı *Aaaah Belinda* ve *Arkadaşım Şeytan*'da (1988) sürdürdü. 1987'de yönettiği *Hayallerim Aşkım ve Sen* Türk sinemasına bir saygı sunuşu niteliğindeydi. 1990'lı yıllarda *Bekle Dedim Gölgeye* (1990), *Safiye'dir Kızın Adı* (1991), *Düş Gezginleri* (1992) filmleriyle, televizyon için sekiz bölümlük bir dizi olan *Tatlı Betiş*'ü (1992, 1993) çekti.

Yılmaz 1960'tan sonra kendi kurduğu ya da ortak olduğu yapımevleri için film yönetmiş, çeşitli sinema dernek ve sendikalarında da görev almıştır. Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde 1965'te *Keşanlı Ali Destanı*'yla, 1972'de *Zulüm*'le, 1976'da *Deli Yusuf*'la, 1978'de *Selvi Boylum Al Yazmalım*'la, 1984'te *Bir Yudum Sevgi*'yle, 1986'da *Aaaah Belinda*'yla en iyi yönetmen seçildi. 1990'da yaptığı *Berdel* filmi Berlin Film Festivali'nde iki ödül, İtalya'da Avrupa Sinema Festivali'nde en iyi film ve yönetmen ödülü, İspanya'daki Akdeniz Film Festivali'nde de en iyi film ödülü kazandı.

Yılmaz, Mesut (d. 6 Kasım 1947, İstanbul), Türk siyaset adamı. 1991'de Anavatan Partisi (ANAP) genel başkanlığına seçildikten sonra yaklaşık 4 ay başbakanlık yaptı.

Ortaöğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde yaptı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Maliye ve İktisat Bölümü'nü bitirdi (1971). Almanya'da Köln Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde yüksek lisans çalışması yaptı (1972-74). Daha sonra kimya, tekstil ve ulaştırma alanlarında çalışan özel şirketlerde yöneticilik görevlerinde bulundu (1974-83). 1983'te ANAP'ın kurucuları arasında yer aldı. Aynı yıl yapılan seçimlerde Rize milletvekili seçildi. İlk Özal hükümetinde devlet bakanı ve hükümet sözcüsü oldu. 1986'da kültür ve turizm bakanlığına getirildi. 1987'de dışişleri bakanlığına atandı. 20 Şubat 1990'da bakanlıktan istifa etti.

15 Haziran 1991'deki ANAP kongresinde genel başkanlığa adaylığını koyan Yılmaz, parti başkanı ve başbakan Yıldırım Akbulut'a karşı genel başkanlık yarışını kazandı. Akbulut başbakanlıktan istifa edince Cumhurbaşkanı Özal tarafından başbakan atandı. 5 Temmuz'da güvenoyu alan Yılmaz hükümeti erken seçimlere gidilmesine karar verdi. Muhalefet partileri de bu kararı benimseyince 20 Ekim 1991'de seçimler yapıldı. Seçimlerde "daha yapılacak çok iş var" sloganıyla ANAP iktidarı için oy verilmesini isteyen Yılmaz, enflasyonu beş yılda yüzde 10'a indireceklerini, KİT'leri üç yılda özelleştireceklerini ileri sürdü. Seçimler sonunda ANAP ikinci parti durumuna düşünce Yılmaz başbakanlıktan istifa etti. Ağustos 1993'teki ANAP kongresinde tek aday olarak yeniden genel başkan seçildi.

Yılmaz, Şevket (d. 1929, Rize), sendikacı. 1982-92 arasında Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) genel başkanlığını yürütmüştür.

Zonguldak'ta maden işçiliği, Bursa'da Sümerbank Merinos Yünlü Dokuma Fabrikası'nda dokuma işçiliği yaptı; sendika çalışmalarına da bu fabrikada başladı. 1952'de Merinos işçilerinin kurduğu Bursa Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası'nda yönetim kurulu üyeliği ve genel başkan vekilliğinde bulundu. 1954'te de aynı sendikanın genel başkanlığına getirildi. 1963'te Türkiye Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikaları Federasyonu (TEKSİF) Türkiye çapında örgütlenme kararı alınca, başkanı olduğu sendikanın bu kuruluşa katılmasını sağladı. Yönetici olarak görev aldığı TEKSİF'in 1965'te genel başkanlığına seçildi. Kısa süre sonra Türk-İş yönetim kurulu üyeliği ve genel başkan vekilliğine getirildi. 1969-73 arasında Adalet Partisi (AP) Adana milletvekili olarak TBMM'de bulundu. 1982'de Türk-İş 12. Genel Kurulu'nda örgütün genel başkanlığına seçildi. 1983, 1986 ve 1989'da yapılan genel kurullarda da aynı göreve yeniden seçildi. 1992'deki genel kurulda seçimi yitirerek Türk-İş başkanlığından ayrıldı; TEKSİF'in genel başkanlığını sürdürdü.

yırtıcı kuş, beslenmek için öbür hayvanları avlayan kuşların ortak adı. İki takım altında sınıflandırılır: *Falconiformes* (gündüz yırtıcı kuşları ya da alıcı kuşlar) ve *Strigiformes* (gece yırtıcı kuşları). Kartal, şahin, atmaca ve akbaba gündüz yırtıcı kuşlarıdır. Baykuşlar ise gece yırtıcı kuşlarını oluşturur. Yırtıcı kuşların gagası kanca biçiminde kıvrılmış, keskin tırnaklarla donanmış ayakları güçlü birer pençeye dönüşmüştür. Genellikle leşle beslenen akbabaların pençeleri güçsüzdür. Birçok uzman iki grup altında toplanan bu kuşların aralarındaki benzerliklere karşın yakın akraba olmadıklarına, yırtıcı yaşama uyarlanırken benzer yöntemler geliştirdiklerine inanmaktadırlar. Ayrıca başka takımlarda az ya da çok yırtıcılık gösteren birçok kuş türü vardır.

yırtıcılık, beslenmek için bir türün öbür hayvanları kovalaması, yakalaması ve öldürmesi biçiminde ortaya çıkan hayvan davranışı. Bazı yırtıcı hayvanlar pars gibi yalnız yaşar ve ağaçlar üstünde pusuya yatarak yaklaşan kurbanlarına saldırır. Bazıları ise kurtlar gibi gruplar halinde avlarının peşine düşer.

Yırtıcıların duyu organları avlanma yöntemlerine uygun bir çeşitlilik gösterir. Şahin gibi yükseklerde süzülerek ya da dönenerek yerdeki avlarını gözleyen yırtıcı kuşların görme duyuları çok keskindir. Geceleri avlanan baykuşların işitme ve görme duyuları bir farenin çıkardığı hışırtıyı işitip hareketlerini fark edecek ölçüde güçlüdür. Yarasaların çoğunda bir gemi sonarıyla karşılaştırılabilecek yankıyla yönelme özelliği gelişmiştir. Bu yarasalar çıkardıkları yüksek frekanslı sesleri çevreden yansıyıp geri döndükten sonra çözümleyerek avlarının yerini belirleyebilir. Ak pelikan sürüsü bir yarım daire oluşturup kanatlarını çırparak balıkları kolayca yakalayabilmek için sığ sulara doğru sürer.

yırtıcımartı, *Charadriiformes* takımının *Stercorariidae* familyasını oluşturan beş yırtıcı deniz kuşu türünün ortak adı. Bu grubun en iri türü olan büyük yırtıcımartı (*Catharacta skua* ya da *Stercorarius skua*) yaklaşık 60 cm uzunluğundadır. Martıyı andırmakla birlikte kahverengi tüylüdür. Kanatlarında beyaz birer şerit bulunur. Hem Kuzey Kutup Bölgesi hem de Antarktika'da üreyen tek kuş türüdür. Yuvaları Orkney Adalarından İzlanda'ya ve Güney Amerika'nın güney ucundan Güney Kutbu'nun yaklaşık 240 km yakınlarına kadar uzanan bölgede bulunur. Çok ayrı bölgelerde üremelerine ve renklerinde farklılıklar olmasına karşın aynı türün temsilcileri oldukları sanılmaktadır. Kışın denize açılan bu kuşların güneyde üreyenleri Büyük Okyanus üzerinden Ekvator'u aşarken kuzeyde üreyenleri de tropik bölgelere göç etmektedir. Öbür yırtıcımartılar gibi kuşlara saldırarak besinlerini bırakmaya zorlar, yakınlarına yuvalandığı penguen, sumru gibi kuşların yuvalarını yağmalar. Kuzeydekiler ayrıca lemmingleri ve dev fulmar gibi, leşleri yer.

Uzun kuyruklu yırtıcımartı (*Stercorarius longicaudatus*)
Charlie Ott—The National Audubon Society Collections/Photo Researchers

Yırtıcımartıların öbür türleri de koyu renkli bir martıyı andırır. Erişkinlerin tepesinde öne yatık bir takkeyi andıran siyah leke bulunur. Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki tundralarda ürer, daha sonra denize açılarak Avustralya ve Yeni Zelanda gibi çok uzak yerlere göç ederler. İçlerinde kuyruk ortasındaki telek çıkıntısı çok daha uzun olan kuyruklu yırtıcımartı (*S. longicaudatus*) en küçük yapılı türdür. Bu türün 15-20 cm'lik kuyruk çıkıntısı dışında uzunluğu 35 cm'yi aşmaz.

Yıva, Oğuzların 24 boyundan biri. Üçoklarının Deniz Han Oğulları koluna bağlıdır. Ongunu (kutsal hayvan) çakırdoğandır. *Divanü Lugati't-Türk*'te Iva, Yava, Yıva ve Ava, Osmanlı tahrir defterlerinde de Iva ve Yıva adlarıyla geçer.

Yıvaların 1130'larda Seyhun'dan (Sirderya) gelerek İran'a yerleştiği kabul edilir. Hemedan'ın batısında yaşayan Yıvalar, Berçem Bey'in önderliğinde yağmacılığı hızlandırmaları üzerine 1158'de Abbasi halifesinin gönderdiği ordu karşısında bozguna

uğradılar ve Abbasilere bağlandılar. 1172'de Hemedan bölgesine akınlar düzenleyerek Dinever'i yağmaladılar ve burada yarı bağımsız beylikler kurdular. 1187'de Abbasi ordusuna karşı Irak Selçuklu sultanı III. Tuğrul'u desteklediler. Yıva beyi Şihabeddin Süleyman Şah (ö. 1258) kız kardeşini Celaleddin Harezmşah'la evlendirerek ona bağlandı, ama 1258'de Moğolların Bağdat'a girmesine değin Abbasi halifesine bağlılığını da korudu.

Yıvaların bundan sonraki tarihine ilişkin kesin bilgiler yoktur. Karakoyunluların Baharlu oymağının adının Süleyman Şah'ın oturduğu Bahar Kalesi'nden geldiği varsayılarak, Karakoyunlu Devleti'nin bu boydan gelmiş olabileceği düşünülür.

Hemedan bölgesinde yaşayan Yıvalardan bir bölümü Halep çevresine yerleştirildi. Başlarındaki Yaruk adlı beyden ötürü Yaruklu olarak anılan bu topluluğa Haçlılarla savaşmak koşuluyla Halep bölgesinde dirlikler verildi. 13. yüzyılda Hoy ve Urmiye dolaylarında da Süleyman Şah yönetimindeki Yıvaların dışında kalabalık bir Yıva topluluğu yaşıyordu. Harezmşahlarla Gürcüler arasındaki mücadelelerden yararlanarak ticaret kervanlarını yağmalayan Hoy ve Urmiye Yıvaları, Celaleddin Harezmşah tarafından kıyıma uğratıldıktan sonra bölgeye giren Moğollardan da ağır bir darbe yediler ve batıya göç ettiler.

İbn Bibi, Anadolu Selçukluları döneminde Anadolu'da Yıvaların yaşadığına ilişkin bilgiler verir. Buna göre IV. Kılıç Arslan 13. yüzyılın ortalarında, ağabeyi II. Keykâvus'a karşı verdiği taht mücadelesi sırasında Yıvalardan da asker sağlamıştır. 16. yüzyılda Anadolu'da Yıvalara ait 20 yer adı olduğu bilinmektedir. Osmanlı döneminde Halep Türkmenleri ile Zulkadriye, Yeni-il, Kayseri, Tarsus ve İç-il'de yaşayan Türkmenler arasında Yıva adı taşıyan oymaklar vardı.

Yi HANEDANI, ÇOSAN HANEDANI olarak da bilinir, Kore'nin son ve en uzun ömürlü kraliyet hanedanı (1392-1910). Yi Sang-gye adlı bir komutanın başlattığı hanedan Hanyang'ı (bugün Seul) başkent edindi ve İÖ 3. binyılda Kore Yarımadasına egemen olan Çosan (Kore dilinde "Sabah Dinginliği Ülkesi") devletinin adından esinlenerek krallığın adını Çosan olarak değiştirdi. Ama Kore tarihinin bu dönemi hükümdar ailesinin adıyla da anıldı.

General Yi, Çin'i yöneten Ming hanedanıyla (1368-1644) sıkı ilişkiler kurdu. Kore'yi kendisine bağımlı bir devlet olarak gören Çin'in bu dönemde Kore kültürü üzerinde güçlü etkileri oldu. Yönetim sistemi Çin bürokrasisi örnek alınarak yeniden düzenlendi ve Yeni-Konfüçyüsçülük siyasal ideoloji ve toplumsal ahlak anlayışı olarak benimsendi.

Önceki hanedanlar döneminde toprak mülkiyeti birkaç yüksek rütbeli bürokratın elindeydi. Yi Sang-gye ve ardılları toprağı çeşitli kademelerdeki devlet görevlilerine dağıtarak *yangban*(*) olarak bilinen yeni bir soylu sınıf yarattılar. Aynı dönemde ülkede düşünsel ve kültürel yaşam büyük bir canlanma gösterdi ve 1443'te Hangul adlı Kore yazısı geliştirildi. Kral Sangcong döneminde (1470-94) bürokratik bir sistem kuruldu.

Kore 1592'de Japonlar tarafından istila edildi. Çin ordularının yardımıyla işgalciler Kore'den çıkartıldıysa da ülke büyük yıkıma uğradı. Bunu, ülkenin kuzeybatı kesimlerinin Mançuryalı Mançu kabileleri tarafından işgali izledi (1627). Çin'e saldırmaya hazırlanan Mançular, Kore topraklarını istila ederek arkalarını sağlama almayı amaçlıyorlardı. İşgal sırasında birçok kültürel değer yok oldu ve merkezî hükümet önemli ölçüde güç kaybına uğradı. Kral Yangco (hd 1724-76) ve Kral Çangco (hd 1776-1800) dönemlerinde savaşların açtığı yaralar sarıldı; sulamadan daha fazla yararlanılarak tarımda gelişme sağlandı ve ülkede para ekonomisi filizlenmeye başladı. Aynı dönemde devlet yönetiminde pratik bir yaklaşımı savunan Silhak(*) adlı bir düşünce okulu gelişti.

Kore 1880'lere değin dış dünyaya kapanma politikası izledi. 1876'da Japonya'yla imzalanan bir antlaşmadan sonra, tarihte ilk kez Kore'nin kapıları Batı'ya açıldı ve ülke kısa sürede büyük devletlerin rekabet alanı durumuna geldi. Özellikle Çin-Japon (1894-95) ve Rus-Japon (1904-05) savaşlarından sonra Japonların Kore'deki nüfuzu daha da arttı. Japonya'nın 1910'da Kore'yi resmen ilhak etmesiyle Yi hanedanı son buldu.

Yi Çang, TANUM (Kore dilinde "Okyanus Münzevisi") olarak da bilinir (d. 1541, Kore), 16. yüzyılda yaşamış en popüler Koreli sanatçılardan biri.

Kral Secong'un (1397-1450) torununun torunuydu. İdeal bir Koreli soylu olarak kabul edilmişti. Resimden başka şiir ve kaligrafiyle de uğraştı. Geleneksel üsluplarda, özellikle de tek renkli bambu resimlerinde ustaydı.

"Bambu", Yi Çang'ın ipek üstüne mürekkeple bir rulo resmi; Çung Sung-vu koleksiyonu
Chung Sung-woo, Seul

yi-dam, Tibet Budacılığında bir lamanın özel, gizli bir ilişki içinde bulunduğu koruyucu tanrı. Meditasyona dayalı bir hazırlık döneminin ardından koruyucu tanrılar arasından kendine yol gösterecek olanı seçen lama bundan sonra her yeni güne *yi-dam*'ına dua ederek başlar. Önemli tanrılardan herhangi biri *yi-dam* olarak seçilebilir. Genellikle eşiyle birlikte *yab-yum* pozundaki betimlemelerine tapınılır. *Yi-dam* betimlemeleri yumuşak ya da korkunç görünümlü olabilir. Birinci durumda *bodhisattva* (geleceğin Budası) süsleri takmış "taçlı" bir Buda, ikincisinde ise kafatasından taç, kesik başlardan çelengi, satır ve kafatasından kâse gibi eşyası olan korkunç bir tanrı biçiminde gösterilir.

Yi İn-mun, YU-ÇUN (Kore dilinde "Sürekli Bahar") olarak da bilinir (d. 1745, Heco - ö. 1821, Seul, Kore), Yi hanedanı döneminin (1392-1910) ünlü manzara ressamı.

Geleneksel Çin resmindeki Kuzey okulunun izleyicisiydi. İncelikli desenleri ve kendinden emin fırça vuruşlarıyla tanındı. En ünlü yapıtı "Baharda Irmak", bir ırmak boyunca uzanan sonsuz bir manzarayı canlandırdığı uzun bir yatay rulo resimdir. O zamana değin manzara resminde görülmeyen suluboya tekniğini kullanarak Kore sanatında yeni bir eğilimin doğmasına yol açmıştır.

Yi Jing, Wade-Giles yazımında I CHING (Çincede "Dönüşümler Klasiği"), Konfüçyüsçü Beş Klasik'ten (*Wu Jing*) biri. Önceleri kehanet için kullanılmışsa da Çin düşüncesi üzerindeki etkisi ve evrensel çekiciliği insan ile doğayı tek bir kozmoloji sistemi içinde birleştirmiş olmasından kaynaklanır. Metinde yer verilen 64 simgesel heksagramın doğru anlaşılıp yorumlanması koşuluyla günlük yaşamda geçerliliği bulunan derin anlamlar içerdiği kabul edilir. Çağlar boyunca kitabı benimseyenler onu gelecekteki olayları anlama, hatta denetleme aracı saymışlardır.

Yi Jing heksagramları sekiz temel trigramın ikişer ikişer üst üste getirilmesiyle oluşturulmuştur. *Bagua* denen bu Çin trigramları ise üç bütün ve üç kesik çizgisinin olası sekiz bileşimden her biriyle oluşturulmuş şekillerdir. Her trigramın bir adı, bir kök anlamı ve bir simgesel anlamı vardır. Trigramları efsanevi İmparator Fu Xi'nin bir kaplumbağanın sırtında keşfettiği söylenir. Heksagramları ise genel kabule göre Wen Wang (İÖ 12. yy) oluşturmuştur.

Uygulamada herkes zar atmak ya da sayı çekmek gibi bir yöntemle kendi heksagramını "yaratır" (ve kitaba göre yorumlar). Heksagram en alttan başlayarak satır satır oluşturulur; her satır için dokuz gelirse kesiksiz bütün çizgi, altı gelirse kesik çizgi çekilir. Kesiksiz çizgi evrenin eril *yang* ilkesini, kesik çizgiyse dişil *yin* ilkesini temsil eder. Kozmik *yin-yang*(*) karşıtlığı bütün varlığı ve değişimi açıklar.

Heksagramın her satırı müzikteki bir nota gibi düşünülebilir. Her notanın belli bir niteliği ve anlamı olmasına karşın, gerçek anlamı partisyondaki yerine bağlıdır. Aynı durum heksagramın satırları için de geçerlidir. Bu yüzden *Yi Jing*'de önce her satırın ayrı açıklamasına, sonra da birimin bütün olarak yorumuna yer verilir. Metinde genellikle şifreli, düşündürücü bir dil kullanılır. Böylelikle kişisel yorumda çok esnek davranılmasına olanak verilir.

Uzmanlar *Yi Jing*'in Konfüçyüs Klasikleri arasında yer almasını açıklamakta güçlük çeker, çünkü Konfüçyüs'ün (İÖ 551-479) içrek öğretinin her türünden bilinçli olarak kaçındığı anlaşılmaktadır. Bir olasılıkla Taocu ölümsüzlük arayışından etkilenen Han hanedanı dönemi Konfüçyüsçüleri (İÖ y. 2. yy) *Yi Jing*'i kullanmalarını haklı göstermek için metindeki bazı yorumların Konfüçyüs'e ait olduğunu ileri sürmüş, bundan sonra da kitap Beş Klasik arasına katılmıştır.

Yi li (Çincede "Törenler ve Ayinler"), Wade-Giles yazımında I LI. Batı Han döneminde (İÖ 206-İS 8) derlendiği sanılan Çin ayin kitabı. *Li ji* (Ayin Kayıtları) ve *Zhou li* (Zhou Ayinleri) ile birlikte Konfüçyüsçülüğün Dokuz, On İki ve On Üç klasikleri arasında yer alır. Evlenme, cenaze ve dinsel adak törenleri, şenlikler ve ayinlere katılacak kişiler gibi konulara değinmesi bakımından öbür iki metinden ayrılır.

Yi Sang-ça, HAKPO (Kore dilinde "Çalışma Bahçesi") olarak da bilinir (ü. 16. yy, Kore), taze ve özgün üslubuyla tanınan Koreli ressam.

Bir bilginin kölesiyken sanat yeteneğiyle kralın dikkatini çekince Kore Kraliyet Akademisi'ne alındı ve orta sınıfa kabul edildi. Manzara resimleriyle olduğu kadar kraliyet ailesi üyelerinin portreleriyle de tanındı. Yeteneği 1546'da resmî saray ressamlığına getirilmesini sağladı. Bu, onun gibi geçmişi olan birisi için olağanüstü bir onurdu.

"Ay Manzarası", Yi Sang-ça'nın ipek üstüne mürekkep ve boyayla bir rulo resmi; Ulusal Müze, Seul
National Museum, Seul

Yi üslubu, Kore görsel sanatlarında Yi hanedanı döneminin (1392-1910) temel üslubu. İthal Çin sanatından ancak zaman zaman esinlenebilen Yi sanatçılarının kendi güzellik ve kusursuzluk anlayışlarına dayanmaya zorlanmalarının ifadesidir. Özellikle dekoratif sanatlarda önceki yüzyıllara özgü Korya üslubunun incelikli, aristokratik zarifliği yerine daha doğal ve yerel nitelikli bir estetik anlayışını yansıtır.

Yi üslubunda bir vazo, Yi hanedanı, 15. yy; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra; fotoğraf Wilfrid Walter

Yi dönemi mimarlığında *tapo* üslubu(*) öne çıktı ve bu dönemde yapılmış pek çok saray ve tapınak günümüze ulaştı. Heykelde ise tunç, demir ya da granit yerine çoğunlukla ağaçtan yapılan önemsiz Budacı betimlemeler görüldü. Buna karşılık dinsel nitelikli olmayan sanatlardan resim ve seramik büyük önem kazandı. Yi seramiklerinin çoğu Ming ve Qing dönemleri Çin seramiklerinden kaba olmakla birlikte, bezeme niteliği açısından çok başarılı yapıtlardı. Japonya'da Mişima seramiği(*) olarak bilinen Punçang seramiği Kore'de seladon(*) üretiminde önemli bir gelişme sağladı. *Ayrıca bak.* Doğu Asya sanatı (Kore).

Yibin, Wade-Giles yazımında I-PIN, Çin'de, Sichuan yönetim bölgesinin (*sheng*) güney kesiminde kent. Min ve Yangtze ırmaklarının birleşme noktasında, Sichuan Havzasının güneybatı ucunda yer alır. Yangtze'nin Yibin'in yukarısında kalan bölümü Jinsha olarak bilinir. Yelkenli tekneler Min üzerinden kuzeydeki Leshan'a ve Jinsha üzerinden güneydeki Pingshan'a kadar ulaşır. Yangtze'nin aşağı bölümündeki Chongqing'le de ırmak ulaşımı son derece işlektir. Irmağın hemen kıyısında yükselen kayalıklar üzerinde, savunmaya elverişli bir konumu olan Yibin, tarih boyunca Chengdu'yu Yunnan yönetim bölgesindeki Kunming'e bağlayan ana karayolu üzerinde bir durak, ayrıca Yunnan'ın kuzey ve Sichuan'ın güneybatı kesimlerinde üretilen malların toplandığı bir ticaret merkezi olmuştur.

İÖ 2. yüzyılda il merkezi yapılan ve 742'de bugünkü adını alan kent, Song hanedanı dönemine (960-1279) değin çevresiyle birlikte Rong adlı küçük bir sınır yöresi (*zhou*) olarak kaldı. Song döneminde Sichuan'ın hızla gelişmesinden sonra hızla büyüyerek önce Xu yöresinin, Ming (1368-1644) ve Qing (1644-1911/12) hanedanları döneminde de Xuzhou üst yöresinin (*fu*) merkezi oldu. 1912'de Yibin adıyla yeniden il statüsüne döndü. 1913'te Chongqing'le buharlı gemi ulaşımı başladı. Ticari gelişmesi doğulu tüccarların yöreye akın ettiği ve bazı fabrikaların kurulduğu II. Dünya Savaşı sırasında daha da hızlandı.

1949'dan sonra Chongqing ve Chengdu arasındaki demiryolu hattına bağlanan ve ulaşım merkezi olarak önemi daha da artan Yibin'in gelişmiş kimya sanayisi 7. yüzyıldan beri işletilen kayatuzu yataklarına dayanır. Yörede büyük bir kâğıt fabrikası, bir seramik fabrikası ve çay işleme tesisleri de vardır. Nüfus (1990) 241.019.

Yichang, Wade-Giles yazımında I-CH'ANG, Çin'de, Hubei yönetim bölgesinde (*sheng*) kent. Yangtze Irmağının sol yakasında, Yangtze Geçitlerinin girişinin hemen aşağısında yer alır. Kentte Xiaba adlı küçük adanın oluşturduğu bir liman vardır. Büyük bir hızla akan Yichang Irmağının su düzeyinde 15 m'ye varan değişmeler görülmesine karşın Yichang, tarih boyunca önemli bir ırmak limanı olmuştur. Sichuan yönetim bölgesinden gelen teknelerin çoğu yüklerini kentin limanında daha büyük teknelere aktarır.

Zengin Sichuan yönetim bölgesinin ana giriş kapısı niteliğinde, eski bir kent olan Yichang, Çin'in siyasal bakımdan bölünmüş olduğu çalkantılı dönemlerde sürekli anlaşmazlık konusu oldu. 17. yüzyıla değin genellikle Yiling Jun ya da Shan Zhou olarak anılan kent, bugünkü adını Qing (Mançu) hanedanı (1644-1911/12) döneminde aldı. 1877'de antlaşma limanı olarak dış ticarete açıldıktan sonra eski kent surları çevresinde Batılıların yaşadığı bir mahalle gelişti ve birçok Batılı ticaret şirketi Yichang'da şube açtı.

Yichang günümüzde Yangtze Irmağının yaklaşık 25 km güneydoğusundaki Yidu'yla Xiangfan arasında uzanan demiryolu hattına bağlıdır. Kent 1930'larda Sichuan'ı kıyıya bağlayan hava hattında bir durak durumuna da gelmiş ve ulaşım olanaklarını geliştirmek amacıyla karayolları inşa edilmiştir. Yichang, Çin-Japon Savaşı (1937-45) sırasında Yangtze Irmağını izleyerek Hankou'dan yukarı doğru ilerlemeye başlayan Japonların yoğun hava saldırılarına hedef oldu. 1940'ta Japonların eline geçen kent 1945'e değin ticari açıdan tam bir durgunluk yaşadı. Gemi taşımacılığı ancak 1950'lerden sonra canlanmaya başladı.

Çevre illerin toplama ve dağıtım merkezi olmasına ve Hankou'yu Sichuan'a bağlayan karayolu üzerinde bulunmasına karşın, kentteki ticari etkinliklerin ağırlığını Sichuan'dan gelen pirinç, petrol, kereste vb hammaddelerle kuzeyden ve kıyıdaki yönetim bölgelerinden Sichuan'a gönderilen mamul malların gemiler arasında aktarılması oluşturur. II. Dünya Savaşı'ndan önce kentte yalnızca birkaç küçük pirinç fabrikasıyla tersane ve bazı sanayi tesisleri bulunuyordu. 1949'dan sonra hızla sanayileşen Yichang'da bugün un, kumaş, kâğıt, çeşitli kimyasal maddeler, gübre ve ilaç üreten fabrikalarla petrol çıkarma tesisleri vardır. Tersaneler de yeniden inşa edilerek genişletilmiştir. Nüfus (1990) 371.601.

Yichun, Wade-Giles yazımında I-CH'UN, Çin'de, Heilongjiang yönetim bölgesinin (*sheng*) orta kesiminde kent. Sık ormanlarla kaplı Küçük Hinggan Sıradağları bölgesinde, Yichun Irmağının Songhua Irmağının kollarından Tangwang Irmağıyla kesiştiği noktada yer alır. 1949'a değin Tangyuan iline (*xian*) bağlı küçük bir pazar kasabası olan Yichun bu tarihten sonra hızla büyüyerek önemli bir kereste sanayisi merkezi durumuna geldi. Aynı dönemde yörede tarımın da gelişmesiyle kentin ithal gıda maddelerine olan bağımlılığı azaldı. Günümüzde Yichun'daki sanayi üretiminin hemen hemen tümü kereste ve kereste ürünlerinden oluşmaktadır. Üretilen kerestenin büyük bölümü demiryoluyla güneye ya da Harbin'e gönderilir. Nüfus (1990) 795.789.

Yidiş, AŞKENAZİ ya da EŞKENAZİ DİLİ olarak da bilinir, Aşkenazilerin dili. İbrani alfabesiyle yazılır. İbranice ve Aramcayla birlikte Yahudilerin üç temel yazı dilinden biridir. 19. yüzyıla gelindiğinde Yahudilerin yerleştiği birçok ülkeye yayılıp dünyanın en yaygın dillerinden biri olmuşsa da, günümüzde bu dili konuşanların sayısı büyük ölçüde azalmıştır.

Yidiş dilindeki en eski belgeler 12. yüzyıla aittir. Ama uzmanlar Yidiş dilini, Aşkenazilerin Orta Avrupa'da ayrı bir kültürel varlık gösterdiği 9. yüzyıldan başlatırlar.

Yidiş, iki ayrı dil öbeğinin (Sami ve Germen) kaynaşması sonucunda ortaya çıktı. Sami özellikleri, Ortadoğu'dan Avrupa'ya yerleşen ilk Yahudi toplulukların getirdiği klasik dönem sonrası İbranice ile Aramcadan geliyordu. Daha çok dilbilgisi ve sözcük dağarcığını etkileyen Germen özellikleri ise, Yukarı ve Orta Alman lehçelerinden alınmıştı. Yidiş ayrıca Roman dillerinden de bazı sözcükler aldı. Almanca konu-

şulan topraklardan Doğu Avrupa'ya yayılınca da Slav dillerinin etkisine açıldı.

Yidiş iki ana koldan (Almanca konuşulan ülkelerdeki Batı Yidiş ve Slav dillerinin konuşulduğu ülkelerdeki Doğu Yidiş) gelişti. Yidişin en eski biçimi olan Batı Yidiş, Eski Yidiş dönemi (başlangıcından yaklaşık 1500'e değin) boyunca dilin en yaygın kolu olmayı sürdürdü. Bu kol Güneybatı (İsviçre, Alsace, Güney Almanya), Ortabatı (Orta Almanya) ve Kuzeybatı (Felemenk, Kuzey Almanya) lehçelerini kapsar. Doğu Yidiş ise Orta Yidiş döneminde (y. 1500-1700) Batı Yidişle aşağı yukarı aynı önemde olmakla birlikte Çağdaş Yidiş döneminde (y. 1700 sonrası) daha da yaygınlık kazandı. Bu kol, Yidişin bugün konuşulan bütün biçimlerini kapsar. En önemli lehçeleri Güneydoğu (Ukrayna, Romanya), Ortadoğu (Polonya, Galiçya ve Doğu Macaristan) ve Kuzeydoğu (Litvanya, Beyaz Rusya) lehçeleridir. Yazı dilinin dilbilgisi her üç lehçeden de öğeler içermesine karşılık, Yidişin bugünkü standart telaffuzu Kuzeydoğu lehçesine dayanır.

Yidiş başlangıcından beri hem pazaryerinin, hem de Talmud akademilerinin diliydi. Edebi işlevi sonraki yüzyıllarda artmaya devam etti; özellikle de, geleneksel İbranice ve Aramcanın yetersiz kaldığı türlerde kullanıldı. 16. yüzyılda Yidiş metinlerin basılmaya başlamasıyla birlikte, Batı Yidiş lehçesine dayanan standart bir edebiyat dili gelişti. Ama Batı Yidiş kısmen Almanca karşısında varlığını koruyamadığı için, kısmen de 18. yüzyıl sonunda ortaya çıkan ve Yahudileri Alman kültürüyle bütünleştirmeye çalışan akımın siyasi kampanyaları sonucunda giderek yok oldu.

Öte yanda Doğu Yidiş, 19. yüzyıla doğru giderek gelişti ve yeni edebiyat dilinin temelini oluşturdu. 18. ve 19. yüzyıllarda Hasidiliğin, ardından başka toplumsal, siyasal ve eğitimle ilgili akımların etkisiyle canlanarak Doğu Avrupa'dan büyük göçlerle birlikte dünyanın dört bir yanına yayıldı. Böylece, çeşitli ülkelere dağılmış Yahudilerin birbirleriyle anlaşmak için kullandığı geleneksel *lingua franca*(*) işlevi daha da önem kazandı. Bu arada, Yidiş dilini geliştirmek amacıyla çeşitli çalışmalar yapıldı. 1908'de toplanan Czernowitz Dil Konferansı, Yidişi Yahudilerin ulusal dili ilan etti. 1913'te Ber Borohov dil ve yazım kurallarında bir dizi reform başlattı. 1925'te Litvanya'daki Vilna (Vilnius) kentinde Yivo (Yidiş Bilimsel Enstitüsü) kuruldu. Enstitü 1940'ta New York kentine taşındı.

Yidiş konuşan milyonlarca insan 1933-45 arasında Nazilerin kıyımına uğradı. Ayrıca SSCB'de Yahudiler üzerindeki resmî baskılar, İsrail makamlarının Yidişe karşı Çağdaş İbraniceyi geliştirme çabaları ve Batı ülkelerinde oturan Yahudilerin büyük bölümünün o ülkelerde konuşulan dilleri benimsemesi gibi etkenler de, Yidiş konuşanların sayısının daha da azalmasına yol açtı. Gene de Yidiş günümüzde çeşitli ülkelerdeki Hasidi cemaati arasında gelişmeye devam etmekte ve Columbia (New York), İbrani (Kudüs), McGill (Montreal), Oxford ve Paris üniversiteleri gibi birçok öğretim kurumunda okutulmaktadır.

Yidiş edebiyatı, Aşkenazilerin Yidiş dilinde yazdıkları edebiyat yapıtlarının tümü.

Eski çağlara ait birçok belge kaybolduğu ya da yok edildiği için, Yidiş edebiyatının başlangıç yılları tam olarak açığa kavuşmamıştır. Kesin olarak tarihlendirilen en eski belgeler, bazı özel adlar (1096), uyaklı bir dua (1272) ile Mısır'da bulunan ve Hz. İbrahim, Hz. Yusuf ve Hz. Musa hakkındaki Yahudi öyküleriyle *Ducus Horant* adlı Almanca metnin ilk çevirilerinden birini içeren Cambridge Yidiş Yazması'dır (1382). Dindışı edebiyattan yapılan öteki uyarlamalar arasında, Arthur efsanelerinin bir uyarlamasıyla eski Yidiş edebiyatının en büyük yapıtı sayılan *Bove-Buh* vardır. Eliya Levita'nın 1507'de İtalya'da yazdığı, 1541'de yayımlanan *Bove-Buh* Anglonorman *chanson de geste*'i (kahramanlık şarkısı) *Buève de Hantone*'un birçok İtalyanca çevirisinden birinin uyarlamasıdır ve Germen dillerinde İtalyan kıta biçimi *ottava rima*'yla(*) yazılmış ilk yapıttır. Tevrat'ın Samuel ve Krallar kitaplarının Yidiş uyarlamaları ise geleneksel temalarla Avrupa edebiyatına özgü biçimleri bir araya getirir. Yazmaları yaygın olarak elden ele dolaşan bu yapıtlar, 1540'larda basılmıştır. Aynı dönemde Tevrat'ın ilk beş kitabını oluşturan Tora'nın çevirileri, Yahudi ahlakı üzerine risaleler, sözlükler ve tarih kitapları da yayımlanmış ve Avrupa'daki Aşkenaziler arasında yaygınlıkla okunmuştur. Yidiş dilinde basılmış bilinen ilk kitap, 1534 tarihli bir Tevrat konkordansıdır. Bundan önce de 1526'da Prag'da yayımlanan bir Haggada'ya(*) alınmış, Pesah'la ilgili Yidiş dilinde bir şiir vardır.

16. yüzyıl sonundan 18. yüzyılın sonuna değin Yidiş edebiyatının başlıca malzemesi Yahudi halk kültürü, efsaneleri, etik ve ahlakıydı. İlk basımı 1602'de Basel'de yapılan *Maase Buh* gibi yapıtlar, yüzyıllar boyunca kulaktan kulağa aktarılan öyküleri bir araya getiriyordu. En sevilen ve en çok basılan yapıt, Polonya'nın Janow kentinden Yaakov ben Yitshak Aşkenazi'nin yazdığı *Tseno Ureno*'ydu; yapıtın kaybolan ilk basımı 1608'de Prag'da yayımlanmıştı. Yidiş edebiyatının üslubunu kuşaklar boyunca etkileyen bu yapıt, Tora'nın Yidiş uyarlaması temelinde efsanelere, ahlak kurallarına ve hahamların yorumlarına yer veriyordu. Tevrat'ın tamamının ilk Yidiş çevirileri, 1670'lerin sonlarında Amsterdam'da iki rakip yayımcı tarafından hemen hemen aynı zamanda yayımlandı. Eski Yidiş edebiyatının öteki önemli türleri ise tarihsel şarkı ve oyunlardı.

18. yüzyıl sonuna değin kullanılan yazılı Yidiş, Orta Avrupa'da konuşulan Batı Yidiş lehçelerinin yarı standart biçimine dayanıyordu. Ama 18. yüzyılda Orta Avrupa'daki Aşkenazi kültürü çözülmeye başladı. Bunun bir nedeni, Almanca konuşan ülkelerdeki Yahudi nüfusun Almanlaştırılmasını savunan Moses Mendelssohn ve çevresinin Berlin'de başlattığı Haskala(*) adlı aydınlanma hareketiydi. Bu, batıda gelişen Yidiş edebiyatının da sonuna işaret ediyordu; nitekim bu dönemde aydınlanma hareketinin etkisini yansıtan birkaç yergili oyun dışında pek bir ürün verilmedi. Öte yanda, Doğu Avrupa'da Yidiş konuşan nüfusun sayısı milyonları bulmuştu. Mistisizme ağırlık veren ve tek tek insanları ruhsal açıdan yücelten Hasidilik(*) akımının ortaya çıkmasıyla da Doğu Yidiş lehçelerinde üretilen edebiyat canlandı. Polonya, Ukrayna, Litvanya ve komşu bölgelerde konuşulan ve günümüze değin Yidiş konuşma dilini oluşturan Doğu Yidiş lehçelerindeki ilk önemli yapıt, Bratslav'lı Nahman'ın, ölümünden sonra 1815'te yayımlanan mucize öyküleriydi. Gene Doğu Avrupa'da, Yahudilerin Avrupa kültürüyle bütünleşmelerinden ve aydınlanmadan yana olan Haskala akımı savunucuları da Hasidiliğe yönelik eleştirilerinde Yidiş dilini kullanmaya başladılar. Böylece, Hasidilik kadar ona karşı çıkan aydınlanma yanlıları da bilinçli olarak ya da fark etmeden Doğu Yidiş edebiyatının ortaya çıkmasında etkili oldu.

Çağdaş Yidiş edebiyatının kurucusu, Mendele Moher Seforim'dir. Önceleri modernleşme ve aydınlanmadan yana olan Mendele zamanla bu görüşlerini bir yana bırakarak Doğu Avrupa Yahudilerinin gerçekçi portrelerini çizen, alegori ve yergi açısından güçlü yapıtlar verdi. Çeşitli Doğu Yidiş lehçelerinden aldığı öğeleri bir araya getirerek oluşturduğu edebiyat diliyle de günümüz Yidiş edebiyatının dilini oluşturdu. Mendele'yle birlikte çağdaş Yidiş edebiyatının klasik döneminin üç büyük temsilcisi sayılan öteki yazarlar ise Şolem Aleyhem ile Yitshak Leyb Perets'di. Yidiş edebiyatının önde gelen mizah yazarlarından Aleyhem, yapıtlarıyla *Fiddler on the Roof* (1964; *Damdaki Kemancı*) adlı popüler müzikale de esin kaynağı oldu. Simgeci Perets ise, geleneksel Hasidi mistisizmini romantik bir bakışla kaynaştırarak Yidiş edebiyatını Avrupa edebiyatının ana akımlarına yaklaştırdı.

Yidiş edebiyatı, I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, hem anayurdu olan Doğu Avrupa'da hem de ABD'de yeni bir çizgide gelişti. Polonya, SSCB ve ABD'de yetişen yeni yazarlar, 19. yüzyıl sonuyla 20. yüzyılın başında her iki kıtada da üretilen siyasal ve toplumsal ağırlıklı edebiyattan koparak Yidiş dilinin olanaklarını araştırmaya giriştiler. Böylece Yidiş edebiyatı I. ve II. Dünya savaşı arasındaki yıllarda büyük bir dünya edebiyatı niteliğini kazandı. ABD'de mistik yapıtları ve oyunlarıyla H. Leivick, deneysel şiirleriyle I. J. Schwartz, Zisha Landau ve Menke Katz, Doğu Avrupa'da gelişen dışavurumculuk ve simgeciliğe yeni ürünlerle katkıda bulundular. Düzyazı alanında ise izlenimci öyküleriyle L. Shapiro kendine tartışmasız bir yer edindi. *The Brothers Ashkenazi*'nin (1936; Aşkenazi Kardeşler) yazarı romancı Israel Joshua Singer ile kendisi gibi romancı olan küçük kardeşi, 1978 Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Isaac Bashevis Singer, New York'un Yidiş edebiyatının en önemli merkezi haline gelmesine katkıda bulundular.

Yidiş edebiyatının bazı önde gelen yazarları da 1920'lerde SSCB'de yetişti. Bunlar arasında şair ve modernist düzyazı ustası Moyşe Kulbak, romancı David Bergelson ve simgeci Der Nister (Pinhes Kahanoviç) sayılabilir. Ama devletin yazma özgürlüğünü bastırması ve birçok Aşkenazi yazarın öldürülmesi, özellikle de Moskova'daki Lubianka Cezaevi'nde yatan 24 yazarın 1952'de kurşuna dizilmesi, Aşkenazi edebiyatının SSCB'deki zengin gelişimini durdurdu. Canlı bir yayın yaşamına ve edebiyatın bütün dallarında hızlı bir gelişmeye sahne olan Polonya, Litvanya, Romanya ve komşu bölgelerdeki önemli edebiyat merkezleri de Nazilerin saldırısına uğradı ve bu bölgelerde büyük çoğunluğu Yidiş konuşan 6 milyon Yahudi öldürüldü.

Aşkenazi yazarlar Hurban'dan(*) sonraki yıllarda modernist akımlara yönelmeyi ve Avrupa edebiyatının ana akımlarıyla bağlarını güçlendirmeyi sürdürdüler. Bir yandan da Yahudi kültüründeki köklerine dönerek, bir zamanlar Doğu Avrupa'da kurulan Yahudi köylerinin (*şteytl*) öyküsü ile Kuzey Amerika ve İsrail başta olmak üzere Batı Avrupa, Güney Amerika, Güney Afrika ve Avustralya'daki büyük kent yaşamını bir senteze ulaştırmaya çalıştılar. Artık yaşlanmakta olan Doğu Avrupa doğumlu Aşkenazi yazarlar yeni bir edebiyatçı kuşağının hazırlayıcısı olamadılarsa da, 1980'lerde Montreal'de Leybl Botvinik, Paris'te Pinye Fögel ve Oxford'da Elinor Robinson gibi bazı yetenekli genç yazarlar yetişti.

Yidiş tiyatrosu, 19. yüzyıl ortasında Avrupa'da gelişen ve yüzyılın sonundan başlayarak daha çok ABD'de varlığını sürdüren, Yidiş dilinde profesyonel tiyatro.

Avrupa'da Yahudi tiyatrosunun geçmişi, dans ve taklit sanatçılarıyla profesyonel soytarıların düğünlerde ya da Purim şenliğinde gerçekleştirdiği şarkılı monologlu ortaçağ gösterilerine uzanır. Tevrat'ta Yahudilere zulmettiği anlatılan Haman'ın devrilişinin kutlandığı Purim şenlikleri giderek daha ayrıntılı oyunlara konu olmuş, bunların bir bölümü günümüze de ulaşmıştır. Aralarına şarkılar serpiştirilen ve bütünüyle doğaçlamaya açık olan bu oyunlar 16. yüzyılda artık Orta ve Doğu Avrupa Yahudilerinin çoğunluğunun konuştuğu Yidiş dilinde oynanır olmuştur.

Profesyonel Yidiş tiyatrosunun başlangıç tarihi olarak genellikle 1876 kabul edilir. Eski bir öğretmen ve gazeteci olan Abraham Goldfaden, o tarihte iki gezgin müzikçiyle bir araya gelerek Romanya'daki bir meyhanede iki perdelik bir müzikal skeç sahnelemişti. Bu kısa oyun beğenilince tam gün çalışan profesyonel bir topluluk kurdu. Kendisi de şarkı ve diyaloglar, ardından uzun oyunlar yazdı. Kısa süre içinde topluluğu taklit eden başka gruplar ortaya çıktı. Bunlardan bazılarını da Goldfaden'den ayrılan oyuncular kurmuştu.

Goldfaden ve Joseph Judah Lerner gibi gene Yidiş dilinde ürün veren sonraki yazarlar Rusya'da önemli bir yer edindiler. Ama 1883'te, Yidiş dilindeki oyunları açıkça yasaklayan yasalar yürürlüğe girince birçoğu İngiltere ve ABD'ye göç etti. Önemli bir göçmen nüfusu barındıran New York, 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Yidiş tiyatrosunun merkezi olmuştu. Hem müzikli fars ve duygusal melodramlardan oluşan ticari tiyatro, hem de sanat tiyatrosu büyük ilgi görüyordu. Bu ilk dönemde oyunculuk tarzının başlıca özelliğiyse ölçü ve denetimden uzak olmasıydı.

1880'lerin başlarında başka Yahudi oyuncularla birlikte Londra'dan New York'a giden Boris Tomashevsky, ABD'de Yidiş dilindeki ilk oyunu sahneledi. Jacob Gordin, Avrupa'nın büyük oyun yazarlarından yaptığı serbest uyarlamalarla Amerikan Yidiş tiyatrosuna yeni bir soluk getirdi. Bu uyarlamalardan *The Jewish King Lear*'da (1892; Yahudi Kral Lear'i) Lear rolünü üstlenen Jacob P. Adler, karısı Sarah ile Celia, Julia, Stella ve Luther Adler'den oluşan ve hem Yidiş dilinde hem İngilizce oyunlar sergileyen aile topluluğunun da kurucusuydu. Sholem Asch ile Şolem Aleyhem, Yahudi halk kültürüne ait tema ve karakterleri zengin bir mizah ve duyarlılıkla işlediler. H. Leivick ise (asıl adı Leivick Halpern) 1921'de yayımlanan *Der Golem* ve 1945'te sahnelenen *Miracle of the Warsaw Ghetto* (Varşova Gettosu'nun Mucizesi) gibi güçlü yapıtlarının yanı sıra Yahudi işçileri konu alan toplumcu oyunlar da ortaya koydu.

Maurice Schwartz 1918'de Yidiş Sanat Tiyatrosu'nu kurdu; aynı zamanda tiyatronun yönetmenliğini ve başoyunculuğunu da üstlenerek Yidiş tiyatrosunun en parlak döneminde bu tiyatronun en ünlü oyuncusu oldu. Yidiş Sanat Tiyatrosu da bir okul işlevi gördü. Aralarında Rudolph Schildkraut, Jacob Ben-Ami ve sonradan Paul Muni adıyla sinemada tanınan Muni Weisenfreund'un da yer aldığı bir oyuncu kuşağı orada yetişti.

II. Dünya Savaşı ve Nazi toplama kamplarını, Almanya ile Doğu Avrupa'da Yidiş kültürünü büyük ölçüde yok etti. Başka yerlerde de ikinci kuşak göçmenlerin yeni kültürler içinde erimesiyle Yidiş dilini bilenlerin sayısı çok azaldı. Bütün bu etkenler sonucu Yidiş tiyatrosu da yok olmaya yüz tuttu. 20. yüzyılın ikinci yarısına girildiğinde New York, Londra, Bükreş, Buenos Aires ve Varşova'da varlığını sürdürmeye çalışan yalnızca birkaç Yidiş tiyatrosu kalmıştı.

yiğitleme *bak.* koçaklama

Yiler, LOLOLAR ya da WU-MANLAR olarak da bilinir, daha çok Çin'in güneybatısındaki dağlarda yaşayan ve Tibet-Birman dillerinden birini konuşan Avustronezya kökenli etnik grup. Çinliler eskiden Yileri Lololar ya da Wu-Manlar olarak anardı. 1990'larda nüfusu 5,9 milyon dolayında olan Yiler, daha çok Sichuan yönetim bölgesindeki Liangshan Yi özerk yöresinde ve Yunnan yönetim bölgesindeki Chuxiong Yi özerk yöresinde toplanmışlardır. Yi dilini konuşan daha küçük gruplar arasında Lisular, Nakhiler (eskiden Mosolar), Haniler, Lahular ve Baylar sayılabilir. Bu gruplar Yunnan yönetim bölgesindeki ayrı ayrı özerk yönetim birimlerinde yaşamaktadır.

Geleneksel Yi kültürü çapayla yapılan ilkel bir tarıma, büyükbaş hayvan besiciliğine ve avcılığa dayanır. Yiler eskiden bir kast sistemiyle ikiye bölünmüşlerdi. Yönetici kastı oluşturan Kara Yilerin kökeni, Çin'in kuzeybatı kesiminde yaşayan bir halka dayanıyordu. Çok daha kalabalık olan Beyaz Yiler ise, Kara Yilerin eskiden boyunduruk altına alıp köleleştirdikleri, aralarında çok sayıda Çinlinin de bulunduğu halkların soyundan geliyorlardı. Bağımsızlıklarına son derece düşkün olan Kara Yiler, topraklarına giren Çinli göçmenlere rahat vermediler. Beyaz Yiler zaman içinde Yunnan ve Guizhou yönetim bölgelerindeki yüksek bölgelere yayılırken Kara Yiler Sichuan Havzasının güneybatısındaki Liang Dağlarını kendilerine yurt edindiler.

Çin'de 1970'lerin sonlarında yaklaşık 470 bin kişilik bir grup oluşturan Lisular ise Yunnan'dan güneye doğru yayılarak Birmanya'ya ve Tayland'ın kuzeyine kadar ilerlediler. Çinliler Çin kültürünü özümseme düzeylerine göre Lisuları Kara Lisular, Beyaz Lisular ve Çiçekli Lisular olarak birbirinden ayırırlar. Saluen Vadisinin en yüksek kesimlerinde yaşayan Kara Lisular, 1960'larda geleneksel Lisu kültürünü en iyi korumuş gruptu. Göçler sırasında dağlık bölgelerin en yüksek kesimlerine yerleşen Lisular, başta çapa olmak üzere çeşitli ilkel araçlarla işledikleri tarlalarda pirinç, mısır ve karabuğday yetiştirirler. Evleri ahşap ve bambudandır. Avlanırken arbalet, zehirli ok ve köpek kullanırlar. Dıştan evlenen klanlara ayrılan Yiler, yer, gök, rüzgâr, şimşek ve orman tanrılarıyla atalarına taparlar.

Nasiler, Mosular ya da Mosolar olarak da bilinen Nakhilerin nüfusu 270 bin dolayında tahmin edilmektedir. Daha çok Lijian, Zhongdian, Wuxi ve Ninglang gibi il ve özerk illerde toplanmış olan Nakhiler, kuzeyde bir arada yaşadıkları Tibetliler gibi Tibet Budacılığını benimsemişlerdir, ama çeşitli ruhlara ve şeytanlara da inanırlar ve Bon dininden bilici rahipleri ve şamanları vardır.

Yili Irmağı, Wade-Giles yazımında I-LI, ILI IRMAĞI olarak da bilinir, Çin'de Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'nin (*zizhiqu*) batısından doğan ırmak. Uzunluğu 1.400 km'dir. Başlıca kolları olan Kashi, Kongjisi ve Dekesi ırmaklarıyla birlikte her ikisi de son derece yüksek dağ sıraları olan Tian Shan'la (Tanrı Dağları) kuzeydeki Polokenu Dağları arasındaki engebeli havzanın sularını toplar. Yili Irmağı vadisi Çin-Kazakistan sınırının yakınında genişleyerek Yining (Kulca) çevresinde verimli bir ova oluşturur. Daha sonra batı doğrultusunda akarak Kazakistan sınırlarına girer ve Alma-Ata'nın kuzeyinden geçip Balkaş Gölüne boşalır.

Yili Vadisi Çin'in Orta Asya topraklarındaki öteki ırmak vadilerinin çoğundan daha sulaktır. Geniş kömür yataklarının bulunduğu vadide daha çok buğday tarımıyla uğraşan kalabalık bir nüfus yaşar. Yaylalarda koyun, keçi ve at beslenir.

Yima, eski İran dininde, insan soyunu başlatan ilk insan, Güneş'in oğlu. Değişik dinsel eğilimleri yansıtan birçok efsaneye konu olmuştur.

Bir efsaneye göre Tanrı'nın (Ahura Mazda) din kurma önerisini reddeden Yima, bunun yerine yeryüzünde insan yaşamını başlatmakla görevlendirilir. Erdemleri sayesinde yoksulluk, ölüm, hastalık, yaşlanma, aşırı sıcak ya da soğuğun olmadığı bir dünyaya kral olur. Bir öyküye göre, Ahura Mazda'nın korkunç bir kışın geleceğini söylemesiyle bu mutlu çağ son bulur. Yima'ya yerin altında, kendi ışığıyla aydınlanan, görkemli bir yer kurması ve her canlı türünün en iyilerini içeri alarak soylarını sürdürmesi emredilir. Kış ortalığı kırıp geçirirken onlar orada yaşayacak, sonra ortaya çıkarak dünyayı yeniden dolduracaklardır.

Zerdüşt dininde yerini Gayomart'a (Ölümlü Yaşam) bırakan Yima, sonraki dönem İran edebiyatında Cemşid adıyla birçok efsanede de geçer.

Yin HANEDANI *bak.* Shang HANEDANI

Yin Dağları, Çin'de, İç Moğolistan özerk yönetim bölgesinde (*zizhiqu*) dağ sırası. Daqing, Wula, Hara-narin, Şeyten ve Lang dağlarını kapsar. Yin Dağlarının büyük bölümünün yüksekliği 2.000 m dolayındadır; güneybatıdaki Daqing Dağlarında yükseklik 2.187 m'yi bulur. Yin Dağlarının alt sıraları, Huang Irmağının Ordos Çölünün kuzeyinde, oluşturduğu büyük kıvrım boyunca, kabaca doğu-batı doğrultusunda uzanır. Sert bir eğime sahip olan bu dağların güney yamacı keskin ve diktir; kuzey yamacı ise yumuşak bir eğilimle alçalarak kuzeydeki Gobi Çölünün yüksek platosuyla birleşir. Dağların güney yamacının sularını Huang Irmağına ya da bu ırmağın kolları olan doğudaki Dahei ile batıdaki Wujia'ya katılan akarsular toplar. Kuzey yamacından kaynaklanan akarsular ise kuzeye doğru akarak çölde kaybolur; bu akarsuların başlıcaları Xilamulun (Moğol dilinde Şira Muren) ile Aibugal'dır.

yin-yang, Japonca IN-YO, Çin felsefesinde yaşamın bütün yönlerini, varoluşu, değişimi, olay ve olguları kapsayan birbirini tamamlayıcı iki karşıt güç ya da ilke. *Yin*

Yin-yang
Teylers Museum, Haarlem, Hollanda

toprak, dişil, karanlık, edilgen ve emici olarak düşünülür; çift sayılarda, vadilerde ve ırmaklarda bulunduğu kabul edilir; kaplan, turuncu renk ve kesik çizgiyle temsil edilir. *Yang* gök, eril, aydınlık, etkin ve delici olarak düşünülür, tek sayılarda, dağlarda bulunur; ejderha, gök mavisi ve kesiksiz çizgiyle temsil edilir. İkisinin de En Yüce Mutlak'tan (Tai Di) türediği varsayılır. Karşılıklı etkileşimleri (biri artarken ötekinin azalması) bütün içeriğiyle evrenin gerçekte yaşadığı süreci anlatır. Birbirleriyle uyum içinde düşünüldüklerinde bir dairenin aydınlık ve karanlık yanları olarak betimlenirler.

Çin düşüncesinde, *yin-yang* kavramı beş öğe (Wu Xing; metal, ağaç, su, ateş ve toprak) kavramıyla bağlantılıdır. Her ikisi de tipik bir Çin inancının özünü oluşturur. Buna göre oluşum ve dağılma dönemleri sürekli birbirini izler ve doğal dünya ile insani olaylar karşılıklı bağımlılık içindedir. *Yin-yang* kavramının kökenleri belirsiz, ama çok eskidir. İÖ 3. yüzyılda en önemli temsilcisi Zou Yan olan ayrı bir kozmoloji okulunun (Yin-Yang okulu) temelini oluşturdu. Yüzyıllar boyunca astroloji, kehanet, tıp, sanat ve yönetimi etkileyerek Çin düşüncesinin her alanına nüfuz etti. Erken bir tarihte *in-yo* biçiminde Japonya'da da kullanıldı. 675'te Japonya'da *in-yo* uyarınca kehanette bulunan ve takvimi belirleyen bir devlet kuruluşu vardı. Sonraları bu kuruluş işlevsiz kaldıysa da *in-yo* kavramları Japon toplumunun her kesimini etkiledi; şanslı-şanssız günler ve yönler inancı, evliliklerin burçlara göre düzenlenmesi gibi örneklerle günümüze değin varlığını sürdürdü.

Yinchuan, Wade-Giles yazımında YIN-CH'UAN. Çin'in ortakuzey kesiminde, yöre düzeyinde belediye (*shi*) ve Ningxia Hui Özerk Bölgesi'nin (*zizhiqu*) merkezi kent. Huang Irmağının yukarı batı yakasında, Çin Seddi'nin Helan Dağlarının ve Ordos Çölünün ortagüneyinde kalan batı ucunun yakınında yer alır. Kentin 15 km doğusundaki Hengcheng'de bir ırmak limanı vardır. Aşağı çığırında İç Moğolistan Özerk Bölgesi'ndeki Baotou'ya, yukarı çığırında ise Chongwei ve Chongning'e kadar ulaşıma elverişli olan Huang Irmağı, 1950'lere değin kentin en önemli ulaşım yoluydu. Günümüzde Yinchuan'dan ırmak kıyısındaki Baotou'ya, güneybatıdaki Lanzhou'ya, batıdaki Wu-wei'ye ve güneydoğudaki *Xi'an*'a (Changan) uzanan karayolları geçmektedir. 1958'de Lanzhou'yla Baotou arasında uzanan demiryolu hattına bağlanmasıyla, kentle Çin'in öteki kesimleri arasında demiryolu bağlantısı da kurulmuştur.

İÖ 1. yüzyılda Buping adlı bir *li* (*xian*) olan Yinchuan'ın adı İS 6. yüzyılda Huaiyuan olarak değiştirildi. 907'de Tang hanedanının yıkılmasından sonra Xi Xia hanedanının eline geçerek başkent yapıldı. 1227'de Xi Xia hanedanına son veren Moğolların yönetimi altına girdi. Ming (1368-1644) ve Qing (1644-1911/12) hanedanları sırasında Ningxia adıyla üst yöre (*fu*) statüsü taşıyan Yinchuan, 1928'de Gansu ve İç Moğolistan'ın bazı bölgelerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Ningxia yönetim bölgesinin merkezi oldu. 1954'te Ningxia yönetim bölgesi dağıtılınca Gansu yönetim bölgesine bağlandıysa da, dört yıl sonra bu kez Ningxia Hui Özerk Bölgesi'nin merkezi yapıldı.

Yinchuan, eskiden beri bir yönetim ve ticaret merkezidir. Huang Irmağının doğu yakasında, Yinchuan'ın 96 km kuzeyindeki Shizuishan yakınlarında geniş kömür yatakları vardır. Bununla birlikte, Yinchuan'da sanayi hâlâ fazla gelişmemiştir. Han (İÖ 206 - İS 220) ve Tang (618-907) hanedanları döneminde kurulan bir kanal sistemiyle yoğun olarak sulanan çevre ovalar çok verimlidir. Yinchuan çevre bölgenin en önemli tarım ürünleri (özellikle tahıl) pazarı ve dağıtım merkezidir. Başlıca sanayi tesisleri un, pirinç, yağ ve yünlü dokuma fabrikalarıdır. Yinchuan, kent nüfusunun üçte birini oluşturan Müslüman azınlıkların merkezlerindendir. Nüfus (1990) 356.652.

yineleme yöntemi, ITERASYON olarak da bilinir, matematikte, bir problemin çözümünün, art arda uygulanan işlemlerle sonuca giderek yaklaşacak biçimde hesaplanması. Sayısal çözümlemenin(*) başlıca yöntemlerinden biri olan yineleme yöntemi, özellikle cebirsel ve aşkın (transandantal) denklemlerin, eşanlı denklem sistemlerinin ve diferansiyel denklemlerin çözülmesinde kullanılır.

yinelgen fonksiyon, mantıkta ve matematikte, mekanik (etkin) bir biçimde hesaplanabilen (yani hesaplanması için bir algoritmanın[*] var olduğu) fonksiyon. Yinelgen fonksiyonların birbirinden bağımsız biçimde ortaya konmuş olan farklı tanımlarının birbirlerine eşdeğer olduğu anlaşılmıştır. ABD'li mantıkçı Alonzo Church 1936'da yinelgenlik ile mekanik bir biçimde hesaplanabilirlik kavramlarının eşdeğer olduğunu belirleyen ve kendi adıyla anılan teoremi ortaya koydu. Yinelgen fonksiyonun bir başka ve en yaygın kullanılan tanımı ise bu fonksiyonların Turing makinesi olarak adlandırılan ideal otomat tarafından hesaplanabilen fonksiyonlar olduğu biçimindedir (*bak.* Turing, Alan). Bu nedenle Turing makinesini ve Turing makinesiyle hesaplanabilme konusunu ele alan kuram, yinelgen fonksiyonlar kuramı olarak adlandırılır. Bir başka deyişle bu kuram, ideal (hiçbir süre ve donanım kısıtlamasının söz konusu olmadığı varsayılan) bir bilgisayarın neyi hesaplayıp neyi hesaplayamayacağını inceleyen bir bilim dalıdır.

Bir kavramın ya da bağıntının, geri dönerek kendisine başvuran bir tanım aracılığıyla tanımlanması, yinelgen tanımlama olarak adlandırılır. Örneğin, "1'den n'ye kadar tamsayıların çarpımı" anlamına gelen $n!$ ($n!$ faktoriyel[*]), yinelgen olarak şöyle tanımlanır:

$n! = 1$, $n=0$ ya da $n=1$ ise,
$n! = n\times(n-1)!$, $n>1$ ise.

Bu tanımdan yararlanarak, örneğin 3! şöyle hesaplanır:

$3! = 3\times2!$
$2! = 2\times1!$
$1! = 1$
$2! = 2\times1 = 2$
$3! = 3\times2 = 6.$

Bilgisayar programlarında söz konusu olan ve yinelgen tanımıyla yakından ilişkili bir kavram da yinelgen yordam (prosedür) kavramıdır. Belirli bir işlemi gerçekleştiren ve bir programın bilgisayarda uygulanışı sırasında sık sık başvurulan program bölümleri yordam olarak adlandırılır. Program uygulanırken, söz konusu işlemin gerçekleştirilmesi gerektiğinde, o işleme ilişkin yordam çağrılır. Uygulanışı sırasında kendisini çağıran ya da gene kendisini çağıracak başka bir yordamı çağıran yordamlar, yinelgen yordam olarak adlandırılır. Herhangi bir yordamın kendisini çağırabilme özelliğine de yinelgenlik denir.

Yingkou, Wade-Giles yazımında YING-K'OU, geleneksel adı NEWCHWANG, Çin'de, Liaoning yönetim bölgesinde (*sheng*) yöre düzeyinde belediye (*shi*) ve liman kenti. Hun ve Liao ırmaklarının ağızlarının yakınlarında yer alır.

19. yüzyılın ikinci çeyreğinde bir ırmak limanı olarak gelişmeye başlayan Yingkou, çok geçmeden ırmağın daha yukarısındaki Niuzhuang ve Tianzhuangtai'in yerini aldı. Limana önce, burada üslenmiş olan kıyı savunma birliğinden esinlenilerek Mogouying (Mogou Karargâhı) adı verildi. Bu ad daha sonra Yingzikou ya da Yingkou biçimini aldı. Niuzhuang Tianjin Antlaşması'yla (1858) dış ticarete açıldıysa da, Liao Irmağının taşıdığı millerle dolan limanın kullanılmaz duruma gelmesi üzerine, 1864'ten sonra liman olarak Yingkou'dan yararlanılmaya başladı. Avrupalılar Yingkou'yu, ilk antlaşma limanı olan Niuzhuang için kullandıkları Newchwang adıyla anarlardı.

19. yüzyılın sonlarında büyük bir liman durumuna gelen Yingkou, Mançurya'dan gelen malların başlıca ihraç noktası oldu. Yingkou limanı temelde, Liao Irmağında seyreden yelkenli teknelerin yüklerini açık deniz gemilerine aktardıkları bir merkezdi. Ama limanın sürekli mille dolması ve yılın üç ayında buz tutması önemli bir sorun oluşturuyordu. 20. yüzyılın başında Mançurya'daki demiryollarının ulaşıma açılmasıyla Yingkou üzerinden yapılan ticaretin Lüda'ya (Dairen) kayması, limanın önemini büyük ölçüde azalmasına yol açtı. Bununla birlikte kent, Lüda ve Shenyang'a (Mukden) demiryoluyla bağlandıktan sonra yeniden önem kazanmaya başladı. Limandan büyük miktarlarda soya ihraç edilirken, kentte de soya küspesi ve bitkisel yağ üretimine geçildi.

Yingkou günümüzde önemli bir hafif sanayi kentidir. Kentte pamuk, triko, yağ, konserve, gıda ve kâğıt fabrikaları, bir petrol rafinerisi, balık işleme tesisleri ve birkaç büyük tuzla vardır. Yingkou alet üretiminde uzmanlaşmış bir makine sanayisine de sahiptir. Nüfus (1990) 421.589.

Yingqing porseleni, Wade-Giles yazımında YING-CH'ING (Çincede "gölgeli mavi"). Çin'de, Jiangxi yönetim bölgesindeki (*sheng*) Jingdezhen'de ve Hebei yönetim bölgesinde üretilen çok ince, zarif porselen eşya. Yingqing porselenleri daha çok Song hanedanı döneminde (960-1279) yapılmışsa da, üretimin daha Tang döneminde (618-907) başladığı ve Ming döneminde de (1368-1644) sürdüğü düşünülebilir. Özgün örneklerinin Song ve Yuan dönemlerine (1279-1368) ait olduğu sanılmaktadır. *Yingqing* porseleni sarıdan beyaza kadar değişen renklerdeki, çoğunlukla yarı saydam gövdesiyle dikkati çeker. Üstünü kaplayan beyaz sır soluk bir açık maviyle (*qingbai*) hafifçe kırılmıştır. Song dönemindeki örneklerin çoğu oyma ya da kakmayla yapılmış çiçek ve hayvan örgeleriyle bezelidir. Kalıpla yapılmış alçak kabartmalar da vardır; ama bunlar daha çok Yuan dönemi porselenlerinde görülür. En çok rastlanan örnekler vazolar (bazısı *mei ping* üslubunda), çoğu birkaç boğumlu olan ibrikler, bazısının kenarlarına bakır şerit geçirilmiş koni biçimli kâseler ve ayaklı kaplardır. Yingqing porselenleri ihraç da edilmiş, pek çok taklidi yapılmıştır.

Yining, Wade-Giles yazımında I-NING, geleneksel adı KULCA, Çin'de, Sinkiang Uygur özerk bölgesinin (*zizhiqu*) batısında il düzeyinde belediye (*shi*) ve Yilihasake (Yili Kazak) özerk ilçesinin (*zizhizhou*) merkezi kent. Çungarya'nın güneyiyle Sinkiang bölgelerinden Sovyet Orta Asyası'na gideı

anayol olan Yili (Ili) Irmağı (*he*) vadisinin en önemli kenti, tarımsal pazarı ve ticaret merkezidir. Yöre Sinkiang'ın öteki kesimlerinden daha nemlidir ve zengin otlaklarla kaplıdır. Eski çağlardan beri önemli bir stratejik merkez olan Yining, Tang hanedanı (618- 907) döneminde Kongyue, Moğollar döneminde de Almalık olarak anılırdı. 13. yüzyılda Moğol hanı Çağatay tarafından başkent yapıldı. Doğrudan Çin denetimine ilk kez 1755-57'de, Çungarlarla yapılan savaşlar sırasında girdi. Çinliler bu tarihten sonra Yili Irmağının yakınlarına kaleler kurdular. Yöre 1870'lerde uzun süre Çin'le Rusya arasında sınır anlaşmazlıklarına konu oldu. Yaylalarda hâlâ büyük koyun, sığır ve at sürüleri beslenmekle birlikte, vadinin büyük bölümü tarıma açılmıştır. Nüfusun çoğunluğunu Kazaklar oluşturur, ama Yining çevresinde büyük bir Sibo yerleşmesi vardır ve az sayıda Moğol yaşar. Nüfus (1990) kent, 177.193; (1982) belediye, 225.024.

26 Temmuz Hareketi, İspanyolca MOVIMIENTO 26 DE JULIO, Küba'da, Fulgencio Batista rejimini deviren (1959) Fidel Castro önderliğindeki devrimci hareket. Adı, 26 Temmuz 1953'te Santiago'daki Moncada kışlası'na yapılan baskından gelir. Castro'nun disiplinli bir gerilla gücü oluşturmak üzere Meksika'ya gittiği 1955'te ortaya çıktı. Hareketin öteki önderlerinden Frank País, Armando Hart ve Enrique Oltuski ise Küba'da kalarak sabotaj ve siyasal eylemleri yürüttüler. O dönemde hareket köylülere toprak dağıtılması, kamu hizmetlerinin millileştirilmesi, sanayileşme ve kitle eğitimini hedefleyen bir reform programını benimsemişti.

Castro'nun 1957'de Küba'ya dönerek Maestra Dağlarında bir gerilla savaşı başlatması üzerine kentlerde "Halk Direniş" grupları örgütlendi. Orta sınıftan ve serbest meslek sahibi çok sayıda kişi Castro'nun çevresinde birleşti. 1958'de Batista karşıtı başka birçok grupla Birlik Konseyi'ni oluşturan 26 Temmuz Hareketi, Küba Devrimi'nden sonra 1961'de Birleşik Devrimci Örgütler'e (ORI) katıldı.

21 Mayıs Olayı, 27 Mayıs Hareketi sonrasında, Talat Aydemir(*) önderliğindeki bir grup subayın karıştığı darbe girişimi (20-21 Mayıs 1963).

27 Mayıs Hareketi'nin amacına ulaşmadığını öne süren Albay Talat Aydemir, 1962'de 22 Şubat Olayı(*) olarak bilinen başarısız darbe girişiminin ardından emekliye ayrılmıştı. Ama ona yakınlık duyan birçok subay hâlâ görevdeydi. Koalisyon hükümetine karşı ordu içinde gelişen tepkiler de yeni bir müdahale eğilimine güç kazandırıyordu. Bu ortamda, daha önce Milli Birlik Komitesi'nden (MBK) tasfiye edilmiş olan Ondörtler(*) ve 22 Şubatçılar ile ordu içindeki yandaşları arasında bazı örgütlenme girişimleri başladı. Darbeci grupları bir araya getirmek için çeşitli girişimlerde bulunan Aydemir, gerekli örgütlenmenin yapıldığı inancıyla 20 Mayıs 1963 gecesi harekete geçti. Ama girişimi önceden haber alan ve bir dizi önleme başvuran hükümet, harekete karşı hazırlıklı durumda bekliyordu. Darbeye katılması beklenen bazı birlik komutanları hükümetin yanında yer aldı. Darbeciler Ankara Radyosu'nu kısa sürelerle iki kez ele geçirdilerse de buradan çıkarıldılar. Darbecilerin İstanbul kanadı ise harekete geçemeden etkisiz hale getirildi. 21 Mayıs günü sabaha karşı hükümete bağlı birlikler duruma tümüyle egemen oldu. Bu arada çıkan çatışmalarda resmî açıklamaya göre altı kişi öldü, 30 kişi de yaralandı.

Darbenin bastırılmasından sonra İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edildi. Aralarında Ondörtler'den Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal ve Fazıl Akkoyunlu ile 22 Şubatçılar'dan Dündar Seyhan, Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Turgut Alpagut ve Emin Arat'ın da bulunduğu 151 subay ve emekli subayla 1.500 dolayında Kara Harp Okulu öğrencisi tutuklandı. Askeri mahkemede yapılan yargılama sonunda Talat Aydemir ve altı arkadaşı ölüm cezasına çarptırıldı (5 Eylül 1963); 29 sanık ömür boyu hapis cezasına mahkûm edilirken, bazı sanıklara da değişik hapis cezaları verildi. Akkoyunlu, Baykal, Özdağ ve Türkeş gibi 27 Mayısçılar serbest bırakıldı. Çok sayıda Kara Harp Okulu öğrencisinin de askerlikle ilişkisi kesildi. Yargıtay Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz ve Erol Dinçer hakkındaki ölüm cezalarını onayladı. TBMM ise yalnızca Aydemir ve Gürcan'ın cezalarını onayladı, ötekileri ömürboyu hapise çevirdi. Fethi Gürcan'ın ölüm cezası 27 Haziran 1964'te, Talat Aydemir'in ölüm cezası ise 5 Temmuz 1964'te infaz edildi.

yirmi bir santimetre ışınımı, HİDROJENİN 21 CM IŞINIMI olarak da bilinir, yıldızlararası ortamdaki soğuk, nötr (iyonlaşmamış) hidrojen atomlarının saldığı enerjiye karşılık gelen radyo dalgaboyu. Hidrojen atomu, bir artı elektrik yüklü parçacık (proton) ile bir eksi elektrik yüklü parçacıktan (elektron) oluşur. Bu parçacıklar kendi dönme eksenlerinin çevresinde dönüyor olarak kabul edilebilir. İki parçacığın dönme doğrultuları ters ama birbirine paralelse (karşıt paralel), atom en düşük enerjili (taban) durumundadır. Eğer dönme doğrultuları hem aynı yönde, hem de paralel ise, atomun az bir miktar fazla enerjisi var demektir. Yıldızların arasındaki çok soğuk uzayda yıldızlararası hidrojen atomları olanaklı en düşük enerjili durumlarındadır. Ama parçacıklar arasındaki çarpışmalar kimi zaman atomların uyarılmasına yol açar (parçacıkların spinlerini paralel duruma getirir) ve atomların az bir miktar enerji kazanmalarına neden olur. Kuvantum mekaniği kurallarına göre bu tür atomlar, edindikleri bu ek enerjiyi düşük enerjili fotonlar biçiminde salarlar; bu ışınımın dalgaboyu 21 cm, yani frekansı 1.420 MHz'dir. Bu radyo ışınımını II. Dünya Savaşı'ndan sonra Hollandalı astronom H. C. van de Hulst kuramsal olarak öngörmüştü; ışınımı deneysel olarak ilk belirleyen ise Harvard Üniversitesi'nden Harold Ewen oldu (1951). Bunu izleyen yıllarda bu ışınımın yardımıyla Samanyolu Gökadası incelenmeye başladı. Yirmi bir santimetre ışınımı yıldızlararası ortamdaki toz bulutlarının içinden kolayca geçtiğinden, gökadanın derinlerinden kaynaklanan bu tür yayımların algılanması olanaklıdır.

Yirmi Bir Talep, I. Dünya Savaşı sırasında Japon hükümetinin özel ayrıcalıklar elde etmek amacıyla Çin'e yöneltiği talepler (18 Ocak 1915). Daha önce Çin'de benzer ayrıcalıklar elde etmiş olan Avrupalı büyük devletler o sırada savaşta olduklarından Japonların bu girişimine karşı çıkamadılar. Japonya 7 Mayıs'ta Çin'e bir ultimatom verdi. Çin cumhurbaşkanı Yuan Shikai 25 Mayıs'ta Japonya'yla bir dizi anlaşma imzalayarak ultimatomdaki talepleri kabul etti.

Talepler arasında Japonların Shandong yönetim bölgesindeki demiryolları ve madenler üzerindeki hak iddialarının onaylanması, Japonya'ya Mançurya'da özel ayrıcalıklar bağışlanması, Çin'in Hebei yönetim bölgesindeki Han-Yeping Demir ve Kömür Şirketi'nin yönetiminde Japonların da söz sahibi olması, Japonlara Çin kıyılarındaki liman, körfez ve adalardan yararlanma hakkı tanınması ve Japonların danışmanlar aracılığıyla Çin maliyesini, siyasal yaşamını ve kolluk kuvvetlerini denetlemesi gibi istekler yer alıyordu. Yuan Shikai'ın sonuncusu dışında bütün talepleri kabul etmek zorunda kalması, Çin kamuoyunda büyük tepkilere neden oldu.

24 Ocak Kararları, Türkiye'de, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) istikrar ve yapısal uyum programları çerçevesinde, hükümetçe 24 Ocak 1980'de uygulamaya konan ekonomi politikaları.

IMF 1970'lerde dış ödeme güçlüğü bulunan çeşitli ülkelerle *stand-by* anlaşmaları imzalayarak, önerdiği istikrar programını uygulamaları karşılığında bu ülkelere mali destek sağlamıştı. Uygulanması belirli aralıklarla IMF görevlilerince denetlenen bu programın temel amacı, kısa vadede dış ödemeler dengesindeki açığı gidermek ve enflasyonu düşürmekti. 1970'lerin sonunda gündeme gelen yapısal uyum programı ise serbest piyasa koşullarının egemen kılınmasını ve fiyat mekanizmasındaki düzenlemeler yoluyla ekonomide etkinliğin artırılmasını öngörüyordu..

Türkiye 1974 sonrasında, dünya ekonomisinde görülen durgunluğun ülke ekonomisine yansımasını ertelemek amacıyla, kısa vadeli borç olanaklarını sonuna kadar kullanarak ekonomik büyüme politikasını sürdürmeye çalıştı. Ama 1977'ye gelindiğinde bunalım bütün şiddetiyle ortaya çıktı. İhracat 1976'ya göre 200 milyon dolar azaldı; ithalat 660 milyon dolar (yüzde 13 oranında) arttı; ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 30'a düştü; dış ticaret açığı 4 milyar doları aştı; bütün dış kredi kanalları tıkandı; petrol dahil tüm ithalatın peşin ödeme ile yapılması zorunluluğu doğdu. Eylül 1977'de IMF ile Süleyman Demirel'in başkanlığındaki hükümet arasında görüşmeler başladı, ama yapılan anlaşma hükümetin düşmesi nedeniyle uygulanamadı. Ardından kurulan Bülent Ecevit hükümeti Şubat 1978'de yüzde 32 oranında bir devalüasyon gerçekleştirdi; ayrıca ekonomide istikrarı sağlamaya yönelik bir dizi önlemi yürürlüğe koydu. Bu önlemleri yeterli bulmayan IMF ile de nisanda iki yıllık bir *stand-by* anlaşması imzaladı. IMF'nin Kasım 1978'deki denetlemeleri sırasında bazı yeni önlemler önermesinin ardından Türkiye ile IMF arasındaki ilişkiler koptu. Hükümet Mart 1979'da Ekonomiyi Güçlendirme Programı adıyla yeni bir istikrar paketini uygulamaya başladı. Ama ekonomide dış kaynağa olan gereksinimin giderek artması üzerine, haziranda IMF ile yeni bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmayla devalüasyon uygulaması yaygınlaştırıldı. Aralık 1979'da da önceki *stand-by* anlaşması uyarınca denetim amacıyla Türkiye'ye gelen IMF heyeti ile Demirel'in başkanlığındaki yeni hükümet arasında 24 Ocak 1980'de alınacak kararlar konusunda uzlaşma sağlandı.

24 Ocak Kararları kısa vadeli bir istikrar programının öğelerini içermesinin yanı sıra, ekonomik, mali, kurumsal, toplumsal ve siyasal alanlarda yeniden yapılanmayı gündeme getirmesi nedeniyle aynı zamanda bir yapısal uyum programı niteliğini taşıyordu. Bu çerçevede orta ve uzun vadede serbest piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılma-

sı, ithal ikameci bir sanayileşme modelinden uluslararası rekabete açık, ihracata yönelik yeni bir sanayileşme modeline geçilmesi ve sonuçta Türkiye ile dünya serbest piyasası arasında yeni bir eklemlenme biçiminin yaratılması amaçlandı. Kararlara göre enflasyonu denetlemek amacıyla sıkı para politikası uygulanacak, tarım ürünleri taban fiyatları dünya piyasasına göre ayarlanacak, kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) ürettikleri malların fiyatlarını serbestçe belirleyecek, altyapı yatırımları dışında, kamu harcamaları kısılacak, faiz oranları yükseltilecek, mali piyasada rekabet koşulları gerçekleştirilecek, ücret artışları olabildiğince frenlenecek, döviz kuru değişken olacak, borçların zamanında ödenmesine özen gösterilecekti. Kararların alınmasından kısa süre sonra Haziran 1980'de IMF ile üç yıllık yeni bir *stand-by* anlaşması imzalandı.

24 Ocak Kararları'nın temelini oluşturan uygulamalar şunlardır:

1) Yeni bir döviz kurunun saptanması ve bir süre sonra çoklu kur uygulamasına son verilmesi. Bakanlar kurulunun 8/167 sayılı kararıyla Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun ile ilgili 25 sayılı karar değiştirildi. Buna göre 1 ABD Doları'nın değeri 70 TL olarak saptandı; gübre, gübre hammaddesi ve zirai ilaç ithalatında ise kur 55 TL olacaktı.

2) Fiyatların hükümetçe saptanmasına son verilmesi. 8/173 sayılı kararla, fiyat denetim komitesi, 8/177 sayılı kararla da Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun ile ilgili 19 sayılı karar ve yayımlanmış tüm tebliğler kaldırıldı. KİT'lerde fiyatların hükümetçe saptanması ve denetlenmesine son verildi. Temel mal ve hizmetlerin kapsamı daraltıldı; bunların fiyatları da görevli KİT'lerce serbestçe belirlenecek, ama hükümetin onayıyla yürürlüğe girecekti.

3) Faiz oranlarının yeniden saptanması. 8/174 sayılı kararla, mevduat faiz oranları yükseltildi; ayrıca ihracat kredilerinde ayrıcalıklı faiz farkı iade oranları belirlendi. 1 Temmuz 1980'deki 8/909 tarihli kararla da mevduat ve kredi faiz oranları serbest bırakıldı, mevduat munzam karşılıkları yeniden düzenlendi ve ihracat kredileri için farklı faiz oranları saptandı.

4) İhracatın özendirilmesi. 8/182, 8/175, 8/1172 ve 8/1173 sayılı kararlarla ihracatın özendirilmesi ve çeşitlendirilmesine ilişkin düzenlemelere gidildi; vergi iadesi oranları yükseltildi; imalatçı ihracatçılara ithal ettikleri girdilerde gümrük vergisi bağışıklığı tanındı.

5) Yabancı sermayenin özendirilmesi. 8/168 sayılı kararla yabancı sermayeye yeni olanaklar tanındı; bu alandaki bürokratik işlemler azaltıldı; ayrıca yabancı bankaların ülkeye girişi kolaylaştırıldı.

6) İthalatta liberasyon uygulaması. 8/191 sayılı kararla 1980 ithalat rejiminde liberasyon listeleri genişletilirken kotalar daraltıldı; ayrıca, ithalattan alınan damga resmi oranı yüzde 25'ten yüzde 1'e indirildi.

7) Yurtdışı müteahhitlik hizmetlerinin desteklenmesi ve geliştirilmesi. 8/811 sayılı kararla bu alanda yeni düzenlemeler getirildi ve "Bakanlıklararası Destekleme ve Geliştirme Kurulu" oluşturuldu.

8) Gelir ve kurumlar vergileri ile harç ve cezalara ilişkin bir yasa tasarısı hazırlandı; ama bu ancak 12 Eylül Harekâtı'ndan sonra, 1981 yılının başında yasalaşarak yürürlüğe girdi. Ocak 1980-Nisan 1983 arasında da vergi yasalarında değişiklik yapan toplam 46 yasa çıkarıldı.

9) Alınan istikrar kararlarının hızla uygulanabilmesi amacıyla yeni kurumsal düzenlemelere gidilerek Yabancı Sermaye Dairesi, Teşvik ve Uygulama Dairesi, Koordinasyon Kurulu ile Para ve Kredi Kurulu oluşturuldu.

24 Ocak Kararları'nın öngördüğü ekonomik, mali, kurumsal, toplumsal ve siyasal düzenlemeler 12 Eylül Harekâtı'ndan sonra daha yoğun ve yaygın biçimde gerçekleştirildi. Uygulanan ekonomi politikaları genelde ciddi bir daralmaya yol açmadan yürütülebildi. Bunun nedenleri arasında iç talebin kısılarak üretimin dış piyasalara yöneltilmesi, ihracatın çeşitli teşviklerle artırılması, yüksek bir ithalat hacmine ulaşılması, yoğun dış borçlanma sayesinde bol miktarda yabancı kaynağın kullanılması ve sanayi sektöründeki atıl kapasitelerin değerlendirilmesi sayılabilir.

Dışa açılma ve dünya ekonomisiyle bütünleşme doğrultusunda belirli adımların atılmasını sağlayan 24 Ocak Kararları, bazı olumsuzlukları da beraberinde getirdi. Dış ve iç borçlar hızla arttı. İstikrar programının önemli amaçlarından olan enflasyonun denetim altına alınmasında başarı sağlanamadı. Gelir dağılımı özellikle emek gelirleri aleyhinde aşırı derecede bozuldu; gelirin belirli ellerde yoğunlaşması sonucunda bir rant ekonomisi oluştu. Üretim kapasitesinin büyüme hızı önceki dönemlere göre geriledi; imalat sanayisi yatırımları azaldı; özel sektör yatırımlarının yaklaşık yüzde 50'si konut sektörüne yöneldi. Taban fiyatları, destekleme alımları ve temel girdi fiyatları aracılığıyla tarıma sağlanan sübvansiyonların sınırlandırılması tarımsal gelişmeyi yavaşlattı.

22 Şubat Olayı, bir grup subayın Kara Harp Okulu komutanı Talat Aydemir(*) önderliğinde gerçekleştirdiği darbe girişimi (22 Şubat 1962).

27 Mayıs Hareketi (1960) Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içinde önemli anlaşmazlıklara neden oldu. Milli Birlik Komitesi'nde (MBK), askeri yönetimin uzun süre işbaşında kalmasını isteyen bazı subaylarla bir an önce sivillere devredilmesinden yana olanlar karşı karşıya geldiler. Bu anlaşmazlık birinci gruptan 14 subayın tasfiyesi ile sonuçlandı; Ondörtler(*) olarak bilinen bu grubun üyeleri MBK'dan uzaklaştırılarak çeşitli görevlerlerle yurtdışına gönderildiler.

Ondörtler ve TSK içinde onlarla birlikte hareket edenler, bu tasfiyeyi "27 Mayıs'a ihanet" biçiminde değerlendirdi. 27 Mayıs Hareketi'nin amacına ulaşamadığı görüşünde olan bu subaylar 1961 genel seçimlerinden bir süre önce, Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) adıyla, MBK'ya seçenek oluşturmaya yönelik bir grup oluşturdu. Çok geçmeden SKB ile MBK arasında çekişme başladı. Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in görevden uzaklaştırılması gündeme geldiğinde SKB'nin karşı çıkması nedeniyle Tansel görevden alınamadı. Bu olayın ardından da MBK'ya yakın bazı subaylar ordudan uzaklaştırıldılar.

15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerde hiçbir partinin çoğunluğu kazanamaması üzerine bir koalisyon hükümetinin kurulması zorunluğu doğdu. SKB'ye bağlı bazı subaylar daha TBMM toplanmadan iktidarı ele geçirerek TBMM ve MBK'yı feshetmeyi kararlaştırdılar. Ama Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın karşı çıkması nedeniyle bu kararlarını uygulamayı ertelediler. TBMM'nin toplanmasından sonra MBK başkanı Cemal Gürsel cumhurbaşkanlığına seçildi; ardından da Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Adalet Partisi'nin (AP) katıldığı bir koalisyon hükümeti kuruldu.

9 Şubat 1962'de SKB'ye bağlı bir grup subay en geç 28 Şubat'a değin müdahalede bulunmayı kararlaştırdı. Ama bundan ordunun üst kademeleriyle hükümetin bilgisi oldu. Girişimin önlenmesi için darbeci subaylar uyarıldıysa da bundan sonuç alınamadı. Hükümet darbe hazırlığına önderlik eden Albay Talat Aydemir'i tutuklamayı kararlaştırdı. Bunu öğrenen Aydemir, 22 Şubat'ta Ankara'daki bazı askeri birlikleri harekete geçirdi. Hükümeti desteklediğini açıklayan Hava Kuvvetleri'ne bağlı jetler, Kara Harp Okulu üzerinde uyarı uçuşu yaptı. Siyasal partiler de yayımladıkları ortak bildiriyle Aydemir'in ayaklanma girişimini protesto ettiler. Başbakan yardımcısı ve devlet bakanı Ekrem Alican'ın Aydemir ile doğrudan görüşmelerde bulunduğu sırada Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı da ayaklanmacılara katıldı. Ama Aydemir ayaklanmacılara Cumhurbaşkanı Gürsel, Başbakan İnönü ve hükümet üyelerine dokunmamalarını bildirdi; ayaklanmanın yönü de bundan sonra değişti.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı binasında toplanan hükümet adına radyodan yapılan açıklamada, ayaklanmacıların TBMM'nin feshedilmesi ve hemen seçimlere gidilmesi yolundaki isteklerinin reddedildiği bildirildi. Görüşmeler sonucunda, ayaklanmaya kan dökmeden son vermeleri durumunda Aydemir ile arkadaşlarına herhangi bir cezanın verilmemesi kararlaştırıldı. Hükümete bağlı birliklerin denetimi ele geçirmesinden sonra Albay Talat Aydemir, Kurmay Albay Dündar Seyhan, Kurmay Albay Emir Arat ve Kurmay Albay Turgut Alpagut gözetim altına alındılar. Darbe girişimine katılan ve aralarında Aydemir, Seyhan, Arat ve Alpagut'un yanı sıra Fethi Gürcan'ın da bulunduğu çok sayıda subay 24 Şubat'ta emekliye sevk edildi. Girişime doğrudan katılan ya da destekleyen bazı yüksek rütbeli subaylar da değişik görevlere atandılar. Talat Aydemir sonradan 20-21 Mayıs 1963'te yeni bir darbe düzenledi, ama bu girişimi de bastırıldı (*bak*. 21 Mayıs Olayı).

28-29 Nisan Olayları, Demokrat Parti (DP) iktidarına askeri müdaheleyle son verilmesinin öncesinde, öğrencilerin Ankara ve İstanbul'da yönetimi protesto etmek amacıyla düzenledikleri gösteriler (1960).

28 Nisan 1960'ta, iktidarın baskı uygulamalarını protesto etmek isteyen bir grup üniversite öğrencisi İstanbul Üniversitesi'nin (İÜ) merkez binasında toplandı. Güvenlik güçlerinin izinsiz olduğu gerekçesiyle toplantıya müdahale etmesi üzerine olaylar çıktı. Göstericilerin dağıtılması için güvenlik güçlerince gözyaşartıcı bomba ve silah kullanıldı. Öğrenciler de buna taşlarla karşılık verdiler. Güvenlik güçlerinin üniversiteye izinsiz girmesine üniversite yönetimi tepki gösterdi; İÜ rektörü Sıddık Sami Onar polisin üniversiteyi terk etmesini istedi. Ama bu isteği reddedilen Onar tartaklanarak Emniyet Müdürlüğü'ne götürüldü.

İÜ'nün bahçesinde başlayan gösteriler, güvenlik güçlerinin müdahalesi üzerine Beyazıt Meydanı'na yayıldı. Buradaki çatışmalar sırasında, İÜ Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz aldığı kurşun yarası sonucunda öldü. Bu olaylar nedeniyle İÜ 15 gün kapatıldı. İstanbul'da sıkıyönetim ilan edildi ve gece sokağa çıkma yasağı kondu. Öğrenciler iktidara yönelik protestolarını 29 Nisan'da da sürdürdüler. 30 Nisan'da Sultanahmet Meydanı'ndaki gösteriler sırasında da Nedim Özpolat adlı öğrenci öldü.

İstanbul'daki öğrenci gösterileri Ankara'ya da yansıdı. 29 Nisan'da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde iktidar aleyhine yapılan gösterilerde öğrencilerle güvenlik güçleri arasında çatışma çıktı ve bazı öğrenciler yaralandı. Güvenlik güçleri Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrencilere ateş açtı. Olaylar nedeniyle Ankara'da da sıkıyönetim ilan edildi.

27 Mayıs Hareketi öncesindeki en önemli öğrenci gösterileri olan 28-29 Nisan Olayları askeri müdahalenin erkene alınmasında etkili oldu.

27 Mayıs Hareketi, 27 Mayıs 1960'ta Demokrat Parti (DP) iktidarına son veren askeri müdahale.

DP'nin 10 yıllık iktidarının (1950-60) son döneminde uyguladığı politikaya karşı muhalefetin güçlenmesi karşısında baskı önlemleri artırılmıştı. İktidar ile muhalefet arasında yer yer TBMM dışına taşan sert çatışmalar yaşanıyordu. Halk arasında azalan desteğini yeni yandaşlarla güçlendirmek ve muhalefeti etkisizleştirmek amacıyla Vatan Cephesi'ni(*) kuran DP, bir yandan da Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) etkinliklerini soruşturmak üzere TBMM'de, Tahkikat Komisyonu(*) olarak bilinen ve olağanüstü yetkilerle donatılmış bir soruşturma kurulu oluşturdu. Basın ve aydın çevrelere yönelik baskıların üniversitelerde de kendini duyurması üzerine, İstanbul ve Ankara'da öğrenciler iktidarı protesto gösterileri düzenlediler (*bak.* 28-29 Nisan Olayları). Bu gelişmelerin ardından 27 Mayıs 1960 gecesi bir grup subay, emirleri altındaki askeri birliklerle Ankara ve İstanbul'daki önemli yerleri ele geçirerek yönetime el koydular.

Milli Birlik Komitesi(*) (MBK) adı altında örgütlenen darbeci subaylar her türlü siyasal faaliyeti yasaklayarak TBMM'yi ve hükümeti feshettiler. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan başta olmak üzere bütün hükümet üyeleri ve DP'nin önde gelen yöneticileri aynı gün tutuklandı. Birkaç gün içinde hemen hemen bütün DP milletvekilleri ile Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ve bazı yüksek rütbeli generaller gözetim altına alındı. Öte yandan MBK başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri başkomutanı Orgeneral Cemal Gürsel imzasıyla 27 Mayıs sabahı radyodan yayınlanan bir bildiriyle müdahalenin neden ve amaçları açıklandı. Buna göre 27 Mayıs Hareketi kardeş kavgasını önlemeyi, demokrasiye geçmeyi ve baskılara son vermeyi amaçlıyordu.

Müdahaleden hemen sonra yeni bir anayasa hazırlanması için girişimlere başlandı. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında, profesörlerden oluşan bir yüksek bilim ve hukuk kurulu yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirildi. Cemal Gürsel MBK başkanlığının yanı sıra devlet ve hükümet başkanlığı ile milli savunma bakanlığını üstlendi. MBK ise yasama yetkisini doğrudan, yürütme yetkisini ise atayacağı bakanlar kurulu eliyle kullanacak bir organ olarak düzenlendi. MBK'nın ilk uluslararası taahhütlerinden biri, Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO) ve Merkezi Antlaşma Teşkilatı'na (CENTO) bağlı kalınacağını duyurmak oldu.

12 Haziran 1960'ta geçici anayasa metni açıklandı. Geçici anayasada iktidar partisinin anayasayı ihlal ettiği, insan hak ve özgürlüklerini ortadan kaldırdığı, muhalefetin denetim hakkını işlemez hale getirerek tek parti diktatörlüğü kurmaya çalıştığı belirtiliyor ve bu nedenlerle meşruluğunu yitirdiği öne sürülüyordu. İktidar organı olarak yasal bir statüye kavuşturulan ve üyeleri resmen açıklanan MBK anayasa ve seçim yasası çıktıktan sonra en kısa zamanda demokratik yöntemlerle yapılacak genel seçimle iktidarı sivillere devredecekti. DP iktidarı üyeleri ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise, olağanüstü bir mahkeme olan Yüksek Adalet Divanı'nda(*) yargılanacaklardı.

27 Mayıs'tan kısa bir süre sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nde büyük bir tasfiyeye girişildi. 3 Ağustos'ta hükümete 25 görev yılını doldurmuş subayları resen emekli etme hakkını tanıyan yasa kabul edildi. Bunun üzerine 235 general ve amiral ile değişik rütbelerden 4 bin subay emekliye ayrıldı.

Mahkeme kararıyla 29 Eylül'de kapatılan DP'nin önde gelen yöneticileriyle birlikte cumhurbaşkanı ve hükümet üyeleri, 14 Ekim'de Yassıada'da (İstanbul) Yüksek Adalet Divanı'nca yargılanmaya başladı (*bak.* Yassıada Yargılamaları). Askeri yönetimin el attığı bir başka alan üniversiteler oldu. 27 Ekim'de kabul edilen bir yasayla, üniversitede geniş bir düzenlemeye gidildi ve hükümet yasanın verdiği yetkiye dayanarak 147 üniversite öğretim üyesini görevinden uzaklaştırdı.

Bu süreçte MBK içinde de anlaşmazlıklar ve bölünmeler ortaya çıktı. Askeri yönetimin daha uzun bir süre iktidarda kalmasını isteyen ve Ondörtler(*) olarak adlandırılan grup ile iktidarın bir an önce yapılacak seçimler yoluyla sivillere devredilmesini savunan grup arasındaki mücadele 13 Kasım'da Ondörtler'in tasfiyesiyle sonuçlandı.

Ardından MBK 7 Aralık'ta Kurucu Meclis'e ilişkin yasayı kabul etti. Kurucu Meclis, MBK ile yeni kurulması öngörülen Temsilciler Meclisi'nden oluşuyordu. İlk toplantısını 6 Ocak 1961'de yapan ve asıl görevi yeni anayasa ile seçim yasasını hazırlamak olan bu kurucu organa olağan yasama yetkisi de verilmişti.

Siyasal partilere yeniden faaliyete geçme izni verilmesine bağlı olarak, 11 Şubat 1961'de genelkurmay eski başkanı Ragıp Gümüşpala'nın başkanlığında Adalet Partisi (AP), 13 Şubat'ta da MBK'nın kurduğu hükümetlerde maliye bakanı olarak görev alan Ekrem Alican başkanlığında Yeni Türkiye Partisi (YTP) kuruldu. Her iki partinin de amacı, kapatılan DP'nin siyasal alanda bıraktığı boşluğu doldurmak, onun oy tabanından yararlanmaktı. Bir grup aydın ve sendikacı da sol eğilimli Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) kurdular.

Kurucu Meclis 27 Mayıs 1961'de yeni anayasayı kabul etti. 9 Temmuz'da yapılan halkoylamasında, 1961 Anayasası (*bak.* Türkiye Cumhuriyeti anayasaları) yüzde 60,4 kabul oyuyla benimsendi.

da Kurucu Meclis genel seçimlerin 15 Ekim'de yapılmasını kararlaştırdı.

Seçimlerden önce 15 Eylül'de Yüksek Adalet Divanı'nın kararları açıklandı. Başta Celal Bayar ve Adnan Menderes olmak üzere 15 sanık ölüm cezasına çarptırılırken, 32 kişiye de ömür boyu hapis cezası verildi. MBK, Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu dışındaki sanıkların ölüm cezalarını ömür boyu hapse çevirdi. Polatkan ile Zorlu 16 Eylül'de, Menderes ise 17 Eylül'de asılarak idam edildiler.

Sivil yönetime dönüşten sonra siyasal rejimin oturması oldukça uzun bir zaman aldı. Öte yandan 27 Mayıs Hareketi'nin açtığı yolda Türkiye iki askeri müdaheleden (12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980) daha geçti.

yirmibir, İngilizce BLACKJACK, en popüler banko kâğıt oyunu. Kökeni tartışmalı olmakla birlikte, Fransız *ferme* ve *chemin de fer* ve İtalyan "yedi buçuk" oyunlarıyla ilişkili olduğu kesindir. Oyuncular ellerindeki kâğıtların sayı değerinin 21'e yakın olmasına (21'i geçmeksizin) çalışırlar. Kâğıt dağıtıcı bütün öbür oyunculara karşı oynar.

Kumarhaneler dışında oynandığında 52'lik bir deste kullanılır. Asıl oyundan önce çeşitli biçimlerde belirlenebilen kâğıt dağıtıcı bahisteki sınırını ilan eder. Aslar oyuncunun isteğine bağlı olarak 1 ya da 11 sayılır. Resimli kâğıtların her biri 10 sayıdır. Öbür kâğıtlar ise üzerlerindeki sayı değerindedir. Bahisler üç biçimde konabilir: Kâğıt dağıtılmadan önce, her bir oyuncuya kapalı olarak birer kâğıt verildikten sonra ya da kapalı olarak ikişer kâğıt verildikten ve kâğıt dağıtıcı kendi kâğıtlarından birini açıktan sonra. İlk dağıtımda oyunculardan biri iki kâğıtla 21 sayıyı (as ve resimli kâğıt ya da 10'lu) bulursa, koyduğu paranın iki katını alır. Kâğıt dağıtıcı iki kâğıtla 21 sayıyı bulursa, ortaya konan bütün bahis paralarını, bazı oyun türlerinde her bir oyuncudan yere koyduğunun iki katını alır. Kâğıt dağıtıcı dışında iki kâğıtla 21 yapanların parası ise genelikle geri verilir.

İlk iki kâğıtla hiçbir oyuncu 21'i bulamamışsa, kâğıt dağıtıcı her bir oyuncuya sırayla başka kâğıt isteyip istemediğini sorar. Oyuncu elindeki kâğıtları yeterli görürse başka kâğıt istemediğini belirtir. Başka kâğıt isterse her seferinde bir tane olmak üzere 21 yapıncaya ya da 21'e yakın bir sayıya ulaşıncaya değin kâğıt almaya devam eder. Aldığı son kâğıtla 21'i geçerse, oyunu kaybeder ve koyduğu bahsi kâğıt dağıtıcıya öder. Kâğıt alma işlemi, sona kalan kâğıt dağıtıcı için de aynıdır. Kâğıt dağıtıcı 21'i geçerse, bütün öbür oyunculara koydukları para kadar öder. Ama 21'i geçmeden kâğıt almayı durdurursa, kazananlar onun elindeki kâğıtlara göre belirlenir. Örneğin bu kâğıtların sayı değeri 18'se, 21'e daha yakın eller kazanır. Kâğıt dağıtıcıya eşit ya da daha düşük eller kaybeder. Yeniden kâğıt dağıtılmadan önce bahisler ödenir, masadan toplanan kâğıtlar yüzleri üstte olmak üzere destenin altına konur. Yeni kâğıt dağıtıcı, eski kâğıt dağıtıcı dışında 21 yapan ilk oyuncudur.

Kâğıt dağıtıcılığın bahis avantajı bulunmasından ötürü kumarhanelerde her masada bir kâğıt dağıtıcı bulunur ve oyuncular kumarhaneye karşı oynarlar. Kumarhanede oynanan yirmibir kuralları yukarıda anlatılandan farklıdır. Oyuncular kâğıtlar dağıtılmadan önce bahislerini masaya koyarlar; 21 yapan oyuncuya koyduğunun 1,5 katı ödenir; kâğıt dağıtıcıyla oyuncunun sayıları aynı olursa bahis yerde kalır; kâğıt dağıtıcı genellikle sayısı 17 ya da üzerindeyse başka kâğıt almayacağını belirtir, sayısı 16 ya da daha azsa kâğıt çekmeyi sürdürür. Oyunculara kapalı olarak iki kâğıt verilir. Kâğıt dağıtıcı tek bir deste kullanabileceği gibi, bir kâğıt kutusuna yerleştirilmiş iki ya da dört deste de kullanabilir.

Yirmidört Pergene, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Batı Bengal eyaletinde il. Hugli Irmağının doğu yakasında, Ganj Deltasının güneybatı ucunda yer alır. Denize doğru hafif bir eğimle alçalan geniş bir ovadan oluşan il topraklarının yüzölçümü 14.100 km²'dir. İlin adı Bengal *nevab*'ı (mülki amir) Mir Cafer'in 1757'de İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'na bıraktığı 24 *pergene*'den (ilçe) gelir. Kıyının yakınlarında sık ormanlarla kaplı olan ilin güney kesi-

minde başta Hugli ve İçamati olmak üzere gelgit etkisine açık büyük ırmaklar vardır. Kuzeyde ise Bengal'in orta kesimindeki yukarı delta bölgesine özgü, kurumaya yüz tutmuş akarsu yatakları görülür. Alçak ve bataklık bölgede yağış miktarındaki dalgalanmalara göre tarım yapılır. Başlıca ürün-

Yirmidört Pergene'de tarla sulayan köylüler, Batı Bengal, Hindistan
Shostal—EB Inc

ler pirinç, jüt, şekerkamışı, baklagiller, hardal ve patatestir. Hugli Irmağı kıyısında, Bac Bac'dan(*) ilin kuzey sınırına kadar uzanan sanayi bölgesi, ülkenin en önemli jüt ve kimyasal madde üretim merkezlerindendir. Merkezi Alipore(*) olan ilin sınırları 1947'de Jessore ilinin güneybatı kesiminin eklenmesiyle genişletilmiş, Jessore ilinin geri kalan bölümü ise Doğu Pakistan'a (bugün Bangladeş) verilmiştir. Nüfus (1981) 10.739.439.

Yirmiler, Fransızca LES VINGT, SOCIÉTÉ DES VINGT olarak da bilinir, resimde simgecilik akımına duydukları ilgiyle bir araya gelen ve 1891-93 arasında Belçika'da ortak sergiler açan sanatçıların oluşturduğu grup. Bu sanatçılar izlenimciler gibi günlük yaşama ve dış dünyaya ilgi duymamış, Fransa ve Almanya'daki çağdaşları gibi gizem, anıştırma ve simgelere önem veren bir iç dünyayı yansıtmaya çalışmışlardı.

Seçmeci (eklektik) bir nitelik taşıyan Belçika simgeciliğinde yalınlaştırılmış biçimler, kalın çizgiler ve öznel bir renk kullanımı egemendi. Dinsel, egzotik ve ilkel kültürlerden esinlenen tinsel bir içerik ön plandaydı. James Ensor, Jan Toorop ve Henry van de Velde gibi Yirmiler grubu içinde yer alan sanatçıların resim ve grafiklerinde bu özellikler görülür.

Yirmiler'in uluslararası etkinlikleri arasında 1891'deki Vincent van Gogh ve 1892'deki Henri de Toulouse-Lautrec sergileriyle 1893'te grubun dağılmasından hemen önce düzenlenen Paul Cézanne'ın sanatı konusundaki konferans anılabilir. Yirmiler, özellikle de Henry van de Velde, simgeci üsluplarından *art nouveau* hareketine geçmişlerdir.

yitik halka, günümüz insanıyla insanımsı ataları arasındaki evrim çizgisinin ortasında yer aldığı varsayılan soyu tükenmiş tür. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Darwin kuramı yanlış yorumlanarak insanın doğrudan maymundan türediği sanılıyordu. Bu kuramı doğrulayıp hiyerarşik "büyük varoluş zinciri"yle birleştirmek için de bir maymun-insan ya da insan-maymun fosilinin bulunmasına gerek vardı. Bunlar arasında, *Pithecantropus erectus* (günümüzde *Homo erectus* olarak sınıflandırılır), *Eoanthropus dawsoni* (sonradan sahte olduğu anlaşılan Piltdown insanı), hatta o sıralarda Avrupalıların yeni karşılaştığı Afrika'nın güneyindeki Koikoiler (Hotantolar) gibi çeşitli türlerin bu yitik halkayı oluşturduğu ileri sürüldü. Bugün, insanın insansı maymunlardan (örn. şempanzeler) türemediği, yalnızca onlarla ortak atadan geldiği kabul edilmektedir.

Yitik Kuşak, genel olarak I. Dünya Savaşı sonrası kuşağına, özellikle de I. Dünya Savaşı sırasında yetişen ve 1920'lerde ürün veren bir grup ABD'li yazara verilen ad. Terimi ilk kullanan, Ernest Hemingway'e "Sizler yitik bir kuşaksınız" diyen Gertrude Stein'dı. Hemingway bu cümleyi, savaş sonrasında Paris'te hızlı yaşayan, düş kırıklığına uğramış bir grup Amerikalı genci konu aldığı *The Sun Also Rises* (1926; *Güneş de Doğar*, 1955, 1982) romanının başına aldı. Bu kuşağın "yitik" olarak adlandırılmasının nedeni, devraldığı değerlerin savaş sonrasında geçersizleşmesi ve bu kuşaktan kişilerin Başkan Harding'in "normale dönüş" politikasıyla huzur bulan Amerika'yı taşralı, maddiyatçı ve duygusal açıdan son derece kısır buldukları için ona yabancılaşmış olmalarıydı. Hemingway, F. Scott Fitzgerald, John Dos Passos, e.e. cummings, Archibald MacLeish, Hart Crane ve edebiyat çalışmalarını 1920'lerde Paris'te sürdüren birçok yazar bu kuşak içinde sayılır. Hiçbir zaman bir edebiyat akımı oluşturmamış bu yazarların 1930'larda farklı çizgilere yönelmeleriyle, yapıtları savaş sonrasına özgü ortak özelliklerini yitirmiştir. Yitik Kuşak'ı temsil eden son yapıtlar, Fitzgerald'ın *Tender Is the Night* (1934; *Geceler Güzeldir*, 1962, 1973) ve Dos Passos'un *The Big Money* (1936; *Büyük Para*, 1991) romanlarıdır.

yitik mum yöntemi, CIRE-PERDUE olarak da bilinir, metalurjide, içi boş metal malzemelerin dökümünde uygulanan işlem. Yöntem, dökümü yapılacak maddenin biçiminde hazırlanmış bir mum katmanının, ısı geçirmez iki katmanın arasına yerleştirilmesi tekniğine dayanır; katı mum modelleri kullanılarak küçük blok dökümlerinde de bu yöntemden yararlanılabilir. Her iki durumda da mum eritilip dışarı akıtılır, geriye kalan boşluğa eriyik metal dökülür. Avustralya dışında dünyanın hemen her yerinde kullanılan bu yöntemin İÖ 3000'lerde geliştirildiği sanılmaktadır; o günden günümüze teknikte fazlaca bir değişiklik olmamıştır.

Kilden yapılmış bir modelin tunç dökümünü yapabilmek için önce modelin bir kalıbı hazırlanır. Ardından kalıbın iç yüzeyi, istenen dökümün kalınlığı kadar erimiş mumla sıvanır. Kalıp alındıktan sonra geriye kalan mum zarfının içi ısıya dayanıklı bir karışımla doldurulur. Bu arada mumun dışarı alınabilmesi ve tunçun dökülebilmesi için boşluklar elde etmek amacıyla, mum zarfın yüzeyine metal pimler saplanır. Daha sonra zarfın üstü ısıya dayanıklı alçı katmanlarıyla tümüyle kaplanır. Pimler çıkartılır ve malzeme ters çevrilerek fırına konur. Fırında ısınan mum, pimlerden geriye kalan deliklerden dışarı akar. Ardından, aynı deliklerden, mumdan boşalan açıklığa eriyik tunç dökülür. Metal eridiğinde, dışarıdaki alçı katmanı ile içerideki ısıya dayanıklı karışım dışarı alınır ve tunç döküme bitirme işlemleri uygulanır. *Ayrıca bak.* mulaj döküm.

Yitshak ben Moşe (VIYANALI), lakabı YITSHAK OR ZARUA (d. y. 1180 - ö. y. 1250, Viyana), ortaçağ Yahudi hukukunu (Halaha) derleyen din bilgini. *Or Zarua* (Işığın Tohumu Ekildi) başlıklı geniş kapsamlı derlemesi Halaha'yı konu alan sonraki yapıtlarda sık sık kaynak gösterilmiştir. Yahudilerin ortaçağda Fransa, Almanya ve İtalya'daki yaşam biçimini betimlemesi dolayısıyla tarihçiler *Or Zarua*'ya büyük değer verirler.

Or Zarua, Yitshak'ın önde gelen hahamlardan (bir bölümüyle yazışarak) edindiği bilgilerle hukuk konularındaki kendi yorumlarından ve tekil sorulara verdiği yanıtlardan (*responsa*) oluşan bir derlemedir. Özgün yazması çok hacimli olduğu için, uzun süre ancak bölümler halinde çoğaltılabilmiştir. Günümüze ulaşabilen yazmaların her biri farklı bir sıra izlediği için, yazarın hangi düzeni amaçladığı bilinmemektedir. *Or Zarua*'nın ilk iki bölümünün basımı ancak 1862'de yapılmıştır.

yiv, KANELÜR olarak da bilinir, mimarlıkta özellikle sütunların yüzeyindeki yan yana içbükey oluklara verilen ad. Klasik mimarlıkta Toskana düzeni dışında bütün düzenlerde kullanılmıştır. Dor düzeninde bir sütunda 20, İon ve Korent düzenleriyle kompozit düzende 24 yiv vardır.

Dor düzeni dışında, yivlerin bazen küçük yuvarlak silme ya da boncuklarla kısmen

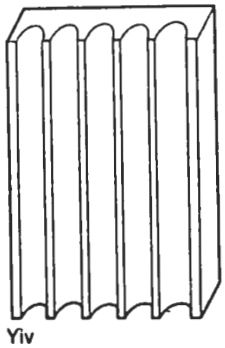

Yiv
M. S. Briggs, *Everyman's Concise Encyclopaedia of Architecture*; E. P. Dutton & Co. Inc., ve J. M. Dent & Sons Ltd.

doldurulduğu da olur. Ama bu, genellikle sütun gövdesinin üçte birinden yukarıda kullanılmaz. Norman sütunlarında da yive benzeyen oluklara rastlanır. İngiltere'de Kent'teki Canterbury Katedrali'nin kriptasındaki sütunlar böyledir. Almanya'da Aachen yakınlarındaki Roda Rolduc'taki kriptanın sütunlarının da Canterbury'dekilerden örnek alındığı sanılır. Avrupa'nın başka yerlerindeki 12. yüzyıl yapılarının birçoğunda da bu tür bezeme sık sık kullanılmıştır. Waltham'daki Durham Katedrali'nin sütunlarında olduğu gibi çarpaz düzenlenmiş yivlere de rastlanır.

Yivli Minare Camisi, Antalya'da, Kaleiçi semtinde Hamidoğulları beyi Mübarizeddin

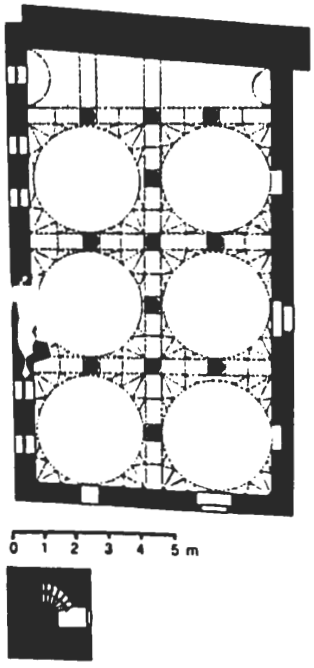

Yivli Minare Camisi'nin planı, 1373; Antalya
Ana Yayıncılık Arşivi

Mehmed'in yaptırdığı cami. Balaban et-Tavaşi tarafından 1373'te yapılmıştır. Yaklaşık 9 m × 15 m boyutlarında, enine dikdörtgen planlı bir yapıdır. Üzeri iki sıra halinde dizilmiş altı kubbe ve kuzeybatı ucunda yapıyı bütün enince geçen bir beşik tonozla örtülüdür. Bu çatı örtüsünü, altı tanesi iki kubbe sırasının arasında dizili, öbürleri de yan yana kubbelerin arasında yer alan toplam 12 sütun taşır. Kubbelerin üstü kiremit kaplıdır. Mihrap hem kıble duvarının ortasında değildir, hem de doğru yöne gelmesi için eğik yerleştirilmiştir. Yapının ekseninin kıble yönüne uymaması, eski bir kilisenin temelleri üstüne yapıldığını düşündürür. Yivli Minare Camisi kubbeyle örtülü çok ayaklı camilerin Anadolu'daki en eski örneğidir.

Camiye adını veren Yivli Minare, I. Alaeddin Keykubad döneminde (1220-37) yapılan daha eski bir camiden kalmıştır. Caminin güneydoğu köşesinde, beden duvarının 2-3 m açığında tek başına yükselir. Kürsü bölümü taş, yarım silindir biçimli sekiz dilimli gövdesi tuğladandır. Taş şerefenin üstündeki kısa petek ve külah yenidir.

yivli tüfek, ateşleme sırasında mermiye bir dönme hareketi vermek amacıyla namlusunun içine sarmal biçimli oluklar (yiv) açılmış tüfek.

Yivli ateşli silahların geçmişi 15. yüzyıla dayanır. İlk yivli ateşli silahlarda bulunan doğrusal yivler yalnızca barut artıklarının toplanması ve tıkanmanın önlenmesi görevini görüyordu. Silah yapımcıları bir süre sonra, namlu içindeki yivlerin sarmal biçimli yapılmasının merminin kendi ekseni çevresinde dönerek ilerlemesini sağladığını ve bunun da merminin erimini ve isabet oranını artırdığını belirlediler. Küresel biçimli mermilerin yerini günümüzdekilere benzer biçimli mermilerin almasıyla bu etki daha da arttı.

Ağızdan dolmalı ilk tüfeklerde mermi yive sıkıca oturduğundan, bu tüfekler yivsiz alaybozan tüfekleri(*) kadar çabuk doldurulamıyordu. Bu sorun Minié'nin konik uçlu silindir biçimli mermiyi geliştirmesiyle çözüldü. Minié'nin geliştirdiği merminin dibinde, ateşlemeden sonra genişleyerek çekirdeğin yivlere sıkıca oturmasını sağlayan bir bölüm bulunuyordu. Kama düzeneğinin geliştirilmesi tüfeğin doldurulması işlemini hızlandırdı ve hem itici barut hem de çekirdeği içeren metal fişekler ortaya çıktı. Kuyruktan dolmalı tüfeklerin çoğunda (Springfield, Enfield, Mauser ve Krag-Jorgenson) kama bulunuyordu.

II. Dünya Savaşı sırasında yarı otomatik bir silah olan M-1 piyade tüfeği(*), 1960'larda ise tam otomatik atış yapabilen hafif, orta erimli saldırı tüfekleri geliştirildi.

1890'dan 1940'a değin kullanılan askeri tüfeklere benzeyen mekanizmalı tüfekler günümüzde avcılıkta en çok kullanılan silahlardır. Mekanizma(*) etkili, güvenli ve üretimi kolay bir düzenektir. Mekanizmalı silahların çoğunda, her atıştan sonra hızla yeni bir mermi sürülmesini sağlayan şarjörler bulunur.

Yiyang, Wade-Giles yazımında I-YANG, Çin'de Hunan yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeyinde kent. Zi Irmağının (*shui*) kıyısında, Changsha'nın 75 km kuzey batısında, Dongting Gölünün güneyinde yer alır. Changsha'yi Changde'ya bağlayan ana karayolunun üzerindedir. İÖ 2. yüzyılda bugünkü yerinin biraz kuzeydoğusunda kuruldu. Tang döneminde (618-907) bugünkü yerine taşındı. 589'dan sonra Changsha'ya bağlı bir il olan Yiyang, Song döneminde (960-1279) ve Moğol yönetimi sırasında (1279-1368) özerk bölge (*zhou*) statüsü taşıdı. 1368'de yeniden il yapılarak Changsha'ya bağlandı. Öteden beri Zi Irmağı havzasından gelen tarım ürünlerinin toplandığı bir merkez olan kent, yakın dönemlere değin kereste, kömür, maden cevheri ve tahıl ticareti merkezi olmayı sürdürdü. Eskiden kentte bambu ve başka ağaçların işlenmesine dayalı el sanatları çok gelişmişti. Son yıllarda kurulan elektrik donanımı üreten fabrikalarla demir-çelik tesisleri sanayinin gelişmesini sağladı. Nüfus (1990) 185.818.

yiyicilik, IRTIKAP olarak da bilinir, memurluk sıfatını ya da memurluğa ilişkin bir görevini kötüye kullanarak kendisine ya da başkasına, hakkı olmaksızın, para verilmesine, başka çıkarlar sağlanmasına ya da buna söz verilmesine bir kimseyi zorlamak ya da ikna etmek ya da gereği alınmaması gereken bir nesneyi başkasının yanılmasından yararlanarak almak. Türk Ceza Kanunu'nun 209. ve 210. maddelerinde düzenlenmiş olan bu suç, rüşvet ve zimmete para geçirme eylemleri gibi sadece memurlar tarafından işlenebilecek suçlardandır. Aynı nitelikte bir eylem memur olmayan kişilerce işlendiği zaman, taşıdığı özelliğe göre yağma, hırsızlık ya da dolandırıcılık suçunu oluşturabilir. Bu nedenledir ki Angloamerikan hukukunda yiyicilik memurluk göreviyle bağlantılı olarak görülmez ve yağma ya da tehdit suçuna çok benzeyen bir suç niteliği taşır. Örneğin bir sendika yetkilisinin para ya da mal elde etmek amacıyla, yüksek ücret için greve gitme tehdidinde bulunması Angloamerikan hukukunda yiyicilik suçunu oluşturur.

Türk ceza hukukunda yiyicilik olarak adlandırılan eylemin cezalandırılmasının nedeni, memurlarca işlenen bu suçun devlete ve ona duyulan güvene zarar vermesidir. Yiyicilik biçimsel suçlardan olduğu için, bu suça teşebbüs söz konusu değildir. Taksirin de söz konusu olmadığı bu suçta genel nitelikte kasıt, suçun oluşumu için yeterlidir. Yasa bu suç için 5 yıl hapis cezası öngörmüştür. Eylemi yapan yargıç, savcı ya da bunların yardımcısı ise ceza 7 yıla kadar artırılır. Failin bu eylemiyle sağladığı para ya da başka çıkarın değeri az ise cezanın üçte biri indirilir.

yizkor (İbranicede "[Tanrı] anımsasın"), Aşkenazilerin Yom Kippur'da (Kefaret Günü), Pesah'ın (Hamursuz) sekizinci gününde, Şemini Atseret'te (Yüce Meclisin Sekizinci Günü) ve Şavuot'un (Hamsin Bayramı) ikinci gününde sinagog ayinlerinde ölüler için okudukları anma dualarının başlangıç sözleri. Tora'nın okunmasından sonra ve Tora rulolarının kutsal sandıktaki yerlerine konmasından önce okunan bu dualar, inananlara, kendileri gibi kefarete gereksinme duyan ölmüş yakınlarının adlarını anma olanağı verir. Bu âdet, ortaçağ Avrupa'sında ayinler sırasında Yahudi şehitlerin adlarını yüksek sesle anma geleneğinden doğmuştur.

Sefardilerde de benzer bir âdet vardır. Tora'yı okumak üzere çağırılan kişi, ölmüş yakınları için kısa bir dua (*haşkava*) okuyabilir.

Yizreel (İbranicede "Tanrı Bereketli Kılsın"), İsrail'de, Gilboa Dağının yamacında eski Filistin kenti. Kral Ahab döneminde İsrail'in kuzey krallığının başkentiydi. İsrailoğullarının ilk kralı Saul Filistilerle yaptığı bir çarpışma sırasında burada öldürüldü. Yudit Kitabı'nda adı Esdrailon olarak geçen kent, Haçlı seferleri sırasında Büyük Gerin'le karıştırılmaması için Küçük Gerin (Parvum Gerinum) adıyla anılırdı.

Emek Yizreel (Yizreel Vadisi ya da Esdrailon Ovası) Şeria Vadisiyle kıyı ovası arasında eski bir ticaret yoluydu. Bölgede yapılan kazılarda arkeologların Esdrailon işi adını verdikleri cilalı çanak çömlekler ortaya çıkarılmıştır.

Yizreel aynı zamanda Hebron yakınındaki Hirbet Tarrama olduğu sanılan, Yahuda oğullarına ait topraklardaki bir kentin de adıydı. Peygamber Hoşea ilk oğluna, Yehu'nun (hd İÖ 842-815) tahtı ele geçirmesiyle sonuçlanan kanlı olayların anısını yaşatmak için Yizreel adını verdi.

Yizreel Vadisi *bak.* Emek Yizreel

YMCA *bak.* Genç Erkekler Hıristiyan Birliği

Yngvi *bak.* Freyr

Yoab (ö. İÖ 1000), Eski Ahit'te (II. Samuel) adı geçen Hz. Davud'un yeğeni ve komutanlarından biri. Kudüs'ü ele geçiren birliğe komuta ettiği için ordunun başkomutanlığına getirilir. Davud'un pek çok zaferinde önemli rol oynar, bu arada Davud'un oğlu Abşalom'un ayaklanmasını bastıran kuvvetlere komuta eder. Davud'un çıkarlarını Davud'un kendisinden daha iyi bildiğine inandığından, onun emrine karşı gelerek Abşalom'u öldürür. İleride kendisine rakip olabilecek Abner ile Amasa'yı da acımasızca öldürür. Davud'un son günlerindeki taht mücadelesinde Adoniya'yı destekler, ama tahta çıkan Hz. Süleyman tarafından idam ettirilir.

yodel, Almanca JODELN, İsviçre'yle, Avusturya'nın Tirol ve Almanya'nın Yukarı Bavyera bölgelerinde rastlanan, tiz kafa sesleriyle pes göğüs seslerinin birbirini izlediği bir tür şarkı söyleme tarzı. Çin'in ve Amerika kıtasının dağlık bölgelerinde ve Afrika Pigmeleri ile Avustralya Yerlileri arasında da rastlanır. Yodel ayrıca haberleşme için de kullanılır. Kökeni Antik Çağa kadar uzanan yodelin, kesin olmamakla birlikte, Alp boynuzunun sesinin taklit edilmesinden ortaya çıktığı sanılmaktadır.

Yodo Irmağı, Japonya'da, Honşu Adasının ortabatısında ırmak. Ülkenin en büyük tatlı su gölü olan Biva'nın tek gideğenidir. Gölden çıktıktan sonra güneybatı doğrultusunda akarak Osaka Körfezine (*van*) dökülür. Kyoto Havzasını Osaka Ovasına bağlayan ırmak, Tokugava döneminde (1603-1867) önemli bir ulaşım ve haberleşme hattıydı. Bugün üzerinde elektrik enerjisi üretimi ve sulama amacıyla inşa edilmiş bir baraj vardır.

Yoel Kitabı, Eski Ahit'teki peygamber kitaplarından biri. Tevrat'ın Neviim bölümünde tek bir kitap olarak düzenlenen On İki Peygamber metinleri arasında ikinci sırada yer alır. Yahudiler Yoel Kitabı'nı dört bölüme ayırırlar, Hıristiyanlar ise 2. ve 3. bölümleri birleştirirler.

Kitapta anlatılanlardan, Yoel'in İkinci Kudüs Tapınağı döneminde (İÖ 516-İS 70) yaşadığı anlaşılmaktadır.

Yoga (Sanskrit dilinde "bağlanma" ya da "birlik"), Hint felsefesinin altı geleneksel sisteminden (*darşana*) biri. Öbür Hint düşünce okullarının birçoğunu etkilemiştir. Temel metni Patancali'nin (İÖ 2. yy ya da İS 5. yy) *Yoga-sutra*'sıdır (Yoga Özdeyişleri).

İnsanın manevi kurtuluşu için örnek oluşturan bir Tanrı'nın var sayılması dışında

Yoga, düşünsel içeriğini Samkhya(*) sisteminden almıştır. Ama Yoga okulunda uygulama öğretiden önde gelir. Samkhya'da olduğu gibi Yoga öğretisinde de *purusha*'nın (ruh ya da ben) *prakriti*'nin (sonsuz ve algılanamaz maddi doğa) bağlarından kurtulması büyük önem taşır; cehalet ve aldanmadan kaynaklanan bu bağlar koparılmadan kişi manevi kurtuluşa eremez. Dünyanın belirli aşamalardan geçerek evrildiği yolundaki Samkhya görüşü, Yoga'da bu gelişmeyi tersine çevirme çabasına yol açmıştır. Böylece insan aşamalı olarak olgusallıktan kurtulacak, sonunda benliği başlangıçtaki saflık ve bilinç durumuna dönecektir.

Yoga genellikle sekiz aşamada (*ashtanga-yoga*: "sekiz üyeli Yoga") uygulanır. İlk iki aşama ahlaki hazırlığı içerir. Bunlar, hiçbir canlıya zarar vermemeyi (*ahimsa*), ayrıca yalan, hırsızlık, şehvet ve tamahtan uzak durmayı içeren *yama* (kaçınma) ve vücut temizliği, kanaatkârlık, sadelik, çalışkanlık ve Tanrı'ya adanmayı içeren *niyama*'dır (disiplin).

Sonraki iki aşama fiziksel hazırlıklardan oluşur. Bunlardan *asana* (oturma hali), hiçbir rahatsızlık duymadan vücudu uzun süre aynı biçimde tutma becerisini kazanmaya yönelik bir dizi egzersizdir. Soluk alıp verme ritmini düzene sokmaya yönelik *pranayama* (solunum denetimi) egzersizleri ise solunumun tam bir gevşeme sağlamasına yardımcı olur.

Beşinci aşama *pratyahara* (duyuların geri çekilmesi), duyuları denetleme ya da duyuların dış nesneler yerine zihne yöneltilmesi becerisine ağırlık verir.

Bu ilk beş aşamaya Yoga'nın dış yardımcıları, kalan üçüne de Yoga'nın iç yardımcıları denir. İç yardımcıların ilki *dharana* (dayanıklılık) dış dünyaya ilişkin bilinci uzun süre tek nesnede yoğunlaştırma yeteneğidir; bu yeteneği geliştirmeye yönelik yaygın egzersizlerden biri zihni burnun ucu ya da tanrı betimlemesi gibi bir meditasyon nesnesinde sabitleştirmektir. *Dhyana*'da (yoğunlaştırılmış meditasyon) benliği hiçbir biçimde anımsamadan kesintisiz olarak yalnızca meditasyon nesnesi düşünülür. Son aşama *samadhi* ise (eksiksiz zihinsel yoğunlaşma) yeniden doğuş çemberinden kurtulmanın ön koşuludur; bu aşamada meditasyon nesnesi ile maditasyoncu arasındaki ayrım ortadan kalkar ve ikisi tek olarak algılanır.

Yoga'nın kökeni tam bilinmemektedir. Eski Veda metinlerinde vecde geldiğinden söz edilen meditasyoncular, sonraki *yogi*'lerin (ya da *yogin*) öncüsü olabilir. Yoga ayrı bir *darşana* olarak geliştirilmişse de etkisi öbür düşünce okulları arasında yayılmış, uygulamalarının birçoğu bu okullarda da benimsenmiştir.

Zamanla Yoga'nın belli aşamaları kendi içlerinde birer amaca dönüşmüştür. Hatha Yoga'daki(*) oturma ve solunum egzersizleri buna örnektir. Patancali'nin Yoga'sı öbür Yoga okullarından ayrılabilmesi için bazen Raca Yoga (Hükümdar Yogası) olarak anılır.

Egzersizlere dayalı bir kendini yetkinleştirme sisteminin yanı sıra Yoga terimi, daha soyut bir biçimde Tanrı'yla birlik anlamında da kullanılabilir. Örneğin Hindu destanı *Bhagavadgita*'da (Tanrı'nın Şarkısı), bu birliğe giden farklı yolları (*marga*) belirtir.

20. yüzyılın ikinci yarısında Yoga, felsefesi ve uygulamalarıyla Batı'da büyük ilgi topladı. 1920'de ABD'de, Paramahansa Yogananda (1893-1952) adlı Yoga hocası Kendini Gerçekleştirme Derneği'ni kurdu. Batı'ya yerleşen ilk Hintli ruhani önderlerden olan Yogananda, konferansları ve uygulamalı dersleriyle Yoga'nın yayılmasını sağladı. 1935'te dernek tüzel kimlik kazandı ve Los Angeles'taki merkezi açıldı. Bugün bütün dünyada derneğin şubeleri ve öğretilerinden etkilenmiş olan çok sayıda bağımsız grup vardır. Yogananda'nın *Autobiography of a Yogi* (1946; Bir Yogi'nin Otobiyografisi) gibi kitapları da geniş ilgi görmüştür.

Yogananda'nın öğretisi Patancali'nin yapıtını temel alır. Ayrıca *kriya yoga* denen yeni bir yöntem içerir. *Kriya*'da "yaşam enerjisi" nin hareketini denetlemeye ve enerji ile dikkati "dış" ilgi alanlarından "iç"e çevirmeye yönelik tekniklerle derin meditasyon birleştirilmiştir. Kendini Gerçekleştirme Derneği *kriya yoga* dersleri vermenin yanı sıra Hindu ve Hıristiyan öğelerini birleştiren ayinler düzenler; bunlarda meditasyona, konferanslara ve müziğe yer verilir.

Yogaçara (Sanskrit dilinde "Yoga [Birlik] Uygulaması"), VICNANAVADA (Bilinç Öğretisi) olarak da bilinir, Mahayana Budacılığında önemli bir idealist okul. Theravada Budacılığının katı gerçekçiliğine olduğu kadar Mahayana Budacılığının Madhyamika okulunun pratik gerçekçiliğine de karşı çıkmıştır.

Budacılar arasında meditasyon uygulayan tek okul olmamakla birlikte, adını 4. ya da 5. yüzyıla ait *Yogaçarabhumi-şastra* (Yoga Uygulamasının Evreleri Üzerine İnceleme) metninden alır. Öteki adı Vicnanavada felsefi konumunu daha da iyi açıklar. Buna göre bir insanın algıladığı gerçeklik, meditasyon sırasında bir keşişin düşündüğü imgelerden daha gerçek değildir. Yalnızca kişinin kozmik akışı oluşturan birbirleriyle bağlantılı öğelere (*dharma*) ilişkin bilincinin var olduğu söylenebilir. Ama bilinç gerçek olmadığı ileri sürülen bu öğelerde sürekliliğin ve düzenliliğin tutarlı biçimlerini de kavrar. Yalnızca kaosun egemen olabildiği bu düzeni açıklayabilmek için okulun geliştirdiği *alaya-vicnana*(*) (bilinç birikimi) öğretisi, Mahayana Budacılığının Madhyamika okulunca, taşıdığı mantıksal zorluklara işaret edilerek eleştirilmiştir. Yogaçara okulunun insan bilinci dışında kabul ettiği bir ilke de Madhyamika okulunun boşluk (*şunyata*) kavramına denk düşen öylelik (*tathata*) ilkesidir.

Yaklaşık 2. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkan okul, en verimli dönemini Asanga ve Vasubandhu'nun hüküm sürdüğü 4. yüzyılda yaşadı. Daha sonra Agamanusarino Vicnanavadinah (Kutsal Metin Geleneğine Bağlı Vicnanavada Okulu) ve Nyayanusarino Vicnanavadinah (Mantıksal Geleneğe Bağlı Vicnanavada Okulu) olarak iki kola ayrıldı. İkinci kol mantıkçı Dignaga (y. 480-540) ile ardılı Dharmakirti'nin (y. 600-660) görüşlerinden yola çıktı.

Okulun öğretileri Çin'e 7. yüzyılda keşiş ve gezgin Xuanzang aracılığıyla girdi ve onun öğrencisi Guiji'nin kurduğu Faxiang okulunun temelini oluşturdu. İdealist içeriği nedeniyle Çin'de Weishi (Yalnızca Kavrayış) olarak da adlandırıldı.

Japonya'da da 654'ten sonra Hosso adıyla yaygınlaşan okul, kuzey ve güney kolları olarak ikiye ayrıldı. 8. yüzyılda siyasal alanda önemli bir nüfuz kazandı; Gembo ve Dokyo gibi ünlü rahipler yetiştirdi. Yakın dönemlerde Nara'da ya da yakınlarında bulunan ve her biri Japon dinsel sanatının hazineleri olan Horyu-ci (Japonca *ci*: "tapınak"), Yakuşi-ci ve Kofuku-ci tapınaklarına sahip oldu.

Yogyakarta, Endonezya'da, Cava adasının ortagüney kesiminde ayrıcalıklı bölge (*daerah istimewa*). Batı, kuzey ve doğusunda Orta Cava ili, güneyinde ise Hint Okyanusu yer alır. Yüzölçümü 3.169 km²'dir.

7. yüzyılda Budacı Şailendra hanedanına bağlı toprakların bir parçasını oluşturan Yogyakarta daha sonra sırasıyla Kediri ve Singhasari krallıklarının yönetimine girdi. 13. yüzyılın sonlarında Macapahit İmparatorluğu'na bağlandı. 17. yüzyılda da Mataram Krallığı'nın bir parçası oldu. Hollandalıların bölgenin denetimini ele geçirmeye başlamaları üzerine Sultan I. Hamengkubuwana sarayını Kuta Gede'den Mataram'daki Yogya'ya taşıdı ve kentin adını Yogyakarta olarak değiştirdi (1755). 19. yüzyılın başlarındaki Napoléon Savaşları sırasında Fransa, Hollanda'yı işgal edince, Yogyakarta, Cava Adasının öteki kesimleriyle birlikte Fransa'nın yönetimine girdi. İngiltere, 1812'de Yogyakarta'yı ele geçirdi ve Sultan II. Hamengkubuwana tahttan indirilerek sürgüne yollandı. Cava Adasının yeniden Hollanda'nın yönetimine girmesinden (1816) sonra, Yogyakarta Sultanlığı'nın İngilizler tarafından yakılan (1812) kütüphanesi yeniden inşa edildi. Bu dönemde Yogyakarta'da *priyari* denen ve hükümdarın çevresindeki seçkinlerle birlikte Hollanda sömürge yönetimiyle yakın ilişkiler kuran bir bürokratlar grubu ortaya çıktı. Yogyakartalı Pakualam hanedanından Suwardi Surjaningrat, yörede İslami reform hareketini başlattı. 1946'da Hollanda'nın Cakarta'yı işgali üzerine Yogyakarta başkent oldu. Endonezya 1950'de bağımsızlığını elde edince, başkent yeniden Cakarta'ya taşındı ve Yogyakarta'ya ayrıcalıklı bölge statüsü verildi.

Yogyakarta'nın batı yarısının büyük bölümü, genişliği 24 km'ye ulaşan kıyı ovalarından oluşur; bu ovalar kuzeydeki Merapi Yanardağının püskürttüğü lavlar ve küllerle kaplıdır. Yogyakarta'nın doğu kesimi, doğu-batı doğrultusunda uzanan Kendang Platosunun bir uzantısıdır. Bölgedeki başlıca akarsular, her ikisi de güneye doğru akarak Hint Okyanusuna dökülen Ojo ve kolu Opak ile Progo ırmaklarıdır. Kıyı ovalarında yaşayan halkın başlıca geçim kaynağı tarım ve balıkçılıktır; yetiştirilen ürünlerin başında pirinç, kauçuk, kopra ve şeker gelir. Yogyakarta, Endonezya'nın en çok sanayileşmiş bölgelerindendir. Başlıca sanayi dalları ulaşım araçları, kâğıt, kimyasal madde ve elektrikli alet üretimi ile dokumacılık, sepicilik ve gıda işlemedir; bölgede demiryolu atölyeleri ile basımevleri de vardır. Özel bölgenin yönetim merkezi olan Yogyakarta kenti Bantul, Magelang ve Surakarta'ya kara ve demir yollarıyla bağlanır. Nüfusun çoğunluğu Cavalılar, Sundalılar ve Müslüman Balililerden oluşur; yörede ayrıca çok sayıda Çinli, Hintli ve Avrupalı yaşar. Nüfus (1990 geç.) 2.913.000.

Yogyakarta, Endonezya'da, Cava Adasındaki Yogyakarta ayrıcalıklı bölgesinin (*daerah istimewa*) merkezi kent (*kotamadya*). Adanın güney kıyısından 29 km içeride, Merapi Yanardağının (2.891 m) yakınlarında yer alır. 1755'te Mataram sultanı Hamengkubuwana tarafından kuruldu. 1812'de İngilizlerin, 1816'da da Hollandalıların denetimine girdi. 1946-49 arasında Endonezya Cumhuriyeti'nin başkenti olan Yogyakarta, bu statüsünü Aralık 1948-Temmuz 1949 arasındaki Hollanda işgali sırasında da korudu.

Yogyakarta günümüzde gümüş, batik ve deri işleriyle tanınan bir kültür merkezidir. Kentte demiryolu bakım ve onarım atölye-

leri ile tabakhaneler, dokuma ve ilaç fabrikaları vardır. Kentteki sultanlık sarayı 18. yüzyıldan kalmadır. Yogyakarta'nın kültür ve eğitim kuruluşları arasında Gaca Mada Üniversitesi, Hatta Vakfı Kütüphanesi, Sono Budoyo Müzesi, bir sanat akademisi ve özel bir üniversite sayılabilir. Kentin yakınlarındaki eski Borobudur ve Prambanan tapınakları, Kaliurang yöresi, Merapi Dağı ve gümüş sanayisinin merkezi olan Kotagede köyü yörenin turizm açısından önem taşıyan yerlerindendir. Ülkenin öteki kesimlerine kara ve demir yollarıyla bağlanan kentte bir de havaalanı vardır. Yerel hükümdarlardan biri olan Paku Alam'ın sarayı da (*kraton*) buradadır. Nüfus (1980) 398.727.

yoğun tarım, ENTANSİF TARIM olarak da bilinir, tarım iktisadında, toprağın genişliğine oranla büyük miktarda emek ve sermayenin kullanıldığı ekim sistemi. Bu sistemde gübre, böcek ve mantar ilaçları ile ot öldürücülerinden yararlanılması, büyük miktarda sermaye ve emek kullanımı gerektirir. Büyük sermaye özellikle verimliliği artırıcı makinelerin ve gerekli durumlarda sulama tesislerinin edinilmesi ve kullanılması açısından önem taşır.

Bütün bu kimyasal maddelerin ve makinelerin optimal düzeyde kullanımı, sermaye ve emekten daha az yararlanılan yaygın tarıma(*) göre, birim arazi başına çok daha büyük miktarda ürün elde edilmesini sağlar. Bunun bir sonucu olarak yoğun tarım uygulayan bir çiftlik, aynı kârı elde etmek için yaygın tarım yapılan bir çiftliğe göre daha az miktarda araziye gereksinim duyacaktır. Uygulamada yoğun tarımın sağladığı maliyet düşüşü ve verimlilik artışı, çiftlik işletmecilerini büyük arazi parçalarını işlemeye yöneltir. Böylece makinelere yaptıkları sermaye yatırımlarını da üretken biçimde kullanmış olurlar.

Kuramsal açıdan yoğun tarımdaki yüksek verimlilik, piyasaya yakın yerlerde göreli olarak küçük, ama değeri sermaye ve emeğe göre yüksek arazilerin kullanılmasını sağlar. Bu durum dünyanın birçok yerinde geçerlidir. İşgücü giderleri, makine ve kimyasal maddelere yapılan sermaye yatırımları ile depolama ve taşımacılık maliyetleri çok yüksekse, çiftçiler yoğun tarıma geçmeyi daha kârlı bulabilirler.

Bununla birlikte uygulamada küçük ölçekli üretim yapan çiftçiler genellikle piyasaya göreli olarak yakın yerlerde yaygın ve yoğun tarımın bir bileşimini yeğ tutarlar. Kanada ve ABD gibi geniş topraklara sahip ve tarımda gelişmiş ülkelerde büyük ölçekli üretim yapan çiftlik işletmecileri ise çoğu kez arazi değerlerinin göreli olarak düşük olduğu, piyasa merkezlerinden uzak yörelerde çok geniş arazileri yoğun tarım yöntemleriyle işleyip yüksek verim sağlarlar. Ama bu gibi ülkelerde piyasa talebinin üzerinde üretim fazlası elde edilmesi fiyatların düşmesine ve kârların azalmasına yol açar.

yoğunlaşma, belirli bir sıcaklıktaki bir buharın, genellikle buhara bitişik daha soğuk bir yüzey üzerinde sıvı ya da katı halde birikmesi. Herhangi bir madde, buhar halindeyken uyguladığı basıncın, yoğunlaşmanın gerçekleştiği yüzeyin sıcaklığındaki buhar basıncını(*) (maddenin üç halde birden bulunabileceği basınç) aşması durumunda yoğunlaşır. Buhar yoğunlaştığında ısı açığa çıkar. Bu ısı uzaklaştırılmadığı sürece yüzeyin sıcaklığı çevredeki buharınkiyle eşitlenene kadar yükselir.

Eğer havada aerosol denen küçük parçacıklar yoksa buharlaşma, hava su buharıyla aşırı doyduktan sonra gerçekleşir. Ama atmosferde, bol miktarda aerosol bulunur; bu parçacıklar yoğunlaşma çekirdeği işlevi görür ve su buharı bu parçacıkların üzerinde yoğunlaşabilir. Parçacıkların bazıları hidroskopiktir (nem çekici) ve bağıl nem oranı yüzde 100'ün altında olduğunda yoğunlaşma bunların üzerinde başlar; öbür parçacıkların ise yoğunlaşma başlamadan önce aşırı doyması gerekir.

Atmosferde, havanın bağıl nem oranı artıp sıcaklığının çiy noktasının altına düşmesi ya da aşırıdoymuş hale gelecek biçimde ek su buharı alması durumunda yoğunlaşma başlar. Çiy, sis ve bulutlar yoğunlaşma sonucunda oluşur. Yağmurun oluşması için ek fiziksel süreçlere gereksinim vardır.

yoğunlaşma çekirdeği, atmosferde üzerinde su buharı yoğunlaşmasının başladığı asıltı halindeki küçük katı ya da sıvı parçacık. Yoğunlaşma çekirdeklerinin çapı birkaç mikron ile birkaç on mikron arasında değişir (1 mikron=10^{-4} cm). Atmosferde, Aitken çekirdekleri denen çok daha küçük parçacıklar vardır, ama bunlar bulut oluşumunda herhangi bir rol oynamaz; çünkü hava su buharıyla çok yüksek derecede aşırıdoymuş hale gelmediği sürece üzerlerinde yoğunlaşma gerçekleşmez. Havadan nem kaparak yoğunlaşmayı başlatan ve çoğunlukla tuzlardan ya da asitlerden oluşan parçacıklara higroskopik çekirdek denir. Çapı birkaç mikron olan ve higroskopik bir maddeden oluşan parçacıklar ise dev buharlaşma çekirdeği olarak adlandırılır.

Yoğunlaşma çekirdeklerinin çoğu, karalarda yanan doğal ya da yapay ateşlerin ve okyanusların üzerindeki dalga etkisinin sonucunda oluşur. Karalardan atmosfere savrulan toz ve kum tanecikleri de, daha higroskopik malzemelerle karışarak yoğunlaşma çekirdekleri oluşturabilir. *Ayrıca bak.* çekirdeklenme.

yoğunlaşma izi, açık, nemli ve serin havada, kimi zaman uçakların arkasında oluşan ince uzun bulut izi. Uçak motorlarında yakılan yakıtın ürettiği su buharının yoğunlaşması sonucunda oluşur. Çevredeki havanın bağıl nem oranı yüksek olduğunda kimi zaman ortaya çıkan buz kristalleri izi saatlerce bozulmadan kalabilir. İz bazen rüzgârların etkisiyle dağılır, bazen de dışa doğru yayılarak bir sirrus bulutu katmanı oluşturur. Ender olarak da, havanın su buharıyla hemen hemen doymuş halde bulunduğu durumlarda uçağın kanat uçlarındaki hava dolanımı çevrede yeterli bir basınç ve sıcaklık düzeyi yaratarak yoğunlaşma izi oluşumuna yol açar.

yoğunlaşma tepkimesi, iki ayrı ya da aynı organik molekülün genellikle bir katalizör eşliğinde, su ya da başka basit bir molekül açığa çıkararak birleştiği tepkimelere verilen ad. Aldehitler, ketonlar, esterler, alkinler (asetilenler) ve aminler bu tür tepkimelere giren organik bileşiklerdir. Bunlar yoğunlaşma tepkimesiyle, organik bireşimlerde aramadde olarak yararlanılan büyük moleküller oluştururlar. Yoğunlaşma tepkimelerinde katalizör olarak çoğunlukla asitler, bazlar, siyanür iyonu ve karmaşık metal iyonları kullanılır.

yoğunlaştırıcı, KONDANSÖR olarak da bilinir, bir gaz ya da buharın sıvı hale dönüştürülmesinde kullanılan aygıt. Enerji santrallarında türbinlerden çıkan egzoz buharlarının, soğutma tesislerinde ise amonyak ve flüorlu hidrokarbonlar gibi soğutucu buharların yoğunlaştırılmasında yoğunlaştırıcılardan yararlanılır. Petrol ve kimya sanayilerinde hidrokarbonların ve öbür kimyasal buharların yoğunlaştırılmasında da bu aygıt kullanılır. Damıtma işleminde buharın sıvıya dönüştürüldüğü aygıt da yoğunlaştırıcı olarak adlandırılır.

Tüm yoğunlaştırıcılar gaz ya da buhardan ısı çekilmesi ilkesine dayalı olarak çalışır. Yeterli miktarda ısı çekildiğinde sıvılaşma işlemi kendiliğinden gerçekleşir. Bazı uygulamalarda sıvılaşmayı gerçekleştirmek için gazı uzun bir borudan (genellikle bobin ya da benzeri biçimde düzenlenmiş) geçirerek ısının çevredeki havaya aktarılmasını sağlamak yeterlidir. Buharın taşınmasında çoğunlukla ısıyı iyi ileten (örn. bakır) bir metal kullanılır. Isı çekme işlemini hızlandırarak yoğunlaştırıcının verimini artırmak amacıyla boru sisteminin çevresine kanatçıklar (iletken metalden yapılmış düz levhalar) yerleştirilir. Bu tür yoğunlaştırıcılarda ısı genellikle fanlar aracılığıyla çekilir. Sanayide kullanılan büyük yoğunlaştırıcılarda ısı çekme işleminde bazen hava yerine su ya da benzeri bir sıvı kullanılır.

yoğunluk, herhangi bir maddenin bir birim hacminin kütlesi. Metre-kilogram-saniye ya da SI birimler sisteminde metreküp başına kilogram olarak ifade edilir. Olağan katıların, sıvıların ve gazların yoğunlukları ders kitapları ile elkitaplarında liste halinde verilir. Yoğunluk, herhangi bir cismin hacminden kütlesinin ya da kütlesinden hacminin hesaplanabilmesi olanağını sağlar; kütle, hacim ile yoğunluğun çarpımına, hacim ise kütlenin yoğunluğa bölümüne eşittir. Günlük yaşamda kütleye oranla daha sık kullanılan ağırlık, kütlenin yerçekimi ivmesi ile çarpılmasıyla bulunur. Maddelerin birim hacim başına kütlelerini veren listeler de vardır; bu niceliğe, bağıl yoğunluk ya da özgül ağırlık(*) denir. Parçacık yoğunluğu terimi tek bir parçacığın yoğunluğunu değil, birim hacim başına parçacık sayısını ifade eder.

yoğunluk farkı akıntıları, sıvılarda ya da gazlarda, küçük yoğunluk farkları üzerinde etkiyen kütleçekimi kuvvetinin yaratığı hareket. Sıcaklık, tuzluluk ya da asıltı tortul derişikliğindeki farklılıklar, iki akışkanın arasında olduğu kadar aynı akışkanın değişik kesimleri arasında da yoğunluk farkına yol açar.

Denizlerin ya da göllerin diplerindeki akıntılar, doğadaki en belirgin yoğunluk farkı akıntılarıdır. Bu tür sualtı akıntılarına yol açan etmen, denize ya da göle giren suyun çevredeki su kütlesinden daha soğuk, daha tuzlu ya da asıltı tortul miktarı bakımından daha zengin, bu nedenlerle de daha yoğun olmasıdır. Bu yoğunluk farkı ayrıca, dip akıntılarının üstteki su katmanlarıyla karışmasını önleyerek uzun mesafelerde etkili olmasına yol açar. Örneğin göllerde burgaçlanma akıntılarından (yoğunluk farkına asıltı tortulların neden olduğu yoğunluk farkı akıntıları) tortul çökelmesi, göldeki su hacminin hızla azalmasına neden olur. Aynı biçimde önemli bir başka süreç de, sanayi atığı kirli maddelerin ya da sıcak suların, insan ve öbür canlıların üzerinde olumsuz etkilere yol açan yoğunluk farkı akıntıları oluşturmasıdır.

Bu etkiler nedeniyle yoğunluk farkı akıntıları üzerinde önemli deneysel araştırmalar yapılmıştır. Laboratuvar koşullarında yaratılan ve göllerde gözlemlenen bu tür akıntılar yakından incelenmiştir. Okyanus havzalarında da güçlü burgaçlanma akıntılarının bulunduğuna ilişkin olarak da çeşitli kanıtlar elde edilmiştir. Çoğu araştırmacı bu tip

bir akıntıya, denizaltı kanyonunun üstündeki düzlüklerde birikmiş olan tortulların göçmesinin neden olduğu düşüncesindedir. Büyük tortul kütlelerinin göçmesi çok yoğun bir tortul-su karışımının oluşmasına yol açmakta, bu karışım kanyonun içinden akarak denizin dibine yayılmakta ve derin sularda bir kum katmanı birikmektedir. Bu tür birikme süreçlerinin yinelenmesi, karalarda çoğu ırmak kanyonunun ağız bölümünde rastlanan birikinti (alüvyon) yelpazesine benzer denizaltı yelpazelerinin oluşmasına yol açar. Eski denizaltı burgaçlanma akıntılarının oluşturduğu tortul kayaçlara türbidit denir.

yoğunlukölçer *bak.* hidrometre

yoğunlukölçer, DANSİTOMETRE olarak da bilinir, bir fotoğraf filminin ya da levhasının yoğunluğunu (kararma derecesini), filmin ya da levhanın saydamlığını (gelen ışığın, düştüğü düzlemden geçen bölümü) fotometrik yolla kaydederek ölçen aygıt. Görsel yöntemlerde, eşit şiddette iki ışık demeti kullanılır. Demetlerden biri levhanın üzerine doğru yönlendirilir, öbürünün şiddeti ise optik bir kama ya da bir iris zarı yardımıyla ya da kaynağı hareket ettirerek birinci ile aynı düzeye gelene kadar ayarlanır; iki demetin şiddetinin aynı olduğu görsel olarak ya da bir fotosel yardımıyla saptanır. Uygun bir ölçeklendirmeyle yoğunluk doğrudan okunabilir.

Bir başka yöntemde, aynı ışık demetinin şiddeti önce demetin yoluna film ya da levha konularak, sonra da yalın halde fotoselle ölçülür; aradaki şiddet farkı, film ya da levhanın yoğunluğudur.

Fotoğraf filmleri ve levhaların dışında yarı saydam malzemelerin (örn. güneş gözlüğü) yoğunluğunun ölçülmesinde de aynı tekniklerden yararlanılır.

yoğurt, laktik asit içerdiğinden hafif ekşi bir tadı olan, koyu kıvamlı, yarı akışkan mayalanmış süt ürünü. İnek, koyun, keçi ya da manda sütünden yapılır. ABD ve Orta Avrupa'nın kuzey kesimlerinde inek, Türkiye ve Güneydoğu Avrupa'da koyun ve keçi, Mısır ve Hindistan'da ise manda sütü kullanılır.

Kökenine ilişkin çeşitli öyküler olmakla birlikte, yoğurdun ilk kez Anadolu'da ortaya çıktığı sanılır. Geleneksel yoğurt yapımında süt önce üstü açık bir tencerede kaynatılarak sterilize edilir ve suyu buharlaştırılır; soğuduktan sonra bir parça yoğurtla mayalanır ve birkaç saat belli bir sıcaklıkta tutulur.

Ticari mandıralarda yoğurda kıvam vermek için inek sütünün içine süt tozu katılır. Konsantre sterilize süt *Streptococcus thermophilus, Lactobacillus bulgaricus* ya da *L. acidophilus* ile mayalanır. Bazen laktoz-fermante edici mayalar da kullanılır. Mayalanmış süt 4-5 saat süreyle 43°C-44°C sıcaklıkta tutularak yoğurt kıvamına getirilir.

Yoğurt dünyanın hemen her yerinde bilinen ve tüketilen bir gıdadır. Tat ve koku verici maddeler eklenebildiği gibi taze meyve ya da sebzeyle de yenebilir. İnce kesilmiş salatalık ve baharatla yapılan yoğurt salatası Hindistan'da *raita*, Ortadoğu ülkelerinde ise cacık(*) adıyla bilinir. Yoğurt çorbalarda, soslarda ve kurut(*) olarak özellikle kış aylarında yemeklere katılarak kullanılır.

yoğurtotu, kökboyasıgiller (*Rubiaceae*) familyasının *Galium* cinsini oluşturan 300 kadar çokyıllık, ufak otsu bitki türünün genel adı. Dünyanın hemen her yerine yayılmış olan bu türler başlıca ağaçlı bataklıklarda, deniz ve akarsu kıyılarında yetişir.

Yoğurtotu (*Galium*)
F. K. Anderson—EB Inc.

Yoğurtotlarının yaprakları gövdelere çevrel olarak dizilir; bu dişli kenarlı ve ince uzun yapraklar yeşil, sarı ya da beyaz çiçeklerle birlikte güzel bir görünüm sunar. Meyveler birbirine birleşmiş iki yuvarlak tohum içerir.

Avrupa'da yaygın olan çobansüzeği (*Galium aparine*), haçotu (*G. cruciata*) ve sarı yoğurtotu (*G. verum*) idrar ve safra artırıcı olarak kullanılan şifalı bitkilerdir. Bunlardan sonuncusu halk arasında sütü kestirmek ve peynire renk vermek amacıyla da kullanılır. Kokulu yoğurtotu (*G. odoratum*, eskiden *Asperula odorata*) yeni biçilmiş samana benzer bir kokuya sahiptir; kurutulmuş sürgünlerinden parfüm yapımında yararlanılır ya da kokulu çaylara katılır. Bazı *Galium* türlerinin köklerinden ise kırmızı bir boya çıkarılır.

Yohanan ben Zakay (ü. İS 1. yy), Filistinli Yahudi din bilgini. Yavne'de kurduğu okul ve yetkili haham topluluğu ile geleneksel Yahudiliğin Kudüs Tapınağı'nın yıkılışından (İS 70) sonraki sürekliliği ve gelişimi üzerinde belirleyici rol oynamıştır.

Yohanan İS 70'ten önce şeriat konusundaki tartışmalarda Sadukilere(*) karşı Ferisileri(*) temsil ediyordu. Ayrıca ne pahasına olursa olsun Roma'yla savaşmaktan yana olan Yahudilere de karşıydı. İS 70'te (ya da 68'de) kuşatma altındaki Kudüs'ten ayrılarak Roma karargâhına sığındı. Romalılardan, Yahuda yakınındaki Yavne'de bir okul kurma izni aldı. Orada yakın izleyicileri de çevresine toplandı. Bunlardan Eliezer ben Hirkanos ile Yeoşua ben Hanania'nın Yohanan'ı bir tabut içinde Kudüs'ten kaçırdıkları söylenir.

Yohanan, Yavne'deki okulu ve burada oluşturduğu tam yetkili haham topluluğu aracılığıyla temel dinsel geleneklerinin süreklilik koşullarını belirledi, geçmişten aktarılan ilkeleri değişen koşullar ışığında yeniden yorumlayarak Talmud geleneğinin temellerini attı. Yohanan ile öğrencilerinin yoğunlaştığı başlıca alan, özellikle sözlü geleneklere dayalı dinsel yükümlülüklerin (Halaha) incelenip geliştirilmesiydi. Tevrat'ın yorumlanmasıyla (Midraş) bağlantılı olarak masal ve efsane gibi bağlayıcı olmayan haham metinlerini de (Haggada) inceliyorlardı. Yohanan ayrıca mistik ve batıni içerikli konularla da ilgilendi. Tapınak'ın yıkılışından önce ya da sonra, Yunan-Roma geleneğine özgü ahlaki ve felsefi konulu toplantılar düzenlediği sanılır. Tevrat'la ilgili vaaz benzeri yorumlarında simgesel olanla ussal olanı çarpıcı biçimde birleştirdiği görülür. Örneğin sunak yapımında neden yontulmuş taş kullanılmadığı yolundaki bir soruyu, taşı yontacak demirin yıkıcı silahların yapımında kullanıldığı, Tanrı'ya adanan sunağın ise barışı sağlamaya yönelik olduğu biçiminde yanıtlamıştır.

Yohanan ben Zakay, İS 1. yüzyılda yaşamış Filistinli Yahudi bilginler içinde çağını ve gelecek kuşakları en çok etkileyen din önderidir. Talmud yazını ve düşüncesinde Hillel (ü. İÖ 1. yy'ın ikinci yarısı) geleneğinin sürdürücüsü olduğu kabul edilse de başka geleneklerden de esinlendiği açıktır.

Yohannes IV, asıl adı KASSA (d. 1831 - ö. 10 Mart 1889), 1872-89 arasında Etiyopya imparatoru. Hükümdarlığının büyük bölümü Mısır'ın, İtalya'nın ve Mehdi yanlılarının saldırılarını püskürtmekle geçmiştir.

Kuzey Etiyopya'daki Tigre'nin prenslerinden (*ras*) biriydi. Sahip olduğu güçlü silahlar sayesinde İmparator Tevodros'un (hd 1855-68) ölümünden dört yıl sonra Etiyopya tahtına geçti. Başlıca rakibi olan Şeva kralı II. Menelik'i 1878/79'da büyük bir yenilgiye uğratarak kendisini imparator olarak tanımasını sağladı. 1882'de Menelik'in kızı ile Yohannes'in oğlu evlendi ve Menelik'in Yohannes'in vârisi olması kararlaştırıldı. Yohannes ayrıca Menelik'in güneydeki egemenliğini tanıdı ve ikisinin egemenlik alanları birbirinden ayrıldı. Ama Yohannes'in oğlunu tahta çıkarmasından çekinen Menelik'in kendilerine silah verilmesi karşılığında İtalyanlarla anlaşmaya varması (1888) üzerine iki hükümdar arasındaki ilişkiler yeniden gerginleşti.

Yohannes, bölgedeki öbür soyluların gücünü azaltarak merkezî bir yönetim kurmayı ve Etiyopya Kilisesi'ni kullanarak uyrukları üzerindeki denetimini artırmayı amaçlıyordu. Devletin birliğini din temelinde kurmaya çalışması ve bu amaçla Müslümanları kilise yaptırmaya, kiliseye vergi ödemeye ve vaftiz olmaya zorlaması ayaklanmalara yol açtı.

Yohannes'in dış politika alanında karşı karşıya kaldığı ilk önemli sorun yayılmacı bir politika izleyen Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın Etiyopya'ya yönelik saldırıları oldu. 1870'lerin ortalarına gelindiğinde Mısır Etiyopya'nın doğusunu ve güneyini istila etmişti. İtalyanlar 1885'te, Kızıldeniz kıyısındaki Mitsiva limanını işgal ederek ülkenin iç kesimlerindeki Tigre'ye doğru ilerlemeye başladılar. Ama 1887'de Johannes'in orduları karşısında yenilgiye uğradılar. Aynı yıl, Sudan'da gitgide güç kazanmakta olan Mehdi yanlıları Etiyopya'ya saldırarak eski başkent Gonder'i yakıp yıktılar. Bu olaya misilleme olarak Sudan'a saldıran Yohannes, Metemma Çarpışması'nda (Mart 1889) öldürüldü.

Yojoa Gölü, İspanyolca LAGO DE YOJOA. Honduras'ın kuzeybatı kesiminde volkanik kökenli göl. Cortés'in güneybatı, Comayagua'nın kuzeybatı, Santa Bárbara'nınsa güneydoğu kesiminde yer alır; 285 km²'lik yüzölçümüyle ülkenin en büyük iç gölüdür. Ormanlarla kaplı dağlar arasında, deniz düzeyinden 650 m yüksekliktedir. Balıkçılık, ördek avı ve çevre tepelerde avcılık gibi özellikleriyle gözde bir turizm merkezidir. Başkent Tegucigalpa'yı San Pedro Sula'ya ve Antil Denizindeki kent merkezlerine bağlayan ana karayolu üzerinde olduğundan ulaşımı kolaydır.

yoketme tepkimesi, organik bir molekülden çoğunlukla asit, baz ya da metallerin etkisiyle, bazen de yüksek bir sıcaklığa ısıtılarak bir çift atomun ya da atom grubunun çıkarıldığı kimyasal tepkimelere verilen

ad. Karbon atomları arasında yalnızca tekli bağların bulunduğu organik bileşikler (doymuş bileşikler) bu tepkimeler yoluyla çift ya da üçlü bağlar içeren bileşiklere (doymamış bileşikler) dönüştürülür.

Yoketme tepkimeleri genellikle molekülden uzaklaşan atomlara ya da atom gruplarına göre adlandırılır. Örneğin bir hidrojen ve bir halojen atomunun çıkarıldığı tepkimeler dehidrohalojenasyon, iki halojen atomunun çıkarıldığı tepkimeler ise dehalojenasyon olarak adlandırılır. Gene benzer biçimde çoğunlukla bir alkol molekülünden bir su molekülünün çıkarıldığı tepkimelere dehidratasyon, iki hidrojen atomunun uzaklaştığı tepkimelere de dehidrojenasyon denir. Yoketme tepkimeleri ayrıca tepkime hızının dönüşen maddenin derişikliğiyle ya da alttepken ve yokeden maddenin her ikisinin birden derişikliğiyle orantılı olup olmamasına göre de sınıflandırılır.

Yokkaiçi, Japonya'da, Honşu Adasındaki Mie ilinde (*ken*) kent. Nagoya'nın batısında, İse Körfezi kıyısında yer alır. 1470'te inşa edilen bir şatonun çevresinde gelişti. Tokugava döneminde (1603-1867) önemli bir ticaret merkezine dönüştü. Pazarı her ayın dördüncü günü kurulurdu. Adı da "ayın dördüncü günü" ve "pazar" anlamındaki *yokka* ve *içi* sözcüklerinden gelir. II. Dünya Savaşı sırasında büyük yıkıma uğradı; daha sonra büyük bir petrokimya sanayisi kompleksinin merkezi oldu. Denizden kazanılmış arazilerde kurulu fabrikalarda otomobil, dokuma ve kimya ürünleri imal edilir. Kuzey İse Sanayi Bölgesi'nin merkezi olarak kabul edilen kentin giderek gelişen limanından hammadde ithalatında ve sanayi ürünleri ihracatında yararlanılır. Nüfus (1991 tah.) 277.502.

Yokohama, Japonya'da, Kanagava ilinin (*ken*) merkezi kent ve liman. Japonya'nın en büyük kent kompleksi Keihin Sanayi Bölgesi'nin bir parçasıdır. Honşu Adasının doğu kesiminde, Tokyo Körfezinin batı kıyısında yer alır. Kent alanı 427 km²'dir.

Yakınındaki Kanagava'nın yabancıların ikamet ve ticaretine açıldığı 1859'da küçük bir balıkçı köyüydü. Dış ticaretin ve gemi taşımacılığının ilerlemesiyle gelişti. Meiçi Restorasyonu'yla daha da hızlanan bu süreç sonunda 1889'da Kanagava'yla birleştirildi. Zamanla Japonya'nın ikinci büyük kenti, önde gelen bir limanı ve sanayi merkezi oldu. 1923'teki deprem ve yangında bütünüyle yıkıldı. II. Dünya Savaşı sırasında da 1945'teki ABD hava saldırılarından büyük zarar gördü. Ama her seferinde yeniden inşa edildi.

Tepelerle çevrili bir ovada kuruludur. Bu tepelerden biri güneydoğu yönünde uzanan Hommoku Burnunda sona erer. İklim kışları ılıman, yazları ise nemli ve sıcaktır. Yaz başları ile sonbahar ortaları yağışlı mevsimlerdir; sonbaharda genellikle tayfunlar görülür.

Yokohama ile komşu Kavasaki, Keihin Sanayi Bölgesi'nin merkezini oluşturur. Kimyasal maddeler, makineler, ham metal, petrol ürünleri, otomobil, fabrikasyon metal eşya ve gemi gibi ürünlere dayalı ağır sanayinin büyük bölümü burada yoğunlaşmıştır. Yokohama limanından çevredeki sanayi bölgesinin gereksindiği hammaddelerin ithalatında ve çeşitli ürünlerin ihracatında yararlanılır.

Limanı çevreleyen iş merkezinde birçok önemli banka ve şirket vardır. Bu merkezin kuzey ucunda, Sakuragi Caddesi İstasyonu yakınında, İsezaki adlı ana alışveriş caddesi yer alır. Sanayi bölgesi daha kuzeyde ve kıyı boyunca uzanır. İş merkezinin güneyinde tepelik bir konut alanı olan Yamate bulunur. 1925'te rıhtımlardan biri boyunca kurulan Yamaşita Parkı'ndan limanın tümü görülür. Daha güneyde ve kıyıya yakın bir yerde bulunan Sankei Bahçesi, başta antik bir pagoda olmak üzere ülkenin öteki yörelerinden getirilmiş çeşitli tarihsel yapıları barındırır. Yamaşita Parkı'nın yukarısındaki bir tepede yer alan Nogeyama Parkı güzel bahçeleri, açık hava tiyatrosu, konser salonu ve hayvanat bahçesiyle kentin en büyük parklarından biridir.

Yokohama ikisi özel, ikisi devlete ait dört üniversitesiyle aynı zamanda bir kültür merkezidir. Kanazava Kütüphanesi (1275) tarihsel kitaplar ve belgeler koleksiyonuyla ünlüdür. Kentte bir ticaret ve sanayi müzesi vardır; çok sayıdaki tiyatrolarında geleneksel Kabuki oyunlarından modern oyunlara kadar her türlü tiyatro yapıtı sahnelenir.

Yerel ulaşım otobüsler ve metroyla sağlanır. Yokohama ulusal ulaşım merkezi Tokyo'ya ve ülkenin öteki büyük kentlerine oto ve demir yollarıyla bağlanır. Kentin batısındaki Atsugi Havalimanı, iç hatlarda çalışan şirketler tarafından kullanılır. Tokyo'nun Haneda ve Narita uluslararası havalimanları da kente ulaşımı sağlar. Nüfus (1991 tah.) 3.250.887.

yokoluş, fizikte, bir parçacık ile karşıt parçacığının çarpışarak ortadan kalkması biçiminde gelişen ve enerji açığa çıkaran tepkime. Yeryüzünde en sık rastlanan yokoluş türü elektron ile elektronun karşıt parçacığı olan pozitron arasındaki tepkimedir. Pozitronlar genellikle radyoaktif bozunum sonucunda ortaya çıkar. Bir pozitron bir elektronla karşılaştığında çok kısa ömürlü atom benzeri bir yapı oluşturur; pozitronyum(*) olarak adlandırılan ve iki parçacığın birbiriyle çarpışıp yokoluşlarına kadar geçen zaman aralığında varlığını sürdüren pozitronyumda parçacıklar birbirlerinin çevresinde dolanırlar. Yokoluştan sonra çarpışma noktasında iki ya da üç gamma ışını fotonu ortaya çıkar.

Yokoluş sürecinde ortaya çıkan enerji (E), ortadan kalkan parçacıkların toplam kütlesi (m) ile ışığın boşluktaki hızının (c) karesinin çarpımına eşittir: $E=mc^2$. Yokoluş süreci, kütle-enerji eşdeğerliğini ve bu eşdeğerliği öngören özel görelilik kuramını doğrulayan bir olgudur.

Başka türlerden yokoluş süreçleri de gözlenmiştir. Örneğin, nükleonlar (proton ve nötronlar) karşıt nükleonlarla (karşıt proton ve karşıt nötronlar) birleşerek yok olurlar; bu tepkimede açığa çıkan enerji, mezon türünden parçacıklar olan pion ve kaonlar tarafından taşınır. Kimi kozmologlar, kuvazarların(*) saldığı çok büyük enerjiyi ve evrenin görünürdeki genişlemesini madde ile karşıt maddenin birbirini yok etmesi olgusundan yararlanarak açıklamaktadır.

"Değişmeler", Yokoyama Taikan'ın bir resminden ayrıntı, 1923; Tokyo Ulusal Müzesi
Tokyo National Museum

Yokomitsu Riçi, YOKOMİTSU TOŞİKAZU olarak da bilinir (d. 17 Mart 1898, Higaşiyama, Fukuşima ili - ö. 30 Aralık 1947, Tokyo, Japonya), Japon yazar. Avrupa edebiyatında 1920'lerde ortaya çıkan *avant-garde* eğilimlerden etkilenen Japon yazarların oluşturduğu "yeni duyumculuk" akımının önde gelen temsilcilerinden biridir.

Vaseda Üniversitesi'nde öğrenciyken yazmaya başladı. Okulu terk ettikten sonra oyun yazarı Kikuçi Kan'ın yayımladığı *Bungei şuncu* adlı dergide çalıştı. 1923'te, Kavabata Yasunari'yle birlikte *Bungei cidai* dergisini yayımladı. *Atama narabi ni hara* (1924; Baş ve Mide) adlı yapıtı eleştirmenlerce yeni bir edebi tür olarak değerlendirildi. Doğalcılığın otobiyografik türe, proleter edebiyatın da toplumsal sorunlara ağırlık veren yaklaşımları karşısında yeni, şaşırtıcı biçimlerde sunulan, duyumsal izlenimlere dayalı bir estetik anlayış geliştirdi. Edebiyat kuramına sürekli ilgi gösterdi; bu alandaki görüşlerini *Cunsui Şosetsu ron*'da (1935; Saf Roman Üzerine) ortaya koydu. Öbür yapıtları arasında, karısının yakalandığı ağır hastalığı duyarlı, lirik bir üslupla işlediği *Haru va başa ni notte* (1926; Bahar Atların Çektiği Bir Arabayla Geldi) ve insan davranışını yöneten mekanik bir ilkenin varlığı konusundaki saplantısını ortaya koyduğu *Kikai* (1930; Makine) sayılabilir.

Yokosuka, Japonya'da, Honşu Adasında, Kanagava ilinde (*ken*) liman kenti. Tokyo Körfezinin (*van*) batı kıyısında, Miura Yarımadasında (*hanto*) yer alır. 1865'te burada bir tersane kuruluncaya değin küçük bir balıkçı köyüydü. 1884'e gelindiğinde önemli bir deniz üssü olan Yokosuka, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD donanması ve Japon Ulusal Güvenlik Kuruluşu tarafından üs olarak kullanıldı.

Yokosuka günümüzde Japonya'nın önde gelen ticret ve balıkçılık limanlarındandır. Doğuda Yokosuka ve Nagaura adlı iki limanı vardır. Başlıca sanayi kolu gemi yapımıdır. Kent aynı zamanda Tokyo-Yokohama Metropoliten Alanı'nın bir konut bölgesidir. Nüfus (1991 tah.) 434.957.

Yokoyama Taikan, asıl adı SAKAİ HİDEMARO (d. 4 Kasım 1868, Mito - ö. 26 Şubat 1958, Tokyo, Japonya), Japon ressam. Hişida Şunso ile birlikte geleneksel Japon resminin yeniden canlandırılmasında önemli rol oynamıştır.

Tokyo Güzel Sanatlar Okulu'nda Haşimoto Gaho'dan Japon resmi dersleri aldı ve okul müdürü Okakura Kakuzo'nun gözde öğrencisi oldu. 1896'da bu okulda desen dersleri vermeye başladıysa da Okakura'nın 1898'de görevden alınması üzerine okuldan ayrıldı. Okakura'nın Hişida ve Şimomura Kanzan ile birlikte yürüttüğü Japon Güzel Sanatlar Akademisi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Büyük ölçüde çizgisel anlatıma dayanan geleneksel Japon resim tekniğini bir bütün olarak ele alarak Hişida'yla

birlikte çizgi yerine renk bileşimlerine dayanan yeni bir üslup geliştirdi. Bu üslup küçümseyici *morotai* adıyla anıldı (bulanık, belirsiz anlamına gelen *moro* sözcüğünün o zamanki çağrışımları çok daha olumsuzdu). 1907'de Yokoyama Eğitim Bakanlığı'nın başlattığı Güzel Sanatlar Sergisi'nin (kısa adı Bunten) seçici kuruluna atandı. Bir anlaşmazlık sonucu görevden alınınca Okakura Kakuzo'nun ölmesi üzerine kapanan Japon Güzel Sanatlar Akademisi'nin yeniden açılması için çalıştı. Akademi 1914'te yeniden açılınca kısaca İnten olarak anılan yıllık sergileriyle genç yeteneklere önemli bir olanak sağladı. Yokoyama'nın yapıtları arasında "Dağ Yolu", "Değişmeler" ve "Geceleyin Kiraz Çiçekleri" sayılabilir.

yoksul sanat, İtalyanca ARTE POVERA. 1960'ların sonlarında Avrupa ve ABD'de gelişen ve çok farklı eğilimleri içeren bir kavramsal sanat(*) türü. Amacı estetik nesneler üretmekten çok, izleyicinin estetik düşünce sistemine katılmasını ya da estetik bir olaya katkıda bulunmasını sağlamaktı. Richard Sierra, Robert Smithson, Robert Morris, Eva Hesse, Keith Sonnier, Bruce Nauman ve Walter de Maria gibi birbirinden çok farklı biçimlerde çalışan sanatçıların hepsi geleneksel "bitmiş sanat yapıtı" yerine "sürekli oluşum süreci"ni savunuyor, sıradan kişilerin estetik bir yaşantı edinmesini sağlamak için her türlü anlatım aracından yararlanıyorlardı.

Yoksul sanat, sanatı gerçek yaşamdan soyutlayan ve içerdiği gizemli estetik değerlerden ötürü yalnızca küçük bir azınlığa hitap eden pop sanat ve minimal sanat gibi çağdaş eğilimlere bir tepki olarak ortaya çıktı. Yoksul sanatın genç sanatçıları için sanat yapıtı, bir tüketim aracı olmaktan çok bir estetik anlatımdı ya da toplumsal düşüncelerin bir yansımasıydı. Yoksul sanat ilkelerinin ilk ipuçları John Cage'in(*) "sessiz besteleri" ile Ad Reinhardt ve arkadaşlarının savunduğu "düşünsel sanat" kavramında görülüyordu. Her iki anlatım biçimi de izleyiciyi estetik sorunlar üzerinde düşünmeye yöneltiyordu.

Yoksul sanatın temsilcileri çeşitli anlatım biçimleri ortaya koydular. Bunlardan "süreç sanatı" sanat ürününün kısa oluşum sürecinde ortaya çıkan estetik yaşantılardan oluşuyordu. "Yeryüzü Sanatı" (bir vadiyi dev bir perdeyle örtmek gibi) doğa ve teknolojiden yararlanılarak oluşturulan ya da yalnızca tasarlanan dev boyutlu, yenilikçi tasarıları içeriyordu. "Vücutla yapılan sanat" gösteri, heykel ve kavramsal sanatı birleştiriyordu. "Karşı-biçim sanatı"nda yürümek gibi sıradan günlük eylemlere estetik değerler yükleniyordu. "Küçük heyecan sanatı" soluk almak gibi bedensel işlevler ya da duygular üzerine kurulmuştu. "Ham maddecilik" de doğal ya da yapay malzemelerin estetik kullanımına dayanıyordu. Yoksul sanatta bir gösteri (ya da onun hazırlık aşaması) fotoğrafla ya da başka yollarla saptanıp izleyiciye sunuluyordu; bazen de gösteri doğrudan izleyicinin önünde gerçekleştiriliyordu. Bütün bu farklı eğilimlerin birleştiği nokta herkesin sanat yapabileceği idi. Yürümek gibi sıradan bir hareketin "estetik" bir eyleme dönüştürülmesi ya da belgelenmiş bir olayı seyrederken kişisel estetik tepkilerin uyanması, izleyicinin "oluşum süreci"ne katılması demekti.

Önemli yoksul sanat ürünleri arasında Christo'nun ("Avustralya Kıyılarını Paketleme" türünden akıl almaz ölçülerde plastik malzeme gerektiren) dev projeleri, Hans Haacke'nin New York kentinin çöküntü mahallelerini ele aldığı (fotoğraflardan, ev sahiplerinin adlarını içeren bir listeden ve izleyiciyi bu mahallelerdeki yaşama estetik bir boyutta bakmaya çağıran bir davetiyeden oluşan) belgesel çalışması, Joseph Kosuth'un (izleyiciye, göze hoş görünen sözcük ve cümlelerden oluşan bir metin sunmasına dayanan) dilsel meditasyonları ve Michael Heizer ile Douglas Huebler'in bilgisayarla programladıkları sanatsal anlatımlar sayılabilir.

yoksulluk, insanların temel gereksinmelerini karşılayamama durumu. Yoksulların belirlenmesi için ölçüt alınacak temel gereksinmeler dar anlamda, "yaşamı sürdürmek için gerekli olanlar", geniş anlamda ise "toplumdaki genel yaşam standardını yansıtanlar" biçiminde tanımlanabilir. Birinci tanıma göre yalnızca barınaksızlık ya da açlıktan ölme sınırında olanlar yoksulluk kapsamına girer. İkincisi ise, beslenme, barınma ve giyim olanakları yaşamlarını sürdürmeye yettiği halde toplumun genel düzeyinin gerisinde kalanları da yoksul sayar. Yoksulluğun sınıflandırılmasında süre (uzun süreli, kısa süreli, dönemsel) ya da dağılım (yaygın, yoğun, bireysel) gibi boyutlar temel alınır.

Dönemsel yoksulluk. Bir dönem için nüfusun tümüne yayılabilen, ama uzun sürmeyen yoksulluk sanayileşmemiş toplumlarda doğal koşulların ya da yetersiz tarımsal planlamanın yol açtığı geçici gıda kıtlığından kaynaklanır. Sanayileşmiş toplumlarda ise yaşam standardı, yeterli düzeyde ücretle yüksek istihdam sağlanıp sağlanamamasına bağlıdır. 19. ve 20. yüzyıllarda sanayileşmiş ülkelerde yaşanan ekonomik bunalımlar bu tür yoksulluk dönemlerine yol açmış, örneğin 1929 Büyük Bunalımı, ABD'de işsizlik oranının çok yükselmesine, toptan eşya fiyatlarının, üretimin ve ulusal gelirin düşmesine neden olmuştur. Ekonomik bunalımlar toplumun her kesimini etkiler, ama en şiddetli etkisi düşük gelir grupları üzerinde görülür.

Ekonomideki dalgalanmalardan ileri gelen yoksulluk uzun süre doğal piyasa mekanizmasının kaçınılmaz sonucu olarak kabul edilmiş, bunalım atlatılıncaya değin halkı yatıştıracak gıda ya da kamu projelerinde istihdam biçimindeki yardımın sağlanması yönetimin üstlenmek zorunda kaldığı geçici bir yük sayılmıştı. Ekonomik bunalımların nedenleri daha iyi anlaşıldıkça mali politikalar, sermaye piyasası düzenlemeleri ve uluslararası ticaret anlaşmaları aracılığıyla bunalımı önlemeye ya da hızla aşmaya yönelik programlar öncelik kazandı.

Toplu yoksulluk. Geçici dönemsel yoksulluktan farklı olarak toplu yoksulluk, temel gereksinmelerin karşılanmasında görece sürekli yetersizlik durumudur. Toplumun ortalama yaşam düzeyini tanımlayacak kadar genelleşmiş ya da geniş kesimlerini kapsamına almış olabilir. Her iki durumda da genellikle kuşaktan kuşağa aktarıldığı görülür.

Yoksulluk Asya'nın, Afrika'nın, Güney ve Orta Amerika'nın geniş kesimlerinde görece genelleşmiş ve kalıcılaşmıştır. Bu toplumlarda nüfusun çoğunluğu yaşamın sınırında varlığını sürdürür. Açlıktan ölmek olağandışı değildir. Ortalama yaşam süresi kısa, ana ve çocuk ölüm oranları yüksek ve sağlık koşulları kötüdür. Yetersiz beslenme Batı'da ender rastlanan hastalıklara yol açar. Toplu yoksulluk çoğunlukla ekonomik azgelişmişliğe bağlıdır. Bu ülkelerin birçoğunun toplam kaynakları yurttaşlar arasında eşit dağıtılsa bile, bütün nüfus için yeterli bir yaşam yüzeyi sağlayamaz. Çözüm tarımın ve/ya da sanayinin geliştirilmesi yoluyla gayri safi milli hasılanın (GSMH) artırılmasında ve nüfus planlamasında aranmış, ama umut verici sonuçlar alınamamıştır.

GSMH'nin artması her zaman nüfusun genel yaşam standardının yükselmesi anlamına gelmez. Bunun çeşitli nedenleri vardır: 1) Kısa dönemde nüfusun artış hızı yiyecek arzındaki yükselişi geçer. 2) Azgelişmiş ülkelerin çoğunda dağılım çok eşitsizdir ve GSMH'de belirgin artışlar sağlasa da bazı uzmanlar bunun önemli bölümünün uzun süre yoksulluk içindeki geniş kesimlere ulaşmayacağı görüşündedir. Gelişmiş ülkelerden yapılan yardımlar da çoğu durumda yoksul halka yansımamıştır. 3) Öz kaynakları tarımsal gelişme ve sanayileşmeye yetmeyen azgelişmiş ülkeler yabancı yatırımlara gereksinim duyar. Bu durumda verimlilik artışıyla sağlanan gelirin önemli bir bölümünün dış yatırımcılara gitmesi de yoksul kitlelere ayrılabilecek payı düşürür. Sanayileşmekte olan ülkeler kuraklık, sel gibi doğal afetlerin yol açtığı kıtlıklardan da çok etkilenir. Kalkınma planlarında yatırımlara ayrılmış fonları gıda maddeleri ithalatında kullanmak zorunda kalmaları planı uygulayamamalarına neden olur.

Refah düzeyi yüksek sanayileşmiş ülkelerin birçoğunda da belli gruplar uzun vadeli yoksullukla karşı karşıyadır. Kentlerin bakımsız mahallelerinde, sanayileşmenin girmediği bölgelerde, tarımın ya da sanayi kuruluşlarının verimsiz kaldığı yerlerde yoğunlaşan bu gruplar arasında da ölüm oranları yüksek, sağlık koşulları kötüdür.

Bireysel yoksulluk. Toplu yoksulluk gibi görece sürekli, ama dağılım açısından ondan farklı olan bireysel yoksulluk, bir kişi ya da ailenin, refah düzeyi yüksek bir toplumsal çevrede yer almasına karşın temel gereksinmelerini karşılayamaması durumudur. Genellikle bireyin bazı temel niteliklerden yoksun olmasından kaynaklanırsa da gene toplumsal bir sorundur, çünkü fiziksel ya da zihinsel özürlü ya da yetersiz eğitim ve beceriye sahip kişilerin iş bulabilmesi toplumdaki iş olanaklarına bağlıdır. Ekonomileri sermayeden çok emeğe dayalı ülkelerde fiziksel güç ve dayanıklılık çok önemlidir. Sanayileşmiş toplumlarda ise beceri, eğitim ve uyum yeteneği birincil önem kazanmıştır. Topluma uyum göstermekte güçlük çekenler genellikle haksız olarak "sorumsuz" kabul edilir ve bu niteleme para konusunda beceriksizlik, tembellik, sarhoşluk ve çok sayıda çocuk yapma gibi davranışları kapsar. Fiziksel ve zihinsel özürlülere genellikle yakınlık duyulur. Fiziksel yetersizliklerden kaynaklanan yoksulluğu hafifletmek için eğitim, ayrıcalıklı iş olanakları ve gerekirse ekonomik yardım sağlanır. Topluma uyumsuzluk gösterenler ise aşağılanır ve yoksulluklarından sorumlu tutulur. Bu durumdakiler cezalandırılır, parasal yardım açısından yük olarak görülür ve davranışlarını değiştirmeleri için belirli sosyal hizmetleri kabul etmeye zorlanır. Yoksulluk konusunda bütün yazılanlara yansıyan da bu iki karşıt tutum, yakınlık ve düşmanlık duygusudur.

Yokutlar, Penuti dillerinden birini konuşan California Yerlileri. San Joaquin Vadisi ile Sierra Nevada'nın Fresno Irmağının güneyinde kalan batı eteklerinde yaşarlardı. Ayrı lehçe, toprak ve adları olan 50 kadar kabileye ayrılmışlardı. Tohum ve kök gibi bitkileri toplamanın yanı sıra avcılık da yaparlardı. Geyikleri tuzağa düşürmeye ve antiloplarla Kanada geyiklerini kovalayıp okla vurmaya dayanan avlanma yöntemleri vardı. En yaygın konut biçimleri içinde 10 ya da daha çok ailenin yaşadığı, hasır damlı

toplu evlerdi. Ayrıca gölgelik olarak evlerin önünde direkler üstüne düz çatılar yaparlardı. Erkekler eteklik giyer ya da çıplak dolaşırdı; kadınlar ise ön ve arkalarına saçaklı önlükler giyerdi.

Şefler, kabile ve köylerin başıydı. Zenginliğin yanı sıra özellikle dinsel konularda geniş bilgi sahibi olmaları beklenirdi. Şeflik makamı babadan oğula geçerdi; kadınlar da şef olabilirdi. Kabile soytarısı ile tek işi ölüleri gömmek ya da yakmak olan ve genellikle erkek travestiler arasından seçilen cenaze görevlisi, öteki iki önemli görevliydi. Çokkarılılık kabul görmekle birlikte ender rastlanan bir âdetti.

Yokut törenleri arasında erkek çocuklar için ergenlik töreni önemliydi. Bu törende tatula bitkisinden hazırlanan uyuşturucu maddeler kullanılırdı. Çıngıraklı yılan sokmalarını engelleme gibi törenleri yöneten büyücü hekimler, aynı zamanda kabileler arası yarışmalara katılarak güçlerini sınarlardı.

yol kesme, yollarda gizlenip bekleyerek, geçen yolcu ve araçları zor kullanarak ya da tehditle soyma. Faillerin silahlı ya da sayıca fazla olması ya da eylemin gece yapılması gibi koşullar aranmaz. Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) ayrı bir suç olarak yer almayan yol kesme, yağma ve senedin yağması suçlarına ilişkin ağırlaştırıcı bir neden olarak düzenlenmiştir. TCK'nın 497. maddesine göre yol kesme suçuna verilecek ağır hapis cezası 20 yıldan az olamaz.

yol yabanarısı *bak.* örümcek yabanarısı

yol yarışı, bisiklet sporunda, karayollarında yapılan bir tür yarış. Kapalı bir parkurda birkaç turu kapsayabileceği gibi birkaç gün süren çok etaplı bir yarış olarak da düzenlenebilir. Genellikle bütün bisikletçiler aynı anda yarışa başlar ve bitiş çizgisini ilk geçen ya da etapları en kısa sürede tamamlayan sporcu kazanır. Özellikle uzun etaplı yarışlarda başka yöntemler de kullanılır. Örneğin bazı etaplarda zamana karşı yarışılır; bu durumda bisikletçiler yarışa birkaç dakikalık aralarla başlarlar. Yarışa topluca başlanan olağan etaplarda genellikle kent içinde kısa bir hız yarışı yapılır; birinci gelene ya bir ödül verilir ya da etap sonunda elde ettiği dereceden birkaç saniye düşülür. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (bisiklet); Olimpiyat Oyunları.

Yola, Nijerya'nın doğu kesiminde, Gongola eyaletinin ve geleneksel Adamawa Emirliği'nin merkezi kasaba. Numan, Jalingo, Ganye, Fufore ve Jimeta'yla karayolu bağlantısı bulunan kasabada bir havaalanı vardır. Kasabaya Benue ve Nijer ırmaklarının birleştiği yerin yaklaşık 800 km yukarısındaki Jimeta limanı hizmet verir.

1841'de Adamawa Emirliği'nin kurucusu Modibbo (Bilgin) Adama tarafından emirliğin başkenti olarak kuruldu. Müslüman olmayan Bata ve Vere halklarına karşı başlatılan Fulani cihadı sırasında üs olarak kullanıldı. Kasabayı ziyaret eden Avrupalı kâşiflerden Fransız Teğmen Louis Mizon 1891'de Fransa'nın toprak taleplerini emire kabul ettirdi. 1893'e gelindiğinde İngilizler Yola ve çevresini denetimleri altına almışlardı. Çok geçmeden Nijer Kraliyet Kumpanyası Yola'da bir ticaret merkezi kurdu. Emir Lauwal Zuberiu 1901'de İngilizleri Yola'dan çıkarmak isteyince Lokoja'dan yola çıkan İngiliz birlikleri kasabayı ele geçirdi ve emir kaçmak zorunda kaldı. 1914'te kasabayı ele geçirmek için saldırıya geçen Alman kuvvetleri başarılı olamadı. Yola 1935'te komşu Jimeta kasabasıyla birleştirildiyse de 1963'te yeniden ayrı bir belediye haline getirildi.

Ticaretinin büyük bölümünün Jimeta'ya kaymış olmasına karşın, Yola önemli bir pazar merkezi olma özelliğini korumaktadır. Yola ve Jimeta'da toplanan yerfıstığı, pamuk, deri ve post gibi ürünler, Benue Irmağı aracılığıyla Nijer Deltasındaki Burutu ve Warri limanlarına taşınır.

Yerel ticaret daha çok süpürgedarısı, darı, karite tohumu, yam, pirinç, börülce, şekerkamışı, yerfıstığı, balık, soğan, biber, çivitotu, sığır, keçi, kümes hayvanı, koyun ve pamuğa dayanır. Aynı zamanda bir eğitim merkezi olan Yola'da hukuk, fen ve güzel sanatlar fakülteleri ile bir yüksek öğretmen okulu ve üniversite öncesi hazırlık okulu bulunur. Nüfus (son sayım) 8.573.

Yolalar *bak.* Dyolalar

yoldaşlar mahkemesi, Rusça TOVARİŞÇHESKİ SUD, Sovyet hukuk sistemi ile Sovyet modelini izleyen hukuk sistemlerinde, hafif suçları yargılama ve sınırlı hafif cezalar verme yetkisi olan, seçilmiş yargıçlardan kurulu gayri resmî mahkeme. Rus SFSC Yoldaşlar Mahkemesi Yasası'nda (1961), mahkemelerin amacı "vatandaşların çalışma ve sosyalist mülkiyet konusunda komünist bir ruhla eğitilmelerini, sosyalist toplum yaşamının kurallarına uymalarını, Sovyet halkı arasında toplu yaşama, yoldaşça karşılıklı yardım ve başkalarının onuruna saygı duygularının gelişmesini" sağlama ve daha ileriye götürme olarak belirtiliyordu. Bu mahkeme SSCB'nin dağılması ve öteki sosyalist rejimlerin de sona ermesiyle bu ülkelerin hukuk düzenlerindeki varlığını yitirmiştir.

yole, genellikle bir ya da daha çok flok yelkeni, bir mayistra yelkeni ve bir mizana yelkeni bulunan, iki direkli yelkenli. Mayistra yelkeni mizana yelkeninden daha yukarıda, mizana yelkeni ise dümen bodoslamasının kıç tarafındadır. Modern gezinti teknelerinin çoğunda olduğu gibi yolelerde de yelkenler omurgayla aynı hizada olmak

Bir yole
Frank Gordon and Son

üzere baş ve kıç doğrultusundadır. Bu donanım insan gücünden en etkin biçimde yararlanmayı sağlar. Yole sözcüğü, bazen dingiler ve aşırmalı yelkenli hafif balıkçı tekneleri için de kullanılır.

Yom Kippur (İbranice *Yom ha-kippurim*: "Kefaret Günü"), Yahudilerin en önemli dinsel bayramı. Hicri takvimdeki tişri (eylül-ekim) ayının 10. gününde, günahların kefaretini ödeyerek Tanrı'yla yeniden barışmak amacıyla kutlanır. Tevrat'ta Şabbat Şabbaton (Kutlu Dinlenme Sebtı ya da Sebtler Sebtı) adıyla anılan bu bayram hafta içine rastlasa bile ibadet dışında hiçbir iş yapılmaz (*bak.* Sebt). Ayrıca hiçbir şey yenmez, içilmez ve cinsel ilişkide bulunulmaz. Gelenekçi Yahudilerde o gün deri ayakkabı giymek ve kendini yağla meshetmek yasaktır; ancak *kippelot* adı verilen uzun beyaz giysiler giyilebilir.

Bayram arifesinde Kol Nidre duası okunur. Ezgisinin güzelliğiyle ünlü olan bu duada, yıl boyunca Tanrı adına edilip de yerine getirilemeyen bütün yeminler için tövbe edilir. Mahkemelerde ya da başkaları adına edilen yeminler bu duanın kapsamına girmez. Sonraki dualarda ise kişilerin yanı sıra cemaatin günahları için de tövbe edilir. Sinagoglarda ruhun arınmasına yönelik gündüz ayinlerinde, o yıl ölen yakınları için yas tutanlar yizkor duaları okurlar. Yom Kippur'da yakın dostlar birbirlerine karşı işledikleri suçların bağışlanmasını isterler.

Kudüs Tapınağı'nın yıkılmasından önce burada yüksek rahibin yönetiminde önemli bir kurban töreni düzenlenirdi. Yüksek rahip önce kendisinin, sonra da öbür rahiplerle bütün İsrailoğullarının günahlarını itiraf ederdi. Daha sonra beyaz keten bir giysiyle, yalnızca Yom Kippur'da girilebilen Kudüsülakdes'e(*) girer ve burada tütsü yakıp kurban kanı serperdi. Tapınak'taki tören, İsrail'in günahlarını taşıdığına inanılan günah keçisinin çölde ölüme terk edilmesiyle sona ererdi.

Ayrıca birçok hahamın boşinanç olarak gördüğü bir geleneğe göre, Yom Kippur'da bazı Yahudiler canlı bir tavuğu ya da 18 gümüş parayı başlarının üzerinde sallayarak Mezmurlar'dan bölümler okurlar. İşlenen günahların sallanan hayvana ya da nesneye geçeceğine inanılır.

Yomiuri Şimbun, Japonya'da yayımlanan günlük gazete. Tiraj açısından ülkenin *Asahi şimbun*'dan sonra ikinci büyük gazetesi durumundadır.

1874'te kuruldu. Meiji dönemindeki (1868-1912) hızlı modernleşme çabalarının bir parçası olarak çıkarılan beş yeni gazeteden biriydi. Adını (Japoncada *Yomiuri*: "Okuyarak Satma"), Tokugava döneminde (1603-1867) elle oyulmuş kalıplarla basılan tek sayfalık gazetelerin satışında uygulanan yöntemden aldı.

İki büyük rakibi olan *Asahi* ve *Mainiçi* gibi *Yomiuri* de beş bölgesel sabah ve akşam baskısının yanı sıra Tokyo'da İngilizce bir baskı yapar. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ABD'li yayımcı William Randolph Hearst'ün çıkardığı gazetelerin yayımcılık çizgisinden etkilenen *Yomiuri*'nin okurlarının büyük çoğunluğunu işçiler oluşturur. Ülkedeki ilk profesyonel beyzbol takımının kurucusu olması da tirajını artırmasında rol oynamıştır.

Yomou, Gine'nin güneydoğusunda kasaba. Yomou Gine Platosunun çoğunlukla Kipellelerin ve Manoların yaşadığı, sık ormanlarla kaplı bir bölgenin başlıca ticaret (pirinç, manyok, kahve ve palmiye ürünleri) merkezidir. Yöre doğu, batı ve güneyde Liberya, kuzeybatıda Macenta, kuzeydoğuda ise Nzérékoré illeriyle çevrilidir. Nüfus (1983 geç.) 10.055.

Yomra, Karadeniz Bölgesi'nin, Doğu Karadeniz Bölümü'nde, Trabzon iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 207 km² olan Yomra ilçesi doğuda Arsin ilçesi,

güneyde Gümüşhane ili, batıda Maçka ilçesi ve Merkez ilçe, kuzeyde de Karadeniz'le çevrilidir.

İlin orta kesiminde yer alan ilçe toprakları, dağlık ve engebeli alanlardan oluşur. Kıyı kesiminin hemen ardında başlayan Trabzon Dağları birdenbire yükselir. İlçe alanından kaynaklanan suları kısa ve hızlı akışlı bazı dereler toplar. Bunlardan başlıcaları ilçe merkezinde Karadeniz'e dökülen Kalafa Deresi ile ilçe sınırları dışında Karadeniz'e ulaşan Yanbolu Deresidir. Yomra ilçesi doğal bitki örtüsü açısından oldukça zengindir. Dağlık alanları kızılağaç, kayın ve ladin ormanları kaplar. Yüksek kesimlerde hayvancılık ve sayfiye açısından önem taşıyan yaylalar vardır.

Önemli bir bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini daha çok tarımdan sağlar. Başlıca bitkisel ürünler mısır, fındık ve patatestir. Az miktarda elma, yaş çay yaprağı, armut ve fasulye de yetiştirilir. Hayvancılık önemli gelir kaynaklarındandır. Kıyı kesiminde halkın bir bölümünün geleneksel uğraşı balıkçılıktır. İlçenin küçük ölçekli sanayisi balıkyağı ve balık unu, katgüt, galvanizli saç, tuğla ve kiremit fabrikalarını kapsar. İlçe topraklarında kireçtaşı yatakları ve bazı şifalı madensuyu kaynakları vardır.

Tarihine ilişkin yeterli bilgi bulunmayan yöre 1959'da ilçe yapıldı. Eski adı Dirona olan Yomra kasabası Karadeniz kıyısında yer alır. Trabzon kent merkezine yalnızca 12 km uzakta bir banliyö konumundadır. Trabzon kıyı yolu boyunca çizgisel olarak batıya doğru geliştiğinden, Trabzon kentiyle bütünleşme eğilimi göstermektedir.

Yomra Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 30.669; kasaba, 7.335.

Yomut halısı, Türkmenistan'da Yomut Türkmenlerinin dokuduğu döşeme yaygısı. Teke halılarının tersine, büyük boy Yomut halılarının desenleri çok çeşitlidir. Çeşitli renklerdeki baklava biçimli dörtgenlerin çapraz diziler halinde sıralanmasından oluşan desene çok rastlanır. Baklavalar bazen kanca öğeleriyle, daha çok da küçük çiçeklerle bezenmiş düşey şeritlerle çevrilidir. Bazı halılarda, içleri çift başlı stilize köpek örgeleriyle doldurulmuş sekizgenler düşey sıralar halinde dizilmiştir. Bordürlerde genellikle beyaz üstüne geometrik asma dalı deseni bulunur. İki uçtaki tabanlıklar stilize yaprak ve dallarla, bazen de çiçeklerle kaplıdır. Renkler parlak kırmızıdan çeşitli mor tonlarına kadar değişir. Torba ya da heybe olarak kullanılmak üzere yapılmış halıların zemininde beyaz da vardır. Yomutlara özgü olduğu anlaşılan bir dokuma da, torba yüzüne benzeyen, beş kenarlı dekoratif panolardır. Bunlar çoğunlukla çapraz çizgilerle baklava biçiminde bölünmüş ya da göknar ağacı örgelerinden bir sırayla bezenmiştir. Yomutların çadırlarını süslemek için yaptıkları şeritler ve üstü işlenmiş düz kilimleri ilginçtir. Büyük boy Yomut halılarının hepsi saf yün ya da keçi kılındandır ve çoğu Gördes düğümüyle dokunmuştur. Daha çok Sine düğümüyle dokunan küçük boy halılarda yünle birlikte bazen pamuk atkı iplikleri de kullanılır. Teke halıları gibi Yomut halıları da çoğu zaman Buhara halısı diye satılır. *Ayrıca bak.* Buhara halısı.

Yomut halısı, Türkistan, 19. yy; Metropolitan Sanat Müzesi, New York kenti
Metropolitan Museum of Art New York kenti fotoğraf Otto E Nelson — EB Inc

Yona (ö. 15. yy, Moskova), 1448'de seçilen ilk bağımsız Moskova metropoliti.

15. yüzyıla değin Rusya'da Ortodoks Kilisesi'nin başı olan Kiev (sonradan Moskova) metropolitini, genellikle Bizanslı din adamları arasından Konstantinopolis (İstanbul) patriği atıyordu. Ama Floransa Konsili'nin 1439'da aldığı kararları kabul ederek Ortodoks ve Katolik kiliselerini yeniden birleştirme düşüncesini benimseyen Bizanslı metropolit İsidorios'un davranışları sonucunda, Rus Kilisesi 1448'de Konstantinopolis'ten bağımsızlığını ilan etti. Büyük prens II. Vasili, İsidorios'u tutuklatıp hapse attırdı ve Rus Piskoposlar Kurulu Bizans'ın iznini almaksızın Yona'yı metropolit seçti. Aralarında Yona'nın da bulunduğu pek çok kişi, Konstantinopolis'in Osmanlıların eline geçmesi durumunda Moskova'nın Ortodoks Kilisesi'nin merkezi olacağına inanıyordu.

Yonago, Japonya'da, Honşu Adasındaki Tottori ilinde (*ken*) kent. Yonago Ovasını oluşturan Hino Irmağının (*kava*) deltasında, ırmağın ağzından Japon Denizine kadar uzanan Yumigahama adlı bir kıyı okunun üzerinde yer alır. Kano adlı bir balıkçı köyü olarak kuruldu. 1601'de Yonago Şatosu'nun inşa edilmesinden sonra bölgenin ulaşım ve ticaret merkezi durumuna geldi. Günümüzde kâğıt hamuru, tekstil ürünleri, işlenmiş gıda maddeleri, demir-çelik üretilen büyük bir sanayi merkezidir. Yonago, Daisen-Oki Ulusal Parkı'nın girişinde yer alır. Nüfus (1991 tah.) 131.697.

Yonatan, Eski Ahit'te (I. ve II. Samuel) Kral Saul'un en büyük oğlu. Yiğitliği ve dostu Hz. Davud'a bağlılığı dolayısıyla, Kitabı Mukaddes'te adı geçen en seçkin kişiler arasında yer alır.

Yonatan'ın adı ilk kez I. Samuel Kitabı'nda (13:2) geçer; bu bölümde Gibea'da bir bölük Filistiyi yenişi anlatılır. Daha sonra (I. Samuel 14) Yonatan ve silah taşıyıcısı, Saul'un Gibea'daki ordusundan ayrılır ve Mikmaş'taki sınır kasabasını ele geçirir. Bunun üzerine saldırıya geçen İsrailliler Filistileri bozguna uğratır. Davud, Saul'un maiyetine girip Filistilere karşı birçok zafer kazanınca Yonatan'la yakın bir dostluk kurar. Saul'un kıskançlığa kapılarak Davud'un aleyhine dönmesi üzerine Yonatan ikisini uzlaştırmayı denerse de ancak kısa bir süre için başarılı olur. Saul, Davud'u öldürmek için oğlundan yardım ister, ama Yonatan dostuna sadık kalır ve onu Saul'un öfkesine karşı uyarır. Bunun üzerine Davud gizlenir. Zif Ormanındaki son buluşmalarında, Davud'un bir sonraki İsrail kralı, Yonatan'ın da onun veziri olmasına karar verirler.

Saul, Yonatan ve Yonatan'ın kardeşleri Filistilerle Gilboa Dağında yapılan savaşta öldüler. Filistilerce yakılıp parçalanan cesetleri, Yabeş-gileadlılar tarafından kaçırılıp Yabeş'e gömüldü. Yıllar sonra Davud, mezarlardaki kalıntıları Benyamin ülkesindeki Kiş mezarlığına taşıttı. Davud, Saul ve Yonatan'ın öldürülmelerini dokunaklı bir ağıtta anlattı (II. Samuel 1:17-27).

yonca (*Medicago sativa*), baklagiller (*Fabaceae*) familyasından, yaygın olarak tarımı yapılan değerli yem bitkisi. Anayurdu Avrupa olan bu bitki Anadolu'da da yabani olarak yetişir. Halk arasında tırfıl bitkisine de yonca dendiği bilinir.

Yonca (*Medicago sativa*)
Isaac Geib/Grant Heilman

Yonca ortalama 15-75 cm arasında boylanan, kazıkköklü ve çokyıllık bir bitkidir. Üç yaprakçıktan oluşan bileşik yaprakları vardır. Yaprakçıklar uzunca oval biçimli, tüysüz, sert damarlı ve uçları ince dişlidir. Çiçekleri leylak ya da mor renklidir; yaklaşık 8-30 tanesi uzunca bir sapın ucunda kümelenerek salkımlar oluşturur.

Yonezava, Japonya'da, Honşu Adasındaki Yamagata ilinde (*ken*) kent. Ou Demiryolu Hattı'nın üzerinde yer alır. Muromaçi döneminden (1338-1573) Meici Restorasyonu'na (1868) değin Uesugi ailesine(*) ait bir şato kasabasıydı. Bu aile sulama kanalları inşa ederek ve *samurai*'lerin (savaşçı) tarlaları ekmesine ve ipek üretmesine izin vererek yörede tarımın gelişmesini sağladı. 1960'ların başlarına değin kentte sanayi önemli bir gelişme göstermedi; bu tarihte, küçük ölçekli işletmelerde sürdürülen geleneksel dokuma sanayisine elektrikli alet üretimi ve kerestecilik gibi yeni sanayi dalları eklendi.

Uesugi'lerin eski şatosunun bulunduğu yerde kurulmuş olan Matsugasaki Parkı'nda Uesugi ailesinin iki ünlü üyesinin tapınağı vardır; bunlardan Uesugi Kenşin (1530-78) aile topraklarını korumak için Hoco klanına karşı savaşmış, Uesugi Harunori (1756-1822) ise kentte ipekli kumaş dokumacılığını başlatmıştır. Nüfus (1980) 92.823.

yonga alet, bir çakmaktaşı, deretaşı ya da obsidiyen çekirdekten vurularak, yontularak

ya da baskı uygulanarak elde edilen ve kesici ya da delici olarak kullanılan basit alet. Değişik biçimlerde olabilen yonga aletler Paleolitik Çağda üretilen taş aletlerin ilk örnekleridir. Ama daha gelişkin alet ve silahların yapılmasından sonra da onların yanında Avrupa ve Önasya'da yaygın olarak kullanılmıştır.

yonga levha, SUNTA olarak da bilinir, ağaç talaş ve yongalarının bir araya getirilmesi yoluyla elde edilen yapı malzemesi. Talaş ve yongalar reçine, su itici ve küf önleyici maddelerle karıştırıldıktan sonra preslenerek levha haline getirilir. Levha tümüyle aynı tür parçacıklardan oluşacak ya da yüzeylerde ve merkezde farklı parçacık türleri bulunacak biçimde yapılabilir. İlk yonga levha türleri 1940'larda, sentetik reçinelerin ortaya çıkmasıyla birlikte geliştirildi. Yonga levhalar sayesinde ağaç sanayisinde oluşan artıkların değerlendirilmesi olanağı doğmuştur. Yonga levhalar çoğunlukla 6-25 mm kalınlığında ve üç farklı yoğunlukta üretilir. Daha sonra zımparalanan levhaların üzeri, ağaç yaprak, reçine emdirilmiş kâğıt, formika, plastik gibi malzemelerle kaplanır.

Yong'an, Wade-Giles yazımında YUNG-AN, Çin'de, Fujian yönetim bölgesinin (*sheng*) orta kesiminde kent. Sanming yöresindeki (*diqu*) bir ilin (*xian*) merkezidir. Fujian'ın orta kesimini boydan boya geçen Min Irmağının (*jiang*) güneydeki kollarından biri olan Sha Irmağının kıyısında, Jiangxi yönetim bölgesinden gelip Nanping üzerinden Xiamen'a uzanan demiryolu hattının üzerinde yer alır. Yong'an'da başlayan bir karayolu ağı, Xiamen'ın kuzeyindeki kıyı kenti Quanzhou'ya Güney Fujian'daki Longyan'a ve Guangdong yönetim bölgesinin doğusuna uzanır. Çevrede üretilen gıda maddesi, kereste ve orman ürünleri Yong'an'da toplandıktan sonra Xiamen'a ve kuzeydeki kentlere gönderilir.

Yong'an 1956'da demiryolunun bölgeye ulaşmasından sonra gelişmeye başlamış, ama 40 km kuzeydoğusundaki Sanming'in sanayi ve yönetim merkezi durumuna gelmesiyle eski önemini yitirmiştir. Yong'an'da yalnızca küçük makine ve kereste sanayileri gelişmiştir. Nüfus (1990) 111.762.

Yonglo, Wade-Giles yazımında YUNG-LO, soy sıfatı (MING) CHENG ZU ya da (MING) TAI ZONG, Wade-Giles yazımında (MING) CH'ENG TSU ya da (MING) T'AI TSUNG, ös sıfatı (*shi*) WEN DI, Wade-Giles yazımında WEN TI, asıl adı ZHU DI, Wade-Giles yazımında CHU TI (d. 2 Mayıs 1360, Nanjing - ö. 5 Ağustos 1424, Pekin yolunda, Çin), Ming hanedanının üçüncü imparatoru (1402-24). Hanedanın gücünü doruk noktasına çıkarmış, başkenti Nanjing'den Pekin'e taşımıştır.

Yonglo, bir portreden ayrıntı; Ulusal Saray Müzesi, Taipei
National Palace Museum, Taipei, Tayvan

Moğol egemenliğine son vererek Ming hanedanını kuran Hongwu'nun 26 oğlundan dördüncüsüydü. On yaşındayken Pekin'i çevreleyen Yan bölgesinin prensi ilan edildi ve 20 yaşına geldiğinde Pekin'e yerleşti. Dönemin büyük komutanlarının koruyuculuğu altında kuzey sınırlarındaki çarpışmalara katılarak askeri deneyim kazandı. 1390'da üvey ağabeyi Jin prensiyle birlikte Çin Seddi'nin ötesinde bir seferin komutanlığına, 1393'te de kuzey sınırının orta kesimini savunmakla görevli kuvvetlerin başına getirildi. İzleyen dönemde Moğol kuvvetlerinin toparlanmasını önlemek amacıyla hemen her yıl sefere çıktı.

Üç ağabeylinin (1392, 1395 ve 1398) ve babasının (1398) ölümünden sonra tahta genç yaştaki yeğeni Zhu Yunwen geçtiyse de imparatorluk ailesinin en büyüğü olarak güçlü konumunu korudu. Zhu Yunwen'ın Konfüçyüsçü bilgin-memurların etkisiyle yönetimi merkezileştirmeye çalışması üzerine Ağustos 1399'da ayaklanarak Shandong bölgesinin batısını ve Huai Havzasının kuzeyini ele geçirdi. Kendisine bağlı birliklerin 1402'de kuzeydeki imparatorluk ordularını yararak Büyük Kanal boyunca hemen hiçbir direnişle karşılaşmadan güneye doğru ilerlemesinden ve Nanjing'i teslim almasından sonra yönetimi eline aldı ve 1403'te resmen imparatorluk tahtına geçti.

Yonglo ilk iş olarak Zhu Yunwen'ın danışmanlarını ve yakınlarını hedef alan kanlı bir sindirme hareketine girişti. Ardından kurumsal ve siyasal değişikliklere son vererek önceki dönemin izlerini ortadan kaldırmaya yöneldi. Ama prenslerin gücünü kırma politikasını sürdürerek onları stratejik noktalardan uzaklaştırdı ve ellerindeki bütün yönetsel yetkileri aldı. Önemli devlet görevlerine kendisine bağlı genç kişileri atadı, ayrıca hadımlara geleneksel saray görevleri dışında elçi olarak başka ülkelere gitme, bayındırlık işlerini yürütme ve askeri garnizonları denetleme gibi birçok görev verdi. 1420'de devlete yönelik gizli tertipleri açığa çıkarmakla görevli özel bir hadım örgütü kurdu. Dongchang adlı bu örgüt daha sonraları imparatorluk muhafızlarıyla işbirliği yapan ve dehşet salan bir gizli polis merkezi durumuna geldi. Yonglo aynı zamanda çevresinde Hanlin Akademisi'nden yetişmiş genç bilgin memurlardan oluşan bir danışmanlar kurulu topladı; Neige adlı bu kurula bürokrasiyle ilişkileri sağlayan güçlü bir konum kazandırdı. Bazen çok acımasız davranmakla birlikte etkili bir yönetim mekanizması yarattı ve böylece ülkeye siyasal ve ekonomik istikrar getirdi. Genelde din ve kültür konularına pek ilgi duymamakla birlikte, danışman olarak sarayına aldığı Tibetli bir lamanın ve Daoyan adlı Taocu bir rahibin düşüncelerine değer verdi. Konfüçyüsçü ve Yeni-Konfüçyüsçü Klasikler'in derlenerek basılmasını sağladı. Başka nüshası bulunmayan 11 bini aşkın kitabın el yazmalarını *Yonglo dadian* (Yonglo Çağının Büyük Yasası) adı altında bir araya getirtti.

Yonglo dış politika alanında öncelikle imparatorluğun nüfuz alanını güneye doğru genişletmeye ağırlık verdi. Bu amaçla 1403'te görevlendirdiği üç filo Cava ve Güney Hindistan'a kadar giderek Güneydoğu Asya ülkelerinin Çin'e bağlılık bildirmelerini sağladı. Malaka ve Brunei gibi birçok ülke Çin'e heyetler göndermek zorunda kaldı. Denizaşırı seferlere girişen Çin amirallerinin en ünlüsü olan, Müslüman hadım Zheng He 1405-33 arasında yedi büyük yolculuk yaparak Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Zengibar'a kadar ulaştı. Aynı dönemde Tibet, Nepal, Afganistan ve Rus Türkistanı'na da Çinli elçiler gönderildi. Aşikaga şogunlarının yönetimi altındaki Japonya, Yonglo'yu egemen olarak tanıdı ve vergi ödemeyi kabul etti. Bu bağlılık, Kore ve Çin kıyılarını yağmalayan Japon korsanlarının cezalandırılmak üzere Çin'e teslim edilmesine kadar vardı. Ama bir süre sonra yeni bir şogunun başa geçmesiyle Japonların uysal tutumu değişmeye başladı. 1411'den sonra Çin'e vergi ödemeleri kesildi ve Japon korsanlar Çin kıyılarını yeniden yağmalamaya girişti. Bunun üzerine Yonglo Japonya'ya savaş açma tehdidinde bulunduysa da başka sorunlarla uğraştığından bunu gerçekleştiremedi.

Yonglo'nun yayılmacı eğilimleri Çin'i komşu Vietnam'a yönelik başarısız bir askeri serüvene sürükledi. Vietnam'da tahttan uzaklaştırılan Tran hanedanının müdahale çağrısı üzerine 1406'da bu ülkeye bir heyet gönderildi. Heyetteki elçilerin öldürülmesine misilleme olarak Çin kuvvetlerinin Vietnam'ı işgal etmesinden sonra 1407'de oluşturulan bağımlı yönetim, yaygın halk ayaklanmaları karşısında giderek çıkmaza girdi. Özellikle 1418'den sonra sarsılan Ming egemenliği Yonglo'nun ardılının Çin kuvvetlerini geri çekmesiyle 1428'de sona erdi.

Yonglo imparatorluğunun ilk yıllarında, tahta çıkışında kendisine destek vermiş olan Moğollarla iyi ilişkiler kurmaya özen gösterdi. Timurluların Orta Asya'da yeni bir güç odağı olarak yükselmesinden sonra da temkinli bir politika izleyerek Orta Asya ticaret yollarını açık tutmaya çalıştı. Moğol önderi Aruktay'ın bölünmüş kabileleri birleştirme girişimi üzerine, 1410'dan başlayarak kuzeyde bir dizi sefere girişti. Bu seferlerde belirgin bir üstünlük sağlayamamakla birlikte, geniş çaplı bir Moğol konfederasyonunun kurulmasını önledi. Ayrıca kuzeydoğudaki Ruzhenleri belirli ölçüde denetim altında tuttu.

Çin'in dış politikasında kuzey sınırındaki gelişmelerin öne çıkmasıyla birlikte, başkentin Nanjing'den Pekin'e taşınması gündeme geldi. Öteden beri Yonglo'nun başlıca güç dayanağı olan Pekin, ülkenin ekonomik ve kültürel merkezlerinden çok uzaktı. Ama stratejik konumundan dolayı kuzey savunmasını denetlemeye son derece elverişliydi. Başkenti değiştirme emrini 1407'de veren ve 1409'dan sonra zamanının çoğunu kuzeyde geçiren Yonglo, 1417'de Pekin'in yeniden inşası için geniş kapsamlı çalışmalar başlattı ve bir daha Nanjing'e dönmedi. İmparatorluk sarayı olarak tasarlanan Yasak Kent'in inşası 1420'de tamamlandı ve 1421'de Pekin resmen ülkenin başkenti oldu.

İmparatorluk merkezinin Pekin'e kaydırılması için, öncelikle Yangtze Vadisinden Kuzey Çin'e tahılın güvenle taşınabilmesi gerekiyordu. Yangtze'yi Huang Irmağına bağlayan Büyük Kanal büyük ölçüde kullanılmaz halde olduğundan, Shandong Yarımadası çevresinde kıyı taşımacılığı yeniden düzenlendi ve Chen Xuan'ın yönetiminde bu sistem başarıyla kullanıldı. Bu arada kuzeydeki eski suyolları da onarılarak genişletildi. 1411'de deniz taşıtları Shandong'un güneyinden Huang Irmağına girebiliyor, böylece kıyı yolunun en tehlikeli bölümünden geçilmiyordu. 1415'te Büyük Kanal'ın güney kesimlerinin de onarılmasıyla deniz ulaşımı tümüyle bırakıldı. Güneyde Hangzhou'dan Pekin'in dışına kadar uzanan ve ordu denetiminde bulunan suyolu şebekesi, zamanla kuzeyin tahıl gereksinmesini karşılayabile-

cek bir duruma geldi. Pekin'in başkent olduğu 1421'de bu yolla taşınan yük miktarı yılda 200 bin tonu buluyordu.

Denizaşırı seferler, başarısız Vietnam işgali, kuzey seferleri, Pekin'in yeniden inşa edilmesi ve Büyük Kanal'ın onarılması çok büyük insan gücü ve maddi kaynak gerektiriyordu. Yonglo'nun önderlik yeteneğiyle yürütülebilen bu dev projeler, sonuçta ülkenin kaynaklarını tükenme nöktasına getirdi. Bu durum daha sonraki imparatorların mali reformlara girişmesini zorunlu kıldı.

Moğolistan seferinden dönerken hastalanarak Pekin yolunda ölen Yonglo'nun yerine en büyük oğlu Ren Zong geçti.

Yonglo dadian, Wade-Giles yazımında YUNG-LO TA-TIEN (Çincede "Yonglo Çağının Büyük Yasası"), dünyadaki bilinen en büyük ansiklopedi. İmparator Yonglo'nun (Cheng Zu) denetiminde Çin'de derlenmiş, 1407'de tamamlanmıştır. 11.095 bölümde toplanmış 22.937 yazma rulodan oluşur. Konfüçyüsçülük, tarih, felsefe, edebiyat ve bilim konusunda o güne değin yazılan her şeyi bir araya getirmek amacıyla tasarlanmış, ama Çin edebiyatından parçalar ve yapıtlar içeren çok geniş bir derleme olmuştur. Yapıtın üç yazmasından günümüze ulaşanlar 400 bölümden az tutar. Bunların küçük bir parçası 1963'te yayımlanmıştır.

Yongzheng, Wade-Giles yazımında YUNG-CHENG, asıl adı YINZHEN, Wade-Giles yazımında YIN-CHEN, soy sıfatı (*qing*) (QING) SHI ZONG, Wade-Giles yazımında (CH'ING) SHIH TSUNG, ös sıfatı (*shi*) XIAN DI, Wade-Giles yazımında HSIEN TI (d. 13 Aralık 1678, Pekin - ö. 8 Ekim 1735, Pekin), Qing (Mançu) hanedanının üçüncü imparatoru (hd 1722-35). Hükümdarlığı sırasında merkezî yönetimi güçlendirmiş ve bütün siyasal gücün imparatorun elinde toplanmasını sağlamıştır.

İmparator Kangxi'nin (hd 1661-1722) oğluydu. Tahtın vârisi olan ağabeyinin akli dengesini yitirmesi üzerine, tahtı ele geçirmek için öteki kardeşlerine karşı entrikalara girişti. Bazı kaynaklarda babasını öldürdüğü ileri sürülür. Babasının ölümü üzerine ordunun desteğiyle tahta geçen Yongzheng, hükümdarlığının ilk yıllarında kardeşlerinden bazılarını ve onların yandaşlarını öldürttü ya da hapsettirdi. Ayrıca, bütün yönetim kademelerine muhbirler yerleştirdi; kendisinin aleyhine ya da muhaliflerinin lehine bilgiler içeren imparatorluk kayıtlarının silinmesini emretti.

Yongzheng'in iktidarını pekiştirme yolunda attığı en önemli adım Sekiz Sancaklar adıyla bilinen birlikleri imparatorluk prenslerinin denetiminden çıkarması oldu. Yongzheng tahta çıktığında Sekiz Bayraklar'dan üçü doğrudan imparatorun, beşi ise imparatorluk prenslerinin denetimindeydi. Prenslerin bu birlikleri imparatorların aleyhine kullanabileceklerinden çekinen Yongzheng, bütün prenslerinin saraydaki bir okulda eğitim görmeleri zorunluluğunu getirerek onların tahta bağlı bir biçimde yetişmelerini sağladı. Bu düzenlemeyle Sekiz Bayraklar'ın Qing hanedanına bağlılığı güvence altına alınmış oldu. Yönetimi merkezileştirme yolunda da önemli adımlar atan Yongzheng, bu amaçla 1729'da Büyük Danışmanlar Kurulu'nu oluşturdu. Daha önce gayri resmî bir özellik taşıyan ve Büyük Konsey adıyla anılan bu kurulun beş ya da altı üyesi doğrudan imparatora bağlı olarak çalışıyordu; imparator bu yolla yönetimle ilgili bütün önemli konuları yakından izliyor ve yönlendiriyordu.

Yetenekli bir hükümdar olan Yongzheng imparatorluk görevlilerinin yolsuzluklarını önledi, imparatorluk yasalarına uyulmasını sağladı ve devlet gelirlerini artırdı. Ayrıca dinsel konularla da ilgilendi ve Chan Budacılığı konusunda birçok yazı kaleme aldı. Resmî kayıtlarda eceliyle öldüğü belirtilmekle birlikte, idam ettirdiği bir adamın kızı tarafından öldürüldüğü yolunda söylentiler de vardır.

yoni (Sanskrit dilinde "tutan"), Hinduizmde dişi cinsel organının betimlemesi ve Tanrıça Şakti'nin simgesi. Şivacı ikonografide genellikle erkek cinsel organı ve Tanrı Şiva'nın simgesi olan *linga*(*) ile birlikte yer alır.

Yonkers, ABD'de, New York eyaletinin doğusunda, Westchester ilinde kent. New York kentindeki Bronx *borough*'sunun kuzeyindeki tepelik bir bölgede, Hudson Irmağının doğu yakasında yer alır. Eskiden Manhattan Yerlilerinin başlıca köyü olan Nappeckamack'ın bulunduğu yöre, 1639'da Hollanda Batı Hindistan Kumpanyası, 1646'da De Jonkheer (kentin adı buradan türemiştir) olarak da anılan Adriaen van der Donck, daha sonra da Frederick Philipse tarafından satın alındı.

1778'de Yonkers adıyla ilçe düzeyinde bir yönetim birimi (*township*) oluşturuldu. Yönetim birimine bağlı bir köy olan Yonkers, 1849'da demiryoluyla New York kentine bağlandı. 1855'te köy, 1872'de ise kent olarak tüzel kimlik kazandı. Eski Yonkers'ın güney kesimi 1874'te sonradan Bronx *borough*'sunu oluşturan bölgeye bağlandı. Günümüzde kent oldukça çeşitlenmiş bir sanayiye sahiptir. Sanayi kuruluşları arasında asansör, vinç, kimyasal madde, kablo, elektronik aksam ve giyim eşyası üreten fabrikalarla basımevleri sayılabilir. St. Joseph İlahiyat Okulu ve Yüksekokulu (1886), Elizabeth Seton College (1961) ve ABD'deki en eski golf kulüplerinden olan Saint Andrews Golf Kulübü (1888) kenttedir. Hudson Irmağı Müzesi'nde bölgesel sanat yapıtları sergilenir ve bilimsel sergiler açılır. Nüfus (1990) 188.082.

Yonne, Fransa'nın orta kesiminde, Burgonya planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Tarihsel Champagne, Burgonya, Orléanais ve Nivernais illerinin bazı kesimlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Yüzölçümü 7.427 km²'dir. Adını, güney-kuzey doğrultusunda akarak il topraklarını kabaca eşit iki parçaya bölen Yonne Irmağından almıştır. İlin doğu kesimini Burgonya Kanalı ve Armaçon Irmağı sular; ilin güney sınırından doğan Loing Irmağı, ilin güneydoğu köşesinden geçer.

Sen Vadisinden ormanlık Morvan Tepelerine kadar güneydoğu yönünde uzanan ovaları ve platoları kapsayan il toprakları ormanlar ve çayırlarla kaplıdır. İlin batısında Gâtinais orman ve çalılığının, doğusunda ise Othe Ormanının bir bölümü yer alır.

İlde yetiştirilen başlıca ürünler tahıl ve hayvan yemidir; yörede sığır besiciliği de yapılır. İl merkezi Auxerre'in doğusundaki vadi yamaçlarında başta Chablis olmak üzere bazı ünlü şaraplar üretilir. İldeki yerleşmelerin tümü tarımsal ürünlerin pazarlandığı küçük ticaret merkezleridir. Sanayinin fazla gelişmemiş olması, yöre halkının sürekli olarak Paris ve çevresine göç etmesine neden olmaktadır.

Paris'ten Akdeniz kıyılarına uzanan Güney Karayolu, bir turizm merkezi olan Yonne ilinden geçer; ilde pek çok eski köy, tarihsel kilise ve şato vardır. Auxerre ve Sens katedralleri, Vézelay'da bulunan romanesk üsluptaki Madeleine Kilisesi ve Ancy-le-Franc, Tanlay, Fleurigny ve Saint-Fargeau şatoları ildeki önemli yapılardandır.

Auxerre, Avallon ve Sens adlı üç ilçeye (*arrondissement*) ayrılmış olan Yonne ili, Dijon eğitim bölgesine (*académie*) bağlıdır. Nüfus (1991 tah.) 324.600.

Yonne Irmağı, Latince ICAUNA, Fransa'nın ortakuzey kesiminde ırmak. Sen Irmağının sol yakasından aldığı kollarından biridir. Uzunluğu 293 km'dir. Nièvre ilinde, Autun'un batısındaki Morvan Tepelerinde bulunan Preneley Dağının eteklerinden doğar, Kuzeybatıya doğru akarak ormanlarla kaplı derin boğazlardan geçtikten sonra Pannessières-Chaumard'a ulaşır; burada Yonne ve Sen ırmaklarının akışını düzenleyen bir baraj kurulmuştur. Clamency'ye kadar Nivernais Kanalına koşut olarak uzanan Yonne Irmağı daha sonra Yonne iline girer ve Auxerre'in yukarısında Çure Irmağını, Joigny'nin yukarısında da Armançon Irmağını alır. Daha sonra kuzeybatıya doğru akmaya devam eder ve Montereau'da Sen Irmağına katılır. Yonne Irmağının kaynağından Auxerre'e kadar olan 112 km'lik kesimi ulaşıma elverişlidir.

Yono, Japonya'da, Honşu Adasındaki Saitama ilinde (*ken*) kent. Alüvyonlu Ara Irmağı (*kava*) ovasında yer alır. Merkezi çeltik tarlalarının ortasındadır; doğu ve batı kesimleri ise daha yüksekte kalır. Kuzeyde Omiya, güneyde de Urava kentleriyle çevrilidir.

Eski bir pazar kenti olan Yono 1912'de ana demiryolu hattına bağlandı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyüyerek, Tokyo-Yokohama Metropoliten Alanı'nın bir sanayi banliyösü olarak hızla gelişti. Başlıca sanayi ürünleri makine, metal eşya ve işlenmiş gıda ürünleridir. Nüfus (1980) 72.326.

Yontma Taş Çağı *bak.* Paleolitik Çağ

Yorck von Wartenburg, Johann (David Ludwig), Kont, YORK olarak da yazılır (d. 26 Eylül 1759, Potsdam, Prusya - ö. 4 Ekim 1830, Klein-Öls, Silezya), Napoléon'a karşı verilen Bağımsızlık Savaşı (1813-15) sırasında Prusya ordularına başarıyla komuta eden Prusyalı mareşal. Napoléon'un Rusya'yı işgali sırasında bu ülkeyle bağımsız

Yorck von Wartenburg, Karl Hermann'ın bir portresinden ayrıntı
Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz BPK, Berlin

bir tarafsızlık anlaşması yapması (Taurroggen Sözleşmesi, 1812) Prusya'nın Napoléon'a karşı savaşan koalisyon kuvvetlerine katılmasıyla sonuçlanmıştır.

1772'de Prusya ordusuna girdi. 1779'da itaatsizlik gerekçesiyle görevinden uzaklaş-

tırılınca Felemenk ordusuna katıldı. Daha çok Doğu Hint Adalarındaki Felemenk sömürgelerinde görev yapan Yorck, burada hafif çarpışma ve açık savaş yöntemlerini öğrendi. 1787'de Prusya ordusuna yeniden kabul edildikten sonra Polonya'daki çarpışmalara katıldı (1794) ve Napoléon'un Ekim 1806'da Jena'da bozguna uğrattığı Prusya ordusunun artçı birliklerine başarıyla komuta ettl. 1807'de tümgeneralliğe yükseltilerek hafif piyade birlikleri müfettişi yapıldı. Bu görevi sırasında Prusya ordusunun yeniden örgütlenmesinde önemli rol oynadı. Usta bir taktikçi olarak Prusya ordusunun taktik hocası durumuna geldi. Ama tutuculuğu nedeniyle General Kont August Neidhardt von Gneisenau'nun önerdiği liberal ordu reformlarına karşı çıktı.

1812'de Rusya'yı işgal eden Napoléon ordusundaki Prusya birliklerine komuta eden Yorck, Napoléon'un tam bir bozguna uğrayarak Rusya'dan geri çekildiği sırada Ruslarla Tauroggen Sözleşmesi'ni imzalayarak savaştan çekildi. III. Friedrich Wilhelm önce kamuoyuna söz konusu sözleşmeyi tanımadığını açıkladıysa da, 28 Şubat 1813'te imzaladığı Kalisch (Kalisz) Anlaşması'yla Prusya'yı Koalisyon kuvvetleri arasına katarak Yorck'un girişimini onaylamış oldu. Sonraki seferlerde de birçok yararlık gösteren Yorck, 1814'te Wartenburg kontu yapıldı ve barıştan sonra ordudaki görevini sürdürdü.

Yorgantepe, Irak'ın et-Tamim ilinde (*muhafaza*), Kerkük'ün güneybatısında höyük türü yerleşme. Düz bir ovada yer alan höyük yaklaşık 200 m çapında ve 5-8 m yüksekliğindedir. 1925-31 arasında ABD'li arkeologlar tarafından yapılan kazılar burada İÖ 3. binyıldan beri yerleşildiğini göstermiştir.

Kent Akad döneminde (İÖ 2334-2154) Gasur adını taşıyordu. İÖ 2. binyılın başlarında Kuzey Mezopotamya'dan gelip Gasur'u işgal eden Hurriler(*) kentin adını da Nuzi olarak değiştirdiler; İÖ 16. ve 15. yüzyıllarda da burasını zengin ve önemli bir yönetim merkezi haline getirdiler.

Mimari kalıntıların en önemlisi höyüğün merkezindeki, avlular çevresinde inşa edilmiş çeşitli odalardan oluşan saraydır. Kuzeybatıda da grup halinde tapınaklar vardır. Höyüğün 300 m kadar kuzeyindeki bazı evlerde binlerce çiviyazılı kil tablet ele geçmiştir. Bunların çoğunun Akad dilinde olmasına karşılık kişi adları Hurri dilindedir. Kullanılmış olan Akad dilinde de güçlü Hurri etkisi görülür. Tabletlerdeki metinlerden Hurrilerin günlük yaşamına, hukuka ve ticarete ilişkin önemli bilgiler edinilmiştir. Bu metinler ayrıca Tevrat'ın Tekvin Kitabı'ndaki bazı karışık bölümlerin açıklığa kavuşturulmasında da yardımcı olmuştur.

Yorgantepe kazılarında ele geçen ve Nuzi (ya da Mitanni) çanak çömleği diye anılan çanak çömlek de oldukça değişik özellikler gösterir. Beyaz üstüne siyah boyayla çizilmiş bitki ve hayvan örgeleri ya da geometrik örgelerle bezeli, oldukça nitelikli bu çanak çömleğin en yaygın biçimi düğme dipli, boyunsuz ve karınsız, uzun bir tür kaptır. Bu arada Mitannilere ait çok sayıda silindir mühür de bulunmuştur.

Höyüğün daha üst katlarında, çok az olmakla birlikte, Asur ve Part dönemleriyle Sasani döneminin başlarına ait buluntular da çıkmıştır. Höyük en son İslam mezarlığı olarak kullanılmıştır.

yorgunluk, aşırı ölçüde hareket ettikten ya da güç harcadıktan sonra ortaya çıkan yetersizlik ve güçsüzlük hali. Sıklıkla kasların vücuttaki enerji kaynaklarını hızla ve her zamankinden fazla harcaması, kimi zaman da tüketmesi sonucunda oluşursa da, korku, bunaltı (anksiyete) ya da ağrı gibi kas işlevlerini doğrudan aksatmayan duyumlardan da kaynaklanabilir.

Endüstri psikologları ve mühendisleri önceleri yorgunluğun yalnız çalışma ya da iş görme sonucunda ortaya çıktığını düşünerek çeşitli alanlarda beden gücü harcayan işçilerin iş yapma kapasitesinin yorgunluğun ölçülmesinde temel oluşturabileceğini ileri sürerlerdi. Daha sonra, işi yapan kişinin vücut süreçleri ve bu süreçlerdeki değişiklikler gözlenmeye başladı. Etkinlik sırasında oksijen ve glikoz tüketildiği, karbon dioksit ve ürik asit gibi artık maddelerin ortaya çıktığı görüldü. Bu nedenle, yorgunluğun vücuttaki artık maddelerin çok yüksek düzeylere ulaştığı bir durum olduğu vurgulandı. Yorgunluk üzerine yapılan bütün araştırmalar aşırı hareketin kendine özgü sonuçlarını ortaya çıkararak besinlerin vücutta yakıldığını, insan vücudunun enerjiyi çeşitli biçimlerine dönüştüren bir sistem olduğunu, bu sistemin iş yapmayla doğrudan bağlantılı olduğunu gösterdi.

Yorgunluk duygusu ve belirtileri aniden ortaya çıktığı gibi birden kaybolabilir. İnsanın durum değişikliklerine farklı biçimlerde ve karmaşıklık düzeyi farklı davranışlarla yanıt verdiği söylenebilir. En kolay izlenebilen yanıtlar fiziksel ve kimyasal tepkilerdir; duyu algısı gibi basit etkinliklerle daha yüksek düzeydeki yanıt türlerinin temelinde bu tepkiler vardır.

Sanayi ya da üretime yönelik başka alanlarda yapılan araştırmaların çoğu insanın temelde besinlerden aldığı enerjiyi işe dönüştüren bir makine olmasından yola çıktığı için, yorgunlukla fizyolojik işlevler arasındaki ilişkinin ayrıntıları insanın kişiye özgü davranışlarının rolünü belirlemek için gereklidir. Yaptığı işten yorulan kişinin işe ara vermesi için vücudundaki enerji kaynaklarının tükenmesi ve bunun belirlenmesi gerekmez; kendini yorgun hissetmesi ve dinlenme gereksinimi duyması yeterlidir. Öte yandan, yorgunluğun tanımını yaparken bütün etkenlerin göz önünde bulundurulması gerektiğinden araştırmalarda düşünme, algılama gibi zihinsel süreçler de ele alınır.

Yorgunluk rahatsızlık, huzursuzluk duygularına, kişinin hata yapma sıklığının artmasına ve yapılan işi sürdürmek için giderek daha fazla çaba harcamasına yol açar. Kişiyi bütün olarak etkilemenin yanı sıra vücudun belirli bir bölgesi ya da organını da etkileyebilir. Genellikle gözle görülebilen bir etkinlik sonucu ortaya çıkarsa da kişinin aniden farkına varıp rahatsız olduğu bir toplumsal duruma (örn. memurun müdürü tarafından azarlanması) ilk tepki olarak da yorgunluk duyulabilir. Bu iki durumda belirtilerin birçoğu birbirinden farklı olsa da, yetersizlik duygusu ve yapılan işi sürdürememe hali değişmez.

Aşırı hareketin yol açtığı yorgunluk çeşitli doku ve organlarda oldukça karmaşık biyokimyasal değişikliklere yol açar. Bunun sonucunda hemen her zaman kaslarda sertleşme ve tutulma gibi ikincil belirtilerle ağrı ve rahatsızlık duyguları belirir. Kişi yaptığı işe karşı tavrını değiştirebilir. Kişi rahatsızlığının artacağına, hatta dayanılmaz hale geleceğine inanarak yaptığı işi sürdürürse giderek verimi düşer. Bunun sonucunda da yaptığı işi daha az düşünmeye, yorgunluğunun farkına daha fazla varmaya başlar. Öte yandan, yorgunluk sırasında bu tür olumsuz duygular olmadan da iş veriminin düştüğü gözlenmiştir; başka bir deyişle kişi yorulduğunun farkına varmayabilir.

Yorgunluk belirtilerinin tümü vücuttaki hücrelerin içinde gerçekleşen kimyasal süreçlerdeki değişikliklerden kaynaklanır. Alkol zehirlenmesi ya da dokuların geçici bir süre yeterli oksijen alamaması (hipoksi) gibi beynin işlevlerini büyük ölçüde etkilemeden enerji gerektiren etkinlikleri kesintiye uğratan bozukluklar yorgunluk ve güçsüzlüğe neden olur. Algılama ya da uyanıklığın azalmasına yol açacak düzeydeki bozukluklar ise yorgunluk duygusu yaratmadan davranış bozukluklarıyla sonuçlanabilir. Bu durumda kişinin kendini değerlendirme ve algılama yetenekleri de körelmiş olduğundan yorgunluk ve güçsüzlük duymayabilir.

Hipoksiye yol açan bazı durumlarda vücutta yorgunluğa neden olan fizyolojik değişiklikler gerçekleştiği halde kişi yorgunluk hissetmez. Buna örnek olarak atmosfer basıncında ani düşmeye neden olan durumlar verilebilir. Havadaki oksijen yoğunluğu yavaş yavaş azaldığında, kişinin oksijen gereksinimi de artmışsa (örn. dağcılarda) yorgunluk duygusu hızla gelişir.

Yorimitsu, RAIKO olarak da bilinir, savaşçı Minamoto klanından, ünlü Japon savaş kahramanı. Efsanelerde her zaman yanında dört sadık yardımcının bulunduğu belirtilir. Bir serüveninde, insan kanıyla beslenen ve iğrenç uşaklarıyla birlikte Oye-yama'daki tahkimatından çevreye korku salan çocuk

Yorimitsu örümceğin pençesinde, Utagava Kuniyoşi'nin bir ahşap baskısı
Victoria and Albert Museum, Londra

yüzlü dev Şuten-doci'yle (Ayyaş Çocuk) çarpışır. Yorimitsu ve arkadaşları dağ rahibi kılığında tahkimata girer, önce yaratıkları büyülü bir içkiyle Şuten-doci'yi sarhoş eder, sonra asıl kimlikleriyle ortaya çıkarlar. Şuten-doci'nin başı gövdesinden ayrıldıktan sonra da Yorimitsu'ya saldırır, ama Minamoto savaşçıları sonunda onu yenerler. Bir başka serüvende Yorimitsu yabancı bir uşağın verdiği ilaç yüzünden hastalanır. Uşak köşeye sıkıştırılınca doğaüstü bir örümcek haline gelerek gerçek kimliğiyle

ortaya çıkar, ama sonunda yenilerek öldürülür.

York, ABD'de Pennsylvania'nın güneydoğusundaki York ilinin merkezi (1749) kent. Harrisburg'ün 45 km güneydoğusunda, Codorus Çayının kıyısındadır. North York ve West York ilçeleri (*borough*) ile bazı ilçe düzeyinde yönetim birimlerini (*township*) içine alan bir metropoliten ilçenin merkezidir. 1741'de William Penn'in torunu Springett Penn'in toprakları üzerinde kuruldu ve İngiltere'deki York kentinin adını aldı. 1777'de bölgeye İngilizlerin yaklaşması üzerine Philadelphia'dan ayrılan Kıta Kongresi, Lancaster'da bir günlük bir toplantı düzenledikten sonra York'a taşındı. 30 Eylül 1777'de ulusal başkent ilan edilen York kenti bu statüsünü 27 Haziran 1778'e değin korudu.

York 1787'de ilçe, 1887'de de kent statüsü kazandı. İç Savaş sırasında Konfederasyon birliklerince işgal edildi (28 Haziran 1863). Günümüzde kentin ekonomisi tarım, imalat ve dağıtım sektörlerine dayanır. Kentte soğutucu ve askeri araç donanımları ile kâğıt, mobilya ve dokuma üretilir. Pennsylvania York College 1941'de, Pennsylvania Eyalet Üniversitesi'nin York kampusu ise 1949'da açılmıştır. York kenti, Mennonit ve Dunkard mezheplerine bağlı çiftçilerin ürünlerini pazarladıkları bir merkez olarak tanınır. Nüfus (1990) 42.192; metropoliten alan, 417.848.

York, İngiltere'de, North Yorkshire ilinde (*county*) kent ve ilçe. Londra ile Edinburgh arasında, Ouse ve Foss ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. Yüzölçümü 29 km²'dir. York başpiskoposluğunun katedralinin bulunduğu kent eskiden Yorshire iline bağlıydı.

Romalılar İS 71'de bugünkü kentin bulunduğu yeri işgal ettiler ve burada kalıntıları günümüze ulaşmış olan bir kale inşa ettiler. O dönemde Eboracum adıyla anılan kent, Romalıların bölgeden çekilmesine (y. 400) değin kuzeydeki askeri üslerden biri olarak kaldı. Daha sonra Anglosaksonların yönetimine girdi. 7. yüzyılda Paulinus kentin ilk başpiskoposu oldu ve Northumbria kralı Edwin bugünkü katedralin bulunduğu yerde bir kilise inşa ettirdi. 867'de Dan egemenliğine giren kent Northumbria'nın başkenti oldu. Kentin bugünkü adı Danlı Yorvick'ten gelir.

York, I. William'ın Kuzey İngiltere'yi fethi sırasında büyük hasar gördü. Sonraki yıllarda Clifford Kulesi ile Şato Müzesi'nin bulunduğu yerde kuzeyli ayaklanmacılara karşı iki kale inşa edildi. Zamanla yeniden canlanan kent, başta yün olmak üzere çeşitli ürünlerin toptan ticaretinin yapıldığı bir merkez durumuna geldi. Ortaçağda York'taki zanaatçı loncalarınca sahnelenen oyunlar günümüze ulaşmıştır (*bak.* York Oyunları). York, 12. yüzyılda tüzel kimlik kazandığında büyüklük ve önem bakımından Londra'dan sonra ülkenin ikinci büyük kenti durumuna gelmişti. Kentteki önemli tarihsel yapılar arasında ülkedeki en büyük gotik kilise olan St. Peter Katedrali (13-15. yy), II. Dünya Savaşı'ndan sonra onarılan Lonca Merkezi (1446-48), The Merchant Adventurers' Şirketi'nin binası (1357) ve St. William's College (1453) sayılabilir.

Günümüzde önemli bir demiryolu kavşağında yer alan kentte Londra dışındaki tek ulusal müze olan Ulusal Demiryolu Müzesi (1975) bulunur. Kentte vagon, optik araçlar, cam kaplar, şeker ve çikolata üretilir. York, tarihsel yapıları sayesinde ilgi gören bir turizm merkezi durumuna gelmiştir. York Üniversitesi (1963) ve Bishopthorpe'taki başpiskoposluk konutu kent sınırlarının dışında Selby ilçesindedir. Nüfus (1986 tah.) 101.600.

York, Kanada'da, Ontario eyaletinde, Toronto ve North York kentleriyle birlikte Toronto Metropoliten Belediyesi'ni oluşturan dört *borough*'dan biri. Yüzölçümü 23 km²'dir. Kuzeyde North York kenti, güney ve doğuda Toronto kenti, batıda da Etobicoke *borough*'suyla çevrilidir. 1 Ocak 1967'de, eski York ilçesinin (*township*) ve Weston kentinin (1881'de tüzel kimlik kazandı) birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. 1793'te kurulan eski York ilçesi Dublin adıyla anılırdı.

York HANEDANI. İngiliz krallık hanedanı. İngiltere'de, 1154-1485 arasında hüküm süren Plantagenet hanedanının(*) iki kolundan biridir. Lancaster hanedanıyla(*) arasındaki taht mücadelesi Güller Savaşları'na(*) yol açmış ve hanedanın üç üyesi (IV. Edward, V. Edward ve III. Richard) İngiltere tahtına çıkmıştır.

Hanedanı, Kral III. Edward'ın beşinci oğlu York 1. dükü Edmund (1341-1402) kurdu. York 2. dükü Edward'ın çocuğu olmadığından dük unvanı yeğeni Richard'a geçti. York hanedanının taht üzerinde hak iddiasında bulunan ilk üyesi York 3. dükü Richard oldu. Bu iddiasını III. Edward'ın hayatta kalan ikinci oğlu Clarence dükü Lionel'ın soyundan gelmesine dayandıran Richard, başlangıçta Lancaster hanedanından gelen Kral VI. Henry'ye sadakatle hizmet etti. Ama, VI. Henry'nin karısı Anjou'lu Margaret'in kötü yönetimi ve York yanlılarına yönelik muhalefeti karşısında silaha sarılmaya karar verdi ve parlamentoda bir konuşma yaparak tahtın kendi hakkı olduğunu öne sürdü. Lordlar Kamarası bu iddianın suç sayılamayacağını kabul etti ve bir uzlaşma önerdi; buna göre Henry ölünceye değin tahtta kalacak, daha sonra da onun yerini York dükü ve vârisleri alacaktı. Richard'ın kabul ettiği, Henry'nin de onayladığı bu öneriyi Anjou'lu Margaret ve yandaşları reddettiler ve Wakefield'deki çarpışmada Richard'ı öldürdüler. Ama iki ay sonra Richard'ın oğlu Edward, Londra'da IV. Edward (hd 1461-70; 1471-83) adıyla kral ilan edildi ve Towton Çarpışması'nda Margaret'i yenilgiye uğrattı. 1478'de kardeşi Clarence'ı vatana ihanet suçuyla Londra Kulesi'nde idam ettiren Edward'ın ölümünden sonra yerine V. Edward (hd Nisan-Haziran 1483) adıyla en büyük oğlu geçti. Edward'ın hükümdarlığı sırasında kral naibi sıfatıyla ülkeyi yöneten Gloucester dükü Richard çok geçmeden III. Richard adıyla tahta çıktı. Edward'ı ve kardeşi York dükü Richard'ı öldürttüğü sanılan III. Richard, iki yıl sonra Bosworth Field'da Tudor hanedanından Richmond kontu Henry Tudor karşısında yenilgiye uğradı ve öldürüldü. VII. Henry adıyla tahta geçen Henry Tudor kısa bir süre sonra IV. Edward'ın en büyük kızıyla evlenerek York ve Lancaster hanedanları arasındaki Güller Savaşları'nı sona erdirdi. York hanedanının soyağacı için *bak.* Birleşik Krallık (İngiliz Kraliyet Hanedanı Soyağacı tablosu).

York, Alvin Cullum (d. 13 Aralık 1887, Pall Mall, Tennessee - ö. 2 Eylül 1964, Nashville, Tennessee, ABD), ABD'li I. Dünya Savaşı kahramanı.

Tennessee'de Cumberland Hill'de demirciydi. Vicdani ve dinsel inançlarına aykırı bulduğu için askerlik yapmamak istedi. Ama isteği reddedildi ve I. Dünya Savaşı'nda askere alındı. Ekim 1918'de Meuse-Argonne Çarpışması'nda 82. Piyade Tümen'inde savaştı. Gösterdiği kahramanlık ve yararlılıklardan ötürü çavuşluğa yükseltildi. Kongre Onur Madalyası'yla ve başka ülkelerin verdiği madalyalarla ödüllendirildi. Savaştan sonra Tennessee'ye geri döndüğünde eyalet yönetimi ona bir çiftlik armağan etti. York burada bir endüstri enstitüsü ve köylü gençlerin eğitimi için bir ilahiyat okulu kurdu. *Sergeant York, His Own Life Story and War Diary* (yay. haz. T. Skeyhill; Çavuş York, Yaşamı ve Savaş Güncesi) adlı otobiyografisi 1928'de yayımlandı. Savaştaki kahramanlıklarını konu alan *Sergeant York* (1941; *Kahraman Çavuş*) filminde onu Gary Cooper canlandırdı.

York (1. Dükü), Edmund of Langley, CAMBRIDGE KONTU (1362-85) olarak da bilinir (d. 5 Haziran 1341, King's Langley - ö. 1 Ağustos 1402, King's Langley, Hertfordshire, İngiltere), İngiltere kralı III. Edward'ın hayatta kalan dördüncü meşru oğlu. Plantagenet hanedanının York kolunu başlatmıştır.

1362'de Cambridge kontu, 1385'te de York dükü yapıldı. III. Edward'ın oğulları içinde en beceriksiz olan Edmund, II. Richard dönemindeki siyasal çekişmelerde fazla etkili olmadı. 1359-78 arasında Fransa, İspanya ve Bretanya'da katıldığı seferlerde yararlılık gösteremedi. Kastilya'yla savaşan Portekiz kralı I. Fernando'ya yardım etmek amacıyla Lizbon'a düzenlediği sefer de (1381-82) başarısızlıkla sonuçlandı. II. Richard'ın İrlanda'ya düzenlediği seferler nedeniyle İngiltere dışında bulunduğu 1394-95 yıllarında ve Mayıs 1399'da ülkeyi yönetme sorumluluğu üstlendi. Temmuz 1399'da İngiltere'ye giren Henry of Lancaster'a (sonradan Kral IV. Henry) karşı bir direniş hareketi örgütlemeye çalıştıysa da, çok geçmeden II. Richard'ın mücadeleyi yitirdiğini anlayarak teslim oldu (27 Temmuz).

York (2. Dükü), Edward of Norwich (d. y. 1373, Norwich?, Norfolk, İngiltere - ö. 25 Ekim 1415, Agincourt, Fransa), York hanedanından gelen İngiliz soylusu. II. Richard ve IV. Henry dönemlerinde önemli görevlerde bulunmuştur.

York 1. dükü Edmund'un oğluydu. II. Richard'ın yakın çevresinde önemli bir yer edindi ve önce Rutland (1390), ardından da Cork kontu (1394) yapılarak önemli görevlere atandı. II. Richard'ın 1397'de eski düşmanlarına karşı başlattığı temizlik hareketinden sonra amcası Gloucester dükü Thomas'ın yerine İngiltere *constable*'ı(*) yapıldı. Ayrıca Gloucester'ın Holderness'taki topraklarının sahibi oldu ve Eylül 1397'de Aumarle (Albemarle) dükü ilan edildi. Ağustos 1399'da II. Richard'dan desteğini çektiyse de, IV. Henry'nin ilk parlamentosunda Gloucester'ın katili olmakla suçlandı ve düklük unvanı geri alındı.

Akitanya'da kral vekilliği yaptığı 1402'de babasının ölümü üzerine York dükü olan Edward, daha sonra Güney Galler'de ayaklanmacılara karşı savaştı. Kız kardeşi Constance (Lady Despenser) 1405'te Kral IV. Henry'ye karşı düzenlediği komploya onun da katıldığını öne sürünce, önce Londra Kulesi'ne, sonra Pevensey Şatosu'na hapsedildi. Ama çok geçmeden affedildi. 1412'de Clarence dükü Thomas'ın Fransa seferine katıldı ve Ağustos 1413'e değin Akitanya'da kaldı. Agincourt Savaşı'nda ölen Edward'ın çocuğu olmadığından yeğeni Richard, York 3. dükü oldu.

Edward, avcılık konusundaki en eski İngilizce kitap olan *The Master of Game*'in (Av Ustası) yazarıdır. Kitapta Foix kontu III.

Gaston'un *Livre de la Chasse* (Av Kitabı) adlı incelemesinin İngilizce çevirisine ek olarak İngiltere'de avlanma koşullarını, uygulamalarını ve kurallarını anlatan beş bölüm vardır. Uzun süre kopyaları elden ele dolaşan kitabın ilk baskısı 1904'te yapılmıştır.

York (Kardinal Dükü), Henry Stuart (d. 6 Mart 1725, Roma - ö. 13 Temmuz 1807, Frascati, İtalya), 1688'de İngiltere tahtından indirilen Stuart hanedanından kral II. James'in son meşru vârisi. Yaşamının son 19 yılında, II. James'i ve ardıllarını tahta çıkarmayı amaçlayan Jacobusçular (*bak*. Jacobusçuluk) tarafından IX. Henry adıyla İngiltere kralı olarak kabul edilmiştir.

Kral II. James'in torunu ve taht üzerindeki hak iddiaları nedeniyle sürgünde olan James Edward'ın oğluydu. Doğumundan kısa süre sonra babası tarafından York dükü ilan edildi. Jacobusçuların başarısızlıkla sonuçlanan 1745'teki son ayaklanması sırasında ağabeyi Charles Edward'a destek olmak için Fransa'da bir ordu topladı. Ama birlikleri yetişemeden ayaklanma bastırıldı. Dindar ve yumuşak başlı bir insan olan Henry Stuart 1747'de Papa XIV. Benedictus tarafından York kardinali yapıldı. 1758'de Korinthos başpiskoposu oldu; 1761-1803 arasında ise İtalya'da Frascati piskoposluğu görevini yürüttü.

1788'de ağabeyi Charles Edward'ın ölümü üzerine kendisini IX. Henry adıyla İngiltere kralı ilan etti. Napoléon ordularının İtalya'yı istilası sırasında bütün servetini yitirdi ve 1800'den sonra yaşamını İngiltere kralı III. George'un bağladığı aylıkla sürdürdü.

York (3. Dükü), Richard (d. 21 Eylül 1411 - ö. 30 Aralık 1460, Wakefield yakınları, Yorkshire, İngiltere), İngiltere tahtını ele geçirmeye yönelik girişimleriyle Güller Savaşları'nın(*) başlamasında etkili olan İngiliz soylu. 1455'ten 1485'e değin süren savaşın ilk beş yılı boyunca kısa sürelerle yönetimi denetim altında tutmuştur. İngiltere kralları IV. Edward'ın ve III. Richard'ın babasıdır.

1415'te amcası Edward'ın yerine York dükü oldu. Kral III. Edward'ın (hd 1327-77) üçüncü oğlu Clarence dükü Lionel'ın soyundan geldiğinden, taht üzerindeki veraset hakkının Edward'ın dördüncü oğlunun soyundan gelen VI. Henry'ninkinden (1422'de tahta çıktı) daha öncelikli olduğunu düşünüyordu. Gene de 1436-37 ve 1440-45 arasında Fransa ve Normandiya valisi olarak VI. Henry'ye sadakatle hizmet etti. Aynı dönemde hükümet üzerindeki denetimini giderek artıran güçlü Beaufort ailesine karşı gelişen muhalefete katıldı. 1447'de Gloucester dükü Humphrey'nin ölmesiyle tahtın ikinci sıradaki vârisi durumuna geldiyse de Beaufort'ların girişimiyle genel vali olarak İrlanda'ya gönderildi. Gerçekte sürgün olan bu görevinden İngiltere'ye dönüşünde (1450) Henry'nin yeni başbakanı Somerset dükü Edmund Beaufort'a karşı yürütülen muhalefetin başına geçti.

VI. Henry'nin Temmuz 1453'te ruhsal dengesini yitirmesinden sonra hırslı bir kadın olan Kraliçe Anjou'lu Margaret Somerset'in de desteğiyle naipliği ele geçirdi. Ama Margaret yönetiminin yarattığı hoşnutsuzluklar karşısında, parlamento Mart 1454'te York'u krallığın koruyucusu (*protector of the realm*) ilan etti. İleride tahta kendi oğlunu geçirmeyi planlayan ve York'un bunu engellemesinden çekinen Margaret, Aralık 1454'te yeniden sağlığına kavuşan VI. Henry'yi York'u görevden alarak yerine Somerset'i geçirmeye ikna etti. Bunun üzerine hemen bir ordu oluşturan York'un birlikleri, 22 Mayıs 1455'te Hertfordshire'daki St. Albans'ta yapılan çarpışmada da Somerset'ı öldürdü. York böylece hükümetin denetimini ele geçirdiyse de Ekim 1456'da denetim yeniden Margaret'e geçti. 1459'un sonunda taraflar arasındaki çarpışmalar yeniden başladı. York'un yetenekli komutanlarından Warwick kontu Richard Neville Temmuz 1460'ta Northampton'da Lancaster yanlılarını yenilgiye uğratarak kralı tutsak aldı. Bunun üzerine, Henry'nin ölene değin tahtta kalması ve yerine York'un geçmesi konusunda uzlaşmaya varıldı. Ama oğlunun veraset hakkından vazgeçmeye yanaşmayan Margaret İngiltere'nin kuzeyinde bir ayaklanma başlattı. Ayaklanmayı bastırmak üzere harekete geçen York, Wakefield yakınlarında yapılan bir çarpışmada Lancaster yanlılarınca öldürüldü. Oğlu Edward ertesi yıl tahtı ele geçirerek IV. Edward adıyla kral oldu.

3. York dükü Richard, bir vitraydan ayrıntı, Trinity College, Cambridge, y. 1425
Royal Commission on Historical Monuments, İngiltere; Crown copyright

York-Anvers Kuralları, müşterek avaryanın bazı sorunlarına ilişkin olarak kabul edilmiş genel düzenleme. Deniz ticaretiyle uğraşan kurumların sözleşme özgürlüğünün geçerli olduğu alanlarda uluslararası kuralları kendi istekleriyle sözleşmelere koyarak sağladıkları birlik yolunun bir örneğidir. Yük taşıma sözleşmelerine ya da konşimentolara konan "müşterek avarya halinde York-Anvers Kuralları uygulanacaktır" hükmünden dolayı günümüzde bütün dünyada geçerlidir. İlk kez 1864'te York'ta saptanan ve 1877'de Anvers'te yeniden düzenlenen kurallar, daha sonra 1890'da Liverpool'da, 1924'te Stockholm'de, 1950'de Kopenhag'da ve 1974'te de Hamburg'da gözden geçirilerek yeni gereksinimlere uygun hale getirilmiştir. Kurallara uyulması bakımından taraf iradeleri dışında bir hukuki zorunluluk yoktur.

Ocak 1957'de yürürlüğe giren Türk Ticaret Kanunu, müşterek avarya konusunda York-Anvers Kuralları'na uygun hükümler içermektedir (m. 1184-1206).

York Dükü Adaları, eskiden NEU LAUENBURG, Büyük Okyanusun güneybatısında, Papua Yeni Gine'nin East New Britain iline bağlı Bismark Takımadalarında mercan oluşumları. Doğudaki New Ireland Adasını güneybatıdaki New Britain Adasından ayıran St. George Boğazında yer alan adaların toplam yüzölçümü 60 km²'dir. En büyükleri York Dükü Adası olan alçak ve ormanlık adalar arasında Makada, Ulu, Kabakon, Kerawara ve Mioko sayılabilir. York Dükü Adaları 1767'de İngiliz denizci Philip Carteret tarafından görüldü. Adalara yerleşen Avrupalı göçmenler zamanla New Britain'a kadar yayıldılar. Nüfus (1980 geç.) 6.368.

York Oyunları, 14. yüzyıldan kalma, yazarı belirsiz 48 İngilizce oyundan oluşan dizi. Ortaçağ boyunca İngiltere'nin kuzeyindeki York kentinde, yaz aylarına rastlayan Corpus Christi Yortusu'nda zanaat loncalarınca sahnelenmiştir. O dönemde York hem siyasal bakımdan, hem de Kuzey'in kilise merkezi olarak güç kazanmış, çok sayıda zanaat loncasıyla belli bir refah düzeyine ulaşmıştır. Her lonca ayrı oyun sahnelediğine göre, çevrimin 48 oyundan oluşması da kentteki loncaların çokluğunu göstermektedir. Örneğin Chester'da sahnelenmiş benzer bir dizide yalnızca 25 oyun bulunur. Günümüze ulaşan oyunlar her biri yalnızca bir ya da iki olayı ele alan parçalara bölünmüştür. Ayrıca *The Northern Passion* (Kuzey Pasyonu) adındaki Northumbria kökenli manzum anlatı ile yerel dille yazılmış apokrif *Gospel of Nicodemus*'tan (Nikodemos İncili) yararlanılmıştır. Bazı oyunlar Wakefield dizisindekilerin hemen hemen aynısıdır. Bu yüzden hem York, hem de Wakefield'ın, günümüze ulaşmayan başka bir diziden kaynaklandığı öne sürülür. Ama York oyunlarının 14. yüzyıl sonlarında Wakefield'a götürülüp, orada bir Corpus Christi dizisi olarak tanınmış olduğu savı, daha akla yakın görünmektedir.

York'ta oyunlar, önceden saptanmış yerleri dolaşan *pageant*(*) denen tekerlekli sahnelerde bir gün içinde sahnelenirdi. Dizi, meleklerin yaratılışından Son Yargı'ya değin insanın Cennet'ten kovuluşunu ve kurtuluşa ermesini anlatan oyunlardan oluşur. Oyunların altısı (Herodes'in oğlu, İsa'nın Nura Bürünüşü, Pilatus'un karısı, Pilatus'un vekilharcı, yüksek papazların kan tarlasını satın alışları ve Meryem'in Havari Tomas'a görünmesi) York'a özgüdür. Günümüze ulaşmış öbür üç dizide (Wakefield, Chester ve N-Town oyunları) yer alan Peygamberler öyküsüne York dizisinde rastlanmaz.

York Oyunları'nın son biçiminde 14 kadar oyun (en başta İsa'nın çektiklerini konu alanlar) aliterasyona dayalı birer şiire dönüşmüştür. Son derece güçlü bir yapısı olan bu şiirler, çoğu kez York Gerçekçisi diye anılan bir tiyatro dehasının ürünüdür.

York Oyunları British Library'de korunan Ashburnham Yazması'nda yer alır.

York Yarımadası, İngilizce tam adı CAPE YORK PENINSULA, Avustralya'nın kuzey ucunu oluşturan yarımada. Batıda Carpentaria Körfeziyle doğuda Mercan Denizi arasından Torres Boğazına doğru uzanır. York Burnundan güneybatıdaki Queensland'a kadar yaklaşık 800 km boyunca uzanan yarımada, tabanına doğru giderek genişler ve doğudaki Cairns'le batıdaki Gilbert Irmağı arasında genişliği 645 km'yi bulur. Yarımadadaki Wenlock, Archer, Holroyd, Mitchell, Staaten ve Gilbert gibi büyük ırmakların hepsi Carpentaria Körfezine dökülür. Kuzeydoğudaki Prenses Charlotte Koyu, yarımada kıyılarındaki en derin girintidir. Her iki kıyıda da Avustralya Yerlilerine ait yerleştirme kampları bulunmakla birlikte, nüfus yoğunluğu son derece düşüktür. Yarımadanın değişik kesimlerinde kaya

resimleri bulunmuştur. Başlıca ekonomik etkinlik sığır besiciliğidir; Weipa'daki boksit yatakları ise en önemli gelir kaynağıdır. 1644'te yarımadanın batı kıyılarının haritasını çıkaran Abel Tasman buraya Carpentaria Toprakları adını verdi. York adını 1770'te Kaptan Cook koydu.

Yorkshire Post, İngiltere'de yayımlanan günlük gazete. Ülkenin en saygın taşra gazetelerinden biridir.

Kökeni Griffith Knight'ın 1754'te Leeds'de kurduğu haftalık *The Leeds Intelligencer*'a dayanır. *Intelligencer* 1866'da *Yorkshire Post* adını alarak günlük çıkmaya başladı. Kısa sürede yöre dışındaki gelişmelerle de ilgilenen ciddi bir gazete olarak adını duyurdu. 1882'de yayın yönetmenliğine getirilen Charles Pebody'nin yönetiminde önemli yerel, ulusal ve uluslararası haberlerle bağımsız bir yayın çizgisini yansıtan etkili yorumlara yer vererek okur sayısını sürekli artırdı. II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya ve İtalya karşısında bir yatıştırma politikası izlenmesini eleştirdi. 1960'lardan sonra ülkenin en etkili gazetelerinden biri oldu.

Yoro, Honduras'ın kuzeybatı kesiminde kent. Aguán Irmağının kaynağının yakınlarında, deniz düzeyinden 559 m yükseklikte yer alır. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyen Yoro'nun adı kayıtlara ilk kez 1684'te geçmiştir. Günümüzde başlıca ürünleri kahve, tütün, büyükbaş hayvan ve kereste olan verimli bir tarım bölgesinin ticaret ve imalat merkezlerindendir. Kentte şeker fabrikaları, bıçkıhaneler, bir tabakhane ve ayakkabı, giysi ve metal eşya üreten tesisler vardır. Nüfus (1983 tah.) belediye, 32.752.

Yorozlu, Şenol (d. 1950, Trabzon), toplumsal eleştirinin ağır bastığı figüratif çalışmalarıyla tanınan ressam. Önce karikatürle ilgilendi; 1967'de *Pardon* ve *Ustura*, 1968-74 arasında *Akbaba* gibi mizah dergilerine karikatür çizdi. 1973-78 arasında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde Neşet Günal'ın atölyesinde resim öğrenimi yaptı. 1980'de kendi atölyesini açtı, 1984'te İsveç'e giderek Västerås kentine yerleşti. 1975'te Vercelli'de düzenlenen Uluslararası Karikatür Yarışması'nda altın madalya, 1984 Vakko Resim Yarışması'nda büyük ödül, 1985'te de Ankara Sanat Kurumu'nun resim ödülünü kazandı.

"Acı-Sorrow II", Şenol Yorozlu'nun bir yağlıboya çalışması, 1989; kendi koleksiyonu, İstanbul
Şenol Yorozlu'nun izniyle

Yorozlu resim ve karikatürün yanı sıra heykel, fotoğraf ve yerleştirme (*installation*) çalışmaları da yapmaktadır. Resimlerinde çoğu kez insanlar arasındaki yapay ilişkileri ve toplumsal çelişkileri konu alır. Eleştirel, mitolojik ve simgesel göndermeler içeren resimleri, atak fırça vuruşlarıyla, renk lekeleri ve doku özellikleriyle dikkat çeker.

Yortan, Balıkesir'in 55 km güneyinde, Manisa'ya bağlı Kırkağaç ilçesinin 16,5 km kuzeydoğusunda, Gelenbe bucak merkezi yakınında eski mezarlık. Burada ilk kazıları 1900 ve 1901'de Osmanlı Devleti hizmetinde mühendis olarak çalışan Paul Gaudin yapmıştır. Ortaya çıkarılan 107 küp mezarda çok sayıda çanak çömlek, idol, küçük insan figürü, takı, silah, alet gibi metal eşya ile pişmiş topraktan, üstü bezekli ağırşaklar bulunmuştur. Çanak çömleğin, Troya ve Beycesultan'da bulunan örneklerle karşılaştırılmasıyla Yortan mezarlığı İÖ 3500-İÖ 3200 arasına tarihlenmiştir. Yortan çanak çömleğinin en ilginç özelliği bezemesidir. Elle biçimlendirilmiş, siyah astarlı, parlak perdahlı kapların yüzleri beyaz boya ve silik astar üstüne oyuk çizgilerle yapılmış geometrik örgelerle bezelidir. Bazı oyuk çizgilerin içi beyaz macunla doldurulmuştur. Belli başlı çanak çömlek biçimleri gaga ya da kesik gaga ağızlı testiler, çanaklar, meyvelikler, boyunlu ya da boyunsuz çömlekler, ördek biçiminde kaplar, üçlü fincanlar, ayaklı ya da ayaksız kapaklı kutulardır.

yortu, Hz. İsa'nın yaşamını, ölümünü ve dirilişini anmak, ondan kaynaklanan ve Hıristiyan azizlerinin yaşamında anlatımını bulan erdemleri kutlamak üzere kilisenin belirlediği günler. Katolik ve Ortodoks kiliselerinin yortu takvimi büyük ölçüde çakışır. Ama bazı azizlerin yortuları bu iki kilisede farklı günlerde kutlanır. Lutherciler dışındaki Protestan kiliselerinde bağlayıcı yortu günlerinin sayısı çok azdır. *Ayrıca bak.* Hıristiyan yortuları.

Yoruba devletleri, eskiden, bugün Nijerya'nın batısında kalan topraklara egemen olan devletlerin oluşturduğu konfederasyon. Nijer Irmağının aşağı çığırının batısındaki, tropik ormanlar ve savanlarla kaplı bölgelere göçler sonucu geldikleri sanılan Yorubalar, tropik orman kuşağında Ekiti, Ife ve Ijebu kentlerini kurdular. İkinci bir grup ise yaklaşık 1000'de ormanın kuzeyindeki savan bölgesinde Oyo ve öteki kentlerin temellerini attı. Küçük kentler dış ilişkilerde genellikle büyük kentlere bağımlı olmakla birlikte içişlerinde özerkti.

Oyo'nun 11-16. yüzyıllar arasında hızla büyüyerek bağımsız bir imparatorluğa dönüşmesi (*bak.* Oyo İmparatorluğu) eski yönetim sistemini sarstı. Yoruba hükümdarları başında Ife *oni*'sinin (kral) bulunduğu bir konfederasyon oluşturup karşılıklı anlaşmalar yaparak dışa karşı güçlü bir ittifak kurdular. Tek tek devletler arasında sıkı yönetsel ilişkilerin gelişmesini sağlayan anlaşmalar, Ife'nin gücünün azalmaya başlamasından sonra da geçerliliğini korudu.

18. yüzyılın sonlarında, küçük Yoruba devletleri arasındaki anlaşmazlıklar ve kıyıdaki ticaret yollarının denetiminin güçleşmesi Oyo'nun zayıflamasına yol açtı. Sonunda Fonlar (Dahomeyler) tarafından istila edilen Oyo toprakları 19. yüzyılın hemen başında Müslüman Fulanilerin (Peuller) eline geçti.

Yorubalar, Nijerya'nın güneybatı kesiminde, ayrıca dağınık gruplar halinde Benin ile Togo'nun kuzey kesiminde yaşayan halk. Nijer-Kongo dil ailesinin Kur kolundan bir dili konuşurlar. 20. yüzyılın sonlarında sayıları 24 milyonun üzerindedir.

Yoruba erkeklerinin çoğu çiftçilikle uğraşır ve yam, mısır, darı, muz, yerfıstığı, fasulye, bezelye, kakao yetiştirirler. Ticaret ve zanaat (demircilik, dokumacılık, ahşap oymacılık) bir başka geçim kaynağıdır. Kadınlar çiftçilikle uğraşmazlar, ama karmaşık pazar sisteminin büyük bölümünü denetim altında tutarlar; toplumsal statülerini de daha çok pazardaki konumları belirler.

Yorubalar ortak bir dil ve kültüre sahip olmakla birlikte hiçbir zaman tek bir siyasal birim oluşturamamışlardır. Bugün yaşadıkları topraklara bin yıl önce doğudan göç ettikleri sanılan Yorubalar sömürgecilik öncesinde Afrika'nın en kentleşmiş halkı durumuna geldiler. Bir kentin çevresinde gelişen, çeşitli büyüklüklerde çok sayıda krallık kurdular. Krallıkların başında

Sepet ören bir Yoruba genci, Benin
Transafrica—FPG/EB Inc.

bir kral (*oba*) bulunurdu. Zamanla nüfusu çok artan bu kentler günümüzde Oyo, Ife-Idodun, Ilesha, Ilorin, Ijebu, Ikere-Ekiti gibi kentleri oluşturmaktadır. 17. yüzyılda Oyo, Yoruba krallıklarının en genişi durumuna gelirken (*bak.* Oyo İmparatorluğu) Ife-Iodun(*) dinsel açıdan önemini korudu. 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılda küçük Yoruba krallıkları arasındaki anlaşmazlıklar ve Dahomeyli (bugün Benin) Fonlar ile Müslüman Fulanilerin (Peuller) saldırıları Oyo ve öbür krallıkların zayıflamasına yol açtı. Geleneksel Yoruba krallıkları eski güçlerini yitirmiş olmakla birlikte bugün de varlığını sürdürmektedir.

Geleneksel Yoruba kentlerinin ortasında krala ait büyük ve görkemli bir saray bulunur; bunun çevresinde de babayanlı grupların oturduğu kümeler sıralanır. Saray ve çevredeki kümeler günümüzde çoğunlukla modern yapılara dönüşmüştür.

Yorubaların toplumsal ve siyasal örgütlenmelerinde görülen çeşitliliğe karşın birçok temel ortak özellikler de vardır. Miras ve veraset babayanlı bir çizgi izler; bir başkanın yönettiği babayanlı gruplar belli ad ve tabuları paylaşır, ortak bir tanrıya tapar ve soy topraklarını birlikte işlerler. Yorubaların çeşitli gönüllü birlikleri arasında erkeklerin eğlence birliği olan *egbe* (ekpe), çiftçi yardımlaşma birliği olan *aro* ve üyelerin belirli bir aidat karşılığında borç alabildikleri *esusu* sayılabilir. Siyasal yetke kral ve şefler konseyindedir; her yönetim biriminin krala bağlı yöneticileri vardır. Kral aynı zamanda ayinleri yönetir ve kutsal sayılır.

Yorubaların bir bölümü günümüzde Hıristiyan ya da Müslüman olmakla birlikte

gelenekseI inançlar da varlığını sürdürmektedir. Tanrılar hiyerarşisinde yüce yaratıcının altında kendi kültleri ve rahipleri bulunan 400 kadar tanrı ve ruh yer alır. Yoruba diline dayanan kapsamlı bir şiir, öykü, destan ve atasözü edebiyatı vardır.

yorulma, metalurjide, çevrimsel (yinelemeli) yük etkisi altındaki bir malzemenin iç yapısında giderek artan sayıda çatlağın ortaya çıkması. Birkaç kez bükülen bir çelik telin kopması, hızlı yorulmanın bir sonucudur. Yorulma, malzemenin kopmak üzere olduğunu gösterdiğinden, mühendislikte son derece önemlidir. Yorulma çatlakları malzemenin yüzeyinde başlar ve yük yinelendikçe içe doğru yayılır; çatlamamış bölümler yükü artık taşıyamayacak duruma geldiğinde malzeme kopar. Titreşim ve başka çevrimsel yüklerin etkisindeki yapı ve makine elemanları, yorulmayı en aza indirecek biçimde tasarımlanır.

yorum, bir yasa hükmünün anlamının saptanması. Yorum yapma durumunda olan makamların başında mahkemeler gelir.

Bir davanın çözüme bağlanmasında uygulanacak yasa hükmünün yorumlanması gerektiğinde çeşitli yöntemlere başvurulur. Hükmün anlatım biçimine bağlı kalan, sözcüklerin sözlük anlamını, metin içindeki yerlerini ve cümlenin kuruluş biçimini temel alan söze göre (lafzi) yorum, her zaman hükmün amacına uygun sonuç vermemesi nedeniyle yetersizliği anlaşılmış bir yöntemdir. Bunun sonucu olarak ülkelerin çoğunda, hükmün gerekçesini kavramaya yönelik amaca göre yorum yöntemi ön plana geçmiştir. Ama amaca göre yorum da kendi içinde farklı yaklaşımları barındırır. Yasa koyucunun hükmü koyarken güttüğü amacın, başka bir deyişle gerçek iradesinin araştırılmasına dayanan yaklaşıma öznel tarihsel yorum yöntemi denir. Bu yönteme yöneltilen başlıca eleştiriler yasa koyucunun iradesini belirlemenin her zaman kolay olmadığı ve yasa koyucunun yasada ifadesini bulmamış niyetine bağlanmanın hukuki güvenliği sarsacağıdır. Karşıt bir yaklaşımı temsil eden nesnel tarihsel yorum yöntemine göre, yasanın uyguladığı dönemde yasaya tabi olanların dürüstlük kuralı çerçevesinde, yasanın hazırlanması sırasında geçirdiği aşamaları değerlendirerek yasa koyucuya yükleyecekleri amaca göre yasa metninden çıkarılacak anlam temel alınmalıdır. Zamana göre nesnel yorum yöntemi olarak adlandırılan başka bir amaca göre yorum yaklaşımında ise yasanın dinamik bir varlık haline geldiği ve yaşamın değişen koşullarına uymayı sağlayan bir esneklik kazandığı ileri sürülür. Bu yaklaşımla ilgili olarak, yasanın içeriği zamanla değişen bir çerçeve sayılmasının yasa düşüncesiyle bağdaşmadığı, bir hükmün yasa olma gücünü ancak anayasaya göre belirlenen organın iradesinden aldığı ve başka bir organın bu tür bir yetkisinin olamayacağı yolunda eleştiriler öne sürülmüştür. Sayılan iki ana yorum yöntemi dışında, yasa metniyle bağlı kalmaksızın adil sayılabilecek bir çözüme varmayı temel alan serbest yorum yöntemi de vardır. Bu yöntem getirilen çözümün yasa metnine aykırı bile olabileceğini kabul eder.

Türk hukukunda söze göre yorumun yeterli olmadığı göz önüne alınarak serbest yoruma da izin verilmiştir. Söze göre yorumun açık bir sonuca varamadığı durumlarda, yargıcın yasanın ruhunu araştırması beklenir. Bu yöntemle saptanacak anlam söze göre yorumla varılan anlama eşit olursa açıklayıcı bir yorum, farklı olursa değiştirici bir yorum söz konusu olur. Türk Medeni Kanunu serbest yoruma olanak tanımakla birlikte bunun yöntemini belirtmemiştir. Bu nedenle yorumda başvurulacak unsurlar öğretiye göre saptanır. Çoğunlukla göz önüne alınan unsurlar arasında yasanın sistematiği, hazırlık çalışmaları, yorumun yapıldığı zamanın koşulları ve gereksinimleri, öğretideki açıklamalar ve daha önceki mahkeme içtihatları sayılabilir.

yorum davası, idari yargılama hukukunda, mahkemenin bir uyuşmazlığı gidermeksizin idari bir işlemi yorumladığı dava türü.

İlgililer henüz dava konusu yapılmamış bir uyuşmazlıkla ilgili idari bir işlemin yorumlanmasını doğrudan doğruya yargı yerinden isteyebilecekleri gibi, adliye mahkemesinde görülmekte olan bir dava dolayısıyla, ön sorun olarak bir idari işlemin yorumlanmasına mahkemece gerek duyulması durumunda idari yargıya da başvurulabilir. İlk tür başvuru doğrudan doğruya yorum davası, ötekiyse mahkeme kararı üzerine açılan yorum davası olarak adlandırılır.

İdari yargı yerinin gerçek anlamda bir yargı kararı vermediği yorum davası, dava konusu idari işlemin anlam ve kapsamının açıklanmasıyla sınırlıdır. İşlem yorum davası sonucunda hukuka aykırı bulunsa da bunun iptali ya da bu işlem dolayısıyla tazminata hükmedilmesi söz konusu olmaz. İdari yargı merciinin dava sonucu kararlaştırdığı yorum, adliye mahkemesini de bağlar. İdari yargı yerinin yorum davasında verdiği karar, kesin hüküm niteliğindedir.

Türk hukukunda ilk kez 1925'te Şûra-yı Devlet Kanunu'yla getirilen, uygulamada pek başvurulmayan bir dava türü olduğu gerekçesiyle 1938'de yasa metninden çıkarılan, ardından 1964 tarihli Danıştay Kanunu'nda yeniden düzenlenen bu dava tipi, 1982 tarihli İdari Yargılama Usulü Kanunu'yla kaldırılmıştır. Bu durum bekletici sorun(*) kurumunun önem ve etkisinin azalmasına yol açmıştır.

yorumbilim, HERMENEUTİKE (Yunanca *hermeneuein*: "yorumlamak") olarak da bilinir, felsefede, yorum ve açıklamanın yöntembilim ilkelerini inceleyen sistem. Eski Yunan geleneğinden bir sanat olarak aktarılmış, bir metni anlamaya yönelen ya da metin yorumlamasını konu alan öğreti anlamını almıştır. Ayrı bir disiplin olarak gelişmesinde Yahudilik ve Hıristiyanlıkta kutsal metinlerin yorumlanmasının giderek önem kazanması, bunun için gerekli ilke ve kuralların araştırılması önemli rol oynamıştır. Kitabı Mukaddes kaynaklarının yorumunda tarihsel yöntemin uygulanması gerektiğini savunan Spinoza, bu alanda öncü kabul edilir.

Hermeneutike sözcüğünün kaynağı Yunan mitolojisinde tanrılarla insanlar arasında aracılık yapan Tanrı Hermes'tir. Aristoteles *Organon*'un ikinci kitabı olan *Peri hermenias*'ta (*Önerme*, 1947) anlamlara dayanarak önermeler aracılığıyla çıkarım yapma biçimlerini ele almış, böylece bir bakıma çağdaş yorumbilime öncülük etmiştir.

Beşeri bilimleri yorumlayıcı bilimler biçiminde tanımlayarak yöntem açısından doğa bilimlerinden ayıran Wilhelm Dilthey'e (1833-1911) göre insanın özünü anlamak ancak onun tarihsel çevresi içinde değerlendirilmesiyle olanaklıdır. Çünkü kişisel yaşantı, bunun dışavurumu ve düşünsel kavranışı arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. İnsanın tarihsel çevresi, tarihin de kültürel bakış açısıyla değerlendirilmesini öngören Dilthey'in yaklaşımı psikolojide olduğu kadar edebiyat incelemelerinde de önemli sonuçlar doğurmuştur.

20. yüzyılda yorumbilimi bir yöntem olarak kullanan Martin Heiddegger'dir. Onun fenomenolojiye getirdiği yenilik de gerçekte felsefenin temel sorusu olan varlığın anlamına geri dönüştür. Heiddegger'in varlığın anlamını soruşturma biçimi yorumbilimsel olarak değerlendirilir, çünkü çıkış noktası insanın dünyadaki durumunun yorumlanmasıdır. Açıklamanın konusunu zaten var olan anlamlar oluşturur. Heiddegger'in düşünce sistemini etkileyen bu yöntem, onun şiir yorumlarında da görülür. Örneğin Friedrich Hölderlin'in şiirlerine yeni bir bakış açısı getiren yaklaşımı yorumbilimseldir.

Dilde, edebiyatta ve toplumsal ilişkilerde belli bir sözcüğün, ifadenin ya da davranışın taşıdığı anlamı, onun bağlamı içinde yorumlanmasına dayandıran kuramlar yorumbilimsel olarak nitelenir.

Yosano Akiko, HO ŞO olarak da bilinir (d. 7 Aralık 1878, Osaka yakınları - ö. 29 Mayıs 1942, Tokyo, Japonya), aykırı tekniğiyle tanınmış Japon şair.

Öğrenciyken arkadaşlarıyla birlikte bir şiir dergisi çıkardı. 1900'de, Yosano Tekkan'ın kurduğu Yeni Şiir Birliği'ne (Şinşişa) katıldı ve Tekkan'ın çıkardığı *Myoco* dergisinde yazmaya başladı. Ertesi yıl ailesini terk ederek Tokyo'ya gitti ve Tekkan'la evlendi. Şiirleri yeni ve alışılmamış tekniklerıyle ilgi çekmişti. Asıl ününü ise *Midaregami* (1901; Karışık Saçlar) adlı kitabıyla kazandı. Bunu izleyen *Yume no hana*, (1906; Düş Çiçekleri) tekniğinin daha da yetkinleştiğini ortaya koyuyordu.

Yosano 1912'de kocasıyla birlikte Fransa'ya gitti ve bir yıl orada kaldı. Bu dönemin ürünü olan şiirlerini *Natsu yori aki e* (1914; Yazdan Güze) adlı kitabında topladı. Döndükten sonra, 11. yüzyılda yaşamış Murasaki Şikibu'nun Japon edebiyatının başyapıtlarından olan *Genci monogatari*'yi (Genci'nin Öyküsü) çağdaş Japoncaya çevirdi. 1921'de Bunka Gakuin Kız Okulu'nu kurdu ve orada ders verdi. Sonraki yıllarda daha çok edebiyat eleştirileri yazdı. Ölümünden sonra *Hakuoşu*'da (1942; Beyaz Kiraz) toplanan şiirleri kocasının ölümünü (1935) izleyen yıllardaki duygularını yansıtır.

Yosele (ROSHEIM'LI, ROSHEIM'LI JOSELMANN, ROSHEIM'LI JOSELIN ya da YOSEF BEN GERŞON LOANS olarak da bilinir (d. y. 1478, Alsace? - ö. Mart 1554, Rosheim, Alsace), Alman Yahudilerine yönelik baskıcı uygulamaları önlemek için gösterdiği çabalarla tanınan ünlü *şıadlan* (hükümdar nezdinde Yahudilerin hak ve çıkarlarını savunmakla görevli temsilci). Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Maximilian döneminde başladığı *şıadlan*'lık görevini V. Karl'ın (Şarlken) imparatorluğu sırasında da sürdürmüştür.

Yosele, Rosheim'daki Yahudi cemaatının köylülerin saldırı tehdidine hedef olduğu 1525'te, hem ikna yeteneğini kullanarak hem de rüşvet vererek köylülerden en son Rosheim'ın yağmalanacağına ilişkin güvence aldı. Sıra Rosheim'a geldiğinde köylüler artık istediklerini elde etmişler ve kenti yağmalayamayacak kadar yorgun düşmüşlerdi. Yosele, V. Karl'ın 1520'de Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tacını giymesinden kısa süre sonra imparatora, Yahudilerin Osmanlı Devleti'yle ittifak kurdukları yolundaki yaygın suçlamaların asılsızlığını kanıtlayan bir mektup sundu. Yahudilere karşı alınması planlanan baskıcı önlemlerden vazgeçilmesinde belirleyici rol oynayan bu girişiminden sonra, aynı yıl imparatoru Yahudilerin yönetimle daha iyi ilişkiler

kurmak istediklerine ikna ederek Yahudi düşmanı hareketin etkisini daha da azaltmaya çalıştı. Yahudilerin iyi niyetlerinin kanıtı olarak, bütün Alman Yahudi cemaatlerinin temsilcilerinin katıldığı bir meclis topladı ve bu meclisin Yahudilerin iş yaşamına ilişkin aldığı kararları Augsburg Meclisi'nin (*Diet*) onayına sundu. Yosele'nin aralarında anılarının da bulunduğu bazı yazıları günümüze ulaşmıştır.

Yosemite çavlanları, ABD'de, California eyaletinin orta kesimindeki Yosemite Ulusal Parkı'nda Sierra Nevada'nın (Nevada Sıradağları) batı yamaçlarında, Yosemite Çayı vadisinde yer alan iki çavlan. Yukarı Yosemite Çavlanı 436 m'den, Aşağı

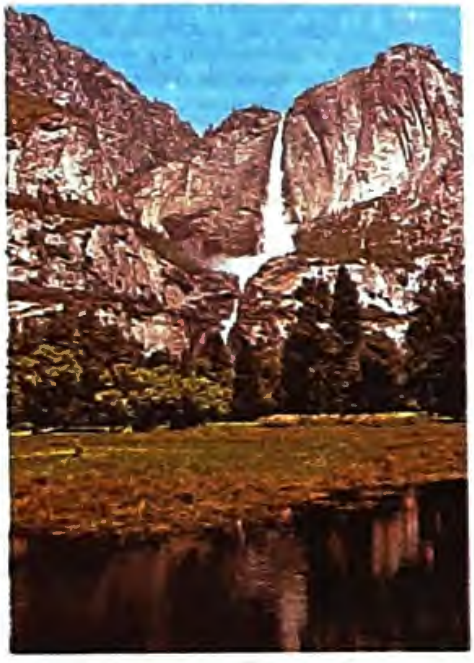

Yosemite çavlanları,
Yosemite Ulusal Parkı, California
U. S. Department of the Interior, National Park Service

Yosemite Çavlanı ise 93 m'den dökülür. Yukarı Yosemite Çavlanının tepesiyle Aşağı Yosemite Çavlanının tabanı arasında 739 m'lik bir yükseklik farkı vardır. İki çavlan, aralarında yer alan çağlayanlarla birlikte dünyanın en yüksek çavlanlarından birini oluştururlar. Çavlanların taşıdıkları su hacmi mayıs ve haziran aylarında doruğa ulaşır. Büyük ölçüde kar sularıyla beslendiklerinden kurak mevsimlerde ve yağışların az olduğu yıllarda çavlanlar zaman zaman kurur.

Yosemite Ulusal Parkı, ABD'de, California eyaletinin orta kesiminde güzel manzaralarıyla ünlü dağlık bölge. 1864'te eyalet parkı, 1890'da ise sınırları daha da genişletilerek ulusal park yapılmıştır. Sierra Nevada'da (Nevada Sıradağları), Merced Irmağının kollarından Yosemite Çayının vadisini de içine alan 308.106 hektarlık bir alanı kaplayan parkta binlerce yıllık ağaçlardan oluşan dev sekoya koruları ve ilginç jeolojik oluşumlar vardır. Yosemite Vadisi duvarı andıran dik yamaçları, Yosemite çavlanları(*), dev kubbe dağları ve doruklarıyla ünlüdür. Bunların en büyüğü vadi tabanından 1.098 m'ye yükselen granit oluşumlu El Capitan'dır. Badger Geçidi Kayak Alanı bir kış sporları merkezidir.

Parkın bitki örtüsü yüksekliğe bağlı olarak önemli değişiklikler gösterir. Alçak kesimlerde geniş ve iğneyapraklı ağaçlardan oluşan korulara, Yosemite Vadisinde daha geniş bir alana yayılmış iğneyapraklı ağaçlara, orman çizgisine yakın yüksek kesimlerde ise sugalara ve değişik çam türlerine rastlanır. Parkta yaşayan hayvanlar arasında katır geyiği, çeşitli sincap türleri, orman gelengileri ve kara ayılar sayılabilir.

yosun, suda ya da karada yaşayan, basit yapılı bitkilerin ve bitki benzeri ilkel canlıların genel adı. Suda yaşayanlara alg (suyosunu), karada yaşayanlara karayosunu denir. Ortak bir adla anılmakla birlikte bu canlılar botaniksel açıdan akraba değildir ve bir arada sınıflandırılmazlar. Nitekim karayosunları bitki kabul edilirken, algler bitkiler âleminin dışında tutulur. *Ayrıca bak.* algler; karayosunları.

yosunhayvanları (*Bryozoa*), tatlı ve tuzlu sularda, değişik boyut ve biçimlerde koloniler halinde yaşayan omurgasızlar filumu. *Polyzoa* ve *Ectoprocta* adlarıyla da tanınan bu filumun yaşayan 4 bini aşkın türü tanımlanmıştır.

Yosunhayvanları büyük bir çeşitlilik gösterir. Denizlerde, kum tanecikleri arasında yaşayan *Monobryozoon* cinsinin üyeleri 1 mm'den küçüktür. Sıcak sularda, iskele kazıklarına yığınlar ya da sıralar halinde asılan *Zoobotryon* cinsinden koloniler yarım metre kadar uzayabilir. Yosunhayvanları kaya çıkıntıları, tekne altları, algler gibi suyun altındaki hemen her yüzeyin üstünü kabuk gibi örter. Üç sınıfından *Phylactolaemata* tatlı sularda, *Stenolaemata* denizlerde, *Gymnolaemata* büyük ölçüde denizlerde

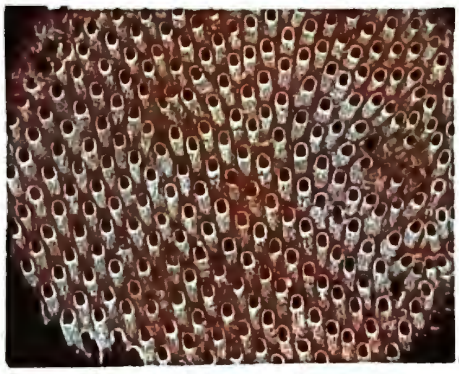

Membranipora cinsinden yosunhayvanı
Grant Heilman — EB Inc.

bulunur. Bu son sınıfın *Cheilostomata* takımı yaklaşık 600 cinsiyle en yaygın ve en çok rastlanan yosunhayvanları grubudur.

Yosunhayvanları kolonilerinde önemli yapı farklılıklarına rastlanır. Bazıları yumuşak ve jelatinsi ya da koloni bireylerinin (zooid) vücut duvarlarında biriken kirecin desteklediği kıvrımlı dallar halindedir. Bazı koloniler kalkerleşmiş iskeletleri nedeniyle iyice sertleşmiştir.

Yosunhayvanlarının kolonileri başlı başına birer hayvan özelliği taşıyan koloni bireylerinden oluşur. Ama vücut duvarlarındaki gözenekler sistemi ve bağlantı sağlayan hücreler, kolonide etkin bir iletişim ağı yaratır. Çoğu koloni bireyinin ağız çevresinde lofofor denen kirpikli dokunaç çelengi vardır. Ön uçla birlikte içeri çekilebilen bu organ sudaki besin taneciklerini ağza yöneltir. Bölmeli sindirim kanalı, yukarı doğru kıvrılarak lofofora yakın bir yerden anüs deliğiyle dışarı açılır. Lofofor ve sindirim kanalı ile bu organları denetleyen sinir ve kas sistemleri koloni bireyinin polypid denen canlı bölümünü oluşturur.

Yosunhayvanları kolonisi tomurcuklanarak eşeysiz üreyen tek bir koloni bireyinden gelişerek belirli bir biçimde büyür. Ana koloni bireyi, önceki kolonide ortaya çıkan erdişi ya da erkek ve dişi bireylerin eşeysel üremesi sonucu oluşabilir. Eşeysel üreme sürecinde spermayla döllenen yumurtadan önce larva, larvanın başkalaşmaya uğramasıyla tomurcuklanarak üreyecek ana koloni bireyi ortaya çıkar. Koloniler önceki koloniden kopan tomurcuklarla da oluşabilir.

Çoğu koloni bireyinde kalkerli vücut duvarları bulunması nedeniyle bu hayvanlardan günümüze önemli ölçüde fosil kalmıştır. En eski fosiller Alt Ordovisiyen Dönemde oluşan (Ordovisiyen Dönem y. 500-430 milyon yıl önce) kayaçlarda bulunmuştur. Yosunhayvanları fosilleri özellikle şeyl katmanlarının görüldüğü kireçtaşı oluşuklarında zengindir. Yosunhayvanlarının hızlı bir evrim sürecinden geçtiği, milyonlarca yıl varlığını sürdüren gruplarıyla büyük bir çeşitliliğe ulaştığı anlaşılmaktadır.

yosunlu akik, grimsi ile sütsü beyaz arasında değişen renkli akik(*). Yosuna benzer biçimde dallanmış, saydamsız, koyu renkli katışkılar içeren bir kuvars (silis minerali) türüdür. Bu katışkılar genellikle manganez ve demir oksitleri gibi inorganik maddelerdir. Bezemecilikte yaygın olarak kullanılan

Cilalanmış yosunlu akik parçaları
B. M. Shaub

bir taş olan yosunlu akikin elde edildiği başlıca yerler, Hindistan, Brezilya, Uruguay, SSCB, Avrupa'nın orta kesimleri ve ABD'nin batısıdır. Taşların çoğu düz ya da yuvarlak biçimde kesilir ve renklerinin güçlenmesi amacıyla boyanır. Özellikleri kuvarsınkilerin aynısıdır (*bak.* silis mineralleri [tablo]).

Yoşida İsoya (d. 19 Aralık 1894, Tokyo - ö. 24 Mart 1974, Tokyo, Japonya), çağdaş yapılarda doğal malzemelere ve geleneksel konstrüksiyonlara yer veren *sukiya* üslubunun öncülerinden Japon mimar.

1923'te Tokyo Sanat Okulu'nu (bugün Tokyo Güzel Sanatlar Üniversitesi) bitirerek mimar oldu. II. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde daha çok özel konutlar ve lüks lokantalar yaptı. Savaştan sonra, geleneği yenilikçi bir anlayışla kullanabileceği uygulama alanları bulma amacıyla önce kamu yapıları tasarımına, daha sonra da dinsel mimarlığa yöneldi. *Sukiya* üslubu daha çok çayhane, özel konut, lokanta gibi yapılarda uygulanıyor ve ahşap işçiliğine dayanıyordu. Yoşida, modern malzemelerin de "üslubun ruhu"na uygun olarak ele alınmak koşuluyla kullanılabileceğini ileri sürdü.

1952'de Japon Sanat Akademisi Ödülü'nü, 1964'te Japon Kültür Madalyası'nı kazanan Yoşida'nın yapıları arasında İnomata ve Gokiya konutları (1967 ve 1971, Tokyo), Tsuriya Lokantası (1964, Kyoto), Goto Sanat Müzesi (1960, Tokyo) ve Yamato Kültür Müzesi (1960, Nara) sayılabilir.

Yoşida 1941-61 arasında eski okulunda ders de verdi. 1964'te Kültür Liyakat Nişanı'yla (Bunka Kunşo) onurlandırıldı.

Yoşida Kenko, asıl adı URABE KANEYOŞI (d. y. 1283, Kyoto? - ö. y. 1350/52, Kyoto yakınları?, Japonya), döneminin seçkin edebiyatçılarından Japon şair ve deneme yazarı. Denemelerini topladığı *Tsurezure-gusa* (y. 1330; Aylaklık Denemeleri), 17. yüzyıldan başlayarak Japon eğitiminin temel metinlerinden biri olmuş, görüşleri Japonların yaşamında önemli bir yer tutmuştur.

Genç yaşta saraya girdi. 1324'te İmparator Go-Uda'nın ölümünden sonra Budacı keşiş oldu, ama toplumsal yaşamdan çekilmedi. Denemelerinden de anlaşılabileceği gibi dünya işleriyle yakından ilgilenmeyi sürdürdü. Şiirleri alışılmışın ötesine geçememekle birlikte *Tsurezure-gusa*'daki denemeleri 14. yüzyıldan bu yana okurlara keyif veren bir nükte ve kavrama yeteneğini yansıtır. Eski âdetlerin yok oluşuna üzülmesinin ardında, yaşamın eski görkemini kaybettiği inancı yatar.

Tsurezure-gusa estetikle ilgili bölümleriyle de övgü toplamıştır. Kenko'ya göre güzeli güzel yapan geçiciliktir. Bu yüzden an ve nesneler ne kadar kısa ömürlüyseler o kadar değerli olurlar.

Yoşida Şigeru (d. 22 Eylül 1878, Tokyo - ö. 20 Ekim 1967, Oiso, Japonya), Japon siyaset adamı. Ülkede Müttefik işgalinin sürdüğü ve yeni demokratik kurumların kurulmaya çalışıldığı II. Dünya Savaşı sonrası geçiş döneminde beş kez başbakanlık yapmıştır.

1906'da Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nden hukuk diploması aldıktan sonra,

Yoşida Şigeru
AP/Wide World Photos

Dışişleri Bakanlığı'na girdi. 1928'de İsveç, Norveç ve Danimarka elçiliği, 1928-30 arasında da dışişleri bakan yardımcılığı yaptı. 1936'da dışişleri bakanlığına getirilmesine ordu karşı çıkınca Londra elçiliğine atandı; bu görevini 1939'a değin sürdürdü. II. Dünya Savaşı'nın sonlarında ülkesinin teslim olmasını istediği için Haziran 1945'te tutuklandı. Eylülde, Müttefik işgalinin ardından serbest bırakıldı ve oluşturulan Şidehara Kicuro hükümetinde dışişleri bakanlığına getirildi. Liberal Parti başkanı Hatoyama İçiro'nun siyasal etkinlikte bulunmasının işgal yönetimince yasaklanmasından sonra partide liderliği ele geçirdi ve 22 Mayıs 1946'da başbakan oldu. Bu görevini, 1947 ve 1948'de sosyalist lider Katayama Tetsu, gene 1948'de sol eğilimli Aşida Hitoşi'nin başbakanlık dönemleri dışında, 1954'e değin sürdürdü. Geniş bir desteğe dayalı güçlü bir yönetim oluşturdu; ülkede istikrarın ve ekonomik refah ortamının oluşturulmasını sağladı; ABD ve Batı Avrupa'yla işbirliğinin temelini attı. 1951'de, II. Dünya Savaşı'nı sona erdiren barış antlaşmasını imzaladı; ayrıca Japonya ve ABD arasında bir güvenlik paktı oluşturdu. 1954'te Liberal Parti liderliğini, üç yıl önce siyasal yasaklılar listesinden çıkarılmış olan Hatoyama İçiro'ya kaptırınca başbakanlıktan istifa etmek zorunda kaldı. Ertesi yıl iki muhafazakâr partinin Hatoyama'nın önderliğinde Liberal-Demokrat Parti adıyla birleşmesinin ardından da siyaseti bıraktı.

Yoşida Tetsuro (d. 18 Mayıs 1894 - ö. 8 Eylül 1956), bir yandan ülkesinin mimarlığını Batı'ya tanıtırken, bir yandan da kendi yapılarında Batı mimarlığının öğelerini kullanan Japon mimar.

1931-32'de Avrupa'ya yaptığı bir gezide Alman mimarlar Hugo Häring ve Ludwig Hilberseimer ile tanıştı. Bunların ısrarıyla Japon mimarlığını anlatan *The Japanese House* (1935; Japon Evi) adlı bir kitap yazdı. Daha sonra biri Japon mimarlığı (1952), öteki Japon bahçesi (1957) üzerine iki kitap daha yayımladı. Kyoto (postane, 1922), Beppu (belediye binası, 1928), Tokyo (postane, 1931), Osaka (postane, 1939) ve Niigata (banka, 1951) gibi kentlerde bulunan yapıları, onun Batı mimarlığına duyduğu ilgiyi yansıtır.

Yoşikava Eici, asıl adı YOŞIKAVA HIDETSUGU (d. 11 Ağustos 1892, Kanagava - ö. 7 Eylül 1962, Tokyo, Japonya), Japon romancı. Hem klasik Japon edebiyatından yaptığı uyarlamalar, hem de özgün romanlarıyla ülkesinde 20. yüzyılın önde gelen yazarları arasına girmiştir.

Çocukluğu çeşitli zorluklar içinde geçti ve yalnızca ilkokul öğrenimi görebildi. 1925'te *Kennan conan* (Kılıçların ve Kadınların Yarattığı Dertler) adlı romanını yayımladı. *Naruto hiço* (1926-27; Naruto'ya İlişkin Gizli Bir Belge) adlı yapıtıyla adını duyurduktan sonra romantik üslupta bazı hafif romanlar yazdı. Zamanla, insan doğasını ele alan daha ciddi romanlara yöneldi. Ünlü bir *samurai*'nin yaşamını betimlediği *Miyomoto Musaşi*'yle (1935-39) tarihsel roman türünün kusursuz bir örneğini verdi. *Şin Heike monogatari* (1950-57; Heike'nin Öyküsü) ve *Şihon taihei-ki* (1958-61; Özel Bir Savaş Tarihi Kitabı) adlı yapıtlarında Japon tarihindeki bazı ünlü kişilerin yaşamlarını derinlemesine ele aldı. İncelikli üslubu, psikolojik sezgi gücü ve geniş tarih bilgisiyle çok yaygın bir okur kitlesi kazandı. 1960'ta, Kültür Liyakat Nişanı'yla (Bunka Kunşo) ödüllendirildi.

Yoşino Sakuzo (d. 29 Ocak 1878, Furukava, Miyagi ili - ö. 18 Mart 1933, Zuşi, Kanagava ili, Japonya), Japon siyaset adamı ve eğitimci. 20. yüzyılın başlarında ülkede demokrasiyi geliştirme çalışmalarına önemli katkıda bulunmuştur.

Lise öğrencisiyken Hıristiyanlığı benimsedi. Kısa sürede sosyalist eğilimli Hıristiyan hareket içinde adını duyurdu. 1910-13 arasında yurtdışında öğrenim gördü. Japonya'ya dönüşünde Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nde profesörlüğe getirildi; zamanla parlamenter bir yönetim anlayışının en güçlü savunucularından biri oldu.

Yoşino imparatorun egemenliğini sorgulamamakla birlikte, "halk için hükümet" (*minponşugi*) çağrısında bulundu. Hükümet çalışmalarının genelde halkın taleplerine dayandırılmasını, bu çerçevede genel oy hakkının sağlanmasını, ordunun sivillerin denetiminde bulunmasını, Soylular Meclisi'nin halkın seçtiği bir organa dönüştürülmesini ve giderek sosyalist bir devletin kurulmasını savundu.

Görüşlerini yayabilmek amacıyla siyasete atılarak 1918'de Reimeikai Partisi'ni kurdu. 1924'te üniversiteden ayrıldı ve *Asahi şimbun* gazetesinde yazmaya başladı. Bu gazeteden ayrıldıktan sonra da günlük olaylar konusundaki yazılarını sürdürdü. Meici dönemine ilişkin tarihsel belgelerin korunması ve yayımlanmasında önemli rol oynadı.

Yoşino'nun görüşleri Hıristiyanlığın, sosyalizmin, sendikacılığın ve Konfüçyüsçü ahlakın bir bireşiminden oluşuyordu. Önderlik ettiği akım ülkede sınırlı sayıda yandaş toplayabildi; I. Dünya Savaşı'nın ardından da etkisini bütünüyle yitirdi.

Yoşiya, İÖ y. 640-609 arasında Yahuda kralı. Başlattığı reform hareketiyle İsrailoğullarının dinsel geleneğine damgasını vurmuştur.

Yahuda kralı Manasse'nin torunuydu. Babası Amon'un öldürülmesi üzerine sekiz yaşında tahta çıktı. Asur kralı Nabupolassar'ın ölümünü izleyen kargaşa döneminde Asur, Kudüs üzerindeki denetimini yitirmişti. Mısır'ın da güçsüz olması nedeniyle Yahuda görülmemiş ölçüde bağımsızlaştı. Yoşiya, yaklaşık 621'de Tapınak'ı odak alan bir ulusal canlanma programı başlattı.

Asur'da öteden beri yönetime karşı çıkan Babil eyaletinin başını çektiği bir ittifak Ninive'yi yağmaladı. Mezopotamya'nın bölünmüş kalmasını isteyen Mısır firavunu Neko zor durumdaki Asurlara yardım etmeye karar verdi. Bu amaçla kuzeydeki İsrail Krallığı'na birlik gönderdi. Yoşiya, İsrail'i Babil'in koruması altında Yahuda'nın bir parçası yapmak amacıyla firavuna savaş açtıysa da Neko tarafından öldürüldü. Kısa süre sonra Asur'da Babil egemenliği kuruldu. Mısırlılar geri çekildi ve Neko'nun Yahuda tahtına çıkardığı Yoşiya'nın oğlu Yehoyakim de Babil'in egemenliğini tanımak zorunda kaldı.

Yoşkar-Ola, Rusya Federasyonu'nun batısındaki Mari Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti. Küçük (Malaya) Kokşaga Irmağı kıyısında yer alır. 1578'de kuruldu; 1584'te Çar Boris Godunov kentte, Tsaryovokokşaysk adlı kaleyi yaptırdı. Anayollara uzak olduğu için gelişemeyen kent, 1919'da Krasnokokşaysk adını alarak özerk Mari yönetim biriminin (*oblast*) merkezi oldu. 1927'de yeniden eski adını aldı. Aynı yıl demiryoluyla Volga kıyısındaki Zelenodolsk'a bağlandıktan sonra kentte sanayi gelişmeye başladı. Kentte bir yüksek öğretmen okulu ile ormancılık enstitüsü vardır. Nüfus (1991 tah.) 274.600.

you, Wade-Giles yazımında YU, Çin'de, Shang (İÖ 18-12. yy) ve erken Zhou (İÖ y. 1111-y. 900) hanedanları dönemlerinde üretilmiş tunç kap. Hareketli bir kulpu, tonoslu bir kapağı vardır. Şarap taşımak için kullanıldığı sanılır. Görünüşleri *hu*'ya(*) benzeyen *you*'ların tabanları oval, gövdeleri ortada hafifçe şişkin ve boyunları geniştir. Üstleri büyük *taotie*(*) figürleriyle, tunçtan Shang ve Zhou tören kaplarında görülen örgelerle bezenmiştir.

You Di, Wade-Giles yazımında YÜ TI (Çincede "Yeşim İmparator"), YOU HUANG. Wade-Giles yazımında YÜ HUANG (Yeşimli Yüce Kişi) olarak da bilinir, Çin Taoculuğunda en saygın ve halkın en çok sevdiği tanrı. Resmî Taocu yaklaşımda kayıtsız bir bilge-tanrı olarak betimlenir, ama halk arasında, Çin İmparatorluğu'ndakine benzer büyük bir bürokratik yapının başında, dünyevi işleri yönlendiren göksel bir hü-

kümdar olduğuna inanılır. Çin'de You Di'ye tapınmayı resmen onaylayan Song hanedanının (İS 960-1279) Taocu imparatorları, adını You Huang Shang Di (Yeşimli Yüce Tanrı) biçiminde değiştirerek ona Konfüçyüsçülükteki yüce varlıkla eşit düzeyde bir konum verdiler. You Di sanat yapıtlarında çoğunlukla üzerinde ejder işlemeli imparatorluk giysisi, başında boncuklu şapkası, elinde de yeşimden tören tabletiyle bir tahtta otururken betimlenir.

Young, Andrew (d. 12 Mart 1932, New Orleans, Louisiana, ABD), ABD'li rahip ve siyasetçi.

Orta halli bir Siyah ailedendi. Güney'de yalnız Siyahların gittiği okullarda okudu. Washington, D.C.'deki Howard Üniversitesi'nde başladığı tıp öğrenimini bırakarak Connecticut'taki Hartford Ilahiyat Okulu'na girdi ve 1955'te buradan mezun oldu. Güney'de çeşitli Siyah kiliselerde papazlık yaparken, medeni haklar hareketine katıldı. Bu dönemde tanıştığı Dr. Martin Luther King, Jr. ile birlikte Güney Hıristiyan Önderliği Konferansı'nın (SCLC) toplanmasını sağladı. King'in 1968'de suikasta uğramasından sonra, Ralph Abernathy ile birlikte harekete önderlik etti. 1970'teki başarısız denemenin ardından 1972'de Kongre'ye girdi. Sosyal program fonlarında kısıntılara karşı çıktı. Vietnam Savaşı için ek fonlar ayrılmasını önlemeye çalıştı. İlk destekleyicileri arasında yer aldığı Jimmy Carter'ın 1976'da başkan seçilmesinden sonra ABD'nin Birleşmiş Milletler daimi büyük elçiliğine atandı. Üçüncü Dünya'ya açık sempatisiyle ABD kamuoyunda eleştirilere hedef oldu. 1979'da Filistin Kurtuluş Örgütü'nün bir temsilcisiyle görüşmelerde bulunduğu ortaya çıkınca istifa etmek zorunda kaldı. 1981 ve 1985'te Atlanta belediye başkanlığına seçildi.

Young, Art, asıl adı ARTHUR HENRY YOUNG (d. 14 Ocak 1866, Orangeville yakınları, Illinois - ö. 29 Aralık 1943, New York kenti, ABD), yergi türündeki çalışmalarıyla tanınmış ABD'li karikatürcü.

1884'te Chicago'ya taşındı. Güzel sanatlar öğrenimi görürken, gazetelerde karikatür çizerek geçimini sağladı. Öğrenimini daha sonra New York kenti ve Paris'te sürdürdü. Yaklaşık 1903'te New York kentine yerleşti. Sosyalist hareket içinde yer alarak kadınlara oy hakkı sağlanması, işçilerin örgütlenmesi, çocuk işçi çalıştırılmasına son verilmesi, ırklar arasında eşitliğin tanınması gibi konularda çalışmalar yürüttü.

Young karikatürlerinde, özellikle de *The Masses*'da çizdiklerinde toplumsal sorunlarla ilgili yaklaşımlarını ortaya koydu. Yapıtlarında keskin saldırı yerine sıcak bir yergi dili kullandı; yalın çizgilerle adaletsizlikler karşısında duyduğu öfkeyi dile getirdi.

I. Dünya Savaşı sırasında pasifizmi savunduğu için tutuklandı. Sosyalist Parti adayı olarak iki kez katıldığı eyalet seçimlerinde başarılı olamadı. Otobiyografisini *Art Young: His Life and Times* (1939; Art Young: Yaşamı ve Çağı) adıyla yayımladı.

Young, Arthur (d. 11 Eylül 1741, Londra - ö. 20 Nisan 1820, Londra, İngiltere), tarım, siyaset ve iktisat konularında yapıtlar veren İngiliz yazar. Ünlü yapıtı *Travels in France*'ta (ya da *Travels During the Years 1787, 1788 and 1789, Undertaken More Particularly with a View of Ascertaining the Cultivation, Resources, and National Prosperity, of the Kingdom of France*; 1792, 2 cilt; Fransa'da Seyahat [ya da Özellikle Fransa Krallığı'nın Tarımı, Kaynakları ve Ulusal Zenginliğini Araştırmak Amacıyla 1787, 1788 ve 1789 Yıllarında Gerçekleştirilen Geziler]) Fransız Devrimi'yle ilgili canlı betimlemelere yer vermiştir.

Bir din adamının oğluydu. Lavenham'da okula gittikten sonra bir süre King's Lynn'de (Norfolk) bir ticari işletmede çalıştı. On yedi yaşındayken *On the War in North America* (Kuzey Amerika'daki Savaş Üzerine) adlı bir kitapçık yayımladı. 1761'de Londra'ya giderek *The Universal Museum* adlı dergiyi çıkardı. Ayrıca dört romanla *Reflections on the Present State of Affairs at Home and Abroad* (1759; Yurtta ve Dünyadaki Gelişmelerin Bugünkü Durumu Üzerine Görüşler) adlı çalışmasını yayımladı.

Babasının 1759'da ölmesinin ardından, annesinin isteğiyle Bradfield Hall'daki aile mülkünün yönetimini üstlendi; ama arazi küçüktü, işletmenin de büyük miktarda borcu bulunuyordu. 1767'de de Essex'teki bir başka çiftliğin yönetimini devraldı. Çeşitli tarımsal deneylere girişerek ulaştığı sonuçları *A Course of Experimental Agriculture* (1770; Deneysel Tarımla İlgili Dersler) adlı kitabında ortaya koydu. Deneylerinde genelde başarısız olmakla birlikte tarımla ilgili sağlam bilgiler edindi. İngiltere ve Galler'deki gezilerine ilişkin gözlemlerini, 1768-70 arasında yayımlanan *A Six Weeks Tour Through the Southern Counties of England and Wales* (İngiltere ve Galler'in Güney İllerinde Altı Haftalık Bir Gezi), *A Six Months Tour Through the North of England* (İngiltere'nin Kuzeyinde Altı Aylık Bir Gezi) ve *The Farmer's Tour Through the East of England* (Bir Çiftçinin İngiltere'nin Doğusundaki Gezisi) adlı kitaplarda anlattı. İngiltere'deki toprak kiraları, tarım üretimi ve hayvancılık konularında araştırmaya dayalı veriler içeren ve büyük ilgi gören bu kitaplar kısa zamanda birçok Avrupa diline çevrildi.

Young *The Farmer's Letters to the People of England*'ı (1768; Bir Çiftçinin İngiltere Halkına Mektupları), *The Farmer's Calender*'ı (1771; Çiftçinin Takvimi) ve *Political Arithmetic*'i (1774; Siyasal Aritmetik) yayımladığı dönemde *The Morning Post* gazetesinin parlamento muhabirliğini de yürüttü. 1776-78 arasında İrlanda'yı dolaştı; ardından da *A Tour of Ireland* (1780; İrlanda'ya Bir Gezi) adlı kitabını yayımladı. 1784'te, *Annals of Agriculture*'ı (Tarım Kayıtları) yayımlamaya başladı; 45 ciltlik bu çalışmasına aralarında III. George'un da bulunduğu birçok kişi katkıda bulundu.

Young devrimin hemen öncesi ile başlangıç günlerinde Fransa'nın birçok yerini dolaşarak halkın ve yönetimin durumuna ilişkin ayrıntılı notlar tuttu. Fransa'dan dönüşünde Tarım Dairesi sekreterliğine atandı, bu görevi sırasında tarımla ilgili verilerin toplanması ve düzenlenmesinde büyük katkısı oldu. Taslak halindeki otobiyografisini 1898'de M. Betham-Edwards yayıma hazırladı.

Young, Brigham (d. 1 Haziran 1801, Whitingham, Vermont - ö. 29 Ağustos 1877, Salt Lake City, Utah, ABD), Joseph Smith'in ölümünden sonra Mormonların(*) önderliğini üstlenen ABD'li din adamı.

1830'da yayımlanan Mormon Kitabı'nı(*) okuduktan sonra vaftiz olarak Joseph Smith'in yeni kurduğu Ahir Zaman Azizleri İsa Mesih Kilisesi'ne katıldı (Nisan 1832). 1835'te On İki Havari Konseyi'nin üçüncü üyesi oldu. Binlerce Mormonun Missouri'den çıkarıldığı 1838'de konseyin kıdemli üyesi olarak İllinois'daki Nauvoo'ya yerleşme işini yürüttü. Ertesi yıl İngiltere'ye giderek çok sayıda İngilizin ABD'deki Mormon Kilisesi'ne katılmasını sağladı. Mormonluğun başta İskandinav ülkeleri olmak üzere kara Avrupa'sında yayılmaya başlamasında da önemli rol oynadı.

Joseph Smith'in öldürülmesinden (Haziran 1844) sonra Nauvoo'ya dönerek kilisenin başına geçti. Saldırılar karşısında Mormonları Illinois eyaletinden çıkartarak (1846) Batı'ya göçü başlattı. Aralık 1847'de resmen Mormon Kilisesi'nin başkanı oldu.

Salt Lake City'yi üs olarak seçen Young, Utah başta olmak üzere bugün California, Arizona, Nevada, Idaho ve Wyoming eyaletlerinde Mormon misyonları kurdurdu. 1849'da Mormonlar Deseret adında geçici bir eyalet kurunca, eyalet valiliğe getirildi. 1857'de Başkan James Buchanan tarafından görevden alındı. Bu olaydan sonra resmi bir göreve getirilmediyse de Mormon Kilisesi'nin başkanı olarak ölümüne değin Utah'ın yönetiminde etkili oldu.

Mormon cemaatini istikrarlı ve tutarlı bir yapıya kavuşturan Young eğitim ve tiyatro alanındaki yenilikleri desteklemişti. Çok kadınla evlenme kuralını benimsediğinden 20 karısı ve 47 çocuğu oldu.

Young, Charles Augustus (d. 15 Aralık 1834, Hanover, New Hampshire - ö. 3 Ocak 1908, Hanover, New Hampshire, ABD), 1869 ve 1870 tutulmaları sırasında Güneş'in parıltı tayfına ilişkin ilk gözlemleri gerçekleştiren ABD'li astronom.

Young özellikle spektroskop kullanarak Güneş'i kapsamlı biçimde inceledi ve astronomiye ilişkin önemli kitaplar yazdı. Bu kitapların en ünlüsü 1888'de yayımlanan *General Astronomy*'dir (Genel Astronomi). 1879'da Mars'ın çapını duyarlı bir biçimde ölçen Young, 1877-1905 arasında Princeton Üniversitesi'nde astronomi profesörlüğü yaptı.

Young, Chic, asıl adı MURAT BERNARD YOUNG (d. 9 Ocak 1901, Chicago - ö. 14 Mart 1973, Saint Petersburg, Florida, ABD), 1960'larda bütün dünyada 1.500'den çok gazetede yayımlanan çizgi roman "Blondie"nin ("Fatoş") yaratıcısı ABD'li çizer.

Sanatçı bir aileden geliyordu. Birçok işe girip çıktı. "Boots and Her Buddies"in yaratıcısı olan dostu Edgar Martin aracılığıyla profesyonel karikatürcülüğe başladı. 1920'lerin ortalarında New York kentine yerleşti. Orada, kısa bir süre "Beautiful Babs" dizisini, ardından altı yıl boyunca "Dumb Dora" adlı çizgi bantı yayımladı. 1930'da, kıvırcık saçlı sevimli Blondie'yle (Fatoş) âşığı (sonradan kocası) beceriksiz Dagwood Bumstead'in (Basri) yer aldığı "Fatoş"u yarattı. Sonradan bu tiplere Mr. Dithers (Patron), 1934'te ailenin oğlu ile 1941'de kızı, Daisy (Deyzi) adlı köpekle yavruları ve çeşitli komşular da katıldı. Olayların pek de abartılmadan aktarıldığı bir durum komedisi niteliğindeki "Fatoş" sinemaya, televizyona ve radyoya da uyarlandı. Basri'nin geceleri acıkınca hazırladığı kule gibi sandviçlerden kaynaklanan "Basri sandviçi" terimi de yaygın biçimde kullanılır oldu.

Young'ın ölümünden sonra oğlu Dean Young ve Jim Raymond "Fatoş"u sürdürdüler.

Young, Edward (v. 3 Temmuz 1683, Upham, Hampshire - ö. 5 Nisan 1765, Welwyn, Hertfordshire, İngiltere), İngiliz şair, oyun yazarı ve edebiyat eleştirmeni. Döneminde çok tutulan ve ölüm üzerine uzun bir didaktik şiir olan *The Complaint:*

or, Night Thoughts (1742-45; Yakınma ya da Gece Düşünceleri) adlı yapıtıyla tanınır. Üvey kızını (1736), onun kocasını (1740) ve kendi karısını (1741) art arda yitirmenin acısıyla kaleme aldığı bu şiir, uyaksız ve beş heceli açık ölçüye göre yazılmış yaklaşık 10 bin dizeden oluşan ve her biri bir "Gece" olarak anılan dokuz bölümlü bir dramatik monologdur.

Tiyatro duygusundan yoksun bir oyun yazarı olan Young'ın oyunlarından pek azı günümüzde sahneye konmaktadır. İlk kez Nisan 1721'de Drury Lane Tiyatrosu'nda sahnelenen *The Revenge* (İntikam) genellikle en iyi oyunu olarak kabul edilir.

Young Avrupa'da, özellikle de Almanya'da *Conjectures on Original Composition* (1759; Özgün Yazı Üzerine Tasarımlar) adlı düzyazı yapıtıyla büyük üne kavuşmuştur. Dostu Samuel Richardson'a yazdığı mektuplardan oluşan bu yapıtta daha sonraları romantik olarak nitelendirilecek düşünce biçiminin özlü ve güçlü bir anlatımla ifade edilmiş izleri yer alır.

Young, John W(atts) (d. 24 Eylül 1930, San Francisco, California, ABD), "Gemini", "Apollo" ve uzay mekiği programlarında görev alan ABD'li astronot. ABD'nin ilk iki kişilik uzay uçuşunu gerçekleştiren "Gemini 3"te (1965) Virgil Grissom'ın yardımcılığını üstlenmiştir.

1952'de Georgia Teknoloji Enstitüsü'nden uçak mühendisi olarak mezun olduktan sonra ABD Deniz Kuvvetleri'ne katıldı ve Kore'de görev yaptı. Daha sonra katıldığı bir deneme programı sırasında Deniz Kuvvetleri'ne ait bir "F-4B" uçağıyla iki kez yükseklik rekoru kırdı (1962). 1962-64 arasında ABD Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi'nde (NASA) eğitim gördü.

23 Mart 1965'te fırlatılan "Gemini 3" Yer'den 224 km uzaklıkta bir yörüngeye oturdu. Daha sonra yörüngesi üç kez değiştirilen "Gemini 3", 4 saat 53 dakikalık bir uçuştan sonra Atlas Okyanusunun güneyine indi. Bu uçuştan sonra zamanın ABD başkanı Lyndon B. Johnson, Young'a NASA'nın Üstün Hizmet Madalyası'nı verdi. Young, 18 Temmuz 1966'da fırlatılan "Gemini 10"da Michael Collins ile birlikte, 18 Mayıs 1969'da fırlatılan "Apollo 10"da da Thomas P. Stafford ve Eugene A. Cernan ile birlikte görev yaptı. Ay'ın yörüngesine giren "Apollo 10", Ay'a inen "Apollo 11"in fırlatılmasından önce, Apollo sistemlerinin son kez denenmesini sağladı.

Young, 16-27 Nisan 1972'de Charles M. Duke ve Thomas K. Mattingly ile birlikte gerçekleştirdiği "Apollo 16" uçuşunda komutanlık görevini üstlendi ve Ay'a inen beşinci insan oldu. 1976'da Deniz Kuvvetleri'nden ayrılan Young, uzay programında çalışmayı sürdürerek 1976'da astronot dairesinin başkanı oldu. 12-14 Nisan 1981'de Robert L. Crippen ile birlikte gerçekleştirdiği ilk uzay mekiği uçuşunda da komutanlık yaptı ve "Columbia" uzay mekiğiyle Yer'in çevresinde 36 kez dolandıktan sonra California'daki Edwards Hava Kuvvetleri Üssü'ne indi. Young 28 Kasım - 8 Aralık 1983'te NASA ile Avrupa Uzay Ajansı'nın (ESA) ortak girişimiyle gerçekleştirilen ve kalıcı bir uzay laboratuvarı olan "Spacelab"ın yörüngeye oturtulmasını sağlayan uçuşun da komutanlığını üstlendi.

Young, Lester (Willis), lakabı PRES ya da PREZ (d. 27 Ağustos 1909, Woodville, Mississippi - ö. 15 Mart 1959, New York kenti, ABD), ABD'li tenor saksofoncu. Caz dünyasına 1930'ların ortalarında Missouri'nin Kansas kentinde Count Basie'nin topluluğuyla katılmış, doğaçlama konusundaki yaklaşımıyla modern solo anlayışına bazı temel katkılarda bulunmuştur.

Saksofonda dönemin alışılmış hızlı vibratolu, dolgun, koyu ve boğuk sesi yerine ağır vibratolu, duru ve hafif renkli tonları kullanmayı seçti. Doğaçlamalarıyla yarattığı canlı, ritmik duygu 1930'larda cazın alışılmış etkisinden çok daha yumuşak ve zarifti. Müzik cümleleri akıcı, mantıklı ve çok melodikti. Charlie Parker, Stan Getz ve John Coltrane gibi birbirinden çok değişik caz sanatçıları tarafından beğenilmesi üslubunun yaygın etkisini kanıtlıyordu. Batı kıyısının *cool jazz* üslubu büyük ölçüde Lester Young'ın yaklaşımından gelişti; birçok saksofoncunun notası notasına onun müzik cümlelerini çaldıkları görüldü. Saksofoncu olarak büyük önem taşıyan Young şarkıcı Billie Holiday tarafından tenor saksofoncuların başkanı (*president*) olarak nitelendi ve kısaca Pres (ya da Prez) lakabıyla anıldı. Yaşamöyküsü Lewis R. Porter'ın *Lester Young* (1981) adlı kitabına konu oldu.

Lester Young, y. 1955
down beat

Young, Owen D. (d. 27 Ekim 1874, Van Hornesville, New York - ö. 11 Temmuz 1962, St. Augustine, Florida, ABD), ABD'li avukat ve işadamı. I. Dünya Savaşı sonrasında savaş tazminatları sorununun çözülmesi için yürüttüğü çalışmalarla tanınmıştır.

St. Lawrence Üniversitesi ve Boston Üniversitesi Hukuk Okulu'nda öğrenim gördü. 1912'ye değin Boston'da avukatlık yaptı. O tarihte General Electric Company'nin genel danışmanlığını üstlendi; 1922-39 arasında da şirketin yönetim kurulu başkanlığını yürüttü. 1919'da Radio Corporation of America'yı (RCA; sonradan RCA Corporation) kurdu; bu kuruluşun 1919-29 arasında onursal başkanlığını, 1929-33 arasında da yürütme kurulu başkanlığını yaptı. Ayrıca bir dizi kamu görevinde bulundu; bunların en önemlisi Alman parasını istikrara kavuşturmak üzere kurulan tazminat komisyonuna danışmanlık yapan uzmanlar kurulu üyeliğiydi. 1929'da, tazminatlar konusunda Young Planı olarak bilinen ödeme planını hazırlayan ve Uluslararası Ödemeler Bankası'nın kurulmasını öneren ikinci uzmanlar kurulunun başkanlığını yaptı.

Owen D. Young, 1956
General Electric Co.

Young, Thomas (d. 13 Haziran 1773, Milverton, Somerset - ö. 10 Mayıs 1829, Londra, İngiltere), ışığın girişim olgusunu ilk kez deneysel olarak gerçekleştiren ve böylece ışığın bir dalga hareketi olduğunu kanıtlayan İngiliz fizikçi ve hekim. Aynı zamanda bir hiyeroglif uzmanı olan Young, Rosetta Taşı(*) olarak bilinen taş levhadaki hiyeroglif yazısını çözenlerden biridir.

1799'da Londra'da özel hekimlik yapmaya başlayan Young, ilk çalışmalarını görme fizyolojisi üzerinde yoğunlaştırdı. Henüz tıp öğrencisiyken göz merceğinin değişik uzaklıklara göre uyum sağlayabilmek için biçim değiştirdiğini buldu. 1801'de astigmatlığın nedenini belirledi, ardından da ışık üzerindeki araştırmalara girişti.

Işık ışınlarını bir levhadaki çok küçük ve birbirine çok yakın iki delikten geçiren Young, ışınların yayılıp üst üste bindiklerini ve bir karanlık, bir aydınlık olmak üzere art arda şeritler oluşturduğunu gözlemledi. Young deneyi(*) olarak bilinen bu deney aracılığıyla ışığın dalga niteliği kesin bir biçimde ortaya konmuş oldu. İnce filmlerde (örn. sabun köpüklerinde) gözlenen renkleri, renk ile ışığın dalgaboyu arasında ilişki kurarak açıklayan Young, Newton'ın belirlediği yedi rengin dalgaboylarını yaklaşık olarak hesapladı. Işık dalgalarının o güne değin sanıldığı gibi boyuna (yayılma doğrultusunda titreşen) dalgalar olmadığını, tersine, enine (yayılma doğrultusuna dik doğrultuda titreşen) dalgalar olduğunu ileri sürdü, böylece ışığın kutuplanmasını(*) açıklamayı başardı (1817).

İngiliz bilim adamlarının büyük çoğunluğu Young'ın bulgularını küçümsedi ve bunlara karşı çıktı; Newton'ın ortaya koymuş olduğu ışığın parçacık kuramına aykırı bir görüşün ileri sürülebilmesini kimse kabul edemedi. Young'ın dalga kuramı, Fransız fizikçiler Augustin J. Fresnel ve François Arago'nun çalışmaları sonucunda Avrupa'da kabul görüp yaygınlaşabildi.

Young, renklerin algılanması konusunda da araştırmalar yaptı. Gözde her renk için ayrı bir algılama mekanizmasına gerek olmadığını, yalnızca mavi, yeşil ve kırmızı gibi üç rengin algılanmasıyla bütün renklerin görülebileceğini öne süren Young'ın bu kuramı, sonradan Alman fizikçi Hermann von Helmholtz tarafından geliştirildi; bu kuram günümüzde Young-Helmholtz üç renk kuramı olarak adlandırılır.

Young ünlü Rosetta Taşı üzerinde çalışmaya 1814'te başladı. Başka kaynaklardan elde ettiği hiyeroglif yazılı metinlerle karşılaştırmalar yaparak Rosetta Taşı'ndaki metni çözmeyi büyük ölçüde başardı.

Molekül boyutunun belirlenmesi, sıvılarda yüzey gerilimi ve esneklik gibi konularda da önemli çalışmalar yapan Young'ın ortaya koyduğu esneklik denkleminde yer alan esneklik sabiti onun adını taşır (*bak.* Young modülü).

Young, Whitney M(oore), Jr. (d. 31 Temmuz 1921, Lincoln Ridge, Kentucky,

ABD - ö. 11 Mart 1971, Lagos, Nijerya), ABD'li medeni haklar savunucusu. İş ve yönetim alanlarında Siyahlara eşit haklar verilmesi için mücadele etmiş, ırk sorunlarını çözmeye yönelik "Yurtiçi Marshall Planı" önerisiyle Demokrat Parti başkanlarının (1963-69) yoksullukla mücadele programlarını büyük ölçüde etkilemiştir.

II. Dünya Savaşı'nda askerlik yaptıktan sonra tıp alanındaki çalışmalarını bırakarak sosyal hizmetlere yöneldi. Minnesota Üniversitesi'nde 1947'de lisansüstü çalışmasını tamamladı. Ardından St. Paul Kent Birliği'nin işçi-işveren ilişkileri bölümünü yönetti. 1954'te Atlanta Üniversitesi Sosyal Hizmetler Okulu dekanı oldu. Dekanlığı sırasında kent ile üniversite arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulundu.

1961'de Ulusal Kent Birliği'nin başına getirildi. Bu görevi sırasında beyaz siyasal önderler ve işadamları ile yoksul Siyahlar ve militanlar arasındaki uçurumun kapanmasına yardımcı olan Siyah yanlısı bir eylemci olarak bütün ülkede tanındı. Birliğin şube sayısını 60'tan 98'e çıkardı, ayrıca orta sınıftan çok kentlerdeki yoksulların sorunlarına yönelmesini sağladı. Medeni haklar hareketi ile meslek, ev, eğitim ve aile programları için büyük vakıflardan mali destek aldı.

Whitney M. Young
AP/Wide World Photos

Young aynı zamanda Başkan John F. Kennedy ile Başkan Lyndon B. Johnson'a ırk sorunları konusunda danışmanlık yaptı. Ford Vakfı'nın Afrika-Amerika arasında bilgi alışverişini artırmak amacıyla düzenlediği bir konferans için bulunduğu Nijerya'da öldü.

Young deneyi, İngiliz fizikçi Thomas Young'ın 1802'de gerçekleştirdiği ve böylece ışığın bir dalga hareketi olduğunu kanıtladığı deney. Bu deneyle, ışığın dalga hareketine özgü bir olgu olan girişime uğradığı ortaya çıkmıştır. Tek bir kaynaktan çıkan ışık ışınlarının iki demete ayrıldıktan sonra birleştirilmesi sonucunda aydınlık ve karanlık şeritlerin oluştuğunu gözleyen Young, bu şeritlerin üst üste binen ışınların tepe ve çukurlarının aynı fazda olmamasından kaynaklandığı sonucuna vardı. İki tepenin üst üste gelmesi durumunda dalgalar birbirlerini güçlendiriyor ve aydınlık bir çizgi ortaya çıkıyor, bir tepe ile bir çukurun üst üste gelmesi durumunda ise dalgalar birbirlerini zayıflatıyor ve karanlık bir çizgi oluşuyordu. İngiliz fizikçiler Young'ın ortaya koyduğu dalga kuramını uzun süre kabul etmediler; Young'ın kuramı ancak Fransız fizikçiler F. Arago ve A.-J. Fresnel'in benzer deneylerinden sonra kabul gördü.

Young modülü, ESNEKLİK SABİTİ olarak da bilinir, tek yönlü çekme ya da sıkıştırma yükü etkisi altındaki bir katı malzemenin (örn. uzunlamasına ekseni doğrultusunda çekilen ya da sıkıştırılan metal bir çubuk) esneklik özelliklerini tanımlayan sayısal sabit. Adını 18. yüzyıl İngiliz hekim ve fizikçisi Thomas Young'dan alır. Young modülü, malzemenin boylamasına ekseni doğrultusundaki çekme ve sıkıştırma yükleri etkisi altında uzunluk değişimine karşı direnme yeteneğinin ölçüsüdür. Modül, gerilimin gerinime bölünmesiyle bulunur.

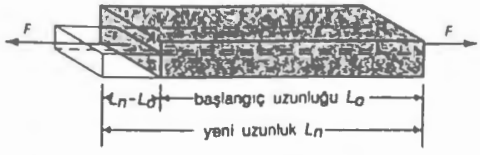

Çekme yükü altındaki bir çubuğun uzunluğu artar, kesit alanı azalır

Çekme yükü altındaki metal bir çubuk için gerilim ve gerinim şu biçimde tanımlanabilir: Kesit alanı A olan metal bir çubuk her iki ucundan F kuvvetiyle çekildiğinde, çubuğun boyu L_o'dan L_n'ye uzar ve kesit alanı küçülür. Gerilim, kuvvetin kesit alana bölümü (F/A), gerinim ise uzunluk değişiminin ($L_n - L_o$) oranıdır [$(L_n - L_o)/L_o$]. Gerinim boyutsuz bir büyüklüktür, buna karşılık gerilim metre sisteminde newton bölü metrekare cinsinden ifade edilir. Bu tanımlardan yararlanarak Young modülü matematiksel olarak şu biçimde ifade edilebilir:

$$\text{Young modülü} = \frac{\text{gerilim}}{\text{gerinim}} = \frac{F/A}{(L_n - L_o)/L_o}$$

Bu eşitlik Hooke yasasının(*) özel bir biçimidir. Gerinim boyutsuz olduğundan Young modülünün boyutu gerilimin boyutu ile aynıdır (metre sisteminde N/m^2). Aluminyumun Young modülü 7×10^{10} N/m^2, çeliğinki ise bu değerin yaklaşık üç katıdır. Bu da aynı biçimli ve eşit kesit alanlı demir ve aluminyum çubukları aynı miktarda uzatmak için demire üç kat daha büyük bir kuvvetin uygulanması gerektiğini gösterir.

Young modülü yalnızca, gerilmenin gerilimle doğru orantılı olduğu ve dış yükün kaldırılması durumunda malzemenin ilk boyutlarına döndüğü gerilim bölgesinde geçerlidir. Bu bölge dışında, gerilim arttıkça Young modülü sabit kalmaz azalır. Bunun sonucu olarak da malzemede akma, kalıcı biçim değişikliği ya da kırılma olayları görülebilir.

Metal bir çubuk çekme yükü altında uzatıldığında genişliği çok az da olsa azalır. Bu enine daralma, genişlikteki değişimin ilk genişliğe oranına eşit olan, bir enlemesine gerinim doğurur. Enlemesine gerinimin boylamasına gerinime oranına Poisson oranı denir. Çeliğin ortalama Poisson oranı 0,28, alüminyumunki ise 0,33'tür. Poisson oranı 0,50'den düşük olan malzemelerin hacmi boylamasına çekmede artar, boylamasına sıkıştırmada ise azalır. *Ayrıca bak.* esneklik; gerinim.

Young Planı, Almanya'nın I. Dünya Savaşı'na ilişkin tazminat ödemeleriyle ilgili ikinci düzenleme (1929). Başkanlığını ABD'li Owen D. Young'ın yaptığı yeni bir komite, 1924 Dawes Planı'nı gözden geçirmek üzere 11 Şubat 1929'da Paris'te toplandı. Küçük değişikliklerle kabul edilen komite raporu 1 Eylül 1930'da yürürlüğe girdi. Almanya'nın ödeyeceği miktarı 59 yıllık taksitlerle ödenmek üzere 121 milyar marka indiren Young Planı, para transferini yönetmek üzere Uluslararası Ödemeler Bankası'nın kurulmasını ve Alman ekonomisi üzerindeki yabancı denetimine son verilmesini öngörüyordu. Ama Young Planı uygulamaya girdiği sıralarda dünya ekonomik bunalımı başladı ve Almanya'nın ödeme gücü sıfır noktasına düştü. 1932'de toplanan Lozan Konferansı, Alman tazminatlarını bir seferde ödenmek üzere 3 milyar marka indirmeyi önerdiyse de bu karar taraflarca onaylanmadı. Adolf Hitler'in 1933'te iktidara gelişini izleyen birkaç yıl içinde Almanya, Versailles Anlaşması'ndan doğan ekonomik ve siyasal bütün önemli yükümlülükleri reddetti.

Younger KARDEŞLER. Amerikan İç Savaşı'ndan (1861-65) sonraki dönemin ünlü haydutlarından olan ve genellikle Jesse James ile birlikte hareket eden Thomas Coleman ("Cole"; 1844-1916), John (1846-74), James ("Jim"; 1850-1902) ve Robert ("Bob", 1853-89) adlı kardeşler.

Lee's Summit'te (Missouri) geçen gençlik yıllarında kanlı Kansas-Missouri sınır çatışmalarını, İç Savaş'ın karışıklıklarını yakından yaşadılar. William C. Quantrill'in Konfederasyon çetesine katılan ve aynı çetedeki Frank James ile dostluk kuran Cole, savaştan sonra Jesse ve Frank James'in oluşturduğu çetede yer aldı. Missouri ve çevre eyaletlerde banka soygunları yapan çeteye Jim 1868'de, John yaklaşık bir yıl sonra, Bob da 1872 dolayında katıldı. Ertesi yaz tren soygunlarına başlayan çetenin peşindeki Pinkerton dedektifleri ve Missouri şerifleri Mart 1874'te John ve Jim'i kıstırarak John'u öldürdüler. Geriye kalan üç Younger, 7 Eylül 1876'da Frank ve Jesse James ile birlikte Minnesota'daki Northfield kentinde bulunan First National Bank'ı soymaya girişti. Bankadan çıkan çete kalabalık bir topluluğun ateşiyle karşılaştı ve kentin yakınlarındaki bataklıklara kadar kovalandı. Çeteden üç kişi (Clell Miller, Bill Chadwell ve Charlie Pitts) öldürüldü. Frank ve Jesse James kaçarken, Younger kardeşler yakalandı. Silahlı soygun ve cinayetten suçlu bulunarak ömür boyu hapis cezasına çarptırılan üç kardeşten Bob cezaevinde veremden öldü, Cole ve Jim ise 1901'de bağışlandı. Sağlığı bozulan Jim ertesi yıl intihar etti. Cole ise *The Story of Cole Younger, by Himself* (1903; Kendi Kaleminden Cole Younger'ın Öyküsü) adlı kitabı yazdı; birkaç yıl süreyle Vahşi Batı gösterilerinde ve karnavallarda rol aldı ve sonunda Lee's Summit'teki evine çekildi. Orada geçirdiği bir kalp krizi sonucu öldü.

Younghusband, Sir Francis Edward (d. 31 Mayıs 1863, Mari, Hindistan - ö. 31 Temmuz 1942, Lytchett Minster, Dorset, İngiltere), İngiliz subay ve kâşif. Hindistan ve Tibet gezileri coğrafya araştırmalarına katkıda bulunmuştur.

Younghusband, W. Q. Orchardson'ın bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1906; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Orduya 1882'de girdi. Pekin'den başladığı ilk yolculuğunda Orta Asya'yı boydan boya

geçti (1886-87). Karakurum Dağlarını uzun zamandır kullanılmayan Mustagh Geçidinde aşarak Hindistan'a ulaştı. Bu sıradağların Hindistan ile Türkistan arasındaki su bölümü çizgisini oluşturduğunu kanıtladı. Daha sonra Orta Asya'ya yaptığı iki seferde Pamirler'i keşfetti.

Rus nüfuzunu önlemeye çalışan Hindistan genel valisi Lord Curzon tarafından Tibet'le ticaret ve sınır sorunlarını görüşmekle görevlendirildi (Temmuz 1903). Bu yöndeki iki girişimin boşa çıkmasından sonra İngiliz birlikleriyle başkent Lhasa'ya yürüdü ve Tibet hükümdarı Dalay Lama'yı ticaret antlaşması yapmaya zorladı (Eylül 1904). Bu hizmetinden dolayı "sir" unvanı aldı.

Felsefe, gizemcilik ve yolculuğa derin ilgi duyan Younghusband'ın bu konulardaki yapıtları arasında *India and Tibet* (1910; Hindistan ve Tibet), *Within* (1912; İçeride), *Life in the Stars* (1927; Yıldızlarda Yaşam) ve *Modern Mystics* (1935; Modern Gizemcilik) sayılabilir.

Youngina, fosillerine Güney Afrika'da Geç Permiyen Dönem (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce) çökellerinde rastlanan ilkel sürüngenler cinsi. Keler ve yılan-

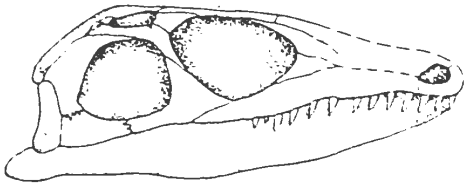

Youngina cinsinden bir fosilin kafatası
A.S. Romer *Vertebrate Paleontology* 1966, University of Chicago

ların türediği evrim çizgisinin başında yer alan temel bir sürüngen grubunun temsilcisidir. Bu cins üyelerinin gövdesi ve bacakları ince uzun, kafatası ilkel ve özelleşmemişti. Kafatasının üstünde üçüncü göz işlevi gören ışığa duyarlı epifiz gözü vardı.

Youngstown, ABD'de, Ohio'nun kuzeydoğusunda, Mahoning ilinin merkezi (1876) kent. Pennsylvania eyalet sınırının yakınında, Mahoning Irmağı kıyısında yer alır. Kuzeybatıdaki Cleveland'a ve güneydoğudaki Pittsburgh'a eşit uzaklıktadır (105 km). Warren, Niles, Campbell, Struthers ve Girard kentlerini içine alan bir çelik sanayisi bölgesinin merkezinde bulunur. 1797'de, o yıla değin Batı Yerleşme Bölgesi'nin bir parçası olan yörede, New Yorklu topograf John Young'ın Connecticut Arazi Kumpanyası'ndan satın aldığı topraklar üzerinde kuruldu. 1802'de kent statüsü kazandı. Yörede çıkarılan blok kömürü demir üretiminde kullanıldı. 1855'te Büyük Göller'in yukarı kesimlerindeki zengin maden cevherinin yöreye ulaştırılmasını sağlayan Sault Sainte Marie'deki kanal havuzlarının ilki açıldı. Daha sonra kentin çeşitli bölgelerle olan bağlantısını sağlayan demiryolu hatları kuruldu. 1970'lerde bazı fabrikaların kapanmasına karşın Youngstown bugün de önemli bir çelik sanayisi merkezidir. Kentte ayrıca alüminyum, kauçuk ve kâğıt ürünleri, büro eşyası, uçak ve otomobil parçaları üretilir.

Youngstown Eyalet Üniversitesi 1908'de gece okulu olarak kurulmuştur. Kentteki sanat ve kültür kuruluşları arasında Butler Amerikan Sanatı Enstitüsü, Youngstown Tiyatrosu ve Youngstown Senfoni Merkezi sayılabilir. Güzel görünümlü Mill Creek Parkı'nda (990 ha) üç göl ile bir çavlan bulunur. Nüfus (1990) kent, 95.732; (1986 tah.) Youngstown-Warren metropoliten alanı, 492.619.

Yourcenar, Marguerite, asıl adı MARGUERITE DE CRAYENCOUR (d. 8 Haziran 1903, Brüksel, Belçika - ö. 17 Aralık 1987, Northeast Harbor, Maine, ABD), romancı, deneme ve öykü yazarı. Üye sayısı 40'la sınırlı olan Académie Française'e seçilen (6 Mart 1980) ilk kadın üyedir. Akademi üyeliği yalnız Fransız yurttaşlarına verildiği için, ABD uyruklu Yourcenar, Fransız cumhurbaşkanının özel izniyle çift uyruklluk hakkı kazanmıştır.

Crayencour, Flandre'ın Fransızca konuşulan kesiminde bulunan evinde özel eğitim gördü. Çocukluğunun çoğu babasıyla birlikte gittiği gezilerde geçti. Genç yaşta yazmaya başladı. Babası öldükten sonra kalan miras, Grayencour'a istediği gibi yazma özgürlüğü kazandırdı. II. Dünya Savaşı çıkana değin bir göçebe gibi yaşadı. Sonra ABD'ye yerleşti; 1947'de ABD yurttaşlığına geçti. Asıl adı Crayencour'u değiştirerek yaptığı Yourcenar adını kullanmaya başladı.

Yourcenar'ın yapıtları, kusursuz klasik üslupları, içerdikleri geniş bilgi ve psikolojik incelikle dikkati çeker. En önemli yapıtlarında geçmiş dönemleri ve kişilikleri yeniden yaratmış, insanlığın kaderi, ahlak ve iktidara ilişkin düşünceler ileri sürmüştür. Başyapıtı *Memoires d'Hadrien* (1951; *Hadrianus'un Anıları,* 1984) 2. yüzyılda hüküm sürmüş bu Roma imparatorunun öykülerle zenginleştirilmiş anılarını içeren tarihsel bir romandır. Başka bir tarihsel roman olan *L'Oeuvre au noir* (1968; *Zenon,* 1985) ise 16. yüzyılda yaşamış bir simyacı ve bilim adamının düşsel yaşamöykü-

Marguerite Yourcenar, 1971
Gisele Freund, 1971

südür. Yourcenar'ın öbür yapıtları arasında kısa öykülerini topladığı *Nouvelles Orientales* (1938; *Doğu Öyküleri,* 1985), düzyazı bir şiir olan *Feux* (1936; Ateşler) ve *Le Coup de Grace* (1939; *Bir Ölüm Bağışlamak,* 1988) adlı kısa roman sayılabilir. Birçok deneme yazan Yourcenar, Siyahların *spiritual*'ları ile çeşitli İngiliz ve Amerikan romancılarının yapıtlarını Fransızcaya çevirmiştir.

Yovkov, Yordan Stefanoviç (d. 9 Kasım 1880, Jeravna - ö. 15 Ekim 1937, Sofya, Bulgaristan), Bulgar roman, öykü ve oyun yazarı. Balkan köylülerinin yaşamını ve askerlik deneyimlerini konu aldığı ustaca yazılmış öyküleriyle tanınır.

Çocukluğu Dobruca bölgesinde geçti. Sofya'da öğrenim gördükten sonra Dobruca'ya dönerek öğretmenlik yaptı. Ardından Bükreş'teki Bulgar elçiliğinde çalıştı. "Staroplaninski legendi" (1927; Balkan Efsaneleri) adlı öyküsünde Balkan halk masallarından yararlandı. *Çiflikut krai granitsata* (1933; Sınırdaki Çiftlik) romanında Dobruca köylülerinin yaşamını anlattı. En iyi öykülerinden bazıları orduda subayken edindiği deneyimlere dayanır. Oyunları arasında *Albena* (1930), *Boryana* (1932) ve komedi türündeki *Milioncrut* (1930; Milyoner) yer alır.

yoz gaz, fizikte, açısal momentumları 1/2'nin tek katı (spin değerleri 1/2, 3/2) olan temel parçacıklardan oluşan bir gazın çoğunlukla yüksek yoğunluklarda ulaştığı özel bir uzamsal biçimlenme (konfigürasyon).

Mikroskopik davranışları kuvantum mekaniğinin Fermi-Dirac istatistiği(*) kurallarına uyan bu parçacıklar fermiyon olarak adlandırılır. Bu kurallara göre her kesikli enerji düzeyine yalnızca bir tek parçacık yerleşebilir. Parçacık yoğunluğu arttıkça düşük enerji düzeyleri giderek dolduğundan fermiyonlar daha da yüksek enerji düzeylerine yerleşmeye zorlanır. Yüksek enerji düzeylerinin giderek dolduğu bu süreç fermiyon gazı basıncını da artırır, buna yoz basınç denir. Fermi enerjisi olarak adlandırılan kritik değerin altındaki bütün enerji düzeyleri dolu olan fermiyon gazı tam yoz gaz ya da sıfır derece fermiyon gazı olarak bilinir. Elektron, proton, nötron ve nötrino gibi parçacıkların hepsi fermiyondur ve bunlar Fermi-Dirac istatistiğine uyarlar. Normal metallerin içindeki ve beyaz cüce yıldızlardaki elektron gazı yoz elektron gazına örnek olarak verilebilir.

yoz sanat, Almanca ENTARTETE KUNST. Nazilerin, karşı çıktıkları modern sanata küçültücü amaçla getirdikleri tanımlama. Hitler 1933'te başa geçtikten sonra Nazi politikasını yücelten akademik sanatı desteklerken, modern sanatı da bastırmaya başladı. Bir yıl önce Dessau'dan Berlin'e taşınmış olan Bauhaus, "Bolşevik kültürü beslemek"le suçlanarak Propaganda Bakanı Joseph Goebbels tarafından kapatıldı. Modern sanat yanlısı öğretmenler ve müze müdürleri görevden alınmaya başladı. Hitler yoz sanat terimini ilk kez 1934'te Nürnberg'de yaptığı bir konuşmada kullandı. Sonraki yıllarda Goebbels'in emriyle Almanya'nın bütün müzelerindeki modern sanat ürünleri toplatıldı. Bunların bir bölümü 1937'de Münih'te Yoz Sanat adıyla açılan sergide ruh hastalarının resimleriyle birlikte sergilenerek alaya alındı. Yoz Sanat sergisiyle aynı zamanda, kahramanlık ve görev duygusu gibi Nazilerin yücelttiği kavramları konu eden akademik nitelikli resimlerin yer aldığı bir başka sergi düzenlendi. Sayısı 20 bini bulan yoz sanat ürünlerinin bir bölümü Luzern'de açık artırmayla, bir bölümü de yurtdışında galericiler aracılığıyla satıldı. Geri kalanlar da 1939'da Berlin'de yakıldı. Pablo Picasso, Wassily Kandinsky, Ernst Ludwig Kirchner, Emil Nolde gibi modern sanatın önde gelen birçok temsilcisinin yapıtları yoz olarak nitelenmişti. Yoz sanat yapmakla suçlanan Alman sanatçılar Nazi yönetimi sırasında ne sergi açabildiler, ne de çalışabildiler.

Yozgat, topraklarının küçük bir bölümü Karadeniz Bölgesi, daha büyük bölümü İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 14.123 km² olan Yozgat ili kuzeyde Çorum ve Amasya, kuzeydoğuda Tokat, doğuda Sivas, güneyde Kayseri, güneybatıda Nevşehir, batıda da Kırşehir ve Kırıkkale illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. Akarsu vadileriyle parçalanmış olan il topraklarının büyük bölümü orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden oluşur. İlin kuzeydoğu kesimini Deveci Dağlarının (Deveci Tepesinde 1.907 m) güneybatı

uzantıları, doğu kesimini Akdağlar, güney kesimini Kurşunlu Dağı (1.786 m), kuzeybatı kesimini de Zincirli Dağı (1.633 m) engebelendirir. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan Akdağlar sırasındaki başlıca yükseltiler Akdağ (Hamzasultan Tepesinde 2.281 m), Sırıklıdağ (2.090 m) ve Geyiklidağ'dır (1.933 m). Hamzasultan Tepesi, ilin en yüksek noktasıdır. İlin orta kesiminde geniş alanlar kaplayan dalgalı düzlükler Bozok Platosu(*) adıyla anılır. Akarsu vadilerinin yer yer derin biçimde parçaladığı platonun ortalama yüksekliği 1.200-1.400 m'dir. Platoda yer alan geniş düzlükler ilin başlıca bitkisel üretim ve hayvancılık alanlarıdır.

İl topraklarından kaynaklanan sular Kızılırmak ve Yeşilırmak aracılığıyla Karadeniz'e ulaşır. Bu suları Yeşilırmak'ın başlıca kollarından Çekerek Çayı(*) ve Kızılırmak'ın kollarından Delice Irmağı(*) toplar. Akdağlar'ın doğu ve güneydoğu yamaçlarından doğan bazı küçük dereler il sınırları dışında Kızılırmak'a katılır. Delice Irmağının kollarından Konak Çayı üzerinde kurulmuş olan Gelingüllü Barajı'nın ardında suların toplanmasıyla oluşan yapay bir göl vardır. Çekerek Çayı vadi tabanının genişlediği kesimlerdeki Kadışehri ve Koyunculu ovaları ile Sorgun, Boğazlıyan, Şefaatli ve Yerköy yörelerindeki ovalar ilin sulamayla tarım yapılabilen başlıca bitkisel üretim alanlarıdır.

Sert bir karasal iklimin hüküm sürdüğü ilde doğal bitki örtüsü genellikle step (bozkır) görünümündedir. Eskiden geniş alanlar kaplayan ormanlar büyük ölçüde insan eliyle tahrip edilmiş durumdadır. Akdağlar'daki ormanlar alçaklarda meşelerden, yükseklerde ise soğuğa dayanıklı sarı çam ve ardıçlardan oluşur. İl merkezi yakınında Yozgat Çamlığı adıyla anılan tepelik alan karaçam ağaçlarıyla kaplıdır.

Ekonomi. Üçte ikiye yakın bölümü kırsal kesimde yaşayan il halkı geçimini genellikle tarımdan ve tarıma dayalı sanayi ile ticaretten sağlar. 1985'te 550 binin altında olan il nüfusu 1990'da 580 bine yaklaşmıştır. Son beş yıl içinde kırsal nüfusun azaldığı görülmektedir. Türkiye ortalamasının yarısından fazla olan nüfus yoğunluğu kilometrekare başına ancak 41 kişiyi bulur. 1989'da il yüzeyinin yaklaşık yüzde 45'ini oluşturan meyve bahçeleri dışında ekili alanların yüzde 66'sında tahıl üretimi yapılıyordu. Aynı yıl Yozgat ilinde yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler ve üretim miktarları şöyleydi: Buğday (583.026 ton), şeker pancarı (374.416 ton), arpa (126.958 ton), yeşil mercimek (64.410 ton), patates (50.134 ton), kavun (33.392 ton), karpuz (33.326 ton), nohut (30.602 ton), soğan (26.927 ton) ve fiğ (25.881 ton). Başka sebze ve meyvelerin de az miktarda yetiştirildiği ilde hayvancılık önemli gelir kaynaklarındandır. İl genelinde yaygın olan koyunculuğun yanı sıra çok sayıda sığır, manda, kıl keçisi ve Ankara keçisi yetiştirilir, tavukçuluk ve arıcılık da yapılır. Yerköy yakınlarındaki Çiçekdağı Tarım İşletmesi il tarımına katkıda bulunan başlıca kurumdur. 1989'da ildeki traktör sayısı 16.364'tü.

1972'de kalkınmada ikinci derecede öncelikli iller kapsamına alınan Yozgat'ta sanayi fazla gelişmemiş bir düzeydedir. Başlıca sanayi kuruluşları un, bira, yem, deri, bitkisel yağ, çivi, kraft torba, çimento, prefabrik konut, tuğla ve briket fabrikalarıdır. Küçük ölçekli sanayi orman ürünlerini işleyen, dokumacılık yapan, tarım araçları, karoser ve römork üreten atölyeleri kapsar.

Yeraltı kaynakları açısından oldukça zengin sayılan ilin Akdağmadeni yöresinde demir, flüorit, grafit, tuğla-kiremit hammaddesi, Çayıralan yöresinde mermer, Sarıkaya yöresinde demir, Sorgun yöresinde linyit, Şefaatli yöresinde flüorit, Yerköy yöresinde çimento hammaddesi ve kayatuzu yatakları vardır. Bu cevher yataklarından bir bölümü işletilir. Boğazlıyan, Sarıkaya, Sorgun ve Yerköy ilçelerinde şifalı madensuyu kaynakları bulunur. Sarıkaya'daki Terzili Kaplıcası'nda konaklama ve hizmet tesisleri açılmıştır. Debisi 35 lt/sn olan bu kaplıca sularının sıcaklığı 47°C'dir.

İl halkının yararlandığı dinlenme ve eğlence alanlarından başlıcaları Merkez ilçedeki Yozgat Çamlığı Milli Parkı(*) ile Akdağmadeni ilçesinde yer alan Kadı Pınarı orman içi dinlenme yeridir. Yozgat ili ulaşım açısından önemli bir konumdadır. E-88 Karayolu ile Tokat, Amasya ve Çorum'u Kayseri ve Kırşehir'e bağlayan yollar il topraklarından geçer. Ankara-Kayseri demiryolu da ilin batısında yer yer doğal sınır oluşturan Delice Irmağı vadisini izler.

Tarih. Sorgun ilçesinin güney kesimindeki Alişar(*) höyüğünde ele geçen buluntular, yöredeki ilk yerleşme merkezlerinin Kalkolitik Çağda (İÖ 5500-3500) kurulduğunu gösterir. İÖ 17. yüzyıldan başlayarak Hititler tarafından yönetilen yöre, İÖ 1200'lerde Deniz Halkları(*) istilasının ardından Friglerin egemenliğine girdi. İÖ 7. yüzyıl başlarında Kimmerlerin saldırısına uğradı. İÖ 6. yüzyılda Lidya Krallığı'na bağlandı. Aynı yüzyılın ortalarında Persler, İÖ 4. yüzyılda da Makedonyalılar tarafından ele geçirildi. İÖ 3. yüzyıl başlarında güney kesimi kısa bir süre Kapadokya Krallığı'nın egemenliğinde kaldı. Daha sonra Anadolu'yu istila eden göçebe Kelt kabilelerinden Galatların yerleştiği Galatya(*) bölgesinin bir parçası oldu.

İÖ 2. yüzyıl başlarında kurulan Galatya Krallığı, bir süre Pergamon (Bergama) ve Pontus krallıklarına bağlı kaldıktan sonra İÖ 85'te Roma'nın korumasına girdi. Güneybatıdaki Pisidya bölgesini de içine alan krallığa ait topraklar İÖ 25'te doğrudan Roma yönetimi altına alındı. Yöreyi de kapsayan Galatya Eyaleti İS 1. yüzyılda oluşturuldu. 3. yüzyılda Suriye'den ve Karadeniz kıyısından gelen bazı halkların yerleştiği yöre, Türkmen akınlarının başladığı 11. yüzyılda Bizans'ın Armeniakon, Kharsianon ve Sebasteia *thema*'larının sınırları içindeydi. Oğuz boylarından Bozokların(*) yerleşiminden sonra Bozok adıyla anılan

Yozgat'tan bir görünüm, sağda Yozgat Ulucamisi
Şemsi Güner

yöre, Danişmendli yönetiminin ardından 12. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu Selçuklularına bağlandı. 13. yüzyılda Baba İshak önderliğinde çıkan ayaklanma ve Babailik(*) yöreyi yakından etkiledi. 14. yüzyılda başlayan İlhanlı denetimini Eretna Beyliği ve Kadı Burhaneddin Devleti egemenlikleri izledi. 1398'de Osmanlıların eline geçen Bozok yöresi, 1402'de kısa bir süre Timur'un yönetimine girdikten sonra 1413'te kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı. Sonraki yıllarda yöredeki Alevi Türkmenlerden yüksek miktarda vergi toplama girişimleri çeşitli karışıklıklara yol açtı. 16. ve 17. yüzyıllarda Anadolu'yu sarsan Celali Ayaklanmalarına(*) adını veren kişi Bozoklu Şeyh Celal'di(*). Aynı dönemde Bozok yöresinde de başta Baba Zünnun Ayaklanması(*) ile Kalenderoğlu(*) ve Çapanoğulları'nın(*) önderlik ettiği ayaklanmalar olmak üzere bir dizi karışıklık çıktı. 19. yüzyıl sonlarında Ankara vilayetine bağlı Bozok sancağının sınırları içinde yer alan yörede yaşayan halkın küçük bir bölümü Ermeniler ve Rumlardan oluşuyordu. Kurtuluş Savaşı yıllarında yöreyi etkileyen en önemli olay Çapanoğlu Ayaklanması(*) oldu. Cumhuriyet'ten sonra vilayet (il) yapılan Bozok'un adı 1927'de Yozgat olarak değiştirildi.

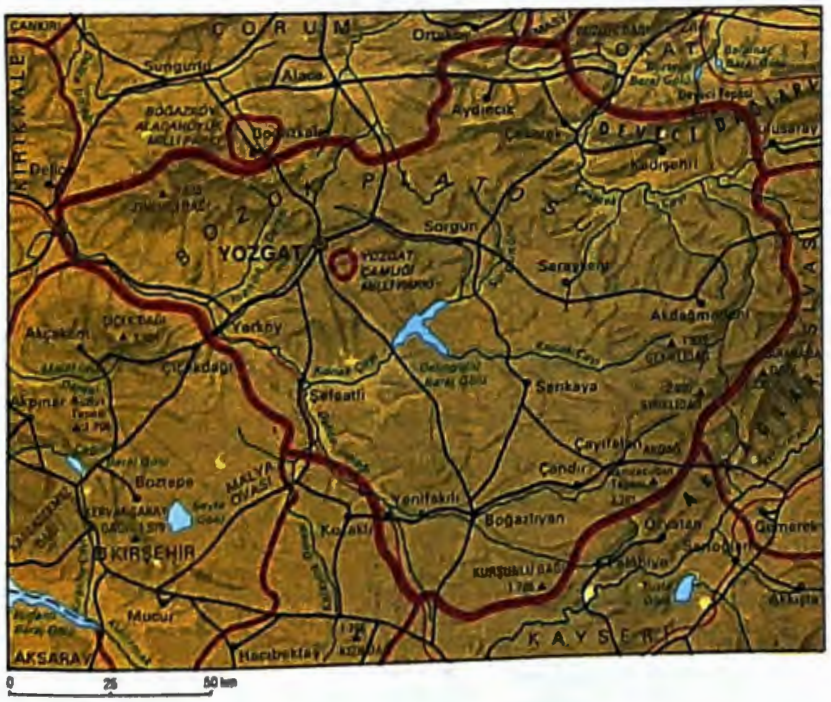

Yozgat İli
Ana Yayıncılık Arşivi

Kentin yapısı ve tarihsel yapılar. Yöre tarihi çok eski çağlara dayanmasına karşın, il merkezi oldukça yeni bir yerleşmedir. Yozgat (Bozok) Suyunun yukarı çığırında, dağlarla çevrili bir vadide Çapanoğulları tarafından 18. yüzyılda kuruldu. Süru ya da otlak anlamındaki "yoz" ve kent anlamındaki "gat" sözcüklerinin birleşmesinden oluşan Yozgat adını aldı. Çapanoğullarının bayındırlık çalışmaları sonunda zamanla gelişerek büyüdü. 19. yüzyılda bir ara 20 bine kadar yükselen nüfusu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında 10 bin kadardı. İzleyen dönemde uzun süre geri ve küçük bir yerleşme olarak kaldı. 1950'de yalnızca 11.885 olan nüfusu, 1965'te 23.081'e, 1975'te 32.501'e ulaştı ve 1985'te 40 bini, 1990'da da 50 bini aştı.

Ankara'da E-90 Karayolu'yla kesişen E-88 Karayolu üzerindeki konumuyla transit karayolu ulaşımı açısından önem taşıyan Yozgat kenti, aynı zamanda yerel tarım ürünlerinin pazarlandığı bir ticaret ve hizmet merkezidir. Ankara'ya uzaklığı 219 km olan kentin başlıca sağlık kurumları Devlet ve Göğüs Hastalıkları hastaneleri, tek yükseköğretim kurumu da Erciyes Üniversitesi'ne bağlı Yozgat Meslek Yüksekokulu'dur.

Kentteki başlıca tarihsel yapılar Yozgat Ulucamisi(*), Cevahir Ali Efendi Camisi (1788), Başçavuşoğlu Camisi(*) ve Yozgat Saat Kulesi'dir. Merkez ilçenin Musabeyli bucağına bağlı Büyüknefes köyü yakınlarında önemli bir Galatya yerleşmesi olan Tavion (Tavium) kentinin kalıntıları vardır. Anadolu'nun birçok kesimini birbirine bağlayan yolların kesiştiği bir noktada kurulmuş olan Tavion, İÖ 1. yüzyılda para basılan bir ticaret merkeziydi. Bizans döneminde bir piskoposluk merkezi olan kentin kalıntıları Büyüknefes köyündeki binalarda yapıtaşı olarak kullanılmıştır. 1985'te ziyarete açılan Yozgat Müzesi'nde daha çok yöreden derlenen etnografik yapıtlar sergilenir.

Yozgat Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 579.150; kent, 50.335.

Yozgat Ayaklanmaları, Kurtuluş Savaşı sırasında Yozgat ve yöresinde çıkan iç ayaklanmalar (Mayıs-Aralık 1920).

Anadolu'da Kuva-yı Milliye'ye ilk tepki gösteren yerel yönetici Bozok (Yozgat) mutasarrıfı Necip Bey oldu. Daha Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) günlerinde açıkça İstanbul Hükümeti'nin yanında yer aldığı için, 20 Ekim 1919'da işten el çektirildi. Yozgat'taki asıl direnişi yörenin en köklü ve güçlü âyan ailesi olan Çapanoğulları gösterdi ve ayaklanarak 14 Haziran 1920'de Yozgat'ı işgal etti. Bunun üzerine Ankara'dan gönderilen Çerkes Ethem kuvvetleri 23 Haziran'da Yozgat önlerine ulaştılar ve kısa bir çatışmadan sonra kenti geri aldılar. Çerkes Ethem 27 Haziran'da Çapanoğullarının son kuvvetlerini de yenerek Birinci Yozgat Ayaklanması olarak da bilinen Çapanoğlu Ayaklanması'nı(*) bastırdı.

Eylül 1920'de, bağışlanan ayaklanmacılardan oluşan Akdağmadeni Alayı'nın cepheye gitmeyi reddetmesi üzerine Yozgat yöresinde ikinci bir ayaklanma baş gösterdi. Postacı Nazım, Deli Hacı, Küçük Ağa gibi kişilerin önderliğinde harekete geçen ayaklanmacılar Amasya-Tokat arasındaki Çengelhan'ı işgal ettiler. Bunu Zile yakınlarındaki Ortaköy'ün basılması, Kırşehir'in Nogaykızı köyünde bir Kuva-yı Seyyare müfrezesinin pusuya düşürülmesi izledi.

Bunun üzerine bütün kuvvetlerini Yozgat yöresine yönelten 2. Kuva-yı Seyyare komutanı Binbaşı İbrahim Bey, Deveci Dağı yöresinde ayaklanmacıları birkaç kez yenilgiye uğrattı. Akdağmadeni'ndeki ayaklanmayı da Boğazlıyan Kuva-yı Milliyesi bastırdı. Bu harekât sırasında ayaklanmacılardan Deli Hacı da öldürüldü. Dağılan ayaklanmacılar, kasım ve aralık aylarında düzenlenen izleme harekâtlarıyla etkisiz hale getirildiler. Böylece İkinci Yozgat Ayaklanması da bastırılmış oldu.

Yozgat Ayaklanmaları'nın önemli bir yanı, Çerkes Ethem'le Ankara Hükümeti arasındaki ilk önemli siyasal çatışmanın bu sırada başlamış olmasıdır. Çerkes Ethem ayaklanmanın böylesine büyük boyutlara varmasında, daha sonra Ankara valı vekilliğine getirilen Yahya Galip Bey'in payı olduğunu düşünüyordu ve bu nedenle Mustafa Kemal'den (Atatürk) Yahya Galip Bey'in yargılanmak üzere Yozgat'a gönderilmesini istedi. Ama TBMM Hükümeti Çerkes Ethem'in isteğini geri çevirdi.

Yozgat Çamlığı Milli Parkı, İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümü'nde, doğal değerlerin korunması amacıyla 5 Şubat 1958'de oluşturulmuş park. Yozgat kentinin 5 km kadar güneydoğusuna düşer. Ormanlık tepelerden oluşan 264 hektarlık bir alanı kaplar. Türkiye'de kurulan ilk ulusal parktır.

Araştırmalardan birkaç yüzyıl önce ormanlarla kaplı olduğu bilinen Yozgat yöresinin doğal bitki örtüsü günümüzde daha çok antropolojen steplerden oluşur. İnsan eliyle tahrip edilen ormanlardan arta kalmış bir doğa parçası olan Yozgat Çamlığı, çevredeki uçsuz bucaksız step alanlarının ortasında çarpıcı bir çelişki ve görünüm sergiler. Günümüze yöre halkı ve Çapanoğulları(*) tarafından korunarak ulaşabilmiştir. Yer yer meşelerle karışan kara çamlarla örtülü parkın çevresindeki alan 1984'ten sonra yürütülen çalışmalarla ağaçlandırılmıştır. Avlanma yasağının uygulandığı ulusal parkta tavşan, tilki, keklik ve ötücü kuşlar yaşar.

Eskiden kent halkının yazın çıktığı bir yayla sayfiyesi olan Yozgat Çamlığı'nda Hıdrellez'in ilk günü geleneksel eğlenceler düzenlenir. Mayıs-ekim ayları arasında kamp ve piknik olanaklarından yararlanılabilen park alanında, bir büfe ile Orman Genel Müdürlüğü'ne ait bir misafirhane (Çamlık Köşkü) vardır.

Yozgat Ulucamisi, ÇAPANOĞLU CAMISI olarak da bilinir, Yozgat'ta Çapanoğullarından Mustafa Bey'in 1777-79'da yaptırdığı cami.

Yaklaşık 15 m çapında bir kubbeyle örtülü ibadet mekânı, iki ayakla bölünmüş üç gözlü bir bölümle giriş yönünde (kuzey) genişletilmiştir. Yanlardaki gözlerin üzeri birer aynalı tonozla, ortadaki ise bir kubbeyle kapatılmıştır. Cami bu planıyla İznik'teki Yeşil Cami'ye benzer. Kuzey duvarının önündeki son cemaat yerinde de bu üç gözlü düzen yinelenmiştir. Bunun batısında türbe, doğusunda (ve biraz geride) minare yer alır.

1794'te Çapanoğullarından Süleyman Bey, giriş cephesinin bütün enini kaplayan, gene üç gözlü bir ek yaptırarak camiyi büyütmüş, böylece son cemaat yeri de iç mekâna katılmıştır. Bu yeni bölümde ortadaki göz aynalı tonozla, iki yanlardakiler kubbeyle örtülüdür. Cümle kapısının önüne küçük bir giriş revakı getirilmiştir.

Yozgat Ulucamisi'nin, yapıldığı dönemin barok beğenisine uygun, kıvrımlı çizgilerden, "C" ve "S" biçimli örgelerden oluşan kalemişi bezemeleri zaman içindeki onarımlarla yok olmuş, günümüze ulaşmamıştır.

Yön, Ankara ve İstanbul'da yayımlanan haftalık siyasal dergi (1961-67).

İlk sayısı 20 Aralık 1961'de çıktı. İstanbul'da basılmakla birlikte, yönetim yeri Ankara'daydı. Kurucuları Doğan Avcıoğlu, Cemal Reşit Eyuboğlu ve Mümtaz Soysal, imtiyaz sahibi sorumlu yazışleri müdürü Doğan Avcıoğlu'ydu. İlk sayısında, çok sayıda kişinin imzasıyla yayımlanan bildiride, Atatürk devrimlerinin amacı olan Batılılaşmanın sürdürülmesinin gerekliliği, özel girişimle devlet girişimini birlikte yaşatan karma bir ekonomik sistem savunuluyor, devletçiliğin demokrasinin kıtlelere malolmasını sağlayacak bir temel müdahale aracı olduğu belirtiliyordu.

Yön 5 Haziran 1963'te 77 sayıdan sonra Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatıldı. 25 Eylül 1964'te yeniden yayımlanmaya başladı ve 20 Haziran 1967'ye değin düzenli olarak 222 sayı çıktı. Yönetim yeri 205 sayıdan sonra İstanbul'a taşınan dergi'nin geniş yazar kadrosu Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Niyazi Berkes, Şevket Süreyya Aydemir, Sadun Aren, Cahit Tanyol, İdris Küçükömer, Fethi Naci, Rauf Mutluay, Attila İlhan ve Çetin Altan gibi adlardan oluşuyordu. Başyazarının Doğan Avcıoğlu olmasına karşın, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, Sadun Aren ve Şevket Süreyya Aydemir de bazen başyazı yazıyorlardı.

Yön dergisi çevresinde toplanan aydın grubunun oluşturduğu ve Yön hareketi olarak bilinen siyasal düşünce akımı, temelde Kemalizmin halkçılık ve devletçilik ilkelerine dayanıyordu. Bu nedenle bazı yazarlar Yön hareketini *Kadro* hareketinin bir devamı saymışlardır. Başlangıçta Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) sol kanadınca da desteklenen Yön hareketi, zamanla siyasal partilerden umudunu kesti ve parlamento dışı muhalefete önem vermeye başladı. *Yön*'ün kapanmasından sonra Doğan Avcıoğlu *Devrim* adlı haftalık gazeteyi çıkararak parlamento dışı muhalefeti savunmayı sürdürdü.

yön bulma sporu, ORIENTEERING olarak da bilinir, kır koşusuna benzeyen, harita okuma ve doğru yol alma becerisine dayanan yarışmalı açık alan sporu. Orman, tepe ya da engebeli düzlükleri aşan yarışmacılar, genellikle sırayla ulaşılması gerekli denetleme noktaları arasındaki parkurları bulmaya çalışırlar. İlk kez 1918'de İsveç'te başlatılan spor önce İskandinav ülkelerinde, sonra da Avrupa'da yayıldı. Uluslararası Yön Bulma Sporu Federasyonu 1961'de kuruldu. Avrupa şampiyonaları 1962'de, dünya şampiyonaları ise 1966'da düzenlenmeye başladı.

Yön bulma sporunda yarışmacılar, başlangıç noktasında toplanır ve parkurun gösterildiği ana haritayı incelerler; kendi haritalarına denetim noktalarını işaretler ve bu yerlerin listesini ve tanımlarını öğrenirler. Arazi yapısına göre rotalarını belirlerken su, bataklık, orman ve tepe gibi engellerin bulunduğu daha kestirme bir rota ile kolay, ama daha uzun bir rota arasında seçim yapmaları gerekir. Yarışmacılar başlangıç noktasından 1-5 dakika farkla yola çıkarlar. Yerlerini belirlemek için harita ve pusula kullanırlar. Aradaki mesafenin birkaç yüz metreden birkaç kilometreye kadar değiştiği, kırmızı-beyaz işaret bayraklarıyla gösterilen denetim noktalarında kartlarını damgalatır ya da bu noktaya uğradıklarını kaydettirirler. Parkuru en kısa sürede tamamlayan birinci olur.

Sporun değişik türleri arasında hat bulma, rota bulma ve puanlı yön bulma sayılabilir. Hat bulmada yarışmacılar aynı rotayı izler-

ler ve ancak kesinlikle doğru rotayı izleyenlerin bulabileceği denetim noktalarına uğrarlar. Rota bulmada ise rota bir ana haritada değil, arazide işaretlenmiştir. Yarışmacılar denetim noktalarının konumunu kendi haritalarına işaretleyerek ilerlemeye çalışırlar. Puanlı yön bulmada seçilen bir alandaki denetim noktalarına herhangi bir sırayla uğranabilir. Varılan her denetim noktası için uzaklığa ya da zorluğa bağlı olarak belirli bir puan verilir.

Yön bulma sporu bisikletçiler, kanocular ve binicilerce de yapılabilir. İskandinavya'da kayakla yön bulma sporu da yaygındır.

yön bulucu aygıtlar, bir sinyalin kaynağının belirlenmesinde kullanılan radyo alıcısı ve anten sistemi. Gemilerden ya da uçaklardan kerteriz alan yer istasyonları ya da gemilere ya da uçaklara yerleştirilen radyopusula gibi seyir aletleri de yön bulucu aygıtlar grubuna girer.

Sargı ya da çerçeve biçimi verilmiş radyo antenlerinin veriminin yöneldikleri doğrultuya bağlı olduğu eskiden beri biliniyordu. Çerçeve anten yatay olarak döndürüldüğünde, radyo dalgalarının yoluyla kesişmesinden kaynaklanan enerji çıkışı, radyo vericisinden çıkan sinyallerin yönüne karşılık düşen keskin bir minimumdan geçer. Gemilerin radyoyla donatılmaya başlamasının hemen ardından seyir rotalarındaki stratejik noktalara ve liman yakınındaki yerlere kıyı yön bulma istasyonları yerleştirilmeye başladı. Bir gemiden radyo sinyalleri alındığında, en az iki kıyı istasyonu daha çerçeve antenleri aracılığıyla sinyallerin geldiği doğrultuyu belirliyor ve bu bilgi gemiye iletiliyordu. Ama bu sistemin aynı anda yalnızca bir gemi için çalışması, kötü hava koşullarında hatalar yapması gibi aksaklıkları vardı. İşlemin tersine çevrilmesi, yani vericinin kıyıya, yön bulucu aygıtın ise gemiye yerleştirilmesiyle sistem daha etkin hale geldi. Böylece seyir görevlilerinin kıyıdaki herhangi bir radyobiykından(*) sürekli olarak ya da sık sık kerteriz alması ve algılanabilir tüm sinyallerin (radyo istasyonlarından ya da gemilerden yayınlananlar gibi) kerterizlerini alabilmesi olanağı doğdu. Sistemdeki bu değişimin havacılıktaki ilk gelişmelerle aynı zamanda gerçekleşmesi hava seyrinde uçaklara yerleştirilmiş yön bulucu aygıtların önem kazanmasına yol açtı.

Çerçeveli antenlerin döndürülmesinin olanaklı olmadığı durumlarda kullanılan "çapraz çerçeveli" yön bulucular, birbirine dik olarak yerleştirilmiş iki çerçeveden oluşur. Çerçevelerin uçları bir kablo aracılığıyla bir gonyometrenin (açıölçer) çapraz yerleştirilmiş iki sabit bobinine bağlanır. Gonyometredeki bir dönel bobin, çerçeve antendeki dönme hareketinin benzerini gerçekleştirir. Ayrıca, aralıklı dipoller ya da monopollerden oluşan Adcock antenleri ve aralıklı çerçeveli antenler de yön bulucu anten türleridir. Bunlar, basit çerçeve antene göre daha verimli ve duyarlı olan yüksek frekans ve çok yüksek frekans bantlarında çalışır ve seyire yardımcı olmak amacıyla kıyıya yerleştirilir.

yön yitimi, kişinin vücudunun gerçek konumunu, yaptığı hareketin türünü ve Yer'e ya da çevresindeki bazı noktalara göre yüksekliğini doğru olarak saptayamaması durumu. Uçak pilotları ve sualtı dalgıçları sık sık bu durumla karşılaşırlar.

Yön saptamada etkili olan ilk bilgiler kulak, göz, kas ve derinin algıladığı duyulardan sağlanır. Ama insanın duyu organları hareketteki yavaş ve tedrici değişimleri algılayacak kadar duyarlı değildir; öte yandan ani hareket değişikliklerini de olduğundan daha büyükmüş gibi algılar. Yön yitimi, uçuş koşullarından ya da görsel verileri yanlış yorumlamadan kaynaklanabilir. Uçuştaki yatma (uçağın boylamasına ekseni çevresinde yatma) ve dönme hareketi sık sık yanlış algılamalara neden olur. Dönme eğer tedrici gelişiyorsa pilot düz bir rotada ilerlediğini, ama bu arada yükseldiğini sanabilir; dönüş tamamlandığında da bu kez uçağın alçaldığını sanabilir. Uçak ağır ağır yatarsa ya da hafifçe yükselir ya da alçalırsa pilot uçağın hareketindeki bu değişimleri algılayamayabilir ve düz uçuş yaptığını sanabilir. Dönme sırasında uçak dönme düzlemi içinde kayarsa pilot uçağı kayma yönünün tersine doğru yatıyormuş gibi algılar. Çok hızlı gerçekleştirilen bir burgu (uçağın boylamasına ekseni çevresinde bir tur atması) hareketinden hemen sonraki düz uçuşta "yaslanma" denen bir olay görülür; burgu hareketi pilotun vücudunun dönme yönünün tersi yönde koltuğa dayanır ve burgu bitirilip düz uçuşa geçilse bile pilot bir süre burgunun sürdüğünü sanır. Dönüş sırasında pilot aniden aşağı bakarsa Coriolis etkisi oluşur. Bu etki pilotun hızla alçaldığını sanmasına neden olur. Böyle bir durumda pilotun doğal tepkisi levyeyi (uçağın yükseltilip alçaltılmasını sağlayan kol) geriye doğru çekerek uçağı yükseltmektir. Viril (uçağın bir dairesel silindir yüzeyini izler biçimde alçalması ya da yükselmesi) sırasında ise, eğer hareket belirli bir süre devam ederse hareketsizlik yanılsaması görülür ve viril sona erdiğinde pilot uçağın ilk viril yönünün tersi yönde virile girdiğini sanır, bunun sonucu olarak da durumu düzelterek uçağı asıl viril rotasına sokmaya çalışır. Bu olay "ölüm virili" olarak adlandırılır.

Yatıştaki dönme hareketinde dönme duygusunun yitirilmesine ise "ölüm sarmalı" denir. Bu hareket sırasında uçuş aletleri uçağın alçaldığını gösterdiğinden pilot levyeyi çekerek gücü artırır, bu da uçağın bir sarmala girmesine neden olur. İvmelenmeli dönme sırasında okülojir yanılsama görülür. Bu yanılsamanın nedeni dönme sırasında pilotun dönme hedefini olduğundan daha hızlı hareket ediyormuş gibi görmesidir. Pilot dönmeyi bitirdikten ve hedef durduktan sonra bile yanılsama sürebilir. Bir başka yanılsama türü de ileri doğru ivmelenme sırasında görülür. Havalanma sırasında uçağın gittikçe artan hızı pilotun uçağın burnunu gerektiğinden daha fazla kaldırdığı kanısına kapılmasına neden olabilir. Bu durumu düzeltmek isteyen pilot burnu biraz alçalttığında da uçak yere doğru hızla dalmaya başlar. Benzer durum hızla yavaşlama sırasında da görülebilir. Hızla yavaşlama sırasında pilot, uçağın burnunu gerektiğinden daha fazla alçalttığını sanarak burnu yükseltmeye kalkışırsa tutunma kaybı oluşur ve uçak virile girer. Pilota etkiyen yerçekimi kuvvetleri okülogravik yanılsama denen bir olaya neden olur. Bu olay, pilotun izlediği hedefi, ağırsızlık oluştuğunda yükselmiş, yerçekimi kuvveti arttığında da alçalmış gibi görmesine yol açar.

Görsel verileri yanlış yorumlama olayları, ivmelenme etmenlerine ve denge duyusuna ve daha da önemlisi görsel yanılsamalara bağlıdır. Bir cismin ya da ışık noktasının görünür biçimde salınması otokinetik etkiye neden olur; gece uçuşu sırasında başka bir uçağı izleyen pilot izlediği uçağın gerçek ve görünen hareketlerini ayırt etmekte zorlanır. Uçaklar birbirlerine paralel olarak, farklı hızlarda düz uçuş yapıyorsa pilotlar dışa doğru dönüş yaptıklarını sanırlar. Gece uçuşunda yerdeki ışıklar ufuk ya da yıldız olarak, biykın(*) ışıkları da uçmakta olan bir uçak olarak algılanabilir.

Yön yitimini önlemenin tek yolu sıkı ve kapsamlı bir eğitimdir. Bu eğitim sırasında pilot uçuş aletlerini çok iyi biçimde kullanmayı ve bunların kendisini nasıl yanıltabileceğini öğrenir ve çeşitli deneylerden geçer.

yönelim, Latince INTENTIO. skolastik mantıkta bir varlık ya da bağlantı kipini betimlemek için kullanılan kavram. Bilme ediminde zihnin nesnesine "yöneldiği" kabul edilir; bilinen ya da bilen zihnin içinde yer alan bir nesne de "yönelimsel varlık"tır. Yönelim terimi, tıpkı algı teriminin hem algılama edimini, hem de algılanan nesneyi anlatması gibi hem bilen zihin, hem de bilginin kendisi için kullanılabilir. Birinci yönelim bir nesnenin kendi içinde olduğu gibi bilinmesidir; ikinci yönelim ise nesnenin bilindiği gibi bilinmesidir. Dolayısıyla insan terimi, "insan ölümlüdür" cümlesinde birinci yönelime, "insan bir türdür" cümlesinde ise ikinci yönelime örnek oluşturur. Skolastiklere göre mantık ikinci yönelimlerin incelenmesidir.

yönelim, TROPIZM olarak da bilinir, bitkilerin ya da bazı basit yapılı hayvanların belirli bir doğrultudaki güçlü bir uyaranın etkisiyle yön değiştirerek bu uyarıya verdikleri yanıt. Bu yanıt uyarana doğru yönelmek ya da uyarandan uzaklaşmak biçiminde gerçekleşir. Uyaranın geliş yönündeki hareketlere ortotropik, uyaranın yönüne eğik hareketlere plagiotropik, uyaranın yönüne dik hareketlere ise diatropik hareketler denir. Uyarana bağlı olarak gruplandırılan çeşitli yönelim tipleri vardır: Işığa yönelim (fototropizm), yerçekimine yönelim (jeotropizm), kimyasal maddelere yönelim (kemotropizm), suya yönelim (hidrotropizm), mekanik uyarılara yönelim (tigmotropizm) ve elektrik akımına yönelim (galvanotropizm ya da elektrotropizm).

Bazen de uyarı hangi yönden gelirse gelsin yönelimin daima belirli bir yöne doğru oluştuğu gözlenir. Bu tür değişim hareketlerine nasti (kıvrılma) denir.

yönelmişlik, fenomenolojide, bilincin bir konuya yönelişini, bir şeyle ilişki kurmasını dile getiren terim.

Yönelmişlik kavramı bilincin içinde olanın bilincin ötesinde olanla ilişkisini, yani içkin ve aşkın sorununu ele alma olanağını sağlar. Böylece, deneyle kavranan, tasarlanan ve anımsanan nesnenin (örn. ağaç) içkin olduğunu ve bilincin içinde yer aldığını, oysa gerçek nesnenin aşkın olduğunu ve zihnin dışında yer aldığını ileri süren birçok görüşten farklı bir yaklaşım elde edilmiş olur. Bu ayrım nesnelerin varoluşuna ve bilgisinin olanaklılığına ilişkin şüpheciliğe temel oluşturur.

Fenomenolojiyi savunanlar ayrımın bir anlam sorunu olduğunu ve bu nedenle de düşünsel ya da ontolojik bir düzlemde yer aldığını belirtirler. Ama doğal tutuma ilişkin olarak gündelik yaşam düzleminde yapıldığını da eklerler. Bu durumda, anlam düzlemine ulaşabilmek için, öteki filozofların tersine, fenomenolojik indirgeme(*) yoluyla varoluş "parantez" içine alınır, yani nesne olarak var olma ya da var olmama sorunu dışarıda bırakılır ve şüphe edilemeyecek olana, bilince ve bilincin dolaysız kanıtına yönelinir. Bu düzlemde içkin olan uygun biçimde verilendir (insan ağacın ön yüzünü görür); aşkın olan ise amaçlanan, yönelinendir (örn. ağaç). Böylece içkinden aşkına geçme sorunu, bir nesnenin bilinç için nasıl anlam taşır hale geldiğinin ve bilincin nesneye nasıl bağlandığının anali-

ziyle çözülür. Bu süreç yönelinmiş analiz ya da anlamın kuruluşunun analizi olarak adlandırılır.

Bir nesnenin her bir özelliğinin tanımı nesneyi sunmasa bile bir bütün olarak o nesneye atıfta bulunur ve tanımların her birinde nesneyi algılama olanağını verir. Böylece yönelinen ya da kastedilen nesne bir bütün olarak birçok algı ediminde verilen tanımların tümü arasında birliği sağlar. Her algı öteki algıların habercisidir ve algılama bir tamamlanma sürecidir. Nesnenin verilmemiş öteki tanımları içsel ufuk olarak adlandırılır; nesnenin önünde göründüğü arka plan ise dışsal ufuktur. Böylece nesnenin kuruluşu, bilinç eylemlerinin birliğiyle, tanımların tümünün içsel ve dışsal ufukla birleşmesiyle olur.

Yönetken, Halil Bedii (d. 15 Mayıs 1899, Bursa - ö. 28 Aralık 1968, İstanbul), Türk halk müziği ezgilerinin notaya alınıp arşivlenmesine büyük katkısı olan müzikçi. Çalışmalarıyla Türkiye'de müzik eğitiminin bilimsel temellere oturtulmasına katkıda bulunmuştur.

İstanbul Muallim Mektebi'ni (1917) bitirdikten sonra, Bursa ve İstanbul'da çeşitli ilk ve orta dereceli okullarda müzik öğretmenliği yaptı. 1928'de devlet bursuyla Çekoslovakya'ya giderek Prag Devlet Konservatuvarı'nda müzik pedagojisi öğrenimi gördü. Daha sonra Berlin ve Paris'te de müzik pedagojisi kurslarını izledi. 1933'te Türkiye'ye dönünce Gazi Eğitim Enstitüsü'nün (bugün Gazi Üniversitesi) Müzik Bölümü'nün başına getirildi. Musiki Muallim Mektebi'nde ve Ankara Lisesi'nde dersler verdi. 1934'te Milli Eğitim Bakanlığı Yüksek Öğretim Şubesi müdürlüğü yaptıktan sonra 1935'te Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki görevine döndü. 1936'da Ankara Devlet Konservatuvarı'nda kulak eğitimi ve koro öğretmenliğine atandı. 1957'de, İstanbul'daki Çapa Eğitim Enstitüsü'nde müzik öğretmeni oldu. İstanbul Belediye Konservatuvarı'nın (bugün İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı) Halk Musikisi Bölümü'nde folklor dersleri verdi. 1964'te emekli olduktan sonra, İstanbul Radyosu'nda müzik danışmanı oldu ve bu görevi ölümüne değin sürdürdü.

Ankara Devlet Konservatuvarı'nın düzenlediği derleme gezilerine katılarak, başta Muzaffer Sarısözen olmak üzere, Ahmet Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin, Necil Kâzım Akses ve Hasan Ferit Alnar ile birlikte Anadolu'nun pek çok yöresini dolaşan Yönetken, 10 bin kadar halk ezgisinin notalanıp arşivlenmesine yardımcı oldu. Ayrıca Ankara Devlet Konservatuvarı'nın Tatbikat Sahnesi için, *Satılmış Nişanlı*, *Orfeo* ve *Hänsel ile Gretel* gibi operaların librettolarını Türkçeye çevirdi. Batılı çocuk şarkılarından yaptığı uyarlamalarla, Türkçe okul şarkıları repertuvarını zenginleştirdi ve kendisi de okul şarkıları besteledi. Başlıca yapıtları arasında, *İlk Mekteplerde Gınanın Usul-i Tedrisi* (1927), *50 Okul Şarkısı* (1950), *Okul Müzik Eğitim Metodları* (1952), *25 Okul Şarkısı* (1953), *İlkokullarda Müzik Kılavuzu* (1966), *Derleme Notları I* (1966) sayılabilir.

yönetmelik, bakanlık ve kamu tüzel kişilerinin, kendi görev alanlarını ilgilendiren yasaların ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak koşuluyla çıkardıkları genel düzenleyici kuralların tümü ve bu kuralların yazılı olduğu belge. Normlar hiyerarşisinde anayasa, yasa ve tüzükten sonra gelir. Genelde kurum ve kuruluşların iç bünyelerini ilgilendiren ve çalışma yöntemlerini düzenleyen somut ve ayrıntılı hükümler içerir. Yönetmeliklerde konu bakımından yetki, onları kullanacak makamların görev alanlarıyla sınırlıdır. Tüzükler gibi yönetmelikler de yetkili makam ve kuruluşlarca ve aynı usuller izlenerek değiştirilir ya da kaldırılır. Yasalar ve tüzükler, yönetmelikleri açıkça ya da üstü kapalı biçimde değiştirebilir ya da kaldırabilir.

Hukuka aykırı olduğu ileri sürülen bir yönetmeliğin iptaline idari yargı mercileri yetkilidir. Bunun için doğrudan iptal davasının, yönetmeliğin yayımlandığı ya da ilgililere duyurulduğu tarihten başlayarak 60 gün içinde açılması gerekir. Ayrıca bireyi ilgilendiren bir işlem dolayısıyla ilgili tarafından açılan iptal davası çerçevesinde, işlemin dayandığı yönetmeliğin de iptali istenebilir.

yönetmenlik, gösteri sanatlarında bir metnin (ya da libretto ve senaryonun) oyunculuk, dekor, kostüm, ışık, müzik vb öğelerden yararlanılarak izleyiciye sunulacak bir gösteri biçimine getirilmesi süreci. İlke olarak tüm bu süreç tek bir kişinin, yani yönetmenin sorumluluğundadır.

Tiyatroda yönetmen kavramı ancak 19. yüzyılın ortalarında ağırlık kazandı. Daha önce oyunlar genellikle deneyimli oyuncuların yönlendirmesiyle sahnelenirdi. Modern anlamdaki tiyatronun ortaya çıkmasıyla birlikte, sahneleme sürecinin tüm öğelerini oyuncuya göre daha geniş bir açıdan değerlendirip denetleyecek birine gerek duyulmaya başladı.

İngiltere'de Madame Vestris, Almanya'da da Saksonya-Meiningen dükü II. Georg, kendileri rol almadan çeşitli oyunlarda yönetmenlik yaptılar. Bunlar, gerçek yaşamdakilere benzemeyen, yapay kostümlerin kullanılmasına son verdikleri gibi dekor ve konuşmaların da gerçeğe uygun olması üzerinde durdular. Meiningen dükü 1890'daki bir Rusya turnesi sırasında, ileride yönetim ve oyunculuk tekniklerine getireceği yeniliklerle tiyatroda devrim yaratacak olan genç Konstantin Stanislavski'nin de dikkatini çekmişti.

Tiyatroda yönetmenin yararlandığı öğeler arasında metin ve oyunculuğun yanı sıra dekor, kostüm, ışık, görsel ve işitsel efektler, müzik ve müzikal oyunlarda koreografi de yer alır. Yönetmen bütün bu öğeleri bir bütünsellik içinde biçimlendirerek yazarın yapıtının, kendi düş gücü ve yaratıcılığına dayalı bir yorumunu oluşturur.

Gösteri sanatlarında en önemli ve değişken öğe oyuncular olduğundan, bir yönetmenin oyunculuğu ve insan doğasını yakından tanıması gerekir. Çoğunlukla yönetmen oyunculara, onlardan beklediklerini bütün ayrıntılarıyla açıklamaz ve asıl gösteri boyunca sahnede olup bitene karışmaz. O daha çok oyuncuların düş gücünü harekete geçirmeye ve kendilerine güven duymalarını sağlamaya çalışır. Oyuncu rolü üzerine yönetmenden de az şey bilerek işe başlayacak ve sonunda ondan daha fazlasını öğrenmiş olacaktır. Rol dağıtımı yönetmenin en çok özen gerektiren sorumluluklarındandır. Tek bir yanlış rol oyunun tümüyle başarısız olmasına yol açabilir.

Provalarda yönetmenin teknik ustalığı yanında yöneticiliği de önem kazanır. Oyuncuların dekorla bütünleşmesi, fiziksel hareketlerinin dekorun sınırlarına göre düzenlenmesi gereklidir. Yönetmen konuşmalara istenen vurguyu katacak bir "sahne resmi" oluşturmak zorundadır. Bir yandan da tasarımcıları, sahne teknisyenlerini, bazen koreografi ve orkestra şefini denetlemelidir.

Birbirinden bütünüyle ayrı, hatta çoğu zaman rekabet halinde olan bütün bu öğelerin denetlenip yönlendirilmesi, her bir öğeyi oyunun bütününe bağlı kılacak çok geniş ve birleştirici bir bakış açısı gerektirir.

Bütün bunlar sinemada da geçerlidir Ama günümüz film yönetmenleri bu öğelerin yanı sıra sinematografi, kurgu ve ses kaydı gibi teknik etkenlerden de sorumludur. İlk sinema yönetmenleri, bu teknik öğelerin sağladığı sanatsal denetimin farkında değillerdi; kısa vodvil ya da sırk gösterilerini, gerçek yaşamdan bol eylem içeren sahneleri baştan sona kamerayı hiç oynatmadan filme alırlardı. Çok geçmeden kamerayı izleyicinin dikkatini belirli bir alan ya da kişi üzerinde yoğunlaştıracak biçimde yerleştirmeyi ve hareket ettirmeyi öğrendiler. Ardından anlatıya ve dramatik etki yaratmaya olanak tanıyan kurguyu keşfettiler. Sesli çekim ve renkli film gibi sonraki teknolojik yenilikler, yönetmenlik tekniğinin de gelişmesini sağladı.

Sinemada yönetmenlerin tarzını ortaya koyan iki teknik vardır: Kurgu ve mizansen. Kurguya ağırlık veren yönetmenlerin temel kaygısı, tek tek çekimleri birbirleriyle ilişkilendirmektir. D.W. Griffith, sinemada kurguyu belli bir anlatıma ulaşacak biçimde kullanan ilk yönetmenlerdendir. Griffith'in *Birth of a Nation* (1915; *Bir Milletin Doğuşu*) adlı yapıtı, kurguya ağırlık veren yönetmenlik anlayışına çarpıcı bir örnek oluşturur. Sergey Ayzenştayn ve Vsevolod Pudovkin gibi Sovyet sinemacılar da 1920'lerde kurgu konusunda kuramlar geliştirmişlerdir. Mizansene ağırlık veren yönetmenler, bir çekimin öğeleri arasındaki ilişkiler ve kamera hareketleri, görsel kompozisyon, ışık, tasarım gibi kurgu öncesi işlemler üzerinde daha çok dururlar. Bu üsluba yatkın ünlü yönetmenler arasında Orson Welles, Max Ophüls, Jean Renoir ve Mizoguçi Kenci sayılabilir. Başlıca özelliği hızlı tempo ve "görünmez" bir kurgu olan çoğu geleneksel Hollywood filminde her iki üsluptan da yararlanılır; ama genellikle kurgu ağır basar.

Canlı yayınlanan televizyon programlarını yönetmek de tiyatro yönetmenliğine benzer. Gösteri kesintisiz gerçekleşir ve yanlışları düzeltmek için durdurma olanağı yoktur. Yönetmen kurguyu, program yayınlanırken kontrol odasından gerçekleştirmek zorundadır. Bu da, görüntünün ne zaman hangi kameradan verileceği konusunda çok kısa sürede karar vermeyi gerektirir.

Bant yayınlarında televizyon yönetmenliği sinemadakine benzer. Ama televizyonda yönetmenin sanatsal denetimi çok daha kısıtlıdır.

Radyo yönetmeninin sorumluluğu da aynı biçimde, yayının canlı mı, yoksa banttan mı olduğuna göre değişir. Radyo yönetmenleri için gerekli olan genel özellik, keskin ve duyarlı bir kulaktır. Yönetmen, seslerindeki ritim ve yerinde yükselip alçalmalarla oyuncuların istenen anlatıma ulaşmasını, ayrıca bütün müzik ve ses efektleriyle oyunun, görsel bir bütün halinde dinleyicinin zihninde canlandırılabilmesini sağlamak zorundadır.

yöneylem araştırması, askerlik, devlet işleri, ticaret ve sanayi gibi örgütlü sistemlerin yönetimini bilimsel yöntemlerle belirlemeye dayanan disiplin.

Yöneylem araştırması II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında, düşman uçaklarını radarla daha iyi saptayabilmek için bilim adamlarının Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF) personeliyle işbirliği yapması biçiminde İngiltere'de başladı. Bu özel görev, erken uyarı ve eşgüdümlü savunma sistemini bir bütün olarak geliştirmeye yönelik ortak çabaların

yolunu açtı. 1940'ların başında İngiltere'deki bütün askerlik birimlerinde askeri sistemleri değerlendirme, deneme ve koruma amacıyla yöneylem araştırması bölümleri kuruldu. ABD askeri birliklerinde yöneylem araştırmaları 1942'de başladı. 1948'de Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) askerlik dışı teknikleri öğreten bir dersin başlatılmasıyla yöneylem araştırması akademik bir çalışma olarak kabul edildi. 1950'lerde ABD iş çevreleri özel sanayi sistemlerinin daha iyi yönetilmesini sağlamaya dönük yöneylem araştırması programları geliştirdiler.

Yöneylem araştırmasının başlıca özellikleri, sistem belirleme, değişik bilim dallarından araştırma grupları oluşturma ve araştırmanın yapıldığı ortalama bilimsel yöntemleri uygulamadır. Büyük sistemlere laboratuvar deneyleri uygulamak doğru olmadığından, incelenen her sistem için temsili bir model geliştirilir. İki bölümlü bu model, sistemin uygun işlerlik ölçüsünü, sistemin denetlenebilir ve denetlenemez değişkenlerinin bir fonksiyonu olarak ifade eden bir denklem ve denetlenebilir değişkenlerin yönlendirilmesindeki sınırlamaları veren bir formülasyondan oluşur. Sistem modeli fiziksel, grafik ya da simgesel olabilir. Simgesel modeller çok soyuttur ve genellikle çok değişik sistemlerin yapılarındaki benzerlikleri ortaya koyar. Bu benzerlikler bir sistemin bir başkası için örnek olarak kullanılabilmesini sağlar. Böyle bir sisteme, benzeşik sistem denir.

Model yapımında inceleme, benzeşimler kullanma, yöneylem çözümleme, yöneylem deneyleri ya da sistemin deney uygulamaya izin vermeyecek kadar karmaşık olduğu durumlarda, gerçek sistemin yerine geçecek bir deney oyunu yaratma gibi yöntemlere başvurulur. Modelleri bilimsel bir denemeden geçirerek elde edilen çözümler, sistemlerin uygulama ve denetiminden sorumlu olan sistem yöneticisine verilir.

Araştırma ekiplerinin incelediği başlıca yöneylem sorunları insan gücü, makine, para, ürün ya da bina gibi kaynakların dağılımı, envanter denetimi, kaynakların yenilenmesi ve bakımı, bir hizmet ya da ürünü almak için sırada bekleyen kişi ya da nesnelerin uygun biçimde sıralanması, ayrımlama ve eşgüdüm, işleyiş ağı kurma, rekabet ve araştırmadır.

yönlendirici, KOLIMATÖR olarak da bilinir, noktasal bir kaynaktan çıkan ışık ışınlarının (ya da başka türden bir ışınımın) dağılmasını önlemek amacıyla bunları paralel ışınlı bir demet biçimine sokan aygıt. Işık ışınlarının paralel ışınlı demet biçimine getirilmesi çeşitli optik deneylerinde, özellikle spektroskopi ölçümlerinde gereklidir.

Optik yönlendirici, bir ucuna yakınsak bir mercek yerleştirilmiş bir borudur. Borunun öteki ucunda, merceğin odak düzleminde yer alan ayarlı bir yarık vardır. Yarıktan geçerek boruya giren ışınlar mercekten paralel bir demet biçiminde çıkar, böylece yarığın görüntüsünü paralakssız olarak gözlemek olanaklı olur.

Yönlendirici olarak merceğinin odağında yarık bulunan bir teleskop kullanılabilir. Işık kaynağından çıkan ışınlar başka bir mercek aracılığıyla bu yarık üzerine odaklanır; bu durumda, yarık, optik sistemin ışıklı noktası görevini yapar.

Radyolojide kullanılan yönlendiriciler, X ışınları, gamma ışınları ya da parçacıklardan oluşan demetlerin boyutlarını ve açısal açıklığını istenen değerde tutmaya yarayan soğurucu dizileridir.

yönlendirme, mimarlıkta bir yapının araziye, teknik, çevresel, iklimsel, işlevsel, dinsel, geleneksel vb öğeler göz önünde tutularak belirli bir yöne bakacak gibi yerleştirilmesi. Örneğin Mezopotamya'da, Eski Mısır'da ve Kolomb öncesi Orta Amerika'da yapıların girişleri doğuya, Güneş'in doğduğu yöne baktırılırdı. İslamda namaz kılınırken, yeryüzünün neresinde olursa olsun, kıbleye doğru dönmek gerektiğinden, camiler, mihrapları Mekke'ye bakacak gibi yönlendirilirler. Hıristiyanlıkta da kiliseler araziye, apsisleri genellikle doğu uçta yer alacak biçimde yerleştirilir. Ama bu her zaman kesinlikle uyulmuş bir uygulama da değildir. Örneğin Roma'daki Eski San Pietro Bazilikası'nda olduğu gibi, erken Hıristiyanlık dönemi kiliselerinin çoğu batıya baktırılmıştır.

yönseme, ANİZOTROPLUK olarak da bilinir, fizikte, farklı yönlerdeki eksenler boyunca ölçüm yapıldığında, özelliklerin farklı değerler kazanması niteliği. Yönseme olgusu katı elementlerin ya da bileşiklerin tek kristallerinde kolayca gözlemlenebilir; bu kristallerde atomlar, iyonlar ya da moleküller düzenli örgüler halinde yerleşmiş durumdadır. Buna karşılık bu parçacıkların rasgele dağıldığı sıvılarda ve özellikle de gazlarda yönserliğe çok ender rastlanır.

Yönsemenin iyi bilinen bir örneği, kalsit minerali kristallerinin değişik eksenleri boyunca ışığın kırılma indisinin farklı olmasıdır. Bir başka örnek de, selenyumun elektrik direncidir; bu maddede direnç bir yönde daha büyük, öbür yönde ise daha küçüktür. Selenyuma alternatif akım uygulandığında akım yalnızca bir yönde akar ve böylece doğru akım haline gelir.

yönsemezlik, İZOTROPİ olarak da bilinir, fizikte, farklı yönlerdeki eksenler boyunca ölçüm yapıldığında, özelliklerin aynı değerlerde olması niteliği. Yönsemezlik özelliği gösteren maddelerde kristaller rasgele biçimde yönelmiş durumdadır. Minerallerin çoğu yönsemez özelliklidir. *Ayrıca bak.*. yönseme.

Yöntem, Ali Canip (d. Haziran 1887, İstanbul - ö. 26 Ekim 1967, İstanbul), daha çok edebiyat tarihi araştırmalarıyla tanınan şair ve yazar.

Selanik Hukuk Mektebi'ni son sınıftayken yarım bıraktı. Selanik'te yayımlanan *Genç Kalemler* (1910-12) dergisinin başyazılarını yazdı. 1912'de Çanakkale Sultanisi edebiyat ve felsefe öğretmenliğine atandı. İstanbul'da Gelenbevi Sultanisi'nde ve İstanbul Darülmuallimini'nde (sonradan Erkek Muallim Mektebi) öğretmenlik yaptı. Edebiyat İncelemeleri Komisyonu'na seçildi. Ankara hükümetinin çağrısı üzerine 1921'de Anadolu'ya geçerek Trabzon Sultanisi müdürlüğü, 1922'de Giresun maarif müdürlüğü görevlerini üstlendi. Daha sonra maarif müfettişliği yaptı, Kabataş Lisesi'nde ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde ders verdi. Ayrıca lise edebiyat programlarının düzenlenmesinde çalıştı ve ders kitapları hazırladı. Ordu milletvekili (1934-43) ve Demokrat Parti'den Bursa milletvekili (1950-54) olarak TBMM'de görev yaptı. Türk Tarih Kurumu üyeliği ve Türk Dil Kurumu merkez üyeliğinde bulundu.

Edebiyata Fecr-i Ati topluluğu içinde şiirle başladı. "Yeni Lisan" akımını benimseyerek hece ölçüsüyle ve yalın bir dille yazdığı şiirleri 1917-18'de *Yeni Mecmua*'da yayımlandı. Tek şiir kitabı *Geçtiğim Yol* (1918, 1934) adını taşır. Çoğu *Türk Yurdu*'nda yayımlanmış makalelerini *Millî Edebiyat Meselesi ve Cenab Beyle Münakaşalarım* (1918) adlı kitapta toplamıştır. Öbür yapıtları arasında *Epope* (1927, 1963), *Ömer Seyfeddin, Hayatı ve Eserleri* (1935) sayılabilir.

yöntemli şüphe, Descartes'çılıkta, sistemli olarak sırayla her şeyden şüphe ederek şüphe edilemeyecek önermelere ulaşma. Önce bütün önermeler bilgi türüne ve kaynağına göre (örn. geleneksel, deneysel ve matematiksel bilgi) sınıflandırılır. Sonra her sınıftan örnekler incelenir. Herhangi bir önermenin doğruluğundan şüphe etmenin bir yolu bulunabilirse, o türdeki bütün öbür önermeler de şüpheli kabul edilir. Bu durumda şüphe yöntemlidir, çünkü hem sistemli bir bütünlüğü getirir, hem de şüpheli sınıfından her (ya da bir) önermenin gerçekten yanlış olduğunu, alışılmış anlamda güvenilmezliğini ileri sürmez. Yöntem şüphe götürmeyecek biçimde doğru olmayan bütün önerme ve bilgi türlerini yanlış olabilir diye ayırmaya dayanır. Böylece yapılacak bir eleme sonucunda şüphe edilemeyecek kesinliklerin bulunabileceği umulur.

17. yüzyılın ilk yarısında René Descartes, düşünme ediminde insanın kendi varlığına ilişkin kesin bilgiye ulaşmak için yöntemli şüpheyi kullandı ve bu bilgiyi *Cogito, ergo sum* (Düşünüyorum, öyleyse varım) önermesi ile dile getirdi. Yetkililer arasında görüş birliği olmadığı için geleneksel bilgiden, yanılsama ve sanrılar nedeniyle deneysel bilgiden ve insanlar hesap hatası yaptıkları için matematiksel bilgiden şüphe etti. Her şeyden şüphe edilmesine yol açan, mutlak güçlü ve aldatıcı bir cin düşünülmesini önerdi. Böyle bir cin gerçek duyu ve düşünceler konusunda insanları aldatabilir, onlara gerçek dünyaya ait olmayan duyu ve düşünceler verebilir ve hatta var olmayan bir dış dünyanın var olduğunu düşündürtebilirdi. Ama insanlara var olmadıkları halde var olduklarını düşündürtemezdi.

Yörük halısı, Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki göçebelerin dokuduğu döşeme yaygılarına verilen genel ad. Balıkesir bölgesi Yörük halıları bu türün bir alt sınıfı olarak kabul edilir. Renk olarak kırmızı ve laciverdin çeşitli tonlarının yanında az miktarda beyazın da kullanıldığı bu halılar çapraz sıralar halinde sıralanan kancalı örgelerden oluşan desenleri nedeniyle Belucistan halılarına benzer ve bazen onlarla karıştırılır.

Balıkesir yöresinden bir Yörük halısı, Balıkesir, 19. yy
Joseph V. McMullan, fotoğraf. Otto E. Nelson—EB Inc.

Doğu Anadolu Yörük halıları çok çeşitli ve parlak renklidir. Desenlerinde altıgenler ve baklava örgeleri çoğunluktadır. Küçük seccadeleri desenlerine göre sınıflandırmak kolay değildir; bunlar çoğunlukla "Anadol" olarak adlandırılır.

Yörükler, YURÜKLER olarak da bilinir. Anadolu ve Rumeli'de hayvancılıkla uğraşan göçebe Türkmenler.

Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkmen topluluklarının göçebe yaşamı yeğleyen ve yalnızca koyun yetiştirenleri, büyük olasılıkla 13. yüzyılda Yörük olarak anılıyordu. Anadolu Beylikleri bunlardan küçük askeri bölükler oluşturdular. Osmanlı döneminde Anadolu'daki Yörüklerin önemli bir bölümü Rumeli'ye göç ettirildi. Fatih Kanunnamesi'nde Yörüklere, reayaya göre bazı vergi bağışıklıkları tanınmıştı. Bu ayrıcalıklar Yörüklerin reaya olmasını önlemiş, bazı yasaklar ve sınırlamalar da reayanın Yörükler arasına karışmasını engellemiştir. Fatih Kanunnamesi'nde Yörüklerin ağnam resmi yükümlüsü oldukları, bedensel ve askeri yükümlülükleri bulunduğu belirtilmiştir. Yörükler, Divan-ı Hümayun'dan beratlı çeribaşılar tarafından yönetilirdi.

Batı Anadolu'da Yörükler
Diatek

Bulundukları yerlerin kadılarının verdiği cezaları da çeribaşılar uygulardı. Yörüklerin geçtikleri yerlerde ne kadar kalabilecekleri, hangi yolları kullanabilecekleri, yaylak ve kışlak alanları belirlenmişti. Anadolu'daki Celali Ayaklanmaları, bu ayaklanmayı izleyen iç çalkantılar ve ekonomik bunalımlar Anadolu'daki Yörüklerin düzeninin bozulmasına yol açtı. Buna karşın Yörükler eski yaşam biçimini belirli ölçüde korudular. Günümüzde Yörüklerin çoğu Toroslar'da, bazısı da Batı Anadolu'da yaşamaktadır. Bunlar hayvancılığın yanı sıra halıcılık, kilimcilik, demircilik vb el sanatları ve tarımla uğraşırlar; çoğu Alevi'dir.

I. Bayezid (Yıldırım) ve II. Mehmed (Fatih) dönemlerinde Balkanlar'da iskân edilen Rumeli Yörükleri, İstanbul'un batısından Bulgaristan ve Sırbistan'a, Tuna kıyılarına, Bender (Benderi) ve Akkerman'a (bugün Belgorod-Dnestrovski, Ukrayna) kadar geniş bir bölgede askeri bir düzen içinde yaşıyorlardı. Fatih Kanunnamesi, bunların ayrı bir sınıf olarak örgütlendiğini, Rumeli'deki yaşam biçimlerini ve askerlik yükümlülüklerini gösteren en eski belgeydi. Rumeli Yörükleri bağlı oldukları yerlere göre adlandırılırdı. Bunlar 30'ar kişilik ocaklar oluşturur, her ocaktaki beş kişi eşkinci (fiilen sefere giden), kalan 25 kişi yamak sayılırdı. Sefer çıkınca yamak kalanlar, eşkincilere her sefer sırasında 50'şer kuruş bac verir (bu nedenle yamaklara "ellici" de denirdi), buna karşılık avarız türü vergileri ödemezlerdi. Her bölgede bir Yörük beyi (mir-i yörükân) vardı. Bunlar zeamet sahibiydi. Sefer çıkınca eşkincilerini alıp Rumeli beylerbeyinin bayrağı altında toplanırlardı. Yörük beylerinin dirlik dereceleri farklıydı. Rumeli Yörükleri, Rumeli Eyaleti içinde ayrı bir sancak oluştururlardı.

Rumeli Yörüklerinin düzeni 17. yüzyıl sonlarına doğru bozulmaya başladı. Bunları evlad-ı fatihan(*) yaparak disiplin altına alma girişimleri de uzun vadede olumlu bir sonuç vermedi. 1845 tarihli bir fermanla Yörüklerin askeri düzeni sona erdirildi. Günümüzde Balkanlar'daki Ograzden Dağlarının güney eteklerinde hayvancılıkla uğraşan Rumeli Yörükleri geleneklerini, dillerini ve ekonomik yapılarını korumaktadırlar.

yörünge, astronomide, bir kütleçekimi merkezinin çevresinde dolanan bir gökcisminin, örneğin Güneş'in çevesinde dolanan bir gezegenin ya da bir gezegenin çevresinde dolanan bir uydunun izlediği yol. Yörüngeleri denetleyen temel fizik kurallarını 17. yüzyılda Johannes Kepler ve Isaac Newton buldular; 20. yüzyılda ise Albert Einstein genel görelilik kuramıyla konuya daha kesin bir tanım getirdi.

Herhangi bir gezegenin yörüngesi, eğer bir başka gezegenin çekiminden etkilenmiyorsa eliptiktir (elips biçimli); eliptik yörüngelerden bazıları hemen hemen dairesel, bazıları ise çok daha basıktır. Bazı gökcisimlerinin yörüngesi ise parabolik ya da hiperboliktir (ucu açık eğriler). Çok büyük bir uzaklıktan Güneş sistemine yaklaşan Güneş'in çevresinden bir kez dolanarak geçen ve tekrar uzaklaşan bir cismin yörüngesi bu tür bir açık eğridir.

Bir cismin yörünge özelliklerini belirlerken, cismin en az üç ayrı konumunun ölçülmesi gerekir. Gözlemler düzenli bir zaman aralığına yayılmalı ve yörünge yayının önemlice bir bölümünü kapsamalıdır.

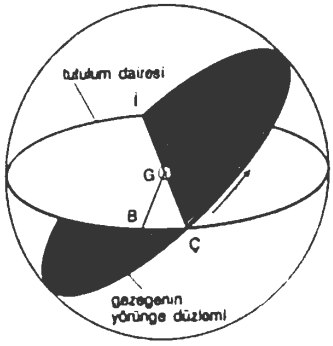

Tutulum dairesine göre gezegenin yörünge düzlemi

Başka gezegenlerin çekim etkisinden, yörünge merkezindeki cismin içindeki kütle düzensizliklerinden, yapay uydularda atmosfer sürüklenmesinden ve benzeri başka olgulardan kaynaklanan küçük tedirginlik kuvvetlerinin etkilerini de hesaba katmak için daha ayrıntılı ek gözlemlerin yapılması gerekir.

Herhangi bir yörünge, yörünge öğeleri olarak adlandırılan altı geometrik özellikle tanımlanır; bu öğeler sayesinde, gezegenin gelecekteki konumları hesaplanabilir. Bu öğeler şunlardır: 1) Yörünge düzleminin eğikliği, 2) çıkış düğümünün boylamı (bu iki öğe yörünge düzlemini belirler), 3) yörüngenin yarı büyük ekseni, 4) dışmerkezliği, 5) enberi noktasının (*bak.* apsit) boylamı (bu üç öğe yörüngenin boyutlarını ve biçimini belirler), 6) enberi noktasının zamanı (bu öğe cismin yörüngedeki konumunu belirler).

Güneş, gezegenlerin yörünge elipsinin iki odak noktasından birinde bulunur (*bak.* elips). Gezegenin Güneş'e en yakın olduğu nokta (günberi) ile en uzak olduğu noktayı (günöte) birleştiren çizgi Güneş'ten geçer ve bu çizgiye apsitler çizgisi ya da yörüngenin büyük ekseni denir; bu çizginin yarısı, yarı büyük eksendir ve gezegenin Güneş'ten ortalama uzaklığını verir. Eliptik bir yörüngenin dışmerkezliği, elipsin daireden ne kadar saptığının ölçüsüdür ve elipsin odak noktaları arasındaki uzaklığın büyük eksen uzunluğuna bolunmesi yoluyla bulunur. Belirli bir zamanda gezegenin yörünge üzerindeki konumunu kestirebilmek için gezegenin belirli bir konumdan ne zaman geçtiğini, örneğin günberi zamanını bilmek gerekir.

Gezegenin yörünge düzleminin eğıklığı, bu düzlem ile Yer'in yörünge duzlemi (tutulum dairesi) arasındaki yay açısıdır. Çizimin ortasındaki G, Güneş'i temsil etmektedir. Gökküreye yukarıdan bakıldığı düşünülecek olursa, iki yörünge düzleminin kesişme noktalarına (Ç ve İ) düğüm denir. B ile gösterilen nokta, tutulum dairesi üzerindeki bahar ılımıdır; çeşitli gök koordinatları bu noktaya göre ölçülür. BGÇ açısının yay derecesi, çıkış düğümünün, yani gezegenin tutulum dairesinin güneyinden kuzeyine doğru geçtiği düğüm noktasının boylamını verir. İniş düğümü (İ) ise, gezegenin kuzeyden güneye inerken tutulum dairesini kestiği noktadır. BÇ ve ÇA yaylarının G'de yaptıkları açıların toplamı, günberi noktasının boylamını verir. Günberi noktasının boylamı büyük eksenin yörünge düzlemi üzerindeki yönünü tanımlar.

Yörünge Astronomi Gözlemevi, İngilizce ORBITING ASTRONOMICAL OBSERVATORY (OAO) gökcisimlerinin Yer atmosferinin dışından gözlemlenmesi amacıyla ABD tarafından geliştirilen bilimsel amaçlı insansız uydular dizisinin ortak adı. 7 Aralık 1968'de fırlatılan "OAO-2"de iki büyük teleskop, tam takım bir spektrometre ve çeşitli yardımcı aygıtlar da bulunuyordu. Ağırlığı 1.900 kg olan bu araç o güne değin yörüngeye oturtulan en ağır uydu idi. "OAO-2" çoğunlukla morötesi ışın yayan genç yıldızların fotoğraflarını çekebiliyordu. Morötesi ışınlar Yer atmosferi tarafından yutulduğundan bu tür yıldızların pek azı Yer'den gözlemlenebiliyordu. "Copernicus" olarak da adlandırılan ve daha güçlü aygıtlarla donatılan "OAO-3"te, 81 cm çapındaki bir aynayla donatılmış bir teleskop bulunuyordu. 21 Ağustos 1972'de fırlatılan bu uydu yıldızlararası gaz kütlesinden ve Samanyolu Gökadası'nın uzak bölgelerindeki yıldızlardan yayılan morötesi ışınları incelemekte kullanıldı.

yörünge hızı, doğal ya da yapay bir uydunun yörüngede kalması için sahip olması gereken yeterli hız düzeyi. Hareket eden cisimlerin eylemsizliği, cismin düz çizgi üzerinde yol alması doğrultusunda bir etkide bulunurken, cismin kurtulmaya çalıştığı kütlenin çekim kuvveti de cismi kendine doğru çeker. Bu nedenle, yörüngenin eliptik ya da dairesel yolu, eylemsizlik ile kütleçekimi arasındaki bir dengeyi temsil eder. Bir dağın üzerine yerleştirilmiş bir toptan ateşlenen mermi, namludan çıkış hızı arttıkça daha uzağa düşer. Eğer namlu çıkış hızı yeterli bir düzeyde artırılırsa, mermi hiç yere düşmez. Yer'in yüzeyi, mermiden ya da uydudan uzaklaşan bir eğri olarak düşünülebilir; eğer bu uzaklaşmanın hızı, mermi ya da uydunun yere düşme hızıyla eşitse, bu cisimler yere düşmez. Çekim merkezindeki cismin kütlesi arttıkça, belirli bir yükseklik ya da uzaklık için yörünge hızı da artar. Yer'in yüzeyine yakın yerlerde, eğer hava direnci ihmal edilecek

olursa yörünge hızı saniyede yaklaşık 8 km düzeyindedir. Herhangi bir uydu çekim merkezinden ne kadar uzaksa, onu etkileyen kütleçekimi kuvveti o kadar zayıftır ve yörüngede kalmak için sahip olması gereken yörünge hızı o kadar küçüktür. *Ayrıca bak*. kurtulma hızı.

Yörünge Jeofizik Gözlemevi, İngilizce ORBITING GEOPHYSICAL OBSERVATORY (OGO). ABD tarafından 1964-69 arasında fırlatılan bilimsel amaçlı, insansız altı gözlem uydusunun ortak adı. Karmaşık magnetometrelerle donatılmış olan bu uydular, Yer'in magnetosfer(*) katmanını ve bu katmanın Güneş'ten yayılan yüksek enerji parçacıkları üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla tasarımlanmıştı. Bu çalışmalar kutup ışıklarının, magnetik fırtınaların ve bunlarla ilgili öbür olayların incelenmesini kapsıyordu.

4 Eylül 1964'te fırlatılan 113 kg ağırlığındaki "OGO-1", yirmi kadar deneyi gerçekleştirecek aygıtlarla donatılmıştı. Daha sonra fırlatılan OGO uydularının boyut ve donanımları "OGO-1"inkiyle aynı idi.

yörüngemsi, kimyada ve fizikte, bir atom çekirdeği (ya da bir molekülde yer alan bir çekirdek sistemi) çevresindeki bir ya da iki elektronun durum ve niteliklerini belirleyen dalga fonksiyonu. Bir yörüngemsi, elektronun içinde bulunması olasılığı çok yüksek (örn. yüzde 95) olan üç boyutlu bir bölge olarak düşünülür.

Atomdaki yörüngemsiler, yörüngemside yer alan elektronların niteliklerini belirten rakam ve harflerle gösterilir (örn. 1*s*, 2*p*, 3*d*, 4*f*). Bu gösterilimdeki rakam temel kuvantum sayısıdır ve enerji düzeyini ve çekirdekten görece uzaklığı belirtir. Örneğin 1*s* elektronu, çekirdeğe en yakın enerji düzeyinde yer alır; çekirdeğe daha zayıf bir kuvvetle bağlı olan 2*s* elektronu, zamanın

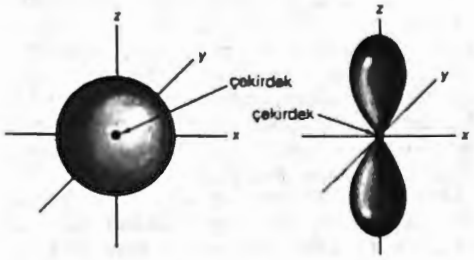

Atomda elektron yörüngemsileri
(solda) *s* yörüngemsisi; (sağda) *p* yörüngemsisi

büyük bir bölümünde çekirdeğin daha uzağında bulunur. Harfler (*s*, *p*, *d* ve *f*) yörüngemsinin biçimini gösterir. Yörüngemsilerin biçimleri, elektronların dönme hareketinden kaynaklanan açısal momentumlarının bir sonucudur; *s* yörüngemsisi, merkezi çekirdekte olan bir küre biçimindedir. Bu nedenle, 1*s* elektronu zamanın büyük bir bölümünde çekirdeğe yakın bir kürenin, 2*s* elektronu ise daha büyükçe bir kürenin içinde yer alır. Buna karşılık, *p* yörüngemsisi çekirdeğin iki yanında yer alan iki yuvarlak biçimindedir (*bak*. çizim); *p* yörüngemsisindeki bir elektron zamanın yaklaşık yarısında bu yuvarlaklardan birinde, yarısında ise ötekinde bulunur. Öteki yörüngemsilerin biçimleri daha karmaşıktır. Yörüngemsiler için kullanılan *s*, *p*, *d*, *f* harfleri, tayf türleri ile atomdaki elektron yerleşimi(*) arasındaki ilişkinin henüz bilinmediği dönemde tayf dizilerini nitelemekte kullanılan "keskin" (İngilizce *sharp*), "ana" (*principal*), "yayınık" (*diffuse*) ve "temel" (*fundamental*) sözcüklerinden gelmektedir.

En düşük enerji düzeyinde *p* yörüngemsisi yer almaz. Daha yüksek enerji düzeylerinde ise üçer *p* yörüngemsisi bulunur. Bunlar uzayda birbirine dik üç doğrultuda yönlenmiş durumdadır; bunları birbirlerinden ayırt etmek amacıyla *p* harfine farklı indisler eklenir (örn. $2p_x$, $2p_y$, $2p_z$). İlk iki ana enerji düzeyi dışındaki bütün düzeylerde beşer *d* yörüngemsisi, ilk üç ana düzey dışındaki bütün düzeylerde de yedişer *f* yörüngemsisi bulunur; bunlar karmaşık yönleniş biçimleri gösterirler.

Her yörüngemside yalnızca iki elektron yer alabilir; bunun nedeni elektronların spin (fırıl) özelliğidir. Bir elektron, kendi ekseni çevresinde saat yönünde ya da ters yönde döner; spin olarak adlandırılan bu dönme, elektronun minik bir mıknatıs gibi davranmasına yol açar. Dolu bir yörüngemside iki elektron bulunur, bunların spinleri (dolayısıyla magnetik kutupları) birbirine ters yöndedir.

Ypres (Fransızca), Flamanca IEPER. Belçika'nın batısında, Batı Flandre ilinde belediye. Ostende'nin güneyinde, Yperlee (Ieperlee) Irmağının kıyısında yer alır. Ortaçağda Brugge ve Gent'le birlikte Hansa Birliği'nin üyesi olan Ypres, bu kentler gibi önemli bir dokumacılık merkeziydi ve 13. yüzyılda Flandre'ın denetimini fiilen elinde tutuyordu. 15. yüzyılda iç savaşlar ve İngilizlerin rekabeti nedeniyle büyük yıkıma uğradı. 16. yüzyıldaki din savaşları da nüfusunun büyük bölümünü yitirmesine yol açtı. 17. yüzyılda Fransızlar tarafından sık sık kuşatılan kent, 1715'ten Fransa'ya geçtiği 1794'e değin bir Felemenk garnizonu olarak kullanıldı.

I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ileri hatlarının merkezi olan Ypres, bütünüyle yıkıldı. Daha sonra özgün biçimiyle yeniden inşa edilen kentteki önemli yapılar arasında, görkemli Kumaşçılar Hanı (1241), Ypres piskoposu ve Jansenciliğin öncüsü Cornelius Jansen'in mezarının bulunduğu St. Martin Katedrali (13. yy), 17. yüzyılda Fransız mühendis Sébastien de Vauban tarafından yeniden inşa edilen ortaçağ surları, Lille Kapısı ve I. Dünya Savaşı'nda ölen İngiliz askerlerin anısına inşa edilen Menin Kapısı sayılabilir. Kentin çevresinde çoğu şehitlik olmak üzere 140 mezarlık vardır. Günümüzde bir tarımsal pazar merkezi olan Ypres'de kumaş ve inşaat malzemeleri de üretilmektedir. Nüfus (1983 tah.) belediye, 34.758.

Yrjö-Koskinen, Sakari, asıl adı GEORG ZACHARIAS FORSMAN (d. 1830, Vaasa - ö. 13 Kasım 1903, Helsingfors [bugün Helsinki], Finlandiya). Finlandiya'nın Fincedeki ilk tarihini yazan tarihçi ve devlet adamı. Rusya'nın Finlandiya'da uyguladığı Ruslaştırma politikasına boyun eğen Eski Fin Partisi'ne başkanlık etmiştir. Yrjö-Koskinen soyadını baron olunca almıştır.

Fincenin, ülkedeki başat İsveçli azınlığın diline üstünlüğünü savunan Fennoman Partisi'nin üyesiydi. *Suomen kansan historia* (1869-72; Fin Ulusal Tarihi) adlı yapıtında, Fin dilinin daha yüksek kültürel gelişmeye elverişli olduğunu gösterdi. 1870'lerde Fennoman Partisi'nin önderliğini üstlendi. 1872'de *Lantdag*'a (Meclis) girdi, 1882'de hükümette görev aldı. Hem yasama ve hem de yürütme organlarında Fin Grandüklüğü'nün tüm kesimlerinde Fin dilinin geçerli olmasını savundu. 1898'de kapsamlı Ruslaştırma hareketinin başlaması üzerine Fennoman Partisi, Fin anayasasının Ruslarca çiğnenmesine karşı pasif direnişe geçen anayasacı Yeni Fin grubuyla, çarlık yönetiminin gerici uygulamalarıyla uzlaşmayı seçen, Yrjö-Koskinen'in önderliğindeki Eski Fin çoğunluğu arasında ikiye bölündü. Eski Fin grubunun bu tutumu, Yrjö-Koskinen'in hükümet başkanlığına getirilmesiyle ve bütün kamu işlerinde Finceye İsveççeyle eşit statü tanınmasıyla ödüllendirildi. Ama sonunda Eski Fin politikası iflas etti ve Yrjö-Koskinen son günlerinde düşmanca gösterilere hedef oldu.

Ysaÿe, Eugène (d. 16 Temmuz 1858, Liège - ö. 12 Mayıs 1931, Brüksel, Belçika), Belçikalı kemancı, orkestra şefi ve besteci.

Berlin'deki bir orkestrada bir yıl şef olarak çalıştıktan sonra Norveç, Rusya ve Fransa'da turneye çıktı. 1886'dan 1897'ye değin Brüksel Konservatuvarı'nda keman öğretmenliği yaptı. 1894'te Brüksel'de daha çok yeni müziğe yer verdiği bir konserler dizisi başlattı. Aynı yıl, Ysaÿe Dörtlüsü'nü kurdu. Debussy bestelediği *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*'nü bu topluluğa adadı. Ysaÿe 1918'den 1922'ye değin Ohio'da Cincinnati Senfoni Orkestrası'nın şefliğini yaptı.

Ysaÿe virtüözce ve etkileyici çalışıyla, vibratoyu çok kullanmasıyla tanınmış-

Ysaÿe
J. P. Ziolo

tı. Bestelerinde César Franck'tan, Vincent d'Indy'den ve Gabriel Fauré'den esinlendi. En tanınmış yapıtları arasında, yeni akor ve *pizzicato* efektleri kullandığı eşliksiz keman için altı sonat vardır. Bundan başka sekiz keman konçertosu ve oda yapıtları yazmış, Valon lehçesinde bir opera olan *Piér li Houïen*'i (1931; Madenci Piér) bestelemiştir.

Yser Irmağı, Flamanca IJZER. Fransa ve Belçika'da küçük akarsu. Kuzey Fransa'da Cassell ve Récollets dağlarının kumtaşı tepelerinin kuzey yamaçlarından doğar, Belçika'nın Batı Flandre ilinde bir yay çizdikten sonra Nieuwpoort'un aşağısından Kuzey Denizine dökülür. Toplam uzunluğu 77 km'yi bulur. Halici 10. yüzyılda Loo'ya (Lo) kadar uzanırken, sonraki toprak ıslahı çalışmaları nedeniyle küçülerek dar bir gelgit çayı durumuna gelmiştir. Çevredeki *polder*'lerden (denizden kazanılan toprak) gelen çok sayıda kanalın suyunu alır. Ayrıca Nieuwpoort'taki savaklar ulaşıma elverişli derinliğe ulaşmasını sağlar. Fransa sınırının hemen doğusunda açılan kanallara karşın yazın uzun süre ulaşıma elverişli değildir. Loo Kanalı ile Veurne'ye ve Yser Kanalı ile de Ypres'e bağlanır.

I. Dünya Savaşı sırasında Almanların Calais'ye ve Manş Denizine yönelik ilerlemeleri ırmağın çevresinde durduruldu (Ekim 1914). Anvers ile Gent'in boşaltılmasından sonra Belçika ordusu buraya çekildi. On beş gün süren Yser Çarpışması'ndan sonra Nieuwpoort savakları taşırılarak Almanların yolu kesildi. Böylece İtilaf kuvvetleri ırmağın sol kıyısında sağlam bir mevzi elde ettiler.

Ysopet, ISOPET olarak da yazılır, ortaçağ Fransız edebiyatında, çoğu Aisopos'unki-

lerden uyarlanmış fabl derlemesi. *Ysopet* adı ilk kez 12. yüzyıl sonlarında Marie de France'ın masal kitabı için kullanıldı. İddiaya göre Marie de France bu masalları Aisopos fabllarının Wessex kralı Büyük Alfred tarafından yapıldığı sanılan, günümüze ulaşamamış İngilizce çevirisine dayanarak yazmıştı. Daha kesin olarak bilinen bir başka kaynak ise Latin yazarlar Phaedrus ile Avienus'tan öyküler içeren, ortaçağdan kalma *Romulus*'tur.

Yu Dafu, Wade-Giles yazımında YÜ TA-FU (d. 1896, Fuyang, Zhejiang, Çin - ö. Eylül 1945, Sumatra), 1920'ler Çin edebiyatının en sevilen öykü yazarlarından. Modern edebiyatı geliştirmeyi amaçlayan Yaratım Derneği'nin (*Changao she*) kurucu üyelerindendir.

Japonya'da yükseköğrenim görürken tanıştığı başka genç Çinli yazarlarla birlikte 1921'de Yaratım Derneği'ni kurdu. İlk kitabı *Chenlun* (1921; Batış), yeni yazarların savunduğu gibi halk dilinde yazılmış öykülerden oluşuyordu. Cinselliği korkusuzca ele alışıyla yapıt Çin'de büyük başarı kazandı.

Yu 1922'de Japonya'dan döndükten sonra Yaratım Derneği'ndeki çalışmalarını sürdürdü. Ayrıca çeşitli edebiyat dergilerine yazdı, bazılarının da yönetmenliğini üstlendi. 1923'te vereme yakalandıktan sonra, kişisel temalar yerine halk kitlelerinin durumunu konu edinen yapıtlara yöneldi. 1926'da, Yaratım Derneği'nin komünist üyeleriyle anlaşmazlığa düşünce grubu yeniden kurmaya çalıştıysa da istifa etmek zorunda kaldı.

1928'de yayımlanan ilk romanı pek başarı kazanamadı; ikincisi dört yıl sonra yayımlandı. Son ve en önemli yapıtı *Chuben* (Uçuş) ise 1935'te yayımlandı. Çin-Japon Savaşı sırasında Yu, Hangzhou ve Singapur'da Japon karşıtı propaganda yazıları yazdı. Singapur 1942'de Japonların eline geçince Sumatra'ya kaçtı. Orada, savaş sona ermek üzereyken Japon inzibatınca idam edildi.

En tanınmış yapıtı *Riji jiuzhong*'dur (1927; Dokuz Günlük). Genç solcu yazar Wang Yingxia ile ilişkisini anlattığı kitap Çin'de satış rekorları kırmıştır. Yu'nun eleştirmenlerce en çok övülen yapıtı ise psikolojik derinliğiyle dikkati çeken *Guoqu*'dür (1927; Geçmiş).

Yuan HANEDANI. Wade-Giles yazımında YÜAN MOĞOL HANEDANI (1206-1368) olarak da bilinir. Çin'de Moğol göçebelerinin kurduğu hanedan. Yuan egemenliği Asya'nın büyük bölümüne ve Doğu Avrupa'ya kadar uzanmış, ama uzak bölgelerde tam bir denetim kurulamamıştır.

Cengiz Han'ın (1155/62/67-1227) kurduğu hanedan, torunu Kubilay Han (1215-94) döneminde Çin'i denetimi altında aldı. Dadu (Pekin) ilk kez Yuan hanedanı döneminde başkent oldu. Yuan hükümdarları Büyük Kanalı yeniden inşa ettiler, yolları ve posta istasyonlarını düzene soktular. Bu dönemde, romanın bir edebiyat biçimi olarak ortaya çıkması gibi kültürel gelişmeler sağlandı. İmparatorluğun çok geniş bir alana yayılması sonucunda, dış ilişkiler yeniçağ öncesindeki en geniş boyutlarına ulaştı.

Çin'de hüküm süren öteki hanedanların tersine Moğollar hiçbir zaman bütünüyle Çinlileşmediler. Yerli halktan ayrılıklarını her zaman korudular ve bürokraside Avrupalı gezgin Marco Polo gibi yabancılardan yararlandılar. 14. yüzyılın ortalarında çıkan ayaklanmalar sonucunda devrilen Yuan yönetimi Çin'in en kısa ömürlü hanedanı oldu. Ama o dönemde kurulan merkezi yönetim Ming (1368-1644) ve Qing (Mançu) (1644-1911/12) hanedanlarınca da sürdürüldü.

Sanatın devlet tarafından desteklendiği önceki Tang (618-907) ve Song (960-1279) dönemlerinin tersine Yuan döneminde sanatçılar, özellikle de işgalcilere hizmet etmeyi reddedenler esinlerini kendilerinden ve geleneklerinden aldılar. Bu sanatçılar yapıtlarında ideal çağlar olarak gördükleri zamanlara, özellikle de Tang ve Kuzey Song (960-1127) dönemlerine dönüş özlemini dile getirdiler. Belirgin ve yalın biçimlere (bambu, kayalar vb) ve kaligrafiye önem verildi. Çinlilerin resim sanatındaki bu köktenci, yeni yönelimine karşılık Moğollar, Çinliler üzerinde otoritelerini yerleştirmek amacıyla resim ve heykelde tutucu Budacı geleneği canlandırmaya çalıştılar. Bu dönemde gümüş, lake ve başka malzemelerin kullanıldığı geleneksel el sanatlarına önem verildiği gibi seramik sanatında da ilerlemeler sağlandı. Bu yenilikler, eski gelenekleri sürdürürken, yeni biçim, süsleme ve sırlama teknikleri getirdi. Sonradan Batılı koleksiyoncular arasında çok popüler olan mavi-beyaz çini sırlama ilk kez Yuan döneminde ortaya çıktı.

Song hanedanı zamanında iki ayrı yönde gelişen bölgesel müzikli oyunlar, Yuan döneminde *Yuanchu* (Yuan tiyatrosu) adıyla yeniden birleşti. Halk şarkılarının üslubu eskiye göre daha serbestleşti; halk eğlenceleri arasına çeşitli danslar ve akrobasi girdi. Çinlileşmiş Moğolları da içine alan oyun yazarları halk diliyle, her birinde birkaç şarkı söylenen dört ya da beş perdelik romantik oyunlar yazdılar. Bu yeni edebiyat türü büyük seyirci kitlelerinin yanı sıra pek çok edebiyat adamının da ilgisini çekti.

Yuan Hanedanı'nın Dört Ustası, Yuan hanedanı döneminde (1206-1368) ürün vermiş Çinli ressamlar. "Amator aydın ressamlar" geleneğinin (*bak* Wenren ressamları) başlıca sözcüleri olarak Ming hanedanı döneminde ve sonrasında büyük saygı görmüşlerdir.

"Ağaçlıklı Bir Vadide Sakin Bir Yaşam", Yuan Hanedanı'nın Dört Ustası'ndan Wang Meng'in kâğıt rulo üstüne mürekkep ve boyayla bir çalışması; Chicago Sanat Enstitüsü
Art Institute of Chicago

Dört ustadan Huang Gongwang(*) ve Wu Zhen(*) Yuan döneminin yaşlı kuşak ressamlarındandı. Dolayısıyla başta Beş Hanedan döneminin Tong Yuan ve Juran(*) gibi ressamları olmak üzere eski ustaları örnek almışlar, onların kaba fırça vuruşlarına ve boyayı anımsatan mürekkep kullanımına dayalı, neredeyse izlenimci denebilecek manzara resmi üslubunu benimsemişlerdi. Daha genç olan Ni Zan(*) ile Wang Meng(*) ise aynı eski ustalara saygı duymakla birlikte yaşlı kuşak Yuan ustalarından çok farklı bir anlatım geliştirdiler; Ni Zan yapıtlarında az sayıda öğe kullanırken, Wang Meng'inkilerde nakışı andıran bir zenginlik vardı.

Hepsi yüce kişisel ve estetik idealleriyle tanınan Yuan Hanedanı'nın Dört Ustası manzara resmini doğayı kopya etmekten çok doğanın özelliklerini kişisel bir anlatımla aktarır duruma getirdiler. Fırçanın kullanım olanaklarını da yeni bir gözle değerlendirdiler.

Yuan Irmağı, Çin'in güneydoğusunda Guizhou'nun doğu, Hunan'ın batı kesiminden geçen akarsu. Uzunluğu yaklaşık 800 km'dir. Guizhou'da Duyun yakınlarındaki Miao Dağlarından (*ling*) doğar. Yukarı çığırı Longtou, aşağı çığırı Qingshui adıyla anılır. Zhijiang'ın içinden geçen kuzey kolu Wu ile birleştikten sonra Yuan adını alır. Ardından Hunan'daki Xuefeng Dağlarının batı yamaçları boyunca kuzeydoğu yönünde akar. Önce Changde'daki Dongting Gölüne, oradan Yangtze Irmağına karışır. Geçtiği iki bölgede de önemli bir suyoludur. Büyük gemilerle Changde'ya, küçük buharlı gemilerle Taoyuan'e kadar ulaşıma elverişlidir. Daha yukarıda ivintilere karşın, sığ sularda gidebilen tekneler Guizhou sınırındaki Hongjiang'a ulaşır ve Wu Irmağı üzerinden Zhijiang'a kadar gider.

Yuan Ji, Wade-Giles yazımında YÜAN CHI (d. 210, Kaifeng, Henan - ö. 263, Çin), Bambu Korusunun Yedi Bilgesi(*) adıyla tanınan şair ve bilginler topluluğunun en önemli üyesi.

Seçkin bir aileden geliyordu. Wei hanedanı döneminin (220-265/266) siyasi manevralarını kabullenemedi, ama bunlara karşı sesini yükseltecek cesareti de yoktu. Sonunda hem ikiyüzlülükten, hem de yönetim tarafından cezalandırılmaktan kurtulmanın yolunu buldu. İstemediği birisiyle evlendirileceği sırada 60 gün boyunca sarhoş kalarak evlenmemeyi başardı. Yönetici sınıfa karşı eleştirilerini ise alegori yüklü örtük bir dille yazdığı şiir ve denemeler aracılığıyla dile getirdi. Sonunda, saray çevresinden uzaklaştı, taşraya çekilip kendini tümüyle şiire, zevk ve sefaya verdi.

Saraya karşı giriştiği zekice oyunlara ve hazcı dünya görüşüne karşın, şiirleri melankolik ve karamsardır. Ama sorunlu bir dönemi derinlikli bir yaklaşımla aktarırlar. En tanınmış şiir derlemesi *Yong huai shi*'dir (Düşüncelerin Şarkısı).

Yuan Shikai, Wade-Giles yazımında YUAN SHIH-KA'I, yazarlık adı RONGAN. Wade-Giles yazımında JUNG-AN (d. 1859, Henan - ö. 6 Haziran 1916, Çin), Çinli komutan ve devlet adamı. Qing (Mançu) hanedanı döneminde 1911'e değin reform hükümetinde bakanlık yapmış, 1912-16 arasında Çin

Cumhuriyeti'nin ilk başkanı olmuştur. İmparatorluğun son günlerinde soyluluk unvanı almıştır. Toprak sahibi asker kökenli bir ailenin oğluydu. Hiç akademik öğrenim görmedi. Li Hongzhang'ın komuta ettiği Anhui ordusunun, 1882'de Japon saldırısına karşı koymak üzere Kore'ye gönderilmiş olan Qing tugayında askerliğe başladı. 1885'te Çin'in Seul'deki komiserliğine getirildi, 1894-95 Çin-Japon Savaşı'nın patlak vermesinde etkili oldu. Pekin'in içeriden ve dışarıdan saldırıya açık duruma gelmesi üzerine kurulması kararlaştırılan yeni ordunun eğitimini üstlendi. 1900 Boxer Ayaklanması'ndan sonra Çin ordusunda yalnızca Yuan'in komutası altındaki tümen ayakta kalmıştı. Böylece siyasal konumu güçlenen Yuan 1901'de Zhili (Hebei) yönetim bölgesinin genel valiliği görevine getirildi. Bu görevinde ve daha sonraki danışmanlığı sırasında Çin'in modernleşmesinde ve savunma programlarının hazırlanmasında belirleyici rol oynadı. Bütün bu dönem boyunca İmparatoriçe Cixi'nin sürekli desteğini aldı. 1908'de imparatoriçe ölünce, başta çocuk yaştaki imparatorun naibi olmak üzere karşıtları tarafından bütün görevlerinden alındı. Ama devrim dalgası Mançuları da tehdit etmeye başlayınca, imparator tarafından bir kez daha göreve çağrıldı.

Yuan bu nazik dönemde hem tutucular hem de devrimciler için ülkede barış ve birliği sağlayacak tek kişi olarak görülüyordu. Bu yüzden Pekin'deki imparatorla Nanjing'deki geçici başkanın önerisiyle Çin'in ilk başkanı oldu. Hazine boştu, yönetim bölgeleri de yerel savaş ağalarının elindeydi; henüz kalıcı bir anayasa yapılmamıştı. Yuan'e göre, yeni seçilen Ulusal Meclis ülke yararına çalışamayacak kadar hantal ve çekişme içindeydi. Büyük miktarlarda dış borç alma tasarısı Ulusal Meclis'te Kuomintang tarafından engellenince Yuan parti başkanını öldürttü ve meclisi dağıttı. Bunun üzerine 1913'te Yuan yönetimine karşı ayaklanmalar patlak verdi. Bu mücadeleden Yuan'ın üstün çıkması Çin'de bir parlamenter demokrasi kurulması umutlarını söndürdü. Yuan bundan sonra ömür boyu başkan olabilmek, 1915-16'da da yeni bir imparatorluk hanedanı kurmak için çaba gösterdi. Bu girişimi tutucu yandaşları ile askerler arasında bile hoşnutsuzluk yarattı. Japonların da desteğini alan yaygın muhalefet Yuan'in iktidarını sarsmaya başladı. Kendisine bağlı komutanların bile desteğini yitiren başkan bir süre sonra hastalanarak öldü.

Yuan Zhen, Wade-Giles yazımında YÜAN CHEN (d. 779, Luoyang - ö. 831, Wuchang, Çin), Tang hanedanının orta döneminde etkili olmuş Çinli edebiyatçı. *Guwen* olarak bilinen klasik düzyazının canlandırılmasını sağlamıştır.

Bir devlet memuruydu; kısa süre hükümet yönetiminde görev aldı. Bu sırada, kendisi gibi devlet memuru olan şair Bo Juyi önderliğinde Konfüçyüsçülüğü savunan ünlü edebiyat çevresine katıldı. Edebiyatı ahlaki ve toplumsal gelişme için araç olarak gören grup zamanın saray edebiyatını reddediyor, eski edebiyatın ahlaki temaları ile yalın üslubunu canlandırmaya çalışıyordu. Yuan da Bo Juyi'yle birlikte, toplumsal başkaldırıyı dile getiren eski halk şiirlerini yeniden yaygınlaştırmaya çalıştı. *Xin yuefu* (Yeni Müzik Bürosu) denen bu yapıtlar ve daha geleneksel başka şiirleriyle tanındıysa da, asıl ününü öyküleriyle kazandı. Çağının ortam, kişi ve temalarını kullanarak geleneksel *chuanqi*'lerden (mucize öyküleri) ahlaki ve toplumsal amaçlara yönelik uyarlamalar yaptı. Yarı otobiyografik *Yingying zhuan* (Yingying'in Öyküsü) gibi yapıtlarıyla da türün standartlarını belirledi.

Yuandi, Wade-Giles yazımında YUAN-TI (ös sıfatı [*shi*]), asıl adı LIU SHI. Wade-Giles yazımında LIU SHIH (d. İÖ 75 - ö. İÖ 33/32, Çin), Han hanedanından Çin imparatoru (hd İÖ 48-33/32). Konfüçyüsçülüğü ateşli bir biçimde savunmuş ve Çin'in resmi inancı olarak yerleşmesini sağlamıştır.

Konfüçyüsçülük İÖ 136'da devlet dini olarak benimsenmiş, ama önceki imparatorlar Konfüçyüsçü öğretileri önemsememişti. Yuandi'nin önemli yönetim görevlerine getirdiği Konfüçyüsçüler devlet harcamalarını azaltıp halkın refahını artırmaya çalıştılar. Ama imparatorun, hadım kâtiplerinin nüfuzunu denetleyememesi Han hanedanının gerileyip sonunda çökmesine yol açtı. Konfüçyüsçülüğün akrabalık konusundaki öğretisini uyguladığına inanan Yuandi, Wang soyundan gelen karısının akrabalarına geniş yetkiler verdi. Yuandi'den sonra yerine tahta geçen oğlu Chengdi (hd İÖ 33/32-7/6) de annesinin ailesine ayrıcalıklar tanımayı sürdürdü. Sonunda yeğeni Wang Mang, İS 9'da Han hanedanı yönetimine son verip kendini hükümdar ilan etti.

Yuba, ABD'de, California eyaletinin ortakuzeyinde, Sutter ilinin (*county*) merkezi (1856) kent. Sacramento Vadisinde, Feather ve Yuba ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. 1849'daki altına hücum sırasında bir Yerli köyünün bulunduğu yerde kurulduğu. Kanalın madenlerden taşınan molozlarla dolmasına değin ırmak taşımacılığının başlangıç noktası olan kent, sonradan bir tarım merkezi durumuna geldi. 1908'de tüzel kimlik kazandı. Günümüzde kentteki başlıca ekonomik etkinlik gıda maddeleri üretimidir. Yuba College (1927) Feather Irmağının öteki yakasındaki Marysville yakınlarındadır. Nüfus (1990) kent, 27.437; metropoliten alan, 122.643.

Yucatán, Meksika'nın güneydoğusunda, Yucatán Yarımadasının kuzeyinde eyalet (*estado*). Kuzeyde Meksika Körfezi, doğuda ve güneydoğuda Quintana Roo, güneybatıda ve batıda Campeche eyaletleriyle çevrilidir. Yucatán 1824'te eyalet statüsü kazandığında bütün yarımadayı kapsıyordu. 1858'de Campeche'nin, 1902'de Quintana Roo'nun ayrılması ve sonraki sınır değişiklikleri eyalet sınırlarının önemli ölçüde daralmasına neden oldu. Yucatán'ın bugünkü yüzölçümü 38.402 km²'dir.

1920'lerin başlarında eyalet valisinin büyük heneken (sicim yapımında kullanılan bir lif) plantasyonlarını küçük çiftlikler arasında bölüştürme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Ama 1930'larda kamulaştırılan plantasyonların çoğu, toprakta ortak mülkiyet sistemini uygulayan Yerli topluluklarına dağıtıldı. Heneken lifi üretimi, 1950'lerin ortalarında artmaya başladı. Aynı dönemde eyalette yetiştirilen tarımsal ürün türlerini artırmak için bir program başlatıldı. Meksika anakarasıyla eyalet arasındaki demir, kara ve hava yolu ulaşımının gelişmesi Chichén Itzá, Dzibilchaltún ve Uxmal gibi pek çok eski Maya yerleşmesine daha kolay ulaşılabilmesini ve turizmin gelişmesini sağladı. Eyalet merkezi Mérida ve eyaletin başlıca liman kenti olan Progreso'daki bazı küçük gruplar dışında, nüfusun çoğunluğunu çok az İspanyolca bilen Maya Yerlileri oluşturur. Nüfus (1990) 1.362.940.

Yucatán Akıntısı, Honduras'ın kuzeyiyle Meksika Körfezinin ortadoğu kesimi arasında akan okyanus yüzey akıntısı. Yucatán Boğazından geçen akıntı Meksika Körfezinin doğusunda saat yönünde dönen bir halkanın batı kolunu oluşturur. Yucatán Akıntısının en güçlü olduğu dönem yaz aylarıdır.

Yucatán Boğazı, Meksika Körfezini Antil Denizine bağlayan boğaz. Meksika'daki Catoche Burnundan Küba'daki San Antonio Burnuna kadar 217 km boyunca uzanır. Boğaza güneydoğudan giren kuzey ve güney ekvator akıntıları, Meksika Körfezinde Gulf Stream'in başlangıcını oluşturur.

Yucatán dili, YUKATEK ya da MAYA DİLİ olarak da bilinir, Maya ailesine bağlı Amerika Yerli dili. Yucatán Yarımadasında (Meksika'nın bir bölümü, Guatemala'nın kuzey kesimleri ve Belize'de) konuşulur. Yucatán Mayalarının konuştuğu bu dil günümüzde de bazı küçük değişiklikler ve lehçe farklılıklarıyla 16. yüzyılda oluşmuş klasik biçimini korur. İspanyol istilasından önceki bir tarihte hiyerogliflerle yazılmış üç yasa metniyle çeşitli taş anıtlar üstündeki yazılardan hiçbiri çözülemediği için, bunların Yucatán diliyle mi yoksa Çol diliyle mi yazıldığı henüz belirlenememiştir.

Bugün okunabilen Yucatán yazıtları 16. yüzyıl sonuyla 17. yüzyıl başında İspanyolcadan uyarlanmış harflerle yazılmıştır. Bunlar içinde en önemlileri Chilam Balam Kitabı ile Dzitbalché Şarkıları Kitabı'dır.

Yucatán dilinde bir dizi girtlaksıllaşmış ünsüz ve *p*, *t*, *k* gibi titreşimsiz ünsüzler vardır. *B*, *d*, *g* gibi titreşimli kapantılılar yalnızca İspanyolcadan alınmış sözcüklerde görülür. Yazılışı aynı olan sözcükler farklı titremlerle ayırt edilir. Çoğul sayı, iyelik durumu ve eylemin zamanı önek, sonek ve içeklerle belirtilir. Yucatán dilinde ayrıca, yerine göre ilgeç, bağlaç, belirteç ya da ünlem işlevi gören küçük sözcükler vardır.

Yucatán Mayaları, YUKATEKLER olarak da bilinir, Meksika'nın doğusunda, Yucatán Yarımadasında yaşayan Orta Amerika Yerlileri. Maya uygarlığını yaratan halklardan biri olan Yucatán Mayalarının geliştirdiği takvim ve hiyeroglif yazısıyla mimarlık alanındaki başarıları, ulaştıkları ileri uygarlık düzeyini gösterir. Günümüzde Yucatán Mayaları arasında, kültürlerini çok iyi korumuş grupların yanı sıra modern yaşamla bütünüyle özdeşleşmiş gruplara da rastlanır. Yucatán Mayalarının yaklaşık yüzde 50'si Maya dilini konuşur, yaklaşık yüzde 10'u Maya dilinden başka dil bilmez. Kültürlerini yitirmiş olan birçok Yucatán Mayası, İspanyol kasabalarına benzeyen yerleşmelerde yaşar ve heneken lifi dokunan sanayi tesislerinde çalışır. Geleneklerine daha bağlı olanlar ise saz damlı evlerden oluşan mezralarda ya da köylerde yaşar; mısır, fasulye, kabak, biber, yam ve başka sebzeler yetiştirir, domuz ve tavuk besler. Bu gruplar bitki örtüsünü kesip yakarak tarıma açtıkları tarlalarda kazma olarak kullandıkları çubuklar, çapalar ve bir tür palayla ekim yaparlar. *Ayrıca bak.* Mayalar.

Yucatán Yarımadası, İspanyolca PENİNSULA DE YUCATÁN. Orta Amerika'nın batıda ve kuzeyde Meksika Körfezi ile doğuda Antil Denizi arasında kalan uzantısı. Yüzölçümü 197.600 km²'dir. Meksika'nın Campeche, Quintana Roo ve Yucatán eyaletleriyle, güneydeki Belize ve Guatemala'nın büyük bölümünü kapsar. Ortalama genişliği 320 km, kıyılarının uzunluğu ise 1.100 km'dir.

Doğal yapı. Yarımadanın alçak, kumlu ve yarı çıplak olan kuzey ve batı kıyılarında

birçok küçük kent ve limanın bulunduğu koylar vardır. Koylarla parçalanmış sarp doğu kıyılarının açıklarında ise birçok ada yer alır; bu adaların en büyük ve turizm açısından en gelişmiş olanları Cozumel ve Mujeres'tir. Bütün kıyılarında balıkçılık yapılan yarımadada, başta Cancún olmak üzere eşsiz güzellikte kumsallara rastlanır.

Yucatán Yarımadasının büyük bölümünü mercansı ve gözenekli kireçtaşı kayaçların oluşturduğu alçak bir masadağ kaplar; güneye doğru yavaş yavaş yükselen bu alçak masadağ mercansı kayaçların ufalanması sonucu oluşmuş kuru ve ince bir toprak tabakasıyla kaplıdır. Kayaçsı yüzeyin parçalandığı noktalarda, çevresinde Mayaların kentlerini ve dinsel merkezlerini inşa ettiği mağaralar ve doğal kuyular oluşmuştur.

Yucatán'ın kuzey kesiminin iklimi sıcak ve kurudur; Atlas Okyanusundan gelen yağmur yüklü bulutları tutan yüksek dağların olmayışı bölgenin az yağış almasının başlıca nedenidir. Güneye doğru en yüksek yağış miktarı 460 mm'den 2.000 mm'ye yükselir ve çalılıklar yerini yüksek ağaçlara bırakır. Ortalama sıcaklık 24°C-37°C arasında değişir; ama denizden esen rüzgârların iklimi serinletici bir etkisi vardır. Kuru mevsim aralıktan mayısa değin sürer. En sıcak aylar mayıs ve hazirandır.

Tabasco ve Belize'ye doğru uzanan bölgeler maun ve sapodilla ormanlarının oluşmasına yetecek kadar yağış alır; bu bölgedeki ormanlarda mobilyalık kereste elde edilen bazı değerli ağaçlarla bakkam gibi, boyarmadde üretiminde kullanılan ağaçlara da rastlanır. Yetiştirilen tarım ürünlerinin başında mısır, şekerkamışı, tütün, pamuk, kahve ve heneken gelir. Yucatán'da yaşayan hayvanlar arasında geyik, jaguar, yaban domuzu, iguana ve çeşitli maymun türleri bulunur. Bölgede başta hindi, bıldırcın ve papağan olmak üzere çok çeşitli kuş türleri yaşar.

Yucatán'ın nüfusu hem yoğunluk, hem de etnik yapı bakımından büyük çeşitlilik gösterir. Mérida çevresindeki kentsel alanlarda nüfus yoğunluğu çok yüksektir. Bu bölgede ve Belize'nin aşağı kesiminde daha çok Mayalar ve Mestizolar yaşar. Güneydoğudaki Quintana Roo eyaletinde nüfus yoğunluğu çok düşüktür. Bu bölge ve çevresi ile Belize'de nüfusun yarısını Siyahlar, dörtte birini Mayalar, geri kalanını da Mestizolar ve beyazlar oluşturur.

Tarih. Meksikalıların uzun süre Mayapán adıyla andıkları yarımadaya ayak basan ilk Avrupalı, Şubat 1517'de köle avcılığı için Küba'dan bölgeye gelen İspanyol serüvenci Francisco Hernández de Córdoba oldu. Onu 1518'de aynı yoldan bölgeye ulaşan Juan de Grijalba izledi. 1519'da Cozumel Adasındaki Yerlilerle çarpışmaya giren Hernán Cortés, altı yıl sonra Honduras'a giderken yarımadayı boydan boya geçti.

1527'de yarımadayı ele geçirmek için yerli halka karşı bir savaş başlatan Francisco de Montejo, 1549'da yarımadanın yarısını denetim altına almayı başardı; ama İspanyollar hiçbir zaman Montejo'nun ulaştığı sınırlardan daha öteye geçmeyi başaramadılar. İspanyollar Yucatán Yarımadasında yok olma sürecine girmiş bir uygarlığın izleriyle karşılaştılar. Terk edilmiş olan bazı Maya kentleri yıkıntıya dönüşmüştü. Ama Chichén Itzá, Uxmal ve Tulum gibi kentlerde hâlâ küçük Maya toplulukları yaşıyordu.

Yucatán sömürge döneminde Nueva Espana Genel Valiliği'nin uzak ve önemsiz bir bölgesi olarak kaldı. İspanyollardan kaçarak yarımadanın iç kesimlerinde tutunmayı başaran Mayalar 1839'da Meksika'dan koparak 1843'e değin bağımsızlıklarını korumayı başardılar. 1847'de İspanyollara karşı yeni bir ayaklanma başlattılar ve 1877'de Porfirio Díaz'ın işbaşına gelmesine değin fiilen bağımsız topluluklar olarak varlıklarını korudular. 1910'daki ayaklanmanın ardından çoğu Quintana Roo'ya çekildi.

Yucatán'ın çeşitli yerlerinde petrol bulunmuştur, ama bunların çok azı işletilmektedir. Güneyde tomruk ve zamk üretimi önem taşır. Arkeolojik sit alanlarının onarılması ve yolların geliştirilmesi turizmi en önemli ekonomik etkinliklerden biri durumuna getirmiştir.

20. yüzyılın başlarına değin Avrupa'dan Yucatán'a ulaşmak, Meksika'nın öteki bölgelerinden ulaşmaktan daha kolaydı. Yarımadayı Meksika'ya bağlayan dar demiryolu hattı 1957'de standart genişliğe çıkarıldı ve ağır yük taşımacılığında kullanılmaya başladı. Günümüzde yarımadadaki bütün önemli yerleşim merkezlerinin México ve Guatemala kentleriyle havayolu bağlantısı vardır; ama karayolu ağı hâlâ yetersizdir.

Yucca *bak.* avizeağacı

Yuci, Wade-Giles yazımında YÜ-TZ'Ü. Çin'de, Shanxi yönetim bölgesinin (*sheng*) orta kesiminde kent. Aynı zamanda il düzeyinde bir belediye (*shi*) ve Jinzhong yöresinin (*diqu*) merkezidir. Kuruluşundan bir süre sonra kuzeydeki Taiyuan karşısında önemini yitiren Yuci, Han hanedanı döneminden (İÖ 206-İS 220) başlayarak birçok kez Taiyuan'e bağlı bir il yapıldı. İS 448'te biraz batıdaki bir noktadan bugünkü yerine taşındı. Hebei ilinden gelen karayolunun Taihang Dağlarını aşarak Taiyuan Havzasına girdiği noktada yer alan Yuci, tarih boyunca önemli bir kavşak noktası olarak kaldı. Eskiden Taiyuan Havzasının kuzeyinde yetişen tarım ürünlerinin toplandığı büyük bir ticaret merkezi olan kentte tahıl, meyve, pamuk ve dokuma ticareti yapılırdı. II. Dünya Savaşı'nın başlamasından önce ise çevresi 3 km'yi bulan surlarla çevrili küçük bir pazar kenti durumundaydı. Ama Hebei'deki Shijiazhuang'ı Taiyuan'e bağlayan Shitai Demiryolu'nun, Shanxi topraklarını boydan boya geçen Tongbu Demiryolu'na bağlandığı yerde bulunduğundan, daha o tarihte demiryolu kavşağı olarak önemi artmaya başlamıştı. Bir ulaşım merkezi durumuna gelmesi ve sanayisinin gelişmesi 1950'lerde nüfusun hızla artmasına yol açtı. Kentte Sovyet yardımıyla kurulmuş büyük pamuk fabrikaları vardır. Nüfus (1990) 191.356.

Yudeniç, Nikolay Nikolayeviç (d. 30 Temmuz 1862, Moskova, Rus Çarlığı - ö. 5 Ekim 1933, Saint-Laurent-du-Var, Fransa), Rusya'da İç Savaş (1918-20) sırasında kuzeybatıdaki karşıdevrimci Beyaz birliklerin komutanı.

1887'de Genelkurmay Akademisi'ni bitirdikten sonra 1902'ye değin Genelkurmay'da görev yaptı. Daha sonra alay komutanı oldu. Rus-Japon Savaşı'na (1904-05) katıldıktan sonra 1905'te generalliğe yükseldi. 1913'te Kafkasya askeri bölgesinin kurmay başkanlığına getirildi. I. Dünya Savaşı sırasında 1914-15'te ve 1917'de Kafkasya'daki çarlık ordularına komuta etti.

1917'de Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinin ardından Finlandiya'ya çekilen Yudeniç bir süre sonra Estonya'daki Tallinn'e geçti. Mayıs 1919'da Petrograd'a (bugün Petersburg) düzenlediği saldırı başarısızlıkla sonuçlandı ve gönüllülerden oluşan ordusu Estonya'ya çekilmek zorunda kaldı. Sibirya'daki karşıdevrimci hükümet başkanı Amiral Aleksandr Kolçak, temmuzda Yudeniç'i kuzeybatıdaki Beyaz orduların başkomutanı olarak tanıdı. Yudeniç Baltık bölgesindeki dağınık Beyaz birlikleri toparlayarak 12 bin askerden oluşan bir ordu kurdu. Ama milliyetçi Estonya hükümetine beslediği düşmanlık ve İngiliz danışmanlarıyla arasındaki anlaşmazlıklar siyasal gücünün azalmasına yol açtı. Ekim 1919'da güneyden Moskova'ya doğru ilerleyen Beyaz birliklerle aynı anda Petrograd'a yeni bir saldırı düzenleyen Yudeniç, Petrograd yakınlarındaki Pulkovo'da Kızıl Ordu tarafından durduruldu ve Estonya'ya geri çekilmeye zorlandı. Ordusunu dağıttıktan (Ocak 1920) sonra Fransa'ya kaçtı ve sürgünde öldü.

Yudit Kitabı, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin kanonik, Protestanların apokrif (kaynağı belirsiz) saydığı Eski Ahit metni. Halkını siyasal ve askeri yenilgiden kurtaran kahraman bir Yahudi kadının öyküsünü konu alan kitap Tevrat'ta yer almaz.

Tarihsel ve kronolojik birçok yanlış içerdiği için tarihsel değeri tartışmalıdır. Bazı araştırmacılara göre örneğin Hakimler Kitabı'nda ve Midraş'ta yer alan benzer olaylarla birlikte İÖ 6. yüzyıla ait ortak bir kaynağa dayanır. Başka araştırmacılar ise öykünün tümüyle kurmaca olduğunu ve Makabi Ayaklanması'ndan (İÖ 2. yy) kısa bir süre sonra Filistinli bir Yahudi tarafından yazıldığını ileri sürerler. Bu görüşe göre Yudit, ayaklanmanın önderi Yeuda Makabi'nin dişil karşılığıdır.

Kitapta, düşmanın Filistin'e saldırısı kötü güçler ile Tanrı'nın seçtiği halk arasında bir savaş olarak betimlenir. Dindarlık ve yurtseverlik özdeş sayılır; bu da metnin Makabi döneminden kaynaklandığı görüşünü güçlendirir. Yudit Kitabı'nda Tanrı kayrası göksel varlıklar yerine insanlar aracılığıyla gerçekleşir. Bir edebiyat metni olarak sürekli bir dramatik gerilim içerir. İbranice, Yunanca, Süryanice ve Latince metinlerinin korunmuş olması kitabın ilkçağda çok yaygın kullanıldığını gösterir.

Yue dili, Wade-Giles yazımında YÜEH, GUANGZHOU ya da KANTON DILI olarak da bilinir, Guangzhou, Hong Kong ve Macau gibi büyük kentlerin bulunduğu Guangdong ve Güney Guangxi yönetim bölgelerinde konuşulan Çince. Eski Çincenin özelliklerini öteki Çin dillerine oranla daha çok korur. Örneğin, Eski Çincede sözcük sonuna getirilen ünsüzlerin çoğu Yue dilinde de vardır. Aynı ünlü ve ünsüz düzenine sahip sözcük ya da sözcük öğeleri arasındaki anlam ayrılıklarını belirten titrem sayısı Çağdaş Standart Çincede dörtken Yue dilinde altıdır. Gene Çağdaş Standart Çinceyle karşılaştırıldığında Yue dilinde sözcük başına getirilen ünsüz sayısı daha az, ayırt edici işlev gören hece sayısı ise iki kat fazladır. Çinli göçmenlerin çoğu Yue dili konuşulan bölgelerden gelmedir.

Yue Fei, Wade-Giles yazımında YÜEH FEI, YO FEI olarak da yazılır (d. 1103, Tangyin, Henan - ö. 1141, Çin), Çin tarihinin en büyük komutan ve kahramanlarından biri.

Kuzey Çin 1126'da göçebe Ruzhenlerce istila edildi ve Kaifeng'deki Song başkenti düştü. 1125/26'da tahttan feragat eden eski imparator Hui Zong, oğlu İmparator Chin Zong'la (hd 1125/26-27) birlikte tutsak alındı. Hui Zong'un, sonradan Gao Zong (hd 1127-62/63) adıyla tanınan bir başka oğlu hanedanı güneyde yeniden kurdu. Güney Song (1127-1279) adı böylece yerleşti.

Gao Zung'la birlikte güneye doğru çekilen Yue Fei, Song birliklerinin komutasını üstlendi. Atlı birliklerin dağlık Güney Çin'de karşılaştığı zorluktan yararlanarak Ruzhenlerin ilerlemesini engelledi. Yangtze ile Huai ırmaklarının güneyinde, Çin'in orta kesiminde işgal altında bulunan toprakların bir bölümünü geri aldı. Ama kuzeye ilerleyerek tüm Çin topraklarını geri alma çabası, başkentte, savaşın sürmesinin çok büyük mali yük getireceğini düşünen Qin Gui önderliğindeki bir grubun muhalefetiyle karşılaştı. Yue Fei 1141'de hapsedildi, ardından da idam edildi. Çin'in kuzeydeki topraklardan vazgeçmesini öngören bir barış antlaşması imzalandı. Ama Yue Fei zamanla büyük bir ulusal kahraman olarak anılmaya başladı, Qin Gui ise vatan haini durumuna düştü. Yue 20. yüzyılda, yabancı egemenliğine karşı ulusal direnişin simgesi olarak yüceltildi.

Yue seramiği, Wade-Giles yazımında YÜEH, ilk kez Han hanedanı döneminde (İÖ 206-İS 220) üretilen sert ve gözeneksiz Çin seramiği. Günümüze ulaşan örneklerinin çoğu Altı Hanedan döneminden (220-589) kalmadır. Zeytin yeşili ya da kahverengimsi yeşil sırla kaplı olan Yue seramiklerinin bir seladon türü olduğu kabul edilir.

yuefu, Wade-Giles yazımında YÜEH-FU. Çin halk şarkıları geleneğinden kaynaklanan bir şiir biçimi. Adını, İmparator Wu'nun İÖ 120'de saraydaki törenlerde söylenecek halk şarkılarını derlemek üzere kurduğu Müzik Bürosu'ndan (*yuefu*) alır. Bu şarkıların besteleri sonradan kaybolmuş, ama sözleri Han hanedanı döneminde (İÖ 206-İS 220) bir halk şiirleri derlemesine alınarak *yuefu* biçiminin temelini oluşturmuştur. Bu şiirlerin önemi, farklı uzunluktaki dizelerden oluşmaları ve bazı dizelerin, o dönemde yaygın olduğu gibi dört sözcük yerine beş sözcük içermesidir. Böylece *yuefu* beş sözcüklü dizelerden oluşan klasik şiirin temelini hazırlamış ve aralarında büyük şair Li Bo ile Bo Juyi'nin de bulunduğu birçok yazar bu türde şiirler yazmayı sürdürmüştür.

Yueler, Wade-Giles yazımında YÜEH, Güney Çin'in yerli halkı. İÖ 5. yüzyılda, bugünkü Zhejiang ve Fujian yönetim bölgelerini içine alan güçlü bir krallık kurarak 100 yıl boyunca bölgeye egemen olmuşlardır. Vietnam adı da "Yue'nin güneyi" anlamına gelir ve bazı Çinli bilginler Vietnamlıların Yue soyundan geldiğini kabul eder.

Yueyang, Wade-Giles yazımında YÜEH-YANG, eskiden (1911'e değin) YUEZHOU. Wade-Giles yazımında YÜEH-CHOU. Çin'in Hunan yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeyinde kent. Dongting Gölünün (*hu*) Yangtze Irmağına dökülen gideğeninin doğu kıyısında, Yangtze ile birleşme noktasının 8 km yukarısında yer alır. Savunmaya son derece elverişli, yüksek bir kayalıkta kurulludur. Yangtze kıyısındaki limanı Chenglingji adıyla anılır.

Han hanedanı döneminde (İÖ 206-İS 220) Baqiu adlı müstahkem bir mevkiydi. Büyük bir kalenin inşa edilmesinden sonra Baling adını aldı ve 260'a doğru il merkezi yapıldı. 439'da komutanlık (*jun*), 589'da Yuezhou adıyla yöre merkezi oldu. Song hanedanı döneminde (960-1279) tahkim edilerek Yueyang adıyla bir askeri yöre merkezine dönüştürüldü. Ming hanedanı döneminin (1368-1644) hemen başında statüsü üst yöre (*fu*) merkezi olarak değiştirildi. Taiping Ayaklanması (1850-64) sırasında Yangtze Vadisine egemen konumuyla büyük önem taşıdı ve iki kez el değiştirdi. 1911'de il merkezi düzeyine indirildi.

1898'de dış ticarete açılmasından sonra limanında yabancı ticaret merkezleri kuruldu. Hankou ve Changsha'ya bağlanmasını sağlayan demiryolu 1917'de tamamlanabildi; hattın Guangzhou'ya (Kanton) uzanan son bölümü ise 1936'da hizmete açıldı.

Yueyang günümüzde büyük bir ticaret merkezi ve bölgedeki suyolu ulaşımının aktarma noktalarından biridir. Ekonomisi kerestenin yanı sıra pamuk, tahıl, baklagiller ve rami lifine dayanır. Suyoluyla kente getirilen keresteler Yangtze ya da demiryolu aracılığıyla başka yörelere taşınır. Sanayisi pek gelişmemiş olmakla birlikte, orta büyüklükte bir termik enerji santralı vardır. Nüfus (1990) 302.800.

yuga, Hindu kozmolojisinde insanlığın her bir çağı. Her *yuga* insanın ahlaki ve fiziksel durumundaki bir gerileyişe denk gelir ve bir öncekinden daha kısa sürer. Bir Hint zar oyunundaki atışlara göre Krita, Treta, Dvapara ve Kali olarak adlandırılan dört *yuga* bir *mahayuga*, 2 bin *mahayuga* da temel kozmik çevrim olan *kalpa*'yı oluşturur. Birinci *yuga* Krita 1.728.000 yıl süren bir kusursuzluk çağıdır. Dördüncü ve en yozlaşmış *yuga* olan Kali, İÖ 3102'de başlamıştır ve 432.000 yıl sürecektir. Kali'nin sonunda dünya yok olacak ve bir hareketsizlik döneminden sonra çevrimin kaldığı yerden başlamasıyla birlikte yeniden yaratılacaktır.

Yugoslavya, resmî adı YUGOSLAVYA FEDERAL CUMHURİYETİ. Sırp-Hırvat dilinde FEDERATIVNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA. Balkan Yarımadasının ortabatı kesiminde ülke. Sırbistan(*) ve Karadağ(*) cumhuriyetleri ile Sırbistan'ın denetimindeki Vojvodina(*) ve Kosova(*) özerk bölgelerini kapsar. Kuzeyden güneye 450 km, doğudan batıya 300 km boyunca uzanır. Güneyde Arnavutluk ve Makedonya, doğuda Bulgaristan ve Romanya, kuzeyde Macaristan, batıda Hırvatistan ve Bosna-Hersek, güneybatıda da Adriyatik'le çevrilidir. Başkenti Belgrad, yüzölçümü 102.173 km², 1992 tahmini nüfusu 10.394.000'dir.

Yugoslavya, eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti topraklarının bir bölümü üzerinde kurulmuştur. Eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti altı cumhuriyet (Hırvatistan[*], Slovenya [*], Bosna-Hersek[*], Makedonya[*], Karadağ ve Sırbistan) ile iki özerk bölgeden (Kosova ve Vojvodina) oluşuyordu. 1990'ların başlarında, cumhuriyetler arasında ortaya çıkan gerginlikler Sırbistan ve Karadağ dışındaki bütün cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle sonuçlandı. Bu iki cumhuriyet de 27 Nisan 1992'de yeni Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiler. Bu yeni cumhuriyet eski Yugoslavya topraklarının yalnızca beşte ikisini kaplamaktadır.

DOĞAL YAPI

Yugoslavya coğrafi açıdan iki bölgeye ayrılabilir: Kuzeydeki düzlüklerle güneydeki dağlık bölge. Yukarı Sırbistan ve Vojvodina'daki verimli taşkın ovaları ülkenin en zengin tarım bölgesidir. Bu bölgeyi ülkenin en önemli üç akarsuyu olan Tuna, Tisa (Tisza) ve Sava ırmakları sular. Güneydeki dağlık bölge parçalanmış platolardan, dağ sıralarından ve ormanlık yükseltilerden oluşur. Karadağ'ın güneybatısında kıraç tepelerden oluşan verimli bir karst bölgesi yer alır. Dinar Alpleri'nin bir bölümü de Karadağ'ın doğusunda kalır; bu bölgedeki Durmitor Dağı (2.522 m) Yugoslavya'nın en yüksek noktasıdır. Güneydeki dağlık bölgenin başlıca akarsuyu, kuzeye doğru akarak Tuna'ya katılan Morova Irmağıdır. Yugoslavya'daki akarsuların hemen hepsi Karadeniz'e doğru akar. Ülkedeki en önemli akarsu Tuna'dır. Ulaşıma elverişli olan Tuna ve kolları üzerinde hidroelektrik santrallar kurulmuştur.

Yugoslavya'da ılıman bir kara iklimi hüküm sürer. Ocak ayı ortalama sıcaklığı Tuna Ovasında 0°C, dağlık bölgelerde ise -3°C'dir. Gene Tuna Ovasında 21°C olan temmuz ayı ortalama sıcaklığı, dağlık bölgelerde 17°C'ye düşer. Kuzeydeki ovalarda 838 mm olan ortalama yıllık yağış miktarı, Karadağ'ın dağlık kesimlerinde 2.540 mm'ye yükselir.

Ülkenin iğneyapraklı ağaçlarla meşe ve kayından oluşan ormanlık kesimlerinde geyik, yaban domuzu, kurt, tilki ve vaşak yaşar. Hem kıraç alanların, hem de ormanların bulunduğu karst bölgesi ise kör çörel gibi hayvanların yaşamasına uygundur.

Yugoslavya'nın en önemli mineral kaynakları kömür, kurşun, çinko, bakır ve molibdendir. Ülkede ayrıca petrol, doğal gaz, krom ve manganez yatakları da vardır.

NÜFUS

Nüfusun (1981) yüzde 62,6'sını Sırplar, yüzde 13,5'ini Arnavutlar, yüzde 5,5'ini de Karadağlılar oluşturur. Ülkede ayrıca Macar, Boşnak ve Hırvatlar da yaşar. Karadağ nüfusunun yaklaşık üçte ikisi Arnavuttur. Resmî dil, Kiril alfabesiyle yazılan Sırp-Hırvat dilidir. Ülkede Arnavutça ve Macarca da yaygın olarak konuşulur. Nüfusun büyük bölümü Sırp Ortodoks Kilisesi'ne bağlıdır: ülkede Protestan, Müslüman ve Katolik azınlıklar da vardır.

Aile planlamasının yaygınlaştırılması ve sağlık koşullarının düzeltilmesi sonucunda doğum ve ölüm oranları düşmüştür. 1990 verilerine göre doğum oranı binde 14,6, ölüm oranı binde 9,3, doğal nüfus artış hızı ise binde 5,3'tür. Bununla birlikte Kosova gibi kırsal özellikleri ağır basan bölgede doğum oranı hâlâ yüksektir. Nüfusun (1981) yaklaşık yüzde 48'i kentlerde yaşar; Belgrad dışındaki başlıca kentler Novi Sad, Niš (Niş), Kragujevac ve Leskovac'tır.

EKONOMİ

EKONOMİNİN YÖNETİMİ. Eski Yugoslavya'da merkezî planlamanın yanı sıra özyönetim ve piyasa mekanizmaları aracılığıyla yönlendirilen bir ekonomi yürürlükteydi. Üretim araçları ve öteki kaynaklar devletin değil, toplumun mülkiyeti altındaydı. Dolayısıyla ekonominin kamu kesimine giren alanlarında özyönetime dayalı bir sistem oluşturulmuştu. Gerçek bir "işçi denetimi" sağlamayı ve "yabancılaşma"nın üstesinden gelmeyi amaçlayan bu sistem, işçilerin özerk örgütler aracılığıyla, çalıştıkları işyerlerinin yönetimine katılmasını öngörüyordu. Buna göre her işyerinde en küçük özyönetim birimini "birleşik emek temel örgütü" oluştururdu. Bu temel örgütleri temsil eden işçi konseyleri işleri yürütmek üzere birer yönetim kurulu seçerdi. Büyük işletmelerde üretimin değişik bölümleriyle ilgili temel örgütler, federatif bir yapıyla bir üst örgüte bağlanmıştı. Yugoslavya İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na bağlı olan, sayıları 60 bin dolayındaki yerel işçi sendikaları özyönetim sisteminin işlemesinde etkin bir rol oynardı. Öte yandan, işletmeyle ilgili kararların belirli bir uzmanlığı gerektirmesi nedeniyle, yönetim kurullarında yer alan işletme görev-

lileri uygulamada sıradan işçilerden daha ağırlıklı bir konum taşırdı. Hastane, okul ve belediye birimleri gibi kurumların yönetiminde de özyönetim işleyişi temel alınırdı.

Yugoslavya'nın merkezî planlama sistemi, 1960'lardan sonra işletmeler arasında rekabetin özendirilmesiyle ve yatırım politikalarında kârlılık ölçütünün kullanılmasıyla bir değişim sürecine girdi. İşletmelerin daha geniş bir özerklikten yararlanmasını sağlayan bu değişimle birlikte "piyasa sosyalizmi" olarak nitelendirilen bir işleyiş ortaya çıktı. Aynı doğrultuda getirilen önemli değişiklikler arasında dış ticarete ilişkin koruyucu duvarların kaldırılmasıyla işletmelerin uluslararası rekabete açılması ve pay oranının yüzde 49'u geçmemesi koşuluyla yabancı sermayeyle ortaklığa izin verilmesi gibi önlemler de bulunuyordu.

Yugoslavya'daki "piyasa sosyalizmi"nin ayırt edici bir özelliği de tarım alanındaki özel mülkiyetin yanı sıra küçük özel işyerlerine de geniş biçimde yer vermesiydi. Bu tür işyerleri özellikle turizm, ulaşım ve inşaat gibi alanlarda etkinlik gösteriyordu.

Özyönetim sistemi ekonomiye belirli bir canlılık getirmekle birlikte, aşırı ademi merkeziyetçiliğe ve hantal bir bürokratik yapıya yol açmıştı. Öte yandan 1970'lerin sonlarında bütün dünyada yaşanan petrol bunalımı ve ekonomik durgunluğun yol açtığı yüksek enflasyon ve ağır dış borçlar, 1983'te Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) yardımına başvurulmasını gerektirmişti. Bunun sonucunda IMF'nin önerileri doğrultusunda hazırlanan ve fiyat denetimlerinin kaldırılması, verimsiz işletmelerin kapatılması gibi önlemleri içeren bir ekonomi paketi yürürlüğe kondu. Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) 1990'lara değin fazla hızlı olmamakla birlikte nüfusla eşit oranda artarken, 1990'ların başlarında cumhuriyetler arasında çatışmaların başlaması ülke ekonomisine büyük bir darbe indirdi.

TARIM, SANAYİ VE MADENCİLİK. Tarım işletmelerinin çoğu küçük özel çiftliklerden oluşur. Eski Yugoslav hükümetinden mali ve teknik yardım alan devlet çiftliklerinde tarım işçilerinin yalnızca küçük bir bölümü istihdam edilmiştir. Bununla birlikte bu çiftlikler özel çiftliklerden çok daha verimli çalışmaktadır. Özel çiftlikler daha çok ülkenin en az gelişmiş bölgelerinden biri olan Kosova'da toplanmıştır. Sırbistan ve Vojvodina ise eski Yugoslavya'nın ekonomik açıdan en gelişmiş bölgelerinden biridir. Vojvodina'daki verimli düzlükler Yugoslavya'nın en önemli tarım bölgesini oluşturur; tahıl üretiminin yaklaşık yarısını ve şeker pancarı üretiminin dörtte üçünü bu bölge karşılar. Sırbistan'daki çiftliklerde bitkisel üretimin yanı sıra hayvancılık da yapılır. Sırbistan ve Vojvodina'ya göre daha geri bir bölge olan Karadağ'da koyun ve keçi besiciliği yapılır. Yugoslavya'da yetiştirilen başlıca tarım ürünleri mısır, şeker pancarı, buğday, patates ve meyvedir.

Yugoslavya'nın enerji gereksiniminin büyük bölümünü kömür karşılar. Ülkedeki kömür yataklarının yarıdan fazlası Kosova'dadır. Petrol yatakları ise Vojvodina'da toplanmıştır. Petrol üretimi iç talebi karşılayamamakta ve petrol gereksiniminin büyük bölümü ithalat yoluyla karşılanmaktadır.

Özellikle Sırbistan'da önem taşıyan madencilik ve sanayi de ülke ekonomisine önemli katkılarda bulunur. Başlıca sanayi ürünleri kâğıt, cam, dokuma, tarım makineleri, kimyasal madde ve metal ürünleridir.

1990'da 40 milyar kW-sa olan elektrik üretiminin yaklaşık yarısı ülke içinde çıkarılan petrolden, geri kalanı da hidroelektrik santrallardan elde edilir. Nükleer enerjinin elektrik üretimi içindeki payı çok düşüktür.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR

DEVLET YAPISI. Yugoslavya'nın 1990'ların başlarında dağılmasından önce ülkenin 1974 tarihli anayasayla belirlenen yönetim yapısı Batı tipi parlamenter demokrasi ile Sovyet geleneği arasında orta yolu bulmaya çalışan "delegasyon" sistemine dayanıyordu. Bu sistem içinde komünler, cumhuriyetler ve federasyon olmak üzere üç ayrı yönetim kademesi yer alıyordu. Siyasal yaşamın temel kurumları olan komünlerin sayısı 530 dolayındaydı. Komünlerin üstünde altı cumhuriyet ile iki özerk bölge yer alıyordu. Cumhuriyet ve bölgeler ko-

YUGOSLAVYA

münler düzeyinde seçilen delegelerin oluşturduğu kongreler tarafından yönetilirdi. Cumhuriyetlerin birliğini temsil eden federasyonun ise Belgrad'da toplanan kendi kongresi vardı. Her üç kademede de seçimler dört yılda bir yapılır, hiçbir delege iki dönemden fazla görev yapamazdı. Seçim bölgeleri istedikleri anda delegeleri temsil yetkisini geri alabilirdi. Federasyon adına yasama yetkisini kullanan Federal Kongre, Cumhuriyetler ve Bölgeler Meclisi ile Federal Meclis adını taşıyan iki meclisten oluşurdu. Yürütmeyle ilgili işleri Federal Kongre'nin belirlediği Federal Yürütme Konseyi yerine getirirdi. Devlet başkanlığı makamı kolektif başkanlık sistemine dayanırdı. Buna göre kolektif başkanlık organı her cumhuriyet ve özerk bölgenin beş yıllık bir dönem için seçtiği birer temsilci ile Yugoslav Komünistler Birliği'nin başkanından oluşurdu. Bu organ her yıl kendi içinden bir başkan ve başkan yardımcısı seçerdi. Karmaşık delegasyon sistemi çerçevesinde 1,6 milyonu aşkın yurttaş çeşitli yönetim organlarında yer alırdı. Özyönetimi temsil eden işçi konseyleri de yarım milyona yakın üyeyi kapsardı. Bu geniş katılımcı yapıya karşın, siyasal yaşama ülkenin tek siyasal partisi olan Yugoslavya Komünistleri Birliği yön verirdi. Partinin en üst organı, cumhuriyetlerin ayrı ayrı seçtiği üyelerden oluşan Prezidyum'du.

Yeni Yugoslavya, Sırbistan ve Karadağ cumhuriyetleri ile Kosova ve Vojvodina özerk bölgelerini kapsayan federal bir cumhuriyettir. 27 Nisan 1992'de yeni Yugoslavya'nın kuruluşunun ilan edilmesinin ardından yeni bir anayasa yürürlüğe girmiştir. Yeni anayasada Yugoslavya'nın parlamenter sisteme ve piyasa ekonomisine dayalı demokratik bir devlet olması öngörülmüştür. İki meclisli yasama organı 40 üyeli Cumhuriyetler Meclisi ile 38 üyeli Yurttaşlar Meclisi'nden oluşur. Yeni anayasada kolektif başkanlık sistemi kaldırılmış ve yerine bir cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulmuştur.

SOSYAL REFAH VE EĞİTİM. Nüfusun tamamına yakınını kapsayan sosyal güvenlik programları sağlık, emeklilik, işgörmezlik ve işsizlik tazminatı gibi yardımları kapsar. Sağlık hizmetleri, çevre sağlığı ve beslenme alanlarındaki gelişmeler sonucunda genel sağlık koşullarında çarpıcı bir ilerleme sağlanmıştır. Geçmişte oldukça yüksek olan bebek ölüm oranı 1990'da binde 24,2'ye düşmüştür. Nüfusun yaklaşık dörtte biri 15 yaşın altındadır. Ortalama yaşam süresi erkeklerde 69 yıl, kadınlarda 75 yıldır.

Eğitime verilen önem sonucunda 1953'te ancak yüzde 45 olan okuryazarlık oranı 1981'de yüzde 89,2'ye çıkmıştır. Eğitim 7-15 yaşlar arasında zorunlu ve parasızdır. Ülkedeki en önemli yükseköğretim kurumu 1863'te kurulan Belgrad Üniversitesi'dir.

KÜLTÜREL YAŞAM

Yugoslavya'nın kültür dokusunda geçmişte yaşanmış Osmanlı ve Habsburg yönetimlerinden kaynaklanan tarihsel bölünmenin izleri hâlâ belirgindir. Kentsel ve kırsal kesim arasındaki kültürel ayrılık, kültür dokusunun bir başka özelliğini yansıtır. Birçok köyde özellikle önemli günlerde hâlâ geleneksel giysiler giyilir. Sırp-Hırvat dilinde yazılmış ilk edebiyat yapıtları 12. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Aydınlanma döneminin en önemli temsilcisi, Sırp edebiyatının(*) gelişimini etkileyen Dositej Obradović'tir. Sırp-Hırvat dilinde yazan çağdaş yazarların başlıcaları İvo Andriç, Oskar Davičo ve Miodrag Bulatović'tir. Yugoslavya kökleri ortaçağa dayanan bir tiyatro geleneğine sahiptir. Ülkede Sırp-Hırvat dilinde yazılmış oyunların yanı sıra yabancı yazarların oyunları da sergilenir. Halk sanatı çeşitli sanat dalları üzerindeki etkisini korumaktadır. Günümüz resim sanatında halk sanatından esinlenmeler görülür. Yugoslavya'nın son yıllarda adını duyurduğu önemli bir sanat dalı da sinemadır. Dusan Makavejev gibi bazı yönetmenler dünya çapında ün kazanmıştır. Belgrad'da her yıl bir film şenliği düzenlenir.

TARİH

TARİHÖNCESİ VE ESKİ ÇAĞLAR. Arkeolojik bulgular Balkanlar'ın(*) bir parçası olan bugünkü Yugoslavya topraklarında insan yerleşiminin Alt Paleolitik Çağa (İÖ y. 200-100 bin) değin indiğini göstermektedir. Daha kalıcı yerleşmelerin ve büyük toplulukların ortaya çıkışı ise Neolitik Çağa rastlar. Bu çağda eski Avrupa uygarlığının (İÖ 7000-3500) odaklarından biri olan bölgede özellikle ırmak vadileri, hayvancılık ve toprak ekiminin yanı sıra el sanatlarında da oldukça gelişmiş yerleşik toplulukları barındırıyordu. Rusya bozkırlarından gelen ve Hint-Avrupa dilleri konuşan yarı göçebe kavimlerin bölgeye girişi İÖ 3500 dolaylarında başladı. Askeri aristokrasilerce yönetilen bu kavimlerin Adriyatik kıyılarına ve Makedonya'ya kadar uzanan akınları, bölgede kentsel uygarlığın gelişimini uzunca bir dönem kesintiye uğrattı.

Göç dalgalarını izleyen yerleşim süreciyle birlikte bölgede öne çıkan başlıca halklar Illyrialılar, Daçyalılar, Makedonlar ve Traklar oldu. Bölgenin batı kesimini yurt edinen ve bugünkü Arnavutların atası sayılan Illyrialılar, İÖ 7. yuzyıla doğru demir işlemeciliğine dayanarak Yunan kent devletleriyle canlı bir ticaret geliştirdiler. Bu ticarete bağlı olarak Adriyatik kıyılarında bir dizi Yunan kolonisi de kuruldu. Bu arada savaşçı Daçya ve Trak krallıkları zaman zaman bölgedeki halkları boyunduruk altına alarak doğuda güçlü bir konum elde ettiler. Daha sonraları II. Philippos'un yönetiminde yükselen Makedonya Krallığı, İÖ 4. yüzyıl ortalarından başlayarak Yunan nüfuzunu bölgenin büyük bölümüne yaydı.

Bölgedeki yerel aristokrasiler bazı küçük Illyria krallıkları dışında kararlı bir devlet yapısı yaratamadılar. Bunun başlıca nedeni kuzeyden ve doğudan istilaların sürmesiydi. İÖ 3. yüzyıl başlarında Tisa'nın doğusundan gelerek güneye doğru ilerleyen Keltler, gelişmiş demir teknolojileri sayesinde yerel kabilelere kolayca boyun eğdirdiler. Yarımadadaki Kelt yayılması Delphoi önlerinde durdurulabildi.

ROMA VE BİZANS EGEMENLİĞİ. Makedonya hegemonyasının sarsılmasıyla bir süre bağımsız kalan bölge, İÖ 3. yüzyıl sonlarında Roma sızmasıyla karşı karşıya geldi. Bölge halklarının Roma egemenliğine girmemek için gösterdiği sert direniş ancak bir dizi savaşla kırılabildi. Özellikle Illyria'daki çatışmalar İS 9'a değin sürdü. Bunu izleyen Romalılaştırma sürecinde bölge halkı Roma ordularının önemli bir asker kaynağı durumuna geldi. Bölgeyi Illyricum, Pannonia ve Moesia eyaletlerine ayıran Romalılar, ticari ve askeri amaçlarla geniş bir yol ağı inşa ederek çeşitli kentler kurdular.

Balkanlar'a 3. yüzyılda giren Gotların istilası çok geçmeden Roma'nın merkezi denetiminin zayıflamasına yol açtı. Bölgenin büyük bölümünü ele geçiren Gotların yarattığı yıkımı Hun, Bulgar ve Avar akınları izledi. Bu arada Roma İmparatorluğu'nun 395'te resmen ikiye ayrılmasıyla Sava ve Tuna ırmaklarını izleyen bir hat, Batı ve Doğu arasındaki sınır olarak belirlendi. Ostrogotların 476'da Batı Roma'yı yıkmasından sonra, Balkanlar Doğu Roma'nın (Bizans) nüfuz alanı içinde kaldı. Ama zayıf imparatorluk yönetimi bölgedeki otorite boşluğuna son veremedi.

Barbar akınlarının yol açtığı karışıklık 5. yüzyıl sonlarında Karpatlar'ın kuzeyinden gelen Slavların bölgeye yayılması için uygun bir zemin hazırladı. Öteki halkların tersine askeri bir aristokrasiye dayanmayan ve yerleşik yaşam biçimine daha yatkın olan Slavlar, 6. yüzyıl başlarında Aşağı Tuna'yı aşarak boş alanlara yerleşmeye yöneldiler. Bölgede denetimi yeniden sağlamaya çalışan Bizans imparatoru I. Justinianos, bu Slav topluluklarından ücretli sınır muhafızları olarak yararlanma yoluna gitti. Bir süre sonra Avarlara bağlanan Slavlar, Balkan

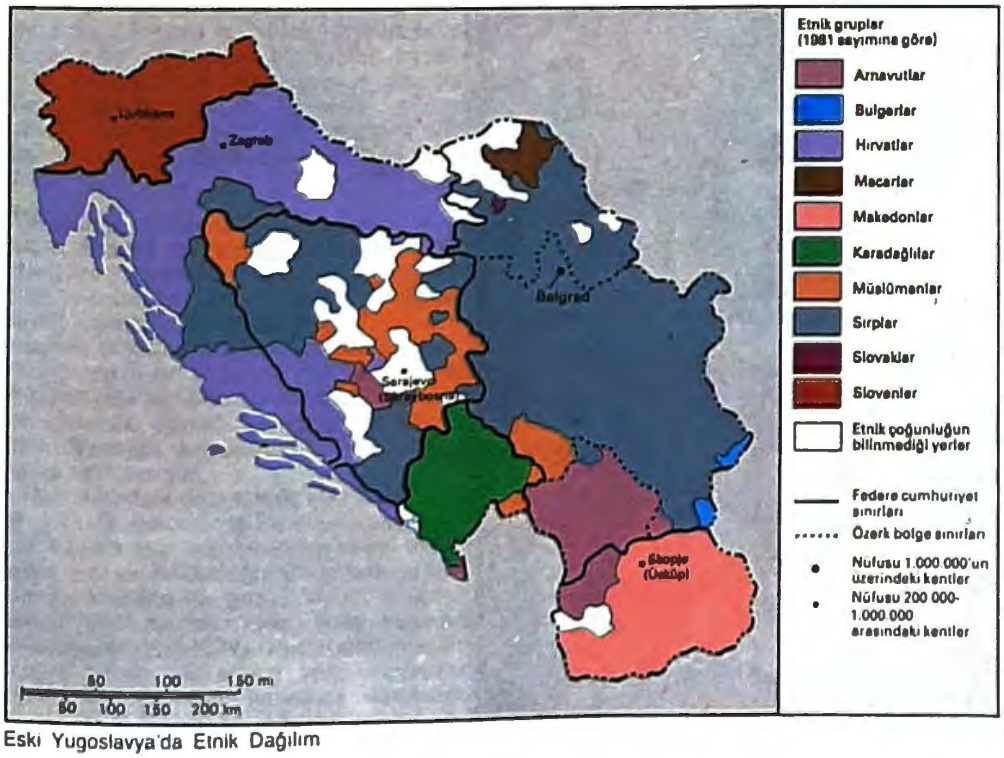

Eski Yugoslavya'da Etnik Dağılım

içlerine yönelik saldırılara giriştiler. Avar baskısının ortadan kalkmasını izleyen dönemde Bizans imparatoru Herakleios, Slav kökenli Sırp ve Hırvat kabilelerini Dalmaçya kıyılarına yerleştirdi. Bizans yardımıyla Avarları ve Bulgarları doğuya sürerek bütün bölgeye yayılan bu kabileler, zamanla bölgenin daha eski Slav topluluklarıyla karıştılar.

İLK SLAV DEVLETLERİ. Bölgenin siyasal parçalanmışlıkla belirlenen ortaçağ başlarındaki karmaşık tarihi iki ana etkenle açıklanabilir. Her şeyden önce bölge, yayılmaya çalışan çevredeki güçlü devletlerin çatışma alanı içinde bulunuyordu. Frank, Macar ve Bulgar devletlerinin oluşturduğu bu kuşatma zincirini, bölge üzerindeki hak iddialarını canlı tutan Bizans İmparatorluğu

Yugoslavya'nın başkenti Belgrad'dan bir görünüm, ortada Ulusal Meclis binası
Eastfoto

tamamlıyordu. Değişik Slav öğelerinin damgasını taşıyan yerel devletlerin bu büyük devletlere karşı uzun süre ayakta kalması güçtü. Slavların zayıflığına yol açan ikinci ana etken ise kararlı ve merkezî bir yapıya engel oluşturan kapalı toplumsal ve siyasal örgütlenmeydi. Slav toplumunun temelini oluşturan *zadruga* adlı geniş aileler, genelde tek bir soy çizgisinin belirlediği köylerde bir araya gelmişti. Köylerin *župan* adlı bir şefin çevresinde toplanmasıyla daha büyük siyasal birlikler ortaya çıkıyordu. Akrabalığa ve yerel bağlara dayanan bu sistem, yalnızca dış tehdit durumlarında daha geniş bir örgütlenmeye olanak veriyordu. Birleşik Slav devletlerinin kurulmasından sonra da bu sistem bir ölçüde varlığını sürdürdü. İki ana etkene bağlı olarak Slav topluluklarının çoğu farklı gelişim çizgisi gösterdi.

Bölgenin ilk Slav halklarından olan Slovenler 8. yüzyılda Frankların yönetimi altına girerken, gevşek bir federasyon altında birleşmiş olan Hırvat kabileleri 10. yüzyılda bir krallık kurdular. Geniş bir alana yayılan Sırplar ise merkezî bir devlet kurmamış, her klan *župan*'ların denetiminde belirli bir bölgeye yerleşmişti. Bizans egemenliği altına giren Sırp topraklarında ise askeri *thema*'lara(*) dayanan bir sistem kurulmuştu. Bizans imparatorları sistemi ayakta tutmak için Slav kabile birliklerini birbirlerine karşı kullanıyorlardı. Ama Bizans gücünün zayıf olduğu dönemlerde bu yerel güçler bir *veliki župan* (büyük *župan*) altında bir araya gelerek belirli bir kesimde denetimi sağlayabiliyordu. Gerçek anlamda ilk Sırp devleti Vlastimir adlı bir *župan*'ın 850'de güneydeki Sırpları Bulgar yayılmasına karşı birleştirmesiyle ortaya çıktı. Bu devletin Bizans'la bağlarını koruması bölgede Hıristiyanlığın Ortodoks çizgisini izlemesinde ve Kiril alfabesinin yayılmasında önemli rol oynadı. Bu özellikler bugünkü Karadağ ve Makedonya ile birlikte Sırbistan'ı Hırvat ve Sloven dünyasından ayıran farklı bir kültürel ortam yarattı.

Vlastimir'in ölümünü izleyen dönemde Sırbistan önce I. Simeon'un (hd 925-927), ardından Samuel'in (hd 980-1014) kurduğu Bulgar imparatorluklarına bağlandı. Bizanslıların 1018'de bölgeye yeniden egemen olmasından sonra Sırpların bağımsızlık mücadelesi iki ayrı devletin çevresinde gelişti. 10. yüzyıl sonlarında kurulmuş olan ve bugünkü Hersek ile Karadağ'ı içine alan Zeta adlı devlet, Adriyatik kıyılarının bir bölümünü ve iç kesimde Belgrad'a kadar uzanan toprakları ele geçirdiyse de uzun süre ayakta kalamadı. 11. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkan ve başlangıçta bugünkü Novi Pazar (Yeni Pazar) yöresine egemen olan Raška adlı devlet ise, Stefan Nemanja'nın 1167'de *veliki župan* olmasından sonra genişleyerek eski Zeta topraklarında denetimi sağladı. Sonraki yıllarda Nemanja hanedanı papadan kral unvanı alarak (1216) ve ayrı bir kilise örgütlenmesi kurarak (1219) Sırbistan'ı bağımsız bir güç durumuna getirdi. Bu arada Bizans'ın Haçlı kuvvetlerinin eline geçmesi (1204) üzerine yeniden yayılmacılığa yönelen Bulgarların işgal ettiği Sırp toprakları adım adım geri alındı. Hanedanın dokuzuncu hükümdarı Stefan Dušan (hd 1331-55) giriştiği fetihlerle bugünkü Arnavutluk ve Karadağ ile Bosna'nın doğu kesiminin yanı sıra Tesalya, Epir ve Makedonya'yı kendisine bağlayarak Sırbistan'ı en geniş sınırlarına ulaştırdı. Sağlam temellere dayalı bir yönetim kuran ve dinin birleştirici işlevini kullanarak kültürel bir canlanma başlatan Nemanja hanedanının önemli bir katkısı da tarım, madencilik ve ticaretin geliştirilmesi oldu.

OSMANLI YAYILMASI. Gelibolu Yarımadasına 1354'te geçen ve 1361'de Edirne'yi alarak başkent edinen Osmanlılar, çok geçmeden Vardar ve Morava vadilerini izleyerek Balkanlar'daki Hıristiyan devletlere karşı akınlar düzenlemeye başladılar. Stefan Dušan'ın ölümünden (1355) sonra parçalanmaya yüz tutan Sırbistan, bu akınları durduracak etkili bir direniş gösteremedi. Edirne'nin düşüşünden sonra Sırpların sağladığı geçici birlik, bir dizi yenilgiyle kısa sürede dağıldı. Osmanlı fetihlerinin genişlemesiyle birlikte birçok Slav despotu Osmanlı egemenliğini tanıyarak ayakta kalmaya çalıştı. Yerel güçlerin sürekli saf değiştirdiği bu süreçte Hıristiyan soyluların gücü adım adım kırılırken, önemli kentler de art arda Osmanlı yönetimine girdi. Özellikle Arnavutluk'ta köylülerin Slav feodal beylere duyduğu tepki, Osmanlı ilerleyişini önemli ölçüde kolaylaştırdı. Birleşik Sırp, Bosna ve Bulgar kuvvetlerinin zaman zaman elde ettiği başarılar bu süreci tersine çevirmeye yetmedi.

Bulgar çarı İvan Şişman'ın 1371'de Osmanlılarla uzlaşması, Balkanlar'daki Hıristiyan cephesinin çözülmesini getirdi. Ardından Sırp prensi Lazar komutasındaki Slav kuvvetlerinin I. Kosova Savaşı'nda (1389) aldığı yenilgiyle Balkanlar'daki Osmanlı yayılmasının önü bütünüyle açıldı. Osmanlı egemenliğini tanıyan Sırp despotlarının elinde, önce Belgrad'dan, ardından Smederevo'dan (Semendire) yönetilen küçük bir devlet kaldı. 15. yüzyıl başlarında Anadolu'daki savaşlar nedeniyle duraklayan Osmanlı ilerlemesi, II. Murad'ın başa geçtiği 1421'den sonra yeniden hız kazandı. Bu dönemde Balkanlar'daki Osmanlı egemenliğine son vermek amacıyla Macarların öncülüğünde düzenlenen Haçlı seferleri boşa çıktı. II. Mehmed (Fatih) 1453'te Konstantinopolis'i (İstanbul) alarak Bizans'ı yıktıktan sonra Balkanlar'daki Osmanlı denetimini pekiştirmeye yöneldi. Sırp bağımsızlığının son kalesi olan Smederevo ve çevresi bir dizi sefer sonunda 1459'da ele geçirildi. Bosna ve Hersek'in kesin olarak fethi ise 1463'te tamamlandı. Sonraki yıllarda Müslümanlığın hızla yayıldığı Bosna, Osmanlıların bölgedeki en güçlü dayanağı durumuna geldi. Bu arada Arnavutların İskender Bey önderliğinde 1444'te başlatmış olduğu ayaklanma ancak 1478'de bastırılabildi. Çeşitli seferlere karşın işgal edilemeyen Karadağ ise zaman zaman Osmanlılara vergi ödeyerek bağımsızlığını korudu.

Osmanlıların Adriyatik kıyılarını ele geçirmek amacıyla 1463'ten sonra Venedik'le giriştiği savaşlar 1573'e değin sürdü. Bölgedeki Venedik nüfuzu 1479'da büyük ölçüde kırıldıysa da bazı önemli kentlerin denetim altına alınması daha uzun bir zamana yayıldı. Doğu Akdeniz'de deniz üstünlüğünün Osmanlılara geçtiği 16. yüzyıl ortalarında Batı'nın Balkanlar'a denizden müdahale olanağı da ortadan kalktı.

Aynı dönemde Avrupa'daki siyasal güçler arasında beliren bölünmeler, Osmanlıların Balkanlar üzerinden Avrupa içlerine yönelmesi için elverişli bir ortam yarattı. Macaristan'a yönelik ilk seferinde Belgrad'ı alan (1521) I. Süleyman (Kanuni), Mohaç Savaşı'ndan (1526) sonra Pannonia Havzası ve Sava ile Drava ırmakları arasındaki Slavonya'nın büyük bölümünü Osmanlı topraklarına kattı.

Osmanlıların Batı'ya doğru genişlemesi 1529'daki başarısız I. Viyana Kuşatması'yla durdu. Böylece Balkanlar'da ortaya çıkan dengeyi bozmaya yönelik girişimler uzun bir süre sonuç vermedi. Ama 1590'larda Habsburgların desteğiyle Tuna boyunca Osmanlılara karşı yeni bir cephe açıldı. Bunun üzerine ortaya çıkan çatışmalarda Osmanlıların bazı yenilgiler almasıyla güç dengesi değişmeye başladı. Viyana'yı ele geçirerek durumu tersine çevirmek isteyen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1683'teki seferde uğradığı bozgun, Osmanlıların gerilemesinde belirleyici bir dönüm noktası oldu. Bozgunun ardından Avusturya birlikleri Belgrad'ı alarak Sırbistan içlerine kadar ilerlediyse de 1690'daki Osmanlı karşı saldırısıyla yeniden Tuna'nın gerisine çekildi.

Bu gelişmeyle birlikte Avrupa'da Osmanlı karşıtı güçlü bir koalisyon ortaya çıktı. Osmanlı ordularının 1697'de birkaç cephede uğradığı yenilgiden sonra ağır koşullar içeren Karlofça Antlaşması (1699) imzalan-

dı. Bu antlaşmayla Macaristan'ın büyük bölümüyle birlikte Hırvatistan ve Slavonya Habsburgların eline geçti. Venedik de Dalmaçya'da önemli kazançlar elde etti. Böylece Balkanlar'daki Osmanlı egemenliği sarsılma sürecine girdi.

YABANCI YÖNETİM ALTINDA TOPLUMSAL DÜZEN. Osmanlı toprakları. Geniş topraklara yayıldığından karmaşık bir toplumsal dokuya dayanan Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan halklar millet(*) adı verilen beş dinsel topluluğa ayrılmıştı. Çoğunlukla Ortodoks olan Balkan halkları önceleri bu sisteme göre İstanbul patriğinin yönetimi altında bulunuyordu. Ama zamanla Balkan Ortodokslarına ulusal temele dayalı bir kilise örgütlenmesine gitme izni verildi. Böylece Sırplar 1557'de Peć'te bağımsız bir patriklik oluşturdular. Bu adım Sırp ulusal bilincinin gelişmesinde önemli rol oynadı. Peć'teki patriklik başta yargı, vergi toplama ve eğitim olmak üzere Sırplarla ilgili birçok kamu görevini yürütme yetkisine sahipti.

Sırp ve öteki Slav toprakları Rumeli beylerbeyliğinin bir parçasıydı. Beylerbeyliğin altında Osmanlı yönetim sistemine uygun olarak eyalet, sancak ve nahiyeler yer alıyordu. Osmanlı yönetimi temelde vergi toplamaya ve düzeni korumaya önem veriyor, bunların dışında yerel halkın yaşamına pek karışmıyordu. Toprağın işlenmesinde

Niš'deki Osmanlı dönemi yapılarından bir kale kapısı, Sırbistan, Yugoslavya
Nezih Başgelen

Osmanlı tımar sistemi geçerliydi. Reaya konumunda olan Hıristiyanlar askeri hizmet yükümlülüğünden bağışıktı. Ödedikleri vergiler Müslümanlara göre yüksek olmakla birlikte, geçmişle karşılaştırıldığında daha hafifti. Toplumsal yaşamda Hıristiyanlara getirilmiş bazı kısıtlamalar vardı. Ama din değiştirenlere her alanda yükselme yolu açıktı. Hıristiyan gençleri asker ve saray hizmetlisi olarak yetiştirmeye yönelik devşirme(*) sistemi, Osmanlılarca izlenen özümleme politikasının başlıca aracıydı.

Balkanlar'daki fetih ve savaşların önemli bir sonucu da göç ve nüfus hareketlerinin karmaşık bir etnik yapı ortaya çıkarmasıydı. Bu süreçte bazı milliyetler geniş ve birbirinden kopuk alanlara yayılırken, çeşitli yörelere Türk toplulukları yerleşti. Nüfus dağılmasına yol açan bir başka etken de bazı milliyetlerin belirli meslek ve zanaatlarla özdeşleşmesiydi.

Osmanlı merkezî yönetiminin 17. yüzyılda zayıflamaya yüz tutması, Balkanlar'daki düzenin de bozulmasını getirdi. Vergi yükünün ağırlaşmasına bağlı olarak baskılar artarken, toprak düzeni de değişime uğrayarak ortakçılığa ve ticari işletmeciliğe dayalı çiftlik sistemi biçimini aldı. Başına buyruk yerel güç odakları zaman zaman devlet otoritesini işletmeyen bir güç kazandı. Genel hoşnutsuzluğun giderek artması özellikle Sırplar arasında köylü ayaklanmalarının patlak vermesine ve *hajduk* denen haydut çetelerinin yaygınlaşmasına yol açtı.

Habsburg toprakları. Osmanlı Devleti'yle sürekli çatışma içinde olan Avusturya, 1578'den sonra "askeri sınır" olarak ilan ettiği bölgede bir savunma sistemi kurmaya yöneldi. Bu sistem çerçevesinde savunma noktalarına yerleştirilen sınır muhafızlarına (*graničari*) askeri hizmet karşılığında arazi dağıtma yoluna gidildi. Osmanlı sınırı boyunca Adriyatik kıyısından Eflâk'a kadar uzanan bu kuşak zamanla üç "komutanlık" altında örgütlendi. Daha önce Osmanlı akınlarıyla büyük ölçüde boşalmış olan sınır bölgesine yerleşenlerin büyük çoğunluğunu Sırp ve Bosnalı göçmenler oluşturuyordu. Doğrudan Habsburg tahtına bağlı olan bölgede dengeli arazi dağılımı nedeniyle feodal bir yapılanma yoktu.

Macaristan'ın bir parçası olan Vojvodina'ya özellikle Osmanlıların Tuna'nın gerisine çekildiği dönemden sonra çok sayıda Sırp göçmen yerleşti. Bölgenin güney kesimi "askeri sınır" kuşağı içindeydi. Kuzey kesimde ise Macar soylulara ve kiliseye ait geniş malikâneler vardı. Macar soyluların bölgeye getirttiği Alman köylüler zamanla etnik bileşimi daha da karmaşıklaştırdı.

YABANCI YÖNETİMLERİN ÇÖZÜLMESİ. Güney Slav devletlerinin ortaya çıkışı. Fransız Devrimi ve onu izleyen savaşlar Avrupa'daki güç dengesini kökten değiştirirken, Balkanlar üzerinde de derin bir etki bıraktı. Napoléon'un bölgeye müdahalesi Karadağ'da önemli değişiklikler yarattı. Osmanlı egemenliği dışında kalan Karadağ'ın yönetimi 1516'dan sonra yerel halk meclislerince seçilen ve *vladika* olarak bilinen Cetinje (Çetine) piskoposlarının eline geçmişti. İzleyen dönemde de Osmanlı kuvvetlerinin bölgeyi işgal girişimleri sonuçsuz kalmış ve *vladika*'lık 1696'dan sonra Njegoš hanedanının babadan oğula elde tuttuğu bir makam niteliğini kazanmıştı. Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'yla ilişkilerini geliştiren ve Napoléon Savaşları'nda (1800-15) etkin olarak Rusya'nın yanında yer alan Karadağ, Viyana Kongresi'nden topraklarını bir kat artırmış olarak çıktı. Sonraki yıllarda da Rusya'nın yakın müttefiki olarak uluslararası planda bağımsız devlet konumunu pekiştirdi ve Osmanlıların toprak kayıplarını giderme çabalarını püskürttü.

Balkanlar'a yönelik Rus ilgisi, Osmanlı yönetimine karşı muhalefetin giderek yükseldiği Sırbistan'ı da etkiledi. Rusya ve Avusturya'nın 1787-91 arasında Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü savaşta bir Sırp ayaklanması başladı. Savaşı sona erdiren antlaşmalarda Sırpları korumaya yönelik bazı hükümlere yer verildi. İzleyen dönemde yeniçerilerin yerel halk üzerindeki baskısı 1804 ilkbaharında yeni bir ayaklanmaya yol açtı. Karayorgi olarak bilinen Dorde Petrović adlı bir tüccarın önderlik ettiği ayaklanma, Osmanlı sarayının da yeniçerilerin başbozukluğuna karşı olması nedeniyle kısa sürede başarıya ulaştı. Ertesi yıl Karayorgi'nin çağrısıyla toplanan *Skupština* adlı parlamento özerklik talebinde bulununca, Sırbistan'a büyük bir Osmanlı ordusu gönderildi. Rusya'dan destek alan Sırplar uzun süre bu orduya başarıyla karşı koydular. Ama Napoléon tehdidi karşısında Rusya'nın 1812'de Osmanlı Devleti'yle barışa gitmesinden sonra Sırp direnişi kırıldı. Karayorgi yandaşlarıyla birlikte Avusturya'ya kaçmak zorunda kaldı.

Osmanlıların giriştiği sindirme harekâtı, Nisan 1815'te Miloš Obrenović'in önderliğinde yeni bir Sırp ayaklanmasını başlattı. Napoléon tehlikesinden kurtulmuş olan Rusya'nın ağırlığını ortaya koyması ve birbirini izleyen askeri yenilgiler, Osmanlı Devleti'ni ayaklanmacılarla görüşmeye oturmak zorunda bıraktı. Aralık 1815'te imzalanan antlaşma uyarınca Miloš Sırbistan prensi olarak tanındı. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne bağlı kalma koşuluyla Sırbistan'a *Skupština* ile silahlı kuvvetlerini koruma ve yerel işlerde söz sahibi olma gibi ödünler verildi. Ülkeye 1817'de dönen Karayorgi'yi ortadan kaldırarak konumunu pekiştiren Miloš, Osmanlılarla yürüttüğü uzun görüşmelerin ardından Ağustos 1830'da Sırp tahtının çocuklarına geçmesini kabul ettirerek Sırbistan'a tam özerklik verilmesini sağladı. Böylece Güney Slavları arasında yeni bir güç odağı yükselirken, Obrenović ve Karayorgiyeviç aileleri arasında kanlı bir çekişme başladı.

Ulusal bilincin uyanışı. Güney Slavların 19. yüzyıl başlarında Avrupa'daki yeni düşünce akımlarıyla tanışması özellikle dil, edebiyat ve kültür alanında ulusal kaynaklara dönüş yönünde güçlü bir eğilim doğurdu. Bu gelişmeye büyük ölçüde Habsburg topraklarında kümelenmiş olan orta tabaka ve aydın çevreler öncülük etti. Illyria Eyaletleri'nin ortadan kaldırılmasından sonra yoğun bir Macarlaştırma kampanyasının başladığı Hırvatistan'da 1830'larda bir gazete çıkaran Ljudevit Gaj (1809-72), Sırp, Hırvat ve Sloven dillerini bütünleştirme çabasına girdi. Sırp aydınlarından Dositej Obradović'in (1743-1811) standart bir Sırp edebiyat dili yaratma girişimlerini sürdüren Vuk Stefanović Karadžić (1787-1864), bilimsel yazım sistemiyle Kiril alfabesini Sırpçaya uyarladı, halk edebiyatı araştırmalarıyla sözlük derleme çalışmalarını yürüttü. Öte yandan ilk Sloven dilbilgisi kitabını yayımlayan Jernej Kopitar'ın çalışmalarının bir ürünü olarak 1843'te ilk Slovence gazete çıkmaya başladı. Çeşitli Güney Slav dillerinde yazılan edebiyat yapıtları, bölgede bir kültürel yakınlaşma ortamı yaratarak siyasal birlik düşüncesinin gelişmesine önemli katkıda bulundu.

GÜNEY SLAV TOPRAKLARINDA SİYASAL VE TOPLUMSAL DEĞİŞİM. Balkanlar'ın Avrupa'daki güç dengesinin önemli bir düğümü durumuna geldiği 19. yüzyılın ikinci yarısında Güney Slav halkları kimliklerini biçimlendiren yeni bir siyasal ve toplumsal sürece girdiler. Bu halklar arasında geleneksel köylü yapısının sürmesine karşın, yükselen orta tabakalar eski kurumları zorlamaya başladı. Ama bölgenin parçalanmış ve karmaşık siyasal dokusu, "ulusal çıkarlar" yönündeki mücadelelerin birbirinden kopuk ve zaman zaman çatışmalı bir süreç izlemesine yol açtı.

Avusturya'nın bir parçası olan Dalmaçya, özellikle Kırım Savaşı (1853-56) sırasında deniz taşımacılığının önem kazanmasıyla canlı bir ekonomik gelişme gösterdi. Ama bu zenginleşmeden yararlanan tabakanın İtalyan, Slav ve Macar gruplarından oluşması, bağımsızlık yönünde birleşik bir hareketin ortaya çıkışını engelledi. Slavlar arasında güçlü olan Hırvatistan'la birleşme eğiliminin bir çıkış yolu bulamadığı bu ortamda, Dalmaçya'nın ekonomik çıkarlarını savunması da güçleşiyordu.

Slovenya'da ulusal hareket temelde Almanlaşmış kentlere karşı kırsal kesimin yeni kurumlarla ortaya çıkması biçimini aldı. İlk kez 1855'te kurulan ve Sloven Halk Partisi'nin öncülüğünde yaygın bir örgütlenmeye dönüşen kooperatifler, bu mücadelenin başlıca aracı durumuna geldi. Katolik Kilisesi'yle yakın bağları olan Sloven Halk Partisi, kooperatiflerden aldığı destekle ulusal uyanışa yön veren bir güç niteliğini kazandı.

Avrupa'yı sarsan 1848'deki devrim dalgasının Macaristan'a ulaşmasıyla ortaya çıkan çalkantı, Hırvat milliyetçiliğinin de gelişmesine zemin hazırladı. Devrimin Hırvat

özerkliğine son vermesinden çekinen Hırvat soyluları, Habsburg tahtının yanında yer aldı. Ante Starčević'in kurduğu Hak Partisi, Hırvatistan'ın eski bağımsız yapısına kavuşmasını öngören bir programı savunmaya başladı. Bu arada demiryolları ağının genişlemesine bağlı olarak orman ve tarım ürünleriyle maden kaynaklarının işletilmesi, kuzeyde bir dizi sanayi merkezinin gelişmesini sağladı.

Yedi Hafta Savaşı'nda (1866) Prusya karşısında aldığı yenilgiyle güç duruma düşen Avusturya, *Ausgleich* (Uzlaşma) denen anlaşma (1867) çerçevesinde Macaristan'a içişlerinde bağımsızlık tanıyarak ikili bir monarşi oluşturma yoluna gitti. Anlaşmanın önemli bir sonucu da Habsburg hanedanına bağlı Güney Slav topraklarının ikiye bölünmesi oldu. Böylece Slovenya ve Dalmaçya Avusturya'da kalırken, Hırvatistan-Slavonya Macaristan'a bağlandı. Ertesi yıl Hırvat soylularının Macar tahtıyla imzaladığı bir anlaşma uyarınca Hırvat ulusunun varlığı tanınarak Hırvat diline resmî bir statü verildi. Ayrıca Zagreb'deki *Sabor* adlı parlamentoya ve bir Hırvat *ban*'ına (yerel temsilci) dayanan özerk bir yönetim oluşturuldu. İzleyen dönemde Habsburg yönetiminden kalma "askeri sınır" sisteminin kaldırılması (1881) büyük bir Sırp topluluğunun Hırvatistan'a katılmasını getirdi. Aşırı Hırvat milliyetçilerinin Sırplara karşı takındığı düşmanca tutum, Güney Slavlar arasında sonradan daha da büyüyen önemli bir çatlak yarattı.

Habsburg hanedanı 1848-49 olayları sırasında tahtı destekleyen Sırpları ödüllendirmek için Vojvodina'da yarı özerk bir yapı kurmuştu. *Ausgleich* sonrası dönemde bu düzenlemeyi ortadan kaldıran Macarlar, yoğun bir özümleme politikası uygulamaya başladılar. Geniş topraklar ekime açılarak yöreye çok sayıda Macar göçmeni yerleştirildi. Demiryolu hatları yörenin Budapeşte'yle ekonomik bağlarını güçlendirirken, sanayileşme yöreye Macar girişimcileri de çekti.

Güney Slav topraklarında en güçlü ulusal hareketin beşiği olan Sırbistan, Miloš'un yönetimi altında düzenli bir devlet olma yönünde önemli adımlar attı. Ama askeri ve ekonomik alandaki reformlara karşın, uygulanan baskıcı politikalar çok geçmeden geniş bir muhalefet doğurdu. 1839'da tahttan çekilmek zorunda kalan Miloš'un yerine geçen oğulları III. Milan ve III. Mihailo da siyasal karışıklıkların üstesinden gelemedi. Mihailo'yu yurtdışına kaçmak zorunda bırakan 1842'deki ayaklanma sonunda Karayorgi'nin üçüncü oğlu Aleksandar prens oldu. Avusturya ve Rusya arasındaki tarafsızlık politikası yüzünden konumu sarsılan Aleksandar da 1859'da tahttan indirildi. Yaşlı Miloš'un kısa prenslik döneminden sonra 1860'ta yeniden başa geçen Mihailo, yönetim alanındaki reformlarıyla ve getirdiği yeni kurumlarla devletin temellerini sağlamlaştırdı. Mihailo'nun 1868'de öldürülmesi üzerine küçük yaşta prensliğe getirilen kuzeni IV. Milan, devlet işlerini doğrudan üstlendiği 1872'den sonra Avusturya'ya yakın bir dış politika izleyerek panslavist akımdan uzak durmaya çalıştı. Ama 1875'te Bosna- Hersek'te Osmanlı yönetimine karşı başlayan ayaklanma karşısında tutumunu değiştirerek Temmuz 1876'da Karadağ ile birlikte Osmanlı Devleti'ne savaş açtı.

Osmanlı-Sırp Savaşı(*) başlangıçta Sırbistan'ın aleyhine geliştiyse de Rusya'nın devreye girerek 1877'de Osmanlı topraklarına saldırması dengeyi bozdu. Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'yla (3 Mart 1878) Balkanlar'da Rusya'yı güçlendiren bir durum ortaya çıktı. Bunun üzerine öteki büyük Avrupa devletleri araya girerek Berlin Antlaşması'nı (13 Temmuz 1878) dayattılar. İkinci antlaşma uyarınca Rusya'nın daha önce kabul ettirdiği Bulgaristan Prensliği'nin sınırları daraltılırken, tam bağımsızlık statüsü kazanan Sırbistan'a bazı yeni topraklar verildi. Sınırları bir kat daha genişletilen Karadağ'ın bağımsızlığı da resmen tanındı. Bosna ve Hersek ise görünüşte Osmanlı vilayetleri olarak kalmakla birlikte Avusturya'nın yönetimine bırakıldı.

Berlin çözümü keskin bir Sırp-Bulgar çekişmesi yaratırken, Güney Slav topraklarını Doğu Sorunu'nun önemli bir çatışma odağı durumuna getirdi. Osmanlı Devleti'nin gerilemesiyle birlikte Balkanlar'da artan Avusturya-Macaristan nüfuzuna karşı Alman ve Rus müdahaleleri öne çıktı. Öte yandan Bosna konusundaki anlaşmazlık nedeniyle Hırvat soyluları arasında Sırplara karşı bir düşmanlık gelişmeye başladı.

Yeni dönemde Avusturya-Macaristan egemenliğindeki öbür Güney Slav bölgelerinde de milliyetçi hareket bir yükseliş sürecine girdi. Ticari tarımın sağladığı belirli bir gelişmeye karşın deniz taşımacılığındaki yeniliklere ayak uyduramadığından eski refah düzeyinden uzaklaşan Dalmaçya'da Hırvatistan'la birleşme yönündeki eğilimler giderek güç kazandı. İmparatorluk düzeyinde bir danışmanlar kurulu olan Viyana'daki *Reichsrat*'ta yer alan bölge temsilcilerinin bu amaçla hazırladığı önerge sonuçsuz kaldıysa da liberalleşme yönündeki adımlarla Sırp-Hırvat dili resmî dil statüsü elde etti ve kültürel alandaki İtalyan nüfuzu sona erdi. Gelişmiş tarımıyla "imparatorluğun tahıl ambarı" durumuna gelen ve ücretli emeğin gelişmesiyle feodal yapıdan hızla kurtulan Vojvodina'da ise Sırplar siyasal gelecekleri için Sırbistan'a yaklaşmaya yöneldi. Böylece Sırp Radikal Partisi bölgenin siyasal yaşamında büyük bir ağırlık kazandı. Avusturya yönetimi altında madenciliğin gelişmesiyle yaygın kara ve demir yollarının inşa edildiği Bosna, yönetim, eğitim ve sağlık gibi alanlarda da çeşitli reformlara sahne oldu. Ama dinsel çatışmayla yakından bağlantılı olan toprak sorununun çözülememesi, gerçek anlamda bir toplumsal barışın sağlanmasını önledi. Bu ortamda Genç Bosna gibi örgütler aracılığıyla yürütülen Sırp propagandası geniş bir kesimde destek buldu.

Daha önce büyük ölçüde soyluların çıkarlarıyla özdeşleşmiş olan Hırvat milliyetçiliği, bölgenin değişen toplumsal yapısına bağlı olarak 1890'larda orta sınıfa dayalı liberal bir çizgiye oturmaya başladı. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüler de özellikle Hırvatistan Köylü Partisi aracılığıyla siyasal sahnede etkin bir yer aldı. Öte yandan *Reichsrat*'ta bir Sırp-Hırvat koalisyonu ortaya çıktı ve Güney Slavların Habsburg tahtına bağlı üçüncü bir devlet olarak örgütlenmesi gündeme geldi.

Berlin Antlaşması sonrasında Avusturya'nın onayı olmadan başka devletlerle antlaşma yapmama sözü karşılığında askeri ve siyasal desteğin yanı sıra ülkesi için ticaret ve gümrük kolaylıkları elde eden (1881) Sırp prensi Milan, ertesi yıl kendini kral ilan etti ve Avusturya'nın desteğine güvenerek Bulgaristan'a savaş açtı (1885). Ama ağır bir yenilgiyle sonuçlanan savaş, içeride Avusturya'ya bağımlılığa karşı gelişen muhalefetin daha da güçlenmesine yol açtı. Tahttan çekilmek zorunda kalan (1889) Milan'ın yerine küçük yaşta geçen oğlu Aleksandar, yönetimi doğrudan üstlendikten (1893) sonra izlediği baskıcı politikalarla birçok çevreyi karşısına aldı. Sonunda kanlı bir saray darbesiyle Obrenović hanedanı devrilerek Karayorgiyeviç ailesinden I. Petar başa getirildi (1903). Petar'ın liberal yönetimi ülkeye siyasal istikrar ve hızlı bir ekonomik gelişme getirdi. Bu dönemde Sırbistan'ın başka ülkelerle de ticari ilişkiler kurmaya yönelmesi, Avusturya'yla Domuz Savaşı (1906-09) olarak bilinen gümrük çatışmasına yol açtı. Tarım ürünleri için yeni pazarlara yönelerek Fransa ve Almanya ile yakınlaşmaya giren Sırbistan, aynı zamanda Sırpların yaşadığı bütün toprakları birleştirmeyi hedef alan bir dış politika temelinde dikkatini Balkanlar'da genişlemeye çevirdi.

Bu sırada karmaşık bir etnik dokusu olan ve Osmanlı yönetimi altında bulunan Makedonya, Balkan ülkeleriyle bağlantılı bir dizi milliyetçi örgütün etkinlik gösterdiği bir çatışma alanına dönüşmüştü. Bölgede şiddet olaylarının tırmanmasıyla 1903'te başlayan genel ayaklanma Osmanlı birliklerince sert biçimde bastırıldı. Bunun üzerine duruma müdahale ederek bölgede düzenin sağlanmasında Avusturya ile birlikte gözetim rolünü üstlenen Rusya, 1908 ilkbaharında Makedonya'ya sınırlı bir özerklik verilmesi konusunda İngiltere ile anlaşmaya vardı. Ama Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanını (1908) izleyen gelişmelerle özerklik beklentisi boşa çıktı ve bölgede çatışmalar yeniden alevlendi. Durumdan yararlanmak isteyen Avusturya, gizli bir anlaşmayla Rusya'nın da onayını alarak Bosna-Hersek'i ilhak etti. Rus baskısı sonucunda Sırpların bu oldubittiye savaşla karşılık verme girişimi önlendiyse de Sırbistan ve Avusturya arasındaki gerginlik giderek tırmandı. Bosna'ya müdahale olanağı kalmayan Sırbistan, bir Balkan ittifakına dayanarak Makedonya'yı ele geçirmeye ağırlık verdi.

BÖLGESEL KARIŞIKLIK DÖNEMİ. Balkan Savaşları. Aralarındaki sorunları bir yana bırakarak Osmanlı Devleti'ne karşı bir cephe oluşturan Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan, Ekim 1912'de başlayan I. Balkan Savaşı'yla kısa sürede Osmanlı kuvvetlerini Makedonya'dan Doğu Trakya'ya çekilmeye zorladı. Büyük devletlerin araya girmesiyle imzalanan Londra Antlaşması'ndan (30 Mayıs 1913) umduğu sonucu alamayan Bulgaristan'ın eski müttefiklerine saldırması II. Balkan Savaşı olarak bilinen yeni bir çatışmaya yol açtı. Bu çatışmayı sona erdiren Bükreş Antlaşması'yla (10 Ağustos 1913) Karadağ topraklarını genişleterek Sırbistan'la ortak bir sınıra kavuştu. Sırbistan ise Makedonya'nın orta ve kuzey kesimiyle birlikte güneye doğru büyük bir toprak parçası elde etti. Buna karşılık Avusturya'nın baskısı sonucunda Sırp ve Karadağ birliklerinin işgal ettiği bazı topraklar yeni kurulan Arnavutluk'a verildi.

Yeni çizilen sınırlar kalıcı bir barış yaratmadığı gibi büyük devletlerin çatışmasını Balkanlar'a kaydırdı. Bulgaristan'ın destek almaya çalıştığı Avusturya, savaşlardan güçlü çıkan ve doğu yönünde yayılma çabaları önünde engel oluşturan Sırbistan'a ders vermek için bahane aramaya başladı. Böylece Avrupa'nın barut fıçısı durumuna gelen bölgede Avusturya veliaht prensi Franz Ferdinand'ın bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi (Haziran 1914) beklenen kıvılcımın parlamasına yetti. Sırbistan'a ağır bir ültimatom veren Avusturya, bir hafta geçmeden resmen savaş açtı. Daha önceki saflaşmalar büyük devletleri de zincirleme savaşın içine çekerek Avrupa genelinde bir çatışma başlattı.

I. Dünya Savaşı. Avusturya'nın ilk iki saldırısını püskürtmekle birlikte 1914-15 kışındaki tifo salgınıyla büyük ölçüde kırılan Sırp ordusu, İtilaf kuvvetlerinden destek alamayınca Avusturya, Alman ve Bulgar birliklerinin 1915 sonbaharında giriştiği harekât karşısında bozguna uğradı ve çetin kış koşullarında Arnavutluk boyunca geri çekilerek Korfu Adasına sığındı. Sırbistan'ın büyük bölümünü işgal eden Avusturya kuvvetleri Karadağ'ı da ele geçirdi. Alman ve Bulgar kuvvetlerinin Makedonya'daki ilerlemesi ise Yunanistan sınırına dayandı. 1916 sonbaharında Selanik'e çıkarma yapan İtilaf birlikleri hiçbir harekât yapamadan yerinde çakıldı. Bölgedeki büyük yığınağa karşın kilitlenen savaş, Yunanistan'ın Haziran 1917'de İtilaf saflarında yer almasından sonra yeni bir evreye girdi. 1918 yazına doğru saldırı konumuna geçen İtilaf kuvvetleri, Makedonya cephesini yararak Alman ve Bulgar birliklerine ağır bir darbe indirdi. Aynı dönemde Avusturya'ya karşı birkaç koldan başlatılan saldırıda Sırp ordusu da önemli bir rol oynadı. Habsburg monarşisinden kopmalarla güç duruma düşen Avusturya, Kasım 1918'de teslim olmak zorunda kaldı.

Savaş döneminin önemli bir cephesi de Güney Slavların siyasal birlik yönünde attığı adımlar oldu. Daha savaşın başlarında Sırp, Hırvat ve Sloven kökenli politikacı ve aydınların bu amaçla Londra'da kurduğu Yugoslav Komitesi, yeni ve birleşik bir devleti savunan çevrelerin sözcüsü durumuna geldi. Yugoslav Komitesi ile sürgündeki Sırp hükümeti temsilcilerinin Temmuz 1917'de imzaladığı Korfu Bildirisi'yle bu program ilk kez somut bir biçim kazandı. Bildiri temelde farklı ulusal ve dinsel toplulukların eşit haklarla yer alacağı, demokratik ilkelere dayalı bir anayasal monarşi kurulmasını öngörüyordu. Bu gelişme Habsburg yönetimi altında olan Hırvatlar ve Slovenler arasındaki bağımsızlık mücadelesini de güçlendirdi. Aynı yıl örgütlenen Yugoslav Ulusal Konseyi açıkça Güney Slav birliğini savunmaya başladı. Yugoslav Komitesi'nin önemli bir başarısı da savaşa girmek için İtilaf Devletleri'nden Slovenya ve Dalmaçya'nın bir bölümünü topraklarına katma sözü almış olan İtalya ile belirli bir uzlaşma sağlaması oldu.

Habsburg monarşisinin çöküşe doğru gitmesi Güney Slav milliyetçiliğine yeni bir hız kazandırdı. Bir dizi ayaklanmaya sahne olan Hırvatistan, *Sabor*'un Ekim 1918'de aldığı kararla Macaristan'a bağımlılığa resmen son verdi. Bu sırada Dalmaçya'daki İtalyan ilerlemesi sürdüğünden, Güney Slav halkları düzenli orduya dayanan Sırbistan'ın çevresinde kenetlendi. Kasım 1918'de Cenevre'de bir araya gelen Yugoslav Komitesi, Yugoslav Ulusal Konseyi ve Sırp partilerinin temsilcileri Karayorgiyeviç hanedanı altında birleşmeyi öngören bir plan hazırladı. Öte yandan Karadağ'da toplanan bir ulusal meclis de Sırbistan'a katılma kararı aldı. Sırp naip prensi Aleksandar 1 Aralık'ta babası Petar'ın yönetiminde Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın kurulduğunu açıkladı. İtalya'ya bazı toprakları bırakarak ve öteki komşularla bir dizi antlaşma imzalayarak sınırlarını çizen yeni krallığı, içeride savaşın yol açtığı büyük yıkımı giderme ve yönetim yapısını biçimlendirme gibi daha ağır sorunlar bekliyordu.

SIRP, HIRVAT VE SLOVEN KRALLIĞI. Siyasal istikrarsızlık. Ortak ve köklü kurumlardan yoksun olan yeni devletin birbirinden kopuk çok sayıda etnik ve dinsel topluluğu barındırması nedeniyle, Kasım 1920'de kurucu meclis için yapılan seçimlerde karmaşık ve çok renkli bir bileşim ortaya çıktı. Mecliste çoğu etnik temellere dayanan 15 dolayında partinin temsilcileri yer aldı. Yeni anayasanın hazırlanmasında temel görüş ayrılığını üniter ya da federal bir devlet yapısının benimsenmesi oluşturdu. Federal devlet ilkesinin reddedilmesinden sonra Hırvatistan Köylü Partisi'ne bağlı temsilciler meclisten çekildi. Bir bakana yönelik suikastın ardından da mecliste komünistlerin üyeliğine son verildi. Böylece Sırp Radikal ve Demokratik partilerinin Müslüman temsilcilerle oluşturduğu ittifak, son derece merkezi bir sistem getiren anayasayı meclisten kolaylıkla geçirdi. Yeni anayasa Sırp ulusal gününe rastlayan 28 Haziran 1921'de yürürlüğe girdi.

İzleyen dönemde Radikal Parti'den Nikola Pašić'in başbakanlığı altında kurulan çeşitli hükümetler, Sırplar arasındaki siyasal çekişmelerin yanı sıra Hırvat ve Sloven ayrılıkçılığıyla da baş edemedi. Pašić'in 1925'te Hırvat lideri Stjepan Radić'le sağladığı işbirliği sonucunda oluşturulan koalisyon hükümeti de başarısızlığa uğradı. Baskı, ayrımcılık ve yolsuzluklar nedeniyle tırmanan siyasal gerginlik, Karadağlı bir milletvekilinin Haziran 1928'de iki Hırvat milletvekilini öldürmesi ve Radić'i ağır biçimde yaralamasıyla doruğuna ulaştı. Hırvat milletvekilleri parlamentodan çekilerek Zagreb'de ayrı bir meclis topladı. Sloven önderi Anton Korošec'in başbakanlığı üstlendikten sonra parlamentoya işlerlik kazandırmak için gösterdiği çabalar da sonuçsuz kaldı.

Tahta 1921'de çıkmış olan I. Aleksandar, bu gelişmeler üzerine Ocak 1929'da parlamentoyu dağıtarak anayasayı yürürlükten kaldırdı ve kişisel bir diktatörlük kurdu. Bir süre sonra da ülkenin adını Yugoslavya olarak değiştirdi ve yerel yönetim yapısını yeniden düzenledi. Etnik, dinsel ve bölgesel partileri kapatarak geniş çaplı baskılara girişti. Eylül 1931'de yürürlüğe giren yeni anayasayla görünüşte temsili hükümet sistemine dönüldüyse de Yugoslav Ulusal Partisi'nin (sonradan Yugoslav Ulusal Birliği) egemen olduğu güdümlü bir yönetim sürdürüldü. Hırvat önder Vladimir Maček'in öncülük ettiği Birleşik Muhalefet adlı blok, seçimlere katılmakla birlikte etkili olamadı. Bu arada İtalya'ya ve Macaristan'a kaçan birçok Hırvat ayrılıkçı Ustaša(*) adlı örgütü oluşturarak terör eylemlerine girişti.

Aleksandar'ın Ekim 1934'te Fransa'da bir Ustaša militanınca öldürülmesinden sonra tahta küçük yaştaki oğlu II. Petar geçti. Naip olarak yönetimi üstlenen Petar'ın amcası Prens Pavle, 1935 seçimlerinin ardından başbakanlığa, bir uzlaşma ortamı yaratması beklenen Milan Stojadinović'i getirdi. Yumuşama yönünde bazı adımlar atmakla birlikte etkisiz hükümetiyle şiddet olaylarının önünü almayan Stojadinović, Aralık 1938'deki seçim zaferinin ardından faşizan eğilimlere destek vermesine tepki gösteren bakanlarının istifası üzerine başbakanlıktan çekildi. Yerine geçen Dragiša Cvetković, daha önce Pavle'nin isteği doğrultusunda Maček'le gizlice yürüttüğü görüşmeleri sonuçlandırarak Ağustos 1939'da bir uzlaşmaya vardı. Hırvatistan'a yarı özerk bir statü verilmesinin ardından yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu ve antidemokratik seçim yasasını değiştirme hazırlıklarına başlandı. Ama Avrupa'daki savaş havasına bağlı olarak belirlenen dış tehdidin yol açtığı siyasal bunalım, anayasal sorunları çözme umudunu boşa çıkardı.

Ekonomik değişim. Yeni devletin kuruluşuyla birlikte ele alınan ilk konulardan biri toprak reformu oldu. Serfliğin kaldırılması ve büyük malikânelerin kamulaştırılmasını sağlayan reform, yeni yatırımlar ya da modern teknik ve araçlarla desteklenmekle birlikte toprak sahibi geniş bir köylü sınıfı yarattı. Savaş sonrasında tarım ürünlerine talebin yükselmesi, kırsal kesime önemli bir refah getirdi. Devletin tarımsal kalkınmaya pek önem vermemesi nedeniyle, köylüler özellikle Slovenya ve Hırvatistan'da kooperatifler aracılığıyla örgütlenme yoluna gitti. Ama ekonomik bunalımın derinleştiği 1930'larda kredi, borç erteleme ve destekleme alımı gibi araçlarla köylülere belirli bir devlet desteği verildi.

Yüklü savaş tazminatlarının yanı sıra Fransa ve ABD gibi ülkelerden sağlanan borçlar, yeni devletin koruyucu gümrük duvarları arkasında tutarlı bir sanayileşme programı yürütmesine olanak verdi. Bu alanda özellikle madencilik, ormancılık, enerji üretimi, metalurji ve dokumacılık gibi dallar büyük bir gelişme gösterdi. Yeni demiryolu hatlarıyla ulaşım ağı genişletildi. Deniz ticareti ve turizm önemli bir gelir kaynağı durumuna geldi.

Büyük Bunalım'ın Yugoslavya'daki etkileri ancak savaş tazminatı ödemelerinin durduğu ve dış kredilerin kesildiği 1931'den sonra duyulmaya başladı. Milletler Cemiyeti'nin Etiyopya'nın ilhakı nedeniyle İtalya'ya karşı uyguladığı ekonomik yaptırımlar da Yugoslavya'nın bu ülkeyle geniş çaplı ticaretine ağır bir darbe indirdi. İzleyen dönemde bu açığı kapatmak için Nazi Almanyası'yla sıkı ekonomik ilişkiler kuruldu.

Dış ilişkiler. Komşu ülkelerle toprak anlaşmazlıklarından kaynaklanan dış tehditlere karşı önceleri Fransa'ya dayanmaya çalışan Yugoslavya, aynı zamanda Küçük Antant (1920-21) ve Balkan Antantı (1934) gibi bölgesel ittifaklarla konumunu güçlendirme çabasına girdi. Ama içerideki baskıcı rejimin de etkisiyle Fransız desteğinin zayıflaması, ülkeyi giderek Alman yayılmasına açık bir duruma getirdi. Almanya'yla kurulan sıkı ekonomik bağlar çok geçmeden Üçlü Pakt'a (Almanya, İtalya ve Japonya) katılma yönünde yoğun bir baskıyı getirdi.

II. Dünya Savaşı'nın hemen başlarında bölgede üstün konuma geçen Mihver Devletleri'ne karşı Yugoslavya'nın izlemeye çalıştığı tarafsızlık politikası ancak Mart 1941'e değin sürdürülebildi. Hükümetin bu tarihte Alman baskısına boyun eğmesi üzerine, askeri bir darbeyle Pavle'nin naipliğine son verilerek genç kralın yönetimi eline alması sağlandı. Ama SSCB'ye saldırmadan önce güney kanadını güvence altına almak isteyen Almanya, bir ay sonra büyük bir kuvveti Yugoslavya üzerine sürdü.

II. DÜNYA SAVAŞI. Parçalanma ve direniş hareketleri. Birkaç koldan başlayan Alman saldırısına karşı koyamayarak dağılan Yugoslavya ordusu iki hafta içinde teslim oldu. Atina'ya kaçmak zorunda kalan kral ve bakanları daha sonra Londra'ya geçerek bir sürgün hükümet oluşturdu. Bu arada askeri yenilgiyi izleyen düzenlemelerle Yugoslavya birkaç parçaya bölündü. Slovenya'nın büyük bölümü doğrudan Almanya'ya bağlandı. İtalya daha önce hak iddia ettiği Slovenya'nın güneyi ile Dalmaçya'nın önemli bir bölümünü aldı. Karadağ'ı işgal eden İtalyan birlikleri göstermelik bir meclisle bağımsızlık ilan etti. Arnavutların çoğunlukta olduğu Kosova gibi Yugoslavya toprakları gene İtalyan nüfuzu altındaki Arnavutluk'a verildi. Vojvodina'nın büyük bölümü Macarlarca ilhak edilirken, Banat doğrudan Alman yönetimine girdi. Sınırları iyice daralan Sırbistan'da kukla bir rejim başa geçirildi. Sırbistan ve Makedonya'nın geri kalan kesimi Bulgaristan'a bırakıldı.

Bosna-Hersek'in bağlandığı Hırvatistan'da ise Ustaša önderi Ante Pavelić'in yönetiminde faşist bir rejim kuruldu.

Faşist Hırvat rejimi elindeki topraklarda Nazi uygulamalarını bile aşan acımasız bir soykırım harekâtına girişti. Yahudi ve Çingene azınlıklarla birlikte Sırpların büyük bir bölümü ortadan kaldırıldı. Sırpların önemli bir bölümü de Katolikliği benimsemeye zorlandı. Ustaša çeteleri Katolik din adamlarıyla birlikte kırsal kesimde terör estirmeye başladı.

Mareşal Tito (sağda), Partizan karargâhında Genelkurmay Başkanı General Arsa Janoviç ile, Temmuz 1944; Drvar (Bosna).
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Yugoslavya ordusundan artakalan bazı birlikler, bozgundan hemen sonra Albay Draža Mihajlović'in önderliğinde Çetnikler olarak bilinen çeteleri kurdular. Karadağ'da kukla yönetimin ilanıyla birlikte yerel ayaklanmalar başladı. İşgale karşı bir başka direniş odağı da Josip Broz Tito(*) yönetimindeki Yugoslavya Komünist Partisi'nin Temmuz 1941'de başlattığı silahlı ayaklanmayla ortaya çıktı. Partizanlar olarak anılan komünist gerillalar Eylül 1941'de Užice kentini ele geçirdikten sonra Sırbistan ve Bosna'nın bazı yörelerini içine alan bir sovyet cumhuriyeti oluşturdular. Bütün ülkeyi "Büyük Sırbistan" çevresinde yeniden birleştirme hedefini güden Çetniklerin izlediği strateji Müttefiklerin bölgede başlatacağı bir harekâtı temel alıyordu. Federal bir cumhuriyet programıyla ortaya çıkan Partizanlar ise direnişi bütün ülkeye yayacak bir stratejiyi öngörüyordu. Bu nedenle Mihver kuvvetlerinin direniş hareketini ezmek için Ekim 1941'de başlattığı saldırı karşısında eşgüdüm sağlanamadığı gibi, Çetnikler ve Partizanlar arasında sert ve kanlı bir çatışma kaçınılmaz hale geldi.

Bağımsızlık mücadelesi ve Partizanların zaferi. Mihver saldırısı üzerine Bosna'ya çekilerek "işçi tugayları"na dayalı yeni bir savaş taktiğini seçen Partizanlar, İtalyan, Alman, Ustaša ve Çetnik birliklerinin Mart 1942'de girişti̇ği harekâttan sonra Bosna'nın kuzeybatı kesimini üs edindi. Tito'nun Kasım 1942'de topladığı Yugoslavya Antifaşist Ulusal Kurtuluş Konseyi (AVNOJ) direniş hareketinin bütün Yugoslav halklarını birleştirecek bir siyasal pograma kavuşmasını sağladı.

Müttefiklerin Balkanlar'a çıkarma yapmasından önce Yugoslavya'daki Partizan hareketini boğmak isteyen Almanlar, 1942-43 kışında toptan imhayı hedef alan yeni bir harekât düzenlediler. Öncelikle Çetnikleri saf dışı ederek konumlarını sağlamlaştıran Partizan kuvvetleri, ardından Alman kuşatmasını yararak Karadağ'ın Durmitor bölgesine geçtiler. Mayıs 1943'te bu bölgeye yönelik ikinci Alman kuşatma harekâtı da boşa çıktı. Üstün Alman birlikleriyle şiddetli çarpışmalardan sonra sarp bir geçidi aşan Partizan kuvvetleri sonunda Bosna'nın orta kesimine ulaşmayı başardı. Yugoslavya'nın bağımsızlık mücadelesinde bir dönüm noktası sayılan bu zafer, aynı zamanda Partizan hareketine Müttefiklerin siyasal ve askeri desteğini sağladı. İtalya'nın Müttefiklere teslim olmasından sonra Partizanların denetimine giren geniş kıyı şeridi, silah ve askeri gereç almak için önemli bir kapı durumuna geldi. Bu arada Kasım 1943'te ikinci toplantısını yapan AVNOJ, bir "geçici hükümet" oluşturduğunu ilan etti.

Mayıs 1944'te Tito'nun karargâhına yönelik son Alman saldırısını da atlatan Partizanlar, sonraki aylarda işgal kuvvetlerini Sırbistan'a doğru geriletmeye başladı. Aynı sıralarda bozgun içindeki Alman ordularını izleyen Sovyet Kızıl Ordusu Romanya ve Bulgaristan sınırlarına dayanmış bulunuyordu. Daha önce bağımsız bir çizgide direttiği için Stalin'in tepkisini çekmiş olmakla birlikte Moskova'ya giderek Sovyet ileri harekâtıyla belirli bir eşgüdümü sağlayan Tito, bir yandan da Londra'daki sürgün hükümetiyle görüşmelere oturdu. Tito'ya önemli bir siyasal ağırlık kazandıran görüşmeler sonunda kurtarılmış bölgelerde kurulan ulusal kurtuluş komiteleri geçici yönetim organları olarak kabul edildi. Çetniklerle iç savaş biçimini alan Sırbistan'daki Partizan ilerleyişi, Alman ordularının geri çekildiği sonbahara doğru büyük ölçüde başarıya ulaştı. Partizan kuvvetleri ile Sovyet birliklerinin ortak harekâtıyla Ekim 1944'te Belgrad ele geçirildi. Sürgün hükümetinin başbakanı Ivan Šubašić'in Belgrad'a dönmesinden sonra koalisyon niteliğinde bir geçici hükümet oluşturuldu. Bütün Yugoslav toprakları Partizanların denetimine girerken, son Çetnik kalıntıları da temizlendi.

YUGOSLAVYA SOSYALİST FEDERAL CUMHURİYETİ. Savaş sonrasında bazı çatışmalara karşın Trieste'yi İtalya'ya ve Slovenlerin yaşadığı bazı toprakları Avusturya'ya bırakan Yugoslavya, öteki sınır sorunlarını ise büyük ölçüde sürtüşmeyle karşılaşmadan çözdü. Daha direniş döneminde Partizanlarla sıkı işbirliği yapan Enver Hoxha yönetimindeki Arnavutluk, Kosova'da Yugoslav yönetimine karşı gelişen protesto eylemlerine karışmaktan kaçındı. Yugoslav ve Bulgar partileri arasında daha önce gündeme gelen bir Balkan federasyonu oluşturma planı ise bir cumhuriyet olarak düzenlenen Makedonya konusundaki anlaşmazlık, Müttefiklerin karşı çıkışı ve Yunanistan'daki iç karışıklıklar nedeniyle bir yana bırakıldı.

Kasım 1945'teki seçimlerde komünistlerin önderliğindeki Halk Cephesi'nin kazandığı büyük zaferin ardından, Ocak 1946'da federal bir cumhuriyet yapısını öngören yeni anayasa yürürlüğe kondu. Böylece Tito'nun yönetimi altında sosyalist bir sistem kurmaya yönelik adımlar atılırken, yeni düzene karşı koymaya çalışan muhalif güçler etkisiz hale getirildi.

Tito'nun sosyalist inşa ve dış politika alanlarında Sovyet etkisi dışında kalma çabaları, çok geçmeden Stalin'le sert bir çatışma doğurdu. Yugoslavya'nın Haziran 1948'de Kominform'dan çıkarılmasıyla açığa çıkan bu kopuş sürecinde geniş halk desteğine dayanan Tito, SSCB'nin Arnavutluk ve öteki Doğu Avrupa ülkeleriyle birlikte uyguladığı "tecrit" politikasına başarıyla göğüs gererek ayakta kalmayı başardı. Bu dönemde askeri ve mali destek için Batı'ya dönen Yugoslavya, Sovyet deneyine dayalı ağır sanayi ve kolektivizasyon programlarında uğranan başarısızlıklardan sonra içeride kendine özgü bir sosyalizm uygulamaya yöneldi. Özyönetim sisteminde ifadesini bulan bu çizgi doğrultusundaki düzenlemeleri siyasal alanda ademimerkeziyetçiliği geliştirmeye dönük adımlar izledi. Rejime yönelttiği sert eleştirilerden dolayı eski Partizan önderlerinden Milovan Djilas'a karşı yürütülen ideolojik kampanyaya karşın, Yugoslavya düşünce özgürlüğü ve çoğulculuk bakımından öteki sosyalist ülkelerden oldukça farklı bir yola girmeye başladı.

Yugoslavya'nın dış politikasında Yunanistan ve Türkiye'nin de yer aldığı Balkan Paktı'yla (1953) beliren yeni yönelim, Bandung Konferansı'nın (1955) ardından Tito'nun bağlantısızlık hareketinde oynamaya başladığı etkin rolle köklü bir çizgi biçimini aldı. Nikita Kruşçev'in Mayıs 1955'te Belgrad'ı ziyaret etmesinden sonra SSCB ile ilişkilerin bir ölçüde düzelmesine karşın, Tito'nun Üçüncü Dünya'ya önderlik etme tutumunda hiçbir değişiklik olmadı. Belgrad Eylül 1961'de bağlantısız ülkelerin zirve konferansına ev sahipliği yaptı. Yugoslavya sonraki yıllarda bağlantısızlık ilkelerine bağlılığıyla saygın bir konum kazandı.

Merkezî planlamaya dayalı kalkınma programlarından pek başarılı sonuçlar alamayan Yugoslavya, 1960'ların başlarında giriştiği reformlarla hızlı bir ekonomik büyüme göstermeye başladı. Sanayileşme ve kentleşme alanındaki başarılar, geri köylü ekonomisinden kurtulan ülkenin görünümünü önemli ölçüde değiştirdi. Ama cumhuriyetler arasındaki dengesiz gelişme giderek ülkenin federal yapısını tehdit edici bir nitelik kazanırken, petrol bunalımının ülkeyi sarstığı 1970'lerin ilk yarısında işsizlik ve enflasyon ciddi boyutlara ulaştı.

Ekonomik bunalımın ardından özellikle Hırvatistan ve Kosova'da ortaya çıkan daha geniş özerklik talepleri, siyasal düzeyde de bazı sorunların doğmasına yol açtı. Bu sorunları özyönetim sistemine daha iyi bir işlerlik kazandırarak çözmeyi amaçlayan Tito, 1974'te aynı zamanda kolektif başkanlık kurumunu getiren yeni bir anayasanın düzenlenmesine öncülük etti. Aynı dönemde ülkenin savaş öncesindeki etnik çatışma

ortamına dönmemesi için, partinin ülke yönetimindeki konumunu daha da güçlendirmeye ağırlık verildi. Ama bu önlemler yeni kurumsal yapıyla bir çatışma doğurduğundan siyasal istikrarın sağlanması giderek güçleşti.

Tito'nun Mayıs 1980'de ölmesinden sonra ekonomik bunalım ve etnik çekişme ortamında federal birliği korumanın güçlüğü daha açık biçimde ortaya çıktı. Giderek artan borç yükü 1983'ten sonra ekonomik istikrar programı doğrultusunda köklü reformların yapılmasını zorunlu kıldı. Bu arada 1981'de Kosova'da başlayan siyasal amaçlı gösteri ve eylemler zamanla öteki cumhuriyetlere de sıçradı. Cumhuriyetler arasında gerginleşen ilişkiler parti ve devlet kademelerinde de sarsıntılara yol açarak sık hükümet değişiklikleri getirdi. Özellikle Sırbistan ile Hırvatistan ve Slovenya arasında ortaya çıkan çatışma, 1989 sonlarında Doğu Avrupa'da başlayan değişim rüzgârının da etkisiyle köklü rejim düzenlemelerine yönelik girişimlerle birleşti.

YENİ YUGOSLAVYA. 1990'lara federal yönetimden kopma çabalarının ve siyasal istikrarsızlığın yol açtığı sorunlarla girildi. Sırbistan'ın sertlik yanlısı başkanı Slobodan Milosevic'in bütün Yugoslavya'ya merkeziyetçi bir yapıyı dayatmasından çekinen Slovenya, anayasada ülkenin kendi kaderini yalnızca Slovenya Yasama Meclisi'nin belirleyebileceğini ve gerekirse federasyondan ayrılma kararı alabileceğini öngören bir değişiklik yaptı. Bu değişiklik Sırbistan'da gösterilere ve Sırp hükümetinin bu cumhuriyete ticari boykot uygulamasına yol açtı. Aynı yıl Hırvatistan çok partili sisteme geçme kararı aldı; Sırbistan'ın komünist yöneticileri de öteki partilerin seçimlere katılmasına izin vereceklerini açıkladılar. 1990'da yapılan çok partili seçimlerde Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek'te en çok oyu komünist olmayan partiler toplarken, Sırbistan ve Karadağ'da komünistler büyük bir zafer elde etti. Bu arada Hırvatistan'daki Sırp azınlık Sırbistan'ın desteğiyle yönetime karşı bir ayaklanma başlatmış, Kosova'da Arnavutların Sırbistan'ın bir yıl önce bölgeyi fiilen ilhak etmesine karşı başlattıkları mücadele kanlı çatışmalara yol açmıştı. Ocak 1991'de ülkedeki karışıklıkları sona erdirmek için Kolektif Devlet Başkanlığı'yla altı cumhuriyetin liderleri arasında bir toplantı düzenlendi. Herhangi bir sonuç alınamadan sona eren bu toplantıda Slovenya ve Hırvatistan Yugoslavya'nın gevşek bir federasyona dönüştürülmesi konusunda ısrar ederken, Sırbistan ve Karadağ merkezî bir federasyonun kurulmasını savunuyordu. Bosna-Hersek ve Makedonya ise federasyon ve konfederasyon özelliklerini bağdaştıracak bir yönetim modelinden yanaydı.

Temmuz 1991'de önce Hırvatistan, ardından Slovenya bağımsızlıklarını ilan ettiler. İki gün sonra Sırbistan'ın denetimindeki Yugoslav Halk Ordusu Slovenya'ya karşı saldırıya geçti. Bir süre sonra Avrupa Topluluğu (AT), İtalya, Lüksemburg ve Hollanda'nın girişimiyle ateşkes sağlandı, Hırvatistan ve Slovenya parlamentoları bağımsızlık kararını askıya aldı. Sırbistan'ın Slovenya'ya yönelik saldırıları durduysa da Hırvatistan'daki çarpışmalar devam etti. Yugoslavya'daki soruna siyasal bir çözüm bulmak için Eylül 1991'de Lahey'de toplanan konferanstan sonuç alınamayınca barış girişimini Birleşmiş Milletler (BM) üstlendi. Bu arada AT bağımsızlık ilan eden cumhuriyetlerin tanınmasına ilişkin bir plan benimsedi. Buna göre, bu cumhuriyetlerdeki insan hakları konuları incelendikten sonra bağımsızlık kararının tanınıp tanınmayacağı konusunda karara varılacaktı. Aralık 1991'e değin Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek ve Makedonya bağımsız bir cumhuriyet olarak tanınmak için AT'ye başvurdu. 27 Nisan 1992'de, artık bir kalıntıya dönüşmüş olan Federal Meclis'in kabul ettiği anayasayla, Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edildi. Batılı ülkeler yeni Yugoslavya'yı eskisinin devamı olarak görmeyi reddettiklerini açıkladılar. Bu arada Bosna-Hersek'te Sırp milislerle Müslüman Boşnaklar arasında çıkan çatışmalar 1992'de cumhuriyetin her yanına yayıldı. Mart 1992'de Bosna ve Hersek Sırp Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan eden Sırp milisler Sırp olmayanlara karşı bir "etnik temizlik" politikası başlattılar. Bu politika uyarınca Müslüman Boşnaklar sistemli olarak katliama ve tecavüze uğruyor, toplama kamplarında toplanıyordu. BM Güvenlik Konseyi Mayıs 1992'de Sırbistan ve Karadağ'ı saldırganlıkla suçladı ve bu ülkeye kapsamlı yaptırımların uygulanmasını öngören bir önergeyi benimsedi. Bu önerge Sırbistan'la bağlantılı sivil hava ulaşımının yasaklanması, yurtdışındaki Sırp varlıklarının dondurulması, Yugoslav diplomatların sınır dışı edilmesi gibi önlemleri kapsıyordu. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu İslam ülkelerinde Bosna'daki kıyıma yönelik tepkiler büyürken, BM Güvenlik Konseyi askeri müdahaleden kaçınarak, insancıl amaçlı olanlar dışında Bosna üzerindeki tüm uçuşların yasaklanması yolunda bir kararla yetindi. Eylül 1992'de de BM Genel Kurulu yeni Yugoslavya'yı örgütten çıkarma yoluna gitti. Bölgedeki katliamın sorumlusu olarak görülen Milosevic Aralık 1992'de yeniden cumhurbaşkanlığına seçildi. Aralık 1993'teki seçimlerde Milosevic'in önderliğindeki Sırbistan Sosyalist Partisi parlamentoda çoğunluğu elde edemedi. *Ayrıca bak.* Bosna-Hersek; Hırvatistan; Karadağ; Makedonya; Sırbistan; Slovenya.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Yugoslavya Antifaşist Ulusal Kurtuluş Konseyi, Sırp-Hırvat dilinde ANTIFAŠISTIČKO VEĆE NARODNOG OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE (AVNOJ), II. Dünya Savaşı sırasında Tito'nun çağrısı üzerine toplanan ve hem işgal altındaki toprakları, hem de kurtarılmış bölgeleri temsil eden Ulusal Meclis'in yönetim organı. İlk toplantısını 26-27 Kasım 1942'de Bihać'da yapan AVNOJ'un başkanlığına Yugoslav Kurucu Meclisi'nin (1919-20) başkanı İvo Ribar getirildi. Toplantıda AVNOJ'un ulusal kurtuluş komiteleri olarak adlandırılan yerel yönetim organlarının denetimini üstlenmesi kararlaştırıldı. 29-30 Kasım 1943'te Jajce'de yapılan ikinci toplantıda AVNOJ'un yasama ve yürütme yetkileri genişletildi ve uygulamada geçici hükümet görevini yapan merkezî bir Ulusal Kurtuluş Komitesi seçildi. AVNOJ toplantıları bir yandan Partizanların gücünü kanıtlarken, bir yandan da ülkenin düşman işgalinden kurtulması ve yeniden federal bir Yugoslav devletinin kurulmasıyla sınırlı hedefler koyarak, ülke halkının ve Müttefiklerin Partizanlara daha fazla destek vermesini sağladı. AVNOJ Belgrad'daki üçüncü toplantısından (7-10 Ağustos 1945) sonra yetkilerini Kasım 1945'te toplanan Kurucu Meclis'e devretti.

Yuhanna (HAVARİ AZİZ) (ü. İS 1. yy), Hıristiyan geleneğinde Yeni Ahit'teki üç mektubun, dördüncü sırada yer alan İncil'in ve Yuhanna'nın Vahyi'nin yazarı.

Kardeşi Yakub'la birlikte Hz. İsa'nın çağırdığı ilk havariler arasında yer alır. Markos İncili'nde adı hep Yakub'dan sonra geçer; bu yüzden Yakub'un küçüğü olduğuna inanılır. Annesi Salome, havariler meclisine hizmet eden kadınlardan biridir. Petrus'la birlikte iki kardeş, İsa'ya en yakın havarileri oluşturur. Hıristiyanlığın başlangıcından beri Yuhanna'nın yapıtı sayılan Dördüncü İncil'de iki kardeşten yalnızca bir kez, Taberiye Gölünün kıyısında göğe yükselmiş İsa'yı gördüklerinde söz edilir. "İsa'nın sevdiği havari"nin Yuhanna olup olmadığı metinden anlaşılmaz; İncil'de Yuhanna'nın adı da hiç geçmez.

İsa'nın Dirilişi'nden sonra, Hıristiyanlığı yeni kabul edenleri kutsamak için Petrus'la birlikte Samiriye'ye gitmesi, Yuhanna'nın

Aziz Yuhanna Patmos'ta İncil'ini yazıyor, bir 14. yy resminden ayrıntı; Devlet Sanat Enstitüsü, Frankfurt am Main
Städelsches Kunstinstitut, Frankfurt

kilisede önemli bir konuma geldiğini gösterir. Paulus'un, tanıtmaları için İncil'i emanet ettiği kişiler Petrus, (Yuhanna'nın değil "İsa'nın kardeşi" olarak anılan) Yakub ve Yuhanna'dır. Yahudi olmayanların kiliseye alınması konusunda çıkan tartışmada Yuhanna'nın tutumunun ne olduğu bilinmemektedir, ama o ve yandaşlarının Paulus'la ters düştüğü, yani Yahudi olmayanların kiliseye alınmasına karşı çıktığı yolunda yeterli kanıt yoktur.

Yuhanna'nın bundan sonraki yaşamı belirsiz ve efsanelerle süslüdür. 2. yüzyıl sonlarında Ephesos (Efes) piskoposu Polykrates, Yuhanna'nın mezarının Ephesos'ta bulunduğunu, onun "İsa'nın sevdiği havari" olduğunu öne sürüyordu. Yaklaşık 180'de Lugdunum (bugün Lyon) piskoposu olan Irenaeus'a (Eirenaios) göre de Yuhanna Ephesos'ta ölmüş, İncil'ini ve mektuplarını Ephesos'ta, Vahiy kitabını da Patmos'ta (Batmos) yazmıştı. 3. yüzyılda Ephesos'ta iki rakip yörenin halkı, havarinin mezarının kendi yörelerinde olduğunu iddia ediyordu; sonunda bunlardan birinin iddiası resmen benimsendi ve o yöre kutsal ilan edildi (4. yy). İmparator II. Theodosius, mezarın bulunduğuna inanılan şapelin çevresine, bugün kullanılan adıyla St. Jean Kilisesi'ni yaptırdı (*bak.* Ephesos). 6. yüzyılda, Yuhanna'nın mezarından alınan tozun şifa getirdiği inancı yaygınlaştı. Aynı dönemde Ephesos'taki kilisenin önde gelenleri, Dördüncü İncil'in Yuhanna'nın el yazısıyla yazılmış bir nüshasının kendilerinde bulunduğunu öne sürdüler.

Batı'da da özellikle Markos İncili'nin (10:39) Yuhanna'nın öldürüldüğü biçiminde yorumlanması sonucunda pek çok efsane yayıldı. 2. yüzyılda yaşamış Kartacalı ilahiyatçı Tertullianus, Yuhanna'nın kaynar yağa atıldığını, ama yara bile almadan kurtulduğunu yazıyordu. 7. yüzyılda Laterano Bazilikası'nda bu olayı gösteren bir tablo yapılarak Roma'daki Latin Kapısı'na yerleştirildi. Bu olay, her yıl 6 Mayıs'ta anılır; Yuhanna'nın yortu günü ise 27 Aralık'tır. Yuhanna'nın ölmediği yolundaki inanç ise eski bir efsaneye dayanır. Yuhanna'nın İşleri (2. yy) adlı apokrif metnin özgün biçiminde Yuhanna ölür. Ama sonradan, Enoş ve İlyas gibi onun da göğe yükseldiği kabul edilmiştir. Bir başka yaygın inanışa göre de Yuhanna'nın mezarının üstündeki toprak, sanki havari hâlâ soluk alıyormuşçasına inip kalkar.

Ortaçağ ikonografisinin kaynağı olan efsanelerin çoğu, Yuhanna'nın İşleri'nden alınmıştır. İkonografide Yuhanna ilk dönemlerden başlayarak hep genç ve sakalsız betimlenmiş, ortaçağ Batı sanatında da bu en yaygın Yuhanna tasviri olmuştur. Bizans'ta ise Yuhanna, saçı ve uzun sakalı ağarmış olarak, çoğunlukla elinde İncil'le betimlenir. İncil yazarı olarak simgesi kartaldır. Yuhanna'nın Vahyi'nde yer alan esinler dolayısıyla Bizans'ta ilahiyatçı (*theologos*) lakabıyla anılmıştır. İncil yazmalarında yer almayan bu unvana yalnızca Yuhanna'nın Vahyi yazmalarında rastlanır. Ephesos'ta St. Jean Kilisesi'nin bulunduğu tepe de Ayasuluğ (Hagios Theologos) adını taşır.

Yuhanna İncili, Yeni Ahit'teki dört İncil'den sonuncusu. Sinoptik (Yunanca *synoptikos*: "bir arada görülmüş") sayılmayan tek İncil'dir. Havari Yuhanna tarafından yazıldığı kabul edilirse de yazarının kimliği konusunda pek çok tartışma vardır. Dili ve gelişkin bir ilahiyatı temel alması, yazarının Yuhanna'dan sonra yaşamış ve onun öğretilerinden yararlanarak metni kaleme almış olabileceğini düşündürür. Ayrıca Hz. İsa'nın yaşamına ilişkin birkaç bölümün öteki İnciller'deki sırayı izlememesi ve son bölümün sonradan eklenmiş gibi durması nedeniyle, metnin ayrı zamanlarda, ayrı kişilerce yazılmış bölümlerden oluştuğu öne sürülmüştür. İncil'in yazıldığı yer ve tarih de belli değildir. Birçok araştırmacı, öğretiyi Helenistik kökenli Hıristiyanlara aktarmak amacıyla İS y. 100'de Ephesos'ta (Efes) yazıldığını kabul etmektedir.

Yuhanna İncili, öteki İnciller'den birkaç noktada ayrılır: Öburlerinden farklı bir zaman dilimini kapsar; İsa'nın peygamberliğinin büyük bölümünün Yahuda'da geçtiğini belirtir ve İsa'yı ilahiyat konularında uzun söylevler verirken betimler. Ama asıl farklılık, bu İncil'in yöneldiği genel amaçtadır. Yazar, İsa'nın birçok simgesel eylemini yazmamayı yeğlediğini, bunların yerine okuyucuların, Mesih'in kilisesinin gizemli birliğini kavrayıp paylaşabilmeleri için özellikle belirli olayları aktardığını belirtir. Anlatıya bu amaç egemendir ve bir tür mistik simgesellik ile bedenleşmenin gerçekliği üzerinde de ısrarla durur. İncil, bedenleşme konusunda açıkça Tekvin'i çağrıştıran bir deyişle başlar: "Başlangıçta Söz vardı ve Söz Tanrı'yladı ve Söz Tanrı'ydı". Yazar sürekli olarak İsa'nın davranış nedenlerine açıklık getirmek için yorumlar yapar. İsa'nın bazı mucizelerini, örneğin öbür İnciller'de de yer alan 5 bin kişinin doyurulmasını (6: 1-15), daha derin bir tinsel gerçeğin simgesi olarak açıklar: "Hayat ekmeği benim" (6:35). Yuhanna İncili'nde İsa, Markos İncili'ndeki gibi hep kimliğini gizlemez; kendini açıkça Tanrı'nın Oğlu olarak tanıtır. Dolayısıyla, Yuhanna İncili'nde yalnızca bir dizi olay aktarılmakla kalınmamış, çeşitli ayrıntılar öne çıkarılarak bu olayların ilahiyat açısından sistemli bir yorumuna ulaşılmıştır.

Yuhanna'nın İşleri, İncil yazarı Havari Yuhanna'nın yolculuklarıyla mucizelerini aktaran ve Yeni Ahit'in hiçbir kanonik düzenlemesinde yer almayan apokrif (kaynağı belirsiz) Hıristiyan metni. İS 180 dolayında yazılmıştır. 9. yüzyılda yaşamış Konstantinopolis (İstanbul) patriği Photios'a göre yazarı Leukios Kharinos'tur. Kitap, heretik ilan edilen eski Hıristiyan akımlarından Doketizmin görüşlerini yansıtır. Doketistlere göre İsa'nın fiziksel bir bedeni yoktur ve bedeni yalnızca bir görüntüdür. Ayrıca kitapta, gnostik öğretiye göre cennete girmeyi engelleyebilen cinlerden kurtulmak için okunacak bir ilahi vardır. Kitap, geleneksel öğretiyi çarpıttığı gerekçesiyle 787'deki II. Nikaia (İznik) Konsili'nde mahkûm edilmiştir.

Yuhanna'nın mektupları, geleneksel olarak Havari Yuhanna tarafından yazıldığı kabul edilen, İS 100 dolaylarından kalma üç Yeni Ahit metni. Birinci mektup, yazarının kimliğine ilişkin hiçbir ifade içermez. İkinci ve üçüncü mektuplarda yazarın kendisini tanıtmak için kullandığı "*presbyteros*" (Yunancada "yaşlı") terimi o dönemde *episkopos* olarak da anılan tek ruhbanlık kademesini belirtir. Yazarın kimliği çok tartışılmışsa da, mektupların içeriği ve dili, üçünün aynı kalemden çıktığını düşündürmektedir.

İlk mektupta, Deccal olarak nitelenen "yalancı peygamberlerin" etkinlik gösterdiği bazı kiliselere seslenilmektedir. İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olmadığını öne süren bu kişiler, kiliseden büyük kopmalara ve gerçekten inanmış cemaatin günden güne küçülmesine yol açmıştır. İnananlar, bu heretik görüşün putperestler arasında yandaş bulmasından rahatsızdır; kendilerinden ayrılanların derin mistik deneyimler yaşadıklarını öne sürmeleri de bu kesimde aşağılık duygusu yaratmaktadır. Yetkinliğe ulaştıklarını, "Tanrı'dan doğmuş" ve günahtan arınmış olduklarını iddia eden heretikler, kendilerini On Emir'den üstün tutarak ahlaki gevşekliği onaylamaktadır. Bu nedenle mektupta Hıristiyan cemaatten, kendilerine öğretilenlere sıkıca bağlanmaları ve heretik öğretileri reddetmeleri istenir. Hıristiyanlar örnek bir ahlaki yaşam sürmeye özendirilir. Bu da İsa'nın izinden giderek On Emir'e uymakla, özellikle de birbirini sevmekle olur. Mektuba egemen olan hava, dördüncü İncil'dekine çok yakındır.

İkinci ve üçüncü mektuplar da gerek dil, gerek düşünce bakımından birinciye yakındır. İkinci mektupta Hıristiyanlara, İsa Mesih'in bedenleşmesini yadsıyan heretiklerden uzak durmaları öğütlenir. Gayus adlı birine seslenen üçüncü mektupta, gnostik öğretilerin Hıristiyan cemaatini nasıl parçaladığı anlatılır.

Yuhanna'nın Vahyi, VAHİY, APOKALİPS (Yunanca *apokalypsis*: "bildirme" ya da "vahiy") ya da YUHANNA'NIN APOKALİPSİ olarak da bilinir, Yeni Ahit'in son kitabı. Apokalips yazını(*) içinde sınıflandırılan tek Yeni Ahit kitabıdır. Çünkü geleceğe ilişkin görü, simge ve alegorilere geniş yer verir; didaktik ya da tarihsel içerikli değildir. Havari Yuhanna tarafından, Ege Denizindeki Patmos (Batnos) Adasında yazıldığı kabul edilirse de, 1. yüzyılın son çeyreğinde farklı yazarların kaleme aldığı birkaç metinden oluştuğu düşünülmektedir.

Kitap iki ana parçadan oluşur. Bunlardan 2. ve 3. bölümleri kapsayan birincisi, Anadolu'daki yedi Hıristiyan kilisesine seslenen ve ahlaki uyarılar yönelten tek tek mektupları içerir; bu bölümde görü ve simgeler bulunmaz. Dördüncü bölümden 22. bölümün başına kadar uzanan ikinci parçada görüler, alegoriler ve büyük ölçüde açıklanmamış simgeler egemendir. Ama hemen hiçbir Kitabı Mukaddes bilgini, kitabın tarihsel olgularla ilişkisiz bir alegori ya da yalnızca dünyanın sonundaki altüst oluş konusunda anlaşılmaz bir dille kaleme alınmış bir kehanet olduğu görüşünde değildir. Yapıtın asıl işlediği konu, büyük olasılıkla Roma zulmünün yol açtığı inanç bunalımıdır. Hıristiyanlara inançlarına sımsıkı sarılmaları öğütlenerek, Tanrı'nın eninde sonunda düşmanlara karşı zafer kazanacağı umudu aşılanır. Bu yaklaşım güncel sorunları bir eskatologya(*) bağlamında ele aldığı için, Yuhanna'nın Vahyi sonraki Hıristiyan kuşakları da ilgilendirmektedir: Bu kuşaklar İsa'nın yaşamını, kendilerine yönelebilecek baskı ve zulüm konusunda bir uyarı saymalıdır. Tanrı'nın Şeytan karşısındaki zaferi (Roma zulmüne karşın Hıristiyanların inançlarından dönmemeleri), gelecek çağlarda da kötülüğe karşı kazanılacak zaferleri ve kıyamet gününde Tanrı'nın kazanacağı nihai zaferi simgeler.

Yuhanna'ya gelen vahyin odağını İsa oluşturmakla birlikte, metni tam anlamıyla kavrayabilmek için Eski Ahit'te, özellikle de Daniel ve Hezekiel kitaplarında kullanılan kavramlarla dilin bilinmesi gerekir. Örneğin 7 rakamı, "bütünsellik" ya da "yetkinlik" simgesi olarak kullanılmıştır. "Binyıl"dan söz edilmesi (20. bölüm) bazılarınca kötülüğe karşı nihai zaferin, bir binyılın(*) tamamlanmasından sonra kazanılacağı biçiminde yorumlanmıştır.

Yui Şosetsu (ö. 10 Eylül 1651, Sumpu, Suraga ili, Japonya), Japon ayaklanmacı. Tokugava şogunluğunu devirmek için giriştiği komplo, devletin, *samurai* (savaşçı) sınıfının askeri yaklaşımını yönetsel sorunlara yöneltmesine yol açmıştır.

Japonya'nın başkenti Edo'da (bugün Tokyo) ünlü bir askerlik hocası olan Yui, yerel *ronin*'ler (efendisiz *samurai*'ler) arasında çok sayıda yandaş kazandı. Yalnızca savaşmak için eğitilen bu kimselerin herhangi başka bir uğraşı ya da geçim olanağı yoktu. Bu nedenle Yui'nin yönetimi devirme tasarısını sevinçle karşıladılar.

Haziran 1651'de uygulanmak üzere özenle hazırlanan plan, Yui'nin adamlarından birinin hastalanması üzerine ertelendi. Bu arada hükümet komplonun ayrıntılarını öğrendi; Yui'nin yandaşlarından ve ailesinden pek çok kişi yakalanarak idam edildi, kendisi de intihar etti.

Ayaklanma, Tokugava şogunluğunu derinden sarstı. Binlerce *ronin* denetim altına alındı, onlara iş olanakları sağlandı ve askerlik dışındaki yönetsel konularda eğitime ağırlık verildi.

Yujni Irmağı, Ukrayna'da ırmak. Uzunluğu 792 km, havzasının genişliği ise 63.740 km²'dir. Volın Podolsk Platosundan doğan ırmak doğuya ve güneydoğuya doğru akarak önce ivintiler oluşturduğu dar bir vadiden, sonra da büyük bölümünde tarım yapılan dalgalı bir stepten geçer. Sonunda 46,5 km uzunluğunda, girintili çıkıntılı bir haliç oluşturarak Karadeniz'e dökülür. Taşıdığı su miktarı mevsimlere göre büyük değişiklik gösterir. Voznesensk'e kadar ulaşıma elverişli olan ırmağın halicinde Nikolayev limanı bulunur.

Yujno-Sahalinsk, Rusya Federasyonu'nun uzakdoğusunda, Sahalin yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Sahalin Adasının güneyinde, Susuya Irmağının kıyısında yer alır. Toyohara adlı bir Japon yerleşmesi olarak kurulan kent, 1945'te SSCB'ye geçti; 1946'da da bugünkü adını aldı. Günümüzde bir ulaşım merkezi olan kentten çıkan demiryolları batı kıyısındaki Holmsk ve Korsakov'la kuzeydeki Nış'a kadar uzanır. Kentte lokomotif tamir atölyeleri vardır. Öteki sanayi kolları arasında mobilya, ayakkabı ve içki üretimi sayılabilir. Nüfus (1991 tah.) 164.000.

Yukagir dili, bölgesel adı ODUL. Yakut Özerk Cumhuriyeti'nde birkaç yüz kişinin konuştuğu dil. Bazı dilbilimcilerce Paleosibirya dilleri içinde sınıflandırılırsa da, öbekteki öbür dillerle ne ortak bir kökeni ne de yapısal benzerliği vardır. Yukagir diliyle artık konuşulmayan Omok ve Çuvan (ya da Çuvantsi) dil ya da lehçeleri birlikte Yukagir öbeği ya da ailesini oluşturur.

Yukagirler, Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki Sibirya topraklarında yaşanmış eski bir halkın günümüzdeki torunları. Lena Irmağının doğusunda Yukagirlerin yaşadığı tundra ve fundalık kuşağı, yeryüzünde yerleşim bulunan bölgeler arasında en sert iklim koşullarının hüküm sürdüğü yerlerden biridir. Yoksulluk, toprak kaybı ve başka toplulukların getirdiği hastalıklar yüzünden yok olmanın eşiğine gelen Yukagirlerin nüfusu 20. yüzyılın sonlarında 800'dür. Günümüzde genellikle Kolıma Irmağının yukarı vadisinde yaşarlar. Büyük bölümü Evenkler, Yakutlar ve Ruslar arasında erimiştir. Artık yerleşik yaşama geçmiş olan Yukagirler balıkçılık ve ren geyiği besiciliğiyle uğraşırlar. Ren geyiğinin ilk kez 17. yüzyıl ortalarında, Rus işgalinden kısa süre önce evcilleştirildiği sanılmaktadır.

Yukagir ekonomisi eskiden yabani ren geyiklerinin mevsimlik göçlerine bağlıydı. Bu hayvanlar ırmaktan geçerken kanolardan avlanır ya da ağdan örülmüş ağıllara sürülürdü. Büyük ırmaklarda iki yılda bir görülen balık akını da ekonomi açısından önem taşıyordu; ayrıca çeşitli su kuşları avlanırdı. Bu etkinlikler topluluğun ortaklaşa çalışmasını ve mevsime göre birlikte yer değiştirmesini gerektiriyordu. Kış aylarında sürekli evler kullanılır, havalar ısınınca deri ya da ağaç kabuğundan yapılmış çadırlara geçilirdi. Bölgede metal az bulunduğu için aletler genellikle kemik ya da geyik boynuzundan yapılırdı.

Eskiden Yukagirler birçok klana ayrılan kabileler halinde yaşıyordu. Yaşlılar arasından biri klana önderlik ederdi. Ayrıca her klanın bir şamanı, üyeleri korumakla yükümlü bir dövüşçüsü ve yiyecek sağlamaktan sorumlu bir avcısı vardı. Evlenen erkek karısının evine taşınır, onun ailesi için çalışırdı. Dünyanın başka hiçbir yerinde rastlanmayan bir âdete göre, kardeşlerin birbirinden sakınması, yakın ilişkiye girmemesi gerekirdi. Animist bir dine bağlı olan Yukagirler av mevsiminin iyi geçmesi için av hayvanlarının koruyucu ruhlarını yatıştırmaya çalışırlardı.

Yukarı Atlaslar, Fransızca HAUT ATLAS. Kuzey Afrika'da, Fas'ın orta kesiminde dağ sırası. Atlas Dağlarının bir parçasını oluşturur. Atlas Okyanusu kıyısından Cezayir sınırına kadar kuzeydoğu doğrultusunda 779 km boyunca uzanır. Üzerinde yüksekliği 3.600 m'yi geçen birçok doruk vardır; bunların başlıcaları Ayaşi Dağı (3.747 m), Irhil M'goun (4.071 m) ve Atlas Dağlarının en yüksek noktası olan Tubkal Dağıdır

Yukarı Atlaslar'da Tişka Geçidi, Fas
Anne E. Hubbard—Photo Researchers

(4.165 m). Yukarı Atlaslar'da Tişka (2.267 m), Test (y. 2.225 m) ve Talrhemt (y. 2.210 m) gibi ünlü geçitler de vardır. Alçak dorukların tepeleriyle kuzey tarafları mantar meşesi, kavak, çam ve sedir ormanlarıyla kaplıdır; sulama yapılan yerlerde ceviz vb ağaçlar da yetişir. Dağların alçak yamaçlarında sulak vadilere rastlanır. Buralarda küçük tarlalarda sulu tarım yapan Berberi topluluklar yaşar. Dağların sıcak ve kuru Sahra rüzgârlarına açık olan güney yamaçları genellikle çıplaktır. Yukarı Atlaslar'dan bakır, demir cevheri, kurşun, cıva ve manganez çıkarılır. Doruklar karla örtüldüğünde çok sayıda kişi bölgeye kayak yapmaya gelir. Tubkal Ulusal Parkı da turistik bir merkezdir.

Yukarı Avon Irmağı, WARWICKSHIRE AVON IRMAĞI olarak da bilinir, İngiltere'de ırmak. Severn Irmağının doğudan aldığı kollarından biridir. Uzunluğu 154 km'dir. Ülkenin orta kesimlerinde Naseby yakınlarında doğar ve genel olarak güneybatı doğrultusunda akarak Northamptonshire, Leicestershire, Warwickshire, Hereford ve Worchester illerinden geçer. Çığırı boyunca yaklaşık 150 m'lik bir yükseklik yitiren ırmağın vadisi, Evesham Vadisinde, özellikle de Warwickshire'ın aşağısında genişler. Buradaki verimli topraklarda yaygın olarak tarım yapılır. Yukarı Avon Irmağı, başta güneyde Cotswold Tepeleri, kuzeyde ise ağaçlık Arden iliyle çevrili olan Evesham Vadisi olmak üzere güzel manzaralarıyla ünlüdür. Irmakta bol miktarda alabalık yaşar. Eskiden bir ticaret yolu olarak kullanılan ırmakta bugün yalnızca gezinti tekneleri dolaşmaktadır. Yukarı Avon kıyılarındaki önemli kentler arasında Rugby, Leamington Spa, Warwick, Stratford ve Evesham sayılabilir. William Shakespeare Stratford'da doğmuş ve ölmüştür.

Yukarı Avusturya, Almanca OBERÖSTERREICH. Avusturya'nın kuzeyinde federal eyalet (*Bundesland*). Doğusunda Aşağı Avusturya (Niederösterreich), güneyinde Steiermark ve Salzburg federal eyaletleri, batısında ve kuzeyinde de Almanya ve Çekoslovakya yer alır. Yüzölçümü 11.980 km²'dir. Inn ve Enns ırmakları arasında yer alan eyaletin ortasından Tuna Irmağı geçer. Tuna Irmağının kuzeyinde, doğuya doğru uzanan ve adını yöredeki en büyük ırmaktan alan Mühlviertel (Mühl Bölgesi) yer alır. Granit oluşumlu bir plato bölgesi olan Mühlviertel'in dalgalı yüzeyi tarıma elverişsizdir; kuzeybatıdan güneydoğuya doğru hafif bir eğimle alçalan bu bölgenin yüksek kesimleri sık ormanlar, alçak kesimleri ise otlaklarla kaplıdır. Eyaletin Alp bölgesinde kalan güney kesiminde kireçtaşı dağlar ve fliş yamaçlar yer alır; gölleri ve yüksek doruklarıyla ünlü tatil beldesi Salzkammergut'un büyük bölümü de buradadır. Salzkammergut'un tuz yatakları nedeniyle çok eski tarihlerde yerleşime açılmasına karşın, yörede Bad Ischl, Gmunden ve Ebensee dışında büyük denebilecek yerleşme yoktur. Eyaletin ekonomik açıdan en önemli kesimi Tuna ile Alpler arasında kalan bölgedir. Orta kesimdeki Hausruck ve Kobernaus Ormanında linyit yatakları vardır.

Tuz yatakları, Tarihöncesinden başlayarak bölgeye insanları çeken en önemli etken oldu. Hallstatt(*) uygarlığı ve Roma döneminde kurulan yerleşmeler hep tuz madenlerinin çevresinde gelişti. Günümüzde Yukarı Avusturya'nın çekirdeğini oluşturan Traungau 1192'de Avusturya Düklüğü'ne bağlandı. Yukarı Avusturya 1450 dolaylarında Aşağı Avusturya'dan ayrıldı; Enns, Steyr ve Wels'den sonra 1490'da Linz Yukarı Avusturya'nın yönetim merkezi oldu. 1918'e değin bölgenin resmî adının Österreich ober der Enns olmasına karşın halk arasında yaygın olarak bugünkü adı kullanıldı. 1938-45 *Anschluss* ya da Almanya'yla birleşme döneminde Yukarı Avusturya, Reichsgau Oberdonau'nun (Yukarı Tuna Reich Bölgesi) bir parçası oldu.

Yöreye çok sayıda mültecinin yerleşmesiyle II. Dünya Savaşı'ndan sonra nüfusu büyük bir artış gösteren Yukarı Avusturya, günümüzde Viyana ve Vorarlberg'den sonra ülkenin nüfus yoğunluğu en yüksek eyaletidir. Nüfusun büyük bölümünü Almanlar oluşturur. Halkın yaklaşık yüzde 90'ı Katoliktir. Eyalet merkezi Linz dışındaki başlıca yerleşmeler Wels, Steyr, Traun, Braunau, Bad Ischl, Gmunden, Ried, Vöcklabruck, Enns, Leonding ve Ansfelden'dir.

Eyalet topraklarının yarıdan çoğu tarım alanları, yaklaşık üçte biri de ormanlarla kaplıdır. Özellikle yüksek bölgelerde tarım alanlarının yarıdan çoğunu otlaklar oluşturur. Alpler'in önünde uzanan bölgede hayvancılık yapılır, buğday, çavdar gibi tahıllarla şeker pancarı, patates ve meyve yetiştirilir.

Salzkammergut'ta tuz, Hausruck'ta linyit çıkarılır; daha kuzeyde granit ve kireçtaşı ocakları yer alır. Ülkenin en büyük elektrik santralları Yukarı Avusturya'dadır. 1959'dan sonra Ried yakınında petrol çıkarılmaya başlamıştır. *Anschluss* sırasında ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra eyalette büyük bir ekonomik gelişme yaşanmıştır. Linz'teki kimya tesisleri ve demir-çelik işletmeleri ile Lenzing'deki tel fabrikası ve Ranshofen'deki alüminyum tesisleri bu dönemden kalmadır. Öteki ekonomik etkinlikler arasında mandıracılık, gıda işleme, şeker arıtma, mayalı içki yapımı, dokumacılık, sepicilik ve kerestecilik ile tarım makinesi, kâğıt ve selüloz üretimi sayılabilir. Tuna, ortaçağdan beri ticarette önemli rol oynamaktadır. Eyalette gelişkin bir kara ve demir yolu ağı vardır; Linz'te küçük bir havaalanı bulunur. Nüfus (1991) 1.340.076.

Yukarı Bavyera, Almanca OBERBAYERN. Almanya'nın güneyinde, Bavyera eyaletinin (*Land*) güneydoğu kesiminde il (*Regierungsbezirk*). Doğu ve güneyde Avusturya, batıda Schwaben, kuzeyde Orta Franken (Mittelfranken) ve Yukarı Pfalz (Oberpfalz), kuzeydoğuda da Aşağı Bavyera (Niederbayern) illeriyle çevrilidir. Eyaletin en büyük ili olarak 17.530 km²'lik bir alanı kaplar. Aşağı Bavyera ve Yukarı Pfalz ile birlikte tarihsel Bavyera topraklarının büyük bölümünü oluşturur. Adını, Alp Dağları ile Lech, Tuna ve Enns ırmakları arasındaki topraklara İS 488-520 arasında yerleşen Germen kabilesi Baluvarilerden alır.

1180-1918 arasında Wittelsbach hanedanının yönetiminde kalan bölge birçok kez bölündü, genişletildi ve çeşitli çatışmalara sahne oldu. Bu durum Napoléon'un Almanya'da giriştiği yeniden örgütlenmeye (1806) değin sürdü. Bölgenin orta kesimindeki Münih ilk dönemlerden beri önemli bir siyaset ve kültür merkeziydi. 1506'da Birleşik Bavyera Düklüğü'nün, 1806'da Bavyera Krallığı'nın başkenti oldu. Günümüzde de Bavyera eyaletinin başkenti ve en büyük yerleşim birimi, aynı zamanda Yukarı Bavyera ilinin yönetim merkezidir.

İlin güneybatı ucundan Inn Irmağına kadar uzanan Bavyera Alpleri güneyde Avusturya sınırının bir bölümünü oluşturur. Almanya'nın en yüksek dağı Zugspitze'nin (2.962 m) eteğinde yer alan Garmisch-Partenkirchen, manzarası ve buzul kaplı kireçtaşı dağlara geçit veren derin vadileriyle dağ turizminde Avrupa'nın gözde merkezlerindendir. Avusturya sınırı boyunca doğuya doğru Chiemgau Alpleri ile Berchtesgaden Alpleri uzanır. Berchtesgaden Ulusal Parkı (208 km²), yassı doruklu dağları ve pek çok turist çeken buzul gölü Königssee'yle ünlüdür.

Yukarı Bavyera'nın büyük bölümü Lech Irmağının doğusuna düşen Ön Alpler'in içinde kalır. Alpler'in kuzeyindeki Yukarı Bavyera Buzultaş Yükseltilerinden geçen Isar, Inn ve Salzach ırmakları, ormanlar, göller ve bataklıklarla kaplı buzultaş tepeler arasından Tuna'ya ulaşır. Tepelerin arasında Ammersee, Chiemsee ve Starnberg Gölü gibi birer dinlenme yeri olan büyük buzul gölleri vardır. Bu yöredeki verimli topraklara karşın, sert dağ iklimi nedeniyle tarım mandıracılıkla sınırlı kalmıştır. Eriyen buzulların yığdığı çakıllardan oluşmuş Münih Ovası, yer yer su tablasının altına inerek Dachau ve Erding gibi bataklıklarla büyük turbalıklar oluşturur. Münih Ovasının kuzeyinde, geniş vadilerle birbirinden ayrılmış alçak tepelerden oluşan Aşağı Bavyera Yükseltileri yer alır. Buradaki en verimli tarımsal alan, şerbetçiotu ekiminde önde gelen Hallertau'dur. Tuna Irmağı kıyısındaki Ingolstadt yakınlarında Ön Alpler'in yerini alüvyon yükseltileri üzerinde oluşmuş verimli tarım bölgesi Tuna Bataklığı (Donaumoos) alır. Tuna Havzası boyunca yetiştirilen başlıca ürünler şeker pancarı, buğday, çavdar ve patatestir. Yukarı Bavyera'nın kuzeybatı ucu Franken Jurası'nın içlerine sokulur.

Sanayi Münih ve Ingolstadt'ta, ayrıca Inn, Mangfall, Isar ve Tuna kıyılarındaki küçük kentlerde yoğunlaşmıştır. Bavyera eyaletinin en büyük sanayi ve ulaşım merkezi olan Münih'te duyarlı optik ve elektrik donanımı, makine, motorlu taşıt, uçak, giyim eşyası ve bira üretilir. Ingolstadt'ta ise motorlu taşıt ve makine üretimi gelişmiştir. Inn ve Salzach ırmaklarının birleştiği noktanın yakınlarında ve Tuna kıyılarındaki Ingolstadt, Vohburg, Neustadt arasında kimya tesisleri yer alır.

İlde Bavyera lehçesi konuşulur. Avcı giysisinden esinlenerek geliştirilen kısa deri pantolon ile şişkin ceketten oluşmuş geleneksel Bavyera-Alp giysisi ünlüdür. Güneydeki tepelerde yaygın kırsal yerleşim dağınık çiftlik evleri biçimindedir. Buna karşılık kuzeyde tek tek çiftliklerin yanı sıra bir araya gelerek küçük köyler oluşturan çiftlik evleri bulunur. Dağlık kesimlerde ahşap balkonları ve ince işçilik ürünü ön cepheleriyle dikkati çeken şalelere rastlanır. Fransa dışında rokoko üslubunun en gelişmiş olduğu bölgelerden biri de Yukarı Bavyera'dır. Yükseköğretim kurumları Münih'te toplanmıştır; bunlar Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi, Münih Teknik Üniversitesi ve çeşitli akademilerinden oluşur. Münih'te her sonbahar bira, müzik ve geleneksel giysilerle dünyanın en büyük halk şenliği olan Oktoberfest (Ekim Şenliği) kutlanır. Yukarı Bavyera halkının büyük çoğunluğu Katoliktir. Nüfus (1991 tah.) 3.801.400.

Yukarı Myanmar, Myanmar'da (eskiden Birmanya) coğrafi ve tarihsel bölge. Ülkenin 1885'te İngilizler tarafından ilhak edilerek eyalet statüsüyle Hindistan'a bağlanan orta ve kuzey kesimlerini kapsar. Aşağı Myanmar olarak bilinen kıyı bölgesinden bağımsız olarak Myanmar'ın merkezi olarak kabul edilen bölgenin sınırları kabaca Arakan Yoma'nın yağmurlardan koruduğu kurak bölgeyle çakışır. En eski Birman yerleşmeleri Yukarı Myanmar'da kurulmuş ve Birman krallarının bölgeyi kendilerine merkez edinmişlerdir. Irrawaddy Irmağı bölge topraklarının ortasından geçer.

Yukarı Franken *bak.* Oberfranken

Yukarı Nil *bak.* Ealiu'n-Nil

Yukarı Normandiya, Fransa'nın kuzeyinde planlama bölgesi (*région de programme*). Eure ve Seine-Maritime illerini (*département*) kapsayan bölge toprakları Normandiya'nın(*) kuzeydoğu kesimiyle örtüşür. Merkezi Rouen; yüzölçümü 12.318 km²'dir. Batıda Calvados ve Orne, güneyde Eure-et-Loir, doğuda da Yvelines, Val-d'Oise, Oise ve Somme illeriyle çevrilidir; kuzeybatısında ise Manş Denizi yer alır. Büyük bölümü, Paris Havzasının parçasını oluşturan alçak düzlüklerle kaplı olan bölgenin sularını Sen Irmağı toplar. Bölgede nemli bir iklim hüküm sürer.

Nüfus yoğunluğu yüksek olan bölgede, 1851-1946 arasında Fransa'nın kırsal kesimlerinin çoğunda olduğu gibi küçük bir nüfus azalması görüldü, ama sonradan nüfus artış hızı ülke ortalamasını aştı. Savaş sonrasındaki nüfus artışının ana nedenlerini bölgeye yönelik göç ve görece yüksek doğum oranı oluşturdu. Hâlâ kalabalık bir kırsal nüfusu barındıran Eure iline göre Seine-Maritime daha hızlı bir gelişme gösterdi. Bölge nüfusunun büyük bölümü Sen Irmağı boyunca yoğunlaşmış durumdadır.

Tarımsal etkinlikler arasında hayvancılığın önemli yer tuttuğu bölge, süt ve et üretiminde ülkede ön sıralarda yer alır. Eure'de, Saint-André-de-l'Eure'ün çevresiyle Neubourg'daki topraklar otlağa dönüştürülmüştür. Süt hayvanlarının ıslahında yapay döllenme yöntemi yaygın biçimde kullanılmaktadır. Dieppe önemli bir balıkçılık limanıdır.

Bölgede imalat sanayisi önemli ölçüde gelişmiştir. Paris'e yakınlığı sayesinde Eure'de 1950'den sonra hafif sanayi etkinlikleri hızla artmıştır. Le Havre'ın dışındaki Gonfreville-l'Orcher ve Le Havre'la Rouen arasındaki Notre-Dame-de-Gravenchon ile Port-Jérôme'da kurulmuş rafineriler, Seine-Maritime ilini önemli bir petrokimya sanayisi merkezine dönüştürmüştür. Elbeuf dışındaki Cléon ve Le Havre yakınlarındaki Sandouville'de Renault marka otomobiller üretilir. Eure'ün kırsal kesiminde birçok Parislinin evi bulunur. Nüfus (1991 tah.) 1.746.000.

Yukarı Pfalz, Almanca OBERPFALZ, Almanya'nın güneyinde, Bavyera eyaletinin (*Land*) ortadoğu kesiminde il (*Regierungsbezirk*). Yüzölçümü 9.691 km²'dir. İlk kez 1838'de çizilen sınırları, tarihsel Yukarı Pfalz bölgesini, eski özgür kent Regensburg ve çevresini, birkaç eski küçük prensliği içine alır. Wittelsbach hanedanı yönetimindeki Alman topraklarının 1329'da Bavyera ve Pfalz olarak ikiye ayrılmasından sonra, Pfalz'ın doğusunu kapsamak üzere Yukarı Pfalz adıyla anılmaya başladı. I. Maximilian'ın (hd 1597-1651) Otuz Yıl Savaşları'nda kazandığı zaferlerin ödülü olarak 1628'de Bavyera'ya bağlandı.

Fichtel Dağları ve Yukarı Pfalz Ormanından doğarak il topraklarındaki suları toplayan Naab Irmağı, genişliği sık sık değişen bir vadi boyunca güney yönünde akar ve ilin yönetim merkezi Regensburg'un yukarısında Tuna'yla birleşir. Bir zamanlar Orta Almanya ile Çekoslovakya arasında önemli bir ulaşım yolu olan Naab Vadisinde yüze yakın geç ortaçağ şatosu bulunur. Günümüzde şato yıkıntılarının yakınında küçük pazar köyleri kurulmuştur. Vadinin genişlediği kesimlerde, porselen ve sanayi seramiği ürünleriyle ünlü Weiden gibi büyük kentler yer alır. Surlarla çevrili olan ve 1810'a değin yönetim merkezi işlevini gören eski Amberg kenti, Naab'ın batı kolu Vils Irmağının verimli vadisindedir.

İlin batı kesimini kireçtaşı ve dolomit oluşumlu geniş bir plato olan Franken Jurası kaplar. Platonun batıdaki dik yamaçları Orta Franken ili topraklarına iner; doğu ve güneydoğudaki yamaçları ise hafif bir eğimle Naab Çöküntüsüne doğru alçalır. Platonun büyük bölümünde nüfus yoğunluğu oldukça düşüktür. Küçük köylere ve çiftliklere yalnızca kireçtaşı katmanların özlü topraklarla örtülü olduğu vadilerde rastlanır.

Naab Vadisinin doğusuna düşen kesimde, Çek Cumhuriyeti sınırı boyunca uzanan Yukarı Pfalz Ormanının gnays oluşumlu sırtları 700-900 m yüksekliğe ulaşır. Bu yüksek alan kuzey sınırındaki Fichtel Dağlarından güneydeki Furth Çöküntüsüne kadar 90 km boyunca uzanır. Seyrek nüfuslu yörede daha çok otlaklar, küçük köyler ve çiftlikler vardır. Ama toprağın verimsizliği ve sert iklim koşulları nedeniyle tarımsal üretim sınırlıdır. Ortaçağda yörenin başlıca geçim kaynağı olan madencilik, uzun yıllar önce önemini yitirmiştir. Günümüzde öne çıkmış olan etkinlikler seramik yapımı, kerestecilik ve cam üretimidir. Genişliği 15 km olan Furth Çöküntüsü, Bohemya ile Bavyera arasındaki başlıca ulaşım yolunu oluşturur.

İlin sanayi kuruluşları Regensburg ve Amberg kentleri ile Naab ve Vils ırmakları boyundaki birkaç küçük kentte toplanmıştır. Bavyera'nın dördüncü büyük kenti ve bir ulaşım kavşağı olan Regensburg'da elektrik malzemesi, çelik, motorlu taşıt araçları, kumaş, giysi ve kereste üretilir. Amberg'in başlıca sanayi dalları makine yapımı, demir cevheri çıkarımı, çelik ve cam işlemeciliğidir. Sulzbach-Rosenberg, Maxhütte-Haidhof ve Schwandorf küçük çaplı demir ve çelik işleme merkezleridir.

İl halkı Almancanın Bavyera lehçesini konuşur. Başlıca yükseköğretim kurumları Regensburg Üniversitesi (1962) ile bir devlet teknik yüksekokuludur. Ünlü St. Peter Katedrali (1275-1524) ile gezici tarikatlara ait iki kilisenin bulunduğu Regensburg, Bavyera'daki gotik mimarinin merkezi sayılır. İl halkının üçte birinden fazlası Katoliktir. Nüfus (1991 tah.) 1.009.000.

Yukarı Volta *bak.* Burkina Faso

Yukava Hideki (d. 23 Ocak 1907, Tokyo - ö. 8 Eylül 1981, Kyoto, Japonya), atom çekirdeğindeki parçacıkları bir arada tutan kuvvetin taşıyıcısı olarak mezon(*) adlı parçacığın varlığını 1935'te öngören ve bu parçacığın niteliklerini kuramsal olarak be-

lirleyerek 1949 Nobel Fizik Ödülü'nü kazanan Japon fizikçi.

1929'da Kyoto Üniversitesi'ni bitirdikten sonra aynı üniversitede öğretim görevlisi olarak dört yıl çalıştı. 1933'te Osaka Üniversitesi'ne geçti ve doktora çalışmasını 1938'de bu üniversitede tamamladı. 1939-50 arasında Kyoto Üniversitesi'nde fizik profesörü olarak görev yaptı. Daha sonra ABD'ye geçerek Princeton'daki Yüksek Araştırma Enstitüsü'nde ve New York kentindeki Columbia Üniversitesi'nde konuk profesör olarak ders veren Yukava Hideki, 1953-70 arasında Kyoto Üniversitesi Temel Fizik Araştırmaları Enstitüsü'nün yöneticiliğini yaptı.

Yukiler, Kıyı Sıradağlarında ve California'nın kuzeybatı kıyısını oluşturan bölgede yaşamış dört Kuzey Amerika Yerli topluluğunun ortak adı. Dört Yuki topluluğu şunlardı: Eel Irmağı ile kollarının yukarı çığırında yaşayan asıl Yukiler, batıdaki Redwood Vadisinde yaşayan Huçnomlar, Redwood kıyısı boyunca batıya dağılmış olan Kıyı Yukileri ve Russian Irmağı Vadisinin 65 km kadar güneyinde, Pomo toprakları içinde bulunan bir arazide yaşayan Vapolar.

Yukilerin dilleri bilinen başka hiçbir dille bağlantılı değildi. Yalnızca dil bakımından öteki Yukilere benzeyen Vapolar kültürel olarak Pomolara(*) yakındı. Öteki Yuki toplulukları, seyrek yerleşimler ya da köylerde yaşıyorlardı. Her yerleşimin kendi şefi, ayrıca tüm topluluktan sorumlu bir büyük şef vardı. Öteki önemli kişiler savaş önderi, "dans yöneticisi" ve şaman ya da büyücüydü. Çeşitli topluluklarla ve öteki California Yerlileriyle ayrıca farklı Yuki gruplarıyla sık sık savaşırlardı; yalnızca Kıyı Yukileri savaşçı bir halk değildi. Yukilerin başlıca uğraşı ticaretti: İç kesimlerde yaşayanlar kürk, kıyıdakiler de deniz ürünleri ve kabuk satar, çiftçenetli yumuşakçaların kabuklarından yapılmış boncuklar da para olarak kullanılırdı.

Yukiler, başta sombalığı olmak üzere balık tutar, meşe palamudu toplar, ayı ve geyik gibi hayvanları avlardı. Kıyı Yukileri ise daha çok deniz ürünleriyle beslenirdi. İç kesimlerde yaşayanlar çatısı kubbe biçiminde, toprak sıvalı evlerde, Kıyı Yukileri ağaç kabuklarından yapılmış koni biçimli evlerde otururdu. Bütün grupların büyük dans evleri ve erkeklerin toplandığı, terleme evleri vardı. Birbiriyle çatışan iki tanrı, Yukilerin dinsel inançlarının odağını oluşturuyordu. Yaratıcı tanrı, genellikle iyilik işler, bazen yıldırımla ilişkilendirilen öbürü ise iyilik yapabileceği gibi hataya da düşebilir, hatta günah işleyebilirdi. Yaratıcı, genellikle öteki tanrıdan üstün sayılırdı. Ama Kıyı Yerlileri arasında zamanla bu tanrı yok olmuş ve yalnızca yıldırım kalmıştı. Bütün Yuki gruplarının çok gelişkin ve ayrıntılı ayinleri ve eriştirme törenleri vardı.

Yukon Irmağı, Kuzey Amerika'nın en büyük akarsularından biri. Kanada'da, İngiliz Kolumbiyası ile Yukon Toprakları arasındaki sınırda yer alan Tagish Gölünden doğar. Yukon Toprakları boyunca kuzey yönünde aktıktan sonra güneybatıya dönerek ABD'nin Alaska eyaletine girer. Norton Körfezinde Bering Denizine dökülür. Tagish Gölünden başlayarak ana kolunun uzunluğu 2.554 km, 1890'lardaki altına hücuma karşın büyük ölçüde geri kalmış bir bölge olan su toplama havzası 830.000 km²'dir. Doğu ve kuzeyden aldığı başlıca kollar Teslin, Big Salmon, Pelly, Stewart, Klondike, Porcupine ve Koyukuk; güney ve batıdan aldığı kollar ise Takhini, White ve Tanana'dır. 1945'ten önceki haritalarda ana kol Lewes Irmağı olarak geçiyor, ama bu ad yörede hiç kullanılmıyordu. 1952'de Kanada hükümeti, Tagish Gölünden çıkışına kadar olan kesim için Yukon adını onayladı.

Rus kürk tüccarları ırmağın 965 km'lik aşağı kesiminin haritasını 1846'ya doğru çıkardı. Hudson Körfezi Kumpanyası'ndan Robert Campbell, Pelly ve Yukon ırmaklarının birleştiği Fort Selkirk'te 1848'de bir ticaret merkezi kurdu. 1852'de Yerliler bu merkezi yakınca, Avrupalılar 20 yıl Yukon Havzasının yukarı kesimine uğramadılar. 1866'da ırmağın Alaska'daki kesiminde sığ su çekimli buharlı gemiler işlemeye başladı. Birkaç yıl sonra da Yukon Toprakları'na ilk ırmak gemisi ulaştı. 1896'da Kanada'daki kollarından Klondike'ta zengin altın yatakları bulununca, ırmak bir anda ilgi odağı durumuna geldi. 1898 yazında en az 20 gemi dolusu insan altın için Dawson kentine hücum etti. I. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda maden arama tutkusu gerileyince, Yukon Irmağı da taşımacılıktaki önemini yitirdi.

Yukon Irmağının kaynaklarından Tagish Gölünün yer aldığı göller topluluğu, 656 m yükseklikte, 337 km²'lik bir alanı kaplar. Eskiden Yukon Irmağı, kaynağından 80 km aşağıya kadar dar Miles Kanyonunun kaya duvarları arasından hızla akarak Whitehorse İvintisini oluşturuyordu. Whitehorse'un güneyinde kurulan hidroelektrik santralının göleti, ivinti yerini ortadan kaldırarak Miles Kanyonunu doldurmuştur.

Yüzölçümü 225 km² olan Laberge Gölünün kuzeyinde ırmak, geniş ve tabanı hemen hemen düz bir vadide akar. Carmacks köyünün 40 km kuzeyindeki dört kayalık adacık, Five Finger İvintisini oluşturur. Selkirk köyünde Yukon'la birleşen Pelly Irmağı (528 km) su hacmini önemli ölçüde artırır. Selkirk'ün kuzeyinde kalan kesim ise durgun ve ağır akışlıdır; burada düz yapılı birçok ada yer alır. Toplam 40.663 km²'lik bir havzanın sularını toplayan White Irmağı, güneybatıdaki buzul ve dağlardan mil taşır. Su toplama havzası 51.800 km² olan Stewart Irmağı (529 km) doğudaki Mayo-Keno Tepesinde bulunan maden bölgesinde akar. Dawson'da Yukon'un ortalama debisi 2.100 m³/sn düzeyine ulaşır. Whitehorse'taki küçük santraldan başka ırmak üzerinde hidroelektrik santral yoktur.

Yukon, tarihsel Dawson kentinde doğudan Klondike'ı alır. Bu kesimde vadi tabanı, üzerinde 60 yılı aşkın süredir altın arandığından kavisli çakıl sırtlarla kaplıdır. Dawson'ın aşağısında vadi daralır. Irmağın geçtiği platoyu engebelendiren dağlar, 24 km kadar kuzeyde 1.219 m'ye ulaşır. Alaska sınırına yaklaşırken ırmak, deniz düzeyinden 304 m yüksekte akar. Yukon'un bir başka büyük kolu da Alaska'daki Fort Yukon'da aldığı Porcupine Irmağıdır (716 km). Bu kol Yukon Toprakları'nın kuzey kesiminin sularını toplar. Daha sonra düz ve geniş bir vadi boyunca batı yönünde 240 km kadar akan Yukon, kıvrımlar halinde sayısız ada ve kıyıdilinden geçen birçok kanal oluşturur.

Alaska'daki başlıca kolu Tanana Irmağıyla birleştiği yerde Yukon'un deniz düzeyinden yüksekliği 90 m'nin altına iner. Tanana'nın yukarısında, Yukon Irmağı havzasının en büyük kenti olan Fairbanks yer alır. Yukon'un Tanana'yla birleştiği noktanın batısında, ırmak vadisi güneye doğru genişler. Kuzey kıyısının 8 km ötesinde Kokrines Tepeleri (914 m) yükselir. Tanana'yla birleşme noktasının 280 km aşağısında, Yukon sarp Brooks Dağlarının güney kesiminin sularını toplayan Koyukuk Irmağını (800 km) alır.

Bering Denizine yaklaştıkça kuzeye doğru keskin bir dönemeç çizen Yukon'un bataklık ve göllerle kaplı deltası 64 km genişliğindedir. Irmaktan dışarı akan kanalların çoğu sığ olmakla birlikte kuzeydoğudaki Apoon Geçidi eskiden ulaşımda kullanılmıştır.

Yukon Irmağı havzasında nüfus Avrupalıların gelişinden sonra fazla artmamıştır. Bölgenin gelişmesinde başlıca etken maden zenginliği olmuşsa da, bugün en önemli kaynak havzaya çok sayıda turist çeken doğal güzelliklerdir.

Yukon Toprakları, Kanada'nın kuzeybatısında bölge. Batısında ABD'ye bağlı Alaska eyaleti, doğusunda Kuzeybatı Toprakları, güneyinde İngiliz Kolumbiyası yer alır. Kuzeyde Kuzey Kutup Dairesi üzerindeki Beaufort Denizine kadar uzanır. Yönetim merkezi Whitehorse en büyük yerleşimdir; yüzölçümü 483.450 km²'dir.

Bölgeye önce Amerika Yerlileri ile Eskimolar (İnuitler) yerleştiler; bunlar günümüzde bölge nüfusunun yaklaşık yedide birini oluştururlar. Yerliler tümü Atabask lehçesi konuşan sekiz Kuçin, iki Nahanni ile Whitehorse'un güneyinde yaşayan ve bir Tlingit lehçesi konuşan iki Tagiş kabilesine bağlıdır. Doğuda küçük bir Eskimo topluluğu yaşar. Yerlilerin çoğu geçimini avcılık ve balıkçılıktan sağlar; dolayısıyla da mevsime göre kamp yerlerini değiştirirler. Sığın en gözde av hayvanıdır. Bölgede tüfek, özellikle de kar arabası kullanımının yaygınlaşması, geleneksel yaşam biçimlerinin değişmesine ve av hayvanlarının azalmasına yol açmıştır.

Büyük Okyanusa açılan Kuzeybatı Geçidini ararken 1825'te doğudan Yukon Toprakları'na giren İngiliz kâşif Sir John Franklin bölgeye gelen ilk Avrupalı oldu. Franklin Alaska'da yerleşmiş Ruslardan elde ettikleri metal uçlu oklarla avlanan Herschel Adası Eskimolarıyla ilişki kurdu. Onun verdiği bilgilere dayanarak Hudson Körfezi Kumpanyası'nın bölgeye gönderdiği John Bell 1840'ta Mackenzie Irmağı deltasında Fort McPherson'ı, 1847'de de Yukon ile Porcupine ırmaklarının kesiştiği ve o sırada Rusların denetiminde bulunan topraklar üzerinde Fort Yukon'u kurdu.

1870'lerde Yukon Irmağının kollarında altın bulununca ABD'li tüccarlarla madenciler bölgeye akın ettiler. Bonanza Çayında zengin rezervlerin ortaya çıkarılmasını 1898'deki altına hücum izledi. Klondike'taki altına hücum, Dawson kentinin kurulmasına yol açtı; kent nüfusu kısa sürede 30 bine ulaştı. 1898'de Kanada Parlamentosu hızla gelişen bölgeyi Kuzeybatı Toprakları'ndan ayırarak ayrı bir yönetsel birim yaptı. 1900'de Klondike'ta altın tükenmeye başlamış ve bu amaçla gelen kişilerin çoğu yöreyi terk etmişti. Dawson'ın nüfusu 1921'de 4.157'ye düştü. Zamanla gümüş-kurşun ve kurşun-çinko cevheri, bakır, asbest, kömür, demir cevheri, petrol ve doğal gazın bulunması büyük ölçekli madencilik etkinliğinin gelişmesine neden oldu; günümüzde bölgedeki en önemli ekonomik etkinlik madencilik-tir. Ulaşım alanında II. Dünya Savaşı sırasında başta Alaska Karayolu'nun yapımı olmak üzere önemli gelişmeler görüldü. Ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmelerin bölge turizmine de olumlu katkısı olmuştur.

Büyük bölümü doğal halini koruyan bölge zengin bir hayvan varlığı barındırır. Kuzeyde, permafrostla kaplı tundralar işlemeye elverişli değildir. Bazı alanlar tarıma elverişlidir, ama iklim ve toprak koşulları nede-

niyle tarım verimli bir uğraş olmadığından tarımsal yerleşmelere de rastlanmaz.

Nüfus Yerliler, Avrupa kökenliler ve Métislerden (Avrupa ve Yerli melezi) oluşur. Yerli kampı yoktur. Yönetim yapısı 1898 Yukon Yasası ve 1966 Yönetsel Örgütlenme Yasası'na dayanır. Yasama Meclisi genel oyla seçilir. Federal hükümetçe atanan ve federal Yerli ve Kuzey Bölgesini Geliştirme Bakanlığı'nın denetiminde görev yapan vali yürütmenin başıdır. Bölgeye ilişkin bütün yasalarda valinin onayı aranır. Günlük yönetim işlerinden Yasama Meclisi üyelerinden oluşan Yürütme Konseyi sorumludur. Av hayvanları dışındaki doğal kaynaklar federal hükümetin denetimindedir; bu özel durum dışında bölge yönetiminin yetkileri öbür eyaletlerinkilerle aynıdır. Bölgeyi Kanada genel valisince atanan bir senatör ile halkoyuyla seçilen bir milletvekili temsil eder.

Anaokulu çağından başlayarak 12 yıllık eğitim zorunlu ve parasızdır. Devlet okullarının yanı sıra hükümetçe desteklenen Katolik okulları ile özel Yerli okulları etkinlik gösterir. Hükümet, Yerli toplulukları arasında kendi dillerinde öğretime dayalı bir eğitim programını uygulamaya başlamıştır.

Klondike'ta altın bulunmasının (17 Ağustos 1896) anısına kabul edilmiş Keşif Günü ile Whitehorse'ta şubat ayındaki Altın Arayıcılarıyla Buluşma günü çeşitli kültür etkinlikleri ve şenliklerle kutlanır; ayrıca Dawson'daki *Gaslight Follies* ile Whitehorse'taki *Frantic Follies*'de altına hücum günlerinin çizgileri ve görünümü canlandırılır. Nüfus (1989 tah.) 25.700.

yulaf, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasının *Avena* cinsinden tahıl bitkisi ve bunun besin olarak yararlanılan taneleri. Buğday ve arpaya göre oldukça yeni bir ürün olan yulafın ilk kez İS 1. yüzyılda yetiştirilmeye başladığı sanılmaktadır. Günümüzde yaygın olarak tarımı yapılan kültür yulafları yabani yulaflardan türemiştir. Kültür yulaflarının en yaygını serin ve ılıman bölgelerde yetiştirilen beyaz yulaftır (*Avena sativa*). Dünyadaki toplam yulaf üretiminin yaklaşık üçte ikisini bu tür oluşturur. Sıcağa çok dayanıklı

Yulaf (*Avena sativa*)
Grant Heilman

bir tür olan kırmızı yulaf (*A. byzantina*) başlıca sıcak iklimli yerlerde yetiştirilir. Çıplak yulaf (*A. nuda*) ise daha sınırlı üretimi olan bir kültür yulafıdır.

Oldukça derinlere kök atabilen yulafların boğumlu gövdeleri ve bu boğumlardan çıkan ince yaprakları vardır. Başakçıklardan oluşan çiçek topluluğu karışık salkım biçimindedir. Her başakçıkta sayısı, yetiştirilen çeşide ve çevre koşullarına göre değişen 2-11 çiçek bulunur. Başakçıkların çoğunda çiçeklerin yalnızca 1-3 tanesi tohuma (tane) döner. Taneler genellikle kavuzlu, bazı çeşitlerde ise kavuzlar çabucak döküldüğünden çıplaktır. Yulaf, çavdar dışında kalan tüm tahıl bitkileri arasında toprak seçiciliği en az olan bitkidir; bu yüzden yeterli nemin bulunduğu en verimsiz topraklarda bile yetişebilir. Yulafa zarar veren başlıca hastalıklar pas ve rastıktır.

Genel olarak bir yulaf tanesi çok yüksek miktarlarda karbonhidratın yanı sıra yüzde 13 protein, yüzde 7,5 yağ, kalsiyum, demir, B_1 vitamini ve nikotinik asit içerir. Yulaf en çok hayvan yemi olarak kullanılır. Taneler kırma ya da ezme halinde at, sığır, koyun ve tavuklara yedirilir. Bitkiden saman ya da yeşil yem olarak da yararlanılır. İnsanların beslenmesinde de kullanılan bu tahılın unu ekmek yapımına uygun olmadığından daha çok bisküvi ve puding yapılır; yulaf ezmesi kahvaltılık olarak tüketilir. Sanayide ise yulaf kavuzlarından önemli bir kimyasal bileşik olan furfural elde edilir.

Dünyada en önde gelen yulaf üreticisi ülkeler ABD, Beyaz Rusya, Rusya, Kazakistan, Kanada, Fransa, Polonya, Finlandiya, Almanya ve Avustralya'dır. Türkiye'de toplam tahıl üretiminin yaklaşık yüzde 1'ini oluşturan yulaf en çok Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgelerinde yetiştirilir. 1990'da Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre 137 bin hektarlık bir alandan 270 bin ton ürün elde edilmiştir. Bu ürünün önemli bir bölümü Konya, Kocaeli, İstanbul, Antalya, Kırklareli, Çanakkale ve Balıkesir illerinden sağlanmıştır.

yular, at ve öteki yük ya da koşum hayvanlarının boyunlarına geçirilerek yönetilmelerini sağlayan, gem, dizgin ve baş kuşamından oluşan ip. Hayvanın ağzına yerleştirilen yatay bir metal çubuk olan gem, hayvanın başı üstünde ve çevresindeki bir dizi kayıştan oluşan başlık kuşamıyla tutulur. Tunç Çağında, İÖ 3000 dolaylarında kemik ve geyik boynuzundan yapılma gemler kullanılıyordu. Sürücü ya da binicinin elinde tuttuğu kayışlardan oluşan dizgin, çekildiklerinde hayvanı o yöne döndürecek biçimde gemin her iki yanına bağlanmıştır. Başlık kuşamına hayvanın korkmaması ya da ilgisinin dağılmaması için yan görüşünü engellemek üzere deriden, kanatlar biçiminde göz siperleri eklenir.

Yuma, ABD'de, Arizona'nın güneybatı kesimindeki Yuma ilinin (*county*) merkezi (1870) kent. Colorado Irmağının kıyısında, Gila Irmağının ağzında yer alır. 1854'te

Yuma Bölge Cezaevi ve Müzesi, Yuma, Arizona
Herb ve Dorothy McLaughlin

Colorado adıyla kuruldu. 1862'de Arizona 1873'te de Yuma adını aldı. 1871'de kasaba, 1914'te de kent olarak tüzel kimlik kazandı.

Yuma, çöl topraklarını tarıma elverişli hale getiren büyük sulama sisteminin merkezinde yer alır. Kent ekonomisinin temelini tarım ve turizm oluşturur; önemli gelir kaynaklarından biri de hafif sanayidir. Arizona Western College (1962), yakınlardaki Deniz Piyadeleri Hava İstasyonu (1928) ve Yuma Deneme Alanı da (1942) kent ekonomisine katkıda bulunur. Yuma Bölge Hapishanesi ve Müzesi'nde (1875) kentin bir sınır kasabası olduğu günlerden kalma yapıtlar sergilenir. Nüfus (1990) 54.923; metropoliten alan, 106.895.

Yuma Çölü, ABD'de, Arizona eyaletinin ortabatı ve güneybatı kesimi ile Meksika'nın kuzeybatısındaki Sonora eyaletinde çöl. Sonora Çölünün bir parçasını oluşturur.

Kumlarla kaplı alçak düzlükler ve tepelerle aşınmaya uğramış volkanik tepeleri ve alçak dağ sıralarını içine alır. Yalnızca birkaç sürekli akarsuya olanak veren sıcak ve kuru çöl koşullarına karşın bitki örtüsü

Algodones Kumulları, Yuma Çölü, Arizona
David Muench/EB Inc.

şaşılacak ölçüde çeşitlidir. Yuma Çölünün kuzey kesimi, bodur çalılıklar ve saguaro olarak adlandırılan dev kaktüsler, Sonora eyaletinin sınırları içinde kalan kesimi ise yüksek çalılıklar ve kaktüslerle kaplıdır. Günümüzde sulamayla Colorado, Gila ve Salt ırmaklarının vadilerinde kış sebzeleri, pamuk, keten, turunçgiller, hurma ve alfa, Sonora, Yaqui ve Fuerte vadilerinde ise buğday ve pamuk yetiştirilir.

Çölde, özellikle Papago ve Pima Yerlilerinin yaşadığı çok sayıda yerleştirme kampı vardır. Başta Tucson ve Phoenix olmak üzere yöredeki tatil kentleri, gösterişli çiftlikler ve Colorado Irmağı üzerindeki göletler çok sayıda turisti çeker.

yumacık *bak.* glomerül

yumak, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasının *Festuca* cinsini oluşturan 100 kadar otsu bitki türünün ortak adı. Kuzey Yarıküre'nin ılıman ve serin bölgelerinde yetişen bu türlerin bazısı yem bitkisi olarak bazısı da toprak koruma açısından önemlidir.

Ortalama 0,5-1,2 m arasında boylanan, geniş yapraklı çayır yumağı (*F. pratensis* ya da *F. elatior*) otlaklarda yetişen iyi bir hayvan yemidir. Aynı bu tür gibi Eskidünya kökenli olan kamışsı yumak (*F. arundinacea*) ve koyun yumağı (*F. ovina*) da değerli yem bitkileridir. Kuzey Yarıküre'nin her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de çok geniş bir alana yayılan koyun yumağı en çok kıraç yamaçlarda ve taşlı topraklarda yetişir. Koyun yumağının mavi yumak denen çeşidi (*F. ovina glauca*) parlak, gümüşsü yapraklarından ötürü bahçelerde kenar süsü olarak yetiştirilir. Adını kırmızımsı salkımlarından alan kırmızı yumak (*F. rubra*) ise kuvvetli bir kök sistemine sahiptir. Bu yüzden genellikle toprak aşınmasını önlemek üzere dikilir.

yumaksı çökelme, FLOKÜLASYON olarak da bilinir, fiziksel kimyada, katı taneciklerin sıvıdan ayrılarak gevşek yığışımlar ya da yumuşak pullar oluşturması. Yumaksı çökeller yalnızca sıvıdaki yüzey gerilimine benzer bir kuvvetle bir arada tutulduğundan kolayca dağılabilirler. Sanayide yumaksı çökelme istenen ya da istenmeyen bir durum olabilir; bu nedenle bu tür bir oluşumu gerçekleştiren ya da önleyen çeşitli işlemler geliştirilmiştir. Yumaksı çökelme özellikle su sağlama ve kanalizasyon sistemlerinde önem taşır.

Yumanlar, Aşağı Colorado Irmağı Vadisi ile çevresindeki topraklarda (ABD'de Arizona'nın batısı ve California'nın güneyi, Meksika'da Baja California'nın kuzeyi ve Sonora'nın kuzeybatısı) yaşamış çeşitli Kuzey Amerika Yerli topluluklarının ortak adı.

Hokan öbeğine bağlı ve birbiriyle yakın akraba olan diller konuşan Yumanlar iki ana gruba ayrılırdı: Colorado Irmağının aşağı, Gila Irmağının orta çığırlarında yaşayan ırmak Yumanları kuzeyden güneye Mohaveler(*), Halçidhomalar, Yumalar ve Kokopalar ile Orta Gila'daki Marikopalardan oluşurdu; dağ Yumanları ise Batı Arizona'nın, Büyük Kanyon'un güneyinde kalan kesiminde yaşar ve Hualapay, Havasupay, Yavapay kabilelerini içine alırdı. California'nın güneyi ile Baja California'nın kuzeyinde yaşayan ve Yuman dilleri konuşan iki topluluk daha vardı: Bugün sırasıyla Tipai ile İpai olarak bilinen Diageynyo ve Kamia kabileleri. Kilivalarla Akvalalar (Paypalar) ise hâlâ Baja California'nın kuzey kesiminde yaşamaktadır.

Irmak Yumanları Colorado ve Gila ırmaklarının yıllık taşkınlarından yararlanarak tarım yapardı. Taşkınlar hem taşıdıkları mille toprağı zenginleştiriyor, hem de sulamaya gerek bırakmıyordu. Komşuları Pimalardan(*) etkilenen Marikopalar, Mohavelerle Yumalar gibi öteki ırmak Yumanlarına karşı sık sık onlarla ittifak kurardı.

Dağ Yumanlarının kültürü, güneybatıdaki pek çok uygarlığın atası olan eski Cochise kültürüne(*) önemli ölçüde benziyordu. Tarım da yapmakla birlikte bu toplulukların ana geçim kaynakları avcılık ve toplayıcılıktı. Ama gerek Hopilerle(*) ilişkileri, gerek Büyük Kanyon'a bağlı Çavlan Kanyonunda yaşamaları nedeniyle Havasupaylar bunun dışındaydı. Kanyondan geçen dere tarımı olanaklı kılıyordu. Ayrıca Havasupaylar, öbür Yumanların tersine çok barışçı bir kabileydi. Yavapaylar ise sık sık batıdaki Apaçilerle birleşerek köylere baskın düzenliyor, bu yüzden bazen Yavapay Apaçileri diye anılıyordu.

Tüm Yuman halklarının ortak özelliği yerleşik köylerin olmayışı ve görece gevşek bir siyasal örgütlenmeydi. Yumanlar arasında kabile kavramı gelişmişse de etkili bir örgütlenme yoktu. Savaşta bireysel kahramanlıkla ün kazanma özlemi yaygındı. Çömlekçilik çok gelişmişti; zanaatta işlevsellik ön plandaydı.

20. yüzyıl sonlarında ABD ve Meksika'da kaç Yuman kaldığı bilinmemektedir. California ile Arizona'daki irili ufaklı yerleştirme kamplarında Yuma, Mohave, Havasupay, Hualapay, Yavapay ve Yavapay Apaçilerinden oluşan toplam 4 bin Yuman yaşadığı sanılmaktadır.

Yumen, Wade-Giles yazımında YÜ-MEN. Çin'de, Gansu yönetim bölgesinin (*sheng*) batı kesiminde kent. Jiuquan yöresinde (*diqu*) il düzeyinde bir belediyedir (*shi*). Çin'i Orta Asya'ya bağlayan eski İpek Yolu'nun üzerindedir.

İÖ 2. yüzyılın sonlarında Çin egemenliğine girdi ve Yumen (Yeşim Kapısı) adını aldı. İS 5. yüzyılda Kuzey Wei hanedanının denetimine girince il statüsü kazandı ve adı Hui Ji olarak değiştirildi. 581'de yeniden Yumen adını aldı. Tang hanedanı döneminde (618-907) Yumen'in merkezi, günümüzdeki kentin doğusunda yer alan Chijinshan'dı. 770'ten sonra yaklaşık 70 yıl boyunca Tibet'in denetiminde kalan kent 907'de Tang hanedanının yıkılmasının ardından Tangut kabilelerinin kurduğu Xi Xia Krallığı'nın bir parçası oldu. Ming döneminde (1368-1644) yeniden Tibet topraklarına katıldı. Qing döneminin (1644-1911/12) başlarında yeniden il statüsü kazandı. Deniz taşımacılığı karayolunun yerini alınca Yumen'in önemi de azalmaya başladı.

1930'larda ve 1940'lardaki iki önemli gelişme kente büyük bir canlılık getirdi. Bunlardan ilki, Wulumuqi'yi (Urumçi) Yumen üzerinden SSCB'ye bağlayan yolun inşasıydı. İkinci gelişme ise Nan Dağlarının kuzeyindeki Jiuquan havzasında petrol bulunmasıydı. İlk petrol kuyusu 1939'da Yumen yakınlarındaki Laojunmiao'da açıldı ve petrol üretimi 1949'dan sonra büyük miktarlara ulaştı. 1950'den sonra yapılan incelemeler, yöredeki petrol rezervinin beklenenin üstünde olduğunu gösterdi. Günümüzde Laojunmiao'dan çıkarılan petrolün bir bölümü Yumen ve Lanzhou'daki rafinerilerde işlenir, bir bölümü de işlenmek üzere demiryoluyla ülkenin öteki kesimlerine gönderilir. Nüfus (1990) 109.234.

yumru, bazı bitkilerde, yedek besin depolayarak şişkinleşen kısa ve kalın toprakaltı gövdesi. Üzerinde, uygun koşullarda çimlenip yeni bitkiler verebilecek "gözler" (tomurcuk) taşır. Patates ve yerelması tipik yumru örnekleridir. Yumru terimi bazen gerçek yumruları andıran etli kök ve köksaplar için de kullanılır; örneğin yıldızçiçeğinin yumruları gerçekte yumrumsu köktür.

yumru, NODÜL olarak da bilinir, içinde oluştuğu oluşuktan farklı ve ondan ayırt edilebilen yuvarlak mineral derişimi. Yumrular çoğunlukla uzamış durumdadır ve yüzeyleri topak topaktır; genellikle yataklanma düzlemine paralel bir doğrultuda yönelmişlerdir.

Çakmaktaşı çoğunlukla kireçtaşı ya da tebeşir kütleleri içinde, hemen hemen katışıksız silisten oluşan, yoğun ve belirli bir yapıya sahip olmayan yumrular halinde bulunur; bunların, karbonatlı kayaçların yerini silisin alması sonucunda ortaya çıktığı sanılmaktadır. Kil ve sideritten (demir karbonat) oluşan killi demirtaşına kimi zaman kömür damarlarının üstünde koyu renkli ve ince taneli yumrular halinde rastlanır. Kütleli fosfat kayaçları olan fosforitler ise genellikle fosfat çökellerinin, bazı kireçtaşlarının ve tebeşirlerin içinde ve deniz tabanında siyah renkli, ince taneli ve yoğun, elips biçimli ve yapısız yumrular biçiminde bulunur.

yumru ayak, doğuştan gelen bir kusur nedeniyle ayağın bilek ekleminden normal olmayan bir açıyla bükülü olması. En sık rastlanan tipinde topuk bilekten yukarı, ayağın ön bölümü de hem içe, hem de tabandan topuğa doğru bükülüdür; görünümü nedeniyle *pes equinovarus* (Latincede "at ayağı") olarak da adlandırılır. Dölütün annenin dölyatağındaki duruş kusuruna bağlı olduğu sanılan bu bozukluk kimi zaman ayağın bir süre belirli bir pozisyonda sarılması, alçıya alınması ya da atele bağlanmasıyla düzeltilebilir. Tedavi doğumdan hemen sonra başlarsa, çocuk yürümeye başlarken ayakları normale dönmüş olur. Buna karşılık, bu tedaviyle düzelmeyen bazı ağır vakalarda ayak ve bilekteki kirişlerin serbest kalmasını ve kemiklerin pozisyonunun düzelmesini sağlayacak bir cerrahi girişim uygulanır.

yumru sineği *bak.* ur sineği

yumurta, hayvanlarda, yumurta hücresinin yanı sıra koruyucu zarları ve besleyici maddeleri de içeren özelleşmiş yapı.

Bazı knidliler dışında tüm hayvanların yumurtaları, en içte yumurta hücresini saran bir zar içerir. Çeşitli omurgasızların (ktenoforlar, derisidikenliler, solucanların birçoğu) yumurtasında yalnız bu zar bulunur. Daha üstün yapılı omurgasızların ve omurgalıların yumurtasında ise bir ya da birkaç zar daha vardır. Böcek yumurtalarını koriyon denen kalın ve sert bir kabuk, amfibyum yumurtalarını peltemsi bir katman çevreler. Kuş yumurtası yumurta hücresini saran zarı, iki yumurta kabuğu zarını ve en dış katman olarak yumurta kabuğunu içerir.

Yumurta ve yumurtayı dolduran besleyici yumurta sarısı, gelişen canlının yumurta içinde ulaşacağı boyutlara ve gelişim evresine uygun büyüklüktedir. Yumurtadan bir larva olarak çıkan ve dış ortamdan beslendikten sonra erişkine dönüşen hayvanların yumurtası pek az yumurta sarısı içerdiğinden küçüktür. Ama kuşlar gibi karmaşık vücut yapılarını büyük ölçüde oluşturarak yumurtadan çıkan hayvanların yumurtası besleyici maddeler bakımından çok zengin ve büyüktür. Embriyonun gelişmesini sağlayan bu maddeler başka birçok hayvanın yararlandığı önemli bir besin kaynağını oluşturur.

Sürüngen ve kuşların yumurtası çok eski çağlardan beri insan tarafından besin kaynağı olarak kullanılmıştır. Ama yöresel ve mevsimlere bağlı yumurta toplayıcılığı düzeyinde kalan bu etkinlik evcilleştirme sürecinin başlamasından sonra yaygınlık kazanmıştır. Evcil tavuğun atası olan Hindistan kökenli yaban tavuğu İÖ 2. binde Çin, Ortadoğu ve Avrupa'ya girmişti. Giderek yumurta verimi yüksek ve yıl boyunca yumurtlayabilen soyların geliştirilmesi kümes hayvanlarının önemini artırdı.

Günümüzde tavuk yumurtası başka yumurtalarla karıştırılamayacak ölçüde çok tüketilmektedir. Ayrıca evcil ve yabanıl ördeklerin yumurtası da oldukça yaygın biçimde yenir. Tuzlanarak saklanan ördek yumurtası Çin mutfağında yeri olan bir yiyecektir. Yumurtası yenen hayvanlar arasında kaz ve güvercin gibi evcilleştirilmiş kuşlar ile bıldırcın, martı, yağmurcun, sülün ve devekuşu gibi yabanıl kuşlar sayılabilir. Sürüngenler arasında yerel olarak yalnız kaplumbağaların yumurtaları önem taşır.

Yüzyıllardan beri insanın en önemli besin maddelerinden birini oluşturan yumurta çok çeşitli biçimlerde tüketilmektedir. Ortalama 55 gramlık bir tavuk yumurtasında 6 gram protein (yetişkin bir insanın günlük protein gereksiniminin yüzde 15'i), 12 gram yağ (yaklaşık 80 kalori), önemli miktarlarda demir, A ve D vitamini, tiyamin ve riboflavin bulunur. Yumurtaların mineral ve vitamin içeriği tavuğun beslenmesine bağlı olarak değişir. Yumurta 74°C'ye ısıtıldığında akı ve sarısı pıhtılaşır.

Yumurta doğrudan pişirilip yendiği gibi çorbadan sosa, pastadan tatlıya kadar çok çeşitli yiyeceklerin bileşimine de girer. Örneğin sufle, kek gibi yiyeceklerde kabarmayı sağlar; buna karşılık çorbalarda kalınlaştırıcı, soslarda emülsiyon yapıcı, dondur-

mada ise iri buz kristallerinin oluşumunu önleyici rol oynar.

yumurta hücresi, OVUM olarak da bilinir, biyolojide, dişi eşey hücresi. Botanikte makrogamet terimi yumurtayla eşanlamlı olarak kullanılırken, zoolojide eşey hücresini belirtmek amacıyla Latince *ovum* (yumurta), bu hücreyle birlikte koruyucu katmanları ve besleyici maddelerin tümünü içeren özelleşmiş yapı ya da kapsül için de yumurta sözcükleri yeğlenir.

Erkek eşey hücresi (sperma) gibi tek bir kromozom takımı (haploit sayıda) içeren yumurta hücresi, gelişimin erken evrelerinde embriyonu besleme işlevini de yükleneceğinden ve bunun için gerekli besin maddelerini içerdiğinden erkek eşey hücresinden çok daha iridir. Birçok hayvan türünde yumurtanın içinde depolanan ve yumurta sarısı adını alan besin maddesi kütlesinin miktarı yavrunun kendi kendine beslenebileceği duruma gelene (memelilerde doğuma) değin geçen zamana bağlıdır. Bitkilerde, sporofit embriyonu, kendi başına beslenebilecek duruma gelinceye değin, üzerinde oluştuğu bitki tarafından beslendiğinden, hayvan yumurta hücresinin boyutlarına ulaşmaz. Ciğeryosunları, yaprakyosunları ve eğreltiotlarında gametofit, gametofitin asalak olduğu tohumlu bitkilerde ise sporofit yumurta hücresini besler.

Yumurta hücresi dişi üreme organlarından yumurtalıklarda yapılıp salındıktan sonra sperma hücresiyle birleşip döllenerek yeni bir birey oluşturmak üzere çoğalmaya başlar. İnsanda yeni doğmuş bebeğin yumurtalıklarında çok sayıda olgunlaşmamış yumurta hücresi bulunur; kesecik ya da folikül olarak adlandırılan ve içi boş bir küreyi andıran bir hücre kümesi bu hücrelerin çevresini sarar. Yumurta hücresi folikülün içinde yavaş yavaş olgunlaşır. Kadının doğurganlığının sürdüğü dönem boyunca 300-400 folikül olgunlaşıp yumurta bırakır. Menopozla birlikte olgunlaşmamış foliküllerin tümü dejenerasyona uğrar.

Hipofiz bezinden kana salgılanan folikül uyarıcı hormon(*) yumurtaların büyüyüp gelişmesini sağlar. Yumurta olgunlaştıktan sonra gene hipofizden salgılanan lutein yapıcı hormon(*) yumurtanın salınmasını uyarır.

Yumurta olgunlaşırken folikülün duvarları da giderek genişler. Folikül ve yumurta yumurtalık dokusu içinde yavaş yavaş hareket ederek organın yüzeyinde bir çıkıntı oluşturur. Yumurta ile folikül duvarı arasındaki boşlukta sıklıkla folikül hücrelerinden salgılanan bir sıvı bulunur; bu sıvı yumurtanın nemli kalmasını ve gelişmesi için elverişli bir ortam sağlar. Yumurtalıktan salınan yumurta fallop borusunun ucundaki uzantıların yardımıyla borunun içine girer, dölyatağının içine doğru hareket eder.

Yumurta hücresinin ortasında yer alan hücre çekirdeğinde bulunan anneye ait kromozomlar döllenmede sperma hücresinin kromozomlarıyla birleşerek yeni bireyin genetik maddesini oluşturur. Hücre çekirdeğinin çevresinde, gelişmekte olan yumurta hücresi için gerekli olan besin maddelerini içeren hücre plazması ya da yumurta sarısı yer alır.

Yumurta hücresi yumurtalıktan çıktıktan sonra 24 saat içinde döllenmezse dejenerasyona uğramaya başlar. Buna karşılık, döllenirse bir dizi hücre bölünmesine girer. Gelişmenin erken evrelerinde döllenmiş yumurta ikiye bölünüp büyümeyi sürdürürse tek yumurta ikizleri, bölünme tam olmazsa gövdeleri birbirine bağlı yapışık ikizler oluşur. Yumurtalıktan aynı zamanda iki ayrı yumurta çıkar ve bunların ikisi de döllenirse çift yumurta ikizleri ortaya çıkar.

yumurta kabuğu porselen, Çin'de üretilen son derece ince gövdeli sırlı porselen. *An hua* (gizli dil) adı verilen ve pişirilmeden önce uygulanan oyma bezemeleri ancak ışığa tutulduğunda görülebilir. Ming hanedanı imparatorlarından Yonglo'nun egemenliği döneminde (1402-24) geliştirilen bu porselen İmparator Chenghua döneminde

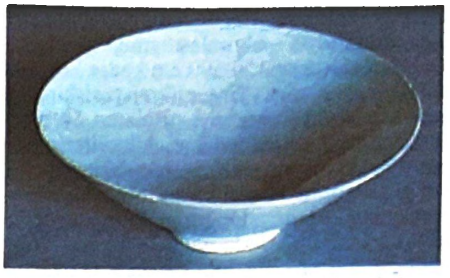

Yumurta kabuğu porselen, Kangxi döneminde (1661-1721) yapılmış bir kâsenin kopyası; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra. fotoğraf. EB Inc

(1464-87) yeniden ortaya çıktı, daha sonra İmparator Wanli döneminde de (1572-1620) Yonglo dönemi porselenlerinin kopyaları yapıldı. Qing (Mançu) hanedanından İmparator Kangxi döneminde (1661-1722) yeşil aile (*famille verte*) ve pembe aile (*famille rose*) çevresinde, kâğıt gibi ince porselenden kâse ve tabaklar yeniden ortaya çıktı.

yumurta oluşumu, OOGENEZ olarak da bilinir, birincil yumurta hücresinin olgun bir yumurta hücresi haline geldiği süreç. Yumurta hücresinin gelişimi, yumurtayı vücudunda taşıyan bireyin doğumundan çok önce başlar; dölütün büyümeye başlamasından 8-20 hafta sonra olgun yumurta hücresi haline gelecek olan hücreler çoğalmaya başlamıştır. Bebek doğduğunda, doğurganlık dönemi boyunca yumurtalıklardan salınacak yumurta hücrelerinin tümü yumurtalıklardadır. Birincil yumurta hücresi olarak adlandırılan bu hücrelerin sayısı 400 bini bulur. Birincil yumurta hücreleri yumurtlamadan hemen önceki evreye değin değişikliğe uğramaz. Bazı yumurta hücrelerinin olgunlaşmasından önce 40 yıl kadar geçerken bazıları da hiç olgunlaşmadan menopozla birlikte dejenerasyona uğrar.

Yumurtalıktan salınana değin birincil yumurta hücresi olarak kalan hücre salındıktan sonra bir hücre bölünmesi geçirir. Hücre çekirdeği içerdiği kromozomlar da ikiye ayrılacak biçimde bölünür. Bu yeni hücrelerden biri genellikle öbüründen daha büyüktür ve ikincil yumurta hücresi olarak adlandırılır; küçük olan hücre kutup cisimciği olarak bilinir. İkincil yumurta hücresi olgunlaşıncaya değin yumurtalığın içinde büyür; daha sonra dışarı atılır ve sperma hücreleri tarafından döllenmek üzere fallop borusunun içine girer.

Yumurtalık, Akdeniz Bölgesi'nde Adana iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 501 km² olan Yumurtalık ilçesi doğu ve güneyde İskenderun Körfezi, güneybatı ve batıda Karataş ilçesi, kuzeyde Ceyhan ilçesiyle çevrilidir.

İlin güney kesiminde yer alan ilçe toprakları, alçak dağlarla kuşatılmış kıyı düzlüklerinden oluşur. Kuzey ve Kuzeydoğuda doğal sınır oluşturan Misis tepelerinin ilçe sınırları içinde kalan bölümünde yükseklik 500 m'yi bulmaz. Kıyı boyunca uzanan dar ve alçak düzlükler Çukurova'nın(*) güneydoğu kesimini oluşturur. Bir bölümü Ceyhan Irmağının(*) taşıdığı alüvyonların yığılmasıyla ortaya çıkmış deltada, ilçenin başlıca tarım alanı olan düzlükler bulunur. Ceyhan Irmağı batıda, Bebeli Boğazından geçen eski çığırı ise güneybatıda ilçenin doğal sınırını çizer. Eski çığırın 1930'lardan önce Akdeniz'e ulaştığı, birçok küçük lagünle çevrili kesimde alüvyonlarla oluşmuş sivri bir çıkıntı yer alır. Bazı kaynaklarda Portakal Burnu olarak geçen bu çıkıntıyla ilçenin güney kıyısı arasındaki koy, İskenderun Körfezine(*) açılır. Yumurtalık Körfezi ya da Yumurtalık Limanı adıyla anılan koyun kuzey kıyısında yazın Adanalıların ilgi gösterdiği doğal kumsallar uzanır. Bu kıyıda ve tepelik alanlarda yer yer kızıl çam topluluklarına rastlanır.

Büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini daha çok tarımdan sağlar. Başlıca bitkisel ürünler buğday, pamuk ve arpadır. Ayrıca az miktarda portakal, mandalina, üzüm, yerfıstığı ve soya da yetiştirilir. Yumurtalık Körfezinde kurulmuş olan dalyanlarda balıkçılık yapılır. Kıyı halkının bir bölümü teknelerle Akdeniz'de balıkçılık yaparak geçinir.

Dalgakıranla fırtınalardan korunan Yumurtalık iskelesi daha çok bir balıkçı barınağı işlevi görür. İlçedeki başlıca sanayi kuruluşu 1980'lerde açılan yapay gübre fabrikasıdır. Kerkük'ten İskenderun Körfe-

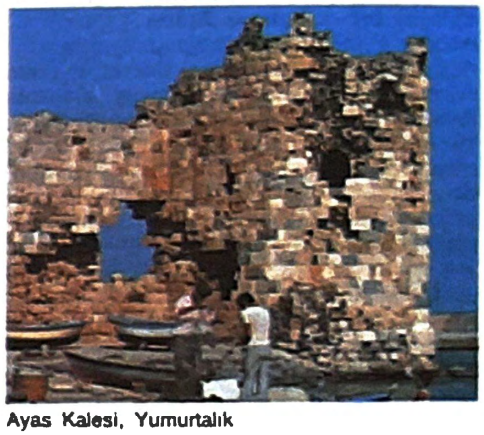

Ayas Kalesi, Yumurtalık
Anadolu Yayıncılık Arşivi

zi kıyısına kadar uzanan Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı'nın batı ucu, Yumurtalık ilçesine bağlı Gölovası köyünün kuzeydoğusundadır. BOTAŞ'a (Boru Hatları ile Petrol Taşıma AŞ) ait olan bu tesislere gelen ham petrolün bir bölümü 1986'da işletmeye açılan bir başka boru hattıyla işlenmek üzere Kırıkkale'deki Orta Anadolu Rafinerisi'ne pompalanır. Kerkük'ten gelen boru hattı, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi nedeniyle uygulanan ambargo çerçevesinde 1990 sonlarında kapatıldı. İlçe merkezinin batısındaki Yumurtalık köyü yakınında da bazı akaryakıt depolama tesisleri vardır. Kıyı açığında bir başka terminale yanaşan tankerlerin boşalttığı akaryakıtla dolan tanklar, İncirlik'teki ABD hava üssünün gereksinmesini karşılamak amacıyla kurulmuştur.

Yumurtalık kıyılarına yazla birlikte çevre ilçelerden büyük bir akın başlar. Kumsallarla kaplı kıyı şeridinde bazı kamu kuruluşlarına ve özel sektöre ait birçok tatil sitesi, konut ve kamp alanı vardır. Kampçılardan alınan kira bedeli, Yumurtalık Belediyesi'ne önemli bir gelir bırakır. İncirlik üssündeki ABD'liler de bu kıyıda kendilerine ayrılan bir alanda kamp kurarlar.

Eski bir yerleşim alanı olan yöre, ilkçağda Kilikya bölgesinin sınırları içindeydi. İÖ 7. yüzyılda Kilikya Krallığı, İÖ 6. yüzyılda Persler, daha sonra Makedonya Krallığı ve Selevkoslar tarafından yönetildi. İÖ 2. yüzyılda korsanların eline geçti. İÖ 67'de Roma'ya bağlandı. Bizans egemenliği dönemi Arapların yönetimiyle kesintiye uğradı.

Daha sonra 1336'da Memlûklerin egemenliğine girdi, 1517'de de Osmanlı Devleti topraklarına katıldı. 19. yüzyılın ilk yarısında bir süre Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın yönetiminde kaldı. Bu sırada Mısırlıların Çukurova'ya girmesine engel olmak isteyen İngiliz donanması Yumurtalık kıyılarına başarısız bir çıkarma yaptı. 19. yüzyıl sonlarında Cebelibereket sancağının Payas kazasına bağlı bir nahiye olarak yönetilen yöre, Cumhuriyet döneminde Ceyhan ilçesine bağlandı ve 1959'da ilçe yapıldı.

İskenderun Körfezi kıyısında yer alan ilçe merkezi, ilkçağda Aigai adıyla anılan önemli bir liman kentiydi. Daha sonra Roma'nın Akdeniz kıyısındaki başlıca askeri deniz üslerinden biri durumuna geldi. Bizans döneminde bir piskoposluk merkezi olarak önem kazandı. Ortadoğu ile Avrupa arasındaki ticarette önemli bir yer tuttuğu 13. yüzyılda Ceneviz, Venedikli, Suriyeli ve Fransız tüccarların buluşma yeriydi. İtalyan gemici ve tüccarlar tarafından Lagozzo ya da Laiazzo ve Ajazzo olarak anılan yerleşmenin adı zamanla Ayas'a dönüştü. Ünlü gezgin Marko Polo Çin'e giderken 1271'de buradan geçti. I. Süleyman (Kanuni) 1536'da bir gözetleme kulesi yaptırdı ve eskiden Ermenilerin yaptığı şatoyu onarttı. Asya ile Avrupa arasındaki ticaret yolunun Afrika'nın güneyinden geçmesi zamanla Ayas'ın eski önemini yitirmesine yol açtı. 19. yüzyıl sonlarında nüfusu yaklaşık 600 olan yerleşmenin adı Cumhuriyet döneminde Yumurtalık olarak değiştirildi. Günümüzde yazın kalabalıklaşan bir sayfiye görünümünde olan kasaba, nüfus açısından ilin en küçük ilçe merkezidir. İl merkezi Adana'ya uzaklığı 81 km'dir.

İlçede yer alan başlıca tarihsel yapılar antik Aigai kenti kalıntılarıdır. Bu kalıntılardan en önemlileri Ayas (Kestanbol) Kalesi ve Ayas sukemerleridir. Yumurtalık kasabasının karşısındaki küçük adada yer alan ve Kız Kalesi adıyla anılan kale kalıntısının Cenevizlere ait olduğu sanılmaktadır.

Yumurtalık Belediyesi 1959'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 20.957; kasaba, 3.583.

yumurtalık, bir çiçeğin dişi organının, içinde tohumtaslağı barındıran şişkin alt bölümü. Çiçek döllendikten sonra yumurtalık meyveye, tohumtaslakları ise tohuma döner.

Bir yumurtalık tek bir meyveyaprağından (basit) ya da iki ve daha çok meyveyaprağından (bileşik) yapılmış olabilir. Basit olanlar tek, bileşik olanlar ise tek ya da daha çok gözlüdür ve daha çok tohumtaslağı içerir.

Yumurtalığın çiçekteki konumlanma biçimi, sınıflandırma çalışmalarında yararlanılan önemli bir özelliktir. Yumurtalık, çiçek tablasında çiçeğin öbür parçalarından daha yukarıda yer alıyorsa üst durumlu, aşağıda yer alıyorsa alt durumludur. *Ayrıca bak.* çiçek; dişiorgan.

yumurtalık, zoolojide, yumurta olarak adlandırılan dişi eşey hücrelerinin yapılıp salındığı üreme organı. Omurgalılarda sıklıkla bir çift olarak bulunan yumurtalıklarda eşey hücrelerinin yanı sıra üreme işlevlerinde rol oynayan hormonlar da yapılır. Knidliler gibi bazı omurgasızlarda yumurtalıkların oluşumu ve gelişimi mevsimlerle ilişkilidir. Öte yandan, bazı omurgasızlarda aynı bireyde hem yumurtalık, hem de erbezi vardır. *Ayrıca bak.* gonat; yumurta.

İnsanda, ergenlik dönemine değin uzun bir doku kitlesinden oluşan yumurtalıklar, bu dönemde yavaş yavaş büyüyerek biçim değiştirir. Erişkinde yumurtalıklar kabaca oval biçimlidir; uzunluğu 4 cm, eni 2 cm, kalınlığı 1,5 cm kadar, ağırlığı 4-8 gramdır. Çok sayıda bağ aracılığıyla dölyatağı ve fallop borularına tutunur. Yüzeyi genellikle düzgün değildir, yer yer nedbe dokusu olanları bulunur. Yeni doğmuş bebekte yumurtalıklarda olgunlaşmamış yumurta hücrelerini içeren 150-500 bin kadar kesecik (folikül) yer alır. Ergenlikten erişkinliğe geçiş döneminde bu sayı ortalama 34 bine düşmüştür. Yaş ilerledikçe, foliküllerin sayısı daha da azalır; üreme işlevlerinin sona erdiği menopozda geri kalan foliküller dejenerasyona uğrar. Doğurganlığın sürdüğü 13-50 yaşlar arasında yumurtalıktaki foliküllerin yalnız 300-500 kadarı olgunlaşır. Bu dönemde ortalama dört haftada bir yumurtalıklardan birinde bir folikül olgunlaşır; folikülün içinde yer alan yumurta döllenmek üzere dışarı atılır, fallop boruları yoluyla dölyatağına gelir. Döllenme olmazsa âdet kanaması sırasında vücuttan dışarı atılır.

Yumurtalıklar iç salgıbezi olarak da işlev görerek kana östrojen ve progesteron adlı iki hormon salgılar. Folikülden salgılanan östrojen, göğüslerin büyümesi, dış üreme organlarının çevresinde kıllanma, kalçalardaki yağ dokusunun artması gibi ikincil eşey özelliklerinin ortaya çıkışını denetler. Ayrıca dölyatağının içini döşeyen örtünün gelişmesini de uyarır. Yumurta salındıktan sonra olgun folikülün bulunduğu yerde gelişen sarı cisimden (*corpus luteum*) salgılanan progesteron ise döllenmiş yumurtanın dölyatağında yuvalanıp embriyon haline gelmesine yardımcı olur.

Yumurtalığın merkezindeki iç bölge kan damarları, lenf kanalları ve sinir lifleri de içeren bağdokudan oluşur. Bunun çevresini saran kabuk bölgesinde foliküller ve yumurta hücreleri bulunur. Folikül olgunlaştıkça büyür ve yumurtalığın yüzeyine göç eder. Foliküldeki yumurta yumurtalıktan dışarı atılınca boşalan folikül boşluğuna dolan kan ve sarı hücreler sarı cismi oluşturur. Yumurta döllenirse sarı cisim gebeliğin sonuna değin varlığını sürdürür ve bu süre boyunca progesteron salgılar. Yumurta döllenmezse sarı cisim beyaz bir nedbe dokusu haline gelir; beyaz cisim (*corpus albicans*) olarak adlandırılan bu yapı zamanla kaybolur.

Yumurtalıklar menopozdan sonra büzüşerek küçülür ve lifsi doku haline gelir. Östrojen salgılanması büyük ölçüde azalırsa da hiçbir zaman tümüyle sona ermez. *Ayrıca bak.* yumurtlama.

yumurtlama, dişi eşey organları olan yumurtalıklardan olgun yumurta hücresinin dışarı atılması. Normal olarak insanda yumurtlamayla tek bir yumurta atılırsa da, âdet çevrimi sırasında iki ya da daha fazla yumurta olgunlaşıp serbest kalabilir. Âdet çevriminin ortalama 28 gün olduğu kabul edilirse, yumurtlama 14-16. günlerde olur. Yumurta döllenmezse yumurtlamadan ortalama iki hafta sonra âdet kanamasıyla birlikte üreme organlarından vücut dışına atılır. Kimi zaman âdet çevrimi sırasında yumurta olgunlaşması ve yumurtlama gerçekleşmez.

Yumurta hücresi yumurtalıktan atılmadan önce büyüyüp olgunlaşır. Birincil yumurta hücresi yıllarca hiçbir değişikliğe uğramadan kaldıktan sonra uyarılıp olgunlaşmaya başlayabilir. Yumurta hücresinin çevresini saran folikül adlı kılıf hücreyi korur ve gelişmesi için elverişli bir ortam sağlar. Folikül olgunlaştıkça hücre duvarı kalınlaşır, folikülü oluşturan hücreler yumurtanın çevresini saran bir sıvı salgılar. Yumurtalığın iç bölümünde yer alan folikül organın yüzeyine doğru hareket eder; yüzeye vardığında folikül duvarı incelir. Folikül ve sıvının yumurtalığa yaptığı baskıyla organın yüzeyinde bir kabarcık oluşur. Folikül patladıktan sonra yumurta hücresi sıvı ve doku parçacıklarıyla birlikte serbest kalır; fallop borusunun açık ucundan girerek dölyatağına doğru hareket eder.

Yumurtlama sürecini uyaran folikül uyarıcı hormon ve lutein yapıcı hormon hipofiz bezinde yapılıp salgılanır. Yumurta yumurtalıktan atıldıktan sonra folikülün duvarları yeniden birleşir, yumurtanın kapladığı yerde sarı cisim (*corpus luteum*) olarak bilinen bir yapı oluşur. Sarı cisim döllenmiş yumurtanın dölyatağı duvarına yuvalanmasını kolaylaştıran progesteron adlı hormonu salgılar. Yumurta döllenmezse sarı cisim yumurtlamadan ortalama dokuz gün sonra progesteron salgılamayı keser. Öte yandan yumurta döllenirse sarı cismin yanı sıra embriyonu barındıran etene de (plasenta) progesteron salgılamaya başlar. Progesteron hipofizden hormon salgılanmasını da engelleyerek gebelik sırasında yumurtlama olmamasını sağlar.

yumuşak kaplumbağa, *Trionychidae* familyasını oluşturan 20'yi aşkın kaplumbağa türünün ortak adı. Asya, Afrika ve Kuzey Amerika'daki bazı akarsu ve göllerde yaşayan bu kaplumbağaların kabuğu çok yassı, yuvarlak ve deriyle örtülüdür. Keratin levhalar bulunmaz. Ayrıca parmakları perdeli, boynu uzun, burnu kısa ve yumuşak bir hortum biçimindedir. Burun delikleri bu hortumun ucunda yer alır. Baş ve boyun

Trionyx cinsinden yumuşak kaplumbağa
E. R. Degginger—EB Inc

kabuğun içine tümüyle çekilebilir. Dişi, erkekten belirgin biçimde iridir. Yumuşak kaplumbağalar hızlı hareket eden etçil sürüngenlerdir. Genellikle çamur ya da kumlara gömülerek yaşar ve dipten ara sıra güneşlenmek için çıkarlar. Yumuşak kaplumbağa yüzeye yaklaşıp burnunu dışarı uzatarak havayla solunum yaptığı gibi ağzına çektiği suyla da solunum yapabilir. Yutak bölgesinde bulunan zengin damar ağıyla kaplı parmaksı uzantılar sudan oksijenin alınmasını ve kaplumbağanın saatler boyunca dipte kalabilmesini sağlar. Bu hayvanlar insan besini olarak oldukça yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Türkiye'de bulunan iki türünden Fırat kaplumbağası (*Trionyx euphraticus*) Fırat ve Dicle ırmakları ile bu ırmaklara katılan akarsularda yaşar. Nil kaplumbağası (*T. triunguis*) Afrika'nın yanı sıra İsrail ve Anadolu'nun güney kesimlerine de yayılmıştır. Kabuk uzunluğu 60 cm'yi aşabilen bu türlerin irileri tehlikelidir. Zorda kaldıklarında boyunlarını hızla uzatıp ısırabilirler. Aynı cinsin Kuzey Amerika'da yaşayan türleri daha küçük yapılıdır.

yumuşak su, kalsiyum, demir ya da manganez gibi metallerin çözünmüş tuzlarını içermeyen su. Bu tuzlar, çaydanlıkların ve buhar kazanlarının içinde sert, çözünmez katmanlar oluşturur. *Ayrıca bak.* sert su.

yumuşak şankr, etkeni Ducrey basili olarak da bilinen *Haemophilus ducreyi* olan, sıklıkla dış üreme organlarında ortaya çıkan, hemen her zaman cinsel ilişkiyle bulaşan akut ve sınırları belirli enfeksiyon. Bakterinin vücuda girmesinden 4-10 gün sonra enfeksiyon bölgesinde beliren ve derinliği fazla olmayan ağrılı ülser, frenginin başlıca lezyonu olan şankrdan ayırt edilmesi için yumuşak şankr olarak adlandırılır. Şankrın ortaya çıkmasından sonra kasık bölgesindeki lenf düğümleri şişer ve iltihaplanır. Tedavide ilk seçilecek ilaç mikroorganizmanın büyümesini ketleyen sülfonamitlerdir; sülfonamitlerin etkisiz kaldığı vakalarda klortetrasiklin ve streptomisin kullanılabilir.

yumuşakçalar (*Mollusca*), 75 bini aşkın türden oluşan, yumuşak gövdeli ve genellikle manto (örtenek) dokusunun salgıladığı kabukla çevrelenmiş omurgasızlar filumu. Çok büyük bir bölümünü böceklerin oluşturduğu eklembacaklılardan sonra en geniş hayvan grubudur. Varlığını sürdüren yumuşakçalar genellikle yedi sınıf altında toplanmaktadır. *Aplacophora* (*bak.* kurtsalyangozu), *Amphineura* (*bak.* kiton), *Monoplacophora*(*), *Scaphopoda* (*bak.* denizdişi), midye, istiridye, tarak gibi üyeleri olan *Bivalvia* (*bak.* çiftçenetliler), salyangozları içeren *Gastropoda* (*bak.* karındanayaklılar) ve kalamar, ahtapot gibi üyeleri olan *Cephalopoda* (*bak.* kafadanayaklılar). Bu geleneksel sınıflandırma özellikle 1980'lerden bu yana tartışmalara konu olmakta, yeni araştırmaların ışığında sınıf ve daha alt düzeylerdeki taksonlarda önemli değişikliklerin yapılması ağırlık kazanmaktadır. Örneğin bazı uzmanlar *Aplacophora*'nın iki sınıfa (*Caudofoveata* ve *Solenogastres*) ayrılmasını, eskiden *Aplacophora*'yı da içerecek biçimde kullanılan *Amphineura* yerine *Placophora* ya da *Polyplacophora* adlarının kullanılmasını önermektedirler.

Yumuşakçalar yaşadıkları ortamlara uyarlanırken büyük bir yapı, boyut ve biçim çeşitliliği geliştirmiştir. Kafadanayaklılardan dev kalamarlar (*Architeuthis* cinsi) yaşayan en iri omurgasızlardır. Gövde uzunluğu 8 m'ye, dokunaçlarıyla birlikte toplam uzunluğu 22 m'ye ulaşabilir. Çiftçenetlilerden dev midye (*Tridacna* cinsi) 135 cm'ye, karındanayaklılardan deniztavşanları (*Aplysia* cinsi) 40-100 cm'ye kadar büyüyebilir. Derisidikenlilerde asalak yaşayan *Entoconchidae* familyasından karındanayaklıların uzunluğu ise 1,3 m'ye erişebilmektedir.

Yumuşakçalar hava dışında tüm yaşama ortamlarında bulunur. Ama büyük bölümü denizlere dağılmıştır. Çiftçenetliler ve karındanayaklılar tatlı sularda yaşayan türleri de içerir. Karındanayaklılar 17 bini aşkın türüyle çeşitli kara ortamlarına uyarlanmıştır.

Caudofoveata üyeleri sığ sulardan 7.000 m'yi aşan derinliklere kadar deniz diplerindeki çamurlu çökelleri oyar ve mikroorganizmalar ile organik artıkları yer. Gerçek kurtsalyangozları (*Solenogastres*) ise knidlilerin bazı üyeleriyle beslenir ve sığ sulardan 7.000 m'ye yaklaşan derinliklere kadar ya beslendikleri hidra ve mercan kolonilerinin üstünde ya da çamurlu diplerde bulunur. Kitonlar sığ sularda sert yüzeylere tutunarak güçlü dişlidillerinin (radula) yardımıyla kayalardan algleri kazırlar. *Lepidopleuridae* familyasından birçok kiton 7.000 m'ye kadar ulaşan derinliklerdeki organik artıklarla beslenir. *Monoplacophora*'nın varlığını sürdürebilen pek az üyesi yaklaşık 175-6.500 m derinlikler arasında organik artıklarla beslenir. Denizdişleri sığ sulardan 7.000 m'ye kadar ulaşan derinliklerdeki kum ya da kumlu çamurlarda ipliksi dokunaçlarını kullanarak protozoaları, kabukluları ya da küçük yumuşakçaları yakalar. Pek azı dışında çiftçenetliler beslenmeye yardımcı solungaçlarıyla sudan besin taneciklerini süzer. Denizlerde 10.500 m'yi aşan derinliklere kadar çökelleri oyarak yerleşir ya da ayaklarındaki bezin salgısıyla sert yüzeylere sıkıca tutunurlar. Kafadanayaklılar genellikle kabuklular ve balıklarla beslenen etçil hayvanlardır. Bazıları yüzeyden 4.500 m'ye kadar ulaşan derinliklerde yüzerek dolaşırken öbürleri 8.000 m'yi aşan derin sularda dibe yakın yaşar. Karındanayaklılar ise sığ sulardan 10.500 m'ye ulaşan derinliklere kadar hemen tüm katmanlarda bulunabilir. Bazıları asalak, öbürleri yırtıcıdır. Karada yaşayan türler de dikey ve yatay son derece geniş bir dağılım gösterir.

Temel yumuşakça özelliklerinin evrim sürecinde büyük bir çeşitlilik kazanması bu hayvanların tipik olarak belirtilebilecek özelliklerini son derece azaltmıştır. Manto

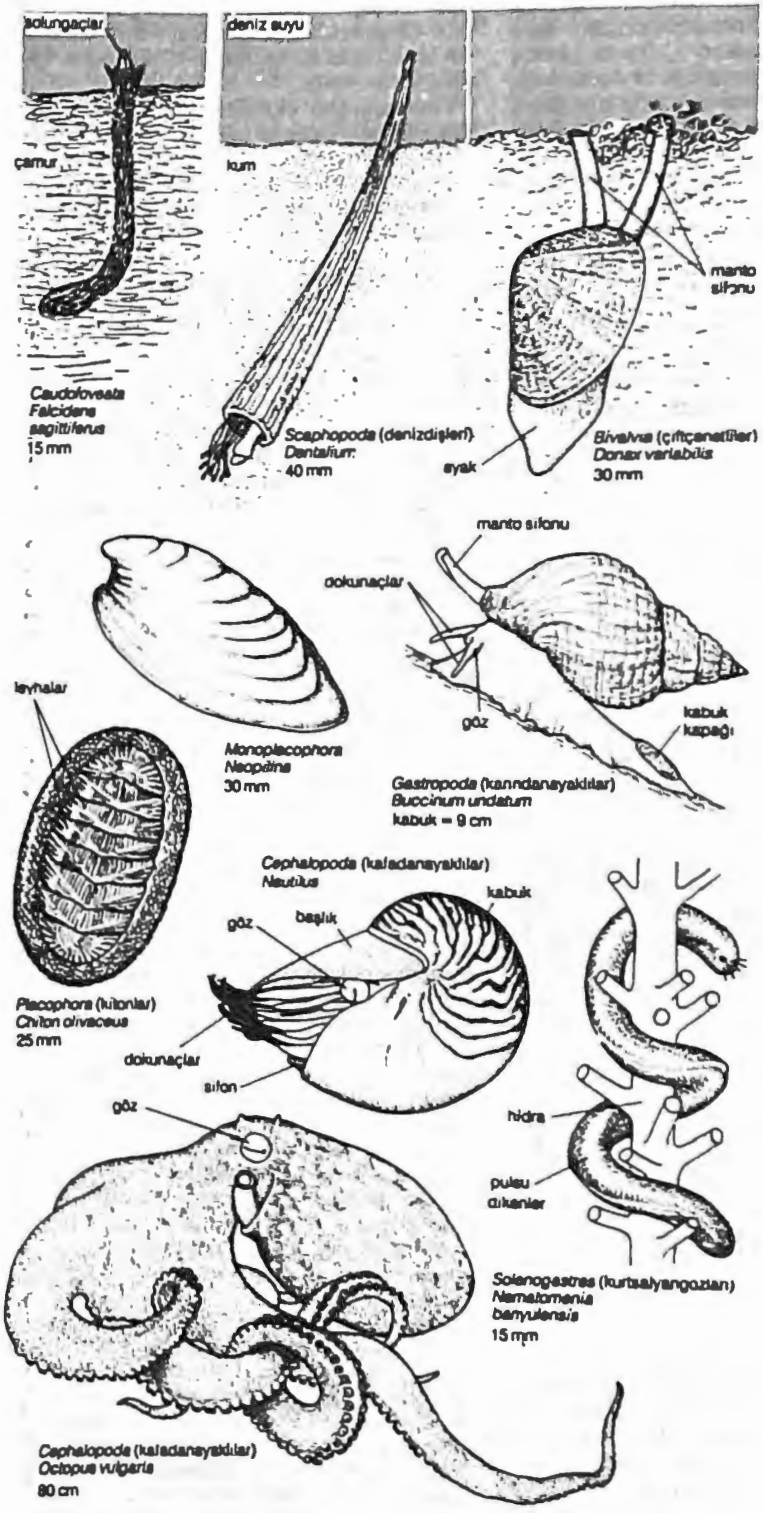

Sınıflarına göre seçilmiş tipik yumuşakçaların vücut yapısı

(*Falcidens Nematomenia*) L. v. Salvini-Plawen, *Die Neue Brehm Bucherei* (1971) A. Ziemsen-Verlag Wittenberg. (*Dentalium, Nautilus*) T. I. Storer ve R. L. Usinger *General Zoology* (1965) McGraw-Hill New York, (*Donax*) R. Barnes, *Invertebrate Zoology* (1974) W. B. Saunders Philadelphia (*Chiton*) L. v. Salvini-Plawen, K. M. Wilbur *The Mollusca* vol 10 (1985) Academic Press. Londra. (*Buccinum*) K. J. Golling *Malakozoologie* (1974) G. Fischer Verlag. Stuttgart. (*Octopus*) L. v. Salvini-Plawen, R. Reidl *Fauna und Flora des Mittelmeeres* (1983) Paul Parey Scientific Publishers Hamburg ve Berlin

ya da örtenek denen kalın ve yumuşak deri kıvrımı, manto boşluğu ve ayak yumuşakçaların en dikkat çeken özellikleridir. Manto kurtsalyangozlarında diken, pul ya da her ikisini içeren kütikulayla (sertleşmiş epitel hücre katmanı) kaplıdır. Kitonlarda ise mantoyu tek sıra halinde dizili sekiz levha ile bunları çevreleyen dikenli bir kemer örter. Tüm öbür yumuşakçalarda manto, genel olarak koruyucu bir kabuk salgılar. Bazı karındanayaklılarda ve çoğu kafadanayaklıda kabuk az ya da çok körelmiştir. Yumuşakçaların sindirim kanalı, üreme organları ve kalp gibi tüm iç organları sırt karın yönünde uzanan kaslarla mantoya bağlanmıştır. Ayak denizdişlerinde ince uzun, oyucu bir organdır. Çiftçenetlilerde genellikle yanlardan yassılaşarak balta biçimini almıştır. Karındanayaklılarda genellikle sürünerek ilerlemeye yarayacak biçimde kalın ve düz altlıdır. Bazılarında ise yanlara doğru genişleyerek yüzmeye yardımcı olur. Kafadanayaklılarda ise bir sifona dönüşmüştür. Bu gruba ağzı çevreleyen dokunaçlardan ötürü verilen kafadanayaklılar adı yaygın biçimde kullanılmakla birlikte yanıltıcıdır ve bazı sınıflandırmalarda *Siphonopoda* (sifonayaklılar) adı yeğlenmektedir. Manto bir kıvrım yaparak vücut ile arasında manto boşluğunu oluşturur. Manto boşluğu tipik olarak solungaçları, sindirim, boşaltım ve üreme sistemlerinin açıldığı delikleri içerir.

Yumuşakçaların vücudu hemen hemen tümüyle yumuşak doku ve organlardan oluşur. Sinir sistemi genellikle ayaklara ve mantoya birer çift sinir kordonuyla bağlantılı ana gangliyon (sinir düğümü) çiftini içerir. Kafadanayaklılar ve çoğu karındanayaklının belirgin baş bölümü ve bu bölümde bir çift gözü vardır. Ayrıca birçok çiftçenetlinin manto kenarlarında ışık alıcıları bulunur.

İlkel gruplarda sindirim kanalı düzdür. Önde katı bir doku kütlesinin desteklediği, kaslarla hareket ettirilebilen şerit biçiminde bir dişlidil ve salgı bezleri vardır. Çiftçenetlilerde ve bazı öbür yumuşakçalarda bu özelleşmiş yapılar körelmiştir. Ağzın gerisinde, *Caudofoveata* üyelerinde enzim üreten geniş bir kesenin bağlandığı bağırsak, kitonlarda ve *Conchifera* altfilumunun (*Monoplacophora*, *Bivalvia*, *Scaphopoda*, *Gastropoda* ve *Cephalopoda*) üyelerinde ise bir çift salgı bezinin açıldığı ince bir yemek borusu, bir çift sindirim bezinin açıldığı mide ve genellikle kıvrımlanan ince bir bağırsak bulunur.

Yumuşakçalarda duvarları özelleşmiş epitel hücrelerinden yoksun boşluklar ile kalp arasında tek yönlü akan vücut sıvısı açık dolaşım sistemini oluşturur. Solunum pigmentleri genellikle bu sıvı içine dağılmıştır. Daha gelişmiş gruplarda hemoglobin, kan hücrelerine bağlıdır. Kalp aynı zamanda dolaşım sıvısını süzme işlevi de görür. Süzülen artık ürünler, kalbi dıştan çevreleyen boşluğa (perikard boşluğu) geçer ve boşaltım organları olarak özelleşmiş bir çift kanalla dışarı atılır.

Yumuşakçalar büyük ölçüde ayrı eşeyli canlılardır. Üreme öndensolungaçlılar altsınıfından karındanayaklılar arasında döllenmesiz olarak da gerçekleşebilir. Suya bırakılan yumurta ve spermalar yoluyla oluşan dış döllenme yaygındır. Ama kafadanayaklılarda ve karındanayaklıların çoğunda erkeğin spermalarını dişiye aktarmasına yarayacak çok çeşitli çiftleşme organları gelişmiştir. Yumuşakçaların çoğu birkaç larva evresinden geçerken kafadanayaklılarda ve çoğu kara salyangozunda yumurtadan erişkine benzer yavruların çıkması tipiktir.

Yumuşakçaların yasssısolucana benzer bir atadan türediği sanılmaktadır. Bu grubun denizlerde yaşayan ilk fosil örnekleri Kambriyen Dönemin (y. 570-500 milyon yıl önce) sonlarından kalmıştır.

Yumuşakçalar ekolojik ve ekonomik bakımdan önemli bir gruptur. Özellikle midye ve istiridyeler ile kalamar ve mürekkepbalıkları yaygın biçimde tüketilen deniz ürünleridir. *Helix* cinsinden kara salyangozları birçok Avrupa ülkesinin mutfağına girmiştir. Çeşitli gruplardan yumuşakçaların kabuklarından elde edilen sedef ile bazı istiridye ve midyelerden elde edilen inci, mücevher ve değerli süs eşyalarının yapımında kullanılır. Öte yandan oyucu midye gibi çiftçenetliler teknelerin ve iskelelerin suyun altında kalan ahşap bölümlerine büyük zarar verir.

Yumuşakçalar ekosistemlerdeki beslenme zincirlerinin önemli halkalarındandır. Çiftçenetlilerin çoğu beslenirken organik maddelerin dönüştürülmesine katkıda bulunur. Bu yumuşakçalar saatte 40 litre suyu süzebilmektedir.

yumuşakodun, iğneyapraklı ağaçların odunlarına verilen ad. Bazı ayrıksı örnekler (bataklık servisi ve melez) dışında yaprakdökmeyen bu ağaçların odunu dünya kereste üretiminin yüzde 80'ini oluşturur. Yumuşakodun terimi odunun yumuşaklığını çağrıştırıyorsa da gerçekte bu grupta yalnızca yumuşak değil sert odunlar da sınıflandırılır. Örneğin yumuşakodunlu ağaçlardan duglasgöknarı ya da porsuk ağacının odunu, sertodunlular arasında sınıflandırılanların çoğundan çok daha serttir. *Karş.* sertodun.

yumuşama, DETANT (Fransızca *détente*: "yumuşama, gevşeme") olarak da bilinir, geniş anlamda uluslararası ilişkilerde gerginliğin azalması; dar ve yaygın anlamda ise 1970'lerde kapitalist ülkelerle sosyalist ülkeler arasında, özellikle de ABD ile SSCB arasındaki ilişkilerde iyileşme.

ABD'de Ocak 1969'da başkanlık görevine başlayan Richard Nixon ülkesinin dünya çapındaki askeri yükümlülüklerini azaltmayı öngören Nixon Doktrini'ni açıkladı. Bu politika genel çizgileriyle Vietnam'daki ABD askerlerinin aşamalı olarak çekilmesini, SSCB ile ilişkilerde yumuşamanın sağlanmasını, Çin'le diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasını, uluslararası alandaki denetimin doğrudan askeri müdahaleler yerine seçilmiş bölgesel devletlere askeri destek sağlayarak yürütülmesini içeriyordu. ABD II. Dünya Savaşı'nın ardından izlediği sosyalist bloku çevreleme ve baskı altında tutma politikasını diplomatik anlaşmalar yoluyla daha esnek biçimde uygulayacak ve Üçüncü Dünya ülkelerindeki kurtuluş hareketlerine sağladığı desteği azalttığı ölçüde SSCB'ye, bu ülke için büyük önem taşıyan silahların denetimi, teknoloji transferi ve tahıl satışı gibi alanlarda bazı kolaylıklar sağlayacaktı.

SSCB'nin Ağustos 1968'de Çekoslovakya'ya Varşova Paktı üyesi beş ülkeyle birlikte askeri müdahalede bulunması uluslararası alanda yoğun tepkilere yol açmıştı. SSCB önderi Leonid Brejnev bu eylemi, bir Doğu Avrupa ülkesinde sosyalist sistemin çıkarlarına zarar verecek gelişmeler olduğunda, öbür sosyalist devletlerin müdahale hakkının doğacağını savunarak meşrulaştırmaya çalıştı; bu görüş Batı'da Brejnev Doktrini olarak adlandırıldı. Çin 1969'da SSCB'yi "sosyal emperyalizmle" suçladı; iki ülke arasında büyük bir gerginlik oluştu. Brejnev bu ortamda, ülkesinin tahıl ve teknoloji alanındaki gereksinimlerini de dikkate alarak, ABD ile olan gerginliğin azaltılmasına ve barış içinde birlikte yaşama politikası çerçevesinde uluslararası alanda yumuşamanın sağlanmasına yönelik adımlar atmaya başladı.

ABD ile SSCB arasındaki yumuşamanın odak noktasını 1969'da başlayan ve SALT olarak bilinen Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri(*) oluşturdu. Nisan 1972'de SALT'ın ayrıntılarını ve yumuşamanın ilkelerini görüşmek üzere Moskova'ya giden ABD Ulusal Güvenlik Konseyi başkanı Henry Kissinger ile SSCB yetkilileri arasında ikili ilişkilerin temel ilkeleriyle ilgili 12 maddeden oluşan ortak bir bildiri yayımlandı. Mayısta gene Moskova'da Nixon ile Brejnev arasında SALT I'in çerçevesini oluşturan kapsamlı antlaşmaların yanı sıra ekonomi, bilim, teknoloji, uzay, tıp, sağlık ve çevre alanlarında işbirliğini öngören 10 belge imzalandı. Yumuşama sürecinin doruk noktasını oluşturan bu zirveyi izleyen yıllarda Batı ile SSCB arasındaki ticari ilişkilerde önemli gelişmeler sağlandı. Yumuşama sürecinin önemli aşamalarından biri de 1975'te Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı(*) (AGİK) sonucunda imzalanan ve çeşitli alanlarda bir dizi anlaşmadan oluşan Helsinki Anlaşmaları(*) oldu.

1970'lerin ikinci yarısında, iki blokun stratejik çıkarlarının çatıştığı bir dizi Üçüncü Dünya ülkesinde karışıklıkların tırmanması ve dolaylı ya da dolaysız askeri müdahalelerin artması yumuşama sürecini yavaşlattı. SSCB ve ABD arasında sürdürülmekte olan stratejik silahsızlanma görüşmeleri çıkmaza girdi. 1979 sonunda SSCB'nin Afganistan'a müdahalesi, 1980'de de ABD'de sertlik yanlısı Ronald Reagan'ın başkan seçilmesi yumuşama sürecinin bitişinin göstergeleri sayıldı. Böylece, 1970'lerin başında değişik açılardan hem ABD, hem de SSCB'nin gereksinimlerine uygun düşen, ama iki tarafça da farklı varsayımlar ve yaklaşımlar temelinde anlaşılan bu süreç, sonuçta Soğuk Savaş döneminin kısa ömürlü bir alt dönemi olarak ortadan kalktı.

1985'te SSCB'de Mihail Gorbaçov'un işbaşına gelmesinden sonra iki blok arasındaki ilişkiler hızla iyileşme sürecine girdi. Kesilmiş olan silahsızlanma görüşmeleri Stratejik Silahların Azaltılması Görüşmeleri(*) (START) adıyla yeniden başladı. Doğu Avrupa ülkelerinde çok partili rejimlere geçilmesinin ardından Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın Kasım 1990'daki Paris doruğunda Soğuk Savaş'ın sona erdiği resmen ilan edildi. 1 Nisan 1991'de Varşova Paktı resmen feshedildi, yılın sonuna gelindiğinde de SSCB dağıldı.

Yun, Isang (d. 17 Eylül 1917, Tongyang, Kore), Kore asıllı Alman besteci. Asyalı duyarlılığını çağdaş Batı tekniklerivle dile getirmeye çalışmıştır.

Osaka ve Tokyo'da müzik öğrenimi gördü; 14 yaşında beste yapmaya başladı. II. Dünya Savaşı sırasında Japonlara karşı direniş hareketi içinde yer aldı. 1946'dan başlayarak Kore'de öğretmenlik yaptı. Daha sonra eğitimini sürdürmek üzere Avrupa'ya gitti. Paris'ten (1956-57) sonra gittiği Berlin'de Boris Blacher'in öğrencisi oldu (1958-59). Güney Kore'de komünistlikle suçlanıp hapiste tutulmasının (1967-69) ardından Almanya'ya yerleşerek Berlin'de ders vermeye başladı. 1971'de Alman yurttaşı oldu.

Yun kompozisyonlarında Uzakdoğu'nun yorum geleneğini, Batı'nın çalgılarını ve tekniklerini kullanarak Kore müziğini geliştirmeyi amaçladı. Operalarında Taocu fel-

sefeden ve *yin-yang*(*) düşüncesinden esinlendi.

Yun Shouping, Wade-Giles yazımında YÜN SHOU-P'ING, YUN NAN-TIAN (Wade-Giles yazımında YUN NAN-TIEN) olarak da bilinir (d. 1633 Yanghu, Jiangsu - ö. 1690, Çin), Çinli ressam. Dört Wang'lar (*bak.* Wang Hui) ve Wu Li'yle(*) birlikte erken Qing (Mançu) döneminin (1644-1911/12), Dong

"Çiçekler", Yun Shouping'in mürekkep ve uçuk renklerle yaptığı bir albüm sayfası, 17. yy; Honolulu Sanat Akademisi
Honolulu Academy of Arts

Qichang'ın kuramsal olarak "bireyci" resimden ayırdığı geleneksel resim anlayışını sürdüren başlıca sanatçılarından sayılır. *Wenren* ressamlarının(*) gerçek bir temsilcisi olarak hem çağdaşlarının, hem de sonraki kuşakların saygısını kazanmıştır.

Ming hanedanına sadık olan babası bu hanedanın çökmesi üzerine kaçmak zorunda kalmış onu da yanına almıştı. Bir süre sonra babasından ayrılarak seçkin bir Mançu ailesinin evlat edindiği Yun Shouping sonunda bir Budacı manastırda gizlice babasına teslim edildi. Yabancı Mançulara hizmet etmeyi reddederek aydınlara özgü şiir, kaligrafi ve resim sanatlarına yöneldi. Yakın dostluk kurduğu Wang Hui'nin sanatına büyük hayranlık duydu. Yapıtlarında daha çok çiçek resimlerine yer verdi ve çizgi yerine belli valanları öne çıkaran *mogu* (kemiksiz) tarzını kullandı.

Yunak, İç Anadolu Bölgesi'nde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 3.638 km² (1989) olan Yunak ilçesi doğuda Cihanbeyli ve Sarayönü, güneydoğuda Kadınhanı, güneyde Ilgın, güneybatıda Tuzlukçu ilçeleri, batıda Afyonkarahisar ili, kuzeyde Çeltik ilçesi, kuzeydoğuda Ankara iliyle çevrilidir.

İlçe toprakları ilin kuzeybatı kesiminde yer alır ve hiçbir yerde 2.000 m'yi aşmayan orta yüksekliktekî dalgalı düzlüklerden oluşur. Cihanbeyli Platosu(*) güneydoğuda ilçe topraklarına sokulur. Kuzeyinde Yukarı Sakarya Ovaları adıyla anılan düzlüklerin başlıcaları Turgut ve Eşme ovalarıdır. Yunak'tan doğan Gökpınar Deresi ilçe sınırları dışında Sakarya Irmağına katılır. Küçükhasan Gölü de Çeltik ilçesinde kalmıştır.

Yaklaşık üçte ikisi kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Bitkisel üretim önemlidir; en çok buğday, arpa, şeker pancarı, patates ve elma yetiştirilir. 1984'te Merkez ilçeden sonra ilin en çok buğday üretilen ilçesi Yunak'tı (235.341 ton). Az miktarda baklagiller, soğan, armut ve üzüm yetiştirilen ilçede hayvancılık da yapılır. Magnezit ve sepiyolit (lületaşı) yatakları vardır. Akşehir ve Kadınhanı'nı Ankara'ya bağlayan karayolları Yunak'tan geçer.

17. yüzyılda Doğu Anadolu'dan getirilen bir göçer aşiretin yerleştirildiği yöre 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Ankara vilayeti Merkez sancağının Sivrihisar kazasına bağlı Çeltik nahiyesinin sınırları içindeydi. Yunak Cumhuriyet döneminde önce Cihanbeyli, sonra Akşehir ilçelerine bağlı bir bucak olarak yönetildi. 1953'te ilçe yapıldı. 1990'da Çeltik'in ayrılmasından sonra ilçe nüfusu azaldı.

Osmanlı döneminde Çeltik nahiyesine bağlı bir köyken 1912'de nahiye merkezi yapılan Yunak kasabası ilçenin batı kesiminde yer alır. Isparta'yı Akşehir üzerinden Ankara'ya bağlayan karayolunun üzerinde, bu karayoluyla il merkezi Konya'ya 169 km uzaklıktadır.

Yunak Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 39.419; kent, 10.499.

Yunan alfabesi, İÖ y. 1000'de Yunanistan'da geliştirilen yazı sistemi. Bugün Avrupa'da kullanılan bütün alfabeler ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak bu yazı sisteminden türemiştir.

Yunanlılar alfabelerini Fenikeliler aracılığıyla Kuzey Sami alfabesinden aldılar. Ama bu alfabeyi Sami kökenli olmayan Yunancaya uyarlayabilmek için bazı yeni harfler eklediler, bazılarını attılar, bazı harflerde de değişiklikler yaptılar. En önemli değişikliklerden biri, Sami alfabesinde yalnızca ünsüzleri temsil eden bazı işaretlerin ünlüler için kullanılmaya başlamasıydı: Sami alfabesindeki *alef, he, yod, ayin* ve *vav* harfleri Yunan alfabesinde sırasıyla *a, e, i, o* ve *u* ünlülerini temsil eden *alpha, epsilon, iota, omikron* ve *üpsilon* harfleri olarak değiştirildi. Ünlüleri belirten yeni harflerin eklenmesi, Sami kökenli olmayan dillerin yazı sistemlerine hem kesinlik kazandırdı, hem de harflerin okunmasını kolaylaştırdı.

İÖ 5. yüzyıldan önceki Yunan alfabesinin, doğuda İon alfabesi(*) ve batıda Khalkidikia alfabesi(*) olmak üzere birbirine çok benzer iki temel biçimi vardı. Khalkidikia alfabesi büyük olasılıkla İÖ 8. yüzyılda İtalya'da Etrüsk alfabesine, dolaylı olarak da Latin alfabesinin de içinde bulunduğu öbür İtalik alfabelere kaynaklık etti. Öte yandan Atina İÖ 403'te, İon alfabesinin Miletos'ta kullanılan biçimini resmî alfabe kabul etti. Bunun üzerine sonraki 50 yıl içinde İon alfabesi, Khalkidikia alfabesi de içinde olmak üzere hemen hemen bütün Yunan alfabelerinin yerini alarak klasik Yunan alfabesi durumuna geldi.

Başlangıçta Yunan alfabesi, atası olan Sami alfabesi gibi sağdan sola doğru yazılıyordu. Bunun yerini zamanla, yazının yönünün her satırda değiştiği *boustrophedon* üslubu aldı. İÖ 500'den sonra ise Yunanca hep soldan sağa doğru yazıldı. Klasik Yunan alfabesinde yedisi ünlü toplam 24 harf vardı. Anıt ve yazıtlar için daha uygun olduğu için başlangıçta yalnızca büyük harfler kullanılıyordu. Bu alfabeden, zamanla el yazısına daha uygun olan üç yazı biçimi doğdu. Bunlardan biri, klasik büyük harfleri kâğıt üstüne kalemle yazmaya uyarlayan *uncial*(*) yazısıydı. Öbür ikisi ise, harf biçimlerinin büyük ölçüde değiştiği, harflerin birleştirilerek yazılması bakımından bugünkü el yazılarını andıran işlek ve küçük harf yazılardı. *Uncial* İS 9. yüzyılda kullanımdan kalktı. Onun yerini alan küçük harf yazı, zamanla bugünkü Yunan el yazısına dönüştü.

Yunan Antolojisi, İÖ 700 - İS 1000 arasında yazılmış epigram, şarkı ve mezar yazıları ile aralarında yaklaşık 3.700 şiirin bulunduğu retorik alıştırmalarından oluşan Yunanca derleme. En eski ve en yeni yapıtları arasındaki üslup benzerliği, yaklaşık 1.800 yıllık kesintisiz bir edebi geleneğin kanıtıdır. İÖ 1. yüzyıl başlarında Meleagros'un derlediği *Stephanos* (Güldeste) antolojinin çekirdeğini oluşturur; Meleagros, en başa koyduğu şiirde, derlemeye yapıtı alınan her yazarı bir çiçeğe benzetir. İS 9. yüzyıl sonlarında Konstantinos Kephalas, Selanikli Philippos (İS 1. yy), Diogenianos (2. yy) ve Agathias'ın (6. yy) antolojileriyle Meleagros'unkini birleştirmiş, 10. yüzyıl sonlarında da bu derleme gözden geçirilip genişletilmiştir. Almanya'nın Heidelberg kentinde, Pfalz dükünün kütüphanesinde bulunan Pfalz yazmaları içinde günümüze ulaşan bu çalışma, antolojinin ilk 15 kitabını içerir. "Planudes Antolojisi" denen 16. kitap ise Maksimos Planudes'in 1301'de eklediği şiirlerden oluşur. 1494'te yayımlanan bu antoloji, Latince çeviriler aracılığıyla, yerel dilde yazılmış Fransız ve İtalyan şiirini de etkilemiştir. Türkçede Oktay Rifat'ın hazırladığı *Yunan Antologyası ve Latin Ozanlarından Çeviriler* adlı derlemede bu antolojiden bölümler yer alır.

Klasik dönem Latin edebiyatında, Yunan Antolojisi'nin birçok taklidi yapılmıştır.

Yunan canlandırmacılığı, 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkarak Avrupa ve ABD'de yayılan, Eski Yunan mimarlığının, özellikle de tapınakların temel alındığı yeniklasik mimarlık üslubu. Gelişmesinde Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın ve Avrupa'daki aydın çevrelerde Eski Yunan kültürüne duyulan ilginin etkili olduğu düşünülebilir.

İon düzeninin kullanıldığı kütlesel bir yapı olan British Museum (1847, Londra) Yunan canlandırmacılığının İngiltere'deki en önemli örneğidir. Berlin'deki Brandenburg Kapısı'nda (1788-91) Atina'daki Propylaion'dan esinlenildiği, Münih'teki Gliptotek'te ve gene Berlin'deki Karl Friedrich Schinkel'in yapıtı olan Eski Müze'de (1822-30) Eski Yunan mimarlığındaki biçimlerin kütlesel boyutlarda kullanıldığı görülür. Yunan canlandırmacılığı üslubundaki yapıların Almanya'da bu kadar çok bulunması, Bavyera kralı I. Ludwig'in Yunan kralının babası olmasından kaynaklanır.

Sir Robert Smirke'ün tasarladığı, Yunan canlandırmacılığı üslubundaki British Museum, Londra, 1823-47
A.F. Kersting

Yunan canlandırmacılığı ABD'de de çok tutulmuş, günümüze bu üslupta pek çok yapı ulaşmıştır; ama bunların çoğu hem pratik, hem de ideolojik nedenlere dayanan, garip uyarlamalar biçimindedir.

Cephesi bir Dor tapınağı gibi düzenlenmiş Second Bank of the United States (1824, Philadelphia) Yunan canlandırmacılığının bu ülkedeki en önde gelen savunucusu Nicholas Biddle'ın desteğiyle William Strickland tarafından tasarlanmıştır. Biddle daha sonra mimar Thomas Walter'a da, eski bir yapının cephelerini Dor düzeninde

yenileterek, kendi evi olan Andalusia'yı (1833, Pennsylvania) yaptırmıştır. Bu yapıda Yunan sütunlarının ahşapla taklit edilmesi, daha sonraki bazı benzer cephe tasarımlarını da etkilemiştir.

Walter'ın Yunan canlandırmacılığı üslubundaki başka uygulamaları arasında Girard College'daki görkemli Kurucular Salonu (1847, Philadelphia) ve Washington, D.C.'deki Capitol'a eklediği kanat bölümleri (1865) sayılabilir.

Yunan edebiyatı, Yunan anakarası ve adalarında, eski Magna Graecia'daki (Büyük Yunanistan) Yunan kolonilerinde ve Anadolu'da yaşayan toplulukların ürünü olan Yunanca yapıtların tümü. İÖ 800'den günümüze değin görece kesintisiz biçimde ilerleyen çok uzun bir tarihi vardır. Üç ana dönemde incelenebilir: İS 4. yüzyıla değin gelen Antik Çağ Yunan edebiyatı, 4. yüzyıl ile 1453 arasındaki Bizans edebiyatı ve 1453'ten sonrasını kapsayan modern Yunan edebiyatı.

Antik Çağ. Antik Çağ Yunan kültürü, bütün Batı kültürü için bir model oluşturur. Modern edebiyatta bugün de geçerli olan tragedya, komedya, lirik şiir gibi türler bu dönemde ortaya çıkmış, Batı felsefesinin temelleri bu dönemde atılmış, edebiyat kuramı da bu felsefenin bir parçası olarak gene bu dönemde Aristoteles tarafından geliştirilmiştir. Daha sonraki Batı kültürü, Eski Yunan kültürüyle bir "asıl-kopya" ilişkisi içindedir: Batı sanat ve felsefesi, 2 bin yıl boyunca, bu "asıl"dan fazla uzaklaştığını, "sahteleştiğini" düşündüğünde hep bir Altın Çağ olarak gördüğü Yunan kültürüne dönmüş, kendi ürünlerini eski modellere bakarak denetlemiştir. Öte yandan, bu "asıl-kopya" düşüncesinin kaynağı da eski Yunan kültürüdür: Yunan mitolojisinde yaşanan tarih, mitik bir Altın Çağ'ın yozlaşması olarak görülür.

Antik Çağ Yunan edebiyatı da kendi içinde üç döneme ayrılır. İÖ 6. yüzyılın sonuna değin uzanan dönem Klasik öncesi olarak nitelenir. Sözlü edebiyat ve mitolojiyi oluşturan geleneksel dinsel anlatılar ilk kez bu dönemde yazıya geçirilmiştir. İÖ 800'e doğru yazıya geçirildiği sanılan *İlyada* ve *Odysseia* destanları bu dönemin en önemli ürünleridir. Bu iki epik şiir, Batı edebiyatına hep yeniden yorumlayacağı tema ve içerikleri kazandırmıştır. Ama destanların Homeros adında tek bir şair tarafından yazılıp yazılmadığı bugün de tartışma konusudur. Hesiodos'un Yunan tanrılarının soykütüğünü çıkardığı *Theogonia* ("Tanrıların Doğuşu") ve çeşitli konularda bilgi veren *Erga kai hemerai* ("İşler ve Günler") adlı didaktik destanları (İÖ y. 700) daha kişisel bir ton içerir. Lirik şiir de gene bu dönemde, lir ya da flüt eşliğinde söylenmek için yazılmış şarkılardan evrilerek ayrı bir türe dönüşmüştür. İÖ 8-5. yüzyıllar arasında yazan en önemli lirik şairler Arkhilokhos, Tyrtaios, kederli hazcılığıyla Latin şiirini önceleyen Kolophonlu Mimnermos, Alkman, Alkaios, Stesikhoros, yalın bir dille yazdığı yoğun aşk şiirleriyle günümüz şiirine en yakın eski şair olan Sappho, Anakreon, Kéoslu Simonides, ağıtları ve Olimpiyat Oyunları için yazdığı şarkılarıyla ünlü Pindaros'tur. Yunan kültürünün ilk düzyazı yazarları ise Syroslu Pherekydes (İÖ y. 550) ile Miletoslu Hekataios'tur; ikisi de mitolojik inançlarla ve yaratılışla ilgili metinler yazmışlardır.

Yunan edebiyatında Klasik dönem, Aiskhylos'un tragedyalarıyla başlar. Klasik öncesi dönemde edebiyat henüz ritüelden ayrılmamıştır. Bunun temelinde de insanla doğa ve tanrılar arasındaki uyumun henüz bozulmamış olması yatar. Tragedyada ise bu uyumun bozulmaya başladığı ve bireyin bağımsızlaştığı görülür. Yazgı ve *hybris* (insanı suç işlemeye iteleyen ölçüsüzlük, hırs ve kendine güven) kavramları, bu bağımsızlaşmanın doğurduğu sorunlar içinde önem kazanır. Sophokles'in tragedyaları, Aiskhylos'unkilere oranla daha da insan-merkezlidir. Euripides'in tragedyalarında ise tanrısal akıl açıktan açığa sorgulanır. Yunan Eski Komedya'sının(*) kurucusu Aristophanes'in oyunlarında hem ritüel kökenlerin etkisi belirgindir, hem de tiyatroyu toplumsal ve bireysel yergi hedefine yöneltmesiyle bu oyunlar aydınlanmacı eğilime bağlanır. Farklı öğelerin birliği, bu komedyalara tragedyada görülmeyen bir zenginlik ve canlılık kazandırmıştır. Klasik dönemin sonunda Platon ve Aristoteles'in yapıtlarıyla sistematik felsefe doğar. Şiiri bir "yanılsama" olarak görmesine ve yasaklamak istemesine karşın Platon da şiirsel bir söylem geliştirmekten kaçınamamıştır. Tarih yazımının mitolojiden bağımsızlaşması ve belgelerin incelenmesine dayalı bir disipline dönüşmesi de bu dönemin ürünüdür. Herodotos'un tarihi, sonradan yanlışlanan bazı bölümlerine karşın, anlatısının sağlamlığıyla bugün de zevkle okunan metinlerdendir. Thukydides'in Atina-Sparta savaşlarını anlatan tarihi, kuru ve denetimli üslubuyla dikkati çeker. Buna karşılık Ksenophon'un *Anabasis*'inde (*Anabasis, Onbinlerin Dönüşü,* 1962) tarih yazımında düş gücüne daha büyük bir rol tanınır.

İÖ 4. yüzyıldan 1. yüzyıla değin uzanan dönem, Yunan kültürünün Helenistik dönemidir. Bu dönemde şiirde üç önemli ad görülür. Pastoral şiirin kurucusu olan Theokritos (İÖ y. 310-250) şiirlerinde kendi ülkesi olan Sicilya ve Güney İtalya çobanlarının yaşamlarından sahneler anlatmıştır. Kallimakhos (İÖ y. 305 - y. 240) çeşitli töre ve törenlerin kökenlerini anlatan bilgi yüklü uzun şiiri *Aitia* (Nedenler) ve kısa epigramlarıyla tanınır. Rodoslu Apollonios ise (d. İÖ y. 295) Helenistik dönemin tek destan yazarıdır. Argo gemisinin yolculuklarını anlattığı *Argonautika* (Argonotlar Destanı) adlı yapıtı, Homeros'un destanlarına oranla daha kişiseldir. Dönemin öteki şairleri, yergici şiirleriyle tanınan Bion, Menippos, Kerkidas ve didaktik şiiri yeniden canlandıran Aratos'tur. İÖ 3. yüzyıldan sonra ise şiirin gerilemeye başladığı görülür. Helenistik dönemin son şairleri Euphorion (d. İÖ y. 275?) ile Vergilius'un hocası olan Parthenios'tur (ö. İÖ 1. yy).

Helenistik dönemden bugüne kalan düzyazı yapıtların sayısı çok azdır. Tarihçi Polybios'un metinlerinden bazı parçalar, Diodoros Sikeliotes'in dünya tarihi, Halikarnassoslu Dionysios'un tarihi, İskenderiyeli Appianos'un Roma tarihi ve Büyük İskender üzerine en değerli kaynak olan Arrhionos'un tarihi Helenistik dönemin tarih yazımı alanında başlıca yapıtlarıdır. Plutarkhos'un geçmiş dönemlerin önemli kişilerinin yaşamlarını didaktik bir amaçla anlattığı yaşamöyküleri de yüzyıllar boyunca Avrupalıların kaynak kitaplarından biri olmuştur. Edebiyat kuramı alanında en önemli yapıt ise, kim olduğu ve nerede yaşadığı bilinmeyen Longinos'un *Peri hypsous* (Yücelik Üzerine) adlı yapıtıdır.

İÖ 1. yüzyıldan sonra Yunan kültürü Latin kültürüyle bir arada, karşılıklı etkileşim içinde gelişmeye başladı. İS 1. yüzyılın sonlarına doğru Atina lehçesi yeniden canlandırılmaya çalışıldı. Bu akımın en önemli temsilcisi, yergileriyle tanınan Luklanos'tu. Bu dönemden kalan bir başka önemli yapıt da Diogenes Laertius'un *Peri bion dogmaton kai apophthegmaton ton en philosophia eudokimesanton*'uydu (Ünlü Filozofların Yaşamları, Öğretileri ve Deyişleri Üzerine).

Roma dünyası içinde Yunan kültürünün etkisi, stoacı felsefeyle kendini gösterdi. İlk stoacı filozoflardan Epiktetos (İS y. 55-135), akımın başyapıtlarından sayılan İmparator Marcus Aurelius'un *Ta eis Eauton*'u (*Kendime Düşünceler,* 1974) üzerinde önemli bir etki bıraktı. Plotinos'un (205-270) felsefesi ise Platonculuğun Hıristiyan mistisizmiyle kaynaşmasını temsil ediyordu.

Yunan kültürünün son verimlerinden biri de erotik romans türüdür. İÖ 1. yüzyılda doğan bu anlatı türünün kökenleri, Euripides'in *Andromeda*'sına, İÖ 3. yüzyılda Menandros'un kurduğu Yeni Komedya(*) ve bu tarihten sonra Büyük İskender'in fetihlerini konu alan yarı hayali tarihlere bağlanabilir. Erotik edebiyattan farklılık gösteren bir başka tür de pornografik edebiyattı; İÖ y. 2. yüzyılda Miletoslu Aristeides'in yazdığı ya da derlediği, günümüze ulaşamayan Miletos öykülerinin(*) bu türün önemli ürünlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Ninive kentinin efsanevi kurucusu Ninos'un aşkıyla ilgili romansın ise yalnızca bazı parçaları günümüze ulaşmıştır. Buna karşılık Khariton'un (İS y. 2. yy), Emesalı Heliodoros'un (İS 3. yy) ve Ephesoslu Ksenophon'un (İS 2. ya da 3. yy) romanslarının tamamı korunmuştur. Longos'un (İS 2-3. yy) *Daphnis kai Khloe*'si ise (*Daphnis' le Chloe*, 1965) pastoral bir dünyaya ait olmasıyla bu yarı tarihsel yapıtlardan ayrılır.

Bizans dönemi. Bizans edebiyatı, ortaçağ Yunan edebiyatı olarak tanımlanabilir. Yunan Antik Çağının sonlarına gelindiğinde tiyatro ve koral lirik şiir gibi türler çoktan ortadan kalkmış ve bütün edebiyata eskiye özenen bir tutum egemen olmuştu. Bu eğilim bütün Bizans edebiyatında da devam etti. Kilise öğretisiyle Yunan belagatını uzlaştıran dar bir akademizm ve günlük konuşma diliyle edebi dilin birbirinden uzaklaşması bu edebiyatın başlıca özellikleriydi. Gene de yazı diliyle konuşma dili arasındaki ilişki Bizans tarihi boyunca farklılaştı. 6. yüzyılın sonuna değin klasikçi eğilim egemendi. Bundan sonraki 250 yıl boyunca Bizans İmparatorluğu önce Kuzeyli ve Asyalı kavimler, sonra da Arapların tehdidiyle karşı karşıya kaldı ve merkezi devletin otoritesi zayıfladı. Bu da klasik eğitim ve edebiyatın gerilemesine yol açtı. 9. ve 10. yüzyıllarda Bizans'ın yeniden eski gücüne kavuşmasıyla kurumsal ve edebi süreklilik bir kez daha kuruldu. Popüler dil ve türler gözden düştü. 12. yüzyıla gelindiğinde Bizans kültürü, romans gibi yeni türler geliştirmeyi göze alacak kadar kendine güvenmekteydi. Gene bu tarihten sonra, bir ölçüde Batı Avrupa'daki gelişmelerin etkisiyle, edebiyat gündelik konuşma diline yakınlaşmaya başladı. Ama bu yakınlaşma yalnızca popüler romanslarla sınırlıydı; dinsel ve tarihsel yapıtlarda ise akademik geleneğin eskimiş diline bağlı kalındı. Bizans edebiyatı temel olarak didaktik bir edebiyattı. Ürünlerinin çoğu, bugün edebiyat içinde değerlendirilemeyecek teknik dinsel yapıtlardı. Bizans kültürü ayrıca, önemli bir felsefi ürün vermemesiyle de dikkati çeker.

Bizans şiiri, Yunan şiirinin klasik ölçü ve kalıplarına bağlı kaldı. Ama biçimle içerik arasındaki uygunluk duygusu zayıflamıştı. Bu uyumsuzluğun bir örneği, 5. yüzyılda Nonnos'un epik şiir kalıbında yazdığı *Dionysiaka*'sıydı. Homeros destanlarının dili ve ölçüsüyle yazılmış bu uzun şiir, bir

destandan çok bir Dionysos övgüsüydü. 6. yüzyıl ortalarında Paulos'un Ayasofya'yı betimleyen uzun bir manzumede gene aynı Homeros ölçüsünü kullandığı görülür. Ama Yunancanın Bizans toplumunda geçirdiği ses değişikliği, eski ölçülerin kullanımını gittikçe zorlaştırdı. 7. yüzyılda Bizans şairleri 12 heceli yeni bir dize ölçüsü geliştirdiler. Bu ölçüyle yazılmış yapıtlar arasında, Theodosios'un Girit'in Araplardan geri alınışını anlatan destanı (10. yy) dikkat çeker. Bizans'ın son dönemlerinde epigramlarda, anlatı şiirlerde, romans ve yergilerde genellikle bu ölçü kullanıldı. Buna karşılık 11. yüzyıldan sonra günlük dildeki popüler romanslar 15 heceli bir ölçüyle yazılmaya başladı. Bunların en ünlüleri Belthandros ile Khrysantza ve Belisarios romanslarıydı. Bizans edebiyatı şiir alanında önemli yapıtlar bırakmadı. Yalnızca İoannes Kyriotes'in (10. yy) ve İoannes Mauropos'un şiirlerinde özgün bir duyuşun izleri görülür. Teknik açıdan en başarılı şairler ise Theodoros Prodromos (12. yy) ile Manuel Philes'ti (14. yy). Dinsel şiir alanında Bizans edebiyatı, Yunan koral liriklerini andıran *kanon* adlı bir ilahi türü geliştirildi. Özgün müzikleri kaybolmuş olan bu ilahilerin yazarları arasında Giritli Aziz Andreas, Damaskoslu Aziz İoannes ve Stoudionlu Aziz Theodoros önemlidir.

Bizans'ın edebiyata asıl katkısı tarih yazımı alanındaydı. 7. yüzyılın başlarına değin Prokopios, Agathias, Patrik Petros, Menandros ve Theophylaktos Simokattes gibi tarihçiler, Yunan tarihçileri Thukydides ve Polybios tarzında yapıtlar verdiler. Daha sonraki dönemlerin tarih kitapları arasında İosiph Genesios'un, Simeon'un, Mikhail Psellos'un, Anna Komnena'nın, İmparator VI. İoannes Kantakuzenos'un ve Dukas'ınkiler önemlidir.

Modern dönem. Bizans'ın 1453'te yıkılmasından sonra, Yunan edebiyatı henüz Osmanlı egemenliği altına girmemiş Yunan topraklarında varlığını sürdürdü. 1669'a değin Venedik yönetimi altında kalan Girit, bu dönemde Yunan kültürünün en önemli merkeziydi. Ada lehçesini kıvrak ve zengin bir edebiyat dili haline getiren edebiyatçılar arasında en ünlüleri, oyun yazarı Geórgios Khortátsis ile *Erotókritos* adlı uzun romansın yazarı şair Vitséntsos Kornáros'tu. Osmanlı egemenliği altındaki bölgelerde üretilen halk şarkıları ve baladlar da daha sonra modern Yunan edebiyatı için önemli bir kaynak olacaktı.

19. yüzyıl başında Yunan kültürü klasik dil ve edebiyat uzmanı Adamántios Korais'in reform çabalarıyla bir canlanış içine girdi. Korais, Yunancanın eski kurallar temelinde "arındırılmasını" savunuyordu. Yunanistan'ın 1820'lerin sonunda bağımsızlığını kazanmasıyla İstanbul'daki Fenerli Rumlar Atina'ya döndüler ve bu eğitimli topluluğun gelişiyle Atina yeniden bir kültür merkezi oldu. Bu dönemin egemen eğilimi, Yunan tarihini ve bağımsızlık savaşını yücelten bir romantizmdi. Atina'da romantik akımın en parlak temsilcileri Aléksandros ve Panayotis Sútsos kardeşlerdi. Yunan dilinin ilk modern roman yazarları olan Sútsos'lar asıl şiirlerinde başarılı oldular. İlk şiirlerinde günlük konuşma dilini (Demotikos) kullandıkları halde, son yapıtlarında Korais'in önerdiği "arındırılmış" Yunancaya (Katharevusa) yöneldiler. Katharevusa ile yazan bir başka Atinalı şair de Aléksandros Rízos Rangavís'ti. Rangavís, Sútsos'ların şiirlerindeki kederli tonu benimsemedi; tersine, canlı ürünler ortaya koydu. Eski Atina okulu olarak da anılan bu akımın son önemli temsilcisi Akhilléfs Paráskhos'tu.

Eski Atina okulu ile aynı dönemde, Ege Adalarında da romantik bir akım ortaya çıktı. Daha çok Demotikos'la yazan bu şairlerin en önemlisi Dhionísios Solomós'tu. Özgürlük, aşk ve ölüm temalarını işlediği şiirleriyle halk diline yeni bir saygınlık kazandıran Solomos'un izleyicilerinden Antónios Matésis'in *O vasilikós* (1859; Fesleğen) adlı tarihsel dramı, Demotikos'la yazılmış ilk uzun yapıttı. Adalardan yetişmiş bir başka şair de, yurtseverlik temasını işlediği şiirleriyle Aristotélis Valaoritis'ti.

1880'den sonra Katherevusa'nın gittikçe kuruyan olanaklarına karşı tepki olarak Atina'da Demotikos yanlısı yeni bir akım doğdu. Yeni Atina okulu olarak bilinen bu akım, özgün bir ulusal edebiyat yaratmak için halk kaynaklarına dönmek gerektiğini savunuyordu. Bir folklor hareketi olarak da görülebilecek Yeni Atina okulunun önderi Yánnis Psikháris'ti. Psikháris'in hayali gezi notlarından oluşan *Tó taksídi mu* (1888; Yolculuklarım) adlı kitabı, Yunan aydınlarının ulusal dil bilincini kamçılamayı amaçlayan bir folklor çalışmasıydı. Demotikos yanlıları, Yunan şairlerini bir yandan halk kültürüne eğilirken bir yandan da Batı Avrupa şiirine açılmaya yönelttiler. Bu eğilimin en başarılı temsilcisi, modern Yunan şiirinin kurucusu sayılan Kostís Palamás'tı. Palamás en iyi şiirlerini 1900-10 arasında yazdı, ama yazılarıyla da uzun bir süre daha Yunan kültürünün gelişim çizgisini belirlemeye devam etti. Nikolaos Politis ve Konstantínos Paparrhigópulos'un folklor ve tarih çalışmalarından da beslenerek klasik Yunan kültürüyle popüler gelenek arasında bir sentez oluşturmayı başaran Yeni Atina okulunun şiir alanında bir başka parlak temsilcisi de Angelos Sikelianós'tu. Demotikos, Grigórios Ksenópulos'un modern yaşamın sorunlarını işleyen oyunlarıyla 20. yüzyılın başlarında tiyatroda da kesin bir zafer kazandı. Düzyazıda, Yunan öykücülüğünün öncülerinden Geórgios Vizyenós ruhsal çözümlemeleriyle dikkat çekti. Aléksandros Papadiamándis'in romanı *I fónissa* (1903; Katil Kadın) ruhsal anormalliği konu alıyordu. Andréas Karkavítsas'ın *O zitiános* (1896; Çingene) adlı romanı ise kırsal kesimin ekonomik ve kültürel yoksulluğunu yergici bir anlayışla işliyordu. Bu eleştirel tutum, 1910'dan sonra Konstantínos Theotókis ve Konstantínos Khatzópulos'un öykü ve romanlarında da belirgindir.

Bütün bu dönemde Demotikos akımının dışında duran şair Konstantínos Kaváfis, 20. yüzyıl Yunan şiirinin belki de en özgün temsilcisi oldu. 19. yüzyıl boyunca Yunan kültüründe egemen eğilim olan yurtseverliğin dışında kalmaya özen gösteren Kaváfis, şiirlerine mekân olarak Helenistik dönemin Doğu Akdeniz kentlerini seçmişti. Modern çağın sorunlarından ve Yunan yenileşmeciliğinden bu uzak duruş, Kaváfis'in şiirinde ön planda görülen stoacı hazcılığın da gerisinde yatan ve yenilgiyi çoktan kabullenmiş karamsar bir ironiye bağlanabilir.

1922'de bütün bir 19. yüzyıl milliyetçiliğiyle kamçılanmış Yunan yayılmacılığı ağır bir yenilgi alınca, Yunan edebiyatı da bir kriz edebiyatına dönüştü. Bu bunalımın ilk belirtisi, eski ideallerle yeni gerçeklik arasındaki uçurumu duyuran şiirler yazdıktan sonra, 1928'de 31 yaşında intihar eden Kóstas Kariotákis'ti. 1963'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü alacak olan şair Yorgo Seféris de Valéry ve Eliot etkileri taşıyan şiirlerinde Yunan toplumunun düş kırıklığının yanı sıra modern insanın yazgısıyla ilgili derin bir kaygıyı dile getirdi. Yunan tarih ve mitolojisinin öğelerini, bugünün sorunlarına, modern Avrupalının yaşadığı yurtsuzluk ve yabancılaşma duygusuna bir perspektif sağlamak için kullandı. Seferis'le aynı dönemde, 1930'larda yazmaya başlayan bir başka büyük şair de Odisseus Elitis'ti. 1979'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Elitis'in şiirlerinde Egeli insanın yaşamdan aldığı tensel haz, tenselliğinden hiçbir şey yitirmeksizin bir tinsel kurtuluş ve yücelmeye dönüşür. Modern Yunan şiirinin üçüncü büyük temsilcisi Yannis Ritsos'tur. Ritsos ilk şiirlerinde bir komünist olarak yaşadığı II. Dünya Savaşı ve Yunanistan İç Savaşı'nın sunduğu konuları işlemişti. Sonraki yıllarda ise Kaváfis'in şiirlerini andıran ve gündelik yaşamdan sahneleri çoğu zaman ironik bir tavırla betimleyen kısa, iyi işlenmiş şiirlere yöneldi. Elitis gibi Ritsos'ta da hazcı bir eğilim belirgindi.

1930'ların düzyazısında da yeni dönemin sorunlarıyla yüzleşme eğilimi ağır bastı. Dönemin en yetenekli romancılarından biri Kosmás Politis'ti. Politis'in *Eroica* (1937) adlı romanı, bir grup öğrencinin aşk ve ölümle ilk karşılaşmasını konu alıyordu. Ilias Venezis'in *Numero 31328* (1923) adlı romanı, yazarın I. Dünya Savaşı'nda Türk ordusuna tutsak olduğu yılları anlatıyordu. Strátis Myrivílis'in *I zoí en tafo*'su (1930; Yeraltı Gömütlüğünde Yaşam) I. Dünya Savaşı'nda cephe yaşantısıyla ilgiliydi. Geórgios Theotokás'ın bir grup öğrencinin serüvenlerini anlattığı *Argo* (1936) adlı romanı ise Demotikos'un en yalın, en pürüzsüz biçimde kullanıldığı yapıtlar arasındadır.

Yunanistan'da dokuz yıl (1941-49) süren savaş dönemi, sonraki düzyazı edebiyatı etkileyen en önemli olguydu. Bu açıdan Yunan edebiyatı, kendi iç savaşıyla yüzleşmekte biraz çekingen davranan İspanyol edebiyatından daha cesur davranabilmişti. Iánnis Berátis'in *To Plaiy Potami* (1946; Geniş Irmak) adlı romanı, yazarın 1941'deki deneyimini duygusal olmayan bir üslupla anlatıyordu. Stratis Tsirkas da *Akyévernites polities* (1960-65; Yüzen Kentler) adlı üçlemesinde, Ortadoğu kentlerinin II. Dünya Savaşı içindeki atmosferini canlandırıyordu. Dimitris Khatzís'in öykülerinde Yunanistan İç Savaşı'nı hazırlayan çıkar çatışmaları anlatılıyordu. Ama dönemin en ünlü romancısı Níkos Kazancákis'ti. Kazancákis, *Vios kai politia tou Aléksi Zormpá* (1946; *Aleksi Zorba*, 1963) ve *O Hristós Ksanastavrónetai* (1954; *Yeniden Çarmıha Geriliş*, 1971) gibi romanlarında, Tanrı'nın varlığı ve yaşamın anlamı gibi büyük sorunlarla boğuşan dev karakterler yarattı. Yazarın 1938'de yazdığı 33.333 dizelik destanı *Odissa* da Odysseus'un öyküsünü Homeros'un bıraktığı yerden sürdürüyordu. Felsefi temalar, Giritli Pandelis Prevelákis'in ölümle yüzleşmeyi öğrenen bir çocuğu anlattığı *O ilios tu thanátu* (1959; Ölüm Güneşi) romanında da önemli bir yer tutar.

1960'larda Yunanlı yazarlar çağının siyasal ve toplumsal sorunlarının gerisinde yatan tarihsel ve kültürel etkenlerle ilgilenmeye başladılar. Kóstas Takhtsís *To trito stefáni* (1962; Üçüncü Gelin Tacı) adlı romanında, geleneksel Yunan aile yapısının baskıcı niteliğini eleştirdi. Vasili Vassilikos, Rodis Provellengios, Níkos Kazdaglis ve Geórgios (Yorgos) İoannu'nun roman ve öykülerinde de eleştirel bir tutum egemendi.

II. Dünya Savaşı sonrasında yazmaya başlayan Yunanlı şairler arasında Níkos Gatsos, Tákis Sinópulos, Míltos Sakhtúris ve Manolis Anagnostákis en çok dikkat çekenlerdir. Yalnızca öykü alanında sivrilen iki yazar da Renos Apostolidis ile Spiros Plaskovitis'tir.

Türkçede, Yunan edebiyatıyla ilgili olarak *Eski Yunan Edebiyatı* (1990, der. G. Çelgin) ve *Çağdaş Yunan Şiiri Antolojisi* (1982, der. C. Çapan) adlı antolojilerden yararlanılabilir.

Yunan mitolojisi, Eski Yunan'da gelişmiş söylen ve öyküler bütünü. Temelini Eski Yunan'daki inançlar ve uygulamalar oluşturur.

Bin yılı aşkın bir süre Akdeniz ve çevresini etkilemiş olan Eski Yunan dininin kökeni Tarihöncesine dayanır. Yunanca konuşan halklar Yunanistan Yarımadasına İÖ 2000'lerde geldiler. Bu halklar beraberlerinde Gök Tanrısı Zeus ve başka kültleri getirdikleri gibi, yarımadada kendilerinden önce gelişmiş olan kültleri de benimsediler. Bu arada Girit Adasında gelişmekte olan Minos uygarlığı da yarımadada etkili oldu. Minos uygarlığının başlıca tanrıçası olan ve yanında yabanıl hayvanlar ve elinde yılanlarla betimlenen tanrıça, sonradan pek çok Yunan tanrıçasına kaynaklık etmiştir. İÖ 2000'lerin ikinci yarısında Minos'un yerini anakaradaki Miken uygarlığı aldı. İÖ 1100'lerde Yunan uygarlığında bir gerileyiş başladı ve Karanlık Çağ denen bu dönem İÖ 8. yüzyıla değin sürdü. Arkaik dönemin (İÖ y. 750 - İÖ y. 500) getirdiği kültürel canlanmayla birlikte Eski Yunan dini de gelişti.

Eski Yunanlılar, ortak özellikleri ölümsüzlük olan çok sayıda tanrıya taparlardı. Her tanrı değişik bir doğal gücü ya da toplumsal kurumu denetleyip yönlendirirdi; örneğin Zeus havadan, Poseidon denizlerden, Demeter hasattan, Hera evlilikten sorumluydu. Önemli tanrıların adları çeşitli özellikleri belirten sıfatlarla birlikte anılırdı (örn. Zeus Maimaktes [Fırtına Gibi Zeus], Zeus Ksenios [Konuksever Zeus], Zeus Herkeios [Evlerin Koruyucusu Zeus]). Değişik bölgelerde değişik tanrılara tapılırdı. Ama Homeros destanlarıyla birlikte başlıca tanrıların Zeus'un egemenliği altında Olympos Dağında bir arada yaşadıkları inancı yaygınlaştı. Olympos'takilerin dışında başka tanrılar ya da tanrısal varlıklar da ortaya çıkmıştı. Bunların başlıcaları keçi tanrı Pan, *nympha* adlı su perileri, pınar başlarında oturan Naiad'lar (Naaslar), ağaçlarda yaşayan Dryaslar, denizde yaşayan Nereus kızları (Nereidler) ve Satyrlerdi. Ayrıca yeraltının karanlık güçleri vardı; bunlardan Furialar, akrabalarına karşı suç işleyenlerin yakasını bırakmazdı. Geçmişte yaşamış kahramanlar için de kültler oluşturulmuştu. Bunların en önemlileri Herakles, şifa verici Asklepios ve cennetin ikizleri Dioskur'lardı.

Eski Yunan dininde en önemli tapınma biçimi kurbandı. Kurbanın niteliği, adandığı tanrıya göre değişirdi; örneğin Hera'ya inek, Zeus'a boğa, Demeter'e domuz kurban edilirdi. Kurban töreninin biçimi de büyük farklılıklar gösterirdi. Olympos tanrılarına adanan kurbanın gün doğarken adak taşında kesilmesi gerekirdi; kurbanın belli parçaları tanrıya ayrılır, kalanı ise topluca yenirdi. *Khthonios* (yeraltı) tanrılarına adanan kurbanlar ise geceleri kesilir ve özellikle siyah postlu hayvanlardan seçilirdi; bu kurbanların eti yenmez ve bir çukura konup yakılırdı. Eski Yunan dinindeki öteki tapınma biçimleri arasında dua etme, yıkanma, yere içki dökme, toplu yürüyüş, koşu ve başka yarışmalarla özellikle kâhinler ve kuşlar aracılığıyla gerçekleştirilen kehanet ve kişinin rüyasında tanrının ziyaretini bekleyerek geceyi tapınakta geçirdiği bekleme yer alırdı.

Dinsel törenler yalnızca belli bir grubun katılımına açık olabileceği gibi, tüm kent halkını da içerebilirdi. Halkın katılımıyla düzenlenen törenlerin en önemlileri Panathenaia gibi büyük şenliklerdi. Bu şenlikte Atinalılar, Athena Polias'a yeni bir elbise (*peplos*) sunarlardı; gene Atina'da düzenlenen Büyük Dionysia'da ise tragedyalar sahnelenirdi. Ayrıca her dört yılda bir Batı Peloponnesos'ta Zeus adına bir şenlik düzenlenirdi. İlki İÖ 776'da düzenlenen bu şenlikler, dört Panhelenik yarışma grubundan biri olan Olimpiyat Oyunları'nı da içerirdi. Şenlikler ve öteki dinsel törenler çoğu zaman tapınaklarda ve bu tapınakların çevresinde düzenlenirdi. Miken döneminde yalnızca sarayların belli bölümleri tanrılara ayrılırken, Karanlık Çağın sonuna doğru her tanrı için ayrı bir tapınak (*naos*) inşa edilmeye başladı. Önceleri bunlar, basit bir tasarımı olan ahşap yapılardı. Ama İÖ 600'lere doğru, mermer gibi dayanıklı malzemelerden yapılmış, sütunlarla bezeli görkemli tapınaklar ortaya çıktı. Tanrı tasvirleri de benzer bir gelişme izledi ve kaba kesimli ahşap oymaların yerini zamanla dev mermer heykeller aldı; Eski Yunan dünyasının en büyük heykelcilerinin ürünü olan bu yapıtlar bazen altın ve fildişi gibi değerli malzemeyle süslenirdi.

Eski Yunan dini çok eski tarihlerden başlayarak çeşitli eleştirilere hedef oldu ve zaman içinde önemli değişikliklere uğradı. Daha İÖ 6. yüzyılda İonyalı filozoflar, geleneksel inanç ve uygulamalara usçu bir eleştiri yöneltmişti. Sofistlerle Euripides ve Aristophanes gibi oyun yazarları da bu eleştiriyi sürdürdü. Yunan kent devletleriyle Pers İmparatorluğu'nun Makedonyalı Büyük İskender tarafından fethedilmesinden sonra yabancı kültler Yunan dünyasına yayıldı. Helenistik dönemde, yerel kültler de varlığını sürdürmekle birlikte, Mısır kaynaklı İsis ve Osiris kültleri ile astrolojiye dayalı gizem dinleri(*) ortaya çıktı. İS 363'te Roma imparatoru Iulianus'un ölümüyle eski din en büyük destekçisini yitirmiş oldu. Hıristiyanlığın hızla yayılmasına karşın, Eski Yunan dininin bazı öğeleri Hıristiyan azizlerinin çevresinde gelişen kültlerde ve yerel geleneklerde varlığını sürdürdü.

Büyük ölçüde Eski Yunan dinine dayanan Yunan mitolojisi çok geniş bir anlatı malzemesi içerir. Genel olarak söylenlerin tanrısal varlıkları konu aldığı ve tarihsel zamanın tümüyle dışında kaldığı, efsanelerin ise yarı tarihsel bir özellik taşıdığı kabul edilir. Yunan mitolojisinde, şenliklerde anlatılan halk masallarından alınma temalara da sık rastlanır. Çağlar boyunca her mitin gerçek bir tarihsel olaya denk düştüğünü kabul edenler olduğu gibi, söylenlerin ne içeriğinin ne de ima ettikleri ya da simgeledikleri olayların gerçek olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Özellikle stoacıların benimsediği bir başka yaklaşım ise bu öykülerdeki gerçeklere ancak alegorik bir yorum sonucu ulaşılabileceği yolundadır.

Yunan söylenlerinin günümüze ulaşmasını sağlayan kaynak edebiyat yapıtları olmuştur. Bilinen en eski kaynaklardan biri olan *İlyada* ve *Odysseia* (İÖ 9. ya da 8. yy) Troya Savaşı'na ilişkin olaylarla Olympos Dağındaki tanrıları konu alır. Homeros'la aşağı yukarı aynı çağda yaşamış olan Hesiodos'un *Theogonia* ("Tanrıların Doğuşu") ve *Erga kai hemerai* ("İşler ve Günler") adlı yapıtlarında ise evrenin yaratılışı, tanrılar arasındaki iktidar mücadelesi, insanın çektiği acıların kökeni ve kurban uygulamasının kökeni anlatılır. Söylenlerin günümüze ulaşmasına aracılık eden öteki kaynaklar arasında Homeros İlahileri, Troya Savaşı'nı anlatan epik şiirler (Homeros Çevrimi) başta Pindaros olmak üzere çeşitli lirik şairlerin ve Aiskhylos, Sophokles ve Euripides gibi tragedya yazarlarının ürünleri, Kallimakhos, Euhemeros ve Rodoslu Apollonios gibi Helenistik dönem (İÖ 323-30) bilginleriyle şairlerinin ve Plutarkhos ile Pausanias gibi Roma dönemi yazarlarının yapıtları sayılabilir.

Dinsel söylenlerde tanrıların doğuşu, evrenin oluşumu, dünyanın yaratılması ve tanrıların Zeus'un Olympos'ta egemenlik kurmasıyla sonuçlanan mücadeleleri anlatılır. Zeus'un tanrıçalar ve ölümü kadınlarla yaşadığı aşk serüvenleri de sayısız söylene konu olmuştur; genç tanrılarla kahramanların pek çoğu bu aşkların ürünüdür.

Evrenin yaratılışına ilişkin başlıca söylen Hesiodos'un "Tanrıların Doğuşu" adlı yapıtında yer alır. Hesiodos'a göre dünya dört tanrısal varlığın ortaya çıkmasıyla yaratılmıştır; bunlar Khaos (Boşluk), Gaia (Yer), Tartaros (Cehennem) ve Eros'tur (Aşk). Uranos'un (Gök) oğlu Kronos tarafından iğdiş edilmesiyle Yer ve Gök birbirinden ayrılır. Daha sonra Kronos'un oğlu Zeus babasını devirerek baştanrı olur.

Tanrıların doğuşu, canavarlara ya da düşmanlara karşı kazandıkları zaferler, aşk serüvenleri, doğaüstü güçleri ve bir ayin ya da ayin yeriyle ilişkileri tanrılarla ilgili söylenlerin ana temalarıdır. Her tanrının çeşitli özellikleri olduğu için bunlara ilişkin anlatılar da karmaşık bir yapı gösterir. Örneğin Atina'nın koruyucusu Savaş Tanrıçası Athena'yla ilgili söylenlerde onun savaşçı karakteriyle kahramanlara ve Atina kentine gösterdiği sevgi öne çıkarılır. Hırsızlık ve Kurnazlık Tanrısı Hermes, Aşk Tanrıçası Aphrodite ya da Şarap ve Coşkunluk Tanrısı Dionysos ile ilgili söylenlerde de her birinin kendi özellikleriyle ilgili serüvenleri anlatılır. Öte yandan daha hafif ve eğlenceli söylenler de vardır. *İlyada*'nın, Zeus ile Hera arasındaki karıkoca kavgalarını konu edinen bölümleri, bu tür söylenlerin tipik bir örneğidir.

Yunan mitolojisinde halk masalları da yer almıştır. Bu masallardan aktarılan temaların en yaygını, uzun ve heyecanlı serüvenler sonunda bulunan kayıp kişilerdir (örn. Odysseus, Troyalı Helena, Troyalı Paris). Orpheus, Herakles, Odysseus ve Theseus ölüler ülkesine yolculuk yaparlar. Küçük adamın, yenilmez tanrıyı kurnazlıklarıyla alt etmesi (örn. Odysseus) ve üstün yetenekleri olan adamın serüvenleri (örn. Herakles), Yunan mitolojisinin öbür gözde temalarıdır.

Yunan mitolojisi birçok şiir, destan ve tiyatro oyununa kaynak oluşturduğu gibi filozof ve tarihçileri de etkiledi. Romalılar, Yunan söylen ve efsanelerini kendi edebiyatlarına uyarladılar. Başta Ovidius'unkiler olmak üzere Latince yazılmış yapıtlar aracılığıyla, ortaçağ sanat ve edebiyatına damgasını vuran Yunan mitolojisi, sonraki yıllarda da sanat ve edebiyat temalarından, bilim ve teknoloji terminolojisine kadar değişen geniş bir alanda kullanım olanağı bularak Batı kültüründe yaşamayı sürdürdü.

Yunan müziği, Eski Yunanlıların müziği Araştırmacılar Antik Çağda Yunanistan'da çalınan müzik konusunda öteden beri çeşitli düşünceler öne sürmüşlerdir. Eski Yunan düşünürlerinin müziğe çok değer verdikleri bilinir. Hem Aristoteles, hem de Platon müziğin insan ruhunu kalıcı bir biçimde etkilediğine inanıyorlardı. Hatta, çeşitli müzik modlarını etkilerine göre sınıflandırarak, iyi bir karakterin oluşturulması için hangi modun yararlı olacağını belirlemeye çalışmışlardı. Pythagorasçı düşünürler

müziği temel matematiksel doğruların açıkça ortaya çıkması olarak değerlendiriyorlardı. Bu düşünürler bazı matematiksel bağıntıların müzik aralıklarıyla çakıştığını da saptamışlardı.

Ama elde pek fazla arkeolojik ipucunun bulunmaması, Yunan müziğinin o dönemde çalındığı gibi yeniden seslendirilmesine olanak vermemektedir. Bugün elde Yunan müziğinin yazıya geçirilmiş örneklerinden ancak 20 kadar parça vardır. Bunlar o çağa ilişkin kuramsal incelemelerin yardımıyla okunmuş, içerdikleri ses sistemleri yardımıyla melodik ve ritmik üslupları konusunda bir ölçüde bilgi edinilmiştir. Bazı Antik Çağ çalgılarının kalıntıları da günümüze ulaşmıştır. Ama bunlar çalınabilecek durumda değildir; dolayısıyla Yunan müziği konusunda bilinenler yalnızca o çağda yazılanlarla sınırlıdır.

Bütün bu parça parça bilgiler Yunan müziğinin bazen çalgı parçalarına da yer vermekle birlikte, daha çok sese dayandığını gösterir. Bu tek melodi çizgisinden oluşan, yani eşsesli (homofonik) müzikteki en önemli kompozisyonlardan biri Dionysos onuruna bestelenen ve koronun seslendirdiği bir şiir olan *dithyrambos*'tu. Korolar zamanla gelişerek Yunan tragedyasının temeli haline geldi. Şiirlerin bazen müzik biçiminde tek bir kişi tarafından okunduğu da oluyordu. Bunun en iyi örneği şarkıcının kendi çaldığı lir eşliğinde söylediği Homeros'un epik şiirleriydi. Eski Yunanca seslemeli bir dildi; bu yüzden de melodinin konuşma dilinin doğal bir ürünü olduğu varsayılabilir. Müzik seslerindeki uzun ve kısa notalar Yunancadaki ünlülerin uzun ve kısa seslerine karşılık düşüyordu. Bu ise müziğin ritminin, şiirin ölçü formlarından ve kısa-uzun hece yapısından kaynaklanmasına yol açıyordu. Melodinin hareketine ise, sözlerin doğal olarak yükselip alçalması yol gösteriyordu.

Antik Çağda Yunanistan'da çalgı müziğinin gelişmemiş olduğu sanılmaktadır. Vurmalı, nefesli ve yaylı çalgıların hepsi kullanıldıysa da, en başta gelen iki çalgı, *dithyrambos*'ta koroya eşlik eden çift dilli bir kaval olan *aulos* ile solo şarkılara eşlik için çalınan bir lir olan *kithara*'ydı. Eşlik tarzının ne olduğu bilinmemektedir. Ama o dönemden kalmış metinlerde kontrpuan ya da armoniye ilişkin hiçbir bilgi bulunmadığı için, eşlik olarak melodi çizgisinin bir başka çeşitlemesinin çalındığı, buna zaman zaman parmaklarla çalınan iki notalı akorların da eklendiği düşünülebilir.

İÖ 4. yüzyılda yaşamış müzik kuramcısı ve düşünür Aristoksenos, Yunan müziğinde kullanılan armoni sistemi konusunda çok yazmıştır. Müzik modları çeşitli tetrakordlardan türetiliyordu. Bunlara tetrakord denmesinin nedeni, her birinin dört nota içermesiydi. Bütün tetrakordların en üst ve en alttaki sesleri her zaman bir tam dörtlü aralığı oluşturuyordu; iki iç nota ise değişiyordu. Bu aralıklar tam ses, yarım ses, çeyrek ses ya da daha başka mikrotonal aralıklar olabiliyordu. Tetrakordlar ya bir tetrakordun en üstteki notasını başka bir tetrakordun en alt notası yaparak (bitişik modlar böyle elde ediliyordu) ya da ikinci tetrakord ilk tetrakorddan bir tam perde uzaklıktan başlatılarak daha uzun ses dizileri elde edecek biçimde (ayrık modlar böyle elde ediliyordu) birbirine bağlanabiliyordu. Birçok tetrakord birbirine bağlanarak erkek ve kadın ses alanlarını birlikte kapsayan üç oktavlık bir ses dizisi oluşturulmuştu.

Klasik Yunan müzik kuramının daha sonraki müzikler üzerinde büyük ve kalıcı bir etkisi oldu. Özellikle Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde gnostikler dua okurken Yunan ses dizisini kullandılar. Bizanslılar da Yunan modlarını benimsediler. Romalılar, Yunanlıların müzikteki önderliğini kabul etmişlerdi. Yunan müzik kuramını da Avrupa'ya aktaran Boethius (İS 470/475?-524) oldu ve ilk Hıristiyan kilise müziği modlarında Yunan modları sürdürüldü. Ama Yunan müzik kuramının başlıca mirasçısı İslam kültürü oldu. İran, Arap ve Türk düşünürlerinin müzik konusundaki yazıları da 9. yüzyıldan başlayarak Avrupa müziğini etkiledi. *Ayrıca bak.* kilise müziği modları; tonos.

Yunan Projesi, Rus çariçesi II. Yekaterina'nın (Büyük) İstanbul ile Avrupa'daki Osmanlı topraklarını ele geçirerek yeni bir Hıristiyan imparatorluğu kurma planı.

Yekaterina'nın yakın adamlarından Grigori A. Potemkin'in 1782'de oluşturduğu sanılan plan, Rus Çarlığı'nın güneybatıda Dinyester Irmağına doğru genişlemesini, Boğdan (Moldavya), Eflâk (Valahya) ve Besarabya illerinden oluşan ve Potemkin tarafından yönetilen yeni bir Daçya Krallığı'nın kurulmasını amaçlıyordu. Projenin en önemli bölümüyse, Bizans İmparatorluğu'nu canlandıracak yeni bir imparatorluk kurma önerisiydi. Yunanistan'ın kuzey kesimi ile Arnavutluk, Makedonya, Trakya ve Bulgaristan'ı içine alacak olan imparatorluğun başkenti İstanbul, imparatoru ise Yekaterina'nın torunu Konstantin olacaktı.

Bu planın uygulanması için hiçbir girişimde bulunulmadı. Ama gene Yekaterina'nın gözdelerinden biri olduğu sanılan Platon Zubov tarafından 1796'da yeniden ortaya atılıp geliştirildi. Bu kez "Doğu Planı" adıyla anılan yeni tasarım, İstanbul'u ele geçirip kurulacak imparatorluğun merkezi yapmakla yetinmiyor, Kafkasya, İran, Hindistan ve Tibet'i de ele geçirmeyi amaçlıyordu. Yekaterina, Kafkasya'daki ordunun komutanlığına Platon'un kardeşi Valerian Zubov'u atamış, Karadeniz donanmasının açacağı sefere de kendisi komuta etmeyi tasarlamıştı. Valerian Zubov, Kafkasya'da düzenlediği saldırıyla Bakü ve Derbent'i ele geçirmişse de Yekaterina'nın 1796 sonunda ölmesi üzerine yerine geçen I. Pavel bu girişime son vermiştir.

Yunan seramiği, Eski Yunanlıların ürettikleri seramikler. Hem biçim ve bezemelerinin güzelliği, hem de Yunan resim sanatının gelişimine ışık tutması bakımından önemlidir. Ahşap, dokuma ya da duvar resmi alanında günümüze hemen hiçbir Yunan yapıtı ulaşmadığı için, bu tür çanak çömleklerdeki bezemeler, Yunanlı sanatçıların düz ya da eğrisel yüzeyler üstüne üç boyutlu nesne ve figürleri betimlemede çeşitli sorunları nasıl çözdüklerini gösteren tek kaynaktır. Günümüze çok sayıda çanak çömleğin ulaşmasının bir nedeni de, o dönemde başka malzemelerin pahalı olması ya da bilinmemesidir. Bu tür kaplar daha çok küçük taneli ya da sıvı maddeleri taşımak ve depolamak için kullanılmıştır. Küçük boy kavanozlara ise güzel kokular ya da merhemler konmuştur.

Yunan çanak çömleği hem biçim, hem de bezeme bakımından Miken sanatının devamıdır. Üslup bakımından geçirdiği ilk aşama İÖ 1000-700 arasındaki geometrik dönemdi. Miken biçimlerinden ilk-geometrik (proto-geometrik) üsluba geçişin de ortaya çıktığı bu dönemde kapların üstü daire ve yay örgelerinin kullanıldığı zarif desenlerle bezeniyordu. Bu soyut desenler giderek meandr, dama tahtası, üçgen, balıksırtı ve gamalı haç gibi örgelerin eklenmesiyle zenginleşti. Bunu izleyen gerçek geometrik üslupta bu örgelerin yanında önce hayvan ve sonunda insan figürleri de ortaya çıktı. Köşeli dış çizgileriyle geometrik bir hava yaratan bu figürler genellikle kapları çepe çevre saran yatay bantlar halinde düzenlenmişti. Figürler hep profilden çizilmişti. Yaygın efsanelerden alınmış sahneler Yunan sanatında ilk kez bu dönemde ortaya çıktı. İÖ 8. yüzyılın sonlarıyla İÖ 7. yüzyılın başlarında büyük ölçüde gelişen Yunan ticareti çanak çömleği bezeyen ressamların da Doğu etkisinde kalması sonucunu getirdi. Bu "Doğululaşma" ilk kez İÖ 700 dolaylarında Korinthos kentinde üretilen yapıtlarda görüldü. Doğuya özgü örgeler giderek bütün Yunan çanak çömleğine yayıldı. Eski köşeli örgelerin yerini eğrisel çizgili desenler aldı. Sfenks, Siren, yarısı aslan yarısı kartal yaratıklar, Gorgo ve Khimaira gibi canavarlar, aslan gibi egzotik hayvanlar ortaya çıktı. Korinthoslu ressamlar ayrıntıları göstermek için, siluet halinde boyanmış siyah figürlerin içine ince çizgilerin kazındığı bir teknik yarattılar. İÖ 630 dolaylarında Atinalı ressamlar da siyah figür tekniği(*) denen bu yöntemi benimsediler; ama betimlemelerinde Doğu'ya özgü hayvan örgeleri yerine insan figürlerine ağırlık verdiler. İÖ 600'den başlayarak Atina, Yunan çanak çömlekçiliğinin merkezi haline geldi ve ürünlerini tüm Akdeniz ülkelerine ihraç etmeye başladı. Çömlekçi ve ressamların yaptıkları işleri imzalaması geleneği de bu dönemde yaygınlaştı. İÖ 6. yüzyıl Atina çanak çömleklerinin çoğunda açık renk bir zemin üstünde siyah figürlerin yer aldığı öyküsel sahnelere yer veriliyor, kabın bunun dışında kalan bütün yüzeyi koyu, parlak bir siyahla boyanıyordu. Bu farklı renk, üç aşamalı karmaşık bir fırınlama işlemiyle elde ediliyordu.

İÖ 530 dolaylarında Atina'da siyah figür tekniğinin tam tersi olan kırmızı figür tekniği(*) geliştirildi. Bu teknikte figürler vazo ya da tabağın kırmızımsı renginde bırakılıyor, zemini siyaha boyanıyordu. Figürlerin iç çizgileri ve göz gibi ayrıntıları siyahla çiziliyordu. Bu da ince fırçanın bir oyma kalemi gibi ustalıklı kullanılmasını gerektiriyor ve figürlerin çok daha doğal ve estetik açıdan çekici biçimde işlenmesini sağlıyordu. İÖ 500'lerde Yunanlı sanatçılar figürleri tam profilden verme geleneğini terk ettiler; kısaltım ve üç çeyrek profil gibi yöntemleri de kullanmaya ve figürleri üst üste getirmeye başladılar. Bu dönem Yunan çanak çömleğindeki resimlerin çoğu çok yüksek bir düzeydedir; ele alınan konular da Yunan yaşam biçimi ve düşüncesi konusunda çok önemli bir bilgi kaynağı oluşturmaktadır. Bu aşamada Yunanlı sanatçılar figürlerine yalnız hareket duygusu vermekle kalmamış, bir ruh ve kişilik de kazandırmaya çalışmışlardır.

Yunan çanak çömleği İÖ 5. yüzyılın ortalarında düşüş göstermeye başladı. Çanak çömlek ressamları, daha büyük boyutlarda çalışabilen ve doğalcılık yönünde büyük ilerlemeler yapan duvar ressamlarıyla rekabet edemez oldular. Figür gruplarına yönelerek desenlere mekânsal bir derinlik kazandırma çabaları başarılı olmadı. İÖ 430'dan sonra çanak çömlek resimleri içerik açısından gittikçe önemsizleşmeye, daha duygusal bir havaya bürünmeye başladı. Çizimler aşırı basit ve özensiz bir hale geldi; figür grupları da herhangi bir amaç ya da anlam gözetilmeden bir araya getiriliyordu. İÖ 4. yüzyılda çanak çömlek resmi iyice yozlaşmıştı; İÖ 320'den sonra da Atina'da artık uygulanmadı.

Başlıca Yunan çanak çömlek türleri için *bak.* alabastron; amfora, hydria, kantharos; krater; kyliks; lekythos; oinokhoe, psykter.

Yunan takvimi, Eski Yunan döneminde çeşitli kent devletlerinde kullanılan, ay adları ve yıl başlangıçları farklı bir dizi tarihleme sisteminin ortak adı. Bu takvimlerin hepsinde, Ay'ın evrelerinden oluşan 12 çevrimi kapsayan ve toplam 354 günden oluşan ay yılı ile 365 günden oluşan güneş yılı tek bir sistemde birleştirilmeye çalışılmıştı. Sekiz güneş yılından oluşan her bir dönemin sonuna genellikle üç ay daha eklenirdi. Takvimi mevsimlere uygun bir düzende tutmaya yönelik bu uygulamanın İÖ 8. yüzyıldan beri geçerli olduğu sanılmaktadır. Her biri 30 ya da 29 günden oluşan aylar yeniay evresiyle başlardı. En yaygın tanınan takvim olan Atina takviminde yıl, yaz gündönümünden sonraki ilk yeniay ile başlardı.

Yunan uygarlığı, günümüz Avrupa kültürünün temelini oluşturduğu kabul edilen büyük ve özgün ilkçağ uygarlığı. Başlangıçları Neolitik Çağa dayanırsa da asıl tarihi Ege'de Tunç Çağı uygarlıklarının çözüldüğü İÖ y. 1200'den başlatılır. Yörede İÖ y. 3000-1000 arasında doğup gelişen bu Tunç Çağı uygarlıkları genellikle Ege Uygarlıkları olarak bilinir. İÖ 9. yüzyılda özgün çizgileri beliren Eski Yunan uygarlığı İÖ 5. yüzyılın son yarısında klasik görünümüyle doruğuna ulaşmış, Büyük İskender'in fetihleri sonucu Ön Asya kültürleriyle de iç içe geçerek İÖ 3-1. yüzyıllarda Helenistik dönemi(*) yaratmıştır. Bu dönemin ortalarında eklemlendiği Roma uygarlığının(*) da başlıca öncülü ve esin kaynağıdır. Yunan-Roma uygarlığının ortaçağ boyunca zayıflayan etkisi, 14. yüzyılda Rönesans aracılığıyla yeniden öne çıkmış, kapitalizmin doğduğu ortama karmaşık bir biçimde damgasını vurmuş, Avrupa'nın üstünlük sağladığı yüzyıllarda insanlığın ortak mirası içinde egemen ve belirleyici bir konum kazanmıştır.

Temel öğeleri. Eski Yunan'ın Batı uygarlığı tarihi içindeki çok özel yerini saptamak görece kolay, bu olguyu açıklamak ise daha zordur. İlkçağda başka hiçbir halk, bu kadar çeşitli alanlarda böyle parlak bir yaratıcılık göstermemiş, canlılığını bu ölçüde koruyan bir katkıda bulunmamıştır. Bununla birlikte Yunan uygarlığının asıl büyük başarısı sanat ve edebiyattan çok, düşünce yapısında, araştırıcı ve sorgulayıcı tavrında, siyasal yaşama yaklaşımında yatar. Asya'nın ve Mısır'ın otokratik hanedanlarıyla çarpıcı bir karşıtlık gösteren Eski Yunan'ın küçük krallıkları, aristokratik ailelerin ya da bireysel diktatörlerin egemenliğindeki yönetim sistemlerinden seçilmiş meclisler aracılığıyla yönetime doğru hızla evrilmiştir. Bu gelişme insanlığın ilk kez bütün erdemleri ve sorunlarıyla demokrasi deneyimini yaşamasına yol açmıştır. Devlet-toplum ayrışmasının ya da devletten ayrı ve farklı bir sivil toplum olgusunun maddi yaşamda ve insanların bilincinde belirginleşmesi, yönetimin ve yönetme sanatının sistemli biçimde incelenerek çözümlenmesine olanak vermiştir. Devlet kuramının, hem de karşılaştırmalı bir çerçevede, Eski Yunan'da ortaya çıktığı söylenebilir. Daha eski kültürlerde bu sürecin hiçbir örneğine ve habercisine rastlanamaz.

Güzel sanatlarda ise, bir olasılıkla duvar resimleri dışında, Eski Yunanlılar teknik becerilerini daha çok başka kavimlerden öğrenerek edinmişlerdir. Ama daha sonra, özellikle kavramlaştırma ve kesinlik yönünden öğretmenlerini çok aşarak, neredeyse insanüstü izlenimini uyandıran sanatsal anlatım ve işçilik düzeylerine ulaşmışlardır. Anlatı sanatına özel katkıları, yalnızca olayları aktarmakla yetiniyormuş gibi görünürken duygu ve atmosfer inceliklerini ustalıkla iletebilmelerinde yatar. Grafik sanatlarında, desen ve orantı duygusu ile insana ve dünyaya ilişkin keskin gözlemler arasında kusursuz bir denge kurulmuştur. Bütün ilkçağ kültürlerinin en okuryazarı olan Eski Yunan'da alfabe (*bak.* Yunan alfabesi) destanların, yasaların, tragedyaların ve lirik şiirlerin kaleme alınmasına aracılık etmiştir. Büyük Yunan tarihçilerinin yapıtları hem olayların tarafsız ve eleştirel bir tavırla gözden geçirilmesinin, hem de düzyazı ustalığının örnekleridir.

Eski Yunan felsefesinin evreni mitoloji ve din dışında açıklama çabası, zamanla pratik bilimsel buluşlara yol açmış, insanın düşünme ve kanıtlama süreçlerinin incelenmesi, temel mantık ve betimleme ilkelerinin tanımlanmasını sağlamıştır. Öte yandan, her şeyin kaynaklandığı ilk ilke (*arkhe*) arayışı felsefede çoğu kez kuramsal önermelerin gözlem ve araştırmanın önüne geçmesi

... Odaklandığı Bölge

sonucunu doğurmuş, dolayısıyla tıp ve doğa bilimlerindeki gelişme, öbür alanların gerisinde kalmıştır.

İnsanı her şeyin ölçüsü kabul eden, onun yüce uğraşını da insanlığın incelenmesi biçiminde tanımlayan kavrayış, özellikle başka ilkçağ toplumlarının saplantılı dinleri, baskıcı yönetimleri ve kalıplaşmış sanatsal anlatımları ile karşılaştırıldığında, Eski Yunan'ın en çarpıcı bilişsel sıçraması olarak görülür. Bütünsel bir bakış açısından bu yerinde bir değerlendirmedir, ama geçmişte Yunan uygarlığının duygusal biçimde idealize edilmesine, maddi temellerinden koparılarak bir mucize gibi görülmesine, Eski Yunan'a özgü olduğu varsayılan erdem, bilgelik ve güzellik gibi ölçütlere bağlanmasına yol açabilmiştir. Yakın zamanlardaki çalışmalar ise bu toplumu başka birçok ilkçağ toplumundan biri olarak, daha nesnel ölçüler içinde ele almakta, Eski Yunan'ın öbür halkların hiç de küçümsenemeyecek başarılarına neler borçlu olduğunu ve hangi sosyoekonomik gelişmeler temelinde yeni bir sentez ortaya koyabildiğini araştırmaktadır.

Coğrafi açıdan yöre, ilk bakışta uygarlığa özel katkılarda bulunmamış gibidir: Nil, Mezopotamya ve İndus gibi büyük vadi uygarlıklarının depolanabilir bir artırüne kolay erişmelerini sağlayan toprak koşulları yerine, girift dağ sıralarıyla bölünmüş, büyük ölçekli tarıma elverişsiz bir topografya söz konusudur. Ama belki tam da bu koşullar küçük vadilerde yan yana birçok siyasal organizmanın doğuşuna yol açmıştır. Aşağı yukarı denk güçte oldukları için birbirlerini yok edemeyen bu devletçikler girintili çıkıntılı kıyıların, Ortadoğu'ya yakınlığın ve yüzlerce adanın gerçek olanaklarını değerlendirerek denizciliğe yönelmişlerdir. Edinilen zenginliğin türünü ve kullanılış biçimlerini geniş toprak ilhakları yerine ticari etkinlik belirlemiş, refah bu küçük birimlerin yurttaşları arasında daha demokratik biçimde bölüşüldüğünden çok hızlı ve yoğun bir iç gelişme yaşanabilmiştir.

Kabile toplumundan devlete geçişin evrensel dinamikleri belirli bir aşamada kralın, bir soylular meclisinin ve topluluğun bütün yetişkin erkeklerinin katıldığı genel meclisin yan yana varlığını yaratır. İlkçağın ve ortaçağın hemen bütün başka devletleşme süreçlerinde, bundan sonra krallığın güçlenerek kabile toplumunun kalıntısı olan temsili ya da yarı temsili kurumları ezdiği görülür. Eski Yunan'da ise krallığın çok zayıfladığı ya da bütünüyle ortadan kalktığı, iktidarın meclislerde toplanmasıyla birlikte bu meclislerin belirlenmesinde seçim ilkesinin sürekli kılındığı gözlenir. Bu yönde gelişen devlet bir kent devletidir (*polis*) ve başta Atina olmak üzere birçok kent devletinin yönetim organlarında eski topraklı aristokrasinin oligarşik egemenliğinin yerini toplumsal tabanı daha genişlemiş bir katılım almıştır. Bu gelişmelerin maddi temeli ise ticaretin ilkçağ için olağanüstü boyutlarda serpilmesidir. Para kullanımının yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan piyasa için üretim bir yandan insanın kendini doğadan ayrı bir özne olarak algılamasına yardımcı olmuş, bir yandan da ticaretin savaş ve korsanlıkla birleştiği ilkçağ koşullarında kölelerin büyük ölçüde üretime sokulmasına yol açmıştır. İnsanlık tarihinde köleci üretim tarzının başat hale geldiği bir aşama, temelde ilkçağa ve Akdeniz havzasına özgüdür. Roma'dan önce Eski Yunan'da, büyük çapta köle kullanımına dayalı üretim, bu etkinliği yöneten ve örgütleyen, çoğunlukla ticaret ile ilgili, dış dünya hakkında bilgili ve geniş ufuklu kesimleri topraklı aristokrasi karşısında güçlü kılmıştır. Ayrıca zenginliğin kent devletinin (çok kalabalık olmayan) yurttaş kitlesi arasında şu ya da bu ölçüde paylaşılmasına, bu kitle için yaratılan boş zamanın düşünsel ve sanatsal etkinlik için kullanılmasına ve bireyleşmeye olanak vermiştir. Köleler dışta tutulmak koşuluyla sonuçta toplumun devletle olan ilişkisinin dönüşüme uğradığı görülmektedir. Bu toplumda insanlar teba değil, yurttaştır. Devlet her şeyi yutan, içeren ve yöneten değil, varlık alanı sınırlı bir kurum olarak algılanmaktadır. Kamu yaşamı eğitim, kültür ve girişimcilik bakımından yetkinleşmiş bireylerin etkin katılımıyla biçimlenmektedir. Bütün bu karmaşık süreçler üzerinde de ilk Tunç Çağı uygarlıklarında rastlanmayan bir felsefe yükselmekte, insan artık dış dünya (evren ve toplum) ve kendi varlığı üzerine soyut düşünceye yönelebilmektedir.

Tarihsel gelişim. Yunanca konuşan halkların ve kültürlerinin Ege'de kesin egemenlik sağladığı İÖ 1000 yılı dolayları kabaca Tunç Çağından Demir Çağına geçişe denk düşer. Bu dönüm noktasının öncesinde, İÖ y. 3000'den İÖ y. 1000'e değin Ege Denizi ve çevresinde doğup gelişen Tunç Çağı uygarlıkları, Girit'i, Kyklad Adalarını ve başka bazı adaları, Peloponnesos, Orta Yunanistan ve Tesalya'yla birlikte anakarayı kapsar. Suriye ile Mısır'dan eşit uzaklıkta, Ege havzasının girişinde yatan Girit'te bilinen ilk yerleşmelerin Anadolu'dan ve Nil Deltasından gelen Neolitik göçmenlerce kurulduğu kabul edilir. Peloponnesos, Orta Yunanistan ve Tesalya'dan önce Girit'te başlayan Tunç Çağı uygarlığı, Minos Uygarlığı(*) olarak bilinir. Yer yer Girit'ten etkilenmekle birlikte özgün öğelerliyle ayrı bir geleneği sürdüren Kyklad uygarlığı da Ege'de Tunç Çağının önemli bir merkezidir. Mezar olarak bazen taştan küçük odacıklar yapan, ama genellikle kutu biçiminde lahitler kullanan Kyklad halklarının ölülerini yatar durumda gömme geleneği Giritlilerden farklıdır. Mermer vazo ve

"Arp Çalan Erkek", Tunç Çağı mermer Kyklad heykelciği, Ulusal Arkeoloji Müzesi, Atina
Arkeoloji ve Sanat Dergisi Arşivi

heykelcik yapımı da İlk Tunç Çağında Kyklad Adalarında gelişmiştir. Girit'in ve Kyklad Adalarının görece üstün uygarlığından etkilenen anakarada ise Tunç Çağı Helladik dönem adıyla anılır. İÖ 16. yüzyılda ana karada Girit etkisi altında yükselen uygarlık, en önemli merkezi Mykenai(*) kenti olduğundan Miken uygarlığı olarak bilinir. Homeros destanlarında anlatılan Troya Savaşı, büyük olasılıkla, Mykenai savaşçı aristokrasisinin kahramanlık çağının, Batı Anadolu kıyılarına düzenlediği akınların ya da bu kıyılarda giriştiği egemenlik mücadelesinin anılarından oluşur.

Eski Yunan uygarlığının asıl tarihi, Erken Arkaik dönemle (İÖ y. 1200-750) başlar. İÖ 1100-900 arasında, Yunanca konuşan bir halk olan Dorların kuzeyden Peloponnesos'a girmesi Miken uygarlığının yıkılışını hızlandıran başlıca etken olarak görülebilir. İÖ 12. yüzyılda dalgalar halinde süren istilalar büyük olasılıkla iklim değişikliğinden kaynaklanan kuraklık ve kıtlığın da etkisiyle kültürün gerilemesine ve belli bölgeler dışında nüfusun çok azalmasına yol açmıştır. Son istila dalgasıyla Lakonía, Argolis ve Korinthos'un yanı sıra Güney Ege'deki adalara da yerleşen Dorlar ise Miken uygarlığını Arkadia'da olduğu gibi küçük ceplere sıkıştırmış ve bölgeye farklı bir yaşam biçimi getirmiştir.

Yunan uygarlığının İÖ y. 1100-900 arasındaki bu yeni dönemi için kullanılan proto-geometrik (ilk-geometrik) nitelemesi çanak çömlek yapımı ve bezemesinde görülen gelişmeden kaynaklanır. Ama dönemin incelmiş biçim ve bezemeleri eski gelenekten tam bir kopuşu değil, var olan biçim ve desenlere getirilen kesinliği ve orantı duygusunu ortaya koyar. Klasik Yunan sanatının başlangıcını oluşturan proto-geometrik üslubun Argolis'in yanı sıra Atina'da doğması, hiçbir zaman bir Dor yerleşmesi olmayan bu kentin de kuzeyden gelen kültürden etkilendiğini düşündürür. Kuzey kökenli öbür kültür öğeleri arasında yer yer ölüleri yakma geleneğinin yaygınlaşması, düz giysileri omuzdan tutturmak için tokaların kullanılması ve silah yapımında demirin yeğlenmesi sayılabilir. İÖ 10. yüzyıl boyunca proto-geometrik üslup gelişmiş, nüfus, ticaret ve genel refahla birlikte mezarlara konan demir eşya da artmıştır. Dönemin bir özelliği de yeni üslubun etkisiyle Tesalya, Euboia (Eğriboz) ve Kyklad Adalarını da kapsayan (görece geri Lakonía ve Batı Yunanistan'ı ise dışta bırakan) bir kültür birliğinin sağlanmasıdır. Ama bu genel çerçeve içinde belirgin gelenek ve üslup farklılaşmaları vardır ve zamanla bu farklılaşma en açık ifadesini bağımsız kent devletleri biçiminde bulmuştur. Arkeolojik verilere göre Yunanlıların Batı Anadolu'ya da göç ettiği ve İonya'ya yerleştiği proto-geometrik dönemin sonunda Atina Yunan dünyasının kültürel merkezi olarak belirir. Ege'nin de ilk kez bir Yunan denizi durumuna geldiği görülür.

Erken Arkaik dönemin ikinci yarısını oluşturan geometrik dönem (İÖ y. 900-700) bir önceki görece yalın proto-geometrik üsluptan gelişen ve başlangıçta tümüyle soyut olan üslubun adıyla anılır. Zamanla figüratif bezemeye de yer veren ve Doğu Akdeniz'le ticaretin gelişmesi sonucunda Yakındoğu kültürlerinden çeşitli öğeler alan geometrik üslup(*) Eski Yunan'ın ayrıca yazıya ve yazılı kayıt olanağına kavuştuğu bir döneme denk düşer. Atina'da doğan ve en karmaşık anlatımına gene bu kentte ulaşan bu yeni kültür kısa sürede bütün Yunanistan'a yayılmıştır. Ama bu dönemde zenginleşen ve kalabalıklaşan Yunan devletçikleri çok geçmeden sanatsal başarı dışındaki alanlarda da bağımsızlıklarını ve güçlerini kanıtlama yarışına girmiştir. Eretria ile Khalkís arasındaki Lelantin Savaşı(*) dönemin sonlarına doğru Eski Yunan'ı iki kampa bölmüştür. Özellikle silah yapımında gereksinim duydukları metalleri sağlamak için Doğu'ya yönelen Yunan devletlerinin Kıbrıs, Suriye ve Fenike'den alımları

gittikçe artmış, Attika ve Girit'te yabancı ustalar çalışmaya başlamıştır. İonya'daki başlıca merkezlerin belirgin gelişmesi geometrik dönemin ortalarına rastlar. Homeros destanlarının yazıldığı Yunanistan tek kentleri merkez edinmiş bağımsız krallıklar ülkesidir. Yönetim genellikle otokratik, savaş da soyluların uğraşıdır. Yurttaş kitlesi ise henüz çok etkili değildir.

Bir sonraki Arkaik dönem sanat tarihi açısından bazen İÖ y. 650'den Pers istilasına değin geçen süre olarak kabul edilirse de genel değerlendirmede İÖ y. 750-500 arasını kapsar. Bu döneme damgasını vuran Akdeniz ve Karadeniz'de Yunan kolonileri kurma hareketi nüfus fazlasının yarattığı baskının sonucudur. En az metal kadar önem kazanan yiyecek gereksinimi Yunan devletlerini fazla nüfusun yerleşebileceği yeni topraklar bulmaya yöneltmiş, başta Euboia olmak üzere özellikle denizci devletçikler çözümü koloni kurmakta bulmuştur. Kurulan yerleşmelerin bazısı yenidir (örn. Makedonya'da); bazısı var olan bir başkasının yerini almıştır (örn. Sicilya'da); bazısı tapınak, agora vb ile ana kenti örnek alan Yunan kenti yapısında, bazısı ise koloniden çok ticaret merkezi (örn. Suriye'de) ya da ticaret kenti (örn. Mısır'da) niteliğindedir. Bazısı yalnızca stratejik, bazısı aynı zamanda tarımsaldır. Yerel halkın hızla köleleştirildiği, zamanla Helenleştirildiği, bazen de direnerek kendi kültürünü koruduğu koloniler vardır. Ama farklı biçimlerde de olsa hareket İspanya'ya, Afrika kıyılarına, Tuna Deltasının güneyinden Kırım'a, Boğazlar'dan Sinop, Amasya ve Trabzon'a ve Doğu Akdeniz'e yayılmıştır. Kültürel açıdan Arkaik dönemin başlıca gelişmelerini ticaretin artık saygın bir uğraş olarak görülmesi, mimarlıkta Ege'nin doğu kıyılarında İon düzeninin(*), batı kıyılarında da Dor düzeninin(*) belirmesi, felsefede İonya'nın, özellikle de Miletos'un öne çıkarak ilk ilke arayışının önem kazanması oluşturur. Dönemin sonlarına doğru sınırlı ölçüde de olsa metal para kullanıma girmiştir. Toplumsal açıdan belki de en önemli gelişme ise kentsel yaşamın yaygınlaşması ve Yunan kent devletinin temel siyasal birim olarak biçimlenmesidir.

Arkaik dönemde Yunan siyasal örgütlenmesinin bir ucunda Sparta(*) oligarşisi, öbür ucunda Atinalı Kleisthenes(*) reformlarıyla kurulduğu kabul edilen Atina demokrasisi yer alır. İÖ 7. yüzyılda pek çok kıyı kentinde gözlenen tiranlık ise kamu yönetiminin güçlendiği bir ara aşama olarak görülebilir; kral soyundan gelmeyen birinin kent yönetimini ele geçirmesi anlamına gelen tiranlığın iyi bilinen bir örneği Sikyonlu Kleisthenes'tir(*). Solon(*) yasalarından sonra Atina'da da tiranlık dönemi yaşanmış, demokrasi ancak İÖ 5. yüzyılda, Klasik dönemin başlarında gelişebilmiştir.

Yunan uygarlığının Klasik dönemi (İÖ 480-323) Doğu'da yükselen Pers İmparatorluğu'nun İonya'daki ayaklanmayı bastırarak bu bölgenin Arkaik dönemdeki kültürel üstünlüğünü sürdürme olanağını yok etmesiyle başlar. Pers saldırılarına (İÖ 490 ve İÖ 480-479) karşı siyasal rakibi Sparta'yla ittifaka giren Atina uzun savaş dönemlerinin yol açtığı yıkıma karşın klasik Yunan uygarlığına önderlik etmiştir. Pers Savaşları sırasında kurduğu Delos Birliği(*) de zamanla bir Atina İmparatorluğuna dönüşmüştür. Peloponnesos Savaşları'nın sonunda (İÖ 404) Sparta'nın Atina'yı ele geçirmesinden Makedonyalı Büyük İskender'in büyük bir imparatorluk kurmasına değin ise Yunan dünyası, tarihinin en bölünmüş dönemini yaşamıştır. Yunan uygarlığının Klasik dönemi İskender'in ölümüyle (İÖ 323) başlayan Helenistik dönemle sona erer.

Klasik nitelemesi herhangi bir uygarlığın en yetkin düzeyine ulaştığı dönem için kullanılır. Atina'nın vatandaşlarına sağlayabildiği yüksek yaşam standardı Yunan uygarlığının böyle bir düzeye ulaşmasında önemli rol oynamıştır. İnsan ve insan davranışı bu dönemde Yunanlıların temel ilgi alanı haline gelmiş, tanrılarına farklı bir gözle bakmalarına, artan ölçüde usçu, gerçekçi ve bireyci yaklaşımlar benimsemelerine yol açmıştır. Dönemin hemen başında Kimon'un Atina'da giriştiği imar çalışmalarını yürüten mimarların adları bugün bilinmemektedir, ama bu yapılar Yunan sanatında anıtsal resmin ilk örneklerini barındırır. Arkaik dönemin kısıtlayıcı çerçevesinin dışına çıkan araştırıcı, yenilikçi ressamların en ünlüsü Polygnotos'tur. Aynı ruhun öne çıktığı heykelde yeni yeni konuların seçildiği, yüzeyden çok, üç boyutluluğa önem verildiği, arkaik simetrinin yerini daha gerçekçi figürlerin aldığı ve arkaik gülümsemenin(*) yok olduğu görülür. Myron'un disk atan tunçtan atlet figürü yalnız Yunanlı değil, Romalı sanatçılar için de örnek oluşturmuştur. İÖ 456'da tamamlanan

Olympia'daki Zeus Tapınağı, tamamlanışı İÖ 456; Atina
Nezih Başgelen

Olympia'daki Zeus Tapınağı'nın heykelleri de o zamana değin herhangi bir Yunan yapısında yer alanların en yetkinleridir.

Edebiyatta dönemin en çarpıcı başarısı, Atina için özel bir gurur kaynağı olan tragedyanın olgunlaşmasıdır; Aiskhylos, Sophokles ve Euripides Atina'nın üç büyük tragedya yazarıdır. Eski Yunan komedyasının en büyük temsilcisi ise Aristophanes'tir. Tarih yazımında Herodotos'tan ancak bir kuşak sonra gelen Thukydides'e göre doğru gözlem ve kayıt büyük önem taşır; tanrılara ve kehanete ise tarihçilikte yer yoktur. Aynı dindışı yaklaşımın tıptaki temsilcisi Hippokrates'e göre de epilepsi bir "kutsal hastalık" değildir. Felsefede sofistlerin(*) para karşılığında öğrencilerini siyasette pratik başarı sağlamak üzere yetiştirdiği, Sokrates'in ise insanları düşündürmeye, gerçek değerlere yöneltmeye çalıştığı görülür. Eski Yunan tarihinin en yıkıcı savaşlarından biri olan Peloponnesos Savaşları'nın yaşandığı Klasik dönemin ilk yüzyılı şaşırtıcı bir yaratıcılık dönemidir.

Atina'da Sparta'nın kurduğu oligarşik yönetimin kısa sürede devrilip demokrasinin canlandırılmasına karşın kentsel refah sona ermiş, İÖ 4. yüzyıl boyunca yurttaşlık ruhunun yavaş yavaş erimesine tanık olunmuştur. Ama kent devletinde yurttaşları birbirine yaklaştıran bağlar zayıflarken buna eşlik eden usçu, gerçekçi ve bireyci tutumlar toplumsal ve siyasal sorunun açıkça tanımlanmasını da sağlamıştır. İster Sparta gibi oligarşik, ister Atina gibi demokratik olsun hiçbir rejimin Yunan dünyasında istikrarı koruyamadığı anlaşılmış ve bağımsız kent devletinin artık gününü doldurduğu görüşü biçimlenmeye başlamıştır. İÖ 392'deki Olimpiyat Oyunları'nda Gorgias bütün Yunanlıların birleşmesi gereğinden söz etmiştir. Kynik filozof Antisthenes'e göre ise Yunanlı ile barbar, özgür vatandaş ile köle eşittir. Yunan dünyasını güçlü bir önderin yönetimi altında birleştirme özlemi birçok önemli düşünürün görüşlerine yansımıştır. Platon bir süre için filozof-kralını Sicilya'da, Dionysios'un (Yaşlı) kişiliğinde bulduğunu sanmış, İsokrates de sonunda Makedonyalı Philippos'u Yunan birliğini düş olmaktan çıkaracak önder olarak görmüştür. Dönemin bütün felsefe okullarını etkileyen ve öğrencilerine yurttaştan önce insan olmayı öğreten Sokrates'in ölüme mahkûm edilmesinden sonra Platon'un ideal yönetim arayışına girdiği görülür. Hiçbir zaman uygulamaya koyamadığı devlet kuramı da bu çabasının ürünüdür. Platon'un düşünce tarihinde açtığı yol insanın *idea*'lar dünyasında ilerlemesini sağlamış, öğrencisi Aristoteles ise aynı şeyi dünyevi olgular için yapmıştır. İkisi bir arada insan düşüncesinin birbirini tamamlayıcı iki yönünü temsil eder.

İÖ 4. yüzyılın sanat yapıtları da geçiş döneminin belirsizliğini yansıtır. Sanatçı görkemli geçmişten çok günlük yaşamla, yoksullukla, insan karakteri ve tutkularıyla ilgilenmeye başlamış, böylece çözümleyici bir yaklaşım geliştirmiştir. Yurttaşlık duygusundan uzaklaşan ve artık tanrıları unutan heykelciler insanı evrensel yanlarıyla değil, korkuları ve zayıflıklarıyla ele almış, yüz ifadesine, jestlerin ve duruşların anlattığı duyguların ve acıların yorumuna büyük önem vermiştir. Skopas'ın heykellerindeki geriye dönük başlar, bükülmüş ya da yan açık ağızlar ve titreşen kaslar varoluşun acılarını dile getirir. Praksiteles'in çıplak kadın (hatta tanrıça) heykelleri gibi dönemin zarif Tanagra heykelcikleri(*) de duyulara seslenen yapıtlardır. Yüzyılın ikinci yarısında Lysippos kadın yerine atletleri konu almaya başlamış, ayrıca hükümdar heykelleri yapmıştır. Makedonya'ya giderek Asya seferinde İskender'e eşlik eden Lysippos ilk saray heykelcisidir. Mimarlıkta görülen birçok yenilikten biri *tholos*(*) adı verilen dinsel yapılardır, ama asıl gelişme her yerde tapınakların yükseldiği İonya'da görülmüş, Ephesos'taki Artemis Tapınağı ve Halikarnassos'taki (Bodrum) Mausoleion bu dönemde yapılmıştır. Atina ise sanattan çok edebiyat alanında Yunan kültürünün merkezi olma özelliğini korumuştur. Bu dönemde yazmayı sürdüren Aristophanes Yeni Komedya üslubunu yaratmış, sıradan insanların günlük yaşamını gerçekçi bir biçimde betimleyerek, tek tek karakterleri değil, durumları çözümleme yoluna gitmiştir. Dönemin önde gelen Atinalı söylev yazarı Demosthenes Makedonya'ya karşı mücadelesini yaşamıyla ödemiştir. Tarihçi Ksenophon'un hükümdarın eğitiminin önemine değindiği *Kyropaidia* adlı tarihsel romanı ise Aristoteles'in öğrencisi İskender'in Yunan dünyasında egemenliğe yükseleceğinin habercisi gibidir.

İnsanların yazgılarından çok gelecekleri-nden endişe duyduğu İÖ 4. yüzyıl farklı temellerde de olsa gene Yunan uygarlığının bir başyapıtlar dönemidir. Klasik dönemin bu dilimi Yunan kültürüyle yetişen İskender'in ölümüyle kapanmış, izleyen Helenistik dönemde Yunan kültürü Hindistan'a kadar yayılırken Asya ve Afrika halklarının kültürlerinden de büyük ölçüde etkilenmiştir. *Ayrıca bak.* Yunan edebiyatı; Yunan mitolojisi; Yunan müziği; Yunanistan.

Yunanca, Yunanistan'da konuşulan Hint-Avrupa dili. İÖ 14. yüzyıldan günümüze değin 34 yüzyıllık uzun bir geçmişi vardır. Yazılı belgeler açısından da zengin bir tarihe sahiptir.

Bugün yazılan ve konuşulan Yunancanın tarihi dört evrede incelenebilir. Bunlardan ilki olan Antik ya da Eski Yunanca kendi içinde Miken Yunancası(*) ve Klasik Yunanca olmak üzere iki döneme ayrılır. Miken Yunancası (İÖ 14-12. yüzyıl), Lineer B(*) denen hece yazısıyla yazılırdı. Klasik Yunanca ise (İÖ 8-4. yüzyıllar) Yunan alfabesinin benimsenmesiyle aynı döneme rastlar. Alfabe kavramı, özellikle de ünlü sesleri belirten beş harfin geliştirilmesi, Yunanlıların getirdiği bir yeniliktir. Latin alfabesi ve dünyanın birçok ülkesinde kullanılan çeşitli yazı sistemleri bu alfabeye dayanır.

Eski Yunancanın ardından İÖ 4. yüzyıldan İS 4. yüzyıla değin uzanan Helenistik dönem Yunancası ya da Koine(*) gelir. Bunu da İS 5-15. yüzyılları kapsayan Bizans Yunancası(*) izler. Büyük edebiyat yapıtları bu dönemlerde ortaya çıkarılmış ve tümüyle asıllarına uygun olmayarak da olsa bu sırada kopya edilmiştir. Özgün metinler bu dönemlerden beri kayıptır.

Yunancanın dördüncü evresi 15. yüzyıldan bugüne uzanan Modern ya da Çağdaş Yunancadır. Bu dönemin yazı ve konuşma dili bazı değişikliklerle günümüze değin gelmiştir. Birçok dil gibi Çağdaş Yunancanın da birkaç lehçesi vardır. Helenistik dönem öncesinde Batı, Eolis, İon-Attika ve Arkadia-Kıbrıs gibi çok sayıda lehçe öbeği varken, bu dönemde bir İon-Attika lehçesinin egemen olmasıyla bu sayı azalmıştır. İÖ 8. yüzyılda da Dor akınları ve bunu izleyen kolonileşme dönemi yerel lehçelerin birbirine iyice karışmasına neden olmuştur. Ama büyük edebiyat yapıtlarının birçoğu çeşitli lehçelerde verilmiştir. Örneğin Homeros destanları Eolis ve İon lehçelerinin bir karışımıyla, koral lirikler ise Dor lehçesiyle yazılmıştı. Herodotos ve Hippokrates'in yapıtları İon lehçesinde, Thukydides ve Platon'unkiler ise aynı zamanda tragedya diyaloglarında da kullanılan Attika lehçesindeydi.

Yunanca konuşma dilinin kendi içinde pek farklılaşmamış bir biçimi olan Koine (ortak dil) ya da Helenistik dönem Yunancası, bir siyasal altüst oluş döneminin ve İskender'in imparatorluğunun ürünüydü. Bu dil daha önceki yerel lehçeleri birleştirmek ve yabancı dillerden yararlanarak karmaşık dilbilgisi kurallarını basitleştirmek gibi üstünlüklere sahip olmakla birlikte, Attikacılar olarak bilinen okula bağlı yazarlar bu dilin birtakım eksiklikleri olduğu görüşündeydi. Platon ve Demosthenes'in kullandığı dilden ayrı olduğu için Attikacılar Koine'yi arı bir dil olarak görmüyorlar ve yazıda eski dilin kullanılmasını istiyorlardı. Sonunda onların önerisi benimsendi ve konuşma dili gelişimini sürdürürken Bizans Yunancası olarak bilinen yazı dili Attika geleneğine bağlı kaldı. Koine geliştikçe, yazı ve konuşma dilleri arasındaki uçurum da büyüdü.

Çağdaş Yunancanın üç ayrı biçimi vardır. Bunların ilki, her biri ayrı bir dil sayılabilecek çok farklı yerel lehçelerden oluşur. Bunlar, bugünkü konuşma dilinin temelini oluşturan Peloponnesos lehçesi, Évvoia'nın (Eğriboz) kuzey kesimlerinde, Attika'nın kuzeyindeki anakarada ve kuzeydeki Ege Adalarında konuşulan kuzey lehçeleri, Megara'da ve Évvoia'nın iç kesimlerindeki Kimi yöresinde konuşulmaya devam eden Eski Atina lehçesi, Girit lehçesi ve Kıbrıs, Rodos, Khíos (Sakız) gibi adalarda konuşulan güneydoğu lehçeleridir. Yunancanın ikinci biçimi, bütün kent merkezlerinde konuşulan ve hemen herkes tarafından anlaşılan Demotikos'tur(*). Üçüncüsü ise, Attikacıların savunduğu "arındırılmış" yazı dili Katharevusa'dır(*). Resmî yazışmalarda, parlamentoda, gazete ve teknik yayınlarda kullanılan bu dil aynı zamanda ilkokul sonrası eğitim dilidir. Şiirde kullanılan Demotikos 20. yüzyılda düzyazı edebiyatta da kullanılmaya başlamış ve 1980'lerde edebiyatta Katharevusa'nın yerini almıştır.

Yunanca dilbilgisi eski çağlardan bu yana pek fazla değişmemiş, yalnızca biraz basitleşmiştir. Eski Yunancanın tekil, ikil ve çoğul sayılara yer vermesine karşılık bugünkü dilde yalnızca tekil ve çoğul kullanılır. Ama adlar, eskiden olduğu gibi dişil, eril ve yansız olarak ayrılır ve sıfatlar niteledikleri adın cinsine, sayısına ve durumuna göre değişiklik gösterir. Eylemler de kip (bildirme, isteme, buyrum), görünüş (bitmişlik ve bitmemişlik), çatı (etken, edilgen), zaman (şimdiki, geçmiş) ve kişiye (birinci, ikinci, üçüncü tekil ve çoğul kişiler) göre çekilir. Miken Yunancasında altı ad durumu (yalın, belirtme, tamlayan, yönelme, kalma ve araç) varken, bugünkü dilde kılma ve araç durumları yer almaz.

Yunancanın önemli bir özelliği de zengin bir sözcük dağarcığına ve esnek bir sözdizimine sahip olmasıdır. Demotikos'taki sözcüklerin büyük çoğunluğu Eski Yunancadan alınmadır; yalnız birçoğunun anlamı değişmiştir. Yunancada ayrıca İtalyanca, Türkçe ve Latinceyle son zamanlarda Fransızca ve İngilizceden alınma sözcükler de bulunur.

Yunanistan, resmî adı HELEN CUMHURİYETİ, Yunanca ELLÁS ya da ELLINIKÍ DIMOKRATÍA, Balkan Yarımadasının güneydoğu kesimini kaplayan ülke. Adalarla birlikte toplam yüzölçümü 131.957 km²'dir. Güneybatıda İon Denizi, güneyde Akdeniz, doğuda Ege Denizinin kuşattığı bir yarımadadan oluşan asıl anakara bölümü, kuzeybatıdan doğuya doğru sırasıyla Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan ve Türkiye ile çevrilidir. Genellikle İon Adaları ve Ege Adaları(*) olarak iki grupta toplanan çok sayıda adayı da kapsar. Bu adaların en büyüğü olan Girit(*) (Kríti) anakaranın güneydoğu açıklarında yer alır. Üç kıtadan gelen yolların buluştuğu bir kavşak noktası olarak Antik Çağda güçlü ve zengin bir uygarlığa beşiklik eden Yunanistan, tarihsel ve kültürel bakımdan eski Helen dünyasının bir uzantısı sayılmakla birlikte çok değişik öğelerin iç içe geçtiği ilginç ve özgün bir mirasın izlerini taşır. Tarihteki iniş ve çıkışlarla çetin bir uluslaşma süreci içinde biçimlenen Yunan kimliğinin ayırt edici özellikleri, dünyanın uzak köşelerine kadar dağılarak farklı ortamlara ayak uydurmuş Yunan topluluklarında bile belirgindir. Türkçe adı Ionya'nın bozulmuş biçiminden gelen Yunanistan için Batı dillerinde kullanılan *Greece* adının kökeni ise bir Boiotia kabilesine verilen, ama daha sonra bütün Helenleri kapsayacak bir anlam kazanan Latince *Graeci*'ye dayanır. Ülkenin başkenti Atina, 1992 tahmini nüfusu 10.288.000'dir.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri. Yunanistan anakarasının derin koy ve körfezlerle oyulmuş olan girintili çıkıntılı kıyı şeridinin toplam uzunluğu 4.000 km'ye ulaşır. Bunun bir sonucu olarak karadan denize uzaklık, yalnızca ana yarımadanın iç kesiminde, üçgen biçimli küçük bir alanda 80 km'yi geçer. Genel topografyayı belirleyen ikinci önemli öğe, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, yer yer birbiriyle kesişen sıralar biçiminde uzanarak ülke topraklarının yaklaşık dörtte üçünü kaplayan dağlık alanlardır. Ege Denizine bakan kıyı ovalarının yanı sıra dağlar arasındaki dar ve küçük havzaları, vadileri ve ırmak ağızlarına yakın küçük ovaları kapsayan düzlükler, genel topografyanın üçüncü önemli öğesini oluşturur. Toplam kara alanının beşte birine yakınını kaplayan 1.400 dolayındaki adaların yapısı ise genelde farklı özellikler gösterir.

Anakaranın çekirdeğini oluşturan ve Dinar dağ sisteminin bir parçası sayılan Pindos (Píndhu) Dağları, kabaca birbirine koşut bir dizi sarp sıra biçiminde Arnavutluk sınırından Peloponnesos (Mora) Yarımadasının kuzeyine kadar uzanır. Henüz yapısı tam oturmamış olan bu bölgenin en yüksek noktası Smólikas Masifidir (2.637 m). Dağlık çekirdeği, sistemin bazı uzantılarının da sokulduğu daha alçak yüzeylerden oluşan bir dizi bölge kuşatır.

Pindos Dağlarının kuzeydoğusunda dar bir şerit biçiminde Ege kıyıları boyunca uzanan Makedonya ve Trakya bölgeleri yer alır. Doğuda Meriç (Évros) Irmağıyla sınırlanan bu şeridi vadiler, ırmak havzaları ve alüvyon ovalarıyla bölünmüş tepeler ve ormanlık dağlar kaplar. Bulgaristan sınırı yakınlarında Rodop (Rodhópis) Dağlarının yaşlı kristalin kayaçlardan oluşmuş kütleleri yükselir. Daha batıda dağlık bir yapısı olan Khalkidikí Yarımadası, parmak biçimli üç uzantıyla Ege Denizine doğru sokulur. En doğudaki uzantı Aynaroz (Athos) eski manastırlarıyla ünlüdür. Dar şeritten Korónia ve Vólvi göllerinin yer aldığı bir kırık hattıyla ayrılan yarımadanın hemen batısında bataklık deltalarla sona eren Aksiós (Vardar) ve Aliákmon ırmaklarının geçtiği geniş ovalık alan yayılır. Ormanlık Vérmion Dağı ve onun ötesinde Vegorritis ve Kastoría göllerini çevreleyen kıraç havzalar, Pindos Dağlarıyla olan sınırı belirler. Dar şeridin en doğu kesimindeki başlıca düzlük alanlar, Aşağı Strimón (Struma) Irmağını çevreleyen Sérrai (Serez) Ovası ile Aşağı Néstos (Mesta) Irmağının delta ovasıdır.

Makedonya'nın güneyine düşen Orta Yunanistan bölgesini Pindos Dağlarının dört ayrı uzantısı engebelendirir. En kuzeyde kalan ve son derece parçalanmış bir yapısı olan Kambunia Dağları, Thermai Körfezini izleyerek bir yarımada biçiminde güneye iner. Bu eksen boyunca ülkenin en yüksek noktası Olympos (Ólimbos) Dağının (2.917 m) yanı sıra Óssa (Kissavos) ve Pílion (Pelion) gibi doruklar sıralanır. Daha batıda Pindos Dağlarından ikinci uzantı olarak çıkan Óthris Dağları, Oreón Boğazından sonra Évvoia (Eğriboz) Adasının kuzey kesiminde devam eder. İlk iki uzantı arasında sularını Piniós Irmağının topladığı Tesalya (Thesalía), Tríkala ve Lárisa havzaları yer alır. Üçüncü uzantıyı oluşturan güneybatıdaki Oíti Dağları, Évvoia Adasının güney kesiminde Okhi Dağları olarak yeniden ortaya çıkar. Ünlü Thermopylai Geçidi, bu uzantının denize yaklaştığı kesimdedir. Parnassós Dağında 2.457 m'ye ulaşan en güneydeki dördüncü uzantı, Vórios Évvoikós (Kuzey Eğriboz) ve Korinthos körfezleri arasında güneydoğu yönünde uzanan yarımadanın belkemiğini oluşturur ve Atina'nın hemen kuzeyindeki Párnes Dağında sona erer.

Yunanistan anakarasının asıl bölümünden Korinthos ve Algina (Aíyina) körfezleri arasında, kanal açılmış dar bir kıstakla ayrılan Peloponnesos, oval biçimli masif bir kütle ile güneye doğru uzanan Taíyetos (Taygetos) ve Párnon gibi dağ sıralarının belirlediği dört ikincil yarımadadan oluşur.

YUNANİSTAN

İşaretlerin büyüklüğü kentlerin görece büyüklüğünü gösterir . • ● ■ ■ ■

Yükseklikler metre cinsindendir

Edirne
Orestiás
Komotini
Sápat
Aleksandrupolis
YUNANISTAN
TÜRKIYE
ISTANBUL
İzmit
Adapazarı
Bursa
Eskişehir
SAMOTHRÁKI (SEMENDİREK)
LİMNOS (LİMNİ)
LESBOS (MİDİLLİ)
Plomárion
Palaiá Psará
Volissós
KHÍOS (SAKIZ)
İzmir
ÁNDROS
Néon Karlovásion
TÍNOS
Armenistía
KARÍA
KYKLADLAR
NÁKSOS
PÁROS
Kálimnos
KÖS (İSTANKÖY)
Megálos Khorion
Rodos
Arkhángelos
RODOS (RÓDHOS)
KÁRPATHOS (KERPE)
Iráklion
SÍDERON BURNU
© Rand McNally & Co.
0 25 50 100 150 km
0 25 50 100 mi

Orta kesiminde kireçtaşı oluşumlu Arkadía Platosunun yer aldığı bu kütleyi kuzey ve batıda dar kıyı ovaları, güneyde ise yarımadaları birbirinden ayıran körfezlerin başında bulunan Messinía, Lakonía ve Argos adlı geniş alüvyonlu çöküntüler çevreler.

Yunanistan anakarasının Korinthos Körfezinin kuzeyinden Arnavutluk sınırına kadar uzanan batı kesimi, Pindos Dağlarının oluşturduğu set nedeniyle öteki bölgelerden kopuk bir yapı gösterir. Bu kesimdeki dağlık alanlar sık ormanlarla kaplıdır. Kıyıya koşut sırtlar arasında pek gelişmemiş dar havzalar yer alır.

Batı kıyısı açıklarındaki İon Adalarının başlıcaları kuzeyden güneye sırasıyla Kérkira (Korfu), Paksos (Paksoí), Levkás (Lefke), Skorpiós, Ithakí (İthake), Kefallinía (Kefalonya) ve Zákinthos'tur. Genelde adaların doğal yapısına kireçtaşı oluşumlu parçalanmış sırtlar egemendir. Sulak ve verimli alanlarla kaplı Kérkira dışında Levkás ve Zákinthos'un doğu kıyılarında da korunaklı ovalar vardır.

Büyük bölümü Yunanistan anakarasındaki dağ zincirlerinin uzantılarından oluşan Ege Adaları, kendi içinde yedi ana gruba ayrılır. En kuzeydeki grupta oval bir yaşlı blok biçimindeki Thásos (Taşoz), volkanik kökenli ve düz kıyılı Samothráki (Semendirek) ve iki derin koyla orta kesiminde daralan Límnos (Limni) yer alır. Anadolu kıyısı açıklarındaki kayalık ve korunaklı Lesbos (Midilli), Khíos (Sakız), İkaría ve Sámos (Sisam) adaları bu grubun güneydoğusuna düşer. Tesalya açıklarındaki Voríai Sporádhes (Kuzey Sporadlar) kristalin kayaçlardan oluşmuş bir küçük adalar zinciri ile daha dışta kalan Skyros'u kapsar. Daha güneyde Evvoia'yla başlayan Kyklad Adaları (Kikládhes) kabaca bu adadan ve Attika bölgesinden çıkan iki yapısal hattı izler. Atina'nın limanı Pire'nin batısına düşen Saron Adaları başlı başına bir grup sayılır. Kyklad Adaları ile Anadolu arasında en büyüğü Rodos (Ródhos) olan Oniki Ada uzanır. En güneyde kalan Girit, çevresindeki küçük adalarla birlikte son grubu oluşturur. Batı-doğu ekseni boyunca Girit'i engebelendiren Lévka, İdhi (İda), Dhíkti ve Thriftí dağları kuzeye doğru hafif bir eğimle alçalarak kıyı ovaları ve doğal limanlarla birleşir.

Yunanistan jeolojik bakımdan etkin bir deprem kuşağında yer almaktadır. Modern çağda meydana gelen en büyük deprem Ağustos 1953'te İon Adalarını sarsarak 445 kişinin ölümüne ve adalardaki konut alanlarının yüzde 90'ının yıkımına yol açmıştır. Deprem kuşağının bir başka önemli merkezi son 100 yıl içinde iki büyük deprem geçiren Girit'tir.

Pindos Dağlarında Vikos Boğazı, Kuzeybatı Yunanistan
Robert Harding Picture Library, Londra

İklim. Yunanistan'da yüzey şekillerine bağlı bazı bölgesel farklılıklara karşın, temelde tipik bir Akdeniz iklimi hüküm sürer. Kış aylarında Kuzey Atlantik'ten inen alçak basınç kuşağının taşıdığı ılık ve nemli batı rüzgârları özellikle İon kıyılarına ve gerideki dağ yamaçlarına bol yağış getirir. Dinar Alpleri sisteminin ve Pindos Dağlarının oluşturduğu set nedeniyle batı etkisine bir ölçüde kapalı olan Ege bölgesi ise Balkanlar'ın doğusundan gelen soğuk hava kütlesinin etkisi altına girer. Ama aynı dönemde güneyden esen ılık rüzgârlar önemli bir kesimde poyrazın dondurucu etkisini yumuşatır. Buna bağlı olarak Selanik'te 6°C olan ocak ayı ortalama sıcaklığı Atina'da 10°C'ye, Girit'teki İráklion'da 12°C'ye kadar çıkar.

Alçak basınç kuşağının geri çekildiği yaz aylarında bütün ülkeye sıcak ve kurak bir hava egemen olur. Temmuz ayı ortalama sıcaklığı genelde 26°C-28°C arasında değişir. Bazen gündüz sıcaklığı 38°C'ye kadar çıkar. İç kesimlerde yüksekliğin artmasıyla birlikte sıcaklık düşerken, kıyı şeridinde deniz meltemleri yumuşatıcı bir rol oynar. Ama güneye doğru gittikçe meltemler bunaltıcı bir etki yaratır. Yaz aylarının önemli bir özelliği de güneşli, parlak ve açık havadır.

Genelde kışın düşen yağışlar erken başlar ve ilkbahara sarkar. Yıllık ortalama yağış miktarı batı kıyılarından doğuya ve güneye doğru gittikçe azalır. Kuzeybatıdaki Kérkira'da 1.320 mm'yi bulan yıllık yağış, Atina'da 400 mm'nin altına iner. Bu düzeyin yeniden yükselerek 625 mm'ye kadar çıktığı Girit'te yüksek doruklar sürekli karla kaplıdır.

Akarsular. Yunanistan'ın sarp ve engebeli yapısı nedeniyle dağlardan inen suların önemli bir bölümü dar boğazlarda kaybolur. Denize yakınlığın bir sonucu olarak genelde kısa çığırlı ve düzensiz akışlı olan ırmaklar, ulaşıma elverişli olmadığı gibi sulama açısından da sınırlı bir potansiyel taşır. Makedonya ve Trakya bölgelerini aşarak kuzeyden Ege Denizine dökülen Aksiós, Strimón ve Nestos, sularının büyük bölümünü sınırların ötesinde toplayan ırmaklardır. Ana yarımadadaki en önemli ırmaklardan Aliákmon ve Piniós doğu yönünde Ege Denizine doğru akarken, Árakhthos ve Akhelóós güney yönünde ilerleyerek sularını İon Denizine boşaltır. Peloponnesos'un en büyük akarsuları Akdeniz'e dökülen Alpheiós ve Evrótas'tır.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. Ormanlık alanlar ülke topraklarının yaklaşık beşte birini kaplar. Kuzeyde meşe, kestane ve başka yaprakdöken ağaçların oluşturduğu seyrek örtü yüksek kesimlerde yerini göknar ağaçlarının ağırlıkta olduğu iğneyapraklı ormanlara bırakır. Olympos Dağı gibi yüksek doruklarda sık kara çam ormanları bulunur. Ülkenin orta ve güney kesimlerinde zakkum, defne, meşe, zeytin ve ardıç ağaçlarının da yetiştiği, Akdeniz'e özgü maki örtüsü egemendir. Ayrıca ırmak kenarları ve kıyı ovalarında çam, çınar ve kavak kümelerine rastlanır.

Kuzeydeki ormanlarda yaban kedisi, boz ayı ve karacanın yanı sıra az sayıda kurt, yaban domuzu ve vaşak da yaşar. Akdeniz bölgesinin başlıca kara hayvanları çakal, dağ keçisi ve oklukirpidir. En yaygın kuş türleri kırlangıç, kutan, leylek ve balıkçıldır; kışın ülkeye kuzeyden çeşitli göçmen kuşlar da gelir. Balık varlığı son derece zengindir.

NÜFUS. Birbirinden kopuk bölgeler arasındaki belirgin farklılıklara karşın ortak tarihsel miras, dil ve din gibi bağlarla ulusal bir potada bütünleşmiş olan Yunanlılar, toplam nüfusun (1983) yüzde 95,5'ini oluşturur. Geriye kalan kesim ise Makedonlar (yüzde 1,5), Türkler (yüzde 0,9), Arnavutlar (yüzde 0,6), Bulgarlar, Ermeniler ve Çingeneler gibi küçük azınlıkları kapsar. Komşu ülkelerden yalnızca Kıbrıs ile Arnavutluk ve Türkiye'de sözü edilecek düzeyde Yunan toplulukları vardır. Buna karşılık Batı Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika ile Avustralya oldukça büyük oranda bir Yunan nüfusu barındırır.

Ülkede büyük bir çoğunluk konumunda olan Hıristiyanların yüzde 97,6'sı Atina başpiskoposuna bağlı 12 metropolitin oluşturduğu bir sinodca yönetilen resmî Yunanistan Kilisesi'ne (Rum Ortodoks Kilisesi) bağlıdır. Girit'te ayrı bir örgütlenmesi olan ve doğrudan İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı olan kilisenin başında Girit başpiskoposu bulunur. Dinsel azınlıkların başında büyük bölümü Türklerden oluşan ve genellikle Batı Trakya ile Oniki Adada yaşayan Müslümanlar (yüzde 1,5) gelir. Daha çok Atina ile eskiden İtalya'ya bağlı olan batı adalarında toplanmış olan Katoliklerin oranı ancak yüzde 0,4'ü bulur.

Yunanistan'ın nüfusu sürekli savaş ve göçlerin yol açtığı kayıplara karşın, ilk sayımın yapıldığı 1828'den bu yana düzenli bir artış göstermiştir. Bunun başlıca nedenleri ülkenin yeni toprak kazanımlarıyla sürekli genişlemesi ve 1920'lerde Anadolu'dan 1 milyonu aşkın Yunanın ülkeye gelmesidir. Öte yandan düşük doğum oranının ve dışarıya yoğun göçlerin, nüfusun büyüme hızını düşük düzeyde tuttuğu söylenebilir. Özel-

likle 1911-15 arasında hızlanan dışarıya göç hareketi, II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda yeniden canlanmıştır. Bu dönemlerde Yunan göçmenlerin yerleştiği ülkelerin başında ABD, Kanada, Avustralya ile son yıllarda Almanya ve Belçika gelmektedir.

Nüfus yoğunluğu (1992) ülke genelinde kilometrekare başına 78 kişidir. Atina metropoliten alanı toplam nüfusun üçte birini barındırdığından, Attika dışındaki bölgelerde bu oran çok daha düşüktür. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızlanan kentleşme sürecine bağlı olarak kırsal kesimde oturanların oranı (1990) yüzde 37,5'e kadar inmiştir. Kırsal yerleşme dokusu uzun bir tarih içinde biçimlenen özellikleri yansıtır. Dağlık iç kesimler ile kıyı şeridindeki köyler arasında belirgin bir farklılık görülür. Atina metropoliten alanı dışındaki gelişmiş kentsel merkezler arasında Selanik, Pátrai (Patras) ve İráklion sayılabilir. II. Dünya Savaşı sonrasında belirli bir yükselme gösteren doğum oranı görece genç bir nüfus yapısı oluşturmuştur. Doğum ve ölüm oranları (1990) sırasıyla binde 10,1 ve binde 9,2'dir.

EKONOMİ. Yunanistan'da ağırlıklı olarak özel sektöre dayanan, gelişme yolundaki ülkelerin çoğundan ileri ve temelde oldukça çeşitlenmiş bir ekonomi yürürlüktedir. Sınırlı doğal kaynaklarına ve Batı Avrupa ölçülerine göre düşük sanayileşme düzeyine karşın 20. yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir ekonomik büyüme gösteren Yunanistan'ın, Ocak 1981'den bu yana tam üye olarak yer aldığı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve ABD ile çok sıkı ekonomik bağları vardır. 1980'lerde sol iktidarın uyguladığı ekonomik programlar sonucunda artan devlet müdahalesinin etkili olduğu başlıca alanlar enerji, gemi yapımı, ulaşım, iletişim, bankacılık ve sigortacılıktır. Dış ticaret dengesinin bozulduğu 1970'lerin sonlarında ortaya çıkan ekonomik bunalım üzerine alınan fiyat denetimi, devalüasyon ve sıkı tasarruf önlemlerine karşın, enflasyon ve işsizlik gibi sorunlar önemini korumaktadır. Öte yandan AET'ye girişle birlikte Yunanistan ürünlerinin daha geniş bir pazar bulmasına ve AET kaynaklı mali yardımların artmasına bağlı olarak, ekonomik bunalımın yol açtığı öteki olumsuz etkilerin bir ölçüde hafiflediği söylenebilir. 1990 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) yaklaşık 60,2 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 6.000 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1990) yüzde 15,7 olan tarım sektöründe toplam işgücünün (1988) yüzde 24,5'i çalışır. Ekime elverişli alanlar ülke topraklarının yaklaşık yüzde 30'unu oluşturur; bu alanların dörtte bire yakın bölümünde tarım büyük ölçüde sulamaya bağımlıdır. Ekonomiye katkısı açısından hâlâ ağırlıklı bir yere sahip olan tarım sektörünün başlıca sorunları düşük toprak verimliliği, sınırlı yağış miktarı, yaygın küçük işletme tipinin yol açtığı aşırı parçalanmışlık, geri teknoloji ve işgücü açığıdır. Bununla birlikte devletin özellikle 1960'lardan sonra başvurduğu sübvansiyon, çiftçi kredisi ve vergi bağışıklığı gibi önlemler tarımsal üretim düzeyinde önemli bir artış sağlamıştır. AET üyeliğinin getirdiği yeni bir olgu da ihracatı geliştirme açısından daha büyük işletmelere ve ileri pazarlama tekniklerine yönelme eğilimidir.

Başlıca tarım ürünleri daha çok kuzeyde yetiştirilen buğday, mısır, arpa, yulaf, pirinç, pamuk, tütün ve patates ile orta ve güney kesimlerin yanı sıra adalarda öne çıkan üzüm, zeytin, turunçgiller, domates, kavun, badem ve cevizdir. İhracata dönük şarap ve zeytinyağı üretimi oldukça gelişmiştir. Ülke topraklarının yaklaşık yüzde 40'ını kaplayan çayır ve otlakların büyük bölümü taşlık ve kullanıma elverişsizdir. Bu durum koyun, keçi ve sığır besiciliğine dayanan hayvancılığı önemli ölçüde sınırlamaktadır. Et ve süt üretimini geliştirmeye yönelik yatırımlara karşın, bu alanda iç gereksinimin bir bölümünü ithalatla karşılama zorunluluğu sürmektedir. Oldukça geniş bir yer tutan ormanların büyük bölümünü devlet kuruluşları işletir. Kereste üretimi iç gereksinimi genelde karşılayabilecek bir düzeydedir. Buna karşılık reçine ve terebentin gibi orman ürünleri dışarıdan alınmaktadır. Aşırı kesim sonucu seyrelmiş ormanlık alanları yeniden ağaçlandırma çalışmalarında önemli bir ilerleme sağlanmıştır. Uzun kıyı şeridi ve çok sayıda ada nedeniyle balıkçılık önemli bir uğraştır. Balıkçı filoları daha çok Akdeniz sularında avlanır. Zengin balık varlığına karşın, tüketim açığı yüzünden bir miktar balık ithal edilmektedir. Geçmişte önemli bir gelir kaynağı olan sünger avcılığı, sentetik ürünlerin rekabeti karşısında gerilemiştir.

Yunanistan yeraltı kaynakları açısından pek zengin değildir. Madencilik sektörünün GSYİH'ye katkısı ancak yüzde 1,5'tir. En önemli mineral yatakları alümina ve alüminyum üretiminde kullanılan boksit ile daha çok termik santralları besleyen linyittir. Ayrıca bir miktar demir cevheri, çinko, kurşun, nikel, kil, alçı, asbest, mermer ve magnezit çıkarılır. 1981'de işletilmeye başlayan kıyı açıklarındaki petrol ve doğal gaz yataklarının rezervleri sınırlıdır.

GSYİH'nin yüzde 16,3'ünü yaratan imalat sektörü toplam işgücünün yüzde 17,8'ine istihdam olanağı sağlar. Sanayi kuruluşlarının büyük bölümü Atina ve Selanik kentlerinde toplanmıştır. Büyük işletmeler genelde devletin ya da az sayıda aile şirketinin elindedir. Buna karşılık 10'dan az işçi çalıştıran küçük işletmeler son derece yaygındır. Sayıları 3 bini geçen işçi sendikalarının çoğu Yunan Genel İşçi Konfederasyonu'na bağlıdır. Sanayi için gerekli hammadde, makine ve yedek parça ile yakıtın büyük bölümü dışarıdan sağlanmaktadır. Geçmişte daha çok dokumacılık, gıda ve tütün işleme, meşrubat üretimi ve gemi onarımı gibi dallara dayanan imalat sektörü, özellikle 1960'lardan sonra Yunan armatörlerinin ve yabancı sermayenin geniş çaplı yatırımlarıyla hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen büyük projeler arasında Atina yakınlarındaki Skaramanga'da inşa edilen büyük tersane, Dhírfis'teki alüminyum tesisi ve petrol rafinerisi, amonyak fabrikası, çelik haddehanesi, plastik ve gübre fabrikaları gibi birimlerden oluşan, Selanik yakınlarındaki Diavatá'da kurulu Esso-Pappas kompleksi sayılabilir. Dokuma, giyim, otomotiv ve çimento sanayilerinin gelişmesi de bu döneme rastlar. Bu atılımlar sırasında sağlanan önemli bir ilerleme de yeni termik santrallarla elektrik üretiminin iki katına çıkarılmasıdır. Günümüzde yıllık elektrik üretimi (1990) yaklaşık 35 milyar kW-sa düzeyine ulaşmıştır.

Yunanistan'ın AET'ye girişinden sonra özellikle çimento, metal eşya, dokuma, giyim eşyası ve plastik eşya üreten büyük şirketler pazarlarını genişletme olanağını bulurken, genel tüketim mallarındaki maliyet ve kalite farkı bu alanda geniş çapta bir ithalat dalgası getirmiştir.

Turistik tesis ve konut yapımına 1960'ların sonlarından başlayarak devletçe sağlanan destek sonunda büyük bir canlılık kazanan inşaat sektörünün GSYİH'ye katkısı yüzde 6,8'dir. Bu gelişmede önemli rol oynayan bir etken de hızlı kentleşme süreci ve yurtdışında çalışan işçilerin dönüşte öncelikle ev edinme eğilimidir. Son yıllarda inşaat şirketleri özellikle turistik adalara yönelmektedir.

Ülkenin her yanına yayılmış tarihsel yapılar, zengin müzeler, güzel kumsallar, kış ve yaz sporları olanakları, halk şenlikleri ve kültür olayları, Yunanistan'ın turizmden önemli bir gelir elde etmesini sağlar. Turizm gelirleri (1990) 2,5 milyar ABD Doları'nı geçer.

Yunanistan dış ticarette verdiği açığın önemli bir bölümünü turizm gelirleri ve yurtdışında çalışan işçilerin gönderdiği dövizlerle kapatır. İhracat gelirlerinin yarıdan fazlası başta zeytin, zeytinyağı, salça olmak üzere gıda ürünleri, meşrubat, tütün, dokuma ürünleri ve giyim eşyasına dayanır. Ayrıca işlenmiş petrol ürünleri, boksit, deri ve çimento da ihraç edilir. İthalat kalemlerinin başında ise ham petrol, makine, ulaşım araçları, et ve süt gibi gıda ürünleri, kimyasal maddeler ve ilaç gelir. Dış ticarette en önemli yere sahip ülkeler Almanya, İtalya, ABD ve Fransa'dır.

Yunanistan uluslararası deniz taşımacılığında dünyada ilk sıralarda yer alır. Dünya çapında ün yapmış Yunan armatörlerinin başka alanlarda da yatırımları vardır. Bütünüyle özel şirketlerin elinde olan Yunan deniz ticaret filosu ağırlığı 100 gros tonu geçen 1.863 (1991) gemiden oluşur. Atina'nın limanı Pire'den (Piraievs) sonra en

Atina'dan bir görünüm, Yunanistan
Erkin Emiroğlu

önemli limanlar Pátrai, Préveza, İráklion, Kavála ve Vólos'tur. Kıyılar ve adalar arasında vapur ve feribotlar işler. Kara ulaşımının odağı olan Atina önemli kentlere modern otoyollarıyla bağlanır. Geniş karayolu ağının beşte dördünden fazlası kaplanmıştır. Demiryollarının toplam uzunluğu (1987) 2.479 km'yi bulur. Ülkedeki dokuz uluslararası havalimanından en işlek olanları Atina, İráklion ve Rodos'tadır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Yunanistan'ın çok partili parlamenter demokrasiye dayanan ve güçler ayrılığını temel alan bir yönetim biçimi vardır. Yedi yıllık bir askeri rejimin ardından kabul edilen 1975 tarihli anayasa uyarınca yasama yetkisini, dört yılda bir seçilen 300 üyeli Temsilciler Meclisi kullanır. Temsilciler Meclisi'ne aynı zamanda cumhurbaşkanı ile hükümet üyelerini yargılayarak görevden alma ve anayasayı değiştirme yetkisi tanınmıştır. Beş yıllık bir dönem için Temsilciler Meclisi tarafından gizli oyla seçilen cumhurbaşkanı, devletin başı olarak sembolik bir nitelik taşır. Bununla birlikte yaşlı devlet adamları ile siyasal liderlerden oluşan bir danışma organı niteliğindeki Cumhuriyet Konseyi'nin onayıyla hükümeti görevden alabilir, Temsilciler Meclisi'ni dağıtarak seçime gitme kararı verebilir ve kendi başına bir konuyu halkoylamasına sunabilir. Cumhurbaşkanınca Temsilciler Meclisi'ndeki desteğe göre atanan başbakan, yürütmenin asıl başı olarak hükümeti kurar.

Anayasada seçim sistemiyle ilgili hükümler yer almadığından, hükümetlerin siyasal konjonktüre göre yaptığı düzenlemeler sık sık değişebilmektedir. On sekiz yaşını geçmiş bütün yurttaşların oy kullanması zorunludur. Siyasal yaşamda ağırlığı olan başlıca partiler tutucu bir çizgiye dayanan Demokratik Merkez Birliği (EDEK), merkez sağ eğilimi temsil eden Yeni Demokrasi Partisi (ND), sosyal demokrat eğilimli Panhelenik Sosyalist Hareket (PASOK) ve sol güçlerin bir cephesi niteliğinde olan Sol İttifak'tır. 1991'de Yunanistan Komünist Partisi Sol İttifak'tan çekilerek kendi parlamento grubunu oluşturmuştur.

En yüksek yargı organları, temyiz mercii olarak ceza ve hukuk davalarına bakan Yüksek Mahkeme, idari davaları kesin karara bağlayan Devlet Konseyi, mali hesap ve işlemleri denetleyen Teftiş Konseyi'dir. Yüksek Mahkeme'nin altında ikincil nitelikte ceza ve hukuk davalarının görüldüğü bölge istinaf mahkemeleri yer alır. İlk derece mahkemeleri aynı zamanda ceza davalarına bakmakla da görevlidir. Ceza ve hukuk yargılama usulleri temelde Fransız uygulamasına dayanır. Yüksek yargı organlarının yargıçları ömür boyu atanır. Görev süresi belirli olan öbür yargıçlar da ancak ağır cezayı gerektiren bir suçtan dolayı görevden alınabilir.

Yunanistan yerel yönetim açısından 13 yönetim bölgesine (*dhiamerisma*) ayrılmıştır. Bölgelerin alt birimleri olan ve içişleri bakanının atadığı valilerce yönetilen illerin (*nomós*) sayısı 50'nin üzerindedir. Atina metropoliten alanının yönetim yapısı için bazı özel düzenlemeler getirilmiştir. Keşişlerin yönetimindeki Aynaroz Dağının da yarı özerk bir statüsü vardır. Seçimle belirlenen belediye başkanları ile kent ya da kasaba meclisleri yerel işlerden sorumludur.

Silahlı kuvvetler siyasetin dışına çıkarılmış olmakla birlikte, önemli hükümet kararlarında hâlâ göz önüne alınan bir kurumdur. Polis ve jandarma örgütleri 1984'te tek bir örgüt olarak yeniden düzenlenmiştir.

Yunanistan'ın kapsamlı sosyal sigorta programları, konuyla ilgili bir bakanlığın denetiminde yürütülür. Sosyal refah hizmetleri ise sağlık sisteminin bir parçasını oluşturur. II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan yatırımlarla çevre ve sağlık koşullarında büyük bir düzelme sağlanmıştır. Geçmişte çok yaygın olan sıtma ve akciğer veremi gibi hastalıklar hemen hemen ortadan kalkmış durumdadır. Sağlık alanındaki gelişmenin bir başka önemli göstergesi bebek ölüm oranının (1990) binde 9,7'ye kadar inmiş olmasıdır. Ortalama ömür (1985) kadınlarda 77,6 yıl, erkeklerde 72,6 yıldır. Aile hukukunda kilisenin rolünü azaltma yönünde köklü değişikliklerin yapıldığı 1980'lerin başlarında drahoma yasal bir zorunluluk olmaktan çıkarılmış ve boşanma kolaylaştırılmıştır.

Bütün kademelerde parasız olan eğitim 6-15 yaşlar arasında zorunludur. Eğitime verilen büyük önem sonucunda, daha önceleri yüzde 30'un altında olan okuryazarlık oranı 1990 verilerine göre yüzde 93,2'ye kadar çıkarılmıştır. Özellikle ortaöğrenimde yaygın olan özel okullar da yönetim ve ders programı açısından devletin denetimi altındadır. Anayasa uyarınca özel üniversite açılması yasaktır. Yükseköğrenimin planlanmasında Üniversite Konseyi hükümete önerilerde bulunur. Başlıca yükseköğretim kurumları arasında Atina Ulusal Teknik Üniversitesi (1836), Atina Ulusal Kapodistrias Üniversitesi (1837), Selanik Aristoteles Üniversitesi (1925), Pátrai Üniversitesi (1964), Trakya Üniversitesi (1973) ve Girit Üniversitesi (1973) sayılabilir.

KÜLTÜREL YAŞAM. Eski Yunan döneminden kalma yapı, heykel ve eşyalar ülkenin zengin klasik mirasını yansıtır. Ülkenin her yanındaki sit alanlarında görülebilen bu mirasın önemli bir bölümü de yaygın bir ağ oluşturan müzelerde korunur. Ülkenin en önemli müzeleri Atina'daki Akropolis Müzesi ile Bizans kalıntılarının yer aldığı Mistras'taki müzedir. Ortaçağ ikonları ile 14. yüzyıla ait Bizans mozaik ve fresklerinde ifadesini bulan köklü Hıristiyan gelenekleri, günümüzde de özellikle uzak kırsal yörelerde varlığını sürdüren çeşitli dinsel şenliklere ve halk sanatı gösterilerine kaynaklık etmiştir. Eski kültür mirasının bir başka önemli kaynağı, Girit'in sanat alanında parlak bir gelişmeye sahne olduğu 1560-1660 arasındaki dönemdir. Bu dönemin edebiyat ürünleri arasında yer alan *Erotókritos* adlı romantik destan ulusal bir şiir niteliği kazanmıştır. İspanyol resminin en büyük ustalarından sayılan Girit asıllı El Greco'nun yetişmesi de bu döneme rastlar.

Geleneklere uygun biçimde kutlanan yortu ve dinsel törenler kültürel yaşamın önemli bir parçasını oluşturur. Genellikle yaz aylarında antik yapılarda düzenlenen uluslararası müzik ve tiyatro festivalleri de geniş bir ilgi toplar. Bizans ikonografisinin izleri Photos Kontoglu ve Stathis Trahanatzis gibi ressamların yapıtlarında kolaylıkla görülebilir. Anadolu'dan Yunanistan'a geçen Karagöz gölge oyunu Panayioti Mikhopulos gibi ustalar aracılığıyla günümüzde de korunmuştur.

Çağdaş Yunan şiirinin uluslararası çapta ün yapmış temsilcileri arasında Konstantinos Kavâfis, 1963 Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Georgios Seferis, Angelos Sikelianos, 1979 Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Odisseus Elitis ve Yannis Ritsos sayılabilir. Bir başka önemli yazar edebiyatın çeşitli dallarında ürünler veren Giritli Nikos Kazancakis'tir. Yunan müziğinin uluslararası alanda tanınan temsilcilerinin başında ise Manos Hacidakis ve Mikis Theodorakis gelir. Askeri rejim sonrası dönemde tiyatro ve sinema büyük bir canlanma göstermiştir.

Yunanistan'da basın oldukça geniş bir özgürlükten yararlanmaktadır. Günlük gazetelerin sayısı 100'ün üzerindedir. Radyo ve televizyon yayınları devletin denetimindedir; programlar genellikle hükümetin tutumu doğrultusunda bir yaklaşımı yansıtır.

TARİH. İlk kültürler. Birçok bakımdan Batı dünyasının beslendiği ana tarihsel kaynak sayılan ve özellikle güzel sanatlar ile bilim alanındaki birikimiyle geride zengin bir miras bırakan Yunan uygarlığının(*) kökleri, büyük altüst oluşlar ve ağır bir gelişme çizgisiyle belirlenen oldukça uzun bir sürece dayanır. Eski Yunan topraklarında toplu insan yerleşiminin Paleolitik Çağda başladığı sanılır; ama günümüze ulaşan kapsamlı arkeolojik kalıntılar Neolitik Çağdan kalmadır. İlk örnekleri İÖ 6000 öncesine tarihlenen bu kalıntılardan ilkel tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları belirlenen bu toplulukların Akdeniz'e özgü bereket tanrıçalarına tapındıkları ve dış istila korkusundan uzak bir yaşam sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Eski Yunan efsanelerinde barışçıl ve eşitlikçi ortamdan dolayı "Altın Çağ" olarak geçen bu dönemin, maddi gelişmişlik düzeyi açısından Doğu ve Mısır uygarlıklarını çok geriden izlediği söylenebilir.

Bölgenin Tunç Çağına henüz yeni girdiği İÖ 2600'den başlayarak Anadolu'dan ve kuzeyden gelen Hint-Avrupa kavimleri, metal işleme, tarım teknikleri ve denizcilik alanındaki üstünlüklerine dayanarak yerel toplulukları egemenlikleri altına aldılar. Böylece basit ve kapalı bir örgütlenmeye

Atina Akropolisi'nin güneybatıdan görünüşü, Yunanistan
Nezih Başgelen

dayanan eski siyasal yapının yerini birbiriyle sürekli çatışan savaşçı kabile reislerinin yönettiği küçük devletler aldı. Bu devletlerin gücü kölelerin çalıştırıldığı verimli toprakların yanı sıra Doğu Akdeniz'deki canlı deniz ticaretinden geliyordu. Aynı dönemde Girit Adasında gelişen Minos uygarlığı(*) metal kullanımı ve yazı alanında yeniliklere öncülük ettiği gibi görkemli saraylarda ifadesini bulan yüksek bir sanatsal yaratımla öne çıktı. Yarımadada başlıca güç odağı durumuna gelen Mykenai (Miken), doğal felaketler ve fetihler sonucunda sarsılan Minos uygarlığının gerilemeye başladığı İÖ 1400'lerde Ege Denizinde üstünlüğü ele geçirerek Mısır ve Anadolu kıyılarına çeşitli akınlar düzenledi. Bu arada Minos sanatının özellikleri, Mykenai aracılığıyla anakaraya taşınarak yeni üslupların biçimlenmesinde önemli rol oynadı.

Tunç Çağının sonlarına rastlayan İÖ 1100 dolaylarında Dorların istilası yarımadada yeni bir karışıklığa yol açtı. Özellikle kentlerde büyük bir yıkım yaratan istila dalgasını yaklaşık 300 yıl süren ve "Karanlık Çağ" olarak bilinen bir dönem izledi. Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* destanlarına konu olan bu dönemde yerleşik toplulukların çoğu sonradan İonya(*) adı verilen Ege Adalarına ve Batı Anadolu kıyılarına sığındı. Yarımadada karışıklıkların sona ermesiyle birlikte başlayan özümleme süreci, ortak bir dilin yanı sıra Olympos'taki tanrı ve tanrıçalar topluluğuna dayanan yeni bir din ortaya çıkardı.

Arkaik dönem. Dor istilasının getirdiği önemli bir sonuç da çözülen kabile yapısından kopan küçük toplulukların polis(*) denen bağımsız kent devletlerinin çekirdeklerini oluşturmasıydı. İÖ 750'lerden sonra Yunan siyasal yaşamında ağırlıklı bir konum kazanan kent devletlerinden en önemlileri Atina, Sparta, Thebai, Korinthos ve Argos'tu. Zamanla ortaya çıkan nüfus artışı ve gelişen ticari etkinlikler, kent devletlerini uzak bölgelere göçmen topluluklar göndermeye yöneltti. Böylece Anadolu ve Karadeniz kıyılarından Kuzey Afrika ve İspanya kıyılarına kadar uzanan yaygın bir Yunan kolonileri zinciri doğdu. Ana kentlerle bağlarını koruyan bu koloniler Yunan deniz ticaretinin ileri karakolları durumuna geldi.

İlk Yunan alfabesinin ortaya çıktığı Batı Anadolu kıyılarındaki İon kentleri başta olmak üzere bütün Yunan kentleri edebiyat, sanat ve felsefe alanında canlı bir gelişme sürecine girdi. Çeşitli siyasal yönetim biçimlerini uygulayan kent devletleri arasındaki ilişkiler zengin bir birikim yarattı. Anadolu ve Mısır'ın etkisi altında yeni kalıplara yönelen Yunan sanatında stilize ve geometrik desenler yerini insan figürlerine bıraktı.

Klasik dönem. Yunan devletleri İÖ 6. yüzyıl ortalarında Doğu'da yeni bir güç olarak yükselen Ahameniş hanedanının yönetimindeki Perslerin yarattığı tehditle karşı karşıya geldi. Pers Savaşları(*) olarak bilinen bu uzun süreli çatışma, İon devletlerinin İÖ 499'da Pers yönetimine karşı giriştiği ayaklanmaya Atina'nın destek vermesiyle Yunan anakarasına sıçradı. Atina'ya bağlı kuvvetler Marathon Savaşı'nda (İÖ 490) büyük bir zafer kazanarak istilacı Pers ordusunu püskürtmeyi başardılar. On yıl kadar sonra yeniden Yunan anakarasına geçen Pers orduları karşısında Atina ve Sparta'nın öncülüğünde bir kent devletleri konfederasyonu oluşturuldu. Başlangıçta alınan bazı yenilgilere ve Atina'nın yakılmasına karşın, Pers ordusu bir kez daha geri çekilmek zorunda bırakıldı. Ardından Atina'nın girişimiyle kurulan Delos Birliği(*), adım adım Persleri gerileterek Doğu Akdeniz'de üstün duruma geçti. Giderek yıpratıcı bir niteliğe bürünen savaş, belirli bir güç dengesinin kurulmasını sağlayan Kallias Barışı'yla (İÖ 449-448) sona erdi.

Bu arada Yunan siyasal yaşamında Atina ile Sparta arasındaki çekişme daha da keskinleşerek ön plana çıktı. Sparta sözlü geleneklere göre Lykurgos'a dayandırılan kurumlarıyla otoriter bir askeri rejimle yönetilirken, Atina büyük ölçüde Solon'un yasa ve reformlarının biçimlendirdiği demokratik bir rejim altında bulunuyordu. Delos Birliği'ne dayanarak Ege Adalarını ve İonya'yı Pers yönetiminden kurtaran Atina'nın izlediği yayılmacı ve hegemonyacı politika, özellikle Perikles'in yönetimi sırasında en uç noktaya vardı. Sparta'nın bu gelişme üzerine Korinthos ve Thebai'yle işbirliği yaparak karşıt bir ittifak kurması çok geçmeden Peloponnesos Savaşı'na(*) (İÖ 431-404) yol açtı. Savaş sürecinde safları giderek zayıflayan Atina hem karada, hem denizde aldığı yenilgilerle sonunda teslim olmak zorunda kaldı.

Yunanistan'da üstünlüğü ele geçiren Sparta'nın baskıları, Atina'ya art arda ayaklanan kentlerin başına geçme olanağını verdi. Karadaki askeri başarılarla konumunu bir süre daha koruyabilen Sparta, deniz savaşlarında düşmanları karşısında tutunamadı. Thebai önderliğindeki kuvvetlerin İÖ 371'de Sparta ordusunu bozguna uğratmasıyla güç dengesi yeniden değişti. Sparta korkusuyla birçok kenti çevresinde toplamış olan Atina, bu tehdidin ortadan kalkmasından sonra Delos Birliği'ni sürdürmede güçlüklerle karşılaştı.

Bu sırada Yunanistan'ın kuzeyinde II. Philippos'un yönetiminde yeni güç odağı durumuna gelen Makedonya Krallığı, kent devletleri arasındaki çekişmelerden de yararlanarak Yunanistan'da söz sahibi olmaya başladı. İzleyen dönemde diplomatik manevralar ve savaşlar yoluyla Yunan kentleri adım adım Makedonya'nın denetimine girdi. Thebai ve Atina'nın örgütlemeye çalıştığı direniş İÖ 338'deki kesin yenilgiyle kırıldı. Ertesi yıl Sparta dışındaki bütün Yunan devletleri Makedonya'nın güdümündeki Korinthos Birliği'ne(*) katıldı. Philippos'un ölümünden (İÖ 336) sonra Korinthos Birliği'nin başına geçen oğlu Büyük İskender, Makedonya yönetimine başkaldıran kentleri acımasızca sindirdi. Ardından İÖ 334'te Yunan ordularının başında Asya'ya geçerek Mezopotamya'ya, oradan da Nil ve İndus vadilerine kadar uzanan geniş çaplı fetihlere girişti. Yunan dünyasına Doğu uygarlıklarının kapılarını açan bu fetihlerle ortaya çıkan büyük imparatorluk, İskender'in ölümünü (İÖ 323) izleyen iç çekişmelerle kısa sürede parçalandı.

İskender Lahdi'nin uzun yüzünde Pers Savaşları'nı betimleyen kabartmalar
EB Inc

Makedonya yönetimi. İskender'in komutanları arasındaki paylaşım mücadelesinin yol açtığı boşluktan yararlanmak isteyen Atina, Makedonya'ya boyun eğmemiş olan Aitolia Birliği'yle(*) ittifaka girerek Yunanistan'ın bağımsızlığı için bir ayaklanma başlattı. Atina'ya karşı güvensizlik nedeniyle Yunan kentlerinden çoğunun destek vermediği ayaklanma, üstün Makedonya kuvvetlerince bir yıl içinde bastırıldı. Koşulsuz teslim olmak zorunda kalan Atina'da ve öteki kentlerde Makedonya yanlısı oligarşiler başa geçti. Aitolia Birliği ise pek ağır koşullar içermeyen bir antlaşmayla varlığını korumayı başardı.

Helen monarşileri arasında savaşların sürdüğü dönemde, Antigonos hanedanından gelen Makedonya kralları ılımlı politikalarla Yunan kentlerini yanlarında tutmaya özen gösterdiler. Bunun bir sonucu olarak İÖ 302'de Korinthos Birliği'ne benzer bir düzenlemeyle Yunan kent devletlerinin Makedonya tahtıyla ilişkileri pekiştirildi. Sparta'nın İÖ 280'de bazı kentleri yanına çekerek Makedonya yönetimine karşı giriştiği ayaklanma, Aitolia Birliği'ne yönelik saldırılara dönüşünce boşa çıktı. Daha sonra Mısır'daki Ptolemaios hanedanının verdiği destekle Atina ve Sparta öncülüğünde yeni bir bağımsızlık mücadelesi başladı. Khremonides Savaşı (İÖ 267-261) olarak bilinen bu direnişe pek az Yunan kenti katıldı. Sparta'nın saf dışı kalmasından sonra kuşatılan Atina da düştü.

Bu sırada Peloponnesos'un kuzeyindeki kentlerin İÖ 280'de canlandırdığı Akhaia Birliği(*), Makedonya egemenliğine karşı yeni bir güç odağı durumuna geldi. Sikyonlu Aratos'un önderliğinde Akhaia Birliği'nin nüfuz alanı daha da genişlerken, Aitolia Birliği de Orta Yunanistan'ın büyük bölümüne egemen olarak Makedonya'ya kafa tutmaya başladı. İki birlik arasındaki ittifakı izleyen savaşlar (İÖ 239-229) sonunda Yunanistan'daki Makedonya egemenliği önemli ölçüde sarsıldı.

III. Kleomenes'in yönetimi altında toparlanan Sparta'nın İÖ 227'de Akhaia Birliği'ni yıkma çabasına girmesi, Makedonya'nın Yunan siyasal yaşamına yeniden ağırlığını koymasına olanak verdi. Güç duruma düşen Aratos'un yardım başvurusu üzerine İÖ 224'te harekete geçen Makedonya kralı III. Antigonos Doson, yeni bir Helen Birliği yaratmayı başararak İÖ 222'de Sparta'yı yenilgiye uğrattı. Ardından Makedonya desteğindeki Helen Birliği ile Aitolia Birliği, Elis ve Sparta arasında başlayan savaşta (İÖ 220-217) iki taraf da birbirine üstünlük sağlayamadı.

Yeni Makedonya kralı V. Philippos'un Illyria kıyılarını Roma'dan almak için Kartaca'yla ittifaka girmesi üzerine çıkan I. Makedonya Savaşı'nda (İÖ 214-205) başta Aitolia Birliği olmak üzere bazı Yunan kentleri zaman zaman Roma'nın yanında yer aldı. Elverişli koşullarla bir barış antlaşması imzalayan Makedonya'nın bölgede üstünlük sağlamaya çalışması çok geçmeden Roma'yla II. Makedonya Savaşı'na (İÖ 200-196) yol açtı. Philippos'un yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşta Aitolia ve Akhaia birlikleri ile Atina, Rodos ve Pergamon (Bergama) Roma'yı etkin olarak destekledi. Savaştan beklediği ölçüde kazançlı çıkamayan Aitolia Birliği İÖ 194'te Selevkos ordularını çağırarak yayılmacı hedeflerini gerçekleştirmek istedi. Bir kez daha Yunanistan'a giren Roma kuvvetleri birkaç yıl içinde Selevkos ordularını Anadolu'ya ve ardından Toroslar'ın doğusuna kadar püskürttüler. Sınırları daraltılan Aitolia Birliği'nin gücü kırılırken, Roma egemenliğini tanıyan Yunan kentleri birer özerk birime dönüştürüldü. Bu arada Roma'yla ittifakını koruyan Akhaia Birliği başlıca rakibi Sparta'ya da boyun eğdirerek Peloponnesos'ta belirli bir üstünlük kurdu.

Makedonya'nın gücünü sınırlamaya yönelik çabaların yol açtığı III. Makedonya Savaşı (İÖ 171-168) sonunda Roma'ya bağlanan Makedonya dört özerk cumhuriyete ayrıldı. Öte yandan Roma karşıtı bir tutuma giren Yunan kentlerine karşı geniş çaplı bir sindirme hareketine girişildi. Bir süre sonra da Makedonya bir Roma eyaleti olarak düzenlendi (İÖ 148) ve Akhaia Birliği'nin varlığına son verildi (İÖ 146).

Roma yönetimi. Yunanistan'daki bütün birlik ve federasyonları ortadan kaldırarak kentler arasındaki ticari ilişkileri sınırlayan ve demokratik kurumları yıkarak varlıklı sınıflara dayalı yönetimleri başa geçiren Romalılar, Atina ve Sparta gibi birkaç kent dışında, özerkliğin bedeli olarak kentlerden vergi almaya dayanan bir sistem kurdular. Tarihçi Polybios'un aracılığıyla iç çekişmelerin durdurulmasından sonra, Yunan kentlerinin denetimi Makedonya valisine bırakıldı.

Yunan kentlerinden çoğunun Roma'ya karşı Pontus kralı VI. Mithradates'i desteklediği İÖ 88-85 arasındaki savaşın ardından, Roma komutanı Sulla'nın giriştiği acımasız baskılar özellikle iç kesimlerde geniş çaplı bir yıkım yarattı. İzleyen yıllarda vergiler daha da ağırlaştırılırken, Roma tüccarlarının sömürüsü de büyük boyutlara ulaştı. İtalya ve Ortadoğu arasında doğrudan bağların kurulmasıyla eski önemini yitiren Yunan kıyı şeridi sık sık korsan baskınlarına uğramaya başladı.

Julius Caesar'a karşı mücadelesinde Pompeius'un donanmasına önemli katkılarda bulunan Yunanistan, İÖ 48'deki belirleyici kara çarpışmalarına da sahne oldu. Üstünlüğü ele geçiren Caesar, Yunan kentlerine karşı yumuşak bir tutum izledi. Caesar'ın öldürülmesinden sonra Yunan kentleri Brutus'un yanında yer aldı. Denetimi sağlayan Marcus Antonius, Octavianus'a (sonradan İmparator Augustus) karşı yürüttüğü savaşta Yunan kaynaklarını sonuna kadar zorladı. Sürekli savaşlar ekonomik sarsıntının yanı sıra büyük bir nüfus azalmasına yol açtı.

Augustus imparatorluk topraklarını yeniden düzenlerken Tesalya'yı Makedonya'yla birleştirdi ve geri kalan Yunan topraklarını Achaea (Akhaia) adlı bir eyalet olarak doğrudan Roma Senatosu'na bağladı. Ama Atina ve Sparta ile öteki bazı kentlerin özerkliğine dokunmadı ve yerel işlerin ortak meclislerde görüşülmesine izin verdi. Bu dönemde yeni el sanatlarının gelişmesine karşın, ticari canlanma İtalyan göçmenlerin yerleştiği Korinthos ve Pátrai ile sınırlı kaldı. Ekonomik alanda tarım ve hayvancılık öne çıkarken, geniş arazi ve otlaklar küçük bir kesimin elinde toplandı. Genel gerileme ortamı içinde bile gelişmesini sürdüren Yunan edebiyatı ve sanatı ise Roma üzerinde derin bir etki bıraktı. Görkemli yapı ve tapınaklar inşa eden Romalılar, Klasik Yunan heykel sanatını kendilerine örnek aldılar.

Tiberius ve Neron dönemlerindeki geçici değişiklikler dışında Roma Senatosu'na bağlı bir eyalet olarak kalan Yunan toprakları, Hadrianus'un yönetimi (117-138) sırasında vergi ve baskılardan bir ölçüde kurtulduğu gibi daha bayındır bir görünüm kazanmaya başladı. Ama 3. yüzyıl ortalarında Tuna'yı aşan barbar kabilelerin akınları yeni bir dış tehlike doğurdu ve bazı kentler saldırılara uğradı. Roma imparatorlarının düzenlediği askeri harekâtlar 269'da bu akınların kesilmesini sağladı. Diocletianus ve I. Constantinus dönemlerindeki yönetsel düzenlemelerle Moesia, Makedonya ve Asya eyaletleri içinde çeşitli birimlere ayrılan Yunan toprakları, zamanla doğrudan merkeze bağlı ve karmaşık bir hiyerarşinin belirlediği bir bürokratik yönetim altına girdi. Eski kurumların ortadan kalkmasıyla kentlerin çoğunda Roma örneğine dayalı bir yönetim biçimi ağırlık kazandı. Constantinus'un 330'da eski bir Yunan kenti olan Byzantion'u Konstantinopolis adıyla imparatorluğun doğu başkenti durumuna getirmesi, ticaret yollarını yeniden Ege Denizine kaydırarak Yunanistan'daki ekonomik durgunluğa önemli ölçüde son verdi. Aynı dönemde tarımın geri yapısını korumasına ve küçük köylülerin giderek serf konumuna düşmesine karşın, refah düzeyinde genel bir yükselme görüldü.

Bizans yönetimi. I. Theodosius'un ölümüyle (395) imparatorluk kesin olarak ikiye ayrılınca, Yunan toprakları Doğu Roma'nın (Bizans) yönetiminde kaldı. Daha önceki imparatorların sert önlemlerine karşın paganlığın hâlâ yaygın olduğu Yunanistan'da Hıristiyanlık daha çok halk arasına karışan din adamlarının çabalarıyla güçlendi. Bu süreçte Yunan kültür kaynakları, Helenistik mirasın Hıristiyanlıkla kaynaşmasında belirleyici bir rol oynadı. 5. yüzyılla birlikte yeniden hızlanan barbar akınlarının yarımadaya getirdiği Got, Avar ve Slav öğeleri bu güçlü gelenek içinde kısa sürede eridi.

Bizans imparatorlarının 7. yüzyıldan başlayarak yönetim alanında uygulamaya koyduğu düzenlemeler zamanla Yunanistan'daki yapıyı da değiştirdi. 10. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Yunan toprakları Hellas, Peloponnesos, Nikopolis, Dyrrhachium (Dıraç), Kephalonia (Kefalonya), Selanik (Thessalonike), Samos ve Ege *thema*'larına ayrılmış bulunuyordu. Aynı dönemde imparatorluk genelindeki ekonomik canlanma özellikle Korinthos ve Thebai'deki ipek dokumacılığı aracılığıyla Yunanistan'a da yansımaya başladı. Kırsal kesimde ise geniş toprakları ellerinde toplayan aileler büyük bir güç kazandı. Buna karşılık genel istikrar ortamı bazı bölgelerin zaman zaman Bulgar, Ulah (Valah) ve Norman saldırılarına uğramasını önleyemedi. Batı sınırlarının saldırıya açık bir konuma gelmesinin başlıca nedenlerinden biri imparatorluğun sivil ve asker yöneticileri arasındaki çatışmaydı. *Thema*'lara dayalı yönetim biçiminin bir sonucu olarak güçlenen *strategos*'lar (komutan) giderek geniş topraklara sahip olmuşlardı. Bu süreç 11. yüzyıl ortalarında benimsenen *pronoia* sistemiyle(*) birlikte Bizans'a özgü bir tür feodalizmin doğuşuna zemin hazırladı.

Haçlı birliklerinin 1204'te Konstantinopolis'i ele geçirerek Latin İmparatorluğu'nu kurmasından sonra, Yunanistan Latin fatihler ile Bizans yanlısı güçler arasında bölündü. Başlıca Bizans direniş merkezlerinden olan Epeiros Despotluğu(*) zamanla topraklarını genişleterek bağımsız bir devlete dönüştü. Ama çeşitli saldırılar sonunda sınırları giderek daraldı ve uzun bir özerklik döneminin ardından 1337'de yeniden Bizans'a katıldı. Selanik ve Tesalya bölgelerinde oluşturulan Frank prenslikleri Epeiros karşısında tutunamayarak yıkıldı ve 13. yüzyıl ortalarında Bizans yönetimine girdi. Attika ve Boiotia bölgelerini içine alan Atina Düklüğü, çeşitli soylu aileler arasında el değiştirmekle birlikte Bizans'ın denetim alanı dışında kaldı. Akhaia adıyla bilinen en güçlü Frank prensliği ise Peloponnesos'ta ortaya çıktı. *Pronoia* sistemini koruyarak sağlam bir destek edinen bu prenslik, 13. yüzyıl sonlarına değin Bizans baskılarına karşı koydu. İzleyen dönemde Bizanslılarca adım adım ele geçirilen bölge, 14. yüzyıl ortalarında Mora Despotluğu(*) olarak anılan özerk bir prenslik biçiminde düzenlendi. Son Latin toprakları da 15. yüzyıl ortalarında Mora Despotluğu'na bağlandı.

Yunanistan'ın parçalanma sürecinde Venedik de değişik tarihlerde bazı İon ve Ege adalarıyla anakaradaki stratejik noktalara egemen oldu. Doğrudan ya da dolaylı, çeşitli yönetim biçimlerinin uygulandığı bu dağınık topraklar, Osmanlıların Balkanlar'daki yayılması sırasında bile uzun süre Venedik'in elinde kaldı.

Bizans imparatorlarının Yunanistan'da denetimi yeniden sağlama girişimleri, 14. yüzyılda başlayan Sırp yayılması nedeniyle giderek etkisizleşti. Bu sırada Bizans'a yönelik Osmanlı tehdidi de güçlenmeye başladı. Balkanlar'a geçtikten sonra Meriç ve Aksiós vadilerini izleyerek ilerleyen Osmanlı kuvvetleri, 14. yüzyıl sonlarına doğru Sırp ve Bulgar direnişini büyük ölçüde kırdılar. Bu arada Makedonya'dan açılan kapıyla Peloponnesos dışındaki Yunan toprakları da Osmanlı yönetimine girdi. Timur istilası ve Anadolu'daki çekişmeler nedeniyle 15. yüzyıl başlarında duran Osmanlı ilerlemesi, 1421'de II. Murad'ın başa geçmesiyle yeniden başladı. Bizans'ın Yunanistan'da ele geçirmiş olduğu topraklar kısa sürede geri alındı. Konstantinopolis'in düşüşünden (1453) sonra Atina (1456) ve Mora'nın (1460) teslim olmasıyla Osmanlı egemenliğine geçiş süreci tamamlandı.

Osmanlı yönetimi. Büyük bölümü 15. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı yönetimine girmiş olan Yunan topraklarına, sonraki yıllarda Rodos (1522), Kıbrıs (1571) ve Girit (1669) gibi adalar da katıldı. Buna karşılık İon Adalarının çoğu Venedik'in elinde kaldı.

Yunanlıların Osmanlı egemenliğini pek bir direniş göstermeden benimsemesinin temelinde bazı etkenler yatıyordu. Bu etkenlerin başında Frankların baskıcı ve keyfi yönetimine duyulan güçlü tepki, Osmanlıların Rum Ortodoks Kilisesi'ne tanıdığı ayrıcalıklı konum, Hıristiyan uyruklar için ticaret serbestliği ve Yunanca eğitim izni geliyordu. Millet(*) sistemi çerçevesinde Yunanlılara da kilisenin denetiminde, iç güvenlik, yargı ve yerel işler gibi alanlarda belirli bir özerklik tanıyan Osmanlılar, Yunan topraklarını Rumeli Eyaleti(*) içinde çeşitli sancaklara ayırdılar. Daha sonra 1650'deki düzenlemeyle güneydeki topraklar Mora Eyaleti(*) olarak ayrı bir birime dönüştürüldü.

Osmanlı tımar sistemine göre işledikleri mîrî araziler için belirli bir vergi ödeyen çiftçiler, bu sistemin çözülmesinden sonra gelişen iltizam ve mukataa gibi vergi toplama yöntemlerine bağlı olarak daha ağır bir yük altına girdiler. Genelde bütün Yunanlıların ödemekle yükümlü oldukları haraç(*) dışında bazı özel vergi türleri de vardı. Bir başka önemli yükümlülük ise Osmanlı kapıkulu ocaklarına asker ve saraya hizmetli yetiştirmeye yönelik devşirme(*) yöntemi uyarınca devlete belirli sayıda gencin verilmesiydi. Bütün bu uygulamalar Yunan topluluklarını rahiplerin ve *prokritos* adı verilen yerel önderlerin çevresinde kenetlenmeye yöneltirken, birçok yerde de *klephtes* denen haydut çetelerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Osmanlı yönetiminin bu çeteleri sindirmek için kullandığı *armatolos* adlı yerel jandarmaların başıbozukluğu genel asayişi daha da bozmaya başladı. Öte yandan ticaret ve bürokraside önemli mevkiler ele geçiren küçük bir Yunanlı (Rum) azınlık Osmanlı sistemi içinde belirli bir güç kazanma sürecine girdi. Bu alanda en çok sivrilen kesim tercümanlık ve voyvodalık görevlerini ellerinde tutan Fenerlilerdi(*).

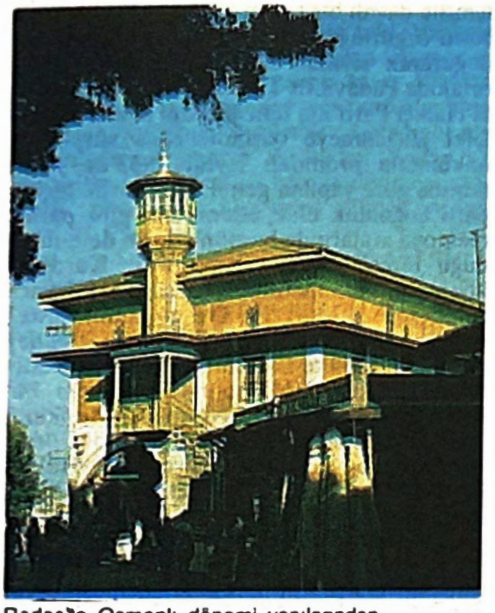

Rodos'ta Osmanlı dönemi yapılarından Ağa Camisi, Yunanistan
Nezih Başgelen

Osmanlı yönetimine karşı ilk düzensiz başkaldırılar daha çok Avrupa devletleriyle savaş dönemlerinde ortaya çıktı. Ama bu savaşlarda özellikle Venedik kuvvetlerinin Yunanistan'a müdahaleleri yerel halkın iki taraftan da baskı görmesine yol açtı. Bu nedenle 17. yüzyıldaki dış kışkırtmalar Yunanlılar arasında pek yankı bulmadı. Osmanlı Devleti'yle çeşitli cephelerde savaşa giren Rusya'nın 18. yüzyılda Balkanlar'da nüfuz kazanma girişimleri çok geçmeden yeni bir güç dengesi yaratarak Yunanlıları hareketlenmeye yöneltti.

Milliyetçiliğin yükselmesi ve bağımsızlık. Rusya'nın daha çok geleneksel din bağlarını kullanarak yürüttüğü propagandalar özellikle yoksulluk ve topraksızlığın ciddi boyutlara ulaştığı Mora'da geniş destek buldu. Osmanlı karşıtı varlıklı Yunanlıların yönlendirmesi altında 1770'te başlayan ayaklanma, Rusya'dan yeterli yardım göremeyince Müslüman Arnavut birliklerince kısa sürede bastırıldı. Ama başka cephelerde Rus orduları karşısında güç duruma düşen Osmanlı Devleti'nin 1774'te imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya'ya Rum Ortodokslarının koruyuculuğunu vererek yeni müdahalelere açık bir kapı bıraktı.

Rusya'nın 1786'daki ayaklanma çağrıları, Mora'da gelişmiş olan güvensizlik nedeniyle yandaş bulamadı ama başka bölgelerde sınırlı ve etkisiz hareketler doğurdu. Bununla birlikte Fransız Devrimi'nin ardından Avrupa'da başlayan çatışmaların Balkanlar'a yansıması, Yunanlılar arasında milliyetçiliğin canlanmasına elverişli bir ortam yarattı. Avrupa'daki liberal çevrelerin Yunan bağımsızlığına gösterdiği sempati ve güçlü bir Yunan orta sınıfının ortaya çıkışı milliyetçi harekete geniş bir temel kazandırırken, Osmanlı merkezi yönetiminin giderek zayıflaması Yunan siyasal çevrelerine belirli bir hareket serbestliği sağladı.

Aynı dönemde Yunan milliyetçi hareketi içinde sınıflara ve bölgelere dayalı farklı eğilimler de belirmeye başladı. Fenerliler gibi soylular ve Rusya'ya bağlı güç odaklarının dışında, din adamlarının etkin olarak katıldığı köylü hareketi ve adalardaki varlıklı tüccarların desteklediği bağımsızlık hareketi de siyasal sahneye çıktı. Bu farklı eğilimleri biçimlendiren bir etken de büyük devletlerin Yunan milliyetçilerini yanlarına çekme girişimleriydi. Rusya'daki tüccarlarca 1814'te kurulan Philikí Hetaireía(*) adlı örgüt, Rus ordusunda subay olan Aleksandr İpsilanti'nin önderliğinde silahlı bir ayaklanma hazırlığına yöneldi. Venedik yönetiminin ardından birkaç kez el değiştirdikten sonra İngiliz korumasına girmiş olan İon Adaları da anakaradaki siyasal örgütlenmelerin bir sığınağı durumuna geldi. Balkanlar'daki Rus nüfuzundan rahatsızlık duyan Avusturya doğuya yayılma politikasının bir parçası olarak Yunan milliyetçiliğine destek veren bir başka güç konumuna girdi. Yunanlıların bağımsız bir devlet kurma hedefiyle ayaklanmasını sağlayan asıl etken ise, bölgede fiili bir özerklik elde etmiş olan Tepedelenli Ali Paşa ile Osmanlı kuvvetleri arasında Mart 1820'de başlayan çatışma oldu.

Bu çatışma sürerken 1821 ilkbaharında Mora'da patlak veren Yunan ayaklanması kısa sürede Orta Yunanistan ve Girit'e de sıçradı. Ayaklanmacıların önemli mevziler elde ederek sağladığı ilerleme, 1822 yazında Osmanlı kuvvetlerinin karşı saldırısıyla durdu. Tesalya ve Makedonya Osmanlı denetimine girerken, Yunanlılar arasında baş gösteren iç çekişmelerle başını Theodóros Kolokotrónis ile Geórgios (Yorgo) Kunturiótis ve Aleksandros Mavrokordátos'un çektiği iki ayrı merkez ortaya çıktı. Bu çatışmaya karşın Osmanlı Devleti'ne karşı sürdürülen direniş, Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın komutasındaki ordunun Mora'ya çıkmasıyla kırılmaya yüz tuttu. Ama duruma müdahale eden İngiltere, Fransa ve Rusya Ekim 1827'de Navarin Deniz Savaşı'nda Osmanlı-Mısır donanmasını yok edince denge yeniden Yunan ayaklanmacıların lehine döndü. Yunan kuvvetleri İngiliz ve Fransız askeri desteğiyle anakaranın iki yanında kuzeye doğru yayılmaya başladı. Bu sırada Osmanlı Devleti'ne savaş açan Rusya'nın baskısıyla Eylül 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması, Yunanistan'ın bağımsızlığının resmen tanınmasını getirdi.

Geçmişte Rusya'nın dışişlerinde önemli rol oynamış ve Avrupa'da tanınmış bir kişi olarak Nisan 1827'de Yunanistan'ın geçici devlet başkanlığına seçilmiş olan Kont Ioannis Kapodístrias, Ocak 1828'de Yunanistan'a geçtikten sonra Rusya'ya yakın güçlü bir merkezi yönetim kurmaya yöneldi. Bağımsızlık mücadelesinde öne çıkmış ailelerin düşmanlığını çeken Kapodístrias'ın Ekim 1831'de öldürülmesini izleyen karışıklıklar ancak büyük devletlerin müdahalesiyle sona erdirilebildi. Mayıs 1832'de Londra'da varılan anlaşma uyarınca İngiltere, Fransa ve Rusya'nın koruması altında, kuzey sınırı Árta-Vólos hattını izleyen ve Girit ile Sámos dışında bazı Ege Adalarını da içine alan bağımsız bir krallık oluşturulması benimsendi. Aynı anlaşmayla Bavyera kralı I. Ludwig'in oğlu Otto'nun I. Otho adıyla Yunan tahtına geçmesi kararlaştırıldı.

Krallık yönetimi ve genişleme. Korumacı devletlerden geniş mali destek gören Otho, ülkenin başkentini Nauplia'dan Atina'ya taşıdıktan (1834) sonra yeni yasalar çıkardı ve zorunlu askerliğe dayalı düzenli bir ordu kurdu. Ama çevresinde topladığı Bavyeralı soylu ve askerlerden oluşan dar hizbin baskıcı yönetimi ve ağır vergiler ülke çapında hoşnutsuzluklara yol açtı. Mısır'dan alınarak yeniden Osmanlı yönetimine verilen Girit'i ilhak etme girişiminin (1841) boşa çıkmasından iki yıl sonra eski bağımsızlık savaşçılarının önderliğindeki bir ayaklanmayla Otho'nun otokratik yetkilerini sınırlayan bir anayasanın çıkarılması sağlandı. Böylece Bavyeralı hizbin yerini bir Yunan oligarşisi aldı.

Mali anlaşmazlıklar nedeniyle İngiltere'yle ilişkilerin bozulduğu bir ortamda Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmaya yönelik *Megali İdea* (Büyük Düşünce) politikasına yönelen Otho, Kırım Savaşı'ndan (1853-56) yararlanarak Osmanlıların elindeki Tesalya ve Epir bölgelerine karşı bir saldırı başlattı. Ama Pire'ye çıkan İngiliz ve Fransız askerlerin baskısıyla Yunan birlikleri eski sınırların gerisine çekilmek zorunda bırakıldı. Aynı dönemde İngiliz koruması altındaki İon Adalarının statüsüne ilişkin tartışmalar İngiltere'yle yeni bir gerginlik doğurdu. Boş yere yayılma umutları uyandıran Otho'nun durumu da sarsıldı. Çeşitli bağımsızlık kahramanlarını art arda başbakanlığa getirmekle birlikte keyfi bir yönetim sürdürmeye çalışan Otho, sonunda Ekim 1862'de patlak veren ayaklanmayla tahttan uzaklaştırıldı. Bir yıl kadar süren görüşmelerin ardından İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ortak adayı Danimarka prensi Vilhelm Ekim 1863'te I. Georgios olarak Yunan tahtına çıktı. Bu düzenlemeyle birlikte İngiliz askerlerinin çekildiği İon Adaları da Yunanistan'a geçti.

Yeni kralın başa geçmesinden sonra çıkarılan anayasa ülkeye gerçek anlamda bir meşruti monarşi getirdi. Böylece Ulusal Meclis ülke yönetiminde önemli bir ağırlık kazanırken, içeride görece bir siyasal istikrar sağlandı. Ama yeni dönemin hemen başında Girit'te Osmanlı yönetimine karşı başlayan ayaklanma (1866), Girit Sorunu'nu(*) bir kez daha gündemin ilk sırasına çıkardı. Ayaklanmacıların Yunanistan'a katılma kararı resmen benimsenmediyse de birçok Yunanlı gönüllü olarak çarpışmak üzere adaya geçti. Büyük devletlerin müdahalesinden çekinen Osmanlılar, bir dizi yönetsel reformla olayları yatıştırma yoluna gittiler.

Dış politikada ikinci önemli bunalım 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'yla ortaya çıktı. Bunu yayılma yönünde bir fırsat olarak kullanma eğilimini yatıştırmaya çalışan koalisyon hükümeti baskılara dayanamayarak düştü. Yeni hükümetin savaşa girme çabası ise Rusya'ya karşı Osmanlı direnişinin kırılması ve İngiltere'nin arabuluculuğa girişmesi nedeniyle boşa çıktı. Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması uyarınca Yunanistan'ın üzerinde hak iddia ettiği toprakların büyük bölümü Bulgaristan'a bırakıldı.

Büyük devletlerin müdahalesiyle Berlin Kongresi'nde benimsenen yeni düzenlemede de yalnızca Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'yle sınırlarını gözden geçirmeye yönelik bir hükme yer verildi. Buna dayanarak yürütülen görüşmeler sonunda 1881'de belirlenen yeni sınırlarla Tesalya'nın büyük bölümü ve Epir'in küçük bir parçası Yunanistan'a geçti.

İzleyen dönemde bazı kısa aralıklar dışında uzun süre başbakanlık görevini elinde tutan Harilos Trikúpis, yönetim yapısını sağlam temellere oturtma, ulaşım ağı ve deniz ticareti filosunu genişletme, Korinthos Kanalını tamamlama, kırsal kesimde asayişi sağlama, mali sistemi düzeltme ve ülkeye yabancı yatırımları çekme gibi önemli adımlar attı. Ocak 1895'te istifa eden Trikúpis'ten sonra başbakanlığı üstlenen ve daha önceki kısa hükümet dönemlerinde militan bir dış politika izleyen Theodoros Diliyiannis, Mayıs 1896'da Girit'te başlayan etnik çatışmaların tırmanması üzerine Şubat 1897'de adaya bir Yunan tümeni gönderdi. Büyük devletlerin çatışmaya son vermek için adayı abluka altına almasına karşın, çok geçmeden Osmanlı-Yunan Savaşı patlak verdi. Kısa süreli bir harekât sonunda yenilgiye uğrayan Yunanistan, bazı küçük toprak kayıpları ve savaş tazminatı karşılığında barış yapmak zorunda kaldı.

Osmanlıların elinde kalan Girit'te ise büyük devletlerin koruması altında özerk bir yönetim kuruldu. Eylül 1898'deki olayların ardından Osmanlı kuvvetleri adadan çekilirken, Yunan prensi Georgios komiserliğe getirildi. Bu sırada Girit'in siyaset sahnesinde öne çıkan Eleuthérios Venizélos, eski Yunan başbakanlarından Aleksandros Zaimis'in Prens Georgios'un yerine geçtiği 1906'dan sonra düzeni sağlayarak Temmuz 1908'de son Avrupa birliklerinin de adadan çekilmesi için elverişli bir ortam yarattı.

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanını (1908) izleyen gelişmeler, öteden beri Yunan, Bulgar ve Sırp örgütlerinin etkinliklerine sahne olan Makedonya'yı Osmanlı egemenliğinden çıkarma girişimlerine yeni bir hız verdi. Bu arada Girit Meclisi Ekim 1908'de Yunanistan'a katılma kararını aldı. Yunan hükümetinin Avrupa'daki güç dengesini göz önüne alarak birleşmeden kaçınmasına karşın, Yunanistan Genç Subaylar Birliği adı altında örgütlenen subayların baskısı Venizélos'un Atina'da güçlü bir konum kazanmasına zemin hazırladı. Başbakanlık görevini üstlendikten sonra Haziran 1911'de yeni bir anayasa çerçevesinde siyasal karışıklıklara son veren ve güçlü bir meclis desteğini arkasına alan Venizélos, Makedonya sorununu çözmek üzere Balkan devletleri arasında birlik sağlama girişimlerine etkin biçimde katıldı.

Ekim 1912'de başlayan I. Balkan Savaşı, Osmanlı kuvvetlerinin Batı Trakya'nın büyük bölümünden çekilmesiyle sonuçlandı. Savaştan büyük kazançla çıkan Yunanistan, aynı zamanda Girit ve öteki bazı adaları topraklarına bağlama olanağını buldu. Londra Antlaşması'yla beklediği sonucu alamayan Bulgaristan'ın eski müttefiklerine saldırmasıyla Haziran 1913'te çıkan II. Balkan Savaşı'nı sona erdiren Bükreş Antlaşması, Yunanistan'a daha önce ele geçirdiği topraklar ve Makedonya'nın güney kesimi üzerinde kesin bir egemenlik kazandırdı. Ama Balkanlar'daki yeni sınırlar kalıcı bir barış getirmediğinden, Yunanistan'ın Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'yle ilişkilerindeki gerginlik sürdü.

Georgios'un ardından Mart 1913'te tahta çıkmış olan I. Konstantinos, I. Dünya Savaşı başladığında Almanya lehine bir tarafsızlık politikasını benimsedi. Bu durum çok geçmeden İtilaf Devletleri'nin yanında yer almayı savunan Venizélos'la bir çatışmanın doğmasına yol açtı. Venizélos'un tutumu büyük ölçüde Bulgaristan tehlikesinden ve İtilaf desteğiyle Batı Anadolu'yu ele geçirme umudundan kaynaklanıyordu. Kralı destekleyen Albay Ioannis Metaksas başkanlığındaki Yunan genelkurmayının baskısıyla istifa etmek zorunda kalan Venizélos, Sırbistan'a yönelik Bulgar saldırısı üzerine Ekim 1915'te İtilaf kuvvetlerini yardıma çağırdı. Bir yıl kadar süren çekişmelerden sonra da ayrı bir hükümet kurarak Haziran 1917'de Konstantinos'u oğlu Aleksandros lehine tahttan çekilmeye zorladı. Ardından resmen başbakanlığa dönerek Yunanistan'ı İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa soktu. Yunan birlikleri ancak Mayıs 1918'den sonra Makedonya cephesindeki çarpışmalara katıldı. Bununla birlikte Venizélos'un Paris Barış Konferansı'ndaki ustaca manevraları, Yunanistan'a diplomatik alanda çok daha büyük zaferler sağladı. Uzun süre Paris'te kalarak Oniki Adanın İtalya'dan alınması ve Anadolu'daki Yunan işgal bölgesinin genişletilmesi gibi önemli başarılar elde eden Venizélos, Kasım 1920'deki seçimlerde yenilgiye uğradığı gibi Aleksandros'un ölümünden sonra Konstantinos'un kral olarak yeniden ülkeye dönmesini önleyemedi. Bu sırada İzmir'e çıkmış olan Yunan ordusu Anadolu'daki güçlü direnişi kıramayarak Eylül 1921'de savunma konumuna geçti. Yeni başbakan Dimitros Gunaris'in İngiliz müdahalesi yönündeki girişimlerine karşın, Yunan ordusu 1922 sonbaharına doğru bozgun içinde Anadolu'dan çekildi.

Kaçan Yunan askerlerinin başına geçen General Nikolaos Plastiras'ın başlattığı ayaklanma üzerine, Konstantinos bir kez daha tahttan vazgeçerek yerini oğlu II. Georgios'a bıraktı. Türkiye'yle savaşa resmen son veren Lozan Antlaşması'nın (Temmuz 1923) öngördüğü Ahali Mübadelesi(*), ülkeye çok sayıda Yunan göçmeninin akmasına yol açtı. Bu göç dalgası ciddi bir işsizlik ve toprak sorunu doğurmanın ötesinde siyasal karışıklıklara da zemin hazırladı. Bu arada Yunanistan-Arnavutluk sınırındaki bir çatışma nedeniyle İtalya'nın giriştiği bombardıman ve Makedonya'da kral yanlılarının düzenlediği başarısız ayaklanma, askeri rejimi sivil yönetime dönüş için köklü önlemler almaya yöneltti. Georgios'un ülkeden ayrılmasından sonra Aralık 1923'te yapılan seçimleri Liberal Parti kazandı. Venizélos'un kısa süreli hükümetinin ardından Ulusal Meclis Mart 1924'te monarşiye son vererek cumhuriyet ilan etti. Halkın bir plebisitle bu kararı onaylamasından sonra Amiral Paulos Kunduriotis cumhurbaşkanlığına seçildi.

Cumhuriyet dönemi. Daha yeni cumhuriyetin anayasası hazırlanmadan Haziran 1925'te bir darbeyle başbakanlık görevini üstlenen General Theodoros Pangalos, bir süre sonra parlamentoyu dağıtarak diktatörlüğe yöneldi ve Nisan 1926'da Kunduriotis'in yerine kendini cumhurbaşkanı seçtirdi. İzlediği politikalarla ülkeyi Bulgaristan'la savaşın eşiğine kadar getiren Pangalos'u Ağustos 1926'da kansız biçimde deviren General Geórgios Kondílis, eski cumhurbaşkanının görevine dönmesini ve serbest seçimlerin yapılmasını sağladıktan sonra iktidarı Zaimis'in başbakanlığı altındaki koalisyon hükümetine bıraktı. Haziran 1927'de yeni bir anayasayı yürürlüğe koyan koalisyon hükümeti, Venizélos'un ülkeye dönüşünün hemen ardından Mayıs 1928'de düştü. Geçici olarak başbakanlığa getirilen Venizélos, Ağustos 1928'deki genel seçimleri büyük bir çoğunlukla kazanan Liberal Parti'ye dayanarak dört yıl içinde ülkeye siyasal istikrarı getirmeyi başardı. Ayrıca Balkanlar'daki komşu ülkelerle ilişkileri düzelterek barışçı bir dış politikanın temellerini attı. Aynı dönemde Zaimis'in cumhurbaşkanlığına seçilmesi (Aralık 1929) rejimin oturmasında önemli bir adım oldu.

1932'de mali bunalımla konumu sarsılmaya başlayan Venizélos hükümetinin nispi temsile dayalı bir seçim sistemi getirmesi ve basın özgürlüğünü kısması yaygın bir tepki doğurarak siyasal bunalıma yol açtı. Bu ortamda Panayiotis Tsaldaris başkanlığındaki Halkçı Parti'nin temsil ettiği kralcı muhalefet güçlenmeye başladı. Kısa süreli iki hükümetin ardından Eylül 1932'de nispi temsile göre yapılan genel seçimlerde hiçbir parti çoğunluk elde edemediği gibi parlamentoya aralarında komünistlerin de bulunduğu birçok küçük grup girdi. Kurduğu koalisyon hükümetinin kısa sürede düşmesinden sonra Mart 1933'te çoğunluk sistemiyle yeni seçimlerden galip çıkan Tsaldaris, Şubat 1934'te Balkan Antantı'yla Venizélos'un barışçı dış politikasına yeni bir halka ekledi. Zaimis'in Nisan 1934'te ikinci kez cumhurbaşkanlığına seçilmesinden önce ortaya çıkan siyasal tartışmalar, Halkçı Parti'nin monarşiyi geri getirme eğilimini açığa vurdu.

Monarşiye dönüş ve II. Dünya Savaşı. Venizélos'un Mart 1935'teki başarısız darbe girişimi, kralcıların harekete geçmesine yol açtı. Venizélos yanlılarını bastırdıktan sonra hükümete giren ve ardından başbakanlığı üstlenerek güçlü bir konum kazanan Kondílis, Kasım 1935'teki plebisitle II. Georgios'un kral olarak ülkeye dönmesini ve 1911 tarihli anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını sağladı. Ocak 1936'da yapılan seçimlerden Themistoklis Sophulis önderliğindeki Liberal-Cumhuriyetçi blok ile başını Tsaldaris, Kondílis ve Metaksas'ın çektiği sağcı partiler koalisyonu birbirine yakın bir güçle çıktı. Komünistler ise küçük bir grup olarak iki taraf arasında kilit bir konum elde etti. Başbakanlığa getirilen Metaksas, Ağustos 1936'da Georgios'un da desteğiyle parlamentoyu dağıttı; bütün siyasal partileri kapatarak ve anayasal hakları askıya alarak bir dikta yönetimi kurdu.

Komünistlere karşı sert bir politika izlemekle birlikte idari, mali ve askeri alanlarda önemli reformlar gerçekleştiren Metaksas, Avrupa'da gelişen savaş tehlikesi karşısında İngiltere'ye yakınlaşma yolunu seçti. Arnavutluk'u ilhak eden Mussolini'nin tehditlerine kararlılıkla direndi. Bunun üzerine Ekim 1940'ta Yunanistan'a saldıran İtalyan birlikleri General Aleksandros Papagos komutasındaki Yunan ordusu tarafından kısa sürede püskürtüldü. Ama Nisan 1941'de Bulgaristan ve Yugoslavya üzerinden saldırıya geçen Alman birlikleri hızla bütün ülkeyi işgal etti. Kral Georgios ve Metaksas'ın ölümünden sonra kurulmuş olan yeni hükümet ülke dışına kaçtı.

Almanların dayanmaya çalıştığı bir dizi kukla hükümete karşın halk arasında gelişen pasif direniş, çok geçmeden gerilla eylemleriyle etkili bir mücadeleye dönüştü. Bu mücadelede öne çıkan başlıca örgütler komünistlerin önderliğindeki EAM-ELAS(*) ile General Napoleon Zervas'ın kurduğu milliyetçi eğilimli EDES'ti(*). İki örgüt arasındaki çatışma özellikle İtalya'nın Eylül 1943'te Müttefiklere teslim olmasından sonra daha da tırmandı. Bu süreçte gittikçe güç kazanan EAM-ELAS denetimi

altındaki bölgelerde geçici bir hükümet oluşturdu. Böylece ortaya çıkan açık cepheleşme Nisan 1944'te eski Venizélos yanlılarından Georgios Papandreu'nun başkanlığında kurulan koalisyon hükümetiyle bir ölçüde yumuşadı. Ama Alman birliklerinin çekildiği Ekim 1944'ten sonra ülkenin büyük bölümünü elinde tutan EAM-ELAS hükümetin silahları bırakma emrine uymayı reddetti. Bunu izleyen Yunanistan İç Savaşı'nın(*) ilk evresinde EDES'i ortadan kaldıran EAM-ELAS gerillaları ancak İngiliz birliklerinin doğrudan müdahalesiyle bastırılabildi.

EAM-ELAS'ın Şubat 1945'teki Varkiza Barış Antlaşması'yla çatışmadan vazgeçmeyi kabul etmesinden sonra Mart 1946'da seçime gidildi. Komünistlerce boykot edilen seçimler sonunda kralcılar parlamentoda çoğunluğu ele geçirdi. Ardından yapılan bir plebisitle Georgios'un ülkeye dönmesi sağlandı. Ertesi yıl Georgios ölünce yerine kardeşi Paulos geçti.

Bu arada komünistlerin yeniden silaha sarılmasıyla Yunanistan İç Savaşı'nın ikinci evresi başladı. İlk çatışmalarda büyük bir ilerleme gösteren komünistler, Aralık 1947'de ülkenin kuzeyinde Markos Vafiades önderliğinde bir geçici hükümet ilan edecek güce ulaştılar. Ama İngiltere'nin boşluğunu dolduran ABD'nin geniş çaplı yardımları ve SSCB'nin Yunan komünistlerine cephe alması, savaşın seyrini değiştirdi. Komünist gerillaların umutsuz direnişi Ekim 1949'da sona erdi.

Toparlanma dönemi. Mart 1950'de yapılan seçimlerden sonra Plastiras'ın kurduğu istikrarsız koalisyon hükümeti, Eylül 1951'de yeniden seçime gitmek zorunda kaldı. Bu seçimden birinci parti olarak çıkmakla birlikte koalisyona girmekten kaçınan Papagos önderliğindeki Yunan Canlanışı adlı parti, yeni bir istikrarsızlık döneminin ardından Kasım 1952'deki seçimlerde büyük bir çoğunluk elde etmeyi başardı.

Savaş sonrasında İtalya'dan Oniki Adayı alan (1948) ve Avrupa Konseyi (1949) ile Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'na (NATO) giren (1951) Yunanistan, Papagos'un dört yıl süren başbakanlık döneminde ABD'nin de yardımlarıyla ekonomik kalkınma yönünde önemli adımlar attı. Papagos'tan sonra Ekim 1955'te başbakanlığı üstlenen Konstantinos Karamanlis, kadınların ilk kez oy kullandığı Şubat 1956'daki seçimlerde yeni kurduğu Radikal Ulusal Birlik'le (ERE) iktidarda kalmayı başardı. İzleyen dönemde komünistlerin desteğindeki Birleşik Demokratik Sol (EDA) ile Georgios Papandreu'nun kurduğu Merkez Birliği'nin etkili muhalefetine karşın, ERE 1958 ve 1961 seçimlerinde de parlamentodaki çoğunluğunu korudu. Başbakanlığı boyunca Avrupa'ya yakınlaşma politikasını izleyen ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusunda bulunan Karamanlis, Kıbrıs sorunu nedeniyle ortaya çıkan gerginlikleri çözme yönünde bir tutum takınarak, 1960'ta Yunanistan, Türkiye ve İngiltere'nin garantörlüğü altında adada bağımsız bir cumhuriyet kurulmasına yardımcı oldu. Kral Paulos'la çeşitli konularda anlaşmazlığa düşen Karamanlis'in Haziran 1963'te istifa ederek ülkeden ayrılmasından sonra yeni bir siyasal dönem başladı.

Kasım 1963'teki seçimlerin ardından kurduğu hükümetle güvenoyu alamayan Georgios Papandreu, Şubat 1964'te yeterli bir çoğunluk elde ederek hükümetin başına geçti. Yeni hükümetin giriştiği reformlar çok geçmeden tutucu çevrelerin tepkisine yol açtı. Paulos'un ölümüyle Mart 1964'te tahta çıkmış olan oğlu II. Konstantinos, orduya solcuların sızmasına göz yumduğu gerekçesiyle Temmuz 1965'te Georgios Papandreu'yu görevden aldı. Kralın bu tutumu büyük ölçüde Merkez Birliği'nin sol kanadına dayanarak önemli görevlere yükselen Georgios Papandreu'nun oğlu Andreas Papandreu'nun girişimlerinden kaynaklanıyordu. Birbirini izleyen kararsız hükümetler dönemi ülkedeki siyasal bunalımı daha da derinleştirdi. Sonunda seçime gitmek üzere oluşturulan geçici hükümet Nisan 1967'de bir askeri darbeyle devrildi.

Askeri rejim. Darbeden sonra kralın ısrarıyla Yüksek Mahkeme başsavcısı Konstantinos Kollias'ın başbakan olarak yer aldığı hükümette kilit mevkiler darbeci komutanların eline geçti. İzleyen dönemde geniş çaplı siyasal tutuklamalara gidilerek katı bir sansür kondu ve anayasal haklar askıya alındı. Rejimi yıkmaya çalışmaktan yargılanan Andreas Papandreu 9 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 1967 sonbaharında ordu, bürokrasi ve eğitim kurumlarında büyük çaplı bir tasfiye hareketi başladı. Aralık ayında silahlı kuvvetleri ve halkı cuntayı devirmeye çağıran kral, girişiminin boşa çıkması üzerine Roma'ya kaçmak zorunda kaldı. Cuntanın buna gösterdiği tepki General Georgios Zoitakis'i naipliğe, Albay Georgios Papadopulos'u da başbakanlığa getirmek oldu. Bu arada siyasal tutuklular için çıkarılan afla serbest bırakılan Andreas Papandreu ülkeden ayrıldı. Göz hapsine alınan babası ise Kasım 1968'de öldü.

Güdümlü bir halkoylaması sonunda Eylül 1968'de yürürlüğe koyduğu göstermelik anayasayı bile uygulamayan cunta, özellikle Avrupa'da yaygın bir diplomatik baskıyla karşı karşıya geldi. Öte yandan yurtdışındaki siyasal sürgünlerin örgütlediği güçlü bir muhalefet ortaya çıktı. Mart 1972'de Zoitakis'in yerine geçen Papadopulos, cuntanın Haziran 1973'te monarşiye son vermesinden sonra cumhurbaşkanlığı görevini üstlendi ve sivil yönetime dönüş hazırlıklarını başlattı. Halk arasında desteği zayıflamış olan rejime prestij kazandırmak isteyen cuntanın girişimleriyle 1974'te Kıbrıs'ta *énosis*'e yönelik bir darbe düzenlendi. Ama darbenin ardından Türk birliklerinin Kıbrıs'a çıkmasıyla doğan bunalım cuntanın hızla çökmesine yol açtı.

Parlamenter rejime dönüş. Sürgünden dönerek sivil bir hükümetin başına geçen Karamanlis, krallık makamının yerini cumhurbaşkanlığının alması koşuluyla 1952 tarihli anayasayı yeniden yürürlüğe koydu. Cunta dönemindeki baskı ve kısıtlamaların büyük ölçüde kaldırılmasından sonra Kasım 1974'te yapılan genel seçimleri Karamanlis'in kurduğu Yeni Demokrasi Partisi büyük bir çoğunlukla kazandı. Seçimlerden ana muhalefet olarak Merkez Birliği-Yeni Güçler Partisi çıktı. Hükümetçe hazırlanan yeni anayasanın Haziran 1975'te yürürlüğe girmesinden sonra cumhurbaşkanlığına Konstantinos Tsatsos seçildi.

İktidardaki Yeni Demokrasi Partisi 1970'lerin ikinci yarısında gittikçe güç kaybederken, Andreas Papandreu'nun kurduğu Panhelenik Sosyalist Hareket (PASOK) geniş bir destek bulmaya başladı. Mayıs 1980'de başbakanlık görevini bırakarak cumhurbaşkanlığına seçilen Karamanlis'ten sonra hükümetin başına Georgios Rallis geçti. Ertesi yıl PASOK'un seçim zaferiyle başbakanlık görevini Papandreu üstlendi ve sol eğilimli yeni iktidar altında ülke önemli bir değişim sürecine girdi.

İkinci dönem cumhurbaşkanlığı için Papandreu'dan destek alamayan Karamanlis'in Mart 1985'te istifa etmesinden sonra bu göreve Hristos Sartzetakis seçildi. Bunu izleyen genel seçimler de PASOK'un kesin bir çoğunluk elde etmesiyle sonuçlandı. Ama derinleşen ekonomik bunalım ve Ege

Sorunu'yla(*) bağlantılı olarak ABD ile ortaya çıkan gerginlik, PASOK hükümetinin giderek yıpranmasını getirdi. Ekim 1986'daki yerel seçimlerde uğranan büyük oy kaybı bu gelişmeyi açık biçimde ortaya çıkardı. Hem sağ, hem de sol muhalefetin sert eleştirilerine hedef olan PASOK, Haziran 1989'da ikinci parti durumuna düştü. Ama ortaya çıkan tablo, hiçbir partiye hükümet kurma olanağını vermedi. Geçici bir hükümet altında Kasım 1989'da yapılan erken seçimde de bu kilitlenme çözülemeyince, Nisan 1990'da bir kez daha seçime gidildi. Yeni Demokrasi Partisi'nin sandalyelerin yarıdan bir fazlasını elde etmesiyle Konstantinos Mitsotakis başbakan oldu. Ertesi ay da Karamanlis ikinci kez cumhurbaşkanlığına seçildi. Bu arada geçmiş sol hükümet dönemindeki yolsuzluklarla ilgili olarak açılan davalar hız kazandı. Bu davalar arasında parlamentonun kurduğu özel bir mahkemede Girit Bankası'na ait 200 milyon ABD Doları'nı zimmetine geçirme ve telefon dinlettirme suçlarından Papandreu hakkında açılan dava da bulunuyordu.

1990'ların başlarında Balkanlar'daki sosyalist yönetimlerin çözulmesiyle etnik düşmanlıkların şiddetlenmesi Yunanistan'ın komşu Arnavutluk, Yugoslavya ve Türkiye ile olan ilişkilerini gerginleştirdi. Batı Trakya'daki Müslüman Türklere yönelik baskılar sonunda bölgede çatışmalara yol açtı. Türkiye'yi sürtüşmeleri kışkırtmakla suçlayan Yunanistan Komotini'deki (Gümülcine) Türkiye başkonsolosunu sınır dışı etti; Türkiye de buna İstanbul'daki Yunan başkonsolosunu sınır dışı ederek cevap verdi. 1991'de İstanbul'da, içinde Yunanlı turistlerin bulunduğu bir otobüsün bir akıl hastası tarafından yakılması ve bir Türk diplomatın Atina'da 17 Kasım adlı terörist örgüt tarafından öldürülmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden oldu. Aynı yıl Yunan hükümetinin kitleler halinde Yunanistan'a göç eden Arnavut mültecileri sınır dışı etmesi bu ülkeyle olan ilişkilerde gerginliğe yol açtı. Eylülde Yugoslavya'nın Makedonya cumhuriyetinde bağımsızlık için yapılan referandum Yunanistan'da kaygıyla karşılandı. Kuzey sınırlarında yeni bir devletin kurulmasıyla ülkedeki Makedon azınlığın eski iddialarının canlanacağından korkan Yunan hükümeti, yeni cumhuriyetin Eski Yunan uygarlığının mirası olan "Makedonya" adını kullanmasına karşı çıktı ve ancak Yunanistan'ın kabul edeceği bir ad benimsendikten sonra bu yeni devleti tanıyabileceğini açıkladı. 1992'de Türkiye ile bir dostluk antlaşmasının metni üzerinde görüşmelere başlandıysa da Kıbrıs sorununun çözümünü engelleyen güçlüklerin sürmesi görüşmelerin tıkanmasına yol açtı. Öte yandan Yunan Parlamentosu'nun Temmuz 1992'de onayladığı Maastricht Antlaşması'nın öngördüğü ölçütlere yaklaşarak Yunanistan'ı öteki Avrupa Topluluğu ülkelerinin ekonomik düzeyine çıkarmak için yürürlüğe konan istikrar paketi yaygın protesto gösterilerine yol açtı. Eylül 1993'te ise Mitsotakis hükümeti parlamentodaki çoğunluğunu yitirdi. Ekimde yapılan seçimler sonucunda PASOK yeniden iktidara döndü ve Papandreu başbakan oldu.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak*. ANAYILLIK.

Yunanistan Genç Subaylar Birliği, Yunanca STRATIOTIKOS SYNDESMOS Yunanis-

tan'da, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden esinlenerek devlet yapısında reformlar yapmayı ve orduyu yeniden örgütlemeyi amaçlayan bir grup genç subayın oluşturduğu birlik. Mayıs 1909'da kurulan örgütün başkanı Albay Nikolaós Zorbas'tı. Ağustos 1909'da Atina garnizonunu harekete geçirerek Başbakan Demetrios Rhalles'in görevden çekilmesini ve yerine Kyriakules Mavromikhales'in geçmesini sağlayan örgüt, Kral I. Georgios'u da oğullarını ordu komutanlığından almaya zorladı. Ama yeni bir siyasal program ortaya koyamadığından, Giritli siyaset adamı Eleuthérios Venizélos'u danışmanlık yapmak üzere Atina'ya çağırdı. Venizélos kralı anayasayı değiştirmeye, örgütü de yerini ulusal bir meclise bırakmak üzere dağılmaya ikna etti. Örgüt Mart 1910'da kendini feshetti.

Yunanistan İç Savaşı, Yunanistan'da, II. Dünya Savaşı'nın sonlarında komünistler ile sağ güçler arasındaki iktidar mücadelesinin yol açtığı iki aşamalı çatışma (Aralık 1944-Ocak 1945 ve 1946-49).

Savaşın ilk aşaması, işgalci Nazi birliklerinin Ekim 1944'te ülkeden çekilmesinden birkaç ay önce başladı. Alman işgaline karşı direniş hareketini komünistlerin önderliğindeki Ulusal Kurtuluş Cephesi-Ulusal Halk Kurtuluş Ordusu (EAM-ELAS) ile Yunan Demokratik Ulusal Ordusu (EDES) adlı iki büyük gerilla grubu yürütmüştü. Mücadele içinde zaman zaman işbirliği yapan bu iki ana güçten EAM-ELAS, 1944 başlarında EDES dışındaki bütün siyasal ve askeri rakiplerini saf dışı ettikten sonra, Yunan kralını ve sürgündeki hükümeti tanımayarak geçici bir hükümet kurdu. Alman birliklerinin çekilişini izleyen görüşmelerin ardından, komünistler ile kralcı Yunan çetecileri Atina'da İngilizlerin gözetimi altında gerilimli bir koalisyon hükümetinde bir araya geldiler. Ama komünistlerin gerilla gruplarını dağıtmayı reddetmesi nedeniyle hükümet birkaç hafta sonra düştü. Atina'da 3 Aralık'ta başlayan şiddetli çatışmalar çok geçmeden bütün ülkeye yayıldı. Atina ve Selanik dışında bütün Yunanistan'ı denetimi altına alan EAM-ELAS kuvvetleri İngiliz birliklerinin de müdahalesiyle güçlükle bastırılabildi.

Şubat 1945'te düzenlenen konferansta komünistler yenilgiyi kabul ederek gerilla gruplarını dağıttılar. Mart 1946'da düzenlenen ve komünistlerce boykot edilen genel seçimler kralcı bir iktidarı başa getirdi. Eylül 1946'daki plebisit sonucunda da halkın çoğunluğu Yunan kralının ülkeye dönmesi yönünde oy kullandı. Bunun üzerine yeraltına çekilmiş olan komünistler 1946'da ülke çapında bir gerilla savaşı başlattılar. İngiltere baştaki hükümeti savunma yükümlülüğünü yerine getiremeyince, Truman Doktrini'ni ilan eden ABD bu rolü üstlendi. Komünistler önceleri büyük başarı göstererek 1947 sonlarında kuzeydeki dağlık kesimde geçici bir hükümet oluşturacak güce ulaştılar. Ama ABD'nin kralcı hükümete sağladığı geniş çaplı askeri ve ekonomik yardım çok geçmeden savaşın seyrini değiştirdi.

İzleyen dönemde ABD destekli Yunan ordusu ülkenin iç kesimlerindeki ayaklanma merkezlerini ortadan kaldırmaya girişti. Komünistlerin radyosu 16 Ekim 1949'da açık çatışmalara son verildiğini duyurdu. Sağ kalan komünist savaşçıların büyük bölümü ülkeyi terk ederek komşu Arnavutluk'a sığındı.

Yunanistan İç Savaşı sırasında tahminlere göre her iki taraftan 50 bin kadar savaşçı öldü. Ayrıca çarpışmalar nedeniyle 500 binden fazla kişi geçici bir süre evini ve toprağını bırakmak zorunda kaldı. Savaş boyunca yaşanan kıyasıya mücadele ve acımasızlık örnekleri, Yunan toplumunda derin bir iz bırakan yaralar açtı.

Yunanistan Kilisesi, bağımsız (*autokephalos*) Ortodoks kilisesi. Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı yönetimi boyunca Konstantinopolis (İstanbul) Patrikliği'nin (Fener Patrikhanesi) yönetiminde kalmıştır. 1833 Nauplia (bugün Navplion) Konsili'nde bağımsızlığını ilan etmiş, bu karar 1850'de ekümenik patriklikçe onaylanmıştır.

Yunanistan Kilisesi, Rusya'da I. Petro (Büyük) döneminde benimsenen modele uygun olarak bir devlet kilisesi biçiminde örgütlenmiştir. Atina ve bütün Yunanistan başpiskoposunun önderliğinde bütün piskoposların yer aldığı sinod, en yetkili organıdır. Ayrıca gene aynı başkanlığa bağlı 12 piskopostan oluşan ikinci bir sinod vardır; bu piskoposların her biri yalnızca bir yıl süreyle görev yapar. İlk sinod genel kilise sorunlarıyla, ikincisi de yönetimle ilgilenir. Yaklaşık 9,4 milyon kişilik bir cemaati bulunan kilise, 81 küçük piskoposluk bölgesine ayrılır. Bunlardan 20'si ülkenin kuzey kesimi ile adalarda yer alır ve Fener Patrikhanesi'nin yetki alanı içindedir. Papazların çok azı üniversite öğrenimi görmüştür. Atina ve Selanik'te piskoposluk eğitimi veren iki ilahiyat fakültesi vardır; bu kurumlarda ruhban dışında din öğretmenleri de yetiştirilir.

Ülkede önemli bir güç olan Ortodoksluk, Yunanistan Kilisesi'ni dindışı modern dünyanın etkilerinden uzak tutmaktadır. Başta Aynaroz (Athos) olmak üzere çeşitli manastır cemaatleri, geleneksel kilise örgütlenmesi ve yaşamının korunduğu en önemli yerlerdir. Paros Adasındaki Longovarda ve Patmos (Batnos) Adasındaki Aziz Yuhanna Manastırı dışında, manastır cemaatlerine yeni katılım pek olmamaktadır.

Yung-ho, Tayvan'ın kuzey kesimindeki Taipei ilinde (*hsien*) belediye (*shih*). Taipei kentinin yaklaşık 1,5 km güneyinde, adanın batısındaki kıyı ovasının kuzey kesiminde, Shuang Irmağının doğu kıyısında yer alır. 18. yüzyılın başlarında önem kazanan kent, günümüzde çay ve pirinç yetiştirilen bir bölgenin ticaret merkezidir. Başlıca sanayi dalları cam, cam ürünleri ve hafif makine üretimidir; kentin yakınlarında kömür çıkarılır. Taipei'nin güney banliyösü olan kent, bu kente ve Hsien-tien'e demiryoluyla bağlanır. Kentte öğretmen okulları ve teknik yüksekokullar vardır. Nüfus (1991 tah.) 249.736.

Yungang mağara tapınakları, Wade-Giles yazımında YÜN-KANG, Shanxi yönetim bölgesinin kuzey sınırı yakınlarında, 5. yüzyılda yapılmış Budacı mağara tapınakları.

Budacı sanatın Çin'deki gelişmesinin ilk döneminden günümüze ulaşmış en eski örneklerdendir. Yumuşak kumtaşından alçak bir tepede oyularak oluşturulmuş 20 kadar büyük mağara tapınağından başka birçok daha küçük niş ve mağara da vardır. Bunların bazısı boyları 14 m'ye varan büyük Buda heykellerinin yerleştirilmesi için oyulmuştur; bazısının içinde ise ayin ve toplantı yerleri bulunmaktadır.

Budacılığın Çin'deki önderi Tanyao adlı keşişin yaklaşık 460'ta kurduğu ilk beş tapınağın yapımı Tabgaç (Kuzey Wei) yöneticilerinin parasal desteğiyle gerçekleşti. 446-452 arasında Budacılığa karşı uyguladıkları zulmün etkisini böylece yumuşatmak isteyen Tabgaçların ilk beş imparatorundan her biri beş mağaradaki dev Buda heykellerinden biriyle özdeşleştirildi; bu da sarayın Budacılığa yüklediği siyasal ve ekonomik işlevi gösteriyordu. Öbür tapınakların çoğu daha sonraki dönemde, Kuzey Wei sarayının Luoyang (Henan) kentine taşındığı 494 yılına değin kuruldu. Bu tarihten sonra Longmen bölgesinde de bir dizi mağara tapınağı yapıldı (*bak.* Longmen mağara tapınakları).

Mağaralardaki sayısız heykelin büyük bölümünü Buda betimlemeleri oluşturur. Görece az sayıdaki yardımcı figürlerin de bazısı büyük, bazısı küçük boyutludur. Üslup

Yungang mağara tapınaklarının altıncısından bir görünüm, 5. yüzyılın 2. yarısı, Shanxi yönetim bölgesi
Seiichi Mizuno

Budacı Hint sanatından türemiş çeşitli yabancı üslupların bir bireşimidir. Başlıca tapınakların kurulduğu dönemin sonlarında burada yerel üslup ve biçimlere dayanan "Çin üslubu" ortaya çıkmışsa da genelde Yungang mağaraları ilk üslubun, daha sonraki Longmen mağaraları ise ikinci üslubun örnekleri sayılır. *Ayrıca bak.* Tabgaç heykelciliği.

Yungas, Bolivya'nın batı kesiminde, nemli ve astropik bir iklimin hüküm sürdüğü bölge. Cordillera Real'in doğu yamaçlarında, La Paz ve Cochabamba kentlerinin kuzeydoğusuna ve kuzeyine doğru uzanan bir bölgeyi içine alır. Kolombiya, Ekvador ve Peru'da benzerlerine rastlanan bu bol yağışlı ve ormanlık bölgede akarsuların aşındırması sonucu oluşmuş dik sırtlar ve derin boğazlar yer alır. Bölgenin orta yükseklikteki kesimlerinde çeşitli ürünler yetiştirilir. Altın, koka, kahve, kakao ve şekerkamışı gibi ürünler bölgeye göçü hızlandırmıştır; hükümetin yöreyi yerleşime açmak ve ulaşım koşullarını iyileştirmek için başlattığı çalışmalar sürmektedir. Bölgedeki en büyük yerleşme olan Chulamani sevilen bir sağlık turizmi merkezidir; bir başka önemli yerleşme de Coroico'dur.

Yunnan, Wade-Giles yazımında YÜN-NAN, Çin'de yönetim bölgesi (*sheng*). Kuzeybatıda Tibet, kuzeyde Sichuan, doğuda Guangxi Zhuang ve Guizhou, batıda Birmanya, güney ve güneydoğuda ise Laos ve Vietnam

ile çevrilidir. Çin'in dördüncü büyük yönetim bölgesidir. Yüzölçümü 436.200 km², merkezi Kunming'dir.

Yuan (Moğol) hanedanı (1206-1368) 1253'te Nanzhao Krallığı'nı yıkarak topraklarını Yunnan adıyla Çin İmparatorluğu'nun bir yönetim bölgesi haline getirdi. Ming hanedanı döneminde (1368-1644) dışarıdan göçlerle nüfus bileşimini değiştirmeye ağırlık verildi ve bölge Çinli üst görevlileri temsil eden yerel önderlerce yönetildi. Bu politika merkezî denetimin sağlanmaya çalışıldığı Qing (Mançu) hanedanı (1644-1911/12) ve Çin Cumhuriyeti (1912-49) dönemlerinde de sürdürüldü. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan (1949) sonra Yunnan öncelikli sanayi bölgeleri arasında yer aldı. 1960'ta imzalanan Çin-Birmanya antlaşmasıyla iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıkları çözüme bağlandı.

Yunnan'ın en belirgin coğrafi özelliği bölgeyi boydan boya geçen yüksek Gaoligong Nu ve Yunling gibi dağ sıralarıdır. Bölgeyi iki kesime ayıran Ailao Dağlarının batısında kanyonlar, doğusunda ise platoluk bir alan yer alır. Dağlar arasındaki derin vadilerden Nmai (Irrawady'nin kaynağı), Saluen ve Mekong ırmakları ile Kara Irmak akar. Kuzeydeki dağların vadi tabanlarından yüksekliği ortalama 1.200-1.500 m'dir. Kanyon kesiminin güneyindeki dağlar daha alçak, vadiler ise daha açıktır. Ailao Dağlarından Guizhou-Guangxi sınırına kadar uzanan platoluk alanın büyük bölümü pirinç ekimine ayrılmıştır. Plato yamaçlarındaki sekilerde meyve bahçeleri yer alır. Ekvator'a yakın olan bu kesimde, düşük yükseltiye bağlı olarak yazlar serin, kışlar ılık geçer. Kanyon kesiminde ise vadi tabanlarında iklim aşırı sıcak ve nemlidir; 1.800-3.300 m arasındaki ılıman kuşaktan sonra, dağ doruklarında dondurucu rüzgârlar eser.

Yunnan halkı çok sayıda etnik ve dilsel grubu kapsar. Gerek kentsel alanlarda, gerekse kırsal kesimde nüfusun çoğunluğunu Hanlar oluşturur. Bu topluluk karşılıklı evlilikler yoluyla Han olmayan göçmenler ve Huylarla (Müslüman Çinliler) önemli ölçüde karışmıştır. Hanlarca özümlenmemiş irili ufaklı 80 kadar etnik topluluk da vardır. Bu topluluklar oldukça karmaşık bir dağılım gösterir. Kentsel alanlarda oturanların oranı ancak yüzde 10'u bulur.

Bölgenin başlıca tarım ürünleri pirincin yanı sıra mısır, buğday, arpa, tatlıpatates, soya ve yağlı tohumlardır. Ayrıca güneydoğuda şekerkamışı, güneyde de muz, hindistancevizi ve kahve üretilir. Birçok yörede ceviz, kestane, dut, şeftali ve hurma ağaçlarına rastlanır. Kanyon kesiminin zengin kerestelik ormanlarından bir miktar tongağacı yağı da elde edilir. Sanayi bitkileri arasında pamuk, kenevir ve tütün sayılabilir.

Madenciliğin ekonomiye katkısı tarımdan çok daha büyüktür. Dünyanın en büyük kalay yataklarından birinin bulunduğu bölgede ayrıca zengin bakır, jips, kükürt, florit, arsenik, şap ve asbest ile daha sınırlı düzeyde kömür, demir, antimon, tungsten, cıva, fosfor ve gümüş yatakları da vardır. Boksit yatakları alüminyum sanayisine hammadde sağlar. Dali'de mermer, Yanxing-Guangdong yöresinde ise tuz çıkarılır.

Bölgenin geleneksel imalat kuruluşlarında kâğıt, şeker, deri, kenevir, yün iplik ve kilim üretilir. Kunming'deki dev sanayi bölgesinde demir-çelik ve bakır üretim tesisleri, kamyon, gübre, kimyasal madde, optik araçlar, dokuma ve gıda işleme sanayileri kuruludur.

Yunnan'ın kara ve demir yolu ağı çok gelişmiştir. Akarsuların büyük bölümü ulaşıma elverişsizdir. Kunming yurtiçi ve yurtdışı hava taşımacılığının merkezidir. Nüfus (1990) 36.972.610.

Yunnan-Guizhou Platosu, Wade-Giles yazımında YÜN-NAN-KUEI-CHOU KAO-YÜAN. Çin'de Guizhou yönetim bölgesinin batısıyla Yunnan yönetim bölgesinin kuzeyini içine alan plato bölgesi. Yunnan sınırları içinde kalan kesimindeki en belirgin yüzey şekli kıvrımlanmış ve kırılma sonucu bloklar biçiminde ortaya çıkmış dağ sıraları ile ırmakların oluşturduğu derin boğazlardır. Deniz düzeyinden ortalama yüksekliği yaklaşık 2.000 m olan bu kesimde yüksekliği 3.600 m'yi aşan doruklar bulunur. Platonun Guizhou sınırları içinde kalan kesiminin deniz düzeyinden ortalama yüksekliği yaklaşık 1.200 m'dir. Bu kesimde karstlaşma sonucunda dolinler, koyaklar, doğal köprüler ve yeraltı ırmakları oluşmuştur; çıplak kayalıkların bulunduğu bu kesimde düz yüzeylere ender rastlanır. Plato bölgesinde birbirlerinden dağlarla ayrılan birçok küçük göl vardır. Platonun kenarı belirgin bir biçimde parçalanmıştır. Kunming bölgesindeki (Yunnan) havzalar, platonun en gelişmiş tarım alanlarıdır. Yunnan'daki Lunan Kaya Dorukları turistlerin ilgisini çeker.

Yunt Dağı, Ege Bölgesi'nde dağlık kütle. Bakırçay ile Gediz vadileri arasında yer alır ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanır, doğuda Akhisar Ovasıyla sınırlanır. Kenarları sel yatakları ve vadilerle yarılmış olan Yunt Dağı, üstünde yuvarlak tepeler yükselen bir plato görünümündedir. Orta kesimindeki Yunt Tepesi ya da Nemrutkale Tepesi adıyla anılan dorukta 1.075 m'ye erişen bu kütle andezitli lav ve tüflerden oluşur. Çevresinde Neojen Bölüme (y. 26-2,5 milyon yıl önce) ait göl kökenli tortullar yayılır. Soma yöresindeki linyit yatakları bu tortullarla ilgilidir. Güneybatı uzantısı durumundaki Dumanlıdağ'ın (1.091 m) yapısı da Yunt Dağı ile aynıdır. 500 m yükseklige kadar makilerle kaplı olan dağlık alanın daha yüksek kesimlerinde meşe ve kızıl çam toplulukları görülür. Çevresindeki yerleşmeye elverişli vadilerde seyrek olarak bazı köylere rastlanır. Bunlardan başlıcası, Bergama ilçesine bağlı Yuntdağı bucağının merkezi olan, 470 m yükseltidekî İsmailli köyüdür.

yunus, *Delphinidae* familyasının büyük bölümü ile *Platanistidae* ve *Stenidae* familyalarını oluşturan küçük balinaların ortak adı. Suyu yararak ilerlemelerine çok uygun, zarif biçimde gelişmiş gövdeleri ve gaga biçimini almış burunları en ayırt edici özellikleridir. Daha kalın gövdeli, genellikle daha küçük yapılı ve kısa burunlu olan musurlar(*) da bazen yunus adı altında toplanır.

Şişe burunlu yunus (*Tursiops truncatus*)
Miami Seaquarium

Yunuslar zeki, oyuncu, insana dostluk gösteren hayvanlar olarak ünlenmiştir. Bayağı yunus (*Delphinus delphis*) ve şişe burunlu yunus (*Tursiops truncatus*) en tanınmış türlerdir. *Delphinidae* familyasında yer alan her iki tür de sıcak ve ılıman bölge denizlerinde geniş bir coğrafi dağılım gösterir. Yunusların yalnız bu iki türü Türkiye'yi çevreleyen tüm denizlere yayılmıştır. Bunlar olasılıkla Aisopos, Herodotos ve Plinius gibi Antik dönem yazarlarının yapıtlarında denizde kaybolan insanlara yardım ettiğini ya da çocukları sırtına aldığını belirttikleri yunus türleridir.

Delphinidae familyasında hemen hemen tüm denizlere dağılmış 32 dolayında yunus türü bulunur. Bu yunuslar genellikle *Delphininae* altfamilyası altında toplanır. Çoğunun üst bölümleri boz, siyahımsı ya da kahverengi, alt bölümleri daha açık renk, uzunluğu 1-4,5 m'dir. Üstçenesinde diş bulunmayan bir tür (*Grampus griseus*) *Delphininae* altfamilyasında yer almakla birlikte kût burnundan ötürü musurlara çok benzer. Geniş bir dağılım gösteren bu türe Karadeniz'de de rastlanır. Açık boz gövdesini kaplayan bıçak yarasına benzer birbirini kesen izler tanınmasını kolaylaştırır.

Delphininae üyeleri büyük ölçüde balıklarla beslenir ve sayısı 2-3 ile birkaç yüz arasında değişen sürüler halinde dolaşır. Bazıları gemilerin yanında yüzerek yaptıkları gösterilerle dikkat çeker. Şişe burunlu yunus ağzının yanlarındaki kıvrımlardan ötürü sürekli gülümsüyor izlenimi verir. Bu tür okyanus akvaryumlarında (osenaryum) yaygın biçimde gösteri amacıyla kullanıldığı gibi kavrama yeteneği, ses ve sesüstü dalgalarla türdeşleri arasında iletişim kurabilme özelliği nedeniyle bilimsel araştırmalara konu olmuştur.

Irmak yunusları adıyla tanınan *Platanistidae* üyeleri dört ayrı cins altında toplanan dört türden oluşur. Güney Amerika ve Asya'da, büyük ölçüde tatlı sularda yaşayan bu yunusların burnu ince uzun, gözleri körelmiştir.

Stenidae üyeleri ise üç cins altında toplanan sekiz türden oluşur. Az tanınan bu yunusların da burnu ince uzundur. Tropik bölgelerdeki ırmaklarda ve denizlerde yaşarlar. Bu grup bazen *Delphinidae* familyası içinde sınıflandırılmaktadır.

Yunus, Hz., Kuran'da ve Kitabı Mukaddes'te adı geçen peygamber.

Kuran'da Zünnun ve Sahibü'l-Hut olarak da anılır. Kuran'ın 10. suresiyse onun adını taşır. Hadis ve tarih metinlerinde Yunus bin Matta adıyla geçer. Kuran'a göre Asur'da Ninivelilere peygamber olarak gönderilen Yunus, çağrısına uymayan halka kızarak kentten ayrılır (Enbiya 87). Sığındığı gemide çekilen kurada kaybedince denize atılır (Saffat 141), bir balık tarafından yutulur (Saffat 142). Sonunda hasta durumda kıyıya yere atılır ve Tanrı, Yunus'un üzerinde sık, geniş yapraklı, kabağa benzer bir ağaç bitirir (Saffat 145-146). Sağlığına ve gücüne kavuşan (Kalem 48-50) Yunus "100 bin ya da daha çok insanın" yaşadığı Ninive'ye döner ve halk, Tanrı'nın gazabı gelmek üzereyken iman eder. Kuran yorumcuları ile İslam tarihçileri, Yunus'un balığın karnında geçirdiği süreyi 40, 20, 7, 3 ya da 1 gün olarak hesaplar.

Eski Ahit'teki Yunus Kitabı'na(*) göre, Yunus'un babasının adı Amittay'dır. Bu durumda, İÖ y. 785'te II. Yereboam döneminde kehanetlerde bulunan Yunus'la (II. Krallar 14:25) aynı kişi olmalıdır. Bu öykü-

ye göre de Tanrı Yunus'u Ninive'ye, halka kötülükleri yüzünden kentin yok olacağını bildirmek üzere gönderir. Ama Yunus, Tanrı'nın yargısı nedeniyle kentin yıkılmasının kaçınılmaz olduğuna inandığından bu görevi yerine getirmek istemez. Bu nedenle Yafa'da kıyıya iner ve Tanrı'dan kaçabileceğini umarak ters yöne giden bir gemiye biner. Yolda görülmemiş bir fırtına çıkar, gemi parçalanıp batmak üzeredir. Fırtınanın sorumlusunu ortaya çıkarmak için çekilen kura Yunus'a düşer, o da fırtınanın kendisi yüzünden çıktığını itiraf eder. Kendi isteği üzerine onu denize atarlar ve fırtına diner. Tanrı'nın görevlendirdiği "büyük bir balık" Yunus'u yutar. Yunus üç gün üç gece balığın karnında kalır. Kurtulmak için dua eder, balık da onu karaya "kusar". Bu kez Tanrı buyruğuna uyan Yunus Ninive'ye giderek kehaneti bildirir. Bunun üzerine kral ve bütün kent halkı tövbe eder. Ama kentin yok olmaması Yunus'un çok gücüne gider. Tanrı, ona gölge yapması için topraktan bir asma kabağı çıkartır, ama ertesi sabah büyük bir kurt fidanı kurutur. Yunus bitkinin kurumasına çok öfkelenince Tanrı, emeğini çekmediği asma kabağına acıdığı halde "120 binden çok insanın" yaşadığı Ninive'ye acımadığı için Yunus'u kınar.

Yunus Emre (d. y. 1238 - ö. y. 1320), Anadolu'da Türkçe şiirin öncüsü olan şair ve mutasavvıf.

Yaşamına ilişkin bilgiler sınırlıdır. Doğum yeri belirlenebilmiş değildir. 13. yüzyıl ortalarından sonra Moğol baskısının da etkisiyle

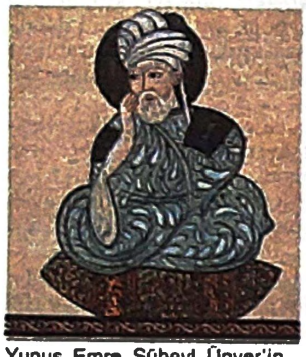

Yunus Emre, Süheyl Ünver'in bir çizimi, 1972, kendi koleksiyonu, İstanbul
Ara Güler

Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılıp parçalandığı bir kargaşa döneminde yaşamış, bu dönemin sarsıntı ve acıları yapıtlarında önemli izler bırakmıştır. Babasının adının İsmail olduğu bilinmektedir. Medrese eğitimi görerek geleneksel İslam bilimlerinin yanı sıra Arapça ve Farsça öğrendiği, ayrıca İran ve Yunan mitolojisi ile tasavvuf tarihini incelediği sanılır. Ahmed Yesevi'nin müritlerinden Hacı Bektaş ya da Sinan Ata'nın halifesi Taptuk Emre'nin tekkesinde hizmet etmiş, onun düşüncelerini yaymak için Anadolu'yu dolaşmış, daha sonra kendisi de şeyh olmuştur. Sarıköy (Eskişehir), Buna, Emreköyü (Manisa), Dutçuköyü (Erzurum), Keçiborlu ve Karaman gibi Anadolu'nun birçok yerinde adına mezarlar bulunduğu için nerede öldüğü ve gömüldüğü kesin olarak bilinmemektedir.

Vahdet-i vücud (varlık birliği) öğretisine ulaşan bir tasavvuf yorumunu benimseyen Yunus Emre'nin olağanüstü gözlem gücü ve hoşgörü anlayışı, bazı düşünürlerin onu başka felsefi akımlarla da ilişkilendirmelerine yol açmıştır. Yunus Emre, "şeriat, tarikat, marifet, hakikat" olmak üzere dört bilgi düzeyi ayırt eder. Bunlardan birincisi İslam dininin kuralları, ikincisi tarikat kuralları, üçüncüsü sezgi (keşif ve ilham) yoluyla ulaşılan bilgi, dördüncüsü de en yüksek bilgi olan gerçeğin, Tanrı'nın sırrıdır. Ona göre biri dış (zahiri), öbürü iç (batını) olmak üzere iki dünya vardır. Yalnızca iç dünyayla ilgili bilimler (batını bilimler) en yüksek bilgi derecesine, Tanrı'nın sırrına yönelir. Tanrı'ya ulaşmak, gerçeğin gizini bulabilmek için bütün dindışı bilimlerden vazgeçmek gerekir.

Yunus Emre olgunluk döneminde yazdığı *Risaletü'n-Nushiye* (1965) adlı 573 beyitlik şiirinin başlangıcındaki düzyazı metinde aklın ve imanın çeşitlerini anlatır. Buradaki yaklaşıma göre insanda toprak, su, ateş ve yel nitelikleri can ile birleşmiştir; toprak ve su Cennet'in, ateş ve yel ise Cehennem'in öğeleridir. Yunus Emre'ye göre iyilikler, Tanrı özlemi, Tanrı'ya güvenmek, sabır, onurunu korumak, iyi huy, insanlara iyilik etmek, cömertlik, temiz yüreklilik, dürüstlük, utanma, kanaatkârlıktır. Gösteriş, kibir, şehvet, kıskançlık, öfke, cimrilik, kin, dedikodu ve ikiyüzlülük de kötülükleri oluşturur. Yunus Emre, sürekli yinelediği gönül kırmama ilkesini, düşüncesinin kaynaklandığı tasavvuf felsefesinin etkisiyle şeriat kurallarının üstünde tutar. Şeriatı vurgulayan din adamları ile tarikatlar arasında sürüp giden çekişmeler de Yunus Emre'nin yapıtlarında etkisini göstermiştir.

Yunus Emre, hece ölçüsünü kullanmış, özellikle 7 ve 8 heceli kalıplarla yazmış, ama hemen bütün öteki kalıpları ve aruz ölçüsünü de denemiştir. Halk şiirine özgü dörtlüklerle yazdığı şiirlerden başka gazel biçimiyle, beyitlerle de yazmış, gazel biçimini heceye uygulamıştır. Aruz kullandığında da uyak konusunda genellikle halk şiiri geleneğini izlemiş, yarım uyaklarla yazmış, sık sık da redife yer vermiştir.

Yunus Emre Oğuz lehçesiyle ve çağının konuşma diliyle yazmış olmakla birlikte kullandığı sözcüklerin tümü Türkçe değildir. Ayrıca Farsça dil kurallarına uyduğu, bu kurallarla ad ve sıfat tamlamaları kurduğu ve Türkçe sözcükleri yabancı bağlaçlarla bağladığı da görülür. Bazı sözcüklerin hem Türkçesini, hem Arapçasını ya da Farsçasını birlikte kullanmıştır. Ama Yunus Emre'nin şiirlerinde Oğuz lehçesi olağanüstü bir anlatım gücüne, benzeri az görülen bir uyum güzelliğine ulaşmıştır.

Yunus Emre'nin sağlığında düzenlenen *Divan*'ı bulunamamıştır. Günümüzdeki *Divan*'lar çeşitli yazmalardan şiirlerin derlenip bir araya getirilmesiyle düzenlenmiştir. 1904'te birinci, 1924'te ikinci basımları yapılan *Divan-ı Aşık Yunus Emre*'den sonra Burhan Toprak *Yunus Emre Divanı*'nı üç cilt halinde yayımladı (1933-34). Bu yapıtın ikinci basımı 1943'te iki cilt olarak düzenlendi. Bilimsel bir çalışmaya dayanan ilk *Yunus Emre Divanı* da gene 1943'te Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yayımlandı.

Yunus Kitabı, Eski Ahit'te, Hz. Yunus'un(*) öyküsünü anlatan kitap. Tevrat'ın Neviim adlı ikinci bölümünde tek kitap olarak düzenlenen On İki Peygamber metinleri arasında beşinci sırada yer alır. Kitaptaki kimi geleneksel öğeler gerçekten Yunus'la ilişkilendirilebilirse de kitabın bugünkü biçimiyle onun yaşadığı dönemden (İÖ 8. yy) çok daha sonra kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Apokrif metinlerden Ekkleslastikos'taki (y. 190) On İki Peygamber listesinde Yunus'un da yer alması, kitabın 3. yüzyıldan önce yazıldığını gösterir. Aşağı yukarı aynı dönemde yazılmış olan Rut Kitabı gibi Yunus Kitabı da Ezra ve Nehemya reformları sonrasının dar görüşlü Yahudi milliyetçiliğine karşı çıkar. Tevrat'ın başka yerlerinde kötülüğü simgeleyen Levyatan'ı anımsatan büyük balık, Yahudilerin sürgün edilişini ve sürgünden dönüşünü simgeler.

Yuraklar *bak.* Nenetsler

Yurdadön, Mehmet (d. 2 Haziran 1954, Sarıkamış, Kars), Balkan şampiyonu atlet. Atletizme 1972'de Sarıkamış'ta başladı. 1974'te 5.000 m Türkiye gençler şampiyonu oldu. 1.500 m'de 3:44,9, 2.000 m'de 5:17,8 ve 5.000 m'de 13:56,8 ile Türkiye rekorları kırdı. Daha sonra 5.000 m'de 13:33,70 (Temmuz 1982), 10.000 m'de de 28:35,06 (Temmuz 1982) derecelerine ulaştı. Pist koşularının yanı sıra kros yarışmalarında da başarılı oldu. 1975'te Atatürk Koşusu'nda 29:51 ile bütün zamanların en iyi derecesini elde etti. 1977-83 arasında Atatürk Koşusu birinciliğini elinde tuttu. 1976, 1978 ve 1982'de olmak üzere üç kez Balkan Kros şampiyonu, 1982'de 10.000 m'de Balkan ikincisi oldu.

Yurdakul, Mehmet Emin (d. 13 Mayıs 1869, İstanbul - ö. 14 Ocak 1944, İstanbul), şair. Milli Edebiyat ve Türkçülük akımlarının önde gelen temsilcilerindendir.

Mekteb-i Mülkiye'nin idadi bölümünü bitirmeden okuldan ayrılarak devlet memuru oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (sonradan İttihat ve Terakki Fırkası) girmesi ve

Yurdakul
Kaynak Kitaplar

şiirlerinde yönetimin hoşuna gitmeyen görüşler öne sürmesi yüzünden 1907'de Erzurum rüsumat nazırlığına atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra aynı görevle Trabzon'a gönderildi. 31 Mart Olayı'ndan (13 Nisan 1909) sonra İstanbul'a çağrıldı ve Bahriye Nezareti müsteşarlığına atandı. Hicaz ve Sivas valiliklerinde bulunduktan sonra 1910'da İstanbul'a döndü. II. Meşrutiyet dönemindeki Türkçü derneklerden Türk Yurdu Cemiyeti ile Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer aldı. Bir süre *Türk Yurdu* dergisinin yayımını üstlendi. İttihat ve Terakki ile anlaşmazlığa düşünce 1912'de Erzurum valiliğinden emekliye ayrıldı. 1914'te Musul mebusu seçilerek Meclis-i Mebusan'a girdi. Aralık 1919'da Türkçülük akımını güçlendirmek amacıyla bir grup arkadaşıyla birlikte Milli Türk Fırkası'nı kurdu. İstanbul'un işgalinden sonra 1921'de Anadolu'ya geçti. Antalya, Adana ve İzmir dolaylarında halkın ve ordunun cesaretini artırıcı konuşmalar yaptı. 1923'ten ölümüne değin Şarkikarahisar (Şebinkarahisar), Urfa ve İstanbul milletvekili olarak TBMM'de bulundu.

Edebiyata şiirle başlayan Mehmet Emin *Servet-i Fünun* dergisinde yayımlanan şiirleriyle adını duyurdu. Döneminin şiir anlayışı dışında, hece ölçüsüne dayalı yalın bir dil

kullandı. Türk edebiyatına halkın sesini getiren, gerçekçi bir şair olarak nitelendirildi. Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarına karşı Türkçülüğü savunan şiirler yazdı. Şiirlerinde coşku, umut, yüreklendirme ve öğreticilik öğelerine geniş yer verdi. Şiire biçim yönünden de yenilikler getirdi; dörtlük geleneğinin dışına çıkarak üçer, altışar, sekizer dizelik kıtalar kurdu. Ayrıca, Batı etkisinde sone biçiminde şiirler yazdı. Şiirlerini *Türkçe Şiirler* (1898, 1918), *Türk Sazı* (1914), *Ey Türk Uyan* (1914), *Tan Sesleri* (1915, 1956), *Ordunun Destanı* (1915), *Dicle Önünde* (1916), *İsyan ve Dua* (1918), *Zafer Yolunda* (1918), *Turan'a Doğru* (1918), *Aydın Kızları* (1919), *Ankara* (1939) gibi kitaplarda topladı. *Mustafa Kemal* (1928) adlı yapıtı şiir ve düzyazılarını, *Dante'ye* (1928) de düzyazılarını içerir.

Yuroklar, Kuzey Amerika'da, Klamath Irmağının aşağı çığırı boyunca California'da ve Büyük Okyanus kıyılarında yaşamış Kuzeybatı Kıyısı Yerlileri. Algonkin üst öbeğine bağlı, Viyotların diliyle akraba bir dil konuşurlardı.

Yurokların yaşadığı küçük köyler, siyasal bir birim oluşturan toplu yerleşimler değil, her biri bir aileye ait bağımsız ev topluluklarıydı. Bazen geçimlik uğraşlara ilişkin haklar paylaşılır ve törenler ortaklaşa düzenlenirdi; ama balıkçılık, avcılık ve toplayıcılık uğraşlarında her evin belli hakları olurdu. Bu haklar miras, çeyiz, diyet olarak ya da satın alınarak elde edilirdi. Erkekler, aralarından en yaşlısının önderliğinde baba tarafından erkek akrabalarıyla birlikte terleme evlerinde toplanır, kadınlar da âdet günlerinde ayrı bir kulübeye çekilirdi.

Yurokların ekonomisi sombalığı ve meşe palamuduna dayanırdı. Yuroklar ayrıca çok güzel sepetler ve sekoya ağacından kanolar yapar, bunları iç kesimlerde yaşayan kabilelere satarlardı. *Dentalium* cinsi deniz salyangozunun kabuğundan gerdanlıklar, obsidiyen bıçaklar, ağaçkakanların kafa derisi ve albino geyik derileri başlıca servet ölçüleriydi. Yuroklar arasında sık sık kan davası çıkar, uğranan zararın derecesine bağlı olarak kesin bir tarifeye göre diyet ödenirdi. İnsanın yaşamının değeri, toplumsal konumuna bağlıydı.

Törensel temizlenme gibi uygulamalarla doğaüstü güçlerin yardımına başvurulması ve halkın esenliği için düzenlenen törenler, inanç sisteminin odağını oluştururdu. En önemli törenler, bolluk, zenginlik ve esenlik için Dünyanın Yenilenmesi çevrimi boyunca düzenlenirdi. Bu törenlerde, eski bir ruh soyuna ait sözcükler yinelenirdi. Hastaları iyileştirme gücü kadınlara özgüydü; bu da onlara saygınlık ve servet kazandırırdı.

Kuzeydoğu Kıyısı kültürlerinin tipik özellikleri olan potlaç maskeli danslarına ve temsili sanata Yuroklarda rastlanmamıştır.

yurt, Orta Asya göçebelerinin ahşap direklerin üstünü hayvan derisi, post ya da parlak renklerde el dokumalarıyla kaplayarak kurdukları çadır benzeri barınak. İçi geometrik ya da stilize hayvan desenleriyle bezeli, çoğunlukla kırmızının egemen olduğu parlak renkli halılarla döşenirdi. İlk örneği Altay Dağları eteğinde Pazırık'taki kazılarda bir göçebe mezarlığında bulunan, İÖ 5-3. yüzyıllar arasında yapılmış düğümlü, havlı halı, büyük olasılıkla daha iyi ısınmak ve rahat uyumak için post yerine kullanılmıştı.

Yurdun içinde kullanılan başka şeyler arasında heybeler, sukabağından testiler, dokuma ve eğirme araçları sayılabilir. Göçebelerin hayvan sürüleri için verimli bir otlak bulduğu her yerde kurulabilen bu

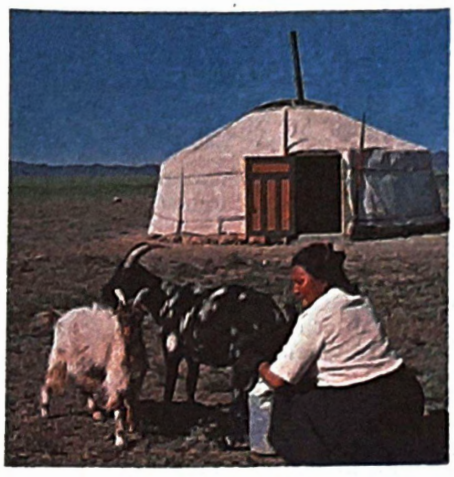

Gobi Çölünde bir yurt, Moğolistan
George Holton—Photo Researchers

çadırlar ya at sırtında ya da arabada taşınırdı.

Yurt Ansiklopedisi, İstanbul'da yayımlanan (1981-84) ve Türkiye'ye ilişkin kapsamlı bilgiler veren genel kültür ansiklopedisi. Türkiye'nin illerini temel birim olarak alan yapıt, Tarihöncesinden günümüze Anadolu uygarlıklarını konu almış, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'ne ağırlık verilmiştir.

Anadolu Yayıncılık AŞ tarafından çıkarıldı. Sahibi bu şirket adına Nazar Büyüm'dü. Yayımı süresince ansiklopedinin genel yayın yönetmenliğini sırasıyla Yücel Yaman, Taha Parla ve Cenap Nuhrat yürüttüler. Haftalık fasiküller halinde yayımlanan ansiklopedinin ilk 10 cildinde, alfabetik sırayla Türkiye'nin 67 ili, özgün yerli ve yabancı kaynakların yanı sıra en yeni istatistiklere dayanan bilgilerle "doğal yapı", "tarih", "sosyo-ekonomik yapı" ve "kültür" altbaşlıkları altında ayrı ayrı ele alınmıştır.

On birinci cilt Türkiye/Genel başlığını taşır. Bu ciltte illerde ayrıntılı biçimde işlenen konular Türkiye genelinde incelenmiş, ayrıca Yönetsel Yapı başlığı altında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana Türkiye'nin siyasal, hukuksal ve yönetsel yapısı ele alınmıştır. Ansiklopedinin sonuna geniş bir kaynakça ve dizin eklenmiştir.

Yurt ve Dünya, Ankara'da yayımlanan aylık kültür dergisi (1 Ocak 1941-Mart 1944). Sahibi ve yazı işleri sorumlusu Behice Boran'dı. Daha sonra sahibi Pertev Naili Boratav, yazı işleri sorumlusu Adnan Cemgil oldu. *Yurt ve Dünya*'nın ilk sayısındaki sunuş yazısında, derginin sanat ve bilim dünyasındaki gelişmeleri aktarırken yurt ve dünya arasındaki ilişkiyi göz önünde tutacağı ve gerekli olanı ele alacağı açıklanıyordu.

Dergi ekonomi, sosyoloji, sosyal psikoloji alanlarında makalelere, düşünce yazılarına, edebiyat ve sanat üzerine incelemelere yer verdi. Tek parti iktidarının siyasal çizgisine aykırı ve sol eğilimli yazıları nedeniyle baskılarla karşılaşan ve kapanmak zorunda kalan *Yurt ve Dünya*'da Behice Boran, Adnan Cemgil, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Pertev Naili Boratav, Hüseyin Avni Şanda, Hüsamettin Bozok'un yazılarıyla Kemal Bilbaşar, Halil Aytekin, Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Rıfat Ilgaz, Mustafa Seyit'in (Sutüven) öykü ve şiirleri yer aldı.

yurtluk, Osmanlı Devleti'nde tımar(*) sisteminin görece sıkı merkeziyetinin dışında kalan özel bir gelir tahsisi sistemi. Özellikle Anadolu'nun doğu ve güneydoğu bölgelerinde toprak gelirlerinin, eski hanedan üyelerine bırakılması biçiminde uygulanmıştır. Bunda güdülen amaç, uzak bölgelerin nüfuzlu ve soylu ailelerinin merkezi yönetime bağlı kalmalarını sağlamaktı. Ocaklığın(*) soya bağlı olarak verilmesine ve ölenin yasal varisine kalmasına karşılık yurtluk, ancak yaşam süresince bağlanan bir gelirdi. Yararlılığı görülen kişiye ocaklık verilmesinin yanında ek gelir olarak yurtluk bağlanmasına ise yurtluk ve ocaklık denirdi.

Benzeri uygulamalar Anadolu Selçukluları zamanında da görülmüştü. Örneğin, Osmanlı soyunun atası kabul edilen Ertuğrul Bey'e, sınırda muhafızlık etmesi koşuluyla Söğüt ve Domaniç yöreleri yurtluk ve malikâne olarak bırakılmıştı. Osmanlıların doğudaki fetihleri sırasında ise hem yurtluk, hem de yurtluk ve ocaklık sistemlerine yaygın biçimde yer verildi. Tahrir memurları gerekli gördükleri yerleri İstanbul'a bildirerek, yurtluk ve ocaklık temliknameleri verilmesini ya da belirli yerlerin vakıf tımar olarak gene belirli ailelere bırakılmasını sağladılar. İlk kez I. Selim (Yavuz) Çaldıran Savaşı'ndan (1514) sonra sınırlardaki emirlere, oturdukları yerleri yurtluk ve ocaklık olarak bırakmak için İdris Bitlisi'yi görevlendirdi. Bununla, bölgedeki beylerin ve hanedanların, İran'daki Şii Safevi Devleti'ne değil, Sünni Osmanlı yönetimine bağlı kalmalarını sağlamayı umuyordu. Bu uygulama, sonraki doğu savaş ve fetihleri ertesinde de sürdürüldü. Örneğin, Çıldır Eyaleti yurtluk ve ocaklık olarak eski hanedanlara (Çıldır beyleri) verildiği gibi, Van ve doğu sancakları da (Bingöl, Kiğı, Çemişkezek, Erciş, Bitlis vb) aynı biçimde yerli bey ailelerine bırakıldı. Bunlar, devlet hazinesine ve bölge valilerine her yıl belirli vergiler öder, armağanlar sunarlardı. Diyarbekir Eyaleti'ndeki sancakların birçoğu da gene bu konumdaydı. Daha küçük beylere ise zaimlik (*bak.* zeamet) veriliyordu. Kilis sancağı, yurtluk ve ocaklık olarak Canbulatoğullarındaydı.

Kendisine yurtluk, ocaklık, ya da yurtluk ve ocaklık verilen, o yer ya da yörenin sahibi olmaz, kuramsal olarak yalnızca şeri ve örfi vergilerini alırdı. Toprağı satamaz, vakfa tahsis edemez, bağışlayamazdı. Bu açıdan yurtluk ve ocaklığın tımar sisteminden ayrıldığı başlıca özellik bir görevle koşullu olmaması, soy sürmesiydi. Yurtluk ve ocaklık tevcihi geri alınamazdı. Böyle ayrıcalıklar elde eden beyler ve beyzadeler, ya bölge adıyla ya da aile adlarıyla anılmaktaydı (örn. Gülşenzadeler, Üçüncüzadeler, Bedirhanoğulları, Cizre beyleri vb). Yurtluk ve ocaklık sahipleri, sefer zamanlarında bölgelerindeki tımar ve zeamet sahipleriyle birlikte bir beylerbeyinin ya da sancak beyinin buyruğunda orduya katılırlardı. Bunların soyları kesilinceye değin, aileye tanınan ayrıcalık sürerdi. Tanzimat ilan edildikten (1839) sonra yurtluk ve ocaklıklar kaldırıldı. Ama bu sisteme bağlı topraklar üç yıl emanet yöntemiyle yönetildi ve üç yıllık vergi gelirlerinin ortalaması tutarında hak sahibi ailelere aylıklar bağlandı.

yurttaşlık *bak.* vatandaşlık

Yushitai, Wade-Giles yazımında YU-SHIH-TAI, eskiden Çin'de kamu görevlilerinin ve hükümdarların uygulamalarını incelemek ve eleştirmekle görevli denetçilerden oluşan kurum. Çin bürokratik sistemini örnek alan öteki Doğu Asya ülkelerinin tarihinde de benzer kurum ve yapılara rastlanır.

Qin (İÖ 221-206) ve Han (İÖ 206-İS 220) hanedanları döneminde denetçilerin görevi imparatorun uygulamalarını eleştirmekti.

Ama imparatorluk makamının nüfuzu arttıkça, denetçilik temelde imparatorların bürokrasiyi yakından izleyerek yolsuzluklara karışanları ve kötü yönetim gösterenleri açığa çıkarmak için kullandıkları bir araç durumuna geldi. Tang hanedanı döneminde (618-907) *Yushitai* adı verilen denetçilik yönetimin önemli bir kurumuna dönüştü. Song hanedanı döneminde (960-1279) yetkileri genişleyen denetçilerin gücü, imparatorluk kurumlarının son derece otokratik olduğu Ming (1368-1644) ve Qing (Mançu) (1644-1911/12) hanedanları döneminde doruk noktasına ulaştı. 1380'den başlayarak *Duchayuan* adıyla anılan denetçilik kurumu, bu dönemde iki başdenetçi tarafından yönetilen ve dört bölümden oluşan çok büyük bir devlet dairesi biçimini aldı.

Denetçiler devletin önemli belgelerini inceler, inşaat projelerini denetler, üst mahkeme görevini yerine getirir, devlet mallarına göz kulak olur, yıkıcılığa ve rüşvetçiliğe karşı mücadele yürütürlerdi. Genellikle sivil bürokrasinin alt kademelerindeki genç memurlar arasından seçilir ve en çok dokuz yıl olan görev sürelerinin sonunda eski görevlerine dönerlerdi. Güçlerinin başlıca kaynağı imparatorla doğrudan ilişki kurabilme yetkileriydi. Ama denetçilerin bazen imparatorluk yönetiminin politikalarını "gereğinden çok" eleştirdikleri için cezalandırılmaları, çoğu kez eleştiriden sakınmalarına ve kötü yönetimin söz konusu olduğu birçok olayı göz ardı etmelerine neden olurdu. Denetçilik kurumunun en önemli sonuçlarından biri de bürokrasi içinde yarattığı büyük korkunun memurları her türlü yenilikten ve radikal dönüşümden uzak durmaya yöneltmesiydi.

Denetçilik kurumu Qing hanedanının düşüşüyle birlikte fiilen ortadan kalktı. Ama işlevleri bir ölçüde sonraki yönetimlerce de uzun yıllar sürdürüldü.

Çin bürokratik sistemini örnek alan ülkelerden Kore'de kralın zayıf konumu ve güçlü bir aristokrasinin varlığı nedeniyle denetçilik oldukça önemli bir yönetim organıydı. Kurumun yolsuzluklara karşı mücadele etmenin ötesinde hükümdarın siyasal uygulamalarını eleştirme yetkisi de vardı. *Sahanbu* ve *Saganvan* adlı ilk denetçi kurullarına sonradan *Hongmung Van* (Özel Danışmanlar Dairesi) ve *Kyangyan* (Kraliyet Konferans Dairesi) eklendi. Sonuncu organ zamanla devlet politikalarını, kralın ve memurların uygulamalarını değerlendiren bir kurul durumuna geldi.

Japonya'da da Tokugava şogunluğu (1603-1867), 17. yüzyılda *daimyo*'ların denetimi altındaki toprakların (*han*) yönetimini denetlemek amacıyla bir denetçilik sistemi (*metsuke*) oluşturdu. Denetçilerin olumsuz rapor vermeleri durumunda, *daimyo*'lar mülklerini tümüyle kaybeder ya da daha küçük bir *han*'a gönderilirlerdi.

Yust, Walter (d. 16 Mayıs 1894, Philadelphia - ö. 29 Şubat 1960, Evanston, Illinois, ABD), ABD'li gazeteci ve yayıncı. 1938'den 1960'a değin *Encyclopædia Britannica*'nın genel yayın yönetmenliğini yapmıştır.

Pennsylvania Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Philadelphia'daki *Evening Ledger*'da gazetecilige başladı (1917). Daha sonra New Orleans'taki gazetelerde ve başka yayın kuruluşlarında çalıştı. 1926'da Philadelphia'da *Public Ledger*'ın edebiyat sayfası yönetmeni oldu. Üç yıl sonra, *Encyclopædia Britannica*'nın 14. baskısı hakkında yazdığı yorumla kuruluşun başkanı William Cox'ın dikkatini çekti. Ertesi yıl ansiklopedinin reklam yönetmeni, 1932'de de yardımcı yayın yönetmeni oldu. 1938'de genel yayın yönetmenliğine getirildi.

Yusuf (ARİMATEALI AZİZ) (d. Arimatea, Samiriye, ö. İS y. 30, Batı Kilisesi'nde yortu günü 17 Mart, Doğu Kilisesi'nde yortu günü 31 Temmuz), İnciller'e göre Hz. İsa'nın gizli bir müridi. İsa'nın cesedini kendi mezarına gömdüğüne inanılır. Yüksek mevkilerde bulunan erdemli ve zengin bir kişidir. İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra bütün gece orada asılı kalmaması için, Pontius Pilatus'un izniyle cesedi alır. İsa'nın onurlu insanlara yaraşır bir cenaze töreniyle gömülmesini sağlamaya çalışarak, idam edilenler için cenaze törenine izin vermeyen Yahudi yasalarına karşı gelir.

Sonraki dönemlerde Yusuf'la ilgili pek çok öykü ortaya çıkmıştır. 2. yüzyılda yazılmış Petrus İncili adlı apokrif metinde Yusuf, İsa'nın ve Pilatus'un arkadaşı olarak gösterilir. Bir başka apokrif metin olan Nikodemos İncili'ne (ya da Pilatus'un İşleri, 4/5. yy) göre, İsa gömüldükten sonra Yusuf hapse atılır, ama göğe yükselen İsa tarafından kurtarılır; böylece İsa'nın Dirilişi'nin ilk tanığı olur. Robert de Barron'un manzum romansı *Joseph d'Arimathie*'de (y. 1200; Arimateali Yusuf), İsa'nın Son Akşam Yemeği'nde kullandığı Kutsal Kâse'nin Yusuf'a emanet edildiği anlatılır. Yapıta 13. yüzyıl ortalarında eklenen bir bölümde Yusuf'un, Havari Aziz Filipus'un İngiltere'ye gönderdiği 12 misyonerin başında Somerset'taki Glastonbury'ye gittiği belirtilir.

Yusuf (AZİZ) (ö. İS 1. yy, Nasıra, Celile, Filistin; asıl yortu günü 19 Mart; İşçi Aziz Yusuf Yortusu 1 Mayıs), Yeni Ahit'te Hz. İsa'nın babalığı, Meryem'in kocası ve Katoliklere göre evrensel kilisenin koruyucusu. Yaşamından İnciller'de, özellikle Matta ve Luka'da söz edilir.

İnciller'deki öyküye göre Yusuf, Hz. Davud'un soyundan gelir. Meryem'le evlendikten sonra, onun daha önce hamile kaldığını anlayınca sessiz sedasız boşamaya karar verir. Ama bir melek ona çocuğun, Tanrı'nın oğlu olduğunu, Meryem'in Kutsal Ruh aracılığıyla hamile kaldığını bildirir. Bunun üzerine Yusuf, Meryem'i karısı olarak kabul eder. Beytlehem'de İsa'nın doğmasından sonra Yahuda'da Müneccim Krallar ailenin ziyaretine gelir. Bir meleğin, Yahuda kralı Büyük Herodes'ten çocuğa büyük bir tehlike geleceğini bildirmesi üzerine Yusuf ile Meryem Mısır'a kaçar. Orada melek gene Yusuf'a görünür, Herodes'in öldüğünü ve Filistin'e dönebileceğini söyler.

Herodes'in yerine geçen kraldan da çekinen Yusuf, Meryem ve İsa, Beytlehem'e dönmeyip Celile'de Nasıra'ya (Matta 2:22-23) yerleşirler. Orada Yusuf, İsa'ya kendi mesleği olan marangozluğu öğretir. İnciller'de Yusuf'tan söz edilen son bölümde (Luka 2:41-48) Meryem'le birlikte onun Kudüs'te kaybolan İsa'yı araması ve Tapınak'ta bulması anlatılır. Yusuf'un nasıl öldüğü bilinmemektedir. Ama büyük olasılıkla İsa'nın peygamberliğini ilanından önce ölmüştür; onun çarmıha gerildiği sırada yaşamadığı kesin olarak bilinmektedir (Yuhanna 19:26-27).

Yusuf'la ilgili daha sonraki bazı apokrif metinler büyük ölçüde kurmacadır. Yakub'un Sahte İncili (2. yy) ile Marangoz Yusuf'un Öyküsü'nde (4. yy), Meryem'le nişanlandığı sırada Yusuf'un çocuklu bir dul olduğu ve bu durumun, "İsa'nın kardeşleri" konusunda karışıklık yarattığı anlatılır. Bu arada Yusuf'un 111 yıl yaşadığından bile söz edilir.

Yusuf, Hz., İsrailoğullarının atası sayılan Hz. Yakub ile karısı Rahel'in oğlu. İÖ 10. yüzyılda Filistin'in kuzeyinde kurulan İsrail Krallığı'nı oluşturan kabilelerle özdeşleşmiştir. Yusuf'un Tevrat'ta ve Kuran'da yer alan öyküleri büyük ölçüde çakışır.

Tevrat'ta Yusuf'un öyküsü Tekvin Kitabı'nda (37-50) anlatılır. Bu öyküye göre Yusuf Yakub'un en sevdiği oğlu olduğu için kardeşleri ona karşı kıskançlık ve nefret doludur. Sonunda onu yakalayarak Midyanlı kervancılara satarlar. Kervancıların Mısır'a götürdüğü Yusuf, bir rüya yorumuyla firavunun gözüne girer ve yüksek bir göreve getirilir. Bu arada açlıktan kırılan kardeşleri de yiyecek almaya Mısır'a gelmiştir. Öykünün devamında Yusuf'un, küçük kardeşi Benyamin'i yanına almak istediği, sonunda kardeşlerine kimliğini açıkladığı ve tüm ailesini Goşen'e yerleştirdiği anlatılır. Yeşu Kitabı'na (24:32) göre kemikleri, kuzeydeki tapınakların en eskisi olan Şekem'de gömülüdür.

Yusuf'un öyküsü, Kitabı Mukaddes'in edebi açıdan en özenle işlenmiş bölümlerindendir. Biçimi ve üslubuyla da öykü, Mısır'ın ve İsrailoğullarının didaktik ve ahlakçı geleneğine yakındır; İsrailoğullarının bilgelik yazınının ürünü olarak görülebilir. Öykünün amacı İsrailoğullarının varlığını korumanın önemini vurgulamaktır. İsrail halkı, kendi budalaca davranışları ve kötülüğüne karşın, hatta bir bakıma bu özellikleri sayesinde yaşamını sürdürür. Tanrı, şımartılmış evladın kışkırtmalarıyla kardeşlerinin kıskançlık ve hilelerini iyi bir sonuca bağlar. Ama bu sonuca Yusuf'un inançlılığıyla, her koşulda İsrailoğullarının ülkülerine ve halkına karşı yükümlülüklerine bağlı kalmasıyla ulaşılmıştır.

Yusuf bin Taşfin (ö. 1106), 1061-1106 arasında Murabıt hükümdarı. Magrip'te küçük bir alanı kaplayan Murabıt Devleti'ni, bugünkü Fas'ı, Cezayir'i, Endülüs'ün kuzeyde Fraga'ya kadar olan kesimini ve Mayorka, Minorka, Ibiza adalarını içine alan büyük bir imparatorluğa dönüştürmüştür.

Berberi bir komutandı. Murabıtların hükümdarı olan kuzeni Ebubekir, 1061'de bir kabile ayaklanmasını bastırmak için güneye gidince, Magrip'teki birliklerin komutasını üstlendi. Halk arasında öyle sevildi ki, Ebubekir döndüğünde yerini ve karısını ona bıraktı. Yaklaşık 1062'de Marakeş'i kuran Yusuf bugünkü Fas ve Cezayir topraklarının hemen hemen tümünü fethetti. 1085'te Tuleytule'nin (Toledo) düşmesi ve artan Hıristiyan saldırıları karşısında İspanya'daki Müslümanlar Murabıtlardan yardım istedi. 1086'daki Zallaka Çarpışması'nda Kastilya ve Léon kralı VI. Alfonso'yu ağır bir yenilgiye uğratan Yusuf, 1089'da İspanya'yı fethe girişti. Öldüğünde Endülüs'ün hemen hemen tümünü denetimi altına almıştı.

Yusuf Has Hacib, BALASAGUNLU YUSUF olarak da bilinir (ö. 11. yy), *Kutadgu Bilig*(*) adlı yapıtıyla tanınan Türk şair.

Yaşamına ilişkin bilgi yoktur. *Kutadgu Bilig*'den anlaşıldığına göre iyi bir öğrenim görmüş, Farsça ve Arapça öğrenmiştir. Yapıtını sunduğu Karahanlı hükümdarı Ebu Ali Hasan bin Süleyman Arslan onu "has hacib" (mabeyinci) yaparak ödüllendirmiştir.

Yusuf Has Hacib Türk düşünce tarihinin ilk büyük hümanisti sayılabilir. Aynı zamanda bir tarihçi, toplumbilimci ve ahlakçıdır. Büyük bir bilgi hazinesi olan *Kutadgu Bilig*'de bilgeliği, doğruluğu ve yararlı olmayı savunmuş, kadercilige ve kötümserliğe karşı çıkmıştır.

Yusuf Kâmil Paşa (d. 1808, Arapkir - ö. 11 Ekim 1876, İstanbul), Osmanlı sadrazamı.

Ünlü vezirlerden, amcası Gümrükçü Osman Paşa'nın yanında yetişti. 1829'da Divan-ı Hümayun Kalemi'ne girdi. Daha

sonra Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın hizmetinde bulundu ve kızı Zeyneb Hatun'la evlendi. İstanbul'a döndükten sonra Rumeli beylerbeyliği payesiyle Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Maarif-i Umumiye üyeliklerine atandı (1850). Ertesi yıl rütbesi vezirliğe yükseltildi. 1852'de ticaret nazırı oldu. Daha sonra yeniden ticaret nazırlığı ile Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye başkanlıkları yaptı. Ocak 1863'te Fuad Paşa'nın yerine sadrazamlığa atandı; bu görevini yaklaşık beş ay sürdürdü. Ardından Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye başkanlığı, adliye nazırlığı ve Şûra-yı Devlet başkanlığı yaptı.

Şiir de yazan Yusuf Kâmil Paşa, Fénélon'nun *Les Aventures de Télémaque*'ını (1699) *Terceme-i Telemak* (1862) adıyla çevirerek Türkçeye ilk roman çevirisini kazandırmıştır. İstanbul'da Üsküdar semtinde karısı Zeyneb Hatun'la birlikte yaptırdığı hastane bugün ikisinin adıyla (Zeynep Kâmil Hastanesi) anılır.

Yusuf Paşa (KOCA) (ö. Haziran 1800, Cidde), I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde iki kez sadrazamlık yapan Osmanlı devlet adamı.

Tersane liman reisi Hasan Kaptan'ın kölesiydi. Azat edildikten sonra Cezayirli Gazi

Koca Yusuf Paşa, Topkapı Sarayı Müzesi Resim Galerisi
Ara Güler Arşivi

Hasan Paşa'nın hizmetine girdi. Onun hazinedarlığını, kapı kethüdalığını yaptı ve kapıcıbaşılığa yükseldi. 1785'te Mora beylerbeyliğine atandı. Ertesi yıl I. Abdülhamid tarafından sadrazamlığa getirildi. Komuta ettiği Osmanlı ordusu Avusturya karşısında yenilgiye uğrayınca III. Selim tarafından 1789'da görevinden alınarak Vidin seraskerliğine atandı. 1790'da Köstendil sancakbeyi, kısa bir süre sonra da Bosna beylerbeyi oldu. 1791'de ikinci kez sadrazamlığa getirildi. Ruslarla yapılan savaş sürerken Şumnu'daki ordunun başına geçti. Büyük kayıplara yol açmamak düşüncesiyle Ruslara ateşkes önerdi. Ardından 1787-91 Osmanlı-Rus Savaşına son veren Yaş Antlaşması imzalandı. III. Selim'in yapmak istediği reformlara karşı olduğu için 1792'de görevinden alındı ve Trabzon beylerbeyliğiyle Anapa seraskerliğine atandı. Daha sonra Cidde beylerbeyi oldu ve orada öldü.

Yusuf Paşa (NEYZEN) (d. 1821, İstanbul - ö. 1884, İstanbul), 19. yüzyılın en büyük peşrev ve sazsemaisi bestecilerinden Osmanlı müzikçi.

Neyzen ve besteci Şeyh Said Dede Efendi'nin oğludur. Babasından ney ve müzik öğrendi. Genç yaşta Beşiktaş Mevlevihanesi'nin neyzenbaşılığına getirildi. 1840'ta, neyzen olarak Muzıka-yı Hümayun'a girdi. I. Abdülmecid'in musahibi ve mabeyincisi oldu. Daha sonraki padişah Abdülaziz'den de büyük yakınlık gördü ve ona ney öğretti. Ünlü ney virtüözü ve besteci Hüseyin Fahreddin Dede Efendi de Yusuf Paşa'nın öğrencilerindendir.

Özellikle peşrev ve sazsemaisi bestecisi olarak tanınan Yusuf Paşa'nın çeşitli makamlarda şarkıları da vardır. Günümüze ulaşmış 47 yapıtından 11'i peşrev, 15'i sazsemaisi, 21'i de şarkıdır. En tanınmış yapıtı *Segâh Peşrev*'idir. *Neveser Peşrev*'i de peşrev repertuarının en değerli parçalarındandır. Sazsemailerinden neveser, nihavend, hicaz (hümayun) makamlarında olanları önemlidir.

Yusuf Sineçâk (d. Vardar Yenicesi [bugün Yunanistan'da] - ö. 1546, İstanbul), *Cezire-i Mesnevi* adlı yapıtıyla tanınan Osmanlı divan şairi.

Şair Hayreti'nin kardeşidir. Medrese öğrenimi gördükten sonra Mevleviliğe bağlandı. Edirne Mevlevihanesi şeyhliğine getirildi. Edirne beylerbeyi Mevlevihane'nin vakıflarına karışmaya başlayınca İstanbul'a göç etti, ölene değin Sütlüce'de oturdu. Bir süre Kudüs Mevlevihanesi'nde yaşadığı, Kerbela ve Meşhed'e gittiği de söylenir. Mecmualarda kalan şiirlerinden anlaşıldığına göre vahdet-i vücud ilkelerine ve Hurufi inançlarına sıkı sıkıya bağlanmıştır.

Yusuf Sineçâk'ın en ünlü yapıtı olan ve Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin *Mesnevi*'sinden seçtiği 366 beyitten oluşturduğu *Cezire-i Mesnevi* Mevleviler arasında büyük ilgi görmüştür. Yapıt Bağdatlı İlmî Dede ve Şeyh Galib tarafından Türkçe olarak şerhedilmiştir.

Yusuf ü Züleyha, YUSUF İLE ZELİHA olarak da bilinir, Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında klasik mesnevi konusu. Dünyanın en güzel insanı olarak bilinen Hz. Yusuf'un(*) Kuran'da 111 âyet (Yusuf suresi) halinde anlatılan öyküsünün (kıssa) aşk ağırlıklı olarak edebiyata yansımış biçimidir. Öyküde Yusuf'un üvey kardeşlerince kuyuya atılması, kurtarıldıktan sonra Mısır'da köle olarak satılması, efendisinin karısı Züleyha'nın ona âşık olması ve aşkına karşılık vermeyen Yusuf'u zindana attırması, Yusuf'un zindandan kurtulduktan sonra Filistin'deki ailesini Mısır'a getirtmesi ve dul kalan Züleyha ile evlenmesi anlatılır.

Bilinen en eski dinsel öykülerden biri olan *Yusuf ü Züleyha*, kaynağını Tevrat'tan alarak günümüze kadar gelmiştir. Kuran'da Ahsenü'l-Kasas (öykülerin en güzeli) adıyla anılır. *Yusuf ü Züleyha*'yı İslam edebiyatında mesnevi biçimiyle ilk kez Firdevsî yazmıştır. İran edebiyatında hamse sahibi birçok şair *Yusuf ü Zeliha* öyküsünü işlemiştir. Bunlar içinde en önemlisi Molla Câmî'ninkidir. Türk edebiyatında başlıca *Yusuf ü Zeliha* şairleri arasında Şeyyad Hamza, Kemalpaşazade, Ahmedî, Hamdullah Hamdî, Taşlıcalı Yahya sayılabilir.

Yusuf Ziya Paşa, KÖR YUSUF ZİYAEDDİN PAŞA olarak da bilinir (ö. 1819, Sakız Adası), Osmanlı sadrazamı. II. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde iki kez sadrazamlık yapmıştır.

Mirahor Mustafa Paşa'nın kölesiydi. Azat edildikten sonra vezaret kâtipliklerinde bulundu. Halil Hamid Paşa'nın silahtarlığını yaptı. 1785'te maden emini oldu. Daha sonra vezirliğe yükseltildi ve 1794'te Diyarbakır beylerbeyliğine atandı. Bu görevine ek olarak Erzurum ve Çıldır beylerbeyliklerini de üstlendi. Ağustos 1798'de sadrazamlığa getirildi. Aynı yıl Mısır'ı işgal etmiş olan Fransızlarla yaptığı savaşta yenilgiye uğradı. Nisan 1805'te görevinden alındıktan sonra Trabzon beylerbeyliğine atandı. Daha sonra Erzurum, Bağdat, Basra, Karaman ve Halep beylerbeyliklerinde bulundu. II. Mahmud'un padişah olmasından bir süre sonra ikinci kez sadrazamlığa getirildi (Ocak 1809). Nisan 1811'de, yaşlılığı ve makamını korumak için yeniçerileri arkasına alması gerekçe gösterilerek sadrazamlıktan azledildi; vezirliği alınarak mallarına el kondu. Dimetoka'ya sürüldüyse de sonradan vezirliği geri verilerek Eğriboz ve Karlıili sancakları muhafızlığına atandı. Sakız Adası muhafızıyken öldü.

yusufçuk *bak.* kızböceği

Yusufeli, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde, Artvin iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 2.327 km² olan Yusufeli ilçesi kuzeyde Murgul ilçesi ve Merkez ilçe, doğu, güney ve güneybatıda Erzurum, batıda da Rize illeriyle çevrilidir.

İlin güneybatı köşesinde yer alan ilçe toprakları, akarsu vadileriyle derin biçimde parçalanmış yüksek dağlık alanlardan oluşur. Büyük bölümünü Doğu Karadeniz Sıradağlarına(*) bağlı kıyı dağları ile iç sıralar engebelendirir. Karadeniz Bölgesi'nin de en yüksek noktası olan Kaçkar Dağının(*) 3.932 m'ye erişen doruğu ilçe sınırları içindedir. Kaçkar Dağından sonra güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan kıyı dağları batıda doğal sınırı oluşturur. Bu kesimdeki başlıca yükselti Marsis (Başkaya) Kayalığıdır (3.334 m). İlçenin kuzey kesiminde Kurt (Dudube) Dağı (3.224 m) yer alır. Çoruh-Kelkit Dağlarına(*) bağlı Yalnızçam Dağlarının(*) güneybatı uzantıları ilçenin doğu kesimini engebelendirir. Mescit Dağının(*) kuzeydoğu uzantıları ilçenin güney kesimine sokulur. İlçe topraklarından kaynaklanan suları Çoruh Irmağı(*) toplar. İlçe sınırları içinde Çoruh Irmağına katılan başlıca akarsular Altıparmak (Barhal) ve Oltu çaylarıdır. Önemli bir alçak düzlüğe rastlanmayan ilçedeki başlıca göller Kaçkar Dağının doruk kesiminde yer alan küçük buzyalağı gölleridir. Doğal bitki örtüsü oldukça zengindir. Dağlar ladin, göknar ve sarı çamlardan oluşan ormanlarla kaplıdır. Yüksek kesimlerdeki Alp tipi çayırlarla kaplı yaylalar hayvancılık açısından önem taşır.

Ekime elverişli alanları çok kısıtlı olan Yusufeli, ekonomik olanakların yetersizliği nedeniyle nüfus yitiren bir ilçedir. Halk geçimini genellikle tarımdan sağlar. Başlıca bitkisel ürünler patates, buğday ve arpadır. Az miktarda meyve ve sebze de yetiştirilir. Ayrıca sığırcılık, koyun ve kıl keçisi yetiştiriciliği ile arıcılık da yapılır. Ormancılık ve orman ürünlerinin işlenmesi önemli uğraşlardandır.

İlçe topraklarında kaolin yatakları vardır. Zengin doğal varlığı sürdürmek amacıyla bir av hayvanları koruma ve üretme alanı oluşturulmuştur. Dağcılık sporu yapanların ilgisini çeken Kaçkar Dağı, doğal güzellikleri ve buzyalağı gölleriyle önemli bir turizm potansiyeline sahiptir.

İlkçağda Kolkhis bölgesinin güneyinde yer alan yöre, İÖ 9. yüzyılda Urartu yönetimindeydi. İÖ 8. yüzyıl sonlarında Kimmerlerin, İÖ 7. yüzyıl başlarında da İskitlerin istilasına uğradı. Daha sonra Pontus Krallığı'na, İÖ 65'te de Roma'ya bağlandı. Yöredeki Gürcüler arasından çıkan Bagratlılar(*) 9. yüzyılda İberia Krallığı'nı kurdular. Zaman

zaman Arapların egemenliğine giren yöre, 11. yüzyılda Selçukluların eline geçti, ardından Gürcülerle Selçuklular arasında birkaç kez el değiştirdi. 13. yüzyılda yörede Moğol yönetimi başladı. 14. yüzyıl sonlarında yöreyi ele geçiren Timur, Hıristiyan Gürcü halkına dinleri nedeniyle baskı uyguladı. Bu dönemde Livana ya da Livane adıyla anılan yöre, Akkoyunlu ve Safevi yönetimlerinin ardından, 16. yüzyıl ortalarında Osmanlı topraklarına katıldı. Halkının bir bölümü Gürcüler ile Ermenilerden oluşan yöre, 19. yüzyılda önce Erzurum vilayetinin Çıldır sancağının sınırları içindeydi. 1879'da kurulan Öğdem kazasının merkezi 1894'te Ersis'e (bugün Kılıçkaya) taşındı. Kaza merkezi daha sonra Bayburt, Ersis ve Öğdem arasında yer değiştirdi. 1915'ten 1918'e değin Rusların işgali altında kalan yöre, Cumhuriyet dönemi başlarında Erzurum ilinin bir ilçesi olarak yönetildi, daha sonra 1926'da Artvin iline bağlandı. 1933'te Rize kenti merkez olmak üzere Çoruh ili kurulunca gene Erzurum'a, 1936'da merkezi Artvin'e taşınan Çoruh iline bağlandı. Eskiden Öğdem'de olan ilçe merkezi 1950'de bugünkü yerine taşındı ve bağlı olduğu ilin adı da 1956'da Artvin olarak değiştirildi.

İlçenin orta bölümünde yer alan Yusufeli kasabası, Altıparmak Çayı vadisinin Çoruh Vadisine açıldığı kesimde kuruludur. Adını, Osmanlı padişahı Abdülaziz'in oğlu Şehzade Yusuf İzzeddin'den almıştır. Gelişmemiş bir yerleşme ve nüfus açısından ilin en küçük ilçe merkezidir. Çoruh Vadisini izleyerek Artvin'i İspir üzerinden Bayburt ve Erzurum'a bağlayan yol kasabadan geçer. Bu yolla il merkezi Artvin'e 81 km uzaklıktadır.

Yusufeli yöresi tarihsel yapı açısından oldukça zengindir. Başlıca tarihsel yapılar Aşbişen, Dört Kilise, Erkinis, Ersis, Nihah, Oşnak ve Öğdem kaleleri ile Parhal (Barhal) Kilisesi, Dört Kilise ve Kanlı Kilise olarak da bilinen İşhan Kilisesi'dir (1008).

Yusufeli Belediyesi 1950'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 37.060; kasaba, 3.954.

Yuta-Aztek dilleri, Meksika'da, Guatemala'nın kuzey kesiminde ve ABD'nin batısında konuşulan Yerli dilleri ailesi. Dilbilimcilerce sekiz öbeğe ayrılır. Bunlardan dördü Şoşon, üçü Sonora kolunu oluşturur. Daha önce ayrı bir kol olarak değerlendirilen Nahua öbeği, artık genellikle Sonora kolu içinde ele alınmaktadır.

Şoşon kolu tümü ABD'de konuşulan şu dillerden oluşur: 1) Mono ve kuzey Payut, Koso ve Şoşon, Kavayisu ve Yuta dillerini kapsayan Numik (eskiden Yayla Şoşon) öbeği, 2) Tubatulabal dili, 3) Serrano, Luisenyo-Huanenyo, Gabrielino-Fernandino, Kuhuilya ve Kupenyo dillerini kapsayan Taki (ya da güney California) öbeği, 4) Hopi dili.

Sonora kolu ise şu dillerden oluşur: 1) Papago, Pima Bajo (Aşağı Pima), Tepekano ile Kuzey ve Güney Tepehuan dillerini kapsayan Pima öbeği, 2) Tarahumara, Guarihio, Yaki-Mayo ile artık konuşulmayan Tubar, Eudeve ve Opata dillerini içeren Yaki öbeği, 3) Kora ve Huykol dillerini kapsayan Koraçol ya da Kora öbeği.

Eskiden ayrı bir kol olarak sınıflandırılan Nahua dilleri ise Nahuatl, Pipil ve ölü Poçutek dili olmak üzere üç büyük lehçeden oluşur.

Yuta-Aztek dilleri ABD'nin güneybatı kesimlerinde yaygın Kiyova-Tano dil ailesiyle daha uzak akrabadır ve onunla birlikte Aztek-Tano öbeği içinde sınıflandırılır.

yutak, FARENKS olarak da bilinir, ağız ve burun boşluklarını yemek borusu ve soluk borusuna bağlayan koni biçimli geçit. Solunum ve sindirim işlevleri olan yutak güçlü kas lifleri ve bağdokusuyla kafatası tabanına ve çevre dokulara tutunur. Yutak duvarında yer alan dairesel kaslar ağızdaki yiyeceklerin yemek borusuna itilmesini sağlar ve hava yutulmasına engel olurken, uzunlamasına kas lifleri yutkunma sırasında yutak duvarının yukarı doğru kalkmasına yardımcı olur.

Yutağın başlıca üç bölümü vardır. Bunlardan üstyutak burun boşluğunun arka bölümünü oluşturur ve ince bir kanalla ağız boşluğunun arkasında yer alan ikinci bölüme bağlanır. Bu bölümle girtlak arasında epiglot adı verilen ve soluk borusunun ağzını kapatırken yiyeceklerin soluk borusuna değil yemek borusuna geçmesini sağlayan bir kapakçık bulunur. Bu bölümün duvarlarında her iki yanda, bademcik adı verilen lenf dokusu kümeleri yer alır. Yutağın bu iki bölümünü birleştiren kanal insanın hem ağızdan hem de burundan soluk

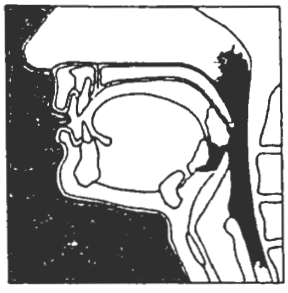

Yutak
Charles Joslin'in bir çizimi

alıp vermesini, ayrıca gerektiğinde burundan sokulan borularla yemek borusuna yiyecek verilmesini sağlar. Yutağın üçüncü bölümü epiglotta başlar ve yemek borusuna doğru uzanır. Bu bölümün işlevi akciğerlere havanın, yemek borusuna yiyeceklerin geçişini düzenlemektir.

Ortakulakla yutak arasında yer alan östaki boruları kulak zarının her iki yanındaki hava basıncının eşitlenmesine yardımcı olur. Soğuk algınlığı ya da üst solunum yolu enfeksiyonlarında bu boruların içindeki mukoza iltihaplanır; kulak ağrısı ve işitme güçlükleri ortaya çıkar. Yutağı etkileyen hastalıkların başlıcaları farenjit, anjin, yutak kanseri ile çocuk felci, difteri, kuduz ya da sinir sistemi bozukluklarının neden olduğu felçlerdir. *Ayrıca bak.* yutma.

yutak iltihabı *bak.* farenjit

Yutalar, ABD'de, Colorado eyaletinin batısıyla Utah eyaletinin doğusunda yaşayan ve Şoşon dillerinden birini konuşan Yerli halk. Utah eyaleti adını bu halktan alır.

İspanyol papaz Silvestre Vélez de Escalante 1776'da, Santa Fe'den (bugün New Mexico'da) California'daki misyon merkezlerine giderken Yuta topraklarından geçti. Bu tarihte Yutalar hiç at kullanmıyor ve yiyecek toplayıcılığıyla geçinen küçük aile grupları halinde yaşıyorlardı. Numik dillerinin (eskiden Yayla Şoşon dilleri) Güney Numik öbeğine bağlı ortak bir dil konuşan Yutalarla California'da Çemehuevler olarak bilinen Güney Payutlar arasında henüz belirgin bir ayrım da yoktu. 19. yüzyılın başlarında önce Colorado'nun batısındaki, sonra da Utah'ın kuzeyindeki Yutalar at kullanmaya başladılar ve aralarında gevşek bağlar olan avcı takımları biçiminde örgütlendiler. Buna karşılık Utah, Nevada ve California'nın güney kesimlerindeki Yutalarla Çemehuevler at kullanma alışkanlığını edinmediler. Yutalar zamanla Güney Payutlar adıyla anılmaya başladılar.

Beyazların kazandığı 1864-70 arasındaki savaşlardan sonra Colorado Yutalarının çoğu Colorado'nun güneybatısındaki bir yerleştirme kampında, Utah Yutaları ise, çoğunun bugün de yaşamayı sürdürdüğü Uintah ve Ouray Yerleştirme Kampı'nda toplandı. 20. yüzyılın sonlarında Colorado'daki Yutaların sayısı 1.700, Utah'takilerinki ise 2.660 kadardı.

Yutkeviç, Sergey (d. 15 Eylül 1904, Petersburg, Rus Çarlığı - ö. 23 Nisan 1985, SSCB), belgesel filmlerle tanınmış Sovyet sinema yönetmeni.

Kiev ve Moskova'da resim öğrenimi gördü. Tiyatro ve filmlerde çevre düzenlemecisi olarak çalıştı, yönetmen yardımcılığı yaptı. İki kısa filmden sonra 1931'de yönettiği ilk uzun ve sesli çalışması *Zlatiye gori*'de (Altın Dağlar) Sovyet sinemacıların kurgu ilkelerini uyguladı. 1932 tarihli filmi *Vstrecnyi* (Karşı Plan) toplumcu gerçekçilik akımının sinemadaki bir örneğiydi.

1933'te Kurtuluş Savaşı üzerine bir film çekmek üzere Türkiye'ye giden Yutkeviç, senaryosunun kabul edilmemesi üzerine, içinde Atatürk'ün 10. yıl nutkunu verdiği sahnenin de yer aldığı *Türkiye'nin Kalbi Ankara* belgeselini yaptı. Leningrad'da (bugün Petersburg) bir deneme stüdyosu kurarak *Noviye pohojdeniya Şveyka* (1943; Şvayk'ın Yeni Serüvenleri) ve sansür tarafından yasaklanan *Svet nad Rossiei* (1947; Rusya'nın Üzerindeki Işık) gibi ilginç filmler yönetti. 1955'te gerçekleştirdiği *Othello* görkemli bir tiyatro uyarlamasıydı. Yutkeviç, Yves Montand'ın 1957'deki SSCB turnesi ve Kruşçev'in 1960'taki Fransa gezisi üzerine de belgeseller çekti.

Yutlar, Sibirya'da ve Bering Deniziyle Bering Boğazındaki Saint Lawrence Adasıyla Diomede Adalarında yaşayan Eskimo topluluğu. Kültürel olarak Çukçilerle(*) akrabadırlar. Eskiden geçimlerini fok, mors ve balina gibi deniz memelilerini avlayarak sağlarlardı. 19. yüzyılın sonlarında Ruslarla ticaret gelişti. Yutlar ren geyiği yetiştiren komşu Eskimo grupları ve Amerika Eskimolarıyla da ticaret yaparlardı. Bazı Yutlar ticarette uzmanlaşmış ve bu ekonomik üstünlükten yararlanarak köy şefi durumuna gelmişti. Köy şeflerinin av mevsimini açmak ve kapamak, anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmak, ticari yolculukların tarihini belirlemek gibi görev ve yetkileri vardı. Yutlar, deniz memelilerini kıyıdan ya da teknelerden zıpkınla avlar, karada ise iz sürerek mızrakla avlanırlardı; sonraları tüfek de kullanmaya başladılar. Kürk avcılığı, balıkçılık ve toplayıcılık ek ekonomik uğraşlardı. Kıyılarda ulaşım *kayak* (deriden yapılmış, üstü kapalı, tek kişilik bir tür kano) ve *bidarka* (deriden yapılmış, altı düz, üstü açık tekne) olarak bilinen teknelerle yapılır, karada köpeklerin çektiği kızaklar kullanılırdı.

Yutlar dost ruhlara ve çeşitli sıkıntılara, özellikle de hastalıklara neden olan düşman ruhlara inanırlardı. Bazı hayvanlar ve kuşlar kutsal sayılır ve öldürülmezdi. Genellikle ilerideki avların bereketli geçmesini sağlamak ve geçmişteki avlar için şükran sunmak amacıyla düzenlenen ayinlerde konulu oyunlar oynanır ve danslar yapılırdı. Dinsel ayinlerde kadınlar genellikle önemli roller üstlenirdi.

Sovyet yönetimi altına girdikten sonra Yutlar kolektif topluluklar halinde örgütlendi ve yeni av gereçleriyle donatıldı. Bazı Yutlar deri işlemeciliği ve Çukçilerle birlikte ren geyiği besiciliği yapma gibi yeni işlere yöneldiler.

yutma, ağızdaki yiyecekler ya da başka maddelerin yutak ve yemek borusu yoluyla mideye geçirilmesi. Yutma sürecinin başlıca üç evresi vardır.

Birinci evre ağızda başlar. Yiyecekler burada tükürükle karışarak nemlenir ve dilin arka bölümüne yerleştirilir. Ağız kapanır, ağız tavanının yumuşak damak olarak adlandırılan bölümü yukarı kalkarak ağız ve burun boşlukları arasındaki geçidi kapatır. Dil arkaya doğru kıvrılır ve yiyeceklerin ağzın arka bölümünde yer alan, yiyecek ve havanın geçişini sağlayan üstyutağa geçmesine yardımcı olur.

Yiyecek kütlesi yutağa girdikten sonra yutmanın ikinci evresi başlar. Gırtlak yukarı kalkarak yutağın soluk borusuyla bağlantısını keserken solunum geçici olarak kesintiye uğrar. Ağız ve yutak içindeki basınç yiyecekleri yemek borusuna doğru iter. Yemek borusunun ağzında yer alan yemek borusu üst büzgen kası yiyecekler yaklaşırken kasılıp gevşemeye başlar. Yiyecekler yemek borusuna girer girmez büzgen kas kapanarak yiyeceklerin yeniden ağza dönmesini engeller.

Yutmanın son evresi yiyecek kütlesi yemek borusundayken başlar. Gırtlak yerine iner, yutakla soluk borusu arasındaki geçit açılır, solunum yeniden başlar. Yiyeceklerin ağızdan çıkışıyla yemek borusuna geçişi arasında ancak bir saniye geçtiğinden solunumun bu süre içinde durması vücut işlevlerinin aksamasına yol açmaz. Yemek borusunun sığamsal hareketleri (peristaltizm) yiyecek kütlesinin mideye doğru yol almasını sağlar. Borunun duvarındaki kıvrımlar yiyecekler buradan geçerken düzleşir, yiyecek geçtikten sonra yeniden eski halini alır. Yemek borusunun alt ucunda yer alan büzgen kas gevşeyerek yiyeceklerin mideye geçmesine olanak sağlar, daha sonra hemen kapanarak mide sıvısı ve yiyecek parçalarının yemek borusuna geri dönmesine engel olur.

Yutma temelde istençdışı bir reflekstir; ağızda yiyecek ya da tükürük gibi yutulacak bir madde olmadan yutma gerçekleşemez. Yiyecekler ağzın arka bölümüne istençli bir hareketle itildiğinde de kütle buraya ulaştıktan sonra yutma refleksi başlar ve geri dönüş mümkün değildir.

Vücudun pozisyonu yutma sürecini büyük ölçüde etkiler. Vücut dik ya da yatay dururken yutulan sıvılar kütle çekim kuvveti etkisiyle hızla mideye iner; buna karşılık, baş aşağı dururken sıvılar yemek borusunun başlangıç bölümünde kalır ve mideye inmesi için art arda yutkunmak gerekir. İnsanda yutma kapasitesi hayvanlarınkinden çok daha azdır. Yiyeceklerin ısısı da yutma kapasitesini etkiler. Çok soğuk (1°C-3°C) sıvılar yemek borusundaki peristaltik hareketleri çok yavaşlatır ya da tümüyle durdururken, sıcak (58°C-61°C) sıvılar peristaltik hareketleri artırır.

Yutmayı etkileyen bozuklukların başında yutak felci, yemek borusu büzgen kaslarının açılıp kapanmasını engelleyen hastalıklarla yemek borusunun duvarındaki kasların spazmları gelir. Bunların hepsinin temelinde fiziksel ya da psikolojik etkenler yatabilir.

yutma güçlüğü, DISFAJI olarak da bilinir, sindirim kanalının üst bölümlerindeki lezyonlar, mekanik tıkanmalar ya da yutmayı düzenleyen sinir ve kasların etkilenmesiyle ortaya çıkan bozukluk. En sık rastlanan nedeni yemek borusunda (yapışıklıklar, urlar ya da başka yabancı cisimlere bağlı) tıkanıklıklardır; sıklıkla yutma sırasında ağrı da duyulur.

yuvalanma, döllenmiş yumurtanın üreme organlarının içindeki bir yüzeye, özellikle dölyatağı duvarına tutunması. Böylece yumurta, büyüyüp yeni bir birey oluşturmak için elverişli bir ortam bulur. Yumurta genellikle yumurtlamanın ardından fallop boruları boyunca taşınırken döllenir. Döl yolundan (vajina) giren sperma hücreleri, yumurtayla birleşmek üzere yukarıya, fallop borularına doğru ilerler. Döllenen yumurtada bir dizi hücre bölünmesi başlar; bu evreden sonra yumurtanın dölyatağına ulaşması en çok yedi gün sürer. Bu sürenin sonunda yaklaşık 200 hücrelik bir top biçimini almıştır.

Dölyatağının kalın duvarları yumurtanın tutunması ve gelişmesi için oldukça elverişlidir. Yumurtalıktaki sarı cisimden (*corpus luteum*) salgılanan progesteron hormonu dölyatağı duvarının yuvalanmaya hazırlanmasını sağlar; dölyatağı duvarındaki kan akımını, sıvı miktarını, ayrıca çevre doku ve gelişmekte olan yumurta için besin maddesi olan glikojenin salgılanmasını artırır. Bunlara ek olarak yuvalanmakta olan yumurtanın yerinden oynamaması için dölyatağı duvarındaki kasların kasılmasını da önler.

Dölyatağına ulaşan yumurta genellikle 24 saat kadar dölyatağı boşluğunda serbest kaldıktan sonra dölyatağının içini döşeyen endometrium katmanına tutunur. Yumurtanın dış yüzeyindeki hücreler, bu katmana değince hızla büyümeye başlar. Yumurta, endometriyumun yüzeyini yararak doku içine yerleşir. Döllenmeden 11 gün sonra, yumurta endometriyum içine tümüyle gömülmüştür.

yuvarlak kesim, değerli taşları cilalı, ama fasetasız, dışbükey bir yüzey elde edecek biçimde tıraşlama yöntemi. Yarısaydam, yıldız yansımalı, yanardöner ve sedefimsi taşlarla, kedigözü gibi parlak bir çizgi içeren taşlar genellikle bu biçimde tıraşlanır. Yuvarlak kesim normal bir taşın arkası düz kesilir; ama rengini açık göstermek için oyulduğu da olur. Grena, jasp, helyotrop, aytaşı, kedigözü, yakut ve gökyakut genellikle bu yöntemle tıraşlanır.

Yuvarlak Masa, Arthur efsanesinde(*) İngiltere kralı Arthur'un masası. İlk kez Jerseyli Wace'in *Roman de Brut* (1155; Brutus'un Romansı) adlı yapıtında, Arthur'un çevresine oturan şövalyelerden herhangi birinin öncelik iddiasında bulunabilmesini önlemek amacıyla yuvarlak bir masa yaptırdığı anlatılır. Edebiyatta, özellikle 13. yüzyıl romanslarında ve daha sonraki yapıtlarda Yuvarlak Masa, Kral Arthur'un sarayındaki şövalyelere bir ad ve toplu bir kişilik kazandırması açısından önem taşır. Yuvarlak Masa şövalyelerinin birlikteliği, birçok yönden ortaçağ sonlarında Avrupa'da kurulan büyük şövalye tarikatlarının ilk örneğidir.

15. yüzyılda Sir Thomas Malory'nin *Le Morte Darthur*'u (1485; *Arthur'un Ölümü*, 1948) yazdığı dönemde şövalyelik kavramı, bir hükümdarın sarayında oluşturulmuş güçlü bir askeri dayanışma kavramıyla iç içe geçmişti. Robert de Borron'un *Joseph d' Arimathie* (y. 1200; Aritmatealı Yusuf) şiirinde Perceval'in aradığı Kutsal Kâse, Hz. İsa'nın Son Akşam Yemeği'nde şarap içtiği kapla özdeşleştiriliyordu. Bu öyküde, Hz. İsa'nın gizli müridi Arimatealı Aziz Yusuf aldığı buyruğa uyarak Son Akşam Yemeği'nin anısına bir masa yapmış ve Hz. İsa'yı ele veren Yahuda'nın yerini boş bırakmıştı. Bu boş yere, Kutsal Kâse'yi bulacak olan kahraman dışında bir kimse oturamazdı. Kutsal Kâse öğesinin Arthur efsanesiyle bütünüyle iç içe geçtiği 13. yüzyılda, Vulgata zinciri olarak bilinen düzyazı romans dizileri ile daha sonra yazılan romanslarda, Kutsal Kâse Masası'ndaki gibi bir boş yeri olan Yuvarlak Masa'nın, Danışman Merlin(*) tarafından Kral Arthur'un babası Uther Pendragon için yapıldığı kabul ediliyordu. Daha sonra Kral Leodegran'ın eline geçen masa, Arthur'la evlenen kızı Guinevere'nin çeyizi içinde Arthur'a verilmişti. Yalnızca en cesur şövalyeler Yuvarlak Masa'da bir araya gelebiliyordu. Masadaki boş yer ise, Kutsal Kâse arayışını başarıyla sonuçlandırarak Arthur'un krallığındaki olağanüstü olaylara son veren kusursuz şövalye Galahad'a ayrılmıştı.

İngiltere'nin Winchester kentinde, yapımını I. William'ın (Fatih) başlattığı ve 1235'te tamamlanan bir şatonun tek kalıntısı olan büyük salonun duvarında Kral Arthur'un olduğuna inanılan Yuvarlak Masa durmaktadır. Çapı 5,5 m olan masa 13. yüzyıldan kalmadır ve VII. Henry döneminde Tudor hanedanının renkleri olan yeşil ve beyaza boyanmıştır.

Yuvarlak Masa Konferansı Antlaşması *bak.* Lahey Antlaşması

yuvarlakağızlılar *bak.* Cyclostomata

yuvarlaklaşma, DUDAKSILLAŞMA olarak da bilinir, sesbilgisinde, sesin dudakların yuvarlak konuma getirilerek çıkarılması; düz ünlülerin yuvarlak ünlüye dönüşmesi.

Yuvarlaklaşmanın tersi düzleşmedir. Dudakların düz konumda olduğu ünlülere düz ünlü (*a*, *e*, *ı*, *i*), yuvarlak konumda olduğu ünlülere ise yuvarlak ünlü (*o*, *ö*, *u*, *ü*) denir.

yuvarlaksolucanlar (*Aschelminthes* ya da *Nemathelminthes*), yaklaşık 17 bin türü tanımlanmış omurgasızlar filumu. Çoğu çıplak gözle görülemeyecek ölçüde küçük olan bu filum üyeleri önemli yapı ve biçim farklılıkları gösteren beş sınıfa ayrılır: *Nematoda* (*bak.* ipliksolucanları), *Rotifera* (*bak.* rotifer), *Gastrotricha*(*), *Kinorhyncha*(*) ve *Nematomorpha* (*bak.* telsolucanı). Geleneksel sınıflandırmalarda yuvarlaksolucanların bir sınıfı sayılan *Priapulida*(*) günümüzde genellikle ayrı bir filum olarak değerendirilmektedir. Yuvarlaksolucanların vücut duvarı ile vücutları boyunca uzanan bağırsakları arasında bir boşluk vardır. Embriyon evresinde, daha üstün yapılı hayvanlarda görülenden farklı biçimde oluşan ve epitel hücre katmanıyla çevrelenmeyen bu boşluk yalancı sölom adıyla tanınır. *Priapulida* üyelerinde ise duvarları epitel katmanıyla döşeli gerçek sölom (vücut boşluğu) bulunur. Yassısolucanlar iki yanlı bakışım gösteren hayvanlardır. Gövdelerini sağlam bir kütikula katmanı sarar. *Kinorhyncha* üyeleri dışında vücutları bölütsüzdür.

Bazı zoologlar, yassısolucan sınıfları arasındaki büyük farklılıklara dayanarak bu grupları ayrı birer filum saymaktadır.

Yüce, Ali (d. 1928, Hatay), toplumsal gerçekliği yansıtan şiirleriyle tanınan şair.

Düziçi Köy Enstitüsü'nü bitirdikten (1951) sonra ilkokul öğretmenliği yaptı. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümü'nü yeterlik sınavlarını dışardan vererek bitirdikten (1961) sonra çeşitli liselerde İngilizce öğretmenliğini sürdürdü.

İlk şiiri 1956'da *Yücel* dergisinde yayımlandı. Daha sonraki şiirleri *Yeditepe*, *Türk Dili*, *Soyut* dergilerinde çıktı. İlk dönem şiirlerinde İkinci Yeni akımının etkisinde kaldı. Daha sonra toplumsal gerçekliğe yöneldi. *Şiirin Dili, Yapısı, İşlevi* (1975) adlı ilk kitabı, şiir anlayışını belirten yazılardan oluşuyordu. Bunu, ilk şiir kitabı *Boyundan*

Utanı Darağacı (1976) ile romanı *Şeytanistan* (1976) izledi. *Halk Çağı*'yla (1981) 1980'de Nevzat Üstün Şiir Ödülü'nü, 1982'de Yeditepe Şiir Armağanı ve Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü, *Şiir Sıcağı* (1984) ile 1985'te Toprak Şiir Ödülü'nü aldı. Obür şiir kitapları arasında *Ortadoğu Şiirleri* (1983), *Antakya Çarşıları* (1986) sayılabilir.

Yüce Divan, Anayasa Mahkemesi'nin, cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi başkan ve üyeleriyle başsavcılarını, cumhuriyet başsavcı yardımcısını, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve Sayıştay başkan ve üyelerini görevleriyle ilgili suçlarından dolayı yargıladığı durumlarda taşıdığı kimlik. Yüce Divan'da savcılık görevini cumhuriyet başsavcısı ya da yardımcısı yapar. Yüce Divan'ın kararları kesindir, bunlara karşı hiçbir merciye başvuruda bulunulamaz.

Yüce Divan'da sanığın sorguya çekilmesi sırasında, üyeler ve cumhuriyet başsavcısı ya da cumhuriyet başsavcı yardımcısı, başkanın izniyle sanığa soru sorabilirler. Duruşma içeriği başkanın uygun göreceği teknik araçlarla kayıt edilebilir. Bu kayda dayanılarak düzenlenen duruşma tutanaklarının her sayfası başkan ile tutanağı düzenleyen tutanak yazmanı tarafından imzalanır. Bu tutanakların duruşma içeriğine uygun olmadığına ilişkin iddialar, Yüce Divan'ca incelenip karara bağlanır.

1876 Kanun-ı Esasisi'nde bu kurum Divan-ı Âli(*) adını taşımaktaydı. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda da Temyiz Mahkemesi (Yargıtay) ve Şûra-yı Devlet'ten (Danıştay) seçilen 21 üyeden oluşan bir karma kurul niteliğinde bir mahkeme öngörülmüştü. Bu mahkemenin görevleri 1961 Anayasası'yla Anayasa Mahkemesi'ne verildi.

Yücel, İstanbul'da yayımlanan aylık sanat ve düşün dergisi (Şubat 1935-Ağustos 1956).

Muhtar Fehmi Enata'nın çıkardığı dergi, ilk döneminde farklı görüşlerdeki yazarların çeşitli konulardaki yazılarına yer verdi. 1939'da Bakanlar Kurulu kararıyla kapatıldı. 1940'tan sonra birçok tanınmış ya da genç yazara sayfalarını açtı. Dergide Orhan Burian ve Vadat Günyol "hümanizm"i, Behçet Kemal Çağlar gibi yazar ve şairler de "Atatürkçülük" düşüncesini temel alan yazılar yazdılar. 145. sayısında yayımına ara veren dergi, Ocak 1950'de yeniden 1. sayıdan yayımlanmaya başladı. Kasım 1955'te gene 1. sayıdan başlayarak üçüncü yayın dönemine giren *Yücel*, son zamanlarında, aralarında Fakir Baykurt ve Abdülhak Şinasi Hisar gibi adların da bulunduğu geniş bir yazar kadrosunun yazılarına yer verdi.

Yücel, Ali (d. 14 Nisan 1930, Tokat - ö. 11 Kasım 1981, İstanbul), Avrupa ve Dünya şampiyonu güreşçi. Güreşe karakucakla başladı. On dört yaşında Ankara'da minder güreşine çıktı. 1947'de çalışmak üzere İstanbul'a gitti ve aynı yıl 52 kg'de hiç yenilmeden İstanbul şampiyonu oldu. 1949'da milli takıma girdi ve grekoromende Avrupa şampiyonu oldu. 1950'de Stockholm'de yapılan Dünya Grekoromen Güreş Şampiyonası'nda 52 kg'de ikincilik elde etti. 1951'de ise Helsinki'de Dünya Serbest Güreş Şampiyonası'nda 52 kg'de birincilik kürsüsüne çıktı. 1952'de bir güreş turnuvasına katılmak üzere gittiği İsveç'te bir mağazadan saat çalmakla suçlandı. Delil yetersizliği nedeniyle olayın kapanmasına karşın, Türkiye'de yaşamboyu boykot cezasına çarptırıldı. Bu cezası 1960'ta Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından bağışlandı; 31 yaşında mindere döndüyse de başarılı olamadı. Bir süre antrenör olarak çalıştı. Milli Türk Talebe Birliği'nin (MTTB) spor salonunda alkol komasından öldü.

Yücel, Can (d. 21 Ağustos 1926, İstanbul), halk deyişlerinden, argodan ve değişik biçimlerden yararlanarak kendine özgü bir üslup ve şiir dili geliştirmiş şair. Devlet adamı ve eğitimci Hasan Ali Yücel'in oğludur. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Klasik Filoloji Bölümü'nde ve İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde okudu. Uzun süre Paris'te ve İngiltere'de yaşadı. Askerliğini 1953'te Kore Savaşı'na katılan Türk Tugayı'nda tamamladı. BBC Türkçe Yayınlar Bölümü'nde spiker olarak çalıştı. 1963'te Türkiye'ye döndükten sonra Marmaris'te turist rehberliği yaptı. Daha sonra İstanbul'a yerleşti. 12 Mart döneminde iki ayrı kitap çevirisinden ötürü

Can Yücel, 1989
Elif Erim

toplam 15 yıl hapse mahkûm edildi. 1974'te çıkarılan affa serbest bırakıldı. *Vatan*, *Demokrat*, *Söz* gazetelerinde köşe yazıları yazdı.

Edebiyata şiirle başladı. Çeşitli dergilerde çıkan yazı ve çevirileriyle kısa sürede tanındı. 1950'de yayımladığı ilk şiir kitabı *Yazma*'dan sonra, uzun süre biçim arayışlarıyla uğraştı. Uyaklı söyleyiş, coşkulu anlatım, geleceğe umut ve güvenle bakış şiirinin belirgin özelliklerini oluşturuyordu. İkinci kitabı *Sevgi Duvarı*'ndaki (1973) şiirlerinde imge-sözcük-anlam üçlüsünü birbiriyle dengeleyerek işlemeyi amaçlamıştı. Konu olarak doğa-insan ilişkilerini ağırlıklı biçimde ele aldı. Kara mizah öğeleri taşıyan siyasal içerikli bazı şiirlerinde tarihsel olaylarla günlük olayları iç içe işledi. 1974'te çıkan *Bir Siyasinin Şiirleri* Yücel'in o döneme değin yazdığı şiirlerinin bir bileşimiydi. Bu şiirlerde cezaevinden dışarıya dönük gözlem, izlenim, duygu ve düşünce birikimini, politik kimliğinin sorgulamasıyla birlikte verdi. Hiciv gücü ve sözcük oyunlarıyla eriştiği dil ustalığı, geniş bir kültürle beslenen şiirini yeni anlam boyutlarına ulaştırdı. Halk kaynaklarından, halk ağzından ve halk türkülerinin deyişlerinden de yararlandı. Kullandığı günlük konuşma dili, yöresel deyişler, deyimler ve argo sözcükler şiirinin öteki önemli özellikleri oldu. 1976'da yayımladığı *Ölüm ve Oğlum*'u, *Rengâhenk* (1982, 1986) ve *Gökyokuş* (1984, 1986) izledi. Daha sonraki şiirlerini *Canfeda* (1986, 1987), *Çok Bi Çocuk* (1988), *Kısa Devre* (1990) ve *Kuzgunun Yavrusu* (1990) adlı yapıtlarında topladı. 1990'da bütün şiirleri, 1992'de de bütün yapıtları toplu olarak yayımlandı.

Çeviri şiirlerini 1957'de *Her Boydan* adlı kitapta toplayan Can Yücel Lorca, Shakespeare, Weiss, Brecht gibi yazarlardan oyun çevirileri de yapmıştır.

Yücel, Erkan (d. 13 Mart 1945, Ankara - ö. 9 Eylül 1985, İzmir), tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen.

Öğrenciyken Meydan Sahnesi'nin(*) oyunculuk kurslarına katıldı. 1962'de öğrenimini bıraktı ve Meydan Sahnesi'nde profesyonel olarak çalışmaya başladı. Ertesi yıl Ankara Sanat Tiyatrosu'na(*) (AST) geçerek Cahit Atay'ın *Sultan Gelin*'inde sahneye çıktı. 1965'te Sermet Çağan'ın *Ayak Bacak Fabrikası*'ndaki oyunuyla ünlendi. AST'ta

Erkan Yücel *Endişe* filminde, 1974
Sistem Yayıncılık Arşivi

rol aldığı başka oyunlar arasında Reşat Nuri Güntekin'den Turgut Özakman'ın sahneye uyarladığı *Sarıpınar 1914* (1968), Kerim Korcan'dan *Linç* (1970), Oktay Arayıcı'dan *Nafile Dünya* (1971), Bertolt Brecht'ten *Hitler Rejiminin Korku ve Sefaleti* (1972) ve Brecht'in Gorki'den uyarladığı *Ana* (1975) sayılabilir.

1972-74 arasında Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi davası nedeniyle tutuklu kalan Yücel serbest bırakılınca çalışmalarına bir süre AST'ta devam etti. Daha sonra bir grup arkadaşıyla birlikte, gezici bir tiyatro olan ve sonradan Ankara Halk Tiyatrosu adını alan Devrimci Ankara Sanat Tiyatrosu'nu (DAST) kurdu. Bu toplulukla birlikte, hepsi de kolektif birer çalışma olan *Vatandaş Hamdi Abdülhamit ve Süleyman'a Karşı* (1975), *Toprak* (1976), *Deprem ve Zulüm* (1978), kendisinin İrfan Yalçın'ın bir kitabından sahneye uyarladığı *Fareyi Öldürmek* (1982), gene kendisinin derlediği *Banker Tanker* (1982) gibi oyunları hazırladı. 1971 ve 1980'de Sanat Sevenler Derneği'nce, 1972'de de Tiyatro-72 dergisince yılın en iyi erkek oyuncusu seçildi.

Sinemayla da ilgilenen Yücel 1974'te Yılmaz Güney'in başladığı ve Şerif Gören'in tamamladığı *Endişe* filmiyle 1975'te Antalya Altın Portakal Film Şenliği ve San Remo Film Şenliği'nde en iyi erkek oyuncu seçildi. Erden Kıral'ın *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1979) ve *Hakkâri'de Bir Mevsim* (1982) filmlerinde rol aldı. *Kanlı Düğün* adlı filmin çekimleri sırasında geçirdiği bir trafik kazasında öldü; film bitirilemedi. Yücel televizyon dizisi *Yorgun Savaşçı*'da da oynamış, ayrıca çeşitli gösterilerde canlandırdığı çağdaş bir meddah tipiyle dikkati çekmişti.

Yücel, Hasan Âli (d. 16 Aralık 1897, İstanbul - ö. 26 Şubat 1961, İstanbul), eğitimci, yazar ve devlet adamı. Milli eğitim bakanlığı yaptığı dönemde etkin bir eğitim ve kültür siyaseti uygulamıştır.

1921'de İstanbul Darülfünunu (sonradan İstanbul Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. 1922'de İzmir Darülmuallimini'ne edebiyat öğretmeni olarak atandı. Daha sonra Kuleli, İstanbul Erkek ve Galatasaray liselerinde felsefe,

sosyoloji ve edebiyat dersleri okuttu. 1927'de maarif müfettişi oldu. Fransız eğitim sistemini incelemek üzere bir yılığına Paris'e gönderildi. 1932'de Gazi Eğitim Enstitüsü (bugün Gazi Üniversitesi) müdürlüğü, 1933-35 arasında ortaöğretim genel müdürlüğü görevlerinde bulundu.

1935'te İzmir milletvekili seçildi. Bayar hükümetinde milli eğitim bakanlığına getirildi. Refik Saydam ve Şükrü Saracoğlu hükümetlerinde de bakanlığını sürdürerek 1946'ya değin aralıksız bu görevde kaldı. 1939'da 1. Eğitim Şurası'nı toplayarak bir eğitim planı hazırlattı. Ankara Fen ve Tıp fakültelerini, İzmir Yüksek Ticaret ve İktisat Okulu'nu, Balıkesir ve Edirne öğretmen okullarını eğitime açtı. Yüksek Mühendis Okulu'nun İstanbul Teknik Üniversitesi haline getirilmesi, Üniversiteler Kanunu'nun çıkarılarak düşünce, bilim ve kürsü özgürlüğünün korunması, tiyatro ve operanın devlet hizmetleri arasına katılarak bu yönde köklü girişimler yapılması, Yüksek Köy Enstitüsü'nün kurularak kırsal kesimde bilimsel bir yönelişin ilk çekirdeğinin oluşturulması gibi bir dizi önemli atılımı gerçekleştirdi. Dünya edebiyatının klasiklerinin Türkçeye kazandırılması amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde ünlü Tercüme Bürosu'nu kurdurdu. Onun öncülüğünde çok sayıda yapıt Türkçeye çevrildi. Ayrıca *Türk Ansiklopedisi* ile *İslâm Ansiklopedisi*'nin yayımına başlandı.

Hasan Âli Yücel
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Yücel 1950 genel seçimlerinde milletvekili seçilemeyince İstanbul'a yerleşti. *Akşam* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde kültür, sanat ve felsefe konularında makaleler yazdı. 1955-60 arasında İş Bankası Kültür Yayınları'nı yönetti. 1958'de UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Genel Kurulu üyeliğine getirildi. 1961'de Kurucu Meclis üyeliği yaptı.

Eğitimciliği ve devlet adamlığının yanı sıra usta bir yazar ve çevirmen olan Yücel edebiyata şiirle girmişti. Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarındaki ateşli şiirlerinde vatan ve millet sevgisini dile getirdi. Başlıca yapıtları arasında *Goethe, Bir Dehanın Romanı* (1932), *Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış* (1932), *Pazartesi Konuşmaları* (1937), *İçten Dışa* (1938), *Türkiye'de Ortaöğretim* (1938), *Davalar ve Neticeleri* (1950), *Hürriyete Doğru* (1955), *İyi Vatandaş İyi İnsan* (1956, 1971), *Kıbrıs Mektupları* (1957), *Edebiyat Tarihimizden* (1957, 1989), *İngiltere Mektupları* (1958), *Türkiye'de Maarif* (1959), *Hürriyet Gene Hürriyet* (1960-62, 2 cilt) sayılabilir. *Ayrıca bak.* Öner-Yücel Davası.

Yücel, Tahsin (d. 17 Şubat 1933, Elbistan), göstergebilimin Türkiye'deki öncülerinden yazar ve eleştirmen.

1960'ta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız ve Roman Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nü bitirdi. 1961'de aynı bölüme asistan olarak girdi; 1971'de doçent, 1978'de profesör oldu.

İlk öyküleri 1950'de *Varlık* dergisinin yıllığı *Yeni Hikâyeler*'de çıktı. Daha sonra *Yeryüzü, Beraber, Mavi* gibi dergilerde yayımlanan öykülerinde, çocukluğundan tanıdığı güneydoğu insanlarını çevreleri içinde yansıttı. Bu ilk öykülerini *Uçan Daireler* (1954), *Haney Yaşamalı* (1955, 1991) adlı kitaplarında topladı. *Haney Yaşamalı*'yla 1956 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı, *Düşlerin Ölümü*'yle (1958) 1959 Türk Dil Kurumu Hikâye Ödülü'nü kazandı. 1970'ten sonra yazdığı öykülerde özgün bir anlatı tekniği geliştirdi. *Yaşadıktan Sonra* (1969), *Dönüşüm* (1975), *Vatandaş* (1975), *Ben ve Öteki* (1983), *Aykırı Öyküler* (1989) bu dönemin öykü kitaplarıdır.

Yücel'in *L'Imaginaire de Bernanos* (1969; Bernanos'un Düş Evreni) adlı doktora tezi Türkiye'de göstergebilim çalışmalarının ilk örneklerinden biri sayılır. Balzac'ın romanlarındaki insan betimlemelerini ele alan *Figures et messages dans la Comédie Humaine* (İnsanlık Komedyası'nda Yüzler ve Bildiriler) adlı incelemesi 1972'de Fransa'da yayımlanan Yücel, *Anlatı Yerlemleri* (1979, 1993) adlı incelemesinde göstergebilime dayalı bir edebiyat yaklaşımı izleyerek anlatı çözümlemelerini zaman, uzam ve kişi bağıntıları çerçevesinde ele almıştır. Öbür deneme ve incelemelerini *Dil Devrimi ve Sonuçları* (1968, 1982), *Yazın ve Yaşam* (1976, 1983), *Yapısalcılık* (1982), *Yazının Sınırları* (1982) gibi yapıtlarda toplamıştır. *Peygamberin Son Beş Günü* (1992) adlı bir de romanı vardır.

Yüeçiler, İÖ y. 128 - İS y. 450 arasında Baktriane ile Hindistan'ı yöneten eski halk. Yüeçilerden ilk kez İÖ 2. yüzyıl başlarına ait Çin kaynaklarında, Kuzeybatı Çin'in Gansu yönetim bölgesinin batısında yaşayan göçebeler olarak söz edilir. Kuzey Çin'in güçlü topluluğu Asya Hunlarının (Hiung-nular) hükümdarı Lao Shang (hd İÖ y. 174-161) tarafından yenilgiye uğratılan ve kralları öldürülen Yüeçiler büyük çoğunlukla batıdaki Sogdiane ve Baktriane'ye göç ederek oradaki Yunan egemenliğine son verdiler. Batılı kaynaklarda bu kabilelerin bir bölümü Toharlar olarak geçer. Kayıtlara göre Ceyhun Irmağının (Amu Derya) kuzeyinde yaşayan Yüeçiler İÖ 128'de Baktriane'yi egemenlikleri altına aldılar. Kısa bir süre sonra Baktriane'de Büyük Yüeçi Krallığı kuruldu, Sogdiane ise Toharlarca işgal edildi. Gansu'da kalmış olan kabileler Küçük Yüeçiler olarak anılmaya başladı.

Baktriane'deki Yüeçiler bir süre sonra beş ayrı kabile reisliği altında bölündüler. Bu kollardan biri Kushan hanedanını(*) kurdu. Kushanların egemenlik alanı güney ve batıda Hindistan'a, kuzeyde ise Orta Asya'ya kadar genişledi. 3. yüzyıldan sonra Kushanların zayıflamasıyla 400'lerde Gandhara'da Kidara hanedanı kuruldu. Kushan hanedanı sonunda bir başka Yüeçi kolu olan Akhunlar (Eftalitler) tarafından yıkıldı (y. 450).

Büyük Yüeçi misyonerleri Çin'de Budacılığın yayılmasında önemli rol oynamıştır. Hint kültürünün Orta Asya'ya ve Çin sınırına kadar yayılmasına da Kushanların öncülük ettiği sanılır.

yük, Osmanlı Devleti'nde 1877'ye değin kullanılan hesap birimi. Bir yük iki kese(*) değerindeydi. Zamanla bir kese 20-100 bin akçe arasında değişiklik gösterdiyse de yükün kese karşısındaki değeri aynı kaldı. Akçe karşısındaki değeri ise keseye bağlı olarak değişti. Bir kesenin 30 bin akçe olduğu II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-81) bir yük 60 bin akçeydi. 17. yüzyılın ikinci yarısında bir kese 50 bin akçe olunca, bir yük de 100 bin akçe sayıldı. Yük birimi ödemelerde pek ender kullanılır, daha çok bütçe, vergi gibi büyük tutardaki hesapları yapmaya yarardı.

İpek ölçüsü olarak kullanılan yük, 160 kg'ye eşit 8 bohça ya da 32 batmanlık bir ağırlık olarak ticaret kervanlarında bir devenin taşıyacağı ortalama ağırlıktı.

yük eşlenimi, parçacık fiziğinde, bir parçacığı betimleyen denklem ve formüllerin, parçacığın karşıt parçacığını da betimleyecek biçimde değiştirilmesi. Terimin "yük eşlenimi" olmasının nedeni, bir parçacık ile karşıt parçacığının genellikle zıt elektrik yükleri taşımakta oluşudur. Örneğin, eksi yük taşıyan olağan elektronun karşıt parçacığı, pozitron olarak adlandırılan artı yüklü elektrondur.

1950'lerin ortalarına değin doğanın, parçacıklar yerine bunların karşıt parçacıklarının konmasından etkilenmeyeceği, bir başka deyişle, yük eşlenimi işleminin temel fiziksel süreçlere ilişkin matematiksel ifadeleri değiştirmeyeceği kabul ediliyordu. Ama, 1956'dan bu yana zayıf çekirdek etkileşimleri üzerinde gerçekleştirilen deneylerle, parçacıklar ile karşıt parçacıkların değiş tokuş edilmesinden doğanın etkileneceği belirlendi. Buradan, bilimkurgu yapıtlarında sık sık sözü edilen karşıt parçacık evrenlerinde fizik yasalarının biraz değişik olacağı sonucuna varılır. Yük eşleniminin (C), parite evirtimi (P) ve zaman evirtimi (T) ile birlikte göz önüne alınması durumunda temel fizik yasalarının değişmez kalacağı öngörülmektedir (CPT teoremi). *Ayrıca bak.* bakışım; CP bozulması.

yük korunumu, fizikte, evrende yer alan ya da belirli bir kimyasal ya da nükleer tepkimedeki toplam elektrik yükünün değişmezliği. Kapalı bir sistemdeki toplam elektrik yükü hiçbir zaman değişmez; daha doğrusu, böyle bir değişimi en duyarlı deneylerle bile saptamak olanaklı değildir. Maddeyi oluşturan temel parçacıklar sürekli olarak ve kendiliğinden ortaya çıkmakta, ortadan kalkmakta ve birbirlerine dönüşmektedir, ama bütün bu süreçlerde toplam elektrik yükü korunur, yani değişmeden kalır. Yüklü bir parçacık, bir başka parçacığa dönüştüğünde, yeni parçacık eskisinin yükünü aynen devralır. Ortada parçacık yokken yeni bir parçacık oluştuğunda, elektrik yükü bu parçacığınkine eşit ama ters işaretli bir parçacık da birlikte ortaya çıkar; böylece toplam net elektrik yükü korunmuş olur. Yokoluş(*) sürecinde, yüklü bir parçacık ortadan kalkarken, yükü bu parçacığınkine eşit ama ters işaretli bir başka parçacık da birlikte yok olur.

Bütün bu olgular, elektrik yükünün, çok küçük ve hepsi birbirine eşit temel birimler (kuvantumlar) biçiminde var olmasının bir sonucudur. Yüklü bir parçacıkta bu kuvantumlardan bir ya da birkaç tane bulunur, ama buçuklu ya da kesirli kuvantum bulunması hiçbir zaman söz konusu değildir. Bununla birlikte hadron adı verilen temel parçacıklarda, elektron yükünün üçte biri ya da üçte ikisi gibi kesirli değerlerde yük bulunabilir.

yük taşıyıcı, elektrik yükü bulunan ve yer değiştirmesi sonucunda elektrik akımı ortaya çıkan madde. Metallerde yük taşıyıcılar serbest elektronlardır; elektrik akımı eksi yüklü bu parçacıklarla taşınır. Gazlarda ve sıvılarda, serbest elektronların yanı sıra, eksi ya da artı yüklü iyonlar da (maddenin, elektron fazlalığı ya da eksikliği içeren atom ya da molekülleri) yük taşıyıcısı olurlar.

Yarıiletkenlerde ise yük taşıyıcılar serbest elektronlar ve deliklerdir(*). Delik, iki atom arasındaki bağda var olan bir elektron eksikliğidir; artı yüklü bir yük taşıyıcısı olarak davranan delikler, içinden akım geçen bir yarıiletkende serbest elektronların hareket yönünün tersi yönde yol alırlar. Artı ve eksi yüklü yük taşıyıcıları birbirlerinden deneysel olarak ayırt etmede Hall etkisinden(*) yararlanılır.

yük vagonu, yük taşımak amacıyla tasarımlanmış demiryolu vagonu. İlk yük vagonlarının yapımında daha çok ağaç malzeme kullanılıyordu. Tümüyle çelikten yapılmış yük vagonları yaklaşık 1896'da geliştirildi ve bunlar yaklaşık 30 yıl içinde tümüyle ahşap vagonların yerini aldı. Yük vagonlarının büyüklük ve biçimi çok çeşitlidir, ama bunların hemen hepsi başlıca üç grupta toplanabilir: Üstü açık yük vagonu, kapalı yük vagonu, düz platformlu yük vagonu.

Üstü açık yük vagonları sabit ve açılabilir tabanlı olmak üzere iki türlüdür. Sabit tabanlı olanlarda yükleme ve boşaltma işlemi vinçler aracılığıyla üstten gerçekleştirilir. Kömür, çakıl ve tahıl gibi dökme yüklerin taşınmasında kullanılan açılabilir tabanlı yük vagonlarında yükleme vagonun üst kısmından, boşaltma ise tabandaki kapaklar ya da tabanın tümü açılarak yapılır.

Kapalı yük vagonları, yanlarında sürme kapılar bulunan kutu biçimli vagonlardır. Bu tür vagonlar taşınan yükün dış hava koşullarından korunmasını ve çalınma ya da düşme olaylarına karşı güvenliğini sağlar. Soğuk hava vagonları olarak bilinen ve taze ya da dondurulmuş besinlerin taşınmasında kullanılan yük vagonları, dış ortamdan tümüyle yalıtılmış ve özel soğutma sistemiyle donatılmıştır. Büyükbaş ya da küçükbaş canlı hayvan taşınmasında, yanlarına parmaklıklar yerleştirilmiş üstü açık yük vagonları kullanılır.

Düz platformlu vagonlar ağır makinelerin ve askeri donanımların taşınmasında kullanılır. 1950'lerde Avrupa'daki bazı demiryolu şirketleri çeşitli yüklerle doldurulan ve konteyner gemileri ya da düz platformlu treylerlerde de kullanılabilecek biçimde standartlaştırılmış çok büyük konteynerleri taşımaya uygun düz platformlu yük vagonları geliştirdiler. Aynı yıllarda ABD'de, iki treylerin aynı anda taşınmasını olanaklı kılan bir tür düz platformlu vagon olan "sırtlı yük vagonu" geliştirildi. ABD ve Kanada'da otomobil taşımada yaygın biçimde kullanılan çift ya da üç platformlu vagonlar, uyarlanmış düz platformlu yük vagonlarıdır. Son yıllarda başta Fransa ve İtalya olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinde ve ABD'de, yolculuklarının bir bölümünü demiryoluyla yapmak isteyen otomobil sürücülerinin otomobillerini taşımak amacıyla geliştirilen araba trenleri yaygın biçimde kullanılmaya başlamıştır.

Çeşitli sıvı yüklerin taşınmasında silindirik tank biçimli yük vagonları kullanılır.

yükleme, iletişim teknolojisinde, çalışma özelliklerini iyileştirmek amacıyla antenlere ya da belirli aralıklarla iletişim hatlarına indüktans (bobin) yerleştirilmesi. Telefon hatlarına yükleme bobinleri yerleştirme yöntemini Sırp asıllı ABD'li fizikçi M. I. Pupin geliştirmiştir; bu bobinler hatlara 1,5 km ya da daha büyük aralıklarla yerleştirilir. Hattın sığasının etkisini dengeleyen bu bobinler, hat empedansının saf dirence yaklaşmasını sağlar.

Boyu kısa olduğu için çalışma frekanslarında rezonansa(*) gelemeyen radyo antenlerine eklenen bir bobin, antenin rezonansa yaklaşmasını sağlar. Otomobillerde kullanılan çubuk antenler, boyları genellikle çok kısa olduğu için, radyo yayın frekanslarında rezonansa gelemezler; bu nedenle bunlarda genellikle yükleme bobini kullanılır. Telgraf ve telefon iletişiminde kullanılan kimi kablolar, kablo çevresine dolanan magnetik bir malzeme aracılığıyla sürekli biçimde yüklenmiş olarak üretilirler.

yüklemler mantığı, NİCELEME MANTIĞI olarak da bilinir, modern biçimsel ya da simgesel mantıkta, belli tip önermeler arasındaki mantıksal bağlantıları sistemli bir biçimde ortaya koyan dal. İncelediği önermelerde yalnızca yüklemlerin ya da ad deyimlerinin, "bütün" ya da "bazı" gibi niceleyiciler aracılığıyla, özne alanlarına dağılma biçimlerini de alır; herhangi bir yüklemin anlamı ya da kavramsal içeriğiyle ilgilenmez. Bu tür yüklemler hem nitelikleri, hem de bağlantıları içerebilir. Fonksiyon mantığı adı verilen yüksek-basamak mantığında bunların yanı sıra içerdikleri fonksiyonlar ise bir ya da birçok değişkene ilişkin "çerçeve" deyimleridir; bunlar ancak değişkenlerin yerine belirli terimler konduğunda kesin doğruluk değerleri edinir. Yüklemler mantığı "ve", "eğer...ise", "ya da" gibi eklemlerle bağlanan, çözümlenmemiş ve parçalanmamış önermelerle uğraşan önermeler mantığından ayrı bir daldır.

Geleneksel tasım mantığı yüklemler mantığının tümünü kapsamamakla birlikte bunun en iyi bilinen örneğidir. "Bütün C'ler B'dir ve hiçbir B, A değildir, öyleyse hiçbir C de A değildir" gibi kanıtlamalarda iki öncülün doğruluğu sonucun da doğruluğunu zorunlu kılar; bu sonuç B ve A yüklemlerinin C ve B'nin belirlediği sınıflara dağılma biçimlerinden çıkarılır. Örneğin A yüklemi B'lerden tek bir tanesine ait olsa, sonuç yanlış olurdu, çünkü bazı C'ler o zaman bir A olabilirdi.

Yüklemler mantığı geleneksel tasım biçimleriyle ya da onların simgeleriyle sınırlı olmayan modern simgesel mantığın da bir parçasıdır. Genellikle önermeler mantığının belli bazı biçimleri üzerine kurulur ve kendi alanına giren ya da ele aldığı önerme tiplerinin bir sınıflandırmasını yapar. Sınıflandırmada yüklemlerin önermeler içinde farklı biçimlerde dağıtılabilirliğini temel alır. Örneğin şu iki tip önermeyi birbirinden ayırır: "Bütün F'ler ya G ya da H'dir" ve "Bazı F'ler hem G, hem de H'dir." Temel önerme tiplerinde doğruluk ve yanlışlık koşullarını belirler ve kapsamına giren önermeleri karşılıklı-sınıflandırma ile birbirini dışlayan üç sınıfta toplar. Bu üç sınıf şunlardır: 1) "Her şey F'dir ya da F değildir" örneğinde olduğu gibi, yüklem imlerinin anlamının bütün olası durumlarında doğru olan önermeler; 2) "Bir şey F'dir ve F değildir" örneğinde olduğu gibi, her durumda yanlış olanlar ve 3) "Bir şey F'dir ve G'dir" örneğinde olduğu gibi, bazı durumlarda doğru, bazı durumlarda da yanlış olanlar. Yüklemler mantığında bunlara sırasıyla totolojik (doğrusal geçerli), tutarsız ve olumsal önermeler denir. Bazı totolojik önerme tipleri, aksiyom ya da çeşitli önerme tiplerinin simgelerini dönüştürme kuralları için temel olarak alınabilir. Daha sonra da verili bir önermenin totolojik, tutarsız ya da olumsal olup olmadığını ya da önermeler arasında mantıksal bağlantı bulunup bulunmadığını saptamak için bazı mekanik yöntemler ortaya konabilir. Yüklemler mantığının ilk ya da alt basamağında her önermenin mantıksal özellikleri ve bağlantılarını ortaya koymak için bu tür yöntemler belirlenebilir.

Yüklemlerin üzerinde bağsız yüklemlerin (fonksiyon) yer aldığı yüksek-basamak yüklemler mantığında ise bütün önermeler bu tür mekanik yöntemlerle sınıflandırılamaz. Matematikçi ve mantıkçı Kurt Gödel bu tür bir mantığın eğer tutarlıysa her zaman iyi kurulmuş tam deyimler içerdiğini ve ne bunların, ne de değillemelerinin, mantığın kurallarıyla çıkarsanabileceğini kanıtlamıştır. Bu tür mantıklar kesin anlamda bütünlenmemiştir. Gene de yüksek-basamak mantığının bazı sınırlı biçimlerinde bütün tam deyimlerin mekanik karar yöntemlerine açık olduğu gösterilmiştir. *Ayrıca bak.* önermeler mantığı.

yüklük, eski evlerde içine çoğunlukla yatak takımı, perde, giysi ve çamaşırların konduğu gömme dolap. Geceleri yere serilerek kullanılan şilte, yorgan, yastık gibi eşya, sabahları toplanarak yüklüğe yığılırdı. Bazı evlerde kapalı yüklüğün alt bölümünde, su dökünmek ya da gusül abdesti almak için kullanılan gusülhane bulunurdu.

Yüksek Adalet Divanı, 27 Mayıs Hareketi'nden (1960) sonra kurulan ve Demokrat Parti (DP) iktidarının sorumlularını yargılayan olağanüstü mahkeme.

12 Haziran 1960'ta kabul edilen ve 1924 Anayasası'nın bazı hükümlerini kaldırarak bazı hükümlerini de değiştiren geçici yasayla kuruldu. Yüksek Adalet Divanı başkanın yanı sıra sekiz asil ve altı yedek üyeden oluşacaktı. Divan üyeleri adli, idari ve askeri yargıya mensup yargıçlar arasından, Bakanlar Kurulu'nun önerisiyle Milli Birlik Komitesi'nce (MBK) seçilecekti. Aynı yasayla sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve haklarında son soruşturma açılarak Yüksek Adalet Divanı'na verilmelerinin gerekip gerekmediğine karar vermek üzere bir Yüksek Soruşturma Kurulu oluşturulması öngörülmüştü. Yüksek Adalet Divanı'nın başsavcısı ile beş yardımcısı, Yüksek Soruşturma Kurulu başkan ve üyeleri arasından gene aynı yöntemle belirlenecekti. Yüksek Adalet Divanı'nın kararları kesindi; yalnızca ölüm cezalarının infazı MBK'nın kararına bağlanmıştı.

6 Ekim 1960'ta kabul edilen bir yasa ile Yüksek Adalet Divanı başkanlığına Yargıtay 1. Ceza Dairesi başkanı Salim Başol, başsavcılığa ise Yüksek Soruşturma Kurulu üyesi Ömer Altay Egesel getirildi. Yüksek Adalet Divanı şu asil üyelerden oluşuyordu: Ferruh Adalı, Selman Yörük, Abdullah Üner, Hıfzı Tüz, Cahit Özden, Rıza Tunç, Hasan Gürsel, Nahit Saçlıoğlu. Yedek üyeliklere ise Vasfi Göksu, Adil Sanal, Ali Doğan Toran, Nahit Hatipoğlu, Kemal Gökçen ve Mehmet Çokgüler getirildiler. Sanıkların yargılanmasına 14 Ekim 1960'ta İstanbul'da Yassıada'da başlandı. Eylül 1961'de hükümlerin açıklanmasıyla yargılamaların tamamlanmasından sonra Yüksek Adalet Divanı üyeleri eski görevlerine döndüler. *Ayrıca bak.* Yassıada Yargılamaları.

Yüksek Askeri Şûra (YAŞ), Türk Silahlı Kuvvetleri'nde yüksek karar ve danışma kurulu. 1926'da kurulan YAŞ'ın 1612 sayılı kuruluş yasası 17 Temmuz 1972'de kabul edildi. Daha sonra 1979, 1980 ve 1983'te bu yasada bazı değişiklikler yapıldı.

YAŞ'ın amacı, barış zamanında askeri stratejiyi, silahlı kuvvetlerin ana programlarıyla hedeflerini saptamak, milli savunma ve silahlı kuvvetlerle ilgili her konuda ilgili makamlara görüş bildirmektir.

Üyeleri başbakan, genelkurmay başkanı, milli savunma bakanı, kuvvet komutanları, jandarma genel komutanı, ordu komutanları, donanma komutanı ve silahlı kuvvetler

kadrolarındaki orgeneraller ve oramirallerdir. Başkanı başbakan, onun bulunmadığı durumlarda genelkurmay başkanıdır. Genel sekreteri ise genelkurmay ikinci başkanıdır.

YAŞ olağan olarak yılda iki kez toplanır. Olağan toplantılarından biri ağustos ayının ilk haftasında, ötekisi ise genelkurmay başkanının belirleyeceği tarihte yapılır. Genelkurmay başkanının istemi üzerine yıl içinde olağanüstü toplantılar da yapılabilir. Silahlı kuvvetlere ilişkin yasa tasarılarını görüşerek son biçimine kavuşturmak, silahlı kuvvetler üst düzey personelinin atama, yer değiştirme, yükselme ve emekliye ayrılma gibi işlerini karara bağlamak YAŞ'ın başlıca görevleri arasında yer alır.

yüksek atlama, atletizmde, koşarak hız kazandıktan sonra sıçrayarak yüksekteki bir çıtayı aşma sporu. Yüksek atlamada en az 15 m'lik, koşuya elverişli ve yarım daire biçimli bir pist kullanılır. Sıçramadan önceki koşu bu yarım dairenin herhangi bir yerinden başlatılabilir. Çıta, dikey ve sabit iki direk arasına, yarışmacının hafifçe değmesinde bile düşecek biçimde ve yatay konumda yerleştirilir. Yüksek atlamacının atlayışından sonra düşeceği minder en az 5×4 m boyutlarında olmalı ve yeterli kalınlıkta yumuşak malzemeyle doldurulmalıdır. Yarışmacıların sıçramadan önce koşmadıkları "durarak yüksek atlama" en son 1912 Stockholm Olimpiyat Oyunları'nda yer almıştır.

Yüksek atlamada yarışmacının uyması gereken tek resmî kural, sıçramada tek ayağını kullanmasıdır. Yüksek atlamada pek çok teknik geliştirilmiştir. Günümüzde hiç kullanılmayan Doğu (makas) atlama tekniğinde atlayıcı çıtayı neredeyse dik durumda geçer. Batı atlama tekniğinde atlayıcının vücudu çıtaya koşut ve yatay, yüzü de yere dönüktür. İlk önemli uygulayıcısı 1968 México Olimpiyat Oyunları yüksek atlama şampiyonu ABD'li Richard Fosbury olan flop atlama tekniğinde, atlayıcı sıçrarken vücudunu ekseni çevresinde döndürür ve sırtı yere bakacak biçimde çıtayı aşar.

Yarışmalarda atlayıcılar çıtayı aştıkça yükseklik artırılır. Yarışmacı isterse gerekli yükseklik alt sınırından yukardaki herhangi bir yükseklikten başlayabilir. Art arda üç denemesinde çıtayı düşüren atlayıcı yarışma dışı kalır. Her yüksek atlayıcının yaptığı en iyi derece göz önüne alınır. Beraberlik durumunda bu yüksekliği üç deneme hakkından en azını kullanarak geçen kazanır; gene beraberlik söz konusuysa bütün atlayışlar içinde en az deneme yapmış olan (ya da toplam atlayış sayısı en az olan) kazanır. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (atletizm); Olimpiyat Oyunları.

yüksek baskı, basılacak desenin yüksekte bırakılarak zeminin kesilmesi ya da aside yedirilmesi yoluyla uygulanan baskı tekniği. Ağaç baskı(*), aside yedirme kabartma(*), linol baskı(*) ve metal baskı(*) yüksek baskı türleri arasında sayılabilir. Kabartma blok baskı adı verilen bir başka türü de, desenin blok yüzeyine tutturulmuş nesnelerden oluşmasıyla öbürlerinden ayrılır.

Çukur baskının bir uyarlaması olan beyaz çizgili baskı da bir yüksek baskı çeşitlemesidir. Aside yedirme ya da oymabaskı tekniğinde, kullanılan çukur baskı levhaları normalde yalnızca levha yüzeyindeki oyuklarda toplanan mürekkeple basılır. Ama bazen, bunların yüksek baskı levhaları gibi yalnızca yüzeyleri mürekkeplenir. Bu durumda, oyma ya da aside yedirme çizgiler, çukur baskı levhalarıyla elde edilen baskıların özelliği olan beyaz zemin üstünde siyah çizgiler yerine, siyah zemin üstünde beyaz çizgiler verir.

Yüksek Denetleme Kurulu (YDK), başbakanlığa bağlı, tüzel kişiliği olan denetleme organı. 1938'de kurulmuş, son olarak 1983 tarihli, 72 sayılı kanun hükmünde kararname ile yeniden düzenlenmiştir.

Kuruluş amacı kamu iktisadi teşebbüslerini (KİT), sosyal güvenlik kuruluşlarını ve özel yasalarla YDK denetimine bağlı kılınan kurum, kuruluş ve fonları ekonomik, mali, hukuki ve teknik bakımlardan gözetim ve denetim altında bulundurmaktır. YDK bir üst denetim kurulu olmakla birlikte yürütmeden bağımsız değildir; bu nedenle tam olarak özerk bir denetim organı sayılamaz. YDK 72 sayılı kararname kapsamına giren kuruluş ve kurumlarla ilgili incelemelerini başbakanın görevlendirmesi üzerine yapar. Ama KİT'e ilişkin denetim raporlarının, TBMM KİT Komisyonu'na gönderilmesi nedeniyle özel bir konumu da vardır.

YDK'nın ana hizmet birimlerini başkanlık, üyeler kurulu, denetim ve inceleme grupları oluşturur. Başkan YDK'yı yönetir, üyeler kuruluna başkanlık eder, alınan kararları uygular, üyeler ve denetçiler arasında iş bölümünü sağlar, denetim gruplarını belirler, bu grupların çalışma programlarını onaylar, bütçeyi ve kesin hesapları hazırlar, kurul raporlarını başbakanlığa sunar.

YDK'nın en yüksek karar organı olan ve 18 üyeden oluşan üyeler kurulu denetim yöntemini saptar, denetim gruplarınca hazırlanan denetim raporlarını inceler ve bunlara son biçimlerini verir, yönetmelik ve denetim kılavuzu tasarılarını onaylar, başkan ve üyelerin önerileriyle bütçe ve kesin hesap sonuçlarını inceleyerek karara bağlar. Denetim ve inceleme grupları, bir üyenin başkanlığında yeterli sayıda başdenetçi, denetçi ve denetçi yardımcılarından oluşur. Yıllık çalışma programlarına göre denetimlerini yürüterek bunlara ilişkin raporlarını hazırlar.

YDK'ya bağlı hukuk danışmanlığı başbakanlığın isteği üzerine hukuki konularda görüş bildirir; ayrıca başkan tarafından görevlendirildiğinde yargı organlarında YDK'yı temsil eder. YDK'nın 1990'ların başında 199'u denetim, 61'i yönetim işinde çalışan toplam 260 personeli bulunuyordu.

Yüksek Denizcilik Okulu, 1988'den sonra DENİZCİLİK YÜKSEKOKULU, İstanbul Teknik Üniversitesi'ne (İTÜ) bağlı meslek yüksekokulu.

Geçmişi Osmanlı döneminde açılan Kaptan ve Çarkçı Mektebi'ne(*) kadar iner. 1927'de Ortaköy'deki Feriye Sarayı'na (bugün Anadolu Denizcilik Meslek Lisesi binası) taşınan okul, ertesi yıl İktisat Vekâleti'ne bağlandı ve adı Âli Deniz Ticaret Mektebi oldu. Güverte ve makine bölümleri bulunan okulun öğretimi, ikişer yıllık tâli (lise) ve âli (yüksek) birimlere ayrılmıştı. 1930'da yatılı duruma getirildi, 1934'te Yüksek Deniz Ticaret Mektebi adını aldı ve âli biriminin öğretim süresi üç yıla çıkarıldı. 1939'da Ulaştırma Bakanlığı'na bağlanarak tâli birimi kaldırıldı, öğretim süresi de güverte bölümü için dört yıl, makine bölümü için beş yıl olmak üzere yeniden düzenlendi. Haziran 1946'da Yüksek Denizcilik Okulu adıyla her iki bölüm için dört yıllık bir yükseköğretim kurumuna dönüştürüldü. Liman başkanı yetiştirmek üzere 1953'te açılan iki yıl süreli Limancılık Bölümü 1956'da, denizcilik işletmecisi yetiştirmek üzere 1975'te açılan dört yıl süreli Ulaştırma-İşletme Bölümü de 1982'de kapatıldı.

Yüksek Denizcilik Okulu Ağustos 1981 tarihli ve 2507 sayılı yasayla Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bünyesine alındı ve adı Denizcilik Yüksekokulu ve Eğitim Merkezi Komutanlığı olarak değiştirildi. Aynı dönemde Tuzla'da bulunan bugünkü binasına taşındı. Daha sonra 30 Aralık 1988'de Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından İTÜ'ye devredildi ve adı Denizcilik Yüksekokulu olarak değiştirildi.

yüksek düzeyli dil, insan iletişimine daha yatkın, bilgisayar programlama dili. *Ayrıca bak.* bilgisayar programlama dili.

yüksek enerji fiziği *bak.* parçacık fiziği

yüksek fırın, içine basınçlı hava üflenerek hızlı yanma sağlanan fırın. Yüksek fırınlar demir cevherinin yüksek bir sıcaklıkta ve kireçtaşı gibi bir eritici maddenin eşliğinde karbonla (kok kömürü biçiminde) indirgenmesi yoluyla pik demir üretiminde kullanılır. Kurşun, bakır gibi başka metallerin üretiminde de bu tür fırınlardan yararlanılabilir.

Yüksek fırının alt kesiminde, içinde eriyik metalin toplandığı hazne bölümü, ateş tuğlasından örülmüş kalın bir duvar biçimindedir. Haznenin üst bölümünü kuşatan tüyerler (memeler), yanma için içeriye ısıtılmış hava üfler (*bak.* Cowper sobası); tüyerlere hava, Cowper sobalarından gelen ve fırını çevreleyen kalın bir borudan beslenir. Haznenin bir kenarında, içerideki eriyik metali dışarı boşaltmaya yarayan bir döküm deliği, öbür kenarında ve biraz daha yüksekçe bir yerde, eriyik metalin üzerinde biriken sıcak cürufu dışarıya almaya yarayan bir cüruf deliği vardır. Haznenin hemen üstünde, fırının en sıcak bölümü olan göbek yer alır. Buradaki tuğlamsıların yanmasını önlemek için bunların içine, soğutma sularının dolaşmasını sağlayan levhalar yerleştirilmiştir. Ateş tuğlasıyla kaplanmış bir çelik zırhtan oluşan gövde bölümü ise göbekten fırının tepesine kadar uzanır.

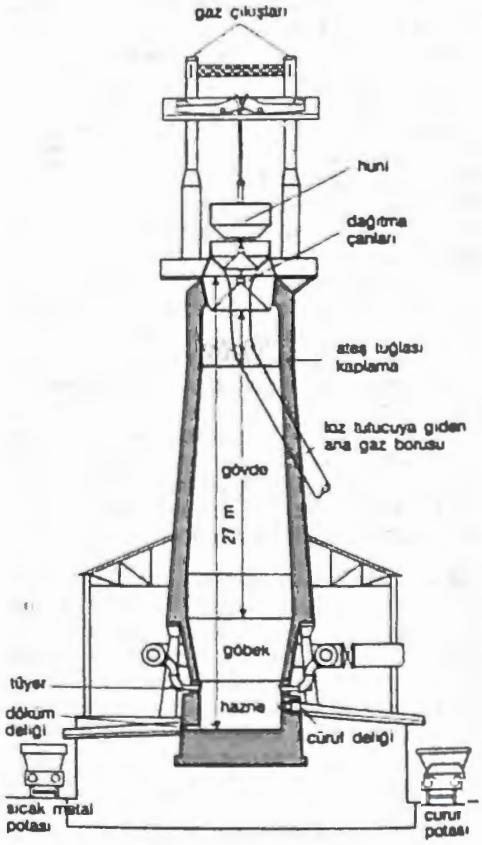

Modern bir yüksek fırının kesiti

Fırının gövdesi sürekli olarak, ardışık kok, cevher ve kireçtaşı katmanlarıyla dolu tutu-

lur; bunlar işlem sırasında kesintisiz olarak fırının üstünden içeri beslenir. En altta tutuşan kok kömürü, tüyerlerden üflenen havanın etkisiyle hızla yanar. Cevherdeki demir oksitleri karbonla ve koktan kaynaklanan karbon monoksitle indirgenerek eriyik demire dönüşür. Metalin üzerinde yüzen sıcak cüruf, kireçtaşı eriticisi, kok külü ve cevherdeki katışkıların eriticiyle tepkimesi sonucunda ortaya çıkan maddelerden oluşur. Yanma bölgesinden yükselen sıcak gazlar, gövdedeki taze yükü ısıtır ve buradan geçerek fırının tepesindeki çıkışlardan dışarı akar.

Ortaçağda kok kömürü yerine odun kömürü kullanılırdı; küçük fırınlarda gerçekleştirilen bu işlemle peltemsi bir demir kütlesi elde edilirdi. Daha sonra metal dövülerek katışkılarından arındırılmaya çalışılırdı. Çağın sonlarına doğru fırına, yükün önceden ısıtılabilmesini ve metalin topraksı katışkılarından arındırılmasını olanaklı kılan gövde bölümü eklendi; böylece dövme metalden çok daha üstün pik demir üretilmeye başladı. Odun kömürü kullanımı 18. yüzyıla değin sürdü, ama bu tarihte İngiltere'deki odun kömürü kaynağı ormanların azalması üzerine kömürden üretilen kokla deneylere girişildi. 1700'lerin başlarında İngiliz demirci ustası Abraham Darby, Solop'taki Coalbrookdale'de kok kömürüyle demir ergitmeyi başardı. 19. yüzyılda ABD'de Pennsylvania'dan çıkartılan kömürden son derece verimli kok elde edilebileceği anlaşıldı ve böylece gövde uzunluğu 29 m'ye ulaşan yüksek fırınlar yapılmaya başladı.

19. yüzyılın sonlarında Almanya'da, fırın gövdelerinin iç astarlarında kullanılmak üzere ateşe dayanıklı karbon tuğlaları geliştirildi; günümüzde, salt tuğla örgü yerine, içi tuğlamsılarla kaplanmış çelik zırh gövdeler yeğlenir.

1940'larda ABD'de yüksek basınçlı işlem teknikleri geliştirildi. Modern yüksek fırınların gövdeleri 30 m'nin, hazne çapları ise 14 m'nin üzerindedir. Elde edilen basınç ise 420 kilopascal düzeyindedir.

yüksek frekanslı ısıtma, malzemelerin yüksek frekanslı (frekansı 70 kHz'in üstünde) radyo dalgaları aracılığıyla ısıtılması. İki değişik yüksek frekanslı ısıtma yöntemi geliştirilmiştir. Bunlardan indüksiyonla ısıtma yöntemi metaller ve elektriksel iletkenliği yüksek başka malzemelerin ısıtılmasında, dielektrik ısıtması ise elektriksel iletkenliği düşük malzemelerin ısıtılmasında kullanılır.

İndüksiyonla ısıtma. Bu yöntemde, ısıtılacak malzeme, radyo frekanslı bir üretece bağlanmış bir bobinin oluşturduğu yüksek frekanslı elektromagnetik alana yerleştirilir. Malzemenin elektromagnetik alan içinde kalan bölümünde elektrik akımları oluşur ve bu akımlar malzemenin ısınmasını sağlar. Ortaya çıkan ısı üç etkene bağlıdır: 1) İndüklenen akımların şiddeti, 2) malzemenin elektrik akımına gösterdiği direnç, 3) malzemenin elektromagnetik alan etkisinde kaldığı süre.

İndüksiyonla ısıtma, metal sanayisinde sertleştirme, lehimleme, sert lehimleme, menevişleme ve tavlama işlemlerinde yaygın olarak kullanılır. Metallerin eritilerek kaynaştırılmasında ve yüksek nitelikli alaşımlar elde edilmesinde de indüksiyonla ısıtmadan yararlanılır. 1970'lerin sonlarından bu yana, tokamak türü deneysel termonükleer reaktörlerde(*) plazmanın ısıtılması amacıyla indüksiyonla ısıtma teknikleri kullanılmaktadır.

Dielektrik ısıtması. Bu yöntem elektriksel iletkenliği düşük malzemelerin, özellikle yalıtkanların (örn. kauçuk, plastikler, tahta) ısıtılmasında kullanılır. Dielektrik ısıtmasında(*) malzeme, bir radyo frekanslı üretece bağlanmış iki metal levha (elektrot) arasına yerleştirilir. Bu levhaların arasında oluşan yüksek frekanslı değişken elektromagnetik alanın etkisiyle malzeme içinde molekülsel sürtünmelerden kaynaklanan ısı ortaya çıkar. İndüksiyonla ısıtmada malzemenin her yerini aynı sıcaklığa getirmek olanaklı değilken, dielektrik ısıtmasında bu amaç kolaylıkla sağlanır.

Dielektrik ısıtması sanayinin çeşitli dallarında yaygın olarak kullanılır. Kerestelerin ya da alçıdan duvar kaplamalarının kurutulması, mobilyacılıkta kullanılan özel tutkalların hızlı bir biçimde ısıtılması, plastiklerin ve camsı malzemelerin kalıba dökülmeden önce ısıtılması, bu uygulamalara birkaç örnektir. Elektronik fırınlarda (mikrodalga fırını) besinlerin pişirilmesi de dielektrik ısıtması yoluyla olur.

Yüksek Hakem Kurulu (YHK), Türkiye'de belirli durumlarda işçi ve işverenler arasındaki toplu sözleşmelerle ilgili anlaşmazlık ve uyuşmazlıkları çözmekle görevli kurul.

1982 Anayasası'nın 54. maddesine göre 1983'te 2822 sayılı yasayla kuruldu. Grev ve lokavtın yasaklandığı ya da ertelendiği durumlarda taraflar uyuşmazlığın her aşamasında YHK'ya başvurabilirler. YHK'nın kararları kesindir ve toplu iş sözleşmesi hükmündedir.

İşçi ya da işveren sendikalarının etkinliklerinin durdurulabileceği, grev ve lokavt yetkilerinin ertelenebileceği ya da askıya alınabileceği olağanüstü yönetim biçimlerinin yürürlükte olduğu durumlarda (örn. savaş, genel ve kısmi seferberlik), Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu hükümlerine göre YHK yürürlülük süresi sona ermiş bulunan toplu iş sözleşmelerini, ilgililerin başvurusu üzerine ve gerekli gördüğü değişiklikleri yaparak yeniden yürürlüğe koyar. Grev ve lokavtın yasak olduğu işyerlerindeki uyuşmazlıklarda ise, arabuluculuk yoluyla anlaşmaya varılamadığına ilişkin tutanağın alınmasından ya da geçici grev ve lokavt yasağının altı ayı doldurmasından başlayarak altı işgünü içinde taraflardan biri YHK'ya başvurabilir. Öte yandan, grev ve lokavtın ertelendiği durumlarda, çalışma ve sosyal güvenlik bakanı da erteleme süresinin bitiminde YHK'ya başvurabilir.

YHK'nın başkanı, Yargıtay'ın iş davalarına bakan dairesinin başkanıdır. Kurulun bir üyesi işçi, işveren kuruluşlarıyla ve bakanlıklarla hiçbir bağlantısı bulunmayan uzmanlar arasından bakanlar kurulunca atanır; bir başka üye üniversitelerin iş hukuku ya da iktisat alanındaki öğretim üyeleri arasından Yükseköğretim Kurulu'nca seçilir. Ayrıca, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı çalışma genel müdürü kurulun üyesidir. İki üye işçi sayısı en yüksek işçi sendikaları konfederasyonunca, bir üye işveren sendikaları konfederasyonunca, bir üye de kamu işverenlerini temsil etmek üzere bakanlar kurulunca seçilir. Yazışma hizmetleri genel sekreterlikçe yürütülen YHK'ya başbakanlıkça yeterli sayıda raportör ve uzman da atanır.

YHK başvuru dilekçesinin alındığı günden başlayarak altı işgünü içinde toplanır. Uyuşmazlığı dosya üzerinden inceler. Ayrıca ilgili kişilerden yazılı ya da sözlü görüş alır.

Yüksek Hakimler Kurulu, yargıçların özlük işleri, mahkemelerin kurulması ya da kaldırılması ve yargı çevrelerinin değiştirilmesiyle ilgili konuları karara bağlamak üzere, 1961 Anayasası'yla öngörülen ve 1962 tarihli ve 45 sayılı yasayla kurulan yüksek kurul. 1982 Anayasası'yla adı Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu(*) olarak değiştirilmiş, ayrıca görev ve yetkileri genişletilmiştir. Yüksek Hakimler Kurulu'nun yargıçlarla ilgili atama, yükseltme ve disiplin kararlarına karşı idari yargıya başvurma olanağı vardı. 1982 Anayasası'nda ise Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun kararlarının kesin olduğu ve bunlara karşı yargı yoluna başvurulamayacağı belirtilmektedir. Ayrıca 1961 Anayasası Yüksek Hakimler Kurulu'na görev alanına ilişkin yasaların anayasaya aykırılığını ileri sürerek Anayasa Mahkemesi'ne başvurma olanağı tanımış olmasına karşılık 1982 Anayasası Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na böyle bir yetki vermemiştir.

yüksek mahkemeler, anayasadaki düzenlemeye göre, kararlarına karşı başka yargı merciine başvurulamayan üst yargı yerleri. 1982 Anayasası yüksek mahkemeler arasında Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Uyuşmazlık Mahkemesi'ni saymıştır. Bu başlık altında yer almayan Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Sayıştay ve Yüksek Seçim Kurulu (YSK) da birer yüksek mahkeme olarak nitelendirilebilir.

Yüksek Planlama Kurulu (YPK), ekonomi politikalarına ilişkin kararların alındığı başbakana bağlı kurul. Kuruluş amacı ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmanın planlamasında bakanlar kuruluna yardımcı olmak biçiminde tanımlanmakla birlikte, uygulamada ekonomi politikalarının oluşturulmasında son derece kapsamlı yetkileri vardır.

27 Mayıs Hareketi'nden sonra 1962'de kurulan YPK, 1984'te çıkarılan 223, 1987'de çıkarılan 304 ve 1991'de çıkarılan 437 sayılı kanun hükmünde kararnamelerle yeniden düzenlendi. Gene 1991'de 470 sayılı kanun hükmünde kararnameyle değişiklik getirildi. Başbakanlık Kamu Ortaklığı İdaresi ve Başbakanlık Toplu Konut İdaresi'nin kurulmasından sonra bu idarelerin programlarının uygulanmasını değerlendirmekle görevlendirildi. Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu kaldırılınca onun görevlerini de üstlendi.

YPK'nın görevleri arasında hazırlanan plan ve yıllık programların saptanan hedeflere uygunluk ve yeterlilik yönünden incelenmesi, ekonominin yurtiçi ve yurtdışı yönleriyle ilgili yüksek düzeyde kararların oluşturulması, uzun vadeli kalkınma planı ve yıllık programlar çerçevesinde KİT'lerle ilgili her türlü kararın alınması, ithalat ve ihracat rejimlerine ilişkin temel ilkeleri belirleyerek dış ekonomik ilişkilerde eşgüdümün sağlanması, 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun'un 10. maddesi ile başka yasaların daha önce Toplu Konut İdaresi ve Kamu Ortaklığı İdaresi'ne verdiği görevlerin, özellikle de özelleştirme işlemlerinin yürütülmesi ve bakanlar kurulu ile YPK başkan ya da üyelerinin belirledikleri başka konuların karara bağlanması sayılabilir. Kurul, bu çok geniş yetkilerin yanı sıra, uygulamada yıllık mali bütçeler bakanlar kuruluna sunulmadan önce ele almak gibi yasada öngörülmeyen işlevler de üstlenmektedir. Ekonomiden sorumlu bütün bakanları bünyesinde toplayan ve gerektiğinde üst düzey bürokrasiyi toplantılara çağıran YPK'nın yetkilerinin genişliği bu kuruluşa fiilen bir iç kabine konumu kazandırır.

YPK başbakanın başkanlığında, devlet bakanı ve başbakan yardımcısı, maliye ve gümrük, tarım orman ve köyişleri, sanayi ve ticaret, enerji ve tabii kaynaklar, bayındırlık ve iskân, ulaştırma bakanları ile başbakanın belirleyeceği en çok üç devlet bakanından oluşur. Başbakan gerektiğinde başka bakanlarla kamu görevlilerini de kurul toplantısına çağırabilir. Uygulamada kurula düzenli olarak çağrılan kamu görevlileri TC Merkez Bankası başkanı, Hazine ve Dış Ticaret müsteşarı, Maliye ve Gümrük Bakanlığı müsteşarı, Kamu Ortaklığı İdaresi başkanıdır. YPK'nın sekreterlik hizmetlerini DPT müsteşarı yürütür.

Yüksek Seçim Kurulu (YSK), Türkiye'de seçim ve halkoylaması işlemlerinin genel yönetimi ve denetimiyle görevlendirilmiş anayasal kuruluş.

26 Nisan 1961'de kabul edilen Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun uyarınca kuruldu. 1961 ve 1982 anayasalarında benzer terimlerle tanımlandı. Kuruluş yasası son kez Şubat 1987'de değiştirildi.

YSK yedi asil ve dört yedek üyeden oluşur. Üyelerden altısı Yargıtay, beşi Danıştay Genel Kurulu tarafından, kendi üyeleri arasından ve gizli oyla seçilir. Bunlar gizli oy ve salt çoğunlukla aralarından bir başkan ve bir başkan vekili seçerler. Başkan ve başkan vekili dışındaki üyeler arasından, ikisi Yargıtay'dan ikisi Danıştay'dan olmak üzere ad çekmeyle dört yedek üye ayrılır. Üyelerin görev süresi altı yıldır. YSK kararlarını salt çoğunlukla verir. İl ve ilçe seçim kurulları YSK'ye bağlıdır. YSK'ye bağlı olarak Seçmen Kütüğü Genel Müdürlüğü ile her ilçede bir seçmen kütükleri bürosu kurulmuştur. Seçmen kütükleri Seçmen Kütüğü Genel Müdürlüğü'nce hazırlanır.

YSK'nin başlıca görevleri, Anayasa ve kuruluş yasasıyla genel yönetimi ve denetimi kendisine verilmiş bulunan seçimlerin başlamasından bitimine değin düzen içinde yönetilmesi ve dürüstlüğüyle ilgili bütün işlemleri yapmak ve yaptırmak, seçim süresince ve seçimden sonra seçim konularıyla ilgili bütün yolsuzlukları, şikâyet ve itirazları incelemek, kesin karara bağlamak ve TBMM üyelerinin seçim tutanaklarını kabul etmektir. Kurul ayrıca seçimlerde kullanılacak araç, gereç ve malzemeyle basılı kâğıtları sağlar; kütük düzenleme işlemlerini yürütür; il ve ilçe seçim kurullarının kuruluşunu sağlar; şikâyet ve itirazları inceleyip karar verir, il seçim kurullarının sordukları soruları yanıtlar. YSK'nin kararları kesindir, başka bir merciye başvurulamaz.

Seçimlerin yenilenmesi ya da ara seçim yapılması kararı verildiğinde YSK ilgili yasaların saptadığı seçimlere ilişkin süreleri kısaltarak uygulamaya yetkilidir. YSK yasaların öngördüğü biçimde seçime katılmaya hak kazanmış siyasal partileri saptar ve duyurur. Seçime katılmasına engel oluşturacak eksikleri olan siyasal partilerden bu eksiklikleri yasal süre içinde tamamlamalarını ister.

yüksek tansiyon, HİPERTANSİYON olarak da bilinir, atardamarlar ya da toplardamarlardaki kan basıncının normalin üstünde olmasıyla ortaya çıkan hastalık tablosu. Atardamar yüksek tansiyonu kalbin kasılma evresinde (sistol) ya da hem kasılma hem de gevşeme evresinde (diastol) varlığını sürdürebilir ve akciğer dolaşımıyla bütün vücuttaki kan dolaşımını etkileyebilir.

Sistol sırasında bütün vücuttaki atardamalarda ortaya çıkan yüksek tansiyon, Graves-Basedow hastalığı olarak adlandırılan hipertiroidizm türünde ya da ağır kansızlıklarda, kimi zaman da atardamar-toplardamar fistüllerinin sonucunda görülür. Bunlara ek olarak aortta gelişen damar sertliği (ateroskleroz) damarın esnekliğini yitirmesine neden olarak kalpteki kan damara pompalandığında damar içindeki basıncın aniden artmasına ve yüksek tansiyona yol açar.

Hem sistol hem diastol sırasında süren yüksek tansiyonun başlıca nedenleri arasında duygusal gerginlik, böbrek hastalıkları, sinir sistemi ya da iç salgıbezi hastalıkları ile aort daralması gibi yapısal bozukluklar sayılabilir.

Böbreklerden kaynaklanan yüksek tansiyon bütün vücuttaki kan dolaşımını bozar. Böbreğin yapı ve işlevlerini bozan bir hastalık ya da böbrek atardamarlarının damar sertliği gibi bir nedenle daralması ya da tıkanmasının yol açtığı bu bozukluğun tedavisinde yüksek tansiyona neden olan hastalık ya da bozukluğun giderilmesi hedeflenir.

Beyin urları, inme ya da çocuk felci de yüksek tansiyona neden olabilir. Bunların yanı sıra, böbreküstü bezlerinin kabuk bölümünden (korteks) aşırı derecede hormon salgılanması (Cushing sendromu ve hiperaldosteronizm), bu bezin iç bölümünün urları ya da hipofiz bezinden salgılanan bazı hormonların fazlalığı da yüksek tansiyon nedeni olabilir.

Sağ kalpten akciğerlere kan götüren akciğer atardamarlarındaki yüksek tansiyonun en sık rastlanan nedeni sağ kalp yetmezliğine de neden olabilen akciğer hastalıklarıdır. Öte yandan toplardamarlardaki kanı karaciğere taşıyan kapı toplardamarındaki yüksek tansiyona karaciğerde kan akımını engelleyen herhangi bir etken neden olur. Bu etkenler karaciğer hastalıkları, karaciğer toplardamarındaki tıkanıklıklar ya da toplardamarlardaki kanın kalbe dönüşünü etkileyen kalp ve akciğer hastalıkları olabilir. Bu tür yüksek tansiyonun en önemli komplikasyonlarından biri yemek borusunda kapı toplardamarına dökülen toplardamarlarda oluşan varislerin kanamasıdır. Kanamanın şiddetli olduğu durumlarda kapı toplardamarıyla ana toplardamar ya da ana toplardamarın başlıca kollarından biri arasında bağlantıyı sağlayıp kapı toplardamarındaki kan basıncını azaltacak bir cerrahi girişim uygulanır.

En sık rastlanan yüksek tansiyon tipi esansiyel ya da nedeni bilinmeyen yüksek tansiyon olarak adlandırılır. Araştırmalar bu bozuklukta kalıtımın önemli rolü olduğunu ve aşırı sodyum ya da tuz alımının durumu kötüleştirdiğini, hatta kimi zaman yüksek tansiyon tablosunun ortaya çıkmasına neden olduğunu göstermiştir. Hafif vakalarda tedavide idrar söktürücüler ya da sempatik sinir ketleyicileri kullanılır. Vücuttaki sodyumun idrarla atılmasını artıran ve böylece vücuttaki sıvı miktarının azalmasını sağlayan idrar söktürücüler arasında klortalidon, furosemid, metolazon ve tiyazid grubu sayılabilir. İdrar söktürücüler vücuttaki potasyumun da bir ölçüde atılmasına neden olduğundan bunların yanında potasyum preparatları verilir ya da potasyumu vücutta tutan idrar söktürücülerin (örn. spironolakton, triamteren) kullanılması önerilir. Sinir ketleyicileri genellikle kalpten damarlara pompalanan kan miktarını ve damarlarda pompalanan kana karşı oluşan direnci azaltarak etki gösterir. Bunlardan en sık kullanılanlar metoprolol, nadolol ve propranolol gibi beta ketleyicilerdir. Sinirleri ketleyerek etki gösteren öbür ilaçlar arasında klonidin, guanetidin, metildopa, fenoksibenzamin, fetolamin, prazosin ve rezerpin sayılabilir.

Ağır yüksek tansiyon vakalarında genellikle atardamarların genişlemesini sağlayarak damar içindeki basıncı azaltan damar genişleticiler kullanılır. Hidralazin ve minoksidil gibi ağızdan alınan damar genişleticiler sıklıkla bir idrar söktürücüyle ve bir sempatik sinir ketleyicisiyle birlikte kullanılır; bu ilaçlar birlikte etki ederek vücudun doğal sıvı tutma eğilimini azaltır ve damarların genişlemesiyle birlikte kan akımını artırır. Çok ciddi ve kimi zaman ölüme neden olan yüksek tansiyon kötü huylu yüksek tansiyon olarak bilinir. Nedeni ne olursa olsun hemen her zaman hastanın acil olarak hastanede tedavi edilmesi gerekir. Böyle durumlarda damardan diazoksit gibi damar genişleticiler şırınga edilebilir.

yükseklik ve açıklık, astronomi, topçuluk, seyir ve başka alanlarda, Yer yüzeyinin üstündeki bir cismin konumunu veren iki koordinat. Yükseklik, cismin ufuk çizgisinden açısal uzaklığını (90°'ye kadar) verir. Açıklık ise, astronomide, genellikle tam güneyden saat ibresi yönünde cismin düşey dairesine (cisim ile başucu noktasından geçen büyük daire) kadar olan açının derecesidir. Astronomi dışı uygulamalarda ise açıklık (kerteriz) genellikle tam kuzeyden saat ibresi yönünde ölçülür.

yükseklikölçer *bak.* altimetre

Yüksekova, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Hakkâri iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.291 km² olan Yüksekova ilçesi kuzeyde Van ili, kuzeydoğu ve doğuda İran, güneyde Şemdinli ilçesi, güneybatıda Irak ve Çukurca ilçesi, batıda da Merkez ilçeyle çevrilidir.

İlin doğu kesiminde yer alan ilçe toprakları, yüksek ve engebeli alanlardan oluşur. İlçenin kuzey kesimini Mordağ (3.087 m), doğu kesimini Karadağ (3.194 m), güney kesimini İkiyaka Dağı olarak da bilinen Sat Dağının(*) batı bölümü, batı kesimini ise Cilo Dağı(*) engebelendirir. Bu dağlar Güneydoğu Toroslar'a bağlıdır. Türkiye'nin Ağrı Dağından sonra en yüksek ikinci noktası olan ve Uludoruk olarak da bilinen Reşko Tepesi (4.135 m) Merkez ilçe sınırı yakınındadır. Öteki önemli yükselti ise Şemdinli ilçe sınırı yakınında doruğu 3.711 m'ye erişen Sat Dağıdır. Hakkâri Dağlarının doğu bölümünü oluşturan bu dağlık yörenin yüksek kesimlerinde buzul aşındırmasıyla ortaya çıkmış buzyalaklarıyla buzyalağı göllerinin çevresi ve öteki düzlükler, yazın sürülerin otlatıldığı önemli hayvancılık alanlarıdır.

İlçe topraklarından kaynaklanan suların büyük bölümü Dicle Irmağı aracılığıyla Basra Körfezine ulaşır. En önemli akarsu kuzeybatıda doğal sınır oluşturan Büyük Zap Suyudur. Nehil Çayı ilçe sınırları içinde, Avarobarşin (Avarobaşin) Çayı da ülke sınırları dışında Büyük Zap Suyuna

Yüksekova'dan bir görünüm, Hakkâri

Anadolu Yayınları Arşivi

katılır. İlçenin doğu kesiminden kaynaklanan Esendere (eskiden Bajirge Deresi) ve Meşgan Deresi gibi bazı akarsular İran'da birleştikten sonra kapalı bir havza oluşturan Urmiye Gölüne ulaşır. Dağların yüksek kesimlerindeki en büyük buzyalağı göllerinden başlıcaları Gelyano ve Bay göllerdir. İlçenin orta kesiminde Türkiye'nin en büyük ve en yüksek düzlüklerinden biri olan ve yöreye adını veren Yüksekova(*) yer alır.

Oldukça sert bir karasal iklimin etkisi altında kalan yörenin doğal bitki örtüsü step görünümündedir. Bazı kesimlerde meşe ve ardıç topluluklarına rastlanır.

Yüksekova yüzölçümü ve nüfus açısından ilin en büyük ilçesidir. Yarıdan fazlası kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini daha çok hayvancılık ve ticaretten sağlar. Canlı hayvan ticaretine yönelik olarak yaylacılık yöntemiyle çok sayıda küçükbaş hayvan yetiştirilir. Kışı köylerdeki ağıllarda geçiren kıl keçisi ve koyun sürüleri yazın "zozan" adı verilen yüksek yaylalara çıkarılır. Yaylalarda kara kıl çadırlardan oluşan geçici yerleşmelere "zoma" denir. Burada sağılan sütlerden tereyağı ve peynir yapılır, kırkılan kıl ve yünler de eğirilerek kilim ve çadır dokunur, çorap örülür. Manda da yetiştirilen kırsal kesimde bir başka uğraş arıcılıktır. Ekime elverişli toprakları kısıtlı olan ilçede az miktarda buğday, patates, soğan, baklagiller, elma, ceviz ve üzüm yetiştirilir. İlçedeki başlıca sanayi kuruluşları kamu kesimine ait bir süt ürünleri tesisi ile bir et kombinasıdır.

Hakkâri ve Van'ı Esendere sınır kapısı ve Şemdinli'ye bağlayan yollar ilçe topraklarından geçer. Dilezi Geçidini (2.100 m) aşarak ulaşılan Esendere gümrük kapısında İran ile sınır ticareti yapılır.

Yörenin yerleşim tarihi çok eskilere iner. Gevarruki Vadisinde rastlanan çok sayıdaki kaya resminin Neolitik Çağda (İÖ 8000-5500) avcılıkla geçinen topluluklarca yapıldığı sanılmaktadır. İÖ 13. yüzyıl Asur kaynaklarında Nairi olarak geçen bu topraklarda Urartular yaşıyordu. Önce federasyon oluşturan, daha sonra da krallık kuran Urartular, bu engebeli alanlarda ulaşımı sağlamak için birçok yol yaptılar. Bunlardan sivil ve askeri amaçlı "Ordu Yolu", Yüksekova yöresinden geçiyordu. Tarihsel geçmişi Hakkâri'ye(*) koşut olan yöre, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin denetimine girdi. Halkının büyük bölümü Müslüman Kürtler ile Nasturilerden, küçük bir bölümü ise Ermeniler, Keldaniler ve Yahudilerden oluşuyordu. 19. yüzyıl sonlarında Van vilayetinin Hakkâri sancağına bağlı Gevar kazasının sınırları içindeydi. 20. yüzyıl başlarında Barzani aşiretiyle Nasturiler arasındaki çatışmalara sahne oldu. I. Dünya Savaşı sırasında Rusların işgalinde kaldı. Savaştan sonra Müslüman olmayan nüfus yöreyi terk etti. Yerleşme çeşitli yönetsel değişiklikler geçirdikten sonra 1936'da ilçe yapıldı ve adı Yüksekova olarak değiştirildi.

İlçenin orta kesiminde, Nehil Çayı vadisinde kurulu olan ve eskiden Gevar ve Dize adlarıyla anılan kent, nüfus açısından Hakkâri'den sonra ilin en büyük ikinci merkezidir. Eski adlarından biri olan Dize, günümüzde kentin güney kesiminde yer alan bir mahallenin adıdır. Nehil Çayı kıyılarında gelişmiş olan kentin iki yakası köprülerle birbirine bağlanır. 1927'de 645 olan nüfusu 1950'ye gelindiğinde yalnızca 1.143'tü. Esendere sınır kapısında İran'a geçen transit yolun önem kazanmasından sonra ticaret merkezi olarak gelişmeye başlayan yerleşmenin nüfusu 1980'de 10 bini, 1985'te 15 bini aştı ve 1990'da 30 bine yaklaştı. Hakkâri, Esendere sınır kapısı ve Şemdinli'den gelen yolların kesiştiği bir noktada yer alan kent, askeri alanların bulunması nedeniyle kuzeye doğru gelişememektedir. İl merkezi Hakkâri'ye uzaklığı 76 km'dir.

İlçedeki başlıca tarihsel yapılar, Büyükçiftlik (eskiden Hırvata) köyü yakınlarındaki ilkçağa ait kent ve kale kalıntılarıdır. Bu kalıntıların Urartuların en önemli kentlerinden Musasir'e(*) ait olduğu sanılmaktadır. Yörede bazı kilise kalıntılarına da rastlanır. Bunların başlıcası Dağlıca bucağındaki bir Nasturi kilisesi olan el-Ahmar'dır.

Yüksekova Belediyesi 1936'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 69.003; kent, 28.486.

Yüksekova, GEVAR OVASI olarak da bilinir, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ova. Hakkâri yöresindeki Cilo Dağı ile İran sınırı yakınındaki dağlar arasında, güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanır. Alüvyonlu geniş bir düzlük görünümündedir. Yaklaşık 300 km²'lik bir alan kaplar; uzunluğu 35 km, genişliği 10 km kadardır. Yüksekliği genelde 1.900 m'yi aşar ve bazı kesimlerde 2.000 m'ye yaklaşır. Ovanın sularını toplayan yaklaşık 70 km uzunluğundaki Nehil Çayı kuzeybatıda yer alan dar bir boğazı aştıktan sonra Büyük Zap Suyuna ulaşır. Nehil Çayının çevresindeki bataklıkların kurutulması için bazı çalışmalar yapılmıştır. Ovadaki başlıca tarımsal etkinlikler tahıl üretimi ve manda yetiştiriciliğidir. Van'ı Esendere (eskiden Bajirge) kapısında İran'a bağlayan karayolu ovadan geçer.

yükseköğretim, ortaöğretim sonrasında, genellikle belirli bir dalda lisans ya da daha yüksek düzeyde diploma ya da sertifika veren kurumların sağladığı eğitim. En yaygın yükseköğretim kurumları üniversiteler, yüksekokullar, akademiler, öğretmen yetiştiren okullar ve çeşitli enstitülerdir.

Yükseköğretim ortaçağda Avrupa'da ilk üniversitelerin kurulmasıyla başlamıştır. O dönemden bu yana büyük değişiklikler geçirmekle birlikte bu kurumların temel amaçları değişmemiştir. Yeniçağdan sonra yükseköğretimin niteliği büyük ölçüde Fransa, Almanya, İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği gibi etkili ülkelerde geliştirilen modellerle belirlenmiştir.

Fransa ve Almanya'da yükseköğretim temelde devlet tarafından düzenlenir ve üniversiteye girebilme koşulları birbirine benzer. Fransa'da ortaöğretimin sonunda öğrenciler *baccalauréat* adı verilen bir sınava girerler. Bu sınavı geçenler bir üniversitenin hazırlık niteliğindeki bir yıllık birinci sınıfına alınır. İlk yılın sonundaki sınavı başarıyla verenler, üç ya da dört yıllık üniversite öğreniminin sonunda Fransa'da lisans, Batı Almanya'da doktora adı verilen ilk dereceye hak kazanırlar. Ama bu iki sistem arasında bazı temel farklılıklar da vardır. Fransa'da *académie* olarak adlandırılan eğitim bölgeleri, devletin atadığı ve o bölgedeki üniversiteden de sorumlu olan rektörlerce yönetilir. Ülke çapında aynı müfredat programı uygulandığı için her üniversitenin önemli ayırt edici özellikleri yoktur. Barınma olanakları açısından daha elverişli olduğu için öğrenciler Paris'teki üniversiteleri yeğler. Güçlü eyaletlerden oluşan Almanya'da ise bölgesel üniversiteler kendi seçtikleri rektörlerin yönetimi altında müfredatlarını özerk olarak belirleyebilirler. Öğrenciler kendi ilgi alanlarına ve her üniversitenin üstün olduğu alanlara göre üniversite değiştirebilirler. Ülke çapındaki bu rekabet, bölgesel üniversitelerin durgunluğa düşmesine engel olur. Sömürgecilik ya da misyonerliğin etkisiyle Fransız yükseköğretim sistemi birçok yönüyle, özellikle de *grand école* (büyük okul) denilen teknik okullar aracılığıyla Afrika, Batı Hint Adaları ve Uzakdoğu'da da benimsendi. Alman etkisiyse üniversitelerin işlevine ilişkin felsefi kavramlar yoluyla kendini gösterdi. Araştırma merkezleri olarak üniversitelerin önemini ilk kez Almanlar vurguladı. Almanlar ayrıca üniversiteleri ulusal düşüncenin simgesi olarak da görüyorlardı. İlk kez Almanya'da ortaya çıkan doktora uygulaması daha sonra tüm dünyaya yayıldı. İngiltere ve ABD'de eğitim kurumlarının özerkliğine daha büyük önem verilir. Kara Avrupa'sında olduğu gibi yönetsel bir devlet denetimi uygulamak yerine bu ülkelerde üniversitelerin yönetimi ve müfredat programlarının belirlenmesi bütünüyle üniversitelere bırakılmıştır. İngiliz üniversitelerinin gelir kaynağı hemen tümüyle devlet fonları, Amerika'da ise öğrencilerden alınan ücretlerdir. İngiltere'de mimarlık, ticaret, güzel sanatlar ve müzik gibi teknik ya da mesleki konularda eğitim veren yüksekokullar vardır. Akademik programlar genellikle belirli bir konu üzerinde uzmanlaşmaya yönelik olarak düzenlenir. ABD'de yükseköğretim sisteminde, 19. yüzyılda federal hükümetin eyaletlere bağışladığı toprakların (*land grant*) geliriyle kurulan yüksekokullarda tarım ve veterinerlik gibi derslerin de müfredata girmesinin ardından bir demokratikleşme süreci gerçekleşmiştir. ABD üniversitelerinde özellikle çok çeşitli dallarda ders alan öğrenciler daha sonra uzmanlık derslerini izleyerek lisans diplomasına hak kazanırlar.

Sömürgecilik döneminde dünyanın birçok bölgesine yayılan İngiltere, öğretim sistemini de birlikte götürdü. 20. yüzyılda Londra Üniversitesi yabancı öğrenciler için sınavlar açma ve üniversiteler arası bilgi ve eleman alışverişi gibi yollarla etkin bir denizaşırı politika izledi. Amerika'daki misyonerler ve koloni yöneticileriyse ABD'ye özgü düşünce ve ilkeleri yaydılar. ABD'de yükseköğretimin Alman modelinden kaynaklanan belirgin özelliklerinden biri de ders anlatımının ve sınavların görece daha az önem taşımasıdır. Her iki ülkede de öğrencilerin başarısı ağırlıklı olarak her derste tartışmalara katılım düzeyi ve yazılı ödevlerle değerlendirilir.

Eski Sovyet rejiminin yükseköğretim sistemini doğrudan devlet yönetimine bağladığı Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde bu düzeydeki eğitim kurumları üçe ayrılır: Beşeri bilimler ve temel bilimler öğretimi veren üniversiteler; hukuk, tıp ve tarım gibi tek bir uzmanlık dalında eğitim veren enstitüler; enstitülerde öğretilen derslerin daha geniş bir bilimsel temelde işlendiği politeknik enstitüleri. Bu sistemin bir başka özelliği de radyo ve televizyon yayınları ile yöresel eğitim merkezlerine dayanan mektupla öğretim sistemiyle eğitim ağının tüm ülkeye yayılmış olmasıdır. Böylece öğrenciler bir yandan çalışırken, bir yandan da eğitimlerini sürdürebilmektedirler.

Batı Yarıküre'nin dışında kalan ülkelerdeki eğitim sistemleri, uluslararası alanda en etkili ülkeleri örnek almış, ama her zaman beklenen yararı elde edememiştir. En önemli sorun, gelişmekte olan ülkelerin akademik nitelikte üniversitelerden çok, özgül sorunlarını çözebilecek uzman ve bilim adamı yetiştirecek teknik nitelikteki okullara gereksinim duymasıdır. Bu ülkelerdeki bir başka önemli sorun da dildir; Batı'da geliştirilmiş olan teknolojinin gerektirdiği sözcük zenginliği bu ülkelerin dillerinde henüz oluşmamıştır. Bu nedenle başta İngilizce olmak üzere yabancı dil öğretimine özel önem verilmektedir.

Yükseköğretimde, başka ülkelerin başarılı yanlarından yararlanma yönünde çok yaygın bir eğilim vardır. Avrupa'nın tersine Kuzey Amerika'daki okullar eğitim standartlarında tekörnekliği sağlayan merkezî bir denetim yokluğunun sıkıntısı içindedir. Bu sorunu çözmek amacıyla eşgüdümü sağlamakla görevli ulusal kuruluşlar oluşturulmuştur. Öte yandan Avrupa üniversiteleri de müfredatın geliştirilmesinde özerkliği artırma ve nüfusun daha büyük bölümünün yükseköğretim olanaklarından yararlanmasını sağlayacak politikalar geliştirme yolunda adımlar atmaktadır.

Türkiye'de yükseköğretim. Osmanlı döneminde yükseköğretimin kurumsal çerçevesini oluşturan medrese sistemi özerk bir yapı taşıyordu. Tanzimat (1839) sonrasında medreselerin tıp, temel bilimler ve mühendislik dallarında bıraktığı boşluğu doldurmak üzere 1863'te öğretime açılan Darülfünun(*) modern anlamda üniversitenin öncüsü oldu. 1880'lerde kurulan meslek okulları ve yüksekokullar ise farklı bir gelişme çizgisi izledi.

Cumhuriyet döneminin başlarında Darülfünun bilimsel ve yönetsel açıdan özerk bir kurumdu. Bu kurumu kaldırarak yerine İstanbul Üniversitesi'ni kuran 1933 Üniversite Reformu'yla(*) yükseköğretim düzeyi yükselmekle birlikte özerk yapıya son verildi. Aynı dönemde üniversitelerden bağımsız yüksekokullarda da yeni düzenlemelere gidildi, yeni yüksekokullar açıldı. 1946'da bir yasayla üniversite kurumunun özerkliğini ve tüzel kişiliğini güvence altına alan bir düzenleme getirildi. İstanbul Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nden sonra 1950'lerin ortalarında Trabzon, İzmir, Ankara ve Erzurum'da yeni üniversiteler kuruldu. Buna karşılık siyasal iktidar yeni üniversitelerin özerkliğini sınırlama ve akademilere dayalı yeni bir yükseköğretim sistemi oluşturma gibi yöntemlere başvurdu.

1961 Anayasası üniversite özerkliğine yer vererek önemli güvencelere bağladı. Bu dönemde akademi türü yüksekokullar mühendislik alanında yaygınlaştı; yükseköğretime girişte merkezî seçme sınavı kurumsallaştırıldı. Paralı özel yüksekokulların kurulmasına izin verildiyse de Anayasa Mahkemesi'nin Ocak 1971'de ilgili yasayı iptal etmesiyle bu uygulama sona erdi. 12 Mart Müdahalesi'nden (1971) sonra yükseköğretim kurumlarının özerkliğini kısıtlayıcı önlemler alındıysa da bunlar Şubat 1975'te gene Anayasa Mahkemesi'nce iptal edildi. 1973-78 arasında üniversite sayısı 19'a ulaştı; 1974-75'te mektupla öğretim sistemi uygulanmaya başladı, önlisans okulları düzenlendi.

12 Eylül Harekâtı'ndan sonra Kasım 1981'de çıkarılan Yükseköğretim Kanunu'yla üniversite, akademi ve yüksekokul gibi farklı kurumlar Yükseköğretim Kurulu(*) (YÖK) çatısı altında birleştirildi. Temmuz 1982'de tüm yükseköğretim kurumları 27 üniversiteye bağlı fakülteler, yüksekokullar ve enstitüler biçiminde yeniden örgütlendi. 1990'a değin üniversite sayısı 29'a çıktı. 1992'de çıkarılan bir yasayla 21 yeni üniversite ve iki yüksek teknoloji enstitüsü kuruldu.

Üniversitede açıköğretim uygulamasına 1982'de Anadolu Üniversitesi'ne bağlı Açıköğretim Fakültesi'nde başlandı. Radyo ve televizyondan yayımlanan ders programlarıyla da desteklenen eğitimin süresi dört yıldır. *Ayrıca bak.* üniversite.

Yükseköğretim Kredi ve Yurtlar Kurumu (YURTKUR), yükseköğrenim gören öğrencilere öğrenim ve harç kredisi vermek, barınma, beslenme, sosyal ve kültürel gelişimlerini sağlamak amacıyla 1961 tarihli ve 351 sayılı yasayla kurulmuş, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı kuruluş.

1924'te medreseler kapatılınca Cumhuriyet hükümetleri bazı okulları yatılıya çevirdi, bazı medrese hücrelerinden de barınak olarak yararlanma kararı aldı. Ayrıca Ankara, İzmir ve İstanbul gibi kentlerde yoğunlaşan yükseköğretim gençliğinin barınma ve beslenme gereksinimini karşılamak amacıyla il özel idareleri, belediyeler ve derneklerden yararlanma yoluna gidildi. Bu arada özel kişilerce ticari amaçla yurt açılmasına da izin verildi. Daha sonra 1949'da çıkarılan 5375 sayılı yasayla yurt ve aşevleri Milli Eğitim Bakanlığı'nın sorumluluğuna verildi. Bakanlık 1957'de yurt ve aşevlerini kendi bünyesine alarak Yükseköğrenim Genel Müdürlüğü'ne bağladı. Hızla artan öğrenci sayısı ve hizmetin ağırlığı karşısında 1961'de Yükseköğretim Kredi ve Yurtlar Kurumu oluşturuldu.

Kurumun başlıca merkez organları Genel Kurul, Yönetim Kurulu ve Genel Müdürlük'tür. Genel Kurul, milli eğitim bakanının başkanlığında bazı bakanlık ve kurumların temsilcileri, üniversite rektörleri, her üniversiteden birer temsilci ile yurt öğrenci temsilcileri arasından milli eğitim bakanının seçtiği dört öğrenciden oluşur. En yüksek karar organı konumundaki Genel Kurul adına hareket eden Yönetim Kurulu, Genel Kurul'un seçtiği yedi üyeyle görev yapar. Kurumu temsil yetkisindeki bir genel müdür ile iki yardımcısından oluşan Genel Müdürlük, çalışmalarını Genel Kurul ve Yönetim Kurulu kararları doğrultusunda yürütür. Kurumun taşra örgütü sekiz bölge müdürlüğü ile bunlara bağlı yaklaşık 100 yurt müdürlüğü aracılığıyla hizmet verir.

Kurumun başlıca gelir kaynakları yurt işletmeleri (kantin, lokanta, çay ocağı), dağıtılan kredilerden kesilen gider payları, bağışlar, Spor-Toto ve at yarışları gibi oyunlardan kesilen yüzdeler ve Hazine'den ayrılan paydır.

Yükseköğretim Kurulu (YÖK), 12 Eylül Harekâtı'ndan (1980) sonra Kasım 1981'de 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'yla yükseköğretim kurumlarını yönetmek üzere oluşturulan, daha sonra anayasal statü kazanan kuruluş.

Haziran 1973'te çıkarılan 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu da üniversiteler üstü düzeyde Yükseköğretim Kurulu adını taşıyan benzer bir organın oluşturulmasını öngörüyordu. Bu kurul, yükseköğretimin bütünlüğü anlayışı içinde, çağdaş bilim ilkeleriyle teknolojinin gereklerine ve kalkınma planlarının temel ilke ve politikalarına uygun olarak yükseköğretim alanına yön vermek üzere gerekli inceleme, araştırma ve değerlendirmeleri yapmak, yükseköğretim kurumları arasında koordinasyonu sağlamak, uygulamaları izleyerek yetkili makam ve mercilere önerilerde bulunmakla görevliydi. Ama yasanın ilgili maddeleri 25 Şubat 1975'te Anayasa Mahkemesi'nce iptal edildiği için kurul hiçbir çalışma gerçekleştiremedi.

12 Eylül döneminde oluşturulan YÖK'ün daha sonra 1982 Anayası'nda da yer verilen başlıca amaçları, yükseköğretim kurumlarının öğretimini planlamak, düzenlemek, yönetmek, denetlemek, yükseköğretim kurumlarındaki eğitim, öğretim ve bilimsel çalışma etkinliklerini yönlendirmek ve öğretim elemanlarının yetiştirilmesi için planlama yapmaktır. Yasaya göre YÖK'ün yetkileri arasında rektörlerin disiplin işlemlerini karara bağlamak, öğretim üyelerinin kurumlarıyla ilişkilerini kesmek ya da öğretim üyelerini denenmek üzere başka bir yükseköğretim kurumuna atamak gibi yetkiler de vardır.

Kuruluş aşamasında YÖK, devlet başkanınca seçilen sekiz bakanlar kurulunca seçilen altı, Genelkurmay Başkanlığı'nca seçilen bir, Milli Eğitim Bakanlığı'nca seçilen iki, Üniversitelerarası Kurul'ca seçilen sekiz öğretim üyesi olmak üzere 25 kişiden oluşan, sürekli görev yapan, özerk ve kamu tüzel kişiliği olan bir kurul niteliğindeydi. 1987'de yapılan bir değişiklikle cumhurbaşkanı, bakanlar kurulu ve Üniversitelerarası Kurul kontenjanları yedişer kişi olarak düzenlendi. 1988'deki bir değişiklikle de YÖK her yarıyılda üçer kez toplanan bir genel kurula dönüştürüldü; kurulun görevleri başkanla birlikte dokuz kişiden oluşan, sürekli çalışacak bir yürütme kurulunda toplandı. Daha önce YÖK üyeleri iki yılda bir dörtte bir yenileme yöntemiyle sekiz yıl görev yaparken, bu süre dört yıla indirildi.

YÖK'ün yetki sınırlarını aştığı, üniversitelerin görevlerine müdahale ederek özerkliği bütünüyle ortadan kaldırdığı, yetkilerin fiilen kurul başkanında toplandığı yönündeki eleştiriler, kuruluşundan bu yana kamuoyunda sürekli güncelliğini korudu.

YÖK başkanı kurul üyeleri arasından cumhurbaşkanınca dört yıllık bir süre için seçilir. YÖK'ün ilk başkanı olan İhsan Doğramacı istifa ettiği Temmuz 1992'ye değin bu görevi yürüttü. Yerine Ondokuz Mayıs Üniversitesi rektörü Mehmet Sağlam atandı.

yükselim, astronomide, bir gökcisminin gök ekvatorundan kuzeye ya da güneye doğru açısal uzaklığı. Yükselim ile bir doğu-batı koordinatı olan açılım, birlikte, herhangi bir gökcisminin gökküredeki konumunu tanımlar. Kuzey yükselimi artı, güney yükselimi ise eksi olarak kabul edilir. Böylece, +90° yükselimi kuzey gök kutbunu, 0° gök ekvatorunu ve −90° güney gök kutbunu gösterir. Yükselim genellikle Eski Yunancadaki δ (delta) harfiyle simgelenir.

yükselme, belli bir hizmet süresini dolduran ve gerekli yeteneği gösteren memurun aylık ve hiyerarşi bakımından ilerlemesi. Görev ya da sıfatta herhangi bir değişiklik getirmeyen kademe ilerlemesinden farklı olarak, memurun bulunduğu dereceden bir üst dereceye geçmesi, böylece görev ve sorumluluğunun da artması sonucunu doğurur. Memurun derecesinin yükselmesi için açık bir kadro bulunması, yasayla belirlenmiş bekleme süresini doldurmuş olması, belli bir kademe aylığını almış olması, olumlu sicil alması ve bazı görevlerde de birtakım özel koşulları gerçekleştirmiş olması gerekir. İlk dört derece içinde bir dereceye yükselme olanağı bulunmayan memurların, bazı durumlarda ilk dört dereceye yükseltilebilmeleri idarenin takdirine bırakılmıştır. Bu gibi atamalar kazanılmış hak sayılmaz; bu memurlar görevde kaldıkları sürece atandıkları kadronun aylığını alırlar. Özel koşullarla ilk dört dereceye memur atanmasının amacı, idareye üst yönetim kadrolarını gençleştirme olanağını vermektir.

yükselme, jeolojide, Yer yüzeyinin doğal olayların etkisiyle düşey doğrultuda hareketlenmesi. Geniş bir bölgenin, ağır ağır ve hafifçe yükselmesine karaoluşumu(*) (epirojenez), daha yoğun ve hızlı süreçlere ise dağoluşumu(*) (orojenez) denir. Yer yüzeyinin yükselmesi, Pleyistosen Bölüm (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) buz örtülerinin

eriyerek kalkması sonucunda gerçekleşmiştir. Günümüzde Kanada ve İskandinavya'da ölçülebilir düzeyde yükselme süreçleri işlerliktedir.

yükselteç, AMPLİFİKATÖR olarak da bilinir, elektronikte, zayıf bir giriş sinyalini (gerilim, akım ya da güç), sinyalin temel dalga biçimi özelliklerini koruyarak kuvvetlendiren devre ya da aygıt. Radyo ve televizyon alıcılarında, hi-fi ses sistemlerinde, bilgisayarlarda ve başka elektronik aygıtlarda çeşitli yükselteç türleri yaygın olarak kullanılır. Yükselteçlerde güçlendirici öğe olarak transistorlar, elektron lambaları, transformatör ve üreteç gibi elektromekanik aygıtlar kullanılır.

Bir yükselteçte, çıkışın (akım, gerilim ya da güç) aynı birimle ifade edilen girişe oranı, sinyalin ne ölçüde kuvvetlendirildiğinin bir ölçüsüdür; bu oran kazanç olarak adlandırılır. Elektron lambalarında(*), anot gerilimindeki bir değişmenin, bu değişmeye (anot akımı sabit kalacak biçimde) yol açan ızgara gerilimi değişmesine oranı, lambanın yükseltme katsayısı olarak adlandırılır. Kazanç ve yükseltme katsayısı, aynı türden sayıların oranları olduklarından, boyutsuz sayılardır.

Tek bir yükseltecin istenen çıkış düzeyini sağlayamaması durumunda, yükselteç katları art arda bağlanır. Çokkatlı (kaskad) yükselteç olarak adlandırılan bu düzenekte, birinci katı oluşturan yükseltecin çıkışı, ikinci yükseltecin girişine uygulanır; gereken kat sayısı, istenen kazanç elde edilecek biçimde saptanır. Çokkatlı bir yükseltecin toplam kazancı, katların kazançlarının çarpımına eşittir. Radyo, televizyon ve radarda, elektronik ölçüm ve denetim aygıtlarında, uzak erimli telefon devrelerinde ve daha pek çok uygulamada çokkatlı yükselteçlerden yararlanılır. Yükselteçlerin art arda bağlanmasında, yükseltilecek sinyalin türüne bağlı olarak, değişik bağlantı biçimleri uygulanır.

Bir yükseltecin, girişindeki sinyalin tıpkısını, güçlendirilmiş olarak çıkışında vermesi istenir. Yükseltecin böyle çalışması doğrusal çalışma olarak adlandırılır. Girişteki sinyal yükselteçten biçimi değişime uğrayarak çıkıyorsa, yükselteçte genlik distorsiyonunun varlığından söz edilir. Yükselteç her frekansı aynı ölçüde güçlendiremiyorsa, buna frekans distorsiyonu denir. Yükselteçte kimi frekansların fazı başka frekanslara oranla daha fazla kaydırılıyorsa, faz distorsiyonunun varlığından söz edilir.

Elektronik aygıtların sağlayamayacağı kadar yüksek güç çıkışı gereken uygulamalarda magnetik yükselteçler ve dinamo-elektrik yükselteç olarak da adlandırılan döner yükselteçler kullanılır.

yükseltgeme-indirgeme tepkimesi, REDOKS TEPKİMESİ olarak da bilinir, çoğunlukla bir maddeden öbürüne oksijen atomları, hidrojen atomları ya da elektron aktarımı biçiminde gerçekleşen çok çeşitli kimyasal süreçlerin ortak adı.

Elektronların kimyasal tepkimelerdeki rolü anlaşılmadan önce, karbonun yanması ($C+O_2 \rightarrow CO_2$) ya da demirin paslanmasında ($4Fe+3O_2 \rightarrow 2Fe_2O_3$) olduğu gibi, bir elementin oksijenle birleştiği tepkimeler yükseltgeme; bakır oksitin hidrojenle indirgenmesinde ($CuO+H_2 \rightarrow Cu+H_2O$) olduğu gibi bir elementin oksijen kaybettiği tepkimeler ise indirgeme olarak adlandırılırdı.

Bugün çoğu yükseltgeme-indirgeme tepkimelerinde oksijen atomları, hidrojen atomları ya da elektronların aktarıldığı anlaşılmıştır. Bu tepkimelerin her ikisi bir arada gerçekleşir; yani yükseltgeme tepkimesi yürürken aynı anda indirgeme tepkimesi de yürür. Örneğin $N_2H_4+O_2 \rightarrow N_2+2H_2O$ tepkimesinde, hidrazin hidrojen kaybederek azot gazına yükseltgenirken, oksijen hidrojen kazanarak indirgenir ve su oluşturur.

Birçok madde sulu çözeltilerinde iyonlaşır. Örneğin nikel klorür, $NiCl_2 \rightarrow Ni^{+2}+2Cl^-$ tepkimesinde görüldüğü gibi, yüklü bileşenlerine ayrışır. Bu tür çözeltilerin elektrolizinde anotta yükseltgeme tepkimesi, katotta ise indirgeme tepkimesi gerçekleşir. Nikel klorürün elektrolizinde, $2Cl^- \rightarrow Cl_2+2e^-$ anot tepkimesi, $Ni^{+2}+2e^- \rightarrow Ni$ ise katot tepkimesidir. Elektron aktarımına dayalı bu tepkimeler yarı tepkimeler ya da yükseltgeme-indirgeme çiftleri olarak adlandırılır. Kuramsal olarak her yükseltgeme-indirgeme tepkimesi elektron aktarımı mekanizmasını gösteren iki çifte ayrılabilir. Yükseltgeme ve indirgeme aynı anda ve eşdeğer miktarlarda gerçekleşir; yani kaybedilen elektron sayısı kazanılan elektron sayısına eşittir. Bu iki çiftin göreli potansiyelleri tepkimenin hangi yönde ilerleyeceğini belirler.

En güçlü indirgeyici maddeler, soy metal bileşiklerini kolaylıkla indirgeyebilen ve aynı zamanda sudan hidrojen açığa çıkaran sodyum gibi elektropozitiflik değeri çok yüksek metallerdir. Sudan kolaylıkla oksijen gazı çıkaran flüor ve ozon gibi maddeler ise en güçlü yükseltgeyici maddeler arasındadır.

Bir yükseltgeme-indirgeme tepkimesinde yer alan her atomun elektron fazlasını ya da eksiğini gösteren bir yükseltgenme durumu vardır. Örneğin, sodyum iyonunun ($Na+$) bir elektron eksiği olduğundan yükseltgenme durumu +1'dir. Sülfat iyonunun (SO^-_4) yükseltgenme durumu ise bileşen elementlerinin yükseltgenme durumlarının toplamına eşittir ve −2'dir. Her oksijen atomunun iki fazla elektronu vardır; bu nedenle bunların sülfatın yükseltgenme durumuna toplam katkısı −8'dir. Kükürtün yükseltgenme durumu ise +6'dır; bu ikisi toplandığında sülfat iyonunun toplam yükseltgenme durumu −2 olarak bulunur. Sodyum sülfat (Na_2SO_4) gibi elektronlar bakımından yüksüz olan bir maddede ise bileşenlerin yükseltgenme durumlarının toplamı sıfırdır. Bu durumda, iki sodyum atomunun yükseltgenme durumu (toplam +2), sülfat iyonunun yükseltgenme durumunu (−2) dengeler. Böylece bir atom ya da iyon yükseltgenme durumu büyüdüğünde elektron kaybederek yükseltgenmiş, yükseltgenme durumu küçüldüğünde ise indirgenmiş olur.

Bazı elementlerin bütün bileşiklerinde aynı yükseltgenme durumunda bulunmalarına karşılık, başta ametaller ve geçiş elementleri olmak üzere birçok element çeşitli bileşiklerinde değişik yükseltgenme durumlarında bulunabilir. Örneğin, elementler arasında elektronegatifliği en yüksek olan flüor bütün bileşiklerinde −1 yükseltgenme durumundadır. Azotun yükseltgenme durumu ise amonyakta (NH_3) olduğu gibi −3 ile nitrik asitte (HNO_3) olduğu gibi +5 arasında değişir. Birden çok yükseltgenme durumunda bulunan elementlerin oluşturduğu inorganik bileşiklerin adlandırılmasında, elementin ardından sonra romen rakamıyla yükseltgenme durumu yazılır; örneğin, demir II klorür ($FeCl_2$) ve demir III klorür ($FeCl_3$) gibi.

yükselti hastalığı *bak.* dağ tutması

yükseltiölçer *bak.* altimetre

yüksük, dikiş dikerken iğne batmaması için parmağın ucuna takılan, kesik koni biçiminde, ucu kapalı ya da açık küçük koruyucu. Bilinen en eski örnekleri Pompei ve Harculaneum'da bulunmuş tunçtan yüksüklerdir. Hemen her tür malzemeden yapılabilirse de, günümüzde yüksük için daha çok plastik ya da yumuşak metaller kullanılmaktadır.

yüksükotu, yüksükotugiller (*Scrophulariaceae*) familyasının *Digitalis* cinsini oluşturan 20-30 kadar ikiyıllık ya da çokyıllık otsu bitki türünün genel adı. Avrupa, Batı Asya, Kanarya Adaları ve Akdeniz bölgesinde kendiliğinden yetişen bu türlerin bazısı şifalı bitki, bazısı ise süs olarak yetiştirilir.

Yüksükotları ortalama 45-150 cm arasında boylanabilen bitkilerdir. Oval ya da mızrakı yapraklarının bir bölümü bitkinin tabanında rozetsi demetler oluşturur, bazısı da

Yüksükotu (*Digitalis*)
Derek Fell

çiçekli gövde üzerine almaşık olarak dizilir. Gövdede tek yanlı olarak konumlanmış, salkım halindeki çiçekleri tüpsü ya da çansı, mor, kırmızı, pembe, sarı ya da beyaz ve genellikle iç kesimi beneklidir. Meyve çok tohumlu bir kapsüldür.

Yüksükotları içinde en önemlisi kırmızı yüksükotudur (*Digitalis purpurea*). Orta ve Batı Avrupa ormanlarında bulunan bu türün yapraklarından ve tohumlarından kalbi kuvvetlendirici glikozitler çıkarılır (*bak.* dijitalin). Bu yüzden bazı ülkelerde ticari amaçlı tarımı yapılır. Türkiye'de yabani olarak yetişmeyen bu türe karşılık sekiz kadar doğal türe rastlanır. Bunlardan paslı yüksükotu (*D. ferruginea*) Karadeniz Bölgesi'nde, Doğu yüksükotu (*Digitalis orientalis*) Kuzey ve Orta Anadolu'da, yünlü yüksükotu (*D. lanata*) Trakya'da, Troya yüksükotu (*D. trojana*) ise Çanakkale ve Balıkesir'de yetişir. *D. cariensis*, *D. davisiana*, *D. grandiflora* ve *D. viridiflora* öbür doğal türlerdir.

yüksükotugiller *bak.* Scrophulariaceae

Yümüktepe, SOĞUKSU HÖYÜĞÜ olarak da bilinir, Mersin'in 4 km kadar kuzeybatısında höyük tipi yerleşme. Burada John Garstang'ın 1937'de başlattığı kazılar II. Dünya Savaşı nedeniyle 1940'ta durmuş, 1946 ve 1947'de yeniden devam etmiştir. Kazılarda Neolitik Çağdan Bizans ve Selçuklu dönemlerine değin 33 mimarlık katı saptanmıştır. Bunların en ilginçleri Halaf ve Tel el-Obeyt gibi ithal malı çanak çömlekle boyalı yerli çanak çömleğin ele geçtiği Kalkolitik Çağ katlarıdır. Anadolu'nun en eski savunma sistemlerinden birisi de bu katlarda ortaya çıkarılmıştır. Sandık duvar tekniğinde yapılmış bir Hitit surunu bulunmuştur. İnsanların, taş temel üstüne kerpiç duvarlar ve ahşap dikmelerle oluşturulmuş yapılarda oturdukları, yaşamlarını en baştan beri tarım ve hayvancılıkla sürdürdükleri saptanmıştır.

yün, koyun ve öbür kıllı memelilerin (örn. keçi ve deve) koruyucu dış örtüsünü oluşturan hayvan lifi. Soğuktan korunmak için önceleri koyun derisinden yararlanan ilk insanlar, zamanla derinin üstündeki liflerden iplik ve dokuma elde etmeyi öğrenmişlerdir. Seçmeye dayalı koyun ıslahıyla da koruyucu örtüdeki uzun, kaba kıllar yok edilmiş, yumuşak, ince liflerden oluşan bir tüy örtüsü üretilmiştir.

Yün genellikle canlı hayvanlardan kırkılan yapağıdan elde edilir; kesilmiş koyunun kürkü de, liflerinin gevşemesi için işlendikten sonra, pösteki yünü denen daha düşük nitelikli bir yün verir. Yapağının temizlenmesiyle "yapağı yağı" denen madde uzaklaştırılır; yapağı yağı daha sonra arıtılarak, kozmetik sanayisinde kullanılan lanolin(*) elde edilir.

Yün lifi temel olarak keratin proteininden oluşur. Protein maddeler, bitki liflerini oluşturan selüloz maddelerden çok daha kolay bozulur ve olumsuz çevre koşullarından çok daha fazla etkilenir. Pamuk, keten, ipek ve reyon (yapay ipek) gibi dokuma liflerinden daha kaba olan yün liflerinin çapı 16-40 mikron (1 mikron = 10^{-6} cm) arasında değişir. Liflerin çapı büyüdükçe uzunluğu da artar. İnce yün lifleri yaklaşık 4-7,5 cm, en kalın lifler ise yaklaşık 35 cm uzunluğundadır. Yünün ayırt edici özelliği dalgalı oluşudur; ince liflerde dalga sayısı santimetre başına 12'ye kadar çıkarken, kalın liflerde bu sayı iki ve daha altına düşer. Yün çoğunlukla beyazımsı renklidir, ama özellikle kalın liflerin rengi kahverengi ile siyah arasında değişebilir. Kaba yünler, ince liflilere oranla daha parlaktır.

Tek bir yün lifi 15-30 gr ağırlığa kopmadan dayanabilir ve uzunluğunun yüzde 25-30'una kadar gerilebilir. Bitki liflerinin tersine, yün lifi ıslandığında daha çabuk kopar. Yün lifi belirli bir düzeydeki gerilmeden ya da sıkıştırmadan sonra başlangıçtaki boyutuna geri döner; bu da yünden yapılmış dokumalara biçimini koruma, iyi kıvrımlanma ve buruşmaya dayanma özellikleri kazandırır. Kıvrımlanma liflerin birbirine tutunmasını sağladığından, en gevşek bükülmüş yün iplikler bile oldukça sağlamdır; kıvrımlanma ve esneme özellikleri, yünün, içinde hava tutarak soğuğa karşı oldukça geçirimsiz bir örtü oluşturmasını sağlar. Yünün yoğunluğu da azdır ve bu nedenle yünden yapılmış dokumalar oldukça hafiftir.

Yün elyafının boyarmaddelere ilgisi çok yüksektir. Ağırlığının yüzde 16-18'i kadar nem soğurabilir ve havadan nem emdikçe daha sıcak tutma özelliği kazanır. Nem soğurma ve salma hızı da yavaştır; bu nedenle ıslandığı geç anlaşılır, ayrıca hızla kuruduğundan glysiyi kullananın üşümesine neden olmaz.

Yün dokumalar iyi saklandığında kolay eskimez ve uzun süre ıslak bırakılmadığı sürece küflenmez. Güve ise yün dokumalarda önemli tahribata yol açabilir. Yapağı koyundan kırkılmadan önce bile, uzun süreli Güneş ışığı yünde bozulmaya yol açar. Yün lifi 300°C'de kömürleşir, alevden çekildiğinde ise yanmaya devam etmez. İplik ya da dokuma üretimi sırasında gerilen yün, yıkandığında liflerin ilk boyutlara dönmesi nedeniyle çekebilir. Yün, kuru temizleme çözücülerine karşı oldukça dayanıklıdır, ama güçlü alkalilerden ve yüksek sıcaklıktan zarar görür. Öte yandan ıslakken mekanik etki altında keçeleşerek çekebilir. Bu nedenlerle yün dokumaların 20°'nin altında, mekanik etki olmaksızın (örn. sıkma) ve az miktarda yumuşak temizleme maddeleriyle yıkanması gerekir. Günümüzde geliştirilmiş olan bazı bitirme işlemleriyle yünün güveye, küflenmeye, çekmeye ve ateşe karşı dayanıklılığı artırılmıştır.

Genellikle görece kısa liflerden yapılan dolu havlı iplikler oldukça kalındır ve çoğunlukla tüvit kumaş ve battaniye gibi kalın dokumaların yapımında kullanılır. Daha uzun liflerden elde edilen kamgarn(*) iplikler ise düzgün, sıkı ve sağlamdır. Bu iplikler giysi yapımında kullanılır.

Yünlin, Tayvan'ın ortabatısında il (*hsien*). Yüzölçümü 1.291 km²'dir. Kuzeyde Changhua, doğuda Nant'ou, güneyde Chia-i illeriyle, batıda ise Tayvan Boğazıyla çevrilidir. İl toprakları doğudaki Ali Dağlarının (*shan*) eteklerinden batıdaki verimli alüvyon ovalarına doğru gittikçe alçalır. İlin kuzey ve güney sınırlarına koşut olarak akan Hsilo ve Peichiang ırmakları üzerinde hidroelektrik santralları kurulmuştur. Başlıca tarım ürünleri şekerkamışı, pirinç, yerfıstığı, jüt ve tatlıpatatestir. Sanayi kumaş ve şeker üretimine dayalıdır. İlin doğusunda kömür çıkarılır. 1980'lerin başlarında T'aihsi açıklarında doğal gaz ve petrol yatakları bulunmuştur.

Peichiang'daki Deniz Tanrıçası Matsu'ya ait tapınak her yıl ülkenin dört bir yanından gelen çok sayıda hacı tarafından ziyaret edilir. İl merkezi Touliu demiryoluyla kuzeydeki Nant'ou'ya ve güneydeki Chia-i'ye bağlıdır. Nüfus (1992 tah.) 752.348.

yünlü maymun, *Cebidae* familyasının *Lagothrix* cinsini oluşturan Güney Amerika'ya özgü maymunların ortak adı. Uzmanların iki ya da üç tür altında topladığı bu maymunlar Amazon Havzasındaki ormanlarda yaşar. Ama yaşama ortamlarının hızla yok edilmesi nedeniyle sayıları iyice azalmıştır. Yünlü maymunların uzunluğu kuyruk dışında ortalama 40-60 cm'dir. Kuyrukları biraz daha uzundur. Adlarını kısa ve sık tüylü postlarından alırlar. Post rengi türlere göre sarımsı kahverengi, boz, kızılımsı ya da siyah olabilir. Bayağı yünlü maymunun (*L. cana*) başı gövdesinden çok daha koyudur. Yünlü maymunların başı iri ve yuvarlak, tüysüz yüzü siyah ya da kahverengi, kalın ve uzun kuyruğu sarılıcı özelliktedir. Kalın gövdesinde karın bölümü belirgin bir çıkıntı yapar.

Yünlü maymunlar gündüzleri etkinlik gösterir. Küçük gruplar halinde yaşar, sık sık kapuçin ve uluyan maymunlar gibi öbür familya üyeleriyle birlikte bulunurlar. Hareketleri oldukça yavaştır. Genellikle dört ayakları üstünde dolanır, kuyruklarının desteğiyle yerde dik biçimde durabilir, ayakları ve kuyruklarını ya da yalnız kuyruklarını kullanarak ağaç tepelerinde sallanırken görülebilirler.

Yünlü maymunlar yaklaşık dört yılda eşeysel olgunluğa erişir. Dişi 225 gün kadar süren gebelik döneminin ardından tek yavru doğurur. Meyve ve yapraklar temel besin kaynaklarıdır. Yünlü örümcek maymunu(*) bu cins ile örümcek maymunları arasında geçiş özellikleri gösterir.

yünlü örümcek maymunu (*Brachyteles arachnoides*), *Cebidae* familyasından Brezilya'ya özgü ender rastlanan maymun türü. Bulunduğu bölge büyük ölçüde Brezilya'nın güneydoğu kesimindeki dağlık orman alanlarıyla sınırlıdır. *Red Data Book* listelerinde soyu tükenmek üzere olan hayvanlar arasında gösterilen bu tür görünüş ve yapı bakımından yünlü maymunlar (*Lagothrix* cinsi) ile örümcek maymunları (*Ateles* cinsi) arasında yer alır. Yünlü maymunlarınki gibi postu sık tüylü, gövdesi kalın, karnı çıkıktır. Öte yandan örümcek maymunları gibi, kol ve bacakları uzundur ve başparmakları körelmiştir. Yünlü örümcek maymununun 65-80 cm'lik kuyruğu dışında uzunluğu 45-63 cm, tüysüz yüzü sarımsı ya da kahverengi, kuyruğu sarılıcıdır. Davranışları hakkında bilgiler kısıtlı olmakla birlikte gündüzleri ağaç tepelerinde dolaşarak yaprak, tohum ve meyveyle beslendiği gözlenmiştir.

Yüregir, ÜREGİR olarak da bilinir. Oğuzların 24 boyundan biri. Üçokların Dağ Han Oğulları kolundandır. Ongunu (kutsal hayvan) "Uç"dur. Yüregirlere ilişkin en eski bilgiler 10. yüzyıla uzanır.

Yüregirlerin bir bölümü Selçuklularla birlikte Anadolu'nun fethine katıldı. 14. yüzyılın ortasında Anadolu'nun Çukurova bölgesinde Kınıklar, Salurlar ve Bayındırların yanı sıra Yüregirler de yaşıyordu. Yüregirlerin başında bulunan Ramazan Bey, Memlûk sultanınca Çukurova'daki Türkmenlerin emirliğine atandı (y. 1352) ve Ramazanoğulları Beyliği'ni kurdu. Çukurova'nın Memlûklerin denetimine girmesinden (1418) sonra Yüregirler yerleşik tarımsal yaşama geçtiler. 16. yüzyılda Halep Türkmenleri ve Dulkadıroğulları arasında çok küçük Yüregir oymakları bulunuyordu. Osmanlı tahrir defterlerine göre 44 köy ya da oba bu boyun adını taşıyordu. Yazları Üçkapılı ve Kızıldağ yaylalarında geçiren Yüregirlerin kışlağı Seyhan ve Ceyhan ırmakları arasında kalan bölgeydi. Günümüzde Anadolu'da adını bu boydan alan 10 yer adı vardır.

Yüregir, Ahmet Remzi (d. 1892, Adana - ö. 1952, Adana), Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen ateşli yazılarıyla tanınan gazeteci. İlk ve orta öğrenimini Adana'da tamamladı. Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra çeşitli yerlerde öğretmenlik yaptı. Adana'da öğretmenlik yaparken Avni Bey (Doğan) ile birlikte *Adana* adlı gazeteyi (1918), bu gazetenin üçüncü sayıda kapatılmasından sonra da *Yeni Adana*'yı(*) çıkardı. Kurtuluş Savaşı sırasındaki en etkili yayın organlarından biri olan gazetede yayımlanan yazılarıyla Kurtuluş Savaşı'nı destekledi. İşgal kuvvetlerinin baskısından kurtulmak için, *Yeni Adana*'yı bir süre Karaisalı ve Pozantı'da çıkardıktan sonra 1921'de yeniden Adana'ya taşıdı. 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na girdi. Sonra Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçti; 1946-50 arasında Seyhan (Adana) milletvekili olarak görev yaptı.

yürüksemai, klasik Türk müziğinde bir küçük usul ile dindışı bir sözlü formun ortak adı.

Yürüksemai usulü, altı zamanlı ve beş vuruşludur. Yürüksemai ve şarkı formlarında kullanılmıştır. Peşrevlerin son hanelerinde ve bazı kârlarda da rastlanır. Bir ağır mertebesine senginsemai denir. Yürük yürüksemai denen yürük mertebesi ise Azeri müziğinde çok sık kullanılmıştır.

Yürüksemai formu, sözlü formların büyüklerindendir. Klasik fasılda, sözlü yapıtların en sonuncusu olarak seslendirilir ve sazsemaisinden önce yer alır. Hemen hemen her zaman dört dizeli (seyrek olarak da müstezat türünde) bir şiir üzerine bestelenen, tümüyle ya da çok büyük bölümüyle yürüksemai usulü ile ölçülen yürüksemailer, dizelerinin besteleniş tarzına göre iki grupta toplanabilir. Birinci grubu, birinci, ikinci ve dördüncü dizeleri aynı melodilerle seslendirilenler oluşturur. Bu yapıdaki yürüksemailerde terennüm bölümü her dizeden sonra yinelenir. İkinci grup yürüksemailerin bütün dizeleri kendine özgü melodilerle seslendirilir; terennüm, ikinci ve dördüncü

dizelerden sonra ve bütün yapıt boyunca iki kez seslendirilir. Bu yapıdaki yürüksemailerin terennüm bölümleri genellikle oldukça uzun ve sanatlıdır. İkinci gruptan yürüksemailerin "nakış" diye nitelenmesinin nedeni belki de budur. Her iki gruptan yürüksemailerin de meyanı üçüncü dizedir. Repertuvarda yer alan az sayıdaki terennümsüz yürüksemainin çoğu, müstezat güfteler üzerine bestelenmiştir. Gene az sayıda yürüksemaide de usul geçkisi yapılmıştır. Yürüksemai

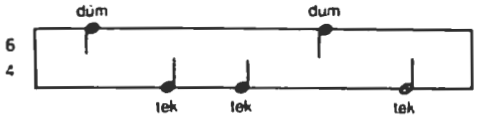

Yürüksemai usulünün vuruşları

formundaki yapıtlarda yürüksemai usulü az çok farklı hızda kullanılmıştır. Bazı yürüksemailerde vals temposu vardır.

"Son yürüksemai", Mevlevi ayinlerinde son peşrevden sonra yürüksemai usulünün oldukça yürük bir mertebesiyle icra edilen saz eserlerine verilen genel addır. Son yürüksemailerin çoğu, birkaç müzik cümlesinden oluşan kısa yapıtlardır. Bazıları da (örn. İsmail Dede Efendi'nin *Ferahfeza Ayini*) oldukça uzun ve sanatlıdır. Son yürüksemailerin bazıları, daha önce var olan bir son yürüksemainin melodik ilerleyişini başka bir makamda taklit ederek oluşturulmuştur. Örneğin Hüseyin Fahreddin Dede Efendi'nin *Acemaşiran Ayini*'nin son yürüksemaisi, pek çok ayinde çalınan ünlü segâh son yürüksemaiye bir naziredir.

yürütme, dar anlamda siyasal iktidarı elinde tutan devlet başkanı ve hükümetten oluşan, geniş anlamda teknik nitelikli idareyi de kapsayan organ. Yürütmenin yetki ve görevleri, yalnız yasama organının kural işlemlerini yürütmekle sınırlı değildir. Bir ülkede izlenecek genel politikaları belirleyen de yürütme organıdır.

Yürütme erkinin tek kişide toplandığı rejimlerde başta hükümdar, diktatör ya da ABD'de olduğu gibi halk tarafından seçilmiş başkan bulunur. Yürütme erkini bir kurulun kullandığı rejimlerin günümüzdeki örnekleri arasında İsviçre ve Arnavutluk sayılabilir. Batı Avrupa demokrasilerinde ve Türkiye'de ise iki başlı yürütme vardır. Bu durumda yürütmenin bir kanadı devlet başkanıdır; öteki kanadı oluşturan bakanlar kurulu ise çoğunlukla devlet başkanınca atanır ve parlamentoya karşı sorumludur.

Günümüzde yürütme organının güçlendirilmesi eğilimi ve uygulaması ağır basmaktadır. Çağın koşullarının getirdiği teknik zorunlukların giderek artmasının, ağır işleyen parlamentoların rolünün azalmasına yol açtığı ileri sürülmektedir.

Yürütmenin geleneksel işlevlerinin başında yasaların uygulanması, idare örgütünün kurulması, yönlendirilmesi ve denetlenmesi, dış politikanın belirlenmesi ve savunmaya ilişkin kararların yürütülmesi gibi konular gelir.

yürütmenin durdurulması, idari yargıda, iptal davasının açılmasıyla kendiliğinden durmayan idari işlemlerin yürütülmesini askıya almak amacıyla mahkeme tarafından verilen karar. Daha önceki idari yargılama mevzuatında yürütmenin durdurulması için dava konusu işlemin açıkça hukuka aykırı olması ya da giderilmesi güç ya da olanaksız zararlar doğurması koşullarından biri aranmaktaydı. 1982'deki düzenlemeyle iki koşul bir araya getirilmiş bulunmaktadır. Buna göre mahkemenin bir iptal davasında yürütmeyi durdurması için hem dava konusu idari işlemin açıkça hukuka aykırı olması, hem de bu işlemin yürütülmesi durumunda davacı taraf için giderilmesi güç ya da olanaksız zararların oluşması gerekir. Aynı düzenlemeye daha sonra kabul edilen 1982 Anayasası'nın 125. maddesinde de yer verilmiştir. İdari yargıda hakların korunmasına ilişkin çok önemli bir kurum olan yürütmenin durdurulmasına getirilen bu kısıtlama, haklar bakımından etkili bir güvencenin zayıflamasına yol açmaktadır.

Yürütmenin durdurulması kararı 90 gün için verilebilir. Bu sürenin bitiminde davacı yeniden yürütmenin durdurulmasını isteyebilir. Savaş durumunda, sıkıyönetim ya da olağanüstü halin ilan edildiği bölgelerde görevli kamu personeli hakkındaki idari işlemlere ilişkin davalarda, gene olağanüstü halin ilan edildiği bölgelerde grev ve lokavt ile toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin ertelenmesi, dernek ve kuruluşların kapatılması ya da faaliyetten men edilmesi kararlarına ilişkin davalarda yürütmenin durdurulmasına karar verilemez. 10 Nisan 1990 tarihli ve 3622 sayılı yasayla yapılan değişikliğe göre, davacı kişi ve idare, yürütmenin durdurulması istemine ilişkin ret ve kabul kararlarına karşı bir üst mahkemeye, karar Danıştay'ca verilmişse Danıştay İdari ve Vergi Dava Daireleri genel kurullarına itirazda bulunabilir. Kesin bir nitelik taşıyan yürütmenin durdurulması kararına idare uymak zorundadır. Bu konuda takdir yetkisi bulunmayan idare, karara uymazsa sorumluluk altına girer. Kamu görevlilerinin kişisel sorumluluğuna ilişkin kurallar bu alanda da geçerlidir.

yürüyen eğrelti, *Aspleniaceae* familyasının *Camptosorus* cinsini oluşturan iki eğreltiotu türüne verilen ad. Bunlardan *Camptosorus rhizophyllus* Kuzey Amerika'nın, *C. sibiricus* ise Asya'nın doğusunda yetişir. Bu bitkilere yapraklarının toprağa değdiği yerlerden yeni sürgünler vererek çevreye yayıldıkları için yürüyen eğrelti denmiştir. Loplara ayrılmayan, üçgen biçimli, bir ucu siv-

Yürüyen eğrelti (*Camptosorus*)
Mary W. Ferguson

ri, derimsi yaprakları vardır. Yaprakların damarları boyunca kümeler halindeki sporangiyumlar (spor taşıyan organlar) dizilidir.

yürüyen merdiven, bir elektrik motoruna döndürülen, sonsuz bir zincir biçiminde birbirine eklenmiş bir dizi basamaktan oluşan merdiven. Genellikle metro istasyonları, alışveriş merkezleri gibi yoğun insan

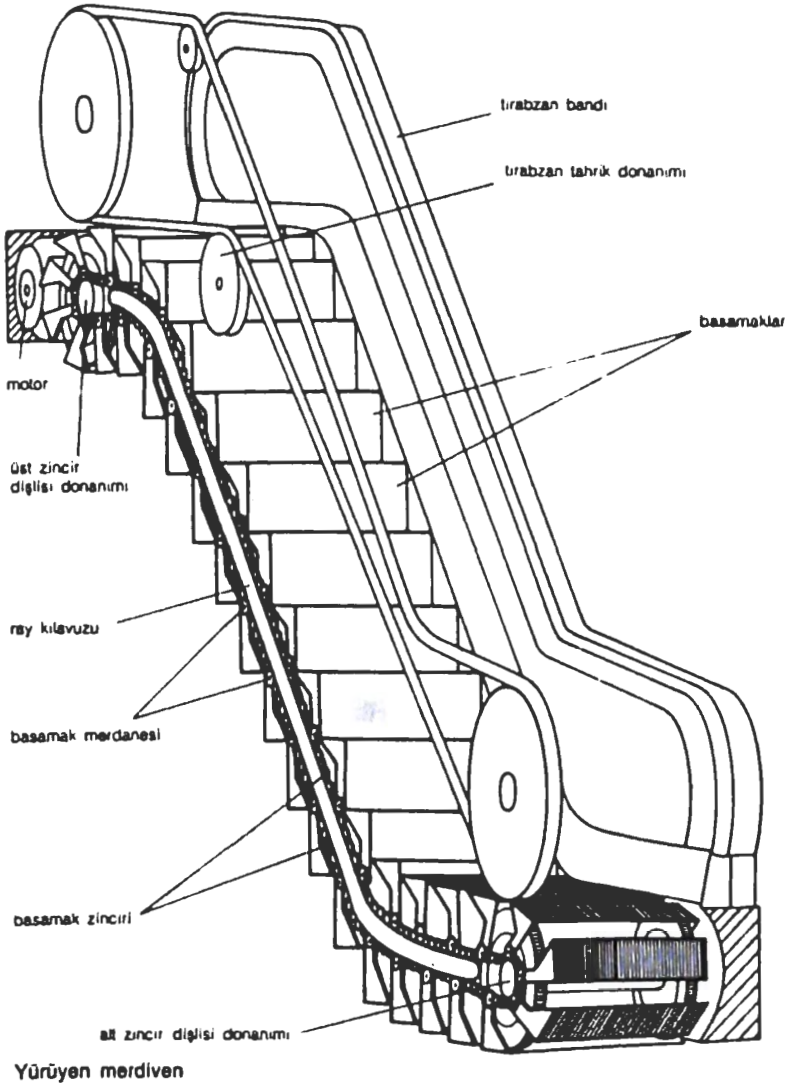

Yürüyen merdiven

trafiğinin bulunduğu yerlerde katlar arasındaki ulaşımın sağlanmasında kullanılır.

Jesse W. Reno tarafından 1891'de ABD'de geliştirilen ve 25° eğimle yerleştirilmiş bir kayışa bağlı takozlardan oluşan ilk yürüyen merdiven insan taşımada kullanıldı. Bu donanımda tırabzan sabitti, ama aynı yıl tırabzanı hareketli olan daha gelişkin yürüyen merdivenler yapıldı.

Modern yürüyen merdivenler çoğunlukla 30° eğimlidir ve uzunlukları 18 m dolayındadır; bu merdivenler genellikle en çok 3,5 m düşey yükseklikler için kullanılır. Merdivenin elektrik motoru, sonsuz bir zinciri döndüren dişliyi tahrik eder; zincire takılı olan basamakların uygun düzlemde kalması bir ray kılavuzunun yardımıyla sağlanır. Basamak en üst düzeye ulaştığında üzerindeki dişler bir taraktan geçirilir. Basamak ile tarak arasına bir maddenin sıkışması durumunda bir sapma düzeneği harekete geçerek motoru durdurur. Bazı yürüyen merdivenler ilk basamağına belirli bir yük uygulanması (yani bir insanın basamağa çıkması) durumunda çalışacak ve bu yük ortadan kalktığında da duracak biçimde tasarımlanmıştır.

Yürüyen merdivenlerin hızı dakikada 36 m, yolcu taşıma sığaları ise saatte 6 bin kişi dolayındadır. Çalışma sırasında basamak zincirlerinden birisinin kırılması durumunda zincirde bir boşalma ortaya çıkar, bu da motorun kendiliğinden durmasını sağlar. Yürüyen merdivende tırabzanın kırılması, gevşemesi ya da yan panellerin esnemesi durumunda da motoru durduran bir güvenlik düzeneği bulunur.

Çoğunlukla havalimanlarında ve tren istasyonlarında, yolcu ve bazı yüklerin yatay ya da çok az eğimle taşınmasında kullanılan yürüyen bantlar, yürüyen merdivenden esinlenerek geliştirilmiştir. Yürüyen bantlar tek parça ya da birbirine bağlı basamaklardan ya da sonsuz bir banttan oluşabilir. Yürüyen bantlar 0°-15° arasındaki eğimlerde kullanılır; bundan daha büyük eğimlerde yürüyen merdivenler yeğlenir.

yürüyüş, dinlence, eğlence ve spor amacıyla yürüme. Özellikle sürekli oturarak çalışan insanlar için beden sağlığını geliştiren doğal bir egzersiz sayılır. Dağlarda ya da tepelerde yürünmediği sürece özel bir donanım ve bedensel bir zorlama gerektirmez.

Birçok kişi genellikle hafta sonları ya da tatillerde yalnız başına yürür. Ama gençlik kulüpleri gibi kuruluşlar da toplu gezintiler ya da yürüyüşler düzenlerler. Olağan yürüyüş mesafesinin yarım gün için 11-19 km, tamgün için 19-32 km olduğu bu örgütlü yürüyüşlerde doğal çevrenin güzelliklerinin zevkine varılırken bedensel egzersiz de yapılmış olur. Kalabalık Avrupa kentlerinin çoğunda kent dışında yürüyüş yolları vardır. Düzenli ve daha sık yürüyenler çoğu kez derneklerde örgütlenirler. Bu dernekler yürüyüşü özendirmenin yanı sıra patika, doğal park ve güzel manzaralı açık alanların bozulmaması için çalışır, yürüyüşçüler için konaklama tesisleri açar, bilgi ve hizmet alışverişi yoluyla yürüyüşçülerin başka ülkelerde de etkinlik göstermelerini sağlarlar.

Yürüyüş başka sporlara temel oluşturması ve bir antrenman biçimi olması açısından da önem taşır. Örneğin dağ tırmanışlarının önemli bir bölümünü yürüyüş oluşturur. Sırt çantasıyla yürüyüş ve kamp kurma, avlanma, kayak krosu, kar ayakkabısıyla yürüyüş ve yön bulma sporları yürüyüşün önemli olduğu öbür spor dallarıdır. Genellikle pratikle kazanılabilen, fazla yorulmadan uzun mesafe alma yeteneği, kuş gözlemciliği, doğa yürüyüşü, her türden arazi gezisi gibi etkinliklerden alınan zevki de artırır.

Yürüyüş sporundaki performans İngiltere, İsveç ve Hollanda gibi bazı Avrupa ülkelerinde beden sağlığının bir ölçütü olarak kabul edilmektedir. Hollanda'da düzenlenen Nijmegen yürüyüşleri hem sivil, hem askeri kategorilerde herkese açıktır. Bu turnuva yaklaşık 12 bin kişinin katılımıyla her gün 50 km'lik bir mesafede dört gün boyunca yapılan yürüyüşleri kapsar.

Yürüyüş sporu 1980'lerden sonra Türkiye'de de gelişme göstermiştir. Özellikle büyük kentlerde yaşayan genç ve orta yaşlı birçok kişi kent çevrelerinde ya da yakın yörelerdeki kırsal alanlarda, kendiliğinden oluşan gruplar halinde yürüyüşler yapmaktadır. Daha örgütlü biçimde yürüyüş yapanlar ise Türkiye'nin doğal güzellikleriyle tanınmış dağlık ve ormanlık yörelerini seçmektedir.

Yürüyüş sporu kampçılıkla birlikte yapıldığında, gerekli giyecek, yiyecek ve kamp malzemeleri de bir sırt çantasında taşınır.

20 km yürüyüş yarışı, 1968 Olimpiyat Oyunları, México
Don Wilkunson

20. yüzyıl başlarında arabayla ya da bir günlük yürüyüşle varılamayacak doğa alanlarına ulaşma yöntemi olarak gelişen bu tür yürüyüşler, bedensel kondisyon ve pratiği, doğada yaşamı sürdürme ve kampçılık tekniklerinin bilinmesini, güvenliği ve rahatı sağlayabilen, taşınmaya uygun ağırlıkta malzemenin seçimini gerektirir. Ayrıca yürüyüş planlanırken yiyecek, su, arazi, iklim ve hava koşullarının göz önüne alınması gerekir. Sırt çantaları omuza asılır ve bazen beli ya da kalçayı saran bir kemerle desteklenir. Genellikle yağmur ve soğuk geçirmeyen türden giysiler kullanılır. Çadırlar ise basit bir muşamba (tarpolin), plastik ya da iki kişilik naylon dağ çadırı olabilir. Sırt çantasında köpükten, dakrondan ya da kuştüyünden yapılmış uyku tulumları, özel olarak düzenlenmiş, hafif tencere, tava ve ocaklar ile kurutulmuş yiyecekler ve konserveler de taşınır.

Yürüyüş, İstanbul'da yayımlanan aylık sanat ve edebiyat dergisi (Temmuz 1941 - Temmuz 1943).

İlk 14 sayısında sahibi ve sorumlusu Fazıl Mahmud Ülkücü idi. Son sayılarında ise (15, 16, 17-18) sahibi Ömer Faruk Toprak, yazı işleri müdürü Rıfat Ilgaz'dı. Dergi 7-8. sayısından (Eylül 1942) başlayarak toplumcu gerçekçi sanat anlayışına bağlı yazarları bir araya getirdi. Sonradan "1940 Kuşağı" olarak adlandırılacak birçok edebiyatçının ürünlerine, düşünce ve kitap tanıtma yazılarına, çevirilere yer verdi. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımları ve toplumsal yoksulluğu yansıtan son dört sayısının kapak resimleri ile bazı yazı ve şiirleri yüzünden sıkıyönetim komutanlığınca kapatıldı. *Yürüyüş*'ün başlıca şair ve yazarları Rıfat Ilgaz, Ömer Faruk Toprak, A. Kadir, Suat Taşer, Sabri Soran, Sait Faik (Abasıyanık), Kemal Bilbaşar, Cahit Saffet (Irgat), İbrahim Sabri (Nâzım Hikmet), Hüsamettin Bozok, Samim Kocagöz, Kemal Sönmezler, Niyazi Akıncıoğlu, Asım Sarp'tı (Kemal Sülker).

yürüyüş yarışı, öndeki ayak yere değmeden arkadakinin yerden kaldırılmamasına dayalı pist ve alan sporu. İngiltere dışındaki bütün ülkelerde ve Olimpiyat Oyunları'nda benimsenen kurala göre, ayak yere değerken bacağın da kısa bir süre için düzleşmesi gereklidir.

Bir spor olarak yürüyüş 19. yüzyılın ikinci yarısında geliştiyse de, çok daha önceleri bireysel yürüyüş yarışları düzenlenirdi. İngiltere Amatör Atletizm Kulübü'nün (AAC) 1866'da düzenlediği şampiyonada 7 millik bir yürüyüş yarışı yapıldı. 1870'ler ve 1880'lerde New York kentinde, yürüyüş dalında profesyonel salon yarışları düzenlendi. Sporcuların diledikleri zaman yemek yemelerine, dinlenmelerine ya da uyumalarına izin verilen bu yarışları, altı gün içinde en uzun mesafeyi alan yarışmacı kazanıyordu.

1908'de Olimpiyat Oyunları'ndaki yarışma dallarına erkeklerde 10 mil ve 3,5 km yürüyüş yarışları da eklendi. Ama 1956'dan bu yana Olimpiyat Oyunları'nda yürüyüş yarışlarının mesafeleri 20 km ve 50 km'dir. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (atletizm); Olimpiyat Oyunları.

yüz, kafanın önde kalan bölümü. Omurgalılarda görme ve koku duyularını üstlenen organlarla ağız ve çeneler yüzde yer alır.

İnsansımaymunların günümüz insanına (*Homo sapiens*) evrimi sırasında yüz, kafanın geri kalan bölümlerine oranla giderek küçülmüştür. Beyin ve beyni koruyan kafatasının boyu hemen hemen iki katına çıkarken, çene kemikleri kısalmış, dişler küçülerek daha basit bir yapı kazanmıştır. Sonuçta, günümüz insanının profili goril, şempanze ve bir ölçüye kadar ilk insansımaymunlarda öne doğru uzanan burun-ağız bölgesinin tersine, yukarıdan aşağıya doğrudur. Alnın altında kalan ve dişlerin çıktığı bölümün içe çekilmesiyle insan yüzünün iki belirgin özelliği olan burun ve çene öne çıkmıştır. Başlıca insan ırklarının yüz yapısındaki özellikler tür içinde ırklar arasındaki değişikliklere neden olan evrim süreçlerinden kaynaklanır.

Bireyler arasında yüz ve kafatası gelişimi ve büyümesinde farklı kalıplar söz konusudur. Altı yaşındaki çocukta beyin ve kafatası erişkindeki boyunun yüzde 90'ına erişmiştir; buna karşılık yüz, burun boşlukları ve dişlerin büyümesine paralel olarak daha

yavaş gelişir. Profilden bakıldığında, yeni doğmuş bebeğin yüzünün kafatasının ancak beşte birini kapladığı görülür; bu oran erişkinlerde neredeyse yüzde 50'dir. Yüzün boyutlarından en fazla derinliği, daha sonra uzunluğu (ya da yüksekliği) artarken, eni pek az değişir. Erkek yüzünün kadın yüzüyle karşılaştırıldığında daha kaba olan çizgileri, erkekte yüzdeki kasların daha fazla gelişmesinden ve ergenlik döneminde kafatası sinüslerinin daha fazla genişlemesinden ileri gelir.

yüz-altçene dizostozu, TREACHER-COLLINS SENDROMU ya da FRANSCHETTI-KLEIN SENDROMU olarak da bilinir, ender rastlanan kalıtsal yapı bozukluğu. Elmacık kemiğiyle çene kemiklerinin gelişmesinde bozukluk, alt gözkapağı ve kulak sayvanında yapı bozukluğu vardır; gözlerin arasındaki açıklık aşırı düzeydedir, kirpikler hiç gelişmemiştir. Dışkulak yolunun gelişmemiş olması ileti tipi sağırlığa neden olur. Zekâ gelişmesi normaldir. İşitme aygıtı yardımıyla ya da dışkulak yolunun plastik cerrahi girişim sonucu oluşturulmasıyla sağırlık giderilebilir. Kimi zaman çene kemiklerinin normal boyutlara getirilmesi için de bir cerrahi girişim uygulanır.

Yüz Çiçek Açsın Kampanyası, Çin'de, komünist yönetimin aydınlara yönelik kısıtlamaları kaldırarak düşünce ve konuşma özgürlüğünü genişletmek amacıyla Mayıs 1956'da başlattığı hareket. Sovyetler Birliği'nde N. S. Kruşçev'in Şubat 1956'da Stalin'i eleştirmesiyle birlikte başlayan yumuşamadan esinlenen Mao Zedong, Çin klasik tarihinin ünlü "Yüz Çiçek Açsın, Yüz Fikir Okulu Yarışsın" sloganıyla komünist olmayan aydınları Çin Komünist Partisi'nce (ÇKP) izlenen politikaları eleştirmeye çağırdı. Eleştiriler oldukça yavaş gelişti, ama öteki komünist önderler de konuşmalarında Mao'nun ortaya attığı görüşü işlediler. 1957 baharında etkili kişiler partiyi açıkça eleştirmeye başladılar. Partiye yönelik eleştiri dalgası birkaç hafta içinde hızla yükseldi. Duvar gazeteleri yönetimi, öğrenciler ve profesörler parti üyelerini eleştirmeye yöneldi. Haziranda Mao'nun "Halk Arasındaki Çelişmelerin Doğru Ele Alınması Üzerine" adlı konuşmasının yayımlanmasının ardından, parti eleştirilerin çok ileri gittiği yolunda bir uyarıda bulundu. Temmuz başında "sağcı cereyana karşı mücadele" kampanyasının açılmasıyla yönetimi eleştirenler ağır suçlamalara hedef oldu.

Yüz Gün, Fransızca CENT JOURS. Fransa tarihinde, Napoléon'un Elba Adasından döndüğü 20 Mart 1815'ten XVIII. Louis'nin Paris'e girdiği 8 Temmuz 1815'e değin geçen döneme verilen ad. Terimi ilk kullanan kişi, kralı karşılama konuşmasını yapan Seine Valisi Kont Gilbert de Chabral de Volvic'dir.

1 Mart'ta 1.500 kişiyle Cannes'da karaya çıkan Napoléon hemen Paris üzerine yürüdü. XVIII. Louis'nin 13 Mart'ta Gent'e kaçmasından bir hafta sonra da Paris'e girdi. Avusturya, İngiltere, Prusya ve Rusya 25 Mart'ta Napoléon'a karşı yeni bir ittifak oluşturdular. Bunu izleyen savaş, Fransa'nın kesin yenilgiye uğradığı Waterloo Çarpışması'yla (18 Haziran) noktalandı. 22 Haziran'da ikinci kez tahttan ayrılan Napoléon, 15 Temmuz'da tutuklu olarak Rochefort'ta bir İngiliz savaş gemisine bindirildi ve tam üç ay sonra yeni sürgün yeri St. Helena Adasına ulaştı. Bu arada XVIII. Louis 8 Temmuz'da Paris'e döndü.

Yüz Gün Reformu, Çin tarihinde, imparatorluk yönetiminin devlet yapısını ve toplumsal sistemi yenileme girişimi (1898). Çin-Japon Savaşı'ndaki (1894-95) yenilginin ardından Batılı emperyalist devletlerin imtiyazlar elde etme yarışına girmesi üzerine başlatılmıştır.

Savaştan sonra Çin'in her tarafında Batı tarzı reformlar yapılmasını isteyen kulüpler kurulmuştu. Bu kulüplerden birine öncülük eden Kang Youwei adlı bir memur adayı, kendisi gibi devlet hizmetine girmeyi bekleyen bir grupla birlikte, barış antlaşmasını reddeden ve kurumlarda reformlar yapılmasını savunan "On Bin Kelime Muhtırası"nı kaleme aldı. İmparatorluk yönetimine sunulan dilekçe hiçbir olumlu tepki yaratmadı. Bu arada devlet görevlileri arasında ünlü *Quanxue pian*'in (1898; Bilim Yoluna Çağrı) yazarı Zhang Zhidong'un başını çektiği bir grup ılımlı reformcu, Çin'in kendi geleneklerinden kopmadan, Batı tarzında sanayileşme yoluyla kalkınması çağrısında bulundu.

Çin'in Batılı devletlerce yavaş yavaş parçalanmasından kaygı duyan imparatorluk yönetimi, bu grubun da yüreklendirmesiyle reform konusunu ciddi biçiminde ele almaya başladı. Böylece İmparator Guangxu'nun dikkatini çeken Kang, Ocak 1898'de reformları görüşmek üzere yüksek devlet görevlileriyle bir araya geldi. İmparator 11 Haziran 1898'de Kang'ın isteklerinden birini onaylayarak Batı'nın yararlı bilgilerinin öğrenilmesini öngören ilk buyruğunu yayımladı. Bu adım aynı zamanda Yüz Gün Reformu'nun başlangıcı oldu. Ardından Kang 16 Haziran 1898'de imparatorun huzuruna çıktı. Daha önceleri ılımlı reformlardan yana çıkmış olan devlet görevlileri bu görüşmeden sonra ikinci plana itildiler. Kang, tanınmış yandaşı Liang Qichao ile öteki yandaşları imparatorun güvenilir danışmanları konumuna yükseldiler.

İmparator izleyen dönemde toplam 40'ı aşkın ferman yayımladı. Uygulanmaları halinde Çin toplumunda her bakımdan önemli değişiklikler sağlayabilecek olan bu fermanlar çerçevesinde, öncelikle Çin Klasikleri'ni temel alan memurluğa giriş sınavları kaldırılarak yeni bir ilk, orta ve yüksek öğretim sistemi kuruldu. Batı'nın sanayi, tıp, bilim, ticaret ve patent sistemleri benimsendi. Devlet yönetimi mekanizması baştan sona değiştirildi. Hukuk sisteminde değişiklikler yapıldı, orduda reformlara girişildi ve yolsuzluklara savaş açıldı.

Bütün bu adımlar geleneksel Çin toplumunun ayrıcalıklı sınıflarını tehdit etmeye başlayınca, tutucular dul imparatoriçenin çevresinde toparladılar. Orduyu arkasına alan imparatoriçe bir darbe düzenleyerek imparatoru sarayına hapsetti. Kang ve Liang Japonya'ya kaçmayı başardılarsa da altı genç reformcu idam edildi. Modern okulların kurulması türünden ılımlı reformlar korunmakla birlikte sınav sistemi yeniden getirildi ve çoğu gerçekte kâğıt üzerinde kalmış olan reform fermanları yürürlükten kaldırıldı. 1900'lerin başlarında Zhang Zhidong gibi bazı devlet görevlilerinin geniş çaplı reform girişimlerinde bulunmalarına izin verildiyse de bunlar bölük pörçük ve gecikmiş çabalar olarak kaldı. Başarısız Yüz Gün Reformu hareketi Çin'de imparatorluk yönetiminin son radikal reform girişimi oldu.

yüz kızartıcı suç, zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi suçlar için kullanılan genel nitelendirme. Osmanlı hukukundan Cumhuriyet yasalarına geçmiştir. 1982 Anayasası'nın 76. maddesinde bu suçlardan mahkûm olanların, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemeyecekleri öngörülmüştü. İnfaz hukukuna göre de, bu suçlardan mahkûm olanların adlî sicildeki hükümlülük kaydı silinmez. Devlet memuru olabilmek, belediye meclisi üyesi ya da belediye başkanı seçilebilmek için yüz kızartıcı bir suçtan mahkûm olmama koşulu aranır. Yüz kızartıcı bir suçtan mahkûmiyet, avukatlık yapmaya da engeldir.

Angloamerikan hukukunda yüz kızartıcı suç kavramının kapsamı oldukça genişti. İngiltere'de hile ve desiseyle işlenmiş her suç bu niteliktedir. ABD'de ise federal hukuka göre cezası bir yıldan çok olan suçlarla, mahkûmiyetin eyalet hapishanesinde geçirilmesini gerektiren herhangi bir suç yüz kızartıcı suç kapsamına girer. Önceleri İngiltere ve ABD'de yüz kızartıcı suçtan hüküm giyenlerin herhangi bir davada tanıklık yapması kabul edilmezken, bugün bu uygulama her iki ülkede de kaldırılmış bulunmaktadır.

yüz siniri, kafanın çeşitli bölgelerine dallar gönderen kafatası siniri. İçerdiği liflerden hareketle ilgili olanlar, mimik kasları olarak bilinen yüz, ense ve saçlı derinin yüzeysel kaslarını etkilerken, duyularla ilgili olanlar dilin üçte ikilik ön bölümündeki tat alıcılarından ve dil çevresindeki dokulardan aldıkları duyumları taşır. Yüz sinirinin parasempatik lifleri istençdışı hareket ve işlevleri düzenleyen otonom sinir sisteminin kapsamındadır ve gözyaşı bezleriyle bazı tükürük bezlerinin salgısını düzenler.

Yüz Yıl Savaşları, İngiltere ile Fransa arasında 14. ve 15. yüzyıllar boyunca aralıklarla süren çatışma. Fransa tahtının yasal vârisi sorununu da içeren çeşitli anlaşmazlıklardan kaynaklanan çatışmanın 1337'de başlayarak 1453'te bittiği kabul edilir. Ama iki ülkeyi karşı karşıya getiren sorunların daha eski bir geçmişi olduğu söylenebilir.

Ortaçağda kendi krallığı dışında toprağa bağlı soyluluk unvanı devralan bir kral, o ülkedeki kralın vasalı olabiliyordu. İngiltere 1066'da Normandiya dükü I. William tarafından fethedilmiş olduğu için İngiltere kralları da Fransa'daki toprakları açısından, Fransa kralına karşı vasal konumundaydı. Evliliklerle kurulan akrabalıklar ve savaşlar İngiliz tahtının Fransa'da sahip olduğu unvanların özelliğini değiştirmişti. Fransa kralı IV. Charles'ın öldüğü 1328'de, İngiltere kralı III. Edward, Guyenne dükü ve Ponthieu kontu olarak Fransa'daki bazı toprakları elinde tutuyordu. Ayrıca dayısı olan IV. Charles'ın erkek çocuğunun olmaması nedeniyle kendini Fransa tahtının meşru vârisi olarak görüyordu. Fransa tahtında hak iddiasında bulunan bir başka önemli kişi de Fransa kralı III. Philippe'in torunu Valois kontuydu. Valois kontu, iddiasını ailenin daha yeni bir kolundan gelişine dayandırıyordu. Bu sorunu çözmek üzere toplantıya çağrılan bir Fransız meclisi, Valois'yı VI. Philippe adıyla taht vârisi olarak kabul etti. Edward önce bu kararı kabullenir gördü. Ama, kendi topraklarında başka bir kralın iktidarından kaygı duyan Philippe'in 1337'de bir manevrayla Guyenne'i ele geçirmesi üzerine, yeniden Fransa tahtı üzerinde hak iddia etmeye başladı ve Flandre üzerine bir ordu gönderdi.

Ortaçağda savaşlar daha çok müstahkem kentlere karşı uzun süreli ve masraflı kuşatmalar biçiminde yürütülürdü. Edward hem Philippe'e (ö. 1350), hem de oğlu II. Jean'a (hd 1350-64) karşı hep saldırı konumundaydı kaldı. Ama İngiltere'nin elindeki toprakların genişletilmesi süreci ağır ilerledi. Edward 1346'da Crécy'de kazandığı büyük

zaferin sağladığı üstünlükten yararlanamadı. Ardından oğlu Kara Prens Edward 1356'da Poitiers'de elde ettiği ezici zaferle Jean'ı tutsak etmeyi başardı. Bu durum Fransızları bir uzlaşma yolu aramak zorunda bıraktı. Kral Edward 1360'ta Calais'de imzalanan antlaşmalar uyarınca, Philippe'in vasalı olarak elinde tuttuğu topraklar üzerinde tam egemenliğe sahip oldu. Ama tutsak Jean antlaşmaların bütün hükümlerinin yerine getirilmesini beklerken öldü. Yerine geçen oğlu V. Charles antlaşmaların hükümlerini yerine getirmeyi reddederek yeni bir çatışmanın doğmasına yol açtı. Bu kez saldırı üstünlüğü Fransızlara geçti. İngilizlerin elindeki toprakların geri alınması süreci Charles'ın 1380'de ölmesiyle kesintiye uğradı.

1380'den sonra her iki ülke de iktidar çatışmaları içine düştü ve savaş belirsiz bir barış biçimini aldı. Flandre'ın hangi ülkeye ait olduğu sorunu başlıca anlaşmazlık konusu olarak kaldı. İngiltere'de Edward'ın torunu II. Richard 1399'da zorla tahttan indirildi ve yerine IV. Henry geçti. Fransa'da ise akıl hastalığı nedeniyle hükümdarlık görevlerini yerine getiremeyen Charles'ın amcaları arasında bir iktidar mücadelesi başgösterdi. Burgonya dükü ve Flandre kontu Philippe'in (Cesur) 1404'te ölmesinden sonra, oğlu ve vârisi Jean (Korkusuz) 1407'de amcası Orléans dükü Louis'yi ortadan kaldırarak devlet yönetimine ağırlığını koydu. Bu kez Burgonya ile Orléans yandaşı ve Veliaht Charles'ın savunucusu Armagnac'larla iç savaş başladı.

IV. Henry'nin 1413'te ölmesi üzerine İngiltere'de tahta çıkan V. Henry, Fransızlar arasındaki çekişmelerden yararlanarak yeni bir saldırı düzenlemeye karar verdi. Ardından Armagnac'lar tarafından öldürülen Jean'ın oğlu III. Philippe'le (İyi) kurduğu ittifakla Fransa'daki güç dengesini lehine çevirmeyi başardı. İngiltere ve Burgonya birlikleri bir dizi çarpışma sonunda 1422'de Akitanya ile Paris'i kapsamak üzere Loire'ın kuzeyinde kalan bütün Fransa topraklarını denetim altına aldı.

Bundan sonra İngilizlerin talihi tersine döndü. V. Henry 1422'de geride çocuk yaşta bir oğul bırakarak öldü. Birkaç hafta sonra da Charles'ın ölmesiyle Fransa tahtına oğlu VII. Charles çıktı. İngiliz ordusunun 1429'da Jeanne d'Arc'ın topladığı takviye kuvveti karşısında Orléans'taki kuşatmayı kaldırması savaşta bir dönüm noktası oldu. Burgonyalılar tarafından ele geçirdikten sonra para karşılığında İngilizlere teslim edilen Jeanne d'Arc, heretiklik suçlamasıyla yargılandı ve yakılarak öldürüldü. Ama izleyen dönemde Fransız direnişi işgalci bir güce karşı kitlesel hareket niteliği kazandı. Yerel soyluların desteği olmaksızın, İngilizlerin Fransa gibi geniş bir ülke üzerinde hiçbir zaman egemenlik kuramayacakları yargısına varan Philippe, 1435'te saf değiştirdi. Paris bir kez daha Fransa kralının otoritesi altına girdi. Charles Normandiya'yı aldı ve İngiltere'deki G ler Savaşı'nın yol açtığı hanedan çatışmasından yararlanarak 1453'te bütün Akitanya'yı ele geçirdi. İngiltere elinde kalan Calais'yi de 1558'de terk etti.

Tarihçiler Yüz Yıl Savaşları'nı Batı Avrupa'da ulusal bilincin gelişiminde çok önemli bir dönemeç olarak değerlendirir. İngilizler kazandıkları birçok başarı ve uğradıkları çeşitli düş kırıklıkları sonunda kara Avrupa'sına müdahale emellerinden vazgeçtiler. Bu tutum değişikliği aynı zamanda İngiltere hükümdarlarını iç sorunlarla daha çok ilgilenmeye yöneltti. Valois hanedanının Fransa tahtını ele geçirmek için verdiği zorlu mücadele sürecinde ise Fransa birçok bağımsız prens arasında parçalanmış bir ülke olmaktan çıktı.

yüzbaşı, askerlikte bölük ya da bataryaya komuta eden subay. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde üsteğmen ile binbaşı arasında yer alır.

Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından (1826) sonra, yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin alayları sekizi sağ, sekizi sol olmak üzere 16 kola ayrıldı. Kolların başına da kolağası(*) rütbeli subaylar getirildi. 1828'de yeni bir örgütlenmeyle alaylar üçer tabura, taburlar da üçer bölüğe ayrıldı. Bölükler genellikle yüz askerden oluşuyordu, başlarındaki komutan yüzbaşı rütbesindeydi. Yüzbaşılıktan sol kolağalığına, oradan da sağ kolağalığına geçiliyordu; sonraki rütbe binbaşılıktı.

Cumhuriyet döneminde silahlı kuvvetlerdeki bölük düzenlemesi ve yüzbaşı rütbesi korundu. Bu dönemde de bölük komutanları ve topçu birliklerindeki batarya komutanları yüzbaşı idi. Osmanlı dönemindeki kolağası yerine, önyüzbaşı rütbesi getirildi. Günümüzde Türk Silahlı Kuvvetleri'nde bu rütbede olağan bekleme süresi altı yıldır. Üstün başarı kıdemi alan yüzbaşıların bekleme süresi, başarı kıdemindeki sıralamaya ve silahlı kuvvetlerin gereksinimine bağlı olarak bir yıl kısalır.

Yüzbaşılık silahlı kuvvetlerde baraj niteliğindeki rütbelerden biridir. Örneğin kurmay olmak isteyen subaylar harp akademilerine yüzbaşılıktan sonra başvuramazlar. Subay olmaya hak kazanan astsubaylar da en çok yüzbaşılığa kadar yükselebilirler.

yüzdürerek ayırma, cevherlerin işlenmesinde mineralleri ayırmak için uygulanan yöntem. İlk yüzdürerek ayırma teknikleri Eski Yunanlılarca, altının tavalarda göl çamurundan ayrılmasında kullanılmıştır. Ama günümüzde sanayide uygulanan yüzdürerek ayırma işlemi, 1924'te, metal sülfürleri bir köpük içinde toplamak için ksantik asitlerin tuzlarının kullanımı tekniğinin geliştirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Grafit, talk ve sülfür gibi bazı minerallerin ince taneleri ıslanmaya direndiklerinden su üstünde yüzer; ama yüzdürülmek istenen minerallerin çoğunun işlemden önce su itici bir maddeyle sıvanması gerekir. İnce öğütülmüş mineral tanecikleri, cevher, su ve uygun kimyasal maddelerin birlikte çalkalanması yoluyla sıvanabilir; kimyasal maddeler bazı taneciklerin yüzeyine tutunarak bunları su itici kılar. Bu tanecikler daha sonra hava kabarcıklarına yapışarak onlarla birlikte yüzeye çıkar ve buradan köpük halinde dışarı alınır. Doğal olarak ıslanmaya dirençli öbür minerallerin işlenerek ıslanabilir duruma getirilmesi ve böylece dibe çökmelerinin sağlanması gerekebilir.

Minerallerin yüzebilir duruma getirilmesi tekniğinin geliştirilmesi, çoğu kez öbür ayırma işlemleriyle çok zor ayrılabilen minerallerin kolayca elde edilebilmesini olanaklı kılmıştır. Yüzdürerek ayırma işlemi, çoğunlukla aynı cevherde bir arada bulunan bakır, kurşun ve çinko minerallerinin deriştirilmesinde yaygın olarak uygulanır.

yüze tutma, ADSORPSİYON olarak da bilinir, bütün katı maddelerin, temasta oldukları gazların ya da çözeltilerin moleküllerini yüzeylerine çekme yeteneği. Gazları ya da çözünmüş maddeleri tutmada kullanılan katılar, yüze tutucu olarak tanımlanır; soğurulmuş moleküllere ise bir bütün olarak yüze tutulanlar denir. En yaygın bilinen yüze tutucu madde, havayı zehirli maddelerden ve katışkılardan arındırmak amacıyla gaz maskelerinde kullanılan odun kömürüdür.

Yüze tutma terimi, katıların molekülleri dış ya da iç yüzeylerinde (boşlukların duvarlarında) toplama özelliği için kullanılır (sıvılar da aynı işi yüzeylerinde gerçekleştirebilir). Yüze tutma ile soğurma (absorpsiyon) olguları karıştırılmamalıdır. Soğurmada, soğurulan madde kristallerin, biçimsiz katı bloklarının ya da sıvıların içine işler.

Yüze tutma, fiziksel ya da kimyasal bir süreç olabilir. Fiziksel yüze tutma, gazların yoğunlaşarak sıvılaşmasına benzetilebilir; bu durumda katı yüze tutucu ile yüze tutulan moleküller arasında fiziksel ya da van der Waals çekim kuvveti söz konusudur. Herhangi bir gazın bir katı tarafından fiziksel olarak yüze tutulmasında, sıcaklık yeterince düşük ya da gazın basıncı yeterince yüksekse, herhangi bir kimyasal dönüşüm gerçekleşmez. Kimyasal yüze tutmada ise, gazlar katının yüzeyine, her yüzeye ve her gaza özgü kimyasal kuvvetlerle tutunur. Kimyasal yüze tutma olgusu, genellikle fiziksel yüze tutmanın gerçekleştiği sıcaklıklardan daha yüksek sıcaklıklarda oluşur. Ayrıca, kimyasal yüze tutma fiziksel olana göre daha yavaş bir süreçtir ve çoğu kimyasal tepkime gibi bir enerji etkinliği içerir.

Yüzellilikler, Kurtuluş Savaşı sırasında, düşman devletler ve İstanbul Hükümeti ile işbirliği yaptıkları gerekçesiyle 1924'te Türkiye Cumhuriyeti uyruğundan çıkarılan 150 kişiye verilen ad.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması, birçok alt anlaşma ve sözleşmenin yanı sıra, genel af yasa ve protokollerini de içeriyordu. Ama, istisnai bir hüküm Türkiye Cumhuriyeti hükümetine, Kurtuluş Savaşı sırasında İtilaf Devletleri'yle ya da İstanbul hükümetleriyle işbirliği yapmış 150 kişiyi af kapsamı dışında tutma, bunların Türkiye'ye girmesini ya da Türkiye'de oturmasını yasaklama hakkını tanıyordu.

Lozan Antlaşması ve buna bağlı af yasaları yürürlüğe girdiğinde söz konusu 150 kişinin adları henüz saptanmamıştı. Yüzellilikler konusu TBMM'nin 16, 22 ve 23 Nisan 1924'teki gizli birleşimlerinde ele alındı; Bakanlar Kurulu 149 kişilik bir liste hazırladı. Liste onaylanmak üzere Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e (Atatürk) sunuldu, onun da listeye bir kişi eklemesiyle Yüzellilikler listesi kesin biçimini aldı ve 1 Haziran 1924'te kararname halinde yayımlandı.

Yüzellilikler'in arasında Şeyhülislam Mustafa Sabri, Şûra-yı Devlet reisi Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Bursa valisi Gümülcineli İsmail, Hürriyet ve İtilaf Fırkası önderi emekli miralay Sadık, Divan-ı Harp reisi Nemrud Mustafa, Hürriyet ve İtilaf Fırkası kâtib-i umumisi Adanalı Zeynelabidin, Harput vali vekili Ali Galip, dahiliye nazırı Mehmed Ali, Çerkes Ethem, Çerkes Ethem'in kardeşleri Reşid ve Tevfik, İstanbul polis müdürü Tahsin, İstanbul polis müdür muavini Kemal, *Serbesti* gazetesi sahibi ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticisi Mevlanzade Rıfat, *İstanbul* gazetesi sahibi Said Molla, *Aydede* gazetesi sahibi Refik Halid (Karay), *Âlemdar* gazetesini yayımlayan Refii Cevad (Ulunay), İzmir'deki *Müsavat* gazetesi sahibi İzmirli Hafız İsmail, Bandırma'daki *Adalet* gazetesi sahibi Bandırmalı Ali Kemal, Edirne'deki *Teemin* ve *Elyevm* ile Selânik'teki *Hakikat* gazeteleri sahibi Neyyir Mustafa (Uskan) beyler vardı. Buna karşılık, son Osmanlı padişahı VI. Mehmed (Vahideddin) ile Sadrazam Damat Ferid Paşa listenin dışında tutulmuşlardı.

Türkiye sınırları dışına çıkarılmaları kararlaştırılan Yüzellilikler, 28 Mayıs 1927'de kabul edilen bir yasa ile yurttaşlıktan da

çıkarıldılar. Türkiye sınırları içinde mülk edinme ve miras devretme hakları da ellerinden alındı.

29 Haziran 1938'de kabul edilen Af Kanunu ile Yüzellilikler de bağışlandı. Ama bu kişilere eski memuriyetlerinden dolayı emeklilik maaşı bağlanmaması ve sekiz yıl süre ile kamu hizmetine girememeleri öngörüldü. Ayrıca, gerekli görülürse yurttaşlıktan gene çıkarılabileceklerdi.

Af Kanunu'ndan sonra Yüzellilikler'in bir bölümü Türkiye'ye döndü. Refii Cevad, Refik Halid, Mustafa Neyyir, Rıza Tevfik, Çerkes Ethem'in ağabeyleri Tevfik ve Reşit beyler geri dönenler arasındaydı. Çerkes Ethem ise Türkiye'ye dönmedi ve Urdün'de öldü.

Yüzer Aygıt Platformu, İngilizce FLOATING INSTRUMENT PLATFORM (FLIP), ABD'de geliştirilen oşinografik araştırma platformu. FLIP hem bulunduğu yerde son derece dengeli kalma, hem de kolayca hareket ederek yeni bölgelere geçme özelliklerine sahiptir. Yatay konumda uzunluğu 108 m'dir ve gemilerin arkasına bağlanarak çekilebilir. FLIP'nin safra tankları doldurulduğunda, su üstündeki yüksekliği 17 m'ye ulaşır. Platformun üzerindeki başlıca donanımlar ölçüm aygıtlarını suya indirmekte kullanılan vinçler, laboratuvarlar, radyo donanımları ve mürettebat kamaralarından oluşur.

yüzerbuz *bak.* denizbuzu

yüzey-etkin madde, bir sıvıya katıldığında sıvının yüzey gerilimini azaltan ve bunun sonucunda da dağılma ve ıslatma özelliğini artıran maddelerin ortak adı. Deterjanlar yüzey etkin maddelerdir. Dokumaların boyanmasında kullanılan yüzey-etkin maddeler boyanın lifler arasında düzgün biçimde dağılmasına yardımcı olur.

Yüzey-etkin bir molekülün bir bölümü suda çözünürken (hidrofilik), bir bölümü de yağ ya da lipit içinde çözünebilir (lipofilik) ve su damlacıkları ile yağ ya da lipit damlacıklarının arayüzeyinde yoğunlaşarak emülsiyonlaştırıcı ya da köpük oluşturucu işlev görür.

Lifofilik özelliği yüksek, hidrofilik özelliği düşük olan bazı yüzey-etkin maddelerden ise emülsiyon bozucu ya da köpük dağıtıcı olarak yararlanılır. Bazı yüzey-etkin maddeler böcek ilacı ve mantar ilacı olarak da kullanılır.

Yenimi (korozyon) önlemede, cevher yüzdürmede, petrolün gözenekli kayaçların arasından akışını kolaylaştırmada ve aerosol üretiminde de yüzey etkin maddelerden yararlanılır. *Ayrıca bak.* deterjan.

yüzey gerilimi, sıvıların yüzeyinin gerilmiş esnek bir zar gibi davranması özelliği. Bu olay hemen hemen küresel biçimli su damlacıklarında ve sabun köpüklerinde gözlenebilir. Bu özellik nedeniyle bazı böcekler su yüzeyinde batmadan durabilirler. Yüzey gerilimi bir tıraş bıçağının da su yüzeyinde asılı kalmasını sağlayabilir. Tıraş bıçağı yüzey geriliminden daha büyük bir kuvvetle dibe doğru itildiğinde batmaya başlar.

Yüzey gerilimi, sıvının kendi molekülleri arasındaki çekim kuvvetine (kohezyon) ve bu sıvıyla temas halindeki gaz, sıvı ya da katının özelliklerine bağlıdır. Örneğin, bir su damlası içindeki moleküller birbirini zayıf biçimde çekerler. Damlacığın iyice iç kesimlerindeki su moleküllerinin çevrelerindeki moleküllerce bütün doğrultularda eşit kuvvetle çekildikleri kabul edilebilir. Ama, yüzeydeki moleküller dışa doğru hafifçe itilebilseydi komşu moleküller tarafından yeniden sıvıya doğru çekilirlerdi. Yüzey gerilimi olgusundan sorumlu enerjinin, yaklaşık olarak, yüzey katmanının birim alanındaki moleküllerinin uzaklaştırılması için gerekli olan işe ya da enerjiye eşdeğer olduğu kabul edilebilir. Bu nedenle, yüzey gerilimi birim alan (metrekare) başına enerji (joule) biçiminde ifade edilebilir. 20°C sıcaklıktaki suyun yüzey gerilimi 0,07275 joule/m²'dir. Benzen ve alkoller gibi organik sıvıların yüzey gerilimi daha küçük, cıvanınki ise daha büyüktür. Sıvının sıcaklığının artması moleküllerarası çekim kuvvetini zayıflatır ve dolayısıyla da yüzey gerilimini azaltır.

Yüzey gerilimi yüzey düzleminde etkiyen ve yüzeyin alanını daraltma eğilimi gösteren kuvvetlerin bir sonucu olarak da düşünülebilir. Bu açıdan incelendiğinde, yüzey gerilimi, yüzeyde birim uzunluktaki bir çizgiye dik olarak etkiyen kuvvetin büyüklüğü olarak ifade edilir. Bu durumda yüzey geriliminin birimi, joule/m²'nin eşdeğeri olan N/m'dir.

yüzey kayacı, Yer yüzeyine boşalan ya da püsküren magma malzemesinin katılaşması sonucunda oluşan kayaçların ortak adı. Magmanın yerkabuğunun derinliklerinde katılaşması sonucunda oluşan kayaçlara ise derinlik kayacı denir. Lav akıntıları ve piroklastik kayaçlar yüzey kayacıdır; bunlar genellikle camsı ya da ince kristal yapılıdır. Yüzey kayaçlarının çoğunun mineral ya da kimyasal yapısı, derinlik kayacı eşdeğerlerinin aynısıdır; onlardan başlıca farkları, kristalleşme dereceleriyle ilişkilidir. Kayaç sınıflandırmasında yüzey ve derinlik kayaçları çoğunlukla, bir el örneğindeki mineral bileşenlerinin ayırt edilebilirliklerine göre ayrılır.

yüzey sertleştirme, çeliğin ısıl ya da mekanik yollarla işlenerek dış yüzeyinin sertliğinin artırılması işlemi. Malzemenin iç kesimi görece yumuşak kalır. Mühendislikte, yüzeyi sert, iç kesimleri yumuşak çelikler büyük önem taşır, çünkü bu tür malzemelerin yüksek gerilimlere ve yorulmaya dayanımları çok yüksektir; bu nitelikler, özellikle dişlilerde ve sürtünmesiz yataklarda aranır.

En eski yüzey sertleştirme yöntemi karbürlemedir; bu işlemde çelik birkaç saat süreyle, yüksek sıcaklıktaki bir karbonlayıcı atmosferde tutulur. Karbon çeliğin yüzeyine işler ve malzemenin bu bölümünü sertleştirir. İşlemin etkinliğini artırmak ve maliyetini düşürmek için bazı karbürleme teknikleri geliştirilmiştir. Dolgulu karbürleme (ya da karbonlama) denen yöntemde, sertleştirilecek parçalar, karbonatların eklendiği bir odun kömürü ya da kok bileşiğiyle birlikte çelik bir kutunun içine yerleştirilir. Kutu daha sonra çok yüksek bir sıcaklığa, genellikle 925°C-955°C'ye kadar ısıtılır. Gazlı karbürlemede ise parçalar karbon monoksit, karbon dioksit, metan ya da propan gibi bir karbonlu gazla birlikte ısıtılır. Bu işlem genellikle büyük fırınlarda gerçekleştirilir; parçalar fırının bir ucundan beslenir ve öbür ucundan sertleşmiş halde alınır. Aynı işlem karbonitrürlemede de uygulanır; tek fark, oksijen atmosferine amonyağın da eklenmesi ve işlemin daha düşük bir sıcaklıkta gerçekleştirilmesidir. Dişliler, bilyeli ve makaralı rulmanlar ve piston pimleri karbürleme yoluyla hazırlanan ürünlerdir.

Bir başka yüzey sertleştirme yöntemi olan nitrürlemede, azot gazı ve ısıdan yararlanılır. Kum milleri, yakıt püskürtme pompaları ve supap kolları bu yolla sertleştirilen malzemelerdir. Alevle sertleştirme ve indükleme sertleştirme işlemlerinde malzeme kısa bir süre (sırasıyla), bir gaz alevinden ya da yüksek frekanslı bir elektrik akımından elde edilen ısı etkisinde bırakılır ve daha sonra hızla suya daldırılır. Bu işlemler daha çok büyük parçalar için uygulanır.

Çelik parçaların yüzey sertleştirmesinde uygulanan başlıca mekanik yöntemler ezme ve soğuk çekmedir. Ezmede metalin sıcak yüzeyi, demir bilyeler ya da basınçlı hava püskürtülerek dövülür. Soğuk çekmede ise malzeme, çeliğin bileşimini etkilemeyecek bir sıcaklıkta haddelenir, dövülür ya da çekilir.

yüzey şekilleri, Yer yüzeyinde çeşitli olaylar sonucunda gelişmiş olan çıkıntı ve çukurların ortak adı. Yerküre üzerindeki başlıca yüzey şekilleri ovalar, platolar ve dağlardır. Bu ana yüzey şekilleri vadi, yamaç, tepe, doruk, sağrı gibi ikincil yüzey şekillerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

Yer yüzeyindeki ana şekiller olan dağ, ova ve plato arasındaki ayırım çoğu kez kesin değildir. Dağ adı verilen birçok yüzey şekli, bir taraftan bakıldığında dağ izlenimi verirken, bir başka taraftan bakıldığında plato görünümü sergileyebilir. Örneğin, Uludağ, Fransa'da Vosges'lar, Hindistan'da Batı Gatlar buna örnek olarak gösterilebilir. Aynı biçimde bazı ovaların kenarlarına yakın olan kesimleri de plato görünümünde olabilir. Bu ara yüzey şekilleri arasında geçiş tipleri de dikkat çeker. Örneğin, plato ile ova arasında, ova ile dağ arasında, plato ile dağ arasında geçiş şekilleri vardır. Yüzey şekillerinin ana öğeleri olan dağ, ova ya da platolardan herhangi biri, bir bölgede ya da yörede ana şekil olmaktan çıkıp ayrıntıya ait bir yüzey şekli de olabilir. Örneğin, İstanbul çevresinde, İstanbul Boğazının iki tarafında, vadilerle yarılma o kadar fazla olmuştur ki, burada ana şekil sadece platodur. Ova ve dağ ise sadece ayrıntıya ait yüzey şeklidir. İstanbul civarındaki platonun bazı kesimlerinde vadilerle kemirilme o kadar ileri gitmiştir ki, geriye sadece bir ince sırt kalmıştır.

Yüzey şekillerinin sınıflandırılmasında farklı ilkeler uygulanır. Bunlardan biri, yeryüzünü aşındıran etmene bağlı olarak yapılan sınıflandırmalardır. Buna göre, akarsu aşındırmasına uğrayan alanlarda akarsu yüzey şekilleri ya da normal topografya; buzul alanlarında buzul aşındırması yüzey şekilleri; kurak ve yarı kurak bölgelerde, soğuma ve ısınma etkisiyle oluşan parçalanma, rüzgâr aşındırması ve geçici sellerin oynadığı rollerle ilgili olarak kurak ve yarı kurak bölgeler topografyası; kıyı kesimlerinde dalga aşındırmasıyla ilgili kıyı yüzey şekilleri; kalkerli alanlarda kalkerin erimesiyle ortaya çıkan karst topografyası görülür (karst şekilleri kalkerden başka jipsli arazilerde de görülür ve burada oluşan yüzey şekillerine de "jips karstı" denir). Bu sayılan yüzey şekillerinde aşındırıcı etmen aynı zamanda biriktirici etmendir. Yani, aşınma sonucunda oluşan yüzey şekilleri (örn. buzul alanlarında buzyalağı denen çukurlar, kıyılarda dalga aşındırması sonucunda oluşan falezler) olduğu gibi, aynı etmenin biriktirdiği (buzul topografyasında buzultaş dizileri, kıyılarda dalgaların taşıyarak oluşturduğu kıyı okları ve kıyı kordonları) şekiller de vardır.

Yüzey şekillerinin oluşmasında arazinin yapısının da rolü büyüktür. Araziyi oluşturan katmanların durumuna göre, masa tipi yapı, eğimli yapı, kıvrımlı yapı ve kırıklı yapı tipleri ayrılır. Bu yapı tiplerinin her birinin özel yüzey şekilleri vardır.

Yüzey şekillerinin oluşmasında dış etkenler rol oynadığı gibi, yukarıdaki dört yapı tipinin oluşmasını sağlayan iç etkenler de

vardır. Bu iç etkenler yerkabuğunu oluşturan kıtaların oynamalarıyla ilgilidir. Bu oynamalar, 1912'de geliştirilen kıtaların kayması(*) ve günümüzde yaygın olarak benimsenen levha tektoniği(*) kuramlarıyla tanımlanmıştır. Yerkabuğu, yatay doğrultudaki bu hareketlerden başka, karaoluşumu(*), dağoluşumu(*) ve kırılma (*bak.* kırık) gibi düşey doğrultulu hareketlere de uğrar. Yerkabuğunun yüzey şekilleri üzerinde değişikliklere yol açan bu hareketlerine tektonizma(*) denir.

Yüzey şekillerinin oluşmasını sağlayan koşullar kimi zaman çeşitli havzaların oluşmasına da yol açar. Havza daha çok bir hidrografi kavramı olmakla birlikte, oluşumu yüzey şekillerini oluşturan etkenlerle ilgilidir (örn. Tuz Gölü kapalı havzasının ya da Van Gölü kapalı havzasının oluşması). Kimi zaman da yüzey şekillerine etkili olan iç ve dış olaylar, kapalı bir havzanın dış akaçlanmaya bağlanmasını sağlayabilir ya da tersine, dışa akışlı bir alanı kapalı havza haline dönüştürebilir.

Yüzey şekilleri oluşum ve gelişimleri açısından son derecede karmaşık etkilerin altındadır. Bu şekilleri konu edinen fiziksel coğrafya dalı jeomorfolojidir(*). *Ayrıca bak.* dağ; ova; plato; vadi; Yer.

yüzeysel oyma mine, Fransızca BASSETAILLE, metal (çoğunlukla altın ya da gümüş) bir yüzeyin, üstüne oyularak ya da kazınarak bir desen yapıldıktan sonra yarı saydam camsı bir mineyle kaplandığı bezeme tekniği. Oyma desenin üstündeki ışık ve gölge oyunlarını daha da belirginleştiren bu teknik eşyaya bir parlaklık da kazandırır. 13. yüzyılda İtalya'da geliştirilmiş, özellikle gotik dönemle Rönesans'ta Avrupa'da çok tutulmuştur.

yüzgeçayaklılar *bak.* Pinnipedia

Yüzkırkyediler, 27 Mayıs Hareketi'nden (1960) sonra üniversiteden toplu olarak uzaklaştırılan öğretim üyeleri.

Demokrat Parti iktidarını devirerek yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi (MBK), 27 Ekim 1960'ta Üniversiteler Kanunu'nda bazı değişiklikler yapan tasarıyı onayladı. Aynı gün kabul ettiği "Üniversite Öğretim Üyelerinden Bazılarının Vazifelerinden Affına ve Bazılarının Diğer Fakülte ve Yüksek Okullara Nakline Dair Kanun"la da çeşitli üniversitelerdeki 147 öğretim üyesini "reformlara karşı oldukları" gerekçesiyle görevden uzaklaştırdı.

Üniversiteden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesi arasında Ali Fuat Başgil, Recai Galip Okandan, Tarık Zafer Tunaya, Takiyettin Mengüşoğlu, Sabahattin Eyuboğlu, Yavuz Abadan, Bülent Nuri Esen, Aziz Köklü, Zafer Paykoç, Nusret Hızır, Memduh Yaşa, Mina Urgan, İsmet Giritli ve Mukbil Özyörük gibi tanınmış kişiler vardı.

Üniversitedeki bu büyük tasfiye aydınlar arasında ve üniversite bünyesinde geniş tepki yarattı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi rektörü Turhan Feyzioğlu, İstanbul Üniversitesi rektörü Sıddık Sami Onar, İstanbul Teknik Üniversitesi rektörü Fikret Narter ve Ankara Üniversitesi rektörü Suut Kemal Yetkin uygulamayı protesto amacıyla görevlerinden istifa ettiler. Ama Narter, Onar ve Yetkin üniversitelerinde 4 Kasım'da yapılan seçimleri kazanarak yeniden rektör oldular.

Yüzkırkyediler görevlerine dönme olanağını 12 Nisan 1963'te elde edebildiler.

yüzme, vücudun su üstünde kalma özelliğiyle el ve ayakların birleşik hareketinden yararlanarak suda ilerleme. Yaygın bir eğlence ve spor olarak vücudun gelişmesine de katkıda bulunan yüzme, özellikle terapide ve bedensel özürlü kişilerin tedavisinde yararlıdır. Yüzme öğretimi cankurtaranlık eğitiminin de bir parçasıdır.

Tarihçe. Arkeolojik bulgular ve öteki veriler İÖ 2500'lerden başlayarak Mısır'da, daha sonra Asur, Eski Yunan ve Roma uygarlıklarında insanların yüzdüğünü göstermektedir. Eski Yunan ve Roma'da yüzme askeri eğitimin yanı sıra yetişkinler için temel eğitimin bir parçasıydı. Doğu'da yüzmenin tarihi en azından İÖ 1. yüzyıla değin iner; bu tarihlerde Japonya'da yüzme yarışları yapıldığına ilişkin kayıtlara rastlanmıştır. Okullarda yüzme eğitimini zorunlu kılan Japon imparatorluk fermanı 17. yüzyıl öncesinden kalmadır. Japonya'nın örgütlü yüzme yarışlarına geçişi ise 19. yüzyıla ve Batı'ya açılmadan önceki döneme uzanır. Büyük Okyanusun yazıöncesi Deniz Halkları

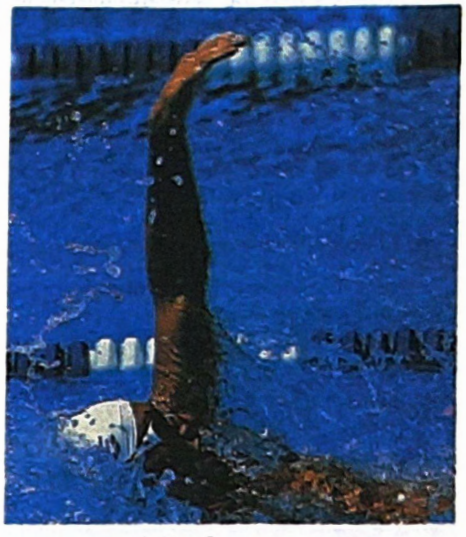

Kanadalı yüzücü Alex Brumann bir sırtüstü yarışında
ABC Ajansı

arasında çocukların yürüme çağında, hatta daha önce yüzmeyi öğrendikleri anlaşılmaktadır. Eski Yunanlıların zaman zaman yüzme yarışları düzenlediğine ve ünlü bir boksörün, idmanın bir parçası olarak yüzme sporu yaptığına ilişkin kayıtlar vardır. Eski Romalılar hamamlardan ayrı olarak yüzme havuzları yapmışlardır. Maecenas'ın İÖ 1. yüzyılda ilk ısıtmalı yüzme havuzunu yaptırdığı söylenir.

Destan ve efsanelerde de yüzmeden söz edilir. Anglosakson kahraman Beowulf'un, savaş giysileri kuşanmış durumda yüzerken bir düşmanı alt edişiyle övünmesi ve efsane kahramanı Leandros'un âşığı Hero'ya ulaşmak için Çanakkale Boğazını yüzerek geçişi bu türden anlatılara örnektir. Ortaçağda insanların yüzmeye ilgi göstermemesi, bazı uzmanlarca, yüzmenin hastalık bulaştıracağı ve salgın hastalıklara neden olacağı korkusuyla açıklanmaktadır. İngiltere'de 17. yüzyılda kıyı sayfiyelerinde yüzüldüğüne ilişkin bulgular vardır; bunların su terapisiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yüzmenin hem eğlence, hem spor olarak yaygınlaşması ise 19. yüzyıla rastlar. İlk yüzme sporu örgütünün kurulduğu 1837'de, Londra'da tramplenli altı kapalı yüzme havuzu vardı. İlk yüzme yarışı 1846'da Avustralya'da düzenlendi. 1869'da kurulan Londra Metropoliten Yüzme Kulüpleri, daha sonraları İngiliz amatör yüzme sporunun yönetici organı Amatör Yüzme Birliği'ne dönüştü. Kara Avrupa'sındaki bazı ülkelerde de 1882-89 arasında ulusal yüzme federasyonları kuruldu. ABD'de yüzme sporunun ülke çapında örgütlenmesi 1888'de Amatör Spor Birliği'nin (AAU) kurulmasıyla gerçekleşti. Yeni Zelanda'da ve Yeni Güney Galler'de ulusal yüzme örgütleri 1890'larda ortaya çıktı. Avustralya Amatör Yüzme Birliği 1909'da kuruldu. Uluslararası Amatör Yüzme Federasyonu (FINA) da 1909'da örgütlendi.

Yüzme yarışları. Uluslararası alanda yüzme yarışları, 1896'da yeniden başlatılan Olimpiyat Oyunları'nda bu sporun da yer almasıyla önem kazandı. Önceleri yüzme dalında yalnızca erkekler yarışırlarken, 1912'de bayanlar yüzme yarışlarına da yer verildi. FINA'nın kurulmasından önce Olimpiyat Oyunları ilginç ve değişik yüzme yarışlarına sahne oldu. Örneğin 1896 Atina Olimpiyat Oyunları'nda Yunanistan'ın Pire limanındaki gemilerin güvertesinde bulunan gemicilerin katıldığı 100 m yarışı yapılmıştı. 1900 Paris Olimpiyat Oyunları'nda Sen Irmağında yapılan 200 m engelli yüzme yarışı bir direğe tırmanmayı ve bir dizi kayığın üzerinden geçtikten sonra bu kayıkların altından yüzerek geçmeyi içeriyordu. 1896'dan 1904'e değin olimpiyatlarda yer alan yüzme yarışları arasında 4.000 m ve 1 mil yarışı, ayrıca su altından en uzun mesafeye yüzme de vardı. Bu tür tuhaf yarışlar, yüzme sporunu FINA'nın yönetmeye başlamasıyla birlikte kaldırıldı. FINA kurallarına göre hem Olimpiyat Oyunları'nda, hem Dünya şampiyonalarında yarış mesafeleri metre cinsinden ölçülmeye başladı; 1969'da da yarda cinsinden dünya rekorları iptal edildi. Yarışlardaki yüzme stilleri ise serbest, sırtüstü, kurbağalama ve kelebek olmak üzere dört stile indirildi. Günümüzde bireysel karışık yüzme yarışlarında dört stilde de yüzülür. Olimpiyat ve Dünya yüzme şampiyonalarında çeşitli zamanlarda üstünlük kuran birçok ülke olmuştur. Bunlar arasında Macaristan, Danimarka, Avustralya, Almanya, Fransa, İngiltere, Kanada, Japonya ve ABD sayılabilir. 1920'lerden 1980'lerin başlarına değin ABD'li yüzücüler yüzme sporunda üstünlük kurmuşlardır.

Yüzme eğitimi ve antrenmanı. Hem yüzme sporuna, hem can kurtarmaya yönelik yüzme eğitimi programları ilk olarak 19. yüzyılda İngiltere'de uygulandı. Bu programlar başka Avrupa ülkelerinde de benimsendi. ABD'de can kurtarma amaçlı yüzme eğitimi Kızıl Haç'ın desteğinde başlatıldı. I. ve II. Dünya savaşları sırasında silahlı kuvvetlerin çeşitli birimlerinde yapılan eğitim çalışmaları yüzme sporunun gelişimine katkıda bulundu. Bu arada kamu kuruluşları ve okullarda verilen çocuklara yönelik yüzme kursları da yaygınlaştı.

Uluslararası yüzme yarışlarının önem kazanmasına bağlı olarak 50 m uzunluğunda yüzme havuzları oldukça yaygınlaşmıştır. Günümüzde hem yüzme eğitimi, hem yarışma performansını geliştirme açısından, havuzlarda dalgaları azaltıcı oluklar, kulvarları ayıran şamandıralar, yüzücülerin kol ve bacak hareketlerini incelemek üzere sualtı kameraları, yüzücülerin görebileceği büyüklükte saatler ve elektronik kronometreler kullanılmaktadır. 1972'den bu yana bütün dünya rekorları saniyenin yüzde biri düzeyinde duyarlıkla ölçülmektedir.

Kulaç stilleri. Yüzmede kullanılan en eski kulaç atma biçimleri yan kulaç ve kurbağalamadır. Yan kulaç önceleri iki kol da su içindeyken atılırdı. 19. yüzyıl sonlarına doğru, kollardan biri suyun içindeyken öbürünü su üstünde tutmaya dayanan yan kulaç biçimi geliştirildi. Yüzme yarışmalarında yan kulacın yerini serbest kulaç almışsa da yan kulaç can kurtarma ve eğlence amaçlı yüzmede hâlâ kullanılmaktadır. Bu stilde vücut yana yatarken o yandaki kolla kulaç atılır ve bu durum dönüşümlü olarak

sürdürülür. Yan kulaçta kullanılan bacak hareketine makaslama denir. Makaslama sırasında alttaki bacak geriye, üstteki bacak ileriye olmak üzere bacaklar yavaşça açılır, her iki diz hafifçe kırılır ve bacaklar hızla çırpılarak düzleştirilir. Bacakların açıldıktan sonraki bu kapanışı ileriye doğru bir itiş kazandırır.

Kurbağalamanın en eski kulaç stili olduğu sanılır ve yüzme yarışlarının yanı sıra can kurtarmada ve eğlence amaçlı yüzmede de sık sık kullanılır. Adını kolların ve bacakların kurbağa yüzüşüne benzer biçimde bakışımlı olarak yanlara açılmasından ve kapanmasından alan bu stil özellikle dalgalı sularda etkilidir. Bu stilde yüzülürken eller hep su içinde kalır ve yüzükoyun durulur. Önceleri kol ve bacakları çırptıktan sonra bir anlık süzülmeye yer verilirdi. Daha sonraları bu süzülme kaldırıldı. Eski kurbağalama stilinde nefes kol çırpmanın başlangıcında alınıyordu; daha sonraları nefes çırpmanın sonunda, kollar içeri çekilirken alınmaya başladı.

Yalnızca yüzme yarışlarında kullanılan kelebek stilinin kurbağalamadan farkı kolların hareketidir. Kelebekte kollar ileri atılırken sudan çıkarılır. Bu stil ilk kez 1933'te Henry Myers'la gündeme geldi. Myers, kullandığı bu stilin o günkü tanımıyla kurbağalama stili tanımına uygun olduğunu savunuyordu. Konu bir süre çözümsüz kaldıktan sonra kelebek stili 1953'te yarışmalarda yer almaya başladı. Kelebek stilinde bacakları kurbağalama çırpış zamanla yerini bacakların yukarı ve aşağı hareketine dayanan balık kuyruğu (yunus balığı kuyruğu) çırpışına bıraktı. Daha sonraları yüzücüler her bir kulaçta iki bacak hareketi uygulamaya başladılar. Kelebek stilde nefes hız yarışlarında her iki ya da üç kulaçta başın kaldırılmasıyla alınır.

Sırtüstü stili 20. yüzyıl başlarında geliştirildi. Yüzücü sırtüstü durumda, vücut olabildiğince düz ve yüzüş yönüne diktir. Kollar dönüşümlü olarak başın üzerinden geriye atılır ve omuz hizasında suya daldırılır. Suya önce küçük parmak girer ve avuç içi dışarıya bakar. Kollar kalça kemiğine kadar geri çekilir. Vücut hafifçe ileri atılan kol yönünde yana yatar. Bu stilde ayak vuruşu önceleri kurbağalama çırpışıydı; daha sonra serbest stilde olduğu gibi aşağı ve yukarı vuruşlara dönüştü. Sırtüstü stili daha çok bir yarışma stilidir. Ama eğlence amaçlı yüzmede de dinlenme amacıyla bazen sırtüstü yüzülür; bu durumda kol hareketi en aza indirilir ve ileri hareketi sağlayacak kadar ayak vuruşu uygulanır.

Serbest stil herhangi bir mesafeyi almada hemen herkesçe yeğlenen en hızlı yüzme stilidir. 19. yüzyıl sonlarında Büyük Okyanus bölgelerinde yaygın olan bu stili ilk kez 1893'te Avustralyalı yüzücü Henry Wickham uygulamaya başladı. Avustralyalı Syd ve Charles Cavill kardeşler stilin 1902'de Avrupa'da, 1903'te de ABD'de yaygınlaşmasını sağladılar. Serbest kulaç kolların hareketi bakımından yan kulaca benzer; ama her kulaçta bacaklar iki kez aşağı ve yukarı vuruş yapar. Stili ilk kullanan ABD'li yüzücüler her kulaçta üç ayak vuruşu uyguladılar; daha sonra ayak vuruşu sayısı altıya kadar çıktı ve vuruş biçimi de değişiklikler gösterdi. Serbest stilde vücut suyun üstünde yüzükoyun durumdadır ve ayaklar hafifçe suya gömülüdür. Kolların hareketi dönüşümlüdür. Vücudun ileriye itilmesini sürekli kılmak için, kollardan birinin çekiş hareketi biterken, öbürünün çekiş hareketi başlar. 1896'dan bu yana yarışlarda en çok kullanılan stil serbest stil olmuştur.

Yarışlar. Yüzme yarışlarında stiller ve mesafeler şöyledir: 100, 200, 400, 800 ve 1.500 m'lerde serbest; 100 ve 200 m'de sırtüstü, kurbağalama ve kelebek; 200 ve 400 m'de bireysel karışık; 4×100 m ve 4×200 m'de (yalnızca erkekler) serbest bayrak; 4×100 m'de karışık bayrak.

Startlar sırtüstü dışında her zaman ayakta ya da öne eğik durumda verilir; startta amaç kulaç atmaya başlamadan önce olabildiğince uzun bir süzülme elde etmektir. Bütün yarışlarda yüzücü havuz boyunu birden fazla kat eder. Bu nedenle yüzme stiline bağlı olarak değişen dönüş hareketi de büyük önem taşır.

Uzun mesafe yüzücülüğü. 1.500 m'yi aşan yüzme yarışları uzun mesafe yarışı olarak kabul edilir; FINA bu yarışların düzenlenmesine katılmaz. Uzun mesafe yüzme yarışlarının çoğu 24-59 km arasındadır; ABD'deki George Gölü Maratonu (67 km) ve Michigan Gölü Dayanıklılık Yüzme Yarışı (80 km) gibi daha uzun mesafeli yarışlar da vardır.

Bir grup amatör ve profesyonel yüzücü 1954'te Uluslararası Uzun Mesafe Yüzme Federasyonu'nu (FINLD) kurdular. 1963'te amatör ve profesyonel yüzücülerin ayrılmasıyla Dünya Profesyonel Maraton Yüzme

Alman yüzücü Ute Geweniger bir kelebek yarışında
ABC Ajansı

Federasyonu kuruldu. 1960'larda bu federasyon her yıl yaklaşık sekiz profesyonel maraton düzenledi. Bu yarışmalara en sık katılan ülkeler Kanada, Mısır, İtalya, Arjantin ve ABD'ydi. İngiltere Uzun Mesafe Yüzme Birliği göl ve ırmaklarda 35,4 ile 16,5 km arasındaki mesafelerde yarışlar düzenlemektedir.

Uzun mesafe yüzücülüğü, 19. yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda yüzücüye çekici gelen Manş Denizinin aşılması dışında, hiçbir zaman FINA denetimindeki yüzme yarışları konumuna çıkamadı. İngiliz kaptan Matthew Webb 1875'te Manş Denizini İngiltere kıyısındaki Dover'dan Fransa kıyısındaki Calais'ye yüzerek geçen ilk kişi oldu. Webb'in derecesi 21 saat 45 dakikaydı. Harita üzerinde bu mesafe 17,75 deniz millidir (33 km); ama akıntılar ve rüzgârlar nedeniyle yüzücüler Manş Denizini geçerken daha uzun bir mesafe yüzerler. Webb'in rekorunu 1911'de bir başka İngiliz yüzücü T. W. Burgess kırdı. ABD'li yüzücü Gertrude Ederle 1926'da Manş Denizini yüzerek geçen ilk bayan yüzücü oldu. Fransa kıyısındaki Cap Nez Gris'den Dover'a yüzen Ederle'nin derecesi hem erkekler, hem bayanlarda dünya rekoruydu (14 saat 39 dakika). Bu tarihten sonra II. Dünya Savaşı dışında her yıl Manş Denizini birkaç yüzücü geçti. Bazı yüzücüler Manş Denizinde 10 ya da daha çok kez yüzdüler. Bu arada Manş Denizi geçişlerini denetlemek ve dereceleri onaylamak üzere 1927'de Manş Denizi Yüzme Birliği kuruldu. ABD'li Penny Dean 1955'te geçiş rekorunu 7 saat 40 dakikaya kadar indirdi. 1980'lere gelindiğinde, Manş Denizini yüzenler arasında yaşı ancak 12 olan genç yüzücülerin yanında 65 yaşına varmış yaşlı yüzücüler de bulunuyordu. Manş Denizini kısa molalar vererek iki yönde birden geçen bazı yüzücüler de çıktı.

Türkiye'de yüzme. Modern anlamda yüzme sporunun Türkiye'ye girişi 1910'lara rastlar. Önceleri İstanbul'daki bazı okullarda beden eğitimi çerçevesinde yapılan yüzme sporunda ilk büyük atılım, 1920'lerin başlarında Galatasaray ve Fenerbahçe kulüplerinin bu alana el atmasıyla gerçekleşti. İlk düzenli yüzme yarışları Eylül 1923'te Büyükada'da yapıldı. Bu arada Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kuruluşu yüzmenin daha disiplinli olarak ele alınmasını sağladı. Temmuz 1931'de açılan Büyükdere Yüzme Havuzu sporun gelişmesinde ve giderek yaygınlaşmasında önemli rol oynadı. Bu süreçte çok sayıda bayan yüzücü de ortaya çıktı. Aynı dönemde İzmir'de Karşıyaka Spor Kulübü'nün girişimleri yüzmeye karşı ilgiyi artırdı.

Türk yüzücüler uluslararası düzeyde karşılaşmalara ilk kez 1934'te Moskova'da katıldılar. Daha sonra 1937'de Moda Havuzu'nda Türk ve Macar mili takımları arasında yüzme yarışları yapıldı. 1943'te kurulan İstanbul Yüzme İhtisas Kulübü'yle yüzme sporu büyük bir aşama gösterdi. Öte yanda yüzmenin yeni tutulmaya başladığı Adana, kısa bir sürede İstanbul'a üstünlük sağlamayı başardı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk yüzücülerin uluslararası karşılaşmalara katılması daha düzenli bir biçim aldı.

1950'lerde yetişen Yılmaz Özüak ve Engin Ünal ile yüzme sporunda rekorlar hızla birbirini izledi. Ardından Mustafa Acet, Ayhan Karataş, Bora Özkök, Gülşen Koşkun, Roksan Okan, Erdal Acet ve Nejat Nakkaş gibi başarılı yüzücüler ortaya çıktı. 1966'da İstanbul Yüzme Maratonu'yla ilk uluslararası yüzme yarışı düzenlendi.

Uzun yıllar yelken ve kürekle birlikte Su Sporları Federasyonu'nun çatısı altında yönetilen yüzme sporu, 1957'de Türkiye Yüzme, Atlama ve Sutopu Federasyonu'nun kurulmasıyla bağımsız bir organa kavuştu. 1970'lerde havuzların yaygınlaşması yüzme sporunun küçük yaşlarda öğretilmesine ve altyapının güçlenmesine zemin hazırladı. Yüzme sporunun yeni yetenekler kazandığı bu yeni dönemde Sabri Özün 100 ve 200 m'lerde Balkan Gençler Yüzme birinciliklerini elde etti.

Türk yüzücülerin denizlerdeki ilk başarıları Murat Güler (1954), Haldun İsmen (1958) ve Doğan Şahin'in (1961) Manş Denizini geçmesiyle başladı. Daha sonra 1975 ve 1977'de olmak üzere iki kez Manş'ı aşan Ersin Aydın, ayrıca Anamur ve Girne arasında, köpekbalıklarından korunmak için yapılmış özel bir demir kafes içinde yüzdü. Erdal Acet 1977'de Manş'ı 9 saat 4 dakikada geçerek 102 yıllık dönemde elde edilmiş en iyi 10 derece sıralamasına girdi. Nesrin Olgun 1979'da Manş'ı yüzen ilk Türk bayan sporcu oldu. Uluslararası düzeyde başarılar kazanan Türk yüzücüler arasında 1980'lerde Murat Özüak ve Sadri Özün, 1990'larda Derya Büyükuncu sayılabilir.

Yüzmeyle ilgili etkinlikler için *bak.* can kurtarma; su balesi; sualtı dalışları; sutopu; tramplen atlama. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (yüzme); Olimpiyat Oyunları.

yüzme kesesi, HAVA KESESİ olarak da bilinir, kemiklibalıkların çoğunda bulunan yüzme organı. Sindirim borusunun dışa doğru yaptığı bir çıkıntıdan türeyen bu organ

vücut boşluğuna yerleşmiştir. Yüzme kesesi balığın yukarı ya da aşağı doğru hareket etmeden suda asılı kalmasını sağlar. İçi, balıkların büyük bölümünde gazla (genellikle oksijen) doludur. Ayrıca ses çıkarırken yankı odası işlevi de görür. Bazı türlerde gaz yerine yağ içerir. Bazı ilkel balıklarda ise hidrostatik organ olarak değil akciğer işlevini üstlenen, solunuma yardımcı bir organ olarak gelişmiş-

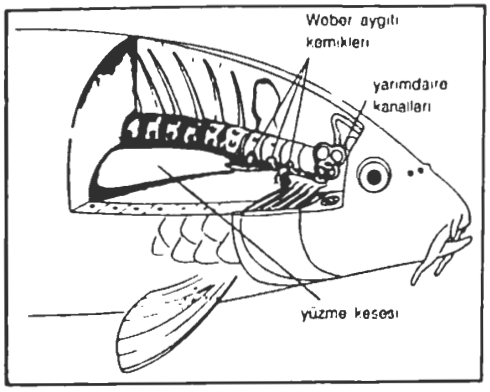

Ostariophysi üsttakımından bir balığın Weber aygıtıyla bağlantılı yüzme kesesi
Cooper 1943

tir. Yüzme kesesi bazı dipte ve derin denizlerde yaşayan kemiklibalıklar ile kıkırdaklıbalıkların tümünde bulunmaz.

yüzücü yengeç, *Decapoda* (onayaklılar) takımının *Portunidae* familyasından kabuk-

Yüzücü yengeçlerden çalpara (*Portunus* cinsi)
S. C. Bisserot—Bruce Coleman Ltd

luların ortak adı. En arkada yer alan beşinci bacak çifti yassılaşarak yüzme işlevine uyarlanmıştır. Kuzey Amerika'nın Atlas Okyanusu kıyılarında yaşayan ve eti için avlanan mavi yengeç(*) bu familyanın üyelerindendir. Çalparalar (*Portunus* cinsi) Atlas Okyanusu, Büyük Okyanus ve Akdeniz'e, *Neptunus* cinsi Hint Okyanusu ve Büyük Okyanusa yayılmıştır.

yüzük, el, bazen de ayak parmağına takılan halka. Simgesel bir anlam taşıması, büyülü sayılmasından kaynaklanır. Başlangıçta bir yetke göstergesi olarak ortaya çıkmış, zamanla hükümdar ile halk, yüksek din görevleri ile Tanrı arasındaki bağı simgeleyen, ayrıca evlilikte birliği ve bağlılığı temsil eden bir anlam kazanmıştır. Ortaçağla birlikte takı olarak da kullanılmaya başlanmıştır.

Yüzük halkasının kesiti daire, yarım daire, kare biçiminde, bazen de ince bir bant gibi olabilir. Üste gelecek yeri, taşı taşıyacak montürün sığabileceği büyüklükte genişletilir. Bu genişlik çiçek, yaprak, hayvan vb örgeler yapılarak da sağlanabilir. Yüzük taşının tutturulması için bu genişletilen bölüme yuvarlak, oval ya da daha başka bir biçimde bir montür oturtulur.

İlk altın yüzüklerin montürleri kabartma ya da oyma figürleriyle bezeliydi; bazen buna bir figür ya da mühür kazındığı da olurdu. Mısır'da başka takılarda olduğu gibi yüzüklerde de lotus çiçeği, İsis düğümü, Horus gözü, doğan, yılan, akbaba, sfenks, skarabe(*) vb simgesel örgeler bezeme olarak kullanılırdı. Helenistik dönemde montürlere yuvarlak kesimli tek taşlar konmaya başladı.

Romalılar yılan biçimli yüzükler yaptılar ve montürün üstüne bir sikke oturttular. O dönemde, takıldığı zaman iki parmağın bitişik tutulmasını gerektiren, birbirine bağlı yüzükler de vardı. Bizans yüzüklerinin en belli başlı özelliği delik işiyle bezenmiş halkaları ve çok güzel desenlerle süslenmiş, içi boş, küremsi montürleriydi. Tötonlar yüzüklerinde camsı hamurdan yapılmış çeşitli renklerde taşlar kullandılar. Kuzeyde İskit ve Kelt sanatlarının etkisiyle yüzükler, altından karmaşık hayvan figürleriyle bezenirdi. Ortaçağda armalarda kullanılan hayvan figürleri ve yapraklarla süslü ya da koni biçiminde yüksek montürlü yüzükler ortaya çıktı. Gotik dönemin sonlarında moda olan sekizgen yüzüklerin yanında, üstünde âşıklara ilişkin yazılar bulunan yüzükler de vardı. Her tekinin üstünde bir el figürü bulunan çifte yüzükler parmağa takıldığı zaman bu eller birleşiyordu. Rönesans'ta yüzükler bazen başparmağa takılıyordu. Bunlar, mimari öğeler temel alınarak yapılmış karmaşık yüksek kabartmalarla bezeniyor, hemen hepsi mineyle, küçük incilerle ve çeşitli renklerde taşlarla zenginleştiriliyordu. Montürü açılabilen yüzükler de vardı. Bunların içinde, bir anısı olan küçük bir armağan, hatta bazen zehir bile saklanırdı. Üstünde balık tutan Aziz Petrus figürü bulunduğu için Balıkçının Yüzüğü olarak da adlandırılan altın kaplı tunçtan papalık yüzüğü, papalık belgelerinde mühür olarak kullanılırdı.

17. ve 18. yüzyıllarda yüzükler öteki takılar gibi değerli taşlarla bezeniyor, montürler ise daha ince uzun bir biçimde yapılıyordu. 18. yüzyıl sonlarında klasik Yunan ve Roma örneklerine benzetilen

Avusturyalı Katharina'nın yüzükleri, Antonio Moro'nun bir resminden ayrıntı, 1552; Prado Müzesi, Madrid
Museo del Prado Madrid

yüzüklerde taş olarak kamayö kullanıldı ve çevresine pırlantalar dizildi. 19. yüzyılda geçmişteki her çeşit yüzüğün benzeri yapıldı. Çoğunlukla montürlere uzak ülkelerden getirilen yeni taşlar takıldı. Zümrüt, yakut ve elmas bu dönemin en gözde yüzük taşlarıydı.

Hindistan'da ayak parmağına da yüzük takılıyordu. Bu gelenek birçok Afrika ülkesinde de benimsenmişti. Kolomb öncesi Amerika'sında ise yüzük hiç bilinmeyen bir takıydı.

yüzük kelebeği *bak.* halkaören

yüzük oyunları, saklanan yüzüğü bulmaya dayanan oyunlara verilen ad. Kış geceleri ev toplantılarında karşılıklı iki küme olarak ya da topluluktan biri ebe seçilerek oynanır.

Yüzük oyunlarının en yaygın türü fincan oyunudur. İki küme arasında oynanan fincan oyununda, kümeler dışında bir kişi tepsiye kapalı olarak konmuş fincanlardan birinin altına yüzüğü saklar. Fincan sayısı çoğunlukla yedi olmakla birlikte yörelere göre altı ile 12 arasında değişir. Yedi fincanla oynanan oyunda yüzük, kaldırılan ilk fincanın altından çıkarsa küme yedi puan kazanır ve oyun sırası öbür kümeye geçer. Buna deste gül çalmak denir. Yüzük kaldırılan ilk fincanın altında değilse sırayla öbür fincanlar kaldırılır. Yüzük bulunduğunda kaç tane kapalı fincan kalmışsa o kadar puan alınır ve oyun sırası gene öbür kümeye geçer.

Bir başka yüzük oyunu bir halka oluşturan oyuncuların bir ipi tutarak bu ipe geçirilmiş yüzüğü avuç içinde elden ele geçirmesiyle oynanır. Ebe önceden belirlenen bir sayıya göre iki ya da üç denemede yüzüğü bulamazsa cezalandırılır. Bulursa yüzüğü elinde bulduğu oyuncu ebe olur.

Benzer bir yüzük oyunu ise iki avuç arasında tutulan yüzüğün ebeye belli etmeden elden ele dolaştırılmasına dayanır. Bu oyunda gene halka oluşturacak biçimde oturan oyuncular, avuç tamamen kapanmayacak biçimde iki ellerini birleştirirler. Oyunculardan biri ebeye de göstererek yüzüğü iki avucunun içine aldıktan sonra sırayla öbür oyuncuların avucuna bırakıyormuş gibi yapar. Bu sırada yüzüğü gerçekten oyunculardan birinin avucuna bırakabileceği gibi sonunda gene kendi elinde de tutabilir. Oyuncuları dikkatle izleyen ebe önceden belirlenen bir sayıya göre bütün denemelerde yüzüğün kimde olduğunu bilemezse cezalandırılır. Bulursa yüzüğü elinde bulduğu kişi ebe olur.

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van'da yükseköğretim kurumu. 20 Temmuz 1982'de kurulmuş, 28 Mart 1983'te çıkarılan yasayla yeniden düzenlenmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak ortaya atılan Van'da bir "Şark Üniversitesi" kurulması tasarısı ancak Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi'ne bağlı Fen-Edebiyat Fakültesi'nin (kuruluşu 1975) 1982'de Van'a nakledilmesiyle gerçeklik kazandı. Bu fakülte ile Millî Eğitim Bakanlığı'ndan devralınan Van Eğitim Enstitüsü, Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin çekirdeğini oluşturdu. Veteriner ve Ziraat fakülteleri, Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri enstitüleri ile Hakkâri Meslek Yüksekokulu daha sonra bunlara eklendi. Ağustos 1986'da kurulan Tatvan Meslek Yüksekokulu Mart 1987'de Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ne bağlandı. 11 Temmuz 1992 tarihli ve 3837 sayılı yasayla Tıp ve İlahiyat fakülteleri ile Bitlis Meslek Yüksekokulu ve Sağlık Bilimleri Enstitüsü kuruldu.

Yüzüncü Yıl Üniversitesi çevrede, özellikle Van ve Bitlis'te yürütülen tarım ve hayvancılık çalışmalarıyla toplumsal ve kültürel etkinliklere de katılmaktadır. Üniversite-çevre bütünleşmesini daha da geliştirmek amacıyla 1987'de Üniversite Vakfı

kurulmuştur. Üniversite, Van'a 12 km uzaklıkta, Erciş yolu üzerinde, Van Gölü kenarında yaklaşık 7 bin dönümlük bir arazide kurulu kampus ile Van kent merkezindeki Eğitim Yüksekokulu'nda etkinlik göstermektedir.

Yvelines, Fransa'nın kuzeyinde, Île-de-France planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Paris'in batı banliyölerini ve Seine Vadisinin Paris'le Normandiya arasında kalan bölümünü kapsar. Yüzölçümü 2.271 km²'dir. 1964'te eski Seine-et-Oise ilinin batı bölümünden oluşturulan ilin adı, eskiden bölgenin tümünü

Porcheville'de bir termik santral, Yvelines, Fransa
Martine Franck—VIVA

kaplayan büyük bir ormandan gelir. İl merkezi Versailles'ın çevresinde, Marly, Saint-Germain-en-Laye ve Rambouillet'de bugün de büyük ormanlar vardır.

Yvelines, kuzeyde Sen Irmağının parçaladığı bir dizi tepelik platoyu kapsar. Menderesler çizerek akan Sen Irmağı Saint-Germain Ormanının çevresini dolaştıktan sonra, Paris'in uydu kentleri durumundaki Poissy, Meulan ve Mantes-la-Jolie'den geçer. Ilıman bir iklimi olan ilin özellikle güney ve kuzeybatı kesimlerinde buğday ve başka tahıllar yetiştirilir. Paris'in doğu banliyölerindekilere göre daha az sanayileşmiş olan vadilerde ise ticari amaçlı bostancılık yapılır.

Günümüzde kırsal bölgelere doğru genişlemekte olan konut alanları karayollarının ve banliyö tren hizmetlerinin geliştirilmesiyle Paris'e daha sıkı biçimde bağlanmıştır. Bölgesel ekspres demiryolunun hizmete açılması, özellikle Saint-Germain-en-Laye'le Versailles arasındaki ulaşımı kolaylaştırmıştır. İldeki pek çok tarihsel yapı arasındaki Versailles Sarayı, Rambouillet ve Saint-Germain-en-Laye şatoları, Maisons-Laffitte ve Marly'deki kraliyet parkı sayılabilir. Yvelines ili Versailles, Mantes-la-Jolie, Rambouillet ve Saint-Germain-en-Laye adlı dört ilçeye (*arrondissement*) ayrılmıştır. Nüfus (1991 tah.) 1.320.000.

Yverdon, Almanca IFERTEN, İsviçre'nin batısında, Vaud kantonunda kent. Lozan'ın kuzeyinde, La Thielle Irmağının ağzında, Neuchâtel Gölünün güney kıyısında yer alır. Eburodunum adlı bir Roma karargâhı olarak kurulan kentin o zamandan kalma surları bugün yıkıntı halindedir. Savoia düklerine ait şato (1260-78) İsviçreli eğitimci Johann Heinrich Pestalozzi tarafından 1805-25 arasında yatılı okul olarak kullanılmıştır. Bugün şatoda bir kütüphane, bir bilimkurgu müzesi ve Pestalozzi'nin anısını yaşatan bir tarih müzesi vardır. Kentin belediye binası ve bölge kilisesi 18. yüzyıldan kalmadır.

Kent merkezinin güneydoğusundaki Yverdon-les-Bains, Roma döneminden beri alkali kükürtlü kaynak sularıyla ünlüdür. Bir sanayi kenti olarak her geçen gün gelişen Yverdon'da demiryolu atölyeleriyle makine ve hassas ölçüm aletleri üreten ve tütün işleyen fabrikalar vardır. Nüfus (1987 tah.) 21.004.

Yves DE CHARTRES (AZİZ) (d. y. 1040, Beauvais yakınları - ö. 23 Aralık 1116, Chartres, Fransa; azizler listesine kabul tarihi bilinmiyor; yortu günü 23 Mayıs), döneminin en bilgili kilise hukukçusu kabul edilen Fransız piskopos.

Soylu bir aileden geliyordu. Yaklaşık 1078'de Beauvais'deki St. Quentin Manastırı'nda başpapaz oldu. 1090'da Papa II. Urbanus'un onayıyla Chartres piskoposluğuna seçildi. Fransa kralı I. Philippe'in karısı Bertha'dan ayrılarak Anjou hanedanından Kontes Bertrade'la evlenme tasarısına karşı çıktığı için 1092'de hapse atıldı. Ama halkın baskısı ve Papa Urbanus'un I. Philippe'i aforoz etmesi sonucunda serbest bırakıldı. I. Beaugency Konsili'nde (1104) Philippe'in bağışlanmasını önererek onun papalıkla uzlaşmasını sağladı. Ilımlı bir din adamı olarak, imparatorla papalık arasındaki Tayin Çatışması'nda(*) arabuluculuk etti. Yves'in *Decretum* (17 cilt) ve *Panormia* (8 cilt) adlı yapıtları kilise hukukçusu olarak önemini ortaya koyar. Ayrıca günümüze ulaşan 288 mektubunda dönemin siyasal ve dinsel konulardaki tartışmalarına ilişkin bilgiler vardır.

YWCA *bak.* Genç Kadınlar Hıristiyan Birliği

Z parçacığı, bilinen tüm temel (atomaltı) parçacıklara etkiyen zayıf çekirdek kuvvetinin taşıyıcısı olan, elektriksel bakımdan yüksüz temel parçacık. Elektriksel bakımdan yüklü W parçacığının(*) nötr eşidir. Kütlesi 91,16 ± 0,03 GeV, bir başka deyişle protonun kütlesinin yaklaşık 100 katıdır. W parçacığı ise biraz daha hafiftir (80,6 ± 0,4 GeV). Her iki parçacık da çok kısa ömürlüdür; yarı ömürleri 10^{-25} saniye dolayındadır.

Elektromagnetik etkileşimlerin fotonların soğrulması ve salınması olarak başarılı bir biçimde açıklanmasından sonra 1930'larda zayıf etkileşimlerin (kuvvetlerin) bir aracı parçacık tarafından taşındığı yolundaki düşünce ortaya atıldı. Bunu izleyen yaklaşık 30 yıl boyunca, gözlemlenen tüm zayıf etkileşimlerin yalnızca yüklü zayıf ileticilerle açıklanabileceği düşünüldü. Ama 1960'larda zayıf kuvvetlerin uzay ve zamandaki dönüşümler açısından bakışımlı (simetrik) bir kuramı geliştirilmeye girişildiğinde, zayıf etkileşimler ile elektromagnetik etkileşimlerin birleştirilmesi gereği doğdu. Bunun sonucunda geliştirilen elektrozayıf kuramı iki nötr parçacığın varlığını gerekli kılıyordu: Bunlardan biri foton olarak kabul edilebilirdi, öbürü ise zayıf kuvvetin yeni bir taşıyıcısı olmalıydı; bu ikinci parçacığa Z parçacığı ya da zeta parçacığı adı verildi.

Z parçacığının varlığına ilişkin ilk kanıtlar 1973'te Cenevre yakınlarındaki Avrupa Nükleer Araştırma Örgütü'nde (CERN) gerçekleştirilen deneyler sırasında elde edildi. Deneyler sırasında nötrinolar ile elektronlar ya da çekirdekler arasında, herhangi bir elektrik yükü aktarımının gerçekleşmediği "nötr akım" etkileşimlerinin oluştuğu saptandı. Bu tip tepkimeler ancak nötr Z parçacığı alışverişiyle açıklanabilirdi.

Z parçacıkları ile W parçacıkları daha sonraları, 1983'te CERN'de protonlar ile karşıt protonların çarpıştırıldığı deneylerde doğrudan gözlemlendi. O zamandan beri CERN'deki büyük elektron pozitron (LEP) çarpıştırıcısında, elektronlar ile protonlar 92 GeV dolayındaki toplam enerjilerde çarpıştırılarak binlerce Z parçacığı üretilmiştir. Bu biçimde elde edilen Z parçacıklarının bozunumu üzerindeki incelemeler, bu parçacıkta içkin kütle değişimlerinin oluştuğunu ortaya çıkardı; bu özellik, Z parçacığının "genişliği" olarak adlandırıldı. Genişlik, belirsizlik ilkesi uyarınca parçacığın ömrüyle ilintilidir; bu ilkeye göre, bir kuvantum durumunun ömrü ne kadar kısaysa, enerjisindeki ya da kütlesindeki belirsizlik de o kadar büyüktür. Buna göre Z parçacığının genişliği, ömrünün bir ölçüsüdür ve bu da parçacığın kaç biçimde bozunabileceğini gösterir, çünkü bozunma biçimi sayısı arttıkça, ömrü o denli kısalır. Özellikle, CERN'deki ölçümler Z parçacığının nötrino-karşıt nötrino çiftlerine bozunduğunda, yalnız ve yalnızca üç tip hafif nötrino ürettiğini ortaya çıkarmıştır. Bu ölçüm temel bir önem taşır, çünkü bu durum maddenin temel yapıtaşları olan leptonlar ile kuvarkların her biri için yalnızca üç küme bulunduğunu gösterir.

za, Japonya'da, 1100'lerde ortaya çıkan tüccar ya da zanaatçı loncalarına verilen ad. Muromaçi döneminde (1338-1573) örgütlü bir yapı kazanan *za*'lar üretim, taşıma ve satış alanlarında tekelleşmeye başladılar. Devlete belirli bir para ödedikleri için çeşitli resim, harç ve vergilerden bağışık tutulan *za*'ların çoğu soyluların, Şintocu ya da Budacı başrahiplerin (*zasu*) koruyuculuğunda kuruluyor ve çalışmalarını yürütüyordu. Nara bölgesindeki 80'i aşkın lonca kâğıt, saki (pirinç birası), tuz, bitkisel yağ ve malt üretiminde ve taşımacılığında uzmanlaşmıştı. Öbür loncalar ise dansçılar, müzikçiler, marangozlar ve demirciler tarafından örgütlenmişti. Koruyucuların güçlerinin azalması ve pazar ekonomisinin genişlemesi sonucunda *za*'ların önemi giderek azaldı. Tüccarlar da tekellere ve ticari sınırlamalara karşı çıkmaya başladı. Oda Nobunaga ve Toyotomi Hideyoşi yaklaşık 1590'da bütün ülkede pazar vergilerini ve *za*'yı resmen kaldırdılar.

Zaanstad, Hollanda'nın batısında, Noordholland ilinde (*provincie*) belediye (*gemeente*). Zaan Irmağının Kuzey Denizi Kanalıyla birleştiği yerin yakınında, Amsterdam'ın 10 km kuzeybatısında yer alır. 1974'te eski Zaandam, Koog aan de Zaan, Zaandijk, Wormerveer, Krommenie, Assendelft ve Westzaan belediyelerinin (*gemeenten*) birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Zaanstad 17. yüzyılda önemli bir gemi yapımı merkeziydi. Rus çarı I. Petro'nun (Büyük) kaldığı küçük ahşap ev günümüzde de korunmaktadır. 17. yüzyıldan kalma birkaç yeldeğirmeninin yanı sıra Koog aan de Zaan'da bir değirmen müzesi vardır. Bir demiryolu kavşağında yer alan ve önemli bir kereste ticareti merkezi olan Zaanstad'da gıda işleme ve boya sanayileri gelişmiştir. Nüfus (1991 tah.) 130.705.

Zabrze, Almanca HINDENBURG (1915-45), Polonya'nın güneybatı kesimindeki Katowice ilinde (*województwo*) kent. Yukarı Silezya sanayi bölgesinde yer alır. Önemli bir sanayi ve kültür merkezidir. Ülkenin en eski madencilik yerleşmelerinden biri olan Zabrze'deki ilk maden ocağı 1790'da açılmıştır. Günümüzde kentin ekonomisi kömür, kok kömürü, metal eşya, kimyasal madde ve elektrik enerjisi üretimine dayalıdır. Kentte bir tıp akademisi, bir müze ve büyük bir stadyum vardır.

1742-1921 arasında Prusya'nın yönetiminde kalan kent daha sonra Almanlara geçti. II. Dünya Savaşı'nda büyük hasar gördü ve 1945'te Polonya'ya geri verildi. Nüfus (1992 tah.) 205.500.

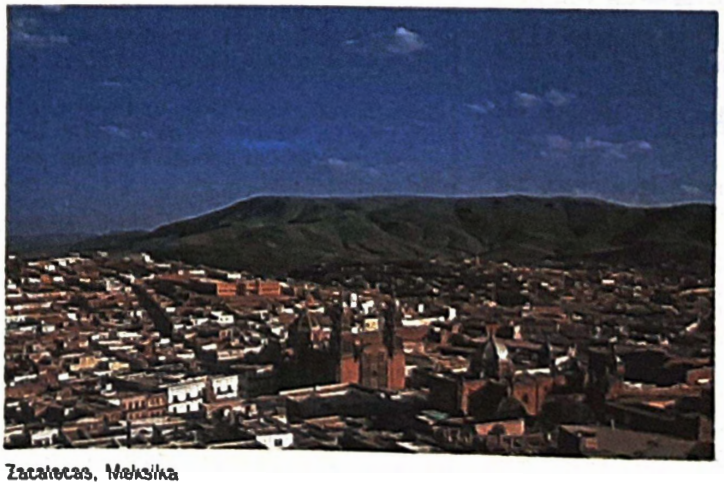

Zacatecas, Meksika
Walter Aguilar—EB Inc

Zacapa, Guatemala'nın doğu kesiminde kent. Zacapa kenti, deniz düzeyinden 225 m yükseklikte, San José Irmağının kıyısında yer alır. Eski bir kent olmasına karşın ancak Puerto Barrios-Guatemala Demiryolu'nun 1896'da tamamlanmasından sonra önem kazanmıştır. Günümüzde demiryolunun El Salvador'dan gelen hattı üzerinde bir kavşak noktası olan kent, aynı zamanda şekerkamışı, mısır, fasulye ve çiftlik hayvanı yetiştirilen bir bölgenin ticaret ve üretim merkezidir. Yörede peyniri ve purolarıyla tanınır. 1976'daki depremde büyük hasar gören kent, Puerto Barrios'u Guatemala kentine bağlayan karayolunun güneyindedir. Nüfus (1989 tah.) 17.527.

Zacatecas, Meksika'nın ortakuzeyinde eyalet. Kuzeyde Coahuila, doğuda San Luis Potosí, güneyde Aguascalientes ve Jalisco, batıda da Durango eyaletleriyle çevrilidir. Yüzölçümü 75.040 km²'dir. Bütünüyle ülkenin orta kesimindeki platoda yer alan eyalet topraklarında birkaç dağ sırası vardır. Deniz düzeyinden ortalama yükseklik 2.350 m'dir. Vadilerde ılık, dağlarda ise fazla soğuk olmayan iklim, kuru ve genelde sağlıklıdır. Yıllık ortalama yağış miktarı 500 mm dolayındadır. Başlıca ırmaklar Aguanaval, Jerez, Juchipila, Tlaltenango ve Valparaiso'dur. Eyalet ekonomisi büyük ölçüde madenciliğe (gümüş, altın, bakır, cıva, demir, çinko vb) dayalıdır. Bölgenin zengin maden kaynakları fetihten kısa bir süre sonra İspanyollar tarafından keşfedilmiştir. Zacatecas'taki bazı ocakların açılış tarihi 16. yüzyılın ortalarına değin uzanır. Tarım da (tahıl, yonca, şekerkamışı ve *pulque* denen Meksika birasının yapımında kullanılan *maguey*) önemli bir geçim kaynağıdır. Ama yağışların az olması tarımdan yüksek verim elde edilmesini engellemekte ve tarım yapılan toprakların ancak küçük bir bölümü sulanabilmektedir. Sığır besiciliği de yapılan eyalette işlenmiş et üretimi önem taşır. Başlıca sanayi kolları metalurji ve kauçuk, şeker, yünlü ve pamuklu kumaş, rom ve *pulque* üretimidir. Eyalet merkezi Zacatecas kara, demir ve hava yoluyla El Paso'ya (Texas) ve México'ya bağlıdır. Nüfus (1990) 1.276.323.

Zacatecas, Meksika'nın ortakuzeyinde Zacatecas eyaletinin merkezi kent. Deniz düzeyinden 2.496 m yükseklikte, derin ve dar bir koyakta yer alır. 1546'da bölgede gümüş madeninin bulunmasından iki yıl sonra Juan de Tolosa, Cristóbal de Oñate, Diego de Ibarra ve Baltasar Tremiño tarafından kuruldu. 1585'te kent statüsü kazandı. Kentin adı "zacate otunun yetiştiği yer" anlamına gelir. 19. yüzyıla değin dünya gümüş üretiminin beşte biri Zacatecas çevresindeki madenlerde gerçekleştiriliyordu. Günümüzde de bir madencilik merkezi olan kent, aynı zamanda çevredeki tarım bölgesinin ticaret ve imalat merkezlerindendir. Kabartmalı portiğiyle ünlü katedral 1612-1752 arasında inşa edilmiştir. Kentin 45 km

güneybatısında Çikomoztok Yerlilerine ait çok sayıda kalıntı vardır. Ciudad Juárez'i México'ya bağlayan büyük karayoluyla demiryolu kentten geçer. Zacatecas'ta bir havalimanı da vardır. Nüfus (1980) 80.088.

Zacatecoluca, El Salvador'un güneyinde kent. San Vicente Yanardağının eteklerinde, Lempa Irmağı vadisinde yer alır. Çevresindeki tarım bölgesinin ticaret merkezidir; kentte ayrıca pamuk ürünleri, sepet, tuz ve kereste ticareti yapılır, çimento üretilir. 1932'deki deprem kente büyük hasar vermiştir. Zacatecoluca, Orta Amerika'da köleliği sona erdirmek için başarıyla savaşan José Simeón Cañas'ın doğum yeridir. Nüfus (1987 tah.) 27.725.

Zaccaria, Antonio Maria (AZİZ) (d. 1502, Cremona - ö. 5 Temmuz 1539, Cremona, Milano Düklüğü; azizler listesine kabulü 1897; yortu günü 5 Temmuz), Barnabasçılar (Aziz Paulus'un Rahipleri) tarikatının kurucusu İtalyan papaz ve hekim.

Padova Üniversitesi'nde tıp öğrenimi görerek 1524'te hekim oldu. Üç yıl Cremona'da hekim olarak çalıştıktan sonra ilahiyat öğrenimine başladı. 1528'de papazlığa atandı. Daha sonra Milano'ya geçti ve Barnabasçılar tarikatını kurdu (1530).

Milano'da vaaz ve hayır işleriyle uğraşan tarikat 1533'te Papa VII. Clemens'in onayını aldı. Zaccaria'nın kadınlar için kurduğu benzer bir tarikat da 1538'de Papa III. Paulus tarafından onaylandı. Havari Aziz Paulus'un öğretilerini rehber edinen bu iki topluluk, 16. yüzyılın özelliği durumuna gelen toplumsal çöküşle savaşmak ve manastırları aydınlatmak amacıyla birlikte çalışıyordu.

Yaşamının sonuna doğru Zaccaria, Milano'daki eski S. Barnaba Kilisesi'ni tarikatın merkezi yaptı. Kilisenin adından ötürü tarikat üyeleri, halk arasında Barnabasçılar diye anılır oldu. Bugün İtalya, Avusturya, Belçika, İspanya ve Güney Amerika'da Barnabasçı manastırlar vardır.

Zacconi, Lodovico (d. 11 Haziran 1555, Pesaro, Papalık Devletleri - ö. 23 Mart 1627, Firenzuola, Pesaro yakınları), İtalyan müzikolog. Müzik kuramıyla ilgilenen bir dizi seçkin Rönesans yazarının sonuncusudur.

Papaz olduktan sonra Augustinusçu bir tarikata girdi. Tarikatın müzik yöneticiliğini üstlendiği Venedik'te, Andrea Gabrieli'den ders aldı. 1585'te Arşidük Karl'ın çağrısı üzerine Viyana'ya gitti. 1592'de, *Prattica di musica* adlı yapıtının birinci bölümünü yayımladı ve bunu üç yıl önce yanında çalışmaya başladığı Bavyera dükü V. Wilhelm'e adadı. 1596'da İtalya'ya döndü; 1622'de de Venedik'te incelemesinin ikinci bölümünü yayımladı.

Zacconi yapıtında Rönesans müziğinin kuram ve uygulamalarını duru bir üslupla, yetkin ve kapsamlı biçimde özetler. Kuramsal konuları ele alış biçimi kitabını uygulama açısından da önemli kılar. Özellikle dönemindeki çalgıların yapım özellikleri, ses alanları ve kullanılış biçimleri konusundaki betimlemeleri ile doğaçlamaya dayalı süslemelerle ilgili görüşleri çağdaş araştırmacı ve icracılar için değer taşır. Zacconi'nin besteleri arasında org için bir dizi *ricercare* (fügün atası olan taklitli parça) ve dört kitapta toplanmış kanonları sayılabilir. Kendini müzikçi, ressam ve şair olarak tanımladığı otobiyografisi (1626) Bologna'daki Müzik Okulu'ndadır.

Zach (Baronu), Franz Xaver (d. 4 Haziran 1754, Peşte ya da Bratislava, Macaristan - ö. 2 Eylül 1832, Paris, Fransa), Saxe-Gotha-Altenburg dükü II. Ernst'in mali desteğiyle Gotha yakınlarındaki Seeberg'de döneminin en gelişmiş gözlemevlerinden birini kuran Alman asıllı Macar astronom. 1791'de kurulan gözlemevini 1806'ya değin yöneten Zach, bu dönemde Avrupa'nın çeşitli yerlerinden çağırdığı 24 astronomun da yardımıyla, yeni kuyrukluyıldızlar ve Bode yasasına göre Mars ile Satürn'ün arasında olması beklenen yeni gezegeni araştırma çalışmaları yaptı. Bu sistematik gözlemlerin sonucunda birkaç küçük gezegen (asteroit) ortaya çıkartıldı. Zach'ın astronomiye yaptığı en önemli katkılardan biri de, 1798-1826 arasında üç bilimsel dergi yayımlamasıydı.

Zacharias (AZİZ) (d. San Severino, Benevento Düklüğü - ö. 14/22 Mart 752, Roma; yortu günü 15 Mart), 741-752 arasında papa.

Yunanlı bir aileden geliyordu. Kasım/Aralık 741'de Papa Aziz III. Gregorius'un yerine geçtiği sırada Romalı bir diyakoz olduğu sanılır. Papalığı sırasında Lombardlar, Franklar ve Bizans İmparatorluğu'yla diplomatik ilişkiler kurmak için çaba harcadı. Uzlaşmacı bir politika izleyerek, Lombard hükümdarları Liutprando ve Rachis'in Ravenna *eksarkhos*'luğunu (askeri genel vali) ele geçirme düşüncesinden vazgeçmelerini sağladı. Bizans imparatoru V. Konstantinos Kopronymos'la dostça ilişkiler kurdu ve onu İkonoklazm yanlısı politikasından vazgeçirmeye çalıştı. Franklarla daha da yakın ilişkiler geliştiren Zacharias'ın Aziz Bonifatius'a yazdığı mektuplar onun Frank Krallığı üzerindeki etkisini gösterir.

Zacharias, 741'de Bonifatius'u *legatus* (papanın özel temsilcisi) atayarak Frank Kilisesi'nde reform yapmakla görevlendirdi. Son Merovenj kralı III. Childéric'in tahttan indirilmesini destekledi (751/752) ve Frank Kilisesi'ne Karolenj hanedanından gelen III. Pepin'i (Kısa) kral olarak kutsama yetkisi tanıdı. İktidarın Merovenjlerden Karolenjlere geçmesindeki tutumu papa-imparator ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu ve 11. yüzyılın sonlarında başlayan Tayin Çatışması'nda(*) önemli rol oynadı.

Zacharias, özellikle Doğu'da Papa Aziz I. Gregorius'un (Büyük) *Dialogi* (Diyaloglar) adlı yapıtından yaptığı Yunanca çeviriyle tanınır.

Zadar, İtalyanca ZARA, Latince IADERA, Hırvatistan'da pitoresk tarihsel kent. Dalmaçya'nın eski başkentidir. Zadar Boğazıyla Ugljan ve Pasman adalarından ayrılan alçak bir yarımadanın başında yer alır. Yarımada ile anakara arasındaki koy, doğal bir derin su limanı oluşturur.

Yarımadadaki eski kent, Iadera adlı bir Liburnia yerleşmesi olarak İÖ 9. yüzyılda kuruldu. Daha sonra İÖ 1. yüzyılda Romalıların eline geçti. Avarların ve Slavların Dalmaçya'yı istilası (y. 5-6. yy) sırasında zarar görmedi. Bizans yönetimi altında önemli bir ticaret, kültür ve sanat merkezi olarak kaldı. Venedik'le giriştiği savaş aralıklarla 1045'ten 1358'e değin sürdü. Sonunda 1409'da Bizans yönetiminde Venedik'e satıldı. Venedik'in baskıcı yönetiminin yanı sıra Osmanlı tehdidiyle de karşı karşıya geldi. 1571'deki Osmanlı saldırısına başarıyla karşı koydu. Surlarının kısmen yıkıldığı 19. yüzyıl sonlarına değin Adriyatik'teki en müstahkem kentti. Bu arada 1797'de Avusturya'ya geçti ve kısa süreli Fransız yönetimi (1808-13) dışında 1920'ye değin Avusturya egemenliğinde kaldı. Rapallo Antlaşması'yla İtalya'ya verildiği 1920'den sonra, Dalmaçya'nın önde gelen kenti olma konumunu Split'e kaptırdı. II. Dünya Savaşı sırasında Müttefiklerin bombardımanı sonunda binalarının yaklaşık dörtte üçü yıkıldı ve liman tesisleri büyük zarar gördü. 1944'te kurtarıldıktan sonra Yugoslavya'ya katıldı.

Yeni yerleşim alanları büyük ölçüde anakarada kalan bugünkü kentin başlıca sanayileri likör yapımı, konservecilik ve balık işlemeciliği ile ip, pamuk, sentetik tekstil ürünleri, sigara, plastik eşya, deri ve ev aletleri üretimidir. Zadar Rivierası, gelişmekte olan bir su sporları merkezidir. Kentin Balkanlar ve İtalya ile gelişmiş kara, demir ve hava yolu bağlantıları ve feribot ulaşımı vardır.

Eski Zadar özellikle hava saldırılarından kurtulmuş güzel kiliseleriyle tanınır. Romalılardan kalma forum ile parke taşı döşeli

Zadar'da Sv. Donat Kilisesi, Yugoslavya
Art Resource—EB Inc

dar sokaklar da fazla zarar görmemiştir. Daire biçimli Sv. Donat Kilisesi 9. yüzyıldan kalmadır. Sv. Marisa Kilisesi (1091) hazinece en zengin Hırvatistan kiliselerinden biridir. Öteki önemli yapılar arasında Romanesk Sv. Krševan Kilisesi (1175), Dalmaçya'daki en büyük ve en güzel Romanesk kilise olan Sv. Stošija (Anastasija) Katedrali (13. yy) ile bir Fransisken kilisesi ve manastırı (1282) sayılabilir. Kentte bir arkeoloji müzesi, devlet arşivleri, bir tiyatro ile Zagreb Üniversitesi'nin küçük bir bölümü vardır. Nüfus (1981) 60.371.

Zadkine, Ossip (d. 14 Temmuz 1890, Smolensk, Rus Çarlığı - ö. 25 Kasım 1967, Paris, Fransa), Paris okulu içinde yer alan Rus asıllı Fransız heykelci. Çağdaş sanatın en etkileyici yaratıcılarından biridir. Figür ve biçimi çok özgürce ele almakla birlikte tanınmayacak kadar değiştirmemiştir. Rotterdam'daki "Harap Edilmiş Kent" (1951) adlı anıtı, sanat anlayışının bir özeti sayılabilir.

Zadkine bir klasik Yunanca ve Latince profesörünün oğluydu. Çocukken çamurdan modeller yapardı. Babası onu İngilizce ve "görgü" öğrenmesi için İngiltere'ye gönderdi. Zadkine orada süsleme işleri yapan birinin yanında çalıştı. Bir süre sonra Paris'e giderek Güzel Sanatlar Yüksekokulu'na girdi; 1911'de bir heykel sergisi açtı.

Başlangıçta kübist tarzda çalışıyordu; ama Yunan sanatından da etkilenmişti. 1920'de geliştirmeye başladığı özgün üslubunu "Müzikçiler" (1924) adlı yapıtında ortaya koydu. 1939'da ahşaptan yaptığı ürkütücü "İsa"

heykelinde acıyla kıvranan İsa'nın kolları, çıplak bir ağacın dallarını andırıyordu.

Yahudi asıllı olduğu için II. Dünya Savaşı sırasında önce Fransa'ya, Fransa işgal edilince de ABD'ye kaçtı. New York kentinde,

Zadkine, Yousuf Karsh'ın fotoğrafı, 1965
Karsh—Woodfin Camp and Associates

Sanat Öğrencileri Birliği'nde ders verdi. Savaştan sonra Fransa'ya döndü. Rotterdam'ın bombardımandan sonraki halini görünce "Harap Edilmiş Kent"i gerçekleştirdi.

Zadkine'in tekniği "Biçimlerin Doğuşu" adlı karmaşık yapıtında çok iyi izlenir. O, iç ve dış bükey biçimler, çizgiler ve koşut düzlemler kullanarak çok boyutlu bir bütünlük, canlı bir ritim yaratmaya yönelmiştir. 1950'lerdeki Venedik Bienali'nde heykel dalında Büyük Ödül'ü, 1960'ta Paris Kenti Büyük Ödülü'nü kazanmış, 1960'larda Kudüs, Amsterdam ve daha başka kentlerde heykeller yapmak üzere çağrılar almıştır.

Zaehner, R(obert) C(harles) (d. 8 Nisan 1913 - ö. 24 Kasım 1974, Oxford, İngiltere), özellikle Doğu dinlerindeki mistik ve etik sistemlerin evrimini incelemiş İngiliz din tarihçisi ve eğitimci.

İsviçreli göçmen bir ailenin oğluydu. Oxford Üniversitesi'nde Doğu dilleri (Farsça, Ermenice ve Avesta dili) öğrenimi gördü. 1946'da Katolik oldu. II. Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında Tahran'da basın ataşeliği yaptı. 1952'de Oxford Üniversitesi'ne dönerek Sir Sarvepalli Radakrishnan'ın yerine Spalding Kürsüsü Doğu dinleri ve etiği profesörlüğüne getirildi. O güne değin yalnızca Asyalılara verilen bu kürsüye getirilmesi eleştirilere yol açtı.

İlk önemli yapıtı *Zurvan; a Zoroastrian Dilemma*'dan (1955; Zurvan: Zerdüşt Dinine Özgü Bir İkilem) sonra *Mysticism Sacred and Profane* (1957; Kutsal ve Kutsal Olmayan Mistisizm), *Hindu and Muslim Mysticism* (1960; Hindu ve İslam Mistisizmi), *Hinduism* (1962; Hinduizm) ve Hindu kutsal metinlerinin bir çevirisi (1966) yayımlandı. Zerdüşt dini üzerine öbür yapıtları ise *The Teachings of the Magi* (1956; Mecusi Rahiplerinin Öğretileri) ve *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*'di (1961; Zerdüşt Dininin Doğuşu ve Batışı).

Zaehner'in sonraki yapıtları arasında *Evolution in Religion* (1971; Dinin Evrimi), *Dialectical Christianity and Christian Materialism* (1971; Diyalektik Hıristiyanlık ve Hıristiyan Maddeciliği) ve *Drugs, Mysticism, and Make Believe* (1972; Uyuşturucular, Mistisizm ve Kendini İnandırma) sayılabilir. Çağımızın kötülüklerine felsefi ve bir ölçüde kışkırtıcı bir bakış açısı getiren *Our Savage God* (1974; Yabanıl Tanrımız) adlı son yapıtı eleştirmenler arasında büyük tartışma doğurdu.

Zafer, Ankara'da Demokrat Parti'nin (DP) yayın organı olarak yayımlanan günlük gazete (30 Nisan 1949-27 Mayıs 1960).

Mümtaz Faik Fenik'in çıkardığı ve başyazarlığını üstlendiği *Zafer*'in yazı işleri müdürü Fatin Fuat'tı. DP'nin iktidara gelmesinden (14 Mayıs 1950) sonra bir basımevini satın alarak modern tesisler kuran Fenik, gazetesinde DP'nin icraatını yansıtan, muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) eleştiren yazılara yer verdi. *Zafer*'in başlıca yazarları Samet Ağaoğlu, Adviye Fenik, Bahadır Dülger, Zühtü Velibeşe, Burhan Belge, Faruk Fenik, Orhan Seyfi Orhon, Fuad Köprülü, Ahmet Muhip Dıranas, Fazıl Ahmet Aykaç ve Mekki Sait Esen'di.

Gazete DP'yi iktidardan uzaklaştıran 27 Mayıs Hareketi'nden (1960) sonra kapandı.

Zafer, Haydar (d. 9 Aralık 1917, Düzce, Bolu), Dünya şampiyonu Türk güreşçi. Güreşe ağabeyi Nurettin Zafer'le birlikte çalışarak başladı. 1946'da Ankaragücü Kulübü'ne girdi. Uluslararası alanda en önemli derecesini, 1951'de Helsinki'de yapılan Dünya Şampiyonası'nda serbest stilde 82 kg'de birinci olarak elde etti. Daha sonra grekoromen stilde ve 87 kg'de güreşti. 1955'te Karlsruhe'de yapılan Dünya Şampiyonası'na katıldıysa da dereceye giremedi. Bundan sonra güreşi bıraktı ve İstanbul Camialtı Güreş Kulübü'nü kurarak antrenörlük yapmaya başladı. Zafer, ayakta rakibinin koltuk altını açarak ters sarmaya geçmesiyle ünlüydü.

Zafer, Nurettin (d. 12 Ekim 1916, Düzce - ö. 25 Haziran 1991, Düzce, Bolu), Dünya şampiyonu Türk güreşçi. Güreşe 14 yaşında başladı. Uluslararası alandaki ilk başarısını 1949'da İstanbul'da yapılan Avrupa Serbest Güreş Şampiyonası'nda serbest stilde 62 kg'de birinci olarak elde etti 1951'de Helsinki'de yapılan Dünya Şampiyonası'nda serbest stilde 62 kg'de şampiyon oldu. Bundan sonra güreşi bırakarak bir süre Tekel'in güreş takımını çalıştırdı. Kendi buluşu olan "Arap Oyunu"yla tanınan Zafer, sarmayı vurduktan sonra, rakibini ayağını doladığı yana doğru çevirerek koltuk altlarını açar ve tuş yapardı.

Zafer Bayramı, Kurtuluş Savaşı'nın sonucunu belirleyen Büyük Taarruz'un son günü yapılan Başkumandanlık Meydan Savaşı'nın (30 Ağustos 1922) yıldönümlerinde kutlanan ulusal bayram.

30 Ağustos Zaferi, ilk olarak 30 Ağustos 1923'te Ankara, Afyon ve İzmir'de şenlikler düzenlenerek kutlandı. İzleyen yıllarda ülke genelinde kutlanmaya başladı ve Mayıs 1935'te 2739 sayılı yasayla Zafer Bayramı olarak kabul edildi. Zafer Bayramı'nda yapılacak törenler 1981'de çıkarılan 3456 ve 4400 sayılı iki bakanlar kurulu kararnamesi ve ekli bir yönetmelikle yeniden belirlendi. Ulusal bayram ve genel tatilleri düzenleyen 17 Mart 1983 tarihli 2429 sayılı yasayla 30 Ağustos gününün Zafer Bayramı olduğu ve o gün yapılacak törenlerin düzenlenmesi işinin Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri, Milli Eğitim ve Kültür bakanlıklarına ve bunların yerel örgütlerine verildiği belirtildi.

Zafer Bayramı günü, resmi daireler, kurum, kuruluş ve fabrikalar 1 gün tatil yapar. Bayramın tören bölümünde Ankara'da Anıtkabir'e, öbür yerlerde de Atatürk anıtlarına ve şehitliklere, Ankara'da genelkurmay başkanı, öbür yerlerde de ordu, birlik ve garnizon komutanlarınca çelenk konur, geçit töreni yapılır. Bayram dış temsilciliklerde de askeri ataşelerin katılımıyla kutlanır.

Zafer Doruğu, Rusça PIK POBEDI, Çince SHENGLI FENG. Kokşaalatau Sıradağlarının doğusunda, Kırgızistan-Çin Halk Cumhuriyeti sınırında dağ. 1943'te Tian Shan'ın (Tanrı Dağları) en yüksek noktası (7.439 m) olarak belirlenen doruğa II. Dünya Savaşı'nda kazanılan zaferin anısına bugünkü adı verildi. Dev bir kubbe biçimindeki Zafer Doruğu buzullarla kaplıdır ve tepesi genellikle bulutlardan görünmez. Doruğa ilk kez 1956'da Sovyet dağcılar tırmanmıştır.

zafer takı, önemli bir komutanı onurlandırmak ya da kazanılan bir zaferi anmak ve yaşatmak amacıyla yapılan anıt. Daha çok bir cadde üstünde ya da bir alanda yer alır.

Genelde Eski Roma mimarlığına özgü bir yapı türüyse de, nasıl ortaya çıktığı bugün hâlâ tam olarak bilinmez. Kent kapıları ya da surları ile hiçbir ilişkisi yoktur ve zaferle geri dönen Roma ordusunun kutsal alana (*pomerium*[*]) girmeden önce altından geçtiği Zafer Kapısı'yla (Porta Triumphalis) karıştırılmamalıdır. Zafer takının en çok karşılaşılan türü, bir kemerle birbirine bağlanan iki ayakla bunların üstündeki bir alınlıktan oluşurdu. Alınlığın yüzüne yazıtlar kazınır, üstüne de heykeller konurdu. İlk takların tepesinde genellikle zafer kazanan komutanı savaş arabası içinde gösteren bir heykel bulunurdu. Daha sonrakilere yalnız imparatorun heykeli kondu. Bu nedenlerle zafer takının çok önemli ve onurlandırıcı bir işlev taşıdığı sanılır. Bu yapı türünden söz eden tek Latin yazar Plinius da (Yaşlı) bu doğrultuda bir yorum yapmıştır.

Roma Devleti'nde Cumhuriyet döneminde yapılmış çok az zafer takı bilinir. Roma kentinde yalnızca üç tane zafer takı vardı. Günümüze bunların hiçbiri ulaşmamışsa da, üçünün de üstünde heykellerin olduğu kesindir.

Trajanus Takı, 114, Benevento, İtalya
Alinari—Art Resource/EB Inc

Zafer taklarının çoğu İmparatorluk döneminde yapılmıştır. Örneğin İS 4. yüzyıl başlarında Roma kentinde 36 tane zafer takı olduğu bilinir. Bu dönemde, ortadaki daha büyük olmak üzere, üç kemerli taklar da yapılmıştır. Roma'da günümüze ulaşmış üç zafer takı vardır: Kudüs zaferini canlandıran kabartmalarla bezeli Titus Takı (81), Part zaferinin anısına dikilmiş olan Septimius Severus Takı (203-205) ve Constantinus'un Domitianus, Traianus ve Hadrianus dönemlerine ait anıtlardan alınan parçalarla yaptırdığı Konstantin Takı(*). Roma dışındaki önemli örnekler arasında ise Susa, Aosta, Rimini ve Pola'daki Augustus takları, Ancona ve Benevento'daki Traianus takları, Trablusgarp'taki Marcus Aurelius Takı ve Kuzey Afrika'da Leptis Magna'da bulunan Septimius Severus Takı sayılabilir.

Daha sonraları, mimarlıkta Antik Çağ örneklerine öykünüldüğü bütün klasikçilik dönemlerinde zafer takları da yapılmıştır. Rönesans'tan başlayarak önemli zafer taklarından bazıları Napoli'deki I. Alfonso Takı (1453-70); üçü de Paris'te bulunan, 17. yüzyıla ait Saint-Denis ve Saint-Martin kapılarıyla Jean Chalgrin'in 1836 tarihli Zafer Takı; her ikisi de 1828'de tasarlanan Londra'daki John Nash'in Mermer Takı ile Hyde Park Köşesi Takı ve New York kentindeki 1895'te tamamlanan Stanford White'ın yapıtı Washington Takı'dır.

zafername, İslam edebiyatında, zaferle sonuçlanan sefer ve savaşları konu alan yapıtlara verilen ad. Belli bir dönemin olaylarını çoğu kez ayrıntılı olarak anlatmaları nedeniyle tarihsel önem taşıyan bu yapıtlar, tarihçilerin çalışmalarına da yol gösterirler. İran edebiyatının zafernameleriyle tanınan yazarları Derviş Eşref-i Meragi, Hamdullah Müstevfi ve Şerefeddin Ali Yezdi'dir. Hamdullah Müstevfi'nin 15 yıl çalışarak 1335'te tamamladığı 75 bin beyitlik *Zafername*, Firdevsi'nin *Şehname*'si örnek alınarak yazılmıştır ve Türk tarihinin de önemli başvuru kaynaklarından biri kabul edilir. Şerefeddin Ali Yezdi, Timur dönemini konu aldığı *Zafername* (1957) adlı ünlü yapıtını Nizameddin Şami'nin *Zafername*'sinden (1949) yararlanarak yazmıştır. Türk edebiyatının ünlü zafernameleri arasındaysa, Mustafa Nedim'in II. Mustafa'nın bazı seferlerini anlatan *Zafername*'si, Sâbit'in Kırım hanı I. Selim Giray'ın Prekop Savaşı'nda kazandığı zaferi betimleyen *Zafername-i Sâbit*'i (1882), Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin IV. Murad'ın Revan (Erivan) Seferi'ni konu alan *Zafername*'si, Harimî'nin (Harimîzade İbrahim Çavuş) III. Murad'ın İran'a karşı kazandığı zaferleri anlatan *Zafername*'si sayılabilir.

Zafirullah Han, Sir Muhammed, asıl adı ÇAUDHRİ MUHAMMED ZAFİRULLAH (d. 6 Şubat 1893, Sialkot, Hindistan - ö. 1 Eylül 1985, Lahor, Pakistan), Pakistanlı siyaset adamı, diplomat ve uluslararası hukukçu.

Tanınmış bir avukatın oğluydu. Lahor'daki Devlet Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. 1914'te Londra Üniversitesi'ne bağlı King's College'dan hukuk diploması aldı. Sialkot ve Lahor'da avukatlık yaptı. 1926'da Pencap Yasama Konseyi'ne girdi. 1930, 1931 ve 1932'de Londra'daki Hint reformları üzerine Yuvarlak Masa konferanslarına delege olarak katıldı. Ayrıca 1931-32'de Tüm Hindistan Müslüman Birliği başkanlığını yürüttü. 1935-41 arasında İngiliz genel valiliği yürütme konseyinde Müslüman üye olarak bulundu. 1939'da Milletler Cemiyeti'nde Hindistan baştemsilciliğini üstlendi. 1941-47 arasında Hindistan Federal Mahkemesi'nde yargıçlık yaptı.

Zafirullah Han 1947'de Hindistan'ın bölünmesinden önce, Hindistan ile Pakistan sınırıyla ilgili Müslüman Birliği'nin görüşlerini bu sınırı çizmekle görevlendirilen Sir Cyril Radcliffe'e iletti. Pakistan bağımsızlığını kazanınca dışişleri bakanlığına getirildi; ayrıca 1947-54 arasında Pakistan'ın BM temsilciliğini yürüttü. 1954-61 arasında, Lahey Uluslararası Adalet Divanı üyeliğinde bulundu. 1961-64 arasında yeniden Pakistan'ın BM temsilciliğini yaptı; bu arada 1962-63 yıllarında BM Genel Kurulu başkanlığını yürüttü. 1964'te Uluslararası Adalet Divanı'ndaki görevine döndü; 1970-73 arasında bu mahkemenin başkanlığını yaptı. 1935'te "sir" unvanı verilen Zafirullah Han'ın *Islam: Its Meaning for Modern Man* (1962; Müslümanlık: Modern İnsan İçin Anlamı) adlı bir kitabı vardır. Ayrıca Kuran'ın bir İngilizce çevirisini (1970) yayımlamıştır.

zafiyet, ASTENİ olarak da bilinir, bedenin tümü ya da bazı bölümlerinin gücünü yitirmesi. Özellikle böbreküstü bezi hastalıklarında belirgindir, kansızlık ve kanser gibi kronik hastalıklarda da görülür. Belirli bir organ ya da organ sistemiyle sınırlı kalabileceği gibi, bazı olgularda solunum güçlüğü, çarpıntı, soluk darlığı, baş dönmesi ve uykusuzluk gibi bütün vücudu etkileyen belirtiler görülür.

Zaglul, Saad, tam adı İBN İBRAHİM SAAD ZAGLUL PAŞA (d. Temmuz 1857, İbyane - ö. 23 Ağustos 1927, Kahire, Mısır), Mısırlı siyaset ve devlet adamı. İngiltere'yi 1922'de Mısır'a bağımsızlık vermeye zorlayan milliyetçi harekette önemli rol oynamış, 1924'te kısa süre başbakanlık yapmıştır.

Varlıklı bir köylü ailesindendi. Kahire'de el-Ezher Üniversitesi ile Mısır Hukuk Okulu'nda öğrenim gördü. Daha sonra avukatlık ve gazetecilik yaptı. 1892'de İstinaf Mahkemesi yargıcı oldu. 1895'te Mısır başbakanı Mustafa Fehmi Paşa'nın kızıyla evlendi. 1906'da kurulan Eğitim Bakanlığı'nın başına getirildi. Kısa bir süre sonra Ümmet Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. İngiliz egemenliğine karşı Mısır milliyetçiliğinin gelişmeye başladığı bu dönemde, ülkenin yönetimini fiilen elinde tutan İngiltere başkonsolosu Cromer 1. kontu Evelyn Baring, bu partinin kuruluşunu "Batı uygarlığına ulaşmak için Avrupalılarla işbirliği"ni savunacak bir girişim olarak olumlu karşıladı.

Dört yıl eğitim bakanlığı yaptıktan sonra 1910'da adalet bakanı olan Zaglul, Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'yla anlaşmazlığa düştüğünden 1912'de istifa etti. Bu istifayla birlikte İngiliz yanlısı tutumundan vazgeçerek milliyetçilerin safına geçti. 1913'te sınırlı yetkilere sahip Yasama Meclisi'ne seçilerek başkan yardımcısı oldu. Bir yıl içinde hükümete yönelttiği eleştirilerle milliyetçi çevrelerde belirli bir saygınlık kazandı.

I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914'te bir protektora yönetimi kurularak, Mısır doğrudan İngiliz koruması altına alındı. Hıdiv görevinden uzaklaştırıldı, sıkıyönetim ilan edildi ve Yasama Meclisi dağıtıldı. İzleyen dört yıl boyunca açık siyasal etkinlikler yasaklandı. Mısır'da herhangi bir çarpışma olmamasına karşın, hayat pahalılığıyla karne sistemi ve zorunlu askerlik gibi uygulamalar geniş kitleleri etkiledi. Aydınlar ve serbest meslek sahipleri de kişisel özgürlüklere getirilen sınırlandırmalar ve İngilizlerin protektora yönetimini kalıcı bir sömürge yönetimine dönüştürme niyetleri karşısında hayal kırıklığına uğradılar. Savaşın sona erdiği Kasım 1918'de ülke yaygın bir hoşnutsuzlukla kaynıyordu.

Ateşkesten iki gün sonra Zaglul başkanlığındaki üç kişilik bir kurul (Arapça *Vafd*), İngiliz yüksek temsilcisi Sir Reginald Wingate'e başvurarak, protektora yönetiminin kaldırılmasını ve Londra'da bağımsızlık için görüşmeler yapılmasını istedi. Bu taleplerin reddedilmesi üzerine kurula bağlı gizli örgütlerin ön ayak olduğu yaygın gösteriler başladı. Zaglul ile üç arkadaşı Mart 1919'da tutuklanarak Malta'ya sürgün edildi. Bu olay tepkileri daha da artırdı. İngiliz hükümeti Wingate'i görevden alarak yerine General Allenby'yi getirdi. Mısır hükümetinin istifası ve gelişen hareketi askeri yöntemlerle bastırmanın güçlüğü karşısında uzlaşma yolu arayan Allenby, Zaglul ve arkadaşlarını serbest bıraktı. Mısır'ı temsil etmek üzere Barış Konferansı'nın toplandığı Paris'e giden Zaglul, belirgin bir başarı kazanamamakla birlikte bir ulusal kahraman haline gelerek milliyetçi hareket üzerinde kesin bir denetim kurdu.

Mısır'daki huzursuzluğun sürmesi üzerine, 1919 sonbaharında Allenby'nin önerisi doğrultusunda İngiliz hükümeti Lord Milner başkanlığındaki bir komisyonu Mısır'a gönderdi. Etkili bir boykotla Vafd(*) dışında siyasal temaslar yürütülmesini önleyen Zaglul, 1920 yazında Londra'da Milner'le başbaşa bir dizi görüşme yaptı. Bu görüşmelerde Milner, protektora yönetiminin yerini bir ittifak antlaşmasının alması talebini gayri resmî olarak kabul etti. Ama Zaglul İngilizlerle uzlaşmaya varmanın Mısır'daki konumunu sarsacağından korkuyordu. Çünkü gücünü İngilizlere karşı muhalefetten alıyordu. Bu nedenle herhangi bir anlaşma imzalamayı reddederek Mısır'a döndü ve coşkun sevgi gösterileriyle karşılandı. Şubat 1921'de protektora yönetiminin

Zaglul
AP/Wide World

kaldırılmasını ve antlaşma için görüşmelerin başlatılmasını öngören Milner Raporu yayımlandı. Zaglul'un rakiplerinden Adli Yeken Paşa'nın kurduğu hükümet, yılın büyük bölümünü antlaşma görüşmeleriyle geçirdi. Ama Zaglul siyasal gücünü kullanarak bu görüşmelerin sonuçlandırılmasını engelledi. Adli Yeken'in istifasından sonra da İngiliz yanlısı yeni bir hükümetin kurulmasını önlemek amacıyla kitle gösterilerini başlattı. Bunun üzerine Allenby'nin emriyle tutuklanarak Seyşeller'e sürgün edildi. Ardından İngiliz hükümeti taraflı bir bildiriyle Mısır'a sınırlı bağımsızlık tanıma kararını açıkladı (Şubat 1922).

Gerçekte Vafd'ı bölmeye yönelik olan bu manevra, çok geçmeden beklenen sonucu verdi. Aralarında Zaglul'un eski yandaşları-

nın da bulunduğu bazı Mısırlı politikacılar, İngilizlerle uzlaşmayı savunan ve Liberal Anayasacılar olarak bilinen yeni bir parti kurdular. Meşruti monarşiye dayalı bir yönetim getiren yeni anayasa Nisan 1923'te yürürlüğe girdi. Bu anayasaya göre düzenlenen ilk seçimlere katılmak üzere serbest bırakılan Zaglul, Vafd'ın seçimleri büyük farkla kazanması üzerine Ocak 1924'te başbakan oldu. Bu dönemde İngiliz görevlileri ve Mısırlı "işbirlikçi"leri hedef alan şiddet eylemleri, Kasım 1924'te Mısır'daki İngiliz ordusunun başkomutanının öldürülmesiyle doruğuna çıktı. Allenby'nin ültimatomu üzerine Zaglul istifa etti. İngilizlerin şiddetli tepkisi aşırı milliyetçileri sindirirken, ılımlı milliyetçilerin güçlenmesini sağladı. Bununla birlikte Vafd Mayıs 1926 genel seçimlerini de kazandı. Yeni İngiliz yüksek temsilcisi Lord Lloyd'un baskısıyla bir koalisyon hükümeti kurulmasını kabul eden Zaglul, hükümette yer almayarak meclis başkanlığıyla yetindi. Ölümü nedeniyle kısa süren bu görevi sırasında Vafd içindeki aşırı kanadı denetim altına almayı önemli ölçüde başardı.

Zagorsk *bak.* Sergiyev Posad

Zagreb, Hırvatistan'ın en önemli kenti ve başkenti. Medvednica Dağı (Zagrebačka Gora) yamaçlarından Sava Irmağı ovasına kadar uzanan, birçok açık meydan ve parkla dolu geniş bir alana yayılmıştır. Yugoslav Bilim ve Sanat Akademisi ile Zagreb Üniversitesi (1669) gibi kurumları, eski ve modern ressamlara ait yapıtların sergilendiği çeşitli sanat galerileri, müzeleri, sanat, tiyatro ve müzik akademileriyle Hırvat kültürünün başlıca merkezidir. Hırvat Ulusal Tiyatrosu yeni barok üslupta yapılmış bir binada etkinliklerini sürdürür. Binaların önemli bir bölümü ortaçağdan kalmadır.

Eski kent tepede kurulu iki ortaçağ yerleşmesinden oluşur. Bunlar 13. yüzyılda Osmanlı saldırılarına karşı savunma amacıyla surlarla çevrildikten sonra Gradec (Küçük Kale) olarak anılmaya başlayan Grič adlı sivil yerleşme ile 16. yüzyılda tahkim edilen Kaptol adlı dinsel yerleşmedir. Uzun yıllar iki ayrı birim olarak kaldıktan sonra 19. yüzyılda inşa edilen yapılar iki kesimi birleştirdi. Bu yerleşim alanının güneye, Sava Ovasına doğru genişlemesiyle, meydanlarla kamu binalarından oluşan ve caddeleri birbirini dik olarak kesen yeni bir kent ortaya çıktı. 1860-1914 arasında hızlı bir gelişme gösteren kent, 20. yüzyılda doğu ve batı yönünde büyüdü. 1945'ten sonra inşa edilen konut alanları Sava Irmağının sağ (güney) kıyısına kadar taştı. Ağaçlık alanlar, bağlar, pitoresk köyler ve eski şatoların bulunduğu Zagorje bölgesi, Medvednica Dağının kuzeyinde yer alır.

Zagreb'den söz eden ilk kayıt, burada bir Katolik piskoposluğunun kurulduğu 1093'ten kalmadır. Gradec'in özgür kent beratı alması ve tahkim edilmesi Moğol istilası (1241-42) sonrasına rastlar. Bazı sur kuleleri günümüzde de ayaktadır. Siyasal bir merkez olarak Hırvatistan tarihinde önemli rol oynayan Zagreb, önce Osmanlılara karşı mücadelenin, daha sonra Avusturya'nın yürüttüğü Almanlaştırma çabalarına karşı direnişin odağı oldu. 19. yüzyılda Hırvat milliyetçiliğinin canlanmasıyla hem Hırvat bağımsızlık hareketinin, hem de Yugoslav birliği hareketinin merkezi durumuna geldi. Ekim 1918'de Zagreb'de toplanan Hırvatistan Meclisi, Avusturya-Macaristan'la bağları kopararak, Hırvatistan, Slavonya ve Dalmaçya'nın bağımsızlığını ilan etti. Yeni Hırvatistan iki ay sonra Sırbistan, Slovenya ve Karadağ'la tek bir devlet çatısı altında birleşti. I. ve II. Dünya savaşları arasında Hırvat milliyetçilerinin özerklik talepleri, merkeziyetçi bir yönetimi dayatmaya çalışan Sırplarla sert çatışmalara yol açtı. Hırvatistan Köylü Partisi'nin kentsel merkezi olarak öne çıkan Zagreb, II. Dünya Savaşı sırasında Mihver Devletleri'nin Nisan 1941'de Hırvatistan'da kurduğu kukla devletin başkenti oldu. Mareşal Tito komutasındaki Yugoslav Partizanları Mayıs 1945'te kenti Mihver işgalinden kurtardı. Hırvatistan'daki kukla devlet, Almanya'nın teslim olmasından kısa bir süre sonra çöktü. Zagreb 1990'ların başlarına değin Yugoslavya'ya bağlı bir kent olarak kaldı.

Zagreb günümüzde Batı ve Orta Avrupa'dan Adriyatik ve Balkanlar'a uzanan kara ve demir yolları üzerinde önemli bir kavşaktır. Pleso Havalimanı'ndan Avrupa'nın birçok yerine uçak seferleri vardır. Hırvatistan'ın en büyük sanayi ve imalat merkezi olan kentte ağır makineler, lokomotif, vagon, elektrikli aletler, metal eşya, çimento, tekstil, ayakkabı, kimyasal maddeler, ilaç, kâğıt, gazete kâğıdı ve gıda malları üretilir. Kentin gelişmiş kimya sanayisi, yerel petrol ve doğal gaz kaynaklarının kullanımına dayanır. Zagreb Uluslararası Ticaret Fuarı her yıl düzenlenir. Nüfus (1991) belediye, 930.753.

Zagreus, Orpheus efsanesinde, Zeus ile kızı Persephone'nin oğlu. Öyküye göre kıskanç Hera, Zagreus'u oyuncaklarla oyalayarak Titanları üzerine salar. Titanlar onu parçalayarak yüreği dışında tümüyle yerler. Athena yüreği Zeus'a götürür. Bunu yutan Zeus yıldırımlarıyla Titanları öldürür. Titanlardan kalan parçalardan iyi ve kötü yanlarıyla insan doğar. Zeus daha sonra Semele'yi Zagreus'a hamile bırakır ve çocuk yeniden doğar. Dionysos ile özdeşleştirilen Zagreus'tan ilk söz eden Aiskhylos'tur.

Zagros Dağları, İran'ın güneybatısında dağ sırası. Sirvan (Diyala) Irmağından Şiraz kentine kadar 900 km boyunca uzanan dağların genişliği 240 km'yi aşar. Yüksekliği

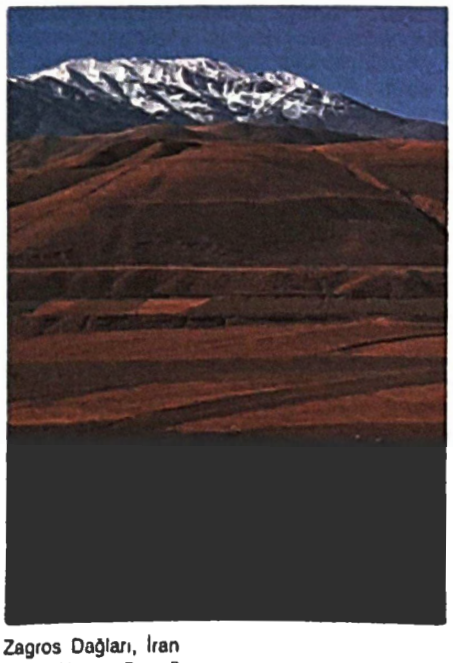

Zagros Dağları, İran
Fred J. Maroon—Photo Researchers

3.600 m'yi aşan dorukları sürekli karla kaplıdır. Dağların arasında yer alan ve yüksekliği 1.500 m'yi aşan düzlüklerde üzüm yetişir. Dağlardaki akarsuların tümü hızlı akışlıdır ve yıl boyunca su taşır. Zagros Dağlarındaki yıllık ortalama yağış miktarı 1.000 mm dolayındadır.

Zaguan, Tunus'un kuzeydoğusunda kasaba. Zaguan Dağının verimli topraklarla kaplı kuzey yamacında, deniz düzeyinden 1.295 m yükseklikte yer alan Zaguan kasabası, Romalılara ait eski Zigus kentinin bulunduğu yerde kurulmuştur. 2. yüzyılda Roma imparatoru Hadrianus'un yaptırdığı bir sukemerinin ve kanalların bazı bölümleri bugün de Zaguan'dan Tunus'a su taşımak için kullanılmaktadır. Kubbeleri ve iç kesimleri yeşil çinilerle bezeli Sidi Ali Azuz Türbesi kasabadaki ilginç yapılardandır. Tunus kentine yaklaşık 80 km uzaklıktaki kasaba, II. Dünya Savaşı'nda Almanların Tunus'a doğru geri çekilmeleri sırasında çeşitli çarpışmalara sahne olmuştur. Kentin batısında Dorsale Dağları uzanır. Zaguan, verimli topraklar ve bol su kaynakları sayesinde bir tarım bölgesi durumuna gelmiştir. Başlıca tarımsal ürünleri üzüm, zeytin ve sebzedir. İlde gıda işleme ve dokuma sanayileri gelişmiştir. Nüfus (1984) 10.149.

Zague HANEDANI, Etiyopya'da 12. ve 13. yüzyıllarda hüküm sürmüş krallık soyu. Göçebe bir askeri yaşam biçimini sürdürmüşler, ama dinleri için anıtlar dikmekten de vazgeçmemişlerdir. Taht üzerindeki iddialarını, önceki Aksum hanedanının son krallarından biriyle evlilik yoluyla akraba oldukları savına dayandırmışlar, bu sav daha sonra kilise tarafından da desteklenmiştir. Zague hükümdarları arasında en ünlüsü 13. yüzyılın başlarında hüküm süren Lalibela'dır. Lalibela, sonradan onun adını alan Zague başkentinde yaptırdığı yontma taştan kiliselerle ünlüdür.

Zague hanedanı Etiyopya'nın Bugna bölgesinde ortaya çıktı. Zague kralları Bugna'nın yönetim merkezini Lasta Dağlarının yüksek ve ulaşılması neredeyse olanaksız bir bölgesi olan Roha'ya taşıdılar. Zague kralları Tigre'den Şeva'ya, Begemdir'den Angot'a kadar uzanan bir alana egemen oldular. Ama Şeva Platosunun doğusundaki dağlık bölge üzerindeki hak iddiaları İfat ve Hadya gibi Müslüman devletlerin bu bölgede yayılması karşısında geçerlik taşımadı. 13. yüzyılın sonlarında Yekuno Amlak adında bir Amhara prensinin Şeva'da giriştiği ayaklanma sonucunda Zague kralı tahttan indirilerek öldürüldü. Yeni Zague kralı, Şimeza bölgesi halkını bir karşı ayaklanmaya yöneltmeyi başardıysa da yenilgiden kurtulamadı.

Zaguelerin devrilişini başka türlü anlatan sonraki efsanelerde Debre Damo'lu bir keşiş olan Yasus Moa büyük önem taşır. Debre Egziabeher yakınlarında (Haik Gölü bölgesinde) yeni bir cemaat kuran Yasus Moa, efsaneye göre Yekuno Amlak'ı taht için mücadeleye kışkırtmıştır. Bir başka keşiş olan Tekle Heimonot'un, Lasta kralını Yekuno Amlak lehine tahttan çekilmeye ikna ettiğini anlatan sonraki efsaneler, tahtın ele geçirilmesi ve kralın öldürülmesi olayını daha da karanlık duruma getirmiştir.

Zaharias, Babe Didrikson, asıl adı MILDRED ELLA ZAHARIAS, eö DIDRIKSON (d. 26 Haziran 1914, Port Arthur, Texas - ö. 27 Eylül 1956, Galveston, ABD), ABD'li bayan sporcu. Gelmiş geçmiş en büyük bayan atletlerden biri olarak kabul edilir. Basketbol, atletizm ve golfta büyük başarı göstermiştir.

1930 ve 1931'de bayanlar Amerika Basketbol Takımı'nda yer aldı. 1930'dan 1932'ye değin ulusal atletizm şampiyonalarında sekiz dalda birincilik kazandı, birinde de birinciliği paylaştı. 1932 Los Angeles Olimpiyat Oyunları'nda 80 m engelli ve ciritte altın madalya kazandı. Yüksek atlamada ise geçerli sayılmayan *western* yöntemiyle atla-

Zaharias
UPI—EB Inc

dığı için üçüncü altın madalyayı alamadı. Beyzbol, *softball*, yüzme, artistik patinaj, bilardo ve hatta Amerikan futbolunda çok başarılıydı. 1932'de arada sırada oynamaya başladığı golfu 1934'ten sonra başlıca spor dalı olarak benimsedi. Bir süre profesyonel golf oynadıktan sonra amatörlüğe döndü ve 1946'da ABD Bayanlar Amatör Turnuvası'nda birinci oldu. Ertesi yıl art arda 17 golf şampiyonasında birincilik elde etti. İngiltere Bayanlar Amatör Turnuvası'nda birincilik kazanan ilk ABD'li oldu. 1948'de yeniden profesyonelliğe geçti. 1949 ve 1950'de, başarılı bir kanser ameliyatının ardından 1954'te ABD Bayanlar Açık Turnuvası'nı kazandı. 1948'den 1951'e değin bayan golfçüler arasında en çok para kazanan oyuncuydu.

1938'de profesyonel güreşçi George Zaharias'la evlendi. Otobiyografisi *This Life I've Led* (Sürdüğüm Bu Yaşam) 1955'te yayımlandı.

Zaharoff, Sir Basil, asıl adı BASİLEİOS ZAKHARİAS (d. 6 Ekim 1849, Muğla, Osmanlı Devleti - ö. 27 Kasım 1936, Monte Carlo, Monaco Prensliği), uluslararası silah tüccarı ve banker. Dünyanın en zengin kişilerinden biri olarak tanınmış, "ölüm tüccarı" ve "Avrupa'nın esrarengiz adamı" gibi sıfatlarla anılmıştır.

Egeli yoksul bir Rum ailesinin oğluydu. Babası Rusya'da sürgünde olduğu sırada aile adını Rusçaya çevirmişti. Basil, gençliğinde amcası hesabına İstanbul'da kumaş ticaretiyle uğraştı. 1866'da yükseköğrenim için İngiltere'ye gönderildi. 1870'te Londra'da amcasının şirketinin temsilcisi oldu. İki yıl sonra amcası tarafından zimmetine para geçirmekle suçlandıysa da aklandı. İngiltere'den ayrıldıktan sonra takma adla Doğu Akdeniz'e gitti. Bir süre Atina'da kaldı, orada banker ve diplomat Stefanos Skoulodis'le tanıştı. Skoulodis'in tavsiyesiyle İsveçli silah yapımcısı T.V. Nordenfelt'in Balkan ülkeleri temsilcisi oldu. Makineli

Zaharoff
Hulton Picture Library

tüfeğin mucidi H. S. Maxim 1888'de Nordenfelt'e katılınca Zaharoff şirketin bütün Doğu Avrupa ve Rusya temsilciliğini üstlendi. 1895'te İngiltere'deki Vickers Company Maxim-Nordenfelt'i satın alınca iş alanı daha da genişleyen Zaharoff silah satışından büyük bir servet kazandı. 1913'te Fransız yurttaşlığına geçti.

I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri adına en yüksek düzeyde ajan olarak çalıştı. Savaştan sonra, hizmetlerinden dolayı Fransız Légion d'honneur nişanıyla ödüllendirildi. İngilizler de ona G.C.B (Knight Grand Cross of the Bath) nişanı verdiler.

İlk karısından ayrıldıktan sonra İspanya kraliyet ailesinden Francisco de Borbón'un eşi Villafrance düşesiyle birkaç yıl evlilik dışı bir ilişki sürdürdü. Akıl hastası olan dük 1923'te ölünce düşesle evlendi. Karısının 1926'da ölmesinden sonra da Monte Carlo'ya yerleşerek kumarhane işletmeye başladı.

Zaharya (d. 17. yy'ın ikinci yarısı, İstanbul - ö. 18. yy'ın ilk yarısı, İstanbul), klasik Türk müziğinde Rum asıllı Osmanlı bestecilerin en büyüğü.

Yaşamı üzerine ayrıntılı bilgi yoktur. Fener'deki Ortodoks Patrikhanesi'nde başhanendelik yaptığı, ustaca tambur çaldığı, kürk ticaretiyle uğraştığı, yaşamının sonuna doğru Müslüman olarak Cemil adını aldığı söylenir. Bazı yapıtları, bazı güfte mecmualarında Zaharya, bazılarında da Mir Cemil adına kaydedilmiştir. Çeşitli mecmualarda, yüzü aşkın yapıtının güftesi vardır. Bunlardan 19'unun bestesi günümüze ulaşmıştır: 12'si murabba beste, 5'i ağırsemai, biri yürüksemai, biri de sazsemaisi formundadır. Koyu bir mistik üslubun egemen olduğu bu yapıtlar, Osmanlı müzik tarihindeki Klasik dönemin en önemli örnekleri arasında yer alır. En ünlü yapıtları arasında "Çeşm-i mey-gûnün ki bezm-i meyde canân döndürür" (segâh beste), "Düşmesin miskin gönüller, zülf-i anber-bûsuna" (hicaz beste), "Reng-i mevc-i âb-ı zümrütten boyanmış câmesi" (rast beste), "Tâl'atin devr-i kamerde mihr-i âlem-tâb eder" (hüseyni ağırsemai) ve "Terkeyledi gerçi beni ol mâh-i cemalin" (hicaz yürüksemai) sayılabilir.

Zaharyan, Garbis (d. 1930, İstanbul), profesyonel boksör. Türkiye'de profesyonel boksu başlatanlardandır. Özellikle kroşeleriyle tanınmıştır.

Boksa 13 yaşında Beyoğluspor Kulübü'nde başladı. Taksim, Beyoğlu Halkevi, Galatasaray ve Boks İhtisas kulüplerinde forma giydi. Amatör boksör olarak yaptığı 200 maçın 190'ını kazandı, altısında yenildi ve dördünde berabere kaldı. 1948-49 ve 1950 yıllarında Türkiye şampiyonu oldu. Altmış yedi kilonun en iyilerinden biri olarak gösterildi. 1950'de başladığı profesyonel boksu 1966'ya değin sürdürdü. Bu dönemde yaptığı 51 maçın 36'sını kazandı, sekizinde yenildi ve yedisinde berabere kaldı. 1964'te Ortadoğu şampiyonluğunu kazandı. Avrupa ve dünya boks klasmanında yer aldı. Boksu bıraktıktan sonra hakemlik, antrenörlük ve menajerlik yaptı.

Zahedan, İran'ın güneydoğusunda kent. Nüfusu Şii İranlılar ve Sünni Belucilerden oluşur. İran'ın ekonomik bakımdan en geri kalmış kentlerinden biridir. Kentte tuğla, hayvan yemi, hasır, sepet, nakış işleri ve seramik eşya üretilir; pirinç ve çeşitli gıda maddeleri işlenir. Karayollarıyla Zabol, İranşehr, Şah Behar ve Sararan'a bağlanan kent Trans-İran Demiryolu'nun üzerindedir; kentte bir de havaalanı vardır. Kentin merkezinde yıkık bir kale ile Mescid-i Cuma yer alır. Nüfus (1986) 281.923.

zâhid, tasavvufta, dünyadan el etek çekerek kendini Tanrı'ya kulluk ve ibadete adayan kişi.

Hz. Muhammed ve sahabenin yaşamını örnek alan zâhidler tasavvuf anlayışının oluşmasında önemli rol oynadılar. Hicri 3. yüzyıla (9. yy) değin tasavvuf zâhidlerce temsil edildi. Bu dönemin en büyük zâhidleri sahabe ve tâbiin arasından çıkmıştır. Sonraki mutasavvıflarca tasavvufun temsilcisi sayılan başlıca zâhidler Hasan Basri, İbrahim bin Edhem, Veysel Karani, Cafer Sadık, Süfyanü's-Sevri ve Rabia-i Adeviye'dir.

Sonradan gelişen tasavvuf anlayışını temsil eden âriflerden(*) önemli farkları olan zâhidler, hakikat yolunun başındaki kişiler sayılır. *Ayrıca bak.* zühd.

Zahir-i Faryâbi, asıl adı ZAHİREDDİN EBÜL-FAZL TAHİR BİN MUHAMMED EL-FARYÂBİ (d. Faryâb - ö. 1201, Tebriz), özellikle yeni mazmunları kullandığı kasideleriyle tanınan İranlı şair.

Yoksul bir ailenin çocuğuydu. Nişabur'da Arap edebiyatı, felsefe, matematik ve heyet (astronomi) öğrenimi gördü. Şair ve yazarları koruyup gözeten Azududdin Togan Şah bin Müeyyed'in sarayına girerek kasideler yazdı. Daha sonra Isfahan'a gitti ve iki yıl ünlü Şafii bilgini Sadreddin Abdüllatif el-Hocendi'nin yanında kaldı. 1189'da Mazenderan'a, daha sonra da Azerbaycan'a gitti. Geçimini hükümdarlara yazdığı medhiyelerden kazandığı paraylа sağladı. Yaşamının sonlarına doğru şiir söylemekten vazgeçerek Tebriz'de inzivaya çekildi. Şemseddin es-Secâsi'nin düzenlediği *Divan*'ının en iyi baskılarını 1958 ve 1966'da Taki Biniş Meşhed'de, 1959'da da Hâşim Razi Tahran'da yapmıştır.

Zahir Şah, Muhammed (d. 15 Ekim 1914, Kâbil, Afganistan), 1933-73 arasında Afganistan kralı.

Muhammed Nadir Şah'ın oğluydu. 1920'lerin sonlarında kargaşalığa son verilmesinde ve merkezî denetimin yeniden sağlanmasında kardeşleriyle birlikte önemli rol oynadı. Ayrıca hükümette bakan olarak görev aldı. Kasım 1933'te babasının öldürülmesi üzerine 19 yaşında tahta çıktı. Ama devlet işlerini akrabalarının yürütmesi nedeniyle uzun yıllar geri planda kaldı. 1964'te bir anayasa çıkararak meşruti monarşiye dayalı bir düzen getirdi. Akrabalarının kamu görevlerini üstlenmesini yasaklayarak iktidarını pekiştirdi. İzleyen dönemde bir dizi ekonomik kalkınma projesi gerçekleştirdi.

SSCB ve ABD'den aldığı dış yardımlarla sulama tesisleri ve otoyollar yaptırdı. Uluslararası ilişkilerde Afganistan'ın tarafsızlığını korumayı başardı. Bununla birlikte giriştiği reformlar Kâbil çevresi dışında pek etkili olamadı. Ülke 1970'lerin başlarında kuraklık ve açlıkla karşı karşıya kaldı. Pakistan sınırındaki Peştu kabilelerinin özerklik mücadelesi daha da tırmandı. Başkentteki siyasal yapı ülkenin ekonomik sorunlarının üstesinden gelemedi. Kralın kayınbiraderi General Muhammed Davud Han 17 Temmuz 1973'te kansız bir darbeyle monarşiyi devirerek cumhuriyet ilan etti. Tahttan resmen 24 Ağustos 1973'te çekilen Zahir Şah, daha sonra İtalya'ya sürgüne gitti.

Zahirilik, ZAHİRİYE ya da DAVUDİYE olarak da bilinir, İslamın kurallarını Kuran ve sünnetin zahiri (dışsal, sözel) anlamından çıkarmayı temel alan mezhep. Davud ez-Zahiri olarak da bilinen Davud bin Halef(*) tarafından 9. yüzyılda Irak'ta kurulmuş, İbn Hazm(*) tarafından geliştirilip yaygınlaştırılmıştır.

Zahiriliğe göre sünnet de Kuran gibi Tanrı'nın vahyidir. Bir âyetin önceki bir âyetin getirdiği kuralı geçersiz kılabilmesi gibi bir hadis de bir âyetin getirdiği kuralı geçersiz kılabilir. İcma (görüş birliği), kendi başına bir kaynak olamaz, ancak Kuran ve sünnette yer alan bir kanıta dayanıyorsa geçerlilik taşır. Öbür bilginlerce fıkhın kaynakları arasında sayılan kıyas, istihsan, mesalih-i mürsele gibi içtihat yöntemlerinin geçerliliği yoktur. Nassların (kesin hüküm) zahiri anlamları bırakılarak kıyasa gidilemez. Buna karşılık nasslarda doğrudan bir kuralın bulunmaması durumunda "delil" adı verilen çıkarım yöntemine başvurulmalıdır. Ama delil kıyas değil, nassın açık anlamından yapılan çıkarımdır.

Kelam alanında da nassların zahiri anlamlarına bağlılık Zahiriliğin başlıca yaklaşımıdır. Ama Kuran ve hadislerde geçen "Allah'ın eli, yüzü" gibi deyimler mecaz olarak kabul edilir. Buna göre, mecaz olduğu bilinen sözcüklerin mecazi anlamının seçilmesi gerekir. Zahiri kelamında Tanrı'nın birliğinin üç yönü vardır. Tapılacak varlık (mabud) olarak birliği, yaratıcı (halik) olarak birliği ve özünün birliği. Tanrı'nın özünün birliği, onun nitelikleri (sıfat) olduğunu öne sürmeyi olanaksız kılar; çünkü nasslarda "nitelik" terimi geçmez. Dolayısıyla nitelik olarak sayılan şeyler Tanrı'nın adlarıdır.

Zahiriliğe göre bir halifenin varlığı Müslümanlar için zorunludur. Bu görevin yerine getirilmemesi durumunda tümü günahkâr olur. Halife olacak kişi Kureyş kabilesinden olmalıdır. Büyük günah işleyenler kâfir sayılamaz. Bunlar kesin biçimde tövbe ederlerse günahları bağışlanır. Tövbe etmeden ölmeleri durumunda, sevapları ağır gelirse günahları düşer; sevapları ile günahları eşit olurlarsa Araf'ta kalırlar; günahları ağır gelirse, günahlarının fazlalığı ölçüsünde ceza görürler.

Zahirilik, Doğu İslam dünyasında 10. yüzyılda dördüncü büyük mezhep durumuna gelmişti. Ama daha sonra gitgide etkisi azaldı. Buna karşılık İbn Hazm'la birlikte Endülüs'te güç kazandı ve gene onun yapıtları aracılığıyla etkinliğini günümüze değin sürdürmeyi başardı.

Zahle, Lübnan'ın orta kesiminde kent. Lübnan Dağlarının doğu yamaçlarında, deniz düzeyinden 960 m yükseklikte yer alır. Geniş Bikaa Vadisinin(*) tarımsal pazar merkezlerinden olan kent, Beyrut-Şam demiryolunun üzerinde yer alır. Zahle meyveleri, bağları ve özel alkollü içkisiyle ünlüdür. Nüfus (1985 tah.) 200.000.

Zahn, Ernst (d. 24 Ocak 1867, Zürich - ö. 12 Şubat 1952, Zürich, İsviçre), taşranın yaşam ortamını yansıtmayı amaçlayan *Heimatkunst* (Yurt Sanatı) akımının temsilcilerinden İsviçreli yazar. Yapıtlarında Alp Dağlarında yaşayan insanların günlük yaşamlarını gerçekçi bir üslupla betimlemiştir. Uri kantonu meclis başkanlığı yaptı. Daha sonra Göschenen'de bir istasyon lokantası işletti. 1917'den sonra bütünüyle edebiyat çalışmalarına yönelerek Luzern yakınlarındaki Meggen'e yerleşti. Tanınmış yapıtları arasında *Bergvolk* (1896; Dağ Halkı) ve *Helden des Alltags* (1906; Günlük Yaşamın Kahramanları) adlı öykü kitapları ile *Albin Indergand* (1901), *Herrgottsfäden* (1901; Altın Teller), *Frau Sixta* (1926; Bayan Sıxta) ve *Die grosse Lehre* (1943; Büyük Öğreti) adlı romanları sayılabilir. *Was das Leben zerbricht* (1912; Yaşamı Parçalayan Nedir) adlı yapıtı Zürich'in orta sınıfının yaşamını konu alır.

zaibatsu (Japoncada "zengin klik"), II. Dünya Savaşı öncesinde Japonya'da büyük kapitalist girişimlere verilen ad. Kartelleri ya da tröstleri andıran, ama genellikle tek bir aile çevresinde örgütlenen *zaibatsu*'lar hemen bütün önemli sektörlerde etkinlikte bulunuyordu. Örneğin Mitsui grubunun bankacılık, dış ticaret, madencilik, sigortacılık, tekstil, şeker, gıda işleme, makine ve başka birçok alanda büyük yatırımları vardı. Tüm *zaibatsu*'lar kendi bankalarını kullanarak sermaye akışını sağlıyorlardı. En büyükleri olan Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo ve Yasuda'dan başka da birçok küçük *zaibatsu* vardı.

Zaibatsu'ların tümü devletin ekonomik büyümeyi desteklemeye başladığı Meiji Restorasyonu dönemi (1868-1912) sonrasında gelişmişti. 1900 öncesinde önemli boyutlara ulaşmakla birlikte, *zaibatsu*'lar en yüksek gelişme hızına 20. yüzyılda, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında ulaştı. Bu savaşa sınırlı ölçüde katılması Japonya'ya sanayi ve ticaret alanında büyük yarar sağladı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1946'da Müttefiklerin işgal yönetimi *zaibatsu*'ların dağıtılmasını kararlaştırdı. Ana şirketlerin hisseleri satışa çıkarıldı. *Zaibatsu* imparatorluklarına bağlı şirketler ana şirketlerin bünyesinden ayrıldıysa da yönetimlerinde köklü bir değişiklik olmadı. Eski örgütün denetim ve eşgüdümü bir ölçüde sürdü.

1951'de barış antlaşması imzalandıktan sonra birçok şirket, girişim grupları (*kigyo şudan*) olarak bilinen örgütlenmeler içinde birleşmeye başladı. Eskiden Mitsubishi, Mitsui ve Sumitomo grupları gibi büyük *zaibatsu*'ları oluşturan şirketler, öncü şirketler ya da büyük bankalar çevresinde daha gevşek bir biçimde örgütlendiler. Bunların merkezden denetlenen eski *zaibatsu*'lardan en önemli farkı her grubun politika koordinasyonunun gevşemesi ve üye şirketler arasındaki karşılıklı mali bağımlılığın azalmasıydı. Bu grupların işbirliği içinde çalışması savaş sonrasında Japonya'nın çarpıcı ekonomik büyümesinin başlıca etmenlerinden biri oldu. Bu grupların, kaynaklarını bir araya getirerek yaptığı yatırımlar gelişmekte olan sanayilerin dünya ölçüsünde rekabet gücüne erişmesinde önemli rol oynadı.

Zaim, Turgut (d. 1906, İstanbul - ö. 9 Mayıs 1974, Ankara), yerel konuları, minyatür ve halk resmini temel alarak işleyen ressam.

Sanat eğitimine 1923'te Sanayi-i Nefise Mektebi'nde İbrahim Çallı atölyesinde başladı. 1930'da, okulu bitirmeden Paris'e gitti. Orada Batı resmini tanıdı; ama asıl amacının ulusal bir resim yaratmak olduğunu anlayınca geri döndü. Önce Mustakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'ne, 1934'te de D Grubu'na girdi. 1932'den sonra yaşamını Ankara'da sürdürdü. 1939'da Cumhuriyet Halk Partisi'nin "yurt gezileri" programı çerçevesinde Kayseri'de çalıştı. Meslek

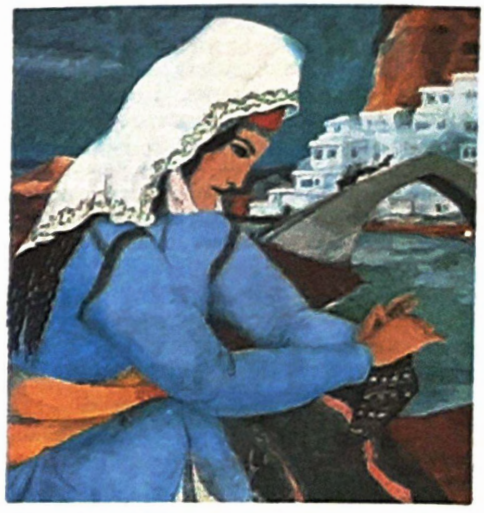

Turgut Zaim'in köy yaşamını betimleyen bir yapıtı
Ara Güler

yaşamı boyunca çeşitli okullarda resim dersleri verdi, Ankara Devlet Tiyatrosu'nda dekoratörlük yaptı. 1939'daki 1. ve 1957'deki 18. Devlet Resim ve Heykel sergilerinde ikincilik, 1958'deki 19. sergide de birincilik ödüllerini kazandı.

1930'larda Halkevleri'nin yürüttüğü halk sanatı ve kültürü araştırmalarının etkisiyle folklorik konulara yönelen Turgut Zaim, resimlerinde özellikle köylüleri ve göçerleri konu aldı. İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan "Orta Oyunu" (y. 1935), "Yörük Köyü" (1957) ve "Yaylada Yörükler" (y. 1962) gibi resimlerinde yerel özellikleri ustaca yansıtarak, öz-biçim ilişkisinde bütünüyle ulusal bir yaklaşım benimseyen ve bunu bütün meslek yaşamı boyunca sürdüren ilk sanatçılardan biri oldu. Ressam Oya Katoğlu, Turgut Zaim'in kızıdır.

Zaire, resmî adı ZAİRE CUMHURİYETİ, Fransızca RÉPUBLIQUE DU ZAÏRE, eskiden (1908-60) BELÇİKA KONGOSU, (1961-71) KONGO DEMOKRATİK CUMHURİYETİ, Afrika'nın orta kesiminde ülke. Ekvator'un iki yanında uzanan 2.345.095 km²'lik bir alanı kaplar. Kıtanın üçüncü büyük ülkesidir. Atlas Okyanusuna bakan 40 km'lik küçük kıyı şeridi dışında karayla kuşatılmıştır. Batıda Kongo ve Angola'ya ait Kabında, güneyde Angola, güneydoğuda Zambia, doğuda Tanzanya, Burundi, Ruanda ve Uganda, kuzeyde de Sudan ve Orta Afrika Cumhuriyeti ile çevrilidir. Başkenti Kinşasa, 1992 tahmini nüfusu 41.151.000'dir.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri Zaire'nin orta kesimini ülke topraklarının yaklaşık beşte üçünü oluşturan geniş Kongo Irmağı havzası kaplar. Kuzey, batı ve güneybatı yönünde büyük bir yay çizerek ülkeyi boydan boya aşan ırmak çok sayıda kolla beslenir. Eşeksenli tepelerden inen bu kollar bir yelpaze biçiminde kuzeybatıdaki çöküntü alanına doğru akarak ırmakla birleşir. Tumba ve Mai-Ndombe göllerinin geçmişte bu çöküntü alanında yer alan bir içdenizin kalıntıları olduğu sanılır. Ülkenin

doğu sınırı boyunca Doğu Afrika Rift Vadisinin batı kolunu oluşturan bir başka havza uzanır. Bu havzanın çöküntü alanlarını, bir bölümü komşu ülkelerde kalan Albert (Mobutu Sese Seko), Edward, Kivu, Tanganika ve Mweru gölleri doldurur. Tanganika Gölü Afrika'nın ikinci büyük ve dünyanın ikinci derin gölüdür.

Orta kesimdeki havza çepeçevre platolarla kuşatılmıştır. Kuzeyde yer alan ortalama 900-1.200 m yüksekliğindeki platolar Ubangi-Uele sistemiyle birleşir. Bu platoların doğudaki uzantıları ise sınıra doğru yerini sarp bir dağlık alana bırakır. Rift Vadisi boyunca uzanan Mitumba Dağları iç içe geçmiş sıralarla karmaşık bir dağ zincirini oluşturur. Kuzeydoğuda Albert ve Edward gölleri arasında dorukları karla kaplı Ruwenzori Sıradağları yükselir. Ülkenin en yüksek noktası olan Margherita Doruğu (5.119 m) burada yer alır. Kivu Gölünün kuzeyinde Rift Vadisini kesintiye uğratan Virunga Dağları volkanik kökenlidir. Havzanın güney ve güneydoğusuna düşen platolar da gittikçe yükselerek Shaba bölgesinde dağlık bir görünüm kazanır. Bölgenin başlıca dorukları arasında Kundelungu (1.600 m), Mitumba (1.500 m) ve Hakansson (1.100 m) sayılabilir. Güneybatıda havzayı Angola'daki platoların uzantısı olan dik yamaçlar sınırlar. Batıdaki plato kuşağı Kristal Dağlarından sonra dik bir uçurumla Kongo Irmağı ağzının yer aldığı dar kıyı ovasına iner.

Akarsular ve toprak dokusu. Dünyanın en uzun akarsuları arasında yer alan Kongo Irmağı, su toplama havzası ve debisi bakımından Amazon'dan sonra ikinci sırada gelir. Bu büyük sistemin ana kaynağını Shaba bölgesinden çıkan Lualaba Irmağı oluşturur. Sisteme en büyükleri sağ yakadan Aruwimi ve Ubangi, sol yakadan da Lomami ve Kasai olmak üzere çok sayıda kol katılır. Bu kolları besleyen ikincil ırmaklar ülkeyi bir ağ gibi sarar. Hızlı akış ve doğal engeller nedeniyle ulaşıma pek elverişli olmayan sistemden daha çok hidroelektrik enerji kaynağı olarak yararlanılır. Az sayıda küçük ırmak da Rift Vadisi göllerine dökülür.

Zaire toprak dokusu bakımından iki ana kuşağa ayrılabilir. Yıl boyunca bol yağış alan ve sık ormanlarla kaplı olan orta havza düzlüklerinde Ekvator'a özgü topraklar egemendir. Irmakların çevresinde bataklık bitki örtüsünün oluşturduğu kalın toprak katmanları zengin humus içeriğiyle ayırt edilir. Savan bölgesindeki topraklar sürekli erozyon tehlikesiyle karşı karşıyadır; ırmak vadilerinde zengin ve verimli alüvyon top-

ZAIRE

rakları bulunur. Kivu Gölünün çevresini örten volkanik lavlar son derece verimli topraklar yaratmıştır.

İklim. Zaire'nin büyük bölümünde nemli tropik iklim hüküm sürer. Mevsim ve sıcaklık farklılıklarını büyük ölçüde dört rüzgâr sistemi belirler. Bunlar kuzeydoğu ve güneydoğudan esen sıcak ve kuru alize rüzgârları ile Hint ve Atlas okyanuslarından gelen nemli rüzgârlardır. Ekvator kuşağında sürekli sıcak bir hava görülür ve yıl boyunca yağış düşer. Buna karşılık kuzeyde kış, güneyde yaz mevsimi kurak geçer. En yüksek gündüz ortalama sıcaklığı bütün yıl içinde 26°C-33°C arasında değişir. En düşük gece sıcaklığı ise kış mevsiminin daha belirgin yaşandığı ülkenin güney ucu dışında çok seyrek olarak 20°C'nin altına iner. Yıllık ortalama yağış miktarı orta havzada 2.000 mm'nin üzerine çıkar; çevredeki platolarda ise bu düzey 1.500 mm dolayındadır.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. Orta havzayı baştan başa kaplayan ve dünyadaki sayılı örnekler arasında yer alan geniş yağmur ormanları, doğu ve güneydeki yüksek platolara doğru seyrelerek yerini savan alanlarına bırakır. Batıdaki kıyı bataklıkları ve Kongo Irmağı ağzında ise mangrov ormanları bulunur. Sık yağmur ormanları maun, abanoz, buobab, meşe, ceviz, kopal, kauçuk ve palmiye ağaçlarının yanı sıra rafya ve usal gibi elyaflı bitkiler ile ilaç ve parfüm yapımında kullanılan çeşitli otları barındırır. Yabanıl hayvan varlığı da aynı ölçüde zengin ve çeşitlidir. Goril ve şempanzelere özellikle doğudaki dağlık alanlarda yaygın olarak rastlanır. Ağaçlıklı savanlarda fil, babun ve başka maymun türleri yaşar. Çayır hayvanları arasında okapi, zürafa, aslan, pars, çıta ve gergedan sayılabilir. Irmak ve göllerin çoğunda çeşitli balıkların yanı sıra suaygırı ve timsahlar bulunur. Zengin kuş varlığı pelikan, papağan, güvercin, ördek, kartal, akbaba, guguk, turna, baykuş, leylek ve kırlangıç gibi türleri kapsar. Hayvan varlığını korumak amacıyla çeşitli alanlar ulusal park olarak düzenlenmiştir.

YERLEŞME DOKUSU. Geleneksel yerleşim bölgeleri doğal yapıya bağlı bir farklılaşma gösterir. Ormanlık alanlarda daha çok avcı ve balıkçı topluluklar yaşar. Ağaçlıklı savanlardaki topluluklar avcılık ve balıkçılığın yanı sıra tarımla da uğraşır. Bu kuşağın bazı yörelerinde hayvancılık ve geleneksel madencilik öne çıkar. Çayırlık alanlarda temel geçim kaynağını tarım oluşturur.

Kırsal kesimde genelde seyrek bir dağılım gösteren köylerin büyüklüğü bölgelere göre değişir. Ağaçlıklı savanlar kırsal nüfusun en yoğun olduğu kuşaktır; buradaki en büyük köylerin nüfusu 300-500 kişi arasında değişir. Evler genellikle ağaç ve çamur gibi yerel malzemelerden yapılmıştır.

Avrupalıların gelişiyle ortaya çıkan bazı ticaret ve yönetim merkezleri dışında kent ve kasabalardan çoğunun kuruluşu yakın döneme rastlar. Her alanda ülkenin başlıca merkezi olan başkent Kinşasa, Siyah Afrika'nın en büyük kenti olma özelliğini de taşır. Kentlerin modern kesimleri ile kenar mahalleleri arasındaki büyük farklılık sömürge döneminin izlerini yansıtır.

NÜFUS. Zaire nüfusunun büyük çoğunluğunu Bantu dilleri konuşan çeşitli halklar oluşturur. Kuzeyden ve batıdan gelerek 10-14. yüzyıllar arasında ülkeye giren ve günümüzde ülke topraklarının yaklaşık üçte ikisinde oturan bu halkların kültürel düzeyde ayrıldığı başlıca topluluklardan Balubalar ortagüney, Bakongolar batıda, Mongolar orta kesimde, Lundalar güneyde, Bembalar güneydoğuda ve Kasailer güneybatıda yaşar. Kuzeyde toplanmış olan Sudan kökenli topluluklar arasında Azandeler, Bandalar, Monbutular ve Abarambolar sayılabilir. Kuzeydoğuda Alurlar, Kakvalar ve Lugbaralar gibi Nil kökenli topluluklar yaşar. Yerleşim tarihleri Üst Paleolitik Çağa değin inen ülkenin ilk sakinleri Pigmeler ise küçük ve dağınık topluluklar halinde ormanlarda ve ırmak kenarlarında otururlar.

Ülkede konuşulan Bantu, Nil-Sahra ve Pigme dilleri yaklaşık 200 ayrı dil ve lehçeyi kapsar. Ulusal dil olarak kabul edilmiş olan Svahili, Kiluba, Lingala ve Kikongo dilleri yerel ticarette ve radyo yayınlarında kullanır. Resmî dil olan Fransızca aynı zamanda eğitim, iş, yönetim ve uluslararası iletişim dilidir. Ordunun resmî dili olan Lingala dili Kinşasa'da yaygın biçimde konuşulur. Ata ruhları, doğa güçleri ve büyüye dayanan geleneksel inançlar sömürge döneminde Hıristiyanlığın yayılmasıyla büyük ölçüde gerilemiştir. En büyük Hıristiyan mezheplerini (1980) Katolikler (yüzde 48,4) ve Protestanlar (yüzde 29) oluşturur. Yerli Hıristiyan mezheplerinin başında Kimbangu Kilisesi gelir. Küçük bir topluluk olan Müslümanların oranı ancak yüzde 1,4'ü bulur.

Nüfus yoğunluğu (1991) kilometrekare başına ancak 17,6 kişidir. Kentlerde oturanların toplam nüfus içindeki oranı (1985) yüzde 44,2'dir. Başkent Kinşasa toplam kentsel nüfusun beşte bire yakınını barındırır. Doğal nüfus artışı dünya ölçülerine göre yüksek olmakla birlikte Siyah Afrika ülkelerindeki ortalamaya yakındır. 1950'lerden bu yana önemli bir düşüş gösteren doğum ve ölüm oranları (1990-95) sırasıyla binde 45,3 ve binde 13'tür.

EKONOMİ. Zaire'de büyük ölçüde madencilik ve tarıma dayanan, gelişme yolunda bir karma ekonomi yürürlüktedir. Son yıllarda enflasyon oranı hızla yükselirken, ülkenin ekonomik büyüme hızı ihracat gelirlerindeki düşüşe bağlı olarak gerileme içine girmiştir. 1990 verilerine göre ülke gayri safi millî hasılası (GSMH) yaklaşık 8,1 milyar ABD Doları, kişi başına millî gelir ise 230 ABD Doları'dır. Bazı alanlarda yüksek bir gelişme potansiyeli olan Zaire, bu göstergelerle dünyanın en yoksul ülkeleri arasında yer almaktadır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1988) yüzde 26,1 olan tarım sektöründe toplam işgücünün (1987) yüzde 67,4'ü çalışır. Genelde geçimlik düzeyde üretim yapan çiftliklerin çoğunda hâlâ ilkel ve geleneksel ekim yöntemleri egemendir. Temel gıda ürünlerinden yalnızca manyok yeterli düzeyde yetiştirilir; mısır, tatlıpatates, pirinç gibi ürünler iç gereksinimi karşılamaktan uzaktır. Öteki önemli gıda ürünleri arasında muz, yerfıstığı, yam, ananas, mango, portakal ve baklagiller sayılabilir. Plantasyonlarda yetiştirilen ihracata dönük başlıca ürünler ise kahve, çay, kakao, kauçuk, pamuk, palmiye tohumu ve yağı ile şekerkamışıdır. Hayvancılık ikincil bir geçim kaynağı olarak yaygın bir uğraştır. Yerel düzeyde yürütülen balıkçılık önemsizdir. Ülke topraklarının dörtte üçünden fazlasını kaplayan ormanların büyük bölümü henüz el değmemiş durumdadır. Ormanlardan elde edilen kereste daha çok ülke içinde tüketilir.

Zaire yeraltı kaynakları açısından oldukça zengin sayılır. Madencilik sektörünün GSYİH'ye katkısı yüzde 21,1'i bulur. En önemli yeraltı zenginliği, büyük ölçüde yabancı sermaye ve teknisyenlerce işletilen Shaba bölgesindeki yüksek nitelikli bakır cevheri yataklarıdır. Zaire sanayi elması ve kobalt üretimi alanında da dünyada ilk sıralarda yer alır. Çıkarılan öteki önemli mineraller arasında kalay, kadmiyum, çinko, gümüş, altın, manganez ve volframit sayılabilir. Yakın dönemde kıyı açıklarında bulunan petrol rezervleri daha çok ihracata dönük olarak işletilir.

Zaire'nin dev hidroelektrik enerji potansiyeli dünyadaki toplam kapasitenin yaklaşık sekizde birine, Afrika'daki kapasitenin de yarısına ulaşır. Bu alandaki geniş çaplı yatırımlar ancak 1970'lerde başlamıştır. Büyük bölümü hidroelektrik santrallardan elde edilen yıllık elektrik üretimi (1990) yaklaşık 6 milyar kW-sa düzeyindedir. Hidroelektrik projelerin kapsamına girmeyen kent ve kasabalarda termik santrallar vardır.

GSYİH'nin yalnızca küçük bir bölümünü yaratan imalat sektörü, inşaat sektörüyle birlikte toplam işgücünün onda bire yakın bölümüne istihdam olanağı sağlar. Sanayi kuruluşlarının hemen hepsi iç pazara dönük olarak çalışır. Sanayi ürünleri de ağırlıklı olarak işlenmiş gıda, meşrubat, sigara, dokuma, giyim eşyası, ayakkabı, deri eşya, temizlik maddeleri ve plastik eşya gibi tüketim mallarından oluşur. Makine yapımı, kimya sanayisi, çelik üretimi ve petrol arıtımı gibi alanlarda sınırlı bir gelişme sağlanmıştır.

İhracat büyük ölçüde bakır, elmas, kobalt ve ham petrol ile kahveye dayanır. Uluslararası piyasalarda bu ürünlerin fiyatlarında ortaya çıkan dalgalanmalar ülkenin ekonomik yapısını son derece etkiler. Dış ticarette en önemli yeri Belçika, Lüksemburg, Fransa, Almanya, ABD ve Japonya tutar. Ülkenin kronik ödemeler dengesi açığının zorunlu kıldığı dış borçlar, son yıllarda sık sık başvurulan büyük devalüasyonlarla daha da ağırlaşmıştır.

Kongo Irmağı ve kollarının ulaşıma elverişli kesimleri önemli bir suyolu ağı oluşturur. Tarım ve madencilik bölgelerine yer yer bu ağla bağlantılı demiryolu hatları hizmet verir. Oldukça geniş olan karayolu ağının yalnızca küçük bir bölümü kaplanmıştır. Başlıca deniz limanı Kongo Irmağının ağzındaki Matadi'dir.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Zaire'nin tek partiye dayalı cumhuriyetçi yönetim biçimi son derece merkezî bir başkanlık sistemiyle belirlenir. 1978 tarihli anayasa uyarınca ülkenin egemen siyasal partisi Devrimci Halk Hareketi'nin (MPR) lideri olması koşuluyla yedi yıllık bir dönem için seçilen başkan, aynı zamanda Ulusal Yasama Konseyi ile Ulusal Yürütme Konseyi'nin başkanı ve silahlı kuvvetler başkomutanıdır. Hükümet işlerini gören Ulusal Yürütme Konseyi'nin üyeleri başkan tarafından atanır. Ulusal Yasama Konseyi'nin 210 üyesi ise MPR'nin hazırladığı tek aday listesine göre halk tarafından seçilir. 1990'da çok partili sisteme geçme kararı alınmış, 1992'de yeni anayasayı hazırlamakla görevli bir ulusal konferans toplanmış ve konferans kararlarının uygulanmasını denetlemek üzere bir Yüksek Cumhuriyet Konseyi oluşturulmuştur. Ama aynı yıl aralıkta Mobutu Yüksek Cumhuriyet Konseyi'ni askıya aldığını açıklamıştır.

Ülke yerel yönetim açısından kendi içinde daha alt kademelere ayrılan bölgelere (*région*) ayrılmıştır. En alt yönetim birimleri bucak ve köylerdir. Büyük yönetim birimlerinin başında beş yıllık bir dönem için merkezden atanan görevliler bulunur. Köyleri ise seçimle ya da verasete göre belirlenen geleneksel şefler yönetir.

En üst yargı mercii olan Yüksek Mahkeme'nin altında bölge istinaf mahkemeleri görev yapar. Kırsal kesimde görenek hukuku hâlâ bir ölçüde yürürlüktedir. Toplam asker sayısı 26 bin dolayında olan silahlı kuvvetler araç gereç, danışma ve eğitim açısından Belçika, Fransa ve Çin Halk Cumhuriyeti'nden yardım görmektedir.

Bağımsızlık sonrasındaki yatırımlarla sağlık alanında geçmişe göre önemli bir ilerleme sağlanmıştır. Bununla birlikte hastane ve doktor açığı, yetersiz beslenme ve sağlıksız çevre koşulları gibi sorunlar özellikle kırsal kesimde ağırlığını korumaktadır. Çiçek hastalığının önünün alınmış olmasına karşın, verem, uyku hastalığı, cüzam, sıtma ve sindirim bozuklukları gibi hastalıklar hâlâ yaygındır. Özel şirketler çalışanlarına sağlık yardımı yapmakla yükümlüdür. Memurlar ve kamu işçileri devlet hastanelerinde parasız tedavi görür; düşük gelirlilerden de yalnızca küçük bir ücret alınır. Ortalama yaşam süresi (1990-95) kadınlarda 55,7 yıl, erkeklerde 52,3 yıldır. Bebek ölüm oranı (1985-90) binde 83 düzeyindedir.

Parasız temel eğitim altı yıllık zorunlu ilköğrenim ile dört yıllık ortaöğrenimi kapsar. İlköğrenim çağındaki çocukların yaklaşık dörtte üçü okula gitmektedir; ama ortaöğrenime devam edenlerin oranı çok düşüktür. Yetişmiş öğretmen açığı ve okullar için gerekli araç ve donanımın eksikliği nedeniyle, eğitim düzeyi genelde yetersizdir. 1971'de Zaire Ulusal Üniversitesi adıyla tek bir kurumda birleştirilen Kinşasa, Kisangani ve Lubumbashi'deki üniversiteler 1981'de yeniden özerk birimler olarak düzenlenmiştir. Ülkede çeşitli ticaret ve meslek okulları da vardır.

KÜLTÜREL YAŞAM. Zaire'nin canlı halk gelenekleri çömlek yapımı, rafya dokumacılığı, tören giysileri, dans stilleri ve şarkılarda açık bir biçimde görülür. En yaygın sanat dallarını resim, heykel ve oymacılık oluşturur. Değişik bölgelerin özelliklerini yansıtan geleneksel sanat ürünleri arasında masklar, heykelcikler, taş ve çivi kakmalı heykeller, fildişi süslemeler sayılabilir. Zaire'nin benzersiz halk müziği, kaynağını başka kültür, uygarlık ve kıtalardan alınma geleneksel ritimler ile aletlerin karışımından alır. Bütün Afrika'da çok tutulan bu müzik, Zaire dansı olarak bilinen birçok özgün dans adımı ve stilini yaratmıştır.

Kinşasa'da bulunan Güzel Sanatlar Akademisi resim, heykel, oymacılık, mimarlık ve seramik eğitimi, Ulusal Sanat Enstitüsü hem klasik, hem geleneksel alanda müzik ve tiyatro eğitimi verir. Genellikle Lingala dilinde ve Fransızca yazılan şiir, oyun ve romanlara dayalı modern edebiyat giderek gelişmektedir. Büyük kentlerin çoğunda müze ve kütüphaneler vardır.

Kitle iletişim araçları devletin sıkı denetimi altındadır. Yönetimi eleştiren gazeteciler sık sık hapis cezalarıyla karşılaşmaktadır.

TARİH. İlk krallıklar. Bugünkü Zaire topraklarında tarım ve hayvancılığa dayalı kültürler 10. yüzyılda başlayan Bantu göç dalgasıyla ortaya çıktı. Siyasal düzeyde ilk biçimlenme ise Katanga (bugün Shaba) bölgesinde kurulan Luba adlı krallıkla başladı. Luba-Lunda devletlerinden(*) biri olan bu krallık, Kongolo adlı bir savaşçının 16. yüzyılda bölgenin küçük kabilelerini egemenliği altında birleştirmesiyle doğdu. Krallığın ayırt edici bir özelliği son derece merkezi bir devlet yapısına dayanmasıydı. Toprakları daha kuzeybatıya düşen ve geniş bir kabileler federasyonu biçiminde örgütlenmiş olan Kuba Krallığı(*) ise gelişmesinin doruğuna 18. yüzyılda ulaştı. Egemenlik alanları bugünkü Zaire topraklarına da uzanan Kongo ve Lunda krallıkları ise daha çok Angola tarihine bağlı bir gelişme çizgisi izledi.

Sömürge dönemi. Avrupalıların bölgeye yönelik sızması Belçika kralı II. Léopold'un 1877'den sonra H. M. Stanley'nin Kongo Irmağındaki keşiflerini desteklemesiyle hız kazandı. Bu sürece çeşitli ticaret merkezlerinin kurulması ve havzadaki bağımsız kabilelerle bir dizi antlaşmanın imzalanması eşlik etti. Böylece bölge üzerinde hak iddia etmeye başlayan Léopold, Berlin Batı Afrika Konferansı'nın bir kararı uyarınca 1885'te oluşturulan Kongo Bağımsız Devleti'nin(*) hükümdarı olarak tanınmayı sağladı. İzleyen dönemde bölgenin iç kesimleri de askeri denetim altına alındı. Zengin maden yataklarının yer aldığı Katanga'nın 1891'de ele geçirilmesinden sonra çıkan ayaklanmalar acımasızca bastırıldı. Gelişen ırmak taşımacılığı ve demiryolu hatları bölge kaynaklarının geniş biçimde sömürülmesine olanak verdi.

Léopold'un kişisel yönetimi altında açılan plantasyon ve maden ocaklarında Siyahlar zorla çalıştırıldı. Ağır çalışma koşulları ve baskılar sonucunda, daha önce 20-30 milyon dolayında olan bölge nüfusu tahminlere göre 8 milyona kadar indi. Avrupa kamuoyunun bu uygulamalara gösterdiği tepkinin giderek artması üzerine, Léopold 1904'te bölgenin yönetimini Belçika hükümetine bırakmak zorunda kaldı. Ardından Kongo Bağımsız Devleti 1908'de Belçika Kongosu(*) adıyla Belçika Parlamentosu'nun denetiminde bir sömürgeye dönüştürüldü.

Siyahların bütünüyle yönetimin dışında tutulduğu sömürge döneminde, vergi ve işçi toplama konusunda aracı olarak geleneksel kabile şefleri kullanıldı. Sorumlu bir bakana ve bir sömürge konseyine dayanan Belçika yönetimi, hemen her alanda Siyahları Avrupa kültürüne göre adım adım biçimlendirmeyi temel alan bir politika izledi. I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ve ABD şirketleri sömürgede geniş çaplı yatırımlara girişti. Bu arada büyük ölçüde angaryadan yararlanılarak ekonomik altyapı geliştirildi.

Sömürge yönetimine karşı yerel ayaklanmalarla başlayan direniş, 1920'lerde Kimbanguculuk, Siyah Misyon ve Kitawala (Öz Yönetim) gibi Avrupa kültürüne karşıt dinsel hareketler biçimine büründü. Sonraki yıllarda siyasal bir nitelik kazanmaya başlayan milliyetçi akım II. Dünya Savaşı sırasında daha da güçlendi. Reform yönündeki baskıların artması üzerine Belçika yönetimi 1957'de seçime dayalı belediyeler kurulması gibi adımlar attı. Milliyetçi önderlerden Patrice Lumumba'nın(*) Ekim 1958'de kurduğu Kongo Ulusal Hareketi'ni (MNC) çok geçmeden başka partiler de izledi. Ertesi yıl Belçika yönetiminin açıkladığı bağımsızlığa geçiş programı, kukla bir hükümet oluşturma amacına yönelik bir girişim olarak yaygın tepki doğurdu.

Bağımsızlık ve sonrası. Milliyetçilerin güdümlü bağımsızlık programına karşı başlattığı kitle gösterilerini bastırma çabasıyla çıkan çatışmalar giderek tırmandı. Olayları izleyen seçimlerde MNC büyük bir zafer kazandı. Bunun üzerine tutumunu değiştirmek zorunda kalan Belçika hükümeti, Ocak 1960'ta bütün Siyah partileri Brüksel'de bir yuvarlak masa konferansına çağırdı. Konferans sonunda yeni seçimlere gidilerek 30 Haziran'da bağımsızlığın ilan edilmesi kararlaştırıldı. Partisinin seçimlerde elde ettiği büyük çoğunluğa dayanan Lumumba, cumhurbaşkanlığına seçilen Kasavubu'ya bağlı Bakongo Birliği'yle (Abako) koalisyona girerek ilk Siyah hükümetinin başına geçti.

Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşundan birkaç gün sonra çıkan bir askeri isyan, ülkede kalmış olan Belçikalılar ve öteki Avrupalılar arasında büyük bir paniğe yol açtı. Bu karışıklıklar sırasında Katanga'da Belçikalı subayların desteğinde Moise Tshombe'nin önderlik ettiği ayrılıkçı bir hareket başladı. Belçika hükümetinin yurttaşlarını koruma gerekçesiyle ülkeye birlikler göndermesi karşısında, Lumumba hükümeti Birleşmiş Milletler'in (BM) duruma müdahale etmesini istedi. Ama BM barış gücünün izlediği başına buyruk tutum hükümetin konumunu daha da güçleştirdi. Sovyetler Birliği'nden yardım almaya çalışan Lumumba, Kasavubu'yla işbirliği yapan Albay Joseph-Désiré Mobutu tarafından devrildi ve Katangalı ayrılıkçılara teslim edilerek öldürüldü.

Yeni merkezi hükümetle birlikte Katanga'da düzeni sağlayan BM barış gücünün 1964 ortalarında çekilmesinden kısa bir süre sonra başka bölgelerde ayaklanmalar baş gösterdi. Kasavubu'nun Temmuz 1964'te beklenmedik bir tutumla başbakanlığa getirdiği Tshombe, Belçika ve ABD'nin desteğiyle birkaç ay içinde duruma egemen oldu. Bunalımın atlatılmasıyla merkezi hükümette başlayan iç çekişmeler, Mobutu'nun 1965'te bir darbeyle yönetime el koymasıyla noktalandı.

Libya'ya karşı Çad'ı destekleyen Zaire devlet başkanı Mobutu Sese Seko (solda), Çad'ı ziyaretli sırasında devlet başkanı Hissen Habré ile birlikte, Nisan 1987; N'Djamena, Çad
ABC Ajansı

Devlet başkanlığını üstlenen Mobutu, 1967'de Katanga'daki ayaklanmaya son vererek siyasal istikrarı sağlamanın yanı sıra bakır madenlerini devletleştirerek ve yabancı sermayeyi özendirerek ekonomiyi canlandırmaya girişti. Bu arada sivil görünümlü bir yönetim kurarak kendisine bağlı Devrimci Halk Hareketi'ni (MPR) ülkenin tek siyasal gücü durumuna getirdi. İzlediği milliyetçi politika doğrultusunda Ekim 1971'de ülkenin adını Zaire olarak değiştirdi, kendisi de Ocak 1972'de Sese Seko adını aldı. Genelde Batı'yla ekonomik bağları güçlendirmeye önem vermekle birlikte, Angola'da Portekiz yönetimine karşı mücadele eden gerillaları destekledi ve Çin Halk Cumhuriyeti'yle yakın ilişkiler kurdu.

Mobutu'nun büyük ölçüde bürokrasiye dayanan kişisel yönetimi, 1977'den sonra özellikle aydınlar ve küçük çiftçiler arasında muhalefetle karşılaştı. Aynı dönemde Shaba bölgesinde yeniden gelişen özerklik hareketi ancak Fransa'nın askeri müdahalesiyle bastırılabildi. Yabancı şirketlerin geniş çaplı yatırımlarına karşın kalkınma çabalarının sonuçsuz kalması, 1980'lerde ekonomik gerilikten kaynaklanan sorunları daha da öne çıkardı. Ama bu sorunların yol açtığı hükümet değişiklikleri ve muhalefetin demokrasi yönündeki baskıları Mobutu'nun konumunu pek etkilemedi.

Mobutu Nisan 1990'da beklenmedik bir açıklamayla çok partili sisteme geçileceğini bildirdi. Açıklamaya göre istenen sayıda siyasal parti kurulabilecek, ama parti sayısı seçimlerden sonra MPR ile birlikte üçe indirilecekti. Mayıs 1990'da Lumumbashi'de çok sayıda öğrencinin güvenlik güçlerince öldürüldüğü yolundaki haberler hem Zaire'de, hem de başka ülkelerde tepkilere yol açtı. Mobutu Batılı ülkelerin bu konu hakkında uluslararası soruşturma açılması yolundaki isteklerini reddederek, bir parlamento komisyonu oluşturdu. Komisyon kıyımı Shaba bölge valisinin planladığı yolunda bir rapor verince vali görevden alındı. Muhalefet partileri komisyonun raporunu kamuoyunu yanıltmaya yönelik bir girişim olarak nitelendirdi. Aynı yıl MPR'nin adı Yenilenme İçin Halk Birliği olarak değiştirildi. 1991'de yapılacak reformları yetersiz bulan muhalefet partileri protesto gösterileri düzenlerken, anayasayı oluşturmakla görevli ulusal konferansın toplanması sürekli ertelendi. 6 Nisan 1992'de ulusal konferansın oturumlarına yeniden başlandı ve konferans birkaç gün sonra kendini en yüksek organ ilan etti. Bu arada çeşitli muhalefet grupları arasında etnik temele dayalı şiddet olayları çıktı. Ulusal konferans Aralık 1992'de konferans kararlarının uygulanmasını denetlemek üzere bir Yüksek Cumhuriyet Konseyi oluşturdu. Ama birkaç gün sonra Mobutu konseyi askıya aldığını açıkladı ve başbakanlık makamı askeri birliklerce işgal edildi. Mobutu ile Başbakan Étienne Tshisekedi arasındaki anlaşmazlık 1993'te de sürdü.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Zaire Irmağı *bak.* Kongo Irmağı

Zajaczkowski, Ananiasz (d. 1903, Wilno [bugün Vilnius, Litvanya], Polonya - ö. 1970, Roma, İtalya), özellikle Karaimce üzerine çalışmalarıyla tanınan Polonyalı Türkolog.

Karaim asıllı bir aileden geliyordu. Kraków'da Jagiełł Üniversitesi'nde Doğu dilleri öğrenimi gördü. Varşova Üniversitesi'nde Türkoloji doçenti (1933) ve profesörü (1935) oldu. 1948-58 arasında Polonya Doğu Bilimleri Derneği'ne başkanlık etti. 1957'de Türk Dil Kurumu şeref üyeliğine, 1961'de Polonya Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. *Przeglad Orientalistyczny* adlı dergiyi yayımladı, *Mysl Karaimska* ve *Rocznik Orientalistyczny* dergilerini bir süre yönetti.

Kıpçakçanın bir ağzı olan Karaimce üzerine araştırmalar yapan Zajaczkowski, Kıpçakça bazı yazmaları da ortaya çıkardı. Bunlardan *Bulgati'l-Müştak fi Lügati't-Türk ve'l-Kifçak* adlı yazmanın bazı bölümlerini 1938 ve 1954'te yayımladı. Ebu Hayyan'ın (ö. 1345) yazdığı sanılan *Dürretü'l-Müdiyye fi'-l-lügâti't-Türkiyye* adlı yapıtı bularak bilim dünyasına tanıttı. Kutb tarafından Kıpçakça kaleme alınan *Hüsrev ü Şirin* üzerine de çalışmalar yapan Zajaczkowski, Hazarlara ilişkin çalışmasını *Ze studiów nad zagadnieniem chazarskim* (1947; Hazar Sorunu Üzerine Araştırmalar), Osmanlı belgeleri üzerine çalışmasını *Zarys dyplomatyki osmansko-tureckiej* (1955; Osmanlı-Türk Diplomatiği Elkitabı) adıyla yayımlamıştır.

Zakarpatskaya, Ukrayna'da yönetim birimi (*oblast*). Ukrayna'nın batı kesiminde 12.800 km²'lik bir alanı kaplar. Batıda Çekoslovakya ve Macaristan, güneyde Romanya ile çevrilidir. Topraklarını Karpat Dağları sistemi içinde kalan Vodorazdelni, Polonina ve Ujgorod-Hust sıradağları engebelendirir. Bu dağlık alan güneybatıya doğru alçalarak yerini Tisa (Tisza) Irmağı ve kollarının geçtiği Büyük Macaristan Ovasına bırakır. Bölgenin öteden beri taşıdığı stratejik önem, derin ve uzun yarıklarla birbirinden ayrılmış sıradağları aşan kolay geçitlerden gelir. Polonina Sıradağlarındaki Goverla Dağı (2.061 m) bölgenin en yüksek noktasını oluşturur. Alp çayırlarıyla örtülü en yüksek kesimler dışında, bölgenin büyük bölümünde sık bir orman örtüsü görülür.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Macaristan'a ait olan bölge, 1920'de Rutenya ili olarak Çekoslovakya'ya katıldı. Rutenya'nın 1945'te Sovyetler Birliği'ne verilmesinden sonra bugünkü yönetim birimi oluşturuldu. Nüfusça Ukraynalıların ağırlıkta olduğu bölgede küçük Macar, Rus, Rumen, Yahudi ve Slovak toplulukları da yaşar.

Bölge ekonomisi son derece gelişmiş olan kerestecilik ve ahşap işleme dallarına dayanır. Mukaçovo yakınlarında az miktarda linyit kömürü çıkarılır. Beşte dörde yakın bölümü ekilen ovalık alanda yoğun tarım yapılır. Başlıca ürünler mısır, buğday, yulaf, çavdar, patates ve tütündür. Tisa Vadisinde ve alçak yamaçlarda birçok bağ ve bahçe vardır. Vadilerde domuz yetiştiriciliği önem taşır. Yönetim merkezi Ujgorod'u da kapsamak üzere kentlerin hepsi küçük çaplı yerleşmelerdir. Güneybatıdaki Çop kasabası, Çekoslovakya ve Macaristan'dan Sovyetler Birliği'ne giden yolların ana kapısıdır. Nüfus (1991 tah.) 1.265.900.

Zákinthos, Fransızca ZANTE, İtalyanca ZACINTO, Yunanistan'a ait İon Adalarının(*), en güneyde kalan üçüncü büyük adası. Peloponnesos'un batı kıyısı açıklarında yer alır. Yüzölçümü 402 km²'dir. Hemen güneyine düşen küçük Strotádes Adalarıyla (5 km²) birlikte Zákinthos ilini (*nomós*) oluşturur. Orta kesimini batıda 200-500 m yüksekliğindeki kireçtaşı tepelerinin çevrelediği verimli bir ova kaplar. Birçok düden ve uçurumun bulunduğu tepeler Vrakhiónas Dağında 700 m'ye ulaşır. Doğu kıyısında, eski Zákynthos'un bulunduğu yerde kurulu olan adanın ve ilin merkezi Zákinthos kenti aynı zamanda bir piskoposluk merkezidir.

Zákinthos adını eski bir Arkadia şefinden alır. Tarihçi Thukydides'e göre Peloponnesos'tan gelen Akhaların yerleşime açtığı ada, daha sonra Atinalılar tarafından Peloponnesos Savaşı'nda (İÖ 431-404) ve İÖ 374'te üs olarak kullanıldı. Romalılar iki kez işgal ettikleri (İÖ 211, İÖ 191) adayı sonunda Akhaia Birliği'ne katılmasını önlemek amacıyla ilhak ettiler. 1185'te Kérkira (Korfu), Kefallinía (Kefalonya) ve Levkás (Lefke) ile birlikte Brindisili Margarito tarafından ele geçirildi. Daha sonra 1194-1328 arasında Orsini ailesinin, 1328-1482 arasında da Tocini kontlarının egemenliği altında kaldı. Osmanlıların eline geçmesini engellemek için 1485'te Venedik'e verildi. 1797'de Fransa'ya devredildi 1815'te İngiliz koruması altındaki İon Adalarının bir parçası oldu. 1864'te öteki İon Adalarıyla birlikte Yunanistan'a bağlandı.

Adanın başlıca ihraç ürünleri kuşüzümü, zeytinyağı, şarap ve taze meyvedir. Adada büyük hasara yol açan önemli üç deprem 1514, 1893 ve 1953'te meydana gelenlerdir. Son deprem felaketinden sonra binaların çoğu yeniden yapılmıştır. Nüfus (1981) il ve ada, 30.014; kent, 9.764.

zakkum (*Nerium oleander*), zakkumgiller (*Apocynaceae*) familyasından, kışın yaprak-larını dökmeyen zehirli çalı ya da ağaççık. Öbür Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de kendiliğinden yetişen bu bitki ayrıca park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Dallara karşılıklı dizilen mızrak biçimli, kalın, derimsi yaprakları ve pembe

Zakkum (*Nerium oleander*)
Nazım Tımuroğlu

ya da beyaz, alımlı çiçekleri vardır. Çiçeklerin tüylü başçıkları (erkekorganın çiçektozu taşıyan bölümü) kalınlaşmış tepeciğe (dişiorganın çiçektozu yakalayıcı bölümü) yapışıktır. Uzun kılıflar halindeki meyvelerin içinde çok sayıda tüylü tohum bulunur. Zakkumun zehirleyici özelliği glikozitlerden kaynaklanır.

Zakkum sıcak bölgelerde bahçelere, iklimin uygun olmadığı yerlerde seralara dikilir. Çok eski çağlardan beri yetiştirilen bitkinin katmerliler başta olmak üzere pek çok çeşidi geliştirilmiştir. Buna yakın akraba olan bir tür (*N. indicum*) ise vanilya kokulu çiçekleriyle tanınır.

zakkumgiller *bak.* Apocynaceae

Zakopane, Polonya'nın ortagüney kesiminde, Nowy Sącz ilinde (*województwo*) kent. Slovakya sınırı yakınında, Orta Karpatlar'ın bir parçasını oluşturan Tatralar'ın eteklerinde yer alır. Önemli bir kış sporları ve sağlık merkezidir. Aynı zamanda yörenin kültür merkezi olarak tanınır. Kentteki Chałubiński Tatra Müzesi'nde (1888) yörenin etnografik ve jeolojik yapısıyla ilgili bilgi veren örnekler sergilenir. Kentte ayrıca, Polonya Sanat Birliği'nin Sergi Binası ile birkaç önemli anıt ve geniş bir park vardır.

Yerleşim iznini 1578'de alan Zakopane, 1889'da Polonyalı bir yurtsever olan Władysław Zamoyski tarafından Berlinli bir işadamından satın alınana değin Polonya sınırları dışında kaldı. Zamoyski 1924'te bu toprak-

Tatralar'ın eteklerindeki Zakopane'den bir görünüm, Polonya
Gianni Tortoli—Photo Researchers

ları Tatra Ulusal Parkı'nın oluşturulması için devlete bağışladı. Zakopane, 1889'da demiryolu hattının bölgeye ulaşmasından sonra büyümeye başladı. Ulusal parkın oluşturulması kentin gelişimini daha da hızlandırdı. Günümüzde kış sporları ve dağcılık olanakları çok sayıda turisti kente çekmektedir. Nüfus (1990 tah.) 28.700.

Zal Mahmud Paşa Külliyesi, İstanbul'da, Eyüp semtinde cami, iki medrese, türbe ve çeşmeden oluşan külliye. I. Süleyman'ın (Kanuni) vezirlerinden Zal Mahmud Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Yapımı için 1560'tan 1580'e değin çeşitli tarihler ileri sürülür.

Külliye iki kademeli bir arazide yer alır. Üst kademede Zal Paşa Caddesi boyunca

Zal Mahmud Paşa Camisi, batıdan görünüş, y. 1560-80; Eyüp, İstanbul
Erkin Emiroğlu

uzanan bir avlu içindeki cami, duvarları taş-tuğla almaşık örgülü, kübik görünümlü bir yapıdır. İbadet mekânının ortası, çapı 12,5 m'ye yaklaşan bir kubbeyle örtülüdür. Bu orta mekân, yüksekliği kubbe kasnağına kadar ulaşan "U" biçiminde bir dış sahınla üç yandan (doğu, kuzey ve batı) sarılarak genişletilmiştir. Büyük kubbeyi taşıyan kemerlerin oturduğu ayakların öndeki iki tanesi kıble duvarının içindedir. Arkadaki iki tanesi ise açıktadır ve "U"nun iç köşelerine denk gelir. Dış sahnın bir de sütunlarla taşınan üst mahfeli vardır. Son cemaat yeri, ortadaki aynalı tonozla, kenarlardaki kubbeyle örtülü beş gözden oluşur. Tek şerefeli taş minare, caminin kuzey cephesinin batı ucunda yer alır.

Birinci medresenin hücreleri, caminin son cemaat yeri karşısında "U" biçiminde sıralanır. Ama yalnız kuzey ve doğudaki sıraların önünde revak vardır; batıdaki hücreler doğrudan avluya açılır. Dershane ortadaki kol üstünde, ama merkezde değil, doğu köşesine yakındır. Avlunun ortasında sekizgen planlı bir şadırvan bulunur.

Caminin son cemaat yeriyle medresenin batıdaki kolu arasındaki tek kollu bir merdivenle yaklaşık 4 m alçaktaki alt kademeye inilir. Burada da, caminin bodrumundaki bir sıra odanın doğudan, "L" planlı ikinci medresenin hücrelerinin de kuzey ve batıdan sınırladığı ikinci bir avlu oluşmuştur. Medresenin iki kolunun önü de revaklıdır. Dershane doğudaki kısa kolun uzun kolla birleştiği köşeye yapılmıştır.

Alt avlunun dördüncü kenarı üzerinde yer alan türbe kesme taştan, sekizgen planlı bir yapıdır. Avluya bakan girişinin önünde kurşun kaplı ahşap çatısı dört mermer sütuna oturan bir revakı vardır. İç mekânının planı, dört duvarındaki birer niş nedeniyle haç biçimindedir. Nişlerin üzeri aynalı tonozla, ortada kalan boşluk kubbeyle örtülmüştür. Dışarıdan bütün sekizgenin üstünü daha büyük ikinci bir kubbe kapatır.

Çeşme, alt avlunun batısındaki Feshane Caddesi'ne açılan kapının dış yüzündedir.

Zala, Macaristan'ın batısında il (*megye*). Yüzölçümü 3.784 km²'dir. Ormanlarla kaplı tepelik bir bölgeyi kapsar. Güneybatısında Yugoslavya yer alır; Yugoslavya ile olan sınırının bir bölümünü Drava Irmağı çizer. Yöredeki vadilerin yamaçları aşınmaya uğramıştır; tabanları ise çayırlar ve otlaklarla kaplıdır. İldeki ırmaklar kanal içine alınmış ve toprak ıslah çalışmaları yapılmıştır. Tarımsal üretim sınırlı olmakla birlikte, ilde önemli miktarda şifalı ot yetişir. Yarış atı besiciliği de önemlidir. İlde büyük petrol ve doğal gaz yatakları vardır. Budafapuszta yakınlarından çıkarılan ham petrol borularla Almásfüzitő, Budapeşte ve Várpalota'ya taşınır. Nagylengyel'de çıkarılan petrol, il merkezi Zalaegerszeg'de bulunan rafineride işlenir. Zalakaros'ta romatizma hastalarının tedavi edildiği bir kaplıca vardır. Nüfus (1991 tah.) 305.059.

Zalaegerszeg, Macaristan'ın batısındaki Zala ilinin (*megye*) merkezi kent. Zala Irmağının sağ kıyısında yer alır. Ortaçağda kurulan kent Macarlarla Osmanlılar arasındaki savaşlar sırasında (16-17. yy) bir sınır kalesi olarak kullanıldı. Kentteki önemli yapılar arasında zengin bir tarih ve etnografya koleksiyonuna sahip olan Göcsej Müzesi, iki kuleli barok kilise (1750-60) ve İl Meclisi Şapeli (1761-77) sayılabilir. Zala Irmağının kıyısında, Göcsej köyü açık hava müzesi yer alır. Müzede aralarında ahşap evlerin, ahırların ve bir su değirmeninin de bulunduğu 30'un üzerinde bina vardır. Kentte büyük bir giysi fabrikası bulunmaktadır. Nüfus (1989 tah.) 65.190.

Zalău, Romanya'nın kuzeybatısında Sălaj ilinin (*judeţ*) merkezi kent. Mezeş Dağlarının kuzeybatı yamaçlarında, ülkenin öteki kesimlerinden kopuk bir bölgede yer alır. Çevrede yetiştirilen tarım ürünleri için bir pazar merkezidir. Kentte, çevredeki tepelerden elde edilen kerestenin işlendiği bir mobilya fabrikası vardır. Kentteki müzede Tarihöncesinden ve Roma işgalinden kalma yapıtlar sergilenir. Zalău'dan karayolları ile bir demiryolu hattı geçer. Nüfus (1989 tah.) 65.190.

Zaloğlu Rüstem, yaşamı olağanüstü serüvenlerle dolu İran efsane kahramanı. Efsaneye göre Menuçehr'in hükümdarlığı sırasında doğan Zaloğlu Rüstem, daha küçük yaşta mertlik ve cesaretiyle kendini gösterir. Filleri ve devleri öldürerek halkı belalardan kurtarır. Böylece kısa sürede ünü bütün ülkeye yayılır. Uzun yıllar Turan başbuğu Afrasyab'la savaşır. Zerdüşt dinini kabul etmeye yanaşmayınca üzerine gönderilen komutan İsfendiyar'la dövüşerek onu öldürür. Daha sonra babasının öcünü almak isteyen İsfendiyar'ın oğlu Behimi ve kendi kardeşi Segad'ın kurduğu bir pusuda yaşamını yitirir. İslam dünyasında yaygın bir ünü olan Zaloğlu Rüstem'in savaşlarını Firdevsî *Şehnâme*'sinde anlatmıştır.

Zaltan, Libya'da, işletilen ilk petrol yatağının yakınlarındaki kasaba. Zaltan Dağının eteklerinde yer alır. Sirte Körfezi kıyısındaki Bureyke limanının 169 km kadar güneyine düşer. Calu (Gialo), Vaha ve er-Rakube'yi de kapsayan vaha grubu petrol yataklarının merkezindedir. Yaklaşık 1.800 m'ye inen sondaj çalışmaları sonunda 1959'da bulunan ve ülkenin ilk büyük petrol yatağı kabul edilen (günde 17.500 varil) yöredeki yataklar, Bureyke limanına karayoluyla ve 1961'de tamamlanan boru hattıyla bağlanmıştır. Petrolle birlikte çıkan doğal gaz, gaz doldurma tesislerinin hizmete girdiği 1969'a değin yakılıyordu. Nüfus (1972 tah.) 19.473.

žaltys, Baltık mitolojisinde, bereket ve zenginlik simgesi yeşil yılan. Ailede refahın, tarlada verimin güvencesi olarak her evin özel bir köşesinde bir *žaltys* saklanır ve ev halkı belirli zamanlarda toplanıp ona ibadet ederdi.

Özel günlerde yılan masaya alınır, tabaklardaki yemek onunla paylaşılırdı. Yılanın bu daveti reddetmesi uğursuzluk sayılırdı. Aniden bir yılanla karşılaşmanın da uğur getireceğine, bir evlilik ya da doğumun habercisi olduğuna inanılırdı. Tanrıların gözcüsü Güneş Tanrıçası Saule'nin gözdesi *žaltys*'i öldürmeye cüret eden kişi ya felç olur ya da başına büyük belalar gelirdi.

Zama Çarpışması, Scipio Africanus'un yönetimindeki Romalıların Hannibal komutasındaki Kartacalılar karşısında kazandığı zafer (İÖ 202). Romalı tarihçi Livius'un Naraggara (bugün Sakiyat Sidi Yusuf, Tunus) adıyla andığı yerde gerçekleşmiştir. Günümüz tarihçilerinin hiçbir zaman kesin olarak belirleyemediği bu yere Zama adını çarpışmadan 150 yıl sonra gene Romalı tarihçi Cornelius Nepos vermiştir.

Afrika'ya çıktıktan sonra Kartaca'nın 32 km batısında önemli bir çarpışma kazanmış olan Romalı komutan Publius Cornelius Scipio'nun ordusu İÖ 203'te kenti tehdit etmeye başladı. Bunun üzerine, İtalya'da seferde bulunan Kartacalı komutanlar Hannibal ile kardeşi Mago geri çağrıldı. Hannibal Afrika'ya 12 bin eski askerden oluşan ordusuyla döndü ve Kartaca'ya giriş noktalarını savunmak amacıyla kısa sürede toplam 37 bin kişilik bir ordu topladı. Scipio ise Kartacalılarla kesin savaşa tutuşmak üzere Bagradas (Mecerde) Irmağının tersi yönünde Kartaca'ya doğru ilerledi. Scipio'nun askerleri Hannibal'in askerlerinden daha çok değildi. Ama Romalıların safında bulunan Numidya hükümdarı Masinissa'nın komutasındaki 6 bin süvari Kartacalı atlılardan daha üstündü.

İki ordu birbirine yaklaşınca Kartacalılar Romalı piyadelerin safları arasına 80 tane fil saldılar. Ama fillerin kısa sürede dağılması üzerine Masinissa'nın süvari birliği Kartacalı atlılara kanatlardan saldırdı ve kaçışan Kartacalıları kovalamaya başladı. Ardından Romalı piyade birlikleri, üç savunma hattından oluşan Kartacalı piyadelere karşı saldırıya geçti. Kartacalıların ilk iki hattını ezdikten sonra Romalı piyadeler de iyice güçten düşmüştü; üstelik üçüncü hatta Hannibal'in İtalya'dan getirdiği en deneyimli askerleri bekliyordu. Ama bu en belirleyici anda Numidyalı süvariler yetişerek Kartaca piyadesine arkadan saldırınca çarpışma hızla sonuçlandı. Yirmi bin Kartacalının öldüğü, ötekilerin de tutsak düştüğü çarpışmada Romalıların kaybı yalnızca 1.500 dolayındaydı.

Bu yenilgiden sonra Kartaca Scipio'nun barış önerilerini kabul etti. İspanya'yı Roma'ya bıraktı, savaş gemilerinin çoğunu teslim etti ve 50 yıllık bir süre için Roma'ya tazminat ödemeye başladı. Kazandığı zafer dolayısıyla Scipio'ya Africanus soyadı verildi. Hannibal savaş yerinden kaçarak Kartaca'ya döndü.

zaman, BİRİM ZAMAN olarak da bilinir, klasik Türk müziğinde, bir usuldeki en küçük (en kısa süreli) vuruşun süresi. Toplam süreleri aynı olmakla birlikte, düyek ve sofyan usullerinin zaman sayılarının aynı olmaması, bünyelerindeki en küçük vuruşların aynı olmamasındandır. Düyek usulünde en küçük vuruş tüm vuruşların toplamının sekizde biri kadardır. Buna göre düyek, sekiz zamanlı bir usuldür. Sofyanda ise en küçük vuruş, usulün üç vuruşunun toplamının dörtte birine eşittir. Buna göre de sofyan, dört zamanlı bir usuldür. Curcuna, müsemmen ve Mevlevi devrirevanı gibi usullerde, birim zaman seçilen süreye denk tek bir vuruş yoktur. Buna karşılık birim zamanın iki ve (daha da önemlisi) üç katına denk vuruşlar vardır. Notaların değeri iki ve katlarına göre düzenlendiğinden, bu üçerli vuruşun üçte biri, birim zaman olarak alınmıştır.

zaman, jeolojide, belirli kayaç dizilerinin çökeldiği çok uzun zaman dilimi. Uygulamada, en büyük jeolojik tarih birimidir. Başlıca üç jeolojik zaman vardır: Paleozoyik (Birinci) Zaman, Mezozoyik (İkinci) Zaman ve Senozoyik (Yakın) Zaman. Kronolojilerinin kesin olarak saptanmasında güçlüklerle karşılaşılan Prekambriyen Zaman ya da daha önceki zamanlar, bu üç zamandan bağımsız olarak sınıflandırılır. Zaman bir ya da daha çok jeolojik dönemden oluşur. *Ayrıca bak.* dönem; jeokronoloji.

zaman, ölçülen ya da ölçülebilen süre, uzaysal boyutları olmayan sürem. Felsefi açıdan büyük önem taşıdığı gibi matematiğin ve fiziğin de inceleme alanına girer. Aziz Augustinus 5. yüzyılda zamanın düşünce ve eylemlerin düzenlenişi açısından en alışılmış, ama tanımlanması en zor kavram olduğunu vurgulamış, yalın bir biçimde tanımlanamayan bu kavram birbirinden çok farklı biçimlerde ele alınmıştır. Örneğin bazı Eski Yunan filozofları zamanı gökcisimlerinin hareketiyle açıklamaya çalışmış, Platon zamanın ruhun yaratılışından önce yaratıldığını, Aristoteles de hareketin ölçüsü olduğunu kabul etmiştir. Soruna eğilen filozofların genel olarak iki konuya ağırlık verdiği söylenebilir. Bunlardan birincisi zaman ile fiziksel dünya arasındaki ilişki, öbürü ise zaman ile bilinç arasındaki ilişkidir.

Felsefe tarihinde kökleri çok eskilere dayanan bir görüşe göre zaman bir yanılsamadır; geçmiş ve gelecek gibi kavramlar sözcüklerle sınırlı olduğundan gerçek olaylara yüklenemez. Eski Yunan'da bu yaklaşımı benimseyen Parmenides (İÖ 6-5. yy) ve Elealı Zenon'a (İÖ y. 5. yy) göre değişim mantıksal olarak kavranamaz; gerçeği göstermesi bakımından mantık deneyden daha güvenilirdir; buna bağlı olarak da gerçek, görünüşlere karşın hareketsiz ve bölünmezdir. Herakleitos gibi başka bazı filozoflar ise bu görüşün tümüyle karşısında yer alarak zaman akışının gerçeğin özünü oluşturduğunu savunmuştur. Bu filozoflar zaman akışı içindeki yaşamın anlardan oluştuğunu ve insanın kendi yaşamına ilişkin kararları bu anlar içinde aldığını kabul eder.

Çağdaş düşünürlerden Alfred North Whitehead zamanı bir akış olarak yorumlamış ve bunu önemli bir metafizik olgu olarak görmüştür. Bu akışın ancak ussal olmayan bir sezgiyle kavranabileceği konusunda ona katılan Bergson ise daha da ileri giderek bilimsel bir zaman kavramının gerçekliğin yanlış yorumlanmasına neden olacağını savunmuştur. Yeni-Platoncu Augustinus için birincil önem taşıyan zamanı tanımlama sorununun, Ludwig Wittgenstein'ın öncülüğünü yaptığı çağdaş dil felsefesi akımı içinde sorun olmaktan çıktığı görülür. Bu yaklaşıma göre zaman sözcüğünün anlaşılabilmesi "daha önce", "daha sonra", "şimdi", "saniye", "saat" gibi bağlantılı sözcükleri kullanabilme yeteneğinin gelişmiş olmasını gerektirir ve zaman sözcüğü için tek bir tanım getirilememesi de bir sorun oluşturmaz.

Isaac Newton gibi zamanın mutlak nitelikte olduğunu savunanlar, zaman ile fiziksel dünya arasındaki ilişkiyi bir benzetmeyle açıklar. Buna göre zaman, içinde evrenin var olduğu ve bütün değişimlerin yer aldığı bir kap gibidir. Zamanın varlığı ve nitelikleri fiziksel dünyadan bağımsızdır. Evren var olmasa da var olacağı kabul edilen zamanın sonu ve başlangıcı yoktur; çizgisel ve sürekli bir niteliği vardır. Bu nitelikleri ise bilimsel araştırmalar sonucunda değil, felsefi olarak belirlenmiştir. Newton'ın zaman ve uzayın metafizik biçimler olduğu görüşünden etkilenen Kant'a göre zaman bir kavram değil, görünün (*Anschaung*) *a priori* biçimidir. Olgular ancak bu *a priori* biçim içinde gerçeklik kazanırlar. Bir başka deyişle görünün *a priori* biçimi anlamında zaman, olguların olanaklılığının koşuludur. Tam tersi bir yaklaşımı benimseyen Hegel'e göre ise zaman var olan bir kavramdır ve gerçeğin ortaya çıkış olanağını dile getirir. Kant'ın ve Hegel'in bu görüşleri zaman ile bilinç arasındaki ilişki açısından da büyük önem taşır.

Zamanın mutlak değil, ilişkisel olduğunu savunanlara göre zaman değişime indirgenebilir ve fiziksel evrendeki değişimin ötesinde bir anlam taşımaz. Zamana ilişkin bütün varsayımlar, fiziksel evrene ilişkin varsayımlar biçiminde dile getirilebilir ve örneğin, "Zamanın başlangıcı var mıdır?" sorusu, "Evrenin geçmişinde bir ilk olay var mıydı?" sorusuna dönüşür. Bu görüşe göre zamanın nitelikleri felsefi olarak değil, bilimsel yöntemlerle araştırılmalıdır. Fizik, zamanın belli bir yapısı olduğunu ortaya çıkarabilir; örneğin, ayrık parçalardan (kronon) oluştuğunu ya da çevrimsel olduğunu gösterebilir.

20. yüzyılda zamanın uzaydan ayrı olarak ele alınamayacağı anlaşılmış, Einstein'ın ortaya koyduğu uzay-zaman(*) süremi günümüz felsefesinde ağırlık kazanmıştır. Uzay-zamanın zaman yönü ile uzay yönü birbirlerine göre önemli farklılıklar içerir, ama bu ikisi birbirine bağımlıdır; örneğin bir zaman aralığının bir saat tarafından belirlenen ölçüsü, saatin hareket içinde aldığı yola ve hareketinin hızına bağlıdır. Günümüzde bazı düşünürler Einstein'ın kuramlarının zamanın mutlak olduğu görüşünü, bazıları ise ilişkisel olduğu görüşünü doğruladığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla iki yaklaşım arasındaki temel anlaşmazlığın ortadan kalktığı söylenemez.

Zaman ile bilinç arasındaki ilişkinin değerlendirilmesinde en önemli sorun, zamanın (ya da onun bazı özelliklerinin) ne ölçüde bilinçli yaratıkların varlığına bağlı olduğudur. Bilincin yokluğunda bile olguların, "önce" ve "sonra" sözcükleriyle betimlenebilecek bir sırayla ortaya çıktığı görüşü sağduyuya uygun gelebilir, ama bunun doğru olup olmadığı kesin değildir. Zaman içinde yer alan olgular, normal olarak, geçmiş, şimdiki zaman, gelecek kavramlarıyla ilişkili olarak düşünülür. Bazı filozoflara göre bu kavramlar bir zihnin varlığına bağlıdır. Bir olgunun şimdi (geçmişte, gelecekte) olmasından söz etmek, olayın kişinin bilincinin şu andaki (önceki, sonraki) durumuyla ya da bu sözün söylendiği an ile eşzamanlı olduğunu belirtmek anlamına gelir. Bu yüzden bilinçli varlıkların yokluğunda geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek de yoktur. Geçmişin, şimdiki zamanın ve geleceğin, insan zihninin öznel yansıtmalarından öteye geçmediğini savunanlar, dayanaklarını fizik biliminde aramış, bu kavramların fizik kuramlarını etkilemediğini düşünmüştür (ama atomaltı parçacıklar üzerindeki yeni araştırmalar, zamanın fiziksel süreçlerde bakışımlı [her iki yönde de özdeş] olduğu görüşünü zayıflatmaktadır). Bu kavramlar onların öne sürdüğü gibi bir zihnin varlığına bağımlı ise, gelecekteki bir olgunun şimdiki, ardından da geçmişteki bir olgu durumuna geldiği "oluşum" süreci de zihnin varlığına bağımlı olmalıdır. Oysa başka filozoflara göre oluşum süreci yoksa, gerçek bir zamanın varlığından da söz edilemez. Zamanın algıdan bağımsız olduğunu savunan bu filozoflar, geçmişin, şimdiki zamanın ve geleceğin dünyanın nesnel özellikleri olduğu ve oluşum sürecinin bilinçli varlıkların yokluğunda da ortaya çıkacağı görüşündedir.

Zamanın ölçülmesi için herhangi bir olay anını belirlemeye yeterli bir referans sisteminin varlığı gerekir; bir başka deyişle, belirli bir başlangıç anı saptanmış ve zaman aralıklarının (süre) ölçülmesi için bir standart belirlenmiş olmalıdır. Astronomide ve toplumsal olaylarda hem başlangıç anı, hem de geçen süreler önem taşır; fizikte ise hemen hemen yalnız zaman aralıkları önemlidir. Temel zaman aralığı birimi saniyedir.

Zaman için bir referans ölçeği, zaman içinde değişim gösteren herhangi bir olguya dayandırılabilir. Yer'in dönmesi ya da bir sarkacın salınımı bu tür olgulara örnektir. Genel yararlılık açısından, yeryüzünün her yerinde aynı (ya da birbirine çok yakın) sayısal zaman değerinin belirlenebilmesi gereklidir. Yer'in dönmesi bu koşulu yerine getirir, ama sarkaç salınımlarından bu amaçla yararlanılamaz.

Yakın zamanlara değin yaygın biçimde kullanılan tek zaman ölçeği Yer'in ekseni çevresinde dönmesine dayandırılan ortalama güneş zamanıydı. Son dönemlerde bundan bağımsız başka zaman ölçekleri ve sistemleri de kullanılmaya başlamıştır. Çeşitli zaman ölçekleri için *bak.* atom zamanı; Eşgüdümlü Evrensel Zaman; Evrensel Zaman; Gökgünlüğü Zamanı; Greenwich Ortalama Zamanı; güneş zamanı; standart zaman; yıldız zamanı. Zamanı göstermek

ve zaman aralıklarını ölçmek amacıyla geliştirilen aygıtlar için *bak.* güneş saati; saat. *Ayrıca bak.* görelilik; saniye; takvim; zaman genleşmesi; zaman tersinmesi.

zaman algısı, geçen zamanın farkında olma durumu. Zaman değişimin boyutu olarak tanımlanabilir; bu nedenle, zamana ilişkin fenomenlerin, olaylardaki değişikliklerin çok genel yönleri olduğu söylenebilir. Zaman algısı da, duyu uyaranlarının zamanla orantılı olarak özellikle zaman içinde kapladıkları yer ve aralarındaki sürenin değişmesinin yorumlanmasıdır. 19. yüzyılın ortalarından bu yana, zaman algısı üzerine deneysel araştırmalar yapılmaktadır; bu araştırmalar özellikle insanın belirli bir zaman dilimini duyumsamasındaki değişikliklerin nedeni ve mekanizması üzerinde yoğunlaşmıştır.

Zaman algısında sıra ve süre olmak üzere başlıca iki kavram önem taşır. İki olayın oldukça kararlı bir sırayla birbirini izlediği duygusu koşullanma mekanizmasıyla yaratılabilir. Pavlov ünlü deneylerinde köpeklerin koşullanarak uyaranların sırasını ve bu uyaranlar arasındaki süreyi öğrenebildiğini göstermiştir. Belirli bir olay ya da uyaranın süresi iki farklı biçimde algılanabilir. Bunlardan biri iki olay arasındaki sürenin, öbürü ise belirli bir başlangıç ve bitişi olabilen tek bir olayın süresinin algılanmasıdır.

Zaman algısı her zaman yaşanan zamanı kapsar; kişi geçmişe dönüp ya da geleceğe uzanıp yaşanmış ya da yaşanacak olayların zamanını algılayamaz. Zamanın ölçülebilirliği açısından yaşanan zamanda süre olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte, yaşanan ve algılanmakta olan zamanın çok kısa da olsa kesin bir süresi vardır; kişi belleğine başvurmak zorunda kalmadan yaşadığı olaydaki değişiklik durumunu aynı algı sürecine sığdırabilir. Yaşanan olayların niteliği ve düzenine bağlı olarak bu sürenin uzunluğu değişir.

Belirli sınırlar içinde kalmak koşuluyla, bir dizi olay şimdiki zaman olarak algılanan bu sürenin içinde yaşanır. Bu durumda olayların bir bütünün belirli bir sırayla birbiri ardından gelen parçaları olduğu algılanır. Bunun için, olayların birbirinden ayırt edilemeyecek kadar çabuk ortaya çıkmaması, öte yandan, süreklilik duygusunun kaybolmayacağı kadar da hızlı gelişmesi gerekir. Çok hızlı gelişen değişiklikleri ayırt etmekte göz kulak kadar duyarlı değildir.

Tek bir zaman süresi olarak algılanan zaman miktarının alt ve üst sınırları da vardır. Bu sınırlar içinde, süre algısı uyaranın yapısı ve kullanılan duyunun türüne göre de değişir. Sürenin alt sınırının algılanmasında, başka bir deyişle olay ya da uyaranın anlık olmayıp belirli bir süresi olduğunun anlaşılmasında kulak öbür duyulardan daha duyarlıdır. Görme ve işitme duyuları için, iki saniyenin üzerindeki uyaranların süresi doğrudan algılanamadığı için bellek yardımıyla yorumlanabilir. Bunun için, bellekteki süre zamanı belirten herhangi bir aygıtın (örn. saat) ölçtüğü zamanla karşılaştırılabilir ya da kişi süreyi öznel bir tahminle belirleyebilir.

Sürenin tahmin edilmesinde yapılan herhangi bir iş ölçüt olarak alınabilirse de, işin özelliği ve işi yapan kişinin tavrı önemli birer etkendir. Kesintisiz gerçekleştirilen bir işin bölüm bölüm ve aralıklarla yapılan bir işten daha kısa sürdüğü sanılabilir; buna karşılık kişinin yapmaya fazla istekli ya da hazırlıklı olmadığı bir iş, gerçekte olduğundan daha uzun süreli algılanabilir. Süre tahmininde isabetliliğin yaşa göre değiştiği görülür; kuramsal olarak çocuklar tahmin yaparken ölçüt ya da standart olarak kullanabilecekleri yeterli yaşantıya sahip olmadıkları için erişkinler kadar doğru tahminde bulunamazlar.

Zaman algısının fizyolojik temelleri henüz tümüyle aydınlatılmamıştır. Vücut sıcaklığındaki değişikliklerin kişinin zaman duyusunu belirli yönlerden etkilediği görülmüştür. Deneyler sonucunda ilaçların zaman algısını büyük ölçüde değiştirdiği; sürelerin uyarıcı alındığında daha uzun, yatıştırıcı ve anestezik alındığında ise daha kısa algılandığı saptanmıştır. Duyuların çok az uyarıldığı durumlarda ise, yaşananlardaki değişiklik düzeyi son derece düşük olduğundan zaman duyusu ve algısı da baskılanır.

zaman bölüşüm, bilgi işlemde, farklı programlarla çalışan birçok kullanıcının büyük boy bir bilgisayardan, bilgisayarın ana işlem birimiyle etkileşim içinde, birlikte yararlandıkları işletim düzeni. Ana işlem birimi(*), çevre birimlerinin (örn. video terminali, kart okuyucu ve bilgiyazarlar) pek çoğuna oranla çok daha hızlı çalıştığından, giriş-çıkış işlemleri sürerken birçok problemi çözebilir. Ana işlem birimi, kullanıcıların problemlerini sırayla çözer; ama problemini bilgisayara verdiği anda problemin çözümünü elde edebilen bir kullanıcı, zaman bölüşümlü sisteme erişimin hiç zaman almadığı ve sistemin yalnızca kendisine hizmet verdiği izlenimini edinir.

Zaman bölüşüm yöntemi, 1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında, çok değerli ve pahalı olan ana işlem birimi zamanından daha etkili bir biçimde yararlanabilmek amacıyla geliştirilmiştir. Yaygın olarak kullanılan zaman bölüşüm yöntemleri arasında çoklu işlem, paralel çalışma ve çok programlı işletim teknikleri sayılabilir. Veri ve kaynak alışverişi amacıyla kurulmuş bilgisayar ağlarının çoğu, zaman bölüşümlü sistemler çevresinde oluşturulur.

zaman genleşmesi, özel görelilik kuramında, bir saatin, bu saate göre hareket etmekte olan bir gözlemciye göre "yavaşlaması" olgusu. Özel görelilik kuramına göre, eylemsiz (bir başka deyişle ivmesiz) hareket yapan bir gözlemci, hangi olguların belirli bir olgu ile eşzamanlı olduğunu belirleyebilir. Birinci gözlemciye göre hareket halinde olan ikinci bir eylemsiz gözlemci ise, belirlenmiş olgu ile hangi olguların eşzamanlı olduğu konusunda birinci gözlemciyle uyuşmazlık içinde olacaktır (bu durumda gözlemcilerden birinin "doğru", öbürünün "yanlış" olduğunu söylemeye olanak yoktur; bu uyuşmazlık, özel görelilikte, eşzamanlılık kavramının gözlemciye bağımlı oluşundan kaynaklanır). İki gözlemcinin saatlerinin çalışma hızlarını karşılaştırabilmek için eşzamanlılık kavramından yararlanılması gerekir. Birinci gözlemcinin eşzamanlılık kavramına göre, ikinci gözlemcinin saati kendi saatinden $\sqrt{1 - v^2/c^2}$ oranında daha yavaş çalışır (burada v iki gözlemcinin birbirlerine göre hızı; c ise ışığın boşluktaki hızıdır [saniyede 300.000 km]). Benzer biçimde, ikinci gözlemcinin eşzamanlılık kavramı kullanılarak, birinci gözlemcinin saatinin aynı oranda daha yavaş çalıştığı sonucuna varılır. Demek ki, her eylemsiz gözlemci, kendisine göre hareket etmekte olan bütün saatlerin kendi saatinden daha yavaş çalıştığı sonucuna varacaktır.

Özel görelilik kuramının öngördüğü bir başka olgu da "saat paradoksu" ya da "ikiz paradoksu" olarak adlandırılan olgudur. Yanında bir saat bulunan bir gözlemcinin bir uzay aracıyla bir eylemsiz gözlemciden uzaklaştığını, bir süre sonra da geri döndüğünü düşünelim. Zaman genleşmesi etkisiyle, eylemsiz olmayan gözlemcinin saati, eylemsiz gözlemcinin saatine göre geri kalmış olacaktır; bir başka deyişle, eylemsiz olmayan gözlemci, eylemsiz gözlemciye göre daha az yaşlanmış olacaktır.

Özel görelilik kuramının öngördüğü zaman genleşmesi, ışık hızına yakın hızlarda hareket eden kararsız temel parçacıkların ömürlerinin uzadığı belirlenerek kesin bir biçimde doğrulanmıştır. Saat paradoksu etkisi de, biri yeryüzünde sabit duran, öteki ise bir uçağa yerleştirilen iki atom saatinin karşılaştırılması yoluyla doğrulanmıştır. Bu amaçla yapılan deneyler, zaman genleşmesinde genel görelilik kuramının öngördüğü kütleçekimi etkisinin varlığını da ortaya koymuştur. *Ayrıca bak.* görelilik.

zaman kuşağı, yerküre üzerinde, saatlerin hep aynı tutulduğu, 15° boylamı genişliğinde ve bir kutup noktasından öbürüne uzanan kuşak. Zaman kuşakları, standart zamanın(*) işlevsel temelini oluşturur.

zaman tersinmesi, fizikte, denklem ve formüllerdeki zaman ifadesinin yerine bu ifadenin negatifinin konulması biçimindeki matematiksel işlem. Bu işlemin uygulandığı denklem ve formüller, bir olayı, zamanın ters yönde ilerlemesi koşulu altında, bir başka deyişle, bütün hareketler tersinmiş olarak, betimler. Zaman tersinmesi işlemi uygulandığında değişmeden kalan bir denklem ya da formül, "zaman tersinmesine göre değişimsiz" olarak tanımlanır; bu özellik, aynı fizik yasalarının her iki durumda da geçerli olduğu, ikinci olayı birinciden ayırt etmenin olanaksız olduğu ve zaman akışının temel etkileşimler açısından doğal olarak yeğlediği bir yönünün var olmadığı anlamına gelir. Örneğin, iki bilardo topunun çarpışmasına ilişkin bir sinema filmi baştan sona ya da sondan başa doğru oynatılabilir; filmin izlenmesi zamanın gerçek akış yönü hakkında bize bir ipucu vermez.

Temel (atomaltı) parçacıklar arasındaki etkileşimlerin de zaman tersinmesi altında değişimsiz olduğu sanılıyordu. Zayıf çekirdek etkileşimleri üzerinde 1964'te gerçekleştirilen deneyler, bu görüşün yanlış olduğunu ortaya çıkardı (*bak.* CP bozulması). Buna karşılık, fizik yasalarının değişmez kaldığı daha genel bir tersinme işleminin varlığı ortaya kondu; bu işlemin matematiksel ifadesi CPT teoremi olarak adlandırılır. Bu işlem zaman tersinimi (T), parçacıklar yerine bunların karşıt parçacıklarının konması, bir başka deyişle yük eşlenimi (C) ve uzayın bir aynadan yansıracasına tersine çevrilmesi, bir başka deyişle parite tersinimini (P) birlikte uygulanmasını içerir. Bu üç işlem birlikte uygulandığında ortaya çıkacak süreç ya da etkileşimi, özgününden ayırt etmek olanaksızdır. *Ayrıca bak.* bakışım; parite.

zaman yarışı, bisiklet sporunda, sporcuların karayolu üstünde belirli bir mesafeyi geçmek üzere birer dakika arayla çıkış aldıkları yarışma biçimi. Belirlenen mesafeyi en kısa sürede geçen yarışçı birinci olur. Zaman yarışı öbür bisiklet yarışlarından, sporcuların tek başlarına yarışmaları ve iki ya da daha fazla bisikletçinin birbirlerine yardım etmesinin kesinlikle yasak olmasıyla ayrılır. Bununla birlikte takım zaman yarışında, iki, üç ya da dört kişiden oluşan bir takımdaki bisikletçiler hızlarını ayarlayabilir ve birbirlerine yardımcı olabilirler. İki kişilik takımlar yarışa ikişer dakika arayla başlarlar. Bitiş çizgisini geçen ikinci yarışçının derecesi takımın derecesi olarak kabul edilir. Üç ya da dört kişilik takımlar ise yarışa üçer dakika arayla başlarlar ve bitiş

çizgisini geçen üçüncü yarışçının derecesi takımın elde ettiği derece olur. Dünya şampiyonalarında dört kişilik takımlar 100 km'lik bir mesafede yarışırlar.

Avrupa'da yapılan etaplı yarışların çoğu zaman yarışını da kapsar. Fransa'da *course contre la montre* (saate karşı yarış) olarak adlandırılan zaman yarışları için konmuş olan Ülkeler Grand Prix'si, amatör ve profesyonel bisikletçilerin katılabildiği bağımsız bir yarıştır.

zamanaşımı, MÜRURU ZAMAN olarak da bilinir, yasanın belirlediği koşullarda, belli bir zamanın geçmesiyle bir hak kazanma ya da bir yükten kurtulma yolu. Hakkın belli bir süre içinde kullanılmaması nedeniyle dava edilebilme niteliğini yitirmesini de içerir. Hak üzerindeki etkisine göre düşürücü zamanaşımı ya da kazandırıcı zamanaşımı olarak ortaya çıkar.

Zamanaşımı kavramının kökleri Roma hukukuna kadar iner. Eski Roma'da zilyetliğe bağlı olarak bir toprağın mülkiyetini kazanmayı sağlayan bu kavram, daha sonra Roma-Germen hukukunun uygulandığı Avrupa ülkelerinin yasalarında da yer aldı. Gelişme süreci içinde zamanaşımı süresine yasayla belirli sınırlar getirildi ve zamanaşımının işleyişi çeşitli haklar açısından ayrıntılı olarak düzenlendi. Günümüzde zamanaşımının kapsamı ve sınırları konusunda hukuk sistemine bağlı olarak bazı farklar söz konusudur.

Türk hukukunda zamanaşımı özellikle borçlar hukuku bağlamında kullanılır. Bu bağlamda zamanaşımı hak düşürücü sürelerden farklı olarak alacak hakkına son vermez; yalnızca onu eksik bir borç durumuna getirir. Belli bir süre içinde kullanılmayan alacak hakkının dava edilebilme niteliğini yitirmesi öğretide çeşitli nedenlere bağlanır. Alacak hakkının aradan uzun bir süre geçmiş olmasına karşın ileri sürülmemesi, onun sona erdiği ya da hiç oluşmadığı yolunda güçlü bir kanıyı doğurur. Ayrıca kendi alacağına karşı uzun süre kayıtsız kalan kimsenin, bu hakkı artık korunmaya değer bulmadığı var sayılır. Uzak geçmişte kalan olaylardan ötürü borçlunun ya da mirasçılarının sorumlu tutulabilmeleri kamu yararına da aykırı düşer.

Özel hukukta olağan zamanaşımı süresi 10 yıldır. Ama düzenlenen konunun özelliğine göre bu süre daha uzun ya da daha kısa olabilir. Örneğin ticaret hukukunda zamanaşımı süresi beş yılla sınırlandırılmışken, ceza hukukunda yer alan bazı suçlara bağlı tazminat alacağı 20 yıllık süreye bağlıdır. Zamanaşımı süresi alacağın vadesinin geldiği tarihten başlayarak hesaplanır. Zamanaşımının işlemesinin haksız sonuçlar doğurabileceği durumlarda zamanaşımı süresi durur ve yeniden işlemeye başladığında, önce işlemiş süre eklenir. Borçlunun borcunu ikrar etmesi gibi durumlarda zamanaşımı kesilir ve yeniden bir süre işlemeye başlar. Zamanaşımı dava sırasında esasa cevap süresi içinde ileri sürülmelidir. Ama daha sonra ileri sürüldüğünde davacı karşı çıkmazsa, yargıç zamanaşımı defini dikkate alabilir. İdari davalarda zamanaşımı iddiası kamu düzeniyle ilgili olduğundan, yargı mercilerinin her derecesinde ve her zaman ileri sürülebilir.

Ayni haklarda söz konusu olan kazandırıcı zamanaşımı, kendi içinde adi zamanaşımı ve olağanüstü zamanaşımı olmak üzere iki türe ayrılır. Adi zamanaşımında, haklı bir nedene dayanmadan bir taşınmaza tapu sicilinde malikmiş gibi görünen kimse, taşınmazı kesintisiz ve çekişmesiz 10 yıl süreyle ve iyiniyetle elinde bulundurursa, taşınmaz üzerindeki hakkına itiraz edilemez. Olağanüstü zamanaşımında ise tapu sicilinde kayıtlı olmayan bir taşınmazın zilyetliğini kesintisiz ve çekişmesiz 20 yıl süreyle ve iyiniyetle koruyan kişi, bu taşınmaz üzerinde ayni hak iddia ederek tapu siciline kayıt isteminde bulunma hakkını kazanır. Bu durumda tescil davası Hazine ya da ilgili kamu tüzel kişiliği aleyhine açılır. Nafaka hakkı, ad hakkı, karılık-kocalık hakları gibi kişiye bağlı haklarla taşınmaz rehniyle elde edilmiş alacak hakları zamanaşımına uğramaz.

Ceza hukukunda zamanaşımı resen göz önüne alınması zorunlu bir olgu niteliğini taşır. Bu nedenle zamanaşımının sonuçlarından vazgeçme hakkına ceza hukukunda yer verilmemiştir. Kamu davası ve cezayı düşürücü nedenlerden biri olan zamanaşımı, ölüm, ömür boyu hapis ya da ağır hapis cezası gerektiren suçların yurtdışında işlenmesi durumunda uygulanmaz. Gerek kamu davası, gerek verilmiş bir mahkûmiyet kararı, işlenen suçun gerektirdiği cezanın şiddetine göre Türk Ceza Kanunu'nda öngörülen sürenin geçmesiyle ortadan kalkar (m. 102, 112). Buna göre kamu davasına ilişkin zamanaşımı ölüm ve ömür boyu hapis cezasında 20 yıl, 20 yıldan aşağı olmayan ağır hapis cezalarında 15 yıl, 5-20 yıl arasındaki ağır hapis cezalarında 10 yıl, 5 yıldan fazla olmayan ağır hapis ya da hapis cezalarında 5 yıl, 1 aydan fazla hapis cezalarında 2 yıl, daha aşağı cezalarda 6 aydır. Mahkûmiyete ilişkin zamanaşımı ise aynı cezalar için sırasıyla 30, 24, 20, 10 ve 4 yıl ile 8 aydır.

Zamantı Irmağı, Seyhan Irmağını oluşturan önemli kollardan biri. *Ayrıca bak.* Seyhan Irmağı.

zambak, zambakgiller (*Liliaceae*) familyasının *Lilium* cinsini oluşturan 80 kadar soğanlı bitki türünün genel adı. Alımlı çiçeklerinden ötürü süs bitkisi olarak yetiştirilen bu türlerin dik gövdeleri, genellikle ince uzun yaprakları ve tek tek ya da toplu olarak açan huni biçimli çiçekleri vardır. Meyveleri çok tohumlu bir kapsüldür.

En yaygın süs türleri arasında beyaz zambak (*Lilium candidum*), *L. longiflorum eximium* ve *L. tigrinum* yer alır. Hoş kokulu çiçeklerinden ötürü "mis zambağı" da denen beyaz zambak Türkiye'de çok sevilen bir süs bitkisidir; Batı Anadolu'da taşlık ve kayalık yerlerde yabani olarak da yetişen bu türün çiçeklerinden koku verici olarak yararlanılır.

zambakgiller *bak.* Liliaceae

Zambales Dağları, Filipinler'de, Luzon Adasının güneybatısında volkanik kökenli dağ sırası. Kuzeydeki Lingayen Körfezinden, güneydeki Manila Körfezine kadar kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanır. En yüksek noktasına (2.037 m) Zambales ilinin ortakuzey kesiminde ulaşır. Güneydeki Bataan ilinde Manila Körfezinin girişinin kuzeyinde yer alan Mariveles Dağında yükseklik 1.420 m'yi bulur. Maden bakımından zengin olan dağların yamaçları sık ormanlarla kaplıdır.

Zambezi Irmağı, Afrika'nın güneyinde akarsu. Orta Afrika Platosundan doğar ve S biçimli bir çığır izleyerek Hint Okyanusuna dökülür. Zambia'daki Kalene Hill yakınlarında, 1.460 m yükseklikte doğan başlangıç kaynağı, Angola'dan gelen kollarla beslenerek Zambia'nın batı kesimi boyunca güney yönünde ilerler. Ardından kuzeydoğuya dönerek Zambia-Zimbabve sınırını oluşturur. Mozambik topraklarına girdikten sonra güneybatıya yönelerek Hint Okyanusundaki deltasına ulaşır. Başlıca kolları Kabompo, Lungué-Bungo (Lungwebungu), Chobe, Kafue ve Shire'dir. Havzası kıtanın bütün ortagüney kesimini içine alır. Toplam uzunluğu 3.500 km, su toplama havzası 1.295.000 km², yıllık ortalama debisi ise 7.100 m³/sn'dir.

Zambezi Irmağı çeşitli büyüklükte ve bir düzineden fazla kolla beslendiği yukarı çığırında yaklaşık 300 m alçalır. Yüksekliğinin 880 m'ye indiği Kazungula'da (Zambia) genişliği 1.380 m'ye ulaşır. Daha sonra bu dev su kütlesiyle Victoria Çavlanından aşağı dökülür. Yaklaşık 720 km boyunca Zambia ve Zimbabve arasında akar. Bu bölümün yaklaşık 280 km'si Kariba Barajı'nın oluşturduğu Kariba Gölünden geçer. Mozambik sınırı yakınında başlayan orta çığırında, Cabora Bassa Barajı'nın oluşturduğu, yaklaşık 320 km uzunluğundaki Cabora Bassa Gölüne girer. Aşağı çığırında önce Tete Havzasına akar, ardından Lupata Boğazından geçerek Mozambik Ovasına açılır. Buradaki geniş bir vadide ilerler ve bazı yerlerde 5-8 km genişliğe ulaşır. Vila Fontes yakınında, son büyük kolu olan Shire Irmağıyla birleşir. Denize dökülme noktasına yaklaşırken, kum sırtlarıyla engellenen geniş, düz ve bataklık bir deltaya yayılır. Daha geniş olan doğu kolu kuzeydeki Muselo Irmağı ile güneydeki ana ırmak ağzına, batı kolu ise Inhamissengo ve Melambe ırmaklarına ayrılır.

Ağız bölümündeki kum sırtları dışında sığlıklar, ivintiler ve çavlanlarla da kesintiye uğrayan Zambezi Irmağının yaklaşık 2.600 km'lik bölümü küçük buharlı gemilerle ulaşıma elverişlidir. Irmak üzerinde başlıca dört geçiş noktası vardır: Victoria Çavlanı Köprüsü, Kariba'daki baraj duvarı, Chirundu'daki (Zimbabve) köprü ve Mozambik'te Vila Nova da Fronteira ile Vila de Sena arasında uzanan köprü. Kariba Barajı, Kariba Boğazında Zambezi'nin sularını toplayarak hidroelektrik enerjisi üretir. Kariba Gölü, barajdan Şeytan Boğazına kadar 280 km boyunca uzanır ve genişliği 32 km'ye kadar ulaşır. Zambezi Irmağı çevresinde yaşayan başlıca halklar arasında Loziler, Tongalar, Şonalar, Çevalar ve Nsengalar sayılabilir.

Zambia, resmi adı ZAMBIA CUMHURIYETI, İngilizce REPUBLIC OF ZAMBIA, eskiden (1911-64) KUZEY RODEZYA, Afrika'nın ortagüney kesiminde denize kıyısı olmayan ülke. Batıda Angola, kuzeybatıda Zaire, kuzeydoğuda Tanzanya, doğuda Malavi, güneydoğuda Mozambik, güneyde Zimbabve ve Botsvana, güneybatıda da Namibia'ya ait dar Caprivi Şeridiyle çevrilidir. Kuzeyden güneye yaklaşık 820 km boyunca uzanır; batıdan doğuya en geniş yeri 1.385 km'yi bulur. Zaire topraklarının bir kama gibi içlerine sokulması nedeniyle, kuzey ve doğu kesimleriyle orta ve batı kesimleri 195 km'lik dar bir koridorla birleşir. Adını Zimbabve'yle doğal sınırını oluşturan Zambezi Irmağından alır. Başkenti Lusaka, yüzölçümü 752.614 km², 1992 tahmini nüfusu 8.303.000'dir.

DOĞAL YAPI. Zambia'nın büyük bölümünü ortalama 1.000-1.500 m yüksekliğindeki platolar kaplar. Genelde düz ya da hafif dalgalı bir yüzeyi olan bu platoluk alan yer yer birbirinden kopuk tepeler ve sıradağlarla kesintiye uğrar. Kongo (Zaire) ve Zambezi ırmakları arasındaki su bölümü çizgisini oluşturan kuzeydeki Muchinga Dağlarında ülkenin en yüksek noktası (2.164 m) yer alır. Tanzanya sınırı yakınlarındaki Mbala Platosunun yüksekliği 1.500-1.800 m arasın-

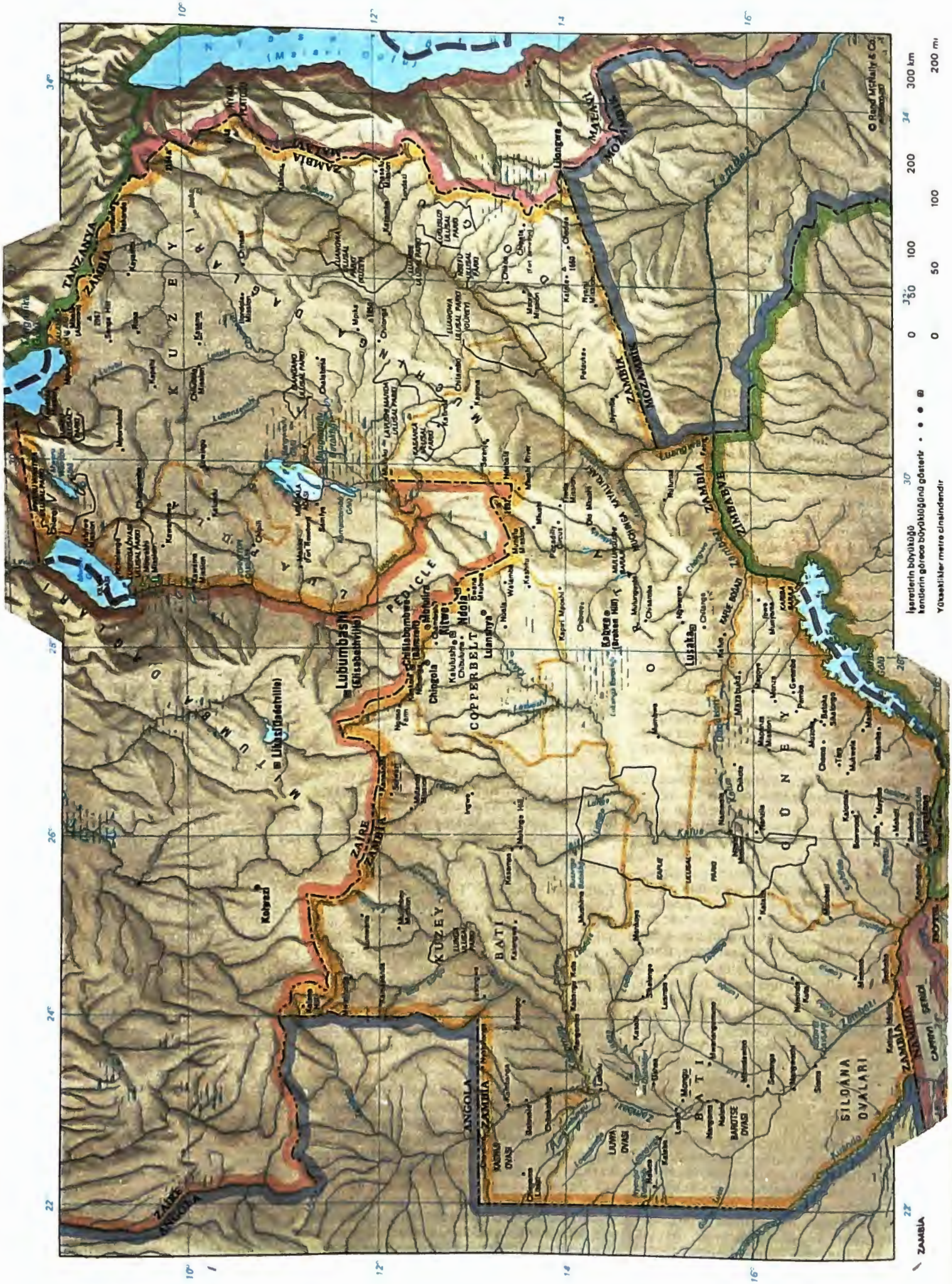
TANZANIA
ZAMBIA
ZAIRE
ANGOLA
MOZAMBIQUE
ZIMBABWE
Lubumbashi
(Elisabethville)
Likasi (Jadotville)
Kolwezi
Chingola
Ndola
Kitwe
Luanshya
Mufulira
Chililabombwe
Kabwe
(Broken Hill)
Lusaka
Livingstone
Lake Mweru
Lake Bangweulu
Lake Tanganyika
Lake Mweru Wa Ntipa
Lake Kariba
Lake Mweru
Lake Malawi
Lake Bangweulu
COPPERBELT
KUZEY
BATI
GÜNEY
BILOÂNA OVALARI
Zambezi
Luangwa
Kafue
Luapula
Lualaba
Kasai
Lufira
Lufira
Lufira

da değişir. Doğu Afrika Rift Vadisinin Malavi'deki kenarına doğru yükselen Nyika Platosu kuzeydoğudaki Mufinga Tepelerinde 2.100 m'ye kadar ulaşır. Bu yüksek alanlardan güneye doğru inildikçe platoluk alan giderek alçalır. Luangwa ve Zambezi ırmaklarının birleşme noktası ülkenin en alçak kesimini oluşturur.

Zambia'nın yüzey şekilleri içinde önemli bir yer tutan çöküntü vadilerinin en büyüğü 560 km boyunca uzanan Luangwa Irmağı vadisidir. Tanganika Gölünün ülke topraklarına sokulan güney ucunu bir başka çöküntü alanı çevreler. Tanzanya sınırının bir bölümünü çizerek bu göle dökülen Kalambo Irmağı üzerinde kıtanın en yüksek ikinci çavlanı olan Kalambo Çavlanı (215 m) yer alır. Kuzeydoğuda aynı adlı gölün doldurduğu sığ bir çöküntüde bulunan Bangweulu Bataklığı, dünyanın en geniş bataklıklarından biri olarak yaklaşık 10.400 km²'lik bir alanı kaplar. Chambeshi Irmağının beslediği bataklık alanın su sızıntılarından oluşan Luapula Irmağı, kuzey yönünde akarak gene bataklıklarla çevrili sığ bir çöküntü olan, Zaire sınırındaki Mweru Gölüne dökülür. Öteki büyük bataklıklar arasında ülkenin orta kesimindeki Lukanga ve Busanga bataklıkları sayılabilir. Bangweulu Bataklığı ile Chambeshi ve Kafue ırmaklarının çevresinde geniş taşkın ovaları uzanır. Ülkenin en batı kesiminde ise güneye doğru Zambezi ve kollarının geçtiği Kashiji, Liuwa, Barotse ve Siloana ovaları sıralanır.

Zambia'nın başlıca akarsu sistemi olan ve Mozambik topraklarını aşarak Hint Okyanusuna dökülen Zambezi Irmağının komşu ülkelere taşan geniş bir su toplama havzası vardır. Sistemin bütünüyle ülke sınırları içinde kalan başlıca kolları Kabompo, Kafue ve Luangwa ırmaklarıdır. Zambezi üzerinde başta Victoria Çavlanı olmak üzere suyolu ulaşımını sınırlayan çeşitli ivinti ve çavlanlar vardır. Güneyde Kariba Barajı'nın gerisinde toplanan sular aynı adla anılan dev bir gölet oluşturmuştur.

Platoluk alanın eski tortul ve volkanik akıntılardan oluşan kayaç tabanını genellikle lateritli topraklar üstünde yer alan, humus içeriği düşük ve asitli kum ve kumlu kil katmanları örter. Buna karşılık alüvyon birikintilerinin bulunduğu ırmak vadileri ile bazı göl havzalarında verimli topraklara rastlanır.

Zambia'da hüküm süren astropik iklim üç ayrı mevsimle belirlenir. Ağustostan ekime değin süren sıcak ve kurak mevsimin sonlarında artan nem oranıyla birlikte sağanaklar görülür. Kasımda başlayan ılıman yağış mevsimi, değişik hava kütlelerinin taşıdığı yağmurların azaldığı nisanda sona erer. Kısa bir geçiş dönemini izleyen mayıs-temmuz arasındaki serin mevsimde pek az yağış düşer. En sıcak ay olan ekimdeki en yüksek gündüz sıcaklığı ortalaması, uç noktalar güneybatıdaki Balovale ve kuzeydeki Mbala olmak üzere 39°C-31°C arasında değişir. En soğuk ay olan haziranda bu düzey güneydeki Lusaka'da 26°C, Mbala'da ise 31°C olarak gerçekleşir. En soğuk kesimlerde bile sıcaklık ender olarak −1°C'nin altına iner. Yağışlar genellikle şiddetli tropik fırtınalar biçiminde düşer. Güneydeki ırmak vadilerinde 600-800 mm olan yıllık yağış miktarı, orta ve doğu kesimlerdeki platolarda 800-1.000 mm, kuzeydoğudaki yüksek alanlarda 1.000-1.375 mm düzeyine çıkar.

Ülke topraklarının büyük bölümünü yüksek otlarla bodur ağaçlardan oluşan ağaçlıklı savan örtüsü kaplar. Güneybatıda başta Rodezya tikağacı olmak üzere herdemyeşil ağaçların yer aldığı değerli ormanlar vardır. Göl kıyılarında da papirüs türünün ağırlıkta olduğu sık bitki örtüsüne rastlanır. Geniş çayırlık alanlar zengin bir yabanıl hayvan varlığını barındırır. Yerleşime uygun olmayan bu yörelerin çoğu av hayvanlarını koruma alanı olarak ayrılmıştır. Lusaka'nın batısına düşen Kafue Ulusal Parkı (22.400 km²) en büyük ve en ünlü av hayvanlarını koruma alanıdır. Başlıca yabanıl hayvan türleri arasında, fil, genet, sırtlan, çakal, serval, pars, çita, aslan, gergedan, zebra, suaygırı, zürafa, antilop, babuin ve galago sayılabilir. Kuş varlığı çok sayıda tropik kuşun yanı sıra papuçgaga, kâtipkuşu, ormanibibiği ve beçtavuğu gibi ilginç türleri kapsar. Busanga Bataklığında çok sayıda su kuşu bulunur. Sulak alanlarda ülkenin ulusal amblemi olan deniz kartalı çok yaygın olarak yaşar. Sazangillerin bazı üyeleri göl ve ırmaklardaki başlıca balık türlerini oluşturur. Çeçe sineğine rastlanan alanlar oldukça geniş bir yer tutar.

NÜFUS. Zambia'nın Siyah nüfusu batıdaki küçük San (Buşman) toplulukları ile iç kesimdeki Batualar(*) dışında Bantu dilleri konuşan çeşitli halklardan oluşur. Büyük bölümü tarihsel Kongo bölgesinden göç etmiş toplulukların soyundan gelen ve daha çok dil ve kültür düzeyinde birbirinden ayrılan bu halkların başlıcaları Bembalar (yüzde 36,2), Maraviler (yüzde 17,6), Tongalar (yüzde 15,1), Loziler (yüzde 8,2), Bakaondeler, Mambveler ve Tumbukalardır. Bu halklar da kendi içlerinde, nüfusça birkaç yüz kişiden 250 bin kişiye varan 90'ı aşkın kabileye ayrılır.

Büyük ölçüde geleneksel bölgelerle çakışan yönetim bölünmesi aynı zamanda etnik dağılımı yansıtır. Batı ilinin taşkın ovalarında güçlü bir devlet geleneği ve özgün bir aristokrat sınıfı olan Loziler ağırlıktadır. Angola ve Zaire'ye komşu olan Kuzeybatı ilinde geçmişte Luba-Lunda devletleriyle bağlantılı olan Lundalar, Luvaleler, Baçokueler, Luçaziler, Bambundular, Bandembular ve Bakaondeler yaşar. Güney ilinin başlıca halklarını şefleri olmayan Tongalar ve Bailalar oluşturur. Kuzey ilinin büyük bölümünde son derece merkezî bir şeflik kurumuna dayanan Bembalar oturur; ilin kuzeydoğu yöresi ise başta Mambveler ve Tumbukalar olmak üzere Tanzanya ve Malavi halklarıyla akraba toplulukları barındırır. Doğu ilindeki başlıca halk olan Maraviler farklı kültürlere bağlı Banyancalar, Nsengalar, Çevalar ve Bakundalar gibi kabileleri kapsar. Orta ili Lence ve Soli halklarının oluşturduğu bir tampon yöreyle Lala-Lamba ve Tonga-Baila etnik alanlarına ayrılır. Yoğun nüfuslu Copperbelt ili hemen her halktan toplulukların yaşadığı bir yöre özelliğini gösterir. Kuzeydeki Luapula ilinde Bembaların yanı sıra Auşiler, orta kesimdeki Lusaka ilinde ise Banyancalar ve Soliler oturur.

Kent ve kasabalarda toplanmış olan küçük beyaz azınlık Avrupalılar ile Asyalıları kapsar. Çeşitli ülkelerden gelme Avrupalılar arasında Güney Afrika ve Britanya kökenliler ağır basar. Asyalıların büyük çoğunluğu 1945-54 arasında ülkeye gelen ve Gucerat dili konuşan Hintlilerden oluşur.

Yaklaşık 70 yerel dil ve lehçenin konuşulduğu Zambia'da resmî dil İngilizcedir. Radyo yayınlarında İngilizcenin yanı sıra Bemba, Tonga, Banyanca, Lozi, Bakaonde, Lunda ve Luvale dilleri de kullanılır. Ülke nüfusunun dörtte üçe yakın bölümü Hıristiyandır; Protestanların oranı Katoliklerden biraz daha yüksektir. Afrika kiliselerine bağlı Hıristiyanların oranı yüzde 8 dolayındadır. Geri kalan nüfusun büyük çoğunluğu geleneksel animist inançları sürdürmektedir. Müslümanlar küçük bir azınlık konumundadır.

Nüfus yoğunluğu (1992) ülke genelinde kilometrekare başına ancak 11 kişiyi bulur. Öteki illerden sürekli göç alan Copperbelt ve orta kesimdeki yörelerin çok daha yoğun bir nüfusu barındırması nedeniyle nüfus dağılımı son derece dengesiz bir yapı gösterir. Copperbelt ili sınırları içindeki 40 km'lik demiryolu kuşağında ülke nüfusunun yaklaşık beşte ikisi yaşar. Kentlerde oturanların toplam nüfus içindeki oranı (1990) yüzde 42'dir. Başkent Lusaka dışındaki başlıca kentler üçü de Copperbelt ilinde yer alan Kitwe, Ndola ve Mufulira'dır. Zambia yıllık nüfus artış hızının en yüksek olduğu Siyah Afrika ülkelerinden biridir. Doğum ve ölüm oranları (1990-95) sırasıyla binde 50,3 ve binde 12,4'tür.

EKONOMİ. Zambia'da büyük ölçüde bakır üretimi ve ihracatına dayanan, gelişme yolunda bir karma ekonomi yürürlüktedir. 1970'lerin ortalarında dünya piyasalarında bakır fiyatlarının düşüşüyle ortaya çıkan ekonomik güçlükler, artan dış borç yükü ve yüksek enflasyonun da etkisiyle hâlâ aşılamamış durumdadır. Devletin tarım ve sanayi üretimini geliştirme çabaları yalnızca

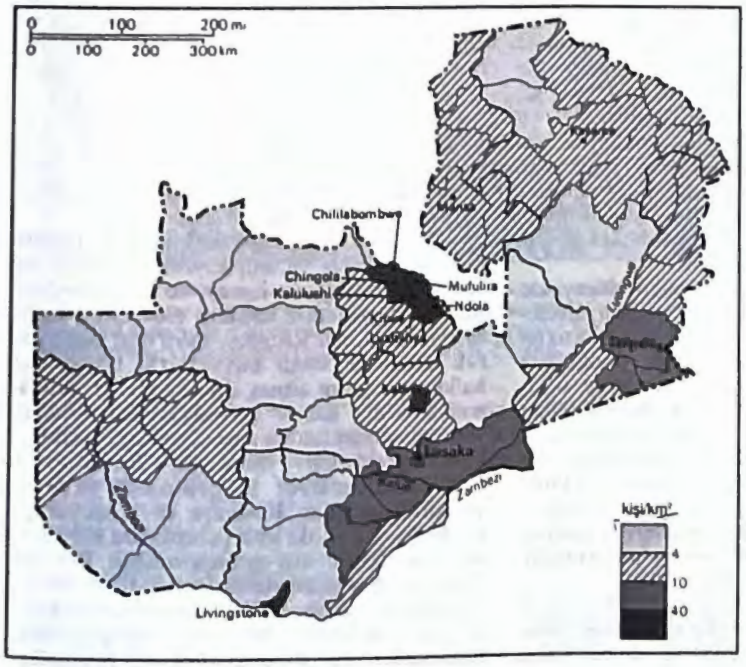

Zambia'da Nüfus Yoğunluğu

sınırlı bir başarı sağlayabilmiştir. 1990 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) yaklaşık 3,3 milyar ABD Doları, yüksek nüfus artışına bağlı olarak sürekli gerileme içinde olan kişi başına milli gelir ise 420 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1990) ancak yüzde 16,7 olan tarım sektöründe toplam işgücünün yüzde 68,9'u çalışır. Ekime elverişli alanlar ülke topraklarının yalnızca yüzde 7'sini oluşturur. Köylülerin büyük bölümü toprak kiracısı konumundadır; devlete ait araziler bu çiftçilere 100 yıllık bir süreyle kiralanmıştır. Bitki örtüsünü yakarak tarla açma yöntemi yaygındır. Genel olarak geçimlik düzeyde yürütülen tarım mısır, manyok, kumdan, kocadarı ve yerfıstığı gibi ürünlerle çeşitli sebze ve meyvelere dayanır. Büyük ölçüde Avrupalıların elinde olan büyük ticari çiftliklerin toplam tarımsal üretim içindeki payı yarıya yakındır. Ticari tarım ürünlerinin başında şekerkamışı, tütün ve pamuk gelir. Ülkenin kuzey ve doğu kesimlerinde çeçesineğinin yaygın olması sığır besiciliğini önemli ölçüde sınırlar. Sığır sürüleri geleneksel olarak bir servet göstergesi sayıldığından ticari hayvancılık pek gelişmemiştir. Et ve süt üretimi iç gereksinimini karşılamaktan uzaktır. Ormanlardan daha çok kereste ve yakıt kaynağı olarak yararlanılır. Tarla açma uygulamasının yol açtığı tahribatı gidermek amacıyla 1960'larda geniş çaplı bir yeniden ağaçlandırma çalışması başlatılmıştır.

Toplam işgücünün yüzde 2,1'ine istihdam olanağı sağlayan madencilik sektörünün GSYİH'ye katkısı yüzde 18,2 düzeyindedir. Ülkenin en önemli madencilik bölgesi 110 km uzunluğunda ve 50 km genişliğinde bir alanı kaplayan Copperbelt ilidir. Bölgenin kumtaşı, şeyl ve dolomit katmanlarında yer alan zengin yeraltı kaynaklarının tam anlamıyla işletmeye açılması ancak 1930'lara iner. Bu bölgedeki bakır yataklarıyla dünyadaki bilinen ve işletilebilen bakır rezervlerinin sekizde birine sahip olan Zambia, ABD, eski SSCB ve Şili'den sonra dünyanın dördüncü büyük bakır üreticisidir. Daha önce yabancı şirketlerin elinde olan bakır sanayisinin yüzde 51'i millileştirilmiştir. Zambezi Vadisindeki kömür yataklarıyla Kabwe'deki (eskiden Broken Hill) çinko ve kurşun yatakları da oldukça zengindir. Öteki önemli mineraller arasında vanadyum, manganez, kobalt, demir cevheri, kumtaşı ve zümrüt ile ametist (mor yakut) gibi değerli taşlar sayılabilir.

İmalat sektörü toplam işgücünün yalnızca yüzde 1,9'unu istihdam etmekle birlikte GSYİH'nin yüzde 42,7'sini yaratır. Büyük ölçekli sanayilerin tamamı ya da bir bölümü devletin yönetimi altındadır. Devlete ait sanayi kuruluşları Zambia Industrial and Mining Corporation Ltd. (Zimco) ile Indeco Ltd. ve Mindeco Ltd. adlı bağlı şirketlerin bünyesinde toplanmıştır. En önemli sanayi ürünleri gübre, çimento, dokuma ve giyim, yapı gereçleri, bakır eşya, patlayıcı maddeler ve motorlu araçlardır. Elektrik enerjisinin tamamı hidroelektrik santrallardan sağlanır. Yıllık elektrik üretimi yaklaşık 7,7 kW-sa düzeyindedir.

Zambia'nın ihracatı başta bakır (yaklaşık onda dokuz) olmak üzere çinko, kobalt, kurşun ve tütüne dayanır. Başlıca ithalat kalemlerini ise makine, ulaşım araçları, temel mamul mallar, kimyasal maddeler, gıda ürünleri ve madeni yakıtlar oluşturur. İhracat gelirlerindeki azalmaya bağlı olarak ödemeler dengesi 1970'lerin ortalarından bu yana açık vermektedir. Dış ticarette en önemli yeri tutan ülkeler Japonya, İngiltere, ABD, Almanya, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti'dir.

Zimbabve, Mozambik ve Güney Afrika Cumhuriyeti'yle bağlantılı olan ve Livingstone'dan Ndola'ya kadar uzanan demiryolu ağı, aynı zamanda Angola ve Tanzanya hatları aracılığıyla iki okyanus kıyısına ulaşımı sağlar. Günümüzde dış ticaretin önemli bir bölümü bu yeni hatlara kaymıştır. Son yıllardaki yatırımlarla geliştirilen karayolu ulaşımının odak noktası Lusaka'dır. Suyollarının önemi çok sınırlıdır; göllerden yerel taşımacılıkta bir ölçüde yararlanılır. Lusaka'da uluslararası bir havalimanı vardır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Zambia 1990'a değin tek partili bir cumhuriyetti. O dönemde ülkenin siyasal yaşamına, bağımsızlığın ilan edildiği 1964'ten beri iktidarda olan Birleşik Ulusal Bağımsızlık Partisi (UNIP) yön veriyordu. 1991'de yapılan ilk çok partili seçimlerde UNIP ağır bir yenilgiye uğradı ve Çok Partili Demokrasi Hareketi (MMD) iktidara geldi. 1991 Anayasası'na göre yürütme gücü beş yıllık bir dönem için seçilen başkanın elindedir. Ülkenin yasama organı 150 üyeli Ulusal Meclis'tir. Başkan, Ulusal Meclis üyeleri arasından bir başbakan ile öteki hükümet üyelerini atar.

En üst yargı mercii olan Yüksek Mahkeme temelde bir istinaf mahkemesi işlevini görür. Bu mahkemenin altında sulh mahkemeleri ve yerel mahkemeler yer alır. Yürürlükteki hukuk sistemi İngiliz gelenek hukukuna dayanır.

Sosyal refah hizmetleri sınırlı düzeyde gelişmiştir. Prim sistemine dayanan bir ulusal fon, çalışanların büyük bölümüne emekli aylığı sağlar. Çocuk suçlular, evlat edinme, mülteci sorunları, yaşlı, yoksul ve kimsesizlere yardım gibi alanlarda birçok gönüllü kuruluş devlete yardımcı olur. Sağlık hizmetleri devlete ait hastaneler, kırsal sağlık merkezleri, klinikler ve cüzamevleri aracılığıyla yürütülür. Ülkenin en önemli sağlık sorunları yetersiz beslenme, verem, sıtma, paraziter hastalıklar ve cüzamdır. Anne ve çocuk sağlığını geliştirmek amacıyla beş yaş altındaki çocuklar için oluşturulan klinikler, yaygın aşılama kampanyaları ve beslenme eğitimi programları bu sorunların bir ölçüde giderilmesini sağlamıştır. Ama genelde eğitilmiş sağlık personeli açığı sürmektedir; sağlık kuruluşlarında donanım eksikliği de ciddi boyuttadır. Hızla gelişen kentlerde bazı özel sanayi kuruluşları, aileleriyle birlikte çalışanlarına sağlık hizmeti vermektedir. Ortalama yaşam süresi (1990-95) kadınlarda 56,5 yıl, erkeklerde 54,4 yıldır. Dünya standartlarına göre yüksek olmakla birlikte çoğu komşu Afrika ülkesindeki düzeyin altında olan bebek ölüm oranı (1990-95) ise binde 72'dir. Son yıllarda hızlı kentleşme ciddi bir konut açığı sorunu doğurmuştur. Hem kentsel, hem kırsal alanda konut yapımına destek veren bir kamu kuruluşu vardır.

Zambia ilk ve orta öğrenim düzeyinde okullaşma oranı en yüksek Afrika ülkelerinden biridir. Öğrenim çağındaki çocukların hemen hepsi yedi yıllık ilkokullara devam etmektedir. Bütün ilçelerde ortaokullar açılmıştır. Teknik ve mesleki eğitim kalifiye işgücü gereksinimini karşılayacak düzeydedir. Ülkenin başlıca yükseköğretim kurumu olan Zambia Üniversitesi (1966) beşeri bilimler, toplum ve doğa bilimleri, eğitim, hukuk, sosyal hizmetler, iş idaresi, kamu yönetimi, tarım, tıp ve mühendislik dallarında öğretim vermektedir.

KÜLTÜREL YAŞAM. Geleneksel Zambia el sanatlarının başında ahşap oymacılığı, çömlekçilik, sepet örücülüğü ve duvar resmi yapımı gelir. Ülkenin zengin müzik aletleri arasında davullar, telli çalgılar, flütler, boru ve gaydalar, ksilofonlar, ziller, çıngıraklar ve "Afrika piyanosu" olarak bilinen *mbira* sayılabilir. Müzik, dans ve şarkılar eğlence ve kutlamaların yanı sıra kabile törenlerinde de kullanılır. Kentlerde Batı aletlerinin yaygınlaşmasıyla geleneksel müzik belirli bir değişime uğramıştır. Livingstone'daki Açık Hava Müzesi'nde yerel dans toplulukları düzenli olarak gösteriler sunarlar. Gene Livingstone'daki ulusal müze ile Copperbelt ilindeki küçük bir müzede Orta Afrika tarihini yansıtan kalıntılar ve sanat yapıtları sergilenir. Zambia edebiyat yapıtlarının yayımlanmasını desteklemek amacıyla 1967'de Kenneth Kaunda Vakfı oluşturulmuştur. Radyo ve televizyon yayınları devletin denetimindedir. Sınırlı düzeyde bir basın özgürlüğünden söz edilebilir.

TARİH. Eski çağlar ve ilk kabileler. Arkeolojik bulgular bugünkü Zambia topraklarında 1-2 milyon yıl önce ilkel insan topluluklarının yaşadığını göstermektedir Paleolitik Çağ yerleşim alanlarına başta Victoria ve Kalambo çavlanlarının çevresi olmak üzere bir dizi yerde rastlanmıştır. Çeşitli kalıntıları günümüze ulaşan Kabwe insanı(*) bölgede insan uygarlığının gelişiminde önemli bir evreyi yansıtır. Neolitik Çağda yaşayan San avcılarının izleri ise mağara resim ve kabartmalarında görülebilir.

Kuzeyden gelen ilk Demir Çağı topluluğunun bölgeye girişi 2 bin yıl önceye değin iner. Tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomiyi de getiren bu topluluk zamanla yerli avcı topluluklarla karıştı. Tarımcı bir başka topluluk ise 8-12. yüzyıllar arasında güneydeki yüksek platoluk alana yerleşti. Bu arada doğudan gelen tüccarlar aracılığıyla boncuk ve giyim eşyası karşılığında fildişi ticareti başladı. Bugünkü Tongaların ataları bölgeye 10. yüzyıldan sonra ulaştı. Buna karşılık ülkenin mevcut etnik bileşimi, Kongo ve Angola'dan yoğun göçlerle 17. ve 18. yüzyıllarda biçimlendi. Avrupalıların bölgeye sızması 1798'de Mweru Gölü yakınında bir Portekiz ticaret merkezinin kurulmasıyla başladı. Ardından 1835'te Zulular'ın önünden kaçan savaşçı Angoniler kuzeydoğu yönünde Zambezi Irmağını aşarak bazı bölge halklarını boyunduruk altına aldılar. Sonunda bu kabilelerin bir bölümü Nyasa Gölü ve Luangwa Irmağı arasındaki yöreye yerleşti. Daha batıda Sotho halklarından Kololular (Makololular) Yukarı Zambezi'yi geçerek Barotseland denen topraklara egemen oldular. Yukarı Zambezi'ye 1851'de ulaşan ve 1855'te Victoria Çavlanını bulan David Livingstone, daha sonra Zambezi Havzası ve platoluk alanda yürüttüğü keşif ve misyonerlik çalışmalarıyla bölgenin İngiliz etkisine açılmasında önemli rol oynadı. Bu arada Arap köle tüccarlarına bağlı kabilelerin bölgeye yönelik akınları yaygın bir karışıklık yarattı.

İngiliz yönetimi. 1884'te kurduğu İngiliz Güney Afrika Kumpanyası aracılığıyla Zambezi Irmağının kuzey ve güneyindeki toprakları yönetme hakkını elde eden İngiliz işadamı Cecil Rhodes, 1890'dan başlayarak kendisine bağlı kuvvetlerle bölgedeki halkları denetim altına almaya girişti. Kumpanya adına kabile şefleriyle antlaşmalar yaparak yürütülen bu süreç, savaşçı Bemba'ların gösterdiği direnişin kırılmasıyla 1900'de tamamlandı. Bölgenin batı ve doğu yarıları Kuzeybatı Rodezya ve Kuzeydoğu Rodezya olarak iki ayrı protektora biçiminde düzenlendi. Bu protektoralar 1911'de Kuzey Rodezya adıyla birleştirildi ve Victoria Çavlanı yakınındaki Livingstone başkent olarak belirlendi. Bu arada misyonerler, madenciler, çiftçi göçmenler ve tüccarlar-

dan oluşan Avrupalıların sayısı 1.500 dolayına ulaştı. Kumpanya protektoranın yönetimini 1924'te İngiliz hükümetine bıraktı.

Copperbelt bölgesinde 20. yüzyıl başlarında bulunan bakır, kurşun ve çinko yatakları, demiryolu hatlarının inşasıyla protektoranın gelişmesinde belirleyici bir önem kazandı. İlk büyük maden ocaklarının açılmaya başladığı 1924'te Kuzey Rodezya'da 4 bin kadar Avrupalı yaşıyordu. İzleyen dönemde gelişen iş olanaklarıyla bu sayı sürekli arttı. Maden işletme haklarını 1960'a değin elinde tutan kumpanya çok yüksek kârlar elde etti. Protektoranın başkenti 1935'te Livingstone'dan Lusaka'ya taşındı.

Kuzey Rodezya'daki ekonomik yapıya bağlı olarak siyasal güç de uzun yıllar Avrupalı göçmenlerin elinde kaldı. Siyahların temsil hakkından bütünüyle yoksun tutulduğu bu baskıcı sistem, 1930'da yerel yönetim alanında tanınan haklarla değişmeye başladı. Siyahlar arasında gelişen milliyetçi hareket çok geçmeden kurulu düzeni zorlayan bir boyuta ulaştı.

Federasyon dönemi. Bölgede toprak birliği yoluyla pazarlarını genişletmek isteyen Avrupalı göçmenlerin sürekli baskıları sonunda, İngiltere hükümeti 1953'te Kuzey ve Güney Rodezya (bugün Zimbabve) ile Nyasaland'ı (bugün Malavi) tek bir çatıda birleştiren Rodezya ve Nyasaland Federasyonu'nu(*) oluşturdu. Kuzey Rodezya'da sayıları 43 bini bulan Avrupalılar bu gelişmeyi desteklerken, Güney Rodezya'nın egemenliğinden çekinen Siyah çoğunluk örgütlü bir muhalefete yöneldi. Siyah milliyetçi hareketi temsil eden Birleşik Ulusal Bağımsızlık Partisi (UNIP) ile Afrika Ulusal Kongresi (ANC) sürekli güçlenerek 1962'de Yasama Meclisi'nde çoğunluğu elde etti. Yeni düzenlemelerle Avrupalı azınlığın konumunu koruma çabaları boşa çıkınca, Aralık 1963'te federasyon dağıldı.

Bağımsızlık ve sonrası. Ocak 1964'te Kenneth Kaunda önderliğindeki UNIP'nin iktidara geçmesinin ardından Kuzey Rodezya Ekim 1964'te Zambia adıyla bağımsızlığına kavuştu. Devlet başkanlığına seçildikten hemen sonra ekonomik sorunların yanı sıra bölgesel, etnik ve dinsel çatışmalarla karşı karşıya gelen Kaunda, ılımlı politikalar izleyerek ülkenin iç savaşa sürüklenmesini önledi. Ocak 1965'te de eğitim, savunma ve tarıma ağırlık veren bir programla kalkınmaya dönük çabalara yöneldi. UNIP'nin çekişmeli Aralık 1968 seçimlerini kazanmasından sonra Haziran 1969'da kapsamlı siyasal ve ekonomik dönüşümleri öngören yeni bir programı uygulamaya girişti. Yeraltı kaynakları üzerinde belirli bir denetim kurmayı sağlayan program, aynı zamanda çeşitli alanlarda devletin yönlendirici rolünü artırma yolunu açtı.

Bağımsızlık sonrasında Güney Rodezya'daki ırkçı beyaz azınlık yönetimiyle gerginleşen ilişkiler, Zambia'nın daha önce ekonomik bakımdan bu ülkeye bağımlı olmasından kaynaklanan ciddi sorunlar yarattı. Dolayısıyla ülke kaynaklarının önemli bir bölümü yeni ulaşım hatlarının açılmasına ayrıldı. Bu durum İngiltere ve ABD'den, daha sonra da Çin'den geniş çaplı yardımların da alınmasını getirdi. Öte yandan Zambia bir "ateş hattı" ülkesi olarak Güney Rodezya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Angola ve Mozambik'te mücadele eden Siyah örgütlerin sığınağı durumuna geldi. Önemli bir dış baskıya yol açan bu sorun, Angola ve Mozambik'in bağımsızlık kazanmasından (1976) ve Zimbabve adını alan Güney Rodezya'da Siyah çoğunluğun başa geçmesinden (1980) sonra giderek hafifledi.

Ağır iç ve dış sorunlar karşısında elindeki yetkileri artırma yoluna giden Kaunda, 1973'te yeni bir anayasayla tek partili bir sistemin temelini attı. İzleyen dönemde siyasal istikrarın belirli ölçüde korunmasına karşın, tarımsal üretimdeki gerileme ve bakır gelirlerindeki düşüş 1970'lerin ortalarında giderek artan bir ekonomik bunalım doğurdu. Çeşitli darbe girişimleri ve siyasal gösterilerle kendini dışa vuran siyasal muhalefet ancak sert önlemlerle bastırılabildi. 1980'lerde hızla tırmanan dış borçlar, Uluslararası Para Fonu'yla (IMF) işbirliği içinde bir ekonomik istikrar programı uygulanmasını zorunlu kıldı. Yönetime yönelik hoşnutsuzlukların gitgide artması üzerine Kaunda Aralık 1990'da muhalefet partilerinin kurulmasına izin veren yasayı onaylamak zorunda kaldı. Ekim 1991'de yapılan başkanlık ve parlamento seçimlerinde Başkan Kaunda ile önderi olduğu UNIP ağır bir yenilgiye uğradı. Seçimlerde en çok oyu Çok Partili Demokrasi Hareketi (MMD) alırken, MMD'nin lideri Freme Chiluba başkanlığa seçildi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Zambia devlet başkanı Kenneth Kaunda (ortada), Mozambik'in Portekiz'den bağımsızlığını almasıyla sonuçlanan görüşmelerde Mozambik Kurtuluş Cephesi (Frelimo) önderi Samora Machel (solda) ve Portekiz dışişleri bakanı Mário Soares ile Ulusal Meclis binasında, Haziran 1974; Lusaka, Zambia

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Zamboanga, Filipinler'de Mindanao Adasının batı kesiminde kent. Zamboanga Yarımadasının güneybatı ucunda Basilan Boğazının kıyısında yer alır. Stratejik öneme sahip, canlı bir liman kentidir. Rüzgârlardan açıklarındaki Basilan Adasıyla korunur. Kentin limanından kauçuk, inci, kopra, maun, balık, abaka ve meyve ihraç edilir; başlıca ithal ürünü ise pirinçtir. Pan-Filipin (Maharlika) Karayolu'nun güney ucunda yer alan kentte bir de havalimanı vardır.

Zamboanga kenti, 1635'te İspanyollar tarafından eski bir yerleşmenin bulunduğu yerde kuruldu. 1936'da tüzel kimlik kazandı. Adı Malay dilindeki *jambangan* (çiçeklerin yeri) sözcüğünden gelen kent, kenarlarında gelinduvağı (*Bougainvillea*), orkide ve öteki çiçekler bulunan caddeleriyle dikkati çeker. Kent merkezi dışında 82 *barrio*'yu (semt) içine alan Zamboanga'nın yüzölçümü 1.671 km²'dir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kentin büyük bölümü yeniden inşa edilmiştir. Zamboanga günümüzde İspanyol kentlerine özgü görünümü, güzel kumsalları, Manila'dan daha serin ve daha az nemli olan iklimiyle bir turizm merkezi durumuna gelmiştir.

Zamboanga'dan bir görünüm, Filipinler

C. A. Peterson

Pillar Meryem Anası'na adanmış olan Pilar Kalesi 17. yüzyılda, kentin Hıristiyan sakinlerini Müslüman korsanlara karşı korumak amacıyla yapılmıştır; bu yapıda günümüzde Zamboanga Lisesi bulunmaktadır. Kentte Zamboanga Devlet Yüksekokulu ve birkaç başka yükseköğretim kurumu vardır.

Kentin yakınlarında Rio Hondo, Taluksangay, Camp Muslim ve kazıklar üzerine kurulu evlerden oluşan Müslüman köyleri yer alır. Tau Sug, Samal ve Yakan halkları yörenin yerli halkını oluşturur. Yörede yaşayan ve deniz çingeneleri olarak da adlandırılan Bacaular Basilan Boğazında balık avlar, mercan ve denizkabuğu çıkarırlar. Bacaular, çok renge boyanmış, *vinta* denen teknelerde yaşar, fırtına sırasında kazıklar üstüne kurulmuş evlere sığınırlar. Yörede İspanyolca ile Sebu dilinin bir karışımı olan Çabakano lehçesi konuşulur. Morolara özgü bronz ve pirinç işlemeciliğinin merkezi olan Zamboanga aynı zamanda, ihraç edilen ya da düğme yapımında kullanılan denizkabuklarının toplama merkezidir. Nüfus (1990) 444.000.

Zamboanga Yarımadası, Filipinler'de, Mindanao Adasının batısından güneybatıdaki Sulu Takımadalarına ve Borneo'ya doğru uzanan yarımada. Yüzölçümü 14.500 km²'dir. Kuzeyde ve batıda Sulu Denizi, güneyde de Moro Körfezi ile çevrilidir.

Yarımadanın kuzey kesiminin sularını Lubungan, Dipolog ve Quipit ırmakları toplar. Bu bölgedeki yükseklikler kıyıya dik bir biçimde iner. Ampiro ve Malindang yanardağlarının püskürttüğü volka-

nik malzemeyle kaplı olan verimli düzlükler kuzeyin en yoğun nüfuslu kesimidir. Yarımadanın kuzeyinde yetiştirilen başlıca tarımsal ürünler pirinç, mısır, şekerkamışı, tütün ve abakadır; balıkçılık ve kerestecilik de önemlidir. Kıyı boyunca küçük bıçkıhaneler yer alır. Bir balıkçılık merkezi ve liman kenti olan Dipolog'da bir de havalimanı vardır. Dipolog'un hemen kuzeybatısındaki Dapitan limanı Filipinli yurtsever José Rizal'ın sürgün edildiği (1892-96) yerdir. Dapiton'da Rizal Ulusal Parkı yer alır.

Sibuguey ve Dumanquilas koyları yarımadanın güneyinde iki derin girinti oluşturur. Güneydeki başlıca akarsular Subuco, Pangasinan ve Sioco'dur. Her üç ırmağın deltaları kerestelik mangrov ormanlarıyla kaplıdır. Yerleşme merkezlerinin çoğu Zamboanga kentinin çevresinde, Sibuguey ve Baganian yarımadalarında ve koyların başındaki düzlüklerde toplanmıştır. Kuzeyde olduğu gibi güneyde de en önemli tarımsal etkinlikler ormancılık, balıkçılık ve tarımdır; yetiştirilen ürünlerin başında kauçuk, mısır, pirinç, meyve ve sebze gelir. Malangas yakınlarında demir cevheri ve kömür çıkarılır. Güneydoğudaki Pagadian limanından Manila ve Visayas'a pirinç ve mısır gönderilir. Yarımadada yaşayanların büyük bölümünü Visayas'tan gelen Katolikler oluşturur; Müslümanların sayısı da oldukça fazladır.

Zamenhof, L(udvik) L(eyzer), takma adı DOKTORO ESPERANTO (Esperantoda "Umut Eden Hekim") (d. 15 Aralık 1859, Białystok - ö. 14 Nisan 1917, Varşova, Polonya, Rus Çarlığı), uluslararası yapay dillerin en önemlisi sayılan Esperantonun(*) yaratıcısı Rus hekim ve göz hastalıkları uzmanı.

Yahudi bir ailenin oğluydu. Polonya-Rus sınırında, ırk ve ulus çatışmalarına sahne olan bir ortamda yetişti. Farklı uluslardan insanlar arasında hoşgörüyü geliştirme amacıyla uluslararası bir dil yaratmak için çalışmalara başladı. Doktoro Esperanto takma adıyla yıllarca çalıştıktan sonra *Lingvo Internacia* (1887; Uluslararası Dil) adlı kitabını yayımladı. Geliştirdiği dile de, takma adından dolayı Esperanto (umut eden, uman) adı verildi.

Zamenhof bir yandan hekimliğe devam ederken, bir yandan da Esperantoyu geliştirmeye ve Esperanto yanlılarını örgütlemeye çalıştı. İlk Esperanto dergisi 1889'da yayımlandı. Esperanto kullananları bir araya getiren ilk resmî örgütlenmenin temeli de 1893'te atıldı. Zamenhof, aralarında Tevrat, *Hamlet*, Hans Christian Andersen' in masalları, Molière, Goethe ve Gogol'ün oyunlarının da bulunduğu birçok yapıtı Esperantoya çevirerek dilin olanaklarını geliştirdi. Fransa'nın Boulogne kentinde yapılan ilk Dünya Esperanto Kongresi'nde (1905) ve her yıl çeşitli Avrupa kentlerinde yapılan kongrelerde birçok önemli konuşma yaptı, ama 1912'de Polonya'nın Kraków kentinde yaptığı konuşmada Esperanto hareketinin önderliğini reddetti. *Fundamento de Esperanto* (1905; Esperanto'nun Temeli) adlı kitabı, Esperantonun yapısı ve kuruluşunun temel ilkelerini ortaya koyar

Zamia, *Cycadaceae* familyasından, Amerika'nın tropik ve astropik bölgelerine özgü 30 kadar bodur bitki türünü içeren cins. Bu bitkilerin, bazı türlerde 3 m'lik uzunluğa erişen, şalgam benzeri toprakaltı gövdeleri vardır. Bazı türlerin (örn. *Z. floridana*) kök

Zamia floridana
Walter Dawn

ve gövdelerinden nişastalı bir besin maddesi çıkarılır.

zamindari sistemi, İngiliz sömürge yönetiminin Hindistan'da uyguladığı toprak rejimine ilişkin üç ana vergilendirme sisteminden biri. Öbür ikisi *mahalvari* ve *ryotvari* sistemleridir. Toprağın vergisini toplama hakkını ya da mülkiyetini elinde tutan kişiler için kullanılan *zamindar* terimi Farsça *zemin* (toprak) sözcüğüyle *-dar* (tutan kişi, sahip) ekinden türemiş, Babürlülerin ve başka Hint Müslüman hanedanların Fars etkisini yaydıkları yerlerde çok kullanılmıştır. Değişik zaman ve yerlerde değişik anlamlar taşıyan bir terimdir. Bengal'de önceleri Babürlü toprak vergisini toplayan ve bunun yüzde 10'unu alıkoyan komisyoncu-aracı ya da mültezimdir. 18. yüzyılın sonlarında ise İngilizler toprağın mülkiyetini *zamindar*'lara vererek Bengal ve Bihar' da Hindistan'ın bağımsızlığına değin (1947) varlığını koruyan bir toprak aristokrasisi yaratmıştır.

Kuzey Hindistan'ın bazı kesimlerinde de (örn. Uttar Pradesh'te) *zamindar*, toprağın mülkiyetini elinde tutan büyük toprak sahibi anlamına gelmiş, ama bu bölgede terim genellikle toprağı işleyen ya da köy topraklarının ortak sahibi olan kişiler için kullanılmıştır. Maratha topraklarında yerel vergi tahsildarları genel olarak *zamindar* adıyla anılmıştır.

zamk, genellikle ağaç ya da çalıların kabuğundan sızan yapışkan madde. Bu maddelerin gövde ve dallarda zedelenme ve ezilme, böcek sokması, bakteri ya da mantar saldırısı sonucu bitkiyi korumak üzere oluştuğu sanılmaktadır. Doğada, zamk veren bitkilere en çok baklagiller (*Fabaceae*), gülgiller (*Rosaceae*) ve turunçgiller (*Rutaceae*) familyasında rastlanır.

Zamk ticari olarak, ağacın kabuğunda yarıklar açılarak üretilir. Bu yarıklardan sızan ürün az ya da çok saydam, kokusuz, tatsız, renksiz ya da açık sarıdan kırmızıya kadar değişen topaklar halindedir. Zamklar organik çözücülerde hiç çözünmeyen buna karşılık suda çözünebilen ya da şişebilen maddelerdir. Örneğin, arapzamkı suda çözünerek saydam bir çözelti, kitre ise şişerek koyu bir jel oluşturur. Zamklar başlıca kozmetik, ilaç, gıda, boya ve kumaş sanayisinde kullanılır.

Ticari açıdan en değerli zamklardan biri arapzamkıdır. Bazı akasya (*Acacia*) türlerinden özellikle de *Acacia senegal*'den elde edilen bu zamkın başlıca üreticileri Sudan, Senegal, Nijerya, Libya, Tunus ve Tanzanya'dır. Eczacılıkta süspansiyon, emülsiyon ve bazı tabletlerin yapımında kullanılır. Geven(*) türlerinden elde edilen kitre ise Hıristiyanlık öncesi dönemlerden beri bilinen bir üründür. Türkiye, İran, Kafkasya ve Afganistan'da üretilir. Eczacılıkta pastillerin üretiminde ya da süspansiyon yapıcı olarak, gıda sanayisinde ise soslarda kalınlaştırıcı olarak kullanılır. Ayrıca, kumaş ve kâğıt sanayisinde de yararlanılır.

Zamklar uronik asitlerle şekerlerin birleşmesi sonucunda oluşan molekül ağırlığı yüksek maddelerdir. Genellikle sodyum, potasyum ya da kalsiyum tuzu halinde bulunurlar.

Zamora, İspanya'nın kuzeybatısında, Castilla-León özerk bölgesinde (*comunidad autónoma*) il. 1833'te tarihsel León bölgesinden ayrılan topraklarla oluşturulmuştur. Batıda Portekiz ve Orense, kuzeyde León, doğuda Valladolid, güneyde ise Salamanca'yla çevrili olan ilin yüzölçümü 10.559 km²'dir. Duero (Douro) Irmağı doğu-batı doğrultusunda il topraklarını aşar. Tormes Irmağı ise yaklaşık 40 km boyunca ilin güneybatı sınırını çizer. Cantabria Dağlarının iki dış sırasının yer aldığı kuzeybatı kesimi dışında, il toprakları düz ya da az engebeli bir yayladan oluşur. Ovalarda özellikle de Esla Vadisinde bol miktarda tahıl ve baklagil yetiştirilir; ayrıca üzüm ve keten üretilir ve yüksek kesimlerde merinos ve keçi besiciliği yapılır. Yönetim merkezi Zamora ilin başlıca haberleşme merkezidir. İldeki öteki kentler arasında Benavente ve Toro sayılabilir. Nüfus (1988 tah.) 223.029.

Zamora, İspanya'nın kuzeybatısında, Castilla-Léon özerk bölgesindeki (*comunidad autónoma*) Zamora ilinin merkezi kent. Madrid'in kuzeybatısında yer alır. Duero (Duoro) Irmağının kuzey yakasında, Duero ve Valderaduey ırmaklarının birleştiği noktanın hemen aşağısındaki bir tepenin üstünde kurulmuştur. Hıristiyanların bölge topraklarını Endülüs Emevilerinden geri almaya başladıkları 8-11. yüzyıllar arasında birkaç kez el değiştirdikten sonra 1073'te Léon ve Kastilya kralı VI. Alfonso'nun yönetimine girdi. 15. yüzyılda, Kastilya tahtı üzerinde hak iddia eden Prenses Juana'nın Portekizli yandaşlarının bir süre denetiminde kalan kent, 1475'te sonradan Aragon ve Kastilya kralı olan II. Fernando'ya bağlandı.

Kentteki önemli yapılar arasında Duero Irmağı üzerindeki 14. yüzyıla ait 16 kemerli köprü; 8. yüzyıla ait Zamora Kalesi; 12. yüzyılda inşa edilmiş dört kiliseden biri olan ve yaklaşık 1174'te tamamlanan romanesk üsluptaki katedral sayılabilir. Zamora kenti tarımsal bir merkez durumundadır. Nüfus (1986 tah.) 61.899.

Zamora, tam adı ZAMORA DE HIDALGO. Meksika'nın batısındaki Michoacán eyaletinin kuzeybatısında kent. Rio Duero'nun oluşturduğu Zamora Vadisinde yer alır; deniz düzeyinden yüksekliği 1.567 m'dir. 1540'ta Yerlilere karşı bir ileri karakol olarak kuruldu. Temel geçim kaynakları ticaret, tarım ve hayvancılıktır. Yetiştirilen başlıca tarım ürünleri mısır, buğday, fasulye ile çeşitli meyve ve sebzelerdir. Kentte süt ürünleri ve şeker de üretilir; ayrıca omuz atkısı (*rebozo*), mücevher, çanak çömlek ve sandalet gibi çeşitli el ürünleri yaygındır. Heroica Nogales-Guadalajara-México karayolu kenti eyalet merkezi Morelia'ya bağlar. Nüfus (1980) 86.998.

Zamość, Polonya'nın güneydoğusunda il (*województwo*). 1975'te oluşturulmuştur. Yüzölçümü 6.980 km²'dir. Kuzeyde Lublin ve Chełm, batıda Tarnobrzeg, güneybatıda Rzeszów, güneyde Przemyśl illeri, doğuda

ise Ukrayna ile çevrilidir. Sularını ilin orta kesiminden geçerek kuzeybatıya doğru akan Wieprz Irmağıyla doğu kesiminden geçerek kuzeydoğuya doğru akan Huczwa Irmağı toplar. İldeki öteki akarsular arasında Por, Wolica ve Tanew ırmakları sayılabilir. Güneyde Roztocze Tepeleri ve Sandomierz Havzası, kuzeyde ise Lublin Yükseltileri yer alır. İl ekonomisi tarıma (tahıl ve patates) ve gıda maddeleri, kereste, kumaş, kimyasal madde ve yapı malzemesi üretimine dayanır. İl merkezi Zamość(*) dışındaki önemli kentler Biłgoraj, Hrubieszów ve Tomaszów Lubelski'dir. Ukrayna sınırının yaklaşık 19 km batısında, Zamość kentinin 40 km güneyinde yer alan Bełżec'de(*) II. Dünya Savaşı sırasında bir Nazi toplama kampı kurulmuştur; kampta en az 600 bin Yahudinin öldürüldüğü sanılmaktadır. Nüfus (1991 tah.) 490.400.

Zamość, Polonya'nın doğusundaki Zamość ilinde (*województwo*) kent. Lublin Yükseltilerinde kurulmuş az sayıdaki büyük yerleşimden biridir. Karadeniz ile Kuzey ve Batı Avrupa arasındaki ticaret yolu üzerinde, Polonya kraliyet danışmanı Jan Zamoyski'ye (1542-1605) ait arazide kuruldu. 1578'de Padovalı mimar Bernardo Morando'nun tasarımına dayalı olarak inşa edilen kent ızgara planlı kentlerin güzel örneklerinden biri sayılır. 1580'de tüzel kimlik kazanan kent günümüzde bir tarihsel anıt olarak kabul edilmiştir.

Kent barındırdığı akademi sayesinde uzun yıllar bölgenin bilim ve kültür merkezi oldu. 1821'de yeniden tahkim edilen kent Polonya krallık topraklarına bağlandı; ama 1866'da askeri bir mevki olmaktan çıktı ve özgür bir kent olarak yeniden gelişmeye başladı. II. Dünya Savaşı sırasında kenti işgal eden Almanlar 8 bin kişiyi öldürdüler. Kentteki önemli yapılar arasında 17. yüzyılın başlarında maniyerist üslupta inşa edilmiş Belediye Binası ile tasarımını Morando'nun yaptığı ve Polonya'daki Rönesans kiliselerinin en güzellerinden biri olan Św. Tomasz Kilisesi (1593-1628) sayılabilir. Kentte Maria Skłodowska-Curie Üniversitesi'ne bağlı bir yüksekokul vardır. Nüfus (1990 tah.) 60.700.

Zamoyski AİLESİ, yaklaşık 400 yıl boyunca Polonya'nın siyasal yaşamında nüfuz sahibi olan aile.

Aile 15. yüzyılda Polonya'nın Mazovya bölgesindeki Laznin'e yerleşti. Tomasz Lazninski yörede Zamość olarak bilinen bir malikâneyi satın aldı. Oğulları Florian (ö. 1510) ile Maciej bu malikâneden dolayı Zamoyski soyadını kullanmaya başladılar. Florian'ın torunu Stanisław ailenin senatörlük görevine getirilen ilk üyesi oldu. Ailenin ülke yönetiminde söz sahibi olması, sarayda güçlü bir konum kazanan Stanisław'ın oğlu Jan Zamoyski'yle (1542-1605) başladı.

Jan Zamoyski, bir portre, 1600; Uffizi Galerisi, Floransa
Galleria degli Uffizi, Floransa

Aileyi bir kez daha öne çıkaran Andrzej Zamoyski (1716-92) Mayıs 1764'te *Sejm*'e (Ulusal Meclis) sunulan genel reform tasarısını kaleme alanlar arasında yer aldı. Tasarı parlamenter sistemin iyileştirilmesini, soyluların yetkilerinin sınırlandırılmasını ve serfliğin kaldırılmasını öngörüyordu. Andrzej Zamoyski kendi topraklarında serfliği kaldırdıysa da önerileri 1780'de *Sejm*'de reddedildi. Oğlu Stanisław Kostka Zamoyski (1775-1856) kont unvanı aldı. Stanisław'ın oğlu Andrzej Zamoyski (1800-74) Ruslara karşı girişilen ayaklanma (1830-31) sırasında destek sağlamak için Avusturya'ya gönderildi. Ama ayaklanmanın bastırılması üzerine malikânesine çekildi. Rus egemenliğine karşı 1861'de başlayan direniş sırasında, Polonya'ya özerklik verilmesi için Rus çarına gönderilen mektubun hazırlanmasına katıldı. Silahlı ayaklanmaya karşı çıkmakla birlikte, Rus güdümlü Polonya hükümetiyle işbirliği yapmayı reddetti. Eylül 1863'te sürgüne gönderildi.

Andrzej'in kardeşi Władysław Zamoyski (1803-68) Polonya genel valisi Grandük Konstantin'in yaverliğini yaptı. Daha sonra 1830-31 yıllarındaki ayaklanmaya katıldı ve ardından İngiltere'ye göç etti. Orada Polonya prenslerinden Adam Jerzy Czartorski'nin temsilcisi oldu. Avusturya'ya karşı savaşmak üzere Sardinya Ordusu'nda yer alan Polonya birliklerini topladı (1848-49). Kırım Savaşı (1853-56) sırasında Osmanlı ordusundaki Polonyalı süvarilere komuta etti.

Andrzej'in ikinci oğlu Franciszek Tomasz Zamoyski, 1884'te ailenin kont unvanının Ruslarca tanınmasını sağladı. Onun oğlu Maurycy Zamoyski (1871-1939) 1924'te yedi ay süreyle İkinci Polonya Cumhuriyeti'nin dışişleri bakanlığını yaptı.

Zamyatin, Yevgeni Ivanoviç (d. 1 Şubat 1884, Lebedyan, Tambov, Rus Çarlığı - ö. 10 Mart 1937, Paris, Fransa), karşı-ütopyacı romanın yaratıcısı Rus romancı, öykü ve oyun yazarı. Deneysel üslubuyla ve Avrupalı aydınların kozmopolit-hümanist geleneğinin bir izleyicisi olarak devrimin hemen sonrasında ülkesinin en parlak aydın ve edebiyatçılarından biri olmuş, Sovyet edebiyatının bu en yaratıcı döneminde birçok yazarı etkilemiştir.

Petersburg'da gemi mühendisliği öğrenimi gördükten (1908) sonra mesleğiyle yazarlığı bir arada yürüttü. İlk yapıtları, taşra yaşamını sert bir üslupla yeren *Uyezdnoe* (1913; Bir Taşra Öyküsü) ile askerliği eleştiren *Na kulickah*'tı (1914; Dünyanın Sonunda). *Na kulickah*'ın çarlık sansürü tarafından zararlı bulunması üzerine yargılandı. Sonunda aklanmasına karşın bir süre yazmaya ara verdi. I. Dünya Savaşı sırasında, Rusya'nın ısmarladığı buzkıranların yapımını denetlemek üzere İngiltere'ye gönderildi. Orada, İngilizlerin sıradan ve duygusuz yaşamını yeren *Ostrovityane*'yi (1918; Adalılar) yazdı. 1917'de Rusya'ya döndü.

Zamyatin, devrimden önce Bolşevik olmasına karşın sonradan partiyle ilişkisini kesti. Siyasal edebiyatı ironik bir bakışla eleştirdiği için yöneticilerin gözünden düştü, ama sanatta belli bir ilkeye bağlı kalmama ilkesini benimsemiş Serapion Kardeşleri(*) grubundan genç kuşak yazarlar üzerinde etkili oldu. Devrim sonrasında edebiyatın durumunu tartıştığı *Ya boyus* (1921; Korkarım) adlı denemesi şu yargıyla sona eriyordu: "Korkarım, Rus edebiyatının geçmişinden başka geleceği yok".

Zamyatin en güzel öykülerinden bazılarını da bu dönemde yazdı. En iddialı yapıtı olan *My* (1924; *Biz*, 1989) Rusya'da gizlice okunduysa da basılamadı. Romanın İngilizce çevirisi 1924'te ABD'de, özgün Rusça metni ise 1927'de Prag'da yayımlandı. Romanda işçilerin özel yaşamlarının olmadığı, ad yerine numarayla çağrıldığı, birörnek giysiler giyip yapay yiyeceklerle beslendiği, cinsel yaşamlarının bile yetkililerce düzenlendiği "Tek Devlet"teki yaşam anlatılır. Devletin başında oybirliğiyle sürekli yeniden seçilen "Velinimet" vardır. *Biz*, Aldous Huxley'in *Brave New World* (1932; *Yeni Dünya*, 1945) ve George Orwell'in *Nineteen Eighty-four* (1949; *Bindokuzyüzseksendört/1984*, 1958) romanlarına esin kaynağı olmuştur.

Zamyatin 1923'te tiyatroya yöneldi ve bazı oyunları başarıyla sahnelendi. Ama *Biz*'in yurtdışında basılması ve sanattaki bağnaz yaklaşımlara karşı alaycı tutumu yüzünden yapıtları Rusya'da yasaklandı. Sert eleştirilere hedef olduğu Rus Proleter Yazarlar Birliği'nden (RAPP) de istifa etti. 1931'de, Gorki'nin araya girmesi sayesinde Stalin'in izniyle yurtdışına çıktı. Yaşamının geri kalan birkaç yılını Paris'te geçirdi.

Zamyatin'in öyküleri Türkçede *Taşkın* (1991), *Üç Gün* (1993), *Kuzey* (1993) ve *Mağara* (1993) adlı kitaplarda derlenmiştir.

Zanardelli, Giuseppe (d. 29 Ekim 1826, Brescia, Lombardiya, Avusturya İmparatorluğu - ö. 26 Aralık 1903, Moderno, İtalya), 1901-03 arasında İtalya başbakanı. Ülkenin her yerinde grevlerin patlak verdiği çalkantılı bir dönemde izlediği politikayla çalışanların yatıştırılmasını sağlamıştır.

1848'de Avusturya'ya karşı sürdürülen savaş sırasında gönüllü birliklerde çarpıştı. Novara yenilgisinden sonra Brescia'ya dönerek hukuk dersleri vermeye başladı. Ama bir süre sonra Avusturya yanlısı yazılar yazmayı reddettiği için öğretmenlik yapması yasaklandı. 1859'da milletvekili seçildi. 1876'da Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketinin(*) sol kanadının kurduğu hükümette görev aldı ve sonraki 20 yıl boyunca çeşitli hükümetlerde adalet ya da içişleri bakanlığında bulundu. 1896'da Rudini markisi Antonio Starabba'nın kurduğu ikinci hükümette görev aldıysa da, 1898'de Rudini'nin ayaklanmaları bastırmak için sıkıyönetim ilan etmesini protesto amacıyla hükümetteki görevinden ayrıldı.

1901'de Kral III. Vittorio Emanuele tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi. Giovanni Giolitti'nin içişleri bakanlığını üstlendiği bir hükümet kuran Zanardelli, başbakanlığı sırasında ülkede patlak veren grevlere karşın parlamentonun bütün işlevlerini eksiksiz olarak yerine getirmesini sağladı. Ayrıca, yaptığı düzenlemelerle yoksullar üzerindeki vergi yükünü hafifletti ve grevleri kırmak için ordunun kullanılması uygulamasına son verdi. 1903'te parlamentodan geçirmeye çalıştığı boşanma yasası sert bir muhalefetle karşılaşınca başbakanlıktan istifa etti.

Zandeler *bak.* Azandeler

Zangwill, Israel (d. 14 Şubat 1864, Londra - ö. 1 Ağustos 1926, Midhurst, West Sussex, İngiltere), İngiliz romancı, oyun yazarı ve siyonist önder. İngiliz edebiyatında Yahudi göçmenlerin yaşamını anlatan ilk yazarlardan biridir.

Doğu Avrupa'dan İngiltere'ye göç etmiş bir ailenin çocuğuydu. Londra'da East End'de büyüdü ve Yahudi Serbest Okulu'yla

Londra Üniversitesi'nde öğrenim gördü. *Children of the Ghetto: A Study of a Peculiar People*'da (1892; Getto Çocukları) yakından tanıdığı getto yaşamını konu aldı. Yeni çevrelerinde yaşam savaşı veren Yahudi göçmenleri Dickens'ınkileri andıran yetkin tiplemeler aracılığıyla anlattı. Yapıt hem konusu, hem de Yidiş cümle yapısını andıran İngilizcesiyle büyük ilgi uyandırdı. Zangwill'in gene

Zangwill, A. Woolmark'ın mürekkeple çizimi, 1925; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Yahudileri konu alan öbür yapıtları arasında, 18. yüzyılda geçen pikaresk roman *The King of Schnorrers* (1894; Dilenciler Kralı) ile Spinoza, Heine ve Lassalle gibi ünlü Yahudiler üzerine denemelerini içeren *Dreamers of the Ghetto* (1898; Getto Hayalcileri) vardır. Amerika'nın bütün Avrupa uluslarını eritip yeni bir ırka dönüştüren bir "pota" olduğu görüşü, Zangwill'in *The Melting Pot* (1908; Pota) adlı oyunundan kaynaklanır.

Zangwill 1896'da Yahudi önder Theodor Herzl ile tanıştıktan sonra Siyonizmin sözcüsü oldu. Ama bir süre sonra bu hareketten ayrılarak Büyük Britanya İmparatorluğu İçinde Yahudileri Yerleştirme Derneği'ni kurdu ve 1905-25 arasında derneğin başkanlığını yürüttü.

zanni, *commedia dell'arte*'de(*) soytarı uşak tipi. *Zanni*'ler elinden her iş gelen hilekâr uşaklardı. Sağduyu, zekâ ve gurur sahibi, kaba şakalara ve entrikaya düşkün, genellikle de kavgacı, korkak, kıskanç, kinci ve hain tipler olurlardı. Yalnızca erkekler için kullanılan *zanni* sözcüğü büyük olasılıkla, karakterin yaratıldığı Lombardiya'nın Bergamo kentinde yaygın olan Giovanni adından geliyordu.

Zanni'lerin kostümü, üstünde tutkalla yapıştırılmış saç ve sakal bulunan tahtadan ya da deriden yarım bir maske, bol bir gömlek, bol

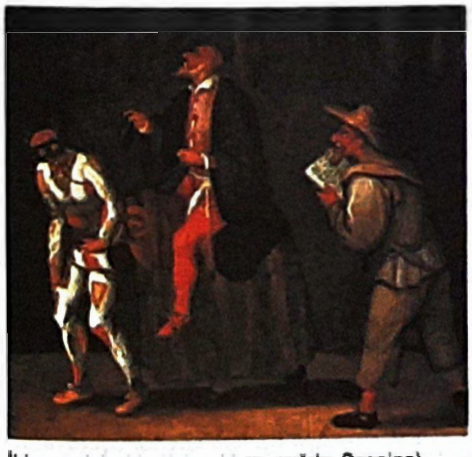

İki *zanni* (solda Arlecchino, sağda Scapino) ve Pantalone, "Campagnia dei Gelosi" adlı resimden bir ayrıntı, 1580; Drottningholm Tiyatro Müzesi, Stockholm
Drottningholms Teatermuseum, Stockholm

pantolon ve uzun tüylü geniş kenarlı ya da uzun koni biçimli bir şapkadan oluşurdu. Genellikle *zanni*'lerden biri tahtadan bir kılıç taşırdı.

Zanni'ler oyunda eylemi başlatır ve çoğunlukla kendini beğenmiş, gururlu ve gösterişçi karakterleri hedef alarak, yinelenen komik hareketler (*lazzi*), güncel espiriler ve kaba şakalara (*burle*) dayalı bir komedi yaratırlardı. Ayrıca akrobasi ve cambazlık yetenekleriyle de dikkati çekerlerdi.

Bazı *commedia dell'arte* gösterilerinde bir tek *zanni* yer alır, bazılarındaysa bu sayı ikiyle dört arasında değişirdi. Bunların en önemlisi Zanni adını taşır, ötekilerse Scapino(*), Scaramuccia(*), Pedrolino(*), Arlecchino(*) ya da Pulcinella (*bak.* Punch) karakterleri olurdu. Çoğu zaman iki *zanni* birbirine karşıt rollerde görünür, biri zeki ve karşısındakini şaşırtmakta usta, öteki de aklı kıt bir tip olurdu.

Zanthoxylum, turunçgiller (*Rutaceae*) familyasından 200 kadar ağaç ve çalı türünü kapsayan cins. Her iki yarıküreninde de özellikle tropik bölgelerinde yabani olarak yetişen bu türlerin bazısı süs bitkisi olarak

Zanthoxylum clava-herculis
Thase Daniel

yetiştirilir. Küçük yeşil çiçekleri ve içinde parlak, siyah tohum barındıran iki kapaklı kapsül tipinde meyveleri vardır. En çok yetiştirilen türleri *Z. americanum* ve *Z. clava-herculis*'tir. *Z. flavum*'dan parlak, sarımsı kahverengi bir kereste elde edilir.

Zanuck, Darryl F(rancis) (d. 5 Eylül 1902, Wahoo, Nebraska - ö. 22 Aralık 1979, Palm Springs, California, ABD), 30 yılı aşkın bir süre başyapımcı olarak çalışmış ve Hollywood sinemasına birçok yenilik getirmiş film yapımcısı.

Sinema yaşamına 1924'te Warner Bros. Pictures, Inc. için senaryolar yazarak başladı. Üç yıl sonra şirketin başyapımcısı oldu. Müzikli ve konuşmalı ilk film olan *The Jazz Singer*'ı (1927; Caz Şarkıcısı) gerçekleştirerek şirketin sesli filme geçmesini sağladı. *Little Caesar* (1930; *Küçük Sezar*) ve *Public Enemy* (1931; *Halk Düşmanı*) adlı yapıtlarıyla 1930'ların gangster filmleri furyasını başlattı.

Zanuck 1933'te Twentieth Century Pictures'ın kurucuları arasında yer aldı. İki yıl sonra Fox Film Corporation'la birleşerek Twentieth Century-Fox Film Corporation(*) adını alan şirkette *The Grapes of Wrath* (1940; *Gazap Üzümleri*), *How Green Was My Valley* (1941; *Vadim O Kadar Yeşildi ki*), *Winged Victory* (1944; Kanatlı Zafer), *The Razor's Edge* (1946; *Şeytanın Kurbanları*), *Gentlemen's Agreement* (1947; *Namus Sözü*) ve *Viva Zapata!* (1952) gibi unutulmaz filmler yaptı.

1956'da Twentieth Century-Fox'tan ayrıldı. Altı yıl sonra geri dönerek şirketin başına geçti ve büyük ticari başarı elde eden *The Longest Day* (1962; *En Uzun Gün*) ve *The Sound of Music*'le (1965; *Neşeli Günler*) şirketin mali açıdan toparlanmasını sağladı. Daha sonra eleştirmenlerce övgüyle karşılanan başarılı *M*A*S*H* (1970; *Cephede Eğlence*) ve *Patton* (1970; *General Patton*) filmlerini yaptı. 1971'de yöneticilik ve yapımcılığı bıraktığını açıklayan Zanuck'a sinemaya yaptığı büyük katkılardan ötürü üç kez Sinema Sanat ve Bilimleri Akademisi'nin Irving Thalberg Ödülü verilmiştir.

Zanussi, Krzysztof (d. 17 Temmuz 1939, Varşova, Polonya), ahlak ve inanç sorununu öne çıkardığı filmleriyle tanınan Polonyalı sinema yönetmeni.

Felsefe ve fizik okudu. Varşova Üniversitesi'nin fizik bölümünü bitirdikten sonra sinemayla ilgilenerek amatör filmler yönetti. 1960'da Łódź Sinema Okulu'na (eskiden Kraków Sinema Enstitüsü) girdi. 1966'ta çektiği yarım saatlik mezuniyet filmi birçok uluslararası şenlikte ödül kazandı. 1969'da gerçekleştirdiği ilk konulu uzun filmi *Struktura kryształu*'nun (*Kristalin Yapısı*) içerdiği felsefi öğelerle sinemada özgün bir yer kazandı.

Orta yaşa gelmiş bir mühendisin yaşam konusundaki değerlendirmelerini temel alan *Iluminacja* (1973; *Aydınlanma*) başyapıtlarından biri oldu. ABD'de çektiği *The Catamount Killing*'de (1974; Catamount Cinayeti) çok farklı bir denemeye girişerek polisiye roman yazarı James Hadley Chase'in bir yapıtını perdeye aktardı. *Bilans kwartalny*'de (1975; *Bilanço*) kadınların dünyasına, *Barwy ochronne*'de (1977; Kamuflaj) Polonya'daki siyasal rejimin yozlaşmış yönlerine, *Kontrakt*'ta (1980; *Evlilik Sözleşmesi*) evlilik kurumuna, *Wege in der Nacht*'ta (1982; *Gecenin Sokakları*) savaşın insan ilişkilerini zedelemesine eğildi. Bu arada 1980'de gerçekleştirdiği *Konstans* (*Sabit Sayı*) yoğun felsefi içeriğiyle en olgun yapıtlarından biri oldu ve Zanussi bu filmle Cannes Film Şenliği'nde Jüri Büyük Özel Ödülü'nü kazandı. 1981'de yönettiği *From A Far Country*'de (Uzak Bir Ülkeden) Papa II. Johannes Paulus'un yaşamını anlatan Zanussi'nin 1984 tarihli *Rok spokojnego slocna*'sı (Sakin Güneş Yılı) Venedik Film Şenliği'nde büyük ödülü kazandı.

Zao Jun, Wade-Giles yazımında TSAO CHÜN. Çin mitolojisinde, fırın prensi. Büyüsel simya gücüyle yarattığı altın tabaklarda yemek yiyenlerin ölümsüzlük kazandığına inanılırdı. Han imparatoru Wu Di'nin, Li Shaojun adlı gizemcinin etkisiyle, Zao Jun'ün kendisini yaşlanmaktan koruyacağına inandığı söylenir. Bu inançla imparator İÖ 133'te Zao Jun'e ilk kurbanı sunar. Li saraya alınışından bir yıl sonra, üzeri yazılı bir ipek kumaşı gizlice bir boğaya yedirir ve imparatora hayvanın karnında gizemli mesajlar bulunduğunu söyler. Hayvanın karnı açılınca kumaştaki el yazısı tanınır ve imparator Li'yi öldürtür. O dönemde Zao Jun'ün başlıca görevi ölümsüzlük kazandıran altının elde edildiği ocağın sönmemesini sağlamaktı.

Bir başka söylencede Han imparatoru Xuan Di'nin (İÖ 74-İÖ 49/48) Zao Jun'ü insan biçiminde gördüğü, tanrının kendisini Chan Zifang olarak tanıttığı, sarı giysiler içinde olduğu ve dağınık saçlarının omuzla-

rına döküldüğü söylenir. Bu görüntüden etkilenen imparator Zao Jun onuruna bir kuzu keser. İÖ 7. yüzyıl dolaylarında ad benzerliği nedeniyle Zao Jun, Mutfak ya da Ocak Tanrısı Zao Shen'la karıştırıldı.

Zao Shen, Wade-Giles yazımında TSAO SHEN. Çin mitolojisinde mutfak ya da ocak tanrısı. Ailenin davranışlarını gökteki tanrılara bildirdiğine ve ailelere zenginlik ya da yoksulluk getirdiğine inanılırdı. Aynı zamanda evi kötü ruhlardan koruduğu için, evden ayrıldığı zamanlar tehlikeli sayılırdı. Günlük yaşama girişi ve kült tarihi kesin olarak bilinmeyen Zao Shen, bazen Ateş Tanrısı He Shen ve Fırın Prensi Zao Jun ile karıştırılırdı.

Bir inanışa göre, ayda en az bir kez mutfaktaki ocaktan ayrılır ve evde olup

Mutfakta ocağın üzerine asılmak üzere tasarlanmış, Zao Shen ve karısını betimleyen bir resim; Horniman Müzesi ve Kütüphanesi, Londra
Horniman Museum and Library, Londra

bitenleri anlatmak üzere gökteki tanrıların yanına ya da kentin tinsel yöneticisi olan Duvar ve Hendek Tanrısı Cheng Huang'a giderdi. Ay takvimine göre 12. ayın sonuna doğru gökyüzünü yöneten tanrıya yıllık rapor verdiğine de inanılırdı. Rapor vermek üzere gitmeden önce yapılan törende ev halkı duvara asılı resminin dudaklarına bal ya da tatlı sürerek, ağzından tatlı sözler dökülmesini sağlamaya çalışırdı. Resminin önüne adak olarak yiyecek ve içecekler konur, daha sonra kâğıttan yapılma at arabası, atlar, para ve ev eşyalarıyla birlikte resmi de yakılırdı. Yeni yıl başladığında geri dönüşünü karşılamak üzere ocağın yukarısına yeni bir resmi asılırdı.

Zaozhuang, Wade-Giles yazımında TSAO-CHUANG. Çin'de, Shandong yönetim bölgesinin (*sheng*) güneyinde kent. Shandong Tepelerinin güneybatı uzantısının batı kanadında, Büyük Kanal'ın doğusunda, Çin'in doğu kesimindeki en önemli madencilik bölgelerinden birinde geniş bir alana yayılır. Çevresinde kok üretimine elverişli, yüksek kaliteli taşkömürü yatakları bulunur; bu yataklar Jiangsu yönetim bölgesindeki Jiovang ve Xuzhou'da bulunan yatakların bir uzantısıdır.

Yöredeki kömür madenleri, II. Dünya Savaşı'ndan önce Zhongxing adlı şirket tarafından işletiliyordu. Bu dönemde Taozhuang ve Zaozhuang'dan çıkarılan kömürün büyük bölümü demiryolu ve Büyük Kanal aracılığıyla Yangtze Irmağı vadisine gönderiliyordu. 1930'ların ortalarında, Lianyungang'da yeni bir limanın inşa edilmesinden sonra, Zhongxing şirketi burada kömür işleme tesisleri kurdu ve kendi gemilerini kullanarak ihracat yapmaya başladı. Japon işgali sırasında üretim artırıldı ve çıkarılan kömürün büyük bir bölümü gemilerle Japonya'nın Küşü Adasındaki Yavata Iron Steel Company'ye gönderildi. II. Dünya Savaşı'nın sonlarında madenler büyük hasar gördü ve üretim durdu. Yixian'daki ikincil derecede önemli madenler savaştan kısa bir süre sonra işletmeye açıldıysa da Zaozhuang'daki madenler ancak 1954'te üretime geçti. Sonradan her iki maden büyük ölçüde modernleştirildi ve yöredeki demiryolu hattı onarıldı. Zaozhuang belediyesi, 1960'ların başlarında bir madencilik merkezi haline gelen ve Tianjin-Pukou demiryolunun Büyük Kanal'ı geçtiği noktada bulunan Hanzhuang'ı da kapsar. Zaozhuang'da madenciliğin yanı sıra bazı sanayi dalları da gelişmiştir. Nüfus (1990) 380.846.

Zap Suyu, BÜYÜK ZAP SUYU olarak da bilinir, Doğu Anadolu Bölgesi'nden doğup Türkiye sınırları dışında Dicle Irmağına ulaşan akarsu. Bazı yeni kaynak ve haritalarda Çığlı Suyu adıyla geçer. Türkiye sınırları içindeki uzunluğu 189 km, toplam uzunluğu 426 km'dir. Van Doğusu Dağlarından Mengene Dağı (3.412 m) ve İran sınırı yakınındaki Haravil (Yiğit) Dağı (3.468 m) yamaçlarından inen suların birleşmesiyle oluşur. Başkale yöresinden geçerken aldığı bazı derelerle büyür. Güneydoğudan (soldan) gelen ve Yüksekova'nın sularını toplayan Nehil Çayını aldıktan sonra Hakkâri kentinin yakınından geçer. Güneydoğu Toroslar'ın oldukça genişlemiş bir kesimini oluşturan Hakkâri Dağlarını çok dar ve derin boğazlarla yararak aşar. Çukurca'nın batısında Türkiye sınırları dışına çıkar. Irak topraklarında önce güneydoğu, sonra da güneybatı yönünde akar ve Musul'un 40 km kadar güneyinde Dicle Irmağına kavuşur.

Türkiye sınırları içindeki çığırı 12.695 km²'lik bir alanın sularını toplar. Yağmur,

Zap Suyu, Hakkâri yakınları
Celsus Picture Library, fotoğraf, Nezih Başgelen

kar ve buzul sularıyla beslendiğinden ilkbaharda ve yaz başlarında kabaran suları kışın azalır. Ortalama debisi 86,5 m³/sn'dir.

Dicle Irmağının Türkiye sınırları dışındaki kollarından biri de Küçük Zap Suyu olarak anılır. İran'ın batı kesiminden doğan bu akarsu, daha sonra Irak'a geçer ve Kerkük'ün batısında Dicle Irmağına katılır. Küçük Zap Suyunun geçtiği alanlar önemli petrol üretim bölgeleridir.

Zapadni Bug *bak.* Bug Irmağı

Západní Čechy *bak.* Batı Bohemya

Zapadnik, 19. yüzyıl Rusya'sında, özellikle 1840'larda ve 1850'lerde Rusya'nın Batı'yla aynı çizgiyi izlemesi gerektiğini vurgulayan aydınlara verilen ad. Bu görüşleriyle Rusya'nın eski değer ve kurumlara dayanarak kendine özgü bir yolda ilerlemesi gerektiğini savunan Slavofillerden(*) ayrılıyorlardı.

Západočeský *bak.* Batı Bohemya

Zapata, Emiliano (d. 8 Ağustos 1879, Anenecuilco - ö. 10 Nisan 1919, Morelos, Meksika), Meksikalı devrimci. Meksika Devrimi sırasında ve sonrasında (1911-17) yürüttüğü gerilla savaşıyla tanınır. Toprağın köylüler arasında eşit olarak paylaştırılmasını savunmuştur.

At yetiştirip satan bir Mestizo (İber-Yerli karışımı) köylünün oğluydu. On yedi yaşındayken babası öldü ve kardeşlerinin bakımını üstlendi. Ertesi yıl köylülerin topraklarına el koyan büyük toprak sahibine karşı protesto hareketine katıldığı için tutuklandı. Affedildikten sonra da bu mücadeleyi sürdürünce askere alındı. Altı aylık askerlik hizmetinin ardından bir toprak sahibinin atlarını yetiştirmekle görevlendirildi. 1909'da köylülerince köy savunma kurulunun başkanlığına seçildi. Toprak sahipleriyle görüşmelerden sonuç alamayınca, bir grup köylüyle birlikte el konmuş toprakları zorla işgal ederek paylaştırdı. Bir süre sonra Meksika diktatörü Porfirio Díaz'a karşı bir

Zapata, 1912
Archivo Casasola

ayaklanma başlatan Francisco Madero'nun(*) saflarına katıldı. Komutasındaki küçük birlikle Mart 1911'de Cuautla kentini ele geçirerek başkent México'ya giden karayolunu kapattı. Bir hafta sonra Díaz'ın istifa ederek kaçması üzerine 5 bin gerillayla Morelos eyaletinin merkezi Cuernavaca'ya girdi. México'da buluştuğu Madero'dan eski ortak toprak mülkiyeti sistemine dönülmesi için geçici başkana baskı yapmasını istedi. Daha önce varılan uzlaşma uyarınca gerillaların elindeki silahların toplanmasında ısrar eden Madero'nun toprak satın alabilmesi için önerdiği yüklü parayı geri çevirerek Mexico'dan ayrıldı. Kuvvetlerini silahsızlandırma yönünde adımlar attıysa da geçici başkanın üzerine asker yollaması karşısında bundan vazgeçti.

Zapata Kasım 1911'de başkanlığa seçilen Madero'yla toprak sorunu için yaptığı ikinci

görüşmeden de bir sonuç alamadı. Bunun üzerine Otilio Montaño adlı bir öğretmenin yardımıyla Ayala Planı olarak bilinen bir program hazırladı. Madero'nun devrimin hedeflerini yerine getiremeyeceğini belirten programda, devrimin yeniden canlandırılması ve seçimler için elverişli bir ortam sağlanıncaya değin geçici bir başkan atanması öngörülüyordu. Ayrıca büyük toprak sahiplerinin elindeki çiftliklerin üçte birinin tazminat ödenerek kamulaştırılması, bunu kabul etmeyen büyük toprak sahiplerinin çiftliklerine ise zorla el konması hedefi ortaya konuyordu.

Zapata'nın "Toprak ve Özgürlük" (*Tierra y Libertad*) sloganıyla başlattığı gerilla mücadelesine geniş çaplı bir toprak dağıtımı da eşlik etti. Bu süreçte direnen toprak sahiplerine karşı sık sık sert önlemlere de başvuruluyordu. Zapatista olarak bilinen gerillalar topraklarını omuzlarında silahlarıyla ekip biçiyor, çağrıldıklarında baskın biçiminde çarpışmalara katılıyor ve eylem sona erince de topraklarına dönüyorlardı. Zapata bazen çevresine binlerce savaşçı topluyor ve bunların giderlerini kentlerden aldığı vergilerle ya da zenginlerden tehditle topladığı paralarla karşılıyordu. Gerillaların başlıca silah kaynağı hükümet birliklerinden ele geçirilen tüfeklerdi.

General Victoriano Huerta'nın Madero'yu başkanlıktan uzaklaştırarak öldürttüğü sırada Zapata ve adamları México yakınlarına ulaşmışlardı (Şubat 1913). Huerta'nın birleşme önerisini geri çeviren Zapata ile bir başka devrimci önder Pancho Villa'nın(*) baskısı, yeni diktatörü devirmek amacıyla kuzeyde bir ordu kuran Venustiano Carranza'ya karşı harekete geçilmesini önledi. Böylece Huerta Temmuz 1914'te ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.

Carranza'ya bağlı anayasacılara güven duymayan Zapata, México'daki bazı aydınlarla ilişkiye girdi. Bunlardan biri olan Antonio Díaz Soto y Gama, daha sonra hareketin kuramcısı durumuna geldi ve bir köylü partisi kurdu. Zapata yönetime geçen anayasacılara Ayala Planı'nı uygulama çağrısında bulundu. Ayrıca bu isteğin yerine getirilmesine değin bağımsız olarak savaşmayı sürdüreceğini bildirdi.

Carranza Ekim 1914'te bütün devrimci güçlerin katılacağı bir meclis toplamayı önerdi. Villa ve Zapata yanlıları meclise, ancak México'dan Aguascalientes'e taşındıktan sonra katıldılar. Bu iki grubun çoğunluğu oluşturduğu meclis General Eulalio Gutiérrez'i geçici başkanlığa atama konusunda görüş birliğine vardı. Carranza bu kararı kabul etmeyeceğini açıklayarak hükümetiyle birlikte Veracruz'a doğru yürüyüşe geçti.

Bunu izleyen iç savaşta Zapata, Güney Kurtuluş Ordusu adını alan ve 25 bin kişiyi bulan birliklerine México'yu işgal etme emrini verdi. Başkentliler bu köylü gerillaların saraylara saldırmak ya da kadınların ırzına geçmek yerine, alçakgönüllülükle kapı kapı dolaşarak yiyecek ve içecek isteyişlerini şaşkınlıkla seyrettiler. Zapata ve Villa iki hafta sonra México'da buluşarak sivil bir başkanın başa geçmesine değin birlikte savaşmak üzere anlaştılar. Bu arada Villa Ayala Planı'nı kabul etti.

Zaferin ardından Zapata toprak dağıtımı amacıyla tarım komisyonları kurmaya girişti. Zamanının büyük bölümünü bu komisyonları denetlemeye ayırarak, komisyonların yanlı davranmaması ve toprak sahiplerinin etkisi altına girmemesi için çaba gösterdi. Ülkenin ilk tarım kredi kuruluşu olan Tarım Kredi Bankası'nı kurdu. Ayrıca Morelos'taki şeker plantasyonlarını kooperatifler biçiminde örgütlemeye çalıştı. Nisan 1915'te México'da kendisini ziyaret eden ABD başkanı Woodrow Wilson'ın özel temsilcisinden Wilson'ın da kendi heyetini kabul etmesini istedi. Ama ABD Carranza hükümetini tanımaya devam etti.

Bir yandan iç savaşın da sürdüğü bu dönemde Zapata, Puebla kentini ele geçirdi ve birçok çatışmadan zaferle çıktı. Bu başarılarında saflarına katılan bazı profesyonel askerlerin danışmanlığı da önemli rol oynadı. Ama Carranza'nın 1917'de Villa'yı yenilgiye uğratmasıyla tek başına kaldı. Carranza bu durumdan yararlanarak bir kurucu meclis toplama yoluna gitti. Zapata'nın çağrılmadığı meclis yeni bir anayasa çıkararak Carranza'yı başkanlığa seçti.

Zapata'ya karşı askeri harekâta komuta eden General Pablo González, gerilla direnişini kırmak için Zapata'yı ortadan kaldıracak bir tuzak hazırladı. Gerilla saflarına katılacağını bildiren bir albayla Chinameca adlı çiftlikte görüşmeye giden Zapata çiftlikte gizlenmiş askerlerce taranarak öldürüldü. Cesedi Cuautla'ya götürüldü ve orada gömüldü.

Sonradan Meksika Devrimi'nin önde gelen bir halk kahramanı olarak tarihteki yerini alan Zapata, aynı zamanda 20. yüzyıldaki ilk büyük köylü hareketinin önderi olarak kabul edilir.

Zapolska, Gabriela, asıl adı MARIA GABRIELA KORWIN-PIOTROWSKA (d. 30 Mart 1857, Podhajce, Galiçya, Macaristan - ö. 17 Aralık 1921, Lwów [bugün Lvov, Ukrayna], Polonya), doğalcı akıma bağlı Polonyalı roman ve oyun yazarı.

Paris'te başarısız geçen oyunculuk deneyiminden sonra orta sınıfın değerlerini, ikiyüzlülüğünü ve ahlakçılığını eleştiren sıradan duygusal romanlar yazdı. Yirmi yılı aşkın bir süre içinde yazdığı birçok romandan yalnızca ikisi günümüzde de okunmaktadır. Bunlardan *Zaszumi las* (1899; Orman Anlatacaktır), Paris'teyken tanıdığı ya da öykülerini dinlediği, çoğu öğrenci ve sanatçı olan Polonyalı devrimcileri konu alan bir *roman à clef*'dir(*). *Sezonowa miłość* (1905; Mevsim Aşkı) ise sayfiye kenti Zapotane'deki orta sınıf yaşamını anlatır. Zapolska'nın, çoğu melodram olan oyunları da vardır. Bunlardan yalnızca, burjuva bir ailenin reisi olan otoriter bir kadını anlattığı komedifars türündeki *Moralność pani Dulskiej*'in (1906; Bayan Dulska'nın Ahlakı) kalıcı bir ünü olmuştur.

Zapopan, Meksika'nın ortabatısındaki Jalisco eyaletinin ortakuzey kesiminde kent. Ilıman Guadalajara Vadisinde, deniz düzeyinden 1.598 m yükseklikte, eyalet merkezi Guadalajara'nın 7 km kuzeybatısında yer alır. Tahıl, şekerkamışı, pamuk, meyve ve sebze yetiştirilen çevre bölgenin ticaret ve imalat merkezidir. Kent ve çevresinde at, domuz ve sığır yetiştirilir. Kentin öteki gelir kaynakları arasında arıcılık, kuş yetiştiriciliği ve turizm sayılabilir. Zapopan'daki 17. yüzyıl bazilikası her yıl çok sayıda hacıyı kente çeker. Guadalajara'ya olan yakınlığı nedeniyle, Zapopan'a kara, hava ve deniz yoluyla kolayca ulaşılabilir. Nüfus (1980) 345.390.

Zaporojye, Ukrayna'da yönetim birimi (*oblast*). Azak Denizinin kuzey kıyısında 27.200 km²'lik bir alanı kaplar. Kıyı ovası, Azak Platosu ve Dinyeper Irmağına kadar uzanan bölge toprakları ırmağın sağ yakasındaki küçük bir alanı da içine alır. Bütünüyle step kuşağı içinde yer alan bölge topraklarının büyük bölümü tarıma açılmıştır. İklim kuraktır ve ırmakların çoğu ancak belli mevsimlerde akar. Akarsuların neden olduğu aşınma ciddi boyutlardadır. Yönetim merkezi Zaporojye kentinde metalurji, Melitopol ve Berdyansk kentlerinde makine sanayileri, Kakovka Göleti kıyısındaki Dnyeprorudi'de ise bir demir madenciliği kompleksi vardır. Öteki sanayi tesislerinin büyük bölümünü tarım ürünlerini işleyen fabrikalar oluşturur. Kuraklık sorununa karşın bölgede tarım son derece gelişmiştir. Başlıca tarım ürünü tahıldır (özellikle buğday ve mısır). Ayçiçeği, patates, kavun, karpuz, meyve ve sebze üretimi de önemlidir. Yönetim biriminin kuzeyinde başlıca ekonomik etkinlik mandıracılıktır. Azak Denizi kıyısındaki ovada ise koyun besiciliği yapılır. Nüfus (1991 tah.) 2.099.600.

Zaporojye, eskiden (1921'e değin) ALEKSANDROVSK, Ukrayna'da Zaporojye yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Dinyeper Irmağının eskiden ivinti yerlerinin bulunduğu kesimin hemen aşağısında yer alır. Yakınlardaki Kortitsa Adasında üslenmiş olan Zaporojye Kazaklarını denetim altına almak amacıyla 1770'te kurulan Aleksandrovsk Kalesi'nin çevresinde gelişti. 1806'da kent statüsü kazanan Zaporojye, dönemin en büyük hidroelektrik santralı olan Dinyeper Hidroelektrik Santralı'nın tamamlandığı 1932'den sonra hızla büyümeye başladı. II. Dünya Savaşı sırasında yıkılan baraj sonradan yeniden inşa edildi.

Kentte enerji gereksinimini santraldan karşılayan büyük bir metalurji sanayisi gelişti; Zaporojstal demir-çelik fabrikasının yanı sıra elektrikli sanayi fırınlarının yapımında ve demir alaşımları, titanyum ve alüminyum ergitmede kullanılan yüksek kaliteli çelik üretiminde uzmanlaşmış fabrikalar kuruldu. Ukrayna'nın en büyük haddehanelerinden biri Zaporojye'dedir. Kentte kok yan ürünlerini işleyen önemli bir kimya sanayisi, otomobil ve elektrikli aletler üreten bir dizi makine sanayisi ve çeşitli hafif sanayi tesisleri de vardır. Dinyeper kıyısı boyunca uzanan Zaporojye'deki sanayi ve konut bölgeleri yeşil bir kuşakla birbirinden ayrılmıştır. Kentte öğretmen, eczacılık ve makineyapım enstitüleri bulunmaktadır. Nüfus (1991 tah.) 897.000.

zapote (*Calocarpum mammosum*), *Sapotaceae* familyasından meyve ağacı. Anayurdu Orta Amerika olan bu ağaç ABD'nin güneydoğusunda da yetiştirilir. Ortalama 23 m'ye kadar boylanabilen ağacın küçük

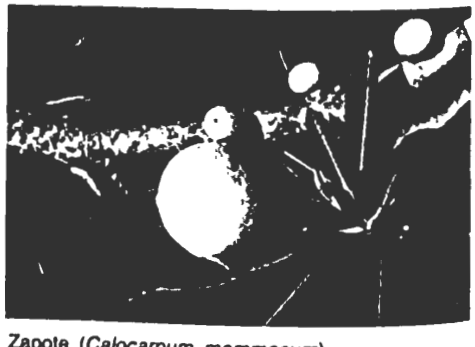

Zapote (*Calocarpum mammosum*)
W. H. Hodge

pembemsi beyaz çiçekleri ve kırmızımsı, sert bir odunu vardır. Çapı 5-10 cm arasında değişen, yuvarlağa yakın biçimli meyvelerinin dış kabuğu paslı kahverengi, eti kırmızıdır.

Zapotekler, Meksika'nın güneyindeki Oaxaca'nın doğu ve güney kesimlerinde yaşayan Orta Amerika Yerli halkı.

Zapoteklerin kültürü yerleşim ortamına (dağ, vadi ya da kıyı) ve ekonomiye (geçimlik, ticari tarım ya da kentsel) göre değişir. Her köyde, karşılıklı anlaşmaya olanak vermeyecek kadar farklı lehçeler ya da ayrı diller konuşulur. Genel olarak Zapotek

Çömlek yapan bir Zapotek kadını, Meksika
Donald Cordy

toplumu, merkezî köyler ya da kentler çevresinde toplanmıştır ve tarıma dayalıdır. Mısır, fasulye ve kabak temel ürünlerdir. İklimin elverişli olduğu yerlerde pazara yönelik olarak kahve, buğday ve şekerkamışı yetiştirilir. Bir miktar avcılık, balıkçılık ve yabanıl yiyecek toplayıcılığı da yapılır. Tarım, bitki örtüsünün kesilip yakılmasıyla açılan arazide yapılır; toprak saban ve öküzle sürülür.

Bazı bölgelerde el sanatları bugün de sürmektedir. Başlıca el sanatları çömlekçilik, örücülük ve palmiye lifi dokumacılığıdır. Zapotekler hem geleneksel, hem de modern giyim eşyalarını kullanırlar. Geleneksel kadın giysileri, uzun etek, uzun pamuklu üstlük (*huipil*) ve bir şal ya da başörtüsünden oluşur. Geleneksel erkek giysileri ise bol pantolon, kimi zaman pilili, bol gömlek, sandalet ve hasır ya da yün şapkadır. Zapotekler Katoliktir ama putperestlik döneminden kalma ruhlara, ayinlere ve mitlere olan inançlar Hıristiyanlıkla karışmış biçimde sürmektedir. Vaftiz anneleri ya da babaları aracılığıyla kurulan törensel akrabalık sistemi olan *compadrazgo* Zapotek toplumunda önemli bir unsurdur.

Zápotocký, Antonín (d. 12 Aralık 1884, Zakolony, Kladno yakınları, Bohemya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 13 Kasım 1957, Prag, Çekoslovakya), Çek siyaset adamı. Çekoslovakya Komünist Partisi'nin kurucuları arasında yer almış ve komünistlerin 1948'de iktidarı ele geçirmelerinde önemli rol oynamıştır.

Çekoslovakya Komünist Partisi'nin kurulduğu 1921'e değin 20 yıl boyunca Sosyal Demokrat Parti'de çalıştı. Milletvekilliği sırasında komünistlerin etkinliklerine katılmaya başladı. Yetenekli bir örgütçü ve propagandacı olan Zápotocký, Tomáš Masaryk'in uzun süren başkanlığı sırasında (1918-35) partinin örgütlenmesinde ve parti basınının, partiye bağlı işçi sendikalarının ve kooperatiflerin kurulmasında önemli görevler üstlendi.

1929-39 arasında Komünist İşçi Sendikaları'nın genel sekreterliğini yürüten Zápotocký, bu görevi sırasında büyük bir siyasal güç edindi. 1945'te ise Çekoslovakya'daki bütün örgütlü işçileri bir araya getiren Devrimci İşçi Sendikaları Hareketi'nin başkanlığına getirildi. Komünistlerin 1948'de iktidarı ele geçirmelerinden sonra partinin siyasal bürosuna seçildi. Klement Gottwald'ın 1953'te ölmesinden sonra devlet başkanı oldu ve ölene değin bu görevde kaldı.

zaptiye, ZABTİYE olarak da yazılır, Osmanlı Devleti'nde kolluk örgütü ve görevlisine verilen ad.

İstanbul'da ve eyaletlerde kolluk hizmetleri kapıkulu askerleri, beylerbeyi ve sancakbeylerinin buyruğundaki yerel örgütlerce yerine getirilirdi. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kolluk hizmetleri, umur-ı zaptiye denen düzensiz yerel örgütlerce yürütüldü. 1846'da Zaptiye Müşiriyeti'ne (sonradan Zaptiye Nezareti) bağlı asakir-i zabtiye denen düzenli birlikler, Rumeli ve Suriye'de de yeni alaylar oluşturuldu. Her zaptiye alayında beş ya da altı tabur, taburlarda da üçer süvari ya da piyade bölüğü vardı. Anadolu'da ise alay düzeninde olmayan, toplam 10 bin dolayında zaptiye askeri görev yapıyordu. Zaptiyeler nizamiye askerlerinden, isteğe bağlı olarak seçiliyordu.

14 Haziran 1869'da yayımlanan Asakir-i Zabtiye Nizamnamesi uyarınca Bursa, Konya, Aydın, Ankara, Trabzon, Kastamonu, Adana, Hicaz ve Yemen'de birer zaptiye alayı kuruldu. Her vilayet, alay düzeyinde bir zaptiye dairesi sayıldı. Sancak merkezlerinde zaptiye taburları, kazalarda da bölükler oluşturuldu.

1879'da zaptiye örgütü, Zaptiye Nezareti'nden alınıp geçici olarak Seraskerlik'e bağlandı. Daha sonra zaptiyenin yerini jandarma almaya başladı. 9 Ocak 1903'te Jandarma Nizamnamesi yürürlüğe konunca zaptiye örgütünün varlığı da sona erdi.

Zaptiye Nezareti, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kolluk işlerini yöneten bakanlık.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra ordu ve güvenlik alanlarında köklü yenilikler gidilirken taşrada yerel zaptiye örgütleri oluşturulmaya başladı. 16 Şubat 1846'da *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan bir iradeyle Zaptiye Müşiriyeti adı altında merkezî bir örgüt kuruldu. Bu örgüt, yetkileri ve gücü artırılarak 1870'te Zaptiye Nezareti'ne dönüştürüldü. Örgütün en üst yöneticisi zaptiye nazırıydı. 1879'da nezarete bağlı kolluk güçleri Seraskerlik'teki jandarma dairesine bağlandı ve nezaret yalnızca İstanbul'daki kolluk güçlerinin merkezî örgütü durumuna getirildi. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) gizli istihbarat örgütü Umur-ı Hafiye de Zaptiye Nezareti'ne bağlıydı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra 1909'da Zaptiye Nazereti kaldırılarak, yerine Dahiliye Nezareti bünyesinde ülkenin güvenlik ve asayişini korumakla görevli Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti kuruldu.

zar, biyolojide, canlı hücrenin ya da hücre organellerinden birinin duvarını oluşturan ince katman. Zarların çoğu yarı geçirgendir; başka bir deyişle, ayırdığı ortamların birinden öbürüne yalnız belirli maddelerin geçmesine izin verir.

Zarların çoğu iki protein katmanı arasında kalan bir lipit katmanından oluşur; bazılarında az miktarda karbonhidrat ve nükleik asit de yer alır. Lipit katmanı zarın yüksek elektriksel direncinin kaynağını oluştururken, protein katmanları düşük yüzey gerilimi ve esneklik gibi yapısal ve fiziksel özelliklerinden sorumludur.

Hücrede besin maddelerinin alınıp dönüştürülmesi, yeni moleküllerin birleşimlenmesi, enerji üretimi ve metabolizma süreçlerinin düzenlenmesi gibi işlevlerin çoğu hücre içindeki organellerde gerçekleşir. Organel zarlarının bileşenleri ve işlevleri hücre zarınınkinden oldukça farklıdır. Örneğin, hücrenin genetik maddesini taşıyan çekirdeğin çevresinde hücre içi ve dışındaki maddelerin girip çıkmasına izin veren iri gözenekleri olan iki zar katmanı vardır. Hücrenin enerji depolayan birimi olan mitokondrilerin zarı da iki katmandan oluşur; bunlardan dıştaki pek çok madde için geçirgendir, içteki ise enerji üreten enzimlerle bağlantılıdır.

Bütün zarlar, aynı derecede olmasa da suyu geçirir. Suyun hücre zarından geçişini büyük ölçüde zarın iki yanındaki çözünmüş madde yoğunluğundaki farktan kaynaklanan geçişme basıncı belirler. Yoğunluğu düşük olan yandaki su, yoğunluğu yüksek olan yana geçerken bu iki farklı ortam arasındaki farkı azaltıp ortadan kaldırmaya başlar. Çözünmüş maddeler arasındaki etkileşim ve zarın bu maddelere geçirgenliği de suyun akımını etkiler. Lipitlerde çözünen maddeler genellikle plazma zarından rahatça geçer. Öte yandan, suda çözünen pek çok madde yüksek molekül ağırlıkları nedeniyle zarlardan geçemez. Bununla birlikte, şekerler ve aminoasitler gibi pek çok organik bileşik, lipitlerde çözünememesine ve boyutları yeterince küçük olmamasına karşın zardaki gözeneklerden geçebilir. Bu bileşiklerin kolaylaştırılmış yayınım (difüzyon) olarak bilinen bir mekanizmanın yardımıyla zardan geçtiği düşünülür; buna göre, lipoprotein yapısında olduğu sanılan bir taşıyıcı molekül zarın bir yanında taşınacak maddeyle birleşir ve maddeyi zarın öbür yanına geçirir. Kimi zaman, maddenin taşınması zarın farklı yanlarına doğru hareket eden benzer taşıyıcıların birleştikleri maddeleri karşılıklı olarak birbirine aktarmasıyla gerçekleşir. Bütün canlı hücre ve dokularda inorganik ve organik maddeler aktif taşıma yoluyla hareket eder. Aktif taşıma hücre içindeki çözünmüş maddelerin yoğunluğunun belirli bir düzeyde korunmasını sağlarken, salgı ve boşaltım süreçlerinde önemli rol oynar.

zar, kumar ve ev oyunlarında kullanılan ve her yüzü birden altıya kadar bir sayıyı gösteren küçük küp. Sayıları temsil eden ve geleneksel bir modele uygun olarak düzenlenmiş olan noktalar, karşılıklı yüzlerdeki sayıların toplamı yedi olacak biçimde (bir-altı, iki-beş, üç-dört) yerleştirilmiştir. Bir oyundaki olasılıkları, atılacak zar sayısı ve zarlarla ortaya çıkacak kombinezonlar belirler.

Zarla oynanan birçok oyunda zarlar elle ya da zar kabıyla rasgele düşecek biçimde atılır. Zarların yukarı gelen yüzündeki noktaların gösterdiği sayılar geçerlidir. Oyunun kurallarına göre, bu kombinezon zar atanın kazandığını ya da yitirdiğini, oyuna devam edeceğini ya da sıranın başkasına geçeceğini belirler.

Sophokles zar atmanın Troya Kuşatması sırasında Palamades adlı bir Yunanlı tarafından bulunduğunu ileri sürer. Herodotos'a göre ise zarı, Kral Atys döneminde Lidyalılar bulmuştur. Arkeolojik veriler, her iki yazarın da yanıldığını ve zarın daha önceki toplumlarda da kullanıldığını ortaya koymaktadır. Başlangıçta ilkel topluluklar büyüsel bir işlevi olduğuna inandıkları zarları, gelecekte neler olacağını anlamak için atıyorlardı. Zarların da falda kullanılan dört yanı işaretlenmiş aşık kemiğinden doğduğu sanılır.

Kuzey Amerika Yerlileri, Aztekler, Mayalar, Büyük Okyanus halkları, Eskimolar ve Siyahlar çeşitli maddelerden yapılmış, garip biçimli ve değişik işaretler taşıyan zarlar kullanıyorlardı. Zar yapılan maddeler arasında erik ve şeftali çekirdeği, tohumlar, buffalo ve geyik kemiği, geyik boynuzu, çakıltaşı, çömlek, fındık ve ceviz kabuğu, kunduz ve marmot dişi bulunuyordu. Eski Yunan ve Roma uygarlıklarında zarlar genellikle kemik ve fildişinden yapılırdı. Ama tunç, neceftaşı, akik, kehribar, oniks, mermer ve porselen zarlar da vardı.

Arkeolojik bulgular, küp biçiminde ve bugünkülere eşdeğer işaretler taşıyan zarların Çin'de İÖ 600'den, Mısır'da ise İÖ 2000'den beri kullanıldığını göstermektedir. Hindistan'da 2000 yılı aşkın bir süre önce zar kullanıldığı, eski Sanskrit destanı *Mahabharata*'da (Bharata Hanedanının Büyük Destanı) yazılıdır. Bu dönemlerde yüzleri değişik modellerle süslü beş yüzlü, sekiz yüzlü ve piramit biçimli zarlar da kullanılıyordu.

Zar bilinen en eski kumar aracıdır. Zarla sayısız oyun oynanmıştır ve bugün de oynanmaktadır. Tavla gibi tahta üzerinde oynanan birçok oyunda oyuncuların hareketini belirlemek üzere iki ya da daha çok zar atılır.

Modern zar, hemen hemen tümüyle selüloz ya da plastik maddelerden yapılır. Kumarhane zarı olarak da bilinen asıl zar elle yapılır ve gerçek boyutlardan en çok 0,0013 cm sapar. Makinede yapılmış olan yuvarlak köşeli zar daha çok tavla ve ev oyunlarında kullanılır.

Özel olarak yapılmış hileli zarlara Eski Mısır ve Doğu mezarlarında, Kuzey ve Güney Amerika'daki Tarihöncesi mezarlarda bile rastlanmıştır. Tam bir küp biçiminde olmayan bu zarlarda, bazı sayıların yazılı olduğu yüzler daha az düşer. Böyle zarlara kalıp denir. Kalıpların bir ya da birkaç yanı törpülenmiş olduğundan bunlar yukarı doğru hafifçe daralır ve zarlar atıldığında genellikle geniş yüzeyleri yukarıya gelir. Eğri zarların en yaygını bu kalıplardır. Yüklü zarlar tam bir küp biçimindedir, ama yüzeylerden bir-iki tanesinin hemen altına ağırlık eklenmiştir. Böylece daha çok yüklü tarafın karşısındaki yüzey yukarıya gelir.

Zarın yüzeyindeki bazı sayıların atlandığı ve bazılarının iki kez yazıldığı durumlarda ise belli sayılar hiç gelmezken, belli sayılar daha sık gelir. Sözgelimi karşılıklı yüzeylerine 3-4-5 ve 1-5-6 yazılı iki zarın toplamı hiçbir zaman 2,3,7 ya da 12 etmez. Oysa bunlar zar atma oyununda oyuncuya oyun kaybettiren sayılardır. Bu tür hileli zarlar, usta hilebazlar tarafından elçabukluğuyla gerçek zarla değiştirilerek kullanılır. Zarın yalnızca üç tarafı görüldüğünden, acemi bir oyuncu zarın altıyla üstünü incelemeyi düşünemez. Zar oyunları için *bak.* barbut; craps; hazard.

Zara (Hırvatistan) *bak.* Zadar

Zara, topraklarının bir bölümü Karadeniz Bölgesi, daha büyük bölümü İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Sivas iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.456 km² olan Zara ilçesi kuzeyde Koyulhisar, kuzeydoğuda Suşehri, doğuda İmranlı, güneydoğu ve güneyde Divriği, güneybatıda Kangal, batıda Hafik, kuzeybatıda da Doğanşar ilçeleriyle çevrilidir.

İlin ortadoğu kesiminde yer alan ilçe toprakları, akarsu vadileriyle yer yer derin biçimde parçalanmış dağlık alanlardan oluşur. İlçenin kuzey kesimini Oyukludağ (2.139 m), kuzeydoğu kesimini Köse Dağının batı ve güneybatı uzantıları, güney kesimini de Tecer Dağları(*) engebelendirir. Tecer Dağlarının en yüksek kesimlerini oluşturan Gürlevik Dağı (2.688 m) ile Beydağ (2.710 m) ilçe sınırları içindedir.

İlçenin orta ve kuzey kesiminden kaynaklanan sular Karadeniz'e, güney kesiminden kaynaklanan sular ise Fırat Irmağı aracılığıyla Basra Körfezine ulaşır. Yeşilırmak'ın başlangıç kolları Köse Dağının ilçe sınırları

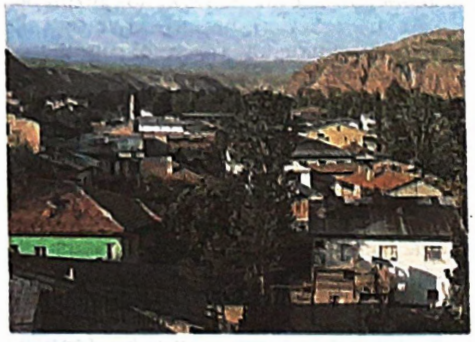

Zara'dan bir görünüm, Sivas
Şemsi Güner

içindeki batı yamaçlarından doğar. Orta kesimde doğu-batı doğrultusundaki derin vadisinde akan Kızılırmak'a katılan başlıca akarsular Oyuklu Deresi ve Acısu'dur. Beydağ'ın kuzey yamaçlarından çıkan Kırıklı Çayı ilçe sınırları dışında Acı Irmak adını alarak Kızılırmak'a katılır. Güneydoğu kesimden kaynaklanan sular ilçe sınırları dışında Çakıt Suyuna ve Karasu Irmağına katılır. İlçenin batı kesiminde yer alan Tödürge Gölünün çevresi yöre halkının yararlandığı mesire yerlerindendir.

Doğal bitki örtüsü genellikle step görünümünde olan ilçenin dağlık kesimlerinde sarı çamlardan oluşan ormanlara rastlanır.

Nüfus yitiren bir ilçe olan Zara'da halkın yarıdan fazlası kırsal kesimde yaşar. İlçe ekonomisi daha çok hayvancılığa dayanır. Yaylacılık yöntemiyle önemli miktarda koyun; ayrıca sığır yetiştirilir. Modern kovanlarla yapılan arıcılık önemli miktarda bal elde edilmesini sağlar. Ekime elverişli toprakları kısıtlı olan ilçenin başlıca bitkisel ürünleri buğday, arpa, çavdar ve patatestir. Az miktarda soğan, armut, elma ve baklagiller de yetiştirilir.

Sanayiden yoksun olan ilçede tarım araç ve gereci üreten, bunların onarımını yapan küçük işyerleri vardır. Aynı zamanda bir transit yolu olarak önem taşıyan E-88 Karayolu doğu-batı doğrultusunda Acısu ve Kızılırmak vadilerini izleyerek ilçeden geçer. İlçe topraklarında magnezit ve talk yatakları vardır.

Tarihine ilişkin yeterli bilgi bulunmayan yöre, 19. yüzyıl sonlarında Sivas vilayetinin Merkez sancağına bağlı Koçgiri kazasının sınırları içindeydi. Adını Koçgiri aşiretinden alan yörede eskiden Ermeniler ve Rumlar da yaşıyordu. 1921'de çıkan Koçgiri Ayaklanması(*) yöreyi büyük ölçüde etkiledi.

İlçenin orta kesiminde, Kızılırmak Vadisinde kurulu olan ve eskiden Koçgiri adıyla anılan Zara kenti, E-88 Karayolu'nun 3 km kadar güneyine düşer. Ayrıca içinden Suşehri'ni Sivas'a bağlayan yol geçer. Bu yolla il merkezi Sivas'a uzaklığı 70 km'dir.

Zara Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 38.275; kent, 16.073.

Zara Kuşatması, IV. Haçlı Seferi sırasında gerçekleşen, bir Haçlı ordusunun bir Hıristiyan kentine yönelik ilk saldırısı (1202). Aynı ordunun daha sonra 1203-04'te Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'e (İstanbul) yönelttiği saldırının habercisi olmuştur.

Venedik Cumhuriyeti'ne bağlı bir kent olan Zara (bugün Zadar, Hırvatistan) 1186'da Venedik'e karşı ayaklandı ve Macar kralı III. Béla'nın himayesine girdi. Zara üzerindeki hak iddialarını yeniden öne sürmeye çalışan Venedikliler, IV. Haçlı Seferi'ni, asıl hedefi olan Filistin ve Mısır yerine Zara'ya yönelttiler.

Papa III. Innocentius (1198-1216) saldırı planını donanma denize açılmadan önce haber aldı ve Venedik'e bu girişimi yasaklayan mektuplar gönderdi. Ama papanın aforoz tehdidi bile orduları caydıramadı. Haçlıların papanın buyruğunu yerine getirmekteki isteksizliği, karşı karşıya oldukları mali sorunların ağırlığını gösteriyordu. Fransa'dan gelen Haçlılar, Venediklilerle, kendilerini ücret karşılığı Filistin'e taşımaları konusunda anlaşmaya varmışlardı. Ama ellerinde yeterli para yoktu. Seferden vazgeçme ve daha önce ödedikleri parayı da yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Fransız Haçlıları, Venediklilerin Zara'yı kuşatma önerisini kabul etmek zorunda kaldılar.

Donanma, Ekim 1202'nin ilk günlerinde Venedik'ten denize açıldı ve 10 Kasım'da Zara'ya ulaştı. Kent iki hafta direndikten sonra teslim oldu. Haçlılar kışı Zara'da geçirdiler ve ilkbaharda Konstantinopolis'e saldırmayı kararlaştırdılar.

Zaragoza, İspanya'nın kuzeydoğusundaki Aragon özerk bölgesinde (*comunidad autónoma*) il. Eskiden Huesca ve Teruel illeriyle birlikte, Aragon Krallığı'nı oluşturan İlin yüzölçümü 17.194 km²'dir. Zaragoza ili, Ebro Irmağının orta çığırında kuzeye ve güneye doğru uzanarak kuzeyde Pireneler'in eteklerine kadar ulaşır. Batıda Navarra, Logroño ve Soria, güneyde Guadalajara ve Teruel, doğu ve kuzeydoğuda da Tarragona, Lérida ve Huesca illeriyle çevrilidir. Büyük bölümü hafif engebeli bir platodan oluşur; il topraklarını Ebro Irmağı ve kolları sular. Ortalama yıllık yağış miktarının 380-460 mm'nin altında olması nedeniyle ilde sulama büyük önem taşımaktadır. Büyük yerleşmelerin tümü sulama yapılan vadilerde kurulmuştur. Bu vadilerin en önemlisi Ebro'dur; onu Jalón Vadisi izler.

İl ekonomisinin temelini başta buğday ve arpa olmak üzere tahıl üretimi oluşturur. Hayvan besiciliği, yonca ve şeker pancarı gibi sanayi ürünleri tarımı ile bahçecilik de önemlidir. Daroca'dan başlayıp Jiloca Vadisi üzerinden Jalón Vadisine kadar uzanan alan, önemli bir meyvecilik bölgesidir. Sanayi tesisleri il merkezi Zaragoza kentinde toplanmıştır. İldeki öteki önemli yerleşmeler Calatayud, Tarazona de Aragón, Caspe, Ejea de los Caballeros ve Tauste'dir. Nüfus (1988 tah.) 833.277.

Zaragoza, İspanya'nın kuzeydoğusunda, Aragon özerk bölgesinde (*comunidad autónoma*), Zaragoza ilinin merkezi kent. Ebro Irmağının güney yakasında yer alır. Bugünkü kentin yerinde eskiden Salduba adlı bir Keltiber yerleşmesi bulunuyordu. İÖ 1. yüzyılın sonlarına doğru Romalıların eline geçen Salduba, İmparator Augustus döneminde Caesaraugusta adıyla Roma kolonisi yapıldı; kentin bugünkü adıyla Arapça adı olan Sarakusta, Caesaraugusta adının bozulmuş biçimidir. Ebro Vadisindeki en önemli ticari ve askeri merkez olan Zaragoza, İspanya'da Hıristiyanlığı benimseyen ilk kentlerden biri oldu ve İS 3. yüzyılın ortalarında piskoposluk merkezi yapıldı.

İnsan ruhunun Tanrı'dan türediğini, buna karşılık bedenin şeytan tarafından yaratıldığını savunan Priscillianus'un(*) görüşleri 380'de toplanan Zaragoza Konsili'nde heretiklikle suçlanarak lanetlendi. 5. yüzyılda önce Suevlerin, ardından da Vizigotların

Zaragoza'da Ebro Irmağı kıyısında Pilarlı Meryem Ana Katedrali, İspanya
Eric Carle—Shostal

eline geçen Zaragoza, yaklaşık 714'te Magriplilerce alındı. Frank kralı Charlemagne 778'de kenti kuşattıysa da Saksonların başlattığı bir ayaklanma üzerine topraklarına geri çekilmek zorunda kaldı. 1110'da Murabıtların fethettiği kent, 1118'de Aragon kralı I. Alfonso tarafından geri alındı ve üç buçuk yüzyıl süreyle Aragon'un başkenti olarak kaldı. Yarımada Savaşı (1808-14) sırasında Fransızların uzun süre kuşatma altında tuttuğu Zaragoza, General José de Palafox y Melzi komutasındaki kahramanca direnişe karşın sonunda teslim oldu (1809). Kenti savunanlar arasında yer alan "Zaragozalı Bakire" María Augustín'in kahramanlıkları Lord Byron'ın *Childe Harold* adlı şiirinde anlatılmıştır.

Günümüzde başpiskoposluk merkezi olan Zaragoza'da iki katedral vardır. 1119-1520 arasında yapılan La Seo Katedrali ya da Salvador Katedrali, gotik üslupta bir yapı olmakla birlikte, İspanya'da yapılmış ilk caminin yerini alan eski romanesk kiliseden bazı izler taşır. Bütün İspanya'nın koruyucusu olan Pilarlı Meryem'e adanan Pilarlı Meryem Ana Katedrali'nin çizimlerini Francisco Herrera (Genç) yapmıştır. Yapımına 1681'de başlanan katedralde Goya'nın bazı freskleri vardır. Gotik San Pablo ve Magdalena kiliseleriyle (14. yy) Rönesans üslubundaki Santa Engracia Kilisesi de önemli yapılardır. Plateresk gotik üsluptaki Borsa Binası, içinde Adalet Sarayı'nın da bulunduğu Luna Kontları Sarayı (1537) ve Sástago y Argillo Kontları Sarayı (17. yy) önde gelen sivil yapılardır. Kentin batısında yer alan Caferiye Sarayı'ndaki kubbe ve kule İspanya'daki Müslüman sivil mimarinin en iyi örneklerindendir. 1474'te kurulan Zaragoza Üniversitesi tıp eğitimiyle ünlüdür; üniversitenin bugünkü binaları sonradan yapılmıştır.

Bir sanayi merkezi olan Zaragoza'da her yıl 12 Ekim'de Ulusal Ticaret Fuarı açılır. Aragon Pireneleri'ndeki barajlardan gelen hidroelektrik enerjisi ve Cádiz yakınındaki Rota'dan boru hatlarıyla taşınan petrol, kentte sanayinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda işlek bir demiryolu kavşağı olan Zaragoza, İmperial Kanalı ve Ebro, Huerta ve Gallego ırmaklarının suladığı çevredeki verimli havzada üretilen tarımsal ürünlerin ticaret merkezidir. Nüfus (1991) belediye, 586.219.

Zaramolar, DZALAMOLAR olarak da bilinir, Tanzanya'da, başkent Dar es-Salaam çevresinde yaşayan ve kentteki en büyük etnik grubu oluşturan halk. Çok farklı kökenlerden gelen Zaramoların ortak yanları Müslüman olmaları ve Svahili dilini konuşmalarıdır.

Zaramoların giysilerinde ve başka geleneklerinde Svahili-Arap etkileri görülmekle birlikte, akrabalık ilişkileri gibi alanlarda eski gelenekler egemendir. Zaramolar 200-300 anayanlı klan biçiminde örgütlenmiştir. Bereket kültü *kolelo*'ya ve Mulungu adlı tanrıya tapınma, günümüzde de yaşayan geleneksel dinsel inançlardandır. Merkezî bir siyasal örgütlenmeleri olmayan Zaramolar çitlerle çevrili köy (*pangone*) topluluklarında yaşarlar. Her köyün bir başkanı (*phazi*) vardır.

Zaramolar bir miktar büyükbaş hayvan beslerlerse de, asıl ekonomik etkinlik tarımdır. Tarım ürünleri arasında pirinç, darı, süpürgedarısı, mısır, fasulye, manyok ve hindistancevizi sayılabilir. Yaşadıkları bölgenin denize yakınlığı Zaramoların çeşitli balıkçılık teknikleri geliştirmelerine yol açmıştır. Eskiden demir aletler üreten Zaramolar, Batı'nın ateşli silahlarını da taklit etmişler, yakın zamanlarda ise ahşap oymacılığında uzmanlaşarak süslü kapılar, müzik aletleri ve başka işlevsel ürünlerle turistlere yönelik hediyelik eşya üretimine başlamışlardır.

Efsaneye göre Zaramolar eskiden, bugün Tanzanya'daki Morogoro ilinin sınırları içinde kalan topraklarda yaşarlar ve Kutular olarak anılırlardı. Yaşadıkları bölgenin denize kıyısının olması ve Dar es-Salaam'a yakınlığı, Zaramoların, başta tüccarlar olmak üzere çeşitli yabancı gruplarla ilişki kurmalarına yol açtı. *Utani* olarak bilinen bir düzenlemeye göre Zaramolar ve komşuları birbirlerinin topraklarından geçebilir; acil durumlarda komşularından yardım isteyebilirler.

zarar, hukukta, kişinin malvarlığı ya da manevi varlığında ortaya çıkan ve tazminat ödenmesini gerektiren eksilme. Zarar bir haksız eylemden ya da sözleşmeye aykırı hareketten veya bir zorlayıcı nedenden doğabilir. Bu sonuncusu tazminat gerektirmez.

Haksız eylemden doğan zararla sözleşmeye aykırılıktan doğan zarar nitelik ve sonuç bakımından aynı olmakla birlikte, ikisi arasındaki fark birinde zarar verenle zarar gören arasında daha önce bir hukuki ilişkinin bulunmasına karşılık, ötekinde böyle bir ilişkinin bulunmamasıdır.

Zarar maddi ya da manevi olabilir. Somut zarar ile soyut zarar ayırımı da uygulamada önem taşır. Somut zarar, zarara uğrayan eşyanın doğrudan zarar olarak ifadesidir. Soyut zarar ise parayla ifade edilen zarardır. Ayrıca zarar olumlu ya da olumsuz olabilir. Özellikle sözleşmeler alanında söz konusu olan bu ayırıma göre, zarar görenin bugünkü malvarlığı durumu ile, sözleşmenin yerine getirilmiş olması halindeki malvarlığı durumu arasındaki fark olumlu zarardır. Olumsuz zarar ise, zarar görenin sözleşmeyi yapmadığı durumda sahip olacağı malvarlığı ile sözleşmeye aykırı eylem dolayısıyla ortaya çıkan malvarlığı arasındaki farktır. Sözleşme ilişkilerinde olumsuz zarar kuramının yaygın ve genel olmasına karşılık olumlu zararın istenebileceği durumlar sınırlı olup bunların çoğunu Borçlar Kanunu göstermiştir. *Ayrıca bak.* tazminat.

zararlı hayvanlar, insana ya da insanın yararlandığı maddelere zarar verdiği kabul edilen hayvanlar. İlk insanlar hayvanları avlayıp besinleri toplarken doğal kaynakları öbür canlılarla paylaşıyordu. İnsanların oluşturduğu toplumların gelişmesi ve nüfus patlaması bu kaynaklar üstündeki baskıyı artırdı. Çevre koşulları değişirken şimdi insanın rakipleri arasında sayılan tür sayısı iyice çoğaldı. Bu rakipler genellikle zararlı hayvan sayılmaktadır. Doğal olarak bir hayvanın zararlı sayılması bakış açısına göre değişir. Ekoloji uzmanları bir bitkinin yapraklarını kemiren birkaç tırtılı zararlı olarak değerlendirmeyebilirler. Ama bu bitkiyi yetiştiren bahçıvan için yaprakları kemirirken gördüğü her tırtıl zararlıdır. Bir fare ya da bir yarasanın eve girmesi zararlı sayılmasına yeter.

Karma topluluklar her zaman topluluk üyelerinin bir ya da bir kaçının varlığını tehdit eden canlıları içermiştir. Örneğin tarih boyunca insanlara göçmen çekirge sürüleri büyük zarar vermiş, Paleolitik Çağdan kalma yerleşim birimlerinde bulunan tahıl tanelerine çavdarmahmuzu hastalığının bulaştığı görülmüştür.

Zararlı hayvanlara karşı çeşitli yöntemler kullanılırken gelişen teknolojinin zararlı böcek sayısını çoğalttığı gerçeğine dikkat etmek gerekir. Geniş alanlarda doğal bitki örtüsünün yerini tek ürüne dayalı tarımsal etkinliğin alması üç olumsuz sonuca yol açmıştır: Aynı çeşit besin kaynağının bollaşması bitkiyle beslenen bazı türlerin aşırı çoğalmasını sağlamaktadır. Aynı çeşit bitki örtüsü zararlılara kolayca yayılma olanağı vermektedir. Geniş alanlarda yeni ürünlerin yetiştirilmesi, buralardaki doğal bitkilerin üstünde önemsiz sayıda bulunan zararsız böcekleri yeni gelen ve zengin besin kaynağı oluşturan bitkilere yöneltmektedir. Gübreleme, sulama ve tarlalarda genellikle çok miktarda bitkisel döküntü bırakan hasat makinelerinin kullanılması da zararlıların hızla çoğalmasına uygun bir ortam hazırlar. Zararlılarla mücadele yöntemlerinden bazıları bu hayvanlara rakip olan türleri yok ederek çözülmesi giderek zorlaşan sorunlar yaratmaktadır. Ayrıca insanlar ve eşyalar tarafından taşınan zararlı hayvanlar önceden bulunmadıkları birçok yerde hızla üreyebilmektedir.

Zararlı hayvanların çoğu yassısolucanlar, ipliksolucanlar, salyangozlar, böcekler ve akarlar gibi omurgasızlardır. Protozoalar, bakteriler ve virüsler gibi mikroorganizmalar ise zararlı hayvanlar ya da zararlı canlılar arasında sayılmaktan çok, hastalık etkeni olarak kabul edilmektedir. Tavşan, birçok kemirici türü ve yaban domuzu gibi omurgalılar da ürünlere zarar veren hayvanlar arasında yer alır.

Böcekler hastalıkların bulaşmasında önemli bir rol üstlenerek de büyük zararlara yol açar. Her yıl tropik bölgelerde yaşayan milyonlarca insan ve evcil hayvan böceklerin bulaştırdığı hastalıklardan etkilenmektedir. Sıtma ve sarıhummayı sivrisinekler, vebayı pireler, tifüsü insan biti, uyku hastalığını çeçe sineği, *Chagas* hastalığını kan emici yarımkanatlılar, şark çıbanı ve kalaazar hastalıklarını tatarcıklar bulaştırır. Böcekler bazen yaşama biçimleri ve davranışlarının sonucu olarak çeşitli hastalıkları rasgele yayabilir.

Zararlı hayvanlarla mücadele konusu 18. yüzyılda gündeme gelmiş ve önemini giderek artırmıştır. Kullanılan yöntemler başlıca iki kategoride toplanabilir: Kimyasal ve biyolojik. Yapışkan engelleri, depolanmış ürünlere zarar veren hayvanların ısıyla öldürmesini ve toprak içindeki zararlı hayvanların suyla boğulmasını içeren fiziksel ya da mekanik mücadele yöntemleri geliştirilmekle birlikte bunlar sınırlı kullanım alanları ve kısa süreli etkileri nedeniyle yaygınlık kazanmamıştır.

Kimyasal mücadelenin zehirli bitkisel bileşiklerin kullanılmasıyla başladığı sanılmak-

tadır. 1763'te Fransa'da, yaprakbitlerine karşı öğütülmüş tütün, 19. yüzyılda da nikotin, rotenon, petrol, gazyağı, kreozot, terebentin gibi başka doğal maddeler kullanılmıştır. Paris yeşili, kükürt-kireç bulamacı, Bordo bulamacı, hidrojen siyanür, kurşun arsenat gibi inorganik bileşiklerin kullanılmaya başlaması da aynı döneme rastlar.

II. Dünya Savaşı sırasında bireşimsel organik maddelerin ortaya çıkmasıyla, zararlı hayvanlarla mücadelede yeni bir dönem başladı. Daha önce de dinitrofenol gibi bazı organik bileşimler kullanılmıştı, ama DDT (diklorodifeniltrikloroetan) ve benzen heksaklorür gibi maddelerin üretilmesi, zararlı hayvanlardan tümüyle arınmış tarım düşüncesini olabilir kıldı. 1930'larda bitki hormonları ve benzer bileşikler üzerinde yapılan araştırmalar sonucu geliştirilen seçici böcek öldürücü 2,4-D (2,4-diklorofenoksiasetik asit), DDT'yle hemen hemen aynı zamanlarda piyasaya çıktı. Bunların ardından da zararlı hayvanlara, böceklere, mantarlarla zararlı otlara karşı birçok ilaç ve bitkilerin büyümesini düzenleyen maddeler geliştirildi.

Zararlı hayvanlarla biyolojik mücadelenin öncüsü ise Çinlilerdir. Çin'de, yaprak yiyen böceklere karşı yırtıcı göçmen karıncalar kullanılırdı. Batı'da biyolojik mücadele yöntemi 1762'de, göçmen çekirgeye karşı mücadele amacıyla Mauritius'a bayağı mino (Hindistan minosu) adlı kuşun getirilmesiyle başladı. 1776'da da tahtakurularına karşı yırtıcı hayvanların kullanılması önerilmişti. 19. yüzyılda da biyolojik mücadele amacıyla bir dizi başka proje uygulandı. Modern anlamda biyolojik denetim ise 1888'de, torbalı koşnili (*Icerya purchasi*) denetlemek amacıyla California'ya *Rodolia cardinalis* türü kınkanatlının getirilmesiyle başladı. Avustralya'dan getirilen bu böcek turunçgiller tarımını kurtarmıştı.

Böceklere karşı dirençli bitki kullanma düşüncesi ise ilk kez 1788'de ortaya atılmış ve buğday zararlısı mazı sineğiyle mücadele amacıyla uygulanmıştı. Yaprakbitlerini andıran ve bağlara saldırarak Avrupa'da şarap sanayisine ağır bir darbe indiren asmabitine karşı da aynı yöntemden yararlanıldı. Şaraplık üzümler, Amerika'dan getirilen daha dayanıklı üzüm çeşitleriyle aşılandı. Zararlı böcekleri yok etmek için mikroorganizmalardan yararlanma uygulaması da 1880'lerin sonlarıyla 1900'lerin başında gelişti.

Bireşim yoluyla elde edilen böcek öldürücülerin ortaya çıkmasıyla birlikte biyolojik yöntemler unutulmaya başladı. Ama güçlü kimyasal maddelerin uzun süre yaygın biçimde kullanılması, ciddi ekolojik sorunlar doğurdu. Sonunda karma mücadele denen bir yöntem geliştirildi ve kimyasal madde kullanımını olabildiğince kısıtlayarak biyolojik mücadeleyle destekleme eğilimi yaygınlaştı. Örneğin ekinlere saldıran bir böcek türüyle karma mücadele, böceğe karşı dirençli ürün türleri yetiştirme, böceklerin aşırı çoğalmasına olanak vermeyen ekim yöntemleri uygulama, söz konusu böcek türünün çoğalmasını engelleyen yırtıcı ya da asalaklardan yararlanma, böceğin feromonlarıyla donatılmış tuzaklar kullanma, ortama kısır bireyler salarak böcek türünün çoğalmasını engelleme ve son çare olarak da böcek ilaçlarına başvurmayı içerir. Zararlılarla mücadelede uygulanan bir başka yeni yöntem de ortama yabancı hayvan girmesini önlemek amacıyla uygulanan ithalat ya da karantina düzenlemeleridir.

zararlı otlar, park, bahçe, tarım ve spor alanı gibi insanlarca özel olarak düzenlenen yerlerde kendiliğinden yetişen istenmeyen bitkiler. İnsanlar ilk tarımsal etkinliklere başladıkları çağlardan bu yana zararlı otlarla savaşmak zorunda kalmışlar, bunun sonucu olarak da bu tür bitkileri yok etmek için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Bu yöntemler yok edilecek bitkinin özelliklerine, eldeki olanaklara ve yöntemin çevreyle ilişkisine göre değişir. Örneğin, parasal nedenlerden ötürü, bir golf alanında ya da bir parkta kullanılan yöntemler otlak ya da ormanlarda uygulanamaz. Yol kıyılarında yangın ve trafik kazası tehlikesi oluşturan yabani otları yok etmek için püskürtülen kimyasal maddelerin tarım alanlarında kullanılması uygun değildir. Bu nedenle son derece ciddi ve önemli bir iş olan zararlı otlarla mücadele konusu özel bir uzmanlık alanı haline gelmiştir.

Zararlı otlarla mücadeleyi gerektiren nedenler teknolojinin gelişmesiyle birlikte giderek daha da karmaşık hale gelmiştir. Bitkiler yer ve zamana bağlı olarak zararlı otlara dönüşmektedir. Örneğin yol kenarlarındaki uzun otlar at arabalarının kullanıldığı dönemlerde sorun değilken günümüzün yüksek hıza göre yapılmış yollarında görüşü engelleyerek kavşakları birer ölüm tuzağına dönüştürmektedir. Gene akaryakıt depolarının bulunduğu yerlerin çevresinde yetişen çayır otları yazın ciddi bir yangın tehlikesi yaratır. Bu örnekler tarımdan ormancılığa, karayollarından suyollarına, park ve bahçeciliğe kadar pek çok alana yayılabilir.

Zararlı otlar tarım alanlarında tarım bitkilerinin su, ışık ve besinlerine ortak olarak verimin düşmesine yol açar. Otlaklarda yetişen bazı zararlı bitkiler ise hayvanlar için tehlike yaratır. Örneğin tilkikuyruğu (*Alopecurus* türleri) atların ağızlarında yaralara neden olur. Pıtrak (*Xanthium* türleri) gibi bazı dikenli bitkiler yün hayvanlarının postuna takılarak elde edilen ürünün niteliğini düşürür. Pek çok zararlı ot ise bitkilerde hastalık yapan organizmalara konaklık eder. Örneğin, dikenlimarul ya da eşekmarulu (*Lactuca scariola*) mildiyö hastalığının etkeni olan mantarları barındırır.

Günümüzde, zararlı otlarla mücadele yöntemleri mekanik, kimyasal ve biyolojik olmak üzere üçe ayrılır.

Mekanik mücadele. Zararlı otlarla mücadele, ilk olarak insanların tarım alanlarında ürünlerinin yanı sıra çıkan yabancı otları elle yolmasıyla başladı. Daha sonra çapa, kazma gibi bazı basit el aletleri icat edildi ve Eski Mısırlılardan Rönesans'a değin binlerce yıl bu basit aletler kullanıldı. 17. yüzyılda ilk kez, ağır bir iş yükü gerektiren bu el yöntemleri yerine makineleşme arayışları belirdi. Böylece o dönemden günümüze ulaşan uzun bir süreç içinde zararlı otları yok etmek için kullanılan çeşitli tarım aletleri ve zararlı ot gelişimini azaltıcı pek çok tarım yöntemi geliştirildi.

En yaygın mekanik yöntemler arasında toprağın sürülmesine ek olarak başlıca yakma, hayvan otlatma ve toprağa şiddetli elektrik akımı uygulama sayılabilir. Ancak bütün bu yöntemlerin kendilerine özgü sakıncaları vardır. Elle yolma zor ve yorucu bir iştir. Makinelerle sürme sık sık tekrarlanmayı gerektirir ve bazı tehlikeleri de beraberinde taşır. Örneğin, makineler ekinlerin köklerine zarar verebilir ya da zararlı bitkilerin tohumlarının hızla bütün alana yayılmasına neden olur. Yakma hem çok zaman alır hem de yakıt tüketimine yol açar. Biyolojik otlatma yönteminde ise kullanılan çiftlik ya da kümes hayvanları maliyeti yükseltir.

Ekim nöbeti, zararlı otların gelişmesini önleyen ürünlerin ekimi, zararlı otlardan arındırılmış tohumların kullanımı, malçlama ve tarım makinelerinin temizlenmesi gibi işlemler de mekanik mücadele yöntemleri arasında sınıflandırılır.

Kimyasal mücadele. Zararlı otların kimyasal maddelerle yok edilmesi ya da büyümelerinin önlenmesi çok eskiden beri kullanılan bir yöntemdir. Kimyasal mücadelede kullanılan maddelere ot öldürücüler(*) denir. Çok eskiden ot öldürücü olarak deniz tuzu, kimya sanayisinin yan ürünleri ve yağlar kullanılırdı. 1800'lü yılların sonlarına doğru Fransa'da, tahıl alanlarındaki geniş yapraklı zararlı otların seçici olarak yok edilmesine dayalı bir mücadele başlatıldı, bu yöntem çok geçmeden tüm Avrupa'ya yayıldı. Bu amaçla, önceleri sülfat ve nitrat tuzları püskürtülmüş, ama sülfürik asidin daha etkili olduğu görülmüştür. Daha sonraları ise püskürtülerek ya da toprağa karıştırılarak kullanılan sodyum arsenit bileşiği yaygınlaşmıştır. O dönemlerde binlerce kilometrelik demiryolu yapım şeritinde ve tropik ülkelerdeki şekerkamışı ve kauçuk ağacı plantasyonlarında çok büyük miktarlarda kullanılan bu tehlikeli madde hayvanlarda ve insanlarda zehirlenmelere yol açmıştır. 20. yüzyılın başlarında ise genel ot öldürücü olarak mazot, seçici ot öldürücü olarak da sodyum dinitrokrezilat (Sinox) kullanıma sokuldu.

II. Dünya Savaşı sırasında yapılan yoğun araştırmalarla yeni ot öldürücüler çağı başlamış ve 20 yıl içinde ot öldürücü etkiye sahip 100'ü aşkın güçlü organik madde bireşimlenmiştir. 1945'te kullanıma sunulan, geniş yapraklı ot öldürücüler 2,4-D ve 2,4,5-T ile çayır otlarına karşı kullanılan izopropil N-fenilkarbamat bunların en önemlileridir. Böylece güçlü zehirleyici özelliklerinden ötürü küçük miktarlarda çok etkin mücadele sağlayan bu yeni organik ot öldürücüler eski inorganik bileşiklere üstünlük sağlamıştır.

Kimyasal mücadele, uygulama kolaylığından ötürü mekanik mücadeleye yeğlenen bir yöntemdir. Nitekim, uçaklarla çok kısa sürede milyonlarca hektarlık arazi ilaçlanabilmektedir. Ayrıca, sıra dikimi yapılan tarım alanlarını ilaçlamak için geliştirilen modern aletler zararlı otlarla mücadeleyi giderek kolaylaştırmaktadır. Örneğin, bir tek işlemle, eşzamanlı olarak tohum yataklarını açan, tohum eken, böcek öldürücü püskürten, gübre serip toprağı karan ve ot öldürücü uygulayan son derece gelişkin makineler vardır.

Ancak, kimyasal maddelerin aşırı kullanımının yarattığı ekolojik sorunlar göz ardı edilmemelidir. Çünkü ot ve böcek öldürücüler başta olmak üzere zararlılara karşı kullanılan kimyasal bileşiklerin çoğu toprakta birikip besin zincirine karışarak insan ve hayvan sağlığını tehdit eden sorunlar yaratmaktadır. Örneğin DDT ve öbür klorlu hidrokarbonlar bunların başında gelir.

Biyolojik mücadele. Doğada bitkiler, ilk ortaya çıktıkları dönemlerden beri, evrim sürecinin bir öğesi olan biyolojik kontrole uğrarlar. Oysa, insanların bitkileri biyolojik yöntemlerle kontrol etme çabaları oldukça yenidir. Biyolojik mücadeleden ilk kez 1902'de yayımlanan bir raporda söz edilmiştir. Bu rapora göre denetimsiz olarak çoğaldığı ve binlerce hektarlık araziyi kapladığı söylenen *Lantana* cinsinden bazı çalılarla mücadele etmek için Hawaii'ye Meksika'dan böcek getirilmiştir. Yıllarca süren çalışmalar sonucu bitki yavaş yavaş yenilgiye uğramıştır.

1925'te ise Avustralya'da frenkinciri kaktüsü ile mücadelede Arjantin'den getirilen

bir böcekten (*Cactoblastis cactorum*) yararlanılmış ve yaklaşık 24 milyon hektarlık alanın tarla ve otlağa dönüşmesi sağlanmıştır. Zararlı otlarla biyolojik mücadelede bundan sonraki en büyük başarı, 1945'te California'da binbirdelikotlarının üç böcek türü tarafından yok edilmesiyle elde edilmiştir.

Zararlı ot mücadelesinde bilinçli olarak hastalık yapıcı mikroorganizmaların kullanılması sonucunda ise belirgin bir başarıya ulaşılamamıştır. Ayrıca, cinsaçı, canavarotu ve ökseotu gibi asalak bitkilerin de zararlı bitkilere karşı kullanılması düşünülmüş, eğer bu asalak bitkiler ekinlere zarar verecek olursa böcek ve mikroorganizmalar yardımıyla denetim altına alınabileceği bildirilmiştir.

Bazı özel zararlı ot türleriyle mücadelede üstün yapılı hayvanlardan da yararlanılmıştır. Örneğin, bazı ülkelerde otlaklardaki çalımsı bitkiler koyun ve keçilere yedirilerek çoğalmaları önlenmeye çalışılmıştır. Ancak, keçilerin doğal bitki örtüsüne verdikleri genel zarar, zararlı bitkileri yok ederek sağladıkları yarardan çok daha büyük olduğu için bu yöntem pek akılcı değildir. California'da pamuk, Oregon'da ise nane tarlalarında zararlı ot mücadelesinde kazlardan yararlanılmıştır. Su bitkileriyle mücadele ise sazangillerden bazı balıklar kullanılır.

Zaman-ekolojik etki ilişkisi açısından kimyasal mücadeleye yeğlenmekle birlikte biyolojik mücadelenin yetenekleri sınırlıdır; ayrıca öbür yöntemlerde olduğu gibi bazı sakıncaları vardır. Örneğin, tarlalarda ürünlerin arasında çok sayıda biryıllık zararlı ot yetişir; bunların hepsine birden etki edecek ortak bir düşman canlı bulunamayacağından bu durumda biyolojik mücadeleden söz edilemez. Böceklerden genellikle, yalnızca çokyıllık zararlı bitkilerin denetiminde yararlanılabilmektedir. Bir yöreye biyolojik mücadele için getirilen yabancı bir canlı bir süre sonra yeni yurdu için zararlı bir canlı haline gelmesi tehlikesini de beraberinde taşır.

Biyolojik mücadele sürekli değil belli aralıklarla etkin olan bir yöntemdir. Örneğin, zararlı otlara karşı böceklerle mücadele uygulandığı zaman, başlangıçta otlar neredeyse tümüyle yok olur. Bunun üzerine besinsiz kalan böcekler ölür ve otlar topraktaki tohumları yardımıyla yeniden gelişerek tarlayı kaplar. Besinin çoğalmasıyla birlikte böcekler gene ürer ve otlar gene azalır; böylece çevrim yinelenir.

Zárate, Arjantin'de, Buenos Aires eyaletinin kuzeydoğusunda kent. Buenos Aires kentinin kuzeybatısında Uruguay ırmağıyla birlikte Río de la Plata'yı oluşturan Paraná Irmağının deltasındaki kollarından Paraná de las Palmas'ın kıyısında yer alır. 1825'te Rincón de Zárate adıyla kurulan yerleşme 1909'da kent statüsü kazandı. 1932-46 arasında General Uriburu adını taşıdı. Temelde bir imalat ve taşımacılık merkezi olan kentte et paketleme ve kâğıt fabrikalarıyla mandıralar vardır. Hinterlandında buğday, alfalfa, keten ve patates yetiştirilir ve büyükbaş hayvancılık yapılır. Paraná Deltasından geçerek kuzeye doğru uzanan 33 km uzunluğundaki kara ve demir yolu sisteminin tamamlanmasıyla, Río de la Plata ve Buenos Aires bölgeleri arasında ilk kez doğrudan ulaşım bağlantısı kurulmuştur. Zárate limanı okyanus gemilerinin demirlemesine elverişli değildir. Nüfus (1980) 65.504.

zarf, diferansiyel geometride, üç boyutlu uzayda, karakteristikler olarak adlandırılan ve bir ortak parametre aracılığıyla tanımlanan eğrilerden oluşan bir eğriler ailesindeki her eğriye teğet olan yüzey (parametre, ailedeki belirli bir eğri için sabit kalan, ama eğriden eğriye değişen bir sayıdır). Örneğin, a parametre olmak üzere, $x^2 + y^2 = 4a(z - a)$ denklemiyle belirlenen paraboloitler ailesinin zarfı, $x^2 - y^2 = z^2$ denklemiyle verilen dairesel konidir.

zarf, ENVELOPE olarak da bilinir, müzikte bir sesin atağı, süresi ve sönmesi. Atak ya da atılım sesin büyümesi ya da başka deyişle sesin başlaması ile kararlı bir gürlüğe ulaşma hızından oluşur. Süre, bir sesin en yüksek ses gürlüğünde kararlı durumunu anlatır. Sönme ise, bir sesin sessizliğe dönüşme hızıdır.

Zarf, sesin ayırıcı niteliğini oluşturan tınısının, yani sesin renginin önemli bir öğesidir. Ayrıca her çalgının kendine özgü atağı, süresi ve sönüş örüntüsü vardır.

zargana, *Atheriniformes* takımının *Belonidae* familyasını oluşturan uzun ve ince gövdeli yaklaşık 60 balık türünün ortak adı. Büyük ölçüde denizlerde yaşayan bu balıklar ılıman ve tropik bölgelerdeki sığ sulara yayılmıştır. Uzun gövdelerinin enine kesiti oldukça yuvarlaktır; iyice uzamış ince çenelerinde keskin dişlerle donanmıştır. Sürü halinde dolaşan küçük balıklar temel besin kaynaklarını oluşturur. Parlak gümüşsü gövdeleri çok ince ve kolayca dökülebilen pullarla örtülüdür. En irileri yaklaşık 1,2 m uzunluğa erişebilir. Bayağı zargana (*Belone belone*) Türkiye'yi çevreleyen tüm kıyı sularında bulunur. *Tylosurus crocodilus* tropik bölgelerde çok geniş bir coğrafi dağılım göstermektedir.

Zargana türlerinden *Strongylura marina*
Jim Annan—Annan Photo Features

Zaria, eskiden ZAZZAU ya da ZEGZEG, Nijerya'nın kuzeyinde, Kaduna eyaletinde tarihsel krallık, geleneksel emirlik ve merkezi Zaria(*) kenti olan yerel yönetim konseyi. Zaria (Zazzau) Krallığı'nın 11. yüzyılda Kral Gunguma tarafından yedi ana Hausa devletinden (Hausa Bakvai) biri olarak kurulduğu söylenir. Yedi devletten en güneyde yer alan Zazzau, bütün Hausa Bakvai, özellikle de kuzeydeki Kano ve Katsina pazarları için köle yakalama işini üstlenmişti. Deve kervanları tuz karşılığında köle, giysi, deri ve tahıl almak üzere Sahra'dan Zazzau'ya gelirdi. Yaklaşık 1456'da İslamı benimseyen Zazzau, 16. yüzyılın başlarında Müslüman Hausa hükümdarlarınca yönetildi. 1493'te Sonay İmparatorluğu tahtına çıkan I. Muhammed Askia, yaklaşık 1512'de Zazzau topraklarını fethetti. Bu fethin sonuçları gezgin Leo Africanus'un yapıtlarında anlatılmıştır.

Zazzau hükümdarı Kraliçe Amina, 16. yüzyılın sonlarında aralarında Nupe ve Kororofa (Cukun) krallıklarının da bulunduğu bazı uydu Hausa devletlerini fethederek topraklarını genişletti ve güçlü Kano ve Katsina devletlerini haraca bağladı. Ama yüzyılın sonunda artık Zaria adını almış olan Zazzau, merkezi güneydoğudaki Ibi yakınlarında bulunan, Cukunların Kororofa (Kwararafa) Krallığı'nın denetimi altına girdi. Kororofa'nın yıkılmasından kısa süre sonra da (y. 1734) kuzeydoğudaki Kanem-Bornu'ya(*) bağımlı bir devlet durumuna geldi ve 1804'e değin Kanem-Bornu'ya haraç ödemeyi sürdürdü.

Zaria'nın Müslüman Hausa hükümdarı 1804'te Nijerya'nın kuzeyinde büyük bir cihad yürüten Müslüman Fulanilerin (Peuller) önderi Usman dan Fodio'ya bağlılık yemini etti. Bunu bir Fulani'nin 1808'de Zaria tahtına çıkması izledi. 1835'te eskiden Zaria'ya bağımlı olan bazı devletlerin (Keffi, Nasarawa, Jemaa ve güneydeki Lapai) topraklarını da kapsayan Zaria Emirliği oluşturuldu. Emirlik Zarialı bir emir ve Zaria kentinin 345 km kuzeybatısındaki Sokoto'da oturan sultanın yolladığı bir temsilci tarafından yönetililiyordu.

19. yüzyılın sonlarında gerilemeye başlayan Zaria 1899'da Birnin Gwari'yi (Zaria kentinin 100 km kadar batısında yer alan bir kent ve Hausa şefliği), güneybatıdaki Kontagora Emirliği'ne bırakmak zorunda kaldı. 1901'de ise Kontagora'dan gelen köle saldırılarına karşı İngilizlerden himaye talebinde bulundu. Kentin Keffi'deki İngiliz temsilci Yüzbaşı Monoley'in 1902'de Zaria *magaji*'si (temsilci) tarafından öldürülmesinden sonra, İngilizler emirliğe bağlı devletlerin çoğunu denetim altına aldılar.

Yaklaşık 33.000 km²'lik yüzölçümüyle Zaria bugün de Nijerya'nın en büyük geleneksel emirliklerinden biridir. Savanlarla kaplı olan bölge ihracata yönelik pamuk üretiminde ülkede ilk sıralarda yer alır. Öteki önemli ticari ürünler arasında tütün, yerfıstığı, karite tohumu, soya, şekerkamışı ve zencefil sayılabilir. Geçimlik tarım ürünlerinin başında darı ve börülce gelir. Güneydeki Jos Yaylasının batı ucundan eskiden beri önemli miktarda kalay çıkarılır. Karmaşık bir etnik yapısı olan bölgede yaşayanların çoğunluğunu Müslüman Hausalar ve Fulaniler oluşturur.

Zaria, Nijerya'nın ortakuzey kesiminde, Kaduna eyaletinde kent. Kaduna Irmağının bir kolu olan Kubanni Irmağı üzerinde yer alır. Zaria Yerel Yönetim Konseyi'nin ve geleneksel Zaria Emirliği'nin merkezidir.

Surlarla çevrili olan eski kent yaklaşık 1536'da kuruldu. Bu yüzyılda Hausa Devletleri'nden Zazzau'nun başkenti oldu; ardından da hem devlete, hem de kente Zazzau hükümdarı Kraliçe Amina'nın ardılı ve kız kardeşi Kraliçe Zaria'nın adı verildi.

Modern kent dört ana bölümden oluşur: Hausa ile Fulani (Peul) halklarının yaşadığı ve çok sayıda Müslüman okulun bulunduğu eski surlarla çevrili kesim, ikisi de sömürgecilik döneminde kurulmuş olan Tudun Wada ve Sabon Gari adlı yerleşim alanları, Afrikalı olmayanların oturduğu kesim. Toplam uzunluğu 24 km'yi bulan eski sur üzerinde sekiz kapı vardır; bu kesimdeki eski bir alan günümüzde de büyük bir pazaryeri olarak kullanılır.

Kent, çevrede üretilen pamuk, tütün, yerfıstığı, karite meyvesi ve hayvan derisinin toplandığı bir merkez durumundadır. Pamuk, yerfıstığı ve karite meyvesi kentte işlenir ve ihraç edilmek üzere demiryoluyla 690 km güneybatıdaki Lagos'a gönderilir. Ayrıca kocadarı, darı, soyafasulyesi, esmer şeker, soğan, yalancı akasya, baobab yaprakları ve meyvesi, börülce, kola cevizi, kumaş, sığır, koyun ve keçi ticareti önemli yer tutar. 1910'da demiryolu hattının açılmasından sonra çırçır fabrikaları hızla yay-

gınlaşarak temel ekonomik etkinlik durumuna gelmiştir. Hausalar ile Gvarilerin geleneksel uğraşları sepicilik, pamuklu dokuma ve kumaş boyamadır. Öbür önemli hafif sanayi etkinlikleri arasında mobilya, sepet, sigara ve kozmetik üretimi, kumaş baskısı, alkolsüz içki şişelemesi, bisiklet

Zaria'da Ahmadu Bello Üniversitesi'ne bağlı biyoloji bölümü binası, Nijerya
J. Allan Cash—EB Inc

montajı ve basımcılık sayılabilir: ayrıca bir demiryolu onarım atölyesi vardır. Kuzey Nijerya'da Hausa dilindeki ilk gazete olan *Gaskiya Ta F: Kwabo* (Gerçek, Bir Kuruştan Daha Değerlidir) 1939'da Zaria'da yayımlanmaya başladı.

Kent, ülkedeki kuzey eyaletlerinin eğitim merkezi durumundadır. 11 km kuzeybatısındaki Samaru'da Ahmadu Bello Üniversitesi (1962) etkinlik gösterir. Samaru'da ayrıca Tarımsal Araştırma ve Özel Hizmetler Enstitüsü'yle (1924) Nijerya Deri Araştırma Enstitüsü bulunur. Nijerya Sivil Havacılık Eğitim Merkezi ve Katsina Sanat, Bilim ve Teknoloji Yüksekokulu'nun bir şubesi Zaria'dadır. Kentte ayrıca bir ticaret enstitüsü, güzel sanatlar, eczacılık ve hemşire okulları ile çeşitli hastaneler vardır. Ülkenin büyük siyasal partilerinden biri olan Kuzey Halkları Kongresi'nin kökeni 1949'da kentte kurulan bir kültür derneğine dayanır. Kentin hava, kara ve demir yolu bağlantıları bulunur. Nüfus (1992 tah.) 345.200.

Zarifoğlu, Cahit (d. 1940, Ankara - ö. 7 Haziran 1987, Ankara), duygu ve düşüncelerini İslamcı görüş temelinde, kendine özgü imgelerle yansıtan şair ve yazar.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1972). Çeşitli kurum ve kuruluşlarda muhasebeci, çevirmen, düzeltmen, teknik sekreter ve öğretmen olarak çalıştı. İlk şiir ve öykülerini lise öğrencisiyken Kahramanmaraş'ta yerel gazetelerde yayımladı. Daha sonra İstanbul ve Ankara'da çıkan dergilerdeki şiirleriyle tanındı. Kahramanmaraş'ta ayrıca *Açı* adında bir sanat dergisi yayımladı. 1976'dan sonra Ankara'da çıkan *Mavera* ve *Edebiyat* dergilerinin sürekli yazarları arasında yer aldı.

İlk şiirlerinde İkinci Yeni akımının etkileri görülen Zarifoğlu, özellikle "madde ve ruh çatışması" ile "Batı diktasına karşı Doğu protestosu" gibi temaları kapsamlı biçimde işledi. *İşaret Çocukları* (1967) adlı ilk şiir kitabının ardından, ikinci şiir kitabı *Yedi Güzel Adam*'da (1973) dinsel inançları ve günlük yaşamı çerçevesinde ele aldığı Anadolu insanının acılarını, umutlarını, sevgilerini yansıttı. Üçüncü ve son şiir kitabı *Menziller*'de (1977) ise İslamcı düşüncedeki insan sevgisi ile toplumsal mutluluk anlayışını işledi. Mistik bir dünya görüşü temelinde yazdığı son dönem şiirlerinde ana tema olarak toplumsal adaleti ve mutluluk özlemini ele aldı. Şiirini yer yer gerçeküstücü öğeler ve eski şiir kalıplarıyla zenginleştirdi. *İnş* (1974) adlı bir öykü kitabı ile *Savaş Ritmleri* (1985) adlı bir roman yayımladı; günlüklerini *Yaşamak* (1980) adlı kitapta topladı. Ayrıca *Ağaçkakanlar* (1983), *Serçekuş* (1983) ve *Katıraslan* (1983) adlı çocuk romanları yayımladı *Yürek Dede ile Padişah* (1984) adlı çocuk romanıyla 1985'te çocuk edebiyatı dalında Yazarlar Birliği Ödülü'nü aldı. *Gülücük* (1991) adlı öykü kitabı ölümünden sonra yayımlandı.

zarkanatlılar (*Hymenoptera*), 110 bini aşkın türü kapsayan böcek takımı. Kınkanatlılardan sonra pulkanatlılarla birlikte en çok tür içeren böcek takımını oluşturur. Karıncalar, arılar ve yabanarıları en tanınmış üyeleridir. Zarkanatlılar bal yapan, çiçeklerin tozlaşmasını sağlayan ve zararlı böceklerin asalağı olan türlerinden ötürü insana en yararlı böcekler arasında sayılır. Kutup bölgeleri dışında yeryüzünün her yerinde yaşayan bu böcekler özellikle tropik ve astropik bölgelerde yaygındır. İlk zarkanatlılar olasılıkla Permiyen Dönemin (y. 280-225 milyon yıl önce) sonunda ortaya çıkmıştır. Jura Dönemi'nin (y. 190-136 milyon yıl önce) ortalarından beri ise kesinlikle var oldukları anlaşılmaktadır. İlk arı fosilleri Miyosen Bölüme (y. 26-7 milyon yıl önce) tarihlendirilmektedir.

Zarkanatlıların uzunlukları *Chalcoidea* üstfamilyasının yumurta asalağı olan *Mymaridae* üyelerinde 0,21 mm'den başlayarak gene asalak bir tür olan *Pelecinus polyturator*'da 5 cm'yi aşabilir. Ama çoğunun uzunluğu 2,5 cm'yi geçmez. Zarkanatlılar iki alttakıma ayrılır: *Symphyta*(*) ve *Apocrita*(*). Karıncalar(*), arılar(*), yabanarıları(*), asalak arı ve yabanarılarının büyük bölümü ile tırtır(*) gibi biyolojik mücadelede yaygın biçimde kullanılan böcekler *Apocrita* alttakımında yer alır.

Öbür böceklerde olduğu gibi zarkanatlıların vücudunda üç temel bölüm vardır: Baş, göğüs ve karın. Çoğunda ince bir bel karnı göğüsten ayırır. Türlerin büyük bölümünde görülen iki çift zarsı kanadın öndeki çifti daha iridir. Kanatlar arka kanadın ön kenarı boyunca sıralanmış kancamsı uzantılarla birbirine bağlanmıştır. Ağız parçaları sokucu ya da emicidir. İki iri bileşik gözün yanı sıra başın tepesinde genellikle üç basit göz yer alır. Duyargalar büyük çeşitlilik göstermekle birlikte çoğu kez orta uzunlukta, bazen gövdeden daha uzundur. Arılarda çiçek tozu taşımaya yarayan yapılar dikkat çeker. Bunlar bacaklarda ya da karnın altında, sepet biçimini alabilen uzun kıl tutamlarından oluşur. Karnın ucunda bir yumurta borusu vardır. Yaprakarılarında testere biçiminde olan bu organ bitkilerin yaprak ve saplarını yarma işlevi görür.

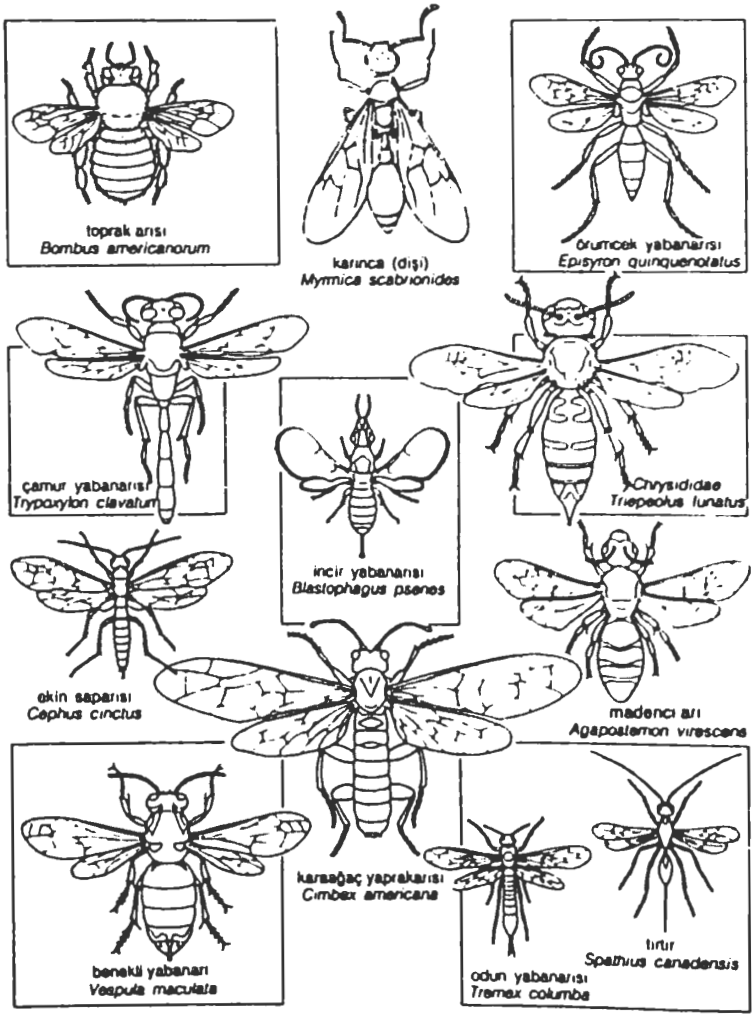

Zarkanatlıların temsili üyeleri
(*Cimbex americana, Cephus cinctus*) U.S. Department of Agriculture (*Blastophagus psenes*) California Agricultural Experiment Station, (*Spathius canadensis*) Connecticut Agricultural Experiment Station, (*Tremex columba*) *Invertebrate Identification Manual*, Richard A. Pimentel, 1967 Litton Educational Publishing Inc.; Van Nostrand Reinhold Company, (öbürleri) *An Introduction to the Study of Insects*, Donald J. Borror ve Dwight M. Delong, 1954, Holt, Rinehart and Winston, Inc.

Öbür zarkanatlılarda ise delmeye ya da sokmaya uyarlanmıştır. Birçok arının karın altında mum bezleri vardır. Bu bezlerin salgıladığı mum, besinlerin depolandığı ve yumurtaların bırakıldığı peteklerin yapımında kullanılır.

Böcekler arasında zarkanatlıların görme ve koku alma duyuları en üst düzeyde gelişmiştir. Arılar morötesini de içeren ışığın çeşitli dalgaboylarına duyarlıdır. Güneş'ten yararlanarak yönlerini bulabilirler. Kutuplanmış (polarılmış) ışığa da duyarlı olduklarından bulutlu havalar da bile yönlerini şaşırmazlar. Koku alma duyusu kovanı korumakla görevli arıların içeriye giren her arıyı koloniye özgü kokuyu taşıyıp taşımadığına göre ayırt etmelerine yarar. Karıncalar geride bıraktıkları kokunun izinde yürüyerek yuvalarına döner. Birçok zarkanatlı eşini yaydığı kokudan bulur.

Zarkanatlıların genellikle üç bölütlü göğüs, 9-10 bölütlü karın bölümü vardır. *Symphyta* alttakımında larvalar tipik olarak tırtılsı görünümdedir. Göğüs bölümünde altı, karın bölümünde daha çok bacak bulunur. Yalnız odun ve bitki saplarını oyan türlerde karın bacakları yoktur. *Apocrita* alttakımında ise larvalar tipik olarak bacaklardan yoksundur.

Arılar ve yabanarıları çiçekli bitkilerin yetiştiği hemen her yerde yaşar. Karıncaların birkaç türü daha soğuk bölgelere yayılmakla birlikte en bol bulunduğu yerler tropik bölgelerdir. Yaprakarıları ve arılar gibi bazı zarkanatlılar bitkiyle beslenir. Çeşitli yabanarıları ve tırtırlar öbür böceklerin asalağıdır. Güney Amerika ve Afrika'da yaşayan göçmen karıncalar önlerine çıkan yenebilecek her şeyi silip süpürmeleriyle ünlüdür.

Yaprakarıları, bazı yabanarısı ve türleri yalnız yaşar. Karıncalar ve birçok gelişmiş arı türü, toplu halde yaşayan böceklerin en tanınmışları arasındadır. Yalnız yaşayan yabanarılarının çoğu yuvalarına, sokarak felç ettikleri böcekleri ya da örümcekleri koyar. Yuvada hazırladıkları odacıklara bıraktıkları birer yumurtadan çıkan larvalar önce bu hayvanları yiyerek beslenir. Tırtırların dişileri yumurtalarını konuk olarak kullandıkları böceklerin üstüne ya da içine bırakır.

Toplu yaşayan böcekler görevleri kesin biçimde belirlenmiş kastlar oluşturarak örgütlenmiş koloniler halinde yaşar. Koloniden uzun süre ayrı kalan bireyler genellikle yaşamını sürdüremez. Gelişmiş türlerin kolonilerinde üretken bir dişi (anaarı ya da anakarınca) ve koloninin sürekliliğini sağlayan yapısal ya da işlevsel olarak farklılaşmış gruplar bulunur. Koloninin büyük bölümünü oluşturan işçiler üreyimsiz dişilerdir. Erkekler yalnız kısa süren çiftleşme dönemi için gereklidir.

İşçiler yuvanın yapılması, korunması, yumurta ve larvaların bakımıyla ilgilenir. İşçiler morfolojik bakımdan yuva yapıcılar, yuva içinde çalışanlar, yuva dışında çalışanlar ve askerler olarak farklılaşabilir. Balarılarında bu işler için farklı yapıda bireyler gelişmez ve iş bölümü yaş gruplarına göre düzenlenir.

Balarıları dansa benzer hareketler yaparak koloni üyeleri arasında iletişim kurabilme özelliği geliştirmiştir. Dansın süresi, ritmi ve dans sırasındaki konum değişiklikleri yeni bulunan besin kaynağının niteliği, uzaklığı ve yönüne ilişkin bilgileri öbür koloni üyelerine aktarmaya yarar.

zarlı çalgılar *bak.* membranofon

Zarlino, Gioseffo (d. 22 Mart 1517, Chioggia, Venedik Cumhuriyeti - ö. 14 Şubat 1590, Venedik), Venedikli besteci, müzik yazarı ve 16. yüzyıl ortalarının en seçkin müzik kuramcısı.

1541'de diyakozluğa atandı ve Venedik'te San Marco Katedrali'nde Adriaan Willaert'in öğrencisi oldu. 1565'te de bu katedralin müzik yöneticiliğine atandı. Besteci olarak saygın bir yerinin olmasına karşın, yapıtlarından pek azı günümüze kaldı. Zarlino'ya 1583'te Chioggia piskoposluğu önerildi, ama senatonun isteğine uyarak Venedik'te kaldı.

Zarlino ilk çalışması olan *Istitutioni harmoniche* (1558) ile hemen ünlendi. Bu incelemede, 16. yüzyılın ilk yarısındaki müzik bilgisinin bir dökümünü veriyordu. Akort, akorlar ve modlara ilişkin düşünceleri ise 17. ve 18. yüzyıllarda gerçekleşecek gelişmelerin habercisi niteliğindeydi. Ses dizisinin ilk dört aralığının (tetrakord) ses düzenini ele alıyor, uygulamada olumlu sonuçlar veren bir akort düzeni öneriyordu. Büyük ve küçük üçlü aralıkların önemini vurgulayıp büyük ve küçük üçlü akorların (triad) niteliğini tartışıyor, bir anlamda Jean-Philippe Rameau gibi daha sonraki yazarların kuramlarının öncülüğünü yapıyordu. Modern majör diziye denk düşen İonya modunu başa alarak ortaçağ modlarını yeniden sıraya sokmuştu. Çifte kontrpuanın en erken iki örneğinden birini ortaya koymuş ve sözler için müzik yazarken dikkat edilmesi gereken noktalar üzerinde ayrıntılı öğütler vermişti. *Dimostrationi harmoniche* (1571) adlı yapıtını Flaman besteci A. Willaert ile dört arkadaşı arasındaki beş diyalog biçiminde hazırladı ve *Istitutioni*'de incelediği konuları daha geniş bir biçimde ele aldı.

Camerata grubunun üyelerinden olan Vincenzo Galilei, Zarlino'nun eski bir öğrencisiydi ve onun kuramlarına şiddetle karşı çıktı. Zarlino bu saldırıları *Sopplimenti musicali*'sinde (1588) yanıtladı ve 1589'da bütün yapıtlarını tek bir baskıda topladı. *Sopplimenti*'de önceki kuramlarını geliştirdiği izlenir. Bir bölümde lavtada tampere akort düzenini (18. yy'da klavyeli çalgılarda tampere düzen konusunda yapılan denemelerden önce) önermiştir. Bir başka bölümde de ilk orglara ilişkin değerli bilgiler vermiştir. Camerata'nın öne sürdüğü monodik resitativini şiddetle kınayarak, müziğin kendisine özgü yasaları olduğunda ve konuşmadaki sözlerin taklit edilmesi için bu yasaların bir yana atılmamasında diretmiştir.

Żarnowiec, Polonya'nın ortakuzeyinde, Gdańsk ilinde (*województwo*) kasaba. Żarnowieckie Gölünün kıyısında, il merkezi Gdańsk'ın 48 km kuzeybatısında yer alır. Kasabada bir hidroelektrik santral ile 12. yüzyıl başlarından kalma bir manastır vardır. II. Dünya Savaşı sırasında 12 bin Polonyalı, Żarnowiec dışındaki bir ormanda Alman askerleri tarafından öldürülerek toplu mezarlara gömülmüştür. Nüfus (1980 tah.) 5.000.

zarzuela, konuşmalı bölümler, şarkılar, koro parçaları ve danslardan oluşan İspanyol müzikli oyunu. 17. yüzyılda soyluların eğlencesi olarak gelişti. Konularını mitolojiden ya da kahramanlık öykülerinden alıyordu. İlk *zarzuela* gösterileri Madrid yakınındaki kraliyet malikânesi La Zarzuela'da düzenlendi. Lope de Vega ve Pedro Calderón de la Barca gibi oyun yazarları ile besteci Juan Hidalgo da (y. 1600-85) *zarzuela*'lar yazdılar. 17. yüzyıl sonlarıyla 18. yüzyılda İtalyan operasının yaygınlaşmasıyla *zarzuela* gözden düştü.

19. yüzyıl ortalarında ise, 18. yüzyıla özgü *tonadilla*'nın genişletilmiş biçimi olarak yeniden canlandı. Günlük yaşamdan alınma karakterlere dayanan, halk müziği, dans ve doğaçlama içeren nükteli ve yergili bir tür oldu. Zamanla belli başlı iki türü gelişti. Bunlardan biri, tek perdelik komik bir oyun olan *género chico*'ydu(*). Öbürüne ise *género grande* deniyordu. *Género grande* iki, üç ya da dört perdelik oluyordu; operayı andırmakla birlikte diyalogları şarkı değil, konuşma biçimindeydi.

Zaskar Sıradağları, Hindistan'ın kuzeyinde ve Tibet'in batısında, Himalaya Dağlarının uzantısı olan dağ sırası. Suru Irmağından Karnali Irmağının yukarı çığırına kadar, güneydoğu doğrultusunda 640 km boyunca uzanır. En yüksek noktası Kamet Doruğu (7.756 m), başlıca geçitleri Şipki, Lipulek ve Mana'dır.

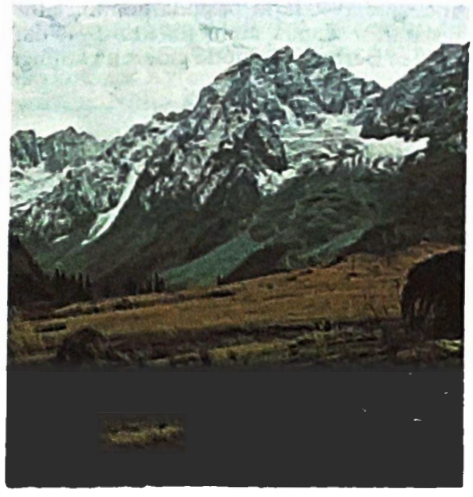

Zaskar Sıradağlarından bir görünüm, Sonamarg yakınları, Cemmu ve Keşmir
Josef Muench

Zasuliç, Vera İvanovna (d. 8 Ağustos 1849, Mihailovka, Rus Çarlığı - ö. 8 Mayıs 1919, Petrograd [bugün Petersburg], SSCB), Petersburg valisi General Fyodor F. Trepov'u kurşunlayan Rus devrimci. 1878'de halka açık bir mahkemede yargılanmış ve jüri tarafından suçsuz bulunarak aklanmıştır.

Bir soylunun kızıydı. 1868'de devrimci düşünceleri benimsedi. Sonraki yaşamının çoğunu hapiste, yeraltında ve sürgünde geçirdi. 1883'te Rusya'nın ilk Marksist örgütü olan Emeğin Kurtuluşu'nun kuruluş çalışmalarına katıldı. Marx ve Engels ile mektuplaştı. Üyesi olduğu Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDRP), 1903'te ikiye bölününce Menşevikleri destekledi. 1908'den sonra partinin yasadışı etkinliklerine son vermesini savunan ve tasfiyeciler olarak bilinen grubun önderleri arasında yer alan Zasuliç 1917'de Bolşeviklerin iktidara el koymalarına karşı çıktı.

Zâtî, asıl adı İVAZ (d. 1471, Balıkesir - ö. 1546, İstanbul), özellikle kaside ve gazelleriyle tanınan Osmanlı divan şairi.

Kendi çabasıyla Farsça ve şiir sanatını öğrendi. İstanbul'a gitti ve yazdığı kasidelerden aldığı bahşişlerle geçinmeye çalıştı. II. Bayezid döneminde çıkan karışıklıklar sırasında parasız kaldı. Sağır olduğundan devlet memurluğuna alınmadı. Bir tür falcılık olan remilcilikle geçinmeye çalıştı. Dükkânı, genç şairlerin buluşma merkezi oldu.

Zengin bir düş gücüne sahip olmasına karşın para kazanmak amacıyla çok sayıda şiir yazdığı için Zâtî'nin yapıtlarında değersiz mazmunlar ve yinelenen imgeler görülür.

Ahmed Paşa ve Necati Bey'in etkisinde kalmış, şiirlerinde atasözü ve deyimlere bolca yer vermiştir. *Divan*'ının (1967-70, 2 cilt; yay. A. N. Tarlan) yanı sıra mesnevi tarzında *Şem ü Pervane* adlı bir aşk hikâyesi, 3.067 beyitlik *Edirne Şehrengizi* ve *Letaifname* adlı yapıtları vardır.

Zátopek, Emil, lakabı ÇEK LOKOMOTİFİ. (d. 19 Eylül 1922, Kopřivnice, Çekoslovakya), Çek uzun mesafe koşucusu. 1952 Helsinki Olimpiyat Oyunları'nda 5.000 m, 10.000 m ve maraton yarışlarında altın madalya kazanmıştır.

Atletizme 1940'ların başında adımını attı. Uluslararası alanda adını ilk kez 1946'da, Prag'dan Berlin'e bisikletle giderek katıldığı

Zátopek (solda), 1952
AP/Wide World Photos

Müttefik İşgal Kuvvetleri yarışmalarında 5.000 m'de birinciliği kazanarak duyurdu. 1951'de en iyi derecesini 20.000 m'de 59:51, 8 ile elde etti. 1952 Helsinki Olimpiyat Oyunları'nda 5.000 m ve 10.000 m yarışlarında olimpiyat rekoru kırdı, maratonda ise dünyanın en iyi derecesini yaptı. Spor yaşamı boyunca 18 kez dünya rekoru kıran Zátopek 1949-54 arasında 10.000 m rekorunu elinde tuttu; bu daldaki en iyi derecesi 28:54,2'ydi. Ayrıca 5.000 m, 10 mil, 1 saat yarışı, 20.000 m, 15 mil, 25.000 m ve 30.000 m'de de dünya rekorları kırdı.

1958'de yarışlardan çekildi. 1969'da, SSCB'nin Çekoslovakya'ya müdahalesini (1968) eleştirdiği gerekçesiyle albay olarak görev yaptığı ordudan ve Komünist Parti'den atıldı. 1970'ten sonra, Çekoslovakya Beden Eğitimi Birliği'nde, 1970'lerin sonlarında da Çekoslovakya ulusal spor enstitüsünde çalıştı.

zatülcenp, PLÖREZİ olarak da bilinir, göğüs boşluğunun içini döşeyen ve akciğerlerin çevresini saran plevra adlı zarın iltihaplanması. İltihaplanan bölgede zarın iki katmanı arasındaki boşluğa sıvı salgılanır. Plevra zarında çok miktarda sinir ucu bulunduğundan zatülcenpte şiddetli göğüs ağrısı duyulur, ağrı kimi zaman karına da yansır. Hastalığa sıklıkla akciğerlerdeki bir enfeksiyon, daha ender olarak da romatoit artrit gibi daha yaygın iltihaba yol açan bozukluklar neden olur. Tedavide ağrının giderilmesine ve plevra katmanları arasında biriken sıvının boşaltılmasına çalışılır; bunun yanı sıra, zatülcenpe neden olan patolojik durumun ortadan kaldırılması hedeflenir.

zatürree, PNÖMONİ olarak da bilinir, mikroorganizma bulaşması, yabancı maddeciklerin solunum yoluna kaçması ya da ışınıma maruz kalma sonucunda akciğer dokusunun iltihaplanarak süngersi yapısını yitirmesine neden olan hastalık. Virüs ve mantarlar da zatürreeye neden olabilirse de en sık rastlanan etkenler başta *Streptococcus* ve *Mycoplasma* türleri olmak üzere bakterilerdir. Doğrudan virüs enfeksiyonundan kaynaklanan zatürreeye rastlanırsa da, virüsler genellikle akciğerlerde bakteri enfeksiyonunun gelişmesi için elverişli ortamı hazırlar. Mantar kökenli zatürree çok hızlı gelişir ve ölüme neden olabilir; sıklıkla bağışıklık sistemindeki bozukluk nedeniyle enfeksiyonlara direnci düşmüş kronik hastalarda görülür. Mantarların bulaştığı toz zerreciklerini soluyan sağlıklı kişilerde de histoplazmoz gibi mantar kökenli akciğer hastalıkları ortaya çıkabilir.

Etkeni *Mycoplasma pneumoniae* adlı son derece küçük bir mikroorganizma olan mikoplazma zatürreesi sıklıkla çocuklar ve gençlerde, çok ender olarak 50 yaşın üstünde görülür. Olguların çoğu aynı evde yaşayanlar arasında, mahallelerde ya da yurt, kamp gibi toplu yaşanan yerlerde ortaya çıkarsa da salgınlar da oluşabilir. Mikroorganizma akciğerdeki yapıların içini döşeyen mukozada gelişir, kas ve bağdoku lifleri, sinirler gibi daha derindeki dokulara yayılmaz. Bakteriler hücrelerin örselenmesine yol açan yükseltgeyici bir madde yapıp salgılar. Genellikle akciğerlerin çevresini saran plevra zarını etkilemezse de kimi zaman bronşlar ve hava keseciklerinin (alveol) iltihaplanmasına neden olur.

Enfeksiyonun başlamasından ortalama üç hafta sonra baş ağrısı, halsizlik, kırıklık, ateş, kas ağrıları ve boğaz ağrısı gibi belirtiler görülür. Hastalık ilerledikçe başlıca belirti olan öksürük şiddetlenir. Öksürürken çıkan balgamda kan görülebilir. Soluk borusu ve bu bölgedeki kasların aşırı derecede öksürme nedeniyle duyarlılaşması sonucunda göğüste ağrı duyulur. Hastalık oldukça ağır geçmesine karşın çok ender olarak ölüme yol açar. Antibiyotiklerin kullanılmasıyla hasta genellikle birkaç hafta içinde iyileşir.

Etkeni *Streptococcus pneumoniae* olan streptokok zatürreesi, özellikle hastanelerde hastalar arasında ortaya çıkar. Sağlıklı kişilerin vücudunda da bulunabilen bakteri, vücut direncinin başka bir hastalık nedeniyle düşmesinin ardından hastalığa yol açabilir. Grip gibi virüs enfeksiyonları solunum yollarında aşırı derecede salgı oluşmasına neden olarak streptokok zatürreesi için elverişli ortamı hazırlar. Zatürreenin en sık rastlanan türü olan hastalık antibiyotik tedavisine olumlu yanıt verirse de mikoplazma zatüreesinden daha ağır geçer.

Klebsiella pneumoniae adlı bakteri, sağlıklı kişilerde akciğerlerde yerleşmese de, uzun süredir hastanede yatan ve herhangi bir nedenle bağışıklık sisteminde yetersizlik olan hastalarda ölümcül olabilen bir zatürree türüne neden olur. Bakteri kökenli öbür zatürree türleri arasında etkeni *Legionella* cinsi olan lejyoner hastalığı ile *Staphylococcus aureus* ve *Hemophilus influenzae* zatürreeleri sayılabilir.

Akciğerlerin yüzeyini örseleyen yağ damlacıklarının solunum yollarına girmesi de zatürreeye yol açabilir. Bu hastalık sıklıkla iş koşulları nedeniyle çok miktarda yağlı buhar soluyanlarda ve yaşlılarda görülür. Kimi zaman da yağlı madde yutulurken kazayla solunum yoluna kaçar. Yağın temas ettiği bölgede nedbe dokusu oluşur. Genellikle tedavi gerekmez. Göğüs bölgesindeki organlara uygulanan ışın tedavisi de akciğer dokusunun iltihaplanmasına neden olabilir. Hastalık vücudun ışına en son maruz kaldığı günden 1-16 hafta sonra ortaya çıkar. Etkilenen akciğer dokusu çok geniş bir alanı kaplamadığı sürece tedavi olanaklıdır.

Zavadski, Yuri Aleksandroviç (d. 30 Haziran 1894, Moskova, Rus Çarlığı - ö. 5 Nisan 1977, Moskova, SSCB), yabancı klasiklerden modern kahramanlık oyunlarına kadar çok çeşitli üsluplarda oyunlar sahnelemiş Sovyet tiyatro oyuncusu, yönetmeni ve eğitimcisi.

Yevgeni Vahtangov'un tiyatrosunda, Maurice Maeterlinck'den uyarlanan *Çudo Sv. Antoniya*'da (1915; Aziz Antonius'un Mucizesi) Antonius rolüyle tiyatroya başladı. Vahtangov'la çalışmayı sürdürerek onun son ve en başarılı yapımı *Printsessa Turandot*'da (ilk sahnelenişi 1762) başrollerden birini üstlendi (1922). Nikolay Gogol'ün *Jenitba* (1842; *Bir Evlenme*, 1945) adlı komedisiyle 1924'te yönetmenliğe başladı. Sağlam bir tiyatro anlayışına dayalı bilinçli sahneleme tekniği, öğretmeni Vahtangov'un etkisini yansıtıyordu. 1924-31 arasında Moskova Sanat Tiyatrosu'nda çalıştı, 1932'de de Kızıl Ordu Merkez Tiyatrosu'nun başına geçti. Orada Vahtangov'un *avant-garde* yaklaşımını Konstantin Stanislavski'nin ilkeleriyle birleştirmeye çalıştı. Aleksandr Korneyçuk'un *Gibel Eskadri*'sı (Bir Filonun Batışı) gibi yurtseverliği konu alan oyunlarda daha açık bir biçime ve topluluk oyununa yöneldi.

1936-40 arasında Rostov'daki Gorki Tiyatrosu'nu yönettikten sonra Moskova'ya dönerek Devlet Tiyatro Sanatları Enstitüsü'nde ders vermeye başladı; aynı zamanda Mossovet (Moskova Kenti İşçi Temsilcileri Sovyeti) Tiyatrosu'nun başına geçti. 1944'te Komünist Parti üyesi, 1947'de enstitüde profesör oldu. Mossovet Tiyatrosu'nda hem birçok yabancı klasiği, hem de yurtseverlik temalarına dayalı oyunlar sahneledi. 19. yüzyıl Rus yazarlarının oyunlarının yeniden ilgi görmesini sağladı ve M. Lermontov'un *Maskarad*'ıyla (ös 1842; Maskeli Balo) 1965'te Lenin Ödülü aldı. Sonraki yapımları, inceden inceye düşünerek kullanılmış müzikleri ve titiz topluluk oyunuyla dikkat çeker.

Zavanteler, Ge dilleri üst öbeğine bağlı Zavante dilini konuşan Brezilya Yerlileri. Sayıları 3 bin kadar olan Zavanteler, Mato Grosso eyaletinin güneydoğu ucunda, kıyıları ormanlarla kaplı Mortes ve Araguaia ırmaklarının arasında, yüksek bir savan bölgesinde yaşarlar. Daha eskiden yakın akrabaları olan Zerentelerle(*) birlikte Goiás eyaletindeki Tocantins Irmağının kıyılarında yaşarlarken, 1840'larda bölgeye yerleşen beyazların baskısıyla bugünkü topraklarına göç etmek zorunda kaldılar.

Yeni topraklarını yabancılara karşı başarıyla savunarak 1930'lara değin oldukça dışa kapalı bir yaşam sürdürdüler. 1930'larda ise Brezilya hükümetinin, ülkenin iç kesimlerinin merkezle olan ekonomik ve kültürel ilişkilerini güçlendirme çabalarının parçası olarak bölgeye yolladığı temsilcilere ve topraklarına yerleşmek isteyen göçmenlere karşı sert bir direniş gösterdiler.

Zavanteler eskiden bir süre oturup terk ettikleri at nalı biçiminde dizilmiş evlerden oluşan köylerde yaşarlardı. Geçimlerini tapir, geyik, yaban domuzu ve kuş avlayıp, çeşitli kökler, kabuklu yemişler ve bal toplayarak sağlarlar ayrıca belli mevsimlerde uğradıkları tarlalarda mısır, fasulye ve kabak yetiştirirlerdi.

Zavattini, Cesare (d. 20 Ekim 1902, Luzzara - ö. 13 Ekim 1989, Roma, İtalya), yeni-gerçekçilik akımının yaratıcılarından İtalyan senaryo yazarı ve sinema kuramcısı.

1930'ların başlarında gazetecilik ve sinema eleştirmenliği yaptı. Aynı zamanda kısa öyküler ve romanlar da yazıyordu. 1935'teki ilk senaryosu *Darò un milione* (Bir Milyon Veririm) bir yergi komedisiydi. Alessandro Blasetti'nin filme çektiği 1942 tarihli *Quattro passi fra le nuvole* (Bulutlar-

Zavattini
Ara Güler

da Dört Adım) toplumsal sorunlara ve günlük yaşama ilgi duyduğu ilk senaryosu oldu. Gene aynı yıl yazdığı senaryodan Vittorio De Sica'nın gerçekleştirdiği *I bambini ci guardano* (Çocuklar Bizi Seyrediyor) doğal mekânları kullanması ve alttan alta faşizmi eleştirmesiyle ilerideki yeni-gerçekçilik akımını haber veriyordu. Zavattini sonraki yıllarda Luchino Visconti, René Clément, özellikle de De Sica için yazdığı *Sciuscià* (1946; *Kaldırım Çocukları*), *Ladri di biciclette* (1948; *Bisiklet Hırsızları*), *Umberto D* (1952) gibi senaryolarıyla yeni-gerçekçilik akımının yaratılmasına katkıda bulundu; yazılarıyla da bu akımı savundu.

Yeni-gerçekçiliğin 1950'lerin ortalarında etkisini yitirmesi üzerine Zavattini bu akımı yeni koşullarda sürdürecek girişimlerde bulundu. Değişik yönetmenlerin İtalya'nın değişik yörelerinden saptayacakları görüntülerden oluşacak senaryosuz bir film çekme tasarısı gerçekleşmedi. Daha sonra 15 genç yönetmenle birlikte Roma kentinin gündelik yaşantısını rasgele görüntüleyen *I misteri di Roma* (Romanın Gizleri) adlı ilginç bir girişime ön ayak oldu.

L'oro di Napoli (1954; Napoli Altını), *La ciociara* (1961; *İki Kadın/Kızım ve Ben*), *Boccacio '70* (1962), *I girasilo* (1969; *Güneş Çiçeği*), *The Children of Sanchez* (1978; *Sançez'in Çocukları*) gibi filmlerin senaryolarını da yazan Zavattini'nin bilinen son çalışması *La veritaaa*'dır (1983).

zâvil, klasik Türk müziğinde bir bileşik makam. Adının, İran'daki Zabol kentinden geldiği sanılır. Mahur makamına nikriz makamı eklenerek oluşturulmuştur. Nikriz beşlisiyle sona erdiği gibi, çargâh beşlisiyle de karar verebilir. Eski edvar kitaplarında sözü edilen zâvili şubesinin, zâvil makamıyla hiçbir benzerliği yoktur.

zaviye (Arapçada "köşe" ya da "bucak"), İslam dünyasında, tarikat etkinliklerinin yürütüldüğü küçük yapı. Aynı amaçla kullanılan tekke, dergâh, âsitane, hankâh gibi yapılara göre daha küçük ve işlevleri daha sınırlıdır. Zaviyelerde görev yapan şeyhler zaviyedar, sürekli oturan dervişler de zaviyenişin olarak anılır. Tarikatların gelişmesiyle birlikte hızla yayılan zaviyeler, genellikle küçük yerleşim alanlarında ya da yol üzerlerinde açılır, aynı zamanda gezgin dervişler ve yolcular için konaklama yeri görevi yapardı. Kerpiç ve ahşaptan yapılan bu küçük yapılar Anadolu'nun fethinde ve Balkanlar'ın İslamlaşmasında önemli rol oynamışlardı. Zaviyeler Türkiye'de 30 Kasım 1925 tarihli ve 677 sayılı yasayla kapatılmıştır.

13. yüzyıl dolaylarında Kuzey Afrika'da ortaya çıkan ilk zaviyeler, çilecilik yolunu seçen bir kimseyle müritlerini barındıran münzevi hücrelerini (rabıta) andırıyordu. Tasavvuf akımlarının büyük bir yaygınlık kazanıp Kuzey Afrika'dan batıya doğru yayıldığı dönemlerde zaviyelerin sayısında da büyük bir artış görüldü. Zaviyeler zamanla dinsel ve silahlı bir güç merkezine dönüştü. Ortaçağdaki yapıyı büyük ölçüde sürdüren günümüz zaviyelerinde bir ayin alanı, bir mescit, bir din okulu, ayrıca öğrenciler, konuklar, hacılar ve gezginler için barınaklar bulunur.

Libya'nın Berka (Kyrenaika) bölgesinde ortaya çıkan Senusiye tarikatı 19. yüzyıl ortalarında merkezî yönetimden uzak alanlarda bir zaviye ağı kurarak bölgenin dinsel ve siyasal denetimini eline geçirdi. I. Dünya Savaşı sırasında bu zaviyelere üye olanlar tarikatın emriyle İtalyanlara karşı savaştılar. Libya'yı işgal eden İtalyanlar bu zaviyelerden çoğunu ortadan kaldırdılar.

Zaviye, ez-, Libya'nın kuzeybatısında kent. Akdeniz kıyısında, Trablusgarp'ın 50 km batısında yer alır. Cifare adlı kıyı ovasında, önemli bir petrol alanının ve ülkenin ilk rafinerisinin bulunduğu yerin yakınlarında kurulmuştur. Yeraltı sularının bolluğu yörede tarımın önem kazanmasına yol açmıştır. Kent ve çevresinde patates, soğan ve domates yetiştirilir, hayvancılık yapılır. Kıyıyı izleyerek Trablusgarp'ı Bingazi ve Kahire'ye bağlayan karayolu kentten geçer. Nüfus (1988 tah.) 89.338.

zaviyeli cami, Osmanlı mimarlığının ilk dönemlerinde ortaya çıkan ve Klasik dönemde terk edilen cami plan şeması. Bir zaviyeli caminin ibadet mekânı, uzun ekseni kıble yönünde olan bir dikdörtgen biçimindedir. Ortadaki bir kemerle kare planlı iki bölüme ayrılan bu ana sahnın üzeri aşağı yukarı eş büyüklükte art arda iki kubbe ile örtülmüştür. Arkadaki bölümün sağında ve solunda birer yan mekân vardır. Kıble eksenine dik yöndeki ikinci bir eksen üzerinde yer alan bu kanatlarla yapının planı "T" harfine benzer; bu nedenle zaviyeli camilere ters "T" planlı camiler de denmiştir. Daha ileri ve karmaşık bir uygulama olarak iki kanat mekânının önüne, ana sahnın iki yanına gelmek üzere ikişer odanın daha eklendiği örnekler de vardır. Bu durumda sağ ve soldaki üçer mekândan ortada olan iki tanesi genellikle büyük bir kemerle birer eyvan gibi ana sahna açılır. Öbür odaların ana sahna bağlantısı ise kapılarla sağlanır. Yan odaların Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde gezici din adamlarının kalması için zaviye ya da tabhane işlevi gördüğü varsayıldığından bu tür camilere zaviyeli, tabhaneli ya da çok işlevli cami adı da verilmiştir. Gene aynı tür için kullanılan Bursa tipi cami tanımlaması da, ilk örneklerinin Bursa ve yakın çevresinde bulunmasından kaynaklanır. Son zamanlarda bu camilerin Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde büyük önem taşıyan fütuvvet örgütünün aracılığı ve etkisiyle ortaya çıktığı öne sürülmüş ve tanımlanmaları için fütuvvet camisi adı önerilmiştir.

Bu plan şemasındaki camilerin en eskisi, günümüze yalnız temelleri kalmış olan İznik'teki Orhan Gazi Camisi'dir. Bursa'daki Orhan, Yıldırım, Yeşil ve Muradiye, Milas'taki Firuz Bey, Edirne'deki Muradiye, İnegöl'deki İshak Paşa, Afyonkarahisar'daki Gedik Ahmed Paşa, Amasya'daki Bayezid Paşa, İstanbul'daki Mahmud Paşa ve Murad Paşa camileri de zaviyeli camilerin önemli örneklerindendir.

Zaviyetü'l-Beyda, Libya'nın kuzeydoğusunda kent. Akdeniz'den 32 km içeride, yüksek bir sırtın üstünde yer alır. 1950'lerin sonlarında sahabeden Reveyfi bin Sabit'in mezarının bulunduğu yerde kuruldu. Başlangıçta Zaviyetü'l-Beyda'nın ülkenin yeni başkenti olması planlanıyordu. Ama Trablusgarp başkent olmayı sürdürdü. Kentte bir parlamento yapısı, resmî daireler, bir İslam araştırmaları merkezi ve Gar Yunis Üniversitesi adlı bir yükseköğretim kurumu vardır. Modern bir havalimanının da bulunduğu kent, 160 km güneybatıdaki Bingazi'ye karayoluyla bağlıdır. Antik Yunan kolonisi Kyrene'nin(*) kalıntıları yakınlardadır. Nüfus (1984) 67.120.

Zayas y Sotomayor, María de (d. 12 Eylül 1590, Madrid - ö. y. 1661), Kastilya lehçesinde düzyazı yapıtlar veren ilk kadın yazarlardan biri olan İspanyol romancı.

Madridli soylu bir ailenin kızıydı. Yapıtlarının yayımlandığı Zaragoza'da yaşamış olabilir. Evli olup olmadığı, ne zaman ve nerede öldüğü ise bilinmemektedir.

Melodram ve korku öğelerine yer verdiği aşk ve entrika romanları geniş bir okur kitlesine ulaşmıştır. *Novelas amorosas y ejemplares*'de (1637; Aşk Romanları ve İbret Verici Öyküler) kadınlar ve erkekler bir gece toplantısında evlilik yaşamı ve aşk üzerine karşılıklı dert yanarlar. Öykülerin çoğu, kocaları ya da sevgilileri tarafından kötü davranılan kadınlarla ilgilidir. Zayas'ın *Novelas y saraos* (1647; Romanlar ve Gece Toplantıları) ve *Parte segunda del sarao y entretenimientos honestos* (1649; Gece Toplantısının İkinci Bölümü ve Edepli Eğlenceler) adlı yapıtları da *Novelas amorasas*'ın devamı niteliğindedir. Zayas çoğu öyküsünde, erkeklerin kötü muamelesine ve baştan çıkarılmaya karşı koyabilmeleri için kadınlara gerekli bilgiyi ve duygusal direnci vermediğinden İspanyol toplumunu suçlar.

zayiçe *bak.* horoskop

Zaysan Gölü, Rusça OZERO ZAYSAN. Kazakistan'ın doğusunda tatlı su gölü. Altay ve Tarbagatay dağları arasındaki bir çukurda deniz düzeyinden 386 m yükseklikte yer alır. Göle doğu kıyısından giren İrtiş Irmağının genişlemesiyle oluşmuştur. Başlangıçta 100 km uzunluğunda, 33 km genişliğinde ve 8 m derinliğinde olan gölün yüzölçümü yaklaşık 1.860 km²'ydi. Toplam 5.500 km²'lik bir alanı kaplayan, 570 km uzunluğundaki Buhtarma Göleti'nin aşağı bölümüne bağlandıktan sonra su düzeyi 6 m yükseldi. Balıkçılığın önem taşıdığı gölde gemilerle ulaşım yapılır.

zazen, Zen Budacı meditasyonda oturma. Özellikle Soto mezhebinin tipik meditasyon biçimidir. Sessiz bir odada oturmayı, düzenli aralıklarla ve zorlanmadan nefes alıp vermeyi, baş ve gövdeyi dik tutarak yarım ya da tam bağdaş kurmayı, elleri avuçlar birbirine değecek biçimde kavuşturmayı ve gözleri açık tutmayı gerektirir. Ayrıca her türlü mantıksal ve analitik düşünceden, istek, bağ ve yargılardan uzaklaşılmalı, zihin rahat, ama uyanık olmalıdır.

Zazen'in önde gelen savunucusu 13. yüzyılda Japonya'da Soto mezhebini kuran Dogen'di(*). Dogen'e göre *zazen* yalnızca Aydınlanma'ya ulaşmanın yolu değil, doğru biçimde uygulandığında Aydınlanma'nın ta kendisiydi. *Ayrıca bak.* koan.

Zdarsky, Matthias (d. 25 Şubat 1856, Trebitsch, Moravya, Avusturya İmparatorluğu - ö. 20 Haziran 1940, Sankt Pölten, Avusturya), Avusturyalı kayak öğretmeni. Büyük olasılıkla ülkesinde düzenli olarak bu işi yapan ilk kişidir. Kayakta Alp disiplininin (*) babası olarak kabul edilir. Ünlü kutup gezginlerinden Fridtjof Nansen'in *Paa Ski Over Gronland* (1890; Paa Grönland Üzerinde Kayıyor) adlı yapıtını okuduktan sonra kayak sporuyla ilgilenmeye başladı. 1889'da Habernreith'da satın almış olduğu dağ otlaklarından Lilienfeld'deki köy pazarına ulaşmanın en kolay yolu olarak kaymayı kendi kendine öğrendi. Bunun için, görece düz arazide kullanılan Kuzey tekniğini (*bak.* Kuzey disiplini) Alpler'in koşullarına uyarlaması gerekti. 1897'de yayımladığı *Die alpine Lilienfelder Skifahrtechnik* (Lilienfeld Alp Kayak Tekniği) adlı ilk kayak öğretim kitabında belli başlı dönüş manevralarını sistemli bir anlatıma kavuşturdu. Başlangıçta kayakçının tek kayak sopasından yararlanmasını öngörürken, daha sonra bunu şimdiki standart çift sopa kullanımına dönüştürdü. Zdarsky, kayak tasarımının ve ayak bağlarının geliştirilmesine de katkıda bulundu; ayrıca iniş yarışları düzenledi. I. Dünya Savaşı sırasında Avusturya ordusunda kayak öğretmenliği yaptığı sırada çığ altında kalması 80 ayrı yerinde kırık ya da çıkıklara yol açtıysa da, kendi buluşu olan gereçlerin yardımıyla kaymayı sürdürdü.

zeamet, ZIAMET olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde yıllık geliri 20 - 100 bin akçe arasında kabul edilen ve askeri görevler karşılığı verilen orta boy dirlik. Yıllık geliri 50 bin akçenin üzerinde olanlarına ağır zeamet denirdi.

Arapça "başkan" anlamına gelen zaim (çoğul zuama) sözcüğü, Osmanlı öncesi İslam devletlerinde polis şefi, subaşı, sözcü, bekçi, bazen de vali ve yöneticiler için kullanılırdı. Osmanlı Devleti'nin toprak yönetimiyle ilgili ilk ilkelerinin belirlendiği 14. yüzyılın sonlarına doğru, 20 bin akçenin üstünde dirlik verilen askeri görevlilere zaim, bunların dirliklerine de zeamet dendi. Bu dirlikleri alanlar aynı zamanda oturdukları kent ve kasabalarda subaşılık görevini de üstlenirdi. Zamanla yerleşen kurallara göre bütün zeamet beratları Divan-ı Hümayun'dan verilir oldu. Tımardan(*) büyük bir dirlik kategorisi olan zeametin parçalanamayan ilk 20 bin akçelik bölümü ya da çekirdeğine kılıç(*), bunun üstündeki bölümüne hisse denirdi. Boşalan bir zeametin kılıç dilimi, önceki zaimin oğluna ya da bir başka hak sahibine beratla verilir, hisse dilimi ise ya bu yeni zaime ya da başka tımar ve zeamet sahiplerine terakki olarak dağıtılabilirdi. Bu durumda bozuntu fermanları hazırlanırdı. Bazı zaimlere de başka sancak ve kazalardaki zeametlerden terakki verilebilirdi. Örneğin, 50 bin akçelik bir zeamet verilmiş sancakbeyi, başka zeametlerden hisseler alabilirdi.

Toprakla ilgili Osmanlı kanunnamelerinde kesin olarak belirtilmemekle birlikte zeamet savaşlarda yararlık gösteren tımarlılara, yörük, voynuk, müsellem ve yaya beylerine, tımar defterdarlarına, defter kethüdalarına, çavuş, müteferrika, kapıcı, divan kâtibi olanlara, sancakbeyleri ve beylerbeylerinin yararlık gösteren yetişkin oğullarına ve subaşılara verilirdi. Devlet her zaman zeameti geri alabilir, gerekli görürse yerine "bedel-i zeamet" denen kısıntılı bir aylık bağlardı. Bütün zeametler serbest tımar(*) türündendi. Dolayısıyla zaim kendi dirliğinde tam yetkiliydi ve sancakbeyi ya da subaşı o dirliğin iç güvenliğine karışamazdı. Zaim dirliğinin bütün tekâlif-i şeriye(*) ve tekâlif-i örfiyesini(*) doğrudan toplardı. Savaş hali dışında, sancakbeyinin buyruğunda sayılmaz, toprağına giren suçluları yakalayıp yargıya teslim etme yetkisini elinde tutardı. Buna karşılık genel dirlik yasası gereği zeametinin ölçeğiyle orantılı sayıda cebelü besler ve çağrıldığında atlı, donanımlı, harçlıklı cebelüleriyle birlikte, çoğu zaman da alaybeyi sanıyla sancakbeyinin komutasında sefere katılırdı.

17. yüzyılda tımar sistemindeki çözülmeye koşut olarak zeametler de büyük paralar karşılığında satılmaya başladı. Bu yoldan zeamet alanlara sonradan subaşılık, müteselimlik, voyvodalık gibi görevler verilerek ehl-i örf(*) arasına katılmaları amaçlandı. Zaimlerin, dirliklerinde oturmalarının yasal zorunluluk olmasına karşın yüksek gelirli ve güvenceli zeametleri elde eden İstanbul'daki dergâh-ı âli kapıcıbaşıları, Divan-ı Hümayun kâtipleri, divan çavuşları zamanla dirliklerine gitmemeye başladılar. Bütün dirlik sistemiyle birlikte zeamet uygulaması da 1840'ta kaldırıldı.

Zeami Motokiyo, asıl adı ONİYAŞA, sonradan FUCİVAKA, KANZE MOTOKİYO olarak da bilinir (d. 1363/64 - ö. 1 Eylül 1443, Kyoto?, Japonya), Japon *No* tiyatrosunun en büyük yazar ve kuramcılarından. Babası Kan'ami'yle(*) birlikte günümüz *No* repertuvarının yaratıcısıdır.

1374'te sunduğu bir gösteriyle Şogun Aşikaga Yoşimitsu'nun gözüne girdi ve onun koruyuculuğu altında *No*'yu eski kaba yanlarından arındırıp daha karmaşık ve aristokrat bir tiyatro haline getirdi. Babasının ölümünden sonra *No* tiyatrosunda tek adam oldu. Babasının kurduğu ünlü Kanze Okulu'nu yönetti. Yalnızca yetenekli bir oyuncu olmakla kalmayıp çok sayıda oyun da yazdı. Bugünkü *No* repertuarını oluşturan 230 kadar oyunun yaklaşık yarısını ve en iyilerini onun yazdığı kabul edilir. 1422'de Zen Budacı keşiş olan Zeami'nin yerine oğlu Motomasa geçti. Ama 1429'da şogun olan Aşikaga Yoşinori, Zeami'nin yeğeni On'ami'yi yeğleyerek huzurunda Motomasa'nın temsil vermesini reddetti. Motomasa 1432'de öldü ve Yoşinori 1434'te Zeami'yi sürgüne gönderdi. Şogunun 1441'de ölmesiyle Zeami Kyoto'ya döndü.

Öğrencileri için yazdığı incelemelerin en önemlisi, yaygın olarak *Kadenşo* adıyla bilinen *Fuşi kaden*'dir (1400-18; Çiçek Vermenin Görünüşü). Bu ve başka elkitaplarında Zeami, oyuncunun savaşçı, ihtiyar ve kadından oluşan üç temel rolde, ayrıca bunlara uygun dans ve şarkılarda yetkinleşmesinin önemini vurgular. *No* oyunculuğunun iki temel öğesinden biri oyunun temsili boyutu olan *monomane* (şeylerin taklidi), öbürü de oyunun simgesel yanını ve manevi özünü oluşturan *yugen*'dir. Zamanla *yugen* öne çıkmış, bir *No* oyununun başarısı *yugen* ile ölçülür olmuştur. "*Yugen*'in özü gerçek güzellik ve inceliktir" derken Zeami, yalnızca dış güzelliği değil, oyun metninin ve oyuncuların eylemlerinin ötesinde, gerçek ama tanımlanması olanaksız bir dünyanın hissettirilmesini anlatmaya çalışır. Kan'ami'nin yazıp Zeami'nin sahneye uyarladığı *Matsukaze* (Çamların Arasında Rüzgâr) gibi oyunlarda, yapıtın görülür ya da işitilir öğelerini saran gizemli bir dinginlik vardır. Zeami'nin öbür oyunlarında daha az *yugen*'e, daha çok eyleme, yer yer de gerçekçi bir üsluba rastlanır.

zebra, *Equidae* (atgiller) familyasının *Equus* cinsinden siyah beyaz çizgili postuyla dikkat çeken üç memeli türünün ortak adı. Bayağı zebra (*E. burchelli*) Afrika'da Sahra Çölünün güneyinde geniş otlaklara yayılmıştır. Grevy zebrası (*E. grevyi*) Kenya, Etiyopya ve Somali'nin kıraç ve seyrek

Bayağı zebra (*Equus burchelli*)
Leonard Lee Rue III

ağaçlı bölgelerinde bulunur. Dağ zebrası (*E. zebra*) ise Namibia'nın platolarında ve Güney Afrika'nın batı kesimindeki birkaç küçük alanda yaşar.

Zebralar cidago yüksekliği 120-140 cm arasında değişen, ata benzer hayvanlardır. Türler post çizgilerine göre kolayca ayırt edilebilir. Bayağı zebranın siyah ve beyaz çizgileri geniştir. Bazı alttürlerinde geniş çizgiler arasında daha belirsiz çizgiler bulunur. Daha kuzeyde yaşayan alttürlerin çizgileri daha canlı ve ayrıntılıdır. Soyu tükenmiş *E. quagga* türünün (bazen bayağı zebranın bir alttürü olarak sınıflandırılır) yalnız başı ve gövdesinin ön bölümü çizgili, öbür bölümleri düz kahverengiydi. Grevy zebrasının çizgileri dar, karnı beyazdır. Dağ zebrası küçük yapılıdır ve sık çizgileri sağrı bölümünde genişler.

Zebralar yavrulu birkaç dişi ile bir erkekten oluşan küçük aile grupları halinde yaşar. Grevy zebrasının dişileri erkeklerden ayrı gruplar oluşturabilir. Besin bol olduğunda küçük gruplar geniş sürüler halinde bir araya gelmekle birlikte, aileler sürü içinde dağılmaz. Zebralar sık sık antiloplarla karışık sürüler oluşturur. Sürüler uygun otlaklar bulabilmek için uzak yerlere göç edebilir.

Zebraların her üç türü de insan etkinlikleri yüzünden azalmış, Grevy zebrası *Red Data Book* listelerinde soyu tükenmek üzere olan hayvanlar arasına girmiştir. Zebralar yaşadıkları birçok yerde koruma altına alındığı gibi hayvanat bahçelerinde de üretilerek doğaya bırakılmaktadır.

zebrabalığı, akraba olmayan iki ayrı cinsten balıklara çizgili gövdelerinden ötürü verilen ortak ad. Bunlardan *Cypriniformes* takımının *Cyprinidae* familyasının *Brachy-*

Zebrabalıklarından *Pterois volitans*
Toni Angermayer

danio cinsini oluşturan balıklar tatlı sularda yaşar. Bayağı zebrabalığı (*B. rerio*) Asya kökenli gözde bir akvaryum balığıdır. Uzunluğu 4 cm dolayında, gövdesi uzunlamasına lacivert ve gümüşsü çizgilidir.

Scorpaeniformes takımının *Scorpaenidae* familyasının *Pterois* cinsini oluşturan gösterişli balıklar Güneydoğu Asya kıyılarında yaşar. Bu balıkların gövdesi renkli dikine çizgilerle bezeli, yüzgeç dikenleri zehirlidir. Bu zehir bazen insanı öldürebilecek ölçüde güçlüdür. Tehlike karşısında, iyice genişlemiş göğüs yüzgeçlerini ve öbür yüzgeçlerini yelpaze gibi açarak kabartırlar. Tanınmış türlerinden *Pterois volitans* yaklaşık 30 cm uzunluğa erişebilir. Bu yörede aynı familyadan daha küçük ve renkli bazı türler de zebrabalığı adıyla tanınır.

Zebrina, *Commelinaceae* familyasından, tırmanıcı otsu bitki türlerini kapsayan cins. Anayurdu Meksika ve Guatemala'dır, ama dünyanın birçok yerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bunların en yaygınlarından biri olan *Z. pendula*'nın koyu kırmızı yapraklı ya da metalik yeşil üstüne yeşil, kırmızı, beyaz çizgili çeşitleri geliştirilmiştir. Bunlar sıcak iklimli bölgelerde bahçelere, iklimin uygun olmadığı yerlerde ise saksılara dikilir.

Zebrina'lar benzerliğinden ötürü çoğu kez telgrafçiçekleriyle(*) karıştırılır.

Zebrzydowski Ayaklanması, Mikołaj Zebrzydowski önderliğindeki Polonya soylularının Kral III. Zygmunt'a karşı giriştiği silahlı ayaklanma (1606-07). Kralı devirememekle birlikte, Polonya'nın siyasal yapısında Katolik orta sınıfın kral üzerindeki nüfuzunu sağlamlaştırmıştır.

1370-82 arasında Polonya kralı, 1342-82 arasında da Macaristan kralı olarak hüküm süren I. Lajos 1374'te Polonyalı soylularla orta sınıfa geniş hak ve ayrıcalıklar sağlayan Koszyce Paktı'nı imzalamıştı. Orta sınıf bundan sonra siyasal gücünü gitgide artırdı ve 1573'teki Henri Tüzüğü'yle(*) gücünün doruğuna ulaştı. Bu tüzük, zaten sınırlı bir monarşi olan Polonya Devleti'ni seçilmiş bir kralın başkanlığındaki bir orta sınıf yönetimine dönüştürüyordu.

Ama İsveç kralı III. Johan'ın oğlu III. Zygmunt Waza 1587'de Polonya kralı seçilince monarşiyi güçlendirme çabasına girişti. Soyluların yasama yetkilerini kısıtlama çabalarının yanı sıra Polonya'nın İsveç'teki kişisel hanedan savaşına karıştırılması, Avusturya Habsburglarıyla yakın ilişkiler kurulması ve Katolik olmayanlara karşı düşmanlık güdülmesi gibi özellikle rahatsızlık yaratan bir politika izledi. Karşısındaki muhalefetin bu nedenlerle güçlendiği bir sırada Zygmunt, Mart 1606'da İsveç tahtını ele geçiren amcası III. Karl'la yürüttüğü savaş dolayısıyla Polonya Ulusal Meclisi'nden (*Sejm*) sürekli bir ordu oluşturmasını ve bu orduyu besleyecek mali kaynakları yaratmasını istedi. *Sejm* üyeleri bu isteği yetkilerine el uzatılması ve Zygmunt üzerindeki denetimlerinin kısılması yönünde bir girişim olarak değerlendirdiler. Kraków genel valisi Mikołaj Zebrzydowski, kralı Polonya'nın temel yasalarını çiğnemekle suçladı. Bu davranışından ötürü Zygmunt'un kral olarak soylulardan bağlılık isteme hakkının kalmadığını ileri sürdü; ardından da kralın hem siyasal hem dinsel karşıtlarını bir araya getirdi. 1606 boyunca bir dizi toplantı düzenledi ve bir istekler listesi hazırladı. Kral bu istekleri yerine getirmeyince Zebrzydowski, 60 bin yandaşıyla silahlı ayaklanmayı başlattı. 1607'de isyancılar kralı tahttan indirdiklerini ilan ettiler. Bu da Zygmunt'u İsveç'e karşı yürüttüğü askeri etkinliği azaltmaya ve savaştaki üstünlüğünden vazgeçmeye zorladı. Askerlerinin de krala bağlılığı kuşkuluydu. Buna karşın kral 6 Temmuz 1607'de Guzów üzerine yürüyünce ayaklanmacılar paniğe kapıldı ve ağır bir yenilgiye uğradı. Bu yenilgiye ve dinsel muhalefetin siyasal nüfuzunun zayıflamasına karşın 1609 *Sejm*'i bir genel af çıkardı; ayrıca, Polonya anayasasına sahip çıkarak Zygmunt'u Polonya monarşisini mutlaklaştırma çabalarından vazgeçmeye zorladı.

zebu (*Bos indicus*), Hindistan kökenli evcil sığır türü. Bazen Hint sığırı adıyla da tanınan bu türün Hindistan'da 30'u aşkın soyu bulunmaktadır. Zebunun omuzları ve boynu üstünde yükselen hörgüç en dikkat çekici özelliğini oluşturur. Kulakları iri ve sarkıktır. Boynuzları yukarı ve geriye doğru kıvrılır. Postu kirli beyazdan başlayarak kahverengi, kızıl kahverengi ve siyaha yakın tonlara kadar değişen renklerde olabilir. Isıya ve asalak böceklere dirençli olması nedeniyle Avrupa ve Amerika'ya götürülmüş, *Bos taurus*'un tanınmış soylarıyla çiftleştirilerek yeni melez soyların elde edilmesinde kullanılmıştır. Bunlar arasında Santa Gertrudis(*) en ünlüsüdür.

Zebulun, İsrail'in On İki Kabilesi'nden(*) biri. Yakub'un ilk karısı Lea'dan doğan altıncı oğlu Zebulun'un adıyla anılır. Halkının Vaat Edilmiş Topraklar'a yerleşmesinden sonra bu yeni toprakları 12 kabile arasında bölüştüren Yeşu, Zebulun kabilesine Yizreel Ovasının kuzeydoğusuna düşen verimli bölgeyi vermişti. Hz. Süleyman'ın ölmesinin ardından İsrailoğulları ikiye ayrıldı ve kuzeydeki 10 kabile İsrail Krallığı'nı, güneydeki iki kabile de Yahuda Krallığı'nı oluşturdu. İÖ 721'de Asurların eline geçen İsrail Krallığı'nın on kabilesi dağılarak tarihten silindi. Yahudi efsanelerine göre Zebulun, İsrail'in On Kayıp Kabilesi(*) olarak bilinen bu kabilelerden biridir.

Zebur (Arapçada "yazı" ya da "yazılı metin"), İslam inanışında, Hz. Davud'a vahyedilen kutsal kitap. Zebur'un Hz. Davud'a indirildiği Kuran'da yer alır (İsra 55). Zebur sözcüğünün çoğulu olan zübür ise Kuran'da "kitaplar" anlamında kullanılır. İslam inanışına göre Tevrat ve daha sonra İncil gibi Zebur'un da Tanrı vahyi olan özgün metni kaybolmuştur. Eski Ahit'teki Mezmurlar(*) kitabının, Zebur'un yerini tuttuğu ve özgün metnin bozulmuş biçimi olduğu kabul edilir.

Zedekya, Kitabı Mukaddes'te TSEDEKIYA, asıl adı MATTANIA (ü. İÖ 6. yy başları), İÖ 597-587 arasında Yahuda kralı. Hükümdarlığı Babillilerin Kudüs'ü yakıp yıkması ve Yahudilerin büyük bölümünün Babil'e sürülmesiyle sona ermiştir.

Yoşiya'nın oğlu ve Yahuda kralı Yehoyakin'in amcasıydı. İÖ 597'de Kral Nabukadnezar (Nabukodonozor) önderliğinde Kudüs'ü kuşatıp ele geçiren Babilliler Yehoyakin'i Babil'e götürüp Mattania'yı Zedekya adıyla Yahuda kral naibi yaptılar. Zedekya Nabukadnezar'a bağlılık yemini edip Babil'in vasalı olarak tahta geçti. Ama çevreden gelen baskılar karşısında komşu Moab, Edom, Ammon, Sur ve Sidon (Sayda) devletleriyle birlikte Nabukadnezar'a karşı entrikalar çevirmeye başladı. Peygamber Yeremya bu entrikalara ısrarla karşı koydu.

Zedekya tahta çıkışının dokuzuncu yılında, Mısır'ın yardımıyla Babillilere karşı ayaklanma hazırlıklarına başladı. Bunun üzerine bir Babil ordusu Kudüs'ü kuşattı. Peygamber Yeremya kuşatma boyunca Tanrı'nın buyruğu olarak kabul ettiği Babil egemenliğine karşı çıkılmamasını savunarak kraliyet görevlilerinin ve Yahudi ileri gelenlerinin düşmanlığını kazandı ve hapse atıldı.

Kuşatmanın altıncı ayında Kudüs surlarında bir gedik açıldı. Hava kararınca Şeria Irmağına doğru kaçan Zedekya ve adamları çok geçmeden yakalandılar ve Suriye'deki Rible'ye götürülerek Kral Nabukadnezar'ın huzuruna çıkartıldılar. Zedekya'nın oğulları gözünün önünde kılıçtan geçirildi. Kendisi de bağlılık yeminini bozan bir vasal olarak kör edildi, zincire vurularak Babil'e götürüldü ve ölene değin Babil'de hapiste tutuldu. Babilliler bu arada Kudüs'ün surlarını ve evlerini yıktılar; tapınağı yağmalayıp yaktılar ve en yoksullar dışında bütün Yahuda halkını Babil'e sürdüler (*bak*. Babil Sürgünü). Ayrıca Yahuda'nın krallık statüsüne son vererek Babil'e bağladılar.

Zedekya'nın öyküsü Tevrat'ta II. Krallar Kitabı'nın 24. ve 25. bölümlerinde, II. Tarihler Kitabı'nın 36. bölümünde ve Yeremya Kitabı'nın çeşitli parçalarında anlatılır.

Zeebrugge (Flamanca), Fransızca BRUGES-SUR-MER. Belçika'nın kuzeybatısında, Batı Flandre ilindeki Brugge kentinin limanı. Kuzey Denizi kıyısında, Brugge'nin 16 km kuzeyinde yer alır. Brugge'nin denizle bağlantısını sağlayan kanalın mille dolması üzerine inşa edilmiş bir yapay limandır. Limanı rüzgârlardan koruyan 2,5 km uzunluğundaki dalgakıran 1895-1907 arasında inşa edildi; Zeebrugge'nin denizle bağlantısını sağlayan kanalın yapımı da aynı dönemde tamamlandı. Zeebrugge, I. ve II. Dünya savaşları sırasında Almanlar tarafından işgal edildi. İngilizler Alman denizaltısının limandan yararlanmasını engellemek için Nisan 1918'de limanın ağzında gemilerini batırdılar. Mayıs 1940'ta da Müttefikler aynı amaçla limanı bir kez daha abluka altına aldılar. 1944'te Almanların geri çekilmesi sırasında büyük hasar gören liman, 1957'de Müttefiklerce batırılan son geminin kalıntılarının da temizlenmesinden sonra yeniden açıldı. Sonraki yıllarda da İngiltere'yle Belçika arasında işleyen yük ve yolcu gemilerine hizmet veren bir liman olarak gelişti. Günümüzde Avrupa'nın en işlek limanlarından biridir.

Zeeland, Hollanda'nın güneybatısında il (*provincie*). Schelde ve Meuse (Maas) ırmaklarının oluşturduğu geniş delta bölgesini kapsar. Yüzölçümü 1.792 km²'dir. İl toprakları Westerschelde'yle Belçika arasındaki Zeeuwsch-Vlaanderen olarak adlandırılan toprak şeridinden ve altı eski adadan (Schouwen en Duiveland, Tholen, Noord-Beveland, Walcheren, Zuid-Beveland ve Sint Philipsland) oluşur; bu adalar günümüzde birbirlerine ve doğudaki Noordbrabant iline setler ya da köprülerle bağlanmıştır.

Uzun yıllar Holland ve Flandre kontları arasında çekişme konusu olan Zeeland toprakları, 1323'te Holland'a bağlandı. Felemenk Cumhuriyeti *stadhouder*'i (vali) Oranje'li Willem'in (sonradan İngiltere kralı III. William) yönetimi sırasında ise Felemenk'le birleşti. "Deniz ülkesi" anlamına gelen adından ve armasındaki *Luctor et emergo* (Mücadele ederim ve ortaya çıkarım) sözlerinden de anlaşıldığı gibi, bölge denize karşı verilen sürekli mücadele tarihinde belirleyici oldu. Adalar alüvyon birikintileriyle genişledikçe, setlerle birleştirildikçe ya da seller ada kıyılarındaki toprakları sürükledikçe Zeeland'ın kıyı şeridi de

sürekli değişime uğradı. Setlerin varlığına karşın 1 Şubat 1953'teki sel felaketi en az 1.800 kişinin ölümüne yol açtı. Bu felaketin hemen ardından, Hollanda hükümeti Delta Projesi(*) olarak adlandırılan büyük bir taşkın önleme projesini yürürlüğe koydu.

II. Dünya Savaşı ve 1953'teki sel felaketinin yol açtığı yıkımın sonucunda Walcheren ve Schouwen en Duiveland adalarında önemli değişiklikler oldu. Setlerin onarımından sonra kırsal kesimde kapsamlı düzenlemelere gidildi ve yörede yaşayan pek çok çiftçi IJssel Gölünün kurutulmasıyla kazanılan Kuzeydoğu (Noordlost) Polderi'ne yerleştirildi; bu çiftçilerin terk ettikleri topraklarla yöredeki öteki çiflikler genişletildi. Günümüzde ilde tarım modern yöntemler ve makinelerle yapılmakta ve dönüm başına yüksek verim elde edilmektedir. Zeeland'ın büyük bölümü tarıma elverişli killi topraklarla kaplıdır; bu topraklarda tahıl, patates ve şeker pancarıyla keten, kolza ve karamankimyonu gibi ticari ürünler yetiştirilir. Ekili toprakların yaklaşık yüzde 15'i süt inekleri ve günümüzde sayıları çok azalmış olan yük atları için otlak olarak kullanılmakta, yaklaşık yüzde 9'unda ise bahçecilik yapılmaktadır. Zeeland'da eskiden beri bol miktarda istiridye, karides ve midye de avlanır. Delta Projesi çerçevesinde açılan yeni karayolları kıyıdaki sayfiye merkezlerinin gelişmesini sağlamıştır.

Nüfus bakımından Hollanda'daki illerin en küçüklerinden biri olan Zeeland'da sanayi fazla gelişmemiştir ve büyük kentler yoktur. Başlıca yerleşmeler il merkezi Middelburg'la Vlissingen, Goes, Terneuzen ve Sas van Gent'tir. Zeeland'da kumullarla kaplı bölgeleri ve yabanıl yaşamı korumak için oluşturulmuş iki doğa koruma alanı vardır. Nüfus (1990 tah.) 355.947.

Zeeman, Pieter (d. 25 Mayıs 1865, Zannemaire - ö. 9 Ekim 1943, Amsterdam, Hollanda), kendi adıyla anılan etkiyi (*bak.* Zeeman etkisi) bularak 1902 Nobel Fizik Ödülü'nü Hendrik A. Lorentz ile paylaşan Hollandalı fizikçi.

Leiden Üniversitesi'nde Lorentz'in öğrencisi olan Zeeman, 1890'da aynı üniversitede ders vermeye başladı. Altı yıl sonra, Lorentz'in önerisi üzerine magnetik alanların ışık kaynakları üzerindeki etkisini araştırmaya girişti ve salınan ışığın tayftaki çizgilerinin her birinin çeşitli çizgilere yarıldığını buldu; bu olgu Zeeman etkisi olarak adlandırılmıştır. 1900'de Amsterdam Üniversitesi'nde fizik profesörlüğüne atanan Zeeman, 1908'de de bu üniversitedeki Fizik Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi. Yaşamının sonuna değin burada çalışan Zeeman, ışığın, su ve kuvars çakmaktaşı gibi hareketli ortamlardaki ilerleyişini inceledi.

Zeeman etkisi, fizik ve astronomide, bir magnetik alanın içine yerleştirilmiş bir ışık kaynağının her tayf çizgisinin, frenkansı biraz farklı iki ya da daha çok bileşene yarılması. Olguyu ilk olarak 1896'da Hollandalı fizikçi Pieter Zeeman bulmuştur; Zeeman, gerçekleştirdiği deneyde bir sodyum örneğini, güçlü magnetik kutupların arasına yerleştirdiği bir aleve tutmuş ve sodyum alevi ışığındaki D çizgilerinin genişlediğini belirlemişti.

Zeeman bu buluşuyla 1902'de Nobel Fizik Ödülü'nü, üniversite sırasında öğrencisi olduğu Hollandalı fizikçi Hendrik Antoon Lorentz ile birlikte kazandı; Lorentz daha önceleri magnetizmanın ışık üzerindeki etkisine ilişkin olarak, ışığı oluşturan etkinin atomların içindeki elektronların salınımları olduğu ve bir magnetik alanın bu salınımları, dolayısıyla da ışığın frekansını etkileyeceği varsayımına dayalı bir kuram geliştirmişti. Bu kuram Zeeman'ın araştırmasıyla doğrulandı ve daha sonraları kuvantum mekaniği çerçevesinde yeniden uyarlandı; buna göre ışığın tayf çizgileri, elektronların bir kesikli (ayrık) enerji düzeyinden bir başkasına geçişi sırasında salınır. Her biri özgün bir açısal momentumla (kütle ve spine ilişkin nicelik) tanımlanan enerji düzeyleri, magnetik alan etkisi altında eşit enerjili alt düzeylere ayrılır. Bu enerji alt düzeyleri, ilgili tayf çizgilerinin ayrıldığı bileşenler biçiminde gözlemlenebilir.

Zeeman etkisi, atomlardaki enerji düzeylerinin belirlenmesini ve bunların açısal momentumlarıyla ayırt edilebilmesini olanaklı kıldı. Ayrıca atom çekirdeklerinin ve elektron paramagnetik rezonansı gibi olguların incelenmesinde etkili bir araç durumuna geldi. Astronomide ise Zeeman etkisinden, Güneş'in ve başka yıldızların magnetik alanlarının ölçülmesinde yararlanılır. *Ayrıca bak.* Stark etkisi.

Zefar, Kitabı Mukaddes'te SEFAR, Güney Yemen'de Yarim'in güneybatısında yer alan eski Arap yerleşimi. İÖ 115'ten İS 525'e değin Güney Arabistan'ın büyük bölümünde hüküm süren Himyeri kabilesinin başkentiydi. İranlıların işgaline değin (y. İS 575) Güney Arabistan'ın en önemli ve ünlü kasabaları arasında yer aldı. Himyeri krallığının yıkılıp Müslümanlığın yayılmasından sonra Zefar zamanla önemini yitirdi. Zefar'dan yalnızca Arap coğrafyacıları ve tarihçileri değil, Yunanlı ve Romalı yazarlar da söz etmiştir.

Zeffirelli, Franco, asıl adı GIANFRANCO CORSI (d. 12 Şubat 1923, Floransa, İtalya), İtalyan yönetmen, tasarımcı, opera, tiyatro ve film yapımcısı. Özellikle aslına uygun ayrıntılarla sahnelediği görkemli operalarla ünlenmiştir.

Mimarlık öğrenimi için girdiği Floransa Üniversitesi'nde daha çok üniversitenin tiyatrosuyla ilgilendi. Almanya İtalya'yı işgal edince çalışmalarına ara vermek zorunda kaldı. Partizan oldu, İskoç Muhafız Birliği'nin çevirmenliğini yaptı. Savaş bitince Roma'ya gitti, tiyatrolarda iş aradı. 1946'da Luchino Visconti'nin Morelli-Stoppa Kumpanyası'na oyuncu ve sahne yöneticisi olarak katıldı. *Terra Trema* (1948; *Yer Sarsılıyor*) gibi filmlerinde Visconti'yle çalıştı. Bu deneyimlerinden sonra çalışmalarını daha çok sahne tasarımcılığına yöneltti. İlk büyük tasarımı (1952-53) Gioacchino Rossini'nin Milano'da La Scala'da sahnelenen *L'Italiana in Algieri* (Cezayir'de İtalyan Kız) operası için yaptı. Daha sonra *La Traviata* (1958), *Lucia di Lammermoor* (1959) ve *La Boheme* (1963, 1981) gibi ünlü yapıtların yapımlarını gerçekleştirdi. Bir yandan film yönetmenliğine de başladı. Yönetmenliğini yaptığı filmler arasında Richard Burton'la Elizabeth Taylor'ın rol aldığı *The Taming of Shrew* (1967; *Hırçın Kız*), *Brother Sun, Sister Moon* (1973; Erkek Kardeş Güneş, Kız Kardeş Ay), *Endless Love* (1981; *Sonsuz Aşk*) ve *Hamlet* (1990) sayılabilir. Zeffirelli *I Pagliacci* (1981; *Palyaço*), *La Traviata* (1982) ve *Othello* (1986) gibi ünlü operaları filme çekti. Bir televizyon destanı olan *Jesus of Nazareth*'in (1977; Nasıralı İsa) yapımcılığını üstlendi. İlk girişimleri kadar başarılı olmasa da, opera yapımlarını da sürdürdü.

Zehâvî, asıl adı CEMİL SIDKİ (d. 18 Haziran 1863, Bağdat - ö. 23 Şubat 1936, Bağdat), Arap şair.

İlk bilgilerini, Bağdat müftüsü olan babası Muhammed Feyzi ez-Zehâvî'den aldı. Bağdat Maarif Meclisi üyeliği ve *ez-Zevrâ* gazetesi yazı işleri müdürlüğü yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ikinci kez İstanbul'a gitti ve Darülfünun-ı Osmani'de İslam felsefesi ve Arap edebiyatı okuttu. Bağdat Hukuk Mektebi'nde ders verdi. Irak Âyan Meclisi üyeliğinde bulundu.

Zehâvî bazı Arap ülkelerinin belli başlı gazete ve dergilerinde yayımlanan şiirlerinde kadın hakları, vatan, kahramanlık gibi konuları işlemiş, yeni konu ve biçimleri deneyerek eski Arap şiirinden uzaklaşmaya çalışmıştır. Oldukça işlek ve yalın bir dille yazdığı bu şiirlerde karamsar bir hava egemendir. Başlıca yapıtları arasında *Kitâbül-Kâinât* (1896), *el-Câzîbiye ve Ta'lîluhâ* (1910), *Divânü'z-Zehâvî* (1924) sayılabilir.

Zehebi, tam adı EBU ABDULLAH MUHAMMED BİN AHMED BİN OSMAN BİN KAYMAZ BİN ABDULLAH ET-TÜRKMANİ EL-FARİKİ ED-DIMAŞKİ EŞ-ŞAFİİ EZ-ZEHEBİ (d. 1274, Meyyafarkin [bugün Silvan] - ö. 1348, Dımaşk [Şam], Suriye), hadis, fıkıh ve tarih alanlarında döneminin önde gelen Arap bilgini. Zehebi adı, baba mesleği olan kuyumculuğu belirtir.

Önce Ali bin Muhammed el-Basbas'ın öğrencisi oldu. Daha sonra dönemin ünlü bilginlerinden kıraat ve hadis dersleri aldı. Öğrenimini tamamladıktan sonra medreselerde hadis okuttu; hadis, fıkıh ve tarih alanlarında çok önemli olan yapıtlar verdi. Başlıca yapıtları arasında *Tezkiretü'l-Huffaz* (ty, 4 cilt), *Mustabih fi Esmaü'r-Rical* (1881), *Mizanü'l-İtidal fi Nakdü'r-Rical* (1884), *Tecridü Esmai's-Sahabe* (1897), *Tıbbü'n-Nebevi* (1890), *Tarihü'l-İslam*, *Muhtasar li Tarihü Bağdad li'bnü'd-Dubaysi*, *Kitabü'l-Ulum*, *el-Muğni fi'l-Hadis*, *Teşbihü'l-Hadis bi Ehlü'l-Hamis*, *Muhtasarü'l-Müstedrek* sayılabilir.

zehir, biyokimyada, ağızdan, solunum ya da deri yoluyla, kimi zaman da başka bir mekanizmayla vücuda giren, dokularda örselenmeye, hatta canlının ölümüne yol açabilen doğal ya da yapay madde. Maddenin zehirlilik derecesinin zararlı etki yaratan ya da ölüme yol açan dozuyla ters orantılı olduğu söylenebilirse de, zehiri vücuduna alan canlının yapısal ve fizyolojik özellikleriyle çevre koşulları da bu açıdan önem taşıdığından, kesin bir kuraldan söz edilemez.

Zehirlerin çoğu özgün bir doku türünü değil, karşılaştıkları dokuların tümünü etkiler. Örneğin, fenol gibi aşındırıcı maddeler ya da sodyum hidroksit gibi bazlar doğrudan hücre ölümüne neden olur. Deride yanma ve aşınmaya, gözlerde ülserlere yol açar; küçük damlacıklar halinde solunum yoluna girerse bronşlar ve akciğerlerin içini döşeyen zarı zedeler. Bu maddeler kazayla yutulursa ağız, yemek borusu, mide ve bağırsak mukozasında ölüme yol açabilecek hasara neden olur. Bazı zehirlerin ise özgün biyokimyasal etkileri vardır. Örneğin, arsenik hücrenin metabolizması için gerekli enzimleriyle etkileşime girer, striknin beyin ve omurilikteki sinir dokusunu örseler; önceleri kimyasal silah, günümüzde de tarımda böcek öldürücü olarak kullanılan organik fosfor bileşikleri ise çevrel sinirlerin işlevini bozar. Zehirin etkilediği dokudaki örselenme düzeyi ne kadar fazlaysa canlının iyileşme olasılığı o kadar düşer.

Zehirler her zaman hiç ya da hep ilkesine göre etki göstermez. Zehirlenme farklı düzeylerde olabileceği gibi, bazı zehirler öbürlerinden daha toksiktir. Örneğin 0,25 gramlık bir dozu öldürücü olan potasyum siyanürün son derece toksik olduğu söylene-

bilir. Öte yandan, yiyeceklerin vazgeçilmez bir parçası olan sofra tuzunun zehirli olduğu düşünülmez; oysa çok yüksek dozda alındığında ölüme yol açabildiğinden tuz da toksik etkisi çok düşük bir zehir olarak değerlendirilebilir.

Zehirlenme akut ya da kronik olabilir. Örneğin, tek doz fosfor, koroziv süblime (cıva klorür) ya da arsenik alınmasından kısa süre sonra ortaya çıkan belirtiler akut zehirlenmedir. Bunun tersine, haftalar, hatta aylar boyu düşük dozda arsenik içeren bir şurup içen kişide sindirim bozukluğu, deri döküntüsü ve kol-bacak sinirlerinde işlev bozukluğundan başka belirti görülmeyebilir. Bunun gibi, dökülmüş kurşunlu boyaları ağzına alıp çiğneyen çocukta ya da eskimiş pillerdeki kurşunu çıkaran işçide önceleri hiçbir bozukluk görülmez. Haftalar ya da aylar sonra vücuda giren kurşun miktarı atılan miktardan fazla olduğu için vücutlarında kronik kurşun zehirlenmesine yol açacak miktarda metal birikmiş olacaktır. Normal olarak insan, yaşamı boyunca, vücuduna düşük miktarlarda flüor, iyot ya da çinko aldığı halde bu nedenle herhangi bir rahatsızlık çekmez; hatta, bu maddeler sağlık için gereklidir. Buna karşılık, belli bir kritik düzeyin üstüne çıkıldığında zararlı etkiler görülmeye başlar. Bu nedenle belirli bir maddeyi koşulları göz önünde bulundurmadan, tek başına zehir olarak nitelendirmek doğru değildir. Bununla birlikte kronik zehirlenme etken maddenin vücutta birikmesine gerek kalmadan da ortaya çıkabilir. Örneğin, fenasetin adlı ağrı kesici madde, her gün yüksek dozda alındığında bile tümüyle metabolize olup vücuttan atılır. Öte yandan, aylar ya da yıllar boyu hekime danışmadan fenasetin almayı sürdüren kişide böbrekler ağır ve düzelmeyecek biçimde zedelenir.

Kronik zehirliliğin bir türü de kimyasal kanserojen etkidir. Uzun süre bazı yağlar, benzidin, betanaftilamin, asbest ve sigara dumanına maruz kalan kişilerde, kimi zaman yıllar sonra kanser ortaya çıkabilir. Bu mekanizmanın doz-yanıt ilişkisi henüz çözülememiştir; bununla birlikte maddeye uzun süre kısa aralıklarla maruz kalmanın belirleyici olduğu düşünülmektedir.

Zehirli bitkiler ve hayvanlar. Yenildiği ya da dokunulduğu zaman insan ya da hayvanda zararlı etkilere, kimi zaman ölüme yol açan bitkilerin zehirli olduğu söylenir. Bitki türlerinin pek çoğu zararsızdır; bazıları olağan koşullarda, bazıları ise özel koşullarda zehirli etki gösterir. Zehirli maddeler genellikle bitkinin belirli bir bölgesinde sınırlıdır. Örneğin, haşhaş bitkisinin (*Papauer somniferum*) sütsü sıvısından elde edilen afyon ve türevleri, yiyecek olarak kullanılan haşhaş tohumlarında bulunmaz. Subaldıranında (*Cicuta maculata*) bitkinin kökü ve meyvesi, karamukta (*Agrostemma*) tohumlar zehirlidir. Raventin yaprakları çok zehirli, buna karşılık yaprak sapları zehirsizdir. Bazı bitkiler yeşil ve tazeyken yendiğinde zararsız, kuruduktan sonra zehirlidir; bazıları ise çiğken zehirlidir, piştikten sonra zararsız olur.

Zehirli bitkiler fizyolojik etkilerine göre beş gruba ayrılabilir: 1) *Prunus* türleri, hintyağı bitkisinin (*Ricinus*) tohumu ve *Abrus* gibi kanı etkileyenler, 2) zehirli mantarlar, tatula (*Datura*) ve banotu (*Hyoscyamus*) gibi sinir dokusunu etkileyenler, 3) çavdarmahmuzu, yüksükotu ve kürar gibi sinir-kas iletisini bozanlar, 4) ak çöpleme (*Veratrum*) gibi kas dokusunu etkileyenler, 5) ısırgan, karakavza (*Pastinaca*), hardal (*Brassica*) ve saatçiçeği (*Euphorbia marginata*) gibi deriyi örseleyip dermatite neden olanlar.

Hayvanlarda zehir diken, diş ya da başka delici organların yakınında yer alan özelleşmiş salgı bezlerinde, bazılarında da deride yapılır. Zehir organı hayvanın avını öldürmesine ya da hareketsiz bırakmasına yarayabileceği gibi tümüyle korunmaya yönelik de olabilir. Yılan, çıyan ve denizde yaşayan bazı omurgasızlarda zehir, sindirim sıvısı olarak da işlev görür.

Hayvan zehirlerinin bir bölümü ağıza alındığında ya da sağlam deri ve mukozalara değdiğinde etki gösterir; pek çoğu ise derinin içine ya da daha derindeki dokulara vardığında zararlı olur. Zehirin vücuda girdiği bölgede kabarcıklar, içi sıvı dolu kesecikler ve iltihaplanma görülür; bunu doku ölümü (nekroz), kas spazmları ve duyu bozuklukları izler. Vücudun öbür bölümlerinde kanamalar, kas hücrelerinde yıkılma ve pıhtılaşma bozuklukları görülebilir. Zehirin sinir sistemini örselemesi sonucunda aşırı heyecanlanma, çırpınma nöbetleri (konvülsiyon), kusma, ishal ya da tetani ortaya çıkar; duyularda körelme, felçler, solunum ve kalp atımında zayıflama ya da ani durma da görülür.

Başlıca hayvan filumlarının tümünde zehirli türler olmasına karşın bunların görece azı insan için zararlıdır. Bunların arasında kobra, mercan yılanı ve çıngıraklı yılan gibi yılanlar, bazı akrep ve ve örümcekler (örn. karadul), bazı arı ve karınca türleri ve bazı denizanaları sayılabilir. Bazı deniz yılanları (*Hydrophidae*), iskorpit (*Synanceja*) ve denizkülahı, zehirli olmalarına karşılık insanla temasları fazla olmadığından çok ender olarak zararlı etki gösterir. İnsanda hemen hiçbir zaman ölüme yol açmayan zehirli hayvanlardan bazıları da denizşakayığı, mercanlar, denizanalarının çoğu, denizkestanesi, çıyan, örümcek ve akrep türlerinin çoğu, keneler, böcekler, zehirli dikenleri olan balıklar (örn. vatoz, trakonya) ve bazı zehirli yılanlardır.

zehir, nükleer fizikte, kendisi çekirdek bölünmesine (fisyon) uğramaksızın nötronları kolaylıkla soğurabilen madde. Zehir işlevi gören maddeler arasında, doğada var olan elementler bor ve kadmiyum ile çekirdek bölünmesi ürünleri olan ksenon-135 ve samaryum-149 sayılabilir. Zehirler, nötronların çekirdek bölünmesine yol açamadan soğurulmalarına neden olduğundan nükleer reaktörlerde çekirdek bölünmesi hızının düşmesine yol açarlar.

Zehlendorf, Almanya'nın Berlin kentinde ilçe. Kentin güneybatı ucunda 70 km²'lik bir alanı kaplar. Varlıklı kişilere ait evlerin bulunduğu bir konut alanıdır. Berlin Hür Üniversitesi (1948), Berlin Teknik Üniversitesi'nin bazı bölümleri, Max Planck Enstitüsü'nün birkaç bölümü ve Dahlem Müzesi ilçe sınırları içinde yer alır. İlçe topraklarının yarısından fazlası yeşil alanlar ve kuzeybatı sınırı boyunca akan Havel Irmağının güney doğrultusunda oluşturduğu Büyük Wannsee adlı koyla kaplıdır. Özellikle kürek sporu yapanların ve yüzücülerin ilgisini çeken Büyük Wannsee'nin kıyılarındaki Düppel ve Grünewald ormanlarının bazı bölümleri doğal koruma alanı olarak ayrılmıştır; bu ormanlarda karacalar ve Avrupa dağ koyunları yaşar. İlçenin güneybatı ucundaki bir parkta 1826'da Prusya prensi Karl için yaptırılan Kleinglienicke Sarayı yer alır. Havel Irmağındaki Pfau (Tavuskuşu) Adasında ender rastlanan bazı kuş türlerinin yaşadığı bir doğal koruma alanı ve bir şato vardır. Nüfus (1986 tah.) 85.161.

Zeid, Fahrünisa (PRENSES), ZEYD olarak da yazılır (d. 1901, İstanbul - ö. 4 Eylül 1991, Amman, Ürdün), lirik soyut yapıtları ve portreleriyle tanınan ressam.

Sanatçı bir aileden gelen Zeid, ressam Nejat Devrim'in annesi, Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı) ve ressam Aliye Berger'in kardeşi, seramikçi Füreya Koral'ın teyzesidir. 1920'de Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonradan Güzel Sanatlar Akademisi) girdi. 1928'de Paris'e giderek Ranson Akademisi'nde soyut resimler yapan Roger Bissière'in (1888-1964) atölyesine devam etti; Türkiye'ye döndükten sonra da akademide Namık İsmail'in atölyesinde çalıştı (1929-30). 1934'te Ürdün'ün Ankara büyükelçisi Prens Emir Zeid ile evlendi ve yaşamını Avrupa'da sürdürmeye başladı. 1941'de D Grubu'na katıldı; daha sonra yaşamını Amman'da (Ürdün) sürdürdü.

Resme küçük yaşta başlayan Zeid, daha 12 yaşındayken usta işi portreler yapıyordu.

Fahrünisa Zeid
Ara Güler

Paris'teyken soyut sanata ilgi duyarak bir süre figüratif yapımcı (inşacı) resme yöneldi. 1940'ların sonlarında titreşimli renklerden oluşan, büyük boyutlu, lirik soyut resimler gerçekleştirdi. Bu yıllarda Paris'te Salon des Réalités Nouvelles (Yeni-Gerçekçilik Salonu) sergilerine katıldı. Son yıllarda yeniden portreye yöneldi. Kişinin iç dünyasını yansıttığı bu çalışmaları, keskin dış çizgileri ve stilize renkleriyle ikon etkisi yaratmaktadır.

Zeiss, Carl (d. 11 Eylül 1816, Weimar, Thüringen - ö. 3 Aralık 1888, Jena, Almanya), geliştirdiği duyarlı optik aletlerle dünya çapında ün kazanan Alman sanayici.

Zeiss, 1846 Jena'da mikroskop ve başka optik aletler üretmek amacıyla bir atölye açtı. Optik aletlerin geliştirilebilmesinin ancak optik kuramı üzerindeki çalışmalarla olanaklı olduğunu düşünerek Jena Üniversitesi'nde fizik ve matematik okutmanı (sonradan profesör) Ernst Abbe ile birlikte araştırma çalışmalarına girişti. Abbe 1866'da Zeiss'ın ortağı oldu. İki ortak daha sonra, 100 kadar optik cam türü ile çok sayıda ısıya dayanıklı cam türü geliştirmiş olan kimyacı Otto Schott'u da aralarına aldılar. Abbe, Zeiss'ın ölümünden sonra kendisinin ve Zeiss'ın cam kuruluşlarındaki hisselerini bir araya getirerek Carl Zeiss Vakfı'nı kurdu. 1923'te Schott da hisseleriyle vakfa katıldı.

1945'te ABD işgal kuvvetleri, Carl Zeiss şirketinin (Jena) yönetim kurulu ile 100 kadar bilim adamı ve teknisyenini AFC'ye

aktardı. Carl Zeiss Vakfı Heidenheim'da yeniden kuruldu, ayrıca Oberkochen'de Carl Zeiss fabrikası ile Mainz'da Schott cam işletmesi açıldı.

Zeist, Hollanda'nın orta kesiminde, Utrecht ilinde (*provincie*) belediye (*gemeente*). 18. yüzyılda, Almanya'daki Herrnhut'tan gelen Moravya Kilisesi'ne bağlı bir grup Protestan mülteci Zeist Şatosu'nu (17. yy) satın alarak buraya yerleşti. Zeist 1746'dan beri Moravya Kilisesi'nin Hollanda'daki merkezidir. Ormanlık bir bölgede yer alan kent, temelde bir konut bölgesi ve sayfiye merkezidir. Kentte optik aletlerle altın ve gümüş eşya da üretilir. Nüfus (1991 tah.) 59.357.

Zeit, Die (Almancada "Zaman"), Almanya'nın Hamburg kentinde yayımlanan haftalık gazete. Avrupa ve Almanya'daki siyasal ve toplumsal olayların haftalık değerlendirmesini yapar. *Die Zeit*, başlıca ekonomik, siyasal ve kültürel konulara geniş biçimde yer veren bir de ek haftalık haber dergisi verir. Yayın yönetimi ılımlı bir çizgi izler. Ülkenin önde gelen gazeteci ve yazarlarının yazılarını yayımlayan *Die Zeit* genel olarak Almanya'nın önde gelen gazetelerinden biri kabul edilir.

zekâ, psikolojide, kavramlar ve algılar yardımıyla nesneler arasındaki ilişkiyi kavrayan zihinsel işlev. Öğrenme ve uyum gibi yetilerle yakından ilişkili olmasına karşılık içgüdüsel tepkimelerden kesin sınırlarla ayrılır. Eski çağlardan bu yana, zihinsel birliği sağlayan bir yeti kavramı var olmuş, ancak 1850'lerde Herbert Spencer ve Sir Francis Galton'ın bu alanda yaptığı çalışmalardan sonra sistemli olarak araştırılmaya başlamıştır.

Zekânın farklı tanımlarının olmasına karşılık zekâya ilişkin kuramların tümü zekânın gelişmiş bir beceriden çok geliştirilebilecek bir kapasite ya da potansiyel olduğu ve biyolojik temellerinin bulunduğu noktalarında birleşir. Buna göre zekâ bireyin doğuştan sahip olduğu, kalıtımla kuşaktan kuşağa geçen ve merkez sinir sisteminin işlevlerini kapsayan ve deneyim, öğrenme ve çevreden kaynaklanan etkenlerle biçimlenen bir bileşimdir. Geleneksel olarak zekânın insana özgü olduğu kabul edilirse de, araştırmalar bazı hayvan türlerinin iletişim ve tanıma gibi alanlarda zeki davranışlar gösterdiğini ortaya koymuştur.

Çok kesin sonuçlar vermese de Stanford-Binet ve Wechsler ölçekleri gibi testler zekânın ölçülmesini sağlar. Bu testler, bireyin zekâ yaşının kronolojik yaşına oranı olan zekâ bölümünü (*Intelligence Quotient*-IQ) ölçmeye yarar ve toplu bir ölçekte zekânın dışavurumlarının kabaca görüntüsünü çizer.

Üstün zekâlı bir bireyin toplumda bununla orantılı olarak başarılı olacağı varsayılırsa da, kimi zaman denetlenemeyen dış etkenler nedeniyle uzun vadeli tahminler geçersiz çıkabilir. Zekânın toplumsal başarıya dönüştürülebilmesini sağlayan mekanizma henüz yeterince anlaşılamamıştır. Çocukluk döneminde yapılan başarı testlerinin aynı dönemde yapılan IQ testleriyle benzer sonuçlar verdiği görülürse de, yaşamın ileriki yıllarında ortaya çıkacak davranış kalıplarının bu sonuçlarla belirlenmesi mümkün değildir. Öte yandan doğuştan gelen zekânın değerlendirilmesi için bilinen bir yöntem yoktur. Kalıtımla çevre arasındaki ilişki tümüyle anlaşılmamış olsa da, bu ilişki birbirinden ayrı ve uzakta yetiştirilen ikizlerin davranış ve başarılarının incelenmesiyle bir ölçüye kadar belirlenebilir.

Zekâ testleriyle ölçülebilen zekâ düzeyiyle bireyin çeşitli yetenek düzeyleri arasındaki farklılıklardan oluşan zekâ kalıbı arasındaki ayrım gözardı edilmemelidir. Örneğin, zekâ bölümü 120 olan kişinin sözel yeteneği matematik denklemleri çözmekteki becerisinden kat kat üstün olabilir. Buna ek olarak, yeteneklerin her biri çocukluktan başlayarak ortalama 25 yaşına değin farklı hızlarda gelişmeyi sürdürür; bu yaştan sonra zekâ gelişimi tümüyle yavaşlar. Bu nedenle, IQ testleri testin yapıldığı anda var olan genel zekâ düzeyini ölçtüğünden ve kişinin kültürel ya da ekonomik durumunu, henüz gelişmemiş olan yeteneklerinin hiçbirini dikkate almadığından, zekâ düzeyiyle zekâ kalıbının eşgüdüm içinde olması son derece zordur.

20. yüzyılın başlarında geliştirilmeye başlayan testler, insan zekâsının yapısının deneysel araştırmalara konu olmasına yol açtı. Sonraki yıllarda test sonuçları istatistik tekniklerle değerlendirilmeye ve bulgular arasında yapılan karşılaştırmalarla bireysel yeteneklerin öneminin anlaşılması kapsamlı bir zekâ tanımının yapılmasını sağladı. 1950'lere değin, psikolojide zekânın bir bütün olduğunu ve özgün yeteneklere bölünebileceğini savunan iki görüş vardı; 1970'lerde her iki görüşün de temelsiz olduğu ve zekâyı basite indirgeyerek açıkladığı düşüncesi yerleşti. J.P. Guilford'ın çalışmaları zekâ kuramına önemli katkılarda bulundu. Guilford genel zekâ kavramını 120 özgün yeteneğe bölerek bu yetenekleri başlıca üç grupta topladı: Mantık süreçleri, bilgilerin işlenmesi ve bu süreçlerin sonuçları. Bu çalışma yaratıcı ve analitik düşünce arasındaki ilişki konusunda yapılan araştırmalara ağırlık verilmesine de yol açtı.

Zekâ düzeyinin çevreden kaynaklanan, özellikle sosyoekonomik yapı gibi etkenlerle genetik özelliklerin etkileşmesiyle ilgili olduğu giderek daha fazla düşünülmektedir. Farklı kültürel yapıya sahip gruplara uygulanan testler, kişinin genetik potansiyelini değerlendirmesinde beslenme, eğitim, aile yaşamı ve toplumsal beklentilerin önemli rol oynadığını göstermektedir.

Zekânın ergenlik dönemine değin gelişimi Jean Piaget'nin çalışmalarıyla büyük ölçüde aydınlatılmıştır. Çocuklar üzerinde araştırmalar yapan Piaget biyolojiyle epistomolojiyi birleştirmeyi denemiş, zekâ gelişiminin kronolojik yaşa denk düşen hiyerarşik bir kalıpta gerçekleştiği sonucuna varmıştır.

zekâ bölümü, İngilizce *Intelligence Quotient* (IQ), zekâ testlerinde, zekâ yaşının kronolojik yaşa bölümünün yüzle çarpılmasıyla elde edilen sonuç. İlk kez Alman psikolog William Stern tarafından ortaya konan zekâ bölümü kavramı Lewis Terman tarafından Stanford-Binet testinde kullanılmak üzere uyarlanmıştır. Test sonuçlarının, aynı yaş grubundaki standartlaştırılmış bir grubun ortalama sonucuyla karşılaştırılmasıyla elde edilen zekâ bölümü 20'li yaşların sonlarına değin artmayı sürdürdükten sonra yavaş yavaş düşer. Ortalama zekâ bölümü 100 olarak kabul edilmiştir; 130'un üstündeki değerler üstün zekâlı, 70'in altındaki değerler ise geri zekâlı olarak nitelendirilir.

zekâ geriliği, sıklıkla bebeklik ya da çocukluk döneminde zekânın normalin altında olması ve uyumsal davranışların bozukluğuyla ortaya çıkan tablonun ortak adı.

Zekâ geriliklerinin saptanmasında en sık kullanılan yöntem standartlaşmış zekâ testleridir; genellikle zekâ bölümü (*Intelligence Quotient*-IQ) 70'in altında olan bireylerin özel bakım ve eğitime gereksinimleri olduğu kabul edilir. Zekâ geriliği ağırlığına göre de sınıflandırılır. Bunun için önceleri standart kategoriler (örn. moron, embesil) kullanılırken, günümüzde sınıflandırmada bireyin fiziksel ve toplumsal gelişmesi de göz önünde bulundurulmakta ve IQ sonuçlarına ancak kabaca sınırlar saptamak amacıyla başvurulmaktadır. Zekâ geriliği olanların çoğunun IQ'su 53-70 arasındadır; özel eğitim görerek akademik ve meslek öncesi beceriler kazanmaları mümkündür. Orta kategoride olanlar (IQ=36-52) kendi temel gereksinimlerini sözle bildirebilir ve bir dereceye kadar yerine getirebilir, işlevsel akademik beceriler kazanabilir, denetlenmek koşuluyla yarı beceri isteyen işler yapabilir. Öte yandan, ağır durumda olanların (IQ=21-35) hareket gelişimi yavaştır, bedensel özürleri olabilir, iletişim kurmaları çok güçtür; buna karşılık temel gereksinimlerini bildirecek kadar konuşabilir, kendilerine bakan kimseye yardımcı olabilirler. En ağır durumda olanlar geri zekâlıların çok küçük bir bölümünü oluşturur, hemen tümünde çeşitli yapı bozuklukları vardır; bu bireylerden uyaranlara hemen hiç yanıt alınamaz, hareket ve iletişim gelişimi çok yetersizdir, hastane ya da özel kurumlarda denetim altında bakılmaları gerekir. Eğitim uzmanları da IQ sonuçlarını okulda gösterdiklerinden yeteneklerle bağdaştırarak 50-75 arasındakilerin öğrenim görebilir, 25-50 arasındakilerin eğitilebilir, 0-25 arasındakilerin ise denetlenmesi ve bakılması gerekenler olduğu sonucuna varmıştır.

Orta dereceden ağıra varan zekâ geriliğinin nedenleri arasında Down sendromu (mongolizm) gibi genetik bozukluklar, menenjit gibi enfeksiyon hastalıkları, metabolizma hastalıkları, yapı ve oluşum bozuklukları, embriyon ya da dölüt evresinde ışınıma ya da kurşun gibi toksik etkenlere maruz kalma, kafa travmaları ve yetersiz beslenme sayılabilir. Hafif düzeyde başlayıp giderek ilerleyen zekâ geriliğinin ise erken çocukluk döneminde, özellikle yoksulluktan kaynaklanan kültürel uyaran yetersizliğine bağlı olabileceği saptanmıştır.

Geçmişte geri zekâlıların bakım ve tedavisi kendilerinden sorumlu kişilerin elindeydi. Buna karşılık günümüzde, zekâ geriliğine neden olan organik bozukluklar tedavi edilmeye başlamıştır. Geri zekâlılar için özel okullar, meslek eğitimi veren özel atölyeler kurulmakta, anne ve babalara geri zekâlı çocuğun bakımı konusunda eğitim verilmektedir. Geri zekâlı bireylerin çoğu uyum sağlamalarına yardımcı olacak özel eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin katkısıyla bağımsız ve üretken bireyler olabildiklerini göstermiştir. Ağır derecede zekâ geriliklerinde bireyin sürekli gözetim altında bulunması gerektiğinden aile çevresine çok benzeyen bakım kurumları yeğlenmektedir.

zekâ testi, öğrenme, soyutlama ve yeni durumlara uyum gösterme kapasitesinin ölçülmesinde kullanılan testlerin ortak adı. En sık kullanılanı Stanford-Binet testinde sonuç zekâ yaşının kronolojik yaşa oranı olan zekâ bölümü (*Intelligence Quotient*-IQ) olarak verilir.

Zekâ testleri konusundaki en önemli tartışmalardan biri zekâyı oluşturan zihinsel yeteneklerin tanımlanması ve IQ'nun bu yetenekleri yeterince yansıtıp yansıtamayacağı üzerinde yoğunlaşmış, testin hazırlanması ve standartlaştırılmasında kültürel önyargıların olabileceği ileri sürülmüştür. Sosyoekonomik düzeyi yüksek olan çocukların test sonuçlarının da daha yüksek çıktığı saptanmıştır. Sosyoekonomik durum, öğrenim olanakları, hatta testin uygulandığı koşulların bile test sonuçlarını etkileyebileceği düşünülür. Bu nedenle, bireyin doğuştan gelen yeteneklerini daha doğru yansıtan ve kültürel yapıdan etkilenmeyecek testler geliştirilmektedir.

zekâ yaşı, psikolojide, zekâ testleriyle saptanan ve takvim yaşından farklı olarak belli bir yaş grubuna özgü becerilerle zihinsel yetkinliği ifade eden ölçü. Zekâ yaşının takvim yaşına bölünüp 100'le çarpılmasıyla zekâ bölümü(*) (IQ) elde edilir. Zekâ ve takvim yaşı aynı olan kişinin zekâ bölümü 100, yani ortalamadır. Ama örneğin 10 yaşında birinin zekâ yaşı 13 ise, zekâ bölümü 130 ile ortalamanın üstünde demektir. Ortalama zekânın 18 yaşından sonra artmadığı kabul edilerek, zekâ testinde erişkinlerin takvim yaşı hep 18 kabul edilir.

Zekâ yaşını tanımlayan Fransız psikolog Alfred Binet'dir. İlk zekâ testini de Binet geliştirmiştir (1905). Derecelendirilmiş testlerin sonuçları yaşla orantılı olarak farklılaşma gösterdiğinden zekâ yaşı, ayrı takvim yaşındaki çocukların temel yeteneklerini karşılaştırmada ölçüt olamaz.

Zekâî, asıl adı MUSTAFA (d. İstanbul - ö. 1812, İstanbul), Osmanlı divan şairi. Üsküdar muhafızı İbrahim Paşa'nın oğludur. Öğrenimini tamamladıktan sonra bir süre Divan Kalemi'nde çalıştı. Şabaniye şeyhlerinden Simavlı Hasan Efendi'ye bağlandı. 1805'te Şehremini'deki Ümmi Sinan Tekkesi şeyhliğine getirildi. Tasavvuf düşüncesini işleyen şiirlerinden oluşan *Divan*'ı (1842, 1871) İstanbul'da basılmıştır.

Zekâi Dede Efendi, asıl adı MEHMED ZEKÂİ, HOCA ZEKÂİ DEDE olarak da bilinir (d. 1825, İstanbul - ö. 24 Kasım 1897, İstanbul), klasik Türk müziğinde 19. yüzyılın en büyük bestecilerinden sayılan Osmanlı müzikçi.

Küçük yaşta hat ve hıfza yöneldi. On sekiz yaşında hafız oldu ve hat icazetnamesi aldı. Daha sonra Hammamizade İsmail Dede Efendi'den ve onun öğrencisi Eyyubi Mehmed Bey'den müzik dersleri aldı. 1845'te, Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu Mustafa Fazıl Paşa ile tanıştı ve onunla Kahire'ye gitti. Mustafa Fazıl Paşa'ya daire müdürlüğü ve sarayında müzik öğretmenliği yaptı. Mısır'da geçen yıllarında dinsel ve dindışı Arap müziğini inceledi, Arapçasını ilerletti. Arapça güfteli dinsel yapıtlarının çoğunu orada besteledi. 1858'de vezir rütbesi verilen Mustafa Fazıl Paşa'yla birlikte İstanbul'a döndü. Paşa ölünceye (1875) değin onun sarayındaki görevini sürdürdü.

1868'de Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Salahaddin Dede'ye bağlanarak Mevlevi oldu ve bu dergâhta ayinhanlık yaptı.

1884'te Bahariye Mevlevihanesi'nin kudümzenbaşısı ölünce oraya kudümzenbaşı oldu; çile çıkarmadan kendisine dede unvanı verildi. Zekâi Dede Efendi 1883'ten ölümüne değin de Darüşşafaka'da müzik öğretmenliği yaptı ve pek çok müzikçi yetiştirdi. Hocalarından öğrendiği yapıtları, aynı titizlikle, oğlu Ahmed İrsoy'a ve Rauf Yekta'ya öğretti. Klasik Türk müziğinin dindışı ve dinsel sözlü yapıtlarının büyük bölümü günümüze bu yolla ulaştı.

Yalnız sözlü yapıtlar besteleyen Zekâi Dede Efendi'den 260 kadar parça kalmıştır. Bunların yarısı dinsel, yarısı da dindışıdır. Dinsel yapıtları arasında 5 Mevlevi ayini, 1 mersiye, 2 tesbih, 1 tevşih, 4 durak, 38 şugl, 78 ilahi vardır. İsmail Dede'den sonra en çok Mevlevi ayini besteleyen besteci Zekâi Dede Efendi'dir. (Ellinin üzerinde Mevlevi ayini besteleyen, ama bunların hiçbiri Mevlevihanelerde okunmamış olan Hüseyin Saadettin Arel bu sıralamanın dışındadır.) Yapıtlarının çoğu oğlu Ahmed İrsoy ve öğrencilerinden Suphi Ezgi tarafından yayımlanmıştır (*Hâfız Mehmed Zekâi Dede Efendi Külliyatı*; 1940-43, 3 cilt). Gene öğrencilerinden olan Rauf Yekta ve Ali Rifat Çağatay da, başta Mevlevi ayinleri olmak üzere, bazı yapıtlarını yayımlamışlardır.

Dindışı yapıtlarında bile mistik bir üslup görülen Zekâi Dede Efendi çok verimli bir melodi yaratıcısıydı. Uzun ve sağlam müzik cümlelerinden oluşan melodilerini, makam geçkilerine ve geniş aralıklara olabildiğince az başvurarak, ardışık sesleri şaşırtıcı bir yaratıcılıkla yan yana getirerek oluşturmuştur.

En ünlü dinsel yapıtları *Suzidil Mevlevi Ayini*, *Suzinâk Mevlevi Ayini*, "Bir muazzam padişahsın ki kulundur cümle şah" (şevkutarab tevşih), "Taaşşaktü bi-envâri cemalek" (hicaz şugl), "Yüce sultanım"dır (suzidil ilahi). Dindışı yapıtlarının başlıcaları arasında "Dağıtma ey saba, giysuy-i yâri" (saba kâr-ı nâtık), "Serde hevay-i kâkül, dilde hayâl-i canân" (suzinâk beste), "Hicr-i lebinde yârin bir dil ki oldu nâhoş" (hicazkâr beste), "Bin cefa görsem ey sanem senden" (acemaşiran beste), "Söyletme beni cânım efendim, kederim var" (ferahnâk beste), "Ol gülün gülzâr-ı hüsnü, bâd-ı mihnet bulmasın" (bayati beste), "Gülşende hezar nağme-i dem-saz ile mahzuz" (hicazkâr ağırsemai), "Naz etse n'ola, cihana ol gül" (şehnazbuselik ağırsemai), "Dil hasret-i vaslın ile nalân, gel efendim" (suzidil ağırsemai), "Gönlüm heves-i zülf-i siyehkâra düşürdüm" (hisarbuselik yürüksemai), "Bülbül gibi pür oldu cihan nağmelerimden" (hicazkâr yürüksemai), "Dil verdiğin ol çeşm-i siyeh-meste işittim" (hüzzam yürüksemai), "Güş etti neyi, nâleler âğâza başladı" (saba yürüksemai), "Sensiz cihanda âşıka işret reva mıdır" (ferahnâk yürüksemai), "Halât-ı dili, benzetemem hâlet-i sihre" (sipihr yürüksemai), "Cemalin şem'ine pervane gönlüm" (hüseyniaşiran şarkı), "Yine bağlandı dil bir nevnihale" (neva şarkı), "Ağlarım, ağladığım yâre nümâyan olmaz" (müstear şarkı), "Vuslata nail de etse ger felek" (hisarbuselik şarkı) sayılabilir.

Zekarya (ö. İÖ 6. yy), Eski Ahit'teki peygamberlerden biri. Kehanetlerinden biri, Babil Sürgünü sırasında yıkılan Kudüs'ü Tanrı'nın yeniden eski durumuna getireceğini bildiren "mahşerin dört atlısı"na ilişkindir. Öbür kehanetlerinde de Kudüs Tapınağı'nın yeniden yapılacağını ve tüm dünyanın Tanrı'yı tanıyacağını bildirir. Bu ikinci kehanette bir mesih beklentisi yansımaktadır.

Zekarya Kitabı, Eski Ahit'teki peygamber kitaplarından biri. Tevrat'ın Nevîim bölümünde tek kitap olarak düzenlenen on iki Peygamber metni arasında 12. sırada yer alır. Zekarya'nın kehanetleri kitabın yalnızca ilk sekiz bölümündedir. Öbür altı bölümünse en az iki kişiden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Araştırmacılar 9-11. bölümlere İkinci Zekarya Kitabı, 12-14. bölümlere ise Üçüncü Zekarya Kitabı adlarını verirler.

İlk sekiz bölüme göre Zekarya'nın peygamberlik dönemi İÖ 520-518 arasıdır. Zekarya da çağdaşı Peygamber Haggay gibi Kudüs Tapınağı'nın yeniden inşasına önem verir. Ama Haggay'ın tersine bunu, dünyanın ve insanlığın gitgide yaklaşan son çağını başlatmak için zorunlu görür. Zekarya'nın rahiplik ve kâhinlik özelliklerini yansıtan ünlü sekiz gece rüyası (1:7-6:8), bu dünyanın sonunu ve öbür dünya yaşamını betimler.

Aynı birer giriş bölümüyle başlayan İkinci ve Üçüncü Zekarya metinlerinin sırasıyla İÖ 4. ve 3. yüzyılda yazıldığı sanılır. Önceki bölümlerdeki eskatologya temalarını geliştiren bu iki bölümdeki mesih öyküleri sonradan Yeni Ahit'te de işlenmiş ve Hz. İsa'ya uyarlanmıştır (örn. Matta 21:5 ve 13:7, Markos 14:27 ve Matta 26:31).

zekât (Arapçada "temizlik", "iyi ve düzgün olma"), Müslümanlara farz olan vergi. İslamın beş şartından biridir. Zekât yükümlüsü olmanın temel koşulları Müslüman ve özgür olmaktır; mülkiyet hakları olmadığı için köleler yükümlü sayılmaz. Hanefi fıkıh bilginlerine göre çocuklarla akıl ve ruh hastalarının tarım ürünleri dışındaki mallarından zekât verilmez. Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerine göreyse, zekât yoksulların mal üzerindeki hakkı sayıldığı için, veli ya da vâsilerince bunların mallarından da zekât verilmesi zorunludur.

Zekât yükümlülüğü için, sahip olunan mallarda da bazı koşulların bulunması gerekir. Bunlar nisab, nema, mülkiyet ve tasarruf, havalan-ı havl, semeniyet, saimiyet, ticaret niyetidir. Nisab, kişinin temel giderlerinden sonra elinde kalan belli ölçüdeki fazlalıktır. Nisabın ölçüsü 96 gram altın ya da eşdeğerdeki mal ya da paradır. Nisab ölçüsünden fazla malı olan kişinin kırkta bir oranda zekât vermesi gerekir. Tarım ürünleri ile maden ve definelerde bu oran yüzde 5-10 ile yüzde 20'ye kadar değişir. Nema, malın gelir getirebilme, kazanç sağlayabilme özelliğidir. Mülkiyet ve tasarruf koşulu, kişinin mala gerçek anlamda sahip olmasını ve tasarruf hakkını elinde tutmasını belirtir. Havalan-ı havl, nisab ölçüsüne ulaşan malın üzerinden bir yıl geçmesi koşuludur, yalnızca tarım ürünlerinde bu koşul geçerli değildir. Semeniyet, sahip olunan malın değişim değeri taşımasıdır. Saimiyet, hayvanların ticari amaçla beslenmesini dile getirir. Ticaret niyeti yalnızca ticari mallar için söz konusudur. Bütün bu koşulları taşıması durumunda malın sahibi zekâtla yükümlüdür. Zekâtın verilebileceği ya da kullanılabileceği kişi ve alanlar Kuran'da fakirler, miskinler, âmiller, müellefe-i kulub, köleler, borçlular, ibnü's-sebil ve fisebilillah biçiminde belirlenmiştir (Tevbe 60). Fakir, nisab ölçüsünde fazla mala sahip olmayan kişidir. Miskin, temel gereksinimlerini bile karşılayamayan yoksuldur. Âmiller, zekât toplamak ve dağıtmakla görevli kişilerdir. Müellefe-i kulub terimi, "gönülleri İslama ısındırılacak" yeni Müslümanları ve Müslüman olmadığı halde Müslümanlara zarar vermekten kaçındırılacak kimseleri belirtir. Borçlular, borcundan fazla mala sahip olmayan kişilerdir. Zengin olduğu halde yolculuğu sırasında muhtaç duruma düşen yolcular ibnü's-sebil tanımına girer. Fisebilillah, başta savunma, eğitim ve hayır kurumları olmak üzere Tanrı hoşnutluğunu kazanmaya yönelik tüm yatırım ve harcamaları belirtir.

Anne, baba, çocuklar gibi birinci derecede yakınlara zekât verilemez. Zekât verebileceği bir yakını olmayanların zekâtlarını en yakından başlayarak çevreye doğru yoksullara vermeleri gerekir.

Zekazik, ez-, Mısır'da eş-Şarkiye ilinin (*muhafaza*) merkezi kent. Kahire'nin

Ez-Zekazik'ten bir görünüm, Mısır
Tor Eigeland—Black Star/EB Inc

kuzeydoğusunda, Nil Deltasında yer alır. Pamuk tarımının deltanın doğusuna yayıldığı 1820'lerde kuruldu. Suveysi'l-Hulve (Tatlı Su) ve el-Muiz, sulama kanallarının birleşme noktasında yer alır. 4. sülalenin kurdurduğu Bubastis kentinin bulunduğu yerin yaklaşık 2 km kuzeyindedir. Önemli bir kara ve demir yolu kavşağında bulunan kent, büyük bir pamuk ve tahıl pazarıdır. Nüfus (1986) 245.496.

Zekeriya *bak.* Zekarya

Zekeriya, Vaftizci Aziz Yahya'nın(*) babası. Yeni Ahit'te ve Kuran'da benzer öykülerle anılır.

Luka İncili'nde Zekeriya'nın Harun'un soyundan gelen bir *kohen* olduğu bildirilir. Bir gün ayin için Kudüs Tapınağı'na girdiğinde Cebrail'den, kısır olan karısı Elisabet'in ona "Kutsal Ruh'la dolu" bir oğul doğuracağı müjdesini alır. Melek, Zekeriya'ya oğlunun adını Yahya koyacağını ve Yahya'nın İsrailoğullarını Tanrı'ya döndüreceğini söyler. Çok yaşlı olan Zekeriya buna inanmadığı için dili tutulur. Elisabet gebe kalır; oğulları dünyaya geldiğinde Zekeriya ona Yahya adını koymak istediğini yazıyla bildirir. Bunun üzerine dili çözülür, ardından da kendi adıyla anılan ünlü ilahiyi söyler.

İslam geleneğinde Zekeriya bir peygamber olarak anılır (ama Tevrat'ta bir kitaba adını veren Zekarya'yla karıştırılmamalıdır). Kuran'a göre Zekeriya, Beytü'l-Makdis'te (Tapınak) dua ederken, kendisinden sonra halkının iyi hareket etmeyeceği endişesiyle kendisine ve Yakuboğullarına vâris olacak bir oğul bağışlaması için Tanrı'ya yakarır. Çok yaşlı ve eşi de kısır olduğu halde Yahya adlı bir oğlu olacağı muştulanır. Zekeriya bu olayın gerçekleşeceğini gösteren bir kanıt verilmesini ister; bu kanıt, üç gün boyunca konuşamamasıdır (Meryem 4-11, Âl-i İmran 38-39, Enbiya 89).

Kuran'a göre Beytü'l-Makdis'e adanan Hz. Meryem'in sorumluluğu da Zekeriya'ya verilmiştir. Zekeriya Beytü'l-Makdis'e her gidişinde Hz. Meryem'e mucizevi biçimde yiyecekler ve meyveler getirilmiş olduğuna tanık olur (Meryem 16-17, Âl-i İmran 37). İslam kaynaklarına göre marangoz olan Zekeriya'nın İşa adını taşıyan karısı Meryem'in teyzesi ya da kız kardeşidir.

Zekeriya Efendi (BAYRAMZADE) (d. 1514, Ankara - ö. 11 Temmuz 1593, İstanbul), Osmanlı şeyhülislamı (1592-93).

İstanbul'da Arapzade ve Malul Emir Efendi'nin yanında öğrenim gördü. Hocası Emir Efendi ile birlikte Mısır'a giderek Şeyh Ali Maktesi'nin derslerini izledi. Dönüşünde çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Daha sonra Halep, Bursa, İstanbul kadılıklarında bulundu. Anadolu kazaskeri (1581) ve Rumeli kazaskeri (1589) oldu. Ardından şeyhülislamlığa atandı ve bu görevini yürütürken öldü. Meylî mahlasıyla şiirler de yazan Zekeriya Efendi'nin çok sayıda yapıtı arasında *Şerh-i Hidaye*, *Haşiye-i Sadri'ş-Şeria*, *Tefsir-i Fatiha*, *Talikat âlâ Şerh-i Miftah*, *Haşiye âlâ Şerh-i Mevakıf* ve şiirlerini topladığı *Divan* sayılabilir.

Zekeriya'nın ilahisi, BENEDICTUS olarak da bilinir. Vaftizci Yahya'nın babası Zekeriya'nın, oğlunun sünnet edilmesi ve adının konması dolayısıyla söylediği şükran ilahisi (Luka 1:68-79). Benedictus adı, Latince "Benedictus Dominus Deus Israhel" (İsrailoğullarının Tanrı'sı Rab mübarek olsun) biçimindeki ilk dizesinden gelir.

İlahi, hem mesih özlemi konusunda bütün İsrailoğullarına, hem de barışın egemenliğini getirecek olan İsa Mesih'i haber veren bir peygamber olarak Vaftizci Yahya'ya seslenir. İlahinin Zekeriya'nın mı, Luka'nın mı, yoksa Vaftizci Yahya'nın müritlerinin mi ürünü olduğu konusunda araştırmacılar arasında görüş birliği yoktur. Zekeriya'nın ilahisi 4. yüzyıldan bu yana hem Doğu hem de Batı kilisesi ayinlerinde yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Zeki Bey (d. 1869, İstanbul - ö. 10 Temmuz 1911, İstanbul), İttihat ve Terakki iktidarını eleştiren yazılarıyla tanınan Osmanlı gazeteci.

Mekteb-i Sultani'yi (sonradan Galatasaray Lisesi) ve Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Hariciye Nezareti ile Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde çalıştı; çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Genç yaşta gazeteciliğe başlayarak *Serbesti* ve *Mizan* gazetelerinde İttihat ve Terakki iktidarını eleştiren yazılar yazdı. Daha sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yayın organı olan ve Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğullarınca yayımlanan *Şehrah* gazetesinin başyazarlığını üstlendi. *Şehrah*'ta İttihatçılara yönelik sert eleştirilerini sürdürürken, İttihat ve Terakki yönetiminin yolsuzluk yaptığı yolundaki söylentileri araştırmaya başladı. Gerekli belgeleri topladıktan sonra uzun süreli bir yayın kampanyası başlattı. Krom madenlerinin işletilmesi için yabancı ülkelerden kredi alımı sırasında yolsuzluk yapıldığını öne sürdü. Maliye Nazırı Cavid Bey'in yeni kurulan Türkiye Milli Bankası'na (National Bank of Turkey) ortak olduğunu gazetesinde duyurmaya hazırlanırken bir suikast sonucu öldürüldü. Cinayetten Serez mebusu Derviş Bey'in kardeşi Mustafa Nâzım ve onun çiftlik kâhyası sorumlu tutuldu.

Zeki Mehmed Ağa (TAMBURI) (d. 1776, İstanbul - ö. Kasım 1846, Mekke), özellikle peşrevleriyle tanınmış Osmanlı besteci ve tamburi.

Tamburi Numan Ağa'nın oğlu, tamburi Büyük Osman Bey'in babasıdır. Babasından ders alarak yetişti. Enderun'a alındı. Çok geçmeden dönemin en iyi tamburilerinden biri olarak kendini kabul ettirdi. III. Selim'den sonra II. Mahmud'dan da yakınlık gördü ve onun musahipleri arasına girdi. 1820'de bilinmeyen bir nedenle Midilli'ye sürgüne gönderildi. Bir yıl sonra İstanbul'a dönünce gene musahipliğe getirildi. İsmail Dede Efendi ile hacca gitti ve onunla birlikte koleraya yakalanarak orada öldü.

Tamburu kendine özgü bir üslupla çaldığı söylenir. Hiçbir öğrencisi olmadığı için üslubu da kendinden sonra kaybolmuştur. Çok titiz, ama verimli olmayan bir besteciydi. Günümüze yalnızca 10 peşrevi, 5 sazsemaisi ve 6 şarkısı ulaşmıştır. En ünlü bestesi, türünün başyapıtlarından sayılan *Ferahnâk Peşrev*'idir. Gene çok ünlü *Ferahfeza Peşrev*'i, sık sık İsmail Dede Efendi'nin *Ferahfeza Ayin-i Şerif*'inde son peşrev olarak çok hızlı bir tempoyla ve biraz değişmiş biçimde çalınır.

Zelaya, José Santos (d. 1 Kasım 1853, Managua, Nikaragua - ö. 17 Mayıs 1919, New York kenti, ABD), 1893'ten 1910'a değin ülkesini diktatörlükle yöneten Nikaragualı siyaset adamı. ABD karşıtı bir politika izlemiş ve Orta Amerika'yı kendi yönetimi altında birleştirmeye çalışmıştır.

Liberaller tarafından başlatılan ve Muhafazakârların 30 yıl süren egemenliğine son veren bir ayaklanmanın sonucunda iktidara geldi. 1906'da Orta Amerika'da barışı sağlama amacıyla toplanan San José Konferansı'na temsilci göndermeyi reddetti. Ardından Honduras'a asker göndererek hükümeti devirdi ve El Salvador'da bir ayaklanma başlatmaya çalıştı. Meksika ve ABD'yi saldırıya kışkırtan çabalarıyla bölgeyi savaşın eşiğine getirdi. 1907'de Orta Amerika'da barışı güvence altına alan bir antlaşmanın imzalandığı Washington Konferansı'na katıldıysa da çok geçmeden antlaşmayı bozdu.

Zelaya
Library of Congress, Washington, D.C.

ABD'nin ekonomik üstünlüğü ve Nikaragua'ya saldırarak bu ülkenin doğu kıyılarını ele geçirme olasılığı, Zelaya'yı ABD karşıtı bir politika izlemeye yöneltti. ABD'nin Zelaya'nın Orta Amerika'yı kendi yönetimi altında birleştirme çabalarını engellemeye çalışması, Zelaya'nın da ABD'nin Nikaragua'yı boylu boyunca geçen kanallar yapılması doğrultusundaki iki önerisini geri çevirmesi iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirdi. 1909'da ABD yönetimi Zelaya'yı devirmeyi amaçlayan Muhafazakâr darbe girişimini destekledi. Zelaya'nın aynı yıl aralıkta ayaklanmaya katılan iki ABD yurttaşını idam ettirmesi üzerine ABD Nikaragua'yla olan diplomatik ilişkilerini kesti. Zelaya 1910 başında Meksika'ya kaçmak zorunda kaldı.

Zelenodolsk, Rusya Federasyonu'nun batısında, Tatar Özerk Cumhuriyeti'nde kent. Volga Irmağı kıyısında yer alan kentte bir liman vardır. Başlıca ekonomik etkinlikler un ve ahşap eşya üretimidir; ahşap eşya üretimi için gerekli hammadde kuzeydeki ormanlardan sağlanır. Kentte gıda ve tarım makineleri üretimi de önemlidir. 1932'de tüzel kimlik kazanan Zelenodolsk'ta iki teknik okul vardır. Nüfus (1991 tah.) 97.000.

Zelkova, karaağaçgiller (*Ulmaceae*) familyasından, Asya'ya özgü beş ağaç türünü içeren cins. Anayurdu Japonya olan *Z. serrata* 30 m yüksekliğinde, koyu yeşil yapraklı bir türdür. Pek çok yerde gölge ağacı olarak yetiştirilen bu tür değerli bir kereste kaynağıdır; ayrıca Japonya'da *bonsai* sanatında kullanılır.

Kafkasya kökenli *Z. carpinifolia* ile Çin'de yetişen *Z. sinica* dalgalı yapraklı ve daha kısa boylu ağaçlardır.

Zelotlar, Romalıların Filistin'i işgaline ve çoktanrılı dinlerini bu topraklarda yayma girişimlerine karşı şiddetle direnen Yahudiler. Yahudi halkının siyasal ve dinsel yaşamından hiçbir ödün verilmemesi gerektiğini savunmuş, bu yüzden Roma yönetimiyle uzlaşarak barış içinde yaşamayı seçen Yahudilere de düşman olmuşlardır. Romalıların İS 6'da Celile'de sayım yapılmasını emretmeleri üzerine halkı sayımı boykot etmeye çağırmış, bu emre uymanın pagan Roma'nın Yahudi halkını yönetme hakkını onaylamak anlamına geleceğini belirtmişlerdir.

Zelotların terör ve suikast eylemlerine girişen en radikal kesimi Sicarii (Latince *sicarius*: "katil") olarak bilinirdi. Bunlar

gizledikleri silahlarıyla halka açık yerlerde dolaşır ve Romalılara yakınlık gösterenleri bıçaklarlardı. Roma'ya karşı ilk Yahudi ayaklanmasında (İS 66-70) Zelotlar öncü bir rol oynadılar. Romalıların Mesada'yı(*) ele geçirmesinden (İS 73) önce de teslim olmamak için topluca intihar ettiler. Bununla birlikte izleyen yüzyılın başlarında hâlâ önemli sayılabilecek bir güç oluşturuyorlardı.

Bazı araştırmacılar Lût Gölü Ruloları'nda sözü edilen Yahudi topluluğuyla Zelotlar arasında bir bağlantı olabileceğini ileri sürmüştür.

Zemahşeri, tam adı EBU'L-KASIM CARULLAH MAHMUD BİN ÖMER BİN AHMED EZ-ZEMAHŞERİ EL-HAREZMİ (d. 19 Mart 1075, Zemahşer, Harezm - ö. 14 Haziran 1144, Ürgenç, Harezm), Arapça yazan İranlı bilgin. Tefsir, hadis, kelam, dil ve edebiyat alanlarında döneminin önde gelen adlarındandı.

Mutezile okulunun görüşlerini benimsedi. Dönemin önde gelen bilginlerinden ders aldı. Filoloji alanında Arapçayı "dillerin sultanı" olarak görüyordu. İslam bilimleri, dil ve edebiyat alanlarında 50'yi aşkın yapıt bıraktı. Mutezile okulunun görüşlerini yansıtan ve 1134'te tamamladığı en ünlü yapıtı *el-Keşşâf an Hakaikü't-Tenzil* (1855-59, 2 cilt) özellikle Doğu'daki İslam ülkelerinde yaygın bir ilgiyle karşılandı. Öğreti ilkeleri açısından Malikiliğe sert eleştiriler getirmesine karşın, Kuzey Afrika'nın önde gelen bilginlerinden İbn Haldun'un da övgüsünü kazandı. 1119-21 arasında tamamladığı dilbilgisi kitabı *el-Mufassal* (1859) özlü, ama kapsamlı açıklamalar içerir. Zemahşeri'nin öteki yapıtları arasında eski atasözlerinden oluşan bir derleme, kendisine ait özdeyişlerin yer aldığı üç derleme, ahlak konusunda bir dizi söylev ve şiirlerinden oluşan *Divan*'ı sayılabilir.

Zemar, Yemen'in batı kesiminde kent. Yemen Platosunda, deniz düzeyinden 2.400 m yüksekliktekı iki volkanik doruğun arasında uzanan 19 km genişliğindeki bir vadide yer alır. Yöredeki yerleşmelerin çoğunun Kitabı Mukaddes döneminde kurulduğu rivayet edilirse de, Zemar'dan söz ettiği kesin olarak bilinen ilk kişi Arap coğrafyacı Yakut el-Hamavî'dir (1179-1229).

Yüzyıllar boyunca Yemen'de etkili olan Müslüman Zeydiye tarikatının merkezi olan Zemar'da ünlü bir medrese bulunuyordu. Kent 1944'teki yönetsel düzenlemeye değin Al Vezir ailesince yönetilen Zemar Emirliği'nin merkezi olarak kaldı. 1949'da San'a İlline bağlandıysa da 1976'da yeniden Zemar İlinin sınırları içine alındı.

Zemar, birbirinden bostanlarla ayrılan iki kesimden oluşur. Kentte Yemen'e özgü çok katlı evler de bulunmakla birlikte, konutların çoğu tek katlı kerpiç yapılardır; kentte birkaç güzel cami de vardır. Tahıl üretilen çevre bölgenin pazar merkezlerinden olan Zemar'da bazı el sanatları gelişmiştir. Eskiden beri atlarıyla ünlü olan kentte at yetiştiriciliği bugün de önemini korumaktadır. Nüfus (1986) 47.733.

zemberekli ateşleme, alaybozan tüfeği gibi ateşli silahlarda kullanılmış olan ateşleme düzeneği. Yaklaşık 1515'te geliştirilen bu yöntemle çalışan silahlarda ateşleme işlemi demirden yapılmış, kenarı çentikli bir çarkın (zemberek), çakmaktaşı ya da demir piritine sürtülmesiyle gerçekleştiriliyor, zemberek döndükçe oluşan kıvılcımlar falya tavasındaki barutu tutuşturuyordu. Aynı ilke sigara çakmaklarının tasarımında da kullanılmıştır.

Zemberekli ateşleme sonraları yerini çakmaklı ateşleme(*) düzeneğine bırakmıştır.

zembilotu, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasının, *Briza* cinsini oluşturan biryıllık ya da çokyıllık otsu bitki türlerinin ortak adı. Anayurdunun Avrasya olmasına karşılık bu türlerin çoğu Avustralya, Kuzey Amerika ve Güney Afrika'nın ılıman bölgelerine de yayılmıştır. Adını zembile benzeyen yürek

Zembilotu (*Briza maxima*)
Syndication International—Photo Trends

biçimindeki başakçık topluluğundan alan bu zarif bitkilere en çok orman açıklıklarında rastlanır. Yem değeri yüksek olmayan zembilotlarından bazen yem, bazen de süs olarak yararlanılır. Başakçıklarının büyüklüğüne göre adlandırılan üç zembilotu türü vardır: Küçük zembilotu (*B. minor*), orta zembilotu (*B. media*) ve büyük zembilotu (*B. maxima*).

Zemes māte (Letonca), Litvanca ZEMYNA Baltık dininde Toprak Ana. Doğanın dişi yanını ve insan, hayvan ve bitki yaşamının kaynağını temsil eder. Gökyüzü Tanrısı Dievs'le birlikte hareket ederek yaşam gücünü harekete geçirir ve korur. Her şenliğin açılışında Zemes māte onuruna bira sunulur; ekmek ve bira gibi ürünler toprağa gömülür, ırmak ve göllere atılır ya da ağaçlara bağlanırdı. Bir bebek doğduğunda da Toprak Ana'ya adaklar sunulurdu. Zemes māte'nin işlevlerinin çoğunu sonradan orman, tarla, taş, hayvan ve su tanrıçaları üstlendi. Hıristiyanlığın benimsenmesinden sonra da Zemes māte'nin yerini Meryem Ana aldı.

Zemes māte'nin erkeği, Letonca da Žemnieks, Litvanca da ise Žemininkas ya da Žemėpatis olarak adlandırılır. Žemėpatis, Toprak Ana'nın kardeşi, yeryüzünün efendisi ve çiftliklerin koruyucusu olarak kabul edilirdi

zemin, ZEMİN HANESİ olarak da bilinir, klasik Türk müziğinde, özellikle sözlü yapıtların ve doğaçlamaların birinci bölümü. Peşrev, sazsemaisi, oyun havası gibi çalgı yapıtlarında ise bu bölüme genellikle birinci hane denir.

Zemin, yapıtın ya da doğaçlamanın makamının belli başlı özellikleriyle işlendiği bölümdür. Makamın ikincil özellikleri gelişme ya da nakarat bölümünde gösterilir. Zemin çoğunlukla makamın güçlü denen perdesinde sona erer.

Kâr türünde güftelerin dize sayısı değişik olduğu için, zemin bölümündeki dize sayısı da değişir. Ama beste, ağırsemai ve yürüksemai türlerinde güfte hemen her zaman dört dizeli olur, zemin de birinci dizedir. Bestelerde ve "nakış" olmayan semailerde, ikinci ve dördüncü dize de birinci dizenin melodisiyle seslendirilir. Dört, beş ve altı dizeli şarkılarda birinci dize, çok kıtalı şarkılardaysa ilk kıtanın tümü ya da ilk iki dizesi zemindir.

zemin mekaniği, özellikle yapı temellerinin ve karayolu tabanlarının planlanmasında yararlanılmak üzere, toprağın kullanımı ve fiziksel özelliklerinin incelenmesini konu edinen mekanik dalı.

Zemin mekaniğine ilişkin ilk bilimsel çalışma 1773'te Fransız fizikçi Charles-Augustin de Coulomb'un yayımladığı yer basıncı kuramıdır. Coulomb'un bu çalışması ve İskoç mühendis William Rankine'in 1857'de yayımladığı yer kütleleri kuramı, yer gerilmelerinin büyüklüklerinin belirlenmesinde günümüzde de yararlanılan temel yaklaşımlardır. 20. yüzyılda, toprağın gerilim altında Rankine ve Coulomb'un kuramlarında öngörülenden biraz daha farklı davranmasına neden olan kohezyon etkisinin de hesaba katılması gerektiği anlaşıldı ve kuramlar bu doğrultuda geliştirildi.

Toprak mineral taneciklerinden oluşan, bazen organik bileşenler de içeren doğal bir agregadır; toprak katı, sıvı ya da gaz fazlarında bulunabilir. Belirli bir yerdeki toprağın, üstüne binecek yapının ağırlığının yol açacağı gerilimlere nasıl karşı koyacağı ya da yapım sırasındaki değişimlere nasıl davranacağı, başlıca altı özelliğe bağlıdır: İç sürtünme, kohezyon, sıkıştırılabilirlik, esneklik, geçirgenlik ve kılcallık. Bir toprak kütlesinin kayma kuvvetlerine gösterdiği direnç olan iç sürtünme, topraktaki nem oranı ile ters orantılıdır, bu nedenle de kum ve çakıldaki iç sürtünme, kildekinden daha büyüktür. Kohezyon, toprak taneciklerindeki moleküllerarası çekim kuvvetidir; kilin kohezyonu kum ve mile oranla çok daha yüksektir. Kohezyon ve iç sürtünme birlikte, toprağın kesme (düzlemler boyunca kayma) gerilimlerine karşı direncini belirler. Sıkıştırılabilirlik, toprağın bastırılıp sıkıştırılarak ya da titreşimle daha yoğun hale getirilebilmesinin bir ölçüsüdür; daha yoğun ve pekişik hale getirilen toprak daha büyük yükler taşıyabilir. Esneklik, toprağın sıkıştırıldıktan sonra yeniden genişleme özelliğidir. Geçirgenlik, toprağın bir su akıntısını daha derinlere iletebilme yeteneğini gösterir. Kılcallık ise toprağın, derinlerdeki bir su yatağındaki suyu yukarı doğru çekme eğiliminin ölçüsüdür.

Bir bölgede yapılacak zemin araştırma çalışmalarının kapsamı, yürütülecek projenin niteliğine bağlıdır. Bazı durumlarda yalnızca gözle yapılan bir inceleme yeterli olabilir. Toprağın özellikleri düşey doğrultuda yatay doğrultudakine oranla daha çabuk değişir. Bu nedenle çukur kazma, sondaj (hem toprağın direncini ölçmek, hem de yüzey altından toprak örnekleri toplamak amacıyla) ve yüzey altındaki maddeleri su yardımıyla yüzeye pompalamak gibi yüzeyaltı inceleme yöntemlerinin uygulanması gerekir. Sismik inceleme (patlayıcılarla yaratılan sismik dalgaların toprak içindeki ilerleme hızını ölçme) ve toprağın elektrik direncini ölçme gibi çalışmalar da toprağın değerlendirilmesinde yararlı bilgiler edinilmesini sağlar. Belirli bir bölgeden alınan toprak örneğinin tane büyüklükleri ve plastiklik özellikleri laboratuvarda belirlenir. Bazı durumlarda incelenen bölgenin yakınlarında daha önceden yürütülmüş ça-

lışmalardan edinilen bilgilerden de yararlanılır.

Eğimli toprak yüzeylerin kaymadan durması, parçacıklar arasındaki kohezyon ve sürtünme kuvvetlerinin yerçekiminin aşağı doğru olan çekmesini dengelemesiyle gerçekleşir. Çeşitli değişimler bu kuvvetler arasındaki dengeyi bozabilir. Örneğin bir toprak kayması ya da eğimli yüzeydeki toprağın yapısındaki su oranının artması kohezyon ve sürtünmeyi önemli ölçüde azaltabilir. Eğimli yüzeylerin kararlılığı kuvvetler arasında tam bir denge bulunduğunu (1.0), kararlılık kuvvetlerinin toprağı hareket ettirme eğilimindeki kuvvetlerden iki kat daha büyük olduğunu (2.0) vb gösterecek biçimde derecelendirilir. Derecesi 1.0'dan daha küçük olan bir yüzey çöker. Barajlar, kara ve demir yolları bu skalaya göre ölçülenler gibi kararlılık standartları göz önünde bulundurularak tasarımlanır. Akaçlama ya da eğimli yüzeyi beton püskürterek (enjeksiyon) destekleme gibi işlemlerle kararlılık artırılabilir. Baraj inşaatında eğimli yüzey, suyun ağırlığını baraj boyunca taşıyacak bir tampon görevi gören, su geçiren maddelerden yapılırken, fazla su sızıntısının yapının kararlılığını azaltmasını önlemek amacıyla, çekirdek bölümün yapımında su geçirmez maddeler kullanılır.

Zemin mekaniğinde karayollarının alt katmanları incelenerek hangi tür kaplamanın (esnek ya da katı) daha uzun ömürlü olacağı da belirlenir. Toprağın özelliklerinin incelenmesi yeraltı tünellerinin kazılmasında en uygun yöntemin belirlenmesinde de yararlı olabilir. *Ayrıca bak.* baraj; temel; tünel.

Zemlinsky, Alexander (von) (d. 14 Ekim 1871, Viyana, Avusturya - ö. 15 Mart 1942, Larchmont, New York, ABD), Avusturyalı besteci ve orkestra şefi. Her iki alandaki ustalığıyla büyük saygı görmüştür.

Zemlinsky 1887'den 1892'ye değin Viyana Konservatuvarı'nda okudu. 1892'de yazdığı birkaç oda müziği parçası Brahms'ın dikkatini çekti. 1895'te amatör bir orkestrada çaldığı sırada tanıştığı Arnold Schoenberg'le arkadaş oldu, daha sonra da kız kardeşiyle evlendi. 1890'ların sonlarında Zemlinsky'nin bazı besteleri icra edildi. 1904'ten başlayarak Viyana'daki Halk Operası'nın orkestrasını yönetmeye başladı. 1907-08 sezonunda Saray Operası'nın orkestrasını yönetti. 1906'dan 1911'e değin de Halk Operası'nın müzik yöneticisi olarak çalıştı. Bu arada Schoenberg ile birlikte 1904'te Viyana'da yeni müziği tanıtmak, bu müziğin sevilip anlaşılmasını sağlamak için bir dernek kurdu. 1911-27 arasında Prag'daki Alman Eyalet Tiyatrosu'nda opera orkestrasının şefliğini, 1927'den 1930'a değin de Berlin'deki Kroll Operası'nın müzik yönetmenliğini yaptı. 1933'e değin Berlin Müzik Yüksekokulu'nda ders verdi. Bu dönemde konuk şef olarak Avrupa'daki birçok orkestrayı yönetti. 1933'te Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi üzerine Viyana'ya gitmek zorunda kaldı. 1938'de Almanya Avusturya'yla birleşince ABD'ye göç etti.

Zemlinsky'nin 10 operasının en tanınmışları, her ikisi de Oscar Wilde'dan uyarlanmış olan *Eine florentinische Tragödie* (1915-16; Bir Floransa Trajedisi) ile *Der Zwerg*'dir (1920-21; Cüce; *Der Geburtstag de Infantin* [Küçük Çocuğun Doğum Günü] olarak da bilinir). Soprano ile bariton ve orkestra için *Lyrische Symphonie* (1923; Lirik Senfoni) 6 senfonisinin en başta gelenidir. Şarkı tarzındaki yapıtları içinde, Maurice Maeterlinck'in şiirleri üzerine bestelediği *Gesänge* de (Şarkılar) çok bilinir. Zemlinsky bunlardan başka beş koro yapıtı ile birkaç popüler enstrümantal ve oda müziği yapıtı bestelemiştir.

Zemlya i Volya (Rusçada "Toprak ve Özgürlük"), düzeni devrimle değiştirme çizgisini açıkça savunan ilk Rus siyasal partisi. Aynı yönde mücadele eden önceki küçük suikastçı gruplardan daha sistemli yapıya sahip bir hareket olarak 1876'da kuruldu ve iki yıl sonra eski bir gizli örgütün (1861-64) adını aldı. Narodnik (Halkçı) akıma bağlı olduğundan toplumsal devrimin dayanağı olarak köylülüğü görüyordu. Özellikle doktorlardan ve öğretmenlerden oluşan üyeleri, bu anlayış doğrultusunda köylere yerleştiler ve köylüleri toplumsal sistemi değiştirerek yaşam koşullarını geliştirmeye özendirdiler. Aydınlar ve işçiler arasında da gruplar oluşturan partinin ayrıca bürokrasi içinde çalışan ve "düzeni bozucu" eylemler yapan bölümleri vardı; bütün etkinliklerin eşgüdümünü merkezi bir "temel çevre" sağlıyordu.

1878-79'a gelindiğinde köylüler içinde çalışan parti üyelerinin çoğu polis baskısına uğramıştı. Bu durum, parti üyelerini, toplumsal reformun yanı sıra siyasal reformun da gerektiği düşüncesine yöneltti. Böylece devrime yol açacak reformları gerçekleştirmek amacıyla "düzen bozucu" eylemlere ağırlık verme görüşü öne çıkmaya başladı. Buna göre reformlar önce devlet yapısını zayıflatmak için gerekli ajitasyonu yürütmeye elverişli siyasal ortamı sağlayacak ve devletin pek güçlü olmadığı gözler önüne serilerek devrim güçlendirilecekti. İzlenecek taktikler konusunda anlaşmazlık doğunca Zemlya i Volya 1879'da iki gruba ayrıldı. Terör eylemlerini destekleyenlerin kurduğu Narodnaya Volya (Halkın İradesi), Çar II. Aleksandr'a düzenlediği suikasttan (1881) sonra polis tarafından ortadan kaldırıldı. Halk arasında dolaysız ajitasyonu yeğleyen öteki grup, önderlerinden bazıları ayrılıncaya değin çalışmalarını sürdürdü. Bu önderlerin çoğu daha sonra yurtdışında sosyal demokrat bir örgüt kurdu.

zemski sobor (Rusçada "ülke meclisi"), 16. ve 17. yüzyıllarda Rus Çarlığı'nda danışma meclisi. Çar ya da en yüksek sivil yetkili tarafından her zaman toplantıya çağrılabilirdi. Genellikle kilise ve manastır yetkililerinin, boyarlar meclisinin, toprak sahibi sınıfların ve kentli özgür erkeklerin temsilcilerinden oluşurdu; temsilci seçimleri ve her grubun toplantıları ayrı ayrı yapılırdı.

Zemski sobor'lar ilk kez IV. Ivan (Korkunç) tarafından toplantıya çağrıldı. Onun döneminde (1547-84) bu toplantılar sık sık yinelendi. 1566'da, Polonya'ya karşı yürütülen Livonya Savaşı'nı gündeme alan *zemski sobor* bunların en önemlisiydi. 1584'te toplanan bir başka *zemski sobor* ise I. Fyodor'un tahta çıkmasını onayladı. Bundan sonra 1598'de Boris Godunov'un çarlığa seçilmesine değin başka meclis toplantıya çağrılmadı. 1598-1613 arasındaki Karışıklık Dönemi'nde de *zemski sobor* sık sık toplandı ve büyük etkinlik kazandı. 1613'te toplanan *zemski sobor* Mihail Romanov'u çarlığa seçti. Sonraki meclisler iç reformlara katkıda bulunduysa da 1622'den sonra *zemski sobor*'un önemi azaldı. Son *zemski sobor* 1653'te toplandı.

19. yüzyılda Slavofiller Rus halkı ile çar arasındaki ideal birliğin anlatımı olduğu düşüncesiyle *zemski sobor* kavramını canlandırdılar. *Zemski sobor*'un yeniden kurulması önerisiyse, öneri sahibi bakan N. P. İgnatyev'in görevinden alınmasıyla sonuçsuz kaldı.

zemstvo, çoğulu ZEMSTVA Rus Çarlığı'nda ve Ukrayna'da kırsal bölgelerdeki özyönetim organı. 1864'te toplumsal ve ekonomik hizmetlerin yerine getirilmesi amacıyla kurulmuş, Rusya'da önemli bir liberal etkinlik odağına dönüşmüştür.

Zemstvo meclisleri iki kademeliydi. *Uyezd* (bölge) meclisleri tek tek toprak sahipleri ile köy komünlerinin temsilcilerinden oluşuyor, il meclisleri de *uyezd* meclislerince seçiliyordu. Meclisler bir yürütme kurulu seçiyor, ayrıca çeşitli işlerle uğraşmak üzere profesyonel uzmanlar tutuluyordu.

Genellikle soyluların ağır bastığı *zemstvo*'lar 1890 sonrasında yetkilerinin yasalarla sınırlanması, mali kaynaklarının yetersizliği ve kendini hasım sayan bürokrasinin yönetsel denetimi karşısında zayıfladılar. Buna karşın ilkokul ağını yaygınlaştırdılar, yollar yaptırdılar, sağlık hizmetleri götürdüler ve köylülere tarımsal teknik eğitim sağladılar. 1890'ların sonlarından başlayarak *zemstvo*'lar anayasal dönüşümlerden yana etkin tutum aldılar. Meclislerle profesyonel görevlilerinin örgütlediği bir birlik 1904-05 ve 1917'de devrimci etkinlikleri yönlendirdi. *Zemstvo*'lar 1917'de demokratik bir temelde yeniden örgütlendi, ama aynı yıl Bolşeviklerin iktidara gelmesinden sonra tasfiye edildi. 16. yüzyıldaki vergi toplama kurumu da *zemstvo* adıyla anılır.

zemzem (Arapçada "bol su"), HEMZE, TAYYİBE, TAHİRE, ŞARABÜ'L-EBRAR olarak da bilinir, Mekke'de Harem-i Şerif'teki kuyunun Müslümanlarca kutsal sayılan suyu.

İslam inanışına göre Hz. İbrahim karısı Hacer ile oğlu İsmail'i Mekke Vadisine getirdiğinde yanlarına içi hurma dolu bir dağarcık ile su dolu bir kırba bırakır. Bir süre sonra bu su biter ve oğlunun susuzluktan kıvrandığını gören Hacer su bulma umuduyla Safa ve Merve tepeleri arasında koşuşmaya başlar (hac kurallarından sa'y buradan gelir). Bu sırada Cebrail'in topuğuyla (ya da kanadının ucuyla) yeri kazdığını ve su çıkardığını görür; hemen suyun önüne bir çukur açarak birikmesini sağlar ve böylece Zemzem Kuyusu oluşur. Zemzemi duyan Cürhüm kabilesi Hacer'den orada konaklama izni ister. Hacer de, su üzerinde bir mülkiyet hakkı ileri sürmemeleri koşuluyla izin verir. Cürhüm kabilesindekiler öbür kabileler tarafından Mekke'den kovulunca Zemzem Kuyusu'nu doldurarak yerini kaybederler.

Yüzyıllar boyu kapalı kaldıktan sonra Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmuttalib ile oğlu Haris'in ortaya çıkardığına inanılan Zemzem Kuyusu'ndan Kâbe'ye gelen hacılara su dağıtılmaya (sikaya) başladı. Abbasi halifesi Ebu Cafer Mansur kuyunun çevresine mermer döşeterek ağzına bir halka geçirtti. I. Süleyman da (Kanuni) 1,5 m yüksekliğinde mermer bir bilezikle yanına su almak için bir havuz yaptırdı.

Hac görevi yerine getirilirken, veda tavafından ve iki rekât namazdan sonra Kâbe'ye bakarak zemzem içmek ve kendi üstüne dökmek sünnettir. Şifa verici bir özelliği olduğu yolunda söylenenler zemzeme daha büyük bir önem verilmesine yol açmıştır. Bu nedenle hacılar Mekke'den ayrılırken armağan olarak vermek üzere yanlarında zemzem götürürler. Ziyarete gelenlere ikram edilen zemzem ayakta, kıbleye dönülerek ve besmeleyle içilir.

Zen, Çince CHAN. Japonya'da büyük önem taşıyan Budacı okul. Adı Sanskrit dilindeki *dhyana* (meditasyon) sözcüğünden gelir. Budacılığın, Gautama Buda'nın ulaştığı Ay-

dınlanmayı (*bodhi*) yaşamak biçiminde anlaşılan ruhunu ya da özünü aktarma iddiasındadır. 6. yüzyılda Çin'de Mahayana Budacılığının bir kolu olarak Chan adıyla ortaya çıkmış, 12. yüzyıldan sonra Japonya'da yaygınlaşmıştır. Zihinsel dinginlik, korkusuzluk ve kendiliğindenlik gibi Aydınlanmış zihne özgü nitelikleri geliştirmesi Zen Budacılığının Japon kültür yaşamında kalıcı izler bırakmasına yol açmıştır.

Zen öğretisine göre Budalığa yani Aydınlanmaya ulaşma olanağı herkesin doğasında vardır, ama cehalet uykusu bu doğal yanın ortaya çıkmasını engeller. Uyanmanın en iyi yolu ise kutsal metinleri incelemek, iyilikte bulunmak, tören ve ayinlere katılmak ya da resim ve heykellere tapmak değil, alışılmış mantıksal düşüncenin sınırlarını aşmaktır. Bu tür Aydınlanmaya (Çince *Wu*, Japonca *Satori*) ulaşmak için öğrenilmesi gereken yöntemler kişisel düzeyde ustadan öğrenciye aktarılır. Ama Zen Budacılığının çeşitli tarikatları içinde bu yöntemler farklılıklar gösterir.

1191'de rahip Ensai aracılığıyla Çin'den Japonya'ya ulaşan Rinzai (Çince Linji) tarikatında şok etkisine ve *koan*(*) denen çelişkili deyişler üzerinde meditasyona ağırlık verilir. 1227'de Çin'den dönen Dogen'in Japonya'da yaydığı Soto (Çince Caodong) tarikatında ise farklı bir yöntem benimsenmiş ve *zazen*(*) olarak bilinen oturma durumunda meditasyon yeğlenmiştir. 1654'te Çinli keşiş Yinyuan'ın (Japonca İngen) önderliğinde gelişen Zen Budacılığın üçüncü büyük kolu Obaku (Çince Huangbo) tarikatında Rinzai yöntemlerinin yanı sıra *nembutsu* uygulamasına da yer verilir; *nembutsu*, *namu Amida Butsu* (Japoncada "Amida Buda'ya saygı") sözcükleriyle sürekli olarak Amida'nın (Buda Amitabha'nın Japoncası) adını anmaktır.

16. yüzyıldaki siyasal kargaşa döneminde Zen rahipleri hem diplomasi ve yönetim görevleri üstlenerek, hem de kültürel yaşamı canlı tutarak ülkelerine önemli katkılarda bulundular. Sanat, edebiyat, çay töreni ve *No* tiyatrosu Zen Budacılıktan esinlenerek gelişti. Tokugava yönetiminin (1603-1867) benimsediği Yeni-Konfüçyüsçülüğü Japonya'da ilk tanıtıp yayanlar da Zen ustaları oldu.

Günümüzde Japonya'da Zen Budacı tarikat ve alt tarikatlarının yaklaşık 9.600.000 üyesi vardır. 20. yüzyılın ikinci yarısında Zen düşüncesinin çeşitli yönleri Batı'da da ilgi uyandırmış, Kuzey Amerika ve Avrupa'da Zen toplulukları oluşmuştur.

Zencan, İran'ın kuzeybatısında coğrafi bölge. Tahran'ın batısında yer alan bölge kuzeybatıda Azerbaycan, güneybatıda ise Kürdistan bölgeleriyle çevrilidir. İran'ın orta kesimindeki yaylalardan birini kapsayan bölge Hazar Denizi havzasının bir bölümünü oluşturur. Deniz düzeyinden ortalama yükseklik 2.500 m'dir. Tek önemli akarsu Zencan Irmağıdır. Ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca tarım ürünleri pirinç, mısır, yağlı tohumlar, meyve ve patatestir. Sanayi dalları arasında tuğla, çimento, halı ve pirinç unu üretimi sayılabilir. Krom, kurşun ve bakır çıkarılır. Bölgenin başlıca kenti olan Zencan kara ve demir yoluyla Abhar ve Mehrâbad'a bağlıdır.

Zencan, İran'ın kuzeybatısında kent. Tahran-Tebriz demiryolunun üzerinde, açık bir vadide yer alır. Eskiden canlı bir kervan ticareti merkezi olan kent, 13. yüzyılda Moğollar tarafından yağmalandı. İran Devrimi öncesinde yöre halkıyla İran ordusu arasında çatışmalara sahne oldu (1978). Günümüzde çevredeki tarım bölgesinin merkezidir. Kentte un, giyim eşyası ve halı üretilir.

İlhanlılar döneminde ülkenin başkenti olan Sultaniye kentin 32 km güneydoğusundadır. Günümüzde yıkıntı halinde olan Sultaniye, 13. yüzyılın sonlarında başkenti buraya taşıyan Olcaytu tarafından kurulmuştur; Sultaniye'deki Olcaytu Türbesi(*) İlhanlı mimarisinin günümüze ulaşmış tek önemli örneğidir. Nüfus (1986) 215.261.

zencefil (*Zingiber officinale*), zencefilgiller (*Zingiberaceae*) familyasından çokyıllık otsu bitki. Anayurdunun Güneydoğu Asya olduğu sanılan bitkinin keskin kokulu ve yakıcı lezzetli köksapları (rizom) baharat, koku verici ve ilaç olarak kullanılır. Zencefil Çin'de ve Hindistan'da çok eski çağlardan beri biliniyordu; İS 1. yüzyılda tüccarlar tarafından Akdeniz bölgesine, Güney Amerika'nın fethinden sonra da İspanyollarca Batı Hint Adaları ve Meksika'ya götürülmüştür.

Başlıca kurutulup toz edilerek ekmeklere, soslara, şekerlemelere, köri gibi baharat karışımlarına ve turşulara katılan zencefilden zencefil birası denen özel bir bira yapımında da yararlanılır. Körpe köksapları pişirilerek yenir. Ayrıca yatıştırıcı ve gaz söktürücü ilaç olarak da kullanılır.

Zencefil yaklaşık 1 m yüksekliğinde, kamışı andıran bir bitkidir. Tarçın kokulu yapraklar taşır. Her biri 15-30 cm uzunluğundaki bu sivri uçlu mızraksı yapraklar gövdeyi saran kılıflardan çıkar. Sık, kozalaksı başaklar oluşturan küçük, sarımsı yeşil ya da mor çiçekleri yeşil braktelerle sarılıdır.

Zencefil (*Zingiber officinale*)
W. H. Hodge

Zencefil köksaplarından çoğaltılır. Gelişimini tamamlayan bitkilerin toprakaltı organları hasat edildikten sonra yıkanır ve güneşte kurutulur; kuru köksaplar koyu sarı ile açık kahverengi arasında değişen, biçimsiz parçalar halindedir. Bunlar kabuğuyla ya da tümüyle soyulup dilimlenerek satışa sunulur. Zencefil başlıca bileşeni zingiberen olan uçucu bir yağ (yüzde 2 oranında) ve zingeron adı verilen acı bir madde içerir. Bu uçucu yağ gıda ve parfüm sanayisinde kullanılır.

zencefilgiller *bak.* Zingiberaceae

Zenci Ayaklanması, Siyah (Zenci) kölelerin Abbasi yönetimine karşı giriştiği ayaklanma (868-883).

Basralı toprak sahipleri Basra'nın doğusundaki bataklıkları kurutmak için Doğu Afrika'dan birkaç bin Siyah getirtmişlerdi. Çoğu hiç Arapça bilmeyen bu Siyahlar, yalnızca asgari gereksinimlerinin karşılandığı çok ağır koşullarda çalıştırılıyordu. Bu ortamda Hz. Ali'nin soyundan geldiğini öne süren Ali bin Muhammed adlı bir İranlı, Eylül 869'da özgürlük ve servet vaadiyle bazı kölelerin desteğini alarak bir ayaklanma başlattı. Hariciliği benimsedikten sonra daha radikal bir çizgiye yönelen Ali bin Muhammed'e göre herkes, hatta bir Siyah köle bile halife seçilebilirdi ve Harici olmayanların hepsi cihad açılması gereken kâfirlerdi.

Halife ordularından kaçan eğitimli Siyah askerleri ve bazı hoşnutsuz köylüleri saflarına katarak hızla güçlenen ayaklanmacılar, Ekim 869'da bir Basra ordusunu yendikten sonra, kanallarla çevrili müstahkem bir noktada el-Muhtare adıyla bir merkez kurdular. Ardından Haziran 870'te Basra Körfezindeki el-Ubullah limanını ele geçirdiler. Böylece Irak'ın güneyini denetim altına alırken, Basra'nın denizyolu bağlantısını da kestiler. Bunu İran'ın güneybatısındaki Ahvaz kentinin alınması izledi. Halife el-Mutemid'in (hd 870-892) kardeşi el-Muvaffak'ın komutasındaki ordular ayaklanmacılarla bir türlü başa çıkamadı. Siyahlar Eylül 872'de Basra'yı yağmaladılar. Ardından Nisan 872'de de el-Muvaffak'ı yenilgiye uğrattılar.

Halife orduları 872-879 arasında İran'ın doğusunda Saffarilerle uğraşırken, Siyahlar Vasıt'ı ele geçirdiler (878) ve İran'ın Huzistan bölgesine girdiler. Sonunda el-Muvaffak 879'da Siyah kölelere karşı büyük bir saldırı düzenledi. Bir yıl içinde Siyahların kurduğu ikinci kent olan el-Mania'yı aldı ve ayaklanmacıları Huzistan'dan çıkardı. 881 ilkbaharında da Dicle Irmağının karşı yakasında sıkı bir denetim kurarak el-Muhtare'yi kuşatma altına aldı. Ağustos 883'te Mısır kuvvetlerinin de desteğiyle kenti ele geçirdi ve Ali'nin kellesiyle Bağdat'a döndü.

zencir, klasik Türk müziğinde bir büyük usul. Yüz yirmi zamanlı, 63 vuruşludur. Beş usulün bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Bu usuller 16 zamanlı çifte düyek, 20 zamanlı fahte, 24 zamanlı çember, 28 zamanlı devr-i kebir ve 32 zamanlı berefşandır. Özellikle beste formunda kullanılan zencir usulü ile ölçülmüş kâr, peşrev ve ilahiler de vardır.

zencirek, Farsçada "küçük zincir", zincir biçimindeki bezeme örgesi. Yazma kitapların sayfa kenarlarına, yazı levhalarının çevresine iki çizgi arasında altınla yapıldığı gibi, yapılarda da pencere, kapı kenarlarında taş kabartma olarak uygulanmıştır. Ne

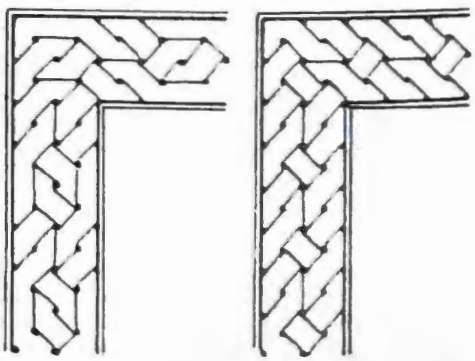

İki zencirek örneği
Ali Alpaslan Arşivi

zaman kullanılmaya başladığı kesin olarak bilinmiyorsa da, ilk İslam yapıtlarında yer aldığı görülür. Mimarlıktaki en güzel örneklerine Anadolu Selçuklu yapılarının taçkapılarındaki bordürlerde rastlanır.

Zend HANEDANI. 1750-79 arasında İran'ın güneyinde hüküm sürmüş, İran hanedanı. Afşar hükümdarı Nadir Şah'ın ölümünden (1747) sonra Kerim Han Zend taht üzerinde hak iddia edebilecek başlıca kişilerden biri durumuna gelmişti. 1750'ye gelindiğinde de kendini Safevi hükümdarı III. İsmail'in vekili ilan edecek ölçüde güçlenmişti. Şehinşah (şahlar şahı) unvanını almak yerine İsmail'i bir kukla olarak tahtta tutmayı yeğledi. Otuz yıl kadar süren iktidarı döneminde savaşlardan bunalmış olan Güney İran'a barışı getirdi. Ayrıca tarımın geliştirilmesine destek verdi ve İngiltere'yle ticari ilişkiler kurdu. Ölümünü (1779) izleyen 10 yıllık iç çatışma ve anlaşmazlıklar döneminde kısa sürelerle beş Zend hanı başa geçti. Sonunda 1789'da duruma egemen olan Lütfi Ali Han, kuzeyde yeni bir güç odağı olarak ortaya çıkan Kaçar Ağa Muhammed Han'ın egemenliğine son vermek için harekete geçti. Ama sayıca daha üstün olan Kaçar kuvvetleri karşısında yenilgiye uğradı ve 1794'te Kirman'da tutsak düştü. Böylece gücü kırılan Zend hanedanının yerini Kaçarlar aldı.

Zend-Avesta *bak.* Avesta

zenei ikebana, ZENEIBANA (Japoncada "*avant-garde* çiçek düzenleme") olarak da bilinir, Japon çiçek düzenleme sanatında, anlatım özgürlüğünün klasik kurallardan daha çok önem kazandığı modern üslup. 1930'da Sogetsu okulunun (1927) kurucusu Teşigahara Sofu önderliğindeki bir grup sanat eleştirmeni ve çiçek uzmanı tarafından geliştirilmiştir. Çok katı olmayan *nageire*(*) ve *moribana*(*) üsluplarının ruhuna uygun düşen *zenei ikebana*, kullanılan malzemenin doğal biçimde yerleştirilmesini ve düzenlemeyle uyumlu vazoların seçilmesini öngören yerleşik kuralları bozmuştur. *Zenei ikebana* ustaları çiçek saplarını çaprazlama yerleştirmişler, geleneğe uygun olarak tek yerine çift sayıda dal kullanmışlar, yaprakları yapay biçimlerde kesmişler, düzenlemeyi boyamışlar, telle bağlamışlar, plastik, cam ve tüy gibi malzemeler de katmışlardır.

Zeng Guofan, Wade-Giles yazımında TSENG KUO-FAN (d. 26 Kasım 1811, Xiangxiang, Hunan - ö. 12 Mart 1872, Nanjing, Çin), Çinli devlet adamı ve askeri önder. Taiping Ayaklanması'nın (1850-64) bastırılmasında önemli rol oynamıştır.

Varlıklı bir ailenin oğluydu. Üç kademede yapılan memurluk sınavlarının sonuncusunu da vererek (1838) *jinshi* (ileri araştırmacı) unvanıyla saray adına edebiyatla ilgili işleri yürütmekle görevli Hanlın Akademisi'ne atandı. On üç yılı aşkın bir süre başkentte görev yapan Zeng Guofan, bu sırada Song hanedanı dönemi düşünürlerinden Cheng Hao, Cheng Yi ve Zhu Xi'nin yapıtlarıyla tanıştı ve Konfüçyüs Klasikleri'nin yorumlanmasıyla uğraştı. Entelektüel gelişimine koşut olarak memuriyette de hızla yükseldi ve çok geçmeden Tören Kurulu başkan yardımcılığına getirildi. Daha sonra Savunma, Çalışma, Adalet ve Maliye kurullarının başkan yardımcılıklarında bulundu. 1852'de, iki yıl önce başlamış olan Taiping Ayaklanması'nı bastırmakla görevli birliklere katılma emrini aldı. O sırada Çin'in ortagüneyindeki verimli Yangtze Irmağı vadisine kadar ilerlemiş olan Taiping kuvvetleri Qing (Mançu) hanedanının geleceği için ciddi bir tehdit oluşturuyordu. 1853 başlarında Hunan'daki yerel savunma kuvvetlerine katılan Zeng Guofan, ayaklanmanın bastırılmasında giderek daha fazla sorumluluk üstlendi. 1854'teki iki deniz savaşında ağır yenilgiye uğramasına, 1861'de ise Hangzhou'dan yaklaşık 208 km batıdaki Qimen'de düşman birlikleri tarafından kuşatılmasına karşın, önderlik yeteneğinin de yardımıyla sonunda ayaklanmacılar karşısında üstünlüğü sağladı. İmparatorluk birliklerinin iki yıl kuşatma altında tuttuğu Nanjing'in Temmuz 1864'te düşmesiyle Taiping Ayaklanması sona erdi.

Ayaklanmacılar karşısında kazanılan zafer Zeng Guofan'ın meslek yaşamının en parlak noktası oldu. Bundan sonra daha çok yönetsel görevler üstlendi; iki kez Jiangnan ve ülkenin güneydoğu kıyılarından yaklaşık 160 km içerideki Qiangxi'nun genel valiliğinde, bir kez de Zhili (Hebei) valiliğinde bulundu. Mayıs 1865-Ekim 1866 arasında ülkenin kuzeyinde baş gösteren Nian Ayaklanması'nı bastırmak için yeniden askeri sorumluluk üstlendi, ama yönetim çevrelerinden gelen eleştiriler karşısında görevinden istifa etmek zorunda kaldı.

Zeng Guofan 1864 sonrasında bir daha başkentte çalışma fırsatı bulamadıysa da, yönetim üzerindeki etkisini korumayı başardı. Koruması altına aldığı Li Hongzhang hükümette, o tarihe değin çok az Çinli yöneticinin sahip olabildiği büyük bir güç edindi. Gene Zeng Guofan'ın desteği ve önerisiyle Şanghay'da, Jiangnan Cephaneliği'nin temellerini oluşturan bir demir fabrikası kuruldu ve hükümet öğrenim görmek üzere yurtdışına öğrenci göndermeye başladı.

Zeng Guofan'ın ölümünden sonra aldığı Wenzheng sıfatı Qing hanedanı döneminde sivil yöneticilere verilen en yüksek unvandı.

Zeng Guofan, bir portreden ayrıntı; Ulusal Saray Müzesi, Taipei
National Palace Museum, Taipei

Zenger, John Peter (d. 1697, Almanya - ö. 28 Temmuz 1746, New York kenti, Kuzey Amerika), New Yorklu matbaacı ve gazeteci. Hakkında açılan iftira davasında (1735) verilen ünlü beraat kararı, Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinde basın özgürlüğü yolunda elde edilen ilk önemli kazanım sayılır.

New York kentine 13 yaşında göç etti. Öncü matbaacı William Bradford'ın yanında sekiz yıl çırak olarak çalıştı. 1726'da kendi matbaasını kurdu. Koloni valisi William Cosby'nin yönetimine karşı mücadele eden bir grup New Yorklunun yayın organı olarak 5 Kasım 1733'te *New York Weekly Journal*'ı çıkarmaya başladı. Cosby'ye yönelik sert eleştiriler üzerine, 17 Kasım 1734'te iftira gerekçesiyle tutuklandı. Yaklaşık 10 ay hapis yattıktan sonra mahkemeye çıkarıldı. Yargıcın uyarılarını dikkate almayan savunma avukatı Andrew Hamilton, Zenger'in yayımladığı yazıların gerçeği yansıtıp yansıtmadığına yalnızca jürinin karar verebileceğini ileri sürdü. Oturuma katılan halkın ve gözlemcilerin alkışları arasında koloni jürisi gazetedeki suçlamaların gerçeği yansıttığını açıklayarak Zenger'i suçsuz bulduğunu açıkladı. Bu karar daha sonraki iftira davaları için de bir emsal oluşturdu.

İzleyen dönemde New York ve New Jersey'de matbaacılığı sürdüren Zenger'in davayla ilgili olarak 1736'da *Journal*'da yayımladığı yazı dizisi ABD ve İngiltere'de geniş bir ilgi topladı.

Zengi *bak.* Imadeddin Zengi

Zengibar, Tanzanya'ya bağlı Zengibar Adasında liman kenti. Adanın batı kesiminde, korunaklı bir doğal derin su limanının gerisinde yer alır. 19. yüzyılda, Sultan Said bin Sultan tarafından, Arabistan Yarımadasındaki Maskat yerine başkent yapıldı. 19. yüzyılın kalan bölümünde, Araplar ve Avrupalılarca Doğu Afrika'daki ticari etkinliklerinin merkezi olarak kullanıldı. Köle ve fildişi ticaretine bağlı olarak hızla gelişti ve büyük bir kent durumuna geldi. Dar es-Salaam ve Mombasa limanlarının ticareti ele geçirmesiyle önemi azalan Zengibar bugün karanfil, hindistancevizi, turunçgiller ve başka tropik meyvelerin taşındığı bir limandır. Nüfus (1988) 157.634.

Zengibar Adası, Hint Okyanusunda, Tanzanya'ya bağlı ada. Doğu Afrika kıyılarının 35 km açığında yer alır. Uzunluğu 85 km'yi, en geniş yeri 39 km'yi bulur. Yüzölçümü 1.651 km²'dir.

Zengibar'ın ve yakınlarındaki Pemba Adasının(*) eskiden Afrika kıtasının bir parçasını oluşturduğu sanılır. Pemba Adası anakaradan Miyosen Bölümde (26-7 milyon yıl önce), Zengibar Adası ise Pliyosen Bölümde (7-2,5 milyon yıl önce) ya da daha sonra ayrılmıştır.

Zengibar, kuzey-güney ekseni boyunca küçük sırtların kapladığı uzun ve alçak bir ada görünümündedir. En yüksek doruğu Masingini'de 119 m'ye ulaşır. Bitki örtüsünde

Zengibar'da eski sultanlık sarayı ve liman, Tanzanya
Paul Hahner, Stuttgart-Bilderdienst

hindistancevizi ağaçları ağır basar. Hafif dalgalı yüksek alanlardan doğan akarsular ya batıda denize dökülür ya da mercanlıklarda kaybolur.

Bölgede tropik ve nemli tipik bir ada iklimi hüküm sürer. Yıllık ortalama yağış miktarı 1.500-2.000 mm arasındadır. Doğu Afrika'nın birçok yerine oranla yağışlar düzenli bir dağılım gösterir. Aralık-mart arasında kuzeydoğu, mayıs-ekim arasında da güneydoğu alize rüzgârları eser. "Uzun yağmurlar" mart-mayıs, "kısa yağmurlar" ekim-aralık döneminde düşer.

Küçük orman kalıntıları ve büyük tekil ağaçlıklar, adanın bir zamanlar yaprakdök-

meyen ağaçlardan oluşmuş sık ormanlarla kaplı olduğunu düşündürmektedir. Mercanların yükselmesiyle oluşmuş açık alanlar sık çalılıklarla, kil oluşumlu düzlükler de çayırlarla örtülüdür. Yabanıl hayvan varlığı adaya özgü bir pars türü, miskkedisi, kuyruksüren, iki tür maymun, maki, Afrika domuzu, orman duikeri, cüce antilop, yaklaşık 20 tür yarasa ve pek çok yılan türünü kapsar. Sivrisinekler yağmur mevsimlerinde serbestçe ürer. Hindistancevizlerine saldıran yarımkanatlı *Pseudotheraptus wayi* ve doğu kıyısından sığırlara humma getiren çeçe ile kene gibi zararlılara karşı mücadele yürütülmektedir.

Zengibar Adasının güney ve doğu kesimlerinde Hadimular, kuzey kesimi ile bitişikteki Tumbatu Adasında Tumbatular yaşar; her iki topluluk da Bantu dilleri konuşur. Zengibar'ın ilk sakinleri olan bu toplulukların 19. yüzyılda adaya gelen başka halkların, özellikle de Arapların baskısıyla batıdaki verimli topraklardan kopmasının yol açtığı dengesiz toprak dağılımı, 1964'teki kamulaştırmayı izleyen toprak reformuyla ortadan kalkmıştır. Kıyı köylerinde balıkçılık eskiden olduğu gibi günümüzde de önemli bir uğraştır.

En yaygın dil, Svahilinin Arapçaya çok daha yakın bir biçimidir. Varlığını sürdüren Bantu dilleri, Afrika kökenlilerce konuşulur. Araplar günlük konuşmalarda genellikle Svahili kullanır, Arapça ise akademik çalışmalarda ve Arabistan'dan yeni gelenlerce kullanılır. Asyalı topluluklar Arapça, Gucerat, Hindu, Urdu ve Konkani dillerini konuşur; İngilizce ile Svahili de yaygın olarak bilinir ve kullanılır.

Doğu Afrika anakarasında liman tesisleri gelişmeden önce bölgenin ticaret merkezi olan Zengibar, ambar ticareti açısından önem taşıyordu. Bugün ise ekonomisi tarım ve balıkçılığa dayanmaktadır.

Geniş verimli topraklarla elverişli iklim, özellikle karanfil ve hindistancevizi gibi tropik ürünlerin yetiştirilmesine olanak verir. Pirinç, manyok, yam ve tropik meyveler gibi yerel ürünler de önem taşır. Balık, başlıca besin kaynakları arasındadır. Nüfusun yaklaşık onda biri yöredeki dalyanlarda çalışır.

Zengibar'ın tarihi coğrafi konumuyla yakından bağlantılıdır. Bölgede esen rüzgârlar nedeniyle doğrudan Hint Okyanusu ticaret yolları üzerinde yer alan ada, eski dönemlerden başlayarak Arabistan, Güney Asya ve Afrika anakarasından kolonicileri ve tüccarları çekti. İlk göçmenler olan Afrikalıları 10. yüzyılda İranlılar izledi. Kısa sürede yerel halk içinde eriyen İranlıların etkisiyle birbirinden ayrı köyler ve kırsal nüfus yavaş yavaş bütünleşti ve Hadimularla Tumbatular olarak bilinen iki halk ortaya çıktı. Müslüman olan bu Afrika-İran kökenli topluluklar, birçok İran geleneğini de bazı uyarlamalarla benimsedi. Bugün bile adalılar, ilk İranlıların geldiği Şiraz'dan ötürü kendilerini "Şirazi" olarak nitelendirirler.

Zengibar'da en kalıcı etki bırakan topluluk Araplar oldu. Adanın konumu, Afrika'ya köle seferleri düzenleyen ve okyanusaşırı ticaret yapan Araplar açısından bir ticari depo olarak kullanılmaya çok elverişliydi. Adada özellikle tüccar ve toprak sahibi koloniler kuran Ummanlı Araplar öne çıktı. Bu topluluk zamanla adanın aristokrat sınıfı durumuna geldi.

16. yüzyılda bölgeye gelen Portekizliler, en zenginleri Mombasa başta olmak üzere Doğu Afrika limanlarını, Zengibar gibi adaları ve Umman'ın başkenti Maskat'ın da bulunduğu Arap kıyısının bazı bölümlerini ele geçirdiler. Ama Portekizlilerin amacı siyasal denetimden çok ticari egemenlikti. 17. yüzyılda güçlerini yitirmeye başlayınca da, geride pek az iz bırakarak bölgeden çekildiler.

Portekizlileri 1650'de Maskat'tan çıkaran ve bütün bölgede onlara karşı en büyük güç olan Umman Arapları, aralarında Zengibar'ın da bulunduğu birçok yerleşmede kâğıt üzerinde de olsa egemenlik kurdular. Hanedan savaşlarının neden olduğu uzun bir karışıklık döneminden sonra Umman sultanı Said bin Sultan, başkentini Maskat'tan Zengibar'a taşıdı (1832). Amerika'da talebin artmasıyla 18. yüzyıl sonlarıyla 19. yüzyıl başlarında köle ticareti hızla gelişti. Böylece Zengibar kenti, Afrika içlerine uzanan köle ve fildişi ticaret yolları üzerinde önemli bir merkez durumuna geldi. Geniş hindistancevizi, karanfil ve yiyecek kaynakları da bu gelişmede önemli rol oynadı.

Zengibar 1861'de Umman'dan ayrılarak, Said'in Afrika'da ele geçirdiği geniş arazilere egemen bağımsız bir sultanlık oldu. Ama Sultan Bergaş bin Said döneminde (1870-88) anakaradaki toprakların büyük bölümü İngiltere ile Almanya arasında paylaşıldı; geriye kalan kıyı şeridi de bu güçlerin ekonomik denetimine girdi. 1890'da İngilizlerin protektora kurmasıyla sultanın yetkileri kısıldı ve köle ticareti azaldı.

Sultanlık 1963'te bağımsızlığını yeniden kazanarak, Uluslar Topluluğu'nun üyesi oldu. 1964'teki sol ayaklanmayla sultanlık devrilerek tek partili yönetime dayalı bir cumhuriyet kuruldu. Aynı yıl nisanda Tanganika'yla birlik antlaşması imzalandı ve sonraki aylarda iki devlet Tanzanya adı altında birleşti. Nüfus (1988 geç.) 373.539.

Zengibar Antlaşması, HELGOLAND-ZENGİBAR ANTLAŞMASI olarak da bilinir, İngiltere ile Almanya'nın Doğu Afrika'daki nüfuz alanlarını belirleyen ve Helgoland'ın denetimini Almanya'ya bırakan antlaşma (1 Temmuz 1890). Almanya'nın, Bismarck'ın izlediği Rusya'yla işbirliği politikasını terk etmesinin ardından İngiltere'ye yakınlaşma çabalarının bir parçasını oluşturmuştur.

Antlaşmayla Almanya, Zengibar Protektorası'yla Doğu Afrika'da Witu ve Juba ırmakları arasında kalan kıyı kesimi üzerindeki iddialarından İngiltere lehine vazgeçiyordu. İngiltere ise, gene Doğu Afrika'da, kuzey sınırı Victoria Gölünden Kongo devletine, güneybatı sınırı da Nyasa Gölünden Tanganika Gölüne kadar uzanan bölgeyi Almanya'nın nüfuz alanı olarak kabul ediyordu; ayrıca günümüzde Botswana'nın kuzeyinde, Namibia sınırları içinde kalan ve Zambezi Irmağına ulaşım olanağı sağlayan dar Caprivi Şeridi ile Alman deniz kuvvetlerinin gelişmesi bakımından büyük önem taşıyan Kuzey Denizindeki Helgoland Adasını Almanya'ya bırakıyordu.

Zengiler, 1127-1222 arasında Irak'ın kuzeyinde el-Cezire ile Suriye'de hükûm süren Müslüman Türk hanedanı.

Hanedanın kurucusu İmadeddin Zengi'nin(*) 1146'da ölmesi üzerine ülke oğulları arasında bölüşüldü. Suriye Nureddin Zengi'ye (hd 1146-74), el-Cezire ise I. Seyfeddin Gazi'ye (hd 1146-49) düştü. Nureddin yayılmacı politikası sonucunda Şam'ı ele geçirdi (1154), Mısır'a da boyun eğdirdi (1168). Daha sonra Mısır'da kendi hanedanını kuracak olan Salaheddin Eyyubi gibi komutanların önderliğinde, Haçlılara karşı büyük ve yetkin bir Müslüman cephesi oluşturdu.

Zengilerin Suriye kolu 1181'de Irak soyuyla yeniden birleşti ve Salaheddin Eyyubi'nin kurduğu yeni devlete karıştı. Buna karşılık el-Cezire'de tutunan Zengiler Salaheddin Eyyubi'nin Musul'u almak amacıyla 1182-85 arasında giriştiği saldırıları başarıyla püskürttüler, ama sonunda Salaheddin Eyyubi'nin egemenliğini kabullenmek zorunda kaldılar. Azatlı köle Bedreddin Lulu, Nasıreddin Mahmud'un (hd 1219-22) naibi olarak iktidarı ele geçirince hanedan son buldu. Lulu 1222-59 arasında atabeg unvanıyla Musul'u yönetti. Kısa süre sonra kent Moğolların eline geçti. Zengilerin üçüncü kolu 1170'te Musul'un batısındaki Sincar'a yerleşti ve burada 50 yıl hüküm sürdü.

Zengiler ülkeyi bayındırlaştırmak için çaba gösterdiler. Yaptıkları en önemli işlerden biri, Halep'teki 8. yüzyıldan kalma harap durumdaki Emeviye Camisi'ni (Ulucami) eski planına göre yenilemek oldu. Zengilerin sanat geleneğini sürdüren yapı, süslemeli mimari içinde bir sadelik örneğidir. Büyük avlusu beyaz ve renkli mermerlerle döşelidir. Çok renkli bir mihrabı, yüksek, kare planlı bir minaresi vardır. Duvarlarının büyük bölümü, etkileyici ve ince mermer kakma süslemelerle karşıtlık yaratmak amacıyla süslenmeden bırakılmıştır.

13. yüzyılda Musul'daki metal işçiliğini ve minyatür üsluplarını korumaları da Zengilere ün kazandırdı. Dönemin İslam dünyasında en güzel metal kakma eşya ile genellikle gümüş kakmalı tunçlar Musul'da üretiliyordu. Zengilerin işçiliğiyle bu teknik Halep, Şam, Bağdat, Kahire ve İran'a taşındı, bu yörelerdeki metal işleme sanatını yüzyıllar boyunca etkiledi. Musul minyatür okulunun(*) Irak'taki tek rakibi Bağdat okuluydu(*). Musul minyatürleri üslup yönünden Selçuk geleneklerine dayansa da kendine özgü bir betimleme tarzı vardı. Daha az tanınmakla birlikte iki renkli ipekten halılar da Zengilere özgü el sanatları arasında sayılmaktadır.

zenginleştirme, öğütülmüş metal cevherindeki istenmeyen tanelerin uzaklaştırılması işlemi. *Ayrıca bak.* cevher hazırlama.

zengûle, ZIRGÜLELİ HICAZ olarak da bilinir, klasik Türk müziğinde bir basit makam. Arel-Ezgi Sistemi'ne göre hümayun, uzzâl ve hicaz makamlarıyla birlikte "hicaz ailesi" ni oluşturur. Hicaz beşlisine, hüseyni (*mi*) perdesi üzerine taşınmış hicaz dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur. Şehnaz makamı, zengûlenin inici biçimi sayılabilir. Gene Arel-Ezgi Sistemi'ne göre şedd-i araban, suzidil, evcârâ, hicazkâr ve zirgüleli suzinâk makamları ise, zengûle makamının başka karar perdeleri üzerinde yeni seyir özellikleri kazanmasıyla ortaya çıkmış makamlardır.

Zengzi, Wade-Giles yazımında TSENG-TZU. ZEN CAN (Wade-Giles yazımında TSENG TS'AN) olarak da bilinir (d. İÖ 505 - ö. İÖ y. 436), Konfüçyüs'ün öğrencisi olan Çinli filozof. *Da Xue* (Büyük Bilgi) adlı yapıtın yazarı olduğu kabul edilir. *Li Ji* (Ayin Kayıtları) içinde bir bölüm ve "Dört Kitap" tan biri olan bu metinde kişinin kendi gerçek doğasına bağlılığı (*zhong*) ile karşılıklılık (*shu*) biçimindeki Konfüçyüsçü erdemlerin büyük önemini vurgulamıştır. Ana baba sevgisini (*xiao*) belirten Konfüçyüsçü ilkenin yerleştirilmesinde büyük rol oynayan Zengzi'ye göre bunun üç derecesi vardır: Ana babaya saygılı olmak, onları utandırmamak ve onlara destek olabilmek.

zenit *bak.* başucu

zenne, ortaoyununda kadın tipi. Eskiden kadınlar sahneye çıkamadığı için erkekler tarafından oynanırdı. Karagöz oyunundaki kadın tiplerine de zenne denirdi.

Ortaoyununda zenneler başlarına peruk, onun üstüne de oyalı yazmalar ve süslü başlıklar takarlar, sırtlarına çuhadan ferace giyerler, yüzlerini yaşmakla örterlerdi. Feracelerin altına üçetek giyerlerdi; bunun altından canfes şalvarları görünürdü.

Zenobia, tam adı SEPTIMIA ZENOBIA. Aramca ZNUBYA BAT ZABAY (ö. 274'ten sonra), 267 ya da 268'den 272'ye değin Roma kolonisi Palmyra'nın (bugün Suriye'de) kraliçesi.

Zenobia'nın kocası olan Palmyra'nın Roma'ya bağlı hükümdarı Odaenathus, 267'ye değin Roma'nın doğu eyaletlerini Perslerden geri almıştı. Odaenathus ile ilk karısından olan büyük oğlu Herodes (Herodianus) 267 ya da 268'de öldürülünce, Zenobia kendi küçük oğlu Vahballat (Latince Vaballathus, Yunanca Athenodoros) adına tahta çıktı. Kendini Palmyra kraliçesi ilan eden Zenobia, oğlu Vaballathus'a babasının "krallar kralı" ve *corrector totius Orientis* (bütün Doğu'nun yöneticisi) unvanlarını verdi. Ama Odaenathus'un tersine Zenobia, Roma'ya bağımlı olmaktan hoşnut değildi. 269'da Mısır'ı ele geçirdi, daha sonra Anadolu'nun büyük bölümünü fetheti ve Roma'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etti. Doğuya ilerleyen Aurelianus, Antiokheia (bugün Antakya) ve Emesa'da (bugün Humus, Suriye) Zenobia'nın ordularını yenilgiye uğrattı ve Palmyra'yı kuşattı. Zenobia ile Vaballathus kentten kaçmaya çalıştılar, ama ikisi de yakalanarak Roma'ya götürüldüler (272). Palmyralılar da kısa bir süre sonra teslim oldu. 273'te yeniden ayaklanma çıkınca Romalılar kenti ele geçirip yıktılar. Zenobia ile oğulları

Zenobia, bir büst; Vatikan Müzesi, Roma
Anderson—Giraudon, Art Resource/EB Inc

Herennianus ve Timolaus, Aurelianus'un 274'te Roma'da düzenlenen zafer geçidinde yer aldılar. Vaballathus'un sonraki yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Zenobia ise Romalı bir senatörle evlenmiş ve yaşamının son dönemini büyük olasılıkla Tibur (bugün Tivoli, İtalya) yakınlarındaki villasında geçirmiştir.

Zenodotos (EPHESOSLU) (ü. İÖ 3. yy sonları), Eski Yunanlı dil bilgisi uzmanı ve İskenderiye Kütüphanesi'nin ilk yöneticisi. Eski Yunanlı şairlerin yapıtlarını derlemiş, Homeros destanlarının ilk eleştirel basımını yayımlamıştır.

I. ve II. Ptolemaios döneminde yaşadı. İstanköylü Philetas'ın öğrencisiydi. İÖ y. 284'te İskenderiye Kütüphanesi'nin başına getirildi. Bu görevi sırasında Eski Yunan epik ve lirik şiirlerini derleme çalışmalarına başkanlık etti. Homeros destanlarının farklı yazmalarını karşılaştırarak gerçekliği kuşkulu dizeleri çıkardı, bazı dizelerin sırasını değiştirip çeşitli düzeltmeler yaptıktan sonra *Ilyada* ve *Odysseia*'yı 24'er kitaba ayırdı. Zenodotos'un Homeros basımı, öznel olduğu gerekçesiyle sonradan ciddi eleştirilere uğradı. İskenderiye Kütüphanesi'nin sonraki yöneticilerinden Semendirekli Aristarkhos (İÖ y. 217-y. 145) yapıtta önemli değişiklikler yaptı.

Zenodotos, Homeros destanlarıyla ilgili *Glossai* adlı bir de sözlük hazırladı. Ayrıca Hesiodos'un *Theogonia*'sını ("Tanrıların Doğuşu") ve Pindaros üzerine incelemeler yayımladı. Bu son çalışmasından bazı bölümler, Oksyrynkhos'ta bulunan bir papirüs sayesinde günümüze ulaşmıştır. Zenodotos'un ayrıca epik şiirler de yazdığı söylenir.

Zenon (d. İsaurya, Doğu Piskoposluk Bölgesi - ö. 9 Nisan 491), Doğu Roma imparatoru (474-491). İmparatorluk dönemi ayaklanmalar ve din çekişmeleriyle geçmiştir.

Doğu Roma imparatoru I. Leon'un kızı Ariadne ile evleninceye (466 ya da 467) değin Tarasikodissa adıyla tanınıyordu. Aspar komutasındaki Germen ordularına karşı oluşturulan bir İsaurya ordusuna komuta etti. 469'da konsüllüğe ve başkomutanlığa atandı. I. Leon'un ölümü (474) üzerine Zenon'un yedi yaşındaki oğlu II. Leon adıyla tahta çıktı. Kendisini tahta ortak eden oğlunun da aynı yılın sonunda ölmesiyle tek başına imparator olan Zenon, Afrika'daki Vandallarla kalıcı bir barış sağladı. Ama kısa bir süre sonra en yakın danışmanı İsauryalı İllos ile I. Leon'un eniştesi Basiliskos tarafından tahttan uzaklaştırıldı. Birçok yandaşıyla birlikte İsaurya'ya kaçmak zorunda kaldı. Basiliskos'un dinsel inançlarından dolayı halkın gözünden düşmesinden ve İllos'un taraf değiştirmesinden yararlanarak Ağustos 476'da Konstantinopolis'e (İstanbul) döndü. Yönetimde büyük nüfuz kazanmış olan İllos'un 484'te Anadolu'da başlattığı ayaklanmayı ancak 488'de İllos'u yakalatıp idam ettirerek bastırabildi. Aynı dönemde Theoderich önderliğindeki Ostrogot ayaklanmalarıyla uğraştı. Theoderich'i 489'da Odovakar'ın yerine İtalya krallığına getirerek Ostrogotları Doğu Roma'dan çıkmaya ikna etti.

İzleyen dönemde gelenekçi Hıristiyanlar ile Monofizitler(*) arasında çıkan sert tartışmalar üzerine, Mısır'daki kiliseye gönderdiği *Henotikon* (482; Birlik Bildirgesi) adlı mektupla tarafları uzlaştırmaya çalıştı. Monofizitler bu belgedeki öğretileri kabul ettiler ve böylece Doğu Roma'ya bir ölçüde dinsel barış geldi. Ama 484'te kiliseyle başlayan çatışma 518'e değin sürdü.

Zenon (ELEALI) (d. İÖ y. 495 - ö. İÖ y. 430), Eski Yunanlı filozof ve matematikçi. Aristoteles tarafından diyalektiğin bulucusu olarak nitelenir. Mantık ve matematiğin gelişmesinde önemli rol oynayan ünlü paradoksları, süreklilik ve sonsuzluk kavramlarının açıklık kazanmasına değin çözümsüz kalmıştır.

Zenon, Parmenides'in öğrencisi ve arkadaşıydı. Platon *Parmenides* (*Parmenides*, 1989) adlı diyalogunda Sokrates'i Parmenides ve Zenon ile konuşturur ve Zenon'un Parmenides yorumuna ilişkin büyük olasılıkla doğru bilgiler verir. Zenon'un gençlik yıllarında kanıtlamalarını bir kitapta topladığı söylenir ve Platon'a göre bu kitap kendi bilgisi dışında elden elde dolaşmıştır.

Zenon üç temel öncülden yararlanır: Birincisi, her birimin bir büyüklüğü vardır; ikincisi, her birim sonsuz bölünebilirlik niteliği taşır; üçüncüsü, her birim bölünemez niteliktedir. Bunlar için tek tek getirdiği kanıtlar şöyledir: Birincisi, başka bir şeye eklendiğinde ya da ondan çıkartıldığında ikinci birimi artırmayan ya da eksiltmeyen şey, bir hiçtir; ikincisi, her birim bir olduğu için türdeştir; dolayısıyla da eğer bölünebilirse, bazı noktalardan bölünebilirken bazı noktalardan bölünememesi söz konusu olamaz; üçüncüsü, bir birim eğer bölünebilirse, ya ikinci öncülle çelişecek biçimde yer kaplayan en küçük parçalara ya da ilk öncül nedeniyle hiçlere bölünebilir, dolayısıyla bölünemez. Zenon'un kullandığı ikilem biçimindeki bu güçlü ve karmaşık kanıtlamanın bir ucunda bölünemezliği öngören bir varsayım, öteki ucunda ise sonsuz bölünebilirliği öngören bir varsayım yer alır; bunların her ikisi de ilk varsayımla çelişkiye yol açar. Zenon Parmenides'in soyut, analitik tarzını sürdürmüş, ama rakiplerinin tezlerinden yola çıkarak *reductio ad absurdum* (saçmaya indirgeme) yöntemiyle bunları çürütmüştür. Aristoteles tarafından diyalektiğin bulucusu kabul edilmesinin nedeni de büyük olasılıkla bu çıkış noktası ve çok etkili olan çürütme yöntemidir.

Zenon'un yaşamı süresince matematik çıkarsamalarının etkili olduğunu düşünmek zordur. Ama paradokslarıyla ortaya koyduğu matematiksel bir sürekliliğe ilişkin mantıksal sorunlar ciddi ve temellidir. Aristoteles'in bunlara getirdiği çözüm de oldukça yetersiz kalır. *Ayrıca bak.* Zenon paradoksları.

Zenon (KIBRISLI) (d. İÖ 335, Kition, Kıbrıs - ö. 263, Atina), stoacı felsefe okulunu kuran Eski Yunanlı filozof.

İÖ y. 312'de Atina'ya gitti. Akademia'daki derslerin yanında Thebaili Krates ile Megaralı Stilpon'un derslerini de izledi. Geliştirdiği felsefeyi Poikile Stoası'nda verdiği derslerle yayması, stoacı adlandırmasına kaynaklık etti. Zenon etik ağırlıklı felsefi sisteminde mantık, bilgi kuramı ve fizikle ilgili sorunları da ele aldı. Mutluluğun iradeyi evreni yöneten ilahi us ile uyumlu kılmaya bağlı olduğunu ileri sürdü. Mantık ve bilgi kuramında Antisthenes ve Diodoros Kronos'tan, fizikte Herakleitos'tan etkilendi. Kaba, ama etkili bir Yunancayla yazdığı çok sayıda incelemesinden günümüze yalnızca başka yazarlar tarafından alıntılanan bazı parçalar ulaşmıştır.

Zenon paradoksları, Eski Yunanlı filozof Elealı Zenon'un, Parmenides'in tekçi öğretisine karşı çıkan her görüşün çelişki ve saçmalığa yol açacağını göstermek için kullandığı kanıtlama biçimleri. Parmenides'in yalnızca Varlık'ın olduğunu ileri sürmesi, Varlık'ın (ya da olan her şeyin) 1) bir ve 2) hareketsiz olduğu sonucuna götürür. Buna karşı tezler ise yalnızca Bir Varlık yerine, gerçekte birçok bütünlüğün varolduğu ve bunların hareket halinde olduğu (ya da olabileceği) biçiminde özetlenebilir. Zenon'un amacı 1) birçok şeyin varolduğu ve 2) hareketin olduğu iddialarını saçmaya indirgemektir.

Platon'un *Parmenides* diyalogu Zenon'un genel eğilimini en iyi yansıtan kaynaktır; içerdiği bilgiler o dönemin başka yazarlarınca da doğrulanmıştır. Platon'un yalnızca çokluk sorununa değinerek fazla ayrıntıya girmemesine karşılık Aristoteles'in harekete ilişkin Zenon kanıtlamalarını özlü bir biçimde ele aldığı görülür. Bu kanıtlamalar ünlü ve tartışmalı Zenon paradokslarını oluşturur ve genellikle Aristoteles'in anlatımından alınma adlarla, Akhilleus (ya da Akhilleus ve kaplumbağa), dikotomi, ok ve stadyum paradoksu olarak anılır.

Akhilleus paradoksu(*) bir yarışta hızlı olan tarafın daha ağır hareket edeni asla geçemeyeceğini kanıtlamaya yönelliktir. Dikotomi paradoksu, bir nesnenin asla sona ulaşamayacağını kanıtlamayı amaçlar. Hareket eden bir nesne, sona ulaşmadan önce yolun yarısını kat etmelidir ve sonsuz sayıda yarıyol noktası olduğundan, hareketli nesne sonlu bir zamanda asla sona ulaşamaz. Ok paradoksu hareket eden bir nesnenin gerçekte durmakta olduğunu kanıtlamaya çalışır. Stadyum paradoksu, aynı hızla giden iki nesne kümesinden birinin, aynı zaman süresinde, ötekinin iki katı kadar yol alacağını kanıtlamaya çalışır.

Eğer her durumda sonuçlar zorunlu, ama saçma görünüyorsa, öncül (hareketin varolduğu ya da gerçek olduğu) geçersiz kabul edilebilir. Bu ise hareketin varolmadığı yolundaki karşı öncülün doğruluğunu gösterir. Parmenides'in yadsıdığı da hareketin gerçekliğidir.

Zenta Savaşı, SENTA SAVAŞI olarak da bilinir, Osmanlı ve Avusturya orduları arasında, Tisza Irmağı kıyısındaki Zenta'da (bugün Senta) yapılan ve Osmanlıların bozguna uğramasıyla sonuçlanan savaş (11 Eylül 1697). Osmanlı Devleti ile Kutsal Birlik (Avusturya, Polonya, Venedik ve Rusya) arasındaki çatışmanın son evresini oluşturan bu savaştan sonra, Orta Avrupa'da Osmanlı nüfuzu belirgin biçimde zayıflarken, Avusturya en büyük güç durumuna geldi.

Viyana bozgununu (1683) izleyen gerilemeye son vermek amacıyla Avusturya'ya karşı iki başarılı sefer düzenleyen II. Mustafa (hd 1695-1703), Haziran 1697'de de üçüncü sefere çıktı. Eylül 1697'de başında bulunduğu orduyla Tisza Irmağını Zenta'dan geçerken, Prens Eugène komutasındaki Avusturya kuvvetleriyle karşılaştı. Prens Eugène'in yolunu kesmekle görevli Cafer Paşa'nın birliklerini geri çekmesi, Osmanlı ordusunu elverişsiz bir konuma düşürdü. Bir baskınla karşı karşıya kalan Osmanlı askerleri dağılmaya başladı. Askerin kaçışını önlemek isteyen Elmas Mehmed Paşa, yeniçeriler tarafından öldürüldü. Avusturyalılar Osmanlı ordugâhını ve hazinesini ele geçirdi. Temeşvar Kalesi'ne takviye birlikler bıraktıktan sonra Edirne'ye dönen II. Mustafa, Fransa'nın daha önce verdiği desteği çekmesi ve Rusya'nın Azak'ı alması karşısında Karlofça Antlaşması'nı(*) (1699) imzalamak zorunda kaldı.

zeolit, alkali ve alkali toprak metaller içeren hidratlı alüminosilikat mineralleri ailesinin ortak adı. Zeolitlerin ayırt edici özelliği, iyon değişimi ve tersinir su kaybına son derece yatkın olmalarıdır. Yapı örgülerinde, büyük metal katyonları (artı yüklü iyonlar) ve su molekülleriyle dolu, birbiriyle bağıntılı boşluklar bulunur.

Zeolitlerin kristal yapısı üç boyutlu dörtyüzlülerden (tetraedron) oluşur; her oksijen atomu iki dörtyüzlü tarafından paylaşılır. Bütün dörtyüzlüler silisyum içerecek olsaydı, kristal örgüsü nötr olurdu; silisyumun yerini alüminyumun alması, bir yük dengesizliği yaratır ve yapının görece büyük boşluklarında başka metal iyonlarının bulunması zorunluluğunu doğurur. Doğal zeolitlerde bu metal iyonları, sodyum, potasyum, magnezyum, kalsiyum ve baryum gibi tek ya da çift değerlikli iyonlardır. Zeolitler feldispat minerallerine benzer; başlıca farkları yapılarındaki boşlukların daha büyük olması ve genellikle su içermeleridir.

Zeolitler yapısal olarak, kristal örgüsünü oluşturan yapı birimlerin tipine göre (örn. halkalar ya da polihedralar) sınıflandırılır. Örgü birimlerince oluşturulan boşlukların çapı 2-8 angström (1 angström = 10^{-10} m) arasında değişir; bu da iyonların boşluklar arasında kolayca hareket etmesini olanaklı kılar.

İyonların ve suyun kristal örgüsü içinde kolay hareket etmesi, tersinir su kaybına ve iyon değişimine yol açar; bu iki özellik de, kimyasal ve yapısal farklılıklara bağlı olarak önemli ölçüde değişir. Su kaybı özelliği, suyun yapıya nasıl bağlandığına bağlı olarak değişim gösterir. Suyun yapıya sıkıca bağlı olduğu zeolitlerde, su kaybı görece yüksek sıcaklıklarda gerçekleşir; buna karşılık, büyük boşluklu bazı zeolitlerde, suyun bir bölümü düşük sıcaklıkta da salınabilir. İyon değişiminin hızı ise, boşlukların büyüklüğüne ve aralarındaki bağlantıya bağlıdır. Özgün yapı özellikleri nedeniyle bazı iyonlar dışta tutulur.

Zeolitlerin yapısal ve kimyasal özelliklerinden sanayide yararlanılır. Petrol arıtımında hidrokarbonların ayrılması; gazların ve sıvıların kurutulması; seçici molekül soğurumu yoluyla kirlilik denetimi gibi süreçlerde zeolitler kullanılır.

Doğal zeolitlere, bazik volkanik kayaçlarda boşluk dolguları olarak rastlanır; bu oluşukların akışkanlar ya da buharlarca çökeltildiği sanılmaktadır. Tortul kayaçlardaki zeolitler ise, volkanik camın değişim ürünleridir ve kırıntılı kayaçlarda çimento işlevi görür; deniz kökenli tortul kayaçlarda da zeolitlere rastlanır. Tüm okyanuslarda yaygın zeolit çökelleri bulunur. Başkalaşım (metamorfik) kayaçları da göreli başkalaşım oranlarının belirlenmesini olanaklı kılan zeolit mineralleri dizileri içerir; bu mineraller, feldispatların ve volkanik camın değişime uğraması sonucunda oluşmuştur. Zeolitler tablosu için *bak.* s. 562.

zeolit fasiyesi, başkalaşım kayaçlarındaki mineral fasiyesi sınıflandırmasının ana bölümlerinden biri. Çok yoğun sıcaklık ve basınç koşullarında oluşan bu kayaçlar, genellikle bölgesel başkalaşım ürünüdür. Zeolit fasiyesi, taşoluşumunun (diyajenez) tortullaşma süreçleri ile yeşilşist fasiyesi oluşumuna yol açan özgün bölgesel başkalaşım süreçleri arasındaki geçişi temsil eder. Bu fasiyes ilk olarak, 6-9 km arasında değişen derinliklerde yer alan ve 1/5 kilobar dolayında basınç ve 200°C-300°C dolayında sıcaklık etkisi altında olan kayaçlar için önerilmişti. Bu koşullar altında bulunan tipik mineraller, zeolitler, albitler, kuvars ve prehnittir. Fasiyesin kimyası üzerinde uçucu bileşenlerin rolü de çok büyüktür, çünkü zeolit fasiyesi altında sıcaklık ve basınç, suyun ve karbon dioksitin kimyasal potansiyellerini değiştirebilir ve mineral yapısını yeşilşist fasiyesine dönüştürebilir.

Zephyrinus (AZİZ) (d. Roma? - ö. y. 217, Roma?; yortu günü 26 Ağustos), yaklaşık 199-217 arasında papa.

Aziz I. Victor'un ardından papa oldu. Sonradan ardılı olacak Aziz I. Calixtus'u başdiyakozluğa atadığı söylenir. Papalığı döneminde Romalı Aziz Hippolytus, Üçleme'de yalnızca Baba'nın tanrılığını vurgulayan heretik Monarkiyanizm akımına şiddetle karşı çıktı. Zephyrinus, ne Monarkiyanizmi mahkûm edebildi, ne de Hippolytus'un tüm gücüyle savunduğu ve Üçleme'yi oluşturan tanrısal kişilikler arasındaki ayrımı vurgulayan *logos* öğretisinden yana tutum aldı. Bu nedenle ona karşı muhalefeti yükselten Hippolytus, kilise tarihindeki ilk bölünmeyi başlatmış oldu.

Zephyrinus'la ilgili tek kaynak, Hippolytus'un *Philosophoumena*'sıdır (Bütün Heretikliklerin Çürütülmesi). Bu kitapta papadan, Calixtus'un etkisinde kalan, "kilise yönetiminde beceriksiz", zayıf bir adam olarak söz edilir. Ayrıca Zephyrinus ile Calixtus'un Üçleme konusunda tartışmaya girmekten çekindiği belirtilir. Roma imparatoru Lucius Septimius Severus'un 202/203 yıllarında başlattığı Hıristiyan kıyımında ölen Zephyrinus'un Appia Yolu'ndaki (Via Appia) Calixtus Mezarlığı'nda gömülü olduğu sanılır.

zeplin, ilk olarak Alman emekli subayı Ferdinand Zeppelin tarafından tasarımlanan ve Luftschiffsbau-Zeppelin adlı şirket tarafından üretilen güdümlü hava gemisi. Zeplinlerin yassı oval (puro) biçimli ve metal (genellikle alüminyum ya da düralumin) kiriş çatkılı balon bölümünün içine gaz (genellikle hidrojen ya da helyum) bölmeleri yerleştirilmişti. Zeppelin'in tasarımladığı ilk zeplin 2 Temmuz 1900'de Friedrichshafen (Almanya) yakınlarındaki Konstanz Gölü üzerinde kurulu bir yüzer hangardan havalandı. Yaklaşık 126 m uzunluğunda ve bir gemi omurgasına benzer yapıda olan taşıtın gövdesine, her birine 16 BG'lik içten yanmalı bir motor yerleştirilmiş iki dış kabin bağlıydı; motorlar da iki pervaneyi tahrik ediyordu. Araçta omurgaya bağlı olan kayar bir ağırlık burnu kaldırıp indirerek düşey denetimi sağlıyor, yatay denetim ise dümenler yardımıyla gerçekleştiriliyordu. Bu ilk zeplin saatte 32 km'lik bir hıza ulaşabiliyordu.

"Hindenburg" zeplininin New Jersey'deki Lakehurst'te alev alarak yanması, 6 Mayıs 1937
International

Zeolitler

ad ve formül	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	dilinim	kırma indisi	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
analsim $NaAlSi_2O_6 \cdot H_2O$	renksiz, beyaz, gri, pembe	camsı	5-5½	2,2-2,3	saydam ile hemen hemen saydamsız arası, gevrek, iyi oluşmuş kristaller; merkezden dışarı doğru yönelmiş agregalar	çok kötü dilinim	n = 1,479-1,493	izometrik Ia3d	iyon değişimi ve su kaybı özellikleri nedeniyle zeolit, yapısı nedeniyle de feldispatoit olarak sınıflandırılır
brevsterit (Sr, Ba, Ca) $Al_2Si_6O_{16} \cdot 5H_2O$	beyaz; sarı, gri		5	2,5	prizmatik kristaller	levhamsı dilinim	α = 1,510 β = 1,512 γ = 1,523	monoklinal $P\frac{2_1}{m}$	
dakiyardit $(K_2, Na_2, Ca)_5Al_5Si_{19}O_{48} \cdot 18H_2O$	renksiz		4-4½	2,2	prizmatik ikizlenmiş kristaller	bir levhamsı dilinim	α = 1,491 β = 1,496 γ = 1,499	monoklinal $C\frac{2}{m}$	
edingtonit $BaAl_2Si_3O_{10} \cdot 3H_2O$	renksiz, beyaz, pembe, kahverengi	camsı	4-4½	2,7-2,8	piramit biçiminde kristaller	iki dilinim	α = 1,541 β = 1,553 γ = 1,557	ortorombik (psödotetra-ganol) $P2_12_12$	piroelektrik
epistilbit $CaAl_2Si_6O_{18} \cdot 5H_2O$	renksiz, beyaz, soluk pembe	camsı	4	2,2	demet benzeri agregalar	bir çok iyi dilinim	α = 1,485-1,505 β = 1,497-1,515 γ = 1,497-1,519	monoklinal $C\frac{2}{m}$	piezoelektrik
eriyonit $(Na_2, K_2, Ca)_{4,5}Al_9Si_{27}O_{72} \cdot 27H_2O$	beyaz			2,0-2,1	yün benzeri lifler; merkezden dışarı doğru yönelmiş kristal grupları		ω = 1,468-1,472 ε = 1,473-1,476	heksagonal $P\frac{6_3}{m}mc$	
ferriyerit $(Na, K)_{14}Mg_2Al_6Si_{30}O_{72}(OH)_2 \cdot 18H_2O$	renksiz, beyaz	camsı ile incimsi arasında değişen parlaklıkta	3	2,2	merkezden dışarı doğru yönelmiş, pala biçimli kristal grupları	bir kusursuz dilinim	α = 1,478 β = 1,479 γ = 1,482	ortorombik Immm	
filipsit $(K_2, Na_2, Ca)_3Al_6Si_{10}O_{32} \cdot 12H_2O$	renksiz, beyaz, pembe, sarı, gri	camsı	4-4½	2,2	gevrek kristaller, genellikle sızma ikizleri	iki belirgin dilinim	α = 1,483-1,504 β = 1,484-1,509 γ = 1,486-1,514	monoklinal $P\frac{2_1}{m}$ ya da $P2_1$	
foyasit $(Na_2, Ca)_{3,5}Al_5Si_{17}O_{48} \cdot 32H_2O$	renksiz; sarımsı		5	1,9	saydam ya da saydamsız yuvarlaklaşmış sekizyüzlüler	bir belirgin dilinim	n = 1,471-1,480	izometrik Fd3m	tüm zeolitler içinde yapısı en açık olanı
gismondin $CaAl_2Si_2O_8 \cdot 4H_2O$	renksiz ya da beyaz, mavimsi, grimsi, kırmızımsı		4½	2,2-2,3	çiftpiramit biçiminde kristaller	bir belirgin dilinim	α = 1,531-1,538 β = 1,539-1,543 γ = 1,548	monoklinal $P\frac{2_1}{C}$	
gmelinit $(Na_2, Ca)Al_2Si_4O_{12} \cdot 6H_2O$	renksiz, beyaz; sarımsı, yeşilimsi, kırmızımsı beyaz	camsı	4½	2,1	iyi oluşmuş kristaller	bir iyi dilinim	ε = 1,474-1,480 ω = 1,476-1,494	heksagonal $P\frac{6_3}{m}mc$	
gonardit $Na_7CaAl_4Si_6O_{20} \cdot 5H_2O$	renksiz, beyaz, pembe, kahverengi	camsı	5	2,3	kürecikler		α = 1,497-1,506 γ = 1,499-1,508	ortorombik	
harmotom $Ba_2Al_2Si_6O_{16} \cdot 6H_2O$	beyazdan griye kadar değişen renklerde; sarı, kırmızı, kahverengi	camsı	4½	2,4-2,5	haç benzeri sızmalar; ikizlenmiş kristaller	bir belirgin dilinim	α = 1,503-1,508 β = 1,505-1,509 γ = 1,508-1,514	monoklinal $P\frac{2_1}{m}$	
hölandit $(Ca, Na_2)Al_2Si_7O_{18} \cdot 6H_2O$	beyazdan kırmızıya kadar değişen renklerde, gri, kahverengi	camsıdan incimsiye kadar değişen parlaklıkta	3½-4	2,1-2,2	saydam, gevrek, tabut biçiminde kristaller	bir kusursuz dilinim	α = 1,491-1,505 β = 1,493-1,503 γ = 1,500-1,512	monoklinal $I\frac{2}{m}$	
kabazit $(Ca, Na_2)Al_2Si_4O_{12} \cdot 6H_2O$	beyaz, et kırmızısı	camsı	4½	2,0-2,1	gevrek, saydam ya da yarı saydam, kübik, tek eşaltıyüzlüler	kötü dilinim	ω = 1,470-1,494	heksagonal R3m	
klinoptilolit $(Na, K)_4CaAl_6Si_{30}O_{72} \cdot 24H_2O$	değişken, ama genellikle renksizden beyaza kadar değişen renklerde	camsı	3½-4	2,1	saydam, gevrek, tabut biçiminde kristaller	bir kusursuz dilinim	α = 1,476-1,488 γ = 1,479-1,489	monoklinal $I\frac{2}{m}$	
levinit $CaAl_2Si_4O_{12} \cdot 6H_2O$	renksiz, beyaz, grimsi, kırmızımsı, sarımsı	camsı	4-4½	2,1	eşaltıyüzlü kristaller		ε = 1,491-1,500 ω = 1,496-1,505	heksagonal R3m	
lomontit $CaAl_2Si_4O_{12} \cdot 4H_2O$	beyazdan sarı ya da griye kadar değişen renklerde; kimi zaman kırmızı	camsı	3-4	2,2-2,3	prizmatik kristaller	iki iyi dilinim	α = 1,502-1,514 β = 1,512-1,522 γ = 1,514-1,525	monoklinal C2 ya da Cm	
mezolit $Na_2Ca_2Al_6Si_9O_{30} \cdot 8H_2O$	renksizden beyaza kadar değişen renklerde; sarı, gri, pembe, kırmızı	camsıdan incimsiye kadar değişen parlaklıkta	5	2,3	iğne biçiminde kristal kütleleri; ikizlenmiş kristaller	bir kusursuz dilinim	α = 1,505-1,507 β = 1,505-1,507 γ = 1,506-1,508	monoklinal C2	kimyasal bakımdan natrolit ile skolesit arasında
mordenit $(Na_2, K_2, Ca)Al_2Si_{10}O_{24} \cdot 7H_2O$	renksiz, beyaz; kırmızı, kahverengi, sarı	camsı	3-4	2,1-2,2	çok küçük, saydam, gevrek, tabut biçiminde kristaller; gül biçimli rozetler	bir kusursuz, bir iyi dilinim	α = 1,472-1,483 β = 1,475-1,485 γ = 1,477-1,487	ortorombik Cmcm ya da Cmc2	
natrolit $Na_2(Al_2Si_3O_{10}) \cdot 2H_2O$	renksiz, beyaz, sarı, kırmızı, pembe	camsıdan incimsiye kadar değişen parlaklıkta	5	2,2-2,3	ince uzun, prizmatik kristaller; merkezden dışarı doğru yönelmiş lifli agregalar	bir kusursuz dilinim	α = 1,473-1,483 β = 1,476-1,486 γ = 1,485-1,496	ortorombik Fdd2	piroelektrik
skolesit $Ca_2Al_4Si_6O_{20} \cdot 6H_2O$	renksizden beyaza kadar değişen renklerde; gri, pembe, kırmızı, sarı	camsıdan incimsiye kadar değişen parlaklıkta	5	2,2-2,3	ince uzun, prizmatik, çoğunlukla ikizlenmiş kristaller; merkezden dışarı doğru yönelmiş kristal kütleleri; lifli kütlesel	bir hemen hemen kusursuz dilinim	α = 1,507-1,513 β = 1,516-1,520 γ = 1,517-1,521	monoklinal Cc	
stilbit $(Ca, Na_2, K_2)_4Al_8Si_{28}O_{72} \cdot 28H_2O$	beyaz; sarı, kırmızı, kahverengi	camsı	3½-4	2,1-2,2	demet benzeri agregalar; haç benzeri sızmış ikizler	bir çok iyi dilinim	α = 1,484-1,500 β = 1,492-1,507 γ = 1,494-1,513	monoklinal $C\frac{2}{m}$	
tomsonit $NaCa_2Al_5Si_5O_{20} \cdot 6H_2O$	renksiz, beyaz; pembe, kahverengi	camsıdan incimsiye kadar değişen parlaklıkta	5-5½	2,1-2,4	merkezden dışarı doğru yönelmiş küresel çimentolanmalar; pekişik kütlesel; sütunsu	bir kusursuz, bir iyi dilinim	α = 1,497-1,530 β = 1,513-1,533 γ = 1,518-1,544	ortorombik Pnma	piroelektrik
vairakit $CaAl_2Si_4O_{12} \cdot 2H_2O$	renksizden beyaza kadar değişen renklerde	camsı	5½-6	2,3	çoğunlukla ikizlenmiş kristaller		α = 1,498 β = 1,502	monoklinal $I\frac{2}{a}$	
yugavaralit $CaAl_2Si_6O_{16} \cdot 4H_2O$	renksizden beyaza kadar değişen renklerde	camsı	4½	2,2	yassı kristaller	kötü dilinim	α = 1,495 β = 1,497 γ = 1,504	monoklinal Pc	

I. Dünya Savaşı sırasında Almanlar, uzun erimli bombardıman operasyonlarında dönemin uçaklarına göre daha yükseklere çıkabilen zeplin benzeri omurgalı güdümlü hava gemilerinden yararlandılar. 1917'de iki Alman zeplini yaklaşık 100 saat havada kaldı. Bu gelişmeler zeplinlerden havacılık alanında yaygın olarak yararlanılabileceği kanısının doğmasına yol açtı. Savaş sonrasında Almanlar İtilaf Devletleri'ne savaş tazminatı olarak birkaç zeplin verdiler.

Daha sonraki yıllarda yapılan çok sayıdaki zeplinin en ünlülerinden "Graf Zeppelin" Eylül 1928'de tamamlandı, "Hindenburg" ise ilk uçuşunu 1936'da gerçekleştirdi. Atlas Okyanusu üzerindeki uçuş hattının açılmasını sağlayan "Graf Zeppelin" 1937'de seferden çekildiğinde 144'ü okyanusaşırı olmak üzere 590 uçuş gerçekleştirmiş ve 1,6 milyon km'den çok yol katetmişti. Bu zeplin 1929'da dünya çevresinde 34.600 km'lik bir uçuşu 21 günde tamamladı. 245 m uzunluğunda olan "Hindenburg" ise her biri 1.100 BG'lik dört dizel motoruyla donatılmıştı ve saatte 135 km hız yapabiliyordu. "Hindenburg" 1936'da gerçekleştirdiği 10 düzenli seferde toplam 1.002 yolcu taşıdı. Hidrojen dolu "Hindenburg" 6 Mayıs 1937'de Lakehurst'e (New Jersey) inerken alev aldı ve tümüyle yanarak düştü. Kazada yaşamını yitiren 36 kişi ticari hava gemisi seferlerinde ölen ilk yolcular olarak tarihe geçti. II. Dünya Savaşı sırasında zeplin üretim tesisleri Müttefik kuvvetlerce tahrip edildikten sonra büyük hava gemileri yapımına yönelik ciddi bir girişimde bulunulmadı.

Zeppelin (Kontu), Ferdinand (Adolf August Heinrich) (d. 8 Temmuz 1838, Konstanz, Baden - ö. 8 Mart 1917, Charlottenburg, Berlin yakınları, Almanya), kendi adıyla anılan omurgalı güdümlü hava gemisini geliştiren Alman mucit.

1858'de orduya girdi. Amerikan İç Savaşı (1861-65) sırasında Birlik Ordusu'nda askeri gözlemci olarak görev yaparken (1863) çok sayıda balon uçuşu gerçekleştirdi. Yedi Hafta Savaşı'na (1866) katıldı; Würtemberg (Prusya) birliklerinde ve Alman kraliyet ordusunda görev yaptı (1870-71). 1890'da askerlikten emekli olduktan sonra kendini omurgalı hava gemileri üzerindeki çalışmalara verdi. On yıl boyunca havadan hafif araçlar üzerine çalıştıktan sonra 2 Temmuz 1900'de ilk güdümlü hava gemisi örneği olan "LZ-1"le Konstanz Gölü üzerindeki bir yüzer hangardan havalanmayı başardı. Bu başarısı kamuoyunda başlangıçta pek bir ilgi uyandırmadı, ama Alman hükümeti hava gemilerinin dönemin uçaklarına üstünlüğünü görerek 1906'da Zeppelin'i bir filo kurmakla görevlendirdi. Almanya I. Dünya Savaşı sırasında 100'den çok zeplin kullandı. 1910'da da hava gemileriyle yolcu taşımak amacıyla Delag (Deutsche Luftschiffahrts AG) kuruldu.

zer-i mahbub, CEDİD EŞREFİ olarak da bilinir, Osmanlı altın parası. İlk zer-i mahbublar II. Mustafa döneminde çıkarıldı (1695). Tuğralı olan bu altın paraları, 1696'da çıkarılan daha düşük ayarlı zer-i mahbublar izledi. III. Ahmed döneminde (1703-30) ve daha sonra basılanların ayarı ve dolayısıyla değeri daha düşüktü. 1843'te Abdülmecid adına bastırılan 0,85 gramlık son zer-i mahbublar II. Mustafa döneminde çıkarılanın üçte biri değerindeydi.

zeravent *bak.* loğusaotu

zerdeçal (*Curcuma longa*), ZERDEÇÖP olarak da bilinir, zencefilgiller (*Zingiberaceae*) familyasından çokyıllık otsu bitki. Yumrumsu köksapları çok eski çağlardan bu yana baharat, boya ve ilaç olarak kullanılır. Bileşimindeki sarı renkli boyarmaddeden ötürü eskiden "hintsafranı" adı verilen zerdeçalın biberi andıran özel bir kokusu ve acımsı bir tadı vardır. Zerdeçal hardal ve köri hazırlamakta kullanıldığı gibi, turşulara, salçalara, çeşitli et, balık ve yumurtalı

Zerdeçal (*Curcuma longa*)
W. H. Hodge

yemeklere katılır. Asya'nın bazı bölümlerinde zerdeçal suyu altın sarısı bir renk vermek için cilde sürülür, yani kozmetik olarak kullanılır.

Anayurdu Hindistan'ın güneyi ve Endonezya'dır; Hindistan anakarasında ve Hint Okyanusundaki adalarda tarımı yapılır. Hasat edilen köksaplar önce haşlanıp sonra beş-yedi gün süreyle güneşte kurutulur. Ardından elle ovularak ya da tamburlarda döndürülerek parlatılır. Kurutulmuş köksaplar, 2,5-7,5 cm uzunlukta parçalar halindedir. Genellikle toz edilerek satılır. Başlıca bileşenleri tumeron ve *ar*-tumeron olan uçucu bir yağ (yüzde 1,3-5,5 oranında) ile kurkumin adlı bir boyarmadde içerir.

Zerdüşt, Eski Farsça ZARATHUSHTRA (d. İÖ y. 628, büyük olasılıkla Rhages, İran - ö. y. 551, yeri bilinmiyor), kendi adıyla anılan dinin kurucusu İranlı peygamber. Günümüzde İran'da hemen hiç rastlanmayan Zerdüşt dini, Hindistan'daki Parsiler(*) arasında etkisini sürdürmektedir.

Zerdüşt, dinler tarihinde başlıca iki açıdan önem taşır. Bir yandan Yakındoğu ile Akdeniz bölgesinin Helenistik döneme (İÖ 323-30) özgü gizli bilimleri ve büyü uygulamalarıyla bağlantılı olduğuna inanılan efsanevi bir kişiliğe dönüşmüş, öbür yandan da Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamın temeli olan Tanrı'nın birliği kavramına dayalı öğretisiyle Batılı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Zerdüşt'ün ya da eski İran düşüncesinin Yunan, Roma ve Yahudi düşüncelerini bütünüyle etkilediği savı tartışmalı olsa bile, Zerdüşt'ün dinsel düşüncelerinin yaygın etkisini görmezden gelmek olanaksızdır.

Zerdüşt dinini inceleyenlerin karşılaştığı sorunların başında, bu dinin ne oranda Zerdüşt'ün bağlı olduğu kabilenin dininden, ne oranda da onun kendi görüşlerinden ve yaratıcılığından kaynaklandığını saptayabilmek gelir. Sasaniler dönemindeki (İS 224-651) Mazdekçiliğin ne ölçüde Zerdüşt'ün öğretilerine dayandığı bir başka tartışma konusudur. Zerdüşt dininin kutsal kitabı Avesta, bu kitabın önemli bir bölümünü oluşturan *Gatha*'lar (Zerdüşt'ün sözleri olduğu sanılan şarkı ya da ilahiler), Pehlevi dilindeki dinsel metinler *Bundahishn* ile *Denkart* ve çeşitli Yunanlı yazarların yapıtları gibi kaynakların Zerdüşt'ün görüşlerini ne ölçüde doğru yansıttığı da gene tartışmalıdır.

Zerdüşt'ün yaşamıyla ilgili bilgiler de yetersizdir ve çoğunlukla efsanelere ya da tahminlere dayanır. Zerdüştçü inanışta, peygamberin "İskender'den 258 yıl önce" ortaya çıktığı kabul edilir. Büyük İskender, Ahameniş hanedanının (İÖ 559-330) merkezi Parsa'yı (Persepolis) İÖ 330'da fethettiğine göre Zerdüşt, Aral Gölünün güneyindeki Harezm'in kralı olduğu sanılan Viştaspa'ya kendi dinini İÖ 588'de benimsetmiş olmalıdır. O sırada 40 yaşında olduğu yolundaki inanç veri alınırsa, doğum tarihinin İÖ 628 olması gerekir.

Günümüze ulaşmış bilgilere göre Zerdüşt, Spitamalar adıyla bilinen mütevazı bir soylu ailesinin oğluydu. Media'da, daha çok yerleşik hayvancılık yapılan kırsal bir bölgede doğmuştu. Sık sık yerleşik topluluklara saldıran göçebeler Zerdüşt'ün gözünde yerleşik düzene düşman zorbalardı; onları "Yalan'ın peşinden gidenler" (*dregyant*) olarak anıyordu. Büyük olasılıkla bir rahipti; Bilge Tanrı Ahura Mazda'dan gelen vahiyle gerçeği yaymak ve öğretmekle görevlendirilmişti. Peygamberlik ettiği bölgelerde siyasal ve dinsel otoritenin baskısıyla karşılaştığı kuşkusuzdur. Ama bu baskıların doğup büyüdüğü bölgeden mi, yoksa Viştaspa'nın onun dinini benimsemesinden önce Harezm'den mi kaynaklandığı belirsizdir.

Kendisine vahyedilen gerçeğe sonuna kadar güvenen Zerdüşt çoktanrılı eski İran dinini yıkmaya çalışmamış, ama Ahura Mazda'yı ölümsüzlük ve sonsuz mutluluğun geçerli olduğu hak ve doğruluk ülkesinin odağına yerleştirmiştir. Onun amacı toplumsal ve ekonomik değerler temelinde eski İran dinini yeniden biçimlendirmektir. Öğretilerinin temelini, en yüce tanrı Ahura Mazda oluşturur; tapınılacak tek tanrı Ahura Mazda'dır. *Gatha*'lara göre o göklerin ve yerin, başka bir deyişle maddi olan ve olmayan dünyaların yaratıcısıdır. Birbirini izleyen karanlıkla aydınlığın kaynağı, evrensel adaletin yaratıcısı ve doğanın merkezi, ahlaki düzenin kurucusu ve tüm dünyanın yargıcıdır. Hindu dininin kutsal metinleri olan ve *Gatha*'larla,aynı arkaplanı yansıtan Vedalardaki çoktanrıcı öğelere Zerdüşt dininde hiç rastlanmaz. Örneğin Ahura Mazda'nın hükümranlığını paylaşan bir tanrıça yoktur. Ama Ahura Mazda'nın çevresinde, sonraki Avesta metinlerinde *ameşa spenta* (iyiliksever ölümsüz) adıyla anılan altı göksel varlık yer alır.

Gatha'larda sık sık adı geçen *ameşa spenta*'ların, Zerdüşt'ün düşüncelerini ve tanrı kavramını belirlediği söylenebilir. *Gatha*'lara göre Ahura Mazda, *Spenta Mainyu*'nun (İyi Ruh) yanı sıra *ameşa spenta*'lardan Aşa Vahishta (Doğruluk ya da Kusursuz Düzen), Vohu Manah (İyi Akıl) ve Spenta Armaiti'nin (İyiliksever Bağlılık) babasıdır. Öbür üç *ameşa spenta* olan Kshathra Vairya (Yararlı Egemenlik), Haurvatat (Bütünlük ya da Kusursuzluk) ve Ameretat (Ölümsüzlük) ise Ahura Mazda'ya yakıştırılan niteliklerin kişileşmesidir. Ama öbür *ameşa spenta*'lar gibi bu üç varlık da Ahura Mazda tarafından yaratılmış olabilir.

Ameşa spenta'ların simgelediği iyi nitelikleri Ahura Mazda'ya inananlar da edinebilir. Bu da tanrılar ve insanlar için aynı ahlak kurallarının geçerli olduğunu gösterir. *Ameşa spenta*'lar tanrısal düzenin işleyişini yan-

sıttıkları ve Bilge Tanrı'yı izleyenleri birbirine bağlayan düzeni oluşturdukları için Ahura Mazda'nın dünyasıyla ona inananların (*aşavan*) dünyası birbirine yaklaşmış olur. Zerdüşt dininin önemli bir öğesini oluşturan kıyamet ve ahiret öğretisi, geleceğin hükümranlığını simgeleyen ve hep "Yararlı" nitelemesiyle birlikte kullanılan Khshathra (Egemenlik) kavramıyla dile getirilir.

Bilge Tanrı'nın karşısında kötülüğü simgeleyen Ehrimen, Zerdüşt dininin dualist (ikici) yanını oluşturur. Ehrimen'in peşinden gidenler de, özgür iradeleriyle onu seçtikleri için kötü sayılır. Bu ahlaki dualizmin kökleri, Zerdüşt'ün kozmolojisinde yatar. Ona göre başlangıçta, *Gatha*'lardaki deyişle "yaşam ile yaşam olmayan" arasında seçim yapma özgürlüğü bulunan iki ruh karşı karşıya gelmiştir. Bu ilk seçim, iyilik ve kötülük ilkelerinin kaynağıdır. Adalet ve Hakikatın Egemenliği iyilik ilkesiyle, Yalanın (Druc) Egemenliği ise kötülük ilkesiyle ilişkilendirilir. Yalanın ülkesi, *deva*(*) adlı eski Hint-İran tanrılarından türemiş olan *daeva*'larla (kötü cinler) doludur. Kendi iradeleri ve kararlarıyla iki karşıt ilkeye dönüşen iki ruhu da Ahura Mazda'nın yaratmış olması, kozmogonik ve ahlaki dualizmine karşın Zerdüşt dininin tektanrıcı niteliğini korumasını sağlamıştır.

Bilge Tanrı'nın, *ameşa spenta*'ların yardımıyla sonunda kötü ruhu alt edeceği inancı, kozmik ve etik düzlemlerde dualizmin sona ereceği anlamını içerir. Bu yönüyle de Zerdüşt'ün gerçekleştirdiği en önemli dinsel dönüşümdür. Ama dualist anlayış, Zerdüşt sonrası dönemlerde yeniden önem kazanmış, artık Ormazd ya da Hürmüz (Yaratıcı) olarak anılan Ahura Mazda'nın Ehrimen'le eşit konumda görülmesine neden olmuştur. Buna göre zamanın başlangıcında dünya, biri iyinin, öteki kötünün egemenliği altında bulunan iki alana bölünmüştür. Her insan bunlar arasında bir seçim yapmak zorundadır; kendi iradesi doğrultusunda ya Bilge Tanrı'yı ve onun egemenliğini ya da Yalan ülkesinde hüküm süren Ehrimen'i seçecektir. Aynı durum, kendi seçimleriyle iyi ya da kötü olan ruhsal varlıklar için de geçerliydi.

İnsanın karar verme özgürlüğü, kendi yazgısını belirlemesi ve ondan sorumlu olması sonucunu doğurmuştur. Doğru insanın (*aşayan*) ödülü, sonsuz dürüstlük ve ölümsüzlüktür. Yalanın yanında yer alanlarsa, yalnızca Bilge Tanrı tarafından yargılanıp cezalandırılmakla kalmayacak, kendi vicdanınca da mahkûm edilecektir. Bu insanların ölümden sonra sürdüreceği varoluş biçimi, Hıristiyanlık ve İslamdaki Cehennem kavramıyla bir ölçüde çakışır. Avesta inancına göre insan bir kez seçimini yaptıktan sonra geri dönüş yoktur. Dolayısıyla dünya, birbiriyle savaş durumundaki iki topluluğun oluşturduğu iki karşıt kutup olarak algılanır. Hayvan yetiştirerek belirli bir toplumsal düzeni koruyan yerleşik çobanlarla çiftçiler, Bilge Tanrı'nın yanında yer alır. Hırsızlık yaparak geçimlerini sağlayan göçebeler ise Yalan'ın yanındadır.

Gatha'lar, Zerdüşt'ün kıyamet ve ahiretle ilgili öğretisini de açıklar. Bu ilahilerin hemen her dizesinde ölümden sonra insanı nelerin beklediğinden söz edilir. Bu dünyadaki yaşam, ölümden sonraki varoluşla bire bir ilişkilidir: Bilge Tanrı, tüm iyi davranış, söz ve düşünceleri ödüllendirip kötülerini cezalandıracaktır. Ahiret öğretisinde ise ölenlerin ruhlarının, herkeste korku ve kaygı uyandıran Karşılık Köprüsü'nden (Çinvat peretu) geçeceği belirtilir. Ahura Mazda'nın yargısından sonra iyi ruhlar sonsuz mutluluk ve ışık ülkesine, kötü ruhlar da korku ve karanlık ülkesine gönderilecektir. Bunun da ötesinde Zerdüşt, görünür dünyanın bir sonu olduğunu "yaratılışta son bir evre" bulunduğunu bildirir. Bu son evrede Ehrimen yok edilecek, dünya kusursuz biçimde yeniden kurulacak ve bu yeni dünyaya yerleşen iyiler sonsuz bir mutluluk içinde yaşayacaktır. Zerdüşt dininin sonraki dönemlerinde ise bir diriliş öğretisi ortaya çıkmıştır; bunun da bazı köklerine *Gatha*'larda rastlanabilir. Buna göre, ölülerin dirilmesi ve dünyanın yenilenmesiyle Bilge Tanrı'nın yandaşlarına son vaadi de gerçekleşmiş olacaktır.

Zerdüşt, Ehrimen'e ve yandaşı *daeva*'lara kurban adanmasını kesinlikle yasakladı. Bu yasağın nedenlerinden biri de olasılıkla kurban törenlerinin ve bu törenlerde kutsal bitki *haoma*'dan hazırlanan içkiler içilmesinin yol açtığı taşkınlıklardı. Bazı bilginlerin ileri sürdüğüne göre Zerdüşt hayvan kurban etme törenlerini bütünüyle kaldırmamış, yalnızca bu törenlerin bir parçası olan içkili şenlikleri yasaklamıştı. Eskiden kalma ateş kültüne ise dokunmadı. Çeşitli ayinleriyle bu kült, ruhban sınıfı oluşturan *magus*'lar(*) tarafından daha sonra geliştirilerek kesin kurallara bağlandı. Bu kültün merkezini oluşturan Ateş Tapınağı'ndaki sonsuz ateş, rahiplerin ibadeti ve *haoma* kurban törenleriyle ilişkisini hep korudu.

Zerdüşt, Kral Viştaspa'ya kendi dinini benimsettikten sonra onun sarayında kalarak inancını yüksek devlet görevlileri arasında da yaydı, kızlarından birini de kralın vezirlerinden Camasp ile evlendirdi. Ölümünden sonra birçok efsane ortaya çıktı. Bu efsanelere göre, onun doğumuyla dünyayı büyük bir sevinç kaplamış, Zerdüşt kendi dinini birçok halka ulaştırmış, kutsal ateşler yakmış ve kutsal bir savaşta çarpışmıştı. Yunanlılara göre filozof, matematikçi, müneccim ya da büyücü; Yahudilerle Hıristiyanlara göre ise müneccim, büyücü, peygamber ya da heretiklerin başıydı. Zerdüşt'ün kişiliği ve öğretisi ancak 18. yüzyıldan sonra gerçekten bilimsel araştırmaların konusu oldu.

Zerdüşt dini, ZERDÜŞTÇÜLÜK ya da MECUSİLİK olarak da bilinir, İÖ 6. yüzyılda İranlı peygamber Zerdüşt'ün kurduğu inanç ve ibadet sistemi. Hem tektanrıcı, hem de dualist (ikici) özellikler taşıyan bu din Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamı önemli ölçüde etkilemiştir. Bugün özellikle Hindistan'da Parsiler(*) arasında varlığını sürdürmektedir. Zerdüşt dininin üyeleri için İslam kaynaklarında yer alan Mecusi adı, ilkçağda rahiplikte uzmanlaşmış Pers klanının üyelerini belirten Latince *magus*(*) adının Eski Farsçadaki biçiminden Arapçaya geçmiştir.

Zerdüşt'ün İran toplumunda dinsel yenilenmeye giriştiği dönemde İran'da başlıca üç toplumsal sınıf vardı: Kabile reisleri ile rahipler, savaşçılar ve çiftçiler ile sığır yetiştiricileri. Bu sınıf yapısı dine de yansımıştı; her sınıfa özgü tanrılar ya da *daeva*'lar (*bak.* deva) vardı. Sözgelimi Mitra ve Varuna'nın da içinde yer aldığı *ahura*'lar ilk sınıfın tanrılarıydı. Zerdüşt ise bir olasılıkla daha önceki dönemlerde de tanrılar arasında yer alan Ahura Mazda dışındaki tanrılara tapınmayı reddeti. Zerdüşt'e göre dünya kısa süre sonra büyük bir yangın sonucunda yok olacak, yalnızca iyiyi seçenler kurtulacak ve kurulan yeni dünyada yerlerini alacaktı. Karşılık Köprüsü'nden (Çinvat peretu) geçen ruhlardan iyi olanlar yeni dünyanın kuruluşuna değin Cennet'te bekleyecek, kötüler Cehennem'e atılacaktı. En büyük tanrı olarak Ahura Mazda'ya tapınan Pers hükümdarı I. Darelos'un (hd İÖ 522-486) bu tanrıyı Zerdüşt'ün müritleri aracılığıyla mı, yoksa başka bir kaynaktan mı tanıdığı konusunda kesinlik yoktur.

Zerdüşt dininde kötülüğün temelini evrenin başlangıcında özgür iradeyle gerçekleşen bir seçim oluşturur. Bu seçimle birlikte, Ahura Mazda'nın ikiz oğulları *Spenta Mainyu* (Cömert ya da İyi Ruh) ile *Angra Mainyu* (Yıkıcı Kötü Ruh) arasında sonsuza değin sürecek bir çekişme başlamıştır. İyiliği seçen *Spenta Mainyu*, doğruluk, adalet ve yaşamla özdeştir; *Angra Mainyu* ise kötülüğü seçerek yıkıcılık, yalan ve ölümün temsilcisi olmuştur.

Zerdüşt dini çevresinde daha sonra gelişen kozmolojinin büyük bir dramatik akış olarak gördüğü dünya tarihi her biri 3 bin yıl süren 4 dönemden oluşur. Öncesiz Zaman'da aydınlıkta duran Hürmüz'le (ya da Ormazd; Ahura Mazda'nın yeni adı) onun altında karanlıkta duran Ehrimen vardır. İlk 3 binyılın sonunda Ehrimen, kendisini Hürmüz'den ayıran Boşluk'u geçerek ona saldırır. Ehrimen'le mücadelesinin, sonlu ölçülerle gerçekleştirilmediği sürece sonsuza değin süreceğini gören Hürmüz, onunla mücadelenin süresini sınırlayan bir anlaşma yapar. Ardından Zerdüşt dininin tüm özünü içerdiğine ve duaların en kutsalı olduğuna inanılan Ahuna Vairya'yı okur. Büyük korkuya kapılan Ehrimen Cehennem çukuruna yuvarlanır ve ikinci 3 bin yılı orada geçirir. Bu dönemde Hürmüz evreni yaratmaya girişir. Önce *ameşa spenta*'ları da (iyiliksever ölümsüz) içeren ruhlar evrenini, ardından onun maddi karşılıkları olan gökyüzü, su, yeryüzü, bitkiler, ilk öküz ve ilk insan Gayomart'ı(*) yaratır. Sonra da insan *fravaşi*'lerine (varoluş öncesi ruh) iki seçenek sunar: Sonsuza değin doğum öncesi durumlarında kalmak ya da bir bedene bürünüp dünyaya gelerek Ehrimen'le mücadelesinde Hürmüz'e yardım etmek. *Fravaşi*'ler doğmayı ve Hürmüz'le birlikte mücadeleyi seçer. Bu arada Ehrimen de altı kötü cin (*daeva*) ve Hürmüz'ünkine karşıt yapıda bir maddi evren yaratmıştır.

İkinci 3 binyılın sonunda Ehrimen, İlk Kadın olan Fahişe'nin kışkırtmasıyla gökyüzüne saldırıp, Hürmüz'ün yarattığı dünyaya kötülüğü yayar. Onun öldürdüğü Gayomart'ın cesedinden insan soyu ile metaller, İlk Öküz'ün cesedinden de hayvanlarla bitkiler türer. Üçüncü dönemde Ehrimen maddi dünyaya egemen olursa da ondan kaçmayı başaramaz. Onu bu tuzağa düşüren Hürmüz'dür ve Ehrimen, kendi yıkımını kendi elleriyle hazırlamıştır. Son 3 bin yıllık dönem, yeryüzüne dinin gelişiyle, yani Zerdüşt'ün doğumuyla başlar. Bu dönemi oluşturan her bin yılın sonunda, Zerdüşt'ün ölümünden sonra doğan oğullarından biri onun ardılı olarak ortaya çıkacak ve dünyayı kurtarma görevini üstlenecektir. Üçüncü ve son kurtarıcı Saoşyans, son yargıyı gerçekleştirecek, ölümsüzlük içkisini dağıtacak ve yeni dünyanın yolunu gösterecektir. Böylece Sonlu Zaman, 12 binyıllık aradan sonra, içinden koptuğu Öncesiz Zaman'a kavuşacaktır.

Zerdüşt dinine ilişkin yazılı kaynaklar iki bölüme ayrılır: Avesta dilinde yazılmış kutsal kitap Avesta ile Pehlevi dilinde ve Farsça yazılmış daha sonraki metinler.

Zerdüşt'ün kurduğu din, onun ölümünden sonra bugün Afganistan'ı oluşturan topraklara doğru güneye ve batıda Medlerle Persler arasında yayıldı. Bu arada eski dinlere özgü bazı unsurlar da canlandı, eski tanrılarla tanrıçalar yeniden tapınma konusu oldu. Ahameniş dönemine (İÖ 559-330) rastladığı sanılan bu değişim Avesta'nın son bölümünde anlatımını buldu. Büyük İskender'in Ahameniş başkenti Parsa'yı (Perse-

polis) fethetmesinden (İÖ 330) yaklaşık 4 yüzyıl sonra, İran hemen tümüyle Helen kültürünün etkisi altına girdi ve kendi dini de bir kenara itildi. Ama Part İmparatorluğu'nun (İÖ 247 - İS 224) sonlarında bir canlanma gerçekleşti. Ülkeyi yabancı etkisinden kurtarmayı amaçlayan Sasani hanedanı (İS 224-651) Zerdüştçülüğü resmî din yaptı. Zerdüştçü ruhban sınıf önemli bir siyasal güç kazandı ve Hıristiyanlık, Manicilik, Budacılık gibi öteki dinlere baskı uygulanmaya başladı. Gene bu dönemde derlenip kitap biçiminde düzenlenen Avesta, Pehlevi diline çevrildi ve Avesta yorumları kaleme alındı. Ahameniş döneminde zamanla *Gatha*'lardaki tektanrıcı sistemin yerini almış olan dualist Mazdekçilik, Sasaniler döneminde temel öğreti niteliği kazandı.

Ülkede İslam dininin yayılmasından sonra da Zerdüşt dini belli ölçüler içinde 3 yüzyıl daha varlığını sürdürme olanağı buldu. 8-10. yüzyıllarda dinsel baskılar nedeniyle Zerdüştçüler İran'ı terk ederek başta Bombay olmak üzere Hindistan'ın çeşitli bölgelerine göç ettiler. Parsiler olarak bilinen bu cemaat, 19. yüzyıla gelindiğinde ekonomik ve kültürel bakımdan güçlü bir topluluk durumundaydı. Bu yüzyılda Parsiler İran'daki son Zerdüştçü topluluk olan Gebrilerle yeniden ilişki kurdular. Parsiler ve Gebriler Zerdüşt dininin günümüzdeki temsilcileridir.

Zerdüşt ayinleri arasında tapınakta ateş ayini önemli yer tutar ve bu, dinin ayırt edici özelliğini oluşturur.

zerefşan (Farsçada "altın saçıcı"), tezhip sanatında altın serpilerek yapılan bezeme. Varak altın toz haline getirilip jelatinli suyla karıştırılır ve jelatinli su ya da yumurta akı sürülmüş kâğıda fırçayla ya da elek üstünden serpilir. Kuruduktan sonra kâğıt akikten yapılmış zer mühreyle parlatılır. Değerli kitaplar genellikle bu tür kâğıtlara yazılmıştır.

Zerefşan Dağları, Rusça ZERAVŞANSKİ HREBET. Tacikistan ve Özbekistan'da dağ sırası. Gissar-Alay dağ sisteminin bir parçasıdır. Kuzeyindeki Zerefşan Vadisi ile güneyindeki Yağnob ve Iskenderderya vadileri arasında, doğu-batı doğrultusunda, Türkistan Sıradağlarına koşut olarak yaklaşık 370 km boyunca uzanır. Fanderya, Hıştı ve Magyan ırmaklarının dört parçaya ayırdığı Zerefşan Dağlarındaki yüksekliği 5.000 m'yi aşan birçok doruğun en yükseği Çimtorga'dır (5.489 m).

Zerefşan Irmağı, Türkistan Sıradağlarının doğusundan doğan ırmak. Batıya doğru akarak Tacikistan'dan ve Özbekistan'ın güneyinden geçtikten sonra Türkmenistan'a girer ve eskiden kolu olduğu Ceyhun (Amu Derya) Irmağının yakınlarında, Çarcu kentinin kuzeyinde çölde kaybolur. Uzunluğu 877 km'dir. Geniş bir bölgeyi sulayan ırmak, bir kanalla bağlandığı güneydeki Karşı Steplerine de su sağlar. Zerefşan Vadisinin, özellikle Özbekistan sınırları içinde kalan kesiminde nüfus yoğunluğu yüksektir.

Zeren, Zeki (d. 1900, İstanbul - ö. 19 Kasım 1973, İstanbul), anatomi ve cerrahi uzmanı. Tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesindeki katkılarıyla ve anatomi terimleri sözlüğüyle tanınır.

Darülfünun-ı Osmani'nin (sonradan İstanbul Üniversitesi) Tıp Medresesi'ni bitirdi (1923). Anatomi ve cerrahi kliniklerinde asistan ve başasistan olarak çalıştı. 1927'de cerrahi dalında uzmanlık sınavını vererek, Çankırı ve Zonguldak hastanelerinde operatörlük ve başhekimlik görevlerini üstlendi. 1933 Üniversite Reformu'yla yeniden örgütlenen İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne döndü ve Nureddin Ali Berkol'un yönetimindeki Anatomi Enstitüsü'nde doçentliğe atandı. 1941'de profesörlüğe yükseltildi; ertesi yıl anatomi pratik çalışma şefliğine getirildi. Berkol'un ayrılması üzerine 1951'de Anatomi Enstitüsü'nün yöneticiliğini devraldı ve 1952'de ordinaryüs profesör oldu. 1973'te emekliye ayrıldı.

Tıp Fakültesi Terim Komisyonu ile Türk Dil Kurumu'nun bilim ve yönetim kurulu üyeliklerinde de bulunan Zeren, tıp terimlerini Türkçeleştirmek ve tıp öğretimine, bütün dünyada kullanılan Latince karşılıklarıyla birlikte sistemli ve topografik bir anatomi koleksiyonu kazandırabilmek için yoğun bir çaba gösterdi. Uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan yayınları, ortak çalışmaları ve özellikle anatomi terimleri sözlüğüyle büyük bir boşluğun doldurulmasını sağladı. Başlıca yapıtları arasında *Sistematik Anatomi Kitabı* (1939-45, 3 cilt, N. A. Berkol ve M. A. Oya ile birlikte), *Anatomi Sözlüğü ve Anatomi Terimleri* (1946), *İnsan Anatomisi* (1948, N. A. Berkol ile birlikte), *Küçük Tıp Terimleri Kılavuzu* (1948, F.Noyan ile birlikte), *Topografik Anatomi* (1948-49, 2 cilt), *Anatomi ve Atlas* (1950-51, F.Noyan ile birlikte), *Bir Ciltte Anatomi* (1959) sayılabilir.

Zerenteler, Ge dilleri üst öbeğine bağlı Zerente dilini konuşan Brezilya Yerlileri. Goias eyaletinin orta kesiminde, kıyıları ormanlarla kaplı ırmaklarla parçalanmış tepelik bir platoda yaşarlar. 1970'lerin ortalarında sayıları yaklaşık 500'dü.

Zerenteler eskiden yakın akrabaları Zavantelerle(*) birlikte, Goias eyaletindeki Tocantins Irmağının kıyılarında yaşarlardı. Bölgeden geçen ilk yabancılar iki grubun aynı etnik kökenden geldiği ya da aynı dili konuştuğu yanılgısına düştüler. 1840'larda Zavantelerle birlikte beyazlar tarafından Tocantins Irmağı kıyılarından sürülen Zerenteler kuzeydoğuya göç ederek Tocantins ve Sono ırmakları arasındaki bugünkü topraklarına yerleştiler.

Zerenteler Zavantelerin tersine misyonerlerle ve bölgeye yerleşen ilk yabancılarla ilişki kurdular; zamanla ülkenin ekonomik ve toplumsal yaşamına eksiksiz biçimde katılarak Brezilya kültürüyle bütünleştiler.

Zermalar, CERMALAR ya da ZABERMALAR olarak da bilinir, çoğunluğu Nijer'in batı ucunda, küçük bir bölümü de komşu Burkina Faso'yla (eskiden Yukarı Volta) Nijerya'da yaşayan halk. Nil-Sahra ailesinden Songay dilinin bir lehçesini konuşan Zermalar Songayların(*) bir kolu olarak kabul edilirler.

Sahil olarak bilinen yarı kurak bölgede yaşayan Zermaların çoğu, Nijer Irmağı vadisine yerleşmiştir. Irmaktan sulama amacıyla yararlanılır. Ayrıca taşkın suları çekilirken geride tarıma son derece elverişli zengin alüvyonlu topraklar bırakır. Zermalar sahip oldukları sığırları beslemeleri için Fulanilere ya da Tuareglere verirler. Zermalar eskiden Songaylar gibi binicilikteki ustalıklarıyla ünlüydüler. At, özellikle de sığır günümüzde de önemli bir zenginlik kaynağıdır.

Nijer'in başkenti Niamey'le Dosso ve Tillabéry gibi önemli kentler Zerma toprakları içinde yer alır. Zermalar uzun yıllar boyunca iş aramak için kıyı ülkelerine, özellikle de Gana'ya göç etmişlerdir. Nijer'deki Zermaların sayısının 850 bin dolayında olduğu tahmin edilmektedir.

Zermatt, İsviçre'nin güneyinde, Valais kantonunda kasaba. Sion kentinin güneydoğusunda, Mattervisp Vadisinin başında, Matter Doruğunun (4.478 m) eteklerinde yer alır. Alp tipi çayırlarla kaplı bir böl-

Zermatt'tan bir görünüm, arkada Matter Doruğu, İsviçre
J. Allan Cash—Osman Agency

gede, deniz düzeyinden 1.616 m yükseklikte kurulmuştur; adı Almancada "Alp tipi çayırlarda" anlamına gelen *Zur Matte* sözcüğünün bozulmuş biçimidir. Dağlar ve buzullarla çevrili olan Zermatt, ülkenin en güzel görünümlü yerlerinden biri olmasının yanı sıra yıl boyu turist çeken bir tatil merkezidir. Avrupa'nın en yüksek teleferik hattı kasabadan Küçük Matter Doruğuna çıkar. Nüfus (1980) 3.548.

Zermelo, Ernst (d. 27 Temmuz 1871, Berlin, Almanya - ö. 21 Mayıs 1953, Freiburg, AFC), kümeler kuramına yaptığı katkılarla tanınan Alman matematikçi.

Berlin, Halle ve Freiburg'da matematik, fizik ve felsefe öğrenimi gördü; doktora çalışmasını 1894'te Berlin Üniversitesi'nde tamamladı. 1899'da Göttingen Üniversitesi'nde asistanlığa başladı, 1905'te profesör oldu. 1910'da Zürich Üniversitesi'ne geçti, ama 1916'da sağlık nedenleriyle görevinden ayrıldı. 1926'da Freiburg Üniversitesi'nde tekrar profesörlüğe başladı, 1935'te Nazi yönetimini kınamak amacıyla görevini bıraktı.

İlk çalışmalarında özellikle değişimler hesabı üzerinde duran Zermelo, en önemli başarılarını kümeler kuramı alanında gerçekleştirdi. 1900'lerin başında, kendi adıyla anılan "iyi sıralama teoremi"ni kanıtladı. Kümeler kuramına ilişkin ortaya konan ilk aksiyomların yol açtığı çelişkileri gidermek amacıyla giriştiği çalışmaların sonunda, modern kümeler kuramının temelini oluşturan iki farklı sistemin ilkini geliştirdi (1908). Aynı yıl, Cantor'un küme kuramını aksiyomlu bir yapıya dönüştürmek için çalışmalar yaptı ve yedi aksiyomlu bir sistem ortaya koydu.

Zernike, Frits (d. 16 Temmuz 1888, Amsterdam - ö. 10 Mart 1966, Groningen, Hollanda), faz kontrastlı mikroskopu geliştiren ve buluşuyla 1953 Nobel Fizik Ödülü'nü kazanan Hollandalı fizikçi. Faz kontrastlı mikroskop, incelenen hücrelerin boyanması zorunluğunu ortadan kaldırarak hücrelerin canlı olarak gözlemlenmesini olanaklı kılmıştır.

1915-58 arasında Groningen Devlet Üniversitesi'nde matematiksel fizik ve kuramsal mekanik profesörlüğü yapan Zernike, optik alanındaki ilk çalışmalarını astronomi teleskopları üzerinde yoğunlaştırdı. Kırınım ağlarında(*) kullanılan ince çizgilerin eşit aralıklı olmamasından kaynaklanan kusurlar üzerindeki araştırmaları sırasında, farklı saydam maddelerden geçen ışık ışınlarının ayırt edilebileceğini ortaya koyarak faz

kontrastı ilkesini buldu. 1938'de ilk faz kontrastlı mikroskopu gerçekleştiren Zernike, 1952'de Londra'daki Royal Society'nin Rumford Madalyası'yla ödüllendirilmiştir.

Zero *bak.* Mitsubishi A6M

Żeromski, Stefan (d. 1 Kasım 1864, Strawczyn - ö. 20 Kasım 1925, Varşova, Polonya), lirik ve doğalcı öğeleri kaynaştıran üslubuyla övgü toplamış Polonyalı romancı.

Kielce'de, ardından Varşova'daki Veterinerlik Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. Bir süre taşrada özel öğretmenlik yaptıktan sonra Zürich yakınlarında Rapperswil'deki Polonya Müzesi'ne (1892-96), ardından Varşova'daki Zamoyski Kütüphanesi'ne

Żeromski, Leon Wyczółkowski'nin bir pastel çalışması, 1904
Muzeum Narodowe, Kraków, Polonya

yardımcı kütüphaneci olarak girdi (1897-1903). Nałęczów'a yerleştikten sonra kitlelere yönelik eğitim anlayışını yaymak amacıyla çalışmalar yaptı ve bu yüzden 1908'de Rus yetkililerce tutuklandı. Daha sonra Paris'te (1909-12), Polonya'da Tatra Dağlarının eteklerindeki Zakopane'de ve Varşova'da yaşadı.

İlk öyküleri 1889'da, ilk romanı *Syzyfowe Prace* (Sisyphos Çabası) 1897'de yayımlandı. Ununu, üç ciltlik romanı *Popioły*'ye (1904) borçludur. Son romanı *Przedwiośnie* (1925; Bahar) Polonya'nın ulusal bağımsızlığını konu alır.

Zetes *bak.* Kalais ile Zetes

Zethos *bak.* Amphion ile Zethos

Zetkin, Clara, eö EISSNER (d. 5 Temmuz 1857, Wiederau, Saksonya - ö. 20 Haziran 1933, Arhangelskoye, Rus SFSC). Alman komünist önder ve kadın hakları savunucusu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Almanya Komünist Partisi'nde (KDP) ve Komintern'de (III. Enternasyonal) önemli görevler üstlenmiştir.

Bir okul müdürünün kızıydı. Leipzig Kız Öğretmen Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. Öğrenciliği sırasında yeni kurulmuş olan Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) ile ilişkiler kurdu. Sürgündeki Rus Sosyal Demokratlarından Ossip Zetkin'le (1848-89) evlendi. 1880'lerin büyük bölümünü İsviçre ve Paris'te geçirdi. Bu dönemde yazılar yazdı; gizli yayınların dağıtımında görev aldı; uluslararası sosyalist hareketin birçok önderiyle tanıştı.

1889'da II. Enternasyonal'in kuruluş kongresine katıldıktan sonra Almanya'ya dönen Clara Zetkin 1892-1917 arasında Stuttgart'ta sosyalist eğilimli *Die Gleichheit* adlı kadın gazetesini yayımladı. Bu arada, 1907'de Uluslararası Sosyalist Kadınlar Kongresi'nin düzenleyicileri arasında yer aldı. V. İ. Lenin ve Rosa Luxemburg ile dostluk kurdu. 1915'te Bern'de I. Dünya Savaşı'na karşı çıkan ilk uluslararası kadın konferansını düzenledi. 1916'da Spartakistler (*Spartakusbund*) adlı devrimci sosyalist grubun kurucuları arasında yer aldı. 1919'da, yeni kurulan Alman Komünist Partisi'ne (KPD) katıldı ve partinin merkez

Zetkin
Porträtsammlung Deutsche Staatsbibliothek, Berlin

komitesine girdi. 1920'den sonra *Reichstag*'da yer aldı.

1921'de Üçüncü Enternasyonal'in yürütme komitesine seçildi. Bu yıllarda zamanının büyük bölümünü Moskova'da geçirdi. 1924'te Lenin'in ölümünden sonra etkisini önemli ölçüde yitirdi. *Ausgewählte Reden und Schriften* (ös 1957-60, 3 cilt; Seçilmiş Konuşmalar ve Yazılar) adlı yapıtı Doğu Berlin'de yayımlandı. Türkçede *Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar* (1988) ve *Lenin'in Bütün Dünya Kadınlarına Vasiyeti* (1979) adlı yapıtları vardır.

Zeuglodon *bak.* Basilosaurus

Zeuksis (ü. İÖ 5. yy sonları, Herakleia, İtalya), Eski Yunanistan'ın en ünlü ressamlarından biri. Yapıtlarında o zamana değin görülmedik ölçüde bir gerçeklik izlenimi yarattığı kabul edilir. Sicilya'da Himeralı Demophilos'un öğrencisi olduğunu da, Thasoslu (Taşoz) Neseus'un yanında yetiştiğini de ileri süren kaynaklar vardır. Duvar resminden çok pano resmi üzerinde çalıştığı ve çoğu kez tek figürlü, küçük boyutlu kompozisyonları yeğlediği sanılır. Yüce konuları işleme geleneğine karşı çıkarak resme günlük sahneleri sokmuştur.

Günümüze hiçbir yapıtı ulaşmamışsa da, eski yazarlar onun bazı resimlerini anlatmışlardır. Bunlar arasında Makedonya kralı Arkhelaos'un (hd İÖ 413-399) Pella'daki sarayı için yaptığı bezemelerde Zeus, Eros ve Pan gibi tanrıların; ağaca bağlı Marsyas, bir Kentaur ailesi, anası Alkmene'yle babası Amphitryon'un gözü önünde iki yılanı boğan genç Herakles gibi mitolojik karakterlerin; Helena, Menelaos ve Penelope gibi Homeros kahramanlarının resimleri bulunduğu gibi; bir atlet, yaşlı bir kadın, elinde üzüm tutan bir çocuk, üzümlü ölüdoğa gibi çeşitli tür resimleri de vardır. Tek renkli resimleriyle kilden heykelleri olduğu da yazılıdır.

Eski belgelerde Zeuksis'in tekniğinden de söz edilir. Zeuksis, Atinalı Polygnotos gibi büyük fresk ressamlarının uyguladığı, çevre çizgileriyle belirlenmiş figürlerin içini boyama yönteminin yerine, Atinalı çağdaşı Apollodoros'un izinden giderek gölgeleme tekniğini kullanmıştı. Bu teknik, resimlerin, öteki yöntemle yapılanlardan daha gerçekçi olmasını sağlıyordu. Bir yarışmada Zeuksis'in yaptığı üzüm salkımı resminin, kuşların yanılıp gagalayacakları kadar gerçekçi olduğunu anlatan türden öyküler, belki de resimlerin bu niteliğinden kaynaklanmıştır.

Zeus, Yunan mitolojisinde en büyük tanrı. Eski Roma tanrısı Jüpiter'le özdeşleştirilen Zeus şimşek, gökgürültüsü, yağmur ve rüzgâr gönderen bir gök ve hava tanrısıydı. Aynı zamanda tanrıların ve insanların koruyucusu ve yöneticisi olarak kabul edilirdi.

Daha sonra Yunanlıların da benimsediği bir Girit efsanesine göre Zeus Titanların kralı Kronos'un çocuklarından biridir

Zeus'u yıldırım fırlatırken canlandıran bir tunç heykel, İÖ 5. yy başları, Dodona, Yunanistan; Berlin Devlet Müzesi
Staatliche Museen Zu Berlin, Antikenabteilung

Kronos, çocuklarından birinin ileride kendisini tahttan indireceğini öğrenince, yeni doğan bütün çocuklarını yutar. Ama eşi Rheia Zeus doğduğunda onu Girit'te bir mağarada saklar ve Kronos'a Zeus'un yerine bezlere sarılı bir taş yutturur. Girit'teki mağarada Zeus'u Amaltheia(*) emzirir. Kuretalar denen Zeus hizmetkârları da bebeğin ağlaması duyulmasın diye silahlarını birbirine vurarak onu korurlar. Zeus büyüyünce Titanlara karşı bir ayaklanma başlatır ve büyük olasılıkla kardeşleri Hades ve Poseidon'un da yardımıyla Kronos'u tahttan indirir. Üç kardeş daha sonra dünyayı aralarında paylaşırlar.

Göklerin yöneticisi olan Zeus, Gigantlara (Devler) karşı tanrılara önderlik ederek başarılı bir savaş verir ve tanrıların kendisine karşı başlattıkları ayaklanmaları da bastırır. Yunanlı şair Homeros'a göre tanrılar, Yunanistan'ın en yüksek dağı olan Olympos'un tepesinde yaşıyorlardı. Olympos'taki öteki tanrılar Zeus'a boyun eğmek zorundaydılar. Zeus'un buradan insanların ne yaptığını gördüğüne, her şeyi yönettiğine ve iyileri ödüllendirip kötüleri cezalandırdığına inanılırdı. Zeus hem adalet dağıtır, hem de kentleri, evleri, malları, yabancıları, konukları ve kendisine dua edip yakaranları korurdu.

Zeus aşklarıyla da ünlüdür. Ölümlü, ölümsüz birçok kadınla ilişkisi yüzünden eşi Hera'yla sürekli kavga eder ve istediği kadını elde edebilmek için sık sık hayvan biçimine girer. Guguk kılığına girerek Hera'ya, kuğu kılığında da Leda'ya tecavüz eder. Europa'yı kaçırmak için ise boğa olur. Çocuklarının en ünlüleri Leto'dan olan ikizleri Apollon ve Artemis, Sparta kraliçesi Leda'dan olan Helena ve Dioskurlar, Tanrıça Demeter'den olan kızı Persephone, Titan Metis'i yuttuktan sonra kafasından doğan kızı Athena, eşi Hera'dan olan Hephaistos, Hebe, Ares ve Eileithyia ile Tanrıça Semele'den olan oğlu Dionysos'tur.

Dünyanın her yerindeki Yunan mitolojisi uzmanlarınca en büyük ve en güçlü tanrı olarak kabul edilmesine karşın Zeus'un etkisi Athena ve Hera gibi güçlü yerel tanrıçalar kadar büyük olmamıştır. Evlerin ön avlularındaki Zeus Herkeios (Evlerin Koruyucusu Zeus) heykelleri ve Zeus Ksenios (Konuksever Zeus) altarlarına karşın,

İÖ 6. yüzyıla değin Atina'da Zeus tapınağı yoktu; Olympia'daki Zeus Tapınağı da Hera'nınkinden sonra yapılmıştı.

Zeus sanat yapıtlarında sakallı, güçlü ve soylu, olgun bir erkek olarak gösterilir. Yıldırım ve kartal en ünlü simgeleridir.

Zeus Heykeli, Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan heykel. Yunanlı heykelci Phidias'ın iki başyapıtından biriydi (öbürü Parthenon'daki "Athena" heykeli). Batı Yunanistan'da Olympia kentindeki büyük Zeus Tapınağı'ndaydı. Altın ve fildişi kaplıydı, yüksekliği 12 m'ye yakındı; abanoz, fildişi, altın ve değerli taşlarla bezenmiş, oymalı sedir ağacından bir tahtta otururken canlandırılmıştı. Yana doğru açtığı sağ elinde bir Nike heykeli, sol elinde ise üstüne bir kartal konmuş bir asa tutuyordu. Yapımı sekiz yıl süren heykel, tanrının kutsal gücünü ve iyiliğini ifade ediyordu. 1950'lerde Zeus'un kutsal bölgesi yakınında bulunan Phidias'ın atölyesinin keşfedilmesi, heykelin İÖ y. 430'da yapıldığını ortaya koydu. Zeus Tapınağı İS 426'da yıkıldı. Günümüze hiçbir kopyası ulaşmamış olan heykelin de bu sırada ya da 50 yıl kadar sonra Konstantinopolis'teki (İstanbul) bir yangında yok olduğu sanılır.

Zeus Sunağı, BERGAMA SUNAĞI ya da PERGAMON SUNAĞI olarak da bilinir, İzmir'in Bergama ilçesindeki antik Pergamon kentinin akropolisinde yer alan sunak. Pergamon kralı II. Eumenes'in (hd İÖ 197-İÖ 160/159) Selevkos kralı III. Antiokhos'a ve Galatlara karşı kazandığı zaferin anısını ölümsüzleştirmek için yaptırılmış, Zeus ile Athena'ya adanmıştır. 1878'de o yörede yol inşaatında çalışan Alman mühendis Karl Human sunağı keşfetmiş, toprak altında kalmış parçalarını da kazı yaparak çıkartmıştır. Osmanlı hükümetinin izniyle, kaidesi dışında bütün sunak sökülerek Berlin'e taşınmış, orada yeniden kurulmuştur. İçinde bulunduğu müze bugün Pergamon Müzesi adını taşımaktadır. Asıl yerinde ise yalnızca temelleri bulunmaktadır.

Yaklaşık 35 m kenarlı kare bir kaide üstündeki sunak köşeli bir "U" biçiminde uzanan bir sütunlu galeriden oluşur. Sütunlar İon düzenindedir. "U"nun batıya bakan iki kolu, uçlara yakın bir yerden de bir galeriyle birleştirilerek bir iç avlu oluşturulmuştur. Ante biçiminde ileri çıkan iki ucun arasında, 21,5 m genişliğindeki 25 basamaklı bir merdiven iç avluya çıkar.

Kaidenin kuzey, doğu ve güney cephelerinde batıya doğru taşan antelerin altındaki (merdiven tarafından kesilen) üçgen biçimli yan yüzeyler yüksek kabartmalarla kaplıdır. Yüksekliği 2,3 m olan bu kabartma frizinin toplam uzunluğu 120 m'yi bulur. Helenistik dönem heykel sanatının ve Bergama heykelcilik okulunun en görkemli örnekleri olan kabartmalarda Yunan mitolojisindeki tanrıların devlerle savaşı (*gigantomakhia*) konu alınmıştır. Kazanan tanrılar Pergamonluları, yenilen devler ise düşman Galatları simgelemektedir. Helenistik heykelin en tipik özellikleri olan kıvrılıp bükülen vücutları ve tutkulu yüz ifadeleriyle başta Zeus olmak üzere hemen bütün Yunan tanrıları bu heykel frizinde yer almaktadır.

Zeus Sunağı gerek yapı tipi olarak, gerekse kabartmalarıyla Priene ve Magnesia ad Maeandrum (Menderes Magnesiası) kentlerinde daha küçük boyutlu ve daha yalın biçimde taklit edilmiş, Augustus'un Roma'da yaptırdığı ünlü Ara Pacis'e(*) de (Barış Sunağı) örnek olmuştur.

Zeus Sunağı, kuzeybatıdan görünüş, İÖ 2. yy; Pergamon Müzesi, Berlin
Hasan Kuruyazıcı

Zevi, Bruno (d. 22 Ocak 1918, Roma, İtalya), çağdaş mimarlığa kuramsal katkılarıyla tanınan İtalyan mimarlık tarihçisi.

Harvard Üniversitesi Tasarım Okulu'nda ve Roma Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde öğrenim gördü. 1939'da siyasal nedenlerle İtalya'dan ayrıldı; 1941-43 arasında *Quaderni Italiani* adlı faşizm karşıtı dergiyi çıkarttı. II. Dünya Savaşı sona erince ülkesine döndükten sonra F. L. Wright'ın organik mimarlık(*) anlayışının sözcülüğünü yaptı: 1946'da da Organik Mimarlık Birliği'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. 1945-55 arasında *Metro*, 1955'ten sonra da *L'architettura Cronache e Storia* adlı mimarlık dergilerini yayımladı; ayrıca çeşitli yayınlarda mimarlık eleştirileri yazdı. 1948-52 arasında Roma, 1948-63 arasında Venedik, 1963'ten 1979'a değin Roma üniversitelerinde mimarlık tarihi dersleri verdi, 1960'tan sonra San Luka Akademisi öğretim kadrosunda yer aldı. 1979'da da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) çağrısı üzerine gittiği Türkiye'de kendisine onursal doktorluk unvanı verildi. 1952-68 arasında İtalyan Kent Planlama Enstitüsü'nün genel sekreterliğini yürüten Zevi 1985'te Uluslararası Mimarlık Eleştirmenleri Komitesi'nin başkanıydı.

Başlıca yapıtları arasında *Verso un'architettura organica* (1945; Organik Bir Mimarlığa Doğru), *Saper vedere l'architettura* (1948; Mimarlığa Bakabilmek), *Erich Mendelsohn: opera completa* (1970; Erich Mendelsohn: Bütün Yapıtları), *Cronache d'architettura moderna* (1973; Modern Mimarlık Tarihçeleri), *Storia dell'architettura moderna* (1975; Çağdaş Mimarlık Tarihi) ve *Frank Lloyd Wright* (1979) sayılabilir.

Zevvare Mescid-i Cuması, İran'da Zevvare kentinde 1136/37'de tamamlanan, ortası avlulu, dört eyvanlı Büyük Selçuklu camisi. Kareye yakın dikdörtgen planlı yapının güney yanında kıble duvarına koşut üç sahın uzanır. Tam ortada bu sahınların öndeki iki tanesi mihrap önü kubbesiyle, arkadaki ise iç avluya bakan büyük eyvanla kesilir. Karemsi iç avlunun iki yanında enine sahınlar devam eder. Bunların da tam ortasında karşılıklı birer yan eyvan vardır. Avlunun arkasında tek bir sahın yapının bütün enince uzanır; dördüncü eyvan da bu sahının ortasındadır. Ana giriş caminin doğu duvarının kuzey köşesindedir. Sekizgen tabanlı minare batı duvarının kuzey ucuna yakın bir yerde, dıştan yapıya bitişik olarak yükselir.

Zevvare Mescid-i Cuması, avlulu, dört eyvanlı plan şemasının ayrıntılardan arındırılıp net bir biçimde bir camide kullanıldığı ilk örnek olması bakımından önem taşır.

zeybek, Batı Anadolu'nun dağlık bölgelerinde, bir efenin(*) emrindeki yiğitlere verilen ad. Delikanlı yaşta olanlarına kızan(*) denir.

Zeybek, çocukluktan başlayarak geleneklere uygun biçimde yetiştirilirdi. Kız kaçırmadan, çetecilik yapmadan ya da dağa insan kaldırmadan zeybek olunmazdı. Zeybek efenin emirlerini yerine getirmek zorundaydı. Kızanları yetiştirmek, her konuda onlara iyi örnek olmakla yükümlüydü. Evlenmesi ya da kız kaçırması efenin iznine bağlıydı. Dilediği zaman efe değiştirebilir, ama efeden habersiz gruptan ayrılamayacağı gibi, başkalarıyla ilişki de kuramazdı.

Zeybekler başlarına püsküllü fes giyip üstüne çevresi oyalı yemeni sarar, sırtlarına dik yakalı zıbın, mintan ve çapraz düğmeli camedan, en üste de kolları kopçalı, sırtı ve kol üstleri kaytan işlemeli sallama denen cepken giyerlerdi. Kasıktan göğse kadar örme kuşak sarar, onun üstüne üç sıra kayışla bağlanan deri silahlık takarlardı. Pantolon yerine de boyu diz kapağını örtmeyecek uzunlukta, geniş ağlı, paça ağızları ve cep kenarları kaytan işlemeli şalvar, ayaklarına yün çorap ve yemeni giyerlerdi.

19. yüzyılda, eşkıyalığa karşı alınan önlemler zeybekliğin geleneksel yapısının bozulmasına yol açtı. Bununla birlikte Kurtuluş Savaşı sırasında Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmed Efe önderliğindeki zeybek çeteleri önemli yararlılıklar göstermişlerdir.

zeybek oyunları, Batı ve Orta Anadolu'da, bir ölçüde de Batı Karadeniz Bölgesi'nde müzik eşliğinde oynanan halk danslarının ortak adı. En yaygın oynandıkları yöreler Aydın, Muğla, Çanakkale, Balıkesir, Manisa, Burdur, Denizli, İzmir, Bursa, Uşak ve Kütahya'dır.

Zeybek oyunlarının tek, çift, toplu ve ağır zeybek olmak üzere başlıca dört çeşidi vardır. Tek zeybekte oyuncular müziğin ritmine bağlı kalmak koşuluyla, öbür oyunculardan bağımsız olarak içlerinden geldiği gibi oynarlar. Oyuncuların aynı anda aynı hareketi yapması zorunlu değildir. İki kişinin karşılama biçiminde oynadığı çift zeybekte ise hareketlerin birbirine uyması beklenir. Toplu zeybeği ikiden çok oyuncu sıra, karşılama ya da halka biçiminde oynar; ama oyuncular arasında el ele tutuşmak ya da kola girmek gibi herhangi bir bağlantı yoktur. Ağır zeybekse dokuz dörtlük, dört

vuruşlu, aksak ölçüdeki müzikle, ağır ve temkinli tavırlarla oynanan tek kişilik bir oyundur.

Zeybek oyunları müziksiz yürümeyle başlar. Yürüme müzik eşliğinde ikinci kez

Toplu zeybek oyununda bir figür, Bergama, İzmir
Şemsi Güner

yinelenir ve ardından diz üstüne düşme, diz üstünde yürüme, dönme, yere el vurma gibi hareketlerle cesaret ve gurur gibi çeşitli anlamlar ifade eden kısa süreli duruşlardan sonra düz yürümeyle sona erer. Figürler yörelere göre farklılıklar gösterir. Örneğin ana figürlerden biri olan dönme hareketi, Kastamonu yöresinde oynanan Sepetçioğlu zeybeğinde geniş, Ankara zeybeğinde ise küçük bir halka çizilerek, kordon zeybeğindeyse aynı noktada dönülerek yapılır. Zeybek oyunlarının adları da yörelere göre değişir. Bursa yöresindeki zeybek oyunlarına sekme, Konya yöresindekilere sektirme, Teke Türkmenlerinin dilli düdük eşliğinde oynadığı zeybeklere de sipsi denir. Efe yerine aynı anlama gelen seymen sözcüğünün kullanıldığı Ankara ve Kastamonu yöresinde oynanan oyunlar aynı özellikleri taşıdığından, zeybek oyunları içinde değerlendirilir.

Kadın zeybek oyunları karşılama biçiminde oynanır. Kadın ve erkeklerin birlikte oynadığı zeybek oyunları da vardır ve bunlara alaca zeybek denir.

Davul ve zurna zeybek oyunlarının başlıca çalgısıdır. Bunların sayısı da yörelere göre değişiktir. Kadın zeybeklerinde melodi türkü olarak söylenir; bunun yanında darbuka ya da dümbelek yerine tencere ve kazan da kullanıldığı olur.

Zeyd bin Ali Zeynelâbidin, tam adı EBU YAHYA ZEYD BİN ALİ ZEYNELÂBİDİN BİN HÜSEYİN BİN ALİ BİN EBİ TALİB (d. 699, Medine - ö. 739, Küfe), Zeydiye mezhebinin kurucusu. Hz. Muhammed'in soyundan geliyordu. Hz. Hüseyin'in oğlu olan babası Ali Zeynelâbidin tarafından yetiştirildi. Ağabeyi Muhammed Bakır'ın denetiminde öğrenim gördü. Hicaz ve Irak bölgelerinde dolaşarak Mutezile okulunun kurucusu Vasıl bin Ata gibi bilginlerle tanıştı. Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife'nin tanıklığıyla, döneminin en seçkin bilgini durumuna geldi. Büyük ün ve saygınlık kazanması Emevileri telaşlandırdı. Emevi halifesi Hişam bin Abdülmelik'le yaptığı görüşmede düşmanca bir tavırla karşılaşması üzerine yönetime karşı ayaklandı. Dört yüz kadar yandaşıyla birlikte Emevilere karşı giriştiği savaşta öldürüldü. Başlattığı hareketi oğlu Yahya sürdürmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Zeyd'in *el-Mecmuü'l-Kebir* adı altında birleştirilen *Mecmuü'l-Hadis* ve *Mecmuü'l-Fıkh* adlı yapıtlarında açıkladığı fıkıh ve kelam görüşleri Zeydiye(*) tarafından sürdürüldü.

Zeyd bin Rifa, ZEYD BİN RUFA olarak da bilinir (ü. 10. yy), İhvanü's-Safa adıyla bilinen İslam felsefe topluluğunun kurucularından Arap filozof.

İhvanü's-Safa ile ilgili risalelerden Bağdat'ta yaşadığı anlaşılmaktadır. İnsanlığın düşünce mirasını derleyip İslam kültürü içerisinde yeniden yorumlamayı amaç edinen bu topluluğun başkanıydı. Görüşleri, topluluğun öbür üyeleriyle birlikte yazdığı ve *Resailü İhvanü's-Safa* adıyla bilinen risalelerde yer alır. İslam felsefesinde seçmeciliğin öncüsü sayılan Zeyd'e göre felsefenin görevi insanı yetkinleştirmek, eğitmek ve belli düşünce aşamalarından geçirerek en olgun durumuna getirmektir. *Ayrıca bak.* İhvanü's-Safa.

Zeydan, Corci, CİRCİ ZEYDAN olarak da bilinir (d. 14 Kasım 1861, Beyrut - ö. 21 Ağustos 1914, Kahire), tarihsel romanları ve incelemeleriyle tanınan edebiyatçı ve gazeteci.

Yoksul bir Hıristiyan aileden gelen Zeydan, düzenli bir öğrenim görmediğinden kendi kendini yetiştirdi. Bir süre Kahire'de *ez-Zaman* gazetesinde çalıştı. 1886'da gittiği Londra'dan dönüşünde Kahire'ye yerleşti. *El-Muktetef* gazetesinin yazı kurulunda görev aldı. 1892'de *el-Hilal* adlı edebiyat dergisini çıkardı ve yaşamının sonuna değin bu derginin yayımıyla uğraştı. Son yıllarında kısa sürelerle İstanbul ve Filistin'de de bulundu.

Zeydan'ın ilk yapıtı, karşılaştırmalı filoloji kurallarını Arapçaya uygulayan *el-Elfazü'l-Arabiye ve'l-Felsefetü'l-Lûgaviye*'dir (1904, 2. bas.). Çoğu edebi açıdan değer taşımayan 22 tarihsel romanından ilki olan *Rivayetü'l-Memlûki'ş-Şerid*'i 1891'de yayımladı. Romanlarında Arap yayılmacılığının başlangıcından Memlûkler dönemine değin İslam tarihinin ilk dönemlerini, 18. ve 19. yüzyıllarda geçen olayları konu almıştır.

En önemli tarihi yapıtı *Tarihü't-Temeddüni'l-İslam*'dır (1902-06, 5 cilt). Bazı Batılı tarihçilerin yapıtlarını temel alarak ve Arap kaynaklarıyla zenginleştirerek yazdığı, özellikle Doğu'daki yaşam biçimine ilişkin ayrıntılı bilgiler içeren bu çalışma birçok Doğu dilinin yanı sıra *Medeniyet-i İslamiye Tarihi* (1913, 5 cilt; yb *İslam Medeniyeti Tarihi*, 1971-78, 5 cilt) adıyla Türkçeye de çevrilmiştir. Zeydan bu yapıta *el-Arab Kablü'l-İslam* (1908; İslam Öncesi Araplar) adıyla bir de ek yazmıştır. Brockelmann'ın çalışmalarından da yararlanarak yazdığı son yapıtı *Tarihü'l-Adabi'l-Arabiye*'nin (1911-22, 4 cilt; Arap Edebiyatı Tarihi) son bölümünde 19. yüzyıl Arap edebiyatını bütünsel bir yaklaşımla incelemiştir. Zeydan'ın bazı tarihsel romanları Türkçede *Ebu Müslim Horasani* (1914), *Abbase* (1923), *Salaheddin Eyyubi ve İsmaililer* (1927), *Kureyş Bakiresi* (1944), *Ebu Müslim Horasani'nin İntikamı ve Harun Reşid'in Oğulları* (1945) adlarıyla yayımlanmıştır.

Zeydiler, ZEYDİ İMAMLARI olarak da bilinir, Zeydiye imamlarının Taberistan ve Yemen'de kurduğu hanedan.

Zeyd bin Ali Zeynelâbidin'in(*) 8. yüzyılda kurduğu Zeydiye(*) mezhebi önce Taberistan'da yayıldı. Zeydiler burada en-Nâsır li'l-Hak olarak da bilinen el-Utruş'un ölümüne (917) değin hüküm sürdüler. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın soyundan gelen Tercümaneddin el-Kasım er-Ressi (ö. 860) Sünnilerin baskısından uzaktaki Yemen bölgesinde, Beni Ressi olarak da bilinen Zeydi hanedanını kurdu. Yemen'in kuzeybatı kesimindeki Zeydiler 893-1039 arasında Hariciler ve Karmatilerle mücadele ettiler. Taberistan'daki Zeydilerle bağlarını koruyarak Yemen'i Zeydiyenin "davet merkezi" yaptılar. Suleyhiler 1063'te Zeydilere karşı üstünlük sağlayarak Yemen'de İsmailiye mezhebini egemen kıldılar. Suleyhilerden sonra Eyyubiler ve Resuliler ile Memlûklerin yönetimine giren Yemen'i 1536'da Osmanlılar aldı.

Zeydiler 1592'de Osmanlılara karşı ayaklandılar. Sana ve yöresini denetim altına alarak Muhammed el-Müeyyed döneminde (1620-54) Osmanlıları bölgeden çıkardılar (1635) ve bütün Yemen'e egemen oldular. Aden'deki Zeydi yönetimi 1735'te son buldu; Sana Zeydileriyse hem Osmanlılara karşı uzun süre direndiler, hem de Vehhabilerle ve Mekke şerifleriyle mücadele ettiler. Osmanlılar Zeydilerin direnişini kırarak 1872'de Sana'ya girdiler. Zeydiler imamlık kurumunu babadan oğula geçen bir makama dönüştürdükten (1891) sonra Osmanlılara karşı başarılı bir mücadele verdiler. İmam Yahya (hd 1904-48) 1911'de Osmanlılardan tam özerklik elde etti. I. Dünya Savaşı sırasında Sana'yı başkent edinerek bağımsızlığını ilan etti (1917). 1962'de Muhammed Bedr askeri bir darbeyle imamlıktan uzaklaştırılarak Zeydilerin iktidarına son verildi.

Zeydiye, ZEYDİLİK olarak da bilinir, Zeyd bin Ali Zeynelâbidin'in(*) 8. yüzyılda kurduğu mezhep. Şii mezheplerden sayılmakla birlikte, fıkıh alanındaki görüşleriyle Hanefiliğe, kelam alanındaki görüşleriyle de Mutezile ve İmamiyeye yakındır. Bu nedenle İmamiye (İsna Aşeriye) Şiiliği ile Sünni mezhepler arasında yer alır.

Zeydiye, Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ebubekir'in değil Hz. Ali'nin imam seçilmesi gerektiğini savunmakla birlikte, Hz. Ebubekir'in halifeliğini meşru sayar. Mutezile gibi Zeydiye de büyük günah işleyen kişinin ne mümin ne de kâfir olduğunu, ikisi arasında bir yerde (el-menzile beyne'l-menzileteyn) bulunduğunu kabul eder, ama Cehennem'de sonsuza değin kalacağı görüşünü reddeder. Zeydiyeye göre iman ile amel birbirinin zorunlu parçası olmakla birlikte, amelsiz kişi Müslüman olabilir. Sonsuz ceza ise ancak kâfirler içindir. İnsan Tanrı'ya itaat ya da isyan etmekte özgür olacak biçimde yaratılmıştır. Tanrı'ya isyan, onun iradesine karşın değil, onun iradesi sayesinde olanaklıdır. İyilikleri buyurmak, kötülükten sakındırmak (emri bi'l-marif nehyi ani'l-münker) Zeydiyenin zorunlu saydığı bir görevdir, kişi sonuçlarına bakmadan bu görevi yerine getirmekle yükümlüdür. Zeydiye fıkhında da temel kaynaklar Kuran ve sünnettir. Sünnette ehl-i beyt (Hz. Muhammed'in ev halkı) yolundan gelen hadislere öncelik tanınmakla birlikte öbür kaynaklar görmezden gelinmez, gerektiğinde onlardan da yararlanılır. Hz. Ali'nin bazı sözleri de sünnet içerisinde değerlendirilir. Kuran ve sünnette açık bir kural bulunmaması durumunda icmaya, kıyasa ve kıyas içinde kabul edilen istihsan ve mesalih-i mürsele gibi içtihat yöntemlerine başvurulur. Bu yöntemlerle de bir sonuç alınamazsa aklın yargısı temel alınır. Aklın kararına uymak da dinsel bir zorunluluktur; bu nedenle içtihat kapısı hep açıktır. Öbür mezheplerce ortaya konan hükümlerden yararlanmak da bir tür içtihattır.

Zeydiye, Zeyd bin Ali'nin oğlu Yahya'nın da öldürülmesinden sonra daha çok kelam alanında kollara ayrıldı. Bunların başlıcaları Carudiye, Süleymaniye ve Butriyedir. Siyasal açıdan uzun süre dağınık kalan Zeydiler Abbasi halifelerinin siyasal iktidarının zayıflamasından sonra kuzeyde Taberistan ve güneyde Yemen'de ayaklanarak iki ayrı devlet kurdular. Taberistan'daki Zeydiler, en-Nâsır li'l-Hak olarak da bilinen el-Utruş'un ölümüne değin (917) egemenliğini sürdürdü. Kasım bin İbrahim er-Ressi'nin (ö. 860) kurduğu Yemen Zeydileri ise 1962'ye değin varlığını korudu. *Ayrıca bak.* Zeydiler.

Zeyneb Hatun, asıl adı ZEYNÜ'N-NİSA (d. Amasya - ö. 1474, Amasya), Osmanlı divan şairi. Divan edebiyatının adı bilinen ilk kadın şairidir.

Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Babası Kadı Mehmed Efendi tarafından eğitildiği, Arapça ve Farsça öğrendiği, ayrıca müzikle ilgilendiği ve Amasya kadılarından İshak Fehmi'yle evlendiği bilinmektedir. II. Mehmed (Fatih) adına düzenlendiği söylenen *Divan*'ı henüz ele geçmemiştir.

Zeyneddin el-Hafi, tam adı ZEYNEDDİN EBU BEKR MUHAMMED BİN MUHAMMED BİN ALİ EL-HAFI (d. 1356, Haf - ö. 1435, Malin, Herat), Zeyniye tarikatının kurucusu mutasavvıf.

Öğrenimine Horasan'da başladı. Daha onra Maveraünnehir, Irak, Azerbaycan, Suriye, Mısır ve Hicaz'ı dolaşarak Celaleddin Ebu Tahir, Ahmed el-Hocendi el-Medeni, Zeyneddin Iraki, Ebu'l-Berekât Ahmed Kazvini, İbnü'l-Cezeri, Seyyid Şerif Cürcani gibi ünlü bilginlerden ders aldı. Kahire'de Sühreverdiye şeyhlerinden Nureddin Abdurrahman el-Mısri'ye bağlandı. Tasavvuf eğitimini tamamlayıp şeyhinden halifelik aldıktan sonra Horasan'a döndü.

Horasan'da kendi tarikatını yaymaya başlayan Zeyneddin el-Hafi kısa sürede büyük başarı kazandı. Tarikatı halifeleri aracılığıyla Anadolu'ya kadar yayıldı. II. Mehmed'in (Fatih) hocası Akşemseddin de bir ara müritleri arasına katıldı. Zeyneddin el-Hafi'nin tasavvufa ilişkin yapıtları arasında *Risale-i Vesayai'l-Kudsiye*, *Evradü'z-Zeyniye* ve *Silsiletü's-Sufiye* sayılabilir.

Zeyne'l-Âbidin, asıl adı EBU MUHAMMED ALİ BİN HUSEYİN (d. 656, Medine - ö. 713, Medine), Şiilikte On İki İmam'ın dördüncüsü.

Seyyidü's-Sâcidin, Zü's-Sefenat, Seccad, Âdem-i Âl-i Aba gibi sanlarla da anılır. Hz. Hüseyin'in oğludur. Başta babası olmak üzere tüm yakınlarını yitirdiği Kerbela Olayı'ndan sonra tutsak alınarak Şam'a götürüldü. Bir süre sonra serbest bırakıldı ve Medine'ye dönmesine izin verildi. Medine'de siyasal yaşamdan uzak durarak Mescid-i Nebi'de dersler verdi. Sünni Müslümanlarca da bilgisi, dindarlığı, ahlakı ile örnek Müslümanlardan sayılan ve saygı gösterilen Zeyne'l-Âbidin, Emevi halifelerinden Hişam bin Abdülmelik döneminde zehirlenerek öldürüldü. Elli dört duayı içeren ve *Sahife-i Seccadiye* olarak da bilinen *Sahifetü'l-Kâmile* ile fıkhın temellerini inceleyen *Risaletü'l-Hukuk* adlı iki yapıtın Zeyne'l-Âbidin'e ait olduğu sanılır. Bu yapıtlar Hz. Ali'nin konuşmalarını ve mektuplarını içeren *Nehcü'l-Belaga*'dan sonra, İmamiye mezhebinin en temel iki metni olarak kabul edilir.

Zeyniye, ZEYNİLİK olarak da bilinir. Zeyneddin el-Hafi'nin(*) kurduğu tarikat.

Temelde Sühreverdiyenin(*) yaklaşımına ve kurallarına bağlı kalan Zeyniye, Kuran'a ve Hz. Muhammed'in öngördüğü kurallara sıkı bağlılığı ilke edinir. Halvet, çile, zikir gibi tarikat yöntemlerinin de büyük önem taşıdığı Zeyniye, kurucusundan sonra halifeleri Abdurrahim bin Amir el-Merzifoni, Abdullatif bin Abdurrahman el-Makdisi, Kaşgarlı Hace Sadeddin ve Ahmed Semerkandi gibi halifeleri aracılığıyla Anadolu'ya kadar yayıldı. Anadolu'da Taceddin İbrahim el-Karamani, Hacı Halife el-Kastamoni, Şeyh Vefa el-Konevi, Rüstem Halife-i Bursevi gibi şeyhlerce benimsendi. Özellikle I. Mehmed'in tarikata girmesinden sonra güç kazandı, II. Mehmed (Fatih) ve II. Bayezid dönemlerinde hızla yaygınlaştı. Bundan sonra gitgide etkisini yitirdi.

Zeyrek (Kilise) Camisi, eskiden PANTOKRATOR MANASTIR KİLİSESİ. 15. yüzyılda medreseye dönüştürülen, sonradan cami olarak kullanılan, üç bölümlü orta Bizans dönemi yapısı. İstanbul'da Zeyrek semtinde, Atatürk Bulvarı'na bakan yüksek bir teras üstündedir. 1118-24 arasında burada bir kilise manastır kuran İmparatoriçe Eirene en güneydeki kiliseyi yaptırdı. Onun 1124'te ölmesinden sonra kocası II. İoannes Komnenos bu ilk yapının biraz kuzeyine Theotokos (Tanrı Anası) Meryem'e adanan ikinci bir kilise kurdurdu. 1136'da da bunların arasındaki boşluğu dolduracak gibi imparator ailesi için bir mezar şapeli inşa edildi ve aradaki duvarlar açılarak üç yapı birleştirildi. Güney kilisesinin narteksinin önündeki dış narteksin de bu dönemde eklendiği sanılır. II. Mehmed (Fatih) kenti fethettikten sonra manastırı medrese haline getirdi. Fatih Külliyesi tamamlanıp medreseleri açıldıktan sonra bu medrese kapatıldı; kiliseler cami olarak kullanılmaya başladı.

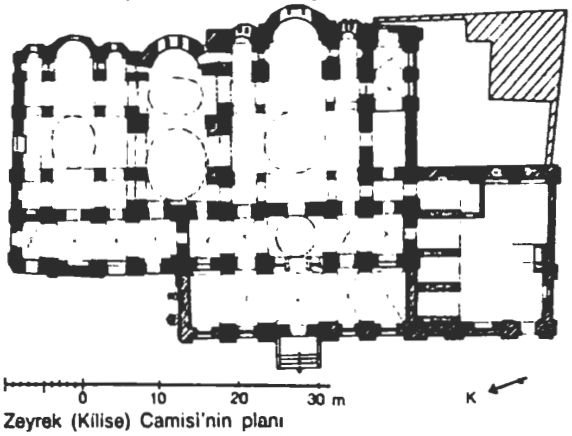

Zeyrek (Kilise) Camisi'nin planı
Wolfgang Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*, 1977, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen, Almanya

Kuzey ve güney kiliseleri kapalı Yunan haçı planlıdır. Orta mekânları yüksek kasnaklı birer kubbeyle örtülüp dört yandan haçın kollarını oluşturan birer beşik tonozla çevrilmiştir. Kubbeleri taşıyan dörder mermer sütun 18. yüzyılın sonunda ya da 19. yüzyılın başında kaldırılarak yerlerine kare kesitli taştan ayaklar yapılmıştır. Her iki kilisede de haçın doğuya bakan kolu uzun tutularak bir bema bölümü oluşturulmuş, bunun ucuna da yarım daire biçiminde dışa taşan bir apsis eklenmiştir. Bu apsislerin iki yanında birer küçük apsis daha vardır. Hem kuzey, hem de güney kilisesinin batı cephelerinde narteks bölümü yer alır. Güney kilisesine sonradan dış narteks eklenirken, iç narteksteki üst galeri ortadan kesilmiş, bu noktada çatıya da kasnaklı bir kubbe eklenmiştir.

İki kilisenin arasını dolduran mezar şapeli doğu-batı doğrultusunda sıralanmış iki kubbeyle örtülüdür. Güney kilisesinin narteksi kuzeye, kuzey kilisesininki de güneye doğru taşıp birleşerek mezar şapelinin önünü tümüyle örter.

Yapıların taş ve tuğla almaşık örgülü duvarları pencerelerden başka nişler, sağır kemerler ve silmelerle hareketlendirilmiştir. Zamanında iç duvarları kaplayan mozaikler ve pencerelerdeki renkli camlar günümüze ulaşmamış, yalnızca son yıllarda izleri bulunmuştur. Güney kilisesinin tabanındaki renkli mermerlerle yapılmış mozaik (*opus sectile*[*]) 1953'te tümüyle ortaya çıkarılmıştır. Cumhuriyet'ten sonra birkaç kez onarım gören yapının orta bölümü bugün cami olarak kullanılmaktadır.

zeytin (*Olea europaea*), zeytingiller (*Oleaceae*) familyasından, meyveleri için yetiştirilen bir ağaç ve bunun yağca zengin meyveleri. Bazı kaynaklarda anayurdunun Anadolu'nun güney kesimi ve Suriye olduğu ileri sürülen bu bitki Akdeniz ikliminin egemen olduğu bölgelerde yetişir. Yabani zeytine "delice zeytin" denir. Bu zeytinden aşılanarak geliştirilmiş olan kültür zeytini dünyadaki en eski tarım ürünlerinden biridir. İÖ y. 3500'de Girit Adasında zeytin yetiştiriliyordu. Sami halklarının da İÖ 3000 gibi erken bir dönemde zeytin tarımıyla uğraştığı sanılmaktadır. Zeytin Homeros zamanında, Eski Yunanlılar arasında vücut yağı kaynağı olarak değerliydi. İÖ y. 600'de ise Romalıların önemli tarım ürünlerinden birini oluşturuyordu.

Zeytin ortalama 3-12 m arasında bovlanan ve kışın yapraklarını dökmeyen sık dallı bir ağaçtır. Mızrak biçimli, derimsi yapraklarının üst yüzü koyu yeşil, altı gümüşsüdür; yapraklar dallara karşılıklı çiftler halinde

Zeytin (*Olea europaea*)
W. H. Hodge

dizilmiştir. Odunu çürümeye karşı son derece dayanıklıdır. Zeytin ağaçları baharın sonlarına doğru çiçeklenir. Yaprakların koltuğunda seyrek salkımlar oluşturan küçük, beyazımsı çiçekleri vardır. Çiçeklerin bir bölümü erdişidir, bazısı ise yalnızca erkek-organ içerir. Erdişi çiçekler rüzgârların taşıdığı çiçektozlarıyla döllendikten sonra meyve verir. Botanik açısından eriksi meyveler arasında sınıflandırılan zeytin meyvesi içinde taş gibi sert bir çekirdek (tohum) barındırır ve etli bölümü bolca yağ içerir (yaklaşık yüzde 20-30 oranında). Meyveler hamken yeşildir, ama olgunlaştıkça esmerleşir. Zeytin meyveleri, salamura edilip siyah ya da yeşil zeytin halinde sofralık olarak tüketilir ya da yağ çıkartılır. Sofralık zeytinler genellikle dalından elle, yağlık zeytinler ise iyice olgunlaştıktan sonra sopalarla vurularak ya da silkelenerek yerden toplanır.

Zeytin dünyada başlıca 30°-45° kuzey ve 30°-45° güney enlemleri arasında yetiştirilir. Killi, kireçli, akaçlaması iyi ve derin toprakları seven zeytin ağaçları tohumla ya da çelikle çoğaltılır. Tohumdan elde edilen fideler genellikle anaç olarak seçilen dayanıklı bir zeytin çeşidine aşılanır. Zeytin ağaçları dikildikten 4-8 yıl sonra meyve vermeye başlar, ama en yüksek verime 15-20 yıl içinde ulaşır. Zeytin bir yıl bol, ertesi yıl az ürün veren bir bitkidir.

Zeytin en çok yağ üretmek amacıyla yetiştirilir. Henüz işlem görmemiş taze zeytin çok acı olduğundan yenemez. Yenebilir hale getirebilmek için tuzlu suda bekletilerek, yani salamura edilerek acılığı giderilir. Yağlık zeytinlerden ise ezilip preslenerek zeytinyağı çıkarılır. Gerek zeytin gerekse zeytinyağı Akdeniz mutfağının en değerli maddeleridir. Zeytinyağından yalnızca yemeklik olarak değil sanayide sabun yapımında, eczacılıkta ise ağızdan müshil ve safra söktürücü, dışarıdan yumuşatıcı olarak da yararlanılır. Zeytinden yağ çıkarıldıktan sonra geriye kalan küspeden de (prina) kimyasal yolla, prina yağı denen ve sabun yapımında kullanılan bir yağ çıkarılır. Arta kalan posa yakacak olarak, bunun yakılmasıyla elde edilen kül ise zeytinliklerde gübre olarak kullanılır.

Günümüzde dünya zeytin üretiminde ilk sıraları İspanya, İtalya ve Yunanistan alır. Bu ülkeleri Türkiye, Tunus, Fas, Suriye ve Portekiz izler. Yaklaşık 500 milyon zeytin ağacıyla dünyadaki toplam zeytin üretiminin dörtte üçünü Avrupa karşılar.

Türkiye'de zeytin Artvin'den Hatay'a kadar tüm kıyılarda yetişir. Zeytinlikler, bazı ayrıksı örnekler dışında, elverişli koşulların bulunduğu bölgelerde kıyıdan 200 km kadar içerilere sokulabilmekte, deniz düzeyinden 700 m yüksekliğe ulaşabilmektedir. En önemli zeytin alanları Ege, Marmara ve Akdeniz bölgelerinde yer alır. Karadeniz Bölgesi kıyılarının bazı kesimlerinde görülen zeytinliklerde ise ekonomik açıdan verimli olmadığından önemli bir zeytin üretimi yapılmaz. Öte yandan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Akdeniz iklimi etkisinin görüldüğü kesimlerinde yer alan zeytinlikler azımsanmayacak genişliktedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre 1990'da Türkiye'de meyve veren yaştaki zeytin ağacı sayısı 80.600.000'dir. Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde genellikle yağlık zeytin üretimi yapılırken, Marmara Bölgesi'ndeki zeytinliklerden daha çok sofralık zeytin elde edilir. 1990'daki toplam 1.100.000 tonluk zeytin üretiminin 763 bin tonu yağlık, 337 bin tonu sofralıktır. Başlıca yağlık zeytin çeşitleri arasında çolur, halkalı, memecik, memilik, sarıulak, uslu, Ayvalık yağlık, Edremit yağlık ve yoğulağı sayılabilir. En tanınmış sofralık çeşitler ise sele zeytini, kalembezi ve kalamatadır.

1990'da 10 bin tondan fazla zeytin üretimi yapılan iller Aydın (266.005 ton), İzmir (205.836 ton), Balıkesir (139.414 ton), Bursa (115.725 ton), Manisa (106.335 ton), Muğla (83.944 ton), Hatay (47.876 ton), Çanakkale (29.271 ton), Gaziantep (28.380 ton), İçel (26.605 ton), Antalya (19.765 ton) ve Adana'dır (12.884 ton). Bu illerde üretilen zeytinin işlenmesi, depolanması ve pazarlanması amacıyla kurulmuş bazı birlikler vardır. Bunlardan başlıcaları Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Zeytinbirlik), TARİŞ'e(*) bağlı İzmir Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, Güneydoğu Zeytin ve Mamulleri Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Zeytinbirlik) ve Türkiye Zeytinyağı ve Nebati Yağlar İhracatçıları Birliği'dir.

1980'lerin başında dünya zeytinyağı üretimi yaklaşık 2 milyon ton dolayındayken, Türkiye'de yaklaşık 160 bin ton zeytinyağı üretilmiştir. Bu rakam 1990'ların başlarında 90 bin tona düşmüştür. 1990'ların başlarında zeytinyağı ihracatı 15 bin ton, zeytin ihracatı ise 10 bin ton olmuştur.

Zeytinburnu, Marmara Bölgesi'nde, İstanbul kentini oluşturan ilçelerden biri. Yüzölçümü 12 km²dir. Doğuda Fatih ilçesi, güneyde Marmara Denizi, batıda Bakırköy, kuzeyde de Bayrampaşa ve Fatih ilçeleriyle çevrilidir. Kırsal yerleşmesi yoktur, tümüyle İstanbul kent alanının içindedir.

İstanbul surlarının hemen batısında yer alan Zeytinburnu oldukça yeni bir ilçedir. Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet'in başlarında dikkate değer yerleşim yerlerine rastlanmayan ilçede bostan ve mezarlıklar geniş alanlar kaplıyordu. İlçenin yerleşim alanına dönüşmesi 1950'lere dayanır. İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü'nün 1947'de yayımladığı "İstanbul Sanayi Bölgelerine Ait Talimatname" ile 1949 tarihli komisyon raporunda Kazlıçeşme ve Zeytinburnu ağır sanayi bölgesi olarak belirlendi. Çeşitli fabrikaların kurulması ve 1950'lerde Balkanlar'dan gelen göçmenlerin bir bölümü ile özellikle Aksaray çevresinde yol yapımı nedeniyle konutları istimlak edilenlerin buraya yerleştirilmesi çakışınca, Zeytinburnu'nda Türkiye'nin ilk büyük gecekondu mahallesi doğdu. Büyük kentlere yönelen kırsal kökenli ailelerden bir bölümünün de buraya yerleşmesiyle gecekondular hızla gelişti. Daha önce kısmen Bakırköy ve Fatih ilçelerinin sınırları içinde olan Zeytinburnu yöresi, yönetsel hizmetlerin bütünlük içinde yürütülebilmesi amacıyla 1957'de ilçe yapıldı. Daha sonra çok katlı yapıların inşa edilmesiyle gelişmesini sürdüren ilçedeki yerleşim alanları, benzer biçimde gelişen komşu ilçelerdekilerle bütünleşti.

Zeytinburnu ilçesindeki sanayi kuruluşları daha çok Kazlıçeşme'de yoğunlaşmıştır. Bunların başlıcaları pamuk ve yün ipliği, çeşitli dokuma, konserve, metal eşya, makine, döküm, boya ve ilaç fabrikalarıdır. Ayrıca bir de askeri fabrika vardır. Çimento fabrikası yoğun çevre kirlenmesine yol açtığından kapatılmış, Kazlıçeşme'deki deri fabrikaları da Tuzla'daki sanayi bölgesine taşınmaya başlamıştır (1990). İlçenin tarihsel surlara bitişik batı kesiminde geniş mezarlık alanları sıralanır. Bunlar Topkapı, Merkez Efendi, Kozlu, Silivrikapı ve Balıklı Ermeni mezarlıklarıdır.

E-80 Karayolu ilçenin kuzey, Sirkeci-Florya sahil yolu da güney kesiminden geçer. Topkapı sur çıkışındaki karşılıklı Anadolu ve Trakya otogarlarının ülke karayolu ulaşımında önemli yeri vardır. Marmara Denizi kıyısındaki bazı iskelelere yanaşan küçük tekneler İstanbul'un inşaat kumu gereksinimlerinin bir bölümünü boşaltır. Yedikule Göğüs Hastalıkları Hastanesi, Balıklı Rum Hastanesi ve Yedikule Ermeni Hastanesi ile Türkiye'nin en büyük kapalı spor salonlarından biri olan Abdi İpekçi Kapalı Spor Salonu ilçe sınırları içindedir.

İlçedeki başlıca tarihsel yapılar Merkez Efendi Türbesi ile Kazlıçeşme'dir.

1984'te kurulan Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı bir ilçe belediyesi durumundadır. Nüfus (1990) 165.679. *Ayrıca bak.* İstanbul.

zeytingiller *bak.* Oleaceae

Zeytinlik Dağı, Arapça CEBELÜT-TUR. İbranice HAR HA-ZETİM. Kudüs'te Eski Kent'in hemen doğusundaki çok doruklu kireçtaşı tepe. Kudüs'ten Kidron Vadisiyle ayrılır. Kitabı Mukaddes'te ve sonraki dinsel metinlerde sık sık anılan Zeytinlik Dağı hem Yahudiler, hem de Hıristiyanlarca kutsal sayılır. 1967'deki Altı Gün Savaşı'ndan sonra doğrudan İsrail yönetimine girmiştir. Batı Şeria'nın parçası değildir. Deniz düzeyinden 808 m yükseklikteki güney doruğu asıl Zeytinlik Dağı kabul edilir. Orta dorukta (793 m) Augusta Victoria Hastanesi yer alır. En yüksek doruk kuzeydeki Scopus Dağıdır (İbranice Har ha-Tsofim, Arapça Resü'l-Meşarif, 811 m).

Eski Ahit'in II. Samuel Kitabı'nda (15:30) "Zeytinlik Dağının yokuşundan" söz edilir. Zekarya Kitabı'nda da (Zekarya 14) dünyanın sonuna ilişkin kehanette dağın adı geçer. Yeni Ahit'teki öyküde Hz. İsa yaşamının son haftasında Zeytinlik Dağından Kudüs'e girer (Matta 21:1; Markos 11:1) ve Kudüs'ün yıkılacağı yolundaki kehanetlerini Zeytinlik Dağında açıklar. Yahuda İskariyot'un ihanetine uğramadan önce dua ettiği Getsemani Bahçesi (Matta 26; Markos 14) dağın batı eteklerindedir. Bir inanışa göre Havariler, İsa'nın göğe çıkışını Zeytinlik Dağından izlerler (Resullerin İşleri 1:12). En azından İS 4. yüzyıldan sonra burada pek çok kilise yapılmıştır; günümüzde çok sayıda cemaat temsil edilmektedir. Eski Yahudi inanışına göre Mesih çağı Zeytinlik Dağında başlayacaktır. Bu nedenle Zeytinlik Dağının yamaçları yüzyıllardır Yahudilerin en kutsal mezarlık alanıdır.

1918'de Chaim Weizmann, Scopus Dağı üzerinde İbrani Üniversitesi'nin temelini attı. Üniversite 1925'te Lord Balfour tarafından açıldı. 1948'e gelindiğinde Yahudi Ulusal ve Üniversite kütüphaneleriyle (1929) Ortadoğu'nun en büyük hastanelerinden Rothschild Hadassa Üniversite Hastanesi (1934) gibi birçok binanın yapımı tamamlanmıştı. 1948-49'daki Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, Scopus Dağındaki üniversite bölgesi Kudüs'ün İsrail'e değil, Ürdün'e kalan bölümü içinde yer almasına karşın İsrail toprağı sayıldı. Ateşkes anlaşması uyarınca İsrailliler, dağdaki okul ve hastanelerden yararlanmak üzere serbestçe bu bölgeye geçebileceklerdi. Ama Ürdün, binalarda bulundurulacak İsrailli görevli sayısını çok sınırladığı için, üniversite Batı Kudüs'ün Givat Ram bölümünde yeni bir bina yapmak zorunda kaldı. Haziran 1967'deki Altı Gün Savaşı'ndan sonra Zeytinlik Dağı bütünüyle İsrail'in eline geçti.

Zeytinoğlu Holding AŞ, Zeytinoğlu ailesinin yönetimindeki şirketler topluluğu. Es-

kişehir Sanayi Odası'nın (ESO) etkinliklerine ve sanayileşme konusundaki görüşlerine damgasını vurmuştur.

Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinden Eskişehir'e göç ettiği dönemde Zeytunzadeler adıyla bilinen aile yörede büyük topraklar edinirken bir yandan da ticaret sektörüne girdi. 1950'lerde ilin yerel bankası Eskişehir Bankası'na (ESBANK) ortak oldu. 1954'te Eskişehir Çimento Fabrikası'nın kuruluşuna öncülük eden ESBANK, bundan sonra birçok yeni iştirak gerçekleştirdi. 1950'lerin sonlarında ESBANK'taki hisselerini artıran Zeytinoğlu ailesi 1970'lerin ortalarında banka üzerindeki denetimini genişletti.

Zeytinoğlu ailesinin ilk sanayi kuruluşu döküm sanayisi alanında 1964'te kurulan Endüstri Yatırımları ve Ticaret AŞ (ENTİL) oldu. 1965'te Eskişehir Beton Sanayi ve Ticaret AŞ (ESTON) kuruldu. Bunları, 1970'lerin sonlarında Eskişehir Çimento Fabrikası TAŞ'nin (ESÇİM) gruba katılması ve Eskişehir Makine ve Tesis İmalatı AŞ'nin (ESEN) kurulması izledi. 1982'de Birleşik Müteahhitlik Holding'i (BİMHOL) satın alan Zeytinoğlu grubu yurtdışı taahhüt işlerine de yöneldi. Eskişehir Yem Fabrikası AŞ'yi de (ESYEM) bünyesine katan grup 1986'da holding biçiminde örgütlendi. ESEN 1990'da Türkiye'de ilk kez kuru yük konteyneri üretimini gerçekleştirdi. Holding bundan sonra turizm yatırımcılığına da yöneldi.

Zeytinoğlu ailesi, 1968'de kurulan ESO'nun yönetiminde sürekli etkin oldu. 1970'ten yaşamının sonuna (1979) değin odanın başkanlığını Mümtaz Zeytinoğlu yürüttü; daha sonra aynı görevi kardeşi Yavuz Zeytinoğlu üstlendi. Mümtaz Zeytinoğlu ve yönetimindeki ESO, Türkiye'nin sanayileşmesi konusunda büyük sermaye çevrelerinden farklı görüşleriyle dikkati çekti. Dışa bağımlılığı azaltan ulusal bir sanayi politikasının oluşmasını, bunun için de "makine üreten makine sanayisinin" ülke içinde yerli sermaye tarafından kurulmasının gerekliliğini savunan Mümtaz Zeytinoğlu Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) arasında 1970'te imzalanan Katma Protokol'e karşı sert bir muhalefet yürüttü. Zeytinoğlu ailesi ve ESO, 1980'lerdeki dışa açılma politikalarına karşı da uzun süre kararlı bir muhalefet odağı oldu. Ailenin kurduğu Zeytinoğlu Eğitim, Bilim ve Kültür Vakfı öğrencilere burs sağlamakta, eğitim ve sanat etkinliklerine teşvik edici ödüller vermektedir.

Zeyyaniler *bak.* Abdülvâdiler

Zhang Binglin, Wade-Giles yazımında CHANG PING-LIN (d. 25 Aralık 1868, Yuhang, Zhejiang - ö. 14 Haziran 1936, Suzhou, Çin), Çinli milliyetçi önder. Çağının önde gelen Konfüçyüsçü bilginlerindendir.

Gördüğü geleneksel eğitim kapsamında Ming hanedanına (1368- 1644) bağlı kalarak yabancı Qing (Mançu) yönetimine (1644-1911/12) hizmet etmeyi reddeden yazarlardan etkilendi. Bir gazetenin yayın yönetmeni olduğu sırada Çin'in sorunlarının Mançu yönetiminden kaynaklandığını savundu. 1903'te Mançu karşıtı görüşleri nedeniyle tutuklandı. Üç yıl sonra serbest bırakıldı; ardından da Japonya'ya gitti. Tokyo'da Sun Yat-sen'in önderliğindeki Tongmeng hui (Birleşik Parti) adlı devrimci koalisyonun çalışmalarına katılarak örgütün en etkili propagandacılarından biri durumuna geldi.

Zhang 1911 Devrimi'nden sonra, Tongmeng hui ile ilişkisini kesti. Rejime karşı muhalefeti kışkırttığı gerekçesiyle Cumhurbaşkanı Yuan Shikai'nin emriyle evinde gözetim altına alındı. 1916'da Yuan'in ölümünden sonra serbest bırakıldı; ertesi yıl da Sun Yat-sen'in Güney Çin'de Guangzhou'da kurduğu yeni devrimci hükümete katıldı. 1918'de siyasetten çekildi.

Zhang siyasal çalışmalarından çok yaptığı araştırmalarla tanındı. Ülkesindeki ahlaki ve kültürel gelenekleri etkin biçimde savunarak, 2 bin yıllık edebiyat dili yerine, konuşulan dile daha yakın bir yazı dili oluşturulmasına şiddetle karşı çıktı. Zhang'ın şiir ve düzyazı çalışmaları geleneksel edebiyat biçiminin en güzel örneklerinden sayılır.

Zhang Daoling, Wade-Giles yazımında CHANG LING ya da CHANG TAO-LING (d. 34?, Jiangsu - ö. 156?, Hanzhong, Çin), Çin'de Dinsel Taoculuğun (*Daojiao*) kurucusu ve ilk önderi.

Başlangıçta hastalarını telkinle iyileştirerek karşılığında yılda birer kez beş ölçek pirinç alan Zhang Daoling'in önderlik ettiği örgütlenme halk arasında Beş Ölçek Pirinç Hareketi(*) ya da Beş Ölçek Pirinç Yolu (*Wudoumi Dao*) adıyla anıldı. Örgütlenmenin resmen Göksel Ustaların Yolu (*Tianshi Dao*) adını taşımasının nedeni ise İS 142'de Zhang Daoling'e Taoculuğun kurucusu Laozi'den bir vahiy geldiğinin kabul edilmesi ve Zhang'ın göksel usta olarak anılmasıydı. Bu kabul, Dinsel Taoculuğun başlangıcını oluşturdu. Zhang Felsefi Taocular'dan farklı olarak uzun ömür ve bedensel ölümsüzlük vaat ediyor, öbür Dinsel Taocular'dan farklı olarak da örgütlenmeye büyük önem veriyordu. Hastalığın günahtan kaynaklandığını, itikadın iyileşmeye yol açacağını ve ruhu arındırmanın bedensel sağlığın temeli olduğunu savunuyordu. Kurduğu dinsel-siyasal örgütlenmenin önderliği Zhang Daoling'den sonra oğlu Zhang Heng'e, ardından da torunu Zhang Lu'ya geçti. Üç Zhang'ların tinsel ve siyasal gücü birleştiren Tao yönetimi ya da "Taokrasi"si Zhang Lu'nun kurduğu bağımsız devlette en açık ifadesini buldu.

Zhang Di, Wade Giles yazımında CHANG TI (ös sıfatı [*shi*]), asıl adı LIU DA, Wade-Giles yazımında LIU TA, soy sıfatı (DONG HAN) SU ZONG, Wade-Giles yazımında (TUNG HAN) SU TSUNG (d. 57 - ö. 88, Çin), Han hanedanından Çin imparatoru (hd İS 75-88).

Zhang Di döneminde Han egemenliği görünüşte yükselişini sürdürüyordu. Ünlü komutan Ban Chao Orta Asya'da art arda fetihler gerçekleştiriyor, içte de Zhang Di ılımlı ve barışçı bir politika izliyordu. Ama sarayda hadım görevliler iktidarlarını sağlamlaştırırken, kırsal kesimde de büyük toprak sahibi aileler gitgide güç kazandılar. Zhang Di'nin ölümünden sonra saray muhafızları ve hadımlar yönetime bütünüyle egemen oldular. Yüzyılın sonuna değin ülke, en büyükleri 14 yaşında olan çocuk hükümdarlarca yönetildi.

Zhang Guolao, Wade-Giles yazımında CHANG KUO-LAO, ZHANG GUO (Wade-Giles yazımında CHANG KUO) olarak da bilinir, Çin Taoculuğunda Sekiz Ölümsüz'den(*) biri. Sanat yapıtlarında elinde anka kuşu tüyü ve ölümsüzlük şeftalisiyle betimlenir; çoğunlukla ters bindiği büyülü katır kullanılmadığı zaman kâğıt gibi katlanabilme özelliğini taşır. Zhang'ın Tarihöncesinde doğduğunu iddia ettiği söylenir, ama hakkındaki efsanelerin 7. yüzyılda yaşamış birini konu aldığı anlaşılmaktadır. Bu kişi Tang hanedanı döneminde (618-907) iki imparator tarafından saraya çağrılmış, ama inzivada yaşamayı yöneticiliğe yeğleyerek çağrıları geri çevirmiştir. Bununla birlikte efsanede İmparator Xuan Zong'un (hd 712-756) sarayına bir kez giderek büyü gösterisi yaptığı anlatılır. Yeni evlenen çiftlere çocuk verdiği

Zhang Guolao, ahşap heykel, 18. yy; Guimet Müzesi, Paris
Musée Guimet, Paris

inancı sonraki dönemlerde resminin evlere asılmasına yol açmıştır.

Zhang Guotao, Wade-Giles yazımında CHANG KUO-T'AO (d. 1897, Jishui, Jiangxi, Çin - ö. 3 Aralık 1979, Toronto, Kanada), Çin Komünist Partisi'nin kurucularından ve 1920'lerin sonlarıyla 1930'ların ilk yarısındaki önderlerinden.

Çin'in siyasal ve kültürel yapısını sarsan 4 Mayıs Hareketi'nde (1919) öğrenci önderi olarak sivrildi. Başlangıçta anarşizmi benimserken, Marksizmin etkisine girdi. Çin Komünist Partisi'nin resmen kurulduğu Temmuz 1921'deki toplantıda yer aldı. Çin işçi sınıfını örgütlemeye yönelik çeşili eylemlere önderlik etti. Wu Peifu komutasındaki askerlerin Şubat 1923'te bastırdığı Pekin-Hankou Demiryolu grevini başlattı.

Sun Yat-sen önderliğindeki Kuomintang ile Çin Komünist Partisi arasında kurulan ilk ittifakın ardından Kuomintang'da görev aldı. Bu işbirliğinin bozulması üzerine, 1 Ağustos 1927'deki Nanchang Ayaklanması'na katıldı. Daha sonra SSCB'ye giderek 1931'e değin orada kaldı. Dönüşünde Çin'in kuzeyindeki Hubei'de küçük bir kurtarılmış bölgenin başına getirildi.

Kuomintang kuvvetlerinin baskısı altında birkaç kez üssünü değiştirdikten sonra Haziran 1935'te Uzun Yürüyüş'e geçmiş olan Mao'nun kuvvetleriyle buluştu. Kısa bir süre önce Çin Komünist Partisi başkanlığına seçilmiş olan Mao'yla komünist kuvvetlerin toplanacağı yeni merkezin seçimi konusunda anlaşmazlığa düştü. Shaanxi'ye doğru harekete geçen Mao'yu izlemeyerek, küçük bir kuvvetle Çin'in güneybatı ucuna, Tibet sınırına doğru yola çıktı. Mao'nun öngördüğü gibi, nüfusu çok seyrek olan bu bölgede yeterli destek bulamadı ve 1937'de Shaanxi'de yeniden Mao'nun kuvvetlerine katıldı.

Politbüro üyeliğini sürdürmekle birlikte yönetimdeki etkisini bütünüyle yitirdi. Komünistlerle Kuomintang arasında 1938'de yapılan bir konferansa temsilci olarak gönderilmesinden yararlanarak Kuomintang saflarına geçti. II. Dünya Savaşı sırasında Kuomintang başkenti Chongqing'de yaşadı,

ama siyasal bakımdan etkili bir görevde bulunmadı. Japon işgalinin sona ermesini izleyen iç savaşı Mao'nun kazanması üzerine, İngiliz kolonisi Hong Kong'a, oradan da Kanada'ya geçti.

Zhang Jian, Wade-Giles yazımında CHANG CHIEN (d. 1 Temmuz 1853, Haimen, Jiangsu - ö. 24 Ağustos 1926, Nantung, Jiangsu, Çin), 20. yüzyıl başlarında önde gelen Çinli toplumsal reformcu ve sanayici.

Geleneksel Konfüçyüsçü eğitim gördü. Kırk bir yaşında en yüksek düzeydeki devlet memuru sınavını kazandı. Çin-Japon Savaşı (1894-95) yenilgiyle sonuçlanınca görevinden istifa etti ve ülkesinin modernleşme çabalarına katkıda bulunmak amacıyla sanayiye yöneldi. Hükümet desteğiyle Dah Sun Pamuk İşletmesi'ni kurdu. Bu, kârlı biçimde etkinlik gösteren Çin'deki tek özel işletme oldu. Zamanla işini daha da geliştiren Zhang un, yağ ve içki fabrikaları ile bir makine atölyesi ve gemi nakliyat işletmesi kurdu. İşletmelerindeki personel için okul, yol, park, kimsesizler yurdu, sağlık merkezi, yaşlılar evi ve kütüphaneler yaptırdı.

1903'te Japonya'ya yaptığı kısa gezinin ardından ateşli bir anayasa savunucusu olan Zhang, 1909'da Jiangsu Geçici Meclisi başkanlığına seçildi. 1911 Devrimi'nden sonra kurulan hükümette tarım ve ticaret bakanı olarak görev yaptı.

Zhang Jun-xiang, Wade-Giles yazımında CHANG-CHÜN-HSIANG (d. 1909, Zhenjiang Jiangsu, Çin), Çinli oyun yazarı ve film yönetmeni.

Qinghua (Pekin) ve Yale (ABD) üniversitelerinde öğrenim gördü. Daha sonra Hollywood'da film tekniği üzerine çalıştı. Çin-Japon Savaşı (1937-45) sırasında ülkesine döndü. Chongqing'de birçok oyunu başarıyla sahneye koydu ve Çin film sanayisinin önemli adları arasına girdi. 1949'dan sonra devlete bağlı Merkezi Film Şirketi'ni yönetti. Zümrüt Bayırdaki Kızıl Bayrak adlı filmiyle Çin'de büyük övgü topladı. 1957'de Çin Görüntü Yönetmenleri Birliği yönetim kuruluna seçildi.

Yayımlanan ilk oyunu Küçük Bir Kentten Öyküler (1941) âşık bir kadının psikolojik çatışmalarıyla ilgili bir komedidir. En iyi oyunu sayılan Binlerce Kuşağın Örnek Öğretmeni ise 1919-37 arası Çinli aydınları konu alır.

Zhang Juzheng, Wade-Giles yazımında CHANG CHÜ-CHENG (ö. 1582, Çin), Çinli devlet adamı. Ming hanedanından Longqing döneminin (1566/67-72) son yılları ile aynı hanedandan Wanli döneminin (1573-1620) ilk 10 yılında bakan olarak güç kazanmıştır. Etkili dış politikası ve ekonomik yönetimiyle Ming hanedanını (1368-1644) doruğa çıkardığı Çinli ve Batılı tarihçilerce genel olarak kabul edilmiştir.

Longqing'in özel öğretmeni olarak nüfuz kazandı. Yönetimin merkezileştirilmesi ve özel ayrıcalıkların sınırlandırılması için çaba gösterdi. İmparatorluk ailesi üyeleri ile devlet memurları sınıfının mülkiyetindeki vergiden bağışık arazilerin geri alınmasına çalıştı. 1580'e gelindiğinde 106 milyon dönüm toprağı vergi kayıtlarına geçirmişti.

Önemli gelişmelere karşın Zhang devlet harcamalarını kısmakta başarılı olamadı. Wanli'nin savurganlığı yüzünden, Zhang'ın ölümünden sonra devletin gelir kaynakları tükendi. Zhang'ın disiplinli yönetimi sırasında ortadan kalkan hizip çekişmeleri yeniden baş gösterdi, hanedan hızla zayıfladı. Zhang sağlığında her türlü payeyle onurlandırılmıştı. Ama ölümünün üzerinden iki yıl geçmeden imparator, ailesinin topraklarına el koydu ve unvanlarını geri aldı.

Zhang Qian, Wade-Giles yazımında CHANG CH'IEN (ö. İÖ 114), Çinli gezgin. Çin sarayına Orta Asya topraklarıyla ilgili güvenilir bilgiler sunan ilk kişidir.

İÖ 138'de Han hanedanından İmparator Wu Di tarafından, Orta Asya'da yaşayan ve bir Hint-Avrupa dili konuşan Yüeçi (Yuezhi) kabilesiyle ilişki kurmakla görevlendirildi. Bu görevi sırasında Çin'in düşmanı olan göçebe Hiung-nu'lara (Asya Hunları) tutsak düştü, 10 yıl onların elinde kaldı. Ama sonunda Yüeçilere ulaşmayı başardı ve 13 yıl aradan sonra Çin'e döndü. Yedi yıl sonra, bu kez Tarım Yaylasının (bugün Kazakistan'da) kuzeyindeki İli Vadisindeki bir başka Hint-Avrupa kabilesi olan Wusunlara gönderildi. Kendi gezisinin yanı sıra yardımcısını da Fergana (bugün Özbekistan'da), Baktriane (Afganistan) ve Sogdiana'ya (Batı Türkistan) gönderdi. Bölgede yer alan Parthia, Hindistan ve başka devletlerle ilgili bilgi topladı. Zhang, bu gezisiyle Çin'i Büyük İskender'in başlattığı Helenistik kültürle bağlantıya sokmuş, Orta Asya devletleri ile Han hanedanı arasında karşılıklı elçiler görevlendirilmesine ön ayak olmuş, Çin'e safkan at türlerinin ve üzüm, yonca gibi yeni bitkilerin girmesini sağlamıştır.

Zhang Tianyi, Wade-Giles yazımında CHANG T'IEN-I (d. 1907, Jiangning [bugün Nanjing]), toplumsal gerçekçi öyküleriyle 1930'larda büyük ün kazanan Çinli yazar.

Yoksul düşmüş bir ailenin 15 çocuğundan biriydi. Ailesiyle birlikte Çin'i dolaştı ve bu sayede ülkede konuşulan çeşitli lehçeleri öğrendi, ayrıca çeşitli toplumsal sınıflardan insanlarla tanıştı.

Yazarlığa 1924'te taşındığı Pekin'de başladı. İlk öyküsü "Sanriban Zhi meng"de (Üç Buçuk Günün Rüyası) çocukluğunda gözlemlediği toplumsal yapıları ve öğrendiği lehçeleri kusursuz bir biçimde aktardı. Sonraki 15 yıl boyunca yazdığı öykülerinde de, aynı gerçekçi ve dolaysız üslubu sürdürdü.

1943'te vereme yakalanınca yazmaya ara verdi. İyileştikten sonra komünist rejim doğrultusunda çocuk oyunları yazmaya başladı. 1957'de *Renmin wenxue* dergisinin genel yayın yönetmenliğine getirildi.

Zhang Xianzhong, Wade-Giles yazımında CHANG HSIEN-CHUNG, lakabı SARI KAPLAN (d. 1606, Yan'anwei, Shaanxi eyaleti - ö. 2 Ocak 1647, Xichong, Sichuan eyaleti, Çin), Ming hanedanının (1368-1644) son döneminde ayaklanma önderi.

1628'de kuzeydeki Shaanxi eyaletinde baş gösteren büyük kıtlığın ardından bir haydut çetesinin başına geçti. Vur-kaç yöntemiyle adamlarıyla birlikte bütün Kuzey Çin'i yağmaladı. Çeteleri birkaç kez ihanete uğrayarak devlet güçleri karşısında yenilgiye uğradılar. Ama dağlara çekilerek yeniden toparlandılar ve eylemlerini sürdürdüler.

Zhang, Ming hanedanının devrildiği 1644'te 100 bin dolayında adamla Çin'in orta kesiminde Sichuan eyaletini ele geçirdi. "Batı Krallığının Kralı" (*Da xi guo wang*) adıyla kendisini hükümdar ilan etti. Kendi adına para bastırdı, yetenekli insanları göreve getirmek üzere bir sınav sistemi kurdu. Sivil bir yönetim kurma girişimlerine karşın, temelde askeri bir denetim kurmaya çalışıyordu. Resmî Ming tarihî raporları, onun acımasız yönetiminde 600 milyon kişinin ölüme gönderildiğini yazar. Bu sayı kuşkusuz çok abartmalıdır, ama Zhang'ın döneminde çekilen eziyetlerin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Mançu kabilelerinin Kuzey Çin'de Qing hanedanını (1644-1911/12) kurmasından kısa bir süre sonra 1647'de Çin'in güneybatısına ilerleyen Mançular Zhang'ı yenilgiye uğrattılar ve öldürdüler.

Zhang Xueliang, Wade-Giles yazımında CHANG HSUEH-LIANG, lakabı GENÇ MARŞAL (d. 1898, Haicheng, Liaoning, Çin), 1936'da, Japonlara karşı komünistlerle ittifak kurmasını sağlamak amacıyla Kuomintang önderi Çan Kay-şek'i tutuklayan (*bak.* Xi'an Olayı) Çinli savaş ağası.

Mançurya ile Kuzey Çin'in bir bölümünü denetimi altında tutan savaş ağası Zhang Zuolin'in(*) en büyük oğluydu. Küçüklüğünden başlayarak askeri eğitim gördü. On dokuz yaşında babasının ordusuna katıldı. 1922'de babasının kuvvetlerinden birinin komutanı oldu. 1928'de babası Japon subaylarca öldürülünce, Mançurya'nın denetimini ele geçirdi. Kendisine yapılan uyarıları ve Japonya'nın Mançurya'da giderek artan gücünü göz ardı ederek, Nanjing'de kurulan Kuomintang hükümetiyle işbirliğine girdi. Bunun üzerine Japonlar Mançurya'yı işgal ettiler ve Zhang birliklerini Çin'in kuzeybatısındaki Shaanxi'ye çekmek zorunda kaldı.

Çan Kay-şek, 1935-36 arasında Shaanxi yakınlarındaki Yenan'da üslenen komünistlere karşı giriştiği seferlerde Zhang'ın kuvvetlerinden yararlandı. Ama Zhang bir süre sonra, Kuomintang'ın ve kendisine bağlı birliklerin komünistlerle çarpışmak yerine Japon işgalcilere karşı onlarla birleşmesi gerektiği kanısına vardı. 1936'da Xi'an'daki karargâhına gelen Çan Kay-şek'i tutuklattı ve ancak Çinli komünistlerle ittifak kurmayı kabul etmesinden sonra serbest bıraktı. Çan Kay-şek'e güvenip onunla birlikte Nanjing'e döndüyse de bir süre sonra evinde göz hapsine alındı. Çan Kay-şek hükümeti 1948'de Tayvan'a kaçarken Zhang da oraya götürüldü ve uzun yıllar evinde göz hapsinde tutuldu.

Zhang Zai, Wade-Giles yazımında CHANG TSAI, ZHANG HENGQU olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında CHANG HENG-CH'Ü (d. 1020, Chang'an - ö. 1077, Çin), Song hanedanı döneminde (960-1279) yaşamış Çinli gerçekçi filozof. Yeni-Konfüçyüsçülüğe metafizik ve epistemolojik bir temel kazandırmıştır.

Bir yargıcın oğluydu. Budacılık ve Taoculuk konusunda eğitim gördü, ama daha çok Konfüçyüs Klasikleri'nden etkilendi. En önemli çalışması olan *Zhengmeng*'da (Yeni Başlayanlar İçin Doğru Disiplin) evrenin, çok çeşitli yönleri bulunan bir birlik, varoluşun da sonsuz bir bütünleşme ve parçalanma olduğunu savundu. *Qi*'yi (madde) Büyük Sonulluk ya da sonul gerçeklik olarak kabul etti. *Qi*'nin *Yang* (eril) öğelerin etkisindeyken yüzüp yükseldiğini ve tözünü yaydığını, *Yin* (dişi) öğelerin etkisinde ise batıp alçaldığını ve böylece yoğunlaşarak somut şeyleri oluşturduğunu belirtti.

Zhang'a göre etik alanda temel erdem *ren*'dir (insanlık, sevgi) ama bu çeşitli görünümlerinde, yani insanlar arasındaki çeşitli ilişkilerde, ana babaya ya da ağabeye saygı gibi, çeşitli biçimler alır. Evrenin bütün öbür görünümleri gibi insan da eskiden *qi*'ydi. İnsanın dünyadaki bütün şeylerle bir olan özgün bir doğası vardır. Ama fiziksel doğası, *qi*'sinin içinde yayıldığı fiziksel biçimden türer. İnsan toplumun ve evrenin bir parçası olarak görevini yapmaya çalışmakla kendini ahlaki olarak yetiştirir. İnsan ömrünü uzatmaya çalışmaz. Üstün insan "yaşamın hiçbir şey kazandırmadığını, ölümün de hiçbir kayba yol açmadığını" kavrar. Zhang sonraki en seçkin Yeni-

Konfüçyüsçü filozoflardan bazılarını etkilemiş, Cheng Hao (1032-85) ve Cheng Yi (1033-1107) adlı kardeşler onun öğrencileri olmuştur. Geliştirdiği zihin kuramını, büyük filozof Zhu Xi (1130-1200) benimsedi. Felsefesinin Wang Fuzhi (1619-92) tarafından geliştirilmiş sistemli biçimi günümüzde Çin düşüncesinin en önemli başarılarından biri sayılır.

Zhang Zhidong, Wade-Giles yazımında CHANG CHIH-TUNG (d. 2 Eylül 1837, Xingyi, Guizhou - ö. 4 Ekim 1909, Çin), döneminin en etkili reformcuları arasında yer alan Çinli yönetici. Ölümünden sonra saygı ifadesi olarak XIAODA (Wade-Giles yazımında HSIAO-TA) adı verilmiştir.

Guizhou yönetim bölgesinde devlet görevleri üstlenmiş aydın bir ailenin oğluydu. Ama Çin gelenekleri gereğince atalarının 15. yüzyılda yerleştiği Bo Hai (bugün Hebei) yönetim bölgesindeki Nanpi'nin yerlisi sayılıyordu. Daha öğrenciliğinde yaşıtları arasında sivrildi. Birinci kademe memurluk sınavlarını 13 yaşında geçti. Zamanında zorunlu olan bütün sınavları da 26 yaşında verdi. Edebi yeteneği sayesinde kazandığı ünle mesleğinde yükseldi.

Memurluk yaşamında 1862'den 1882'ye değin araştırmacılık ve eğitim yöneticiliği yaptı. 1882-1907 arasında gitgide ulusal bir önder konumuna yükseldi. Dul imparatoriçe Cixi'ye siyasal bakımdan destek oldu, imparatoriçe de Zhang'ın yükselmesine yardım etti. 1882'de Shanxi valiliğine atanan Zhang 1884'te Guangxi ve Guangdong genel valisi oldu. 1889'da Hunan ve Hubei'ye atandı, 18 yıl bu görevde kaldı. Bu süre boyunca üç geçici görevle Nanjing ve Pekin'de bulundu. 1907'de saraya çağrılarak başkâtiplik ve başdanışmanlık görevine getirildi.

Zhang Çin'in yeniden gelişme yoluna girmesiyle de yakından ilgilendi. Afyon Savaşı'ndan 1911 Devrimi'ne uzanan yaşamı, Çin'in Batı'nın ve Japonya'nın eşi görülmemiş baskısı altına girdiği bir döneme rastlıyordu. Zhang'ın ve öteki devlet görevlilerinin karşısındaki en çetin sorun Çin'in nasıl ayakta kalacağı ve çağdaş dünyaya nasıl ayak uyduracağıydı. Zhang çözüm arayışları sırasında geleneksel Çin sistemine inancını korumakla birlikte, Batı'da geliştirilmiş olan bilgilerin edinilmesi gerektiğini savunuyordu. Batı'yı kavrayış biçimi değiştikçe programlarının vurgusu da değişti, ama tutumu temelde hep aynı kaldı.

Çin'in savunması için zorunlu saydığından ilk demir-çelik işletmelerini kurdurdu. Metalurji konusundaki bilgisizliği nedeniyle, hangi cevherin çıkarılabileceğine bakmaksızın İngiltere'ye bir komple demir ergitme tesisi sipariş etti. Kömür yataklarından da uzakta kurdurduğu için tesis 1894'te üretime başladıktan sonra büyük zarara uğradı. Zhang bu yüzden alay konusu oldu, siyasal yaşamı da tehlikeye düştü.

Hunan ve Hubei'ye atandığında Hankou'dan Pekin yakınlarına uzanan bir demiryolu döşenmesi önerisinde bulundu. Saray öneriyi onayladı ve Zhang'ı yolun yapımıyla görevlendirdi. Hat uzun bir gecikmeden sonra 1906'da tamamlandı. Zhang, aynı dönemde sorumluluğu altındaki bölgede de sanayileşmeyi başlattı. Kurdurduğu tesisler arasında bir darphane, tabakhaneler, kiremit ve ipek fabrikaları, kâğıt, pamuk ve yünlü dokuma imalathaneleri sayılabilir. Geçici görevle Nanjing'de bulunduğu sırada da Alman eğitmenlerin yardımıyla yeni bir ordunun eğitilmesini sağladı.

1895'te Çin Japonya'yla girdiği savaşta yenilgiye uğradı. Önceki reformların etkili olmadığının ortaya çıkması üzerine Zhang eğitim üzerinde durmaya başladı. Çin'in daha iyi eğitilmiş devlet görevlilerine gereksinimi olduğu inancıyla kaleme aldığı ve 1898'de yayımlanan ünlü yapıtı *Quanxue pian*'de (Öğrenmeye Çağrı) Konfüçyüsçülüğe inancını yinelemekle birlikte, Batı biliminin öğrenilmesi için gerekli gördüğü önlemleri de ayrıntılarıyla sıralıyordu. Bunlar arasında Çinli öğrencilerin ülke dışında öğrenime gönderilmesi, bir okul sisteminin kurulması, Batı dillerinden ve Japoncadan kitaplar çevrilmesi ile yabancı gazetelerden bilgi edinilmesi de vardı. Bu çerçevede Hubei'de okullar, gazeteler ve çeviri büroları kurdu, ülke dışına öğrenci gönderdi. 1908'de Hubei yönetim bölgesi Japonya'da 475, Batı ülkelerindeyse 103 öğrenci okutuyordu.

Zhang 1904'te ülke çapında eğitim sistemini düzenlemekle görevlendirildi. Onun hazırladığı sekiz ciltlik, uzun ve eğitimin bütün yönlerini kapsayan yönetmelikler altı ay sonra onaylandı. Bu yönetmeliklerle düzenlenen konular arasında temel ilkeler, yönetim, müfredat programı, yurtdışı öğrenim, meslek eğitimi ve çocuk bahçeleriyle araştırma akademilerinin yapıları vardı. Memurluk sınavlarının kaldırılması için yaptığı sayısız başvurunun sonunda 1905'te bu sınavlar kaldırıldı. Büyük ölçüde Zhang'ın ısrarlı çabalarının sonucu olarak 1904-09 arası Çin'de okul sayısı 73 kat, öğrenci sayısı da 225 kat arttı.

Zhang meslek yaşamı boyunca büyük siyasal değişimler arasında neredeyse dokunulmazlık kazanmıştı. Siyasal sağgörüsünün geçirdiği en ciddi sınav 1900'deki Boxer Ayaklanması oldu. Yabancı ülkelere savaş ilan eden imparatorluk fermanına uymamaya, öteki valilerle görüştükten sonra karar verdi. Çünkü ona göre bu ferman tahtın gerçek iradesini yansıtmıyordu. Zhang ve öteki devlet görevlileri bu gerekçeyle yabancı ülkelerin konsoloslarıyla anlaşmalar yaptılar ve kendi bölgelerinde barışı korudular. Boxer Ayaklanması'nın sona ermesinden sonra, bu hareketlerinden ötürü dul imparatoriçenin onayını ve övgüsünü kazandılar.

Zhang uzun süre görevde kalmasına karşın kişisel servet edinmemiş, geçim sıkıntısı çekmiş, hatta genel valiliği sırasında eşyalarını rehine vermek zorunda kalmıştır. Ölümünden sonra Wenxiang (Bilgili ve Başarılı) unvanıyla ermişler arasına girmiştir.

Zhang Zhidong, bir oymabaskı
Bettmann Archive

Zhang Ziping, Wade-Giles yazımında CHANG TZU-P'ING (d. 1893, Meixian, Guangdong, Çin - ö. 1947?), romantizmi yaymayı amaçlayan Yaratım Derneği'nin (*Changzao she*) kurucularından Çinli yazar.

Japonya'da jeoloji öğrenimi gördü. Orada tanıştığı Guo Moruo ve başka Çinli yazarlarla birlikte Yaratım Derneği'ni kurdu ve derneğin yayın organının yönetmenliğini üstlendi. İlk öykü ve romanlarını da bu dönemde yayımladı. Bir süre cumhuriyet yanlısı görüşleri destekleyip yapıtlarında siyasi temalara yer verdiyse de sonradan romantik anlayışa döndü. Çin-Japon Savaşı sırasında (1937-45) Japonlarla işbirliği yapan Zhang, Japonların yenilmesi üzerine 1947'de vatana ihanet suçuyla yargılandı. Bu tarihten sonra ne olduğu bilinmemektedir.

Zhang Zuolin, Wade-Giles yazımında CHANG TSO-LIN (d. 1873, Haicheng, Shengying [bugün Liaoning] - ö. y. 7 Haziran 1928, Mançurya, Çin), 1913-28 arasında Mançurya'nın bazı kesimleriyle Kuzey Çin'i denetimi altında tutan Çinli savaş ağası. Japonların koruması altında Pekin'de iktidarı ele geçirmiş ve karşılığında Japonlara Mançurya'da geniş ayrıcalıklar tanımıştır.

Bir köylü ailesinden geliyordu. Genç yaşta Çin ordusuna katıldı. 1894-95'teki Çin-Japon Savaşı'nda çarpıştı. Savaştan sonra doğduğu bölgede bir milis birliği oluşturdu. Bu birlik, 1905'te bir süre önce Fengtian adını almış olan Shengying yönetim bölgesinin valisi tarafından bir alaya dönüştürüldü. 1912'ye doğru bir tümenin komutanlığına getirilen Zhang, 1916'da Fengtian askeri valisi oldu. 1918'de de Mançurya'daki üç yönetim bölgesinin genel müfettişliğine atandı. Bu görevi sırasında Mançurya'yı Çin Cumhuriyeti içinde fiilen özerk bir bölge durumuna getirdi.

1920'de Kuzey Çin'i denetimi altına almak için harekete geçti. Dört yıl içinde konumunu iyice güçlendirerek başkent Pekin'e saldırdı. Pekin'i aldıktan sonra belki de yeni bir hanedan başlatmak amacıyla bütün yetkileri elinde topladıysa da 1927'de Çan Kay-şek komutasındaki Kuomintang kuvvetlerinin Kuzey Çin'i istila etmesi, planlarını gerçekleştirmesini engelledi. Kuomintang kuvvetleri karşısında uğradığı yenilgiler nedeniyle cesaretini yitiren Zhang Zuolin, Japonların Mançurya'daki ayrıcalıklarını korumak için kendisine ihanet edebileceklerini de düşünerek birliklerine Pekin'i terk etme emrini verdi. Japon ordusunun Mançurya'yı istila etmesine gerekçe yaratmak isteyen bir Japonun, bindiği treni havaya uçurması sonucu öldü. Ölümünden sonra kuvvetlerinin komutasını oğlu Zhang Xueliang üstlendi.

Zhangjiakou, Wade-Giles yazımında CHANG-CHIA-K'OU, Moğolca KALGAN, eskiden (1911-29) WANQUAN, Wade-Giles yazımında WANCH'ÜAN, Çin'de, Hebei yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeybatısında kent. Pekin'in yaklaşık 160 km kuzeybatısında yer alır. İç Moğolistan'dan Çin'e giriş noktasında bulunduğundan Çince konuşma dilinde Dongkou (Doğu Girişi) olarak anılır; daha yaygın olarak ise Kalgan (Moğolcada "bir engeldeki ya da sınırdaki kapı") adıyla bilinir.

Kent, Pekin'den İç Moğolistan'a giden ana kervan yolunun Çin Seddi'ni aştığı noktada, Moğolistan Platosunun aşağı kesimlerine kadar uzanan kayalıkların eteğinde kuruldu. Han hanedanı döneminde (İÖ 206-İS 220) kentin biraz doğusunda, yöredeki Guangning ilinin merkezi yer alıyordu; bu yörede Çin'in denetimi oldukça zayıftı. Kent 4. yüzyılda Siyenpiler olarak bilinen Moğol istilacıların önemli bir merkezine dönüştü. Kentte Ming hanedanı döneminde (1368-1644) Moğollara karşı savunma hattının parçası olarak bir kale inşa edildi (1429); burası günümüzde Hsia Pao (Aşağı Kale) adıyla anılır. 1613'te kentin kuzeyinde bir ticaret merkezi kuruldu; burası ise günümüzde Laiyüan Pao (Yukarı Kale) olarak bilinir. Kent sonraki yıllarda, bu iki noktanın arasından geçen Qingshui Irmağı-

nın batı yakasında gelişti. Yörenin ana ticaret merkezi Yukarı Kale'nin kuzey kapısının dışındaki Kouwai'dı.

Qing (Mançu) hanedanı döneminde (1644-1911/12) yönetsel olarak yaklaşık 27 km güneydeki Xuanhua'ya bağlı olan kentte sivil bir vali ile Çahar adlı eski yönetim bölgesinde yaşayan Moğol kabilesinin askeri valisi otururdu.

Kentin önemi daha çok ticari bir merkez olmasından kaynaklandı. Kent Moğolistan ve Rusya'ya giden ana kervan yolunun Çin'deki son durağı durumundaydı; bu yüzden Sibirya'daki çay ticaretinin büyük bölümü kent üzerinden yapılıyordu. Kent 1860'ta Çin-Rus Antlaşması'nın ardından Rusya'yla, 1902'de de uluslararası ticarete açıldı. 1911'de Pekin'den gelen demiryolu hattı kente ulaştı; bu hat sonraki yıllarda kuzeybatıya doğru uzatıldı. Uluslararası ticari etkinliklerin doruk noktasına çıktığı bu dönemde kentte 7 bine yakın ticari şirket bulunuyor, binlerce deve ve çok sayıda öküz arabasından oluşan yüzlerce kervan konaklıyordu. Ama 1917 Sovyet Devrimi ve Dış Moğolistan'daki siyasal gelişmeler ticaretin önemli ölçüde gerilemesine yol açtı.

Ticaretteki geleneksel ağırlığını yitirmekle birlikte siyasal ve stratejik bir merkez olarak önemini koruyan kent 1911'de Çin'de cumhuriyet yönetimine geçilmesinden sonra, Wanquan ili adını aldı. 1929'da Çahar yönetim bölgesinin merkezi yapılması, yöreye Çinli göçmenlerin yerleşmesini hızlandırdı.

1937'de kenti işgal eden Japonlar burada Zhanan (Güney Çahar) adını taşıyan özerk bir yönetim kurdular; ayrıca işgal altında tuttukları İç Moğolistan ekonomisini denetlemek amacıyla Federal Mengjiang Komisyonu'nu oluşturdular. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge komünistlerin eline geçti. 1948-49 yıllarında İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nin sınırları dışında yer almakla birlikte, bu bölgenin merkezi olan kent, 1952'de Çahar yönetim bölgesi ortadan kaldırılınca yeniden Hebei yönetim bölgesine bağlandı.

Kentte sepicilik, kürk, deri ve ayakkabı üretimi gibi hafif sanayi etkinlikleri 1920'lerde ve 1930'larda gelişmeye başladı; Japonlar işgal sırasında aralarında gıda sanayisinin de bulunduğu çeşitli hafif sanayi dallarının gelişmesini teşvik ettiler. 1949'da komünistlerin iktidara gelmesinden sonra hızla gelişen kentin nüfusu, 1948-58 arasında üç kat arttı. Bu dönemde başta makine sanayisi olmak üzere bazı yeni sanayi kolları kuruldu. Nüfus (1990) 529.136.

Zhangye, Wade-Giles yazımında CHANG-YEH, eskiden (1913'e değin) GANZHOU Wade-Giles yazımında KAN-CHOU. Çin'de, Gansu yönetim bölgesinde (*sheng*) kent. Ganzhou Irmağının sağ yakasında, Çin Seddi'nin bugün yıkılmış olan bir bölümünün hemen güneyinde yer alır. Zhangye Çin'i Batı'ya bağlayan İpek Yolu'nun üzerinde bir ticaret merkeziydi. Bugün kentten bu yola koşut olarak uzanan modern bir karayoluyla 1950'lerde ulaşıma açılan bir demiryolu geçmektedir. Ala Shan Çölünün güney kenarında sulu tarım yapılan bir vaha olan Zhangye, nargile tütünü, pirinç ve pamuk üretiminde uzmanlaşmıştır. Nüfus (1970'lerin ortası tah.) 10.000-50.000.

Zhangzhou, Wade-Giles yazımında CHANG-CHOU, LONGXI olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında LUNG-CH'I. Çin'de, Fujian yönetim bölgesinin (*sheng*) güneybatısında kent. Zhang Jiang Halicine dökülen Xi ve Jiulong ırmaklarının oluşturduğu küçük bir alüvyon ovasında, Xi Irmağının kuzey yakasında, Xiamen'ın yaklaşık 40 km yukarısında yer alır.

502-515 arasında il merkezi olarak kurulduktan sonra, 686'da bugünkü adıyla yöre yapıldı. 8. yüzyıl ortalarında hâlâ, yaklaşık 1.600 haneli küçük bir ileri karakol durumundaydı. 9. yüzyılda Fujian'ın hızla yerleşime açılmasıyla büyümeye başladı. Tang hanedanının (618-907) yıkılmasından sonra adı Nanzhou olarak değiştirildi. Fujian'da kurulan Min Krallığı döneminde (909-945/946) hızlı bir gelişme gösterdi. Song hanedanı sırasında (960-1279) büyük bir kent durumuna geldi ve Çin'in güneydoğu kıyısındaki başlıca ticaret merkezleri arasına girdi. Endonezya ve Güneydoğu Asya'yla yapılan denizaşırı ticarette depolama merkezi olarak kullanılmaya başladı. Filipinler'le canlı ticari ilişkilerinin geliştiği Ming hanedanı döneminde (1368-1644) başta atlas olmak üzere ipeklileri ve şekeriyle ünlendi. Ama ırmak yatağının mille dolması, yerel ticaretin önce Jiulong ve Xi ırmaklarının birleşme noktasındaki Mamazhen'e, ardından Xiamen'a kaymasına yol açtı.

Bu tarihten sonra Fujian yönetim bölgesinin güneydoğu kesiminin ticaret ve pazar merkezi bir taşra kentine dönüşen Zhangzhou, günümüzde hinterlandından gelen meyve, jüt, şekerkamışı ve kereste gibi ürünlerin toplanma merkezidir. Bu mallar gemilerle, kentin dış ticaretinde büyük paya sahip olan Xiamen'a gönderilir. Çin'in orta kesimi ve Fujian'ın iç kesimleriyle demiryolu bağlantısı da olan Zhangzhou'da, çoğu yerel tarım ürünlerini işleyen küçük ölçekli sanayi kuruluşlarıyla matbaalar vardır. Başlıca sanayi ürünleri un, şarap, çay, jüt çuval, cam ve kâğıttır. Nüfus (1990) 181.424.

Zhanjiang, Wade-Giles yazımında CHAN-CHIANG, eskiden TSAMKONG. Çin'de, Guangdong yönetim bölgesinin (*sheng*) güneybatısında kent. Leizhou Yarımadasının doğusundaki Zhanjiang Körfezinde, Nao-Zhou ve Donghai adalarının koruduğu önemli bir liman konumundadır.

Önceleri korsanların üs olarak kullandıkları küçük bir balıkçı limanı durumundaydı. 1898'de Fransız işgalinden sonra önem kazandı. Çinliler kenti 1899'da yakınlardaki iki büyük ada ve toplam 842 km²'lik bir kıyı şeridi ile birlikte 99 yıllığına Fransızlara kiralamak zorunda bırakıldılar. Yönetsel olarak Fransız Çinhindi'ne bağlanan kent daha sonra bir serbest limana dönüştürüldü ve adı Fort-Bayard olarak değiştirildi. Ama zengin bir hinterlandı bulunmadığından dikkate değer bir gelişme gösteremedi. 1943 başlarında Japonların işgal ettiği kent 1945'te yeniden Çinlilerin denetimine girdi.

1949'da sosyalist iktidarın kurulmasından sonra önemi artan kent 1955'te Guangxi yönetim bölgesindeki Litang'a uzanan demiryolu hattının açılmasıyla Hunan-Guangxi demiryolu sistemine bağlandı. Sonraki yıllarda Güneybatı Çin'e hizmet veren ve 10 bin tonluk gemilerin demirlemesine elverişli büyük, modern bir liman durumuna geldi. Aynı dönemde sanayi etkinlikleri de gelişmeye başladı; bugün kentte küçük tersanelerin yanı sıra makine, kumaş, şeker, un, pirinç ve kimyasal madde üreten fabrikalar vardır. Nüfus (1990) 400.997.

Zhao, Çin tarihinde Savaşan Devletler dönemi (İÖ 475-İÖ 221) olarak bilinen yıllarda ülkenin denetimini ele geçirmek için savaşan yedi küçük devletten biri. İÖ 403'te Zhao Devleti'nin kurucusu Zhao Ji ile Han ve Wei devletlerinin hükümdarları Jin Devleti'nin topraklarını paylaştılar. Shanxi'nin kuzeydoğu ve orta kesimi ile Hebei'nin güneybatısını kaplayan Zhao, bir süre sonra Wei ve Qi devletlerinin topraklarının bir bölümünü ele geçirdi. Zamanla Qin Devleti'nin başlıca rakibi durumuna geldiyse de, İÖ 260'ta bu devletin orduları karşısında yenilgiye uğradı; bu çarpışmada Zhao ordusundan yaklaşık 50 bin kişi savaş alanında öldü, 400 bini de teslim olduktan sonra öldürüldü.

Zhao Gao, Wade-Giles yazımında CHAO KAO (ö. İÖ 207, Çin), Qin hanedanının (İÖ 221-206) ilk imparatoru Shi Huangdi'nin ölümü üzerine iktidarı komployla ele geçiren Çinli hadım.

Shi Huangdi'nin sarayındaki hadım görevlilerin başıydı. İmparatorun dış dünyayla bütün iletişimini denetim altında tutuyordu. Shi Huangdi İÖ 209'da bir gezi sırasında ölünce, Zhao imparatorun ölümünü gizlemeyi başardı. İmparatorun büyük oğlu, bakanlardan Li Si'nin aykırı düşünceleri yasaklama gerekçesiyle her tür kitabı yaktırma kararına karşı çıktığı için kuzey sınırına sürülmüştü. Ama imparatorun son buyrukları, veliaht tayin ettiği bu oğluna yazılmış mühürlü bir mektupta yer alıyordu. Tahta geçmeyi başaracak olursa veliahtın kendilerini görevden alacağı, belki de öldürteceği korkusuna kapılan Li ve Zhao, prense ve onu destekleyen kuzey ordusu komutanı Meng Tian'e intihar etmelerini buyuran sahte bir mektup gönderdiler. Bunun üzerine prensle komutan intihar ettiler. Li ve Zhao imparatorun kokuşmuş cesedini, arabasının arkasına ekledikleri tuzlu balık yüklü bir vagona gizleyerek hızla başkente döndüler. Daha sonra da sahte bir fermanla imparatorun çocuk yaştaki oğlu Hu Hai'yı tahta çıkardılar.

Li ve Zhao kısa sürede birbirlerine düştüler ve Zhao, Li'yi idam ettirdi. Bütün ülkede ayaklanmalar çıktı, ayaklanmacılar başkente yürümeye başladılar. Sonunda Zhao kukla hükümdarı öldürttü ve tahta başka birini çıkardı. Sonra onu da öldürtmeye kalktı, ama planı öğrenildi ve saraya girerken öldürüldü.

Zhao Mengfu, Wade-Giles yazımında CHAO MENG-FU, takma adı ZIANG, Wade-Giles yazımında TZU-ANG (d. 1254, Wuxing, Zhejiang, Çin - ö. 1322), Çinli ressam ve kaligraf. Zaman zaman yabancı Moğol yönetimine (Yuan hanedanı, 1206-1368) hizmet ettiği için kınanmışsa da "amatör aydın ressamlar" geleneğini temsil eden ilk *Wenren* ressamlarından(*) biri olarak büyük saygı görmüştür.

Song hanedanı (960-1279) imparatorlarının soyundan gelmesine ve imparatorluk üniversitesinde öğrenim görmesine karşın, 1286'da Moğol sarayının hizmetine girmeyi kabul etti. Eski ustaların üslup ve konularına dayandırdığı resimleriyle Song hanedanının ve resim akademisinin çöküşünden sonra Çin resmine yeni bir çeşitlilik ve yaklaşım getiren ilk ressamlardan biri oldu. Daha çok Tang hanedanı döneminin (618-907) ustası Han Gan(*) tarzında yaptığı at resimleriyle tanınmakla birlikte resimlerinde başka hayvanları, manzara ve bambuları da konu aldı. Genellikle yüzeysel güzellikleri konu almaktan kaçındı; yalın bir renk kullanımını ve kompozisyon düzenini yeğledi. Biçim ve ölçek açısından çocuksu denebilecek kadar şematik bir anlatımı benimseyerek eski örnekleri çağrıştıran ve fırça vuruşlarında büyük çeşitlilik gösteren resimler yaptı. Karısı

"Koyun ve Keçi", Zhao Mengfu'nun bir mürekkep çalışması; Freer Sanat Galerisi, Washington, D.C.
Smithsonian Institution, Freer Gallery of Art, Washington, D.C.

Guan Daosheng ve oğlu Zhao Yong da (d. 1289) önemli ressamlardı.

Zhao Rugua, Wade-Giles yazımında CHAO JU-KUA (y. 12. yy, Çin), Song hanedanı (960-1279) döneminde bilinen başka ülke ve topraklar ile malların geniş kapsamlı bir dökümünü yapan iki ciltlik *Zhu fan zhi* (Barbarların Betimlenmesi) adlı yapıtıyla tanınan yazar.

Song hanedanının soyundan geliyordu. Güney Çin'de, Fujian eyaletindeki büyük Quanzhou limanında gümrük müfettişiydi. Kitabında yer alan coğrafya bilgilerini bu sırada tanıştığı Arap ve Hintli tüccarlardan toplamıştı.

Çin'e yakın yerler konusunda verdiği bilgiler kesin olmakla birlikte, daha uzak bölgelere ilişkin bilgiler çok güvenilir değildir. Kitabının birinci cildinde Japonya, Kore, Filipinler, Hindistan, Afrika, Arap toprakları ve hatta Avrupa'yı anlatır. Bu arada, İspanya'dan kuzeye doğru gidilirse "200 gün boyunca günler yalnızca 6 saat sürer" der. Bu, Çin yazınında kendi türü içinde Kuzeybatı Avrupa'dan söz eden ilk örnektir. Sicilya gibi öteki Avrupa ülkeleriyse ayrıntılı olarak anlatılır. Kitabın ikinci cildindeyse Çin'in başka ülkelerden getirdiği mallar betimlenir. Yapıt yalnızca Song hanedanı döneminde Çin ile öbür ülkeler arasında gerçekleşen büyük ticaret hacmini yansıtmakla kalmaz, ayrıca Doğu Asya toprakları Moğol istilasıyla Avrupalı gezginlere açılmadan önce Çinlilerin Avrupa konusunda edindiği bilgi düzeyini de gösterir.

Zhao Ziyang, Wade-Giles yazımında CHAO TZU-YANG, asıl adı ZHAO XIUSHENG. Wade-Giles yazımında CHAO HSIU SHENG (d. Kasım 1919, Hua Xian, Henan, Çin), 1980-87 arasında başbakanlık, 1987-89 arasında da Çin Komünist Partisi (ÇKP) genel sekreterliği görevlerinde bulunan Çinli devlet adamı.

Henan'da toprak sahibi bir ailenin oğluydu. 1932'de Genç Komünistler Birliği'ne katıldı. 1938'de ÇKP üyesi oldu. II. Dünya Savaşı sırasında Çin'in kuzeyindeki yerel parti örgütlerinde çalıştı. 1949'da Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Kwantung'a yerleşti. Orada 1965'te parti il örgütü birinci sekreteri oldu. 1967'de Çin Kültür Devrimi sırasında partiden atıldı. Daha sonra saygınlığı geri verildi ve 1975'te Çin'de nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu Sichuan'a gönderildi. Orada sanayi ve tarım üretiminde büyük artışlar gerçekleştirdi. Bunu işçilerin verimlilikleri ölçüsünde ödüllendirilmesi ve bireysel girişimi özendiren maddi teşviklerin kullanılması gibi yöntemlerle sağladı; ayrıca fabrika yöneticilerinin yetkilerini artırdı ve köylülerin özel topraklarını genişletmelerine izin verdi. Bu başarılarıyla partinin fiili lideri Deng Xiaoping'in dikkatini çekti ve 1977'de Politbüro yedek üyesi, 1979'da da tam üye oldu. 1980'de Politbüro Daimi Komitesi'ne girdi.

1980 başlarında başbakan yardımcılığına getirilen Zhao eylülde Hua Guofeng'in yerine başbakan oldu. Üretici güçlerin gelişmesine katkıda bulunacak bir dizi yeni politika ve yöntemler oluşturmaya çalıştı. Sichuan'da giriştiği deneyleri başbakan olarak bütün Çin'de uygulamaya yöneldi. Binlerce sanayi işletmesini sınırlı bir çerçevede özyönetim ilkesine göre yapılandırdı; köylülerin üretim sürecindeki denetimlerini genişletti. 1980'lerde onun uyguladığı yöntemler hem tarımda hem de hafif sanayide önemli üretim artışlarına yol açtı.

Zhao Ocak 1987'de Hu Yaobang'ın Komünist Parti genel sekreterliğinden istifa ettirilmesi üzerine bu göreve önce vekâleten, kasımda da resmen atandı. Bu görevi sırasında sanayide hükümet denetimlerini gevşetme politikasını sürdürdü; ülkenin kıyı bölgelerinde özel özgür girişim alanları oluşturulmasını savundu. Başbakan Li Peng ise hükümet denetimine ağırlık veren bir yaklaşımı benimsedi.

Nisan 1989'da Pekin'de yönetimin demokratikleştirilmesini savunan kitlesel öğrenci gösterileri yapıldı. Bu gösterilerin yaygınlaşması üzerine parti yönetiminde, öğrencilerin istemlerine sıcak yaklaşan Zhao ve yandaşları ile gösterilerin bastırılmasını savunan Li ve arkadaşları arasında ciddi bir görüş ayrılığı ortaya çıktı. Deng'in desteğini alan Li sıkıyönetim ilan etti ve ordu birliklerini kullanarak göstericileri sert biçimde ezdi. Zhao 24 Ocak 1989'da parti yönetiminde ve hükümetteki görevlerinden uzaklaştırıldı; genel sekreterlik görevine Jiang Zemin getirildi.

Zhaohui, Wade-Giles yazımında CHAO-HUI (d. 1708 - ö. 10 Aralık 1764, Pekin, Çin), Qing (Mançu) hanedanının ünlü komutanlarından. Çin Türkistanı'nın (bugün Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi) ele geçirilmesinde önemli rol oynamıştır.

İmparatorluk ailesinin üyesiydi. Çin'in kuzeybatı sınırlarında sürekli bir sorun oluşturan Batı Moğollarına karşı sefere çıkma isteğinin kabul edilmesinden sonra, bölgeye birkaç akın düzenledi (1755-57). Bu akınların sonuncusunda birlikleri Moğollarca kuşatıldıysa da, bir süre sonra bölgeye ulaşan destek birliklerin yardımıyla Batı Moğol kabilelerinden Çungarları yenilgiye uğrattı. Çungarların çok ağır kayıplar verdiği çarpışmalardan sonra bölgeyi denetim altında tutmak için bir askeri vali atadı; garnizonlar ve ceza kolonileri kurdu.

Bu arada Çin Türkistanı'nın güneyinde yaşayan Müslümanlar yönetime karşı ayaklanmışlardı. Ayaklanmayı bastırmak üzere bölgeye gönderilen Zhaohui'nin birlikleri bir kez daha kuşatıldı. Çok uzun süren kuşatma sırasında askerlerin açlıktan birbirlerini yemeye başladığı söylentileri yayıldı. Kuşatmanın yarılmasından sonra bölgede fetih seferlerine devam eden Zhaohui, sonunda Doğu Asya'yı Batı Asya'dan ayıran Pamir Dağlarına kadar uzanan kuzeybatıdaki toprakların Çin'in denetimi altına girmesini sağladı.

Zhaolie di *bak.* Liu Bei

Zhe okulu, Wade-Giles yazımında CHE. Ming hanedanı döneminde (1368-1644), özellikle de 15. yüzyılda etkinlik göstermiş gelenekçi ve akademik Çinli ressamlar topluluğu. Genellikle büyük boyutlu ve dekoratif nitelikli olan resimleri Güney Song (1127-1279) akademisinin üslubunu ve eğilimlerini sürdüren, buna karşılık aynı dönemde etkinlik göstermiş Wu okulunun(*)

"Balıkçı Köyünde Eğlence", Wu Wei'nin kâğıt üstüne boya ve mürekkeple bir rulo çalışması; özel koleksiyon
Fotoğraf, Colin C. McRae

aydın ressamlarının çalışmalarından ayrılan yapıtlardır. Okulun adı, bu ressamlar grubunun toplandığı ve Güney Song hanedanının başkenti Hangzhou'nun bulunduğu Zhejiang yönetim bölgesinin ilk hecesinden gelir.

Zhe okulu ressamları imparatorluğun koruması altında bir resim akademisinin güvencesinden yoksun çalışmakla birlikte sık sık saraydan destek gördüler. Yapıtlarında Song akademisinin kuş-çiçek resimlerini ve Ma-Xia okulunu temel alan manzara resimlerini geliştirme eğilimi belirgindi. Kompozisyonda önceki dönemin zarif bütünlüğü yerine, parçalı ve eklemeli bir anlayış benimsenmiş, canlı mürekkep-renk oyunlarına aşırı ilgi gösterilmişti. Okulun kurucusu sayılan Dai Jin'in(*) ve Wu Wei gibi öbür ressamların yapıtları, genellikle Song akademisinin akademik ideallerinin gevşek bir yorumunu yansıtıyordu. Uzun zaman etkinliğini sürdüren Zhe okulu, 17. yüzyılda Lan Ying'in resimleriyle doruğuna ulaştıysa da aynı süreç içinde yerini gittikçe *Wenren* ressamlarına(*) bıraktı.

Zhejiang, Wade-Giles yazımında CHE-CHIANG, CHEKIANG olarak da bilinir, Çin'in ikinci en küçük yönetim bölgesi (*sheng*). En yoğun nüfuslu ve zengin yönetim bölgelerinden biridir. Merkezi ve en büyük kenti Hangzhou, yüzölçümü 101.800 km²'dir.

13. yüzyıla değin çeşitli krallıkların sınırları içinde kalan Zhejiang, 1270'lerde doğu ve batı olmak üzere ikiye bölündü. Bu bölünme coğrafi bir ayrım olarak sonraki dönemlerde de varlığını korudu. Bölgenin merkezi Linan (bugün Hangzhou) Güney Song hanedanı döneminde (1127-1279) Çin İmparatorluğu'nun başkenti yapıldı. Tahminlere göre 1275'te kentte 1 milyondan fazla kişi yaşıyordu. Marko Polo'nun dünyanın en güzel ve en soylu kenti olarak andığı Hangzhou, Taiping Ayaklanması sırasında uğradığı yıkıma (1862) değin büyük bir kültür merkezi olarak kaldı. Halkının he-

men tümüyle öldüğü ayaklanmadan sonra eski konumuna bir daha tam kavuşamadıysa da, zamanla yeniden inşa edildi ve modernleştirildi. I. Afyon Savaşı'nın (1839-42) ardından Ningbo'nun antlaşma limanı olarak dış ticarete açılmasıyla, bölgeye yabancılar yerleşmeye başladı. Çin Devrimi'ni (1911-12) izleyen dönemde Zhejiang, burada doğmuş olan Çan Kay-şek'e bağlı Kuomintang'ın güç odaklarından biri durumuna geldi. II. Dünya Savaşı sırasında büyük bölümü Japonlarca işgal edildi; 1946-49 arasındaki iç savaştan fazla etkilenmedi. Hangzhou komünistlerin iktidara gelmesinden sonra da yönetim bölgesinin merkezi olarak kaldı.

Zhejiang doğal güzellikleriyle ünlüdür. Kuzeybatı kesimi verimli Yangtze Irmağı deltasında kalır. Kıyıdaki düzlükleri taşkınlara karşı korumak için bentler inşa edilmiştir. Bölgenin başlıca akarsuyu Fuchun (Bereketli Bahar) Irmağıdır. Aşağı kesimlerinde Qiantang Irmağı olarak anılan akarsu, Hangzhou'dan denize doğru akar. Bölgede muson rüzgârlarının belirlediği nemli bir astropik iklim hüküm sürer. Tepelik iç kesimlere düşen yağış miktarı, özellikle yaz sonları ve sonbahar başlarında sık sık şiddetli tayfunların meydana geldiği kıyı kesimlerine göre daha fazladır.

Hanların büyük çoğunlukta olduğu ve nüfusun yaklaşık dörtte birinin kent ve kasabalarda yaşadığı bölgede hepsi modern sanayi tesislerine sahip yedi ana kentsel merkez vardır. Nüfusun beşte ikisi kuzeydeki Tai Gölü ovasında ve Hangzhou Körfezinin güneyindeki kıyı bölgesinde toplanmıştır.

Zhejiang genel tarımsal verimlilik ve çay üretimi bakımından ülkede ilk sırada, ipekböcekçiliğinde ise ikinci sırada gelir. Ekilebilir arazinin yaklaşık üçte ikisinde pirinç, buğday, arpa, mısır ve tatlıpatates gibi geçimlik ürünler, geri kalanında ise pamuk, jüt, rami, kolza, şekerkamışı ve tütün gibi sanayi bitkileri yetiştirilir. Bölgede soya, sebze ve hayvan yemi de üretilir. Çiftçilerin çoğu kendi özel arazilerinde tavuk ve domuz besler. Balıkçılık gelişmiş bir sektördür; deniz ürünleri arasında *Laminaria*, nori, midye, tarak, istiridye ve yengeç sayılabilir.

Köylerin çoğunda el sanatlarıyla uğraşılır. Ülke içinde ve dışında tanınan el sanatı ürünlerinin başında Longchuan'ın porselenleri ve Hangzhou'nun ipek şemsiye ve duvar halıları, nakış dantel ve kanaviçe işleri, ahşap ve taş oymalar, heykeller ve kakma seramik eşya gelir.

Hidroelektrik enerji santralları bölge ekonomisinde büyük yer tutan hafif sanayinin gelişimini hızlandırmıştır. Başlıca ağır sanayi merkezleri Hangzhou (makine, kumaş, tarım aletleri) ve Ningbo'dur (traktör, elektronik eşya, petrokimya ürünleri). Wenzhou önemli bir liman kentidir. Yük taşımacılığı suyolları, demiryolları ve modern karayolu ağıyla yapılır. Nüfus (1990) 41.445.930.

Zhen Zong, Wade-Giles yazımında CHEN TSUNG, asıl adı ZAHO HENG, Wade-Giles yazımında CHAO HENG (d. 968 - ö. 1022, Çin), Song hanedanından üçüncü Çin imparatoru (hd 997/998-1022/23). Konfüçyüsçülüğü güçlendirmiş ve kuzeydeki göçebe Kitanlarla onyıllarca süren savaşı sonuçlandıran barış antlaşmasını imzalamıştır. Shanyuan Antlaşması (1004) uyarınca Song, Çin ile Çin Seddi arasındaki toprakları elden çıkarmayı kabul etmiştir.

Vahiy aldığı iddiasıyla bir dizi yeni kült yaratan Zhen, rakip Budacı ve Taocu dinlerin kaynaşmasına yol açtı. 1011'de, her kentte bir Konfüçyüs tapınağı inşa edilmesi buyruğunu vererek Konfüçyüsçülüğün etkisini pekiştirdi. Bu reformlar halkın gözünde imparatorun meşruluğunu güçlendirdi. Son yıllarında aklını yitirmesi üzerine imparatorluğun yönetimini imparatoriçe üstlendi.

zheng *bak.* çeng

Zheng Chenggong, Wade-Giles yazımında CHENG CH'ENG-KUNG, Batı'da KOXINGA ya da COXINGA olarak bilinir (d. 28 Ağustos 1624, Hirado, Japonya - ö. 23 Haziran 1662, Tayvan), Çin'i ele geçirmeye çalışan Mançulara karşı Ming kuvvetlerine önderlik eden korsan. Çin'in Tayvan üzerinde egemenlik kurmasını sağlamasıyla tanınır.

Tayvan boğazında ticaret ve korsanlık yoluyla büyük servet edinmiş bir Japon denizcisinin oğluydu. Yedi yaşına değin Japonya'da, Çinli olan annesi tarafından büyütüldü. Daha sonra Ming hanedanının deniz savunmasında resmen görevlendirdiği babası tarafından atalarının yurdu olan Güney Fujian'a götürüldü. Burada geleneksel Konfüçyüsçü eğitimden geçtikten sonra 1644'te Nanjing'deki akademiye girdi.

Ertesi yıl güneydeki başkent Mançuların eline geçti. Zheng Chenggong da babasıyla birlikte Fujian'a gitti. Burada Tang prensi, babasının askeri gücüne dayanarak Ming tahtı üzerinde hak iddia ediyordu. Bu arada Ming prensi, özel bir destek göstergesi olarak genç Zheng Chenggong'a imparatorluk soyadı olan Zhu'yu verdi.

Mançu kuvvetleri Fujian'a girince Zheng'in babası, Mançuların Qing hanedanının hizmetine girme önerisini kabul etti, Fuzhou'da gücünü yitirmiş olan Ming sarayını terk etti. Tang prensi yakalanıp öldürülmüştü. Zheng Chenggong, Ming hanedanını yeniden kurmaya ant içerek bu amaçla bir kara ve deniz gücü sağlamaya koyuldu.

Mançuların, güneybatıda görece daha yaygın olan Ming kalıntılarını temizlemekle uğraştığı 12 yıl boyunca, Zheng Chenggong stratejik ve örgütsel konulardaki büyük yeteneğiyle, Fujian kıyılarında merkezi Amoy (Xiamen) ve Quemoy (Chinmen) adaları olan güçlü bir konum elde etti. Bu bölge kendi kişisel egemenlik alanı olmakla birlikte Ming hanedanının unvanlarını kullandı ve Çin'in güneybatısında, Ming hanedanının son vârisi olan Gui prensinin süzerenliğini kabul etti.

Zheng Chenggong 1659'da 100 bini aşkın askerin katıldığı bir deniz harekâtıyla Yangtze Irmağındaki en büyük askeri seferini başlattı. Başlangıçta Aşağı Yangtze'deki savunma mevzilerinden Nanjing kapılarına kadar Mançu kuvvetlerini ezerek büyük bir başarı elde etti. Ama yanlış stratejisi ve saha komutanlarının önerilerine aldırış etmemesi yüzünden ağır bir yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Amoy'daki eski üssüne dönmek zorunda kaldıysa da denizdeki yenilmezliğini koruyordu. Güneybatıda Ming direnişinin çökmesi ve Qing'in kıyı halkını iç bölgelere göçe zorlamasıyla durumu tehlikeye düştü. Bu koşullar altında Tayvan'ı Felemenk Cumhuriyeti'nden alarak bir geri üsse dönüştürmeye yöneldi.

Nisan 1661'de 25 bini aşkın askerle Felemenklilerin Anping'deki (bugünkü T'ainan kenti yakınlarında) başlıca mevziinin yakınlarında karaya çıktı. Dokuz aylık bir kuşatmanın ardından küçük Felemenk garnizonunu teslim aldı. Bu askeri başarının ardından merkezi T'ainan olan güçlü bir sivil yönetim kurdu. Fujian'dan getirilen mültecileri ve askerlerini adaya yerleştirdi. Ama öldüğünde, anakaradaki planlarını ve İspanyolları Filipinler'den atma tasarısını gerçekleştirememişti. Oğlu Zheng Jing, Tayvan'daki üssü Mançulara karşı mücadelede 20 yıl daha kullandı. 1681'de onun da ölmesinden sonra Tayvan'daki Zheng Krallığı 1683'te Qing istilasına boyun eğdi. Bu yenilgiyle, Ming hanedanını yeniden tahta çıkarmayı amaçlayan en uzun ömürlü hareket de sona erdi.

Zheng Chenggong ölümünden sonra yaygın bir ün kazandı. Japonya'da, 18. yüzyılın tanınmış oyun yazarı Çikamatsu'nun yazdığı *Kokusenya kassen* (1715; Guo Xing Ye Savaşları) Zheng Chenggong'ın Japonlarca tanınmasını sağladı. Avrupa'da da Felemenklilerin Tayvan'ın yıkılışını aktardıkları belgeler, Zheng Chenggong'ı Latinceleşmiş bir adla anılan az sayıda Çinlinin arasına kattı. Zheng kendi ülkesinde, Tayvan'a ilk yerleşenlerin Ülkeyi Kuran Bilge Kral olarak andıkları bir kahraman sayıldı. Resmi düzeyde de 1875'te Qing sarayı değerbilirlik göstererek eski düşmanının anısına Tayvan'da bir tapınak inşa ettirdi.

20. yüzyılda çağdaş Çin milliyetçiliğinin gelişmesiyle Zheng Chenggong Çin'in tarihsel kahramanları arasında ön sırada yer almaya başladı. 1900'lerin başında Mançu karşıtı devrimcilerin doğal önderi, cumhuriyet dönemi milliyetçileri içinse yabancı istilacılara karşı direnişin simgesiydi. 20. yüzyılın ortalarında da hem gerçek Çin egemenliğini kurma iddiasını sürdüren Tayvan'daki milliyetçi rejim, hem de Batı (Felemenk) emperyalizmi karşısındaki büyük zaferi dolayısıyla komünistler onu ulusal kahraman kabul ediyordu.

Zheng He, Wade-Giles yazımında CHENG HO, asıl adı MA SANBAO, Wade-Giles yazımında MA SAN-PAO (d. y. 1371, Kunming, Yunnan - ö. 1435, Çin), Çin'in denizlerdeki ve dış ticaretteki etkinliğini Hint Okyanusu çevresindeki bölgelere yayan amiral ve diplomat.

Hacca gitmiş bir Müslümanın oğluydu. Ailesi kökenlerini Yunnan'ın eski bir Moğol yöneticisi ile Buhara kralı Muhammed'e dayandırıyordu. Soyadları Ma, Muhammed'in Çince söylenişinden geliyordu. Moğolların elindeki son Çin toprağı olan Yunnan ili, yeni kurulan Ming hanedanına bağlı komutanların yönetimindeki Çin ordular tarafından 1381'de geri alındı. On yaşındaki Ma tutuklanıp hadım edildikten sonra orduya emir eri olarak verilen delikanlılar arasına alındı. 1390'da bu birlikler Yen prensinin komutasına girince Ma küçük rütbeli bir subay olarak savaş ve politika alanındaki yetenekleriyle kendini gösterdi.

Yan prensi, yeğeni İmparator Jianwen'e karşı 1400'de ayaklandı ve 1402'de tahtı ele geçirdi. Savaşta ağır kayıplara uğrayan Çin ekonomisi, 1402-24 arasında Yonglo yönetiminde kısa sürede toparlandı. Bundan sonra Ming yönetimi, Güney ve Güneydoğu Asya devletlerine karşı deniz gücünü göstermeye karar verdi.

Sarayda bir hadım olarak geniş nüfuz kazanan Ma, imparatorun kendisine Zheng adını vermesinden sonra Zheng He olarak tanındı. "Batı Okyanusları"na yapılacak seferlerin komutanlığına getirildikten sonra ilk seferine 1405'te 62 gemi ve 27.800 askerle çıktı. Donanma, Çampa (Güney Vietnam), Siyam, Malakka ve Cava'yı ziyaret ettikten sonra Hint Okyanusu üzerinden Kalikut (Kojikod), Koçin ve Seylan'a (bugün Sri Lanka) gitti. Zheng 1407'de Çin'e döndü.

1409'da yaptığı ikinci seferinde Seylan kralı Alaganakkara'nın ihanetine uğrayan Zheng, kralın ordusunu bozguna uğratıp onu tutsak aldı ve Nanjing'e götürdü. 1411'de üçüncü seferine çıkan Zheng, Hindistan limanlarının ötesine geçerek Basra Körfezindeki Hürmüz'e gitti.

Zheng He dördüncü seferine 1413'te başladı. Asya'nın başlıca limanlarına uğradıktan sonra Hindistan'dan batıya Hürmüz'e doğru yöneldi. Donanmanın bir parçası Arabistan kıyılarından güneye doğru inerek Dofar ve Aden'e uğradı. Mekke'ye uğrayan bir grup da Mısır'a gitti. Donanma Brava ve Malindi'de konakladıktan sonra neredeyse Mozambik Boğazına kadar ulaştı. 1415'te Çin'e dönen Zheng'in yanında, imparatora saygılarını sunmak üzere gelmiş 30'u aşkın Güney ve Güneydoğu Asya devletinin elçileri de bulunuyordu.

Zheng'in beşinci seferi (1417-19) sırasında Ming donanması Basra Körfezini ve Doğu Afrika kıyılarını yeniden dolaştı. Altıncı sefer, yabancı elçileri ülkelerine götürmek amacıyla 1421'de yapıldı. Bu kez Zheng Güneydoğu Asya, Hindistan, Arabistan ve Afrika'ya uğradı. 1424'te imparator öldü. Yeni imparator Hongxi, dış deniz seferlerini durdurdu. Zheng He birliklerini terhis etme göreviyle, Nanjing garnizon komutanlığına atandı.

1431 kışında yedinci seferi için Çin'den ayrılan Zheng, Güneydoğu Asya, Hint kıyıları, Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Doğu Afrika kıyılarını dolaştı. 1433 yazında Çin'e döndü, 1435'te öldü.

Zheng He, İmparator Yonglo'nun en tanınmış diplomatlarındandı. Zheng'in seferleri, Çin'in Asya denizleri üzerindeki siyasal etkinliğinin yarım yüzyıl boyunca sürmesine önemli katkıda bulundu. Bunlar, Avrupalı serüvenci-tüccarların seferleri gibi, ticaret imparatorluklarının kurulmasına yol açmadıysa da bu seferlerden sonra Çinlilerin yurtdışına göçleri arttı. Bunun sonucunda Güneydoğu Asya'da Çin kolonileri kuruldu ve 19. yüzyıla değin süren ticari bağlar örüldü.

Zheng Qiao, Wade-Giles yazımında CHENG CH'IAO (d. 1108, Putian - ö. 1166, Putian, Fujian, Çin), Song hanedanı döneminde (960-1279) yaşamış büyük tarihçi. Başlangıcından Tang hanedanının (618-907) sonuna değin Çin kurumlarının gelişimini anlatan *Tang zhi* (Genel Yapıtlar) adlı ünlü tarih kitabını yazmıştır.

Kitapta filoloji, fonetik, aile ve klanların gelişimi gibi daha önce hiçbiri sistemli biçimde incelenmemiş konuları ele almıştır. Yöntemi ve üslubuyla sonraki birçok tarihçiye örnek olmuştur.

Zheng Zhenduo, Wade-Giles yazımında CHENG CHEN-TO (d. 1898, Fuzhou, Fujian eyaleti, Çin - ö. 17 Ekim 1958, Çin'den Afganistan'a giderken), yerel edebiyatla ilgili derleme çalışmaları ve araştırmalarıyla tanınmış Çinli edebiyat tarihçisi. 20. yüzyıl başında Çin'de ortaya çıkan "yeni edebiyat" akımının gelişmesinde de etkili olmuştur.

Doğup büyüdüğü Fujian'da öğrenim gördü. Öykü ve şiir yazmaya da orada başladı. Daha sonra öğrenimini Şanghay'da, ardından Pekin'de sürdürdü. Pekin'de, edebiyatta reform yapılmasını savunan yenilikçi harekete katıldı. Yaşamı boyunca sürdüreceği Çin edebiyatı araştırmalarına da bu sırada başladı.

Zheng öteki genç yazarlarla birlikte, geleneksel türde ürünler yayımlayan *Xiaoshuo yuebao*'yu (Kısa Öyküler Dergisi) yeni edebiyat akımının önde gelen dergisi haline getirdi. Dergide, 1920'lerde Çin'de en beğenilen edebi tür olan öykünün yanı sıra şiir, deneme ve çeviri türlerine de yer verdi. Dergi, edebiyatta toplumsal gerçekçiliği savunan, yabancı edebiyatı Çin'e tanıtmayı ve Çin'de yeni bir edebiyat yaratmayı hedefleyen Edebi Araştırmalar Derneği'nin yayın organı oldu. Zheng 1920'de derginin Pekin bürosunun yönetmenliğine, 1926'da da genel yayın yönetmenliğine getirildi. Ayrıca dergide deneme ve çevirileri yayımlandı.

Zheng 1927'de Avrupa'ya gitti. Orada zamanının büyük bölümünü Londra ve Paris kütüphanelerinde Çin halk edebiyatı üzerine bilgi toplamakla geçirdi. Çin'e döndükten sonra da yazarlığı ve dergi yöneticiliğini sürdürdü. 1932'de, Çin edebiyatı tarihiyle ilgili ilk önemli yapıtını yayımladı. Bunu, genel konulardaki denemeleri ve eleştiri yazılarını içeren üç kitabıyla Rus edebiyatını ana çizgileriyle ele alan yapıtı izledi.

Zheng Çin-Japon Savaşı (1937-45) sırasında Şanghay'ı dolaşarak, pek çok kimsenin elden çıkarmak zorunda kaldığı edebiyat yapıtlarını topladı. Savaştan sonra Kültür Bakanlığı'na bağlı enstitülere başkanlık etti ve uluslararası kültürel işbirliğini geliştirmek için çalıştı. Çin kültür heyetiyle Afganistan'a yaptığı yolculuk sırasında uçağının düşmesi üzerine öldü.

Zheng Zhilong, Wade-Giles yazımında CHENG CHIH-LUNG (d. 1604, Nanan, Fujian - ö. 24 Kasım 1661, Pekin, Çin), Ming (1368-1644) ve Qing (Mançu) hanedanları (1644-1911/12) arasındaki geçiş döneminde büyük güç kazanan Çinli korsan.

Küçük yaşta, Çin'in güney kıyısında Macau'daki Portekiz yerleşmesinde Avrupalıların yanında çalışmaya başladı. Bu sırada vaftiz edilerek Nicholas Gaspard adını aldı. Macau'dan ayrıldıktan sonra Felemenklilere ve Çinlilere ait ticaret gemilerine saldıran bir korsan çetesine katıldı. 1628'de hükümet tarafından kıyıların Felemenklilerden ve korsanlardan korunmasına yardımcı olmakla görevlendirilen Zheng Zhilong, kısa sürede büyük güç ve servet edindi.

Qing hanedanının kurucuları olan Mançu kabilelerinin 1644'te Ming başkenti Pekin'i ele geçirmelerinden sonra, Zheng o sırada Güney Çin'deki Fujian yönetim bölgesinde bulunan Tang prensi Zhu Yujian'ı Ming tahtına çıkarmak üzere harekete geçti. Ama iki yıl sonra Mançu ordusu ülkenin orta kesiminde ezici bir zafer kazanınca, yeniden taraf değiştirerek Qing yönetiminin verdiği unvanları ve üst düzey görevleri kabul etti. Ama kendisi gibi ünlü bir korsan olan ve Tayvan Adasını denetimi altında tutan oğlu Zheng Chenggong'un Qing kuvvetlerine teslim olmayı reddetmesi üzerine bütün rütbeleri geri alındı ve hapse atıldı (1655). Oğlunun teslim olmaya yanaşmaması Zheng Zhilong'un 1661'de idam edilmesine yol açtı.

Zhengde, Wade-Giles yazımında CHENG-TE, asıl adı ZHU HOUZHAU, Wade-Giles yazımında CHU HOU-CHAO, ös sıfatı (*shi*) YI DI, Wade-Giles yazımında I TI, soy sıfatı MING WU ZONG, Wade-Giles yazımında MING WU TSUNG (d. 1491 - ö. 1521, Çin), Ming hanedanından (1368-1644) 10. Çin imparatoru. Hükümdarlığı sırasında saraydaki hadımlar, sonraki imparatorların da denetim altına alamadıkları büyük bir güç kazanmışlardır.

1505'te tahta çıkan Zhengde kişisel zevklerine düşkünlüğü yüzünden yönetimle doğrudan ilgilenmek yerine hadımlardan aldığı bilgilerle yetiniyordu. Bu durum yolsuzlukların artmasına, devlet görevlerinin alınıp satılmasına ve halka aşırı vergiler yüklenmesine yol açtı. Yönetimi elinde tutan hadımların çoğu kuzeyli olduğundan, temsil olanağı bulamayan güney bölgelerinin durumu özellikle kötüydü. Güneyde sık sık ayaklanmalar oluyor, eşkıyalığa yönelenlerin sayısı her geçen gün artıyordu. Sonunda yolsuzlukların farkına varan Zhengde 1510'da hadımların başı olan Liu Jin'in öldürülmesini emretti. Yapılan aramada Liu Jin'in evinin altın, gümüş ve paha biçilmez mücevherlerle dolu olduğu görüldü. Ama Zhengde siyasetle uğraşmak yerine, kimliğini gizleyerek ülkenin dört bir yanını gezmeyi ve zamanını çeşitli yabancı dilleri öğrenerek geçirmeyi yeğlediğinden, hadımlar yönetimdeki nüfuzlarını korudular. Tibet, Moğol ve Ruzhen dillerini öğrenerek kendine bu dillerde unvanlar veren Zhengde'nin aşırı tutumlarını eleştiren yüzlerce devlet görevlisi işkence gördü, öldürüldü ya da saf dışı edildi.

Zhengde, bindiği gezinti teknesinin devrilmesi sonucu boğularak öldü. Yerine kuzeni Jiajing (hd 1521-66) geçti.

Zhengding, Wade-Giles yazımında CHENG-TING, Çin'de, Hebei yönetim bölgesinin (*sheng*) batısında kent. Shijiazhuang yöresinde (*diqu*) bir il (*xian*) merkezidir. Kuzey Çin Ovasının kenarında, Taihang Dağlarının (*shan*) eteklerinde yer alır; Shanxi yönetim bölgesine uzanan anayollardan birini denetler. Bu konumu nedeniyle stratejik bakımdan önem taşıyan yöre Savaşan Devletler döneminde (İÖ 475 - İÖ 221) Zhao Devleti'nin denetimine girdi. Kent, Han hanedanı sırasında (İÖ 206 - İS 220) Zhending adıyla kuruldu (İÖ 2. yy). Kuzey Song hanedanı döneminin (960-1127) başlarında Zhending üst yöresinin (*fu*) merkezi oldu. İmparatorun adında yer alan "zhen" karakterinin kullanılmasının yasaklandığı 1723'te Zhengding adını aldı. Kent 20. yüzyıla değin Hebei'in batı kesiminde önemli bir yönetim merkezi oldu. Ayrıca, Hutuo Irmağı (*he*) üzerinden kıyı bölgeleriyle yapılan ırmak taşımacılığı ile Pekin'den gelen ana posta yolu üzerinde bulunması kente önemli bir kavşak noktası ve ticaret merkezi konumu kazandırdı. Ama, Hutuo Irmağının güneyinde küçük bir pazar kasabası olan Shijiazhuang'ın 20. yüzyılda önemli bir demiryolu kavşağı durumuna gelerek bir ticaret, 1949'dan sonra da büyük bir sanayi merkezi olarak gelişmesi, Zhengding'in kısa sürede gölgede kalmasına yol açtı. Sonuçta yönetsel işlevlerini de Shijiazhuang'a devreden Zhengding, küçük bir uydu kente dönüştü.

Çeşitli tarihsel anıt ve kalıntıların bulunduğu kent, Sui (581-618) ve Tang hanedanları sırasında bir Budacılık merkezi olması nedeniyle, özellikle Budacı anıtlar açısından çok zengindir. Dindar bir Budacı olan son Tang valilerinden birinin kentte oturması, 843-845 arasındaki büyük kıyımda Budacı yapıların fazla zarar görmesini önlemiştir. Nüfus (1970'lerin ortaları tah.) 10.000-50.000.

Zhengtong, Wade-Giles yazımında CHENG-TUNG, TIANSHUN olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında T'IEN-SHUN, asıl adı ZHU QIZHEN, Wade-Giles yazımında CHU CH'I-CHEN, ös sıfatı (*shi*) RUI DI, Wade-Giles yazımında JUI TI, soy sıfatı (MING) YIN ZONG, Wade-Giles yazımında (MING) YIN TSUNG, (d. 1427, Pekin - ö. 1464, Pekin), Ming hanedanından (1368-1644) altıncı Çin imparatoru. Sarayına egemen olan hadımlar, Moğol kabilelerine karşı tam bir bozgunla sonuçlanan bir savaşa yol açarak hanedanı zayıf düşürmüşlerdir.

1435'te tahta çıkan Zhengtong'un naipliğini annesi üstlendi. İmparator kısa süre sonra yönetimi saraydaki hadımlardan Wang Zhen'a (ö. 1449) bıraktı. Reşit olduğunda, Moğollar Oyrat kolunun başı olan Esen'in önderliğinde yeniden güçlenmişti. 1449'da Wang, komutanların görüşlerine

aldırmaksızın, hatta imparatoru da ordunun başında savaşa sokarak Oyratlara karşı girişilen bir seferde bozguna yol açtı. Sonuçta imparator tutsak düştü.

Tahta yeni bir imparator çıkınca, Moğollar kendileri için değeri kalmayan Zhengtong'u bir yıl tutsaklıktan sonra serbest bıraktılar. Ülkesine dönerek inzivaya çekilen Zhengtong, 1457'de imparator hastalanınca yeniden tahta çıkarıldı. Ömrünün sonuna değin hüküm sürdüyse de hadımların kuklası oldu. Zhengtong, ölümünden sonra cariyelerinin kurban edilmemesini vasiyet eden ilk Ming imparatorudur.

Zhengzhou, Wade-Giles yazımında CHENGCHOU, eskiden (1913-49) ZHENGXIAN, Wade-Giles yazımında CHENG-HSIEN, CHENGXIAN olarak da bilinir, Çin'de, Henan yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi (1954) kent. Aynı zamanda yöre düzeyinde bir belediyedir (*shi*). Xionger Dağlarının (*shan*) doğu ucunda, Huang Irmağının (Sarı Irmak) güneyinde, ırmak vadisinin genişleyerek büyük bir ova oluşturduğu noktada yer alır. Taihang Dağlarıyla Henan'ın batısındaki dağların eteklerini dolaşan kuzey-güney yolu ve Huang Irmağının güney kıyısını izleyen doğu-batı yolu kentte kesişir.

1950'den beri sürdürülen arkeolojik çalışmalar sonucunda yörede Neolitik yerleş-

Zhengzhou'da Huang Irmağı üzerinde taşkınlara karşı kurulmuş baraj, Çin
Paolo Koch—Rapho/Photo Researchers

melerin kurulduğu ve İÖ 1500'den sonra bölgede bir Tunç Çağı kültürü geliştiren Shangların başkenti Ao'nun surlarla çevrili bir kent olduğu anlaşılmıştır. Kentin dışında büyük yapı kalıntılarının yanı sıra küçük yerleşim birimlerinden oluşan bir kompleks bulunmuştur. Sürekli olarak başkent değiştiren Shanglar olasılıkla İÖ 13. yüzyılda Ao'yu terk ettiler. Sonradan başka toplulukların yerleştiği yörede Zhou hanedanı dönemine ait mezarlıklar da (İÖ 1050'den sonra) ortaya çıkarılmıştır. Zhengzhou yöresinin Batı Zhou döneminde (İÖ 1111-771) Guan adlı bir ailenin mülkü olduğu söylenir. İÖ 6. yüzyılın sonlarından beri Guancheng (Guanların Kenti) olarak anılan ilin (*xian*) adı da buradan gelir. İS 587'de Guanzhou adıyla yöre merkezi yapılan kent, 605'te Zhengzhou adını aldı ve bu tarihten sonra hemen hep bu adla anıldı. Kuzeybatıda Huang Irmağıyla birleşen Yeni Bian Kanalının son durak noktası olduğu Sui (581-618), Tang (618-907) ve Kuzey Song (960-1127) hanedanları sırasında en parlak dönemini yaşadı. Bu dönemde yakınlardaki Heyin'de, Luoyang ve Changan'daki başkentlerin ve ülkenin kuzey sınırındaki orduların yiyecek gereksinimlerini karşılamak üzere büyük tahıl ambarları kurulduğu. Ama Song hanedanı sırasında başkentin doğudaki Kaifeng'e taşınması, Zhengzhou'nun öneminin azalmasına yol açtı.

1903'te Pekin'i Hankou'ya bağlayan demiryolu kente ulaştı. 1909'da Longhai Demiryolu'nun ilk bölümünün tamamlanmasıyla da kent, doğudaki Kaifeng'le batıdaki Luoyang'a bağlandı; Longhai Demiryolu sonradan doğuda, Jiangsu yönetim bölgesindeki Lianyungang'ın kıyılarına, batıda ise Shaanxi yönetim bölgesindeki Xi'an'a (Changan) ve Shaanxi'nin batısına kadar uzatıldı. Böylece büyük bir demiryolu kavşağı durumuna gelen Zhengzhou pamuk, tahıl ve yerfıstığı gibi tarım ürünlerinin toplandığı bölgesel bir merkez oldu. 1923 başlarında kentte, çok geçmeden demiryolu hattındaki öteki yerleşmelere de yayılan grevler yaşandı. Kent merkezinde bu grevlerin anısını yaşatmak için dikilmiş 14 katlı bir kule vardır.

Komünistlerin iktidara geldiği 1949'da bir ticaret ve yönetim merkezi durumunda olan Zhengzhou'da hemen hemen hiçbir sanayi tesisi yoktu. Ama pamuk yetiştirilen yoğun nüfuslu bir bölgenin merkezinde yer alması kentin hızla sanayileşmesini sağladı. Zhengzhou'da bugün pamuklu kumaşlar, iplik, dokuma makineleri, un, tütün, sigara ve çeşitli gıda maddeleri üreten fabrikalar, bir lokomotif ve vagon onarım tesisi, bir traktör montaj fabrikası ve bir termik santral vardır. Yakınlarında kömür de çıkarılır. Kentin sanayileşmesi büyük bir nüfus artışına yol açmıştır; kente göç edenlerin büyük bölümünü kuzeyden gelen sanayi işçileri oluşturur. Güçlü kum fırtınalarının etkisini azaltmak için Zhengzhou'nun 23 km²'yi aşkın bölümü ağaçlandırılmıştır. 1972'de inşa edilen su dağıtım ve pompalama istasyonu, çevredeki kırsal bölgenin sulama suyu gereksinimini karşılar. Kentte tarım uzmanları yetiştiren bir üniversite vardır. Nüfus (1990) 1.159.679.

Zhenjiang, Wade-Giles yazımında CHENCHIANG, geleneksel adı CHIN-KIANG, eskiden (1912-18) DANTU, Çin'de, Jiangsu yönetim bölgesinin (*sheng*) güneyinde kent ve liman. Yangtze Irmağının güney yakasında yer alır. 1928-49 arasında Jiangsu yönetim bölgesinin merkeziydi.

İÖ 8. yüzyıldan başlayarak feodal beylerce yönetilen yöre, Zhufangyi olarak anılırken, zamanla Kuyangyi adını aldı. İÖ 221'de Qin hanedanının kurulmasından sonra il yapıldı ve adı Dantu olarak değiştirildi. İÖ 3. yüzyılın ortalarında daha büyük bir yönetim biriminin merkezi oldu. Güney Çin'in İS 581'de Suiler tarafından fethedilmesinden sonra Yangtze Irmağının girişini denetim altında tutan bir garnizon durumuna geldi. 595'te ise Run adıyla yöre statüsü kazandı. 780'den sonra Zhenhai adlı orduya komuta eden bir askeri valilik merkezi oldu. Jhlangnan Kanalının (609) Yangtze Irmağına bağlandığı noktada yer aldığı için büyük önem taşıyan kent, zengin Yangtze Deltası bölgesinden vergi olarak alınan tahılın başlıca toplama merkezi olarak da öne çıktı. Kuzey Song hanedanı döneminde (960-1127) stratejik önemini koruyan kent, 975'te Zhenjiang adıyla askeri yöre (*jun*) yapıldı, 1113'te ise üst yöre (*fu*) statüsü kazandı. Dantu adıyla 1912'de il olduktan sonra, 1918'de yeniden Zhenjiang adını aldı. Kentin limanı 1861'de Tianjin antlaşmaları (1858) sonucunda dış ticarete açıldı. Surlarla çevrili eski kent de 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında hızla genişledi. Ama Büyük Kanalın kuzey bölümünün 1850'lerde ulaşıma kapanması ve yerini deniz taşımacılığına bırakması, limanın önemini yitirmesine yol açtı. Zhenjiang limanı zamanla mille doldu; 20. yüzyılda Jiangnan Kanalına giriş iyice güçleşti.

I. Afyon Savaşı (1839-42) sırasında İngilizlerle çarpışmalara sahne olan Zhenjiang Taiping Ayaklanması (1850-64) sırasında büyük hasar gördü. 1853'te ayaklanmacıların eline geçti ve ayaklanmanın merkezi Nanjing'in savunulmasında önemli rol oynadı; özellikle 1857-58 yıllarında kentte şiddetli çarpışmalar oldu.

Tarihindeki bazı gerilemelere karşın önemini koruyan Zhenjiang, günümüzde Çin'in önde gelen limanlarındandır. Ticaretinin tamamına yakını iç pazara yöneliktir. Sık bir kanal ve suyolu sistemiyle bağlı olduğu Nanjing ve Şanghay'la 1908'den beri demiryolu, 1928'den beri de karayolu bağlantısı vardır. Ticari ilişkiler ağı Yangtze Irmağının güneyindeki bölgenin yanı sıra Jiangsu'nun kuzey kesimini de kapsar. Kentteki birçok kuruluş Jiangsu'nun kuzeyiyle Anhui'ye hammadde ve mamul mal sağlar ve gemilerle Şanghay'a gönderilen tahıl, pamuk ve yağ gibi tarımsal ürünleri toplar. Aynı zamanda bir kereste sanayisi merkezi olan Zhenjiang'da, Yangtze Irmağından aşağı doğru yüzdürülen dev tomruklar parçalanarak ırmak deltasındaki ve Jiangsu'nun kuzeyindeki tüketicilere ulaştırılmak üzere gemilere yüklenir. Öteki sanayi tesislerinin hemen hepsi gıda sektöründe etkinlik gösterir. Büyük un fabrikalarında Jiangsu'nun kuzeyinden gelen tahıl öğütülür ve ülkenin kuzeybatısını da kapsayan geniş bir bölgeye gönderilir. Kentte yağ ve pirinç fabrikalarıyla büyük bir kâğıt fabrikası da vardır.

19. yüzyılda gördüğü büyük hasara karşın, Zhenjiang'da birçok ünlü tapınak ve başka tarihsel yapılar ayakta kalmıştır. Yörede çok sayıda önemli arkeolojik buluntu da ortaya çıkarılmıştır. Nüfus (1988 tah.) kent, 339.000; (1990) 368.316.

Zhi Nü, Wade-Giles yazımında CHIH NÜ. Çin mitolojisinde, babası You Di'ye (Yeşim İmparator) buluttan brokar giysiler eğiren dokumacı kız. Efsaneye göre yeryüzünü ziyaret etmesine izin verilen Zhi Nü, çoban Niu Lang'a âşık olur ve onunla evlenir. Uzun bir süre aşkından, gökyüzünü düşünemez olur. Sonunda gökteki evine döner, kocası da onun yanına gelir. Böylesine uzun bir süre dokuma işini ihmal ettiği için kızına öfkelenen imparator, iki sevgiliyi soğuk Samanyolu'nun karşıt uçlarına gönderir. Yılda bir kez, yedinci ayın yedinci gününde buluşmalarına izin verir. O gün saksağanlar Samanyolu'nun bir ucundan öbür ucuna uçarak iki sevgiliyi birleştirir. Sevgililerin mutluluk gözyaşları dünyada yağmurlara neden olur. Çin'in bazı bölgelerinde, yılda bir kez düzenlenen bir törenle sevgililerin kavuşması kutlanır. Zhi Nü Çalgı (Lyra), Niu Lang ise Kartal (Aquila) takımyıldızında bulunur.

Zhiyi, Wade-Giles yazımında CHIH-I (d. 538, Hunan - ö. 597, Tiantai Dağı, Zhejiang, Çin), Tiantai Budacılığının kurucusu Çinli keşiş. Adı birçok kaynakta Zhikai olarak geçerse de bu adlandırma yanlıştır.

Annesi ve babası öldüğünde 17 yaşında olan Zhiyi manastır yaşamını seçerek 550-567 arasında Budacılığın büyük ustalarından Huisi'nın öğrencisi oldu. Budacılığın o dönemde var olan birçok farklı biçimini tanıma fırsatını buldu ve bunları uzlaştırıp sınıflandırmada büyük başarı gösterdi. Budacı öğretinin bütün çeşitlerinin doğru olduğunu ve Aydınlanmadan sonra hepsinin Şakyamuni'nin (tarihsel Gautama Buda) zihninde yer aldığını kabul etti. Buda'nın dinleyicilerinin düzeyini göz önüne alarak öğretisini gittikçe derinleşen beş ayrı aşamada açıkladığını, farklılıkların da bundan kaynaklandığını savundu. Son aşamadaki yüce öğretiyi dile getiren *Saddharmapundarika-sutra* (İyi Yasa [ya da Doğru Öğreti] Üzerine Özdeyişler Derlemesi), Zhiyi'nin çabasıyla Doğu Asya'da en çok okunan Budacı kutsal metin oldu.

Zhiyi, Budacılığı hem tümüyle düşünsel açıdan ele alanlara, hem de onlara tepki içinde ilahiyat temelinden yoksun bir Budacı dini savunanlara karşı çıktı. Dinsel aydınlanmaya ulaşabilmek için düşünsel uğraş kadar incelemeler yapmanın da vazgeçilmez olduğunu savundu. Tiantai, 8. ve 9. yüzyıllarda Çin'in en büyük Budacı tarikatıydı. Japonya'daki karşılığı olan Tendai Budacılığının ise 1970'lerin ortalarında 5 milyondan fazla üyesi vardı.

Zhob, eskiden FORT SANDEMAN, Pakistan'da, Belucistan eyaletinde, Kuetta ilinde ilçe ve ilçe merkezi kent. Zhob kenti Zhob Irmağının hemen doğusundaki açık bir ovada yer alır. Başlangıçta Apozai olarak anılan kente 1889'da Sir Robert Sandeman'ın anısına Fort Sandeman adı verilmiş ve bu ad 1970'lere değin kullanılmıştır. Apozai adı ise bugün de yöre halkı tarafından kullanılmaktadır. Kentin kuzeyinde ovadan yüksekliği 45 m kadar olan bir tepe, tepenin üzerinde de İngiliz yönetimi sırasında siyasal temsilcinin oturduğu kale bulunur. Bir taşımacılık merkezi olan Zhob, kara ve demir yoluyla Kuetta'ya, karayoluyla da Bannu ve Peşaver'e bağlanır.

1890'da oluşturulan Zhob ilçesinin yüzölçümü 27.130 km²'dir. Dağlık bir bölgede bulunan ilçe topraklarının güneyinden 352 km uzunluğundaki Zhob Irmağı, kuzeyinden ise Toba Kakar Dağlarından doğan Kundar Irmağı geçer. Süleyman Dağları doğudadır. Kuzeybatı Sınır Eyaleti'yle Kuetta arasındaki en kısa yol olan alüvyonlu Zhob Vadisi ilçenin en verimli bölgesidir. Başlıca tarım ürünleri buğday, mısır, pirinç, arpa ve darı ile kavun, üzüm, kayısı ve nar gibi meyvelerdir. İlçede Hindubagh'daki kromit yataklarından başka bol miktarda kömür bulunur. En kalabalık etnik grup Peştuların Kakar kabilesidir. Zhob toprakları, Hint-Türk İmparatorluğu ve Afganistan'da hüküm süren Dürranilerden sonra 1889'da İngilizler tarafından işgal edilmiş ve Pakistan'ın 1947'de bağımsızlığını kazanmasına değin İngiliz yönetimi altında kalmıştır. Nüfus (1981 geç.) kent, 33.000; ilçe, 360.000.

zhong, Wade-Giles yazımında CHUNG, Çin'de daha çok geç Zhou hanedanı döneminde (İÖ y. 600-255) üretilmiş, tunçtan, dilsiz çan. Biçimi yassı bir elipse benzer, tepesinde bir kulpu vardır. Üstündeki 18 tane uçları eğelenmiş küt çıkıntının, sesinin akort edilmesi için yapıldığı sanılır. *Zhong*'ların sekiz tanesi ya da daha çoğu birlikte dökülürdü. Sonra bunlar boylarına ve seslerine göre sıralanarak kulplarından tahta bir çerçeveye asılır ve tahta bir tokmakla üstlerine vurularak çalınırdı. Benzer çanlar Shang hanedanı döneminden (İÖ y. 1766 - İÖ y. 1122) beri bilinmekteyse de, asıl *zhong* adıyla anılan çanlar geç Zhou dönemine tarihlenir. Bu çanların dışı desenler ve kabartmalarla zengin biçimde bezenmiştir.

Zhong Yong (Çincede "merkez", "değişmez"), Wade-Giles yazımında CHUNG YUNG, Konfüçyüsçülükte *Si Shu*'yu (Dört Kitap) oluşturan dört metinden biri. Obür üç metinle birlikte 1190'da, Yeni-Konfüçyüsçü Çinli filozof Zhu Xi tarafından yayımlanmıştır. Zhu Xi bu metni Budacıların ve ilk Yeni-Konfüçyüsçülerin de ilgisini çekmiş olan metafizik boyutu nedeniyle seçmişti. Kitaba yazdığı önsözde, gerçekte *Wu Jing*'den (Beş Klasik) *Li Ji*'nin (Ayin Kayıtları) bir bölümü olan bu metnin Konfüçyüs'ün torunlarından Zi Si (Kong Ji) tarafından yazıldığını belirtiyordu. Zi Si'ya göre *Zhong Yong* Konfüçyüsçü düşüncenin ana temasını oluşturuyordu.

Çince yazıda *zhong* ve *yong* karakterleri çoğunlukla "Ortalamanın Kuramı" ya da "ılımlılık öğretisi" diye çevrilir ve insan yaşantısında tüm ilişki ve etkinlikleri kapsayacak ölçüde geniş bir Konfüçyüsçü ideali dile getirir. Yaygın kullanımda ise ılımlılık, dürüstlük, nesnellik, içtenlik, namusluluk, doğruluk, ahlaklılık, denge ve önyargısızlık gibi sayısız anlama gelebilir. Örneğin, arkadaşlık kişinin arkadaşına ne çok yakın, ne çok uzak olmasını gerektirir. Ayarlanmayan mutluluk da denetlenemeyen üzüntü kadar zararlı olacağından, keder de, neşe de aşırıya kaçmamalıdır. Her zaman ve her durumda ılımlılıktan ya da merkezden şaşmamak gerekir. Doğa yasalarına da uygun olan bu davranış, üstün insanın ayırıcı özelliği ve gerçek anlamda kurallara bağlılığın özüdür. *Ayrıca bak.* Si Shu.

Zhongli Quan, Wade-Giles yazımında CHUNG-LI CH'ÜAN, Taocu Çin mitolojisinde Sekiz Ölümsüz'den(*) biri. Ölümsüzlüğün peşinde koşan ve şarabı seven bir münzevidir. At kılından püskülü bulunan bir yelpaze tutan göbekli, sakallı ve yaşlı bir adam,

Zhongli Quan, ahşap heykel, 18. yy; Guimet Müzesi, Paris
Musée Guimet, Paris

bazen de bir asker olarak betimlenir ve simya konusunda olağanüstü bilgili olduğuna inanılır. Bir öyküye göre, Sekiz Ölümsüz'den biri olan Li Tieguai tarafından Taocu yapılmış bir çilecidir; bu nedenle de Sekiz Ölümsüz içinde en önde gelmez. Bir adının da Han Zhongli olması, Han hanedanı döneminde (İÖ 206-İS 220) yaşamış olabileceğini düşündürür.

Zhongshan, SHIQI olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında CHUNG-SHAN ya da SHIH-CH'I, Çin'de, Guangdong yönetim bölgesinin (*sheng*) orta kesiminde kent. Foshan yöresinde (*diqu*) bir il (*xian*) merkezidir. Zhu Deltasının ortagüney kesiminde, kuzeyde Shunde ve Guangzhou'ya, güneyde de Portekiz'in denizaşırı toprağı Macau'ya uzanan bir karayolunun üzerinde yer alır. Zhu Deltasının öteki kesimleriyle bağlantısını sağlayan bir suyolu ağına sahiptir. Çin'in en zengin ve en kalabalık bölgelerinden birinin pazarlama ve ticaret merkezi olan kent, Guangzhou'ya yollanan tarım ürünleri için bir aktarma noktasıdır; Guangzhou'dan gelen mamul mallar da kentte toplandıktan sonra ülkenin öteki kesimlerine gönderilir.

Zhongshan 11. yüzyılda bir pazaryeri olarak kuruldu. 1162'de, Guangzhou'ya bağlı bir ilin yönetim merkezi oldu. Batı ülkeleriyle kurulan ilişkilerden ilk etkilenen bölgelerden biri oldu ve 19. yüzyıl boyunca Çin'deki modernleşme girişimlerine öncülük etti. Zhongshan 1911-12 Çin Devrimi'ne önderlik eden Sun Yat-sen'in doğum yeridir. Eskiden Xiangshau adıyla anılan kent Zongshan olarak da bilinen Sun Yat-sen'in onuruna bugünkü adını almıştır. Nüfus (1990) 278.829.

Zhou, Wade-Giles yazımında CHOU, TI-HSIN ya da TI-HSIN-SHOU olarak da bilinir (d. İÖ y. 1154 - ö. İÖ 1111, Çin), Shang (Yin) hanedanının (İÖ 18-12. yy) son hükümdarı. Sefahate aşırı düşkün bir kişi olarak anlatıldığı efsanelere göre, cariyesi Daji'yi hoşnut etmek için, çırılçıplak erkek ve kadınların çevresinde birbirlerini kovaladıkları bir şarap gölü yaptırmıştı. Zalimliği ve kan dökücülüğü, başkent yakınındaki ormanların insan cesetleriyle dolmasına varan bir boyuttaydı. Yedi yıl boyunca halktan ek vergiler toplayarak yaptırdığı görkemli Geyik Kulesi Sarayı, 180 m yüksekliğinde ve 800 m uzunluğunda surlarla çevriliydi. Sarayın kapıları ve odaları değerli taşlarla süslüydü. Sonraki Zhou hanedanının (İÖ 1122-256/255) kurucusu Wu Wang önderliğindeki ayaklanmayla Shang egemenliği yıkılınca, sarayını ateşe verdi ve alevlerin içine atlayarak intihar etti.

Zhou HANEDANI, Wade-Giles yazımında CHOU (İÖ 1122-İÖ 256/255), Çin'de bin yıla yakın süre hüküm sürmüş hanedan. Bu dönemde yerleşen siyasal ve kültürel özellikler sonraki 2.000 yıl boyunca Çin'le özdeşleşmiştir.

Zhou hanedanı, bugünkü Shaanxi eyaletiyle örtüşen Shang topraklarının hemen batısında bulunduğu için, uzun yıllar boyunca Shang hanedanıyla (İÖ y. 1766 - y. 1122) birlikte var oldu. Bazen haraç ödeyen bağımlı bir yönetim konumunda Shang hanedanıyla dostça ilişkiler sürdürdü, bazen de onlarla savaştı. İki hanedan arasındaki belirleyici savaşın İÖ 11. yüzyılın ortalarında gerçekleştiği sanılır. Ama Zhou hanedanı Shang topraklarının tümünü, ancak üç yıl süren bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra denetim altına alabildi, ardından da tüm Çin'e egemen olmayı başardı. İmparatorluk toprakları üzerinde düzeni ve imparatorun egemenliğini sağlamak için bir dizi feodal devlet oluşturuldu. İlk Zhou başkenti, Wei Irmağının Huang Irmağıyla birleştiği noktada, bugünkü Xi'an kentinin yakınındaydı. İmparatorluğun doğu kesimini denetlemek ve doğuda imparatora sadık feodal beyleri desteklemek için Huang Irmağının orta çığırındaki Luoyang'da ikinci bir başkent kuruldu.

Yirmiyi aşkın feodal beyin gitgide güçlenen yerel çıkarlarının baskısı altında bu düzenleme ancak 200 yıl dayanabildi. Temelde bir geniş aile düzenine dayanan siyasal sistem İÖ 8. yüzyılda ciddi biçimde zayıfladı ve fiili iktidar teker teker özerkliklerini kazanan beyler arasında el değiştirmeye başladı.

İÖ 771 öncesi genellikle Batı Zhou dönemi, 770 sonrası ise Doğu Zhou dönemi olarak adlandırılır. Doğu Zhou dönemi de, Çin'in birbirleriyle çatışan çok sayıda küçük devlete bölündüğü Chun Qiu (İlkbahar ve Sonbahar) dönemiyle (İÖ 770-456), bu küçük devletlerin daha büyük birimlerde toplanarak Çin'in egemenliği için birbirleriyle çarpıştığı Savaşan Devletler dönemi-

ne (İÖ 475-221) ayrılır. Bu küçük krallıklardan Qin, sonunda öteki devletlerin tümünü ele geçirmeyi başararak kendi adıyla anılan hanedanı (İÖ 221-206) kurmuştur.

Zhou döneminin görsel sanatları, bu hanedanı oluşturan ve sonunda yıkan feodal devletlerin çeşitliliğini yansıtır. Erken dönem Zhou sanatı, temelde Shang hanedanının geleneklerini sürdürmüştür. Bu, biçim, süsleme ve işçiliğin giderek gerilediği tunç yapıtlarda görülür. Doğu Zhou (İÖ 770-221) dönemi ile Konfüçyüs ve Laozi'ye değin, özgül yerel gelenekler kendini gösterememiştir.

İmparatorluk çözülürken, imparatorluğu oluşturan çeşitli devletlerde filizlenmeye başlayan sanat ve kültür hareketleri bağımsızlık dürtüsünü besleyen yerel çıkarlardan da güç almıştır. Feodal merkezlerin çoğunun kalıntıları günümüzde ortaya çıkarılmıştır. Bulgular, sıkıştırılmış topraktan yapılma döşeme ve duvarların kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca iki katlı binalar ve gözlem kuleleri bulunmuştur. Laozi dokuz katlı bir yapıdan bile söz eder.

Zhou hanedanı döneminde edebiyatın gelişmesini Konfüçyüs ve öteki filozoflar sağlamıştır. İpek üzerine yapılmış birkaç çalışma dışında Zhou döneminden kalma resim bulunmamakla birlikte, resimlere ilişkin yazılı betimlemeler aracılığıyla figürler, portreler ve tarihsel sahneler, hatta resimlerde hangi konuların işlendiği bilinmektedir. Altın ve gümüş kakmalı lake işlemeciliği bu dönemde gelişmiş, tunç işçiliği de Shang hanedanının büyük mirasını sürdürmüştür. Mezarlarda ve ayin malzemelerinde yeşim taşından süsler kullanılmıştır; oyma süslemelerde de eşsiz bir ustalık görülür. Çömlekçilikte de tunçta olduğu gibi Shang dönemi geleneği sürdürülmüş, çeşitli biçimler geliştirilmiş, ama bu gelişme Savaşan Devletler döneminde sona ermiştir.

Zhou döneminde Çin uygar dünyanın geri kalmış bir yöresi olmaktan çıkıp dönemin en ileri ülkelerinden biri durumuna geldi. Demir, öküzlere çektirilen sabanlar, tatar yayı, at biniciliği bu dönemde ortaya çıktı. Büyük ölçekli sulama ve su denetleme projeleri uygulandı, böylece Kuzey Çin Ovasının verimi önemli oranda artırıldı. Yeni yollar ve kanallar sayesinde ulaşım sistemi de büyük ölçüde gelişti. Ticaret yoğunlaştı, yeni kentler kuruldu, sikke basımı gelişti. Shang döneminde ilkel biçimiyle ortaya çıkan Çin yazısı gelişti ve lake yaygın bir biçimde kullanılmaya başladı. Bu dönemde felsefe de bir canlanma gösterdi: Konfüçyüsçülük, Taoculuk, yasacılık gibi önemli düşünsel akımlar ortaya çıktı. Daha sonraki kuşaklar Çin uygarlığının kökenleri konusunda bilgi edinmek için sık sık Zhou hanedanı dönemine başvurdular.

Zhou Dunyi, Wade-Giles yazımında CHOU TUN-I, ZHOU LIANXI (Wade-Giles yazımında CHOU LIEN-HSI) olarak da bilinir (d. 1017, Yingdao, Daozhou - ö. 1073, Nankanging, Çin), Yeni-Konfüçyüsçülüğün habercisi olarak kabul edilen Çinli filozof. Taocu düşünceden bazı öğeler katarak biçimlendirdiği bu Konfüçyüsçü görüş yaklaşık bin yıl boyunca Çin'de yönetimin benimsediği resmî felsefe olarak kalmıştır.

Zhou nüfuzlu bir memur ailesinin oğluydu. Yaşamının büyük bölümünde yüksek yönetim görevlerinde bulundu ve ölümünden ancak bir yıl önce istifa etti. Resmî görevlerinin yanı sıra felsefe çalışmalarını da sürdürdü.

Konfüçyüsçülüğü yeniden biçimlendirirken Taocu öğretilerden yararlanan Zhou özellikle *Yi Jing* (Dönüşümler Klasiği) üzerinde çalıştı. Başlıca iki yapıtından biri olan *Taijitu shuo* (Yüce Sonul Diyagramının Açıklaması) adlı kısa incelemesinde geliştirdiği metafiziği "çok"un sonul olarak "bir" olduğu ve "bir"in gerçekte "çok" biçiminde farklılaştığı düşüncesine dayandırdı. Taocu evren şemasını *Yi Jing*'deki evrimsel yaratılış süreci kavramıyla birleştirerek *yin* (hareketsizlik) ve *yang* (hareket) ilkelerinin (*bak.* yin-yang) Yüce Sonul'dan (aynı zamanda Sonul Olmayan'ı temsil eder) kaynaklandığını öne sürdü. Bundan sonra *Yin* ile *Yang*'ın karşılıklı etkileşimiyle Wu Xing (Beş Öğe; ateş, toprak, su, maden ve ağaç) ortaya çıkıyor, önceki bütün birimlerin bütünleşip birleşmesi erkek ve dişi öğelerin belirmesine, bunlar da bütün nesnelerin üremesine ve evrilmesine neden oluyordu. Zhou'ya göre insanlar sözü edilen bütün bu nitelik ve güçleri "en kusursuz" biçimiyle ediniyor ve insan aynı süreç içinde yaratılmış dış olgulara tepki gösterdiğinde, düşünce ve davranışlarında iyi ile kötü arasındaki ayrım ortaya çıkıyordu. Zhou *Tongshu* (Açıklayıcı Metin) adlı daha uzun incelemesinde Konfüçyüsçü öğretileri yeniden yorumlayarak sonradan Yeni-Konfüçyüsçü etiğin temelini oluşturan görüşlerini ortaya koydu. Bilge kişinin ya da üstün insanın dış olgulara tepkisini uygunluk, insanlık, haklılık, bilgelik, bağlılık ve dinginlik ilkelerine dayandırdığını savundu. İçtenliği ise insanın ahlaki yapısının temeli, iyiyle kötüyü ayırt etme, dolayısıyla da kendini yetkinleştirme yeteneğinin kaynağı olarak gördü.

Zhou'nun Konfüçyüsçü etiği etkileyici bir metafizik çerçeveye oturtması Yeni-Konfüçyüsçülüğe bir canlılık ve saflık getirdi. Başta Zhu Xi (1130-1200) olmak üzere izinden giden sonraki filozofların daha sistemli Yeni-Konfüçyüsçü açıklamalar yapmalarına olanak sağladı. Gerek Zhu'nun, gerek Song hanedanı döneminin (960-1279) sonlarında yaşamış öteki Yeni-Konfüçyüsçülerin *Yi Jing*'i Konfüçyüsçülüğün büyük klasiklerinden biri olarak kabul etmesinde önemli rol oynadı.

Zhou Enlai, Wade-Giles yazımında CHOU EN-LAI (d. 1898, Huai'an, Jiangsu yönetim bölgesi, Çin - ö. 8 Ocak 1976, Pekin, Çin Halk Cumhuriyeti [ÇHC]), Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) önderlerinden. 1949-76 arasında başbakanlık, 1949-58 arasında dışişleri bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Çin Devrimi'nde büyük rol oynamış, daha sonra da Çin'in Afrika ve Asya ülkelerinin

Zhou Enlai
P. Ramrakha

önderliğini üstlenmesine yönelik katkılarıyla tanınmıştır. Müzakereciliği ve ayrıntıları kavramakta gösterdiği sınırsız yetenekle 20. yüzyılın en büyük siyaset adamlarından biri olarak sivrilmiş, parti içi temizliklerden her seferinde önderlik konumunu koruyarak çıkmayı başarmıştır.

Soylu bir ailenin oğluydu. Zhejiang yönetim bölgesindeki Shaoxing'de amcasının gözetimi altında büyüdü. İlköğrenimini burada bitirdi, daha sonra Tianjin'de seçkin bir ortaokuldan mezun oldu. 1917'de öğrenimini sürdürmek için Japonya'ya gitti. 1919'da Pekin'de 4 Mayıs Hareketi olarak bilinen öğrenci gösterileri başladığı sırada Tianjin'e döndü. 1920'de tutuklanmasına değin öğrenci yayınlarında ve propaganda çalışmalarında etkin rol aldı. Aynı yıl sonbaharda hapisten çıktı, Fransa'ya gitti. Orada hem çalışıp hem öğrenim görürken komünizmi benimsedi. Temmuz 1921'de Şanghay'da kurulan ÇKP'nin Avrupa temsilcisi oldu.

1924 yazında Çin'e döndü. Sun Yat-sen önderliğindeki Kuomintang'ın (Milliyetçi Halk Partisi) ÇKP'yle işbirliği içinde ve SSCB desteğiyle Guangzhou'da (Kanton) başlattığı ulusal devrime katıldı. Çan Kay-şek'in komutanı olduğu Huangpu (Whampoa) Askeri Akademisi'nin siyasi şube müdür yardımcılığına atandı. 1927 başlarında ÇKP Merkez Komitesi'nin askeri şube yöneticisi oldu.

Mart 1927'de Çan'ın birlikleri Şanghay'a yaklaşınca, Zhou işçilerin başlattığı kitlesel silahlı ayaklanmayı örgütledi. Çan nisanda Şanghay ve Nanjing'i ele geçirerek komünistleri püskürttü. Zhou da ÇKP'nin Kuomintang'ın sol kanadıyla yakın işbirliği içinde çalıştığı, komünist güçlerin yeni merkezi Wuhan'a kaçtı. Nisan 1927'de Wuhan'da düzenlenen ÇKP V. Ulusal Kongresi'nde Merkez Komite ve Politbüro üyeliğine seçildi.

Temmuz 1927'de Kuomintang'ın sol kanadı komünistlerden koptu. ÇKP de yeraltına çekilip 1 Ağustos'taki ilk silahlı ayaklanmanın hazırlıklarına başladı. Büyük ölçüde Zhou'nun planladığı ayaklanma sırasında komünistler Jiangxi eyaletine bağlı Nanchang kentini ele geçirdiler, ama birkaç gün sonra bırakmak zorunda kaldılar. Zhou, Guangdong'un doğusuna çekildi. Oradan da Hong Kong üzerinden Şanghay'a kaçtı.

ÇKP'nin Haziran-Temmuz 1928'de toplanan VI. Ulusal Kongresi'ne katılmak üzere Moskova'ya gitti. Yaklaşık bir yıl partinin örgütlenme bölümünün başkanlığını yaptı. ÇKP kongresinden hemen sonra Moskova'da toplanan III. Enternasyonal (Komintern) VI. Kongresi'nde, Yürütme Komitesi yedek üyeliğine seçildi.

Zhou 1928 sonlarında Çin'e döndü. Bu yıllarda çalışmalarını Şanghay'da yeraltında sürdüren ÇKP merkez yönetimi, kent ayaklanmalarına ağırlık vermişti. Ama komünistlerin büyük kentleri ele geçirme çabaları büyük kayıplara yol açıyor ve sürekli başarısızlığa uğruyordu. Komintern, parti çizgisini düzeltmek amacıyla Zhou'yu Moskova'ya çağırdı. Zhou'dan Nisan 1930'da, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (KPSS) XVI. Kongresi'nde bir konuşma yapması istendi. Bu Çinli bir komünist için eşi görülmemiş bir onurdu.

Zhou Ocak 1931'de Şanghay'a döndü. Sovyetler Birliği'nde öğrenim görenlerin egemen olduğu yeni parti hiyerarşisi içindeki yerini korudu. Aynı yılın sonlarında Şanghay'dan Jiangxi'ye geçti. Zhu De ve Mao Zedong burada 1928'den beri kırlarda komünist üsler oluşturuyorlardı. Şanghay'da gitgide artan ağır polis baskısı yüzünden parti merkezi de 1932'de Jiangxi'ye taşındı. Zhou da Mao'nun yerine, Zhu De komutasındaki Kızıl Ordu'nun siyasi komiseri oldu. Jiangxi döneminde, Zhou'nun Mao'yla ilişkileri birkaç kez gerginleşti. Çan Kay-şek'in düzenlediği seferler sonucunda komünistler 1934'te Jiangxi'den ve Çin'in ortagüneyindeki Sovyet bölgelerinden çekilmek zorunda kaldılar. Bu Uzun Yürüyüş sırasında ÇKP Moskova'yla bağlantısını yitirdi. Mao

Ocak 1935'teki Zunyi Konferansı'nda parti aygıtının denetimini ele geçirdi. Ayrıca Merkez Komitesi'nin askeri bölümünün yönetimini Zhou'dan devraldı. Bundan sonra Zhou, Mao'nun önderliğine bağlı kaldı.

Geri çekilişin Ekim 1935'te Çin'in kuzeybatısında sona ermesiyle Çin komünist hareketinin Yenan (Yan'an) dönemi başladı. Sonraki 10 yıl boyunca Zhou partinin baştemsilcisi olarak yeniden öne çıktı. Zamanının çoğunu, komünistlerin resmî temsilcisi olarak milliyetçilerin egemenliğindeki bölgede geçiriyordu.

ÇKP Japonların saldırıları karşısında artan ulusal tepkiden yararlanarak, Moskova'nın faşizme karşı önerdiği yeni halk cephesi stratejisini uygulamaya girişti. 1935 sonlarında, Japonlara karşı Kuomintang ile bütün Çin yurtseverlerine birlik önerisinde bulundu. Çan Kay-şek Aralık 1936'da ÇKP ile Kuomintang arasındaki iç savaşı durdurmak isteyen generaller tarafından Xi'an'da tutuklanınca, Zhou derhal uçakla Shaanxi'nin kırsal başkentine gitti. Moskova'nın, Japon militarizmi karşısında Çan'ın ulusal önder konumunun korunmasından yana olduğu anlaşılınca, Zhou Çan'ın serbest bırakılmasına yardımcı oldu.

Temmuz 1937'de Çin-Japon Savaşı'nın patlak vermesinden sonra ÇKP Japon işgaline karşı bir kez daha Kuomintang ile birleşik cephe oluşturdu. Aralık 1941'de savaşa girdikten sonra ABD hükümeti, Kuomintang ile ÇKP'yi Müttefikler'e savaşta yardımcı olmak üzere daha sıkı işbirliğine yöneltti. Savaş sonrasında da iki rakip partiyi bir araya getirmeye çaba gösterdi. Japonların Ağustos 1945'te teslim olmasından iki hafta sonra Zhou, Çan Kay-şek'le barış görüşmelerinde bulunmak üzere Mao Zedong'la birlikte Chongqing'e gitti. Altı hafta sonra Mao Yenan'a döndü, Zhou ise Chongqing'de kalarak görüşmeleri sürdürdü.

Aralık 1945'te Amerikalı general George C. Marshall, ABD'nin özel elçisi olarak Çin İç Savaşı'nda arabuluculuk göreviyle Çin'e gönderildi. Zhou Marshall'la birlikte, bir ateşkes anlaşması hazırlayan "Üçler Komitesi"nde çalıştı. Ama bu anlaşma sonuç vermedi. Zhou Chongqing'de, daha sonra da Nanjing ve Şanghay'da Kuomintang ile Çan hükümetinden umduğunu bulamamış bir grup aydın ve siyaset adamını yanına çekmeyi başardı. Zhou'nun birleşik cephe stratejisini bu kez Kuomintang hükümetine karşı uygulamakta gösterdiği başarı, 1947'de iç savaşın yeniden başlamasından sonra Çan'ın devrilmesini sağlayan en önemli etmenlerden biri oldu.

Zhou Ekim 1949'da kurulan Pekin hükümetinin başbakanı oldu, Çin'in muazzam sivil bürokrasisinin baş yöneticiliğini üstlendi. Aynı zamanda dışişleri bakanlığını da yürüttü. Dışişleri bakanlığından ayrıldıktan sonra da diplomasideki kilit rolünü sürdürdü. 1954'te Çinhindi sorunu için toplanan Cenevre Konferansı'nda, Zhou uluslararası ölçekte büyük bir diplomat olarak sivrildi. Nisan 1955'te de Bandung Konferansı Zhou için büyük bir kişisel başarı oldu. Ocak 1957'de çıktığı olağanüstü Polonya ve Macaristan gezileri Çin'in Doğu Avrupa'da nüfuz kazanmasının başlangıcını oluşturdu. Aralık 1964'te çıktığı ilk Afrika gezisiyse Pekin'in Üçüncü Dünya'nın bu bölümünde artan etkisini gösteriyordu. ABD'nin özel elçisi Henry A. Kissinger'in Temmuz 1971'de Çin'e gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında Amerikan basınında Zhou'nun diplomat ve müzakereci olarak gösterdiği başarıları vurgulayan yazılar çıktı.

Zhou bu arada ÇKP'deki önderlik konumunu sürdürdü. 1956'da partinin dört başkan yardımcısından biri oldu. 1960'ların sonlarındaki Çin Kültür Devrimi'nin ardından Lin Biao tek başkan yardımcısı olurken, Zhou Politbüro Daimi Komitesi'nin üyeleri arasında üçüncü konumda kaldı. Kültür Devrimi sırasında, aşırı unsurların dizginlenmesinde oynadığı önemli rolle belki de tek önemli denge unsuruydu. Kişisel iktidarını doruğa çıkarma hevesine kapılmadı, "parti içi mücadele"den ne yarar sağladı, ne de zarar gördü.

Zhou bir kuramcı değildi, önemli kuramsal çalışmalar üretmedi. Bununla birlikte 1949 sonrasındaki ciltler tutan konuşmaları ve raporları Çin'le ilgili en zengin veri kaynaklarını oluşturur. Zhou'nun 1925'te evlendiği Deng Yingchao da önde gelen parti üyeleri arasına girmiş, 1945'te ÇKP Merkez Komitesi'nin yedek üyeliğine seçilmiş; 1956'da da asil üye olmuş ve Çin komünist hareketi içinde büyük nüfuz kazanmıştır.

Zhou Fang, Wade-Giles yazımında CHOU FANG (ü. 8. yy sonları; d. Changan, Shaanxi, Çin), Tang hanedanı döneminin (618-907) en ünlü iki ressamından biri. Ardından geldiği Zhang Xuan gibi dönemin saray yaşamını betimlemiş bir figür ressamıdır. Özellikle kadınları konu alan resimleri dönemin beğeni ölçütlerini ustalıkla yansıtır. Zarif giysilere bürünmüş, sakin ve zamanını zevkli uğraşlarla geçiren heybetli kadın figürleri buna örnektir. Zhou'nun "Lavta Çalmak ve Çay İçmek" adlı yapıtının günümüze ulaşmış birkaç biçimi vardır.

Zhou Gong, Wade-Giles yazımında CHOU KUNG (ü. İÖ 12. yy, Çin), Zhou hanedanı döneminin (İÖ y. 1122-256/255) başlarında önde gelen siyaset adamı. Konfüçyüs tarafından sonraki Çin hükümdarları ve yöneticileri için kusursuz bir örnek olarak gösterilmiştir.

Zhou hanedanını başlatan kardeşi Wu Wang'a iktidarını pekiştirmesinde yardım etti. Kardeşinin ölümü üzerine tahta geçmesi için yapılan çağrılara direndi. Bunun yerine Wu'nun küçük oğlu Zheng Wang'a danışmanlığı yeğ tuttu ve ona yönetim sanatını öğretmede önemli rol oynadı. Halkın ahlak düzeyini yükseltmeye çalıştı, devleti bağlayıcı hukuk kurallarını koydu ve sonraki kuşaklara örnek olan bir yönetim yapısının çerçevesini çizdi. Geleneksel kaynaklarda "güneye işaret eden arabayı", yani ilk denizci pusulasını bulduğu belirtilen Zhou'nun, ayrıca geleneksel Çin klasiklerinden *Zhou Li*'nin (Zhou Ayinleri) yazarı olduğuna inanılır.

Zhou Li (Çincede "Zhou Ayinleri"), Wade-Giles yazımında CHOU LI, ZHOU GUAN (Zhou Görevleri) olarak da bilinir, Konfüçyüsçülüğün Dokuz, On İki ve On Üç Klasiği arasında sayılan üç eski ayin metninden biri. Geleneksel olarak Zhou Gong'un (İÖ 12. yy) yazdığı kabul edilir; ama modern araştırmacılar İÖ y. 300'de kaleme alınmış, yazarı bilinmeyen, ütopyacı bir "anayasa" taslağı olarak değerlendirirler. *Zhou Li*, yüzyıllar boyunca *Li Ji*'ye (Ayin Kayıtları) eklenmiş, 12. yüzyılda da, uzun süredir kayıp olan Müzik Klasiği'nin (*Yue Jing*) yerini alarak resmen Çin edebiyatının Altı Klasiği'nden (*Liu Jing*) birini oluşturmuştur.

Konfüçyüsçü görüşlerin yanı sıra yasacılığın da (*Fajia*) izlerini taşıyan *Zhou Li*'de, "Cennetlik Görevler" başlıklı bölümde genel olarak yönetim, "Dünyevi Görevler"de eğitim, "Bahar Görevleri"nde toplumsal ve dinsel kurumlar, "Yaz Görevleri"nde ordu, "Sonbahar Görevleri"nde adalet, "Kış Görevleri"nde de nüfus, toprak ve tarım konuları ele alınır.

Zhou Zuoren, Wade-Giles yazımında CHOU TSO-JEN (d. 16 Ocak 1885, Shaoxing, Zhejiang - ö. Kasım 1966, Pekin?, Çin), çeşitli dillerden Çinceye yaptığı çevirilerle tanınan Çinli deneme yazarı ve edebiyat araştırmacısı.

Yazar ve edebiyat eleştirmeni olan ağabeyi Zhou Shuren (Lu Xun) ile birlikte klasik bir eğitim aldı. Ama parasal güçlükler yüzünden okumaya ara vermek zorunda kaldı. Devlet memurluğu sınavlarını kazanmasına karşın edebiyatla uğraşmayı seçti; İngilizce öğrendi ve Batı düşüncesini araştırmaya başladı. 1905'te Edgar Allan Poe'nun "The Gold Bug" (*Altın Böcek*) adlı öyküsünü çevirdi. Ertesi yıl ağabeyiyle birlikte Japonya'ya giderek Japon dili ve edebiyatı, klasik Yunan ve İngiliz edebiyatı okudu. Bu arada çeviri çalışmalarını sürdürdü; baskıya karşı çıkan Çin halkına yol gösterecek Avrupalı yazarların yapıtlarından oluşan bir derleme hazırladı.

1912'de Japon eşiyle birlikte Çin'e dönerek Pekin Üniversitesi'nde ders verdi. Kendisini üne kavuşturan denemelerini de bu dönemde yazmaya başladı. Bu denemelerde dil reformu ve yerel dil kullanımı gibi konulara ağırlık verdi, ayrıca "insani" bir edebiyatı ve Batılı yazarların toplumsal gerçekçi tutumunu savundu. Eski Yunan, Latin, Rus ve Japon yazarlarından yaptığı çevirilerle kendini kabul ettirdi.

Zhou Zuoren toplumsal ve siyasal eğilimli edebiyat derneklerindeki çalışmaları yüzünden 1926'da kara listeye alındı. Öte yandan, edebiyatı bir propaganda aracı olarak gören solcu yazarlarla da arası iyi değildi. Sonunda edebiyat çevresinden çekilerek çalışmalarını Pekin'de tek başına sürdürdü.

Çin-Japon Savaşı (1937-45) sırasında Kuzey Çin'deki evinde kaldığı ve Japonların desteklediği bir eğitim bürosunda çalıştığı için savaştan sonra Ulusal Hükümet tarafından işbirlikçilikle suçlanarak ölüme mahkûm edildi. Cezası önce hapse çevrildi, 1949'da da bağışlanarak çalışmalarını sürdürmesine izin verildi. Aynı yıl komünistlerin iktidara gelmesi üzerine Pekin'e döndü, yazmayı ve çeviri çalışmalarını orada sürdürdü.

Zhoukoudian kültür, Wade-Giles yazımında CHOU-K'OU-TIEN, kalıntıları Pekin yakınındaki Zhoukoudian mağaralarında ortaya çıkarılan kültür. Burada *Homo erectus* izleri de ele geçirilmiştir. *Ayrıca bak.* çakıltaşı kültürü; Pekin insanı.

Zhoukouzhen, Wade-Giles yazımında CHOU-K'OU-CHEN, Çin'de Henan yönetim bölgesinin (*sheng*) doğusunda kent. Huai Irmağının (*he*) kollarından Ying Irmağının yukarı (*he*) kollarından Ying Irmağının yukarı çığırında, akarsuyun Jialu Irmağıyla birleştiği noktada yer alır. Her iki ırmak da küçük teknelerle ulaşıma elverişlidir. Zhoukouzhen eskiden beri güneyde Anhui ve Jiangsu yönetim bölgelerine, kuzeyde ise Henan'daki Zhengzhou'ya kadar uzanan suyolunun en önemli limanlarından biri olmuştur. Aynı zamanda Henan'ın doğu ve güneydoğusundaki yoğun karayolu ağının da merkezi olan kent, geniş bir bölgenin tarım ürünlerinin toplandığı önemli bir bölgesel pazaryeridir.

Zhoukouzhen Ming (1368-1644) ve Qing (Mançu) hanedanları (1644-1911/12) döneminde büyük gelişme gösterdi. O dönemde kentin içinde üç bölümden oluşan, surlarla çevrili bir kent daha vardı. Batıya giden Pekin-Hankou demiryoluyla doğuya doğru uzanan Tianjin-Pukou demiryolunun

tamamlanması kentin, her ikisi de Henan sınırları içinde kalan Lohe ve Shangqiu karşısında belli ölçüde önem yitirmesine yol açtı. Bununla birlikte Zhoukouzhen bölgesel bir merkez olarak önemini korudu. Günümüzde kentte kaba seramik eşya ve bitkisel yağ üretilir. Nüfus (1989 tah.) 128.300.

Zhoushan Takımadaları, Çince ZHOUSHAN QUNDAO, Wade-Giles yazımında CHOUSHAN CH'ÜN-TAO, Çin'de Zhejiang yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzey kıyısı açıklarında 400'den fazla adadan oluşan adalar grubu. Adalar toplu olarak Zhoushan yöresini (*diqu*) oluştururlar. Yönetim merkezi Zhoushan Adasının (*dao*) iç kesimlerinde yer alan Dinghai'dedir; bu kent aynı zamanda Dinghai ilinin (*xian*) de merkezidir. Zhoushan Takımadaları, Dinghai dışında Zhoushan Adasının doğu ucundaki Puto, Zhoushan'ın kuzeyinde Daishan Adasındaki Daishan (Gaotingzhen) ve en kuzeydeki adaları kapsayan Shengsi (Caiyuanzhen) illerine bölünmüştür.

Zhejiang ve Fujian yönetim bölgelerinde yer alan ve eskiden Kore Yarımadasının güneybatısındaki sıradağlara bağlı olan dağ dizilerinin kuzeydoğu uzantıları zamanla sular altında kalmış, sonuçta bu dağların dorukları Zhoushan Takımadalarını oluşturmuştur. Sarp kayalıklarla kaplı olan adaların çoğunun deniz düzeyinden yüksekliği 250 m'nin üstündedir. Grubun en büyük adası olan Zhoushan Adasının doruk noktasının yüksekliği ise yaklaşık 513 m'dir. Yangtze Irmağının ağzından dökülen millerin çoğu Hangzhou Körfezinin girişinde yer alan takımadaların çevresinde toplanır; bunun sonucunda adaların çoğu, bazılarını zamanla anakaraya bağlayabilecek çamurlu sığlıklarla çevrilmiştir.

Takımadalar 8. yüzyılda düzenli olarak Çin yönetimine bağlandı ve anakaradaki Şanghay kentinden yönetildi. Son derece elverişli limanları sayesinde de Japonya, Ryukyu Adaları ve Zhejiang yönetim bölgesindeki Ningbo ve Hangzhou limanları arasında gelişen ticarette önem kazandı.

Zhoushan Takımadalarının Japonya'yla bağlantısı yalnızca ticari bir nitelik taşımıyordu. Bunda Zhoushan Adasının doğusundaki küçük adalardan biri olan Puto Shan'ın önemli bir Budacılık merkezi olması da rol oynadı. Song hanedanının (960-1279) ilk dönemlerinden beri bir hac yeri olan bu ada manastır, mağara tapınağı ve tapınaklarla kaplıdır. Adada Budacı etkinliğin 916'da başladığı sanılmaktadır. İlk etkinlikler, Çin Budacılığında sınırsız şefkat ve merhamet *bodhisattva*'sı (Geleceğin Budası) olan Guanyin'e tapınma ile bağlantılıydı. Anakarada bir Budacılık merkezi olan Tiantai Dağlarından bir heykeli getirilen Guanyin için adada bir tapınak inşa edildi. 11. yüzyılda yeniden inşa edilen ve büyük ölçüde genişletilen bu tapınak 1131'de Chan (Japonca Zen) Budacılığının en önemli tapınaklarından biri durumuna geldi. Ada ile Japonya arasındaki yoğun deniz trafiği Zen Budacılığının Japonya'daki önemli merkezleriyle sıkı bağların geliştirilmesine katkıda bulundu. 13. yüzyılın sonlarında Moğol kağanı Kubilay Han Japonya'yı istilaya giriştiğinde Puto Shan keşişlerini elçi olarak kullandı. Ming hanedanı döneminde (1368-1644) bölge Japon korsanların baskınlarından büyük hasar gördü; uzun süre bakımsız kaldıktan sonra 1580'de onarılan bu tapınaklar Qing (Mançu) hanedanı sırasında (1644-1911/12) imparatorluk yönetimince koruma altına alındı.

Zhoushan Takımadaları, 16. yüzyılın başlarında, Avrupa ticaretinde önemli rol oynamaya başladı. Felemenkliler 1611'de adalardaki bazı manastırları yağmaladılar. 1794'te, Lord Macartney'nin önderliğindeki İngiliz delegasyonunun Çin yönetiminden talepleri arasında adalarda bir İngiliz ticaret merkezinin kurulması da vardı. İngiltere'yle Çin arasındaki I. Afyon Savaşı (1839-42) sırasında, adalardan bazıları İngilizlerce işgal edildi.

19. yüzyılda modern deniz taşımacılığının gelişmesi ve Şanghay'ın önemli bir liman durumuna gelmesi sonucunda ticari önemi azalan takımadalar bugün Çin'in en önemli balıkçılık alanlarından biri durumundadır. Büyük bölümünü motorlu teknelerin oluşturduğu dev bir balıkçılık filosu takımadaların çevresinde etkinlik gösterir. Yörede büyük miktarda balığın yanı sıra yenebilir su yosunları ve algler gibi deniz ürünleri avlanır. Ayrıca toprağın yoğun biçimde işlendiği adalarda yılda iki kez pirinç ürünü alınır. Ekim alanlarını genişletmek amacıyla çamurlu sığlıkların bir bölümü kurutulmuştur.

Takımadaların en büyük kenti olan Dinghai, surlarla çevrilidir ve kıyıya kısa bir kanalla bağlanır. Bu kent 17. yüzyılda yönetimin anakaradan adalara taşınması sonucunda yönetsel merkez yapılmıştır.

Zhu Da, Wade-Giles yazımında CHU TA, asıl adı BADA SHANREN, Wade-Giles yazımında PA-TA SHAN-JEN, (d. y. 1625, Nanchang, Jiangxi, Çin - ö. y. 1705), Budacı keşiş ve ressam. Shitao ile birlikte erken Qing (Mançu) döneminin (1644-1911/12) en ünlü

"Balık", Zhu Da'nın kâğıt üstüne mürekkeple bir çalışması; Freer Sanat Galerisi, Washington, D.C.
Smithsonian Institution, Freer Gallery of Art, Washington, D.C.

bireyci ressamları arasında yer almış, dönemin karşıt eğilimini yansıtan Wang Hui gibi "gelenekçi" ressamlardan ayrılmıştır.

Ming hanedanı soyundandı. Klasik bir öğrenim gördü. Ming hanedanının çöküşünden sonra 1648'de Budacı keşiş oldu. Bir olasılıkla Ming hanedanının çökmesi ve aynı yıllarda babasının ölmesi üzerine ruhsal bir bunalıma düştü ve bir süre delilik ile tutkulu bir yaratıcılık arasında bocaladı. Sonunda Budacı manastırdan ayrıldı ve garip davranışlarda bulunmaya başladı. Örneğin, kapısına "dilsiz" anlamına gelen *ya* sözcüğü yazılı bir levha astıktan sonra hiç konuşmadı, yalnızca güldü ve içki içti. Genellikle tek renkli mürekkeple yaptığı kuş ve balık resimlerinde gerilimle dolu, ayrıntılardan arındırılmış suluboyayı anımsatan bir üslupla, hayvanlara tuhaf, hatta bazen çarpık kişilikler kattı. Ayrıca Dong Yuan ve Juran gibi 10. yüzyıl ustalarından esinlenerek manzara resimleri de yaptı. Çinli ressamların büyük çoğunluğunun tersine, alışılmış nitelemelere kolay uymayan, tam anlamıyla eksantrik ve bireyci bir karakteri ve kişiliği vardı.

Zhu De, Wade-Giles yazımında CHU TEH (d. 18 Aralık 1886, Yilong, Sichuan - ö. 6 Temmuz 1976, Pekin, Çin), Çin'in en büyük askeri önderlerinden biri. Kızıl Ordu'nun kurucusudur.

Bir köylü ailesinin oğluydu. 1911'de Yunnan Askeri Akademisi'nden mezun oldu. Aynı yıl Qing (Mançu) hanedanını devirme eylemlerine katıldı. 1922'de Avrupa'ya giderek, Berlin'de ve Göttingen Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Almanya'da bulunduğu yıllarda Çin Komünist Partisi'ne (ÇKP) üye oldu. 1926'da siyasal etkinlikleri nedeniyle Almanya'dan çıkarılınca Çin'e döndü ve komünistlerle bağını gizleyerek Kuomintang ordusunda subay oldu. 1 Ağustos 1927'de komünistlerin Kuomintang'a karşı düzenledikleri Nanchang ayaklanmasında yer aldı. Komünistlere göre Kızıl Ordu'nun doğuşuna yol açmış olan bu ayaklanmanın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, kaçmayı başaran arkadaşlarıyla birlikte Mao Zedong'un önderliğindeki küçük gerilla kuvvetlerine katıldı. Mao ile birlikte 4. Kızıl Ordu'yu oluşturdular; Zhu bu ordunun komutanlığını, Mao ise siyasal komiserliğini üstlendi.

Zhu sonraki 22 yıl boyunca Kuomintang ordusuna ve Japonlara karşı savaşta komünist kuvvetlerin komutanı olarak Mao'nun yanında yer aldı. Önce Orta Çin'de, daha sonra Uzun Yürüyüş (1934-35) ile Çin-Japon Savaşı (1937-45) ve İç Savaş (1945-49) dönemlerinde savaştı. 1954'e değin Halk Kurtuluş Ordusu'nun komutanlığını yürüttü.

Zhu De 1934'ten beri parti politbürosunda bulunmakla birlikte hiçbir zaman siyasal önder olarak sivrilmedi. Orduda rütbeler oluşturulunca mareşalliğe yükseltildi. 1959 sonrasında yasama meclisi niteliğindeki Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi'nin başkanlığını üstlendi.

Zhu De, Mao Zedong'la birlikte, Kızıl Ordu'nun çağdaş savaş gereklerine göre yapılanmasında etkinlik gösteren en önemli kişidir. 1946-49 arasında milliyetçi güçlerle yapılan savaştan Kızıl Ordu'nun başarıyla çıkmasında Zhu De'nin yeteneklerinin rolü büyüktür.

Zhu Deltası, Çince ZHU JIANG-SANJIAOZHOU, Wade-Giles yazımında CHU CHIANG SAN-CH'AO-CHOU, KANTON DELTASI ya da İNCİ DELTASI olarak da bilinir, Çin'de, Guangdong yönetim bölgesinin (*sheng*) güney kesiminde Xi (Batı), Bei (Kuzey), Dong (Doğu) ve Zhu (İnci) ırmaklarının birleşmesiyle oluşan geniş ve alçak delta. Kuzeyde Guangzhou (Kanton) kentinden, güneyde Portekiz'in denizaşırı toprağı Macau'ya kadar uzanan 7.500 km²'lik bir alanı kaplar. Deltayı bir ağ gibi saran akarsu ve kanallar arasındaki pirinç tarlalarından yılda üç kez ürün alınır. Çin'in en kalabalık yörelerinden biri olan deltada, pirinç ekiminin yanı sıra domuz ve kümes hayvanları beslenir, balıkçılık ve ipek dokumacılığı yapılır.

Zhu Shunshui, Wade-Giles yazımında CHU SHUN-SHUI (d. 1600, Çin - ö. 1682, Mito, Hitaçi, Japonya), Ming hanedanının (1368-1644) yıkılması üzerine Japonya'ya giderek *Dai Nihon şi* (Büyük Japonya'nın Tarihi) adlı yapıtın oluşmasına katkıda bulunan Çinli yurtsever.

Mançurya'daki (Kuzeydoğu Eyaletleri) Mançu ordularının Ming hanedanını devirerek yerine Qing hanedanını (1644-1911/12) kurmaları üzerine Zhu yeni hanedana karşı bir ordu toplamaya girişti. Japonların desteğini sağlayamayınca 1659'da Nagasa-

ki'ye yerleşmeye karar verdi. Burada şogun ailesine üye büyük bir feodal bey olan Tokugava Mitsukuni, Zhu'yu kendi başlattığı tarih projesine katılmaya çağırdı. Öneriyi kabul eden Zhu 1665'te Mitsukuni'nin Mito'daki arazisine yerleşerek *Dai Nihon şi*'nin düzenlenmesine katıldı. Proje ancak Zhu'nun ölümünden 200 yıl sonra tamamlanabildi, ama yapıtın genel çizgilerinin belirlenmesinde ve ana vurgusunun yurtseverlik ve imparatora bağlılık olarak saptanmasında Zhu'nun etkisi büyük oldu. Zhu'nun Ming hanedanına bağlılığı, 19. yüzyıl sonlarında, ülkelerine dönüp Qing hanedanının devrilmesiyle sonuçlanacak mücadeleye katılan Japonya'daki Çinli öğrencilere örnek oluşturdu.

Zhu Wen, Wade-Giles yazımında CHU WEN, ZHU QUANZHONG ya da ZHU HUANG olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında CHU CH'UAN-CHUNG ya da CHU HUANG, soy sıfatı (HOU LIANG) TAI ZU, Wade-Giles yazımında (CHOU CIANG) T'AI TSU (d. 852, Yangshan, Henan yönetim bölgesi - ö. 912, Kaifeng, Çin), Tang hanedanının (618-907) son temsilcisini tahttan indirerek kendisini Geç Liang hanedanının (907-923) ilk imparatoru ilan eden Çinli komutan.

Başlangıçta Tang döneminin ünlü ayaklanmacılarından Huang Chao'nun (ö. 884) izleyicileri arasındaydı. Ama uygun koşulları kollayıp devlet güçlerine teslim olunca, karşılığında Orta Çin'de Kaifeng çevresindeki stratejik bölgenin valiliğine atandı. Uygur komutanı Li Keyong'un (ö. 908) Huang Chao'yu yenilgiye uğratmasından sonra, Kuzey Çin'in denetimini ele geçirmek için onunla mücadeleye başladı. Savaştan üstün çıkan Zhu Wen, Tang imparatoru Zhao Zong'u, başkenti Chang'an'dan kendisinin oturmakta olduğu Luoyang'a taşımaya zorladı. 904'te imparatoru ve 13 yaşındaki Ai Di dışındaki bütün oğullarını öldürterek Ai Di'yi tahta çıkardı. 907'de Ai Di'yi tahttan çekilmeye zorlayarak kendisini Geç Liang hanedanının ilk imparatoru ilan etti. Beş yıl sonra, ardılı olan büyük oğlu tarafından öldürüldü.

Zhu Xi, Wade-Giles yazımında CHU HSI, yazarlık adları YUAN HUI, ZHONG HUI, Wade-Giles yazımında YÜAN HUI, CHUNG HUI; ZHUZI ya da ZHUFUZI olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında CHU-TZU ya da CHU-FU-TZU (d. 18 Ekim 1130, Youxi, Fujian - ö. 23 Nisan 1200, Çin), Yeni-Konfüçyüsçü yaklaşımı hem ülkesinde, hem de Kore ve Japonya'da etkili olmuş Çinli filozof. Konfüçyüs Klasikleri üzerine yorumlarının kapsamlı olarak bilinmesi, memurluk sınavına girenler için bir zorunluluk olmuştur.

Zhu Xi, kimliği bilinmeyen bir sanatçının kâğıt üstüne mürekkeple çalışması; Ulusal Saray Müzesi, Taipei
National Palace Museum, Taipei

Yerel düzeyde bir memurun oğluydu. Öğretmenlik ve sicil memurluğu yaptı. Ahlak konusuna sürekli ilgi gösterdi. Başka bilginlerle hem doğrudan, hem de mektuplaşma yoluyla çeşitli düşünsel tartışmalara girişti. Dört kitaptan oluşan ve *Si Shu* (Dört Kitap) olarak bilinen Konfüçyüsçü metinlere ilişkin yorumlarını 1189'da tamamladı. Ayrıca inceleme ve denemeler yazdı; Çin tarihi üzerine bir çalışma olan ve ahlaki yönetimi betimleyen *Da Xue*'yi (Büyük Bilgi) gözden geçirerek yayıma hazırladı.

Birçok kez imparatorluk sarayına davet edilen Zhu, görüşlerini içtenlikle ortaya koyması ve yolsuzlukla siyasal çıkarcılığı ödünsüz eleştirmesi nedeniyle etkili konumlara yükselemedi. Her getirildiği görevden bir süre sonra uzaklaştırıldı ya da taşraya sürüldü. Ömrünün sonuna doğru görüş ve davranışlarına düşmanlarının yönelttiği sert suçlamalar nedeniyle siyasal çalışma yapması yasaklandı. Bunun üzerine doğduğu yöreye döndü. Ölümünden bir yıl önce saygınlığı geri verilip başkente çağrıldıysa da gitmeyi reddetti ve son günlerini yazarak ve ders vererek geçirdi.

Ölümünden bir kuşak sonra Konfüçyüs tapınaklarına, onun onuruna hazırlanmış yazıtlar yerleştirildi. Sonraki yüzyıllarda, Zhu'nun eleştirdiklerinden daha baskıcı yöneticiler, onun geliştirdiği felsefi sistemi bağnaz bir inanca dönüştürdüler; bu anlayışın etkisi 19. yüzyıl sonuna değin sürdü.

Zhu Yizun, ZHU ZHUCHA olarak da yazılır, Wade-Giles yazımında CHU YI-TSUN ya da CHU I-TSUN, CHU CHU-CH'A olarak da bilinir (d. 7 Ekim 1629, Xiushui - ö. 14 Kasım 1709, Xiushui, Çin), Qing (Mançu) hanedanı (1644-1911/12) döneminde yaşamış Çinli şair ve bilgin.

Ming hanedanı döneminin (1368-1644) nüfuzlu ailelerinden birinin oğluydu. Ama hanedan çöküp Mançular tahta el koyunca, geçimini özel öğretmenlik ve yerel devlet görevlilerine sekreterlik yaparak kazanmak zorunda kaldı. Bilgisi ve zekâsı sayesinde yeni hanedanın dikkatini çekerek özel bir sınavla Pekin sarayındaki ünlü Hanlin Akademisi'ne girdi. Orada Ming hanedanının resmi tarihini yazmakla görevli komisyonun başına getirildi. Aynı dönemde Pekin yöresinin tarihi *Rixia jiuwen* (1688) ile Konfüçyüsçü metinlerin kapsamlı katalogu *Jingyi gao*'yu (1701; Genel Klasikler Kaynakçası genişletilmiş baskısı, 1755) yayımladı. Ayrıca Ming dönemi şiiri ve *ci* şiirinden seçmeler içeren birer antoloji hazırladı. Kendisi de yetenekli ve ünlü bir şairdi.

Ölümünden sonra Zhu Yizun'a, saygı ifadesi olarak Xichang adı verildi.

Zhu Youlang, Wade-Giles yazımında CHU YU-LANG, yıl adı YONGLI, Wade-Giles yazımında YUNG-LI, GUI PRENSI olarak da bilinir (d. Kasım 1623, Pekin - ö. Haziran 1662, Yonnanfu), Mançu ordularının Ming hanedanının başkenti Pekin'i ele geçirip Qing hanedanını kurması üzerine Ming tahtı üzerinde hak iddia eden prens.

On üçüncü Ming imparatoru Wan-lin'in (hd 1573-1620) torunuydu ve Gui prensi unvanını taşıyordu. Taht üzerinde hak iddia edenlerden Tang prensinin (1602-46) Mançular tarafından 1646'da tutsak alınıp öldürülmesi üzerine Güney Çin'deki Guangzhou'ya (Kanton) kaçtı. Orada Yongli adıyla yeni Ming imparatoru ilan edildi. Batı'dan getirilmiş toplarla donatılmış olan ordusu başlangıçta başarılı oldu ve 1648'de yedi eyalet Zhu'nun denetimi altına girdi. Ama üç yıl sonra Mançular kayıplarını geri aldılar ve Zhu 1659'da Birmanya'ya (bugün Myanmar) kaçmak zorunda kaldı. Qing kuvvetleri onu izleyerek tutsak aldılar. Çin'e geri getirdiler ve idam ettiler.

Zhu'nun sarayında herkes Hıristiyanlığı benimsemişti. Savaş sırasında Helena adıyla vaftiz edilmiş olan imparatoriçe Papa X. İnnocentus'a bir mektup göndererek Ming hanedanı için dua etmesini istedi. Papadan yanıt geldiğinde Zhu ve Helena ölmüşlerdi.

Zhu Yujian, Wade-Giles yazımında CHU YÜ-CHIEN, TANG PRENSI olarak da bilinir, yıl adı LONGWU, Wade-Giles yazımında LUNG-WU (d. 25 Mayıs 1602, Nanyang, Henan - ö. 1646, Çin), Mançu kuvvetlerinin Pekin'i ele geçirip Qing hanedanını (1644-1911/12) kurmasından sonra Güney Çin'deki Fujian'da Ming egemenliğini sürdürmeye çalışan prens.

İlk Ming imparatoru Hongwu'nun (hd 1368-98) soyundandı. Pekin'in düşmesi üzerine, Zheng Zhilong adlı bir korsanın desteğiyle Ağustos 1645'te Fujian'da kendini Ming imparatoru ilan etti. Tahtta yalnızca 13 ay kalabildi. Qing orduları Güney Çin'in içlerine doğru ilerleyince, Zheng Zhilong'un desteğini yitirdi ve yakalanarak idam edildi.

Zhuanglar, Wade-Giles yazımında CHUANG, Çin'in güneyinde, temel olarak Guangxi Zhuang Özerk Bölgesi'nde yaşayan, büyük ölçüde Çinlileşmiş etnik azınlık. Kuzey Day lehçelerinden bazılarını konuşurlar. Eskiden sulak akarsu vadilerine yerleşir, manda ya da öküz kullanarak sulu pirinç tarımı yapar ve kazıklar üstüne kurulmuş evlerde otururlardı. Çinlilerden farklı olarak evlilik öncesinde özgürce cinsel ilişki kurulur, evlilikler aracısız gerçekleştirilirdi. Evlenen kadın, ilk çocuğunun doğumuna değin ana babasının yanında kalır ve evlilik ancak doğumdan sonra geçerli sayılırdı. Büyü ayinleri, insan heykelcikleriyle büyü yapma ve ata kültü, Zhuangların öbür kültürel özellikleriydi.

Zhuang ya da Day kültürünün, 2.500 yıl kadar önce Han kültürüyle ilişkiye girdiği ilk dönemlerde coğrafi yayılımının doruğuna ulaştığı anlaşılmaktadır. O dönemde Yangtze Irmağının aşağı vadisi ile Sichuan bu kültürün etkisindeydi. Han kültürünün ve imparatorluğun yayılması, Day kültürünün güneye doğru gerilemesine yol açtı. Günümüzde Tayland'daki Taylar (Tailer), Laos'ta yaşayan Laolar, Myanmar'daki Şanlar, Güney Çin'deki Bayi ve Tailu kabileleri, Yunnan'daki Tainoiler, Guizhou'daki Puyiler ve Guangxi'deki Zhuanglar bu kültürün mirasçılarıdır. Bu farklı gruplar, dil ve kültür yönünden hâlâ önemli benzerlikler gösterir.

1953'te Çin'de bu kabilelerin çoğunlukta olduğu yerler özerk bir azınlık bölgesine dönüştürüldü. Böylece Yunnan yönetim bölgesinde bir Day özerk ili ve Guangxi Zhuang Özerk Bölgesi kuruldu. 1990'ların başındaki verilere göre Çin'deki Zhuang nüfusu 15 milyon dolayındaydı.

Zhuangzi, Wade-Giles yazımında CHUANG-TZU, asıl adı ZHOU, Wade-Giles yazımında CHOU (ü. İÖ 4. yy, Çin), Taoculuğun ilk ve en önemli yorumcularından biri. Gene *Zhuangzi* adını taşıyan çalışması, ilk Taocu filozof Laozi'nin yazdığı kabul edilen *Tao-te Ching*'den (*Taoizm*, 1946, 1978/*Yüce Aklın Erdemi*, 1980, 1985) daha kapsamlı ve belirleyici bir yapıt olarak görülür. Öğretileri ayrıca Çin Budacılığının gelişimini ve Çin

manzara resmiyle şiir geleneğini etkilemiştir.

Yaşamı konusunda aktarılanlar. Zhuangzi'yı ilk ve birçok uzmana göre en iyi tanıtmış yazar olan Guo Xiang (ö. İS 312), onun Taocu felsefenin başlıca sözcüsü olarak kabul edilmesini sağladı. Başta Chan (Zen) okulu olmak üzere Budacı düşünürlerin Zhuangzi'nın çalışmalarından büyük ölçüde yararlanması da onun temel kaynak olarak taşıdığı önemi gösteriyordu. Ama

Zhuangzi, İpek üstüne mürekkeple bir çalışma; Ulusal Saray Müzesi, Taipei
National Palace Museum, Taipei

bütün önemine karşın, Zhuangzi'nın yaşamına ilişkin ayrıntılar günümüze ulaşmadı. Han hanedanının "Büyük Tarihçi"si Sima Qian'in (ö. İÖ y. 85) verdiği sınırlı bilgilere göre Meng Devleti'nin sınırları içinde doğmuştu; ilk adı Zhou'ydu. Meng'a bağlı Qiyuan'de küçük bir memur olarak çalışmıştı. Chu prensi Wei'in (ö. İÖ 327) döneminde yaşamıştı; dolayısıyla da Çin'in İkinci Bilge'si diye tanınan Konfüçyüsçü bilgin Mengzi'nın çağdaşıydı. Gene Sima Qian'e göre öğretileri daha çok Laozi'nın deyişlerine dayanıyordu, ama perspektifi çok daha genişti. Edebi ve felsefi yeteneklerini, Konfüçyüsçülere ve Moistlere (evrensel sevgiyi savunan Mozu yanlıları) karşı kullanmış, Konfüçyüsçülüğe saldırı niteliğindeki "Yaşlı Balıkçı", "Soyguncu Ji" ve "Sandıklar Açılıyor"un yanı sıra *Wei lei xu* ve *Geng san zi* adlı düşsel öyküler de yazmıştı.

Zhuangzi'nın asıl ünü, kendi adıyla ya da *Nanhua chen jing* (Nanhua'nın Saf Klasiği) diye anılan yapıtına dayanır. Otuz üç bölümden oluşan kitabın İS 4. yüzyılda yaklaşık 20 bölüm daha içerdiğini gösteren kanıtlar vardır. O zamandan beri birçok farklı düzenlemesi ortaya çıkmış, metnin çeşitli biçimlerde okunması özgün içeriğini belirsizleştirmiştir. Genel kanıya göre ilk yedi bölüm, yani "iç kitaplar" büyük ölçüde özgündür. Ama yer yer Zhuangzi'nın üslubunu yansıtan parçalar içermesine karşın, "dış kitaplar" (8-22. bölümler) ve "çeşitli konular" (23-33. bölümler) büyük ölçüde sonradan yazılmıştır. Kitabın son bölümlerinde yer alan anekdotlarda Zhuangzi'nın kişiliğine ilişkin canlı betimlemelere rastlanırsa da bunların başka kaynaklardan geldiği kabul edilir.

Anekdotlara göre kişiliği. Bu bölümlerde Zhuangzi kişisel rahatını ya da toplumsal saygınlığını umursamayan, nasıl davranacağı kestirilemeyen eksantrik bir bilge olarak anlatılır. Giysileri eski püskü ve yamalıdır; iyice eskimiş olan pabuçları, dağılmaması için iple ayaklarına bağlanmıştır. Ama o, kendisini sefil değil, yalnızca yoksul olarak görür. Arkadaşı Hui Shi, karısının ölümü üzerine Zhuangzi'yı teselliye geldiğinde, onu bir leğene sopayla vurup tempo tutarak şarkı söylerken bulur. İnsanın onca yıl kendisiyle yaşamını paylaşan, ona çocuklar veren birinin arkasından böyle davranmasının hiç hoş olmadığını söyleyerek Zhuangzi'yı azarlayınca, şu yanıtı alır:

> Nasıl dokunmaz ölümü bana? Ama düşündükçe görüyorum ki, başlangıçta onun yaşamı yoktu; yalnızca yaşamı değil, biçimi de, yalnızca biçimi değil *qi*'si de (töz, dirimsel güç) yoktu. Varlık ile hiçlik arasındaki belirsizlik durumunda bir dönüşüm gerçekleşti ve *qi* ortaya çıktı. *Qi* biçime, biçim yaşama dönüştü; şimdi de doğum ölüme dönüşüyor. Bu, tıpkı dört mevsimin ilkbahar, yaz, sonbahar, kış diye birbirini izlemesine benzer. Karım şimdi büyük evde (evrende) yatıyor. Benim ağlayıp sızlamam yazgıyı bilmediğimi göstermek olur. İşte o yüzden bunu yapmıyorum.

Zhuangzi ölüm döşeğindeyken, öğrencileri onun için görkemli bir cenaze töreni düzenlemekten söz etmeye koyulur. Zhuangzi ise sözlerini keserek cenaze töreninin gösteriş öğelerine gereksinim duymadığını, doğanın içinin ve dışının tabutu, güneşle ayın yeşim taşından yüzükleri, yıldızlar ve gezegenlerin de takıları olacağını söyler. Bütün yaratıklar ona armağan sunup eşlik edecek, başka şeye gerek olmayacaktır. Şaşıran öğrencileri, kargalarla şahinlerin cesedini yemesinden korktuklarını söyleyince Zhuangzi şöyle yanıtlar:

> Toprağın üstünde kargalarla çaylaklar yiyecek beni, toprağın altında ise solucanlarla karıncalar. Nasıl bir önyargınız var ki birinin yiyeceğini alıp öbürüne vermek istiyorsunuz?

Zhuangzi'nın eksantrikliği, doğrudan doğruya aydınlanmaya eşlik eden yazgıcılığından kaynaklanır. Onun için aydınlanma, yaşamdaki her şeyin Bir, yani *Tao* olduğunu kavramaktır.

Tao düşüncesi. Zhuangzi'ya göre, *Tao* hakkında bilinebilecek ya da söylenebilecek olanlar *Tao* değildir. *Tao*'nun başı, sonu, sınırı ve kapsamı yoktur. Yaşam *Tao*'nun sonsuz dönüşümüne bağlıdır; iyisi kötüsü yoktur ve iyilik ya da kötülük içeremez. Her şey akışına bırakılmalı, insan bir durumu öbürüne üstün görmemelidir. Gerçekten erdemlilik koşullar, kişisel bağlar, gelenekler ve çevresini değiştirme gereksinimi gibi zincirlerden kurtulmuş olmaktır. Zhuangzi'nın, Chu Devleti'nde önerilen başbakanlık görevini reddetmesinin nedeni de böyle bir görevin getireceği bağları istememesidir.

Yaklaşımındaki ödünsüz görelilik, *Zhuangzi*'nın şu ünlü bölümünde dile getirilmiştir:

> Bir keresinde ben, Zhuang Zhou, düşümde bir kelebek olduğumu ve bir kelebek olarak mutlu olduğumu gördüm. Durumumdan hoşnut olduğumun bilincindeydim, ama Zhou olduğumun farkında değildim. Sonra birden uyandım ve baktım ki Zhou'yum. Zhou mu düşünde kelebek olduğunu gördü, yoksa kelebek mi düşünde Zhou oldu bilemiyorum. Zhou ile kelebek arasında mutlaka bir fark olmalı. İşte buna, şeylerin dönüşümü denir.

Zhuangzi'da her türlü yaşantının göreliliği ile her şeyin birliği arasında sürekli bir gerilim vardır. *Tao*'nun nerede olduğu sorulunca, Zhuangzi, "her yerde" der. Daha açık konuşması istenince de karıncalarda, onların da altında otlarda ve otların arasındaki kırık çömlek parçalarında, dahası idrarda ve dışkıda bulunduğunu söyler. *Tao*'nun her zaman her yerde hazır olduğunun vurgulandığı bu söylemin benzerine daha sonraki Çin Budacılığında da rastlanır ve Buda'nın zaman ötesi varlığı benzer bir dille açıklanır. Zhuangzi, tüm bağlarından arınarak *Tao* ile bir olmuş insanın yetkin örneği kabul edilir.

Zhuangzi, Wade-Giles yazımında CHUANG-TZU, NAN HUA ZHEN JING (Çincede "Nan Hua'nın Saf Klasiği") olarak da bilinir, büyük bölümü Zhuangzi (ö. İÖ 4. yy) tarafından yazılmış Çin klasiği. Çin felsefesini ve din düşüncesini (özellikle Chan [Japonca Zen] Budacılığı) derinden etkileyen kitabın asıl önemi, Taoculuktaki *Tao* (Yol) kavramına ilişkin yorumundan kaynaklanır. Buna göre *Tao*, *Tao-te Ching*'deki(*) gibi yalın, doğal ve toplumsal uyumdan çok, karmaşık, bilgece ve metafizik bir "yazgıcılığı" dile getirir. İnsanın gerçek aydınlanmaya ancak varoluşun akışına karşı konamayacağını anlayıp her şeyi kapsayan gizemli *Tao* ile tam uyumlu hareketini engelleyen kişisel amaçlardan, gelenekler-den ve dış koşullardan kurtulduğunda ulaşabileceğini belirtir. İnsan bu büyük gerçeği ne olumlu, ne de olumsuz yönde etkileyebilir. Bu yüzden erdemli insan belirsizlik, yoksunluk, kötülük, ölüm ya da bunların karşıtlarından etkilenmez. Bilge kişi yaşamı olduğu gibi kabul eder; hiçbir talepte bulunmaz, hiçbir şeye karşı çıkmaz. Durmaksızın değişme, *Zhuangzi*'nin ana temasıdır. Bu değişme süreci insan bilgisinin ötesindedir, ama bilgeler yaşamlarını insan varoluşunun inişli çıkışlı akışına bırakarak huzur bulurlar.

Zhuge Liang, Wade-Giles yazımında CHU-KO LIANG (d. 181, Yangdu, Shandong - ö. 234, Çin), Shu (bugün Sichuan) ya da Küçük Han hanedanının (221-263/264) kurucusu Liu Bei'in danışmanı. Çin oyunlarının öykülerinin çoğunda doğaüstü güçlerle betimlenir.

Efsaneye göre o dönemde sıradan bir asker olan Liu Bei, Zhuge Liang'ın engin bilgeliğini duyar. Danışmanı olması için, balta girmemiş ormanlardaki sığınağına üç kez giderek ricada bulunur. Zhuge, Liu'nun büyük bir ordu toplamasına ve bir hanedan kurmasına yardımcı olur. Liu, Zhuge'nın bilgeliğinden çok etkilenir. Ölüm döşeğinde, oğlundan Zhuge'nın öğütlerine uymasını, Zhuge'dan da oğlunun hükümdarlığı yürütememesi halinde tahta geçmesini ister.

Zhuge, mekanik ve matematik bilgisiyle de bir deha olarak anılır. Bir defada birkaç ok fırlatabilen bir yay icat etmiş ve Sekiz Kural olarak bilinen askeri taktikleri geliştirmişir. 14. yüzyılda yazılan *San Guo Zhi yanyi* (Üç Krallığın Öyküsü) adlı büyük tarihsel romanın başlıca kahramanlarından biri Zhuge Liang'dır. Romanda rüzgârı denetleyebilen ve geleceği görebilen kişi olarak betimlenir. Zhuge'ya 1724'te Konfüçyüsçü ermiş unvanı verilmiştir.

Zhuzhou, Wade-Giles yazımında CHU-CHOU. Çin'in ortadoğu kesimindeki Hunan yönetim bölgesinde (*sheng*) kent.

Xiang Irmağının doğu kıyısında, Xiangtan'ın 25 km doğusunda yer alan Zhuzhou uzun yıllar Xiangtan iline bağlı küçük bir pazar kenti ve ırmak limanı olarak kaldı. 19. yüzyıl sonlarında ulaşımın gelişmesi ve Pingxiang kömür ocaklarının açılmasıyla gelişmeye başladı. Daha önce kömür Zhuzhou'dan suyoluyla Hubei'deki Hankou'ya (bugün Wuhan'a bağlı) taşınırken, Pingxiang'dan Zhuzhou'ya demiryolu döşendi. Guangzhou'yu (Kanton) Hankou'ya bağlayan demiryolunun tamamlanmasıyla kentin önemi daha da arttı.

Zhuzhou'ya 1918'de ulaşan demiryolunun Guangzhou'ya uzanan güney kesimi 1936'da tamamlandı. 1937-38 yıllarında Pingxiang hattı, Zhuzhou'nun kuzeyindeki Changsha'dan Nanchang'a (Jiangxi), oradan da Hangzhou ve Şanghay limanlarına giden ana doğu-batı hattına bağlandı. Ama Çin-Japon Savaşı (1937-45) bu ulaşım olanaklarının kentin gelişmesine yansımasını geciktirdi. Hunan'ın kuzey kesiminin şiddetli çarpışmalara sahne olduğu bu dönemde Zhuzhou da bir süre Japon işgalinde kaldı (1944-45). İzleyen iç savaştan sonra Shaoyang'a giden yeni bir hattın yapılması, kenti önemli bir demiryolu kavşağı durumuna getirdi. Günümüzde Hunan'ın güney kesimiyle suyolu ulaşımı bulunan Zhuzhou, aynı zamanda bölgedeki karayolu ağının merkezidir.

Komünist yönetimin sanayi kalkınması için pilot kent olarak seçtiği Zhuzhou'da Sovyet yardımıyla kurulan büyük termik santral 1957'de işletmeye açıldı. Ayrıca 1950'lerin sonlarında ve 1960'ta büyük kimyasal gübre fabrikaları kuruldu. Kentin çevresindeki zengin demir, kurşun, manganez, çinko, tungsten, bakır ve antimon yatakları değerlendirilmeye başladı. Kurşun, çinko ve bakır arıtımı için büyük bir metalurji kompleksi inşa edildi. Ayrıca kentin liman tesisleri yenilenerek Güney Çin'in en büyük antreposu yapıldı. 1950'lerin sonlarında Guangzhou-Hankou Demiryolu çift hatlı hale getirildi. 1960'larda kurulan lokomotif, vagon ve elektrikli lokomotif fabrikalarıyla kentin sanayisi de gelişti. Nüfus (1990) kent merkezi, 409.924; (1985 tah.) kent, 487.800; kent ve bağlı bölgeler, 3.122.200.

zımmî, ZİMME, EHL-İ ZİMME(T) olarak da bilinir, dişil ZIMMİYE, İslam hukukunun geçerli olduğu ülkelerin Hıristiyan ve Yahudi uyrukları. Can ve mal güvenlikleri İslam devletinin koruması altındadır. Zımmî sözcüğü İslam dışındaki kitaplı dinlere inananlar için kullanılmıştır. İslam hukukuna göre zımmîler devlete cizye ve haraç ödemekle yükümlüdür.

İslam hukukunda zimme, kendileriyle sözleşilmiş topluluklara (İslamın egemenliğini tanımaları koşuluyla) İslam devletinin göstereceği kabul ve sürekli korumadır. Zimme ve zımmî kavramları daha Hz. Muhammed döneminde yerleşmişti. Sonraki bütün Müslüman devletler ve uluslar da bu konudaki kurallara uymayı dinsel bir görev bildiler. Hz. Muhammed dönemindeki Medineli Yahudiler ilk zımmîler sayılır. Bu uygulama Hayber Yahudileri ve Necranlı Hıristiyanlarla yapılan koruma sözleşmeleriyle yaygınlaşmaya başladı. Zamanla zımmîlere karşı daha hoşgörülü politikalar yerleşti; ekonomik ve ticari koşullar da bir Müslümanın bir zımmî ile ortaklık kurmasına izin verilmesine yol açtı. Öbür yandan, Hz. Muhammed'in koyduğu ilkelerin sonraki dönemlerde dinsel ve siyasal açılardan farklı biçimlerde yorumlanması, zımmîler için giyim kuşamdan toplumsal yaşama katılmaya kadar bazı kısıtlamalar getirdi.

Zımmî-Müslüman ilişkilerini düzenleyen fıkıh kurallarının başlıcaları şunlardır: Bir Müslüman erkek bir zımmîye ile evlenebilir, ama bir zımmî bir Müslüman kadınla evlenemez. Zımmî, Müslüman köle edinemez. Zımmî tüccar, başka ülkeye mal ihraç ederken bir Müslümana göre iki kat vergi (gümrük) öder. Bir Müslüman bir zımmîyi öldürürse ödemesi gereken diyet daha azdır. Zımmî, giyiminde ayırt edici zünnar (kıldan siyah kuşak) bağlamak zorundadır.

Bir zımmînin bir Müslümanı din değiştirmeye zorlaması idamla cezalandırılan bir suçtu. Zımmîlerin var olan tapınaklarını olduğu gibi korumalarına izin verilmekle birlikte, yenilerini yapmaları, öncekileri genişletmeleri yasaktı. Ancak çok özel koşullarda onarım izni verilirdi. Ama zımmî önderleri, yöneticilerden ödünler kopartarak her zaman yeni kiliseler, manastırlar, havralar yaptırmışlardır. Zımmîlerin Müslümanlara emir vermemeleri gerekmekle birlikte kamu yönetimine katılmalarına olanak vardı. Yabancı dil bilmeleri, dış ilişkilerdeki tutumları, ticari etkinlikleri, öğrenim olanaklarıyla zımmîler arasından sivrilenler, bütün İslam ülkelerinde önemli kamu görevleri yüklenmişlerdir. Zımmîler, hiçbir İslam ülkesinde tek bir sınıf ya da topluluk oluşturmamışlar, geleneksel etnik bağlarını bir cemaat başkanının önderliği altında korumuşlardır.

zımpara, aşındırıcı ya da perdahlama malzemesi olarak yaygın biçimde kullanılan katışkılı korindon (alüminyum oksit ya da alümina; Al_2O_3). Taneli ya da kütlesel, koyu renkli yoğun bir madde olan zımparanın görünümü demir cevherininkine çok benzer. Genellikle mavimsi taneler ya da çok küçük kristallerden oluşan korindonun, gene taneli ya da kristal yapılı magnetitli mekanik bir agregasıdır. Bu minerallere ek olarak zımparada bazen diyaspor, gibsit, margarit, kloritoyit ve silimanite de rastlanır.

Zımparanın Mohs sertliği yaklaşık 8, katışkısız korindonunki ise 9'dur. Zımparanın aşındırma gücü, yani etkin sertliği, içerdiği alümina miktarıyla orantılı olmamakla birlikte onun fiziksel durumuna yakından bağlıdır.

Zımpara, ilk elde edildiği yer olan Náksos Adasında (Yunanistan) çok eski çağlardan bu yana işlenmiştir. Burada kristalin şistlerle bağıntılı taneli kireçtaşları içinde gevşek bloklar ya da mercek biçimli kütleler ya da düzensiz yataklar halinde bulunan zımparaya, aynı jeolojik oluşumun Ege Denizinin Anadolu yakasındaki devamı olan Gümüşdağı ve Samsun dağlarında da rastlanır; Anadolu'nun batı yakasında zımpara, kırmızımsı topraklar içinde birbirinden ayrı bloklar ve mika şisti, gnays ve granitle bağıntılı kristalin kireçtaşlarına gömülü yuvarlak kütleler biçiminde bulunur.

Çok eski dönemlerden beri aşındırıcı olarak kullanılan zımparadan, yer döşemelerinde, merdiven basamaklarında ve kaldırımlarda kaymayı önleyici malzeme olarak da yararlanılır. Mercek ve levha cam perdahlama işlemlerinde de çok ince zımpara tozu kullanılır. Taşlama çarklarının üretiminde, zımpara tozu bağlayıcı bir maddeyle çimentolanır ve biçimlendirilir. Zımpara kâğıtlarında ise zımpara tozu bir yapıştırıcı yardımıyla kâğıt ya da kumaş yüzeye tutturulur.

zımpara makinesi, plastik, ahşap ya da metal malzemelerin yüzeylerinin temizlenmesi, düzeltilmesi ve perdahlanmasında kullanılan taşınabilir, motorlu aygıt. Zımpara makinesi son işleme hazırlanan bazı yüzeylerin pürüzlendirilmesinde de kullanılır. Zımpara makinesinin diskli, bantlı ve yörünge hareketli olmak üzere başlıca üç tipi vardır. Diskli zımpara makinesinde zımparalama işlemini gerçekleştiren disk, mahruti dişlilerce motor şaftına dik bir eksen çevresinde dönecek biçimde tahrik edilir. Bantlı zımpara makinesinde, merdanelerce döndürülen ve yüzeyi aşındırıcı malzemeyle kaplanmış sonsuz bir kâğıt ya da kumaş şerit bulunur. Yörünge hareketli zımpara makinesinde ise zımpara başı bir yörünge üzerinde hareket eder; yani, dairesel bir yol üzerinde yavaş yavaş hareket eden bir düşey eksen çevresinde hızla döner.

zındık, İslamda, Müslüman göründüğü halde İslam dışı inançları benimseyen kişi.

Terimin kökenine ilişkin çeşitli varsayımlar vardır. Bunlardan birine göre Zerdüşt dininin kutsal kitabı Avesta'nın yorumlarını (Zend-Avesta) belirten *zend* sözcüğünden türemiş, özellikle Zend yorumundan yola çıkarak Zerdüşt dininin dualist niteliği üzerinde duran Manı'nın ve eşitlikçi kuramlarını öne çıkaran Mazdek'in yandaşlarını, belirtmek için kullanıldığı ana dinden sapan anlamına geldi. Bu anlamıyla da Farsça'dan Arapçaya geçti.

İslamın ilk dönemlerinde eski İran inançlarını sürdürenler zındık olarak nitelenirken, zamanla geleneksel inançlara aykırı görüşleri savunanlar için de zındık nitelemesi kullanıldı. Daha sonra kelam alanında ortaya çıkan mezhep ve fırkalar da birbirlerini zındıklıkla suçlayınca kelam ve fıkıh bilginleri kimlere zındık denebileceğini belirlemeye çalıştılar. Sonuçta ortaya çıkan genel görüşe göre Tanrı'nın varlığını kabul etmeyenler, iyilik ve nur ile kötülük ve zulmetin yaratıcıları olarak iki tanrı benimseyenler, servet eşitliğini, kadınlarda ve çocuklarda ortaklığı savunanlar, tüm yasakların mübah olduğunu söyleyenler zındık olarak adlandırılabilir. Daha geniş anlamda zındık terimi mürtedle (dinden dönen) eşanlamlıdır.

zıpkın, balina, orkinos, kılıçbalığı gibi büyük deniz hayvanlarının avlanmasında kullanılan, elle ya da bir top yardımıyla fırlatılan, ucu sivri ve tırnaklı silah.

19. yüzyılda balina avcılarının kullandığı bir el zıpkını
National Institute of Oceanography

Elle fırlatılan zıpkınlar, yaklaşık 13 cm uzunluğunda ve üzerinde iki sıra tırnak bulunan uç bölümü ile buna bağlı yaklaşık yarım metre uzunluğundaki gövde bölümünden oluşur. Uç bölümü genellikle demirden yapılır. Çoğunlukla havalı ya da mekanik bir tüfekle fırlatılan zıpkınlar daha kısadır. Topla fırlatılan zıpkınların, balinanın vücuduna girdiğinde tırnakları genişleyen bir tipi de vardır.

zıpkın avcılığı, sualtında zıpkınla balık avlama sporu. 1930'ların başlarında yaygınlaşmış ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra bütün dünyaya yayılmıştır.

Sualtı silahları elle atılan basit mızraktan, en büyük balıkları bile öldürebilen zıpkın tabancasına kadar çeşitlilik gösterir. En basit sualtı silahı, ağaçtan yapılma bir boru ve ucuna bağlı elastiki bir halkadan oluşan Hawaii sapanıdır. Ucunda çeşitli zıpkın başlıklarından birinin kullanıldığı ok, borunun içine yerleştirilir ve arka ucunun takıldığı halka çekilerek gerilir. Halka bırakıldığında ok ileri fırlar. 1930'ların ortalarında Alec Kramarenko, zıpkını sıkıştırılmış bir yayın itme gücüyle fırlatan bir sualtı silahı-

nın patentini aldı. Kısa bir süre sonra Fransız Maxime Forlot yay-itmeli bir sualtı silahı icat etti. Yaygın olarak kullanılan, kauçuktan yapılma elastiki şeritli sualtı silahını ise iş arkadaşı Georges Beuehat tasarımladı. Zıpkını fırlatmak için barut, karbon dioksit ya da sıkıştırılmış havanın kullanıldığı başka silahlar da ortaya çıktı. İspanyol Juan Vilarrubis'in 1956'da icat ettiği sıkıştırılmış havalı sualtı silahı, isabet yüksekliği, gücü ve kullanım kolaylığı nedeniyle yaygın olarak benimsendi.

Sualtı silahlarından en çok kullanılanlar, zıpkının uzun bir namlunun içinden ya da namlunun üst yüzeyinden doğru fırlatıldığı tüfek tipi silahlardır. Bütün bu silahlarda, zıpkının fırlatılması bir tetik mekanizmasıyla gerçekleştirilir. Balık avlamada kullanılan zıpkının kolayca geri getirilmesini sağlamak için zıpkın bir iple silaha bağlıdır. Bu ip, vurulan avın kaçmasını da önler. Sualtı avcılarının hedefleri arasında insana saldıran köpekbalıkları, yırtıcı barakudalar ve birkaç yüz kilo gelen balıklar da bulunmaktadır.

Avı sualtında kovalamak ve vurmak zıpkın avcılığının yalnızca başlangıcıdır. Vurulan balığın zıpkın ipiyle çekilerek karaya çıkarılması gerekir; bunun için zıpkın avcısı sualtında balığı yedeğine alarak kıyıya yüzmek zorundadır.

Dalgıçlık kulüplerinin yürüttüğü sualtı zıpkın avcılığı dalında her yıl uluslararası yarışmalar düzenlenir. Yarışmalarda oksijen tüpü kullanılmasına izin verilmez ve yarışmacılar sualtında nefeslerini tutarak avlanırlar. ABD'li Jim Christiansen ve Terry Lentz, İtalyan Claudio Ripa ve Breziyalı Bruno Hermany gibi şampiyonlar, zıpkın avcılarının üç dakika kadar nefeslerini tutabildiğini ve 30 m kadar derinde avlanabildiğini göstermişlerdir.

zırh, ok, mızrak, kargı, kılıç, süngü, bıçak gibi sivri uçlu silahlar ile ateşli silah mermilerine karşı korunmak amacıyla kullanılan koruyucu giysi. Zırhlarda koruma işlemi, zırha çarpan cismin esneyerek geri sekmesi ya da zırhın içinde tutulması yoluyla gerçekleşir.

Zırh kullanımının geçmişi ilk çağlara uzanır. Zırhlar genel olarak üç ana grupta toplanır: 1) Kumaş, deri ya da bu ikisinin karışımı katmanlardan oluşan ve bazı uygulamalarda katmanların yün, pamuk dolgu ya da keçeyle desteklendiği zırhlar, 2) demir ya da çelik tellerden yapılmış örme zırhlar, 3) metal, boynuz, ahşap, plastik ya da benzeri sert ve dayanıklı malzemeden yapılmış tek parça zırhlar. Bütün bu zırhlar giysiye dikilmiş levhalar ya da birbiri üzerine bindirilmiş ve iplerle birleştirilmiş küçük parçalar halinde olabilir.

İlkel savaşçıların çarpışmalarda vücutlarını korumak amacıyla hayvan derisinden yapılmış giysi ve miğferler kullandıkları bilinmektedir. İÖ 11. yüzyılda Çinli savaşçılar beş ya da yedi kat gergedan derisinden yapılmış zırhlar giyiyorlardı. İS 13. yüzyılda Moğollar öküz derisinden aynı amaçla yararlandılar. Amerika Yerlileri ise korunma amacıyla çeşitli hayvan derilerini dikme ya da yapıştırma yoluyla birleştirerek zırh olarak kullandılar. Kumaş zırhların da geçmişi çok eskilere değin uzanır. İÖ 16. yüzyıldan kalma, Mykenai'de yapılmış bir mezarda 14 kat ketenden yapılmış bir giysinin parçaları bulunmuştur. Kuzey Hindistan'da yün ya da pamuk doldurulmuş, kadifeyle kaplanmış, bazen de yaldızlı çivilerle donatılmış zırhlar 19. yüzyıla değin kullanıldı.

Avrupa'da örme zırhların ilk örnekleri Roma döneminin sonlarında geliştirildi. Asya'da daha önceden yapılmış benzerlerinden türetildiği sanılan bu zırhlar, kumaş ya da deri üzerine dikilmiş demir halkalardan oluşuyordu. Ortaçağda zırh yapımcıları deri ya da kumaş kullanmadan, metal halkaları örerek birleştirme yoluyla zırh üretme yöntemini geliştirdiler. Örülerek birleştirilen halkaların aralarındaki boşluklar kaynaklanarak ya da perçinlenerek kapatılıyordu. Kutsal Roma-Germen İmparatoru Charlemagne'ın 773'teki bir törende giydiği benzer zırh, kısa bir gömlek ile kılıç kullanılan kola giyilen bir kolçaktan oluşuyordu. 1066'da yapılmış Bayeux Duvar Halısı'nda(*) uzun bir gömlek ve her iki kolda da bulunan iki kolçaktan oluşan zırh çizimleri bulunmaktadır. Ata binmeyi kolaylaştırmak amacıyla zırh gömleğinin alt arka bölümü iki parçaya ayrılmıştı. Başa ise boyun ve başı kaplayan bir başlık üzerine bir miğfer takılıyordu. Vücudun zedelenmemesi için zırhın altına, içine pamuk doldurulmuş bir giysi giymek gerekiyordu. 12. yüzyılda ayak ve bacaklara takılabilen ve eldiven biçiminde zırh parçaları da yapıldı. Ortaçağda şövalyeliğin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte zırhlar çok yaygın biçimde kullanılır oldu. Kullanıcının hareket yeteneğini artırmak amacıyla zırhların dirsek ve diz gibi bölümlerinde mafsallar kullanılmaya başladı. Yaklaşık 1510'da Almanya'da yapılan ve kullanıcının baştan ayağa tüm vücudunu kaplayan bir zırh, esnek mafsallarla donatılmış olan bir giysi ile üzerinde yalnızca gözler ve ağız için delikler bulunan dövme metal bir miğferden oluşuyordu. Ortaçağda kullanılan örme zırhların bazılarında mızrak dövüşünde daha iyi korunma sağlamak amacıyla, göğüs bölümüne metal bir levha yerleştiriliyordu. Bazı şövalyeler bindikleri atın da baş ve göğüs bölümüne zırhlar koyuyordu. Metalden yapılmış ağır zırhlar 16. yüzyıldan sonra yalnızca bazı tören ve gösterilerde kullanılmaya başladı.

Günümüzde zırh olarak kullanılan giysilerin birinci amacı mermilerin vücuda girmesini önlemektir. II. Dünya Savaşı sırasında, özellikle uçucu personel tarafından kullanılan kurşun geçirmez giysiler daha sonra yaygınlaşmadı. Ama günümüzde güvenlik kuvvetleri için daha hafif ve kullanışlı zırhlar ve plastik kasklar geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

Ateşli silahların mermilerine karşı daha çok yelek ya da ceket tipi koruyucu giysiler kullanılmaktadır. Vücudun en azından göğüs ve kalça bölümünü kaplayan giysinin ceplerine çelik alaşımından yapılmış küçük levhalar konur. Hem hareket kolaylığı sağlamak hem de koruma amacıyla bu levhalar birbirine bağlanmaz. Metal yerine cam lifi ya da bor karbür kullanarak hem korunma derecesi, hem de giysinin rahatlığı artırılabilir.

zırhlı, top mermisi ve torpillere karşı daha iyi korunma sağlamak amacıyla borda ve sualtında kalan bölümü zırhla kaplanmış, ağır zırhlıya göre daha uzun erimli ve hızlı savaş gemisi. 1860'tan başlayarak pek çok donanmada ana savaş gemisi olarak kullanılmış, II. Dünya Savaşı'yla birlikte bu özelliğini uçak gemilerine kaptırmıştır.

Güçlü silahlar ve dayanıklı bir zırhla donatılan zırhlılar, büyüklükleri, sualtı korunma özellikleri, yüksek hızları, uzun erimleri ve yüksek su dayanımlarıyla oldukça etkili savaş gemileriydi. En son geliştirilen zırhlılar 30 km uzaklıktan bir hedefi vurabilme ve ağır hasarda bile batmayarak çarpışmayı sürdürebilme yeteneğine sahipti. Tekne bölümü zırhla desteklenmiş savaş gemilerinin geçmişi 1859'a dayanır. Stanislas-Henri-Laurent Duguy de Lôme tarafından tasarımlanan ve 1859'da denize indirilen "Gloire" ağır zırhlısı, zırhlı gemilerin de ilk örneği sayılır. Savaş gemilerini sınıflamada "zırhlı" sözcüğünün kullanımı ancak birkaç yıl sonra başladı. 1862'de tamamlanan "Prince Albert", döner taretle donatılan ilk zırhlı oldu.

II. Dünya Savaşı'nda görev almış ABD Deniz Kuvvetleri'ne ait "Alabama" zırhlısı
U S Navy

Amerikan İç Savaşı ağır zırhlı gemilerin önemini ortaya çıkardı. Ama bu gemiler büyüklük ve erim açısından o sırada Avrupa'da yapılan yeni savaş gemilerinden oldukça farklıydı. ABD donanmasında gerçek anlamda ilk zırhlılar, Kongre tarafından 1890'da onaylanan "Indiana", "Massachusetts" ve "Oregon"du.

I. Dünya Savaşı öncesi dönemde, özellikle zırhlılar üzerinde yoğunlaşan bir gemi inşa etme yarışı başladı. Bu yarış, İngilizlerin 1906'da büyük silahlarla donatılmış "Dreadnought" zırhlısını denize indirmesiyle daha da hızlandı. 1914'te İngiliz donanmasında en büyüğünün ağırlığı 33.000 ton olan 73 zırhlı ve kruvazör(*) varken, Alman donanmasında bu tür gemilerin sayısı 52 idi. 1914'te Osmanlı donanmasına katıldığı açıklanan "Yavuz" ve "Midilli" zırhlıları, Osmanlıların savaşa girmesine neden oldu. 1916'daki Jutland Çarpışması'nda(*) zırhlılar pek önemli rol oynamadı. Donanmaların zırhlılar için çok para harcamaları, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu gemilere karşı bir tepki oluşmasına neden oldu. 1922'deki Washington Konferansı'nda donanmaların ve gemilerin büyüklüklerine bazı sınırlamalar (zırhlılar için 35.000 ton) getirildi. Bunun üzerine giderek yavaşlamaya başlayan zırhlı yapımı, II. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce yeniden hızlandı. Bu dönemde İngilizler "King George V" sınıfı 44.000 tonluk beş zırhlı, Almanlar "Bismarck" sınıfı 52.600 tonluk iki zırhlı, ABD "Iowa" sınıfı 58.000 tonluk dört zırhlı, Japonlar da en büyük zırhlı rekorunu kırarak "Yamato" sınıfı 72.000 tonluk iki zırhlı inşa ettiler.

Zırhlılar II. Dünya Savaşı'nda, I. Dünya Savaşı'ndan daha etkili bir rol oynadı. Ama özellikle Japonların Pearl Harbor Baskını'nı gerçekleştirmeleri, uçak gemilerinin daha üstün ve daha yararlı olduğunu ortaya koydu. Böylece zırhlı yapımı 1945'te durdurulduğu.

ABD donanması 1968-69 yıllarında Vietnam kıyılarını bombalamada kısa bir süre "New Jersey" zırhlısından yararlandı. Bu olay zırhlıların çarpışmalarda son kullanılışı oldu. Daha sonraları cruise füzesi(*) ve başka bazı füzelerle, yeni güdüm sistemleri ve radar elektronik sistemleriyle donatılan "New Jersey" 1982'de yeniden denize açıldı.

Çelik ve başka metallerin geliştirilmesini hızlandıran zırhlı yapımı, aynı zamanda elektronik ve gemi mühendisliği alanlarına da önemli katkıda bulundu.

zırhlı araç, askeri personel taşımaya ya da özitmeli toplarda devindirici gücü sağlamaya yarayan, gövdesinin bir bölümü ya da

tümü zırhla kaplanmış, paletler ya da tekerlekler üzerinde hareket eden motorlu araç. Siyasal liderlerin kişisel güvenliğinin sağlanması, kentlerde değerli maddelerin (para, altın vb) güvenli biçimde taşınması gibi amaçlarla kullanılan zırhlı arabalar da bu tür araçlar kapsamına girer.

Zırhlı araçların geçmişi otomobil ve kamyonların seri üretiminin başladığı yılların öncesine değin uzanır. İngiltere'de F.R. Simmins 1899'da dört tekerlekli ve motorlu bir bisiklete bir makineli tüfek yerleştirdi. Gene aynı yıllarda ABD'de Binbaşı R.P. Davidson benzer bir taşıt geliştirdi. Fransız Société Charron, Girardot et Voigt, 1906'da taretle donatılmış bir zırhlı araç geliştirdi. I. Dünya Savaşı'yla birlikte zırhlı askeri araba yapımı hız kazandı. Siper savaşının bu araçların kullanımında yarattığı sınırlama bile çalışmaların sürdürülmesini önleyemedi. I. Dünya Savaşı sonlarında "kendinden hareketli top" ya da "TD" (*Tank Destroyer*) olarak bilinen zırhlı bir araç geliştirildi. Tanka göre daha hafif zırhla donatılan bu araçlar, 88 mm'lik (Alman) ya da 90 mm'lik (ABD) ağır toplarla düşman tanklarına üstünlük sağlayabiliyordu. Ayrıca taretlerinin olmaması nedeniyle tanklara göre daha kolay üretilebiliyordu. Buna karşılık "TD"lerin düşman mermilerine dayanımı daha azdı.

Sivil kullanıma yönelik zırhlı arabalar, ABD'de I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından soygunların hızla arttığı bir dönemde, savaş sırasında kullanılan benzerlerinden esinlenerek geliştirildi. Bankaların para, altın gibi değerli varlıklarını yitirme ve çaldırma korkusu olmadan taşımak için kamyon karoserleri zırhla kaplandı. Daha sonraları bu araçlar zırhlı kapıları, silah kapağı, koruma görevlileri ve değerli eşya için bir bölmesi bulunan, traktör şasisi üzerine yerleştirilmiş, kurşun geçirmez arabalar biçimini aldı.

II. Dünya Savaşı başlarında Müttefik kuvvetlerin çarpışmalara kolayca katılabilecek hafif tanklar geliştirme çalışmaları, paletler üzerinde hareket edebilecek hafif zırhlı araç yapımına olan ilgiyi artırdı. Amfibik çıkarmalarda kullanılabilecek bir yük taşıyıcı geliştirmeye yönelik tasarım programı, ABD Deniz Piyadeleri'nin paletli çıkarma aracı (LVT) yapmasını sağladı. Önceleri zırhsız olan bu araç, daha sonra zırhla donatılarak biri personel taşımada, öbürü de çıkarma birliklerine yakın destekte kullanılan taretli bir araca dönüştürüldü.

II. Dünya Savaşı'nda hem ABD, hem de Almanya arkada paletler, önde de tekerleklerle donatılmış zırhlı personel taşıyıcıları geliştirdiler. Savaştan sonra, engebeli arazide daha kullanışlı olduklarından, tümüyle paletli zırhlı araç yapımına ağırlık verildi. Günümüzde zırhlı araçların zırhları tanklarınkinden daha hafif olmakla birlikte, makineli tüfek ateşine onlar kadar dayanıklıdır.

zırnık, arseniğin kükürtle yaptığı doğal bileşiklerin ortak adı. Sülfür minerallerinden realgar (As_4S_4) kırmızı zırnık, orpiment (As_2S_3) ise sarı zırnık olarak adlandırılır. *Ayrıca bak.* arsenik; orpiment; realgar.

Zıryanovsk, Kazakistan'a bağlı Doğu Kazakistan yönetim biriminde (*oblast*) kent. Altay Dağlarının güneyinde, Beryozovka Irmağının kıyısında yer alır. Önemli bir kurşun ve çinko madenciliği merkezidir. Yöredeki zengin metal cevheri yatakları ilk kez 1794'te, orada sürgün bulunan Gerasim Zıryanov tarafından bulunmuştur. Kent, Ust-Kamenogorsk'a demiryoluyla bağlanır. Nüfus (1991 tah.) 53.800.

Zi Si, Wade-Giles yazımında TZU SSU. KONG JI olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında K'UNG CHI (d. İÖ 483 - ö. İÖ 402), Konfüçyüs'ün torunu olan Çinli filozof. Eski Lu Devleti'nin (bugün Shandong) sınırları içinde yaşamıştır. Yazarı olduğu kabul edilen *Zhong Yong* (Ortalamanın Kuramı) adlı yapıt bugün *Li Ji*'nin (Ayin Kayıtları) bir parçası ve *Si Shu* (Dört Kitap) olarak bilinen klasik metinlerden biridir. Kitapta Konfüçyüs'ün örnek insanın dengelilik durumu olarak yorumladığı *zhong yong* kavramı açıklanır. Ayrıca bu kavram genişletilerek göreli ya da duruma göre değişken olan *shi zhong* (zamana uygun ortalama) kavramı tartışılır.

Zibo, Wade-Giles yazımında TZU-PO. ZHANGDIAN olarak da bilinir, Wade-Giles yazımında CHANG-TIEN. Çin'de Shandong yönetim bölgesinin (*sheng*) orta kesiminde sanayi kenti ve belediye (*shi*). Eski Zicheng (Zichuan) ve Boshan illerini (*xian*) kapsayan ve yönetim bölgesindeki en zengin kömür ve madencilik alanını oluşturan özerk yöre düzeyindeki belediyenin (2.935 km²) odağıdır.

Zicheng eski bir kent ve yönetim merkeziydi. Yörede İÖ 2. yüzyılda oluşturulan Banyang ili 3. yüzyılda önemini yitirdiyse de 6. yüzyılda Beiqiu adıyla yeniden canlandı. 596'da Zizhou yöresinin (*diqu*) merkezi oldu ve 598'de Zichuan adını aldı. Uzun süre bu adla anılan ve yönetim açısından önemini koruyan kentin, aynı zamanda Tai Dağlarının (*shan*) kuzey kenarından geçen yolun üzerinde ve Boshan ile dağlardaki bir geçide giden vadinin ağzında bulunmasından gelen stratejik bir konumu vardı. Gelişimi daha geç bir tarihe inen Boshan ise 1558'de surlarla çevrilen asıl Boshan ile Yanzhenzhen olmak üzere iki kasabadan oluşuyordu. Bir seramik ve cam sanayisi merkezi olarak gelişen bu yöre ancak 1734'te bağımsız bir il statüsü kazandı.

Boshan'ın büyük bir sanayi kompleksi merkezine dönüşmesi, 1904'te Qingdao'yu Jinan'a bağlayan demiryolunun tamamlanmasıyla başladı. Bu hat önemli pazar kasabaları Zhangdian (bugün Zibo belediyesinin merkezi) ve Zhouzun'dan geçerek Zicheng'ın kuzeyine ulaşıyordu. Demiryolu çevresinde kömür işletme imtiyazı alan ve Zicheng yöresinde maden çıkarma çalışmalarına başlayan Almanlar, Zhangdian'ı Boshan'a bağlayan bir yan hat inşa ettiler. I. Dünya Savaşı sırasında Japonlar hem demiryolunun, hem de madenlerin denetimini ele geçirdiler. Madenler 1921'de bir Çin-Japon ortak kuruluşu olan Luda Madencilik Şirketi'nin denetimine girdi. Bir başka Çin-Japon ortak kuruluşu olan Bodong Şirketi de 1924'te Boshan madenlerini devraldı.

Japon işgalinin başladığı 1937'de Boshan yılda 1 milyon tonluk üretimiyle yalnızca 600 bin ton üretim yapan Zicheng'ı geride bırakmış bulunuyordu. Japonların 1919'da Zhangdian'ın birkaç kilometre doğusunda, ana demiryolu hattı üzerinde kurdukları Jinlingzhen Demir İşletmesi'ne dayanan yerel demir sanayisi Japon işgali döneminde hızlı bir gelişme gösterdi.

Bütün yörenin tek bir belediye altında birleştirildiği 1949'dan sonra, işletme güçlü bir sanayi oluşturdu. Boshan'ın belediye merkezi olarak bu dönemde taşıdığı Zibo adı, merkezin Zhangdian'e taşınması üzerine bu kente verildi. Boshan da yeniden eski adını aldı. 1963'e gelindiğinde Zibo Qingdao'yu geçerek Shandong'un en büyük sanayi kenti olmuştu. 1953-58 arasında belediye nüfusu 259 binden 875 bine çıktı. Genişletilen belediye sınırları içinde asıl büyüme Boshan ve Zibo'da yoğunlaştı. Belediye nüfusunun 1,2 milyonu geçtiği 1970'lerin başında her iki kentin de nüfusu Zicheng'dan oldukça fazlaydı.

Günümüzde belediyenin büyük işletmeleri madencilik, ağır sanayi, makine yapımı, elektrik donanımı ve batarya üretimi alanındadır. Ayrıca seramik ve cam gibi geleneksel ürünler ile tuğla, ateşe dayanıklı malzemeler ve sanayi seramiği de üretilmektedir. Bir başka önemli dal kimya sanayisidir. Ağır sanayi kuruluşları Zicheng ve Bashan'da toplanmıştır. Ulaşım açısından önemleri daha da artan Zibo ve Zhouzun ise dokuma ve gıda sanayilerinin merkezi konumundadır. Nüfus (1990) 1.138.074.

Ziegfeld, Florenz (d. 21 Mart 1869, Chicago - ö. 22 Temmuz 1932, Hollywood, ABD), "Amerikan Kızlarının Yüceltilmesi" sloganıyla revüyü yaygın bir sahne gösterisi haline getiren ABD'li sahne yapımcısı.

1893'te Chicago'da düzenlenen Kolomb Dünya Fuarı'nda, kuvvet gösterisi sunan

Ziegfeld
EB Inc.

Eugene Sandow'un menajerliğini yaptı. 1896'da sahne yöneticiliğine döndü. Anna Held adlı bir Fransız güzelini, basında süt banyosu yaptığı yolunda haberler çıkmasını sağlayarak üne kavuşturdu ve böylece reklam yoluyla yıldız yaratmanın ilk örneklerinden birini verdi. 1907'de New York kentinde, Paris'in Folies-Bergère gösterilerinden esinlenmekle birlikte, daha az açık biçimde sunduğu *The Follies of 1907* adlı ilk revüsünü sahneledi. Yarı çıplak kızlarla gösterişe ve komedi öğelerine yer verdiği bu revüyü her yıl yenileyerek Büyük Bunalım'a değin 23 yıldan fazla sürdürdü. Bu gösteri, onun ölümünden sonra (sonuncusu 1957'de olmak üzere) dört kez daha sahnelendi.

Ziegfeld'in ün kazandırdığı yıldızlar arasında Marilyn Miller, Will Rogers, Leon Errol, Bert Williams, Fanny Brice ve Eddie Cantor sayılabilir. Ziegfeld, *Follies* dışında ayrıca *Sally* (1920), *Show Boat* (1927; Gösteri Gemisi), *Rio Rita* (1927) ve *Bitter Sweet* (1929; Tatlı Sert) adlı gösteriler de düzenlemiştir.

Ziegler, Karl (d. 26 Kasım 1898, Helsa, Kassel yakınları, Almanya - ö. 12 Ağustos 1973, Mülheim, AFC), Alman kimyacı. Plastiklerin niteliğini geliştirici araştırmalarından ötürü 1963 Nobel Kimya Ödülü'nü Giulio Natta ile paylaşmıştır.

Doktora çalışmasını Marburg Üniversitesi'nde tamamladı (1923). Heidelberg ve Halle üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. 1943'te, Mülheim an der Ruhr'daki Kaiser Wilhelm (sonradan Max Planck) Kömür Araştırma Enstitüsü'nün yöneticisi oldu.

Kauçuk bireşimindeki tepkimeleri ilk kez açıklayan (y. 1928) Ziegler'in lityuma ilişkin araştırmaları, organik kimyada Grignard ayıraçlarından daha tepkin ayıraçların

üretilmesini sağladı. Halkalı karbon bileşikleri üzerindeki çalışmalarından ise bazı parfümlerde kullanılan misk kokusunun bireşiminde yararlanıldı. II. Dünya Savaşı'n-

Ziegler
Bavaria-Verlag

dan sonra çalışmalarını organoalüminyum bileşikleri üzerine yoğunlaştırdı. 1953'te, aluminyum atomuna bağlanabilecek karbon atomları zincirini uzatmaya çalışırken etileni 1-bütene dönüştürdü. Bu buluşu günümüzde yaygın biçimde kullanılan plastik, yapay elyaf, yapay kauçuk gibi uzun zincirli hidrokarbon polimerlerin üretiminde yer alan yeni katalizörlerin geliştirilmesine öncülük etti.

Ziegler-Natta katalizörü, alkenlerin (bir çift karbon-karbon bağı içeren hidrokarbonlar) molekül ağırlığı yüksek ve oldukça düzenli yapıdaki polimerlere dönüşmesini sağlayan kimyasal bileşikler karışımına verilen ad.

Bu katalizörler ilk olarak 1950'lerde Alman kimyacı Karl Ziegler tarafından etilenin atmosfer basıncı altında polimerleşmesinde kullanıldı. Ziegler'in katalizörü titan tekraklorür ile alüminyumun bir alkil türevinin karışımıydı. İtalyan kimyacı Giulio Natta ise bu yöntemi öbür alkenlere de uyguladı ve polimerleşme tepkimesinin mekanizması üzerindeki bulgularına dayanarak Ziegler katalizörünün başka çeşitlerini geliştirdi. Ziegler ve Natta bu çalışmalarından ötürü 1963'te Nobel Kimya Ödülü'nü paylaştılar.

Ziegler-Natta katalizörleri titan, krom, vanadyum ve zirkonyum gibi geçiş metallerinin halojenürleri ile alkil alüminyum bileşikleri gibi geçiş metalleri dışında kalan metallerin organik türevlerinin çeşitli karışımlarından oluşur.

Zielona Góra, Polonya'nın ortabatı kesiminde il (*województwo*). 1975'te oluşturulmuştur. Yüzölçümü 8.868 km²'dir. Kuzeyde Gorzó Wielkopolski, doğuda Leszno, güneydoğuda Legnica, güneyde Jelenia Góra illeri, batıda da Almanya ile çevrilidir. Genellikle doğu-batı yönünde akan, Odra (Oder) Irmağı ilin ortasından geçer. Nysa Łużycka (Neisse) ve Bóbr ildeki öteki ırmaklardır. İlin kumlu topraklarında çavdar ve patates üretilir. İlin büyük bir bölümüne yayılan linyit yatakları yörenin ekonomik gelişiminde önemli yere sahiptir. İlde ayrıca dokuma, gıda ve makine fabrikaları da vardır. Porselen, cam ve çimento fabrikaları ilin güneybatı ve güney kesimlerinde yer alır. Zielona Góra kenti ilin yönetim merkezidir. Nowa Sól, Żary, Żagań ve Świebodzin ildeki öteki önemli sanayi merkezleridir. Nüfus (1991 tah.) 660.000.

Zielona Góra, Almanca GRÜNBERG. Polonya'nın ortabatı kesimindeki Zielona Góra ilinin (*województwo*) merkezi kent. Günümüzde bir sanayi ve kültür merkezi olan kent, 13. yüzyılda Flaman dokumacıların bölgeye yerleşmesinden sonra bir dokumacılık merkezi olarak gelişti. 15. yüzyılda ekonomik gücü doruğa ulaştı. Sonraki yıllarda çeşitli yangınlardan ve savaşlardan büyük hasar gördü. II. Dünya Savaşı sırasında kentin yaklaşık yüzde 30'u Almanlar tarafından yıkıldı.

Zielona Góra, üzüm bağlarıyla kaplı tepelerin çevrelediği çukur bir bölgede yer alır. Kentte her yıl sonbaharda bir bağbozumu şenliği düzenlenir. Ressam Tadeusz Konicz 1733'te burada doğmuştur. Kentin ortaçağdan kalma belediye binasına 18. yüzyılda yapılan ek bina bugün bir müze olarak kullanılmaktadır. Kentte 15. yüzyıldan kalma bir kule bulunur. Nüfus (1992 tah.) 114.300.

zift, kimya sanayisinde kömür katranı, odun katranı, katı yağlar, yağ asitleri ya da sıvı yağların damıtılması sırasında elde edilen siyah ya da koyu kahverengi atık.

Kömür katranı zifti, temel olarak aromatik reçinemsi bileşikler ile aromatik ve benzeri başka hidrokarbonlardan ve bunların türevlerinden oluşan, gevşek ve çeşitli sertliklerde bir maddedir. En çok yol yapımında, çatıların kaplanmasında ve elektrot yapımında kullanılır.

Odun katranı zifti reçine asitleri içeren parlak bir maddedir. Temel olarak plastiklerin ve yalıtım malzemelerinin üretiminde kullanılır.

Katı ve sıvı yağlar ile yağ asitlerinden damıtma yoluyla elde edilen ziftler ise çoğunlukla polimerler ve bozunma ürünleri içeren yumuşak maddelerdir. Bu ziftlerden ise genellikle verniklerde, boyalarda ve yer karolarının yapımında yararlanılır.

zift gölü, doğal asfalttan(*) oluşan geniş yüzey çökeli. 445 ha'lık bir alanı kaplayan Venezuela'daki Guanoco Gölü bunun bir örneğidir. Yaklaşık 6 milyon ton asfalt içerdiği sanılan gölden 1891-1935 arasında ticari olarak yararlanılmıştır. Daha küçük yataklar ise genellikle Tersiyer (Üçüncü) Döneme (y. 65-2,5 milyon yıl önce) ait deniz çökellerinin yüzeye çıktığı yerlerde görülür. Los Angeles'taki Rancho La Brea'daki katran çukurları bunlara örnektir. Çoğu zift gölü eskiden etkin sızıntıların kalıntılarıdır; buna karşılık Trinidad Adasındaki Zift Gölü gibi bazıları, bir yeraltı kaynağından sızan taze ham petrolle beslenir.

Zigana Dağları, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde dağ sırası. Doğu Karadeniz Sıradağlarına(*) bağlı kıyı

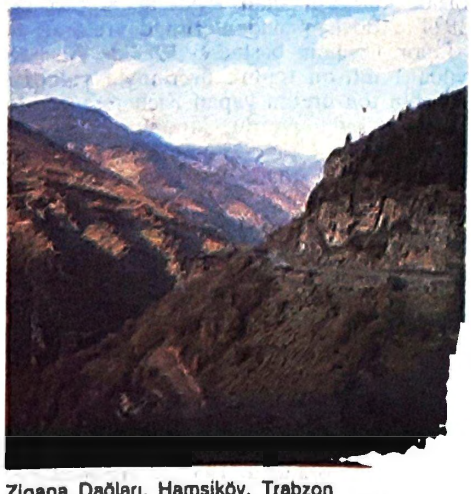

Zigana Dağları, Hamsiköy, Trabzon
Hasan Basri Özsu

dağlarının Trabzon'un güneyine rastlayan kesimini oluşturur. Adını aldığı Zigana Tepesinde 2.511 m'ye, Çakırgöl Dağının Deveboynu Tepesinde 3.082 m'ye ulaşır. Güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanarak Harşit Çayı ağzının doğusunda yer alan Karaburun'daki tepelerde sona erer. Güneyde Harşit Çayı vadisine dik yamaçlarla iner. Değirmendere ve kolları tarafından derin biçimde yarılmıştır. Geniş bir bölümü ladin ormanlarıyla kaplıdır.

Zigana Dağlarının yapısına Eosen Bölüme (y. 54-38 milyon yıl önce) ait volkanik kayaçlar egemendir. Bu volkanik kayaçlarla Kretase (Tebeşir) Döneme (y. 136-65 milyon yıl önce) ait tortul kayaçlar ara katman oluşturur. Çakırgöl Dağının doruk kesiminde Kuvaterner (Dördüncü) Dönemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) oluşan buzullaşmanın izlerine rastlanır.

Trabzon'u Erzurum üzerinden İran'a bağlayan yol, Zigana Dağlarını yılın büyük bölümünde sisli olan ve kışın kar altında kalan Zigana Geçidinde (2.030 m) aşar. Çok eski tarihlerden beri kullanılan Zigana Geçidinin aşılmasındaki güçlükler nedeniyle, Zigana Dağları 1990'da hizmete giren bir tünelle de geçilmektedir.

ziggurat, İÖ y. 2200'den İÖ 500'e değin Mezopotamya kentlerinde yapılmış basamaklı piramit biçiminde tapınak kulesi. Tuğladan yapılan ve iç boşluğu bulunmayan zigguratlar genellikle kare ya da dikdörtgen bir tabana otururdu.

Günümüze hiçbiri tam yüksekliğinde ulaşmamıştır. Tepesine üç kollu bir dış merdi-

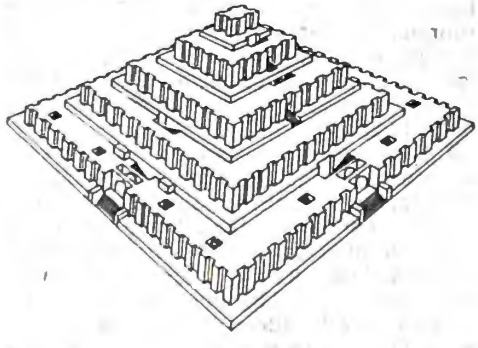

Ziggurat
E. Porada ve R. Dyson, *Art of Ancient Iran; Pre-Islamic Cultures*, Crown Publishers, Inc.

venle ya da çevresinde dolanarak yükselen bir rampayla çıkılırsa da, bugün bilinen zigguratların hemen yarısında böyle bir çıkış yolu bulunamamıştır. Zigguratların çoğunun eğimli yan yüzeyleri ve terasları ağaç ve bodur bitkilerle yeşillendirilirdi. Babil'in Asma Bahçeleri adı da buradan kaynaklanmaktadır. En iyi korunmuş ziggurat Ur'dakidir (bugün Tel el-Mukayyer). En büyük örnek olan Elam'da Çoge Zanbil'deki zigguratın taban kenarı yaklaşık 110 m, yüksekliği ise 25 m'dir ve bu, tahmin edilen özgün yüksekliğinin yarısı bile değildir. Efsanevi Babil Kulesi'nin Babil'deki büyük Marduk Tapınağı'nın zigguratı olduğu sanılmaktadır.

Zigong, Wade-Giles yazımında TZU-KUNG. Çin'de Sichuan yönetim bölgesinin (*sheng*) orta kesiminde kent ve yöre düzeyinde belediye (*shi*). 1939'da oluşturulan Zigong belediyesi ayrıca geçmişi 7. yüzyıla değin inen büyük tuz üretim merkezi Gongjing ile hızla gelişen Ziliujing kasabasını kapsar. Tuo Irmağının (*jiang*) kolu Jin Irmağı (*he*) kıyısında yer alan Zigong kenti, demiryoluyla Nei Jiang'a, karayoluyla da Leshan ve Luzhou gibi çevre kentlere bağlanır. Yörede tuzlu suya ulaşmak için derin kuyular

açılması, 9. yüzyıldan bu yana uygulanan bir yöntemdir. Son zamanlarda önemli petrol ve doğal gaz yatakları da bulunarak işletmeye açılmıştır. Tuzlu suyu buharlaştırmak için yakıt olarak doğal gazın kullanılması eski çağlara değin iner. Zigong'da tuz üretimine dayalı olarak potasyum klorit, brom, iyot, baryum tuzları ve öteki ürünler üreten gelişkin ve çeşitlenmiş bir kimya sanayisi kurulmuştur. Gübre bir başka önemli yan üründür. Zigong tuzu, yakınlardaki Leshan'da bulunan kimya fabrikalarında geniş çapta kullanılır. Kentte ayrıca makine fabrikaları ile Leshan ve en kuzeydeki Huangjinkou kömürünü kullanan bir elektrik santralı vardır. Nüfus (1990) 393.184.

zigot, eşeyli üreyen canlılarda, erkek ve dişi eşey hücrelerinin (gamet) bir araya gelmesiyle (döllenme) oluşan ve yeni bireyi oluşturmak üzere hızla bölünmeye başlayan yapı. Eşey hücrelerinde yer alan haploit sayıdaki kromozomlar döllenmeyle birleştiğinden zigot ve türe özgü kromozom sayısının tümünü taşır. Döllenmeden sonra, molekül düzeyindeki uyaranların yardımıyla bir dizi dönüşüme uğrayarak canlının vücut yapısının temelini oluşturacak yeni bir düzenlenme sürecine girer. Yazılma olarak bilinen ve art arda gelen mitoz bölünmelerden oluşan ilk çoğalma sürecinin sonunda canlı artık zigot değil, blastomer olarak adlandırılır. *Ayrıca bak.* döllenme; yarılma.

Ziguinchor, Senegal'in güneybatısında kent. Casamance Irmağı kıyısında bir ırmak limanıdır. Ziguinchor limanını Batı'ya tanıtan ilk Avrupalı 1457'de yöreye gelen Portekiz prensi Henrique O Navegador'un elçisi Venedikli denizci Alvise Ca'da Mosto oldu. Portekizliler, 1886'da Ziguinchor'u Fransa'ya bıraktılar. Kentte bir yerfıstığı yağı fabrikası vardır. Ziguinchor'un doğusunda Basse-Casamance Ulusal Parkı yer alır. Nüfus (1992 tah.) 148.831.

zihin, algılama, anımsama, düşünme, değerlendirme ve karar verme süreçlerinde rol oynayan yetiler bütünü. Yansımaları duyumlar, algılar, duygular, bellek, arzular, çeşitli usavurma biçimleri, güdüler, tercihler, kişilik özellikleri ve bilinçdışı gibi oluşumlarda görülür.

Gözlenebilir olgularda açığa çıktığı ölçüde zihnin genellikle insana özgü olduğu kabul edilir. Bununla birlikte başka hayvanların da zihni olduğunu öne süren kuramlar da vardır. Bir görüşe göre zihin maddenin evrensel özünü oluşturur. Bir başkasına göre ise insanüstü zihinler ya da zekâlardan söz edilebilir; tek bir mutlak zihin ya da aşkın zekâ olabilir.

Zihin kavramı çeşitli olgularla birlikte ele alınmalıdır. Bunlardan ilki düşünce ya da düşünme olgusudur. Dünyada düşüncenin varlığını gösteren herhangi bir kanıtın yokluğunda zihin sözcüğü de fazla anlam taşımaz. Tarih boyunca bu olgunun gözlenmesi, zihin konusunda farklı kuramların geliştirilmesine yol açmıştır. "Düşünce" ya da "düşünme" gibi sözcüklerin belirsizliği, bunların zihnin alanını tanımlamada yetersiz kalacağını düşündürebilir. Ama düşünme ile duyumsama arasındaki ilişki ne olursa olsun, düşünmenin dış izlenimleri kabul etmekten daha geniş bir alanı kapsadığı söylenebilir. Düşünmeyi duyumsamanın bir sonucu olarak görenler kadar, düşünceyi duyudan bağımsız kabul edenler de bu görüştedir. Her iki durumda da düşünme duyumsamanın ötesine geçmekte, ya duyumsanan malzemeyi değerlendirmekte ya da duyuların hiç ulaşamadığı nesneleri kavramaktadır.

Zihin kavramının temelinde yatan ikinci olgu, bilgi ya da bilmedir. Düşüncenin, değerlendirmenin ya da usavurmanın hiçbir biçimi yokken duyum var olabilirse bilginin ya da belli bir bilinç düzeyinin de var olabileceği gerekçesiyle buna karşı çıkılabilir. Böyle bir sorun gerçekten vardır, ama düşüncenin tümüyle yokluğunda doğruluk ile yanlışlık, bilgi, hata ve cehalet ya da bilgi, inanç ve görüş arasındaki ayrımların duyumlar açısından geçerli olamayacağı da kabul edilmelidir. Bilginin bu ayrımları içeren herhangi bir tanımı, düşünceyi varsaydığı gibi aynı nedenle zihni de varsayar. Benzer biçimde kendini bilmek olgusu da zihnin varlığına ilişkin ipuçları içerir: Duyumsama bir nesneyi fark etmek olabilir ve bu kadarıyla bir tür bilmek sayılabilir, ama duyuların kendilerini duyumsayabildikleri ya da kendilerinin farkında olabildikleri hiç gözlenmemiştir. Düşünce yalnız dış nesneler üzerinde değil, kendisi üzerinde de yoğunlaşabilmekte, düşünmenin doğasını tanımlayabilmekte, zihin kuramları geliştirebilmektedir. Bu olgu da zihin sözcüğüne yüklenen bütün anlamların ortak öğesi olarak belirmektedir. Hangi sözcüklerle dile getirilirse getirilsin düşüncenin bu özellikten yoksun olduğu bir dünyada zihin kavramının ortaya çıkabileceğini kabul etmek zordur.

Üçüncü olgu amaç ya da niyeti kapsar ve hedefi önceden bilerek hareketin yönünü planlamak ya da herhangi başka bir yolla istenen ve öngörülmüş hedefe ulaşmaya çalışmak olarak görülür. Tıpkı duyarlılık gibi arzular da koşulsuz olarak bir zihin alanının göstergesi değildir. Örneğin doğal arzu kuramına göre, cansız ve duygusuz şeylerin doğal eğilimleri de arzu ifadeleridir. Ama burada zihnin kanıtı olarak alınan amaç ya da niyet olgusu bu anlamda arzu değildir.

Amaç canlıların davranışları düzeyinde görüntülerle sınırlanmış duyulardan başka bir etmen gerektirir. Duyularla aynı sınırlılığı taşıyan tutkularda bulunamaz; çünkü tutkular, denetlenmedikleri sürece dolaysız bir duygusal boşalıma yönelir. Davranışları gelecekteki amaçlara yöneltmenin gerektirdiği bu etmen ya zihnin tüm anlamlarında bulunan ya da, en azından zihinle ilgili bir öğedir. Bazen irade, ussal bir arzu ya da düşünsel bir iştah olarak görülür. Bazen düşünme ile birlikte zihnin ya da anlama yetisinin iki ana etkinliğinden biri olan isteme edimi olarak ele alınır. Bazen de amaçlılık zihniyetin özü olarak kabul edilir.

Düşünce, bilgi (ya da kendini bilme) ve amaç gibi olgular bütün zihin kuramlarında vardır. Bunların zihin kavramının geliştirilmesine olanak veren olgular olduğu da söylenebilir. İnsan zihninin niteliği, yapısı, bölümleri, hangi bütünün parçası olduğu konusundaki kuramsal çekişmelerin dışında da tartışmalı alanlar vardır. Ama bütün bu kuramların paylaştığı ortak öğelerden yola çıkılarak bazı başka sorular sorulabilir. Zihin nasıl çalışır? İşi, her ne ise, bunu nasıl ve hangi içkin üstünlük ve kusurlarıyla yapar? Zihnin maddeyle, organlarla, maddi koşullarla ya da bir başka zihinle ilişkisi nedir? Zihin insanda ve hayvanda ortak bir iyelik midir, yoksa hayvandaki insandakinden kesinlikle farklı mıdır? İnsandan ve maddi yaşam dünyasından ayrı bir zihin ya da zihinler var mıdır? Yapay zekânın sınırları nedir?

Bu konulardaki tartışmaları anlayabilmek için değişik görüşlerin kaynaklandığı zihin kavramlarını bilmek gerekir. Bilgi kuramı, metafizik, mantık, etik ve din felsefesi gibi alanlarda varılan sonuçların hepsi zihin felsefesi açısından önem taşır. Zihin felsefesinin sonuçları da bütün bu alanlarda önemli yer tutar. Dahası bu karşılıklı ilişki, zihnin nöroloji, psikoloji, sosyoloji ve tarih gibi bilgi dallarıyla ilişkisinde de söz konusudur.

Zihni (BAYBURTLU), asıl adı MEHMED EMİN (d. 1797, Bayburt - ö. 1859, Ulasa köyü, Trabzon yakınları), hem halk, hem de divan şiiri özellikleri taşıyan koşmalarıyla tanınan Osmanlı şair.

Bayburt, Erzurum ve Trabzon'da medrese eğitimi gördü. 1816'da İstanbul'a giderek kâtiplik yaptı; sonra Çanakkale muhafızı Vasıf Paşa'nın mektupçusu oldu. 1840'ta Mısır'a gitti. Kudüs valisi Haydar Paşa'nın divan kâtipliğinde bulundu. Hopa, Of, Karaağaç, Ünye, Sürmene ve Vakfıkebir'de nahiye müdürlüğü yaptı. Trabzon'da hastalandı, Bayburt'a dönerken yolda öldü.

Hem aruz, hem hece ölçüsünü kullanan Zihni, Karacaoğlan, Gevherî, Fuzulî, Nabî ve Şeyh Galib gibi şairlerin etkisi altında kalmıştır. Yergileriyle yalnızca kişileri değil, makamları ve toplumu da hicvetmiştir. Başlıca yapıtları arasında, kendisi de bir şair olan oğlu Ahmed Revâyi'nin bastırdığı *Divan*'ı (1876), yaşamını anlattığı *Sergüzeştname*, Bayburt eşrafından Abdullah Bey'in serüvenlerini konu alan ve araya manzum parçaların serpiştirildiği düzyazı bir yapıt olan *Kitab-ı Hikâye-i Garibe* sayılabilir.

Zihnioğlu, Asım (d. 1909, Uşak), Türkiye'de çay tarımının yerleşmesi ve yaygınlaşması için çaba gösteren tarım uzmanı. 1927'de İzmir'de Ziraat Meslek Okulu'ndan mezun olunca Uşak Şeker Fabrikası'nda çalışmaya başladı. 1933'te Giresun Fındık Bahçeleri'nin İmar ve Islahı Mücadele Teşkilatı'na atandı. 1938'de Rize Çay ve Fidanlıklar Teşkilatı'nda müdürlüğe getirildi. Bu görevdeyken 1939-40'ta Batum'dan getirilen çay tohumlarının köylerde ekilmesini ve böylece elde edilen fidelerle yeni çaylıklar kurulmasını sağladı. Toprak erozyonuna karşı setlendirme yönteminin uygulanması çalışmalarını yönetti. Yeni bir yasayla kurulması öngörülen 30 bin dekar çay bahçesinin Rize bölgesinde gerçekleştirilmesini sağladı. Yöre halkının çay tarımı konusunda bilgilendirilmesi için çaba harcadı ve örnek çay bahçeleri kurdu. Çevreden toplanan çay yapraklarının Çin usulü sıcak odalarda kurutulmasıyla ilk Türk çayının (30 kg) elde edilmesi çalışmalarına katıldı. Daha sonraki yıllarda çevrede yeni çay atölyelerinin kurulmasını destekledi.

1943-45 arasında Tarım Bakanlığı tarafından gönderildiği Hindistan ve Seylan'da (bugün Sri Lanka) çay konusunda eğitim gördü. Yurda döndükten sonra 1946'da Rize'de Çaycılar Yardımlaşma Kooperatifi'ni kurdu. 1947'de ilk kez modern tesislerde çay üretimini başlattı. 1953'te İstanbul Tekel Genel Müdürlüğü merkezine atandı. Bu görevdeyken Tekel'in Maltepe'deki Araştırma Enstitüsü'nde bir kalite kontrol laboratuvarı oluşturdu. I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında çalıştı. Daha sonraki yıllarda çeşitli ülkelerde çay konusunda incelemelerde bulundu, sempozyum ve toplantılara katıldı. 1969'da emekliye ayrıldı.

Zihnioğlu'na çay tarımının ve ürününün geliştirilmesinde gösterdiği üstün gayret nedeniyle TÜBİTAK tarafından 1983'te Hizmet Ödülü, Çay İşletmeleri Kurumu tarafından da 1992'de Üstün Gayret, Başa-

n ve Hizmet Ödülü verilmiştir. Zihnioğlu'nun *Çay Ziraati* (1956), *Çay ve İklimi* (1967), *Seylan ve Hindistan Çay Endüstrisindeki Son Gelişmeler* (1967) gibi çalışmaları yayımlanmıştır.

zikir, ZIKR olarak da bilinir (Arapçada "anma", "anımsama"), mutasavvıfların, Tanrı'nın yüceliğini dile getirmek ve manevi yetkinliğe ulaşmak amacıyla belli bir söz ya da cümleyi yinelemesi. Tanrı'nın esma-i hüsna olarak bilinen adları ve kelime-i tevhidle (*La ilahe illallah*) yapılır.

Bazı hadislere göre Hz. Muhammed döneminde zikir toplantıları (mecalisü'z-zikr) düzenleniyordu. Ama bunların amacı Kuran okumak, din kurallarını öğrenmek, bazı konularda söyleşide bulunmaktı. Bu zikir toplantılarının belli bir yeri, zamanı ve kuralı da yoktu. Tarikatların ortaya çıkışına değin zikir konusunda kurallar belirlenmedi. 12. yüzyıldan başlayarak tarikatların yayılmasından sonra, tarikatlara göre değişen yeni bir zikir anlayışı gelişti.

Mutasavvıflara göre Hz. Muhammed Hz. Ebubekir'e hicret sırasında mağarada iken hafi (gizli, sessiz) zikri öğretmiştir; bu zikir türü Sıddıkiye olarak da bilinir. Müslüman oluşunda Hz. Ömer'e öğretilen zikir cehri (açık, sesli) zikir ya da Kübreviye olarak anılır. En yaygın zikir biçimi olan Cehriye ise Hz. Ali'ye öğretilmiştir. Zikir biçiminde Hz. Ebubekir'i izleyen tarikatlar Bekriye ya da Sıddıkiye, Hz. Ali'yi izleyen tarikatlar da Aleviye ya da Cehriye olarak adlandırılır.

Zikir hem bireysel, hem de toplu olarak yapılabilir. Bireysel zikir için vird adı da kullanılır. Şeyh ya da halifenin yönetiminde yapılan toplu zikrin biçimi tarikatlara göre değişir ve çeşitli adlarla anılır. Örneğin Nakşibendiyede hatme ya da hatm-i hacegân, Mevlevilikte sema, Halvetiyede darb-ı esma, Rifailik ve Sadiyede zikr-i kıyam, Kadiriyede deveran (devran) denir. Bekri tarikatlarda zikir kişinin ancak kendisinin duyabileceği bir sesle yapılırken Alevi tarikatlarda yüksek sesle yapılır. Zikir yapan kişinin ve bulunduğu yerin temiz olması gerekir. Oturarak zikredilecekse mutlaka kıbleye dönülmelidir.

zikzaklı kelebek *bak.* süngerören

zil, daire biçiminde düz ya da içbükey bir metal plaktan oluşan vurmalı çalgı. Tek zil üstüne sopayla vurularak, çift zil ise birbirine çarpılarak çalınır. Zil Asur'da, İsrail'de (İÖ y. 1100'den beri), Eski Mısır'da ve daha başka ilkçağ uygarlıklarında çoğunlukla dinsel törenlerde kullanılırdı. Uzakdoğu'ya ortaçağda, Avrupa'ya da 13. yüzyıldan önce ulaştı. Asya'da kullanılan zillerin çoğu iki türdür. Bazısı geniş kenarlı ve ortası bombeli (çukur) ya da düz olur ve yatay tutulup hızla birbirine çarpılarak çalınır. Bazısı da dar kenarlı ya da tümüyle bombeli (kenarsız) olur, dik tutularak ve hafifçe vurularak çalınır. Batı müziğinde kullanılan zillerin kaynağı 18. yüzyılda Avrupa'da moda olan Osmanlı mehter takımlarının zilleridir ve orkestraya ilk kez Haydn'ın (özellikle *Askeri Senfoni*, 1794), Mozart'ın ve Beethoven'ın yapıtlarıyla girmiştir. Romantik dönem müziğinde de (örn. Wagner'in *Tannhäuser*'i), dramatik gerilimin doruk noktalarını vurgulamak için sık sık zil kullanılmıştır. Bu tür zillerin en iyileri Türkiye'de, özellikle Zilciyan Ailesi(*) tarafından yapılmış, yapım yöntemleri ve kullanılan bakır-kalay-altın alaşımı bir aile sırrı olarak titizlikle korunmuştur.

Günümüzde zillerin çapları 36-46 cm arasında değişir. Meşin kulpun bulunduğu orta bölüm bombelidir ve karşılıklı çarpıldığında yalnızca kenarların birbirine değmesi için dışa doğru eğimli yapılır. Bu ziller, çok gür bir ses verirler. Birbirine çarpma ya da sürtünmeden başka, zillerden bir ayak pedalı aracılığı ile de ses alınabileceği gibi, aynı amaçla, bateri bageti de kullanılabilir. Gerekirse bagetin ucuna keçe sarılabilir. Caz ve dans topluluklarında daha başka yöntemler de kullanılmaktadır.

Biçim bakımından yukarıda anlatılan büyük zile benzeyen, ama ondan çok daha küçük (yaklaşık 3 cm çapında) bir zil türü daha vardır. Rakkaseler ve çengilerin, iki ellerinin baş ve işaret parmaklarına takarak çaldıkları bu zil en az iki çift olarak kullanılır. *Ayrıca bak.* halile.

Zilciyan AİLESİ, ürettikleri zillerle ünlü Ermeni ailesi. Ataları 1623'te Trabzon'dan İstanbul'a giderek Samatya'ya yerleşti. Önceleri kazan yaptılar, sonra zil üretmeye başladılar. Kerovpe Zilciyan (1828-1910) 1851'de Londra, 1867'de Paris, 1873'te Viyana, 1883'te Boston, 1893'te Chicago, 1898'de Berlin ve 1907'de Bologna'daki Dünya sergilerinde sergilediği zilleriyle ödüller kazandı. Mikayel Zilciyan (1905-78) aile atölyesini Samatya'dan Sağmalcılar'a taşıdı. Zilciyanların yanında yetişen Agop Tomurcuk'la Mehmed Tamdeğer, 1980'de Bağcılar'da yeni bir atölye açtılar. Avedis Zilciyan (1889-1979) 1929'da ABD'de Massachusetts eyaletinin Norwell kentinde bir atölye açmıştı. Onun ölümünden sonra zil üretimini oğlu Arman Zilciyan sürdürdü.

Zile, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde, Tokat iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.511 km² olan Zile ilçesi kuzeydoğu ve doğuda Turhal, güneydoğuda Pazar, Artova ve Sulusaray ilçeleri, güneyde Yozgat ili, batıda gene Yozgat ve Amasya illeri, kuzeyde de gene Amasya iliyle çevrilidir.

İlin batı köşesinde yer alan ve üç yandan dağlık alanlarla kuşatılmış olan ilçe topraklarının kuzey ve batı kesimini Buzluk Dağı, güney kesimini ise Deveci Dağları engebelendirir. Arazi yüksekliği hiçbir kesimde 2.000 m'ye ulaşmaz. İlçe topraklarından kaynaklanan sular Yeşilırmak aracılığıyla Karadeniz'e ulaşır. Çekerek ve Zile çayları ilçe sınırları dışında Yeşilırmak'a katılır. Zile Çayı vadi tabanının genişlediği kesimdeki düzlükler Zile Ovası adıyla anılır. Kazova'nın batı uzantısı ilçenin doğu kesimine sokulur.

Doğal bitki örtüsü genellikle step (bozkır) görünümündedir. Dağlık alanlarda meşe ve kayın ormanlarına, yüksek kesimlerde de yer yer sarı çam topluluklarına rastlanır.

Yarıdan fazlası kırsal kesimde yaşayan ilçe halkı geçimini genellikle tarımdan sağlar. Başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, buğday, arpa, mercimek, nohut, üzüm, ayçiçeği ve elmadır. Zile 1984'te ilin en çok buğday, arpa, mercimek ve nohut üretilen ilçesiydi. Bir miktar başka meyve ve sebze de yetiştirilir. Zile'nin yöresel olarak en ünlü ürünleri leblebi ve pekmezdir. Daha çok koyun ve kıl keçisi, az miktarda da Ankara keçisi yetiştiriciliğine dayanan hayvancılık önemli gelir kaynaklarındandır. Sığır besiciliği yapanların yararlandığı bir yapay tohumlama istasyonu vardır. Modern kovanlarla arıcılık da yapılır.

Önemli bir sanayi kuruluşunun bulunmadığı ilçede yüzden çok atölye ve imalathaneden oluşan bir küçük sanayi sitesi vardır. Kayseri ve Yozgat'ı Amasya ve Tokat'a bağlayan karayolu ile Kalın (Sivas) - Samsun demiryolu ilçe topraklarından geçer.

Boztepe bucağına bağlı Yalınyazı (eskiden Maşat) köyü yakınlarındaki Maşathöyük(*) ile ilçe merkezindeki Zile Höyüğü'nde yapılan kazılarda ele geçen buluntular, yörenin oldukça eski bir yerleşim alanı olduğunu gösterir. Hititler döneminde önemli birer yerleşme olan Tapigga (Maşathöyük) ve Anziliya (Zile Höyüğü), İÖ 15. yüzyıldan sonra Hititlerin en büyük düşmanlarından Kaşkaların birçok saldırısına uğradı. İÖ 8. yüzyılda Friglerin yönetimine giren yöre, İÖ 7. yüzyılda Kimmerler tarafından yağmalandı. Ardından İÖ 6. yüzyılda Perslerin, İÖ 4. yüzyılda da Makedonyalıların denetimine girdi. İÖ 3. yüzyılda Pontus Krallığı'na bağlandı ve İÖ 66'da Romalıların eline geçti. Yörede Pontus yönetimini yeniden kurmak isteyen II. Pharnakes, İÖ 47'de Zela'da (bugün Zile) yapılan ve kısa süren bir savaşta Julius Caesar(*) tarafından yenilgiye uğratıldı. 11. yüzyıl başlarında Bizans'ın Armeniakon Theması'nın sınırları içinde yer alan yöreye aynı yüzyılın ikinci yarısında Türkmenler gelmeye başladı. Danişmendlilerin ve Anadolu Selçuklularının egemenliği altında kalan yöre, 13. yüzyıl

Zile'de bir sokak, Tokat
Anadolu Yayıncılık Arşivi

ortalarında Baba İshak Ayaklanması'ndan etkilendi. İlhanlıların denetimi altındayken Moğol valileri tarafından yağmalandı. Eretna Beyliği, Kadı Burhaneddin Devleti ve Akkoyunlular tarafından yönetildikten sonra Osmanlıların eline geçti. Ankara Savaşı'nı (1402) kazanan Timur'un kısa süreli denetiminin ardından 1413'te yeniden Osmanlı topraklarına katıldı. Celali Ayaklanmaları'ndan(*) büyük ölçüde etkilendi. 19. yüzyıl sonlarında Sivas vilayetinin Tokat sancağına bağlı bir kaza olarak yönetiliyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında yöre Zile Ayaklanması'na(*) sahne oldu.

Tokat ve Turhal'dan sonra ilin üçüncü büyük merkezi olan Zile kenti ilçenin doğu kesiminde yer alır. Zile Ovasında kurulmuş olan kentin eski adları Anziliya ve Zela'dır. Bahçeli evler düzeninde geniş bir alana yayılan kent, ilin başlıca ticaret ve hizmet merkezlerindendir. Kayseri ve Yozgat'ı Turhal'da ayrılarak Amasya ve Tokat'a bağlayan karayolu kentten geçer. Amasya'dan gelen bir başka yol, bu karayoluyla kentte kesişir. Zile kentinin il merkezi Tokat'a uzaklığı 63 km'dir. Zile Devlet Hastanesi kente ve çevresine hizmet veren başlıca sağlık kurumudur.

Anziliya kentinin kurulmuş olduğu tepede bazı askeri ve idari yapı kalıntılarına rastlanır. Başlıca tarihsel yapılar Zile Ulucamisi (1267), Hoca İshak Camisi (1475), Boyacı Hasan Ağa Camisi (1497), Musa Fakih Türbesi (1106), Yenihamam (16. yy) ve Çiftehamam'dır (1656-57).

Zile Belediyesi 1872'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 107.973; kent, 46.090.

Zile Ayaklanması, Kurtuluş Savaşı sırasında, Tokat ve Zile yöresinde patlak veren ayaklanma (Mayıs-Haziran 1920)

Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) alınan kararlara bağlı olarak, Anadolu'daki bütün yerel yönetim birimlerinin İstanbul'daki merkezî yönetimle ilişkilerini kesmesi İstanbul Hükümeti'ni çok zor duruma düşürmüştü. İstanbul'un 16 Mart 1920'de fiilen işgal edilmesinden sonra yeniden işbaşına geçen Damat Ferid Paşa, Kuva-yı Milliye'yi etkisiz kılmanın yollarını arıyordu. Bu amaçla Anadolu'daki yerel eşrafla ya da din adamlarıyla anlaşarak İstanbul yanlısı eylemler düzenlemeye yöneldi.

Yozgat ve Yıldızeli ayaklanmalarından ve Damat Ferid Paşa'nın desteğinden cesaret alan Zileli davavekili Ali Bey, görevden uzaklaştırılan eski nahiye müdürü Naci Bey ve İhsan Bey, 30 kadar atlıyla Zile köylerinde dolaşarak Kuva-yı Milliye karşıtı propaganda yapmaya başladılar (Mayıs 1920). Bu olayın haber alınması üzerine, Ankara Hükümeti 3 Haziran 1920'de Zile'ye süvari binbaşı Hilmi Bey komutasında bir birlik gönderdi. Bu arada eylemlere son verenlerin de bağışlanacakları duyuruldu. Bazı ayaklanmacılar eylemlerine son verirken, Postacı Nâzım adında biri Ankara'ya haber göndererek, TBMM Hükümeti'ni tanımadığını bildirdi. Ardından da 400 kişilik bir kuvvetle 6 Haziran'da Zile'ye saldırdı.

Olayların büyümesi üzerine Ankara Hükümeti, Tokat'taki 5. Tümen'i de Zile'ye gönderdi. Ama Cemil Cahit Bey'in (Toydemir) komuta ettiği tümen, Zile eşrafının önemli bir bölümünün de ayaklanmacılara katıldığını ve kentteki jandarma birliklerinin Postacı Nâzım'a teslim olduklarını öğrenince kente düzenlemeyi planladığı saldırıdan vazgeçti. Bu arada, ayaklanmacılar da durumlarını güçlendirmiş ve kendilerine katılan muftuyu kaymakam yapmışlardı.

Ayaklanmayı bastırmak için birkaç gün daha beklemek ve 5. Tümen'i yeni birliklerle takviye etmek gerekti. Zile'ye Sivas ve Erzurum'dan yeni birlikler gönderildi. Ayaklanma takviye edilmiş 5. Tümen'in yoğun çatışmalardan sonra 12 Haziran'da Zile'ye girmesiyle bastırıldı.

zilhicce, ZÜLHİCCE olarak da bilinir, Hicrî takvimde 12. ay. "Bütün ayların tamamlandığı yılın bittiği ay" anlamına gelir. Eski Arap takvimindeki aylardan biriydi. Eşhûru l-Hurum'dan (Haram Aylar) olduğu için Cahiliye dönemi Arapları bu ayda savaşmaz, avlanmaz ve adam öldürmezlerdi. İslâm döneminde hac görevinin bu ayın 9-12. günlerinde yerine getirilmesi nedeniyle zilhicceye aynı zamanda "hac ayı" denildi. Hz. Muhammed zilhicce ayında savaş ve kavganın yasak olduğunu, hac görevinin yerine getirilmesi gerektiğini buyurmuştu. Zilhicce 29 gündür. Ama artık yıllardaki bir gün bu aya eklendiğinden dört yılda bir 30 gün çeker. Osmanlı resmî belgelerinde zilhicce Arap alfabesinin *zel* (ذ) harfiyle gösterilirdi.

zili, SIRT olarak da bilinir, Anadolu'da düz yer yaygılarının dokunmasında kullanılan bir teknik ve bu teknikle dokunmuş yaygı. İsdar adı verilen dikey tezgâhlarda ters yüzü önde olmak üzere yün ipliğinden dokunur. Düz dokuma atkı ve çözgü iplikleriyle oluşturulurken, renkli ikinci bir atkı ipliği de çözgülerin arasından önden arkaya geçirilerek desen yapılır. Böylece ön yüzde desenler kabartma olarak ortaya çıkar, arka yüzde ise renkten renge atlayışlarla karışık bir görüntü oluşur. Cicime(ⁱ) benzemekle birlikte daha rahat uygulanabilen bir teknikle dokunan zilyi cicimden ayıran başlıca özellik, desenlerin yüzeyde hiç boşluk bırakmadan işlenmiş olmasıdır. Zilide enine ve boyuna atlamaların kaydırılmasıyla çapraz çizgiler de dokunabilir. Zililer bazen cicim ve sumak tekniklerivle birlikte karışık olarak da dokunabilir. Dokuma tekniğinin özelliği nedeniyle zililerde daha çok Orta Asya kaynaklı bezeme örgeleri olan sekizgen Türkmen gülleri ve iç içe zikzaklar görülür. Zili dokumalar desenlerine göre, düz, çapraz, seyrek, damalı ve konturlu zili gibi adlarla anılır.

Žilina, Almanca SILLEIN, Macarca ZSOLNA. Çekoslovakya'da, Stredoslovensky ilinde (*kraj*) kent. Váh Irmağının Kysuca ve Rajčianka ırmaklarıyla birleştiği noktada yer alır. 13. yüzyılın başında Slavlar tarafından bir ticaret merkezi olarak kuruldu. 1312'de özgür krallık kenti oldu. Kentte gotik öğeler taşıyan romanesk Sv. Stepan Kilisesi ve bölge kilisesi gibi ortaçağ yapıları, arkadlı bir pazaryeri ve Rönesans döneminden kalma bir kule vardır. Budatín Şatosu kentin hemen kuzeyindedir.

Žilina günümüzde Ostrava'dan gelen hattın doğu-batı doğrultusunda uzanan ana elektrikli demiryolu hattıyla birleştiği ışlek bir demiryolu kavşağıdır. Kent aynı zamanda devlet karayolunun üzerinde yer alır. Kentte taşımacılık alanında eğitim veren bir üniversite (1953), bir konservatuvar ve göz hastalıklarının tedavi edildiği bir merkez vardır. Sanayi ürünleri arasında kereste, makine, seluloz ve plastik sayılabilir. Nüfus (1990 tah.) 97.508.

zilkade, ZÜLKADE, ZÜLKİDA olarak da bilinir. Hicrî takvimde 11. ay. "Oturma ayı", "oturma zamanı" anlamına gelir. İki bayram ayı arasında kaldığından "aralık" da denen zilkade, eski Arap geleneklerine göre ticaret gibi işlerin yapılmadığı bir aydı. Eşhûru l-Hurum'dan (Haram Aylar) olduğu için, Cahiliye dönemi Arapları zilkade ayında savaşmaz, avlanmaz ve adam öldürmezlerdi. Bu inanış İslâmdan sonra da korundu. Bunun başlıca amacı Müslümanların zilkade ayında yola çıkıp zilhicce ayında hac görevini yerine getirdikten sonra muharremde memleketlerine dönmelerini tam bir güvenlik içinde sağlamaktı. Otuz gün çeken zilkade ayı, eski Osmanlı belgelerinde Arap alfabesinin *zel* (ذ) ve *elif* (ا) harfleriyle gösterilirdi.

Ziller, Tuiskon (d. 22 Aralık 1817, Wasungen, Meiningen yakınları, Saksonya-Meiningen - ö. 20 Nisan 1882, Leipzig), modern pedagojinin kurucusu Johann Friedrich Herbart'ın ilkelerini Alman ilköğretimine uygulayan Alman eğitimci.

Leipzig Üniversitesi'nde okurken Herbart'ın izleyicilerinin etkisinde kaldı. 1853'te aynı üniversitede ders vermeye başladı. 1862'de kendi pedagoji okulunu açtı. 1869'da, Herbart'ın izinden giden Alman eğitimcilerin merkezi olan Bilimsel Pedagoji Derneği'ni kurdu.

Ziller, Herbart'ın ahlâkî içerikli eğitim anlayışından yola çıkarak ilköğretimin güçlü bir kişiliğin oluşmasında nasıl etkili olabileceğini göstermeye çalıştı. "Yoğunlaşma" kuramının merkezinde tarih ve din dersleri vardı, öteki dersler bütünsel bir program oluşturacak biçimde bu çekirdeğin çevresinde yer alıyordu.

Ziller'in en önemli yapıtları *Einleitung in die allgemeine Padagogik* (1858; Genel Pedagojiye Giriş), *Grundlegung zur Lehre von erziehenden Unterricht* (1865; Eğitsel Ders Öğretisinin Temelleri) ve *Allgemeine Padagogik*'dir (1886; Genel Pedagoji).

Zillertal Alpleri, Almanca ZILLERTALER ALPEN, İtalyanca ALPI AURINE. Doğu Alpler'in Avusturya-İtalya sınırındaki kesimi. Brenner Geçidi ve Ötztal Alpleri'nden başlayarak Hohe Tauern'e kadar 56 km boyunca kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Ziller Irmağı bu dağlardan doğar ve genellikle kuzeye doğru akarak Inn Irmağına katılır. Dorukları kar ve buzlarla kaplı olan dağlar en yüksek noktasına Hochfeiler'de (3.510 m) ulaşır. Yörede turizm ve kış sporları önem taşır.

zilli maşa, Türk halk müziğinde kullanılan, idyofonlar ailesinden, belirsiz ses veren vurmalı çalgı. Mangal maşasına benzeyen demirden bir maşanın iki ucuna pirinçten ziller eklenerek oluşturulur. Düğünlerde, daha çok kadınlar tarafından çalınır.

Sol elle tutulan maşa, kollarına sağ elle tefe vurur gibi vurularak çalınır. Bazen de zilli tef gibi yalnızca sallanarak ses elde edilir. Bu ikinci çalma biçimi çok kıvrak ve coşkulu ezgilere özgüdür.

zilyetlik, bir şeyi fiilen elinde tutma ya da üzerinde tasarrufta bulunma. Roma hukukunda zilyetlik mülkiyet hakkından daha önemli sayılmaktaydı. Angloamerikan hukukunda da büyük önem verilen zilyetlik, mülkiyet hakkının en büyük kanıtı olarak kabul edilir.

Türk hukukunda zilyetliğin en önemli işlevi taşınır mallarda aynî haklar için açıklık sağlamasıdır. Taşınırlar üzerinde aynî hak kazanılması zilyetliğin kazanılmasına bağlanmıştır. Aynî haklar bakımından tapu siciline kayıt ilkesinin benimsendiği taşınmazlara ilişkin düzenlemelerde bile zilyetlik, kazandırıcı zamanaşımıyla aynî hak kazanılmasına olanak sağlar.

Zilyetlik doğrudan zilyedin iradesiyle, malı daha önce elinde bulunduranın rızasıyla ya da miras yoluyla kazanılabilir. Zilyetliğin kaybı ise zilyedin iradesiyle ya da fiili sahipliğin sona ermesiyle ortaya çıkar.

Zilyetlik bir hakka dayanıp dayanmadığına bakılmaksızın hukuken koruma altında sayılır. Bu bağlamda zilyet, hakkını korumak için kuvvet kullanabileceği gibi bazı dava haklarından da yararlanabilir. Zilyetliğin gaspında geri verme ve tazminat için, zilyetliğe tecavüz durumunda da tecavüze son verilmesi için dava açılabilir. Ayrıca zilyetliği korumak için idarî yollarla da önlem alınabilir.

Taşınır mallarda zilyetlik mülkiyet karinesi olduğundan, zilyetlik karinesine güvenerek hak kazanan iyi niyetli üçüncü kişiler de hukuken korunur. Zilyetliğin geri verilmesine uygulanacak hükümlerde, geri vermekle yükümlü zilyetlerin iyi niyetli olup olmaması gözetilmiştir.

Zimbabve, resmî adı ZİMBABVE CUMHURİYETİ, İngilizce REPUBLIC OF ZIMBABWE, eskiden (1911-64) GÜNEY RODEZYA, (1964-79) RODEZYA, (1979-80) ZİMBABVE RODEZYASI. Afrika'nın güney kesiminde denize kıyısı olmayan ülke. Güneyde Güney Afrika Cumhuriyeti, güneybatı ve batıda Botsvana, kuzeybatıda Zambia, kuzeydoğu ve doğuda da Mozambik ile çevrilidir. Başkenti Harare (eskiden Salisbury), yüzölçümü 390.759 km², 1992 tahmini nüfusu 9.871.000'dir.

DOĞAL YAPI. Zimbabve'nin egemen yüzey şeklini oluşturan Highveld adlı sırt, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda 650 km kadar uzanarak ülkeyi boydan boya aşar. Genişliği 80 km'yi bulan ve ülke topraklarının yaklaşık dörtte birini kaplayan sırtın ortalama yüksekliği 1.200-1.500 m arasında değişir. Ülkenin en yüksek noktaları olan Inyangani Dağı (2.592 m) ve

Nyangui Dağı (2.230 m) en doğu kesimde yer alır. Bir omurga gibi ülkenin ortasından geçen Highveld'in iki yanında Middle Veld olarak bilinen yayvan platolar uzanır. Kuzeyde Zambezi Irmağına, güneyde de Limpopo Irmağına doğru alçalan ve ortalama yüksekliği 900-1.200 m arasında değişen platoların kapladığı bu alan ülke topraklarının yaklaşık beşte ikisini oluşturur. Platolardan sonra kuzeybatıda ve özellikle güneydoğuda Bosveld (Lowveld) denen daha alçak yükseltiler başlar. Bu yükseltilerin çoğu 300 m'yi aşar.

Yüzey şekillerinin ayırt edici bir özelliği jeolojik bakımdan yaşlı Prekambriyen kayaçların ağır basmasıdır. En belirgin örneği Highveld bölgesindeki Matopo Tepelerinde görülen granit ve gnays çıkıntıların aşınması sonucunda ilginç bloklar ortaya çıkmıştır. Başka yerlerde *kopje* denen yuvarlak tepelere yaygın olarak rastlanır. Korkayaç komplekslerden oluşmuş dar ve uzun sırtların yer aldığı Great Dyke, Highveld bölgesini çaprazlamasına keserek yaklaşık 515 km boyunca uzanır. Sabi Vadisinde de volkanik kökenli korkayaç çıkıntılar dikkati çeker. Zambezi ve kollarının vadileriyle güneydeki Bosveld bölgesini Karoo Sistemi'nin şeyl ve kumtaşından oluşmuş kalın tortul kayaç katmanları örter.

Kuzeybatıda Zambia'yla sınırı çizen Zambezi Irmağı, büyük bir kırık boyunca akar. Irmak üzerinde 1959'da tamamlanan dev barajın gerisinde toplanan suların oluşturduğu Kariba Gölü, dünyanın en büyük yapay göllerinden biridir. Highveld bölgesi Zambezi Irmağı havzası ile güneydeki Limpopo ve Sabi ırmaklarının havzaları arasındaki su bölümü çizgisini oluşturur. Çeşitli kollarla ülkedeki suların büyük bölümünü toplayan üç ırmak da doğu yönünde Mozambik'i geçerek Hint Okyanusuna dökülür. Ülke genelinde egemen toprak türü granit kayaçlar üstünde oluşmuş ince ve kumlu topraklardır. Son derece geçirgen olan bu topraklar, düşük mineral içeriği nedeniyle pek verimli değildir.

Zimbabve'de yıl boyunca astropik bir iklim görülür. Ağustostan ekime değin süren sıcak ve kurak mevsimin sonlarına doğru Hint Okyanusundan gelen muson rüzgârları özellikle yamaçlara bol miktarda yağış bırakmaya başlar. Yağışlar muson rüzgârlarına daha açık olan doğu kesimde nisana değin devam eder. Mayıs-ağustos arasındaki kış mevsimi ülke genelinde ılık ve yağışsız geçer. Yıllık ortalama sıcaklık 16°C-21°C arasında değişir. Yağış düzeyi güneybatıdan kuzeydoğuya doğru gittikçe yükselir. Güney Afrika Cumhuriyeti sınırında 400 mm olan yıllık yağış miktarı, doğudaki yüksek alanlarda 1.000 mm'nin üzerine çıkar.

Zimbabve'nin büyük bölümü savanlarla kaplıdır; yaz yağışları zengin bir ağaç örtüsüne de olanak verir. Sık ormanlara herdemyeşil ağaçların yetiştiği doğu sınırında rastlanır. Kuzeybatıda özellikle tikağacının bulunduğu savan ağaçlıkları öne çıkar. Highveld ve Middle Veld bölgelerinde sert odunlu *Brachystegia* ağacının çeşitli türleri ağır basar; dikenli ağaçlar ve geniş yaprakları olan orta boylu *mohobohobo* ağaçları da yaygındır. Zambezi ve Limpopo vadilerinde yumrulu ve dikenli ağaçlarla baobab ağaçlarının yanı sıra *mohobohobo*'yu andıran *mopani* ağaçları bulunur. Bulawayo-Victoria Çavlanı Demiryolu'nun batısında Botsvana sınırına kadar uzanan geniş Hwange (eskiden Wankie) Ulusal Parkı'nın önemli bir bölümü av hayvanlarını koruma alanı olarak ayrılmıştır. Özellikle bu parkta bol miktarda bulunan yabanıl hayvanlar arasında aslan, pars, çita, sırtlan, çakal, tilki, karıncayiyen, fil, babuin, impala, kudu ve değişik antilop türleri sayılabilir. Büyük ırmaklarda suaygırı ve timsahlar yaşar. Başlıca yılan türleri mamba, dal yılanı ve kobradır. Kuş varlığı Harpya kartalı ve çekiçbaş gibi ilginç türleri kapsar.

NÜFUS. Zimbabve'nin Siyah ağırlıklı nüfusu Şonalar (yüzde 70) ve Bandebeleler (yüzde 16) olmak üzere Bantu dilleri konuşan iki ana öğeden oluşur. Güneybatıdaki Bulawayo kentinin çevresinde toplanmış olan Bandebeleler hemen her yandan Şonalarla kuşatılmıştır. Şonaların ayrıldığı başlıca kollardan Kalangalar bu bölgeye göre güneybatıda, Karangalar doğuda, Zezurular kuzeydoğuda, Rozviler ve Tongalar da kuzeyde otururlar. Geçmişte bütün ülkenin yönetimini ellerinde tutan beyazların oranı ancak yüzde 2'yi bulur. Yetişkin

beyazlar arasında Zimbabve'de doğmuş olanların oranı ancak dörtte bir dolayındadır. Özellikle 1965'ten sonra yoğunlaşan dışarıdan göç hareketinin 1976'dan sonra yerini dışarıya göç eğilimine bırakması sonucunda beyaz nüfus hemen hemen eski düzeyine inmiştir. Kırsal kesimde yaşayan beyazların yaklaşık dörtte biri Afrikanerdir. Asyalılar ile Renkliler olarak bilinen melezler küçük birer topluluk konumundadır.

Resmi dil İngilizcedir. Misyonerlerin çalışmaları sonunda Hıristiyanlık ülkenin önemli bir bölümüne yayılmıştır. Toplam nüfusun (1980) yüzde 44,8'ini oluşturan Hıristiyanlar arasında en büyük topluluk Anglikanları da kapsamak üzere Protestanlardır (yüzde 17,5). Katoliklerin (yüzde 11,7) yanı sıra yerel Afrika kiliselerine bağlı topluluklar da (13,6) vardır. Animizme dayalı geleneksel inançları sürdürenlerin oranı yüzde 40,4'ü bulur. Dinsel azınlıkların başında Müslümanlar gelir.

Nüfus yoğunluğu (1992) kilometrekare başına yaklaşık 25,3 kişidir. Yerleşme dokusu büyük ölçüde tarım için belirleyici olan yağış miktarını izler. Geçmişte verimli arazilere beyazların sahip olmasından kaynaklanan dengesiz nüfus dağılımı, Siyah çoğunluk yönetiminin başlattığı toprak reformu ve büyük çaplı yerleştirme programlarıyla değişme sürecine girmiştir. Kırsal kesimde oturanların oranı (1988) yüzde 73,6 gibi yüksek bir düzeydedir. Başkent Harare ve Bulawayo toplam kentsel nüfusun yaklaşık üçte ikisini barındırır.

Geçmişte çok yüksek olan doğal nüfus artış hızı, son yıllarda uygulanan aile planlaması ve yaşam düzeyini geliştirme çabaları sonucunda önemli ölçüde düşmüştür. Doğum ve ölüm oranları (1990-95) sırasıyla binde 39,9 ve binde 8,9'dur. Toplam nüfus içinde 15 yaş altındaki grubun oranı (1987) yüzde 44,9'dur.

EKONOMİ. Zimbabve'de devlet müdahalesinin sınırlı düzeyde olduğu, gelişme yolunda bir karma ekonomi yürürlüktedir. İç savaş ve ambargo nedeniyle 1970'ten sonra ekonomide görülen gerileme, Siyah çoğunluk yönetiminin kurulduğu 1980'den başlayarak yeniden yerini düzensiz, ama belirgin bir büyüme sürecine bırakmıştır. 1990 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) yaklaşık 6,3 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir 640 ABD Doları'dır. GSMH'nin büyüme hızı nüfus artışının gerisinde olduğu gibi milli gelir düzeyi de dünya standartlarına göre çok düşüktür.

Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1990) yüzde 12,9 olan tarım sektöründe toplam işgücünün yüzde 24,3'ü çalışır. Ekili arazilerin yarıya yakınını oluşturan büyük çiftliklerin çoğu beyazların elindedir. Bu çiftliklerde yetiştirilen başlıca ticari tarım ürünleri mısır, şekerkamışı, buğday, pamuk, tütün, kocadarı ve soyafasulyesidir. Daha çok Siyahların işlediği geriye kalan araziler genellikle geçimlik düzeyde üretim yapan küçük çiftliklere ayrılmıştır. Küçük köylü tarımı ağırlıklı olarak mısır, kumdarı, yerfıstığı, manyok, patates, kuru fasulye, muz ve portakal gibi ürünlere dayanır. Son yıllarda tarımsal üretimi çeşitlendirmek amacıyla ekilmeye başlayan yeni iki ürün de kahve ve çaydır. İç savaş döneminde önemli ölçüde düşen tarımsal rekolteyi olumsuz yönde etkileyen bir başka etken de dönemsel kuraklıklardır. Siyah çoğunluk yönetimine geçişle birlikte ülkeden göç eden beyazlardan satın alınan arazilerin Siyah çiftçilere dağıtılması, çarpık toprak düzenini değiştirme yolunda bazı adımlar atılmasını sağlamış bulunmaktadır. Yeni yönetimin göç eğiliminin zayıflamasından sonra izlediği politika, zora dayalı kamulaştırmalardan kaçınarak arazi satın alma yöntemini sürdürme yönündedir. Hayvancılık yaygın olmakla birlikte ikincil bir gelir kaynağı durumundadır; çayır ve otlaklar ülke topraklarının yaklaşık sekizde birini kaplar. Yetiştirilen başlıca hayvanlar sığır, keçi ve koyundur. Göçebe hayvancılıkla uğraşan Siyahlara ait sığır sürüleri, ülkedeki toplam sığır varlığının yaklaşık yarısını bulur.

Zimbabve yeraltı kaynakları açısından oldukça zengin sayılır. GSYİH'ye katkısı yüzde 8,2 olan madencilik sektörü toplam işgücünün yüzde 4,3'üne istihdam olanağı sağlar. Değer olarak en önemli maden olan altını asbest ve nikel izler. Ayrıca önemli miktarda kömür, bakır, krom, demir cevheri, gümüş ve kalay da çıkarılır.

Geçmişte ırkçı beyaz azınlık yönetimine karşı uygulanan yaptırımların bir sonucu olarak büyük ölçüde kendine yeterli bir yapı kazanmış olan imalat sektörü, yakın dönemde en hızlı gelişmenin görüldüğü alandır. GSYİH'nin yüzde 26,4'ünü yaratan ve toplam işgücünün yüzde 16,6'sını istihdam eden sektörün bir özelliği de oldukça çeşitlenmiş bir temele dayanmasıdır. Tarım ürünlerini işleyen kuruluşların toplam sanayi üretimi içindeki payı yarıya yakındır. Öteki önemli sanayi ürünleri arasında ham ve işlenmiş çelik, pik demir, yarı mamul mallar, çimento, elektrikli aletler, çeşitli makineler, pamuklu dokuma, giyim eşyası, kimyasal maddeler, plastik ve lastik eşya, gübre ve haşare ilaçları sayılabilir. Yıllık elektrik üretimi (1990) yaklaşık 9,5 milyar kW-sa düzeyindedir; bunun dörtte üçü hidroelektrik santrallardan, geri kalanı ise termik santrallardan elde edilir.

Son yıllarda çeşitli iniş ve çıkışlar göstermiş olmakla birlikte, turizm önemli bir gelir kaynağıdır. İç savaşın etkisiyle 1970'lerin sonlarında hızla düştükten sonra 1980'de kısa sürede toparlanan, ama ardından Şonalar ve Bandebeleler arasındaki çatışmalarla gene azalan turizm gelirleri, 1980'lerin ortalarında istıkrarın sektöre getirdiği canlılıkla eski düzeye doğru tırmanmaya başlamıştır.

Siyah çoğunluk yönetiminin ekonomik alanda aldığı önlemlerin önemli sonuçlarından biri sanayide devlet denetiminin aşamalı bir biçimde giderek artmış olmasıdır. Altın dışındaki bütün madenlerin ihracatı bir devlet kuruluşunun yönetimi altına alınmış ve bütün yeni madencilik yatırımlarında devlet katılımı zorunlu kılınmıştır. Tarımı geliştirmeye yönelik programın ana hedefleri arasında Siyah çiftçilerin daha iyi arazilere yerleştirilmesi ve teknik araç, gereç, tohum ve gübre desteğinin yaygınlaştırılması yer almaktadır. Ayrıca devletin tarım ürünleri için belirlediği alım fiyatları önemli ölçüde yükseltilmiş ve çalışma koşullarıyla ücret düzeyi bakımından Siyahlar ve beyazlar arasında belirli bir eşitlik sağlanmıştır. Devletin üzerinde durduğu önemli bir uygulama da eski gerillaların silahsızlandırılması ve çiftçi olarak toprağa yerleştirilmesidir. Bütün işkollarındaki sendikalar merkezi Harare'de bulunan Zimbabve İşçi Sendikaları Kongresi'ne bağlıdır.

Zimbabve'nin dış ödemeler dengesi geçmişe göre daha olumlu bir seyir izlemektedir. Dünya ekonomisindeki durgunluğa ve iç savaştan sonra hızla artan tüketim malları talebine bağlı olarak 1980'lerin başlarında daha da yükselen dış ticaret açığı, izleyen dönemde ihracat ve ithalat dengesinin sağlanmasıyla kapatılmış bulunmaktadır. Ülkenin en önemli ihracat ürünleri tütün, altın, demir alaşımları, pamuk, nikel, asbest, mısır, şeker ve bakırdır. İthalat kalemlerinin başında ise makine, ulaşım araçları, kimyasal maddeler, temel mamul mallar ve petrol ürünleri gelmektedir. Dış ticarette en önemli yeri tutan ülkeler İngiltere, Güney Afrika Cumhuriyeti, Almanya ve ABD'dir. Komşu ülkelerden Botsvana, Mozambik ve Zambia'yla ticari bağlar da önemli bir düzeydedir.

Ülkenin karayolu ağının yaklaşık beşte biri kaplanmıştır. Kırsal yörelere giden yollar genelde kötüdür. Ana karayollarını izleyen demiryolu hattı Zimbabve üzerinden denize çıkışı da sağlar. Harare'de uluslararası bir havalimanı, ayrıca büyük kentler arasında havayolu ulaşımı vardır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Zimbabve çok partili bir cumhuriyettir. Devlet yapısı parlamenter sistemden çok başkanlık sistemine yakın özellikler taşır. Aralık 1987'de iktidardaki Zimbabve Afrika Ulusal Birliği (Yurtsever Cephe) (ZANU [PF]) ile ülkenin başlıca muhalefet odağı olan Zimbabve Afrika Halk Birliği'nin (ZAPU) birleşmesiyle tek parti sistemine giden yolda önemli bir adım atılmıştır. Ülkenin yasama organı üyeleri altı yılda bir yapılan seçimlerle belirlenen, 150 üyeli Temsilciler Meclisi'dir; Temsilciler Meclisi üyelerinin 30'u atamayla işbaşına gelir. Kabineye gene altı yıllık bir dönem için seçilen cumhurbaşkanı başkanlık eder. Yargı organlarının üyelerini de Adalet İşleri Komisyonu'nun tavsiyesi üzerine cumhurbaşkanı atar.

Daha önce büyük ölçüde misyonerlerin yürüttüğü sağlık hizmetleri devletin yönetimi altına alınmıştır. Hastaneler ile bölge ve kır sağlık merkezleri klinik tedavi ve bakımın yanı sıra anne ve çocuk sağlığı, hastalık denetimi, öğrenci sağlığı, çevre sağlığını koruma ve aşılama programları gibi hizmetleri vermektedir. Ciddi bir sağlık sorununu oluşturan sıtmanın yanı sıra kızamık ve zatürreeden ölümler de yaygındır. Geçmişte çok yüksek olan bebek ölüm oranı (1989) binde 67'ye indirilmiştir. Ortalama ömür (1987) kadınlarda 61 yıl, erkeklerde 58 yıldır. Kırsal kesimden yoğun göçler nedeniyle kentsel alanlarda ciddi bir konut açığı sorunu vardır. Bu sorunu hafifletmek amacıyla düşük gelirliler için ucuz konut yapımına yönelik bir program uygulanmaya başlamıştır.

Geçmişte Siyahların büyük ölçüde yoksun bırakıldığı eğitim hizmetleri 1980'den sonra hızlı bir gelişme göstermiştir. Ülke genelinde okuryazarlık oranı (1985) yüzde 76 düzeyindedir. İlköğrenim parasız olmakla birlikte zorunlu değildir. Ortaöğrenime devam eden öğrencilerin sayısı oldukça düşüktür. Başlıca yükseköğretim kurumu 1955'te kurulmuş olan Harare'deki Zimbabve Üniversitesi'dir.

KÜLTÜREL YAŞAM. Ülkeye de adını veren Zimbabwe(*) yerleşmesindeki taş yapı kalıntıları ilginç bir mimari mirası yansıtır. Halk gelenekleri, dans ve çömlek yapımı gibi sanatlarla günümüzde de canlılığını korumaktadır. Bitki lifleri, ot ve sazlardan örülmüş eşyalar da sanatsal yönleriyle dikkati çeker. Dinsel kökenli geleneksel heykelciliğin yeniden canlanması, özellikle sert yılantaşını kullanan Takawira ve Tengenenge okullarını temsil eden ilginç yapıtlar ortaya çıkarmıştır.

Zimbabve'nin başta şiir alanında olmak üzere zengin bir sözlü edebiyat geleneği vardır. Siyah milliyetçi hareketle birlikte gelişen Şona kültürel uyanışının öncüsü, kurtuluş mücadelesinde yaşamını yitiren soyut ressam ve destan şairi Herbert Chitepo'dur. İlk Siyah romancılardan Stanlake

Samkange'nin yapıtları 1890'lardaki Şona ve Bandebele yaşantısını işlerken, Charles Mungoshi gibi daha genç yazarların yapıtlarında geleneksel bir kır kültürü ile modern kent yaşamı arasındaki çatışma teması ağır basar. Zimbabve'de yetişmiş en ünlü beyaz yazar ise sonradan İngiltere'ye yerleşen Doris Lessing'dir.

Başlıca kültür kurumları Harare'deki Zimbabve Ulusal Galerisi, Harare, Mutare (eskiden Umtali), Masvingo (eskiden Fort Victoria) ve Bulawayo kentlerindeki müzeler ile ülkenin tarihine ilişkin kaynakların yer aldığı Ulusal Arşiv'dir. Kitle iletişim araçları devletin sıkı denetimi altındadır. Radyo yayınları Şona dili, İngilizce ve çeşitli yerel dillerde yapılmaktadır.

TARİH. Eski çağlar ve ilk kabileler. Bugünkü Zimbabve topraklarında 500 bin yıl önceye değin inen Paleolitik kültürlere ait kalıntılar bulunmuştur. İS 5-10. yüzyıllar arasında kuzeyden gelen Bantu kabileleri, bölgenin bilinen en eski sakinleri Sanları çölülük alanlara sürdüler. Bu kabilelerden kalma taş yapı yerleşmelerinin en gelişmiş örneklerinin ortaya çıkışı 15. yüzyıl sonrasına rastlar.

Bölgeye giren ilk Avrupalının 15. yüzyıl sonlarında Que Que (bugün Kwekwe) yöresine ulaşan Portekizli kâşif António Fernandes olduğu sanılır. Bunu çeşitli Cizvit papazların misyonerlik çalışmaları izledi. Bölgenin önemli bir bölümünü elinde tutan Mwene Matapa(*) hanedanının hükümdarı bu misyonerlerin etkisi altında Hıristiyanlığı benimsedi. Ama Portekizlilerin altın bulmak için 1569'da giriştiği askeri sefer başarısızlıkta sonuçlandı. Daha sonra Portekiz baskısı altında sürekli zayıflayan Mwene Matapa hanedanı, 17. yüzyılda Portekizlileri bölgeden çıkaran Çangamirelerin kurduğu Rozui(*) adlı devletin öne çıkmasıyla ortadan kalktı.

1830'larda Zulu şefi Shaka'nın önünden kaçan kabilelerin bölgeye girişiyle bu kez güneyden olmak üzere yeni bir Bantu göç dalgası başladı. Bu halklardan biri olan Bandebeleler, sonradan Matabeleland olarak anılan kesimde Zulu göçebe hayvancılık geleneğini temel alan bir krallık kurdular ve Mzilikazi'nin yönetimi sırasında yerleşik tarımla uğraşan Şona kabilelerini egemenlik altına aldılar. Aynı dönemde İngiliz ve Afrikaner avcı, tüccar ve maden arayıcıların bölgeye sızma çabaları da hız kazandı. Ardından misyonerlerin yürüttüğü çalışmalar bölgenin İngiliz etkisine açılmasında önemli rol oynadı.

İngiliz egemenliği. Bölgede beyaz göçmenlerin yerleşimini desteklemek, ticareti geliştirmek ve madencilik hakları elde etmek amacıyla Cecil Rhodes tarafından 1889'da İngiliz Güney Afrika Kumpanyası kuruldu. Ertesi yıl kumpanyanın öncülüğünde başlayan beyaz göçmen akını, çok geçmeden Bandebelelerin ayaklanmasına yol açtı. Mzilikazi'nin oğlu Lobengula önderliğindeki direniş, ancak şiddetli çarpışmalardan sonra kırılabildi. Böylece kumpanyanın yönetimine giren bölge 1895'te Rodezya adı verilen toprakların bir parçası durumuna geldi. Başlangıçta İngiliz egemenliğini tanımış olan Şonalar, topraklarını kaybetme tehlikesiyle karşılaşınca kumpanyaya başkaldırdılar. Yerel ayaklanmalar biçiminde süren Şona direnişinin bastırılması iki yılı aldı.

Kumpanyanın inşa ettiği demiryolu Bulawayo'ya 1896'da, Victoria Çavlanına ise 1904'te ulaştı. Bu gelişmeye bağlı olarak 1892'de yalnızca 1.500 olan göçmen sayısı 1905'te 12.500'e çıktı. Bu arada altın madenlerinin yanı sıra tarıma yönelik yatırımlar başladı ve 1907'de göçmenlerin toprak edinmesini kolaylaştıran düzenlemeler yapıldı. Bölgenin Güney Rodezya adıyla kumpanyaya bağlı ayrı bir yönetim birimine dönüştürüldüğü 1911'de beyaz nüfus neredeyse ikiye katlanmış bulunuyordu.

1907'de Yasama Meclisi'nde ağırlık kazanarak yönetimde söz sahibi olan beyaz göçmenler, 1914'te kumpanyanın 25 yıllık beratının sona ermesi gündeme gelince, Güney Afrika Birliği'ne katılmamak için İngiliz hükümetine başvurarak beratın 10 yıl uzatılmasını istediler. İngiliz hükümeti ileride koşullar oluştuğunda bölgeye özerklik verme kaydıyla bu isteği yerine getirdi.

Sömürge yönetimi altında özerklik ve federasyon. I. Dünya Savaşı'nın ardından bir komisyonun hazırladığı rapor doğrultusunda 1922'de düzenlenen halkoylamasında, Güney Rodezya'nın 34 bini bulan beyaz seçmeni büyük çoğunlukla özerklik yönünde oy kullandı. Böylece Güney Rodezya Eylül 1923'te özerk bir sömürge olarak doğrudan İngiliz tahtına bağlandı. Buna göre İngiliz hükümeti dış politikayı elinde tutacak ve Siyahlarla ilgili konularda son söz sahibi olacaktı.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde sağlanan maddi ilerleme, bakır ve altın gibi madenlerin yanı sıra mısır, tütün ve sığır etine dayalı oldukça gelişmiş bir ekonomi yarattı. Reform Partisi lideri olarak 1933'ten sonra uzun süre başbakanlığı elinde tutan Godfrey Huggins Malvern, beyaz yönetimi pekiştirme yolunda önemli adımlar attı. Ayrıca gelişen ekonomiyi yeni bir pazarla besleme ve beyaz egemenliğini yayma açısından Güney Rodezya ile Kuzey Rodezya'nın (sonradan Zambia) birleştirilmesi için girişimlerde bulundu. Bu girişimler sonunda İngiliz hükümeti Nyasaland'ı da (sonradan Malavi) içine almak üzere 1953'te Rodezya ve Nyasaland Federasyonu'nun oluşturulmasını benimsedi.

Federasyon yönetiminin beyaz egemenliğini daha da güçlendirmesi karşısında, Ulusal Demokratik Parti (NDP) önderliğindeki Siyah milliyetçi hareketi daha geniş bir kitle temeli kazandı. 1960'ta bazı NDP yöneticilerinin tutuklanmasının ardından yaygın kitle gösterileri başladı. Ertesi yıl yürürlüğe konan ırk ayrımına dayalı yeni anayasa Siyahların tepkisiyle karşılaştı. Halkı kışkırttığı gerekçesiyle kapatılan NDP bir süre sonra Joshua Nkomo'nun önderlik ettiği Zimbabve Afrika Halk Birliği (ZAPU) ve önce Ndabaningi Sithole, ardından Robert Mugabe'nin önderlik ettiği Zimbabve Afrika Ulusal Birliği (ZANU) olarak iki rakip örgüte bölündü. Siyah milliyetçilerin boykot ettiği Aralık 1962'deki seçimlerde daha tutucu eğilimli Rodezya Cephesi iktidardaki Birleşik Federal Parti'yi yenilgiye uğrattı. Ertesi yıl federasyonun dağılması üzerine Güney Rodezya yeniden sömürge statüsüne döndü.

Bağımsız ırkçı beyaz yönetim. Ian Smith'in önderliğindeki Rodezya Cephesi hükümeti, Kasım 1965'te tek yanlı bir kararla Rodezya adı verilen sömürgenin bağımsızlığını ilan etti. Uluslararası baskılara karşın ırkçı beyaz yönetime karşı zora başvurmaktan kaçınan İngiltere'nin görüşmeler yoluyla sorunu çözme çabaları sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler kararıyla Rodezya'ya karşı ekonomik yaptırımlar uygulanmaya başladı. Yaptırımların yol açtığı bazı sıkıntılara karşın, Rodezya ekonomisi Güney Afrika Cumhuriyeti, Portekiz ve çokuluslu şirketlerin desteğiyle ayakta kalabildi. Uluslar Topluluğu'yla bütün bağları koparan Smith, Mart 1970'te cumhuriyet ilan etti.

Bu arada Zambia ve Mozambik'te üsler kuran ZANU ve ZAPU etkili gerilla eylemleriyle Rodezya güvenlik kuvvetlerine saldırılar düzenlemeye başladı. Giderek güçlenen gerilla hareketi, Smith hükümetini halkoylamasına gitme yönündeki İngiliz önerisini kabul etmeye zorladı. Buna bağlı olarak baskıların gevşetilmesiyle 1971 sonlarında Piskopos Abel Muzorewa'nın önderlik ettiği Birleşik Afrika Ulusal Konseyi (UANC) adlı yeni bir Siyah örgütü ortaya çıktı. UANC'nin yürüttüğü kampanya sonucunda Mayıs 1972'deki halkoylamasında yeni anayasa önerisi büyük çoğunlukla reddedildi.

İzleyen dönemde Güney Afrika Cumhuriyeti ve Batı ülkeleri, ırkçı beyaz yönetime karşı sert bir tutum takınmaya başladı. Komşu Siyah Afrika ülkelerinin de araya girmesiyle 1974'ten sonra Smith ile Siyah önderler arasında görüşme zemini yaratma çabaları boşa çıktı. 1976'da Yurtsever Cephe adı altında ittifak kuran ZANU ve ZAPU gerilla eylemlerini daha da şiddetlendirdi. Smith rejiminin acımasız misillemeleri binlerce kişinin ölümüne ve bir milyona yakın kişinin yersiz yurtsuz kalmasına yol açtı. Sonunda Yurtsever Cephe'nin zaferini önlemek için Muzorewa'yla uzlaşarak Siyahları yönetime katmayı öngören "iç çözüm" gündeme geldi. Bu amaçla Mayıs 1979'da yapılan seçimlerin ardından Muzorewa'nın kurduğu Siyah ağırlıklı hükümet, gerçekte beyaz iktidarın temellerini koruyan bir politika izledi. Yeni dönemde de süren gerilla savaşı, ancak Londra'daki görüşmelerde İngilizlerin gözetiminde yeni bir seçim kararının alınmasıyla sona erdi.

Siyah çoğunluğun yönetimindeki bağımsız Zimbabve devletinin yolunu açan tarihi anlaşmanın imzalanışı, soldan sağa UANC'nin önderi Piskopos Abel Muzorewa, Başbakan Ian Smith, Jeremia Chirau ve ZANU'nun önderi Ndabaningi Sithole, 3 Mart 1978; Salisbury (sonradan Harare)
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Siyah çoğunluk yönetimi. ZANU'nun Şubat 1980'deki seçimleri büyük bir farkla kazanmasından sonra başbakanlığı üstlenen Mugabe, içeride ılımlı politikalarla sarsıntısız bir geçişi sağlamaya çalıştı. Dış politikada ise Çin ve SSCB'nin yanı sıra Batı ülkeleriyle de ilişkileri güçlendirmeye çalıştı. 1982'den sonra ZAPU'yla ortaya çıkan anlaşmazlıkların yol açtığı silahlı çatışmalar 1987'de varılan uzlaşmayla kesildi. Mugabe'nin cumhurbaşkanı olarak daha güçlü bir konum elde ettiği bu dönemde, tek partiye dayalı yönetimde Mugabe'nin bazı eski muhalifilerine de yer verildi. Yönetimdeki Zimbabve Ulusal Birliği'yle (Yurtsever Cephe) (ZANU [PF]) ülkedeki başlıca muhalefet odağı olan ZAPU arasında Aralık 1987'de imzalanan birlik antlaşması Aralık 1989'daki ZANU (PF) kongresinde son biçimini aldı. Mugabe'nin ülkede resmen tek parti sistemini kurmasından çekinen bazı ZAPU üyeleri kongreden hemen önce gene ZAPU kısaltmasını kullanan Zimbabve Eylemli Halk Partisi'ni kurdular. Mart 1990'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Mugabe ve partisi ZANU (PF) kazandı. Tek parti sistemini savunan ve bunun için halkoylaması yapılmasını isteyen Mugabe ZANU (PF) Merkez Komitesi'nin 1990 sonunda çok partili sistemi destekleme kararı alması üzerine, komitenin bu kararını onaylamak zorunda kaldı. 1990 başlarında Afrika'nın güneyindeki birçok ülkede yaşanan kuraklık Zimbabve'nin ekonomik sorunlarını daha da ağırlaştırdı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Zimbabwe (Bantu dillerinde "taş duvar"), BÜYÜK ZİMBABWE olarak da bilinir, Zimbabve'de, Masvingo'nun (eskiden Fort Victoria) güneydoğusunda geniş bir alana yayılmış taş yıkıntılara verilen ad. Zimbabve ve Mozambik'in çeşitli yörelerinde rastlanan birçok taş yıkıntının en büyüğüdür. En eski bölümlerinin İS 8. yüzyıla tarihlenmesine karşın, yörede yerleşimin başlangıcı 600 yıl daha önceye iner. Ülkeye adını veren Zimbabwe, 11-15. yüzyıllar arasında Karangaların yönettiği geniş bir imparatorluğun (büyük olasılıkla dinsel) merkeziydi. Burada ergitilen altın Hint Okyanusu kıyılarında Çin'den gelen cam boncuklar ve porselenle takas ediliyordu. Hazineleri arasında bakır sikkeler ve sabuntaşından oyulmuş kuşlar da bulunuyordu. İzleyen dönemde de en azından 17. yüzyıla değin önemli bir yerleşme olarak kaldı. 1867'de yıkıntıların keşfiyle arkeolojik araştırmalar başladı.

Zimbabwe yıkıntıları 24 hektardan fazla bir alana yayılmış bir komplekstir. Tepede birçok oda ve labirente benzer geçidin bulunduğu büyük bir savunma tahkimatı vardır. Aşağıdaki vadide büyük taş bloklardan örülme kalın duvar, koni biçimli bir kulenin çevresinde eliptik bir çember çizer. Bu çemberin içinde ve dışında daha küçük taş yapıların temellerine rastlanır. Kompleksin bütün duvarları harç kullanılmadan örülmüştür. İzleri bulunan geniş bir akaçlama sistemi kompleksin her yanına ulaşır.

Zimmermann, Arthur (d. 5 Ekim 1864, Marggrabowa, Doğu Prusya - ö. 6 Haziran 1940, Berlin, Almanya), 1916-17 yıllarında Alman dışişleri bakanı. I. Dünya Savaşı'nda Meksika'ya ABD'ye karşı ittifak önerisinde bulunmasıyla tanınmıştır. Zimmermann'ın 16 Ocak 1917 tarihli "telgrafı", ABD halkını Almanların kendilerine düşman olduğuna inandırarak, bu ülkenin Avrupa'daki savaşa girmesi için uygun ortam hazırlamıştır.

Zimmermann daha önce de dışişleri bakanı yardımcısı olduğu sırada bir başka önemli "telgraf" kaleme almıştı (Haziran 1914). Bununla, İmparator II. Wilhelm ile Şansölye Theobald von Bethmann Hollweg'in ünlü "açık çek"ini Avusturya-Macaristan'a iletiyordu. Buna göre, bağımsız bir devlet olan Sırbistan'ı çökertme niyeti Avusturya-Macaristan'ı Rusya'yla savaşa sürükleyecek olursa Almanya Avusturya-Macaristan'ı destekleyecekti. 25 Kasım 1916'da Almanların yeniden sınırsız denizaltı savaşına yönelişini protesto amacıyla istifa eden Gottlieb von Jagow'un yerine dışişleri bakanı oldu. ABD'nin, gemilerinin batırılmasına Avrupa'daki kara savaşına müdahale ederek misillemede bulunabileceği düşüncesiyle, ABD kuvvetlerini Japonya ve Meksika'yla savaşa sokarak Avrupa'dan uzak tutmayı tasarlıyordu. Meksika cumhurbaşkanı Venustiano Carranza'ya Meksika'daki Alman büyükelçisi aracılığıyla şifreli gizli bir telgraf göndererek, "Japonya'yı ivedilikle ittifaka çağırmasını" önerdi. Telgraf ayrıca "Meksika'nın Texas, New Mexico ve Arizona'daki yitirilmiş topraklarını geri almasının da anlayışla karşılanacağını" bildiriyordu. Zimmermann'ın telgrafı, İngiliz Deniz Kuvvetleri Haberalma Örgütü tarafından ele geçirilerek deşifre edildi ve ABD'nin savaş ilanından beş hafta önce, 1 Mart 1917'de de ABD başkanı Woodrow Wilson tarafından açıklandı.

Zimmermann, Bernd Alois (d. 20 Mart 1918, Bliesheim, Köln yakınları - ö. 10 Ağustos 1970, Gross-Königsdorf, Köln, AFC), Alman besteci. *Die Soldaten* (1958-60; Askerler) adlı operası, Alban Berg'in *Wozzeck*'inden sonra 20. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış en ilginç opera olarak kabul edilir.

Köln ve Berlin konservatuvarlarında müzik öğrenimi gördü. Darmstadt'ta ders aldığı Fortner ve Leibovitz'ten seriyal müziği öğrendi. Ayrıca Bonn, Köln ve Berlin üniversitelerinde Alman filolojisi ve felsefe okudu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Köln Üniversitesi Müzikoloji Enstitüsü'nde eski ve yeni müzik kuramları, 1950'den sonra da Köln Yüksek Müzik Okulu'nda kompozisyon dersleri verdi.

I. Stravinsky, Schoenberg ve A. Webern'den etkilenen Zimmermann'ın bu dönem kompozisyonları seriyal müzik örnekleriydi. Bunlardan *Alagoana* (1940, 1954) bir bale, bazılarını sonradan baleye dönüştürülecek biçimde tasarladığı *Kontraste* (1954; Karşıtlık), *Présence* (1968, 1972), *Concerto pour violoncelle et orchestre en forme de pas do trois* (1968) ve *Musique pour les soupers du Roi ubu* ise (1969; Kral Übü'nün Önlenemez Yükselişi İçin Müzik) konser yapıtlarıydı.

1950'lerde seriyalizmden ayrılan Zimmermann Çoğulculuk (*Pluralismus*) adını verdiği ve *multimedia* olarak da bilinen müzik anlayışını geliştirdi. Özellikle sahne yapıtlarında uyguladığı bu yöntemde kompozisyon geçmiş, şimdiki zaman ve geleceğin sürekli bir eşzamanlılık içinde kullanıldığı zaman öğesi üzerine kurulmuştu. Sahne yapıtlarında sinema, ses, konuşmalar, elektronik müzik de içinde olmak üzere tüm anlatım araçları bu zaman sürekliliği içinde birbiriyle örülüyordu. Zimmermann bu anlayışını en çarpıcı biçimde Jacob Lenz'in oyununda beste lediği *Die Soldaten* operasında ortaya koydu. Son döneminde ise daha çok içe dönük bir anlatıma yöneldi. *Tratto* (1966) adlı yapıtında elektronik müzikten yararlandı. Öbür önemli yapıtları arasında viyolonsel ve piyano için *Intercommunicazione* (1967), *Die Befristeten* (1967) ve *Photoptosis* (1968), caz öğelerinden yararlandığı *Requiem für einem jungen Dichter* (1967-69; Genç Bir Şair İçin *Requiem*), Dürer yılı için Nürnberg Belediyesi'nce sımarlanan *Stille und Umkehr* (1970; Sessizlik ve Geri Dönüş) bas, resitatif ve orkestra için dinsel bir yapıt olan *Ich wandte mich um und sah an alles Unrecht, das Geschehen unter der Sonne* (Döndüm Her Şeyde Haksızlığı Gördüm Hem de Güneşin Altında) sayılabilir. Zimmermann bu son yapıtını tamamladıktan bir hafta sonra intihar etti.

Zimmermann, Dominikus (d. 30 Haziran 1685, Wessobrunn, Bavyera - ö. 16 Kasım 1766, Wies), Wies Kilisesi'yle barok dinsel mimarlığının en başarılı örneklerinden birini veren Bavyeralı mimar.

Christoph Schäffler ve Johann Schmutzer'den alçı işi yapmayı öğrendi. 1711-13 arasında, Bavyera sarayında alçı ve fresk ustası olarak çalışan kardeşi Johann Baptist'in de yardımıyla Buxheim'daki manastır kilisesi ve kitaplığını yaptı. Bu yıllarda Vorarlberg'li yapı ustalarından etkilendi, onların geliştirdiği, tavanını sütunların taşıdığı kilise şemasını daha sonraki yapılarında kendi yorumuyla kullandı.

Meslek yaşamının büyük bölümünü, gerek tasarım, gerekse uygulama aşamasında en küçük ayrıntısına kadar uğraştığı iki hac kilisesine adadı. Bunlardan, yapımına 1727'de başlanan ilki Steinhausen'daydı. Planı, ana eksen üzerinde birbirini izleyen iki elipsten oluşuyor, bunları örten tonozu, duvardan bağımsız olarak tasarlanmış sütunlar taşıyordu. Bu tonozun içini Zimmermann'ın kardeşi resimleyerek barok tavan dekorasyonunun en güzel örneklerinden birini verdi.

Kiliselerin ikincisi olan Wies Kilisesi'nin (1746-54) yapımında yöre halkı gönüllü olarak çalıştı. Bavyera Alpleri'nin eteklerindeki kilisenin dış biçimi, arkasındaki doğal yapıyı yansıtıyordu. Planı Steinhausen'dakinden daha karmaşıktı. Ana oval biçimin bir ucunda derin bir presbiteryum uzanıyordu. Sütunlar çiftler halinde düzenlenmiş, tonozun altındaki kemerleri taşıyan saçaklık ise Steinhausen'dakinden daha net ve hafif bir biçimde ortaya konmuştu. Wies Kilisesi yapı öğeleriyle bezeme öğelerinin ayrılmaz bir bütün oluşturmasıyla barok üslubun çok yetkin bir örneğiydi. Zimmermann 1752'de emekli olduktan sonra Wies'a yerleşti.

zimmet suçu, bir memurun kendisine verilen ya da görevi gereği koruma, denetim ya da sorumluluğu altında bulunan para ya da para yerine geçen belge ve senetleri ya da malları hesabına geçirmesi ya da mal edinmesi. Bu eylemler ceza hukukunda devlet yönetimine karşı işlenmiş suç niteliğinde sayılmıştır. Türk Ceza Kanunu'nun 202. ve izleyen maddelerine göre bu suçu işleyen memura 5 yıldan 10 yıla kadar ağır hapis cezası verilir ve bu eylemden doğan zarar kendisine ödettirilir. Ayrıca zararın miktarı da verilecek cezayı etkiler. Zarar az ise cezanın alt sınırı bir yıl ağır hapistir. Doğan zarar suçu işleyen tarafından, yargılama başlamadan önce tümüyle ödenmiş olursa ceza yarısına kadar indirilir; eğer mahkûmiyet kararı verilmeden önce tümüyle ödenirse cezanın üçte biri indirilir. Zimmet suçu ilgili daireleri aldatacak ve eylemin açığa çıkmamasını sağlayacak her türlü dolan ve düzen yapılması yoluyla gerçekleştirilmişse 10 yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası verilir. Bu suçun gerçekleş-

miş sayılması için failin sonuca yönelik kastının bulunması gerekir. Kasıt yerine ihmalin bulunması durumunda suç gerçekleşmez, ama memur hakkında görevini gereği gibi yerine getirmemesi nedeniyle disiplin kovuşturmasına, ayrıca devlete verilen zararın ödettirilmesi yoluna gidilir. Devlet mallarının denetimiyle yükümlü olup görevlerini savsaklayarak zimmet suçunun meydana gelmesine ya da artmasına yol açanlara da bir aydan altı aya kadar ağır hapis cezasıyla ağır para cezası verilir.

zimojen *bak.* proenzim

Zimorowicz, Józef Bartłomiej, asıl adı JÓSEF BARTŁOMIEJ OZIMEK (d. 20 Ağustos 1597, Lwów [bugün Lvov, Ukrayna] - ö. 14 Ekim 1677, Lwów, Polonya Krallığı), yergili ve erotik epigramlarıyla tanınmış Polonyalı barok yazar.

İleri yaşında küçük kardeşi Szymon'un (1608-29) adıyla, Ukraynalı köylülerin yaşamından kesitler sunan *Sielanki nowe ruskie*'yi (1663; Yeni Rutenya İdilleri) yayımladı. Uzun yıllar Lwów belediye başkanlığı yaptı ve Kazakların Ukrayna'da Polonya yönetimine karşı ayaklanmalarına tanık oldu. *Kozaczyzna* (Kazaklar) ve *Burda Ruska* (Rutenlerin Kavgası) adlı kitapları bu olayları aktarır.

zina, evli bir kişinin, eşinden başka biriyle cinsel ilişki kurması. Yazılı ya da geleneksel zina yasakları ve bu konudaki tabular, her toplumun evliliği düzenleyen yasalarının bir parçasını oluşturur. Gerçekte zinanın evlilik gibi evrensel ve bazı durumlarda evlilik kadar yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Babil'deki Hammurabi Yasaları (İÖ 18. yy) zina yapanların suya atılarak boğulmalarını öngörüyordu. Eski Yunan ve Roma'da zina yapan kadın öldürülebilirken, erkek daha hafif bir ceza alıyordu. Yahudilik, İslam ve Hıristiyan dinlerinde zinanın suç olduğu açık biçimde belirtilir.

Zinaya karşı tutum, ülkelere göre büyük değişiklikler gösterir. Batı Afrika'daki Senufo ve Bambara halkları zina yapan kadınla suç ortağını namus uğruna öldürenleri bağışlarken, Kamerun'daki Kakalar bir erkeğin belli akrabalarının karılarıyla cinsi ilişkide bulunmasına izin verir. Eskimolar bir konukseverlik göstergesi olarak karılarını konuklara sunarlar. Büyük Okyanus adaları halklarının gelenekleri, akrabalar arasında olmamak koşuluyla zinaya izin verir. Pueblo Yerlileri arasında çok yaygın olan zinaya, gizli kalma koşuluyla göz yumulur.

Evlilik bağını kutsal sayan ve ayrılmayı yasaklayan Hindu yasalarına göre, kadının zina yapması bile evliliği sona erdiremiyordu. Modern Hindu yasalarında zina söz konusu olduğunda her iki taraf da boşanmayı isteme hakkına sahiptir; ama bunun için eşlerden birinin başkasıyla birlikte yaşaması koşulu aranır.

Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da zina boşanma nedenidir. Çağdaş eşitlik ve evlilikte karşılıklı duygusal yakınlık beklentisi gibi kavramların yanı sıra bu ilkenin de yaygınlaşmasıyla, öteki ülkelerde de evlilikte kadınla erkeğe eşit haklar tanınması yolunda talepler giderek güçlenmektedir.

Birçok Doğu Avrupa ülkesinde tek başına zina, boşanma nedeni değildir. Eşler, zina nedeniyle evlilik birliğini yaratan duyguların zayıfladığını ve evliliğin "genel bir çöküş" içinde olduğunu belirtmek zorundadırlar.

Türk hukukunda evli kadının zinasıyla evli erkeğin zinası farklı biçimde düzenlenmiştir. Evli kadının bir kez cinsel ilişkide bulunması zina suçunun oluşması için yeterli sayılırken; erkek için bu suç herkesçe bilinecek biçimde karı koca hayatı yaşamak olarak hükme bağlanmıştır. Bu ayrım boşanmaya ilişkin hükümlerde yer almaz; karı-kocadan her biri öbürünün zina etmesi nedeniyle boşanma davası açabilir. Ceza hukukunda yargıç kararıyla ayrılık ya da eşlerden birinin öbürünü terk etmesi durumlarında zina suçu işleyen hafifletici nedenlerden yararlanır. Günümüzde zina suçlarında kovuşturma, öbür eşin yazılı şikâyetine bağlıdır; resen kovuşturma usulünü benimsemiş bir hukuk sistemi gösterilemez. Bu suçlarda şikâyetten vazgeçme ya da karı-kocadan birinin ölümü, kovuşturmayı durdurur ya da davayı düşürür.

İslam hukukunda zina şeriata göre yapılmış bir evlenme akti bulunmadan kurulan cinsel ilişkidir. Zina iki türlüdür: 1) Cinsel ilişkiye zorlanan kimsenin zinası ya da nikâh şüphesine dayalı olup yanılgı sonucu ortaya çıkan zina. Bu durum günah sayılır ve nispeten hafif olan tazir ile cezalandırılır, 2) ceza ehliyeti bulunan kadın ve erkeğin bilerek ve isteyerek evlilik dışı cinsel ilişkide bulunmasıdır ki bu eyleme had cezası yani akl-ı baliğ (ergin) ise recm (taşlama), değilse kırbaçlanma cezası uygulanır.

zincifre, cıva sülfür (HgS) yapısında, başlıca cıva cevheri olan sülfür minerali. Çoğunlukla genç volkanik kayaçların yakınlarındaki damarlarda ve kaynarca çökellerinde pirit, markazit ve stibnit ile birlikte bulunur. En önemli zincifre çökelleri İspanya'

Alaska'dan zincifre örneği
MacFall Collection, fotoğraf Mary A. Root—EB Inc

daki Almadén'de yer alır; buradaki ocaklar yaklaşık 2 bin yıldır işlenmektedir. Peru'daki Huancavelica'da, İtalya'daki Iudrio'da ve ABD'de California'da da zincifre yataklarına rastlanır. Zincifrenin izometrik (kübik) biçimi olan metasinabar, 400°C-500°C sıcaklıkta zincifreye dönüşür. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* sülfür mineralleri (tablo).

zincir, çoğunlukla metalden yapılmış bir dizi halkanın esnek bir dizi oluşturacak biçimde birbirine bağlanmasıyla elde edilen ve yük kaldırma, taşıma ya da güç aktarımı gibi amaçlarla kullanılan düzenek. Yük kaldırmada kullanılan en basit zincir, ince metal çubukların bükülüp oval biçime getirilmesi ve bir dizi halinde birbirine geçirildikten sonra halkaların kapatılarak kaynaklanması yoluyla elde edilir. Kaldırıcılarda bu tür zincirler, üzerinde zincirin halkalarına geçen dişler bulunan özel makaralarla hareketlendirilir. Taşıyıcı zincirleri ise çok çeşitli biçimlerde yapılır; bunların içinde en basiti, perno denen silindir bloklarının, bakla denen yan levhaları ve pimlerle birbirine tutturulmasıyla oluşturulan blok zincirdir (*bak.* çizim 1). Zinciri devindiren çarkın dişleri, pernoların arasındaki boşluğa oturur. Taşınan malzemenin türüne bağlı olarak bloklara kepçe, çengel ya da başka aygıtlar da bağlanabilir.

Güç aktarımında kullanılan transmisyon zincirleri, dişli çarklar yardımıyla devindirilir. Başlıca üç tip transmisyon zinciri vardır:

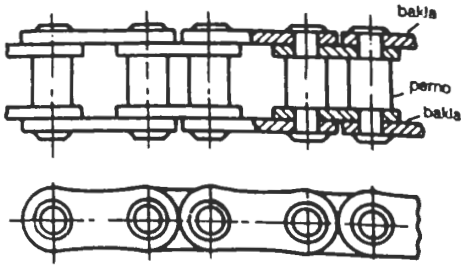

Çizim 1: Blok zincir

Galle zinciri, roleli (makaralı) zincir ve sessiz zincir. Galle zincirinin (*bak.* çizim 2) her grubu, iki baklayla birleştirilmiş iki sabit pimden oluşur. Roleli bağlantı ise üzerinde makaraların serbestçe döndüğü iki sabit burcun (kovan) iki baklayla birleştirilmesi yoluyla elde edilir. Her grup ayrıca bir dış baklayla oynak (mafsallı) biçimde birleştirilir. Roleli zincirlerin Galle zinciri ve blok

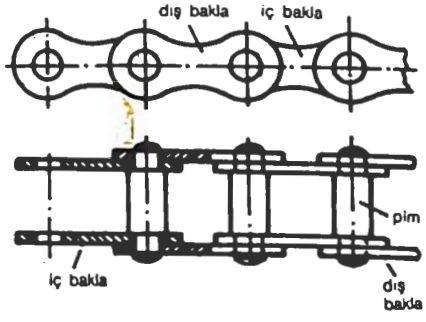

Çizim 2: Galle zinciri

zincire üstünlüğü, kayma sürtünmesinden çok yuvarlanma sürtünmesi oluşturması, böylece daha rahat çalışması ve daha az aşınmasıdır. Roleli zincirler bisikletlerde kullanılır. Dişli zincir olarak da adlandırılan sessiz zincirler, ikişer tırnağı olan çelik dişli baklaların, yan yana ve oynak olarak birleştirilmesiyle oluşturulur. Uygulamanın türüne bağlı olarak, dişli baklaların sayısı değişebilir. Pernolara geçen dişli baklalar, pimlerle birleştirilir. Sessiz zincirler, roleli zincirlere oranla daha sessiz ve daha yüksek hızlarda çalışır ve daha büyük yükler taşıyabilir.

zincir eğrisi, iki ucundan asılmış homojen (birim uzunluğunun kütlesi her yerde aynı olan) bir kablonun alacağı biçimi betimle-

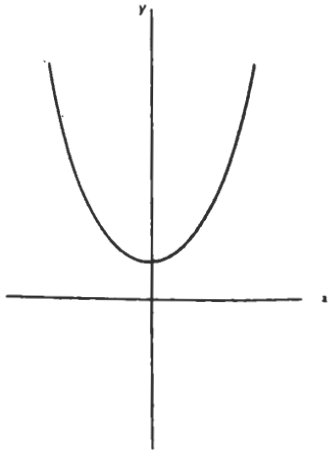

Zincir eğrisi

yen eğri. Uçlarından serbestçe asılmış ve yalnızca yerçekimi etkisi altında bulunan herhangi bir homojen ip ya da kablo, zincir eğrisi biçimini alır.

Zincir eğrisinin genel denklemi $y=a \cos h\ (x/a)$ biçimindedir; burada a eğrinin en alçak noktası ile yatay bir referans ekseni arasındaki uzaklığa eşit olan bir sabittir. Bu sabit 1'e eşit alınırsa, denklem hiperbolik kosinüs eğrisinin denklemi olur: $y=\cos h\ x$.

Asma köprülerdeki taşıyıcı halatlar yaklaşık olarak zincir eğrisi biçimindedir. Zincir eğrisi, bir doğru üzerinde kaymaksızın yuvarlanan bir parabolün odak noktasının geometrik yer eğrisi (yörünge) olarak da tanımlanabilir.

Zinciriye Medresesi (Diyarbakır), SINCARIYE MEDRESESI olarak da bilinir, Diyarbakır'da Ulucami'nin hemen batısında medrese yapısı. Kesin yapım tarihi bilinmemektedir; 12. yüzyılın sonunda ya da 13. yüzyılın başında yapıldığı varsayılır. Bazı sanat tarihçileri, Ulucami'nin avlusuna bitişik Mesudiye Medresesi'yle(*) birlikte kullanılmak ve onu tamamlamak amacıyla yapıldığı kanısındadır. Mimarı İsa Ebu Dirhem'dir.

Açık avlulu, iki eyvanlı, tek katlı medreseler grubuna giren yapı siyah renkli kesme bazalttan yapılmıştır. Planı kabaca, kenar uzunluğu 24 m olan bir kare biçimindedir. Bezemesiz taçkapısı kuzey cephesinin ortasındadır. Bunun arkasındaki giriş eyvanından revaklarla çevrili avluya geçilir; başeyvan tam karşıdadır. Giriş eyvanının iki yanında çeşitli büyüklükte odalar vardır. Soldaki (doğu) revakın arkasında hücreler, sağdakinin (batı) arkasında ise uzunlamasına tek bir büyük mekân yer alır. Başeyvanın iki yanındaki odalardan en doğudaki, medresede tonozla değil, kubbeyle örtülü tek mekândır.

Zinciriye Medresesi'nin dış cephesi çok yalın tutulmuştur. Buna karşılık, avluya bakan dilimli revak kemerleri, bunların üstünde dolanan yazı kuşağı ve saçak silmesini taşıyan konsollarıyla içi zengin taş işçiliği örnekleriyle bezenmiştir.

Zinciriye Medresesi (Mardin), SULTAN İSA MEDRESESI olarak da bilinir, Mardin'de Medrese mahallesinde eğimli bir arazi üstünde yer alan Artuklu medresesi. Melik Mecdeddin İsa tarafından 1385'te yaptırılmıştır. Kabaca dikdörtgen planlı, kesme taştan bir yapıdır. Üç bölümden oluşur; bunlardan batı ve doğu uçlarındaki iki katlı, ortadaki ise avlulu ve tek katlıdır. Batıdaki bölümün ana mekânı türbe, doğudakinin

Zinciriye Medresesi, güneybatıdan görünüş, 1385; Mardin
Sıtkı Fırat

camidir ve her ikisi de yapının güneye bakan uzun cephesinde yer alır; üzerleri dıştan dilimli birer kubbeyle örtülüdür. Medresenin taçkapısı da caminin sağında, bu cephenin en doğusundadır ve yüksekte olduğu için beden duvarı boyunca yükselen tek kollu bir merdivenle ulaşılır. Çevresinde bir yazı kuşağıyla kıvrık dallar ve bitkisel örgelerle doldurulmuş bir bordür dolanır. Üzeri üç dilimli bir kemerle geçilmiştir. Kavsarası mukarnaslarla doldurulmuş taçkapı nişinin duvarlarında bir kitabe kuşağı, ayrıca içleri yazılı ve bitkisel bezemeli madalyonlar yer alır.

Yapının orta bölümünü oluşturan avlunun kuzey tarafında, içinde bir selsebili bulunan, dar ve derin bir eyvan vardır. Eyvanın iki yanındaki kare planlı odaların sonradan eklendiği sanılır. Avlunun güney tarafını ise beş kemerli bir revak kaplar. Revakın arkası güney beden duvarına dayanır; bu duvar üzerindeki dört büyük pencere manzaraya açılır.

Türbe ve cami iki kat yüksekliğindedir. Üst katta, caminin arkasında, karemsi bir avlunun batı ve kuzey tarafında ince uzun birer oda, güney tarafında da (camiye bitişik) üç kemerli bir revak yer alır. Türbenin arkasında ise üst katta iç içe odalar vardır. Bu üst katlara ayrı merdivenlerden çıkılmaktadır.

zincirleme hizmet sözleşmesi, birbirini izleyen birden çok kısa süreli hizmet sözleşmesinin, fesih bildirimi yapılmaksızın sona ermesini sağlayacak biçimde birbirine bağlanması. Hizmet sözleşmesinin susmayla yenilenmesi kuralından yararlanıp işçiye ihbar ve kıdem tazminatı ödemekten kurtulmak isteyen işveren, işçilerle kısa süreli sözleşmeler yaparak ya da bunları yenileyerek işi sürdürür. Böylece işveren sözleşmeyi sona erdirmek istediğinde, yeni bir sözleşme yapmaz ya da işçiye sözleşmenin yenilenmediğini bildirir. İşçiyi yasal güvenceden yoksun bırakan ve belirsizlik içine iten bu uygulamaya başvuran işverenler, birçok hukuk sisteminde korunmaz ve işçinin zararını giderme zorunda bırakılır. Türk hukukunda da, Yargıtay, işverenin yasal yükümlülüklerinden kurtulmak amacıyla zincirleme hizmet sözleşmesi yapmasını dürüstlük kuralına aykırı bulmuştur. Bu durumda bildirim sürelerine uyulması, uyulmadığında da işçiye ihbar tazminatının ve koşulları gerçekleşmişse kıdem tazminatının ödenmesi gerekir. İşin geçici olduğu, ama iş süresinin tam bilinmediği bir durumda ise zincirleme hizmet sözleşmesi yapılması hukuken geçerli sayılır. Bu bağlamda, maddi nedenlerinin zincirleme hizmet sözleşmesi yapılmasını gerektirip gerektirmediğine bakılır. Sahne hizmetleri gibi bazı meslekler de zincirleme hizmet sözleşmesini zorunlu kılabilir.

zincirleme tasım, SORITES olarak da bilinir, tasım mantığında, birbirini izleyen tasımlardan ya da iki öncülden (bir büyük ve bir küçük) bir sonuca ulaşan kanıtlama zinciri. Birinci tasımın sonucu onu izleyen tasımın öncüllerinden biri olur. Eğer sonuncusu dışında art arda gelen bütün tasımların sonuçları silinir ve yalnızca geri kalan öncüller ile sonuncu sonuç belirtilirse, ortaya çıkan kanıtlama belirtilen öncüllerden elde edilmiş geçerli bir çıkarımdır.

Öncül sayısı $n+1$ olarak kabul edilirse kanıtlama, birbirini izleyen n sayıda tasımdan oluşmuş bir zincirdir.

zincirleme tepkime, kimyada ve fizikte kendiliğinden yürüyen ve benzer yeni süreçlerin başlamasına neden olan ürünler oluşturan süreç. Gaz yakıtların yanması, yağların asitlik derecesinin artması, etilenin polietilene dönüşmesi kimyasal zincirleme tepkime örnekleridir. Fizikte en yaygın bilinen örnek ise nötronların yol açtığı çekirdek bölünmeleridir (nükleer fisyon). Zincirleme tepkimeler çoğunlukla çok hızlı yürür, ama tepkime koşullarına karşı da çok duyarlıdır. Bunun nedeni tepkimeyi kendiliğinden yürüten tepkenlerin başka maddelerden kolaylıkla etkilenmesidir.

Kimyasal zincirleme tepkime çoğunlukla üç aşamada gerçekleşir. 1) Başlama: Genellikle ısı, ışık ya da bir katalizörün etkisiyle, bir atom, bir iyon ya da yüksüz bir molekül gibi tepkin bir ara madde oluşur. 2) İlerleme: Tepkin ara maddenin gerçek tepkenle tepkimeye girmesi sonucunda kararlı ürünler ile aynı tür ya da başka ara maddeler oluşur. Yeni ara madde ilk aşamada olduğu gibi yeniden tepkimeye girer ve bunun sonunda yinelenen bir çevrim başlar. 3) Son bulma: Bütün tepkenler tükendiğinde ya da zincir taşıyıcılar tepkime katının etkisiyle oluştukları hızla yeniden birleştiğinde, tepkime doğal olarak ya da çoğunlukla dışarıdan bir ketvurucunun (inhibitör) katılmasıyla son bulur.

Dallanan zincirleme tepkimeler zincir taşıyıcıların sayısının her ilerlemede arttığı zincirleme tepkime türüdür. Bunun sonucunda tepkime çok hızlanır ve bazen saniyenin binde biri gibi çok kısa bir sürede tamamlanır; bu koşul bazen kimyasal patlama olarak adlandırılır.

Zincirleme çekirdek tepkimeleri, her biri bir önceki çekirdek bölünmesinde açığa çıkan nötronun başlattığı çekirdek bölünmesi tepkimeleri dizisidir. Örneğin, düşük enerjili bir nötron soğuran her uranyum-235 çekirdeğinin bölünmesi sonucunda ortalama 2,5 nötron açığa çıkar. Bölünme başına 1,5'ten çok nötronun sızıntı ya da bir başka yolla kaybolmaması koşuluyla, bölünme başına bir nötron tepkimenin kendiliğinden yürümesi için yeterlidir. Yani bölünmeyi sağlayan yavru nötronların sayısının ana nötronların sayısına oranı, nükleer reaktörlerde olduğu gibi 1 ya da nükleer patlamalarda olduğu gibi 1'den büyük bir sayı ise zincirleme tepkime kendiliğinden yürür. İtalyan fizikçi Enrico Fermi ve çalışma arkadaşları ilk kendiliğinden yürüyen çekirdek bölünmesi tepkimesini 1942'de Chicago Üniversitesi'nde gerçekleştirdiler.

zincirlenme, kimyada, aynı elementin atomlarının zincir biçiminde birbirine bağlanması. Bu tür zincirlenme yalnızca en az iki değerlikli ve kendisiyle oldukça güçlü bağlar oluşturabilen bir elementin atomları arasında gerçekleşir. En çok karbon atomları arasında görülen bu özellik kükürt ve silisyum atomları arasında da önemlidir; germanyum, azot, selenyum ve tellür atomları arasında ise ender olarak rastlanır. *Ayrıca bak.* polimerleşme.

zincirli, Osmanlı altın parası. İlk kez 1715'te III. Ahmed'in tuğrasıyla basıldı. Halk arasında önce çevresindeki tırtıklardan dolayı zincirli, sonra fındık altını(*) diye anılmıştır.

Zincirli Höyüğü, Gaziantep'in İslâhiye ilçesinde Geç Hitit yerleşmesi. Eskiçağda Samal adını taşıyordu ve aynı adlı kent devletinin merkeziydi. 1888-1902 arasında F. V. Luschan, R. Koldewey, K. Humann burada kazılar yapmışlardır.

İÖ 1200'lerde Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Güneydoğu Anadolu'da güçlenerek siyasal yaşamını sürdüren Geç Hitit devletlerinin en önemlilerinden biri olan Zincirli'nin tarihinin başları karanlıktır. İÖ 1. binyıl kentin en parlak dönemi

oldu. Güçlenen Asur İmparatorluğu'nun egemenliğine girdiyse de, İÖ 8. yüzyıl ortalarındaki III. Tiglat-pileser dönemine değin bağımsızlığını bir ölçüde koruyabildi.

Kentin çevresi 720 m çapında bir çember çizen, çift sıralı bir surla çevrilidir. Bu surun, güney, batı ve kuzeydoğuda üç kapısı vardır. İçkale hemen hemen kentin ortasında yer alır. En iyi durumdaki yapı Yeni Asur döneminden kalma Yukarı Saray'dır. İçkalenin doğusunda ve kuzey surunun hemen önündeki en yüksek noktada kurulu bu yapı, yaklaşık 20 m × 18 m boyutlarındaki bir avluyla bunun çevresindeki oda gruplarından oluşur. Bu plan Asur geleneğini sürdürmekteyse de, kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki iki daire, hilani(*) tarzındaki girişleriyle Kuzey Suriye mimarlığının özelliğini taşır. İçkalenin kuzeyinde de, kentin Arami krallarına ait hilani tarzında saraylar vardır.

Zindan Mağarası, Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde mağara. Isparta iline bağlı Aksu ilçe merkezine 2 km uzaklıktaki Köprü Suyunun kollarından Aksu Deresinin kıyısında yer alır.

Kretase (Tebeşir) Dönemine (y. 136-65 milyon yıl önce) ait kalkerlerin içinde oluşmuştur. Uzunluğu yaklaşık 1 km'dir. İçinde Bizans dönemine ait olduğu sanılan bazı kalıntılar varsa da kapsamlı bir arkeolojik araştırma yapılmamıştır. Mağaranın turizm potansiyeli oldukça yüksektir.

Zinder, Batı Afrika'da, Nijer'in ortagüney kesiminde kent. Ülkenin ikinci büyük kentidir. 18. yüzyılda kurulan bir Müslüman hanedanın başkenti olan kent, 1899'da Fransız orduları tarafından işgal edildi. Nijer'in Fransız Batı Afrikası'na bağlanması üzerine 1992'de ülkenin başkenti oldu ve bu statüsünü 1926'ya değin korudu.

Zinder, Nijer
Dominique Darbois

Önemli bir yerfıstığı üretim bölgesinin merkezinde yer alan Zinder, tarım ürünleri için bir işleme merkezi ve pazar kentidir. Kentte bir yerfıstığı işleme fabrikası, bir tabakhane ve bir termoelektrik santral vardır. Zinder, Nijer'i doğu-batı yönünde aşan ana karayolu ile Agadez'den Kano'ya (Nijerya) uzanan kuzey-güney yolunun kesiştiği yerde bulunur. Kentte bir de havalimanı vardır. Nüfus (1988) 119.838.

Zinder, Norton David (d. 7 Kasım 1928, New York kenti, ABD), ABD'li biyoloji bilgini. *Salmonella* türleriyle yaptığı çalışmalar sonucunda, bir bakteri suşunun sahip olduğu genetik maddenin bakteriyofaj gibi bir etken aracılığıyla başka bir bakteri suşuna aktarılabileceğini bulmuştur. Columbia Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra Wisconsin Üniversitesi'nde Joshua Lederberg'ün yanında çalıştı. 1964'te New York kentindeki Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde (bugün Rockefeller Üniversitesi) profesör oldu.

Lederberg'ün 1946'da *Escherichia coli* türü bakterilerde gözlemlediği çiftleşme sürecinden yola çıkarak *Salmonella* türlerini özel bir besi yerinde birleştirerek bakteriler arasında genetik madde alışverişinin gerçekleşmesini sağladı. Bu deney sonucunda çok sayıda değişime uğramış bakteri elde etmeyi umuyordu. Ama bakterilerin kavuşma (konjugasyon) yerine, transdüksiyon yoluyla genetik madde alışverişi yaptığını gördü. Daha sonraki deneylerde belirli fizyolojik süreçleri etkileyen bakteri genlerinin günümüzde operon adı verilen kümeler halinde bulunduğu anlaşıldı. Zinder'in deneyleri genetik maddesi ribonükleik asit (RNA) olan tek bakteriyofajın bulunmasına da katkıda bulundu.

Zingarelli, Nicola Antonio (d. 4 Nisan 1752, Napoli - ö. 5 Mayıs 1837, Torre del Greco, Napoli yakınları), çağının önde gelen opera ve dinsel müzik bestecilerinden biri olan İtalyan müzikçi.

Loreto Konservatuvarı'nda okudu ve yaşamını kemancı olarak kazanmaya başladı. İlk operası *Montesuma* 1781'de Napoli'deki

Zingarelli, Giuseppe Cammarano'nun bir portresinden yapılmış oymabaskı, 1817
© G. Ricordi & Co

San Carlo Tiyatrosu'nda başarıyla sahnelendi. *Alsinda* 1785'te Milano'da La Scala'da oynandı. Zingarelli 1789'da Fransa'ya giderek Paris Operası için Jean-François Marmontel'in librettosuyla *Antigone*'yi besteledi. Fransız Devrimi olunca İsviçre'ye geçti; oradan Milano'ya gitti ve 1792'de kent katedralinin müzik yöneticiliğine getirildi. La Scala için Goldoni'nin bir oyunundan uyarladığı *Il mercato di Monfregoso* (1792; Monfregoso Tüccarı) ve Shakespeare'in oyunu üzerine yazdığı *Giulietta e Romeo*'su (1796; Romeo ve Juliet) en güzel yapıtları arasındadır. Zingarelli 1794'ten 1804'e değin müzik yöneticiliği yaptığı Loreto'da birçok dinsel yapıt besteledi; Milano ve başka İtalyan kentlerinde sahnelenmek üzere operalar yazmayı sürdürdü. 1804'te Roma'daki Sistina Şapeli'ne müzik yöneticisi atandı. Oradayken Tasso ve Dante'nin şiirlerinden kantatlar besteledi, iki de opera yazdı. Bunlardan ikincisi *Berenice* (1811) 37 operasından sonuncusu oldu.

1811'de Napoléon'un oğlu onuruna bir *Te Deum*'u yönetmesi isteğini yurtseverlik duyguları nedeniyle geri çevirdi. Bunun üzerine tutuklanarak Paris'e götürüldü. Ama müziğine hayranlık besleyen Napoléon onu serbest bıraktırdı ve bir de maaş bağladı. 1813'te Napoli'deki Kraliyet Müzik Okulu'nun yöneticisi olan Zingarelli, 1816'da da Giovanni Paisiello'dan boşalan kent katedralinin müzik yöneticiliği görevine getirildi. 1829'da Birmingham Festivali için dinsel bir yapıt besteledi. Bu yapıtı öğrencisi Michele (sonradan Sir Michael) Costa yönetti. Vincenzo Bellini ile Saverio Mercadante de Zingarelli'nin öğrencisiydi.

Zingiberaceae (zencefilgiller), *Zingiberales* takımından yaklaşık 45 cins ile bini aşkın çokyıllık otsu bitki türünü içeren büyük familya. Bu türlerin çoğu tropik ve astropik bölgelerin nemli ve bataklık alanlarında yetişir.

En çok 6 m'ye kadar boylanabilen familya üyelerinin en ayırt edici ortak özelliği çatallanmış, etli köksaplarıdır (rizom). Türlerden bazısı epifittir ve su gereksinimini geliştirdiği hava kökleriyle atmosferden

Zencefil (*Zingiber officinale*)
Helen Cruickshank—The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

sağlar. Kılıf biçimindeki kıvrık yaprak tabanları bazen belirgin bir kısa hava kökü oluşturur. Çiçekler sarmal ya da kozalaksı kümeler halinde bulunur. *Zingiberaceae* çiçekleri, birbirine kaynaşmış iki ya da üç verimli erkekorgan ile bunlara bitişik, taçyaprağı görünümündeki kısır erkekorgan çiftinden ötürü aynı bir orkideye benzer. İnce çiçek tüplerinin içinde balözü bulunur. Yalnızca birkaç saat açık kalan parlak renklere bürünmüş bu alımlı çiçeklerin kelebeklerle tozlaştığı düşünülür.

Zingiberaceae familyasının bazı üyeleri baharat olarak ve parfüm yapımında değerlidir. Zerdeçal (*Curcuma longa*), kakule (*Elettaria cardamomum*), zencefil (*Zingiber officinale*) ve havlıcan (*Alpinia officinarum*) bunların en önemlileridir. *Hedychium* türleri ise süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Zingiberales, birçenekliler(*) sınıfından, sekiz familyada toplanmış 89 cins ile 1.800 türü kapsayan takım. Birçeneklilerin öbür üyeleri gibi bu takımın üyelerinin de büyütkendokusu yoktur. Bu gruptaki bitkiler kaba hatlarıyla birbirlerinden farklı görünseler de ortak bir özellikleri vardır: Çoğu üyenin yaprak saplarının enine kesitinde hava kanallarıyla aralanmış iletim demetleri görülür.

Zingiberales takımındaki bitkiler birkaç santimetre yüksekliğindeki otsu bitkilerden ağaç boyutundakilere (örn. seyyahağacı) kadar çeşitlilik gösterir. Üyelerin çoğu tropik bölgelerde yaygındır; ama, bazı familyalar belli alanlarla sınırlıdır. Ekonomik açıdan değerli pek çok türün bulunduğu bu takımda en başta meyveleri için yetiştirilen muz (*Musa paradisiaca*) gelir. Buna çok yakın bir tür olan abakanın (*Musa textilis*) yaprak saplarından gene aynı adla anılan dayanıklı bir lif elde edilir. En çok Batı Hint Adalarında tarımı yapılan *Maranta arundinacea*'nın toprakaltı organlarından (köksaplarından) ararot adı verilen besleyici bir nişasta çıkarılır. *Canna* türlerinin de köksapları yenebilir, ancak genellikle alımlı çiçekleri için süs bitkisi olarak yetiştirilir. Zencefilgiller (*Zingiberaceae*) familyasındaki bitkilerin çoğunun yaprak ve çiçekleri kokuludur. Zencefilin (*Zingiber officinale*)

köksapları baharat, ilaç ve boya olarak kullanılır. Anayurdu tropik Asya olan bazı *Zingiber* türleri ise seralarda ya da ılıman bölgelerdeki bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Seyyahağacı (*Ravenala madagascariensis*) ve buna benzer bazı bitkiler yaprakların baskın olduğu ince gövdeler geliştirir. Bu takımdaki en yaygın gövde tipi kısa ve toprağın altında gelişen gövdelerdir. *Zingiber* türlerinin çoğunda yapraklar toprak düzeyinden çıkar. Muzda ise bodur toprakaltı gövdesi topraktan dışarıya doğru az uzanır; ancak, yapraklarla sık bir biçimde sarılı olduğundan görünmez. Her yeni yaprak, daha önceki bir yaprağın kılıfının içinden çıkar.

Zingiberales takımında, bitkilerin toprakaltı gövdeleri dallanarak sürgünler verir. Bunlar ana bitkilerden ayrılıp başka bir yere dikildiğinde yeni bitkilere dönüşür. İşte bu sayede, istenen genetik özelliklere sahip yeni kuşaklar üretilebilir; oysa tohumdan üretim yapıldığında bazı beklenen özelliklerin yerine istenmeyen özellikler ortaya çıkabilir.

Bu takımdaki bazı cinslerin üyeleri otsu gövdelerinin ucunda çiçek salkımları oluşturur; bu salkımların alt bölümleri yaprakların tabanlarıyla sarılıdır. *Zingiberales* takımının çiçekleri tipik olarak üç çanak yaprak, üç taçyaprak, altı erkekorgan ve bir dişiorgan içerir. Dişiorgan üç meyveyaprağından yapılmıştır. Muzgiller familyasının bazı türlerinde çiçekler tekeşeylidir (dişi ya da erkek). Kültür muzları böcekleri ve kuşları çekebilecek bol balözü ve kokulu çiçekler üretmelerine karşın meyveler tozlaşmaksızın gelişir. Yabani muzun ve *Strelitzia*'nın çiçekleri kuşlarla tozlaşır. Zencefilgillerin başlıca tozlaşma aracı ise kelebeklerdir.

zink, CORNETT olarak da bilinir, 1500-1670 arasında çok kullanılan tahta nefesli çalgı. 60 cm uzunluğunda, koni biçimli, sekizgen kesitli, tahtadan yapılmış, üstü deri kaplı bir borudur. Üstünde ses delikleri, ucunda boynuzdan ya da fildişinden bir ağızlığı vardır. Bu ağızlığın içine üflenirken oluşan dudak titreşimleriyle ses çıkarır. Ses alanı *Sol* anahtarlı portenin altındaki *Sol*'dan

Zink
Kunsthistorisches Museum, Viyana

yukarıya doğru iki oktavdır. *Zink*'lerin *descant*'tan (soprano) başka "S" (tenor) ve düz biçimli çeşitleri de vardı.

Zink'ler trombonların tiz ses partilerini çalmak için kullanılırdı ve özel olarak parti yazılmış ilk nefesli çalgılardandı. *Zink* 1700'lerde artık çalınmaz olduysa da, Almanya'da korolardaki tiz seslere destek olarak 1750'ye değin kullanıldı. Ayrıca gene Almanya'da kilise kulelerinde çalınan dinsel kule müziğinde 1830'lara değin trombonla birlikte yer aldı. 20. yüzyıl ortalarında ise yeniden kullanılmaya başladı.

zinkit, çinko oksit (ZnO) yapısında, genellikle levhamsı ya da taneli kütleler halinde bulunan oksit minerali. Kan kırmızısı renkli bir mineral olan zinkitte turuncu-sarı renkli çizgilere rastlanır. Genellikle franklinit ve beyaz kalsit ile birlikte bulunur. En önemli

Franklin'den beyaz kalsitli zinkit örneği, New Jersey
B. M. Shaub

zinkit çökelleri ABD'deki New Jersey'de Ogdensburg yakınlarındaki Franklin ve Sterling Hill'de yer alır.

Zinkit heksagonal sistemde kristalleşir. Tekil kristallerine ender rastlanır; zinkit kristalleri genellikle hemimorfiktir ve tek bir zemin düzlemi ile altıkenarlı bir piramitten oluşur. Bazı zinkit örneklerinde çinkonun yerini kısmen manganez almış durumdadır.

Zinn, Walter Henry (d. 10 Aralık 1906, Kitchener, Ontario, Kanada), II. Dünya Savaşı'nda ABD'nin atom bombası projesine ve nükleer reaktörün geliştirilmesine katkıda bulunan nükleer fizikçi.

Kingston'daki (Ontario) Queen Üniversitesi'nde öğrenim gören Zinn doktora çalışmasını 1934'te Columbia Üniversitesi'nde tamamladı ve ardından Enrico Fermi tarafından Manhattan Projesi'nde(*) görevlendirildi. Chicago Üniversitesi'nde gerçekleştirilen dünyanın ilk zincirleme çekirdek tepkimesi sırasında atom pilinin denetim çubuğunu çeken görevli Zinn idi. Zinn daha sonra atom pilinin sökülerek Chicago yakınlarındaki Argonne Ulusal Laboratuvarı'na taşınması çalışmalarını yönetti; 1946'da da bu laboratuvarın yöneticisi oldu. 1951'de ilk deneysel üretken reaktörü tasarımlayan Zinn dünyanın ilk nükleer denizaltısı "Nautilus"un tasarımlanmasında da başdanışman olarak görev yaptı. 1960'ta ABD hükümetinin "Barış İçin Atom Ödülü"nü, 1969'da da atom enerjisinin geliştirilmesi, kullanılması ve denetlenmesine ilişkin çalışmaları nedeniyle Enrico Fermi Ödülü'nü kazandı.

Zinnemann, Fred (d. 29 Nisan 1907, Viyana, Avusturya), gerçekçi atmosfer ve tiplemeleriyle dikkat çeken filmleriyle tanınmış Avusturya asıllı ABD'li sinema yönetmeni.

Viyana Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördükten (1925-27) sonra sinemacı olmaya karar verdi. 1927-28'de Paris'te sinema eğitimi gördü. 1929'da ABD'ye göç etti ve 1937'de ABD yurttaşlığına geçti. Hollywood'da çeşitli küçük işlerde çalıştıktan sonra belgesel sinemanın öncülerinden Robert Flaherty'nin asistanı oldu. Bu deneyim, Zinnemann'ın konu ve üsluplarıyla titiz bir gerçekçiliği yansıtan sonraki konulu filmlerinin tümünü etkileyecekti. On yıl süreyle belgesel filmler çeken Zinnemann bunlardan *That Mothers Might Live* (1938) ve *Benjy*'yle (1951) iki Oscar kazandı.

Zinnemann Avrupa'daki göçmen çocuklarını etkileyici bir anlatımla ele aldığı, ünlü oyuncu Montgomery Clift'in de ilk filmi olan *The Search* (1947, Arayış) gibi bazı önemli konulu filmler çekti. *The Men*'de (1950; Erkekler) savaş sırasında belden aşağısı felç olmuş eski askerleri oynattı ve Marlon Brando'nun beyazperdeye adım atmasını sağladı. Klasikleşmiş yapıtı *High Noon* (1952, *Kahraman Şerif*), başkarakterin *western* türüne özgü üstün kahramanlık nitelikleri taşımadığı ilk *western* filmlerindendi. Öteki filmleri arasında *The Member of the Wedding* (1953), en iyi yönetmen Oscar'ını kazandığı *From Here to Eternity* (1953; *İnsanlar Yaşadıkça*), *Oklahoma* (1955), *The Nun's Story* (1959; *İnsanlık Uğruna*), *The Sundowners* (1960; *Gün Batışı/Göçebeler*), *Behold a Pale Horse* (1964; *İntikam Alevi/Beyaz Atlı*), gene Oscar aldığı *A Man For All Seasons* (1966; *Her Devrin Adamı/Dürüst Bir Adam*), *The Day of the Jackal* (1973; *Çakal*), *Julia* (1977; *Julia*) ve *Five Days One Summer* (1982; *Geçen Yaz Beş Gün*) sayılabilir. Zinnemann'ın filmlerinin yinelenen temalarından biri, kişisel değerleriyle dış dünyanın talepleri arasında kalmış bireyin vicdani hesaplaşmasıdır.

Fred Zinnemann Arayış filminin çekiminde, 1947
Turhan Gürkan Arşivi

Zinovyev, Grigori Yevseyeviç, asıl adı OVSEL GERŞON ARONOV RADOMISLSKI (d. 23 Eylül 1883, Yelizavetgrad [bugün Kirovograd], Ukrayna, Rus Çarlığı - ö. 25 Ağustos 1936, Moskova, SSCB), 1917 Sovyet Devrimi'ni gerçekleştiren Bolşevik Partisi'nin önderlerinden. Lenin'in yakın çalışma arkadaşları arasında yer almış, 1920'lerde Komünist Partisi'nde büyük ağırlık kazanmış, daha sonra Stalin'in giriştiği Büyük Temizlik sırasında idam edilmiştir.

Dar gelirli bir Yahudi ailesinin oğluydu. Hiç okula gitmediği halde 1902-05 arasında yurtdışında bulunduğu dönemlerde Bern Üniversitesi'nde hukuk derslerini izledi. 1901'de Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne (RSDRP) girdi, Lenin'in parti içinde oluşturduğu İskra grubuna katıldı. 1903'te partideki bölünmeyle birlikte Bolşevikler arasında yer aldı. 1905 Devrimi sırasında Petersburg (sonradan Petrograd) işçileri arasında ajitasyon yürüttü. 1907'deki Londra Kongresi'nde RSDRP Merkez Komitesi'ne girdi. 1908'de tutuklandı, ama sağlığı bozuk olduğu için hemen serbest bırakıldı.

1909-17 döneminde Fransa, Avusturya ve İsviçre'de yaşadı, Lenin'in başlıca çalışma arkadaşlarından biri oldu. Lenin'in önderliğine karşı çıkan militan Bolşeviklere ve Menşevikler ile Lev Troçki'ye karşı yürütü-

Zinovyev
H. Roger—Viollet

len mücadelede yer aldı. Rusya'daki Bolşevik örgütlerinin yönetiminde ve *Duma*'daki (Devlet Meclisi) Bolşevik milletvekillerinin çalışmalarında etkin rol oynadı. I. Dünya Savaşı sırasında, Avrupalı sosyalistler arasında "enternasyonalistlerin" örgütlenmesi için çaba harcadı.

1917'de Şubat Devrimi'yle çarlığın yıkılmasından sonra nisanda Lenin'le birlikte Rusya'ya döndü. Ama ekimde Lenin Bolşeviklerin iktidarı almasında ısrar edince yakın arkadaşı Lev B. Kamenev'le birlikte ona karşı çıktı, hatta tasarlanan ayaklanma konusunda basına bilgi sızdırdı. Ekim Devrimi'nin ardından, öbür sosyalist partilerin de hükümette yer almasını sağlamaya çalıştı. Protestosunu ortaya koymak amacıyla Ekim 1917'de Bolşevik Parti Merkez Komitesi'nden istifa etti. Ama çok geçmeden eski konumuna döndü. Hitabet yeteneğiyle, halkın yeni rejime desteğinin kazanılmasına katkıda bulundu. 1921'de, Petrograd (bugün Petersburg) parti örgütünün başı, Petrograd İşçi ve Asker Delegeleri Sovyeti başkanı ve partinin Politbürosunun daimi üyesi oldu. 1919'da kurulan III. Enternasyonal (Komintern) yürütme komitesinin başkanlığına getirildi. Rus komünistlerinin ağırlıkta bulunduğu Komintern yönetimi, sosyalist politikaları biçimlendiriyor ve üye partilerin etkinliklerinin eşgüdümünü sağlıyordu. Zinovyev, bu görevi sırasında yazdığı ileri sürülen ve 1924'te Londra gazetelerinde yayımlanan bir mektup yüzünden uluslararası düzeyde olumsuz bir ün kazandı. Zinovyev'in İngiliz komünistlerine yıkıcı etkinliklere girişmeleri talimatı verdiği ileri sürülen bu mektubun yayınlanmasının İngiltere'deki ilk İşçi Partisi hükümetinin düşmesine katkıda bulunduğu kabul edilir.

Zinovyev, Ocak 1924'te ölen Lenin'in yerine Troçki'nin geçmesini önlemek için Kamenev ve Stalin'le bir koalisyon oluşturdu. Ama bu üçlünün, iktidar mücadelesindeki güçlü rakibi Troçki'yi yenmesinden sonra Stalin müttefiklerine karşı harekete geçti. Leningrad parti örgütü ve Komintern üzerindeki denetimi de, Troçki'yle 1926'da kurduğu gecikmiş ittifak da Zinovyev'in parti içindeki gücünü korumasına yetmedi. 1926 sonuna doğru Politbüro ve Komintern'den istifaya zorlandı, 1927'de de partiden atıldı. Sonradan partiye yeniden alınmasına karşın asla önceki saygınlığını elde edemedi. 1932 ve 1934'te iki kez daha partiden atıldı. Parti yöneticilerinden Sergey Mironoviç Kirov'un Aralık 1934'te öldürülmesi olayında "manevi suç ortaklığı" gerekçesiyle 1935'te tutuklandı ve gizlice yargılandı, 10 yıl hapse mahkûm oldu. Ertesi yıl, Büyük Temizlik duruşmalarında yeniden yargılandı. Kirov ve başka Sovyet önderlerini öldürmek amacıyla terörist örgüt kurmak gibi düzmece bir suçlamayla idam edildi. 1988'de Sovyet Yüksek Mahkemesi Zinovyev'le ilgili mahkeme kararını iptal ederek saygınlığını iade etti. Zinovyev'in Türkçede *Rusya Komünist Partisi Tarihi* (1991) adlı bir kitabı yayımlanmıştır.

Zinsou, Émile Derlin (d. 22/23 Mart 1918, Ouidah, Dahomey [bugün Benin]), milliyetçi siyaset adamı ve başkan (1968-69). Ağır ekonomik ve mali sorunları çözmede gösterdiği başarıyla tanınır.

Fizik öğrenimi gördü. II. Dünya Savaşı sonrasında gazeteciliğe ve siyasete yöneldi. 1946'da Fransız Ulusal Meclisi milletvekili Sourou Migan Apithy'nin sekreteri oldu. 1957'de Apithy tarafından ticaret bakanlığına getirildi. 1960'ta Dahomey Meclisi'ne seçildi. Aynı zamanda Yüksek Mahkeme başkanlığını yürüttü (1960-62). Bağımsızlıktan (1 Ağustos 1960) sonra başta dışişleri bakanlığı olmak üzere hükümette çeşitli görevler üstlendi. Birçok dış geziye çıktı; özellikle Fransa'daki büyükelçilik görevinde uluslararası saygınlık kazandı.

Askeri yönetim döneminden sonra 1968'de generallerin çağrısı üzerine başkanlığı kabul etti. Halkoylamasından sonra yeni görevine başladığında, bölünmüş bir ülke, halkın güvenini yitirmiş bir devlet, durgun bir ekonomi ve harcamaya boğulmuş bir yönetim devraldı. 1969'da bütçe açığını azaltmayı başardı. Ama yıl sonuna doğru sınır kaçakçılığını önleme girişimleri ve aldığı sıkı ekonomik önlemler halk desteğinin giderek zayıflamasına yol açtı. Aralıkta genelkurmay başkanı tarafından devrildi. Ülkeyi terk ederek Paris'e yerleşmesine izin verildi. 1975'te gıyabında ölüm cezasına çarptırıldı.

zinya (*Zinnia*), CINYA olarak da bilinir, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından 15 kadar otsu bitki ve çalı türünün oluşturduğu cins. Anayurdu başlıca Kuzey Amerika'dır. Gövdeleri batıcı tüylerle kaplı olan bu bitkilerin karşılıklı olarak dizilmiş, mızrak biçimli yaprakları vardır. Çiçek kömeçleri (başçıkları) sarı ya da mor tüpsü çiçekler ile kırmızı, pembe ya da mor dilsi çiçeklerden oluşur. Bazıları bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen bu türlerin en yaygını *Z. angustifolia* ve *Z. elegans*'tır.

Zinzendorf (Kontu), Nikolaus Ludwig (d. 1700, Dresden, Saksonya - ö. 9 Mayıs 1760, Hernnhut), Pietizm hareketinin önderlerinden Alman din reformcusu, Moravya Kilisesi'nin (Unitas Fratrum) önderi olarak ekumenik bir Protestan hareketi kurmaya çalışmıştır.

Saksonya'da bakanlık görevinde bulunan Avusturyalı bir soylunun oğluydu. Çocukluğunda anneannesi Henriette von Gersdorf'un gözetiminde koyu bir Pietist eğitim aldı. 1710-16 arasında Halle'deki *Paedagogium*'da ilahiyat öğrenimi gördü, ama daha sonra bu öğrenimini sürdürmek yerine Wittenberg'de hukuk okudu. 1721'de Dresden'e dönerek Saksonya adliyesinde çalışmaya başladı. Ertesi yıl Pietist görüşlerini ve ilahi besteleme tutkusunu paylaşan Reuss'lu Erdmuthe Dorothea'yla evlendi. Devlet görevi kısa sürdü; anneannesinin Berthelsdorf'taki malikânesinin bir bölümünü miras alınca, topraklarını işleten kiracıların, özellikle de Bohemya ve Moravya'dan kaçan Unitas Fratrum üyelerinin sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. Onun yardımıyla Hernnhut'ta Moravya Kilisesi'ne bağlı bir yerleşim kuruldu.

Zinzendorf, yaklaşık 1748 tarihli bir yağlıboya resimden 19. yüzyılda yapılmış bir oymabaskı
Moravian Archives, Winston-Salem, Kuzey Carolina

Zinzendorf'un ekumenik yaklaşımı "kilise içinde küçük kilise" oluşturarak bunların yeni bir canlılık kazandırdığı kiliseleri tek bir Lutherci topluluk içinde bir araya getirmeyi amaçlıyordu. Ama Moravya Kilisesi'ni yeniden yapılandırmaya çalışırken gitgide daha cemaat ağırlıklı bir görüşe yöneldi.

Hernnhut'ta ve daha sonraki Moravya Kilisesi yerleşmelerinde aile bağlarının yerini zamanla yaş, cinsiyet ve medeni duruma göre belirlenen gruplar aldı. Bu gruplar üyelerinin barınma, beslenme, giyinme ve iş gereksinmelerini karşılıyor, ayrıca Zinzendorf'un yenilikçi ve etkin pedagoji kuramı doğrultusunda çocuk bakımını ve eğitimini üstleniyordu. Toplu yaşam ilkesi bazı durumlarda hem tüketimde hem de üretimde paylaşımcılığa dayanıyordu: Cemaat, emeğini sunması karşılığında, üyelerinin bütün gereksinimlerini karşılıyordu.

Hernnhut cemaatinin büyümesi aristokrasinin, kentlerdeki loncaların ve Lutherci Kilise'nin tepkisini çekti. Zinzendorf, kendisini mezhepçi olarak görenleri ve Augsburg İtikatnamesi'ne bağlılığından kuşku duyanları yatıştırmak amacıyla 1734'te Lutherci vaiz oldu. Gene de iki yıl sonra Saksonya hükümetinin emriyle malikânesinden sürüldü. Sürgündeyken, ülke dışındaki Moravya Kilisesi üyelerinin çıkarlarını daha iyi temsil edebilmesi için Unitas Fratrum piskoposluğuna getirildi (1773). Wetteravia'daki Hernnhaag ile Marienborn'da ve Felemenk ile Baltık ülkelerinde yeni cemaatlar kurdu, ardından bir süre Batı Hint Adalarında kaldı. Daha sonra İngiltere'ye geçerek orada Moravya Kilisesi cemaatlerinin temelini attı, Metodist din adamı John Wesley'yle ilişkisini yeniledi. Amerika'da bulunduğu dönemde (1741-43) New York ve Pennsylvania'da Moravya cemaatleri oluşturdu ve Yerliler arasında misyonerlik çalışmalarına öncülük etti. Pennsylvania'daki çeşitli Alman Protestan kiliselerini birleştirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı.

Avrupa'ya dönüşünde *Tropen* (eğitim yöntemleri) düşüncesini geliştirmeye yöneldi. Buna göre değişik Protestan kiliselerinin her biri Hz. İsa'nın gerçek ve tek olan kilisesinin geçerli ve somut temsilcileriydi, değişen yalnızca dinsel doğruları kavrama ve dile getirme biçimiydi. 1747'de Saksonya yönetimi sürgün kararını kaldırdı, iki yıl sonra da Unitas Fratrum Kilisesi'ni resmen tanıdılar. 1749'da İngiliz Parlamentosu da buna benzer bir tanıma kararı aldı. Ama

Eleme dönemindeki (1740'lar) aşırılıklar Zinzendorf'un karşıtlarına yeni kozlar verdi. Bu dönemde Zinzendorf'un din sistemindeki us karşıtı, duygusal ve kösnül öğeler abartılmış, özellikle Herrnhaag'da çarmıha gerilmiş İsa'nın yaraları konusunda erotizme yaklaşan saplantılar oluşmuştu. Zinzendorf'un yaşamının son 10 yılı büyük sıkıntılarla geçti.

Zion Ulusal Parkı, ABD'de, Utah eyaletinin güneybatısında, Saint George kentinin kuzeydoğusunda, dik kanyonlar, sarp kayalıklar ve masadağlarla kaplı ulusal park. 1919'da yaklaşık 24 km uzunluğunda ve 926 m derinliğindeki Zion Kanyonunu koruma altına almak amacıyla oluşturuldu. 1956'da yakınlardaki Zion Ulusal Anıtı'nı da kapsayacak biçimde genişletilen parkın yüzölçümü 593 km²'dir.

Virgin Irmağının açtığı Zion Kanyonu 1850'lerde Mormonlar tarafından keşfedildi ve adlandırıldı. Kanyonun yamaçlarında çok sayıda fosil ve Tarihöncesinde burada yaşamış mağara insanlarına ait izler bulunmuştur. Kanyonun yamaçlarından birinde 730 m yüksekliğinde dev bir monolit olan Büyük Beyaz Taht yer alır. Zion Ulusal Parkı'nda katır geyiği, puma vb memelilerle aralarında doğan, kartal ve koşar guguğun da bulunduğu 150'den fazla kuş türü yaşar.

zîr-i meşk (Farsça *zîr*: "alt", Arapça *meşk*: "yazı yazma"), hat sanatında üstüne kâğıt konarak yazılan altlık. Sülüs, nesih ve başka yazılar için ayrı, nestalik yazı için ayrı altlık kullanılırdı. Altlığı hazırlamak için 15-20 cm eninde ve 20-25 cm boyunda, 20-25 kadar kaba kâğıt, 3-3,5 mm'lik bir kalınlık sağlayacak gibi üst üste konurdu. Kâğıtlar yapıştırılmaz, kenarları düzeltildikten sonra uzun kenarları köşelere yakın yerlerinden deriden ince bir bantla birbirine tutturulurdu. En alt ve en üstteki kâğıtlar ebrulu, tezhipli ya da resimli olabilirdi.

Nestalik altlığı daha sert ve ince bir levha halinde yapılıp genellikle iki yüzü deriyle kaplanırdı. Kaplamak için bez ve kadife kullanıldığı da olurdu. Bazen bu altlıklarda, elin kâğıdı kirletmesini önlemek için yandan açılıp kapanan yarım bir kapak da bulunurdu.

Celi yazının boyu büyük olduğu için bu tür altlıklarda değil, ancak geniş bir tahta ya da mukavva üstünde yazılırdı.

zira, çoğul ZIRAAT. İslam ülkelerinde ve Osmanlılarda kullanılan bir uzunluk ölçüsü birimi. Arapçada bilek, kol anlamına gelen ve ölçü birimi olarak dirsek ucuyla ortaparmak ucu arasındaki mesafeye denk düşen zira İslamdan önce de bedensel oranlamaya dayalı uzunluk ölçülerinden biriydi. İslamdan sonra ağırlık ve uzunluk ölçülerine ilişkin düzenlemelerle yeni bir nitelik kazandı. Uygulama alanlarına ve ülkelere göre bir ziranın uzunluğu 48,25 cm ile 90 cm arasında değişiyordu. Ziranın en yaygın olanı 54 cm, kanal ölçümlerinde kullanılanı ise 145,6 cm'ydi.

Ziranın alt birimleri kabza (1/6 zira) ve parmaktı (1/24 zira). Osmanlı uzunluk ölçüleri arasında özellikle yapıcılıkta ve mimarlıkta kullanılan zira-i mimariye atik zira da deniyordu. Bir zira-i mimari Osmanlı çarşı arşınından 1 parmak 10 hat (1 hat = 1/12 parmak) 6 nokta (1 nokta = 1/12 hat) daha uzundu. II. Meşrutiyet döneminde metre sistemi kabul edilince yeni arşın (1 m), yaklaşık 1,319 zira-i mimariye eşit sayıldı. Bu da bir zira-i mimarinin yaklaşık 75,8 cm sayılması demekti. 26 Mart 1931'de resmen metre sistemine geçilince öteki eski uzunluk ölçü birimleriyle birlikte zira da kullanımdan kaldırıldı.

Ziraat Bankası *bak.* Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası

Ziraat Mekteb-i Âlisi, 1914'te yayımlanan Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi'yle Selanik ve Bursa'daki ziraat mekteplerine verilen ortak ad. Selanik ve Bursa'dakilerde düzenli bir yükseköğretim programı uygulanamamış. Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi'nde de eğitim düzensiz olarak sürdürülmüştür. *Ayrıca bak.* Halkalı Ziraat Mektebi.

ziran, Wade-Giles yazımında TZU-JAN (Çincede "kendiliğindenlik"), Çin Taoculuğunda, insan varoluşunun doğanın güçleriyle tam uyum içinde yaşamaktan kaynaklanan ideal durumu. Taocular dünyada her şeyin doğal bir durumu olduğu gözleminden yola çıkarak tam bir kendiliğindenlik durumuna ulaşmaya, böylece doğanın kendileri için öngördüğü duruma gelmeye çalışırlar. Bu çaba yaşamın çok yalınlaşmasına, yaşamla ölümün, sağlıkla hastalığın karşı durulamayan doğal döngünün parçası olarak kabul edilmesine yol açar. Ama evrendeki her şeyden farklı olarak insan, kendi varoluşunu doğal güçlerle uyumlu hale getirmeye çalışmalıdır. Bunu yapabilmenin en iyi yolu da önce çevresindeki sürekli değişken dünyayı gözlemlemek, ardından da "yazgıcı" bir tutumla denetimi dışındaki güçlerle mücadeleden kaçınmaktır.

zirgüle, klasik Türk müziğinde, orta sekizlideki küçük mücennep diyezli *sol* ya da bakiye bemollü *la* sesinin adı. Bazı eski edvar kitaplarında zengûle olarak anılmıştır. Suzinâk makamının iki türünden biri olan zirgüleli suzinâk ile öbür türü olan basit suzinâk arasındaki tek fark bu perdedir.

Ziriler, BENU ZIRI olarak da bilinir, Müslüman Senhace Berberileri hanedanı (972-1152). Çeşitli kolları İfrikiye (bugünkü Tunus ve Doğu Cezayir) ile Granada'da hüküm sürmüştür.

Cezayir'in Kabiliye Dağlarında güçlendiler. İlk başkentleri Aşir'i burada kurdular. El-Kayrevan'daki Fatımilerle ittifaka girdiler. Fatımi halifesi Muizz başkentini Kahire'ye taşırken (972) I. Yusuf Bulukkin bin Ziri'yi el-Kayrevan valiliğine atadı, ayrıca kendisine düşmanları Zenate kabilesinden ele geçireceği toprakları da yönetme hakkını tanıdı. Zirilerin egemenlik alanı zamanla batıda Cebelitarık Boğazı kıyısındaki Septe'ye kadar genişledi. Bâris'in yönetimi (996-1016) sırasında bu topraklar, el-Kayrevan'daki Ziriler ile Kala'daki (Cezayir) akrabaları Hammadiler arasında bölündü. Zirilerin başında bulunan Muizz, ekonomik gücünden aldığı cesaretle 1048'de Fatımilerden ve Şii inanışından bağımsızlığını ilan etti. Fatımiler buna Benu Hilal ve Benu Suleym Bedevilerini Magrip'e göndererek karşılık verdiler (1052). Doğu'ya açılan geleneksel yolları kesilen Kuzey Afrika kargaşa içine sürüklendi. Kırsal bölgeler harap oldu, köylü ekonomisi yıkıldı. Birçok yerleşik topluluk yeniden göçebeliğe döndü. El-Kayrevan'ı boşaltmak zorunda kalan Ziriler Medhiye'ye çekildiler. Ama dağılmaya yüz tutan devletleri, Sicilyalı Normanların kıyılara yönelik saldırılarına dayanamadı ve 1148'de yıkıldı. Hammadiler ise 1067'de Bicaye'ye yeniden yerleşmeyi başardılar ve 1152'de Muvahhidlerin istilasına uğrayıncaya değin bölgedeki canlı ticareti ellerinde tuttular.

Endülüs Emevi halifesi Muzaffer'in (hd 1002-08) Berberi ordusunda görev yapmak üzere İspanya'ya giden bir başka Ziri kolu, Granada'da Zavi bin Ziri'nin hükümdarlığı altında bağımsız bir hanedan (1012-90) kurdu. Endülüs Emevi halifesi Süleyman el-Mustain 11. yüzyıl başlarında İlbira bölgesini Zirilere verdi. Ziri egemenlik alanına 1038'de Jaén ve Cabra katıldı. Bâdis bin Habbus 1058 dolaylarında Malaga'yı Hammadilerden alarak ikinci bir merkez yaptı. Zirilerin bu kolu Zallaka Çarpışması'nda (1086) Murabıt hükümdarı Yusuf bin Taşfin'e destek verdiyse de 1090'da Murabıtlarca ortadan kaldırılmaktan kurtulamadı.

Zirkel, Ferdinand (d. 20 Mayıs 1838, Bonn - ö. 12 Haziran 1912, Bonn, Almanya), ince dilimler halinde hazırlanmış kayaç örneklerindeki minerallerin mikroskop altında incelenmesi ve optik özelliklerinin saptanmasına dayalı mikroskopik petrografiyi geliştiren Alman jeolog.

1863'te Lemberg (Lvov) Üniversitesi'nde mineraloji profesörüydü. Ünlü yapıtı *Lehrbuch der Petrographie*'nin (Petrografi Ders Kitabı) ilk cildini 1866'da yayımladı. Kitabı yazdığında, jeolog Henry C. Sorby'nin İngiltere'de geliştirmekte olduğu mikroskopik petrografi tekniğinden henüz haberi yoktu. Sorby ile 1868'deki İngiltere gezisi sırasında tanıştı, onun yeni yönteminden yararlanmaya başladı ve 1870'te *Untersuchungen über die mikroskopische Zusammensetzung und Struktur der Basaltgesteine* (Bazalt Minerallerinin Mikroskopik Bileşiminin ve Yapısının Araştırılması) adlı yapıtını yayımladı.

1870'te Leipzig Üniversitesi'nde mineraloji bölümünün başına getirilen Zirkel *Mikroskopische Beschaffenheit der Mineralien und Gesteine* (1873; Mineral ve Kayaçların Mikroskopik Doğası) adlı yapıtında yeni inceleme yöntemini daha da geliştirdi. 1870'te ABD'nin batısındaki 40. paralel bölgesinin araştırılması sırasında toplanan kayaç örneklerinin incelenmesinde Clarence King ile birlikte çalıştı. 1876'da araştırma raporunun dördüncü cildini yayımladı ve böylece mikroskopik petrografinin ABD'de de yaygınlaşmasını sağladı. Leipzig'deki uzun görevi sırasında *Lehrbuch*'u tümüyle yeniden yazdı. Kısa sürede bir jeoloji klasiği durumuna gelen bu yapıt 1894'te üç cilt olarak yeniden basıldı.

zirkon, çoğunlukla zirkon mineralinden elde edilen ve sanayide önem taşıyan bir zirkonyum ve oksijen bileşiği olan zirkonyum dioksit. *Ayrıca bak.* zirkonyum.

zirkon, zirkonyum silikat ($ZrSiO_4$) yapısında, başlıca zirkonyum cevheri olan silikat minerali. Asidik korkayaçlarda yaygın bir eklenti mineral olarak bulunan zirkona,

Colorado'dan kuvarslı zirkon örneği
Field Museum of Natural History, Chicago, fotoğraf: John H. Gerard—EB Inc

başkalaşım kayaçları ile moloz çökellerinde de rastlanır. Dünyanın pek çok yerinde, özellikle de Avustralya, Hindistan, Brezilya ve ABD'deki Florida'da kıyı kumlarında ve tortul kayaçlarda ağır mineral halinde bulunur. Asya'nın güneydoğusundan, Sri Lanka'dan, Myanmar'dan ve Avustralya ile Yeni Zelanda'dan elde edilenleri değerli taş niteliğindedir. Zirkon, Norveç'in güneyindeki siyenitlerin önemlice bir bölümünü oluşturur, ayrıca Kanada'daki Québec bölgesinde iri kristaller içinde bulunur. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* silikat mineralleri (tablo).

Zirkonun ışığı kırma ve ayırma gücü yüksektir, bu nedenle de pırıldama etkisi bakımından elmasa yaklaşır. Renkli değerli taş örneklerine çeşitli adlar verilmiştir. Hiyasent ya da yementaşı denen türü, berrak, saydam kırmızı, turuncu ve sarı renklidir. Sri Lanka'dan elde edilen berrak ve renksiz türü ise Matura elması olarak adlandırılır; bu taş doğal olarak bulunduğu gibi, yükseltgeyici koşullarda ısıl işlem yoluyla da elde edilebilir. İndirgeyici koşullardaki ısıl işlemle de hoş mavi renkli bir türü hazırlanabilir.

zirkonyum (Zr), periyodik tablonun IVb grubunda yer alan kimyasal element. Nükleer reaktörlerde yapı malzemesi olarak kullanılır.

Bulunduğu yerler, kullanım alanı ve özellikleri. 1940'ların sonuna değin pek tanınmayan zirkonyum, bu yıllardan sonra nötronları çok iyi geçirmesi nedeniyle nükleer enerji uygulamalarında yararlanılan çok önemli bir malzeme durumuna geldi. Zirkonyumu ilk olarak 1789'da Alman kimyacı Martin Heinrich Klaproth, oksitli bileşiği olan zirkonda buldu. İsveçli kimyacı Jöns Jacob Berzelius ise katışkılı zirkonyum metalini 1824'te ayırmayı başardı. Yüzde 99 arılıktaki zirkonyum metali bile sert ve kırılgandır. Beyaz, yumuşak, dövülgen ve sünek olan daha yüksek arılıktaki zirkonyum metalini ise ilk olarak 1925'te Alman kimyacı Anton E. Van Arkel ve J. H. de Boer zirkonyum tetraiyodürden (ZrI_4) ısıl bozundurma yoluyla elde ettiler. 1940'ların başında Lüksemburglu William Justin Kroll, zirkonyum tetraklorürün ($ZrCL_4$) magnezyumla indirgenmesine dayalı ucuz zirkonyum metali üretme işlemini geliştirdi. Yerkabuğunda oldukça bol bulunan zirkonyuma Sefeitlerin tayfında da rastlanmıştır. Zirkonyum sanayide en çok zirkon minerallerinden ve badeleyitten elde edilir.

Zirkonyumun en önemli kullanım alanı nükleer reaktörlerdir. İstenen bütün özelliklerin eşsiz biçimde bir araya gelmesi nedeniyle zirkonyumdan yakıt çubuklarının kaplanmasında, uranyumlu alaşımlarda ve reaktör çekirdeğindeki yapı malzemelerinde yararlanılır. Zirkonyum yüksek sıcaklıklara ve hızla dolanan soğutucuların yenim etkisine karşı dirençlidir, radyoaktiflik derecesi yüksek izotoplar oluşturmaz ve nötron bombardımanının neden olduğu mekanik aşınmaya dayanıklıdır. Kimyasal bakımdan zirkonyuma çok benzeyen ve bütün zirkonyum cevherlerinde bulunan hafniyum ise ısıl nötronları güçlü bir biçimde soğurur; bu nedenle hafniyumun nükleer reaktörlerde kullanılan zirkonyum metalinden olabildiğince uzak tutulması gerekir.

Zirkonyum çok büyük miktarda oksijen, azot ve hidrojen soğurabilir. Yaklaşık 800°C'de oksijenle tepkimeye girerek zirkonyum dioksiti oluşturur (ZrO_2). Magnezyum, berilyum ve toryum oksit gibi tuğlamsı malzemeleri indirger. Zirkonyumun oksijen ve öbür gazlara karşı çok güçlü bir ilgisi vardır ve bu nedenle elektron tüplerinde katışkı oluşturan gazları uzaklaştırmada getter olarak kullanılır. Zirkonyum, üzerinde koruyucu bir oksit ya da nitrür katmanı oluştuğundan havada normal sıcaklıkta edilgendir. Ama bu katmanı olmasa da zayıf asitlerden ve asitli tuzlardan etkilenmez. Yenime karşı dayanımı çok yüksek olduğundan pompa, vana ve ısı değiştirici üretiminde yaygın biçimde uygulanır. Zirkonyumdan ayrıca bazı magnezyumlu alaşımların üretiminde alaşımlama maddesi, bazı çeliklerde de katkı maddesi olarak yararlanılır.

Zirkonyum doğada zirkonyum-90 (yüzde 51,46), zirkonyum-91 (yüzde 11,23), zirkonyum-92 (yüzde 17,11), zirkonyum-94 (yüzde 17,40) ve zirkonyum-96 (yüzde 2,80) olmak üzere beş kararlı izotopunun bir karışımı halinde bulunur. İki ayrı biçimi (alotrop) bulunan zirkonyum, 862°C'nin altında heksagonal yakın bileşmiş, bu sıcaklığın üstünde ise yüz merkezli kübik yapıdadır.

Bileşikleri. Zirkonyum çoğunlukla bileşiklerinde 4 değerliklidir. Üç değerlikli olduğu bazı daha az kararlı bileşiklerine de rastlanmıştır.

Bazı zirkonyum bileşiklerinin sanayide önemli uygulama alanları vardır. Örneğin zirkon olarak da bilinen zirkonyum dioksit (ZrO_2) sert, beyaz ile sarı-kahverengi arasında değişen renklerde ve erime noktası yaklaşık 2.700°C olan bir katıdır. Çoğunlukla aşındırıcı ve tuğlamsı malzeme olarak, ayrıca yakıt pillerindeki seramiklerin ve asit ve bazlara dayanıklı camların yapımında kullanılır. Zirkonyum dioksit doğada badeleyit olarak bulunmakla birlikte sanayide en ucuz biçimde zirkondan elde edilir.

Zirkonyum tetraklorür ($ZrCl_4$) ve zirkonyum sülfat [$Zr(SO_4)_2{\cdot}4H_2O$] öbür önemli zirkonyum bileşikleridir. Zirkonyum karbürün ya da oksidin klorlanması yoluyla elde edilen zirkonyum tetraklorür, organik zirkonyum bileşiklerinin üretiminde ve etilenin polimerleşmesi, petrolün parçalanması gibi tepkimelerde katalizör olarak kullanılır. Sülfürik asidin zirkonyum hidroksite [$Zr(OH)_4$] etkimesi yoluyla elde edilen zirkonyum sülfatlarından ise, yağlayıcı ve kimyasal ayıraç olarak, ayrıca beyaz derinin sepilenmesinde yararlanılır.

atom numarası	40
atom ağırlığı	91,22
erime noktası	1.852°C
kaynama noktası	3.578°C
özgül ağırlığı	6,49 (20°C)
değerliği	4
elektron yerleşimi	2-8-18-10-2 ya da (Kr)$4d^2 5s^2$

Ziştovi *bak.* Sviştov

Ziştovi Antlaşması, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında Ziştovi'de (bugün Sviştov) imzalanan ve 1788-91 savaşlarına son veren barış antlaşması (4 Ağustos 1791).

Osmanlı-Rus Savaşı (1787-91) sürerken Avusturya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti (1788). Ertesi yıl Belgrad ve bazı önemli merkezler Avusturya'nın eline geçti. 1790'da Osmanlı-Prusya ittifakının gerçekleşmesi ve Osmanlıların kazandığı Yerköyü (Giurgiu) zaferi Avusturya'yı barışa zorladı.

Bu antlaşmaya göre iki ülke arasında daha önce imzalanmış barış ve ticaret anlaşmaları ve kapitülasyonlar yürürlükte kalacak, Avusturya tarafından işgal edilen Osmanlı toprakları geri verilecek, sürmekte olan Osmanlı-Rus Savaşı bitinceye değin Avusturya Rusya'ya yardımda bulunmayacaktı. Avusturya birlikleri, antlaşma metinlerinin karşılıklı değişimini izleyen 30 gün içinde işgal edilen yerleri boşaltacak, savaş tutsakları karşılıklı geri verilecekti. Bu antlaşmadan kısa süre sonra Osmanlı Devleti Rusya'yla da Yaş Antlaşması'nı(*) imzaladı.

zither, bazı telli çalgıları tanımlamada kullanılan ortak ad. Avrupa zitherleri, üstüne kiriş ya da tel gerilmiş, derin olmayan, düz bir ses kutusundan oluşur. Çalgıcıya yakın tellerin altında bir perdelik vardır. Melodi, bu tellere sol elin parmaklarıyla basılıp sağ elin başparmağına takılan bir mızrapla çalınır. Aynı anda da, parmak basılmayan teller sağ elin öbür parmaklarıyla çekilerek eşlik sağlanır. Çalgıcı zitheri çalmak için ya dizlerinin üstüne ya da önündeki bir sehpaya koyar.

18. yüzyıl sonlarında başlıca iki tür zither vardı. Salzburg zitherinin yalnız çalgıcının

Viyana yapımı bir zither
A. V. Ebblewhite, Londra, fotoğraf, Behr Photography—EB Inc.

karşı tarafına düşen kenarı yuvarlaktı; Mittenwald zitherinin ise her iki kenarı da yuvarlak olurdu. Akortları da değişikti. Salzburg zitherinde yaygın olarak beş melodi teli *la'*, *re'*, *sol'*, *sol'* ve *do''*ya akort edilir; 29 eşlik teli ise, kromatik dizinin 12 notası içinde olmak üzere, beşliler düzeninde akort edilirdi (*Do, Sol, Re, La* vb).

Daha eski zitherlerin (örn. Alpler'de kullanılan *Scheitholt*) ses kutuları dar ve dikdörtgen biçimindeydi; melodi tellerinin sayısı ise daha azdı. Bunların üç ya da daha fazla sayıdaki bas teli eksenle (tonik) çekene (*dominant*), yani dizinin birinci ve beşinci derecelerine akort edilir ve yalnızca burdona(*) benzer bir eşlik sağlardı. Bu zitherlerin ne zamandan beri kullanıldığı bilinmez. *Scheitholt*'tan ilk söz eden Alman besteci Michael Praetorius'tur. Romanya'dan İskandinavya'ya ve İzlanda'ya kadar (örn. İsveç'te *hummel*) rastlanan bu zitherler, Avusturya zitheri ve Norveç *langleik*'i gibi burdon tellerinin boyu, hareketli eşiklerle değiştirilen çalgılardan etkilenmişti. Bu tür bir Fransız çalgısı olan *épinette des Vosges* da 19. yüzyılda ortadan kalktı. Bu çalgıların bazısında melodi telleri, perdelerin üstüne metal bir çubukla bastırılarak çalınırdı. Bu çalış tarzı ABD'deki Apalaş ya da dağ santuru diye bilinen çalgıda korunmuştur. Avrupa ve ABD'de mızrapla değil, yayla çalınan zitherler de vardır.

Telleri, dışarıya doğru çıkıntılı herhangi bir sapı bulunmayan bir kasnak üzerine gerilmiş çalgılara da genelde zither adı verilir. Bunlarda ses kutusu ya teknenin bir bölümünü oluşturur ya da bir noktada tekneye bağlanmış olur.

Zither ailesindeki çalgıların biçimleri de çeşitlidir. Tekne ya da gövde, yay çalgısındaki(*) gibi esnek bir sopa ya da birçok Hint, Güneydoğu Asya ve bazı Afrika zitherlerindeki gibi sert bir çubuk olabilir. Çubuk zitherlerde çoğu zaman yüksek perdeler bulunur. Bunların tek telli çeşitlerine monokord denir. Sopa ve çubuk zitherlerde genellikle bir sukabağı ya da çalgıcının ağzı ses kutusu işlevi görür. Zitherin gövdesi bir boru (örn. Madagaskar'da ve Afrika'nın

bazı yerlerinde kullanılan *valiha*), kesik bir yarım boru ya da üzerine çapraz teller bağlanmış bir tekne olabilir. Boru zitherlerde teller, boruyu oluşturan bambudan soyularak yapılır ve uçları bağlanmadan boşta bırakılır; gerginlikleri ise iki ucun altına sokulan eşiklerle sağlanır (idyokord zither). Buna karşılık zitherlerin çoğunda teller ve tekne ayrı malzemelerden yapılır (heterokord zither).

Başka önemli zitherler arasında santur ve akrabası olan klavyeli çalgılar da vardır. Bunlarda ses tahtası *psalterion*'da(*) olduğu gibi kasnağa yapıştırılmıştır. *Scheitholt* ve başka perdeli Avrupa zitherleri gibi kutu biçiminde olanları da vardır. Çinlilerin *ch'in* ve Japonların *koto* adlı çalgıları gibi Doğu Asya'daki büyük zitherlere uzun zither adı verilir.

Zitherlerin ilk örnekleri yer yayı ve yer zitheri gibi ilkel çalgılar olabilir. Bunlarda tınlatıcı görevini toprakta açılmış bir çukurun üstüne sıkıca yerleştirilen bir ağaç kabuğu yapar. Yer yayında tınlatıcının yanında yere esnek bir çubuk sokulur. Bu çubuğun serbest ucuna, tınlatıcıya uzanan bir tel bağlanır. Çalgıcı tele bir sopa ile ritmik olarak vurur ya da bazen parmakları ile teli çeker, bir yandan da sopayı bükerek ya da parmaklarıyla tele basarak perdeyi değiştirir. Yer zitheri ise çukurun iki yanındaki birer sopanın arasına gerilmiş bir telden oluşur. Bu tele bağlı ikinci bir tel de dikey olarak tınlatıcıya uzanır. Yatay olan tele bir sopayla vurularak ses çıkartılır.

Zittau, Almanya'nın doğusunda, Saksonya eyaletinde (*Land*) kent. Polonya ve Çek Cumhuriyeti sınırlarının yakınında, Neisse Irmağının kıyısında yer alır. Sitowir adlı bir Slav yerleşmesi olarak kuruldu. Adı kayıtlara ilk kez 1230'da geçen Zittau, Bohemya'ya ait olduğu 1255'te kent beratı aldı. 1346'da Lausitz bölgesindeki kentlerin oluşturduğu federasyona katıldı. 1635'te ise Saksonya'ya bağlandı. Kentte 13. ve 15. yüzyıllardan kalma dört kilise vardır. Eğitim kuruluşları arasında inşaat, elektrik ve tarım teknisyeni yetiştiren okullar sayılabilir. Bir demir ve kara yolu kavşağı olan Zittau, aynı zamanda bir dokuma sanayisi merkezidir. Kentte çeşitli makineler, kimyasal maddeler ve motorlu taşıtlar üretilir. Kent yakınında linyit çıkarılır. Nüfus (1990 tah.) 36.246.

Zittel, Karl Alfred von (d. 25 Eylül 1839, Bahlingen, Baden - ö. 5 Ocak 1904, Münih, Almanya), Pleyistosen Buzul Çağında Sahra'nın sular altında olmadığını kanıtlayan Alman paleontolog.

1863'te Karlsruhe Politeknik Okulu'nda mineraloji, jeognozi ve paleontoloji profesörü, 1866'da ise Münih Üniversitesi'nde jeoloji ve paleontoloji profesörü oldu. İlk çalışmalarında minerallere ve petrografiye ağırlık verdi. 1873-74 yıllarında Libya'da düzenlenen bir araştırma gezisine katıldı; gezi sırasında topladığı kayaç ve mineral örnekleri üzerindeki incelemeleri sonucunda Sahra'ya ilişkin görüşünü oluşturdu. Sonradan evrim kuramını kabul eden Zittel, bu kuramı paleontolojiye, özellikle de ammonitlerin incelenmesine uyguladı. 1876'da fosil süngerler üzerinde çalışmaya başladı ve bunlara ilişkin olarak geliştirdiği sınıflandırmayla, modern türlerin sınıflandırılması sisteminin temellerini attı. Başlıca yapıtları *Geschichte der Geologie und Paläontologie* (1899; Jeoloji ve Paleontoloji Tarihi) ve *Handbuch der Paläontologie*'dir (1880-93; Paleontoloji Elkitabı).

Zitvatorok Antlaşması, 1593-1606 Osmanlı-Avusturya savaşlarına son veren barış antlaşması (11 Kasım 1606).

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 1593'te başlayan savaş, birkaç kez tekrarlanan barış girişimlerine karşın 13 yıl sürdü. Avusturya Orta Macaristan ve Romanya'nın büyük bölümünü ele geçirdiyse de, Eflâk, Boğdan ve Erdel'de Osmanlı yanlısı voyvodaların başa geçmeleri ve Sadrazam Lala Mehmed Paşa'nın Estergon'u fethetmesi sonucunda barışa razı oldu. Avusturya'nın, Osmanlı hükümetine ödediği yıllık 30 bin dukanın kaldırılması ve kendine karşı ayaklanan Erdel voyvodasının bu barış antlaşmasına karıştırılmaması doğrultusundaki önkoşulları göz önüne alınarak başlatılan görüşmeler sonunda 20 yıl süreli bir barışı öngören 17 maddelik bir antlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre iki devlet birbirlerinin toprak bütünlüğüne, ticaret haklarına saygı gösterecek, Avusturya imparatoru ile daha önce yapmış olduğu antlaşma gereğince Erdel voyvodası István Bocskay'a bırakılan kaleler geri istenmeyecek, savaş tutsakları da karşılıklı olarak değiştirilecekti. Avusturya, Osmanlı Devleti'ne bir kereye mahsus olmak üzere 200 bin ekü verecek, bundan sonra üç yıl boyunca Avusturya'dan yeniden para istenmeyecekti. İki hükümdarın saltanatları öngörülen 20 yıllık süreden önce sona erse bile barış ardıllarınca korunacaktı.

Ziver Paşa, tam adı AHMED SADIK ZİVER PAŞA (d. 1793, İstanbul - ö. 14 Haziran 1862, Medine), Osmanlı devlet adamı ve şair. Medrese öğrenimi gördü. Defterhane ve Darphane kalemlerinde çalıştı. Hizmetinde bulunduğu Halet Efendi'yle birlikte Konya'ya sürgüne gönderildi (1822). Daha sonra bağışlanarak İstanbul'a dönmesine izin verildi. Evkaf nazırlığı, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyeliği, Hazine-i Hassa nazırlığı gibi görevlerde bulundu. 1861'de vezirliğe yükseltilerek Kâbe ve çevresinin yönetim ve denetimiyle görevlendirildi. Mektup ve şiirlerinin bir bölümü oğlu tarafından *Asâr-ı Ziver Paşa* (1895) adıyla yayımlandı.

Živković, Petar (d. 1 Ocak 1879, Negotin, Sırbistan - ö. 3 Şubat 1947, Paris, Fransa), 1929-32 arasında Yugoslavya'nın diktatör başbakanı.

Sırbistan sarayında görevli genç bir askerken, 1903'te Kral Aleksandar'ın bir suikastla öldürülerek, Obrenović hanedanının devrilmesini ve Karageorgević hanedanından I. Petar'ın tahta çıkarılmasını sağlayan darbeye katıldı. Daha sonra Kara El'e(*) karşı bir grup subayın kurduğu Beyaz El (Bela Ruka) adlı örgüte girdi. 1921'de Sırp, Hırvat ve Sloven kralı I. Aleksandar tarafından Saray Muhafız Alayı komutanlığına getirildi. 1929'da da başbakanlığa atandı. Siyasal partilerle seçilmiş yerel yönetimlerin dağıtılmasını, ulusal rejim karşıtlarının ezilmesini ve tek parti sisteminin kurulmasını hedefleyen seçim "reform"unu meşrulaştırmak amacıyla antikomünist bir kampanya başlattı. 1931 seçimlerinde bütün adayların Belgrad hükümetinin onayından geçmesine dayalı bir sistem uyguladı. Ekonomik sorunları çözmede yetersiz kalınca 1932'de kendi isteğiyle istifa etti. 1936'da kurucuları arasında yer aldığı Yugoslav Ulusal Partisi'nin başkanı oldu. 1941'deki Nazi işgalinden sonra ülkeyi terk etti ve 1943'te sürgündeki Yugoslavya hükümetinde yer aldı.

Ziya Gökalp (d. 23 Mart 1876, Diyarbakır - ö. 25 Ekim 1924, İstanbul), sosyolog ve düşünür. Türkçülük düşüncesini sistemleştirmiş, II. Meşrutiyet (1908) ve Cumhuriyet (1923) dönemlerinde düşün ve siyaset alanında önemli etkileri olmuştur.

İlk ve orta öğrenimini Diyarbakır'da yaptı. Daha bu yıllarda edebiyata, kültürel ve toplumsal sorunlara ilgi duydu. Diyarbakır'da tanıştığı, İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularından Doktor Abdullah Cevdet'ten etkilendi. 1895'te yükseköğrenim için İstanbul'a gitti. Baytar Mektebi'ne girdi. Buradaki öğrenciliği sırasında İbrahim

Ziya Gökalp
Ara Güler Arşivi

Temo ve İshak Sükûti ile ilişki kurdu. II. Abdülhamid (hd 1876-1909) yönetimine muhalefet çalışmaları sırasında tutuklandı (1899). On ay kadar tutuklu kaldıktan sonra Diyarbakır'a sürüldü (1900). 1908'e değin burada küçük memuriyetler üstlenen Ziya Gökalp zamanını daha çok toplumsal sorunlarla ilgili incelemelere ve ideolojik araştırmalara ayırdı.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesini kuran Ziya Gökalp aktif siyasal çalışmaya yöneldi. *Peyman* gazetesini çıkardı. Gerek 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) nedeniyle daha sonra kapanan bu gazetede, gerekse *Diyarbakır* gazetesinde şiir ve yazılarını yayımladı. 1909'da Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Kongresi'ne Diyarbakır delegesi olarak katıldı; ertesi yıl da örgütün merkez yönetim kuruluna getirildi. Bu görevi dolayısıyla Selanik'e gitti. Kurulmasında etkin rol aldığı İttihat ve Terakki İdadisi'nde sosyoloji dersleri verdi. Bir yandan da *Genç Kalemler* dergisinde yazdı.

1912'de Ergani Maden'den Meclis-i Mebusan'a seçilerek İstanbul'a yerleşen Ziya Gökalp, Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer aldı. Derneğin yayın organı *Türk Yurdu* başta olmak üzere *Halka Doğru*, *İslam Mecmuası*, *Milli Tetebbular Mecmuası*, *İktisadiyat Mecmuası*, *İçtimaiyat Mecmuası* ve *Yeni Mecmua*'da düşüncelerini, bilimsel çalışmalarının sonuçlarını dile getiren yazılar yazdı. Bir yandan da Darülfünun-ı Osmani'de sosyoloji dersleri verdi.

I. Dünya Savaşı (1914-18) yıllarında iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en etkin ideologu olan Ziya Gökalp, savaşın yenilgiyle bitmesinden sonra tüm görevlerinden alındı. 1919'da İngilizlerce Malta Adasına sürüldü. İki yıllık sürgün döneminin sonunda Diyarbakır'a gitti ve burada *Küçük Mecmua*'yı çıkardı (1922). 1923'te Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti başkanlığına atanarak Ankara'ya gitti. Aynı yıl, İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Diyarbakır mebusu olarak katıldıysa da ertesi yıl kısa süren bir hastalığın ardından İstanbul'da öldü.

Ziya Gökalp Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinde yeni bir ulusal kimlik arayışına girmiş, toplumsal ve siyasal görüşünü bu hedef doğrultusunda biçimlendirmiştir. Düşüncesinin temelinde Türk toplumunun kendine özgü ahlaki ve kültürel değerleriyle Batı'dan aldığı belli değerleri kaynaştırarak bir senteze ulaşma çabası yatıyordu. "Türkleşmek, İslamlaşmak, Mua-

sırlaşmak" olarak özetlediği bu yaklaşımın kültürel öğesi Türkçülük, ahlaki öğesi de İslamdı. Genel olarak hars-medeniyet ayrımında milli kültür (hars) ile Batı uygarlığı (medeniyet) arasındaki ayrımı vurgulamış, uluslararası kültürün yapıcı öğesinin milli kültürler olduğunu ileri sürmüştür. Ulusal düzeyde saray edebiyatına ve Batı öykünmeciliğine karşı halk kültürünü savunmuştur. Öte yandan Batı'nın teknolojik ve sınai gelişmesine temel oluşturan pozitif bilim anlayışını benimsemenin gerekliliği üzerinde durmuştur. Daha çok toplumsal işlevini vurguladığı dini ise toplumda birlik ve dayanışmayı sağlamaya yardımcı bir öğe olarak değerlendirmiştir.

Ziya Gökalp'in toplum modeli özel olarak Fransız toplumbilimci Émile Durkheim aracılığıyla benimsediği solidarizme (dayanışmacılık) dayanıyordu. Bireyi temel alan liberalizmin ve sınıfları temel alan Marksizmin dayandığı çatışmacı toplum anlayışına karşı mesleki örgütleri (korporasyon) temel toplumsal birim olarak kabul eden solidarizmde Gökalp, uzlaşmacı dünya görüşüyle örtüşen toplumsal ahengi sağlamaya yönelik bir sistem bulmuştu. Siyasal partileri reddetmeyen, ama korporatif temsile dayanan bir siyasal sistemi savunması, bireysel özgürlüklerin toplumsal dayanışmaya ve kamu çıkarlarına ters düşmemesi gerektiğini söylemesi, haktan çok görevi vurgulaması ve bir bütün olarak toplumsal bilince (vicdan) verdiği önem bu görüşün ayrılmaz parçalarıydı. Gökalp kurduğu sistemi içtimai mefkürecilik (toplumsal idealizm) olarak adlandırmıştı.

Siyasal gelişmelere duyarlı bir düşünür olan Ziya Gökalp'in düşüncelerindeki değişme de İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet rejiminin siyasal doğrultularına uygun düştü. Mustafa Kemal'in (Atatürk) kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin "halkçılık" ve "milliyetçilik" ilkelerinin olgunlaştırılmasında olduğu kadar kültürel nitelikli atılımlarda da onun düşüncelerinin büyük payı oldu. Çeşitli dergilerde yayımlanan sayısız makalelerinin yanı sıra, Ziya Gökalp'in başlıca *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (1918, 1988), *Türk Töresi* (1923, 1987), *Doğru Yol* (1923), *Türkçülüğün Esasları* (1923, 1989), *Türk Medeniyeti Tarihi* (1926, 1989), *Kızıl Elma* (1914), *Yeni Hayat* (1918), *Altın Işık* (1923, 1987) adlı yapıtları vardır.

Gökalp'le ilgili yayınlar arasında Uriel Heyd'in *Foundations of Turkish Nationalism, The Life and Teachings of Ziya Gökalp* (1950; *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, 1979/*Ziya Gökalp, Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, 1980) adlı kitabıyla Taha Parla'nın *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp, 1876-1924* (1985; *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, 1989) adlı incelemesi sayılabilir.

Ziya Paşa, asıl adı ABDÜLHAMİD ZİYAEDDİN (d. 1825, İstanbul - ö. 17 Mayıs 1880, Adana), Türk edebiyatında Batılılaşmanın öncülerinden Osmanlı şair ve yazar.

Galata gümrüğünde kâtiplik yapan Erzurumlu Ferideddin Efendi'nin oğluydu. Bayezid Rüştiyesi'ni bitirdi; özel dersler alarak Farsça ve Arapça öğrendi. Bir süre Sadaret Mektubi Kalemi'nde çalıştıktan sonra 1855'te Mustafa Reşid Paşa'nın aracılığıyla sarayda mabeyn kâtipliğine atandı. Bu dönemde Fransızca öğrendi. Ali Paşa sadrazam olunca saraydan uzaklaştırıldı. Kısa süre Zaptiye Nezareti'nde çalıştıktan sonra, 1861'de Kıbrıs, 1863'te de Amasya mutasarrıfı ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyesi oldu. 1865'te Yeni Osmanlılar Cemiyeti adlı gizli örgüte katıldı. Yeniden Kıbrıs'a atanınca, 1867'de Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısına uyarak Namık Kemal ile birlikte Paris'e kaçtı. Mustafa Fazıl Paşa'nın mali desteğini sağlayarak Namık Kemal ile birlikte Londra'da Yeni Osmanlılar

Ziya Paşa
Nazlı Başgelen Arşivi

Cemiyeti'nin yayın organı olarak *Hürriyet*(*) gazetesini yayımlamaya başladı (1868). Bir anlaşmazlık nedeniyle Namık Kemal ayrılınca gazetenin yönetimini üstlendi (Eylül 1869). Ertesi yıl, Mustafa Fazıl Paşa'nın Bâbıâli hükümetiyle anlaşıp mali desteğe son vermesi üzerine Cenevre'ye gitti. Ali Paşa'nın ölümünden sonra 1871'de İstanbul'a döndü. 1872-76 arasında Şûra-yı Devlet üyeliği ile maarif müsteşarlığı yaptı. Kanun-ı Esasi'yi hazırlayan Kanun-ı Esasi Encümeni adlı kurulda görevlendirildi. I. Meşrutiyet'in ilanından sonra, bunu hazırlayanlar II. Abdülhamid tarafından merkezden uzaklaştırıldılar. Ziya Paşa da önce 1877'de vezir rütbesiyle Suriye valiliğine, ardından da Konya ve Adana valiliklerine atandı.

II. Abdülhamid yönetimine karşı özgürlükleri ve meşrutiyeti savunan Ziya Paşa, Batılılaşma yanlısı, yenilikçi Tanzimat edebiyatının da öncüleri arasında yer aldı. Namık Kemal ve Şinasi ile birlikte çağdaş Türk edebiyatının temelini atan üç yazardan biriydi. *Hürriyet* gazetesinde 1868'de yazdığı "Şiir ve İnşa" adlı makalesinde, Türk edebiyatının kendi geleneğine sahip çıkmasını istedi; şiir ve yazı dilinin halkın dili olması gerektiğini savundu. Şiirlerinde eski divan şiiri biçimlerine bağlı kalmakla birlikte içerik yönünden hak, adalet, uygarlık, hürriyet gibi yeni temaları işledi. Toplumsal sorunları ve yeni bir düzen kurulması konusunu ele aldı. "Terci-i Bend" ve "Terkib-i Bend" adlı iki şiirinden (*Terci-i Bend Terkib-i Bend*, 1872, 1928) "Terci-i Bend"de insanın yazgısı ve gerçeği kavramasının olanaksızlığı, Tanrı'nın mutlak egemenliği gibi metafizik konuları işledi. "Terkib-i Bend"de de zulüm, adaletsizlik ve haksızlıkları yergici bir yaklaşımla eleştirdi. Arap, Fars ve Türk divan şairlerinin şiirlerini *Harabat* (1874-75, 3 cilt) adlı antolojide topladı. *Zafername* (1868, 1975) adlı koşukdüzyazı karışımı bir yapıtı da bulunan Ziya Paşa'nın *Rüya* (1910), *Veraset Mektupları* (1910) adlı kitapları ölümünden sonra yayımlanmış, şiirleri *Eş'ar-ı Ziya*'da (1881) toplanmıştır. 1992'de yapıtlarından bazıları *Eserlerinden Seçmeler* başlığıyla yayımlandı.

Ziyadiler, 819-1018 arasında Yemen'de hüküm süren Müslüman hanedan.

Abbasi halifesi Memun, Arabistan'ın güneyinde üslenmiş olan Şîî Âlîleri etkisizleştirmek amacıyla Yemen yönetimini Ziyadi ailesine bırakmıştı. İlk Ziyadi hükümdarı Muhammed bin Ziyad, Horasanlı bir ordu ve süvari birliğinin desteğiyle Zebid başkent olmak üzere Yemen kıyısı (Tihame) boyunca egemenlik kurdu. Dağ yamaçlarındaki kabilelerin reisleri de onun hükümdarlığını kabul ettiler. İç kesimlerdeki Sana ise Abbasilerin denetiminde kaldı. İslam öncesi dönemin soylularından Benu Yafur ailesi 859'da Sana'da bağımsız bir hanedan kurdu; kısa süre sonra da Ziyadi hükümdarı İbrahim bin Muhammed'i (859-902) haraç olarak toprak vermeye zorladı. İbrahim'in ölümünden sonra Karmati tarikatına Zebid'i de içine alan daha büyük bir bölge verildi.

İbrahim'den sonraki hükümdarlara ilişkin kayıtlar belirsizliklerle doludur. Ebü'l-Ceyş İshak (hd 904-981) Ziyadileri eski gücüne ulaştırdı ve topraklarını yeniden ele geçirdi. 989'da Ziyadi başkenti Yafurilerce ele geçirilip ateşe verildi. Gerçek iktidar da Ziyadilerden, Etiyopyalı köle vezirlere geçti. Yafurilerin saldırısından sonra krallığın çökmesini engelleyen Memlûk el-Huseyn bin Salame'nin yerine kölesi Mercan tahta çıktı. Mercan krallığın yönetimini iki başka Memlûk arasında bölüştürdü. Kuzey illeri Necah'a verildi, başkent ve güney bölgeleri de Nefis'in yönetimi altına girdi. Zebid de sonradan Necah'ın eline geçti. 1022'de Yemen'de Necahilerin hükümdarlığı başladı.

Ziyadiye *bak.* Sufriye

ziyaret, uluslararası denizcilik hukukunda, bir ticaret gemisinin el konmayı gerektiren yükü olup olmadığını saptamak üzere bir savaş gemisince durdurularak denetimden geçirilmesi. Belgelerin incelenmesi sonucunda geminin bir düşman gemisi olduğu ya da ithal ve ihracı yasak mal taşıdığı, abluka-yı çiğnediği ya da tarafsız olmayan bir görev yaptığı görülürse gemiye el konur. Geminin durumundan kuşku duyulursa, gemiyi arama yoluna da gidilir. Aramada bir suç unsuruna rastlanmazsa, geminin yoluna devam etmesine izin verilir. Kuşku hâlâ sürerse, gemi daha kapsamlı bir arama için bir limana çekilebilir. İlgili merci geminin suçsuz olduğunu ve el konması için bir neden bulunmadığını açıklarsa, geminin zararının ödenmesine de karar verebilir.

Modern gemilerin büyük boyutta oluşu açık denizlerde tam bir arama yapılmasına olanak vermediğinden, I. Dünya Savaşı sırasında İngilizler, bu tür durumlarda gemileri doğrudan bir limana çekme yolunu benimsemişlerdi. Ama ABD, geminin açık denizde aranması sırasında el konmaya yol açacak bir neden görülmedikçe geminin yolundan alıkonmasının uluslararası hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle bu tutumu protesto etti. Sonuçta İngilizler 1916'da tarafsız gemilere serbest geçiş belgesi verilmesi sistemini kabul ettiler. Buna göre savaşan tarafın tarafsız bir ülkedeki temsilcisince verilen temiz kâğıdı bir tür izin belgesi sayılacaktı. Bu belgeyi taşıyan gemi, kuşkulu durumlar dışında yoluna devam edebilecekti.

Denizlerin serbestliği ilkesi, barış zamanında açık denizlerde yabancı ticaret gemilerinin ziyaret edilmesini yasaklamaktadır. Ama bu uygulama, genellikle büyük bir devletin küçük bir devlete karşı misilleme önlemi olarak zaman zaman "barışçı abluka" biçiminde genişletilmiştir. Örneğin 23 Ekim 1962'de ABD başkanı J. F. Kennedy, Küba'nın "karantina" altına alındığını açıklamıştı. Buna göre Küba'nın çevresindeki bir bölgede seyreden ve Küba'ya yasaklanmış malzemeler, özellikle füzeler taşıdığından kuşku duyulan her türlü gemi durdurulıyor, ziyaret ediliyor ve bu tür malzemeler

bulunursa yolundan alıkonuyordu. Kaçan ya da direnen gemiler ateş edilerek batırılabilecekti. Birkaç Sovyet gemisi yolundan çevrildiyse de batırılan gemi olmadı. ABD'nin başvurduğu bu önlem, silahlı saldırıya karşı savunma dışında kuvvet kullanma ya da kuvvet kullanma tehdidinde bulunmayı yasaklayan Birleşmiş Milletler Antlaşması'na aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilere uğradı.

Ziyariler (927 - y. 1090), ZEYARİLER olarak da bilinir, Hazar Denizi kıyısındaki Gürgân ve Mazenderan illerini yöneten İran hanedanı.

Samani ordusundaki bir ayaklanmadan yararlanarak İran'ın kuzeyinde iktidarı ele geçiren Merdavic bin Ziyar (hd 927-935) tarafından kuruldu. Merdavic kısa sürede topraklarını genişletti, Hemedan ve Isfahan kentlerini ele geçirdi. Merdavic'in 935'te öldürülmesiyle Ziyari yönetimi dağıldı. 935-967 arasında hüküm süren Zahirü'd-Devle Vaşmgir, Samanilerin egemenliğini kabul etmek zorunda kaldı. Gürgân ile Mazenderan'da onların vasalı olarak hüküm sürdü.

Samaniler ve Büveyhiler arasındaki mücadeleler sırasında, Ziyariler özerkliklerini koruyabilmek için birkaç kez müttefik değiştirdiler. 1012-29 arasında hüküm süren Minuçehr Büveyhilerle birlikte Gaznelilere karşı savaştı. Ama Gazneli yönetimi sağlamlaşınca Ziyariler bu hanedanın egemenliğini kabul ettiler ve onlarla evlilik bağları kurdular. Selçuklular 11. yüzyılın ortalarında Mazenderan'ı işgal edince, Ziyariler Hazar Denizinin güney kıyılarındaki dağlık bölgeye çekilmek zorunda kaldılar. Buradaki yönetimlerini yaklaşık 1090'a değin sürdürdüler.

Ziyariler sanatçıları korumalarıyla tanınıyorlardı. Ünlü Müslüman coğrafyacı ve bilim adamı el-Bîrûnî uzun yıllar I. Kâbus bin Vaşmgir'in (hd 978-1012) sarayında kaldı. Keykâvus bin İskender de (hd 1049-90) hükümdarların doğru davranış kurallarıyla ilgili ünlü *Kabusname*'yi(*) kaleme almıştı.

Ziyaü'l-Hak, Muhammed (d. 1924, Cullundur, Pencap [bugün Hindistan'da] - ö. 17 Ağustos 1988, Bahavalpur yakınları, Pakistan), Pakistanlı asker ve devlet adamı. Genelkurmay başkanlığı ve sıkıyönetim komutanlığı görevlerinin ardından 1978'de cumhurbaşkanı olarak 1988'e değin ülkeyi dikta rejimiyle yönetmiştir.

1945'te Dehra Dun'daki Kraliyet Hindistan Askeri Akademisi'ni bitirerek orduya katıldı. II. Dünya Savaşı'nın sonlarında İngiliz zırhlı birliklerinde görev aldı. On dokuz yıl kurmay ve komuta görevlerinde bulunduktan sonra öğretmen olarak Kuetta'daki Komuta Karargâh Okulu'na atandı. 1965'te yeniden kıta görevine çıktı. 1966-69 arasında çeşitli kara kuvvetleri birliklerine komuta etti. 1969'dan 1971'e değin Ürdün Kara Kuvvetleri'nde danışmanlık yaptı. Tuğgeneralliğe yükseldiği 1972'de, Zülfikâr Ali Bhutto hükümetini devirme girişiminde bulunmakla suçlanan subayların yargılandığı askeri mahkemelerin başkanlığını yaptı. Ardından Bhutto tarafından generalliğe yükseltildi ve 1976'da da genelkurmay başkanlığına atandı.

Kansız bir darbeyle 5 Temmuz 1977'de Bhutto'yu devirdikten sonra genelkurmay başkanlığının yanı sıra sıkıyönetim komutanlığını üstlendi. Ertesi yıl Fazal Elahi Çaudhri'nin cumhurbaşkanlığından istifa etmesi üzerine cumhurbaşkanı oldu. Halk arasında hâlâ geniş bir desteğe sahip olan Bhutto'yu tartışmalı bir yargılama sonunda 1979'da idam ettirdi. Aynı yıl siyasal partileri kapattı, grevleri yasakladı, basına sıkı bir sansür koydu ve bütün ülkede sıkıyönetim uygulamaya başladı. Öte yandan SSCB'nin komşu Afganistan'ı işgali üzerine ABD'nin mali yardımlarıyla bu ülkedeki mücahit direnişine destek verdi. Yönetimini pekiştirecek yeni bir devlet yapısı kurmaya çalışırken, siyasal ve kültürel alanda geniş çaplı bir İslamlaşma programına girişti. Ama şiddet olaylarının ve huzursuzlukların tırmanmasını önleyemedi. 1985'te sıkıyönetimi kaldırarak güdümlü bir sivil rejime geçiş yolunda adımlar attı. Muhalefetin güçlenmesi karşısında Haziran 1988'de yumuşama politikasından döndü. İki ay sonra bir uçak kazasında öldü.

Žižka, Jan, Hrabě (Kont) (d. y. 1376 - ö. 11 Ekim 1424, Přibyslav, Bohemya), Alman kralı Sigismund karşısında zafer kazanan Husçu Protestan orduların önderi Bohemyalı komutan ve ulusal kahraman. Oluşturduğu seyyar topçu birlikleriyle Avrupa'da iki yüzyıl sonra taktik alanında yaşanacak devrimin temellerini atmıştır.

Alman kralı Wenzel'in (Bohemya kralı IV. Wenzel) sarayında yetişti. Küçük yaşta bir gözü kör oldu. Yaşamının büyük bölümünü Polonya ordularında paralı askerlik yaparak geçiren Žižka, Tannenberg (Grunwald) Çarpışması'ndan (1410) sonra Bohemya'ya döndü ve Çek din reformcusu Jan Hus'un izleyicileri arasına katıldı.

Žižka, Wendel Roskopf'un bir taş heykeli, 1514-16; Ulusal Müze, Prag
National Museum, Prag. fotoğraf, Milan Posselt

Wenzel'in 1419'da ölmesi üzerine üvey kardeşi Sigismund Bohemya tahtına çıkmak üzere harekete geçti. Ama Sigismund'un Husçuları sindirmek için mücadele edeceğini gören Bohemyalılar bir direniş hareketi başlattılar. Žižka, Taborlular(*) olarak bilinen Husçu köylü örgütlenmelerinden birinin başına geçti; Taborlular disiplinleriyle olduğu kadar, dinlerine bağlılıkları ve koyu milliyetçi eğilimleriyle de, kralın düzensiz ve disiplinsiz birlikleri karşısında büyük bir üstünlüğe sahiptiler. Çarpışmalar sırasında zırhlı at arabaları üzerine toplar yerleştirerek savaş sanatında bir devrim gerçekleştiren Žižka, aynı zamanda piyade, süvari ve topçu birliklerini tek bir taktik birim olarak düzenleyen ilk komutanlardan biri oldu. Top arabalarının hantallığı nedeniyle taktik savunmada kalmaya zorlanmasına karşın, düşmanı hazırlıksız saldırılara çekerek girdiği bütün çarpışmaları kazandı. Sigismund'u 1420'de Prag yakınlarında yenilgiye uğrattıktan bir süre sonra öteki gözünü de kaybetti. Ama vebadan öldüğü 1424'e değin Katoliklerle ve rakip Husçularla yapılan çarpışmalarda birliklerine önderlik etmeyi sürdürdü.

Žižka'nın geliştirdiği taktikler, açık başarılarına karşın Avrupa'da iki yüzyıl boyunca bir kenara itildi. Bunda feodal ilişkilerin tam olarak çözülmemesinin ve merkezi hükümetlerin görece zayıflığının da payı vardı. Žižka'dan sonra ilk kez 17. yüzyılda, İsveç kralı II. Gustaf Adolf döneminde Avrupa ordularında seyyar topçu birliklerine yer verilmeye başladı.

Zlatoust. Rusya Federasyonu'nun batısında, Çelyabinsk yönetim biriminde (*oblast*) kent. Ay Irmağının her iki yakasında, Ufa-Çelyabinsk demiryolu üzerinde yer alır. Irmak ve demiryolu Ural Dağlarının uzantısı olan Urenga Sıradağlarını bu noktada aşar. Bugün kentin bulunduğu yerde 1754'te Kosotur Demir ve Bakır İşletmeleri kuruldu. 1865'te kent statüsü kazanan Zlatoust, Ekim Devrimi öncesinde kılıçlarıyla ünlü büyük bir çelik üretim merkeziydi. Devrimden sonra yüksek kaliteli paslanmaz çelik üretiminde uzmanlaşarak Urallar'ın en önemli metalurji merkezlerinden biri olmayı sürdürdü. Günümüzde kentte saat ve çeşitli aletler de üretilmektedir. II. Dünya Savaşı sırasında Ay Vadisine sıkışmış olan eski kentin yaklaşık 11 km ötesinde yeni bir kent merkezi kurulmuştur. Nüfus (1991 tah.) 210.700.

Zlín, eskiden (1948-90) GOTTWALDOV Çek Cumhuriyeti'nin Güney Moravya (Jihomoravský) ilinde (*kraj*) kent. Dřevnice Irmağı kıyısında, bu ırmağın Morava Irmağı ile birleştiği noktanın yakınlarında yer alır. 14. yüzyılda kurulmuş bir köy olan ve I. Dünya Savaşı'nın ardından hızla gelişen Zlín'in çevresindeki birkaç yerleşimle birleştirilmesi sonucu 1948'de kuruldu. Kente daha sonra Çekoslovakya'nın ilk komünist başkanı Klement Gottwald'ın adı verildi. Bir kültür merkezi olan kentte sürekli bir orkestra ve birkaç film stüdyosu bulunur. Yeni bölümlerinin planı ve tasarımının bir bölümü Fransız mimar Le Corbusier tarafından yapılmıştır.

Canlandırma sineması ve Bat'a ayakkabı fabrikasıyla uluslararası ün kazanan Zlín'de ayrıca dikiş makinesi, deri ve kauçuk eşya imal edilir. İşçiler için eğitim olanaklarıyla hemen hemen kendine yeten bir fabrika kenti olarak düzenlenmiştir. Yakınındaki Otrokovice'de büyük tabakhaneler vardır. Nüfus (1991 geç.) 82.642.

Znaniecki, Florian (Witold) (d. 15 Ocak 1882, Swiętniki, Prusya - ö. 23 Mart 1958, Champaign, Illinois, ABD), Polonya asıllı ABD'li sosyolog. Kuramsal ve yöntembilimsel çalışmalarıyla sosyolojinin ayrı bir akademik disiplin haline gelmesine katkıda bulunmuş ve ampirik araştırmalara öncülük etmiştir. Polonya köylü kültürü konusundaki derin bilgisiyle de tanınır.

Önceleri şiirle uğraşıyordu. Polonya milliyetçiliğini açıkça desteklediği için, Varşova Üniversitesi'nden uzaklaştırıldı. Daha sonra Fransa ve İsviçre'de çeşitli üniversitelerde öğrenim gördü. 1909'da Krakow Üniversitesi'nden felsefe doktoru derecesi aldı. ABD'li sosyolog W. I. Thomas'ın etkisiyle sosyolojiye yöneldi. Chicago Üniversitesi'nde birlikte çalışmaya başladığı (1914) Thomas'la ortak yapıtı olan beş ciltlik *The Polish Peasant in Europe and America* (1918-20; Avrupa ve Amerika'da Polonyalı Köylüler) yöntem (özellikle yaşamöykülerinden geniş çapta yararlanılması) ve öz (kişilik konusuna sosyolojik bir bakış sağlayan bir çerçeve oluşturması ve göçmenlerin toplumsal örgütlenmelerinin çözülüşünü incelemesi) açısından sosyolojiye önemli yenilikler getirdi.

Znaniecki 1920'de Polonya'ya dönerek Poznań'da sosyoloji dersleri vermeye başladı ve 1922'de bir sosyoloji enstitüsü kurdu.

Sosyolojiye giriş ve sosyoloji eğitimi üzerine Lehçe kitapların yanı sıra *The Laws of Social Psychology* (1925; Sosyal Psikolojinin Yasaları), *The Method of Sociology* (1934; Sosyoloji Yöntemi) ve *Social Actions* (1936; Toplumsal Hareketler) gibi incelemeleri yazdı. Columbia Üniversitesi'nde verdiği bir dizi konferansı *The Social Role of the Man of Knowledge* (1940; Bilim Adamlarının Toplumsal Rolü) adıyla yayımladı. II. Dünya Savaşı Polonya'ya dönüşünü engelleyince Illinois Üniversitesi'ne girdi. Orada *Cultural Sciences, Their Origin and Development* (1952; Kültürel Bilimlerin Kökeni ve Gelişimi) ile *Modern Nationalities* (1952; Modern Milliyetler) adlı kitaplarını yazdı.

Znaniecki çalışmalarında sosyolojinin özelleşmiş bir toplum bilimi olarak bütün kültürel sistem biçimlerine değil, yalnızca toplumsal etkileşim biçimlerine uygulanmasını, kesin ve nesnel bir yöntem geliştirilmesini temel almıştır.

Znojmo, Almanca ZNAIM. Çek Cumhuriyeti'nde, Güney Moravya ilinde (*kraj*) kent. Avusturya sınırı yakınında, Brno'nun güneybatısında, Dyje Irmağı kıyısında yer alır. 11. yüzyılda bir kale olarak kuruldu ve 13. yüzyıl ortalarına değin Přemysl prenslerinin kalesi olarak kaldı. Rönesans ve barok üsluptaki pek çok yapının bulunduğu eski kent günümüzde koruma altına alınmıştır. Kalenin içinde Přemyslid hanedanı üyelerine ait fresklerle bezeli romanesk üsluptaki Svate Kateřiny Şapeli bulunur. 15. yüzyıla ait belediye sarayının bir parçası olan, 80 m yüksekliğindeki gotik kule kente egemen bir konumdadır. Avusturya arşidükü Karl ve Napoléon, Wagram Çarpışması'ndan (1809) sonra ateşkes koşullarını görüşmek için kentte bir araya geldiler.

Günümüzde kentte seramik eşya, ayakkabı ve spor malzemeleri üreten fabrikalarla tabakhaneler vardır. Şarap yapımı ile konserve meyve, sebze ve turşu üretimi önemini bugün de koruyan geleneksel sanayi dallarıdır. Nüfus (1991 geç.) 39.131.

Zoanthidea, *Cnidaria* (knidliler) filumunun *Anthozoa* sınıfından yaklaşık 300 tür içeren deniz omurgasızları takımı. Denizşakayıklarına(*) çok benzeyen bu takım üyeleri genellikle daha küçüktür ve kum ya da

Zoanthidea takımının *Parazoanthus* cinsinden bir koloni
Douglas Faulkner

öbür yabancı maddelerin bağlandığı yapışkan bir örtüyle çevrilidir.

En iri tür olan *Isozoanthus giganteus* yaklaşık 19 cm uzunluğa ve 2 cm genişliğe ulaşır. Birçok tür sünger, yengeç ve öbür hayvanların üstünde yaşar ya da bu hayvanlarla birlikte bulunur. Kuzey Amerika'nın Atlas Okyanusu kıyılarında görülen *Epizoanthus americanus* pagurların içinde yaşadığı denizkabuklarının üstüne yerleşir ve sonunda kabuğu terk eden hayvanı sarar.

Zoarcidae, *Gadiformes* takımından yaklaşık 80 tür içeren uzun gövdeli deniz balıkları familyası. Soğuk sularda yaşayan bu familya üyeleri Kuzey Kutup Bölgesi denizlerinde ve Antarktika yakınlarında boldur. Yılanbalığını andıran gövdelerini sırt, anüs ve kuyruk yüzgeçleri kesintisiz biçimde çevreler. Karın yüzgeçleri ya solungaçlarına yakın bir yerde ve küçüktür ya da hiç bulunmaz. Kıyılardan derin sulara kadar diplerde yaşarlar. Uzunlukları 90 cm'ye kadar ulaşabilmekle birlikte genellikle 40 cm'yi aşmaz. Bazı türler yumurtlayarak, bazı türler (örn. *Zoarces viviparus*) doğurarak ürer.

Zobu, (Mehmet) Vasfi Rıza (d. Kasım 1902, İstanbul - ö. 23 Kasım 1992, İstanbul), tiyatro ve sinema oyuncusu, tiyatro yönetmeni. Türk tiyatro tarihinde çeşitli görevler üstlenerek en uzun süre çalışmış sanatçılardan biridir.

Beyazıt Rüştiyesi ve Alman Ticaret Mektebi'ni bitirdikten sonra bir süre Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğrenim gördü. Bu arada 1917'de girdiği Darülbedayi'nin tiyatro kurslarına devam ederken, bir yandan da

Zobu
Ara Güler

küçük rollerde sahneye çıktı. 1921'de bir süre Türk Tiyatrosu'nda rol aldı. 1923'te Şehir Tiyatrosu'nda oyuncu olarak çalışmaya başladı. Burada oynadığı pek çok oyun arasında Fonson'dan uyarlanan *Kayseri Gülleri* (1924), Musahipzade Celâl'den *Aynaroz Kadısı* (1929) ve *Bir Kavuk Devrildi* (1930), Nâzım Hikmet'ten *Kafatası* (1932), Ekrem Reşit Rey'den *Lüküs Hayat* (1933) ve *Deli Dolu* (1934), Nalyan'dan *Leblebici Horhor* (1937), Goldoni'den *İki Efendinin Uşağı* (1943), Cevat Fehmi Başkut'tan *Paydos* (1948), Daniel Riche'ten uyarlanan *Hissel Şayla* (1953) ve 1972'deki sahnelenişinde son kez sahneye çıktığı Başkut'tan *Buzlar Çözülmeden* sayılabilir. Daha sonra İstanbul Şehir Tiyatroları genel sanat yönetmenliğine getirildi. 1975'te yaş haddinden emekli oldu. 1981'de bir kez daha getirildiği bu görevden 1984'te ayrıldı. Sinemada da çalışan Zobu daha çok Muhsin Ertuğrul'un yönettiği filmlerde rol aldı. İlk kez Şadi Fikret Karagözoğlu'nun *Bican Efendi Vekilharç* (1921) filminde oynadı. Daha sonra rol aldığı filmler arasında *Ateşten Gömlek* (1923), *Karım Beni Aldatırsa* (1933), *Söz Bir Allah Bir* (1933), *Aynaroz Kadısı* (1938), *Tosun Paşa* (1939), *Kızılırmak* (*Karakoyun*) (1947) ve *Edi ile Büdü* (1953) vardır.

Zobu'nun gazete ve dergilerde tiyatro konusunda birçok yazısı yayımlanmıştır. Türk tiyatro tarihi konusunda önemli bir kaynak niteliği taşıyan ve önce Şehir Tiyatrosu'nun dergisi *Türk Tiyatrosu*'nda yayımlanan anıları daha sonra *Ogünden Bugüne Anılar* (1977) adıyla kitap haline getirilmiştir. Zobu'ya 1981'de Atatürk Sanat Armağanı verilmiştir.

Zoci Geçidi, Hindistan Yarımadasının kuzeyinde, Himalayalar'da Hindistan'la Pakistan'ın üzerinde hak iddia ettiği Cemmu ve Keşmir eyaletindeki Ladakh bölgesinde geçit (*la*). Deniz düzeyinden 3.529 m yüksekliktе yer alır. Keşmir Vadisinden doğudaki Ladakh bölgesinde yer alan Leh'e ve Tibet'e uzanan tek yol olan Zoci Geçidi sık ormanlarla kaplıdır. Himalayalar'ın batı ekseninin en alçak geçidi olmasına karşın, güney kesiminde son derece diktir.

zodyak *bak.* burçlar kuşağı

zodyak ışığı *bak.* burçlar ışığı

Zoe, ZOE olarak da yazılır (d. y. 978, Konstantinopolis - ö. 1050, Konstantinopolis [bugün İstanbul]), Bizans imparatoriçesi.

İmparator VIII. Konstantinos'un kızıydı. 1028'de tahtın varisi III. Romanos Argyros'la evlendi. Aynı yıl kocasının tahta çıkmasıyla imparatoriçe oldu. Kendini beğenmiş ve kıskanç kişiliği yüzünden kız kardeşi Theodora'yı bir manastıra kapattırdı. Kocası tarafından ihmal edildiği için, Paflagonyalı genç saray görevlilerinden Mikail'e âşık oldu. Bazı kaynaklara göre gizlice zehirlediği kocasının ölümünden (1034) sonra devlet yönetimini eline geçirdi. Mikail'le evlenerek IV. Mikail adıyla imparator olmasını sağladı. İkinci kocasının da ölümüyle (1041) başa geçen V. Mikail Kalaphates Nisan 1042'de Bizanslı ayaktakımı tarafından tahttan indirildi ve gözleri kör edilerek bir manastıra kapatıldı. Zoe ile Theodora 1042 Paskalya Yortusu'nda birlikte imparatoriçe ilan edildiler. Ama iki kız kardeş birbirlerine düştüler. Zoe konumunu sağlama almak için iyi bir aileden gelme IX. Konstantinos Monomakhos'la evlendi ve ölene değin tahtı onunla paylaştı.

Zoe (Yunancada "Yaşam"), ILAHİYATÇILAR TARİKATI olarak da bilinir, Yunan din adamlarının, Batı'daki benzerlerini örnek alarak kurduğu, yarı keşiş yaşamını benimseyen tarikat. 1907'de Eusebios Matthopoulos önderliğinde, yoksulluk, bekâret ve itaat konusunda manastır yemini etmiş 100'ü aşkın kişinin katılmasıyla kuruldu. Hiç evlenmemiş ve katı bir disiplinle yetişmiş olan bu keşişlerin yaklaşık yarısı papaz olarak kutsanmış din adamı, kalanı ise kilise dışından kişilerdi. Her yıl topluca inzivaya çekildikleri bir ay dışında, bütün zamanlarını Yunanistan'ı dolaşarak geçiriyor, öğretmenlik ya da vaizlik ediyor, çeşitli okullarla gençlik örgütlerini yönetiyor, yayıncılık gibi etkinlikler gerçekleştiriyorlardı. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda Zoe yayınlarının baskısı yılda yüz binlere ulaşmış, ama tarikatın etkisi azalmaya başlamıştı. Bazı üyelerin ayrılarak rakip Soter tarikatını kurmaları bu süreci daha da hızlandırdı.

Zoe hareketi, Yunanistan'da ayin geleneğinin canlanmasını sağladı. Başlangıçta bağımsız yapısı nedeniyle piskoposluğun tepkisiyle karşılaşan tarikatın otoritesini ve etkisini yitirmesinde, askeri cunta yönetimiyle yakın ilişkiler kurmasının da payı olmuştu.

Zoeros Paşa (d. 1842, Beyrut - ö. 1917, İstanbul), kuduz aşısı çalışmalarıyla tanınan

Osmanlı hekim. Cemil Topuzlu ve Tevfik Sağlam gibi ünlü hekimlerin yetişmesinde büyük emeği geçmiştir.

Ortaöğrenimini Siroz'da, tıp öğrenimini İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de (Askeri Tıbbiye) tamamladı. 1863'te kolağası rütbesiyle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin dahiliye kliniğinde muallim muavini olarak çalışmaya başladı. Bir ara tarih ve felsefe dersleri de verdi. Bir süre başka görevlerde bulunduktan sonra 1876'da klinik muallimi oldu. Aynı yıl Karadağ Cephesi'nde gösterdiği yararlıklar üzerine miralaylığa, daha sonra da ferikliğe yükseltildi. 1886'da kuduz aşısının uygulanması konusunda bilgisini artırmak için Fransa'ya gönderildi ve bir süre Pasteur Enstitüsü'nde çalıştı. Dönüşünde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de, Türkiye'de alanında ilk kuruluş olan Darü'l-Kelb Ameliyathanesi adlı kuduz tedavi kurumunu kurdu (1887) ve burayı 1899'a değin yönetti.

Zoetermeer, Hollanda'nın batısındaki Zuidholland ilinde (*provincie*) belediye (*gemeente*). Rotterdam'ın 16 km kuzeyindedir. 17. yüzyılda oluşturulan bir *polder*'in(*) üzerinde kurulmuştur. Kentteki sanayi kuruluşlarında makine, tütün ürünleri ve işlenmiş gıda maddeleri üretilir; gıda sanayisi çevre bölgede yetiştirilen tarım ve hayvancılık ürünlerinin işlenmesine dayanır. Kentin yakınlarında petrol ve doğal gaz çıkarılır. Zoetermeer, Amsterdam'ı Lahey'e bağlayan demiryolunun ve Lahey ile Arnhem arasındaki karayolunun üzerinde yer alır. Nüfus (1983 tah.) 74.853.

Zoffany, John, JOHANN ZOFFANI olarak da yazılır, asıl adı JOHANN JOSEPH ZAUFELLY(?), ZAUPHALY olarak da yazılır (d. y. 1733, Frankfurt am Main, Almanya - ö. 11 Kasım 1810, Strand-on-the-Green, Middlesex, İngiltere), İngiltere'deki tiyatro gösterilerinden sahneleri canlandırdığı resimlerinden

"Kendi Portresi", John Zoffany'nin bir yağlıboya çalışması, 1776, Uffizi Galerisi, Floransa
SCALA - Art Resource/EB Inc

başka grup tabloları ve portreleriyle de ün kazanan Alman asıllı portre ressamı.

Almanya ve İtalya'da resim öğrenimi gördü. 1758 dolaylarında İngiltere'ye gitti. William Hogarth'ı örnek alarak Londra tiyatrolarındaki oyunlardan sahneleri gösteren resimler yaptı. Bu türdeki en önemli yapıtları David Garrick'i West End tiyatrolarındaki başarılı rollerinde gösteren "Çiftçinin Dönüşü" (1762) gibi resimleriydi. Zoffany portreleriyle II. George'un övgüsünü kazandı. Onun isteği üzerine "Kraliçe Charlotte, Oğulları Galler Prensi ve York Dükü ile Birlikte" adlı resmi gerçekleştirdi.

1772'de kralın mali desteğiyle İtalya'ya gitti. Orada yedi yıl kalarak kraliyet ailesi için "Uffizi Galerisi Sergisi" (1780) adlı resmi yaptı. 1783-89 arasında Hindistan'da portre ressamı olarak çalıştı. İngiltere'ye döndükten sonra "Charles Towneley Mermer Koleksiyonu Arasında" (1790, Towneley Hall Sanat Galerisi ve Müzesi, Burnley, Lancashire) gibi başarılı portreler çizdi. Kraliyet Akademisi'nin kurucuları arasında yer aldı (1768).

Zogo I, Arnavutça tam adı AHMED BEY ZOGU (d. 8 Ekim 1895, Burgajet Şatosu, Arnavutluk - ö. 9 Nisan 1961, Suresnes, Fransa), 1925'ten 1928'e değin Arnavutluk başkanı ve 1928'den 1939'a değin Arnavutluk kralı. Ülkesini Mussolini İtalyası'na bağımlı bir duruma getirmiş, II. Dünya Savaşı öncesinde İtalya diktatörü tarafından saf dışı edilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda Avusturya'nın safında yer aldı. Savaştan sonra reformcu Halk Partisi'nin önderi oldu. 1920'den sürgüne

I. Zogo
Hulton Picture Library

gönderildiği 1924'e değin bakanlık görevlerinde bulundu. 1 Şubat 1925'te başkan seçildi. 1 Eylül 1928'de de kral ilan edildi. Savaş sonrası siyasal kargaşa dönemini sona erdirdi ve çeşitli güçleri birbirine karşı kullanarak görece bir istikrar sağladı. 1925'te İtalya'yla imzaladığı kredi anlaşmasını, 1926'da bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması, 1927'de de 20 yıllık bir askeri savunma antlaşması izledi. Böylece Arnavutluk Mussolini için Balkanlar'a açılan köprübaşı oldu. 1939'a gelindiğinde, ülke maliyesi ve ordusu İtalya'nın denetimi altına girmişti. Zogo 1932'den sonra İtalya'nın denetimini kırmaya çalıştıysa da bunu başaramadı. Mussolini'nin 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u İtalya koruması altına alması ve III. Vittorio Emanuele'yi Arnavutluk kralı ilan etmesi üzerine sürgüne yollandı. Savaş sonrasında Enver Hoxha önderliğinde sosyalist bir cumhuriyetin kurulmasıyla geri dönme umutları söndü. 2 Ocak 1946'da resmen tahttan çekildi.

Zoige Bataklığı, Çince ZOIGE ZHAOZE, Wade-Giles yazımında JO-ERH-KAI CHAO-TSE Çin'de, büyük bölümü Sichuan yönetim bölgesindeki (*sheng*) Aba Tibet özerk ilçesinde (*zizhizhou*) kalan geniş bataklık. Qinghai-Tibet Platosunda yer alan bataklık, Sichuan'ın ortakuzey sınırından Qinghai yönetim bölgesinin güneydoğusuna doğru uzanır ve Tibet Platosunun güneybatı kesiminde 2.600 km²'lik bir alanı kaplar. Deniz düzeyinden yüksekliği 3.600 m'dir. Yoğun yağmur ve kar sularının oluşturduğu bataklık, yılın yaklaşık 350 gününde don olayının yaşandığı, akaçlama olanakları sınırlı bir bölgede yer alır. Kuzeydoğuda Min, batıda ise A'nyemaqen dağlarıyla çevrilidir. Huang Irmağı (*he*) bataklığın batısında, güney-kuzey doğrultusunda akar. Bataklığın engebeli yüzeyinin altında derinliği genelde 2- 3 m olan, bazı yerlerde ise 6-7 m'yi bulan bir turba tabakası vardır. Çin komünistleri Uzun Yürüyüş (1934-35) sırasında o dönemde yabanıl bir bölge olan Zoige Bataklığını aşmışlardır. 1970'lerde bölgede hendekler açılmış, bataklığın bir bölümü kurutulmuş ve kazanılan topraklar sığır, koyun ve at sürüleri için otlak olarak kullanılmaya başlamıştır.

Zola, Émile (-Édouard-Charles-Antoine) (d. 2 Nisan 1840, Paris - ö. 28 Eylül 1902, Paris, Fransa), edebiyatta doğalcılığın kurucusu Fransız romancı ve eleştirmen. Rougon ve Macquart ailelerinin beş kuşak boyunca yaşamını anlatan 20 kitaplık *Les Rougon-Macquart: Histoire naturelle et sociale d'une famille sous le Second Empire* (Rougon-Macquart'lar: İkinci İmparatorluk Döneminde Bir Ailenin Doğal ve Toplumsal Tarihi) dizisiyle tanınır. Dizinin en ünlü romanları, bir fahişenin yaşamını konu alan *Nana* (1880; *Nana*, 1942, 1984) ile madencilerin yaşam koşullarını anlatan *Germinal*'dir (1885; *Jerminal*, 1941/*Tohum Yeşerince*, 1980/*Germinal*, 1984, 1992). Zola, romanlarının yanı sıra Alfred Dreyfus'ü savunan ünlü

"Émile Zola'nın Portresi", Édouard Manet'nin bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1868; Louvre Müzesi, Paris
Cliché Musées Nationaux, Paris

denemesi "J'accuse"le de (İtham Ediyorum) ünlüdür.

Gençlik yılları. Babası İtalyan, annesi Fransızdı. Mühendislik yapan babası bir kanal projesi alınca 1842'de ailece Paris'ten Aix-en-Provence'a taşındılar. Ama babasının beş yıl sonra ansızın ölümü aileyi zor duruma düşürdü. Annesi kanal projesindeki haklarını aramak için 1857'de Paris'e dönünce Zola da onun yanına giderek Saint-Louis Lisesi'ni bitirdi, ama 1859'da girdiği bakalorya sınavını veremedi.

Sonraki iki yılını iş aramakla geçirdi. Pantolonunu rehin verdiği için bütün günü yorgana sarılıp yatakta geçirdiği ya da karnını yakaladığı serçelerle doyurduğuna ilişkin söylentiler abartılı olmakla birlikte, bu iki yıl Zola için gerçekten zordu. Ne var ki, romanlarında kullanacağı birçok değerli bilgiyi de gene bu dönemde edindi; kendi

başından geçenler sayesinde yoksulların nasıl bir yaşam sürdüğünü öğrendi. Sonunda bir deniz nakliyat şirketine girdi, ama bu kez işten nefret etti. 1862'de Louis-Christophe-François Hachette'in yayınevinin satış bölümünde çalışmaya başladı.

Öteki birçok romancı gibi Zola da edebiyata şiir yazarak başladı. İnsanlığın ve aşkın evrimi üzerine, romanlarının habercisi sayılabilecek iki epik şiir yazdı. İkincisini Hachette'e gösterdi, ama Hachette öykülerin şiirden daha çok tutulduğunu söyleyerek yapıtı basmayı reddetti. Zola, onun öğüdünü tutarak 1864'te öykü kitabı *Contes à Ninon*'u (Ninon'a Öyküler) yayımladı. Bunu 1865'te kendi yaşamından yola çıkarak yazdığı, çirkinliklerin açıkça anlatıldığı *La Confession de Claude* (Claude'un İtirafları) izledi. Yapıt polisin dikkatini çekince, söylentiye göre Hachette Zola'dan edebiyatı bırakmasını ya da işinden ayrılmasını istedi. Bunun üzerine Zola 1866'da Hachette'in yayınevinden ayrılarak serbest gazetecilikle geçinmeye başladı.

Romancı olarak başarısı. 1867'de, bilimsel kuramlarına ilk kez yer verdiği, dehşet öğeleriyle dolu romanı *Thérèse Raquin*'i (*Terez Raken*, 1890, 1943/ *Thérèse Raquin*, 1962, 1992) yayımladı. Bunu 1868'de bir başka bilimsel roman denemesi *Madeleine Férat* izledi. Zola 1870'te Gabrielle-Eléonore-Alexandrine Meley ile evlendi. İki kadına (annesi ve karısı) bakmak zorunda olduğu için Fransız-Alman Savaşı'nda askerlikten muaf tutuldu. Savaş yıllarını Paris'in dışında geçirdi ve 1870'te *Rougon-Macquart* dizisinin ilk iki romanını bitirdi. Yazmaya başlamadan önce bütün diziyi tasarladığını söylemişse de gerçekte 10 romanlık bir dizi tasarlamış, yazmaya başlayınca bu sayı 20'ye yükselmişti.

Dizinin ilk kitabı *La Fortune des Rougon* (*Rougon'ların Yükselişi*, 1946) 1871'de yayımlandı. Bunu beş yıl içinde beş kitap daha izledi. Ama satışları iyi olmakla birlikte bu altı roman fazla yankı uyandırmadı. 1877'de yayımlanan, alkolizmle ilgili *L'Assommoir* ise (*Assommoir*, 1942/*Sen Bir Melektin*, 1959/*Meyhane*, 1967, 1989) Zola'yı kitapları en çok satan yazarlar arasına soktu ve Fransa'nın en ünlü yazarı yaptı Sonraki romanlarından bazılarının satışı *Assommoir*'ı da aştı. Kalan 13 romanı yazmak, Zola'nın 16 yılını aldı. Bunları *Les Trois Villes* (Üç Kent) ve *Les Quatre Évangiles* (Dört İncil) adlı iki kısa roman dizisi izledi.

Zola bir yazar olarak, birçok bakımdan çağının tipik bir temsilcisiydi. Bilime olan kesin inancı ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da yaygın olan bilimsel belirlenimciliği benimsemesi bunu açıkça gösterir. Ona göre, doğalcılık Fransız yaşamının zaten doğasında vardı. 18. yüzyıl yazar ve filozofu Diderot'yla 16. yüzyıl deneme yazarı Montaigne de bu akımın öncüleri sayılırdı. Zola ayrıca, çağdaşı Fransız düşünür Hippolyte Taine'in çevre ve kalıtımla ilgili görüşleriyle kalıtım üzerine bir incelemesi bulunan Prosper Lucas adlı unutulmuş bir bilim adamından da etkilenmişti. (*Rougon-Macquart* dizisindeki Dr. Pascal Rougon karakteri için Lucas'ı örnek aldığı sanılır.) Yöntemini ise büyük ölçüde 19. yüzyıl Fransız fizyoloji bilgini Claude Bernard'ın *Introduction à la médicine expérimentale* (1865; *Tıbta Tecrübe Usulünün Tetkikine Giriş*, 1934) adlı yapıtına dayandığını iddia ediyordu. *Le Roman expérimentale* (1880; Deneysel Roman) adlı denemesinde, romancının kendi yarattığı kahramanlara laboratuvar ve klinik testlerine benzer testler uygulayarak mutsuzluğun ve suçun kaynağında yatan kişilik bozuklukları ve kötü huylar üzerine değerli pratik bilgiler elde edebileceğini savunuyordu. Ona göre, insan doğası tümüyle kalıtım tarafından belirlendiği için karakter bozuklukları tıbbın ve eğitimin ortak çabasıyla ortadan kaldırılabilir, böylece insan doğası kusursuzlaştırılabilirdi.

İki ailenin (haşin Rougon'larla zayıf Macquart'lar) tarihi etrafında gelişen *Rougon-Macquart* dizisi bir bakıma, Louis-Napoléon darbesinden (2 Aralık 1851) Sedan Çarpışması'ndaki (1 Eylül 1870) yenilgiye değin uzanan dönemde Fransa'daki yaşamın belgesel bir öyküsüdür. Ama Zola'nın esas amacı, İkinci İmparatorluk dönemini insanlığın evrimindeki bir aşamanın simgesi olarak kullanmak, yedi büyük günaha yenik düşmüş bir insanlığın portresini çizmektir. Çünkü dizi, Hıristiyanlığın temel öğretilerini doğalcı terimlere uyarlayan ayrıntılı bir simgeler sistemine dayanır. *Rougon-Macquart*, *Les Trois Villes* ve *Les Quatre Évangiles* dizileri, insanlık tarihinin üç ayrı dönemini (geçmiş, bugün ve gelecek) temsil eder. Bunlardan, yarım bıraktığı sonuncusu gelecekle ilgilidir. Ne var ki, Zola bilimin yararlarını anlatmaya çalıştığı bu dizide eski esinini yitirmiştir.

Tartışmacı kimliği. Zola yaşamı boyunca birçok tartışmada taraf oldu. Kamuoyunun düşmanca davrandığı genç izlenimci ressamların tutkulu bir hayranı ve savunucusuydu. Ressam Édouard Manet'yi konu alan biyografik ve eleştirel incelemesinde (1867) kamuoyunun izlenimcilere olan tepkisini yumuşatmak amacıyla, çağdaş ressamı "başkaları tezgâhlarının gerisinde biber satarken, atölyesinde sakin sakin resimler yapan bir burjuva"ya benzetmişti.

Zola edebiyat dünyasında da birçok tartışmaya taraf ve konu oldu. Gençliğinde doğalcılık kuramını tanıtmak için edebiyat dergilerinde yazdı. Ama yapıtları tutucu çevrelerce hep müstehcenlikle suçlandı. En karamsar ve açık sözlü romanlarından *La Terre*'in (1887; *Toprak*, 1946, 1992) yayımlanması üzerine genç kuşaktan beş yazarın *Le Figaro* gazetesinde sert eleştirilerine hedef oldu. 1888'de kendisinden 30 yaş küçük Jeanna Rozerot ile ilişki kurunca tartışmalar yeni bir boyut kazandı. Jeanna'dan 1889'da bir kızı, 1891'de bir oğlu oldu.

Zola'nın girdiği tartışmalar içinde en ünlüsü Dreyfus Olayı'yla ilgiliydi. Fransız ordusu subaylarından Yahudi asıllı Alfred Dreyfus 1894'te vatana ihanetle yargılanmış ve suçlu bulunarak ömür boyu hapse mahkûm olmuştu. Bu olay, 12 yıl süren ve dönemin toplumsal-siyasal tarihinde derin iz bırakan bir tartışmaya yol açtı. Dreyfus'ün suçsuzluğuna inanan Zola 13 Ocak 1898'de *L'Aurore* gazetesinde Fransız genelkurmayını suçlayan ve "J'accuse" sözleriyle başlayan bir açık mektup yayımladı. Orduyu küçük düşürmekle yargılandı ve suçlu bulununca temyiz mahkemesinin kararını beklemeden İngiltere'ye kaçtı. On bir ay kaldığı İngiltere'de *Les Quatre Évangiles* dizisinin bir parçasını oluşturan *Fécondité*'yi (1899; *Döl Bereketi*, 1945, 1992) yazdı. Dreyfus Davası'na yeniden bakılacağı ve olasılıkla ilk kararın bozulacağını duyunca Fransa'ya döndü.

Zola ve karısı 28 Eylül 1902'de Paris'teki evlerinde bacadaki bir tıkanıklık yüzünden uykuda karbon monoksit gazından zehirlendiler. Yardım geldiğinde Zola ölmüştü, karısı ise birkaç gün sonra iyileşti. Zola'nın cenazesi devlet töreniyle kaldırılarak Panthéon'a gömüldü. Kamuoyunda müstehcen yapıtların yazarı olarak tanındığı için 19 kez aday olmasına karşın Académie Française'e üye seçilememişti.

Değerlendirme. İkinci İmparatorluk'a duyduğu açık düşmanlık nedeniyle Zola eleştirmenlerce sol eğilimli bir yazar olarak nitelendirilmiştir. Günümüzde de Zola'yı siyasal anlamda devrimci bir romancı sayan yazarlar vardır. Buna karşılık, Zola'nın ılımlı sosyalist olarak nitelendirilebilecek siyasal düşüncelerinin gereğinden çok önemsendiğini, yapıtlarının simgesel ve mitolojik içeriğine ise gereken önemin verilmediğini ileri sürenler de olmuştur.

Bilimsel belirlenimcilik felsefesi bir yazar için ilk bakışta verimli bir esin kaynağı olamaz gibi görünse de, Zola'nın her şeyin bilimsel olarak belirlendiğine ve insanın sağlam bir dünyada geleceğe umutla bakarak yaşayacağına duyduğu inancın yazdıklarındaki payı büyüktür. Gene de en güçlü esin kaynağının tek başına bilim olduğu söylenemez. Zola'nın "kara şiir" olarak adlandırılan tarzı, 18. yüzyıl Aydınlanmacılığıyla 19. yüzyıl başı romantizmini kaynaştıran bir felsefenin ürünüdür. Yapıtlarını Avrupa romanının en önemli örnekleri arasına koyan da bu şiirsel bakıştır. Bu romanlar gücünü yalnızca kof bir imparatorluğa değil, çökmekte olan bir dünyaya da ayna tutabilmiş olmalarından alır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *La Curée* (1872; *Tazı Payı*, 1947/*Aşk Bitmesin*, 1970/*Oyun Bitti*, 1976), *La Conquête de Plassans* (1874; *Plassans Papazı*, 1944), *La Faute de l'abbé Mouret* (1875; *Rahip Mouret'nin Günahı*, 1943), *Une Page d'amour* (1878; *Bir Aşk Sayfası*, 1944, 1992/*Bir Aşk Hikâyesi*, 1968, 1990), *Au bonheur des dames* (1883; *Kadınların Saadeti*, 1971/*Aşkların En Güzeli*, 1971), *La Joie de vivre* (1884; *Yaşama Zevki*, 1945/*Birleşen Ruhlar*, 1972), *L'Œuvre* (1886; *Eser*, 1945), *Le Rêve* (1888; *Hülya*, 1945/*Rüya*, 1974), *La Bête humaine* (1890; *Beşerdeki İfrit*, 1944/*Hayvanlaşan İnsan*, 1969), *L'Argent* (1891; *Para*, 1947), *La Débâcle* (1892; Çöküş), *Le Docteur Pascal* (1893; *Doktor Pascal*, 1943), *Travail* (1901; *Emek*, 1946, 1992), *Vérité* (ös. 1903; *Hakikat*, 1929/ *Gerçek*, 1965, 1989).

Żółkowski, Alojzy Fortunat, FORTUNAT ALOJZY olarak da bilinir (d. 2 Kasım 1777, Nowogródek yakınları - ö. 11 Eylül 1822, Varşova, Polonya), Polonyalı oyuncu, yazar ve çevirmen.

Soylu bir ailedendi; 1794'teki ayaklanmada orduda görev aldı. Oyunculuğa 1798'de Varşova'da başladı. Tüm ülkeyi içine alan dört yıllık bir turneden sonra Ulusal Tiyatro'ya girdi. Komedilerde sivrildi; özellikle Pierre Beaumarchais'nin *Le Barbier de Séville*'inde (*Sevil Berberi*) Don Bartholo ve Molière'in *L'École des femmes*'ında (*Kadınlar Mektebi*) Arnolphe rolleriyle büyük övgü topladı. Kendisi de komediler yazdı, İngilizce ve Fransızcadan oyunlar çevirdi, "Momus" ve "Potpourri" gibi mizah yapıtlarını yayıma hazırladı. Karısı Maria Ludwika Żółkowska da (1790-1853) Ulusal Tiyatro'da klasik oyunlardaki rolleriyle ün yapmıştı.

Żółkowski'nin çocuklarından üçü sahneye çıktı. İçlerinde en başarılısı, oyuncu ve opera şarkıtısı olarak ün kazanan oğlu Alojzy Gonzaga Żółkowski'ydi (1814-89). Meslek yaşamının büyük bölümünü Varşova Devlet Tiyatroları'nda geçiren Alojzy Gonzaga, Donizetti'nin *L'elisir d'amore*'sinde (*Aşk İksiri*/*Sevi İksiri*) Dulcamara, Shakespeare'in *Hamlet*'inde Polonius rollerinde renkli bariton sesi ve güçlü oyunculuğuyla ün kazandı. Onun kızı Alojza Żółkowska da (1850-1921) aile geleneğini sürdürdü; kocası da, gene bir tiyatrocular ailesi olan Ostrowskilerdendi.

Zollinger, Albin (d. 24 Ocak 1895, Zürich - ö. 7 Kasım 1941, Zürich, İsviçre), I. ve II. Dünya savaşları arasındaki dönemde İsviçre

şiirinin yeniden canlanmasında önemli rol oynamış şair ve romancı.

İlkokul öğretmeniydi. Arjantin'deki dört yıl (1903-07) dışında bütün yaşamını Zürich ve yakınlarında geçirdi. Yapıtlarının dörtte üçünü ömrünün son 10 yılında yazdı. İzlenimci eğilimi benimseyerek ince, duyumsal hazza dayalı doğa betimlemelerinde ustalaştı. Ayrıca, insan doğasının dayattığı dar sınırların ötesine geçmek özlemini işledi; bu temalara ilişkin coşkulu, lirik imgeler yarattı. Şiir kitapları arasında *Gedichte* (1933; Şiirler), *Sternfrühe* (1936; Yıldız Şafağı), *Stille des Herbstes* (1939; Sonbahar Sessizliği) ve *Haus des Lebens* (1939; Yaşamın Evi) sayılabilir. Zollinger *Der halbe Mensch* (1929; Yarım İnsan), *Die grosse Unruhe* (1939; Büyük Huzursuzluk), *Pfannenstiel* (1940; Tava Sapı) ve *Bohnenblust* (1942; Şarapnel Çiçeği) adlı romanlar ile *Das Gewitter* (1943; Fırtına) adlı novellasında döneminin büyük olaylarını ele aldı. Yapıtları sağlam bir olay örgüsüne dayanmamakla birlikte dil açısından zengin ve etkileyicidir.

Zollverein *bak.* Alman Gümrük Birliği

Zomba, Malavi'nin Güney Bölgesi'nde yönetim birimi ve yönetim biriminin merkezi kent. Zomba kenti, Shire Platosundaki Zomba Dağlarının aşağı yamaçlarında Blantyre kentinin 60 km kuzeydoğusunda yer alır. 1885'te çiftçilerin yaşadığı bir yerleşme olarak kuruldu. 1891'de İngiliz Orta Afrika Protektorası'nın (sonradan Nyasaland) yönetim merkezi oldu. 1966'da Malavi'nin bağımsızlığını kazanması üzerine başkent ilan edildi ve bu statüsünü başkentin 1975'te Lilongwe'ye taşınmasına değin korudu. Köle tüccarlarına karşı bir sığınak olarak yapılmış olan, Mulunguzi Irmağı kıyısındaki eski vali konağı (1887) günümüzde devlet konukevi olarak kullanılmaktadır; konağın bahçeleri de günümüzde botanik bahçesine dönüştürülmüştür. Valilik konağından daha sonraki bir tarihte inşa edilmiş olan Devlet Evi, bugün cumhurbaşkanlık konutu olarak kullanılmaktadır. Parlamento Binası (1957), Devlet Basın Dairesi, Jeolojik Araştırma Kurumu, Ulusal Arşiv ve İstatistik Dairesi hâlâ Zomba'dadır. 1974'te Malavi Üniversitesi'nin yeni bir kampusu olan Chancellor College'ın kurulmasından sonra Zomba, bir hükümet ve kamu hizmetleri merkezi olmaktan çıkıp bir üniversite kenti haline gelmiştir.

Yüzölçümü 2.580 km² olan Zomba yönetim biriminin başlıca ürünleri mısır, pirinç, balık ve yumuşak odunlu ağaçlardan elde edilen kerestedir; yörede tütün çiftlikleri ve mandıralar da bulunur. Nüfus (1981 tah.) kent, 25.000; (1987) yönetim birimi, 438.150.

Zomba Dağları, Malavi'nin güneyindeki Shire Platosunda, siyenit oluşumlu dağ kütlesi. 130 km²'lik bir alana yayılan Zomba Dağları, Zomba Doruğunda 2.087 m'ye ulaşır. Sarp yamaçları doğu ve güneydeki geniş ovalara doğru alçalır. Yaklaşık 1.300 m yüksekliğindeki batı yamacı Shire Vadisinin bir bölümünü çevreler. Domasi Irmağının derin vadisi Zomba Dağlarını ikiye ayırır: Dağların Domasi Vadisinin güneyinde kalan kesimi Zomba Platosu, kuzeyindeki kesimi de Malosa Dağı olarak adlandırılır: Dağlar yaklaşık 1.800 m yükseklikteki düz kesimlerinde ağaçlandırma çalışmaları yapılmaktadır; dağların bu kesimleri aynı zamanda bir tatil merkezi olarak gelişmektedir.

zona, deri ve sinir dokusunu etkileyen, belirli sinirlerin geçtiği bölgelerde deride küçük sıvı dolu kabartıların oluşmasıyla ortaya çıkan akut virüs enfeksiyonu. Lezyonlar sıklıkla sırtta oluşur; ortaya çıkmadan önce bu bölgede ağrı duyulur. Etkeni suçiçeğine de neden olan virüstür; suçiçeğinin virüsün hiçbir bağışıklığı olmayan kişinin vücudunda ortaya çıkmasına karşılık, zonanın virüsle daha önce karşılaşıp bir ölçüde bağışıklık kazananlarda, uyur durumdaki virüsün yeniden etkinleşmesiyle oluştuğu düşünülmektedir. Olguların çoğunda iki hafta içinde kendiliğinden iyileşme görülürse de sinirlerin etkilenmesiyle ortaya çıkan ağrı (nevralji) aylar, hatta yıllar sürebilir.

Zonaras, İoannes (ö. 12. yy'ın ilk yarısı), Bizanslı tarihçi. Yaratılıştan 1118'e değin geçen olayları kapsayan ve özellikle 11. yüzyıl üzerine önemli bilgiler veren *Epitome historion* (Tarihin Özeti) adlı dünya tarihiyle tanınır.

Konstantinopolis'te (bugün İstanbul) I. Aleksios Komnenos'un hizmetinde çalıştı. Daha sonra keşiş oldu ve ıssız bir adaya çekildi. *Epitome historion*'u yazarken birçok kaynaktan yararlandı ve başta Dio Cassius'un *Romaika*'sının çeşitli kitapları olmak üzere bazı önemli kaynakların sonraki kuşaklara aktarılmasını sağladı. Ayrıca bir sözlük ve bazı ilahiyat yazılarını yazdığı söylenir.

Zonaro, Fausto (d. 18 Eylül 1854, Padova - ö. 19 Temmuz 1929, San Remo, İtalya). II. Abdülhamid döneminde saray ressamlığı yapan İtalyan Oryantalist ressam. Batı

"Kendi Portresi", Zonaro'nun bir yapıtı
Ara Güler

resim anlayışının Türkiye'de yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Yoksul bir aileden geliyordu. Küçük yaşta duvarcı çırağı olarak çalışmaya başladı. Bir yandan İtalya'nın çeşitli yerlerinde duvarcılık yaparken, bir yandan da Verona'daki Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda ve Roma Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudu. 1880'lerin sonlarında Venedik ve Napoli'de ressam ve dekoratör olarak çalıştı.

1891'de İstanbul'a gitti. Kentin çeşitli yönlerini yansıtan ilk resimleriyle sanat ve saray çevrelerinin dikkatini çekti. "Ertuğrul'un Galata'dan Uğurlanması" (1891) adlı resmini sunduğu II. Abdülhamid'in övgüsünü kazandı ve "ressam-ı Hazret-i Şehriyari" unvanıyla saray ressamlığına getirildi. Şehzade Abdülmecid'e resim dersleri verdi ve onun yakın dostluğunu kazandı. Abdülhamid'in isteği doğrultusunda "İstanbul'un Fethi", "Türklerin İstanbul'a Girişi" ve "Hücum" (Dolmabahçe Sarayı) gibi tarihsel konulu resimler yaptı. Ayrıca Gentile Bellini'nin yaptığı "Fatih Portresi"ni de kopya etti. Ünlü kişilerin portrelerini yaptı; İstanbul camilerini, çeşmelerini, hamamlarını ve Boğaziçi'ni betimledi; günlük yaşamdan sahnelerle İstanbul'un değişik tiplerini, yaşam dolu ve gerçekçi bir üslupla tuvale aktardı. Hareket ve ışığın egemen olduğu resimlerinde koyu renkleri yalnızca karşıtlıkları vurgulamak için kullandı. "Rufai Dervişleri", "Arzuhalci", "Tulumbacılar", "Odalık", "Kandilli'den Boğaz Görünümü", "Valide Camii", "Bayram", "Yeni Türkiye" ve "Kendi Portresi" olgunluk döneminin önemli örnekleriydi.

1911'de İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması üzerine Türkiye'deki İtalyanlar yurtdışı edilince Zonaro da 20 yıl kaldığı ve bini aşkın resim yaptığı kenti terk etmek zorunda kaldı. İtalya'da yerleştiği San Remo'da İstanbul'u konu alan resimler yapmayı sürdürdü.

Zond, Ay ve gezegenlerarası sonda dizisini oluşturan, SSCB yapımı sekiz insansız uzay aracının ortak adı. Nisan 1964'te fırlatılan "Zond 1" Venüs'e, Kasım 1964'te fırlatılan "Zond 2" ise Mars'a gönderildi. Ama bu araçlar Yer'e bilgi iletemedi. Temmuz 1965'te uzaya gönderilen "Zond 3" Güneş yörüngesine girmeden önce karanlıkta kalan yüzüyle birlikte Ay'ın 7,8 milyon km²'lik bir bölümüne ilişkin yakın çekim fotoğrafları gönderdi. Eylül 1968'de fırlatılan "Zond 5" Ay yörüngesine giren ve dönüşte de Yer'e yumuşak iniş yapan ilk uzay aracı oldu. Ay çevresinde dairesel uçuşlar yapan ve Kasım 1968-Ekim 1970 arasında fırlatılan "Zond 6", "Zond 7" ve "Zond 8"de biyolojik örnekler bulunuyordu. Bu araçlar Yer'e Ay yüzeyinin fotoğraflarını gönderdiler.

zonda, Arjantin'de kışın batıdan And Dağlarının üzerinden esen fön rüzgârı (bir dağın eteğinden aşağı doğru esen, sıcak ve kuru rüzgâr). Arjantin'de aynı ad, kuzeyden ovaların üzerine doğru esen sıcak ve nemli rüzgâr için de kullanılır. *Ayrıca bak.* fön.

Zonguldak, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 6.489 km² olan Zonguldak ili kuzeydoğuda Bartın, doğuda Kastamonu, güneyde Çankırı ve Bolu illeri, batı ve kuzeyde de Karadeniz'le çevrilidir. Nüfus açısından Samsun'dan sonra Karadeniz Bölgesi'nin ikinci büyük ilidir. Türkiye'nin tek taşkömürü üretim bölgesi olmasıyla tanınır.

Doğal yapı. Akarsu vadileriyle yer yer derin biçimde parçalanmış olan il toprakları orta yükseklikteki dağlık alanlardan oluşur. Bu toprakları Kuzey Anadolu Dağlarının(*) batı kesimini oluşturan ve Karadeniz kıyısına koşut olarak uzanan ilk iki sırası engebelendirir. Kıyı dağlarından Küre Dağları(*) ilin kuzeydoğu kesimine sokulur. İlin kuzey kesimini kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan Zonguldak Dağları, batı ve güneybatı kesimini Akçakoca Dağları kaplar. Bunlardan ilki Göl Dağında 771 m'ye, ikincisi de Orhan Dağında 905 m'ye erişir. İlin güney kesimini iç sıralardan Bolu Dağlarının kuzeydoğu bölümünü oluşturan dağlar engebelendirir. Bu kesimdeki başlıca yükseltiler Bacaklıyayla Tepesi (1.637 m) ve Soğukoluk Tepesidir (1.268 m). Gökçeler Dağı olarak da bilinen Arkut Dağının kuzey uzantısı durumundaki dağlık alanda 1.999 m'ye erişen Keltepe, ilin en yüksek noktasıdır. Hiçbir yerde 2.000 m'yi aşmayan il topraklarının doğu kesiminde yer alan Göktepe'nin yüksekliği 1.416 m'dir.

İl topraklarının yarıya yakını dağlık alanlardan, üçte bir kadarı da platolardan

oluşur. Bu engebeli yapı nedeniyle alçak düzlükler fazla yer tutmaz. Karadeniz'e bakan kesimlerde dağlar hemen yükselmeye başladığından, geniş kıyı düzlükleri yoktur. Bartın, Çaycuma ve Ereğli yörelerinde görüldüğü gibi akarsu vadi tabanlarının genişlediği kesimlerde yer alan küçük ovalar, ilin başlıca tarım alanlarını oluşturur.

İl topraklarından kaynaklanan suların tümü Karadeniz'e ulaşır. Başlıca akarsular Bartın Çayı ile Filyos Çayıdır(*). Bunlardan başka Üzülmez Deresi ile Gülüç ve Alaplı çayları da bazı küçük suları toplar. Önemli bir doğal göle rastlanmayan ilde Gülüç ve Kozlu baraj gölleri vardır.

Kıyı şeridinin tek önemli girintisi Ereğli limanının bulunduğu geniş koydur. Başlıca çıkıntılar ise Baba Burnu ile Hisar Burnudur. Kabaca kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan kıyı boyunca denize girmek için yararlanılan birçok doğal plaj sıralanır. Ayrıca irili ufaklı kaya parçalarından oluşan bazı adalara rastlanır.

İl genelinde ılıman bir iklim hüküm sürer. Kıyı kesiminde sıcaklık kışın −10°C'nin altına düşmez, yazın da 40°C'yi fazla aşmaz. Her mevsim yağışlı olmakla birlikte en çok yağış kış ve sonbahar aylarında düşer. Doğal bitki örtüsü oldukça zengindir. Bol yağış alan kıyı dağlarında ıhlamur, kestane, meşe, kayın, gürgen ve kara çamlardan, iç sıralarda da kara çam, göknar ve sarı çamlardan oluşan ormanlar geniş alanlar kaplar. Zonguldak ilinin yaklaşık yüzde 62'si ormanlarla örtülüdür.

Ekonomi. Zonguldak ilinin nüfus yoğunluğu (1990) ülke ortalamasından yaklaşık 1,7 katlık bir fazlayla kilometrekare başına 124 kişidir. Buna karşılık nüfus artış hızı binde 6'yla ülke ortalamasının yaklaşık dörtte biri düzeyindedir. Halkın yarıdan fazlasının kırsal kesimde yaşamasına karşın, ekime elverişli toprakların kısıtlılığı nedeniyle temel ekonomik etkinlik madencilik ve sanayidir. Öteki gelir kaynakları tarım, ormancılık, balıkçılık ve ticarettir.

Ekonominin başlıca dayanağı olan taşkömürü yataklarının yer aldığı alan, Ereğli-Zonguldak Kömür Havzası(*) olarak bilinir. Büyük bölümü il sınırları içinde kalan havza, 2.200 km²'si deniz altında olmak üzere toplam 13.350 km²'lik bir alanı kaplar. Havzanın sınırları batıda Ereğli, doğuda İnebolu, güneyde de Karabük ve Araç'tan geçer. Yüksek nitelikli taşkömürlerinin bulunduğu yataklardaki rezervin 1 milyar tondan fazla olduğu sanılmaktadır. 19. yüzyıl ortalarından beri işletilen havzadaki kuyu ve ocakların tümü ilin kıyı kesimindedir. Yaklaşık 45 bin geçici ve sürekli işçinin çalıştığı havzadaki taşkömürü yatakları, kısa adı TTK olan Türkiye Taşkömürü Kurumu(*) tarafından işletilir. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre 1989'da havzada gerçekleştirilen tuvönan üretimi 6.258.784 ton, ayıklanmış ve yıkanmış taşkömürü üretimi ise 2.470.612 tondu. Jeolojik yapının yataklardaki taşkömürünün çıkarılmasını güçleştirmesi ve modern madencilik yöntemlerinin yeterince kullanılmaması, madenlerde her yıl birçok iş kazasına, ayrıca verim düşüklüğüne yol açmaktadır.

Kırsal kesimde yaşayan halkın önemli bir bölümü geçimini, taşkömürü üretiminden sağlar. Madenlerde çalışan geçici işçilerin tümü köylüdür. Bu işçiler çalışma dönemini izleyen dinlenme sürelerini köylerinde geçirirler. Bir işçi ailesinin ortalama beş kişiden oluştuğu göz önünde tutulursa, bu gelirin il nüfusu düzeyinde büyük önem taşıdığı ortaya çıkar. Özellikle 1950'lerden bu yana başta Doğu Karadeniz Bölümü olmak üzere ülkenin ekonomik olanakları kısıtlı kesimlerinden birçok aile madenlerde çalışmak ve iş kurmak amacıyla Zonguldak iline göç etmektedir. Bu nedenle il nüfusu, etnik köken açısından oldukça karmaşık bir yapı gösterir.

Zonguldak ilinde taşkömüründen başka yeraltı kaynakları da vardır. Bunlardan başlıcaları Merkez ilçedeki kil ve kuvarsit, Çaycuma ilçesindeki boksit, Devrek ilçesindeki dolomit ve kuvarsit, Eflani ilçesindeki dolomit, Ereğli ilçesindeki çimento hammaddesi ve manganez, Safranbolu ilçesindeki kuvarsit yataklarıdır.

Enerji kaynağı olarak kullanılan taşkömüründen dolayı, Türkiye'nin ağır sanayi tesislerinden bir bölümü Zonguldak ilindedir. Bu tesislerin en önemlileri Karabük Demir-Çelik İşletmeleri(*) (KDÇİ) ve Ereğli Demir-Çelik İşletmeleri'dir(*) (ERDEMİR). Ayrıca TTK'ye ait kok ve briket fabrikaları ile kuruma bağlı işletmelerde kullanılan alet ve makinelerden bazılarının üretim, onarım ve bakımıyla uğraşan tesisler de vardır. İlin bir başka önemli kuruluşu Türkiye Elektrik Kurumu'na (TEK) bağlı Çatalağzı Termik Santralı'dır(*). Cumhuriyet dönemindeki geniş çaplı sanayi yatırımlarına bağlı olarak, Zonguldak, Karabük ve Ereğli hızla gelişerek kentleşmiştir. İlin öteki sanayi kuruluşları arasında un, unlu ürünler, konserve, orman ürünleri, kâğıt, çivi, kriko, çimento, ısıya dayanıklı tuğla, tuğla ve kiremit fabrikaları sayılabilir. Kıyı kesimindeki tekne ve gemi yapım tesislerinin yanı sıra canlı bir küçük sanayi etkinliği de vardır. Günümüzde madencilik ve sanayi gelirleri açısından ülke ekonomisinde azımsanmayacak bir yeri olan Zonguldak ilindeki önemli uğraşlardan biri de ticarettir.

Topraklarının ancak yüzde 22'si ekime ayrılmış olan Zonguldak ilinde yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler ve ürün miktarları 1988'de şöyleydi: 171.234 ton buğday, 138.876 ton mısır, 42.094 ton patates, 41.458 ton arpa, 35.432 ton domates ve 31.717 ton pırasa. Azımsanmayacak miktarda başka sebze ve meyvelerin de üretildiği kırsal alanda hayvancılık daha çok sığır ve manda yetiştiriciliğine dayanır. Yüksekçe kesimlerde az miktarda koyun, kıl keçisi ve Ankara keçisi de yetiştirilir. Tavukçuluk ve arıcılık da belirli bir gelir sağlar. Kıyı kesiminde halkın küçük bir bölümü balıkçılıkla uğraşır. Son yıllarda Karadeniz'de görülen balık azalmasından önce balıkçılığın il ekonomisinde anılmaya değer bir yeri vardı. 1980'lerin başında Türkiye balık üretiminin yaklaşık altıda biri Karadeniz'in batı kesiminde yapılan avcılıkla elde ediliyordu. Orman açısından oldukça zengin olan ilde kırsal nüfusun bir bölümü geçimini ormancılık işlerinde çalışarak sağlar. Bu ormanlardan elde edilen ürünlerden biri olan maden direği, havzadaki ocaklarda galerilerin çökmemesi için destekleme malzemesi olarak kullanılır.

Zonguldak ili kara ve demir yollarıyla ülkenin öteki bölgelerine bağlanır. Türkiye'nin demiryolu ağına bağlı olmayan Ereğli-Armutçuk hattı daha çok taşkömürü taşımacılığı amacıyla kullanılır. Ereğli ve Zonguldak limanları taşkömürü ve yük taşımacılığı açısından önem taşır. Küçük teknelerin yanaştığı Alaplı iskelesi bir balıkçı barınağı işlevi de görür.

Doğal güzellikler açısından oldukça zengin sayılan Zonguldak ilinde yöre halkının dinlenme ve eğlenme gereksinmesini karşılamak amacıyla düzenlenmiş mesire yerleri ile doğal değerlerin korunması amacıyla ayrılmış doğayı koruma alanlarının yanı sıra bazı av koruma ve üretme alanları vardır. Bunlar, Merkez ilçedeki Milli Egemenlik Ormanı, Göl Dağı ve Yayla, Alaplı ilçesindeki Kocaman, Devrek ilçesindeki Bostanözü, 100. Yıl Köyü, Karabük ilçesindeki Çamlık ve Baklabostan, Safranbolu ilçesindeki Gürleyik orman içi dinlenme yerleri ile Yenice ilçesinde geyik ve karacalar için ayrılmış olan av koruma ve üretme alanıdır. Yenice ilçesinin Kavaklı yöresinde büyük çap ve boya erişmiş porsuk ağaçlarının yer aldığı 334 hektarlık alan 23 Aralık 1987'de, aynı ilçenin Çitdere yöresinde eşine ender rastlanan boy ve çapa ulaşan İstranca meşelerine rastlanan 721,5 hektarlık alan da 29 Aralık 1987'de doğayı koruma alanı olarak ayrılmıştır.

Doğal kumsalların yer aldığı yaklaşık 200 km uzunluğundaki Karadeniz kıyısının bazı kesimleri yaz turizmi açısından önem taşır. Bunlardan başlıcaları Alaplı, Ilıksu ve Kapuz plajlarıdır. İl sınırları içinde yer alan birçok mağara speleolojiye meraklı araştırmacıların ilgisini çeker. Bunlardan başlıcaları Cumayanı Mağarası(*), Kızılelma Mağarası(*) ve Mencilis Mağarasıdır(*).

Tarih. Yeterli araştırma yapılmadığından yörenin tarihine ilişkin fazla bilgi yoktur. Yerleşim tarihinin Bartın(*), Çaycuma(*), Ereğli(*), Bolu(*) ve Kastamonu'ya(*) koşut olduğu sanılmaktadır. Megaralılar İÖ 6. yüzyıl başlarında yörenin Karadeniz kıyısında bir dizi ticari iskele (*emperion*) kurdu. Bunlardan başlıcaları Herakleia Pontika (bugün Karadeniz Ereğlisi), Teion (Filyos, bugün Hisarönü), daha sonra Amastris adını alan Sesamos (bugün Amasra) ve bugün Kurucaşile olduğu sanılan Kromna'ydı. Bu yerleşmeler denizyolu ulaşımı ve ticaret açısından yüzyıllar boyunca önemlerini korudular. 1460'ta tümüyle Osmanlı topraklarına katılan yöre, 19. yüzyılda taşkömürü yataklarının bulunması ve aynı yüzyıl ortalarında taşkömürü üretimine ge-

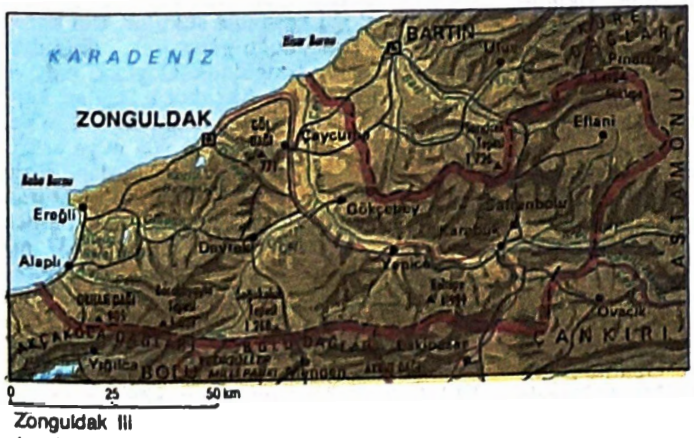

Zonguldak İli

Ana Yayıncılık Arşivi

çilmesiyle gelişmeye başladı. 19. yüzyıl sonlarında yöre toprakları Kastamonu vilayetine bağlı Kastamonu Merkez sancağı ile Bolu sancağının sınırları içindeydi. I. Dünya Savaşı sırasında Zonguldak limanı Rus donanması tarafından bombalandı. Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra taşkömürü üretim bölgesindeki denetimini yitirmemek için yöreye askeri birlik gönderen Fransızlar, 8 Mart 1920'de Ereğli ve Zonguldak'ı işgal ederek maden ocaklarına el koydular. Fransız birliklerinin 19 Haziran 1920'de çekildiği yöre, Cumhuriyet'ten hemen sonra 1924'te il yapıldı.

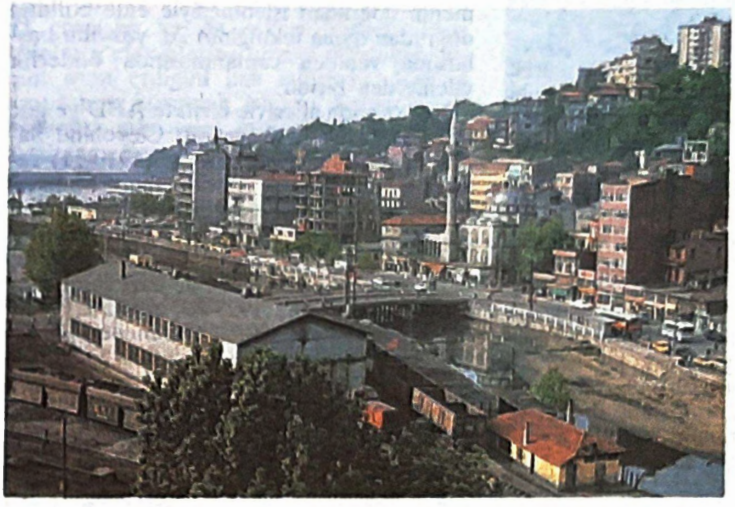

Zonguldak'tan bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Zonguldak yöresi, 20. yüzyıl boyunca birçok toplumsal olaya sahne oldu. Maden işçilerinin ücretlerini zamanında alamamalarından, ücretlerin yetersizliğinden ve kötü çalışma koşullarından kaynaklanan bu olaylardan ilki, Ereğli'deki Fransız şirketinde çalışan demiryolu işçilerinin Eylül 1908'de başlattığı ve daha sonra maden işçilerinin de katıldığı grevdir. Maden işçileri daha sonra yabancı şirketlere karşı 1909, 1911 ve 1914'te de grev yaptılar. Cumhuriyet dönemindeki ilk önemli grev, 12 bin işçinin katılımıyla Temmuz 1925'te gerçekleşti.

Kentin yapısı. Zonguldak kent merkezinin bulunduğu alan eskiden Üzülmez Deresinin ağız kesiminde yer alan bir bataklıktı. Bu bataklığın kıyı kesiminde bir balıkçı köyü yer alıyordu. Sandraka ya da Sandrake olarak anıldığı bilinen bu küçük kırsal yerleşme adını, Üzülmez Deresinin ilkçağdaki adı olan Sandra'dan alıyordu. Daha sonraki dönemlerde "zongalık" olarak adlandırılan bu kesimdeki sazlık ve bataklık alanın kurutulmasıyla belirmeye başlayan yerleşmeye Zonguldak dendi. 19. yüzyıl başlarında Üzülmez Deresinin ağız kesiminde, üstü saz ve kamışlarla örtülü basit konutlardan oluşan küçük bir balıkçı köyü vardı.

Ereğli-Zonguldak Kömür Havzası'ndaki taşkömürü yataklarında 1848'de üretime başlanmasından sonra maden ocaklarının bulunduğu yörelerde birbirinden bağımsız bazı küçük yerleşme yerleri ortaya çıktı. Bu küçük yerleşim birimleri madenlerde çalışmak için göç edenlerce kurulmuştu. 19. yüzyıl sonlarında yabancı taşkömürü işletme şirketlerinin yönetim merkezleri bu yerleşme birimlerinden Kozlu'daydı. Bugünkü Zonguldak kentinin bulunduğu kıyı liman tesisleri kurulmasına daha elverişli olduğundan bu kesimdeki yerleşme yeri daha fazla gelişti. Fransızlara ait Ereğli Şirketi'nin burada lauvar, dekovil hatları, lojmanlar ve kısa mendirekli bir liman yaptırması, Zonguldak'ı madencilik merkezi ve taşkömürü ihraç limanı durumuna getirdi. Zonguldak 1899'da kaza merkezi yapıldı ve yabancı şirketlerin Kozlu'daki yönetim merkezleri 1909'da buraya taşındı. Öteki maden ocaklarının yer aldığı Karadon, Üzülmez, Kilimli ve Gelik çevresinde de bazı yerleşme yerleri belirdi. Memur ve işçi lojmanlarının yapılması, 1950'lerde de yeni limanın inşa edilmesi kentin gelişmesini daha da hızlandırdı. Eskiden bazı idari binalar ile çeşitli ticari işyerlerinin sıralandığı ana caddeden geçen demiryolu sökülerek Üzülmez Deresinin sol kıyısındaki lavuar ve limana ulaşacak biçimde yeniden düzenlendi. Kent daha sonra ortaya çıkan bazı mahallelerle güney ve güneydoğudaki sırtlara doğru gelişti; kuzeydoğuda Çatalağzı ve Kilimli, doğuda Üzülmez, batıda da Kozlu'yla bütünleşme eğilimine girdi. 1950'de 35.722 olan kent nüfusu, 1960'ta 54.010'a, 1980'de 190.044'e, 1985'te 117.879'a ulaştı ve 1990'da ise bu düzeyin altına düştü.

Günümüzde Samsun, Trabzon ve Çorum'dan sonra Karadeniz Bölgesi'nin dördüncü büyük kenti olan Zonguldak, taşkömürü üretimine bağlı olarak Batı Karadeniz Bölümü'nün en önemli sanayi ve ticaret merkezidir. Eskiden yolcu taşımacılığı açısından önem taşıyan Zonguldak limanından günümüzde yalnızca yük ve taşkömürü taşımacılığı amacıyla yararlanılır. Irmak-Zonguldak demiryolu batıda Kozlu'ya kadar uzanır, ama Kozlu-Zonguldak hattıyla daha çok taşkömürü taşınır. Zonguldak kenti karayoluyla Ankara'ya 266 km, İstanbul'a da 327 km uzaklıktadır.

Kentteki başlıca sağlık kurumları SSK ve Devlet hastaneleridir. 1990'ların başlarında havzanın gereksinmesi olan elemanların yetiştirilmesi amacıyla kentte kurulmuş olan bazı yükseköğretim kurumları vardı. Bu kurumlar yeniden düzenlenerek 1992'de Zonguldak Karaelmas Üniversitesi kuruldu.

Zonguldak Belediyesi 1899'da kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 1.073.560; kent, 116.725.

Zonheboto, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Nagaland eyaletinin orta kesiminde il ve il merkezi kasaba. Eskiden Mokokçung'a bağlı olan Zonheboto kasabası, Kohima kentinin 66 km kuzeydoğusunda yer alır. Kasabada bazı küçük sanayiler vardır.

1973'te Mokokçung'dan ayrılan topraklarla oluşturulan Zonheboto ili yaklaşık 1.300 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyde Mokokçung, doğuda Tuensang, güneyde Phek, batıda Kohima ve Vokha illeriyle çevrilidir. Birkaç jeolojik kırık (fay) hattı üzerinde olduğundan, sık sık depremlere sahne olur. Engebeli yüzeyi ortalama 600-900 m yüksekliğindedir. Tepeleri sık meşe, kestane, çam ve bambu ormanlarıyla kaplıdır. Suları kuzey-güney doğrultusunda ve dar vadilerden geçerek akan Laniye ve Dikhu ırmakları toplar. Ekonomisi temelde tarıma (pirinç, zencefil, yam, pamuk, mısır, patates, meyve, susam ve şekerkamışı) dayanır. Ayrıca domuz ve kümes hayvanları yetiştirilir. Küçük ölçekli sanayisi dokumacılık, kumaş boyacılığı, kamış, bambu ve ağaç işleme ile çanak çömlek imalatını kapsar. Ormanlardan kereste elde edilir. İl topraklarında süngertaşı ve kömür yatakları vardır. İlin etnik halkı Sanskrit edebiyatında Kiratlar olarak geçer. Günümüzde ilde Angami, Rengma, Çakhesang ve Zeliang halkları yaşar. Karayolu ulaşımı güçlükle sağlanır. Nüfus (1981) kent, 7.678; il, 61.161.

zoocoğrafya bölgeleri *bak.* hayvan coğrafyası bölgeleri

zoofili, insanda hayvanlarla cinsel ilişki kurma isteğiyle ortaya çıkan cinsel davranış bozukluğu. Pek çok ülkede yasalar tarafından yasaklanmış olmasına karşın, özellikle kırsal kesimde zoofili sık rastlanan bir davranış biçimidir. Kinsey Raporu'nda 1948'de ABD'de erkeklerin yüzde 17'sinin en az bir kez hayvanlarla cinsel ilişkide bulunmuş olduğu bildirilmiştir. Zoofiliye kadınlarda görece ender rastlanır. Genel olarak, kişinin toplumsal ilişkilerinin gelişmesi ve eş bulmasının kolaylaşmasıyla zofiliden vazgeçtiği söylenebilir.

zooflagellat, *Protozoa* filumunun *Mastigophora* (kamçılılar) üstsınıfının *Zoomastigophorea* (bazı sınıflandırmalarda *Zooflagellata*) sınıfını oluşturan hayvana benzer tekhücreli canlıların ortak adı. Son yıllarda yapılan sınıflandırmalarda bu terim artık taksonomik bir anlam taşımamaya başlamıştır, çünkü bazı zooflagellatların fotosentez yapabildiği saptanmış, bazı fitoflagellatların ise kendi besinini üretemeyen heterotrof (dışbeslek) canlılar olduğu görülmüştür.

Bu canlıların esnek dış örtüleri bazı cinslerde amipsi etkinliği gösterebilecek ölçüde incedir. Birçoğu asalak biçimde yaşayarak omurgalılar, omurgasızlar ve bazı bitkilerin içinde bulunur. Bu sınıfın başlıca üyelerine ilişkin ayrıntılı bilgi için *bak.* Holomastigotoides; Hypermastigida; Kinetoplastida; Trikomonas; Trypanosoma; yakalıkamçılılar.

zooklorella, çeşitli tatlı su protozoalarının ya da omurgasızlarının içinde yaşayan küçük yeşil alglere verilen ad. Bazı uzmanlarca kamçılı protozoa sayılan bu canlılar genellikle bulundukları konak canlıları yeşile boyarlar (örn. yeşil hidra, yeşil *Paramecium bursaria*). Ortakyaşar bir canlı olarak zooklorella karbon dioksit ile azot ve fosforlu atıkları kullanarak konak canlıya oksijen ve yararlı besinler sağlar. Zooklorellalar bazen konak canlılar tarafından sindirilir. Aslında tümüyle ortakyaşamdan uzak, bağımsız olarak da yaşayabilen bu canlılar bir konak türünün bir kuşağından öbürüne geçebilir.

zooksantella, kromatoforlarında sarı ya da kahverengi pigmentler bulunması nedeniyle bazen sarı-yeşil algler arasında sınıflandırılan kamçılı tekhücrelilerin ortak adı. Öbür protozoaların (delikliler ve ışınlılar) ve bazı omurgasızların içinde yaşayan bu canlılar konaklarından gereksindikleri karbon dioksit ve atık maddeleri alarak oksijene ve

besin maddelerine dönüştürür. Zooksantellalar dinlenme (hareketsiz) evresini konaklarında geçirdikten sonra serbest yüzen kamçılılar olarak konaklarından ayrılır. Tanınmış örnekleri arasında *Cryptomonas* ve *Chrysidella* cinsleri sayılabilir.

zooloji, HAYVANBİLİM olarak da bilinir, biyolojinin hayvanlarla ilgilenen ve bütün hayvansal yaşam biçimlerinin yapısını, özelliklerini, biyokimyasal süreçlerini, canlı cansız çevreyle olan ilişkilerini inceleyen dalı. Zoolojinin ulaştığı geniş ilgi alanı kapsamı giderek daralan bölümlere ayrılmasını zorunlu kılmıştır. Bunların başlıcaları sitoloji ya da hücrebilim, embriyoloji, morfoloji, fizyoloji, patoloji, paleontoloji ya da fosilbilim, genetik ya da kalıtbilim, taksonomi, etoloji, ekoloji ve zoocoğrafyadır. Ama öte yandan tüm yaşamın ortak temellere dayandığının görülmeye başlaması, ekosistemi oluşturan bileşenler arasında kaçınılmaz etkileşimin ortaya çıkarılması, yapısal ve işlevsel özelleşmelerin genel biyolojik kurallar çerçevesinde açıklanabilmesi, günümüz zooloji çalışmalarını derinden etkilemiştir. Bu gelişmeler hem geleneksel zooloji bölümlerinin sınırlarını aşan yaklaşımlara yol açmakta hem de zoolojinin yalnız öbür yaşam bilimleriyle değil tüm bilimlerle arasında güçlü köprüler kurmaktadır.

Zoolojinin bölümlerine bakış açısı da tarih boyunca önemli değişikliklere uğramıştır. Örneğin hayvanların yapısal özellikleri ve biçimleriyle yalnız tanımlama düzeyinde ilgilenen morfoloji 19. yüzyıldan başlayarak evrim sürecinin anlaşılmasında büyük önem kazanmıştır. İkili adlandırma sistemiyle taksonomide devrim yaratan Carolus Linnaeus sınıflandırmasını idealize edilmiş morfolojik yapılar üstüne kurarken, 20. yüzyılda uzmanlar aynı ortak atayı paylaşan canlıların bir araya getirilmesini hedefleyerek doğal sınıflandırmayı yansıtacak taksonomi çalışmalarına yönelmişlerdir. Hayvanların vücut işlevleriyle ilgilenen fizyolojinin çıkarımları ise eskiden beri tıp ve hayvancılık uygulamalarıyla iç içedir. İnsan fizyolojisi üstüne bilgilerin önemli bölümü hayvan fizyolojisinin araştırılması sırasında elde edilmiştir. Günümüzde hücre fizyolojisi konusunda yoğun araştırmalar yapılmakta, moleküllerin bireşimlenmesi, parçalanması ve bu işlemlerin düzenlenmesini de içeren hücre metabolizması ile hücre zarlarından maddelerin geçiş mekanizmalarının aydınlatılmasına çalışılmaktadır. Fizyolojik sistemlerin en karmaşığı olan sinir sistemine ilişkin araştırmalar da yoğunluk kazanmıştır. Bu araştırmaların çoğu hayvan davranışlarıyla bağlantılı olarak yürütülmektedir.

Tarih. Hayvanların sistematik olarak incelenmesi Antik Çağda başlar. Aristoteles, döneminin doğayı katı kurallara bağlayan yaklaşımını yansıtan canlılara ilişkin kapsamlı tanımlamalarıyla sonraki çalışmalara öncülük etmiştir. Roma döneminde Plinius öncüllerinden daha özgün bir yapıt ortaya koymamakla birlikte derin etkiler bırakan 37 ciltlik *Naturalis historia* (Doğa Tarihi) adlı ansiklopedisinin 7-9. ciltlerini zoolojiye ayırmıştır.

Zooloji yüzyıllar boyunca Aristotelesçi geleneği sürdürdükten sonra doğa bilimciler gözleme dayalı bulgularından yola çıkarak eski yazılı kaynakları eleştirmeye başladılar. 15. yüzyılda baskı makinesinin kullanılması bilginin yaygın ve yanlışsız biçimde aktarılabilmesini sağladı. 18. yüzyılda C. Linnaeus geliştirdiği adlandırma sistemiyle, Georges-Louis Leclerc Buffon kapsamlı çalışmalarıyla zoolojiye damgasını vurdu. Bunları 19. yüzyılın başlarında Georges Cuvier'nin karşılaştırmalı anatomiye olan katkıları izledi.

Birçok hayvanın sindirim, boşaltım, solunum gibi fizyolojik işlevleri kolayca gözlenmekle birlikte, bu sistemlerin ayrıntılı çözümlemeleri yapılamıyordu. 17. yüzyılda "hücre" sözcüğünün ilk kez kullanılmasını 18. yüzyıl boyunca hücrelerin mikroskop altında incelenmesi izledi ve 19. yüzyılın ilk yarısında hücre, Matthias Schleiden ve Theodor Schwann adlı bilim adamları tarafından canlıların ortak yapısal birimi olarak belirlendi. Hücre kavramı embriyoloji gibi birçok zoolojik çalışma alanını derinden etkilerken 19. yüzyılın ikinci yarısında geliştirilen mikroskoplar ve boyama teknikleri hücre yapısının daha iyi anlaşılmasını sağladı.

Bu dönemde Charles Darwin türlerdeki biyolojik değişikliklerin doğal seçme sürecinde oluştuğunu öne süren kuramıyla insanın doğaya bakışını köklü bir biçimde değiştirdi. Evrim kuramı canlıların çevreye daha iyi uyum sağlayabilmek için sürekli değişime uğradığını öne sürerek tüm türlerin özellikle yaratıldığı görüşünü dışladı ve Linnaeusçu tür kavramını yıktı. Darwin evrim sürecinin işleyişini anlamak için kalıtım ilkelerinin bilinmesi gerektiğini düşünüyordu. Gregor Mendel aynı dönemde kalıtım yasalarını ortaya çıkarmasına karşın Darwin ancak 1900'de önemi kavranan bu çalışmalardan yaşamı boyunca habersiz kaldı.

Genetik 20. yüzyılda gelişerek biyolojinin çeşitli alanlarındaki çalışmalara temel oluşturdu. Ekolojik araştırmalar insanın tüm canlı ve cansız maddeler arasında süre gelen karmaşık karşılıklı ilişki ve etkileşim ağından bağımsız olmadığını, insanın varlığını sürdürebilmek için bu ilişkileri anlayıp değerlendirmesinin zorunlu olduğunu gösterdi. Günümüzde zooloji ayrı bir bilimsel araştırma konusu olarak önemini yitirmekte ve zoolojinin geleneksel sınırları ortadan kalkarken hayvanlara yönelik araştırmalar büyük ölçüde genel biyolojik sorunların çözümüne katkıda bulunmaktadır.

zoonoz, hem insanda, hem omurgalı hayvanlarda görülen hastalıkların ortak adı. Zoonoz terimi önceleri evcil hayvanlardan insana bulaşan hastalıkları tanımlamak amacıyla kullanılırken bugün omurgalılardan insana ya da insandan omurgalılara geçen bütün hastalıkları kapsar. En sık rastlanan zoonozlar arasında köpek, tilki, yarasa ve kemiricilerden geçen kuduz, tavşan ve yabanıl kemiricilerden geçen tularemi, papağan ve benzeri kuşlardan geçen psittakoz, attan geçen ruam, geviş getiren hayvanlar ve domuzdan geçen şarbon, küçükbaş hayvanlardan geçen Malta humması (bruselloz) ile evcil hayvanlardan geçen bazı solunum yolu enfeksiyonları sayılabilir.

zooplankton, su akıntılarıyla sürüklenen ya da ancak akıntıya direnemeyecek ölçüde yüzebilen hayvan topluluğu. Bitkisel planktonlarla birlikte dolaylı ya da dolaysız bütün deniz canlılarının temel besin kaynağıdır. Zooplanktonlar ışınlılar ve delikliler gibi tekhücrelilerden, balıkların ve omurgasızların yumurta ya da larvalarına kadar değişen çok geniş bir canlılar yelpazesini kapsar. İri hayvanların önemli besin kaynakları olan protozoalar ve kürekayaklılar gibi zooplanktonlar yaşamları boyunca sularda sürüklendiklerinden sürekli plankton adıyla tanınır. Derisidikenliler, çiftçenetliler, solucanlar ve öbür dipte yaşayan hayvanların yavruları ise geçici planktonlar arasında yer alır. Bunlar yaşam çevrimlerinin ilk evrelerinde sularda sürüklenerek beslenir, erişkin evrelerinde uygun yaşama ortamlarına geçerler.

Zorach, William (d. 28 Şubat 1887, Eurburg, Litvanya, Rus Çarlığı - ö. 16 Kasım 1966, Bath, Maine, ABD), basit figüratif konuları geleneksel bir yaklaşımla işleyen ABD'li heykelci. Figürlerin imgelerini bir modelin yardımına başvurulmadan ve mekanik aletler kullanılmadan, malzemenin doğrudan işlenmesiyle elde edildiği doğrudan oyma tekniğinin 20. yüzyılın başlarında yeniden canlanmasında önderlik edenlerden biridir.

Dört yaşında ailesiyle birlikte ABD'ye göç etti ve Cleveland'da yetişti. Cleveland Sanat Enstitüsü'nde ve Paris'te (1910-11) resim öğrenimi gördü. Bu dönemde Matisse'in ve başka fovistlerin canlı renklerinden ve biçim anlayışından izler taşıyan resimler yaptı. 1917'de heykel çalışmalarına başladı, resmi bıraktı; yalnız 1922'de bazı suluboyalar gerçekleştirdi. 1929-60 arasında New York kentindeki Sanat Öğrencileri Birliği'nde heykel dersleri verdi, öğrencilerini

Zorach, Arnold Newman'ın bir fotoğrafı, 1943
© Arnold Newman

ahşap oymaya özendirdi. Biçim açısından anıtsal bir nitelik taşıyan olgunluk dönemi yapıtlarında malzemenin (çoğunlukla taş ve ahşap) doğal renginden, damarlarından ve dokusundan ustaca yararlandı. Yüzeyi zenginleştirmek amacıyla çoğu kez alet izlerini olduğu gibi bıraktı.

Önemli yapıtları arasında Radio City Müzikholü'ndeki "Dansın Ruhu" (1932, New York kenti), Mayo Kliniği'ndeki "İnsan ve Yapıt" adlı kabartma (1953, Rochester, Minnesota) ve "Denizin Ruhu" (1962, Bath, Maine) sayılabilir. *Art is My Life* (1967; Sanat Benim Yaşamımdır) adlı otobiyografisinden başka *Zorach Explains Sculpture* (1947; Zorach Heykel Sanatını Açıklıyor) adlı bir kitabı vardır.

zoralım, taşınır ya da taşınmaz mala devletçe zorla el konması. Geçmişi Roma öncesine değin inen zoralım, dünyanın birçok ülkesinde genellikle yasaların suç olarak belirlediği bir eylemle bağlantılı olarak başvurulan bir uygulamadır. Savaş suçları gibi uluslararası suçlarda da çok sık olmamakla birlikte zoralım söz konusu olabilir. İslam hukukunda müsadere(*) olarak bilinir.

Türk Ceza Kanunu'na göre mahkûmiyet durumunda, suçun işlenmesinde kullanılan ya da kullanılmak üzere hazırlanan ya da eylemin işlenmesinden oluşan nesnelere, eylemle ilişiği olmayan kimselere ait olmamak koşuluyla, mahkemece el konur. Kullanılması, yapılması, taşınması, bulundurulması ve satılması suç olan bir nesneye, ceza

mahkûmiyeti olmazsa ve suç işleyenin mülkiyetinde bulunmazsa bile mutlaka el konur ve zoralım yoluna gidilir.

Zoralım Yasaları, ABD İç Savaşı sırasında Birlik'ten ayrılan eyaletlerdeki köleleri özgürleştirmek amacıyla çıkarılan yasalar (1861-64).

6 Ağustos 1861 tarihli 1. Zoralım Yasası, Birlik karşıtlarının mülklerine el koyma yetkisini tanıyor ve Konfederasyon Ordusu'nda çarpışan ya da askeri hizmet veren kölelerin efendilerine hizmet yükümlülüğünün sona erdiğini ilan ediyordu. Kölelik kurumunu korumak isteyen Kentucky ve Missouri gibi sınır eyaletlerini Birlik'ten ayrılmaya iteceği gerekçesiyle yasaya karşı çıkan Başkan A. Lincoln Kongre'ye, aşamalı olarak kölelere özgürlük veren eyaletlere tazminat ödenmesini öngören bir kararı kabul ettirdi. Ama sınır eyaletleri bu planı desteklemediler. Yasayı kölelerin azat edilmesi buyruğu biçiminde yorumlamaya çalışan John C. Frémont ve David Hunter gibi generallerin görüşü Lincoln tarafından benimsenmedi.

17 Temmuz 1862'de çıkarılan 2. Zoralım Yasası aslında bir azat ilanıydı. Sivil ve asker Konfederasyon görevlilerine ait kölelerin "sonsuza değin özgür olduklarını" duyuran yasanın yürürlüğe konacağı alan, Birlik Ordusu'nun denetimine giren Güney topraklarıyla sınırlıydı. Lincoln bu kez de kölelik karşıtı önlemlerin sınır eyaletleri üzerindeki etkisinden kaygıya kapıldı ve bu eyaletleri, köleleri tazminat karşılığında aşamalı olarak azat etmeye söz vermeleri için zorladı.

Federal yönetim 12 Mart 1863 ve 2 Temmuz 1864'te ek önlemler getirdi. Bu yasalar Güney'i desteklemiş kayıp kişilerin mülklerine el konacağını bildiriyordu. Aynı dönemde Konfederasyon Kongresi de Birlik yanlılarının mülklerine uygulanacak zoralım yasaları çıkardı. Bununla birlikte savaş sırasında ve sonrasında her iki tarafın da el koyduğu toprak miktarı fazla olmadı. Güney'de hemen yalnızca köle sahiplerinin pamuklarına el kondu.

Daha sonra Özgürlük Bildirgesi'nin ilanı ve Anayasa'nın 13. Ek Maddesi'nin kabulü ile Güneyli köle sahipleri yaklaşık 2 milyar ABD Doları değerinde bir kayba uğradı.

Zoraptera, tek familya altında, toplam 22 kadar türü tanımlanmış böcek takımı. Avrupa dışında bütün kıtalarda yaşayan bu takım üyelerinin uzunluğu 3 mm'nin altında, ağız parçaları çiğneyici, duyargaları 9 parçalıdır. Çoğu kanatsız ve gözlerden yoksun olmakla birlikte pek azında iki çift seyrek damarlı, zarsı kanat ve gözler bulunur.

Ağaç kabuğu altında *Zorotypus* cinsinden bir nemf
E. S. Ross

Zoraptera üyeleri çürüyen ağaçların kabukları altında koloniler halinde ya da humus içinde topluluk oluşturmadan yaşar. Besin kaynakları öbür eklembacaklılar ve mantar sporlarıdır.

zoril (*Ictonyx striatus* ya da *Zorilla striatus*), *Mustelidae* (sansargiller) familyasından

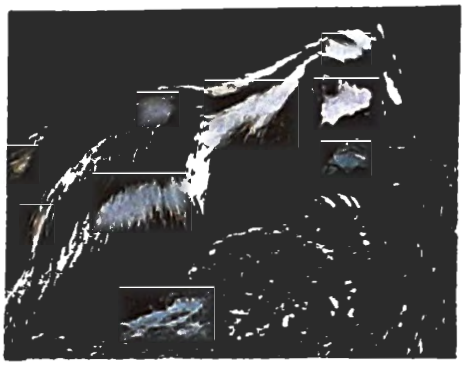

Zoril (*Ictonyx striatus*)
Russ Kinne—Photo Researchers

Afrika'ya özgü etçil memeli türü. Uzunluğu, 21-31 cm'lik sık ve beyaz tüylü kuyruğu dışında 29-39 cm, gövdesi ince yapılı, siyah postu sırtı boyunca beyaz şeritli ve yüzü beyaz lekelidir. Genellikle yalnız yaşar, geceleri dolaşmaya çıkarak kemiricileri ve böcekleri yer. Dişi bir batında 2-3 yavru doğurur.

Zorkun Yaylası, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde, yayla ve yazlık yerleşme yeri. Amanos Dağlarının üstünde, deniz düzeyinden 2.500 m yükseklikte yer alır. Osmaniye'nin yaklaşık 26 km güneydoğusundadır.

Çevresinde daha küçük birçok yayla bulunan Zorkun Yaylasına daha çok Osmaniyeliler çıkar; ayrıca Adana, Kadirli, Ceyhan ve Erzin'den gelenler de olur. Zorkun Yaylası, modern görünümü ve ticari açıdan gelişmiş işyerleriyle Amanos Dağlarındaki öteki yaylalardan belirgin biçimde ayrılır. Yaylada Osmaniye kentindeki ticaret kuruluşlarından birçoğunun şubesi vardır. Doğal su kaynaklarının bolluğu ve su kullanımında sorun çıkmaması da yaylanın farklı özelliklerinden biridir.

Yıldan yıla değişiklik görülmekle birlikte, 1980'lerin başında yapılan bir araştırmaya göre, Zorkun Yaylasına yılda ortalama olarak 20 bin kişinin çıktığı saptanmıştır. Gene aynı araştırmanın sonuçlarına göre buraya gelen ailelerden yüzde 74'ü "hava değişimi" ve Çukurova'nın aşırı sıcaklarından kurtulmak, yüzde 26'sı ise ticaret amacıyla yaylaya çıkmaktadır. Çevresindeki yaylalara göre daha yüksekte olması nedeniyle havanın daha erken soğuduğu Zorkun Yaylası, eylül başlarında terk edilir.

zorla çalıştırma, ödevi değilken zorla iş gördürme. Bunun en çarpıcı örneğine siyasal ya da dinsel muhaliflerin, yargılanmadan uzun bir süre ya da süresiz olarak toplama ya da çalışma kamplarında çalıştırılmasında rastlanır.

Ortaçağ ekonomisinde emek-rant olarak önemli bir yer tutan angarya(*) ya da *corvée*'nin(*) ortadan kalkmasından sonra, yakın zamanlarda otoriter rejimlerde yeniden ortaya çıkan zorla çalıştırmaya devleti sözde yıkıcı etkinliklere karşı koruma gerekçesiyle başvurulur. Askerlik hizmeti, hapis ve bedensel hizmet yükümlülüğünden(*) farklı olan zorla çalıştırma cezasına çarptırılan kişiler, genellikle ülkenin uzak kesimlerinde bulunan kamplara gönderilerek, madenlerde, ormanlarda, tarlalarda ve bayındırlık işlerinde zor koşullar altında çalıştırılırlar. Bu kamplarda kötü beslenme, hastalık ve aşırı çalışmadan ötürü ölüm olağandır.

Almanya'da Nazi Partisi'nin 1930'larda iktidara gelmesiyle toplama kampları hızla yaygınlaştı. Suçlu olup olmadıklarına bakılmaksızın, sırf rejim karşıtı olarak görüldükleri için kamplara kapatılanlar arasında Yahudiler, Çingeneler, komünist ve sosyal demokrat partilerin siyasal önderleri vardı. II. Dünya Savaşı'yla birlikte bunlara binlerce savaş tutsağı ile Almanların Avrupa'da işgal ettiği topraklarda yaşayan siviller de katıldı. Böylece toplanan milyonlarca insan yük trenlerine doldurularak Almanya'nın her tarafına yayılmış olan toplama kamplarına, işgal edilmiş ülkelere, özellikle Polonya'ya götürüldü. Kamplardaki zor koşullar nedeniyle buraya götürülenlerin çok azı yaşamlarını sürdürebildi.

Zorla çalıştırma Sovyet Devrimi'ni izleyen dönemde SSCB'de de yaygın biçimde uygulandı. Yönetim karşıtı etkinlik ve tutumları bastırmak için oluşturulan çeşitli kurulların, kuşku duyulan kişileri yargılamadan sürgüne ve ıslahevi niteliğindeki çalışma kamplarına gönderme yetkisi vardı. SSCB'nin kuzeyinde ve Sibirya'da kötü barınaklarda ve yetersiz beslenme koşullarında yaşamak zorunda bırakılan tutuklular, altın madenlerinde ve petrol alanlarında ölesiye çalıştırıldılar. Polonya'nın işgali ve II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra ele geçirilen ülkelerin savaş tutsakları da Sovyet yetkililerce böyle yerlere gönderildi.

Birleşmiş Milletler'in yürüttüğü bir araştırmanın ardından 1953'te SSCB'deki çalışma kampı koşulları bir ölçüde iyileştirildi. SSCB kaynaklarına göre, 1953-55 arasındaki isyan ve ayaklanmalardan sonra, kampların üçte birine yakını ıslahevine dönüştürüldü.

Zorla çalıştırma yasağı, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün benimsediği esaslardan birini oluşturur. 29 sayılı Zorla Çalıştırma Hakkında Uluslararası Çalışma Sözleşmesi'ni (1930) onaylayacak devletlerin temel taahhüdü, her ne biçimde olursa olsun, zorla ya da zorunlu işgücü kullanımının mümkün olan en kısa süre içinde önlenmesidir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 1957'de bütün dünyada, zorla çalıştırmayı yasaklayan bir sözleşmeyi kabul etti. ILO'ya üye 91 ülke tarafından onaylanan, Türkiye'nin de 14 Aralık 1960 tarihinde bir yasayla katıldığı ve "Zorla Çalıştırmanın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme" adını taşıyan 105 sayılı sözleşme, zorla çalıştırmanın siyasal bir baskı aracı, devlet politikasına karşı çıkanlara ya da grevcilere karşı bir ceza ve ayrımcılık yolu olarak kullanılmasını yasaklıyordu. Bu doğrultuda gösterilen çabalara karşın, etkili bir denetleme yolu bulunamadığından çalışma kampları günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Türk hukukunda zorla çalıştırma ve angarya kural olarak yasaktır. 1982 Anayasası'nın 18. maddesine göre hiç kimse zorla çalıştırılamaz. Buna karşılık biçim ve koşulları yasayla düzenlenmek üzere hükümlülük ve tutukluluk süreleri içindeki çalıştırmalar ile olağanüstü hallerde yurttaşlardan istenecek hizmetler ve ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen yurttaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları zorla çalıştırma sayılmamaktadır. Anayasa Mahkemesi Köy Kanunu'nun öngördüğü bir tür çalışma yükümlülüğü niteliğindeki imeceyi zorla çalıştırma yasağını öngören 1961 Anayasası'na aykırı bulmamıştır. 1983 tarih ve 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu da doğal afet ve tehlikeli salgın hastalıklar nedeniyle olağanüstü hal ilan edilen bölgelerde vali ve kaymakamların 18-60 yaş arasındaki erkekler için çalışma yükümlülüğü koyma yetkisini öngörmüştür (m. 8). Ayrıca 1972 tarihli ve 1543 sayılı Genel Nüfus Yazımı Kanunu yazım işinde çalışmak üzere görevlendirilen kişilerin bu görevleri kabul etmek zorunda olduklarını belirtmektedir.

zorla getirme, sanık ve tanıkların, yargıç kararıyla ve kolluk güçlerince zor kullanılarak, çağıran makama götürülmesi. Türk hukukunda ihzar müzekkeresi adlı belgeyle sağlanan bu yaptırım, konusu gerçekleştiğinde sona erer; örneğin zorla getirilen bir tanık beyanda bulunduğunda serbest kalır. Kural olarak önce celpnameyle çağrılan sanık, mahkeme huzuruna çıkmazsa zorla getirilir. Para cezası, hafif hapis ya da müsadereyi gerektiren suçlarda zorla getirme yöntemi kullanılamaz. Kural olarak önce davetiyeyle çağrılan tanıklar için de acele işlerde zorla getirme yöntemine başvurulabilir.

zorlama eğretileme, ilk bakışta birbirine benzemeyen ya da birbiriyle ilgisiz görünen nesne ya da durumlar arasında incelikli ya da abartılı koşutluklar kuran benzetme ya da eğretileme. Kötü şairlerin elinde yapmacık bir süse dönüşürse de, birçok dönemde şiirin vazgeçilmez sanatlarından biri olmuştur. Örneğin, Rönesans dönemi sonelerinde acı çeken âşık güzel ve acımasız sevgilisini mezar, okyanus ya da güneş gibi nesnelere benzetir. Aynı sanat 17. yüzyıl metafizik şairlerinin elinde karmaşık ve düşünsel bir tekniğe dönüşmüştür. Örneğin John Donne bir şiirinde iki âşığın ruhlarını bir pergelin iki ucuna benzetir.

Zorlama eğretileme romantizmle birlikte gözden düşmüşse de 19. yüzyıl sonlarında Fransız simgecilerinin, ayrıca Emily Dickinson, T. S. Eliot ve Ezra Pound gibi modern şairlerin yapıtlarında yeniden önem kazanmıştır.

zorlayıcı neden *bak.* mücbir sebep

Zorlu, Cafer (d. 1926, İnegöl, Bursa), Türk karikatürcü.

Ekonomik güçlükler nedeniyle eğitimini yarım bıraktı. 1939'da İstanbul'a yerleştikten sonra çeşitli işlerde çalıştı. Kahvehaneleri gezip ısmarlama resim ve portre çizdi. İlk karikatürü 1957'de *Dolmuş* dergisinde yayımlandı. 1958'de *Akbaba*'da çizmeye başladı ve dergi 1977'de kapanıncaya değin orada çalıştı. *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Tercüman* gazetelerinde spor karikatürleri çizdi. 1978'den sonra *Çivi* dergisinde, *Bulvar*, *Milli Gazete* ve *Tan* gazetelerinde çizdi. *20 Yılın Seçme Spor Karikatürleri* (1980) ve *Hık Mık Kemer Sık* (1985) adlı iki albümü yayımlanmıştır.

Zorlu, Fatin Rüştü (d. 20 Nisan 1910, İstanbul - ö. 16 Eylül 1961, İmralı Adası), devlet ve siyaset adamı. Demokrat Parti (DP) iktidarı (1950-60) döneminde başbakan yardımcılığı, devlet ve dışişleri bakanlıklarında bulunmuş, 27 Mayıs Hareketi'ni gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) kurduğu Yüksek Adalet Divanı'nca yargılanarak idam edilmiştir.

Galatasaray Lisesi'ni, Paris Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'ni ve Cenevre Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Dışişleri Bakanlığı'na bağlı çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1951'de Ekonomik İşbirliği Teşkilatı genel sekreteri oldu. 1952'de büyükelçiliğe yükselerek Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'nda (NATO) Türkiye daimi temsilciliğine getirildi.

Siyasal yaşama atıldığı 1954'te, ardından 1957'de DP'den Çanakkale milletvekili seçildi. Menderes hükümetlerinde başbakan yardımcılığı (Mayıs 1954 - Kasım 1955), devlet bakanlığı (Temmuz 1957-Kasım 1957) ve dışişleri bakanlığında (Kasım 1957 - Mayıs 1960) bulundu. Dışişlerinde güttüğü politika NATO'ya bağlılığa dayanmakla birlikte, Amerika'dan azami ölçüde yardım sağlamaya ve Kıbrıs sorununda olduğu gibi Türkiye'nin ulusal çıkarlarının savunulmasına yönelikti. 27 Mayıs Hareketi'nden (1960) sonra öteki hükümet üyeleri ve DP yöneticileriyle birlikte tutuklanarak Yüksek Adalet Divanı'nca Yassıada'da yargılandı. Yargılama sonunda 14 sanıkla birlikte ölüm cezasına çarptırıldı. Cezası, Adnan Menderes ve Hasan Polatkan'ınkiyle birlikte, askeri müdahaleyi gerçekleştiren MBK tarafından onaylandı. Polatkan ve Zorlu 16 Eylül, Menderes ise 17 Eylül 1961'de asılarak idam edildiler. Zorlu, Menderes ve Polatkan'ın cenazeleri, ölümlerinden 29 yıl sonra, 17 Eylül 1990'da İmralı Adasındaki mezarlarından alınarak İstanbul'da yaptırılan anıtmezara nakledildi.

Zorlutuna, Halide Nusret (d. 1901, İstanbul - ö. 10 Haziran 1984, İstanbul), şair ve yazar.

İstanbul Darülfünunu (sonradan İstanbul Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi'ndeki öğrenimini yarım bıraktı; daha sonra sınava girerek öğretmen oldu. 1924'te Edirne'de başladığı edebiyat öğretmenliğini çeşitli yerlerde sürdürdü. 1957'de Ankara Kız Teknik Öğretmen Okulu'ndaki görevinden emekliye ayrıldı.

Zorlutuna, Milli Edebiyat akımı içinde değerlendirilen şiirlerinde geleneksel ölçü ve anlayışa bağlı kaldı. Şiir, öykü ve düzyazı çalışmalarını önce *Milli Mecmua*'da, daha sonra *Aydabir*, *Çınaraltı*, *Hisar*, *Türk Kadını* vb dergilerde yayımladı. Öykü ve romanları arasında *Küller* (1921), *Sisli Geceler* (1922), *Beyaz Selvi* (1945), *Büyük Anne* (1971) ve *Aydınlık Kapı* (1974); şiir kitapları arasında da *Geceden Taşan Dertler* (1930), *Yayla Türküsü* (1943), *Yurdunun Dört Bucağı* (1950) ve *Ellerim Bomboş* (1967) sayılabilir.

Zorn, Anders (Leonard) (d. 18 Şubat 1860, Mora - ö. 1920, Mora, İsveç), 19. yüzyıl sonlarında Avrupa'nın en iyi tür ve portre ressamlarından biri olarak ün kazanan İsveçli ressam ve aside yedirme baskı ustası.

"Ernest Renan", Zorn'un bir aside yedirme baskısı, 1892; Ulusal Müze, Stockholm
Nationalmuseum, Stockholm

Stockholm Akademisi'nde öğrenim gördükten sonra bütün Avrupa'yı dolaştı. İngiltere, Fransa ve ABD'de çalıştı; 1896'da Mora'ya geri döndü.

Hem suluboya, hem de yağlıboyayla izlenimci manzaralar ve portreler yaptı. En çok, yıkanan köylü kızlarını canlı bir üslupla betimlediği resimleriyle tanınır. Levha boyunca uzanan paralel çizgilerle oluşturduğu aside yedirme baskıları en iyi yapıtları sayılır. Zorn aynı zamanda heykel de yapmıştır.

Zorrilla de San Martín, Juan (d. 28 Aralık 1855, Montevideo - ö. 13 Kasım 1931, Montevideo, Uruguay), Uruguaylı şair. İspanyol bir kızla Yerli bir oğlanın aşkını anlatan *Tabaré* (1886) adlı altı bölümlük manzum tarihsel destanıyla ünlüdür.

Güney Amerika'nın Santiago, Santa Fé, Montevideo gibi çeşitli kentlerindeki Cizvit okullarında okudu. İlk yapıtı *Notas de un himno* (1876; Bir İlahi Üzerine Notlar) yurtseverlik ve hüzün gibi konuları işler. Bu yapıtında ve sonraki çalışmalarında ünlü romantik İspanyol şairi Gustavo Adolfo Becquer'in etkisi görülür. 1878'de *El bien público* adlı Katolik dergiyi çıkarmaya başladı. Ertesi yıl *La Leyenda patria* (Ülkemin Masalı) adlı yurtsever şiiriyle ün kazandı. Yaşamı boyunca çeşitli devlet görevlerinde bulundu, Fransa, Portekiz, İspanya ve Vatikan'da elçilik yaptı.

Zorrilla y Moral, José (d. 21 Şubat 1817, Valladolid - ö. 23 Ocak 1893, Madrid, İspanya), İspanya'da romantik akımın milliyetçi kanadının başlıca temsilcisi sayılan oyun yazarı ve şair. Döneminde büyük ilgi gören yapıtlarının üslup bakımından katıksız ulusal nitelik taşıdığı kabul edilmektedir.

Toledo ve Valladolid'de hukuk öğrenimi gördü. Ardından yalnızca edebiyatla uğraşmak üzere Madrid'e gitti. 1837'de şair Mariano José de Larra'nın cenazesinde okuduğu ağıtla bir anda üne kavuştu. Karısından uzak kalmak ve parasal sorunlardan kurtulmak için 1855'ten 1866'ya değin yurtdışında yaşadı. Pek çok ürün vermesine karşın sürekli parasızlık çekti. 1889'da kendisine ulusal şair unvanı verildi ve devlet tarafından aylık bağlandı.

Zorrilla özel bir çaba harcamadan, bir tür doğaçlamayla yazardı. Özellikle geçmiş zamanlardan, uzak yerlerden söz eden *leyenda*'larla (efsane) ün kazandı. Ama manzum efsanelerden oluşan ilk kitabı *Cantos del trovador* (1841; Trubadur Şarkıları), öbür şiirlerinin çoğunda görüldüğü gibi gereksiz sözcüklerle ve gelişigüzel yazılmıştı.

Zorrilla'nın en başarılı yapıtı Don Juan'ın öyküsünü yorumladığı *Don Juan Tenorio* (1844) adlı oyunuydu. Henüz 20'li yaşlarındayken yazdığı ve kendisinin hiç beğenmediği bu oyun 19. yüzyılda İspanya'nın en beğenilen oyunu oldu. Günümüzde de sık sık sahnelenen bu yapıt sanatçının öbür çalışmalarında da görülen renkli karakterleri, entrikaları, lirik ve romantik havasıyla Zorrilla'yı ulusal bir yazar yapan tipik İspanyol nitelikler taşır.

Zosa dili, XHOSA olarak da bilinir, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, özellikle Ümit Burnunun doğu kesimlerinde konuşulan Bantu dili. Zulu, Svazi, Basuto, Batsvana Bavenda ve Bandebele dilleriyle birlikte, Nijer-Kongo ailesinin Benue-Kongo koluna bağlı Bantu dillerinin Güneydoğu ya da Anguni alt öbeğine girer. Zosa ve Zulu dilleri aynı dilin lehçeleri sayılacak kadar benzeşirse de, bu dilleri konuşanlar bunları ayrı birer dil kabul eder.

Zosa dilinde komşu Koisan dillerinden alınma üç tür şaklamalı ses vardır. Ayrıca, söylenişi aynı olan sözcükleri birbirinden ayıran bir titrem sistemi bulunur.

Zosalar, XHOSALAR olarak da bilinir, Bantu dillerini konuşan Angunilerin(*) güney koluna bağlı akraba kabileler topluluğu. Çoğunluğu Transkei'de yaşayan Zosaları oluşturan başlıca kabileler, Gikalekalar, Ngikalar, Andlambeler, Duşaneler, Kayiler, Ntindeler ve kısmen Koikoi kökenli olan Gkunkhuebelerdir.

Nüfus fazlası ve toprak sıkıntısı nedeniyle 18. yüzyılın sonlarında güneye doğru yayılan Zosalar, bu sırada verimli tarım toprakları aramak için Kap Kolonisi'nin kuzeyine doğru ilerlemekte olan Avrupalı göçmenlerle karşı karşıya geldiler. Beyazlarla Yer-

liler arasında aralıklarla bir yüzyıla yakın süren savaşlar (*bak.* Kap Sınır Savaşları) Zosaların yenilgisiyle sonuçlandı.

Zosalar günümüzde temel olarak tarımla uğraşır ve bir miktar sığır beslerler. Soy çizgisi babayanlı olan Zosa klanlarının her biri bir kabileye ya da şefliğe bağlıdır. Aynı zamanda kabilenin şefi olan klan şefi, klanını küçük alt klanların ve soyların şeflerinden oluşan bir kurulun yardımıyla yönetir. 1960'lardan başlayarak çok sayıda Zosa'nın göçmen işçi olarak çalışmak üzere Transkei'den Johannesburg'a ve ülkenin başka yerlerine göç etmesi Zosaların aile ve toplum yaşamını derinden etkilemiştir.

Zosimus (AZİZ) (d. Yunanistan - ö. 26 Aralık 418, Roma, İtalya, yortu günü 26 Aralık), Mart 417-Aralık 418 arasında papa. Kısa papalık dönemi boyunca Galya ve Afrika'daki bunalımların yanı sıra Pelagiusçuluk(*) olarak bilinen heretik akımın kilisede yol açtığı sarsıntılarla uğraşmıştır.

Papa I. Aziz Innocentius'un ardından papa seçildi. İlk iş olarak, Arles piskoposu Patroclus'u Galya'ya papalık temsilcisi atamak oldu. Arles piskoposluğunun tarihsel bir öncelik taşıdığı savına dayanan bu atama, bütün Güney Galya kiliselerini etkileyen bir bunalıma yol açtı. Zosimus, atamaya karşı çıkan Narbonne, Marsilya ve Vienne piskoposlarını aforozla tehdit etti.

Aynı sıralarda Pelagiusçular, Celestius'un temsilciliğiyle Roma'ya başvurdular; önderleri Pelagius, Ocak 417'de Innocentius tarafından aforoz edilmişti. Pelagius'tan iman ikrarı alan Zosimus, onu ve öğretisini mahkûm etmiş olan Afrika piskoposlarına sert bir dille mektup yazarak kararlarında aceleci davrandıklarını belirtti. Ama bir yıl kadar sonra, Pelagius'un temel ilkelere bağlılığından kuşkulanarak, sınavdan geçirmek üzere Celestius'u çağırdı. Celestius Roma'dan kaçtı; böylece kendi kendini mahkûm etmiş oldu. Zosimus da *Epistola tractoria*'yı (Mektup Biçiminde Vaaz) yayımlayarak Pelagius ile Celestius'u aforoz etti.

Böylece Innocentius'un yargısını onaylamış olmasına karşın, Afrika piskoposlarını hoş tutmayı başaramadı. Sicca Veneria piskoposu Urbanus'un aforoz ettiği Apiarius adlı papazın davasını yeniden görmeyi kabul ederek gene tartışmalara yol açtı. Afrika kilise yasalarını hiçe sayarak Afrika ile Roma arasındaki temyiz usulünün yeniden düzenlenmesi için emir verdi; Urbanus'a da Apiarius'la arasını düzeltmezse aforoz edileceği yolunda bir mektup gönderdi. Bu hareketlerine karşı Ravenna'ya giderek Kutsal Roma-Germen İmparatoruna başvuran Romalı rahipleri de aforoz etti. Öldüğünde, Apiarius sorunu hâlâ çözülememişti.

Zoşçenko, Mihail Mihayloviç (d. 10 Ağustos 1895, Poltava, Ukrayna, Rus Çarlığı - ö. 22 Temmuz 1958, Leningrad [bugün Petersburg], SSCB), Sovyet mizah edebiyatının en güzel örneklerinden bazılarını vermiş yazar.

Hukuk okuduktan sonra 1913'te orduya katıldı. 1917-20 arasında birçok kent değiştirip çeşitli işlerde çalıştı. 1921'de Petrograd'da (bugün Petersburg) Serapion Kardeşleri(*) adlı yazarlar grubuna katıldı.

Zoşçenko öykülerinde o dönem Sovyet toplumundaki günlük yaşamı, bürokratik kırtasiyeciliği ve rüşveti yerer. Sözcükleri bilinçli olarak yanlış kullanması ve yapay dili yüzünden yapıtlarının başka dillere çevrilmesi çok güçtür.

Zoşçenko 1930'lardan başlayarak resmî çevrelerin giderek artan şiddetteki eleştirilerine hedef oldu. Beyaz Deniz-Baltık Kanalı yapımını anlattığı *İstoriya odnoy Jijni* (1935; Bir Yaşamın Öyküsü) gibi yapıtlarında, dönemin resmî sanat anlayışı toplumcu gerçekçilikle uzlaşmaya çalıştıysa da pek başarılı olamadı. 1943'te iç gözleme dayanan psikolojik anekdot ve anıları *Pered voshodom solntsa* (Şafaktan Önce) adıyla *Oktyabr* dergisinde tefrika edilmeye başladı, ama ikinci bölümden sonra yayına ara verildi. "Priklyuçeniya obezyany" (Bir Maymunun Serüvenleri) adlı öyküsü 1946'da *Zvezda* dergisinde yayımlandı. Ama resmî çevreler öyküyü zararlı ve Sovyet halkını aşağılayıcı nitelikte bulunca şair Anna Ahmatova ile birlikte Sovyet Yazarlar Birliği'nden atıldı; bu, yazarlık mesleğinin sonu oldu.

Zoşçenko'nun Türkçeye çevrilen yapıtları arasında *Sinirli İnsanlar* (1968), *Lastik Pabuçlar* (1976, 1989), *Çarın Çizmeleri* (1970, 1990) ve *Talih İşareti* (1986) sayılabilir.

Zou Yan, Wade-Giles yazımında TSOU YEN (d. İÖ 340 - ö. İÖ 260?), Çinli filozof. Eski Qi Devleti'nde (bugün Shandong) yaşamış, *yin-yang* okulunun önde gelen temsilcisi olmuştur. Yaşamı konusundaki tek kaynak *Shiji*'deki (Tarihsel Kayıtlar) kısa bilgilerdir. Wu Xing (Beş Öğe) kuramı ile *yin-yang* öğretisini birleştiren filozof olduğu kabul edilir. Buna göre doğa Wu Xing'in (maden, ağaç, su, ateş, toprak) değişen bileşimlerinin bir ürünüdür; bu öğeleri yöneten de kozmik *yin* (toprak, dişi, edilgen, emici) ve *yang* (gök, eril, etkin, delici) ilkeleriyle dile getirilen temel düalizmdir.

Zouche, Richard (d. 1590, Ansty, Wiltshire - ö. 1 Mart 1661, Oxford, İngiltere), uluslararası hukukun kurucularından biri olarak kabul edilen İngiliz hukukçu. Oxford'da kraliyet medeni hukuk profesörlüğü yapmıştır.

1641'de Deniz Kuvvetleri Mahkemesi yargıçlığına atandı. Kent ilindeki Hythe'ın temsilcisi olarak iki kez parlamentoya girdi. İngiliz İç Savaşı sırasında kralcıların safında yer aldı. Oxford'un 1646'da Cumhuriyet kuvvetlerine teslim görüşmelerine katıldı. 1649'da yargıçlıktan alındıysa da profesörlük unvanını korudu. Restorasyon'dan (1660) sonra yeniden mahkemedeki görevine atandı.

Zouche özellikle uluslararası hukuk konusundaki *Iuris et Iudicii Fecialis* (1650) adlı araştırmasıyla tanınır. Kendi alanında ilk kapsamlı yazma olan bu yapıtında, görenek kurallarına ve dönemin emsal kararlarına önceki yazarlara göre daha çok yer verdiğinden, bazı araştırmacılarca ilk Olgucu olarak kabul edilir. Uluslararası hukuku adlandırmak için *jus inter gentes* terimini bulan ilk kişi değilse de, bunu *jus gentium*'dan daha uygun bularak benimseyen ilk kişi olmuştur.

zoyisit, kalsiyum alüminosilikat [$Ca_2Al_3(SiO_4)_3OH$] yapısında, bölgesel başkalaşıma uğramış kayaçlar ile hidrotermal değişime uğramış korkayaçlara özgü silikat minerali. Nezosilikatların epidot(*) grubunun bir üyesi olan zoyisit, kristal yapılı şistlerde; başkalaşıma uğramış kalkerli şeyllerde; sık sık kilsi kalkerli kumtaşlarında; ender olarak da ısıl başkalaşıma uğramış kireçtaşlarında, genellikle amfibol mineralleri ile birlikte beyaz, yeşil-kahverengi ya da gri kristaller ya da kütleler halinde bulunur. Elde edildiği başlıca yerler İtalya, Almanya, İsviçre, Meksika, İskoçya ve ABD'dir. Norveç'teki Telemark ile İtalya'daki Piemonte'de rastlanan manganlı türü tülit pembe renklidir; Tanzanya'dan elde edilen canlı mavi renkli türü tanzanit ise değerli taş özelliği taşır. Zoyisit, klinozoyisit ile aynı kimyasal bileşimde, ama farklı kristal yapısındadır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* silikat mineralleri (tablo).

Norveç'ten zoyisit örneği
Illinois State Museum, Springfield, fotoğraf: John H. Gerard—EB Inc.

Zoysia, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasından dört ya da beş çokyıllık, tırmanıcı otsu bitki türünü içeren cins. Anayurdu Güneydoğu Asya ve Yeni Zelanda olan bu türler yetiştikleri yerlerde sık bir örtü oluşturur. *Z. japonica*, *Z. matrella* ve *M. tanuifolia* bunların en yaygınlarıdır.

Zrínyi, Miklós (d. 5 Ocak 1620, Csákvár - ö. 18 Kasım 1664, Csáktornya, Macaristan), Macar devlet adamı, asker ve şair. Macar edebiyatındaki ilk epik şiirin yazarı olarak tanınmıştır.

Çok zengin soylu bir ailenin oğluydu. Cizvitler tarafından eğitildi. 1647'de Hırvatistan'ın genel valisi oldu. Asıl amacı Osmanlıları Macaristan'dan çıkarmaktı; bütün yaşamı boyunca onlara karşı savaştı. Böylece yüzyılın en önemli Macar komutanı oldu. Zrínyi ayrıca Habsburg egemenliğine de karşı çıktı. Parçalanmış ülkesinin mutlakıyetçi çağdaş bir devlet biçiminde birleşmesi için çaba gösterdi. 1664'te Habsburglara karşı örgütlenmeye girişti. Ama aynı yıl bir yabandomuzunun saldırısına uğrayarak öldü.

Zrínyi'nin en ünlü yapıtı *Szigeti Veszedelem* (1645-46; Zigetvar Dehşeti) adlı epik şiiridir. Macar edebiyatının temel yapıtlarından biri olan bu destanda I. Süleyman'ın (Kanuni) ordusuna karşı Zigetvar Kalesi savunmasını (1566) anlatır. Şiirin başkahramanı olan kale komutanı, Zrínyi'nin babasının kuşatma sırasında ölen dedesidir.

Zsigmondy, Richard (d. 1 Nisan 1865, Viyana, Avusturya - ö. 23 Eylül 1929, Göttingen, Almanya), asıltılar (koloit) üzerine yaptığı araştırmalarla 1925 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanan Avusturyalı kimyacı.

Doktorasını 1889'da Münih Üniversitesi'nde tamamladı. Bir süre Berlin'de araştırma yaptıktan sonra Avusturya'daki Graz Üniversitesi'ne geçti. 1908-29 arasında Göttingen Üniversitesi'ndeki İnorganik Kimya Enstitüsü'nün yöneticiliğini yaptı.

1897'de bir cam fabrikasında çalışırken yakut camı içinde asıltı halinde bulunan altınla ilgilenmeye başladı; altının bir su asıltısını ortaya çıkardı. Daha sonra, maddenin asıltı haline ilişkin olarak, bu parçacıkların ışığı nasıl saçılıma uğrattıklarını incelemekle pek çok şey öğrenilebileceğini ortaya koydu. Heinrich Sidentopf, Zsigmondy'nin çalışmalarına yardımcı olabilmek için ultramikroskopu geliştirdi (1903). Zsigmondy bu aletle asıltıların çeşitli özelliklerini, bu arada Brown hareketini inceledi. Zsigmondy'nin çalışmalarının özellikle biyokimya ve bakteriyoloji alanlarında yararları görüldü.

Zubatov, Sergey Vasilyeviç (d. 1864, Moskova - ö. 15 Mart 1917, Moskova, Rusya), çarlık döneminde, devrimci örgütlerin çalışmalarını bastırmak amacıyla kendi denetiminde yasal işçi kuruluşları oluşturan Rus jandarma albayı.

1880'lerin ortalarında, İçişleri Bakanlığı'na bağlı gizli polis örgütü Ohranka'nın Moskova bölümünde çalışmaya başladı. 1896'dan 1902'ye değin Ohranka'nın başkanlığını yaptı. 1901-03 arasında hükümet yanlısı yasal işçi örgütleri oluşturdu; bunların amacı, işçileri yalnızca ekonomik istemler öne süren ve polisin denetimi altında çalışan örgütlere çekerek devrimci örgütlerin etkisinden uzaklaştırmaktı. Bu derneklerin ilki, 1901'de Moskova'da Makine İmalat İşçileri Yardımlaşma Derneği'ydi; bunu aynı yıl Minsk ve Vilna'da kurulan Bağımsız Yahudi İşçi Partisi izledi. Bu örgütlerin savunduğu görüşler devrimci basında "polis sosyalizmi" olarak nitelendirildi ve zamanla onun adıyla Zubatovculuk (Zubatoşçina) olarak anılmaya başladı.

19 Şubat 1902'de Zubatov'un kurduğu örgütlerce II. Aleksandr anıtı önünde bir kitle gösterisi düzenlendi. Üye sayısı arttıkça denetiminde güçlükler ortaya çıkan bu örgütler 1903'teki genel grevin ardından kapatıldı. İçişleri bakanına karşı bir dizi başarısız komploya adı karışan Zubatov ise görevinden alınarak Vladimir'e sürüldü. Ertesi yıl sürgün kararı kaldırıldı. Zubatov 1917 Devrimi sırasında kendisinden hesap sorulacağı korkusuyla intihar etti.

Zubeyr, ez-, Irak'ın güneydoğu kesimindeki, Basra ilinde (*muhafaza*) kent. Hamar Gölünün hemen güneydoğusunda, Bağdat'a giden demiryolunun başlangıcında yer aldığından, eskiden beri Suudi Arabistan ve Kuveyt'le yapılan ticarette önemli bir yere sahiptir. Günümüzde 13 km kuzeydoğusunda yer alan Basra'nın, 7. yüzyılda bulunduğu yerde kurulmuştur. Kentte, Cemel Vakası (656) olarak bilinen ve kent surlarının hemen dışında yapılan savaşta ölen Zübeyr'in anısına yaptırılmış bir caminin kalıntıları vardır. 1949'da kentin yakınlarında petrol bulunmuştur. Nüfus (1970 tah.) 49.557.

"Manzara", Francesco Zuccarelli'nin bir çalışması, Poldi Pezzoli Müzesi, Milano
Museo Poldi Pezzoli, Milano. fotoğraf. SCALA—Art Resource/EB Inc

Zubiri, Xavier, tam adı JOSE XAVIER ZUBIRI APALATEGUI (d. 4 Aralık 1898, San Sebastián - ö. 21 Aralık 1983, Madrid, İspanya), Hıristiyan varoluşçu İspanyol düşünür. Felsefe, bilim ve dinin karşılıklı ilişkileri bağlamında gerçekliği çözümleme çabasıyla tanınmıştır.

Roma'da ilahiyat öğrenimi gördükten sonra Madrid'de José Ortega y Gasset'in öğrencisi olarak başladığı felsefe eğitimini Almanya'da Freiburg'da sürdürdü. Belçika'da Leuven Üniversitesi'nde de fizik ve biyoloji okudu. Katolik felsefesi ile olgusal bilimlerin etkilerini birleştirerek gerçekliğin özgün bir kuramını geliştirdi. Bu kurama göre bireyin Tanrı'yla ilişkisi ve kendi benlik duyusu dünyaya gelmesiyle birlikte yükümlendiği zorunlu görevlerin yerine getirilmesi temeline dayanıyordu. 1940'tan 1980'e değin İspanyol felsefesine Zubiri'nin biçim verdiği öne sürülmüştür.

İspanya İç Savaşı'nın yol açtığı kesinti dışında Madrid (1926-36) ve Barselona (1940-42) üniversitelerinde felsefe tarihi öğrettikten sonra özel dersler verdi, ayrıca çeşitli yapıtlar yayımladı. Bunlar arasında *Ensayo de una teoría fenomenológica del juicio* (1923; Yargı Yetisinin Fenomenolojik Bir Kuramı Üzerine Deneme), *Naturaleza, historia, Dios* (1944; Doğa, Tarih, Tanrı), *Sobre la esencia* (1962; Öz Üzerine) ve *Cinco lecciones de filosofía* (1963; Beş Felsefe Dersi) sayılabilir. Sonraki yapıtları arasında *Inteligencia sentiente* (1980; Duyum Yetisi Taşıyan Zekâ), *Inteligencia y Logos* (1982; Zekâ ve Logos) ve *Inteligencia y razon* (1983; Zekâ ve Us) üçlemesi yer alır.

Zuccarelli, Francesco, ZUCCHERELLI olarak da yazılır (d. 15 Ağustos 1702, Pitigliano, Toscana - ö. 30 Aralık 1788, Floransa, İtalya), 18. yüzyıl İngiliz manzara resmini etkilemiş İtalyan rokoko dönemi ressamı.

Resme çok küçük yaşta Paolo Anesi'den ders alarak başladığı, daha sonra Roma'da Giorgio Morandi'yle ve onun öğrencisi Pietro Nelli'yle çalıştığı sanılır. 1732 dolayında Venedik'e gitti ve Venedik okulu ressamlarına katıldı.

Akıcı bir teknik ve atmosferik ışık kullandığı, klasik kırsal nitelikler içeren şiirsel Arkadia manzaraları özellikle İngiltere'de çok beğeniliyordu. Zuccarelli ilk kez 1752'de gittiği bu ülkede 10 yıl kaldı ve manzara resimleriyle büyük ün kazandı. İngiltere'de ikinci kalışında ise (1765-71) Kraliyet Akademisi'nin kurucu üyesi (1768) ve III. George'un en sevdiği ressamlardan biri oldu. 1763'te Venedik Akademisi'ne seçildi, 1772'de de bu kurumun başına getirildi. Bergamo'da birçok resim yaptı, bir süre de Paris'te yaşadı, yaşamının son iki yılını da Roma ve Toscana'da geçirdi. Manzara resimlerinden başka sayısız çizim, birkaç dinsel konulu resim, oymabaskılar ve halı tasarımları da yapmıştır.

Zuccari, Federico, ZUCCARO ya da ZUCCHERI olarak da yazılır (d. y. 1540, Sant'Angelo in Vado, Urbino Düklüğü - ö. 20 Temmuz 1609, Ancona), Roma maniyerizminin en önemli temsilcisi olan ressam ve sanat kuramcısı. Tiziano'nun ölümünden sonra Avrupa'da resimleri en çok tanınan ressamlardan biri olmuştur.

1561'e değin ağabeyi ressam Taddeo Zuccari'ye çıraklık etti. 1565'te Floransa'da ressam, mimar ve yaşamöyküsü yazarı Giorgio Vasari'nin yanında çalıştı. *L'Idea de'scultori, pittori e architetti* (1607; Heykelcilerin, Ressamların ve Mimarların Düşünceleri) adlı yapıtında ve kendine ait Zuccari Sarayı'nın (Roma) duvarlarına yaptığı fresklerde maniyerizmin kuramının temellerini belirledi. 1593'te (bugünkü akademilerin ilk modeli olduğu düşünülen) Roma'daki Aziz Luka Akademisi'nin ilk başkanı oldu. Caprarola'da Tadeo'nun başladığı yapıtlardan bazısını tamamladı; 1574'te Fransa ve Felemenk'e geziler yaptı.

Federico Zuccari'nin yaptığı Zuccari Sarayı, 1593; Roma
Photo SASKIA, North Amherst, Massachusetts

1575'te İngiltere'de I. Elizabeth ve Leichester kontunun portrelerini yaptı. (Bu ikisi dışında, İngiltere'deki Zuccari'nin adını taşıyan yüzlerce portrenin gerçekte onun elinden çıkmadığı sanılmaktadır.) Daha sonra gerçekleştirdiği yapıtları arasında Floransa Katedrali'nin kubbe resimleri (1575-79), Venedik Düklük Sarayı'ndaki büyük bir tablo (1582) ve İspanya'da El Escorial'deki resimleri (1585-88) vardır. Son resimlerinde daha ağırbaşlı ve daha az maniyerist bir hava egemendir. Kendisi de maniyerizmin gözden düştüğünü görecek kadar yaşamıştır.

Zuccari, Taddeo, ZUCCARO ya da ZUCCHERI olarak da yazılır (d. 1 Eylül 1529, Sant'Angelo in Vado, Urbino Düklüğü - ö. 1/2 Eylül 1566, Roma), kardeşi Federico Zuccari'yle birlikte resimde Roma maniyerizminin öncüsü İtalyan ressam.

Roma'da kendi kendini yetiştirdi. 1550'lerde çeşitli sarayların cephelerine ve iç mekânlarına freskler, birkaç tane de dinsel konulu resim yaptı.

1559'da başladığı Caprarola'daki Farnese Villası'nın freskleri ve alçı bezemeleri üzerinde ölümüne değin çalıştı. Bunlar o dönemin en görkemli süslemeleri arasındaydı.

Zucchi, Niccolò (d. 6 Aralık 1586, Parma, Parma ve Piacenza Düklüğü - ö. 21 Mayıs 1670, Roma), İtalyan astronom. Yaklaşık 1616'da ilk aynalı teleskoplardan birini tasarladı. Teleskopuyla Jüpiter gezegeninin halkalarını ortaya çıkardı (1630) ve Mars'taki lekeleri inceledi (1640). 1652'de, fosforun ışığı depolamayıp ürettiğini gösterdi.

Zuckerman, Itzhak, YIZHAK CUKIERMAN olarak da yazılır, lakabı ANTEK (d. 1915, Varşova, Polonya - ö. 17 Haziran 1981, Tel Aviv, İsrail), II. Dünya Savaşı sırasında Yahudi direniş hareketinin önderlerinden. Varşova Gettosu Direnişi'nden(*) sağ kurtulan birkaç kişiden biridir.

Siyonist gençlik örgütlerinin oluşturduğu Hehaluts (Öncü) adlı federasyonda etkinlik gösteren Zuckerman, Nazilere karşı silahlı direnişi savundu ve Yahudilere karşı girişilen toplu katliamların sistemli bir yok etme programının başlangıcı olduğunu ilk dile getirenlerden biri oldu. Mart 1942'deki Siyonist örgütler toplantısına Hehaluts'un temsilcisi olarak katıldı ve toplantıda silahlı bir direniş örgütünün kurulmasını önerdi. Öteki temsilcilerin çoğu Nazileri daha baskıcı davranmaya yönelteceği gerekçesiyle başlangıçta bu tür bir örgütün kurulmasına karşı çıktılar. Ama yaklaşık 5 bin Yahudiyi taşıyan bir trenin Varşova Gettosu'ndan Treblinka'daki imha kampına doğru yola çıktığı öğrenilince Zuckerman'ın önerisi kabul edildi ve Mordehay Anielewicz'in(*) önderliğindeki Yahudi Savaş Örgütü (ŻOB) kuruldu. Zuckerman örgütün üç komutanından biri oldu ve ŻOB'la aynı zamanda kurulan, Yahudi Ulusal Komitesi'nin de (ŻKN) önderliğini üstlendi. Getto dışındaki yeraltı örgütleriyle olan bağlantıları sayesinde ŻOB'a el bombaları ve tüfek sağlamayı başardı. Varşova Gettosu Direnişi patlak verdiğinde kentin "Ârilerin tarafı" olarak adlandırılan kesiminde bulunan Zuckerman, sağ kalmayı başaran Yahudilerin saklanmalarına ve yurtdışına kaçmalarına yardımcı oldu. Yirmi gün süren çatışmalardan sonra Naziler yeraltındaki komutanlık sığınağını da ele geçirip Anielewicz ve yardımcılarını öldürünce gettoya dönerek yönetimi üstlendi. Çatışmalar sona ermeden önce aralarında karısı Zivia Lubetkin'in de bulunduğu 75 ŻOB üyesini kanalizasyonlardan, getto dışındaki yeraltı sığınaklarına kaçırdı.

Varşova Gettosu Direnişi'nin bastırılmasından sonra da yeraltında Nazilere karşı mücadeleyi sürdüren Zuckerman savaşın sonunda Yahudi mültecileri gizlice Avrupa'dan Filistin'e getirme işini örgütleyen grupta yer aldı. 1947'de karısıyla birlikte Filistin'e yerleşti ve Hayfa'nın güneyindeki Lohamei Hagetaot (İbranicede "Getto Savaşçıları") kibutzunun kurucuları arasında yer aldı. 1961'de karısıyla birlikte, iddia makamının tanığı olarak Alman savaş suçlusu Adolf Eichmann'ın davasına katıldı.

Zuckmayer, Carl (d. 27 Aralık 1896, Nackenheim, Almanya - ö. 18 Ocak 1977, Visp, İsviçre), iki dünya savaşının doğurduğu sorunları tartışan yapıtlarıyla tanınmış Alman oyun yazarı. Eleştirel bir bakışı yansıtmalarına karşın, yapıtlarında çağdaşı Alman yazarlarında görülen büyük umutsuzluğa rastlanmaz.

I. Dünya Savaşı'nda dört yıl orduda görev yaptıktan sonra kendini tümüyle edebiyata verdi. Yenilikçi tiyatrocular Bertolt Brecht ve Max Reinhardt ile yakınlığına karşın doğalcılığın tekniklerine bağlı kaldı. İlk başarısını, kendisine Kleist Ödülü'nü kazandıran *Der fröhliche Weinberg* (1925; Mutlu Üzüm Bağı) adlı komedisiyle elde etti. En beğenilen yapıtlarından biri, Prusya militarizmini yerdiği *Der Hauptmann von Köpenick*'ti (1931; Köpenick'li Yüzbaşı).

Carl Zuckmayer
Bavaria-Verlag

1933'te siyasal baskılar yüzünden Avusturya'ya göç etmek zorunda kaldı. *Der Schelm von Bergen*'i (1934) orada yazdı.

1939'da ABD'ye giderek Amerikan yurttaşlığına geçti. Ünlü oyunlarından *Des Teufels General*'i de (1946; Şeytanın Generali) orada yazdı. Vicdanlarının sesiyle ülkelerine olan bağlılıkları arasında bocalayan insanları konu alan bu yapıt Zuckmayer'in oyun yazarlığında yeni bir dönemin başlangıcı oldu. İlk yapıtlarının yaşam dolu, keyifli havası yerini eleştirel ve ahlaki değerlendirmelere bıraktı. *Barbara Blomberg* (1949), *Der Gesang im Feuerofen* (1950; Kızgın Ocağın Şarkısı) ve nükleer fizikçi Klaus Fuchs'un vatana ihanetle suçlanmasını konu alan *Das kalte Licht* (1955; Soğuk Işık) bu tür yapıtlardı.

Zuckmayer 1946'da İsviçre'ye yerleşti. 1952'de toplu yapıtlarıyla Goethe Ödülü'nü aldı. Öbür yapıtları arasında denemeler, oyun uyarlamaları, *Der blau Engel* (1930; *Mavi Melek*) gibi film senaryoları, *Salwàre; oder, die Magdalena von Bozen* (1936; Salwàre ya da Bozen'li Magdalena) gibi romanlar ile yalnızca İngilizcesi yayımlanan *Second Wind* (1940; İkinci Rüzgâr) ve *Als wär's ein Stück von mir* (1966; Benden Bir Parçaymış Gibi) adlı iki otobiyografi vardır. Toplu yapıtları dört cilt olarak 1961'de yayımlanmıştır.

Zuckmayer'in *Katherina Knie* (1929) adlı yapıtı 1954'te aynı adla Türkçeye çevrilmiştir.

Zuckmayer, Eduard (d. 1890, Nackenheim, Almanya - ö. 2 Temmuz 1972, Ankara, Türkiye), Alman besteci, müzik eğitimcisi. 1938'den ölümüne değin Gazi Eğitim Enstitüsü (bugün Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) Müzik Bölümü'nün yöneticiliğini yapmıştır. Yazar Carl Zuckmayer'in ağabeyidir.

Beş yaşında piyano çalmaya başladı. On bir yaşında ilk bestelerini yaptı. Hukuk öğrenimini yarıda bırakarak tümüyle müziğe yöneldi. Münih, Berlin ve Bonn üniversitelerinde müzikoloji, felsefe ve sanat tarihi öğrenimi yaptı. 1914'te Köln Konservatuvarı'nın orkestra şefliği ve piyano bölümlerini bitirdi. Aynı yıl Mainz Kent Operası'nın müzik yöneticiliğine atandı. Mendelssohn ve Bach yarışmalarında ödül kazandı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir süre Frankfurt am Main'da orkestra şefi, piyanist ve piyano öğretmeni olarak çalıştı. Ardından Mainz Konservatuvarı'nda piyano profesörlüğüne atandı. Çağdaş Müzik Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. 1936'da Paul Hindemith'in aracı olmasıyla Ankara'ya gitti ve Türkiye'de müzik eğitimi konusunda yürütülen çalışmalara katıldı. 1938'de Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü başkanlığına getirildi. Ayrıca Ankara Devlet Konservatuvarı'nda ders verdi. Türkiye'de Batı müziği alanında uzun bir süre ana çizgilerini onun saptadığı öğretim modeli uygulandı. Zuckmayer ayrıca birçok Türk müziği yapıtının çoksesli düzenlemesini de hazırladı.

zufaotu (*Hyssopus officinalis*), ballıbabagiller (*Lamiaceae* ya da *Labiatae*) familyasından bahçe bitkisi. Çok eskiden beri yiyecek ve içeceklere koku verici olarak katılan, ayrıca halk arasında ilaç olarak kullanılan bu bitkinin tatlı bir kokusu, acımsı ve baharlı bir lezzeti vardır. Zufaotu yapraklarından hazırlanan, içine bal katılmış çay boğaz ve akciğer hastalıklarına karşı

Zufaotu (*Hyssopus officinalis*)
Walter Dawn

kullanılan geleneksel bir ilaçtır; zufaotu bazen de dışarıdan bere ve eziklere uygulanır. Günümüzde en çok et, balık, sebze yemeği ve salatalara, ayrıca absent gibi içeceklere baharat olarak katılır. Yapraklarından çıkarılan uçucu yağ ise parfüm yapımında kullanılır.

Zufaotu 0,5 m yüksekliğinde çokyıllık küçük bir bitkidir. Dört köşeli, odunsu ve ince gövdesi benekli, oval yapraklar taşır. Gövdelere karşılıklı çiftler halinde dizilmiş olan bu yaprakların boyu yaklaşık 2-3 cm, eni 1 cm'den azdır. Mavimsi mor, pembe, kırmızı ya da beyaz küçük çiçeklerin oluşturduğu uzun başakları haziran'dan başlayarak eylüle kadar açar. Anayurdu Avrupa'nın güneyinden Orta Asya'nın doğusuna doğru uzanan bölgelerdir.

Zug (Almanca), Fransızca ZOUG, İsviçre'nin ortakuzey kesiminde kanton. Yönetim merkezi Zug kenti, yüzölçümü 239 km²'dir; 31 km²'lik kesimi Zug ve Ageri göllerinden oluşur. Batıda Luzern ve Aargau, kuzeyde Zürich, doğu ve güneyde Schwyz kantonlarıyla çevrilidir. Dağlık İsviçre Platosunun orta kesiminde yer alır. Yükseklik doğu sınırı yakınındaki Yüksek Rone Masifinde 1.205 m'ye, göllerin arasındaki Rossberg Masifinin bir parçasını oluşturan Zug Dağında da 1.039 m'ye ulaşır. Kantondaki başlıca akarsu Schwyz kantonundan doğan Lorze Irmağıdır. Lorze Irmağı Ageri ve Zug göllerinden geçtikten sonra kuzeybatıya doğru akar ve kantonun kuzeybatı sınırını oluşturan Reuss Irmağına katılır.

Ageri Gölünün güneydoğu köşesi yakınındaki Morgarten İsviçre Konfederasyonu'nun 1315'te Habsburglara karşı büyük bir zafer kazandığı yerdir. 1798'de kanton halkı Fransız ordusuna karşı büyük direniş gösterdiyse de, Zug bir süre sonra işgalci Fransız ordusunun kurduğu Helvetia Cumhuriyeti'nin bir parçası oldu ve cumhuriyetin en büyük kantonu olan Waldstätten'e bağlandı. 1803'te Helvetia Cumhuriyeti dağıtılıp yerine İsviçre Konfederasyonu oluşturulunca yeniden kanton statüsü kazandı. 1845'te Sonderbund'u (Almancada "Ayrılıkçı Birlik") kuran Katolik kantonlar arasında yer aldı. 1847'de İsviçre Meclisi'nin Sonderbund'un dağıtılması ve Cizvitlerin ülkeden sürülmesi yolunda bir karar alması üzerine başlayan savaşa katıldı. 1848 ve 1874'te federal anayasa tasarılarına karşı oy kullandıysa da bu anayasaların yürürlüğe girmesini engelleyemedi. Bugünkü kanton anayasası 1894'te kabul edildi.

Kanton ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanır; özellikle meyvecilik büyük önem taşır. Başlıca sanayi dalları metal eşya, tekstil ve alkollü içki üretimidir. Kanton halkı Almanca konuşur ve büyük bölümü Katoliktir. Nüfus (1991 tah.) 84.908.

Zug (Almanca), Fransızca ZOUG. İsviçre'nin ortakuzey kesimindeki Zug kantonunun merkezi kent. Zug Dağının (1.039 m) eteklerinde, Zug Gölünün kuzeydoğu kıyısında ve Zürich'in hemen güneyinde yer alır. Adı kayıtlarda ilk kez 1242'de, Kyburg kontlarının mülkü olarak geçen kent 1273'te Habsburg hanedanından gelen ilk Alman kralı I. Rudolf tarafından satın alındı. 1352'de İsviçre Konfederasyonu'na katıldı. Habsburglar uzun bir karışıklık döneminden sonra kent üzerindeki bütün haklarından vazgeçtiler. Zug daha sonra Schwaben kentlerinin Habsburg hükümdarı Leopold'a karşı oluşturdukları birliğe girdi ve 1386'da birlik kuvvetlerinin zaferiyle sonuçlanan Sempach Çarpışması'na katıldı. Reform döneminde de Katolik olarak kaldı ve 1586'da Altın (Borromeo) Birliği'nin üyesi oldu. 14. ve 15. yüzyıllarda çevredeki toprakları ele geçirdi ve bunları 1798'deki Fransız işgaline değin elinde tuttu. Kentteki önemli tarihsel yapılar arasında Saat Kulesi (1480), Belediye Sarayı (1505), St. Oswald Kilisesi (1478-1545) ve Kapuçinlere ait manastır (1597) sayılabilir. Önemli bir sığır pazarı olan Zug'da madeni eşya, elektrikli aletler ve tekstil üretilir. Kent halkı Almanca konuşur ve çoğunluğu Katoliktir. Nüfus (1983 tah.) 21.369.

Zugspitze, Almanya'nın en yüksek doruğu (2.962 m). Bavyera Alpleri'ndeki Wetterstein Dağlarının bir parçasıdır. Ülkenin güneydoğusunda Avusturya sınırında yer alır. Doruğa batıdaki Eibsee köyünden 1924-26 arasında yapılan bir teleferikle, kuzeydoğudaki Garmisch-Partenkirchen kasabasından da demiryoluyla ulaşılır. Manzarasının güzelliğiyle tanınan Zugspitze, kış sporlarına ve dağcılığa elverişlidir. Zugspitze'de bir de gözlemevi vardır.

Zuiderzee, Hollanda dilinde GÜNEY DENİZİ. 13-20. yüzyıllar arasında Kuzey Denizinin Hollanda topraklarına sokulan girintisi. Yaklaşık 5.000 km²'lik bir alanı kaplayan girinti, Kuzey Denizinden günümüzde Batı Friz Adalarını oluşturan kum düzlükleriyle ayrılıyordu. Bu düzlüklere 400 dolaylarında yerleşen Frizler, denizin yükselmesine karşı ilk setleri ve *terpen* (*werden*) denen tümsekleri inşa ettiler.

Sonradan Zuiderzee'yi oluşturan arazi İS 1. yüzyılda yer yer tatlı su gölleriyle kaplı bir düzlüktü. Orta kesimde yer alan en büyük göle Romalılar Flevo Lacus adını vermişti. Denizle doğrudan bağlantılı olmayan bu göllerin suları, Ren'in bir koluyla denize boşalıyordu. Denizin yükseldiği bir dönemde (İS 250-600) ırmak ile Flevo Lacus genişledi. Ardından bir süre deniz çekildiyse de, 13. yüzyılda, özellikle 1219 ve 1282'de suların aşırı yükselmesi sonucu Zuiderzee oluştu.

1000 dolaylarında *terpen* bölgesi tümüyle setlerle çevrilmişti. Setler içindeki su düzeyini denetim altına alma çabaları sonucunda, sularla kaplı bir alanı ıslah edip tarıma açma uygulaması ortaya çıktı (*bak.* polder). 1667'de de Zuderzee'yi barajlarla kapama düşüncesi doğdu. Ama bu düşünce ancak 1916'daki taşkından sonra Cronelis Lely'nin geliştirdiği planın benimsenmesiyle uygulamaya kondu. 1927-32 arasında yapılan 30 km uzunluğundaki Afsluitdijk (Çevre) Barajı, Kuzey Denizine açılan Waddenzee ile içeride kalan IJssel Gölünü (IJsselmeer) birbirinden ayırdı. Pompalama istasyonları, hendekler, savak ve gemi havuzlarıyla IJssel Gölü kıyıları 1980'lere değin tarıma elverişli hale getirildi. Bunun sonucunda iyice küçülen IJssel Gölü giderek bir tatlı su gölüne dönüştü ve planlanan beş polderden dördü tamamlandı. *Ayrıca bak.* IJssel Polderleri.

Zuidholland, Hollanda dilinde GÜNEY HOLLANDA. Hollanda'nın batısında, Kuzey Denizi kıyısında il (*provincie*). Kuzeyde Noordholland, doğuda Utrecht ve Gelderland, güneyde Noordbrabant ve Zeeland illeriyle

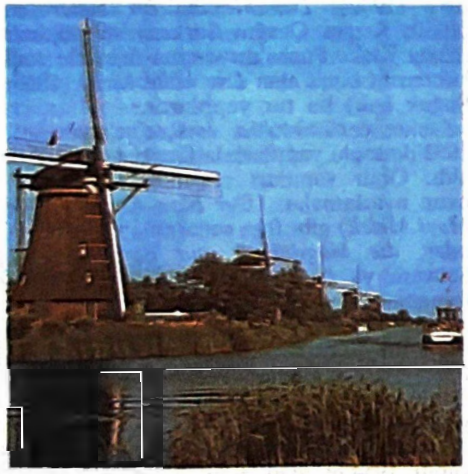

Zuidholland'da kanal boyunca yel değirmenleri, Hollanda
Eric Carle—Shostal/EB Inc.

çevrilidir. Yüzölçümü 2.905 km² olan il topraklarının sularını Lek, Waal ve Maas (Meuse) ırmaklarının kolları toplar. Dordrecht, IJsselmonde, Hoeksche Waard, Voorne-Putten ve Goeree-Overflakkee adaları Zuidholland iline bağlıdır. Zuidholland, tarihsel Holland ilinin 1840'ta Noordholland ve Zuidholland olarak ikiye ayrılmasıyla oluşturulmuştur.

İlin kumullar ve kumsallarla kaplı kıyı şeridi temelde bir dinlence ve eğlence merkezidir. Kumulların rüzgâr almayan taraflarında eski Leiden ve Delft kentleriyle başkent Lahey yer alır. Lahey aynı zamanda il merkezidir. *Geest* olarak bilinen kumlu ve alüvyonlu toprakların büyük bölümünde bahçecilik yapılır; Leiden'in kuzeyindeki Bulbland'da çiçek soğanı, kuzeybatıdaki Rijnsburg bölgesinde sebze ve çiçek, Lahey'in güneyindeki Westland'de ise meyve ve sebze (özellikle domates, salatalık ve üzüm) yetiştirilir. Daha iç kesimlerde turbalıklar ve verimli alüvyonlu topraklar yer alır; göllerin kurutulmasıyla kazanılan arazilerde (*polder*) tarım, öteki kesimlerde mandıracılık, doğuda ise peynir üretimi önem taşır.

Hollanda'nın güneybatı bölümlerini gelgit etkilerinden korumak amacıyla geliştirilen Delta Projesi(*), bağlı adaların doğal yapısının sürekli olarak değişmesine yol açmaktadır. Denizden kazanılan killi topraklarda yaygın biçimde tarım yapılır.

İlin ekonomik açıdan en önemli kesimi Yeni Suyolu (Nieuwe Waterweg) ve Lek, Noord ve Merwede ırmakları boyunca uzanan Rotterdam sanayi bölgesi ve limanıdır. Nüfus (1990 tah.) 3.219.839.

Zukerman, Pinchas (d. 16 Temmuz 1948, Tel Aviv, İsrail), İsrail asıllı ABD'li keman virtüözü. Ayrıca viyola da çalmaktadır.

Keman çalmaya altı yaşında başladı. Sekiz yaşında Tel Aviv Müzik Akademisi'ne girdi, orada İlona Feher'in öğrencisi oldu. 1962'de Isaac Stern'in maddi desteğiyle New York kentine gitti, Juilliard Müzik Okulu'nda Ivan Galamian ile çalıştı. 1967'de Leventritt Ödülü'nü kazananlardan biri oldu. Çıktığı Kuzey Amerika turnesinden ve 1969'da onu izleyen New York konserinden sonra Avrupa'da da turneler yaptı. Daniel Barenboim'le Beethoven'ın bütün keman sonatlarını, Barenboim ve Jacqueline du Pré ile birlikte piyano üçlülerini plağa doldurdu. 1974'te Londra'da ilk kez orkestra yönetti. 1980'de Minnesota'daki St. Paul Oda Orkestrası'nın müzik yöneticiliğine atandı.

Zukor, Adolph (d. 7 Ocak 1873, Ricse, Macaristan - ö. 10 Haziran 1976, Los Angeles, California, ABD), Famous Players adlı büyük film şirketinin kurucusu ABD'li girişimci. Uzun yıllar Paramount Pictures Corporation'ın yönetim kurulu başkanlığını yapmıştır.

On beş yaşındayken ABD'ye göç etti. 1903'te 1 *cent*'le çalışan makinelerin yer aldığı bir eğlence merkezine ortak oldu. 1904-12 arasında ortağı Marcus Loew'la birlikte sinema salonları işletti. 1912'de

Adolph Zukor, Mary Pickford ile
Turhan Gürkan Arşivi

Loew'la ortaklığına son verdikten sonra başrolünü Sarah Bernhardt'ın oynadığı İngiliz-Fransız ortak yapımı *La Reine Elisabeth* (Kraliçe Elizabeth) adlı filmin ABD'deki haklarını satın aldı ve filmin tek dağıtımcısı olarak büyük bir servet elde etti. Daha sonra Broadway'in başarılı oyuncularıyla film yapma düşüncesini geliştirdi. Famous Players adlı şirketi kurarak *The Count of Monte Cristo* (Monte Kristo Kontu) ve *The Prisoner of Zenda*'yı (Zenda Mahkûmu) yaptı. Daha sonra Hollywood'da sinema oyunculuğu yapması için Mary Pickford'la anlaştı.

Zukor 1916'da Famous Players'ı Jesse L. Lasky'nin Jesse Lasky Feature Play Company'siyle birleştirdi ve yeni şirketin başına geçti. Ertesi yıl da Famous Players-Lasky Corporation'ın dağıtım şirketi Paramount Pictures Corporation'ın yöneticisi oldu. 1935'te Paramount'un yönetim kurulu başkanlığına getirildi ve 103 yaşında ölene değin bu görevde kaldı.

Zukor star sisteminin(*) önemini fark eden ve oyuncularına yüksek ücret ödeyen ilk yapımcılardandı. Başarısının bir başka nedeni de çok sayıda sinema salonunu denetimi altında tutmasıydı. *The Public Is Never Wrong* (Halk Asla Yanılmaz) adlı otobiyografisi 1953'te yayımlandı.

Zulia, Venezuela'nın kuzeybatısında eyalet. Kuzeyde Venezuela Körfezi, batıda da Kolombiya ile çevrilidir. Yüzölçümü 63.100 km²'dir. Antil Denizinin bir girintisi olan Maracaibo Gölü(*) eyalet topraklarının içine sokulur. Büyük bölümü düzlüklerden oluşan eyaletin güneyinde sıcak ve nemli, kuzeyinde ise kuru bir iklim hüküm sürer. Eyalet toprakları batıdaki Perijá Dağlarına ve güneydoğudaki Mérida Cordillerasına doğru yükselir. Eskiden tarımsal kaynaklarının sınırlılığı nedeniyle Venezuela'nın en yoksul eyaletlerinden biri olan Zulia, 1917'de yörede petrol bulunmasından sonra hızla gelişti. Maracaibo Gölü kıyıları dünyanın başlıca petrol bölgelerinden biridir. Venezuela petrolünün yaklaşık üçte ikisi burada üretilir. Bölgede çok sayıda rafineri, boru hattı ve binlerce petrol kuyusu vardır. Ekonomik gelişmeye bağlı olarak eyalet nüfusu büyük bir artış göstermiştir. Eyaletin yönetim merkezi, gölün kıyısında yer alan ve ülkedeki ikinci büyük yerleşme olan Maracaibo(*) kentidir. Nüfus (1990) 2.387.208.

Zulkadriye Eyaleti, ZÜLKADİRİYE EYALETİ olarak da bilinir, Osmanlı döneminde Güneydoğu Anadolu'da yönetim birimi.

Osmanlıların Çaldıran Savaşı (1514) sonrasında Dulkadıroğullarından aldığı Maraş (bugün Kahramanmaraş) ve çevresi 1522'de Zulkadriye Eyaleti olarak örgütlendi. Eyalet, merkez sancağı (paşa sancağı) Maraş dışında Malatya, Ayntab (sonradan Gaziantep), Samsat ve Kars sancaklarını içine alıyordu. Maraş beylerbeyinin yıllık hası 628.450 akçe, sancakbeylerinin hasları da 300-500 bin akçe arasındaydı. Eyaletteki toplam zeamet 29, tımar 2.140'tı. Asker gücü, cebelülerle birlikte 5.500 atlı dolayındaydı. Eyalet toprakları önceleri mirî mukataa ve malikâne olarak yönetildi.

17. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıl ortalarına değin eyalet yönetimi, özel yetkiler tanınarak mirimiran rütbesi ve "mutasarrıf" sanı verilen Rişvanzadelere bırakıldı. Ama yöredeki ileri gelen aileler arasında sık sık çıkan çatışmalar nedeniyle Zulkadriye'de güçlü bir merkezi denetim sağlanamadı.

Adı 1831'de Maraş olarak değiştirilen eyalet, 1839'da Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Kavalalı İbrahim Paşa'nın askerlerince işgal edildi. İbrahim Paşa bir buçuk yıl kadar Maraş'ta kaldı. 1840'ta yeniden Osmanlı yönetimine geçen yöre önce kaza olarak örgütlendi. Kısa bir süre sonra da Maraş sancağı olarak Halep'e bağlandı. Osmanlı Devleti'nin son döneminde merkez sancak Maraş'ın dışında Elbistan, Zeytun, Andırın, Pazarcık kazalarını içine alan Maraş sancağı, Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra vilayet oldu.

zulla, camilerin iç avlusuna bakan gölgelik. İlk örneğinin Hz. Muhammed'in Medine'deki evinin avlusunda, hurma ağacından direklerin üstüne dal ve yaprakların konmasıyla yapıldığı bilinir. İklime uygun olduğu için özellikle Arabistan gibi sıcak ülkelerde uzun süre kullanılmıştır.

zulmet (Arapçada "karanlık"), İslam düşüncesinde kötülüklerin simgesi.

Zerdüşt dinindeki *Angra Mainyu*'nun (Yıkıcı Kötü Ruh) tüm kötülüklerin kaynağı olduğu ve karanlıkla simgelendiği, *Spenta Mainyu*'nun (İyi Ruh) iyiliğin ilkesi olduğu ve ışıkla simgelendiği inancı, İslam düşüncesinde 12. yüzyılda Sühreverdî(*) tarafından yeniden yorumlanarak İşrakiyenin(*) temel kavramlarından biri durumuna getirildi. Buna göre nur (ışık) Tanrı'yı ve tanrısal olanı, zulmet (karanlık) ise onun karşıtlarını simgeler. Bütün gerçeklik nur ve zulmetin derecelerinden oluşur. Mutlak gerçeklik, sonsuz ve sınırsız tanrısal öz olan nurü'l-envar'dır (nurların nuru). Nuru'l-envar varlıktır; onun olmaması durumu ise zulmet ve yokluktur (adem). Bu nedenle gerçeklik temelde nur ve zulmet olarak ikiye ayrılır. Kendi kendine var olan nur, nur-ı cevheri (özel nur) ya da nur-ı mücerrede (soyut nur) olarak adlandırılır. Bir başka varlığa bağlıysa o zaman da nur-ı arızî (ilineksel nur) adını alır. Zulmet, kendi kendine varsa belirsizlik (gasak), başka bir nedene bağlı olarak varsa biçim (hey'e) olarak adlandırılır.

Varlıkların kavrama düzeyleri de nur ve zulmetle bağlantılıdır. Kendinin bilincinde olan ve varlığı kendinden gelen varlıklar Tanrı, melekler, arketipler (ayan-ı sabite) ve insan ruhu gibi cisimsel olmayan nurlardır. Kendi bilincine ulaşmak için başka bir varlığa bağımlı olanlar ise yıldızlar ve ateş gibi ilineksel nurlardır. Kendinin bilincinde olan ama varlığı kendinden olmayan varlıklar tüm doğal cisimler gibi zulmettir.

Zulu dili, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, özellikle Natal Eyaleti'nin Zululand bölgesinde konuşulan Bantu dili. Zosa, Svazi, Basuto, Batsvana, Bavenda ve Bandebele dilleriyle birlikte Nijer-Kongo ailesinin Benue-Kongo koluna bağlı Bantu dillerinin Güneydoğu ya da Anguni alt öbeğine girer. Zulu ve Zosa dilleri aynı dilin lehçeleri sayılacak kadar benzeşirse de, bu dilleri konuşanlar bunları ayrı birer dil kabul eder.

Zulu dili, başta Afrikaner dili ve İngilizce olmak üzere yabancı dillerden birçok sözcük almıştır. Ses sisteminde, büyük olasılıkla Koisan dillerinden alınma üç tür şaklamalı ses vardır. Sözcüklerin çoğu, ünlüyle biter.

Zulu Savaşı, Güney Afrika'nın doğu kesiminde, İngilizlerin Zulular ezmesiyle sonuçlanan savaş (1879). Savaştan önce Tugela Irmağı Zululand ile İngiliz sömürgesi Natal arasındaki sınırı oluşturuyordu. 1870'lerin başlarında Zulular reisliğini üstlenen Cetevayo(*), İngiliz egemenliğine son verebilmek amacıyla 40-60 bin askerden oluşan, iyi donatılmış, disiplinli bir ordu kurdu. 1878'in sonlarında ordusunu dağıtması ve giriştiği eylemler nedeniyle tazminat ödemesi yolunda Natal yönetiminin verdiği ültimatomu reddetmesi üzerine, Lord Chelmsford komutasındaki İngiliz birlikleri Ocak 1879'da Zululand topraklarına saldırdı. Bir süre sonra karşı saldırıya geçen Zulu ordusu 800 İngiliz askerini öldürdü; ayrıca yaklaşık bin tüfekle bunlara ait cephaneyi ele geçirdi. Ama İngiliz takviye birliklerinin gelmesi üzerine Cetevayo kaçtı. Bu arada III. Napoléon'un oğlunun serüven tutkusuyla nisanda İngiliz birliklerine katılması, haziranda da bir Zulu baskını sırasında öldürülmesi İngilizleri zor durumda bıraktıysa da Zulular karşı başarılarını engellemedi. Sonunda, Cetevayo temmuzda teslim oldu. Böylece İngiliz denetimine giren Zululand 1897'de de Natal'ın bir parçası haline getirildi.

Zululand, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, günümüzde Natal ilinin kuzeydoğu kesimindeki tarihsel bölge. Zulularını(*) yaşadığı toprakların adıdır.

Zulular Dingisuayo'nun (hd 1809-17) yönetimindeyken Mtetua İmparatorluğu'nun içinde yer alıyorlardı. Onun ölümünden sonra Shaka'nın (hd 1816-28) yönetiminde düzenli ve etkili bir savaş gücü oluşturarak komşuları üzerinde üstünlük kurdular ve günümüzdeki Natal topraklarının büyük bölümünü ele geçirdiler. Shaka'nın ardılı Dingane'nin hükümdarlığı sırasında Boerler, Dingane'nin kardeşi Mpande ile ittifak kurarak Zulu İmparatorluğu içindeki nufuzlarını artırdılar ve 1840'ta Dingane'yi devirdiler. Zulu devletinin varlığı sürdüyse de Mpande'nin (hd 1840-72) yönetiminde Boerler ile İngilizler Zulu topraklarının çeşitli kesimlerini işgal ettiler. Bu arada 1838'de Natal'a girmiş olan İngilizler, burasını 1843'te ilhak ettiler. Mpande'nın ardılı Cetevayo, Zulu ordusunu dağıtmayı ve İngiliz denetimine girmeyi reddedince 1878'de savaş çıktı. İngilizler Temmuz 1879'da, kötü donatılmış Zulu ordusunu yenilgiye uğrattı, ardından Zulu topraklarının kalan bölümünü de işgal ederek Zululand'ı 13 küçük krallığa böldü.

Zululand 1887'de, Natal Yerli Yasası'yla bir İngiliz kraliyet sömürgesi durumuna getirildi. 1894 tarihli Natal Yerli Yasaları uyarınca Zulu topraklarının üçte ikisi yerli halkın kullanımına ayrıldı. Bu arada, İngilizler 1888 ve 1906'daki ayaklanmaları bastırdılar. Zululand 1897'de Natal'a katılarak onun bir parçası haline getirildi. Zulular için 1970'lerde kurulan ve tarihsel Zululand'ın bazı alanlarını kapsayan Bantustan (sonradan Siyah yurtluk), KwaZulu olarak da bilinir.

Zulular, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Natal yönetim bölgesinde yaşayan ve Anguni dillerinden birini konuşan halk. Güney Bantuların bir kolu olan Zulularla Svaziler ve Zosalar (Xhosalar) arasında sıkı etnik, dilsel ve kültürel bağlar vardır.

Geleneksel uğraşları tahıl yetiştiriciliği olan Zulular, seyrek ağaçlı çayırlarda büyük sığır sürüleri de besler, sürülerini komşularının hayvanlarını yağmalayarak genişletirlerdi. Avrupalılar 19. yüzyıldaki uzun savaşların sonucunda Zulu'ların otlaklarını ve su kaynaklarını ellerinden aldılar. Böylece servetlerinin büyük bölümünü yitiren Zulular günümüzde genellikle beyazlara ait çiftliklerde ya da kentlerde ücretli işçi olarak çalışırlar.

Zulular 19. yüzyılın başında, reisleri Shaka önderliğinde Natal'daki komşu Angunilerle(*) birlikte güçlü Zulu Krallığı'nı kurmadan önce, Anguni dillerinden birini konuşan çok sayıdaki klandan birini oluşturuyorlardı. Günümüzde de Zulularda temel toplumsal birim klanlardır. Her klan, kendi tarlaları ve sürüleri üzerinde hak sahibi olan ve klanın en yaşlı erkeğinin önderlik ettiği birkaç babayanlı aileden oluşur. Babanın otoritesinin son derece güçlü olması nedeniyle Zulular babaerkil bir halk olarak nitelenebilir. Çokkarılı olan erkeklerin karıları arasında başta en büyük oğlun annesi "büyük eş" olmak üzere yaş sırasına dayalı katı bir hiyerarşi vardır. Dul kadınlar kayınbiraderleriyle evlenmeye zorlanabilir. Zulularda kadınların ölü bir akrabanın ruhuyla evlendikleri "hayalet evlilik"lere de

rastlanır. Her klanın en yaşlı erkeği, o klanın reisi ve savaştaki önderidir. Reis barış zamanlarında yargıçlık görevi de yürütür. Genellikle reisin yakın akrabaları arasından seçilen başkanlar (*induna*), klanın değişik bölümlerinden sorumludur. Söz konusu klan sistemi, reislerin çoğuyla akraba

Bir Zulu şefi
Authenticated News International

olan Zulu kralının yönetimi altındaki bütün Zulu topraklarında geçerliydi. Zulu Krallığı kurulduğu sırada reislerin çoğu kraliyet klanından kadınlarla evli olan ya da ayrılıkçı klan reislerinin yerine geçirilmiş kral soyundan kişilerdi.

Kral genellikle otokrat hatta despot bir kişi olmasına karşın çevresinde güvenilir danışmanlar bulundurur, reisler ve başkanlar ise yönetsel ve yasal konularda krala önerilerde bulunmakla görevli bir kurul oluştururdu. Reislerden oluşan mahkemelerin kararlarına yapılan itirazlar, kararlarında örf ve âdetlerle halkın isteklerini göz önünde bulundurması beklenen krala sunulurdu; kral büyük suç işleyenleri para cezasına çarptırırdı. Son derece örgütlü askeri bir toplum oluşturan Zulularda erkek çocuklar yetişkinliğe yaş kümesi olarak bilinen gruplar halinde geçerlerdi. Her yaş kümesi Zulu ordusunun bir birimini oluşturur ve kralın doğrudan denetimi altındaki kraliyet kışlalarında yaşardı. Daha sonra alaylar (*impi*) oluşturan bu erkekler, ancak kral bütün yaş kümesine izin verdiği zaman evlenebilirlerdi. Zulular, atalarına tapan ve yaratıcı bir tanrıya, cadılara ve büyücülere inanırlardı. Bütün Zuluları ilgilendiren büyülerden ve yağmur dualarından sorumlu olan kral, ekim, savaş, kuraklık ya da kıtlık dönemlerinde bütün Zulular adına kral soyunun atalarını yardıma çağıran ayinler düzenlerdi. Sonradan Hıristiyanlığı benimseyen Zulular günümüzde bazıları büyük servet ve güç sahibi başkanlarca yönetilen bağımsız ya da ayrılıkçı kiliselere dağılmış durumdadırlar.

Günümüzde kralın, reislerin ve askeri sistemin Zulu toplumu üzerindeki gücü ve önemi azalmıştır. Genç Zuluların çoğu Güney Afrika'nın başka yerlerinde iş aramak üzere Natal'dan ayrılmaktadır. Ama hemen hemen bütün Zulular büyük kıvanç duydukları geleneksel kültür ve tarihlerini unutmamaktaki kararlılıklarını korumaktadır.

Zumalacárregui y de Imaz, Tomás de (d. 29 Aralık 1788, Ormáiztegui - ö. 24 Haziran 1835, Cegama, İspanya), I. Carlismo Savaşı'nın (1833-39) önde gelen komutanları arasında yer alan İspanyol asker.

1808'de hukuk öğrenimini yarıda bırakarak Fransa'ya karşı sürdürülen İspanyol Bağımsızlık Savaşı'na katıldı. Bu savaş sırasında ordu içinde hızla yükselerek yüzbaşı oldu. Ama bir süre sonra kralcılığı ve dinsel bağnazlığı yüzünden gözden düştü ve 1823'e değin rütbesi yükseltilmedi. Bu tarihte albaylığa yükseltilerek El Ferrol del Caudillo askeri valiliğine getirildi.

Aralık 1833'te Carlos María Isidro de Borbón'un taht üzerindeki hak iddialarını destekleyen ve Carlismo adıyla anılan harekete katıldı. Yorulmak bilmez örgütleyiciliğiyle İspanya'nın kuzeyindeki Navarra ve Bask bölgelerinde bir ordu topladı ve eğitti. I. Carlismo Savaşı sırasında yetenekli bir taktikçi olarak dikkati çekti. Art arda bir dizi zafer kazandığı bir dönemde kendisinden kuzeydeki Bilbao limanını kuşatması istendi. Bunun doğru bir karar olmadığını düşünmesine karşın emre uyarak kuşatmayı başlatan Zumalacárregui burada aldığı küçük yaraya yeterli tıbbi müdahale yapılamadığı için öldü.

Zumpe, Johann Christoph (d. 1735, Saksonya ? - ö. 1800, Almanya), Alman piyano yapımcısı. Bilinen ilk İngiliz piyanosunu yapmıştır (1766).

Ünlü Alman çalgı yapımcısı Gottfried Silbermann'ın çırağıydı. 1750'lerde İngiltere'ye göç etti; İsviçre asıllı klavsen yapımcısı Burkar Shudi'nin (Barkhardt Tschudi) yanında çalıştı. 1761'de kendi işini kurdu.

Daha çok tek hareket düzenekli kare piyanolar yaptı. Bu basit düzenek ev tipi çalgılar için çok uygundu; daha sonra başka yapımcılar tarafından da çok kullanıldı. Zumpe, piyanolarında kaliteyle ucuzluğu birleştirdiği için zengin oldu. Zumpe, 1784'te Almanya'ya geri döndüğünde İngiltere'deki ortaklarına gelişmekte olan bir işletme bıraktı. Johann Christian Bach Londra'da 1768'deki konserinde Zumpe piyanosu çalmıştı ve bu İngiltere'deki ilk piyano resitaliydi. Zumpe piyanodan başka, *cittern* de (bir tür gitar) üretmiş ve en az bir klaviorganum (piyanoyla orgun bileşimi) yapmıştır.

zun, Wade-Giles yazımında TSUN (Çincede "kurban kabı"), Çin'de daha çok Shang hanedanı dönemiyle (İÖ 18-12. yy) Zhou hanedanı dönemi başlarında (İÖ 1111 - y. 900) üretilmiş, olasılıkla şarap koymaya

Siyah vernikli bir tunç *zun*, Shang hanedanı (İÖ 18-12. yy); Metropolitan Sanat Müzesi, New York kenti
Metropolitan Museum of Art, New York kenti

yaradığı sanılan, iç hacmi geniş çeşitli kaplara verilen genel ad. İki temel cinsi vardır. Biri çok büyük bir *gu*'ya(*) benzer. Öteki ise çoğunlukla hayvan biçimlerinde olur, üstü hayvan örgeleriyle bezenmiştir.

Zuniler, ABD'de, New Mexico eyaletinin ortabatısında; Arizona eyaleti sınırında yaşayan Kuzey Amerika Yerlileri. Pueblo Yerlilerinden olan Zuniler Penuti dillerinden birini konuşurlar. Kökenlerine ve tarihlerinin ilk dönemlerine ilişkin bilgi olmamakla birlikte, Zuni mitolojisinde atalarının yeraltından çıktıkları ve bugünkü topraklarına yerleştikleri anlatılır. Zuniler 16. yüzyılda ilk kez İspanyollarla karşılaştıklarında başta Hawikuh olmak üzere altı ya da yedi *pueblo*'da(*) toplanmış durumdaydılar. İspanyolların topluca Cíbola'nın Yedi Altın Kenti olarak adlandırdıkları bu *pueblo*'larda Francisco Vázquez de Coronado(*) ve öteki kâşiflerin peşine düştükleri büyük hazineler bulunduğuna inanılıyordu. Temmuz 1540'ta Zuni topraklarına ulaşan Coronado önderliğindeki keşif heyeti, umulanın tersine bölgede herhangi bir hazineyle karşılaşmadı. 17. yüzyıl sonlarında patlak veren Pueblo Ayaklanması'nın İspanyollarca bastırılmasından sonra, Zuniler taştan yapılmış çok katlı konutlardan oluşan bir *pueblo*'da toplandılar.

Zuni toplumu 13 anayanlı klandan oluşur. Önemli görevler erkekler tarafından yürütülür. Erkeklerin başlıca uğraşı mısır tarımıdır. Erkeklerden bazıları gümüş ve turkuvaz işlemeciliğinde ustalaşmıştır. Kadınlar sepetçilik ve çömlekçilik gibi el sanatlarıyla uğraşırlar. Öbür Pueblo Yerlileri gibi genelde barışçı ve dinlerine son derece bağlı insanlar olan Zunilerin karmaşık bir ayin düzenleri vardır. Erkekler geleneksel törenlerde *kachina*(*) olarak anılan ata ruhlarının kendilerini topluluğa gösterdiklerine inandıkları maskeler takarlar.

Zuniler büyük ölçüde çağdaş Amerikan kültürünün etkisinde kalmalarına karşın bazı geleneksel kültür öğelerini koruyabilmişlerdir. Günümüzde Zuni Pueblosu'nda 5 bini aşkın kişi yaşamaktadır.

Zunnuniler, Endülüs'te, Guadalajara ile Talavera'dan Mursiye'ye (Murcia) kadar uzanan bölgede hüküm sürmüş Tuleytulalı (Toledo) Müslüman Berberi hanedanı.

8. yüzyıl ortalarında Tuleytula'nın kuzeydoğusuna yerleşen aile, zamanla etkili bir konum kazandı. Kenti yönetmek üzere Tuleytulalılarca çağrılan Abdurrahman bin Zunnun ile oğlu İsmail ez-Zâfir, Endülüs Emevi Devleti'nin dağılmasına yol açan İç Savaş'ta (1008-31) Kurtuba'daki (Córdoba) Emevi halifesinin merkezî otoritesini tanımayı reddeden ilk yerel yöneticiler oldular. Tuleytula'da bağımsız bir emirlik kuran Zâfir, Hıristiyanlarla sürekli savaşlara karşın 1043'e değin başta kaldı. Oğlu Yahya el-Memun (hd 1043-75) Müslüman düşmanlarına karşı birçok kez Hıristiyanlarla ittifak oluşturdu. Kastilya ve Leon kralı VI. Alfonso'yu sarayında ağırladı (1072). Amirlerin başkenti Balansiya'yı (Valencia) (1065) ve Endülüs Emevilerinin eski başkenti Kurtuba'yı (1074-75) ele geçirdi. Ama torunu Yahya el-Kadir (hd 1075-92) Valencia ve Kurtuba'dan çıkmak zorunda kaldı. VI. Alfonso'yla yapılan bir ittifak, Zunnunilerin çöküşünü hızlandırdı. Kısa bir süre için Tuleytula'da yeniden duruma egemen olan Kadir, daha sonra Valencia karşılığında başkentini Hıristiyanlara verdi (1085) ve orada öldürüldü (1092).

Zunyi, Wade-Giles yazımında TSUN-I. Çin'de, Guizhou yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeyinde, Sichuan yönetim bölgesi sınırında il düzeyinde belediye (*shi*) ve Zunyi yöresinin (*diqu*) merkezi kent. Güneydeki Guiyang'ı kuzeydeki Chongqing'e (Sichuan'da) bağlayan anayolun üzerindedir. Günümüzde bu yola koşut olarak uzanan modern bir karayolu ve bir demiryolu hattı

vardır. Kentten kuzeybatıdaki Luzhou'yla Sichuan'ın batısına ve doğudaki Hunan yönetim bölgesine giden yollar da geçer.

Başlangıçta Yangke Manların toprakları içinde yer alan kent, İS 7. yüzyılın başlarında kesin olarak Çinlilerin egemenliği altına girdi. 640'ta burada oluşturulan ile 642'de bugünkü adı verildi. Zunyi Tang hanedanı döneminde (618-907) Bo yöresinin (*zhou*) merkezi olmasına karşın, ancak bir sınır garnizonu konumundaydı. Bu tarihten başlayarak Zunyi ilinin (*xian*) merkezi olarak kullanıldıysa da Ming hanedanı dönemine (1368-1644) değin fazla bir gelişme gösteremedi. Başlangıçta daha batıda bulunan il merkezi, bugünkü yerine Song hanedanı döneminde (960-1279) taşındı. Bölge 1597-99 arasında Yang Yinglong'un önderlik ettiği bir ayaklanmaya sahne oldu. Çin komünistleri Jiangxi'deki üslerinden kuzeybatıya doğru yaptıkları Uzun Yürüyüş (1934-35) sırasında Zunyi'den de geçtiler.

1949'a değin Guiyang'a bağımlı bir yerel pazar kenti durumunda kalan Zunyi, I. Beş Yıllık Plan döneminde (1953-57) büyük bir gelişme göstererek belediye oldu ve bir sanayi merkezi niteliği kazandı. Eski kentin yanında ticaret ve sanayi kuruluşlarının bulunduğu yeni bir kent gelişti; kentte bir ipekli dokuma fabrikası, un fabrikaları, küçük makine atölyeleri, fosfat üreten kimya tesisleri ve büyük bir demir-çelik sanayisi kuruldu. Çevreden önemli miktarda manganez çıkarılmaya başladı. Nüfus (1990) 261.862.

Zunz, Leopold, İbranice YOM-TOV LIPPMANN (d. 10 Ağustos 1794, Detmold, Lippe - ö. 18 Mart 1886, Berlin, Almanya), Yahudi edebiyatını inceleyen Alman tarihçi. Genellikle 19. yüzyılın en büyük Yahudi araştırmacısı olarak kabul edilir. Çağdaş araştırma yöntemleriyle Yahudi edebiyat ve kültürünün incelenmesi üzerinde yoğunlaşan Wissenschaft des Judentums (Yahudiliğin Bilimi) adlı hareketi başlatmıştır.

Berlin Üniversitesi'nde Yunan ve Latin edebiyatı ile tarih öğrenimi gördü. 1821'de Halle Üniversitesi'nden doktora çalışmasını tamamladı. Öğrenim sonrası yaşamının büyük bölümü yoksulluk içinde geçti. Bir din kuruluşu adına serbest vaizlik yaptı. 1824-31 arasında gazetecilikle uğraştı. Daha sonra 1840-50 arasında Berlin'de öğretmen yetiştiren Yahudi İlahiyat Okulu'nda ders verdi ve okulun yöneticisi oldu.

Tevrat sonrası Yahudi edebiyatının zenginliğini kapsamlı biçimde ortaya koyan *Etwas über die rabbinische Litteratur* (1818; Haham Edebiyatı Üzerine) adlı kitabıyla Yahudiliğin Bilimi hareketinin öncüsü oldu. 1819'da ünlü hukukçu Eduard Gans ile tüccar ve matematikçi Moses Moser'la birlikte Yahudi Kültür ve Bilim Derneği'ni kurdu. Zunz ile meslektaşları Yahudi tarihi, edebiyatı ve kültürünün genişlik ve derinliğinin araştırılıp sergilenmesinin, Yahudilerin genel kabul görmesini sağlayacağını umuyorlardı. 1822'den 1823'e değin derneğin yayımladığı derginin yayın yönetmenliğini Zunz yürüttü. Dergide Tevrat metinleri ile haham yazını üzerinde incelemelerde bulunan büyük ortaçağ bilgini Raşi'nin biyografisini yayımladı. Dernek 1824'te dağılınca çalışmalarını tek başına sürdürdü.

Zunz, *Gottesdienstlichen Vorträge der Juden, historisch entwickelt* (1832; Yahudilerin İbadet Vaazlarının Tarihsel Gelişimi) adlı kitabında, Yahudi vaaz yazınının ve bu edebiyatın günümüz vaazlarına değin evriminin bir tarihsel incelemesini sunmuştur. Yahudi uygarlığının ortaçağdaki kültürel derinliğini ortaya çıkararak Yahudi kültür ve biliminin dinsel kitaplar döneminin kapanmasıyla birlikte sona erdiğini savunanların görüşlerini kanıtlarıyla çürütmüştür.

Zunz, *Zur Geschichte und Literatur* (1845; Tarih ve Edebiyat Üzerine) adlı geniş kapsamlı kitabında ise Yahudilerin edebi etkinliğini bütün olarak Avrupa edebiyatı ve siyaset bilimi bağlamına yerleştirmiştir. Yahudi duaları üzerine üç önemli yapıt yazmış, Tevrat'ın Almancaya çevrilmesinde (1838) genel yayın yönetmeni olarak görev yaptığı sırada Tarihler Kitabı'nı çevirmiştir.

Zunzunegui, Juan Antonio de (d. 21 Aralık 1901, Portugalete, Vizcaya, İspanya), Bilbao ve Madrid'deki yaşama yönelik toplumsal eleştirilerinin yanı sıra ayrıntılı ve gerçekçi tekniğiyle de tanınmış İspanyol roman ve öykü yazarı. 1957'de İspanyol Akademisi üyeliğine kabul edilmiş, İspanya'da verilen edebiyat ödüllerini ironik bir bakışla eleştirdiği *El premio* (1961; Ödül) adlı yapıtıyla Ulusal Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır.

1926-50 arasında yazdığı romanlarda genellikle Bilbao'daki çağdaş yaşamı ele alır. Ahlaki çöküş içindeki İspanyol toplumunu eleştirdiği *Chiripi* (1931) ve *El chiplichandle* (1940), Bilbao'daki aile yaşamını konu alan *¡Ay, estos hijos!* (1943; Ah Bu Çocuklar), Bilbao'lu bankerleri anlattığı *La quiebra* (1947; İflas) adlı roman dizisi ve grotesk karakterlere yer veren doğalcı romanı *La úlcera* (1949; Ülser) bu dönemin ürünleridir.

Zunzunegui yapıtlarının tümünde çağdaş İspanyol yaşamının ayrıntılı bir portresini sunar ve genellikle marjinal karakterlere yer verir. Dili genellikle doğrudan ve yalındır, karakterleri ise derinlikten yoksundur.

Zunzunegui, bir ailenin üç kuşak boyunca yaşamını konu alan *El supremo bien*'den (1951; En Yüce İyilik) başlayarak yapıtlarında mekân olarak Madrid'i kullandı. En iyi yapıtı sayılan *La vida como es*'te (1954; Olduğu Gibi Yaşam) Madrid'in yeraltı dünyasını anlatır. Öbür yapıtları arasında toplumu kaderci ve kötümser bir bakış açısıyla ele aldığı *Las ratas del barco* (1950; Gemi Sıçanları) ile *El mundo sigue* (1960; Dünya Dönmeye Devam Eder) yer alır. *Obras completas*'ı (Tüm Yapıtları) 1976'da 8 cilt olarak yayımlanmıştır.

Zuo Zhuan (Çincede "Zuo'nun Yorumu"), Wade-Giles yazımında TSO CHUAN, *Chunqiu* (İlkbahar ve Sonbahar Kayıtları) üzerine yazılmış eski yorum ve Çin edebiyatının anlatı türündeki ilk kalıcı yapıtı. İlk Çin kronolojik tarihi olan *Chunqiu* Çin tarihinin aynı adla anılan dönemindeki (İÖ 770-İÖ 746) olayları aktarır. Bu yapıt üzerine ayrıntılı bir yorum olan *Zuo Zhuan*, aktarılan olayların gerisinde yatan gelişmelere ilişkin geniş bilgiler verir. Ayrıca bunları tarihsel belgelerle ve dönemin felsefe okullarının görüşlerini yansıtan örnek metinlerle destekler. Bu bakımdan dönemin siyasal, toplumsal ve askeri olaylarını kapsamlı bir biçimde sunar. *Zuo Zhuan*'ın önemi, aynı zamanda etkili anlatı üslubuyla Çin edebiyat tarihine yeni ufuklar getirmesinden gelir. Yapıtta tarihsel olaylar ve kişilikler eylem ve konuşma yoluyla doğrudan sunulmuştur. Yapıtın üçüncü kişinin ağzından kaleme alınmış düzgün, açık ve özlü bir anlatım biçimi vardır.

Geçmişte *Zuo Zhuan*'ın, yaşamına ilişkin hemen hiçbir şey bilinmeyen ve ilk adının Qiuming olduğu sanılan Zuo soyadlı bir tarihçi tarafından yazıldığı kabul ediliyordu. Günümüzde benimsenen görüş ise yapıtın Savaşan Devletler döneminin başlarında adı bilinmeyen bir yazarca derlendiği yönündedir. *Zuo Zhuan* Dokuz, On İki ve On Üç Klasikler arasında sayılır.

Zuo Zongtang, Wade-Giles yazımında TSO TSUNG-TANG (d. 10 Kasım 1812, Xiangyin, Hunan - ö. 5 Eylül 1885, Fuzhou, Fujian, Çin), Çinli yönetici ve askeri önder. 19. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluk hükümetini sarsan büyük ayaklanmaların bastırılması ve gerileyen Qing (Mançu) yönetiminin (1644-1911/12) güçlendirilmesi için çalışmıştır.

Aydın bir aileden geliyordu. Devlet memuru sınavlarını kazandıktan sonra coğrafya ve tarım konularında araştırmalara yöneldi. Yaklaşık 1850'de, Çin'in güneyinde Taiping Ayaklanması'nın yayılmaya başlaması üzerine yerel savunma güçlerinin örgütlenmesine katkıda bulundu. Kısa sürede önde gelen imparatorluk komutanlarından biri durumuna geldi. 1863'te Zhejiang ve Fujian genel valiliğine getirildi.

1866'da Shaanxi ve Gansu genel valiliğine atanarak buralardaki Müslüman ayaklanmasını ezmekle görevlendirildi (*bak.* İli Bunalımı). Etkin bir vergilendirme sistemi geliştirerek, üretimi artırarak ve Batı teknolojisinin kullanılmasını özendirerek ayaklanmayı yavaş yavaş, sistemli biçimde bastırdı. Bu başarısının ardından, Çin Orta Asyası'nın (bugün Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi) öbür kesimlerinde de Müslüman denetimine son verilmesi için harekete geçti. Birliklerinin gereksinimlerinin karşılanmasına ve donatılmasına katkıda bulunmak amacıyla cephane ve yünlü dokuma fabrikaları kurdu; ayrıca askerlerini boş zamanlarında tahıl ve pamuk üretmeye yöneltti, bu bölgelerde ayaklanmaları kesin biçimde ezerek Çin egemenliğini yeniden kurdu; sonuçta Çin 1881 Petersburg Antlaşması'yla Müslüman ayaklanması sırasında Ruslarca işgal edilmiş önemli sınır geçitlerini geri aldı. Bir gözü kör ve hasta olmasına karşın emekli olmasına izin verilmeyen Zuo 1884'te Güney Çin'e gönderildi ve Fransa ile savaşta savunma hatlarını düzenlemekle görevlendirildi. Barış anlaşmasının imzalanmasından kısa süre sonra öldü. Çalışmaları *Zuo wenxiang gong quanji* (1888-97; Üstat Zuo'nun Bütün Yapıtları) adıyla yayımlandı.

Zurbarán, Francisco de (v. 7 Kasım 1598, Fuente de Cantos - ö. 27 Ağustos 1664, Madrid, İspanya), dinsel konulu resimleriyle tanınan İspanyol barok dönem ressamı. Yapıtlarında Caravaggio'ya özgü bir doğalcılık dikkati çeker.

1614-16 arasında Sevilla'da Pedro Díaz de Villanueva'nın yanında çalıştı. Ustasının günümüze kalmış hiçbir yapıtı yoktur. Ama Zurbarán'ın bilinen en eski yapıtı olan 1616 tarihli "Günahsız Gebelik" adlı resim, onun çağdaşı Velázquez'le aynı doğalcı anlayışta yetiştiğini gösterir. 1617-28 arasında, doğduğu yerin yakınlarındaki Llerena'da yaşayan Zurbarán daha sonra Sevilla'ya gitti. Kentin ileri gelenlerinin destek olmasıyla oraya yerleşti. 1634'te kısa bir süre Madrid'de kaldı ve Buen Retiro Sarayı Kraliyet Salonu için "Herakles'in İşleri" ve "Cádiz'in Savunulması" adlı resimleri yaptı. Jerez'deki Chartreuse Manastırı için yaptığı "Müneccim Kralların Tapınması" (1638) adlı resmi "Kralın Ressamı" olarak imzaladı. Aynı yıl Sevilla kentinin krala armağan ettiği tören gemisinin dekorasyonunu da yaptı. Kraldan aldığı tek sipariş olan Buen Retiro Sarayı resimleri, aynı zamanda onun bilinen tek tarihsel ve mitolojik konulu resimleridir.

Sarayla olan ilişkisi Zurbarán'ın sanatsal yaşamını fazla etkilememişti. Yaşamı boyunca bir taşra ressamı olarak kaldı ve yalnızca dinsel konulu resimlere ağırlık verdi. 1658'de Madrid'e yerleşti. Daha 1629'da Sevilla'dayken kendine özgü bir üslup oluşturmuş, bunu daha sonra Velázquez ve José de Ribera'nın etkileriyle olgunlaştırmıştı. Bu üslup portreye ve ölüdoğaya çok uygun olmakla birlikte, en tipik ifadesini dinsel konulu resimlerde buldu. Zurbarán doğalcılığı, dinsel konuları işleyen başka ressamlardan çok daha iyi kullandı.

"Bir Fransisken Keşiş", Francisco de Zurbarán'ın bir yağlıboya çalışması, 1630-32; St. Louis Sanat Müzesi
St. Louis Art Museum

Havarileri, azizleri ve keşişleri neredeyse heykel gibi işledi. Giysilerdeki zarif ayrıntılarla kompozisyonlarına gerçekçi nitelikler kazandırdı. Trento Konsili'nin (1545-63) belirlediği Karşı-Refom kurallarına uygun ilkeler doğrultusunda gerçekçilikle dinsel duyarlılığı kaynaştırdı. Sevilla ve çevresindeki tarikat manastırları onu çok tutuyorlardı; böylece Zurbarán çok sayıda dinsel resim siparişi aldı. Bu yapıtlarından yalnızca Guadalupe'deki manastırdaki Aziz Hieronymus ile Hieronymusçu keşişlerin efsanesinin betimlendiği dizi bugün de asıl yapıldıkları yerde bulunmaktadır.

Zafra'daki altar panosu ile (1643-44) 1647'de Peru'ya (Lima) gönderilmek üzere yaptıkları sayılmazsa, Zurbarán'ın 1640'larda ne tür resimler yaptığı bilinmez. 1658 dolaylarında hem üslubunun, hem de konularının (büyük olasılıkla Bartolomé Esteban Murillo'nun etkisiyle) değişmeye başladığı görülür. Bugün her ikisi de Budapeşte Güzel Sanatlar Müzesi'nde bulunan "Kutsal Aile" (1659) ve "Günahsız Gebelik" (1661) adlı yapıtlarında figürler heykele benzemekten uzaklaşmış, daha idealize bir görünüm almıştır. Yüzlerdeki dinsel ifade ise duygusallıkla karışmıştır. Zurbarán'ın birçok izleyicisi olmuştur. Yapıtları onlarınkiyle sık sık karıştırılır.

Zurita y Castro, Jeronimo de (d. 4 Aralık 1512, Zaragoza, İspanya - ö. 31 Ekim 1580), İspanyol devlet görevlisi. İlk modern İspanyol tarihçisi olarak kabul edilir.

Aragonlu bir soylu ailenin oğluydu. Alcala Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl (Şarlken) (İspanya kralı I. Carlos) ile İspanya kralı II. Felipe'nin hükümdarlığı döneminde resmi görevler üstlendi. Bunlar arasında Madrid'deki Enkizisyon mahkemesinin kâtipliği de vardı. İspanyol monarşisine bağlı bir krallık olan Aragon'da ilk kez açılan tarih yazıcılığı görevine atandı (1548). Daha sonra II. Felipe tarafından Aragon ile İtalya'daki İspanyol topraklarında bulunan bütün devlet belgelerini, daha önce Kastilya devlet belgelerinin konduğu Simancas Kalesi'nde toplamakla görevlendirildi. Böylece 1567'de Simancas'ta İspanyol ulusal arşivinin kurulmasına önemli katkıda bulundu.

Zurita İspanya ve İtalya'da yaptığı incelemeler sonunda *Anales de la corona de Aragón* (1562-80; Aragon Kraliyet Yıllıkları) adlı başyapıtını kaleme aldı. Magriplilerin 8. yüzyıldaki istilalarından Kral II. Ferdinando'nun 1516'da ölmesi arasında geçen dönemi kapsayan yapıtı, Aragon'un ilk ulusal tarihidir ve günümüzde de İspanyol tarihine ilişkin yararlı bir kaynak olarak kabul edilmektedir.

zurna, Türk halk müziğinde ve mehter müziğinde kullanılan nefesli çalgı. Fonetik olarak bu ada benzeyen ya da tümüyle ayrı adlar altında, dünyanın hemen hemen her yerinde bu tip çalgılara rastlanır: Çin'de *sona*, Hindistan'da *sanayi*, İran'da *sûrnây*, Fas ve Cezayir'de *gayta*, Libya ve Tunus'ta *zukra*, Mısır'da *sibs*, Arabistan'da *mizmâr*.

Bilinen en eski örneğine Eski Mısır çalgıları arasında rastlanan zurna Türklerde, Müslümanlık öncesi dönemde yorağ (ya da yurağ) diye adlandırılmıştı. Daha sonra, düğün neyi anlamındaki Farsça *sûrnây*'ın değişmiş biçimi olan zurna adı benimsendi.

Zurna tahta bir gövdeyle kamıştan yapılan sipsi ya da cukcuktan oluşur. Gövde şimşir, gürgen, ardıç, kızılcık, dişbudak ya da erik ağacından yapılmış, alt yanında bir kalağı bulunan basit bir borudur. Üstünde, yedisi önde, biri arkada olmak üzere sekiz delik vardır. Perdeler (notalar) öndeki deliklerin açılıp kapanmasıyla elde edilir. Anadolu'nun bazı yörelerinde kalakta da iki ya da üç küçük delik açılır. "Çin deliği" ya da "şeytan deliği" denen ve uğur getirdiğine inanılan bu deliklerin perdeler üzerinde hiçbir etkisi yoktur.

Sipsi, suda bekletilip yumuşatıldıktan sonra ağıza alınan ucu inceltilip yassılaştırılmış bir kamıştır ve metal ya da ahşap lüle aracılığıyla gövdeye takılır. Gövdenin üst ucuna, lülenin çatlamaması için, neydeki parazvaneye benzeyen bir bilezik geçirilir.

Burundan soluk alınıp verilerek ve ağızda hava yedeklenerek kesintisiz çalınabilen zurnanın tiz, keskin, genizsi ve son derece gür bir sesi vardır. Kapalı yerlerde pek çalınmaz. Ama 18. yüzyıldan önce klasik Türk müziğinde de kullanıldığını gösteren minyatürlerin bazılarında kapalı mekânlarda çalındığı görülmektedir. Bu nedenle bu zurnaların daha yumuşak sesli çalgılar olduğu düşünülebilir.

Cura zurna ve kaba zurna denen daha küçük ve daha büyük boyları da bulunan ve yaklaşık iki oktavlık bir ses alanı olan zurna, Türk halk müziğinde davulla birlikte ayrılmaz bir ikili oluşturur. Ama Anadolu'nun bazı yörelerinde yerini, gırnata denen klarnete bırakmıştır.

zurnabalığı, ayrı takımlarda yer alan iki familyadan (*Scomberesocidae* ve *Synodontidae*) uzun ince gövdeli deniz balıklarının ortak adı.

Atheriniformes takımında yer alan *Scomberesocidae* familyası genellikle dört türden oluşur. Uzunlukları 35 cm dolayındadır. Zarganaya(*) benzemekle birlikte sırt ve anüs yüzgeçlerinin gerisinde uskumrularda olduğu gibi yüzgeçsi çıkıntılar (yüzgeççik) bulunur. Tropik ve ılıman bölge denizlerinde yüzeye yakın sularda yaşarlar. Sık sık suyun üstüne sıçradıkları görülebilir. Atlas Okyanusuna yayılmış olan *Scomberesox saurus* Türkiye'nin Akdeniz ve Ege Denizi kıyılarında da yaşar. *Cololabis saira* ise Büyük Okyanusta bulunur.

Aulopiformes (bazı sınıflandırmalarda *Scopeliformes*) takımında yer alan *Synodontidae* familyasının özellikle tropik bölgelere yayılmış 40'a yakın türü vardır. Uzunlukları en çok 50 cm dolayına ulaşan bu familya üyelerinin başı öbür zurnabalıkları gibi uzun değildir. Benekler ve lekelerle bezeli olmaları sayesinde yaşadıkları çevreden ayırt edilmeleri güçtür. Genellikle kumlu ya da çamurlu diplerde yaşar, bazen kendilerini kısmen dibe gömerler. Ağızları keskin dişlerle donanmıştır. Başlıca besinlerini küçük balıklar oluşturur. Akdeniz'de görülen iki türünden *Saurida undosquamis* bu bölgeye Kızıldeniz'den Süveyş Kanalı yoluyla girmiştir. *Synodus saurus* ise Türkiye'nin Akdeniz ve Ege Denizi kıyılarında bulunur. Zurnabalıkları ince uzun gövdelerinin benzerliğinden ötürü yerel olarak ıskarmozbalığı adıyla da tanınır.

Zurvancılık, Sasaniler döneminde (İS 224-651) İran'da Zerdüşt dininin bir biçimi olarak gelişen inanç ve ibadet sistemi. O dönemde artık düalist (ikici) bir öğretiye dönüşmüş olan yerleşik Zerdüşt dinine tepki olarak doğmuştur. Sınırsız, sonsuz ve yaratılmamış olan zamanın her şeyin kaynağı olduğu ilkesine dayanır.

Bu inanç sistemine göre Zaman ve Kader Tanrısı Zurvan, insanın yazgısını ancak bir ölçüde etkiler. Zurvan'ın iki görünümü vardır: Sınırsız Zaman (sonsuz tanrı; Zurvan Akarana) ve Uzun Egemenlik Zamanı (var olan dünyanın tanrısı; Zurvan Daregho-Çvadhata). Dört ayrı biçimde tapınılan Zurvan, anlamları kesin olmayan *aşokar*, *fraşokar* ve *zarokar* sıfatlarını taşır. Bu sıfatların belirttiği niteliklerin somut olduğu kabul edilir.

Daha sonraki metinlerde Zurvan, Hürmüz'le (Ahura Mazda) Ehrimen'in babası olarak anılır. Bu gelişmenin, Zerdüşt dini ile Yunan-Babil astrolojisi arasındaki etkileşimin sonucu olduğu düşünülebilir. (Zurvancılığın en güçlü olduğu bölge İran'ın Babil'e sınırı olan batı kesimidir.) Bazı uzmanlar da Zurvancılığın kökeninin Zerdüşt dini değil Media'da ya da İran uygarlığı öncesinde ortaya çıkan eski bir kült olduğunu öne sürer. Kaderci ve kötümser yapısıyla asıl Zerdüşt dininden köklü biçimde ayrılmakla birlikte Zurvancılık, kült ve öğretisi açısından geleneksel Zerdüşt dinine yakındır. Mitra dini ile Maniciliği de önemli ölçüde etkilemiştir. Zurvan, Mitra dininin önemli tanrılarından biridir.

Zutphen, Hollanda'nın ortadoğu kesiminde, Gelderland ilinde (*provincie*) belediye (*gemeente*). Ijssel ve Berkel ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. 11. yüzyılda Zuidveen (güney bataklığı) adıyla kuruldu. Birkaç bağımsız kontluk arasında el değiştirdikten sonra, 1190'da Gelderland kontla-

rına geçti. 1312'de tahkim edildi ve Hansa Birliği'ne katıldı. 1572-91 arasında İspanyolların, 1672-73 ve 1795-1813 arasında da Fransızların işgalinde kaldı. II. Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından işgal edildi ve büyük hasar gördü. Ortaçağda inşa edilmiş olan kent surlarından geriye, yıkıntı halindeki Berkel Kapısı (1312) ve Nieuwestadpoort adlı bir başka kapı ile Siper Kulesi (Drogenapstoren, 1444-46) kalmıştır. Azize Walburga'ya adanmış olan Büyük Kilise (13-15. yy), Şarap Evi Kulesi (Wijnhuistoren, 1627), belediye binası (1729) ile 15. yüzyıldan kalma yağ ve et pazarlarının binaları kentin önemli yapılarındandır.

Günümüzde bir demiryolu kavşağı, ticaret ve ırmak taşımacılığı merkezi olan Zutphen'de kâğıt, metal ve tekstil sanayileri gelişmiştir, kereste ticareti de önemli bir gelir kaynağıdır. Nüfus (1991 tah.) 31.064.

Zuvare, Libya'nın kuzeybatısında, Akdeniz kıyısında liman kenti. Kayıtlara ilk kez Katalanca bir denizcilik elkitabında (1375), Punta dar Zoyara adıyla geçmiştir. Libya'nın İtalyan işgali altında olduğu dönemde (1912-43) işgal kuvvetlerinin batıdaki ileri karakolu durumunda olan kent, aynı zamanda 105 km doğudaki Trablusgarp'tan gelen demiryolunun son durağıydı. Bu hat günümüzde kullanılmamaktadır. Kentin yapay limanında motorlu balıkçı tekneleri barınır. Yörede tahıl ve hurmanın yanı sıra halat, ayakkabı ve kâğıt yapımında kullanılan bir ot olan alfa yetiştirilir. Kentte az sayıda yerleşik Berberi çiftçi de yaşar. Nüfus (1973 geç.) 14.996.

Zuzani *bak.* Hamza bin Ali

zühd (Arapçada "uzaklaşma", "yüz çevirme"), İslamda, mutasavvıfın tüm varlıklardan yüz çevirerek Tanrı'ya yönelmesi.

İlk Müslümanlar arasında bir yaşam biçimi olarak zühdün Hıristiyan keşişlerin etkisiyle geliştiği öne sürülür. Bazı araştırmacılar ise İslam öncesi Araplar arasındaki hanîflerin(*) Hz. Muhammed'i etkilemiş olabileceğini savunur. Hz. Muhammed, daha peygamberlik döneminden önce uzun uzlet, oruç ve dua dönemleri geçirmişti. Özellikle tâbiîn döneminde İslam yeni ülkelere yayıldıkça gitgide büyüyen bir servet birikimi ortaya çıktı. Buna tepki olarak peygamber ile sahabenin yalın yaşamına dönme yolunda bir eğilim gelişti. İslam devletinin gitgide güçlenmesinin yol açtığı şiddetli iktidar mücadeleleri ve kanlı çatışmalar da dine bağlı Müslümanları bu tür eylemleri kınamaya ve insanı Tanrı'ya ibadetten saptıran her şeyden el etek çekmeye yöneltti. Zühd ve zâhid terimleri 8. yüzyılda kullanılmaya başladı. Tasavvufun öncüsü sayılan Hasan Basrî (ö. 728) zâhidlerin ilk büyük kılavuzu oldu. Ama zühd daha çok onun ölümünden sonra dinsel ve siyasal yaşamda önem taşıyan bir akıma dönüştü. Daha bazı mutasavvıflar zâhidleri, Tanrı sevgisinden değil, Cehennem korkusundan ya da Cennet beklentisiyle ibadet ettikleri gerekçesiyle kınadılar. Tasavvufun sistemleşmesiyle dinsel yaşamın ereği olan yetkin insanı belirten ârif(*) terimi ağırlık kazandı.

Züheyr, tam adı ZÜHEYR BİN EBİ SULMA RABİA BİN RİYAH EL-MUZANİ (d. y. 520 - ö. y. 609, Necd bölgesi, Arabistan), *Muallakatü's-Seba*'daki(*) uzun kasidesiyle tanınan Arap şair.

Muzeyne kabilesinden olmasına karşın Gatafanlarla yaşadı. Babası, ilk karısının ağabeysi ve iki oğlu da şairdi. Büyük oğlu Ka'b, Hz. Muhammed'in önünde şiir okuyarak İslamı kabul ettiğini gösterdi ve bu şiiriyle ünlü oldu. Züheyr *Muallakatü's-Seba*'daki şiirinde Abs ve Zubyan toplulukları arasına barışı getiren adamı över. Savaşı, onu başlatanları ezen bir değirmen taşına benzetir. Züheyr'in günümüze kalan övgü ve yergi biçimindeki şiirlerini içeren *Divan*'ı 1889 ve 1905'te basılmıştır. *Muallakatü's-Seba* ise Türkçeye *Yedi Askı* (1943, 1985) adıyla çevrilmiştir.

zührevi hastalık, insandan insana sıklıkla doğrudan cinsel ilişkiyle bulaşan hastalıkların ortak adı. Anneden bebeğe doğumdan önce ya da doğum sırasında geçebileceği gibi, daha ender olarak öpüşme, kan nakli ya da sterilize edilmemiş şırıngaların kullanımı gibi cinsellik dışı temas sonucunda da bulaşabilir. Zührevi hastalıklar öncelikle üreme organlarını etkilerse de, başta idrar yolları, ağız boşluğu, anüs, düzbağırsak (rektum) olmak üzere vücudun başka organ ve dokularına da yayılabilir. Örneğin, frenginin üçüncü evresinde deri, kemikler, merkez sinir sistemi, kalp ve karaciğer etkilenir; AIDS virüsü de vücuda girdikten çok uzun süre sonra bağışıklık sisteminde bozukluklara yol açar.

Zührevi hastalıklar çok eski çağlardan beri bilinmektedir. 18. yüzyılda Avrupalı yazarların yaygın olarak betimlediği frenginin(*) Yenidünya'dan dönen kâşifler tarafından Avrupa'ya taşındığı düşünülmektedir. Bazı çevreler ise hastalığın çok daha eskiden beri tanınıp bilindiğini, yanlışlıkla bir tür cüzam olduğunun sanıldığını ileri sürer. Son yıllarda elde edilen arkeolojik bulgular ise Neanderthal insanında bile frengi görülmüş olabileceğini düşündürmektedir. Bildirilen ilk frengi olguları 16. yüzyılın ilk yıllarında Avrupa'nın büyük bir bölümünü etkisi altına alan büyük salgında görülmüştür. Eski Yunanlı hekim Galenos'un adlandırdığı belsoğukluğunun(*) Eski Çin ve Mısır'da da görülmüş olduğu bilinir.

Uzun zaman frengi ve belsoğukluğunun tek bir hastalığın farklı biçimleri olduğu sanıldı. 20. yüzyılın ilk yıllarında bu hastalıklara neden olan farklı mikroorganizmaların belirlenmesi ve güvenilir tanı yöntemlerinin geliştirilmesiyle hastalıkların tanınması yolunda önemli adımlar atıldı. 1930'lardan başlayarak sülfamit ve penisilin gibi mikrop öldürücü ilaçların yaygın olarak kullanılmaya başlaması bu tür hastalıkların tümüyle ortadan kaldırılabileceğine ilişkin umutların doğmasını sağladı. Bununla birlikte 1950'lerin sonlarında zührevi hastalıklara karşı yürütülen kampanyaların etkisiz kalması, tedavide kullanılan antibiyotiklere bakterilerin direnç kazanması ve cinsellikle ilgili davranışları etkileyen çeşitli sosyolojik etkenler hastalıkların görülme sıklığının yeniden yükselmesine yol açtı. Doğum kontrol haplarının yaygın olarak kullanıma girmesi ve başka doğum kontrol yöntemlerinin yerini almasının bu artışla ilgili olduğu ileri sürüldü. Buna neden olarak da, doğum kontrol haplarının cinselliğin serbestleşmesini körüklemesi, buna karşılık zührevi hastalıklara karşı bir ölçüde korunma sağlayan prezervatif ve diyafram gibi mekanik yöntemlerin yerini alması gösterildi. 1980'lerin ilk yıllarında AIDS'in bir salgın haline gelmesiyle prezervatif kullanımı ve güvenli cinsellik kavramları yeniden gündeme geldi.

1960'lardan başlayarak yaygınlaşan zührevi hastalıklardan biri genital herpes ya da uçuktur. Uzun süre en sık rastlanan zührevi hastalık olma özelliğini koruyan genital herpes yalnız acı ve rahatsızlık vermekle kalmaz, anneden doğmamış çocuğa geçebilir, ayrıca dölyatağı boynu kanseriyle de ilişkili olduğu sanılmaktadır. Pek çok ilaç denenmiş olmasına karşın henüz etkili bir tedavi yöntemi bulunamamıştır.

20. yüzyılın son yıllarında en fazla yankı uyandıran zührevi hastalık AIDS (İngilizce *acquired immune deficiency syndrome*) ya da edinilmiş bağışıklık yetersizliği sendromudur. İlk kez 1981'de net olarak aydınlatılan AIDS, ABD ve Batı Avrupa'da eşcinseller ve damardan uyuşturucu kullananlar arasında, Afrika'nın tropik bölgelerinde heteroseksüeller arasında giderek artan bir hızla yaygınlaştı. AIDS aşısı hazırlama çalışmaları sonuç vermedi. Virüsün vücuda girdikten çok uzun süre sonra etki göstermeye başlaması da salgın durumundaki hastalığın ne yönde ilerleyeceğini tahmin etmeyi güçleştirdi. Pek çok ilaç ve kimyasal madde üzerinde yapılan araştırmalar etkili bir tedavinin yakın gelecekte mümkün olmadığını gösterirken, hastalığın mutlak ölüme neden olmasının önemli toplumsal etkileri olduğu ortaya çıktı. Görece serbest cinsellik bir ölçüde gözden düşerken, prezervatif kullanımı ya da anal birleşmeden kaçınma gibi daha güvenli cinselliğe yönelik önlemler yaygınlaştı.

Bilinen öbür zührevi hastalıkların hemen tümü çeşitli ilaçlarla tedavi edilebilir. Gonokok dışı mikroorganizmaların neden olduğu üretritte belirtiler belsoğukluğundakilere benzer; vakaların yarıdan çoğunda etken trahom ve yenidoğan konjunktiviti adlı iki göz hastalığına ve kasık lenfogranülomu olarak bilinen başka bir zührevi hastalığa da neden olan *Chlamydia trachomatis* türü mikroorganizmadır. Geri kalan olgularda etken bilinmemektedir.

Üreme organları ve idrar yollarında görülen trikomoniyazın etkeni *Trichomonas vaginalis* adlı bir tekhücrelidir. Enfeksiyon genellikle erkeklerde hiçbir belirtiye yol açmazken, mikroorganizmanın bulaştığı kadınların yalnız bir bölümünde dölyolu akıntısı görülür.

Candida albicans'ın (ya da *Monilia albicans*) neden olduğu kandida enfeksiyonu kadınlarda dölyolunda koyu, beyaz bir akıntıya ve genital bölgede kaşıntıya neden olur. Erkeklerde kamış başında ya da gövdesinde örselenme görülebilir. Hastalık etkeni olan mantar çevrede bol miktarda bulunduğundan hastalık cinsel birleşme olmadan da bulaşabilir.

Yumuşak şankr, kasık granülomu ve kasık lenfogranülomu en fazla tropik bölgelerde görülen zührevi hastalıklardandır. Etkeni *Haemophilus ducreyi* adlı bir basil olan yumuşak şankrda lezyon frengide görülen şankra benzer. Kasık granülomunda etkenin *Calymmatobacterium* (*Donovania*) *granulomatis* adlı bir bakteri olduğu sanılmaktadır; küçük bir uçuğa benzer biçimde başlayan lezyon giderek yayılarak, özellikle genital bölgede olmak üzere geniş alanlara yayılır, doku yıkımı ve ülserleşen yaralara neden olur. Kasık lenfogranülomunda etken *Chlamydia trachomatis* adlı bakteridir; hastalık genital bölgede önceleri fark edilmeyen küçük bir şişlikle ortaya çıkar. Zamanla kasıktaki lenf bezleri büyür, deri yüzeyine açılıp içinde biriken irinli sıvıyı boşaltabilir. Dış üreme organlarındaki şişlik hastalığın ileri evrelerinde aşırı düzeye varabilir.

Kasık biti de çok sık rastlanan bir zührevi hastalığa neden olur. *Pthirus pubis* türü bit kasık bölgesindeki kıllara yumurtalarını bırakır; yaklaşık bir hafta sonra larvalar ortaya çıkar. İki hafta içinde erişkin hale gelen bitler kılın deriyle birleştiği bölgeye tutunarak konağın kanıyla beslenir. Hastalık genellikle kasık bölgesinde bitlerin ya da

yumurtaların görülmesiyle ya da 2-3 hafta sonra ortaya çıkan şiddetli kaşıntıyla belli olur.

Zühri, tam adı EBU BEKR MUHAMMED BİN MÜSLİM EL-KURAŞİ EZ-ZÜHRİ, İBN ŞİHAB olarak da bilinir (d. 670, Medine - ö. 742, Şam), hadis biliminin kurucularından ve tâbiin kuşağının önde gelen bilginlerinden muhaddis.

Küçük yaşlarda Kuran'ı ezberledi. Temel bilgileri edindikten sonra ilm-i neseb (soybilim) öğrenmek amacıyla Abdullah bin Sa' lebe bin Suayr el-Adavi'nin öğrencileri arasına katıldı. Fıkıh öğrenmek için Said bin el-Musayyib'in derslerini izledi. Sekiz yıl süren bu öğrenimi sırasında ayrıca Urve bin ez-Zübeyr, Ubeyd bin Abdullah bin Utbe bin Mesud, Ebu Bekr bin Abdurrahman, Ebu Seleme bin Abdurrahman gibi dönemin önde gelen fıkıh ve hadis bilginlerinden ders aldı. Otuz yaşlarında öğrenimini tamamladıktan sonra kendini hadis derleme çalışmalarına ve hadis rivayetine verdi. Döneminde yaşayan bütün Emevi halifeleriyle iyi ilişkiler kurdu. Rivayetlerinin bu ilişkilerden etkilendiği biçiminde eleştirilere uğradı.

Zühri derlediği hadisleri yazıya geçiren ilk bilgin sayılır. Hadis uydurmacılığının artması üzerine Emevi halifesi Ömer bin Abdülaziz'in isteğiyle başladığı bu çalışmada, hadisleri ravileriyle birlikte yazıya geçirerek isnad sistemini yerleştirmeye yöneldi. Böylece rastgele hadis rivayetini ve rivayet edilen hadislerin değiştirilmesini önlemeyi amaçladı. Çalışmaları sonunda 2 bini aşkın hadisi yazıya geçirdi. Derlediği hadisler daha sonra Ebu Abdullah Muhammed bin Yahya ez-Zuhli (ö. 872) tarafından *ez-Zühriyat* adıyla kitaplaştırıldı.

Hadis bilginlerince güvenilir (sika) bir ravi sayılan Zühri'nin rivayet ettiği hadislerin yarısı müsneddir. İki yüz kadar rivayeti güvenilir olmayan kimselerden aldığı kabul edilir. Elli hadisi ise hadis bilginleri arasında tartışma konusudur. Siyer ve magazi alanında da önde gelen bilginlerden sayılan Zühri'nin bu alanda yazılmış ilk yapıtlardan birinin sahibi olduğu bilinmekle birlikte yapıtı günümüze ulaşmamıştır.

Zülfekar (Arapçada "çentikli" ya da "boğumlu"), ZÜLFİKAR olarak da bilinir, İslam geleneğinde Hz. Ali'nin simgesi olan çatal kılıç.

İnanışa göre Bedir Savaşı'nda (624) öldürülen müşriklerden Munebbih bin el-Haccac es-Sehmi'nin ya da oğlu el-As bin Munebbih'in kılıcıyken, ganimet olarak ele geçirildikten sonra Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali'ye verilmiştir. Gerçekte düz ve iki ağızlı bir Arap kılıcı olduğu halde, ağızlarında çentikler açılmış olduğu için Zülfekar olarak adlandırıldığı sanılmaktadır. Ünlü tarihçi Esmai'nin, Harun Reşid'in kendisine gösterdiği Zülfekar adlı kılıca ilişkin verdiği bilgiler de bu kanıyı güçlendirmektedir. Ama halk arasında çatallı bir kılıç olarak betimlenmiş ve öyle efsaneleşmiştir.

Son olarak Abbasilere geçen kılıcın üstünde *la yuktal muslim bi- kâfir* (hiçbir Müslüman bir kâfiri öldürdüğü için öldürülemez) biçiminde son bulan bir yazı olduğuna inanılır. Hz. Ali'nin adı çevresinde yayılan efsanelerle birlikte Zülfekar'ın da önemi artmıştır. Sıffin Savaşı'nda (657) kılıcın iki ucunun düşman askerlerinin gözlerini kör ettiği, Hz. Ali'nin onunla inanılmaz zaferler kazandığı ve 500'ü aşkın kâfirin başını kopardığı ya da gövdesini ortadan ikiye ayırdığı anlatılır. Eskiden İslam ülkelerinde değerli kılıçların üstünde *la seyfe illa Zülfekar* (Zülfekar'dan başka kılıç yoktur) yazısı yer alır, bunu genellikle *ve la feta illa Ali* (Ali'den başka yiğit yoktur) sözleri izlerdi.

Zülkifl, Kuran'da adı geçen peygamberlerden. Kuran'da yalnızca iki yerde İsmail ve İdris ile birlikte anılır. Sabredenlerden, salihlerden ve Tanrı'nın rahmetine kavuşmuş olanlardan olduğu belirtilir (Enbiyâ 85-86), ayrıca İsmail ve el- Yesa ile birlikte iyilerden olduğu söylenir (Sâd 48). Bunların dışında kimliğine, yaşamına ilişkin hiçbir açıklama yoktur.

Kuran yorumcuları Zülkifl'e ilişkin çok sınırlı ve çelişkili bilgiler verirler. Bu bilgilere göre, önceleri hiçbir günahtan sakınmayan, ama daha sonra tövbe eden ve İsrailoğullarından peygamber olarak görevlendirilen biridir. Aktarılan bilgilerden hareketle Zülkifl'in ayrı bir peygamber adı değil, Zekeriya, Yeşu ya da İlyas peygamberlerden birinin lakabı olduğu sanılır.

zümre mirasçılığı sistemi, miras hukukunda bir kimsenin mirasçılığının miras bırakanla hısımlık derecesi yerine, bağlı olduğu zümreye göre belirlenmesi. Bu sistemin benimsendiği hukuk düzenlerinde derece bakımından önde gelen zümre mensupları sonra gelen zümre mensuplarının mirasçılığına engel olur. Ayrıca her zümrede zümre başı ya da kök, kendi fürunun mirasçılığını engeller. Bir zümre mensubu miras bırakana birden çok zümre bağıyla bağlıysa bu kişi her bir bağa düşen payın toplamı üzerinden hak sahibi olur. Zümrelerde, miras bırakandan önce ölmüş ve füru bırakmamış kimselerle olan bağ dikkate alınmaz.

zümrüt, berilin(*) açık yeşil renkli türü olan değerli taş.

İlk zümrütlerin İÖ 1650'lerde Yukarı Mısır'da elde edildiği ve işlendiği sanılmaktadır. Yunanlı madencilerin de Büyük İskender zamanında bu madenleri işlettikleri bilinmektedir. Kleopatra da ünlü zümrütlerini bu madenden elde etmiştir. 1817'de bu madenlerde çalışıldığına ilişkin sağlam kanıtlar bulunmuştur; "Kleopatra'nın Madenleri" adı verilen bu yataklar, Assuan'ın doğusunda, Kızıldeniz kıyısı yakınlarındaki Cebel Sukeyt ve Cebel Zebare'de yer almaktadır.

İspanyollar Güney Amerika'yı fetihleri sırasında Peru'dan çok miktarda zümrüt yağmalamışlardır; ama bu taşların nereden çıkarılmış olduğu hiçbir zaman anlaşılamamıştır. Güney Amerika'daki bilinen tek zümrüt yatağı Bogotá yakınlarındadır. En ünlü maden Muzo'dakidir, ama Coscuez ve Somondoco'da da kazılar yapılmaktadır. Buradaki zümrütler, Kretase (Tebeşir) Döneminden (y. 136-65 milyon yıl önce) kalma ammonitler içeren siyah bitümlü kireçtaşı içindeki kalsit damarlarında yer almaktadır.

İran kraliyet mücevherlerinden bir zümrüt kutu
Royal Ontario Museum, Toronto

1830'da Urallar'da da zümrüt bulunmuştur. Sverdlovsk'un kuzeydoğusunda Takovaya Irmağı üzerinde kazılan bu yataklardaki zümrüt, mika şistleri içinde bulunmaktadır. Avusturya'daki Habachthal'da gene mika şistleri içinde, Norveç'teki Eidsvold' da granit içinde ve Yeni Güney Galler'deki Emmaville'de bir pegmatit içinde de zümrüte rastlanmıştır. ABD'de Kuzey Carolina' daki Stonypoint'te ise ince zümrüt kristalleri bulunmuştur.

Zümrüte pek çok özellik atfedilmiştir. Takıldığında bu taşın insanları saraya karşı koruduğuna ve dizanteriyi iyileştirdiğine, kadınlara doğum sırasında yardımcı olduğuna, kötü ruhları kovduğuna ve takanın iffetini korumasına yardımcı olduğuna inanılmıştır. Yutulduğunda taşın pek çok hastalığı iyileştirdiği, hoş yeşil renginin ise gözlere iyi geldiği de kabul edilmiştir.

Zümrütün fiziksel özellikleri temel olarak berilinkinin aynısıdır. Işığı kırma ve saçılıma uğratma gücü çok yüksek değildir, bu nedenle de taş fazlaca parıldamaz. Taşa asıl değerini kazandıran olağanüstü renginin, içerdiği az miktardaki kromdan kaynaklandığı sanılmaktadır. İyice ısıtıldığında taş bu rengini kaybeder.

Zümrüt çok değerli olduğundan, eski çağlardan başlayarak yapay zümrüt üretilmeye çalışılmıştır. Bu çabalar ancak II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde başarıya ulaşmış ve Almanya'da zümrüt sentezine ilişkin bir patent alınmıştır. 1946'da ABD'de, sulu çözeltiden yüksek basınç ve sıcaklık koşullarında oldukça nitelikli zümrütler üretilmeye başlamıştır. Bu koşullarda gelişen kristaller, doğal örneklerine çok benzemekte, onların rengine ve görünümüne çok yaklaşmaktadır. Yapay zümrüt morötesi ışık altında koyu kırmızı renkli flüorışıma özelliği gösterir; doğal zümrütün bu özelliği yoktur.

Ural zümrütü olarak bilinen taş gerçekte grena, Brezilya zümrüdü gerçekte yeşil turmalin, Cape zümrüdü gerçekte prehnit ve akşam zümrüdü gerçekte peridottur.

zümrütüanka *bak.* anka

Zünnun-ı Mısri, asıl adı EBU'L-FEYZ SEVBAN BİN İBRAHİM EL-MISRİ (d. 796, Ahmim - ö. 860, Kahire), Mısırlı mutasavvıf. Tasavvuf felsefesinin kurucularından ve ilk temsilcilerindendir.

İlk bilgileri Ahmim'de aldıktan sonra İslam bilimlerini öğrendi. Malik bin Enes, Leys bin Saad, Süfyan bin Uyeyne gibi ünlü hadis ve fıkıh bilginlerinin derslerini izledi, onlardan hadis aktardı. Dönemin ünlü zâhidlerinden Kahireli Sa'dun'un etkisiyle tasavvufi yaşam ve düşünceyi benimsedi. Eski Yunan felsefesi, tıp ve simya bilimleriyle de ilgilendi. Bağdat, Şam, Antakya, Kudüs ve Mekke'de çeşitli bilgin ve zâhidlerle görüştü. Mısır'da zâhidce bir yaşam sürerek tasavvufi düşüncelerini yaymaya çalıştı.

Tasavvufa felsefi bir boyut kazandırmaya çalıştığı için tepkiyle karşılandı; felsefecilik, simyacılık, büyücülük ve zındıklıkla suçlandı, hapsedildi ve işkenceye uğradı. Bununla birlikte o dönemde felsefi yönüyle öne çıkan Mutezile okulunun bazı düşüncelerinin karşısında yer aldı. Örneğin Kuran'ın yaratılmış (mahluk) olduğu düşüncesine karşı çıkarak ezeli olduğunu savundu. Mutezile bilginlerince şiddetle eleştirildi, Abbasi halifesi Mütevekkil'e şikâyet edildi. Bağdat'a götürülerek sorguya çekildi.

Zünnun, sonradan tasavvufun temel kuramları durumuna gelen fenâ (Tanrı'nın varlığında yok olma), bekâ (Tanrı'nın varlığında var olma), keşf ve ilham gibi konular üzerinde ilk duran mutasavvıflardandır.

Buna karşılık Kuran ve sünnete bağlılıktan da ödün vermemiştir. Tanrı'yı Tanrı'nın bilgisiyle, Tanrı dışındaki varlıkları da peygamberlerinin bilgisiyle tanıdığını söyleyen Zünnun'a göre Tanrı'yı seven ya da peygamberini izleyen, ahlakında, eylem ve davranışlarda ona uyandır. Ruhun yetkinleşmesi için acı çekmek gerekir. Acı mümin'nin tuzudur; tuz olmadığında mümin çürür gider. İnsanın mutluluğu da "Sevgili"nin gönderdiği acılara bağlıdır.

Tasavvuf ve tıpla ilgili kitaplar yazan, düşüncelerini yoğun felsefi şiirlerle de açıklamaya çalışan Zünnun'dan günümüze yalnız birkaç küçük yapıt kalmıştır. Bunlar *Sıfatü'l-Mümin ve Mümine, Risale fi Zikrü'l-Menakıbi's-Salihin, el-Mücerrebat, el-Kaside fi's-San'a el-Kerime, Risale fi Havasü'l-İksir* ile dua üzerine yazılmış bir risaledir. Kaynaklarda adından söz edilen *Kitabü'r-Rükni'l-Kebir* ile *Kitabü's-Sika fi's-San'a* ise günümüze ulaşmamıştır.

zürafa (*Giraffa camelopardalis*), okapiyle(*) birlikte *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Giraffidae* familyasını oluşturan memeli türü. Tüm memelilerin en uzun boylusu olan bu türün ayaktan tepesine kadar olan yüksekliği 5,5 m'yi aşabilir. Gövdesi oldukça kısa, bacakları ve boynu çok uzundur. Sırtı sağrısına doğru alçalır. Boynunun uzunluğuna karşın boyun omurları çoğu memelide olduğu gibi yedi tanedir. Boynunda dar bir yele, kuyruk ucunda püskül biçiminde uzamış kıllar bulunur. Hem erkek hem de dişinin bir ya da iki çift küçük, deriyle örtülü boynuzu vardır. Gözlerinin arasındaki şişkinlik kuzeyde yaşayanlarında boynuzu andıracak ölçüde bir

Zürafa (*Giraffa camelopardalis*)
© Animals Animals, 1971

çıkıntıya dönüşmüştür. Soluk sarımsı kahverengi postlarını kaplayan irili ufaklı kızıl kahverengi lekeler bazı alttürlerde düzenli sıralar halinde ve geometrik, öbürlerinde düzensiz ve girintili çıkıntılı ya da yaprak biçimindedir. Zürafaların post desenlerine ve boynuzlarının sayısı ile boyutlarına göre tanımlanmış birçok alttürü vardır.

Zürafalar Afrika'da Sahra Çölünün güneyinde çok geniş bir alana yayılmıştır. Savanlarda ve çalılık alanlarda sürüler halinde yaşarlar. Akasya yaprakları temel besin kaynaklarıdır. Başlarını yere değdirebilmek ve su içebilmek için ön bacaklarını ya iki yana doğru açmak ya da bükmek zorunda kalırlar. Uzun bacakları saatte yaklaşık 48 km'ye ulaşan bir hızla koşabilmelerini sağlar. Dişi 14-15 ay kadar süren gebelik döneminin ardından genellikle tek yavru doğurur.

Zürafanın görme, koku alma ve işitme duyuları keskindir. Başlıca düşmanları insan ve aslandır. Zorda kaldığında ağır toynaklarıyla güçlü tekmeler savurur. Erkekler kendi aralarında dövüşürken baş ve uzun boyunlarını tokmak gibi kullanır.

Zürafanın sesi ender durumlarda duyulduğundan yaygın olarak hiç ses çıkarmadığı sanılmıştır. Ama ıslığa ve iniltiye benzer sesler çıkardığı bilinmektedir. Zürafalar koruma altına alındıkları Doğu Afrika'da boldur. Ama Afrika'nın öbür bölgelerinde insanların avlayarak kırıma uğratması nedeniyle ya çok azalmış ya da tümüyle yok olmuştur.

Zürafa Irmağı, Arapça BAHRÜ'Z-ZARAF. Sudan'ın ortagüneyinde, es-Sud bölgesinde ırmak. Nil Irmağının kollarından olan Zürafa Irmağı Şambe'nin kuzeyindeki bataklıklardan doğar. Bahrü'l-Cebel'in havzasından topladığı sularla kuzey doğrultusunda 240 km boyunca akar. Fangak'ı geçtikten sonra Melekal'ın 56 km batısında Bahrü'l-Cebel'le birleşir. Ulaşıma elverişli olmayan Zürafa Irmağı, Bahrü'l-Cebel'e en yakın olduğu noktada açılan iki kanalla bu ırmağa bağlanmıştır.

Zürich, İsviçre'nin kuzeydoğusunda kanton. Yüzölçümü 1.729 km²'dir. Bu alanın yaklaşık 500 km²'lik kesimini ormanlar, 70 km²'lik kesimini de göller oluşturur. Zürich Gölünün bir bölümüyle Greifen ve Pfäffikon gölleri kanton sınırları içinde kalır. Kanton toprakları kuzeye Ren Irmağına doğru akan sığ ırmak vadileriyle, bu vadileri birbirinden ayıran ve kuzeybatı-güneybatı doğrultusunda uzanan dağlardan oluşur; yöredeki vadilerin en önemlisi Zürich Gölüne uzanarak buradan sonra Limmat adını alan Linth Vadisidir. Zürich Gölünün doğusunda, Greifen Gölüne doğru uzanan Glatt Vadisiyle daha çok boğaza benzeyen ve Toggenburg Vadisinden doğu sınırındaki dağlarla ayrılan Töss Vadisi yer alır. Doğudaki dağlar Hörnli'de 1.133 m'ye ulaşır. Greifen Gölünün batısındaki Sihl Vadisinin batı sınırında, en yüksek noktasına Albis Doruğunda (915 m) ulaşan Albis Dağları yükselir.

Zürich, İsviçre Konfederasyonu'na ilk katılan kantonlardan biri oldu (1351). Zürich Gölünün aşağı kesimi 1362'de kantona bağlandı. 1467'de daha önce Habsburglara ait olan Winterthur'un satın alınmasıyla kantonun sınırları Ren Irmağına ulaştı. Zürich kantonu günümüzde Ren Irmağının sağ yakasından başlayarak güneyde Pfäffikon Gölünün 13 km aşağısına kadar uzanır; kuzeydeki küçük bir bölümü Ren Irmağını aşarak Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletine doğru sokulur. Kanton anayasası 1869'da kabul edilmiştir.

Kanton topraklarının büyük bölümü ekili olmakla birlikte, ekonomi tarımdan çok sanayiye dayanır. Başlıca sanayi dalları makine ve vagon yapımıdır; İsviçre'deki toplam makine üretiminin üçte biri Zürich'te gerçekleştirilir. İpekli ve pamuklu dokumacılığı da önemlidir. Başlıca yerleşmeler kanton merkezi Zürich ile Winterthur'dur. Greifen Gölünün doğusundaki Uster'le Zürich Gölünün batı kıyısındaki Thalwil, Horgen ve Wädenswil birer sanayi merkezidir. Demiryolları Zürich kentinden başlayarak eyaletin her yanına yayılır ve daha çok vadileri izler. İsviçre'nin en kalabalık kantonu olan Zürich'te halk Almanca konuşur ve çoğunluk Protestandır. Nüfus (1991 tah.) 1.150.546.

Zürich, İsviçre'nin en büyük kenti ve Zürich kantonunun yönetim merkezi. Zürich Gölünün kuzeybatı ucunda, Alp Dağları eteğinde yer alır. Mali ve sınai bir merkez konumundadır.

Yörenin ilk insanlarını, göl kıyısındaki kazıkların üstüne kurdukları evlerde oturan Tarihöncesi halklar oluşturdu. Helvetler adlı Kelt kabilesi Limmat Irmağının sağ yakasında bir yerleşim kurdu. Yöre İÖ y. 58'de Romalıların eline geçince bir gümrük denetim merkezine dönüştürüldü. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra kuzeyden gelen Alamanların, daha sonra da Franklarının egemenliğine girdi. Kent, Avrupa'daki çeşitli ticaret yollarının kesiştiği bir konumda bulunması ve yöreye yerleşen tüccarların artması nedeniyle hızla gelişti. 1218'de özgür bir imparatorluk kenti haline geldi; 1351'de de İsviçre Konfederasyonu ile önemli bir ittifak kurdu. 1336'da kent halkı, demokratik bir lonca sistemi temelinde

Zürich'ten bir görünüm, (sağda) St. Peter Kilisesi'nin ve (solda) Fraumünster'in kuleleri, İsviçre
Comet – Bavaria-Verlag

çeşitli meslek dallarında etkinlik gösterenlerle soyluların gücünü dengelemeyi öngören bir yönetim yapısını benimsedi. Loncalar gücünü artırdıkça komşu topraklardaki çatışmaların içine çekilen kentte ekonomik gelişme gene de kesintisiz biçimde sürdü.

Büyük Katedral'in (Grossmünster) papazlarından Huldrych Zwingli 1519'un yılbaşında verdiği vaazla İsviçre'deki Reform hareketini başlattı. Sonuçta kent de yeni bir kimlik kazandı. Karşı-Reform sırasında, Kuzey İtalya ile Fransa'dan gelerek kente sığınan çok sayıda göçmen kentin kültürel ve ekonomik gelişmesini daha da hızlandırdı.

1830'larda kentte halkın seçtiği ve sıkı denetim altında tuttuğu bir yasama organı ile yürütme organına dayalı liberal, demokratik bir yönetim yapısı biçimlendi. Sanayi etkinlikleri de göreli erken bir dönemde başladı. 1787'de nüfusun dörtte biri dokuma tesislerinde çalışıyordu. 1830 anayasası 1869'da daha liberal hale getirildi. Zamanla daha da gelişen imalat sanayisi ve hizmet sektörlerinin yanı sıra, kent eski dönemlerden beri süren uluslararası bağlantıları saye-

sinde dünyanın önde gelen mali merkezlerinden biri oldu. 1950'lerden sonra, önemini yitirmeye başlayan dokumacılığın yerini başta makine sanayisi olmak üzere ağır sanayi aldı. Ayrıca dünyanın önde gelen alışveriş merkezlerinden biri olan kent bu amaçla gelen turistlerin yoğun ilgisini çeker. Kentte çeşitli uluslararası kongreler düzenlenir. Önemli bir demiryolu kavşağı olan kentin yakınındaki Zürich-Kloten Uluslararası Havalimanı İsviçre'nin en işlek havalimanıdır.

Gelişkin bir kültürel yaşamın bulunduğu kentteki tiyatro ve operalar gerçekleştirdikleri yeniliklerle tanınır. Eğitim kurumları arasında kanton yönetimine bağlı Zürich Üniversitesi (1833) ve Federal Teknoloji Enstitüsü (1855) sayılabilir. İsviçre Ulusal Müzesi'nde (1898) tarih, sanat ve bilim alanlarında çok zengin bir koleksiyon bulunur. Eski kente ait tarihsel yapılar arasında, 700'lerde Charlemagne'ın yaptırdığı romanesk Büyük Katedral, 13. yüzyıldan kalma St. Peter Kilisesi ve bugün bazıları lokanta olarak ya da kamusal amaçlar için kullanılan zarif lonca binaları ile soylulara ait malikâneler sayılabilir. Zürich'te her yıl iki önemli şenlik düzenlenir: Nisandaki Sechseläuten'de lonca geçit töreni yapılır ve bir kardan adam törenle yakılır; eylüldeki Knabenschiessen'de ise gençler arasında keskin nişancılık yarışması düzenlenir. Yakınlardaki dağlık kesimde dağcılık sporu çok yaygın bir etkinliktir. Nüfus (1991) kent, 341.276; metropoliten alan, 841.052.

Zürich fayans ve porseleni, Salomon Gessner'in başkalarıyla birlikte 1763'te Zürich yakınlarında kurduğu imalathanede üretilen İsviçre fayans ve porselenleri. İlk başta fayanslar da porselenlere benzer bir üslupta resimleniyordu. 1775'ten sonra

Bir Zürich porseleni, y. 1770; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

aktarma tekniği kullanılmaya başladı. Sofra takımlarının bezenmesinde biçimci ya da doğalcı çiçeklere yer veren iki ayrı üslup kullanılıyordu. Başka desenler arasında incelikle işlenmiş İsviçre manzaraları da vardı. Porselen biblolar da yapılıyordu. Bunların bazısı 1775-79 arasında Zürich'te çalışmış olan Johann Valentin Sonnenschein'ın yapıtıydı. İmalathane 19. yüzyılın sonlarına doğru kapandı.

Zürich Gölü, Almanca ZÜRICHSEE. İsviçre'de, Zürich kentinin güneydoğusunda uzanan göl. Deniz düzeyinden 406 m yükseklikte, 88 km²'lik bir alanı kaplar. En uzun yeri 29 km, en geniş yeri 4 km, en derin yeri ise 15,3 m'dir. Sularını göle boşaltan Linth Irmağı, gölden çıktıktan sonra Limmat adını alır. Gölün büyük bölümü Zürich kantonunda, yaklaşık 13 km²'si Schwyz, 6,5 km²'si de Sankt Gallen kantonlarında yer alır. Yumuşak bir eğimle yükselen kıyılarında üzüm bağları ve meyve bahçeleri vardır. Güneyde ise güzel manzaralarıyla Alpler uzanır.

Göl sularının doldurduğu havza, kuzeybatı yönünde bugünkü Zürich topraklarına doğru ilerleyen Linth ve Ren buzullarının etkisiyle oluşmuştur. Daha sonra havzanın uç kesimindeki buzultaş birikintileri bir baraj işlevi görerek suların dışarı akmasını engellemiştir. Pfäffikon (Schwyz kantonu) ile Rapperswil arasında yer alan bir başka buzultaş oluşumu, gölün ulaşıma elverişli aşağı kesimi ile sığ yukarı kesimini birbirinden ayırır. Ortasında bir yarık bulunan bu buzultaş, eskiden Ufenau Adasındaki Einsiedeln Manastırı'na giden hacılar tarafından kullanılırdı. Yarık üzerinde ilk köprü 1358'de yapıldı. Hem demir, hem kara yolunun geçtiği 9,9 m genişliğindeki taş köprü ise 1878'den kalmadır. Köprünün ortasındaki asma kesim küçük teknelerin geçmesine olanak verir. Göl kıyısındaki tek büyük kent Zürich'tir.

Zürich Sanatevi, Almanca KUNSTHAUS ZÜRICH. Zürich'te 1787'de kurulmuş sanat müzesi. 1910'dan beri, tasarımını Karl Moser'in yaptığı yapısında etkinlik göstermektedir. Avrupa sanatında Rönesans'tan modern dönemlere değin yapılmış resim, heykel, çizimler ve özgün baskı örneklerinden oluşan bir koleksiyonu vardır. Ortaçağdan kalma Alman resimleriyle ağaç ve taş heykelleri, ayrıca Zürich ve çevresinde yaşayan sanatçıların daha geç dönemlere ait resimleri müzenin en önemli yapıtlarıdır. Henry Fuseli ve Alberto Giacometti'nin yapıtları da bunlar arasındadır.

Zvenigorod, Rusya Federasyonu'nun batı kesimindeki Moskova yönetim biriminde (*oblası*) kent. Moskova kentinin 53 km batısında, Moskova Irmağı kıyısında yer alır. 1943-45 ve 1954-57 arasında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, 12. ve 13. yüzyıllarda yörede yerleşmelerin bulunduğunu gösteren kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Zvenigorod adının geçtiği en eski yazılı belge ise Moskova ve Vladimir büyük prensi I. İvan'ın 1339 tarihli vasiyetnamesidir. Kent, 14-16. yüzyıllar arasında, Moskova'yı Litvanya ve Polonya'dan gelebilecek tehlikelere karşı koruyan bir kale işlevini gördü. Moskova Irmağı kıyısında 46 m yüksekliğinde toprak bir istihkâm olan Gorodok da (Hisar) bu dönemden kalmadır. Prens Yuri Zvenigorodski 1398'de, Zvenigorod'un 1 km dışında, Storozjka ve Moskova ırmaklarının birleştiği noktada Savvino Storojevski Manastırı'nı yaptırdı. I. Petro ile kardeşleri V. İvan ve Sofiya, 1682'de saray muhafız birliklerinin başlattığı ayaklanma sırasında bu manastıra sığındılar. Doğal güzellikleriyle dikkati çeken Zvenigorod bu özellikleri sayesinde düşünür Aleksandr Herzen (1812-70), Anton Çehov (1860-1904) ve Maksim Gorki (1868-1936) gibi yazarlarla besteci Peter İliç Çaykovski'nin (1840-93) dinlenme yeri oldu.

Günümüzde kentin ekonomisi mobilya, okul ve büro malzemesi, oyuncak, spor malzemesi ve giysi üretimine dayanır. Zvenigorod'da maliye alanında uzmanlaşmış bir teknik eğitim okulu vardır. Gorodok'taki Göğe Çıkış Katedrali (14. yy; Uspenski Sobor) ilk dönem Moskova mimarisinin en güzel örneklerindendir; tek kubbeli ve dikdörtgen planlı olan katedral, Moskova okulunun kurucusu ressam Andrey Rublyov'un (1360/70 - y. 1430) freskleriyle bezelidir. Yakındaki Savvino Storojevski Manastırı'nda bulunan Meryem'in Doğumu Katedrali'nde (1405; Rojdestvenski Sobor) 15., 16. ve 17. yüzyıllarda yapılmış resimler bulunur. 1652-54 arasında katedralin yanına Çar Aleksey Mihayloviç için küçük bir saray inşa edilmiştir. Manastır binasında günümüzde klinikler ve bir sanatoryum ile Zvenigorod Tarih Müzesi bulunmaktadır. Nüfus (1991 tah.) 18.900.

Zveno Grubu, 1934-35 yıllarında Bulgaristan'da kısa ömürlü bir diktatörlük kuran küçük siyasal örgüt. 1930'da kurulan Zveno (Bulgarcada *zveno*: "zincir halkası") Grubu'nu Albay Kimon Georgiev yönetiyordu. Örgütte çoğunluğu oluşturan radikal siviller, ordunun baskısı altında etkisizleşen hükümete, sorumsuz siyasal partilere ve başı boş terörist etkinliklere tepki duydukları için bir araya gelmişlerdi. Örgütün yandaşlarından Albay Damian Velçev 19 Mayıs 1934'te bir askeri darbeyle hükümeti devirdi, Georgiev başbakan oldu.

Velçev'in perde arkasında yer aldığı Zveno yönetimi bir diktatörlüğe dönüştü; parlamentoyu dağıttı, bütün siyasal partileri kapattı. Basın üzerinde sıkı bir sansür uygulamaya başladı, sendikaların etkinliklerini yasakladı. Geniş bir aydın katmanının oluşmasını engellemek amacıyla daha çok teknisyen ve bilim adamı yetiştirmeye yönelik yeni bir eğitim sistemi kurdu. Georgiev başbakanlığa geldikten hemen sonra, şiddet eylemlerini yürüten İç Makedonya Devrimci Örgütü'nü dağıttı. Yugoslavya ile ilişkileri geliştirdi, SSCB'yle yeniden diplomatik ilişki kurdu. Georgiev yönetimi ayrıca köylülerin borçlarının bir bölümünü sildi. Kredi sisteminde değişiklikler gerçekleştirdi. Kırsal alanlarda sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi için çaba gösterdi.

Zveno Grubu'nun Bulgaristan'ın siyasal yaşamına istikrar kazandırmak ve ülkenin ekonomisiyle uluslararası konumunu güçlendirmek için gösterdiği çabaya karşın, bütün nüfuzunu kaybetmiş olan Kral III. Boris grubun cumhuriyet ilan etmeye hazırlandığı yolundaki asılsız söylentilerden yararlanarak bazı subayların desteğini sağladı ve 22 Ocak 1935'te Georgiev ve hükümetini iktidardan uzaklaştırdı.

Zvishavane, eskiden SHABANI. Zimbabve'nin ortagüney kesiminde kent. Alçak tepelerle çevrili bir bölgede yer alır. Zimbabve'deki Bulawayo ve Harare (eskiden Salisbury) ile Mozambik'teki Maputo'ya demiryoluyla bağlanır. Yakındaki asbest madeni en önemli gelir kaynağıdır. 1920'de köy olarak kurulan Zvishavane, 1930'da kasaba statüsü kazanmıştır. Nüfus (1982) 26.758.

Zwaardecroon, Hendrick (d. 26 Ocak 1667, Rotterdam, Felemenk - ö. 12 Ağustos 1728, Batavia [bugün Cakarta], Cava), 1718-25 arasında Hollanda Doğu Hint Adaları genel valisi. Cava'da ihracata yönelik yeni bitki türlerinin ekimini başlatmıştır.

Henüz 17 yaşındayken Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası yöneticisinin sekreteri olarak Doğu Hint Adalarına gönderildi (1684). Sürekli yükselerek 1718'de Hollanda Doğu Hint Adaları genel valisi oldu. Bu sırada şirket ciddi mali güçlükler içindeydi. Kaçakçılığı önlemek amacıyla sert önlemler alan Zwaardecroon, Cava'da yeni bitki türlerinin ekimini başlattı ve Çin'le olan

ticari ilişkileri geliştirdi. İndigo (çivit) üretimini artırıcı önlemler aldı; pamuk üretim tekniklerini geliştirdi; odunundan boya elde edilen sappanağacının (*Caesalpina sappan*) yetiştirilmesini özendirdi. Zwaardecroon'un tarım alanındaki en önemli girişimi, ileride ada ekonomisinin temelini oluşturacak olan kahve üretimini başlatmak oldu.

Zwaardecroon Doğu Hint Adalarında Felemenk egemenliğine son vermeyi amaçladığı ileri sürülen Pieter Erberfelt önderliğindeki komplo girişimini acımasızca bastırmasıyla da tanınmıştır.

Zwangendaba (ö. 1848, Mapupo, Ufipa yakınları, Tanganika), yaklaşık 1815-48 arasında Doğu Afrika'daki en güçlü krallıklardan birinde hüküm sürmüş Cere hükümdarı. Cerelerin onun önderliğinde 20 yılı aşkın bir süre 1.600 km boyunca sürdürdüğü göç tarihe geçmiştir. Cere kabilesi daha sonradan Angoni adıyla anılmıştır.

Zwangendaba, Difakane (Sıkışma) olarak bilinen Zulu savaşları ve göçler yüzünden 1818'de Afrika'nın güneydoğu kesimindeki Cere yurdunu terk ederek kuzeye doğru göçe başladı. Daha önce kendisini yenilgiye uğratan Zulu'ların askeri örgütlenme biçimini benimsedi, tutsakların Cere ailelerine katılmasına izin verdi. Güçlü ve gitgide büyüyen bir savaş gücü oluşturdu. 1822'de Mozambik'in güneyine geçti. Buraya kaçan öteki kabileler karşısında 1831'de yenilgiye uğrayınca Zambezi Irmağını izleyerek bugünkü Zimbabve'ye ulaştı. Burada 300 yıllık geçmişi olan Çangamire Devleti'nin varlığına son verdi. 1835'te Zambezi Irmağını geçti, günümüzdeki Malavi'yi aşarak ve Malavi Gölünün kuzeyini izleyerek kabilesini Tanganika Gölünün güney ucuna ulaştırdı, burada Mapupo kentini kurdu. Zwangendaba'nın ölümünden sonra Angoniler dört büyük kola bölündüler ve göçü sürdürerek bugünkü Tanzanya, Malavi ve Zambia'nın bazı bölgelerine yerleştiler.

Zweibrücken, Almanya'nın güneybatı kesimindeki Rheinland-Pfalz eyaletinde (*Land*) kent. Schwarz Irmağı kıyısında yer alır. Latince karşılığı Bipontium, Fransızca karşılığı ise Deux-Ponts olan adı "iki köprü" anlamına gelir. Kent, Roma ve Yunan klasiklerinin ilk baskıları olan *Editiones Bipontinae* ile ünlüdür.

Bağımsız bir kontluk olarak kurulan Zweibrücken, 1352'de berat aldı. 1385'te Pfalz Kontluğu'nu elinde tutan Wittelsbach ailesine geçti. 1410'da düklük, 1477'de de Pfalz-Zweibrücken hanedanının ikametgâhı oldu. 1801'de Fransız işgaline uğrayan düklüğün büyük bölümü 1816'da Bavyera'ya geçti. II. Dünya Savaşı sırasında hasar gören kentin büyük bölümü savaştan sonra yeniden inşa edildi. Şato (1720-25) ile geç gotik üsluptaki St. Alexander Kilisesi, kentin savaş sırasında hasar görmeyen yapılarındandır. Belediye binası (1779-85) ile öteki binalar rokoko ve barok üsluplarda yapılmıştır.

Rosengarten (Gül Bahçesi) ile 1744'ten beri sürdürülen at yetiştiriciliği ve at yarışlarından dolayı Zweibrücken, "gül ve at kenti" olarak tanınır. Metal ve ahşap eşya ile makine, tekstil ve ayakkabı başlıca sanayi ürünleridir. Nüfus (1989 tah.) 33.377.

Zweig, Arnold (d. 10 Kasım 1887, Grosz-Glogau, Silezya - ö. 26 Kasım 1968, Berlin, AFC), *Der Streit um den Sergeanten Grischa* (1927; Çavuş Grişa Olayı) adlı romanıyla ünlü Yahudi asıllı Alman yazar. Bu romanda, Prusya askeri bürokrasisinin amansız çarkına takılan Rus savaş tutsağı Grişa'nın öyküsü çevresinde Alman ordusunun I. Dünya Savaşı sırasındaki toplumsal yapısı anlatılır.

Zweig, Naziler tarafından Alman yurttaşlığından çıkarıldıktan sonra 1933'te Filistin'e gitti. On beş yıl orada yaşadıktan sonra 1948'de ADC'ye geçti. Öbür yapıtları arasında *Junge Frau von 1914* (1931; 1914'te Genç Bir Kadın), *De Vriendt kehrt heim* (1932; De Vriendt Eve Dönüyor), *Erziehung vor Verdun* (1935; Verdun Öncesi Eğitim) ve *Einsetzung eines Königs* (1937; Bir Kralın Taç Giymesi) vardır. Bu romanların hepsinde, *Der Streit um den Sergeanten Grischa*'daki karakterlerin daha sonra başına gelenler anlatılır.

Zweig, Stefan (d. 28 Kasım 1881, Viyana, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 22 Şubat 1942, Petrópolis, Rio de Janeiro yakınları, Brezilya), şiir, deneme, öykü, oyun gibi çeşitli türlerde yetkin ürünler vermiş yazar. Özellikle düşsel ve tarihsel karakterler üzerine yazdığı yorumlarıyla tanınır.

Avusturya, Fransa ve Almanya'da öğrenim gördükten sonra 1913'te Salzburg'a yerleşti. 1934'te Nazilerin baskısı yüzünden

Stefan Zweig
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Salzburg'u terk etmek zorunda kaldı; önce İngiltere'ye, 1940'ta da Brezilya'ya göç etti. Gittiği yerlerde yalnızlık ve düş kırıklığıyla karşılaşınca karısıyla birlikte intihar etti.

Psikolojiye ve Freud'un öğretisine duyduğu ilgi Zweig'ı derin karakter incelemelerine götürmüştü. Denemeleri arasında Balzac, Dickens ve Dostoyevski'yi konu aldığı *Drei Meister* (1920; *Üç Büyük Adam*, 1940, 1975), Friedrich Hölderlin, Heinrich von Kleist ve Friedrich Nietzsche'yi incelediği *Der Kampf mit dem Dämon* (1925; *Nietzsche: Demonla Muharebe*, 1940/*Ifritle Mücadele*, 1952/*Usta İşi*, 1954) ile Casanova, Stendhal ve Tolstoy'la ilgili *Drei Dichter ihres Lebens* (1928) vardır. Bu yaşamöykülerini topladığı *Baumeister der Welt* (1936) adlı kitabı Türkçede *Dünya Fikir Mimarları* genel başlığı altında üç cilt olarak (*Kendileri ile Savaşanlar*, 1989; *Üç Büyük Usta*, 1989; *Kendi Hayatının Şiirini Yazanlar*, 1990) yayımlanmıştır.

Zweig'a ün kazandıran bir başka yapıtı da, beş tarihsel kişiliğin kısa portrelerini içeren *Sternstunden der Menschheit*'tir (1928; *Yıldızın Parladığı Anlar*, 1945, 1990/*İnsanlık Tarihinde Yıldızın Parladığı Anlar*, 1954). Zweig ayrıca Joseph Fouché (1929; *Fransız İhtilalinde Bir Politikacının Portresi*, 1969, 1984), Marie-Antoinette (1932; *Marie Antoinette*, 1942) ve Mary Stuart'ın (1935; *Mary Stuart*, 1942) nesnellikten çok sezgiye dayanan yaşamöykülerini yazmıştır. *Verwirrung der Gefühle* (1925; *Perişan Hisler*, 1945/*Karışık Duygular*, 1969/*Yürek Çöküntüsü*, 1970, 1990) adlı bir öykü kitabı, *Ungeduld des Herzens* (1938; *Acımak*, 1958, 1991/*Merhamet*, 1969, 1984) adlı bir psikolojik romanı da bulunan Zweig, Charles Baudelaire, Paul Verlaine ve Émile Verhaeren'den çeviriler de yapmıştır.

Zweig'ın Türkçeye çevrilen çok sayıda yapıtı arasında *Angst* (1920; *Korku*, 1944, 1971), *Amok* (1922; *Amok Malezya Delisi*, 1935/*Amok*, 1954/*Amok Koşucusu ve Diğer Öyküleri*, 1981/*Amok Koşucusu*, 1990), *Vierundzwanzig Studen aus den Leben einer Frau* (1934; *Bir Kadının 24 Saati*, 1942, 1986), *Schach-novelle* (1942; *Satranç Oyuncusu*, 1944) ve *Die Welt von Gestern* (1942; *Dünün Dünyası*, 1964, 1985) sayılabilir.

Zwelitsha, Güney Afrika'da, uluslararası alanda tanınmayan Ciskei Cumhuriyeti'nin geçici başkenti. King William's Town'ın tam güneyinde yer alır. 1946'da, Good Hope Textile Corporation'ın Da Gama'daki tekstil fabrikasında çalışanların oturduğu bir yerleşme olarak kuruldu. 1981'de Ciskei'nin geçici başkenti oldu. Kentteki konutların büyük bölümü Güney Afrika Bantu Vakfı tarafından yaptırılmıştır. Kentin çevresindeki bölgede mısır, kocadarı, sığır, koyun ve keçi yetiştirilir. Başlıca sanayi ürünleri mobilya, deri eşya, halı, boya, tarım araçları, plastik ağ, seramik ve oyuncaktır. Kentte ayrıca yün yıkama, sepicilik ve bıçkıcılık gibi uğraşların yürütüldüğü küçük bir sanayi kompleksi vardır. Ciskei Ulusal Kalkınma Kuruluşu, ticaretin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla kentte bir iş merkezi açmıştır. Kentte bir öğretmen okulunun yanı sıra, kaynakçılık, tahta işçiliği ve metal levha üretimi gibi konularda eğitim veren bir sanat okulu vardır. Yerli nüfus, her ikisi de Zosa dilini konuşan Zosalarla Fingolardan oluşur. Kent karayoluyla King William's Town'a ve yakınındaki East London'a bağlanır. Hemen bitişiğindeki Bisho, Ciskei'nin gelecekteki başkenti olarak planlanmıştır. Nüfus (1975 tah.) 29.816.

Zwickau, Almanya'nın doğu kesiminde, Saksonya eyaletinde (*Land*) kent. Zwickauer Mulde Irmağı kıyısında, Erzgebirge'nin (Cevher Dağları) batı kenarında, Leipzig'in güneyinde yer alır. Slavlar tarafından kurulan Zwickau, 1181 tarihli belgelerde bir ticaret merkezi olarak geçer. 1135-45 arasında bir imparatorluk kenti olarak gelişti, 1150 dolayında bir pazar kenti durumuna geldi. 1200 dolayında Meissenli Wettin markilerinin yönetimine girdi. Alman reformcu Thomas Müntzer 1520-21 yıllarında burada vaaz vermişti. Müzikçi Robert Schumann'ın doğum yeri (1810) olan kentte Schumann Müzesi (1955) vardır. II. Dünya Savaşı'ndaki bombardımandan sonra geniş çaplı onarımdan geçen kentin en önemli kiliseleri 1465-1536 arasında yapılıp 1883-91 arasında onarılan Marienkirche (Meryem Ana Kilisesi) ile romanesk-gotik üsluptaki St. Katherina'dır. (1212-19). Kumaş tüccarlarının binası Gewandhaus (1522-36), 15. yüzyıldan kalma belediye binası ve Osterstein Şatosu (1565-85) öbür önemli binalardır. Başlıca sanayi kolları kömür madenciliği ile otomobil, makine ve giysi imalatıdır. Nüfus (1991 tah.) 118.914.

Zwicky, Fritz (d. 14 Şubat 1898, Varna, Bulgaristan - ö. 8 Şubat 1974, Pasadena, California, ABD), süpernova(*) kuramına ve bu yıldızların daha iyi tanınması çalışmalarına değerli katkılarda bulunan İsviçreli fizikçi ve astronom.

1922'de Zürich'teki Federal Teknoloji Enstitüsü'nde fizik doktorasını tamamladı.

1925'ten 1972'ye değin Pasadena'daki California Teknoloji Enstitüsü Fizik Fakültesi'nde görev yaptı.

1930'ların başlarında katılar fiziği, gaz iyonlaşması ve termodinamik alanlarında katkılarda bulunduktan sonra çalışmalarını süpernovalar ve kozmik ışınlar üzerinde yoğunlaştırdı. 1934'te Walter Baade ile birlikte süpernovaların normal novalardan tümüyle farklı bir patlayan yıldızlar sınıfı olduğunu ve süpernovalardaki patlamaların çok daha seyrek (gökadamızda bin yılda iki üç kez) oluştuğunu ortaya koydu. Daha sonra süpernovaların komşu gökadalarına ilişkin kapsamlı araştırmalar yapmaya başladı. 1937'den 1941'e değin 18 gökada keşfetti. Bunların yalnızca 12'sinin adı daha önce astronomi tarihinde geçmişti.

Zwicky California'da Azusa'daki Aerojet Mühendislik Şirketi'nin 1943'ten 1946'ya değin araştırma müdürü, daha sonra da teknik danışmanı olarak ilk jet motorlarından bazısını geliştirdi. Bu motorlar arasında ağır uçakların kısa pistlerden kalkmasına olanak sağlayan jet yardımlı kalkış (JATO) motorları da vardı.

Zwingli, Huldrych, ULRICH ya da HULDREICH olarak da yazılır (d. 1 Ocak 1484, Wildhaus, Toggenburg, Sankt Gallen - ö. 11 Ekim 1531, Kappel yakınları, İsviçre), İsviçre'de Protestan Reform hareketinin başlıca önderi. Döneminin din adamları içinde yalnızca onun başlattığı akım bir kilise biçiminde kurumlaşmamıştır. Martin

Zwingli, Hans Asper'in bir portresinden ayrıntı, 1531; Winterthur Sanat Müzesi, İsviçre
Kunstmuseum Winterthur İsviçre. fotoğraf. Schweizerisches Institut fur Kunstwissenschaft

Luther gibi kutsal metinlerin üstünlüğünü ve bağlayıcılığını savunan Zwingli, bu metinleri öğreti ve ibadete uyarlamada daha katı bir yol izlemiştir.

İlk dönemi. Köy yöneticiliği yapan bir özgür köylünün oğluydu. Annesi Margaret Meili, Thurgau'daki Fischingen Manastırı başkeşişinin kız kardeşiydi; amcası Bartholomäus Zwingli ise Wesen'deki katedralin başrahibiydi. Huldrych, Wesen'de başladığı öğrenimini Basel (1494) ve Bern'de (1496) sürdürdü. Bern'deki öğretmeni Heinrich Wölflin'in etkisiyle Eski Yunan-Roma yapıtları ve müzikle ilgilendi. Müzik yeteneğiyle Dominikenlerin ilgisini çekti; onların etkisiyle manastıra girecekken babası ve amcası tarafından engellendi. Bunun üzerine üniversite öğrenimi görmek üzere 1498'de Viyana'ya, 1502'de Basel'e gitti. Yükseköğrenimini 1504'te bu kentte tamamladı.

Öğrenimi sırasında ders vererek geçimini sağladı. Bu arada ilahiyatla ilgilendi ve özellikle Reformcu Thomas Wyttenbach'tan etkilendi. 1506'da Glarus bölge papazlığına atandı. Ayrıca Yunanca ve İbranice öğrenmeye başladı. Kilise Babaları'nın yapıtlarını okudu. Rönesansa büyük ilgi duyuyor, hümanist bilgin Desiderius Erasmus'la yazışıyordu. İsviçre ordusunda rahiplik ettiği sırada paralı askerlik sistemine karşı çıktığı için Glarus'ta barınamaz oldu. 1516'da gittiği Einsiedeln'deki manastırda araştırmalar yaptı. Bundan sonra kutsal metinleri yeni bir anlayışla değerlendirmeye ve yeni inançları doğrultusunda vaazlar vermeye başladı. Eleştirilerinde yolsuzluklara da değinmekle birlikte, geleneksel öğreti ve uygulamalara saldırmaktan kaçındı; yalnızca İncil yorumlarıyla yetindi. 1518'deki endüljans tartışmaları sırasında bu yolsuzluğu ustaca kınamasıyla din adamlarının takdirini kazandı; sonuçta papalıktan bir onur unvanı aldı.

1518'de yoğun tepkilere karşın Zürich'teki Büyük Katedral'de papaz olarak görevlendirildi. Günün önemli sorunlarını da işleyerek Yeni Ahit'i yorumlayan vaazlar vermeye başladı. Bu sırada kentte büyük bir veba salgını baş gösterdi (1519). Zwingli de vebaya yakalanmasına karşın görevini inançla sürdürmesini bildi. Kendisi iyileştikten sonra kardeşinin aynı hastalıktan ölmesi (1520), düşünce ve öğretilerinde o güne değin hümanist yaklaşımın ardında gizli kalan ruhani öğelerin derinlik kazanmasına yol açtı. 1520'de "gerçek kutsal metinleri" yaymak için kent yönetiminden izin aldı. Bu doğrultuda verdiği vaazlarla, İsviçre'de Reform hareketinin (1522) öncülerinden biri oldu. Kutsal metinlerin üstünlüğüyle ilgili vaazlarını yerel yöneticilerin engelleme çabalarına karşın Oetenbach'taki manastırda sürdürdü. 1522'de Oetenbach'ta verdiği vaazları bir araya toplayan kitabını yayımladı.

Zürich'te Reform hareketi. 1523 yılı, Zürich'teki Reform hareketi için bir dönüm noktası oldu. Zwingli ocakta Zürich belediye binasında Konstanz piskopos yardımcısıyla yapacağı tartışmaya hazırlık olarak *67 Artikel*'i (67 Madde) kaleme aldı. Tartışma sırasında bölgedeki papazların büyük bölümünü etkilemeyi başardı. Sonuç olarak din adamlarının evlenmemesi kuralı uygulanmaz oldu, dinsel ayinlerde bir reform hareketi başlatıldı, ayrıca Büyük Katedral'de uygulanacak bir reform taslağı hazırlandı. Taslağın en önemli bölümü, katedral okulunun hem bir ortaöğretim kurumu, hem de Reformcu papazlar yetiştirmeye yönelik bir ilahiyat okulu olarak yeniden düzenlenmesiyle ilgili öneriydi. Kiliselerden tasvirlerin kaldırılması konusunda çıkan ikinci tartışma da Zwingli ile yakın arkadaşı Reformcu Leo Jud'un başarısıyla sonuçlandı. 1524-25'te kiliselerden tasvirler kaldırıldı, org çalınması yasaklandı, dinsel birlikler kapatıldı, Missa töreninin yerini sade bir biçimde düzenlenen Komünyon ayini aldı, vaftiz töreni değiştirildi, kutsal metinleri topluca okuma uygulaması başlatıldı, din adamlığı kurumu yeniden düzenlendi ve yerel dildeki *Zürcher Bibel* (1529; Zürich Kitabı Mukaddesi) yayımlandı. Zwingli Nisan 1524'te de resmen evlendi.

Reform hareketi kısa zamanda Zürich kentinden Zürich kantonuna ve komşu kantonlara yayıldı. Beş orman kantonu Luzern, Zug, Schwyz, Uri ve Unterwalden, Katolik ilahiyatçı Johann Eck'in de desteğiyle yeni uygulamalara karşı olduklarını bildirdi. Buna karşılık Basel ve Bern gibi önemli merkezler Zwingli'nin yanında yer aldılar. Zwingli, Reformcu arkadaşı Heinrich Bullinger'in de katkısıyla Bern'de katıldığı tartışmada Reform ilkelerinin bu kentte de tanınmasını sağladı (1528). Tartışmada öne sürdüğü başlıca tezler şunlardı: 1) Kilise Tanrı Sözü'nden doğmuştur ve tek önderi İsa Mesih'tir, 2) kilise yasaları kutsal metinlere uygun oldukları ölçüde bağlayıcıdır, 3) insanın kurtuluşu için tek aracı Mesih'tir, 4) kutsal metinlerde, Son Akşam Yemeği'ndeki kutsanmış ekmek ve şarapta Mesih'in gerçek ya da maddi varlığının bulunduğu (töz dönüşümü) öğretisi yer almaz, 5) Missa töreni, İsa'nın kendisini kurban etmesine ve ölümüne karşı girişilen büyük bir hakarettir, 6) kutsal metinlerde, ölülerin yaşayanlar adına aracılık etmesi ya da şefaatçı olması, araf, tasvir ve resim gibi konularla ilişkili öğretiler yer almaz, 7) evlilik herkes için meşrudur.

Bu arada Zürich, iyi ilişkiler içinde bulunduğu Basel ve Bern kantonlarıyla Hıristiyan Kentler Birliği'ni oluşturdu. Birliğin kuruluşu, Basel'i İsviçre Konfederasyonu'na katan ve bir iman ikrarı içeren antlaşma temelinde gerçekleştirilmişti.

Luther'le ilişkisi. Zwingli, 1525'ten sonra Reform çabalarında yurtiçinden olduğu kadar yurtdışındaki Lutherci çevrelerden de engellemelerle karşılaştı. Zürich'te aşırı bir grup Zwingli'nin reform programının yetersiz olduğunu ilan etti. Anabaptistler adını alan bu gruba göre ondalık vergi sistemi kaldırılmalı, kilisenin devletle ilişkisine son verilmeli, Yeni Ahit'in getirdiği ahlaki inanç ve ilkeler doğrultusunda dinsel dönüşüm yaşamış gerçek müminlerden oluşan katıksız ve seçkin bir kilise kurulmalı, ayrıca çocukların vaftiz edilmesine son verilmeliydi.

Zwingli, Missa konusundaki görüşleri nedeniyle Martin Luther'le anlaşmazlığa düştü. Töz dönüşümü öğretisini her ikisi de yadsıyor, ama Martin Luther Komünyon ayininde kutsanmış ekmek ve şarapla birlikte İsa'nın bedeninin de gerçekten var olduğunu savunuyordu. Zwingli'ye göre ise ekmek ve şarap İsa'yı yalnızca simgeliyordu. Bu görüşlerini 1525'te Latince kaleme aldığı iki incelemeyle savundu. Aynı amaçla 1526'da yazdığı bir kitap da büyük ilgi topladı. Luther ve yandaşları ise bu görüşleri sert bir dille eleştirerek İsviçre'de gerçek bir Protestan Reform hareketi olmadığını ileri sürdüler. İki tarafı uzlaştırmak amacıyla Hessen kontu Philipp (Alicenap) önderliğinde düzenlenen Marburg Tartışması'na (1529) Luther, Zwingli ve Martin Bucer katıldı. Birçok konuda anlaşma sağlandıysa da, Komünyon ayininde İsa'nın gerçek varlığıyla ilgili temel sorun çözümsüz kaldı ve Zwingli'yle Bucer'in uzattığı dostluk elini Luther geri çevirdi.

Reform hareketi içindeki bölünme 1530 Augsburg Meclisi'nde (*Diet*) su yüzüne çıktı. Protestan gruplar meclise üç ayrı iman ikrarı sundular. Bunlardan biri de Zwingli'nin *Fidei Ratio*'suydu. Bu sırada Zwingli, İsviçre'ye karşı düşmanlıklarından yararlanacağı umuduyla Venedik ve Fransa'nın yardımına başvurdu. Bu ülkelerde Protestan görüşleri benimseteceğine de inanıyordu. İman ikrarı konusunda 1531'de Fransa kralı I. François için kaleme aldığı kitapla, iki taraf arasındaki yanlış anlamaları ortadan kaldırarak kralın İsviçre'deki harekete yakınlık duymasını sağlamayı amaçlıyordu. Ama istediği sonuca ulaşamadı. 1531'de orman kantonlarını istila amacıyla yeni bir saldırı düzenlemesi için birliği boşuna zorladı. Bu arada Bern kantonunun uyguladığı ekonomik ambargo geri tepti ve orman kantonları Zürich'e saldırdı. Zwingli, II. Kappel Savaşı'nda Zürich ordusunda rahiplik yaptığı sırada öldü. Öldüğü yerde taştan bir anıt bulunmaktadır.

Zwingli, Heinrich Bullinger, Pietro Martire Vermigli ve Jean Calvin gibi öteki büyük Reform önderlerini derinden etkiledi. Kişi-

sel nüfuzuyla hem Erastusçuluğun (kiliseyle ilgili konularda ruhban dışı kesimin üstünlüğünü öne süren öğreti), hem de Cenevre'de olduğu gibi yıpratıcı çekişmelerin önüne geçmeyi başardı. Zwingli'nin başlıca yapıtları *Opera* (1545 vd, 4 cilt; Yapıtlar) ve *Werke* (1828-42, 8 cilt; Çalışmalar) adlarıyla yayımlanmıştır. 1904'ten başlayarak Berlin'de yayımlanan *Corpus Reformatorum*'da da *Huldreich Zwinglis sämtliche Werke* (Huldrych Zwingli'nin Toplu Yapıtları) adlı bölüm ona ayrılmıştır.

Zwolle, Hollanda'nın ortakuzey kesiminde Overijssel ilinin (*provincie*) merkezi kent ve belediye (*gemeente*). Zwarte Irmağı kıyısında yer alır. 1230'da berat aldı. Ortaçağ boyunca Hansa Birliği'nin kalesi olarak kaldı. III. İngiliz-Felemenk Savaşı (1672-74) sırasında surları yıkıldı. Zwolle günümüzde ülkenin doğusuyla kuzeyinden gelen kanalların kesişme noktasında yer alan bir ticaret merkezi ve demiryolu kavşağıdır. Başlıca sanayi dalları gemi yapımı ile metal eşya, kimyasal madde ve yapı malzemesi üretimidir.

Kentteki başlıca yapılar, üçü de 15. yüzyılda yapılmış olan Büyük Kilise, Meryem Ana Kilisesi ve belediye binasıdır. Ortaçağdan kalma kent surlarından geriye yalnızca Sassenpoort (1408) adlı kapı kalmıştır. Bethlehem Kilisesi (1308, 1324) eski bir manastırın parçasıdır. Yakındaki Sint Agnietenberg (St. Agnes Dağı), papaz ve yazar Thomas à Kempis'in yaşamının büyük bölümünü geçirdiği Augustinusçu manastırla tanınır. Nüfus (1991 tah.) 95.572.

Zworykin, Vladimir Kosma (d. 30 Temmuz 1889, Murom, Rus Çarlığı - ö. 29 Temmuz 1982, Princeton, New Jersey, ABD), modern televizyonun mucidi olarak kabul edilen, Rus asıllı ABD'li elektronik mühendisi.

Petersburg Teknoloji Enstitüsü'nde ve Paris'teki Collège de France'ta öğrenim gören Zworykin, I. Dünya Savaşı'nda Rus Işaret Birliği'nde görev yaptı. 1919'da ABD'ye göç etti, beş yıl sonra bu ülkenin

Zworykin, 1929
Westinghouse Electric Corporation

uyruğuna geçti. 1920'de Pittsburgh'daki Westinghouse Electric Corporation'da çalışmaya başladı; 1923'te "ikonoskop" adını verdiği kamera tüpünün (lambasının), ertesi yıl da "kineskop" olarak adlandırılan resim tüpünün patentlerini aldı. Bu iki buluş, tümüyle elektronik ilk televizyon sisteminin oluşturulmasını olanaklı kıldı; daha önceki televizyon sistemleri delikli döner disk (Nipkow diski) ya da döner ayna gibi hareketli mekanik öğeler içerdiğinden pratik değildi.

Westinghouse yetkilileri, Zworykin'in ortaya koyduğu ilk televizyon sistemine ilgi göstermediler; 1929'da çalıştırdığı daha gelişkin bir sistem ise Radio Corporation of America'nın (RCA) bir yetkilisinin dikkatini çekti. Böylece RCA'da elektronik araştırmalar bölümünün yöneticisi olarak çalışmaya başlayan Zworykin, bu şirketin önce Camden'daki (New Jersey), daha sonra da Princeton'daki laboratuvarlarında buluşunu geliştirme olanağını buldu.

Zworykin'in geliştirdiği televizyon sistemi günümüzde kullanılan sistemin temelini oluşturmuştur. İcat etmiş olduğu ikonoskop tüpü, yerini sonraki yıllarda daha gelişkin aygıtlar olan ortikon ve görüntü ortikonuna bırakmış olmasına karşın, televizyon kamerasının ana öğesi olarak çok önemli bir gelişmeyi simgelemiştir. Günümüzde kullanılan televizyon resim tüpü de Zworykin'in kineskopunun geliştirilmiş biçimidir. Zworykin bir renkli televizyon sistemi de geliştirdi ve bu buluşunun patentini 1928'de aldı. Elektron mikroskopunun geliştirilmesine de önemli katkıda bulunan Zworykin, kızılötesi ışınıma duyarlı olduğu için karanlıkta nişan almayı ve "görmeyi" olanaklı kılan bir görüntü tüpü geliştirdi; bu tüpü kullanan aygıtlar ilk kez II. Dünya Savaşı'nda kullanıldı. Zworykin'in geliştirdiği ve ikincil salımdan yararlanarak çalışan fotoçoğaltıcı lamba(*) çok duyarlı bir ışınım detektörüdür.

1954'te RCA'dan onursal başkan yardımcısı unvanıyla emekliye ayrılan Zworykin, 1954-62 arasında New York kentindeki Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde (bugün Rockefeller Üniversitesi) tıp elektroniği merkezinin yöneticisi olarak çalıştı. 1967'de ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin Ulusal Bilim Madalyası ile ödüllendirildi. Uluslararası Tıp Elektroniği ve Biyoloji Mühendisliği Birliği'nin kurucusu ve ilk başkanıdır. 1965'te Faraday Madalyası, 1966'da ABD Başkanlık Bilim Madalyası ile ödüllendirildi.

Zworykin yaygınlaşan televizyon yayınlarının, halkın eğitim düzeyini yükseltmek ve kültürünü zenginleştirmek yerine bayağılaşma ve duygu sömürüsü aracı biçiminde kullanıldığını görerek düş kırıklığına uğradı ve mutsuz öldü.

Yapıtları arasında *Photocells and Their Applications* (1932; Fotoseller ve Uygulamaları), *Television* (1940, yb 1954; Televizyon), *Electron Optics and the Electron Microscope* (1946; Elektron Optiği ve Elektron Mikroskopu), *Photoelectricity and Its Applications* (1949; Fotoelektrik Etki ve Uygulamaları) ve *Television in Science and Industry* (1958; Bilimde ve Sanayide Televizyon) anılabilir.

Zygmunt I, lakabı YAŞLI ZYGMUNT, Lehçe ZYGMUNT STARY (d. 1 Ocak 1467 - ö. 1 Nisan 1548, Kraków, Polonya), 1506-48 arasında Polonya kralı ve Litvanya grandükü. Düklük Prusyası'na (Doğu Prusya) Polonya'nın süzerenliğini kabul ettirmiş ve Mazovya Düklüğü'nü (bugün Varşova ili) topraklarına katmıştır.

Polonya kralı IV. Kazimierz'le Habsburg hanedanından Elisabeth'in beşinci oğluydu. 1499'da vali olarak Silezya'daki Głogów'a gönderildi. 1504'te Lausitz markisi yapılarak Silezya valiliğine getirildi. Gerçekleştirdiği hukuk ve yönetim reformlarıyla yönetimi altındaki bölgeleri kısa sürede örnek eyaletler durumuna getirdi. 1506'da ağabeyi I. Aleksander'in ölmesi üzerine Litvanya grandükü ve Polonya kralı oldu. Tahta çıktıktan sonra mali ve parasal reformlar yapılmasını sağladıysa da, yetkilerini artırmaya yönelik girişimleri nedeniyle *Sejm*'le (Ulusal Meclis) sık sık anlaşmazlığa düştü. Macaristan'la bir savunma antlaşması imzalamasını ve bir an önce bir vâris sahibi olmasını isteyen *Sejm*'in talebi üzerine, 1512'de Macaristan prensi Stephen Zápolya'nın kızı Barbara'yla evlendi. Ama Barbara üç yıl sonra erkek çocuk doğuramadan

I. Zygmunt, Andrzej'in bir resminden ayrıntı, 1546; Wawel Devlet Sanat Koleksiyonu, Kraków, Polonya
Panstwowe Zbiory Sztuki Na Wawelu, Kraków Polonya

öldü. 1518'de Kutsal Roma-Germen imparatoru Maximilian'ın yeğeni Milanolu Bona Sforza'yla ikinci evliliğini yapan Zygmunt'un bu evlilikten bir oğlu (sonradan Polonya kralı II. Zygmunt August) ve dört kızı oldu. Kızlarından biri sonradan İsveç kralı III. Johan'la evlendi.

Zygmunt'un başlıca danışmanlarından ve komutanlarından Jan Tarnowski komutasındaki Polonya ordusu, iki yıl süren bir savaşın sonucunda Doğu Prusya'ya egemen olan Töton Şövalyeleri'ne(*) boyun eğdirdi (1521). Töton Şövalyeleri'nin büyük üstadı Albrecht 1525'te Lutherciliği benimseyerek tarikatını dağıttı ve Prusya topraklarında kendisinin yöneteceği laik bir düklük kurulması karşılığında Zygmunt'a bağlılık yemini etmeyi kabul etti. Düklük Prusyası böylece Polonya'nın vasalı durumuna geldi. Zygmunt, 1529'da Mazovya Düklüğü'nün Piast hanedanından gelen son hükümdarının ölmesi üzerine Mazovya'yı da topraklarına kattı. Tarnowski komutasındaki Polonya ordusunun, ülkeye saldıran Moldavya birliklerini 1531'de Obertyn'de, 1535'te ise Moskova'da yenilgiye uğratmasıyla Polonya'nın doğu sınırları da güvence altına alınmış oldu.

Zygmunt güzel sanatlara, özellikle de mimarlık ve heykel sanatlarına tutkun bir hükümdardı. İtalyan sanatçıları Kraków'a getirterek Polonya'da İtalyan Rönesansı'na benzer bir sanatsal canlanma yaşanmasını sağladı. Koyu bir Katolik olmasına karşın Ortodokslara hoşgörülü davrandı ve Yahudileri koruması altına aldı. Ama başlangıçta kararlılıkla karşı koyduğu Lutherciliğin Polonya'da giderek güçlenmesine boyun eğmek zorunda kaldı.

Zygmunt II August (d. 1 Ağustos 1520, Kraków - ö. 7 Temmuz 1572, Knyszyn, Polonya) Jagiełło hanedanından gelen son Polonya kralı (1548-72), Livonya'yı ve Litvanya Grandüklüğü'nü topraklarına katarak Polonya'yı büyük bir devlet durumuna getirmiştir.

Polonya kralı I. Zygmunt'la Bona Sforza'nın oğluydu. 1530'da babasının yanı sıra Polonya hükümdarı seçildi ve ortak kral olarak taç giydi. 1544'te Litvanya grandükü ilan edildi. Nisan 1548'de babasının ölümü üzerine Polonya kralı oldu. İlk karısının 1545'te çocuk doğurmadan ölmesinden iki yıl sonra gizlice Litvanyalı soylu bir ailenin kızı olan Barbara Radziwiłł'le evlendi. Ama 1548'de evlendiğini açıklayınca, *Sejm*'in

(Ulusal Meclis) alt meclisini oluşturan Polonya soyluları (*Szlachta*) Radziwiłł'lerin yönetimdeki nüfuzunun artmasından çekinerek Zygmunt'u boşanması için zorlamaya başladılar. Zygmunt *Sejm*'deki muhalefetin üstesinden gelmeyi başardıysa da, karısı 1551'de çocuk doğurmadan öldü. 1553'te ilk karısının kız kardeşi Katarzyná'yla yaptığı üçüncü evlilikten de çocuğu olmayan Zygmunt'un ölümüyle Jagiełło hanedanı sona erdi.

Livonya Şövalyeleri olarak da bilinen Fratres Militiae Christi(*) tarikatı 1558'de Livonya topraklarını istila eden Rus çarı IV. İvan'a (Korkunç) karşı koyabilmek için Zygmunt'tan yardım istedi. 1559'da Livonya Şövalyeleri'nin yanında Rusya'ya karşı savaşa giren Zygmunt (*bak*. Livonya Savaşı), İsveç ve Danimarka'nın da Livonya karşısında sürekli bir tehdit oluşturması nedeniyle, 1561'de şövalyelerle Wilno Birliği'ni oluşturdu. Bu antlaşmayla Dvina (Daugava) Irmağının kuzeyinde kalan Livonya toprakları doğrudan Litvanya'ya bağlanırken, ırmağın güneyindeki Kurland laik bir düklük yapılarak Polonya'nın *fief*'i(*) durumuna getirildi.

Livonya Savaşı'nın yarattığı tehdit Zygmunt'u Polonya tahtına bağlı bütün toprakları tek bir devlet olarak birleştirmek üzere harekete geçirdi. Polonyalı ve Litvanyalı soyluların da desteklediği Zygmunt, 1564'te veraset yoluyla kendisine geçmiş olan Litvanya üzerindeki bütün haklarını Polonya'ya bırakarak iki devleti yasal düzeyde eşit duruma getirdi. 1569'da ise Litvanya topraklarının önemli bir bölümünü oluşturan Podlasie ve Volinya illeriyle Kiev bölgesini resmen ilhak ederek bu bölgelere *Sejm*'de temsil hakkı tanıdı. Genişletilmiş *Sejm* aynı yıl Polonya ve Litvanya'yla bu ülkelere bağımlı toprakların tek bir devlet olarak birleşmesini öngören Lublin Birliği'nin(*) kuruluşunu onayladı.

Zygmunt III Waza, İsveçce SIGISMUND VASA (d. 20 Haziran 1566, Gripsholm, İsveç - ö. 30 Nisan 1632, Varşova, Polonya), Polonya (1587-1632) ve İsveç (1592-99) kralı. Polonya ve İsveç tahtlarını birleştirme çabaları iki ülke arasında 1660'a değin süren savaşlara yol açmıştır.

İsveç kralı III. Johan Vasa ile Polonya kralı I. Zygmunt'un kızı Katarzyná'nın büyük oğluydu. Amcası olan Polonya kralı Stefan Bátory'nin ölümü üzerine, krallık yetkilerinin sınırlanmasını ve buna karşılık *Sejm*'in (Ulusal Meclis) yetkilerinin genişletilmesini kabul ederek kral seçildi (Ağustos 1587). 1592'de Avusturya arşidüşesi Anna ile evlendi. Aynı yıl babasının ölümü üzere *Sejm*'den İsveç tahtına geçmek için izin istedi. 1594'te İsveç'te Lutherciliği desteklemeye söz verdikten sonra da İsveç kralı olarak taç giydi.

Amcası Karl'ı (sonradan IX. Karl) naip olarak İsveç'te bıraktıktan sonra Temmuz 1594'te Polonya'ya döndü. Karl bir süre sonra kendisine karşı ayaklanınca komutasındaki orduyla İsveç'e doğru yürüyüşe geçti. Ama Stångebro'da yenilgiye uğradı (1598) ve ertesi yıl İsveç tahtından indirildi. Bu tarihten sonra, İsveç tahtını yeniden ele geçirmek Zygmunt'un izlediği dış politikanın temel hedefi haline geldi. 1600'den sonra Polonya ile İsveç arasında, zaman zaman kesintiye uğrayan bir savaş başladı. İsveç'e karşı Avusturya Habsburglarıyla ittifak kurmaya çalışan Zygmunt, Avusturya arşidüşesi olan karısı Anna'nın ölümü (1598) üzerine ikinci evliliğini Anna'nın kız kardeşi ile yaptı. Bu olay, *Sejm*'de kararların oybirliği yerine oyçokluğuyla alınması yolundaki çabalarından dolayı, Zygmunt'a karşı muhalefete geçmiş olan grubun yönetime duyduğu düşmanlığı daha da artırarak iki yıl (1606-08) sürecek bir iç savaşa yol açtı.

Zygmunt içerideki düşmanlarını yendikten sonra Moskova Büyük Prensliği'ndeki Karışıklık Dönemi'nden(*) yararlanarak Rusya'yı işgal etti. 1611'deki ateşkes antlaşmasıyla sona ermiş olan Polonya-İsveç çatışması 1617'de yeniden başladı. Zygmunt'un Moldavya'da Osmanlı kuvvetleriyle çarpıştığı sırada (1617-21), İsveç kralı IX. Karl'ın yerine tahta geçmiş olan oğlu II. Gustaf Adolf Riga'yı (1621) ve Livonya'nın Polonya sınırları içinde kalan kesiminin hemen tümünü ele geçirdi. 1629'da İsveç ile Altmark Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalan Zygmunt İsveç tahtını yeniden ele geçirme amacını gerçekleştiremeden öldü.

Zygnematales *bak*. kavuşur algler

Zygomycetes, eşeysel yolla oluşmuş zigosporlarıyla ayırt edilen mantar sınıfı. Bu sınıftaki mantarların pek çoğu besin maddeleri, bazısı ise hayvanlar ya da bitkiler üzerinde asalak olarak yaşar. Örneğin, *Rhizopus* cinsi ekmek, meyve ya da sebzeler üzerinde küflenmeye yol açan asalak mantarları içerir. Bunlardan *R. stolonifer* (*nigricans*) sanayide alkol ve organik asitlerin üretiminde kullanılır. *Pilobolus* hayvan pisliğinde yaşar; sporlarını yukarı doğru 1,8 m'ye kadar fırlatır. *Entomophthorales*'in üyeleri böcekler, *Zoopagales*'in üyeleri ise rotiferler, ipliksolucanları ve öteki küçük hayvanlar üzerinde asalaktır.

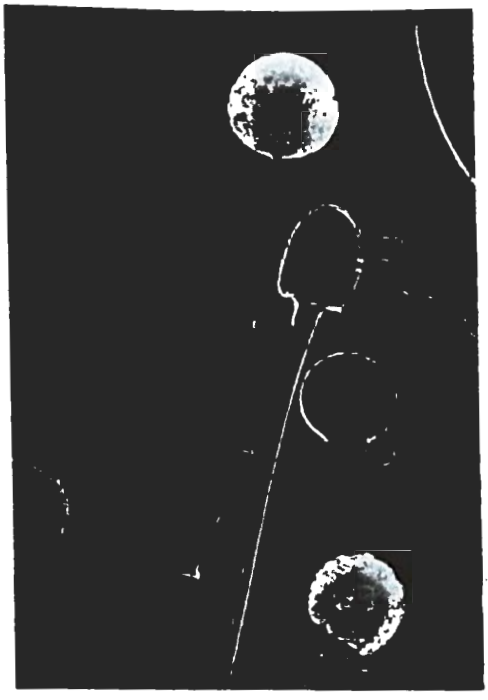

Zygomycetes sınıfının bir üyesi olan *Rhizopus stolonifer* (solda) yuvarlak bir spor kesesinde (sporangiyum) bulunan sporların salınmasıyla eşeysiz olarak, (sağda) gametangiyumların (gamet taşıyıcılar) kaynaşıp zigospor oluşturmasıyla da eşeyli olarak ürer
J. M. Langham

Zygopetalum, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından, 20 kadar orkide türünü kapsayan cins. Anayurdu Amerika'nın tropik kesimleri olan bu türlerin bazısı süs bitkisi olarak yetiştirilir. Hepsi de başka bitkilerin üzerinde yaşar, ama asalak değildir. Yumurta biçiminde yalancısoğanları (şişkin gövdeleri), iki ya da daha çok ince yaprağı ve 60 cm uzunluğunda çiçek başakları vardır.

Zygopetalum çiçeklerinin, üzeri mor ya da kahverengi benekli yeşil taç ve çanak yaprakları ve mor damarlı beyaz bir dudağı vardır. *Z. mackayi* ve *Z. intermedium* hoş kokulu ve uzun ömürlü çiçekleri için yetiştirilir.

Żywiec, Polonya'nın ortagüneyinde, Bielsko-Biała ilinde (*województwo*) kent. Karpat Dağlarında, Soła Irmağının kıyısında, Çekoslovakya sınırının yakınında yer alır. Grójec Dağının eteğinde bulunması Żywiec'i önemli bir turizm merkezi durumuna getirmiştir. Kent aynı zamanda büyük bira fabrikalarıyla da ünlüdür.

Adı kayıtlara ilk kez 14. yüzyılda geçen Żywiec'teki tarihsel yapılar arasında Rönesans dönemine ait Komorowski Şatosu (16. yy), Kutsal Haç Kilisesi (15. yy) ve yaklaşık 1500'de yapılmış "Uyuyan Meryem Ana" heykelinin bulunduğu bölge kilisesi (15. yy) sayılabilir. Nüfus (1990 tah.) 30.600.